

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1963

TARTALOMJEGYZÉK

Szerkesztőbizottság:
TÜSKÉS TIBOR
(főszerkesztő)
BERTHA BULCSU, CSORBA GYŐZŐ, LÁZÁR ERVIN, PÁKOLITZ ISTVÁN

VERSEK

Ágh István: Vers haza — — — — — — — — — — — — — — 600
Forró kazalra fekszem — — — — — — — — — — — — 600
Albert Zsuzsa: Jegenyék — — — — — — — — — — — — — 143
Diákkor — — — — — — — — — — — — — 143
Külváros — — — — — — — — — — — — — 923
Csoda — — — — — — — — — — — — — 923
András Endre: Kétóra — — — — — — — — — — — — — 829
Arató Károly: Egylábú szék, ragyogó, hideg fal — — — — — — — — 196
Kirakatok — — — — — — — — — — — — — 711
Ágyban feküdni — — — — — — — — — — — — — 711
Bakó József: Rák-kórház folyosóján — — — — — — — — — — — 1035
Balogh László: Marcus Aurelius — — — — — — — — — — — — 513
Bárdosi Németh János: Arany napjai a leveleknek — — — — — — — — 33
Hogy velem lehess — — — — — — — — — — — 34
Fehér pille — — — — — — — — — — — — — 694
Éjjel is szól a madár — — — — — — — — — — — 695
Somogyi szivárvány — — — — — — — — — — — 695
Békési Gyula: Falu szélén — — — — — — — — — — — — — 16
Bencze József: Cigányderes — — — — — — — — — — — — — 906
Beney Zsuzsa: Euryidke — — — — — — — — — — — — — 401
Berczeli A. Károly: Nyári éj — — — — — — — — — — — — — 114
Berda József: Epigrammák — — — — — — — — — — — — — 141
Hivatásra buzdító — — — — — — — — — — — — — 905
A Nap dicsérete — — — — — — — — — — — — — 905

Bertók László: Meglátják majd — — — — — — — — — — — — — 120
Bicskei Mária: A magány halottjai — — — — — — — — — — — — 1017
Bihari Sándor: Életem kényszere — — — — — — — — — — — — 216
Bittei Lajos: Philemon és Baucis — — — — — — — — — — — — 524
Hazafelé — — — — — — — — — — — — 524
Bódás János: Bodzabokor — — — — — — — — — — — — 42
Bodosi György: Lassan tíz éve — — — — — — — — — — — — 42
Fűzárverés — — — — — — — — — — — — 42
Madarak — — — — — — — — — — — — 599
Isten, engedd ki — — — — — — — — — — — — 599
Tavasz lesz — — — — — — — — — — — — 599
Bognár Gyula: Levél — — — — — — — — — — — — 213
Bokros János: Aki dolgozik — — — — — — — — — — — — 912
Bródy László: Meghívó — — — — — — — — — — — — 328
Tájkép Zamárdiból — — — — — — — — — — — — 605
Buda Ferenc: Őszi vonat — — — — — — — — — — — — 701
Buzás Andor: Korán hazamentem — — — — — — — — — — — — 142
Buzás Huba: Országúton — — — — — — — — — — — — 328
Csanád Béla: Este — — — — — — — — — — — — 120
Dal — — — — — — — — — — — — 120
Csanády János: Utóhang — — — — — — — — — — — — 710
Csontos István: Egy pontról — — — — — — — — — — — — 702
Csorba Győző: Január — — — — — — — — — — — — 107
Hanem bízzunk a test — — — — — — — — — — — — 107
Atlantisz — — — — — — — — — — — — 107
Talán elkésett üzenet — — — — — — — — — — — — 108
Ars poetica — — — — — — — — — — — — 108
Hozzád mindenkiért — — — — — — — — — — — — 787
Alsó-Bélatelep, 1963 — — — — — — — — — — — — 787
Idéző — — — — — — — — — — — — 788
Két hang — — — — — — — — — — — — 788
E rózsa e rózsa — — — — — — — — — — — — 789
Csordás János: Villámot nemző körtefák alatt — — — — — — — — 606
Már nem is az istent — — — — — — — — — — — — 1007
Darázs Endre: Készülj fel, kedvesem — — — — — — — — — — — — 511
Micsoda derengés — — — — — — — — — — — — 511
Demény Ottó: Amit csak munka ad — — — — — — — — — — — — 413
De égett szüntelen — — — — — — — — — — — — 922
Hét sor — — — — — — — — — — — — 922
Dienes Ottó: Madár suhan — — — — — — — — — — — — 335
Dudás Kálmán: Sugaras evezőkkel — — — — — — — — — — — — 503
Találkozások — — — — — — — — — — — — 503
Eörsi István: A híd — — — — — — — — — — — — 906
Ábránd — — — — — — — — — — — — 906
Erdélyi József: Kegyelem — — — — — — — — — — — — 32
Nádirigó — — — — — — — — — — — — 583
Fáber András: Kiskorú nemzedék — — — — — — — — — — — — 614
Utolsó vers — — — — — — — — — — — — 614
Vers az élet apróbb kellemetlenségeiről — — — — — — — — — 615
Fodor András: Szégyen — — — — — — — — — — — — 899
Újlaki búcsú — — — — — — — — — — — — 900
Az út — — — — — — — — — — — — 900
Még mindig — — — — — — — — — — — — 901
Galambosi László: Fegyelem — — — — — — — — — — — — 135
Nélküled — — — — — — — — — — — — 489
Sirató szerelmes ének — — — — — — — — — — — — 1004
Gömöri Jenő Tamás: Kosztolányi Dezsőhöz — — — — — — — — — 1007
Győri D. Balázs: Emberközelben — — — — — — — — — — — — 821
Gyurkovics Tibor: Fény — — — — — — — — — — — — 34
Péntek — — — — — — — — — — — — 685
Hajnal Gábor: Szomorú szemük — — — — — — — — — — — — 432
A messzeségbe nézek — — — — — — — — — — — — 1017
Hárs Ernő: Hazai látogatás — — — — — — — — — — — — 520

149/1963

Hatvani Dániel: A fény áramlása — — — — — — — — — — — — 135
Nyárutó — — — — — — — — — — — — — — 1134
Hegedüs László: Kényes vendég — — — — — — — — — — — — 520
Horgas Béla: Hogy gazdag legyek — — — — — — — — — — — — 525
Hunyady István: Mig enged a jég — — — — — — — — — — — — 924
Iszlai Zoltán: Az esti ég — — — — — — — — — — — — — 140
Így is lehetne élni — — — — — — — — — — — — 712
Jánosy István: Vathay Ferenc — 1604 — — — — — — — — — — 615
Jobbágy Károly: Fanyar siratő — — — — — — — — — — — — 39
Kalász Márton: Oroszlán — — — — — — — — — — — — — 307
Kék horda — — — — — — — — — — — — — 307
Káldi János: Fúj a szél — — — — — — — — — — — — — 222
Töltésoldal ősszel — — — — — — — — — — — — — 712
Karay Lajos: Nyomorék a főutcán — — — — — — — — — — — — 410
Károlyi Amy: A harmadik ház — — — — — — — — — — — — 1120
Kassák Lajos: Egy ember — — — — — — — — — — — — — 683
A magam kenyerén — — — — — — — — — — — — — 684
Jó órában — — — — — — — — — — — — — — 684
Emlékkoszorú — — — — — — — — — — — — — 995
Kerényi Grácia: A Senki kutyája — — — — — — — — — — — — 121
Kiss Dénes: A Napot nem lehet lelőni — — — — — — — — — — — 399
Közelítgetem magam — — — — — — — — — — — — — 1015
Kiss Tamás: Réti fűz — — — — — — — — — — — — — — 327
Szomjúság — — — — — — — — — — — — — — 327
Koncz István: Kisdedeknek — — — — — — — — — — — — — 326
Kovács Ferenc: A felismerés alázata — — — — — — — — — — — 336
László Ibolya: Aki messze látni a vállunkra állt — — — — — — — — — — 236
Lovász Pál: Triptichon — — — — — — — — — — — — — 308
Néném — — — — — — — — — — — — — — 816
Makay Ida: Lázadás — — — — — — — — — — — — — — 412
Eszelős hűség — — — — — — — — — — — — — 412
Maróti Lajos: Pantomim — — — — — — — — — — — — — 1023
Mátyás Ferenc: Lucia — — — — — — — — — — — — — — 601
Mezei András: Mint a lassított robbanások — — — — — — — — — — 317
Milyen céltalanságból — — — — — — — — — — — 317
Hej Jozse hej — — — — — — — — — — — — — 1005
Nádass József: A játék végén — — — — — — — — — — — — 521
Nádor Tamás: Hívjatok végre — — — — — — — — — — — — 914
Él egy idegen bátyám — — — — — — — — — — — 914
Cs. Nagy István: Rágyújtáskor — — — — — — — — — — — — 337
Medveének — — — — — — — — — — — — — 337
Télvégi aranykakasok — — — — — — — — — — — 337
Ünnepelve temetni — — — — — — — — — — — — 1015
Németh Ferenc: Időben rejlő városok — — — — — — — — — — — 913
Nyerges András: Diagnózis — — — — — — — — — — — — — 488
Orbán Ottó: Az utazó — — — — — — — — — — — — — — 336
Paál Lajos: Csend kövei alatt — — — — — — — — — — — — 945
Pákolitz István: Határ — — — — — — — — — — — — — — 195
Gemitus mortis — — — — — — — — — — — — 195
Légtornász — — — — — — — — — — — — — 195
Gyümölcsoltó — — — — — — — — — — — — — 196
Jel — — — — — — — — — — — — — — 807
Menekülő — — — — — — — — — — — — — 807
Notesz — — — — — — — — — — — — — — 808
Fonák — — — — — — — — — — — — — — 808
Pál József: Fent gágogott a tél — — — — — — — — — — — — — 15
Kockakövek az éjszakai téren — — — — — — — — — — — — 16
Indul a kas — — — — — — — — — — — — — — 291
Este — — — — — — — — — — — — — — — 292
A külváros reggeli anatómiája — — — — — — — — — — — — 292
A Hochalpenstrassén — — — — — — — — — — — — — 822
Két angolkóros fenyőt nevelget — — — — — — — — — — — — 822
Pálos Rozita: Ellenáram — — — — — — — — — — — — — — 438

Papp Árpád: Halászok közt — — — — — — — — — — — — — 590
Pék Pál: Vers a délutánról — — — — — — — — — — — — — 695
Polgár István: Kőtábla — — — — — — — — — — — — — 823
Rába György: Átváltozás — — — — — — — — — — — — — 207
Téli esküvő — — — — — — — — — — — — — 207
Raffai Sarolta: Részeg virágzás — — — — — — — — — — — — 1006
Áhitat — — — — — — — — — — — — — 1006
Serfőző Simon: Mert megdicsértek — — — — — — — — — — — — 489
Psalmus Hungaricus — — — — — — — — — — — — 1114
Sik Mihály: Ormánság — — — — — — — — — — — — — 318
Vetés után — — — — — — — — — — — — — 816
Simonyi Imre: Virágvasárnap — — — — — — — — — — — — 22
Sanzon — tanulsággal — — — — — — — — — — — — 23
Üzenet — — — — — — — — — — — — — 400
Simor András: Emlékeim, ti kifosztott szobák — — — — — — — — — — — 431
Mi őrzi majd, hogy jártam itt — — — — — — — — — — — 1116
Solymos Ida: Kitartott ujj — — — — — — — — — — — — — 209
Somlyó György: Telihold — — — — — — — — — — — — — 409
Terasz — — — — — — — — — — — — — 409
Tücsökszó — — — — — — — — — — — — — 410
Sinka Erzsébet: Vonaton — — — — — — — — — — — — — 1022
Stetka Éva: Olyan ... — — — — — — — — — — — — — 24
Várod — — — — — — — — — — — — — 411
Székely Dezső: A vér nem válaszol — — — — — — — — — — — — 722
Szomráky Sándor: Senki más — — — — — — — — — — — — 431
Szűts László: Régi társakra emlékező — — — — — — — — — — — — 814
Takács Imre: Lámpa a szilvafáknál — — — — — — — — — — — — 134
Békítő — — — — — — — — — — — — — 134
Az esős márciusban — — — — — — — — — — — — 500
Kötelességek éneke — — — — — — — — — — — — 502
A tó ősszel — — — — — — — — — — — — — 1115
Játék vagy — — — — — — — — — — — — — 1115
Takács Tibor: Férfi napozó — — — — — — — — — — — — — 696
Takáts Gyula: Opál háló — — — — — — — — — — — — — 208
És akkor mind — — — — — — — — — — — — — 208
Új lant, új éden? — — — — — — — — — — — — — 208
Csattog a kék küszöbről — — — — — — — — — — — — 1132
Oly eggyé zár — — — — — — — — — — — — — 1132
Csak most és addig — — — — — — — — — — — — — 1132
Tamkó Sirató Károly: Szép az a lány — — — — — — — — — — — — 512
Tandori Dezső: Állsz előttem — — — — — — — — — — — — — 316
Tasnádi Varga Éva: Nincs már bocsánat — — — — — — — — — — — — 519
Ténagy Sándor: A költő sírjánál — — — — — — — — — — — — — 398
Néztük a nyári hajókat — — — — — — — — — — — — — 398
Pajzán parádé — — — — — — — — — — — — — 1016
Tornai József: Odaadást, végső álmot — — — — — — — — — — — — 22
Mint hattyú most elúszhatnék — — — — — — — — — — — — 1005
Tótfalusy István: Levél a tavaszból — — — — — — — — — — — — 113
Tóth Endre: Álmosdon, a Kölcsey házban — — — — — — — — — — — — 913
Vámosi Pál: Epitáfium — — — — — — — — — — — — — — 136
Várady Szabolcs: Háló fölött — — — — — — — — — — — — — 223
Vénülő nyár — — — — — — — — — — — — — 809
Vasadi Péter: Szikár napok — — — — — — — — — — — — — 309
Fegyvertelenül — — — — — — — — — — — — — 1018
Vidor Miklós: Tanuk beszéde — — — — — — — — — — — — — 1133
Hűség — — — — — — — — — — — — — 1133
Weöres Sándor: Nocturnum — — — — — — — — — — — — — 591
Ascensio — — — — — — — — — — — — — 591
Aoidos a múzsával — — — — — — — — — — — — — 592
A barlang ívei — — — — — — — — — — — — — 592

MŰFORDÍTÁSOK

Gonzales, Angel: Gyökértelenül (Papp Árpád) — — — — — — — — — 55
Guttenbrunner Michael: Nyári mohóság (Kalász Márton) — — — — — — 1038
A szűz (Kalász Márton) — — — — — — — 1038
Huzangaj, Peder: A vers (Kárpáty Csilla) — — — — — — — — — 338
Levelek az ispotályból (Kárpáty Csilla) — — — — — 338
Kaasalainnen, Harri: Útlevélkép (Jávorszky Béla) — — — — — — 832
Kramer, Theodor: A hazatérő burgenlandi (Csorba Győző) — — — — — 1036
A kantin (Csorba Győző) — — — — — — — — 1036
Lalics, V. Ivan: Halál, sólyommal (Dudás Kálmán) — — — — — — — 154
A nyár (Dudás Kálmán) — — — — — — — — 155
Három zsoltár (Angyal Endre) — — — — — — — 155
Ludemisz, Menelaosz: „Jól vagyok" (Papp Árpád) — — — — — — 624
Machado, Antonio: A fák mindig őrzik (Csányi László) — — — — — 53
Mallarmé, Stephane: Gyászbeszéd (Weöres Sándor) — — — — — — 237
Mikor üzött az árny (Weöres Sándor) — — — — 238
Némán a mord felhők alatt (Weöres Sándor) — — — 238
Petit air (Weöres Sándor) — — — — — — — 238
Maly, Karl Anton: Szállj magadba (Arató Károly) — — — — — — 1039
Meriluotto, Aila: Halál (Jávorszky Béla) — — — — — — — — 831
Moreno, Fernandez: Alkonyat (Csányi László) — — — — — — — 53
Vihar (Csányi László) — — — — — — — — 53
Mustapää, P.: Messze vagyok még (Jávorszky Béla) — — — — — — 830
Magyarázat (Jávorszky Béla) — — — — — — — 831
Nazor, Vladimir: Bozót (Fodor András) — — — — — — — — 153
Pacheco, J. Lopez: Eljön a nap (Papp Árpád) — — — — — — — — 54
A szelek és a kiáltások (Papp Árpád) — — — — — 54
Machadohoz (Papp Árpád) — — — — — — — 54
Ritszosz, Jannisz: Béke (Papp Árpád) — — — — — — — — — 622
Unamono, Miguel de: Házi perpatvar (Csányi László) — — — — — 52
Milyen mély a... (Csányi László) — — — — — 53
Voznyeszenszkij, Andrej: Beatnikek monológja (Rab Zsuzsa) — — — — 439
Kitérő a magántulajdonról (Rab Zsuzsa) — — — 439
Itáliai garázs (Rab Zsuzsa) — — — — — — 440
Waldinger, Ernst: Nyári kép Salzkammergutból (Arató Károly) — — — 1037
Werfel, Franz: A hős (Boldog Balázs) — — — — — — — — — 724
A pacsirtához (Boldog Balázs) — — — — — — — 724
Dalol az élet (Boldog Balázs) — — — — — — — 725
Yoruba népdalok: Az ara dala (Keszthelyi Tibor) — — — — — — 1142
Ogun dicsérete (Keszthelyi Tibor) — — — — — 1143
Siratóénekek (Keszthelyi Tibor) — — — — — — 1144
Orrszarvu (Keszthelyi Tibor) — — — — — — — 1144

SZÉPPRÓZA

András László: Reménytelen szerelem — — — — — — — — — — — — 99
Barsi Dénes: Az óroszlán elmúlik — — — — — — — — — — — — 17
Bereczky László: Próféta — — — — — — — — — — — — — — 522
Bertha Bulcsu: Harlekin és a ködhajók — — — — — — — — — — 433
Birkás Endre: A kutya — — — — — — — — — — — — — — 1126
Bohuniczky Szefi: Vallomás — — — — — — — — — — — — — 817
Csongor Rózsa: Jövő héten kérni fogom — — — — — — — — — — 137
Déry Tibor: G. A. úr jegyzetei (regényrészlet) — — — — — — — — 1107
Dorozsmai János: Két fabula — — — — — — — — — — — — — 223
Gera György: Costa Brava — — — — — — — — — — — — — 1008
Granasztói Pál: Ifjúkor a belvárosban (regényrészlet) — — — — — — 915
Gulyás János: Séta az időben — — — — — — — — — — — — — 1117
Harangozó László: Mindegy mi lesz a lányokkal — — — — — — — — 310
Hunyady József: A zeppelinorru (regényrészlet) — — — — — — — — — 825
Kende Sándor: Lélektan — — — — — — — — — — — — — — 109
Katonalovak — — — — — — — — — — — — — 1019

Keresztury Dezső: A harag és a szeretet bilincseiben (rádiójáték) — — — — — 616, 703
Lázár Ervin: Dűlőutak — — — — — — — — — — — — — — — 329
Mit akar ez a kerekarcú? — — — — — — — — — — — 907
Mándy Iván: Borika vendégei — — — — — — — — — — — — 414
Mészöly Miklós: Naplójegyzetek — — — — — — — — — — — — 56
Az ablakmosó (burleszk-tragédia) — — — — — — — — 790, 925
Olasz György: Füst és fény — — — — — — — — — — — — 593
Örsi Ferenc: Epeios akció (tv-szatíra) — — — — — — — — — 387, 490
Rákosy Gergely: Ragály — — — — — — — — — — — — — 402
Sobor Antal: Nincs árnyék az arcodon — — — — — — — — — — — 1000
Szabó József: Az ember és az árnyéka — — — — — — — — — — — 35
Szakonyi Károly: Homály — — — — — — — — — — — — 902
Szász Imre: Mire elmennek a vendégek (regényrészlet) — — — — — — — — 117
Utazás a gyermekkorral — — — — — — — — — — — — 1135
Szentiványi Kálmán: A döbbenet — — — — — — — — — — — — 687
Thiery Árpád: Nagyvárosi rekviem (regény) — — — — — — — 5, 122, 224, 293
Varga Imre: Pikásszó és a szirének — — — — — — — — — — — — 713
Várkonyi Mihály: Doktor H. — — — — — — — — — — — — 810
Vasvári László: Most és mindörökké — — — — — — — — — — — — 697
Vidor Miklós: Vagy a labda vagy a baba — — — — — — — — — — — — 504

MŰHELY

Bertha Bulcsu: Változatok egy témára — — — — — — — — — — — — 239
Utóhang a „Változatok"-hoz — — — — — — — — — — — — 249
Lantos Ferenc: Egy kép születése — — — — — — — — — — — — 441
Thiery Árpád: Nem énekeltem a kis Braun üdvösségéért — — — — — — — — 1040
Az anyák is deszkaládán halnak meg? — — — — — — — — — 1043
Magyarázat Fortunáról és Panajotról — — — — — — — — — 1047

HORIZONT

Csordás János: Falusi jegyzetek — — — — — — — — — — — — — 252
A Szabó- és a Siket ház között — — — — — — — — — — — 1145
Gyenis József: Hobol, 1963 — — — — — — — — — — — — — 833
Konrád György: Széljegyzetek a „huligán"-arcképhez — — — — — — — — 255, 340
Lemle Géza: Két év után a cigányvárosban — — — — — — — — — — 447
Félúton — — — — — — — — — — — — — — 946
Lipták Gábor: Tihanyi tudósítás — — — — — — — — — — — — — 625
Rab Ferenc: Savmarta emberek — — — — — — — — — — — — — 346
Szopori N. Lajos: Misszionáriusok? — — — — — — — — — — — — — 1049
Takács Imre: Gimnazisták a majorban — — — — — — — — — — — — 352
Toma Ádám: Akik átugrották az árnyékukat — — — — — — — — — — — 726

TANULMÁNYOK, CIKKEK, ÚTIRAJZOK

Az új évfolyam elé — — — — — — — — — — — — — — — 3
Fodor András: A Balaton közelsége — — — — — — — — — — — — — 581
Fodor Ilona: A tű fokától a Kegyencig — — — — — — — — — — — — — 25
Gera György: Párizs, 1963 — — — — — — — — — — — — — — 514
Illyés Gyula: Új úton a Balaton körül — — — — — — — — — — — — 585
Katkó István: Az első „Dunántúl"-ról — — — — — — — — — — — — 890
Lovász Pál: Emlékeim a Janus Pannonius Társaságról — — — — — — — — 884
Mészöly Miklós: Jegyzet a darab ürügyén — — — — — — — — — — — 925
Németh László: Mi köt a Balatonhoz — — — — — — — — — — — — 602
Ötéves a Jelenkor — — — — — — — — — — — — — — 883
Simon István: A kaptafától a poézisig — — — — — — — — — — — — 1029
Sós Endre: A komoly Karinthy — — — — — — — — — — — — — 144
Szántó Tibor: „Amelyről nem adott hírt egyetlen betű sem" — — — — — — — — 892

Takáts Gyula: Hét levél a költészetről — — — — — — — — — — — 483, 607
Tatay Sándor: Írók szárazon és vizen — — — — — — — — — — — — 319
Tüskés Tibor: A szerkesztő hivatása — — — — — — — — — — — — 895
Várkonyi Nándor: A „Sorsunk" dióhéjban — — — — — — — — — — — 887
Vörös Márton: Halldor Kiljan Laxness — — — — — — — — — — — 217

DOKUMENTUM

Ady házasságának előzményei (Ficzay Dénes közlése) — — — — — — — — 60
Ismeretlen Krúdy írás (Ficzay Dénes közlése) — — — — — — — — — 955

HAGYOMÁNY

Krúdy Zsuzsa: Krúdy múzsái — — — — — — — — — — — — — 454, 526
László Lajos: „Magát megemésztve másokért világol" — — — — — — — — 633
Szabó Gyula: Latinka Sándor hírlapírói és kulturális szervező munkássága — — — — 1057
Takáts Gyula: Első találkozásom Babits Mihállyal — — — — — — — — 167
Tüskés Tibor: Berze Nagy János kiadatlan népdalgyűjtése — — — — — — — 636

VITA

Bencze László: A műhelyből — — — — — — — — — — — — — 1062
Imre Farkas: Tudomány és művészet — — — — — — — — — — — — 842
Kassák Lajos: Közbeszólás — — — — — — — — — — — — — 460
Koczogh Ákos: „A természet rejtett arca" — — — — — — — — — — — 752
Lantos Ferenc: Fogalomtisztázás — — — — — — — — — — — — 837
Major Máté: Egységes művészetszemléletet! — — — — — — — — — — 977
Mihalik Zoltán: A művészi valóság — — — — — — — — — — — — 1159
Ottó Ferenc: Csak tiszta forrásból — — — — — — — — — — — — 654
Pintér Zoltán: A művészet tárgya, forrása — — — — — — — — — — — 1164
Veress Endre: Mit ad hozzá Pécs — — — — — — — — — — — — 463
Vitányi Iván: És Bartók után — — — — — — — — — — — — — 757

JEGYZET

Arató Károly: Jó írás, jó novella — — — — — — — — — — — — — 66
Baránszky Jób László: Az új lengyel film — — — — — — — — — — — 748
Bárdosi Németh János: Emléksorok Kárpáti Aurélról — — — — — — — — 273
Bellyei László: A korszerű Gárdonyi-kép néhány kérdése — — — — — — — 735
Csányi László: Gondolatok a modern rím esztétikájáról — — — — — — — 856
Csorba Győző: Levél Weöres Sándorhoz — — — — — — — — — — — 845
Dudás Kálmán: Egy polihisztor világképe — — — — — — — — — — — 1092
Futaky Hajna: Zárszámadás egy kísérletről — — — — — — — — — — 471
Gyukovics Tibor: Nem egymás ellen, hanem egymásért — — — — — — — — 171
Horgas Béla: Levél Tornai Józsefnek — — — — — — — — — — — — 749
Illyés Gyula: Az ifjúságról — — — — — — — — — — — — — — 533
Írók, festők az ösztöndíjról *(Pál József, Simon Béla, Thiery Árpád, Kelle Sándor, Lázár Ervin, Soltra Elemér)* — — — — — — — — — — — — — — — 367
Juhász Mária: A gondolat ereje — — — — — — — — — — — — — 549
Kardos Tibor: Emlékezés a Batsányi János Körre — — — — — — — — — 1177
Kerényi Grácia: A magyar költészet lengyel tolmácsolóiról — — — — — — — 479
Két Jelenkor est *(Gömöri Jenő Tamás, Bárdosi Németh János)* — — — — — — 67
Kodolányi János A koronatú: Móricz Zsigmond — — — — — — — — — 963
Találkozások és búcsúzások — — — — — — — — — — — 1083
Kossuth-díjas íróink köszöntése — — — — — — — — — — — — 360
Kovács Sándor Iván: Az életregény és fejezetei — — — — — — — — — — 65
Kristó Nagy István: Krúdy problémák — — — — — — — — — — — 957
Lengyel Balázs: Áprily Lajos, a műfordító — — — — — — — — — — — 360

—l —f: Rózsatövis — — — — — — — — — — — — — — — — 175
Lemle Géza: A Baranya megyei Tanács művészeti ösztöndíjairól — — — — — — 366
Menyhárd Alfréd: Elrepült (vers) — — — — — — — — — — — — — 275
Nézni magamba (vers) — — — — — — — — — — — 275
Mihalik Zoltán: A Nagyvárosi rekviemről — — — — — — — — — — — 364
Nádass József: Csendes szavak Remenyik Zsigmondról — — — — — — — — 270
Nemeskürty István: A magyar film és a magyar irodalom — — — — — — — — 540
Németh László: Az ifjúsághoz: — — — — — — — — — — — — — 240
Olasz György: Új magyar kisfilmek — — — — — — — — — — — — — 363
Két új magyar film — — — — — — — — — — — — 546
Ötéves a Jelenkor (*Kassák Lajos* és *Kodolányi János* levelei) — — — — — — — 1181
Pilinszky János: (A) (M) (X) — — — — — — — — — — — — — 662
Remenyik Zsigmond: Két szonett — — — — — — — — — — — — — 272
Rónay György: Úti jegyzetlapok — — — — — — — — — — — — — 1170
Sarbak Géza: Jegyzet két Dürenmatt drámáról — — — — — — — — — — — 62
Milyen a valóság? — — — — — — — — — — — — — 750
Sós Endre: Osvát Ernő — — — — — — — — — — — — — — 849
Szász István: Képek és problémák — — — — — — — — — — — — — 968
Szederkényi Ervin: Kaján kritikák — — — — — — — — — — — — — 173
Szíj Rezső: Dunántúli ciprusság Gulyás Pál sírjára — — — — — — — — — 1089
Tersánszky J. Jenő: Emlékek az Otthon körről — — — — — — — — — — 847
Tornai József: Az emberformájú valóság — — — — — — — — — — — — 466
Tüskés Tibor: Az írói magatartásról — — — — — — — — — — — — — 168
Búcsú Menyhárd Alfrédtól — — — — — — — — — — — — 274
Arcképvázlat Pákolitz Istvánról — — — — — — — — — — — — 468
A korszerű művészet felé — — — — — — — — — — — — — 543

SZÉLJEGYZET

— ag —: Hol is koslat végül? — — — — — — — — — — — — — — 551
„Táji" költő, „fővárosi" kritika — — — — — — — — — — — — 863
— ai —: Felrobbantja-e Lemák Lukács a világot? — — — — — — — — — — 550
Bertók László: Mégiscsak tolvaj — — — — — — — — — — — — — 1186
Dévényi Iván: A könyvillusztrációról és egy könyv illusztrációjáról — — — — — — 553
Kanyar József: Új Helikonok és a régi — — — — — — — — — — — — 975
Kende Sándor: Ünnepi könyvhét, 1963 — — — — — — — — — — — — 554
Keszthelyi Tibor: Jó magyar nyelvkönyveket — külföldiek kezébe — — — — — — 862
F. Kovács Ferenc: Bogáncs — — — — — — — — — — — — — — 276
Ellentmondás — — — — — — — — — — — — — — 552
Glossza a glosszáról gúnár ügyben — — — — — — — — — — 1184
Köves József: Egy mozgalom indulásához — — — — — — — — — — — — 864
— s —: Hej ez a filológia — — — — — — — — — — — — — — 865
Selymes Ferenc: Műfordítás — műferdítés — — — — — — — — — — — 278
Telegdi Polgár István: Ki fordította? — — — — — — — — — — — — 371
Varga Imre: Írók írják-e a filmeket? — — — — — — — — — — — — 276
Az írónő, a riporter meg akik hallgatják — — — — — — — — — — 370
Egy csodálkozó töredékei — — — — — — — — — — — — — 867
Párbeszéd — — — — — — — — — — — — — — — 1184
Volly István: Jugoszláviai csárdásdalok — — — — — — — — — — — — 1185

MŰVÉSZET

Angyal Endre: Orffról — — — — — — — — — — — — — — — 267
Bálint Endre: Halott mesterem: Vajda Lajos emlékének (vers) — — — — — — — 1079
Bencze László: Orosz Jánosról — — — — — — — — — — — — — — 558
Bertha Bulcsu: Martyn Ferenc porcelánművei — — — — — — — — — — — 166
Ösztöndíjas művészek kiállítása Pécsett — — — — — — — — — — 559
Borsos Miklós a Balatonról — — — — — — — — — — — — — 770
Czimer József: Bevezető a modern drámához — — — — — — — — — — — 68
Demény János: Zenei köztudat — magyar valóság — — — — — — — — — — 263

Dévényi Iván: Czóbel — — — — — — — — — — — — — — — — 160
Két jegyzet — — — — — — — — — — — — — 1080, 1082
Haits Géza: Csontváry mai szemmel — — — — — — — — — — — — 357
Chagall „credo"-ja az atomkorszak küszöbén — — — — — — — 1073
Keleti Artur: Emlékezés Gulácsy Lajosra — — — — — — — — — — 765
Körner Éva: Szántó Piroska kiállításáról — — — — — — — — — — 556
Láncz Sándor: Egry József — — — — — — — — — — — — — — 640
Martyn Ferenc: Takáts Gyula színes-rajz kiállításáról — — — — — — — — 359
Emlékezés Rabinovszky Máriuszra — — — — — — — — — — 651
Mihalik Zoltán: Theatrum, 1962 — — — — — — — — — — — — 1154
Pilinszky János: Ferenczy Béniről — — — — — — — — — — — — 559
Különös beszámoló egy különös bemutatóról — — — — — — — 1151
Simon István: Takáts Gyula színesrajzai — — — — — — — — — — 555
Somos Miklós: Kmetty János (vers) — — — — — — — — — — — 1081
Szabó Sándor: Két új dráma egy régi témáról — — — — — — — — — 1152
Takács Imre: Csontváry ege alatt — — — — — — — — — — — 1069
Takáts Gyula: Bényi László kaposvári kiállításáról — — — — — — — — 769
László Gyula rajzairól — — — — — — — — — — — 1075
Taxner Ernő: A modern színpadképről — — — — — — — — — — — 1156
Thiery Árpád: Bartha Lászlóról — — — — — — — — — — — — 648
Vayer Lajos: Martyn Ferenc könyvillusztrációi — — — — — — — — — — 165
Weismann János: Egy fiatal magyar festő Londonban — — — — — — — — 1077

Színházi körkép

Bertha Bulcsu: Balett-est, 1963 (Pécs) — — — — — — — — — — — — 82
Daniss Győző: Korszerű színház — — — — — — — — — — — — — 563
Koncz István: Dévényi Róbert: Vidékiek (Veszprém) — — — — — — — — 77
László Ibolya: Dunai Ferenc: A nadrág (Kaposvár) — — — — — — — — — 79
Mihalik Zoltán: Czimer József: Korunk színháza — — — — — — — — — 562
Z. Szabó László: Danek: A házasságszédelgő esküvője (Győr) — — — — — — — 78
Lilian Hellmann: Kisvárosi játékok (Győr) — — — — — — — — 564
T. T.: Victor Hugo: Ezer frank jutalom (Pécs) — — — — — — — — — — 82
Jean Anouilh: Erkölcsös szerelem — — — — — — — — — — — 566
Tüskés Tibor: Gáspár Margit: Hamletnek nincs igaza (Pécs) — — — — — — — 80
Weismann János: A pécsi balettegyüttes Londonban — — — — — — — — 567

SZEMLE

Ambrus Z. Miklós: Mocsár Gábor: Nyitott tenyér — — — — — — — — — 1102
Angyal Endre: Miroszlav Krlezsa: Bankett Blitvában — — — — — — — — 187
Egy magyar vonatkozású osztrák regényről — — — — — — — — 382
Arató Károly: Demény Ottó: Szigorú hétfő — — — — — — — — — — 877
Babics András: Kanyar József: Somogy megye levéltára — — — — — — — — 479
Bácskai B. Sándor: S. Dobos Ilona: Egy somogyi parasztcsalád meséi — — — — — 576
Bata Imre: Pákolitz István: Esti dal — — — — — — — — — — — — 984
Bellyei László: Kende Sándor: Testvérek — — — — — — — — — — — 380
Beney Zsuzsa: Székely Magda: Kőtábla — — — — — — — — — — — 90
Csanádi Imre: Ördögök szekerén — — — — — — — — — — — 1191
Bohuniczky Szefi: Rónay György: Esti gyors — — — — — — — — — — 775
Borbély Sándor: Buda Ferenc: Füvek példája — — — — — — — — — — 1100
Demény János: Fábián László: Igor Sztravinszkij — — — — — — — — — 572
Dévényi Iván: Tersánszky J. Jenő: Nagy árnyakról bizalmasan — — — — — — 186
Füst Milán: Látomás és indulat a művészetben — — — — — — 186
Két könyv a XX. század magyar képzőművészetéről — — — — — 1103
Domokos Mátyás: Takáts Gyula: Kinek könnyebb? — — — — — — — — — 473
Farkas László: Fejes Endre: Rozsdatemető — — — — — — — — — — 283
Fehér Ferenc: Déry Tibor újabb novellái — — — — — — — — — — — 772
Fodor András: Demény János életrajzi dokumentációja Bartókról — — — — — 280
Kalász Márton költészete — — — — — — — — — — — 869
Csanádi Imre: Ördögök szekerén — — — — — — — — — — — 1193

Fogarassy Miklós: Csoóri Sándor: Menekülés a magányból — — — — — — — 86
Gyurkó László: Csütörtök — — — — — — — — — 777
Jegyzetek a filmművészet új útjairól — — — — — — — 1097
Futaky Hajna: Csongor Rózsa: Hétköznapi emberek — — — — — — — 183
Harcos Ottó: A Janus Pannonius Múzeum füzetei — — — — — — — 678
Horváth Zsigmond: Moldova György: Az idegen bajnok — — — — — — — 376
Somlyó György: A költészet évadai — — — — — — — 1188
Kecskeméti Kálmán: Nyerges András: Emberi hitben — — — — — — — 378
Kende Sándor: Reismann—Örsi: Kincses Baranya — — — — — — — 781
Kiss Dénes: Gyurkovics Tibor: Kenyértörés — — — — — — — 989
Koczogh Ákos: Vayer Lajos: Masolino és Róma — — — — — — — 478
Kristó Nagy István: Kolossa István: Hosszú séta a hídon — — — — — — — 778
Lakatos Kálmán: Az idő szorításában — — — — — — — 676
Lipták Gábor: Bernáth Aurél: A Múzsa körül — — — — — — — 287
Lóránd Imre: Birkás Endre: Vakvágány — — — — — — — 675
Mihalik Zoltán: Imre Farkas: Lírai kutatások — — — — — — — 185
B. Nagy László: Galambos Lajos: Keserű lapu — — — — — — — 1189
Nagy Miklós: Gerelyes Endre: Töprengés az éjszakáról — — — — — — — 986
Nemeskürty István: Önarckép a pálya szélén — — — — — — — 1095
Páldy Róbert: Három könyvtári évkönyv — — — — — — — 679
Pór Péter: Garai Gábor: Mediterán ősz — — — — — — — 179
Rajnai László: John Keats versei — — — — — — — 91
Kodolányi János: Julianus barát, A vas fiai — — — — — — — 373
Illyés Gyula: Másokért egyedül — — — — — — — 671
Réz Pál: Bajomi Lázár Endre: A mai francia irodalom kistükre — — — — — — 94
Rónai Béla: A mai magyar nyelv rendszere — — — — — — — 381
Seres József: Benjámin László: Ötödik évszak — — — — — — — 177
Krúdy Gyula: Vallomás — — — — — — — 990
Bóka László: Nandu — — — — — — — 1197
Somlyó György: „Hommage á Lajos Kassák" — — — — — — — 570
Sükösd Mihály: Csoóri Sándor újabb verseiről — — — — — — — 181
Szabó Gyula: Szabó Pál: Ahogy lehet — — — — — — — 379
Szederkényi Ervin: Veres Péter: Olvasónapló — — — — — — — 84
Szeghalmi Elemér: Kemény Dezső: Címe nincs — — — — — — — 1101
Sződy Szilárd: Simor András: Tereld a felhőket — — — — — — — 1198
Taxner Ernő: Graham Greene: A kezdet és a vég — — — — — — — 92
Baráth Lajos: Ember fehér bottal — — — — — — — 285
Stetka Éva: Egyenlőtlen lépés — — — — — — — 987
Telegdi Polgár István: Rubin Szilárd: Csirkejáték — — — — — — — 875
Várady Géza: Kiss Dénes: Porba rajzolt szobafalak — — — — — — — 89
Mátyás Ferenc: Alföldi írisz — — — — — — — 475
Várkonyi Nándor: Péterfy Jenő válogatott művei — — — — — — — 477
Vörös Márton: Lőrinc Péter: Válságok és erjedések — — — — — — — 574
Weidinger Vilmos: Két dunántúli antológia — — — — — — — 879
Winter István: László Ibolya: Köznapi lobogás — — — — — — — 571
Szinnyei Júlia új könyveiről — — — — — — — 779
Zsikó Gyula: Berze Nagy János: Szőlőszem királyfi — — — — — — — 286
Beküldött könyvek — — — — — — — 190, 783, 1199
A Janus Pannonius Múzeum füzetei *(Harcos Ottó)* — — — — — — — 381
A mai magyar nyelv rendszere *(Rónai Béla)* — — — — — — — 678
Bajomi Lázár Endre: A mai francia irodalom kistükre *(Réz Pál)* — — — — — — 94
Baráth Lajos: Ember fehér bottal *(Taxner Ernő)* — — — — — — — 285
Benjámin László: Ötödik évszak *(Seres József)* — — — — — — — 177
Bernáth Aurél: A Múzsa körül *(Lipták Gábor)* — — — — — — — 287
Berze Nagy János: Szőlőszem királyfi *(Zsikó Gyula)* — — — — — — — 286
Birkás Endre: Vakvágány *(Lóránd Imre)* — — — — — — — 665
Bóka László: Nandu *(Seres József)* — — — — — — — 1197
Buda Ferenc: Füvek példája *(Borbély Sándor)* — — — — — — — 1100
Csanádi Imre: Ördögök szekerén *(Beney Zsuzsa)* — — — — — — — 1191
Csanádi Imre: Ördögök szekerén *(Fodor András)* — — — — — — — 1193
Csongor Rózsa: Hétköznapi emberek *(Futaky Hajna)* — — — — — — — 183
Csoóri Sándor: Menekülés a magányból *(Fogarassy Miklós)* — — — — — — — 86
Csoóri Sándor újabb verseiről *(Sükösd Mihály)* — — — — — — — 181

Demény János életrajzi dokumentációja Bartókról *(Fodor András)* — — — — — — 280
Demény Ottó: Szigorú hétfő *(Arató Károly)* — — — — — — — — — — 877
Déry Tibor újabb novellái *(Fehér Ferenc)* — — — — — — — — — — 772
S. Dobos Ilona: Egy somogyi parasztcsalád meséi *(Bácskai B. Sándor)* — — — — 576
Doderer: Die Dämonen *(Angyal Endre)* — — — — — — — — — — 382
Életünk *(Weidinger Vilmos)* — — — — — — — — — — 879
Fábián László: Igor Sztravinszkij *(Demény János)* — — — — — — — — 572
D. Fehér Zsuzsa: Művészek *(Dévényi Iván)* — — — — — — — — — 1103
Fejes Endre: Rozsdatemető *(Farkas László)* — — — — — — — — — 283
Füst Milán: Látomás és indulat a művészetben *(Dévényi Iván)* — — — — — 669
Galambos Lajos: Keserű lapu *(B. Nagy László)* — — — — — — — — 1189
Garai Gábor: Mediterrán ősz *(Pór Péter)* — — — — — — — — — 179
Gerelyes Endre: Töprengés az éjszakáról *(Nagy Miklós)* — — — — — — — 986
Greene, Graham: A kezdet és a vég *(Taxner Ernő)* — — — — — — — — — 92
Gyurkó László: Csütörtök *(Fogarassy Miklós)* — — — — — — — — — 777
Gyurkovics Tibor: Kenyértörés *(Kiss Dénes)* — — — — — — — — — 989
Három könyvtári évkönyv *(Páldy Róbert)* — — — — — — — — — 679
Illyés Gyula: Másokért egyedül *(Rajnai László)* — — — — — — — — — 671
Imre Farkas: Lírai kutatások *(Mihalik Zoltán)* — — — — — — — — — 185
Kalász Márton költészete *(Fodor András)* — — — — — — — — — 869
Kanyar József: Somogy megye levéltára *(Babics András)* — — — — — — — 479
Kassák Lajos francianyelvű kötetéről *(Somlyó György)* — — — — — — — 570
Keats, John versei *(Rajnai László)* — — — — — — — — — — 91
Kemény Dezső: Címe nincs *(Szeghalmi Elemér)* — — — — — — — — 1101
Kende Sándor: Testvérek *(Bellyei László)* — — — — — — — — — 380
Kiss Dénes: Porba rajzolt szobafalak *(Várady Géza)* — — — — — — — — 89
Kodolányi János: Juliánus barát, A vas fiai *(Rajnai László)* — — — — — — 373
Kolossa István: Hosszú séta a hídon *(Kristó Nagy István)* — — — — — — 778
Körner Éva: Magyar művészet a két világháború között *(Dévényi Iván)* — — — — 1103
Krlezsa, Miroszláv: Bankett Blitvában *(Angyal Endre)* — — — — — — — — 187
Krúdy Gyula: Vallomás *(Seres József)* — — — — — — — — — — 990
László Ibolya: Köznapi lobogás *(Winter István)* — — — — — — — — — 571
Lőrinc Péter: Válságok és erjedések *(Vörös Márton)* — — — — — — — — 574
Mándy Iván: A pálya szélén *(Nemeskürty István)* — — — — — — — — — 1095
Mátyás Ferenc: Alföldi irisz *(Várady Géza)* — — — — — — — — — 471
Mocsár Gábor: Nyitott tenyér *(Ambrus Z. Miklós)* — — — — — — — — — 1102
Moldova György: Az idegen bajnok *(Horváth Zsigmond)* — — — — — — — — 376
Nyerges András: Emberi hitben *(Kecskeméti Kálmán)* — — — — — — — — 878
Pákolitz István: Esti dal *(Bata Imre)* — — — — — — — — — — — 984
Péterfy Jenő válogatott művei *(Várkonyi Nándor)* — — — — — — — — — 477
Pirkadás *(Weidinger Vilmos)* — — — — — — — — — — — 879
Reismann—Őrsi: Kincses Baranya *(Kende Sándor)* — — — — — — — — — 781
Rónay György: Esti gyors *(Bohuniczky Szefi)* — — — — — — — — — 775
Rubin Szilárd: Csirkejáték *(Telegdi Polgár István)* — — — — — — — — — 875
Simonyi Imre: Önéletrajz helyett *(Lakatos Kálmán)* — — — — — — — — — 676
Simor András: Tereld a felhőket *(Szőcs Szilárd)* — — — — — — — — — 1198
Somlyó György: A költészet évadai *(Horváth Zsigmond)* — — — — — — — — 1188
Stetka Éva: Az egyenlőtlen lépés *(Taxner Ernő)* — — — — — — — — — 987
Szabó Pál: Ahogy lehet *(Szabó Gyula)* — — — — — — — — — — 379
Székely Magda: Kőtábla *(Beney Zsuzsa)* — — — — — — — — — — 90
Szinnyei Júlia új könyveiről *(Winter István)* — — — — — — — — — 779
Takáts Gyula: Kinek könnyebb? *(Domokos Mátyás)* — — — — — — — — — 473
Tersánszky J. Jenő: Nagy árnyakról bizalmasan *(Dévényi Iván)* — — — — — — 186
Új irányzatok a mai filmművészetben *(Fogarassy Miklós)* — — — — — — — 1097
Várkonyi Nagy Béla: Ének az óceánról *(Lakatos Kálmán)* — — — — — — — 676
Vasvári István: Izzó őszben *(Lakatos Kálmán)* — — — — — — — — — 676
Vayer Lajos: Masolino és Róma *(Koczogh Ákos)* — — — — — — — — — 478
Veres Péter: Olvasónapló *(Szederkényi Ervin)* — — — — — — — — — 84

BÁLINT ENDRE — — — — — — — — — — — — 686, 709, 1079
BENCZE LÁSZLÓ — — — — — — — — — — — — — 836, 868
BIZSE JÁNOS — — — — — — — — — — — — — — 4, 61, 83
BORNEMISSZA LÁSZLÓ — — — — — — — — — — — — — 601, 653
BORSOS MIKLÓS — — — — — — — — — 1119, 1125, 1131, 1141
CSONT FERENC — — — — — — — — — — — — — — — 106
CZÓBEL BÉLA — — — — — — — — — — — 141, 156, 159, 161
DISKAY LENKE — — — — — — — — — — — 201, 211, 262, 268
FERY ANTAL — — — — — — — — — — 401, 408, 413, 430, 432
EGRY JÓZSEF — — — — — — — — — — — — — — — 579
FORGÁCS HANN ERZSÉBET — — — — — — — — — — — — 668, 669
GÁBOR JENŐ — — — — — — — — — — — — — 1068, 1104
GADÁNYI JENŐ — — — — — — — — — — 38, 51, 55, 914
GULÁCSY LAJOS — — — — — — — — — — 765, 766, 768, 782
HORVÁTH FERENC — — — — — — — — — — — — — 189
KECSKEMÉTI KÁLMÁN — — — — — — — — — — — — — 569
KELLE SÁNDOR — — — — — — — — — — — — — 318, 384
KMETTY JÁNOS — — — — — — — — — — — — — — 1082
KOVÁTS ÉVA — — — — — — — — — — — — — — 1014
KÜHNEL SZABÓ JÓZSEF — — — — — — — — — — 487, 510, 525
MARTYN FERENC — — — — — — — 459, 472, 480. 11. sz. műmelléklete
NAGY ISTVÁN — — — — — — — — — — — — — — 1183
OROSZ JÁNOS — — — — — — — — — — — — — — 595
SIMON BÉLA — — — — — — — — — — — — 331, 372, 1200
SOLTRA ELEMÉR — — — — — — — — — — — — 299, 356, 1028
SZIGETHY ISTVÁN — — — — — — — — — — — — — — 954, 956
TAKÁTS GYULA — — — — — — — — — — — — — — 359
TILLES BÉLA — — — — — — — — — — — — — — 789, 813
VAJDA LAJOS — — — — — — — — — — — — 725, 764, 1039
VARGA HAJDU ISTVÁN — — — — — — — — — — — — — 582, 632
ZÁGON BERTALAN — — — — — — — — — — — — — — 1080

JELENKOR

MEGYEI KÖNYVTÁR PÉCS FOLYÓIRATTÁR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT
1963 · 1

PÉCS
149/1963

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

VI. évfolyam, 1. szám 1963. január

TARTALOM

AZ ÚJ ÉVFOLYAM ELÉ — — — — — — 3
THIERY ÁRPÁD: Nagyvárosi rekviem (kisregény, első rész) — — — — — — — — — — 5
PÁL JÓZSEF versei — — — — — — — 15
BÉKÉSI GYULA: Falu szélén (vers) — — — — 16
BARSI DÉNES: Az oroszlán elmúlik (novella) — 17
TORNAI JÓZSEF: Odaadást, végső álmot (vers) — 22
SIMONYI IMRE versei — — — — — — — 22
STETKA ÉVA: Olyan... (vers) — — — — — 24
FODOR ILONA: A Tű fokától a Kegyencig (tanulmány) — — — — — — — — — 25
ERDÉLYI JÓZSEF: Kegyelem (vers) — — — — 32
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS versei — — — — 33
GYURKOVICS TIBOR: Fény (vers) — — — — 34
SZABÓ JÓZSEF: Az ember és az árnyéka (novella) 35
JOBBÁGY KÁROLY: Fanyar sirató (vers) — — 39
BODOSI GYÖRGY versei — — — — — — 42
BÓDÁS JÁNOS: Bodzabokor — — — — — 42
VIDOR MIKLÓS: Vagy a labda, vagy a baba (novella) — — — — — — — — — — — 43
Modern spanyol költők (*Csányi László* és *Papp Árpád* fordításai) — — — — — — — — — 52
MÉSZÖLY MIKLÓS: Naplójegyzetek — — — 56

DOKUMENTUM

Ady házasságának előzményei (*Ficzay Dénes* közlése) — — — — — — — — — — — 60

JEGYZET

SARBAK GÉZA: Jegyzet két Dürrenmatt-drámáról 62
KOVÁCS SÁNDOR IVÁN: Az életregény és fejezetei — — — — — — — — — — — 65

ARATÓ KÁROLY: Jó írás, jó novella — — — 66
Két Jelenkor est *(Gömöri Jenő Tamás, Bárdosi Németh János)* — — — — — — — — 67

MŰVÉSZET

CZIMER JÓZSEF: Bevezető a modern drámához — 68
Forgószínpad *(Koncz István, Z. Szabó László, László Ibolya, Tüskés Tibor, Bertha Bulcsu)* — — 77

SZEMLE

SZEDERKÉNYI ERVIN: Veres Péter: Olvasónapló 84
FOGARASSY MIKLÓS: Csoóri Sándor: Menekülés a magányból — — — — — — — — — 86
VÁRADY GÉZA: Kiss Dénes: Porba rajzolt szobafalak — — — — — — — — — — 89
BENEY ZSUZSA: Székely Magda: Kőtábla — — 90
RAJNAI LÁSZLÓ: John Keats versei — — — 91
TAXNER ERNŐ: Graham Greene: A kezdet és a vég — — — — — — — — — — 92
RÉZ PÁL: Bajomi Lázár Endre: A mai francia irodalom kistükre — — — — — — — — 94

RAJZOK

BIZSE JÁNOS — — — — — — — — 4, 61, 83
GADÁNYI JENŐ — — — — — — — 38, 51, 55

Szerkeszti:
TÜSKÉS TIBOR
főszerkesztő

BERTHA BULCSU, CSORBA GYŐZŐ, LÁZÁR ERVIN, PÁKOLITZ ISTVÁN

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Pécs, Széchenyi tér 16. Postafiók: 24. Telefon: 13-05. Szerkesztőségi órák kedden és pénteken 17—19 óráig. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Egyes szám ára 6,— forint. Évi előfizetés díja: 72,— forint. Csekkszámla: OTP 349—803. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest V., József Nádor tér 1.). Egyéni előfizetési csekkszámla száma: 61 068. Közületi előfizetési csekkszámla száma: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára. — Felelős kiadó: Braun Károly.

AZ ÚJ ÉVFOLYAM ELÉ

A Jelenkor e számával a havonta megjelenő magyar irodalmi folyóiratok sorába lépett. Az eddigi évente hatszori, nyolc-nyolc íven történő megjelenés helyett ezentúl minden hónapban, hat-hat ív terjedelemben jelentkezünk. Hogy felettes szerveink lehetővé tették ezt a változást, abban egyszerre látjuk szocialista életünk gazdagodását és gyarapodását, az új magyar irodalom egyre kiteljesedőbb fejlődését, valamint a pécsi—dunántúli irodalom értékeinek országos szintű elismerését.

Amikor néhány hónappal ezelőtt a Jelenkorban a „Szülőföld és irodalom" címmel zajlott ankétot lezártuk, pontosan körvonalaztuk azokat a célokat és feladatokat, amelyeket a Jelenkor magáénak vall és meg akar valósítani. Úgy érezzük, a havonkinti megjelenésre való áttéréskor nincs szükség arra, hogy új programot fogalmazzunk meg. Őszintén szólva, amikor azt a zárócikket írtuk, magunk sem hittük, hogy ami akkor még csak kívánságként hangozhatott el a lap jövőjére vonatkozóan, ennyire közel van a megvalósuláshoz. Azzal, hogy a Jelenkor ezután havonta jelenik meg, véleményünk szerint végre betöltheti azt a szerepet, amelyet egy valóságos irodalmi folyóiratnak ma Magyarországon be kell töltenie, s amelynek megvalósítására a Jelenkor eddig is törekedett.

A művészetek sokszínűségéhez, a szocialista irodalmon belüli stílus-különbségek elvi kimondásához az a gyakorlat is hozzátartozik, hogy irodalmi lapjaink egyéni színt és ízlést, sajátos arculatot öltsenek. A Jelenkor úgy akar egy magyar irodalmi folyóirat lenni, hogy ugyanakkor minden más folyóirattól megkülönböztethető legyen. Úgy érezzük, hogy a folyóirat-szerkesztésben is egyre inkább érvényesülő egyenruha-nélküliség, az önálló hang megszólaltatása egész irodalmunk eszmei és formai gazdagodásának egyik összetevője lehet.

A Jelenkor a párt irodalompolitikai irányelveinek szem előtt tartásával, a néphez szóló, szocialista irodalom kimunkálására törekedve — e két kérdést munkánk sarkkövének tekintjük — elsősorban a korszerű, problémákat látó és felmutató, a napjaink emberét izgató kérdések kimondását vállaló írásoknak kíván helyet adni.

Anyagi és személyi gondjaink rendezése után, a havi folyóirat feltételeinek biztosítása mellett, rajtunk — írókon, olvasókon és szerkesztőkön — áll, hogyan tudunk megváltozott, kedvezőbb lehetőségeinkkel élni. Ahhoz, hogy minden hátrány nélkül kapcsolódhassunk be a mai magyar folyóirat-irodalomba, elsősorban a Jelenkor belső életét kell gazdagabbá és színesebbé tenni. Eddigi körülményeink között inkább csak törekedni tudtunk arra, hogy való-

ságos folyóirat legyen a Jelenkor. Az irodalmi folyóirat igazi feladatát jobbára ezután kell megvalósítania a lapnak. Abban a vitazáró cikkben azt mondtuk: ahhoz, hogy a Jelenkor valóban az irodalmi élet folyamatában állhasson, az irodalmi élet eleven lüktetéséről hírt adjon — havonta kell megjelennie. Most, amikor ez megvalósult, azt hangsúlyozzuk, hogy elsősorban olyan írásokat kíván közölni a lap, amelyek azt mutatják, hogy a Jelenkor vonzáskörében élő és alkotó írók valóban a kor pulzusverésén tartják kezüket, figyelik napjaink alakuló-változó világát, fölvetnek olyan kérdéseket, amelyek országos érdeklődésre tarthatnak számot, s hozzászólnak olyan vitákhoz, amelyek általános érvényűek. Saját értékeink felmutatása, saját jellegzetességeink megőrzése mellett csak így tud a Jelenkor részt venni az egyetemes szocialista magyar irodalom kialakításáért vállalt és végzett munkában.

Ezeknek a nem új, csak újrafogalmazott céloknak a megvalósításához kérjük munkatársaink, íróbarátaink alkotó támogatását, valamint a kedves olvasók bizalmát és érdeklődő figyelmét.

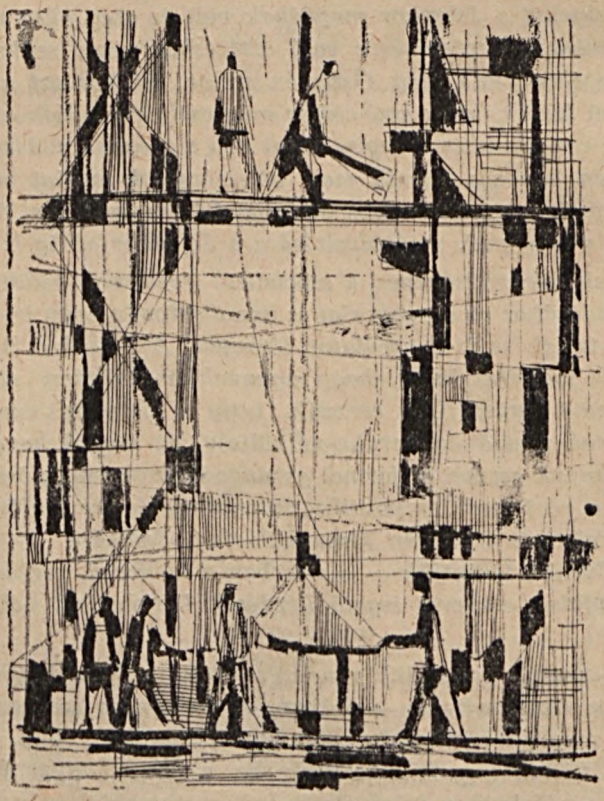

Bizse János rajza

Thiery Árpád

NAGYVÁROSI REKVIEM

1

A férfi gyámoltalanul, az izgalomtól nyirkos hónaljakkal ácsorog a sötétben. Ha valaki váratlanul megkérdezné tőle, nem tudná pontosan megmondani, hogy ez a néhány sötét és ügyetlen perc — tulajdonképpen a hányadik kiszolgáltatott orvosi vizsgálat az utóbbi két nap alatt.

Elektrokardiográfia.

Vérvizsgálatok.

Urulógia.

Szemészet.

Rákszűrés.

Körülnéz, de semmit se lát. A keskeny ablakot vastagon befedték fekete papírral. Ide még a harangszó se hallatszik be. A röntgenkészülék képernyője mozgás közben néha a csupasz mellhez ér. Ilyenkor megborzong, és úgy érzi, hogy ebben a feneketlen, gyámoltalan sötétségben — semmi se biztos. Az se, hogy egyensúlyban áll. Az se biztos, hogy ha világos volna, az arcáról könnyű lenne leolvasni a közönyt, pedig a sötétben is gondosan vigyáz — meg se mozdul az arca. Feszes és zárkózott. Az ideges, türelmetlen csendben egy átvilágított mellkast lehet látni — ő ezt se láthatja. Azt se biztos, hogy a röntgensugarak az ő mellkasát világítják. Semmi se biztos. Az se, hogy a nyár elején otthon volt a hétvágányú vidéki álllomáson, ahol az apja húsz éve forgalmista. Az anyja — száraz, törékeny asszony — az utolsó délután az ablakhoz hívta, ahonnan tiszta időben messze követni lehet a rozsdás sziklák közé kanyarodó vágányokat, szétnyitotta a bibliát, és az ablakba tette. Nem szólt. Vékony, görcsös ujjával aláhúzott néhány nyomtatott sort: „... és majd lészen iszonyú háború, melyben elpusztulnak a férfiak, és eljöve az idő, amikor az asszonyok és a lányok, ha kimennek az erdőbe és férfi kezétől származó forgácsot találnak, a térdükre borulnak majd, és áhitattal csókolgatják a forgácsokat..." Az anyja várt egy kicsit, azután összecsukta a bibliát, és panaszosan, sóhajtva kinézett az ablakon. Ő pedig nevetett. Fehér, erős fogakkal. De nem biztos, hogy nevetett. Semmi se biztos.

Az orvos a sötétben latin szavakat mormol. Nem lehet megérteni, hogy mit mond — de nem is fontos. Az a fontos, hogy emberi hangot lehet hallani, és a röntgenkészülék képernyője néha a melléhez ér. Szinte olyan ez, mint a bibliai faforgács, amiért az asszonyok lehajolnak az erdőben.

Az orvos halkan, figyelmeztetően krákog, a következő pillanatban megszólal. Barátságosan, finomított, szelíd hangon.

— Forduljon egy kicsit balra, kérem.

Balra fordul. Engedelmesen, alázatosan, mint akit kiszolgáltattak. Nem tudja, hogy melyik pillanatban ér a bőréhez a hideg műszer, és melyik pillanatban kell majd jobbra fordulni? Ostoba, tehetetlen állapot. A múlt héten olvasta, hogy Mickiewiecz, a nagy lengyel költő is ki volt szolgáltatva a kolerának Konstantinnápolyban, ezerkilencszázötvenöt novemberében. Meg kellene kérdezni a röntgenorvostól, hogy tudja-e, mi történt Adam Mickiewicz lengyel költővel Konstantinápolyban? A fejéhez nyúl, a tenyerével megtörli a homlokát. Verejtékezik. Megint megszólal az orvos finomított, szelíd hangja.

— Sóhajtson, kérem.

Sóhajt, és amikor visszaengedi a tüdejét, a torkában idegesen, fullasztón megreszket a levegő. Nyel. Tulajdonképpen a sóhaj is csak akkor könnyű, ha nem kötelező. Tulajdonképpen minden csak akkor viselhető el könnyen, ha nem kötelező. Tücsökre gondol. Este fél kilenckor a villanyóra alatt találkoznak, és ebben is az a jó, hogy nem kötelező.

— Sóhajtson még!

Vasárnap voltak utoljára együtt.

— Még sóhajtson!

A szárnyashajón hátat fordítottak a fedélzetnek, szemben álltak a sárga, homokos partvonallal. Az árnyékuk erős és szegletes volt. Visegrádon, a hajóállomás melleti étteremben a pincér csendes kárörömmel széttárta a kezét — az aznapi étlap huszonhat fogása közül a konyhafőnök huszonnégyet már kihúzott. Parajfőzelék vagy

rántott borjúláb. Fél három volt és nevettek. És alkonyatkor, kicsit borzongva a zivatar előtti hűvös széltől, egy keskenyarcú festő ecsetjét bámulták a vízparton, a kompkikötő mellett.

Az orvos megint figyelmeztetően köhög, a röntgenkészülék képernyője a férfi csupasz melléhez ér.

— Hány éves?

— Harmincnégy.

— Mióta érzi a tüneteket?

— Néhány napja.

Az orvos nem szól többet.

A férfi bosszúsan összeharapja a száját. Meg kellett volna mondani, hogy a szédülést tulajdonképpen hetek óta érzi. Néha pillanatokra elmozdulnak előtte a képek, a bútorok. Amikor a nyár elején az anyja a bibliát az ablakba tette, és ő egy pillanatig kinézett, furcsán, könnyű billenéssel elmozdultak a rozsdás sziklák és a vágányok. Akkor először. Meg kellett volna mondani, de csak a tegnapelőtti éjszakára gondolt. Most már késő.

— Sűrűn szédül?

— Sűrűn.

— Mióta?

— Néhány napja.

Megborzong.

A hadifogságban volt utoljára orvosnál. Március óta ette a korpakenyeret. Néhány hétig, Cegléd mellett. Azután Foksányban. Azután hetekig a vonaton. Azután az Ural környékén. Az első őszi nap volt negyvenötben, és még volt erejük hetenként új meséket mondani egymásnak. Például — a magyar kormány a jövő héten megköti az egyezményt a szovjet kormánnyal, és a hadifoglyok hazamennek. Fényes rézgombokkal, egészséges katonaszaggal és csattogó, rozsdás vonatokkal. Szép, nagy és hazug mesék voltak. Akkor este is ilyen mesét hallgatott, és nagy falásokkal ette a sűrű répalevest. Tizenhét éves múlt. Erős, nagycsontú kamasz, a kis tábor legfiatalabbja. Éjszaka rosszul lett. Szép, nagy és hazug mesét álmodott. Forró hullám volt a fejében, és kemény, szokatlan görcs a hasában. Erős, izzadt szaga volt. Hajnalban már úgy érezte, egyetlen nagy görcs a teste. A virrasztó, borostás arcok egész éjszaka körülállták a fekhelyét. Reggel szuronyos őr támogatta az orvosi rendelőbe. Vakbélgyulladás. Kórház. Műtét. A kórház a városban volt. Húsz kilométer. Az a rőtbajuszú, vöröshagyma-szagú őr vitte-hozta a nagy úton, aki a tábori őrök közül egyedül nem hitte el, hogy csak tizenhét éves, hogy márciusban vizért ment az ártézi kútra, és onnan hajtották fel szuronnyal egy katonai teherautóra hadifogolynak, mert valamelyik szállítmányban nem volt pontos a létszám.

A vakbélgyulladás óta nem volt orvosnál.

— Ájulása volt már?

A férfi megrezzen. A hangja száraz és kedvetlen.

— Nem. Nem volt még ájulásom — mondja szomorúan, kicsit elgondolkozva, és szinte alig veszi észre, hogy halkan kattan egy kapcsoló, halvány, erőtlen fény világítja meg az orvos arcát és a röntgenkészülék közelében a tárgyakat.

Az orvos a homlokára tolja a szemüveget.

— Köszönöm, felöltözhet — mondja udvariasan, azután feláll, a férfi karja után nyul és kisegíti a készülékből.

— Rokona a tanársegéd úrnak? — kérdezi.

A férfi sokáig nem válaszol. Az ing nyakát gombolja, és arra gondol, hogy jobb lett volna, ha az orvos őt is kiküldi a vetkőző fülkébe, mint a többi beteget. A nyakkendőjét köti. Erős, szoros rántásokkal, mintha sohase akarná kioldani. Halkan morog.

— Együtt jártunk iskolába.

Az orvos egyetértően bólint. Nem csodálkozik, mintha ezt várta volna. Valamit mond az asszisztensnőnek, de nem lehet pontosan megérteni, hogy mit, azután a férfihoz fordul.

— Szíveskedjék megmondani a tanársegéd úrnak, hogy perceken belül átküldöm a leletet.

A férfi a vállára teríti a kabátját. Nem válaszol. Nem is köszön, csak biccent — ami lehet válasz is, lehet köszönés is. Nem szereti a röntgenorvost. Most látta életében először. Pontosan nem tudja megmagyarázni. Azt az orvost se szerette, aki a hadifogoly-táborban azon az őszi reggelen kedvetlenül, katonásan csak annyit mon-

dott, hogy perforálódott vakbélgyulladása van. Annak is kerek feje, rövidrenyírt haja és ügyetlenül mozduló szeme volt, szemüveggel. Pontosan ilyen. Szinte érthetetlen, hogy két vadidegen ember ennyire hasonlíthat egymáshoz.

Még akkor is bosszantja a szokatlan hasonlóság, amikor szórakozottan, hátrakulcsolt kézzel, már a tanársegéd íróasztala előtt ácsorog. Sápadtan, ügyetlenül, mintha kihallgatásra szólították volna. Pedig szó nélkül leülhetne, hiszen iskolatársak voltak. A fejében sűrű, nehéz forróságot érez, de az is lehet, hogy képzelődik, vagy a csendtől van. Talán meg kellene kérdezni, hogy honnan hozták a rövidrenyírt hajú röntgenorvost.

A tanársegéd felnéz.

— Miért nem ülsz le?

A férfi megrezzen, zavartan, ügyetlenül maga alá húzza a széket.

— Baj van? — kérdezi rekedten, kicsit reménytelenül, mintha a kétnapos vizsgálat után most értené meg először, hogy komoly beteg is lehet.

A tanársegéd a leleteket nézi. Egyiket a másik után. Egyszer. Kétszer, Háromszor. Vékony, magas férfi, hosszú lábakkal, hosszú csontokkal. A sok cigarettától korán megbarnultak a fogai. A mozdulatai pontosak, szegletesek — ez még a sokévi fegyelmezett, internátusi nevelés maradványa. A hangja kimért, a szemében állandó és figyelmes gyanakvás van. Az asztalra tenyerel, szórakozottan lapozgat.

— A Hírlapnál dolgozol még?

A férfi a szemével int.

— Igen.

A tanársegéd gyorsan és többször végighúzza a tenyerét az arcán. Valamit csinálni kell — sokszor és gyorsan. Serceg a szakálla. Zavartan vigyorog — mentegetőzik.

— Persze, gyakran olvasom a riportjaidat.

Váratlanul elhallgat.

Az asztalra bámul. Legjobb lenne ezt a csontos, gyanútlan régi cimborát barátságosan hazaküldeni. Ez lenne a legjobb. Este felhívná telefonon, vagy... Feláll, az ablakhoz megy. Kinéz. Száraz, poros és törékeny a klinika kertje. Keménykérgű fák. Szikkadt virágok és levelek. Salakos, gondosan döngölt sétányok, és a kurtatörzsű fa mellett Hófehérke hét törpéjének hét színes agyagszobra. Az ablakot sűrű drótszita fedi. A drótszitán kétségbeesetten csapkod egy zöld dongó. Be akar jönni. A tanársegéd a dühöngő dongót figyeli. Kár, hogy a klinika igazgatója kánikulában minden irodáról leszedeti az ablakokat. Bejöhetne a dongó, és csak bele kellene nézni a kitárt ablaküvegbe — észrevétlenül megfigyelhetné a régi iskolacimborát. Ahogy régen tette. Az internátus közös hálószobájában távol aludtak egymástól. Esténként, tanulás után vagy tanulás közben gyakran az ablakhoz állt, és az üvegben a többieket nézte. Sokszor őt is: evés, tanulás, levélírás, meztelen fényképek nézegetése vagy bámészkodás közben. Csontos, vékonynyakú és mohó kamasz volt. Csúfolódó. Gyakran szamárfület mutatott a háta mögött és vigyorgott. Mindenki vigyorgott. Azt hitték — ostoba, holdkóros, hóbort, pedig ő az ablaküvegben a többieket nézte.

Így nem jó. Így csak sejti, hogy a férfi összehúzódva ül a fehér bőrszéken — feszes torokkal, bizalmatlanul, és talán már valamit érez az igazságból.

A tanársegéd megint a kertbe bámul, és nem tudja, dühös-e vagy inkább sírni szeretne jobban? Az esőmosott agyagtörpéket nézi. Pontosan, figyelmesen, és a karját keresztbe fűzi a mellén. Tulajdonképpen zavarban van, és nem tudja hova tenni a kezeit. Hirtelen becsukja a szemét. Hiába. Így is látja az esőmosott agyagtörpéket. Szamárfüleket mutatnak és vigyorognak.

Visszafordul az ablaktól.

— Mikor akarsz megnősülni?

A férfi meghökken. Váratlanul érte a kérdés. A széket közelebb húzza az asztalhoz, és furcsán, bizonytalanul nevet. A tanársegédre néz. Nem gyanakvó, inkább csodálkozik. Hosszú, fehér ujjaival az ölében babrál.

— Én?... Csak nem gondolod?

Vár egy kicsit. Tücsökre gondol és a többi lányra, azután derűsen, a vállát rángatva dünnyög.

— Jól élek én így... Nagyon jól. Mondhatnám, hogy vidáman.

— Ne is nősülj meg, öregem. Élj csak vidáman tovább.

Csend van.

A férfi összerántja a szemét, mintha az arcába ütöttek volna és megborzong. A tanársegéd hangja kemény, recsegő és visszavonhatatlan. A folyosóról éles, hor-

zsolt zaj hallatszik, mintha egy csónak a parti kövekhez ütődne. A férfi felnéz, egy pillanattal később előre dúgja az állát.

— Miért mondod ezt?

A tanársegéd, anélkül, hogy a férfire nézne, az asztalhoz megy és leül. Sokáig nem válaszol. Kapkodva kutat a leletek között. Egyiket-másikat figyelmesen átolvassa, — pedig mindet átolvasta már, — azután előrehajol. Váratlanul felnéz, mintha meg akarná lepni a másikat.

— Mondd el pontosan, mit éreztél tegnapelőtt éjszaka?

A férfi tanácstalanul összerántja a vállát. Szinte kuporodik a fehér bőrszéken. Elmondta már. Sokszor. A tanársegédnek is. Tulajdonképpen még mindig a választ várja — nem a kérdést, de gyámoltalan ellenkezni.

Szétnyitja az öklét.

— Mit éreztem?... A heverőn olvastam. Éjfél előtt egyik pillanatról a másikra összeolvadtak a betűk a szemem előtt. Körülnéztem a szobában. Elmozdultak a képek és a bútorok. Hányingerem volt. Szédültem, és perceken át úgy éreztem, hogy feneketlen mélységbe zuhanok, és nincs amiben megkapaszkodhassak. Görcsösen fájt a fejem...

— Éreztél ilyent már korábban is?

A férfi a sűrű drótfonaton át kinéz a kertbe. Valahol harangoznak.

— A nyár elején először, amikor otthon voltam apáméknál... — mondja némi bűntudattal, és a röntgenorvosra gondol.

A tanársegéd hátradől a széken. Vagy — vagy. Vagy válaszol, vagy kérdez, hátrálni nem lehet. Egy kérdésre már adós a válasszal. Végigsimítja a homlokát. Megpróbál könnyed és magabiztos lenni. Nehéz. Nagyon nehéz, mert minden orvosnak be kell valamit vallani a beteg előtt — de mennyit? A kvalitatív vérkép nagyfokú balratolódást mutat. Az éretlen limfociták száma csaknem kétszázezer — de mitől? Óvatosan, feltűnés nélkül a férfire néz, aki a harangszót hallgatja és várakozva ül a fehér bőrszéken. Türelmesen, fogadkozva vár, mert minden beteg egy kicsit egyforma.

Az orvos a töltőtollát pörgeti az asztalon.

— Hova járs mostanában?

A férfi vállat von. Megint szédül, a bútorok pillanatokra, mint a szellemképek, bizonytalanul elmozdulnak. Rosszul érzi magát. Tulajdonképpen megbánta már, hogy felkereste a régi iskolatársat, akiből klinikai tanársegéd lett. Szerencsétlen, fonák helyzet, hiszen a régi iskolatársak rendszerint ilyenkor szeretnék bebizonyítani, hogy kiváló, érdemekre hivatott orvos lett belőlük. A tanársegédre néz. Igen. Egy hajnyírógép, egy szemüveg hiányzik, és ő is pontosan olyan lesz, mint a röntgenorvos.

Mégegyszer vállat von.

— Hova járok? A szerkesztőségbe, randevúkra, kávéházba, meg riportutakra.

— Riportutakra?

— Igen.

— Merre?

A férfi rosszmájúan mosolyog és legyint.

— Nem izgalmas. Több mint féléve, hogy falusi riporter vagyok a lapnál.

Az orvos arca fáradt. Összeráncolja a homlokát, és megint szétteríti a leleteket az asztalon.

— Voltál az idén külföldön?

A férfi megvakarja az állát és bólint.

— Voltam, de nem sok örömöm volt benne. A nyár elején Bulgáriában jártam. Három hétig keresztül-kasul utazni egy országot, negyvennégy-negyvenöt fokos hőségben, képzelheted... Azt hittem, hogy megfulladok... Az idén nincs szerencsém az idővel, a tavasszal is megtréfált. A tíznapos nyugatnémetországi utamon egy hétig állandóan zuhogott az eső.

A tanársegéd előrehajol.

— Voltál az idén Nyugat-Németországban?

A férfi gyanútlanul, hátradőlve ül a széken. A folyosóról megint éles, horzsolt zaj hallatszik, mintha egy csónak a parti kövekhez ütődne. Pontosan és időben észreveszi a hangokat. A bútorok, a műszerek az üvegszekrényben mozdulatlanok.

A feje könnyű és hideg.

A tanársegédre néz, a mosolyában fölény van.

— Voltam, de miért csodálkozol?

A tanársegéd felál, az öklével az asztalon támaszkodik. Ő is mosolyog. Az ő mosolyában is fölény van.

— Akkor csodálkoznék, öregem, ha Münchenben is jártál volna.

A férfi megfeledkezve a térdére csap.

— Csodálkozhatsz, mert ott is jártam.

A tanársegéd szeme egy pillanatra megrebben. Összehúzza. Megkerüli az íróasztalt. Hosszú, nyugtalan kezét a frissen vasalt fehér köpeny zsebébe süllyeszti. Időt akar nyerni. Időt. Mert minden igazi orvos megérzi, amikor nyomon van. Nagyokat üt a szíve, és száraz a szája széle. Ha megnyalja, pillanatok múlva kiszárad. Szeme a lázas betegre emlékeztet. Egyhelyben áll, maga elé néz.

— Mikor voltál Münchenben? — kérdezi, és szeretne közönyös lenni.

A férfi is felál, cigarettára gyújt. Már nem mosolyog, de a tekintete még fölényes. Tudja, hogy mi következik — hosszan és részletező stílusban. Kötelező. Így szokás. Titokban elnyom egy finom ásítást. Keveset aludt az éjszaka.

A tanársegédre néz.

— Pontosan?

— Pontosan.

— Március huszonháromtól április kettőig.

Nagyon nagy csend van.

A tanársegéd bizonytalanul a férfihez fordul, mintha még szeretne valamit kérdezni, azután meggondolja magát, visszamegy az íróasztalhoz. Ideges, nyugtalan kézzel kutat a vastagszájú üvegek és fiolák között. Az egyik szélesszájú üveget kiválasztja. Megnézi a címkéjét. Nem szól. Undorító, hogy valamit sejt és nem szól. Csenget az asszisztensnőnek. Még mindig nem szól. Az asszisztensnő szélesre tárja a fehér ajtót. Erős, hegyes melle van, halvány arca, és finom éterszag jön utána.

A tanársegéd hangja fagyos.

— Vigye át ezt az üveget a kettőperegyes laboratóriumba. Azonnali vizsgálatot kérek!

Az ajtó becsukódik, és az üres folyosóról behallatszik a hegyesmellű asszisztensnő cipőjének apró, elsietett kopogása. A férfi vizeletét viszi a szélesszájú üvegben a kettőperegyes laboratóriumba. Néhány perc múlva megint szélesre tárja a fehér ajtót. Egyetlen pillantással megállapítja, hogy a két ajtónyítás között tulajdonképpen semmi se történt a tanársegéd szobájában. A vizsgálati eredményt szó nélkül az asztalra teszi. Kimért, egy kicsit fagyos — van benne valami a hegyvidéki emberek finom tartózkodásából. Néhány pillanatig vár. Szóra, mozdulatra, de semmi jel. Azután kimegy, mintha kiküldték volna.

A tanársegéd sokáig a kezében forgatja a laboratóriumi eredményt. Úgy érzi, tulajdonképpen már tegnap délelőtt is tudott mindent, csak nem fogalmazta meg. Dühös és keserű, pedig valójában boldognak kellene lennie. Pontosan, tisztán látja egy betegség teljes és szinte mértanian pontos mechanikáját, a kezdettől a kettőperegyes laboratórium vizsgálati eredményéig. Üres klinikai beutalót húz maga elé. Ír. Egy pillanatig a rendelő kerek, fehér faliórájára néz. De csak egy pillanatra.

Megszólal a telefon.

Élesen, szaggatott húzásokkal berreg. Kelletlenül felveszi a kagylót. Nem teheti le, a minisztériumból keresik. Bejelentkezik, hallgat és bólogat. Kicsit elfordul. A mozdulat ösztönös, bizalmas, mintha a minisztérium valamit bizalmasan a fülébe súgna.

A férfi hátrakulcsolt kézzel áll és tűnődik. Úgy látszik tévedett, nem kell a müncheni lokálokról és a meztelenkedésekről mesélni. Végignéz az asztalon. Lelet. Lelet. Lelet. Közelebb lép. Az egyiket óvatosan megfordítja, hogy el lehessen olvasni. Latinul írták. Persze. Az egyik szót tintával aláhúzták — leukémia. A másik lelet messzebb van. Nem fordítja meg — madártávlatból nézi. Izgalmas játék. A tanársegéd még mindig a minisztériummal beszél. A leleteket nem szabad megnézni. A homloka verejtékezik. A száraz melegtől és a játék reszkető, visszafojtott izgalmától. A másik leleten is aláhúztak egy szót — leukémia. A harmadikon is — ugyanazt. Az asztal szélén félrecsúszva egy papírlap hever, rajta a tanársegéd töltőtolla. A papíron a jellegzetesen szegletes írás, amit még Baracs tanár úr tanított, és ami kötelező volt az internátusban. Minden szó ugyanaz — leukémia. Nagybetűvel. Kisbetűvel. Egymáshoz zárt betűkkel. Elnyújtott betűkkel.

A kettőperegyes laboratórium vizsgálati eredményén is aláhúztak egy szót.

Radioaktív!

A tanársegéd visszafordul.

— Igen, értem — mondja, azután sokáig a szoba sarkába bámul, mintha tű-

nődne. — Igen, értem... Mindenesetre tessék átküldeni hozzánk. Azonnal szólok a professzor úrnak. Kérem, nagyon szívesen...

Leteszi a kagylót. Az arcán néhány pillanatig derű, elégedettség és egy kevés diadal van, azután elkomorodik. Visszaül az asztalhoz. Ír.

— Ma szerda van — mondja a beutaló fölé hajolva. — Hétfőre adok egy beutalót, ide a klinikára. Addig lesz időd mindent elrendezni. A szerkesztőségben, az albérletben...

Felnéz.

A mosolya nehéz, furcsa és egy kicsit kopott.

— És a nőkkel is.

Csend van. A férfi nem mosolyog. Kinéz a keskeny ablakon, a kurtatörzsű fa ágai között az égre. Úgy érzi, a végtagjai a sok ácsorgástól megvastagodtak, megerősödtek, megnőttek, de nem fájnak. A hangja ideges és türelmetlen.

— Miért nem mondod meg, hogy mi bajom van?

A tanársegéd néhány gyors tollvonással befejezi a klinikai beutaló kitöltését, és összeszedi a diagnózisokat. A mosolygása kétértelmű, és ez a kétértelmű mosoly, mintha az arcára ragadt volna. Néhány pillanatig a férfi sovány alakja, a balra tolódott kvalitatív vérkép és a közel kétszázezer limfocita — mintha csak képzeletbeli, futó látomás lenne.

A beutalót az asztal szélére csúsztatja. Tulajdonképpen nincs mit mondani, hiszen mind a ketten értelmes emberek.

— Tessék. Hétfőn délelőtt kilenckor találkozunk.

A férfi a papír után nyul. Lassan, gondosan összehajtja, a zsebébe teszi. Már nem türelmetlen. Inkább egy kicsit megint fölényes, mint minden ember, ha többet tud a másiknál. Ostoba, ügyetlen pillanatok. A fekete, ruganyos gyorsvonatokra gondol, amelyek naponta többször is átrobognak a hétvágányú állomáson. Az apja ilyenkor kimegy a vágányok közé, a kerek, zöld tárcsát a magasba tartja. Mehet. És a vonat megy. Ahogy jött. Könnyen, gyorsan, ruganyos csattogással. A tanársegédet nézi, és olyan érzése van, hogy már napok óta nem szóltak hozzá, és ő se szólt napok óta senkihez. Áll, mintha egy romhalmaz előtt ácsorogna. Nem is igaz, hogy együtt aludtak az internátus közös hálószobájában. Azután kimegy a rendelőszobából, és mintha a rőtbajuszú, vöröshagymaszagú őr kopogna a háta mögött, aki nem hitte el, hogy a hadifoglyokat nemcsak a csatában gyűjtik.

2

Öt perce vár.

Tücsök most is fél kilencre ígérte, hogy jön, de ő mindig húsz perccel korábban érkezik. Megszokás. Az első nap elértette az időt, és húsz percig tétlenül nézelődött. Azóta mindig korábban jön. Két hónapja minden második vagy harmadik nap találkoznak, és minden második vagy harmadik nap egy kicsit nyugtalanul, egy kicsit gyanakodva, összeharapott szájjal ácsorog a hirdetőoszlop mellett, mint egy kamasz. A nagy, szürke villanyóra mutatójával együtt számolja az utolsó percet. A lány mindig pontos, de váratlanul bukkan elő a meleg, esti tömegből, mintha tulajdonképpen nem is a hirdetőoszlophoz jönne.

A férfi megszokta már a húsz perceket. Sétál, nézelődik. Megkerüli a hirdetőoszlopot, átböngészi a legfrissebb plakátokat. Új cirkusz érkezett a városba, olasz karmester vezényli Beethoven kilencedik szimfóniáját, a Vénusz ajakrúzs a legjobb a világon, az eheti gyorsasági motorversenyt vasárnap délután öt órakor rendezik a ligetben.

Plakát. Plakát. Plakát.

A város száraz és forró. Egész nap szédültek az utcák, és este hétkor még harminc fok meleg volt. Minden törékeny. A karcsú betonházak. Az utca homlokán a nyugtalan fények. A váratlan fékcsikorgások. A pályaudvari étteremből a reggeltől-estig kiszűrődő gépzene. A levegő is.

Lecsukja a szemét. Ha egy kegyeletes szívű, humánus érzelmű orvos felírná valamelyik plakátra a leukémia, a radioaktív sugárzás és a bajor főváros közötti összefüggéseket... Ha felírná. De nincs, aki felírja, mert mindenki titkolózik.

Amikor ebéd után hazatért a klinikáról, úgy esett be az albérleti szobába, mintha belökték volna.

A lexikon se segített.

Leukémia: fehérvérűség, a fehérvérsejtképző rendszer hosszú időn át tartó, rosszindulatú megbetegedése. Általában nagy (százezer felett is) fehérvérsejt számmal. Oka még nincs pontosan tisztázva, sugárártalom tünete is lehet.

Semmi több.

Megborzong. Mostanában gyakran megborzong, mintha napok óta zuhogna az eső és fázna a háta.

A túlsó oldalon, szemben a hirdetőoszloppal a központi személypályaudvar csarnoki bejárata van. Forgalmas állomás, ötpercenként indítják a szerelvényeket. Néha átmegy. Szereti a vonatokat, tulajdonképpen vonatokkal született. Gyerekkorában az emeleti szolgálati lakás ablakából terelte, igazította az állomáson átfutó vonatokat, mint a pásztor a nyáját. Ez a gyors. Az a személy. Amaz a gyorsteher. Gyerekkorában ez volt a legszebb és legkomolyabb játéka. A csarnokban átfutja az esti menetrendet, néhány gyors pillantással megszámolja, hányan állnak sorban a jegypénztári ablak előtt, mennyi lesz az utas? Néha valamelyik pavilonban képeslapot vagy friss, esti újságot vásárol — de mindig mástól. Az újságot átlapozza, zsebregyűri. A pályaudvari söntésben féldeci konyakot iszik, azután kimegy a peronra, és a vonatokat nézi. A fal mellé húzódva ácsorog. Illedelmesen utat enged a kései utasoknak és a hangosan szitkozódó hordároknak. Nézi a hosszú, feketetestű vonatokat, a kocsik podgyásztartójában a nehéz bőröndöket, és a forgalmista tenyerében a villanó, zöld fényeket. Megvárja, amíg a legközelebbi szerelvény kigördül, azután — mintha lemaradt volna — visszamegy a hirdetőoszlophoz.

Most is át kellene menni néhány percre a csarnokba, felidézni azt, ami azelőtt volt, de nincs kedve a játékhoz.

Felnéz a nagy, szürke villanyórára.

Nyolc óra tizenöt perc.

Minden nap, minden órán — kétszer van a világon negyed kilenc. Reggel negyed kilenckor a klinikán volt. Rosszkedvűen, összehúzódva ült a várószobában. Elfordul. Az óra karcsú, szálkás mutatója is lejjebb csúszik. Elmúlt negyed kilenc. Vár, pedig várni nagyon rossz. Türelemmel. Néha közönyösen, néha csendes zúgolódással, hogy valami történik. Mert ami tegnap volt, és tegnapelőtt, az már olyan messze van, hogy nem is létezik. Tulajdonképpen mindig vár, órákon, heteken, esztendőkön át, csak eddig önmaga előtt is tagadta. Vár a szerkesztőségi autóra, ha vidékre megy. Vár a riportalanyra. A gépírónőre, akinek le lehet diktálni a tudósítást. Vár a mozipénztár előtt, az autóbusz megállónál, az étteremben, az orvosnál, a telefonvonalra. Most a lányra vár, akit két hónapja ismer, és aki két hónapja feljár a lakására, a harmadik emeleti albérleti szobába. Szabályos, kerek melle van. A harisnyagyárban dolgozik, és villanyfényben aprókat rebben a szeme. Kérés nélkül levetkezőzik. Ha meztelen, a tenyerével szégyenlősen eltakarja a csipőjén a barna foltot. Kemény, szőke haja van, és könnyen lebbenő árnyéka. Keskeny, finom ujjai. Vastag kontyban viseli a haját — és házasságot remél. Talán. Pedig egyszer majd — nem várja már a hirdetőoszlopnál. Egyszer megint átmegy az utca túlsó oldalára, de nem jön vissza. Ő is beáll a sorba a pályaudvari csarnokban, és jegyet vált. Felül az egyik vonatra. Mindegy, hogy melyik lesz az. Elmegy. Mi tartja vissza? Utálatos érzés — hogy tulajdonképpen semmi.

Fel és alá sétál. Száraz és forró a tömeg. A tömeg meleget lehel. Forgatja a fejét. Két hónapja figyeli a közeli kirakatokat. Csukott szemmel is tudja, hogy mi hol van, melyikben mit lehet találni. Balról a játéküzlet — távirányítású villamosvasúttal, és nagy, sárga mackókkal. Mellette az olcsó, harmadhetes mozi. A hirdetőoszloppal szemben a halkereskedés — zöld, buborékos akváriummal. Mellette a nehéz szagú, vidékiekkel zsúfolt csemegebolt. Utána a félkész-fehérnemű üzlet — karcsú nőbábukkal. A sarkon a hosszú, háromkirakatos műszaki kereskedés.

Van még idő fél kilencig. Nemcsak a vonatokat szereti. A motorokat is. Elindul. Mintha kilométereket menne már — azután megáll, megrezzen.

A műszaki kereskedés középső kirakatában nagy, fekete tábla van. A táblán kemény, szegletes, fehér betűk. Krétával. A tábla betölti az egész kirakatot, adatait a tudósok és a statisztikusok fogalmazták.

Tegnap még nem volt itt ez a tábla.

A férfi visszalép, de elmenni már nem tud.

Adatok a levegő radioaktív szennyezettségéről.

Miért tették ide ezt a táblát?

A kanadai esővíznek néhány hónap alatt ezer százalékkal nőtt a radioaktivitása. Bajorországban kétezer százalékkal. Japánban nyolcszáz százalékkal. Svédor-

szágban a levegő kétszer több radioaktív sugármennyiséget tartalmaz, mint amennyit az ember normális körülmények között hosszú időn át elviselhet. A tej radioaktivitása többszörös. A radioaktív jód felezési ideje nyolc nap. A stroncium kilencvenéé huszonnyolc év. A radioaktív széné ötezer esztendő.

Alatta a térkép.

És a száraz szöveg.

Az atomrobbantás alkalmával képződő radioaktív por nem terjed szét a magas légrétegekben minden irányban, hanem egyre kisebb sűrűségű és terebélyesedő felhő alakjában sokszor az egész földet is körüljárja, míg hosszabb idő múlva teljesen szét nem oszlik. Az első szaharai atomrobbantás porfelhőjének útvonala: február tizenharmadikán indult, és körüljárva az északi féltekét — ötvenhat nap múlva a Balkán-félsziget felett észlelték. Volt Szuez, Észak-India, Kína, a Behring-szoros, Alaska, a Hudson-öböl, Madrid, Lisszabon, München és Róma felett.

Elfordul.

Már nem kíváncsi a műszaki kereskedés kirakatára. Tulajdonképpen nem is szereti a motorokat. Becsukja a szemét, azután kinyitja — de ez kevés. Összeszorítja a száját. Hiába — megint ez a különös, kiszolgáltatott érzés, mint a röntgenorvosnál. Mintha valaki váratlanul rányitotta volna az ajtót.

Kimegy a járda szélére. Egy autó finom, könnyű zajjal elgurul mellette. A kocsiból valaki integet. Az autóra bámul, visszaint, de azt se tudja, hogy kinek?

Ma nem számolja az óramutatóval együtt az utolsó percet. Ma tulajdonképpen az se lenne nagy szomorúság, ha Tücsök nem jönne. Mert semmi se biztos — olyan a világ. Nagy, csak finom műszerekkel látható felhő jár az égen. Hol itt, hol ott bukkan fel, és ijesztgeti az embereket. Az se biztos, hogy elmegy valamelyik feketetestű vonattal. Semmi se biztos. A vonat se.

Lassan, nagyon lassan visszamegy a hirdetőoszlophoz, mert fél kilenc van. Nagy, törtető tömeg jár az utcán. Keresztben, hosszában. Közrefogják. Kilökik a járda szélére. Visszahúzzák.

Valaki gyengéden, bátortalanul megérinti a karját. Hátranéz. Tücsök az. Az alakja karcsú és törékeny, olyan, mint két hónapja mindig. A szeme hűséges, kék kutyaszem, és ha felnéz: könnyű, fehér karikák vannak benne. A bokája kicsit duzzadt, és gyakran egyik lábáról a másikra áll. Zavartan mosolyog. Könnyedén biccent — ahogy szokott, és köszön, de a hangját elsodorja egy robogó autóbusz.

Ügyetlenül ácsorognak egymás mellett, mintha most ismerkedtek volna meg. A lány hátravetett fejjel áll a járda szélén, elhúzódva a nehéz, izzadt tömegtől. Magabiztos — a tartásában, a tekintetében, a száj gúnyoros vonalában, mint aki pontosan és előre tudja, hogy mi fog történni. A férfi a robogó autóbusz után néz, azután cigarettára gyújt, Meg se kérdezte a tanársegédtől, hogy szabad-e? Nagy ívben eldobja az égő gyufaszálat. Mindegy.

A közelben rikkancs kiabál.

— Legfrissebb hírekkel az Esti Újság!... Legfrissebb hírekkel az Esti Újság!...

Néhány pillanatra felbukkan a rikkancs hosszú, kócos feje. A kezében egy köteg újság, azután apró, gyakorlott ugrásokkal eltűnik a neonfényes tömegben.

A férfi a hirdetőoszlophoz támaszkodik. A lányra néz, és bizonytalanul mosolyog. Most is úgy jött, mint máskor. Váratlanul, könnyen. Megérintette a karját, és egymásra néztek. Se csók, se kézfogás — a tekintet az, amiből megismerik egymást. Ő nevezte el Tücsöknek. Egyszer — meleg este volt. A lány meztelenül ült a heverő szélén az albérleti szobában. Sűrű, vastag haját a tenyerében forgatta, és halkan, ciripelve énekelt. Rövid, nyugtalan dalt a szerelemről. Nem tudná pontosan megmondani, hogy a ciripelés miatt nevezte-e el Tücsöknek, vagy másért.

Egy szembejövő autó lámpájába néz. Megfogja a lány kezét, azután elengedi. Az ujjai a levegőben állnak, mintha valamit kiejtett volna. Ostobaság. Türelmetlenül rángatja a szemét. Fényről fényre. Autóról autóra. Az arca komor és összehúzott. Feszes és figyelmes, mint a vadászoké.

A lány egy kicsit türelmetlen, de még mindig magabiztos. Keskeny ujjaival végigsimít a ruháján. Szép ruha, ma vette fel másodszor. Testhez tapadó, könnyű és jó benne táncolni. Vasárnap este egymás kezét fogva ácsorogtak a visegrádi kompkikötőnél. Aprókat csobbant a folyó, a víz közepén rekedten dudált egy gőzös. Sötét volt, a hegyeket csak sejteni lehetett. Megbeszélték, hogy este táncolni mennek.

Az apjának megmondta otthon — ma később megy haza. Ne aggódjanak, lehet, hogy az utolsó autóbuszról is lemarad.

Megmozdul, a száraz asztfaltra néz, és csúfolódva nevet.

— Itt maradunk?

A férfi megrezzen. Kinyitja a tenyerét. Izzadt. Legszívesebben hazamenne, meginna egy üveg konyakot, és akkor elmozdulhatna az egész világ. Nemcsak a bútorok. Nemcsak a képek. Elindul. Nem beszélnek, csak mennek a törtető, nagyvárosi tömegben — egymás mellett. A magas, csontos férfi és a lány, akin szép, testhezálló ruha van, és aki gyakran az egyik lábáról a másikra áll, mert a sok gyári ácsorgástól fáj a lába.

A férfi néha az égre néz, amely olyan, mint egy sötét tintafolt. A kanadai esővíznek néhány hónap alatt ezer százalékkal nőtt a radioaktivitása. Svédországban a levegő kétszer annyi radioaktív sugármennyiséget tartalmaz, mint amennyit az ember normális körülmények között hosszú időt át elviselhet. Ha felnéz, apró, fehér köröket lát. A lány szemében is vannak ilyen fehér körök. Észrevette. Finom, éles szeme van. Már az első nap észrevette, hogy enyhén duzzadt a bokája és titkolja.

Váratlanul megáll. Erős, gyors szél fúj a vízpart felől, Tücsök arca hűvösen, finoman reszket. A férfi megszorítja a kezét. Erőszakos, kemény szorítás, nem lehet ellenkezni. A lányt a műszaki kereskedés középső kirakatához vezeti, a fekete tábla elé. Szorosan melléje áll. A vékony ruhán át érzi a bőrét. A válla a vállát éri, és a kirakatüvegben kerek, figyelmes arcát bámulja. Szép lány. Az arca csillogva áttetszik az üvegen. Mögötte a tábla. A krétabetűk.

— Nézd csak meg... — morogja a férfi, és dühösen a kirakatba néz.

A lány csodálkozva, engedelmesen olvassa a fehér krétabetűket. Böngészi a rajzot, amely az első szaharai atomrobbantás radioaktív felhőjének pontos útvonalát ábrázolja. Még egyszer. Még egyszer. Még egyszer — mert a férfi nem szól, és ő se akar szólni. Az arca pontosan olyan, mint az előbb volt. Nem rezdül.

Észreveszi, hogy a férfi a kirakatüvegben őt nézi. A két szempár találkozik. A férfi lehajtja a fejét, alig lehet megérteni, mit mond.

— Látod, hogy az emberek milyen nagy ívben elkerülik ezt a kirakatot? Mindenki csak messziről mer idenézni.

Tovább mennek a vízpart felé, végig a hosszú, forgalmas sugárúton. Nem szólnak — mintha haragudnának egymásra. A lány néha a férfire néz. Engedelmesen követi, mint az árnyék, mert házasságot remél. Kicsit ideges. Talán a sűrű, esti melegtől, talán az erősödő, kellemetlen széltől, de egyébként is; ha sokáig hallgat, vagy sokáig várja valamire a választ — mindig ideges lesz és bizonytalanul érzi magát. Legalább azt tudná, hogy hova mennek táncolni?

Váratlanul megdördül az ég.

Ijedten a férfibe kapaszkodik. Nem szól, annál büszkébb, csak a tekintete panaszos.

A férfi összehúzza a szemét, mintha az utca végében, a hídnál távoli pontot keresne. Hallgat, és nyújtott, egyenletes lépésekkel megy, mint a vadászok.

A következő utcasaroknál langyos pásztában megered az erős, ideges zápor. Szaladnak. A férfi elöl, a lány néhány lépéssel hátrább — bosszúsan, rövid ugrásokkal, mert szűk a szoknyája. A harmadik bérháznál meg kell állni, az eső már sűrű, erős zuhatagban esik. A széles üvegkapu alá húzódnak. Szemben a híradómozival. Mások is beállnak az üvegkapu alá. Csapzottan, ingben, könnyű, nyári ruhában, tolakodva. Kevés a hely. Egymáshoz érnek a meleg, vizes ruhák és a testek. A férfi és a lány szorosan egymás mellett áll. Érzik egymás testét, mintha ölelkeznének. Néha átfut rajtuk valami ügyetlen borzongás, de nem szólnak. Nem is mozdulnak. Tücsök haja csapzott és vizes. A ruhája a mellén és a hasán átázott. Amikor szaladtak, szembevert a sűrű zápor. Olyan szorosan áll a férfi előtt, hogy mozdulni se mer.

A férfi a híradómozi fényreklámját bámulja. Nem akar a testéhez tapadó vizes, meleg testre gondolni. A gyomra összeugrik. A levegőbe szimatol, mint az érzékeny vad. Párolognak a vizes testek.

A lány füléhez hajol.

— Átmenjünk a moziba?

Tücsök hátrafordul, egyetértően hunyorog.

— Mehetünk.

A híradómoziban telt ház van, sokan a zápor elől menekültek be. A pénztárosnő, mielőtt kiadja a két szalagjegyet, előbb megkérdezi a moziterem ajtajában ácsorgó perecest, van-e még benn hely?

Sötétben botorkálnak a széksorok között. Sporthíradót vetítenek. Nincs egymás mellett két üres hely. A harmadik sorban, közel a vetítővászonhoz egy villamos-

kalauz mellett, két oldalt van egy-egy üres szék. Leülnek. A férfi balról, a lány jobbról. Olyan, mintha elveszítették volna egymást.

A sporthíradó után a fiatal filmművészek stúdiójának kísérleti filmje következik.

Az erős, nyers címbetűk reszketnek a vetítővásznon. Üres, felhőtlen égbolt látszik. A következő pillanatban az égbolt óriási villámmal ég, mintha nagy, fehér magnéziumfelhő robbant volna. Dermedt csend van, azután mindent eláraszt az ijesztő elektronikus dübörgés. Sötét van. Kép nincs, csak az ijesztő dübörgés. Azután megjelenik a vásznon a kerek, gomba alakú felhő.

Száraz, egyhangú a kísérőszöveg. Egy-egy szó néha elkeveredik az elektronikus zajban.

— Az atombomba robbanását követő nyomáshullám hatósugara a robbanási energiának körülbelül a harmadik gyökével arányos. A robbanás centrumában a hőmérsékletet ötven millió fokra becsülik. A hősugárzás által veszélyeztetett zóna sugara a robbanási energia négyzetgyökével arányos, ezenkívül azonban erősen függ az időjárástól, a levegő tisztaságától... A robbanás középpontjától tíz kilométeres körzetben megégnek az emberek... A radioaktív porhullás hatósugara erősen függ a meteorológiai tényezőktől, de a veszélyeztetett terület általában hosszan elnyúlt ellipszis, amelynek nagyobbik tengelye több száz kilométer is lehet... A radioaktív sugárzás okozta betegségek közül a leggyakoribb a leukémia, továbbá a rákos megbetegedések...

A nézőtéren dermedt csend van.

Tücsök megborzong. Nem érti, de minden olyan ijesztő, hogy meg kell borzongni. Jó lenne, ha a férfi ülne mellette és nem a villamoskalauz. A villamoskalauznak nem kapaszkodhat a karjába. A szeme sarkából oldalt néz, a dermedt, bizonytalan homályban a férfit keresi.

A férfi helye üres.

A lány meghökken, összeharapja a száját. Gyorsan, ideges, rebbenő mozdulattal feláll, a sötét sorok között kibotorkál az előcsarnokba. Megkönnyebbülve felsóhajt, amikor meglátja a férfit, aki a csillogó, háromszárnyú ajtó mellett áll, és az utcára bámul.

Már alig esik az eső.

Odamegy a férfihez, zavartan, bizonytalanul mosolyog, és megérinti a karját. Kérdezne valamit, de mit kérdezzen? Az üvegbe bámul. Végigsimít a ruháján, és legszívesebben sírvafakadna a méregtől. Tudja, hogy ma este már nem mennek táncolni, mert vizes lett a ruhája, és a moziban össze is gyűrődött. Mindegy. Talán majd holnap elmennek. Vagy holnapután.

(Folytatása következik.)

Pál József

FENT GÁGOGOTT A TÉL

Holnap szél hajcihőz rozsdamart az ég
hideg rézüst ragyog felbukkant puffadt holdja
nyálzott kis ködöt is a kifosztott vidék
városunkra ömlött s már derékig bevonja
az utcát félhomály oson épp hogy látni még

Ezerszer láttam így a város elalél
lassan nyújtózik el színnélküli halálba
árnyék nincs csak sötét csak a sötét vetél
az utcán fonalat s a karcsú sarki lámpa
kelmének is fonná fent gágogott a tél

Ezerszer láttam így s szemem mint a gyökér
nedvet tápanyagot felszívta ezt a képet
s széthordta bennem könyörtelenül a vér
a rozsdamart eget és didergő sötétet
mi megikrásodik s az égbe visszaér

Álom lett volna csak a langytól terhes éj
sáfár szél vitte el habkönnyű pihe-testet
köd mar ordasfogú az emlék oly sekély
s a fagy torka elől kávéházba menekszem
hol most teafőző és presszógép zenél

Macskák lépnek puhán s a nők sárga szemén
álmosság benne ring a nyár és két barátom
jó teát szürcsölünk s a nők sárga szemén
cinkosság benne ring a nyár én s két barátom
macskák lépnek puhán a nők sárga szemén

És túl az ablakon a város elalél
lassan nyújtózik el színnélküli halálba
árnyék nincs csak sötét csak a sötét vetél
az utcán fonalat s a karcsú sarki lámpa
kelmének is fonná fent gágogott a tél

KOCKAKÖVEK AZ ÉJSZAKAI TÉREN

1.

Citromgerezdnyi hold ragyog:
züm-züm az utca éneke.
Egy férfi lépked s gondjai
felette szállnak vijjogón.
Cipője kopog, hogy kopog.
Vagy szíve veri ritmusát
nyugodt ütemben, míg az ég
rányitja csillagos szemét?
E szem fényes, szégyentelen.
Az éj: szerkesztett fegyelem.

2.

Akár a zárka négy fala, —
házakkal határolt a tér.
Nincs ajtaja, ablaka sincs,
csak mennyezete Végtelen.
S hogy lehetne bezárva hát
az életfogytiglan ítélt,
ki ily zárkában tölti le
apjától nemzett napjait?
Nem a falak vonzzák szemét.
Leplét veti le fent az Ég.

3.

Tintaszín-csendes éj-folyó
habján szememet úsztatom.
Különös folyó. Víztelen.
Partját nem látta senki még.
S tükrén millió mécsvirág
keringőzése sustorog,
mert fény-szavuk is többet ér,
mint a süket-néma halál.
S Földünkre velünk költözött
és életünkkel hömpölyög.

4.

Ne vidd el most, csont-némaság,
szívem békéjét el ne vidd,
Kolumbusz-hittel figyelem,
mint keringnek itt életek.
Némelyik fénye villanás
csak, pályánkon épp átfutó.
Más ismeretlen ott kering
több ember-élet-évnyire.
Bolygók vagyunk s egyben a nap:
vonzás-taszítás-kapcsolat.

Békési Gyula

FALU SZÉLÉN

Újságpapírba göngyölt szalonnáját
kibontotta, s evett az öreg Borsi.
Kifújt, repedezett ujjain a zsír
puha ikrái olvadoztak.

Szélbekapott a savanyú kenyérszag,
s falták a nedves bokrok.
A kazlakról már tavaszi lé csurgott,
s ázott a pelyvás fészek.

Sütött a Nap... Egy óriás fényszalag
vakította a láthatárt.
Juhok legeltek; feltörték a sárt
a gyalogúton...

Föld alól zakatolt, majd feltűnt egy vonat;
ablakából gyerekek integettek.
S kék derűje a távoli egeknek
hullt, egyre hullt, akár a nyári zápor.

AZ OROSZLÁN ELMÚLIK

— Szervusz, öreg kőfaragó!...

Semmi visszhang. A köszöntött férfi két zavaros halszemmel tovább bámult kifelé az óriás tükörablakon.

— Tiglát Pilezárovics Szimbólum! — krákog a köszönő erélyesebben, s diákosan odacsap a kókadt, őszülő férfi vállára.

— Jelen... — jegyzi meg erre bágyadtan, anélkül, hogy fejét csak vonalnyira is megmoccantaná, vagy kerek halszemének pilláját megrezzentené.

Az érkezett leül vele szemközt, a kis márványasztal tulsó felére, szemügyre veszi, és tárgyilagosan kérdi:

— Totál vagy...?

— Áh. Premier plán...

— Milyen tárgykörben?

— Nekrológ... — lebben a közönyös válasz.

— Nek...?! Kié...?!

— Szoktam én inni a más kedvéért?! Ennyi konyakot?!

— Te akarsz meghalni?!... Hihetetlen.

— Nem. Már meghaltam... — s most ehhez a fáradt szóhoz egy parányit megvonja a vállát.

Láz: 41 fok. Sebesség: kozmikus. Kór-okozó...?!

— ...házasság ... oroszlán... — tétovázik ittasan a szó.

— Piroska...? Tudnivaló, hogy vén bocskortalp vagy hozzá. Úgy kell neked... De mi baj az oroszlánnal?

— Hogy... hogy... hogy elfogadta az az átkozott Emlékbizottság...

— Miii...?! Hiszen én terrorizáltam rá szegényeket, hogy a te oroszlános tervedet fogadják el!

— Hikk... — Tiglát Pilezárovics hökkenten húzza ki a fejét valami langyos szellemerkölcsi ködből, hunyorog: — Tudtam, hogy gyanús görény vagy, Musztafa, de, hogy ilyen sunyi ellenségem...

S lomha, részeg könny mászik elő a szeme szögletéből. Musztafa tűnődve nézi. Mérlegel.

Őt az anyakönyvbe Aladár néven jegyezték be, s ennek a bece-formája Ali. E formában elterjedt név az Izlámban. Ezért természetes, hogy őt művészkörökben csak a bátortalan ifjak szólongatják Alinak, mások ellenben hol Omárnak, hol Ahmednek, Mahmudnak, sőt Szulejmánnak és Ben Jakubnak, de Musztafának eddig még senki. Ha tehát Pilezárovics szellemi fürgesége még képes egy vadonatúj mozlim nevet alkalmazásba venni, akkor a kőfaragó nem lehet holtrészeg, s ha nem az, akkor komoly rázkódás lappanghat a sírása mögött. E következtetésből barátilag megfelhőzve, nagy jóakarattal, sebesen magyarázza:

— Az oroszlánod igazán artisztikus, valami újszerű ritmika van a vonalaiban, ilyen elcsépelt allegóriánál valóban tiszteletreméltó... három frontja is van, a tömeg és mozdulat aránya méltóságos... Tisztelt ősöd a babyloni trónon megnyalhatná utána a felségjelvényét, hogy elmebeteg létedre ilyen ügyes iparos vagy!... S hálából én vagyok neki görény! Minek csináltál akkor oroszlánt?!

— Mert megnősültem. Az ellenségeim tanácsára. Hogy friss népi vér, paraszti szülők, műtörténeti végzettség... kell az én polgári véremhez ez a korszerű izgató anyag... De azóta... hikk... csak pénzről van szó... hogy Cégény kartársnak új fekete Mercedese van... és az én műtermem Kutlán kartárséhoz képest csak egy szegényes cigánysátor... — duhog szinte hörögve a szobrász, s remegő-finom talpas poharából felhörpinti a következő adag konyakot.

149/1963

— Hogy ezért jöttél az oroszlánnal?!... Mondd a pancsen lámának! Mióta ismerlek, a babyloni szárnyas oroszlánokon lovagolsz. Vagy miért ragadt volna rád a Tiglát Pilezárovics...?!

— Locsogj, giliszta... Én csak azt akartam, ho... hogy olyan sze... szu... szuggesztíven általános, artisztikus jelképrendszert teremtsen magának a modern szobrászat, mint a babyloni teremtett magának... De nem azt, hogy az ócska jelképeket variálgassuk a naprendszer felszámolásáig, te, te te esztétikai papagály!

— Akkor mért nem újat csináltál az Emlékbizottságnak?

— Mert Piroska hisztizett, hogy valami konkurrens dög elviszi előlem a pályázatot, ha éppen most kezdek eredetieskedni. Hogy majd éppen egy ilyen „ad hoc" emlékbizottság, egy ilyen bélhurutos szajkógyűjtemény szentesíti az én újmódi rögeszméimet, azt mondja...

— Zavaros mese. A szajkógyűjteményt arra főzöm, amire akarom. Vond vissza az oroszlánt, én kicsinálom a haladékot, elvégre párizsi aranyérmes kőfaragó volnál nem Kerepesi úti. Garantálom, te kapod a megbízást, akármilyen vakmerő jelképpel jössz! Hát ne igyál, és ne bőgj!

Tiglát Pilezárovics ránéz a beszélőre, majd szempillája részegen verdesni kezd, kávéházi éjszakákon elnyűtt, fakósárga arcán ezer torz kígyó vonaglik át, torkát indulat fojtogatja. Legyint.

— Bőr sincs rajtam. Meztelen szélhámos vagyok.

Kezdjük ott, nem is hiszem, hogy Piroska téged terrorizálni tudna. Hiszen láttam, majdnem úgy kezeled, mint a régi világban valami jobbféle cselédet. No. Csak éppen nem vered a fejéhez, hogy paraszt...

— Hát ne hidd... Akkor hidd el, hogy tehetségtelen vagyok, mint egy ócska seprűnyél, mint egy bugylibicska, mint egy Ferenc Jóska korabeli tábornok, mint egy félkezű suszterinas, mint... mint... szóval tökéletesen tehetségtelen szélhámos... értsd meg, te átkozott!!! — s egyre feljebb tarajló rikoltással a végén már ordít, s ököllel vág az asztalra. A csavartoszlopos, indiai díszmotívumos, agyon-aranyozott nagykávéház koradélelőtti közönsége felkapott fővel kezd ráfigyelni, s erre a szobrász összelappad, mint a felszúrt hólyag. Soknemzedékes polgári illedelem szégyenkezéssé lohasztja benne a vaduló gerjedelmet. Látszik az arcán.

— Engem akarsz éppen most szégyenben hagyni az Emlékbizottság előtt...?! — horgad szembe vele Musztafa, a feltűnő ordítozás miatt is bosszankodva. — Hogy tehetségtelen vagy?! Fulladj meg álmodban, elismerem, hogy az vagy, de mégis híred van Európában, s az is csak kötelez valamire, te deliriumos pávián!

Pilezárovics hűdötten bámulja a dühre gerjedt műbírálót, majd levegő után kap, mint a vízbefúló, arcának összes sárga kígyói újra vonaglanak, látszik rajta az erőfeszítés, hogy szeszgőzös eszméletének minden rejtett tartalékával keresi a hengert, amivel lehengerelheti ezt az értetlen vitatkozót. Két erősujjú, hosszú kezével végre is gorombán vállon ragadja Musztafát, a nagy tükörablak felé kényszeríti az arcát:

— Nézd, pojáca, micsoda óriási üvegtábla! Technika! Nézz ki, egyik autó sárga, a másik kék, a harmadik piros, fekete, szürke, zajtalan, sikló, egyik áramvonalasabb a másiknál, soha-nem-volt formák hordozói, nézd azt az óriási darut, a baggert, a dömpert, az ünneplőre festődő óriási palotákat, a fent dörömbölő lökhajtásos gépeket, rádiót, mozit, televíziót... nézd, te ásatag tárándszarvas...: még gondold hozzá az űrrakétákat, és gondold hozzá, hogy a tőkések és arisztokraták, érsekek, püspökök nélkül tudják csinálni... és ezeknek a hőseit akarod te egy... hikk... egy primitív, sunyi sivatagi macskával jelképezni?! Akiről már minden kölyök tudja, hogy nem is bátor, hanem alattomos és örökké koncleső, mint egy tőzsdeügynök?! Nem sül ki a szemed, hogy az én oroszlánomat a munkásforradalom hőseinek jelképeként fel mered

dicsérni?! Hol élsz te?! Az Antarktiszon? Ott a modern technika minden vívmányával felszert kutatóállomások vannak, és nem a jegesmedve a táj hőse! Pfuj...

Musztafa egyre tehetetlenebbül fakul bele a bugyogva rátörő szóözönbe, csüggedten mentegetőzik:

— Becsületszavamra, Tiglát Pilezárovics, sosem akartam elhitetni veled, hogy az óbabyloni allegóriák a világ végéig érvényesek. Ha nem csalódom, jelen eszmecserénk során is említettem, hogy hajlandó vagyok érted helytállni a legvakmerőbben újszerű jelkép esetén is...! Mi jogon teszel szerehányást, szárnyas oroszlánok atyja?

A kérdésre most Tiglát Pilezárovicsba fullad bele a szó. Idegesen remegő kezével a halántékát kaparja, marja, hogy fájjon. Jobban fájjon, mint a mögötte kunkorgó, vergődő gondolat. Mert az fáj ott belül, mintha fölsebzett testtel valami szégyenletes szennybe hempergetnék az embert. Aztán mégis fölveti a fejét, orrcimpája megtágul, gőgös maga-megalázással szaggatja fel magából az ostorcsapós igéket:

— Mert nem hiszed, hogy tehetségtelen vagyok. Nem érted. Mert nem én vagyok egyénileg tehetségtelen, hanem a fáradt vérbeli örökség a két lábon járó kadáveremben. A polgár tehetségtelen bennem, te sírásó. A múlt. A humanistának csúfolt kultúr-örökség a véremben, az idegekben. Hasztalan szájalom az ellenkezőjét, az idegeim mélyén mégis csak alsóbbrendű koszosnak érzem a melóst, és a kiemelt prolit. Hit nélkül csak széltoló kisiparos lehetsz, nem pedig új jelképrendszert teremtő művész... Piroska hálátlan fenevad, barbár parasztok szajha gyermeke, nem mondja ezt, de érzi rajtam a csödöt, azért feküdt össze azzal a koszos Csapó kölyökkel, és... és nem csak azért, mert én vén bocskortalp vagyok hozzá...

— Csak nem...?!! — riadt fel hihetetlenül Musztafa. — Azzal a lapátkezű vasesztergályossal?!

— Csak igen. Egy könnyelmű pillanatomban... magam mellé vettem samesznek azt a lapátkezű kölyköt, mert olyan alázattal tudta bámulni a mesterségbeli tudásomat. Gondoltam, ügyes kőfaragót nevelek belőle...

Egyebet nem is! — csatlakozik sietős-haragosan Musztafa. — Ez a művészet dialektikája. Sajnos. A nagy formakultúrájú, századok alatt kitenyésztett művésznemzedék már nem képes sem az új tartalmat, sem az új jelképrendszert kitermelni, a betörő barbárok pedig nem tudnak elfogadható formanyelvet találni újfajta, nyers gerjedelmeikhez. Azért a nagy korfordulókon csak véletlenül, melléktermékszerűen születnek remekművek...

— Süljön ki a szemed, Musztafa, ezt a gondolatot is tőlem loptad, de gyáva hernyó létedre mégsem merted soha megírni... hikk... szerencsédre. Mert már úgysem igaz. Hülyeség. Tegnap óta...

— Engedj meg, Pilezárovics, gorombább vagy, mint egy frissen kitermelt káder, és zavarosabb, mint egy absztrakt kiállítás! Mi az, hogy tegnap óta nem igaz?!

A szobrász zavaros szemeivel szinte gyűlölködve pislogott rá Musztafára.

— Friss gondolatot szeretnél lopni? — s hozzá gonosz kárörömmel szemléli, hogy a mindig fölényesen nyugodt műbírálót sikerült kihozni a sodrából. Egészen szokatlanul ugyanis, Musztafa homlokán vastagon kidagad egy ér, s a szemrése összeszűkül.

— Ezért még megfizetek, te hencegő pulykakakas!

— Nekem...?! Már nem. Te sem, más sem. Elég kár, hogy tegnapig hülyének tettem magamat. Csak gyanúm volt, hogy a magam tehetségtelenségét mentegettem mindenféle elméletekkel... Hogy rájuktörtem tegnap annak a lapátkezűnek a homályos szurdékjában, megvilágosodott bennem, hogy jóvátehetetlenül degenerált polgár vagyok, eszembe sem jutott, hogy meg kellene

őket ölni... Igyál, Musztafa, mert megfojtalak, ha nem iszol a halotti toromon!... Sörnyű volt...

— Iszom, ne fojts meg. Szörnyű. El sem hittem volna Piroskáról, egy olyan szutykos melóssal, iszonyú...

Pilezárovics kaszáló mozdulatokkal, bosszúsan hesseget valami láthatatlan dolgot a két szeme előtt, szemében lidércfény imbolyog, s kaszáló kezét ölébe ejtve, bambán rábámul Musztafára:

— Piroska? Nem is érdekel. De a szörnyűség ott a szoba homályos sarkában! Megmeredtem, meghűlt, mególmosodott bennem a vér, rámcsapódott az üvegkoporsó födele, és megfagyva, holtan is látni kellett, hogy én végképpen múlt vagyok, döglött hernyónál kevesebbet ér a harmincéves művészi akarnokságom, minden szélhámos dicsőséggel együtt...

— Már tegnap is deliriumban voltál...?

— Deli...? Rosszabb a deliriumnál. Deliriumban csak szürke egerek futkosnak a szemed előtt... de ez nem futkosott, ez állt a sarokban, és nézni lehetett volna ezer évig, nem érezted volna valószerűtlennek, erőltetettnek, mint a sok hadonászó szoborcsinálmányt, hogy két percnyi nézés után már te kínlódsz a szobor helyett, hogy milyen keserves lehet abban a mozdulatban olyan sokáig állni... Ez az állás természetes és örökkévaló volt, tökéletes szobor, mint a fáraók ülő szobrai... Egy kezeslábasba öltözött emberalak, bal hóna alatt egy kicsinyített űrrakéta, jobb kezében lazán lelógó kalapács, mellzsebében logarléc, a jobb lábát tárgyilagosan győztes tartásban egy elébe omlott alaknak a nyakán nyugtatta... Az elomlott alak pedig, ezt értsd meg: a neandervölgyi ősember volt, a mindenki számára érthető emberállati múlt, földreszorított baljában hajánál vonszolt, letépett emberfő, másik kezében — géppisztoly! Barbár, brutális jelkép, de szerkezetében, tömegében, ritmusában arányos, nyugodt, végleges. És sütött, süvöltött belőle az alkotó hite...! Igyál, Musztafa, igyál, ha megdögleni nem mersz, mert ezt a barbár szobor-csodát a lapátkezű csinálta. Akit mi jámbor kőfaragónak szántunk... igyál, Musztafa, mert minden bibliánkat hamis próféták írják... hikk...

Az utolsó szózuhatag alatt Musztafa is fokozatosan sápad.

Még mindig nem tudja ugyan teljes bizonyossággal, mennyi a szobrász bugyborékoló lávájában a delirium, és mennyi az agyonzaklatott, kereső művész, s a megcsúfolt férj riadalma. Ám amint mereven nézi, egyre inkább meggyőződik a szobrász arcán vergődő kígyók vonaglásából, hogy húsba vágó riadalomról van szó. Ember az ember, s hát benne sem a felebaráti szánalom mozdul nagyobbat, hanem a nyersebb életösztön. Hogy ha csakugyan valóság az, amiről szó van, akkor neki, a képzőművészeti élet jelentős vezéregyéniségének, a súlyos szavú műbírálónak nyomban tájékozódni és cselekedni kell. Megfújni a vezérhangot, s vagy a kritika dorongjával nekimenni, a kifinomult formakultúra nevében visszakergetni a barbárság barlangjába, vagy pedig, ha valóban olyan legyőzhetetlen, új dolog, akkor melléje állni, idejében, gyorsan, és szükség esetén sorsára hagyni ezt a polgárszobrászt, egész meddő, idejétmúlt társaságával...,

— Meg lehet tekinteni azt a barbár koloncot? — veti oda a szokott stílusban, a kelleténél erősebben játszott közönnyel. A szobrász azonban ránéz, s bár deréktól fölfelé meglehetősen részegen inog a törzse, szeme azonban még belát a bőr alá, siralmasan furcsa csibészgúnnyal félrefittyenti a száját, sunyin hunyorog, felhajt egy pohárral, lassan tagolja a szót:

— Nem. Látom a gondolatodat, te tőzsér...

— Mivel óhajtod még sértegetni leghűbb harcostársadat, Hammurabi kulturált dédunokája?

Semmivel, Musztafa ibn Tőzsde. Csak éppen nem nézed meg. Soha ebben a pamlagos kis életedben.

— Hogyan akadályozod meg, Sumir és Akkád tróntalan királya...?! — tágítja az orrcimpáját egyre bosszúsabban Musztafa.

A szobrász ránéz a berzenkedőre, lassan táguló, széles vigyorral. Ez a vigyor csodálatosan gazdag képzőművészeti alkotás volna — ha szoborra volna faragva. Benne van a keresztre feszítettek embertelen fájdalma, egy őserdei harcban győztes gorilla förtelmes diadalvigyorgása, és egy rögeszmés hülye torz bambasága. Arányosan összekeveredve. Ezzel a vigyorral az arcán feltápászkodik, imbolygó törzsét két öklére támasztja az asztalon, áthajlik Musztafa füléhez, és tagolt lihegéssel dadogja bele:

— Szét-ver-tem ka-la-pács-csal... Ott helyben. Azonnal. Ott ölt volna meg a szégyen, ha szét nem verem. Sirathatja a lapátkezű koszos, az asszonytolvaj...! — s vastag, kínos röhejjel visszazökken a székre. Arcát elönti a veríték.

Musztafa mellüregén hideg szélroham vonul át. Zavaros, földrengések közt vonogatja a vállát, de nem is tudja, hogy vonogatja. Kávéházban nevelkedett polgári műítész létére nem volt még találkozása ilyen elemien riasztó élménnyel. Katasztrófa ízét érzi a szájában. S most először életében, valami jéghideg mászással a gerincén, hogy az ő nemzedékében éles késsel metszik két külön korszakká a világtörténelmet. Csodálkozó, idegen gondolattal figyeli, hogy vajon a kávéház csavart oszlopai nem inognak-e. S csoda, hogy nem inognak. Gyötrelmesen nehéz ezt a konyakszagú percet elkartotékozni a belül megingott világkép polcain. Ám az ő értékrendje szerint legfontosabb mindenkor a nyugodt, fölényes külszínt megőrizni. Fegyelmezett arccal, száraz üzleti humorral veti oda:

— Löksz neki egy néhány százast. Kártérítés. Hogy ingyenbe ne essék, bevered az orrát a kalapáccsal. Az agancsokért...

A szobrász arcáról a nehéz veríték már lemosta a megkevert vigyort, már csak a megfeszített bánata lárvázik rajta, kevéske részeg bambasággal árnyalva. Véreres szeme nagyra, egyre kerekebbre tágul. Lesöpri maga elől az utolsó tele poharat, imbolyogva feláll.

Áll, imbolyog.

Zacskós szeme sarkából vastag, részeg könny indul lefelé, dadogó szava rekedten karcol:

— Ostoba vagy. Piroska egy félbarbár nőstény, de a maga gazdája. Te meg hullagyalázó vagy. Én nem bírok olyan fenevad lenni. És ha nekem sikerült volna az új, barbár jelkép?! És egy irigy, őrült fenevad kalapáccsal szétveri...?! Nem ölném meg, mint az úrasztala alá rondító kutyát?!... És nem csinálnám meg újra azt a barbár csoda-szobrot?!... És így mi marad nekem a tördelésből, te tőzsdeügynök!!? A szégyen és gyalázat, felvésve az örökkévalóság kapujára, amit én... én nyomorult, nem tudtam kinyitni...

Ellép vagy hármat a kijárat felé, majd inogva visszafordul, szinte csak magának mondja, lebillenő fejjel:

— Azért megírhatod a nekrológban, hogy tisztességes ember voltam, ha tehetségtelen is... hikk...

Köszönetlen újra megindul kifejé, imbolygó testtel, befelé forduló tekintettel. Mint aki határtalanul részeg szesztől és céltalanságtól, s akinek puszta léte is csak optikai csalódás immár a kőoroszlánoktól az elektronikus számológépekig ívelt embervilágban.

Tornai József

ODAADÁST, VÉGSŐ ÁLMOT

A nagy túlzást szeretném kitalálni,
valamit, ami lángba borítja fejem.
Vagy éppen a teljes fagyot, vagy akármi
más állandó őrületet, hogy végre nyugalmam legyen.
Tiszta lökést, hogy egyetlen óriási
ugrással átszakadjak a kék mennyezeten.

Repülést, odaadást, végső álmot;
sose ingadozó lendületet.
Vagy olyan zuhanásokat kívánok,
mint a hullócsillagoké. Mert szörnyű este lett,
mióta sok fölismerés megártott
s egy-egy kísértet fölöttem lebeg.

Élve akarok szabadulni
a lemondás tüskésdrótjaiból:
ájulásból zúduló fényre bukni,
ahol kérdésre nem kérdés válaszol;
és tenger helyett nem zöldes, ujjnyi
tócsában fürdet e fölösleges pokol.

De hogyan? mindig ugyanez a dallam.
Mikor lehet? csak ez csattog-dörög.
Elindulok és hosszú fal van
köztem meg a sárga mennyország között
De lendületét úgy őrizem magamban,
mint futás emlékét a szélütött.

Simonyi Imre

VIRÁGVASÁRNAP

Kötésedig sem ér ma már
az a magasság,
de akkor
mégiscsak az volt az orom: —
az az idő
amikor még megváltó,
pálmaillatú jóreménnyel
gyalogoltál át
ama szamárhátú koron:
Jeruzsálemen, Barmódpusztán,
Don-kanyaron s az ifjúságon;
azon a cafatokban csüngő
és megváltatlan nagyvilágon —
S a lélek tájain, ahol
minden út felfelé futott,
s léggömb emelt, magadpingálta
egekbe verni homlokod —
— Kötésedig sem ér ma már...

Másfajta szárnyalás emel:
józanabb szédület. —
Méltóbb hit, illőbb remény, bölcsebb belátás
tart lábon itt kötésig a mélyben —
s nem olcsó alku, gyávult kiegyezés,
de földközelibb vágy
s valami szemérem
ád kedvet s erőt hogy bevárd
míg egy napon majd önmagát és téged
együtt vált meg a nagyvilág —

SANZON — TANULSÁGGAL

Az új ruhád az szép volt
s benne te. —
„Párizsi" — mondta a könnyed fölény —
de úgy ám hogy
a Place Pigalle fanyar lehellete
bebújt felöltőm vásott könyökén.
A hangsúly tette (én már nem tudom)
ahogyan mondtad — „párizsi" — szívem?
csak arra emlékszem hogy hirtelen
minden oly előkelő lett és idegen
azon az estén ott a Körúton
hogy kopottas, vidékies idegem
beléborzongott. —

S épp mondani akartam
én úgy terveztem eddig:
— hogyha már párizsi — hát az a modell
Van Gogh legyen vagy Guillaume Apollinaire
(legalább kettőnknek)
— amikor látom
hogy egy faluról ideszármazott
tanácstalan akácról
a foltozott őszvégi levelek
oly szégyenlősen hullanak alá
mint holmi divatjamúlt
hazai népviselet. —

(Hogy ez tette, a hangsúly, vagy egyéb?
— már nem tudom — de olyan messze voltál
akkor mint még sosem.
— Pedig szívem az új ruhád az szép volt. —
S mégis — mondd már — ahogyan lassan távolodtál
mi hozta hozzám egyre közelébb
— lenvászon ingben, kékfestős kötényben —
a bármodpusztai cselédsort?)

Stetka Éva

OLYAN...

Olyan vagyok, mint egy bezárt és ostromlott város
Utolsó foglya
Fölszikráznak a csillagok
Esténként kisétálok és leülök a partra
Nézem a holdat, holdas
Emlékeink tavát
Szememből kiragyognak
Az első halvány fények
Olyan vagyok, mint akit elítéltek
S nézi az éjszakát.

Látod, ez itt a tó, s a habok úsznak, úsznak
S a fákat megcibálja az fehér szél
Szikrázó álmainkat
Ébresztgeti az édes
Tündöklő édességes
Remény
Itt jártunk erre s látod
Tudod, hogy hogy szerettél
Fölszikráznak a lángok
Lebegj szét
Szikrázó tündöklésű
Álom,
Beteljesülése
Annak, ami csak él
S élni rendeltetett
Ringatják a napot
A hajnalunkat
Mely eljövend
Ne félj

Élni így édesebb.
Ha úgy rendeltetett
Leszel még menedék.

Fodor Ilona

A TŰ FOKÁTÓL A KEGYENCIG

Illyés Gyula drámái

„A vidéki, aki a hazáról kezd beszélni, az előbb-utóbb a szülőföldre, a »szűkebb pátriára« lyukad ki: egy falura és legeslegvégül egy udvarra, onnan a konyhán át egy kétablakos szobára, amelyben anyja nyelvét megtanulta. Vagyis öntudatlanul újra éli visszafelé egy szó történetét, ízleli az ősi pillanatot, amidőn a ház és haza egy dolgot jelentett. A hazám a házam tája, amely pillantásommal, ahogy növekszem egyre bővül, széles gyűrűkben egyre távolabbi területekre terjed, mint a hullám a vízre dobott kavics körül; világokat hódíthat, elérheti a csillagokat — amikor a régi ház már örökre elmerült." (A *Puszták népé*ből.)

Illyés Gyula szemléletében ház és haza, szó és tett, eszme és valóság mindinkább megbomló összhangja a harmincas évek vége felé egyfajta tisztázást követel. A költő József Attila módján (erre az ars poeticára utal a Tű foka című művében is!) keresi a harmóniát odabent az ösztönök és odakünt a környező világban. Az egyre inkább láncavesztett ösztönök idején a *Rend a romok*ban című kötetre emlékeztető szenvedélyességgel a Rendet hirdeti, az intézményekbe átváltódott, utcán, piacokon, társadalmi fórumokban testet öltött értelem rendjét, s a néppel való azonosulásnak a *Nem menekülhetsz*-től a *Nincs menekvés*-ig végigjátszott skálájában hazafiság és emberség, nemzet és forradalom eszméit igyekszik egyazon tonalitásban megszólaltatni. — E korszak az, amikor Illyés a bátor, nehezen megvívható igazságok helyébe, a körülményekhez leginkább alkalmazható igazságot, a „bátor tévedés" helyébe a biztonságos igazság*ok* mentőövét nyújtja. Harmincnyolctól vallja, hogy az Eszmét nem a hősök, a mártírok száma igazolja, olykor szükséges, épp az emberekről formált eszmények megőrzése érdekében, az eszmények „embertelenítése", azaz az eszményekhez nagyon hasonlatos emberektől való eltávolodás annak érdekében, hogy az emberek útjára rátaláljon.

Természetszerűen vetődik fel ekkor hivatás és szerep problémája. Kezdetben — mint ugyancsak ezidőtt vallja —, azért vállalta a szerepet, hogy ne csak szándéka, hanem hangja is legyen a népnek, amelyből vétetett. 1939-től szemében már csak a szándék a fontos és nem a gesztus, a szerepe, mely a „lelkével küzdő ember"-től oly idegen színészi, ripacskodó kiállásnak hat. Az írónak, a tudósnak (Illyés szemében ők a nemzet igazi vezetői!) a Mű-vel kell helytállnia, bátorságát nem a mártírium, hanem a Mű-höz való hűsége jelenti. Igazát pedig nem az olvasó, hanem az Idő igazolja...

A jónási magatartás védelme ez, ki nem gyávaságból „rühellé a prófétaságot" s kit ugyancsak a babitsi „van időm, én várhatok", tehát az időtlenség győz le. Mert Illyés szerint az „igazságot kimondani nem nagy dolog, megtalálni nehéz. A kimondásához a test bátorsága kell, a megtalálásához a léleké". A háborús iszonyat előretörése idején Illyés számára a győzelem mindinkább *odabent* dől el. A szenvedés már nem az eszme igazolását, hanem a próféta belső megtisztulását, magáratalálását szolgálja, mindegy a szó, mindegy hallgatnak-e rá, fő, hogy szenvedéseivel a nemzet szenvedését magára vállalhassa, hogy általa még inkább azonosulhasson népével. „Úgy szép az áldozat, hogyha semmiért" — vallja a költő Babits Jónásának tehetetlenségét idézve, azt, hogy „ki nem akar szenvedni, kétszer szenved":

„Szenvedj, így zsarold meg jajjal Őt, ki
népek szenvedését ím eltűrheti.
Mert a világ másképp tiéd nem lehet,
csak úgy, ha terhét magadra veszed..."

A *Betegség értelmé*ről vallott sorok a Tű foka című dráma mottója is lehetne. A darab hőse, Ercsei János is a hűséget a hivatással azonosítja. Szerinte ez egyetlen módja a megváltásnak: önmagának és népének is. Ercsei el akar szakadni az „em-

bertelenített" igazságoktól, azaz a néptől, e „kézzelfogható, átölelhető" igazságtól elvonatkoztatott eszméktől, melyeknek nevében, mint Ercsei tapasztalta — a legnagyobb igazságtalanságok is elkövethetők s melynek érdekében — mint a hős vallja — „ha akarom holnap épp az ellenkezőjét is tehetem annak, amit ma teszek". Ez eleven, hús-vér tagokba bújt igazságot ölti magára Ercsei, amikor szétlökve a polgári kényelmet, a *Nem menekülhetsz*-re emlékeztető „költői szintjét a világnak", a csapdává szűkülő városi ház falait, visszatér, hogy hét év után elülről kezdjen mindent. De a hazatalálás nem a régi házba, az uradalmi csikós-gazda otthonába vezeti, hanem lejjebb; még mélyebbre akar hátrálni a szegénységbe, hogy Németh László *Emberi színjáték*ának Boda Zoltánjához hasonlóan, az *egésszel* legyen mindig együtt, eggyé. S ehhez el kell dobnia mindent, még Németh falusi prófétájánál is többet: az anyát, az emlékeket, hogy a tolsztoji alázat révén a belső harmóniát megteremthesse, s hogy e vérátömlesztés útján magába csörgetett szenvedésből erőt merítve, majdan ott kinn is munkálkodhassék.

Az eszmével való teljes azonosulás azonban magát a hőst „embertelenítí", egyfajta megszállottá, „fakírrá", aki a krisztusi példára odatartja ugyan a másik arcát is ütésre, vezeklésül, de aki úgy szereti az emberiséget, hogy nem szereti az embert. S mivel önmagában sem szereti, ezért „mozdíthatatlan" igazsága is. Útja nem a hullámzó sarjúrendeken, holdsütötte úton vezet, mint a fiatal Illyés Krisztusból és pogány Arionból ötvözött prófétájáé, hanem úttalan utakon a *Háztól* a *Házig*. A kör úgy zárul be körülötte, ahogyan a *Kegyenc* Maximusa beleszorul a történelem, a Valóság kelepcéjébe... Ez az alapvető rokonság, amiről Illyés a *Kegyenc* című dráma bevezetőjében első és utolsó színpadi művének kapcsán szólt...

A 44-ben írott darabot is a történelem cáfolja meg. Bár ekkortájt Illyés nemcsak a *Csizma az asztalon* című kiáltványa értelmében keresi a kiutat, nemcsak azt vallja, amit ott: „Legyünk ismét parasztok, a föld és a természet fiai", — hanem keresi a rést a történelem útvesztőjéből. 1943-ban az egymás békéjét veszélyeztető dunavölgyi népek katlanjából forradalom és hazafiság eszméit röpíti a megálmodott valóság felé. A nagy népek — szerinte — egészségesen kerülhetnek ki a forradalmi műtétekből, de a kis nemzetek elvérezhetnek benne, mert „ezen a tájon az újítók lelki mérlegére mindig rávettetik a súlyos kérdés: igen, osztályom nevében mindent felteszek arra, hogy fiat iustitia — de vajon nem rántok-e épp azzal igazságtalanságot, sőt halált nemzetemre?... Nem akkor kell-e az osztályok dolgában igazságot tennem, amikor nemzetem úgy ahogy biztos talajon áll? Középeurópában ritka az ilyen pillanat, tartalma valóban csak pillanatnyi. Hogy ezt nem használják ki!"

Forradalom lehetőségére gondolt volna Illyés a Hitler—Mussolini-féle vezéri elv „mezőtűzének közeledtekor"; a Hitler-ellenes tüntetések s a baloldali elemek nagyarányú letartóztatása idején, Magyarország német megszállásának előestéjén? Feltétlenül, amint ekkor az ellenállást, a nemzeti összefogást, sőt a dunavölgyi népekkel való koalíció lehetőségét felvető írók, politikusok is.

Ám ezidőtt már Illyés szemében haza és forradalom nem árul még egy gyékényen. Aminthogy eszme és gyakorlat dilemmája is ekkor mélyül el leginkább életművében. A *Kora tavasz* azt a szakadékot jelzi, melyet az író a *Puszták népé*től áthágott, hogy 1936-ban abbahagyott gyermeki életútját folytassa. A forradalom eszméje a *Kora tavasz*ban épp a gyakorlaton bukik el; Tizenkilenc egyszerre Negyvennyolccal néz farkasszemet, forradalom a hazafisággal, mely utóbbi kívülrekedése egyben a történelmi sorsforduló kínálta lehetőség elmulasztásának számonkéréseként szerepel.

A *Puszták népe* jegyzőkönyve annak az útnak is, melyet Illyés a *Háztól* 1942-ig befutott. Hol vagyunk a rácegresi *Háztól*, a műtől, ahol a Ház és Haza, Haza és Forradalom teljes egységéből, idill és valóság egymást erősítő dialektikájából az derül ki, hogy „a bosszú annál jogosabb, minél szebb az, amiért fizetni kell" (Németh László)! Ház és Haza a felszabadulás után került egymással ismét összhangba: erről tanúskodnak az újjáépítés, a földosztás élményéből előkívánkozó honfoglalói öröm s erről a történelmi drámák is...

Illyés tudja, hogy a népet, a magyart, amelyet maga krumplikapálás közben, verejtékes homlokát törölgetve ismert meg az első hazafias eszmélésekor — nem a nemzet-idea köti elsősorban, hanem a föld, a Ház. Az *Ozorai példa* című drámában is ez a szemlélet tükröződik: Az ozorai parasztok számára a háromszínű lobogó szimbóluma nem sokat jelent; az ötven huszár, az urasági dézsmát megtagadó ozorai fölkelt parasztok a földért indulnak harcba, a dunántúli „szép szőlőországért", melyet a győzelem esetén nekik ígértek. Szándékolt tehát a műben a Haza szimbólum-meze-

jébe a Ház, a föld bekapcsolása. A két fogalom modulációs áthangolásával érzékelteti Illyés, mit jelent a földesúr s a paraszt számára a haza. S amikor a népfölkelő jobbágy ösztönösen egybefűzi ház és haza jelentését, a herceg szinte más hazára való idegenséggel és fölénnyel nyugtázza: „Nem is olyan rossz a haza és ház összefűzése: mit a nyelvtudós évekig nem lelt volna meg, neki (a parasztnak) megsúgta tán a rossz füle".

Ugyane fogalom-társítás fordítottját mutatja be Illyés a *Fáklyaláng*ban Kossuth és Görgey párbeszédében is. Görgey, a német katonai iskola egykori neveltje így vélekedik a hazáról a világosi fegyverletétel előestéjén, a magyar szabadság elárulása után: „Haza! Egy német költő azt mondta: Vaterland ist ein... a haza üres szó, de egy leégett malom, az valóság". Csaknem ugyanaz a gondolat ez, mint az ozorai paraszté, aki míg nem látja értelmét, nem akar tovább harcolni. De milyen más jelentésű a malom és haza szembeállítása az áruló Görgeynél! — Kossuth így jellemzi Görgeyt: „Volt pillanat, az én szememben is ő volt a ‚tetterő'! ‚Kemény' katona volt. De csak katona volt, hazafi már nem tudott lenni. Összetévesztette seregét a nemzettel. Zsoldos!"

Ház és Haza ilyen értelemben vett élő gyökerének és jelképes azonosságának, de ugyanakkor egymást olykor kizáró ellentétének Illyés történelmi drámáiban kettős szerepe van: egyrészt a forradalmár, hazafi néppel való azonosulásának útjelzője (árulóknál ennek ellenkezőjét: az azonosulás képtelenségét szolgálja), másrészt ezzel méri le az író eszme és gyakorlat viszonyát: így küldi maga is a világba költeményeiben egy „elfeledett, sorsának mélyén elrekedt nép" jajkiáltásait a *Békeszerzőkhöz*, a *Duna fiaihoz*, hogy nemzetét a háború végsőkig kitartó csatlósainak dicstelen sorsától megóvja, s általa hirdeti, hogy a népek sorsát immár nem az Idő orvosolja, nem igaz, hogy a kiontott vér az égre kiált; egyedül az emberi akarat, a nemzet életereje (aminek próbája maga a jajgatás is!) a valóság, s egyben kiút, menekvés a pusztulásból. Ezért latolgatja drámáiban a lehetőségeket, hogyan kerülhette volna el népe a nemzeti tragédiákat. Cél és eszköz viszonylatában méri meg a nemzeti forradalmakat, a bukást hol az ellenséges túlerővel, a nemzeti összefogás hiányával, hol a hadseregparancsnok szűklátókörűségével, árulásával, olykor — inkább látszólag (ennek kiderítésére idézzük a következőkben is Ház és Haza döntő jelentőségű viszonylatát!) — a nemzeti hős eszméinek túlságosan elvonatkoztatott, a konkrét történelmi helyzethez túlméretezett koncepciójával érvelve.

A *Két férfi*ben szabadságharc és vezetői összhangját s a velük harcoló honvédek teljes azonosságát ábrázolja; ez utóbbiak Petőfi szerint „nagyobbak... mint hadvezéreik", tehát cél és eszköz harmóniáját, vezető és vezetettnek a cél érdekében történő teljes magaátadását, melyet ugyanakkor a nemesség egy részének szűklátókörűsége, hazafiatlansága keresztez. Az *Ozorai példá*ban vezető és vezetett úgy azonosulhat, ha — mint Csapó nemzetőrparancsnok szerint — a vezető a nép *helyett* ismeri a célt, hogy általa hazafiúi lelkesedése meggyőzhesse az ötven huszár ellenség-szalajtó furfangjából, e félig szívderítő, félig komikus Nagyidából győztesen kikerülő parasztokat, hogy a szabadságharcot egész Bécsig kell vezetni, hogy Ozora, a Ház határait, a „csipp-csuppnyi jussokért" folytatott harcot ki kell tágítani, igazi honfoglalássá növelni.

Már a harmincas évek derekán Illyés negyvennyolcról, mint új honfoglalásról ír: „Valóban hont foglaltak s valóban sereg követte őket... Volt korszak tehát, amikor a magyar szellemnek és nemzeti akaratnak volt méltó testi képviselete, volt korszak, amikor volt magyar középosztály, olyan, amely a nemzet érdekeiért a saját érdekeit is támadni merte... Túlságosan is jól teljesítette kötelességét, talán épp ez volt a tragédiája: neki is, a nemzetnek is". — Az *Ozorai példá*ban Csapó ezt a tragédiát, a nemzeti „elítéltetésnek e mell szorító nyomását" úgy véli feloldani, hogy a vezetőnek *néppé* kell lennie. Hasonló ehhez Kossuth álláspontja is a *Fáklyaláng*ban — bár itt szimbolikus áttétellel —: a nép szívében továbbélő, eszmévé lényegült forradalmár ezt a „kézzelfogható, átölelhető" igazságot jelképezi, melyet a *Tű foka* főhőse csakis eszmei úton tud megvalósítani. Csakhogy Kossuth Ercseitől eltérően, eszközeit nemcsak a lélek kelléktárából veszi, hanem a még töretlen népi erőkre kíván támaszkodni. Mégis három nappal Világos, és egyetlen nappal lemondása előtt, Görgey árulása után, a „csudadolgokat" is véghezvivő nemzeti lélekbe helyezett bizalom, s a forradalmárnak az „isten dolgába" is beavatkozó „emberentúli" hatalma éppúgy felnagyított eszköz, mint maga a cél, a kossuthi terv is, a Dunántúlra való kitörés eshetősége s az ország határain túlra dobott szabadságharc ábrándja. Igazuk van azoknak,

akik a történelmi személyiség túlságosan felnagyított voltát észrevételezik, de nincs igazuk következtetéseikben...

Illyés ugyancsak a harmincas években vall Kossuth igazáról és Görgey szűklátókörűségéről. Az áruló tábornoknak a segesvári csatavesztést szinte váró, mert abban is a maga igazát kereső lélektelenségével szemben a drámában Kossuth a „felelőtleneknek" azon fajtájából való, akikhez Illyés a harmincas években Rákóczit is sorolja, akit a helyzet világos áttekintésétől mindannyiszor önmaga rászedése vagy rászedetése térít el. Illyés szerint szükséges ez öncsalás, mert különben a vezért a reménytelen helyzet, az egybegyűlt rongyos had, már eleve megfutamította volna. Ezért veszthet azonban Kossuth és Rákóczi is csatát, de ügyet nem; és ezért lehet logikailag az adás-vételi alku szabályai szerint, a szoldateszkai dresszúrából merített logika értelmében Görgeynek igaza; ugyanakkor nála az eszme szenved vereséget. Így lesz Kossuth Illyés drámájában igazi hadvezérré, Danton és Carnot egyszemélyben, ahogyan a nemzetközi munkásosztály tanítója látta, amilyenné maga a hős álmodja magát: igazi „szabadságszerető Napoleon"-ná, sőt istenkísértővé is, ahogyan Görgey aposztrofálja. S így lesz Görgey, — bár a történelmi események őt igazolják, a szűklátókörűség megtestesítője: törpe, aki nem lát túl az orránál. Ezért nincs igazuk azon kritikusoknak, akik a darabból Görgey igazát olvassák ki.

Kossuth nem a „messzelátásban szenvedőkkel" rokon, akiket Illyés még a Magyarok naplójegyzeteiben a szűklátókörűekkel azonosít, hanem az „álmodozóknak" azon fajtájából való (bár Illyés e terminust nem szereti), aki hazafias kötelességét „túlságosan is jól teljesítette". Emiatt választja az író a szabadságharc utolsó pillanatait is: Kossuthnak már nincs ideje kipróbálni eszméit, ezért tud végig lobogni értük, akárcsak Petőfi, akit Illyés mély átélésű tanulmányában ugyancsak eszméinek kipróbálatlanságával, szűzi voltával, tehát egyfajta jótékony öncsalás jóvoltából juttat el a maga „ígéretföldjére", melynek „ha a valóságos képét ismerné meg, tán visszatorpanna a fele úton". Ezért választja Kossuth a mártírium helyett az életet, azaz a jelképpé válás útját, s azért is, hogy az író tragikus nemzet-szemléletének ne kelljen hangot adnia, hogy *még* e drámájával — szinte önmagát is meggyőzve — bizonyíthassa, hogy a nemzeti tragédiák elkerülhetők lettek volna.

A történelmi hősnek a tűzhely izzó lapjára hullott vízcseppre emlékeztető megtáncoltatása, a gyakorlattól való kipróbálása a *Dózsa* drámában történik. Kossuth még testi gyöngeségére hivatkozik, egy kissé Németh Galileijére emlékeztető szándékossággal. Dózsa nemcsak eszmei vezér, hanem hadvezér is, akit tetterő jellemez, aki nemcsak a népért harcol, hanem Illyés felfogásában egy a népből. Mégsem Petőfi, hanem inkább Kossuth rokona. Ezért van szüksége Mészáros Lőrincre. Illyés a közelgő Moháccsal valószínűsíti hőse igazát, míg Mészáros igazságát csakis Zápolya kalandor volta igazolja, aki egy Mátyás-mintájú abszolút monarchia létrehozására s általa a nemzeti erők egy kézbeni összefogására alkalmatlan. Dózsa célja ugyanis kettős: a török elleni harcnak a belső kiskirályok elleni küzdelemmel egybefogott taktikai egyeztetése: „Én azt teszem, amit a perc parancsol, azt, ami a legközelibb — ‚igazság' — mondja Dózsa —, ami a legégetőbb! Aljasok? (ti. a feudális urak) Lenyelem. Csak tegyék meg aljasan bár, amit tenni kell s mit majd mi jóra hajtunk". De Dózsa stratéga is; ezért változtatja, módosítja taktikáját. Ceglédnél már így bíztatja katonáit: „Mostmár a kastély is pogány erőd; pogány elővéd e nemesi vár. A vörös kakast rá! Ha ellenáll!" De csak taktikáját változtatja, meggyőződését nem: Dózsa nem tud a leszűkített igazsággal megbékélni. Telhetetlen — igaza van Annának, aki az első változatban ezért félti szerelmét az urakkal, Zápolyával való megegyezéstől. Az író jóvoltából azonban a hős nemcsak telhetetlen, hanem mindenkinél messzebbtáró is. Ezért *akar* hinni Zápolyának, azért érzi szükségét, hogy becsapja önmagát s hogy becsapják. Mohács miatt. Mert „mit ér a százszor megszerzett szabadság, ha végül az ország rabságba hull?... Jobb a szpáhi, mint a poroszló? Az első, hogy a kintről szorító bajtól megszabaduljunk". Dózsával szemben Nagybotú Lőrincnek csak a közvetlen valóságot, a *Házat* tekintetbe vevő szemlélete győzedelmeskedik. Ez a Ház Dózsa szemléletében, mint maga mondja, az Indiáknál is távolabb van; a hazatérés csak az ország teljes felszabadulása után lehetséges. Dózsát az írói szándék szerint helyesen felmért céljától, nem a Zápolyával való együttműködés rettenti el elsősorban, hanem az, hogy rádöbben: Zápolyától nem várhatja az *egész* nép sorsának jobbrafordulását, tehát kettős terve beváltását. Hogy nem az eszköz, a „megalkuvás" bírja ellenállásra, példa rá még az utolsó percben is e kijelentése (ugyancsak az első változatban): „Mit bánom én, hogy milyen ló röpít célom felé, csak röpítsen!" A cél már ekkor, hogy a népnek, a nemzetnek aláírt váltót életével megpecsételje...

Zápolya jellemének félreérthető voltát többek közt az is okozza, hogy Dózsa túlságosan messzenéző eszmeiségére ő mondja ki a helytálló bírálatot: „Nagy vezér vagy. De egy nagyot hibáztál: nem ide, nem egyhelyre, nem köréd rendelted hadaid, hanem oda, el rögtön az álomszép célhoz. Ők ott s te itt! S ezen a csoda sem segít!" Így válik itt a vezért felfaló „kutyabendő" az azonosulás jelképévé, s így valószínűsíti az író, amit maga a darab előadásának idején vall, hogy Dózsa „nemcsak egy osztály, de mert *igazán* az osztályé, az egész nemzet hőse lett". A parasztvezér tragédiája némileg az írói szándék ellenére (a későbbi változatban a dramaturgok beavatkozásával súlyosbítva!) az, hogy amikor rosszul kívánta megválasztani eszközét, amikor hitt a magát az abszolutizmus hívének hazudó Zápolyának, ugyanakkor (s ez Zápolya megformálának nem egészen egyértelműségéből fakad) e nemtelen kalandorral *együtt* látta helyesen a *nemes* célt...

Az urak által „dögfaló kutyáknak" bélyegzett parasztok a „történelem mocsarába" süllyedt nagyratörő szándék elnyelői is, de azok is, aminek őket maga a vezér aposztrofálja, „ebfiak", „előcsahosok", akik bizonyítékát adták annak, hogy „maga a farkasrend megdönthető". — E felismerés azonban újra csak túl *későn* születik ahhoz, hogysem Dózsa a felismert igazságot gyakorlatilag továbbvihetné. S mivel eszméit csak részben próbálhatta ki, ezért lehet csak a „hűség, a nagylelkűség királya"...

És az írónak ilyen jellemeket *kellett* alkotnia ahhoz, hogy részben hősei, részben — bizonyos fokig — Rákóczi példájára — saját szemét is bekösse, hogy bizonyítani tudja: alakjainak eszmeisége volt túlméretezett, s nem a magyarság volt képtelen felnőni hőseihez. E rejtett pesszimista szemlélet a *Dózsá*ban Zápolya szájában valószínűtlenkedik: „Csak gyáva népnek van vértanúja! A valamit érők nem hagyják veszni hőseiket". — De ugyane gondolatot, mint Illyés, a költő ítéletét látjuk viszont épp a *Dózsa* megírásának idején, a *Hunyadi-keze* c. ódában: „Hirdesd: gyáva a nép, amelyet csak vértanuk óvnak; — mert hisz a bátor nem hagyja a bajban a hőst"...

A „példa csodáját" jelképező hősök mögött így bújik meg titkoltan az a közérzet, amelyről Illyés 1960-ban addigi magyarságszemléletének revideálásakor visszamenőlegesen vall: „Írásaimban eddig volt pesszimizmus, volt ok is rá. Nem tagadom, a magyar népet szellemi eszmélésem óta gyökerében halálosan megtámadott, romló s veszendő együttesnek éreztem, amelyből szállt föl ugyan sok erős, színes tehetség, de csak olyan formán, mint a tófenék korhadtságából a buborék. Most merőben másképp gondolom... A magyar nép, ez hitem, úton van, hogy példamutatóan jó közösség legyen".

E közösséggé válás feltételeit kutatja a hatvanas években íródott *Malom a Séden* c. dráma. A darab egy dunántúli falucska, *egy* Séd fölé épített emeletes malomban, mint lombikban kísérletezi ki a nemzetté válás lehetőségeit, újra eszme és gyakorlat — ezúttal — egymásnak teljesen ellentmondó próbája szerint. Azt mérlegeli, hogy az emberek egy kis csoportja, milyen eszmények „kristálytörvénye" szerint „ugrik egységbe, — úgynevezett nemzet-molekulába". A háború, fasizmus nekiszabadulásának teljes káoszában, a közepeurópai rend végleges összeomlása idején, ez a malom válik néhány menekült azilumává, „korallszigetté" a „szennyóceánban", ahol Galambos Kálmán tanár, az egykori uradalmi molnár fia igazi Noéként kívánja „megrostálni az isten dolgát", bárkájába, *Házába* emelve a hontalanokat, üldözötteket, faj, felekezet és osztálykülönbség nélkül. A tanár itt a drámák történelmi hőseinek magaslatáról végképp lerángatott „idea-ember", aki a sors kényére összezsúfolt emberektől a hazafias asszimiláció csodáját várja. De miközben a Ház, a malom eleven szívlökéseit figyeli, a rosták, triőrök, őrlőkövek, garat járatát, e „végszükség-haza" ugyan kézzelfogható, de az igazi hazától annál távolabb eső valósága eszmei utópiákhoz vezeti. — Galambos Kálmánban Ercsei János is elbukik. A tanár ugyanis a nemzet testét a biológiai törvények alapján akarja újjáteremteni: „A sejtjeire tépett nemzet is megújulhat, mert hisz vannak egészséges sejtek, új társulásra képesek... Vagyis a nagy fölfedezés az, hogy minden percben mindenütt lehet... hazát építeni". — A tetszetős elméletet Berecz, a „tettek embere" rombolja szét először, amikor kimondja: „Igazságot kell teremteni. Társadalmit." Ez a hazaalapítás első feltétele. S valóban: az SS-katonák s az áruló Takács kapitány csizmái alatt összeroppan a malom; a „varázshely" felrobbantása választ ad Galambos utopisztikus honfoglalói álmára, ugyanazt a választ, amit a költő maga is megadott 1945-ben *Nem volt elég* c. költeményében: hazát csak a néppel együtt s a népnek építhetünk; vele eggyéforrva, a teljes asszimiláció jegyében (miért félnek e fogalomtól a drámát visszautasító dramaturgok?!) állhat össze egy ország s lehet nemzetté egy nemzedék. A költő ezt az újfajta „közösségi életérzést" akarta e művével is szolgálni, azt, hogy a haza forradalmi tetterőben,

hazafias tudatban egyesült Közösség, mely komoly kötelességeket is ró tagjaira; e közösségben tehát az a magyar, „aki vállalja"... A *Malom a Séden* nem a megkülönböztetés, hanem az egybekovácsolódás hirdetője, s ugyanakkor azon „messzelátásban szenvedők" bírálója is, akik „bűv-igékből" kerítenek maguk fölé hazát, akik — mint Galambos tanár is — a maguk ártatlan ártalmasságával a Rosszat gyarapítják jóhiszeműen is...

Innen már csak egy lépés — bármennyire is távoli korba és világba vezet el — a *Kegyenc* c. dráma problematikája: Maximust, a főhőst is az Erőszak állítja választ elé. Választania kell, hogy szenátor-társa és barátja, Fulgentius példájára „kilépjen"-e a zsarnok hatóköréből vagy a zsarnokságba mint eszmébe s ugyanakkor a zsarnokba egzisztenciálisan, szinte fizikai szorossággal „beleszülessék". Maximus ez utóbbit választja; nem kényszer, hanem józan megfontolás, nem egyéni érdek, hanem a haza megmentése indítja: megszállottan, elszántan, „moráltalanul" — jóhiszemű, és mindent-tagadóan — hívő. Az azonosulás nála a *Fent*tel megy végbe. Szemében az uralkodóház, a Theodosiusok családfája a Vár, s annak utolsó tartó pillére III. Valentinianus császár, aki a barbár invázió előtt a központosított hatalmat jelképezi.

A zsornok észvesztett istenülését azonban lemészárolt hazafiak üszkös házai és áldozati vére „szentesíti". Maximus tehát részigazságot, sőt téveszmét szolgált; miután őmaga szolgává alacsonyodik, az eszme nemcsak eszközében, de céljában is megbukik, tehát következményeiben is. — Illyés művészi megjelenítő ereje az azonosulást magánélet és közélet síkján párhuzamosan érzékelteti. A Kegyenc maga gyártja és maga hordja önnön bilincseit; már puszta létével a zsarnokságot növeszti, annak házasodik, sőt gyermeket is annak nemzett. Az inkarnáció teljes. Maximus ilyen adottságok közepette — Ercsei példájára — megpróbálja az *odabent*et *az odakünt*tel harmonizálni, s ezáltal önmaga előtt célját valószerűsíteni. „Nagy szó nélkül — nagy hitet" jelszóval egyfajta szoborállásba kényszerül, önerőszakoló és öncsaló alapállásba, melyet még az oszlopra hágó laikus szentek extatikus révülete sem könnyít. — Maximus „emberteleníti eszméit", s embertelenné lesz őmaga is, sőt abszurditásában önmaga ellentéte is: s mindez a matematika, a szillogizmus törvényei szerint: kalkuláltan, tudatosan, hidegen...

Illyésnek azért volt szüksége az „Értelem" megszállottjára, azért váltja át Teleki érzelmi motívumait, azért törekszik művészi zsenije teljes bevetésével hőse jellemének árnyaltságára, olykor rejtett kisugárzásaira, melyek végig óvják Maximus jóhiszeműségét s értelmességét, józanságát, hogy ezzel egy *reális magatartás* képtelenségét húzza alá. S itt a drámákból oly jól ismert kétféle valóságlátás értelmében, épp e „józanság" lesz mindinkább abszurddá. — Gondolat és gondolkodó azonosságából, a lélekrajz művészi erejű elmélyítéséből, közélet és magánélet egymást teljesen takaró egyértelműségéből szinte észrevétlenül derül ki, hogy Maximusnak az eszméhez való hozzánövése nem vezéri nagyvonalúságát, nem annak művészi tökélyét rejti, hanem a mesterember szerszámkészítő ügyeskedését. A gondolatba kapaszkodva, a hős magától a hivatástól szakad el mindjobban. Politikusról lévén szó, az eszmének eszközzé való átjászása nem egyéb, mint az illyési értelemben megbélyegzett ripacséria, melynek artisztikus látszatáért a Kegyenc öncsalással és mások becsapásával küzd.

A harmincas évek derekától kísértő szerepjátszás-probléma testesül itt élő alakká. A szerep az, ami elszívja a tápláló nedvet a hivatás elől, mely Illyés szemében akkor is, most is a hűséggel azonos. Ezért választja maga is a hűség szimbolikájául oly sokszor a Ház jelképét... Maximus, miután önnön képzelt lényének ellentéte is, hirtelen eljut az ellentétes eszme igazságának felismeréséhez, a Házhoz. Ennek megvalósításához azonban önmagából kellene kibújnia: hűségesnek lennie — elsősorban önmagához. Nem véletlen, hogy felesége, Júlia áldozatában a hűség próbája töri át embersége romjait. Hűség, mely érdekes paradoxként szintén egyfajta szolgaságban konkretizálódik. Júlia nem tisztaságával kerül Maximus fölébe, megcsúfolt asszonyisága nem ezért hagyja benne épen az embert, mert Szent Katalinra emlékeztető mártíriuma megnemesíti. Júlia nem a *Malom a Séden* női hősnőjének, Galambos menyének rokona. Az ő kívülállása, mely a zsarnok ágyában is megőrzi emberi autonómiáját — hűsége. Ezen megtörik a zsarnok hatalma is: csak a testet veheti birtokába. Júlia épp az önként vállalt szolgaságban lesz Maximus méltó ellenpárja, mivel úgy lesz szolgává, hogy szívével már eleve úgy elszegődött férjének, hogy „csak a halál bocsáthatja el szolgálatából". S épp e „szolgaság" választóvizében válik Maximus mint férj is sekélyessé, kisszerűvé s különösen azzá, amikor az új élet, a hazatérés reményében így jellemzi házasságukat: „Úgy voltunk, mint a mesterember meg a szerszáma, ezt hittük, puszta szerszámként kezelhetünk téged"...

De Júlia — és nem Fulhentius — jelenti az ellenpólust az egyéni szabadság felfogásában is. Tőle tanulhatja meg Maximus, amire végül a zsarnokot is kioktatja, hogy „az ember megcsúfolásával istent sem lehet szolgálni", valamint azt is, meddig terjed a határ, míg az egyén életébe mindenféle hatalmi szó elhatolhat, de amelyen túl a császárnak s az istennek sincs ereje. Nem a nyárspolgári strucc-látásmód ez, amit Illyés itt szentesít, nem „az én házam az én váram" gyávaságot és szűklátókörűséget körülhatároló bűvköre. hanem az egyéni szabadságnak az a minimuma s egyben szentsége, szentélye, mely elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy az ember kifelé is kivívhassa a közösség szabadságát...

Így, e kétféle valóságláttatás alapján válik az élmény ereje, megjelenítő plasztikitása folytán a főhős dilemmája ténybeli valósággá: a zsarnok megölésével — igazi Gólyakalifa módján — Maximusnak is pusztulnia kell. Az „álomnak" vége. Az óramű pontosságával, a tükörkép hűségével, a hajtó és fogat egybehangolt lendületével működő eszköz a zsarnok *megtestesült* része volt. Egzisztenciálisan is meg kell tehát semmisülnie. Innen a „kiszületés", az újrakezdés képtelensége is; *ez* Maximus tragédiája és nem halála...

Az író végül azzal leplezi le egészen alakját, hogy a valósággal szembesíti. Álszemélyiségét Júlia emberségével és nagyságával, ál-nagyságát barátja, Fulgentius, a szavak emberének gúnynak ható dicséretével. Méltó befejezése e látszat-igazságnak az az „exegi monumentum", melyről a zsarnokgyűlölőből zsarnokdicsérővé vált Horatius szólt négy évszázaddal előbb, s melyet Fulgentius sürget a Kegyenc részére az utókortól is: „Nem a mi érdemünk a győzelem — vallja a teljes bukás közepette —, hanem, hogy ily férfit adott fölénk a menny!" A barát tehát hisz abban, hogy a zsarnokság a „jó" zsarnok kezében fenntartható, s ezt jelzi a nép éljenzése is, amikor Maximust császárnak akarja megválasztani.

Az illyési szerkesztés művészi egyensúlya végig viszi azonban közélet és magánélet együttes fiaskóját. Maximus még akkor is abban reménykedik, hogy a vértenger közepén még áll a *Ház*, a menedék, ahova élete romjait eltakaríthatja, amikor Júlia már haláltusáját vívja. „Haza megyünk" — adja ki a jelszót, holott már nyilvánvaló, hogy nincs megváltás: a mélység áthághatatlan. S Illyés ezzel a mélységgel mutat utat...

Mert az írónál Ház és Haza szimbolikája csakis akkor fedi egymást, ha a néppel való teljes azonosulás jegyében, a nép forradalmi aspirációját követve, hazafiság és népiség (ez utóbbi egy időben érthetetlenül félremagyarázott) együttes eszmeiségét tükrözi. A népiség Illyés népiességének kiteljesülését, mindig jelenvaló felhangját jelenti. Az utóbb tárgyalt két dráma épp annak következményeire mutat rá, mi történik, ha ez a kézfogás a néppel csak a hős elképzelésében él s nem a tényleges érintkezés melegéből nyeri erejét, illetve ha az azonosulás nem a *Lent*tel megy végbe. Ha az eszme, mint a *Kegyenc*ben erőszakkal tör be s nem a nép anteuszi erőt sugárzó mélységéből tör fel, mely még a kossuthi messzelátásnak is menlevelet ad. (Nem szóltunk itt a *Lélekbúvár* című darabról, mely ugyancsak a kívülről erőszakolt eszme paródiája).

Íme az út a *Tű fokától* a *Kegyenc*ig. Hosszú út ez, s nem is egészen sima: sok buktatót takar. Megtorpanást és borulátást is olykor. Volt ok is rá. De *egészében* mégis feltétlen hitet és szépséget. Egy író igyekezte ez, hogyan lehetne az *odabent*et az *odakünt*tel összhangba békíteni, hogyan lehet emberül élni, hogyan lehet még a romok fölé is Hazát építeni: Rendet tenni, Rendszert tornyozni, Házat emelni...

Illyés Gyula szülőházát — épp most hatvan éve, hogy elindult onnan — a szövetkezeti gazdálkodás útjára lépő rácegresiek a költőnek ajándékozták; majd — mivel Illyés visszautasította adományukat — lebontották. S a költő így nyugtázza a kedvére való metamorfózist: „Eszem ágában sincs sajnálni azoknak a nyomorúságos falaknak eltűnését. Őszintén örülök a buta anyag átalakulásának. Jólesik tudnom, hogy szülőházam téglái... egészséges házak alapfalaiban sorakoznak, s külön jólesik, hogy nem tudom, melyikben is vannak. S azt gondolom, valamiképp így kell az elemeire szétszedett múltból nekem is építkeznem..."

Így tágul egyre a hullámgyűrű máig is a Ház körül, mind távolabbi területekre terjed; „világokat hódíthat, elérheti a csillagokat, amikor a régi ház már örökre elmerült"...

Erdélyi József

KEGYELEM

Sugár jegenye leng a kert alatt,
gallyain most a koraősz arat;
hull a levél, pereg a sárga lom, —
nincs irgalom.

Sarjad a fű, máris tavaszt remél;
de fenn irul-pirul a falevél,
s azt olvasod a hulló levelen:
nincs kegyelem.

Nincs kegyelem: tavaszt nyár, ősz nyarat,
tél követ őszt; el semmisem marad;
de tél küszöbén, öntve vízözönt,
új év köszönt.

Van irgalom, van kegyelem: a kör, —
jár a kerék s akit kerékbe tör,
ha nem örül, nem is búsul a holt,
akárki volt.

Ki ér el mindent? Kinek teljesül
minden vágya? Hánnyal nem egyesül
kiért remeg, kiért a szíve ég?
Kinek elég, —

kinek elég, amit az élet ád?
Ha száz gyermeket s ezer unokát:
az is meghalhat szemei előtt, —
szeresd a nőt!

Szeresd a nőt halálig, túlnan is;
élő halott, kinek szerelme nincs;
de bölcs az, aki mindenről lemond;
ne légy bolond!

A harmatok között legszebb a dér,
s az évszakok között legszebb a tél;
annál csak egy van szebb: az új tavasz —
csitulj, panasz!

Némulj panasz! Az ember falevél,
a fának és nem önmagának él,
a fa magvának: arról kél a fa
ép sudara . . .

Bárdosi Németh János

ARANY NAPJAI A LEVELEKNEK

Arany napjai a leveleknek,
még számolatlanul szállnak,
a duhaj szelekkel birkózva győznek,
tudva, eláll ostoruk suhogása.
Ó, boldog, erős fiatalság,
de biztos a te tudásod,
forradalmas és felforgató,
erőd tudata lüktet a szóban,
amit gondolatlanul kimondasz,
de gondolatod magva messze repül
szűz ormok hócsúcsai fölé:
szerelem, gond, kín
életed malma alá hull,
katasztrófákra elég egy intés,
gyászra egy néma tekintet.
Arany napjai a leveleknek,
rólatok szólok:
a vad, vad ifjúság tetteiről,
de magamról szólva tudom,
mindez eliramlik idővel,
egy nap, nem tudod melyik az,
roskad a régi férfias tartás,
dolgod már nem dallal adódik,
inog a fészek-adó lomb,
riadoz rajt a madár,
a fény lassan sűrűsödik
a ritkuló lomb közt
pereg egy-egy korai hajtás,
ág kicsapódik,
bordázata
mint a csontváz meredez,
a minek-miért
iszonyú jelképe ez.
Minden élet így borul össze,
fák, emberek élete így alakul,
arany napjai a leveleknek
eltűnnek,
mint a boldog káprázatok,
elúszva zokognak
s egy este fényük is belehull
az Androméda
távoli fénye közé.

HOGY VELEM LEHESS

Hogy velem lehess mindvégig,
férfi vágyaim ezt kérik.

Nem fullasztó nehéz szomjat,
melyet jeges víz se olthat.

S nem nyugtalan boldogságot,
olyant a nyár úgyis látott.

Nekem a biztonságot add:
pillét, pohár bort, nyugalmat.

Legyen kibe pusztulásom
idején magam beásom.

De én is védő kar legyek,
ha már egy kötés köttetett.

Így jó ez, így szép és egész,
öröm mellé a szenvedés.

Tavasz, nyár mellé ősz és tél,
az életünkhöz egy fedél.

Gyurkovics Tibor

FÉNY

I.

Rettentő minden, ami van,
fájdalmas íze van a szádnak,
a körülötted lévő levegő
az ing mellett nyakamba árad,

karod úgy verdes, mint az olló,
a húsok mélyét metszi föl,
ragyogva s némán leng elébem
a tested, mint egy nagy tükör.

Belőled álló felület
a fal, a levegő, a tárgyak,
úgy villogsz, mint a szemüveg
mögött az arc, ereid fájnak,

lemezekké, aranylapokká
változtál, ég és metsz a bőr,
olyan sikos vagy, míg szíved
reámzuhan és összetör.

II.

Rettentő minden, ami van,
reszket az asztal, mint az állat,
nyüszít a napban és remeg,
ijesztő gömbölyű a hátad,

mint egy tojás, olyan fehér
s olyan törékeny, hogy lehet,
betörik majd az is, ahogy
te is betörtél engemet.

III.

Forró, fehér a tál, a tér,
a tárgyak is mezítlenek,
nem látszik csak a csont, az él,
elvesztették a bőrüket

a vázák és a bútorok,
nyers és anatómiai
minden virág, merednek
kis izmos székek rostjai,

föl van szabdalva általad
és ki van vetve sebesen
mindaz, amit hat év után
még meghagyott a szerelem.

Szabó József

AZ EMBER ÉS AZ ÁRNYÉKA

Kopogás; kopogás után kis szünet; ajtónyitás. S a küszöbön egy borsszemforma, apró, fekete emberke jelent meg. Az igazgató arcát csalódottság árnyékolta be. Fölkelt az asztaltól s eléje ment az öregembernek, aki jámbor volt és bátortalan.

— Nem tudom, jó helyen járok-e? — kérdezte.

— Kit tetszik keresni? — állt meg előtte a gazdaság vezetője.

— Az igazgatót.

— Én volnék — mondta a fiatalember, s akkor már megerősödött benne a gyanú, hogy ez lehet az az öreg, akit Berger erdész ajánlott neki a minap. — Magát nem Somogyinak hívják?

— Nem egészen, kérem. Somos Gergely vagyok — mondta az öregember és odanyújtotta a kezét. Az igazgató kezet szorított vele.

— Na, Somos bátyám — mondta barátkozó hangon az igazgató — tudja, miről van szó?

— Csak sejtem, kérem. A Berger úr szólt, hogy talán emberre volna szüksége az igazgató úrnak.

— Nem nekem, Somos bátyám, a gazdaságnak. — Az öregember helyeslően bólintott, hogy ő is úgy értette. — Tudja, egy talpraesett ember, olyan, aki nem ijed meg az éjszakai sötéttől, mert nagy lenne a felelőssége. Nagy értékek vannak nálunk fölhalmozva.

— Kérem — mondta Somos Gergely, fejét egy vonásnyit jobbra billentve —, ha az a dolga az embernek, akkor azt csinálja: őrködik. Egyéb munkából én kiöregedtem.

— Nekünk olyan ember kellene — folytatta az igazgató —, aki nem aluszékony, aki ha öreg is, de nem tutyi-mutyi, nem olyan, hogy rá magára is vigyázni kell.

— Értem — bólogatott az öregember.

— Nekünk ember kell, de olyan, aki ha tolvajt lát, el tudja csípni.

Hatásszünetet tartott és jelentősen az öregemberre nézett.

— Nekünk olyan ember kell, akiért felelősséget lehet vállalni, akitől nyugodtan alhat az ember, aki nem ereszt a nadrágba, ha valami gyanúsat észlel, akinek helyén van a szíve, fog az esze... mert ez a poszt, Somos bátyám, mindenkiénél veszélyesebb és nehezebb. Még talán az igazgatóénál is!

— Akkor én megyek is innen — mondta az öreg; megfordult és valóban elindult az ajtó felé. Az igazgató megijedt. Nem röstelte a fáradtságot, utána sietett s megfogta az öregember vállát, visszafordította.

— Somos bátyám, hát hova megy? Még nem egyeztünk meg.

— Nagyon rám ijesztett, igazgató elvtárs — mondta.

— Nem kell azt olyan tragikusan fölfogni, jöjjön csak vissza! Tudja, nekünk éppen olyanforma ember kellene, mint maga. Ugyan magát még nem ismerem, de jó néz ki magából, talán megfelelne.

— Én nem tudom — vonta meg a vállát Somos Gergely s valóban nem tudta, hogy mire is vállalkozik.

Az igazgató hosszan vigasztalni kezdte és elmagyarázta, hogy tulajdonképpen nem is lesz olyan nehéz a feladata, ami azt illeti, szép munka, a csendes éjszakában a csillagokkal társalogni... Elmondta azt is, hogy most csak próbaidőre veszi föl, ha megfelel, állandó munkásként alkalmazza. Aztán keményen kezet rázott az öregemberrel és elengedte.

Somos Gergely örömmel és mégis fázós léptekkel bandukolt visszafelé az úton, sejteni kezdte, milyen felelősséget vett a nyakába.

Szokása szerint korán megvacsorázott, aztán kiült a ház elé nézegelődni. Ha Örzsé, a második szomszédból észrevette, ő is idejött s együtt üldögéltek, együtt nézegelődtek. Néha egymást több figyelemre is méltatták a szokásosnál, találkozott a tekintetük, szót váltottak.

— Ez kell nekünk — mondta Örzse —, ez az istenáldotta jó idő.

— Nagyon igaz — bólintott Somos Gergely. — Ez kizavarja az emberből a téli nyavalyákat.

— Most én is jól teleszedtem magamat — mondta Örzse —, elállta a hideg a lábomat. Különösen este érzem, mikor ágyba kerülök a napi munka után. Pedig hát mi az én munkám? Semmi. Mégis eleget tiblábolok egész álló nap.

— Nekem jobb dolgom lesz mától fogva — mondta Somos Gergely.

Az asszony kérdően nézett rá.

— Ugyan?

Az öregember vékonyan elmosolyodott:

— Én végigalhatom a napvilágot.

Ezt még kevésbé értette a szomszédasszony, mert az igaz, hogy a földekre már nem járt ki Gergely szomszéd, de hol a háztájiban, hol a ház körül azért mindig dolgozgatott valamit.

— Nem elég hosszú az éjszaka? — kérdezte Örzse.

— Hosszúnak elég hosszú.

— Én már hajnal felé fölneszelek valami zajra — folytatta az asszony. — Vagy egér rág, vagy a macska nyivákol, vagy a kutyák üvöltenek a holdra. De a legkisebb nesz, legapróbb zaj is elég. A minap az esőcseppek zajára ébredtem föl. Ehhez szóljon, szomszéd. Ilyenek vagyunk már mi, öregek. Csak úgy alszunk, mint a nyúl.

— Én ugyan föl nem ébredek — válaszolt Somos Gergely. — Nem ébredhetek föl, mert le sem fekszem éjszaka. Hivatalt vállaltam, Örzse. Komoly munkára vállalkoztam.

— Csak nem éjjeli őrséget...?

— Azt bizony. Mit szól hozzá, jó lesz az nekem?

— Hol van magában bátorság ahhoz? — mondta ki Örzse őszintén a véleményét.

— Bátorság? — hőkölt meg az öregember. — Bátorság énbennem mindig volt.

— Volt, igaz. De gyávaság is — kockáztatta meg a szomszédasszony.

— A kettő együttjár — óvakodott Somos Gergely.

— De néha egyik elhagyja a másikat — évődött az asszony —, mint az embert az árnyéka. A gyávaság a bátorságot.

— Nem értem egészen, miről beszél, szomszédasszony — nyugtalankodott Somos Gergely.

— A maga gyávaságáról, szomszéd — jelentette ki kereken az asszony. — Mert semmivel sem bátrabb, mint az én jó, megboldogult uram volt. Azért is nem javallom én azt az éjjeli munkát.

Somos Gergely hitetlenkedve csóválta a fejét:

— Nem hihetem, hogy én olyan gyámoltalan volnék, mint a szegény Mikus szomszéd volt, nyugosztalja Isten szegényt.

— Az, bizony — erősítette Örzse.

— No, erre magam is kíváncsi vagyok — igazgatta meg magán a ruhát Somos Gergely, nyugtalanul s kihívóan feszengett. Várta a bizonyító szót, ami előtt, ha igaz, fejet kell hajtania.

— Ne tegyen úgy, mintha nem tudná, mintha nem emlékezne rá, mikor szegény jó uram vett egy rúgós-harapós lovat s magát hívta át, mert nem tudott mit kezdeni vele? S mit csinált akkor? No? Nem emlékszik? Egymást biztatták az urammal, hogy ezt kellene, meg azt kellene, de tenni egyik sem mert sem-

mit. A két bátor nem ért egyet, a két anyámasszony katonája. Szégyenszemre vissza kellett adni a lovat az előző gazdájának.

Somos Gergely legyintett:

— Azt hittem, valami jelentős dologról lesz szó. Ki olyan bolond, hogy a rúgós lóhoz közelítsen. A ló, ha rúgós...? — emelte föl a hangját —, hol van emberfia, aki azt állja? — Hirtelen fölnevetett. — Egy fiatal menyecskét inkább elviselnék, akkor is, ha rúgós.

Ezen mindketten nevettek.

Aztán búcsút vett Somos Gergely az asszonytól és kiballagott az erdőgazdaságba, ahol a több vagonra való makkot kellett őriznie. Nagy kincs volt a makk, igen lelkére kötötte az erdész Somos Gergelynek, hogy jól vigyázzon, a tolvajok meg ne dézsmálják. Nagy csemetekertet akar a gazdaság csinálni, hogy a hegyek lekopasztott hátát szívós, tervszerű munkával beültessék újra. Mert pusztítani bizonyára könnyebb volt, mint most újat teremteni, de meg kell tenni, akkor is, ha nem könnyű.

Ezt a beszédet Somos Gergely jól megértette, és meg is jegyezte. Azért jött ki a faluból, hogy itt árváskodja keresztül az éjszakát. Pedig hűvös volt, sötét, és hidegek a csillagok a feje fölött. Az volt az első dolga, hogy kis tüzet csinált az egyik farakás mellett, ahol előbb a hátát, aztán a körmét meg tudta melegíteni.

Az első éjszakákon sokat gondolkodott, sokat pipázott, beszélgetett magában. Nem akarta bevallani, hogy néha-néha valami különös érzés motoz benne, amit nehéz lenne bátorságnak nevezni. El-elszorul a torka, kiszárad a szája, ajka olyan cserepes lesz, mint mikor a szél kifújja. — Csak nem félek talán? — mérgelődött magára. — Még csak az kellene, hogy féljek. Ha ezt Örzse megtudná... Nem jó volna, ha az az asszony belelátna most, mi minden fordul meg egyetlen éjszaka a fejében, mikor fölzúdul a szél és elsodorja feje fölül még a csillagokat is, s ráborul a mérhetetlenül mély éjszaka.

A harmadik éjjel, éjfél után, Somos Gergely elszunyókált. A tüze is lelohadt már, nem égett lánggal, csak parázslott. Csak néha lobbant föl egy-egy gally, mely időközben megszáradt és tüzet fogott. De valami furcsa zajra rögtön föl is neszelt. Mintha erősödő szélroham morogna a háta mögött, s ahogy odapillantott, mintha földre ereszkedett sűrű, fekete felhőt forgatna, gomolygatna elő a szél az erdő felőli sötét éjszakából. Megkábult a feje, azt hitte, álmot lát, pedig ez az álom nagyon is valóságos volt, egy vaddisznó-csorda. Kocák malacaikkal és bősz kanok. Éhesen estek neki a makkból álló tömérdek halomnak.

Somos Gergely csak ült a hamvadó tűz mellett. Nagyon éber volt, teljesen kijózanult. Menekülésre gondolni sem tudott. A dühe azonban éktelen volt, fölkapta a furkósbotot, mely kezeügyében hevert, s ütlegelni kezdte a mohó vadakat. Aztán gyorsan megistápolta a tüzet és négy helyre szétvitte. Az újra támadó éhes csordát tűzzel-veréssel elzavarta.

Mikor híre ment kalandjának a faluban, mindenki látni akarta, kérdezni, faggatni s körültapogatni, hogy valóságos-e? Nemcsak szellemalakban jött vissza a másvilágról?

Az igazgató behívatta az irodára, leültette maga mellé s míg egy fél üveg barackpálinkát megiszogattak, mesélnie kellett. De nehézkes, bátortalan mondatai közben még a hallgatása is érthetetlen hőstettéről beszélt. Ilyenkor kissé bele-belezavarodott a dolgokba. Az igazgató is észrevette, de a pálinkának vagy az örömnek tulajdonította, mely joggal töltötte el Somos Gergelyt. S ez az öröm olyan volt, hogy újabbakat szült. Az igazgató nyomban elintézte Somos Gergely állományba vételét.

Egyik este Örzse is eljött hozzá és megszorongatta a kezét, azt a száraz, fás kezet, mellyel a fütyköst forgatta.

— Beszélik, Gergely... De magától kell hallani... Mondja el, hogy csinálta...? — kérte ámulattal. — Ilyent én még nem hallottam életemben.

— Mit tudom én, hogy? — rántott a vállán Somos Gergely, aki már unta az ünneplést. — Csináltam, ahogy csináltam.

— Csak azt nem értem — fúrta az asszony oldalát a kíváncsiság —, honnan vette a bátorságot... egy vénember? Fiatal korában még a saját árnyékától is megijedt.

— Én? A saját árnyékomtól? — ismételte az asszony szavait. — Az igaz! — mondta és elmosolyodott. — Csakhogy az régen volt, Örzse. Azóta sok esztendő telt el, hetven év pedig nagy idő. Hetven év alatt, Örzse, igen sokszor találkoztam az árnyékommal.

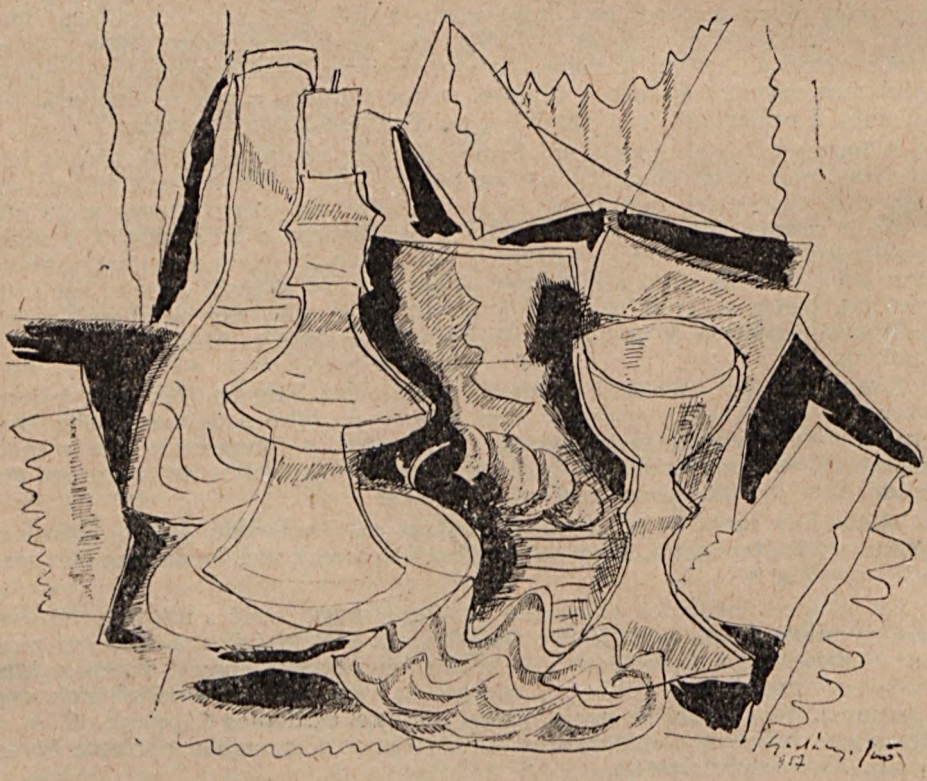

Gadányi Jenő rajza

Jobbágy Károly

FANYAR SIRATÓ

Háromszor vágott neki a halálnak,
mert az életbe nagyon belefáradt.

Állása volt s elég szép fizetése,
lakása, benne két, virgonc fia;
nem csalta meg sohasem asszonya
és nem kellett az élet néki mégse.

A boncolási lelet szűkszavúan
kimutatta: semmi baja se volt.
Nem is üldözte senki és koholt
vád nem érte sem írásban, sem szóban.

És nekivágott mégis a halálnak,
olyan nyugodtan, mint ki hajat vágat.

Először, szép hidegen mérlegelve
lehetőséget és vegyihatást
(ezért nem kevert hozzá semmi mást)
hatvan Dorlatint ivott meg egyszerre.

Mozsárban törte porrá, vízbedobta,
kitakarított — nem volt hiba ott —
új inget vett, megborotválkozott,
lefeküdt és az italt felhajtotta.

S gyönyörködött a színes kábulatban,
hogy még a szív is mind lassabban dobban.

De hiába.
Időben észrevették.
Mentők... kórház... indult a gépezet.
Gyomormosás, vércsere, friss kezek
döfködték bőrét, emelgették testét.

Három napon át ájult, eszméletlen
feküdt (szájában, mint egy kis pipa,
cső lógott — sebet dörzsölve oda —)
és nem tehetett semmit ezek ellen.

Ősz, megtört anyja sírdogált felette,
a haja, mint a ruhája kopott
(a ficsúr doktor 500-at kapott)
magához tért s a narancsokat ette.

Felébredt s hogy a világot meglátta,
átpenderült egy tüdőgyulladásba.

„Tüdőtályog". Új kórház; hosszú, fényes
tű lógott ki az egyik oldalán;
ha megmozdult, fájt (gondoltam: talán
tanulságul egy életre elég lesz!);

s ekkor jött még, hogy mélyen összeszúrkált
idegei, — az ujjat mozgatók —
megbénultak; masszázs, új orvosok...
tornáztatták... mindenre szótlanul járt.

A természet is megpróbálta kissé
kelletni magát: vad nyár lobogott,
rég nem volt szép ősz, jégtollú fagyok
tették az évet emlékezetessé.

keze is gyógyult; olvasott; az asszony
egy nap hozott egy televíziót
s képalbumot (Nagy magyar rajzolók.)
hogy benne egy kis örömet fakasszon.

De hiába. Csak járt, kelt egyedül,
mint aki egyszer elment, s visszahozták.
Egész szabad volt már, de íme most tág
s e m m i j é b ő l — szűk börtönbe került.

Hogy mit miért tett? Sohasem szólt róla.
„Elég volt!" — enyit mondott néha-nap.
„Állíts hat rendőrt mögém, újra csak
megteszem én..." sziszegte átkozódva.

És nekivágott újra a halálnak.
Körülnézett és új ötlete támadt.

Idős anyjánál (fiaihoz küldte)
volt egy leblombált, vén gázvezeték;
azt tépte fel, hogy kúsza életét
most már végleg a semmiségbe küldje.

Szinte látom a vad, iszonyú vágyat...
(Szerelemre nem vágyik senki így,
ahogyan ő a halálra; — irígy
szemmel nézte, ha mentőautó vágtat)

Nagy indulatban, felzaklatottságban
tette?
— Ó, nem, nem!
Ismét hidegen.
Minden ételt — nehogy baja legyen —
kihordott és lerakta a szobában.

A kályhacsövet ragasztószalaggal
leragasztotta, meg a vízcsapot,
a lefolyón a sok kis lukacsot
betömködte valami kócmadzaggal

s a kulcslukat, az ajtót körbe, rendben,
a gázcsőhöz egy fotelt is hozott,
új inget vett, megborotválkozott,
így indult neki, szinte kipihenten.

És sikerült.
A búcsúlevélben
megírta, nem volt semilyen oka,
csak „elég volt". S ez elég egymaga,
hogy egy felnőtt, ha akarja, ne éljen.

És nem vág néki többé semminek már.
Élt s alig láttam; most mindig velem jár.

Én tudtam jól, hogy túlsokat csalódott;
huszonkét éve sztrájkot szervezett,
a nép meghátrált, ő meg mehetett,
kis műhelyben, sötétben vackolódott.

Katonaság? — Rabság volt, csupa undor.
Fogság? Nem bírta, gyorsan megszökött.
A hídcsatákban az elsők között
emlegették... Várta; No, itt az új kor!

Az mit adott — más kézzel visszavette,
ha simított — ütött is jókorát.
Mind riadtabban nézett szét: De hát
mi ez? Országos csend lengett felette.

Szaktársak tűntek el. Semmit se mondott.
De láttam, hogy már nem hisz semmiben.
Kigúnyolt, hogyha azt mondtam: „Hiszem!"
és félrelökött, mint egy sült bolondot.

Ha hitt volna a „Szabad Európában"
talán segít, mert bárhogy is, de h i s z.
De ő dühöngve köpött arra is.
„Gazemberek...!" Nevetni alig láttam.

Kerestem benne azt a régi-régit,
ki valamikor engem is tüzelt.
Holt, összegázolt, viharverte kert
volt a világ, ha vele néztem végig.

Milyen nyugodtan fekszik most és csendben
az egyik régi, szűk fehér-ingemben.

Igaza volt?
Ha újságokba nézek,
van úgy, hogy minden oly reménytelen.
Bombák hallgatnak hűs vermekben lenn
s ki tudja, mikor jön a végítélet?

És engem is — ó hányszor löknek mellbe
megalázások, semmibevevés.
Valami súgja: Nesze! Itt a kés!
Testem korlátra hányszor ez emelte.

De mindig volt egy „Hátha!"
Ó, reménység!
Köszönöm néked, szép őrangyalom,
hogy nem borít még virágos halom,
hogy nem lökött alá a kín, a kétség,

hogy hinni tudtam abban, ami ifjan
kettőnket fűtött, s fűt engem ma is,
az „eszmében", mely íme újra friss
vérrel telik, ha sok fájdalma is van.

A holtakat fel nem támasztja semmi,
de az élő ma helyettük is él,
s amíg a szíve ver, bízik, remél
s kész helyettük is új csatákba menni.

Ő elment.
Szeme felém visszaint.
Hogy nem bánta meg, tudom biztosan.
De ablakomra lám, Napfény suhan...
Nem gondolt rá, hogy tavasz lesz megint?

Budapest, 1962. márc. 3.

Bodosi György

LASSAN TÍZ ÉVE

Év lassan tízszer fordul újba át,
hogy láncán tart már e kedves vidék.
Gyűrűt húznak gyűrűikre a fák.
Zord tél váltja a nyári nap hevét.

Zádor, Derékhegy, Fecskefark borát
iszom, Nyálóhegyét és Fenyvesét.
Pincéjéhez ki meghív tíz barát.
Tíz küldi hozzám teli üvegét.

Öröméből oszt. Mert kínzó baját
elvettem, igyam ízes nedüjét.
Nem raktam szöllőt, nem fogtam kapát,
az a pincém, hogy tart s becsül a nép.

Késleltettem a halált, más csodát
nem tettem. Óvtam épek erejét.
Derűt érzek míg hallom, mint a fák
halk susogását, ifjak tüdejét.

FŰZÁRVERÉS

Árverezik a réti füzeket.
Gyülekezik néhány kosárfonó.
Egyezkednek. Még Gábor, az öreg
okoskodik kicsit. Lehull a hó
s tűz mellett, pihenésül e kezek
szorgoskodhatnak. Piharcra való
kasok készülnek. Rosszbul seprüket
kötnek, ők tudva melyik, mire jó.
Kishaszon mind, de kemény télvizek
idején nincs itt más megfogható.
El is ballagnak — derék emberek.
A fűzfák közt nem maradt eladó.

Bódás János

BODZABOKOR

Illatos, zümmögő bokor.
Fölém árnyat terít,
kitárva mézzel megrakott
virág-tenyereit.
Méhek lepik. Hallgatom e
zümmögő üzemet,
s nézem a békés, szép, közös
munkát fejem felett.

De szép a lét így zümmögőn
és parcellátlanul!
S fáj, hogy az ember még ma is
öl, harácsol vadul!
Te példa vagy dalos bokor,
hogy im így is lehet:
szél, méh, ember élvezi békén
illatod, mézedet.

Ó mikor fogsz úgy össze már
agy, szív, kéz, hogy a Föld
ilyen legyen? S felejtse el
az ember azt, hogy ölt!
S csak teremt majd a robbanás,
csak vajat ken a kés,
s a béke oly természetes lesz,
mint a méhzümmögés.

Vidor Miklós

VAGY A LABDA, VAGY A BABA

Ült a körlépcső aljában, egyvonalban a tizenhatossal. Hosszú vékony testét összehúzta, meggörnyedt, mint akit gyomorszájon vágtak. Szája elnyílt kissé, jól látszott elöl a két foghíja.

A labda magasan átszállt a felezővonalon, a sárgatrikósok előrelendültek. Fölmorajlott a nézőtér, aztán tompa döndülés, szemközt a kapus előrevetődött, néhány tenyér összecsattant.

— Jó kis meccs, végre megy a fiúknak, — hallotta a háta mögül.

Fölhullámzottak a piros és sárga dresszek. Ott kavargott a játék közvetlenül előtte. Szeme vonallá szűkült, egyetlen pontra meredt. A széles háton megfeszült a sárga trikó, rajta nagy sötétkék 3-as szám. Most megindul, ráfut a szembekanyarodó szőke fiúra, a labdát kipöcköli előle s az már a földön hempereg.

— Ez szegény jól kifogta a Lalát!... Itt próbáljon cselezgetni. — A ráhunyorító kerek arc egyetértő kacsintást várt tőle. Elnézett oldalt.

Az egyetlen tömbből faragott, szélesvállú középhátvéd csípőre csapta félkezét, másikkal fekete sörényét gereblyézte hátra, mint akinek egyéb gondja sincsen. Félelmetesen nyugodt és magabiztos volt ez a figura a zöld mezőben, a fehérrel kihúzott vonal előtt.

— Seregély Lala... Seregély II... — hallotta újra meg újra. Félszegen megkérdezte a kerekarcútól:

— Seregély I. is van?

— Csak volt. Kiöregedett... — s már a pálya felé kiabálva: — Teszed azt a lasztit, Pipás! Balra, laposan!

A játék hidegen hagyta, erre a sárgatrikós oszlopra figyelt csak itt a kapu előterében, amint odaszól egyik társának, de félszemét a szőke pirostrikóson tartja. Le nem megy a nyakáról, elébefurakszik, kifele szorítja, s ahogy megpróbálna elszökni tőle a labdával, kifeszített mellel megstószolja kicsit, és a szőke gyerek már pattan el tőle, mintha falnak ment volna.

— Ha Lala mellett megél, kap egy szalmakalapot!

Nem mert megszólalni. Magában kívánta csak, bár mégis elkígyózna egyszer a fürge kis szőke, és beragasztaná a labdát a sarokba. De hát úgyis tudta, érezte, — reménytelen. Seregély Lala leáll a kapu elé és vagdossa kifelé a labdát lábbal, fejjel. Ha másképp nem, hát a csatárral együtt. Vagy a labda, vagy a baba.

Mintha nem is találhatna egyenlő ellenfélre. Ezek itt, a többiek, ha kifutnak a pályára, érződik mögöttük valami emberi háttér, hozzátartozók, barátok, akikre azért ilyenkor is gondolnak. Az összenőtt szemöldökű, szélesvállú sárga 3-as minden egyebet benn felejtett az öltözőben. Kijött ide csendőrnek, a nyurga, izgatottan ugráló kapusnak dolga is alig akad mögötte.

A sárgák támadtak. Unatkozott. Számára azok a kurta percek voltak csak, mikor az ő kapujuk felé gurult a labda. A tizenhatosig. Aztán a fehér vonalnál összeomlott minden igyekezet. A pályának ez a része Seregély II. fönnhatósága alatt áll. Csak megszúrja sötét szemével az előretörő csatárt, nekiindul, és az már át sem veszi a labdát.

S mikor a bíró megelégeli végre, hogy söpri, aprítja a pirosakat, és szabadrúgást ítél, ő csodálkozón széttárja karját.

— Adod az ártatlant? Durva disznó! Favágó! — rikácsolta messze valaki.

Ez jólesett.

Csak épp a tényeken nem változtatott semmit. A pirosak egyre bizonytalanabbak lettek. A szőke fiú már curukkolt Seregély II. elől. Ha kiugorhatott volna, sebesen átadta a labdát másnak.

Aztán a félidő befejezése előtt tíz perccel cserélt. Lomha, középmagas, barnaképű fickó jött előre helyette. Seregély kétszer simán elsodorta, harmadszorra az új középcsatár mintha nem is igyekezne, hagyta, hogy elébe kerüljön, leszedje a levegőből a labdát, s mikor tovább küldte volna, hátulról különösebb indulat nélkül a két bokája közé akasztotta a sarkát.

Seregély II. összecsuklott. Ölben vitték le a pályáról.

Az egész jelenet oly váratlanul és hihetetlenül történt, hogy a nézők nagyrésze nem is értette.

Tovább nem érdekelte a meccs. Félidőben elindult a kijárat felé. Útközben hallotta, hogy Seregély II.-t az öltözőben sem tudták lábra állítani.

Semmi elégtételt nem érzett.

Vitte a villamos. Az utasokat nézte maga körül. Lassan visszafele szállingóznak a kirándulásról, kártyapartiról, sörözésről. Erre vártak egész héten: a vasárnapra, hogy együtt lehessenek a családjukkal, barátaikkal. Még bennük a pihenő jó íze, elégedetten mennek haza az este elébe. Oly ismerős sorsok, és oly elérhetetlenek!

Komisz, savanyú íz futott össze a szájában. Megint a gyomra. Ezzel kezdődött. Mikor először tolta el magától Idu: „Menj, moss szájat!"

Az Üllői útnál leszállt. És most hová? Az üres lakásba? Vagy a mamához? Visszasem érhettek még a gyerekkel az Állatkertből.

Szomorú, nyurga figurája elveszett a kavargásban.

Csődület a mozi előtt. Mindjárt kezdődik a hatórai előadás. A vendéglőben minden asztal foglalt. Tompára szűrt zsivaj a füstben. Egy nyitott ablakon rádiózene ömlik ki az utcára.

Az ünnep utócsapatai hömpölyögtek el mellette. Összekarolt párok, esti programról vitatkozó fiatalemberek. Ácsorgók egy kapualjban. Arcok, szőfoszlányok. Úristen, a világ túlsó felén, egy idegen városban nem ődönghetne kivetettebben! Hiába érti az emberek beszédét, ha minden más érthetetlen körülötte.

A sarkon megállt egy kirakat előtt. Nézte az üvegre fölkúszó keszeg, gyámoltalan tükörképet. Ha akarná sem sikerül kiegyenesednie, háta meggörbedt a szabászasztal fölött. Öreg pubiarc bámul vissza rá a választott haj alól. Egészségtelen színű, járomcsontja alatt beiukadt gyerekarc. Csak állán, füle körül látszik a gyönge szakáll nyoma. A két apró, vizesszürke szem szomorú hűséggel pillog.

Gyomorszájától terjedt a kiapadt üresség. Már a mellkasát is betöltötte. S közben mintha lépésről lépésre elnehezülne a teste. Nevetséges. A semmi súlyát viszi bordái alatt, belapult hasában. Orvoshoz kellene mennie. Benn a műhelyben is szóltak már. Csak a vállát rándította meg. Kinek magyarázza, hogy mostanra körülbelül mindegy lett.

De mért ment ki akkor arra az átkozott meccsre? És mért ácsorog itt, két saroknyira a Tipegőtől, ahol Idu dolgozik?

Siettében meglökte valaki, magához tért. Elindult, s ahogy közeledett, egyre lassította a járást. Csak be kellene lökni az ajtót és elébetoppanni. Ott tétovázott a hunyorgó neonú bejárat előtt. Hirtelenjött ingerültséggel ajkába harapott. Szerette volna fölpofozni magát, amért gyáva, mint az a szőke kölyök ott a pályán. Ez Seregély II. nagy trükkje: megijeszteni az ellenfelet, respektust szerezni az ilyen vékonydongájú fickók előtt. Csípőre csapni a félkezét, aztán: gyere, ha mersz! Vagy a labda, vagy a baba!

Oldalt lépett, besandított a csipkefüggöny szélénél.

Idu alakját élesen kirajzolta a fényes-fekete ruha s a fehér kötény. Két erős ív adja ki vonalait: feszülő, nagy melle, és karcsú dereka alatt váratlanul kiugró tompora. Olyan, mintha fazekaskorongon formázták volna ki. Arca pedig fehér s nagyon érzékeny bőrű. Először akkor sejtette meg, hogy baj van, mikor késő este hazajövet gyulladt-piros pontok égtek állán, alsóajka körül. Férfiborosta nyomai.

Leste az asszonyt, amint csavargatja a kávéfőzőgép csapjait, márványmerev arccal pöfögteti a poharakba a gőzt, akkor néz csak fel, ha megszokott vendég áll meg a pult előtt. Milyen ismerős a mosoly, amely kiugrik ilyenkor szája szélére! Hazátlan mosoly. Nincs köze az archoz, Iduhoz. Fölpillant, nagyárnyú zöld szája csupa hallgatás, szemöldöke ottmarad félig a homlokán, aztán visszasüllyed kifürkészhetetlenül. Álarcot visel: egy vadidegen szép nő maszkját, — ami él, az mind alatta lüktet.

Elhátrált, mintha nekifutást akarna szerezni a döntő ugráshoz. Aztán elfordult. Vissza. Jobb, ha nem veszik észre, hogy itt ólálkodik. Suta, langaléta árnyék, mindenkinek lába alatt van csak.

A mama ablakában messziről meglátta a világosságot. Átvágott a porolófa mellett a macskafejköves udvaron s becsöngetett a földszinti saroklakásba.

A konyhában voltak, Titi a magas, lezárt székben ült, nyakában partedli, keserves képpel forgatta szájában a falatot. Meg sem szólalhatott tőle. S a mama, kövérkés kis asszony, azon a lelkendező mesehangon köszöntötte, amelyik még a gyereknek szól.

— Nézd, Titikém, ki van itt! Édesapa!

A kislány szőke feje bizonytalanul ingott az asztal fölött. Nagyhirtelen legyűrte az ételt és fröcskölve köhögni kezdett.

Egyszerre elmaradt az utca, a délutáni képek, a karcsú, fehérköténytes nőalak a kávégép tükröző hengere mellett. Nem volt már semmi, csak a kislánya, aki cigánynyútra nyelt és kipirultan, fuldokolva rázkódik nagyanyja vállán.

— Semmi baj, Titikém! Kuc-kuc-kuc!

Lehajtotta fejét. Az ő jöttére az is elromlik, aminek örülhetne.

Már a bejáratban észrevette a surranó, kékpulóveres alakot. Gyíkmozgásában sunyi szolgálatkészség, de eleven barna szeme a ragadozóké. Emlékezett rá halványan a klubból, Lala sleppjéből.

Keze alatt sziszegtek, pöfögtek a csapok. Előretolta a két lefőzött duplát a pincér tálcájára. Látta, hogy a kékpulloveres izgatottan furakszik, de csak akkor pillantott föl, mikor már a pulthoz ért.

— Lalától jöttem... — suttogta, mint egy jelszót. — Ne várja este...

— Nem én várom, ő vár, — csúsztatta az új poharakat a gőz alá.

— Igen, de... izé... baleset érte...

Hűvösen, szenvtelenül jött vissza a pult mögül:

— Karambolozott?

— Nem a kocsival... lerúgták... ma délután... — a kékpulloveres elhervadt. Azt hitte, fontos hír hozója, s most itt áll kéretlen újságával. A nőt mustrálta így egészen közelről. Príma áru. Seregély Lala megnézi, kit furikáztat. De különben nem úgy fest, mint aki porig van sújtva.

— Bevitték a sportkórházba... röntgenre... — vágott neki mégegyszer.

A pincér elsodorta. Bemondta a rendelést, Idu gépiesen elismételte. Meglepetten pillantott föl, mikor az előbbi hang ismét fölsziszegett a pultnál. Csak a szeme kérdezte: még mindig itt van?

— Mit mondjak neki?

— Ő küldte?

— Dehogy, magamtól... most megyek be hozzá!

— Akkor mit akar?

Elfordult, kávét töltött a tárcsába, letömködte. Befejezte a tárgyalást.

Semmi kedve hozzá, hogy az egész üzlet tele legyen a friss szenzációval. Már hallotta a pösze Sárit, amint az öltözőben kihirdeti: „Lerúgták Seregély Lalát, tudjátok, aki miatt Idu lelépett hazulról."

Megvetően nézett a kékpulloveres után, amint elcikázik, már az utcán van. Hogy igyekszik! Az ifi-csapatban kínlódik talán, vagy a kettőben. Lalától reméli, hogy bekerül a nagycsapatba.

Megigazította nyakára tapadt gallérját. Ideges volt, sértett. Lerúgták, hát lerúgták. A foglalkozásával jár. Ahogy ő leforrázta múltkor a gőzzel a csuklóját. Azt várják talán, hogy itthagyjon csapot-papot és berohanjon sikoltozni hozzá? Kurta, dühös kis mozdulatokkal lökte arrébb az elmosott kanalakat, mokkacukrot döntött a tálba.

Legföljebb este nem jön érte a vajszínű Skodán. Ilyen is volt már. Lakáskulcsa van, majd megy buszon. Ha ez a kis lihencs nem nyargal be hozzá, akkor is megtudja a Hétfői Hírekből. Az is lehet, hogy Lala már otthon fogadja borogatással a lábán, vigyorogva.

Végigtörölt gyöngyöző homlokán. Elege van délután kettő óta. És nem megy az idő! Töltött magának egy pohár szódát.

Fél tizenegyre járt, egészen elzsibbadt, mire táskáját hóna alá szorítva kilépett az utcára. Fiúsra nyírt haja egybetapadt, bosszúsan fedezte föl, hogy megint fut egy szem a harisnyáján.

A járda szélén ott várta Misi. Mint a lecsupasztott reménytelenség.

— Idu!

Végignézte alulról fölfelé a keszeg, valószínűtlenül hosszú figurát. Akár egy póznába botlott volna, s az följajdulna. Lenyelte ingerültségét, köznapian kérdezte, azon a pult-mögötti, személytelen hangon:

— Mi az, már kiszagoltad, hogy facér vagyok?

Az apró, vizenyős szemek bágyadtan hunyorogtak:

— Beszélni szeretnék veled, Idu! Muszáj!

— Beszélni?

Sejtette, mi következik. Elindult mellette lassan, közönyös sétalépésekkel.

— Haragszol?

— Csak únlak.

— De hát mit csináljak? Ha feléd se nézek, azt hinnéd, beletörődtem, és akkor végképp...

— Mit, végképp? — s türelmetlenül: — Majd leszakad a lábam, alig várom, hogy ágybakerüljek.

— Gyere haza!

Kásás, hadráló beszédét még úgy sem állta, mint halszemét. Mit kínlódik itt? Elhozza, képébe keni a nyomorúságát, hogy meghassa. Öt évig próbálta elhitetni magával, hogy minden házasság ilyen, aztán nem bírta tovább.

— Gyere haza... Titihez legalább... a gyerek annyit emleget... — suttogta azzal az érthetetlen türelemmel, ahogyan százegyedszer is nekimegy valaki a falnak.

— Csak ilyen csúszómászó ne lennél!... Mindig a más háta mögül. Mondd, mit akarsz még tőlem? Otthagytalak, beadom a válópört, azzal vége.

— A válópört? — a sárga arc egészen mész színűre vált az ívlámpafényben. Horpadt negatívja egy valaha volt emberi ábrázatnak. — Az nem lehet, Idu...

— No, én sietek a buszhoz! — kihúzta magát, erős melle kiugrott a kosztümkabát alatt.

Alázatosan talpalt mellette, aztán szótlanul vártak a megállónál. Tűrhetetlen, vibráló nyugtalanság köztük. A nehéz, kék kocsi úgy gördült be, mint a megváltás. Idu fehér nylonkesztyűs keze a kocsi kapaszkodóján, egyetlen szemvillanással elparancsolta a férfit. Az levált róla, mint egy éles árnyék s ottmaradt a járdára fagyva.

Megvetően koccantotta le a forintost a kalauz elé. Igen, ha most belemarkol a karjába, letépi a buszlépcsőről, rákiált: „Velemjössz!" — akkor, talán még imponált volna. De ez a gyomorbeteg, cingár figura siránkozni tud csak, eseng a tekintete, hogy a végén már neki sül ki a szeme helyette.

Kapuzárás után ért ki az új lakótelepre. A házmester ismerte már, egy hete bejelentkezett.

— A kórházból? — hajolt felé érdeklődön.

Sutyorgott valamit, értse, ahogy akarja.

— Hallottuk, hogy Seregély elvtársnak kitörték a lábát...

Kicsit meglepte a fogalmazás.

— Igen, megsérült, — mondta tárgyilagosan s menekült a további érdeklődés elől.

A magasföldszint platóján benyitott a lakásba

Lecsapta ruháját a hallba, be a fürdőszobába a langyos tuss alá.

Lala frottirköpenyében jött ki, félig nyirkos testtel. Lehuppant a kagylófotelbe, úgy nézett szét a falikar szűk fényében, mint mikor először járt itt, jó negyedéve. Megint meghökkentette az erkélyre nyíló szoba két okker, két vízzöld színű fala, a sebtében összekapkodott, hivalkodón modern bútorok. Akkor délelőtt volt, már tavasz szagú, februárvégi délelőtt, kíyáncsiságból jött el, hogy meglepje a férfit s megmutassa neki: nem fél. Tetszett neki, hogy nap nap után ott kuksol a pultnál, jókat mond, udvarol. A pösze Sári szörnyen igyekezett, de Lala keresztülnézett rajta. Már mindenki tudta, hogy miatta jár a Tipegőbe. Igaz, szeszt sosem ivott, de jó volt reklámnak is, föllendítette a forgalmat.

Egyszerre a régi lakás jött fel benne, amit otthagyott. Titi rácsos kiságya a sarokban s az ő dupla rekamiéjuk. Mint egy ágyasház. Az udvar félhomálya nappal is betolakszik, már délelőtt alkonyat van. Este a konyhában kattog a varrógép. Misi különmunkát hord haza. Egy keskeny, görbe hát a lámpa alatt, a leterített szenesládán kiszabott szövetdarabok.

A gyerek most biztosan a nagyanyjánál alszik. Eddig sem engedte óvodába az öregasszony: „Hogyne, hogy ráragadjon minden nyavalya!" — reggel értejött, este hozta. Elvette tőle, mintha bosszút akarna állni a fiáért. Misi nem mondja meg a mamának az igazat. „Idu a Mátrába kapott beutalót. Sokszor csókoltatja a mamát."

Bánja is ő Misit, az öregasszonyt! Az a kis prücsök hiányzik csak. Olyan sok jó volt az ő életében? Először: csak fölkerülni Pestre, mindegy, hogyan! Ide-oda támolygott a férfiak közt, aztán Misi utánanyúlt, istenkedett, könyörgött, nem hagyta békén. Ha a gyerekre gondol, babahurkás, ügyetlen kis praclijára, gyűrűs szőke fejére, megjelenik mögötte a férfi, savanyú lehelletével, foghíjasan, gyomorfájós Krisztus-képével.

Ennek könnyű itt, összefocizta magának a modern, világos szoba-hallt, a kocsit, utazik.

Először néz igazán körül a lakásban, úgy, hogy kívüle nincs itt senki. Biztos benne, hogy öt perc múlva sem csörren meg a zárban a kulcs. Most olyan, mintha mindez az övé lenne, egyedül! A kényelem, egy-két rongy a szekrényben, az, hogy

jobb helyeken vacsorázik, — és nem kell hozzá Lala. Ha itt élhetne a kislányával, — Misi nélkül! De egyiket sem adja önmagában az élet. Kívánod az őszibarackot? Majd bele törik a fogad a magjába!

Megpróbált fölemelkedni. Tagjait húzta a fáradtság. Olyan fáradt, hogy aludni sem tud majd.

A férfi jutott eszébe, amint ott fekszik a kórházban dühösen, fogát csikorgatja, mint egy leterített bika. Biztosan várta legalább a hívását. Hát várja. Ráér.

Szíve mélyén azt sem bánta volna, ha a délutáni mérkőzésen agyonrúgják Seregély Lalát.

Ezt bekapta! És épp két héttel a svédek előtt!

Tenyerével hátrább kapaszkodott, hogy feje magasabban legyen a párnán. Harmadszor olvasta végig a kedd reggeli lap bírálatát:

„Seregély II. kiválásával a sárga-kék védelemben rés támadt, s ezt a második félidőben ügyesen használták ki a fürge bányász-csatárok."

Bal bokája gipszben, fuccs a stockholmi kirándulásnak. Most lett volna tizenhatodszor válogatott. Az isten rohassza meg!

Még csak két napja döglik, de már a falra mászna. És újra, meg újra az a visszatérő rémkép: Pongrácz Bubi bagolyfeje, folyton őrlő állkapcsa. Olyan fedezet nem játszott még előtte! És a lábtörése után soha, soha többé nem támadt föl. Egy-két évig próbálkozott még, irgalomból be-bekerült az egybe, de hát jótékonyságból nem lehet emberelőnyt adni az ellenfélnek! Ő maga látta be, jobb ha abbahagyja.

Mi lesz vele, ha nem forrad össze rendesen a bokája? Vagy csak annyi, hogy a régi biztonságot nem érzi többé, ha meggyávul, ő, a kemény Seregély Lala, aki sosem félt odarakni a csülkét?

Cudarul el van kenődve, de nem akarja mutatni. Tréfál az orvosokkal, elröhögött a fiúkkal tegnap, mikor bejöttek hozzá. De mikor egyedül maradt, majdnem elbőgte magát. Úgy nézett le takaró alatt pihenő, elformátlanodot lábára, mint akit a leghűségesebb bajtársa készül elhagyni. Hát volt neki mása ebben az életben, segített rajta valaki? A két lábának köszönheti, hogy kivakaródzott a koszból, nem kell orrával túrnia a földet, mint szegény apjának-anyjának! Mi lesz vele, ha róla is kiderül, ami Pongrácz Bubiról? Menjen el huszonnégyéves fejjel szertárosnak, vagy pályafelügyelőnek az egyesület kegyelméből?

Egy hónap, másfél hónap, mire lekerül róla a gipsz. És akkor még mennyi időt kell várni, míg stoplis cipőt húzhat? Míg egyáltalán nekimehet a próbának, az első belemelegítő rúgásoknak? Álmában folyton a pályán van azóta. Csak az a furcsa, hogy nem a rendes posztján. Hol szélső, hol középcsatár, — és sosem sikerül neki semmi.

Siettetni szerette volna a bizonyosságot. És azzal sietteti legjobban, ha nyugton van, mozdulatlanul vár, vár hetekig. S még aztán is nagyon óvatosan, nagyon türelmesen, nehogy túlerőltesse...

Nem haragudott senkire. Véméndire sem, pedig rondán, alattomosan akasztotta be hátulról a sarkát. A pechjét utálta, hogy mindjárt a legrosszabb történt vele, nem sikerült megúsznia egy kis rándulással, vagy repedéssel legalább.

Az ajtó nesztelenül megnyílt, lassan táguló résében sápadt, csontos arc jelent meg a kisfiúsan választott barna haj alatt.

Seregély Lala fölpillantott. Azonnal megismerte emberét. Nem értette, hogy kerül ide, csak azt tudta, mit akar. Alázatosan állt a féligtárt ajtóban, mintha félne, hogy kizavarják. Kezében ügyefogyottan tartotta a karcsú hétdecis üveget, s ettől még szánalmasabb lett.

Bátorítón intett neki.

— Jónapot kívánok...

— Jónapot. Hozzám?

— Ha nem zavarom... Seregély elvtárs...

— No jöjjön, jöjjön! — fölélénkülten mutatott ágya mellett a fehér székre.

Egyszer beszélt már Idu férjével. Egy hónapja lehet? Hirtelen átfutott emlékezetén az a találkozás.

A hosszú, fababa mozgású ember egész ügyesen kicselezte. Délelőtt hívta föl, otthon. „Idu férje vagyok, beszélni szeretnék magával" — hadarta a kagylóba — „ráér délután?" Lenyelte meglepetését, s egyenest Iduhoz rohant be a Tipegőbe, hogy előbb vele beszéljen. A bejáratban épp a pasas karjába futott, már vissza sem fordulhatott. „Gondoltam, hogy először ideszalad" — nézett rá szemrehányón. Látta, vékony nya-

kán lüktet az ér, amint elállja útját, nehogy egyetlen szót is válthasson az asszonynyal. A háttérben a pressobeliek egyszerre elcsendesednek, feszült nézőközönséggé válnak. Ez a reszkető féltés egyszeriben megnyugtatta. Már biztos volt benne, hogy ő van birtokon belül. Akkor még különbenis egyszer-kétszer maradt csak ki vele Idu, késő este vitte haza a kocsiján.

És most belátogat hozzá a kórházba, esetlenül éjjeliszekrényére csempészi a bort, meggörnyedten összezsugorodik a széken. Mintha szégyellné, hogy olyan hosszúra nőtt. Fura, alig van szakálla, — elég, ha hetente kétszer végigsimítja a képét. Mondják, hogy az ilyen szőrtelen palikkal baj van... Most félrefordítja fejét s az olajfestésű falnak kezd el beszélni:

— A feleségem miatt jöttem. Gondolom, most biztosan ráér. — Mereven rászúrta tekintetét. Mintha egy nagy madár ülne az ágya mellett. Aprószemű, csetlő-botló, emberi hangú strucc. — Most benn dolgozik az üzletben, nem találkozhat itt össze velem. Nem akarom, hogy tudja...

Idu tegnap nézett be hozzá. Ugyanezen a széken ült, nemigen tudta, mit kezdjen magával. Jó nő az Idu, de aztán semmi több. Ő meg rühellte, hogy így lássa itt, nyavalyásan. Negyed óra után elküldte.

— Elég komiszul néz ki, — fürkészte az ágyból a látogatót.

— Igen, emiatt a dolog miatt eszem magam, kérem... Nem lehet csak úgy beletörődni. Én megmondtam neki, én próbáltam észretéríteni... Mert, ugye, mi lesz belőle...?

Akkor délelőtt elmentek a Tipegőből. A szomszédos parkban ült le vele egy padra. „Mondja meg, mit akar Idától?" — kérdezte fojtottan. Lehet, hogy fényegetőnek szánta szegény, de olyan nyomorultúl hangzott. „Azt hiszi, magát szereti? Én ismerem jobban: hóbortos, nagyravágyó, most imponál neki, hogy ide-oda hurcolja, aztán egy napon... majd meglátja..." S egyszerre összeomlottan, már szégyenkezés nélkül: „Tudja, mit dolgoztam én össze ezért az asszonyért, hogy mindene meglegyen? Hagyja békén! Ne találkozzon vele többet. Ígérje meg... Most még nem késő, ha maga lelépne, rá se nézne, rendbe jönne minden!" Nem ígért semmit, mellébeszélt. Akkor iszonyúan fontos volt még Idu.

A kórházi szoba ablakán besütött a délutáni nap. Meleg volt már, készülő nyár. Mindenkire inkább számított, mint erre az emberre.

— Maga bíztatta, hogy váljon el tőlem? — kérdezte hirtelen.

— Én?

— Legyen őszinte, Seregély elvtárs, — el akarja venni?

Ebben a pillanatban igazán más gondja volt. De hát, mit magyarázzon annyit!

— Mert maga, ugye... fiatalabb is nála... Idu huszonnyolc lesz az idén, lehet, hogy letagadta... Ma még csinos, gusztusos nő, de ha én lennék a híres Seregély futballista, kérem,... én... én nem kötném le magamat hozzá... — hunyorgott szaporán. Két foga helyén a fölső sorban sötét rés. — Magának annyi nője lehet, és lesz is még biztosan, fiatalok, szépek, és amit akar... Nézze, nekem ez az egy... volt... és akkor... Hát szép az, hogy elvitte? A gyerekétől, a családjától!

— De hát nem dobtam lasszót a nyakába.

— Ne, ne tessék most elhárítani, — emelte föl csontos, szabászollótól megbütykösödött ujjú kezét. — Nem kellett volna odavenni. Azt is mondhatta volna neki: „Menj csak szépen haza, ott a helyed!" Mert magára hallgat.

Törött bokája járt az eszében. Ha biztos lehetne benne, hogy ép lesz, tökéletes... Az az ostoba ötlete támadt, hogy rajta múlik. Ezen a percen. Ahogyan most válaszol Idu férjének, aki épp hozzá fordult a maga bizonyosságáért.

— Nézze, én nem mondom, hogy Idu az egyetlen a világon... — kezdett hozzá határozatlanul.

— Ugye, ugye belátja, hogy nem is igazságos dolog... — kapott rajta lelkesen a másik.

— Igazság! Azt hagyjuk... Egyszer mondtam már magának, hogy jobban tette volna, ha valami szürke kis verebet vesz el. Most itt van, szaladgálhat utána! És azt hiszi, ha visszaimádkozza, akkor már mind a vízig szárazon?

— Ne, ne tessék bántani, kérem, azt nem engedem! Mert egyszer megszédült? Istenem, majd jobban vigyázok rá, értemegyek... a gyerekkel...

— Este tíz után, mi? Vigyáz! — egyszerre ingerült lett, bosszantotta ennyi naivitás. — Az ember magára vigyázna inkább! Akkor most nem rohadnék itt!

— Igaz, nagyon igaz, kérem... Én láttam, ott voltam, mikor történt... Nem tehet róla...

— Kinn volt? — megint mosolyognia kellett.

— Kinn. És rögtön azt gondoltam, ez megintcsak nekem lesz rossz. Mert magából egyszerre sebesült hős válik az Idu szemében.

— Ne aggódjon. Nem olyan érzékeny lélek...

— No ugye! Akkor meg mért ragaszkodik hozzá?

Tulajdonképpen megszokta már a legényéletet. Az első három nap után észrevette magán, hogy jobban örülne, ha estefelé Idu szedné a sátorfáját.

— Ennyire odavan érte?

A csontos madárfej ott ingott előtte, reménykedőn és előre kétségbeesetten a csalódástól.

— Hát akkor... visszaadja?

— Azt hiszi, sok kedvem van viccelni? — az üveg után nyúlt, forgatta, címkéjét nézegette. — A fiókban a bicskám, abban van dugóhúzó, — mondta aztán. — Mossa el a másik poharat a csapnál.

Nézte, hogy serénykedik a csupa kéz-láb figura.

Töltött. Ráemelte poharát:

— No, szervusz!

— Szervusz, — felelte az dermedt ünnepélyességgel, még mindig állva. Kortyonkint nagyot ugrott ádámcsutkája. Csak aztán csúszott vissza a székre. Hirtelen támadt bizalommal megkérdezte: — És... és mit gondolsz, hogyan csináljuk? Én beszéljek vele, vagy...?

Belejött a gavallériába. Ne mondja senki, hogy Seregély Lala rossz fiú:

— Vedd ki a fiókomból a kulcsomat. Bemégy a lakásba, megvárod, míg összepakolja a cuccát és viszed. Aztán visszahozod mind a két kulcsot. Rendben?

A vízszürke szemek fölcsillantak:

— Persze! Akkor legalább látja, hogy te is benne vagy!

Ittak újra. Megenyhülten, fölóldottan.

— Most lehet, — könyökölt föl Lala. — Játékon kívül vagyok.

A férj előrehajolt, törzse majdnem vízszintesen nyúlt ki az ágy fölé. Halkra fogta hangját:

— És mondd... ne haragudj, ha még valamit... csak azért, mert az ilyesmit ...a nőktől sosem tudja meg az ember... Mondd meg nekem, de őszintén... becsületesen... mi volt közöttetek?

Meg kellett markolnia a lepedőt. De azért nyugodtan kérdezte vissza:

— Köztünk? Hogyhogy?

— Úgy gondolom... mint férfi és nő között...

Seregély Lala sötét, kemény arca csupa őszinte csodálkozás lett:

— Hogy képzeled? Van neked fogalmad, hogy egy sportolónak mennyire kell vigyáznia a kondíciójára?

— Persze... — sóhajtotta, mint akinek most idézik eszébe a legfontosabbakat, amiről teljesen megfeledkezett.

Aztán csak egy keszeg hát maradt belőle, s az is eltűnt a becsukódó ajtó mögött.

Az öregasszony nem nagyon értette, miért kell akkora fölhajtást csinálni abból, hogy nyolcnapi üdülés után hazaérkezik a menye. Misi izgatottan járt-kelt a lakásban, dobálta hosszú kezét-lábát, mint mikor az esküvőjére készült.

— Titire azt a kis kék tüllruhát adja, mama, amit a születésnapjára kapott! És a grillástortát tessék még délelőtt elkészíteni, hogy megálljon benne a krém. Idu úgy szereti!

Jobb, ha egy szót sem szól, teszi, amit a fiatalok kérnek és megtartja a véleményét magának. Ha kinyitná a száját, mindjárt megkapná: „Mert a mama Idut nem állhatja. Mindig csak rosszat látott benne."

Ami igaz, az igaz: mikor először hozta el Misi bemutatni a menyasszonyát, ő már tisztában volt Iduval. Veszedelem az, ha valaki olyan nagyon szép: az egész világnak akar tetszeni, ahelyett, hogy egy emberhez lenne jó.

Még jókor délelőtt átment a kislánnyal Misiékhez, hogy náluk kavarja ki a tortakrémet. Titi ott lábatlankodott körülötte.

— Délután megjön anyád. Örülsz neki?

— Igeeen, — felelte Titi szórakozottan a kis zsámolyról. Szívós igyekezettel próbálta végképp kioperálni a mackója lógó félszemét.

— Kíváncsi vagyok, mit hoz majd neked!

Titi fölfülelt.

— Valami szép ajándékot, igaz? Olyat, mint a múltkor kaptál nagyanyádtól. Emlékszel még rá, mi volt?

— Babaágy.

— Csak? És mi volt benne?

— A babaaa...

— Hát még?

— Takaró, kispárnaaa, — énekelte a kislány.

— No, látod. Hát édesapától mit kaptál? Hadd lássam, tudod-e még?

— Ugorókötélt és vödört és szitát...

— Bizony. No és anyádtól?

— Tőle is.

— Mit, tőle is?

— Amit tőled...

— Igazán? Ha annyit kapnál öreganyádtól is, amennyit anyádtól, akkor aztán kiállhatnál az udvar közepére! Jegyezd meg, Titikém, amit én veszek neked, ahhoz senkinek semmi köze. Se édesapádnak, se anyádnak! Kinek a gyereke vagy, gyöngyöm?

— Nagyanyáméé, — dalolta a betanult választ a kislány. Fölkapta szőke, gyűrűs fejét: — Mit hoz anya?

— Majd meglátjuk. Délután, ha megjön. Mit szeretnél?

Titi elgondolkozott. Aztán kivágta:

— Flifantooot!

— Elefántot?

— Naaagy flifantooot, amit föl lehet fújni.

— Hát, ha jó gyerek leszel...

Összecsapta kettejük ebédjét, lefektette a kislányt, mesélt neki egy kicsit. Mikor látta, hogy elaludt, kapta magát, elfutott a játékkereskedésbe, megvásárolta a fölfújható gumielefántot.

A grillástorta a kamrában, hűvösön, szita alatt, a szobában megterítve az asztal, a kék tüllruha a székre készítve. Ugyanolyan masnit köt Titi hajába is. Ő csak a fekete kötött kabátját vette föl, erősszálú szürke haját összefogta hátul a nagy körfésűvel.

Fél hét után kanyarodott a ház elé a taxi. Az ablakból nézte, amint Misi hétrét görbedve mászik ki belőle, kisegíti Idut, cipeli utána a lakktáskát, meg a degeszre tömött neszeszert. Nem tehet róla, arra kellett gondolnia, ott fönn az üdülőben vajon miféle gavallér emelgette ugyenezeket a csomagokat a busznál? Istenem, mekkora bolond az ő fia, hogy elengedi egyedül a világba! Igaz ugyan, amelyik asszonyba belebújt a rosszaság, azt ugyan őrizhetik!... Ez a szamár meg milyen boldogan tessékeli, hogy lőstat utána!

Hirtelen a kislányra pillantott. Ott szorongott mellette az ablakban, integetett is lefelé. Nem az anyjának örül, nyugtatta meg magát tüstént, — a szenzációnak, az autónak, a tortának, amelyik mindjárt az asztalra kerül. Kézenfogta s lassan elindult vele a konyhai bejárathoz.

Megcsókolták egymást a menyével, nyakukat kicsit félrehajlítva cuppantottak a levegőbe. Még mosolyogtak is. Azonnal megállapította, hogy rendes asszony nem viselne ilyen kurtára nyírt frizurát. A szoknyája meg úgy feszül a fenekén, hogy legszívesebben ráhúzna egy jót.

Misinek mintha szárnya nőtt volna: alig győz ugrálni, a széket taszigálja alá, félreteszi a csomagokat, nem engedi most kipakolni.

— Előbb pihend ki magadat, Idukám! És meg kell kóstolnod a grillástortát, amit a mama...

Persze, Titi fölkapaszkodott kicsit a nyakába. De hát, kinek nem örül egy gyerek, ha egy hete nem látta? A szomszédasszonyt is így fogadná!

— Jól érezted magad? — kérdezte az asztalnál.

— Nem volt rossz... — billentette el fejét Idu.

— Milyen volt a szobád?

— Szép, erkélyes...

Misi lelkendezve közbeszólt:

— És képzelje, mama, felemásak voltak a falak: vízzöld, meg okkersárga színben!

— Te is láttad? — kérdezte meglepetten.

— Idu mesélte...

— Ez a modern, a divatos... — nézett el valahová az asszony.

Anyósa szeletelte a tortát.

— A nap nemigen fogott meg, — fürkészte.

— Nem is szeretem. Nem bírja a bőröm.

Lassan eszegettek. A két nő lopva egymásra lesett, melyiknek mit árul el az arca. Aztán szinte egyszerre fordultak a villával hadonászó Titihez.

— És itthon? Itthon mi újság? — kérdezte Idu.

— Mi lenne? Megvagyunk.

Misi fakó arca megszínesedett. Neki az asszony volt az újság. Fölpattant, végigjárta a szobát, megint visszaült.

— Hát akkor mégis elrakom a holmimat, — kelt föl Idu is.

A szekrényhez ment. Kinyitotta. Szeretett volna fejjel beleszédülni. De most tartania kell magát. Rakodott. Nem mert visszafordulni. Ez a vén boszorkány olvas a szemében. Milyen ellenségesen csörren kezében a leszedett edény! Viszi ki a konyhába.

Titi nagyanyja után settenkedett. Ketten maradtak.

A férfi odaállt Idu háta mögé. Egészen szorosan, hogy érezze ruganyos tomporát. Beleszimatolt hajába. Szerette volna megkérdezni: „Jó itt? Örülsz?" — de nem merte. Most még kicsit zavarodott szegényke, aztán majdcsak megnyugszik. Érezte, hogy megrándul a háta a visszafojtott zokogástól.

— Na, na, Idukám, drágám... — nyögte.

— Hagyj!

Kilopódzott ő is a gyerek, anyja után. Suttogva kérte:

— Mama édes, most jobb lenne, ha magával vinné Titikét... Idu nagyon fáradt ...és köszönök szépen mindent...

Nézte a fiát. Mint egy kriptaszökevény. Megint a gyomra fáj, ideges. De azt még kiheverné. A fekélyét meggyógyítanák. Ezt az asszonyt nem lehet kioperálni belőle soha, soha.

Titi váratlanul fölcsipogott:

— Mit hozott nekem anya?

— Anya? Hát sajátmagát! Hazajött hozzád! — vágta rá Misi.

Az öregasszony lassan kihúzott valamit táskájából, elfordult, s mikor szétnyitotta kezét, a kislány fölujjongott:

— Flifant! Flifant! — kitépte nagyanyja ujjai közül a nagyrahízlalt, szürke gumiállatot.

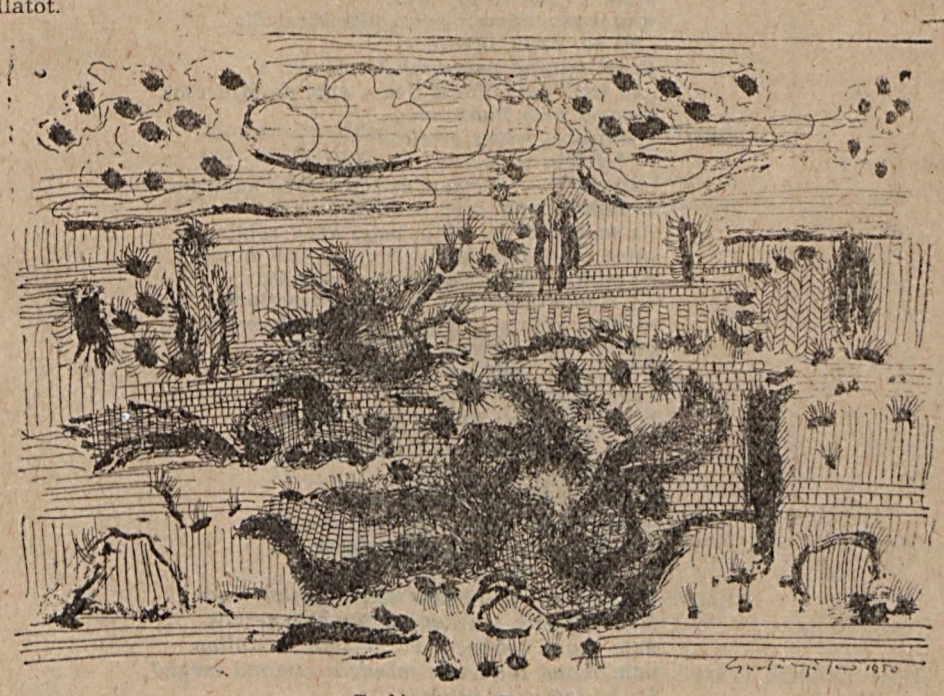

Gadányi Jenő rajza

Miguel de *Unamuno* 1864-ben született Bibaóban, s Salamancában halt meg 1936 utolsó napján. Költő, esszéista, tanár, dráma- és regényíró, Köd című regénye magyarul is megjelent.

Antonio *Machado*, a modern spanyol költészet egyik legnagyobb és legismertebb alakja, Sevillában született 1875-ben s Colliure-ben, ahova a Franco-rendszer elől menekült, halt meg 1939-ben. Nevét egy sorban említik Ruben Darióval, Garcia Lorcával és a Nobel-díjas Jiménezzel. Száműzetése alatt Manuel fivérével közösen több színpadi művet is írt.

A nálunk kevéssé ismert Fernandez *Moreno* Argentína legnagyobb modern költője. Buenos Airesben született 1886-ban s itt is halt meg 1950-ben. Sokáig orvosként is dolgozott.

Jesus Lopez *Pacheco* 1930. július 13-án született, Madridban. Első verseskötete 1952-ben jelent meg: Hagyjátok nőni ezt a csendet. A szerelem, halál, szorongás, egyedüllét volt versei ihletője. A következő években azonban rádöbbent hazája valóságára, és fájdalom, düh, szeretet és reménykedés töltötte el. Ezt tükrözi Pongo la mano sobre Espana (Spanyolországra teszem a kezem) c. verseskötete, melyet hazájában betiltottak, s Olaszországban jelent meg 1961-ben.

Angel *Gonzalez* 1925-ben született, Oviedóban. Zenekritikai munkássága is elismert. 1961-ben publikálta Fanyar világ és Reménytelenül, meggyőződéssel c. verseskötetét, melyekért tavaly Antonio Machado-díjat kapott.

Miguel de Unamono

HÁZI PERPATVAR

Firkál a lányom és az ákom-bákom
az íráshoz hasonlít,
s elém teszi és így szól,
míg arca roppant bölcs kifejezést ölt:
„Mi ez, papa, olvasd el.”
Sorai mintha verssorok lennének.
„Ez itt?” Igen. Most írtam épp, de lásd csak
olvasni nem tudok még...”
„Semmise, nincs értelme”
— felelem rá sietve.
„Semmi?” — kérdezi és töprengve néz rám
és látom rajta, arra gondol, vajon
ha másokról van szó, vagy akár rólam,
mire mondjuk, hogy tehetség van benne?
És mintha erre válaszolna, mondja:
Ki magyarázza meg nekem e rejtélyt?
— nem rólam van szó, ákom-bákomáról,
arról, amit én írok.
S ki tudja, milyen titokzatos múzsa,
vagy földalatti szellem,
bolyongó lélek, amely azt remélte,
hogy testet ölthet így, vajon nem ő
mondta-e tollba néki
rejtélyes költeményét?
S ki tudja, hogy nem rejti-e írása
egy eljövendő század nyelvét?
De szavát honnan tudnám?
Vagy lehet, hogy már én is ebben éltem?
Nem szólnak másként a fák és a felhők,
nem mond többet a víz, madár, a csillag,
nem mond többet és mindent elmond mégis!
De ki érti meg titkát?

MILYEN MÉLY A...

Milyen mély a csendesség a
sötét ciprusok alatt!
Csak az töri meg a csendet,
ahogy a víz partra csap,
zöld mezetlenségük meg-meg-
rázza a fűszálakat,
míg a távol kékségét a
tajték rejti el s a hab.
A földre ejti a béke
a holt madárszárnyakat.
Árnyak szállnak és emlékek
türelmetlenül...

Antonio Machado

A FÁK MÉG MINDIG ŐRZIK

A fák még mindig őrzik
zöldjét a leveleknek,
oly szomorú e zöld s a
lomb egyre hervadtabb lesz.

Durva kövek között fut
a kis patakok árja,
színén lebegve úszik
a fák halott lombsátra.

Néhány holt levelet meg
a szél sodor magával.
A délutáni szél, mely
olyan sötéten szárnyal!

Fernandez Moreno:

ALKONYAT

Mindent magába
zár az alkonyat,
csak a szemedet
látom s ajkadat.

Három pillangó
nézi arcodat,
kettő szemedet,
egy az ajkadat.

VIHAR

Tizenöt napig tartott a vihar, de
ma éjszaka a csillagok ragyognak.
Míg eső ömlött, megállt minden élet,
mint a vonat, mely előtt köd komorlik.
Az ég ma éjjel közelebb van hozzánk,
az állatok mind alázatosabbak
és szomorúbbak a beázott viskók,
a madarak, a fák és a fűszálak
részvététől az ember is megenyhül,
kutat, eltéved, de vigasztalódik.

Holnap már sütni fog a Nap. Mindnyájan
szilárdak vagyunk, s mint a kő, erősek.

CSÁNYI LÁSZLÓ FORDÍTÁSAI

J. Lopez Pacheco

ELJÖN A NAP

Fosszatok meg szememtől,
Mit századok homálya lep.
Hadd lássam úgy a dolgokat,
Miként a kisgyerek.

Ó, vigasztalan virradat,
Amelyben látni nem lehet,
Csak ezt a végtelen sarat,
Csak oszló, véres éjt!

De hirdetem,
Hogy eljön, eljön majd a nap.
Hogy eljön, eljön majd a fény.
Higgyétek el nekem.

A SZELEK ÉS A KIÁLTÁSOK

Levetem az ingemet, amikor verset írok.
Azt akarom, hogy költészetemen
Ne lássatok más inget, csupán emberi bőrömet.

Nagyon mezítlennek kell lenni, hogy verset írjon az ember.
És kell, hogy megérezze egész testével a szelet,
Egész testében a világot, és a mellét
Csordultig töltse minden öröm, emberi fájdalom.

Ezért vetem le az ingemet, és ezért
Tépem fel húsomat körömmel, hogy lassan belémhatoljanak
A szelek és a kiáltások.

MACHADÓHOZ

Fogtam a levelet, s Machadó
Verseskönyvére tettem.

— Barátom, Machado,
Kérlek, bocsáss meg,
Ha arra kényszeritlek, hogy rabságomban osztozz,
De te annyira hasonlítasz a folyóhoz,
S dalaid annyira hasonlítanak a víz énekéhez;
Te kiválóbb vagy, mint én, s olyan jól
Ismered a szerelmet, olyan jól a fagyot,
Olyan jól a félelmet, olyan jól a rettegést,
És annyira meghajszoltak,
S olyan lehangoló
Raboskodni, Machado, nélküled.

1956. márc. 16. Carabanchel.

Angel Gonzales

GYÖKÉRTELENÜL

Mögötted maradtak a romok:
felperzselt otthonod
füstölgő omladéka, a felszáradó vér,
s a közöttük dögkeselyűként vijjogó szél.

Arra vállalkoztál, hogy elébe menj
a méltán jövőnek nevezett időnek.
Hiszen se földed,
se házad,
nincs és nem is lesz,
egyetlen országba sem tud
gyökeret verni otthontalan szíved.

Soha — micsoda egyszerű mégis —
egyetlen ajtón sem kopoghatsz,
hogy alázattal annyit mondj: Anyám,
jónapot!
Pedig a nappal mindenütt szép,
s a szélben kalászmezők is ringatóznak,
s a fák
feléd nyújtják meggörnyedt ágaik
és megkínálnak gyümölccsel, árnnyal,
amelyben megpihensz.

PAPP ÁRPÁD FORDÍTÁSAI

Gadányi Jenő rajza

Mészöly Miklós

NAPLÓJEGYZETEK

Falusi mozaik, 1950-ből:

Kocsmában valaki: „Éljünk úgy megint, mint a vadak? Álljunk össze bandába s csináljuk együtt, amit magunk, külön is meg tudunk már csinálni?"

kaszát nem veszi át senki!" — mondják.

Aratáskor kimegy a kultúrcsoport, visznek trafikot, mutatóba sört is — „Csak a

Öreg néne: „Látja, megértem ezt is, hatvannégy éves koromra mehetek részes aratni. S ha meghal az emberem? Úgy dagad a lába, mint az oszlop. Ha meghal, nem maradhatok egyedül a tanyán. Mit csinálok, ha visszajön?"

Cimbalmos volt, most a szövetkezet pénztárosa. Feketében jár még a legnagyobb melegben is. Fekete kalap, bot. S mindig vele a kisfia, azt is sötétbe öltözteti. Úgy viszi magával, mint valami kifényesített érdemjelet. Este nyolckor búcsúzik a kocsmában: „No, megyek, itt a vacsoraidő." Tízkor a másik kocsmában ugyanígy, tizenegykor a harmadikban s a gyerek még mindig vele van, viszi az apja fekete kalapját, állva bóbiskol a söntéspult mellett s vár türelmesen és nem teszi le sehol a kalapot. Fizetéskor: „Lajos kérlek, volt egy pohár bor vízzel, vagyis szódával, tehát egy kisfröccs, a gyereknek szintén, de bor nélkül, vagyis egy pohár szóda." Halkan mondja, mint valami államtitkot. Közismert nagy pecás, fekete ruhában, keménykalapban evez ki a holtágra is. Különben hibátlan pénztáros.

Ezredes Miska: negyvenéves agglegény, hatalmas, döllesztett mellű. Egy ezredesnek volt a csicskása; mikor az elment otthonról, felvette a ruháját s kikönyökölt az emeleti ablakba. Az utcáról egy ismerős meglátta s összetévesztette az ezredessel. Nagy botrány. Azóta „ezredes". Most trágyázó a szövetkezetnél s mindig kerít valahonnét egy kopott katona sapkát.

Az öreg Cs—K meséli: „Hiszen tudjuk mi, mi az, küszködni. Nem úgy kezdtük, hogy mindjárt volt minden. Bizony, csak az üres négy fal. Kerítettünk négy téglát, arra deszkát valahonnét, szalmazsákot, az volt a nyoszolya. Sokszor jajgattunk, hogy miért nem lehet egy falattal többje a szegénynek. De kikapartuk a földből, amit lehetett. Most már roncs vagyok, a börtön után, s ami kicsi pénz van, abból van, amit az asszony meg a lány szőnek. Övék az érdem már, nem az enyém." Meséli: a furkói Lipták-uradalom mellett volt sok jó föld. Kérvényezték, hogy megkapják kishaszonbérletbe. Az uraság behívatta őket a községházára: hogy akarnak-e a földből? De akkor — ott — már nem akartak. Az aktára meg nyomban rákerült, hogy „a falu nem tart igényt" a bérletre. Később mentek ugyan a minisztériumba, de nem fogadták őket, Lipták vette bérbe a földeket. „Győzött az úri huncutság!" mondja. Börtönbe a háború után került, engedély nélkül vágott disznót. Mikor rabként vitték őket a Sz.-i utcán, összeláncolt kézzel, sokan sírva köszöntek nekik. Erre büszkén emlékszik vissza. A lánya elégedett, boldog, egy szerelőhöz ment férjhez s éppen kezdenek jól keresni, abba is akarja hagyni a szövést. Jól öltözködik. Szereti a magyar filmeket, amiket a faluban bemutatnak. Nevetve mondja: „Sokat dohog szegény öreg, mindig ilyen volt a természete."

D., a szikvizes. Mázsás, pirospozsgás, szemüveges Leviathan-kan. Kocsin hordja ki a szódát. A bakról minden udvarba belát az alacsony kerítések fölött s minden portára vetkőztető pillantással néz be. Rövid, rámenős kérdései is vetkőztetőek, — „Aludt-e éjjel, Sára?" — „Elheverted a szép hajadat, leány!" — „Pözsög-e még az üveg, Jani? Majd én nyomok bele!" — Feleségét orosz hadifogságból hozta magával, az első háború után. Az asszony itt szülte meg a fiút, akinek az apját elhagyta D. kedvéért. D.-től nincs gyereke. 45-ben orosz katonák hordták össze neki a házépítéshez valót. Az asszonyt át-átengedte egy orosz tisztnek, jó barátságban is volt a tiszttel, azt mondják.

Éva néni egyedül él, negyven éve özvegy. Az ő „első" szobájában szállnak meg a városi átutazók, hivatalos kiküldöttek. Ebből pénzel. És a kosztadásból. Alacsony, nagyon kövér és mégis mozgékony, hármasan ízelt terebély: a nyakba süppedt kendős fej, a váll és a mellek dombja s a has — két vaskos lába egyből mozog, mintha forgói nem is volnának. Délre rajta már a délelőtti munka minden nyoma: kezén a vér, ruháján a pihetoll, réklije ujján a liszt, orrán a pohár borok rezessége, a papucsa ganés. Az ámbitusról nyíló szoba ajtaján fellógatott fehér lepedő, szunyogok ellen. Az ő belső szobája teljesen sötét, két ablaka évszámra nem volt kinyitva. Odabent jó hűvös. A csukott ablakok alatt rugó-tüskés dívány, azon terül el délután a fullasztó melegben. A sötétben nem látni, csak érezni a levegőben, hogyan gőzölög a nagy test. Az alacsony mennyezetről sötét csíkok lógnak le, mint lezuhanni kész kardok. Légyfogók. Vagy huszonöt. Sublót-fiókban: száradó kőttes tészta, tányéron keményedő lekvár, rúd kolbászok. Szeret fiókból tálalni. Mindent fiókba rak. A legyek elől? Estig fiókba rakja a maradék ételt, csoda, hogy nem penészedik, nem romlik meg semmi a keze alatt. A konyhája is: piszok, rendetlenség, zűrzavar; de a főztje verhetetlen. Két évig élt együtt az urával, aztán a férfi agyonlőtte magát.

Egyébként nem „hivatásos" — a hatóság elnézi neki, hogy kosztot ad, bort és szállást. A jó főztjével biztosítja pozícióját a hatóság felé; hogy nem jelentik föl — főképp a borkimérésért. De hogyan adjon halat, ha bort nem adhat melléje?

Évekig nála szállt meg egy adóellenőr. Hallgatag, bogaras ember volt, gégerák vitte el. Éva néni minden új lakójának róla beszél. Amíg veti az ágyat, húzza a lepedőt: „Itt aludt ám ő is szegény. Aztán milyen jó ember volt. Mindig halkan beszélt. Nem is hallottam, amikor hazajött. Tudta az már szegény, hogy az viszi el. Hogy olyan halkan köll neki mindent csinálni. A nyaka volt beteg. Dehát ki így, ki úgy. Nem is volt neki senkije. De még itt sem ám a faluban, pedig itt vannak olyanok, olyan kapható lányok. Ennek egy se köllött. Nem használta ki. Ilyen volt. Ha mondtam neki, hogy nősülne már meg, majd megöregszik, akkor jó, ha valaki tesz-vesz körülötte, csak nevetett. Őneki nem köll az, meglesz ő anélkül is. Hát ő tudta, lássa. Nem volt rá szüksége. Csuda ám, hogy mindent így tud előre az ember — mindenki a magáét. Az Isten így rendezi el. Megmondja, amit köll. Hát."

Amíg eszik a vendég, odaül a lepedő-függönyös ajtó mellé s a maradékon hízott degesz kutyájával szórakozik. „Nesze, Pici. Megedd ám! Na, nem köll?" — s elveszi őle a falatot, a kutya szájából. Kutya nyikkant, de visszaadja. „Hát köll? Adjam a tyúkoknak?" Kutya eszegeti a falatot. „Olyan, mint a gyerek. Ha a tyúkoknak ígérem, mindjárt köll neki." Kutya únottan abbahagyja az evést. Elveszi tőle a falatot. „Te csúf, te! Ilyen jó darabokat rajta hagyni!" — s leszedi a csontról a maradék húst, odarakja az ablakpárkányra. Akár vendéget, akár állatot etet, ugyanazzal a szakácsnői mozdulattal s természetességgel csinálja. Csupán az egyiknek az ételmaradékát az ablakba teszi, a másikét a fiókok valamelyikébe. „Elnézem sokszor, hogyan esznek" mondja. „Mert sok ember megfordul ám itt. Hát, de soknál különb a Pici! Az addig eszik, ameddig jólesik. Sok ember meg addig, ameddig lát valamit a tányéron. Dehát az állat se egyforma mind. Az ember se. Esznek, Amelyik hogyan. A földben aztán mind egyforma sovány lesz."

G., a háború előtt tűzoltóparancsnok volt. Nagydarab, szótlan ember. Semmi gyakorlati érzéke. A tűzoltóskodás volt a fénykora; meg amikor leventeparancsnok volt s a dísz-század előtt — kiöltözve, plecsnikkel — jelentést mondott el a főtéren a megyei kiküldöttnek. Folyton fellengzős terveket sző, amikből sose lesz semmi. Öreg apjával, anyjával él együtt, híres rossz gazdák. Pusztuló háztáj, néhány éhes állat. Évek óta keres „köszöntő-könyvecskét", azt szívesen olvasgatná. Most éjjeliőr a gépház mellett. Amíg el nem döglött a lova, addig fuvarozott. Mindig kolbásznak való lovakat vásárolt — „Az is elhúzza". Valamikor volt felesége, de félév után elváltak: a nő megcsalta, ő meg rajtacsípte. Évek óta nincs dolga senkivel, de ennek ellenére nőcsábász híre van s erre büszke. Jelenleg (állítólag) az alsósoron, a kocsmáros feleségével folytat viszonyt, — a protekciós fröccsök mindenesetre igazak. De inkább valószínű, hogy impotens. A második háború alatt Dániában volt fogoly. „Az igen, ami ott van!" szokta mondogatni, de meg se próbálta soha, hogy abból az „igazi gazdálkodásból" megvalósítson valamit. Egyszer lóvásárláshoz B.-től kért kölcsön pénzt. Sose adta meg, alkalmi szívességekkel viszonozgatta inkább — s ezt „úri eljárásnak" könyveli el. „B. nekem a legjobb barátom" — mondja magyarázatul. Mikor B.-t börtönbe viszik, G.-hez adja koszt-kvártélyba a tyúkokat. Amíg tart a tyúkok mellé adott eleség, addig tartja is őket, aztán sorban levágja mindet. „Csak kapirgáltak, szenvedtek szegények"

mondja. Mindez mégse lengyelkedés nála, hanem elv. Általában nyakatekert elvei vannak az „úriságról", az „elegáns viselkedésről". A falubeliek nem értik, de nem is tart igényt rá, messze fölöttük érzi magát. Vásárban, a tömeg közepén megáll a kocsijával, ül a bakon, semmi dolga. Csak nézi, hogyan tolong a nép. Kérnék fuvarra, de nem megy: most jólesik neki bámészkodni. Nyomorog, de úgy kér a szomszédtól egy kiló kenyeret, mintha cserébe alkalmasint fontos titkokat közölhetne. Szeret félkézzel cigarettát sodorni, amit a bosnyákoktól tanult. Hogy mikor? Ott is járt egyszer, de erről makacsul nem beszél.

B. másodgépész, G. barátja. Ilyen történetei vannak: Cigányok szekereznek az országúton. Az egyik fordulónál egy lány várakozik valakire. Valamelyik cigány leugrik a szekérről s levágja a lány fejét késsel. A fejjel visszaül a szekérre, tovább mennek. Nyomozás. A lány fejét a kocsin, az egyik öreg cigányasszony szoknyája alatt találják meg, ott szorongatta a két combja között. — Másik: A kígyó a tejszagra megy, kint a mezőn fölkeresi az alvó csecsemőt. Egy lány egyszer aratás közben, délben elaludt. Nyitott szájába bement a kígyó, le a gyomrába. Az egyik kaszás gyorsan tejet hozatott, a lány szája elé tette s erősen lélegeztette a lányt. Mikor a tejszagra előbújt fejét a kígyó, hirtelen elkapta s kirántotta. — Egyébként pedáns, tudományoskodó ember B. Egyszer a szobájában, az ablak fölött évekig fészkelt egy fecskecsalád s ő hagyta, tudományos érdekből figyelte az életüket, sőt „kísérletezett" velük. Elvette az egyik fiókát, másnap visszarakta. „Különös ám az ilyen állat. Hogy kereste, hogy kétségbe volt esve!" Darwinistának vallja magát; egyszer olvasott valamit Darwinról. Az embert nagy kedvteléssel hasonlítgatja az állathoz és viszont. Nincs senki rokona, egy bátyja él Amerikában. Néha csomagot kap tőle s néha dollárt is, a bélésbe varrva. Szekrénye tele van különleges ruhaneművel, de évekig egy ruhát nyű, a többit moly eszi. Vagy nagy, vagy kicsi cipőt kap kintről, a bátyjától, s azokkal kínozza magát: „Kár volna a jó talpért, bőrért, itt falun ki fizetné azt meg?" A dollárokat, összesodorva, az ágydeszka repedésében tartja. Mellékfoglalkozása a kútrobbantás. A robbantó patronok: tekintélyének egyik alapja. Nagy sérelme, hogy az ártatlanul kitöltött börtönbüntetés után nem kapta vissza a robbantási engedélyt.

K—L., párttitkár. Szereti a sötét, papos ruhákat. Halk fanatikus. Halkan kezdi a beszélgetést, észrevétlenül emeli a hangját, majd hirtelen, mintha ellentétbe került volna önmagával, ismét halkan folytatja. Mindent odadobna az eszméért, önmagát, a családját. Megszállottja az építésnek, de ez az „építés" kicsit már mítikus idea a számára. Konkrét apróságok csakugyan elintéződnek a munkája nyomán — de a lényeges többnyire elsikkad. Ami túl van a „kis ügyek" határán, azt már — a cselekvését hozzáigazítva — nem tudja a jelenben megragadni: csak a jövő patetikus távlatában. A panasz-elintézések specialistája. Panasz-napokat tart. Ezekre a napokra sötét ruhát ölt. A városszobában piros fakorlátos kis terelő-folyosó vezet az ajtajáig. Steril rend és tisztaság. Csenget, ha beléphet a következő. Mint egy rendelőben. Nem csinál titkot belőle, hogy az intézmények, hivatalok intézkedései gyakorlatban nem szentek, nem mindig hajtódnak végre, — vagy egyszerűen szabotázsból, vagy — indokolt esetben — egy-egy pártfunkcionárius közbelépésére. A panasznapok látogatói nagy számban olyanok, akik párt-protekciót kérnek; akiken a rendelet, a törvényesség valami okból nem segített. Olyan híre van, hogy ha már senki, ő még segíthet. S ezt ő is tudja; annyira feddhetetlen, hogy még az ellenségnek is megbocsáthat. A vállalkozó özvegye (akinél dolgozott háború előtt) fölkeresi, hogy hadifogságban lévő fiát hazakérelmezze: ehhez kell papír, igazolás. A vállalkozó halott már; az özvegy kétkezi munkás lett; a fiú az Uralon túl. Szó nélkül megadja a papírt, igazolást: a megérdemelt büntetés kárhozatát segít enyhíteni; s ez már megengedhető. Még a reakciósok is tisztelik.

S—E. néni. Ötven éves, korán özvegyen maradt, egy fia van. Él még az apja is, együtt laknak. Az öreg az udvar végében, a partoldalba vágott burgyé-szobában lakik. Állandó magas hangot rezegtető család: valami szüntelenül hiányzik az életükből — a belenyugvás, hogy úgy élnek, ahogy élnek. S—E. nénit az apja kényszerítette hozzá korán meghalt férjéhez s ezt sohasem bocsátja meg az öregnek. Akihez szívből hozzáment volna, az elsodródott a faluból. Amikor friss özvegy volt még, egyszer nála járt a legény: az apja ugratta ki őket a tornácra kirakott, szunyoghálós ágyból, vasvillával. Úgy összeverekedtek akkor, hogy egy hétig feküdt utána. Csak éppen inget tudott

magára kapni, az öreg így tiporta meg kint az udvaron: szinte pucérabb, cédább volt e verekedés alatt, mint az ágyban, előtte. De azért nem költöztek szét. A fiába ölt mindent, pénzt, szeretetet. De ő maga se lett különb az apjánál: amíg a fiú szeretőket tartott, jó. Még büszke is volt, számontartotta a lányokat, a leveleket. A fia diadalai neki is diadal volt. De amikor a fölszegről asszonyt hozott, olyat, aki neki nem tetszett, összevesztek s elmarta a fiatalokat a háztól. Hetedik éve tart ez. Azóta az apjával ketten pusztítják egymást. Egyszer szekérrel jött haza az öreg, estefelé s kicsit részegen. Két gáliccal teli hordó állt az udvaron s a szekérrel nekifarolt. A gálic végigömlött a meredek udvaron, ki az utcára: kék latyak volt minden. Aztán permet eső jött rá, két napos, ami se el nem mosta, se fölszáradni nem hagyta a „szégyenüket", a kék lucskot. A tyúkok belemásztak, ők beleléptek, minden gálicos, a szobapadló is, a kacsák is, az úttest a kapujuk előtt. De hogy felszórják a kék sarat, egyiküknek se jut eszébe. Gálic — minden mozdulat, szó ide robban. Így nő meg, így növesztenek föl minden apróságot a házuktáján: apokaliptikussá. S végül már elemezhetetlenné.

Som Kati. Valamikor gazdagok voltak, most kolduló, rőzséző öregasszony. Fiát búcsúban leszúrták. Fent a tetőn kupolás kápolnát építettek az emlékére. Csak a fuvarra egy vagyont költött el: úttalan, szakadékos partoldal szirtjén áll a kápolna. Ő maga fel se tud menni, de akinek jó a szeme, már kilométerekről látja fehérleni. Neki a szeme is rossz, majdnem vak már. Idegeneket szólít meg: „Látják? Fehér? Az eső nem verte szürkére? Nem omlott még be?" Paptól volt a fia.

E—B. kocsmáros a szigeten, az ártéren túl. Vénlány, azt mondják. Vaskos, férfias elefántnő. Télen se költözik be a faluba. Nyáron nagy a forgalom, a leveles-szín, a „szunyog-szín" mindig tele van. Törzsfőnökként jár-kel a részeg férfiak között, mély hangja a legnagyobb lármán is áthasít. A ház ugyanolyan vaskos, mint ő. Söntés, bolthajtásos ivófélé, kis lakószoba. Félméter vastag falak. De muszáj is, az épületet majd minden évben elönti az ár. S E—B. minden évben újra megküzd vele: falábakra állítja a berendezést, az ajtó elé deszka hullámfogót állít. Egy kis víz bent nem zavarja, minden kőpadlós, s ő maga gumicsizmában jár. Ha kell, egy kis söröshordót elcipel a hóna alatt, teli hordót. A dugót beveri, a hosszú csövű csapot úgy nyomja bele a hordóba, mintha meghágná: a sör habosan freccsen ki a dugónyílás mellett vörösszőrös oszlopkarjára. A hivatalos kiszállások halvacsoráit mind nála rendezik. Úgy forgolódik a városi, megyei funkcionáriusok között, mint valami tiszteletbeli elnök. Ismeri a vonatkozásokat, az ügyeket. Tanácsot kérnek tőle nem egyszer. Nem részrehajló, durván őszinte, „elvek" nélkül bonyolítja a szálakat: barbárul pontosan működik az igazságérzete. Férfiak? Túlságosan közel van hozzájuk; inkább beavatottja a dolgoknak s nem részese. Kutyája nincs, de kóbor kutyák néha hetekre, hónapokra kikötnek nála, aztán továbbállnak. E—B. senkit nem tartóztat. „Beszálló" az élete is, ő maga is: senkit senkinél jobban kiszolgálni, se szeretni. Jönnek-mennek a dolgok, az emberek. Ez a rend. Ő marad, ő van. Sok funkcionáriusnak már az apját is ismerte, a nagyapját is s valamennyi generációt támogatta már részegen. Most hatvanöt éves, tizenkét éves kora óta dolgozik söntéspult mögött.

ADY HÁZASSÁGÁNAK ELŐZMÉNYEI

— Négy Ady-levél —

Ady temesvári díjnokoskodásának fellelhető emlékeit kutatva, Rusu Alexandru Géza dr. levéltáros érdekes újságcikkre hívta fel figyelmemet. A cikk Adynak négy, Hirsch Gyula dr. kolozsvári bankigazgatóhoz címzett levelét közli.[1]

A cikk írója, Ormos Ede, kolozsvári hírlapíró elmondja, hogy Hirsch hogyan ismerkedett meg a költővel és miért kapta a leveleket.

„Adyval harmadéves jogász koromban ismerkedtem meg, már nem is tudom: Pesten-e vagy Nagyváradon. Hamar összemelegedtünk, de azután elszakadtunk egymástól s évek hosszú során át nem láttam, egészen 1914-ig" — mondja Hirsch Gyula. A köztük megindult levélváltásról pedig ezeket mondja: „1914-ben, valamivel a világháború kitörése előtt, egyszer csak egész váratlanul levelet kapok tőle. Én egy házban laktam Lukács Hugó dr., akkor kolozsvári orvossal, Ady jóbarátjával: azt hiszem, ő ajánlotta neki, hogy hozzám, mint ügyvédhez forduljon házassági ügyében. A levélben röviden azt írta, hogy szerelmes Bertukába, minden áron el fogja venni, de a leány apja ellenzi. Ezért az árvaszéknél ki kell eszközölnünk az engedélyt és erre ő engem kér meg. Sajnos Adynak ez az első levele elveszett".

Néhány nap múlva Ady személyesen is felkereste Hirsch Gyulát Kolozsvárott. Megegyezett Adyval, hogy ír Boncza Miklósnak, Csinszka apjának. Ady ebbe beleegyezett, noha mondta, hogy nem sokat ér, mert Boncza hallani sem akar a házasságról. Az ügyvéd levelére Boncza Miklós röviden és mint a cikk írja, „durván" válaszolt.

Hirsch Gyula ezután elkészítette az árvaszékhez benyújtandó kérvényt és elküldte Adynak. Ady Csucsán aláíratta menyasszonyával és visszaküldte az ügyvédnek. Erről szól a jellegzetes Ady-keltezéssel „szerdán" írott levele.

Kedves Barátom, köszönöm szívességedet s itt küldöm aláírva a kérvényt. Kérlek, láttamozzátok, te és Hugó, vagy valamelyik kolozsvári barátom, mert mi a csucsai intelligencia egyik tagját sem óhajtjuk beavatni. A másik megjegyeznivalóm az volna, hogy Török Károly alighanem a harc mezején van s talán a kérvény végére oda lehetne (ha még kissé frivol volna is bürokrata szemeknek) biggyeszteni ezt avval, hogy ő a házasság mellett van különben is, miként az egész család s hogy szeretnők a sürgős elintézést. Add át kézcsókomat a nagyságos asszonynak, szerető üdvözletemet Lukácséknak, kiknek írni fogok a napokban. (Ugy-e Lukács a kolozsvári csapatkórházban van?) Kegyeskedj a kérést beadni, köszönt, s ölel barátsággal

(Szerda) *Ady Endre*

Hirsch Gyula tanácsára Ady felkereste Dózsa Endre alispánt és Rohonczy árvaszéki ülnököt. Erről a látogatásról számol be a következő levelében:

Csucsa, péntek.

Kedves jó barátom, mint telefonon tudattam: a két úr nagy örömmel s szimpátiával fogadott. Elfelejtettem neked megmondani, hogy mindkettő szigorúan tanácsolta: kerülni a bármifajta botrányt, mert árt az ügynek. És: legalább annyit iparkodni elérni, hogy az apa csupán a passzív negáció terén maradjon. A gondnokságot illetőleg, beadványodban esetleg jelezni fogjuk, hogy a nevét utólag jelentjük be.

[1] Temesvári Hírlap, 1926. április 4. — Ady leveleinek eddig legteljesebb gyűjteménye, a Belia György gondozásában megjelent nem tud e levelekről; viszont közli a jegyzetekben Hirsch Gyula Adyhoz írott leveleit. (Vö.: Ady Endre válogatott levelei, 604—605. l.) Az Ady-kutatók sem ismerik. A kéziratok minden bizonnyal megsemmisültek.

Benedek Sándor, Petrovics Elek, vagy netalán Dózsa között választunk. Az apa Boncza Miklós, lakik Budapesten, IV. Veress Pálné u. 6. A kihallgatni kellő és egyedül közeli rokonok, kiket felsoroltam, özv. Török Károlyné, a nagymama, özv. Kovács Károlyné, nagynéni (Bertukával együtt laknak Csucsán) és Török Károly, Bertuka unokabátyja (lakik Bpest. II. Donáti utca 41.). Az én címem: Érmindszent. Szilágyvármegye. Nagyon kedves, jó vagy, mégis csak engedd, hogy megköszönjem. Feleséged, a nagyságos asszony kezeit csókolom, ölel barátsággal

Ady Endre

Az árvaszéki ügyek lassú menete és a háborús izgalmak miatt a költő nyugtalan volt. Erről szól a további két levél:

Csucsa, aug. 6.

Kedves jó barátom, mint láthatod, Csucsán rekedtem. Holnap, vagy holnapután valószínüleg kocsin kell hazamennem Érmindszentre. Igaz, hogy e szörnyű napokban nincs kedve az embernek leveleket firkálni (magamról is tudom), de mégis írd meg, megkaptad-e az én hat-hét nap előtt írott levelemet. Válaszodat Érmindszentre kérem. Feleségednek, a nagyságos asszonynak kézcsók, Hugóéknak meleg üdvözlet, hálás, szerető híved

Ady Endre

Nagyon fölfordította s ad Gaecas Kal. tólta ki a mi ügyünket is ez a világtájfun. Ugy-e?

Édes jó Barátom, értelek, ha nincs kedved e katasztrófális időkben más kis dolgaival foglalkozni. De lásd, az én dolgom megkétszerezi a mai kétségbeesést bennem. Ilyen bizonytalanságnál talán jobb volna katonának beállni, ez ma a legegészségesebb s legjobb megoldás. Egy héten belül itt Csucsán (Ady Endrének, Csucsa) találna a leveled s kérlek, hogy írj. Feleségednek üdvözlő kézcsókomat add át, Lukácséknak is. Hugót ölelem s téged is kérve és szeretettel ölel jó híved

(Csütörtök) *Ady Endre*

Közli: FICZAY DÉNES

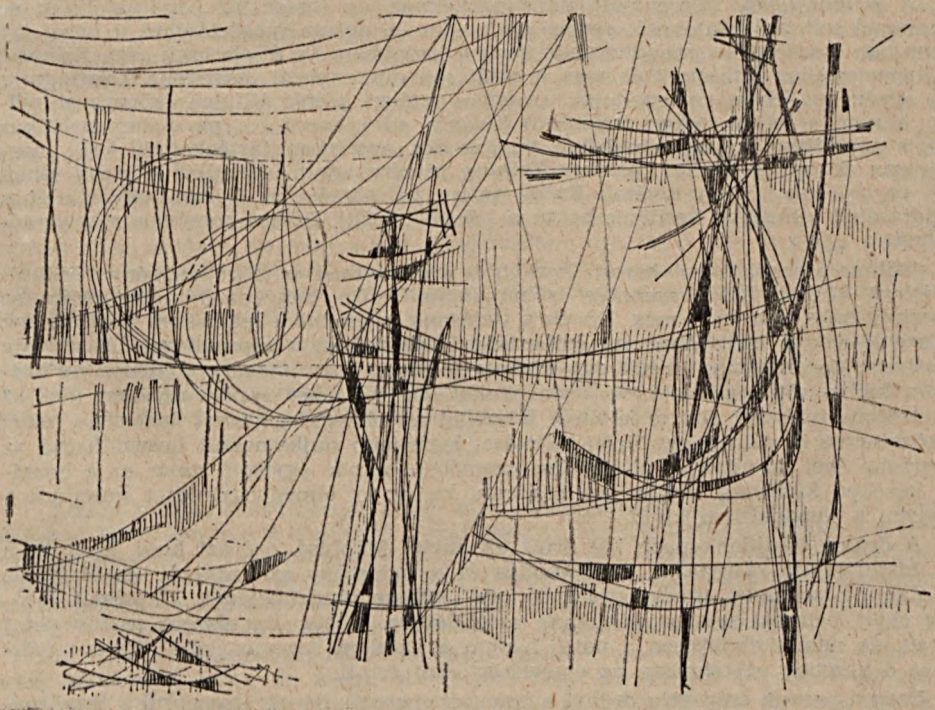

Bizse János rajza

JEGYZETEK KÉT DÜRRENMATT-DRÁMÁRÓL

Dürrenmatt legújabb drámáját, *A fizikusok*at ez év tavaszán mutatta be a zürichi színház, majd néhány hónap múlva 15 000 példányban jelent meg az Arché kiadónál. A szerző hírneve világszerte garanciának tűnt. A zürichi előadást a németországi bemutató követte, és hamarosan a többi német színház is műsorra tűzte a darabot. Dürrenmatt hírneve azonban nem szavatolhatta a dráma sikerét. A megdöbbenés hátráltatta a megszokott tapsvihar kitörését. Dürrenmatt élesen rávilágított korunk egyik legégetőbb kérdésére, és ezzel az emberekben szunnyadó szorongást tudatossá tette.

A drámát Ernst Schumacher (NDK) a dürrenmatti fejlődés csúcspontjának tekinti. De ha véleményét nem is osztjuk, azt mégis meg kell állapítanunk, hogy eddigi műveinek szerencsés foglalata, eszméinek summája. Ebben teljesedik ki a dürrenmatti gyilkossági-komplexum az emberiség végzetévé. Albertke *(Az ígéret)*, Traps *(A baleset)*, A nihilista *(A csapda)*, „A színházigazgató", Tschantz *(A bíró és hóhéra)*, Zachanassianné *(Az öreg hölgy látogatása)*: mind, mind gyilkolt. Gyilkolásuk azonban nem áll összefüggésben az emberiség sorsával. A dürrenmatti kép mindjobban tágult. Míg *A város* című elbeszélés egy társadalom problémáját tárja elénk, Nebukadnezár jóléti állama *(Angyal szállt le Babilonba)*, Romulus széthulló birodalma *(A Nagy Rumulus)* már egy eszmének, az emberi lét reménytelenségének táguló gyűrűzése. *A csapdá*ban pedig már az egész emberiség végzetének vízióját tárja fel, egyelőre még elvontan, látomásszerűen, aktualitások alkalmazása nélkül.

*A fizikusok*ban Dürrenmatt mindezekneknek az érzéseknek, indulatoknak és félelemmel telt gondolatoknak összegezését adja. A dráma megértéséhez a hozzá írt 21 pontban összefoglalt „mondanivaló" segít a legjobban. De általa csak „egy fizikusi" keresztmetszethez juthatunk és nem a sajátosan dürrenmatti lényeghez. Dürrenmatt nem egyéneket kíván szerepeltetni, az egyes embert elénk állítani „környezet nélkül", hanem a teljes emberi valóságot kívánja adni, mert „... az ember politikus állat, s a politikai ketrec, amelyben tartózkodik, amelyben tartózkodnia kell, meghatározza őt is." (A *Neue Züricher Zeitung* részére adott interjúból.) Tudja tehát, hogy ez alól maga sem kivétel. Ezért tartom helyesnek, ha Dürrenmatt általános meglátásából kiindulva kezdünk hozzá a három „őrült" fizikus sorsának megvizsgálásához.

Möbius a szabadságot keresi, legalábbis amennyiben ez következménynélküliséget jelent. Möbius bölcs, zseniális és humanista. Látja, hogy az ő tudományára az emberiség még nem érett meg. Ennek a tudásnak, a „minden lehetséges találmányok rendszeré"-nek a birtokában az emberiség önmagát fogja elpusztítani. A valóság legmélyebb összefüggéseit tehát úgy kívánja feltárni, hogy ennek eredménye ne hozhasson káros, sőt végzetes következményeket. De mi lehet ennek egyetlen módja? A ketrecen-kívüliség! Ezt a feltételt látszólag az elmegyógyintézet biztosítja, mert ha közkinccsé is válnék egy őrült alkotása, legfeljebb dajkameséül használhatná az emberiség. Ami azonban az átlagember szemében csupán együgyű mese, az a hozzáértő kezében kiváltság. Különösen így van, ha ez az elmegyógyintézet mégsincs a ketrecen, a társadalmon kívül.

A dráma tulajdonképepn két őrült története: Möbiusé, aki azt hiszi, hogy ez a hely biztosíthatja számára a gondolkodás és a tudomány szabadságát, és Mathilde von Zahndé, a púpos elmegyógyásznőé, aki Möbius lángelméjének alkotásait kizárólag saját beteges hatalmi vágyának szolgálatába állítja. Ez részére extraprofitot biztosít, de nem elsődlegesen a pénz, hanem a hatalom szempontjából. Ez a kiváltság az ő kezében egycsapásra az emberiség létét érinti.

Ezen a ponton csap át a dráma a legegyetemesebb, de egyszersmind a legaktuálisabb problémába. Egy tébolyodott gnóm, egy egyensúlyát vesztett lélek szeszélyé-

nek játékszere lesz az emberiség sorsa. Róma kétségbeesett kiáltása: „Hannibal ante portas!" most így hangzanék: „Atomhalál a küszöbön!"

Ez már nemcsak az ösztönfélelem szülte szorongás, hanem a reális fenyegetettség tudata. Ezt jól ismeri a szerző, hiszen így nyilatkozott: „...a közönség naiv és tanácstalan: segítséget keres, a kor kérdései szorongatják, retteg, feleletét vár..." (idézet az interjúból). De vajon Dürrenmatt mit felel az emberiség nagy kérdésére? *A fizikusok* éppolyan dekadens választ ad, mint *A csapda* látomása a vértóba merülő emberiségről. Mőbius így is zárja le a drámát: „Salamon vagyok... bölcsességem elpusztította gazdagságomat. Most hát halott a város mind, mely fölött uralkodtam... kéken izzó sivataggá vált, és valahol, egy pirinyó, sárga, névtelen kis csillag körül ott kereng, egyre kereng, céltalan és örökkön-örökké — a radioaktív földgolyó".

Ez Dürrenmatt kasszandrai jóslata, visszatérő víziója, meghökkentő próféciája. Nem ez a kivizető út, ez csak a szakadék, melynek szélén az emberiség áll. Dürrenmatt „kevés esélyt lát az emberiség megmentésére", mert abban a ketrecben él, annak a társadalomnak a gyermeke, amelyből írásainak alapgondolatait meríti. Ezek az alapgondolatok pedig éppoly abszurdak, mint az a társadalom. Éppúgy el van zárva egy másik világtól, a mi világunktól, mint környezete. Ezért mondja a platóni barlanghasonlat ihletésére írt elbeszélésében *(A város)*: „Azt a következtetést, hogy... a börtönben nem vagyunk rabok, nem hitünk, hanem félelmünk szüli". Ebben a dürrenmatti megfogalmazásban a börtön ketrec, ketrec a város, az állam, sőt az egész világ, melyben élünk. Érthető tehát, hogy ilyen feltételek mellett a dürrenmatti világból kitekintve csak az emberiség pusztulása mutatkozik a kémlelőnyíláson.

A dekadens hang még egy másik eszmei elemmel is gazdagodik: Dürrenmatt agnoszticizmusával. „Egyáltalán az a meggyőződésem — mondja —, hogy a valóság sohasem megismerhető, csak annak metamorfózisai". Ez Kant elgondolásának új megfogalmazása. Ez a meggyőződés rántja ki az alapot a doktorkisasszonynak az értelembe vetett hite alól is, aki felismeri, hogy a salamoni „kinyilatkoztatás" a bölcsesség hatalmát Mőbius kezébe adta. Az értelem bölcsessége azonban Dürrenmatt irracionális szemléletében a gazdagság, a világ elpusztítója.

És mindezek után arra a kérdésre: van-e egyáltalában megoldás, vagy az emberiség menthetetlenül pusztulásra ítélt? — bármennyire is valószínűtlen, Dürrenmatt két megoldási kísérlettel szolgál. Az egyik Mőbius egyéni felismerése és áldozatvállalása: „Vagy kiirtjuk magunkat az emberiség emlékezetéből, vagy az emberiség irtja ki magát." Ez a megoldási kísérlet azonban hajótörést szenved Mathilde von Zahnd „bölcs" előrelátásán. Kecsegtetőbb a másik kísérlet: „A fizika tartalma a fizikusokra tartozik, a hatása: mindnyájunkra. Ami mindnyájunkra tartozik, azt csak mindnyájan oldhatjuk meg." (A drámához írt 21 pontból a 16., 17. pont.) „Az egyes ember egyéni megoldása" (18. pont) tehát hiábavaló. Mőbius önfeláldozási készsége és áldozata értelmetlen. Hiába gyilkolt. A tőke — Mathilde von Zahnd — hatalmában volt, hiszen „szabályozható volt, mint az automata". Sőt: gyilkosságának következtményeitől a tőke az őrültség látszatának fenntartásával mentesíti. És itt Dürrenmatt már túllépte *Az öreg hölgy látogatásának* korlátait. Sőt *A Nagy Romulus* egyéni, de közösséget feláldozó áldozatán túl világosan rávezet arra, hogy az emberiség egyetemes összefogására van szükség ahhoz, hogy reménytelennek látszó jövőjét a létbiztonsággal válthassa fel.

Annak ellenére, hogy Dürrenmatt ezzel nem hozta közelebb közönségét egy lehetséges megoldás tartalmához („mert csak annak adhatok választ a kérdésére — úgymond —, aki ezt a választ maga találja meg"), mégis helyesen mutatja meg, hogyan kell az emberiségnek a vészkijárat ajtaját felnyitnia...

*

„Látom a világ abszurdságát és így írok". Dürrenmatt valóban így ír, sőt fonák módon ír. Ismertem már a komédiát: a *Herkules és Augiasz istállóját*. Tudtam a történetet és értettem az író szándékát, mégis elemi erővel rázott meg a Rádiószínház december 19-i előadása. Megdöbbentett a Dürrenmattól egyébként már megszokott anakronisztikus merészség: hogyan vall kudarcot századunk — de általában az emberiség — tehetetlensége miatt Herkulesnek, a félistennek a szándéka.

Elisz sorsa klasszikusan ókori és mégis modern, mai. A város sorsa a demokráciák történelmi sorsa, de joggal állíthatjuk, hogy korunkban a polgári demokráciáké, mert Dürrenmatt mindig az adottra függeszti tekintetét, az aktuális abszurdságokat látva ír. A szabadság-eszmény igazi lényegét az elisziek nem ismerik, sok-

kal jobban félnek a nagy egyéniségtől, mint a hatalom kollektív megoszlásától. Ezért a herkulesi terv jóváhagyása érdekében bizottságokat létesítenek: bizottságot, ellen- és egyeztető bizottságot, al-, fő- és fő-főbizottságot, végül egy „pán"-görög bizottságot. Egyéneket és bizottságokat azonban mélységesen áthatja a tisztogatás szükségességének tudata, mert Eliszt elborította a trágya és a bűz már kibírhatatlan.

Dürrenmatt mesteri módon aknázza ki a mítosz sztoriját, a mítikus-történelmi keret lehetőségeit. A konvencionális korlátokat felrúgja, és mítoszt a jelennel egybegyúrva metafizikus erőt és rangot ad eszméjének. A történeti hűség könnyed, de zseniális kezelésével pedig az idő-, tér- és társadalomfelettiség látszatát kölcsönzi komédiájának. Emlékezzünk csak Babilonra, Nagy Romulusz birodalmára vagy Möbiuszékra!

Dürrenmatt megállapításai egyetemes igényűek. Nem találunk nála határokat sem térben, sem időben. Ezzel az egyetemes érvénnyel jelenik meg a tisztogatási igény Eliszben is. Az író fél talán saját társadalmára olvasni az igazságot, vagy helyesebben: a fonákságot? Nem. Dürrenmatt nem gyáva, de tudja, hogy csak annak adhat feleletet égető kérdéseire, aki ezt a feleletet várja. Toldjuk meg ezt a gondolatot a magunk módján így: akinek nem inge...

A *Herkules és Augiasz istállója* nevetséges és mulatságos; valóban komédia. De nemcsak a darab komédia, hanem az is, amiről szól. Komédiát, komédia-módra! Hiszen mi kihatással lehet a „magasabb harmóniára" Elisz bűze? A trágya mindent el fog borítani. Mindenütt fogunk trágyát látni, ahol emberrel találkozunk. Mintha Dürrenmatt e kettőt csak együtt tudná elképzelni. A pszichológia fogalmait használva: a trágya projekciós mechanizmussal jön létre. Hiszen Phülosz megállapítja, hogy a trágya az elisziek fejében van. Ez a szenny emberi tulajdonság. Bűze már csak következmény, afféle pszichikai hatás, lelkiismeretfurdalás, bűntudat. S a sok bizottság mire jó? Ennek a bűntudatnak az elaltatására, és arra, hogy a lelkiismereti aggályokkal szemben immunissá tegye a társadalmat, hogy a közegészségügy érdekeinek fonák fejreállításával a gyógyszergyárosok érdekeit támogassa.

Szenny takarja a város műkincseit is, sőt óvja őket. Illúziót táplál és dédelget. A trágya alatt műkincsek vannak, valódi értékek. Az emberek feje tele van piszokkal, s a kincs, a szeretet, az érték szívükben van. De vajon valóban van-e? Ki látta? Hol az emberi jóság? Az elisziekben méltán bukkan fel a kétely, sőt aggály: talán nincs is. Ha átmennek az elisziek a katarzison, ha elvégezzük a tisztogatást, szörnyű veszélynek tesszük ki magunkat: ráébredhetünk, hogy a városnak a trágya alatt nincsenek műkincsei, nincs bennük érték. A tisztogatással csak a szép utáni sóvárgás önmagában is értékes platóni vágya süllyedne egy szertefoszlott illúzió rangjára. Mindebből Dürrenmatt azonban nem azt az apdiktikus következtetést vonja le, hogy ez nem is lehetne másként, hogy ennek így kell lennie és maradnia, hanem csupán tényként állapítja meg, hogy az emberiség nem óhajt megtisztulni, feltételezett értékek értéktelen illúziójának megtartása érdekében.

Herkules nem eliszi. Mosdik, szeretkezik és küzd, ahogy az nemzeti hőshöz illik. Olimpikon, bajnok, „sportember", mint Romulusz futára. (Úgy látom, Dürrenmatt nincs kibékülve ezekkel az infantilis izomkolosszusokkal.) A hőst adósai szorongatják, ez kényszeríti arra, hogy Augiasz „piszkos" ajánlatát elfogadja. A városi bizottságok azonban csak tanácskoznak, és Herkulest itt is elérték hitelezői. A tőkés gazdasági kényszer újabb megalkuvásra szorítja. Tantalosz, a cirkusz igazgatója — akit Dürrenmatt a diplomaták szókincsével szólaltat meg — szerződést ajánl fel neki, amit Herkules, keserű haraggal, mégis elfogad. Héroszunkból így látványosság, cirkuszi mutatványos lesz, a tömegek játékszere, aki súlyemelési világrekordjáért megkapja az olimpiai aranykoszorút — a cirkuszban.

Herkules nem érvel, nem ismeri a szellem erejét a küzdelmekben. Ő végrehajt, teljesíti a megbízást, de döntésre hiába vár, mert az elisziek közül senki sem mer felelősséget vállalni. Az eliszi bizottságokban elsikkad a felelősségrevonás, az egyének megbújnak, senki sem veszi komolyan, hogy egy esetleges katasztrófáért lakolnia kell.

Komédia vagy tragédia? Az „Ég szemével" a Földön minden jó, szép és csodálatos. Kurrubi viszont a földön csak nyomort és szenvedést talál. Komédia azoknak, akiknek bőrén nem csattan az ostor, akik képesek „felülről" szemlélni és megítélni az „emberi játékokat", akik így maguk is „játszó emberekké" lesznek. Akik éppen ezért nem is veszik túlságosan komolyan — tragikusan — mindazt, amit a világban látnak. Ez ad magyarázatot arra, hogy Dürrenmatt miért nem tiltakozik saját „mutatványossága", kintornás volta ellen. Ő lát, sőt át is érez, de nem szenved. Torz

tükröt tart az emberiségnek: ismerd meg magad! Az ember számára azonban ez az önmagát-megismerés tragédia.

Ismerd meg magad, ember! — de ne ilyennek, amilyennek a dürrenmatti tükör mutat, mert ő is azt akarja: légy más, az elisziek ellentéte. Ne sóvárogj csak bensőd tisztasága után, hanem tisztulj meg, és ne alázd meg azt, aki segíteni kész.

Dürrenmatt a kollektív tudatalatti zseniális művésze. Igazi művész, aki könnyedén alkot remekművet. Tőle más nem telik. Írása eleven, mint Michelangelo Mózese. Az elisziek, Dürrenmatt fecsegő és aggályoskodó polgárai ma is élnek: az önző, profitéhes vállalkozók, a római nadrággyáros, a hősiességgel is üzletelő Tantaloszok, akik az üzleti életben diplomaták és a diplomáciában üzletemberek, akik egyaránt gyártanak atomágyút és szülészfogót.

Gondoljunk a klasszikus görög drámák színészeire, akik Oidipusz végzetes sorsát is vigyorgó álarcban adták elő... és megértjük Dürrenmattot.

SARBAK GÉZA

AZ ÉLETREGÉNY ÉS FEJEZETEI

Illyés Gyula 60. születésnapját legméltóbban maga Illyés ünnepelte két nagyszerű könyvével s az Élet és Irodalomnak adott emlékezetes nyilatkozatával. Költői témavilágának sajátos színei verseinek mostani gyűjteményében talán a legtisztábban ragyognak fel, így a *Nem volt elég* alá is bátran odaírhatnánk az *Ebéd a kastélyban* alcímét: *Egy életregény fejezetei.* A versgyűjtemény egyelőre kényelmes léptűnek tűnő kritikai fogadtatása bizonyára feltárja ezt az összefüggést, ahogy az *Ebéd a kastélyban* kivételesen nagy prózájából is kihallotta egy-két érzékeny fül a még soha le nem ütött akkordokat. Valamit azonban nem vettek észre, nem hangsúlyozták nyomatékosan ezek a kritikák: az egyes fejezetek összefüggéseit Illyés eddigi életregényeivel, teljes életművével.

Az *Ebéd a kastélyban* egyik darabja, a „nemeskéri Kiss Iván uraság" portréját megrajzoló *Örökös örökség* ugyan hátborzongató röntgen lelettel mezteleníti le azokat a „szorgos irodalomtudósokat, akiknek nem a teremtés ténye a dolguk, ami mindig kiszámíthatatlan, hanem a körülmények, ami mégiscsak tisztázható, ha utólag is", ennek ellenére és tudatában — az összefüggések érdekében — szabad legyen utalnunk mégis e „körülmények"-nek legalább egyetlen mozzanatára.

1941-ben jelent meg Illyés Gyula kétkötetes regénye, a *Koratavasz.* A mű végén ez a megjegyzés olvasható. „Bár nem egy kedves ismerősének vonásait rajzolgatja e lapokon, az író megjegyzi, hogy könyve nem saját falujáról, nem saját családjáról, nem is saját személyéről szól". A regény az 1919-es proletárforradalmat idézi, a megjegyzés csak a szimatoló fasizmus felé tartott pajzs lehetett. Az is volt, hisz a *Koratavasz* kritikái, így pl. a *Látóhatár* (1942) felismerik, kiemelik a mű önéletrajzi jellegét. Ezt a világos tényt az *Ebéd a kastélyban* egyik költői szépségű darabja, *A kamaszizmok tündérszárnyán* most egyértelműen igazolja. Ez az elbeszélés ugyanis nem más, mint a *Koratavasz* második fejezetének ötödik-hatodik része.

Igazi filológiai gyönyörűség a két szöveg összevetése s megerősíti Illyés említett nyilatkozatának eme passzusát: „Azok közé tartozom, akik minden pillanatban szeretnék átjavítani az elkészült művet. Őszintén mondom: alig állom meg, hogy minduntalan ne javítsam ki, ne javítsak újra meg újra rajta". A második bekezdésben egyetlen mondattal — utalás a történelmi időkre, a véget ért háborúra — önéletrajzi elbeszéléssé kerekedik a regényrészlet: jelzi az előzményeket, az időt. Az egyes szavak stílusértékét újra leméri: „...a világ egyszerre kinyitotta kapuit, azt a szabadságot éreztem, amit az Alföldön Orczy még tárgyilagosan, Petőfi már részegülten *érzett*". Ezt olvassuk a *Koratavasz*-ban. Az új szövegben pedig ez áll: „...részegülten *szítt be.*" Az új ige költőibb, szemléletesebb, dinamikusabb, a „részegülten"-nel harmonizálóbb. Ugyanígy más helyen: „Az eszeveszett nap épp a háta mögött „*dolgozott*" helyett „*munkált*" stb. Általában Illyés töröl minden feleslegeset az új szövegből, mondatait feszesebbre húzza, leírásban, párbeszédben egyaránt, s csak ott vannak beszúrásai, ahol nélkülük a részlet nem tűnne egésznek. Nem is írás ez már, inkább vésés: az új textushoz nem lehet hozzátenni, sem pedig elvenni nem lehet belőle. De nemcsak stilisztikai, irodalomtörténeti tanulságokat is tartogat az új változat. A regénynek nyilván költött neveit Illyés Gyula e fejezetben átírja, bizo-

nyosan a valóságosra. Így lesz Bajtiék házából Béri-Balogh kúria, Bajti Pannából Béli-Balogh Piroska, Nagy Ferenc bácsiból Nagy István bácsi.

A *Koratavasz* tehát — átdolgozott fejezete bizonyítja — életregény. S hogy az *Ebéd a kastélyban* egyes darabjai mennyire valóságos fejezetek ebből az életregényből, arról más is meggyőzhet bennünket. Illyés — ahogy a címadó elbeszélésben a *Pusztak népét* — a *Szónok az éjben* c. elbeszéléssel a *Koratavaszt* írja tovább. A forradalmakat idéző, szemérmes-irónikusan emlékező életregény utolsó lapjain gyors cselekvésben oldódik fel a főhős hosszú vívódása: a kucsmás-bekecses ifjú a fővárosba utazik — vörös katonának. A Kun Béláról szóló *Szónok az éjben* első lapjain ugyanaz a vonat nyargal az éjszakában, amelyik a *Koratavasz* utolsó soraiban elindult.

Illyés tehát nemcsak vállalja, folytatja is az életregényt.

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN

JÓ ÍRÁS, JÓ NOVELLA

Mottó: „*Ne felejtsd el, hogy anyaggal dolgozol. Kővel, bronzzal, agyaggal. Ezt ne felejtsd el, Gellért!*" (Lázár Ervin: „Ha okos vagy, mint a kígyó")

Valahol olvastam egyszer egy mondást Valérytől, lehet, hogy a Gondolatok Könyvében, lehet, hogy máshol, mindegy, már nem emlékszem pontosan és ezért nem is szavatolok az idézet szószerinti hitelességéért, a megállapítás a lényeges — ez pedig a következő: „Amit mi gyötrődve írunk, azt az olvasók könnyedén olvassák, de amit könnyedén írunk, azt az olvasók feszülten olvassák."

Sokat töprengtem ezen, konokul faggattam magamat és (naivul) másokat, vitatkoztam olyan önző és magam előtt sem bevallott érdekből: mintha bizony létezne az alkotásnak olyan demarkációs vonala, amelyen innen csak rossz vagy középszerű, és amelyen túl csupa jó, kitűnő írás születik? Persze, mondanom sem kell, alkotáslélektani kutatásaim meddők maradtak, és ma már tudom, hogy az írás (mint ahogy túl leegyszerűsítve hittem volna) nem kétismeretlenes egyenlet, melynek x-e az író és y-ja a megírandó valami. Ezenkívül — megértettem azóta — még rengeteg x és y van, de nem érdemes sokat töprengeni rajtuk, hanem írni kell, és főként — jókat írni.

Nem hiszem, hogy Lázár Ervint is efféle ars-poetica-szerű ál-gondolatok foglalkoztatták volna, mielőtt „Ha okos vagy, mint a kígyó" című novelláját megírta, (megjelent a Jelenkor elmúlt számában), engem viszont meggyőzött a Valéry-mondat igazáról és fejtegetéseim gyerekességéről.

Olvasása közben — fogadja Lázár Ervin az előbb idézett Valéry-mondást dicséretként — egyre fokozódó izgalom fogott el: de hiszen ez az én problémám is, a tied, az övé, a miénk! Sokan vagyunk, akik ugyanígy tekintünk anyánkra, ugyanígy küszködtünk magunkkal, a fogalmakkal, mint ez a faramuci nevű Kisgerőcz! Valamit elmondott rólunk ez az író, valamit sűrítetten nyújt nekünk, hogy okuljunk és eltűnődjünk. Mintha csak rejtett kamerával járt volna közöttünk, hogy gondjainkat, közös élményeinket megőrizze érzékeny filmszalagján. Örülök ennek a novellának: igaz írás.

Meglepett a hang, az írásművészet fölényes biztonsága, a jellemábrázolás finomsága és árnyaltsága is. A bolond gróf szerepe — érzésem szerint — nemcsak a szerkezet egyensúlyának megtartása szempontjából fontos momentum, hanem egyfajta művészet-felfogás leleplezése is: ez a felfogás csak annyiban hasznos, amennyiben a műnek szolgál. De a tökély-hajszolás ad abszurdumig vitele már nem serkentő, hanem bénító és egészségtelen. A gróf és a hozzá hasonlók túlságosan magas piedesztálra emelik a művészetet, és ez ugyanolyan veszélyes lehet, mint a pongyolaság. Mindkettő bukás.

Íme, az író negatíve, a fonákjáról határozza meg saját tételét: a járhatatlan utakat húzza elá, azokat pontozza ki, és így, ilyen kizáró-módszerrel kapjuk meg a végeredményt: az egyéniségéhez, erőihez mért ars poeticát.

Markáns, fehéren izzó novella a „Ha okos vagy, mint a kígyó". Tömören, szűkszavúan ír Lázár, jól keveri, jól játszatja egymásba a jelen és a múlt jeleneteit, a lényeget néhány vonással jelzi csak, jól tudva: az elhallgatásnak nagyobb potenciálja van, mint a minden részletre kiterjedő ábrázolásnak.

Természetesen, jóval több van ebben a balladisztikusan megformált novellában, mint amennyit e rövid jegyzetben ötletszerűen és szubjektíven kiragadtam, de hiszen egy mű legnagyobb dicsérete éppen az, hogy egyre több „mélyréteget" talál benne az olvasó. Azt hiszem, korántsem tártam fel valamennyit, nem is ez volt a szándékom, csupán ennyi: a Lázár Ervinnel nagyjából egykorú nemzedéktársaknak nevében elismerésemet kifejezni.

ARATÓ KÁROLY

KÉT JELENKOR-EST

A DUNÁNTÚLI ÍRÓKHOZ!

(Az esztergomi Jelenkor-est emlékére)

Én is a Dunántúlon élek rég' —
Köszöntöm hát a Dunántúlnak
Táruló szellemét és életét.
A Balaton-tájat és Pécset
S a dunántúl élő írógárdát!
Köszöntöm az esztergomi estet —
S kívánom, hogy őrizze a vártát
Pécs, a Balatontáj, Esztergom!

Gömöri Jenő Tamás

NEM PROVINCIÁKAT, HANEM ORSZÁGOT ÉPÍTÜNK

(A zalaegerszegi Jelenkor-est bevezetőjéből)

A Jelenkor öt éve egyre szívósabban, az erők egyre szélesebb feltárásával: idősebbek és fiatalok, ismert és még nem ismert írók megszólaltatásával, hitek, célok, akaratok felszításával és megerősítésével kívánja szolgálni az irodalom ügyét. S ez az idő elég volt ahhoz, hogy a folyóirat új írókat avasson, másokat viszont visszaadjon az irodalomnak. Sajátos és legfőbb szerepünk, hogy olyan irodalmi törekvést igazoljunk, amely holnap már nem szorul magyarázatra. A szocialista országépítés nemcsak a fővárosban és néhány gócpontban folyik. Ismeretlen helynevek: Kazincbarcika, Komló, Dunaújváros lesznek ipari, mezőgazdasági centrumok. A szén, az olaj, az urán mellé természetesen sorakozik fel az iskola, a kultúrház, a könyv, a folyóirat. Tehát nem provinciákat, hanem országot építünk, széttoljuk az ország határait a valóságos határokig és a gazdasági élethez a szellem fényeit is felgyújtjuk.

A Jelenkor szerkesztősége ezen az elvi alapon szerkeszti a lapot, szervezi Dunántúlt. A magyar nyelvterület egyik fontos folyóiratát akarja megteremteni ezen a vidéken, hogy Budapest mellett minél több szellemi központ alakuljon ki az országban. S mi hisszük, hogy éppen ezzel töltünk be olyan szerepet, amelyről nem vitázhatunk senkivel, mert ez a felismerés ad irányt és biztonságot egész munkánknak...

Bárdosi Németh János

Czimer József

BEVEZETŐ A MODERN DRÁMÁHOZ*

Bevezetőül a modern drámához a legegyszerűbbnek az látszanék, ha ismertetnők a modern drámai irányzatokat, azok legjelentősebb alkotóit és műveit. De az adott keretek között ez az egyszerűbb feladat végrehajthatatlan. Ha nem szólunk egyébről, csak a szocialista realista dráma új helyzetéről, aztán sorra menve a világ többi részében, Amerikából csak O'Neillről, Millerről és T. Williams-ról beszélnénk, Franciaországban csak Giraudoux-ról, Sartre-ról, Camus-ről, Anouilh-ról, Cocteau-ról, Claudelről, illetve Ionescoról és Beckettről, Angliában egyedül Eliot-ról, Spanyolországban Lorcáról, Olaszországban Pirandellóról, esetleg még Ugo Bettiről, Németországban Brechtről, Svájcban Dürrenmattról és Max Frischről, és nem említenénk Amerikában Thornton Wildert, E. Rice-t, Saroyant, Maxwel Andersont, Robert E. Sherwoodot, Inge-t; Franciaországban Salacrou-t, Obeyt, Gabriel Marcelt, Soriat, Montherlant, Jean Genet-t, F. Marceau-t, Bernanost, vagy Marcel Aymét és Roblést, nem említenénk az egész, nagyon elevenen új erőre kapott fiatal angol drámát, amely végre felborította a szenvedélytelenül társalgó színpadi szalonok falait: John Osbornet, Weskert, Audent, Delaneyt, Koppot, Pintert, Brendan Behant, Ustinovot, nem is szólva régebbiekről, Christopher Fryról, Pristley-ről, Terrence Rattigan-ról, vagy a nagy ír kommunista O'Casey-ről, nem említenénk az ugyancsak megújulni indult spanyol drámát, Mihurát, Vallejo-t és a többieket, sem az osztrák Hochwäldert, sem az általam is csak töredékében ismert skandináv színházat, sem nem beszélhetnénk hazai drámáink helyzetéről: mindennek mellőzésével is egy-egy irányzat és az élén álló húsz-huszonöt író munkásságának ismertetésével már túl is lépném az adott keretet, anélkül, hogy bármilyen problémára ki tudnék közben térni. Ezért más módszert választottam: ezt a bevezetőt arra szeretném felhasználni, hogy tisztázni próbáljak olyan általános eszmei és dramaturgiai problémákat, amelyek a modern dráma kialakulásának és jelenlegi helyzetének megértéséhez megítélésem szerint szükségesek.

Az első tisztáznivaló az: egyáltalán mit nevezek modern drámának? És itt mindjárt felbukkan a csípős kérdés: lehet-e általában modern drámáról beszélni olyankor, amikor a világ gazdaságilag is, politikailag is, eszmeileg is élesen két részre szakadt, tehát a nyugati irodalom és így a nyugati dráma dekadens, formalista, pesszimista irányban halad, a szocialista dráma pedig más módszerrel, a szocialista realizmus jegyében fejlődik és optimista. Egyáltalán vannak-e a kor drámájának közös jegyei, hiszen még nyugaton is stílusokban, irányzatokban, eszmékben olyan sokféleség, összevisszaság uralkodik, hogy ez példátlan. És még harcban is állnak egymással ezek az irányzatok. Brechtet a konzervatívok és absztraktok egyformán támadják. Thomas Mann is azt mondta róla, hogy „sajnos, tehetség", Sartre pedig, hogy cserkészszínházat, vagy hogy a mi nyelvünkre fordítsam, ifjúsági színházat csinál. De az exisztencialisták Giraudoux-t is támadják, Ionescoék pedig az angol J. Osbornra, az amerikai Millerre és T. Williams-re azt mondják, hogy boulevard-szerzők. Az amerikai kritikusok a francia ateista drámaírókat, vagy éppen a théatre engagé-t, az elkötelezett színházat vallási mániákusnak, a színház ellenségeinek nevezik. Ugyanakkor a katolikus irányzatok, Claudel, Eliot körei szidják Cocteau-tól O'Neillig az istenkáromló pesszimista irányzatokat, de még az existencialistákon belül is éles ellentét van Gabriel Marcel vallásos, Sartre társadalmi, szocialistának nevezett és Camus csak az életszeretetet, életörömöt valló egyéni exisztencializmusa között. És persze csaknem unisono szidják a szocialista realizmust, vagy mert nem értik, vagy mert értik.

* Előadás a Pécsi Nemzeti Színházban 1962. dec. 8-án.

Pszichologizmus, expresszionizmus, szürrealizmus, neoklasszicizmus, neorealizmus, szimbolizmus és még sok-sok egyéb szemléleti forma jelentkezik ezekben a drámákban és iskoláikban, tehát teljes a káosz. Nem volna-e okosabb, kérdezhetné valaki, egyszerűen egy dátumot venni elő, mondjuk a XX. század kezdetét, és onnan kezdve sorra venni az írókat és irányzatokat? Lehet, hogy egyszerűbb, de nem hiszem, hogy okosabb volna. Nemcsak azért, mert egy dátum véletlen, esetleges valami, egy művészet fejlődése pedig szükségszerű. Nem a dátum határozza meg egy ember helyét a fejlődésben. Pirandello előbb halt meg, mint a most is élő Pagnol, vagy harminc évvel öregebb is volt nála, mégis nem kétséges, hogy Pirandello a modernebb. Másrészt az emberi elme sosem érte be az egyszerű regisztrálással, és a művészet tudatos szemlélője sosem is tudja másképpen, mint összefüggésükben látni a jelenségeket. Ezt azt hiszem az elmúlt korokra nézve mindenki természetesnek tartja, saját korunkra talán szokatlan. De ha én a középkor művészetére gondolok, és felidézem a gótikus katedrálisokat az égbe nyúló csúcsaikkal, a legutolsó kis részletig kidolgozott, szinte kőcsipkévé fejlesztett arányaikkal és szimmetriáival, nem tudom, nem felfedezni benne a skolasztikának, mondjuk Aquinói Tamásnak filozófiai építményét, amely ugyanúgy az égbe mutat, ahol mindennek a csúcsán Isten mint proton kinoun, mint primus motor, mint az első mozgató áll, és ahol lejjebb egyre szélesebb terülve minden az ő háromságának nyomait mutatja, a vestigia trinitatis-t, a logikai principiumok hármasságá-tól, az ember lelki működéséig (értelem, érzelem, akarat). Ezek a hármasságok aztán további hármasságokra, azoknak minden ága újabb hármasságokra ágazik, mindez finoman, aprólékosan, szinte cizelláltan kidolgozva, mint a gót székesegyház kőcsipkéi. És vajon mindez nem idézi Dantét, akinek Divina Commediája csúcsán már címében is ott lebeg az Isten, minden afelé mutat, a mű hármas felosztása, Pokol, Pulgatórium, Paradicsom, amelynek mindegyike a háromság további nyomaiként terzinákban, háromsoros versekben van írva, és minden rész csaknem ugyanannyi énekből (persze 33-ból) és szinte ugyanannyi sorból áll az aprólékosan cizellált, arányos szerkesztés csodájaként. Ugyanezt az összefüggő képet tudnánk megrajzolni más korokról, mondjuk a romantikáról is. Igen ám, szólal meg bennünk az ellenvetés, de a mi korunkban először esik meg, hogy a világ két része két teljesen szembenálló elv szerint fejlődik, hogyan lehetnének fejlődésüknek közös jegyei? Először is a világ két része művészeti értelemben nem jelent egészen földrajzi fogalmat. Brecht és O'Casey, hogy a mi területünket nézzük, de sok más nagy művésze a világnak, kapitalista társadalomban is megmaradt jelentős kommunista alkotónak, de egyébként is a két világnak művészi értelemben nem egymástól elzártan folyik a fejlődése, hiszen mi is játszunk Millert, Williams-t, Dürrematt-tot, Frischt, O'Neillt és nyugaton is játszák nemcsak saját kommunista íróik darabját, de más országban is játszák Brecht-tet, O'Caseyt, sőt a szovjet drámát is. (Párizsban például nem olyan régen játszották Skvarkinnak nálunk Idegen gyermek, ott La petite datcha címen bemutatott darabját.) A dráma, a színház fejlődésének alakulására ez a kölcsönösség is befolyással van, nem szólva arról, ami annyiszor elhangzik, hogy egy bolygón élünk, ha a céljaink ellentétesek is. Jó hazafias hasonlattal próbálkozva: *egy* tribünön szurkolunk a meccsen, egyikünk az egyik, ők a másik csapatnak. A két csapat ugyanazért a labdáért, de pontosan ellenkező céllal küzd, mégis ugyanolyan játékszabályok szerint. Persze, a hasonlat csak hasonlat, a társadalmi harc nem futball, és a dráma nem sport. De ha a hasonlat úgy érthető, ahogy gondolom, akkor talán nem meglepő, hogy az a néző, aki nem ismeri a játékszabályokat, a pályán nem lát mást, mint össze-vissza szaladgáló piros- vagy fehér-mezes embereket, akik hol erre, hol arra rúgják vagy dobják a labdát, közben pedig egy bíró össze-vissza fütyül. Ezért, ha valahogy ki akarjuk ismerni magunkat ebben az összevisszaságban, amelyet a modern dráma mutat, nincs más hátra, mint megkeresni azokat az elemeket, amelyekből a közös játékszabályok összeállnak.

Kezdjük tehát a formán, ez a legegyszerűbb. Már utaltunk arra, hogy a kor drámájának nincs egységes stílusa, ellenkezőleg, a legváltozatosabb tarkaság mutatkozik, és nincs egyetlen általános drámai vagy színpadi forma. Már ez maga jellemzője a kor színházi világának, hiszen az eddigi korok az obligát egy-egy kivételtől eltekintve ebben egységesek voltak. Ma ez a formai azonosság még egy-egy szerzőn belül sem található meg. Ma alig akad drámaíró Pirandellótól Millerig, Giraudoux-tól Visnyevszkijig, Lorca-tól Tennesse Williams-ig, vagy ha úgy tetszik Szimonovtól Anouilh-ig, aki valamennyi drámáját ugyanazzal a drámai formával teremtette volna meg. Ez a jelenség a képzőművészetben sem páratlan, lásd Picassot, és a zenében sem, lásd Bartókot. És ez nem valami fejlődés kérdése, hogy a drámaíró kinőtte

mondjuk a régi formát. Nem, változtatják, szabadon cserélik, ismétlik, ha úgy tetszik nekik. Sophokles, Shakespeare, Racine, Moliére vagy Shaw és Gorkij csak a saját mindenkor ugyanazon formája szerint alkotott, most ez megszűnt. Mégis van egy közös formai jegye ennek a modern drámának, az egész mai színjátszásnak, és ez a színháznak egész más, az előző drámai korokétól teljesen eltérő színházi koncepciója. Mi ez?

Az előző kor, a múlt század utolsó évtizedeinek és századunk első két évtizedének kora, amelyet általában színházi naturalizmusnak, manapság pedig egyre többen polgári realizmusnak neveznek, az előtte volt drámai korokkal szemben, azokét tudatosan tagadó dramaturgiai koncepcióval rendelkezett. Hallgassuk meg erről ennek a dramaturgiának kodifikátorát, a kor legnagyobb drámakritikusát, Ibsen, Hauptman, Shaw, Gorkij — tehát kora legnagyobbjainak töretlen népszerűsítőjét, Alfred Kerr-t. A kor drámai jellegét maga is realizmusnak nevezi, és „Technik des realistischen Dramas" című tanulmányában az alapelvet így fogalmazza: „Die Art, wie sich die Vorgänge auf der Bühne abwickeln, soll der Art des wirklichen lebens nahekommen". Vagyis ahogy a színpadon bármi történik, az meg kell, hogy feleljen a cselekmény valóságos, az életben való lefolyásának. Ezután húsz oldalon keresztül elemzi, és kora egész drámaírásából vett számtalan példával illusztrálja, milyen változtatásokat eszközölt kora drámája a régebbi dramaturgiai elveken és gyakorlaton, és ezeket a változtatásokat kötelező szabályoknak tartja a realista drámára nézve. (Azt hiszem, a legtöbbünk fülében ez a pápai szigor még akkora szakembertől is, mint Kerr, egy kissé naívnak tetszik, nemcsak azért, mert a naturalizmus törvényének érvénybelépésével Shakespeare, Racine, Sophokles nem bizonyul realistának, hanem azért, mert olyan korban élünk, amelyet a dramaturgiai változatosság szabadsága, a naturalizmus által felháborodottan formabontónak nevezett szemlélet jellemez, hanem azért is, mert ideje volna végre belátni, hogy az úgynevezett dramaturgiai szabályok nagyrésze nem a priori kötelező feltételei az alkotásnak, hanem az elmúlt kor vagy korok drámai gyakorlatának összefoglalói.) Nincs itt módom részletezni Alfred Kerr törvénykönyvét, parancsait és tilalmait, csupán felsorolom, milyen színpadi, dramaturgiai elveket szögez le az idézett életszerűség nevében.

1. Nincs monológ, mivel az életben sem beszélünk, ha magunk vagyunk. Ha a szereplő egyedül van a színen, csak némajátéka lehet, vagy indulatszavakat mondhat (Ej! Hm!), és csak akkor beszélhet, ha elmebeteg.

2. Nincs „félre" (a francia dráma „á part" jelzett szövege), mert ha a messzebb ülő közönség hallja, a színpadon ülő is hallja, aki elől pedig éppen el kell titkolni a „félre" mondottat. És persze ilyen „félre" sincs az életben. (Moliére ugrott — mondanák Pesten.)

3. Nincs direkt-jellemzés, annak sem önjellemzés, sem más formájában, csak indirekte, a cselekvésből a drámához szorosan hozzátartozó dialógusokon át.

4. Az előzményt nem szabad elmondani, legfeljebb úgy, hogy ne vegyék észre, mindennek a cselekményből kell kiderülni.

5. A véletlen megszűnik, mindennek drámán belüli oka kell, hogy legyen. Még Ibsent is megrója, hogy itt-ott áthágja ezt a szabályt.

6. A nyelvben megszűnik a pátosz és természetesen minden verses forma. Az életben versben nem beszélünk.

7. Megszűnik a cselekmény kommentálása, tehát raisonneur-szerű szerepek nem lehetnek.

8. Csak lényeges elemek szerepelhetnek, drámához valóban hozzátartozó elemek.

9. A színpadi időnek nagyjából meg kell felelnie az életben erre a cselekményre fordított időnek.

10. Eredeti, mai téma igényeltetik, tehát nem régi, vagy históriai, vagy mitológiai témák feldolgozása.

Ezek az alapelvek néhány évtized alatt meghódították valamennyi európai és amerikai színpadot, a magyart is, és nálunk ezek az alapelvek megmaradtak sokáig a felszabadulás után is mint a szocialista relizmus állítólagos követelményei, de erről később. Ez a színházi koncepció, hogy semmit a színpadon, ami nem ugyanúgy van az életben, nem egyszerűen irodalmi áramlat szüleménye, hiszen Franciaországban, ahol az irodalmi naturalizmus a regényben virágzott (Zola), a drámában hiányzott, mégis a századforduló szalon-színműveiben ez az elv uralkodott, és a néző mérget vehetett rá, hogy az az államtitkári szalon, amelyet a színpadon lát, a lehető legtizenegyediklajosabb. Másutt már kifejtettem, hogy ennek a dramaturgiai koncepciónak létrejöttében nemcsak irodalmi, de más társadalmi, sőt technikai okok is közre-

játszottak, nem utolsósorban a villanyvilágítás feltalálása, amely először adott módot a valósághoz „megtévesztően" hű díszletek létrehozására. Így történt, hogy a néző úgy ült ebben a színházban, mint aki egy darab valódi életet néz, sehol sem volt szabad észrevennie, hogy amit lát, nem valódi élet, mert különben becsapva érezte magát, talán leleplezte volna a színházat, hogy az, amit lát, nem igazi. Ez a koncepció lassan visszavetette a nézőket egy primitívebb, gyermekibb közönségfokra. Aki látott már gyermeket színházban, ismeri azt a magatartást, hogy ami a színpadon folyik, azt reális életnek veszik és bekiabálnak a hősnek, hogy bújjon el, mert jön a boszorkány. Gvadányi peleskei nótáriusa is ezt tette, és Norman Marshall a The London Magazine egyik tavalyi számában a Victoria-korabeli vidéki angol társulatok hasonló élményeiről számol be. Szovjet színházi emberek feljegyezték, hogy a forradalom után falun az új közönség, amely először járt színházban, az Osztrovszkij-darab előadásán pénzt dobált fel a színpadra, hogy a fiatal lánynak ne kelljen a gazdag öregember szeretőjévé lenni. Nemrég mesélte egy felszólalásában Ascher Oszkár, a Faluszínház igazgatója, hogy nálunk is az egyik előadáson a parasztok visszaköszöntek a színpadról „Jó éjszakát"-tal távozó színésznek. Ez mind nagyon megható, néha egyenest megrendítő lehet, de idővel a színház igényét és színvonalát egyre lejjebb szállította. Persze a változásnak, mint majd később visszatérek rá, nemcsak ez volt az oka, mindenesetre a modern dráma a színháznak ezt a koncepcióját elvetette. A modern dráma abból indul ki, hogy bármilyen formában is írja vagy játsza a darabot, a színpadot művészetnek, játék-színnek tekinti, nem is a valóság illúzióját akarja kelteni, nem be akarja a nézőt csapni, hanem művészi játékkal az igazság tükrét magasabb szinten teremti meg. Nem a naturális élethűség fontos tehát a modern drámában vagy a színpadon, hanem a művészi igazság, amelyhez annyi út vezet, ahány dráma. Nemcsak szakmai körökben ismeretesek Brecht híres tézisei, amelyekkel a maga „epikus"-nak nevezett színházát szembeállítja a „drámai"-nak nevezett színházzal. Brecht tételei között ilyenek vannak: az általa drámainak nevezett színház belekeveri a nézőt a cselekménybe, az ő epikus színháza szemlélővé teszi. A drámai színház élményt nyújt, az epikus színház világképet. A drámai színház a nézőt valamibe belehelyezi, az epikus szembeállítja. A drámai színházban a néző belül állva együtt él a cselekménnyel, az epikusban szembeáll vele és tanulmányozza. A drámai színházban kényszerű evolúciós menet van, az epikus színházban ugrások és így tovább. Ezek Brecht tételeinek csak egy része, a többiek közt sokat vitatottak is vannak, és mint azt újra és újra megállapítják, Brecht maga sem alkalmazta őket következetesen. De ezek, amelyeket idéztünk, valamilyen formában valamennyi modern drámi szemléletben jelen vannak, hiszen Brecht a modern drámának csak egy esete, mint a szabadesés a tömegvonzásnak. Elsőnek Pirandello tépte le a régi színpadi koncepció kényszerzubbonyát („Játszunk, és aki ezt tudja, bölcs" mondta egyik előfutárja a többértelmű mondatot), aztán követték őt a expresszionisták, aztán mindenki. A közönséghez való új viszonyt, hogy tudatosítsák a közönség néző voltát, a legkülönfélébb eszközökkel biztosították. Pirandello például bevitte a darab rendezőjét, vagy igazgatóját a színre. Brecht vagy Visnyevszkij narratort iktatott közbe, aki közvetlenül szól a közönséghez. Claudel, Wilder, Obey nem díszletezi a színpadot és így tovább és így tovább. Shaw nem egy történelmi alakjában kora típusait vitte színre. Kritikusai kifogásolták, hogy az Androkles Laviniája nem római hölgy az első századokból, hanem mai, századvégi angol lady és így tovább. Shaw ilyenkor kötetnyi előszavakban bizonygatta, hogy de igen, ezek a maguk korában pontosan ilyenek voltak, mert kora koncepciója, a Kerr által pontosan megfogalmazott koncepció, a mű hibájának tekintette volna „az élettől való eltérést". Holott, ha valaki, Shaw legjobban tudta, hogy őt nem az ókori Laviniák és középkori Warwickok érdekelték, hanem az újkori ladyk és lordok. Giraudouxnak, akinél Klytaimnestra rúzsozza magát, már eszében sincs a történelmi naturalizmus látszatát őrizni. És persze Dürrenmattnak sem. O'Neill a „Különös közjáték"-ban beiktatta a darabba a szereplők tudatalatti monológjait, az úgynevezett második dialógust, méghozzá nem afféle „félre" formájában, hanem a jeleneteken belül. A kritikusai annakidején (1928-ban) azt mondták „Ez nem természetes". Akkor még védekeznie kellett, magyaráznia, hogy a módszerét nem lehet az „életszerűség" naturalista mértékével mérni. Magyaráznia kellett az élet-realitás és a művészet realitásának viszonyát, hogy nem utánozni akarja az életet, hanem teremteni. „De nem úgy — tette hozzá dühösen —, ahogyan Isten teremtette, hanem ahogyan a művész látja!" A szürrealizmus sokkal vakmerőbben fogta fel azt, amit Brecht úgy fogalmazott, hogy a régi dráma elemei evolúciós módon kapcsolódnak egymáshoz, az övé ugrásokkal. A szürrealizmus ezeket az ugrásokat nem a logikára, hanem az

asszociációkra bízza. A tündérien bűvöletes Lorca „Ha öt év elmúlik" című darabjában a külvilág és a belső képzetek közti fal úgy eltűnik, mint — ahogy emlékeztetni szoktak rá — barátjának, Salvador Dalinak szürrealista képein. Méginkább így van ez az ennél is absztraktabb abszurd-színháznál, ahol már az a veszély fenyeget, hogy ha a drámaíró jelrendszere túlságosan szubjektív, nem közérthető, vagy közérezhető, és az egészet így vagy úgy magyarázgatni, értelmezgetni kell, könnyen csődbe kerülhet az egész irányzat, vagy szélhámossággá válhat. Amint látnivaló, ugyanez a jelenség és ugyanez a veszély fenyeget más művészeti ágakban is, de a veszélyekről majd később. Mindenesetre a konzervatívoknak az a vádja, hogy ezzel a koncepcióval az új színház formalista lesz, teljesen érthetetlennek bizonyult. Először is az új koncepció a drámai formáknak a színháztörténetben példátlan gazdagságát hozta létre. Másodszor az új forma mindjárt első megjelenésekor nem formai kérdésként, hanem társadalmi szemléletként született. „Én sajnos nem a színházat látom életnek, hanem az életet színháznak" mondta Pirandello, és az egész modern dráma megszületése ugyanígy nemcsak formai kérdés, de ez már elvezet egy másik fejezethez.

Még talán emlékezünk régi olvasmányainkból, hogy Anaxagorast Perikles vette magához, hogy az athéni népet filozófiára oktassa. Anaxagoras próbálta megmagyarázni a hallgatóságnak, hogy a nap nem olyan kicsi ám, amekkorának látszik, van az talán akkora is, mint a Peloponézos. (Félsziget, Görögország déli fele.) A hellének ezt az otromba túlzást akkor nagyon rossz néven vették tőle, mondván, hogy bolonddá akarja tenni őket. Az előbb Dantéról volt szó. Dante universuma koncentrikus szférákból állott, amelyben a föld körül a bolygók, a hold, a nap és az állócsillagok világa helyezkedett el. Ezt az egész mindenséget Dante Beatrice vezetésével harminchat óra alatt bejárhatta. Hihetetlenül kitágult azóta a világunk, és szinte a szemünk láttára tágul. Ma tudjuk, hogy a hozzánk legközelebbi állócsillag fénye négy év alatt ér el hozzánk 300 ezer km másodpercenkénti sebességgel. A tejút, amellyel mai fogalmaink szerint szinte egy megyében lakunk, mintegy 300 millió csillagból áll, több millió tejút van, és egyikből a másikba a fény kétmillió évig érkezik. Van távcsövünk, amellyel olyan távoli csillagokra láthatunk, amelyek fénye ötszáz millió év alatt jut el hozzánk. Egy Népszabadság-cikkben pedig azt olvastam, hogy Ausztráliában felállítottak egy rádióteleszkópot, amely 8 milliárd fényév távolságból vesz fel rádióhullámokat. Arra gondoltam, hogy ha nekik is vannak ilyen távcsöveik és rádióteleszkópjuk, ők most a földet olyan állapotban látják, amelyben még ember sincs, vagy a föld helyén ebben a pillanatban az űrt látják, mert a föld számukra még meg sem született. És a világunk napról napra rohamosan szélesedik, nemcsak képletesen. Új fizikai tanulmányok közlik, hogy a kozmosz állandóan tágul, méghozzá a fény terjedésénél nagyobb sebességgel. Magától értetődően az emberi gondolkodás követni akarja és követi is ezt a tágulást, ki akar emelkedni a kis világ aprónak tűnő bonyodalmaiból, és ez jellemzően tükröződik a modern dráma kialakulásában.

Röviden. Nem volt még drámai kor, beleértve Shakespearet, de még tán a görögöket is, amely ilyen tudatosan, ilyen következetes igénnyel próbálta volna a drámában az általánost, a lét, az emberség és emberiség nagy kérdéseit megragadni. Természetesen — mert ezt a legelején elfelejtettem megjegyezni — én ebben a bevezetőben nem foglalkozom a boulevard-színházakkal, sem a zenés műfajokkal, a drámának azok a mesterei érdekelnek, akik egy kort mindig fémjeleznek, és akik miatt századunknak nincs mit szégyenkeznie. Nincs ennek a kornak valamirevaló drámaírója, aki ne próbálna kitörni a napi élet kis világának érdeklődéséből, és ne próbálna a leghétköznapibb történetből is valami szélesebb, általánosabb, társadalmi vagy filozófiai távlatot keresni. A dráma mindig általánosít, hiszen típusokkal dolgozik, tipikus szereplőkkel és tipikus helyzetekkel. A konfliktus pedig mindig leleplez. De nagy a különbség mondjuk Ibsen és Pirandello leleplező igénye közt. Ibsen leleplez bizonyos fajta embereket, bizonyos fajta magatartást, a Helmereket, az Alvingokat, illetve Manders tiszteleteseket és így tovább. Pirandello érdeklődése általánosabb, őt már maga az álarc érdekli. Pirandello szinte minden darabja arról szól, hogy az embert a társadalom arra kényszeríti, hogy álarcot rakjon fel, és azt úgy kezelje, mint a saját arcát. Ezért van az, hogy arc és álarc, valóság és látszat, az ember énje és önmagáról alkotott képe összekeveredik, és az egész élet színházzá válik. Pirandello szánja az álarcba bújni kényszerült Donna Annákat, Toti professzorokat, Enrikokat, és fel akarja őket bőszíteni: „Odatartom a tükröt, mondja Pirandello, az ember vagy meghökken, vagy elfordul, vagy leköpi, vagy összetöri a tükröt, de válságba kerül. Ez a válság a célom". Nietzsche említi, hogy a görögök fehér szobrokkal takarták el a szakadékokat. „Én lerombolom ezeket a szobrokat" mondja Pirandello. Hogy ebben

a magatartásban, amelyben sok az ismeretelméleti és morális pesszimizmus, mennyi a pozitív, az külön vizsgálat tárgya, hogy azonban a drámai mondanivaló általánosítása milyen széles igényű, az nyilvánvaló. Köteteken át lehetne nyomon követni ezt a széles általánosításra való törekvést csaknem minden modern drámaírónál, akiket már nem is ambícionál egy pusztán tipikus emberi történet elmondása, csak úgy jelent nekik valamit, ha magasabb síkra emelhetik. Brechtet említeni talán fölösleges is, ő az expresszionizmus ma már kissé mulatságos „Ach Mensch" hangulatánál indult el, nála minden történet szinte parabola. Dürrenmatt öreg hölgye már-már — szerinte is — a kapitalista élet mechanizmusának mitológiája. De a legjellemzőbb ez természetesen a franciáknál, kezdve Giraudoux-n, a modern polgári dráma talán egyetlen optimista nagyságán, aki kiemelte a francia drámát az illatos szalonok és az illatosított hálószobák bűzéből a költészet és emberszeretet plain airjébe, egészen az exisztencialistákig, akiknek a bemutatói egyben filozófiai esemény, és a kritikák jobban hasonlítanak egy bölcseleti értekezéshez, mint egy színházi beszámolóhoz. Az amerikai kritika azért ostorozza az egész francia drámát és színjátszást, hogy hűtlen lett a színházhoz, mert — ahogy például Bentley kifejezi — „több akar lenni, mint színház". A színház — mondják mérgesen — ne legyen szószék, se gondolkozda, se népgyűlés, se kórház, ott ne foglalkozzanak se filozófiával, se agitációval, se pszichoterápiával, se prédikációval. Pedig hiába berzenkednek, a saját házuk előtt is hiába sepernének. E tekintetben, hogy a történeteivel ki akar törni a mikrokozmosz szűk érdeklődéséből és a végső kérdésekre keresi a választ, e tekintetben éppen az ő büszkeségük, az amerikai dráma első világirodalmi alakja, O'Neill adott példát. Az ő programja is a végső válaszok keresése volt: mi az ember, honnan jön, hová megy, ki felelős a tragédiájáért. Az ő témája az ember a ködben. Az ember, a légy a hálóban. „Engem nem érdekel más, csak az ember és Isten viszonya!" kiáltja szenvedélyes jelképességgel. És hogy ezt hogy érti, ahhoz lehetetlen eszünkbe nem jutni az „All God's Chillum Got Wings" befejezésének, amelyben a négervoltában megcsúfolt Jim Harris ezt mondja fehér feleségének: „Lehet, hogy én megbocsátok neked. Lehet, hogy Isten is megbocsát neked. Csak azt nem tudom felfogni, ő hogyan bocsáthat meg önmagának!" A „Marco Polo milliói" nem tudatos jelképe a nyugati üzleti szellem teljes rothadtságának? A „Brown, a nagy isten"-ben nem tudatos a Faust-párhuzam és a pirandellói jelképes maszkok felrakása? Még az amerikai példák szaporítása is felesleges. A közönség nálunk nemcsak darabjait ismeri Millernek, de magyarul megjelent dramaturgiai nézeteit is, amelyekben kifejti, hogy eszmei távlat nélkül nincs drámaírás és a létezés maga is jelkép.

Problémái általánosítására pedig elég utalni a Pillantás a hídról ügyvédjének bevezető és záró kommentárjára. És Tennesse Williams? Nem ő írta a Camino Real-t, ezt a fantasztikus, időt, teret feloldó, Don Quijotét, Byront, Casanovát, a Kaméliás hölgyet együtt szerepeltető szimbolikus álomjátékot, amelynek egyetlen tárgya, hogyan állhatja meg az ember a helyét ezen a földön? Egyébként az egész modern drámairodalom gazdag az ilyen elvont, nagyigényű, filozófiai, jelképes játékokban, ha nem is mind olyan bizakodó, mint Tennesse Williamsé, inkább borúsak, mint Lorcáé vagy O'Neillé, de van köztük olyan félelmetes, a nihilizmusig pesszimista, mint Becket En Attendant Godot-ja.

Amint látni, a drámai mondanivaló általánosításának igénye, ha igen magasra emelte is a drámai művek színvonalát, nem mindig jelentett egyben haladást is, de erről, mint mondottam, később.

Mielőtt azonban lezárnánk ezt a fejezetet, hadd emlékeztessek valamire. Gyakran bosszankodtunk az elmúlt években, hogy drámáinkat sokszor és sokan helytelenül szemlélték. Minden párttitkárban *a* párttitkárt látták, minden egyéni gazdában *az* egyéni gazdát, úgyszólván minden szereplőben sajátmaga jelképét keresték és várták el. Őszintén szólva minket ez irritált, ez ellen tiltakoztunk: a darabban egy szereplő az egy szereplő, arról az egy emberről beszéljünk, aki ilyen, mert ha mindegyikben a szimbólumot keressük, minden darabbeli párttitkár meg egyéni gazda úgy fog hasonlítani egymáshoz, mint egyik tojás a másikhoz. Igazunk volt? Igazunk is volt, meg nem is. A dráma, a drámai cselekmény, a drámai személyek jelentőségének általánosítása, a problémák nagy perspektívában való felvetése a kor igényének látszik. Ha nem akar a drámánk elsorvadni, ehhez az igényhez fel kell emelkedni. Igaz, ezt az igényt túlságosan vulgárisan kérték számon. De ha nem vulgárisan kérik, megkérdezhették volna és megkérdezhetnék ma is, hol van drámáinkból a drámai hősök és a drámaíró filozófiája. Hogy mit értek a szocialista dráma filozófiáján, azt másutt megírtam, nem akarom itt ismételni, de ha ez nem járja át drámáinkat, hogy akkor

továbbra is leragadunk az apró kis fontoskodó történetek pillanatnyi érdekébe vagy érdektelenségébe, az biztos. Éppen a naturalista polgári dráma álláspontja volt, amit Alfred Kerr, egyébként nagyon következetesen a dráma életszerűségének jegyében így fogalmazott: „Egy dráma filozófiája nem az író filozófiája, mégcsak nem is a dráma filozófiája, hanem a szereplők filozófiája". Nagyon következetesen ő is való életnek tekintette a drámát, amelyhez már-már sem az írónak, sem a közönségnek semmi köze, amelynek szereplői önállóan élnek, sőt az író sem felelős a filozófiájukért. Mi mást tehetett Pirandello erre, mint megírta a Hat szerep keres egy szerzőt? A naturalizmus igyekezett az embereknek, az életnek „aufs Maul schauen", ahogy Luther mondta: a képébe nézni: A jelszó Macaulay ars poeticája volt: „Analysis is not the business of the poet. His office is to portray not to dissect". Az elemzés nem a költészet dolga. Az ő feladata, hogy lefessen, nem hogy boncoljon. Kevesen voltak a naturalista drámában, akik ezen túltették magukat. De a mi szocialista drámánknak is korszerűbbnek kell lennie. Jobban meg kell felelnie a nagyvonalúság, az igazi nagy színház várakozásának. Sem a realizmus, sem a történelmi konkrétság nem jelentheti, hogy a szerző képzelete négy fal között repkedjen, aztán beleragadjon valami légypapírba .Meg kell mondani, voltak és vannak jelszavak, amelyekkel nem egyszer visszaéltek. Talán nem értik félre, hogy az életismeret ellen szólok, ellenkezőleg, minél jobban ismeri az író az életet, annál bátrabban szárnyal a fantáziája, mert annál biztosabb ellenőre van. Mégis „szocialista életünk rendje" volt nem egyszer az a jelszó, amelynek segítségével a drámát beragasztották a jelentéktelenségbe. Cocteau mondta a nagy naturalista színházvezetőről, Antoine-ről: „Montgolfier (a léghajó feltalálója és propagálója) ugyancsak nagy tehetség volt, mégis évtizedekkel visszavetette a francia aviatikát". És most talán már világosabb az összefüggés a naturalista forma felborítása és a modern dráma mondanivalóbeli igénye között. A naturalista színpad szűk négy fala közt, a Guckkasten zárt világába nem fértek bele a modern dráma témái, nem volt levegő a filozófiai lélegzetvételre, és amikor a modern dráma nem egyszer a világszínpad távlatait és ennek kifejezésbeli egyszerűségét keresi, teljesen idegennek érzi magát a poros kulisszák részletező, hamis világában. Ezért is fel kell szabadulnunk minden formai konvenciótól. És ebben is sokat segíthet az állami vezetés. Láttuk már példáit annak, hogy magas vagy kevésbé magas irányítók a saját egyéni ízlésüket rendelték el, vagy sugalmazták a színháznak. Ez baj. Szocialista országban minél egyénibb az irányítás, annál uniformizáltabb, szűkebb, fantáziátlanabb az alkotók világa. És minél általánosabb az irányítás, annál egyénibb, színesebb, izgalmasabb az alkotó terület.

És ha most még egy lépést teszünk és egy pillantást vetünk a modern dráma talán legmélyebb alapjára, a társadalmi feltételekre, akkor természetesen már nemcsak az derül ki, hogy ez a közös futballpálya tulajdonképpen küzdő tér, hanem az is, hogy az emberek egyik fele mért hord piros mezt, a másik zöldet. Magyarán a polgári dráma miért pesszimista, a szocialista dráma miért nem az. Természetesen nem szeretnék jobban vulgarizálni, mint amennyire egy ilyen általánosítás amúgyis kényszeríti az embert. Nem akarom azt mondani, hogy nyugaton mindenki pesszimista, nálunk mindenki optimista. Még a drámában sem. Talán lesz mód rá, hogy nyugattal kapcsolatban is beszéljek az optimizmusról és a különféle pesszimizmusok közti különbségről. És nálunk is vannak, akik még nem szedték össze a hitüket a személyi kultuszban elkövetett hibák nyomán, vagy éppen most azért vannak elkeseredve, mert ijesztőnek találják a hibák ilyen nyílt feltárását. Nagyvonalakban azonban ez az optimista—pesszimista szemlélet igaz. Maguk a nyugati dráma-történészek is megállapítják, hogy a modern dráma nyugati kifejlődésében nem kis szerepet játszott az az „inquiétude", az a nyugtalanság, amely az írókat az első világháború után elfogta. Azóta olyan ideges a nyugati irodalom, mint a gyertyaláng. Már maga a háború felkavarta őket. Utána a szemük előtt játszódott le, hogyan tűnhet el egy kapitalista társadalom. Saját szenvedéseik, a nyomor és igazságtalanság, a kapitalista viszonyok kilátástalansága megrendítette a hitüket. Egyszerre kezdett elegük lenni a metafizikák és teleológiák magabiztosságából. „A töredékes végtelenségnek, az áttörhetetlen függőségnek, a megszűntethetetlen fenyegetettségnek, a létezés bizonytalanságának és szakadékosságának tudata elmélyült" írja egyik irodalomtörténészük. Kialakult egy világ, amelyben a válság szinte természetes életforma lett. Ez merő ellentéte Shaw és Ibsen, de az egész régi, a háború után is élő polgári drámairodalom harcos biztonságérzetének. Shawnál mindenki mindent tud, a szerző nyugodt, mert az Ördög cimborája kedélyes angol tábornoka is tudja, hogy ellenfeleinek, a szabadságharcosoknak van igazuk. Shaw nyugodt, mert még Warwick is tudja, hogy Johanna ügye egyszer

győzni fog és így tovább. Később a dolog már egyáltalán nem ilyen egyszerű. Hiába mondja nekik olyan szépen Marcel Cachin, a Francia Kommunista Párt egyik legrégibb harcosa, hogy „Vannak emberek, akik megvárják a napfölkeltét, hogy higgyenek a világosságban", még Brecht is, különösen a fasizmus előretörésével egyre bizonytalanabb, a Galilei már csupa vívódás, az Arturo Ui pedig egy kétségbeesett jajkiáltással végződik. Giraudoux is, akit pedig mély emberszeretete, bölcsesége, társadalmi igazságérzete megóvott a pesszimizmustól, Párizs leigázása után a „Trójában nem lesz háború"-ban pesszimistává vált. A többi jelentős drámaíróban pedig csak úgy tobzódik a passzimizmus, az elkeseredés, amely mivel legtöbbször mély emberszeretetel párosul, igen megkapó stílusokat hoz létre, groteszket, iróniát keverve a tragédiába. Pirandello pesszimizmusáról már beszéltem. Minden inog, minden kiismerhetetlen, mondja és el van keseredve. „Azért írok, hogy bosszút álljak az embereken, amiért megszülettem. — Pedig az élet a szenvedéseim ellenére nagyszerű!" vallja kétségbeesve. Ugyanazt milyen más hangsúllyal, milyen derűs bölcsességgel vallja Giraudoux kertésze az Elektrában: „Mégha az élet nem is más, csak csalás, akkor is milyen szép és nagyszerű!" De minden emberszeretete elenére pesszimista az egész amerikai dráma, amelyben csak itt-ott csillan fel az optimizmus, mint O'Neillnál a legrosszabb darabjában, a The Fountain-ban vagy T. Williamsnál legigényesebb, de legkisebb sikerű darabjában, a Camino Real-ban vagy a Macska a forró háztetőn-ben. És pesszimista Cocteau és Dürrenmatt, és Ugo Betti és Anouilh és bizonyos értelemben az egész francia egzisztencializmus, a „szabadságra ítélt" emberével. Mégis, érdemes vigyázni azzal a megbélyegzéssel, hogy pesszimista. Ezek közül a jelentős pesszimista írók közül egyedül Sartre vallja magát szocialistának. Ő maga is próbálja filozófiájában valamiképpen megteremteni az egyén társadalmi felelősségét. Ezt így teszi: Az ő exisztencializmusának alapja, hogy a lét megelőzi a lényeget. Mivel isten nincs, az élőlény, akire ez vonatkozhatik, egyedül az ember. Az ember nem más, mint a létezése, vagyis amit csinál magából, cselekvéseinek összege. Így az ember cselekvésével felelős önmagáért, ezzel azonban az emberiségért is. Az ember ugyanis nem választhatja önmaga számára a jót, ha az nem jó egyben az emberiségnek is. Mivel isten nincs, az ember teljesen szabadnak született, sem törvények, sem értékek nem köthetik, csak saját magának felel a tetteiért, nem kérdezték, hogy akar-e élni, csak él és így „szabadságra van ítélve". — Ezzel a gondolatmenettel próbálja biztosítani Sartre az emberi szabadságot egyrészt és a társadalmi felelősséget másrészt. De hogy áll a dolog a többi pesszimista drámaíróval? Sommásan ítéljük el őket? Előbb gondolkozzunk egy kicsit. Nézzük meg, kik azok a nyugati drámaírók, akik egyértelműen, következetesen — optimisták. Két csoport van: az egyik a katolikusok, élükön a francia Claudellal és az angol Eliot-tal, a másik a kispolgári jellegű, írásaik tartalmában és formájában szolíd, középfokú, közepesen realista írók. Meglepő módon kiderül, hogy a nagy pesszimista írókkal szemben éppen ezek képviselik a reakciós irodalmi felfogást. Mert míg ezek a nagy pesszimisták mindegyike atheista és újra és újra hangot ad a társadalmi igazságtalanságoknak és pesszimistává éppen azért lesz, mert társadalma válságát igen mélynek és — hiszen nem kommunista — megoldhatatlannak látja. Ezért ábrázolja sokszor ilyen katharzis nélküli kimenetellel a konfliktusait. Ezzel szemben a katolikus optimisták, akik azt hirdetik, hogy isten nélkül nem élhet meg társadalom (Claudel: La Ville), hogy a munkásosztálynak nyugalmat és biztonságot csak Szent Péter egyháza adhat (Eliot: The Rock), ők hisznek a kapitalizmusban. Ugyanúgy a nyárspolgári írók, akik felvetik a maguk kis konfliktusait, aztán a végén megoldják, optimisták, mert hisznek benne, hogy komolyabb bajok azért ebben a polgári világban nincsenek. Mégis — és ez az elgondolkoztató — egész a legutóbbi időkig színházainkban sokkal könnyebben kerülhetett színre egy De Filippo, vagy Gibson és társaik, mint O'Neill, Williams, Ionesco, vagy mások. Engedjék meg, hogy ezzel kapcsolatban hadd emlékeztessek Engelsnek arra a levelére, amelyet 1885-ben írt Minna Kautskyhoz. Azt írja ebben a levélben: „A mi viszonyaink között a regény túlnyomóan polgári, tehát nem közvetlenül hozzánk tartozó körökből való olvasóhoz szól s így nézetem szerint a szocialista irányregény is teljesen eleget tesz a hivatásának, ha a valóságos viszonyok hű rajzával a róluk általánosan elterjedt, hagyományos ábrándokat szétszakítja, a polgári világ optimizmusát megingatja, a kételyt a fennálló rend örökkévalóságában elkerülhetetlenné teszi, még ha nem nyújt is közvetlen megoldást, sőt esetleg nem is foglal tüntetően állást." Tudom, hogy a mi viszonyaink között már másképpen fest a helyzet, de ne felejtsük el, Engels nem polgári íróról, hanem szocialista irányregényről beszél.

Természetesen nálunk a helyzet más. A történelmi képe az elmúlt fél évszázadnak, nem a szocialista országokban és nem a népben kell, hogy nyugtalanságot támasszon. De azért valljuk be, a mi optimizmusunk a drámában gyakran elég felszínes és mechanikus. Azért akárhogy is, egy gigászi küzdelem folyik, amelyben könnyek, gyász, szenvedések, félelmek szorongattak és időnként fenyegetnek is. Hogy szól a szép mondat? „A harcosok nemcsak a győzelmeikre büszkék, hanem azokra a sebekre is, amelyeket harc közben kaptak". A mi győzelmi örömünk egy kissé még egysíkú. Egyre több jele mutatkozik annak, hogy a színházi közönség nyugaton is, kezdi unni a nagyok nyomán divatossá, modorossá lett sötétséget, amelyben az élet folyton olyan mint egy koncentrációs tábor. A másik oldalon mi már talán túl vagyunk azon, hogy az életet úgy ábrázoljuk, mintha csupa szombat esti kultúrház volna, de ismétlem, az ábrázolás mélységében, igényekben még messze vagyunk a lehetőségeinktől. Itt persze a színházak is segíthetnek, különösen a rendezők. Vannak jelentős modern írók, haladó írók, is, mint Brecht, akiknek egy-egy előadásával nem tudtuk mindjárt megértetni nagyságukat. A nagy modern drámaíróknak van ugyanis még egy közös vonásuk: az, hogy általában „szabálytalan" drámaírók. Legjobb műveikben is vannak részek, amelyek meghökkentőek, színpadi értelemben kisiklásnak lehet érezni. És mégis... Amellett szinte minden darabjuk más. Színpadra vitelükhöz tehát „szabálytalan" rendezők kellene. Olyanok, akik nem saját drmaturgiai, színpadi dogmáikból, szabványaikból indulnak ki, hanem a műből, akármilyen szokatlan vagy „szabálytalan" legyen is az. Vagy olyan színházi atmoszféra kell, amelyben ez a „szabálytalanság" mintegy természetes, de legalábbis bátran és magabiztosan megszokott állapot. Mindenesetre nagyszerű példa, hogy honnan hová segített felemelni a francia drámát Copeau, Jouvet, Dullin, Baty és a Pitoeffek rendezői és igazgatói tevékenysége.

Külön tanulmányt igényelne a modern dráma nyelve, amely felszabadította a dialógustechnikát sok kétségbevonhatatlannak hitt dogmától, de ez már másik téma.

Ennek a túlságosan is sommás bevezetőnek végére érve, hadd mondjam el, miben látom én a modern dráma jelentőségét.

Átmeneti kor átmeneti drámairodalma magas színvonallal és nagyon határozott sajátos jegyekkel. Ha visszanézünk egy kicsit, több évszázadig kell elmennünk, amíg ilyen igénnyel, ilyen színvonalon, ilyen eleven drámai pezsgést látunk. Nyugaton ez a dráma sok helyütt felemelte a színházat úriemberek szórakozóhelyéből a nagy emberi problémák közös irodalmi és művészi otthonává. Magas filozófiai igényével kiragadja a drámát az egyedi élet apró bonyodalmaiból és mint Shakespeare és a görögök korában a végső kérdések keresésének szenteli. A színpadi formát teljesen megújította és drámai kifejezés skálájának eddig példátlan sokféleségét teremtette meg. Társadalmi veszélye, hogy kivéve néhányat, elsősorban a kommunista írókat (Brecht), a végső történelmi harcban nem mindig találja meg a helyét, emberszeretete pesszimizmusba hanyatlik és ez nem segíti az általuk szeretett győzelemre érdemeseknek sorsát. Színházi veszélye, hogy részben ezért, részben absztraháló hajlamai miatt, részben bonyolultabb kifejezésformáinak szélsőségei miatt könnyen elszakadhat a nézőitől. Látnivalóan a problémák ugyanazok, mint a képzőművészetben és a zenében. Nálunk a távlat sokkal biztatóbb. A modern színház kialakulásában — a huszas években — igen nagy szerepet játszottak a kommunista színházi emberek. És nemcsak Németországban, hanem elsősorban a Szovjetunióban, ahol a mesteren túllépni törekvő Sztanyiszlavszkij-tanítványok, Tajrov, de elsősorban Mayerhold, az új szovjet színházat a nemzetközi érdeklődés középpontjába juttatták és kezdték megtermékenyíteni nemcsak a világ színházművészetét, de a szovjet drámát is. (Majakovszkij). Ők a modern színház kialakulását forradalmi mondanivalójukkal kapcsolták össze, de munkájuk természetes folytatása az ismert körülmények miatt egy időre megszakadt. Ez a kiesés nagyon hiányzik, mert magas színvonalú művészetük eszmeiségével a világ egész színházi és drámai fejlődésére további befolyást gyakorolhattak volna. A magyar színházban a dráma a két háború között — egy-két kísérletet (Karinthy) nem számítva — főleg a századvégi francia szalon-színmű vagy az újromantika (Molnár, Heltai), vagy az ugyancsak századvégi német színpadi naturalizmus (Móricz) hatása alatt állt. Így a modern dráma kialakulásának csak kezdetén tart, de éppen azzal, hogy kezd rátalálni az útra, éppen azzal kezdi magáravonni mind az irodalom, mind a közönség figyelmét. Ha elvi biztonságát, realista érzékét, a fejlődésbe vetett hitét párosítani tudja a már csúcson lévők irodalmi igényével és formai találékonyságával, az átmeneti kor átmeneti drámája egy nagy színházi fellendülés nagyarányú előkészítője lehet.

Dunántúli színházi élet

VESZPRÉM — DÉVÉNYI RÓBERT: VIDÉKIEK

Elismerés illet minden mai magyar színházat, amely vállalkozik a bába szerepére az új magyar dráma bölcsőjénél, ha az újszülött csak valamivel több is, mint halvaszületett. Dunántúl legfiatalabb színháza, a Veszprém megyei Petőfi Színház számára már csak azért is nehéz e bábáskodás, hiszen saját léte szükségességének igazolásával, s a színházi kultúra meggyökereztetésével együtt kell végeznie; ráadásul kis létszámmal, csak prózára berendezkedve, lemondva a muzsika és a tánc (a mai színházi dekonjunktúra idején cseppet sem lebecsülendő) közönségcsalogató eszközeiről.

Igaz, hogy e mostani, második évad elején kitűnő erőkkel (hat Jászai-díjassal) gazdagodott a veszprémi társulat; Lendvay Ferenc igazgató személyében pedig nemcsak elismert rendezőt, hanem szuggesztív szellemi organizátort is kapott. Mégis, nem csekély a kockázat elsőként színre vinni egy eddig ismeretlen, fiatal magyar szerző művét — Miller, Achard, Piscator, Gibson, G. B. Shaw, Tennesse Williams művei mellett. Veszprémben vállalták a kockázatot s novemberben műsorra tűzték Dévényi Róbert *Vidékiek* című drámáját, amelynek kézirata évekig kallódott pesti dramaturgok fiókjaiban.

Az 1956-os ellenforradalom a maga tragikumával termékenyítőleg hatott az új magyar drámairodalomra. Úgy is mondhatnánk: kifinomította, fogékonnyá tette a drámaírók ideg-antennáit a mélyebb, a nem-csinált konfliktusok felfogására. Ugyanezt mondhatjuk el Dévényiről; bár őt elsősorban nem az ellenforradalom, hanem az előzmények érdeklik.

Hőse fiatal tanár, aki egy böröndnyi könyvvel, friss diplomával a zsebében, szívében pedig — nem, nem lelkendező idealizmussal! —, csak puritán dolgozni-akarással, modern erkölcsi felfogással, egészséges életigenléssel érkezik a kisvárosi gimnáziumba. Éppen e rokonszenves belső tartása folytán kerül összeütközésbe feletteseivel, a helyi hatalmaskodókkal, kiskirályokkal, akik „vonalas", bigott ál-pártosságukkal leplezik önzésüket, légkört-fagyasztó individualizmusukat. Ezt használja ki az ellenforradalom: zászlójára tűzi a haladó indítású, a hatalom torz meghamisítóival szembeszegülő, de az ellenforradalomhoz semmi-köze Csépán Imre nevét. Ami történik, szükségszerűen az ellenforradalomba torkollik; pontosabban annak mások által kavart örvénye vonzza-húzza a mélybe. Az együvé tartozók — Csépán s a tanfelügyelő — már a kitört vihar hullámai között keresik, s találják meg egymás kezét, s egyszersmind az újra-összekötő fonalat az igaz emberséggel.

Egy sereg többé-kevésbé eltalált típust sorakoztat fel darabjában Dévényi Róbert. A leghitelesebb talán Téres, a kommunista pártmunkásból cinikus, szkeptikus, hite-hagyott korhellyé csúszott tanár alakja. Meg „kisaranyos"-é, e gyámoltalan, alázatos, hatalom-félő és kisemmizett epizód-figuráé. Kevésbé találó, nem következetesen jellemezett a kiskirály igazgató; e típus leleplezésének lehetőségeit Dévényi nem tudta kellően kiaknázni. Jellemzését különösen az teszi következetlenné, hogy lánya, Babuka, cseppet sem úgy viselkedik, mint akit szigorú, látszatra-vigyázó, szektariánus családi légkörben neveltek. Csépán hiába keresi Babukában az igazi szerelmet; hiába venné természetesnek (biológiailag természetesnek!) múltját, könnyűvérűségét; a lány beszűkült ostobasága, hazudozó képmutatása, provinciális modernség-imádata — kiábrándítja.

A Vidékiek árulkodóan magán viseli a kezdő író tétova, suta mozdulatát. Eddigi kritikusai általában eszmei, szerkezeti és műfaji zilálságát vetették szemére. (Jellemző, hogy a színház is hol „drámának", hol meg „színműnek" ígérte a valóban meghatározhatatlan műfajú darabot.) Dévényi a fent vázolt alapvető drámai konfliktusba belekeveri a vidékiesség problematikáját; szinte úgy tűnik, hogy első művében — mert szót kapott — mindent el akar mondani, mindent bele kíván sűríteni. A két problémakör — a provincializmus (ti. az életforma provincializmusa!) meg a dogmatikus hatalmaskodás összeütközése a becsületes, munkálkodó emberiességgel — a valóság mélyebb szféráiban csakugyan összefügg egymással. Csakhogy Dévényi ezt a dialektikus összefüggést nem tudta felszínre hozni, megmutatni. Ugyanakkor a szerelmi szál vékony és szinte felesleges a cselekmény egésze szempontjából. Az utolsó

néhány mondatban pedig (ez afféle „vörös farok", „szocialista tiráda") kénytelen *kimondani* Dévényi azt, amit sugallni az egész dráma gyengének bizonyul.

Talán nem tűnik indiszkréciónak, ha egy, a szerzővel a bemutató előtt folytatott beszélgetésre hivatkozom. Azt mondta: „Hogy siker lesz-e, nem tudom. De hogy botrány lesz, az biztos." — Nos, nem lett botrány. A Vidékiek korántsem robbant úgy, ahogy előre képzelték. Ennek persze az az oka, hogy ma már nyíltan lehet, szabad, sőt kell is bírálni azokat a jelenségeket — a személyi kultusz idején elkövetett hibákat —, amelyeket Dévényi célba vesz. A botrány elmaradása végső soron közéletünk egészséges fejlődésére vet fényt; az élet ma — kis, vidéki városkákban is — Jevtusenko igazát húzza alá: nem kell különleges bátorság az igazság kimondásához.

A Vidékieket a Veszprém megyei Petőfi Színház a lehető legelfogadhatóbban interpretálta, Bencze Zsuzsa rendező eredeti felfogásában. Az alakítások közül kiemelkedik Bicskey Károlyé, aki Téres tanár íróilag is jól megformált, a színész számára hálás szerepet jelentő alakját eleveníti meg. Buss Gyula sokszínű alakításában kel életre a darab központi, egyébként nem könnyű, meglehetősen bonyolult (sem nem naiv, sem nem sematikus, mégis tiszta erkölcsű) alakja, Csépán. Figyelemre méltó még Fogarassy Mária, Cseresnyés Rózsa, Kenderesi Tibor, Kulcsár Imre és Basa György játéka.

A Vidékiek bemutatásával aligha gazdagította halhatatlan művel irodalmunkat a Veszprém megyei Petőfi Színház. Egyet azonban kétségkívül bebizonyított. Egy kicsiny és korlátozott lehetőségekkel rendelkező vidéki színház — kezdő, fiatal színház is! — sikerrel vállalkozhatik arra, hogy az új magyar dráma kialakulásának útját egyengesse.

Koncz István

GYŐR — DANEK: A HÁZASSÁGSZÉDELGŐ ESKÜVŐJE

Egyetlen bemutató alapján lemérni egy színház művészi munkáját: lehetetlen és igaztalan tett. Hiszen ebben sok minden egyéb körülmény is közrejátszik. És minden színház életében egyaránt előfordul sikeresebb vagy kevésbé sikerült bemutató. Viszont az is igaz, hogy a színházlátogató a *darabot* nézi, a tudtán és ismeretkörén kívüleső dolgok nem érdeklik. S a közönségnek van igaza. A színház célja és feladata: olyan alkotásokat bemutatni, amelyek hozzájárulnak a tudat- és ízlésformálás, a művelődés nagy munkájához, az egész emberiség igazi értékeit álmodják és varázsolják színpadra minden korban a kor szelleméhez megfelelően.

A Győri Kisfaludy Színház ez évi harmadik bemutatóját azért vártuk érdeklődéssel, mert az elmúlt színházi évadok mindegyike tartogatott a csehszlovák drámairodalom alkotásaiból olyan meglepetéseket — Kohut és Karvaš darabjait —, amelyek ténylegesen igazi művészi élményt, izgalmas drámát nyújtottak és modern színjátszást követeltek. Akár az *Ilyen nagy szerelem*, akár az *Éjféli mise* vagy az *Augusztusi vasárnap* előadására gondoltunk, emlékezetes színházi esték jutnak eszünkbe. Ezek a darabok a brechti vagy csehovi út lehetőségeit bontogatták, s modern dramaturgiai eszközökkel a *morális kérdéseket* országhatárokon túllépő igénnyel vetették fel. E művek az emberi állásfoglalás, a szocialista erkölcs időszerű kérdéseire igyekeztek választ adni.

Erre vártunk Oldřich Daňek: *A házasságszédelgő esküvőjének* megtekintésekor is. De amilyen nagy örömet és sikert jelentett Kohut és Karvaš darabja, akkora csalódást okozott a *Házasságszédelgő esküvője*.

Miért?

A szerző szándéka nemes: azt akarja a vígjáték eszközeivel bizonyítani, hogy a társadalom alakító hatása, az emberi becsületesség még a régi hibákat is képes kitörölni az emberből, hogy az együttéléshez megértés, egymás iránti bizalom és őszinteség szükséges. A szándék azonban nem mentheti a megvalósítást. Igaz, Oldřich Daňek modern szerző, akinek számos alkotását ismeri a csehszlovák közönség, mi is láthattuk egy-két filmjét, igaz az is, hogy legfőbb céljának a ma kérdéseire adandó válaszadást tartja, nem fél kitapogatni és kitálalni a problémákat a legőszintébb és legemberibb formában — s teszi ezt ebben a darabjában is a brechti dramaturgia eszközeivel. De éppen e túlságos közvetlenség következtében darabja szétszabadalttá, az idő felbontása következtében sokszor zavarossá, sok-sok felesleges epizód halmazává válik. Az emberi életnek annyira a részleteiben vájkál, hogy az már felesleges koloncként lóg az egész vígjátékon, a darab ritmusát, mondanivalóját, javító szándékát elszürkíti. Ugyanakkor az egész vígjáték terhét egyetlen szereplő, a házasságszédelgő Klapácsek Alois vállára rakja, s a többi szereplő ennek a narrátor-főhős-

nek a rángatására, mint valami bábfigura-halmaz jelenik meg a színpadon, tűnik el rövid ott-tartózkodás után.

E szerkesztési bizonytalanság miatt maradt adós a szerző mindazzal, ami benne rejlett a témában, és ez kötötte meg mind a rendező, mind pedig a színészek kezét.

Pedig *Ondrej Rajniak*, a nyitrai területi színház rendezőjét, munkáját jól ismeri a közönség. Nem most bizonyította be — most nem is volt rá lehetősége, talán kedve sem — képességeit. Hiszen tavalyi vendégrendezése, Karvaš: Éjféli miséje színházi körökben komoly figyelmet keltett. Daňek darabjával azonban ő sem tudott mit kezdeni. Az első képeknél még látszik az akarás ereje és lendülete, de ahogy egyre érdektelenebbül folyik a cselekmény, úgy fárad bele a munkába.

Ugyanez mondható el a színészek játékáról is. A címszerepet alakító *Kun Vilmos* küszködik a szereppel. A darabban percenként történő váltások nem tették lehetővé, hogy jó színészi képességeinek összes árnyalatát kibonthassa. *Máriáss Józsefet* a figura megformálásában a darab szövegének gyengeségei korlátozzák, s Fess Dolfi alakja így minden színészi igyekezet ellenére egy vértelen, „idős huligán" érzetét kelti. A legjobban megírt alakok a pillanatokra felvillanó szereplők egyikében-másikában találhatók. Őket *Erdélyi Ila, Demjén Gyöngyvér*, és *ifj. Kőmíves Sándor* formálta meg jól.

A győri ősbemutató, amelynek minden bizonnyal az volt a célja, hogy a csehszlovák drámairodalmat reprezentálja hazánkban és tovább mélyítse azt a gyümölcsöző és jó kapcsolatot, amely a győri és a nyitrai színház közt évek óta létezik, Daňek: A házasságszédelgő esküvője című vígjátékával nem szolgálta a két nép kulturális cseréjének okos és komoly célját. De nem szolgálta a győri színház művészi célkitűzéseit sem. Ez a prózai társulat nagy és értékes művek bemutatására méltó erőkkel rendelkezik. A színház művészeti vezetésének olyan feladatokat kellene rájuk bízni, amelyek ambíciót adnak, amelyek igazi és művészi alakításokra késztetik a Kisfaludy Színház művészeit.

Z. Szabó László

KAPOSVÁR — DUNAI FERENC: A NADRÁG

Azt hiszem fölösleges szószaporításként hatna bevezetőül Dunai Ferencről, *A nadrág* című, nemrég bemutatott komédia szerzőjéről beszélni. Fiatal író első darabját láttuk — a találkozás alkalma kivételes —, térjünk el tehát a szokványtól ezúttal, már csak azért is, mert az író még olyan ifjú, hogy életrajza elfér nyolc-tíz sorban. Meg aztán a bemutatott darab, az estéről estére megújuló siker egyébként is meggyőzően beszél önmagáért; beszél a szerzőről is, aki nemhiába akart — saját bevallása szerint „már egész kicsi korától" kezdve — író lenni.

Dunai Ferenc vérbő komédiájával, amely vaskos burleszkszituációra épül, megnyerte vígszínházi közönsége után a tartalmas nevettetésért oly hálás kaposvári közönséget is. Bár ismerjük el, hogy a komédia görbe tükrében nemcsak a felvonultatott hősöknek kellett pellengérre állniuk, hanem időnként nekünk is, mert a szerző gonddal kiválasztott hősei általánosan meglevő fogyatékosságaink, hibáink hordozói egyúttal. Jóllehet ami a komédia nem éppen finoman csomagolt társadalmi mondanivalóját illeti, szívesen hinnénk, hogy *A nadrág* hősei kivételesen egyedi eset szereplői csupán...

Komoly ígéretnek könyvelhetjük el ezt a nagy színpadismerettel mégis könnyedén fölépített és tanítva nevettető komédiát. Azt is följegyezhetjük, hogy mai témájú komédiáink között *A nadrág* jelentős helyet foglal el. S külön erénye az írónak, hogy nem tetszeleg a felülről való moralizálás ellenszenves pózában, leleplez, de ezentúl még csak jelét sem mutatja annak, hogy lelkiismeretünket illúziókba igyekszik ringatni olyan megoldással, hogy „minden jó, ha a vége jó".

Az úgynevezett „vég" itt azzal bocsát útunkra a színházi est után, hogy van, lesz folytatás. És ha alaposan belegondolunk, inkább hétköznapjainkban várhatjuk ezt a folytatást, mint színpadon. Bár nem lehetetlen, hogy Dunai a színpadi folytatásra is vállalkozik legközelebb. De mert ebben a komédiában nagyon tisztes szándékról tett tanúbizonyságot, nem valószínű, hogy elébe vágna annak a folyamatnak, amelyben sajátunkká kell hogy váljanak az annyiszor emlegetett szocialista ember vonásai.

Régen mulattunk olyan jól, mint *A nadrág* bemutatóján. Az író tehetségén túl köszönhető ez a komédia rendezőjének, *Sallós Gábor*nak és a darab valahány szereplőjének. Hadd szóljunk arról is, hogy sem a rendező, sem pedig a színészek feladata nem volt könnyű. Már maga az írói intenció sem szokvány: *nem én büntetek, a kö-*

zönség ítéljen! A tolmácsolásban gyorsan pergő, a hatásokat nagyon átgondoltan fokozó dinamikára volt szükség, s ezt meg is teremtette a kitűnő rendezés. *Tarr Béla* hangulatos díszletképe méltó keretéül szolgált a végig mértékkel komédiázó szereplők játékának.

Fillár István Radó igazgatója a jellemző vonásokat kiemelő részletrajz ellenére is egységes. Ez az ember a legsommázottabb karikatúrája — ha úgy tetszik — napontkénti „bűneinknek". Humortól pezsgő, könnyed és friss játékával *Szlonka Márta* lepett meg Berta szerepében. *Holl János, Tóth Béla* és *Kalmár Zsóka* szintén tehetségük javával komédiáztak jól vigyázva arra, hogy a játék heve túl ne lendítse őket azon, ami a színészi játék lényege: a hiteles emberábrázoláson. Egyedül *Vándori Margit* vérszegény Soltésznéja zavarja az egyébként kitűnő együttes összehangolt játékát.

László Ibolya

PÉCS — GÁSPÁR MARGIT: HAMLETNEK NINCS IGAZA

Gáspár Margit becsületes és tiszta szándékú író. Az elképzelhető legnehezebb írói feladatra vállalkozott, olyanra, amire manapság kevesen éreznek kedvet. Drámát írt, egészen pontosan: politikai drámát írt a közelmúlt évek legkényesebb, legizgalmasabb, a legtöbb indulatot felkavaró eseményeiről, mindarról, amit röviden a személyi kultusz káros következményeinek nevezünk. Csakhogy amíg ebben a kérdésben párthatározatok egyértelmű és megnyugtató, a végérvényes lezárást jelentő megfogalmazást tudnak nyújtani, az író, aki emberi sorsokban és szituációkban gondolkodik, tovább és távolabb néz: okokat és előzményeket keres, tanulságokat von le, int és figyelmeztet...

Gáspár Margit színpadának fókuszába egy olyan családot állít, ahol az apa, Tárnok István a konstrukciós perek idején — a saját hite szerint igazságos, de végig nem gondolt — halálos ítéletet hozott korábbi barátja, Mike Gábor fölött, akivel valaha a mozgalomban együtt harcolt. Amikor nyilvánvalóvá lesz a bíró előtt tévedése, öngyilkos lesz. Ez az előzmény. A darab 1955 utolsó napjaiban játszódik. Az alapszituáció az, hogy özvegy Tárnok Istvánné fia előtt, aki szenvedélyesen szereti apját, eltitkolja férje halálának igazi körülményeit, ugyanakkor életében újra felbukkan Mike Gábor, egykori szerelme, az igazságtalanul elítélt barát. A darab innét a Hamlet-konfliktus mintájára fordul tovább: Gabi, Tárnok István zeneszerzőnek készülő fia egyrészt apja szellemének örökségével, másrészt az anyja mellett feltűnő új férfi igazságával való hadakozásában jut el a végső megnyugvásig, a szellemi-lelki tisztulásig...

Az írónő a legtisztább írói szándékkal mond ítéletet egy immár történelemmé lett korszak felett. A darabban több szemináriumra terjedő problémát vet föl, szinte minden mondata az érvek és az ellenérvek láncreakcióját válthatja ki a gondolkodni és eszmélni kívánó nézőben. Ezeket csokorba gyűjteni nem lehet e kritika feladata. Mi a szándék írói megvalósulását keressük. S itt már nem tudunk mindenben Gáspár Margitnak tapsolni.

Az írónő történelmünknek egy olyan korszakát ábrázolja, amikor az események az egész nép életét és sorsát elevenen, véresen komolyan érintették. Ugyanakkor színpadának határait nagyon szűkre szabta, csak a párt és a mozgalom harcosai mozognak előttünk, s amikor darabjában éppen a néptől elszakadó, önnön dicsőségében megmámorosodó vezetést bírálja, maga megfeledkezik arról, hogy az események és problémák szélesebb hullámgyűrűit is bemutassa. Aztán a becsületesség és a jó szándék sem mindig elég. Kétségkívül Gáspár Margit nem Shakespeare, mégcsak nem is Németh László — hogy valakihez, az élő magyar irodalom legkiválóbb drámaírójához mérjük. A papírzörgés néha bántó kellemetlenséggel hangzik Gáspár Margit színpadáról. Ami az írónő javára írható, az a drámai helyzetteremtéshez való kitűnő érzék. Figurái közül elsősorban a hozzá közelálló özvegy Tárnok Istvánnét sikerült eleven élettel színpadra állítania. Alakjainak többsége azonban ha beszélni, cselekedni kezd, tételek, történelmi igazságok illusztrációivá szürkül.

Az előadást Hont Ferenc, a magyar színpad avatott mestere rendezte sikerrel. Az előadáson megérződött nagy igyekezete, hogy a jobbára fiatal szereplőgárdával, de a korszerű színjátszás követelményeivel állítsa színpadra a darabot. A darab világos vonalvezetése, gondolatiságának érvényrejuttatása az ő érdeme. Rendezői munkájának sikere a két legjobb alakítást nyújtó színész, Koós Olga, és Iványi József játékán mérhető le. Koós Olga színes, árnyalt, érzelemgazdag figurát teremtett özvegy Tárnokné, íróilag is jól megírt alakjából. Az asszonyi melegség vonásának ki-

domborításával gazdagíthatná játékát. Iványi József (Mike Gábor) súlyos, meggondolt, erőteljes játéka is tetszett; néha kissé Ladányi Ferences megoldásain is átütött, hogy igazi, komoly színészegyéniséget látunk a színpadon mozogni. Tárnok fiát Végvári Tamás alakította. Néhány ritka pillanatot leszámítva keveset tudott kezdeni szerepével. A fekete pulóver, tétova imbolygásai a színpadon, révült-megszállott játéka sem tudták elhihetővé tenni a hamleti szerepet vállaló fiú alakját. Ambrus Edit az első felvonásban talán kissé túlkarikírozta Kalotai Lili szerepét, újbóli visszatérésekor sokkal igazabb és hitelesebb volt. Somogyi Miklós nevére (Kalotai Lili fia) egyébként ellenszenves szerepében jóleső érzéssel figyeltünk fel, vannak árnyalatai, gesztusai, van játékának jellemformáló ereje. Görög Franciska (Lia) szép és ígéretes bemutatkozást nyújtott, Gyimesi Tivadar (Sümegi Nagy Béla szerepében) a tőle megszokott biztonsággal játszott.

Tüskés Tibor

PÉCS — VICTOR HUGO: EZER FRANK JUTALOM

Tengermélységet kavaró indulatok és eget ostromló érzelmesség, izgalmas, érdekes, bonyolult élettörténetek és hosszadalmas, vontatott előadásmód, az embereket jókra és gonoszakra, angyalokra és ördögökre polarizáló szemlélet, egyfelől lángolás és lobogás, másfelől galambpihegés és idill, az életet csak a palota és a kunyhó, a gazdagok és a szegények, az erény és a bűn végleteire bontó látásmód — ez a romantika. A teljes élet, a teljes valóság összetevői közül a romantika az emocionális tényezőkre tette a hangsúlyt, s ezért az inkább intellektuális indítású korunknak ma már kicsit idegenül hat mindaz, ami a romantika kelléktárát alkotta volna. Könnyen hajlunk arra, hogy az értelem, a világosság, az ésszerűség nevében kicsit lenézzük mindazt, amit egykor a szív jogának nevében birtokba vett a művészet.

Ugyanakkor racionális érdeklődésű korunkban sem veszett ki láthatóan az emberekből a vágy, a nosztalgia, az érzelmi mozzanatok, a romantikus elemek iránt. Az érzelmi motívumokat kiszikkasztó modern művészet mintha csak még inkább felfokozta volna az emberek érdeklődését és vonzódását a pihentető kalandosság, a langyosabb hangulatok, a festőiség, a szenvedély után. Az emberben élő teljességigény talán érthetővé is teszi ezt.

Minden múlt-idézés azonban csak akkor lehet indokolt, ha abban benne rejlik a kritikai újra-értékelés lehetősége is, ha sikerül a műnek olyan rétegeit felkutatni és feltárni, amelyeknek van „korszerű" tendenciája, mondanivalója is.

Ebből a szempontból különösen szerencsés választás volt a Pécsi Nemzeti Színháztól az Ezer frank jutalom műsorra tűzése. Victor Hugo a francia romantika írófejedelmének ez a kései alkotása egyszerre igazi, vérbő romantikus játék, s egyszerre paródiája a romantikus játéknak. Victor Hugo, mint minden igazi nagy művész, egyszerre betetőzője egy kor művészetének, a romantikának, s kezdete egy újnak: művészete már magán viseli a realizmus higgadtabb, objektívebb életlátásának jegyeit is.

Amilyennek az embereket látja és láttatja, ahogy a hangsúlyt a kalandos, színes meseszövésre helyezi, ahogy az erény és bűn kettősségéről moralizál — az színtiszta romantika. De az a bátorság, amellyel a polgári társadalom képmutatását leleplezi, ahogy a társadalmi „rend" fonákját megmutatja (a tolvaj a bankárnál is becsületesebb lehet), s főként a darab fanyar-kesernyés hangulatú befejezése — már a kritikai realisták, mondjuk: egy Balzac hangjára emlékeztet. A darab gondolati tartalmát nagyszerűen megvilágító jelenet: Gédouard őrnagy, az agg zenetanár a francia forradalom indulóját játssza a zongorán, s a dallamba beleszövődik a szomszédos szobából kihallatszó árverési hiénák goromba hangja...

Dobai Vilmos, a darab pécsi rendezője ezt a kettősséget igyekezett érvényrejuttatni az előadásban. Meghatódtunk az érzelmes, szívfájdító történeten, ugyanakkor megmosolyogtuk, kinevettük ennek a történetnek minden szereplőjét. Csak egyet nem. Glapieu-t, a csavargót. A stilizált játékú, a romantikát parodizáló szereplők mellett egyedül ő áll előttünk realista egyszerűséggel és egyértelműséggel. Ő az író szócsöve, afféle XIX. századi narrátor, egyszerre résztvevője és kommentálója a cselekménynek. Színpadi beállítása is ezt a kívülállást hangsúlyozza. (De már az osztott díszletezés — Gergely István sikerült munkája —, a bársonyfüggöny mögötti festett belső függöny is a játék kettősségére hívja föl a figyelmet.) Dobai rendezői koncepciója egyszerre hű a Victor Hugo-i szándékhoz, ugyanakkor igyekszik a mai néző számára korszerű felfogásban nyújtani a darabot. Talán kisebb hűség a szöveg teljességéhez s bátrabb húzás a bőbeszédű részeken — még csak segített volna elképzelé-

sén. Ugyanakkor a játékstílus, a parodizáló hangvétel egyöntetűvé csiszolása sem megoldott mindenütt.

Az előadás nagy meglepetése Dávid Kiss Ferenc (Glapieu, a csavargó) bemutatkozása. Tehetséges és ígéretes színész. Arról persze nem tehet, hogy Victor Hugo előtt nyilvánvalóan egy idősebb színész képe lebegett, amikor a darabot írta. Dávid Kiss ezért inkább csak széles (néha csak szeles) gesztusokkal kelti életre ennek az „intellektuális tolvajnak", ennek a félig filozófus, félig csavargó Glapieu-nak az alakját. Biztos színpadi mozgása, szép orgánuma, a szerepfelfogás intelligenciája mind azt sejteti, hogy egy kitűnő és jelentős színészt láttunk.

A sitilizált, irónikus hangvételt legtisztábban és legharmónikusabban Győry Franciska (Cyprienne) és Végvári Tamás (Edgar Marc) játékában figyelhettük meg. Különösen páros jeleneteik voltak hitelesek és pontosak. Papp István (Rousseline üzletember) indokolatlan kitörései, különösen a negyedik felvonásban, rontották egyébként súlyos és markáns, erőteljes és karakterisztikus játékát. Hegyi Péter Carral báró alakjában főként a jovális ember vonásait hangsúlyozta, de a figura hangulatváltásait is hitelesen keltette életre. A kisebb szerepekben Takács Margit, Dobák Lajos, Somogyi Miklós, Upor Péter és Faludi László neve keltett figyelmet. Czimer József fordítása árnyalatokban gazdag és szellemes. Egy-egy sora petárdaként robban, máskor egy szimpla „minő"-vel is pontosan célba talál.

... Carral báró a darabban ezer frank jutalmat ígér annak (innét a darab címe), aki megtalálja elveszett (vagy ellopott?) pénzét. A Pécsi Nemzeti Színház művészei, akik felfedezték és nálunk először vitték sikerre Victor Hugonak ezt az elfeledett remekművét — a közönség érdeklődő szeretetét és figyelmét érdemlik meg.

T. T.

PÉCS — BALETT-EST, 1963.

A modern művészet újabb sikerének tapsolt a közelmúltban a Pécsi Nemzeti Színház közönsége. Eck Imre, Liszt-díjas koreográfus, a pécsi balett-együttes vezetője együttesével szokatlan produkcióra vállalkozott. Meglepetésnek számított a Couperin Etüdök korszerű megtáncolása s Wiliam Bukovy, csehszlovák zeneszerző konkrét zenéjére épült szuggesztív erejű balett-bemutató. Nem keltett csalódást Maros Rudolf Hétköznapi requiem-je sem, mely modern zenéjével és kristálytiszta érzésvilágával mindenkihez közel állt, s végül őszinte, felszabadult örömöt okozott a Rossini Nyitány ironikus, kedves előadásmódja.

Eck negyedik pécsi balett-estjének kétségtelenül a Couperin Etüdök és A parancs című kompozíciók képezték a fő részét, s határozták meg a bátor, színvonalas kísérletezés útját és szellemiségét.

Az Etüdök No. 2. talán a zeneileg művelt közönségnek okozta a legnagyobb meglepetést, hiszen a klasszikus összhangzattan alapjain álló zene Székely András összeállítása, szerkesztése és hangszerelése által modern hangzásokat is kapott, s a műre Ecke Imre korszerű, nyugtalanító balettet írt. Az Etüdök előadása a gyanakvások és fenntartások nélkül figyelő nézőre olyan hatást gyakorol, mintha Eck és Székely András összezsugorították, sűrítették volna a történelmi időt a barokktól napjainkig, s mindezt azzal érték el, hogy nem külön zenét, táncot és embert hangsúlyoztak, hanem azt az egységet, ami a gondolatban, ritmusban, színben, emberben minden időben lényeg lehet. Tehát ihletetten bekapcsolódtak arra a rezgésszámra, ami a barokk emberében és a XX. századi emberben azonos. Hangsúlyozni kell, hogy ez hajszálfinom, elképesztő játék, s megoldása csak a pécsi balett-együttes fegyelmezett és harmonikus mozgáskultúrája által vált lehetségessé. Egyetlen rossz mozdulat, korábbi indulás összeroppanthatta volna az egész produkciót. Hiszen Eck pontosan a nyugalom és a mozgás ellentétére épített, a színek, zene, az emberi érzékenység ritmusára és ellenpólusaira. Az Etüdök No. 2. bemutatásában a néző érezhette, hogy az élet őslényege, mely emberben és növényben egyaránt jelen van, áthajolhat korokon és formákon. Eck nem illusztrálta Couperin zenéjét, hanem táncosai az Etüdökben éltek, jól lehetett érzékelni a zene, tánc, ember és színek állandó kölcsönhatását, egymásba áramlását. Az Etüdök No. 2. pécsi bemutatója a nagy oldódások produkciója volt.

A balettbemutató lélegzetelállító megdöbbenését Wiliam Bukovy A parancs című darabjának bemutatója okozta. A magyar közönség, magyar színpadon nem találkozott még konkrét zenével, így a megelőző feszült várakozásban talán több volt a szenzáció-imádat, mint a műnek kijáró puritán tisztelet. Vitathatatlan tény, hogy Wiliam Bukovy becsületes és színvonalas munkát végzett. Zenei műveknél még a

szocialista realizmus túlzott hangsúlyozása idején sem szokták számonkérni a közérthetőséget, funkciót, szükségszerűséget, realizmust; Wiliam Bukovy zenéjéről most mégis el kell mondanunk, hogy funkcionális mű, minden elképesztő hanghatásával, zörejével egyetlen igaz eszmét szolgál, a lelkiismeret felébresztését, s e zene építése és fokozatai, talán éppen élénk színei miatt, mindenki számára jól követhetők. Zenéjére még azt sem mondanám, hogy absztrakt, mint ahogy bizonyos képekkel és szobrokkal kapcsolatban sem merném nyugodtan használni ezt a kifejezést. Nem érzem még lényegkeresésében sem elvonatkoztatottnak, mert XX. századi világunkban ezek a hangok, ezek a zörejek, hangulatok, félelmek jelen vannak, ha fémszerűen, idegen testként is épültek be hétköznapjainkba.

Eck Imre koreográfiája és egyszerű színpadképe külön erővel hangsúlyozza a lélektani drámát, melyet a művészek a mozdulatok formaszintjére transzponáltak. A színpadra belógó reflektoroknak a világításon kívül (lehet, hogy Eck szándéka nélkül) funkciójuk van, mivel gépi, éteri, a realitásoktól elszakadt szellem asszociációit keltik. Kár, hogy Eck a tételek közötti csendet nem szürkítette el valamilyen jellegtelen zenével vagy hanghatással, mert a feszültséget minden tételszünetben megbontotta a csoszogás és a köhögés. A tételek erőteljes fokozása és ejtése azonban így is helyreállította a feszültséget.

Külön fejezetet szentelhetnénk a szereplőknek, akik nemcsak mozgáskultúrájukkal káprázlatták el a közönséget, hanem tudatos, átérzett figura-teremtésükkel, nagyszerű arcjátékukkal, mely a legjobb színészi teljesítményekkel is vetekszik. Kiemelkedő teljesítményt nyújtott Stimácz Gabriella (a pilóta lelkiismerete), Veöreös Boldizsár, a „hirosimai" pilóta, Árva Eszter és Végvári Zsuzsa a Hétköznapi requiemben, Esztergályos Cecilia a Nyitányban, Bretus Mária, Tóth Sándor és Csifó Ferenc minden megjelenésük alkalmával. Felfigyeltünk még Handel Edit, Rónay Márta és Fodor Antal kulturált, szép mozgására.

Elismeréssel kell beszélnünk Sándor János karmester szerepléséről, aki a sokrétű, nehéz balettzenét kitűnően vezényelte, s Gombár Judit jelmezeiről, melyek célszerűek és hatásosak voltak.

Bertha Bulcsu

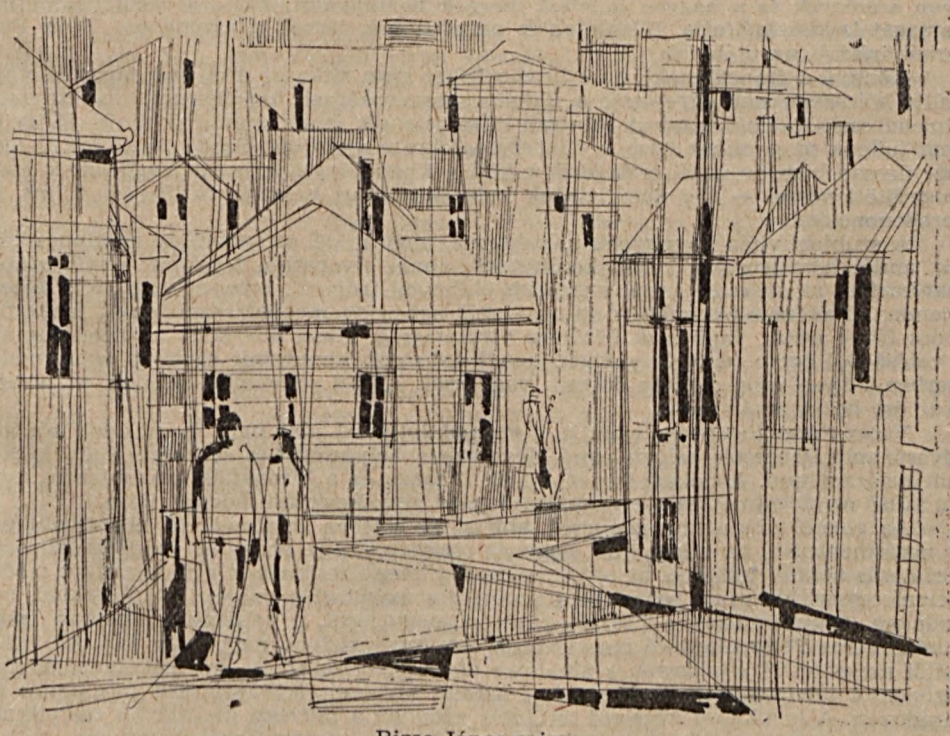

Bizse János rajza

Veres Péter: Olvasónapló

A kötet Veres Péternek főleg az utóbbi négy-öt év során folyóiratokban, napilapokban megjelent nem szépirodalmi jellegű írásait foglalja magában. Műfajukat nehéz meghatározni, maga az író nem tartja őket sem tanulmányoknak, sem kritikáknak, hanem csupán reflexióknak, szellemi kalandozásoknak. A reflexió megjelölést szubjektivitásuk, a kalandozást pedig a széles, változatos tárgykör, s a megjelölt témákon belül a gondolatok szabad csapongása indokolja. A széles tárgykörön a könnyebb tájékozódás érdekében azzal igyekezett segíteni a szerkesztés, hogy a hatvan egynéhány kisebb-nagyob írást négy ciklusra osztotta (Irodalmi szabadgondolatok; Írók, művek, emberek; A történelem olvasása közben; Egy lélegzetre). Az első ciklusba bekerült néhány nem szorosan olvasás-élményhez kapcsolódó vitacikk is, de a többi írás tárgyköre sem speciálisan irodalmi, probléma-felvetésük legtöbbször szélesebb társadalmi érvényű.

A reflexiók egy része még első megjelenésekor vitát kavart, mások már folyó vitákba kapcsolódtak bele, melyek közül néhány még ma sem zárult le. Teljes igényű összegezésre ezért a kötet még nem ad lehetőséget, s még a tárgyilagos részletmegállapításokat is nagyon megnehezíti a kötetből áradó szubjektivitás. Személyes megállapításokról nehéz objektívan írni az értetlenség veszélye nélkül. Paradoxonokról rideg logikával szólni éppoly illetlenség, mint tréfára gorombasággal felelni.

A szubjektivitás veszedelmes fegyver: csak a nagyon erősek és a nagyon gyengék, a nagyon okosak és a nagyon buták, a zsenik és a zseniális szélhámosok, a nagyon szerények és a nagyon önteltek mernek hozzányúlni. Aki fegyverül használja, önmagát is kiszolgáltatja. Ellentétek és paradoxonok járnak a nyomában. Veres Péternél inkább az utóbbiak.

Könnyű a franciáknak! Az ő közéletükben nem ritka az érett kor tapasztalatok szülte bölcsességének egyesülése a fiatalos szertelenséggel, őszinteséggel, merész szókimondással. Nálunk azonban ez olyan ritka jelenség, hogy amikor feltűnik, jó ideig nem tudunk magunkhoz térni a meglepetés okozta ájulatból. Szabó Dezső körül ma már (lassan húsz év után) oszladozik a köd, s Kosztolányinak ismét megjelentek összegyűjtött versei —, de nem lettünk még filozófikus nemzet: hadilábon állunk a paradoxonokkal.

A szubjektivitás legnagyobb paradoxona, hogy minél világosabban megmutatkozik, annál homályosabb, minél konkrétabb, annál elvontabb. Másként: minél szubjektívabbak az ítéletek, annál nehezebb eldönteni írójáról: bölcs-e, vagy csak fenegyerek. Minél szubjektívabb a stílus, annál nehezebb meghatározni: szent meggyőződés fűti-e íróját, vagy csak feltűnési viszketegség. Minél szélesebb területet fog át a valóságból egyre szubjektívabban, annál nehezebb kimutatni: egyetlen okos rendszerben látja-e írója a világ dolgait, vagy csak szereti mindenbe beleütni az orrát, akár ért hozzá, akár nem.

Veres Péter tudatosan vállalja a szubjektivitással járó nagy kockázatot, sőt az Olvasónapló *Bevezetés helyett* című előszavában helyességét és szükségességét igyekszik bebizonyítani. A dolgok logikája szerint maga ez a bizonyítás is szubjektív, pedig külső megfogalmazásában valóságos logikai következtetési láncnak tűnik.

Az előszó gondolatmenete csak abban az esetben értelmezhető ellentmondás- és ugrásmentesen, ha elfogadjuk, hogy az őszinteség, egy érzés- és gondolattartalom korlátozás nélküli feltárása az objektív igazság megközelítésének a tudományos módszerrel egyenértékű útja lehet. Ez a szubjektív magatartás művészi alkotásoknál, az irodalom területén főleg a lírában gyakran megvalósul, a kritikában azonban igen ritkán. Veres Péter alapvető paradoxonja úgy fogalmazható meg, hogy írói, sőt lírai költői magatartást általánosít, s alkalmaz olyan területeken is, amelyek tudományos nézőpontot igényelnének. Szépirodalmi alkotás esetében természetesen megszűnik a paradoxon. A kritikához közeleső területen azonban a művészi magatartás teoretikusi igénnyel — csillogó költői megoldásokat és gyenge teóriákat eredményezhet.

Az *Írók, művek, emberek* című második s az *Egy lélegzetre* című negyedik ciklus egy része foglalja magában a kötet legértékesebb írásait. Ezekben érvényesül legtöbbször az író beleérző képessége. Akár Madáchról, akár Solohovról, Royról vagy Panait Istratiról ír, nagyszerű megfigyelései mindig a művésszel s művével azonosulni tudás talaján születnek meg. Amikor erről a talajról vitatkozik, nemegyszer teoretikusokon is felülemelkedik (Madách megértéséhez, Solohov), s megállapításai irodalomtörténeti szempontból is igen értékesek. Nézőpontja sajátos realizmus, amely bizonyos írótípusok megítélésénél — sokszor teljes kongenialitás alapján — eddig ismeretlen értékek, összefüggések felismerését eredményezi. (A Bărăgan költője, Finom famíliák).

Igen tanulságosak azok az írások is, amelyekben egyéniségétől egészen távol álló írók műveit elemzi (pl. Dürrenmatt, Françoise Sagan). Ezekben már nemcsak az írót keresi, előtérbe kerülnek társadalmi eszméi, filozofálni és moralizálni kezd — egyénien és helyenként igen szellemesen, de ilyenkor érezni leginkább az autodidakta heurisztikus módszerének hátrányait is. Autodidaktaságát már az előszóban is emlegeti. Az a véleménye, hogy az autodidakta számára két lehetőség nyílik: „... vagy hasra fekszik minden és mindenki előtt, vagy újraértékeli a fele világirodalmat". Veres Pétert természete az utóbbira készteti. Az alternatíva azonban túlzottnak látszik, s a világirodalom felének újraértékelése sem történik meg. Sok konvenciótól, tudományos és művészeti babonától mentesítheti az embert az autodidaktaság, kétségkívül önállóbb gondolkodást kíván, de az önállóságnak hátrányai is vannak. S amikor az író csak az előnyöket hangsúlyozza (s az eredmény nem igazolja), azt a gyanút kelti, mintha szükségből formált volna erényt. Pedig Veres Péter legnagyobb erényei nem autodidaktaságából, hanem írói átérző képességéből erednek, mint fentebb erről már szó esett.

Az autodidakta heurisztikus módszer hátrányai akkor érezhetők, amikor egyéni terminológiával fejteget olyasmit, amely más megfogalmazásban már ismertnek tűnik. Amikor Dürrenmatt apropóján a realizmust boncolgatja, sok helyen mintha a lényeg és jelenség, egyes és általános filozófiai fogalmával játszana, küszködne, s a realizmus tisztázása közben kissé elmosódik a határ a különböző fokú realitások és a realizmus esztétikai fogalma között.

A realitás-igény pedig egyik legerősebb jellemvonása, csaknem minden tárgyalt kérdés során felbukkan. Sokszor olyan szemléleti alapként, amely egészségesen ellensúlyozza szubjektivitását, s azzal együtt — már említett — nagyszerű eredményekre teszi képessé. De újabb paradoxon, hogy ez a realitás-igény néha furcsa ellentétbe is kerülhet írói alapállásával: elnyomja azt, és érzéketlenné teszi bizonyos művészeti jelenségek iránt. Mintha a ténytisztelet (amely elismerésre méltó közös alapja *A történelem olvasása közben* ciklusnak) és a szubjektivitás átcsapna egymásba, és egy belső bizonytalansági görcsöt hozna létre. Amikor például „*A patakokban folyó vér*" című kis írást olvassuk, nehéz elképzelni, hogyan nem érti éppen *az író* a kifogásolt kép ősi költői eredetét, jogos művészi túlzását, s miért tartja ősfrázisnak, sőt ős-ostobaságnak. Ugyanígy nehéz megérteni, hogy az *Aranykor*?-ban miért kér számon az ókori és reneszánsz művészektől hidegtől kicserzett, elredvesített, megbarnult, libabőrös nimfákat. Mi maradna évezredek művészetéből ilyen szemlélet mellett?

A kötet legkritikusabb ciklusa mindjárt az első, az *Irodalmi szabadgondolatok*. Az író legszemélyesebb töprengései, vívódásai, műhelyproblémái tárulnak fel, égető művészeti, társadalmi kérdésekhez szól hozzá őszintén, kertelés nélkül, nemes indulattal. A *Parasztábrázolás* című vitacikkben így vall céljáról: „... amíg élek ... szolgálni szeretnék." Segítő szándékát, állandó jelenközpontúságát nemcsak ez a cikk, hanem a kötet legtöbb írása közvetlenül bizonyítja. Akármilyen távoli múltba vezetik olvasmányai, a jelen kérdéseire keres bennük feleletet. A Bibliában azt a tanulságot találja: „... miként lehet retorika és publicisztika nélkül hitvallást tenni, miként lehet... propagatív szólamosság, taktikázó igazsághirdetés nélkül tanítani". A *Holt-tengeri tekercsek* olvasása közben mai irodalmi vitáink járnak az eszében, s ókori népek bukását elemezve azokat a hibákat igyekszik feltárni, amelyeket nekünk el kell kerülnünk. A példákat sokáig lehetne sorolni. Lehet, hogy tudományos szempontból egyik-másik analógiája erőltetett, nagyfokú társadalmi felelősségérzete azonban minden kétségen felül áll.

Mai közéletünk jelenségei közül az emocionalizmus áll vizsgálódásai középpontjában. Emocionalizmuson a modern ember egyre fokozódó élményéhségét érti, amely hovatovább a lélek és az értelem ürességéhez vezet. Ennek megnyilvánulásait vizs-

gálja a társadalmi élet legkülönbözőbb területein. Ez is olyan alapproblémája, amely igen sok írásában előkerül, néha a legváratlanabb helyeken. Ez jut eszébe az indiánokról, s akkor is, amikor a hanyatló Róma diadalmeneteiről olvas. *Plutarkhosz* című reflexiójában írja: „Ahol és amikor az »érdekes« elfoglalja a »szép« és az »igaz« helyét, ott és akkor társadalmi betegség kezdődik." Hangja akkor a legszenvedélyesebb, amikor a művészeti életben jelentkező emocionalizmust támadja, s ezen belül is a film, a rádió és a televízió „érdekességhajhászása" háborítja fel leginkább.

Felháborodása élénkíti stílusát, de helyenként megnehezíti éleslátását. Nézőpontja ezekben a kérdésekben is a realizmus, de a modern nagyvárosi élettől, s a ma már nemcsak nagyvárosi technikai civilizációtól minden jószándéka ellenére kissé irtózó „természetes ember" realizmusa. Veres Péter a természetben, erdőn-mezőn érzi igazán jól magát, de az emberek többségének az egyre hatalmasabbra duzzadó városokban, s a rádiós, mozis meg televíziós falukban kell kialakítania modern életét. A jelenlegi „szórakoztató ipar" értékén, s a rádió, a televízió, a film művészi színvonalán is bőven akad vitatni, bírálni és javítani való, de a „jót vagy semmit!" szigorú elve aligha visz közelebb a megoldáshoz. Az emocionalizmus kóros jelenségeiből egy egész társadalmi betegségre valót összegyűjt, de maga a „ráolvasás", meg a „beolvasás", az őszinte „odamondogatás" keveset segít. S a stílus fokozott szenvedélyessége csak növeli a gyanút, hogy az író harmadik nagy paradoxonával állunk szemben: időnként emocionalista eszközökkel harcol az emocionalizmus ellen.

A szubjektivitás nagy emocionáló erejét jól ismeri az író. Az *Esztétikai nevelés* című írásban maga fogalmazza meg: „A köznapi élet kalodájában vergődő olvasó... nem tud ellenállni a nagy egyéniségek, nagy írók, költők, művészek szubjektivitásának, függetlenül attól, hogy ennek a szubjektivitásnak mi a társadalmi és világnézeti tartalma." S ebből az is kitűnik, hogy a szubjektivitás önmagában éppúgy nem érték, mint ahogy a vele azonos abszolutizált őszinteség sem az, objektív értékét mindig a mögötte meghúzódó társadalmi, világnézeti tartalom dönti el.

A közdolgokhoz hozzászólók őszintesége, „szólásszabadsága", szubjektív különvéleményének feltárhatósága nemcsak lehetőség, hanem társadalmi igény is, ezért a kötet megjelenésének nincs szüksége „indokolásra", s a szubjektivitás sem szorul védelemre az előszóban. Az Olvasónaplóban felvetett sok kérdés ma még nyílt, lezáratlan, a viták tovább gyűrűznek. Veres Péter számos „hozzászólása" már közüggyé vált, s a kötet egészének értékét majd az dönti el, mennyiben bizonyul helyesnek az író világnézeti állásfoglalása a még vitatott kérdésekben.

„Befejezés helyett" következzék az előbb már idézett írás néhány gondolata, amely jobban illett volna a kötethez „bevezetés helyett": „Hogy tehát mikor és kinek van joga szubjektívnek lenni, és mindig mindenben első személyben szólni, az sajátos kérdés, és minden költő, író maga döntheti el, de csak a műveken keresztül harcolhatja meg. Ezen az úton, a művekben, azok társadalmi hatásában és a költő szellemi-erkölcsi, közéleti magatartásában valósul meg az a sajátos jelenség, hogy a Petőfi, Ady, József Attila szubjektivitása közüggyé emelkedik, X. Y-é pedig magánügy marad". *(Szépirodalmi)*

SZEDERKÉNYI ERVIN

Csoóri Sándor: Menekülés a magányból

Ha azt kellene megmutatnom valakinek, hogyan lehet és kell ma igényes gondolkozással szembenézni önmagunkkal — megmérni a multat, gyökeret ereszteni a mában és az emberiség jövőjéhez igazítani egyéni célokat —, szavak helyett elővenném Csoóri Sándor új kötetét, hátralapoznék az *Odaadás és elítélés*hez és ezt mondanám: „A gondolatmenetre figyelj, a kanyarokra, a megtorpanásokra, a mind magasabb, szigorúbb emelkedőkre!" Prózai ars poeticának, költői műhelygondok és gondolatok összegezésének is lehetne ezt az írást nevezni, bennem azonban erkölcsi dokumentummá nőtt. Ilyen jelzőkkel kellene beszélni róla: szerény és okos, szigorú önmagával szemben, friss és lelkesítő és úgy józan, hogy az már majdnem bölcsesség. E körbejárás helyett: az *Odaadás és elítélés* lényege Csoóri költői „munkaerkölcse": A felelősség és igényesség, ami gondolatmenetében, kérdéseiben és válaszaiban, kritikájában és elkötelezésében van. Öneszmélése útjáról ír és ennek az útnak célt és értelmet a két legfontosabb zárókő-gondolat ad: a lírát a végső kérdések válaszkényszere, a teljes odaadás és elítélés kell, hogy feszítse és örök érvényűvé emelje. És a

másik: megmutatni minden jót és kimondani a rosszat, „hogy végül jóváírhassuk". Ez a két írói feladat, melyekkel a szocialista költészet egyik útját is megjelöli, önmaga elé a legmagasabb mércét állítja. „A mindenséggel mérd magad!" józsefattilai parancs örökségének vállalása ez.

Zárszó ez a prózai vallomás, valóban a kötet záró-kapcsa. Formája más, lényege azonos a lírával. A versek mélyén, az ihlet pillanataiban is él az, amiről itt vallott. Csoóri teljesen költő, utószava hiába írja, hogy „nem is munkámról vallok, hanem ami hátterében volt és van, vagyis ami kimaradt belőle", a háttér — a gondolati reflexió —, és a líra benne azonos közeg. Verseit és gondolkozását egy alapvető erkölcsi felelősség vezeti, ezért társadalmi tett mindkettő. Ha az Írószövetség felkérésére költészetének hátterét elemzi, gondolatai akkor is végletesek és ugyanolyan nagy érzelmi töltés feszül a fegyelmezett fogalmazás mögött, mint amikor így indít egy verset:

Nem sír a madár — rikoltoz!
A lassú beszédű fákat túlkiabálja,
s arany kalapács-csőrével
szögeket ver a nyárba.

A gyantacsorgás álmos évszaka ez,
léggömb-idő,
völgyeket emelő idő.

Itt a nyári kép közvetlen realitását a fokozódó feszültség és kontrasztosság felemeli egy olyan szintre, ahol az idő is látható képzetté válik. Íme a két versszak feszesen szép emelkedése: „Nem sír a madár — rikoltoz!" Hogy körülcövekel, megragad állítmányaival. Majd egy pillanatra kiold „a lassú beszédű" fákkal, hogy az első sor hangzásképzetét továbbfeszítse, „túlkiabálja". A harmadik sorral a látomás fénybe, aranyba fordul. A „ver" a negyedik, s legkeményebb ige összefogja a látást és a hangzást az időbe dobja: „a nyárba". „A gyantacsorgás álmos évszaka ez" — oldás: visszafeleselés a „lassú beszédű" fákra és fokozás: az évszak-kép itt billen át az idő képeihez. Lassú tágulás és nyugalom: „léggömb-idő, völgyeket emelő idő" szép gondolatritmusa. Ebbe a térbe csendül bele a következő sorral az emberközel gondolat: „Nem lehet meghalni ilyenkor..."

Ez a vers-anatómia talán konkréttá teszi, hogy Csoóri versében is ugyanaz a fegyelmezett rend, belső következetesség, a tágulás, emelkedés és a személyes mondanivaló általánossága van meg, mely az *Odaadás és elítélés* gondolatait is vezette.

Mindez a kötet egészére is áll, sőt még arra is, ahogy a Menekülés a magányból versei az előző kötethez kapcsolódnak. Három zárt érzelmi témakör: az *Árnyékom ágán, A nap körhintájában* és a *Viszi a szél a fákat* ciklusok szép rendet adnak. Mintha Csoóri lírájának egymásranövő évgyűrűi lennének. Az első, az *Árnyékom ágán* visszarímel az Ördögpille magányos verdesésére, fekete színeire, de már tele van konok várakozással, valami meleg és szép csírázik a fagy, a homály mögött. Ilyen lendülő ívei, pillérei vannak e más partokra vivő lírai hídnak:

Árnyékom ágán meggy piroslik,
vadmeggy s tűnődő szerelem.

A júniusi múlandóság
metszett nagy réztáblára karcol —
Mosolyom: törvény, ezt lássátok,
súlyosabb, mint az életem.

A Nyár közelsége zárja e ciklust, de már tovább is nyit. Perzselő, tikkadt melegében a színek felerősödnek, a lágy „metszett szépséget" valami forróság önti el: a következő kör érik meg itt.

Érzelmi minőségében is, hőfokában is más *A nap körhintájában.* Árnyékkal, mosollyal átszőtt egység ez is, de a versekből eltűnik az a figyelve vergődő, rettegő várakozás, a távolról egy közeli partra kiáltó hang. Verse csupa útrahívás és elköszönés, az a hihetetlenül feszült pillanat van benne, amikor a lélek egyszerre érinti meg azt, ami volt és ami lesz. A legkerekebb, a legarányosabb ez a ciklus. Fuldoklással és egy belső szabadság, fényrejutás lélegzetvételeivel van tele. Odaadja magát a fájdalomnak, de az utolsó sorok pendülése ilyen éber, tiszta repülés:

A fák, a fák holnapra kiragyognak.
A nap körhintájába szállok, nyugtalan utas
s lesz aki nézi majd hatalmas suhanásom.

A kötet címadó versének összegző gondolatai is ebbe a mindent ölelő magasba lendülnek fel:

Jegenyék, zöld, zöld szökőkútjaim
záporozzatok tavaszt a magasba!

Viszi a szél a fákat — harmadik lírai évgyűrű. A legteljesebb, a legérettebb. A jövő felé nyílik, a még megíratlan versek lírai szövete is itt készül. Érezni, hogy megtalálta azt a magasságot, melyben szárnyalás és nyugalom van, ahonnan az élet és a szerelem tékozló szépsége arányos a halállal, a fájdalommal.

Ezeken az átlátható, nagyobb egységeken túl, ezt a lírát a költő jelrendszere, lelki gesztusainak képi rendje is szoros egységgé fűzi össze. Mintha a látható világ egy érzelmi-gondolati skálát hordozna Csoórinál. Az emelkedő, tiszta csengésű magas hangok: a szél, a fák, a sugaras nap, a hold s a csillagok, minden, ami fényes, sudár vagy szikár — a világ és az én szépségét, igazságát, meleg jóságát jelzik. A költői absztrakció ezeken szárnyal, lendül felfelé. A kő, a sár, a vér, a fagy és minden szögletes geometriát, fémes hidegséget sugalló kép a halál, a magány, a taszító rossz sötét tónusú jelei. Ez a felsorolás talán tényleg skála jellegű, ám a kivonatolt rend a versben számtalan variációt, új és új hangközöket, viszonylatok árnyalatait hordja magában. E belső rend csak keret: a lírai feszültség szüntelen változó mozgásának öntörvényű kerete.

Csoóri gondolkodó költő. Legtöbb versének magja filozófiát is hordoz, de szava személyes és tele van érzéssel. Nem verse vagy ihlete intellektuális, személyisége, mely a sorok mögött áll. Racionálisan tiszta fogalmazás és áttetsző képes beszéd tud nála egységgé lenni.

Ebből a nagyon szenvedélyes és ugyanakkor a világot az értelem fényével kutató egyéniségből szigorú és szikár szavak és mondatok kerülnek a versbe. Mindig súlyos az, amit a szavak hordoznak: a végső kérdésekkel való viaskodást a szerelem lángoszlopai, a boldogság határtalan vágyának szembeszegülését minden embertelennel. A versek javának hangja a tüzes kiáltásé, egy olyan éneké, melynek gyötrelmétől, szépségétől kicserepesedik a száj. Ettől lesz, — a kötet legszebb darabjaiban — olyan kiégett, agyag-tömörségű a versmenet. A belső tűzre figyeltetnek a sorok — a szavak, a rímek lágy csengését ösztönösen puritánná tompítja. Pedig ilyen lágy hangja is van: a szájszögletben megbújt, világot bűvölő mosolya, mint ami az *Angyalok és kikericsek*-ben, a *Merengés* csodálkozásának tiszta hangjában van, amit az *Önarckép, esőben* melegsége, vagy az *Áhítat*, a *Kínai tavasz* fehéres fantáziajátéka rejt. De hangolja ezt a húrt olyanná is, mint a *Háborús mondóka*, ahol a „Csiga-biga gyere ki" gyermekmotívuma felelget egy jajgató, magányos vízióval, s mögötte a rímek változása zenéli ezt a sírva játszó fájdalmat.

Egyik gyakori lírai mozdulata, hogy a képek hirtelen távolságváltásával él.

A teljes ég újjászületését nézem
közelről, mint a szemeid.

A *Határtalanság* e két sorában az idő és a tér tágassága és a leheletnyi közelség között lengünk. A „képlencse" egyetlen változása mekkora lelki mozdulást jelent! Ez nem a ma tudományának és művészetének hamis analógiáját, hanem azt a mindent ölelő határtalanságot sugallja e mozdulat, melyet az utószó általános értelmű mércének mond. A versgyújtotta pillanatban a költői absztrakció így tükrözi korunk térben, időben és az emberi tudatban lengő végleteit.

Vannak gyengébb, lazább versek is a kötetben? Vannak, tán kevés is a megtalált tiszta hang. Sorai sokszor bukdácsolnak, elkalandoznak? Persze. Lényeges ez? Nem, a kötet egészének, Csoóri szép új útja indulásának értéke, merészsége a fontos.

Nem hiszem, hogy a kritika mutathatna magasabb célt az *Odaadás és elítélés* gondolatainál annak a költőnek, aki a felelősséget is ilyen teljes súllyal vállalja:

elvész a föld, ha nem élhetek
boldogítóan s vakmerően.

A Menekülés a magányból versei újabb magasokra nyílnak, erre Csoóri Sándor költői erkölcse és tehetsége a bizonyíték. *(Magvető)*

FOGARASSY MIKLÓS

Kiss Dénes: PORBA RAJZOLT SZOBAFALAK

Amikor felszínesen átolvastam ezt a kötetet, igazat adtam a költő *Kiáltás* c. versének: sokalltam a lázat, s egy-egy sor „görcsös hevét". Vagyis a helyenként túlfűtött, vagy túlságos kiélezettséggel megfogalmazott indulatot és a több helyütt nem kellő őszinteséggel szóló, mesterségesnek tűnő kifejezésmódot. Mélyebbre szállva azonban ellenérzéseim feloldódtak: hiszen egy első-kötetes költő indulását figyeltem. Indulásról van itt szó, de egy bizonyos fajta megérkezésről is. Kiss Dénes egy zalai kis községből jött, ahol 1932-ben csendőrsortűz dördült, jelezve a falu szociális helyzetét és politikai felfogását. A nyugtalan természetű, ezermester apa és a kevés szavú, mindig újat kereső elmét és a mély érzelmi melegséget. Így felvértezve tette meg útját: az életet párolgó földektől az olajszagú, fémes csillogású üzemekig. Ezt az utat zarándokútnak látja, amelynek zarándokköntösét — igen jellemzően — „overall-kámzsának" nevezi. A kezdet és a három nagyüzem, ahol munkásként dolgozott, adja meg a fiatal költő valóságtalaját és biztonságérzetét:

„Csak mi tudjuk, micsoda többlet,
végig az úton szüntelenül érezni
mezítelen talpunk alatt a földet!"
(Végig az úton)

A kötet egyik jellemzője ez a jó értelemben vett mezítlábasság; a köznapi egyszerűség, a mindennapi munka megéneklése. Szóljon akár a falusi évek emlékéről, akár a városba szakadt ember gépekkel és utcákkal határolt életéről. A másik vonása: a szüntelen továbbjutás utáni törekvés, és az új típusú értelmiségi ember gondolat- és érzésvilágának villódzása. E két pólus igazolja hát a lázat és az egyszerűséget is: egy kezdő költői világ hiteles, de lírai izzású színvonalán.

Első ciklusa „őszinte monológ" a munkáséletről és környezetről. Itt a hajnalok álmosan és fáradtan indulnak, az öklök a sors „vasfogantyúját" markolják. A munka lírája ez, amelyben téma az éjszakai műszak és az üzemi baleset is. Napjaink munkásainak fáradtságát és sajátos megdicsőülését énekli. E versek játékosságát, kedvességét az biztosítja, hogy a „vidéki suttyó" költő kissé patétikusan, tágranyílt szemmel csodálja és szenvedi azt a világot, amely tulajdonképpen nem idegen számára, hiszen apja is lelkét adta a vasárnapi fehér ingben szerelt motornak. És mindenütt mondanak is valamit ezek a versek, hirdetnek valami újat — sokszor a riadó és az induló ritmusában. Ez az új problématika és mondaniakarás azonban néhol keresett, nem éppen eredeti kifejezéseket sugall — illetve ez okozza egy-egy versben a megfogalmazás mesterkéltségét.

A „Porba rajzolt szobafalak" ciklus éppen ezt az időnkénti keresettséget oldja fel. A költő alkatából következik szerelmi lírája is. A többi ciklus problématikáját itt a magánélet síkjára vetíti. Valóban szép szerelmes versek ezek. Az érzelem közérdekűségét az biztosítja, hogy a költői eszközök színvonalán kívül a józsefattilai „szövetség ez már, nem is szerelem" módjára meg is fogalmazza *Mit tudják* című versében: „az egysorsúakat is szeretem veled!" A lakás, evés gondjaival küzdő kis tanítónő és az üzemi munkahelyeken helytálló költő problémákkal terhes szerelmét festik e versek, amelyeknek sorait megszépítik (mint ahogy a szerelmet is megszépítették) a játékosság kedves ötletei, a modern lélekelemzésre emlékeztető szorongások és félelmek, valamint a gondolatok nyílt és frisshangulatú felvetése.

A harmadik ciklus, amely a „Húzzuk tovább a hálót" címet viseli, tartalmazza a legtöbb gondolati elemet. A lázadás és a büszkén vállalt sors hangjai vetélkednek ebben az intellektuális gátakkal határolt és szabályozott áradásban. Általában az ész erői győznek: a tisztaság és a rend törvényei szerint. A költő panaszkodik, hogy senki se mondta meg néki, mit kezdjen magával a sok dimenziójú életben. A ciklus egésze is igazolás arra, hogy látó szemmel jár e bonyolult világban. Kiss Dénes érti nagy tablókon belül is az egyszerű megközelítés módját *(Fellőttük, Negyedik dimenzió, Párhuzamosok találkoznak)*. Ám néhol indokolatlan a misztikus hangvétel és pányvát kéne vetni az áramlásnak! Tud életszituációkat finom képekkel felvillantani *(Ki egyedül van)*, és tudja a nálunk mindig örömmel üdvözölhető (többségében szenzuális költészetünkben valóban szükséges) filozófikus, gondolati jellegű sorokat igaz lírával feloldani:

„A szívem úgy dobog,
mint a messzi gyermekkoromban
[koppanó
dióverő botok."
(Fényavarban)

Csak arra kell vigyáznia, hogy mondanivalója (amely szinte a kötet minden darabjában helyes és elfogadható), ne lombikban szülessék, hanem a költői tehetség, ihlet és tudatosság kohójában izzék „természetessé"! Ezt a valóban tehetséget és költői tapasztalatot kívánó gyakorlatot még el kell sajátítania Kiss Dénesnek! Példaképp említeném a *Dzsesszballada* túlkompenzált sorait és kissé előkészítés nélküli fordulópontját.

Talán a fiatal íróbarátokhoz írott vers Kiss Dénes eddigi ars poétikája: a nem lírai fogalmak, a nyomorból szőtt indulatok versbe olvasztásáról szól; a gépek világába, a városi utcákba, az albérleti szobákba szakadt életformáról vall. Ugyan e vers hirdeti, hogy a költő számára „hazatalálni ma sem kell térkép" és kézfogásra nyújtja tenyerét. Valóban nem. A „Porba rajzolt szobafalak" jó térkép a további úton, és azokhoz szól, akik megszorítják Kiss Dénes tenyerét. Hibáival együtt is biztató, becsületes kezdő-kötet: reményt nyújt arra, hogy e falakat nem fújja el könnyen a szél és nem veri el a futó zápor... (Magvető)

VÁRADY GÉZA

Székely Magda:

KŐTÁBLA

Olyan tehetséges, hogy mindenképpen fel kellett figyelni folyóiratokban már megjelent, s most először összegyűjtött verseire. Fiatal költőink közül kiemelkedik fegyelmezett, szigorú, kesernyés hangjának erősségével. Meg kell keresnünk kötetében ennek a hangnak egyéni színét, mondanivalóját. Mert — amint az első kötetnél igazán nem ritka, s még csak hibának sem tartható — az egyéni hangot sokszor elfedik egy erősebb költői hatás formai jegyei. Székely Magda versein igen határozottan érződik Pilinszky János költészetének hatása. Pilinszky epigonja-e? Helyenként igen — ez a hatás azonban inkább más vonatkozásban érdekes. Néhány versében Székely Magda éppen Pilinszky stílusában alkot nagyot és maradandót. Ezekben a versekben átveszi, magáévá teszi, s ezáltal a maga költészetéhez alakítja ezt a stílust. Ez pedig azért jelentős tény, mert ha átéli, akkor túl is tudja nőni — s ezzel nemcsak Székely Magda gazdagodik, hanem az is megmutatkozik, hogy Pilinszky stílusa nem csak elszigetelt, egyetlen költészet tartamára érvényes kifejezésmód.

Székely Magda kötetének elemzésekor tehát egyrészt azokat a preformált kereteket kell szemügyre vennünk, amelyeket egyénisége erejével módosít — másrészt ennek az alakító, egyéni hangnak sajátságait. Mindkettőt, úgy látom, mondanivalójából érthetjük meg.

Pilinszky János rendkívül zárt, a monotoniáig puritán versformája egy szinte kozmikus méretű magányosság-élmény megfelelő kifejezője. Az individuum a végtelenül idegen és végtelenül ellenséges világgal szemben csak szigorúan összefogott és körülhatárolt formák között őrizheti meg integritását — s ha az élet élményének tudatosulása költői kifejezőkészség formájában jelentkezik, ennek a költészetnek formáját elsősorban a szigorúság, a romantikával szembeforduló, minden szubjektivitást törölni akaró, önálló törvények szerint kialakult keretszerűség fogja meghatározni. Az ellenséges világ által körülvett, szinte összepréselt, s ezt tudatosan megélő emberi lét nem engedhet meg magának semmi formai szabadságot — ellenkeznék ez már csak a végzetszerű kiszolgáltatottság életérzésével is. Ennek az életérzésnek, s ennek a költői attitude-nek egyik legfőbb forrása a második világháború, a fasizmus, a teljes bizonytalanság, teljes kitaszítottság felejthetetlen élménye.

A költői forma addig élő, amíg adekvát az egyszer elmondható, tágabb értelemben, történelmileg is egyszer aktuális tartalommal. Pilinszky költészetének megjelenésekor az egyetemes magányosság-élmény olyan átütő volt, hogy érthetővé és hitelessé tette a költő szubjektív magányosságát — költészetének formai szuggesztivitása így hát mindenképpen érvényes és meggyőző. Székely Magda költészetében ez a kollektív magány-érzés, az áldozatnak, a kiszolgáltatottnak életérzése nagyon hasonlít a Pilinszky versek élmény-anyagához: annyira hasonlít, hogy nagyon hasonló formában, de saját igényeinek megfelelően, egyéni hangjának erejével tud megszólalni. A Kőtábla ciklus versei erőteljes, érett, biztosan és keserűen öntudatos versek. Ilyen fajta sorai csak az igazán nagy költészet mértékével mérhetőek:

> Én minden éjjel csontmezők
> fölött virrasztok. Néma oltár.
> Mind rámmered. Nincs szigorúbb
> a megvalósult víziónál.
> Mert rámmered és kényszerít,
> s ki erre egymagam maradtam,
> szólnom kell. Semmisem segít,
> de ne maradjon kimondatlan.

Ilyen erőteljes sorokat azonban másféle verseiben ritkábban találunk. A fasizmus mártírjainak emléket állító Kőtábla sorozatban a „megvalósult vízió" kényszerítően valóságos világa él. Szubjektíven lírai verseiben, szerelmi költészetében, valószínűleg befeléfordultsága miatt, meginog a valóság és vízió biztos aránya; az előbb élettel telt forma üressé válik. Nemes Nagy Ágnes ziláltabb, mozgalmasabb képalkotásának hatását érezzük (pld. Ábrahám, Hónapok) — pedig van Székely Magdának egy igen jellegzetes qualitása, alighanem költészetének leginkább egyéni vonása: képei szigorú intellektualizmusa. Bonyolult, sokat jelentő tartalmat sűrít össze egy-egy tömör, élesen kifejező képben (pl: a levegő hártyái foszladoznak — vagy — Két évszak közül kihullott a nyár). Sok helyütt azonban ennek az érdekes és jelentős képalkotásnak még inkább csak lehetőségei érződnek. Megvalósításuk gyengébb, halványabb tónusú; valami nem engedi a színek teljes tüzét érvényesülni. Mintha félne az igazán tág és szabad hasonlatoktól (pl. a Télutó című versben), másutt a megszakíthatatlan ismétlések tompítják a képek fényét, mint az Eső című szép versben (alighanem részben Nemes Nagy Ágnes hatása alatt.) Mindenesetre csak valószínű az, hogy ezt a Pilinszky stílusában kialakult, stagnáló, zárt formát képei és hasonlatai fogják megnyitni, fellazítani.

Vívódó, zárt, és kissé lefojtott költészet ez. A tehetségen kívül még egy kiemelkedő erényéről kell feltétlenül szólanunk: igényességéről. Ebben az első kötetben alig van kihagyható sor vagy versszak; még a leggyengébbek is egy szigorú önfegyelem kívánta nívóhoz alkalmazkodnak. Nem tudhatjuk még, hogy merre és meddig vezet a költő útja: remélhetjük, hogy további jelentős alkotásokhoz. Egy azonban biztos: a költészet nehezebb útját választotta. (Magvető)

BENEY ZSUZSA

JOHN KEATS VERSEI

Amikor huszonöt esztendős korában „halkan" leszállott az árnyakhoz — („Cestius Mal vorbei *leise* zum Orkus hinab", ahogy évtizedekkel korábban Goethe óhajtotta egy római elégiájában, de kívánsága, szerencsére, nem teljesült) —, egy kétségbeesetten élnivágyó fiatalember s egy koszorús bölcs, tündöklő, érett poéta előtt nyíltak meg az alvilág kapui. A szépségek kertésze ifjan elsápadt, de pompás gyümölcsöktől roskadozó fái nem száradnak és nem romolnak soha. Vannak talán nagyobb költők, de pusztán azért nagyobbak, mert géniuszuk ki-kiröppent ebből a varázsos körből, s megvetve és kicsinyelve a kertet, idegen, távoli csúcsok felé ragadták őket nyugtalan szárnyaik. John Keats (milyen tömör e név is: a mély hang zsongásában s a magas hang elhaló sikolyában valami emlékeztet a találomra megpendített citera zengésére) azoknak a költőknek uralkodó hercege, akik nem csaponganak el a választott ideáltól, hanem lovagi hűséggel ragaszkodnak úrasszonyukhoz, a Széphez, s végső lehelletükig az ő boldog színelátásában gyönyörködnek. Micsoda távolság Baudelaire ékkövekkel kirakott, fagyasztó bálványától s milyen emberi gazdagság a poète maudit hideglelős borzongásához képest! Gyermeki bizalom, fiúi alázat s a férfi okos bámulata vegyül és forr ebben a szerelemben, s e boldog erjedés közben, mint a gyümölcs hamvas bőre alatt, a mind tökéletesebb formák védő burokjában lassan meggyűlik a lét minden édessége. De párhuzamosan az élet szeretetével s a szépség iránti rajongó csodálatával, évről évre növekszik benne a halál „intenzitása" is; már fiatalon elérkezik oda, ahova a tapasztalt, szemlélődő aggastyánok: a derű és a melankólia, a beteljesülés és búcsú határmesgyéjére, hol helyet cserél az öröm és a bánat, — fáj, ami túlságosan édes, ám vigasztaló a szenvedés, mert ikerpárja a remény. John Keats életműve nem tervszerű építmény, mint a nagy klasszikusoké; nem hág lépcsőről-lépcsőre, hanem minden munkájával újrakezd valamit, a siker, a teljesség egyre biztatóbb ígéretével. Egy kortársa (és honfitársa) mondja: „A medence összegyűjt; a forrás kiárad". Kezdetben ő is forrás volt; egy faun-kölyök szilajságával, a takarékosságnak fittyet hányva szökellt és ficánkolt erdőn és mezőn. Antik istenei — már akiket annak képzelt — tenyerükön hordták, s játszi rímein, rögtönzött miltoni tirádáin ha bőven mosolygunk is, pazarló taglejtéseiben sejtjük és előre bámuljuk a jövőt. Hogy mekkora művész már egész fiatalon, tökéletes szonettjeiből értjük: hogy ki se lépjünk a költő hazájából, Shakespeare és Milton iskolája után, e forma mestereinek szomszédságában, jóformán gyerekfővel megteremti a magáét: ha azok egy helyzet vagy érzés tömör megfogalmazásával tűnnek ki, ő lírájának legszemélyesebb ízeivel, a cél és a szándék közötti távolságnak gyakran mesterséges hangsúlyozásával s egy modern elemnek, a vágya-

kozásnak beiktatásával mélyíti el s tereli gyengéd élményeit a vég felé, mely mindig megvilágosítja és beragyogja — utólag — a vers homályos szakaszait is. Ez a váratlan fény, a lényeg szívéig hatoló lobbanás későbbi műveiben állandósul: egyenletes, meleg sugárzássá terjed, költészetének éltető Napjává nemesedik; hőt, zenét és színeket teremt, hogy a múlandóság küszöbén s a teljesülésnek immár nem zavartalan örömében, a költő közölhesse legfőbb mondanivalóját és testamentumát: a szépségnek, a lét harmóniájának boldogító és mámorító tudatát, melyben úgy megsemmisül egyéni nyomorúsága, ahogy az anya ölében elcsitul a gyermek zokogása. Végső, legérettebb alkotásai — már-már személytelenné váló, minden salaktól megtisztult, ünnepi ódái — szüreti hangjukkal s antik kórusokra emlékeztető, áradó soraikkal, melyeknek valamennyi üteme csordulásig telt leszűrt bölcsességgel és különös, ritka szavakkal, eleven cáfolatai megható sírfeliratának: „Itt nyugszik, aki vízre írta a nevét". Egyetlen kortársa, ki tehetségét s még inkább élményeinek rokonságát tekintve, méltó hozzá: Schubert, a zeneszerző. Fiatalkori műveiben s különösen 4. C-moll szimfóniájában, a zene nyelvén ugyanazt mondja el, amit Keats ódáiban, éppolyan intenzitással és páratlan hangulatteremtő erővel. Felcsendül az öröm éneke, de tüstént nyomába szegődik a bánat; a gyanútlan vidámság reggelén sötét fellegek födik el a Napot, a frissen ébredő reménység táncos ütemei megszeppennek s ijedten elcsendesednek, mikor felsír a mélabú flótaszava — „az istenek karján felnövő", görög álmokat álmodó kamasz bizakodása keveredik az új kor fiának érzelmi telítettségével, mely dallamos panaszokban keresi enyhülését, s szelíd megadással hanyatlik Természet-Szépség istenasszony ölére.

Keats nevét a romantikus nemzedék nagyjai közé jegyezték az irodalom történészei; de vajon ide sorolható-e igazán? Elvágyódása a maga korából, személyes érdekeltsége minden viszonyában, mely a tájhoz, az eszmékhez és az emberekhez fűzi, a politikai szabadság forradalmas hangú tisztelete, költői céljainak elérhetetlen távolságba helyezése, a véges és a végtelen problémájának fájó kiélezése — valóban mind romantikus alkatra és szemléletre utalnak. De ha történeti szemmel vizsgáljuk írói törekvéseit, az angol reneszánsz folytatóját és modern újrafogalmazóját kell látnunk benne; nem hiába emlegeti oly sűrűn Spenser, Shakespeare és Milton nevét, teljes szívével és lelkével hozzájuk vonzódott, s az ő művüket akarta betetőzni. Az *Endümion* sosem született volna meg Spenser *Fairy Quenje*, a *Szent Ágnes-este* és az *Izabella* Shakespeare krónikás színművei és mesés elemekkel átszőtt vígjátékai nélkül, s a *Hyperion*ban sem nehéz felismernünk a *Paradise Lost* írójának magasra ívelő becsvágyát. Egy sereg ifjúkori ódája úgy olvasható, mint Milton „pásztori" verseinek újkori változata. Még abban is hasonlít elődeihez, hogy mindez javarészt „ürügy"-költészet; de míg a *Lycidas* és társai tudatosan a késő antikvitáshoz kapcsolódnak, az ő természeti vigasságai és Pán halálát gyászoló sirámai a sokrétű modern líra felülmúlhatatlan mintaképei maradnak.

Most, amikor minden jelentős alkotását egy kötetben olvashatjuk magyarul, első gondolatunk a szeplőtlen művészé, Tóth Árpádé, akinek talán sohasem köszönhetünk annyit, mint amikor az *Ódák* fordítójáról emlékezünk. Ő mintha igazolná Blake merész és vitatható mondását: „Egy madár sem száll túlmagasra, míg a maga szárnyain száll". Sokan vagyunk, akik első ifjúságunkban az ő remeklései jóvoltából részesültünk Keats lírájának „örök örömé"-ből, s ha drága szavai felcsendülnek fülünkben, velük életünk legszebb, legmaradandóbb pillanatait ekhózza a csodálat és a hála. Nincs magyar műfordítás, Babits *Dantéját* sem véve ki, mely ilyen tökéletes ötvözetben egyesíti két mester szellemmé finomult, közös szenvedéseit és gyönyörűségeit. — A többi fordító — régiek és újak — nem méltatlanok a nagy elődhöz és úttörőhöz. A sajátos keatsi hangot egyikük sem véti el. Megható s mindenképpen lefegyverző látnunk azt a nem közönséges igyekezetet, mellyel ki-ki a legjobbat nyújtja, ami képességeitől egyáltalán telik. Kisebb hibákra, könnyen eltüntethető szeplőkre mutatnunk ott, ahol még a számos fordító nevét sem sorolhatjuk fel, igazságtalanság volna. Nem csalódtak a magyar Keatsben azok, akik már régóta várnak erre a kötetre.

RAJNAI LÁSZLÓ

Graham Greene:

A KEZDET ÉS A VÉG

Egy rendőrtiszt, valamelyik afrikai, angol gyarmaton, miután letért az anyagi becsületesség útjáról, öngyilkos lesz, mert nem tud választani a felesége és a szeretője között. Ennyi az egész.

Valóban?

Graham Greene izgalmas, fordulatos, stilisztikailag és szerkezetileg is kifogástalan regénye — *A kezdet és a vég* — tényleg nem lenne több egy ismeretlenség miatt titokzatos földrész fojtó légkörében lejátszódó szerelmi-háromszög történetnél? De hát akkor elolvasása után miért nem tudjuk Greene regényét letenni tudatunk könyvespolcának valamely eldugott sarkába? Miért bukkannak fel lapjairól mindig újabb és újabb kérdések, gondolatok? Miért lesz öngyilkos Scobie őrnagy? Miért nem hagyja ott vagy a feleségét, vagy a szeretőjét? Vagy méginkább, miért nem éli tovább kettős szerelmi életét, — melyet a világ bizonyára neki is elnézne, mint annyi másnak, — hisz látszólag semmi sem kényszeríti mégcsak választásra sem, nemhogy erre a tudatosan előkészített, jóvátehetetlen lépésre.

Látszólag. Csakhogy Graham Greene sohasem ír a látszólagosról; számára a dolgok érdekesebbik része az, ami a felszín alatt van; ezt, a dolgok lényegét, szívét keresi írásaiban — és talán egyikben sem tudatosabban, gondosabban, mint éppen ebben a regényében. (Eredeti címe: The Heart of the Matter, A dolgok lényege, szíve.) Az írónak ez a kutatási szenvedélye teszi különös emberekké a greenei hősöket, akiknek életét — gyakran — sarkított őszinteséggel komolyan vett eszmék és erkölcsi normák irányítják.

Az afrikai gyarmat korrupt bürokráciája, utálja és rágalmazza Scobie őrnagyot, aki komolyan veszi a hivatalnoki becsületességet. Greene gúnyosan mondja: legalább egyszer el kell követnie valamit ahhoz, hogy a szamárlétra rég esedékes következő fokára léphessen. És Scobie, anyagi gondoktól sarkalva, el is követi a bűnt (utána meg is kapja az előléptetést). Ez a bűn a lehető legkisebb; Scobie jelleme erősebb nála, képes arra, hogy botlását önmaga leplezze le parancsnoka előtt. Ezért ezzel nem lehet őt megzsarolni, ez nem löki a lejtőre, ez nem kezdet. Greene a kapitalizmusban talán a féktelen pénzvágyat utálja legjobban. Pedig a pénznek nincs szíve (heart), a korrupció undorító dolog, de csak azzal az emberrel kapcsolatban válik lényegessé. A pénz csábításának a scobie-i becsületesség ellent tud állni; de van valami, ami alattomosan, a becsületesség bástyáit megkerülve, jellemük gyenge pontjait kitapogatva lopódzik szívünkbe. Scobie-t „a barátság, a bizalom és a szánalom öltözetében támadta meg", és legyőzte, mielőtt a becsületnek ideje lett volna védekezni. A hős Scobie beleszeretett egy fiatal özvegyasszonyba.

Scobie őrnagy, *rendőr*tiszt, mindennél jobban vágyik a rendre, békességre. És Scobie *jó* rendőr, megvan az a képessége, hogy lássa a dolgok lényegét, képes a dolgok mélyére nézni. Látja a gyarmati bűnök felszínes, rendőri módszerekkel orvosolhatatlan hibáit, és a lehetőségek leggondosabb mérlegelése után sem képes megoldást találni saját problémáira élete válságos napjaiban. Neki kényelmes lenne, ha elhagyná a feleségét, de mi lenne a szerencsétlen asszonnyal, aki szereti őt, akinek a válás szörnyű szenvedéseket okozna. Nem tud dönteni, köti fiatalkori eskűje: „hogy mindég gondja lesz az asszony boldogságára", — és az a tudat, hogy szenvedést kellene okoznia. De nem szakíthat Helennel, tragikus sorsú, csunyácska szeretőjével sem, mert tudja, a csalódás, a társtalanság, a magány züllésbe kergetné a fiatalasszonyt (miként ez Scobie halála után be is következik). Pedig Scobie a legszívesebben egyedül élne, nem a nemi-vágy és nem a párosélet kívánása köti ezekhez az asszonyokhoz, hanem a becsületnek egy sajátosan értelmezett fogalma, melynek lényege az a greene-i gondolat: *bűn* másoknak rosszat okozni.

Scobie öngyilkos lesz. Nincs megoldás, Helen elzüllik, Scobie felesége méltatlannak bizonyul a nagy áldozatra. És itt jutottunk el a moralista Greene erkölcsi axiomájához: Az élet végtelenül bonyolult, a lényeg, mely a dolgok mélyén, a szívben rejtőzik időnként — amikor nem a jó és a rossz között kell, hanem csak két bűn között lehet választani, — megoldhatatlan feladatok elé állítja az embert.

Szerencsére kevesen vannak a Scobie őrnagyok, az emberek többségükben felszínesek, látszatsikerekre törekednek, egyszerű, problémamentes, testi kielégülésre vágynak. Verseket olvasnak és közben hazudnak, mint Wilson; vagy Scobie felesége, ez a tipikus polgárasszony, aki szabad idejében szintén verseket olvas, a Clubba jár és szenved, mert mit szólnak ahhoz az emberek, hogy a férje még mindég nem rendőrfőnök, este szerelmet hazudik Scobie-nak, — és az a borzasztó, hogy ezt ő maga is elhiszi, — szeszélye kielégítése végett kétes pénzügyi kalandba hajszolja, másnap pedig nyugodtan csókolódzik Wilsonnal. A regény legellenszenvesebb alakja ő. A hamisság megtestesítője, aki azt hiszi, a csecsebecsék teszik otthonná a lakást, a szavak képesek pótolni az érzést, a látszat alatt vége a

világnak, mögötte nincs semmi. Ez az asszony képtelen beszélni, érezni, gondolkodni. Amikor férje hűtlenségének hírére hazajön, egyenes szavak helyett mézes-mázos kedveskedést hoz magával, és a legnagyobb katolikus bűnre, a szentségtörésre kényszeríti a hivő Scobie-t. Scobie talán megmenekülhetne, ha a felesége is az ő erkölcsi normáihoz igazodna. A dolgok lényegét vizsgálva tehát oda jutottunk, hogy a bűnök a világ hamisságából erednek, a nagy emberi problémák megoldásához őszinte világ, őszinte emberek szükségesek...

TAXNER ERNŐ

Bajomi Lázár Endre:

A MAI FRANCIA IRODALOM KISTÜKRE

Csakugyan dzsungel a mai francia irodalom, ősvadon, járatlan utakkal, pompás virágokkal, titkokkal és rejtelmekkel, meglepetésekkel és csodákkal teljes. Magányos vadak sírják el benne fájdalmukat vagy örömüket, de olykor a majmok hangos csácsogása veri fel csendjét. S lakói közül oly keveset ismerünk! Ki ne követné szívesen Bajomi Lázár Endrét, aki évtizedek óta ismertetője a francia irodalomnak, kalandos vállalkozására, felfedező útjára?

1. Az első szó, melyet könyvének elolvasása után mondhatunk, az elismerésé. Ami a legmeggyőzőbb benne: az összkép, a francia irodalmi élet kavargásának ábrázolása, vagy legalábbis megéreztetése, — a kezdő fejezetek, melyekben a folyóiratok, könyvkiadók, díjak, hetilapok forgatagáról, az írók lehetőségeiről számol be. Hiszen újabban „irodalomszociográfia" is létezik, mint viszonylag fiatal tudományág, s az avatatlan olvasónak támasz és segítség az irodalom és társadalom összefüggéseinek feltárása, e könnyű tollal megírt, színes körkép. Mert hiteles mindaz, amit B. L. E. a Goncourt-díj hatásáról, az írók anyagi helyzetéről, csoportosulásairól, a mai irodalmi élet forrásairól, az ellenállás és a háború utáni művészet kapcsolódásáról ír. B. L. E. óriási anyagot dolgozott fel, nemcsak többékevésbé nálunk is ismert regényírók, költők, esszéisták munkásságáról ad hírt, hanem a magyar olvasó előtt ismeretlen neveknek gazdag sorát is felvonultatja. (Az olvasó csodálkozva s irigykedve kérdi: ezt a sok regényt, verseskönyvet, tanulmánykötetet mind végiglapozta?) Mert vannak nevek, melyeket ismerünk, sőt művek is, melyek eljutottak hozzánk, eredetiben vagy fordításban. De a modern francia próza, költészet és dráma magyarországi fordításában és recepciójában nagyok a fogyatékosságok; e kistükör kiadók, fordítók, folyóiratok ösztönzője is lehet.

Bajomi Lázár Endre nem a nagyok műveinek viszonylag részletes elemzéséből indul ki. Talán csak az egy Aragon „járt jól", akinek költészetét és prózáját, pályafutását aprólékosan ismerteti. A többiekkel olykor mostohán bánik. Minthogy könyve főként a háború utáni irodalmi termést ismerteti, csupán néhány szó esik nagy alkotókról — Mauriacról, Julien Greenről, Coletteről, olyanokról, akiknek tevékenysége meghatározóan hatott az újabb évek eszméire s irodalmi irányzataira is, s akik maradandó, immáron klasszikussá nőtt alkotásokkal jelentkeztek; eleven hatásuk akkor is több szót érdemelt volna, ha egyesek alkotói kedve a második világháború után elapadt, vagy legalábbis: a régiekhez mérhetőt nem hívott életre. B. L. E. módszere egyszerre eredményes és problematikus: elődeinél egységesebben s egységesebbnek ábrázolja a modern francia irodalmat éppen a maga bonyolultságában, hitelesen rajzolja meg; de összefüggéseit, folyamatát, valóság-elemeinek kapcsolatait; de mintha nem disztingválna eléggé — talán éppen ennek következményeképpen —, s az olvasó nem érzi a különböző jelentőségű költők, írók súlya közti eltérést, maradandóságuk kérdése nem oldódik meg, műveik szerepe összemosódik. Irodalomtörténeteiknek vagy publicisztikai beszámolóknak egyaránt veszélye ez, mindig is az volt: egy fejezetbe kerülhet Móricz és Komáromi, mert mindketten „népi" írók s történelmi regényeket is írtak, Dsida Jenő és Mécs László, mert katolikusok. Az ilyen felosztás, ha van is haszna, rendkívül veszélyes; bizonyára szubjektív elfogultság, ha azt mondom, hogy jobban szeretem a más kiindulópontot választó rendező elvet.

*A mai francia irodalom kistükré*ben ez a módszer nem végletes: egy-egy jól elhelyezett jelzővel, találó meghatározással, olykor még elemzéssel is kiemel vagy a mélybe süllyeszt B. L. E., meghúzván a meghúzandó határvonalakat. (Kitűnő pl. Paul Morand néhánymondatos jellemzése, mellyel hirtelen kiemeli a kissé önkényesen „új-realista nagy öregek"-nek nevezett Pierre MacOrlan és Blaise Cendrars társaságából a méltatlan írót). Mégis: a könyv egészére nem ez jellemző. Márcsak azért sem, mert B. L. E. — s ez önmagá-

ban véve megint csak rokonszenves volna — szakít a régi irodalomtörténetek hűvösen mérlegelő s taglaló hangjával, s Szerb Antal „neofrivolizmus"-át némi friss ízekkel vegyítve tiszteletlenül szól nagyokról s kicsinyekről egyaránt. De ez a sziporkázó, rakétázó, oldott, már-már hanyag stílus, bármennyire élvezetes is olykor, nem mindig jellemez. B. L. E. nemcsak Szerb Antalt olvasta — Claude Royt is fordította. S mert az állandó sziporkázás, a kritikusi stíl-játékok folyamatos elevenen tartása nehezebb, mint az objektívebb értekező próza módszere, megesik, hogy ilyen képzavaros, s egyben a frivolságból már-már a zsurnalizmusba átcsapó megfogalmazásokat olvasunk: „Camus ... nem olyan művésze a színpadtechnikának, mint Sartre, a célzatosság, a receptszerűség túlságosan is kilóg az absztrakt kérdéseket hánytorgató hősök mögül". De a régi klasszikusok sem járnak jobban: „Míg egy Villon vagy akár egy Baudelaire is csupa csepegő bűbánat..." E peioratív jelzőt másra s másokra tartogatnám.

Úgy látszik, az eredményekért s az újszerűségért fizetni kell. B. L. E. könyvének elevenségéért, frissességéért, az irodalmi élet meggyőző összképéért néhány henye megfogalmazással, elsietett szellemességgel, nem mindig találó jellemzéssel, s az arányok eltolódásával fizetett. S ha *Kistükör* alapvető értéke, hogy olvasmány, s kézikönyv, a szó klasszikus értelmében az, hogy haszonnal forgathatja mindenki, akit a francia irodalom érdekel, akkor sem feledkezhetünk meg erről. Márcsak azért sem, mert nyitva marad a kérdés: a szerzőt, vagy a módszert okoljuk-e érte?

2. A módszernek, B. L. E. friss kedvének, érdeklődésének elevenségének eredménye viszont az, hogy olyan alkotókkal s irányzatokkal ismerteti meg az olvasót, akikről eddig csak keveset tudhattunk. Kitűnő, amit Ionescóról s általában az ellen-színházról ír; érdekes, találó a Gionoportré (akiről egyébként B. L. E. néhány évvel ezelőtt remek tanulmányt írt); a szürrealizmusról is fontos dolgokat közöl, bár olykor kissé felületes érvekkel riasztgatja olvasóit tőle, ahelyett, hogy alaposabban elemezné, s azzal foglalkozna például, hogy a népköltészetben csakugyan vannak-e szürrealista elemek, s mit tanult ebből a modern költői iskola? Találó néhány kisebb portré: a Simone de Beauvoiré, Vaillandé (bár a *Szép maszk*ot mintha túlértékelné), a Vercorsé (akiről azonban el lehetett volna mondani, hogy *A tenger csendjé*vel többet ígért, mint amennyit azóta beváltott), s szépen ír Paul Éluardról. Néhánymondatos, egykét bekezdéses ismertetői olykor találóbbak, mint a nagyokról írt többoldalas kisesszék: csakugyan sikerül a legfontosabbat elmondania, a lexikonális adatokat gondosan válogatott jelzőkkel oldva olvasmánnyá. Aki először vesz kezébe egy Gascar-novellaskötetet, egy Rousselot-verseskönyvet, egy Simenon-regényt, az bízvást fordulhat B. L. E. adataihoz és ítéleteihez.

S mert a teljességre tör, csak néhány jelentős íróról feledkezik meg. Ezek az esetek azonban annál fájóbbak. Szóljunk csak a költészetről. Supervielle-ről alig ejt egy-két szót; talán a háború előtti korszakhoz sorolja? Holott a költő 1960-ban halt meg, több verseskötete jelent meg a 40-es években, s az utolsó 1956-ban, hetvenkét éves korában. Nélküle nincs mai francia költészet — talán legtökéletesebb modern egységbefoglalója (a franciáknál) a kozmosz nagy problémáinak, a pszichológiai árnyalatoknak s a kisvilág társadalmi rezdüléseinek; ez az újfajta ötvözet nem maradhatott hatás nélkül a mai francia költészetre. La Tour du Pin, akinek néhány verse ugyancsak megjelent magyarul, már mindenképp az új kor gyermeke (1911-ben született): a kelta mítoszokból táplálkozó, gazdag, dúsan tenyésző lírájának értékeit éppen Supervielle fedezte fel; gyermekkori élményeit idéző verseit jogosan szokták Alain-Fournier romantikus, varázslatos regényéhez hasonlítani. — S a nálunk még ismeretlen fiatalok közül feltétlenül szólni kellett volna a legjelentősebbről, Yves Bonnefoyról, akinek tiszta költészetét sokan a francia líra legjelentősebb új megnyilatkozásának tartják, s *Du mouvement et de l'immobilité du douve* c. kötetét a modern tartalmat hordozó, de a klasszikus formákhoz visszatalált kemény artisztikum nagyszerű eredményének.

Vitatkozni persze lehetne még. Mert Schlumbergerről B. L. E.-nek többet kellett volna szólnia, s abban sem vagyok biztos, hogy Kafka csak negatív hatással volt a francia irodalomra, nem hiszem, hogy a kitűnő Merle méltó helyet kapott Hervé Bazin és Armand Lanoux között, s a szerző talán túlbecsüli Aragon *Kommunisták*ját, amely *A bázeli harangok* írójának nem a legjobb regénye, s minden politikai érdekessége ellenére terheli s nyomasztja a kissé nyersen feldolgozott rengeteg történelmi anyag s a szereplők nehezen követhető sokasága... De ezek vitatémák; s B. L. E. könyvének ép-

pen az az érdeme, hogy sok részletkérdésben ösztönöz vitára.

3. B. L. E. a francia irodalomnak nemcsak ismertetője, hanem fordítója is: Anatole France, Marcel Aymé, Peyrefitte, Claude Roy magyarosításairól elismeréssel szól a kritika, s ebben a könyvben is megnyilvánul a szerző nyelvi leleményessége. S a nyelvi találékonyságnak e *Kistükör*ben márcsak azért is nagy a jelentősége, mert olykor egy-két jelzővel vagy két-három mondattal kell meghatároznia s jellemeznie egy írót. B. L. E. eltér az irodalomtörténeti sablonoktól, s többnyire sikerrel; Cocteaut például a maga nyelvével akarja jellemezni („a francia irodalmi élet első számú nyárspolgárriasztója, a vaskalapos maradiság akadémikussá lett él-felrúgója, a minden kötélen táncoló akrobata, Sztravinszkij patrónusa, az Orpheust pulóverbe öltöztető és a sophoklesi hősöket tolvajnyelven beszéltető drámaíró, a bárokat keresztelő, a bokszbajnokokat istápoló, cirkuszi bohócokat lanszírozó, ködös misztériumokat, romantikus rémdrámákat, sejtelmes filmeket író és rendező költő..."); bírja ötlettel. De Raymond Queneau, vagy a szürrealizmus, a lettrizmus ismertetésekor is bebizonyítja leleményességét és simulékonyságát — az ismertető stílusával egyben ismertet is. — Annál bosszantóbb néhány henye mondat, ügyetlenség: „A realizmus nem egyszer s mindenkorra kipécézett (!) út..." — írja egyhelyütt, Dobzynskit fordítva; másutt azt mondja: „Auguste személyében a szerző érdekes és vonzó, de (!) szintén álmodozó és a kiábrándító vaskos valóság buktatóiban vergődő (!) hőst vitt a színre." Miért *de?* Nem lehet valaki rokonszenves *és* álmodozó, egyszerre? Mit szóljunk akkor a csehovi hősökhöz?

4. De már ezt is szégyenkezve jegyeztem meg. Hiszen aki valaha is kritikát, irodalomtörténetet írt, jól tudja: a legnagyobb eredmény pontosan azt fogalmazni meg, amit akartunk.

S azt sem tenném szóvá, hogy a könyvben néhány kisebb tárgyi tévedés is található, ha B. L. E. nem volna olyan szenvedélyes védelmezője a francia irodalomnak s nyelvnek, s glosszáiban nem rántana hévvel kardot egy *accent* vagy egy pontos évszám védelmében, egy elírt név, vagy fordítási hiba ellen. Az adatokból hemzsegő kötetben viszonylag kevés a tárgyi vagy nyelvi tévedés, esetleg hiány. Mégis: néhány apróságról hadd szóljak. Julien Green *L'ennemi* című színműve nem a francia forradalom idején játszódik, hanem 1785-ben. A névmutatóban szereplő Dominique Desantit hiába keresnők a szövegben (egyébként nem nagy kár érte), a 265. oldalon Jean Desantit, a filozófust találjuk meg (az ő neve viszont hiányzik a mutatóból). Az előszóban B. L. E. említi, hogy nem találta meg a *Kistükör*ben szereplő valamennyi francia mű magyar fordításának adatait; holott nem lett volna nehéz feladat. Így például nem említi, hogy Duhamelnek három regényét is lefordították (mind a Salavin-ciklushoz tartozik: *Éjféli vallomás, Két ember, Napló),* Dorgelès *Fakeresztek*je nagy siker volt nálunk is, stb. — S végül hadd jegyezzem meg — én, aki oly sokszor fordultam francia nyelvi problémáimban B. L. E.-hez —, hogy Montherlant *Les jeunes filles*-ének címét semmiképpen sem fordítanám *Fiatal lányok*nak, minthogy a francia szöveg nem ezt jelenti, a regényben nemcsak erről esik szó; *fille,* az szajha, *jeune fille:* leány (egyébként ez a négykötetes regényciklus is megjelent magyarul, Radnóti Miklós és Just Béla fordításában, *Lányok* címmel).

De ez már csaknem glosszaírás, kötözködés.

S minden bizonnyal fontosabbak ennél Bajomi Lázár Endre *Kistükr*ének erényei: tájékozottsága, olvasmányossága, használhatósága.

RÉZ PÁL

A tavalyi évfolyam tartalomjegyzékét a februári számban közöljük.

63-5826 Pécsi Szikra Nyomda F. v.: Melles Rezső

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT
1963 · 2

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

VI. évfolyam, 2. szám 1963 február

TARTALOM

ANDRÁS LÁSZLÓ: Reménytelen szerelem (novella) — — — — — — — — — — — 99
CSORBA GYŐZŐ versei — — — — — — 107
KENDE SÁNDOR: Lélektan (novella) — — — 109
TÓTFALUSY ISTVÁN: Levél a tavaszból (vers) — 113
BERCZELI A. KÁROLY: Nyári éj (vers) — — — 114
SZÁSZ IMRE: Mire elmennek a vendégek (regényrészlet) — — — — — — — — — — 117
CSANÁD BÉLA versei — — — — — — — 120
BERTÓK LÁSZLÓ: Meglátják majd (vers) — — 120
KERÉNYI GRÁCIA: A Senki kutyája (vers) — — 121
THIERY ÁRPÁD: Nagyvárosi rekviem (második rész) — — — — — — — — — — 122
TAKÁCS IMRE versei — — — — — — — 134
HATVANI DÁNIEL: A fény áramlása (vers) — — 135
GALAMBOSI LÁSZLÓ: Fegyelem (vers) — — 135
VÁMOSI PÁL: Epitáfium (vers) — — — — — 136
CSONGOR RÓZSA: Jövő héten kérni fogom (novella) — — — — — — — — — — — 137
ISZLAI ZOLTÁN: Az esti ég (vers) — — — — 140
BERDA JÓZSEF: Epigrammák — — — — — 141
BUZÁS ANDOR: Korán hazamentem (vers) — — 142
ALBERT ZSUZSA versei — — — — — — 143
SÓS ENDRE: A komoly Karinthy (tanulmány) — 144
Két jugoszláv költő *(Angyal Endre, Dudás Kálmán, Fodor András fordításai)* — — — — — 153

HAGYOMÁNY

TAKÁTS GYULA: Első találkozásom Babits Mihállyal — — — — — — — — — — — 167

MŰVÉSZET

DÉVÉNYI IVÁN: Czóbel — — — — — — — 160
VAYER LAJOS: Martyn Ferenc könyvillusztrációi 165
BERTHA BULCSU: Martyn Ferenc porcelánművei 166

JEGYZET

TÜSKÉS TIBOR: Az írói magatartásról — — — 168
GYURKOVICS TIBOR: Nem egymás ellen, hanem egymásért — — — — — — — — — — 171
SZEDERKÉNYI ERVIN: Kaján kritikák — — — 173
Rózsatövis — — — — — — — — — — — 175

SZEMLE

SERES JÓZSEF: Benjámin László: Ötödik évszak 177
PÓR PÉTER: Garai Gábor: Mediterrán ősz — — 179
SÜKÖSD MIHÁLY: Csoóri Sándor újabb verseiről 181
FUTAKY HAJNA: Csongor Rózsa: Hétköznapi emberek — — — — — — — — — — — 183
MIHALIK ZOLTÁN: Imre Farkas: Lírai kutatások 185
DÉVÉNYI IVÁN: Tersánszky J. Jenő: Nagy árnyakról bizalmasan — — — — — — — 186
ANGYAL ENDRE: Miroszláv Krlezsa: Bankett Blitvában — — — — — — — — — — — 187

RAJZOK

CZÓBEL BÉLA — — — — 141, 156, 159, 161
CSONT FERENC — — — — — — — — 106
HORVÁTH FERENC — — — — — — — 189
Beküldött könyvek — — — — — — — — 190

Szerkeszti:
TÜSKÉS TIBOR
főszerkesztő

BERTHA BULCSU, CSORBA GYÖZŐ, LÁZÁR ERVIN, PÁKOLITZ ISTVÁN

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Pécs, Széchenyi tér 16. Postafiók: 24. Telefon: 13-05. Szerkesztőségi órák kedden és pénteken 17—19 óráig. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Egyes szám ára 6,— forint. Évi előfizetés díja: 72,— forint. Csekkszámla: OTP 349—803. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest V., József Nádor tér 1.). Egyéni előfizetési csekkszámla száma: 61 068. Közületi előfizetési csekkszámla száma: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára. — Felelős kiadó: Braun Károly.

András László

REMÉNYTELEN SZERELEM

Lehet, hogy ezt szeretem benne? Azt, hogy kutya? Pedig rövid, szőke haja van, kívánatosan gömbölyű és karcsú egyszerre, finom, érzékeny a lába, a járása ringó és kiegyensúlyozott, mint egy metronom ütemezése, és kerek pofiján meg nem állnak a mosolyok, fintorok, nevetések, mókás kis arcjátékok, és még akkor is ott vibrálnak rajta, ha haragszik, vagy bánatos, természetesen, magától értetődően, belülről, mert ilyen a természete, kutya, játékos, kölyökkutya, és mint ilyen, kutyák és emberek között érzi magát a legjobban, és talán legbelül azt sajnálja csak igazán, hogy nem kutyának, hanem embernek született.

Vagy hat éve ismertem, vagyis inkább láttam meg először, az uszodában, nyár volt és halálosan belszerettem, azzal a reménytelen, soha el nem érhető, az életben is csak egyszer-kétszer ha jelentkező és hirtelen fellángoló tiszta testi szerelemmel, amit nem szennyez a lélek ezernyi komplikációja, amely olyan átlátszó és kristályos, mint a hegyi forrásvíz vagy mint az uszoda vize kora reggel, fentről, a napozóból lenézve, hogy a medence alján a fénytörés zöld játékaiban minden kis kavicsot külön látni, így szerettem bele, mohón és sürgetően, mint az állatok, teljes természetközelben, civilizációtól, emlékektől, múlttól, észtől mentesen, és reménytelenül, teljesen reménytelenül, nem azért, mert nős voltam, hanem mert a lányom lehetett volna.

Fekete fürdőruhát hordott, mint a versenyúszók, és ez az egyrészes, viszonylag magasan csukódó, szinte aszkétikus dressz többet árult el a testéből, mint a többi lányok sodorintásnyi bikinije; állandóan húsz-harminc másik fiatallal együtt járt csapatban, fiúkkal és lányokkal vegyesen, törzshelyük volt a napozó sarkában, énekeltek, vicceket meséltek, keresztrejtvényt fejtettek, moziújságot lapoztak, barchobát vagy fekete-fehér-igen-nem-et játszottak, nagyokat nevettek, mi meg irigykedve néztük őket, — a punaluások! — mondtuk rájuk, mert mozgásukból, magatartásukból teljesen nyilvánvaló volt, hogy ősközösségben élnek, mindenki mindenkivel, szabadon és fittyet hányva szabályokra és törvényekre, és nem volt bennem borzongó erkölcsi felháborodás, csak irigység, nagy irigység, nem azért, mert ősközösségben éltek, hanem mert fiatalok.

Egy alkalommal meglestem egy jelenetet; ez a szőke kutyalány, akibe szerelmes voltam, egyedül feküdt az egyik fapriccsen, a többiek úszni mentek vagy valahol az uszoda más részén vihráncolhattak, ő meg feküdt kinyújtózva, és emlékszem, arra gondoltam, most cserélnék a nappal, hadd süssem helyette én a bőrét, amely barna volt és apró verejtékcsöppek csillogtak rajta, de hirtelen két fiú jelent meg a lépcsőfeljáróná, két csapzott, nedveshajú fiatal arkangyal, csurgó kis fürdőnadrágban, vizesen, csak a lángpallos hiányzott a kezükből, ütemesen, kiegyensúlyozott szép ügetéssel odafutottak hozzá, megálltak a fapriccs előtt, amelyen láttukra ő már felült, és az arkangyalok, mint akik az isten szavát nyilatkoztatják ki, egyszerre szólaltak meg és ugyanazon hanglejtéssel mind a ketten egyszerre ugyanazt mondták, mint a kőtáblába vésett törvényt:

— Gyere. Le kell, hogy vigyünk. A Kapitány parancsolta.

Ő meg durcásan felvonta a vállát, ültében az egyik lábával dobbantott a pricscsen, úgy felelt, dacosan.

— Nem. Nem megyek.

S az arkangyalok ismét. Kérlelhetetlenül és nevetve.

— Gyere. Le kell, hogy vigyünk. A Kapitány parancsolta.

És ő haragosan és újra dobbantva.

— Nem. Nem megyek.

És akkor a két arkangyal megragadta, csak néztem, milyen ügyesek, milyen összetanultak, semmi tétovaság vagy suta mozdulat, precizek voltak és határozottak, megragadták, egyik a hóna alatt, a másik a lábánál, és ő sivalkodott és rúgkapált, előbb még csak haragosan, aztán már tehetetlenül nyüszített, de nem volt mentség és kibúvó, nem használt rángatózás, kérés, kiabálás, az arkangyalok vitték és eltűntek vele a sötét lépcsőfeljáróban.

Ez volt az első alkalom, hogy a bennem vöröslő testi szerelem lényegét megértettem, mert úgy éreztem, mint amikor az egyik állat zsákmányát más, erősebb és fiatalabb állatok, mert sokan vannak és mert fiatalok, az erősebb és fiatalabb jogán elragadják, én pedig csak visszafeküdtem a heverőre, ahonnan az egész jelenetet

végignéztem, és sajnáltam, hogy társadalomban élek, hogy civilizált ember vagyok, hogy nem rohanhatok utánuk, és legföljebb átharapják a torkomat, de kiveszem a kezük közül, mert az enyém, legföljebb belepusztulok.

Egyedül voltam és tehetetlen, és talán akkor, harminchétéves koromban éreztem meg először, hogy milyen lesz öregnek lenni, és milyen tudni azt, hogy egyszer meghalok. Addig soha nem jutott eszembe.

A feleségem akkor a tanács szociális osztályán dolgozott, egy este elmesélte, hogy egy asszony járt nála és a segítségét kérte, elszállik a lánya, végső kétségbeesésében jött ide, már nem tud mit tenni, beszéljenek a gyerekkel, még nincs tizenhét éves, otthagyta az iskolát, elhelyezték, de kiderült, hogy dolgozni se jár be, mindennap kint van a strandon, megtudta, mert betelefonált a munkahelyére, és aznap délután hazajött a lány, a táskájában nedves fürdőruha, és egy borítékban megmutatott ötszáz forintot, a fizetése, mondta, honnan szerezte azt a pénzt, istenem, még nincs tizenhét éves, azt mondta, könyveket vitt el hazulról és eladta, de ötszáz forintot? ki ad ötszáz forintot pár könyvért? Könyörgött, beszéljenek a lányával, mert az apja agyonüti, ha megtudja, fenyegessék meg, vagy beszéljenek a lelkére, a feleségem el akarta küldeni a gyermekvédelmire, de az asszony nem akart elmenni, nem akarja rendőrkézre adni a lányát, mondta, addig-addig, amíg a feleségem meg nem ígérte, hogy beszél a lánnyal, de nem hivatalosan, holnap délután jön fel hozzánk, fejezte be a feleségem a történetet, és én abban a pillanatban tudtam, hogy ez az a lány az uszodából, akihez nem mertem és nem akartam odamenni és megszólítani beszélni vele, mert nemcsak az volt benne szép, hogy szerelmes voltam bele és nem mondtam senkinek, hanem az is, hogy reménytelenül.

És mikor másnap délután csöngettek és kimentünk ajtót nyitni, belépett a lány, ő volt, ugyanaz, ruhában, először láttam felöltözve, de így is éppoly kedvesen és mosolyogva és fiatalon és gömbölyű-karcsún és szőkén, akkor megint a lehetetlenség volt a szép, az, hogy újabb akadály állt közénk, hiszen hogyan csábíthatok el elzüllőfélben levő fiatal lányt én, akinek a felesége kapta a megbízást, hogy a lány lelkére beszéljen és megállítsa a züllés útján, nem, ezt nem lehet, ez már megint civilizáció és emberség kérdése, mert valami íratlan, szürke és kavargó becsület köt, és a becsület emberi dolog, az a testi kívánás pedig, amit én éreztem, szép volt, tiszta és állati.

Ő nem ismert meg, azt sem vette észre az uszodában, hogy létezem, így könnyen színészkedhettem, senki nem látott meg rajtam semmit, éppen nem volt kávénk otthon, a feleségem kedvesen invitálta, menjünk le, igyunk valahol egy duplát, valószínűleg arra is gondolt, hogy talán egy csendes presszó-asztalnál kevésbé feszélyezetten beszélgethetünk, kitűnő pedagógus, le is mentünk hát, mert persze én is velük mentem, büdös kis kurva, gondoltam, amikor magam elé engedtem a lépcsőházban és láttam, egészen közelről láttam a metoronómos, ütemes, ringó járását, tak-tak, tak-tak, jobbra-balra, a csípővonal hajlatát a raffináltan egyszerű zsákruha alatt, olyan közel volt hozzám, hogy a szagát is éreztem, csecsemő szaga van, jöttem rá hirtelen, frissen fürdetett csecsemő-szaga, egy lépcsőfokkal felette állva, és a ruha kis kerek kivágásában a barnára sült nyakát láttam, ott is a sima, meleg, gömbölyű hajlatot, ahogy átível a vállba, és bele szerettem volna harapni, és belefúrni az orromat és a számat és szagolni, és közben mindenféle hülyeségeket mondtam, és megpróbáltam okos lenni, és szellemes, meg ravasz is, megpróbáltam úgy irányítani a társalgást, hogy a feleségemnek megkönnyítsem a dolgát az eszpresszóban, ahova mentünk, és közben elviselhetetlenül utáltam magam.

Csak később, az eszpresszóban kezdtem kérdezgetni a körülményeiről, hogy mit szeretne csinálni, mihez volna kedve, azt is csak azután, hogy elmondta, apja kényszerítette, hogy malomipari technikumba járjon, onnan maradt ki a második év után, nem kell neki, nem akarja, a szövetkezetbe, ahova elhelyezték, valami kefekötőkhöz, egyszer ment el, többé soha a lábát se tette be, és mindehhez nagyon értelmes volt, és mosolygott, mindene mosolygott, még a könyöke is mosolygott, meg a csecsemőszagú bőre is, minden kis szőke hajaszála külön-külön is, aztán mikor az otthonáról, a szüleiről kérdeztük, beszélt róluk, őszintén, hogy az apját nem szereti, mert kemény, merev, kommunista az apja, de ő nem ilyennek tartja a kommunistákat, mondta, azok jók és emberségesek, így mondta, az apja nem az, az anyja meg gyenge, őt szereti, csak nem tud mit kezdeni vele, mert az anyja az apa rabszolgája, ezt is így mondta, a rabszolgája, kicsit lenézően, ő, akit két arkangyal lecipelt a vízhez a Kapitány parancsára, de előítéletek nélkül beszélt, nem cinikusan, csak nagyon őszintén és természetesen, meg azt is elmondta, hogy van egy kutyája, puli és foxi keverék, Johnnynak hívják, és akkor már csak a kutyáról beszélt, megállás nélkül

és folyamatosan, és már nem mosolygott, csak hirtelen megnőtt belül és boldog volt, és otthon volt, és más lett, kicsit úgy, mint az úszó, amikor a startfejes után csattanva és fröccsenve összecsap fölötte a zöld és fehér víz, és ő érzi, hogy itt van otthon, ebben a másik közegben, hogy azok ott fönt a medence szélén idegenek, egy másik bolygó lakói, ez az ő hazája, ez az otthona, és mindezt öntudatlanul tette, beszéd közben, ahogy a kutyájáról mesélt részleteket, a fogairól, a füle állásáról, meg hogy hol vannak rajta a foltok, mit ad enni neki, hányszor sétáltatja, hány éves, és hogy nem tanítja semmire, mert akkor a kutya elveszti a természetességét, — pitiztessem? meg pacsit adassak vele? — kérdezte és tüzelt a szeme a haragtól, én meg csendesen, és nagyon büszkén, hogy erre rájöttem, azt mondtam neki, hogy kutyák közé kellene mennie dolgozni, mit tudom én, talán az Állatkertbe, vagy az Állatorvosi Főiskolára, nem jutott hirtelen más hely az eszembe, ahol kutyák vannak.

Ez szeptember közepén lehetett, sokáig nem láttuk, nem hallottunk felőle, azt sem tudtuk, hogy milyen hatása volt a beszélgetésnek, mert az anyja sem jelentkezett a feleségemnél, csak egyszer, egy esős novemberi este egy újonnan nyílt közértben láttam a lányt a Kapitánnyal, vacsorát vettek, felvágottat, tepertőt és kenyeret, sokáig gondoltam el magamnak azt a vacsorát és sokszor, nem vették észre, sokan voltak a közértben, aztán vagy két évig nem találkoztunk, a következő évben a punaluások már nem jártak ki az uszodába, s ha megjelent is közülük valaki néha, ez a lány nem volt köztük, én meg nem kérdeztem róla senkit, mígnem egyszer véletlenül összeszaladtunk az utcán, akkor már elváltam a feleségemtől, meghívtam egy kávéra, leültünk, mesélt, a punaluásokat otthagyta, egy fiúval jár, aki az Egyesült Izzóban dolgozik, mind a ketten most akarnak másodszor felvételezni a Színművészeti Főiskolán, egyszer már jelentkeztek, de nem vették fel őket, közben statisztált filmen is, meg vidékre is járt egy darabig egy hakni-brigáddal, de már két éve van együtt ezzel a fiúval, még mindig a szüleivel lakik, a fiút szereti, össze fognak házasodni, mondta, örültem is, nem is, megint lecsúsztam, gondoltam, mit kezdjek vele, ha szereti a fiút? És közben rájöttem, hogy már nem is tetszik nekem olyan nagyon, valamit veszített abból a kicsattanó fiatalságából, amit olyan halálos mohósággal, kérlelhetetlen testi csökönyösséggel annyira kívántam benne, de azért megbeszéltünk egy másik randevút, aztán elég gyakran találkoztunk is, bizalmas, jóbaráti viszonyba kerültünk, valószínűleg azért, mert a ki nem élt testi vágy vulkanikus ereje azért még feszített belülről, meg különben is van bennem valami képesség, hogy emberi kapcsolatot tudjak teremteni emberekkel, akik érdekelnek, mert akkor még azt hittem, róla, hogy ember, eléggé könnyű elfeledkezni arról, hogy egy szép fiatal lány kutya, udvaroltam is neki, hevesen, de barátian, és megvallom eredménytelenül, ha eredménytelennek lehet nevezni azt, hogy megszeretett, nagyon megszeretett, ragaszkodott hozzám, ahogy egy kutya tud ragaszkodni a gazdájához, csak éppen nem kellettem neki, mint férfi, nem volt szerelmes belém, most már azt is tudom, hogy azért, mert én mindig úgy kezeltem, mint egy embert, pedig őneki arra van igénye, hogy úgy kezeljék, mint egy kutyát.

Ebben az időben, mondom, sokat találkoztunk, feljárt hozzám, néha a fiúval is feljöttek, de legtöbbször egyedül jött, vagy presszókban találkoztunk, hébe-hóba táncolni is elvittem, nem volt köztünk más, csak ez a pajtásságnál több, szerelemnél kevesebb meghitt barátság, akkor hatódtam meg igazán, amikor egy este fél tizenegykor csöngött a telefon, ő volt, feldúlva, hogy otthon vagyok-e, feljön, taxiba ül és öt perc múlva ott van nálam, — gyere, mondtam —, öt perc múlva ott volt, és zokogva, fuldokolva csuklott a vállamon, úgy mondta el, hogy szakítottak a fiúval és ő ezt nem éli túl, de én tudtam, hogy túléli, bár már hallottam olyat, hogy kutya a gazdája után pusztult, de ez nem az volt, nekem meg nagyon jólesett, hogy ilyen nagy bajában rám gondolt, még az is átfutott rajtam, hogy ezt a helyzetet most ki lehetne használni, itt az alkalom, most vissza lehet élni a barátsággal, tudom, ismerem a nőket, de nem akartam, ez megint becsületbeli ügy volt, meg különben is, hiúbb vagyok én annál, hogy egy nőt azért kapjak meg, mert mást szeret, nem, ez nem kellett, így hát atyai voltam és jóbarát, nem éltem vissza a helyzeti előnnyel, fél egykor, miután megbeszéltük a fiú visszahódításának stratégiáját és taktikáját, telefonon taxit hívtam, a táskájába tettem egy húszast és hazaküldtem.

Persze kibékültek, de ez már nem volt tartós, érdekes, inkább benne lazult meg a szerelem, nem a fiúban, „már nem félek tőle", mesélte egyszer, ez szöget is ütött a fejembe akkor, de nem nagyon figyeltem rá, pedig ez eléggé jellemző a nőkre, hogy szeretnek legalább egy csipetnyit félni a férfitől, ez szűnt meg benne, a varázs, a lenyűgözöttség, felszabadult valamilyen bűvölet alól, többször is szakítottak és kibékültek, jártak együtt is, de közben ketten két, sőt többfele is, ha jól

emlékszem ebben az időben iratkozott be a gép- és gyorsíró iskolába, de ott is lógott az órákról, aztán még mielőtt befejezhette volna, az apja, aki egy minisztériumban volt szakoktató, behozta az egyik vállalatukhoz gépírónőnek, ott a harmadik hónap elteltével KISZ-titkár lett, majd két hónapra rá felvitték a minisztériumba, először adminisztrátornak, aztán előadót csináltak belőle, csak sejtettem, hogy emögött a gyors karrier mögött férfiak állnak, persze soha nem hoci-nesze alapon, inkább valahogy úgy, hogy egy csinos, kívánatos nő a közelben: lehetőség, ő meg nem tiltakozott ellene, hogy odavegyék, vagy hogy kinevezzék, megválasszák, ki tiltakozott volna? nagyon csinos volt, modern mai lány, alig ismertem férfit, aki azonnal fel ne figyelt volna rá, mindjárt a fülüket, szemüket meresztették, amint meglátták, de az első közeledésük mindig illendő és udvarias volt, soha nem valami kis könnyű tyúkot láttak benne, kitűnő érzéke az öltözködéshez, színek, anyagok összhatásához, szabásminták kiválasztásához, cipők, harisnyák, táskák, sálak együtteséhez és kombinációjához, remekül tudott vásárolni és olcsón is, nem öltözködött feltűnően, csak jól, nem drágán, de mutatósan, tudta mi illik neki, én meg szinte minden ügyét ismertem, nemegyszer munkaidőben állított be hozzám, dolgoztam éppen, csöngettek, ő volt, itt a közelben akadt valami hivatalos elintéznivalója, mondta, felugrott, aztán elbeszélgettünk, lebonyolította a telefonjait, előttem beszélte meg a randevúit, az egyik minisztériumi osztályvezetővel járt ki egy csónakházba víkendezni, közben a gépkocsi-előadval is viszonya volt, de a minisztériumot is csak átmenetnek tekintette, a Rádióhoz szeretett volna bekerülni, mert a Főiskolára harmadszor sem vették fel, hiányzott az érettségije, de a Rádióhoz valami összeköttetés kellett, talált is, de az illető éppen két hétre elutazott Debrecenbe, így aztán, amikor megtudta, hogy a minisztérium egyik kocsija éppen oda indul bejáratásra, megfőzte a gépkocsi-előadót, vigye le magával, aznapra beteget jelentett, de gyanús volt a betegsége, kiküldték a lakására a beteglátogatót, az anyja meg naivul elmesélte, hogy a lánya hivatalos kiküldetésben van Debrecenben, ezen lebuktak, a gépkocsi-előadó megúszta egy fegyelmivel, őt azonban elbocsátották, mert ez már a harmadik vagy negyedik ilyen stiklije volt a minisztériumban, nem is bánta nagyon, illetve nem sokáig, különben is utált gépelni, ki látott már kutyát, aki gépelni szeret?

Két nap múlva elhelyezkedett egy javító vállalatnál számlázónak, két hét múlva belszeretett az üzemvezetőbe, vagy egy negyedévig jártak is együtt, a legnagyobb titokban, de amikor az üzemvezető közölte vele, hogy otthagyja miatta a feleségét, akivel úgyis rosszul élnek, azt felelte, hogy ő nem, ő szabad ember, nem köti le magát senkihez, az üzemvezető meg nekem telefonálgatott, hogy beszéljem rá, legyen a felesége. Nem beszéltem rá.

Ezután került négy napra az egyik kerületi lakástakarító vállalathoz, közben pedig egy kis műsorlapba írt, egy flekkes, színes interjúkat csinált színészekkel és rendezőkkel, rokonszenves kis vékony stílusa volt, a lap egyik szerkesztőjével azt hiszem az Úttörő Áruházban ismerkedett meg véletlenül, a büfében egymás mellett ittak kávét, aztán amikor kivették a vakbelét, utána az egyik kapcsot nekem adta emlékbe, akkor adódott valahogy úgy hogy csaknem hat év után nekem is a barátnőm lett, azt hiszem ittunk egy kicsit, az egész mellékesen történt, szinte játékból, véletlenül, inkább jóbarátságból, mint szerelemből, különösebb hangsúly vagy emóció nélkül, de már ideje volt, kezdte nagyon bántani a hiúságomat, hogy mindenkivel igen, csak éppen velem nem, bár ő magyarázta, hogy én más vagyok neki, hogy attól félt eddig is, hogy akkor megváltozik a köztünk lévő kapcsolat, de nem változott semmi, barátok maradtunk, mindent tudtam róla, csak azt csodáltam benne, hogyan képes ezt a fajta életet ennyire tisztán élni, mert mindemellett kívül-belül tisztán élt, nehéz ezt megmagyarázni, friss volt és derűs, mosolygós, értelmes, gusztusos, a szaga is mindig, mint a frissen fürdetett csecsemőé, de emellett a lelke is, ha olykor ivott és becsípett, nem részeg volt vagy ittas, hanem sugárzó, könnyű, libegő, kívánatos, minden szennyet-mocskot, ami máson megtapadna, úgy rázott le magáról, mint kutya a vizet, sokat gondolkoztam ezen, egyszer felötlött bennem a kifejezés: kívül piros, belül rothadt alma, de azonnal elvetettem, nem, ez nem volt igaz, akkor jöttem rá, hogy huszonkét éves fiatal, csinos nő létére úgy él, mint egy férfi, szabadon, elkötelezetlenül, ha férfi volna, kis szemhunyorítással mondanák rá, hogy „szoknyabolond", vagy kacsintva és feltartott ujjal: „nagy nőcsábász!", hiszen ez olyan természetes, még ügyesen is csinálta, nem voltak nagy botrányai, kisebbek is alig, amit tett, soha nem pénzért tette, még csak nem is állásért vagy előnyökért, ha ezt tette volna, ékszerei lehetnének, meg autója, villája, vagy öröklakása, bankbetétje, de szinte soha nem volt egy vasa sem, forintokat kért tőlem autóbuszra, a fizetése mindig kilencszáz és ezerkétszáz között mozgott, tíz deka főttkolbászt ebédelt állva, hen-

tesnél, vagy háromforintos üzemi kosztot, ha olykor elvittem vacsorázni, úgy falt, mint egy kiéhezett kutya, de jó volt nézni az étvágyát, gusztusosan, parasztosan, jóízűen evett, az ember éhes lett tőle, a szerelmi ügyeit és az anyagi részt vagy az előnyöket akármilyen nehéz is különválasztani, neki ez legtöbbször sikerült, ha álláshoz vagy előnyhöz jutott, nem szerelmi ellenszolgáltatásért kapta, hanem rokonszenvből, barátságból, vagy reménységből, volt aki abban reménykedett, hogy majd ez beérik, az ilyesmivel nem nagyon törődött, elfogadta, de nem ígért semmit, ha akart adott, ha nem, nem, kedves volt, derűs, vidám, jó volt együtt lenni vele, mindenki szerette, de a szerelmi rész nála más lapra tartozott, a szerelmet szerelemből csinálta, esetleg barátságból, kedvességből, mert adni akart valamit, és mert mással nem rendelkezett, magát adta, például nem annak az orvosnak lett a barátnője, aki a vakbelét kivette, még csak nem is arról az osztályról valónak, ahol feküdt, egy másikhoz járt fel később a kórházba, egy ideig minden héten egyszer, amikor az éjszakai ügyeletes volt.

Kóbor kutya, egy pillanatig sem vitás, úgy élt, mint egy kóbor kutya, felelőtlenül, szaglászva, ide-oda sodródva, helyét nem lelve sehol, csak a természet kérlelhetetlen törvényeinek engedelmeskedve, de szabadon, és ha olykor eszembe jutott is, hogy „no és mi van azzal a bizonyos közmondásos kutyahűséggel?", vállat vontam, hozzám még hű is volt, a maga kóborkutya módján, egy kutya sem úgy hű a gazdájához, hogy önmegtartóztatásban él, én meg még a gazdája sem voltam, inkább csak valaki, akitől, tudta, minden találkozásunkkor megkapja a barátság és szeretet egy-egy szem kockacukrát, akihez olyan bizodalommal törleszkedhetik a lelke, hogy nem kell váratlan rúgástól tartania, mert régen él a kutya emberek közt, s ha igényli is, hogy a szerelemben kutya legyen, kutyául bánjanak vele, azért egy kicsit a lelke mélyén már ember szeretne lenni, emberi szóra vágyik, simogatásra, kockacukorra, és anank elismerésére, hogy ő mégiscsak jó kutya, ezt kapta tőlem, ezért tért vissza időről időre, hol gyakran, hol ritkábban hozzám, s még én is csak később tudtam meg, hogy amikor harmadik napja dolgozott a lakástakarító vállalatnál és az ebédjegyek árával leszámolni ment be még egyszer javítókhoz, hogy akkor állította meg a folyosón Lovag Grigorszky Líviusz, az előkalkulátor, aki iránt annak Gringoire of Prouppa nevű fekete-foltos francia boxer-kutyája révén némileg még a kartársi kapcsolatokon is túlmenő rokonszenv-vonzalom alakult ki benne, és ott a folyosón kérdezte meg tőle Lovag Grigorszky Líviusz, hogy nem volna-e kedve elmenni az Állami Ebtenyészet pesti irodájába törzskönyvezőnek ezerkétszázért, persze volt kedve, a lakástakarítóknál csak ezerötvenet kapott, talán kilencszázért el sem megy, de a sors kegyes volt hozzá; Lipper Antalné, Lovag Grigorszky sógornője, egy báró Szalvián-lány az Állami Ebtenyészetnél volt pénztárosnő, ő szólt Líviusznak, nem tudna-e valakit, így került végül is ez a kutyalány, annyi hányattatás és kóborlás után végre haza, az övéi közé, foxik, spanielek, szetterek, vizslák, komondorok, pulik és tacskók közé, hogy kibontakozhassanak képességei, megmutatkozhassék rátermettsége és veleszületett tehetsége, hogy fél óra ebédidővel és szabadszombattal reggel nyolctól délután fél hatig vezesse a magyar kutyák gothai almanachját.

Ez a munka természettől kapott joga volt, járt neki, nem kellett érte senkinek hálásnak lennie, jött, jött kifele a ködből, ahol egy kicsit minden alaktalan volt és névtelen, és egyszerre csak azon vette észre magát, hogy rásütött a nap, a felismert hivatás-tudat egyedül melegítő napsugara, ha találkoztunk, beszélgetéseink felében kutyákról volt szó, hangja, ez a rekedtes, kamaszos, kicsit rojtos-szélű hang, átforrósodott, fényt kapott, — istenem, hogyan is lehet ennyit tudni kutyákról? — gondoltam hirtelen, míg beszélt, szavaiból trópusi tenyészetként sarjadtak, burjánzottak a részletek, adatok, kutyanevek, hol tanulhatta ezt? Itt, ez alatt az egy hónap alatt aligha, mindegy, ebben a kutya-világításban a világ is kifényesedett körülötte, egyszerre nevet kaptak a dolgok, tapintható formát, színt a tárgyak és személyek, szaguk lett, igaz, kicsit kutyaszaguk, de szaguk.

Egyik délelőtt beszaladtam hozzá, egy könyvem volt nála, Gobineau *Renaissance*-a, az kellett nekem hirtelen, előző délután megbeszéltük, hogy beviszi magával, beléptem, a helyiségben hatan voltak. A pult mögötti íróasztalonál két nő ült. Egyiküket előtt vadászruhás, zöldkalapos férfi, fekete bakancsa fölött térdnél viszszahajtott szürke gyapjúharisnyában, egyik kezével erős bőrszíjon két rozsdaszínű magyar vizslát, a másikkal három görbe lábú hannoveri vérebet tartott féken. A másik nő előtt csinos, elegánsan öltözött barna fiatalasszony állt, fekete pulival. Szavaiból kiderült, hogy a legutóbbi kutyakiállításon elfelejtették a győztes puli oklevelére ráütni a pecsétet, azért jött be. A szoba közepén ez az én kutyalányom beszélgetett otthonosan, fesztelenül és természetesen egy harminc év körüli erdészforma

férfival. Meglátott, mindjárt be is mutatott neki, Kas Vince volt, a szalkagárdosi erdész. A férfi az előbb megkezdett mondatot folytatta, éppen szombat-vasárnapra hívta meg vaddisznó vacsorára.

Érzékeny fülem és gyanakvó természetem van. Csak úgy belül, magamban, már éppen kezdtem csóválni a fejem, no, már itt is új szerelmeket gyűjtöget, mert jóképű férfi volt az erdész, értelmes, tiszta, egyszerű arc. De ahogy a hanglejtésére, a nézésére figyeltem, rá kellett jönnöm, hogy tévedek. Kas Vince nem a nőt hívta vadászni, bár látszott rajta, hogy tetszik neki a lány, hanem az egyenrangú felet. Az egyik kutyás-ember a másikat.

A szerelést magyarázta éppen, amit magával vigyen. Sötét nadrágot, vagy sportmelegítőt, mert az erdő környezetébe bele kell illeszkednie. A vad nagyon kényes a világos ruhára, zajosan kopogó cipőre. A vaddisznó meg különösen raffinált egy vad, az öreg remete vadkanokról nem is szólva, azoknak egész tudományuk van. A világos ruha meg áruló jel lehet.

— És gumitalpú cipőt is hozzon, mert az feltétlenül kell a nesztelen járáshoz, — mondta Kas Vince.

Ő meg bólogatott, komolyan és elmélyülten, mint aki tudta mindezt, de azért köszöni a figyelmeztetést, nem fogja elfelejteni.

Aztán később, már a vadászat után, elmesélte, valóban nem volt köztük semmi.

— Nem rajtam múlt, — mondta. — Igaz, a magaslesen csókolóztunk egy kicsit, én meg este, amikor fürdéshez készülődtem, kullancsot találtam a combomban. Csípett már előtte is, de azt hittem, a piszok, meg a sár, mert esett is. Gondolhatod, ott állok kombinéban, nagyot kiáltottam, bejött Vince, kivette a kullancsot, megcsókolta a helyét, aztán kiment. Félénk egy fiú ez.

Többet erről nem is esett szó. Az érkezését mesélte, hajnali fél négykor. A vasútállomástól hét kilométer az út Szalkagárdosig, az első busz csak hatkor megy, nekiindult gyalog, a kihalt országúton szembeérte a napfelkelte.

— Becsszavamra, elsírtam magam, olyan szép volt. Aztán egy szekér jött, csináltam egy szekérstoppot, a vesémet is kirázta, de bevitt az erdő kellős közepébe, egészen az erdészházig.

Aztán a három kutyát kezdte mesélni, a két foxit, Bári-Pillét és Jumbo von Zellerbruchot, akik...

— Állatra magyarul azt mondják, *amelyek*, — vágtam a szavába, mert én sem tudom megtagadni önmagam.

— Igenis, *akik* — csattant fel vérig sértve. — Úgy ugrándoztak körülöttem, hogy szinte baletteztek a levegőben!

Nem forszíroztam tovább a magyar nyelvtant. Különben is, kivétel erősíti a szabályt. Ő meg mesélt tovább, újraélte az érkezést, szavaiból szinte láttam magam előtt az angol vizslát — ő így mondta: a pointer —, Bohóc of Gödöllőt.

— A lesről hazafelé Kas Vince észrevétlenül letette a kalapját a földre, aztán már egészen lent, már a Kopaszdomb tövében egyszercsak odaszólt a kutyához: „Bohóc, elvesztettem a kalapomat." A kutya máris iramodott vissza, neki a dombnak, és vagy egy jó félóra múlva került elő szájában a kalappal. „Tedd le", mondta neki Vince, Bohóc meg letette a kalapot a földre, Vince felvette, megsimogatta a kutya fejét, az meg ült előtte és boldogan röhögött.

— Te, — mondtam neki később, — menjünk le szombat-vasárnapra Visegrádra. — Lehet, hogy az erdésztől irigyeltem a két napot, amit vele töltött. Szombat reggel le is mentünk.

Délután a presszóból kijövet, a visegrádi főutcán tizennégy év körüli kamaszfiú kerékpározik, ingujjban, fején zöldes-sárga férfikalap, a kormányt tartó balkezére spárga tekerve, a spárga végén simaszőrű tarka tacskó-kölyök esetlenkedik kurta lábaival a kerékpár után. Én oda se figyelek, de ő felkiált.

— Ez a Ripityom! A Kálmándi Miklós kenneljéből! Itt lakik Visegrádon.

Hát az ország összes kutyáit ismeri? Névről? Akkor jöttem rá igazán, hogy ez több mint szenvedély, hóbort, vagy téboly. Ez egy fajta világszemlélet, kutyaközösség, rokonság, család, mindennek kutyaszaga van és kutyafüle és kutyaorra, kennel, alom, pedigré szerint rendszerezve, kutyában gondolkodik, lát és érez. És nemcsak ő, hanem a magafajtájúak mind.

A fiú már elkarikázott, nem tesz semmit, odavágódik egy kékvászon-kötényes, piros képű sváb paraszthoz.

— Bácsi, nem tudja, hol lakik Kálmándi Miklós?

— Asztat én nem ismerek, — mondja a paraszt.

— Kutyái vannak, tacskói!

— Ja, asz a kutyás, asz a szomszédom, a néppolton túl a másotik hász.

Megköszöni, kézenfog és húz maga után, mint a nyomralelt véreb pórázon a gazdáját. A házban lelket se látni a kapukerítésen át, a csengő helyén két drótszál lóg a falból, óvatosan összeérintem, de nem halljuk, hogy szólna. Bekiált.

— Kálmándi! Kálmándi Miklós!

A férfi, aki kijön, hatvonon innen van, ötvenen túl, szürke, nyírott bajusz, zöld kötött mellényén ezüst pitykegombok, fején kis kötött szürke gruz sapka, értelmes arc, nyomában három nagyon hosszú testű, barna tacskó. Először értelmetlenül áll, mint aki nem tudja, kivel van dolga, de aztán hirtelen felkiált.

— Maga az Morzsika?! Jaj, de kedves, hogy eljöttek, fáradjanak beljebb. — Úgy látszik valóban örül.

Ahogy végigmegyünk a tornácon, a tacskók mint a kígyók tekerőznek a lábunk között. Nagy, kitörő üdvözlések.

— Szervusz, Iduna! Szervusz, Diri! Piff, ide gyere!

Én nem tudnám megkülönböztetni őket egymástól, három barna tacskó, nem mondom, a maguk műfajában szépek, de nekem mind a három egykutya.

Kálmándi székeket hoz, harminc éve kutyatenyésztő, nemzetközi név a szakmában, a tornác falán bekeretezett oklevelek, kitüntetések, emléklapok, kutya-champiónokról, örökös győztesekről, CACIB és CACIT díjasokról. A tornácról nyíló ajtók redvesek, pattogzik róluk a festék, az asztal alig áll a lábán, a kert vad, zöld és elhanyagolt. A kutyák ápoltak.

— Mindjárt utasítom a komornyikot, főzzön egy kávét — mondja Kálmándi, aztán mosolyogva hozzáteszi. — A komornyik én vagyok.

Kimegy, Morzsi a kutyákkal beszélget, én ülök és nézem őket. Morzsin ezüst és fekete-csíkos halásznadrág, puha sötétszürke férfi gyapjúpullóver, lábán egypántos, sarkatlan piros sarú. Egészen úgy néz ki, mintha nő volna. Ragyog az arca, a kutyákkal beszélget.

Kálmándi jön vissza, horpadt kis bádogtálcán koppenhágai porcellán kávéscsészéket hoz, egy herendi hamutartót, meg egy kis ezüst kosarat mokkacukrokkal. A másik kezében holland Nescafés doboz. A mokkacukrok láttára a tacskók idegesen és boldogan szimatolni kezdenek. De Kálmándi leül, amíg forr a víz a konyhában nekem mutatja be a kutyákat.

— Ez itt Iduna von Elffenthan, szuka ,champion, örökös győztes, CACIB-díjas, Hamburgból hozottam, háromezernégyszáz forintért, nem akárki, repülőgépen jött, két óra volt a repülőút, huszonnégy órát tartott, amíg kiengedték a repülőtérről, azt akarták, hogy dollárban fizessem a fuvardíjat, de ha nekem dollárom volna, megbüntetnének érte, végül az Ebtenyésztők intézték el, csomó telefonálgatással meg taxizással. Ez meg itt Gy. Diri de Thur, Iduna férje, és egyetlen nálam maradt gyermekük, Piff de Thur. Gyere ide Piff, mutatkozz be szépen.

Piff odajön, megszagolja a lábam, aztán az asztal felé szimatol, Morzsi felveszi az ölébe, Piff orra máris a mokkacukrok irányába startol. Kálmándi a fejét csóválja.

— Hányszor mondtam már, Piff, — az asztal rossz!

De Piffet csak a cukor érdekli. Kálmándi úgy kezeli, mint egy neveletlen gyereket, úgyis röstelli magát miatta, de közben már Morzsival beszélget, Piff fivéreiről mesél, Paffról és Puffról, Morzsi olykor szakszerűen közbevág, mond valamit, érzem, hogy én itt idegen vagyok, fölösleges, kegyből megtűrt személy, civil, a társalgás két szakmabeli közt folyik, a harmincéve ebtenyésztő úgy beszél ezzel a feszeshálásznadrágos lánnyal, mint egyenrangúval, a maga fajtájabelivel, én csak Morzsi véletlen tartozéka vagyok, ő nélkülem is az volna most, aki, én pedig nélküle semmi és senki. Fura egy érzés.

Éjjel fél kettő, most jöttünk haza az eszpresszóból, ahol az Állami Ebtenyészet irodájában látott csinos barna fiatalasszonyal találkoztunk össze, már nem volt hely, ők invitáltak az asztalukhoz, persze kutya-alapon, a világ kutyás-emberekből áll, egy perc alatt már a téma kellős közepén voltak Morzsival, rövid, tömondatokból álló kis vita után, amely a pulik különc természetéről folyt, megegyeztek, mi többiek pedig, az asszony építészmérnök férje, egy nőorvos, egy tévé-riporternő meg én, csak statisztáltunk, a puli-tulajdonosnőt láthatatlan, ezotérikus szálak fűzik máris Kálmándihoz, akit nem is ismer, Morzsi beszélt róla, a harmadik mondatnál Kálmándi neve már otthonosan cseng az asztalnál, igaz, nem pulis, csak tacskós, de úgy kerül szóba, mint ahogy egyik ország uralkodója beszélhet a másik ország köztársasági elnökéről. Az egyik puliban, a másik tacskóban díjnyertes.

Éjjel fél kettő, ülünk Morzsival a parasztszobában az asztalnál, kocka-pókert

játszunk, mokkacukorból csináltam a kockákat ceruzával, Morzsin már csak a sötétszürke pullóver van, a többit elvesztette, egy füstölt oldalas csontját rágja, mert még éhes, izgul, mert vesztésben van. Az asztalon kancsó, két pohár, egy száraz zsömledarab, egy fésű, golyóstoll, papír, azon jegyezzük a dobásokat, meg egy Horthy-korszakból való címeres, angyalos kutya-törzskönyv, egy pedigré, alatta németül is rányomtatva: *Stammbuch*, merített, különleges papíron, hogy utánozni ne lehessen, nehogy hamisítsák, Morzsi a táskájából tette ki, azért hozta magával, hogy nekem megmutassa, milyen volt.

Kezdek álmos lenni, unom a kocka-pókert. Morzsi is únja. Lefekszünk, ő az egyik ágyba, én a másikba. Most olyanok lehetünk, mint egy házaspár. A dunyha felett csak a válla látszik, a gyönyörű, meleg, gömbölyű válla, az a kerek pofija, a kócos, rövid szőke haja, most megint teljesen olyan, mintha nő volna, eszembe jut, hogy hat éve milyen eszelősen, milyen tébolyultan kívántam, milyen halálosan szerelmes voltam bele, és most még fel is ül az ágyban, a hátát is látom, ahogy telten ível, felém fordul és megszólal:

— Te mondtam már neked, hogy hívnak kétéves szerződéssel a bakony-lovásznai erdőgazdaságba vadat törzskönyvezni? Ezerkilencszázat fizetnének, akár öt vagy nyolc kutyám is lehetne. Lovagolhatnék is.

Aztán hallgat. Csend van. Én sem szólok egy darabig. De érzem, hogy valamit mégiscsak mondani kell.

— Te, te kutya! Te pedigrés kutya! Morzsi of Almássy-tér!

Aztán gyorsan leoltom a villanyt és behúnyom a szemem.

Reménytelen szerelem. Teljesen reménytelen.

Csont Ferenc rajza

JANUÁR

Zöngétlen a harangszó. Koppan
s lehull — jéggé fagyott madár.
Hazátlan, szétzilált rajokban
küldi rám fázós árnyait a nyár.

Mentségül? Semmi gyöngeség!
Összezárt ököl, összezárt fog!
A résen nemcsak oldó enyheség,
hóhér vadság is átszivárog.

— Majd a való nap melegítsen,
bontson ki a meredt
burkokból s lágyulni segítsen
a sarjú fű felett.

HANEM BÍZZUNK A TEST...

Mire szájamra jut mire szájadra jut
elnyomorodik
megromlik a szó
Behabzsolta a száj a test tudását
Folytonos félreértések között botorgunk
Nincs jobb beszéd?
Bölcsebb ha hallgatunk:
nem kavarunk keserűséget

Nekem elég hogy vagy
Legyen neked is elég hogy vagyok
És mert az ölelés is
csak darabos kiáltás
benne se bízzunk egymagában
Hanem bízzunk a test
köznapi életében
mely szürke semmiségek
gyönyörű orgonáján
zengi ki a szerelmet.

ATLANTISZ

Ez a fa tudja, tudja még — —
Tudja-e más is? — és ki még?
Vén kérge repedései közt
őrzi azt a nyarat meg azt az őszt.

Vén kérge repedései —
Ugyanaz a véső véste ki,
ugyanaz a véső, mely homlokom —
Megállok s elgondolkodom.

Futnak a habok a part felé,
villog fölöttem a nyárfalevél,
ahogy akkor, — csak az az út sehol:
az ég örökre ráomolt.

TALÁN ELKÉSETT ÜZENET

Reményi Bélának

Most jött a hír, hogy haldokolsz, Barátom,
hogy okos tested, mely a köznapi
s a választottakat sújtó szokatlan
kötelességeken túl arra is
erős volt, hogy verses fölöslegekkel
segítsen élni másoknak, tanítson
érteni, látni — furcsa-érthetetlen
vaksággal ellened lázadt.
Hiába,
hiába volt tehát leszállnod a
titkok mélyébe, fölrezzentened
s vallatnod alvó kísérteteket:
olyat nem hallottál tőlük, ami
e méltatlanságtól megvédene. —

Nem láttalak még, hangod ismeretlen,
Csak halogattuk a találkozást,
nem gondoltuk, hogy a kivétel is
törvény, azt hittük: ráérünk. Bizony,
úgy illenék most, hogy hozzád siessek,
minden perc késés helyrehozhatatlan,
s talán késő is lenne már. De én
nem indulok: mit érnék el vele?
Megszégyenülésedre menjek-e
s a magaméra, hogy hídról lesem
a fuldoklót? Csináld magad Barátom,
csináld végig magad! Ha ölbe fog
akárki s dédelget, ha eltakarja
szemed, ha melléd fekszik: — mind csalás!
A te utad te járhatod csupán.
Csináld végig magad, szedd össze roncs
erőd (egyébre úgyse kell), csináld,
s ha már a toll nehéz kezednek és
nyelved se engedelmes: tagolatlan
nyögésekkel beszélj, áruld el a
halált, áruld el, mondd ki s győzz felette!

1962. szeptember 27.

ARS POETICA

Kimondani kimondani — —
Ismerni kell a rejtezőket.
A köddel együtt eltűnnek a rémek.

Miért örülnek szörnyeimnek?
Minek botránkoznak meg értük?
A saját szörnyeikre néznek.

A pokol korhoz kötött. Újra, újra
alá kell szállni ellene.

Fekete szavak szárnyán kél a nap.

Kende Sándor

LÉLEKTAN

A szerelvény már délben betolatott az első vágányra. A nyitott vagonokba felhajtottak a gépkocsik, felvontatták a lövegeket, s beemelték a szerelékes ládákat. Négy körül befejeztük, — az indulásig a pályán ténferegtünk, leültünk a földre, vizet ittunk kulacsból, és hallgattunk. Volt, akinek a felesége, vagy anyja, menyasszonya megtudta, hogy Kerepesről indulunk: eljöttek, engedélyt kaptak a búcsúzkodásra. Lapos pálinkásüvegek kerültek elő, vékony kolbász, pakli dohány, szájharmonika, meg egy fénykép.

Máté tizedesnek nem jött senkije. Ült a virágágy oldalában, puskáját a lába közé állította, rátámaszkodott, és nézte a másikat. A kis Szvatoplukot, — akit isten tudja, miért hívtunk így, hiszen olyan szép neve volt: Rét Lőrinc honvéd. Ő nem ült le. A földet nézte. S váratlanul dúdolni kezdett. Máté tizedes belekáromkodott a dalba.

Amikor elővezették Marosi főhadnagy úr lovát: megrándultak a kezek, — feleség, anya, menyasszony kezéért nyúlt a baka, az arcok egymáshoz tapadtak, s felcsukló asszonyi siránkozások keveredtek parancsszavakkal. Sorakoznunk kellett. A katona alig tudta kitépni magát, — s amikor visszanézett: a sapkarózsáját igazította, hogy pontosan álljon, középen, az orra fölött.

A főhadnagy úr büszkén, a tarka ló hátáról Vigyázz-t parancsolt. Az állomásépületben a Himnuszt játszották. Vonatfütty, madárhang, kendőbe fojtott asszonyfohászok, meg hát maga a szél is...

S akkor Marosi főhadnagy úr, lóhátról, kivont karddal, ilyen ékesen beszélt:

— Magyarok vagyunk! Egy az életünk, s ezt egyszer kell elveszítenünk! Mindegy tehát, hogy most, vagy ötven év múlva! Hátrafelé senki sem mozdulhat, csak azután, ha én az első lépést megteszem!

Máté tizedest, s a kis Szvatoplukot nem siratta senki. A Pihenj-vezényszó után egyikük a vasúti töltés sárga kavicsára köpött.

Marosi főhadnagy úr többé aztán nem ült lóra. Viszont azt a bizonyos első lépést, hátrafelé, ő mindjárt aznap megtette, amint a húszórás gyaloglás után kezdtünk beszivárogni az erdőbe. Azt mondták: légnyomást kapott.

— Talán attól, hogy megreccsent az ág! — nevetett Máté tizedes, hiszen a lövöldözés egyelőre olyan messziről hallatszott, mint otthon a szentistvánnapi tüzijáték a Gellérthegyről.

Senki se mert a nevető tizedesre nézni.

A főhadnagy urat természetesen nem láttuk többé a fronton. Új századparancsnokot kaptunk. Radovics Istvánt. Világosbarna, magastermetű, hosszúkarú ember. Tanító. Zászlós. Egyszer sem hallottam káromkodni, — ezt nem tudom hogy bírta ki. Amikor már mindannyian rég megtetvesedtünk, s a fegyelmet levető széthullásban amolyan bokrot-csavaró ordítozással sem lehetett az embereket összefogni: — ő akkor is halkan beszélt. S mindent csak egyszer mondott. De azt meg kellett tenni! S ha a konyha megjött: a századtörzsnél senki nem nyúlhatott az ételhez, míg a vonalba el nem jutott az ennivaló. Éjszaka is állandóan fülelt, s óránként kikúszott az első raj tüzelőállásába. Az összekötőket, s a hírvivőket állandóan mozgatta, mindig mindenről tudnia kellett, de a hirekkel nem érte be: újból és újból előremerészkedett az aknazárig, távcsővel, géppisztollyal, egyedül.

Ezekben a bolond éjszakákban legalább egy ember maradt, aki nem vesztette el a fejét: — ő, Radovics István. Mert az, hogy nem mozdultunk, az volt a legrosszabb. Tudtuk, hogy mire feljön a hold, megszólal odaátról a hangszóró, olyan hangosan, mintha a mi vonalunkban énekelnének: „Kár összeveszni velem!" Cifrázva kacskaringózott a gúnyos dal, nem lehetett hadonászni ellene,

nem segített a káromkodás, lőni tilos volt. De ha kivételesen nem szólalt meg sötétedéskor a zene, akkor meg azért lelt a hideg. Csend, meleg eső, majd újra holdvilág. Aztán híreket mondott a hangszóró, híreket hazulról, a Keleti pályaudvar bombázásáról, déli partraszállást, új német parancsnokok kinevezését, s kommentárt a cigarettakorlátozásról.

— Egyszer még azt is bemondják, mit kapunk a kenyér mellé! — lökdöste maga elé a szavakat Máté tizedes.

A kis Szvatopluk, Rét Lőrinc honvéd az ujjával benyomta a fülét, s ordítani is próbált volna, ha a zászlós úr nem fogja vállon.

De abban a pillanatban a hangszóró tényleg arról kezdett beszélni, hogy mától kezdve német ellátást kapunk.

Ellátást! — A zászlóstiszt meg a másik ember szeme majd összeakadt. Rét honvéd megrándult, kirúgta maga alól a földet, s két méterrel arrább kúszott, fegyverét maga elé csapta, s úgy maradt, nyújtott karral, hason. Felhő mögé bújt a hold, és szél kerekedett.

Amikor a konyha megjött: senki se merte megnézni, mit hoztak. A szakácsok azt hitték, eszelős itt már mind. Vitaminkockát osztottak, egy kanál lekvárt, három embernek egy konzervet, öt cigarettát, hét szem savanyú cukrot. A zene meg szólt, rikoltó, ünneplős recsegéssel, vörös bort az asztalra!

Ez a zenebona rettenetesebb volt, mint egy zárótűz, ez a hopszos vigadozás, a gúnyos dal, a hírek, jókívánságok. Az agyagtól mázsás bakancsok, álmatlanság, szél, holdvilág, falevélbe sodort csikkdohány, s őszül a vén betyár, meg újra, hogy: kár összeveszni velem. S egyetlen tompa sorozattűz a közelben. Különben csak a zene odaátról.

Aztán váratlan szünet. A hangszóróban magyar beszéd. Hogy aludjunk, nincs sok idő: — hajnalban, félnégykor támadni fogunk. — Támadni! Hiiinye!!! Honnan tudják?! Fel, fel vitézek a csatára! — zendítenek rá a hangszóróban. — Hajnalban, félnégykor. Ők mondják, hogy: mi — őellenük. Honnan tudják?! Aludjunk hát addig.

A kis Szvatopluk Máté tizedesre néz. Az meg Radovics Istvánra. De a zászlós úr még nem tud semmit. Nem hazudik, nem, tényleg nem tudja, nem jött parancs. Odaát előbb tudják?! Még erősebb a zene, vörös bort ittam az este, aztán, hogy: édesanyám, kössön kendőt... És egy fojtott lövés. Egy. Egészen közel. S már jön is, tántorogva, az árokban Fekete őrvezető. A balkarja, mintha nem is az övé lenne.

Csalhatatlan receptjét tudta már mindenki az öncsonkításnak: közelről nem volt szabad lőni, mert megperzselte a bőrt, s abból menten kiderült; hanem, hogy a reszkető kéz messzebbről is találjon, célszerű volt feltűzni a szuronyt, s így támasztani a puskát a testhez, esetleg közbeiktatni egy fél komiszkenyeret. De az őrvezető elszámította magát: nem akart saját golyót használni, hátha elakad a csontban, — talált egy orosz töltényt, de nem látta a sötétben, hogy robbanó lövedék. Ketten ugrottak hozzá. Radovics István rakta fel a konyhakocsira.

Engem gyaláz, engem tesz a, vesz a szóba... és, hogy: aludjunk. Félnégyig még van idő. Hej, de minek turbékoltok, búgó vadgalambok...

Félnégy előtt tíz perccel maradt abba a zene. Kezdtük nyújtogatni a nyakunkat. Jött-e a parancs? A zászlós úr órák óta nem mutatkozott, a helyén van, vár, nem jöhet előre. Még tíz perc. Aki közel van a másikhoz, az se néz a társára, hanem az árok oldalának dőlve a földre bámul. Máté tizedes törött kanalat talál a lába előtt; a sarka élével játszik vele, hátha belesüpped az agyagba.

És semmi. Négy órakor még mindig csend. Félötkor, ötkor is. Most nem szólal meg a hangszóró. De ekkorra már mindenki féltérdre ereszkedett, vagy le is ült az árokban. S még mindig semmi.

Máté tizedes és még hatan, meg a kis Szvatopluk: ez a raj végre elindult.

Éppazért, mert még mindig semmiféle parancs sem érkezett az ezredtől. Radovics István maga határozott: egy rajnak jobbra, a hegyoldal felé, az aknaszigeten keresztül meg kell kísérelnie az előretörést. A felderítés célja ilyenkor nem adatszerzés, hanem annak kipuhatolása, hogy miképpen reagálna a túloldal egy esetleges támadásra?

Az elhagyott ároktól 40—50 méterre félig szétlőtt viskó támaszkodott a lejtőre. A hajlat miatt ide már nem lehetett látni a vonalból. Előlről meg a fal nyújtott holt-teret. Megbújtunk az oldalában, fújtattunk, gyengék voltunk az elmúlt éjszakától. Féltérdre hajoltunk, nem mozdultunk. Ázott röplapok hevertek mindenfelé, — kikötés járt érte, pusztán azért is, ha valaki felvett belőlük egyet. Máté tizedes egész csomót őrzött belőlük, tudtuk. Térdeltünk a viskófalnál, s a tizedes kihúzta a papírokat a zsebéből. Ijedten és éhesen nyulkáltunk, s betűzgettünk, szótagoltunk, mint az elemiben. Pedig szószerint tudtuk már. Hogy aki ezzel átmegy: semmi baja nem lesz...

Délig, egyig maradtunk így, féltérden, guggolva, falhoz bújva. Pedig nem aludtunk. Csak nem néztünk egymásra.

Egy után megpróbáltunk visszajutni a vonalba. Kúsztunk, kapaszkodtunk a fűcsomókba. Máté tizedes jelentette a zászlós úrnak: tüzet nem nyitottak ránk, nem tapasztaltunk semmit.

Radovics István ránézett:

— Valóban semmit?

— Semmit! — ismételte a tizedes.

Rét Lőrinc elfordította a fejét, s lekattintotta fegyvere biztosítócsapját.

Ebben a pillanatban iszonyú sivítással bömbölő dörömbölés csapódott fel odaátról. A földbe nyomtuk az arcunkat. S vártuk, mi hull közénk?

Semmi. Egy perc, két perc. Semmi. Pedig a tűz nem szűnt odaátról. Megkockáztattuk: féloldalt kiemeltük arcunkat az agyagból. Kék volt az ég odafent. Néhány kilométerrel mögöttünk rázkódott a föld. Most már értettük, hogy a fejünk fölött a hátsó egyeségeket lövik.

Órákig tartott. A nehéz töltések lomhán, gurgulázva vonultak, zúgtak fölöttünk, mögénk. És semmi válasz hátulról. Négy óra, öt óra délután. Még egyre ugyanaz a dübörgés, monoton zúgás. És hátulról semmi. Mi történt? Feladták? Végük? Mögénk kerülnek; itt fogunk megrohadni...

Mikor a csend megint ránkszakadt, percekig csengett a fülünk. És olyan keményen terpeszkedett a némaság, hogy a súlyától megbénultunk. Sötétedett. Ezen az éjszakán nem szólalt meg a hangszóró. A konyha sem jött meg. Csak éjfél után egy hírvivőpár az ezredtől.

A zászlós úr átvette a parancsot, aztán megint semmi.

Később előrekúszott a jobbszárnyon Máté tizedessel.

A tizedes egyfolytában őt nézte, ő meg csak előre meredt a semmibe. Félóra múlva megszólalt:

— Létszám?

Pontosan tudja, — dohogott magában Máté tizedes; — mi a jóistennek kérdi hát?! — Egy tiszt, egy altiszt, hét tisztes, hatvannyolc honvéd, hatvankét puska, két golyószóró, két géppisztoly, egy vető, egy géppuska, rakaszok nélkül! — jelentette.

— Köszönöm.

Aztán hallgattak tovább. Máté tizedes továbbra is a zászlós urat nézte.

— Aludjon! — szólalt meg Radovics István.

— Támadunk...?

Csend.

— Idő? — kérdezte kitérően a tiszt, s foszforeszkáló karóráját figyelte.

— Kettő tizennégy.

— Tizenhat! Igazítsa meg.

— Igenis.

S újra a némaság. Se csillag, se szél, se eső.

A hajlatig eljuthatunk. Ötven méter területnyerés. Tíz ember veszteség... — gondolta, s csak azért vette észre, hogy ki is mondta, mert a zászlós úr elvágta:

— Nem kérdeztem!

Így maradtak hajnalig. S akkor sem mozdultak, amikor a fenyők tűire akaszkodott a nap. A konyha még mindig nem jött.

— Tizedes! — csattant végre Radovics István szava.

— Igenis.

— Rádió használata kockázatos. Jelentés az ezredparancsnokságra: előnyomulást három hákor megkíséreltük! Erős ellenséges tűzbe ütköztünk. Utóvéd fedezésével a kiindulási vonalra sikeresen visszahúzódtunk. Veszteség: hat géppuskarakasz. Pótlását kérem.

Máté tizedes szemöldöke megrándult:

— Igenis!

— Indulás!

... A szokatlan, hosszú nyugalomban, az éjszakai némaság után a szorongás lazulni kezdett, a muszáj engedett, s nemtörődöm álom terpeszkedett a bakamellre. Egyesek szellőzködni kezdtek, megoldották a derékszíjat, s rázogatták a fehérneműből a piszkot, fadarabbal dörzsölték ki a nadrágkorcból a bogarat, vakaróztak, ásítottak. Aki merte: lefeszítette a lábhoz nőtt bakancsot, s ráncigálta a csontkemény, barna kapcát.

Ekkor csapott közénk az első akna. Mire kapkodni kezdtünk, már zuhogott mindenünnen. Gránát, géppuska, sorozatvető. A lövészárok fala bedőlt, a tüzelőfészkek gyékénykötései beszakadtak, páncélosok tűntek fel, s parancsszó, jajveszékelés, ordítás egy se hallatszott a drótakadályok és fafedezékek roppanásától...

Alkonyult, mire csendesedett. Két kilométerrel hátrább, az első hajlat holtterében számlálgattuk, keresgéltük egymást. Isten tudja, meddig kergethettek volna bennünket! De az általános támadás ideje még nem jött el. Megint a csend. Arcátlanul fütyültek a madarak.

Radovics István utoljára hagyta ott beomlott árkainkat. Az egyetlen géppuskát vonszolta, a derékszíját kötözte a vázhoz. Nem káromkodott; letörölte arcáról a sarat, s első parancsa ez volt:

— Leltár!

Feküdtünk, nem akartunk ránézni, mi, hitványak, menekülők.

— Leltár!!! — ismételte, és nem feküdt le.

Most?! Hiszen térdre emelkedni is alig lehet! Kinek van meg a hátiszereléke, a borjú? A gázálarctokja? A kenyérzsákja?

— Leltár!!! Pokróc?

Néztünk rá vissza, mint az eszelősök.

— Pokróc? — sürgette különös nyomatékkal, de nem kiabált.

Számolni kezdtünk. Mozgott a szánk, és mutogattunk.

— Csajka? — hallottuk.

Számoltunk. Múlt az idő.

— Gyalogsági ásó?

Olyan is bemondta, akinél semmi se volt. Úgyse írta senki.

— Lélektan... — dünnyögte valaki.

— Oldalfegyver?

— M. 678 mintájú! — kiáltották többen, s kezdtünk megnyugodni.

Igen. Ketten már nevettek is, mert Jancsók gyalogosnak hiányzott a bakancsa s a nadrágja is.

A létszámot nem ellenőrizte a zászlós úr. Pedig láttuk: Máté tizedes és a kis Szvatopluk nincs köztünk. Azokra a bizonyos sárga röplapokra gondoltunk.

... A laktanyában, régen, mindig a parancskihirdetéssel végződött a nap. Szolgálat, kérelem, panasz, gyengélkedő, rendelve. És a levelek kiosztása. Hát most Radovics István néptanító, tartalékos zászlós, ideiglenes századparancsnok, előkotorászott valahonnan a bőrtáskájából egy lapragépelt, többhetes zászlóaljparancsot. A telehold világított a papírlapra. Úgy emelte maga elé, hogy a fák közé merészkedő világosság rátaláljon a sorokra. És olvasni kezdte. Szolgálat, kérelem, panasz... Közömbös, érdektelen szavak, elmúlt időpontok. A végén, hogy: gyengélkedő? — no, igazán nevetséges. Aztán: levelek? — semmi, persze, semmi. De egy mégis. Egy. Pesti címzés. Nem számít. Senki nem nézett oda. Nyújtózkodtunk, csomózgattuk a bakancsfűzőt, s kapcaronggyal tömködtük a sisakbélést.

A mondatnál azonban megmerevedtünk: — „Szeretettel üdvözlöm a századomat." — Aláírás: Marosi főhadnagy.

A zászlós úr a nadrágvarrás mellé ejtette kezét, s a levélpapír — az egyetlen üzenet, amely idáig ért — lötyögött az ujjai közt. Szeretettel... a századomat...

Először csak egyetlen kuncogás hallatszott, althangon.

A zászlós úr felkapta a fejét. De már ott, amonnan is prüszkölés... Vigyázz-t nem vezényelhetett a fronton... A nevetés ragadós. Félperc, — és harsogva, bomlottan, szűk szemmel, rázkódó lábakkal röhögött, aki megmaradt. Fröcsögő, éhes szájjal, homlokba bukó sisasakkal. — Nem, nem lehetett megállítani a nevetést.

De a hold a felhők mögé tűnt, — a papírlapot el kellett tenni, s nekiláthattunk új árok ásásának.

Tótfalusy István

LEVÉL A TAVASZBÓL

Röppen a mafla veréb, hintázik az orgonaágon,
búg a galamb, tollán végigfut a játszadozó szél,
barna fejecskéjén fény és árny kergeti egymást.
Itt a tavasz! Pazarul kivirágzik a mandulavessző,
szélbe vegyíti haját a vidám forzítia, duzzad,
fénylik a rügy mosolyogva, derű gyűrközik a törzsek
vén derekán, bölcs, ifjú derű, megnyílik az ég és
zengve, dalolva zuhog le a fény nyíló magasából.
Hol vagy, apám? Régmúlt tavaszok mosolyogva tanító
mestere? Téged idéz most bennem a szép tavaszünnep:
réglátott mosolyod, régjárt hegyeket s a Kiserdő
rejtőző ibolyáit, a kertet, az esti tüzeknek
játszi, fanyar füstjét, ollódat, a hosszú gereblyét,
mind az erő, munkás akarat, tavaszos, fiatal kedv
szép emlékeit. Ó, te tanítottál a tavaszra!
Nézni, megélni az újat, a szépet, a kedvre-derítőt!
Hol vagy, apám? Fekszel, szomorú takaródba csavarva,
Önmagad árnya: szemed türkére a fájdalom óvó
ajka lehelt, arcod finom izmain új, gonosz ujjak
játszanak. Itt a tavasz! Tavaszok fia, hol vagy? Erősebb
volna a kín, a lassú halál diadalmas erődnél?
Vagy még benned a régi mosoly szikrája, apám?! Kín
s rettenetek mélyén most is tavasz él a szivedben?

Berczeli A. Károly

NYÁRI ÉJ

(Triptichon)

Megizzen még a sás —
Aztán halk csobbanás
riad fel s elhal hangtalan —
Az ég oly tág s betelt,
mint óriási kert,
mely ontja illatát s megrészegül —

Én hallgatok tünődve egyedül —

De milliónyi élet éberül
küzd, harcol és zihálva ás
a föld mélyébe s némán menekül,
mert nincs se csönd, se zaj, se más,
csak rémület s elfojtott hallgatás.

A lélek vív így legbelül,
ha szörnyű álma van,
az arc derűs, de bent
a vágy tárnáiban
talán az őrület dereng,
s csak rejtve csillan, mint a rettentő arany,
mely ölni űz s hatalma is határtalan —

Ó édes zsongulás, hazug lepel,
nyáréji bódulat,
eszmélkedésem, lásd, így tépi fel
bolondos fátyladat,
s fürkészi esztelen tovább
a lét ijesztő tébolyát,
mely meghújt most e dús palást alatt —

S ki éltem bűvös, enyhe ködben,
ím, lettem látó és boldogtalan,
a dolgok mélye feltárult előttem —

S már többé nem vagyok magam..

*

S már többé nem vagyok magam —

Uszályom vonszolom
a messzi ormokon —
A múlt halálos terhe ez —
A magamé, s az ősöké,
kik lepkeként, hol lámpa van,
a fény köré
lebegnek nyugtalan,
s e titkos, lenge nesz,
mely zsong, jajong és sír ez éjszakán,
több ezredév halálos kínja tán —

Több ezredév, vagy éppen millió —
Mert csobban még a hal, ki voltam,
s elring a mély idők taván —
Egy féreg, mely csak sejtve látható,
vergődve kúszik most a porban,
nyomában rejtelmes jelek —
S ráismerek —

S a tücskök úgy zenélnek,
oly fájón és buján,
hogy mérhetetlen távolságokon keresztül
szívemben ősi vágya rezdül
az őrjöngő szerelmi kéjnek —
S a békák méla unkatása már
az én számban halk vallomás lett, tiszta szó,
mely félénk s egyben biztató,
s oly fülledt most is még ez éjben,
mint volt a gőzös, végtelen mocsár,
amelyből egykoron kiléptem —
S a madarak halk szárnyalása messze
bennem már szálló képzelet,
s hogy így most létem távlatát keresve
keringek mindenek felett,
emlékezés csupán, mert fent az űrben,
mely felhős volt s a fénye rőt,
sok milliónyi év előtt
én gondtalan repültem.

S agyam sok furcsa tekervénye tán,
mely bennem összeállt lazán,
oly élőlény, mit létünk mély fokán
dobált a langyos óceán,
s most bennem, mint a pók, lebeg
az idegek
szétágazó s érzékeny fonalán.
S a szív tömlője is sós vizen élt,
s tán sziklához tapadva
beitta és kiadta,
mint most a vért.
S a mirigyek rút fürtje, nézd,
olyan, mint pondrók telepe,
nedvezve ők jelezték tán a vészt
hűs barlangok faláról csüngve le,
mely lomha s vak szörnyekkel volt tele.
S a has kígyói: belek, zsigerek,
mint átkozottak végzik dolgukat,
s száműzve mindenből, mi nemesebb,
sikamlós testük nyúlva tekereg,
mint csúszó-mászók redves föld alatt.

Kis életem körébe börtönözve,
az évek harcos millióin át,
e sok-sok lényből így tevődtem össze,
és lettem ember, magasabb világ —
De értem dolgozik már mind, ahány van,
a fényben és a vak homályban,
e sok-sok sejt egy úton menetel,
oly cél felé,

amely talán a léleké,
ki árad, bomlik s egybegyül,
de fényt sugároz legbelül,
s oly gazdag, mint a tengerész,
ki partot ér és visszanéz,
vagy mint utód, ki millió ősére lel.
A bölcs ring így, zsongva halkan,
hűs fátyolokkal eltakartan,
ez édes, enyhe hangzavarban,
mint most e nyári éjszaka —

S ki benne ring — a létezés maga.

*

Ki létezik, mind lenni kíván
s aztán folytatni önmagát —
Így állok én a múltnak óriási sírján,
mint szerteágazó virág,
s míg vágyam sejlő ősidőkbe nyúl,
a lét előre hajszol halhatatlanul.
De én, ki emberként a csúcsra értem,
a létezés nagy terhét nem bírom,
megosztva hát e súlyt a földi térben,
feléd kiáltok, társam, asszonyom.
Úgy hozzám tartozol,
mint a bőr a húshoz, mely csupasz,
vagy szerv, mely kívülem
kering, de egy velem,
s ha érett testemből kivált,
— kezdetben, valahol —
a sorsa így is ugyanaz:
megtérni hozzám önfeledten
és ketten
legyőzni majdan a halált.

Hogy máshol élsz e rengetegben,
hogy létezhetsz külön,
csak játszi látszat, édes cselvetés
hiány csupán, amely vigasznak is kevés,
akár a szűk, parányi rés
a zord magányos börtönön —
S te önmagadra vágysz, kívánva engem.

És én is, lásd, borongva némán
a lét kitárult szakadékán,
megsejtett asszonyom,
csupán beléd kapaszkodom,
mert ájult szédület
fog el most nélküled
és rámtör árva gyöngeségem —
De változtatni sorsomon
már nincs mód semmiképp,
s a teremtés bűs kényszerében,
amint az Úr kimondta egykoron
az első éltető igét,
én, halld meg hát, neved kiáltozom —

S egy szép csillag fut át az égen.

Szász Imre

MIRE ELMENNEK A VENDÉGEK*

Az asztalon két üres üveg mellett egy félig teli koktélos üveg állt, a földön, a rádió mellett a literes cseresznyés, az íróasztalon egy bontatlan Lánchíd brandy. Már nem ivott senki, csak néha egy-egy kortyot a kerámikus és Luci. A villany még égett, sápadtan, feleslegesen, s alig észrevehetően, Zsuzsa odament és eloltotta. Haza kellene menni, gondolta, a gyerekek nemsokára felébrednek. A férjét, Gézát nézte, látta, hogy ernyedten és tehetetlenül ül a díványon, s szeme olyan, mint a gyászolóké. Odament hozzá.

— Menjünk? — kérdezte inkább a felhúzott szemöldökével, mint a hangjával.

Géza vállat vont. Zsuzsa leült melléje és felsóhajtott.

Lipi még mindig friss volt, csak a szeme alá húzott sötét félholdakat az éjszaka.

— Feri megvette tavaly a Viharmadarat — mondta. — Nem tudott még vitorlázni, s engem hívott le először. Oltári sokat röhögtünk. Első nap úgy leégett a háta, hogy egész éjszaka sírt. Csurgott a könnye. Mellettem feküdt, néha felült és azt mondta: „Jajjaj, Lipikém", aztán hasrafeküdt. Megint felült: „Jajjaj, Lipikém". Kiment a fedélzetre, ott találtuk meg reggel, ült az autóbelsőben és sírt. Másnap elmentünk a hajóval Tihanyba, vett egy üveg olajat, bérelt egy szobát a Parkban, és mindenkinek, akivel találkozott, el akarta adni a Viharmadarat.

— Most már nem adná el — mondta Erzsi, Feri felesége, fanyarul. Feri nem volt a szobában. — Miért nem isztok? — kérdezte háziasszonyi buzgalommal. — Rámrohad az egész. — Felállt és kiment.

Feri kinn ült a konyhában a fehérremázolt konyhaszéken.

— Mi van, Mókuska? — kérdezte Erzsi.

— Mehetnének már a francba — mondta Feri sötéten. — Olyan vagyok, mint a hulla. Mért kellett ezeket meghívni?

— Ne csinálj jeleneteket — mondta Erzsi, és szórakozottan mosogatni kezdett a csapnál.

— Nem csinálok jeleneteket. Olyan vagyok, mint a hulla, kidobtunk egy csomó pénzt, és nem akarnak elmenni a francba. Az a barom Lipi folyton dumál és senki sem áll fel.

— Mi bajod van Lipivel. Mindig pikkelsz rá. Majd szólok neki, hogy menjen haza.

— Tisztára hülye vagy — mondta Feri indulatosan. — Ezt nem mondhatod nekik.

— De igen — mondta. — Nekik megmondhatom. A nagyfejű barátaidnak nem mondhatom meg. Azok különben is kétszer ennyibe kerültek a múltkor. És nem voltál hajnalban hullafáradt.

Feri felállt.

— Ne kezdd megint — mondta szinte suttogva. Fenyegető akart lenni.

Erzsit már nem lehetett megállítani.

— De kezdem. Ezek az én barátaim. A te barátaid is voltak. Gézát tizenöt éve ismerem. Táncosom volt az első bálomon. Lipivel együtt jártál az egyetemre. Szeretem őket.

— Én is — vágott közbe Feri.

— Nem, te nem szereted őket. Te csak szeretnéd szeretni őket. Te eljutsz az első Földközi-tengeri útra, mert van pénzed és van összeköttetésed, idén elmehetsz az északi útra, harmincan mehetnek a kiváltságosok, nyolcezerötszázért, ők legföljebb Cseszkóba mehetnek kettő és félért.

* Részlet a szerző készülő regényéből.

— Te is voltál a Földközi tengeren — mondta Feri gúnyosan. — És te is jössz Stokholmba. Vagy vigyek mást?

Erzsi vállatvont.

— Vigyél. Én legalább évente egyszer nem vagyok hullafáradt tőlük. Nagyon jó, hogy van pénzünk, de nem akarok több pénzt. Nem akarom, hogy ne örüljek Gézának, Zsuzsának, Lipinek. Nem akarok nagy örökséget hagyni Cicukára. Se villát, se házat, se szőlőt. Jó, hogy sok pénzt keresel, de ne keress többet. Én csak annyit szeretnék, hogy örülni tudjak minden kis vacaknak, s ha egyszer-egyszer valami szépet és drágát akarok, hát megkapjam azt is, de úgy, hogy vágyjak rá, kiérdemeljem. És nem akarok a nagyfejűekkel illemkedni. Én jobb szeretek hülyéskedni és beszívni Gézáékkal, mint hallgatni a süket, nagyképű dumákat, és mutogatni a nőknek, hogy a cipőm Indiából jött, a bugyim a Déli sarkról, a táskám Argentinából, a melltartóm Dzsakartából.

— Veszek neked egy patentharisnyát a Röltexből — mondta Feri.

— Vegyél. Nem hordom, mert kinevetnének, de örülni fogok neki. És megmutatom a nőknek. Patentharisnya a Dob utcából. Jót tesz majd nekik.

Feri felállt a székről, odament a kredenchez, kinyitotta az ajtaját, aztán megint becsukta. Látszott rajta, hogy csakugyan rettentő fáradt, a szája sarkából két ránc húzódott felfelé, mintha késsel vágták volna arcába.

— Nincs egészen igazad. Valahogy kinőttem közülük. Valahogy öregebb vagyok náluk. Untat az a hülyéskedés. Két óra hosszat jó, annyi elég is volna belőle. De egész éjszaka? Hidd el, szeretem őket. Csak más vagyok. Ők olyanok, vagy olyanok szeretnének lenni, amilyenek tíz évvel ezelőtt voltak. Én megokosodtam.

— Igazán? Géza, vagy Lipi akármikor zsebrevágnának.

Feri legyintett.

— Az más tészta. Beethoven és Goya. Nem ezen múlik az élet.

— Hát min múlik?

— Nem tudom. Talán a szerencsén. Vagy az ügyességen. Fene se tudja.

Erzsi türelmetlenül hátat fordított neki.

— Ugyan, mit okoskodsz. Szeretem, mikor ilyen nagyképű vagy. Elrontottak, ez az igazság. Elrontottak, nagy embernek érzed magad és csak az érdekeidet nézed. Ezért nem szereted őket.

— Sok előnyét élvezheted ennek a romlottságnak — mondta Feri nyugodtan.

Erzsi hirtelen megperdült, könyökével levert egy poharat. A pohár csattant egyet a mozaikpadlón s gurult egy darabig. Nem tört össze.

Egyikük se hajolt le érte.

— Hát mi vagyok én? — kérdezte Erzsi hisztérikusan. — Középkori remete, hogy ne élvezzem, ha jól megy nekünk. De nem akarom, hogy emiatt korlátoltak, nagyképűek és illedelmesek legyünk. Nem akarom lerázni a régi barátaimat. Szeretnék olyan maradni, amilyen eddig voltam. Tudom, hogy nem lehet, mert évről évre öregebb az ember, de ha más leszek is, ne legyek legalább rosszabb. Undokak leszünk, ha így folytatjuk. Igazi undokak.

— Procc úr és Mr Undok — mondta eltűnődve Feri. Megrohanták az ifjúkor emlékei. Kettesben mászkáltak Erzsivel, vagy hármasban-négyesben Gézával és Lipivel, fenn a Svábhegyen, mielőtt hazamentek volna az albérleti szobájukba zsíroskenyeret enni. Esett a hó, puha és fehér volt a hegy, mintha nem is kinn járnának, hanem ablakból néznék, Költő utca, Őz utca, az egyik gyönyörű villában lakott egy kövér férfi, Őhrinek hívták, Procc úr, a másikban ezüstfenyő-bokrok és platánok mögött sárga kúria-stílusú nagy házban Mr. Undok, akinek két nagy dán dogja volt és egyszer, mikor a kerítésen át bámészkodtak, szigorúan megkérdezte tőlük: „Mit óhajtanak." „Tessék mondani, itt lehet kapni nyáron befőzni való sárgabarackot?" kérdezte Lipi. „De kérem" — mondta Mr. Undok nagyon fegyelmezetten és a kutyáira nézett. „Kinőttem már a diákcsínyekből." „Ez a burzsuj hely éppen jó lenne nektek lakásnak", mondta hangosan

Géza. A sarkon túl kezdtek nevetni, térdig érő hóban futottak le a hegyről s minden vasárnap felmentek, nézték a villákat s Erzsi a legszebbeket képzeletben berendezte. „Itt ellaknék", mondta és szőnyegek, nádfonatú világos, modern bútorok kúsztak be a havon a villába, pasztelszínű vagy fekete csempék borították a fürdőszobák falát, a szerelő fatiplit gipszelt a csukott veranda mennyezetébe és belecsavarta a kovácsoltvas lámpa nagy kampóját.

— Gyere — mondta Feri és kinyitotta a konyhaajtót. Erzsi csodálkozva ment utána a fürdőszobába.

— Nézd — mondta. A halványkék csempe meglágyította a nikkelek fényes nyers csillogását.

Erzsi csodálkozva nézett rá.

— Gondolj a svábhegyi villákra — mondta Feri.

— Igen — mondta Erzsi halkan. — De sok. Egyszerre sok. Jobb volt kívánkozni utána, mint egyszerre megkapni.

Feri leoltotta a villanyt. Visszamentek a konyhába, Feri megint leült a konyhaszékre. Bent a szobában hangosan és erőltetetten nevettek, a kórusból kiemelkedett Zsuzsa éles hangja.

— Innen mennek holnap reggel munkába — mondta Feri. Gúnyosan figyelte Erzsit. — Ne csak engem hibáztass, hanem magadat is. Te is akartad. Ha ugyan hiba ez az egész.

Erzsi felsóhajtott.

— Igen. De azért nem szabad úgy gondolnunk rájuk, mint a szegény rokonokra.

Feri vállatvont. Látszott rajta, hogy most már únja a vitát.

— Körbeforgunk. Én már öreg vagyok ehhez, a ringlispilezéshez. Értsd meg azzal az ostoba fejeddel, hogy egyik nem megy a másik nélkül. Vagy ezt adom fel a nagyfejűekkel, — gúnyosan utánozta Erzsi hangját — a lakást, az autót, a vitorlást, vagy őket.

— Nem hiszem — mondta Erzsi makacsul. — Lehet, hogy ostoba vagyok, de nem hiszem. Én nem akarom feladni őket. Inkább ezt.

— Akkor talán váljunk el — mondta Feri könnyedén.

Erzsi halálsápadt lett.

— Nem rossz tipp. Majd meggondolom.

Feri mondani akart valamit, de kinyílt az ajtó, lábak dobogtak, nevetés csattant az előszobában. Felállt a konyhaszékről.

Lipi bekukucskált az ajtón.

— Hát ti? Ráértek cicázni, majd ha elmentünk. Unjátok már a murit? Mert még nincs vége.

Feri egyik szájsarka legörbült.

— Dehogy unjuk — mondta. — Éppen azon gondolkodtunk, mit lehetne még csinálni.

Lipi úgy kapkodta egyikről a másikra szemét, mintha pingpong mérkőzést nézne.

— Mi már kitaláltuk. Gyerünk el fürdeni. Most nyitott a fürdő, még nincsenek sokan.

Erzsi összecsapta a kezét.

— Remek — mondta. Nem nézett Ferire.

— Azám, csak nincs fürdőruha. Férfi fürdőruhát talán lehet bérelni, de nőit. Lehet női fürdőruhát bérelni?

— Nem szoktam — mondta Feri.

Erzsi felemelte a kezét.

— Nyugi. Van két lastexem.

— Kevés — mondta Lipi. Visszalépett az előszobába. — Aki jön fürödni, tartsa föl a kezét. Egy, kettő, három. Senki többet harmadszor? Alázatosan jelentem, a létszám két férfi egy nő. Ti miért nem jöttök? — kérdezte Gézáéktól.

— Haza akarunk érni, mire felébrednek a gyerekek, — mondta gyorsan Zsuzsa.

— Ez nem vitás — dünnyögte Géza. Alig állt a lábán.

— Ez nem — bólintott Lipi nagyon komolyan. — Na, elő a cuccot — mondta ezután Erzsinek, aki kijött már s az ajtófélfának támaszkodott. — Én addig hívok egy taxit.

— Már hívtam — dünnyögte álmosan a keramikus az ajtóból.

Csanád Béla

ESTE

Vigasztaló magány az est.
A tárgyak egyre távolodnak,
mégsem vagy jobban árva, mint
bármely percében napjaidnak.

Sivatag szürkesége hull.
Csak elvont színei ragyognak,
káprázatos művészete
az anyagtalan alkonyatnak.

Hollószín árnyak foglya vagy.
De fönt az ég lámpái égnek
s bent emberséged fényei
hivogató, szép menedéknek.

Sebzett madárként száll a csönd.
Egy rigó szól elkésve, lágyan.
Ha abbahagyja, meghal a
vergődő táj az éjszakában.

DAL

Ültünk a lesgödörnél
a vadászat után.
Te feküdtél a földön,
füvek jó illatán.

Borzongtak fönt az ágak
egy magános, szikár
jegenye karcsu tornyán
s borzongott a határ,

amikor elmesélted
szorongva, monoton
hangon, hogy tört reád a
pokol a frontokon.

Csak ültem, mint a gyermek
szokott, ha apja szól,
de hallottam, a holtak
szólnak a föld alól.

A nád fölött egy vércse
vijjogott élesen,
s mint gránát, úgy csapott le
a tisztás széliben.

Halk sikoly lett a válasz
a füstös ég alatt.
Azt hittem, fájdalmában
a szívem megszakad.

Bertók László

MEGLÁTJÁK MAJD

Krizantémmal köszönt november,
hatalmas még a délután,
de apró, véletlen neszekkel
készül már itt a téli táj.

Általjuk még az ismerősök
gyóntató pillantásait,
s egyre több a közösen őrzött
titok, a fegyelem, a hit.

Krizantém-színű hetek jönnek,
nyílt, átlátszó lesz a világ.
Meglátják majd, ha ránk figyelnek,
szemünkben a medáliát.

A SENKI KUTYÁJA

Megölték a kicsinyeit
követ emelt rá a Haragos Ember
kereste őket, ugatott
aztán vinnyogott tehetetlenül

S mégis barátkozott a kezemmel
megbízott bennem bús, bántott szeme
pedig feszülő melle lüktetett
a ki nem szopott tej hajszolta vérét

Megölték a kicsinyeit
és a moslékot is sajnálták tőle
kővel dobálták — de ez mind kevés
följelentették — mert bűne az élet

följelentették — és jött az ítélet:
a sorsa halál — vagy számüzetés

Kéretlen él s hivatlan jött ide
nincs ki szeresse s vállalja a sorsát
nincs gazdája — hát meg kell halnia
följelentették — hajléktalan árva

nincs otthona — csavargó istenadta
haljon meg, mondták, a Senki Kutyája

Pusztuljon el, — s ha nem: pusztuljon innen,
hol ismer minden bokrot, fát, odut
hol ó romok közt hordozta méhe terhét
és bogáncsokkal szeretkezett — ingyen

Pórázt kötözünk a nyakadra, jól van
és megfizetjük érted az adót
egy kutya-élet — egy liter bor ára
a fiaid meg — elúsztak az árral

Megfizetjük az adót, kutyusom
s keresünk gazdát — jót-e, rosszat-e?
A sintérnek nem romlik el az álma:
nyugodt az ő lelkiismerete

— — — — — — — — — — —

Az élet a kezünkre bizatott:
a virágok, barmok és csillagok.
Kezünkre bizatott az élet:
a füvek, a halak, a férgek.
Az élet bizatott kezünkre:
a repülőgép, meg az ürge.
Miránk, az emberekre bizatott
az ökörszem, meg a cickafarok.
Az emberekre bizatott, miránk
az élet — a világ —

Megfizetjük az adót, kutyusom.

NAGYVÁROSI REKVIEM

3.

A szomszéd szobában, a háziasszonynál hangosan szól a rádió. A falak vékonyak — áthallatszik. Calcutta. Vico Torriani énekel. A férfi szobája a harmadik emeleten van. Albérlet. Közel van az autóbusz- és a villamosmegállóhoz, a folyóhoz, a vasúti hídhoz. Ablaka a ládaraktárnak használt, patkányos udvarra néz, de a két szomszédos ház tűzfala között — keskeny, árnyékos sávban — ki lehet látni a városra. A folyóra is. A ház füstös, mint a legtöbb épület a környéken. Füstöt és kormot szitálnak a kerület szélére telepített gyárak és a lassú mozgású gőzhajók. A korom és a porfelhők esténként a háztetőkre kuporodnak és az ablakok párkánya reggelre mindig fekete lesz. Csak letörölni lehet, lefújni nem.

A sarokban ruganyos, kényelmes heverő van, mellette a faragott, háromrészes könyvállvány. A könyvállványon porosodnak a diákkori álmok. Néhány elrongyolódott középiskolás tankönyv. Egy lexikonsorozat. Három filozófiai tanulmánykötet. I. L. Kandel pedagógiai tanulmánya, amit az UNESCO adott ki. Sok modern regény és a Háború és béke Tolsztojtól. A másik sarokban karcsú, fehér csövekkel a fűtőtest. Középen az asztal — telefonkészülékkel, egy kancsó klórfenolos, nagyvárosi vízzel és három pohárral. A harmadik sarokban a ruhásszekrény, az asztal mellett két kárpitozott szék. A szemben lévő sárga falon egymás mellett két színes olajnyomat — Jacopo Robusti Tintorettótól és Szinyei-Merse Páltól.

A férfi a heverőn fekszik. Az ing a nyakába csúszott, a bőre barna és meztelen. A padlót nézi.

Most is úgy történt mint máskor? Vagy másképpen? Szörnyű, hogy minden szerelem egyforma. Sokáig ölelkeztek. Szép, piros kohó volt a testük, és reszkettek az első, meztelen ölelések. Úgy fogták egymást, ahogy a fiatal, egészséges testek szoktak összecsapni. Vár. Tulajdonképpen nem is tudja, hogy mit.

A lány felhúzott térdekkel a férfi mellett kuporodik. Félmeztelen. Néha kellemetlenül megreszket a bőre, de nincs kedve se betakarózni, se felöltözni. Mosakodni sincs kedve, pedig hallotta, hogy a háziasszony az előbb csoszogott ki a fürdőszobából, és bezárta maga mögött az ajtót. Hátradől. Szép, szabályos melle van. Később az álláig húzza takarót, a karját a nyaka alá fűzi. Csendes reménnyel, ő is várakozva fekszik, és mozdulatlanul hallgatja, hogy a karcsú betonházak mögött, a vasúti hídon csattogva robog egy szerelvény.

A férfi valamit mondani akar. Hosszú, csontos kezét a levegőbe emeli, azután csüggedten visszaejti. Az éjjeliszekrényen megnézi az órát. Éjfél van. Cigarettára gyújt. Nem mond semmit, megint a padlót nézi, és nyugtalan, fehér felhőkben fújja a füstöt. Egyik felhőt a másik után. Ez a legkönnyebb. Valamit mondani kellene a lánynak — de mit? Vasárnap ilyenkor ért be a vonat Nagymarosról. Egy szolgálatkész, tengerésztrikós férfi vitte át őket csónakkal a vizen, és vonattal jöttek haza. Hűvös, kedvetlen utazás volt. Szétnyitja a tenyerét, a bőr szabálytalan redőit nézi, mint a tenyérjós.

A leány a könyökére támaszkodik. Ismeri ezt a füstöt. A takaró lecsúszik róla, de nem bánja. Két hónapja látja ezeket a lompos, utálatos füstfelhőket, amelyek minden szép órára ráfeküsznek. Vissza kellene fújni. Elfordul, a takarót a fejére húzza, és csak akkor szólal meg, amikor számítása szerint már biztos abban, hogy a cigaretta végigégett.

— Láttad már a Victória Regiát az egyetemi botanikus kertben?

A férfi idegesen hanyatt fordul.

— Hogy jutott ez most az eszedbe?

Tücsök a könnyű, gyűrött ruhát nézi, amit vetkőzés után a székre terített és mosolyog. A mosolyban különös, asszonyi rejtély van. Ha meg kellene magyarázni, csak annyit mondhatna, hogy jól esik mosolyogni. Maga alá húzza a lábát. A mozdulatból csak annyi látszik, hogy a takaró gyors, apró gyűrődésekkel mozog, és megroppan alattuk a heverő.

Megrántja a vállát.

— Csak úgy, eszembe jutott — mondja —. Májusban láttam, éppen virágzott. Nagy, fehér tölcsére van, és méteres levelei elterülnek a víz színén. A barátnőm azt mondta, hogy egy csecsemőt is megbír.

Csend van.
A lány az egyik lábát kidúgja a takaró alól, a talpával a szőnyeget keresi.
— Te láttad már?
— Nem láttam.
— Nézd meg, ha legközelebb virágzik.
— Jó, majd megnézem.
Különös, szokatlan csend van.
A férfi mozdulatlanul, egykedvűen fekszik, mintha ledöntötték volna.
Tücsök kibújik a takaró alól. Felül a heverőn, kemény, borzas hajába túr.
Ásít.
A matróztrikósra gondol, aki vasárnap este áthozta őket a vizen, és az apró, nyugtalan mozdonyszikrákra. A nyitott vonatablak elhúzott mellettük.
— Nekem jó volt Visegrádon — mondja és a melltartó után nyul.
A férfi lecsukja a szemét.
— Nekem is.
— Máshová is elmehetnénk, amíg jó idő van.
— Elmehetünk.
Tücsök fehér kézitáskája a szék mellett a szőnyegen van. Belekotor, kiveszi a körömreszelőjét. Az utolsó autóbusz félegykor indul a hídtól. Mellére hajtott fejjel reszelgeti a körmét.
— Van egy barátnőm a gyárban, a hátsó szalagnál dolgozik — mondja később, és a tenyerével ügyesen elnyom egy ásítást. — Orvossal jár. Az orvosnak Moszkvicsa van, azzal csavarognak. A múlt vasárnap Lillafüreden voltak.
A kezét a levegőben tartja, a körmeit nézi.
— A barátnőm tegnap odajött hozzám a zuhanyozóban. Mondta, hogy valamelyik vasárnap betársulhatnánk.
— Az autóba?
A lány bólint.
— A benzin felét kellene fizetnünk.
A férfi összecsukja, kinyitja az öklét. Nem szól.
— Ismerem az orvost — mondja a lány —. Kellemes, művelt fiú, akivel másról is lehet beszélni, mint a mikroszkópokról és a gépkocsimárkákról.
— Nőgyógyász?
Tücsök halkan, cinkosan nevet.
— Miből gondolod?
— Csak.
— Sebész — mondja a lány, és megint nevet.
— Hány éves?
— Talán harminc? Vagy harmincöt?
Hallgatnak.
Tücsök a barátnőjére gondol és az orvosra, akinek Moszkvicsa van. A barátnője azt mondta, hogy száz kilométerenként kilenc litert fogyaszt, és az első ülések hátrahajthatók. Aludni is lehet a kocsiban.
Megfordul.
— Szóljak nekik?
A férfi megrezzen, mintha éber álomból ébresztették volna.
— Szólj, ha akarsz — mondja vállat vonva, és szokatlanul nyers, ideges a hangja. A lépcsőházból lehet így visszamorogni.
Tücsök hosszan, figyelmesen nézi a férfit, mintha valamit keresne az arcán, de az arc fanyar és mozdulatlan. Nem lehet olvasni róla. A hangjában se volt biztatás. A körömreszelőt visszadobja a táskába. Legfeljebb nem szól a barátnőjének, vagy hazudik valamit. Pedig az orvosnak szép, égszínkék Moszkvicsa van, és azt mondták — egyenes úton száz kilométeres sebességgel szoktak rohanni. Álmos, kellemetlen borzongás fut végig a hátán, és először gondol ma este arra, hogy jó lenne hazamenni, de késő van és fél egyedül. Az anyja, aki korán fekvő, miután a konyhába készítette a hidegvacsorát, szokás szerint lefeküdt. Valószínű, hogy régen alszik már. Talán egyedül is hazamenne, de a vasúti aluljáró mögött van egy keskeny, ijesztő utca, ahová még a holdfény is alig tud benézni, mert a házak homloka csaknem összeér, és a járda szélén árnyékban állnak a szürke kukaedények.
A tükör alatt, a karikalábú asztalkán — fekete ékszerdoboz van. Balról, keret nélkül, két üveglap között a férfi fényképe. Jobbról egy idős, ősz asszony retusált portréja, a férfi anyja. Középen az ékszerdoboz. Valamikor karkötő lehetett benne, olyan a formája. Két hónapja látja. A két hónap alatt néhányszor eszébe jutott,

hogy meg kellene nézni — mi van benne, de valami mindig közbejött. Egyszer moziba indultak. A ruháját igazította a tükör előtt. Akkor gondolt először arra, hogy kinyitja az ékszerdobozt, de késő volt, a férfi türelmetlenül az ajtóban állt, és nem volt idő, hogy megnézze. Egy héttel később megint a tükör előtt állt. A dobozért nyúlt, amikor a férfi hátulról befogta a szemét, és a következő pillanatban mindenről megfeledkeztek.

A férfire néz, azután váratlan, gyors mozdulattal, mintha attól félne, hogy rajtakapják — a dobozért nyul. Kinyítja. Fehér, halalakú csontamulett van benne. Az alsó uszonyánál nyílik, és a csonthal egy másik, apró csonthalat tart a szájában. Érdekes, szokatlan apróság, de furcsa, gonosz elégedetlenséget érez, mintha mást várt volna. Talán egy vastag, ódivatú családi gyűrűt, vagy páratlan fülbevalót, aminek furcsa, nevetséges története van, estleg egy szalaggal átkötött hajfürtöt — vagy mást.

— Ez a tiéd?

A férfi felnéz, meglátja a lány kezében a csontamulettet.

— Az enyém — mondja kedvetlenül, és örül a hosszú csendnek.

Akkor vették ki a vakbelét az urali kórházban. A tüdeje tele volt étterrel, és a nővér ráparancsolt, hogy mély, erős lélegzeteket vegyen. A homokzsák kellemetlenül nyomta a hasán a hosszú, kapcsolt sebet. Szűk, penészvirágos különszobában, fehér vaságyon feküdt. A feje az ablaknál volt, és a vöröshagyma-szagú, szuronyos őr, lába közé eresztett öklökkel egy kerti széken az ajtó mellett ült. A nővér aznap délelőtt is szellőztetett. Kinyitotta az ajtót és az ablakot. Nyirkos, hideg kereszthuzat volt, de az őr nem ült el az ajtóból. Akkor nézett be először az urali lány. Nagy, fekete csodálkozó szeme, rövid, vastag lába és erős karja volt. A kezében tejeskannát lóbált. Benézett az ajtón, azután tovább ment a közös férfi kórterembe az apjához, akit a gyomrával operáltak. Negyedóra múlva visszajött. Az ajtó és az ablak még mindig nyitva volt — a nővér megfeledkezett. A lány megállt, valamit mondott az őrnek, azután bejött, becsukta az ablakot. Egy pillanatig a sovány, nagyszemű kamaszra bámult, azután kifutott a szobából. Másnap később jött, az ajtó már csukva volt. Bekopogott. Valamit megint mondott az őrnek, és az almát — amit hozott, az ágyra tette. A hatodik napon este jött, és alma helyett nadrágot, kabátot, bakancsot hozott. A lány a ruhákat az ágyra dobta, és intett, hogy öltözzön fel gyorsan, azután elfordult. Kézenfogva vezette ki a kórházból. Csendesen szitált a hideg, őszi eső, csúszkáltak a sáros, görbe utcákon. A lány egy sötét, szalmatetős ház előtt megállt, benyúlt a kerítésen és kinyitotta a kaput. Az épület hátsó részében, egy dohos, faltól-falig három lépés széles szobában mécsest gyújtott. Az egyik sarokban deszkaágy volt, A deszkaágy végében kecskelábú asztal, az asztal előtt lóca. Az asztalon sok étel és egy fehér üvegben rozspálinka. A lány az ágy végére ült, ő a lócára. Kenyér nélkül ették a száraz, fagyos húst, és üvegből itták a pálinkát. Később a lány elfújta a mécsest, és a dunyha alá bújt. Szorosan, meztelenül ölelték egymást. A lány bőre finom és forró volt, de neki az erőlködéstől szúrt a hasa. Fájdalmas, tehetetlen állapot volt. A pálinkától hamarosan elaludtak, egymásba kapaszkodva, mint a gyerekek. Később a lány felébredt, a sötétben felöltözött, azután meggyújtotta a mécsest. A nyakában olcsó, vékony rézláncon fehér, halalakú csontamulett függött. Levette, nekiadta, és közben zavartan sugdolózott a fülébe, hogy az apja a Balti tenger mellett vette egy bazárostól, amikor a halászoknál dolgozott — de alig lehetett megérteni, hogy mit mond. Sokáig ültek egymás mellett a deszkaágyan, azután a lány visszavezette a kórházba. A szuronyos őr az ajtónál gubbasztott a széken és bóbiskolt — de az is lehet: csak mutatta, hogy alszik. A lány ezután is minden nap bejött, de csak délelőtt. Soha többé este. Amikor a műtét utáni harmadik héten a szuronyos őrrel együtt elindultak a kórházból, a lány velük jött a városszéli fűrésztelepig, ahol egy tábori szekér várta őket. Alkonyodott. A lány mellette állt, az őr nem zavarta el. Segített felkapaszkodni a kocsira és megcsókolta. Amikor elindultak, háttal ült a szekéren, hogy sokáig láthassák egymást. Az út nagyon rossz volt, a kocsi rázott, és a tenyerét a hasára szorította.

Tücsök az ujjai között forgatja a csonthalat.

— Érdekes — mondja és idegesen megrebben a szája. — Ilyent még nem láttam.

A férfi arca fényes, mint a csiszolt márvány. A hangja nyílt és finom kérkedés van benne.

— Egy lányé volt.

Rövid, meghökkent csend van.

— Milyen lányé?

— Egy urali lányé.

Tücsök zavartan, csodálkozva nevet, megint megforgatja az amulettet.

— Egy urali lányé?

A következő pillanatban eszébe jut: a férfi már az első héten mondott valamit arról, hogy a háború után hadifogoly volt. Csendes, teraszos vendéglőben vacsoráztak. Keveset ivott, mert a nyomdába készült. A szomszéd asztalnál hangos társaság fröccsözött, és áthalatszott, hogy egy romániai hadifogoly gyűjtőtábort emlegetnek, amely a második világháború után vált hírhedtté. A férfi a kést, villát a tányér mellé tette, és figyelmesen hallgatózott. Később csak annyit mondott, hogy ő is volt hadifogoly, és szótlanul, kapkodva tovább ette a kihűlt vacsorát. Miért, meddig volt hadifogoly — nem mondta. Azóta se.

A lány elfordul, a hangja ellenséges.

— Ő adta ezt a csontot?

— Ő.

— Hány éves volt?

— Nem tudom.

— Tíz?

— Annál több.

— Tizenöt?

— Talán tizenhat? — mondja bizonytalanul a férfi, és bosszantja, hogy nem emlékszik pontosan: mennyi volt. Becsukja a szemét, mintha abban reménykedne, hogy így könnyebben eszébe jut.

— Szeretted?

A férfi csukva tartja a szemét és hallgat.

Tücsök egy ideig várja a választ, azután a csonthalat visszateszi a dobozba. Pontosan úgy, ahogyan volt, A fejét magasra tartja, mint a gyenge úszó a hullámzó vízben.

— Nekem is volt ilyen amulettem — mondja hosszú csend után.

— Ilyen, mint ez?

Megrázza a fejét.

— Nem ilyen.

A szomszédos ház tűzfalát nézi.

És ha ilyen lett volna?

Később feláll, a könyvállványhoz megy. Néha visszafordul, a férfire néz — finom gyanakvással, mint az érzékeny vad. Szórakozottan forgatja, cserélgeti a könyveket az állványon, amelyiknek kinn van a széle, visszatolja — mert valamit csinálni kell. Előbb-utóbb úgyis szól a férfi és elindulnak. Megnézi a címeket, némelyikbe belelapoz. Két hónapja jött fel először, de azóta tulajdonképpen egyszer se jutott az eszébe, hogy alaposabban körülnézzen. Úgy, mintha otthon lenne. És ha megint talál egy amulettet? A kezében Kandel pedagógiai tanulmányát tartja, amit az UNESCO adott ki. Megfordul.

— Te ilyeneket is olvasol?

A férfi szemében barátságos fény lobban.

— Diákkoromban tanár szerettem volna lenni.

— Tanár? — kérdezi Tücsök csodálkozva, és a könyvet nézi. Ezt se tudta, pedig két hónapja ismerik egymást. Egyáltalában mit tud erről a furcsa, nagyszemű férfiről, akinek egy urali lány csonthalat adott, és aki valamikor tanár akart lenni. A könyvet visszateszi az állványra, az asztalhoz megy és vizet tölt a pohárba. Egy hosszú, szegletes tanítóra emlékezik, aki a szlovákiai magyarok kitelepítése idején Kassáról jött az iskolájukba. Ha magyarázott, a mutatóujját mindig a levegőben tartotta, és ha végigsétált a szálkás padsorok között — friss hegyiszag suhogott utána.

Lassan kortyolja a klóros vizet.

— Tényleg voltál hadifogoly?

A férfi bizalmatlanul körülnéz, mintha keresne valamit.

— Tényleg — mondja, majd gyors, kemény mozdulattal kibújik a takaró alól, és kapkodva öltözik.

A lány hallgat. Nem tudja, hogy mit mondjon, nem tudja, hogy mit kérdezzen. Nem ért a férfidolgokhoz. A heverőhöz megy. Különös és érthetetlen. Mintha az esti záporban az egész éjszaka elázott volna, és most arra várnának, hogy mint a kiterített ruha a széken — megszáradjon. Furcsa érzés. Meg kellene kérdezni, hogy miért van ez, de hogyan kérdezze? Az is lehet, hogy képzelődik. Más férfiakkal minden egyszerű, előre kiszámítható és fölényes volt. Más férfiak. Tulajdonképpen nem is férfiak. Ritkán borotválkozó, nyugtalanszemű fiúk — az utcából, a gyárból, innenonnan. Kócos, kamaszszagú, nyirkos, idegestenyerű fiúk. Fiúk, fiúk, fiúk. A szemük

mindig éhes, és nem lehet hozzájuk férjhez menni. Itt fenn a harmadik emeleten minden másképpen van. Könnyelműen, bizonytalanul és egy kicsit kiszolgáltatva.

A férfi a szekrénybe nyúl, és egy üveg konyakot tesz az asztalra. A lányra néz, aki felhúzott lábakkal fekszik a heverőn. Két pohárba tölt, az egyik pohár konyakot megissza. A másikat eltolja maga elől, az a lányé. Eszébe jut, hogy meg kellett volna a kérdezni a tanársegédet: szabad-e konyakot inni? Szomorúan ingatja a fejét. Nagy, csontos, bozontos feje van. Az üres poharat az ujjai között forgatja. Legalább mindent el lehetne mondani. Összerakva, egyszerűen, egymásután. Leül az asztalhoz. Megint tölt, megint iszik. A két szuronyos katonára gondol, akik az ártézi kútnál körülvették. Az egyik almát rágott. Üres volt a kút környéke, az emberek a kapualjakba húzódtak.

— Negyvenöt márciusában még minden megtörténhetett — mondja és cigarettára gyújt. — Hetedikes gimnazista voltam. Vártuk, hogy vége lesz a háborúnak, és megkezdődik a tanítás. Az anyám kiküldött az ártézi kútra vízért. Három év múlva jöttem vissza. Pontosan emlékszem, hogy a kannába eresztettem a vizet, amikor odajött hozzám két szuronyos katona. Végigmértek. Az egyik megtapogatott, azután fellöktek egy közelben várakozó katonai teherautóra. Annyi időm se volt, hogy sírva fakadjak...

Hallgatnak.

Tücsök megpróbálja elképzelni, hogy milyen lehetett az ártézi kút és a két szuronyos katona, akik a férfit megtapogatták és elvitték. A kutat pontosan látja. A fényes, kopott csőből vastagon folyik a langyos víz. A katonákat nem tudja elképzelni, két elmosódó, álmos folt mozog a kút körül.

A férfi az urali lányra gondol. Megint tölt. Egyetlen hajtásra kiissza, azután végigdől a heverőn.

A lány megrebben. Eltűnik a kút és a két folt, mint a partszegély, ha a szél hirtelen ráfuj a víztükörre. Felül, a férfire bámul. Fanyar, mozdulatlan arc.

— Mi van veled?

— Semmi.

Tücsök a konyakos pohár után nyúl. Ideges. Haza kellene menni. Az anyja minden este pontosan beállítja az éjjeliszekrényen az ébresztőórát. Reggel ötkor csörög. A reggeli műszak hatkor kezdődik a gyárban.

— Különös vagy — mondja és dühösen elfordítja a fejét. — Bármit kérdezek vagy mondok ma este, az a válasz, hogy persze, meg semmi. Vagy csak bólintasz. A moziban szól nélkül otthagytál. Akármit mondok...

Elhallgat.

Nem tudja pontosan megfogalmazni.

Iszik.

Csend van, és a vonatok szabályos időközönként robognak át a vasúti hídon. Behallatszik a szobába, a pihenő vízpart visszaveri a gyors, ideges hangokat, mintha egyetlen, elnyújtott és ruganyos csattogás lenne az éjszaka.

A férfi cigarettára gyújt.

— Az is különös, — mondja maga elé fújva a füstöt —, hogy ha beteg lennél, meg se tudnálak látogatni.

A lány megrántja a vállát.

— Miért? Tudod, hogy hol lakunk.

— Tudom.

— Akkor?

— Mit mondanék, ha például az anyád nyit ajtót?

— Mindegy. Megmondtam otthon, hogy veled járok.

A férfi meg se mozdul.

— Megmondtad?

— Igen. Valamit mondani kell és nekik végeredményben mindegy.

— Mit szóltak?

Tücsök visszateszi a poharat az asztalra.

— Tulajdonképpen semmit, csak az apám sóhajtott lefekvés előtt, hogy fiatal vagyok hozzád.

A férfi szeme megrezzen, mintha ráfújtak volna.

— Mi az, hogy fiatal vagy hozzám?

A lány kinéz az ablakon. A szomszéd ház tűzfalán egy kémény árnyéka fekszik.

— Nem kell ezt komolyan venni — mondja idegesen. — Az én apám beosztásának az felel meg, ha egy húsz éves lánynak egy huszonöt éves fiatalember udvarol. Ők így csinálták. Amikor az apám megnősült, huszonöt éves volt, az anyám húsz.

Nagy, ideges csend van.

A férfi eloltja a cigarettát. Legszívesebben visszamenne Visegrádra. Ott jó volt. Akkor még fiatal volt. Az étteremben a pincér csendes káröröммel széttárta a kezét, de kinevették. A tengerésztrikós férfi szétvetett lábakkal állt a csónakban, és amikor partot értek — a tenyerét nyújtotta. Meg se nézte, hogy mennyit ad. Annyit-e amennyit a tengerésztrikós kért, vagy kétszer annyit?

A lányra néz. Háttal ül, az arcát nem lehet látni. Hatvan kg. álmos, egykedvű hús. A fülébe kellene ordítani. Dühös, nehéz torokkal megmondani. Egy hajnyírógép, egy szemüveg.

A múltkor egyszerű, száraz este volt. Az ablaknál álltak. Megkérdezte. Azt hitte nem kap választ. Tücsök sokáig várt, a meleg háztetőkre bámult, azután elmondta, hogy egyszer fenn aludt egy tánctanár lakásán. Hónapok óta nem gondol rá, de az is lehet, hogy már egy éve. Keskeny, puha bajusza volt, és mindig frissen mosott foga. A belvárosi plébánia templomhoz jártak randevúzni, ahol a litánia után a főkántor úr Bachot és Mozartot játszik a templom orgánáján. Akkor este a vásárcsarnoknál találkoztak. Meleg, száradó zöldség és dinnyehéj szag volt. Egy közeli eszpresszóban háromcsillagos konyakot ittak. Sietve és sokat. Alkonyat után a rakpart meleg betonlépcsőin ültek, később a híd alá kuporodtak, a folyó széléhez, a lábukat a vízbe lógatták. Alig beszéltek. A férfi kétszer is a ruhája alá nyúlt, hogy megfogja a mellét, de nem engedte. Azután felment a tánctanár lakására, de nem vetkőzött meztelenre, pedig sok háromcsillagos konyakot ittak.

Tücsök a háztetőket nézte és egyszerűen, gyanútlanul beszélt.

A férfi feltápászkodik. A hangja nyers, ellenséges.

— A tánctanár hány éves volt?

Tücsök megrezzen, mintha rányitották volna az ajtót. Nem válaszol. Csapkodó mozdulatokkal, kapkodva öltözik. A szandálját kétszer is bekapcsolja, kikapcsolja, bekapcsolja. A tükör elé áll, fésülködik. Tulajdonképpen nem kellett volna elmondani a tánctanárt, mert az más volt. Egészen más. Azt nem szerette. Gyakran elfordította az arcát, és amikor megcsókolta — az erős fogkrém szagtól különös hányingere volt. A férfi megkérdezte, ő megmondta, hogy fenn aludt a tánctanárnál — pedig letagadhatta volna. A fésű megakad a hajában. Utálatos érzés, hogy ma este minden érthetetlen, és semmi se sikerül. A ruhája megázott, összegyűrődött, pedig még csak másodszor vette fel. Egy órával ezelőtt úgy engedték el a heverőn egymás kezét, mintha kapualjban köszöntek volna el. Legalább eszébe jutna valami gonoszság, és nem kellene a csendet hallgatni.

Alattomosan fáj a szíve.

A férfi felkel. Zavartan ácsorog, a ruhásszekrényhez támaszkodik.

— Itt maradsz reggelig? — kérdezi bizonytalanul.

— Nem.

A férfi az ablakhoz megy.

— Elkísérlek.

Tücsök a tenyerével végigsimít a gyűrött ruhán. Fel se néz.

— Ne kísérj el.

Ügyetlenül, de keményen koppannak a hangok.

A férfi a patkányos udvarra bámul. A házmesterné a legutóbbi lakógyűlésen elkeseredetten panaszkodott, hogy sötétedés után nagy, szürke patkányok mászkálnak az udvar végében a ládák között. Azt is mondta, hogy meg kellene írni az újságban, és közben szemrehányóan ránézett.

4.

Átkozott, szédült ébredés — megint mozognak a képek és a bútorok. A könyvek is az állványon. Bizonytalanul hánykolódik a szoba. Nincs olyan matematikus, aki a tárgyak útját és látószögét ki tudná számítani. Minden mozdulat pontatlan és esetleges. Az egyetlen, amit ilyenkor tehet — valamiben görcsösen megkapaszkodik. Vár, amíg szűnik a szédület, és a különös, nyomasztó forróság.

Vizes alatta a párna és a lepedő.

Nyugtalanul aludt. Álmában a házak tetején állt. Üres, áttetsző árnyéka a városon feküdt, de ügyesen kibújtak alóla az apró, gyanakvó emberek. Az egyik lábával a pályaudvar üvegcsarnokának, a másik lábával a bazilika kerek kupolájának támaszkodott, és dühödten, félkézzel dobálta szét a város fölé érkező, menetrendszerint repülő radioaktív felhőket. Elfáradt a nagy munkában, és a hosszú terpeszállástól fájt az ágyéka.

Feltápászkodik, megnézi az órát. Féltíz. Alhatna még. Tücsök egyedül ment haza az éjszaka. Nem kapkodott, az időt se húzta. Pontos és magabiztos volt, nem lehetett megállítani. Halkan, közömbösen köszönt. Ő az ablaknál állt, és nem mozdult. Kitartotta a kezét, és érezte, hogy a levegőben finom korom szitál. Tücsök nem fordult vissza az ajtóból, nem ácsorgott bizonytalanul, kifordított tenyérrel a szoba közepén, hanem elment. Az ilyen lányt érdemes visszavárni. Visszahívni.

Kinéz a háztetőkre. A háztetők olyanok az erős tiszta napsütésben, mint a rozsdás, kopott fűrészfogak. Rendszertelenek, szabálytalanok. A cserepeken sok, furcsa, szétdobált árnyék van.

Bekapcsolja a magnetofont. A tavasszal hozta Nyugat-Németországból. Minden reggel bekapcsolja, és napok óta minden reggel ugyanazt a szalagot teszi fel. A szalag egyik oldalán Bach — a Wohltemperiertes Kalavier két részlete és egy orgona preludium, a másik oldalán Liszt Ferenc egytételes szimfónikus költeménye — a Prelűd van. Egyenletesen forog a tekercs. Egyszer. Kétszer. Háromszor. Tízszer. Gazdag orgonamuzsika tölti be a szobát, míg valamelyik fordulatban a készülék váratlanul felmondja a szolgálatot. Ideges, görcsös, kapkodó zajok. Csak a technika szülhet ilyen ijesztő és kifejező hangokat. Az első, meghökkent pillanatban azt se tudja, hogy hová nyúljon — olyan váratlanul érték az ideges, szokatlan hangok. Másik sebességre kapcsol. A tekercs gyorsabban forog. Gyorsabbak és ijesztőbbek a hangok. Megint kapcsol. Újra és újra, ideges, türelmetlen mozdulatokkal. Tér, hang, idő mozdulat — az egész olyan, mintha egy erős, szabályos bogár a hátára fordul és ügyetlenül kalimpál.

Megborzong.

Nem tudja pontosan, hogy meddig tartott az ijesztő hangzavar, és mióta van a nehéz, fáradt csend. Később a fürdőszobában, mosakodás közben eszébe jut, hogy a tanársegéd csak klinikai beutalót adott, de orvosságot nem írt. A csapból a hátára fröcsköli a hideg vizet. Legalább valami olcsó orvosságot írt volna. Legalább néhány fájdalomcsillapítója lenne, vagy egy üres orvosságos üveg valamelyik fiókban. Valami, amitől meg lehet nyugodni. Vizesen, törölközővel a nyakában tárcsázik.

— Tizenhetes klinika?... Az ambulanciát kérem.

Az ambulancián a hegyesmellű asszisztensnő veszi fel a kagylót.

— A tanársegéd úr nincs benn, tudományos ülésszakra utazott.

Csend van.

— Mit mondjak, hogy ki kereste?

— Mit?... Nem, köszönöm...

— Csak hétfőn reggel jön be.

— Persze, — mondja a férfi szórakozottan, mintha ő tudna legtöbbet az orvostudományi ülésszakról, amelyre a tanársegéd elutazott. Leteszi a kagylót, és különös, kifürkészhetetlen mosollyal kinéz a fűrészfogú háztetőkre. Végül is minden pontosan és a maga teljességében érthető — csak mindenhez meg kell találni a megfelelő látószöget. A lényeg — honnan néz az ember valamit. Az orvosság is csak így érthető.

Amikor a lépcsőházban a második emeletről az elsőre fordul, a sokgyerekes vízvezetékszerelő lakásából erős olajszag csap ki. Ha lángost vagy húst sütnek, az olajszag, mint a könnyű, felszálló köd — felhőbe burkolja az egész házat. Hányingere van. A hadifogságban sokat szenvedett, ha a napos a konyhára vitte dolgozni, vagy a szakács leégette az olajat, és az északi széljárás az egész tábort beszórta erős, égett szaggal. Lemegy az utcára. A sarkon öreg, forgalmas italbolt van, nyitástól zárásig sok a vendége. Idejárnak a szomszéd totózóból, a közeli vásárcsarnokból, a kerületi kiegészítő parancsnokságról, a vízügyi igazgatóságról és egy ifjúsági lap szerkesztőségéből. Idejárnak, talán mindenhonnan. Az utcáról, ajtónyitás után három kőlépcső fogadja a vendéget. Meredeken, lefelé. Aki nagyon részeg, az beesik, vagy idejében visszafordul. Van rexasztal. Van pálinka, bor és konyak. Van az emberi testnek, valamint az éghető és rothadó anyagoknak valami kellemetlenül nehéz és utánozhatatlan bűze. Az ajtó mögött kerek, borotválkozó tükör lóg. Emlék. Törzsvendégé volt. Évekkel korábban mindennap idejárt egy öreg, csarnoki hordár. Leszegett fejjel jött, mintha tömör zsákot cipelt volna a nyakában, és a kezének kemény, ellenséges szo-

rítása volt. Zárás után segített felmosni a követ, a részegeket csendes együttérzéssel feltámogatta a lépcsőkön, és néha, amikor nagyon meleg volt, beszaladt és a klozeton megmosta az arcát. Ezerkilencszázötvenhat őszén, egyik délelőtt szokatlanul nyugtalan volt. Feltartott fejjel nyitott be, és kétszer féldeci pálinkát kért. Gyorsan megitta, azután az ajtó mögé állt, a zsebtükröt a falra akasztotta. Borotválkozáshoz készülődött. Bekente az arcát habbal, a rövidszőrű pamacsot bedugta a klozetajtón a csap alá — azután az utcáról bejött érte egy rendőrtizedes. Az öreg letörölte a habot az arcáról és elment. Hónapok múlva mesélte valaki, aki visszajött Ausztriából, hogy az öreget Bécsben látta. Piros kendő volt a nyakában, és zsebredugott kézzel állt egy kocsma előtt. A tükör azóta is ott van a falon, mindenki belenézhet. A kockás abrosz és a három szék mellett tulajdonképpen ez a tükör jelenti az italbolt választékosságát. A romantikáját is.

Benyit. Az ajtó mögött az összefogdosott tükörbe néz, azután int a csaposnak.

— Fél konyakot.

Körülnéz. Mellette két ingujjas ember topog. Izzadtak, a kezükben himbálózik a pálinkáspohár. Belekóstol a konyakba. Csapnivalóan rossz, de mindegy. Az égett olajszagnál jobb.

Valaki kiált.

Dühösen kurjantva, mint a halászok, ha elakad a háló.

— Az ember minél erőszakosabb, annál több a szerencséje! Én mondom!...

Egy pillanatig csend van, mintha mindenkit szíven ütött volna az ittas, keserű kurjantás, azután megint mindent beborít az enyhe zsivaj és az utánozhatatlan bűz. A két izzadt szomszéd élénken, széles mozdulatokkal magyaráz egymásnak, de csak szófoszlányokat lehet megérteni. Vidéki városnevek, fuvarok, micsoda nő volt, sebesség, Debrecen környékén valami tehéncsordát találtak... Szabadnapos gépkocsivezetők. Az egyik — összenőtt, bozontos szemöldökű — hadonászás közben véletlenül a férfinek ütközik. Lassan megfordul, elhúzott szájjal megemeli a pálinkás poharat, mintha ismerőst üdvözölne, majd tisztelettudóan megérinti a férfi karját.

— Nem tetszik haragudni?

— Nem haragszom.

A bozontos szemöldökű elégedetlenül morog valamit, mintha mást várt volna. A vállát rángatja. A csapossal féldeci szilvapálinkát töltet. Legyint, hogy nem kell kimosni a poharat, hiszen ő ivott belőle. Visszafordul. Gyanakodva nézi a férfit, mintha már látta volna valahol, majd váratlanul megszorítja a karját. Előre-hátra imbolyog, mintha erős szél fújna, a szeme néha dühösen megvillan. Az egyik pillanatban bizalmas, a másik pillanatban gyanakvó.

— Tegnapelőtt az egyik kollégánk egy három és fél tonnás Csepellel jött a külső Váci úton — mondja elégedetlen morgással, és a férfit nézi. — A Rákos pataknál elébe ugrott egy öreg utcaseprő. Leterítette a Csepel, három és fél tonna az nem vicc, kérem...

Krákog. Kitárt szemmel a levegőbe bámul.

— A klinikán, ahová az utcaseprőt vitték, azt mondta az orvos, hogy kampec. Koponyalapi törés. Vihetik a hullakamrába.

Egyetlen hajtásra lenyeli a pálinkát.

— Nincs még vége, uram — mondja dühösen, és megint megfogja a férfi karját. — A kollégámat letartóztatták, pedig másnap hiába jöttek a medikák, hogy megnézik az utcaseprő máját, meg a mit tudom én mit. Az öreg pucérul feküdt a hideg betonon, aztán egyszer csak kinyitotta a szemét és körülnézett. A nyomorult nem tudta, hogy hol van. Azt mondják, hogy irgalmatlanul vacogott a foga, és kiáltozott, hogy jaj de hideg van...

A gépkocsivezető elégedetlenül, ellenségesen rázza a fejét, arra vár, hogy belekössenek.

— Ilyesmi a népi demokráciában, mi?

Tűnődve felhúzza a vállát, mintha valamit nem értene.

A férfi leteszi a konyakos poharat, a felét se itta meg. Kimegy az italboltból, mintha kizavarták volna. Az utca túlsó sarkánál felkapaszkodik egy villamosra, és kibámul az ablakon. A bozontos gépkocsivezetőnek erős, nyomasztó pálinkaszaga volt. A másiknak is. Meg kellene kérdezni valamelyik szerkesztőtől vagy a távirati irodától, hogy igaz-e a tetszhalott históriája, de nincs kedve kérdezősködni. A szerkesztőségi titkárságra úgy nyit be, mint egy hajótörött, ha partot vagy mentőcsónakot ér. Köszön, leül az egyik fotelba és kinyújtózik. Ismerős, lomha mozdulat. Ismerős, barátságos bútorok. Nem mozdulnak el. Szemben ül a szellős, nyitott íróasztallal, szem-

ben a könnyen öltözött, rövidszoknyás titkárnővel. Szótlanul nézi a titkárnő kerek térdét, és mindent, amit lát. Minden könnyű és ismerős. Szinte nem is igaz, hogy félórája az italboltban otthagyta a konyakot, és egy pálinkás ember szemtelenül megszorította a karját.

— Van levelem, vagy valami üzenet?

A titkárnő fel se néz, tapogatózva kinyitja a középső fiókot, és kitesz két borítékot az asztalra.

— Ezenkívül valami Buzási doktor kereste telefonon. Kéri, hogy menjen fel hozzá.

— Mikor keresett?

— Ma reggel. Azt mondta, hogy egész héten otthon van, bármikor mehet.

Cseng a telefon. A titkárnő eltartja a fülétől a kagylót.

— Nem kérem — mondja türelmesen. — Mi tíznaponként utalunk cikkhonoráriumot. Nálunk ez a szokás...

A férfi megforgatja a borítékokat, az egyiket feltépi. Egy éjjeliőr a negyedik kerületből a felső folyópart közvilágítására panaszkodik, és kéri, írják meg a legközelebbi közérdekű rovatban, hogy a kerületi tanács már egy éve ígéri a higanygőz lámpákat. Hiába töri a fejét, nem emlékszik az éjjeliőrre, valószínű, hogy az újságból választotta ki a nevét. A másik borítékban meghívó van egy falusi újkenyér ünnepségre. A borítékokat a zsebébe gyűri, feltápászkodik, azután csendesen behúzza maga mögött az ajtót. Köszönni is elfelejt.

A sötét, ablaktalan folyosó kanyarban a rovatvezetőjébe ütközik. Erős, oroszlánfejű férfi. Középen kopaszodik, de kétoldalt dús, barna sörénye van, a fülére lóg. A kezében kéziratot tart. Konyakszaga van, és nevetve széttárja a kezét.

— Mi van öregem, téged is lehet látni? Úgy lopakodsz itt a sötétben, mint egy kísértet.

Hangosan, teleszájjal nevet. Meglobogtatja a kéziratot. A mozdulatból nem nehéz következtetni, hogy legszívesebben eldobná. Ő az egyetlen újságíró a szerkesztőségben, aki először gondosan, kézzel megírja a cikket vagy a riportot, és csak utána megy a gépírónőhöz. Fejből, jegyzetfüzetből sohase diktál. Ennek megfelelően egy kicsit lomha, de óvatos, lelkiismeretes. Nem szereti a meglepetéseket.

Az olvasószerkesztő ideges hangja átsüvölt a szűk folyosón. A kifáradó sziréna hangjára emlékeztet.

— Megjött a Hruscsov beszéd!...

Az egyik szobából hangos nyüzsgés tolakszik a folyosóra, a közelben, egy nyitott ajtó mögött valaki hangosan és keserűen szitkozódik.

Az oroszlánfejű az ing ujjában megtöröli a homlokát.

— Szerencsés fickó vagy, öregem. Tudod, hogy mikor kell kivenni a szabadságot. Én a te helyedben a tájára se néznék ennek a kolhoznak... Balaton, Római-part, Lillafüred, az igen. Istenem, az ember kifekszik a medence szélére, nézi a nőket, és a déli hírekben elégedetten hallgatja, hogy nyolcvan éve nem volt nálunk ilyen meleg augusztus.

Végignéz a folyosón, dühösen krákog.

— El lehet itt pusztulni, öregem. Hiába iszik az ember. A konyak meggyullad benned, a sört meg a hűsítőt kiizzadod. Még a váltóláz hiányzik.

A férfi a falhoz támaszkodva áll. A szomszédban baleseti kórház van, a két épület szorosan egymás mellé tapad. A sűrű, déli meleg az orvosságszagot a világító udvaron át benyomja a folyosóra. Röntgenorvos. Táboriorvos. Asszisztensnő. Tanársegéd. Meg kellene valakitől kérdezni, hogy mennyi orvos van a világon? Ő is verejtékezik, mert a szűk folyosón megszorul a levegő. Különös és érthetetlen, hogy azelőtt milyen jóízűen tudott nevetni az oroszlánfejű rovatvezető hangos, gyakran goromba tréfáin.

— Mikor jössz be dolgozni?

Cigarettát keres a zsebében. Megkínálja az oroszlánfejűt, azután keményen, egy kicsit kihívóan az arcába néz. Nem a szemébe.

— Jövő pénteken.

— Félretettem neked egy jó anyagot.

— Igen?

— A nyár legjobb riportja lehet.

A férfi megborzong.

— Igen?

— Három vagy négy napi utánjárást igényel, de megéri.

Fülledt, füstös csend van.

— Érdekel a történet?

— A történet?... Persze, mondd csak el.

A férfi kiengedi a szájából a füstöt. Beborítja az arcát. Becsületesen közbe kellene szólni — gondolja, mielőtt a másik befejezi a történetet. Adja másnak. Nyolcan dolgoznak a rovatban, bármelyik boldog lenne. Eldobja a cigarettát, gyorsan kezet nyújt. Nem tudja, hogy vége van-e a történetnek vagy nincs. Az oroszlánfejű meglepődve utána bámul. A keze a levegőben áll, azután a kéziratot meglobogtatja a feje felett. Mély, rekedt hangját a férfi után ereszti.

— Ha ráérsz este, gyere be nyolc óra körül! Kertésznek ma van a születésnapja, azt ígérte, hogy hoz egy láda sört a büféből!

Sokáig csatangol az utcákon. Kimegy a vízpartra is, a lustán, fészkelődve úszó folyóhoz. Később felkapaszkodik egy autóbuszra. Két nő áll mellette, szorosan. Az egyiknek mélyen kivágott ruhája van, felülről a melléig látni. A másikon valamivel több a ruha és valamivel magasabb.

— Azt hiszem, eső lesz — mondja kifulladva. — Nagyon fülledt a levegő.

A kivágott ruhájú bólint és kelletlenül utat enged egy ajtóhoz törtető, erőszakos utasnak. Azután ő is előretolakodik, a magasabbik utána. A következő megállónál leszállnak. A hídnál ellenőr jön, lassú, gyakorlott mozgással a tömegbe fúródik. Néhány éve ennek a hídnak a korlátját törte át egy autóbusz, és a sziget mellett a vízbe zuhant. A tömeg pillanatok alatt az áttört korláthoz helyezkedett, és vért, töréseket, nyomott halottakat várt. A tömeg elégedetlen maradt. Az újságok egységesen két halottról írtak, a város ötvenről beszélt. Egyiknek se volt igaza. Az ellenőrnek vastag körme van, és betépi a jegyet.

A következő megállónál az ablak mellett megürül egy hely. Leül. Valaki tisztán és magabiztosan nevet a háta mögött.

— Nem hiszed? Mindennek elektromos mozgása van. Nagy, elektromos rendszer az egész világ, mint egy vezérlőasztal. Ha megfigyeled, tulajdonképpen minden konfliktus nem egyéb, mint az elektromos vonalak kereszteződése.

A férfi kinéz az ablakon. Nagy, elmosódott folt az utca. Csak a nagy felfedezők és a kamaszok lehetnek ilyen megszállottak és természetesek, mint ez a hang a háta mögött. Milyen eltökélten mondta — minden konfliktus nem egyéb, mint az elektromos vonalak kereszteződése. Az autóbusz surrogva a végállomáshoz kanyarodik. Villamosra száll. Villamosról autóbuszra. Autóbuszról villamosra. Himbálózva megy a nagyvárosi forgalomban, mint egy csónak, amit a szél fúj be a vízre. Izzadtan, a sok utazástól összerázva csenget Buzási doktor lakásán, és olyan érzése van, mintha a nagy elektromos rendszerben — ami a világ — ő lenne a zárlatos műszer.

Az orvos nyit ajtót.

Magas, könnyű ember. Hosszú, keskeny keze van, kékszínű, szívbajra emlékeztető szája. Nyugtalan, kapkodó egérszeme. Az apjával néhány évig együtt járt iskolába. A két öreg ritkán levelekkel és évenként egyszeri találkozással ápolja ezt a tulajdonképpen mindkettőjük számára jelentéktelen barátságot, de mindketten érzik — felesleges magyarázkodással járna, ha megszüntetnék. Ennek megfelelően az orvos és a felesége — minden évben ellátogatnak a hétvégányú állomásra. Az anyja ilyenkor meghatódva a peronon várja a vonatot, a legszebb terítőket veszi elő, minden reggel friss virágokat tesz a vázákba, és két hétre eldugja a festett vizespadot, a konyhaajtó mögül a felmosórongyot, a tűzhelyről a vízköves lábast.

Az orvos óvatosan, először csak az előszobaajtó öklömnyi kémlelő ablakát nyitja ki, azután amilyen szélesre csak lehet — kitárja az ajtót.

Tömör, fehér fogakkal nevet.

— Pontosan olyan vagy, mint az apád fiatalkorában. Az is a legváratlanabb pillanatokban bukkant fel.

Becsukja, kulcsra zárja az előszoba ajtót. Barátságosan megszorítja a férfi karját, és bevezeti a szobába. A mozdulat csalhatatlanul az övé. Humánus gyengédség és kimért, egyenes tartás van benne. Az öregek visszatartott mozdulata ez — fiatalok társaságában.

— Talán oda ülj, ott hűvösebb — mondja előzékenyen, és a szoba elsötétített sarkába mutat. A szekrényből hűsítő italt, poharakat tesz az asztalra, majd ő is letelepedik, kényelmesen hátradől. — Reggel telefonáltam a szerkesztőségbe, de azt mondták, szabadságon vagy, és a héten bizonytalan, hogy mikor mész be.

A férfi arca a függöny mögött hűvös homályban van. Ez megnyugtatja. Jól és

pontosan lát mindent. Az orvos arcát, nyugtalan egérszemét, a puha, perzsaszőnyeges kényelmet, az egész lakást, amelyben mindenből a kelleténél egy kicsit több van. Tulajdonképpen sohasem értette, hogy miként is tudott két ilyen különböző ember összebarátkozni. Az apja, aki a vasúti távírógépek és az állomás előtt tolató mozdonyok között él — és Buzási doktor.

Az orvos előrehajol. Tölt.

— Három hete írtam az apádnak — mondja, és közben iszik. — Az idén is lemennénk hozzátok néhány napra horgászni, amíg tart a jó idő, de még nem válaszolt.

A férfi az ezüst dohányos szelencében erős cigarettát keres, azután rágyújt. Az édes hűsítő ital után keserű a füst.

— Nekem se ír. Most cserélik az állomás északi bejáratánál a váltórendszert, ott van éjjel-nappal.

Hallgatnak.

Az orvos töri meg a csendet.

— Tulajdonképpen azért kerestelek, mert tudnék egy neked való riportesetet...

A férfi mozdulatlanul ül. Kedvetlen. Az orvos hátradőlve magyaráz valamit, de nem érti. Nem is fontos. Benyúl a zsebébe, és a klinikai beutalót feltűnő mozdulattal az asztalra teszi. Tudja, hogy ha mindent pontosan visszagondol, akkor kiderül, hogy végeredményben csak ezért jött fel Buzási doktor lakására, hogy a klinikai beutalót az asztalra tehesse.

Az orvos észreveszi a mozdulatot és elhallgat. Előrehajol, felveszi a papírt.

— Mi ez?

A férfi visszanéz. Távolra, nagy messzeségekbe szoktak ilyen hideg, összehúzott szemmel nézni.

— Klinikai beutaló.

— Kié?

— Az enyém.

Az orvos csak most néz pontosabban, figyelmesebben a férfi szemébe, és attól, amit lát — megborzong. A poharakat félretolja az asztalon.

— Mi történt veled?

A férfi hangja rekedt, és mintha a magasból zuhanna le. Most mondja ki először ezt a szót — egyszerűen, sajátjaként.

— Leukémia.

Dermedt csend van.

— Honnan tudod?

— Kivizsgálták.

— Kicsoda?

— A tizenhetes klinikán van egy barátom. Tanársegéd, az ambulancia vezetője. Évekig együtt laktunk az internátusban.

Sápadt az orvos, az arcán élesen kirajzolódik a száj kék vonala.

— Az nem lehet!... Mennyi a tizenhetes klinika száma? Felhívom a barátodat, és azonnal tisztázunk mindent. Egy ilyen betegség nem megy máról holnapra... Mit képzelsz? Csak úgy?... Majd befekszel hozzám a kórházba...

A férfi legyint.

— Hagyd a telefont. A barátom ma reggel tudományos ülésszakra utazott. Egyébként is mindent tudok...

Az orvos türelmetlenül felugrik, feldönt egy széket. Az öklével hadonászik.

— Mindent még az isten se tud!... Gyere, megvizsgállak — mondja dühösen, csapkodva, mintha az orvostudományt kellene megmentenie, és a színes, tenyérnyi naphalakra gondol, amiket tavaly nyáron a hétvágányú állomás mellett a kanálisban fogott. Ettől a gondolattól még dühösebb és még keserűbb lesz.

A férfi nem ellenkezik, pedig tudja, hogy az egész ceremónia felesleges és egy kicsit színpadias is, de azzal nyugtatja magát, hogy jobb ha az öreg társaságában tölti az időt, mintha egyedül csatangolna az utcákon. Nehezebbet, rosszabbat ő se tud mondani, mint a tanársegéd mondott. Engedelmesen átmegy a rendelőszobába. Engedelmesen levetkőzik, és engedelmesen válaszol a kérdésekre. Néha rejtélyesen mosolyog, mint aki mindent tud, de óvatosan, hogy észre ne vegye az öreg.

Kérdések. Kérdések. Kérdések.

Mindenre válaszolni kell, pedig senki se tud pontos választ adni. A tizenhetes klinika orvosai se. A lexikon se. Csak egy bizonyos — stroncium van a testében. Kivenni nem lehet.

Az orvos belefeledkezik a vizsgálatba. Verejtékezik, néha izgatottan megnyalja a szája szélét, mint a kincskereső munka közben. Érzékeny elektromos műszer fölé hajol, figyelmesen jegyzi az adatokat. Fel se néz. A hangja pontos és fegyelmezett, a kérdései váratlanok.

— Mielőtt az asszisztensnő átment a vizeleteddel a kettőperegyes laboratóriumba, mit kérdeztek tőled?

A férfi alsónadrágban fekszik a fehér bőrasztalon. A mennyezetet nézi.

— Mit?... Ha jól emlékszem, azt, hogy mikor voltam az idén Münchenben?

— Voltál az idén Münchenben?

— Voltam.

— Mikor?

— Március végén.

Az orvos megrezzen, egy pillanatra felnéz. Valóban egy pillanatra? Nem lehet ezt kiszámítani. Szeretné, ha eszébe jutna valami könnyű, gyerekes dolog, hogy az arca ne legyen ilyen feszes. Lehetne a nádasról vagy a kanálisról valami. Talán a naphalakról. Mindegy.

Kikapcsolja a műszert.

A férfi oldalra fordul. Idegesíti a csend.

— Nem kérdezel többet?

Az orvos leveti a fehér köpenyt, szótlanul rakosgatja a műszereket. Ide-oda. Oda-ide.

— Felöltözhetsz.

A férfi magára rángatja a ruhát. Váratlanul és ellenségesen az öreghez fordul.

— Miért hallgattál el? Talán neked is az a bajod, hogy Münchenben voltam?

Az orvos a cipője orrát nézi.

— Március végén — mondja zavartan, és mintha valaki miatt szégyenkezne, nem mer a férfire nézni. — Március végén Münchenben radioaktív eső esett. Az orvostudomány már eddig is több súlyos fertőzésről tud.

A férfi az orvosra néz. A nehezebb riportalanyokra szokott ilyen üres, kifürkészhetetlen szemmel bámulni, mielőtt még egyszer felteszi ugyanazt a kérdést.

Hosszú, nehéz pillanatok múlnak el.

Hallgat, mintha a szívére ütöttek volna.

Egy hajnyírógép, egy szemüveg. Az egész világ egyforma lehet — csak hajnyírógép és szemüveg kell hozzá.

Leül a fehér bőrasztalra.

A homloka verejtékes. Előre dől, a tenyerébe temeti az arcát. Hosszú másodpercek múlnak el — mozdulatlanul. Mégis jobb lett volna egyedül csatangolni az utcákon, vagy követni a kivágott ruhájú nőt, aki az autóbuszon mellette állt. Észrevette, hogy amikor utat engedett az ajtóhoz törtető utasnak, szándékosan hozzászorította a mellét és ránézett. Valamit mond, és nem érti, hogy a hangjában miért több a közöny, mint a keserűség. Gyerekkorában nagy, poros szárazságok voltak. Gyakran kiszáradt a kanális, és csak akkor telt meg ismét, amikor az állomáson megálltak a cukorrépás vonatok. Mostanában már nincsenek ilyen szárazságok.

Az orvos a férfi mellé ül. A legkevesebb, amit megtehet. Tudja, hogy amit mond, attól nem lehet megvigasztalódni, és azt is tudja, hogy mire lehet ilyenkor gondolni. A hangja halk és finoman reszket, mint a rádióhullámok a levegőben. Előre-hátra ingatja a fejét, és életében először gondol arra, hogy tulajdonképpen kíméletlen dolog orvosnak lenni.

— Sajnos csaknem mindegy ez, fiam — mondja és hunyorog, rángatja a szemét. — Lehet, hogy a jövő héten nálunk esik ilyen eső, de az is lehet, hogy már a múlt héten esett, csak még nem tudjuk. A felhők nem állnak meg az országhatároknál, hogy ide nem megyek be, mert ez szocialista szektor, oda meg azért nem megyek be, mert semleges szektor...

Elhallgat.

Szégyenkezik, mert tudja, hogy az egész dologban van valami dühödt, éhes könyörtelenség, mint amikor az ökölvívó szurkolók üsdki-t kiáltanak a sportcsarnokban.

(Folytatása következik)

Takács Imre

LÁMPA A SZILVAFÁKNÁL

Ha már az éjszaka teljes lesz,
fehéren fog izzani ez a vörös lámpa.
Föltámadnak a szilvafák,
odatűzve mind egy-egy árny-hasábra.

Tiszta-vízű szemét lehúnyja,
alszik a tó a ködben.
Nem lesz egy szem bogara sem az éjszakának,
ki ideröppen.
Hallgatnak harmattól verve a sás nyelvei.

Teljes lesz, igen, a fény,
amit most véresnek látsz.
Gerenda-árnyékok lakják
fönt a padlást,
hol a pici, fekete szemű egerek futkároznak,
foguk közt egy szem búza,
vagy egy fényes, kettétört kukorica.

A fű, ami megöregedett, megroskadt,
a gaz, ami magvait hullatja már,
a bokor, mi levelét gyűrögeti,
és aráncos szilva, mi fönt lóg a fán —
nem tud aludni éjjel a lámpa miatt,
bámulja őket a ház fehér fala,
kisablak-szemű maszk-arccal...

Lenne inkább az égnek két csillaga!

Az őszből kifacsarodik lassan az asszonyillat,
nedves reggelek szülnek vörös Napot.
Bekötött szájú ló sír,
fölnyihognak
sűrű olajjal itatott nagy traktorok.

Megremeg a napraforgó-kerítés és a vertfal,
amit a csönd ragaszt most;
sündisznó fut a fény alá
s visszacammog...

Sose láttam,
ki oltja le reggel a lámpát
a szilvafáknál.

BÉKÍTŐ

Megnyugszik majd a lélek
keserves hüpögése.
Sóhajt az ég fölöttem:
ne fulj a reszketésbe!

Az emlék függönyeit
szakítsd le, nyiss ablakot,
ne keress mű-csodákat,
bámuld a hópamacsot,

ahogy a kopasz fákról
töppedten, szürkén lehull.
Szíved a tél utolján
ne verjen nyugtalanul!

Hatvani Dániel

A FÉNY ÁRAMLÁSA

a fény beáramlik a nyugvás lapjai közé
hajnali szobákba lecsukott szemek sűrűjébe
madárért kiáltó erdőkbe nádasokba
cirádásan ívelt templomablakon
piros káromkodásként fröccsennek szét az alkonyok
s végül is mindent betetőz a nap

ahogy a lélek kibújik az éjszakából
magára ölti a csorduló könnyűséget
s elindul magát megmutatni a világnak
zsivajgó utcáknak forduló ablakoknak
íme nézzetek engem a virágzásba megyek
s értem a hullámok mozgalmas sietését

eső-utáni tájakat tagol a forró nyüzsgés
mikor a tárgyak a felhőkre mosolyognak
s egymásban megismerik az értelem lényegét
vízcseppek gurulnak sokféle mozdulattal
s felszállnak mint a zászlók felszállnak mint a könnyek
szirmok aranyporával levelek sóhajával
arcunkon kigyúló legfrissebb csodálattal

a világ burkai alól előtörnek a reggelek.
gyárak homlokán égő fémszínű kiáltással
patakként szaladó könnyű kis nevetéssel
óriás kerékként forgó zsivajokkal
az ember munkájának megsztentelt hitével.

Galambosi László

FEGYELEM

A hangtalan fegyelem gyűrűjét
feszítsd a dolgok állványaira
s feljutsz a legmagasabb tornyokon
a közel és a távol fényeit
a kiteljesülés ege alatt
magadba zárod Zengő éjszakák
és nappalok végső törvényein
nem riaszt a kőkemény való
mely mennyet és sírt egyformán beföd
Rajzolj magadba csillag-éveket
s ékkövek gyanánt
hordod az ember örök terheit

Vámosi Pál

EPITÁFIUM

Hűtlen halandó, itthagytad a kertet,
hol démonok kavartak téli orkánt,
de már a fák izmuk feszítve várták a tavaszt.
Itt hagytad a kertet,
meggyászolatlan, hírt se adva, névtelen,
koporsódat falat kenyérből szabtad,
rongy térképpel varrtad ki szemfedőd.

Kísértet lebben föl a kényes könyvlapokból
S a karosszék most felnyög súlytalan,
pihenj, pihenj, szegény kísértet,
vádlód előtt ülsz, ülj kényelmesen.

Csont-bőr arcod riadtan rámtekint.
Itthagytad a kertet, hűtlen halandó,
nem öntözöd a bokrokat, virágait,
halálra függesztett két szemed,
lenézted a csatát, a vérted elvetetted,
keselyük vad csőrének lökted húsodat.

Íme gonosz e vers!

Szétlőtt koponyák közt csupán a borzalom
hajtotta még a satnya tagjaim,
utat mutatván — mint a vágy — előre,
hogy fűvet főzzek és csigát, fűvet s csigát,
míg a szabadság ösvénye bezáródott mögöttem
és rajta asszonyarc fehérlett s minden örömöm
(boldog halálfélelem!)

De te, hűtlen halandó, nem borzadtál,
halálra függesztetted két szemed,
az ész bástyái megtörettek,
a sápadt lélek mezítlen maradt...
gyászollak szüntelen.

Csongor Rózsa

JÖVŐ HÉTEN KÉRNI FOGOM

A műhelyben engem is magával ragadott az az ünnepélyes hangulat, amely napok óta uralkodik itt. Úgy lubickolok az elégedettség légkörében, mint kacsa a nyári tóban. A raktárba kellene mennem már reggel óta olajfestéket vételezni, de szándékosan halogatom. Félfüllel csíptem fel innen-onnan, hogy Kátai fényképezni akarja a brigádot, az elkészült köszörűgép mellé állva.

— Erről nem kell tudni senkinek — mondta Kátai Zenkó bácsinak. — A gyárban nem szabad fényképezni.

Nekem nem szóltak eddig semmit. Rosszul esik, hogy mellőznek, én is sokat dolgoztam a gépen. Úgy döntök, most semmiképp nem megyek a festékért.

Két hónapja vagyok itt. Azon a napon, amikor átjöttem a szereldéből a kísérleti műhelybe, mindenki kimért volt velem. Kátai, a csoportvezető összehívta az embereket. Műszak vége előtt volt, öt perccel.

— Megkaptuk a Frank Jóskát. Neveljétek meg...

Ott álltunk mindannyian az irodaajtó előtt félkörben. Kátai középen, velem szemben Szabó Jancsi állt. Mindvégig az arcát néztem. Furcsa fintort vágott, amikor Kátai azt mondta.

— Végeztünk fiúk. — Aztán szétszéledtek az emberek. Vártam, hogy valaki hozzám jön és prédikálni fog arról, hogy viselkedjek rendesen, becsüljem meg magam. Nem jött senki. Szabó összeráncolta a homlokát, zsebrevágta a kezét és az ajtó fölötti órára nézett. A többiek lassan szétszéledtek. Műszak vége volt.

Én nem gondoltam semmire. Kimentem a zuhanyozóba, hideg és meleg vizet váltakozva zúdítottam a nyakamba. A műhelyben augusztusi forróság volt, még a verebek is tikkadtan gubasztottak az acélgerendákon. Ilyen melegben semmire nem tud gondolni az ember.

Az öltözőben kezdtem háborogni, amikor a friss zuhanytól kissé magamhoz tértem. „Neveljétek meg" — csengett a fülembe Kátai hangja. Vékony hangja van, pedig nálam majdnem egy fejjel magasabb. Fekete szemöldöke középen összeér, a keze meg akkora, hogy nem szeretnék vele ütés közben találkozni. Tehát engem meg kell nevelni. Nevethetnékem támadt, miközben a nadrágszíjamat kapcsoltam. Mintha csiklandoztak volna. Kíváncsi lennék, mit kell rajtam nevelni. Akkor elhatároztam, hogy ha valaki szónoklatokkal fog etetni, hogy gondoljam meg, vagy hasonló — szabályosan otthagyom. Nem szeretem az ilyesmit. Lebélyegeztem a kapunál, s mikor kiléptem a forróságra, újból háborogni kezdtem. „Jobb lenne ha békén hagynának" — gondoltam, mert egyre jobban bosszantott a sok velem való foglalkozás.

Tudom, hogy a szereldében ki nem állhattak, de annak megvolt az oka. A tavasszal háromszor dolgoztam célprémiumos munkán, én kerestem ezerötszáz forintot. Irigykednek rám, ez az igazság. Annak is megvolt az oka, hogy a karbantartóknál haragudtak rám, ahol januárban dolgoztam. A főnök üldözött el onnan is. Nem tudta elviselni, hogy én szereltem össze a karusszel gépet. Hárman dolgoztak rajta, majdnem egy hétig, köztük a főnök is. Ezért néztek ki onnan.

A karbantartóktól a szereldébe helyeztek. A szerelő mérnök vitt át személyesen, közben előadást tartott.

— Javulj meg Jóska. Jó szakember vagy, de kiszámíthatatlan. Nem bírod a fegyelmet...

Jó vicc. Ha nincs kedve az embernek, akkor nem dolgozik olyan tempóval. Amikor viszont kedvem van, lepipálom az egész társaságot.

— Goromba vagy, nem birod a kritikát. A munkatársaidat semmibe veszed. Ez a hibád...

„Tőlem beszélhetsz" — gondoltam magamban. Ezután is úgy teszek, ahogy én látom jónak.

Ami igaz, az igaz. A kísérleti műhelyben egészen mások az emberek. Itt dolgozik a gyár legjobb brigádja. Tavaly jutalomból egy hétig voltak a Mátrában. Nem mondom, ez már valami.

Egy hónapja annak, amikor Kárász bácsi majd egy órán keresztül tanítgatott. Hogy így tartsam a reszelőt, meg úgy. Nem annyira egyenesen, mert megsértem a késeket. Érzéssel kell itt dolgozni, mert minden milliméter számít. A méreg forrt bennem, már majdnem odavágtam a reszelőt, s közel voltam az elhatározáshoz: lesz ami lesz, itt hagyom ezt a dísz-műhelyt.

— Így fiam, érted? Így... így...

Szerettem volna egy cifrát káromkodni, de Kárász halk, csöndes hangja belém fojtotta a szót.

— Igen... látom... — feleltem Kárásznak tört szavakkal, s magamban úgy éreztem, elkáromkodtam azt a kacskaringósat. Mintha megkönnyebbültem volna. Azért egész délelőtt furkálta a hiúságomat az eset. „Mit gondolnak ezek? Egy vacak reszelőt nem tudok megfogni?"

A fontos mégis az, hogy senki nem akar itt engem úgy nevelgetni, mint a szerelő mérnök. Egyszer, — talán három héttel ezelőtt — azt mondja az egyik technikus.

— Te Jóska, ezt eltoltad.

— Mit?

— Majdnem három milliméterrel nagyobb a perselynyílás. Legalább ötszáz forint kár a gyárnak.

— Én toltam el? — meredtem rá. Kivert rajtam a veríték.

— Hát ki esztergálta?

Nem szólt semmit, elment. Persze, hogy én, de behúztam a nyakam és hallgattam. Arra is elkészültem, hogy nagy cirkusz lesz a dologból. Nem lett semmi. Másnap azt mondja Kátai:

— Jó lenne Jóska, ha nem kapkodnál. Nem kerget a tatár. Gondolkozz, mielőtt cselekszel.

Nyeltem egy nagyot, pedig azon a ponton voltam, hogy valami durvát mondok. Inkább kiabált volna velem Kátai, szidott volna, vagy büntessenek meg. Nem. Ehelyett úgy beszélt velem, mint egy nővel. „Jó lenne Jóska..."

A brigádnak felajánlása van. Két hónappal hamarabb befejezik a köszörű mintagépet. A mintagép a kiállításra megy. Akkoriban tették a felajánlást, amikor idekerültem. Micsoda hajrá kezdődött! A szereldében csak negyedév végén volt ilyen. Itt minden nap szigorúan beosztott másodpercek, lázas tevékenység uralkodik. Beszélni sem kell, mozdulatokból értik egymást az emberek. Mégis nyugalom van az emberek között, olyan, amilyent még sehol nem tapasztaltam, mióta a gyárban dolgozom. Pedig megfordultam már néhány műhelyben.

— Jóska, ugorj a raktárba, kettes huzal kell.

— Jóska, fuss át az öntőkhöz, hozd el az ötös idomot.

— Jóska, nézd át ezt a rajzot...

Rohanok ide, szaladok oda. Viszem a sublert, esztergálom a soros hengert, szerelem a kerekeket. Magam is csodálkozom, mennyi mindenhez értek. Közben a gép meg napról-napra fejlődött, formálódott. Egyszer szóltam Kátainak.

— Mikor lesz brigádülés? Tagnak jelentkeznék.

— Kinek van most erre ideje öregem, hogy veled kínlódjon? Várd meg a sorodat. Majd szólunk.

Nem tudtam, hogy kell értelmezni ezt. Kátai marós volt, de most egyetemet jár. Negyedik éve már, jövőre mérnök lesz. Az ilyen tanult emberek kacskaringósan gondolkoznak. Később megtudtam, hogy másnap volt brigád-értekezlet. Mintha hideg vízzel öntöttek volna nyakon, nagyon rosszul esett.

Ime készen áll a gép. Szürkére zománcozott váz, csillogó fogantyúk, s alig látni a szerszámokból valamit, elfedi a váz. Ez a típus kísérleti példány, csak

a mérnök tud vele dolgozni. Ha beválik, nagy rendelést kap a gyárunk. Három nap óta jár, szakadatlanul.Hibátlanul működik, mint az óra. Tizennyolcan vagyunk a műhelyben, de ahányan elmennek a gép mellett, valamennyien simogatják a szemükkel. Zenkó bácsival törölgetjük, hogy tiszta legyen.

— Fényesre, Jóska — mondja Kardos Feri. Megmérgesedek. „Még ez is parancsolgat?" — gondolom, s szeretnék valami gorombát mondani. Zenkó bácsival összevillan a szemünk.

— Na, mit fortyogsz öcskös? — mondja s belémfojta a szót.

— Miből veszi?

— A szemedről látom. Mindjárt villámlik.

Nem szólok semmit. Tényleg mérges természetem van, de mióta itt dolgozom, megtanultam, hogy jobb nyelni egyet, mielőtt mondanék valamit. Közben elszáll az ember mérge.

— Menj már azért a zománcfestékért, Jóska — mondja Zenkó bácsi vagy húsz perc múlva. — Nem hagyhatjuk ezt a kis sérülést... szégyenszemre...

Ledobom a rongyot, bemegyek az irodába.

— Állítson ki anyaglapot. Szürke zománcfesték kell... az új gépre. — Az utolsó szavaknál meglágyul a hangom.

— Talán legyen szíves — mondja Hermann Kati, az adminisztrátor. — Mennyi kell?

— Öt deka — felelem szelídebb hangon. — Legyen szíves... — Mosolyogni akarok, de meggondolom. Kati szőke haján csillog a napfény. Komoly marad.

— Tessék — nyomja kezembe a lapot. „Igaza volt" — gondolom, odatehettem volna, hogy „legyen szíves." Mit hisz ez most rólam?

Kimegyek a műhelyből, keresztül a gépcsarnokon. Jó kedvem kerekedik, mert újra a gépre gondolok. Befestjük azt a kis sérülést, azután mehet a gép. Olyan a műhelyben a hangulat, mintha ünnepre készülnének az emberek. A műhely közepére állított gép pedig, mint a sok gonddal, fáradsággal feldíszített karácsonyfa a meghitt családi körben, mindenkinek köze van hozzá. Fütyörészve lépdelek, szaporán szedem a lábam.

— Mi van, szaki? — nevet rám Balázs Feri, amikor a szerelde elé érek. Együtt dolgoztunk. — Megjavultál?

— Magaddal törődj — mondom neki. Meg sem állok mellette. Elfog a méreg. — Hülye...

Hosszú a gépcsarnok, a végében van a raktár. Öt perc is eltelik, amíg megjárja az ember oda és vissza. Leszegem a fejem és Balázs Ferire gondolok. Egyszer összeverekedtem vele egy alátét miatt. Negyedévi hajrá volt, s az utolsó alátétet vette el az orrom elől. Felingerlik az embert az ilyen alakok. „Azért nem kellett volna hülyének neveznem. Okos enged..." — gondolom

A raktár előtt várni kell. Végre megkapom a festéket, Dani bácsi mosolyogva nyújtja.

— De csöndes vagy Jóska.

— Ja, — mondom röviden. Még ez is heccel. Ma fizetés lesz. Ha kimegyek a gyárból, első dolgom lesz egy nagy fröccsöt inni. Szeretném, ha most azonnal ihatnám már. Megszűnne bennem az a furcsa feszélyezettség, amelyet ma egész nap érzek. „Bújjon az ördög a Balázs Feribe" — gondolom és újra eszembe jut a köszörűgép. Egyszeribe körémkerekedik az a meleg légkör, amely ünnepélyességével beragyogja az emberek arcát az én műhelyemben. Ismét fütyörészek. Jó húsz lépés, s bent leszek a műhelyben.

Kicsit sajnálom a Kohut Sanyit, aki izzadva cseréli le a darabot a gépjéről és a hűtővíz összespriccelte az arcát. Egy pillanatra meg is állok a gépe mellett. A másodperc töredéke az egész, éppen csak a szándék fölvillanása. Kohut brigádja az utolsók között kullog. A termelési értekezleten szidták őket, csépelték az embereket. Az egyik brigádtag iszákos. „Na persze — gondolom. — Neveljék meg a tagot."

Kinyitom az ajtót, belépek a műhelybe. A mi műhelyünk különálló. Ez is jó dolog, mert egészen eltompul a gépzaj a nagy csarnokból, amikor becsukom magam mögött az ajtót.

Csönd van nálunk. Mindenki a köszörűgép mellett áll. Olyan pózban, mint vasárnap az oroszlán szobor mellett a fényképezkedők. Zenkó bácsi kezében fogja a sapkáját, és átszellemülten néz a fényképezőgépre. Kiss Pista karjával a gépre támaszkodik, a bal karja csípőre téve. Hirtelen nehéz lesz a lábam, de lépegetek, majdnem lábujjhegyen. „Mi van itt?" — szeretném kérdezni, de olyan csönd van, hogy nem merek megszólalni. Nyelek egyet. Különben is minden világos. „Mit kell itt kérdezni?" — gondolom. Keserű lesz a számíze.

— Katt — hallom a tompa kis rezzenő hangot. Mintha én ott sem volnék. Senki nem törődik velem. Aztán az emberek lassan szétszélednek, Zenkó bácsit keresem a szememmel. Kátai a fényképezőgépét csavargatja.

— Hozd azt a festéket — mondja Zenkó bácsi. Odaadom. Azt gondolom, szándékosan lesték ki, amikor nem leszek a műhelyben.

— Nem volt szép maguktól — mondom Zenkó bácsinak.

— Mi?

— Hogy engem kihagytak... — Igyekszem leplezni, hogy bánt.

— Nem hagytak ki. A brigádtagokat fényképezték. Legyen egy emlék a köszörűgépről. Ha már eddig vagyunk...

— Ühümm — mondom és valami fojtogat. Zenkó bácsi mázolni kezdi a gép oldalát. Én vadul dörzsölöm ronggyal a korongot.

— Jövő héten brigádértekezlet lesz. Kérd a felvételed... el van intézve.

Nem szólok semmit. Látom, hogy Zenkó bácsi alulról sandít rám. Összeakad a szemünk, de elkapja a pillantását. Guggolva térdel a gép mellett, sebesen jár a kezében az ecset, pedig már szürke az a kis fekete folt, ahol lepattogott a zománc. Úgy tűnik, befelé mosolyog.

„Jövő héten kérni fogom" — gondolom görcsösen. Aztán gyengéden, majdnem szeretettel törölgetem a ronggyal a köszörűgép szürkére zománcozott oldalát.

Iszlai Zoltán

AZ ESTI ÉG

Estére jár. Mindenki hazatér. Úgylátszik, csendben
alszik el a ház. A kertben
rezzenetlen fénylik a szilvafa
tompa kékje. Az esti ég szaga
oly tiszta. Kikerekedten,
jólesőn ül a madár
a fán.
Meg se rebben.
Nyugodt éjszaka
sötétje int már felénk. Ketten
vagyunk. Dereng az ágy fehérje.
(Egyszerre lesz mindennek vége?)

Ó, esteledik, hát hazatér
mindenki. A szilvafény
tompán dereng. Az esti ég
a fán valamilyen madár.

Berda József

EPIGRAMMÁK

RŐFRE?

Rőfre kell mérni minden verset? Óh, Omar
Khayam rövid versekkel mire jutnál?
Ha termeted is ily kicsiny volna: tán
hajlékod se lehetne több egy egérlyuknál!

NÉZD!

Légy lélek és lásd ezt a
kedves kisgyereket,
ki bennünket okkal-joggal
kinevetett!

ŐSZ

Magadat nézegeted ez egyre
színesebben hervadó tájban.
— Ragyáid ellenére is; eme
elmúlásban csupa báj van.

FIGYELJÉTEK!

A szüret utáni cefredombon mily átkozott
béke uralkodik! Magot szemez a majorság;
gőgös kakas és tojó tyúkok serege.
Tűrik a verebeket s egyik se koplal,
egyik se unatkozik. Van-é ember, kinek
több türelmet bizonyít — szerepe?!

KÉTSZER KETTŐ: — NÉGY!

Az igényes — igényes, aki
igénytelen — igénytelen.
Csak szerelemből születik
a szerelem!

Buzás Andor

KORÁN HAZAMENTEM

I.

Korán hazamentem, az öregek aludtak még,
s hajnali etetésre vártak, topogtak a csikók.
A szél sem támadt föl napkelte előtt,
meglengeti majd szemük felé a bóbiskoló Holdat.

Álmában püffedt még a vén szolgáló kemence:
meleg gőzök ringatták s mélyeket lélegeztek
piszkában az apró parazsak. Merev mankóin
ingott a kert: fakó biklájú fonnyadt őszirózsák

lekönyörgik maholnap a dért. Az ôregek békéje
szunnyadt itt mindegyik sarokban: elkelne már,
azt mondják, elkelne már egy fiatal! Hiányoztál.
Anyám rég megvetette az ágyat s tudtam:

némán elfordulva fogadnak majd a székek,
a tárgyak szemrehányása fogad: magunkra hagytál!
Látod, roskad a ház s az apád is, izmainkat
eloldoztad a gyorslábú jövőtől!

II.

.... Éjjel a lakodalomban
úgy tartottál magadnál, úgy vezényelted inam
ügyetlen táncba, úgy bódult ritmussá az a csattogás,
hogy le sem vetkőzöm, csak állok: nevetni
vagy aludni kellene, és egyikhez sincs kedvem.

Csipődön ott borzongott az éledő nap üteme,
mit tovább cibálnak a hajnal csikói, s táncra
perdíti ezt a boldogtalanságában is boldog vidéket
fűszálastól — Mecsekestül! Úgy hentergettél,

mint egy jószagú reggel a részegest: valami meleg sárban!
Hogy tapadtak rám a hűség ujjai! Karodban hogy kísértett!
Amikor a trottyosok fülünkbe húzták a szürkülő ablak alatt,
hogy: Vége van már... Más menyasszonya, elhoztalak volna

karban anyámhoz: még nem késő, fogadjatok be, ti,
cinkos egészség angyalai, egyszívű asszonyok!
Átkoztam könyvet, ceruzát, én, a fattyú nyugtalanság,
mit vétettem, hogy bárki magamra hagy már?!

III.

Mindennap kísér nyoszolyólányom, a szépség,
minden lakodalmon, s csak nekem mutatja magát:
szíves a vendég-idegenhez, aki
úgyis messzire jár, mire itt van a reggel.

Albert Zsuzsa

JEGENYÉK

Hogy imbolyogtok jegenyék,
szerelmeseim, őrtálló testőreim,
felhőnyi szellemfivérek.
Ég s föld között eleven fogaskerék,
csapatnyi Sámson
felkiáltójel sorotok.
Mert fordul az ég és fordul a föld
körülöttem, ahogy
fekszem a strandunk száradó őszi füvén.
A búcsúzó nyár szelíd fényeit,
s hajdani sportpályák karéját
abroncsotok fonja szorosra,
felemelkedik a gyep íve, ahogy
körülkeríti lobogó koronátok.
Futástól dobog a föld,
csattan a víz, a diszkosz surran,
készülj fel! vigyázz! — szólok magamra —
már felszállni indul a sípszó.

DIÁKKOR

Én mindig végállomástól
végállomásig mentem.
Közel a temetőhöz és a sporttelephez
állt meg a villamos,
homokos, gazos
tereken.
A sporttelephez
az új házak mellett vitt az út, ahol
bokáig ért a por,
hogy átkeltünk rajta, mint a tengeren.
Azóta különösképpen szeretek
minden sporttelepet
és álldogálok a sportboltok előtt.
Nekem is csináltak futócipőt,
kék ég, zöld fákkal keretezve,
karéjban vörös salak,
diszkosz, gerely, máig is bűvös szavak
nekem.
Bizony én nem sétáltam álmodozva
a fák alatt, hanem futottam.
Ámde álmodozva.
És népi-tánccsoportba jártam,
éjfélig tanultam minden este
és forradalomról prédikáltam.

Sós Endre

A KOMOLY KARINTHY

Az Egyetem utca (most Károlyi Mihály utca), az Irányi utca és a Cukor utca találkozásánál volt a Central Kávéház. 1934-től 1938-ig itt töltötte estékbe nyúló délutánjait Karinthy Frigyes. Itt írt, olvasott, beszélgetett, bosszankodott, tervezgetett. Szinte innen vitték Stockholmba, Olivecrona professzorhoz megoperálni. Hazajövetele után, 1936 késő nyarán és kora őszén, itt vetette papírra, sokszor számolócédulákra és apró foszlányokra — olykor römizés és barkochbázás közben — az *Utazás a koponyám körül* első vázlatát.

1921-től 1934-ig a Hadik Kávéház töltött be fontos szerepet az író életében. 1934-től a Central lett igazi otthona. Aki életének utolsó négy esztendejében biztosan találkozni akart vele, nem a lakásán kereste — ahonnan betegségének legsúlyosabb heteit kivéve, állandóan elbarangolt —, hanem a Centralban. Megfordult olykor más kávéházakban is, de ez állandó programja, fix pontja volt.

Kétféle „menekülés" — ezzel magyarázhatjuk Karinthy Frigyes hosszú időzéseit a Central Kávéházban. Hol az otthon dermesztő csendjéből, hol az otthon riasztó lármájából (egyik sem illett Karinthy egyéniségéhez!) menekült a kávéházi félhangos légkörbe és zsongásba. Saját „viccgyártó" múltja és egészében elháríthatatlan, hasonló jelene elől is e kávéház komolyságában keresett enyhülést.

A zsongásos és nem zsivajos Central Kávéház csakugyan érdekes képet mutatott ezekben az esztendőkben.

A híres kerekasztal mellett a Pázmány Péter Tudományegyetem (azóta Eötvös Loránd Tudományegyetem) bölcsészeti karának a Múzeum körúti épülettömbből átsétált, sokszor elég nehezen átcsoszogott kegyelmes és méltóságos professzorai vitatkoztak, miközben tejeskávéba mártogatták a császárzsemlyéjüket. A vita többnyire bágyadt volt, a mártogatás élénk. Külön asztalnál ültek a jogi kar tanárai, akik a közeli Egyetem térről sétáltak át. Rendkívüli tanárok, magántanárok, tanársegédek és különlegesen kegyelt, stréber diákok vették körül a különböző fakultások atyamestereit.

Az egyik tükrös sarok pamlagán Gerevich Tibor professzor trónolt, és a „római iskola" nagyjai hallgatták orákulumnak tetsző fejtegetéseit. Oltványi Imre, Szőnyi István, Aba-Novák Vilmos és Pátzay Pál is megfordult ennél az asztalnál. Utóbbi inkább azért, hogy ellentmondjon a hivatalos képzőművészet tekintélyének. A másik sarokban a legitimizmussal párosult „haladó" katolicizmus és az enyhébb fokú antiszemitizmussal összeférhető antihitlerista front publicistája, Pethő Sándor elmélkedett hangosan a holnapról, Szekfű Gyulával összebújva és lelkes fiatal újságíróktól, újságírónőktől körülvéve. Kúriai tanácselnökök, táblabírák, főügyészek, nyugalmazott főispánok is bőven akadtak a kávéházban. A hét néhány napján Eckhardt Sándor professzor szervezett magának udvart francia tanárokból és neokatolikus írókból. Egy-egy boxban Cs. Szabó László, Szabó Lőrinc vagy Márai Sándor nyugalmát zavarta meg valamelyik túlbuzgó fiatal író.

Domanovszky Sándor professzor és a Magyar Történelmi Társulat különítménye számára is jutott néhány összetolt asztal. A később mártírhalált halt Péter András, a sokat ígérő művészettörténész, a Franklin Társulat esze és vezérigazgatójának fia, kiadói terveiről tájékoztatta barátait. Schöpflin Aladár szintén a Franklin Társulat lektori irodájából jött át, többnyire elég fáradtan, hogy fiatal esztéták társaságában pihentetően vitatkozzék a pesti és vidéki folyóiratok utolsó példányairól. Néha Babits Mihályt is lehozta ide fiatalabb költő-felesége, Török Sophie. A közeli Erzsébet Szálló kávéházából mindig átszállingózott egy kis pót-eszmecserére, önérzetesen megtartva konstruktívnak vélt különállóságát, a *Napkelet* gárdájának néhány tagja.

Különböző belvárosi kereskedő-asztalok és nyugdíjas-asztalok is alakultak. Nemegyszer betért a Central Kávéházba — bár nem volt állandó asztala — a gazdag belvárosi nagykereskedők kíséretében Sándor Pál, a megöregedett liberalizmus ifjú hévvel vagdalkozó bajnoka, az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés elnöke, az akkori kurzus-képviselőház legöregebb tagja, aki a 30-as évek elején különös hírnévre tett szert Gömbös Gyula miniszterelnöknek, a fasizmus egyik legbrigantibb magyarországi szállásCsinálójának abból a pokoli ötletéből, hogy őt, a zsidót ültette fel néhány percre az antiszemita parlament megnyitó ülésén korelnöknek az elnöki emelvényre.

Nem volnánk hűek az igazsághoz, ha megfeledkeznénk a Central Kávéházban mindig szépszámban található telterszényű, többnyire földbirtokos családokból származó „mezei jogászokról". Ők csak beiratkozni és vizsgázni mentek az Alma Mater falai közé, különben kávéházi tereferével, Váci utcai korzózással és békés biliárdozással űzték az unalmat. Gumival bélelt, különleges csendet biztosító biliárdasztalok voltak a Central Kávéházban.

A pincében, amelynek több tágas és kényelmes terme volt, a Vajda János Társaság rendezett nívós irodalmi vitákat. Ezeket olykor nagyon megnehezítették a Bartha Miklós Társaságnak a szomszédos helyiségből áthallatszott csúnya belső háborúi, amelyek előrevetették a közeledő fasizmus árnyékát. Szabó Zoltán, aki éppen akkor érkezett Tardról, amikor egyszer kihallatszott a fasizálódó írók cseppet sem belvárosias zaja, „Központi Gyűlöldé"-nek nevezte a kávéházat.

Karinthy Frigyes valami különös kiváltságot élvezett a falak között. Mészáros Győző, a kávés, a budapesti kávéfőzők nagytekintélyű elnöke, aki tartalékos őrnagyi minőségében az egyetemi tanárok tarokkpartnere is volt, megkülönböztető kedvességgel fogadta törzsvendégei sorába az írót. A „főúr" megszólításra hallgató főpincér és az egész pincéri kar kedvelte. A fizetőnél nemcsak hitelre, hanem még kölcsönre is számíthatott. A kávés akkor sem haragudott meg, ha Karinthy hangos tréfát engedélyezett magának, amikor véletlenül erőtlennek találta a feketekávét. Pedig Mészáros Győző egyszer még Gerevich Tibor professzort is leintette. Még neki sem nézte el, hogy bírálni merte az aznap valóban bágyatag italt. A kávés csak néhány mondatot hallgatott meg, azután vészjóslóan így szólt: „Elég..."

Sokszor ültem Karinthy Frigyes asztalánál az agydaganata kifejlődését mutató belső zúgásai idején. Olykor-olykor minden hallható ok nélkül megkérdezte: „Mi az? Mi zúg?" Nem zúgott semmi. Csak ő hallott zúgást, mert az egyre nagyobb daganat nyomta agyában az idegközpontot.

Gyakran voltam vele akkor is, amikor látszólag meggyógyult. Talán sohasem jött egészen rendbe. Az agyműtét után a megviselt véredények nem voltak olyan ellenállók, mint az egészséges embernél. A műtét nem hozott teljes gyógyulást, csak megállót jelentett Karinthy Frigyesnek a sírhoz vezető útján. De így is meg kell köszönni Olivecrona professzornak, hogy lehetővé tette Karinthy Frigyesnek az *Utazás a koponyám körül* megírását. Ez a könyv — ahogy Németh Andor mondotta — „a rációban való rendíthetetlen hitének felemelő igazolása volt".

Életének utolsó éveiben Karinthy Frigyes sokat beszélt arról, hogy szeretné, ha nem kellene újabb és újabb humoreszkeket írnia, és boldog lenne, ha főképp az *Új enciklopédia* készítésével foglalkozhatnék és politikai cikkeket fogadtathatna el a lapokkal.

Néha agyonbosszantotta az írót, hogy kizárólag humoristának minősítették; hogy az üzleti szempontú, csupán minél nagyobb haszonra törekedő kapitalista lapok és könyvkiadók csak „viccelő" írásokat követeltek tőle; és a közönség végül áldozata lett annak az optikai csalódásnak, hogy krokik és humoreszkek (esetleg megnagyobbított és könyvbe sorakoztatott krokik és humoreszkek) alkotják életművének javát. Karinthy Frigyesnek halála után kiadott naplójából valók ezek a feljegyzések: „Úgy használnak engem, mint a krumplit először Európában — virágomat és gyümölcsömet (humor és vicc) tépik, a gyökérgumót (filozófiámat) eldobják".

Bántotta Karinthyt, hogy mindig nevetést idézett elő. Ha bejött a kávéházba: nevettek az emberek. Ha kiment: megint nevettek. Ha szótlanul ült: akkor is nevettek. Ha komoly dolgokról beszélt: akkor sem kerülte el, hogy ne nevessenek. Egy-két évtizeden át rászoktatta az embereket az ő nevettető szerepére. S ettől a hatástól akkor sem tudott szabadulni, amikor már megtett volna mindent, hogy megszabadulhasson.

Kínzó teherré, tragikus sorssá vált számára időnként, hogy akkor is nevettek rajta, amikor komoly volt, és akkor is tréfálkozónak tartották, amikor szomorúakat mondott.

Humoristává-varázsoltnak érezte magát. Menekülni szeretett volna ettől a rossz varázslattól. Újból hangsúlyozzuk: félig-meddig menekülési helyének vélte a komoly tudósok és írók Central Kávéházát is. Mintha azért ült volna ott oly gyakran élete alkonyán, hogy végre teljesen komoly ember látszatába kerüljön.

A „viccelő"-nek elkönyvelt Karinthy nem szeretett „viccelni". Legfeljebb eltűrte, hogy az élet „vicceljen" vele. Sokat idézték azt a híres mondását: „Humorban tréfát nem ismerek!" Talán így is volt, s nem is ő viccelt, hanem vele vicceltek. Egyszer megállapította: „Humorista az, akivel viccelnek."

Babits hangoztatta: „Az egész világ viccelt vele: de ő maga nem viccelt." Sőt olykor nagyon elkeserítette Karinthyt, hogy a világ a „bohóc" és a „mulattató" szerepét szánja neki. Babits nézetét valljuk: ha az élet kényszerítette is Karinthyt, hogy a mindennapi kenyérért, az olykor elég szűkös megélhetésért hozzá nem méltó, jelentéktelen humoreszkeket és krokikat írjon, a legjobb alkotásait nézve nem volt kevesebb, mint „kicsit Bernard Shaw, kicsit Bertrand Russel, kicsit H. G. Wels." Juhász Gyula azt írja a humorista Karinthyról: „Ő ma a legkomolyabb magyar író." Valóban: humoros alkotásai közül a „komoly" humoreszkeknek van a legnagyobb súlyuk, amelyeket Csehov, Leacock, Mark Twain vagy Hasek humoreszkjei mellé helyezhetünk.

A *Heuréká*-ban találjuk ezeket a sorokat: „És ha valakire ráragad az átkozott bélyeg, hogy ő egy vicces és ravasz ember, csinálhat, amit akar, minden szavát kiforgatják abban a naív feltevésben, hogy ő azt már előzőleg úgyis fordítva gondolta, és csak azért tesz úgy, mintha egyenesen gondolta volna, hogy a tótágast álló beállítás annál viccesebb legyen."

Később ezeket olvassuk: „A humorista hírében álló boldogtalan ember egyszerűen nem mondhat véleményt a dolgokról, mert ha azt mondja jónapot kívánok, höhö, ezt azért mondja ugye, mert rossz napot akar kívánni."

Karinthy néha majdnem egyéni tragédiának érezte, hogy az emberek a humorista mondanivalójává ferdítik át az olyan írásait vagy beszédeit, amelyekben véresen komoly megfogalmazásban adta elő a legkomolyabb dolgokat.

A *Száz új humoreszk* vallomásában — önmagát és a közönséget egyaránt gúnyolva — arról ír, hogy az olvasók állandóan vicces szójátékokat várnak tőle, és ő valóban fordítva olvassa el a villamosról az „elsiető cégtáblákat". Így azután csakugyan vicces szójátékok keletkeznek, mert „szerda", az visszafelé „adresz", „szeretni — „interesz", „kelet" —„telek", „ingovány" — „nyávogni", „erőszakos" — „sok a szőre".

Karinthy nem tréfából csinált ilyesmit, hanem boncolta nemcsak a fogalmakat, hanem a fogalmakat kifejező szavakat is. „Én bevallom, hogy minden szót, ami eszmeletembe kerül, mielőtt felhasználnám, előbb megszagolom, feldobom, leejtem, kifordítom — játszom vele, mint macska az egérrel, csak azután kapom be."

Hányszor kesergett arról Karinthy Frigyes a Central Kávéházban az őszinte beszélgetések során, hogy a *Pesti Napló* visszautasította egyik-másik komoly témáról szóló cikkajánlatát, és a *Színházi Élet* nem járult hozzá, hogy valami komolyabb művészeti témáról írjon. A *Pesti Napló* kiadói attól féltek, hogy Karinthy nem lesz elég tekintélyes publicista a legalább „ny. miniszter" vagy „ny. államtitkár" megszólalásához szoktatott kispolgári olvasóknak, a *Színházi Élet*-nél pedig attól tartottak, hogy „lejáratnák" az elgondolkoztató cikkekkel Karinthyt a kizárólag könnyű vihogást kívánó turáni bálifjak előtt.

Nagy Lajos, önmagának és a világnak egyformán kegyetlen őszinteségű vizsgálója, rámutatott arra: Karinthy „mindig szeretett volna valami más is lenni, mint író". Szívesen lett volna politikus, talán azért, mert ezzel nagyobb visszhanghoz juthatott volna. Nagy Lajos ezeket mondta: „Csak író volt. Ennek a *csak*-nak a súlyáról beszélgettünk vele nemrégen. Egy aktuális társadalmi kérdéshez szólt hozzá napilapban írt cikkben. Számvetést csináltunk. A lap megjelenik 40 000 példányban, cikkét elolvassa 10 000 ember. De ugyanahhoz a kérdéshez közbeszólás formájában hozzászólt a képviselőházban Müller is, Meisler is. Amit ők mondtak, azt parlamenti tudósításában valamennyi lap közölte, tehát a közbeszólást olvashatta 500 000 ember."

1931. január 30-án a Magyar Polgári Blokk elnevezéssel megindult kis mozgalom összejövetelt rendezett a Britannia Szálló (most úgy hívják, hogy Béke Szálló) egyik termében, ahol Karinthy Frigyes *Az ember, az állam és a társadalom* címmel tartott előadást. A blokk tagjai különböző szállodák termeiben, előkelő vendéglőkben és kiskocsmákban gyűltek össze ezekben az években. Írókat, művészeket léptettek fel elég gyenge eredménnyel. Dr. Nagy Lajos, Jókainé Nagy Bella öccse volt a mozgató erő. A Magyar Polgári Blokk csak a *Polgári Kiáltvány*-ával keltett nagyobb feltűnést. Elég fellengzősen és zavarosan, de kétségtelenül antifasiszta szellemben foglalkozott „a társadalom megmentésével", Karinthy Frigyes, Lengyel Menyhért, dr. Nagy Lajos, Pünkösti Andor és Serényi Gusztáv szerepelt az aláírók élén. 1933-ban, amikor érvényesülni kezdett a hitlerista nyomás Magyarországon, betiltották a blokkot, mert néhány vezetője — polgári beállítottsága ellenére — szovjetbarát politikát követett.

Az 1930-as évek második felében Karinthy Frigyes többízben beszélt baráti körben arról, hogy szívesen lenne képviselő. Tudta, hogy — mint az élesen ellenzéki

Magyar Hírlap főmunkatársa — gyakran fordulok meg a különböző ellenzéki pártok vezetői között és a Polgári Szabadság Pártnak a Royal Szálló épületében lévő klubjába is eljárok információkért. Megkért, hogy beszéljek e párt néhány vezetőjével és pendítsem meg az ő jelöltségét. Kétségtelen, hogy Karinthy Frigyes sok szavazatot kapott volna Budapesten az értelmiségiek és kispolgárok körében. Pikáns dolog lett volna őt a képviselőjelöltek listáján szerepeltetni. De, ismerve a helyzetet, mégis féltem szóbahozni a kérdést, mert attól tartottam, hogy nyomban megkérdezik tőlem: „Mit gondolsz? Garantálod-e, hogy nem fullad nevetségbe Karinthy komoly programbeszéde?"

Eszembe jutott, hogy egyszer-kétszer nagy zavarok mutatkoztak Karinthy rendkívül komoly költeményeinek elszavalása körül. Az történt ugyanis, hogy a legkitűnőbb recitátorok bemondták a versek címeit és utána Karithy Frigyes nevét. Mire a közönség nevetni kezdett. Azt hitte: humoros vers következik. Ezért féltek sokáig a legjobb magyar szavalóművészek komoly Karinthy-verseket elmondani. Csak néhány szavalóművészünk és esztétánk szívós küzdelme után javult a helyzet. Később a komoly Karinthy-versek némelyike a legnagyobb pódium-sikerek közé került.

Gratz Gusztáv előtt — aki valamikor a Társadalomtudományi Társaság elnöke volt és kétségtelenül olvasott, művelt embernek számított, ha sok szempontból reakciós nézeteket hirdetett is — viccesen vetettem fel Karinthy képviselőjelöltségét. Nem mertem róla egészen komolyan beszélni. Nem azért, mintha nem tartottam volna komolynak a kérdést, hanem amiatt, mert előre sejtettem a választ.

— Ne viccelj! — mondta Gratz Gusztáv.

Karinthy — bár elég neurotikus volt — meglepő bátorságot tanúsított nagyon nehéz időkben is. Nem törődött az esetleges következményekkel, amelyek — mint Szász Zoltán esete mutatta — letartóztatásig vezethettek, és fenntartotta kapcsolatait a fehér terror elől Bécsbe emigrált írótársaival. Több bécsi lap számára küldött cikkeket és átengedte 1921-ben kiadásra a bécsi magyar emigránsok egyik kiadójának, a „Pegazus"-nak *Két mosoly* című kis könyvét. Többízben Bécsbe látogatott. Hatvany Lajosék Bécs környéki villájában vendégeskedett. Tüntetően demonstrálta, hogy a bécsi emigránsokat nem tartja hazaárulóknak.

Politikai pamfletnek és irodalmi esszének egyaránt remek a *Nyugat* 1923-as évfolyamában írott bátor cikke Hatvany Lajos *Feleségek felesége* című könyvéről, amelyet a reakciós magyar irodalmi kritikusok — részben a könyv tendenciái, részben Hatvany Lajos személye miatt — ledorogoltak. Karinthy így kezdte cikkét: „Méltóságos Közmegvetés, tekintetes Ellenforradalmi Vésztörvényszék Irodalmi Szakosztálya, nagyságos Konstruktív Világszemlélet Elnöke, esküdt Uraim! Tudom, milyen kényes szerepet vállaltam, amikor az elhangzott vádbeszéd után ideállok Önök elé, hogy védencem, Hatvany Lajos képviseletében néhány szót szóljak az előttünk folyó irodalmi bűnper lezárása előtt."

Azt hiszem, sokkal élesebbé teszi az antifasiszta Karinthy Frigyes portréját az a cikke, amely a *Cobden* folyóirat 1937-es évfolyamában jelent meg *Cion bölcsei a horogkereszt árnyékában* című politikai röpiratomról. Ebben lelepleztem a fasiszták egyik szennyiratát. Cion bölcseinek hamisított jegyzőkönyveit, amelyet a Harmadik Birodalom minden áron valódinak akart feltüntetni, Erfurtból küldte szét egy horogkeresztes központ a világ minden tájára. Hozzánk is eljutott. A belvárosi Pilvax-közben, a Pilvax Kávéház tőszomszédságában nyílt fasiszta könyvesboltban a magyar változatát is árusították. Erre írtam meg azt a röpiratomat, amelyről sok cikk jelent meg abban az időben és amely országos visszhangot keltett.

Karinthy Frigyes egy napon majdnem bocsánatkérően, szinte mentegetőzve kérdezte tőlem a Centralban:

— Ugye, nem veszed rossznéven, ha cikket írok a könyvedről?

Persze, hogy nem vettem rossznéven. Tudtam, hogy milyen feltűnést kelt majd városszerte, országszerte Karinthy Frigyesnek egy ilyen írása.

Karinthy megírta a cikket. De egyik napilapban sem tudta elhelyezni. Csak a *Cobden* folyóirat vállalta a közlését. A Cobden Szövetség, amelyet Halasi-Fischer Ödön és a progresszív gondolkozású fiatal kereskedőnemzedék alapított, abban az időben nemcsak úgynevezett „szabadkereskedelmi" célokat szolgált, hanem egyik menedék-fóruma volt a haladó vagy legalább haladóbb társadalomtudományi, irodalmi, művészeti előadásoknak. Folyóiratában, a *Cobden*-ban sok olyan cikk látott napvilágot, ami máshol nem jelenhetett meg.

Bár Karinthy Frigyes cikkeinek túlnyomó többségét már kötetbe gyűjtötték, a *Cion bölcsei a horogkereszt árnyékában* című 1937-es röpiratomról megjelent

Karinthy-írás, a legbátrabb Karinthy-cikkek egyike, eddig még nem került a publikum elé egyik könyvében sem.

Milyen cikkeket írt volna Karinthy a legkülönbözőbb lapokba a fasizmus ellen, ha engedik? Ha lett volna fóruma?

Milyen igaza volt, amikor azt írta 1937-ben: „A gyilkosságért nemcsak a gyilkos felelős, hanem az áldozat is, amiért nem tudja megakadályozni, megelőzni a gyilkosságot."

Karinthy cikkei arra irányultak, hogy megakadályozzák a fasizmus készülő tömegyilkosságát. De ezek a cikkek vagy nagyon kis nyilvánosságot kaptak, vagy egyáltalán nem kerülhettek nyilvánosság elé!

A halála előtti hónapokban az író néha kétségbeesetten beszélt arról, hogy nem történik elég megmozdulás a horogkereszt ellen.

A Central Kávéházban dolgozgató és a világ dolgait pillanatnyilag szomorú szemmel néző Karinthy Frigyes nagy rémségektől rettegett. De azért tudta, hogy aki megéli e rémségek végét, új világot lát majd.

Ez az új világ nevezte el Budapesten Karinthy Frigyes utcának a régi Verpeléti utat, és helyezte el a Karinthy Frigyes út 2. számú ház falán azt az arcképét domborművel megörökítő emléktáblát, amelyen ez a felírás olvasható: „Ebben a házban lakott 1920-tól 1930-ig Karinthy Frigyes. Emlékének emelte Budapest Székesfőváros közönsége 1948."

Goda Gábor, a megújhodó Budapest első kultúrtanácsnoka mondotta az avatóbeszédet, és mi, akik valamikor ott ültünk Karinthy Frigyessel a Central Kávéházban, a szemünket dörzsöltük: álmodunk-e vagy ébren vagyunk?!

Karinthy Frigyes már évtizedek óta a legolvasottabb magyar írók közé tartozik, de — rögtön tegyük hozzá — műveinek csak kisebb része kapott megfelelő méltánylást. Értékelése körül még mindig egyenetlenségek mutatkoznak, és akadnak, akik jelentőségét elég szűk területre szeretnék korlátozni. Igaz, hogy ma is szinte naponta előadják itt vagy ott, egyik-másik humoreszkjét, s alig van baráti társaság, amelyben ne idéznék néhány „vicc"-ét, de a „komoly Karinthy" még mindig hiába várja az általános elismerést. Bár Kardos László, Diószegi András és mások tanulmányai előrevitték néhány részlet-probléma tisztázását, Szalay Károly könyve pedig eredményeket hozott a Karinthy-adatok gyűjtése terén, az átfogó Karinthy-képet még nem kaptuk meg.

Babits Mihály, aki sokszor kísérletezett Karinthy Frigyes izgalmasan ingerlő tehetségének méltatásával és magyarázatával, egy külföldi kiadó érdeklődésére, 1926-ban ezt válaszolta: „Akárki kérdezné, ki az a magyar író, akinek legtöbb mondanivalója van az európai emberiséghez, túl a magyar glóbuson és függetlenül szomorú magyarságunktól — mondanivalója, mint egyik embernek a többihez, elfogulatlan, mély, közös emberi dolgokról: habozás nélkül Karinthy Frigyest nevezném meg. Nagy íróink vannak kívüle is, akiket Európa nem ismer, vagy rosszul ismer, és akiket érdemes volna megismernie: mert egy sokat szenvedett és bámulatosan gazdag lelkű nép életének és érzéseinek képét adják ők, meleg és dús képet, amelynek színein átlángolva az Örök Emberi vonalai csak annál mélyebb fényt kapnak. De Karinthynál nem a magyar színek és bánatok alól izzanak ki az Örök Ember problémái. Nála az ember nem ölt magyar ruhát — sőt (kísértés fog el így mondani) egyáltalán nem ölt ruhát, egészen meztelen."

Ez az igazság: Karinthynál az Örök Emberi megnyilvánulásai nem nappali vagy estélyi ruhában, nem polgári öltönyben vagy népi viseletben jelentkeznek, hanem — úgy, ahogy Babits mondotta — ruha nélkül, meztelenül. Mindig az emberek és dolgok lényegét kutatta. Ha pedig kutatásai eredménnyel jártak és megtalálta azt, kereste a legegyszerűbb módot és lehetőséget, amellyel a felfedezett lényeget teljes meztelenségében, tömören és világosan papírra vetheti, hogy mások is minél tökéletesebben megismerjék.

Azokat, akik ilyesmire törekedtek és ilyen munkát végeztek, valamikor úgy hívták és rövidesen, remélhetőleg, megint úgy hívják, hogy enciklopédisták. Karinthy nem is csinált titkot abból, hogy ezek egyikének tekinti magát, és legszívesebben az *Új enciklopédia* megalkotásának szentelné teljes erejét, ha a mindennapi megélhetés nem kényszerítené krokik, humoreszkek, kabaré-jelenetek, újságnovellák, regények és másfajta eladható „irodalmi áruk" készítésére. De kiszolgáltatott helyzetében — túlzás nélkül mondhatjuk: kizsákmányoltságában — sem lett hűtlen eredeti elgondolásához, és ha már nem dolgozhatott tervszerűen a fogalmak új meghatározásán, legalább szeszélyes cimszófeldolgozást végzett az elképzelt *Új enciklopédia* számára.

A *Nyugat* 1925-ös évfolyamában — a *Csodák*-ról írva — ezt az alcímet találjuk Karinthy egyik tanulmánya élén: *Címszó az Új Enciklopédiához.* Ám nemcsak ez és hasonló tanulmányai voltak „címszavak", hanem ugyancsak ilyennek számítanak az igazán jó krokijai, humoreszkjei, kabaréjelenetei, novellái, regényei. Címszó még színdarabja: a *Holnap reggel* is, amelyben a félelem problémájához nyújt adalékokat.

Az általában olcsó humornak tekintett, de világirodalmi vonatkozásban is a legmagasabb fokú humort tartalmazó *Így írtok ti* lapjairól sem hiányzik ez a címszókészítés. Karinthy — e mű egyik kibővített kiadásának előszavában — hangsúlyozta, hogy tévednek, akik egyszerűen paródiát, travesztiát vagy persziflázst emlegetnek az *Így írtok ti* olvasásánál. Ebben a gyűjteményben torzképeket, irodalmi karikatúrákat találunk, amelyek élesen rávilágítanak mindarra, amiben az egyik író a mástiktól eltér, és élesen mutatják az egyes írók legfontosabb sajátságait.

Kosztolányi Dezső hangoztatta, hogy — miként Ádám, különböző ruhákat öltve, parókákat viselve, maszkokba bújva, végighaladt *Az ember tragédiájá*-ban az egész világtörténelmen —, Karinthy Frigyes, újabb és újabb darabokkal bővítve az *Így írtok ti* gyűjteményének anyagát, „végigjátszotta" a világirodalom történetét.

Ha Karinthy csak paródiát, csak travesztiát vagy csak perszifláz st akart volna készíteni, elsősorban a rossz írókat és azoknak is a leginkább sebezhető műveit szedi elő. De nem ezt tette, hanem a világirodalom és a hazai irodalom legjobb íróiról készített lényegtisztázó, a legjellemzőbb tulajdonságokat kidomborító, az alkotót és alkotást szinte lemeztelenítő torzképet, hogy az írókon és írásokon keresztül — címszavakat készítsen az *Új Enciklopédiá*-nak.

Az *Érdekes Újság Dekameronja* negyedik kötetének lapjain található *Önéletrajz*-ában Karinthy „megindokolta" az *Így írtok ti*-t: „Ez egy karikatúra-sorozat volt, amivel élet és művészet szuggerál bennünket, hogy a végén abszolút értéket hozzak létre."

Karinthy Frigyes az *Így írtok ti*-vel csakugyan szabadulni akart azoktól a valóban érvényesülő vagy vélt irodalmi hatásoktól és befolyásoktól, amelyekről azt hitte, hogy „megfertőzik" irodalmi kultúráját. Úgy akarta elérni a külső hatások megszűnését, hogy *ad absurdum* vitte a modorát azoknak az íróknak, akiknek követésétől legjobban félt. Így akarta bebizonyítani magának, hogy ami ezekből az írókból befolyásolta, az nem a lényeg, csak a forma, a mechanizmus.

Kolozsvári Grandpierre Emil szerint: Karinthy élesen tiltakozott az ellen, hogy bárki paródiákat lásson az *Így írtok ti* darabjaiban. Szinte dühödten magyarázta, hogy ő „karikatúrá"-kat írt, amelyekben — bárcsak egyes műveket ragadott ki — az író egész munkásságának skicc-szerű képét adta, tanulmány-vázlatot készített az íróról. Nemcsak utánozta, sokkal többre vállalkozott, — megkritizálta az írót.

Jól megfigyelte Kosztolányi, hogy Karinthy nem elégedett meg egy költemény, regény, elbeszélés vagy hiba kipécézésével, hanem a kifigurázandó író egész életművét, annak szellemét óhajtotta egyetlen írásműbe szorítani. És ez a legtöbbször sikerült is!

Ehhez az kellett, hogy bámulatos találékonysággal ragadjon ki a világirodalom és a magyar irodalom egy-egy alkotásából olyan részletet, amely valamely író egész munkásságának jelképe, s utána irodalmi karikatúrájában ugyanolyan bámulatos logikával teremtse meg, a felhasznált szemelvény segítségével, az író életművének szellemi jelképét.

Az első és egyben utolsó haladó polgári enciklopédia, amely nemzetközi jelentőségű volt, a francia forradalom előtt jelent meg. Olyan időben, amikor a gépi termelés még elég kezdetleges volt, amikor a feudalizmus ellen harcoló polgárság a haladás szellemét képviselte, amikor legfeljebb utópista szocialisták regéltek a világ képének teljes megváltoztatásáról, de senki sem képzelte el mindazt, ami később bekövetkezett. Azóta jött Napóleon és a Szent Szövetség, a kapitalizmus és a polgárkirályság, Marx és a *Kommunista Kiáltvány*, a porosz militarizmus és a párizsi kommün, a monopolkapitalizmus és a modern munkásmozgalom, Hitler, mint a nagytőke utolsó reménysége és eszköze, valamint a forradalmi szocializmust megvalósító Szovjetunió. Mindezeket az enciklopédista Karinthy főképp a történelemkönyvekből, kisebb részben szemtanúként ismerte. Sajnos, azt már nem láthatta, hogy a Szovjetunió miképp semmisítette meg saját barlangjában a hitlerista fenevadat.

A nagy francia *Enciklopédie* nemcsak nevében, hanem megírási módjában és szellemében is enciklopédia volt. Az *Encyclopaedia Britannica* és az *Encyclopédie Larousse* azonban csak lexikonok, és szinte semmiben sem hasonlítanak a nagy fran-

cia forradalmat megelőző társukhoz. Korunk szocialista enciklopédiájának a *Szovjet Enciklopédiá*-t tekinti majd a történelem.

Karinthy Frigyes, aki 1938-ban elköltözött az élők világából, a Horthy-uralom alatt, a közelünkben terjeszkedő hitlerizmus mérgező hatását érezve, elkeseredetten látta, hogy miképp zavarták össze tudatosan az emberekben a fogalmak jelentését. A magyar ellenforradalom és a horogkeresztes Harmadik Birodalom egyaránt fogalmi zűrzavarral akarta alátámasztani a sötétség hatalmát. Amikor Karinthy minden írásával a fogalmak tisztázását akarta elősegíteni, voltaképp harcot vívott az ellenforradalommal, és hozzájárult a demokrácia előkészítésének munkájához.

Nem volt szocialista. Bár minden betűjével a haladást képviselte, a képzeletében egyre jobban és jobban kiteljesedő mű, a logikán alapuló fantáziáját folyton foglalkoztató *Új Enciklopédia*, nem lett volna szocialista világszemléletű. Ahogy H. G. Wellshez intézett nyílt levelében kifejtette: a francia enciklopédistákat tekintette példaképeinek. Ezek — írta — „tudatosan enciklopédistáknak nevezték magukat: ők már tudták, hogy a kibontakozás nagy művének alapja az analízis — a rettenetesen összekúszálódott fogalomkomplexusokat, amelyeknek téves kapcsolódását a gyakorlati eredmény, szörnyűséges közállapotok mutatják, fel kell bontani, szétszedni, széttörni, ha másképp nem megy: megkeresni a tiszta, egyszerű fogalomelemeket, hogy aztán természetes, egészséges módon lehessen összerakni megint."

A kultúra történetének több kutatója kimutatta, hogy a nagy francia forradalom szellemi alapvetésében szerepet játszó enciklopédisták munkáin megállapítható Jonathan Swift hatása. Ugyanakkor Karinthyt, a XX. század amatőr-enciklopédistáját Swifthez hasonlították néhányan, hiszen csábított erre az összehasonlításra, ha nem több, hát annyi, hogy Karinthy az *Utazás Faremidoba* és a *Capillaria* lapjain formailag *Gulliver utazásai*-nak folytatását írta meg.

De milyen más ez a Karinthy-féle *Gulliver*, mint a Swifté! Karinthy semmiképp sem nevezhető „magyar Swift"-nek! A XVII. és XVIII. századbeli lázadó ír nemcsak a társadalmat tekintette bűnösnek, hanem gyakran annak látta az embert is — emberi természete, őslényege, majdnem azt kellene mondani: elidegeníthetetlen bűne miatt. Karinthynál mindennek éppen az ellenkezője látható. Ahogy Babits írta róla: ő szerette az embert és nem állt harcban a világgal. Hiányzott belőle Swift híres „rosszakarata" is. Karinthy szemében az ember nem volt lényege szerint rossz, tehát segíteni lehet rajta, amint segíteni lehet a világ rossz társadalmi berendezkedésén is.

Az *Új Enciklopédia* követelője kizárólag nevelési és társadalomberendezkedési tévedések következményeit látta az ember és a közösség bűneiben. A *Capillaria* előszavában azt magyarázta, hogy még a férfi és a nő kapcsolatainak visszásságai sem erednek természetadta női hibákból és férfi-hibákból, hanem ezek is a helytelen társadalmi rend kinövéseivel magyarázhatók. A rossz társadalom ugyanis belement abba a képtelenségbe, és ostobaságba, hogy a nő szerelmének más ára és jutalma is lehet, mint a férfi szerelme. Karinthy sürgette a nemi nyomorúságot megsemmisítő forradalmat, de tudta, hogy a nemi nyomorúság megszüntetésének csak a gazdasági inség megszüntetése után lehet helye. „A mindennapi kenyér forradalma után — írta — el kell következnie a mindennapi boldogság, mindennapi csók forradalmának."

Ha Karinthy külföldi szellemi rokonait keressük, ne álljunk meg Swiftnél, akihez legfeljebb csak formai rokonság fűzi, hanem nézzük Diderot-t, a francia *Enciklopédia* szerkesztőjét, Wellset, aki szintén *Új Enciklopédiá*-t sürgetett és Shaw-t.

Valószínűnek látszik, hogy Karinthy, aki mindent ismert, szinte enciklopédikus tudású volt és a XX. század első évtizedeinek egyik legtájékozottabb magyarjaként forgatta a tollat, olvasta — sajnos, nem elég alaposan — Marx tanításait is. A *Capillaria* előszavában — H. G. Wellshez intézett nyílt levelében — Hegel és Darwin mellett Marxra hivatkozott. Sok írásában — főleg azokban, amelyeket a közönség kevésbé ismer — találhatunk a marxista szemlélethez közelálló, valószínűleg a marxizmus felületes ismeretének hatását mutató meglátásokat. A *Krisztus vagy Barabbás* című kötet egyik elmefuttatásában *(Értjük egymást)* érintette az osztályharc kérdését is.

Rendkívül érdekes a *Krisztus vagy Barabbás* kötetben az *Eszmék alkonyá*-ról írott tanulmány is, amelyben ezeket a sorokat találjuk: „... Van ami nagyobb bűn az ölésnél, van ami rosszabb a halálnál: s ennek a neve szolgaság! A háború pedig szolgaságot jelent. Ha az ember természettől fogva örökké élne és nem ötven vagy hatvan évig, mint ameddig él, akkor igen, akkor a legnagyobb érték, amit elvehetnek tőle, az élete volna, s a legnagyobb bűn a gyilkolás — de így, amikor mindnyájan előbb, vagy utóbb meghalunk, nagyobb bűnt követ el az, aki az életem tartalmát veszi el, mint az, aki az életemet — az élet tartalma pedig a szabadság. Az emberi szabadság

megrontója a háború, barátaink. A háború ellentéte nem a béke, hanem az eszmék forradalma."

A *Holnap reggel* előszavában olvashatjuk ezt a mondatot: „A valóság világában minden másképpen van, mint ahogy hittük." Ez talán a legtömörebb indokolása Karinthy kételkedő, valóságkereső hitvallásának. Az eddigi téves hitekkel szemben, amelyek a valóságnak hamis képét mutatják, ezért van szükség „az eszmék forradalmára".

Ugyancsak a *Holnap reggel* előszavában találjuk a következő megállapítást: „A világ formája a mozgás — lényege a nyugalom." Ez a megállapítás szinte dialektikus kicsengés. A folytonos változásról, az állandó haladásról szóló tanításnak az a célja, hogy az ember felismerje a haladás törvényszerűségeit, beilleszkedjék az állandóan fejlődő világba és megtalálja benne a maga harmóniáját.

Talán egyetlen művében sem mutatkozott meg annyira, mint a *Holnap reggel*-ben, hogy nemcsak írónak, hanem kísérletező tudósnak is tekinti magát. „A kísérleti élet — ez talán a dráma": ilyen nagy jellemző feljegyzést találunk *Színház* című kötetének előszavában.

Bálint György, a fiatalon mártírhalált halt kiváló kritikus a következőket írta: „Karinthy valóban ez: experimentáló tudós, aki a kísérleti kémia és kísérleti fizika egzakt módszereivel dolgozik, hogy megismerje az élet törvényét." A fizikus, például, azt kérdezi: „Lássuk, mi történik akkor, ha most ebből a készülékből hirtelen kikapcsoljuk az elektromos áramot?" Karinthy hasonlóképpen kérdezte: „Lássuk, mi történik akkor, ha az emberből kioperáljuk a halálfélelmet?"

A kísérleteket végző fizikus vagy kémikus nemegyszer olyan jelenségeket hoz létre mesterségesen, amelyek, mint a légüres tér, az életben nincsenek, és így állapítja meg az élet törvényeit. Bálint György hangoztatta, hogy ugyanígy cselekedett Karinthy is a *Holnap reggel* megírása során.

Az író bátran feltárta a tőke korrumpáló szerepét a *Krisztus vagy Barabbás* kötetnek sajtóról szóló tanulmányában (Hetedik nagyhatalom). Míg világszerte és országszerte folyt a „hetedik nagyhatalom", a kapitalizmust kiszolgáló sajtó dicsőítése, Karinthy Frigyes nyíltan megírta: „A hetedik nagyhatalom elesett és megveretett a háború első napjaiban, mert uralkodóját, a tőkét akarta megmenteni: egyébre nem gondolt. És kitörte „hátgerincét": nagyon könnyen törte ki, mint akinek hátgerincsorvadása van."

Karinthynak bizonyos értelemben balszerencséje volt, hogy az *Így írtok ti* és a *Tanár úr kérem* túlságosan gyors és nagy sikert aratott. Ez a két könyv elterelte a közönség figyelmét a *Két hajó*-ról, a *Krisztus vagy Barabbás*-ról, a *Gyilkosok*-ról és a *Jelbeszéd*-ről, a magyar irodalom e remekművű elbeszéléseiről és elmefuttatásairól, továbbá a *Holnap reggel*-ről, amely tökéletlen színmű ugyan, de a kor egyik legérdekesebb magyar drámakísérlete. Az olvasók szélesebb köreiben — az *Így írtok ti* és a *Tanár úr kérem* köteteken kívül — csupán az *Utazás a koponyám körül* keltett nagyobb érdeklődést, de ebben elsősorban a kuriózumkeresés játszott nagy szerepet.

Az *Utazás a koponyám körül* egyébként ugyancsak az enciklopédista Karinthy alkotásai közé tartozik. Karinthyt mindennél jobban izgatta a bárhol található ismeretlen felkutatása és törvényszerűségeinek felderítése. Ez a tudományos izgalom akkor sem maradt el, amikor súlyos agyműtéte alkalmával saját koponyájának rejtelmeivel került szembe.

Külön tanulmányt kellene írni verseiről és a bennük megmutatkozó „muzsikáló matematikusról". Életében sem volt megfelelő visszhangjuk költeményeinek. Akik közelebbről ismerték őt, tudják, hogy nagyon bántotta költeményeinek „hatástalansága". Egyáltalán nem tekintette verseit úgynevezett „melléktermék"-nek, — hanem éppen ellenkezőleg — az volt a nézete, hogy ezekben fejezte ki életfelfogásának lényegét és közölte a világgal legmagasabbrendű mondanivalóit. Igaza volt!

Amikor Karinthy Frigyes vékony verseskönyve, a *Nem mondhatom el senkinek*, 1930-ban megjelent, Babits Mihály állapította meg elsőnek, hogy „Karinthy évek során át elszórva egypár olyan verset írt meg, melyek a mai magyar költészet legjobb alkotásai közt is büszkén állnak ... A versek közt legalább 8—10 fő-fő rangú."

„Mint lírai költő külön fejezetet fog kapni a magyar irodalom történetében. Ő a mi modern versírásunk Strindbergje" — írta Juhász Gyula.

Kezdetben — 1909-ben, 1910-ben és 1911-ben — több verse látott napvilágot a *Nyugat*-ban. Ebben az időben sokan azt hitték, hogy főképp lírikus lesz belőle. Azután elég hosszú szünet következett. Csak 1926 után kezdődött második költői korszaka. Minél barbárabban jelentkezett a fasizmus, annál mélyebbé vált lírája. Igazat

adhatunk annak a véleménynek, hogy Európa fasizálódásának élménye volt az a külső hatás, amely az új lírát kiváltotta.

Bár tizenkilenc éves korából való a legérdekesebb modern magyar balladák egyike, a maradandó jelentőségű *Martinovics* (a *Renaissance* első számában, 1910-ben jelent meg és Törzs Jenő szavalta először 1911 május 15-én, a szabadgondolkodóknak a régi Országház nagytermében tartott Martinovics-emlékestjén), költeményei azóta is feltűnően lassan és nehezen terjednek. Voltak, akik azzal magyarázták a szokatlanul kis visszhangot, hogy a költő Karinthy lényegesen különbözött attól az irodalmi köztudatban élő „költő-ideál"-tól, amely Ady nyomán alakult ki. Ezt az elkülönülést az Ady-féle költői magatartástól Karinthy szinte programszerűen meghirdette a *Nem mondhatom el senkinek* élén található *Előszó*-ban, amely válasz Ady verseskönyve, a *Szeretném, ha szeretnének* prológjára.

Ady azt énekelte:

Sem utódja, sem boldog őse,
Nem vagyok senkinek,
Nem vagyok senkinek,
Nem vagyok senkinek.

Vagyok, mint minden ember:
Fenség, észak-fok, titok, idegenség,
Lidérces, messze fény.
Lidérces, messze fény.

Karinthy erre azt válaszolta:

Én isten nem vagyok s nem egy világ,
Se északfény, se aloévirág,
Nem voltam jobb, se rosszabb senkinél,
Mégis a legtöbb: ember, aki él.

Mindenkinek rokona, ismerőse,
Mindenkinek utódja, őse...

Babits Mihály — a versíró Karinthy tömör meghatározását keresve — azzal a jelzővel illette, hogy „muzsikáló matematikus". Valóban: a muzsikáló matematikus vagy a muzsikáló filozófus írta Karinthy Frigyes legszebb költeményeit, amelyekben szinte hemzsegnek — néha egészen vad asszociációval, de mindig valami különös zenével — a gondolat-képletek. A Karinthy-líra — intellektuális líra, de intellektualizmusában is rengeteg érzést vetít ki.

Míg Ady a gondolatait is többnyire érzelmekben fejezte ki, Karinthy az érzelmeit is majdnem mindig gondolatokban fogalmazta meg.

Részben ezzel magyarázható, hogy Ady költészetében sok a szimbólum, Karinthy lírájában pedig sok az allegória.

Kétségtelenül „a magyar költészet legnagyobb cselekedeteinek egyike" volt, amikor Karinthy felfedezte a magyar költészet számára az ember gondolati életének mindaddig ismeretlen területeit és összhangba hozta a logikát a lírával.

Üzenet a palackban: ez a címe egyik legszebb költeményének. Ezt az üzenetet Karinthy — a süllyedő hajó tengerészeihez hasonlóan — azért helyezte palackba, mert előre látta, hogy minden megingott alatta és körülötte. Ugyanezt érezte Emőd Tamás is, akinek *Írás a palackban* című verse azonos világhangulatot tükröz.

Az üzeneteket tartalmazó palackok nem vesztek el. Eljutott hozzánk Karinthy Frigyes üzenete. Eljutott hozzánk Emőd Tamás írása. Csak az kell, hogy széles rétegekben olvassák.

Vladimir Nazor

BOZÓT

Ó szanaszét kuszó cserjések, ligetek,
szántóföldek bozótja,
hol galagonya fészkén függemadár tanyáz,
s bujkál, sunyít a róka.
Beléhatoltam lelketekbe, láttam,
fölfedtem titkait.
Zúgástok ismerem, ha szellők fujdogálnak,
ha szélvihar sivít,
a szunnyadó, nyers nedvet, a friss erőt, amely
gyökeretekben görnyed.
Ó, szanaszét kuszó cserjék, bozótjai
e bánatverte földnek.

I

Erdőnk halódik. Dől a baltacsapástól
fenyő és tölgy alélva.
Az a kevés, mi még elvétve megmarad,
kukacok martaléka.
Még itt-ott egy-egy elárvult szálfa törzse
korhadva égre mered,
ha szél fúj, ágaik tördelve imbolyognak,
zörgő kísértetek.
Madár és állat menekül az ösvényt, utakat
a vadcsalán belepte...
A mi erdőnkből puszta temető lett,
kígyók tenyésznek benne.

II

Ősi erdőnk, szent ligetük oda már...
Széttárva koronáik,
lábukkal a mélyben dzsinek magasodtak
az égbolt homlokáig.
Hol tegnap még napoztak zöld faóriások
sziklán, hegy tetején fenn,
lankákon, síkon, folyók, utak mentén,
árnyas völgyek ölében,
most mindenütt sűrű, apró gaz tenyészik:
új nép a föld porából;
király tölgy nélkül, vitéz fenyő nélkül
uralkodik magától.
Ellepi a földet, hegycsúcsokra zúdul
zöld hullámai habja,
kövekre kuszik föl, mocsárölű lápok
partait elragadja.
Mindig utat lel, hogy gyökeret eresszen,
vízként fut szanaszerte.
Ahova elér, tűz nem ér a nyomába,
nem irtja ki fejsze.
Hol rég az óriások, a hatalmasok nőttek,
megannyi új csirából
új nép sarjad ki, míg új forrás hangja zajdul,
új ágon új madár szól.

III

Téged dícsér bozót, hogy ők, az óriások
meghátráltak előled,
hogy szerte betakartad termékeny földjeinket,
s a meddő kőmezőket.
Hegyes tüskéidet elszórva mindenütt
kerítést építettél,
és lett rejtett szurony minden gazlepte ág,
minden levél kifent él.
Bár cseng a balta és öldöklő láng emészt,
szél csapkod, eső áztat,
ma elpusztulsz, lehet, de még nyersebb erővel,
sűrűbben nősz te másnap.
Arasznyi földet sem hagysz, de nőjön rajta bár
farkastövis, beléndek,
ami miénk, maradjon zord éjben is miénk,
bármily baj, átok érhet.
Ha oroszlán nem őrzi határunkat, hiúz
és kígyó szaporodjék,
rakván tojásait a vad bozótba, hol
csikasz farkast a gaz véd.
Ha nem óvta meg erdőnk a tölgyfák ereje,
állat kegyetlen karma,
azt, ami megmaradt, indázva fonja be
ravaszságunk hatalma.
Sűrűdve nőjetek gazlepte tüske: hit,
cserjések nedve: méreg,
ó, földek szétkuszó bozótja, titkai
a legvégső reménynek.

FODOR ANDRÁS fordítása

Ivan V. Lalics:

HALÁL, SÓLYOMMAL

Kürtök sárga hangjai öklelődnek a lombban,
Nevetés oldódik a napon. A nyeregben érlelt
Szomjúság öröme. Az ágak, kissé a tisztás előtt,
Szétnyílnak, mint kezek a féktelen játékban
Lefogott szemekről. És ekkor látták:

Fekete madár az ég kék körében.

Nem mosolyog senki, csak a Despota, aki tudta.
Senki, csak a Despota, kinek arca véres
Bölcsességtől barázdált, a Despota, kinek emlékezéstől
Nagy szemei szürkék, mint az elnyelt idő
Sós homokja. A Despota fölemeli tekintetét,
Lassan, mint elnehezült pajzsot a sebesült kar.

Később azt beszélték: megrázkódott a föld
Mikor eltűnt a madár s a Despota lebukott lováról.
A sólyom meg körözött, nem akart visszatérni.

Ha már muszáj, szép is meghalni
Sólyommal, tulajdon sólymunkkal
Amint köröz s a fekete madarat keresi,
Fénytől őrülten és vakon, az ég kék körében.

A NYÁR

Nagy sárga tüzek égnek az átjárókon,
Delek veszélyes tüzei. Ne nézzetek hátra.
Madarak halnak a zöld pörzsölt fodraiban,
Izzó tükrök villanásába szédülve halnak
A keresztutakon. Ne nézzetek hátra.
Pipacs tárja tűzkelyhét a föld hántott ajkain,
A mérgező nyár. Ne nézzetek hátra.
El kell viselni, aki nem viseli el a nyarat,
Nem éri meg az estét.

Pokol szépsége, jelenléte annak, ami nincsen,
Ezer esők moraja egészen túl a hallótéren;
Ez az az idő, amikor mámorában egy isten ledőlt
S homlokából a bölcsesség, talpig fegyverben, kilépett.
A nyár.

Az egyensúly, az év ólommérlege,
A bódult álom a növényzet alvadt vérköre alatt,
Élete a pornak a kutakban, az egyenlítődés;
S mert gonosz, az álom, ma éjjel, elég
A tenger zöld tüzén.

Folytassátok az utat, ne nézzetek hátra. Szerte
Az átjárókon delek nagy sárga tüzei lobognak,
A nagy hazugság a gyilkos egyensúlyról,
A megtorpant tavasz, a megtagadott ősz,
Az érzékszervek járatait lepecsételő izzó gyanta.

Delek tüze. Ne nézzetek hátra, ha nem akartok
Örökre ott maradni a könyörtelen fény gyújtópontjában,
Mely fölfalja az árnyakat. A ti kicsiny árnyékotokat is,
S nélküle nem lehet eltűnni méltóságosan.

DUDÁS KÁLMÁN fordításai

HÁROM ZSOLTÁR

1.

Megalkotom neked a földet,
Könnyű és tiszta szívből, mely olyan, mint lehelleted,
Országutak fényes porából, a rózsák
Megfagyott húsába lehelt tűzből,
A feldúlt vér lélegzetéből,

Álmok tápláló hamujából, elvágott
Remények gyökeréből, élő homokjából az időnek
És a nagy hangoknak, amelyek fölöslegesek
A halál süketnéma viharaiban.

Megalkotom neked a földet,
egyetlen tiszta rónát
Heggyel, mely a csillámló gyümölcsösből nő ki
Összhangzatosan, mint szép álmok mozdulata;

Egyetlen elszánt lehellettel, mint az üvegfuvó,
Aki a tűz előtt szépségeket érez,
Mikről nem is tanult,

Hazát alkotok sérthetetlenségednek,
Mert jogod van hozzá.

2.

Üde kerteket alkotok a fényből
A te árnyékodnak, csak hajtsanak lombot;
Árnyékodnak, melyet ujjaimmal formálok
Az évek árbócából, hogy sohase pillantson
Üres, fekete füstbe.

Megalkotom a fények védett kertjeit,
Az idő áttetsző csörgedezését.

3.

Tiszta időt alkotok, örvendező
Hangjával a naptól megtermékenyülő víznek,

Júniusi esős reggelekkel, amikor felragyognak
Érc-hangjai a fénylő madaraknak
S nem rozsdásodnak meg,

Véred nyugalmának, melybe beáradnak
Az aranyos órák, mint zúgó mezőn a méhek
És mámorosan zsongják felfegyverzett álmukat.

ANGYAL ENDRE fordítása

Czóbel Béla rajza

ELSŐ TALÁLKOZÁSOM BABITS MIHÁLLYAL

1935-ben jelent meg a Kút című első verseskötetem Kaposváron. Egy dedikált példányt természetesen elküldtem Babits Mihálynak. Ezt a példányt ő valószínű jó véleménnyel átadta Radnóti Miklósnak, hogy írjon róla kritikát a Nyugatban. Így történhetett, mert akkor még személyesen nem ismertem Radnótit és a Kút-ból sem küldtem neki. Radnóti 1935-ben elismerően írt könyvemről. Ebben azt hiszem Babits véleményének is jelentős része volt. Általában szeretettel és jószívvel fogadta kritikánk ezt a kis kaposi kötetet és verseimet is sorra közölték irodalmi lapjaink.

Mivel Babits Mihályt személyesen még nem ismertem, és a Nyugat-ban sem jelent meg versem, levelet írtam Kaposvárról Babitsnak és bejelentettem, hogy Attila utcai lakásán szeretném meglátogatni. 1937 koratavaszán volt ez, vagy talán még 1936 őszén, pontosan nem tudom. Levelemhez néhány új versemet is csatoltam.

A megjelölt napon vizitidőben, feketében jelentkeztem. Érkezésemkor meglepett a látvány, amely fogadott. Babitsék előszobájában öt-hat tömött aktatáskás fiatalembert találtam, akik látszólag igen nagy szorongással, lelki feszültségben várták az ajtó nyitását. Olyan érzésem volt, mintha újra a pécsi egyetemen lennék, az egyik szigorú professzor előszobájában és a kollokviumra várnék. De itt, ennek az előszobai várakozásnak volt valami irracionális, misztikus hangulata is, ahogy elhelyezkedve ezeket az izzadó, puffadt-táskájú várakozókat néztem, a jeles diákokat, én, a nagy vizsgarutinnal rendelkező, épp az irodalom és a festés szenvedélye miatt bizony oly sokszor pótvizsgázott volt gimnazista diák, aki azóta „okleveles tanárrá" léptem elő.

Alig ültem le, nyílt az ajtó és Babits Mihály kieresztett egy átszellemült arcú ifjút. Az egész jelenetben az volt csak furcsa, hogy a várakozókkal ellentétben ennek a fiatalembernek hiányzott a lobogó haja. Kopasz volt és úgy hatott, mintha odabent megnyírták volna. Mögötte mosolyogva kihajolt Babits Mihály. A hamvasan ható, de mégis egyre égő nagy szemeivel körülnézett és felállásomra félszeg, elnézést kérő szerénységgel üdvözölt és újra körülnézve, mosolyogva és dadogva, — ami engem is egyre jobban zavarba hozott, — kért, hogy feltétlen várjak egy kicsit, míg reám kerül a sor. Ekkora, szinte gyerekesnek ható udvariasságot, szerény félszegséget és ugyanakkor fegyelmezetten mosolygó kíváncsiságot, hamvazó derűt alig láttam még egy szempárból, amilyet ott először láttam. Alig ültem le, Török Sophie jött ki s vele a másik szobába mentünk. A hosszú utat tett fekete ruhás, bejelentett vidéki tanárnak szólt-e ez a figyelem, vagy csak a társadalmi forma volt ez az udvariasság, nem tudom, mert szorosabban nem ismertem később sem Babitsék életét. Ildikó furulya-tudományának bemutatása után Babits dolgozószobájában ültem.

Félszeg házigazda volt. Szinte állandó zavarral küzdő és zavarbahozó, udvarias és védekező szerénység mosolygott szeméből és kérdéseiből. Ilyennek láttam. Így rögzíthetem első találkozásom alkalmából, amikor az volt az érzésem, hogy olyan szeretettel fogadott engem, a vidéki tanárt, mintha csak személyemben saját tanárifjúságát fogadná segítő szándékkal. A hangulatban — legalábbis én úgy éreztem —, mégis volt valami, ami zavaróan hatott. Talán Weöres Sándorral korábban, Pécsről „A fekete farkas" kocsibeszállóból — ahol Weöres lakott — írt közös levelünk hangulatából kiindulva engem túlságosan is magányos, elméleti léleknek gondolt. Az is lehet, hogy Baja, vagy Fogaras járt az eszében... Nem tudom... Melankóliát, a főváros után vágyódó nosztalgiát, vagy tán fekete ruhám mögé egy vidéken szomorkodó tanárt képzelt — nem tudom, — csak ahogy kérdéseiből ez mindinkább előkandikált, bennem valami a fiatalsággal együttjáró oktalan s bizony ma már tudom, erőltetett keménységet váltott ki. S amikor az üres kaszinózás és a lusta pinceszerezés kérdezgetése után Kaposvárra esett a szó, ahová a Nyugat csak egyetlen példányban járt, ezekután amint olvasmányaim és társaságom felől érdeklődött ez unalmas vidéken, feleletemben akkor követtem el az első baklövést, mert egyszerűen azt válaszoltam, hogy bizony nem is olyan unalmas ez az élet. Ráadásul Shakespeare-t,

Byront, Arany Jánost említettem, mint akik naponta velem vannak, — és ha még néha Csokonai is eljön zsebemben a présházba velünk borozgatni — folytattam —, akkor bizony különb társaságra nem is vágyom és Somogynál különb helyet nem is találhatok... Elég ez nekem... Arcáról e humorba pácolt kesernyés szavaim közben a jellegzetes védekező és mégis kíváncsisággal párosult bujkáló derű és az érzéseinek megnyilatkozását rejtő félszeg mosolygása lassan leolvadt. Nem is csodálom... Beszélgetésünk úgy sodródott már, hogy én hamarosan a horgászást és a sízést is többre becsültem a meddő vitázásnál, Csokonait pedig Vörösmartynál tartottam nagyobbra és amikor váratlanul egy fürjezést fölébehelyeztem az irodalmi kávéházak délutánjainak, úgy láttam, mintha ezzel magam faragtam volna le arcáról azt a hamvas fényt, amely eddig oly szeretettel nézett felém... S mindez akaratom ellenére történt, hisz nekem is megvolt a magam bőrén tapasztalt véleményem a vidéki életformáról, akárcsak neki és mégis, hogy rajtam sajnálják meg ezt, ahhoz túl fiatal voltam és túl magabiztos vizsgázó, hogy sem bölcsebben forgassam nyelvemet, mint ahogy épp szívem és indulatom diktálta. És mintha minden összeesküdött volna ellenem. Amikor Babits az irodalom rovására túlságosan, már a verseimből kicsengőn is a természet gyermekének mondott és a levelemhez mellékelt verseim után nyúlt, nyilván azért, hogy témánkat leszűkítse, szerényen megjegyeztem:

— Egy biztos, hogy az emberek bölcsebbek lennének, ha a természethez tanulni járnának és nemcsak víkendezni. (Azt hiszem, pontosan így fogalmaztam.)

Babits Mihály mintegy felvillanyozva helyeselt, de csak egy pillanatra, mert amint készülő finnországi utazásomra és épp e természet szeretetről a Kalevalára fordítottam a beszédet, már verseimet rakosgatta, mégpedig úgy, mintha kártyát rendezgetett volna egy játékhoz. És e furcsa, a teljesen kiszámíthatatlan okokból derűből kesernyés mézzé vált alkonyat így folytatódott. Babits Mihály a Somogyi tavasz, Téli készülődés és a Kosárfonó köszönti a tavaszt című verseimet sorra kifogásolta, mégpedig olyan formában, hogy közölni lehetne ugyan, de túlságosan festőiek, erősen valósághoz kötöttek, vagy túlságosan nyersek és végül is helyettük egy szerényhangú verset választott ki, azzal a megjegyzéssel, hogy ez valóban líra. Az Elégikus gyerekvers című volt. Ezt választotta közlésre a Nyugat-ban. Ezt a verset később ugyan bevettem a Kakuk a dombon című kötetembe is — melyről Vas István írt a Nyugat-ban —, ám bárhogy is néztem, nem tartottam arra alkalmasnak, hogy ezzel a versemmel így magában jelenjek meg első alkalommal a Nyugat-ban. Ezt meg is mondtam mindjárt Babits Mihálynak.

Ekkor jött be Török Sophie és teára invitált bennünket. Babits nem a legjobb kedvvel vette tudomásul felesége hívását, de ezzel mintegy örülve a téma lezárásának, irónikus mosollyal jegyezte meg:

— Ha már ilyen szigorú saját magával és ilyen határozott a véleménye, írjon kritikát a Nyugat-ban. — Szavának nem is csípős, inkább olyan íze volt, mint aki kíváncsi.

— De ki közli le azokat? — kérdeztem.

— Én — válaszolta, — sőt a verseit is, csak küldjön majd legközelebb is...

A tea ragyogása és melege feloldotta ennek a délutánnak igen félszeg hangulatát, amely később is sokáig kísértett. A további beszélgetésből két olyan adatra emlékszem, amelyeket azt hiszem érdemes, hogy megemlítsek. Kiderült ugyanis akkor, amikor magyar tanárom után érdeklődött, hogy Krebsz Ernő kaposvári volt tanárom Babitsnak tanártársa volt Fogarason. Mindjárt ez volt az első szava:

— Megtanult-e a Krebsz kolléga magyarul?

— Hát ezt tanítottalak én tibenneteket! — válaszoltam gyorsan, volt magyar tanárom egyik jellegzetes „magyar" mondatát idézve.

Jót derültek válaszomon Babitsék Krebsz Ernőn, aki 1959-ben halt meg, mint nyugalmazott gimnáziumi magyar tanár, mégpedig Somogyban, anélkül, hogy valaha is megtanult volna magyarul. Aztán Babits mesélte el, hogy Fogarason többször megfordult Krebszéknél. Egy ilyen alkalommal Ernő tanár úrnál még németesebben beszélő felesége egyszer megkérdezte Babits Mihályt:

— Montya Papits, miért nem írja maga németül? — mármint Babits verseire célozva és akkor Babits Mihály két sor német versben rögtönözte válaszát. A két sort már németül elfelejtettem, nem tudom pontosan, de magyar „fordítás"-félébe áttéve, lényegében ezt válaszolta:

Ha én német költő lennék,
Biztos rossz verseket írnék.

Ti. arra értette, hogy annyira mégsem tud németül, hogy verseljen Goethe nyelvén. Ezt a történetet később elmeséltem Krebsz Ernőnek is Kaposváron. Mereven mosolygott rajta és fanyar germán humorával megjegyezte:

— Teszem, hát még most se hagynak békén, még most is az a magyar irodalom üldöz!...

A Fogarasi havasok alól a barackfás Mecsek alá fordult a beszéd, és amikor a felidézett közös ismerősök között megemlítettem, hogy Decleváék rokonaim, Babits Mihály nagy szeretettel emlékezett meg a házról, melynek földszintjén, mint kis gimnazista lakott Decleváéknál egy esztendőn át.

Az udvari diákszoba ablaka előtt egy kékakác állt — mesélte. — Azt hiszem, ennek kék fürtjeihez írtam egyik első versemet az egyik tavasszal. A falak közé zárt virágról. Később egy pécsi látogatásom alkalmával bementem az udvarba, de már nem találtam meg a fát. Úgy eltűnt, mint az a vers...

Így végződött, így történt első találkozásom Babits Mihállyal, de mielőtt befejezném írásomat, még meg kell említenem, hogy a később küldött verseim közül is csak az első alkalommal kiválasztott Elégikus gyerekvers című vershez hasonló jellegűeket közölt tőlem a Nyugat-ban. Következetes volt... De amikor megírtam, hogy Munkácsra neveztek ki tanárnak, Török Sophieval íratott, hogy átutazóban látogassam meg. Fel is kerestem.

— Maga most megy Fogarasra... — S hirtelen az ő zavarbahozó szerénységével engedelmet kérve, tegezésre váltotta a szót. — Egyet ajánlhatok neked... Biztos sok ott a görög és latin klasszikus a gimnázium könyvtárában. Olvassad őket és tanulj meg görögül, mert jobbat ott úgysem tehetsz...

Most már oldott derűvel, első találkozásunkra célozva válaszoltam.

— Megpróbálom, de sok piszkráng is van és hó is... — Be sem várva mondatom befejezését, hamvas mosolya közben búcsúzott. Aztán már csak a következő évi Baumgarten díjkiosztáson találkoztam vele Basch Lóránt lakásán. Utoljára... Már szokásos díjkiosztási beszédét nem tudta elmondani...

TAKÁTS GYULA

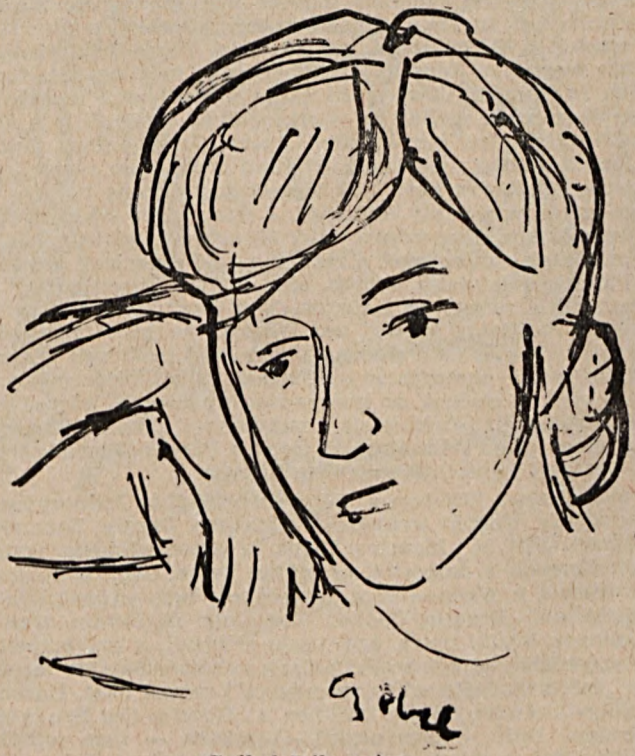

Czóbel Béla rajza

CZÓBEL

„... Ott van Czóbel Béla életműve, azt sem ismerik úgy, ahogy kellene" —írta Dési Huber István 1943. november 7-én, egy „Népszava"-beli cikkében. Azóta ugyan eltelt két évtized, s Czóbelről a közelmúltban megjelent egy kis könyvecske (Genthon Istváné) s munkásságát igényes cikkek, gondos egyetemi szakdolgozatok (Pataky Dénes, Philipp Clarisse) is feldolgozták, — a nyolcvanadik életévébe lépő kiváló mester piktúrája és művészettörténeti szerepe szélesebb körben még mindig nem valódi rangja és érdeme szerint ismert. Ennek okát egyrészt alighanem ott kereshetjük, hogy Czóbel csendben, zajtalanul munkálkodó, műhelyében élő művész, aki a nyilvánosság előtt alig-alig szerepel, irodalmi működést sem fejt ki (ellentétben a modern művészek legtöbbjével), — másrészt mint ahogy vannak írók, költők, akiknek világa nehezebben hódítható vagy közelíthető meg (gondoljunk Mallarmé-ra, Rilkére, T. S. Eliot-ra, Kemény Zsigmondra vagy Füst Milánra), úgy a képzőművészetnek is vannak olyan alakjai (kiváltképpen korunk művészei között, akik nem élnek irodalmias-novellisztikus eszközökkel), akiknek művészi aranyértékeihez konecentráció, műveikkel való barátkozás nélkül közelkerülni nem könnyű, — művészetük gazdagsága és tartalmas szépsége azonban bizonyos idő után annál nagyobb erővel keríti hatalmába a szemlélőt. — A művészek e csoportjába tartozik, azt hisszük, Czóbel Béla is.

A Budapesten, 1883-ban született művész már gimnazista korában érdeklődni kezdett a képzőművészet iránt. A Teréz-körúton laktak, ő a Barcsay-gimnáziumba járt, s útja elvezetett a Royal-szálló mellett, ahol Rippl-Rónai kiállítását 1900-ban majdnem naponta megnézte. Rónairól később is nagy megbecsüléssel emlékezett meg: „Mily egyszerűen és látszólag könnyedén tudta megoldani a legnehezebb problémákat... Ő a legjobb franciák mellett is — ott, ahol jó — megállja a helyét." Érettségi után, 1902-ben Nagybányára került, ahol Iványi-Grünwaldnak lett a tanítványa. Tersánszky J. Jenő beszéli el „A félbolond" című könyvében, hogy a jómódú polgári családból származó, jólöltözött pesti fiút idegesítette elegáns ruhája, végülis festékes ecsettel bepacsmagolta vadonatúj öltözékét, s ezek után megnyugodva, hozzálátott a festéshez és rajzoláshoz. Nagybánya után München következett. Czóbel az utolsó magyar festőnövendékek egyike, akik a már hanyatló müncheni akadémiát felkeresik. Tanulmányait Párizsban folytatja tovább, ahol mélyen megragadják a Luxembourg-múzeum impresszionista termei, és Gauguin, Van Gogh, Seurat akkoriban megrendezett nagy kiállításai. Barátokra is szert tesz Dunoyer de Segonzac, Modigliani s mások személyében, s Alice Toklas-nak, Gertrude Stein titkárnőjének visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy Steinéknél is nemegyszer megfordult. Nyaranta azonban visszatér Nagybányára, ahová ő viszi el elsőnek az impresszionizmus utáni párizsi művészeti forradalmak elveit és híreit. Réti István leírja a nagybányai művészkolóniáról írott munkájában, hogy Czóbelnek mind a beszámolói, mind a Párizsból hazahozott és bemutatott képei mekkora pezsgést indítottak meg Nagybányán.

A 22—23 éves Czóbel 1905-ben a „Függetlenek" (Les Indépendants) őszi szalonjában — a „Fauve"-ok (Vadak) termében — Matisse, Derain, Braque, Marquet, Vlaminck társaságában állít ki. Maurice Denis, a szecesszionista festő és művészeti teoretikus élesen támadja a csoportot, szemükre vetve, hogy nem törődnek a természettel, hátatfordítanak a görög—római szépségnek, nem gyönyörködtetésre törekednek. Denis megdöbbent „Braque, Czóbel, Van Gogh és Derain urak (őket emeli ki névszerint a Fauve-ok közül) nyers, égő, tiszta színeitől, a műveikben megnyilvánuló őserejű, barbár szépségtől, képeik traktálásának vehemenciájától, merészségétől. Denis végül gúnyosan „mértantudósoknak" („géomètres") nevezi őket. Hasonló hangnemben mennydörgött ellenük André Pératé 1907-ben a „Gazette des Beaux-Arts"-ban: „Matisse, Friesz, Braque, Dufy, Czóbel urak" — szerinte — nem tudták megvalósítani művészeti szándékaikat, s alkotásaikat nem függetlenség (célzás az „Indépendants"

Czóbel Béla rajza

kiállítóhelyiség elnevezésére), hanem az összefüggéstelenség jellemzi. Denis s Pératé vádjainak cáfolatára ma már nincs szükség, — szavaikat csupán azért idézzük, mert pamfletjeikben meg van jelölve Czóbel neve, és ami lényegesebb: szerepe az akkori idők legjelentősebb festőinek élvonalában. Pataky Dénes nem túloz, amikor ezt írja: „Ekkor Czóbel Bélával ismét ott állott a magyar művészet, ahol 1869-ben és 1873-ban Sinyei-Merse Pállal és az 1890-es években Rippl-Rónaival: az élvonalban, Európa vezető művészete, a francia mellett". A külföldi művészeti irodalom ma is számontartja Czóbelnek a Fauves-csoportban és a „Párizsi Iskolá"-ban betöltött helyét. (Duthuit: Les Fauves, Éd. des Trois Collines, Genf, 1949; Cassou: Panorama des arts plastiques contemporains, Gallimard, 1960.)

Amikor 1907-ben megalakult a M. I. É. N. K., egyik tagja Czóbel volt. De az együttes hamarosan felbomlott, mert a Szinyei és Ferenczy körül csoportosuló művészek ellentétbe kerültek a Rippl-Rónai és Kernstok mellé álló, más esztétikai eszményeket valló „neó"-kkal. Így jött létre a „Nyolcak", amelynek tagjai Cézanne művészetéből indultak ki. A „Nyolcak" megszervezője és vezéregyénisége Kernstok volt, „legjelentősebb egyénisége azonban Czóbel Béla" (Péter András).

A „Nyolcak" festői és a kor haladó írói, a „Nyugat" és a „Huszadik Század" munkatársai között ismeretes a baráti, küzdőtársi kapcsolat. Czóbelt a progresszív írókhoz, szociológusokhoz még testvérbátyján: Czóbel Ernőn keresztül is kötelékek kapcsolták. (Czóbel Ernő utóbb a magyar kommunista mozgalom egyik vezető személyisége lett.) Czóbel Ernő felesége: Lányi Sarolta költő, a Bölöni-házaspár s nem utolsósorban Ady tartozott még Czóbel baráti köréhez. Kernstok vendégeként Adyval Nyergesújfalun is együtt volt. (Ady, Kernstok és Czóbel nyergesi tartózkodásáról érdekes adatokat publikált nemrégiben Horváth Béla.) Czóbeléknek a Teréz körút 17. sz. alatti, III. emeleti lakásában gyakran megfordult Bálint Lajos kritikus, Sass Andor irodalomtörténész s Pogány József író és publicista (az 1919-es Tanácsköztársaság későbbi népbiztosa) is, aki utóbb Czóbel Ernő és Béla húgát: Irént vette feleségül. (Az írók és az irodalom iránti érdeklődés ma is intenzív Czóbel Bélában. Meleg jóviszony fűzi Kassák Lajoshoz, Illyés Gyulához, Vas Istvánhoz, Berda Józsefhez, Sőtér Istvánhoz s mai irodalmunk néhány más alakjához. Márai említi „Európa elrablása" című könyvében, hogy milyen készségesen nyújtott segítséget Czóbel egy francia költőnek, aki Radnóti-verseket készült fordítani.)

Az első világháború kitörése Czóbelt Párizsban érte. Ekkor öt évre (1914—1919) Hollandiába költözik, ezalatt Párizsban maradt műveit ellenséges tulajdonként elkobozzák. Hollandiában Rembrandt, Ruysdael s más nagy németalföldi mesterek művészetét tanulmányozza, — szentendrei szobája falán ma is függ egy általa lemásolt Ruysdael-kép. A magyar Tanácsköztársaság hónapjai alatt is Hollandiában élt Czóbel. Igen érdekes, amit Horváth Béla ír evvel kapcsolatban: „Mikor 1919-ben Kun Béla Nyergesújfalun járt Kernstoknál, s megkérdezte, hogy mint népbiztos mit tehetne a magyar művészet érdekében, Kernstok a következőt válaszolta: »Hozassa haza Czóbel Bélát különvonattal Hollandiából.« A kérés teljesíthetetlen volt, a kivételes elismerésen azonban mit sem változtat." A 20-as években Berlinben dolgozott Czóbel, — Heckel és Schmidt-Rottluff, a két prominens német expresszionista festő — Philipp Clarisse műtörténészhez írott leveleikben — meleg érzésekkel emlékeznek vissza a Czóbel társaságában egykor eltöltött időkre.

Berlin után újra Párizs következik, de a magyar szellemi élettel való kapcsolata sem szakad meg: 1926-ban egy párizsi tárlatról cikke jelenik meg a „Nyugat"-ban. A 20-as évek végétől kezdve újra gyakran hazajár Magyarországra, — Hatvany Ferenc, a festő és műbarát vendégszerető kastélyában tölti nyarait. A magyar műgyűjtők érdeklődése is felébred a Czóbel-festmények iránt, — elsőnek a modern magyar festményekből ragyogó kollekciót összeállító Fruchter Lajos figyelme fordul Czóbel festészete felé, majd Oltványi Imréé s másoké is. A 30-as évek elején Fränkel műkereskedő az új magyar festészet fórumává teszi galériáját; Berény, Egry, Bernáth, Szőnyi, Vass Elemér, Diener-Dénes Rudolf mellett itt állít ki Czóbel is. Kállai Ernő sok szeretettel és ékesszólóan megírt monográfiája is ezekben az időkben lát napvilágot mesterünkről (Ars Hungarica, 1934). Ugyanakkor azonban Czóbel művészi törekvéseivel szemben ellenséges és értetlen megnyilatkozások is elhangzanak még (Lázár Béla, Elek Arthur, Fóthy János).

A második világháború itthon éri Czóbelt. A nehéz éveket második feleségével, Modok Mária festőnővel Szentendrén éli át. A háború után két másik idősebb, nagy festőnkkel — Egryvel és Márffyval — együtt csatlakozik az „Európai Iskola" elnevezésű művészcsoporthoz, amely a legmodernebb művészeti stílusirányzatok követőit

fogja össze (Barcsay, Martyn, Korniss, Bálint Endre, Forgách-Hann Erzsébet stb.) Résztvesz a wroclawi értelmiségi békevilágkongresszuson, s 1948-ban elsők között kap Kossuth-díjat, — „drámai hevülettel előadott alkotásaiért", mint az indoklás tartalmazza. Czóbel életét az utolsó tizenöt esztendőben Szentendre és Párizs között osztja meg, — továbbra is fenntartva az érintkezést ifjúkori festő-barátaival: Picassóval, Dunoyer de Segonzac-kal, Braque-kal, Marcel Gromaire-rel.

Meglehetős részletességgel szóltunk Czóbel Béla életútjáról. Ez azonban talán mégsem volt felesleges, s alkalmunk adódott közben valamelyes kitekintést nyújtani az európai és a magyar művészeti élet egy szép és maradandó korszakára, amelyben művészünknek lényeges szerep jutott.

Czóbel Béla először nagybányaias festményekkel jelentkezett a század első éveiben (1903/4). Ezek közül a legjelentősebb a „Kalapos, zöldzubbonyos önarckép", a „Lehel Ferenc Nagybányán" címen szereplő festmény (amely azonban valójában nem portré, — egy háttal álló férfit ábrázol) és a tehetséges, korán meghalt nagybányai festő: Maticska Jenő arcmása. A Ferenczy—Réti-féle bensőséges plain-air piktúra termékei ezek a rokonszenves s máris sokat ígérő művek.

Ezután következik az első párizsi korszak, amely Cézanne, Gauguin, Van Gogh művészetének bélyegét viseli magán. Jellegzetes mű ezekből az évekből a párizsi Musée National d'Art Moderne tulajdonában lévő „Két festő" (1906). Fauve-kép, a sötét kontúrok között friss színekkel. (Valószínűleg ilyenek lehettek azok a Czóbel-képek is, amelyekről Bölöni ír Ady-könyvében, s amelyek közül kettőt Ady is gyakran látott Lédáék párizsi otthonának falán.)

Az első világháború küszöbén s alatt nagy módosuláson ment át Czóbel festészete. „Mindent elülről kell kezdeni!" — hangoztatta a művész. E műveit komor, sötét színezés, teljes síkszerűség, leegyszerűsített rajz, az alakok deformálása és az arcok maszkszerűsége jellemzi. E periódust az első háború alatti „Kisgyerek labdával" című kép reprezentálja. Modigliani, aki a 10-es évek elején szomszédja volt Czóbelnek a Falguière utcában s igen nagyra becsülte a fiatal magyar művész képeit, „tragikus hangulatúaknak" nevezte Czóbel e munkáit.

A 20-as évek közepétől a programszerűség helyett újra a természet inspirálja Czóbelt. Egyes műtörténészek ettől kezdve „posztnagybányai"-nak nevezik Czóbel s néhány társa festői nyelvét. Palettája kivilágosodott, megszínesült: „Festészetem sok változáson ment át, világos színekből mélyekbe és ezekből törekszem ismét derűsebb színharmóniára." Ezekből az időkből való a bájos fiatal nőt ábrázoló „Ifjúság" című akvarell, a titokzatos hangulatú „Múzsa", a robusztus „Szakácsnő", a lágy, lírai „Olvasó nő", a kék fejkendős „Madonna", a túlcsorduló színpompájú asztali csendéletek, magyar és breton parasztfejek, műtermi enteriőrök, dieppei, hatvani, óbudai, szentendrei tájak. Csupa hév, művészi izgalom és sűrű, dús, vérbő festőiség jellemzi mindegyiket. Festményei mély ágyazásúak, igen tónusgazdagok, — az elmosódó háttérből tüzes, forró és bársonyosan puha színek: bíborvörösek, mély kékek, terrakotta barnák, lilák, sárgák lobbanak elő. A képeken félhomály dereng, s a vihar előtti csend vibráló, fullasztó légkörét érezzük. Az alakok és tárgyak a fényt nem valamely külső forrásból kapják, hanem a virágszirmokból, az emberi testekből, az öreg bútorokból, a drapériákból sejtelmesen sugárzik. A témák igénytelenek, köznapiak, de azokat a művészi formaadás hőfoka nagy magasságba emeli. Czóbel munkái a csillogástól és a szellemességtől igen távol állanak. Festésmódja sem elegánsan könnyed, hanem zsíros, súlyos, erősen pasztózus. Nagyon tartalmas, telített, nehézfajsúlyú festészet ez, — a művész koloritja Delacroix szavait idézi emlékezetünkbe: „Az általános véleménnyel szemben azt állítom, hogy a színnek sokkal titokzatosabb és talán nagyobb hatalma van, mint a rajznak, — a szín úgyszólván tudattalan mélységeink hatása ránk." Czóbelnek ezek az 30-as évekbeli munkái szerepeltek az 1958-as velencei biennálén, s ezekről állapította meg Paolo Ricci a „Rinascitá"-ban, hogy Czóbel — Braque-kal, Pignon-nal s még néhány művésszel együtt — a biennálén bemutatott tíz legkiválóbb alkotó közé tartozik.

Czóbel művészetével kapcsolatban egy-két nagy modern külföldi mester nevét szokták némelykor szóba hozni, Soutine-ét, s méginkább Rouault-ét Művészetük drámaiságán, nagy expresszív erejükön kívül azonban csupán annyi közük van egymáshoz, hogy mindhárman a XX. század fiai, s így bizonyos formajegyek mindegyiküknél feltűnnek, s hogy egyikük sem érte be a tetszetős arabeszkek üres, iparművészeti játékával. Jogosabb viszont Czóbel festészete kapcsán Rembrandtot említeni, hiszen Czóbel színei sem „önértelműek, hanem tér-értelműek, ami a holland mester tanulmányozására vall" (Genthon).

A legújabb Czóbel-képek színei már nem tobzódnak, nem viaskodnak, nem örvénylenek. Lehiggadt piktúra ez már, tele zavartalan életörömmel, kiegyensúlyozottsággal. Az öregkor bölcsességével, gyönyörködve tekint szét az idős mester a körülötte elterülő világban. A képek témái nem sokban változtak, a festményeken felöltözött és mezítelen viruló leányokat látunk, Szentendre kanyargó utcácskáit, öreg görögkeleti templomok tornyait, a műterem egyszerű tárgyait: gitárt, kurta angol pipát, teáskészletet, falra rajzszegezett színes reprodukciókat. A színek még derűsebbek, a művészi megoldásban nincs semmi hanyatlás vagy elbágyadás, — csupán a faktúra változott meg: a képeken alig van festék, a vászon szövete eltűnik, az anyaggal való bánásmód gyengéd, finom. „Szinte már nem is fogyasztok festéket" — mondotta egy alkalommal a művész. Szépen szól Sőtér a „Madártávlat"-ban a kései Czóbel-kompozíciókról: „Micsoda életöröm virágzott is ki Czóbel utolsó esztendeinek képein! Soha oldottabbnak, felszabadultabbnak nem láttuk még — soha a színek ily mámoros, ily önkívületi pompázásával nem találkoztunk még nála. Nagy mesterek öregkora szolgál néha ilyen megújulásokkal, a könnyedség és gazdagság ilyen patakzó, ilyen önkéntelen költészetével."

Czóbel — mint már Kállai is megállapította róla — „a komoly szellemi és mesterségbeli elmélyülés embere." A mártírhalált halt Ámos Imre naplójában olvassuk ezeket az 1941-ből való sorokat: „Furcsák ezek az idősebb festők, köztük Czóbel... Egyik legjobb, nagy festőnk... Olyan szorgalommal, komoly nekifekvéssel rajzolt, satírozott, radírozott, hogy csak bámultunk. Meggondolkoztatja az embert. Úgy látszik, minél öregebbek leszünk, — annál inkább szükségességét érezzük a stúdiumnak." Czóbel önkritikájának magas fokát, munkamódszerének igényességét világítják meg Fruchter Lajos feljegyzései: „Czóbel nehezen dolgozott. Egy-egy képét számtalanszor átfestette. Olyan szenvedéllyel és szenvedéssel dolgozott, hogy munka közben a festőállványt is feldöntötte, ha az elért eredmények nem elégítették ki... Nem tülekedett, nem harcolt sem erkölcsi, sem anyagi javakért, de nagyon tudatában volt művészi rangjának. Amit alkotott, ritkán elégítette ki, de csak a műben kételkedett, — sohasem művészetében."

Mikor 1944-ben egy művészeti újságíró levelet írt Czóbelnek, alkotói elvei felől tudakozódva, a következő jellemző választ kapta a festőtől: „Művészeti teóriáim nincsenek, s így nem is tehetek eleget abbeli kívánságának, hogy ilyesmit írjak... Egy festő gondolkozzék vonalakban, formákban, színekben, — amik a kifejező eszközei, s oldja meg az eléje táruló problémákat e módon, a saját nyelvén. A többi mind irodalom. Különben ez elég feladat és határtalan, mert nem a kézzelfoghatót kell hogy lássa, hanem ami a dolgok mögött van." 1955-ben Czóbel elvállalta rokona, Apáti Abkarovics Béla kiállításának megnyitását a szentendrei múzeumban. Itt elhangzott rövid beszédének befejező mondatai mintegy e szűkszavú művész ars poeticájaként foghatók fel: „Ami minket, festőket irányíthat, az egyrészt a Louvre (úgy értem: a régi és már klasszikussá vált modern mesterek), másrészt a természet misztikuma. A technikolor-fotográfia hatása alatti képeknek a természethez csak látszólag van közük, — ezeket nem követhetjük. Ez ellen a genre-festészet ellen — amely a múlt század kispolgárainak igényeit elégítette ki — reagáltak az impresszionisták, akik ma már a Louvre klasszikusai. A művészet lényege magasabb szellemi eredetű, emberi hatalom nem irányíthatja, egy felsőbb hatalom vezeti a művészt és ez ad neki alkotó erőt. Csak azok, akik a földi hiúságok mulandóságát fölismerik, juthatnak az öröklétű művek alkotásához."

Czóbel Béla munkássága századunk magyar kultúrájának egyik nagy büszkesége. (Oeuvre-je külön tiszteletet érdemel azért is, hogy tovább építette a közel ezer esztendős francia—magyar szellemi érintkezés hagyományát, a maga franciás orientációjú, de sosem epigonisztikus művészetével.) Életműve európaiság és magyarság korrelációját, tradícióvállalás és helyesen értelmezett modernség egyensúlyát példázza. Fiatal művészeinknek tanulságul szolgálhat Czóbel művészetének etikuma, amelyről a Princeton-i egyetem nagytekintélyű művészettörténész-professzora: Tolnay Károly a következőket mondotta: „Czóbel Bélát mindig nagyra tartottam, és ma is tisztelettel adózom neki azért a szellemi és művész-erkölcsi hűségért, amellyel nehéz időkben is kitartott művészi hitvallása mellett." Festői életművének jellemzésére pedig — befejezésül — álljanak itt Füst Milánnak — egy 1962-es levélből idézett — szavai: „Ami Czóbelt illeti,... valószínűleg ő volt saját kora festőgenerációjának legnagyobb tehetsége... Hogy mi a nagy érték benne? Úgy vélem az, hogy minden, ami a kezéből kikerült, annak izzó élete van."

DÉVÉNYI IVÁN

MARTYN FERENC KÖNYVILLUSZTRÁCIÓI

A reneszánsz idején, Itália földjén, a humanizmus szóhasználatában léptennyomon találkozunk a „disegno" kifejezéssel. Első pillantásra igen egyszerű a szó értelme, hiszen a mai olasz nyelvben is rajzot jelent a disegno. Mégis, ha a kézművesi sorból immár szabad művészi rangra emelkedő mesterek és műértő íróbarátaik örökifjú traktátusait lapozzuk, akkor valami másnak, valami többnek a rejtett értelme tárul fel az egyszerű rajznak, a kézzel ábrázolhatónak és szemmel láthatónak — mai közkeletű szóval: közérthetőnek tűnő — fogalma mögött. A disegno pratico gyakorlata csak a disegno inteletivo elméletével lesz teljessé, mert a festőnek egyben filozófusnak is kell lennie: „per poter ben penetrare la natura delle cose", hogy mélyen belehatolhasson a dolgok természetébe, a dolgok lényegébe, — eképpen szólának a hajdani auktorok.

Mi nem tudományos értekezésnek szántuk ezt a néhány mondatot. Ha valahol, napjainkban és hazánkban, úgy Martyn Ferenc pécsi stúdiójának párizsi atmoszférájában tolulnak fel ezek a quattrocentótól ihletett, — vagy ha úgy tetszik, fertőzött — asszociációk. Sajnálatosan kevés a kiválasztott, akiknek osztályrészéül jutott, hogy a mester életművének rajzi részében, ezernyi disegnójának — az alkotó tiszta öröméről, csendes bánatáról számot adó — mappáiban lapozzon; hogy az alkotónak az emlékekkel, a gondolattal, az élményekkel, az érzéssel, — és fejezzük ki magunkat finoman: a művészeti napi politika kanyargó fordulataival — vívott küzdelmeiről, és mind e múló dolgok felett aratott maradandó diadalairól tanúságot tévő, jogához méltó dokumentumok között időzzön. Ám akinek ez módjában volt, az egyet kell hogy értsen velünk a mester rajzainak, ezeknek a valóban „Disegno nell'Idea"-knak ilyen értelmezésében és értékelésében.

Martyn Ferenc valaha egy olyan művészcsoporthoz tartozott, amely nevében az „Abstraction-Création" oly régóta és oly sokat vitatott, ösztönösen meg nem értett, vagy tudatosan félremagyarázott fogalmait viselte. Gondolom, — ha nem is máról holnapra, — elérkezett az ideje annak, hogy immár *történeti* ismeretek szilárd alapján állva, ezeket a fogalmakat *társadalmi* fejlődésükben magyarázza meg a *marxista* esztétika tudománya. Egy kétségtelen: a természet törvényszerű rendjének — változatosságában is változhatatlan — emberi lényegű vizualitása a művészet nyelvén *végtelen sok árnyalattal* fejezhető ki. Hogy ez a nyelv minden árnyalatában érthető legyen: — ez a szocialista *ember* követelménye a *művésszel* szemben. Viszont, hogy ez a beszéd ne csak a betűket már olvasni tudó, hanem a szép verseket is már élvezni képes új rajhoz szóljon, — ez immár a *szocialista* művész követelménye a *közönséggel* szemben. Az a nagyszerű szándékunk, hogy a középiskola elvégzése, az érettségi bizonyítvány megszerzése mielőbb általánossá váljék országunkban. Akarjuk hát azt is, — és úgy tapasztaljuk, hogy ez is kulturális politikánk elvei közé tartozik, — hogy *új* közönségünk valóban nagyobb, tartalmasabb, eszmeibb igényekkel forduljon *új* művészetünk felé. Egyszóval, hogy ne csak a *le*rajzolást követelje a disegnótól, hanem azt, amit Martyn mester rajzai nyújtanak néki.

E budapesti kiállítás katalógusában az esztéta, a Don Quijote-illusztrációk vidéki kiállításának katalógusában a poéta szépen fejti ki, hogy mennyivel többek ezek a rajzok, mint egyszerű illusztrációk, — kongeniális művészeti absztrakciói ezek a klasszikus irodalom konkrétumainak. Hogy újból a művészettörténész szóljon belőlünk: a középkor kódexeit remek miniatúrákkal ékesítő mestereket „illuminátoroknak" nevezte a kolostorok késői latinitása: mert úgy érezték, hogy a *betűk* végtelen sorai közé az *ő képeik* viszik a díszt, a lument, a fényt, ők derítenek világosságot a mégoly szép és tiszta szövegek mélyebb rejtelmeire. És századok múltán az illuminare igéje a *felvilágosodás* úttörőinek szolgáltatta a díszítő jelzőt...

Etikumával és esztétikumával ezt jelenti a mi számunkra Martyn Ferenc életműve, — s ennek jelentkezését üdvözöljük most ezen a kis kiállításán is. Vasari írja Leonardoról, hogy „non lascio mai il disegnare" — sosem szűnt meg rajzolni. — Ezt fogja írni készülő monográfiájának művészettörténész-szerzője is mesterünkről.

Mi végezetül csak azt az óhajunkat szeretnénk kifejezni, hogy Martyn Ferencnek mielőbb azokat a rajzait is üdvözölhessük nemcsak velencei, hanem magyarországi kiállításán is, amelyekben nem a kongenialitás közvetett nyelvén, hanem a mi valóságunkról, a maga zseniális módján, közvetlenül szól hozzánk a pécsi mappák szépséges lapjain.

VAYER LAJOS

MARTYN FERENC PORCELÁNMŰVEI

Augurok, papnők, korongozó munkások és félistenek jutnak egyszerre az ember eszébe, amikor Martyn Ferenc porcelánműveinek pécsi, Káptalan utcai kiállítását megnézi. Ezekről a porcelánokról most okos, kimért, támadhatatlan véleményt kellene közölnöm, izmusokat felsorakoztatnom, esetleg téziseket vélt igazam mellett, kimondanom, hogy ezek a vázák ilyenek, vagy olyanok... Ehelyett háromnegyedéves kép bukkan elő emlékezetemből.

A Pécsi Porcelángyár egyik zsúfolt műhelyében, tányérok, szalonnázó juhász s tucatnyi színes kerámia dömpingje között kicsit félszegen áll a művész, és egy vázát tart maga elé: „Nézd csak, bagoly" — mondta akkor, és kíváncsian nézte az arcomat, hogy a formák és vonalak összhatásából hogyan bontom ki a madár figuráját, azét a bizonyos madárét, amely a világ háromnegyed részén napjainkban is félve tisztelt jelkép. Aztán sorra kirakja kincseit, rajzos tálakat, különös alakú vázákat, samottdarabokat, melyekre kezeket festett. A szertartás végén, amikor indulni akartam, halkan, diszkréten odasúgott még valamit: „Moss majd kezet, a gyárban járvány van..."

Nem tudom, milyen járvány volt a gyárban, de Martyn Ferenc már immunis volt... A gyárhoz tartozott, neki a járvány már nem árthatott. Belső ügyként kezelte, otthonosan...

De hogyan került a gyárba?

Művészi életútjában szükségszerű motívum. Az egy éves porcelángyári munka semmi esetre sem kitérőt jelent művészetében, hanem inkább kiegészítést, a teljességre törekvés szép állomását. Martyn Ferenc művészi egyéniségétől idegen az utolsó száz évben divatossá vált művészkedő magatartás, a szalonokban melegedő, világfiakat utánzó életforma. Martyn Ferenc emberi magatartása puritán, nem művésznek, hanem mesterembernek tartja magát, eszményei a Leonardo da Vincik, azok a művészek, akik tehetségesen megterveznek egy-egy ékes ládazárat, kovácsoltvas díszítést vagy könyvcímlapot, s festeni is tudnak. Azok a művészek, akiket meg lehet bízni egy-egy konkrét feladattal is. Martyn Ferenc az életközelséget keresi, az emberközelségben létező tárgyak és jelenségek költészetét. Az anyag szeretetét talán még a Rippl-Rónai házból hozta magával, s ezt a szellemiséget a haladó francia festők példája megerősítette.

Régóta vonzódik a cserepekhez. Ahogy egyszer elmondta, legszívesebben a mohácsi fazekasokkal dolgozott volna együtt, a jó zsíros, fekete agyagból képzelt el tálakat, stabil, masszív vázaépületeket. A pécsi porcelángyárban szívesen fogadták, így az intim fazekasműhelyek nosztalgiákat ébresztő hangulatát felcserélte a zsongó, hatalmas nagyüzemmel, ahol ezernél több munkás dolgozik, s vagontételekben mérhető a napi termelés.

Martyn Ferenc új művei a nagyüzem légkörében születtek, így talán nem is lehet csodálkozni azon, hogy a divatos, intim hangulatokat keltő modern kerámia helyet porcelánokkal jelentkezett, melyek nem ötszáz, hanem ezer fokon égnek, melyek nem újszerűsködők, hanem korszerű, erőteljes, mai alkotások, nemcsak szép vázák és tálak, hanem gondolatokat ébresztő művek is. A tűz művészete Martyn Ferencnél nem játék, hanem felelősségteljes kifejeződés.

A Janus Pannonius Múzeum Káptalan utcai helyiségében kiállított porcelánműveket nem lehet futólag megnézni, sietősen áttekinteni, mert megállásra, maradásra kényszerítik a látogatót. Túlzás lenne azt állítani, hogy Martyn vázái meghökkentően újak... Ha valamivel meghökkentenek, akkor éppen hagyományos formáikkal, stabilitásukkal. Olyanok, mintha Heinrich Böll statikusai számították volna ki a legtökéletesebb térfogatokat és falvastagságokat ezeken a vázákon, olyan különös statikusok, mint Fähmel, akik nemcsak azt tudják, hogy miképpen kell alapozni a stabil építményeket, hanem azt is, hogy mennyi dinamit kell a felrobbantásukhoz. Martyn Ferenc hagyományosnak tűnő vázaműveiben tehát éppen ez az új, a meghökkentő, ez az abszolút tudatosság, az alfától omegáig gondolkodás, melyet jól kifejeznek a porcelán vonalai, színei és rajzai. Martyn Ferenc porcelánműveivel újra bebizonyította művészi magabiztosságát, tudatosságát, azt, hogy nemcsak gazdag fantáziájú költő, de egyúttal mérnök, matematikus is. Mondom — nem lehet futólag megtekinteni Martyn porcelánműveit, mert megtekintésük, tanulmányozásuk közben a művészi intuíció, tehetség és a matematikai készség meglepő ötvöződésének lehetünk tanúi. Véletlen, esetleges vonalai, színei nincsenek, formái, vonalai és színei stati-

kailag megbízható építmények, és egy képzőművészeti hullámhosszon működő ember művészi adóállomásának rezgései, egyetlen lehetséges megnyilvánulási formái. Az ember megáll egy bagolyváza mellett és meglepetten tapasztalja, hogy a váza nem bagoly formájú, a rajzolatok külön nem képesek megjeleníteni egy bagolyt, s a színek nem keltik a bagoly asszociációit. Együtt viszont, a rajzosság, a vonalak és a színek tökéletes bagolyformát jelenítenek meg előttük.. A bagoly ugyanakkor nemcsak bagoly, hanem madár is, rokon azokkal a furcsa kakasokkal, feketerigókkal és galambokkal, melyek valamikor a Róma hegyen, a Rippl-Rónai ház udvarában reppenhettek fel, hangulatokat, impressziókat keltő formájukkal és megragadtak a gyermekkori emlékekben. A váza-formákon és a tálak rajzain ugyanakkor átsüt egy ősi kultúra emléke, olyan kultúráké, melyek csak a nagy folyók torkolatvidékein alakultak ki, a Nilus, Duna, Volga és Sárga folyó életszabályozó ereje. A bagolyvázák egyik variációján arcok jelennek meg, egyiptomi, latin, indián emberekre emlékeztető asszony-arcok, melyek kifejezik az emberség alapvető lényegét, figyelmeztetnek, gondolatokat indítanak, s a színekben és a vázaformákon úgy oldódnak, hogy képesek még a vízhordó lányok asszociációit is kelteni.

Martyn Ferenc porcelánműveiben is az ember és környezete jelenik meg, arcok, madarak, Don Quijote-t idéző tálak, egyszerű csendéletek sótartóval, evőeszközökkel, nyári eszményekkel. De ezek az arcok és tálak nemcsak emberek és tárgyak, mert Martyn Ferenc porcelánműveiben is polemizál, s az arcok szembefordulnak egymással, és nemcsak annyit mondanak, hogy ilyen az ember, hanem az ember lehetőségeit, konflikutusait és társadalmi kiteljesedését is sejtetik.

A Munkácsy-díjas pécsi művész porcelánműveivel ugyanazt az érzést és eszmevilágot fejezi ki, mint festészetében, itt is az emberiség lényegét, az élő világ és a holt anyag viszonylatait kutatja. Vázáival és tálaival azt mondja, amit képeivel, csak az ember és világ viszonylatának a lényegét ez alkalommal más oldalról, más kifejezési formákkal világítja meg. Martyn Ferenc porcelánművei emberközelségben megragadnak valami lényegeset, azt művészi fokra transzponálva megjelenítik, ugyanakkor, mint művek, formáikkal, vonalaikkal és színeikkel harmonikusan beleillenek az ember környezetébe, tehát életközelségben maradnak.

BERTHA BULCSU

AZ ÍRÓI MAGATARTÁSRÓL*

Tisztelt Hallgatóim!

Pécs város Tanácsa és a Magyar Írók Szövetsége rendezésében a fiatal költők első országos találkozójára e város falai között került sor. Ez a találkozó pandantja annak a másiknak, amely tavaly augusztusban Lillafüreden zajlott, ahol a fiatal prózaírók gondjainak megbeszélésére jöttünk össze. Mindkét tanácskozás jellegét, műfaját tekintve elsősorban munkaértekezlet, és az írói hivatás és alkotás sajátos és időszerű problémáinak a megvitatását célozza. A pécsi találkozó ma este a nyilvánosság előtt is kitárja kapuit, s ennek az irodalmi estnek a műsorában az országos találkozón résztvevő néhány fiatal költő — Arató Károly, Baranyi Ferenc, Bihari Sándor, Csanády János, Demény Ottó, Hárs György, Kalász Márton, Papp Lajos, Soós Zoltán és Székely Magda — a nagyközönség előtt mutatja be műveit.

A tanácskozásnak éppen a félidejénél tartunk, s a délelőtti vitaindító előadás és megbeszélés után még nem tudni, hogy mit hoz a holnapi nap. Egyenleget vonni, értékelni a tanácskozást még nem lehet, s ez nem is az én feladatom. Amikor e megnyitó számára próbáltam gondolataimat elrendezni, még azt sem tudtam, hogy miről lesz szó ma délelőtt, s most, amikor már ismerem a felszólalók véleményét, sem lenne szerencsés — azt hiszem — valamiféle közös nevezőre hozott, a statisztikai középarányost kifejező ismertetést tartani. Ezt a megnyitót fogadják úgy, mint egy nagyobb nyilvánosság előtt elhangzó, de tulajdonképpen a tanácskozási terembe szánt felszólalást. Egyszerre szeretnék szólni a fiatal írók nevében az olvasóközönséghez, s a közvélemény, az olvasók, a kritika nevében a fiatal költőkhöz. A lányomnak mondom, hogy a vejem is értse. Bennem a kritikus és a szerkesztő szükségképpen erre a feladatra is késztet.

Azt is tudom persze, hogy hálátlan és népszerűtlen szerep ez. Szabó Dezső — aki ugyan maga is jópár és nem is akármilyen színvonalú kritikát írt — a kritikust ahhoz az eunuch-hoz hasonlítja, aki a helyes nemzésről beszél. A kritikusi vélemény kimondása innét és túl, az írók és az olvasók körében, nem mindig rokonszenves dolog. A katalizátor szerepét vállaló kritika sorsa szükségképpen az, hogy amíg kapcsolatot teremt, amíg megindít egy folyamatot, egy áramlást, amíg hozzásegít a termékenyebb változáshoz, a minőségi átalakuláshoz — önmaga elég. De ha már az előbb Szabó Dezső rosszmájúságát idéztük, talán érdemes Schöpflin Aladárt is meghallgatni, aki a kritikával kapcsolatban azt mondta: Annak megállapításához, hogy egy tojás záp-e vagy egészséges, nem szükséges tyúknak lenni; elég a tojást kézbevenni, feltörni, megszagolni... — Hát a katalizátor szolgálat-szerepével, s ugyanakkor a minőségvizsgáló, átvilágító pontosságával, lelkiismeretességével szeretnék szólni fiatal költészetünk értékeiről, gondjairól, problémáiról.

Köztudomású, hogy a pécsi találkozó előtt, az Élet és Irodalom január 19-i számában megjelent egy nyilatkozat, amelyet a fiatal írók munkaközösségének vezetősége írt alá, s ez a nyilatkozat a fiatal költők pécsi találkozójának előkészítését célozta.

Mi az, ami figyelemreméltó, elgondolkoztató ebben a nyilatkozatban? Mi az, amivel nagyon egyet lehet érteni; amit a magyar irodalom gyarapodása, a költészet növekedése és az olvasók szempontjából is figyelembe kell venni?

Az irodalom életében is szükségképpen végbemenő talajforgás következménye, hogy bizonyos időközökben megsűrűsödnek azok az erővonalak, amelyek egy-egy újabb nemzedék feltűnését jelzik. Az azonos élmények, a közös indítás, a rokon életérzés és életszemlélet gyakran egymáshoz sodorja, egy nemzedékké formálja az írókat. A fiatalság, az egyéni hang keresésének az ideje ez, s egyaránt van benne véde-

* Elhangzott a fiatal költők országos találkozója alkalmából rendezett ünnepi irodalmi est megnyitójaként, 1963. január 25-én.

kező és támadó gesztus. Bár minden évjárat tulajdonképpen egy szorosabban vett nemzedék, mégiscsak bizonyos időközökben és bizonyos történeti-társadalmi-irodalmi viszonyok között jelentkezik ez a probléma. Azt hiszem, a nemzedéki kapcsolatok kialakítását nem lehet sem erőltetni, de ha ilyenek létrejöttek, azokról nem lehet tudomást sem venni. A nyilatkozat elsősorban a mai fiatal költők nemzedékké formálódását kívánja elősegíteni, s azokra a kérdésekre irányítja a figyelmet, amelyeknek megoldása elősegíthetné ezt a folyamatot. Jó az, hogy az induló költők „hovatartozását" oly nyomatékkal húzza alá, s többé-kevésbé egyet lehet érteni azokkal a gyakorlati-technikai javaslatokkal, amelyek az akadályok eltakarítását célozzák. A nyiltkozat nem szűkkeblű; amíg egyfelől „egyes fiatal költők... görccsé merevedett, öncélúvá vált forradalmiságát" elítéli, másfelől minden jószándékú, nem ellenséges művészi tevékenységgel az együttműködést vállalja. A leglényegesebb kérdést alighanem ott érinti a nyilatkozat, amikor egyrészt az írói magatartás, az írói felelősség — szokták úgy is mondani, hogy írói bátorság, bár nem tudom megérteni, hogy miért kell még külön bátorság is az írói hivatás vállalásához? úgy gondolom, amikor az ún. írói bátorság hiányáról van szó — mint pl. a személyi kultusz dicsőítő és hála-lírájában, akkor a tehetséggel is valami baj van! — tehát amikor az írói etika kérdését, másrészt, amikor a fiatal költők és a modernség, a korszerűség kérdését említi.

S én ezen a ponton szeretném továbbgombolyítani azt, amit a nyilatkozat elkezdett.

De hadd szőjem bele azt is, ami — legyünk őszinték — nem egészen tetszett ebben a nyilatkozatban.

Nem tetszett mindjárt az a műfaji megjelölés, amely nyilatkozatnak keresztelte el ezt az írásművet. Én más kérdésekben sem szeretem túlságosan a nyilatkozatokat, a kinyilatkoztatásokat, az irodalmi-művészeti kérdésekben kétszeresen nem. Mintha ez a műfaj — hogy úgy mondjam — nem lenne elég irodalmi. Aztán nem szeretem azt sem, ha nem tudom, hogy például a „vezetőség" aláírás-kiket fed. Nem szeretem a különféle idegen szavaktól hemzsegő stílust, amikor egy három hasábos szövegben pillanatonkint üt fejbe a liberalizmus, a nihilizmus, a cinizmus, a karrierizmus, a dilettantizmus, a sematizmus, az opportunizmus, a dogmatizmus, a szocialista realizmus, a modernizmus — hogy csak néhányat említsek —, mert félek, hogy amikor egyértelműen világos és magyarul fogalmazott sorokban is oly gyakran elbotlunk, talán nem egészen pontosan ugyanazt érti most az olvasó és a szerző. Aztán azt is szívesen venném, ha egy állásfoglalásban, amely végeredményben a magyar irodalom gondjait feszegeti, az egyetlen példaként említett név nem Sagan-é lenne. S a gyanútlan olvasó és kritikus — aki ártatlan kívülállásában mégőrzött valami naivitást — vajon mit kezdjen ezekkel a homályos célzásokkal: egyes költők, akik megálltak a fejlődésben, egyes kritikusok, akikben dogmatikus elfogultság munkál, egyes szerkesztők... stb. Ha akarom: én, ha akarom: te, ha akarom: ő. Itt nevek kellenének, nem pedig egyéni tetszésre bízott behelyettesítő társasjáték, dominózás. Olyanféle őszinteség és egyértelműség, amelyet éppen a nyilatkozat az állítólag devalválódó kritikának ró fel. S nem értem mindenestül a fiatal költők légszomját, azt ti., hogy kevés a megjelenési lehetőség, hogy a publicitás szűk keretei miatt panaszkodnak. Akkor, amikor például az egyik, első kötetét felmutató, húsz-egynéhány éves költő így vall magáról: „21 éves voltam, amikor országos fórumok kezdték közölni verseim, mintegy negyvenféle lap, folyóirat." S amikor egy másik fiatal költő, akinek nemrégiben jelent meg a második kötete, a tőle kéziratot kérő szerkesztőnek azt mondja: Tudod, öregem, ha én mindenhová küldenék is kéziratot, ahová ígérem, akkor négy kezemnek és két fejemnek kellene lenni.

Am ezeknél az ellenérzéseknél fontosabbnak tartok egy másik kérdést, amelynek, úgy érzem, minden más alá van rendelve. Az írói-költői magatartásról szeretnék még beszélni. Mert hát ha valahol, valami nyilatkozat elhangzik, nem azt kérdezik először: ki az, aki ezt mondta? mit csinált eddig? Egészen leegyszerűsítve: a fiatal írók több támogatást kérnek, az olvasók, a kritika, az irodalom jobb műveket vár. S ezeknek a jobb műveknek minél fájdalommentesebb, minél sikeresebb, szerencsésebb világrasegítését kellene megoldani. Művekét, amelyeknek, elsősorban a tehetség és a szilárd költői magatartás az alapja. Mert fiatal költővé, gondolom, nem az tesz valakit, hogy „jön a kötetem a Magvetőnél", hanem az, hogy megérti, vallja és vállalja azokat a társadalmi, esztétikai és etikai parancsokat, amelyeket a kor ró rá. Mit jelentenek ezek a parancsok?

A társadalmi igényekről talán a legkönnyebb beszélni. A körülvevő valóság természetes közege a költő életének. A szocialista valóságban felnövő fiatal költőnemze-

dék számára a jelen elsősorban nem a múlttal, hanem a jövővel, a szavaknak a tettekkel való összehasonlításában jelentkezik. Ettől a nemzedéktől nem vár már senki hűségnyilatkozatokat, cifra, fellengzős fogadalmakat; aki ma írni kezd, annak a szocializmus ugyanolyan természetes fogalom, mint a víz, a levegő, a kenyér. A haragvások és a szilaj odamondások is azért vannak, hogy ez az élet legyen szebb, gazdagabb, tágasabb. Gondolkodásban nem lehet jéger alsót viselni. Aki eszmékben, tudatban, társadalmi nézetekben ha csak egy fáziseltolódással is elmarad a mától, lemondhat a korszerű költő rangjáról.

Az esztétikai parancsok: A Föld borsószemnyire zsugorodott a modern technika hatására. A művészi törekvések és eredmények is interkontinentálisak. A jó költő felszívja és magába olvasztja mindazokat a hatásokat, amelyek a saját egyéni hangja megtalálása, felszabadítása, kialakítása érdekében felhasználhatók. Sokat beszélnek manapság a technikának a művészetre gyakorolt hatásáról, a művészet elgépiesüléséről. Az igazi költészetet, azt hiszem, nem kell ettől félteni. Goethe mellett Horatius is megfér, de a lovaskocsit az autó, a gőzgépet az atomenergia váltja fel. A tudomány eredményeiben, ismereteiben, világképében változik, a művészet csak eszközeiben, külső megjelenésében, ruházatában. De ezt a ruhát, ezeket az eszközöket cserélni kell. Az esztétikai parancsokban van valami állandó és van valami változó. Én most itt arra helyezném a hangsúlyt, amelyet korszerű művészi formának nevezünk. Formának, és nem szabványnak, egyenruhának, matricának. Mert ezen a korszerű hangon belül is vannak, lehetnek árnyalatok. Hogy csak kettőt említsek: a közönséghez közvetlenebbül szóló, a pódiumon való előadásra alkalmas költészet mellett bizonyára megmarad az a másfajta lírai hang, amely az élőszót nehezebben bírja el, amely hatásában talán nem olyan széles, de mély.

És végül az etikai parancsok. Az írás az emberi és művészi helytállás példája és próbája mindig. Az írás tanúságtétel. Az érzés és a kimondott, leírt szó fedje egymást. Ne szülessenek később megtagadott, szégyellt versek, ne legyenek megtagadott költői korszakok! Ezt nem az aktualitástól való féltés, valami fölös aggódás, a közéleti lírától való eltanácsolás nevében, hanem a nagyobb — a korábbinál sokkal nagyobb — erkölcsi felelősségre, emberi tartásra és komolyságra való intés kedvéért mondom.

Azt hiszem, minden művész kicsit részt vállal a teremtésből. A költő hivatása: megnevezni a dolgokat, az élet változásainak apró rebbenéseire figyelni, s nevet adni annak, ami új, s újrakeresztelni azt, ami már régi, elavult. S hogy ebből mennyit és mit vállaljon a mai fiatal költő, hadd válaszoljak két költői ars poeticával. Előbb prózában: „Arra szolgálnak ezek a versek... hogy az emberi lelket megszabadítsák az individualista erre-arra hányódástól, mélyebb és magasabb lehetőségeire ébresszék, az egyetemes és örök mértékre figyelmeztessék. A gépkorszak embere csak akkor tud ember maradni, ha ezt a tanítást megérti: nem csak gyomra, ágyéka és praktikus gyűjtőképessége van, mint az állatnak; birtokba kell hogy vegye tudatalatti ösztönvilágát; tiszta tudatát (mely az elhanyagolt ösztönvilág szuggesztiójára kapzsivá, vágy-kielégítő beszerző-szervvé csökkent); és tudatfeletti intuitív, szellemi világát (amelyről már azt hiszi, hogy nincsen). Csak így tud egymással és a kezébevett erőkkel harmóniába jutni; másképp kipusztítja magát, és a kezébe-kaparintott erők kipusztítják őt. A modern művészet célja: a világosabb, a teljesebb humánum feltárása, meghódítása."

Hiszem, hogy korunk művészete — s benne az új líra — a szintézis felé tör. A jövő költője — a ma fiatal költője — az lesz, aki a széteső formák helyébe a harmóniát, az eldologiasodás ellenében a szellemi értékeket, az ösztönök fölé az emberi tudatosságot állítja. Úgy lesz egyszerű, minden emberhez szóló ez a költészet, hogy elkerüli az együgyűséget, s úgy lesz általános, hogy megteremti egyén és közösség, értelem és akarat, intellektus és érzelem, hagyomány és egyéni tehetség szintézisét. S most idézem a másik költőt, aki versben fogalmazta meg azt, ami a saját korában még csak vágy lehetett, de a ma költője számára immár parancsoló kötelesség — társadalmi, esztétikai és etikai kötelesség:

A költő — ajkán csörömpöl a szó,
de ő (az adott világ
varázsainak mérnöke),
tudatos jövőbe lát
s megszerkeszti magában, mint ti
majd kint, a harmóniát.

TÜSKÉS TIBOR

NEM EGYMÁS ELLEN, HANEM EGYMÁSÉRT*

Abban a szerencsés és kétségbeejtő helyzetben vagyok, hogy nem tartozom semmilyen csoporthoz. Mégis úgy érzem, ennek a nemzedéknek vagyok a tagja, amit az is bizonyít, hogy itt szerepelek. Semmilyen személyi indítékok vagy esztétikai előítéletek nem vezetnek hozzászólásomban, annyit azonban le kell szögeznem, hogy azokkal értek egyet, akik hangsúlyozzák egy *nemzedék* jelenlétét, tagadhatatlan meglétét, *irodalmi súlyát*. Magam se hiszem, hogy nemzedéket lehet adminisztratív úton szervezni, s azt sem, hogy a nemzedék kétségtelen kritériumait meg lehetne állapítani, pontokba lehetne szedni. Azt azonban tudomásul kell vennünk, hogy itt egy *meglévő* irodalmi gárda, többek közt rangos költőkből is álló „nemzedék" kér szót, s keresi fejlődésének jobb lehetőségeit, nem más generációk s különösen nem saját belső csoportjainak rovására, hanem az összirodalom javára. Ezért nem értek egyet azokkal, akik a nemzedék megbontására törekszenek. Ez a kiindulópontom. Ebből s csakis ebből az aspektusból nézve — globálisan — egyetértek a nyilatkozat és a referátum *szándékával*. Nekem is vannak jelentékeny tartalmi fenntartásaim, értékrendi és stiláris kifogásaim a nyilatkozattal szemben, de ha jól értelmezem, nem találok benne olyan tendenciát, amely egyes csoportok kizárását, vagy a lehetőségek korlátozását célozná.

A nemzedékké szerveződés érdekében a referátum kétségbeesve összeszedett néhány jeles szempontot, terv-vonalat és sok helyes eszmei tényezőt. Ezekhez azt szeretném hozzátenni, hogy nemzedékünkre *a fejlődés egy bizonyos foka* az, ami igen jellemző: történetesen a történelmi helyzet, hogy anélkül, hogy a jogos eszmei harcról lemondanánk, meg kell állapítanunk, hogy számunkra a szocializmus közérzet, levegő, légkör, amelyben elemi életfunkcióinkat végezzük, nem pedig tantárgy, alkalmazandó tételek, vagy állandó körvonalazás, belső fegyverkezés. Ilymódon műveinknek is *természetes* velejárója a szocializmus, nem pedig táblai fölirata. Nem ábrázolhatunk szerelmeket és májfunkciókat, melyek szocialisták, hanem szerelmeket és májfunkciókat, melyek a szocializmusban zajlanak le. Meggyőződésem, hogy ez a magasrendű, igazi, eszmei és teljes. Természetesen ez esztétikai és alkati kérdés is. Vannak írók, akik azonnal reagálnak egy politikai eseményre és jó verset írnak, vannak, akik öt év múlva is rossz verset hoznak létre ugyanarról a témáról. Az azonban vitathatatlan, hogy az igazi költői kifejeződés nem *direkt úton* jön létre. Egyszer s mindenkorra tudomásul kéne venni, hogy *a költészet nem fogalmazás*. Áttétel, transzformáció, melyben az élmények magasabb síkon nyerik el lélektani hitelességüket. Sok költő azt hiszi, hogy megáldatott a szép kifejezés képességével és az élmények gazdagságával. Az ablakba áll és érzi, hogy szerelmes, vagy hullanak a falevelek és ezt meg kell írni, ez elmulaszthatatlan. Jól tudjuk, hogy a költészet, az alkotás keserves dolog, verejtékes munka és a lélek találatainak állandó rizikója. Nem lehet élményeinket egyszerűen a kifejeződés talmi nyelvére lefordítani. Nem azért költünk, hogy nyomdába kerüljenek a sorok, hogy ismert költővé legyünk, hanem azért, hogy megközelítsük az igazságot, vérünk árán is. Az igazságot magunk és embertársaink számára. A költészet alkotástani folyamata az, hogy önmagunk elviselhetetlen válságait és elviselhetetlen örömeit, eszmei vívódását, bukásainkat és emberrélevésünk parányi győzelmeit megoldja. Meg akarunk tudni valamit általa, s amit a legmagasabb szinten tudunk, azt sürgősen és boldogítóan közöljük embertársainkkal. Ehhez a fogalmazás kevés. Ehhez az élmények és tények szép leírása, a legraffináltabb gondolati út, vagy a legmagasabb verskultúra is kevés. A költészetben új valóságok, a természet új egységei, szimbolikusan új fehérjék, a természetnek új építő elemei jönnek létre. Ez a teljes és igazi út. Nem azért hibáztatjuk a direkt utat, az egyszerű tényközlést, mert az csak az, ami, hanem azért, mert nem igaz, hamis, kevés, leszűkítő. Az igazi költészet komplex és nehéz, egyszerű és könnyű, lényege, hogy evidens, mint a matematika legsúlyosabb törvényei, mint hegy a tájban.

Ilymódon a költészetnek, irodalomnak nem lehet hivatása, hogy *népszerűsítsen* olyan dolgokat, amelyek igazak. Ez olvasóink lebecsülése. A világtörvények nem egyszerűek s tíz éves gyerekeknek tanítjuk őket. A marxizmus tételei bonyolultak, nehezek — de érthetőek. Ilyennek kell lenni az irodalomnak is. Olvasóink nem várnak hígítást, népszerűsítést, tanácsi kis kátét költészetünktől. S nem várnak ilyen irodalmat a párt vezetői sem. A párt vezetői és a tömegek egyet akarnak az iroda-

* Hozzászólásként elhangzott a fiatal költők pécsi találkozóján.

lomtól. Az igazat. S számomra ez a mérvadó, ez a realizmus: ami igaz. Valahol tehát *középen* sikkad el, ha elsikkad az irodalom teljesebb kibontakozása. A közérthetőség mumusával ijesztgetnek bennünket lektorok, folyóiratszerkesztők, irodalmárok. Így áll elő az a helyzet, hogy sokkal nehezebb *eljutni* a közönségig, mint megnyerni azt. Az irodalmi középkáderek rendkívül nehéz és hálátlan feladat elé vannak állítva. Egyáltalán vállalni ezt a szerepet, másrészt mérlegelni. Az azonban mindenképpen helytelen, ha a közönség képességeinek lebecsülésével akarják kielégíteni az olvasókat. Az olvasók unják ezt a módszert. Komplex, sűrű, amennyire telik, teljes igazságra, művekre vágynak, melyekben a szocializmus világirodalmi szinten reprezentálódik. Ezt a gyakorlatot kellene megváltoztatni, az adminisztratív szocializmus helyébe szellemi szocializmust állítani. Ne értsük félre egymást. Nem arról van szó, hogy értelemellenes, álmodern, valódi célképzet nélküli műveknek adjunk helyt, hanem hogy az irodalmi lebonyolító szervek ne bélyegezzék vagy akadályozzák meg a valóságot nagyobb összefüggéseiben ábrázoló, nagyobb igényű műveket félreértett esztétikai kritériumok, vagy személyi előítéletek alapján.

A középkáderi munka nehéz vállalás. Láttuk a múltban is, hogy akkor volt igazi nívó ezen a területen, amikor ezt a feladatot igazi egyéniségek, tehetséges eszmei harcosok, Babits, Kassák, Móricz, Osváth, Mikes, Illyés, Sárközi, Németh László és „hasonlók" vállalták. Csak így lehet igazi irodalmat csinálni. Ma is így van. Nem elemezhetjük itt ezt a kérdést, de azok az újságok jók, amelyekben valami bátor egyéni profil nyilatkozik meg, hogy kiragadjak valamit, gondolok itt az Új Írás eredményeire. Mi fiatalok esetleg fájlalhatunk személyes háttérbeszorulást is, azt azonban meg kell állapítani, hogy a lap jó, érdekes, izgalmas és olvassák. Igen sok igazi író szerepel benne, igazi művekkel. Mi kell több? Igaz, hogy menetközben, korosztályokat tekintve, eltolódott az „Írás" de nem „Új" vonalába, nívóját tekintve feltétlenül érezni a folyóirat karakterét.

Azt hiszem, azt az irodalmi kibontakozást, ami a fiatalok számára kívánatos volna, a *kritikusok* sem támogatják eléggé. A kritika nem szabhatja meg a költő célját, végül is tudomásul kell venni, hogy a kritika van a költészetért és nem fordítva. Ezt meg kellene fontolni. Az új mű a maga nyavalyáival és „érthetetlenségeivel", különösségeivel, újszerűségével és éles aspektusával sokszor bántó és ellenszenves. Azt hiszem, a kritikusok egy részében hiányzik valamiféle olvasói alázat, hogy hátha igazat, sőt „valódit" akar és tud ez vagy az a költő mondani. Mércék és szempontok, s ami talán a legrosszabb, sokszor megmerevedett egyéni érzelmek vezetik az irodalmárt és nem a szent kíváncsiság, a baráti várakozás. Ehhez alázat kell. A legnagyobb objektív szigor és legnagyobb szubjektív alázat. Hogy ne a receptek, az előre elkészített mércék oldaláról közelítsük meg a műveket, hanem fordítva, hiszen az egyéniség, a tehetség a legmagasabb mérce. Ilymódon nem bélyegződnének emberek túlságosan éles „morbid", „szabálytalan", „züllesztő irodalmi modernség", „feltűnnivágyás", „igényes homály", „Györe-féle dogmatizmus" — mondhatnánk sokáig — jelzőkkel. A kritikának — azt hiszem — mindenhez joga van. Még ahhoz is, hogy ne értsen egyes műveket, írói szándékokat. Csak egyhez nincs joga: *félreérteni.* Pedig ez a leggyakoribb, legmegbélyegzőbb és legfájdalmasabb.

Ehhez kapcsolódik az a véleményem, hogy biztosítani kell a *minőség* érvényrejutását. A minőség nem formakultúra, nem pusztán szovjet vagy nyugati költők majmolása, nem programköltészet és nem homályos nagyképűség, hanem az eszmeiségnek és az esztétikai kifejezésnek belső egysége. A mi szakmánkat ugyanúgy tudni kell, mint egy szabónak az övét, mint egy lakatosnak, bányásznak, biológusnak, politikusnak, mérnöknek — ha nem jobban. A mi műveinkben évek súlyos munkája fekszik, olykor a tehetség mértéke is él — észre lehet ezt venni. *Ez* a minőség figyelembevétele. Messzemenően ellene vagyok az irodalmi színvonallal szembeni engedményeknek, mert a nívótlanság, a vulgarizálás nemcsak esztétikailag, de eszmeileg is ellenséges, devalválja a szocialista irodalmat.

Azt hiszem, ez a nemzedék, az eszmei alapokon túl, sokmindenben eltérő véleményen van. Ez a jó. Ez az igazán biztató. Nem helyeslem a csoportok közti ellentétek kiélezését, de azt sem, ha lehetetlen egység-misztifikációt erőltetünk. Az azonban kétségtelen, hogy ebben a nemzedékben jelentős számú olyan költő van, aki komoly irodalmi rangra, teljes önállóságra méltó, és a szocialista irodalomhoz sok jelentős művel járul hozzá. Bizalmat kérünk ehhez. Bizalmat és segítséget, a párt és az irodalmi szervek részéről. Ennek alapján mindenképpen olyan *lap* mellett vagyok, mely a *fiatalok fóruma,* amelyben a nemzedék szól a legkülönbözőbb csoportok arányos érvényrejutásával, a minőség valódi, bajtársi figyelembevételével.

Azt hiszem, az igazi költő örül a versenynek, amelyben erősödik és emelkedik, amelyben küzdenie kell. Közös ügyről van szó. Minél jobban írni a magyar olvasóknak. Én drukkolok pályatársaimnak, hogy minél jobb verseket írjanak. Minél inkább megközelítsék az igazságot, s kapcsolódjanak nagy elődeinkhez, Balassihoz, Csokonaihoz, Berzsenyihez, Vörösmartyhoz, Aranyhoz, Adyékhoz, Babitshoz és a drága József Attilához.

Boldog vagyok, ha Csoóritól, Garaitól, Kalásztól, Györétől, Deménytől jó verset olvasok. Szeretnék a mi fórumunkon vitázni velük az általam vélt sikertelenségeikről, valahol megérinteni, megbántani őket, hogy érezzék a rokonságot, a kontaktust. Bántani, igen, bántani egymást, addig, amíg igazán megszeretjük. Hiszen nem kell hasonlítanunk egymásra ahhoz, hogy egyetértsünk. Ez viszi előre a dolgainkat. Harcolunk, sebeket kapunk és sebeket adunk. A szellemi harc tisztességes dolog, szép párbaj. Ütni szabad, csak gáncsolni nem. Hiszen végeredményben nem egymás ellen harcolunk, hanem egymásért.

GYURKOVICS TIBOR

KAJÁN KRITIKÁK

SZÉNHORDÁS

Szenet hozott minap a nagy TEFU,
fürgén gurult a sok fényes tojás,
hajdan zöld erdő volt e szén vadakkal,
most meg... Ki hinné?! Minő változás!

Nem egyszerű tojás ez itt, à la Kolumbus,
talán nem is gépen csinált brikett,
csupán egy bánatos ős-állat nagy rakása,
avagy talán... Ó, mondd, ki fejti meg?!

Nem is szabad szerintem eltüzelni,
olyan titokzatos, bűvös, fura.
Suttogja csak pincénk mélyén heverve:
„Nem volt azért Szabolcska sem kutya!"

Jelenkor — 1962/2. 181.

NYÁRI UTAZÁS

Fenyők fenyők és újra csak fenyők és őrültlila sapkás
gyilkos-galócafejek
és égre ágaskodó és felhőkantáros és sziklafejű
büszke hegyek
és Gasthaus és Grossmutti és baromvastag füstölt
parasztszalonna-darabok
és barnakenyér és fogcsattogás és nyelés és lecsorgó
kis sör-zuhatagok
sárgák és csillogók akár aranyhajad

És mindez semmi még hanem az esthomályban
és a bevérzett gyolcsú csendben messzehangzó
és lágy és mély és panteista gerle-burukkolás
volt mindenek felett csodás

Jelenkor — 1962/3. 301. 1962/5. 623—624.

LÁBMOSÁS UTÁN

A kaftános tanítványok raja
Boldogon bújik vissza papucsába
Mily megtiszteltetés
A Mester
Saját kezével mosta lábukat.
Simon Péter először még szabódott
Hogy ő csiklandós meg hát ugye mégis...
De most merészen újra sorbaáll
És kéz- meg fejmosást is reklamál.
Az Úr azonban tüstént elzavarja
És ily szavakra nyílik szét az ajka:
„Ma nem lesz itt se kéz- se fejmosás
Azt elvégzi majd énhelyettem más."

És úgy is lőn
Bár „tempora mutantur"
Ahogy megmondá akkor este az Úr.
S így lett a kézmosás
Pilátus funkciója
Jelenkorunkban is
Ezért jelent meg újra.

(Tudjuk a fejmosás is később jött divatba
S nemrég csak ezt végezte már sok Mesterünk
A lábmosás pedig...?
Az megmaradt a jó tanítványok jogának.
Hallatlanul finomra súrolt módozatban
— Fejlettebb korhoz illő változás —
Úgy hívják:
Talpnyalás.)

Jelenkor — 1962/6. 737.

Hétöles kék csend

Az öreg rágyújtott, aztán zsebébe nyúlt, elővette butykosát, és nagyot húzott belőle. Előtte fátyolos kék karikákban gomolygott a csend, s szemében újra felbukkant valami talányos szomorúság. Távolabb zöld hínarakkal pántlikázott hegyeket emelgettek a hullámok.

Eldobta a csikket, és Gelsomina jutott eszébe, első éjszakájuk a kis hajón, amely körül nyolc hulla úszkált fehér pantallóban és kék pulóverben. A zöld hínarak zászlóként lobogtak a kötélen, mert Jutkát már nem szerette, s az asszony egy viharos éjszakán a hétöles tóba merült. Gelsomina nem tudta, hogy neki kellett kimernie másnap a vizet a felfordult hajóból, elhitte, hogy az a férfi valaki más volt, akinek kezét bilincsek szorították össze, és órája már rég nem mutatta az időt.

Cigarettát szedett elő, majd újra a zsebe felé tapogatózott. „Már akkor sokat kellett innom, hogy szétszakíthassam azokat az átkozott hínarakat. Kettéhasadtam, hogy megölhessem magamban a gonoszt. Becsaptam a világot, de csak így érhettem el a kék partokat" — gondolta, és felemelte szemét a bárányfelhős égre.

A magasban megbillent egy sirály, vijjogva a vízre csapott, s ekkor egyszerre széthasadt a csend. Az öreg azonnal észrevette, hogy kialudt a cigarettája, újra meggyújtotta, zsebéből butykost húzott elő, szájához emelte — és hirtelen megmozdult benne valami furcsa, finom erkölcsi átalakulás.

Jelenkor — 1962/2. 133., 1962/4. 451., 1962/6. 731.

Csiperke Péter:

Mezítláb járó szerelem

A század egyik legmonumentálisabb, leglenyűgözőbb, legmellbevágóbb, egyszóval legcsiperkébb embere, keményfejű, „érchomlokú nagy angyal", ahogy Baudelaire mondaná. Petőfi azt írta egyszer Shakespeare-ről, hogy „a teremtés fele". De csak az egyik fele! Az élete virágjában rárontó kegyetlen halál megakadályozta halhatatlan költőnket abban, hogy megismerje a teremtés másik — s szerénykedés és túlzás nélkül mondhatjuk — nagyobbik felét: Csiperke Pétert.

Méltánytalanság volna egy társadalmi osztály házi szerzőjének megtennünk őt — ahogy, József Attilával együtt, a múltban számtalanszor megtették. Csiperke az Olympus szülötte, akit már gyermekkorától két szenvedély gyötört: az üllőkalapálás és a galambnevelés. Ez a sántán bicegő Hephaistos-ivadék kamaszosan pezsdülő vérrel, ficánkoló agysejtekkel, túlhabzó lelkesedéssel rajongott a szépidomú istennő madaraiért, e telthúsú, puha, formás kis lényekért, melyek bájosan-esetlenek és kecsesen-vonzók egyszerre: nem kedvelik a nagy magasságokat, és kacér repülésük sokkal inkább csábító ígéret, mintsem beteljesülés vagy példamutatás.

De Csiperke repülése mégsem ilyen alacsony szárnyalás: olyan inkább ez az alkotás, mint sötét középkori vár s csatára vágtató sereg: hatalmas, tömör tömbökből összerótt épület; boltozatos termei megöblösödve verik vissza a fojtott szenvedéllyel vagy harsogó haraggal elkiáltott mondatokat. Érezzük, hogy Csiperke keze alatt kitüzesedik a papiros, huszáros szavai bravúrosan rontanak egyre gyorsabb ügetéssel a probléma kellős közepébe. A sajátos feminin sztoicizmus valódi szenvedélye ágaskodik a Mezítláb járó szerelemben, alakjai otthonosan, természetes mozdulatokkal — persze mezítláb — járnak-kelnek képzeletünkben, s a középponti, vörösen izzó mag mint két versenyző gálya, csattogó vitorlákkal és kibontott lobogókkal száll ki a szabad és végtelennek tetsző vizekre — háttérben a lélek napfényes vagy komorló tájai, érzékeink sürgető és csábító villitánca. A hamuszürke arccal és titkolt vérbajjal tántorgó főhős szelleme pedig úgy lubickol a hol epésen tárgyilagos, hol vitriolos gyűlölködéssel megírt dialógusokban, mint a felejthetetlen, mártírhalált halt athéni szofista nagy történelmi múltra visszatekintő édes mamájának bábáskodása nyomán boldogan életre sivalkodó csecsemő.

Remekmű-e ez a pompás és ízig-vérig csiperkepéteres írás? Azt hisszük, igen, s nem fojthatunk el egy röpke sóhajt: alighanem az esztendő egyetlen legszebb magyar könyve. S végül meg kell dicsérnünk a kiadó gondosságát és körültekintését is, hogy a Mezítláb járó szerelem méltó köntösben, meleg alsóban és bundacipőben került e zimankós téli hidegben rőt szirmait hullató esteli homályban a jövendő küszöbén virrasztó nyájas olvasó soklábú asztalára.

Jelenkor — 1962/1. 113., 1962/3. 412., 1962/4. 562.

SZEDERKÉNYI ERVIN

RÓZSATÖVIS

Kaptuk az alábbi levelet:

Kedves Szerkesztőség!

Azzal a szerény kéréssel fordulok Önökhöz, hogy jelen soraimat ne vegyék zavargásnak és szíveskedjenek elolvasni aggodalmas figyelmezéssel. S a benne felvetett problémákat, mint olyanokat, válaszolják meg „RÓZSATÖVIS" jeligére a szerkesztői üzenetekben. Szóval arról lenne szó, hogy olvastam a Kalászos Márton úr versét, a Hazámat, a lapban és nagyon tetszett a vers. Fáin vers, meg kell hagyni. Majdnem úgy tetszett, mint a névrokona, az a tengeri hajónk, amelyet mi építettünk. Sőt, talán még jobban.

Különösen az a betét tetszett nagyon, hogy

„s nem voltam még soha
villám-sisak jól rejtett homlokodon;
dorong, fűcsóva, parázs-korona —"

Ezekkel a sorokkal a Kalászos úr beletalált a közepébe az örökkévalóságnak! Meg aztán magamra is ismertem belőlük, mivelhogy én szintén nem voltam egyik sem, de nem voltam még eke-szivattyú, mézga-tapló, asztalláb, öngyújtóbél, mozdony-fáradt-gőz-szelep, cukrozott vese-hormon-kivonat, kenderkóc, meg miördög se, (a feleségem, meg a gyerekeim már írják össze, mi minden nem voltam még, majd ha elkészülnek, azokat is megírom), hinyje, a keservét annak a magasságos hóhányásnak, de sok minden nem voltam még. Aztán most már a Kalászos úr beledugdosta a kisbogarat a fülembe és igyekeznem kell nekem is, ha be akarom hozni a fórt, amiben a Márton úr duskál, mert gondolom, ő már volt minden efféle, csak még az nem, amit versében felsorolt.

Még egy rettentő nagy kérésem volna a t. Szerkesztőséghez. Kérdezzék meg a kedves Költő urat, hogy melyik fogtechnikus vagy fogdoktor csinálta meg az elméjének a fogsorát, mert az nekem még nincs. Vagy kihez kell fordulni ebben az ügyben? Mert gondolom, ha nekem is lenne a protézisem mellett ilyen elme-fogsorom, akkor én is vigan vinném abban ezt a verset, aztán még csak nem is morognék hozzá.

Ne felejtsék el a jeligét: RÓZSATÖVIS!

Szerető üdvözlettel:
Kanalas Vencel Márk
közúti veréb-hessegető

Kedves Kanalas Vencel Márk, közúti veréb-hessegető!

Leveléből ítélve nagy rajongója és hódolója lehet Szabolcska Mihály és Pósa bácsi verseinek. De azóta történt egy és más a költészetben. Igaz, már előttük is. S bizonyos vagyok abban, hogyha ifjabb Kanalas Vencel Márkot, kedves fiát, nem arra kéri meg, hogy vegyen részt abban az „összeírásban", hanem egyik este négyszemközt megkérdezi tőle férfiasan és bátran (mert bátorság és erő kell ahhoz, hogy a fiatalabbak előtt eláruljuk magunkat), hogy — „Vencelkém, mi is az a költői nyelv és képhasználat? és nézd, itt van a Jelenkor 5. számában a Kalász Márton Hazám című verse, mit akarhat ezekkel a sorokkal Marci mondani?" — akkor Vencelke elővette volna a történelemkönyvet és olvasott volna fel részleteket és beszélt is volna olyan emberekről, akik hazánk homlokán villám-sisak, fűcsóva, parázs-korona voltak. Emlékszik a régi történelemkönyvünkre? Abban is benne volt az a jelenet, amikor a hóhérok Dózsa György homlokára teszik a tüzes koronát. Emlékszik Dózsa megkínzott arcára? Folytassa csak a gondolatsort. Igen, igen, jó úton jár: Marci sohasem volt tüzes korona hazánk homlokán. Persze, Szabolcska Mihály és Pósa bácsi ezt másként mondták. Petőfi is! József Attila is! Kalász Marci pedig így! Mert Vencelke majd azt is elmondja, hogy a költői nyelv és képhasználat minden költőnél más, sajátos tulajdonság.

Addig azonban, míg kedves fiacskája elé mer állni a kérdéssel, azt javaslom, olvasson sok verset. De ne Szabolcskától és Pósa bácsitól. Persze, óvatosan. Mert nemcsak nikotinhoz, arzénhez, stb. lehet hozzászoktatni a szervezetet, hanem a költői nyelvhez és képhasználathoz is. S ha megfelelő dózisokban adagolja, egy bizonyos idő után, ha ilyesmit olvas:

„nagy, álmos dzsungel volt a lelkem"
(József Attila)

nem fog majd felülvölteni, „hogy az én lelkem éber mákostészta volt és meleg káposztáscvekedli" *és családját sem bízza meg hasonló variációk összeállítására. Vagy ha ilyesmit olvas:*

„A vad nőket szerettem és a roppant városnegyedekben
Ahol naponta született egynémely újfajta lény
A vas volt az ő vérük agyvelejük a láng"
(Apollinaire)

nem fog majd kancsal sírással énekelni, hogy „Rockefeller-City volt az én vérem és cinke-csőr-máj az agyvelőm."

Persze, csak óvatosan, nagyon óvatosan a dózisokat!

—l —f

Benjámin László: Ötödik évszak

Belső izgalommal, érdeklődéssel vesszük kezünkbe az új Benjámin kötetet. Azzal az izgalommal, amely meg is illeti az igazi költőt, aki tévedhet egyben-másban, de mindig őszinte, mindig belső tűzzel, hittel teszi azt, amit tesz. Hiszi azt, hogy az igazság, szépség, emberség nevében szól, szólhat.

Benjámin a népért, a szegényekért ragadott tollat a felszabadulás előtti nehéz korszakban is. Hitt a munkásosztály diadalában, s abban a szebb, boldogabb jövőben, amely a munkásság győzelme után biztosan eljön. Ezt a hitet erősítették benne a felszabadulás utáni évek. Ki gondolt volna akkor még az 1950—56-os évekre! Benjámin se gondolt rá és bár látta, sokáig akkor se hitte, hogy azok, akikben bízott, olyan nagyot tévedjenek, hogy veszélybe sodorják a kibontakozó új világot. Őszinte, mély volt a bizodalma, érthető, hogy egész lényében megrendítette a csalódás. Megértjük, hogy akkor egy egész világ omlott össze benne. Megértjük a keserű följajdulást is: „Fogas kérdésre bot a magyarázat?" — S egy ilyen megrendülés mindig nehezen oldódik. Nehéz megszabadulni a kínzó, leverő gondolattól, érzéstől, hogy szívvel-lélekkel, vagy hogy a költő szavaival éljünk: „tűzzel-késsel" harcolt ő is azért a politikáért, állt ki olyan vezetés mellett, amely annyira méltatlannak bizonyult rá. S ez a vezetés éppen akkor volt a legméltatlanabb, amikor az ő hite legtöretlenebbnek látszott. — Hogy mikor és hogyan történt a megtorpanás, kiábrándulás? Előbb csak az ellenforradalom évében megjelent „Egyetlen élet" c. kisebb kötetnek néhány verse, főképpen a „Ketten a söntésben" mutatta. Annál élesebben, elkeseredettebben csendül ki ez a hang a mostani kötetből. „Élünk ma meggyalázva, reménytelen szívünkkel áhítozván a jóra" — írja 1955 decemberében írt „Kávéházi költők" c. versében, mert

„szerveinket ravaszul kicserélték
hazug istenek, hamis perek"

(Töredék)

Megkérdi: mit tehetünk hát? A léleknek valami menedék kell:

„Ma se volt, holnap se lesz! Együk, igyuk meg, ami van!
Letakarni az órát! Mulatozzunk mindannyian!"

Nincs más lehetőség:

„Ragályt ráolvasással, halált kuruzsoljunk dallal,
elkeserült szívünket vigasztaljuk meg itallal."

(Mulatozás)

S hogy teljes és félreérthetetlen legyen a kép, a „Valami ponyva kellene" c. versében kimondja az ítéletet is. Idézi a ponyvaregények naiv idilli helyzeteit s a tanulságot így vonja le:

„S ne mondja senki, hogy cukrosvizes
ostoba mese ez,
mert a lélek igazságot keres
és hol van az igazság? A szeméten
meg a mesében."

De a kötet alaphangját nem ez, hanem az önmagával tépelődő magatartás jellemzi, ahol a kipanaszolatlan múlt gyötrődéséből gyakran egészséges, a jövő formálódását üdvözlő láng csap föl. Legalább is így érezzük ezt a „Mi van a hold túlsó felén", az „Űrhajós", vagy „A Vadaskerti úttól a Kálvin térig" című versek olvasásakor.

Nehéz is eldönteni, mi az, ami megköti a költőt, gátolja abban, hogy visszanyerje harcos, bízó önmagát. Az idézett versek mellett több más verse alapján föltehetnénk úgy is a kérdést, hogy Benjámin tán ma sem bízik még eléggé abban, hogy egészséges és valóban helyes, igazi kommunista úton haladunk, vagy hogy ki nem mondottan azt jelentenék tépelődései, hogy magában a szocializmusban, illetve annak megvalósíthatóságában rendült meg a hite? — Nem, ez nem hihető a hajdani harcos kommunista költőről. Még akkor sem hihető, ha egyszer-egyszer most is „kísértetek" fogják körül töprengő lelkét, s ha a líra legmélyebb hangján hirdeti: „Elmegyek meghalni". — Mi a lelki válság megrendítő vallomásainak tekintjük ezeket a verseket, amelyekből a hivatott, az igazi költő felelősségérzete, önvádja szól. Mintha csak azt mondaná: hogy lehet az, hogy te is ujjongtál az ujjongókkal akkor, amikor tiltakoznod kellett volna? Hogy lehet az, hogy vak voltál, te, a látó? S lehet-e még ezek után hinni a szavadnak? Szabad-e neked még lelkesedni, igazságot hirdetni? Hihet-e még neked valaki igazán? Nem kellene-e ezt már inkább másokra bízni? Mi lett a József Attilának tett fogadalmadból?

„Mi kimondatlan maradt, én kimondom.
Mit őrizetlen hagytál, őrzöm én azt."
(József Attila fejfájára)

Igen, ez az a nagy megrendülés, ami érthetővé teszi Benjámin László nehezen oldódó tépelődését. Jelenlegi életérzését három versével jellemezhetnénk leginkább: „A lélek pillanata" belső vízió. Képek, amelyek valóság és káprázat között mozognak. De nem azért, hogy ebben az életen s halálon kívüliségben megnyugodjon. Maga is megdöbbenten kérdezi:

„Ez vagy te? Ez a nem-látható
s ismeretlen, ez a mindennel-egy?"

S a végső sorokban a mindennap valóságának képeinél állapodik meg: „Nincs lelked, nincs hatalmad elnézni a fejek fölött". — Nincs lelke, nincs hatalma. Ezt mutatja a másik két vers is, amelyekre utaltam, a „Balatonboglár" idilli vágyakozása az egyszerű életre s az „Önéletrajzi részlet" földhöztapadni akarása. Fél a szárnyalástól, a bátor, merész képektől. Legerősebben talán ebben az utóbbi versében érezhető az önmagában való kételkedés. „Hej, lettem volna inkább futballista" — jelenti ki, — akkor nem kellene most ismét újra kezdeni.

Ez az újrakezdés-gondolat egyébként végigvonul a köteten s úgy látszik, nem is ok nélkül. Természetesen nem a költővé válást kezdi újból, hiszen mindent inkább szemére lehetne vetni, mint azt, hogy nem lenne elég mély, hogy költői hitele, szépsége megkopott volna. Nem, Benjámin László költői hangja elmélyült. Őszinteségében sohasem kételkedtünk s hitelességében sem. Ha nem így volna, most könnyebben váltana át a hangja, könnyebben dobná el magától mindazt, ami a múlt terheként ül rajta, de úgy érezzük, most már kijelölte magának az utat:

„Aki költő, viselje végzetét,
Sebeit, aki koldus, mutogassa."

Nem hisszük, hogy ez könnyű. Mindenkinek nehéz s a költőnek tán legnehezebb. Megértjük a felelősség súlyát, amit a múlt — akaratlanul is — hamis prófétasága jelent. Nem lehet meg nem történtté tenni azt, ami megtörtént. A felelősség azonban még súlyosabb, ha a jövőt nézzük. Még nem elég határozottan ugyan, de már erről is vall Benjámin ebben a kötetben. Nem akar lenni „se cinikus se prédikátor". — Ne is legyen, nem is lesz soha. S bizonyos, hogy megkapja a „szót, becsületet", amit kér. Megkapja attól a közösségtől, amelynek hiányát már annyira érzi:

„Ó, nemző, megtartó közösség,
milyen nehéz is nélküled."

A fordításokról kellene még szólni, hiszen a kötet több mint egyharmadát teszik ki s akár bővebb elemzést is megérdemelnének. A költő kitekintését, a rokon költői ihletés keresését mutatják: Horatiustól a tragikus sorsú Ivan Goran Kovacsics megrázó erejű verséig, a „Tömegsír"-ig. Benjámin nem fordít sokat. Azt fordítja csak, amit szinte már a magáénak, saját érzéseinek, gondolatainak, indulatának érez, így a költői lendület, lírai mélység és szépség sohasem hiányzik fordításaiból.

SERES JÓZSEF

Lírai költőt aligha minősíti — hisz még csak nem is jellemzi feltétlenül! — tematikájának gazdagsága. Néhány esetben azonban, s különösen valamely szempontból viszonyító jelleggel, összehasonlító értékkel jellemezheti: a Mediterrán ősz első átolvasásra is szembetűnő novuma versei ihletkörének nem is annyira Garai első két kötetével, mintsem inkább a legutóbbivel, az Emberi szertartással szemben jól érezhető szélesbedése, változatosabbá válása. E változás nemcsak a kötetcímadó harmadik ciklusnak, az itáliai utazást megörökítő Mediterrán ősznek köszönhető: frissebb, tarkább, közvetlenebb élménykör hívta életre az első két ciklus költeményeit is.

Az Emberi szertartás költőjét — nem értékelésként mondom, hisz az előző kötet egységesebb, művészileg kidolgozottabb, másfajta költőiségében is egészében jobb volt a most bíráltnál — egyfajta absztrakt ihletettség jellemezte: a jelenség, ha ugyan tárgyi jelenség, valós történés s nem eleve egy absztrakt probléma ihlette, többnyire már a költemény elején intellektualizált-általánosított síkon nyert megfogalmazást, egyedisége, úgy mondhatnók „személyisége" alig érvényesült.

Egy kritika azonban, a Magánügyet említve példaként, már akkor rámutatott arra, hogy a kötet igazi nagy lehetőségét azok a versek jelentik, amelyekben a konkrét élmény önnön nehézkedési erejével magában a versben súlyosbodik általános érvényűvé. Élmény és világnézet összefonódó-szétváló, egymás nélkül nem létező, csak egymásban revelálódó — az élményt a világnézet sugározza át, a világnézet élmények összességéből kristályosodik ki —, de mégis antipódikus elemeinek természetes egységbeötvözése-fogalmazása talán a lírában a legnehezebb. A Mediterrán ősz — ars poetica-szerű, ciklusonkívüli, kötetnyitó verse, a Rózsa tanúsítja:

Lényegét ha kőbe költenéd
ne testét mintázd — az életét,
illatát, mely olyan illanó,
mint kimondva elhaló a szó;
azt a titkát kell megfejtened,
hogy miképp egy és ezerszeres,
sorsát kell alakká öltsed itt:
miként tölti be törvényeit,
hogy micsoda zuhogásban áll,
míg kigyújtja s elfújja a nyár.

— kísérlet az Egy és a Törvény, az élmény és világnézet ilyfajta harmóniába formálására.

Szabott terjedelmű kritikában nincs mód túlontúl körmönfont fogalmazásra: a kísérlet igen felemás eredményt hozott.

Nem mintha Garai — a jelzőt hangsúlyozom —: kimunkált költői erényei e kötetben nem érvényesülnének. Itt és most azonban nemcsak azért nem kívánok a majd minden kritikában taglaltakkal, gondolati gazdagságával, formai biztonságával, versei kidolgozottságával részletesen foglalkozni, mert legfeljebb a példák számát gyarapíthatnók, lényegesen újat aligha mondhatnánk róluk, de azért sem, mert az új verseskönyv bizonyos mértékben ezeken is csorbát ejt. Hadd utaljak azonban három kevésbé említettre: versépítésének még esetleg gyengébb, henyébb sorokat is a főáramba lendítő ökonomikusságára (Mindhalálig, Fordul a szél), mítoszokat kegyeletteli-kegyelettelenséggel felelevenítő-megváltoztató pszichológiai érzékére (Ofélia, Piéta) s végre képalkotásának, szerencsés pillanatokban, már nem is absztraktot, de spekulatívet és konkrétet klasszikus tömörséggel egybemarkoló belső dinamizmusára, feszültségére.

Szép verset, avagy — a jelzőt kissé célzatosan használom —: jó verset sokat találhatunk e kötetben is, de még azt is hozzátehetjük, olyat talán egyet se, melyet kifejezetten rossznak mondhatnánk. Olyat viszont aránylag sokat, nagyon sokat, mely minden „hibátlansága" ellenére hidegen hagyja az olvasót, melyek „jó" versek. Tévedés ne essék: közéleti tárgyú költemény éppúgy ilyen hatást kelthet, mint egy szerelmi dal vagy egy tájleíró óda, hisz itt lényegében forma és tartalom diszharmóniájáról van szó, a tartalom, a versihletö érzelem vagy gondolat nem képes a kiépített, beidegzett, nem félek a szótól: míves verskonstrukció kereteit kitölteni, azokat majd szétfeszítve kitölteni, a sorokban nincs igazi erő, inkább a költő ébersége és

rutinja görgeti tovább őket — szerencsés esetben „hibátlanul". E recenzió azért foglalkozik — nem kétséges — igazságtalanul sokat e jelenséggel, mert írója egy, Garai költészetében mindig lappangó, de egyre erőteljesebben érvényesülő tendencia egyik megnyilvánulását véli felfedezni; tendenciáét, mely a Mediterrán őszben nem egyhelyütt már a versek belső logikáját lazítja fel, teszi kétségessé, képi tisztaságukat és természetességüket zavarja meg, azaz költői értéküket nem kevéssé alább süllyeszti. Ez új kötetben ugyanis — kivételt lehetne itt is említenünk! — nagy százalékban valamely szempontból félresikerültek, megtörtek azok a versek, melyek idézett ars poeticajához híven, az Egyet a maga konkrétságában és egyediségében próbálták általánossá, Törvénnyé emelni.

Hosszas, bizonyító erejű verselemzésekre — bármennyire is érdemes lenne megkísérelni — itt nincs terünk —, kiragadott példaként azonban hadd említsek két költeményt. Elsőként a nyitó ciklus, a krónika egyik versét, a Tiszta szigorúságot. A másik, az ugyancsak e ciklusba tartozó Az abaújkéri kastélyban.

A körvonalazott tendencia legtisztábban — lírai alkotásnál ez természetes — képalkotásában érvényesül.

Költői alkatának megfelelően Garai eleddig is inkább — a szó szoros értelmében — *alkotta*, átgondolta, mintsem vízionálta, átérezte képeit: e módszer jogosságának, egyenrangúságának bizonyítására akár világirodalmi nagyságokat is tanúságul hívhatnánk. Azonban már az Emberi szertartásban is feltűnt — nem több! — egy-két kép. (S végül a kékruhás lányt, a merészet | amint vizet merít az útkanyarban: | telemeri korsóját életeddel..." — Órák), melyből kihalt minden spontaneitás, mely már a művészieség és a csináltság határán járt. Ez új kötetben pedig veszélyesen elszaporodtak a — nem túlzás az erős jelző! — verejtékes, erőszakolt szóképek, melyek igazi funkciójukat, a két elem meghökkentő, újszerű, egyedi voltában is természetesnek tűnő egybebűvölését, hogy ez egység, a megformált anyag önnönmagán túl, valamilyen magasabbrendű felé mutasson, azt érzékeltesse-segítse, abban nyerje el szebb értelmét, természetesen képtelenek betölteni.

Így a Krónika indításában — „E korban, míg gyermekből férfi lettem, | egész földrészek alatt zubogott | az egyféle szabadság hővize. | Ha Kenyában hullahalommal | tömték el forrása száját, | Kongóban újra kibuggyant" — a különben sem nagyon szerencsés, s még túlcsigázott metafora inkább zavarja, mintsem hogy érzékletesebbé teszi Garai mondanivalóját, — de hadd idézzek még, kommentár nélkül, egy-két példát: „....a félelem, mely a jellem fehérén | előbb fut szét, mint az ingen a vérfolt" (Ítélet). „....mondtuk, amit szánkon kivert a sorsunk..." (Kortársaimhoz). „....már ékszerré kövült az ér-gumó" (ti. egy halotté — Három arckép). „....és baráti hajókként közlekedve | utaznak a közös mindenség tavaszában" (ti. a jövő emberei — Új csillag), — az már viszont egyenesen az ízléstelenhez jár közel, midőn Giordano Bruno kapcsán a mi „sületlen" testünkről ír, s arról, hogy Giordano Bruno „élve nem adta meg magát | az alkunak, | se *nyersen* (a költő kiemelése!) a halálnak" (Tűzre-várók). Nem mintha egyszer is képzavart vétene, vagy nem értenők, mit akar kifejezni: e szóképeket tulajdonképpen túlságosan is értjük maguknál többet nem jelentő, naturalizmus felé hajló „alkotottságukban".

S még valami. A Garaira erősen ható Szabó Lőrinc életműve s különösen A huszonhatodik év óta többé nem kétséges, hogy fokozattan — de nem dominálóan! — fogalmi költői nyelv is nagy alkotásokat eredményezhet: egyfajta erőteljesebb fogalmiság mindig is jellemezte Garai költészetét. A Mediterrán őszben azonban két helyen már a túlkomplikáltság felé hajlik: „A tegnap még dac-tépte táj" (Álom) összevonás bár tömörségében hatásos s szép is, már kissé magyartalannak tetszik, s bizonyosan az egyik legjobb versének, a Mindhalálnak ívelését óhatatlanul megtöri — „Nem és nem, bármi más | a haláltól való, hivatlan kínra-kéjre | szegzettek kénytelen-kelletlen kancsal érve, | sovány pót-eszme vagy közönséges csalás!" — még értelmileg sem könnyen kibogozható négy sora.

Nagyobb summázásra aligha van szükség: nyilvánvaló, hogy ugyanaz — az Ének gyógyulásértban talán csak visszavetítve felfedezhető, de egyre fokozódó intenzitású — bár élménygazdag, de valójában élményidegen, mert az élményt valamely módon kiteljesedni nem engedő, itt-ott már a poeta doctusságba hajló — költői alapállás, költői magatartás teszi „mívessé" nem is kevés költeményét, bizonytalanná néhány versének felépítését, csinálttá nem egy képét, nyelvét pedig néhol nehézkessé.

Nem hiszem, hogy a kritikának a lezáró tanácsadás feltétlen feladata volna. S különösen nem, ha e tanácsát csak, bármennyire is valószínűnek tetsző, de mégis bizonytalan, kétséges pszichológiai feltételezésekre alapozhatná, — s oly íróval szem-

ben, ki maga hangsúlyozta nemrég — s joggal! — a „testre szabott kritika" szükségességét.

De azt sem hiszem, hogy e cikk mentegetésre, magyarázgatásra szorulna: aránytalanságát magam előrebocsájtottam, a kötet összképe kétségtelenül kedvezőbb. Tollamat nem a rosszindulat, az aggódás vezette.

S még egy zárómegjegyzés: a Mediterrán ősz ízlésesebb címlapot érdemelt volna.

PÓR PÉTER

Csoóri Sándor újabb verseiről

Hogy a dolgok közepén kezdjük: Csoóri Sándor harmadik verskötetének* alaphangja egyfajta „kozmikus" elragadtatás; nem a gondolat, hanem az érzékszervek, pórusok gyönyörködése az ember, a természet és a tárgyak létezésén; az önmagát átadó belefeledkezés a makro- és mikrovilág elemeibe. Ebbe a világba asszony, ló, csillag, kavics, fűszál egyaránt beletartozik, s a költői találkozás a teremtés mindezen dolgaival részint a beleolvadás öröme, részint az érzéki-meditatív tudomásulvétel: hogy mindez *van*, s hogy a szemnek ennyi elemből a látnivalók ilyen teljessége adatott:

Én nem kaptam külön ajándékot a Földtől,
önmagát adta oda:
sugárzó titkait, ellenállhatalan éjszakáját,
s mindent, mi meghal valami gyönyörtől.

Ez a költői világlátás, pontosabban világérzés néhány tömörített programversben tudatosan megfogalmazódik. Nem mindig a legjobb, de Csoóri mostani törekvéseit illetően bizonyára a legjellemzőbb versek ezek: a *Fölemelkednek a fák*, a *Vért és virágot*, s főként a *Nekem most elég:*

Nekem most elég, hogy süt a Nap,
hogy érezhetem az érzéketlen kövek melegét is —
Érlelem magamban a csodálkozást számotokra,
hogy ennek örömét hagyjam rátok koponyám helyett.

Ezekben az ars poeticát körvonalazó versekben közvetlenül költői élmény nemigen fedezhető fel; az élmény „kozmikus": a világ látása és átélése, a csordultig tele szem bódulata.

Programja szerint lehet, hogy Csoóri legszívesebben valamennyi versét így írná: *egy*szempontú élmény, a látvány teljességét valahol szükségképpen leszűkítő közvetlen kapcsolat nélkül, a mindenség igézetében. De ennek a nagyon rangos kötetnek látszatra parttalan vegetációjából jól körülhatárolható élmény-csoportok bontakoznak ki, s ez a színnel-fénnyel teli költői világ ott hagy igazán mély nyomot az emberben, ahol nem határtalan kiterjedésében tárul elő, hanem ahol a látomásnak adott forrása van. Ahol tehát a vers nemcsak — bármilyen szép, de tetszőleges — metszete az általánosnak, hanem konkrét élménymagból indul ki, ível fel és zárul le.

Az élmény-gócok legmélyebbje a távoli gyermekkor. Csoóri költői képessége tán ezekben a versekben — *Szálltak az aranyfácánok, Önarckép, gyermekkorból, Fénykép nagy háttérrel* — valósul meg legszuggesztívebben. Hatása az azonosulás és a distancia egysége: úgy idézi meg hajdani önmagát, hogy egy ütemre ébreszti fel az elveszett paradicsom tündéri mitológiáját, s hajtja végre a demitologizálást a gyermekkor közvetlen tárgyi elemeinek, köveknek, homoknak, vízcseppeknek életrekeltésével. Ebből a világból egyenes út vezet két szomszédos tájra. Egy rövidebb, a gyermekkort beárnyaló háborúba, ahol a mintavers nem a kínosan hipermodern *Háborús mondóka*, hanem a salaktalanul tiszta *Emlékezés egy régi utcára*. És egy hosszabb, az elhagyott falu, a létezés egy lentibb szintjén maradt család, elvontabban: egy szociológiai indítékú, s ellentétes érzelmekben kifejeződő közérzet elviselhetetlen, s mégis mindegyre

* Menekülés a magányból, 1962.

visszatérítő vidékére (*Falusi árnyképek, Alkonyati várakozás, Sárga madárra vadászok*). A negyedik élményforrás a szerelem, ahol az érezhetően egyedi kapcsolatra épülő versek is a személytelenbe oldódnak, az egyszeri élményen túllépni szándékozó általánosítást kísérelnek meg. Az eredmény, egyebek mellett, az alighanem maradandóságra ítélt négysoros:

Voltál márványon elalvó arc,
voltál a hűtlenség sebe,
álmomban szél, meztelen próbabábú,
s végül: nem voltál semmi se.

Mi a hatása, a „szépsége" ennek a versnek? A tömörsége, mondhatnánk, ha a szó önmagában jelentene valamit. Maradandóan „szép", ahogy az egyedi az általánossal összeszövődik; ahogy három sorban egy többarcú élmény variációi, a plasztikus tárgyi leírás, a tárgytalan szimbólum, a sejtelem és a tiszta érzékiség húrjain végigfutnak, hogy a negyedik sor egyetlen összegezéssé „emelje fel", lényegítse át változatukat. Talán ez a rövid vers tárja fel a legáttekinthetőbben Csoóri költői alkotómódszerének, s a fenti „témakörök" java verseinek összetevőit.

Ebben a lírában nem a képek a legfontosabbak, mint azt első olvasásra hinni lehetne, hanem a képeket megelőző *látvány*. A költő nem képekben érez és fogalmaz; a képek a szemmel felfogható világ, a rabulejtettség állapota visszatükrözésének termékei. Csoóri láthatóan hosszas kínlódás, kísérletezés és tanulmányozás eredményeként alakította ki mostani költészetét, s dicséretére szóljon, hogy az átgondolt „megcsinálás" versei javán nem érezhető, vagy jó értelemben — a tudatos építkezés nyugodt mozdulataiban — érezhető. Átment a szürrealizmus, közelebbről a Lorca-típusú (és Nagy Lászlóval, Szécsi Margittal beoltott) „népi szürrealizmus" iskoláján. E kísérleti korszak gyermekbetegségei a mostani kötetben már csak ritkán, az első ciklus néhány bizonytalan versében fedezhetők fel, a szürrealizmus némely formaeszközeinek érett és átgondolt használata viszont javára vált későbbi költészetének. A kötet egészére egy olyanfajta „klasszicizált" víziós líra a jellemző, amelyre egy-két modern francia költő mutathatott példát. René Char, s főként a joggal tanítóul vallott Eluard. Mi a jellemzője ennek a költészetnek? A modern költői építkezés két jellegzetes technikai megoldásának felhasználása, illetve elutasítása. Egyfelől a képi vízió gondos kimunkálása a fogalmi analízis háttérbeszorításával; festőiség a zeneiség rovására; merész „vágások" és asszociációk alkalmazása. Másfelől a verbális homály, a káotikus burjánzás, s főként a hang „felhajtottságának" szigorú kerülése. Csoóri legjobb verseiben így harmónikus hangütésű, plasztikus és általában statikus képekkel kiépített, „megszerkesztett víziójú" költői világ született, ahol az első olvasásra nehezen érthető, szinte öntörvényű asszociációs megoldásoknak sincs különösebben szimbolikus értelmük. A folyton előtáruló jelenségeknek, s a jelenségek mögötti — nem elemzett, csak sejtetve-magábafogadott — összefüggéseknek a nem-fogalmi kifejezői.

Mi a nagy lehetősége az ilyenfajta költészetnek? Hogy elkerülhető vele a mulandó egyszeriség; a valóságnak olyan direkt költői visszatükrözése, amely *hic et nunc* tartalmilag és költőileg érvényes és értékes lehet, de más körülmények közt esetleg hitelét-érvényét veszti. Hogy tehát általa elérhető valamilyen ideális „abszolút-érvényűség", megintcsak „tematikai" és esztétikai értelemben egyaránt. Csoórinak jónéhány esetben sikerült ehhez a magas programhoz megfelelő érvényű verseket teremtenie: ilyen az *Egy templom falára*, a *Köznapi alkonyat*, a *Nyári dél* és mindenekfelett a *Virágvasárnap* múltat-jelent, mítoszt-parasztvalóságot, tárgyakat-emlékeket egybefogó nagy víziója:

De itt vagyunk, de megvagyunk,
nézzük, hogy nő a kerti búza,
s a szőllővirág hogy kígyózik
fölrepedt, égő homlokunkra.

Így éneklünk, s az ördöglábú
asztal lesz majd a nagydobunk —
parasztok és Jézus király,
így mulatjuk majd ki magunk.

A vers, amelynek „kifutását", utolsó nyolc sorát idéztük, alighanem a legjobb a kötetben; hogy azonban méltó párja viszonylag kevés akad, jelzi ennek a költői programnak, s a jegyében született termésnek nem jelentéktelen veszélyeit. Csoóri mostani líráját szétszórtan olvasva kevésbé ötlött szembe, mint így, kötetbe zárva; a versek jelentős része túlságosan hasonlít egymásra. Ha az ilyenfajta látomásos versnek nincs centruma, mely köré a képek rendezetten lerakódjanak, ha megmarad a „kozmosz" költészetileg bizonytalan keretei közt, akkor nehezen küszöbölheti ki — mint arra Garai Gábor is rámutatott — az esetlegességet. Ha az élmény túl elvont, vagyis ha a látvány tömörítetlenül általános, ha a költő túlságosan kiszolgáltatja magát az érzékeknek, akkor az egyes versek képi anyaga egybemosódik, a verselemek egymással tetszőlegesen felcserélhetők, s az ember végül egyetlen vers szép, de elúszó arcára emlékezik. Csoóri számos versében — *Lebegő táj, Vndégem és varázslóm, Völgyeket emelő idő* — érezni ezt a pasztellszerű elmosódottságot, amikor a képek szépsége valahogy kevés, mert a vers „magja" nem elég tisztázott. És alighanem ebből, a „tárgytalan" víziók képi ellensúlyozásának túlhajtásából következik, hogy Csoóri elég gyakran lépi át (még jelentős verseinek egy-egy részében is) a képi építkezés esztétikailag hitelesnek érzett határát. Hogy hol ez a határ, elméletileg persze nehéz megmondani; Csoóri mostani színvonalán mindenesetre fülkarcolóak az olyan megoldások, mint például az *Arcod tavaszában* jellegzetesen túlírt sorai:

Jónapot kívánok a homlokodnak,
a kétségbeesés ága verte,
jónapot kívánok a kezednek,
a jég narancsát számba tette,
s a lábad jött, áradt a lábad,
mint két folyó, ha medret odahagy,
virágszag ringott rajtuk s félénk csillag,
üdvözlet futós lábaidnak.

És általában: valamivel kevesebb fát, madarat, valóságos és jelképes csillagot, nagybetűs Napot és Holdat kívánnánk ennek a költészetnek. Az ilyen elemekkel történő kombinációk nem mindig bizonyítják, hogy az adott helyen éppen ez a szó-, vagy kép-megoldás a leghitelesebb, a mással felcserélhetetlen.

Végül is e zárt, s sok szempontból lezártnak érzett versgyűjtemény után merre vezethet a további út? Elképzelhető (s a magam részéről nem tartanám rossz választásnak), hogy egy fogalmibb-intellektuálisabb irány felerősödése felé, mint azt néhány „szociológiai" hátterű vers, s főként a kötetzáró *Szabálytalan vers egy földrajztanár halálára* sejteti. Ami nyilván a jelenlegi költői eszközök további „klasszicizálását", a dekoratív festőiség némi csupaszodását hozná magával; a „varázs" tompításával egy szikárabb, keményebbre kalapált költészetet.

De ez már a költő gondja. Nagy hiba, ha egy műalkotásban azt keressük, ami kimaradt belőle, s nem azt, ami benne van. Korábbi, ellentétes végleteiben sikerületlen két kötete után Csoóri Sándor új verseskönyve jelentős teljesítmény: önmagát kereső fiatal költészetünk egyik legszebb eredménye az utóbbi években.

SÜKÖSD MIHÁLY

Csongor Rózsa:

HÉTKÖZNAPI EMBEREK

A „hétköznapi emberek" felfedezése már vagy másfél évszázada állandó témája az irodalomnak, ami nem jelenti azt, hogy a mindennapok emberéről nem lehetne ma is újat, érdekeset elmondani, csak annak valóban a mai embert kifejezőnek kell lennie. Csongor Rózsa megtalálta azt, ami hétköznapjaink emberéről oly fontos, jellemző elmondanivaló: újtartalmú erkölcsének kialakulásáról írt. A regény koncepciója szerint az egyéni boldogság nem érhető el, ha elszigetelődünk a környező világtól, ha nem vállalunk közösséget a többi emberrel. Egy fiatal házaspár történetében az önző, csigaház-életmód válságát és az ebből való „kigázolást" akarja megmutatni a szerző. Igényes és igaz mondanivalóját azonban csak részben tudja átváltani elvi értékében a meggyőző írói ábrázolás valutájára. Érdekes módon ez elsősorban ott sikerült neki, ahol — papírforma szerint — legnagyobb lehetett volna a kísértés felszínes, előregyártott megoldások átvételére: az 1956-os ősz sorsokbanyúló napjainak ábrázolásában. Az a néhány oldal, melyen a felbolydult gyár, az üres csarnokokban ődöngő, tanácstalanságtól didergő

munkások képe rajzolódik ki, akik azután fokozatosan magukhoz térve visszajönnek a munkapadokhoz, gépekhez, — ez a néhány oldal a regény legértékesebb, leghitelesebb része. A többi Radó János vasesztergályos és felesége házassági válságáról szól. A történelmi és egyéni válság közös kibontása elméletileg helyes lehet, a regény valóságában azonban nem sikerült törvényszerű kapcsolatot létrehozni a két eseménysszál között. A társadalmi háttér, különösen az írás első részében, csak háttér, mely előtt négy ember családi, szerelmi bonyodalma zajlik. Csongor Rózsának kiváló érzéke van az új, alakuló erkölcs közösségi vonatkozásai iránt, amíg azok egy szélesebb társadalmi egység (munkahely, üzem, réteg) viszonylataiban jelentkeznek. Ismeri ennek tartalmi és formai sokféleségét, fejlődésének állomásait. Erről élményszerűen meggyőznek a regény egyes fejezetei és a már korábban megjelent novellái is. De mintha más ember szemével látna, amikor a házastársi, a szorosabb családi élet viszonylatait nézi. Többnyire áligazságokkal, konvenciókkal éri be (lehetnek ezek régiek vagy újak), lélekrajz helyett közhelyekkel adja magyarázatát a tetteknek. Meglehetősen nehéz eldönteni mit terhel nagyobb felelősség: szemléletének hibáit, vagy ábrázolásmódjának gyengeségeit. Alighanem egymást erősítik.

Tulajdonképpen ábrázolásról csak megközelítéssel beszélhetünk. Az író maga lemondott róla, amikor megjelenítés helyett, ritka kivétellel mindig, a narratív előadásmódot választotta. Elmeséli a történetet, a szereplők lelki folyamatait, jobbára ezt is csak dióhéjban. Az állandó konferálás hőszigetelő szerepet tölt be a történet hősei és az olvasó között; ahol a cselekmény során nagy szenvedélyek, fájdalmak izzanának fel — alkalom bőven van rá —, eredeti hőfokukat, élményerejüket lapos szövegtöltelékekkel regisztrálja. A szereplők megrázó belső konfliktusait ilyesfajta mondatok érzékeltetik: *„Zavaros, kusza félszavakat mormogott"*, vagy *Nem lehet ebbe belegondolni, az a súlyos nyomás meg mintha meg akarná fullasztani"*. A történet legfrappánsabb eseményéről, hogy t. i. az asszony elhagyja a családját szeretője kedvéért, így értesülünk: *„Akkor már nem lakott otthon. Egyik napról a másikra költözött el, albérleti szobát vett ki, amit Andai szerzett. A lakbért is az orvos fizette. Gyorsan történt mindez, kilendítette megszokott életmódjából."*

Négy szereplő játssza ezt a kamara-játékot, a többi csak jelzésszerűen jelenik meg. Az utóbbiak között igen jól megrajzolt arcélek villannak fel. A négy főhős — a házaspár, az asszony apja és az asszony szeretője — körül viszont sűrűek a problémák. Az öreg Szamos alakja (ő az asszony apja, régi munkás) lényegében jól megfogott, csak néhány szentimentális térdroggyanását érezzük feleslegesnek. Szótlan egyszerűsége, gondolkodó hallgatása kitűnően jellemzik. Radó János, a férj alakját az menti meg az elmarasztalástól, ami benne nem férji vonatkozású: lassú magáraébredése, társaihoz való úttalálása megragadóan hiteles. A feleségéhez fűződő érzelmei még az érzelmek sajátos logikája szerint sem fogadhatók el, pathológikus tehetetlensége előtt pedig teljesen értetlenül állunk. Menthetetlen figura az asszony, Helén. Az író szándékai szerint, és az események szerint, — megtévedt, bizonytalan, de jószándékú teremtés kellene, hogy legyen. A regény lapjain viszont egy hiú, önző, üresfejű női krakéler jelenik meg, aki sem örülni, sem szenvedni nem tud igazán. Az ostobaságon is messze túl, mániákus következetességgel tart ki — nem a szeretője mellett, mert az sohasem is állt mellette — hanem egy értelmetlen, hamis operettpóz mellett. Végső „megtérését" csöppet sem érezzük megnyugtatónak s főként nem biztosítéknak a férje és a jövő számára. Kénytelenek vagyunk kételkedni alapvető tisztességében, és ebben nagy része van a saját silánysága mellett a partnerét játszó Andai főorvos elhibázott alakjának is. Andai — akár valami elkésett intrikus egy romantikus regényből — önző és érzéki, lelkiismeretlen nőcsábító, ugyanakkor (mintha a kettő törvényszerűen összetartozna!) félelmetes, szervezkedő ellenforradalmár, kémféle, orvosi jellemzője is csak annyi, hogy autója van. Átlátszóan önleplező és teljesen következetlen viselkedése megfoszt attól a lehetőségtől, hogy komolyan vegyük. Ábrázolásának elhibázottsága azzal a súlyos következménnyel jár, hogy a regény két eseményszálának összefonása, mely Andai alakjában kereszteződik, — esetlegessé lesz.

Csongor Rózsa írói eszközei többször jól kiállták már a próbát jellegzetesen bátor, jóízű novelláiban. Valószínű, hogy írói alkatának az — a jó, apró megfigyelésekre, felvillanó jelenségekre alapozott műfaj — az adekvát megszólalási formája, és nem a nagyobb ábrázolási, szerkezeti ívet kívánó regény. Ami nem jelent kevesebbet, csak mást.

FUTAKY HAJNA

Imre Farkas:

LÍRAI KUTATÁSOK

Imre Farkas kötete már címével is jelzi hovatartozását. Egyre általánosabban használjuk az *intellektuális költészet* fogalmát. Természetes, hogy — mint minden születőfélben levő fogalomnak — értelmezése még változó. Köre majd anynyiféleképp tágul-szűkül, ahányszor megjelenik. Vannak, akik szinte a teljes modern lírát, vannak, akik csak a tanítóköltemányszerű verseket érzik e kifejezés mögött. Egy bizonyos: hogy a fogalom egyáltalán létezik, az azt mutatja: van olyan líra, amelyet így kellett elneveznünk.

Ez a közel 90 vers 20 év „lírai kutatásainak" összegezése. A költő valóban tudományos kísérletezésnek tekinti művészi tevékenységét: efelől egy pillanatig sem hagy semmi kétséget. Ezt bizonyítja a kötet összeállítása, valamennyi verse, sőt még a bevezető idézet is. Milyen eredménnyel zárul a kísérletezés? Maga a költő így adja meg erre a választ:

„Tudod. Úgy lebegsz a tudáson,
mintha siklató tenger lenne.
A szorgalom vetése beért.
Tudod. Csak nem vagy biztos benne."
(Relatív befejezés)

A válasz őszinte és pontos, amint a kötet mindegyik verse is az. Viszont a művészet nem tudomány. Nem lehet hát tudomány az intellektuális líra sem. Imre Farkas költeményeinek egy része mégis művészi élményt nyújt, mert az értelem játékossága és a jól megválasztott kifejezőeszközök nem egyszer egységes egésszé ötvöződnek.

És ezek azok a pillanatok, amikor az olvasó (még a lírát kizárólag csak *érezni* tudó olvasó is) a költő intellektusának teljes befolyása alá kerül. Ez az intellektus rendkívül kedveli a dolgok fonákját, s amikor e tulajdonsága szerencsésen rátalál a megfelelő szimbolumra, akkor mély általánosításokhoz vezeti *(Kukac)*. De látásmódjának a groteszkig való eltúlzása is művészi eredményhez tudja juttatni *(Büdöskék, Időtlenség, Fél a fű)*.

Ötletei, szellemes megoldásai meggyőzőek. Maga a kötet negyedik ciklusa is meglepően, egyénien összeállított: ÁBC címmel betűrendi sorrendbe szedett verseket találunk itt. „Címszavak" ezek „egy mindig készülő lírai enciklopédiához". Külön kell szólni a *Különös* című ről, mely talán jobban fogalmazza meg a költő ars poeticáját, mint a bevezető *Esztétika*-ciklus bármelyik verse. A szokványos szóképek karikírozása fordul itt bizonyos enyhe önirónia:

„Ez az alkony olyan, mint az alkony,
és én is mindig önmagam vagyok...
...Nézd, a távol olyan, mint a távol,
és a hegyek, mint a hegyek állnak.

És az a köd mintha csak köd lenne,
s ez az álom, akárcsak az álom.
Valami mégis oly különös benne,
de a különöst sehol nem találom."

Befeléfordulás, kínosan őszinte önelemzés a két másik ciklus, az *Ilona komplexum* és az *Idegösszeroppanás* jellemzői. Értelmileg szinte kórbonctani versek ezek, ám éppen ezért egyenetlen művészi szempontból az összkép. Különösen azok a költemények gyengék, amelyekben mégis megkísérli felvenni a már egyszer elvetett szókép-készletet. Így születik meg az elhibázott *Szakítás Delír kisasszonnyal* vagy az *Ignorabimus*. Nagyon figyelemre méltó, elgondolkoztató, hogy ennek a költészetnek szinte nincs középútja. Vagy jó, vagy rossz, amit létrehoz — s ennyiben valóban tudományos kutatások e versek. Sikerületlenné nemcsak a belső formai eszközöknek a költő alkatától idegen használata, hanem a külső formának, a ritmusnak és a rímeknek a nemtörődöm kezelése is teszi némely esetben *(Idegosztály, Két roham között)*. Az intellektuális költészet nem mondhat le a vers külső formájának változatosságáról. Imre Farkas pedig még az egyhangúság veszélyét is szinte kihívja maga ellen, amikor túlzásba viszi a négysoros szakaszok, a hasonló ritmusok, rímképletek alkalmazását. A legfőbb buktató azonban ezen a nagyon is bátor költői úton a kibeszélés, a túlságosan sok direkt kifejezés. Ahol a költő elveszíti művészi önfegyelmét, kilép a jelképes beszéd mögül, ott elveszik szavainak költői ereje. Így történik ez az *Ilona komplexum*ban is sokhelyütt. Ez a furcsa, reménytelen szerelem is teljesen intellektuális. A főprobléma: szűz volt-e Ilona, s az öncsaló vigasztalás: mindegy, hiszen úgyis meddő — s a meddőségnek már majdnem bigott kikiáltása, elítélése: ezek mind a rászedett értelem keservei.

„Algebrád is üres fecsegés lesz,
űrhajódon jót kacag a hold,
ha nem tudod megmondani azt se,
hogy Ilona szűz vagy szajha volt"

— írja, szembeszállva mintegy saját tudomány-elméletével (*Strandon...*). Mégis ebben a ciklusban bukkanhatunk olyan telitalálatokra, amelyek az egyéni élményeket általánossá tudják tenni, s a felismerés örömét nyújtják.

> Ha hinnék még a boldogságban,
> ott keresném, hol — meglehet —
> valamikor már megtaláltam,
> csak félrenéztem, s elveszett."
>
> (Nyitány)

Az Ilona ciklus helye, megválasztásának jogossága akkor válik kétségtelenné, amikor belelapozunk az *Idegösszeroppanás* döbbenetesen őszinte vallomásaiba. Akkor értjük meg, hogy ez a betegesnek tűnő szerelem valóban egy betegségre hajló agy vergődése volt. Az *Antipód*, az *Idegesség*, a *Meghasadt emlékezettel* — olyan versek, amelyek nélkül szegényebb lenne költészetünk. Viszont a ciklus hosszabb, elemzőbb szándékú darabjai nem sikerültek (éppen a hosszúság és a kibeszélő elemzése miatt).

Utoljára kell szólni az *Esztétikáról*, mely a kötet bevezetője. Ars poetica-summázás az a néhány vers, amelyből összeáll. E művészi elvek megvalósulásának nehézségeiről már elég szó esett. A föltett szándék a költő eredményeinek tükrében talán nem is látszik már paradoxonnak:

> „Szeretnénk, csak az ész szavára
> hallgatva, olyan verset írni,
> mint a tiszta ész kritikája."
>
> (Kant)

A művészi kiállítású, ízléses kötésű könyv (borítólapja *Kondor Béla* munkája) első oldalán meglepő szöveget olvashatunk: *a szerző kiadása*. Hosszú idő után ez az első könyv, amely nem állami gondozásban jelent meg. Engedélyezését örömmel üdvözöljük. Valóban nem ártana gondolkodni azon, hogy induló művészek saját költségükön jelentethessék meg munkáikat — vállalva ezzel azt a *művészi felelősséget*, amelyet ma bizony néha hiányolnunk kell. Egyáltalán nem áll ez azonban Imre Farkas esetére, akinek két évtizedes költői tevékenységéről, úgy érezzük, talán kissé magárahagyottan kellett hírt adnia.

MIHALIK ZOLTÁN

Tersánszky J. Jenő:

NAGY ÁRNYAKRÓL BIZALMASAN

Tersánszky Józsi Jenő új kötete másfél tucat memoár-jellegű írást tartalmaz. A visszaemlékezések a századelő és a két háború közti kor irodalmának nagy képviselőiről szólanak, Adyról, Móriczról, Ignotusról, Kaffkáról, Hatvanyról, Nagy Lajosról, Osváthról és a „Nyugat" körének többi kiemelkedő egyéniségéről.

A rövidke bevezetésből megismerjük Tersánszky memoárírói programját: bár „hiteles és valósághű kíván lenni", de a világért sem szándékozik „szabályos emlékiratot" írni. Ugyanis számos krónikaíró „angyali fényben" mutatja be „a Nagy Nemzedék" tagjait, s elismerésüket és alázatukat már „émelygetően túlzásba viszik" és „hozsannázásukkal unalomba taszítják magukat a nagyságokat is..."

Tersánszky könyve valóban ellentéte az émelygetésnek, hozsannázásnak és unalomba taszításnak. Amit a megidézett nagy árnyakról elmond, az irodalom- és kortörténetileg igen jellemző és lényeges, — ugyanakkor rendkívül szórakoztató is. Könyvének oldalai ugyanis teli vannak tűzdelve pletykákkal, — ezt azonban az író se nem titkolja, se nem mentegeti, hiszen „a lenézett pletyka megnemesedett alakjában a dolgok minőségéről regélő, a lelkeket, jellemeket számba vevő, és fölöttük ítélkező irodalom..."

Tersánszky hol mulatságos, hol fanyar, hol fájdalmas kis történetei egy-egy apró vonással kiegészítik, teljesebbé és árnyaltabbá teszik az ábrázoltak emberi-művészi arcképét. Milyen éles fényt vet Nagy Lajosra az a rosszkedvű kijelentése, amellyel a párezer pengős Baumgarten-díj elnyerését fogadta, — nem tudott felderülni, arra gondolt, mi lesz, ha lejár az esztendő, s kezdődik újra a nélkülözés. „Ő a kiszolgáltatottak közül való volt mindenha", — jegyzi meg Tersánszky. Vagy milyen érdekes a Babitsról mint humoristáról szóló írás: egy kis baráti összeesküvés hogyan akarta az érzékeny Babitscsal elhitetni, hogy mint humorista is a legelsők közül való... Tersánszky rövid kommentárja nagyon tanulságos: „Ott láttam, mennyire megcsömöríthet valakit a hízelkedés, túlbecézés... Sőt más síkokon mennyit árthat is..."

S az emlékezések „főszereplői" mellett felvonul a kor magyar szellemi életének sok más jelentős alakja: Tihanyi Lajos festőművész — a „Kuka" —, a nagyszerű

íróportrék mestere... Kassák, aki színésznek is tehetséges volt... Fémes-Beck Vilmos: „Vilkó", a korán meghalt kiváló szobrász... A festészeten és muzsikán kívül a freudizmussal is sokat foglalkozó Berény Róbert... Csáktornyai Zoltán, a talentumos nagybányai festő s egyben „rosszmájúságáról hírhedt alak"...

Magának Tersánszkynak életéről, irodalomszemléletéről, esztétikai nézeteiről is sokmindent megtudunk e könyvből, amelyet az író jövendő monográfusai bizonyára sokat és haszonnal fognak forgatni. Nem az elvont gondolkodás embere: „Sohasem tudtam, elég hosszú életemen át, leküzdeni magamban a fejtegető írásmód iránti erős ellenszenvemet, sőt lekicsinylésemet." (A Szabó Ervin Könyvtár Tolsztoj-emlékkönyvében közölt megemlékezésében is hasonlóan nyilatkozik: „... nem nagyon szeretem és becsülöm a fejtegetést, semmi válfajában...") Önnön művészi hajlamait, érdeklődési körét világosan látja: „Nem tagadhatom le, hogy alkatilag inkább a vidámság, erő, csüggedetlenség felé hajlom". Nem leplezi, hogy csak azt olvasta el a kortársírók munkái közül, amire kedve szotytyant: „Bevallhatom, Bölöni könyvét Adyról nem bújtam át a megillető alapossággal." Ignotuséknál egyszer szóbakerült a megalkuvás kérdése. Tersánszky a társaságban a következőket mondta: „Szerintem külső körülmények, sőt kényszerek is csak olyan egyéniségeket taszítanak megalkuvásba, akiknek eleve a jellemében lappang ez. Akik nem ilyenek, azokkal szemben tehetetlen minden külső befolyás..." Tersánszky életműve a bizonyíték, hogy mennyire igazak ezek a szavak. A jó műalkotásról való véleménye is figyelemre méltó: „Az igazi az, hogy: nem rúgva kukkra a szokványos formákat, legföllebb kiteljesítve azokat, és így alkotni sajátos hangot, sajátos szemléletet, sajátos tartalmat!".

Amikor 1922-ben megjelent a Kakuk Marci-ciklus első kötete, Móricz Zsigmond elragadtatással üdvözölte a művet, amely „egy gazdag, finom, drága kedély ömlő, lírai muzsikája." Ez a „gazdag, drága kedély" jellemzi a hetvenöt esztendős Tersánszky új könyvét is. A fesztelen, kötetlen emlékezésekhez mennyire illik a bájosan lompos Tersánszky-stílus, a maga kitekert mondataival, jellegzetes inverzióival, minden ünnepélyességet kikacagó jelzőivel! Íme, néhány kedves tersánszkyzmus: „mérmondó fickó", „kortyondi cimbora", „Kaffka Margit pacuhasága", „példátlan sajtóüvöltés", „vakolatrepesztő taps", „nem-beszéléses viszonyban leledzettünk", „minden jóban poszogó, divatos író", „az égrepesztő marhaság világbajnoka". Humorának egyik eszköze a hangulatilag ellentétes szavak egymás mellé helyezése. Szomaházyt, a kor bestseller-szerzőjét Tersánszky és barátai megtréfálják: „A keblek a röhögéstől repedeznek... Szomaházy merő feszély... Kitört a vihajgás." Karinthy „Így írtok ti"-jéhez méltó stílusparódia a 170—172. oldalon olvasható történet, — Szomory, Krúdy, Babits, Kosztolányi és Móricz fiktív válaszai az őket meginterjuvoló újságírónak. S hogyan tud pár szóval alakot jellemezni! „Soha enynyire ideges embert el nem tudtam képzelni! (Adyról van szó.) Az idegesség anynyira eltelítette minden porcikáját, hogy szinte *ki akart percegni a bőrén.*"

„A legnagyobb élő magyar prózaíró" — Lengyel József nevezte így jó fél esztendő előtt egy rádiónyilatkozatában Tersánszkyt — terjedelmes életművének fontos és becses darabja ez az új könyv. Azt hisszük, a sokszor reklámízű fülszöveg most az egyszer nem túlzott, s az olvasó valóban a Kakuk Marci szerzőjének „egyik legértékesebb kötetét tartja kezében..."

DÉVÉNYI IVÁN

Miroszláv Krlezsa:

BANKETT BLITVÁBAN

Szólamszerűen hangzanék, ha Miroszlav Krlezsát be akarnám mutatni vagy méltatni kívánnám a Jelenkor olvasói számára. Ez teljesen felesleges, hisz a nagy horvát mester ma már a magyar olvasók szemében is egyike Kelet-Európa élő klasszikusainak. Örülünk, ha új műve jelenik meg magyarul, s ezért most is hálával gondolunk az újvidéki Forum-kiadóra, hogy Herceg János sikerült magyar fordításában közrebocsátotta — és Magyarországon is terjeszti — a *Bankett Blitvában* (Banket u Blitvi) című Krlezsa-regényt.

Néhány évvel a második világháború kitörése előtt írta ezt a művét a mester. Színhelye Blitva, egy elképzelt kelet-európai ország, amelyben azonban könnyű Lengyelországra, illetve Pilsudski félfasiszta rendszerére ismernünk. A regény egyik főszereplője, Barutanszki, a diktátor, (a névben horvát olvasó számára szójáték rejlik: *barut* annyi, mint puskapor) Pilsudski alakjára emlékeztet, egyes vonásaiban azonban Horthy Miklósra, vagy

Sándor szerb királyra is. Blitvánen városának, az ország székhelyének rajzában Krlezsa ugyancsak varsói motívumokat használ fel, szabadon elegyítve más kelet-európai városok tájképi és városképi részleteivel. Mindez arra figyelmezteti az olvasót, hogy elsősorban nem egy bizonyos, konkréten elképzelt országra vonatkozó kulcsregényt lásson a műben, hanem ennél többet: az egész Kelet-Európát (természetesen a Szovjetuniót leszámítva!) a két világháború között annyira jellemző fasiszta vagy félfasiszta társadalmi-politikai rendszerek szatíráját.

Cselekménye néhány mondatban elmondható. Nielsen, a liberális gondolkodású publicista, nyílt levélben figyelmezteti Barutanszkit egyéni bűneire, rendszerének kegyetlenségére. A diktátor, rendőrkopója, Georgis őrnagy útján megdorgálja, majd üldözőbe veszi Nielsent, akit barátja, Knutson szobrász egy ismerős asszonynál elrejt. Közben az idegbajos és alacsonyrendűségi érzéstől kínzott Knutson merényletet követ el: dinamittal felrobbantja gazdájának, a Barutanszki kegyeiből köztársasági elnökké jelölt Roman Rajevszki festő- és szobrászművész műtermét. A művész a romok közt hal meg, de vele pusztul Barutanszki lovasszobrának modellje is. Az önként jelentkező Knutsont a rendőrségen gyilkolják meg, és Nielsennek is menekülnie kell. Az éjszakai gyorsra várva, egy kis vendéglőben Georgis csőre töltött pisztolya elé szalad, de van benne annyi lélekjelenlét, hogy egy rumosüveggel agyonvágja a részeg őrnagyot. Eléri a gyorsot, és az ankersgadeni kikötőből induló hajót, és másnap külföldön van, Blatviában, a „demokráciájára" büszke országban, ahol azonban — és ez a regény irónikus kicsengése — szinte ugyanazokat az állapotokat találja, mint Blitvában.

Nincs ennek a cselekménynek sok szála, bár egy-egy fordulata nem egyszer izgalmas, kalandos és drámai. Krlezsa nagyon érti a módját, hogyan lehet művészi eszközökkel izgalmas szituációkat teremteni! A lényeg azonban mégsem ez, hanem a húszas-harmincas évek kelet-európai diktatúráinak kipellengérezése és leleplezése. Ezeknek a kisebb-nagyobb diktátoroknak, tengernagyoknak és királyoknak „életfilozófiáját adja Krlezsa Barutanszki ezredes szájába: „Jobb a sötétben verekedni, álarcosan cselekedni, az ilyesmi felfrissítőleg hat a gyáva ember idegeire, s közben nem is kell komédiát játszani a gonosztevővel, sem ódivatú szertartások szerint felolvasni a halálos ítéletet..."

Amikor az üldözői elől menekülő Nielsen doktort az utcán megállni kényszeríti a Barutanszki utasítására tüntető tömeg, Krlezsa egy hatalmas körmondatban szinte keresztmetszetét adja a fasiszta és nacionalista demagógiától elvakított kispolgári tömegek világának: „A zenekarból csak a dobok és cintányérok hallatszottak, a fáklyák komoran füstölögtek, s a blitván ködnek és pálinkának ez az emberi keveréke, az ostoba csőcseléknek ez az ügyesen vezetett orrszarvú bambasága, a közrendészet rendjének ez a hazug keveréke, a blitvizmusnak, a balalajkának, a trikolor romantikus hevületének ez a gyülevész tömege, a tudatos csalásoknak és a zavaros hazugságoknak ez az ügyes felvonultatása, a gyűlöletnek és a műveletlenségnek, a rövidlátó rosszindulatnak, a vak utcai szenvedélynek és a jól álcázott érdekeknek ez a hullámzó tömege, ott özönlött Nielsen előtt, mint valami pusztító veszéllyel hömpölygő, pokoli áradat, míg ő a fák árnyékában állva, úgy érezte, mintha kénköves láva folyna mellette, amely minden pillanatban elnyelheti."

Nem is csupán Kelet-Európáról van itt már szó, hanem az egész európai fasizmus kórrajzáról. Nem csodálhatjuk, hogy Nielsen doktor — akit pedig az író nem kommunistának, hanem önmagával és környezetével viaskodó polgári entellektüelnek ábrázol — végül is Marx szavaival fogalmazza meg magában a választ: „A káoszt le kell győzni. A káosszal szembe kell szállni az embernek tulajdon életeárán is. Mit jelentenek ezek az emberevő urak a zászlóikkal és rezesbandáikkal?... Jól mondta Marx, hogy a szégyenérzet (egy népnél) visszafojtott harag. S ha egy nép valóban szégyenkezne önmaga előtt, akkor hasonlítana az izmait megfeszítő, görnyedten ugrásra kész oroszlánhoz. De ezek az urak.. nem ismerik a szégyenérzetet tulajdon blitván gyalázatuk miatt, mert nem az ugró oroszlánról vesznek példát! Kutyák ezek! Blitvaimádó kutyák!"

Ezekbe a mondatokba sűríti Krlezsa regényének alapgondolatát. Közben pedig — amíg ehhez az eszmei meggondoláshoz eljut — a fő- és mellékszereplők nagyszerűen, mindig szatírikus éllel bemutatott galériáját vonultatja fel előttünk. A „nagy vadak" — Barutanszki, Rajevszki, Georgis — mellett ott vannak a lényegében kispolgári mentalitású, megalkuvó és dörgölődző „előkelőségek": a Beauregard-kastélynak, Baruanszki diktátori rezidenciájának, valamint az elnökjelölt Rajevszki műtermének vendégei. Csak kettőt említsünk: Maestro Vaninit, a hiú, öntelt

és fecsegő olasz művészt, vagy az „ateizmusával" kérkedő francia burzsoá újságírót, Marie Joseph Jules Fleuryt, aki ennek ellenére kitűnően érzi magát a klerikalizmussal kacérkodó blitván „előkelő környezetben". Mindehhez pedig hozzájárul Krlezsa sodró, remek stílusa, amelyet külön intellektuális élvezet olvasni. Mindez méltóan állítja a regényt a horvát mester többi nagy műve mellé.

ANGYAL ENDRE

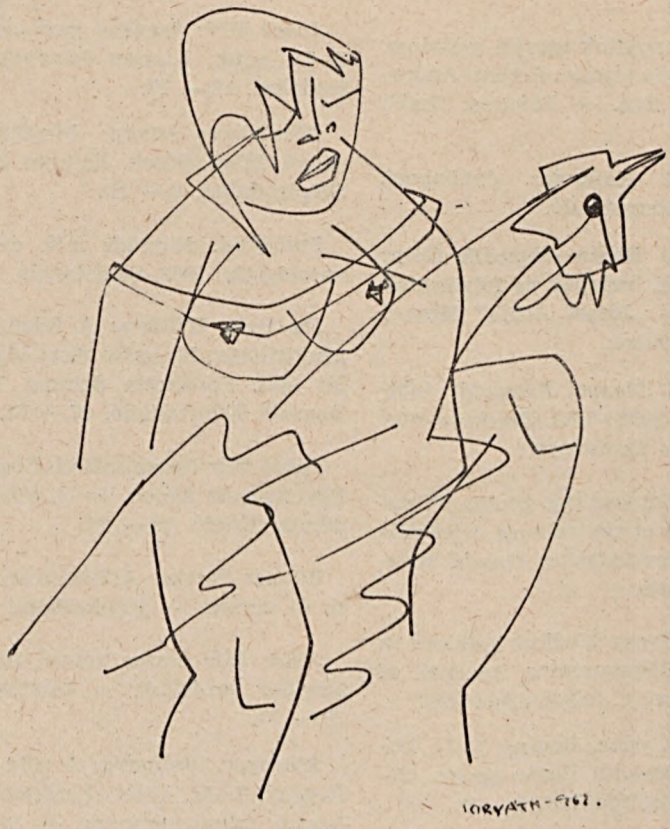

Horváth Ferenc rajza

Ötven könyv. A mai lengyel, román, bolgár, cseh és szlovák prózairodalom. Ajánló bibliográfia. Összeállította: Tóbiás Áron. — Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.

A szabadság útján. Bibliográfia a gyarmati rendszer összeomlásáról. Összeállította: Mitru Ibolya. — Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.

Tavaszi szél. Napjaink szovjet irodalma. Bibliográfia. Szerkesztette: Ecsedy Andorné és Gáliczky Éva. — Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.

Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. I. 1962. — Tankönyvkiadó.

Bárdosi László István—Horváth Géza: Komárom megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. — „József Attila" Megyei Könyvtár. Tatabánya.

„József Attila" Megyei Könyvtár jubileumi évkönyve. 1952—1961. Szerkesztette: Horváth Géza. — Tatabánya.

Műveltség és hagyomány. Studia ethnologica Hungariae et centralis ac orientalis Europae. III. Szerkesztette: Gunda Béla. — Tankönyvkiadó.

Gunda Béla: Gypsy Medical Folklore in Hungary. — Különnyomat a Journal of American Folklore c. folyóiratból 1962.

Zola, Émile: A pénz. Regény I—II. kötet. Fordította: Bajomi Lázár Endre. Olcsó Könyvtár. Szépirodalmi. 8,— Ft.

Mikszáth Kálmán: Galamb a kalitkában. Elbeszélések. — Irodalmi Könyvkiadó Bukarest. 6,— Ft.

Salyámosy Miklós: Zola. Irodalomtörténeti kiskönyvtár 17. — Gondolat. 5,60 Ft.

Maltz, Albert: Simon Mckeever utazása. Regény. Fordította Bodnár György. Olcsó könyvtár. Szépirodalmi. 4,— Ft.

Swift, Jonathan: Gulliver utazásai. Regény. I—II. kötet. Fordította Szentkuthy Miklós. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi. 6,— Ft.

Jókai Mór: A gazdag szegények. Regény. I—II. kötet. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi. 6,— Ft.

Jókai Mór: Szegény gazdagok. Regény. I—II. kötet. Kincses könyvek. — Szépirodalmi. 12,— Ft.

Tömörkény István: Megöltek egy legényt. Elbeszélések. Kincses könyvek. — Szépirodalmi. 6,— Ft.

Palócföld. Nógrádi írók és művészek antológiája. 1962. Salgótarján. 8,— Ft.

Du Bois, William: A fekete láng. Regénytrilógia. Második rész: Mansart iskolát épít. Fordította Szinnai Tivadar. — Kossuth Könyvkiadó. 37,— Ft.

Jókai Mór összes művei. Regények 5—6. Egy magyar nábob. I—II. kötet. — Akadémiai Kiadó. 68,— Ft.

Mátyás Ferenc: Alföldi irisz. Válogatott és új versek. — Szépirodalmi. 19,50 Ft.

Jókai Mór összes művei. Regények 12. Szegény gazdagok. — Akadémiai Kiadó. 36,— Ft.

Schreyer, Wolfgang: A zöld szörnyeteg. Regény. I—II. kötet. Fordította Szekeres László. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi. 6,— Ft.

Hegedüs László: Megkondulnak a harangok. Regény. I—II. kötet. Kincses könyvek. — Szépirodalmi. 12,— Ft.

Műveltség és hagyomány. IV. Szerkesztette: Gunda Béla. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetének Évkönyve. — Tankönyvkiadó. 33,— Ft.

Jókai Mór: Egy magyar nábob. Regény. I—II—III. kötet. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi. 9,— Ft.

Balzac: A Nucingen-ház. Három elbeszélés. Fordította: Bartócz Ilona, Gyergyai Albert és Somogyi Pál László. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi. 3,— Ft.

Bates, H. E.: Bíbor sivatag. Regény. Fordította: Róna Ilona. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi. 4,— Ft.

Mann, Thomas: Mario és a varázsló. Három elbeszélés. Fordította Lányi Viktor és Sárközi György. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi. 3,— Ft.

Gogol: A köpönyeg. A revizor. Diákkönyvtár. — Szépirodalmi. 4,50 Ft.

Galambos Lajos: Isten őszi csillaga. Regény. Kincses könyvek. — Szépirodalmi. 6,— Ft.

Értesítjük előfizetőinket, hogy folyóiratunk 1963. évtől havonta jelenik meg.

Negyedévi előfiz. díja	18,— Ft
Félévi előfiz. díja	36,— Ft
Évi előfiz. díja	72,— Ft

*

Felkérjük előfizetőinket, hogy az új és régi előfizetési díj különbözetét szíveskedjenek a postán K. H. I. 61 292 sz. csekkszámlára befizetni, hogy ezzel is biztosíthassuk előfizetésük folyamatosságát.

Kiadóhivatal.

63-358 Pécsi Szikra Nyomda F. v.: Melles Rezső

JE LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1963 · 3

KÖNYVTÁR PROS FOLYÓIRATTÁR

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

VI. évfolyam, 3. szám 1963 március

TARTALOM

PÁKOLITZ ISTVÁN *versei* — — — — — — 195
ARATÓ KÁROLY: *Egylábú szék, ragyogó, hideg fal* 196
ALBERT GÁBOR: *Idegenek* (novella) — — — 197
RÁBA GYÖRGY *versei* — — — — — — — 207
TAKÁTS GYULA *versei* — — — — — — 208
SOLYMOS IDA: *Kitartott ujj* (vers) — — — — 209
HERNÁDI GYULA: *Beszélgetés* (novella) — — — 210
BOGNÁR GYULA: *Levél* (vers) — — — — — 213
KERESZTURY DEZSŐ: *Vég és kezdet* (vers) — — 214
BIHARI SÁNDOR: *Életem kényszere* (vers) — — 216
VÖRÖS MÁRTON:: *Kiljan Halldór Laxness* (tanulmány) — — — — — — — — — — — 217
KÁLDI JÁNOS: *Fúj a szél* (vers) — — — — 222
VÁRADY SZABOLCS: *Háló fölött* (vers) — — 223
DOROZSMAI JÁNOS: *Két fabula* — — — — 223
THIERY ÁRPÁD: *Nagyvárosi rekviem* (III. rész) — 224
LÁSZLÓ IBOLYA: *Aki messze látni a vállunkra állt* (vers) — — — — — — — — — 236
MALLARMÉ *négy verse* (Weöres Sándor fordításai) — — — — — — — — — 237

MŰHELY

BERTHA BULCSU: *Változatok egy témára* — — 239
BERTHA BULCSU: *Utóhang a „Változatok"-hoz* — 249

HORIZONT

CSORDÁS JÁNOS: *Falusi jegyzetek* — — — — 252
KONRÁD GYÖRGY: *Széljegyzetek a „huligán"-arcképhez* (I. rész) — — — — — — — — 255

MŰVÉSZET — VITA

DEMÉNY JÁNOS: *Zenei köztudat — magyar valóság* — — — — — — — — — — 263
ANGYAL ENDRE: *Orffról* — — — — — — 267

JEGYZET

NÉMETH LÁSZLÓ: *Az ifjúsághoz* — — — — 269
NÁDASS JÓZSEF: *Csendes szavak Remenyik Zsigmondról* — — — — — — — — — — 270
REMENYIK ZSIGMOND: *Két szonett* — — — 272
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS: *Emléksorok Kárpáti Aurélról* — — — — — — — — — 273
TÜSKÉS TIBOR: *Búcsú Menyhárd Alfrédtól* — — 274
MENYHÁRD ALFRÉD *versei* — — — — — 275
SZÉLJEGYZET
F. KOVÁCS FERENC: *Bogáncs* — — — — — 276
VARGA IMRE: *Írók írják-e a filmeket?* — — — 276
SELYMES FERENC: *Műfordítás — mű ferdítés* — 278

SZEMLE

FODOR ANDRÁS: *Demény János életrajzi dokumentációja Bartókról* — — — — — — 280
FARKAS LÁSZLÓ: *Fejes Endre: Rozsdatemető* — 283
TAXNER ERNŐ: *Baráth Lajos: Ember fehér bottal* 285
ZSIKÓ GYULA: *Berze Nagy János: Szőlőszem királyfi* — — — — — — — — — — 286
LIPTÁK GÁBOR: *Bernáth Aurél: A Múzsa körül* — 287

RAJZOK

DISKAY LENKE — — — — — 201, 211, 262, 268

Szerkeszti:
TÜSKÉS TIBOR
főszerkesztő

BERTHA BULCSU, CSORBA GYŐZŐ, LÁZÁR ERVIN, PÁKOLITZ ISTVÁN

Jelenkor. A Baranya megyei Tanács lapja, megjelenik havonta.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Pécs, Széchenyi tér 16. Postafiók: 24. Telefon: 13-65. Szerkesztőségi órák kedden és pénteken 17—19 óráig. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Egyes szám ára 6,— forint. Évi előfizetés díja: 72,— forint. Csekkszámla: OTP 349—803. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest V., József Nádor tér 1.). Egyéni előfizetési csekkszámla száma: 61 068. Közületi előfizetési csekkszámla száma: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára. — Felelős kiadó: Braun Károly.

Pákolitz István

HATÁR

(Szívemben az angyal vagy előre siet,
vagy lemarad — —)

A vámtiszt fürge leltárszeme
— egy pillanat —
fölméri a fülkét.
Szívemben az ember
magára marad nagyon:
sértődve állok, már-már sérteni-készen,
s eldadogom,
itt, meg itt jártam, ez, meg ez küldött,
a csomagban mi van;
s míg fürkésző szemek nyila pásztáz,
nem mosolyoghatok angyalian:

az égi utak szabaddá válnak,
az Ember a Holdba repül,
de földi határokon átvergődni
csak pirulva sikerül.

Komárom, 1959

GEMITUS MORTIS

Egyikünk olyan csöndes lesz,
amilyen nyugodt lehetett a lét előtti nyugalomban;
másikunk fölcsukló zokogása
visszaperelné a Többénemkövetelhetőt;
közénk feszül
a borzongás törvényes idegensége,
a kibékíthetetlen különbözőség
iszonyú bizonyossága:
egyikünk semmit se szólhat.
másikunk hiába kérdez
s mindegyikünk
külön-külön egyedül marad.

LÉGTORNÁSZ

A rácegresi gémeskút
és az Eiffel torony közti trapézon
olyan magátólértetődő
juhászbölcsességű pusztai természetességgel
és mindent átfogó
európai pillantású biztonsággal
leng
a félelmetes
hatvan-torony-magasban
hogy szédülsz bele itt lent

1962

GYÜMÖLCSOLTÓ

Holt cimbalomhúr még az ág,
ringatja búvó dallamát
s ha már nem bírja rejteni,
a márciusba zengeti;

piros-forrongó dalra kel
tengernyi rubint kótafej,
s a szél-pengette cimbalom
zsong, zeng a szirmos hajnalon;

ó, gyümölcsoltó új tavasz,
te mindig más — de ugyanaz:
bimbót és leányt érlelő,
termőre lobbantó erő;

te tudod, a virágos ág
nem önmagáért-cifraság,
de kedvderítő kegyelem:
a szerelem, a szerelem;

a virág: termő újulás
reményét szépítő varázs,
nem azért van csak, hogy legyen:
mit ér az, ami nem terem?

a virág gyümölcs lesz a fán,
(szerelmes csókból szült anyám)
s tán nem egészen hasztalan
gyümölcsöt érlel szép szavam;

áldás a gyümölcs — és teher,
nehezét úgy viseli el
a gyümölcsfa, a szív, a szó,
ha nem szépség nélkül való.

Arató Károly

EGYLÁBÚ SZÉK, RAGYOGÓ, HIDEG FAL

Könnyed búcsúdon töprengtem hazafelé menet
s szavaidon, mikhez arcom adta a hátteret.
Elnéztem, hogyan nyel magába a lépcsőkanyar
s marad a bánat velem, mely, tudtam, hazazavar.
Hosszúszárú fájdalom nőtt szívemben fényesen,
felsírtam volna tán, de visszatartott szégyenem.
Biccentéssel köszöntöttem otthon társaimat:
az egylábú széket s a ragyogó, hideg falat;
nem vigasztalt, hogy nem szabad várnom tőled sokat —
leültem hát közéjük és hallgattam nagyokat.
Majd kinéztem, lesve: hány virágzó fa kavarog
épp vattát fújtak rájuk lepkeszárnyú angyalok,
míg az égbolt résein a homály beszüremlett
s bennem és szobámban még irgalmatlanabb csend lett.
Ó, miért is adod nekem csupán egyik kezed,
mikor a Tökély kell, hogy megtámaszd életemet?
Szemed sötét virágként álmom partszegélyein
egyre nyílik, nyílik és elbódítja éjeim;
segítsd, jöjj, bogozd ki összekúszált dolgaimat,
hisz mint hanyatt esett bogár, vagyok olyan riadt,
egyensúlyom oda, tollamról lecsúszik a szó,
tükröket forgatva incseleg velem a való
s olykor ezért hiszem talán: fákról almák helyett
felém mosolyognak borotvált janicsár-fejek.
Lásd, elbitangolok! — ne engedj! Mint egy árva lány,
rántsd magadhoz, kapkodj éjbeszökő arcom után,
várj pirulva — így majd szótlan asztalodhoz ülök,
míg te hajadból a csillagokat kifésülöd
s feledteted velem otthon maradt társaimat:
az egylábú széket s a ragyogó, hideg falat.

Albert Gábor

IDEGENEK

Már a reggeli vonattal megérkezett. Apám egész éjjel együtt utazott vele és a nagy termes kocsi sarkából, szunyókálások szüneteiben megfigyelhette izgő-mozgó, nyughatatlan és szerfelett feltűnő magatartását, ahogy állandóan ismerősöket keresve és találva is, néha eltűnt, egyik kocsiból a másikba mászkált, de mintha azonnyomban rájuk is unt volna, átült a másik padra, újabb beszélgetésekbe kezdett, egészen addig, míg éjfél felé egyedül nem maradt éberségével és kimeríthetetlennek látszó beszélőkedvével. Ekkor mintha ő is megcsendesült volna, az ablakhoz állt és onnan figyelte a félrebillent fejű, a kényelmetlen és minduntalan megzavart álomban kipirult arcú nőket, és fölényes mosollyal vette tudomásul, ha valaki horkanva felébredt, s bódultan nézett körül a tompán világított kocsiban. Az utasok nagyrésze kicsit megnyílt szájjal aludt, kiszolgáltatottan a kíváncsi tekinteteknek, de mégis megközelíthetetlenül, beburkolózva fárasztó álmukba. Lárki (mert így hívták, és különleges hangzású neve tökéletesen illett nem átlagos megjelenéséhez és viselkedéséhez, bár egyáltalán nem öltözködött különlegesen, egyetlen kopott sötétszürke ruhája, ha más viseli toprongyosnak hatott volna, de jelentékeny feje, a kezdődő kopaszságtól túlzottan boltozatos homloka, állandóan érdeklődő vagy gúnyosan csillogó szeme, magasságával még hangsúlyozottabb vékonysága a kopott ruhát jelentéktelen és egyáltalán nem zavaró mellékkörülménnyé tették), — a hosszú közbevetés után újra ismételjük meg különleges hangzású nevét — Lárki tekintete sorra minden arcot végigkutatott izgatottan rezzenve, mintha attól tartani, hogy valamit esetleg elmulaszt. Apám még akkor nem ismerte, de így is feltűnt neki ez a magas homlokú, keskeny szájú, állandóan mozgó hórihorgas ember, ahogy megállt az ablakban és egy ideig — mindig csak pár pillanatig tartott ez az idő — kinézett a feketén és kivehetetlenül futó tájra, amit csak néha osztoftak sávokra az egyenletesen dünnyögő mozdony szikrái, aztán hirtelen, afféle ittfelejtett Don Quijote módjára, váratlanul megfordult, mintha csak rajta akarna kapni valakit, és elégedetten nézte az alvókat, mindegyiket számbavette, rebbenő tekintettel, hogy aztán egy-egy arcon megnyugodjon. Ilyenkor keskeny szája mosolyra húzódott, kissé cinikus mosolyra, ami még vékonyabbra feszítette a vonalszerű ajkakat. Apámnak, ahogy elnézte, eleinte csapongó nyughatatlan keresgélését, rövid és különös beszélgetéseiket az arcokról olvasta le, szinte a szemével hallotta, és később Lárki rebbenő tekintetét figyelte, már amilyen figyelemről itt szó lehet, félálomban egy operett-dallam jutott eszébe, a vonatkattogás még ütemet is játszott alá. Csak egyetlen szövegfoszlányra emlékezett: „arra születtem akár a pillangó... így élni, óh, de szép, így élni jó..." s közben, míg a megszakítatlan ritmus magával ragadta a dallamot, ő is elaludt. Már szürkült mikor felébredt, Lárki ugyanúgy állt az ablakban kissé didergősen összehúzott vállakkal, mintha el sem mozdult volna posztjáról. „Pillangó", jutott eszébe apámnak újra az éjszakai operett, de most ostobaságnak érezte. Tehát egyedül maradt egész éjszaka, állapította meg magában apám, nem tartott ki mellette senki, és ő sem volt hajlandó az alvókhoz csatlakozni. Pedig három társasággal is beszédbe elegyedett, hogy aztán hamarosan hűtlenül magukra hagyja, de előbb még közös ismerősök után kutattak, ami általában eredménnyel szokott járni, ha megfelelő odaadással és igyekezettel kezdenek hozzá. Ilyenkor Lárki, mintha méginkább felélénkült volna, elmosolyodott, száját összébbszorította, és jelentőségteljesen elhallgatott, mintha valami különöset, a közös ismerősökről valami kellemetlent tudna, amit nem illik elmondani, sokkal bölcsebbnek látszik hallgatni róla. A többiek kényelmetlenül feszengtek, többszörösen megbánva az eddigi beszélgetést, ugyanakkor izgatottan is a kíváncsiságtól, de nem merték unszolni, mert hátha olyasmiről esik szó, ami őket is közelről érinti, meg hát sohasem lehet tudni a vonaton, kivel keveredik össze az ember. Utazás közben inkább csak az időjárásról, sportról vagy esetleg a politikáról illik és lehet beszélni, természetesen ezekről is mértéktartó óvatossággal. De Lárki ezekről nem volt hajlandó egy szót sem szólni, és némileg le is nézte azokat, akik ilyen profán és haszontalan dolgokkal töltötték idejüket. Őt kizárólag csak az emberek érdekelték, de azokról aztán mindent tudni akart, sokszor alaposan át is lépve a jólneveltség határait, szinte már tolakodó bizalmaskodással, de olyan magától-értetődő természetességgel, hogy még a kifinomult érzékű emberek is csak utólag, esetleg napok múltán vették észre, hogy kiszolgáltatták magukat egy vadidegen ember tolakodó érdeklődésének.

Már a reggeli vonattal megérkezett, de hozzánk csak estefelé állított be, kissé gyűrötten, könnyelműen vékony aktatáskájával a kezében, kabát nélkül. Mi már megvacsoráztunk, mert a következő vonat, amivel jöhetett volna és vártuk, éjfél körül érkezett. Nem magyarázkodott a késés miatt, feltűnően jó étvággyal evett, és vacsora után azzal a meglepő kéréssel, illetve bejelentéssel fordult hozzám, hogy lefekvés előtt lábat szeretne mosni. Érkezéskor húgomnak szertartásosan kezetcsókolt, amin én csak mosolyogni tudtam, de ő, mármint húgom, mélyen belepirult. Különös volt, ahogy a sajtok, paprikacsutkák, szalámikarikák felett és némileg még az érkezés és a kézcsók emlékének szomszédságában felém fordulva kijelentette, hogy este lábat szeretne mosni, mintha ez lenne a legtermészetesebb, és tulajdonképpen kár is ilyen bejelentésekkel az időt pocsékolni, hiszen úgyis tudom, hogy képtelen lábmosás nélkül elaludni, és ez a tisztasági művelet legalább annyira ő, mint amennyire az előbbi kézcsók.

Apám kedvtelve, magában mosolyogva figyelte, és talán ő volt az egyetlen közöttünk, aki mindezt természetesnek érezte, ha kissé különös is volt ugyanazt az embert látni nálunk, az ő lakásában, akin egy éjszakán át mulatott. Mindezeken a furcsaságokon első sorban nekem nem lett volna szabad — vagy illett volna — megütköznöm, hiszen én hívtam, és találkoztam vele Pesten napról napra, az én barátom volt, de mégis itt, ahol már magam is szinte vendégnek számítottam, itt a családon belül egészen másképp ítéltem meg mindent, a régi, úgyszólván öröklött mértékek szerint és szellemében, itt másképp hangzottak a szavak, és nemcsak a szavak jelentése volt más, egészen mássá váltam én is, mintha az évek kereke visszaforgott volna, igyekeztem magam is olyannak mutatkozni, amilyen régen voltam, a mozdulataimat, de még a gondolataimat is igyekeztem a „családhoz" idomítani: utólag komikusnak tűnő lelkendezéssel dicsértem a túróstésztát, amit azóta már rég nem szerettem, és szidtam a bokafixes harisnyákat, megfeledkezve arról, hogy csomagomban egyetlen másfajta zokni sem található, és idővel apám is megbarátkozott ezzel a meglehetősen praktikus ruhadarabbal. De én mindenáron jó családtag akartam lenni, annak a családnak tagja, ami már talán — dehogy is talán, egész biztosan — nem is létezett.

Lárkira ezek közül az elképzelt és csalóka díszletek közül — amik persze még átalakulásukban is gyökeresen különböztek másik életem körülményeitől — mint különös idegenre néztem, mint egy betévedt furcsa szerzetre. Pedig hosszas latolgatás után választottam őt, mikor végre engedtem anyám unszolásának és belevágtam ebbe a kétes kimenetelű kalandba, hogy barátaim közül meghívjak valakit hozzánk. „Senkit sem ismerek, akik veled szoktak lenni", mondta anyám többször féltékenységgel vegyes kíváncsisággal, és most is, ahogy a vacsorát készítette és terített, éles kutató pillantásokat vetett Lárkira, túlzottan kedves volt vele, mintha nem is a barátom, hanem menyasszonyom lenne. És ez a féltékenység nem is volt teljesen indokolatlan, magam is éreztem a helyzet visszás voltát. Ahogy a házassággal véglegesen megszakad a gyermek és szülő eleven, bár az évek során egyre lazuló kapcsolata, úgy most Lárki ezt, a szinte kérő szerepet töltötte be, hogy jelenlétével végre színvallásra bírjon s önmagam és anyám előtt is bizonyossá váljék, vajon a család vagy a barátság szálai erősebbek, ki mondhat magáénak, illetve kik mellé állok.

Akkor természetesen egyőnk sem tudta ezt ilyen egyértelműen, de anyám féltő és féltékeny tekintete, kedvessége, Lárki magabiztossága, és az én bizonytalanságom, mind ezt jelezték. Igen, akkor magam előtt is igyekeztem leplezni, de utólag, a felelősség és a következmények teljes ismeretében, illetve akkori hiányában, bevallhatom, hogy némiképp kellemetlenül éreztem magam, ami valami szokatlan bizonytalanságból származott, mintha egy szellemi varázskastélyba tévedtem volna, ahol sohasem lehetek biztos afelől, nem mozdul-e meg alattam a padló, vagy a szék nem kezd-e szédületes sebességgel forogni velem, velünk, mindannyiónkkal együtt. Úgy éreztem magam, hogy újra egy hasonlattal kíséreljem meg minél érzékletesebben magyarázni akkori helyzetemet, mint a vékony tű, ha két mágnessel közelednek felé, megremeg és nem tudja, melyik erőnek engedjen, mert mindkettő vonzza, és mindkettő idegen tőle. Igen, feltétlenül idegen, vagy nem teljesen azonos vele, ez volt akkori helyzetem. Mert igyekeztem ugyan jó családtag lenni, de épp ez az igyekvés bizonyította, hogy nem voltam az, csak belém nevelt udvariasság, jólneveltség, csak akarat.

De ugyanezt éreztem Lárki mellett is. Pillangó természetét túlságosan könnyűnek tartottam, bár kétségtelenül hatással volt rám, ahogy mondani szokták, imponált könnyelműsége, csélcsap természete, a dolgok fölötti lebegése, szerettem volna utánozni is, és a maga nemében ezt az életformát is éppolyan tökéletesnek ítéltem, mint anyámét, ami természetesen nem zárta ki, hogy néha nem tréfálkoztam volna egyikkel is éppúgy, mint a másikkal, amit a barátság, ill. a családi kapcsolat már eleve ártalmat-

lanná és elfogadhatóvá tett. De most még ez a tréfálkozó hang is lehetetlennek és abszurdnak tűnt, színvallást, elkötelezést jelentett volna, úgyhogy meglehetősen tanácstalanul, félszeg zavartsággal méregettem Lárkit, és tehetetlen bosszúsággal nyugtáztam anyám jogosult féltékenykedő-izgatott tekintetét. Pedig már jó előre számítottam a baráti látogatás esetleges kellemetlen vagy csak zavaró felhangjaira, ezért is halogattam, minduntalan újabb és újabb jelöltekkel kísérletezve — persze csak gondolatban —, elképzelve azokat a körülményeket, helyzeteket és beszélgetéseket, amelyek kétségtelenül vagy legalább is minden valószínűség szerint rossz ízt hagynak vissza mind a látogató, mind pedig a vendéglátó szájában, nem is beszélve magamról, ki sem az egyik, sem a másik kategóriába nem tartoztam, és éppen ezért, mondhatnám szinte két tűz közé szorítva, mindkettőt egyszerre és fokozottam érzem, azaz érezném, — mert mindezt helyesebb lett volna feltételes módban kifejeznem, hiszen mindezt akkor, a tervezgetés idején még csak elképzelés, csak lehetőség volt.

A nehézségeket, a bizonytalansági pontokat nagyon jól ismertem, legalább annyira, hogy az előbbi hasonlatnál maradjak, mint a Vidám Park varázskastélyának, ha nem is tervezője — mert ebben a vonatkozásban velem kapcsolatban semmiféle előretervezgetésről nem lehetett szó, hisz számomra ezek a körülmények már eleve adottak voltak —, de legalább is mindennapos kezelői, azok a fiatalemberek, kik valószínűleg meglehetősen csekély fizetség ellenében felsegítik a megrémült vidékieket, kik komikusan igyekeznek felmászni a forgó hordó oldalára. Igen, nagyon jól ismertem ezt a családnak nevezett elvarázsolt kastélyt — akkor még azt hittem —, de segítséget nem szívesen nyújtottam volna senkinek sem — minden ilyen szolgálat árulásnak látszott a családdal szemben —, és éppen ezért okozott gondot annak a személynek kiválasztása, aki anyám kívánságának megfelelően vállalkozott volna erre a kétes kimenetelű kalandra.

A családi élet egyik ilyen állandóan került mocsaras területe volt többek közt a politika. Erről nem volt szabad otthon beszélni, még célzások formájában sem, nem mintha nem nyújtott volna elég témát, — épp ellenkezően. Apám ugyan eredendően apolitikus ember volt, nem foglalkoztatták a nagypolitika kérdései, de még a kispolitikáé sem egészen addig, míg — kicsit talán szellemeskedő és elcsépelt fordulat szerint, amelytől épp közönséges volta miatt nem lehet némi igazságot megtagadni — a politika nem foglalkozott övele.

A városnál viselt hivatalt még negyvenöt előtt — sohasem mondták azt, hogy felszabadulás, ami az ő körülményeik közt, in abstracto talán igaz is volt, de in concreto apám esetében ennek a kifejezésnek kerülése nélkülözte az igazságot — tehát negyvenöt előtt a városnál viselt hivatalt, ahogy akkoriban mondták, városi jegyző volt, és nemcsak negyvenöt előtt, amiről csendben, nem minden szándékosság nélkül feledkeznek meg, hanem utána is, egészen ezerkilencszázötvenig. És éppen ezért nem volt gyűlöltségében is természetes és elkerülhetetlen kísérője, mint régen a járványok kerülése, mert minden, szavakban ugyan ki nem mondott tiltakozás ellenére — erről otthon nem illett beszélni — az ezerkilencszáznegyvenöt apám és a család számára valóban felszabadulás volt. Apámat ugyanis annakidején a nyilasok internálták, de erről a tényről és ennek az állapotnak megszüntetéséről senki sem vett tudomást, mintha az csak véletlen lett volna, és a nyilasok, az egész internálás csak a háborúnak volt gyűlöltségében is természetes és elkerülhetetlen kísérője, mint régen a járványok és az éhínség. Apám gyűlölte a nyilasokat, de ahogy a bacillusok ellenségét, a gyógyszereket sem szeretjük, úgy idegenkedett ő is a negyvenöt utáni időktől, és csak becsületből maradt régi helyén, meg hát azért is, mert valamiből meg kellett élnünk. A helyén maradt, és sértődötten, némi gőggel nézte a körülötte kialakuló új rendet, ami számára teljesen idegen volt, már csak azért is, mert olyan emberek rendelkeztek, akiket nem ismert, és akik őt meg sem kérdezték, igaz, nem is bántották. Apám mindig a törvény embere volt és feltétlenül udvarias; és most úgy érezte, minden törvénytelen, sokkal lazábban értelmezik a szavakat, ami végeredményben akkor is káros, ha az emberség diktálja, hát még ha pozícióharc, törtetés, egyéni érdek húzódik meg mögöttük. Mindegyikre volt elég példa. Azt hitte, hogy a törvénytisztelet nem más, mint állandó szolgálat és kiszolgáltatottság: elhallgattatni azt a belső hangot, ami ítél és mérlegel, és helyette a szavakat szolgálni hűségesen és önmegtagadóan. Egyszer azért ő is megszegte a törvényt, hallgatott a belső hangra; annakidején ezért internálták a nyilasok. Pedig inkább antiszemita volt, mint, ahogy az internálási végzés megjelölte a „bűntettet", zsidóbarát. De negyvenöt után, az új és ismeretlen emberek között, kik gyanúsító szemmel méregették a régi rendből itt maradt hivatalnokot, konokul ragaszkodott a szavakhoz, és nem volt hajlandó elismerni, hogy rendkívüli körülmények között élünk, hogy kivételesen meg lehet tenni ezt vagy azt. Ha vendég

jött hozzánk, rendszerint régi hivatali kolléga, apám figyelmesen és udvariasan hallgatta bizonykodásukat, megbízható értesüléseiket, amik legtöbbször arra vonatkoztak, hogy karácsonyra vagy húsvétra — mindig pontos és végleges dátumot tudtak — kivonulnak az orosz csapatok, nemzetközileg ellenőrzött titkos választásokat tartanak, aminek eredményeként kétségtelenül visszajönnek a régi jó-idők. Apám figyelmesen és udvariasan hallgatta ezeket a beszédeket, még közbe sem kellett szólnia, mert ennek a témának nem voltak kátyúi vagy buktatói, hiszen olyan messze elkerülték a valóságot, hogy semmi sem akadályozhatta meg a szabad képzelődés futását. A volt főbíró vagy az árvaszéki ülnök belepirosodva magyarázta a lehetőségeket, anyám is felélénkült és mindent elhitt: hogy cselédet tarthat újra és főzheti a nagy névnapi, vagy hivatalos vacsorákat, amik ellen annakidején nem győzött lázadozni, de az évek már kilúgozták belőle ezt a tiltakozást, és ilyenkor szinte elkábulva engedte át magát a felelőtlen ábrándozás szinte már beteges élvezetének. Apám udvariasan — nem győzöm elégszer ismételni ezt a szót, hogy udvariasan — hallgatott, figyelt, úgyhogy engem is megtévesztett az a csalóka és magabiztos mosoly a szája körül, ami, azt hittem, azt mondja: majd akkor, akkor lesz újra jó világ, biztos, hogy eljön egyszer. Igen, azt hittem, hogy az egyetértő, az együttlelkesedő mosolya ez a bújkáló derű a szája körül, és csak jóval később vettem észre, hogy mindig kineveti vendégeit, és csak udvariassága nem engedi meg, hogy gúnyt űzzön belőlük, vagy hangosan felnevessen. A káderlapjába valószínűleg azt írták be, hogy reakciós; és ha óvatlanul politikai vitába keveredtünk, sokszor magam is hajlamos lettem volna erre a minősítésre, ha nem az apámról van szó, és nem tudok sokkal többet róla azoknál, akik az ilyen minősítéseket írják. De hát mit is akart tulajdonképpen? Sokszor kérdeztem ezt én is magamtól elkeseredve egy-egy hosszadalmas és reménytelen vita után, próbáltam ellenérveiből összeállítani valami programfélét, de mindig eredménytelenül. Csak jóval később jöttem rá, hogy nem akart semmit, mint ahogy nagyon sokan nem tudják, mit akarnak, pusztán csak nem hagyta magát tovább sodortatni, megállt és tagadott, jobbra éppúgy, mint balra, nem törődve a logikátlansággal sem, sértődötten tagadott.

Politikáról tehát haszontalan, és épp ezért nem is volt szabad otthon beszélni — és ez a tapasztalatból leszűrt igazság barátaim jórészét alkalmatlanná tette a vendég szerepére. Legtöbbjük szenvedélyesen érdeklődött a politika iránt, és általában, mondhatnám azt is, hogy kizárólag a család számára elfogadhatatlan nézeteket vallottak. Nem mintha Lárki nézetei mindenben megfeleltek volna az otthoni követelményeknek, de témái közül úgyszólván teljesen hiányzott a politika. Érdeklődése, mégpedig szenvedélyes érdeklődése, más szférák felé sodorták, a politika csak perifériikusan, olykor-olykor, és akkor is egészen más és távoli tárgyakkal kapcsolatban jelentkezett, úgyhogy nem kellett tartanom heves vagy bármilyen összeütközéstől.

Lárki mellett szólt az is, hogy a másik, különösen anyám részéről fontosnak tartott kérdésben már eleve lehetetlen volt a súrlódás, mármint a vallás kérdésében. Mi — anyám és én — ezt már évekkel előbb elintéztük, kínosan és drasztikus nyíltsággal, amit ugyan anyám nem volt hajlandó véglegesnek és egyáltalán komolynak elfogadni, és újra és újra megkísérelte szóbahozni bizonytalanul és félénken, amit én tréfával hárítottam el magamtól. Otthon azért vasárnapokint engedtem anyám kérésének, elkísértem őket templomba, anyámat és húgomat, mert apám annak ellenére, hogy magas egyházi tisztséget viselt — tanácsbíró volt az egyházmegyében — nyíltan és kertelés nélkül kijelentette, ami nem nélkülözött bizonyos joviális humort sem, hogy csak a kocsmába jár minden vasárnap az ember; mondom, hűségesen engedtem anyám rimánkodó tekintetének és elkísértem őket a templomba, közönyös arccal hallgattam végig a prédikációkat, amiknek legtöbb fordulatát már ismertem, és egyidőben kedves szórakozásom volt, hogy impertinens módon előre megmondtam, milyen textust vesz fel a pap, ami nem is volt olyan nagy boszorkányság, ha meggondoljuk, hogy általában csak sátorosünnepeken voltam otthon, és bizonyos mértékig magam is a beavatottak közé tartoztam, hiszen két évet hallgattam annakidején a teológián. A vendégtől persze anyám se követelte volna meg, hogy kedve és akarata ellenére templomba menjen, de valószínűleg rosszallóan megjegyezte volna magának. Lárki esetében azonban egészen más volt a helyzet; katolikus létére egészen más normák szerint ítélte meg anyám. És mindezek mellett Lárki nem is volt teljesen ismeretlen a család előtt — most persze nem apám újkeletű és előre nem is sejthető utazási tapasztalataira gondolok —, többször meséltem róla, és ismerte húgom is még Pestről. Teológus koromban többször meglátogattam az internátusban, és néha, talán három ízben, Lárki is elkísért ezekre a nem túlságosan terhes, de azért kelletlenül teljesített, kötelező testvéri szolgálatokra. A túlfűtött társalgóban ültünk ilyenkor, kényelmetlen székeken — hétköznaponkint itt tanultak a lányok —, hangversenyről, színházról be-

Diskay Lenke rajza

szélgettünk. Húgom kíváncsi barátnői néha benyitottak, a merészebbek még végig is sétáltak a szobán, mintha valakit keresnének, és közben jól szemügyre vettek bennünket, adatokat gyűjtöttek az esti beszélgetéshez. Szívesebben mentem egyedül, pedig tudtam, húgom örül minden újabb ismeretségnek, de nemtörődöm módon, inkább ügyelve saját kényelmemre, mint az ő ki nem mondott kívánságára, egyedül látogattam meg, és lehetőleg rövidre szabtam az ott töltött időt. Csak Lárkit vittem el párszor magammal, talán kétszer vagy háromszor, úgyhogy húgom elbeszélései alapján úgy tartották számon, mint egyetlen barátomat, *a* barátot. Így Lárki tudtán kívül két különböző és egymástól teljesen független szférát kötött össze, mielőtt még ismerték volna már híd volt a család és köztem, azaz két életem közt: az időleges családi és a másik, a valóságos életem között. Híd és összekötő? De ne vágjunk semminek sem elébe. Lárki akkor, képzeletben, a meghívás idején, anyám és az én elképzelésem szerint valóban alkalmasnak mutatkozott erre a szerepre, minden hebehurgyasága ellenére is, vagy éppen ezért.

Az egész családon enyhe izgalom borzongott, talán csak apám őrizte meg joviális nyugalmát, ami rendjén is volt, és igen illett hozzá, tekintélyes, de semmiképpen sem formátlan pocakjához, amit öntudattal viselt, és néha úgy vettem észre, még hangsúlyozott is, mintegy evvel is dokumentálva biztonságát és rendíthetetlenségét, mit még a ránézve oly kellemetlenül alakult politikai körülmények sem tudtak megingatni. Ketten, a két véglet, a már túlzott mozgékonyság és a nehézkes lassúság képviselői — Lárki és apám viselkedtek csak elfogulatlanul; mi többiek olyan belső izgalommal vettük Lárkit körül, mintha vizsgáznánk, az első pillanattól kezdve, és különösen a komikus kézcsók után, amin apám természetesen az utazási tapasztalatok birtokában mosolygott, de húgom ellenkezően nagyon is belepirult, és magam is túlzottnak találtam az üdvözlésnek ezt a formáját. Bár rajtam semmit sem lehetett észrevenni, nagyvilági és már majdnem sértő természetességgel és semmibevevéssel vettem tudomásul mindent, persze csak látszólag, mert anyám féltő és féltékeny tekintete, húgom kézcsóktól kipirult arca, és egyáltalán várakozásuk bennem is olyasféle érzést indukált, hogy rövidesen valami különösnek kell történnie. Hogy mi, azt persze nem tudtam volna megmondani, ahogy ők sem, és senki sem. Ezek után már nem is volt olyan meglepő, mikor Lárki bejelentette, hogy lefekvés előtt feltétlenül szeretne lábat mosni. Egyszerűen tudomásul vettük, mintha csak nálunk ismeretlen etikett szabályai szerint történt volna minden.

Kétféle vasárnapot ismerek. Az egyik telve van színültig unalommal, a másik izgató és izgalmas, a megállapodott és egyhangú hétköznapok után a kalandot ígéri. A családi vasárnap mindig jó későn kezdődött, apám félmeztelenül, hasa alá kötött hálóingben, papucsban járkált fel-alá, a visszhangos fürdőszobában mély dörmögő hangon énekelt, buzgón szappanozta az arcát, néha bekente orrunkat a kemény illatos szappanhabbal, mire húgom visongott, én pedig gyűlölettel törültem le ezt a gyerekké degradáló hűvös és mégis égető jelet. Ilyenkor minden felfordult, mindenki ráért és mégis állandóan futott, sietett, mert sarkunkra taposott és siettetett a templombamenetel, a tűzhelyen sistergő ebéd, a vasárnap örömei, amik állandó ismétlődésükkel és tartalmatlanságukkal mindig idegesítettek, és pihenés helyett csak tétlenséget hoztak. Mennyivel más volt fenn, egyedül! Korán keltem, azok izgalmával, akik várnak valamit; a könyv, a kötetlen szabadidő, a vasárnapi utcák ünneplős forgataga már maga is ígéret volt; a futás után a sétálás, a sietés után a lassúság örömét ígérte a vasárnap mindig, csendet, elmélyülést, esetleg zajos baráti társaságot, de mindig előre kiszámíthatatlan kalandot. Most mintha az otthoni ritmus is megváltozott volna. Apám ugyan szinte büszkén mutogatta széles, őszülő bozontos mellét, és a fürdőszobából még a hálószobánkba is behallatszott, ahogy fojtott erős hangján éneketle: „... esküvőd napján lesz a temetésem, és minden megy tovább, te szőke gyerek..." Annyira belém ivódott, annyira megszoktam azt a buta dalt, hogy bármilyen körülmények között csak el kellett dúdolnom, és azonnyomban az otthoni vasárnapok levegője vett körül.

Mikor felkeltünk, húgom már megfésülködve, hosszú pongyolában készítgette reggelinket, terítette az asztalt, pedig nálunk a reggelizés még vasárnap sem számított étkezésnek, csak úgy állva hajtottuk fel reggelinket. Anyám enyhe szemrehányó pillantásokkal hallgatta, mikor bejelentettük, hogy istentisztelet helyett elkísérjük Lárkit a székesegyházba zenés misére. Mert Lárki, ha csak egy módja volt rá, el nem mulasztotta a zenét, mint az ópiumszívó a napi adagját feltétlenül megkövetelte, kissé szét-

folyó és légies lénye nem tudta nélkülözni ezt a mákonyt, amit a zene jelentett. Különösen a modern, a barokk és a preklasszikus zenéhez vonzódott, a szinte matematikai pontosságot, a formába kényszerített formátlanságot, a megzabolázott démonikusságot szerette, és furcsa módon épp az egyéniségéhez leginkább illő laza, szerkezet nélküli impresszionista zenét, a parttalanul áradó, színpadias romantikusokat kerülte, ahogy a természet is ráduplázva minden észszerű meggondolásra, ösztönösen irtózva kerüli el a ránézve káros dolgokat.

Közrefogtuk húgomat, Lárki pesti ismerősökről pletykált, bennfentesen és rosszmájúan, húgom áhitattal figyelt, és mint a jólnevelt lányok, csak néha vetett közbe egy-egy „ne mondja"-t, vagy „maga csak viccel"-t. De talán oda sem figyelt, minden igyekezetét arra összpontosította, hogy olyan legyen, amilyen szeretett volna: társasági és közvelten, amit sohasem sikerült neki elég életszerűen és természetesen alakítania, kissé mindig mereven és mesterkélten viselkedett. Erendendően gyerek maradt, hiába múlt el tizennyolc éves, állandóan játszott, hol a komoly nőt, hol a gondos körültekintő háziasszonyt, hol meg anyánkat utánozva, számomra roppant ellenszenvesen, az erkölcsbírót, ki nem tudja megbocsátani a legkisebb lazaságot sem, mert „ez már mégis csak sok", és „mit képzel magáról az a nő". Ilyenen néha hevesen összekaptunk, ami még csak rontotta a helyzetet, ugyanis azt a hitet táplálta benne, hogy ez a szerep mégis csak hasznos, érdemes kitartani mellette, nem lehet olyan butaság, ha még vitatkozni is lehet rajta. Eredeti szeretett volna lenni mindenáron, és sohasem vette észre, hogy véleményeiben épp a megszokott, az elhasznált klisék bosszantanak, nem pedig meglepő vagy újszerű voltuk. Ilyenről ugyanis szó sem lehetett. De most egyszerűen társasági akart lenni, semmi több.

Egymásra nem is figyelve léptünk be a székesegyházba, egyőnk sem vetett keresztet, viszonylag kényelmesen helyezkedtünk el a kényelmetlen, kemény faragott padban, és hallgattuk a misét. Azaz csak Lárki hallgatta, magafeledten és áhitattal — ami természetesen csakis a zenének és semmiesetre sem a szertartásnak szólt — tökéletesen megfeledkezve a külső világról. Ez a teljes és fenntartás nélküli odaadás mindig idegesített, és néha hajlandó voltam sznob képmutatásnak tartani. Hiába, bennem a zene csak nagyon ritkán tudta áttörni azokat a falakat, melyeket a gondolat épít védekezésül az érzések elé, érzelmi viharai minduntalan megtörtek ezen az értelmi hullámtörőn, és így, sajnos — vagy ki tudja? —, a zene adta bensőséges pillanatok csak gondolatserkentőek, illetve gondolat szülők voltak számomra. Most is ezen gondolkoztam és közben bosszúsan vetettem számot ezzel a kellemetlen jelenséggel. De újabban nem csak a zenével voltam így; az itthon töltött két hét alatt még olvasni sem tudtam igazán, pedig könyvekkel megrakott bőrönddel, tervek garmadájával érkeztem haza. Hiába, itthon minden más, s épp arról kell hallgatnom, ami leginkább érdekel, nem mintha nem beszélhetnék róla, de itt senki sem arra figyel, amit mondok, hanem rám, az elveszett fiúra, minden tartalomtól függetlenül, amit bizony gyakran megalázónak is éreztem, hiszen nem a lényeget szerették bennem, hanem csak az esetleges testet, fizikai valómat, mindattól függetlenül, ami az „én"-t jelentette bennem; s ha megfeledkezve magamról lelkendezve magyarázni kezdtem, hamarosan elkedvetlenedve és sértetten hagytam abba, meg sem kísérelve anyámnak számot adni az okokról, amit úgysem érthetett volna meg.

A székesegyház előtt vakítóan sütött a nap. A templomi sötét után vaksin pislogtunk a vakító fényben kifehéredő kövek közt. Ez a tolakodó, agresszív, szemfájdító fényesség egyszerre elűzött minden gondolatot, tökéletesen tisztának és szinte könnyebbnek éreztem magam. A vallásos emberek valószínűleg ugyanezt érezhetik, csakhogy ők a kétféle atmoszféra különbségéből eredő megkönnyebbülést a lelkigyakorlat, a vallásos kötelesség teljesítésének tulajdonítják. És, ha nem is teljes mértékben, mégis igazuk van, mert ugyan milyen jobb és hatásosabb lelkigyakorlat képzelhető el, mint az a félórás, ha nem is mindig imádkozással töltött magány, amit a katolikus templomok nyújtani tudnak. Különösen akkor, ha az imádkozásban nem látunk mást, mint számvetést magunkkal, közeledést az önismeret felé, ami a kiegyensúlyozott életnek kétségtelenül első alapfeltétele.

Láthatóan mind a hárman felfrissültünk, Lárki pár percre még magunkra hagyott, az egyik énekessel beszélgetett. Hangversenyekről ismerték egymást. Gúnyos, kissé piszkálódó hangon érdeklődött, hogy halad zenei tanulmányaiban és mikor hagyja már háta mögött ezt a kisvárost, az akadékoskodó családot, miért nem megy Pestre, ahol mégis csak más, sokkal több lehetőség van, és végül is az énekkel — persze csak ilyen nemes hanganyaggal — sokkal többet is kereshet, mint két év múlva egy vacak körzeti orvosi állással. Csak alig pár percig tartott ez a rábeszélés, mintha maga sem tartaná fontosnak, és nem is bíznék az eredményben, csak óvatos

mozdulattal bogarat akart volna rakni az énekes fülébe, ami majd később kezd el csak zümmögni — s már ott is voltak mellettünk. Lassan, Lárkinál szokatlan lassúsággal ballagtunk lefelé a sétatérre, mely közben már sétáló, udvarolgató fiatalokkal telt meg, a járdaszéleken felállított padokat pedig miséről jövő botos, keménygalléros urak és egyeneshátú, régimódi csipkés nénikék foglalták el, belemerülve szokásos vasárnap délelőtti beszélgetésükbe, aminek az egészségi állapotuk megbeszélésén kívül fő témája — ahogy néha el-elkaptam szavukat — a mai fiatalság korholása volt. Mi is osztozkodtunk a polgárok vasárnap délelőtti ártatlan szórakozásában, fel-alá sétáltunk a kiterjesztett lombú vadgesztenyék néhol már barlanggá sűrűsödő hűvösében. Középen húgom, a széleken mi ketten, hol jobb, hol bal oldalt, minden fordulónál megcserélve helyeinket. Lárki kissé előrehajolva beszélt, hogy egyszerre lássa mindkettőnk arcát, azaz inkább, hogy mi lássuk az ő arcát, mert nem nézett ránk, nem a szemével, hanem inkább a testtartásával tartott számon bennünket.

— Higgyétek el — mondta mintegy az énekessel abbahagyott beszélgetést folytatva —, ha nem ismerném olyan jól a kisvárosokat, akkor állandóan csodálkozhatnék. Itt valahogy minden megfeneklik, mintha az emberek kátyuban élnének, nem tudnak kimozdulni abból az állapotból, amibe a környezetük, a város közvéleménye, vagy a legszűkebb család egyszer belehelyezte. Nem képesek még a saját tehetségükre sem hallgatni. Itt van például ez a Naményi Péter is! Pedig kitűnő tenorja van, még az Operában is örömmel kapnának utána, persze némi iskolázás után. Ő meg csak azért, hogy eleget legyen a család kívánságának, képes hat évig orvostanhallgatóskodni. Utána meg már természetesen nem nagyon lesz kedve, energiája, meg ideje sem, hogy diplomával a zsebében újra elölről kezdje az egészet. Mi, most a családunkra gondolok, szerencsénkre vagy szerencsétlenségünkre, attól függően, hogy milyen szempontból ítéljük meg, éppen rendetlen körülményeink miatt kívül estünk az ilyesféle erők vonzókörén. A rendetlen élet — apám néha egy fillért sem hozott haza, napokra eltűnt, míg tartott a pénze — éppen ezeket a megszokásokban, az új, szokatlan körülményektől való félelemben gyökeredző gátlásokat gyomlálta ki belőlünk. Mi egyáltalán nem voltunk polgárok, semmilyen értelemben, és azt hiszem, ha rendezett körülmények közt éltünk volna, akkor sem váltunk volna vasárnap söröző, unalmas kispolgárokká. Épp az az állandóság hiányzott családunk életéből, ami nélkül kispolgár elképzelhetetlen, hiszen heten voltunk testvérek, és ennyi gyerekkel nem egykönnyen lehet kispolgárosdit játszani. A gyerekek — különösen ennyi egy rakáson — nem tudják elviselni a permanens képmutatást, ami legtöbbször nem is szándékos, csak megrögzött gátlások szövevénye.

Körülbelül ezeket mondhatta Lárki, de sokkal hosszabban, kitérőkkel tarkítva, mintegy epizódokat szőve előadásába, apró történeteket gyerekkoráből, a vitaminos évről, mikor is fő táplálékuk egy hordó savanyított káposzta volt, azt ették nap nap után, és avval vígasztalták magukat — nekik gyerekeknek még tetszett is a „móka" — hogy a káposztában rengeteg vitamin van. Vagy egyik nővérének esetét udvarlójával, mikor félretéve minden jólneveltséget, kertelés nélkül szinte megkérte a fiú „kezét", amin annakidején mindannyian jót mulattak, nem a fiú kárán, hanem az általánosan elfogadott szokások rovására. Mindezt nem anekdótázva mesélte el, nem nagyon lehetett rajta mulatni, legfeljebb megértően mosolyogni, mint egy komoly előadás néhol humoros illusztrációs anyagán, és az egész úgy hatott, mintha Lárki pedagógiai tanmesékkel traktált volna bennünket. De meglehet, hogy ezt csak a későbbiek során, a később történtek birtokában látom így. Mindenesetre magam is úgy éreztem, sok igazság van abban, amit Lárki mondott, ha voltak is fenntartásaim, különösen a kisvárosi és pesti ember összevetésével kapcsolatban, ami erősen emlékeztetett pesti nagynéném oktalan és állandóan éreztetett fölényességére. „Mi pestiek így meg úgy..." „ti vidéken ezt talán meg sem tudjátok érteni...", nagynéném ilyen és hasonló szólásokkal tűzdelte tele mindig beszédét, ami mondanom sem kell, gyakran meglehetősen bántóan hatott, különösen anyámat bosszantotta, és semmiképpen sem felelt meg az igazságnak. És emellett, ami már magától értetődik, pontosan ahhoz az embercsoporthoz tartozott egész családjával együtt, kiket a kispolgári, egyre rosszízűbb és elmarasztalóbb jelzővel szoktak illetni, és nem is minden ok nélkül. Lárki előadásában ezt a merev elválasztást — pesti és kisvárosi — szintén indokolatlannak éreztem, és az ilyen és olyan gátlások hangsúlyozott és állandó emlegetését is túlzottnak találtam. Nem volt kedvem közbeszólni, mert úgy tűnhetett volna fel, mintha saját magamat, a családomat védeném, és nem akartam, nem is lehetett erről húgom előtt nyíltan beszélni, hiszen ő testestől-lelkestől benne élt, hozzá tartozott. De — és éppen ez volt az a pont, ahol eltért egymástól Lárki és az én gondolatmenetem — én a „családot" nem úgy tekintettem, mint helyhez kötött, holmi kis-

városi képződményt — bár ezt kifejezetten ő sem mondta —, hanem mint időbeli kategóriát, ami így talán túlságosan filozófikusan hangzik, de mindenképpen megfelel a valóságnak. Nem a kisvárosi körülmények következményét láttam benne, hanem egy darab itt maradt múltat, saját múltamat is, de általában és egyszerűen *a múltat*. Akkor talán nem tudtam volna ilyen pontosan megmondani, hogy mit gondolok, de valami ilyesfélét éreztem miközben Lárkit hallgattuk.

Az idő haladtával egyre kevésbé tudtam előadását követni, minduntalan köszöngetnem kellett jobbra-balra az ismerősöknek, húgom is csak szórakozottan bólogatott, belémkarolt, és kissé rám támaszkodva, félarccal Lárki felé fordulva sétált, el nem mulasztva egyetlen köszönést sem, ami látható örömet okozott neki, halványan mosolyogva is mindenki felé. Mintha Lárki is megérezte volna a figyelem lanyhulását, könnyelmű természetének megfelelően csapongva váltott többször is témát: kórusáról beszélt, meg húgom barátnőiről, őt is csalogatva Pestre, mert ott azért sokkal több lehetőség van; ugyanazokat ismételte, amit nem régen az énekesnek mondott, újra a gátlásokkal hozakodott elő, és szidta az ostoba képmutatást.

— Olyannak kell lennünk, mint maga a természet, nem teketóriázni sokat, hanem hallgatni arra, ami itt benn parancsol — és közben lapos mellére bökött, a soványan nyújtózkodó, kissé koszlott nyakkendőre —, és akkor minden sokkal egyszerűbb lesz. Nincs szükség a mesterséges, társadalmi bonyodalmakra!...

A sétatér közepén már készülődtek a katonazenészek a szokásos, hetenkint megismételt térzenére, felállították a kottatartókat, és arra vártak, hogy a székesegyház órája elkezdje kongatni a delet. A karmester feszes egyenruhában, pálcával a kezében barátságosan beszélgetett civil kollégájával, a helybeli zeneiskola igazgatójával, és azt bizonygatta, hogy a zenének is alkalmazkodnia kell az időjáráshoz, és hogy az ilyen napos nyári délelőtt adekvát zenei megfelelője az operett.

— Majd télen... az más... — nevetett fensőbbségesen, kis stuccolt bajszát végigsimította, megnézte karóráját és halk hangon utasításokat osztogatott.

Közben cigarettám is elfogyott, és mielőtt még haza indultunk volna — mert semmiképpen sem akartunk részesedni a készülő nyári zenéből — kis kerülővel útbaejtettük a sétatér végén lévő trafikot. Beugrottam venni egy doboz Tervet. Egy pillanat volt az egész. Mikor kiléptem a magas föltésbe mélyesztett barlangszerű dohányos boltból, ők ketten a szemben lévő nyilvános földalatti WC vasrácsa mellett álltak, Lárki a vasrácsnak dőlt, húgom pedig szemben állt vele, hallgatagon és láthatóan zavartan, mint akkor a megérkezést követő szokatlan kézcsók után. Akkor nem vettem észre semmi különöset, legfeljebb a feljáróból felpárolgó enyhén szúrós szagot, és arra gondoltam, hogy jobb helyen is várhattak volna, pár lépéssel odébb. Húgom gyorsan, szinte riadtan karolt belém, erősebben rám támaszkodott, mintha elfárasztotta volna a szokatlan vasárnapi séta. Miközben a lépcsőkön mentünk lefelé, hátunk mögött felharsant a Csárdáskirálynő katonásan szaggatott nyitánya, én meg bosszankodva magyaráztam, hogy mostanában mindig nedves cigarettákat kapok, mintha a véletlen ezt a kis élvezetet is meg akarná keseríteni. Csak nem sokkal a kapu előtt — szüleim egyedül álló házban laktak — szólalt meg Lárki. Lassabban beszélt, mint szokott.

— Nem tudod, mikor indul a délutáni pesti gyors?

— Már itt akarsz hagyni? — lepődtem meg.

— Azt hiszem, igen — mondta ugyancsak lassan és közben a húgomra nézett, ki gyorsan kihúzta kezét a karomból, a táskájában kereste a kulcsot.

— Este egyik ismerősömnek lesz hangversenye a Károlyi-kertben — mondta kis szünet után — megígértem, hogy meghallgatom.

Otthon már vártak, sietni kellett a tálalással, ugyanis apám minden-vasárnapi szórakozását, a futballmeccset ma sem akarta elmulasztani. Húgom is fehér kötényt kötött virágos ruhája elé, segített anyámnak, de minden sietség és segítés ellenére is meglehetősen lassan kerültek a tálak az asztalra. Kinn sustorogtak a konyhában. Bizonyára valamelyik ételről, gondoltam magamban, apám meg is jegyezte mosolyogva, hogy anyád biztosan valami sütemény miatt aggodalmaskodik. Asszonyi dolgok! Csak mikor a leves kanalazása közben — pontosan emlékszem: tyúkhúsleves volt vékony hosszú tésztával, a tészta szálak mindúntalan lecsúsztak a kanál széléről és csak hörpögve lehetett rendesen enni — tehát mikor a leves kanalazása közben véletlenül anyámra néztem, akkor sejtettem meg, hogy valami másról lehet szó, mint kicsinyes asszonyi dolgokról. Sápadt volt, de ugyanakkor éles határú piros foltok színezték az arcát, mereven tartotta magát, színlelt, magáraerőszakolt nyugalommal, csak a szeme rebbent izgatottan, hol rám, hol húgomra és szinte ijedten vizsgálgatta a tányérjába hajló Lárkit. Nyoma sem volt a tegnapi túlzott kedves-

kedésnek, a féltékeny és féltő tekintetet valami rémület váltotta fel. Egyedül apám nem vett észre semmit, élvezettel szürcsölte a forró levest, megelégedetten izzadt a mértéktelenül erős paprikától, és csak akkor kapta fel a fejét, mikor a délutáni vonat indulását kérdeztem tőle.

— Csak nem akar már elutazni — fordult csodálkozva Lárki felé — érdemes volt ennyi időre lejönni?

Lárki újra elmondta, hogy este egyik barátja hangversenyére kell elmennie, megígérte... talán kissé el is fog késni, de a végére mindenesetre odaér.

— Hát ahogy gondolja — mondta udvariasan apám — de akkor magának is sietnie kell velem együtt. Egyik sem vár meg bennünket.

Anyám tompa hangon kínálgatott, s közben Lárki elé is oda tolta újra a tálat, de nem a húsdarabokat nézte, hogy ajánljon közülük egyet, hanem Lárki arcát, mintha valami titkot akarna kiolvasni belőle, riadtan és szinte már félszegen.

Csak késő délután vetődtem haza, a lakás csendes volt, és jól esett az elmúlt két nap után ez a bensőséges csend. Jókedvűen dúdorásztam és még a konyhaasztalon pupozódó mosatlan edények sem leptek meg igazán.

Hát mégsem történt semmi, semmi különös, gondoltam megkönnyebbülve, és első pillanatban anyámat és húgomat sem vettem észre a szobában. Anyám merően nézett rám az egyik fotel mélyéből, arcát alig láttam, csak nagy kerekre tágult szemét. Kérdés, szemrehányás, megrökönyödés izzott benne, mintha várná, hogy valamit megmagyarázok, valami rettenetes dolgot. Húgom a díványon ült, arcát kezébe temette, és most már világosan hallottam, hogy szipog. Tehát sírt, állapítottam meg magamban. De miért?... Végül is anyám szólalt meg.

— Megkérték a húgod kezét. —

Így mondta, személytelenül, meg sem nevezve, hogy ki, mintha mindent tudnék, tudnom kellene. Újra csak várt, várta a magyarázatot, idegesítő kitartással. Valamit dadogtam, hogy tulajdonképpen kiről is van szó, de nem hagyta befejeznem, közbevágott vádló hidegséggel.

— A barátod.

— De hát mikor? — kérdeztem hirtelen, és egy villanásra még az is megfordult a fejemben, hogy félrebeszélnek. Anyám szemével húgom felé intett, ki már az asztal mellett ült, a terítő csipkemintáit barálgatta vak ujjakkal, s mintha valami szégyenletes dologról kellene számot adnia, rám sem nézett, sírástól náthás hangon szólalt meg.

— A sétatéren — egy kicsit megállt, loppal rám pillantott, mintha segítséget várna — míg te bementél a trafikba.

— Mikor? — kérdeztem szinte ijedten, de nem felelt senki, én sem számítottam rá. Hirtelen vakító élességgel magam előtt láttam őket: a vaskorlátra támaszkodó Lárkit, húgom kivörösödött arcát, ahogy cipője pillangószerű fűzőjét nézi, és még a nyilvános WC-ből felpárolgó szúrós ammónia szagát is éreztem. Ott, a pillanatnyi egyedüllétet felhasználva, meglehetősen profán környezetben, fittyet hányva minden megszokott és elfogadott társadalmi szokásnak, ott mondta el Lárki azt a pár mondatot, azt a pár megvetett szót, talán hányavetin, vagy csak úgy mellékesen: ...„össze is házasodhatnánk..." vagy: „miért ne lehetnél a feleségem?", vagy egyszerűen és természetesen bevezetve: „mit szólnál hozzá, ha...", tudom is én hogyan, de mindenesetre tetszett ez az abszolút nemtörődömség, a szokásoknak és a konvenciónak ez a semmibevevése, ugyanakkor menthetetlenül humorosnak is éreztem, kegyetlenül és meztelenül humorosnak. Hát nem sírnivaló ez a kétségbeesett könnyedség: kétszer látják egymást, egyszer sem beszéltek és az első nyilvános WC mellett, az első két mondatnyi alkalommal megkéri a kezét, mert minek bonyolítani a dolgokat. Mi volt ez a vizeletszagú leánykérés, ha nem feneketlen üresség, kongó, grandiózus semmi, nevetségessé degradálása egy nevetséges formaságnak, de hogyan? Még nevetségesebb és nyomorultabb formában? Vagy csak kegyetlen, rosszízű tréfa? És ezek még sírni tudnak rajta, ezt is komolyan veszik, halálosan komolyan, zokognivaló komolyan, mindent, mindent... Akkor egy pillanatra úgy éreztem, hogy mindent mélységesen megértettem: Lárki irigyelt könnyedségének titkát, a családtól való idegenkedésemet, otthoni otthontalanságomat, de még apám elavult kedélyességét is, ahogy a külvilági mellőztetést valami házihasználatú jóviális kedélyességgel ellensúlyozta, és a „család" törvényeit irónikusan udvarias mosollyal töltötte be és követelte meg környezetétől is; és megértettem anyám és húgom nevetséges kétségbeesését, keserves komolykodásukat, a sírást, a templombajárást, a rimánkodó te-

kinteteket, mindent; és újra láttam Lárkit elfogulatlanul, ahogy kezetcsókol, kéri az esti lábvizet, és párába burkoltan a vaskorlátnál, ahogy lassan, mint egy léggömb felemelkedik, nem törődik az utálatos nedvességgel, száll könnyedén és minden olyan természetessé válik, nincs mesterséges bonyodalom, így élni oh be szép, így élni jó... és gátlástalanul nevetni kezdtem, anyám forró tekintete még perverzebbé, szinte kéjessé tette ezt a nevetést; hisztérikus erővel tört fel belőlem, pedig közben fájt, hogy vége mindennek, hogy már nem lehetek soha többé jó családtag, ezt a nevetést sohasem lehet elfelejteni, de miért is felejteném, hiszen csak véletlen, iszonyatos véletlen, hogy hozzájuk tartozom, véletlen, hogy Lárkira irigykedve néztem... A család számomra már sohasem jelenthet idillikus nyugalmat, titkon áhított biztonságot, állandót, szilárdat, megváltozhatatlant, sohasem törölhetem le róla ezt a humorisztikus mázt, amit ugyan eddig is éreztem, de pusztán csak anakronisztikus jellegét, amivel eddig szemben álltam, nem úgy mint most: felette; sok gyötrelmet is okozott, és most mindez nevetségessé törpült, egyszerűvé és visszavonhatatlanul megoldottá... és Lárki, a könnyed, fölényes Lárki?!...

A nevetés úgy rázott, mint szélvihar az ócska rongybabát. Anyám száraz szemmel, némán figyelt, s húgom vállát görcsbe rántotta a zokogás.

Rába György

ÁTVÁLTOZÁS

Ezt szerettem benned, a pillanat
termő, váratlan rügybeborulását,
a perc ajándékát, egy nap alatt
a faágak csontvázából a hársfát,
ezt szerettem benned, az utazást
a tapasztaltnál igazabb világba,
magamban az ismeretlent, a mást,
mely a megoldó fejezet nyitánya, —
mikor a képen az unt értelem
levetkezik, mintha álöltözékből,
a végtelenbe tágul a jelen,
s a látvány is megismeréssel ér föl,
ezt szerettem, a testből a tilos
határátlépést az önfeledésbe,
mikor a tudat áthágja dohos
törvényét, ahogy tegnap se remélte:
szerettem, hogy érzékeimen át
a „Legyen!" szózatot hallom dörögni,
mikor a veszendő molekulák
győzelmes kürtje a teret betölti.

TÉLI ESKÜVŐ

Negyven felé mint kagyló zúg az ember
és ablakából minden metafóra
Vízkereszt a párt hószoborba rótta
s pálma intett nekik egy havas ág

Míg szívük labda röppen csak de később
határtalan mi lesz velük a térben
A gesztusok megnőnek észrevétlen
s nincs otthon az időben hazatérni

Az öntudat folyton magaslaton
s másnak mást mond az élmény érverése
s kentaur öröm emlékezni a képre
Más-más az ámen fölfelé deréktól

Elunja az is aki távcsövénél
újhó küszöbén visszatérni várja
mert nem csitul a szív parabolája
s belül bógnizni zavartalan ünnep

Takáts Gyula

OPÁL HÁLÓ

Ebben a kék-rózsaszínű kertben,
mely mint élő áram ölel engem,
érzem a fát, sokvillájú ágát,
lombja, csúcsa minden villámlását.

Opál-háló ideg-koronája
villog a csont okker ágasába,
s piros lomb közt lüktető madárka
dobog, sikong véres borostyánba...

Fészket rakna s egyre messzebb szállva
sikoltoz a kozmosz mértanába,
s szárnya között borostyán levéllel
opál ágak lángjai közt ég el.

ÉS AKKOR MIND

Csak egyszerűn, oly annyira,
mint tételét a logika,
úgy bontsd ki versedet!
Nem rongyait, de lényegét,
már annak is csak metszetét,
— szóval a legtisztább eget —,
ezt kérem tőled...
Ég veled!...
És akkor mind,
és én is veled
oly szárnyakon emelkedem,
s oda, hol nincs már se kép, se szín:
és nincs Poétika!
Csak ő lakik:
a szűz Harmónia.

ÚJ LANT, ÚJ ÉDEN?

Hogy veled, — élet —, egyenlők vagyunk,
s mi lényed, bennünk is ragyog;
s nem mint a végtelen időnek része,
de Együtt — Egy e táguló egészbe,
íly törvénnyel s ilyen planétán
e költemény, vagy annál is nagyobb
Ádám fölé derít e szebb napot?...
Szép ábránd, — Minden Angyala —,
mint hajdani gödrök lakóját
a kis tücsök dermesztő télbe,
melenget szárnyad cirregése...

Solymos Ida

KITARTOTT UJJ

Ha elhagynálak, szerencsétlen lennék,
holott régóta nincs hozzád közöm.
Nem boldogít a tervezett öröm.
Már nem hiszem éveink hiedelmét.

A jóság kárhozottja vágytam lenni,
ahány nagy példa: — agyamban ragadt:
leszel magas, s, én, az alacsonyabb,
ki kultuszod templomát megteremti.

Régi század véletlen-ittfelejtett
bolondja, én, egy ábrándbéli kertet
köréd öleltem süketen, vakon.

Templomot, kertet a jég tönkreverhet,
ha csak visszhangtalan szívemnek és eszemnek
kongását hallom minden hajnalon.

*

Elhigyjem-e, hogy magad elcsukod
előlem végleg, mint cukrot az úrnő
cseléd elől... ? — szemléljem a csukott
kamrát?! a képzet falaimon túlnő.

Szólítva is, Szólítatlan! hallgatsz.
Tudom, bazaltból raktad sáncaid.
Csak szótlanság ad akkora hatalmat,
mely bátrat is szorongani tanít.

Kitartott ujjad nem feledhetem.
Néztem soká, míg hátam is behorpadt.
Vagy ott se volt? Tán csak a sáncperem

fölött a hold egy vékony-árnyú gallyat
kitüntetett... ? — Felzörgetem a várost,
ha jelt adhat rá egy szívdobbanásod.

*

Elalszol majd és nem érzi fejed:
deszka van-e alatta, lenge párna.
Nem gondolsz utak, arcok ritmusára,
celebránsok sem említik neved,

nem ismerik. Bennem tovább rezeg,
aki lehetnél. Homlokodnak árnya
velem szalad egy étoszibb világba.
Őrizlek én, ahogy testvért lehet.

Szobád nem fog arcodról vallani.
De vall a vész, ha nem szolgai!
s élőt, szoborral, lesz, ki összetéveszt.

Őrölhetnek a város malmai,
ha nem lesz mód szemedbe mondani:
csak én vagyok, ki önmagaddal mérlek.

Hernádi Gyula

BESZÉLGETÉS

Hajó állt a part mellett, kivilágított ablakai hangtalanul égtek a fekete falban.

A parton hiánytalan oszlopzatú, fényszórókkal körülkerített pavilonban zenekar játszott. Fürdőruhás lányok, fiúk, szinte teljesen mezítelen gyerekek álltak a falépcsőkön, kezüket szemük fölé ernyőzve hallgatták a zenét.

A zene duzzadt volt, meghátrált a kimondhatatlanul vékony szél elől, egy darabig utánozta annak mozdulatait, aztán kiesett a fényszórók elé, a cementre.

Fiúk, lányok jöttek a fehér térre, táncolni kezdtek. Finoman, megkerülve a mozdulatlan zenét, apró ugrásokkal, szabálytalanul, ugyanakkor mégis visszakényszerülve a megkezdett négyzetek, téglalapok formáiba, forogva, egymás elé, egymás mögé lépve, komolyan, szótlanul táncoltak.

A hegyoldalba épített nyaraló teraszán csend volt. A hajó, a pavilon, a parti házak fénye, a lenti zene hangja, a tó sötéten ragyogó tömege a hegy mögé húzódott.

Egyetlen villanykörte világított.

— Lefordítom, jó? — kérdezte az asszony, majd választ se várva, lassan mondani kezdte a szöveget:

„Kafka zsidó volt, tehát nem volt keresztény; közönyös zsidó volt, tehát igazán zsidó se volt; németül beszélt, tehát nem volt cseh; németül beszélő zsidó volt, tehát nem volt csehországi német; Csehországban élt, tehát nem tartozott igazán Ausztriához; Munkásbiztosító Intézetben dolgozott, tehát nem volt polgár, de polgár gyereke volt, tehát munkás se volt; hivatalban dolgozott, de tisztviselő se lehetett igazán, hiszen író volt; erejének végső megfeszítésével írt, ugyanakkor szinte minden erejét családjának áldozta. És a család? — Családomban idegenebbül élek, mint egy idegen — írja egyik levelében."

— Érdekes — mondta a férfi, — kár, hogy nem tudok németül, elolvasnám.

— Lefordítom az egészet, ha kíváncsi rá.

— Pihenni jött ide, nem fordítani, nem?

— Nekem a fordítás ugyanúgy pihenés, mint a beszélgetés. Csak azt nem értem, hogy lehet, hogy maga nem tud németül?

— Gimnáziumban nem lehet megtanulni; utána angolt, franciát tanultam, valahogy mindig elmaradt. Pedig néha nagyon hiányzik.

— Legépelem az egészet, elolvashatja.

— Ne fordítsa le, inkább mesélje el, mi van benne.

— Nem tudom elmondani. Majd elolvassa.

— Jó, majd elolvasom — mondta a férfi.

Hallgattak.

— Kafkának gégetébécéje volt — szólalt meg hirtelen az asszony.

— Ma már meg lehetne menteni.

— Ma gégerákja lenne — mondta az asszony élesen. — Abba belehalna, nem?

— Igen, abba belehalna.

Az asszony közelebb hajolt a férfihoz.

— Mondja, maga már régen csinálja, tényleg teljesen reménytelen, hogy megtalálják?

— Igen.

— Meddig?

— Nem tudom. Talán ötven évig; talán még tovább is.

— Miért?

— Elég könnyű elmondani. A daganatkérdés olyan komplex, bonyolult, mint a magfizika és a rakétakutatás együttvéve. A mai módszerek helyett egé-

Diskay Lenke rajza

szen más természetűeket kéne találni. Az eddigiek körülbelül úgy viszonylanak a keresettekhez, ahogy a newtoni fizika az einsteinihez. Az okság se úgy érvényesül a daganatkutatásban, ahogy eddig hittük. Valahogy másról van szó, valahogy egészen más törvények szerint öl, mint az eddigi betegségek. Kísérletek milliárdjait kéne elvégezni, végigpróbálni az egész, szinte végtelen lehetőségsort, ki kéne zárni minden esetlegességet. Olyan mint a kígyó, kicsúszik. Először a kémiai anyagok voltak soron, aztán a sugárzások, aztán a belső elválasztású mirigyrendszer, a vírus és az előbbi okok kombinációi, kapcsolatai. És mind zsákutca, mindig elölről. Mint a kígyó. Mikor már azt hiszik, hogy megfogtak belőle valamit, kiderül, hogy csak az árnyéka vetődött véletlenül a mikroszkóp alá. Magfizikára, mint daganatkutatásra. Hát mi legyen akkor az eredmény egy ugyanolyan nehéz, ugyanolyan bonyolult területen? Milliomod pénzzel, milliomod emberanyaggal. Hogyan?

— Akkor maga miért csinálja mégis? — kérdezte az asszony.

— A kutatás folytonosságáért. Amiért a háborúban a katona előrefut a folyó felé, pedig tudja, hogy teljesen reménytelen élve elérnie a túlsó partot. A teste alkatrésszé válik a hídban, amelyen aztán később átmehetnek a többiek.

— Hisz maga Istenben?

— Nem hiszek.

— Akkor hogy tudja elintézni önmagával?

— Mit?

— Ezt a... ezt a... heroikus pesszimizmust?

— Ez nem heroizmus. És nem passzimizmus. Nemcsak a látványos eredmények jelenthetik az élet értelmét. Lehetséges, hogy csak egy apró statisztikai kimutatást adok hozzá a végleges megoldáshoz, mégis elég. Én a transzcendenciát itt keresem, ebben a világban, az értékeket, az érvényesség rendjét ide akarom lehozni.

— Maga szerint az élet érték?

— Az embernek egyszerűen nincsen más lehetősége. Se előtte, se utána nincs semmi. Megnövekszik a térbeli, időbeli lehetőség, amelyben megvalósulhatnak az értékek. Egyébként öröklét is van; a történelem.

— Fél a haláltól?

— Igen.

— Miért hord fekete nyakkendőt? Gyászol valakit?

— Áprilisban halt meg az apám.

— Nagyon rossz volt?

— Addig úgy voltam a halállal, mintha egy vastag falú betonbunkerban ültem volna. Hallottam a kinti robbanásokat, de tudtam, hogy kívül vannak. Amikor áprilisban meghalt az apám, egy bomba áttörte a falat. Nem robbant fel, de egészen az arcomnál van a hegye. Farkasszemet nézek vele.

— Édesanyja él?

— Mindennap kimegy a temetőbe, beszél apámhoz, sír, jajgat, aztán hazajön, és az a legnagyobb problémája, milyen formájú fekete kalapot vegyen magának, hogy divatos is legyen, de azért meg se szólják.

— Mondja, szabad hazudni a halálraítélteknek?

— Nem szabad.

— Maga mindig megmondja a betegeinek, hogy menthetetlenek?

— Megmondom.

— Miért?

— Nem szabad megfosztani az embert a lehetőségtől, hogy befejezetté, lezárttá tegye az életét.

— De ha a beteg maga is a hazugságot akarja hallani?

— Meg kell tanítani az embereket arra, hogy az igazságot akarják hallani.

— A haláluk előtt akarja őket erre megtanítani?

— Igen, a haláluk előtt is.

— Nem kegyetlenség ez?
— A hazugság a kegyetlenség.
— Lehet. Nincs kedve sétálni egyet?
— Lemehetnénk a partra.
— Jó, menjünk — mondta az asszony.

A parton, a hajón még világítottak az ablakok, a fényszórók vastag pokrócot terítettek a pavilonra, fönt, megforgatott élek között nyugodott a hegy, egyszerű és hihető volt minden.

A férfi a táncolókat nézte:
— Szépek — mondta az asszonynak.
— Igen, szépek — válaszolta az asszony. — De néha mintha álarc lenne rajtuk.
— Mindig leveszik az álarcot, s akkor egyszerűbbek, tisztábbak, mint álarc nélkül. Diákkoromban sokszor eljátszottuk a trójai háborút. Lóálarcot faragtunk, lepedőt terítettünk magunkra...
— Szóval lónak kell öltözni?
— Lónak is, de inkább ilyennek, mint ezek.
— Nagy filozófus maga — mondta az asszony enyhe gúnnyal.
— Igazán nem akartam nagyképű lenni — nevetett a férfi. — Ha mégis az voltam, lónak fogok öltözni.

Nevetve indultak visszafelé.

A nyaraló teraszán elbúcsúztak egymástól.
— Jó késő van — mondta az asszony.
— Hát igen, háromnegyed tizenkettő. Holnap eljön vitorlázni? — kérdezte a férfi.

Az asszony egy pillanatig gondolkodott:
— Igen, elmegyek — válaszolta aztán gyorsan.

Sietve ment fel a második emeletre. Behúzta maga után szobája ajtaját, a tükörhöz ment, vetkőzni kezdett.

Levetette blúzát, rövid szünetet tartott, majd gyors mozdulattal kikapcsolta és lerántotta magáról a melltartót. A bal melle helyén mély, széles sebhely sötétlett hónaljától egészen a szegycsontjáig húzódott.

Sokáig nézte magát a tükörben; mozdulatlanul állt.

Aztán felvette a pizsamáját, odaült az asztal elé, kinyitotta a vékony német könyvet, papírt tett a gépbe és írni kezdett:

„Franz Kafka 1883. július 3-án Prágában született, zsidó kereskedő fiaként..."

Bognár Gyula

LEVÉL

Elmondnám néked, ha tudnám,
De én is csak oly értetlenül állok
(S ha járok is — hát botladozva járok)
Mit érzek, ha nap simít a dudván,
S a szellő meglebegtet néhány levelet.
Ott túl, fanyarkás füst úszik a tájon.
Ősz. Valami fáj. (Nem panaszlom: fájjon.)
Légy hű. Én ott vagyok veled.

Keresztury Dezső

VÉG ÉS KEZDET

(S. P. B. zongoraművésznő emlékének)

I

Ahogy a test: szervek, hús, csont, erek
rendjében épült s élt egyénisége:
szívén, agyán a zene lüktetett,
beivódva vérébe, idegébe.

Most megbomlott a vér megkövülő
edényein, agy s szív egyensúlyán
e rend. Sajogva kihagy a tüdő,
velő, mirigy, száj, nyelv dadog csupán.

Csak a zene zúg, zeng még makacsul,
nem némítja el az agy éje sem; —
de majd ösztönből, kézből is kihull,
mint széttört szavakból az értelem.

II

A foszló dallammal a fény
elhal a tört szem tükrén;
falra, tányérra, ágyra
szűkül a szem határa;
az emlék hűlt helyén a fény
csak árny s pár vak reflex az én.

Bánat, düh, szenvedély, mosoly
az elnyílt, mész-ajkakra forr;
a lélek fénye nélkül
csúf gödörré sötétül
a görcs-szántotta arc s komor
csont-szirtként mered fel az orr.

Ennyi maradt végül: a száj
s a szégyelt alsótesti táj;
közöttük renyhe tömlő,
melyben a megtüremlő
anyag rángó idegbe váj:
az „éhes vagyok!" és a „fáj!"

III

Haja zilált kóc, homloka
sárgászöld véralafutás;
gyűrt bőr alatt a koponya,
mint összeroppanó tojás
héja; csak váz a láb, a kéz,
mozgása torz kepesztetés:
a ritka csont is túlnehéz; —
aztán a görcs, a szenvedés
megenyhül lassan: húnyt parázs,
a múlás viasz-szín moha,
kihűlt csend, kékes árnyú gyász. —
Kérded s már nem felel soha.

IV

A lakást nem bírta: már túl nagy és
túl magas volt; bántotta a temérdek
lépcső; utcára, térre
nem látott, csak az égre;
tudta: itt éri a végső rendeltetés;
s egyre azt mondta: „félek!"

Az ágyon kuporog, görnyedve vár
valamire, amit ha ő talán lát,
mert tér s idő szabálya
lemállt az éj sarába; —
és mintha menni készülődnék, soha már
nem veti le ruháját.

Talán Istenét hívja, angyalát?
Másra nem néz, nekik önti szívét ki.
Szavak nélkül rebegve
beszélget, motyog egyre,
mint szélben hogyha nyögve suttognak a fák.
Valaki tán megérti.

V

Ha lánya hangját hallja, néha még
felenged értelmének bénasága:
bár néma szájjal, hívja gyermekét,
mind, kiket elbocsátott a világba,

s azonegy sóhajjal szüleiért
sír már, újra anyja ölébe bújna
aludni, mint a vég, mely visszatért
a kezdethez s megnyílik bezárulva.

Anya s gyermek. Egy tartóztatja még:
akit szült, visszahívná s visszatérne
a forráshoz. Majd a föld oldja szét
omlással és csírával telt ölébe.

VI

Amikor utolsót zihált
s kifulladva megállt makacs szíve,
már csak a csend jelezte a hiányt:
a jajt lefittyedt álla szegte be.

Túlsok volt a szennyes, embertelen
rángás, iszony, testi csatak;
hogy szégyenének határa legyen:
visszaengedte a testvér anyag

közönyének a bomló hús, a rom
test, lélek ezek vak ízét; —
mint fölösleges tárgy hullt a korom-
szín, túlnagy ládába, hogy elvigyék;

s a hullaszállító kezek között
— melyen annyit kapaszkodott hiába —
mint árván pergő levél körözött
öt emelet lépcsőház-szurdokába.

VII

Hol lehet? Néhány kotta, kép, tárgy, hitvány
lom őrzi csak tűnő nyomát? a sír
kövén a név, adat? mit ő nevelt, egy ritkán
felismert megszokás? eltett papír,
levél, okmány? ahogy pár hű tanítvány
játszik? tört, kósza hír?

Vagy törvény őrzi, örök életű lét
rendje, melynek, mint milliárdnyi más:
példája volt? az a szükségszerűség,
melyben csillag s parány egyazon villanás
csupán s melynek végzet-szabta gyűrűjét
meg nem bontja világnyi láz?

Vagy a zene, melyben s mely által, bár csak
egyetlen hang; de élt, élt igazán,
melyben öröm, kín, szenvedély mint láng csap
fel s mégis életmélyi szép arány?
Ott él s hal, az örökegy változásnak
kezdettelen s végtelen dallamán.

Bihari Sándor

ÉLETEM KÉNYSZERE

Az égig tárulkozik az ajtó, csontomig fürdet
a magasság mélye, felhők tó-kerek hűvöse.
Tőszomszédom a hajnal, madarak jönnek ide,
a csillagok küszöböm vasára szenderülnek.

Hőség huzata itt a nyár. Életem kilából
valamiből — úgy érkeztem meg és fel ide,
magamat hoztam, mint akinek nincs egyebe,
számomra az is soknak tetszett a világból.

Idei lomb alatt fekszem a tavalyi avarban,
míg gyanútlan egy gondolat felrobban bennem,
teremti-robbantja a másikat, a harmadikat,

s már világ kereng, mint Nap alatt, a szívem alatt.
Kérdésekben él s életem kényszere felelnem
homályira fényességekkel szakadatlan.

Vörös Márton

KILJAN HALLDÓR LAXNESS

A nemrégen Magyarországon járt Laxness leginkább két jellemző, egyben különleges szemszögből keltett érdeklődést hazánkban. Egyfelől Nobel- és Leninbékedíjas, — másfelől csaknem egy városállam polgára, hiszen az izlandi nép lélekszáma alig kétszázezer s ennek fele reykjaviki lakos. Laxness téves értékelését nálunk az is elősegítette, hogy — bár kb. harminc különböző nyelvre fordították le műveit s így vált világszerte ismert irodalmi nagysággá —, legjellemzőbb alkotásai magyarul nem jelentek meg. A közeljövőben három jelentős művét olvashatjuk majd nyelvünkön, s ez bizonyos mértékben pótolja az eddigi hiányt.

A Laxnessről szóló alábbi összefoglaló tanulmányban rövid tájékoztatást szeretnék adni mindarról, ami életében és műveiben egyenesvonalú, ám máig sem befejezett folyamat s amit szinte példátlan erővel hajtottak s hajtanak végre szövetségesei: írók és politikusok. Beszámolóm hangulatát, nem tagadom, bizonyos mértékben befolyásolják izlandi élményeim s a Laxness otthonában eltöltött órák emléke.

Az izlandi nép történelmének legjelentősebb fordulópontja 1918, az első világháború befejezésének éve. A szigetország többszázados dán fennhatóság után ekkor nyerte el függetlenségét. Izland — melynek területe nagyjából akkora, mint hazánké —, az elmúlt századokban borzalmas természeti csapások színhelye volt: vulkánkitörések, melyek az országnak majd egynegyedét elpusztították, a népet megharmadoló pestis, nemzedékeket megfelező éhség — és így tovább. A nép gyakran került tragikus választás elé: elpusztul, vagy örökre elhagyja a Földnek e helyét. Joggal mondta hát egyik izlandi kísérőm, hogy a nép olykor hamleti kérdés előtt állott: az egyetlen — reménytelen — választ csak az óceán felől zúgó szelek jelentették.

E csüggesztő időkben nem volt más támasza, erőssége, csak az Edda dalok: a hősi múlt emléke. A befelé menekülés ítéletesen magányossá tette, az ősi hiedelmek, a kegyetlen helyi törvények nyomása nemkülönben. A világ legnagyobb s legkietlenebb lávasivatagjának — a Dunántúl nagyságú Odadahraunnak a száműzöttek, a biztos halál elől menekülők sivár menedékhelyének — sziklái között fehérlő csontok ma is emlékeztetnek. Megvolt tehát a történelmi mélység, honnan az izlandi népnek fel kellett küzdenie magát. Ennek az útnak igazi történészei az írók, főként Laxness és követői. Erre az útra, mely az élethez, a nép függetlenségéhez vezetett, az a nagyszerű vonás a legjellemzőbb, hogy az írók egy pillanatig sem szakadtak el a néptől, honnan maguk is hozták szenvedéseiket, reményeiket és harcra sarkalló élményeiket.

A század fordulóján a menekülésnek új módja lett divatossá. A távoli országok mondákban élő képe csábított. A nép legjobbjai, elsősorban az írók és művészek, izgatott vágyakozással keltek útra idegen partok felé, hogy aztán az ott szerzett új ismeretekkel, szellemi fegyverekkel megerősödve folytathassák a hazai harcot. A XIX. század végén Porsteinn megírja Izlandban szokatlan hangú és erejű, forradalmi dalait; ezek egyszerre szólítanak harcra a dán gyarmatosító és a dán egyház, „az Égnek és Földnek zsarnokai" ellen: az egyházi és világi adót könyörtelenül behajtották a „törvény" nevében, akár az utolsó darab juhsajt árán is. A százados nyomor elleni küzdelem megindításához az Edda-idők ősi szabadsága adott erőt. Az eszmélés nehéz volt, hiszen az év háromszáz napján az izlandi partokat verő szél is „a helyrehozhatatlan sorsot zúgta a fülükbe". Az izlandi népnek is megvannak az aradi sáncai — csakhogy ott az egykorú „nagyvilág" részvétének semmi nyoma. A magányosan álló szobrok és emléktemplomok emlékeztetnek arra, hogy a most zuzmóval és fűvel benőtt helyeken valamikor települések voltak.

Ahogy említettük, 1918 fordulópont az izlandi nép életében. Laxness, akkor parasztlegény, az Esja hegyszakadék alatti zöld mezők egyik tanyáján figyelt fel a világ változásaira. Az első nagy ébresztő, Edinar Benediktson, már lángolva írt népe ősi nyelvéről, „minden világrész nyelveinek királynőjéről". Benediktson szerepe nélkül alig tudnók megérteni az utána jövőket. A világháború végeztével szabaddá lett nép — mint egyik irodalomtörténészünk megjegyezte — éles szemmel figyelt mindenre, semmit sem akart elveszteni színesebb, mozgalmasabb, de mindenképpen emberségesebb életében.

Az izlandi felszabadulást követő évek első periódusa (1918—1930) az eszmei válság, a zűrzavar, az iránytalanság ideje. A háborús konjunktúra ideje elmúlt. A háborús gazdálkodás gyors nyereségeitől városokba csalogatott parasztság hirtelen a nincstelenség előtt állott. Polgári írónak is megrendítő téma. A frissen elnyert önállóságban a termelés kérdéseit illető tájékozatlanság kaoszt eredményezett. Az addigi, hosszantartó dán fennhatóság elmosta az osztályharc kérdéseit az izlandi nép közös küzdelmének közepette, minthogy az egész nép egyforma elnyomás alatt szenvedett. Most, új élete küszöbén, a lehető legjobbnak keresése közben kiéleződött a társadalom osztályjellege, s ez elsősorban az irodalom területén jelentkezett. A lázas keresés, eszmei tájékozódás első, zavaros időszakára esik Laxness fellépése. Ekkor már ő is megjárta a maga európai vikingútját. Fiatalos lelki éhségében úgy érezte, nyitva állnak előtte a világ kapui. Mindent megtanult, amit elme befogadni képes. Rajongó, változékony kedélyű lévén, a katolicizmushoz is csatlakozott. Ennek az archaikus lángolásnak tüze világít 1927-ben megjelent első regényében, *A kasmiri nagy takács* című-ben. Írása a misztikum és a szenvedés keveréke, mintha egy ősi izlandi kolostor pergamenjét olvasnók új témával. Mikor Szicíliában megírta ezt a könyvét, mindössze huszonhárom éves volt. Maga Laxness így nyilatkozott róla: Mikor az utolsó fejezetet befejeztem, úgy éreztem, teljesen kifosztottak. Nem hihettem, hogy valahol a létezés határain belül akad egy rongydarab, mely befedheti vala meztelenségemet.

Ebben az első regényében még eldöntetlen a küzdelem a lelkében harcoló polgári ideál és a szocializmus közötti választásban. De már kijelentette, hogy újat kell kezdenünk új földön, új ég alatt.

Az 1932-ben megjelent *Nép könyve* kiegyezés a marxizmussal. A misztikumtól az emberhez pártol. Ahogy mondotta, az irodalom nem választható el az élettől, tehát az életet hordozó néptől: az ő életét szépséggel megtölteni az író feladata. Az izlandi népről ír, mely „még tündérek és szellemek között alszik az érintetlen tájakon, hol minden völgy a nép hajdani történetének emlékeitől gazdag, hol minden természeti csapás az emberrel kapcsolatos és jelképe a titokzatossal átitatott létnek".

Az izlandi irodalom második periódusa az 1931—1939. évek közé esik. A követendő utak tisztázása közepette az írók magatartásában a szociális irány az uralkodó. 1930 az izlandi nép nagy jubileuma: a 930-ban szerkesztett első törvény, a legelső európai országgyűlés ezeréves ünnepe. 1930-ban azonban a gazdasági világválság is elérte Izlandot. A nép kemény leckére ébredt, és felmérte erejét a világviszonylatban folyó gazdasági ütközetben. Az osztályharc a szigeten megerősödött. A munkásság, ha kisebb arányszámmal is, kivívta jogát és az őt megillető szerepet a kis ország vezetésében. Ennek a küzdelemnek gyorsan emelkedő, majd irányító szónoka Laxness lett. *Salka Valka* c. második regénye a szegény halásznép prózai eposza. Laxness nyílt állásfoglalása a kereskedők által kizsákmányolt szegény halásznép mellett új hang volt. Európai, később amerikai utazása tanította meg életreszólóan, mily tragikus veszélyt jelent a néptől való elszakadás. A szó szoros értelmében vett elszigetelődés, „insularitás" komor élményekkel terhes, történelmi kísérője a tengerek egy távoli szögletén rejtező, kis népnek. Ám az emberi kapcsolatok elvesztése még odabenn, a maroknyi népi közösségen belül sem jelent különb sorsot a múltban dívó, a lávasivatagot választó önkéntes számkivetésnél. A *Salka Valka* a vissza-

térés vallomása. A magára maradt halászleány, Salka Valka egyéni tragédiája gyengéden szeretett szerelmesének, a vad, alkoholista Steinssonnak rabságában végül is nem más, mint Laxness forró, jelképes vallomása arról az izlandi népről, mely — Salka Valkához hasonlóan — szimbolikus események révén ébred önmaga tudatára.

Hároméves amerikai tartózkodása Laxnessben erős eszmei balratolódást eredményezett. A Kanadában szétszórtan élő izlandi kivándorlók sorsában meglátta, mit jelent a gyökerektől való elszakadás, a kiszakadás az élő nemzet közösségi, gazdasági, kulturális egységéből. *Szabad emberek* c., 1934—35-ben megjelent, kétkötetes művének politikai hátterében szovjetunióbeli utazásának hatása érezhető. Az izlandi agrárproletariátus küzdelmének regénye ez: a gazdasági világkrízisnek — egy vértelen, de nem kevésbé kegyetlen harcnak — keretein belül. A lávasivatagok mélyén meghúzódó „Nyári lak" tragédiája csak egy a sok közül. A főszereplő Bjartur, családjával együtt, tizenkét éven át az éhhalál rémével küzd. Két feleséget és négy gyermeket temet el — valamennyit a nélkülözések következtében. Egyetlen leánya, Solillja, teherbe esett s menekülni kényszerült. A csapásoktól sújtott Bjartur, magárahagyatva, szinte démoni erővel törekszik a független paraszti létformára, s mindig új és új vállalkozásokba fog. Ám győztes csak egy marad: az árverés. A saját földjén hontalanná váló Bjartur mégis visszanyeri lányát, az álmaiból kifosztott, de magára talált embert — és tovább mennek, beljebb a vadonba, hogy újrakezdjenek mindent. Nem is fontos, hogy ez az állathoz is méltatlan körülmények között folyó élet, illetve történet a XVII. századba viszi vissza az olvasót. Laxness nem nevezi meg a helyet és az időt. A világtól, az emberiségtől elzárt paraszttanya életében a pogánykor árnyai kísértenek. Tündérek, szellemek és egy tévútra tért szerelem, mely csak egy korán elhunyt gyermekben találta meg rövid folytatását, adja meg a környezet hangulatát. Mintha Ibsen Brandjának környezetében lennénk. A regényen végigvezető motívum Bjartur szenvedélyes, már-már az emberi határt túllépő hajszája a paraszti függetlenség elnyeréséért. A rombadőlt sorsra utoljára halvány biztatás hullik s az író jóslatának melege egy szebb nap jöttéről, „mely mindnyájunk számára jobb lesz".

Még az izlandi irodalmi forrongás idejére esik Laxness nagy regénytetralógiájának megjelenése: *A világ fénye*, *Naposzág kastélya*, *A dalnok háza* és *Az Ég szépsége*. Ez a regény is megdöbbentő ábrázolása a paraszti életnek. Olafur Karason élete folyik előttünk, hasonlóan az izlandi folyókhoz, telve kaszkádokkal, zuhogókkal. Ez a regény Laxness eddig legfinomabban kidolgozott, egyéni, új stílusárnyalatokkal jelentkező műve. A népek nyelvcsaládi közösségében arányszámával szinte jelentéktelen, mégis ősin gazdag és csodálatosan színezhető izlandi nyelv Laxness alkotói tehetségében új világot teremtett. Az ősi skaldok ihletettsége virágzik ki az új idők kincseként. Egy reykjaviki pedagógus mondta ezt a meglepő hasonlatot: Laxness az izlandi nyelv Paganinije. — A borzalmasat és a fenségest, a magasztosat és aljasat széles, gazdag kifejezésbeli hangszereléssel komponálja: mindez a tehetség és sugallatos erő a kis nép művészi és erkölcsi elhivatottságát igazolja. A XX. század emberének tollát a komor izlandi múlt árnyai itt is megérintették. Ebből fakad az emberi szenvedésnek szinte misztikus mérete, az istenhagyott környezet nyomorultjainak emberfölöttisége. Mintha nem is a földön játszódnának az események, Izland természeti szépségeinek és riasztó jelenségeinek ihletről tanúskodó vízióival. A szenvedésben Karason, a főhős, az emberiség jelképévé magasodik. A négyrészes mű befejező vallomása, az erkölcsi foglalat: „Egyedül a szépség fog uralkodni! — A szépség, mely a világ térségeihez koordinálható mindenütt. A szépség, mely az emelkedés, a függetlenség szédítő vágyát, a felemelő szerelem határtalan világát kifejezni képes". A négy részből álló művet, egy messzelátó ötvösműves remekét, szintén a szépség uralma hatja át.

A harmadik irodalmi időszak az 1940-es évekkel kezdődött. Izland a világtörténelmi események sodrába kerül. A német inváziós seregek villámgyors tá-

madása egyszerre ráébresztette a világot arra, hogy a védekezéssel megkéstek. A késés adóját húszmillió halott és kilenc, rombadőlt ország fizette meg. A német Luftwaffe sikerei még távoli népeket is a védtelenség rémével fenyegettek. A világméretű küzdelemben 1940 nyarán az angol, majd 1941 nyarán az amerikai erők szálltak partra Izlandon, hogy megelőzzék az esetleges és az egész atlanti közlekedésre katasztrofális német támaszpont kiépítését. A háborús termelés és az ekkori konjunktúra ellenére is vissza-visszatért a sokszázados megszállás emléke. A történelem sokatmondó jelekkel figyelmeztetett. 1944 tavaszán, mikor Jütland félszigeten a a dánok zászlóinak keresztje fölött a horogkereszt lobogott, véget ért az 1919-ben létrejött huszonötéves perszonálunió Izland és Dánia között. Izland szabadkezet kapott sorsának intézésében. 1944 nyarán, mikor az Atlantikumon dühödt konvojcsaták dúltak, az izlandi nép szavazott. A történelem egyik drámai körülmények közt lezajló, de legtisztább szavazása volt ez. A nép 100 százalékban a Dániától való elszakadás mellett döntött. Ez a szavazás — ahogy kedves izlandi költőbarátom, Einarsson Sigurd mondta — annak a sirálynak kiáltása volt, mely viharban is csak a szabadságot bírja. Angolszász repülőgépek árnyai alatt, német tengeralattjárók közelében a manifesztáció félreérthetetlen volt minden nép előtt: Szabadon akarunk élni!

A szabadságféltésnek ezekben az éveiben, az izzó népi hangulat vonzókörében írta meg Laxness élete legjelentősebb regényét, az *Izlandi harangot*, mely hamarosan nálunk is megjelenik Bernáth István izlandi eredetiből készült, szakszerű fordításában. A trilógia kötetei: *Izland harangja, A fénylő lány* és *Tűz Koppenhágában*. Az egész mű Izland szabadságélményének prózai költeménye. A szabadságálmok mondája ez, mely az egykori megalázottság idejéből kiirthatatlanul kísért ma is a nép emlékezetében. A XVII. századvégi történet Izland legsötétebb korszakába vezet. A tétlen álmodozás, ábrándkergetés keserű históriája. Amikor a csak rajongással telített, de harckészség nélküli felületesség végképp eljátssza a nép szabadságát. Mikor az elnyomás, az egyedáruság fojtogatása a nyomorban és menekülésben megtizedelt nép létszámát harmincnyolcezerre csökkentette. Holott az izlandi nép létszáma az Edda idején a nyolcvanezret is elérte. Példája volt ez a kor egy nép pusztulásának: ez alkalommal szólaltatta meg Laxness az *Izlandi harangot*. A történetet a legelső mondat vezeti be: Izland szabadságának jelképét, a harangot, a helytartó levereti. A hol poétikus, hol drámai, de sokszor szatírikus áradás jelen korunkat érintő tendenciákat is rejt. A „Könyvek Könyvének, a nemeskövek legnemesebbjének, a Költeményeknek (Skaldáknak) elrablása" akaratlanul is emlékeztet az izlandiak jelenlegi törekvéseire, hogy a még át nem adott Edda dalok eredeti kéziratait a dán kormánytól visszaszerezhessék. A regényben megható módon kutatják a Skalda hiányzó tizennégy lapját melyre az ősi északi világ legszebb költeményeit írták. Ebben a regényben ismerjük meg az ezeréves alkotmány kikiáltásának színhelyét, a Thingvallát, a megkapó szépségű, vízesésekkel körülvett lávaszakadékot (ahol mi magyarok is jártunk 1959-ben, s tisztelettel adóztunk e nemes történelmi emléknek). Thingvalla, akárcsak Izland harangja, a nép szabadságának jelképe. Ez a regény volt Laxness harca a nácizmus ellen. A történelmi környezet, az ellenállásra buzdítás adta meg a regény különös jelentőségét, megjelenésének évében.

A politikai tájolódás soronkövetkező regénye az 1948-ban megjelent *Atomtámaszpont* volt. Politikailag az előzőnél jóval többet mond, irodalmi érték tekintetében azonban elmarad mögötte, mert nem éri el az *Izland harangjának* esztétikai szintjét. Az *Atomtámaszpont*ban a keflaviki nagy amerikai légitámaszpontról van szó, mely az utóbbi évek során több ízben kikényszerítette az izlandi törvényhozás és a nép szavazását. Ez is korjelzőnek készült, mint az előbbi regény. A háborús esztendők Izlandban is megtermették „kulturális" gyümölcseiket: a felelőtlen szórakozásvágyat és a hajszát a pillanatnyi élvezetek után. Ebben az erkölcsi forgatagban ébred Laxnessben az a gondolat, hogy szabad-e Izlandot kiárusítani? A nagy kavargásban, szelíd és fájdalmas ellentétként, meg-

jelenik Laxness elmaradhatatlan regényideálja, az izlandi parasztlány. A környezetből természetesen nő ki a lány alakja; teherbeesése után a városból visszamenekül a földre, a régi tanyaházba, hol a csöndes és változatlanságot hirdető tárgyak rádöbbentik, hogy már nem tud a várostól elszakadni. A nőt gyakran erkölcsi megaláztatása készteti emberi méltóságtudatának eszmélésére. S ha idáig eljutott, többé nem csupán nő, hanem harcos ember is.

Az 1954-ben megjelent *Gerpla* szintén az ősi izlandi történethez fordul, de korunk alapélményét, a békevágyat is szolgálja. Elsősorban ez segítette Laxnesst a Lenin-békedíj elnyeréséhez. Így részesült az író, a kis izlandi nép fia, abban a példátlan nemzetközi elismerésben, hogy a Nobel-díj mellé a nagy békedíjat is megkapta. Legutóbbi regénye, az *Éneklő hal* egy reykjaviki művészember karrierjét írja meg: nemcsak a gyorsan fejlődő főváros kulcsregénye, hanem névszerint is tudni vélik, ki állt modellt az író előtt. Az 1960-ban megjelent *Visszanyert Paradicsom* Laxness eddigi egyenes, töretlen írói-eszmei vonalán különös közjáték. Laxness maga is érzi ezt és igyekszik magyarázatát adni, bár az új folyamat kezdetén ennek a szakasznak a dokumentumai nem állanak még rendelkezésünkre. A Nagyvilág c. folyóirat 1962. novemberi számában Bernáth István Laxnessnek a világgal kapcsolatos viszonyáról szóló tanulmánya, a *Visszanyert Paradicsom*mal foglalkozva, egyhelyütt a válság kifejezést használta. A „válság" szó nyomán visszatért egy különös élményem. Amikor 1959 augusztusában hajónk elmozdult a reykjaviki kikötő falától, útban vissza Norvégia felé, abban a percben emelkedett fel egy hatalmas vízirepülőgép a kikötőből, fedélzetén Laxness-szel, útban az Egyesült Államok felé. A „Latter-day saints", az „Ítélet napjának szentjei", a mormonok tanulmányozására indult hosszabb időre a szent városba, Salt Lake Citybe: itt alapította a különös vallásfelekezet 1847-ben a mormon Utah államot, mely csak a századfordulón olvadt az Egyesült Államok politikai egységébe. Laxnessnek ezzel az úttal kapcsolatban esetleg megjelenő műve igazolja majd, hogy a válság elmélyül-e, vagy egy nyugtalanul gazdag életút múló epizódjává válik a Sóstavak vidékén.

Laxness írói pályája során messzi országokba eljutott, de mindig hazájába, önmagába tért vissza; élete és tehetsége az izlandi nép erejében, szervezettségében, kultúrájában gyökerezik. A kicsi, zárt otthon hatalmas érzelmi közvetítő lett a nagyvilág felé s éppen Laxness által. Úgy indult el, mint „az ér az óceánba", mert azt hitte, hogy az ér, Izland, nem minden, és a világ, az óceán a minden. Ez volt a kezdet, akkor így hitte. Hitt abban, hogy az izlandi partokon örökké zúgó tenger egyforma dalt ver, s ha az emberi szív hullámai fel is fogják azt, tökéletesen csak akkor, ha megismeri a távolt is. Így aztán ő is elérte az idegen partokat. Amikor visszatért, népe megtért álmodója lett. Távoli földek szenvedése révén mérte fel a saját népéét. Aminek szószólója lett, kilépett a zárt szigetről, mert Laxness a nagy emberi közösség és sorsazonosság vallója. A nemzetköziség első élménye érzelmi világában vált tulajdonává, később eszmei megfogalmazást is nyert. Nem egy helyen írta és mondotta: „Az igazság nem a könyvekben, még csak nem is a szép könyvekben található, az igazság az ember szívében van". Írásai nem csupán vallomások az izlandi lét mellett, hanem a világban szerzett árnyék- és fényélmények ezerarcú tükröződései az izlandi világban. Izlandról ír, de az emberiségre gondol. Izland szörnyű évszázadaira emlékezik, de az emberiség történelmének sötétjében kutat. Bjartur nemcsak a lávavilág elítéltje, hanem benne sajog az egész cári muzsiksors, amiről Laxness szovjetunióbeli utazása alatt hallott. Így zárulnak be a körök Laxness élete művében, s így egészítik ki egymást a részek a nagy egészben. Innen van Laxness páratlan varázsa. Ezért van „otthon" mindenütt, áthágja egy kis nyelv határait, eszméket tolmácsol, melyek mindenütt virágzanak s történelmet és lírát szülnek. Az alig kétszázezer ember nyelvét beszélő író nagy elégtétele ez, hiszen sok országban Izland révén ébred az olvasó új valóságokra. —

anélkül, hogy láthatta volna ennek a grönlandi széltől vert, egyedülvalóan változatos szigetnek arcát és népét.

Laxnessnek majdnem minden fényképén enyhe, derűs mosoly játszik. A vele eltöltött órák emlékét is ez a mosolygó magatartása színezi. Sántító hasonlattal: Laxnessnél a világ egészséges valóságai felé forduló, epikus mosolyról beszélhetnek — szemben a hajdani „gótikus mosoly"-lyal. Mosolygott, amikor oroszországi, svédországi útjáról beszélt. Amikor izlandi parasztanyák különös életét ismertette. Mosolygott, mikor magyar ismerőséről, Bebrits Lajosról emlékezett, aki akkor északi követünk volt. Mosolygott, amikor ősi szokásuk szerint az asztalnál maga szelte fel a sült ürühúst, vagy mikor a híres tokaji bor került sorra. Dolgozószobájának könyvekkel megrakott falai közül (műveinek harminc nyelven megjelent fordításai sorakoznak a polcokon) arra a forró gejzirektől füstölgő, ezüstös völgyre néztünk, ahol az Esja kénsárga, meredek falai alatt mindig smaragdzöldben ragyog a rét, ahol félszázad előtt, a pirostetős tanyák között, a betűre éhes kis juhpásztor, Kilian Laxness, első verssorait írta. Kastélyát is ide, erre a tájra építtette, hogy emlékeztesse, mivel tartozik annak a népnek, melyből vétetett. Tíz kilométerre tőlünk az ősi viking hajósok tengere szegélyezte a látóhatárt, acéllemez gyanánt, a jéggel födött Grönland irányában. A küzdelem földje ez — mint egy költőjük mondja —, hol meghalni is csak szépen és hősi módon lehet.

Egy ízben tűnt csak el Laxness arcáról a mosoly. Amikor a szél rázta meg az ablakot. A Thingvalla felől. Mert az izlandi szél a vadonok felől nemcsak jöklarok dermesztő hidegét, vulkánok korompihéit és kénszagát, de csontok porladó maradványait is hozza. Az izlandi szél a skaldok lehelete, a sagák üzenete. Az izlandi harangé is, melyről azt mondta a költő, hogy soha nem némítják el többé. Laxness fiatal korában különös prófétának indult, de aztán a föld harcosa lett. Hisszük, hogy jövendölései, az izlandi s a világ összes népeit illetően, igaznak bizonyulnak. De ehhez nem elég Izland harangjainak tudós Arnasa, a kétkedő, óvatos álomlátó, hanem egyszerű, kemény harcra is szükség van. Amint erre az *Atomtámaszpont* önmagára talált asszonya, Ugla megtanít bennünket.

Káldi János

FÚJ A SZÉL

Fúj, fúj a szél, sziszeg bolondul körülöttem, belecsap harsányan a levelekbe,
száll a sárga hegyoldal — lassú napsütésben — mintha a vízen lebegne,
délután van, nagyon fúj a szél, az utak deresen dideregnek,
a parti virágsor kinyitja tokját, s így szól keserűn: a magom elpereghet.
Naggyá nő most ez az ősz, jön-megy, intézkedik. diadalmasan-hatalmas,
tájrészleteket, hangulatokat, tennivalókat a maga szíve szerint átfogalmaz:
biztatja a szelet, hogy a nyárfákat s az emberek ruháit letépje,
elhelyezi a zord lapályt a vándormadaras, fakó égaljat a messzeségbe,
jön parancsára az ezüstösfényű, nagyon is puszta reggel,
megindulnak a komor kocsisok a magasra rakott ölfás és szenes szekerekkel,
zeng, mint roppant zenekar, az árokszél, a lombját-vetegető bozóthad,
megérett a kukorica, szedni kell és vinni kell, mondja a tsz dolgozóknak,
Lúdbőrzik lent a tó, üveges, ékszeres a világ, csupa ünnep,
a tyúkok és kacsák lábnyomai elszórt kis virágfejekként megkövülnek,
villog a Faluszínház busza, kanyarog a völgyben, hogy az esti adásra odaérjen,
s megy a favágók sora is, dalol, dalol, s csapkod az ének a szélben.

Várady Szabolcs

HÁLÓ FÖLÖTT

Befordulok egy utcasarkon,
eltévedek a városomban —
fogaim koccanó zajában
tenyésznek álomképeim,
miket szétugraszt majd a lárma.
A játszótér mentén irigylem
a gyerekszertartások gőgjét,
futólag, mert tovább igyekszem,
üres utcába fordulok,
hol rongyos házfalak között
kopott zenéket lélegeznek
pucér ablaksorok,

hát jöjj, és fogd meg a kezem.
Ha nem felejtesz el, hazatalálok.
Idegen országba ne kergess,
hol térdre kényszerít hiányod.
Engedj megállni lábamon,
engedd, hogy induljak veled
világom fölfedezni végre,
az örökösen tervezett
döntő fölismerésre.

Nem válaszolsz. A csókjaim
átfutnak arcodon. Lebegsz
a kötelesség, szeretet,
szerelem hálói fölött
az áldozat sorsát latolva.
Hiszen ha őt elengeded,
tudom, zuhanás lesz a sorsa.
Hiszen hármunk egymást faló
kapcsolatából kitaszítva
talán a harmadik jelen lesz
levágott testrészként örökre,
immár mit sem gyanítva.
S akit a harc győztesnek ír be,
a béke áthúzza nevét.

Szeretlek. Végetér az utca,
a párkánysor lemállik.
Elindulok feléd.

Dorozsmai János

KÉT FABULA

A MŰVÉSZHAJ

A Fáknak kezdettől fogva feltűnt a Fűz hosszú haja. De senki se akadt, aki eziránt tudakozódott volna nála.

Egyszer az Akác mégis megkérdezte:

— Szaktárs, hogy hajadat olyan nagyra növeszted, talán van valami titkos közöd a művészetekhez? — mondta kissé gúnyosan.

— Már hogyne volna! — feleli az önérzetesen. — Hiszen mit gondolsz, a híres pásztorsípot, amelyet pásztoraink az idők eleje óta és bizonyára az idők végezetéig olyan boldogan és olyan fájdalmasan fújnak, miből faragják? — Meg aztán semmit sem hallottál ama híres fűzfapoétákról, akik szapora termékeikkel özönvízként árasztják el a világot?

HANG ÉS VISSZHANG

A gőgös Ember az ábrándozásba merült, csendes Erdőhöz érkezik.

— Na, majd én megszólaltatlak, gondolja.

Tenyeréből tölcsért alakít hát, és hangját jól megeresztve, fölényesen beordít:

„Sok a görbe faaa...”

De az Erdőt sem a gólya költötte, így felel:

„Kevés az egyenes embeeer...

Thiery Árpád

NAGYVÁROSI REKVIEM

5.

Egy piros, mázolt padon ül, és felnéz a fehér, ötemeletes házra. Melyik a lány ablaka? Az erkélyes? A töröttszemű? Vagy amelyikben vékony zsinóron a fehérnemű szárad? Tücsök egyszer megmutatta. Könnyű, konyakos éjszaka volt, és áttetsző felhők lógtak a város felett, de egy modern bérházon minden ablak és minden erkély kiméletlenül egyforma.

A harisnyagyári telefonszámok napközben néha felbukkantak a fejében, azután értelmetlenül visszasüllyedtek. Nem hívta fel a lányt. Átkozott nap volt a mai. Az öreg doktor sokáig ült mellette a fehér bőrasztalon és hallgattak. Az autóbuszon, ami az ötemeletes házhoz hozta, erős huzat volt.

A padok között két, okosszemű kisfiú labdázik. Könnyű, barna lábbal szaladnak. Megkérdezhetné tőlük, hogy melyik lakásban lakik a lány, de türelmesen és nyugodtan vár, mint aki eltökélt és biztos a dolgában. A hátát a pad támlájának támasztja. Tulajdonképpen felmehetne, be is csengethetne. Tücsök mondta. Az apja valószínű — kis kopott, ügyetlen ember, aki a vasárnapi ebédhez minden szombaton vesz egy palack olcsó bort. Az anyja elfogódott, madonnaarcú lehet, keskeny, csodálkozó szájjal, és kézfogás előtt a kötényébe törli a kezét. Nem hasonlítanak Tücsökre.

Később a pettyes, kék labdából már csak egy sötét, árnyékos ív látszik, ahogy a levegőben repül. A két kisfiú bemegy a házba, egy kontyos nő a vékony zsinórról leszedi a szikkadt fehérneműt. A várost már kivilágították, amikor megérti, hogy ostobaság volt ideülni az ötemeletes ház elé. Feláll, egyik lábáról a másikra nehezedik — milyen lehet a lánynak? Megpróbálja óvatosan, titkolózva is. Nehéz. Azután lassan, forgolódva, mintha még az utolsó pillanatban is bízna — kimegy a parkból. Mintha becsapták volna.

Ismeri az utcákat. A kerület külső széle szabályos, mértani vonalakból áll, a belső oldal nehéz, töredezett házsorai a belvárosra emlékeztetnek. Átmeneti kerület. Idegesen remegnek a foghíjas fényreklámok, és a közeli kanyarban időnként hangosan csikorog a villamos. Gyalog megy. Néha bizalmatlanul körülnéz, mert úgy érzi, mintha nagy vargabetűvel kifelé menne a városból. Egy szűk, összenyomott tér sarkán hosszú, öreg iskolaépület áll. Harmadik emeletéről, a fűrészfogú háztetők között ki lehet látni a bazilika magas, kerek kupolájára. Szemben egy élelmiszerüzlet előtt ívlámpa világít, a kirakatüveg az iskola falára dobja a tejszínű neonfényeket. Egy sötét kapualjban három suhanc ácsorog, valamelyik dühösen és rekedten a Koldus-operából énekel. A hang kötekedve átcsap a téren. Az élelmiszerüzlet felett, az emeleti ablaksorból egy másik Bicska Maxi vihogva visszaénekel.

Az iskolával szemben, az ívlámpa alatt megáll. Itt volt valamikor az internátus. Itt őrizte a bádogszekrényben a bélyeggyűjteményét. Mindenféle olcsó bélyeg volt. Olasz, francia, portugál és angol. Tengerentúli is. Pontosan emlékszik, hogy hol volt a tanári szoba, a derékszögű folyosó végében Galilei mellszobra, és a rejtekhely, ahol titokban a keserű és fojtó cigarettákat szívták. Az osztályok, a fizikai előadóterem és a néhány kopott lépcsőfok — le a kavicsos udvarra.

A lépcsősor tetején, az iskolakapuban öreg, sovány férfi áll. Ritka haját meglebbenti a huzat. A tekintete egy ideig megpihen a téren, azután becsukja maga mögött a nehéz tölgyfakaput. Máskor és mások is állnak az iskolával szemben. Elindul. Néhány lépés után megáll, mintha eszébe jutott volna valami. Nem látja pontosan a férfi arcát, de van rajta valami ismerős. A tartása, a körvonala. Átcsoszog, az állát előre dugja, egyszerű és bizonyos, mint amikor végigméri a készületlen diákot.

— Mit csinálsz itt, fiam?

Zavart, meglepett csend van.

— Megismert, tanár úr?

— Meg.

— Idejártam iskolába.

Az öreg elégedetten bólint, és tűnődve arra gondol, hogy az ember tulajdonképpen sohase tudja pontosan megmagyarázni, hogy miről ismer meg valakit, ha nagyon régen nem látta. Egy mozdulat. Egy vonás. Talán csak a dolgok különös, közös atmoszférája?

— Téged vittek el hadifogolynak a hetedikből — mondja csendesen, és a másik lábára áll.

A férfi nem válaszol. Feszesen, tartózkodóan ácsorognak az ívlámpa alatt, és egyik se tudja pontosan, hogy mit kellene most csinálni.

— Voltál már itt máskor is?

— Egyszer.

Az öreg toporog, furcsa, kellemetlen szorításokat érez a torkában.

— Néha van egy üres óránk — mondja bizonytalanul, a kis, kemény gödrök megmozdulnak az arcán — és elmegyünk a régi iskolához. Valami odavisz, ugye fiam?

A táskáját egyik hóna alól a másik alá dugja. Sokáig nézi a sötét, első emeleti ablaksort, ahol az igazgatói iroda és a tanári szobák vannak.

— A másik utcában — mondja később zavartan — van egy kerthelyiség. Megihatnánk egy korsó sört.

A férfi bólint és örül, hogy nem kell egyedül lennie. Az öregben is megmozdul valami szokatlan, ideges vágyakozás, nem az ital, hanem egy furcsa és hazug állapot után, mint amikor az ember mindent szívesen vállal, csakhogy egyvalami minél később következzen be. Egymás mellett mennek a keskeny járdán. Az öreg elöl, a férfi egy fél lépéssel mögötte. Az idegen — apának és fiúnak nézhetné őket. A kerthelyiségben, amelynek léckerítését gazdagon befutotta a repkény — csendes zugot keresnek. A tanár felnéz, cinkosan mosolyog, mégis — idegesség van a hunyorításában. Boldognak látszik, mint egy kamasz, ha új kalandra indul, de egy-egy pillanatban a tekintete elárulja, hogy tulajdonképpen hazug és erőltetett állapot ez. A tenyerét szétteríti az asztalon.

— Két korsó sört kérek!

A pincér után néz, azután áthajol az asztalon, a férfi szemét keresi.

— Láttad, hogy milyen barátságosan biccentett? — kérdezi, és diadalmas, apró nyerítésekkel nevet. — Tudja, hogy a szomszéd utcában tanítok.

Hosszú, szomjas kortyokkal isznak.

Az öreg leteszi a korsót, egy gondosan összehajtott zsebkendővel megtöröli a száját. Figyelmesen, udvariasan mosolyog, és arra gondol, hogy a pillanatok gyakran olyan egyformák és megszokottak, mint a beidegzett mozdulatok, és majdnem mindig emlékeztetnek valamire. Az emlékezet apró, ideges kockákból áll. Felbukkannak, visszahullanak. Felbukkannak, visszahullanak. Azután betoppan egy józan, tárgyilagos pillanat, és kiderül, hogy az egész csak beidegződött mozdulat volt. A németek már megszállták az országot, és a sógora az iskolába címezte Keszthelyről a levelet, mert nem volt lakásuk, egy bomba kifordította. A fiúk az osztályban puskaport öntöttek a kályhába és meggyújtották. Büdös, háborús játék volt. Kitárt, gyanakvó szemmel állt a katedrán. Románia már kilépett a szövetségből, és a csendben valaki kurtán, bohóckodva felnevetett. Ő volt, a férfi. Az ideges, boldogtalan csendet az óravégi csengő döntötte meg.

Kár, hogy másra most nem emlékszik.

Megint iszik, azután mentegetőzve krákog.

— Mondták, hogy szó szoros értelmében az utcáról vittek el — sajnálkozik —. A fizika tanároddal levelet akartunk írni a katonai parancsnokságra, de lebeszéltek...

Szétnyitja a kezét, a kísérő mozdulat visszafogott, egy kicsit rejtélyes.

— Különben is, mit tehetett akkor egy történelemtanár, meg egy középiskolai fizikus? De még egy egész gimnázium is?

A férfi nem szól, ő is iszik.

Az öreg a korsóba néz, az ujjait bizonytalanul széttárja, összecsukja, keresztbefűzi. Megrántja a vállát, mintha valamit mondani akart volna, de közben meggondolta. Ritkán iszik, és kellemes bizsergést érez. Megint a puskaporos kályhára és a kurta, bohóckodó nevetésre gondol. Ha megírta volna a levelet a katonai parancsnokságra, a fizikatanár nélkül is, most, legalább egy órára hős lehetne. Finom, szerény, intellektuális hős, valamelyik századeleji orosz regényből, de megérzi, hogy nem kell a hadifogságról beszélni. Az első világháborúban ő is volt hadifogoly, de amíg meg nem öregedett, ő se akart a hideg pokrócos barakkvilágról beszélni. Csukaszürke egyenruháját átlőtték a lábánál. A sztyeppén nagy, fagyos krumplikat sütöttek, és száraz szalonnahéjával ették. A tábori újságot barna csomagolópapírra nyomták, és a világnak — az egésznek — mahorka szaga volt.

Kortyolnak.

A sör keserűbb a szokottnál.

A férfi az ujjával apró, szikkadt morzsákat söpröget az asztalon. Az öreget majdnem húsz év után ma látta először. Lehet, hogy többé sohase látja. Valami közömböset és egészségeset szeretne mondani neki, de valahonnan váratlanul erőszakosan felbukkannak a fehér krétabetűk. Egy ideig viaskodik velük, azután abbahagyja a lázas, értelmetlen küzdelmet. Azzal vígasztalódik, hogy vannak, akikkel tulajdonképpen csak azért találkozik az ember, hogy valamit megkérdezzen tőlük. Különös, értelmetlen találkozások ezek, de megnyugtatnak.

— A körúton, a pályaudvarral szemben van egy műszaki kereskedés... — mondja idegesen, majd visszahúzódik, elhallgat, mintha kitért volna valami elől.

Az öreg vár, azután halkan, figyelmeztetően köhög.

A férfi felnéz.

— Tegnap este ennek az üzletnek a kirakatában láttam egy fekete táblát. Betölti a középső kirakatot.

— A pályaudvarral szemben?

— Ott.

Az öreg rejtélyesen hunyorog, az arca elégedett.

— Tegnapelőtt még nem volt ott, ugye?

— Ilyen pontosan tudja?

Csend van.

— Egy történelemtanárnak, fiam, mindent pontosan kell tudni.

A férfi végigsimít a homlokán, a krétabetűk megint felbukkantak.

— A kanadai esővíznek néhány hónap alatt ezer százalékkal nőtt a radioaktivitása. Bajorországban kétezer százalékkal. Az atomrobbantás alkalmával képződő radioaktív por nem terjed széjjel a magas légrétegekben, hanem egyre kisebb sűrűségű és terebélyesedő felhő alakjában az egész földet körüljárja.

A tanár meglepődve előre hajol.

— Megtanultad?

— Meg.

— Azt a táblát mi tettük a kirakatba — mondja később.

A férfi az összegyűjtött morzsákra tenyerel.

— Maguk?

Az öreg bólint, a szemében finoman leplezett diadal van. A söröskorsót markolja, mintha inni készülne, de az első korty előtt még valamit el akar mondani.

— Hat éve tagja vagyok a kerületben az ismeretterjesztő társulatnak. Évek óta mi vagyunk a legjobb kerület, több oklevelet is kaptunk már. Van egy ügyes titkárunk is, ő a társulat agytrösztje. Mérnök ember, mindig töri a fejét valamin. A múltkor, az egyik vezetőségi ülésen elhatároztuk, hogy szerkesztünk egy ilyen táblát, és kitesszük valamelyik kirakatba. Először egy körúti kisipari szövetkezet kirakatára gondoltunk, de ez a műszaki kereskedés mindenképpen jobb. Mozi van mellette, szemben a pályaudvar. Keresve se találhattunk volna forgalmasabb helyet...

A férfi sokáig hallgat, azután gyors, határozott mozdulattal kiissza a maradék sört.

— A térképről, amit a táblára rajzoltak — mondja dühösen és a hangja megvetően átcsap az asztalon — fél Európa hiányzik!

Az öreg megrezzen. Tudja, hogy Európa melyik fele hiányzik. A vezetőségi ülésen fel akart szólalni, hogy a térkép másik felét is rajzolják meg, de a szomszédja suttogva leintette. Átnyúl az összegyűjtött morzsákért, most ő teregeti.

— Mindegy — mondja nyugtalanul és a vállát, rángatja. — Az emberek úgyis sejtik, de jobb, ha keveset és módjával beszélünk róla.

— Miért?

Az öreg az összegyűjtött morzsákat egyetlen mozdulattal lesöpri az asztalról. Sarokbaszorított, ideges mozdulattal.

— Mert aki fél, azt lenézik, fiam!

Visszahúzódik, mintha megijedt volna a saját hangjától, megint megrántja a vállát.

— Azelőtt az ostobák féltek. Villámtól, fegyvertől, technikától, az értelem pedig... Ma másképpen van. Aki értelmes, és pontosan tudja, hogy a világgal valami rendkívüli történhet, az fél.

— Az ostobák a bátrak?

Az öreg a levegőbe bámul, mintha az osztályban a padsorok között állna, és az óravégi csengetést várná.

— Az ostobák nem félnek. Az ostobák azt mondják, hogy a félelem, az nem méltó az emberhez.

Dühösen megrándul az arca, az asztalra tenyerel. Iszik egy kortyot. Megkönnyebbülés után vágyakozik, mintha nyomasztó hányingere lenne.

— Én is tudom, hogy a világon annyi atom- és hidrogénbombát raktároznak — mondja kapkodva, bizonytalan nekiugrásokkal — hogy minden emberre majdnem egy mázsa robbanóanyag jut. Olvastam a kiadványban. Holnap még ennél is több lesz. Egy tudós kiszámította, hogy egy esetleges atomháborúban a valószínű halottak száma nyolcszázmillió lesz...

Hátradől, megkönnyebbülve körülnéz, mintha ő lenne ebben a száraz, meleg kőrengetegben az egyetlen ember, aki pontosan tudja, hogy valami rendkívüli történhet a világgal, és a férfi arcán olyan vonásokat keres, amelyek a társulati titkárra emlékeztetik.

— És Európa másik fele?

Hosszú csend van.

Az öreg nem válaszol.

A férfi hosszan, figyelmesen a történelemtanárra néz, szinte részeire bontja az arcát. Ő is ilyen lett volna. Görög demokrácia és Nagy Frigyes. Fél Európa és ünneplős, feszes fejtartás. Kis, kemény gödrök az arcán. Álmában a nagy osztálykönyvek és a nagy történeti csaták, amelyekről majd a másnapi órán beszél. Száraz, megmegugró hang. Lassan mozduló, nehezen csillogó szem. Magas, csapott homlok. Ő is találkozna a régi tanítványokkal. Meghívná őket a sörözőbe. Másnap elégedetten, nagy, karcsú ívben lapozná az osztálykönyvet, és az osztály nem tudná, hogy mitől van jókedve.

Az öreg a száraz, poros repkényre bámul. Európa másik fele. Tulajdonképpen senki se kérheti számon tőle egy krétatérkép másik felét, amikor neki minden második pillanatban az egyetemre kell gondolni, ahol matematikát és fizikát tanítanak, és ahonnan telefonálni lehet. Tulajdonképpen azért ment át az iskola előtt az utcán, és azért hívta a férfit a sörözőbe, hogy minél később érjen haza. Nagy hazugság az egész. Ha meg lehetne mondani, könnyebb lenne. Van egy leánya. Húsz éves, és olyan könnyű, olyan törékeny, mint a lepke. Egyetemre jár, matematikát és fizikát tanul. Az éjjel, életében először nem aludt otthon. Az öreg az üres korsóba néz. Egész éjszaka virrasztott. Kiolvasta az újságot, belelapozott a könyveibe, de nem hívta fel a rendőrség életvédelmi osztályát, mert voltaképpen már évek óta várta ezt az ügyetlen, reménytelen állapotot. Délelőtt a kettőcében volt órája, amikor jött a pedellus, sürgős ügyben a telefonhoz hívta, és az izgalomtól alig tudott felkapaszkodni a lépcsőkön. A lánya telefonált az egyetemről, hogy ne haragudjon, de az éjszaka máshol aludt. Majd este mindent megmagyaráz.

Később int a pincérnek, még két korsó sört rendel. A férfi cigarettára gyújt.

Sokáig csendben nézik egymást, azután nyugtalanul, csapkodva beszélgetnek, mintha kevés lenne az idejük. A tanár feleségéről, aki három éve halt meg rákban. A férfi apjáról, akire még jól emlékszik az öreg. Az iskoláról, ahol a bélyeggyűjtemény volt. Az öreg tíz órakor feláll és fizet. Gyorsan, kapkodva számolja a pincér tenyerébe a négy korsó sör árát, hogy a férfinek ellenkezni se legyen ideje.

A sarkon kezet fognak.

Az öreg egyik lábáról a másikra áll.

— Ha valamiben szükséged lenne rám, fiam — mondja bizonytalanul — csak gyere fel az iskolába, vagy telefonálj. Minden délelőtt benn vagyok...

Abbahagyja. Két hete egy másik régi tanítványával a Duna parton találkozott. A tanítvány a rakparti lépcsőkön ült az Országház alatt. Véletlenül felnézett, odament hozzá a mellvédre és mosolygott.

Annak is ezt mondta, amikor elbúcsúztak.

6.

Egy, kettő. Egy, kettő. Egy, kettő.

Tücsök nyugalanul, feszes idegekkel megy az utcán, néha érzéketlenül az esti tömeghez ütődik. Az éjszaka magabiztos tartással lépett ki a férfi szobájából, mégis úgy érzi, mintha megalázták volna. Nehéz, ügyetlen érzés. Egy utakereszteződésnél zöld jelzésre vár. Gyerekkorában egyszer hideg, havas este volt. Sült krumplit ettek friss disznózsírral vacsorára, utána sokáig az asztalnál ültek, és az apja az afrikai vadászokról mesélt. Azt mondta, él a dzsungelben egy állatfajta, amelyik sohase megy vissza, ahol a vadászok egyszer már megzavarták. A postahivatal előtt képes-

lapot vesz. A fogorvos várószobájában hárman voltak. Egy hallgatag, keményarcú asszony, egy pattanásos kamasz és egy nagyhajú öregember.

Egy, kettő, egy, kettő, egy, kettő.

A pályaudvar előtt felkapaszkodik egy villamosra. Nem megy be a kocsiba, a peronon ácsorog. Az ellenkező oldalon a rácshoz dől, szétnyitja a képeslapot és beleolvas. A kocsi megrándul. Kár volt villamosra szállni — gondolja, innen már csukott szemmel is odatalál. Utcanév. Házszám. Mozdulatok. A férfi egy kalapüzlet előtt fogta meg először a kezét. Nagy, sima bérház van a sarkon, ott fordultak be először a széles, szürke utcába. Először. Ilyen nap nincs a naptárban. Érezte a közeli, esti vízszagot, és amikor egy pillanatra megállt a kapu előtt, és a csillagokra nézett — észrevette, hogy finoman szitál a korom. A ház alatt gépalkatrész kereskedés van. Mellette a fa és a szénpince, szemben a zöldségesbolt. A ház erős és komor. A kapu felett hosszú erkély van, vaspálcákkal.

Az italbolttal szemben leszáll a villamosról.

Egy, kettő. Egy, kettő. Egy, kettő.

Az italbolt mellett egy kapualjban valaki hátrahúzott fejjel iszik, az utca neonvonalai átcsapnak rajta.

A férfi nem telefonált.

Egész délelőtt a következő pillanatot várta, amikor a művezető beleköhög a munkatermi hangszóróba, és a vasajtó mögötti üzemi irodába hívja a telefonhoz. Tizenegy óra után váratlanul ideges lett, intett a szalagvezetőnek, és otthagyta az automatasort. Átment az igazgatósági épületbe, az adminisztrációra, és felhívta a férfi lakását. Foglalt volt. Ebédidőben kétszer hívta, megint foglalt volt. de amikor a hibabejelentő azt válaszolta, hogy a hívott szám sajnos rosszul tette le a kagylót, dühös lett, és köszönés nélkül jött ki az adminisztrációból. A műszak vége előtt egy órával azt hazudta a művezetőnek, hogy nagyon fáj a foga, orvoshoz megy. Szótlanul összeszorította az öklét, amikor az orvos a hosszú, vékony tűvel megkocogtatta a fogait, feltolta az ínyét. Mind a ketten tudták, hogy egyik foga se rossz, de közömbös volt, és el se pirult, amikor a fogorvos megforgatta a röntgenleletet, és bizalmatlanul ránézett.

Egy, kettő. Egy, kettő. Egy, kettő.

Amikor reggel felébredt, az anyja éppen a kredencbe tette a kiszáradt vacsorát, és valamit kérdezett. Ő a lába elé bámult, valamit mondani akart, de nem tudta, hogy mire válaszoljon. Álmos volt és bizonytalan. Megmosdott, azután bement a gyárba. Az egyik lány is kérdezett valamit az öltözőajtóban, de nem értette, csak bólintott. Nagy volt a zaj, az éjszakás műszakból valaki hangosan pancsolt a zuhanyozóban, és nyitva felejtette az ajtót.

Egész délelőtt várt.

Tulajdonképpen véletlenül és könnyelműen ismerkedtek meg. Ebédután volt, amikor váratlanul megszólalt a munkatermi hangszóró, és a barátnőjét a telefonhoz hívták. Formás, vöröshajú lány, a szomszéd utcában lakik, és kamaszfejjel együtt jártak a folyó felső partjához meztelenül fürödni, ahol a gyárak még nem szennyezik be a vizet, és a sűrű bozót a part széléig hajlik. Később odajött hozzá, megfogta a karját, és elhúzta a surrogó automatasor mellől.

— Mit csinálsz este? — kérdezte.

— Semmit.

— Van egy ismerősöm, művezető a traktorgyárban. Ő hívott az előbb telefonon, hogy ráérek-e? Mondtam, hogy ráérek, de van egy barátja, annak is kellene partner.

Nem válaszolt. Később kapkodva, bizalmatlanul kérdezősködött, azután azt mondta — majd két órakor ad biztos választ. Két órakor azt mondta, hogy majd háromkor. Négy órakor bólintott — rendben van, ott lesz. Szép, meleg este volt. Vacsoráztak, konyakot ittak és nevettek. Hangosan, teleszájjal. Táncoltak. Saroktól sarokig kószáltak az utcákon, és hangosan nevettek. Éjfél után a két férfi intett egy taxinak, és dühösen, fogcsikorgatva hazafuvarozták a lányokat. Két nap múlva felment a férfi lakására. Gyanakodva, kíváncsian. A lépcsőházban a férfi a hóna alá nyúlt, egy kicsit megszorította a karját, és nem nézett vissza az előszobaajtóból. Természetes és egyszerű volt, mintha mindent előre megbeszéltek volna.

A lépcsőházban emeletenként hatvanas égő világít, erőtlen és sápadt a fénye. Száraz, a fatelepekre emlékeztető szag van. Az alsó emeleten kicsapódik egy ajtó.

Becsenget.

Egyik lábáról a másikra ál. Egyedül még nem jött fel a férfi lakására. Mindig ketten jöttek, magabiztosan, feltartott fejjel. Megint csenget. Sietősen, mint a postás,

ha táviratot hoz. Valaki csoszog az előszobában, majd az ajtózárban megmozdul a kulcs, és a háziasszony álmosan, pongyolában kidúgja a fejét. Hideg, közönyös tekintete át és átfut a lány alakján, a kezét a szája elé tartva ásít.

— A fiatalurat keresi?

Tücsök visszahúzódik, a fejét szeretné árnyékba dugni, de nincs árnyék. Legszívesebben leszaladna az utcára. Zavartan babrálja a mellén a ruha gombját. Valamit mondani kellene, de mit mondjon? Kétszer találkozott a háziasszonnyal, de nem beszéltek. Egyszer az előszobában, amikor moziba mentek. A férfi mielőtt kiengedte maga előtt az ajtón, benyitott a konyhába, és mondott valamit. Egyszer két emelet között a homályos lépcsőházban. Az asszony mind a kétszer egy pillanatra ráemelte a tekintetét, azután közömbösen visszaejtette, és nem köszönt, csak biccentett.

Ügyetlenül bólint.

A háziasszony visszabólint. Egy ideig finom, fürkésző mosollyal áll, azután szótlanul kitárja az előszobaajtót, de Tücsök nem mozdul. Hosszú, kínos pillanatok. Az asszony a kilincset fogja, azután mintha a lány zavarából mindent megértett volna — befordul. Az előszobaajtót nyitva hagyja, hogy Tücsök minden szót és minden moccanást megfigyelhessen. Kopogtat.

— Fiatalúr, itthon van?

Vár.

Tücsök benéz a sötét, ablaktalan előszobába. A konyhából vékony fény szűrődik. Elmosódott, sötét foltokat lát, és a háziasszony kerek, hallgatózó arcát, felcsavart hajtfürtjeit. Az asszony megint kopog. Erélyesen, követelően, és valami szokatlanul fanyar, régen elveszített rokonszenvet érez az ajtó előtt ácsorgó lány iránt. Tudja, hogy Tücsöknek most valami nagyon fáj. Ősi, asszonyi ösztöne érzi. Neki is fáj valami, nehézkesen és ostobán.

A tenyerével dühösen megcsapkodja az ajtót.

— Fiatalúr, nyissa ki! Magát keresik, nem hallja?

Lompos, utálatos csend van.

A háziasszony vár, azután csüggedten visszafordul, az előszobaajtóhoz csoszog. A lányra néz, a tekintetében egy kevés panasz és egy kevés gyűlölet van. Ki tudja, hogy melyik régi, elmaradt randevú jutott az eszébe?

Széttárja a kezét.

— Látja, nincs itthon — mondja kedvetlenül — hiába zörgetek. Délelőtt láttam, amikor a konyhában friss vizet eresztett a kancsóba.

Tücsök a kancsóra gondol. Az éjszaka klóros vizet ivott belőle, és egy pillanatig hányingere volt. Jó lenne másra gondolni.

A háziasszony vígasztalóan megszólal.

— Később visszajön?

— Nem jövök vissza.

— Megmondjam a fiatalúrnak, hogy kereste?

Egy erőszakos női hang végigharsogja a lépcsőházat, a fiát keresi.

Tücsök a lépcsőkorlátnak támaszkodik, menni készül. A hangját tűnődve feldobja, mintha egyáltalán nem lenne biztos abban, amit mond.

— Mindegy.

Azután elindul, le a lépcsőn.

Egy, kettő. Egy, kettő. Egy, kettő.

Tíz óra van.

A kapuban, mielőtt kilép a járdára, megáll, lehajol, megigazítja a szandálját. A szenespincénél visszafordul. Még a lépcsőházban elhatározta, amikor a folyosón az erőszakos női hang a fiát kereste, hogy tíz percet vár. A kapu előtt megáll, benéz a lépcsőházba, azután megint elindul. Ha valaki szemben jön, elfordítja a fejét, és valamelyik világos emeleti ablakra bámul. Ahogy múlnak a percek, úgy higgadnak a mozdulatai, lassul a lépése. A szomszéd házból hangos kamasztársaság tódul ki, Tücsök a kapu alá húzódik. Lusta és meleg a nagyvárosi éjszaka. Az utcákon már mindenütt kényelmesen elfér a tömeg, a füstszínű házak között hangos, kemény zajjal gurulnak a ritkított villamosjáratok.

Szép, kormos óriás a város.

A ház előtt könnyű személyautó suhan, a homlokán kék lámpa csillog, majd egy falábú ember kopog végig az utcán.

A férfi nem sokkal kapuzárás előtt bukkan fel a sarkon. Az arca feszes, alig mozdul, az árnyéka lassú, leszegett, és van benne valami félelmetes. Amióta elköszönt az öreg történelemtanártól, állandóan arra gondol, hogy legjobb lenne valakivel összeverekedni. Hideg fejjel, izgalom nélkül. A hadifogságban verekedett utoljára. Egy

ideges pillanat visszahozza az erős, hirtelen mozdulatot, amivel előredőlt, és beleütött egy karpaszományos szakaszvezető arcába, mert ellopta és megette a kenyéradagját. Ütni és ütni. Egyszer. Ez a röntgenorvosé és a tanársegédé. Kétszer. Ez a történelemtanáré. Háromszor. Ez a sebészorvosé és az oroszlánfejű rovatvezetőé. Tízszer. Addig ütni, amíg bírja, amíg nem érzi a különös, boldog szorítást a torkában. A győzelmet.

A lány kilép a kapu alól, a járda közepére áll. A mellét egy kicsit kifeszíti, mint a vágtázó a célszalag előtt. A tartása ügyetlen, és jólesik neki, hogy az arcát újra és újra megcsapja a langyos meleg.

A sarkon himbálózva befordul egy tejesautó, hangosan zörögnek az üres kannák.

Tücsök megmozdul, közelebb lép. Mosolyog, egy kicsit megrántja a vállát, mintha terhet dobna le magáról.

— Műszakot cseréltem az egyik barátnőmmel, és holnap meg holnapután éjszakás leszek — mondja, azután elhallgat és örül, hogy nem kellett hazudni, és olyan könnyű volt az első mondat, mintha egy durcás hallgatás után csak visszafordult volna. — Délben kétszer is hívtalak telefonon, de rosszul tetted le a kagylót, állandóan foglaltat jelez.

A férfi nem szól. Furcsán, elégedetlenül nézi a lányt. Az utolsó biztos pillanatban még arra gondol, hogy még kellene tőle kérdezni, mennyi barátnője van, de nem most, azután forróságot érez, forog az utca, és kemény, beidegződött mozdulattal hanyatt fordulnak a szürke házak. Az erős, kellemetlen légmozgást is érzi. Pillanatokra kibontakozik előtte néhány elmosott, homályos mozdulat. Tücsök az éjszaka egyedül ment haza, nem kapkodott és az időt se húzta.

A házmesterné kinéz a kapu alól, megcsörgeti a kulcsokat.

— Bejönnek, vagy kívül maradnak?

A férfi hanyatt fekszik a heverőn, még a szájában érzi a konyak kátrányos, kesernyés ízét. Néha nyomasztó és logikátlan gondolatok csapnak át a fejében. Két, vastag, összecsapott tenyér egy színházi előadáson. Az öreg utcaseprő, akit a három és fél tonnás Csepel elgázolt a külső Váci úton. A kis Kertész, aki ma este egy láda kőbányai sörrel ünnepli a huszonkettedik születésnapját. Egy strandplakát a villamosról. A cukorrépás vonatok. Egy szemüveg és egy hajnyírógép.

Tücsök a heverő szélén ül, a vizes törülköző az öléből a szőnyegre lóg. Az előbb a férfi mellére akarta tenni, de nem engedte. Semmit se enged. A második és a harmadik emelet között gyors, görcsös mozdulattal a karjába kapaszkodott, és megrántotta. Ledőlt a heverőre, kétszer kért konyakot, megitta, és azóta nem szól. A két hónap alatt egyszer se gondolt arra, hogy ez a szívós, csontos test egyszer beteg is lehet. Erős, hosszú karcsapásokkal szokta átúszni a Dunát, egymás után kétszer is. Ha távolodott vagy közeledett — a tartásában mindig volt valami magabiztos, valami megnyugtató. Ostoba dolog — gondolja szomorúan és egy kicsit gyámoltalanul, hogy az embernek sokáig szép, egészséges teste van, azután elkövetkezik egy pillanat, amikor szédül, a hőmérséklete felszökik, furcsa szorításokat érez, és minden olyan bizonytalan lesz, mintha egyetlen cérnaszálon lógna az egész világ. Az apja a háború után gyakran volt beteg, de az anyjától nem figyelte meg a szokásokat, hogy mit kell ilyenkor csinálni. A vizes törülköző is véletlenül jutott eszébe.

Vonat csattog a vasúti hídon.

Feláll, bemegy a fürdőszobába, a törülközőt kiteríti száradni, azután megint visszaül a heverőre és vár. Néha megfordul, a férfire néz. Jó volna, ha ő is nyirkostenyerű kamasz lenne, és mielőtt megmozdul vagy kinyitja a száját — mindent előre tudna róla. Tegnap jobb volt, pedig megázott és összegyűrődött a ruhája, és éjfél után egyedül kellett végigmenni a vasúti aluljáró mögött a keskeny utcán. Tegnap este feljöttek, a ruháját a székre terítette száradni, és lefeküdt a heverőre. Úgy, mint máskor. Most a férfi fekszik a heverőn. Középen, nem is férne el mellette.

Erős, ellenkező érzése támad, hogy beszélnie kell, meg kell bontania ezt a fülledt, nehéz csendet, ami ránehezedik az agyra, és valósággal megbénítja az embert.

— Megsértődött az a barátnőm, aki összehozott bennünket — mondja váratlanul.

A száját összeharapja és vár.

— Mielőtt elmentünk Visegrádra, megkért, hogy küldjek neki egy képeslapot, de elfelejtettem. Azt mondja, több mint kétszáz képeslapja van már, a felét így szerezte...

A férfi nem szól.

Üres és idegesítő érzés, ha az ember csak a saját hangját hallgatja. Az apja órákig hallgatott, amikor a háború után beteg volt, hiába szóltak hozzá, de sohase bírta átúszni a Dunát. Egyszer se.

A férfihez fordul.

— Telefonáljunk egy orvosnak?

Csend van.

— Hallod, amit mondok?

— Hallom.

— Akkor miért nem válaszolsz? — kérdezi a lány dühösen.

A férfi a mennyezetet nézi. Hosszú, fehér tenger, és nincs rajta egy biztos pont, amiben meg lehetne kapaszkodni.

— Tücsök?

— Tessék?

— Elhiszed, hogy nekünk sohase lehet gyerekünk?

A lány szeme bizonytalanul megrebben, mintha ráfújtak volna. Egy pillanatig zavartan, bizonytalanul a hasára néz, a kezét is ráteszi.

— Gyerekünk?

Különös, ügyetlen csend van.

— Miért ne lehetne?

A férfi feltápászkodik. Jó lenne pontosan, érthetően és röviden megmagyarázni, mint egy világosan megfogalmazott matematikai tételt, hogy miért nem lehet. A rövidhajú röntgenorvosra gondol, és a tanársegédre, aki tudományos ülésszakra utazott. A zsebébe nyúl, valamit keres, azután a klinikai beutalót kisimítja, az asztalra teszi.

Másfél órával ezelőtt egy utcai telefonfülkéből felhívta a Különleges Tudakozót. Tisztán, hangosan és jól érthetően beszélt. Megkérdezte, hogy tudnak-e valamit azokról a betegekről, akik tavasszal Münchenben a radioaktív esőtől sugárfertőzést kaptak? A telefonkezelőnő sokáig hallgatott, latolgatta, hogy részeg emberrel van-e dolga, vagy pedig valaki megint ismerkedni akar.

— Kérem, én erre a kérdésre nem tudok önnek választ adni — felelte udvariasan. — Ez a Tudományos Akadémia vagy az Egészségügyi Minisztérium hatáskörébe tartozik. Reggel fél kilenc után talán tessék ott megpróbálni. Engem ilyen adatokkal nem láttak el, és ilyeneket egyébként se szoktak kérdezni tőlünk...

Ökölbe szorította a kezét, és ráhajolt a készülékre, mert a fülke előtt már hárman ácsorogtak.

— Hát mit szoktak magától kérdezni?

Idegen, éjszakai zaj zúgott a vonalban, és a telefonkezelőnő halkan, bizonytalanul nevetett.

— Mindenfélét.

Valamit motyogott, a hangja után bólintott, mintha valóban értette volna.

Feláll, körülnéz. Minden pontosan a helyén van. A képek, a könyvek, a bútorok. Tölt egy pohár konyakot, és megissza. Itt van tehát az első pillanat — gondolja elégedetten. Kicsit részegen, lassú himbálózással jött ez a furcsa pillanat, és minden olyan távolinak látszik, mintha csak nagy kiáltásokkal lehetne elérni, de nem baj. Így jó.

Előre dől, az arca reszket.

— Tudod, hogy mi az a fehérvérűség?

Tücsök csodálkozva a férfire néz, egy kicsit töri a fejét, azután az emlékezetében hirtelen, nagy ugrással felbukkan egy aranykeretes szemüveg. Azután egy hosszú, értelmes arc. Egy előadás címe a gyári portán kifüggesztve. A gyári hallgatóság. A tarka kendők, a sálak, a nagykabátok, és az asszonyok, akik időnként szörnyülködve összesúgtak. Az előadó a szűk, hideg teremben az atombombákról és a kísérletekről beszélt. Hangsúlyosan, rekedten és rövid, hatásos szüneteket tartva. Csak foszlányok maradtak belőle. Azután felbukkan egy feketeszélű plakát a hirdetőoszlopon, amire másnap egy magyar énekesnő hangversenyplakátját ragasztották. Csak a fekete keretre emlékszik, és egy áttetsző halálfejre.

— Valami betegség — mondja bizonytalanul — de nem tudom pontosan.

A férfi a padlót nézi.

— Az. Betegség.

Tücsök megborzong.

— Neked az van?

A férfi nem válaszol.

Tücsök is hallgat, nem tud mit kérdezni. Néha nyugtalanul megmozdul benne valami, mintha el akarna szaladni. Még nem érti pontosan, csak finom, állati ösztönnel megérzi. Kinyúlna, hogy megfogjon valamit, de attól fél, hogy nem éri el. Tegnap óta keresi ennek a különös, jeges hangulatnak az értelmét. Tulajdonképpen már várta, mint a befagyott hajós várja, hogy valamelyik pillanatban megpattan körülötte a jég, és összeroppan a hajó. Időnként valami erőszakosan megszorítja a torkát, sírni szeretne, de nem biztos abban, hogy tudna sírni.

Az emlékezetében helyzeteket, szavakat keres, amik pontosan ideillenek, de állandóan a vízpart és a könnyű, barna csónak bukkan fel előtte, és úgy érzi, van abban valami megnyugtató, hogy a férfi erős, hosszú karcsapásokkal szokta átúszni a Dunát, egymásután kétszer is.

— Dolgozik nálunk a gyárban egy öreg könyvelő. Tavaly nagybeteg volt, még vért is köpött. A mentők vitték el a gyárból... — mondja később elfordított fejjel, és dühös, mert percek óta a sebész hátrahajthatós Moszkvicsán kívül csak ez jut az eszébe.

— Tücsök?

— Tessék?

— Ezt a betegséget nem lehet meggyógyítani.

7.

A kerületi plébánia templom harangja elsőt kondít a délutáni litániára.

Hajnalodott, amikor a taxi megállt a fehér, ötemeletes ház előtt. A lány ideges volt és tehetetlen. Csak néhány pillanatig tudott határozott és erőszakos lenni, amikor a kocsiban a férfi zsebébe dugta egy belvárosi orvos címét, aki tavaly meggyógyította az öreg könyvelőt. Útközben keveset beszéltek, de arra sem emlékszik. Fáradtak voltak, és mind a ketten úgy érezték, hogy nagy, fekete árnyék fekszik a városon. Valamelyik földszinti lakásban éles berregéssel megszólalt egy ébresztőóra. Tücsök megvárta, amíg lejár, azután elfordult, a kulcsot bedugta a zárba. Minden olyan furcsa volt, mintha először csinálták volna. Állt, nézte a lányt. Mozdulni se tudott.

Az ablakpárkányról lefújja a friss koromport. A budai hegyek felől, mint a könyű, fehér labdák — kerek felhők gurulnak át az égen. A levegő áttetsző és finom, kék színe van. Innen fentről, három emelet magasságból különös, kisfiús hangulata van a városnak. Visszafordul, az asztalon rakosgat. Később a konyhában a villanyrezsón teát főz. Mindent pontosan, kiszámítva csinál, a mozgásában van valami lezárt, elégedett nyugalom, mint amikor egy világutazó befejezi a csomagolást.

A cikket befejezte. Címe még nincs, de útközben a szerkesztőségig majd kitalál valamit, vagy fizet egy korsó sört a címszerkesztőnek. Százhúsz sor. Kicsit hosszú. A főnök nem szereti a hosszú írásokat, különösen, ha publicisztika. Kézzel írta, apró, jellegzetes betűkkel. Az írógépe a múlt hét végén a szerkesztőségben maradt, nem akart bemenni érte.

Sokáig mozdulatlanul ült az asztalnál. Háttal az ablaknak, előtte a kiterített, fehér papír. Sokáig csak érezte, hogy mit akar leírni, de nagy türelemmel várt, mert tudta, a gondolatai nem hagyják cserben. Az udvaron valaki egész délelőtt az üres deszkaládákat rángatta, és hangosan káromkodott. Azután véletlenül eszébe jutott egy mondat. „Az emberek olyan jók tudnának lenni, ha előbb meghalnának." Egy francia partizánregényben olvasta. Furcsa, kétértelmű ember lehet, aki leírta ezt a mondatot, gondolta, azután eszébe jutott Terry Carr, a harwelli rádióbiológiai állomás harminckilenc éves kutatója, aki néhány hete világszenzáció lett. Csak rádióaktív élelmet fogyaszt. A kenyere olyan búzából készül, amely a H-bomba robbanásakor keletkező stroncium kilencvennel permetezett földön termett. Stroncium nyolcvanöttel injekciózott tehenek tejét, vaját és húsát eszi. Eszébe jutottak a harminc és negyven év közötti sebészorvosok, akik Moszkviccsal járnak Lillafüredre. Az öreg történelemtanárok, akiket az ismeretterjesztők évenként megválasztanak a kerületben, és egymásután nagy, kemény hullámokban jöttek a gondolatok. Pontosan tudta már, hogy mit kell írni.

A kéziratot beteszi a táskájába.

Különös, kellemes állapot ez. Vasárnap érezte utoljára, amikor Tücsökkel a kompkikötő mellett a festő vásznát bámulták. A szerkesztőségi titkárságot tárcsázza. Ezen a héten a kiírás szerint a kettes gépírószobában, ahol ő szokott diktálni, a vörös Joli az inspekciós. A telefonvonal zsúfolt és áthallásos, valaki rekedten kia-

bál. Kiabáljon. Igaza van az oroszlánfejű rovatvezetőnek, jobb kézzel írni. A többiek röhögnek majd, ha letelepedik a vörös Joli mellé, és kiteríti a százhúsz soros kéziratot. Az a jó, nincs ideje arra gondolni, hogy meddig tart ez a kellemes, különös állapot, mert a titkárnő bejelentkezik.

— Meddig lesz ma benn a főnök?

— Estig.

Leteszi a kagylót. Egy pillanatig bosszankodik, mert meg kellett volna azt is kérdezni, hogy tényleg a vörös Joli-e a héten az inspekciós, azután friss, erős mozdulatokkal, eleven ugrásokkal robog le a lépcsőn, mint egy kamasz, ha elkésett valahonnan. Suhan, mintha nem is lenne lába. A csupasz karcsú házaknak arra sincsen idejük, hogy rádobják a koradélutáni árnyékot. Egy házsor. Két házsor. A harmadik házsor utcai oldalán most vakolják a falat, a villanydarú a japánerral óvatosan köröz a tető felett. Szemben park van, az építkezés a fákra és a bokrokra szórja a malter és téglaport.

Az egyik szűk utcából gyors kanyarral kifordul egy szürke Warszawa. A férfi csodálkozva felnéz. Erős ütést érez, a lába előtt hirtelen, fekete árnyék áll. Azután keresztbe fordul az ég. Minden megállt, minden elhallgatott, csak a szürke Warszawa fékje csikorog. Ijedten, erőlködve, azután az is elhallgat.

A tömeg szenzációt sejtve pillanatok alatt összeverődik. Barna, jeltelen arcok, vérre és törött lábra váró suhancok, asszonyok, akik szájukhoz emelt ujjakkal sodródnak közelebb, mindig közelebb. A tömeg vékony, kíváncsi gyűrűbe fogja a kocsit, majd lassan, csalódottan felbomlik, szétnyílik. Rekedt, elégedetlen moraj hullámzik az utca torkolatában.

Egy barna, jeltelen arcú férfi leteszi a fatáskáját, amiben mindennap a száraz, hidegebédet szokta vinni a gyárba. A férfi mellé lép. Szakértelemmel, óvatosan megtapogatja, megnézi, fontoskodva köhécsel, azután a hóna alá nyúl és felsegíti.

— Eltörött valamije?

A férfi idegenkedve a jeltelen arcra bámul, azután lehajol a táskáért.

— Nem hiszem.

— Hívjam a mentőket?

A férfi leporolja a ruháját.

— Hagyja csak, nem kell.

Megmozgatja a karját, a fejét, erős, hosszú ujjaival az oldalát tapogatja. Két csont között fáj a lágy hús. A lába is fáj. Ránehezedik, egy kicsit megroggyan. Felhúzza a nadrágszárát, a térdén piros, horzsolt seb van. A gépkocsivezető széttárt, tehetetlen kézzel odahajol.

— Öt éve vezetek autót, uram — dadogja és körülnéz, mintha biztatást várna a szétszórt, bámész tömegtől. — Öt éve, de még sohase ütöttem el senkit...

A férfi alig ért valamit abból, ami körülötte történik. A térde hevesen zsibog. Leszegett fejjel átmegy az úttesten a parkba. Kicsit húzza a lábát, a bámészkodókra ügyet se vet. Néhány percig pihen majd, gondolja, amíg elmúlik az ijedtség, azután tovább megy. Hátra se néz. Néhány sóvárszemű gyerek átkíséri. A túlsó oldalon megvárják, amíg a szürke Warszawa meg-megugorva elindul, mintha nem is hinnék el, hogy vége van a csődületnek, haragos kiáltásokkal visszarobognak az építkezéshez, indiánosdit játszani.

A legközelebbi padon egy posztózubbonyos, nehézarcú öregember ül. A szemüvege drótkeretes, az állát egy görbe botra támasztja. A lába mellett bozontos, barna kutya hasal.

— Szabad?

Az öreg a haragosan mozduló kutyát visszanyomja a földre.

— Tessék.

A kerületi plébánia templomban beharangoznak. A férfi a pad másik végére telepedik. Felhúzza a nadrág szárát, és finom, érzékeny ujjakkal tapogatja a térdét. Elkeserítő érzés — gondolja, hogy azelőtt ez is volt, az is volt, és tegnap óta minden olyan, mintha semmi se lett volna. Visegrádon egy kiló őszibarackot ebédeltek, és cigarettát szívtak hozzá. Kimentek a Duna-partra, letelepedtek. Tücsök száraz ágat tört egy fáról, és ügyetlen, balkezes mozdulattal bedobta a vízbe. Sokáig vitatkoztak, hogy a görbe ág mikor ér a Fekete-tengerhez? Ő azt mondta, hogy a sodrás legkésőbb Szentendre fölött kiveti a partra. Tücsök durcás volt, azt mondta; biztos, hogy leér a tengerig és megsértődött. Az utolsó riportját egy Balaton melletti faluból írta. A termelőszövetkezet brigádvezetője ebéd után kivitte a hegyoldalba a pincéhez. Kemény, kun arca volt, tömött, fekete bajusszal. Rövid, erős lélegzettel szívta a lopót, és ha koccintott, a poharat megcsúsztatta az asztalon. Egy betonkádon ültek a

pince előtt, a tó haragoszöld foltjait és a keskeny vitorlákat nézték. A brigádvezető az első lopó után a badacsonyi műemlékekről beszélt. Azután a bazaltbányáról, ami ötven éve rágja a hegyet, de nem zárják be. Azután a többszáz holdas új szőlőtelepítésről, és átkozottul bírta a bort. Megint megtapogatja a térdét, és arra gondol, hogy olyan ez, mint amikor az ember fejében megpattan egy ér, és úgy érzi, hogy nincsen tovább. Minden csak volt.

Az öreg odafordul. Látta a személyautót a szűk kanyarban, és hallotta az erős fékcsikorgást.

— Fáj? — kérdezi csendes részvéttel.

A férfi gyorsan leengedi a nadrágszárát.

— Az előbb elütött egy autó — mondja, és az egészséges térdére könyököl.

Az öreg lenyúl, megborzolja a kutya szőrét.

— Hallottam, amikor fékezett.

Megigazítja a szemüvegét. Tulajdonképpen az lenne most a legjobb, ha felállna, és szó nélkül elmenne. Mit mondhat ennek a szikár, csontos fiatalembernek, ha kérdez valamit? Esetleg bólint, vagy ostobán mosolyog. Ez a legtöbb, amit tenni tud. A háború óta érzéketlen mások fájdalma iránt, és nagy ívben kerüli az embereket. Két éve volt, hogy a második turnus üzemmérnöke egy este kijött hozzá a gyárkerítéshez, leült egy kidöntött betonoszlopra, cigarettával kínálta, és a második vagy a harmadik percben bevezetés nélkül megkérdezte, hogy miért kerüli az embereket? Miért van az, hogy sohase megy be melegedni vagy cigarettázni a portáshoz, mint a többiek? Miért nincs cimborája, és miért van az, hogy csak akkor beszél, ha kérdezik? A háború óta ez a szőke, fiatal mérnök kérdezte meg tőle először, hogy miért hordja magában ezt a dohos szomorúságot? Ő is lekuporodott. Egy ideig bizonytalanul fújta a füstöt, gyanakodva a mérnökre nézett, azután elmondta, hogy két erős, kemény fia és puha szájú, meleg felesége volt. Háza két szobával. Volt a kerületben tizenegy ház, amit ő épített. Vastag, erős házak, lapos, kavicsbeton tetővel, finoman kidolgozott homlokzattal. Valamennyi mestermunka volt. Az egyik fia a Don-kanyarban maradt, a másik a Kárpátokban, a társai a háború után azt mondták, útban volt hazafelé. Negyvennégy júliusban cserepet szállított a fatelepről, a hídmérlegnél állt, és a fuvarost várta. A levegőben fehér liberátorok úsztak, azután váratlanul megmozdult a levegő, valami megragadta, és végiggörgette az udvaron. Vége lett a kétszobás téglaháznak és a feleségének. Este egy mentőosztag húzta ki a romok alól. A front lépésről lépésre jött, mindig közelebb, és karácsonyra szétlőtték mind a tizenegy házat, amit huszonnyolc év alatt épített a kerületben. Elmondta, hogy azóta egy öreg barakkban lakik a teherpályaudvar mögött. A bútorát, ami van, a kétszobás ház alól rángatta ki, a kerek dobkályhát egy ismerős budai lakatos műhelyében kalapálta. Néha, amikor nagyon nyomasztó ez a szomorú, dohos közöny — a kutyát dühösen kizavarja a barakkból, és a sarokba telepedik a kályha mellé, vagy átmegy Budára az ismerős lakatoshoz. Ezt mondta az üzemmérnöknek, vagy ezt akarta mondani. Elmondhatná ennek a fiatalembernek is, de sok élet van a világon, mindet el lehetne mondani.

A férfi cigarettát keres a zsebében, az egyiket az öregnek nyújtja.

Rágyújtanak.

Az öreg egykedvűen vastag, tömött füstöt fúj maga elé, beborítja az arcát.

A férfi megtapogatja a térdét.

— Ha a sofőr nem fékez idejében, halálra gázolhatott volna.

Az öreg fáról fára fordítja a tekintetét.

— Meghalni? Nem olyan könnyű az, fiatalember.

A cigaretta végét kiejti az ujjai közül, de nem nyúl utána. Felnéz az égre, és elégedetlenül morog.

— Pláne értelmetlenül.

A férfi megrezzen, a szája szélén megerősödik a két keserű vonal.

— Miért, van értelmes halál is? — ellenkezik, és az aprószemű kavicsokat nézi.

Az öreg hátradől, megtámasztja a hátát, a karját keresztbe fűzi a mellén, és a levegőbe bámul, mintha befejezte volna a beszélgetést. Azután nyugtalanul áthajol, a férfi arcába kutat. A csontokra tapadó bőr feszes. Kemény, erős szegletek a szája szélén. Az egész arc egy kicsit démoni és keményebb a szokottnál, de rokonszenves.

A vállát összehúzza, és csak most látszik, hogy a fekete posztózubbony bő redőkben lóg rajta. Nem neki szabták.

Bólogat és hunyorog.

— Mit tud az ember csinálni, ha értelmetlen az élete?

Végignéz a férfin, és fáradtan legyint.

— De hát az ember mindig csak várja, hogy majd kinőnek a szárnyai és repülni tud. Csak azt nem tudja, hogy mikor nő ki éppen az, amelyikkel repülni lehet, igaz?

Furcsán, gúnyosan mosolyog, azután lehajol, megborzolja a kutya szőrét. Valamit morog még, de a szél erőszakos lökésekkel keresztben-hosszában jár, elsodorja az öreg hangját.

A férfi odafordul.

— Mit gondol, ha az ember már pontosan tudja, hogy nem nőnek ki a szárnyai, akkor...

Az öreg szeme figyelmesen, egyhelyben áll.

— Akkor?

— Akkor abba lehet hagyni?

Az öreg bizalmatlanul a férfire néz, azután elfordul. Görcsösen, rövid mozdulatokkal ingatja a fejét, mintha erősen gondolkodna. Sokáig nem szól, a bottal szabálytalan köröket rajzol a kavicsos útra.

— Egyszer én is azt hittem, hogy nincs tovább, azután elmentek a liberátorok, és rájöttem, hogy élek, de amit addig csináltam, hiábavaló volt. Mintha semmit se csináltam volna — mondja később, és lassú, barna szeme szomorúan követi a görbe vonalakat. — Ötvenhárom éves voltam akkor, fiatalember. Tizenegy házat építettem a kerületben. Az egyiket a Fischer boltja mellett, a másikat a remíz mögött, a harmadikat...

Hirtelen, ellenséges mozdulattal a férfi karja után nyúl, keményen megszorítja.

— Tudja, hogy a háború végére mennyi maradt?

Elengedi a férfi karját, és csüggedten, aprókat legyint.

— Egy se. Lebombázták meg összelőtték — mondja, és nyugtalanul, dühösen ugrál a szeme. — Az enyém is összedőlt. A romok alatt találtam meg a feleségemet. A két fiam a fronton maradt. Olyan nagy szál legények voltak, mint maga. Én meg csak álltam a remíz mögött, és az öklömet ráztam az ég felé...

Összehúzza a szemét, de nem tud sírni, mert nincsenek már könnyei. Száraz, sovány arcát reszkető haraggal az égre fordítja.

— A varrógépet is összetörve húztam ki a ház alól — mondja krákogva a hosszú csend után, és összekuporodik az erős szélben. — Szegény feleségemé volt, kis ruhácskákat varrt rajta a szomszéd gyerekeknek. Én meg csak mentem, mentem, az egyik utcából ki, a másikba meg be...

A tenyerével megtöröli az arcát.

— Egy évig mászkáltam a kerületben. Ha éjszaka nem tudtam aludni, felkeltem, és ide-oda mászkáltam az utcákon. Az emberek azt hitték, hogy meghibbantam. Aztán a következő évben felvettek a harisnyagyárba éjjeliőrnek...

A férfi meglepődve felkapja a fejét.

— A harisnyagyárba?

Az öreg bólint.

— Akkor kezdték építeni. Tudtam, hogy nem építek már több házat. Azt is tudtam, hogy lesz idő, amikor azt is elfelejtem, hogy a Fischer boltja mellett milyen volt az a szép, erkélyes ház.

Fáradt, egykedvű és közömbös. Csendesen morog, de az is lehet, hogy csak a száját mozgatja. Amikor később a férfihez fordul, a mozdulata nehéz és bizonytalan, mintha elfáradt volna.

— Megkínálna még egy cigarettával?

Rágyújtanak.

— A lakásom itt van a teherpályaudvar mögött egy barakkban — mondja az öreg, és a botjára hajol. — Egész délelőtt az ablakom alatt sípolnak a tolatómozdonyok, de még csak nem is horkantok, olyan mélyen tudok aludni...

A kemény hamut lefújja a cigaretta végéről.

— Délután mindig idetelepedek a kutyámmal valamelyik padra. Nézelődünk, megvárjuk az estét. A túlsó oldalon van egy önkiszolgáló bolt, ott szoktam vacsorát venni magamnak meg a kutyámnak, azután bemegyünk a gyárba.

Az öreg eldobja a cigarettát.

— Ha tiszta az idő, éjszakánként a csillagokat szoktam bámulni. Kétszer körüljárom a gyárat, azután a kerítés mellett keresek magamnak egy zugot. Letelepedek és mondok egy miatyánkot meg egy üdvözlégyet, hogy amíg szolgálatban vagyok, addig egy szöget se lopjanak a gyárból. Aztán megint kétszer körül járom a kiszabott vonalat...

A férfire néz, a hunyorgó tekintetben most van valami gyanútlan, valami kisfiús. A szél nagy lökésekkel hozza az építkezésről a villanydaru finom moraját. Az öreg a kezével váratlanul és dühösen a levegőbe suhint.

— Semmit se lopjanak, amíg ott vagyok! Érti? Semmit!

Sokáig hallgat, azután feláll, a botra támaszkodik. A fejét feltartja, és úgy látszik, hogy a levegőbe szimatol. Megint a férfire néz. Igen — nehéz, démoni arca van. Úgy emlékszik, hogy a kisebbik fiának is ilyen volt. Amióta a férfi leült a padra, állandóan erre gondolt.

Az égre mutat.

— Elmegyek, mert vihar lesz.

A férfi még sokáig ül a padon, és az éjjeliőr után bámul, akit a botra támaszkodva gyorsan biceg a teherpályaudvar vágányai között, mintha menekülne, majd egy rozsdaszínű kocsisor szegleténél a bozontos kutyával együtt eltűnik.

(Befejező rész következik)

László Ibolya

KI MESSZE LÁTNI A VÁLLUNKRA ÁLLT

Virágkoszorús annyi homlok,
az én homlokom vérzik egyre,
nehéz vagyok a ringatásra,
még nehezebb színes hitekre.
Engem az éget, ami nincs még —
pokolra szállnék megkeresni
amitől szelídül az inség,
s a jelent is lehet szeretni.

Gyűlölöm a panaszokádót,
keresett bajjal bömbölőt,
de azt sem kedvelem, aki
így prédikálja a jövőt,
mai bajokra így ad írt
— mert tenni gyenge —: az utókor
eget ostromló életünkért
haló porunkban kezet csókol,
jámborok lesznek a lopók is
— apjuk még napszámért kalapolt —
ők árnyékszékre menve is
igénylik már az autót.

Elég! Homlokunk gondok vérzik,
sebünket virág nem takarja,
a tévelygésből is elég,
kiált szívünk szerelmes haragja.
Ki messzelátni a vállunkra állt,
vigyázzon, legyen igaz őrszem —
mellette leszünk, ha kiált!

MALLARMÉ NÉGY VERSE

GYÁSZBESZÉD

Ó te, boldogságunk végzetes emblémája!

A dermedés köszönt és sápadt orgiája,
Ne hidd hogy mágikus reményű folyosót
Áld üres serlegem, hol arany-monstrumod
Gyötrődik! Nem elég lelked megjelenése:
Én állítottalak e porfír-emelvényre.
A kéz gyászünnepe: fáklyát kioltani,
Szemközt vele a sír tömör vas-ajtai;
Tagadni nem lehet: szertartásunk csekélység
Ahhoz, hogy a költő hiányát énekeljék,
Míg e szép emlékmű bezárja teljesen;
Ámbár a mesterség izzó-fenségesen
Vár a hamu közös és csúfos órájára,
S egy este büszkén a kriptát befedi szárnya,
Halálos tiszta Nap tüzébe visszaszáll!

Teljes, hézagtalan, pompázatos magány,
Megrendül és kitör, ember-gőgjét elejti.
S e rémült nyáj! szinte jelenti: Ez vagyunk mi,
Szomorú, áthatlan, jövő kísértetek.
Hasztalan falakon szétszórt gyász-címerek
Közt mit ér nékem a könny kristály-riadalma,
Mikor egy átkelő, szent versemet se hallva
Mely úgyse keltheti, büszkén, vakon vonúl,
Homályos gyászlepel vendége, s átsimúl
Szűz hősévé halál-utáni figyelemnek.
Széles örvény melyet köd-hullámon kerenget
A szók dühös szele, a mondatlan igék,
Semmi az Embernek, ki szétrombolva rég:
„Mi vagy te, Föld? mi vagy, emlékek messzesége?"
Üvölt ez álom; és torzúl a hang csengése,
A tér játéka e kiáltás: „Nem tudom!"

A Mester, mély szemmel, s léptével az úton,
Az éden nyugtalan csodáját megfagyasztja,
Mely végső rezgéssel, egy-hanggal, felriasztja
Egy név titkát néktek, Rózsa és Liliom.
A sorsban akad-e, mi megmarad, vajon?
Ti mind, ne éljetek sötét hidelemben.
Az örök géniusz ragyog, árnyéka nincsen.
Óhajotok miatt gondban, hadd lássam én,
Ki alélt el tegnap munkája mezején,
Eszményt testál reánk e csillag minden kertje,
Túlélni, a nyugodt felbomlást üdvözölve,
A gyász döbbenetét az ő igéivel,
Mind mámoros bíbor, világos nagy kehely,
Kiket, zápor s gyémánt, az átható tekintet
Amint e szirmokon maradt, és egy sem ernyed,
Présel a pillanat s a napsugár közé!

Valódi ligetünk ott honol, és azé,
Hol a tiszta költő alázatos fensége
Tiltja az álomnak, mely műve ellensége,
Hogy az ő magasztos békéje reggelét,
Mikor az ős halál elragadja Gautier-t,
Hanggal s a szent szemet kinyitó ujjal sértse,
De, mi megilleti, álljon a liget éke,
A szilárd emlékmű, hol szúny minden veszély
S a fösvény némaság s a zömök-testű éj.

MIKOR ŰZÖTT AZ ÁRNY

Mikor űzött az árny mint sors-parancsolat
Ily vénséges Álmot, gerincem kedvét-kárát,
Összehajtá bennem kétely-nélküli szárnyát
Búsan, mert elpihen gyász-mennyezet alatt.

Kéj, ő ében terem, hol egy király miatt
Halódva kígyóznak híres füzérek, párták,
Csak gőg vagytok ti mind, a pokol hazugságát
Látja a remete, kit hite átitat.

Igen, tudom: a Föld messzi éj-áradásban
A szokatlan rejtélyt feloldja robbanásban
Őt alig árnyaló szörny-évszázak alatt.

A magával-közös tér nőhet vagy avúlhat,
E bajban tanuként hurcol rút lángokat:
Egy csillag ünnepén a géniusz kigyulladt.

NÉMÁN A MORD FELHŐ ALATT

Némán a mord felhő alatt
Sziklaperem bazalt és láva
Rabszolga visszhang egymagába
Goromba kürttel hasogat

Gyászos hajótörés (magad
Tudod, hab, de tajtékot hányva)
A végső roncs veti az árba
A lefoszlott árbócrudat

Vagy ha e düh hiába árad
Híján hatalmas pusztulásnak
A bomló örvény serege

Míg vonuló fehér sörényt tép
Fösvényen fojtaná bele
Egy szirén gyermeki csipőjét.

PETIT AIR

I

Valamilyen egyedüllét
Hattyútlan és parttalan
Nézi önnön ürességét
Eszméletem messze van

Ott ahol a gloriola
Érintetlen magasan
A mennyeket ragyogtatja
Alkony aranyaiban

De vágyódva nyújtózkodik
Mint ingéből vetkező
Így menekvő madár bukik
Mellette örvendező

Tajtékba és te se vagy más
Csak pőre örömrikoltás.

II

Kellett nékem féktelen
Ahogy reménységem fölkel
Kirobbanni odafenn
Veszve örjöngéssel csönddel

A ligetben idegen
Hang melynek visszhangja nincsen
A madár mit sohasem
Hallottak még az életben.

A riadt lantos felé
Közeledik pusztulásom
Míg keblem mely nem övé
Ontja vadabb jajgatásom

Mi lesz véle nem tudom
Tán széttépik az uton!

WEÖRES SÁNDOR fordításai

Bertha Bulcsu

VÁLTOZATOK EGY TÉMÁRA

A hónap egy napja

Krajnc Kéti szemügyre vette az állományt. A kávéházban már megvastagodott a füst, és nyomott nehézkes volt a levegő. A legtöbb asztalnál szombati házaspárok, kimenős hivatalnokok és rongyrázó nőcskék ültek. Jól ismerte ezt a fajtát. Egész héten robotol, szombaton aztán kiglancolja magát, s beül a kávéházba szórakozni... Mintha a kávéházat azért találták volna fel, hogy ott „szórakozzanak". Ezek az emberek nem illettek a márványasztal mellé, szögletességük, kapkodó feszességük megbontotta a harmóniát... Az ilyen szombat esti ember állandóan rendel, sört, rövidet, aztán újra sört. Úgy mint a kocsmában. Attól fél, hogy nem látszik elég gazdagnak...

Kimenő van a szegényházban — állapította meg Krajnc Kéti, s lassan felhajtotta a konyakját. Főleg az bosszantotta, hogy a felesleges fejektől nem lehetett belátni a terepet. Újra és újra körülnézett, mert a hónapnak ezt az egy napját szerette jól eltölteni. Tizedikén mindig vonatra ült, s egy-egy nagyobb városban mindent beszerzett, ami az üzlethez kellett.

Gondosan sorravette a páholyokat. Egyes ablak, kettes ablak, hármas... Igen a hármasban... A hármasban van valami...

Négyen-öten ültek az asztal mellett... Öten, három férfi és két nő. Szemben egy sovány, különös fejű fiú, kiugró pofacsontok, határozott szemek, Bertold Brecht frizura, jó húsos, gúnyosan vonagló száj, masszív vállak. Mellette egy másik rövid hajú, intellektuális fej, a közepén cigaretta... A harmadik háttal, a nők oldalt. Jó nők, szekszepilesek, dekoráció óne. Krajnc Kétit nem érdekelték a nők. Magabiztos volt... Megitta a maradék konyakját, és közben tűnődött: „Bertold Brecht, vagy a cigarettázó intellektuel?" Három másodperc alatt döntött. Szerette a különös eseteket. Ránézett a Brecht frizurásra. Látta, hogy az azonnal észreveszi, de nem reagál. Krajnc Kéti mosolygott, aztán intett a pincérnek. Fizetett, s a pincér kék kabátja mellől még egyszer odapillantott. Úgy... Tudta, hogyan kell nézni.

Felállt, a ruhatárban magára csúsztatta a kabátot, aztán kilépett az ajtón. Számolt: Egy... kettő... három... négy...

Nyolcnál lépések, tizenegynél bejött a hang.

— Asszonyom! Ott felejtette a folyót...

Krajnc Kéti meglepetten hátrafordult, de nem állt meg, csak lassított.

— Milyen folyót?

— A Jordánt... Ne lepődjön meg... A női szépséggel én tudományosan foglalkozom, s amikor maga „véletlenül" odapillantott az asztalunkhoz, azonnal a Jordán jutott eszembe... Úgy éreztem, mintha térdig bent állnék a folyóba... S Keresztelő Szent János...

— Hülyéskedik...?

— Dehogy... Én is a piacról élek, pontosan tudom, hogy hol van Rumbach utca, s a Megállóban milyen a sólett. A valuta ügyek persze egy utcával odébb, de én útálom a praktikus dolgokat. Nézze csak! — kiáltott fel hirtelen a Brecht-frizurás és elkapta a nő karját. — Az emberek mindig szembe jönnek. Vajon honnan jöhetnek?

„Lefekszem neki" — gondolta Krajnc Kéti, aztán hangosan is megszólalt:
— Mit tud még a Jordánról?

Krajnc Kéti pontosan ismerte a játékszabályokat. Profi kurva csak pénzért fekszik le az első este, szerelemből csak egy hét múlva. Tisztességes nő, amikor elveszti a fejét... Becsületes polgárasszonyok, vasutasnék, tisztviselőnők eleinte három hét múlva, később az ismeretség másnapján. Krajnc Kéti soha nem tartotta be a játékszabályokat. Havonta egy napja volt, s ezt szerette jól eltölteni. Nem várhatott másnapig... A játékszabályok rá különben sem vonatkoztak, hiszen bizonyos értelemben, a népi demokratikus mértékegységek szerint úrinő volt...

— A Jordánról...? Túl sokat. Itt sajnos nem mondhatom el magának, mert öt perc múlva vendégeim érkeznek, s a kulcs a zsebemben van. Ha kedve van esetleg egy-két művésszel megismerkedni, szívesen látom... Erre parancsoljon... Balra... Három perc az egész... A lakás magának azt hiszem egy kicsit szokatlan lesz, mondhatnám élmény — mondta a Brecht frizurás, és előzékenyen, nyugodt egykedvűséggel karonragadta Krajnc Kétit.

Árnyak, keresztben utcák, locspocson úszó fény. Vastagfalú ódon épület kapuján át léptek egy folyosóra. A fal mellett hordók voltak és sorbaállított szemetesvödrök. Lépcsők, néhány kanyar, aztán egy sötétségbe vesző ajtó. Itt megálltak. A Brecht-frizurás megforgatta a zárban a kulcsot, aztán bement. Motozott a sötétségben. Néhány kattanás hallatszott. Amikor a küszöbre ömlött a fény, Krajnc Kéti is belépett a szobába.

Meghökkent. Nagyon szegényes, de érdekes szoba volt. Egy szekrény, egy asztal, gázrezsó, alacsony festetlen priccs matracokkal, sovány vánkossal s néhány pokróccal megkoronázva. A mennyezetről nagyon sok színes lámpa függött alá, az egész úgy hatott, mint egy kirakat. Amikor jobban megnézte a lámpákat, észrevette, hogy a sávokra bontott fény kilyuggatott kályhacsövekből hullik a szobára. Ilyen lámpaernyőt még életében nem látott. A szobában ezen kívül még egy szék s az asztalon egy megkezdett kenyér volt.

— Magának mi a foglalkozása? — fordult Krajnc Kéti a Brecht-frizuráshoz, aki ekkor már a függönyt igazította az ajtón.

— Ember vagyok...

— Ebből él...?

— Nem... Néha fényképezek...

Kopogtak. Belépett a cigarettázó intellektuel, aztán a harmadik férfi, aki elölről is teljesen jelentéktelen volt, s a két szekszepiles nő. Kezet nyújtottak, mosolyogtak, leültek a priccs szélére. A cigarettázó intellektuel valahonnan előhúzott egy vázlatfüzetet, s pasztellel rajzolni kezdte Krajnc Kéti fejét. Háromnégy perc alatt lerajzolta a szép női fejet, aztán kitépte a lapot a vázlatfüzetből, és átnyújtotta egy halványzöld krétával együtt.

— Mit csináljak vele?

— Írja alá...

Krajnc Kéti aláírta. A Brecht-frizurás átvette tőle a képet, és egy rajzszeggel feltűzte a falra. A falon már nagyon sok kép volt. Női és férfi fejek vegyesen. Valamennyit pasztellel rajzolták. A női fejek alatt piros keresztek voltak. Nem tartoztak a képhez, de a képen voltak mégis. A szekszepiles lányok képmása is ott függött a falon. A szőke fej mellett kettő, a barna mellett egy kereszt volt...

— Azok a piros keresztek jelentenek valamit? — érdeklődött Krajnc Kéti.

— Lehet, hogy jelentenek, de az is lehet, hogy nem jelentenek... Ahogy vesszük... Mindenkinek tetszése, vagy tettei szerint — mondta az intellektuel, és elnyomta a cigarettáját.

— Magnózzunk — mondta a szőke lány, aztán felállt és a szoba közepén összecsapta a kezét:

— Elmegyek a téeszcsébe, twist! Beviszem a tehenemet, twist...! Hol az a magnó?

Odalépett a szekrényhez és kinyitotta.

— Hát ez megy... Felvettétek a dumát...?

— Hagyd...

— Most már nem érdekes, inkább lehallgatjuk.

Behajolt a szekrénybe, visszapörgette a szalagot, aztán bekapcsolta a hangszórót. Néhány pillanatig csend, aztán egy halk beszélgetés:

— Magának mi a foglalkozása?

— Ember vagyok...

— Ebből él...?

— Nem... Néha fényképezek...

Krajnc Kéti nézte az arcokat. Nagyon komolyak voltak. A Brecht-frizurás már fent ült az asztal tetején és evett. Kenyeret evett. Letört egy-egy darabot a kilós vekniből és rágta... Különös fickó volt. Amikor leállították a magnót, odaszólt neki:

— Hogy is vagyunk azzal a Jordánnal?

A hangja egy kicsit megremegett. Krajnc Kéti érezte, hogy elvesztette a fölényét.

— A Jordán egy folyó...

Az intellektuális fej újra cigarettázott. A cigaretta pontosan a fej közepén helyezkedett el és úgy hatott, mint egy szellőző berendezés. Amikor az intellektuel megszólalt, a cigaretta billegett, táncolt a szája sarkában, és lehullott róla a hamu.

— Na, én megyek — mondta.

— Ráérsz, majd csinálunk valamit — tartóztatta a Brecht-frizurás.

— Megint kezded: „Ember vagyok... ember vagyok..." Unatkozom itt. Hazamegyek számolni...

— Mit számol? — érdeklődött Krajnc Kéti.

— Kvantum elmélet...

— Maga nem festőművész?

— Nem. Uránmérök — szólt közbe a Brecht-frizurás, és abbahagyta az evést.

Az uránmérnök felállt, nézte egy kicsit Krajnc Kéti szép térdeit, melyek előbújtak a szoknya alól, aztán odament, megsimogatta. Nem fogdosta, csak könnyed, egykedvű mozdulattal végighúzta az ujjait a gömbölyű kis térdeken. Utána nyomban felegyenesedett és magára húzta a ballonját. Öltözködés közben még hátraszólt:

— Egyszer, ha lesz időm, majd megcsókolgatom a lábait... Nem vadul... Szép lassan... Felhúzom a szoknyáját, és azt a sávot, ami a harisnya és a kis nadrág között van... A fehér senkiföldjét... Lassan... legelni rajt, araszolgatni, mint a selyemhernyó... Kis csikónak adott már cukrot tenyérből?... Nem...? Kár... Ez pont olyan érzés, csak fordítva — mondta, aztán barátságosan intett és kilépett az ajtón.

— Intelligens — állapította meg Krajnc Kéti, és várakozva a Brecht-frizurásra nézett. A Brecht-frizurás pedig a barátaira pillantott. A szekszepiles lányok és a harmadik fiú felálltak... Magukra dobták a kabátot.

— Majd Filippinél — mondták a lányok, aztán a kilincsért nyúltak.

— Mit mondtak? — érdeklődött Krajnc Kéti, amikor becsukódott mögöttük az ajtó.

— Holnap a kávéházban, ezt mondták. Vetkőzz le.

Krajnc Kéti felállt és kikapcsolta a ruháját. Ideges remegés futott végig a testén. Hogy leplezze, odaszólt a Brecht-frizurásnak:

— Mi az, hogy ember vagyok?

— Azt jelenti, hogy ember vagyok... Mindennél inkább ember, éjszaka is ember, meg nappal is ember. Most már akadnak olyanok, akik csak időnként emberek... Éjszaka, amikor elalszanak. Nappal főkönyvelők, uránmérnökök, vasutasok, statisztikusok, pártcsoportvezetők. Tagjai a szülői munkaközösségnek,

a lakóbizottságnak, a népfrontnak, a szakszervezetnek, a horgász egyesületnek és a tiszti klubnak. Választmányi tagok, felelős vezetők, öntudatosak... Én egész nap ember vagyok. Napról napra alakítom az életemet, ahogy nekem tetszik...

Krajnc Kétin már csak néhány kisebb ruhadarab volt. Barnára sült arányos teste átvilágított az anyagukon. A Brecht-frizurás odament hozzá, és beleharapott a vállába. Krajnc Kéti felszisszent... Egy perc múlva már az ágyban feküdtek. Krajnc Kéti megváltozott arcára a kilyuggatott kályhacsövekből összevissza hullottak a fények. Rendszeres kis világában összekeveredett minden.

— A szememet csókold... A szememet csókold — motyogta.

Időtlenségbe zuhantak.

Később, amikor Krajnc Kéti magához tért, a szobában már sötét volt. Nehéz, darabos sötétség. Sehonnan sem szűrődött be fény. A feketeség mélyén valami zuhogott, olyanformán, mint a kitisztított, túl hangos órák.

Klakk... Klakk... Klakk...

A sötétségben kitapogatta a Brecht-frizurás szögletes fejét, és megsimogatta. Amikor az mozdult, megszólalt:

— Mi ez a kattogás?

— Óra — mondta a fiú és újra átölelte Krajnc Kéti ruganyos, meleg testét.

— Ez nem óra... Én minden órát ismerek, a férjem órás... Ez például egy Patek óra, hallgasd csak milyen finom, és kristályos a ketyegése — mondta, és a csuklóját, melyen a tízezer forintos aranyóra ketyegett, a fiú füléhez simította.

— Az is óra...

— Hát ha az is óra, akkor mondd meg, mennyi az idő?

A fiú kedvetlenül meggyújtotta a villanyt és kimászott az ágyból. Csodálkozva megállt Krajnc Kéti pasztellfeje előtt. Nézte egy kicsit, aztán egy piros krétával kereszt alakú jelet rajzolt a kép alá. Utána nyújtózott, öklével megdörzsölte a szemét, aztán a szekrény tetejéről leemelt egy nagy rézszerkezetet. Az asztalra állította és rámeredt az anyagszínű, rovátkázott számlapra:

— 23 óra 52 perc 2 másodperc...

Krajnc Kéti a Patekjára pillantott, aztán zavart, ügyetlen szótöredékek hullottak ki a szájából:

— Ááá... Hát ez pontos... Mint egy műszer... Nagyon pontos...

— Igen, pontos. Pontosan 7 perc és 8 másodperc múlva robbanunk fel... — mondta a fiú és visszafeküdt az ágyba.

— Idáig hogy-hogy nem hallottam a kattogását? Mi ez?

— Egy tíz tonnás időzített bomba robbantószerkezete... Egész este ketyegett, de neked más kötötte le a figyelmedet. Már három napja ketyeg. Így van időzítve. Pontosan 72 óráig ketyeg. A 4321-ik percben felrobban a szerkezet. A robbanás néhány perc múlva esedékes. Egy angol bombából szereltem ki 1945-ben. Az angoloknak megbízható hadiipara volt akkoriban. Jó volna még élni, ugye...?

— Hülyéskedsz...?

— Nem... Szoríts magadhoz... Nagyon szoríts, hogy érezzem a bőröd simaságát és a forró lábaidat...

Krajnc Kéti hozzátapadt a kemény izmú, csontos fiúhoz, aztán suttogott:

— Nincs kedvem meghalni...

A fiú felkönyökölt és gúnyosan mosolygott.

— Nem kell meghalnod, most tényleg hülyéskedtem — mondta, és megcsókolta a nő duzzadt, sóváran szétnyílott száját.

— Nem robban fel...?

— Nem... 1950-ben, amikor először felhúztam, azt hittem felrobban... Akkoriban szívesen meghaltam volna, de nem robbant fel... Azóta órának használom. 72 órás ciklusokra oszlik az életem. Ez a tempó pontosan megfelel nekem...

— Muris... Szoríts magadhoz, és képzeljük azt, hogy ez az ölelés, utolsó lesz az életünkben... Még van két percünk és három másodperc...

A fiú magához szorította Krajnc Kéti meleg, odaadó testét, és gyengéden csókolgatta ernyedten pihegő, duzzadt ajkait.

A bombaóra nagyon hangosan ketyegett.

Klakk... Klakk... Klakk... Klakk...

Krajnc Kéti élvezte, hogy képzeletben a szerelem és a halál mesgyéjén lebeg. Odaadóan, kéjesen ölelte a keményizmú, sovány fiút.

Klakk... Klakk... Klakk... Kimaradt egy kattanás, aztán még mozdult egyet a szerkezet: Klakk... Klakk...

Hirtelen nagyon mély, megnyugtató csend lett. Krajnc Kéti és a Brecht-frizurás mosolyogtak. Ekkor villámfény hasította ketté a kilyuggatott kályhacsövekből összevissza hulló erőtlen kis fényeket. A robbanás után egyenletes sötétség lett. A szitáló kőpor puhán és hidegen ereszkedett a mélybe.

A bombaóra a 4321-ik percben mégis felrobbant.

*

A 4321. percben

Bemutatom önöknek Lemák Lukácsot. Tátott szájjal fekszik az ágyban és azt álmodja, hogy a liberátorok őrületes magasságban repülnek, s a napfényes falusi udvarról galamboknak látszanak. A búgásuk alig hallatszik, fémes testük időnként eltűnik a magas felhők között. A szelek virágillatot hoznak és húsvéti hangulatot a folyópartról. Amikor újra az égre pillant, a gépek már alacsonyabban húznak, s kavarognak a könnyű tavaszi kékségben, mintha kergetőznének. Két gép hirtelen kiválik a rajból, és versengve zuhan az udvar fölé. Amikor az árnyékuk megjelenik a háztetőn, ijesztőek lesznek. Hirtelen beugrik a nyárikonyha ajtaján, és a kemence előtt földre veti magát. Zuhogás és recsegés hallatszik. Amikor csend lesz, csodálkozva feláll és kimegy az udvarra. A ragyogó tavaszi égen könnyű felhőket kerget a szél. Virágillatot érezni, és az ünnepek kellemes közeledtét. Lemák Lukács csodálkozik, hogy az udvarnak azt a pontját, ahol néhány perccel korábban állt, kereszt alakban felszaggatták a géppuskalövedékek. A találatok nyoma jól látszik a ház falán, és az összeroncsolt küszöbön is. Áll a tavaszi fényben, és a világból semmit sem ért.

A kép megszakad. Az arcán jól látható, amikor feloldódik a feszültség. Mély szaggatott lélegzeteket vesz. Szürkül az arca. Az álom lila-ködében tárgyak úsznak feléje. Egy ómárium, melynek az alsó fiókjában gombok és egy szakadt hózentróger alkatrészei porosodnak. Egy alacsony, poros könyvszekrény száz kötet Jókaival. Egy asszony-arc és egy mondat. Jól látható, amikor a fej közepéről kihullanak a hosszukás szavak: „A változás után minden másként lesz... Egy reggel majd arra ébredünk, hogy angol ejtőernyősök járkálnak az utcán...” A fej közelebb ereszkedik hozzá, és megismeri az anyját. Az áramlás elsodorja, és egy másik fej úszik feléje. Ebből is szavak hullanak: „A felszabadulás sorsdöntő eseménye, a párt vezető szerepe... Új életünk ünnepnapjai... Munkához és tanuláshoz való jog... Elvtársak... Elvtársak... Elvtársak... Elvtársak...” Futballabdák és léggömbök úsznak a levegőben, a léggömbök zsinórján postások lógnak. Egy postás leereszkedik eléje, és átnyújt egy levelet, de nem tudja felbontani, mert ott van már a nyomában a másik, aztán a harmadik és a negyedik postás is. Valamennyien átnyújtanak egy-egy levelet. A léggömbök felemelik a postásokat, s a helyükön hézagok maradnak a levegőben. Felbontja az első levelet, aztán a másodikat, majd a harmadikat és a negyediket is. Mindegyikben ugyanaz van: „Értesítem, hogy hely hiány miatt nem vehettük fel az egyetemre...” A futballabdák egyre alacsonyabbra ereszkednek, aztán pattogva át-

ugrálják az embereket. Valami váratlanul kattogni kezdő Klakk... Klakk... Klakk... A kattanásokon évszámok ülnek. 1950... 1950... 1950... Erősen figyel, s akkor látja, hogy a nyirkos messzeségből újra feléje úszik az alacsony poros könyvszekrény, száz kötet Jókaival. A könyvszekrény tetején egy bombaóra van. Odalép hozzá és felhúzza. Az óra egyenletesen ketyeg: Klakk... Klakk... klakk... Várja a robbanást. De a szerkezet nem robban. A kép elúszik, és a lila ködöt felszívja az alacsonyan közeledő délutáni Nap. Fényével bearanyozza az összeroskadt házak füstölgő romjait. Szokatlanul alacsonyan úszik a Nap, szinte átfolyik a kémények között, mint a tükörtojás sárgája, amikor villára akarják emelni. Lemák Lukács a többi gyerekkel együtt rohan a temető felé. A bombák elsöpörték a szélső házsort, a temető betonkerítését, és a sírok közé bedőlt oldalú lyukakat ütöttek. Rohan a gyereksereg, de a fejük felett vijjogva megszólalnak a szirénák. A vijjogáshoz tapadva újra jönnek a gépek. Lemák Lukács megbotlik és belezuhan egy bombatölcsérbe. Beüti a kezét, vérzik. Odakap, aztán hirtelen felnéz, mert a Nap elé árnyék kerül. Zuhan feléje egy fekete test... Lemák Lukács felordít: „Ne... Nem... Nem...! De a fekete test tovább zuhan feléje, s a géppuskalövedékek nagyokat csattannak a sírköveken. A repülőgép árnyéka felemelkedik, aztán egy újabb, majd egy még újabb vágódik a nyomában a föld felé. Lemák ordít, aztán eltorzul az arca és zokog...

Ez az a pillanat, amikor érdemes megfigyelni Lemák Lukács fejét. Verejték jelenik meg a homlokán, s egy vastagabb kiugró ér vonalát követve befolyik a Bartold Brecht-frizura alá. Az arca eltorzul, a szája remeg. Keserű keménység merevedik az arcára. Nagyon sokáig így marad, pedig a temetői bombázás képe a lenyugvó cseppfolyós Nappal már elmerült, s új képek csúsznak feléje kékeszöld fagyon. Azt álmodja, hogy tűzszerészek körül őgyeleg, és egy óvatlan pillanatban elemeli az egyik tíz tonnás bomba robbanószerkezetét. De az arcán még mindig az előbbi merevség ül. Csak nagyon lassan enyhül. Amikor kisimulnak a vonásai, az arca üres lesz. Szürkén, ijesztően üres. Ebben az emberben valami összetört... Jól nézzék meg az arcát. Szürke és ijesztően üres. Csak hegyek vannak rajt és völgyek, de ezek a hegyek: halott, mozdulatlan hegyek. Ezen az arcon szárazság van. Lemák Lukácsban valami megszakadt. Összetörött benn a bizalom és a lendület. A félelem is összetörött benn, de az árnyak megmaradtak a szemében. Lemák Lukácsban mindenből csak az árnyak maradtak. Ezekre az összekeveredett árnyakra rakódtak később az évszámok.

Délelőtt tíz óra van. Lemák Lukács alszik. Nézzék az arcát! Tátott szájjal fekszik az ágyban. Azt álmodja, hogy a tűzszerészektől lopott bombaórával nyargal hazafelé. Az arcán száraz szürkeség van. Negyed tizenegykor mozdul először... Lassan ébredezik... Kinyitja a szemét... Pillantása azonnal fentakad egy rézszerkezeten, mely a szekrény tetején kattog... Kicsit csodálkozik, hogy a bombaóra a szobájában van... Néhány perc elteltével aztán újra megszokja, mint már annyiszor... Hanyatt fekszik az ágyban, és szemügyve veszi a tárgyakat. A levegőben kilyuggatott kályhacsövek lógnak. Este színes fény árad belőlük a kopott szobára, de nappal nevetségesen hatnak. A falon képek függnek. Nagyon sok kép. Férfi fejek és női fejek pasztellel. Egymás mellett símulnak a falra, de idegenek egymáshoz is. Nem egymásra, nem maguk elé, még csak nem is a szobára néznek, hanem valahová a semmibe. Különös fejek, egy különös falon... Lemák Lukács nem fordul az oldalára, de tudja, hogy az asztal ott áll a szokott helyén, s a tetején egy kilós piros oldalú kenyér hever. Szék, gázrezsó, az ajtón függöny... Ezek már egyáltalán nem érdeklik.

Nézi a kattogó bombaórát, és arra gondol, hogy jó lenne felkelni... Felkelek — határozza el, de nem mozdul, s néhány perc múlva megjelenik a tudatában egy kérdés: Minek? Erre nem tud válaszolni. Miért is kellene felkelnie? A biztonság kedvéért elismétli magában az egészet: „Felkelhetnék, de minek?" Újra a bombaórára bámul, aztán a falra, ahol a pasztelfejek sorakoznak, és a

kilyuggatott kályhacsövekre, melyek most rendeltetés nélkül lafognak a semmiben.

„Jó lenne tudni, hány óra" — gondolja, de aztán elmosódik az óhaj, mert egy pók hirtelen magára vonja a figyelmét. A pók menetel a szoba mennyezetén. Lemák Lukács érdeklődve szemléli, vajon hová mehet ilyenkor egy pók? A pók nem törődik Iemák Lukács véleményével, és kitartóan menetel. Átvág a szoba koszos egén, megcsúszik, és egy vékony szálon kapaszkodva és kapkodva zuhan lefelé. De megkapaszkodik, és akrobatikus ügyességgel feltornássza magát a mennyezetre, és menetel tovább. Végül eljut a szoba leghomályosabb sarkába és megpihen.

— Jól van, kisöreg — motyogja Lemák Lukács, és az oldalára fordul. Sokáig fekszik mozdulatlanul. Nem jut eszébe semmi, nem érez semmit, nem figyel semmire. Csak fekszik. Nagyon sokáig fekszik. Később felül, és kimászik az ágyból. Meggyújtja a gázt, vizet melegít, s a gőzölgő kevés vízben megmossa az arcát és a nyakát. Öltözködés közben sokáig nézegeti a zokniját, s mielőtt a lábára húzza, megtapogatja cipőjének a talpát. Elégedett lehet, mert cigarettára gyújt, és cigarettával a szájában lép az utcára. A gallérját felhajtja, s a ballon vékony menedékéből szemügyre veszi az embereket. Áramlanak feléje. Eszébe jut egy mondat: „Az emberek mindig szembe jönnek..." Ez megtetszik neki. Puhítgatja, szoktatja a nyelve alatt. Honnan jöhetnek? — Bukkan fel bent egy kérdés, de nem gondolkodik ezen komolyan, igazság szerint nem is érdekli. Valahonnan jönnek. Mindegy hogy honnan. A kávéház ajtajában elejti az egész gondolatsort.

— Egy teát, üresen — mondja a pincérnek.

Szürcsöli a forró tehát, és kényelmesen elhelyezkedik a díványon. Később eszik egy túrót, és kétszer telefonál valahová a portáról. Főleg azonban üldögél a díványon, és az idő múlását, létezését észre sem veszi.

— Boldi — köszön a fiatal uránmérnök, és leül az asztalához. Lemák Lukács felnéz:

— Mi van...?

— Rájöttem valamire... A Bólyai János-féle geometria segítségével... Ha igazam van, akkor egy év múlva leszerelés... Az egész ügyben a tér és az idő a legfontosabb... Sokat kell még számolnom... Persze, ha néhány elektronikus számológépet erre programoznának, akkor egy hónap alatt ki lehetne számolni.

— Kérhetnél esetleg egyet... Mondd meg, hogy a leszereléshez kell...

— Hülye — mondja az uránmérnök, és a szája sarkában elhelyez egy Szimfóniát.

Amikor a kávéházban felgyulladnak a villanyok, az asztal mellett már öten ülnek. Lemák Lukács, az uránmérnök, egy jellegtelen férfi és két áramvonalas hölgy. A jellegtelen férfi még mindig izgatott, mert a szomszédos bár ajtajában valamilyen verekedést láttak. Egy bokszoló és egy judós pacák aprította egymást.

— Lukács, te valamikor bokszoltál, mit gondolsz, az ügynek mi lett a vége?

— Szerintem bevitték őket az óberhére, a dekások aztán mind a kettőt kipofozták...

— Dehogy... A júdós megcsavarta a bokszoló kezét, nekiejtette a falnak... Erre a bokszoló berobbant, és a júdóst félig agyonverte... Lukács, te miért hagytad abba a bokszolást? Kiütöttek?

— Nem ütöttek ki... Unatkoztam a ringben...

Az uránmérnök kavargatja a kávéját, aztán beleönti a konyakot, és az egészet felhajtja. Amikor végez a szertartással, újra cigarettára gyújt és körülnéz a kávéházban. A pillantása egy nő fénylő szemébe akad. Jó alakú, barna hölgy, leplezetlenül bámul az asztalukhoz, de nem őt, hanem Lemák Lukácsot nézi.

— Egy nő bámulja a fejedet...

Lemák Lukács felnéz, aztán halkan az uránmérnökhöz fordul:

— Primőr, és egész jó áru... Ha lenne egy kis időm, megkefélném...
— Van valami dolgod?
— Igazad van, nincs is dolgom... Néhány órát igazán kiszakíthatnék az életemből...
— Nem biztos, hogy lefekszik...
— Biztos. Nézd meg a fejét, utazgató bürgerkurva. Már fizet, de közben is bámul. Utána megyek, ha nem jövök vissza, ugorjatok fel, lerajzolod. A skalpja jó lesz a gyűjteménybe.

Lemák Lukács figyeli a nő mozdulatait. Szép barnabőrű hölgy. A ruhatárban elegánsan magára csúsztatja a kabátot, aztán kilibeg az ajtón. Lemák Lukács ekkor magára dobja a ballonját és utánamegy. Az utcán megnyújtja a lépéseit. Számol: Egy... kettő...

A tizenegyedik lépéssel utoléri. Beszól neki:

— Asszonyom! Ott felejtette a folyót...

A nő meglepetten hátrafordul, de nem áll meg, csak lassít.

— Milyen folyót?

— A Jordánt... Ne lepődjön meg... A női szépséggel én tudományosan foglalkozom, s amikor maga „véletlenül" odapillantott az asztalunkhoz, azonnal a Jordán jutott eszembe... Úgy éreztem, mintha térdig bent állnék a folyóban... S Keresztelő Szent János...

— Hülyéskedik?...

Tévedtem volna? — tűnődik egy pillanatig Lemák Lukács, aztán mosolyogva, kis iróniával, mégegyszer rákapcsol:

— Dehogy... Én is a piacról élek, pontosan tudom, hogy hol van a Rumbach utca, s a Megállóban milyen a sólett? A valuta ügyek persze egy utcával odébb, de én utálom a praktikus dolgokat. Nézze csak! — kiált fel hirtelen, és megszorítja a nő karját. — Az emberek mindig szembe jönnek. Vajon honnan jöhetnek?

A nőnek meglazulnak az arcvonásai.

— Mit tud még a Jordánról? — kérdi mosolyogva, s a lépései most már alkalmazkodnak Lemák Lukács tempójához.

— A Jordánról...? Túl sokat. Itt sajnos nem mondhatom el magának, mert öt perc múlva vendégeim érkeznek, s a kulcs a zsebemben van. Ha van kedve, esetleg egy-két művésszel megismerkedni, szívesen látom... Erre parancsoljon... Balra... Három perc az egész... A lakás magának azt hiszem egy kicsit szokatlan lesz, mondhatnám élmény — mondja Lemák Lukács, és előzékenyen, nyugodt egykedvűséggel karonragadja a hölgyet.

Árnyak, keresztben utcák, locspocson úszó fény. Vastagfalú ódon épület kapuján át lépnek egy folyosóra. A fal mellett hordók vannak és sorbaállított szemetesvödrök. Lépcsők, néhány kanyar, aztán egy sötétségbe vesző ajtó. Itt megállnak. Lemák Lukácsnak már nincs sok kedve a nőhöz, legszívesebben otthagyná a sötét folyosón. Amikor a kulcsot a zárba illeszti, véletlenül a nő kezéhez ér. Forró, bársonyos keze van. Lemák megborzong, kíváncsian az arcába néz. „Felveszem a dumáját" — határozza el, aztán kinyitja az ajtót és elmerül a sötét szobában. Motoz, kinyitja a szekrényt, bekapcsolja a magnót. Hallatszanak a kattanások. Amikor felgyújtja a villanyt, a nő is belép a szobába.

Meghökken. Lemák Lukács jól látja az arcán, hogy meghökken. Mindent megnéz, külön rácsodálkozik a priccsre, gázrezsóra, asztalra, kenyérre, és a mennyezetről lecsüngő kilyuggatott kályhacsövekre is, melyekből szórt fény hullik a szobára. Végül egészen halkan megszólal:

— Krajnc Kéti a nevem...

— Nem baj — mondja Lemák Lukács, és megigazítja a függönyt az ajtón. A nő újra kérdez:

— Magának mi a foglalkozása?

— Ember vagyok...

— Ebből él...?

— Nem... Néha fényképezek...

Kopognak. Belép a cigarettázó uránmérnök, aztán a jellegtelen férfi és a két áramvonalas nő. Kezet nyújtanak, és mosolyogva leülnek a priccs szélére. Az uránmérnök előhúz egy vázlatfüzetet, s pasztellel rajzolni kezdi Krajnc Kéti fejét. Három-négy perc alatt lerajzolja a szép fejet, aztán kitépi a lapot a vázlatfüzetből és egy halványzöld krétával együtt átnyújtja a csodálkozó nőnek.

— Mit csináljak vele?

— Írja alá...

Krajnc Kéti aláírja. Lemák Lukács átveszi tőle a képet, és egy rajzszeggel feltűzi a falra. Krajnc Kéti csodálkozva nézi a falat, melyen már nagyon sok kép van. Női fejek és férfi fejek vegyesen. A női fejek alatt piros keresztek vannak. Nem tartoznak a képhez, de a képen vannak mégis. Az áramvonalas lányok képmása is ott függ a falon. A szőke fej mellett kettő, a barna mellett egy kereszt van...

— Azok a piros keresztek jelentenek valamit? — érdeklődik Krajnc Kéti.

— Lehet, hogy jelentenek, de az is lehet, hogy nem jelentenek... Ahogy vesszük... Mindenkinek tetszése, vagy tettei szerint — mondja az uránmérnök, és elnyomja a cigarettáját.

— Magnózzunk — szólal meg a szőke lány, aztán feláll és a szoba közepén összecsapja a kezét:

— Elmegyek a téeszcsébe, twist!... Beviszem a tehenemet, twist!... Hol az a magnó?

Odalép a szekrényhez és kinyitja.

— Hát ez megy... Felvettétek a dumát...?

— Hagyd.

— Most már nem érdekes, inkább lehallgatjuk.

Behajol a szekrénybe, visszapörgeti a szalagot, aztán bekapcsolja a hangszórót. Néhány pillanatig csend, aztán egy halk beszélgetés:

— Krajnc Kéti a nevem...

— Nem baj.

— Magának mi a foglalkozása?

— Ember vagyok...

— Ebből él...?

— Nem... Néha fényképezek...

Krajnc Kéti körülpillant a szobában, gyanakodva nézi az arcokat. Nagyon komolyak. Lemák Lukács már fent ül az asztal tetején és eszik. Kenyeret eszik. Letör egy-egy darabot a kilós vekniből és rágja... Krajnc Kéti igyekszik visszazökkenni az eredeti, könnyed hangulatba. Megszólal:

— Hogy is vagyunk azzal a Jordánnal? — A hangja az utolsó szavaknál megremeg.

— A Jordán egy folyó...

Az uránmérnök sokáig hallgat, aztán halkan kedvetlenül kinyög néhány szótagot:

— Na én megyek... — A szájában billeg a cigaretta és a hamu lehullik a földre.

— Ráérsz — tartóztatja Lemák Lukács.

— Megint kezded: „Ember vagyok... ember vagyok...” Unatkozom itt. Hazamegyek számolni...

— Furcsákat álmodtam az éjjel... A Nap alacsonyan úszott, súrolta a kéményeket...

— Geometria... Az tiszta dolog...

Krajnc Kéti közbeszól:

— Maga nem festőművész?

— Nem. Uránmérnök — mondja Lemák Lukács, és abbahagyja az evést.

Az uránmérnök feláll, nézi egy kicsit Krajnc Kéti szép térdeit, melyek előbújtak a szoknya alól, aztán odamegy, megsimogatja. Nem fogdossa, csak könnyed, egykedvű mozdulattal végighúzza az ujjait a gömbölyű kis térdeken. Utána nyomban felegyenesedik, és magára húzza a ballonját. Öltözködés közben még hátraszól:

— Egyszer, ha lesz időm, majd megcsókolgatom a lábait... Nem vadul... Szép lassan... Felhúzom a szoknyáját, és azt csávot, ami a harisnya és a kis nadrág között van... A fehér senkiföldjét... Lassan... Legelni rajt, araszolgatni, mint a selyemhernyó... Kis csikónak adott már cukrot tenyérből?... Nem...? Kár... Ez pont olyan érzés, csak fordítva — mondja, aztán barátságosan int, és kilép az ajtón.

— Intelligens — állapítja meg Krajnc Kéti, és várakozva Lemák Lukácsra néz. Lemák Lukács elérti, és leszáll az asztalról. Valamennyien felállnak. A jelentéktelen fiú magára dobja a kabátot, az áramvonalas lányok követik.

— Majd Filippinél — búcsúznak a lányok, aztán a kilincsért nyúlnak.

— Mit mondtak? — érdeklődik Krajnc Kéti, amikor becsukódik mögöttük az ajtó.

— Holnap a kávéházban, ezt mondták. Vetkőzz le.

Krajnc Kéti feláll, és kikapcsolja a ruháját. Ideges remegés fut végig a testén. Hogy leplezze, odaszól a fiúnak:

— Mi az, hogy ember vagyok?

— Azt jelenti, hogy ember vagyok... Mindennél inkább ember, éjszaka is ember, meg nappal is ember. Most már akadnak olyanok, akik csak időnként emberek... Éjszaka, amikor alszanak. Nappal főkönyvelők, uránmérnökök, statisztikusok, pártcsoportvezetők. Tagjai a szülői munkaközösségnek, a lakóbizottnak, a népfrontnak, a szakszervezetnek, a horgász egyesületnek és a tisztiklubnak. Választmányi tagok, felelős vezetők, öntudatosak... Én egész nap ember vagyok. Napról napra alakítom az életemet, ahogy nekem tetszik...

Krajnc Kétin már csak néhány kisebb ruhadarab van. Barnára sült arányos teste átvilágít az anyagukon. Lemák Lukács odamegy hozzá, és beleharap a vállába. Krajnc Kéti felszisszen... Egy perc múlva már az ágyban fekszenek. Krajnc Kéti megváltozot arcára a kilyuggatott kályhacsövekből össze-vissza hullanak a fények. Rendszeres kis világában összekeveredett minden.

— A szememet csókold... A szememet csókold — motyogja.

Időtlenségbe zuhannak. A nőnek elmosódik az arca. Lemák Lukács kinyútja kezét és leoltja a villanyt. A nőhöz símul és elalszik. Azt álmodja, hogy a liberátorok őrületes magasságban repülnek, s a napfényes falusi udvarról galamboknak látszanak. A búgásuk alig hallatszik, fémes testük időnként eltűnik a magas felhők között. A szelek virágillatot hoznak, és húsvéti hangulatot a folyópartról. Amikor újra az égre pillant, a gépek már alacsonyabban húznak, s kavarognak a könnyű tavaszi kékségben. Két gép hirtelen kiválik a rajból, és versengve zuhan az udvar fölé. Amikor az árnyékuk megjelenik a háztetőn, ijesztőek lesznek. A kép elmerül, felébred. A nő simogatja a fejét.

— Mi ez a kattogás? — kérdi aztán.

Lemák Lukács először nem érti. Csak fekszik.

Klakk... Klakk... Klakk...

— Óra — mondja közömbösen, amikor eljut hozzá a hang, aztán átöleli a nő ruganyos, meleg testét.

— Ez nem óra... Én minden órát ismerek, a férjem órás... Ez például egy Patek óra, hallgasd csak, milyen finom és kristályos a ketyegése — mondja, és a csuklóját, melyen a tízezer forintos aranyóra ketyeg, a fiú füléhez simítja.

— Az is óra...

— Hát, ha az is óra, akkor mondd meg mennyi az idő?

Lemák Lukács kedvetlenül meggyújtja a villanyt és kimászik az ágyból. Csodálkozva megáll Krajnc Kéti pasztellfeje előtt. Nézi egy kicsit, aztán egy

gonosz mozdulattal a piros krétáért nyúl. Kereszt alakú jelet rajzol a kép alá. Leejti a krétát, és az összetörik a padlón. Nem törődik vele. Nyújtózik, öklével megdörzsöli a szemét, aztán a szekrény tetejéről leemel egy nagy rézszerkezetet. Az asztalra állítja, és rámered az anyagszínű rovátkázott számlapra:

— 23 óra 52 perc, 2 másodperc...

Krajnc Kéti a Patekjára pillant, aztán zavart, ügyetlen szótöredékek hullanak ki a szájából:

— Ááá... Hát ez pontos... Mint egy műszer... Nagyon pontos...

— Igen, pontos. Pontosan 7 perc és 8 másodperc múlva robbanunk fel — állapítja meg Lemák Lukács, és visszafekszik az ágyba.

— Idáig hogy-hogy nem hallottam a kattogást? Mi ez?

— Egy tíztonnás időzített bomba robbantószerkezete... Egész este ketyegett, de neked más kötötte le a figyelmedet... Már három napja ketyeg. Így van időzítve. Pontosan 72 óráig ketyeg. A 4321-ik percben felrobban a szerkezet. A robbanás néhány perc múlva esedékes... Egy angol bombából szereltem ki 1945-ben. Az angoloknak megbízható hadiipara volt akkoriban. Jó volna még élni, ugye...?

— Hülyéskedsz...?

— Nem... Szorítsd magadhoz... Nagyon szoríts, hogy érezzem a bőröd simaságát, és a forró lábaidat...

Krajnc Kéti hozzátapad a kemény izmú, csontos fiúhoz és sutttog:

— Nincs kedvem meghalni...

Lemák Lukács felkönyököl, és gúnyosan mosolyog.

— Nem kell meghalnod, most tényleg hülyéskedtem — mondja és megcsókolja a nő duzzadt, sóváran szétnyílott száját.

— Nem robban fel...?

— Nem... 1950-ben, amikor először felhúztam, azt hittem felrobban... Akkoriban szívesen meghaltam volna, de nem robbant fel... Azóta órának használom. 72 órás ciklusokra oszlik az életem. Ez a tempó pontosan megfelel nekem...

— Muris... Szorits magadhoz, és képzeljük azt, hogy ez az ölelés, utolsó lesz az életünkben... Még van két percünk és három másodperc...

Lemák Lukács magához szorítja Krajnc Kéti meleg, odaadó testét, és gyengéden csókolgatja ernyedten pihegő, duzzadt ajkait.

A bombaóra nagyon hangosan ketyeg.

Klakk... Klakk... Klakk... Klakk...

Lemák Lukács elégedetten nézegeti Krajnc Kéti szenvedélyes arcát.

Klakk... Klakk... Klakk... Kimarad egy kattanás, aztán még mozdul egyet a szerkezet: Klakk... Klakk...

Nagyon mély, megnyugtató csend lesz. Krajnc Kéti és Lemák Lukács mosolyognak. Hirtelen villámfény hasítja ketté a szoba egyhangú színtelen egét. A robbanás után egyenletes sötétség lesz. A szitáló kőpor puhán és hidegen ereszkedik a mélybe.

A bombaóra a 4321-ik percben mégis felrobbant. Lemák Lukácsnak már nincs arca...

Utóhang a „Változatok"-hoz

Két egymás mellé állított írásom gondolati része és jegyzetanyaga évek óta készül. Megírásához hosszú ideig nem fogtam, mert a jelenségek filozófiai tisztázásában nem éreztem még a teljességet, figuráim esetlegesek, környezetük és eszmevilágúk viszonya zavaros volt. A „Változatok..." megírására most sem a teljes készenlét indított, hanem azok a sürgető jelek, melyekkel az életben találkoztam.

Néhány héttel ezelőtt a TIT pécsi kisszínpada bemutatta Lorca „Don Perlimplin és Belisa szerelme a kertben" és Albee „Az állatkerti történet" című drámáit. A

bemutató után vitát rendeztek „A szimbolum szerepe és problémája a modern drámában" címmel, s felkértek vitavezetőnek. Bevezetőmben néhány percig beszéltem a szimbolizmus irodalmi megjelenéséről, lényegéről, majd életből vett nyers példákat soroltam fel, melyek érzésem szerint megkönnyíthették Albee bonyolult, víziókkal átszőtt szimbolizmusának megértését. Amikor befejeztem, felállt egy fiatalember s közölte, hogy ez mind szép, valóban lehetne erről vitatkozni, de úgy véli, hogy amit ő felvet, az majd a közönséget is érdekli. (Szétnyitottam a meghívómat és mégegyszer megnéztem: Előadás után vita „A szimbolizmus szerepe és problémája a modern drámában"... Nem én tévedtem!) A fiatalember bejelentette, hogy őt és társait inkább az érdekli, hogy miért gyakorol rájuk az Albee darab rendkívüli hatást, miért érzik magukhoz olyan közel Jerry alakját? Majd pedig a közönséghez fordult: „Remélem akad majd néhány egzisztencialista külsejű fiatalember, aki meg meri mondani a véleményét."

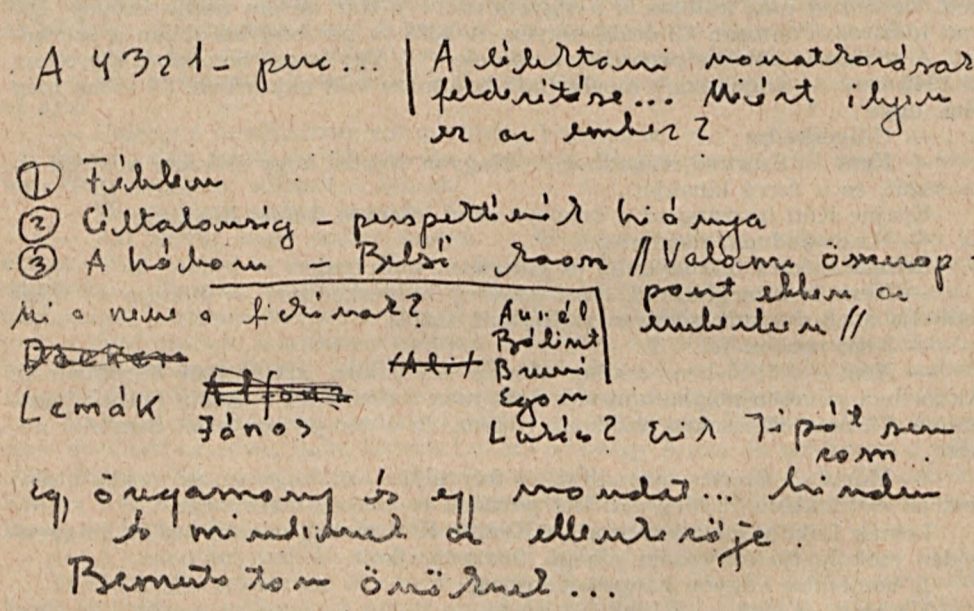

A fiatalember nem tévedett, akadt még néhány fiatal, aki elmondta a véleményét. A mintegy kétszáz főnyi közönségből a szimbolizmus mindössze néhány idősebb embert érdekelt... A vita enyhe politikai éllel a mai magyar életformáról és az egzisztencializmusról folyt.

A Pécsi Bartók Klubban lezajlott vita után elővettem a jegyzeteimet, és igyekeztem rendet teremteni a vázlataim között, s tisztázni néhány jelenséget, mely a fiataljainknak egy részét oly annyira izgatja...

Albee Jerry nevű alakja nem egzisztencialista, hanem belső világát tekintve egy nyomorék. Jerryvel kapcsolatban haladó művészt csak két kérdés izgathat: 1. Hogyan vált ez a Jerry nyomorékká? 2. Hogyan szabadulhat az árnyaktól, melyek átszőtték az életét?

A magyar jelenségeket sem tudom másként megközelíteni. A kallódó, úttalan, egyik napról a másik napra élő magyar fiatalok nem egzisztencialisták, hiszen az egzisztencializmus, mint filozófia sokkal magasabbrendű rendszer, mint amit ezek a fiatalok az életükkel illusztrálnak. Az egzisztencializmus embere, magános ember, de cselekvő, ezt az egzisztencializmus haladóbb korszaka a fasizmus elleni harcok idején gyakorlatilag is bebizonyította. Az egzisztencializmusra hivatkozó magyar fiatalok többsége pedig ténfereg, nem tudja mit akar, vagy egyáltalán nem akar semmit.

Mi a jellemzőjük? A társadalommal és az élet szükségszerű alakulásával viatkozó szellemük, mesterkélt, külön világot épít fel, bágyadt, színes, különös és életveszélyes kövekből. Az „életveszélyes kövek" kifejezést itt szimbolikusan használom,

hiszen nem a tárgyak fontosak, hanem a szellem, ami kiválasztja és sajátságosan csoportosítja ezeket. A kövek színe és egymáshoz való viszonya azonban nagyon sokat elárul, az ember szellemiségének minőségéről, arról a viszonyról, ami az egyén és a társadalom között egyébként nehezen mérhető. Ezeknek a fiataloknak a belső világa rendezetlen, kaotikus, s ez a kaosz bénítóan hat egész életükre, szellemiségükre. Ezek az emberek félnek. A kaotikus belső reakciójaként születik a mesterkélt világ, mely kétségtelen, mesterkéltségében is abszolút az egyén számára, mivel saját maga teremtette, a nihilizmus előregyártott elemeinek figyelembevételével. A mesterkélt világ tehát menekülés. A mesterkélt világ építőkövei között nagyon sok a veszélyes filozófia, emberellenes villanás, melyek idővel a gondosan különvált egyénnek a halálát okozzák. Lemák Lukács mesterkélt világának kedvenc tárgyai között egy bombaóra is szerepel. Az úttalan filozófiák építőkövei között mindig megtalálhatók a bombaórák, melyek egy előrehaladott stádiumban az ember összeroppanását, vagy pusztulását okozzák.

Mitől ilyenek ezek az emberek?

A második világháború óta, mely a történelem legborzalmasabb háborúja volt, az egész Földön ténferegnek megnyomorított, belső világukat tekintve sérült emberek. A második világháború idegeket felörlő hatása keleten és nyugaton egyaránt érintette az embereket. Nem múlott el a fiatalokban nyomtalanul a második világháború utáni időszak sem, amikor mindent újra kellett kezdeni, s az újrakezdés hibái, tévedései a fejlődő, növőben lévő érzékeny generációkat sebezték leginkább. A harmadik világháború kitörésének veszélye, a több száz megatonnás bombák korszakában, mindenkit érzékenyen érint. A technikai civilizáció korszakának embere előtt a szédületes fejlődés, és a világkatasztrófa lehetősége együtt lebeg. Ezek tehát az úttalanság reálisan kimutatható eredői. Mindehhez hozzá kell tennem, ha a szocialista embertípus valóban magasabbrendű, akkor legyőzi az árnyakat. Az úttalanság létezik, de nem átalános jelenség. Csak azokban jelentkezik, akik az utolsó húsz évben nagyobb sérüléseket szenvedtek, valamilyen politikai, vagy gazdasági tényező gátolta érvényesülésüket, vagy belső világuk érzékenyebb, s így hajlamosak az összeroppanásra. Jól kereső üzemi fiataloktól, akik segítenek az apjuknak házat építeni, és új motorjukon száguldoznak a Balaton embert formáló víztömege felé, nem hallottam még árnyakról, félelemről és úttalanságról.

A két novella, azonos befejezése ellenére, nem ugyanaz. Nem mindegy, hogy egy jelenetet fekete körfüggöny előtt játszunk, vagy napfényes, naturalista díszletekkel. Az előzmények meghatározzák a későbbi történések minőségét „A hónap egy napja" című novella viszonylag társadalmi összefüggéseiben, mintegy megfogható, mindenki számára érzékelhető életközelségben ábrázolja a történéseket, ügyelve a szükségszerű találkozások megrajzolására. Lemák Lukács úttalan világához nem véletlenül csapódik Krajnc Kéti, a meglévő polgárság erkölcstelen, de politikailag többnyire ártatlan réteg képviselője. „A 4321-ik percben" című novella Lemák Lukács drámája, s jól érezhető, hogy ezekben a viszonylatokban mennyire mellékes, jelentéktelen lesz egy Krajnc Kéti, akivel egyébként ugyanaz történik, mint az előző novellában.

A novellák azonos befejezése nem véletlen, hanem a törvény aláhúzása. Lemák Lukáccsal és Krajnc Kétivel, ha a szellemiségüket, szemléletüket, társadalomhoz való viszonyukat a logikájuknak megfelelően végső hatványokon vizsgáljuk, nem történhet más, mint a fenti novellákban. Meg kell halniok.

FALUSI TÖPRENGÉSEK

Mikes néhány levelében is benne van az egész ember. Igazi íróról lévén szó, ki kell gyorsan mondani: a stílusáról ismerszik meg. Hogy milyen volt hajdan Rodostó, hogyan éltek a száműzöttek — erről is hitelesen tudósít. De ezt leírhatta volna egy kevésbé literátus török tisztviselő is. Talán le is írta.

Leveleiből egy tragikusan nagy költő portréja rajzolódik ki, aki szinte csak azért született — egyéni értelme vajmi kevés volt életének —, hogy megtudjuk: a XVIII. század legjobbjaiban milyen emberi gazdagság halmozódott össze. Ha Zágonban marad? Iskolamester lesz, vagy eggyel több ama névtelen kuruc költők sora, akikről semmit sem tudunk. De Rodostóban sem szakadt fel benne a vers hetvenfokos hőforrása, s otthon Zágonban sem találta volna meg a korszerű műfajt, melyen a nagy lélek kiszökhetett volna. Jobb volt neki (és nekünk!) így. A történelem hitelesítését is megkapta.

Divatalos vita manapság, ámbár szükségszerű is: hol éljen a fiatal író. Sokan hajlanak arra — ez még a századelő példája —, hogy feltétlenül Budapesten, irodalmi kávéházak, presszók, szerkesztőségek közelében. Aztán, ha már túl keserű a kávé vagy nagyon bonyolulttá válnak a nőügyek, valami ösztöndíjjal kiruccanni 2—3 hónapra gyárba, kollektív gazdaságba. Ha befutott vagy, külföldre is. S mik születnek ebből az életformából, ezekből a „kiruccanásokból"? Nem mindig, de inkább többször, mint soha, olyan versek, melyeket néhány közepes költő már korábban is jobban megírt, s novellák (persze hogy vannak kivételek!) a diafilmek színvonalán. De jó édesanya a szocialista állam, jobb, mint a kispolgári az „egyetlenkéhez": sokmindent elnéz, sokat megbocsát, a gyenge műveket csakúgy, mint a gimnáziumi intőt vagy rovót: majd kijavítja a drága, türelmesnek kell lennünk. Elvégre a gyerekünk! S mivé „nő" a gyerek? Elmúlik a Sturm und Drang, méghozzá elég korán. De az életkorral és a körülményekkel együttjár, hogy valami belépőjegy birtokába jut: hivatalban, irodalomban biztosítja a szürke átlag utánpótlását. Állampolgári jogai lesznek folyóiratokban, könyvkiadásban. Miért is ne élne vele?

Egyre többen akarnak élni az irodalomból, művészetekből. Egyre több lesz a napernyő. Hovatovább mindenütt árnyék lesz, langyos homok, melyen nagyszerű az elnyújtózkodás. De nem jobb-e a hűvös füvön tenni ugyanezt?

Bámulom Solohovot, de már korábban Lev Tolsztojt, Csehovot és Mistralt, sőt — ugorjunk vissza! — a Strattfordban élő öreg Shakespeare-t is. Ha jelkép lehet a „gereblyézett homok", vagy a vadon nőtt hűvös fű, az utóbbihoz asszociálom e neveket. Dosztojevszkijnek kellett Pétervár, Raszkolnyikovot nem találta volna meg Vesenszkájában. De Davidov, Nagulnov és Scsukarj csakis a doni sztyeppéken teljesedhetett ki. De keresték-e Davidovot vagy Raszkolnyikovot? Ott bukkant rá írójuk mindegyikre, a maga helyén. S elmondtak róluk mindent, ami *akkor* a legfontosabb volt.

Dosztojevszkij az értelmiségi proletár életét élte. Megszenvedett az életéért: egyéni szenvedélyei és a társadalom egyformán megkínozták. Nem lehetett ez másként. De hallatlan erőfeszítéssel kiizzadta a drágagyöngyöt, s letette népe s az emberiség asztalára. Vannak foltjai is a csillogásnak? Persze, hogy vannak! A szülőfájdalmak a *mű* lelkébe szöknek át, de éppen ez hitelesíti őket.

S mi hitelesít sok mai művet? Ugyanaz, ami az elődökét: szülője megszenvedett érte, ha nem lombik-irodalom.

Életem első húsz esztendejében koránkelő voltam. Kényszerből. A nyolc középiskolát vidékről végeztem el, bejáró diákként. Másfél kilométerre laktunk a vasút-

állomástól. Annyi szép őszi-téli-tavaszi hajnalt kevesen láttak gyerekek, mint én akkor. Srosunk tálcán nyújtotta a természet minden szépségét. Csak jóval később, életem harmadik évtizedében foghattam fel a sors eme ajándékát. Bár sok volt benne a szenvedés is: villámsújtásos-mennydörgéses hajnalok, a könnyet megfagyasztó téli reggelek, hajlottam mégis a megbocsátásra mindezekért. Az ember idővel mindent meg tud bocsátani. Két keze van a sorsnak: elvesz és visszaad. Láttam, éreztem mindegyiket.

Aztán — a fiatal szív könnyelműsége ez s talán a sokáig fel nem ismert önérdeké — átváltottam: későn fekvő és későn kelő emberré változtam. Egy új napszak: az éjszaka lett a világom. Ennek is megvannak a maga szépségei. Szinte összefolyik a hajnallal, aminek oly sokszor voltam tanúja. De más volt nekem az éjszaka! Olvasás és tanulás, írás és meditáció, számvetés magammal. Szinte egy mérleg két nyelvén egyensúlyoztam. Egy csomó félig-sikerült vers, elvetélt érzések és gondolatok jelzik ezt az akrobatikát.

Abba kellett hagynom, jóllehet, ez is gazdagította az otthonról hozott televényt. A sok torzó mégis figyelmeztetett valamire: így sohasem érik be a termés.

S az ember mégiscsak termésre született. Ebből kell kiindulni.

Az elemi iskola tanított meg rá: musterjedés, mustforrás idején csak égő gyertyával vagy égő gyufával szabad borospincébe menni. Veszélyes gázok keletkeznek, halált okozhatnak! Ezt minden falusi gyerek megtanulta.

A mai falu ilyen mustoshordókkal teli pince. Aki kívülről jön be ide, s ha itt akar ma élni, akkor a próba-lángot fel kell lobbantania. Igaz, egyre kevesebb az ideköltözés. Az ellenkezője a gyakoribb, az általános. De mégis: könyvelő, agronómus, tanító, tanár, orvos kerül ide, ha nem is elég.

Milyen a jövevény fogadtatása? Egészen más, mint Móricz Matolcsy Miklósáé. Nincsen egésznapos bankett, melynek költségeit — utólag — az ünnepelt jövevény béréből levonnák, nincsenek nagy beszédek és ígéretek. Egyetlen tanult emberben sem látnak „Megváltót", akire *éppen* vártak. Csendben szemlélik, hogy az „új ember" hogyan illeszkedik be apránként a falu életébe. Bizonyos gondok megoldásában (lakás, villany) a pártszervezet és a tanács segít. A többi aztán a jövevény dolga. Két-három hónap múltával vélemények hangzanak el itt is, ott is a munkájáról, egyéniségéről, magatartásáról, baráti köréről stb. Egyéniségétől függően vonzódnak hozzá, vagy tartózkodnak tőle. Nem szeretik a régivágású úriembert, főleg a negyvenen aluliak nem. Ők már alig ismerték ezt a falusi értelmiségi típust. Ilyenféle ember megjelenése anakronisztikus. Ezeknél a szubjektív jószándék sem segít. Az újtípusú értelmiség igényét támasztják velük szemben, bár ezt „falusi használatra" még pontosan megfogalmazni nem lehet, körülírni is alig. Mindenekelőtt dolgoznia kell tudni a maga területén, de érdeklődést, sőt hozzáértést kell mutatnia a falu élete, problémái iránt, s elvárják az egészséges, nem köntörfalazó véleménynyilvánítást is személyes és közösségi dolgokban egyaránt. Parancsszerű követelések támasztása nagy ellenszenvet szül. Érzékenyek lettek az emberek, az öntudat már jó régen felszabadult. Társadalmi összejöveteleken különasztal-foglalás, szeparalizálódás: szakadékot támaszt. Mindenkivel-koccintás-ivás, teljes „beolvadás" szintúgy hibának számít. Mindenképpen szemmelkísérik az „új embert", az biztos. Persze nem mindenkit érdekel ennyire mélyen az „ügy", de van a mai falunak — a miénknek is — egy közvéleményformáló csoportja. Törzstagjaik a hangadók, az odaverődöttek száma változó. Véleményük értéke nem azonos a nemesfémekével, de csillogásuk hasonló, megtévesztő. Hatásuk mindenképpen létezik. Székhelyük az italbolt, a szó egyre pejoratívabbá váló jelentésével. Ennek ellenpólusa lenne(!) a művelődési otthon klubja, de ez egyelőre csak a fiatalságé. A harmincon felüliek szórakozása a kártya, kugli, a sörözés, a vita és hangoskodás, nemegyszer a vaskos tréfák, ugratások.

Komoly érték a népkönyvtár, a mozi, ezek törzsközönsége (ezerkétszáz lélekből mintegy 100 aktív személlyel) mutatja az *új csapást*, mely lassan ugyan, de észrevehetően szélesedik. Ezek igénylik jórészt a faluszínházat, műkedvelést (magasabb szinten a réginél) az irodalmi színpad felé húzóan, s ezekkel ért szót legkönnyebben a jövevény értelmiségi is. Megyeszerte meglepetést keltett az irodalmi színpad bemutatkozása B.-n. Az első, majd fél évvel később a második műsort esetenként 250—300 személy nézte meg, s az utóhangok pozitív értékelést mutattak. Pedig nem is könnyen „emészthető" számokból telt ki az egész. Igaz, egy Csehov-vígjáték tette meg leginkább a magáét, de a *Jónás könyve*, Radnóti egyik eclogája is feszült figyelmet,

a leheletnél finomabb csendet teremtett. Ha valami, ez biztos jel a lelkekben szunnyadó igényről. A műkedvelő színjátszással szemben az irodalmi színpad együttesében szerepelni két összeállítás után, a harmadik kezdetén, lemérhetően rangot jelent.

Ez a kép azonban vázlatos. Inkább csak az útvonalak meghúzása. A falu élete mélyebb, szövevényesebb, néha titokzatosabb, egyedekre és csoportokra tagolt. A termelőszövetkezet a nagy medence, ebben hullámzik már két éve az élet, egyedek és csoportok is ebben vannak mint egészben. Minden más szervvel szemben egységes a fellépésük, de belül nagy az erjedés: közérdek és egyéni érdekek csatája dúl még, s a vezetés (helyiek vezetik) hajlik az egyéni érdekek messzemenő védelmére (pl. részesművelés az alapvető takarmányfélékben: széna, kukorica, burgonya), mert ez biztosítja az utolsó, közös gazdálkodás előtti évek magas életszintjét, sőt továbbfejlesztését is — egyelőre.

Egy másfajta küzdelem is folyik, főleg itt B.-n, ahol az első közös év is elég jól „fizetett": minél több munkaegységet igyekeznek szerezni, mert a részesművelés ellenére is 20 forint körül volt az egység, ami részesek nélkül 40 lett volna. Ennyire számította ki a vezetőség. A részesmunkával nyert termék azonban magasabb értékűvé válik, ha a közös munka mellett otthon állatba etetik: hízó, süldő, baromfi, tojás, tejhozam, szerződött szarvasmarha formájában a termény és a ráfordított munka ellenértéke jelenti az ezreket a családok bevételében. De a munkaegységrészesedés egy jelentős részét szintén terményben kapják, ami az említett úton ugyancsak megduplázódik. Éppen ezért, amikor felvetődött a készpénzfizetés egységelszámolás, szinte egyhangúan a terményjuttatás plusz pénz mellett adták le voksukat.

A termelési viszonyok tehát szocialista keretben — sokban még erős egyéni érdekek érvényesülésével — meghatározzák a tudat tartalmát is. Hiba volna azonban azt hinni, hogy nyoma sincs a kollektív tudatnak, de ez még eléggé áttételesen, nem az *egészet* átfogóan van meg.

Az elmondottak ugyancsak vázlatos, iránytű-jellegű tapasztalatok, de faluban élő értelmiségiek számára elengedhetetlenek. Nos, az adott közegben meg kell találni a saját helyet, melyet éppúgy hullámok csapdosnak, mint a százéves portákat vagy az egyre több újonnan emelt kétszobás-előszobás fordított (sarkos), palatetős falusi villákat. (Így: villákat, mert azok!) Igaz, a villalakásuk még csak „keret", mert legalább még annyit rá kell költeni, mint amennyit a lakhatóvá tételig ráköltöttek. Ez a tény megsejtetni engedi a további törekvéseket.

Mit csináljon az íróféle ebben a közegben, ebben a folytonos hullámzásban levő medencében? Ha kirándulni jött a faluba, magával vihet egy-két riportot, megvizsgálhat egy vagy több családot. Találkozik még bőven babonával, főleg az asszonyok körében, erős vallásossággal, Pestre vagy máshová eljáró fiatalokkal, akiket a hétvégi busz vagy vonat repít haza bőrönddel vagy aktatáskával, hétről hétre egy-egy Pesten vett új, divatos ruhadarabbal, ami szintén jelzi a megállíthatatlan, folytonos változást.

Mindezt meg is lehet írni. De ez még nem belemerülés, csak megmártózkodás a mai faluban. Hogy igazán írni lehessen róla, benne kell élni öt-tíz vagy húsz évekig, vagy mindörökre, amíg valóban eltűnik a falu—város közti „ellentét", vagy helyesebben: különbség.

És ezen kell munkálkodni itt az író- vagy értelmiségfélének. Ez a nehéz, a nagyon nehéz, de nagyon szép feladat. Megvárni, míg falun is lesz presszó (már van is több helyen!), rendszeresebb színházi előadások (ez most az egy-két év előttinél is kevesebb lett), tartalmasabb kulturális élet, jobb utak és még jobb közlekedés, amikor majd a körzeti városok amolyan „kis fővárosok" lesznek, mint a német hercegségekben hajdan, de nem arisztokratikus, hanem demokratikus tartalommal. De roszszul mondtam az előbb: nem megvárni kell ezt, hanem megcsinálni, részt venni a munkában szépen, okosan, szívósan, kitartóan. És legfőképpen hinni benne. S aligha nem majd ebben a munkában alakul ki a falu új értelmiségének a típusa is, amit ma még körülírni sem lehet, csak megsejteni: megőszült szép okos fejek, olyanok (na nem mint a hajdani körjegyzőké), olyanok, mint azé az atomtudósé, akinek a fényképét láthattuk a legutóbbi pártkongresszuson...

Itt a Balaton tövében, jó húsz kilométerre Keszthelytől és Kanizsától egyformán, nem lehet szabadulni az optimista képzelettől, hogy ti. az újjáéledt Helikon-ünnepségek, sőt zenei napok biztató, bár korántsem kielégítő (a Helikonra gondo-

lok) eseményei után ne következzék a szerencsés továbbfejlődés. El tudunk képzelni a jövőben, nem is a nagyon távoli jövőben egy *nyári balatoni nemzeti színházat*, egy *balatoni operettszínházat* egy-egy hetes váltással Keszthely—Balatonfüred, Siófok—Fonyód székhelyekkel, ahol az egyre több odautalt falusi és városi ember találkozhatnék az egykori Festetich-kastélyban, a füredi kultúrteremben vagy akár új létesítményekben az év legkiválóbb színházi eseményeivel, akár fesztivál formájában is. Van már kezdeményezés ebben az irányban: a kaposváriak, veszprémiek vendégszerepléseire gondolok. Tervszerűség, szervezettség, egy kulturális kollégium létrehozása segítheti a megvalósulást vagy kiteljesedést. Ugyanígy tárlatok, kiállítások is szervezhetők, sőt a későbbiekben nemzetközi méretűvé is fejlődhetne második fővárosunk, nyári fővárosunk: a Balaton-környék.

Ellenvetésként fel lehet hozni sok mindent, többek között azt is, hogy a színház speciálisan „téli" iskola, illetve éppen „nem nyári", de a pesti nyári körszínház és a Szegedi Ünnepi Játékok sikere az optimista gondolat mellett szól valamennyit.

S megint csak felmerül a kérdés: a falun élő íróféle mit láthat meg a falu és a környék lehetőségeiből? miben segíthet és mit profitálhat belőle, mint író? Valami népfront-elnöki feladatokat végezzen (André Gide-ről tudjuk, hogy volt községi bíró is), vagy lehet-e krónikása, szellemi formálója ennek a még mindig forradalmi fejlődésnek? Talál-e anyagot, melyet érdemes művé munkálnia? lehet-e verset, novellát írni, regényt vagy drámát? lesz-e konfliktus, mely drámaíróért kiált, ha minden „jól megy", s ha lesz, igazi konfliktus lesz-e? vagy mint a hosszabb nyugvópontra ért társadalmak irodalomtörténete mutatja, vígjátékok és szatírák korszaka felé haladunk? Nem lesz szükség erkölcsi kérdések felvetésére és megválaszolására? Pedagógus hitem megvan, de nem tudok hinni a pedagógia akkora diadalában, hogy a jövőben ne lenne szükség magyar Szofoklészekre és Arisztofánészekre...

Tizenöt-húsz fokos szögben süt a nap. Persze nyár van, vagy kora-ősz, de ugyanígy elképzelhető a májusi reggel is. A fák árnyékai nyugatnak dűlnek a harmattól csillogó friss fűvön. A nagy diófa sűrű lombozatában feketerigó szárnycsattogása, seregélyek csirrogása hallik. A másik pillanatban fekete-sárga-fehér s ki tudja hirtelen, hogy még milyen színű fakopács vibrál. Csupa ideg ez a madár. Különben is! Talán a madarak a legfinomabb idegzetű élőlények itt a földön. Figyeltem ablakon keresztül a fakopács meg a cinke „munkáját". Dolgoznak és táplálkoznak, egyszerre, egyidőben. Mint mikor fáról cseresznyézik az ember. Bámulatos az ügyességük, gyorsaságuk, figyelmük. Nem bíznak a nem-madarakban! Ahogy a fa kérgének veti magát a fakopács: csupa elszánt nekilendülés a munkának, a táplálékszerzésnek, de úgy, hogy bármely töredék-pillanatban abbahagyható legyen. A finom gyöngy-szempár radar-érzékenységgel védi, a legkisebb veszélyt is azonnal jelzi. Csodálatos műszer, a pihés bársonybóbita alatti miniatűr csontkatedrálisba építve. Tökéletesen jelez minden disszonanciát. Irigylésreméltó teremtmény. Különösen kezdő, fiatal írók irigykedhetnek rá. Talán csak Petőfinek volt ilyen csodálatos műszere. Ismerjük teljesítményét. A csoda mindig a kevesek jutalma. De a fél-csodákig szinte mindenki eljuthat. Az írófélének pedig el kell jutnia, vagy könyörtelenül elbukik...

CSORDÁS JÁNOS

SZÉLJEGYZETEK A „HULIGÁN"-ARCKÉPHEZ

Mítosz vagy valóság?

A „huligánok" kétségtelenül divatba jöttek az elmúlt évtized során. Az iparosodott országok nagyvárosaiban zajosan és látványosan adnak hírt magukról, hetenként szerepelnek a lapok hírrovatában, bírósági tárgyalásokon, témául kínálkoznak a társasági eszmecserének, aggasztják a szülőket és az ifjúság morális egészségéért felelős szakembereket.

Világszerte körülbelül tíz, nálunk öt-hat éve esik szó róluk ilyen hangsúllyal. Már ebből a tényből is kitetszik, hogy modern, tehát a századközép táján kialakult problémával állunk szemben, s e megállapítás érvényét sajnálkozásunk sem csökkentheti. Mintha a kamaszgarázdálkodás mindenkori indulatanyaga — erőszakosság,

érzéki feszültség, felnőttutálat, önmutogatás stb. — csakugyan szétrobbantotta volna egykori csökevényes formáit, és korszerű, tömeges, eszmékkel, sőt nyugaton még technikával is felfegyverkezett, különösképpen mogorva és tüntető alakban törne felszínre.

A kamaszok egy rétegének „lázadása" a felnőtt-társadalmat általában készületlenül érte. Noha tünetei a szocialista féltekén kevésbé fenyegetőek, maga a jelenség talán még meghökkentőbben hatott, mint a társadalmi egyensúlyzavarban és a mienknél nyomasztóbb háborús pszichózisban élő, az ifjúságnevelés humánus-közösségi eszményeit elhanyagoló Nyugaton.

Az „ifjúság erkölcséről" nálunk is meginduló sajtóvita tiszteletreméltó igyekezettel tárgyalta a témának ilyen vonatkozásait is, a józan ténymegállapításokkal azonban gyakran felületes vagy ellentmondó általánosítások keveredtek: semmibevétel vagy rémlátás, az indítékok vulgáris, csak az „importra" vagy a „csökevényekre" gyanakodó megítélése, s a javaslatokban kellő distinkció nélkül, hol a nevelő közszellemre, hol a rendőrhatóság szigorára való apellálás. Nyugtalanító, hogy maga a „huligán" fogalom sem tisztázódott.

Ki a huligán? Vanank-e tiszta típusú, par excéllence huligánok? A közvélemény elítélően szembeállítja őket a fiatalok átlagával, a szakemberek pedig — pedagógusok, pszichológusok, nyomozók, ifjúsági vezetők — ezenfelül különbséget tesznek köztük és a fiatalkorú bűnözők között. A normális többség és a büntető törvénykönyv pragrafusai szerint elhatárolható veszélyes, vagy — nagylelkűbb gyermekvédelmi szóhasználattal — veszélyeztetett kisebbség között, milyen fogalmi skálán, milyen objektív kritériumok szerint minősül egy fiatal fiú vagy lány huligánnak? Azok közül, akik ezt a szót megszokottan használják, csak igen kevesen teszik fel maguknak ezt a kérdést.

A huligán (teen ager, teddy boy, blouson noir, Halbstarke) elnevezés* talán csak az újságírás hangulatos leleménye volna, amolyan felkapott és nyúlós divatfogalom? A vele megjelölt fiatalok mindenesetre csak tetszelgésből vagy dacból vállalják magukra, többnyire azonban egyszerűen elhárítják maguktól a skatulyázó felnőttlogika agyrémeként. Minthogy azonban a szót olyan széles körben és olyan ösztönös biztonsággal alkalmazzák a fiatalok megbotránkoztató és patológikus viselkedésére, kétségkívül megfelel valamilyen valóságos képzettartalomnak, csakhogy ennek a képzettartalomnak nincsen szabatos jogi, szociológiai vagy pszichológiai értéke, inkább csak bizonyos újszerű szociológiai elemekkel színezett *erkölcsi viszonyt, magatartásmódot* jelent a környező társadalommal szemben. Ezért az illetékes szaktudományok, némi nyugtalansággal bár, de lemondanak beható elemzéséről, s jobb esetben a még kialakulatlan társadalomlélektan, rosszabb esetben csupán a gyakorlati pedagógia, még rosszabb esetben egyszerűen a hatósági rendészet körébe utalják, mint megoldandó problémát.

Mondanunk sem kell, a szociológiai, jogi, orvoslélektani kategóriák sem határozzák meg totálisan hordozóikat: senki sem lehet szőröstül-bőröstül nagytőkés, sikkasztó vagy paranoiás. Egy bizonyos homogén szemléletsíkon azonban szabatos kritériumoknak megfelelően, az ezerféleképpen meghatározható, metafizikailag azonban meghatározhatatlan egyént alkalmasint nyilvánvalóan nagytőkésnek, sikkasztónak, vagy paranoiásnak lehet minősíteni. A „huligánokkal" azonban ilyen módon sem boldogulhatunk. „Fogalmuk" nem illeszthető be egyértelműen egyetlen ilyen egzakt szemléletsík meghatározás-rendszerébe sem. De mint összetett magatartástípus viselői jellemezhetők biológiai, lélektani, erkölcsi, pedagógiai, politikai, szociológiai, jogi és még igen sokféle közbülső, vagy mindezeknél elvontabb aspektusból. Több mint valószínű tehát, hogy ha a „huligán-kérdés" mint a civilizált ipari társadalmak (e társadalmak jellege szerint bizonyos mértékig különböző meghatározottságú, és különböző mértékben lokalizálható, de végérvényesen egyelőre fel nem számolható) terméke továbbra is a jelenlegihez hasonló, vagy esetleg még dramatikusabb visszhangot kelt, akkor valószínűleg sor kerül e ma még mítoszfogalom korszerűen sokszempontú antropológiai és gyakorlati megközelítésére. Addig azonban a cselekvés — várakozásra föl nem jogosított — emberein kívül, az előbb felsorolt szempontokat litteráris-eklektiku-

* A hooligan név eredetileg az amerikai szakszervezeti mozgalomban a rendbontó, sztrájktörő, anarchista elemeket illette és a századeleji szociáldemokrata mozgalom terjesztette el közhasználatúvá. Jelenlegi értelmezése ettől lényegbevágóan különbözik. Kb 15—21 éves fiatalokat, vagy még inkább egy azok körében fellelhető magatartásmódot jelölte, s ha a puszta pejorativ hangzáson túl van is némi közösség a hajdani és mai huligánok között, merőben új és sajátos jelenségre alkalmazzuk jobb híján terminus technikusként.

san vegyítő vagy mellőző zsurnalizmusé a szó. Az alábbi széljegyzetek is ezen a szinten maradnak, műfajuk szerint a riport és az esszé között bizonytalankodva.

Zárójelben két megállapítást kell előrebocsátanunk.

1. A továbbiakban idézőjel és óvatoskodó körülírások nélkül használjuk a *huligán* elnevezést — egyénekre vonatkoztatva meglehetősen kétes joggal és inkább csak a fogalmazás kényelme okán. A rendőrség gyermekvédelmi munkásai e kérdés kapcsán igen ésszerűen csak *galerik*ről, illetve *galeri-tagok*ról és *hangadók*ról beszélnek, minthogy a galerihez tartozás a huligánok túlnyomó többségének kétségtelen rendészeti és csoportlélektani sajátsága, másrészt mivel a szónak — a nevelhetőség reményében — sokkal tompább megbélyegző hangzása van. Az alábbiakban mégis meg kell maradnunk a problematikus *huligán* elnevezésnél, az arcképvázlat ugyanis elsődlegesen egyének — bár általános jegyeket mutató — magatartásmódját érinti és csak másodsorban tér ki csoport-viszonylataikra.

2. Minthogy vegytiszta huligán nincsen, nem egy tömör és körülhatárolt állapotot kívánunk leírni, hanem inkább a huligánná válás folyamatának, eredetének és irányító eszményeinek a köztudatban kialakult szemléletét egészítenénk ki néhány észrevétellel. E szándékból következően, múlhatatlanul szó esik olyan jelenségekről is, amelyek az ifjúság szélesebb köreire is vonatkoztathatók. Egy magatartástípus megjelenését előfeltételek gazdag szövevénye teszi lehetővé, amelyek éppen sokféleségüknél fogva ilyen vagy amolyan ellentétes előfeltételekkel kereszteződhetnek, tehát nem minden fiúból vagy lányból lesz huligán, akiből pedig a „szükséges" előfeltételek megléte miatt az lehetne, vagy — és ez a legáltalánosabban jellemző — többségük csak részlegesen lesz azzá, a magatartás-eszmény bizonyos kívánalmainak enged, másoknak nem, másfelől viszont antropológiai jelenségről lévén szó az előfeltételek realizálódásának fokát nagymértékben a véletlen és a szabadság dönti el, a determinizmus nagy erőteréből megnyugtató sokasággal emelkednek ki az indeterminizmus lagunái, az egyén választása tehát sokkal szeszélyesebb, mint indítékainak puszta összege. Van, akit nem hajt semmi rá, és mégis huligánná lesz; van, akit sokminden hajt erre és mégsem lesz azzá. Ha a nevelésnek a rossz meghatározottságon belül determinizmust gátló szerepe van, serkentő megnyugtatásképpen elmondhatjuk, hogy társadalmunk alapvető szerkezete és az abból fakadó közérzet tágabb és győzelmesebbb meghatározóerő, mint huligánná válást előidéző mozzanatok. Az általánosítást azonban csak tettekkel lehet konkrét igazságra váltani: a tágabb meghatározásrendszer csak az ifjúság egészére vonatkozik, közvetve, az egyesek sorsát ezen belül uralkodóan alakíthatják negatív determinizmusok s épp ez a tény teszi szükségessé, hogy a szocialista társadalmak valóban konkrét önismeretre tegyenek szert.

A személytelen bosszú

A huligán sportszerűen egresszív, leginkább ebben különbözik a kamaszok jóindulatú átlagától. Egy jól irányzott tolópofon, vagy egy halántékba fúródó pisztolylövés között csak fokozati különbség van, ha mögöttük nem a megbántott önérzet, hanem a másik ember eltörlésének személytelen, únott kedvtelése feszeng. E fagyos harciasság ragályos: nyugaton az erőszakos bűncselekményeknek majdnem felét 14—19 éves serdülők követik el. A fiatalkorú gyilkosok nem érzik az élet megsértésének sorsdöntő súlyát és mintegy mellékesen ölnek.

Egy német gimnazista, kitűnő tanuló, pisztollyal állt egy reggel az iskola kapujába. Eltökélte: golyót ereszt az első érkezőbe. Véletlenül éppen barátnője toppant elé, habozás nélkül szívenlőtte. Moszkvai huligánok alvó embert láttak a Gorkij park gyepén: bedobták a közeli tóba, s mikor látták, hogy végleg elmerült, elégedetten távoztak. Az Egyesült Államokban a legnagyobb a kalandszomjból, vagy méginkább a tréfából gyilkoló fiatalkorúak száma. Budapesti fiatalok is öltek már játékból, igaz, ritkábban, mint a nyugati nagyvárosokban (nehezebben is jutnak fegyverhez), s a véletlen kedvteléshez mellékindulatok is társultak: rendőrt öltek, pusztán mert rendőr, lányt, ha ellenállt az erőszaknak, pederasztát csaltak lakatlan helyre, ahol agyonütötték, galeritársat mérgeztek meg, nehogy árulkodjék. A közbiztonság nálunk különösképpen szilárd, kevés az eszköz, és nagy a tét, az ölés ezért inkább csak óhaj marad.

Az erőszak tisztelete általános. Feketeinges fiatalok nyugaton vadidegeneket minden ok nélkül agyba-főbe vernek, bálozó gyülekezetekre, szórakozóhelyekre rontanak rá, és nemcsak ütnek, rombolnak is, a berendezést, az autókat összetörik, a

pénzt széttépik, vagy elégetik, aztán amint Varsóban történt egy rock-estről jövet ámokfutókként száguldanak végig az utcákon és minden szembejövőt leterítenek.

Mindez elszórtabban nálunk is előfordul: egy csúfondáros szó majdnem halálos végű megtorlásától, bakancscsal módszeresen arcra taposó kegyetlenkedésig, szemkinyomástól a lecsupaszított mell bicskával faragásáig, párbajszerűen megrendezett galeri-villongásoktól magányos járókelők leterítéséig, vagy a szervezetlen elvakult tömegverekedésekig. Ez utóbbiak egyikének során egy tizenhét éves fiatalember pótlólagosan arcba rugdosta a kövezeten elterülőket, utólag így magyarázta tettét: olyan puha volt az arcuk.

A huligánok fegyverzete nyugaton félelmetesebb: géppisztoly, karabély, kézigránát, sőt lopott páncélököl is akad arzenáljukban. A verekedések szerszámai nálunk is feltűnően riasztó: acéldróttal tömött kábelcső, kiélesített kerékpárlánc, bőrözöttvégű pengével tüzdelt buzogány, levagdosott telefondrótokból font szögeskorbács, stb. Rokonszenves fiatalok mesélik néha nagyváratlanul, milyen döfőgyűrűt esztergáltak maguknak az üzemben, vagy hogy a lakáskulcsukat pusztán önvédelemből hegyesre reszelték. Mindeme technikai furfangok latbavetése elég kockázatos, a rendőrség sokkal szigorúbban jár el az eszközzel, mint a puszta ököllel verekedők ellen.

A kamaszok — s a huligánok egyfajta retardált kamaszkorban élnek — minden bizonnyal ősidőktől fogva erőszakról képzelegtek, hogy átérezzék a hatalom maróbb ízeit.

Ugyanez az ösztön ma hidegebben, kevesebb emocionális töltéssel, azt mondhatnánk öncélúbban tör fel a huligánokban. Az ősi indulat modern eszményre lelt és fellépése annál meghökkentőbb, minél simábbra csiszolódott a civilizált társadalmak érintkezési modora. A modern eszmény: a *keménység*, a veszélyben való öldöklő helytállás általános érvekkel szentesített kultusza. A két világháború a század alapélményévé tette a küzdelmet, betű, film és szóhagyomány révén közvetve terjedő, s a fizikai harc tisztelete átszállt az ifjabb nemzedékre, anélkül, hogy meghatározottabb küzdelmekhez kapcsolódnék. (Meggondolkoztató, hogy a mozikban mindig akadnak fiatalok, akik a gyilkolás képeinek örvendeznek, tiszteletük az erősé, megvetésük a gyengéé, akármelyik táborhoz tartozzék is.) S miért bíznánk a kamaszdistinkcióban, a harc tétjéről, s a szembenállókról nincsenek személyes emlékeik. Horogkeresztet rajzoló huligánok kijelentették, azért rokonszenveznek a nácizmussal, mert annak révén a fiatalok kiélhették magukat. Hitler Németországában nem voltak huligánok: az agresszivitásnak intézményesített kerete volt a Hitler-Jugend. A mai fiatalok helyzete felemás: a harc elvont eszméje még sértetlen, a hozzá vezető utak azonban lezárultak. Az eszmét kétségkívül a háború lehetősége tartja fenn, de ez már vajmi kevéssé lelkesít, a nukleáris összecsapásban az egyéni teljesítmény értéktelen: a kollektív „hősiesség" eszményei a múltba merültek. Az öldöklés emléke és veszélye között igen sok fiatalban alászállt az élet értékének és feltolult a test veszendőségének sejtelme és aggasztóan kétségessé vált a másik ember kíméletének humanitárius sarkigénye. Másrészt az ellenség kézzel foghatatlanná vált, az ellene sarkalló eszmék absztrahálódtak, így aki a munka, jólét és diplomácia világában oda akar vágni valakinek, legegyszerűbben az utcasarkon találhat ellenfelet. Földreteréséhez nincs szükség semmiféle egyéni, vagy társadalmi konfliktusra, elégséges ok, hogy az áldozatnak éppen ott volt balszerencséje megállni a kemény ifjú, vagy inkább ifjak orra előtt, akik éppen bizonyságot óhajtottak szerezni önnön keménységükről.

Személytelen szexus

A sűrített élménykeresés a keménység kultuszához hozzákeveri a hedonizmust, s ez a kamaszindulatok legfontosabbikában, a szexusban is szembefordít számos fiatalt a felnőttek rendjével. Alaptény, hogy a mai serdülők zöme rövidebb-hosszabb idővel biológiai érések után igényt tart a nemi érintkezésre. A fiúknak ebben az általános óhajában a lányok közül elsősorban az ún. „modern" lányok osztoznak. Az elébük meredő akadályok közül legszámottevőbb a felnőttek tilalma, a lányok egyrészének ellenkezése vagy vonakodása, továbbá a nemi érintkezés céljára alkalmas lakás hiánya.

Huligán abból lesz, akinek ösztönei fékezhetetlenül tagadják, tettei pedig kirívóan megsértik a felnőttközösség fiatalokra szabott normáit. Az első akadályt elhárító szexuális non-konformizmus nemcsak a huligán-fiatalok kiváltsága. A többiek

is rájönnek, hogy a felnőttek ellenállását nem annyira orvosi pedagógiai, mint inkább érzelmi valláserkölcsi tilalmak szigorítják. Az idősebbek nemi viszonylatait megfigyelve, kétségbe kell vonniok az önmegtartóztatás javallóinak őszinteségét. E tárgyról sem otthon, sem az iskolában nem hallanak nyílt, okos beszédet. Kiszorulóban van a katekizmus- és a nyárspolgár-etika, a szülők haragja, kertelése vagy az iskolai preventív erkölcsi nemesítés mind gyanúsan szólamszerű. Inkább elolvassák a nemi élet orvosi-higiénikus problémáiról szóló könyveket és megtanulják a fogamzás-gátlás módozatait. Képmutatás azon a nem különösebben újszerű jelenségen megbotránkozni, hogy a serdülőkorúak felnőttkorukat, vagy éppen a törvényes házasság alkalmát meg nem várva túladnak szűzességükön. Akik ezt teszik, korántsem huligánok, s velük kapcsolatban a szocialista pedagógiának a jelenleginél ésszerűbb és világosabb szemléletet kell kialakítania.

Inkább a másik két ellenállás elhárítása fejleszti ki a jellegzetes huligángesztusokat. Huligán-ifjaknak gyakran róják fel vétkéül a nemi erőszakot. Kevésbé aggasztó az eset, ha az együttjárás bizonyos ideje után a fiúk néhány pofonnal igyekszenek szeretkezésre bírni — gyakran eredményesen — barátnőjüket. Egymaguk testi erejükkel többnyire csak akkor boldogulnak, ha az ellenállás lanyhább, következésképp az ilyenfajta siker, bár kevéssé vonzó, még nem a legalantasabb. De mentség nélkül elítélendő az erőszakos „partiba-dobás". Ismerőst, vagy ismeretlent, magányost, vagy éppen kedvesével haladót, lakáson, vagy elhagyatott helyeken többedmagukkal letiporni, — barátját esetleg elkergetni, vagy eszméletlenre verni — s egymás szemeláttára és közreműködésével sorjában megerőszakolni: valóban elriasztó hitványság, valamiképpen megszégyenítő nemcsak a tettesre és az áldozatra, de még a többiekre, az ilyenfajta históriák tanúira, vagy hallgatóira is. Hát még ha valóságos szadizmussal párosul: egy leányt utólag megvakítottak, hogy később ne ismerje fel támadóit, egy másik leány az ötödik fiú alól kitépte magát, rohantában szakadékba esett és lábát törte, visszahurcolták és folytatták, ahol abbamaradt. Honnan ez az elvadulás? Hiszen javarészük nem szorul erre, találnának az érzékiséghez társat maguknak méltányos közeledéssel is. Alighanem éppen erre nem hajlandók. Hogy az udvarolni félszeg kamasz bandában nem röstell erőszakoskodni érthető, de miért viselkednek így jóképű, talpraesett, gyakran nem is kezdetleges intelligenciájú ifjak? Úgy tűnik, nem annyira a szükség hajtja, mint inkább egy eszmény vonzza őket a nemi erőszakhoz. Részint a gátlásaikat lepattantó erkölcsi anarchizmus — mindent elvenni és semmit sem adni érte, másrészt a kemény-férfi tartalmatlan, az előbb említett agresszív cselekményekben is tetten ért, — aligha túlozunk — a felsőbbrendű ember kultuszát utcasarki szinten restituáló eszménye. Egyszerűen érzelmi kopárság lenne ez, vagy az önkéntes kiszolgáltatottságtól, az emberi együttérzéstől, a becsapástól való félelem? Úgy rémlik, mintha a szemérmetlen erőszak mögött valami kapkodó aggodalom, és beidegzett szkepszis őrölne.

Természetes, hogy az erőszak gyakran elviselőjét is silányítja. Nem egy „futtatásnak" partiba-dobás a közvetlen előzménye. Hat idegen után közömbösnek látszik, ha jön egy hetedik? Egy hetedik, aki még fizet is. Az erőszak reakciói néha valóban meglepőek: előfordul, hogy az egyszeri eset megismétlődik ugyanazon szereplők között, immár a lány jószántából, s esetleg hat egyidejű szerelem esik meg közte és a fiúk között. Egyik póluson a megvakítás, a másikon e fura idill.

A harmadik ellenállás közömbösítése is ilyenfajta egyezményt jelképez. A lakáshiányon is természetszerűen a huligán-fiatalok teszik túl legkönnyebben magukat épp a galeriszellemből sarjadó orgiasztikus kollektivitás révén. A keret — a „házibuli" szegényesebb vagy elegánsabb változatai — megmaradhat ártatlan, sőt rokonszenves összejövetelnek is. A kényelem, az italfokozta fesztelenség azonban önfegyelem és ellenőrzés híján a felgyűlt nemi indulatok sietős levezetésére is szolgálhat. Ahhoz, hogy a szemérem szétfoszladjon, s a páros összebújás társas szcénává meztelenüljön, kapóra jönnek a játékos vetkőző eljárások, amelyeket korunk tárgyilagos test-szemlélete némileg ártatlanít. Végül azonban elkövetkezhet a párcserék színezete, gátolatlan, nyilvános kohabitáció. E szükségképp felületes és idővel elgépiesedő promiszkuitás — ha nem is kelt kénköves szodomai képzeteket — kétségkívül azt veszi el az ifjú türelmetlenektől, ami éppenséggel felszabadítaná őket a „nemi élet — züllöttség" tétel alól, és valami maradandóbbat nyitna fel számukra a pillanatok izgalma között.

E jelenségek hátterében szembeötlő a fiú-lány viszony — huligán-körökben még radikálisabb változása. Hány „modern lány" változna át örömest fiúvá, kiben találni sértőbb nőutálatot, mint e nyershangú, lánytestű fiúkban. Öltözetben és testi alkat-

ban, modorban és sex-magatartásban, kötetlenségben és egoizmusban — egyszóval egész létükben a fiúkat utánozzák. Mulatságos a hasonulás kölcsönössége: napozókon a „kemény" fiatalemberek hogy ügyelnek deltáik, domborodó hát és combjaik előnyös hullámoztatására, milyen pávás ringással, közönyt mímelő siker-kémleléssel sétálnak körül. De ami lényegesebb: a zord álca mögött bágyadt és képlékeny az akarat, a vakmerőség mögött valami várakozás: majdcsak történik velük valami. A birtoklás kedvéért persze engedni kell a „női méltóság" nagymama-oktatta szabálytanából. A megtartás kínkeserves, csinos lány több van, mint fiú, a vetélytársak rámenősek, az egyéni magatartásban kevés a személyes delej, nincs más hátra: támadni. Kiválasztani, megkaparintani, majd félredobni az öntelt ifjakat, taktikátlan őszinteséggel megzavarni biztonságérzetüket, vagyis keménynek lenni a szerelemben is. Aki lány képes erre, azt egész galerik körülrajongják, a többség azonban félúton van a fiús és lányos viselkedés között s épp ezért van valami szánandó e kiszolgáltatott és rajtavesztő lényekben, amint oly buzgón és végtére hasztalan igyekszenek mások lenni, mint amik valójában.

Az igazi szerelem egyébként otthontalanul érzi magát a huligánifjúság körében. Vagy szerelmes valaki, vagy huligán. Valami száraz gyanakvás lengi körül érzelmi viszonylataikat. Minthogy gyanakodnak szüleikre, tanáraikra, mindenkire, aki szónokol, természetszerűen kétkednek egymásban, sőt önmagukban is, szúrós éberen igyekeznek elkerülni, nehogy bárki is „átverje", bohóccá tegye őket. A huligángaleri „lezser" fiúk és lányok gyülekezete. Lezsernek lenni egyfajta cinizmus-árnyalta, gúnyoros-közönyös modort, a világ patétikus csapdáinak elszánt kerülését jelenti. Ez a magatartás negatív képlete. A pozitív: valami démoni férfiasság, szeszélyes és támadó donjuankodás, sőt mintegy a lányok ajnározó készségétől felszított ingerült szadizmus. Közös elem: személytelen viszonylatok között az önérvényesítés nyers vágya, amint az éppoly személytelen közhely-maskarába fagy bele.

De aztán felenged, és a maskara többnyire — így van rendjén — emberi arccá melegül. Nem lehet elviselni, hogy az érintkezés hangja mindig „jópofa" és közömbös legyen. A vicc, hencegés, komiszkodás is halálosan unalmas lesz. A komoly szó egy darabig fárasztó és veszélyes arcátlanság, merénylet a pillanat ellen — még esetleg önmegítélésre sarkallna, s önzetlen vállalkozások tévutaira lökne. De a páros együttlétet — bár feszélyező, s ezért tanácsos feloldani a galeri csordamagányában — tartósan elhárítani lehetetlen. A víg és felszínes karámon kívül egyszercsak idétlenné válik a lezser álarc. A *másik* előbb-utóbb — ha ideiglenesen is — de egyetlenné válik, s akkor már nem elégséges a baráttal vagy barátnővel megüzenni — eladdig ez volt az érzelmesség netovábbja — a tetszést. Ki kell mondani, legalábbis annyit: „jó vagy nálam". Aztán megint csak történhet valami — talán valami ennél is szebb — hála nemcsak a segítő időnek, de minden emberi dolgok reményteljes zavarosságának is.

Hajsza az örömért

Sajnos a huligánok sem ismernek figyelemreméltóbb örömöket a legbanálisabbaknál, csak éppen félfogukra sem elég, amitől mások megcsömörlenek. A harc a telített másodpercekért ahogy hazaérnek megkezdődik. Mosdás, átöltözés, s már iszkolnak az aggodalmas szülői tekintetek és az útált háziteendők árnyékából a galeri törzshelyére. Legegyszerűbb beesni a moziba, olcsó, élményt pótol, jólesik belekábulni hetenként akár négy-ötször is. A többi szórakozás — meccs, színház, jazz-műsor —, ritka és drága. Adódik még az edzés, erre azonban kevés az idő, túlságos fegyelmet követel. Hogy az elkényeztetett és szabadon csellengő élsportolók között akadnak öreg-huligánok, kétségtelen, de a komoly sportolás — maga is egyfajta szerelem lévén — nem fér össze tartósan a huligán-tempókkal. Akik inkább ez utóbbi mellett döntenek, rövid ökölvívó, vagy cselgáncs tanfolyam után kimaradnak az egyesületből — annyit már megtanultak, hogyan kell állonvágni, vagy felbukfenceztetni valakit.

A többségnek ugyancsak ritkábban adódó, de igen kívánatos, s némelyeknek rendszeres öröme volt az elmúlt években, s itt-ott maradt is még az automata zenegép. A körételepedő ifjak arcán valami méla koncentráció; lábuk ütemre kapál, s bár pletyka, terv, lázongás pörgeti nyelvüket, igazi valójukkal Armstrong kürtszavában, Ellington „dzsungel" számaiban, Fitzgerald megrendítő swingjében, Lionel Hampton be-bop-jának matematikai őrületében vannak otthon; ez az ő interkontinentális nép-

zenéjük, vibráló és önfeledt létezésüknek ez a sűrű hangtömeg az igazi háttere, mely csakugyan szokatlan súlyt és visszahozhatatlan édességet ad minden lenyelt kortynak, a felcsattanó nevetésnek, és a juke-boxhoz ringó lánycsípőknek, feledteti a pincér hűvös tekintetét, a koszladó gallérú inget, egész szegényes kis életüket, s a kék neoncső időtlen fényével vonja be munkahely-utca-otthon kopár körforgását.

Ez még csak félöröm, a jazz-nek a hozzáillő tánc ad értelmet. Nemcsak a trombita, a test is tud rögtönözni, s íme rock, vagy még inkább a twist. Vége az egykori összefogózásnak, elég ha a kezek érintkeznek, vagy csak szem, derék, lábujj és kifordult tenyér ütemes megszállottsága tartja össze két, már-már anyagtalanná feszült testet. Senki sem ér rá szellemeskedni és tapogatózni, mint az illedelmes szaloncsoszogásban. Érdemes megfigyelni a korszerű táncstílus ifjú mestereit: milyen átszellemült odaadással dobálják szét tagjaikat az ütem forgószelében, talán még testükből is kiszabadulnak egy-egy pillanatra. Miért erkölcstelenebb ez a tánc, mint amelyikhez két balláb is elegendő? Hiszen itt valóban gesztussá, művészetté szigorodik a társasági táncok alattomos érzékisége.

„Feltűnő, túlságosan feltűnő!" — mondják fejcsóválva e táncmodor fel-nemtűnő bírálói. Nos, a huligánt hátulról az unalom ásító semmissége, előlről a feltűnés rikító többlete jelöli. Személye észre-nem-vételétől sokkal inkább tart, mint a botránytól. A huligán az elképedő zajongásban talál önmagára, ennek indulati fokával méri személyisége súlyát. Számára az lenne a legsiralmasabb, ha senki sem lamentálna miatta. A polgárpukkasztó zsiványkodások lajstromának se vége, se hossza. Egyet sem említünk belőlük, e téren ugyanis a legérzékenyebb elemzés sem tudja megkülönböztetni az aktuálisan aggasztót, az ősi csibészkedéstől.

Feltűnés-komplexumuknak valamivel időszerűbb, s ha az értelmes pedagógia szemében mellékesebb is, számukra halálosan fontos gondja a „jampis" öltözet. Kétségtelenül valamilyen lázadás fejeződik ki ebben is: különbözni a kívülállóktól és hasonlítani egymásra. A legpapagájosabb északeurópai galerik is megkívánják tagjaiktól a jelvény-viselést, ha azok mégoly szokatlanok is, mint mondjuk a kívül hordott, guignol-ábrákkal telefestett, narancssárga selyeming, a kopasz sávval kettészelt frizura, vagy a kézfejre szurkált tetoválás. Nálunk mostanában terjed a fiúk körében a hajfestés, látni már citromsárga hajzatot, komor ősz tincseket, s alattuk módfeletti öntudatot. A jampis ruhadarabok indexénél sem érdemes megállni, holnapra éppúgy elavul, mint az argó-szótár. Öltözködés alapján semmilyen messzebb ható következtetést nem szabad levonni, hisz gyakran épp a pénzes álhuligánok öltöznek jampisan, miközben nem egy nehéz huligán anyja-vásárolta konfekció öltönyben feszeng. E kétlaki teremtményt illeti a csúfondáros köznyelv a nyomor-jampec névvel. A cipő már hegyesorrú, de a zakó, borzalom, kétsoros. Neki aztán minden vagánysságban túl kell tennie a többieken, hogy feledtesse „ortopéd" ruházkodása szégyenét. A galeriben valóban a külső alapján ítélnek, de legalább szemérmetlenül.

Aki egy pillanatra felfüggeszti megrökönyödését, észlelheti, hogy a huligános külalakban van valami test-követő igyekezet. Végtére az olyan öltözék, mely feszletelenül kimutatja a jól formált fiatal testek vonalát éppolyan funkcionálisan modern, mint egy fölös ékítmények nélkül való lakóház. Figyelemre méltó továbbá a tudatosság, amellyel egyébként nem különösebben eszes fiatalok megkomponálják külsejüket, kiemelve a meglévő, vagy mutatni kívánt jelleget. Sajnos azonban — amint a lezser modor —, a lezser viselet is látszateszközökkel való buzgólkodás az áhított, látványos egyéniség megszerzésére, s mivel ez nem oly egyszerű, a megjelenésükkel kísérletező fiatalokból inkább csak „figura" lesz — mutatós és megmosolyogtató egyszersmind.

A huligánok legalább háromszorannyi pénzt elszórakoznak, mint az igénytelenebb átlag. Amit szüleiktől kapnak, vagy ami keresetükből náluk marad, a szolíd időtöltésre elegendő, így azonban egy hétre sem futja a havi összegből. A jövőért való aktív lemondásra sokuk nem képes, könnyen és gyorsan akarnak pénzhez jutni, s e vékonyukba maró vágyakozástól néha kanyargós ösvényekre tévednek. Előbb jön a kártya, rex, snóbli, lóverseny, aztán kétesebb eljárások. Részegek kizsebelése, a már említett futtatás, idősebb asszonyok szerelmének kiuzsorázása, esetleg pederasztákkal való alkalmi egyezség, jegyüzérkedés, szobáztatás, zsarolás, s csak ezek után a vakmerőbb törvénysértések. Elöljáróban mondottuk a huligán nem azonos a fiatalakorú bűnözővel — a lopástól többnyire idegenkedik. Két okból is: kevéssé dicsőségteljes és túlságosan veszélyes. Ha el is tulajdonítanak idegen jószágot, másként mint a közönséges tolvajok. Feltörnek esetleg tíz villát, hogy ellopják a fogkeféket, autókulcsot szerezzenek, hogy kiemeljék — nem a kabátot, — a szőrtigrist, parkoló motorral el-

robognak, s az útszélen hagyják, ha megúnták a mókát, közértbe hatolnak be, de a pénztárt nem bántják, csak egy-két palack konyakot bontanak ki, általában ez a jellemző. Betöréses rablások ügyében szünteti meg a rendőrség a nyomozást, mert az okozott kár összege nem éri el a kétszáz forintot. Előbb-utóbb azonban, ha különösen megszorulnak, e téren is éppoly súlyos bűntényeket követhetnek el, mint az agresszió, vagy a szexuális erőszak esetében. Mivel a törvénnyel morálisan azonosulni nem tudnak, gyakran véletleneken múlik, hogy a játékos kihágás durva sérelemmé fajul-e, vagy sem. A nehézsúlyú huligánok közül nem egy sokéves börtönbüntetéssel végzi, s odabent csak azzal vigasztalódhat, hogy tettét céltalanabbul, ha úgy tetszik, arisztokratikusabban követte el, mint fegyenc társai.

Szerzéshez is, költéshez is több szabadidő kell, mint amennyi szépszerével adódik. Elgondolható, hogy a huligán-ifjak munkaerkölcse nem a legteherbíróbb. Mulatság utáni álom, vagy csak egy napsütéses tavaszi reggel kiállhatatlan megpróbáltatásoknak veti alá. A betegség-színlelés módszerei többé-kevésbé hagyományosak, néha azonban ahhoz sincs kedvük, hogy azokhoz folyamodjanak. Táppénz-csaláshoz nem kell huligánnak lenni, annál inkább kell az igazolatlan, mentséget sem kereső távolmaradáshoz. Viruló egészségű tizennyolc éves fiatalemberek nem egyszer szószerinti egyezéssel fejtegetik a párizsi clochard-ok munkaellenes filozófiáját. A munkában nem csupán erkölcsi tartalmat, de még vegetatív jó érzést sem tudnak felfedezni, egyszerűen fárasztónak és unalmasnak tartják, a parazita-életben semmi kivetnivalót nem látnak, és csupán a közveszélyes munkakerülésről szóló törvénycikkely, illetőleg a lecsukatás veszedelme miatt szakítják meg huzamos szabadságukat.

(Befejező rész következik)

KONRÁD GYÖRGY

Diskay Lenke rajza

Vita a zenei közgondolkozásról

ZENEI KÖZTUDAT — MAGYAR VALÓSÁG

Granasztói Pál építésznek a közelmúltban megjelent két kötetnyi önéletrajzi regényét minap a zenéről szóló naplórészletek követték, amelyekből eredeti formában bontakozik ki az író ismerkedése a modern zenével. (Jelenkor 1962. 4. és 5. szám.) A dzsessztől Wagneren, Mozarton át Bartókig: rapszodikusságukban is lebilincselő belső fejlődéstörténeti és külső kortörténeti dokumentumai ezek egy intellektuális ember egyre táguló világképének. És hogy mennyire nem hatástalanok, mennyire nem maradnak visszhang nélkül ezek a sorok: erre éppen Fodor András nagy lendülettel megírt, széles markolású tanulmánya lehet a bizonyság. (Jelenkor 1962. 6. szám.) Az építész író naplójegyzetei a zenéről a fiatal költőt saját zenei fejlődéstörténetének összefoglalására serkentették. A modern zene régi ismerői és Bartók hívei előtt tehát főbb vonásaiban örömteljes panorámában bontakozik ki a kortárs építész zenei világképe éppúgy, mint a legújabb költőnemzedék egyik legigényesebb reprezentánsának vélekedése hazai zenei köztudatunkról.

Mert Fodor András írása a maga fejlődéstörténetének kapcsán egyúttal kora kemény bírálatát is nyújtja, merészen ítél a honi zenepolitika közelmúlt hibái felett. Ugyanakkor már az új, a zordabb kor vasfegyelmét ledobó humánus, hajlékony, reményteljes idők tavaszi olvadása járja át sorait. Egészében örvendetes írás. Mint ahogy egyáltalában: örülni kell ezeknek az építészektől és költőktől érkező zenei vallomásoknak egy olyan zeneietlen múlttal terhelt országban, ahol Bartók és Kodály író-kötő-művész kortársainál „hagyomány" volt az igazi zenéhez hozzá nem értés rátartisága. A „Nyugat" nagy írói nemzedéke sem kivétel ebben: Ady, Móricz Zsigmond, Babits, ha sorstársi ösztönös megérzéseikben nem, elveikben sohasem, de hozzáértésükben — vélekedéseikben, vallomásaikban — mindig végzetes egyoldalúsággal maradtak ki a világzene és a modern magyar zene főáramából. Attila zenei érintettsége később: valóságos csoda, de szimbólum is talán. Tizenöt pontban tervnek maradt Bartók-tanulmányától, a harmincas évek második felétől, számíthatjuk az új magyar zene méltó középponti elhelyezkedésének legalábbis igényét szellemi életünkben.

Ami ma már természetes. Vagy kéne, hogy az legyen (egy Thomas Mann „Doctor Faustus"-ával vetekedő és feleselő magyar Bartók-regény szintjéig legalább), ha forradalmi korokban rózsás labirintok közt vezetne a nemzedékek útja a nemzeti művelődés új klasszikai magaslatára. De akárhogyan is: ez a magaslat, minden igényével és igényességével itt van már, s hogy egyenetlenségekkel, tisztázatlanságokkal telve, azon nem szabad csodálkoznunk. Fodor András írásának a természetéből következik — problémák nyers feldobása —, hogy fogalmazásába pontatlanságok csúszhattak bele, egyes részletek kidolgozatlanul maradtak. Az igazság szenvedélyes megragadása közben egy-egy mondatával kevesebbet mond vagy többet sejtet, mint amennyit mondani, sejtetni akart. Csak néhány helyen fordul ez elő, de ott — a tények ismerőjének — azt hiszem eléggé bántón. A hazai zenetudományban való pontos tájékozódás hiánya — annak mostoha sorsa miatt — különösképpen nem róható fel egy fiatal írónak, aki a zenében a legjobb reneszánsz értelemben működvelő. De hatásában az ilyen írás mégis veszélyes lehet, különösen akkor, ha egészében az igazság fényétől sugárzik. Nagy visszhangot verő írásokban a kis buktatókon lehet legnagyobbat esni. Az író felelőssége ilyenkor megszázszorozódik.

Térjünk azonban a tárgyra.

Fodor András, amikor a modern zenével szemben mutatkozó ellenállást (a Sztravinszkij és Schönberg zenéjével szemben ma is fennálló óvatosságot és a Bartók zenéjével szemben sokáig fennállott köntörfalazást) bírálja, ezt írja:

„Molnár Antal 1925-ben írt *Az új zene* c. könyvében bátor választással három nagy jövőjű komponistát emel ki s tárgyal részletesen. Huszonhét évvel később a párizsi modern zenei fesztivál szentesíti az időközben mind többet emlegetett véleményt: a kor három legfontosabb zeneszerzője: Bartók, Sztranvinszkij, Schönberg."

Molnár Antal bátorságának ez a részleges megvilágítása nem fogadható el. A teljesség érdekében meg kell mondani: Molnár Antal azért nyúlt oly bátor választással Schönberg, Sztravinszkij, Bartók (ezenkívül Honegger és Kodály) művészetéhez, hogy Bartókot értékállóan újító modern művészként állítsa szembe a nyugati dekadensekkel, s örök forradalmárként helyezze őt a megbékélés, a nagy harmónia dalnoka: Kodály mellé. Sztravinszkijt és Bartókot valóban egymás mellé állította, de ellenkező előjellel: „Sztravinszkij hamisítatlanul az új korszak embere, de nem pozitív, hanem negatív értelemben. Ő a közvetlenül *mai* művészet európai szenzációembere" — mondotta. De bátorságának, tudós előrelátásának becsességét különösen azok a sorok tükrözik, amelyek szóbanforgó könyve „Bartók Béla és a kultúrtörténet" c. fejezetében olvashatók:

„Bartókban mindaz a ‚modern' elem, mi dekadens kortársaiban torz kapkodás, ismét valódi, kollektív művészetté nemesedik, mert a formálás alaptényе nála már a megújult, reális erőre kapott egészséges társadalom közönségére (tehát a holnap közönségére) utal. Ezért van az, hogy éppen kollektívebb beállítása következtében lehet oly nagyon egyéni... Szocializmus és individualizmus nem ellenséges fogalmak, hanem az a két szélső elv-véglet, melyeknek állandó egymáson belül való érvényesülése kormányozza magának a társadalomnak életét."

Érdemes megjegyezni, hogy ezek a sorok — az egész későbbi fejezet — először a Zenei Szemle 1922 szeptember havi számában jelent meg „a mester 40-ik születésnapja alkalmából", ez pedig 1921 március 25-ére utal: eszerint a megírást követő másfél év múlva került szaknyilvánosság elá és öt esztendő múlva — 1926 elején — jutott el a szélesebb olvasóközönséghez is. A kötet előszavát 1925 nyarával keltezte Molnár.

A haladó magyar zenetudomány képviselőjének ilyen állásfoglalása valóban bátor cselekedet volt a levert forradalmak után. Kodály tartós szabadságoltatása, zeneakadémiai tanári állásából való felfüggesztése nemrég ért véget, Bartókéhoz hasonló zajos sikerek nem tapadtak nevéhez még. Bartók pedig ekkor írta „legelvontabb" műveit, hegedű-zongora szonátáit, és bolondok házába utalandó őrültnek tartották. Molnár bátorságát tetézi, hogy ő mint a Zeneakadémia professzora, mintegy „ex katedra" mondta el a progresszív magyarság nevében Bartókról és Kodályról vallott fellebbezhetetlen és változhatatlan ítéletét.

Az új magyar zene nagy lélegzetvétele a Pest és Buda egyesítésének félszázados évfordulójára 1923 őszén rendezett filharmonikus koncert volt. Ekkor került előadásra Bartók Táncszvitje és Kodály Psalmus Hungaricusa. Szabolcsi Bence — az akkor 25 éves ifjú — Jóval később így emlékezik vissza erre a hangversenyre:

„... A szellem, mely Liszt Ferenccel még csak perifériáiról üzent a világnak, most teljes tartalmával megjelent Európában. Ezt éreztük valamennyien, akkori fiatalok, akik 1923 novemberében, egy emlékezetes budapesti hangversenyen, Kodály Psalmus Hungaricusának és Bartók Táncszvitjének együttes bemutatóját ünnepeltük a fővárosi Vigadóban. Ezt: a magyarság belépett a zene világtörténetébe. S mindjárt kettős szerepben, kettős arculattal: Bartók művével és Kodály művével, egy hangszeres forradalommal és egy énekes reneszánsszal."

Világszerte olyan megbecsülés kezdte övezni Bartók és Kodály munkásságát — a világháborús években megtört szellemi folytonosság is lassan helyreállt —, hogy a magyar zenetudomány idevágó szélesebb megalapozottságú állásfoglalása nem késhetett soká. Ebben a légkörben vált lehetővé, hogy Molnár Antal betetőzze valójában 1911-ben megkezdett művét: „Az új zené"-t, — amit Fodor András annyira elismer, csak nem pontosan azért, amiért ez az elismerés Molnárnak valóban jár.

Kevésbé elismerőnek érzem azonban Fodor Szabolcsi Bencére utaló soron következő gondolatát, amikor a formalizmus bűnével zsdanovi szellemben vádolt Sztravinszkij védelméről beszél:

„Zene története első kiadásában már Szabolcsi Bence is szellemes, gunyoros éllel ír az örök látszatok hamis bálványáról. Ez a kritikai hang idővel egy pénz- és divathajhász pojáca elleni durva vádaskodássá fajult."

Szabolcsi Bence zenetörténetének első kiadása — ezt rögzítsük le nyomban — 1940-ből való. Sztravinszkijről azonban Szabolcsi nem ekkor, hanem már az emlékezetes vigadói koncert körüli időkben — talán éppen e koncertet követően — írt először. Ez a nagyobb tanulmánya „Sztravinszkij, Európa bálványa" címmel a „Szivárvány" 1924 január 27-i számában jelent meg (II. évfolyam, 4. szám, 12—13. oldal). És itt csak magamra neheztelhetek, hogy annyi kortörténeti dokumentum publikálása közben mindmáig elmulasztottam nyilvánosságra hozni ezt az érdekes és fontos közleményt. Ezzel egyúttal indokoltam is, hogy most kissé bővebben idézem:

„... Első korszakból származó művei ... leplezetlenül és világosan visszanyúlnak a népdal fundamentumáig; és talán innen van, hogy egyidőben Musszorgszkij nagy folytatójának s egyúttal új világ Kolumbuszának tekintették. De nem: nem a ‚minden dolgok ősi dinamikája ez, nem, az emberi automata s a minden élőlény mögött működő Gép időtlen törvényszerűsége', — nem ‚az élet keserű lényege és igazi arca', nem is ‚brutálisan vad egészség': csak meggondolt és számító manirizmus, idegfeszítő grimasz és cinikusan fölényeskedő gőg ... Az ember csupa sebet vonszol és a világ csupa jajgatás: ami van rajta oly mulattatóan torz, olyan kacagásra ingerlő, olyan menthetetlenül és nevetségesen romlott és komolytalan, ami a világot örök automatának, az embert állati ösztönből és gonosz mechanizmusból összerakott gépnek, szánalmas és ostobán vigyorgó pojácának láttatja? ... Musszorgszkij művészete nem talált folytatóra; a sokat megjósolt és régóta várt új orosz zene még késik. A nagy úttörők ott is magányosak; és örökségüket nem foglalhatják el hazug bálványok, még akkor sem, ha tömjénfüstben emelkednek a nyugati zene fétiseivé."

Íme, ez tartozik hozzá az 1940-es gunyoros él előzményéhez: sok fiatalos hévvel, sárkányölő bátorsággal. A tények ismeretében nem kétséges, hogy Szabolcsi Bence Sztravinszkijról alkotott ifjúkori felfogása évek során inkább csak finomodott, érettebbé, vagy akár rezignáltabbá vált, de semmi esetre sem lehet az ő szellemi rangot tartó kritikai hangját a későbbi durva vádaskodások kiindulópontjának tekinteni. Fodor András ugyan ezt nem mondja ki kereken, de fogalmazásának módja, gondolatainak csoportosítása ezt a következtetést sugallja.

Visszatérve kiindulópontunkhoz, Molnár Antalhoz, elmondhatjuk: ő sem változtatta meg eredeti állásfoglalását idők folyamán. 1937-ben megjelent *A ma zenéje* c. munkájában azt olvassuk: „Schönberg továbbra is a pepecselő misztikus maradt, Bartók a robbantás felett aranyhidakat építő forradalmár, Sztravinszkij cigánykereket hányó fenegyerek, Kodály pedig múltba tekintő hitvalló." 1948-ban megjelent *Az új muzsika szelleme* c. könyvében hangsúlyozza: „... A nyugati zenében annak a művésznek volt kilátása gyors sikerre, aki merészségben letromfolta társait. Akiben nem a művészt, hanem a hangos diktátort látták. Így került trónusra egy Sztravinszkij."

Summa summárum: a magyar zenetudomány valódi tradícióinak, történelmi szerepének nincs más magyarázata, csak az, hogy legkiválóbb képviselői egyöntetűen foglaltak állást a modern zene nyugati képviselőivel szemben. Egyöntetűen felismerték, hogy a század három problematikus muzsikusa — Schönberg, Sztravinszkij és Bartók — közül az utóbbi: Bartók az, aki (mint a polifónia hajdan hiperintellektuális világában Palestrina) valósággal megmentette a modern zenét: a huszadik század kísérleti zeneanyagából — ezt saját maga is újítói lázban dobta ki alkotói műhelyéből szüntelen — azt vette át, ami forró emberi mondanivalója legkorszerűbb, robbanó erejű kifejezéséhez okvetlenül szükséges volt.

Ezzel a summázással persze vitába lehet szállni.

Bartók halála óta Sztravinszkij maholnap két évtizede szakadatlanul alkot: e műveiről pedig említés alig tétetik, nemhogy megjelenne róluk valamiféle esztétikai méltatás, avagy uram bocsá': hallhatnók talán? Joggal felmerülhet tehát az esztétikai újrafogalmazás igénye, az elméleti revízió. De miközben ezt nagyon hiányolom, mégis azt gyanítom, mindez aligha változtatna a dolgok lényegén: a Sztravinszkij-oeuvre „szociáletikai", „kultúretikai" megvilágításának eredendő helyességén.

Színes fejtegetésre adhat alkalmat továbbá az a megfontolás, hogy miképp válhatott ez a szemlélet a zsdanovi években a nyugati zenével kapcsolatban bizonyos látszat-opportunizmussá: amikor a defenzíva félelmetes idején — itthon — Schönberget és Sztravinszkijt áldozták fel azért, hogy ne érje gyalázat Bartók géniuszát, amivel együtt az egész magyar zenepolitikát, vele a magyar zenei nevelés jövőjét érte volna jóvátehetetlen csapás. Ehhez a defenzívához valóban önkéntelen kiindulópontot nyújthat Molnár Antal és Szabolcsi Bence zeneesztétikai világképe — az ilyen világkép ugyanis művészet-politikai irányzatok átmeneti eltolódásai idejére sem változtathatja meg lényegét.

És folytatni lehetne a vitát. Csak egyet nem lehet. Ugyanannak az irányzatnak két törhetetlen harcosát hangulatok alapján szembeállítani egymással.

A vita az eszme teherbírásának legjobb próbatétele. A magyar zenetudomány legkiválóbb képviselőinek világképe átélt már néhány ideológiai vihart és az elkövetkező viharokból is sértetlenül kerül ki majd.

A formalizmus körüli bonyodalmak után most mintha ellenkező oldalról készülődne vihar; a modern zene három nagysága — Schönberg, Sztravinszkij és Bartók háromsága — mintha fontosabbá kezdene válni Bartók és Kodály kettősségénél, pe-

dig így kezdtük el és ez a kettősség minden próbát kiállt. Azt válaszolhatják erre: hol vagyunk ettől már! És ez a baj, hogy válaszolhatják. Mert eljutott-e már a mi hazai *modern* társadalmunk oda — van-e annyira *művelt* és *magyar* —, hogy ezt a problematikát ne csak „megértse", hanem alkotó mindennapjai természetes reflexeiként élje át? Valójában messze vagyunk még attól a büszke hazafiságtól, amely legtisztábban Bartók és Kodály világjelentőségének felmérésével tárul elénk, úgy ahogy sajátos kettősségükben életen inneni és halálon túli szövetségben tartják Atlasz és Prometeusz gyanánt a huszadik századi magyarság igazi szellemi épületét.

Ott van azonban igaza Fodor Andrásnak — és egész vallomását szerencsére ez a hang tölti be —, hogy Bartók megértésének sokkal tisztább, reálisabb alapjaihoz jutunk el, ha körülötte a kortárs modern zene teljes regisztere szól. Bartók zenéjének természetes légköréhez — Debbusytől Ravelen ás de Fallán át Kodályig — hozzátartozik Sztravinszkij és Schönberg, Alban Berg és Webern extrém kortárs zenéje is, mint ahogy természetes hazai kerete Ady költészete és a „Nyolcak" festészete; de nem kevésbé Rippl-Rónai, Egry és Szőnyi, vagy akár Derkovits és József Attila.

Ott van igaza Fodor Andrásnak, hogy meghamisítottnak, erőltetettnek, „propagandisztikusnak" hatott az a Bartók, akinek zenéje végeredményben a tizenkilencedik század nyomasztóan egyhangúvá kopott környezetében hangzott fel.

És ahogy a kortársaknak még bonyolult, sőt borzadályos Mozart zenéjét később, a romantikán edzett fülek, arieli csodának kezdték hallani, bizonyos, hogy végül is a most beáradó modern zene viszi végbe Bartók természetessé, klasszikussá, népszerűvé válásának várva várt folyamatát.

Mert a modern zene megismerésének nagy folyamata megindult és nem állítható meg többé. Ez a folyamat azonban ne halványítsa el bennünk, éppen ellenkezőleg: tegye erőteljessé a magyar zenetudomány legjobbjainak világképét, tudós életművük egységét.

Fodor András tanulmányának különösen szorongató része az, ahol a Veress Sándor egész életműve körüli több mint másfél évtizedes csendet döbbenti belénk.

Veress Sándor, a Bartók és Kodály után következő nemzedék kimagasló zeneszerzője, népdalkutató, zongoraművész és pedagógus — ma a berni konzervatórium zeneszerzési tanszakának vezetője — a törvényesség megsértésének legtragikusabb órájában, a Rajk-per idején, határozta el, hogy nem tér vissza többé. Fájdalmas história ez, de nagy vigasz, hogy ma már nyíltan szólhatunk a Bartók és Kodály művészete nagy szintézisét sugalló zenei életmű itthoni felcsendülésének szükségességéről.

Fodor 1948—1949-ben hallott Veress-művek emlékét idézi (*Hegedűverseny, Szent Ágoston zsoltára* — Babits psalmusfordítására készült, eretnekek ellen dörgő, kórusra és zenekarra írt kompozíció), én kiegészíteném a nagyszerű József Attila megzenésítésekkel, a II hegedű-zongora szonátával, és sok más emlékkel, élménnyel ezt a felsorolást. De hadd beszéljek inkább a legújabbakról. A közelmúltban Bernben hallott, az utolsó tíz év terméséből való újabb Veress-kompozíciók sorozatáról.

Felvételekről hallottam az 1951-ben írt csodálatos *Klee*-fantázia hét képét (*Jel a sárgában — Tűzvihar — Régi melódia — Lent és fent — Kőgyűjtemény — Zöld a zöldben — Kis kék ördög*), e fantasztikus színkompozíciók két zongorára és zenekarra írt sorozatát, amely azóta is visszhangzik bennem és alig várom, hogy egyszer idehaza barátaimmal együtt hallgathassam. — Hallottam az 1953-ban írt *Versenyművet* zongorára, vonósokra és ütősökre; az 1953-ban befejezett *Szimfónia Minneapolitanát;* hallottam egy 1954-ben írt *Triót* hegedűre, brácsára és gordonkára. És még sok új művét, de köztük több régi kompozíciója káprázatos új előadását is (*Szonatina* oboára, klarinétra és fagótra, 1931-ből és *Négy erdélyi tánc* kamarazenekarra, 1944-ből). Ezeket a kompozíciókat hallva elsodró erővel mutatkozik meg e zeneszerző egyetemes útja a nagy magyar elődök nyomdokán. Kodály széles ívű, gyönyörű lejtésű pentaton dallamossága fölött Bartók lázasan kutató, újító szelleme lobog. Mindez azonban egy szigorúan ellenpontozó sajátos stílus architektonikus veretébe öltözik, hogy felmutassa előttünk Veress Sándor új, érett alkotói periódusát.

Frissen készült partitúrájából láthattam csak a *Passacaglia Concertantét* oboára és vonósokra. És nem lehettem ott a *Vonósnégyes koncert* 1962 január 26-i bázeli bemutatóján sem, ahol Paul Sacher vezényelt — ugyanaz a karmester, akinek 1936 és 1939 közt három kimagasló Bartók-kompozíció (*Zene* húros-, ütőhangszerekre és celestára, *Szonáta* két zongorára és ütőhangszerekre, *Divertimento* vonószenekarra) megszületését köszönheti a világ. Már maga ez a tény is elgondolkozható és Bartók szellemének mintegy jelenlétét sugallja nekem.

A *Vonósnégyes koncert* bemutatója után — mondanom sem kell — hiába kerestem a hazai lapokban néhány soros hírt legalább. Kortörténeti jellemzésként megemlítem, hogy röviddel ezután itt, Bázelben, Sztravinszkij egyik legújabb műve került előadásra (*A Sermon, a Narrative and a Prayer* c. kantáta): ez alkalommal lapjaink az eseményt regisztrálták. Ma már a nemrég elhúnyt Dohnányi konzervatív — mondhatnók „nemes patinájú" — zenéje is egész estét tölthet be rádiónk műsorában. Amit szintén csak helyeselni lehet. Minden zenének hangoznia kell itthon, de különösen az hangozzék, arról is kapjunk hírt, amit az új magyar zene külföldön élő jelentékeny reprezentánsai teremtenek.

DEMÉNY JÁNOS

ORFFRÓL

Granasztói Pál zenei cikkéhez kapcsolódóan Fodor András önálló tanulmányt írt a Jelenkor 1962. évi 6. számában. Tanulmányában egy helyütt bírálattal említi Carl Orff zenéjét, s elmarasztalóan idézi, hogy a *Carmina Burana* budapesti bemutatója alkalmával „a Zeneakadémia ujjongó hallgatósága fölfedezte Orffot" — pedig ez a zene Fodor szerint csupán „az üres nagyhangúsággal ismétlődő effektusok rémuralma" és egészében véve „Sztravinszkij talmi utánzása".

Fodor András — véleményem szerint — igazságtalan és a nagy német komponista életművének félreismerésén alapuló megjegyzéseit most már én szeretném megbírálni. Nem vagyok muzsikus, de büszke vagyok arra, hogy az Orff-zene első magyar ismerői közé tartozhatom, azok közé, akik már 1939-ben „fölfedezték" — és igenis „ujjongva!" — Orff nagyságát.

1938—39 telén Münchenben voltam ösztöndíjas és az egyetem mellett szorgalmasan látogattam a bajor metropolis színházait is. Orff maga is müncheni: ott született 1895-ben és ott él. Szülővárosának operaháza mutatta be 1939 elején — ha jól emlékszem, januárban — *Der Mond* című új operáját, azt az operát, amelyet néhány évvel ezelőtt nálunk is előadtak, Szegeden, mégpedig szintén „ujjongó" sikerrel.

Nem vitatható, hogy Orff meg is érdemli az ujjongást. A zenét és a modern művészetet kedvelő müncheni értelmiség körében már 1939-ben nagy sikert aratott *A hold*, s ennek a sikernek kissé antifasiszta íze is volt, hiszen a hitleri „esztéták" csak némi huzavona után egyeztek bele a mű bemutatójába. „Elfajzott művészetet", a „német nép lelkétől idegen alkotást" láttak az operában, s meglehetős fogcsikorgatással vették tudomásul az orffi remekmű átütő sikerét.

Az első előadások egyikét láttam Münchenben, s elmondhatom: az est életem legnagyobb zenei és színházi élményei közé tartozik. Még ma is fülembe csengenek a hol meseszerű, hol groteszk és szatírikus hangvételű zene egyes motívumai (mélyen sajnálom, hogy a szegedi előadás megnézésére nem volt alkalmam!), még ma is látom magam előtt az opera négy főhősének, a négy bajor parasztlegénynek mozdulatait, akik ellopják a kocsma előtti tölgyfára függesztett holdat, hogy felakasszák saját országukban, saját falujukban, ugyancsak egy kocsma előtt. Amikor megöregednek és a halálra készülnek, utolsó kívánságuk, hogy tegyék a négyfelé szeletelt hold egy-egy darabját koporsójukba. Így is történik. A kripta sötétjét beragyogó hold fényére azonban föléled a négy legény, föl a többi halott is, és hatalmas dáridót rendez. Szent Péter rémülten látja a jelenetet. Végül sikerül neki a halottakat visszavarázsolni sírjukba, a holdat pedig feltűzni eredeti helyére — a mennyboltra. Egy csodálkozó kisgyerek hozza a hírt a falusiaknak: a hold megint az égen ragyog!

Ezt a mély emberséggel és költészettel, ugyanakkor azonban finom szatírával és iróniával telített remekművet egy német nőismerősöm már akkor Bartókhoz hasonlította. Teljes joggal! Orff egy pillanatig sem „Bartók-epigon", azonban nála is megvan a „bartóki szintézis" igénye, csupán a kiindulópont más: Németország. Vagy hogy még pontosabban fogalmazzuk: Bajorország. A bajor folklórból, a bajor-osztrák színjátszás évszázados tradícióiból indul ki a müncheni mester, ugyanakkor magába ötvözi a latin-mediterrán hagyományokat, az antikvitást és a legnemesebb értelemben vett modernséget is. Pályájának elején közel áll Brechthez, az „epikai dráma" elméletéhez. *A hold* volt az első színpadi mű életemben, ahol narrátor szerepeltetésével találkoztam. Sokat foglalkoztatta Orffot a pentaton hangrendszer is, az ázsiai és afrikai népek zenéje. Ezeket az „egzotikus" motívumokat azonban egy antik tárgyú

opera zenéjébe olvasztja bele, a Hölderlin-tolmácsolta sophoklesi szövegre írt *Antigoné*be.

Maga a *Carmina Burana*, amelyet olyan lelkesedve fogadott a budapesti közönség, szintén igazi remekmű, középkori latin és német szerelmi énekek és mulatódalok szövegére alkotott kompozíció. Fodor elmarasztaló véleményével szemben inkább Hans Joachim Moser professzornak, a jeles német zeneesztétának (Carl Orff und das Musiktheater der Gegenwart. *Universitas*, 1962 október) adok igazat: „So beschwört Orff mit Prosperos Zauberstab die glühende Vitalität des dreizehnten Jahrhunderts". (Orff ílymódon Prospero varázsvesszejével idézi föl a XIII. század izzó vitalitását). — A látszólagos „harsányság" csak ezt a vitalitást akarja kifejezni!

Arról se feledkezzünk meg, hogy a *Carmina Burana* egy nagy trilógia, a *Trionfi* része. Középkori és antik humánum egyesül itt, magas művészi fokon. A trilógia első részét, a Catullus-versek eredeti latin szövegére írt *Catulli Carminat* a pécsi balettnek is érdemes volna műsorára tűznie! Orff ugyanis előírja, hogy a cselekményt, Catullus szerelmeinek történetét, a színpadon balett adja elő, miközben a szólóénekesek és a kar a zenekar mellett állva recitálják a dallamokat. Nagyon érdekes a *Catulli Carmina* zenekari kísérete is, és igen érdekes kompozíció a trilógia befejezése, a Sappho, Catullus és Euripides szövegeire írt *Trionfo d'Afrodite*, ahol Orff a zenének sajátos „balkáni" színezetet ad, bolgár és újgörög népi motívumok felhasználásával.

Nem lehet célom, hogy részletes tanulmányt írjak Orffról, de éreztem, hogy védelmére kell kelnem. Azoknak adok igazat, akik szeretettel és örömmel üdvözlik az orffi géniusz minden újabb megnyilatkozását, és akik remélik, hogy egyre több alkotása válik a magyar közönség számára is ismertté.

ANGYAL ENDRE

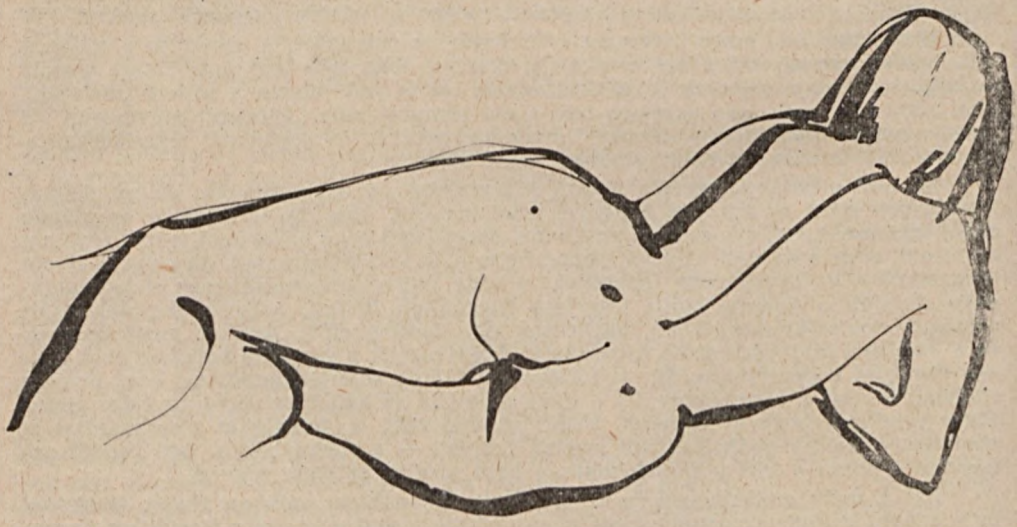

Diskay Lenke rajza

AZ IFJÚSÁGHOZ*

Ha öreg ember szól, kényszerítik rá, hogy szóljon az ifjúsághoz, általában azt várják tőle, hogy foglalkozásáról, arról, amiben az élete eltelt, mondjon valami emlékezetre méltót vagy épp lelkesítőt. Én az én foglalkozásomról nem igen tudok ilyet mondani. Nem volt énnekem szerencsém a foglalkozásommal. Akármilyen más pályába vágok, több szép emlékkel, s tán tisztességgel is hagyom ott, mint így, hogy író lettem. Szerencsére volt egy szenvedélyem, amely ennek a pályának a sziklás, szakadékos tájait is beragyogta: szerettem tanulni. Attól fogva, hogy a Medve utcai elemibe, mint hátitáskás kisfiú beléptem, majd ötvenéves koromig nemcsak tanulók közt, de tanulásban is töltöttem az időm.

Negyvenötödik évemben jártam már, akkoriban írtam legkülömb munkáimat, amikor engedélyt kaptam, hogy egy vidéki középiskolában pedagógiai kísérletként bármely tárgyat taníthatok. S én tanítottam, hogy magam is tanulhassam szinte valamennyit, könyvek százait böngésztem át felújult deáki hévvel, hogy mialatt „kútmérgezőként" tartottak rólam előadást, művészet és tudomány minél tisztább s távolibb forrásait barangolhassam be fiatal társaimmal. Ha azokból az órákból tudott volna az akkor még meg sem levő találmány, a magno egy-két sikerültebbet megőrizni, azt lett volna itt érdemes leforgatni.

Mert mi is lehet szebb, fiatalok, mint abban a sok benyomásban, névben, adatban, véleményben, amit természet s civilizáció elménkre szórt, tanulással, s a tanulás kigyújtotta gondolkodással szép rendet teremteni; a világ nagy épületét, mely kezdetben olyan ködösen s értelmetlenül tekint ránk, mint kicsinyített modellen, a magunk fejében, a magunk erejéből értelmesen újra megépíteni. Munkáimból is, ha merhetek, azokat merném épp ezért ajánlani, amelyekben ez a szenvedély mint ragályozó csíra ott van: fiatalkori tanulmányaimat például, vagy vásárhelyi tanárságom emlékeit.

Ma úgy érzem, az egész országban ott bújkál a tájékozódásnak az a láza, az a tanulói düh, mely az én ifjúságomra olyan jellemző volt, s ha ezt megtisztítjuk, világos értelmet adunk neki, tán sikerül sok bajt látott nemzetünkből is egy érdeklődéssel összetartott, a szép s jó tiszteletére hangolt közösséget, „mintaosztályt" csinálni, amelyben tán az olyan íróknak is lesz helyük, amilyen én voltam.

NÉMETH LÁSZLÓ

* Elhangzott a Magyar Rádió „Irodalmi délután Németh Lászlónál" című műsorában 1962. december 9-én.

Szegény Zsiga, most ment el.

Olvasom a búcsúztató sorokat, az elparentáló cikkeket, bólogatok és hümmögök. Kegyeletes, tisztességes szavak. Még azt se vitatom, hogy olyik helyesen értékel. De bennem másként él Remenyik Zsigmond, mit tegyek, az öreg ember, a kortárs távlata más. Nékem a forrongó ifjúságban, a tettre és áldozatra kész derék férfikorban volt társam. Így emlékszem hát rá.

Nagyon vissza kell lapoznom, mélyen a múltba kell ásnom, hogy megtaláljam, mikor is találkoztam vele először. Majdnem négy évtizede. Rég elsüllyedt az a világ, első emigrációm végefelé volt, 1925-ben vagy 1926-ban.

Váratlanul bukkant fel Bécsben, hallottam, hogy meglátogatta Kassákot abban a kis, külteli albérleti szobácskában, ahol ez a nyughatatlan újító, minden úttörő művészek puritán apostola, családjával együtt meghúzódott. Aztán egy napon a schönbrunni Schloss-kávéházba is beállított, ahol mindenféle emigránsok között Kassáknak is egy ideig főhadiszállása volt. A szikár, kisbajszos jövevény szűkszavú volt, tartózkodó, majdnem merev. Félre húzódott Kassákkal valamit megtanácskozni és hamarosan, majdnem barátságtalanul, csak odabiccentéssel búcsúzva, távozott. Később mondta el Kassák, hogy Remenyik Dél-Amerikából jött, néhány száz dollárral a zsebében. Szörnyű viszontagságok, gerincroppantó megpróbáltatások, halálos veszélyekkel teli évek eredménye volt ez a pénzecske, nehezen, súlyos árnyékok alatt kuporgatta össze a szomorú vagyonkát, és itt Bécsben ezt ajánlotta Kassák Lajosnak, régi szerkesztőjének, alapítsanak e tőkével avantgardista, baloldali művészeti lapot, sőt még hozzá könyvkiadó vállalatot is, ugye ragyogó ötlet, a haladó irodalmat, társadalmi mozgalmakat támogató nagyszerű vállalkozás lenne. Képzeljük csak el: ez az ifjú ember mint szennyes, obszkurus tengeri hajók matróza, egzotikus délamerikai kikötők rettenetes környezetében, fantasztikus nehézségek között, verejtékező rakodómunkásként szedte össze ezt a pénzt, és amikor valahogy kiszabadult a pokolból, nem nőkre, nem italra szánta a pénzét, nem üzletet kezdett, amiből végre, biztonságban élhessen, nem — baloldali művészeti lapot akart alapítani!

A történet folytatását csak a teljesség kedvéért mondom el. Kassák szép csendesen meghallgatta a rokonszenves, alig huszonötéves ifjú író lelkendező tervét és bár saját lapja — a „Ma" — az oszladozó bécsi emigrációban már halódott, nem fogadta el a pénzt, másról kezdett beszélni. Gyakorlott volt ő a lapalapításban, józanul látta az ilyen romantikus vállalkozás lehetőségeit, lelkiismeretlenség — gondolta magában, majd mondta nekem — elfogadni az ilyen illúziókkal megvert-megáldott fiatalember garasait, s rettenetes nélkülözések, halállal fenyegető kalandok, egészséget felőrlő évek csekélyke gyümölcsét. Nem mondta meg ezt így Remenyiknek, ez meg megsértődött, azt hitte, hogy a már akkor neves, ismert író, művészeti mozgalmi vezér lenézi őt, a névtelen kezdőt, nem akar társulni vele. Megbántott szívvel hazautazott Pestre. Itt azután, mások társaságában elindította az „Új Föld" művészeti revüt, szép kiállítású, nagyon modern, minden konzervativizmusnak hadatüzenő folyóiratot. Ez a harmadik szám után megszűnt, a keserves kínnal szerzett dollárok elfogytak.

Ezt a sok évtized előtti epizódot nem mint anekdotát, mint irodalomtörténeti érdekességet emeltem itt most ki a homályból, az ifjú — és nemcsak az ifjú — Remenyik Zsigmond jellemére próbáltam rávilágítani. Az írótársak, kritikusok és olvasók úgy tudják, azt mondogatják, hogy életében minden kalandokban megfürdött... Ez igaz. De az is igaz, hogy minden volt csak nem kalandortípus. Konokul hitt hivatásában, küldetésében, erre tett fel mindent és az is igaz, hogy megszállottságában olykor romantikus, néha angyalian naiv volt. Nem lekicsinylő jelző ez. A számítani, ravaszkodni nem tudó nagy lelkek naivitása volt az övé és ha ezt későbbi keserűsége el is fedte, a művében jelentkező gúny, szatíra, átkozódás mögött a mélyben, legbelül szenvedett szíve. Éppen ez a tiszta, naiv szív mondatta vele az ótestamentumi átkokat mindenre, amit rossznak hitt — saját osztályára, amelyből kiszakadt, az igazságtalanságra — mert ez mindig felháborította, meggyötörte.

Hivatás és küldetés — ez indította el pályáján és ez tartotta benne a lelket az üldöztetés, a sikertelenség, a lehervasztó közöny, a hamuval borító mellőztetés éveiben is. Csökönyösen, mániákusan kitartott amellett, amit igaznak hitt. És ha volt is idő, amikor nem akarták meghallani a hangját, ő nem fogta be pörös száját! Rendíthetetlen energiával írta műveit, ha éveken át csupán íróasztalfiókjának is! E művek jó része az utóbbi években napvilágot látott, sok mindenben igazolta alkotójukat. Tagadjam, szépítsem, hogy naivitásában olykor botlott, tévedett is, — de mu-

tassatok több, mint hat évtizedes életet, a közösség dolgaiban is állásfoglalót, amely híján volna a tévedésnek.

A barbárság sötét felhőinek gyülekezése idején Remenyik felemelte szavát korának gonosz indulatai ellen. Groteszk, keserű szatírái a „Bolhacirkusz", a „Mese habbal", a „Nagytakarítás vagy a szellem kötéltánca" még körülményesen, de érthető jelképekkel figyelmeztettek. Ám közvetlenül a második világháború előtt két nagyszerű vádirata, a „Büntudat" és a „Téli gondok" már nyíltan, keményen, önmagát és gyáván meghunyászkodó vagy ostobán vakoskodó társait ostorozva próbálta felrázni a lelkiismeretet, kiáltotta világgá gondjait a haza, művészet, a nép sorsa felett. Ezért aztán nehezen élt, írói jövedelme majdnem egyenlő volt a semmivel, de ebben az időben ez nem volt valamilyen különlegesség, mindnyájan csak vegetáltunk, akik nem akartuk, nem bírtuk eladni az érdeknek a szellemet. Talán alig hiszik ma már el, hogy a már elismert író, hat, irodalmi sikert aratott kötettel a háta mögött, tehenet tartott egy kültelki istállóban, azt fejte meg, annak tejét hordta szét, adta el és ebből tartotta el szűkösen magát és ifjú feleségét. Ám, mondtam már, szokott dolog volt ez a mi körünkben. Az ilyesmin akkoriban alig háborodtunk fel... Ilyen egyéni sors, vagy olyan... ugyan! A nép, az emberiség sorsáról van szó. Ki panaszkodott volna, amikor láttuk, megdöbbenve láttuk, hogy közülünk a legkülömb, Attila, milyen lealázó, képtelen nyomorban él.

Íme, felbukkant a nagy árny is, már itt ül mellettem a verandán, nem Christlnél ülünk vagy a Wagner teraszán, vagy a Japánban, a Bucsinszkyban, vagy a Simplon füstjében. Az utolsó években, Attila utolsó éveiben, a legszűkebb körhöz tartozott, a nagyszerű tehetségnek egyik leghívebb hirdetője, legelszántabb propagátora volt. És amikor bekövetkezett a katasztrófa, amikor a nemes élet széttört a gonosz kor ostoba kalapácsainak halálos csapásai alatt, Remenyik hetekig félőrülten szaladgált és hőnapokig nem tudott másról beszélni, mint a borzalomról, a nagy barát iszonyatos végéről. És miután a kaposvári királyi ügyész megadta az engedélyt a temetésére és kitűzték a fakeresztet, amelyen ez állt: Itt nyugszik József Attila, élt harminckét évet, halálsápadt arccal ott állt Remenyik a Pestről sietvejött barátok között, mellettük nehézöklű földművesek meg fejkendős asszonyok. A száraz hidegben vékonyan szállott a sirató dallam, leánykák, legénykék didergő kórusa énekelt. A szikár kedvű égen bomló felhők úsztak, árnyékba borultak: sötét varjak szárnyaltak a sárga mezők felett.

Olvassák el a negyed század előtti fekete fedőlapos SZÉP SZÓ-ban megjelent Remenyik-emlékezést. A fájdalomtól, az önvádtól megrendült, mélységesen felzaklatott lélek sikolva csap felénk, apokaliptikus szavak átkoznak mindenkit, önmagát, a barátokat és ellenséget, a környező világot, amely közömbösen tűrte, nem akarta, nem bírta meggátolni a legkülömb pusztulását.

Ekkor — barátságunk, ismeretségük alatt egyetlenegyszer — láttam sírni Zsigát. Szemérmes ember volt világéletében, mindig elrejtette érzéseit és soha, legkeserűbb óráiban sem büszkélkedett, hogy ezt vagy azt tette, amikor tenni kockázatos volt. Hallgatott és viszolygott ettől, már csak azért is, mert ugyanakkor sekélylelkűek viharosan döngették kipárnázott mellüket. Ki tudja például azt, erre sem hivatkozott, sőt olykor daccal le is tagadta, hogy két rendbeli keserves kóborlására — előbb Dél-Amerikában, majd Észak-Amerikában — nem valami szertelen kalandvágy indította el, de a hazánkban bekövetkezett politikai katasztrófa, a társadalmi helyzet elleni tiltakozás. A Tanácsköztársaság bukása, az ellenforradalom kitörése után, földbirtokos családjával szakítva, az ifjú vállalta a nehéz sorsot és majdnem két évtizeddel később a jobboldali, a fajvédő, nyilas sajtó fenyegetései, ügyészt és börtönt követelő rikácsolása kényszerítette újra a határon túlra. 1937 végén a SZÉP SZÓ írói Csehszlovákiába utaztak — Attila lett volna kis csoportunk vezetője, de ő már akkor olyan súlyos depresszióban kínlódott, hogy utazása lehetetlenné vált —, hogy egy ottani felolvasókörúton a fasizmus ellen emeljünk szót. Remenyik Zsigmond közöttünk volt. Minden fajta szellemi elnyomás elleni tiltakozásunkra a cseh, szlovák és az ottani magyar szellemi emberek legjobbjai ünneplő visszhanggal válaszoltak, ám Budapesten, még vissza sem értünk, már üvölteni kezdett a jobboldal. Mikor meg hazatértünk, felfokozott erővel, valamennyiünket nevén nevezve, zúdult ránk a vezércikkek és röpiratok piszkolódása, szennyes rágalmazása, denunciálása. Valamennyiünket hazaárulóvá kiáltottak ki, akikkel hamarosan leszámolnak. Ezért kellett a náci szellemi gyarmatosítás ellen demonstráló mind a négy írónak emigrációba mennie, Remenyiknek is. Csalódva és megzavarodottan tért évek multán haza, hiszékenységét, politikai tájékozatlanságát kihasználták.

Nem, nem vagyok irodalomtörténész, nem az én feladatom, hogy munkásságát

lemérjem, értékeljem. A tiszta lélekről beszélek, a színes egyéniségről, a szuggesztív művészről. Hogy mennyire volt romantikus humanista, hogy mennyire féllábbal a voltaire–iánizmusban álló társadalom-reformátor, hogy stílusára milyen mértékben hatott Szomory Dezső és mennyire Füst Milán — ezt boncolgassa más. Bátor kalandokkal telt el ifjúsága és férfikora. Majd élete második felében, az alkonyat felé ballagva, immár érett műveiben, ezekről a kalandokról beszélt, a művészet óceánjára merészkedve vívott ezer viharral.

Veszélyek és kalandok között próbált becsülettel megállni a helyén, megvetve az olcsót, elfordulva minden cinizmustól, gyűlölve az ostobaságot és az elnyomást, naiv lendületében olykor meg-megbotolva.

És most halott.

Egyik munkájában így ír:

„... Mit lehet kezdeni a halottakkal? A halottakkal el lehet játszani, el lehet temetni vagy el lehet égetni őket. — Csak éppen beszélni nem lehet velük soha. Ezek a néma halottak építik bennünk a jövőt..."

Nos, Remenyik Zsigával még sokáig és sokan elbeszélgetünk majd. Szól hozzánk, jól figyeljünk szavára, sokkal jobban, mint nehéz, minden megpróbáltatás, minden törés ellenére, a nemes emberhez méltó, híven kitartó életében.

NÁDASS JÓZSEF

Remenyik Zsigmond

KÉT SZONETT*

Elmúlt feletted az idő, s a fellegek
komoran gyűlnek már fejed fölött,
mint intő jelek, s társadul már csak az örök
nyugalom kísér, s a gyülevész emlékezet.

Volt idő, — tudod, — mikor hegyek és tengerek
voltak társaid, s a magasban némán keringő sasok,
de közben kihűlt a föld, s a vér is megalvadott,
a tenger is kiszikkadt, s elporladtak a hegyek, s a páfránylevelek.

Egyedül vagy, s ez már nem is fáj neked,
mert tudod, hogy ez a törvény, s ismered a múló természetet,
a sötét holdakat s a vak napok kihűlt tetemét: —

mind erre int. S még két sírdomb az Andesek alatt,
ahová sohsem jutsz el már, mert a kerék
forog, s őrli az élőket... őrli a holtakat.

*

Merre visz utad? — kérded, ha letűnt a nap, —
merre visz? — kérded, — bár jól tudod,
hogy számodra már kijelölték a sötét zugot
a kemencében, vagy a hideg kert fái alatt.

Nem lesz nagy változás, azt is jól tudod,
porladsz tűnő emlékként, jeltelen, egyedül,
míg porod a porral nem vegyül, felismerhetetlenül,
hisz sokaknak a halálban még ennyi sem jutott.

Volt tányérod, ágyad, széked, asztalod,
éltél, munkálkodtál, kinek? — nem kérdted soha,
semmint hogy gonosz légy, lettél ostoba,

s főként magányos lettél, bevallhatod!
De lehet-e más, mint elhagyatott
a halálban, aki életben sem volt más, mint halott.

* Az író kéziratos hagyatékából.

EMLÉKSOROK KÁRPÁTI AURÉLRÓL

Finom-szavú versekkel kezdte Kárpáti Aurél írói útját és a versek finomságához később is hű maradt: novelláiban, regényeiben, csodálatos tűzű esszéiben, dramaturgiai és színházi írásaiban. Sokféle műfajban jeleskedett, de *Az én örökségem* lírai zenéje átütött minden leírt során, amelyet az intuició és a széleskörű tudás ötvözött igaz, nagy művészetté.

Cholnoky Viktorral kapcsolatban írta, hogy „az igazi művésznek nincsenek eldöntött csatái". Ez a jelzés Kárpáti Aurél írásművészete fölé is odaírható. Nem mesterember volt, aki kész minták után dolgozik, hanem művész, aki a láthatatlant akarja láthatóvá tenni.

A kor, amelyben élt: a nagy alkotók kora. Ady, Krúdy, Szini Gyula, a Cholnokyak (különösen Cholnoky Viktor, az Amanchich Trivulsio írója) voltak a szívéhez közelálló művészek, a pikturában Gulácsy Lajos, a külföldiek közül a monsi rab: Verlaine, de C. F. Meyer, a svájci poéta is kedvenc, ahogy a regényben mindvégig örök mintának tartotta Flaubert-t. A művészet nála is gyötrő, nehéz próba volt. Minden leírt szóért megszenvedett: csak „vérrel fogott a tolla".

A *Pesti Napló* redakciója beszélhetne róla, hogy egy-egy színházi bemutató kritikája milyen műgonddal, verejtékező csiszolással készült el, amíg egy kurta tárca kerekedett belőle. A jelzőnek is súlya volt a cikkben: pontosan odaillett, ahogy az architektúrában a legkisebb díszítés az egész mű harmoniáját szolgálja.

Lehetett-e ilyen gyötrő művészettel divatos, vagy akárcsak népszerű is az irodalom fórumán? Nem, soha. Írói rangja mégis a legnagyobbak közt jelölte ki a helyét. Kárpáti Aurél még nem volt a *Hét*, az *Élet*, a *Nyugat* dolgozótársa, ismeretlen lapok közölték írásait — legtöbbször *K. A.* vagy *Carpaccio* jelzéssel — mégis Ady Endre felfigyelt rá, és számontartandó. értéknek tartotta.

Cegléden született 1884-ben. Esztergomban végezte a tanítóképzőt, rajztanári diplomát szerzett, de a hírlapírás korán elhódította talentumát. 1910-ben megindította a *Kritika* c. folyóiratot. Első elbeszéléskötete *Éjszakai ballada* címen 1912-ben jelent meg. Az *Élet* adta ki *Budai képeskönyv* c. novellafüzérét a tabáni házak elvesző rajzaival, a könyv a magyar biedermeier remeke. *A kételkedő kritikus, A búsképű lovag* induló korszakának esszéi, ezeket követték szépprózai írásai: *A bihari remete*, az *Aquamanile*, majd a *Főpróba után* (válogatott színibírálatok 1922—45), a *Tegnaptól máig* (válogatott irodalmi tanulmányok 1961.) című kötetei, egy gazdag életpálya gazdag terméseként.

A nyolcvanadik életév küszöbén törött el kezében a toll. Mikor a rádió bemondta fájó halálhírét: a februári estében sűrűn hullt a hó. A lámpák kék derengésében mint az ezüst szikrák estek földre a hópelyhek, akárcsak egy finom hangulatú Kárpáti novellában. A búsképű lovag megtért a „pihenés éjszakájába". Nem ír és nem álmodik többet. Az egyetlen verseskötet zárószoba beteljesedett rajta:

Kékes holdfényben, fenyegető szárnnyal,
Még vár a legutolsó szélmalom.
Rám vár. Ijesztő csendben, mozdulatlan
S remeg a dárda a csontos vállamon.

Ez az utolsó. Ez a legszebb harc lesz.
(Tudom, hazugság s mégis hinni kell.)
Utána nincs már más, csupán a semmi
Letaposott, unott mezőivel.

Ajzzuk fel hát a nyilat nagykevélyen,
Zörrenjen meg a rozsdaverte vért.
Rozinánt, vén csont, mért borzong a hátad?
Don Quijote még senkitől se félt.

Lovagi tornák közt ez lesz az első,
Koszorút fon és tapsol majd a nép,
Közeledünk. Rozinánt, csendesebben.
Utóljára hadd higyjek benne még.

Hisz ha beérjük, könnyes lesz az arcom,
A törött dárdát lejti karom
És Don Quijote lebukik lováról:
Nincs több mese, nincsen több szélmalom.
(Az utolsó szélmalom)

Az utolsók közül való a nagy nemzedék becsvágyó íróiból, aki szerelmese volt a magyar szó művészetének. „Mint a náderdő zenéje" — írta valamelyik írásában. Így él bennem is írásainak zümmögő muzsikája. S az ember, a finom, törékeny lovag: ismerősöm és barátom volt. 1936 nyarán ismertem meg az *I. G. E.* (Írók Gazdasági Egyesülete) miskolci kongresszusán. Ő elnökölt azon az ülésen is, amelyen *Iroda-*

lom és decentralizáció címen tartottam előadást. Utána Szombathelyen találkoztunk: a Faludi Társaság dobogóján Kosztolányi Dezsőről beszélt, az akkor meghalt barátról és pályatársról. Lilabetűs, monogramos leveleit Budapestről, a XIV. kerület Szabó József u. 21. sz. alól küldte el hozzám, hogy megtárgyaljuk szereplése ügyét. Örülök, hogy a „szép szombathelyi vasárnapot legkedvesebb emlékei közt" őrizte meg.

A ragyogó Kosztolányi-cikk után a közönség a novellistát is megismerhette: *Bagoly* c. könyvének egyik szép darabját olvasta fel Kárpáti Aurél. Másnap Jákra is kicsaltuk. Emlékszem, ahogy állt prémes, városi bundájában a dóm előtt, nézve a bajszos-szakállas szenteket, a csodálatos bejáróná, az Árpád-korabeli komor falak homlokzatán.

Emberi alakját elmossa lassan az idő. De művészetének titkát egyre jobban kinyítja a halhatatlanság.

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS

BÚCSÚ MENYHÁRD ALFRÉDTÓL

Nem ismertem személyesen. Sosem találkoztunk, nem beszéltünk egymással. Nem tudtam, hogy szőke-e vagy fekete, fiatal-e vagy idős ember? Csak hosszú leveleket váltottunk, s elég sűrűn. Az ő levelei mellett kéziratok voltak, az utóbbi időben szinte végrendelkező komorsággal bízta rám ezeket: legyen valaki, aki megőrzi, gondozza verseit. Ezekből az utalásokból sejthettük csak, hogy „fogytán van napja".

A „Dunántúl" valamelyik utolsó számában találkoztam először nevével, aztán amikor 1958-ban megindult a „Jelenkor", újból feltűntek furcsa, az első pillantásra gondozatlan gépelésű kéziratai. Előbb Székesfehérvárról, majd Mórról, s közben-közben Budapestről jöttek küldeményei. Az újabb időben szinte egyetlen megjelenési helye ez a folyóirat volt; az érett Kassák szabadverseinek hangulatára emlékeztető költeményeit és néhány szokatlan, asszociatív, a gondolatmenet lóugrásaival felépített tanulmányát közöltük.

Most, amikor élete végetért, s a költő szája, mint egy kemény zárójel, feloldatlanul, végérvényesen összecsukódva maradt, tudtuk meg, hogy hatvanhárom évet élt, polgári foglalkozása közjegyző volt, s felesége és két gyermeke gyászolja.

Menyhárd Alfréd nagy magányban, a hivatal gyötrő munkájától fáradtan, a pihenésből ellopott órákban, éjszaka írta verseit. Ez a költészet amennyire nem ismerni előzményeit, olyannyira befejezetlen is. Kivételes tehetségét nem tudta kibontani a lélekre rakódó ismeretlen erők nyomása alatt. Pedig Menyhárd Alfrédnak bizonyára voltak korábbi kitörési kísérletei, hisz leveleiben fel-feltűnt egy-egy hajdani író-barát neve, korábban kapott sebek emléke. Ha csak az utóbbi években írt s a „Jelenkor"-ban megjelent verseit egyvégtében újraolvassuk, akkor is megérezhetjük, hogy ennek a költőnek volt mondanivalója a világ számára, volt önálló hangja, sajátos nyelve, stílusa. Mégsem épülhetett egységes egésszé Menyhárd Alfréd költészete, torzó maradt, mint egy megkezdett, de befejezetlen hasonlat. Akár a belső rendező elv hiányában, akár a külső körülményekben keressük e költészet félbemaradtságának okát, az nem tanulság nélkül való. Egyik levelét ezzel a rezignált mondattal zárta: „Jön a tél, megint fűteni fogok kézirataimmal, ezért mindenfelé kiteszem őket, mint a rossz szülő, aki nem tudja gyermekét eltartani." — A költőnek magának kell „lelkéből lelkedzett magzatait" felenevelni. S ha erre mégis erőtlen lenne, a „nevelőszülők", a barátok, lektorok, szerkesztők felelőssége, hogy a költő vers-gyermekeit gondozzák, életre segítsék.

A költő bérbeveszi a világot, s élete végén elszámol vele. Az idegen vendég, aki végre mindnyájunkhoz eljön, korán kopogott be Menyhárd Alfréd ajtaján. Megrabolta barátait, olvasóit, egy érdemes tehetségű költőtől fosztotta meg irodalmunkat. Áradó-hullámzó verssorainak zenéjét, friss hangját, inkább másokat biztató, elismerő, mint önmagáért harcoló, szerény egyéniségének vonzó példáját, maradandó emberi-költői értékeit kegyelettel megőrizzük.

TÜSKÉS TIBOR

Menyhárd Alfréd

ELREPÜLT

Egy vers elrepült.
A világűrben száll.
Vajjon ki fog-e kötni idegen csillagon?
Meg fog-e szólalni idegen ajkakon?
Az, amit gondoltam, amit hittem,
át fog-e repülni szemének kék egén,
ki messzebb van tőlem, mint a halottak?
Jelzi-e titkon homloka mögött egy láthatatlan gond,
hogy megérkeztem? — Nem tudom.
Lehullik-e lábai elé némán, mint hópehely,
tél ábrándjának számtalan részre szakadt darabja?
Elúszott egy hajó.
Valamit vitt.
Egy könny elgurult.
Elindult egy kívánság az örök utakon.

NÉZNI MAGAMBA

Csak akkor pillantom meg vérem ha kibuggyan
és meghal érettem
látni szeretném amint dolgozik s építi éjjel-nappal
testbörtönét mit élve el nem hagyhat
szeretném magam látni belülről meztelen
beleim hogy táncolnak jó falatra
hogy leszek jó és rossz — füst víz és hang
lépteim belülről hogy mozognak
a titkos folyosókon futni
látni mint kapcsolja szemem a fényt és sötétséget
hogy érkezik hozzám a végtelen
függöny nélkül akarom látni a világot
a valóságban a képletet
hogy repít ki vágyam az űrhajó s próbálok élni
idegen csillagon
látni szememmel a tükör mögé
tenger alá a szíved fenekére
a csillagok mögé az árnyék alá
a jövő fantasztikus tetejére
látni szívem az idővel versenyt futni a sejtjeimet kivándorolni
mint búvár a fényben alábukni s látni az álmot
a furcsa vendéget
amint a palástjával letakar
látni a szomjúságot, az éhséget!

BOGÁNCS

Az utóbbi időben hozzászoktam ahhoz, hogy a fővárosi folyóiratok majdnem havonta Galambos írással jelennek meg. A januári Kortársat már eleve úgy vásároltam, hogy vagy lesz benne Galambos novella, vagy visszaadom az újságosnak. Izgatott lapozás, ááh, megvan! *Orosz asszony*, kisregény.

Fél perc múlva elmerülten olvasok. Szeretem Galambost. Kísérem hősét az étterembe, ahol sört akar inni. „A vendégek apránként *indulóskodtak*" — látom a 42. oldalon. Ugyan, valóban ez áll itt? Olvasom újra. Nem tévedtem. Bizonyára sajtóhiba. Ilyen szó nincs a magyarban. El sem lehet képzelni, hogy valaki indulóvá váljon, vagy úgy viselkedjen, mint egy induló. Eszeskedni lehet, ez azt jelenti, hogy okosan él az ember; anyáskodni, azaz anyaként viselkedni is. De *indulóskodni*...!

Kisvártatva ugyanazon az oldalon újabb homlokráncoltató sor: „A sör *csak az embernek* a hasát növeszti meg". — Mit nem ért ezen? — kérdezhetné valaki. — Az embernek felfújja a hasát a sör, de például a pingvinét nem. — Mégis, azt hiszem, nem neki van igaza. Valószínűleg arról van szó, hogy a sör az embernek *csak a hasát* növeszti meg. Ez is szedési hiba volna?

Horkai Bandi, a főhős végre tisztázza magában, hogy beleszeretett leendő feleségébe. Bizony, a szerelem ellen nincs orvosság. „A *vasúti jeggyel együtt* nem biztosítottak ellene" — mondja a 49. lapon. Nocsak! A vasúti jegy is beleszeretett Tányába? Nem, ez egyszerűen figyelmetlenség! Hogyan írhatta a mondatba a társhatározó *együtt* névutóját? Így tényleg olyan, mintha sem őt, sem a vasúti jegyet nem biztosították volna a szerelem ellen. De hiszen Galambos tud fogalmazni! Ezt már sokszor bebizonyította. Akkor mi okozta ezt a bántó figyelmetlenséget? Nincs ideje átnézni, javítani alkotását? Nem szeretem, ha az író figyelmetlen. Az olyan, mintha nem venné komolyan olvasóját.

Olvasgatnék, de a szemem állandóan belebotlik egy csomó lényegtelen szóba: *hát, hát, egyáltalán, hát, egyáltalán.* Na, várjunk csak; ezen az oldalon megszámolom őket! 54. oldal: „Ó, kérlek, *hát* segíts már rajtam" —, „...*hát* persze, hogy elfolyt a sok tészta..." —; „...ne sírj *hát*" —; „*Hát* akkor mi lesz szegénnyel odafönt?" — ...Egy, kettő, három, négy. Hm!

66. oldal. Variálódik a *hát.* Már lassan nem tudok a mesére figyelni ezek miatt az alattomos, üres beszédpótlók miatt. „*De hát* mit csináltam én ott?" —; No *de hát* leülhetnénk azért egy feketére, nem?" — Új változat: „...*így hát* ott kellett hagynom". — De legalább egy idő óta nem volt *egyáltalán.*

68. oldal. „Lényegesek vagyunk-e *egyáltalán* a mindenségben..." — Ejnye! Elkiabáltam a dolgot. — 69. oldal: „*De hát* hol van *egyáltalán* az őszinteség..." — Micsoda? *De hát* is meg *egyáltalán* is? Kedvetlenül leteszem az írást.

F. Kovács Ferenc

ÍRÓK ÍRJÁK-E A FILMEKET?

— Hát maga mit csinál itt, Kovács Vince elvtárs? Tán csak nem az életet örökíti meg véletlenül, valami „rejtett" kamerával?

— *Áá, ugyan. A magány kell az embernek, tudja, a gondolatait akkor összegezi. Különben is a, hm, egy hölgyet várok, most jön ki a moziból.*

— S maga nem jár moziba? Hiszen az írók egyre-másra írják a forgatókönyveiket, és pontosan maga nem érdeklődik? Hallom, hogy Francois is aláírta szerződését a Hunniával.

— *Jól tette. Aggya isten egészségére! Tudja, Pécsi elvtárs, a leckepénzt mindenkinek le kell verejtékezni.*

— Igazán nem irigykedik?

— *Ugyan! Mondja, miért irigykednék? Hubay megírta, hogy 17:4 az aránya. Ennyi forgatókönyvéből mindössze négy került celluloid szalagra. Akkor irigyeljem Francois-t? Ugyan! Az én arányom legalább 1:0. Ennyi is marad. Francois is, más is ilyenkor kerül választ elé: vagy szépprózaíró lesz belőle, vagy filmíró.*

— Mért, Vince barátom? Az nem ugyanaz?

— *Nem. Látott már maga elismert prózaírót, aki csupán csak filmeket írt volna? Solohov és Hemingway, Krlezsa és Németh László nem mint filmírók lettek ismertek, inkább novellával, regénnyel, drámával. Olyan műfajjal, amelyben ők voltak a szuverén alkotók, s nem íródeákjai a képlátó-művésznek, a filmrendezőnek. Érti, Pécsi elvtárs? Látta a Fagyosszenteket? Püspöki Mihálynak, a Boldog községbeli kubikosból lett írónak novellája nyomán filmre írta Fekete Gyula. Avagy felhasználásával, mindegy. (Fekete különben nem éppen szépen elkaffantotta maga mellől Püspökit az ÉSbeli cikkében.) De mi volt az ő írói munkája Révész György rendező mellett? Annyi, hogy a dramaturgia által elfogadott forgatókönyvhöz még félezer flekket írt hozzá. Másfél évet verejtékezett el. Meg lehet azt fizetni a negyvenedik esztendő táján egy prózaíró esetében?*

— Fél ezer oldalt írt még hozzá? Hisz az egy vaskos regény! Ráadásul a film vontatott szerintem. Cseresnek volt igaza az ÉSben. Akkor mi vitte rá Fekete Gyulát a forgatókönyv írásra?

— *Mondja, mi viszi magát arra, hogy egy felbukkanó csinos és ígéretes szép nő után eredjen? Az új varázsa, a többnek és eddig el nem értnek a vonzása, szirénéneke. Fekete is azt hitte, hogy! Pedig dehogy. Az ő Veres Péteren nőtt, lassúdad, bőszavú epikájának úgy való a film, mint. Nna, nem mondom. Pécsikém, én is írtam szép és ínyenc dialógokat a forgatókönyvembe, s elolvasva magam téptem kevés hajam, milyen naiv és nevetséges epikus vagyok. Filmre nem monológ kell, frászt! Tudja, a feledhetetlen japán filmen, a „Kopár sziget"-ben hány mondat hangzik el? Négy! Érti, Pécsi elvtárs? Négy mondat. Az is banális, nem lényeges. Mennyi van Fellini Országútonjában? Azok megírására elégséges egy, az eleven, a beszélt nyelvet jól ismerő stiliszta, egy íródeák.*

— Lássa, Vince elvtárs, erre nem is gondoltam. Mondja, nem jobb lenne, ha Hubay is drámákat írna? Bízisten sajnálom, hogy írja, írja a forgatókönyveket. Hallom, Fábrinak is négy jó könyve van. Mondta a televízióban.

— *Hogy miért van annyi a tarsolyában, az művelődéspolitika, amihez én nem szólok. Az a maguk képviselőjének reszortja. Én itt csak annyit mondok, hogy az író megírhatta élete legjobb ötletét, témáját a filmforgatókönyvben, s az ott hever a Hunnia elfogadott forgatókönyv-gyűjteményében, mert esetleg csak egy kicsit rázósabb, mint más, középszerű, pénz-jobban-hozó, etcetera. És bumm. Megírta, kapott érte ötezret, és a kutya sem olvassa. Ha ezt az energiát a saját műfaja művelésére szenteli, esetleg legjobb munkáját adja kisregényben, novellafüzérben, drámában. Nem, őt vonzotta a vászon népszerűsége. Száz év múlva nem Szilágyi György szilveszteri verskigyóját fogják elolvasni az emberek, vagy szalagról meghallgatni, sokkalta nagyobb a valószínűsége, hogy A két Bólyait. Pedig most amaz a népszerűbb, ezerszer frekventáltabb, közérthetőbb, idézett.*

— Mégis, akkor kik írják a filmeket? Maradjon régiben a „bús magyar (film) élet?" — ahogy Ady úr mondta?

— *Igen, írják azok a szekundér írók, akik mint novellisták, regényírók, drámaírók félreálltak a stádiumon. Ahogy Püspöki novellája, vagy Várkonyi Mihályé adta az ötletet, annyiban legyenek az írók is filmírók, de a forgatókönyv keserveit hagyják csak a mestereknek. Akik a képben-gondolkodó alkotóművész, a rendező jelzéseit a maguk cseppet sem lebecsülendő tehetségével rögzíteni tudják.*

— Magából valami halvány pesszimizmus beszél, úgy tűnik nekem.

— *Cseppet sem. Csak kívánatos tudni, mire van erőnk. S akkor nem fordul elő, hogy a felajzott író a premierről csüggeteg orral távozik. Egyszer talán majd Cseres Tibor, Hubay Miklós, Mándy Iván, Várkonyi Mihály és még az a szakaszra való író megörökíti lelki állapotát, a nevével cégjelzett film megtekintése után. Sajnos, mostani szóváltásunk azonban végéhez ért. Amott kocog a, hm... szóval a hölgy.*

— No, akkor minden jót. Csinál valamit?

— *Amit Voltaire mester monsieur Candide befejező félmondatával tanácsol: Cultivons notre jardin.*

— Csak tegye is. Mindenki művelje a maga kertjét.

Varga Imre

A világirodalomban nem sok példát lehetne idézni arra, hogy kezdő író első művét már akkor szárnyra kapta a hír, amikor még könyv formájában meg sem jelent. Alekszandr Szolzsenyicin ezek közé a kevesek közé tartozik. Azóta, hogy a múlt év novemberében a *Novij Mir*-ben Tvardovszkij bevezette az irodalomba, nevét az egész világon ismerik, kisregényére úgyszólván már másnap rávetették magukat a fordítók. Különböző szándékkal és előjellel — a szocialista országokban is, a tőkés világban is.

Nálunk a *Nagyvilág Wessely László* fordításában ez év februárjában hozta az *Iván Gyeniszovics egy napja* c. kisregényt, a folyóirat megjelenésével szinte egy időben könyvalakban is napvilágot látott. Három vidéki napilap, a pécsi *Dunántúli Napló*, a szekszárdi *Népújság* és a veszprémi *Napló* viszont a *Nagyvilág*ot jóval megelőzve már a múlt év végétől folytatásokban közlik a regényt.

A baj nem ott van, hogy vidéki napilapjaink versenyt futnak világirodalmi folyóiratunkkal. Hogy a szovjet irodalom kimagasló alkotásait frissen, azon melegében ismertetik, közlik — ez helyes. De azzal, hogy ezt kontár, elrontott, nyikorgó és kócos fordítás alapján végzik, nem tesznek jó szolgálatot sem a szovjet irodalomnak, sem a közízlés nevelésének. Mind a három lap — kb. 80 ezer példányban! — azonos szövegben közli a regényt, de míg a szekszárdi lap a fordítók nevét is feltünteti (Peters Magda, Hetényi Pál, Dosek Lajos, Murányi Bea), a pécsiben és veszprémiben a fordító-brigád az ismeretlenség jótékony homályába húzódik.

Azon is vitatkozni lehetne, olyan jellegű-e a mű, amely szerkezeti tagoltsága, cselekmény-vezetése és mondanivalója alapján alkalmas arra, hogy napokra széttöredezetten az olvasó reggeli kávéja mellé szervírozzák. Úgy gondolom, nem alkalmas, de ezt még bizonyos lapszerkesztési meggondolások menthetnék. Azonban semmiképpen sem bocsájtható meg a művészi színvonal ilyen mély süllyedése, az elemi érvényű fordítási törvények és követelmények lábbal tiprása. Amikor Szolzsenyicin regényéről egy szovjet kritikus azt írta, hogy ez után a regény után az íróknak már nem lehet úgy írniok, ahogy eddig írtak, igen hangsúlyozottan a nyelvi fegyelemre, egyszerűségre, az ábrázolás realizmusára is gondolt. A szerző éveken át érlelte művét, minden szót, mondatot latra tett, szinte ökonomikus racionalizmussal gazdálkodott a nyelvi kifejezéssel. Az eredti nyomán valóban az az olvasó benyomása, hogy minden szó a helyén van, a fogalmak precízek, a nyelv plasztikusan tükrözi a lágerélet számtalan színárnyalatát. Kifejeződik ez a pontosság a sajátos, társadalmon kívüli zek-zsargonban, a különböző tájakat idéző nyelvi anyag árnyaltságában, a nyugatukrán nyelv lengyelbe átcsapó keménységében, a közép-orosz paraszti nyelv csupaképplasztikusságában, a moszkvai „művelt nyelv" idegen szavakkal spékelt sebes sodrásában, a baptista Aljosa nehéz, biblikus szlavjanizmusaiban. A lágerben az emberek közötti kapcsolatoknak új nomenklatúrája születik, a dolgokhoz tapadó emóciók határozzák meg a képzők színárnyalatait, melioratív vagy pejoratív telítettségét.

Mindez persze a jól felvértezett fordítót is nem egy buktató elé állítja. Műfordítás címén egyébként sem lehet „blattról" fordítani, de ennek a műnek átültetése különösen gondos filológiai vizsgálatot kíván. A fordítói erények hiánya esetén még négy ember együttes erőlködése sem segít.

Engem már a rosszul hangszerelt első mondat gyanakodóvá tett, és néhány folytatáson keresztül egyedül a hűség szempontjából vetettem össze a fordítást az eredetivel. Hemzsegnek benne a *leiterjakabok*, melléfogások, torzítások, félrefordítások!

Mutatóba csak néhány, nagyon kirívó sületlenséget szeretnék tollhegyre tűzni.

Itt van pl. a lágerélet pokolian kiagyalt hierarchiájának kérdése. A fordítók — ha jól rekonstruálom módszerüket — nem olvashatták a művet egyvégtében, nem tekinthették át az egészet, hanem az anyagot négyfelé parcellázva fordítani kezdtek, és a részletfordításokat a végén sem hangolták össze. A rangok, fokozatok, beosztások terminológiája szinte folytatásokként változik, s így az olvasó végképp nem tud eligazodni az amúgyis szövevényes renden, amely a zekek sorsára nehezedett. A rendészeti parancsnokot a fordítók egyszer *parancsnok*nak, a következő folytatásban *táborfőnök*nek, később a nevén, *rendészeti parancsnok*nak nevezik. A foglyoknak a feletteseiket *főnök polgártárs*aknak kell szólítaniok, a fordítónál a megszólítás *főnök polgár*rá zsugorodik, majd később *felügyelő polgár*rá lesz. A tábor lakói először *rab*ok, később *zek*ek lesznek, anélkül hogy a fordítók lábjegyzetben a szórövidítést kibontanák, ill. értelmeznék.

Ugyancsak nem találnak egységes terminológiát a zekek ruházatára sem. A vattanadrág a fordításban gyapot nadrággá vékonyodik, a nálunk is ismert pufajka (oro-

szul: fufajka) a fordítók kezén köpennyé változik, majd mint pufajka merül fel. A nemezcsizma az elején egyszerűen csak csizma, később felveszi orosz nevét és válenki néven fut, és csak azután lesz belőle nemezcsizma.

Értelemzavaró szövegrontás is szép számmal akad, különösen az első 10—15 lapon.

Az egyik helyettes brigadéros a reggeli kenyérvételezés után azon morgolódik, hogy a kenyérkiosztóban megint becsapták: négy 90 dekás kenyér járt volna, de csak hármat adtak. A fordításban ez így hangzik: „Azok a gazemberek ott a raktárban rászedtek. 94 darab volt, de csak 83 maradt!"

A kísérő őrség parancsnoka fejével felel, ha a számolásnál eggyel többről ír alá, és este aztán hiányzik az ember. A fordításban ez így alakul: „Ha egy fejjel kevesebbet írsz — magadéval pótolhatod". Eszerint este már két fölös ember lenne a táborban.

A fordítók néha egész részeket félreértettek.

Iván Gyeniszovics munkába menet a sorban baktatva feleségének évente kétszer érkező levelein töpreng. Mekkorát fordult odahaza nyolc év alatt a világ! Tyemgenyovóban, ebben az istenhátamögötti fészekben a frontról hazatért parasztok új ipart eszeltek ki, a falvédő festést. Ezen egyike-másika meg is szedte magát, egyre-másra új házat építenek maguknak a vasút körül, rangosat, nem ötezret érőt, mint a régiek; ezek huszonöt ezerbe is belekerülnek. A fordításban viszont ez olvasható: „A szőnyegfestők mind új házat építenek maguknak, a vasút mellett már nem 5 ezer áll, mint korábban, hanem 25 ezer." Íme egy falu, ahol ugyan a kolhozban csak két férfi maradt, de ahol egyedül a vasút mellett 25 ezer ház áll! Más ország, más méretek!

Ilyeneket és hasonlókat olvasva felmerül a kérdés: érdemes-e valamiféle szerkesztési mód kedvéért ilyen nyers, éretlen formában egy irodalmi művet a nyájas olvasó elé tálalni? Különösen ha arra gondolunk, hogy e három vidéki lap körülbelül 80 ezres példányszámban kerül az olvasókhoz! Az ilyen fordítóiparosi tolmácsolás amellett, hogy torzképet ad a mai szovjet irodalomról, károsan hat sok ezer ember ízlésének alakulására, amit a tízezres példányszámú *Nagyvilág* és a néhány ezres példányszámban megjelent könyv jó fordítása sem képes kiegyenlíteni.

Selymes Ferenc

Demény János életrajzi dokumentációja Bartókról

A Zenetudományi Tanulmányok legutóbbi — tizedik — kötetében több mint 500 oldalas publikáció jelent meg „Bartók Béla pályája delelőjén (1927—1940)" címmel. A Bartók emlékére szentelt vaskos gyűjtemény kísérőjelenségei: a 700 példányos kibocsájtás, a 170 forintos ár, a megjelent nyúlfarknyi ismertetések nem buzdítanak különösebben a kiadvány iránti általános érdeklődésre, inkább tárgyilagosan értésünkre adják: itt valami keveseket érintő szakmai ügyekről van szó.

Bartók munkásságáról 1930-ban jelent meg az első igényes elemző mű. (Edwin von der Nüll: Béla Bartók. Ein Beitrag zur Morphologie der neuen Musik.) Azóta könyvtárnyira duzzadt a róla készült életrajzok, esztétikai összegezések száma, de mind a mai napig nincs köztük egyetlen magyar szerzőtől származó elmélyültségben és arányaiban méltón megírt monográfia. (Botrányosan gyenge sajnos akad.) Ennek tudatában s elfogadva Demény János pár évvel ezelőtti kijelentését, miszerint „A magyar nép történetét Bartók és Kodály életműve nélkül nem lehet megírni" — nagyon is érdekelhet bennünket éppen az ő vállalkozása, aki évek kitartó munkájával kísérelte meg összegyűjteni, későbbi életrajzokhoz elérhetővé tenni, tudományosan rendszerezni Bartók életének, művészi pályafutásának föllelhető adatait, írásos dokumentumait. Munkájának a fönt idézett publikáció csak egyik — egyelőre befejező — részlete. Az előzmények a Zenetudományi Tanulmányok II. (1954), III. (1955), VII. (1959)-es kötetében találhatók. (Bartók Béla tanulóévei és romantikus korszaka. 1899—1905; Bartók művészi kibontakozásának évei. 1906—1914; Bartók Béla megjelenése az európai zeneéletben. 1914—1926.)

Ha összegezésük a dokumentáció részleteit, a mintegy másfélezer oldalnyi jobbára sűrű-nyomású, nagyoldalas szöveg külső méreteivel is imponáló. S gondoljuk hozzá mindehhez a publikálást megelőző rengeteg részletmunkát: mennyi áldozatos elszánás kellett a hangversenyműsorokat, kritikákat tartalmazó száz és száz lap, folyóirat-fóliáns búvárlásához, mennyi türelem, szerencse a külföldi adatszolgáltatás megszervezéséhez, a fél világgal való levelezéshez, mennyi hozzáértés a külső, belső események, a társadalom és művészet jelenségeinek szinkronizálásához, mennyi lelemény a kortársak nyilatkozatainak felkutatásához. S gondoljunk a közvetve kapott adatokat, fordításokat ellenőrző filológus állandó izgalmára, aggályos felelősségérzetére s a töménytelen babramunkára a mikrofilm-olvasástól az elmosódott, töredékben maradt kéziratos szövegek böngészéséig. Nem kétséges, ilyen bonyolultan keserves tevékenységre csak az szánja el magát, aki nagyon hisz munkája értelmében. Demény János ezek közé a hivők közé tartozik. Valósággal életét szentelte a vállalt ügy szolgálatára. Ifjúságából, a harmincas évekből hozta magával a kortárs magyar zene nagy korszaka iránti elkötelezettséget. S ahogy akkor, minden adódó lehetőséget megragadva szolgálta a Bartókban és Kodályban megtestesült kelet-európai eszme misszióját, változott körülmények közt is elsők közt hallatta szavát. Még az 1946-os pécsi SORSUNK-ból emlékszem „Magyar dioskurok" c. a két nagy zeneszerzőt összehasonlító tanulmányára. S talán éppen ebben az időben bízta meg Kodály Zoltán Bartók leveleinek gyűjtésével, közreadásával. A későbbi, Bartókot is elsötétítő években, amikor kockázatos volt értékét egyértelműen hangoztatni, s érdemét valósággal úgy kellett átlopni bizalmatlanságok és sérelmek csapdáin, ezekből a levelezés-kötetekből ismertünk rá Bartók igazi emberi arcára. Valószínűleg a levél-kéziratok rendezése késztette Deményt, hogy ne csak leveleket gyűjtsön, mindent, ami Bartók életére, munkásságára vonatkozik.

Előzmények, hasonló vállalkozások ismerete nélkül fogott hozzá a nyilvánosságra lépő ifjú Bartók útjának dokumentálásához. Az 1914-ig terjedő első két részben még nem alakul ki az anyag-föltárás következetes módszere. Kezdetben a zeneakadémiai esztendők, majd a Kossuth szimfóniától az I. Szvitig terjedő három év kínálkozik keretül. A hiányos adatok miatt sok még a magyarázó kommentár, a szokásos életrajzi kiegészítés. Mindenesetre hasznos a Főiskola tanárainak s a zenei világ más nevezetességeinek portrészerű bemutatása. Ugyancsak bebizonyosul: a kritikák, nyi-

latkozatok objektív közlése mellett okvetlen szükség van a társadalmi, politikai háttér megmutatására és a művészi fejlődés időnkénti summázására. De az első két részletben még a fontosabb események, személyiségek, a különféle idézetek, az évszakos és esetenkénti hivatkozások gyakran megtörik az előadás lendületét. A szerző a föltárás buzgalmában nemegyszer tíz kevéssé érdekes kritikát rak egymás mellé, s olykor a kutatómunka személyes problémáinak is teret enged. A harmadik, negyedik kötetben a szubjektív közbeszólások, hosszú összekötő szövegek helyett csak példásan tömörített, lényegre tapintó összegezések, legszükségesebb utalások találhatók. Demény magukat a dokumentumokat juttatja szóhoz, azáltal is, hogy szinte dramatizálja anyagát. Szembeállít ellentétes tartalmú kritikákat (pl. Molnár Antal és T. W. Adorno esetében. IV. 218—19) kiválogatja, kellő sorrendbe szervezi az egymást leginkább kiegészítő megnyilatkozásokat (l. Kerényi Károly Cantata Profanáról írt cikke után a szombathelyi Palkó István jelentékeny, új aspektust nyitó szövegelemzését. IV. 584—91.) A közbeiktatott életrajzi részletek, világpolitikai vonatkozások, levélidézetek, lábjegyzetben folytatott, bonyolult, mégis igen logikus módszere rendkívül elevenné, sokszínűvé teszi a dokumentálás folyamatát. Esetleges, dátumok köré csoportosítás helyett a rövid bevezetőkkel ellátott hangversenyévek (pl. 1934—1935) szolgálnak biztos keretül.

Bartók művészi és tudományos működésének krónikáját követve most ámulunk igazán: mi minden fért bele a törékeny ember négy évtizedébe! Mennyi utazás, szereplés Portugáliától Moszkváig, Amerikától Itáliáig! Mennyi népzene-kutatás Romániától Arábiáig, Szlovákiától Törökországig! Mennyi pedagógus vállalkozás: tanítás, interpretálás, gyakorlati, elméleti nevelés, felolvasás, tanulmányírás és mindemellett állandó tudományos rendszerező munka, állandó zeneszerzői tevékenység, és valahol, — amiről a dokumentumoknak kevés a mondanivalójuk: a természet és a magánélet.

Kritikák, nyilatkozatok elszólásaiból látjuk, milyen lenyűgöző hatással volt Bartók mindazokra, akik közelébe kerültek. Tanúi lehetünk, elementáris tehetsége előtt, hogy hódolt meg a világ. Ámde minduntalan föl kell figyelnünk arra is, a nagyerejű, merész zene itthon micsoda feudálisan megátalkodott, szikkadt koponyákba, süket fülekbe ütközött. Külföldi szakembernek bizonyára kevésbé érdekes, de nekünk fontos tudni, hogy az 1906-os Pesti Hírlap szerint Bartók zeneszerzői működését „sajátszerű szadizmus jellemzi", hogy Haraszti Emil — az első magyar Bartók könyv szerzője (!) — 1917-ben így háborog: „Aki a szekundot konszonánsnak érzi, az ne vállalkozzék a nép naiv, egyszerű dallamfűzésének megörökítésére!" (III. 28.) s hogy tizenkét év múlva még mindig úgy véli: „Semmi esetre sem lehet Bartók és Kodály harmonizált népdalainak feldolgozásával kezdeni a magyar nép zenei nevelését..." (IV. 341.) Számunkra az is árulkodó adalék, hogy a húszas évek elején, Sopronban a büsmagyar kritikus úgy érezte: Bartók zenéje „csupa végzet, sorstalanság, csupa bánat és csakazértis mámor, csupa ugar..." (III. 290.) S bármilyen perifériális vonatkozás, hasznos olvasni a híres református püspök megbélyegző szavait, a Kisfaludy Társaság provokatív díját visszautasító Bartókról: „...a tévedések helyreigazítását más módon szokták elintézni, különösen akkor, ha egy komoly és úri emberekből álló társaság megtisztelni, kitüntetni óhajt egy komoly úri embert..." (IV. 514.) A magyar művelődéstörténet szempontjából nem közömbös, hogy a katolikus klérus hivatalos orgánuma még 1937-ben is kiátkozza Bartók, Kodály művészetét, s hogy ugyanabban az évben az ősi kálvinista Pápa Közművelődési Egyesülete illő fogadást készítve, cigányzenekarral várja Bartókot az állomáson.

A negatívumok mellett híven tükröződik a dokumentumokból az is: voltak vidéki városok (Kecskemét, Szombathely, Békéscsaba), ahol megértették, őszinte buzgalommal pártolták az új magyar zenét. A poros honi folyóiratok, hírlapok kritikáit újra publikáló Deménynek köszönhető, hogy személy szerint utólagos elégtételt kapnak mindazok, akik a korabeli közvélemény makacsságával szemben Bartók elismertetéséért küzdöttek. Jól esik tudni, hogy az író Csáth Géza s a János Vitéz Kacsóh Pongráca is az első hívek közé tartozott. Elénkrajzolódnak a magyar zenetudomány már-már elfeledett, korán meghalt, kétségek árán is Bartók pártivá lett kiváló alakjai: Kovács Sándor és Seprődi János. Nyomon követhetjük Molnár Antal állhatatos, Bartók és Kodály törekvését mindig a teljes horizont távlatából szemlélő útegyengetését. A töménytelen zenekritika közt felfigyelünk Fodor Gyula, Reinitz Béla, Péterfi István, Hammerschlag János következetes, magvas beszámolóira. Hozzáértő tisztes hangjukkal mindig megállítanak bennünket Jemnitz Sándor Népszava-beli bírálatai, majd később Szabolcsi Bence, Keszi Imre igényes írásai. De Bartók ügyének publicistái közt is első hely illeti meg Tóth Aladárt, akinek a Pesti Naplóban a huszas évek közepétől megjelent cikkei méltán érdemelték, hogy a sajtó-rovat kegyet-

len múlásraítéltségéből új életre támadjanak. Tóth Aladár szavainak mindenkor súlya, lendülete van. Gondolati gazdagsága, felelősségre vonó prédikátori szigora s szinte lángoló lelkesedése láttán a személyi varázsból már nem részesült utód újra és újra elámul: micsoda fénye lehetett a napnak, mely körül ilyen izzó hold keringett!

A Pesti Napló-részletekből tudunk meg legtöbbet Bartók művészetfelfogásának változásairól, a kortársakhoz való viszonyáról. Bár a folyton határon túlra néző honi sznobok miatt maga Tóth Aladár sem szívesen von párhuzamot Bartók és Sztravinszki közt, mégis az ő interjúiból derül ki, milyen őszintén becsülte Bartók a *Le Sacre du Printemps* szerzőjének „őseredeti tehetségét", igazi költészetét. (Demény tárgyilagos dokumentálása más, a közelmúltban túlságosan sötétre árnyalt beállításokat is segít megvilágosítani, például Dohnányi Ernő jobbára pozitív szerepét.)

Az eddigiekben főként magyar szempontból látjuk gazdagabbnak a Bartók-irodalom forrásait, de az általános zenetörténeti kutatásnak is nagy hasznára lesz a szóban forgó életrajzi gyűjtemény. Bartók jövendő biográfusainak már nem kell egyenként összeszedegetniük Busoni, Cecil Gray, Prunières, Calvocoressi, Florent Schmitt, A. Einstein, Hába, Křenek, Ewans, Dille, Jean Jouve, Stuckenschmidt nyilatkozataira vonatkozó adatokat, s nem kell újra fölfedezniük kevésbé ismert, de figyelemre méltó szerzők: Newman, Whitaker, Adolfo Salazar, Doštalik, Lou von Strien, Willi Reich írásait.

A művek és szereplések világbeli irodalmát természetesen nem lehet néhány évi kutatással végleges teljességben összegyűjteni. Demény tudja ezt legjobban, ki a Magyar Zene 1961. 7—8-as számában fölvázolta már a Bartók által megjárt húszegynéhány országban végzendő kiegészítő kutatás programját. Indokolt volna továbbá az életrajzi dokumentáció kiterjesztése Bartók a Kárpát-medence karéján (Torontál—Nagyszőlős—Pozsony) töltött — egész további sorsát, kelet-európai öntudatát döntően befolyásoló — ifjúságára, valamint az Egyesült Államokban töltött öt esztendőre.

A négy kötetben nyomon kísért négy évtized a jelenlegi hátrányok, hiányok ellenére is igen gazdag. Különösen egy-egy nagy mű (IV., V. vonósnégyes, Cantata Profana, Zene) széleskörű kritikai visszhangját, a huszas, harmincas évek Bartók körül támadt vitáit sikerült szemléletesen bemutatni.

A föltárt anyag ismeretével az irodalomnak is gazdálkodnia kell. Mostanáig szinte észrevétlenül ment el mellette. Reagálásként mindössze Illés Endre az első részletről írt, tanulságban bővelkedő cikkét említhetjük. Pedig nemcsak a sűrűn előforduló, passzusaikkal kapcsolódó írói nevek miatt (Csáth Géza, Ady, Balázs Béla, Móra, Barta Lajos, Móricz Zsigmond, Gellért Oszkár, Dallos Sándor, Gyergyai Albert, Juhász Gyula, Kosztolányi, Szabó Dezső, József Attila, Thomas Mann, Pierre Jean Jouve stb.), általános kulturális érdekből is méltányolandó Demény munkája, célkitűzése. Ehhez fogható vállalkozásra nálunk csak egy valaki szánta magát: Hatvany Lajos az Így élt Petőfi köteteiben. Talán nem a költészet elárulása, ha kimondom: a világ ma elsőbbrendűen számít Bartók tudományos interpretációjára. Petőfi jelentősége a nyelvi megközelítés nehézsége folytán minden igyekvés ellenére inkább csak eszme marad, míg Bartók közvetlenül él és hat mindenütt, ahol fogékony emberek figyelnek a zene üzenetére.

Kell-e még bizonygatni, hogy Demény János tudományos lelkiismerete, miniátori szorgalma alkalmas a megkezdett munka folytatására? Köztudomású viszont, hogy tucatnyi Bartók publikációit, a levelek jelenleg is folyó gyűjtését, rendezését egészen más természetű nyolcórás hivatali kötöttség mellett végzi. Ha a harmincas években így büntetnek valakit, amiért mániája Bartók, nem csodálkozhatunk. De ma, amikor a Bartók-kutatás végre állami érdekké vált, s szorgalmazására külön Bartók Archivum alakult, ki és mi magyarázza meg ezt az abszurd helyzetet?

Bízzunk benne, nem átok és nem törvényszerűség, hogy Bartók szolgálatát éppen a legönzetlenebbek csak kegyelemből, a falakon kívül végezhetik. S bízzunk benne, nincs olyan mellőzés, mulasztás, amit a tények igazsága jogán ne lehetne orvosolni.

Addig is köszönet a Zenetudományi Tanulmányok szerkesztőinek: Szabolcsi Bencének és Bartha Dénesnek, hogy módot adtak Demény munkájának közzétételére. Szükség volna rá, hogy a négy részlet-publikáció együtt, új adatokkal bővítve, névmutatóval ellátva, nagyobb példányban külön is megjelenjen.

FODOR ANDRÁS

Fejes Endre: Rozsdatemető

A megjelent kritikák nagyrésze is, az olvasók ítélkezése is megérdemelt elismerréssel köszöntötte ezt a kitűnő könyvet, amelynek rangját azok is elismerik, akik hibáit vagy vélt hibáit fontosabbnak tartják értékeinél. Mert vitatkozhat valaki az író szemléletével, nevezheti rémlátásnak a keserű, nyomasztó felismerést, amely regénye megírására késztette, szemére vetheti a szerkesztés egy-két rossz mozdulatát; idegenkedhet a jellemzés sajátos módjától — megállapíthatja, hogy hiányzik a regényből mindaz, ami nincs benne —; azt azonban senki sem tagadhatja, hogy rendkívüli jelenségnek vagyunk a szemtanúi: egy jóformán kezdő író, másfél kötetnyi novella után — jóllehet tehetséges, ígéretes novellák után — letesz az asztalra egy kiforrott, súlyos, meggyőző regényt, vitára is „elkapató" meleg elismerésre is érdemeset.

*

Ötven év krónikája a Rozsdatemető, a Hábetler család története: miként alapít családot és teremt altiszti egzisztenciát Hábetler János az első világháború után, mint élik köznapi, szürkén eseményes életüket a kapitalista viszonyok nyomása alatt és azután is, amikor a megváltozott körülmények tartalmasabb, értékesebb életet kínálnak nekik. Földhöz szegezi őket az igénytelenség, s politikai közönybe burkolóznak akkor is, amikor szólítja őket a történelem. Kispolgári szokások és nosztalgiák szédítik őket, anyagi felemelkedésükkel párhuzamosan a „dzsessztánc—hajrá-fradi" mentalitás egyre jobban aláássa a család életének harmóniáját, régenvolt szigorú etikájukat. A gazdagon hangszerelt, sokmondandójú regénynek ez a segítő szándékú, keserű-indulatos vádbeszéd a vezérszólama, (erre az írói szándékra fényszórózik a cím is): a Horthy-korszakból átörökített életforma és gondolkodásmód, a társadalmi méretű közöny és az igénytelenség penészgombája, a kispolgári eszmények termeszei a legszebb törekvéseinket támadják meg, a legjobb lehetőségeket sikkasztják el. Fejes tehetségét és alkotó módszerét dicséri, hogy ennek a gondolatnak (és a többi eszmélkedésnek) nem tanmesében keres bizonyítást, sehol nem érezzük úgy, hogy eszméket akar dokumentálni, hogy előregyártott tézisek vezetik az ábrázolásban; nem magyarázkodik, csak mesél, és finom tapintattal az olvasóra bízza, hogy az események, a történet tanítását meghallja.

*

Ez az izgalmasan mai problematika nagy erővel szólal meg a *Rozsdatemetőben*, a megjelenítés művészi igényessége jó rangot ad ennek a társadalmi érdekű vizsgálódásnak. Fejes írói erényei között a józemű problémalátás és a pártos elkötelezettség mellett fontos szerepe van a szuggesztív megjelenítés, az érzelemkeltés, az elhitetés képességének. Érdemes megsérteni a recenzió műfaji törvényeit, s a cselekmény hosszas ismertetése helyett elidőzni a megformálás titkainál. Azt vizsgálni, mitől hiteles, mitől eredeti és modern a *Rozsdatemető*, miből táplálkozik feszültsége, indulati fűtöttsége.

Hogyan formálja élővé alakjait Fejes? Szembetűnő, hogy az analízis nem szenvedélye, a sokrétű, szövevényes tudatfolyamatok Thomas Mann-i felfejtéséről szívesen lemond. Egyetlen dolog fontos számára a jellemzéshez: a *viselkedés* vizsgálata, s elegendő is ahhoz, hogy behatóan megismerjük a szereplőket, ott éljünk közöttük az olvasás után is. A felejthetetlen Pék Mária alakja ritka írói remeklés, érzékletes, finoman árnyalt dombormű. Pedig merev eposzi jelzőket kapott csak, s folyton önmagát ismétli, amikor foggal-körömmel tartaná össze a családot, amikor hisztérikusan kiabál; gorombasága, nyers humora meleg emberséggel, önzetlen szeretettel vitatkozik folyton; de ez a jellem-séma minden helyzetben más oldalát mutatja, s a portré egyre árnyaltabb, egyre teljesebb lesz. A *Rozsdatemetőnek* nincsenek heroikus szoboralakjai. Hábetler Jani, ez a szögletes mozgású, hirtelen haragú fiú a lelke legmélyén kisgyerek; ösztöneiben és ítéleteiben kommunista, de minden tettre képtelen; igaz, hogy minden helyzetben a fogát csikorgatja, de a helyzetek soha nem ismétlődnek, így más és más fények vetődnek a jellemre. Ennek a mestere Fejes, hogyan kell helyzeteket teremteni: természetes mozdulatokkal tereli hőseit olyan pozíciókba, amelyek megvallatják, leleplezik őket. Hábetler Jani fojtott inedulattal ezt mondja a szelíd, a maga módján becsületes apjának: *„Apuka, minek avatkozik bele? Apuka a legbutább ember az egész nyolcadik kerületben. Apuka, mondja meg, mennyi hatszor kilenc."* Gyilkos gorombaság, meg kell gyűlölnünk érte a fiút. De azonnal kiderül, hogy ezt a menthetetlen gorombaságot nemalkuvó igazságérzet lökte ki a fiúból: nem tűrheti, hogy nevetségessé tegyék a nevetségesen buta, de szilárd hitű Seres Sándort.

„Mit röhögnek egy altiszt levelén? — ordította Jani. — Ha egy altiszt meg egy mosónő hisz valamiben, azon csak a hülyék röhögnek! És akik röhögnek, azok mibe hisznek? Mibe? Ezt tessék megmondani! Anyuka kérem, tessék ezt nekem megmondani!" Úgy érezzük, igazabb értelemben „hős" az, aki abban a helyzetben el tudja mondani ezeket a szavakat.

Mint ahogy bizonyos értelemben „pozitív" hősnek kell tartanunk azt a Seres Sándort is, akin hosszú ideig csak nevetni tudunk; szavai, beszédei híg politikai frázisoknak tűnnek, ő maga a tanulatlan pártfunkciós paródiája, míg 1956-ban rá nem eszmélünk — ismét egy leleplező helyzet —, hogy milyen tiszta, kristályjellemű emberen mosolyogtunk, és ez a felismerés visszasugárzik eddigi szavaira és viselkedésére is, fedezetet ad az üresnek gondolt frázisoknak. Írói trükkre gyanakodnánk, ha nem folyna mindez feltűnés nélkül, alig észrevehetően. A jellemzésben sem hangoskodik az író, bízik az eszközeiben. Híres Istvánról, a párttag szobafestőről (aki időnként Jani világnézeti ellenfele, 56-ban kokárdával és fegyverrel járkál) ezt olvassuk: *„... Szeles, csúnya novemberi délután lőtték meg, nem messze a Lánchídtól"*, — majd lobban a villanófény: *„kacsát akart hátizsákban átvinni Budára."* S a többi szereplő is így pörög, így vall magáról a kitűnően megteremtett helyzetekben, viselkedésük minden gyónásnál, mélytudat-elemzésnél beszédesebb.

*

Fejes családregénye, sok-kötetes rokonainak értékes kisöccse azoknál terjedelemben szerényebb, de anyagában, adataiban igen gazdag tudósítás. Szociográfus alapossággal és részletességgel számol be az író ennek a munkás-kispolgár családnak az életéről, ismeri és számontartja hőseinek minden gondolatát és mozdulatát. Fejes Endre mindenről tud, ami a Nagyfuvaros utca környékén és azon túl létezik, történik, szóba kerül. Tudja, mikor szerepelt a *Pereces* az I. osztályban, mi a *munkaügyi főelőadó* munkaköre, hogyan kell kiszedni a szemből a *spént*, mi a *páva-kötés*, és mi a *Solvasthmin*. A *Rozsdatemető* vaskos enciklopédia és színtiszta folklór, az elmúlt ötven esztendő történetének és társadalomtörténetének tömény esszenciája; tárgyak, ismeretek, szokások fényűző magángyűjteménye. Noha a téma tartományi, nem szövi át az egész nemzet, minden réteg életét, majd minden fontos politikai, gazdasági kérdés szóba kerül. Csak villanásnyira persze, a szerény terjedelem miatt, de mindenütt beilleszkedő, magától értetődő természetességgel, sehol nem érezni a mindenáron-teljesség igyekezetét. S a tisztelni való tárgy- és életismeret eleve bizalmat kelt az olvasóban: aki ennyire tájékozott az ábrázolt világ térképén, ilyen biztonsággal és otthonosan mozog alakjai társaságában, talán csak igazat beszél, érdemes odafigyelni mondandójára is.

*

Nem könnyű feladatra vállalkozott az író: fakó hétköznapokat, nem-különc embereket kellett ábrázolnia úgy, hogy az olvasó ne tegye le a könyvet néhány oldal után. Érdekesen kellett elmondania az érdektelent, a köznapit, a megszokottat. S írói bravúr, ahogyan ezt a feladatot megoldotta: kétszer ha engedett a különös helyzetek, extrém figurák csábító ajánlatának. Szereplői megterítik az asztalt és felmossák a konyha kövét, kiszámítják a brigád teljesítményét, bort hoznak a falusi rokonoktól, sétálni mennek a szanatórium kerítéséhez — de ezeknek a szokvány-mozdulatoknak mindig helyük, szerepük van a történésben, a jellemzésben, feszülten figyelünk rájuk. A szereplők szájába adott szavak hitelességük mellett érdekesek is, érdekes banalitások. *„Szörm azt mondta, nincsen túlvilág. Megeszik az embert a halak és kész". „Szörm nem mondott igazat fiam. Talán már eltemették őt, ma este mégis él".* — Így beszélgetnek Hábetleréknél karácsony este, de ezek a naiv, semmitmondó frázisok az adott helyzetben súlyos jelentéseket hordoznak, leegyszerűsített jelzései csak a tartalmaknak. Ugyanilyen bravúrral ábrázolja hősei tartalmatlan, megrótt életmódját, amely igénytelen ugyan, de van poézise. — Hábetler Jani szerelmet vall: *„Nem azért szeretlek, mert szép vagy — szólalt meg. — Ezt ne gondold. Kalauz Gyurinak megmondtam, azért szeretlek, mert nem tehetek semmi mást. Lecsukom a szemem, kinyitom a szemem, látlak."* Nagyon primitív-suta, de nagyon tisztán zengő vallomás, áttetsző, mint egy népdal. Hiteles a fiú szájából, jellemen-belüli, de ugyanakkor költészet is, naiv népköltészet. Ennek a műves egyszerűségnek, az egyszerű szavakkal varázsolásnak a titkát ismeri Fejes: hogyan kell felidézni a hétköznapok áhítatát, hogyan kell fénnyel áthímezni a köznapi valóság szövetét, a legkegyetlenebb érdes realitást hamvas költőiséggel megemelni. S az a meglepő — mutatvány a mutatványban —, hogy mindezt hathatós eszközök nélkül teszi: nem szorul rá a festői körmon-

datokra, a nyomatékosító és sejtető írásjelekre, nincsenek színes, hangulatos, tűzijátékos jelzői, csak rakja a tömondatokat egymás mellé, s a varázslat mindig sikerül. Ebben távolodott el egy kissé novellista-önmagától (s a Mestertől is: Gelléritől), egyre aszkétább, egyre takarékosabb, egyre önmegtartóztatóbb, és a stílus-eszközök nélkülözésével a kifejezés ereje nem gyöngült, hanem erősödött, s a líra szivárványa, az érzelmek felhangjai ott ívelnek-lebegnek a tárgyi valóság fölött.

*

Az érzelmeknek, a líraiságnak ez a lappangása valahol rokonságban van Fejes írói alkatának jellemző tulajdonságával: azzal a szemérmes tartózkodással, amely gyakran készteti őt „színlelni", a háttérben meghúzódni. Ez a tartózkodás véteti fel vele a krónikás kámzsáját, ez indítja őt arra, hogy közömbösséget, a tények alázatos szolgálatát tetesse a leírásban. Az események kimért, hűvös közlése közben palástolni igyekszik érzelmeit, ítéleteit, személyisége szerényen a tárgyiasság, a tömondatos közlés páncélja mögé rejtőzik. Rejtőzne, de hol az események csoportosítása, hol a szereplők szembeállítása, hol egy váratlanul odadöfött ige elárulja őt. A könyv elején kegyetlenséget fogad s valóban kegyetlen, rideg őszinteséggel kezeli a sebészkést, amíg remegni nem kezd a keze. Időnként keserű iróniát, őszinte együttérzést, indulatos káromkodást sejtünk a sorok mögött, az író vállalja és megszenvedi hősei sorsát.

A háttérbe húzódás írói attitüdjével függ össze az a mértékletesség, amellyel az író kedélye, humora megnyilatkozik a regényben. A *Rozsdatemető* alaphangja rendkívül komor, keserű, balladai: fesztelen jókedéllyel, hangos, nyers burleszk-humorral sehol nem találkozunk. Az író többnyire szigorú arccal vallatja, vizsgálja hőseit, csak néha enyhülnek meg a vonásai, átfut rajta egy-egy mondatnyi szarkasztikus mosoly; az is előfordul, hogy teljesen belefeledkezik az iróniku játékba, de hamarosan ismét magára parancsolja a kemény vonásokat. Nagyon szereti a paródia jellemfestő, leleplező eszközét, gyakran elrajzolja, karikírozza az alakok megnyilatkozásait, hosszan, néha önfeledten beszélteti őket, de itt sem enged az olcsó ötletek csábításának, szigorú írói fegyelem és mértéktartás partjai terelik őt a mederbe.

*

A *mértéktartás:* ez a ritka erény Fejes írói karakterének legvonzóbb erénye, alighanem ennek a képességének köszönhet a legtöbbet. Rendkívül erős célratörés, kíméletlen önfegyelem teszi képessé arra, hogy a legjobb értelemben modern prózát írjon. A gazdaságos szerkesztés, a szűkszavú, tevékenységgel-jellemzés, a filmszerűen kemény „vágások", a cselekmény merész, átkötetlen ugrásai, s a tömör mondatvésés — egyazon stíluskör harmonikusan illeszkedő tartozékai, ezek együtt adják a regénynek az expresszivitást, a jellegzetesen nagyléptű, sodró ritmust, az indulatoknak azt a csillapítatlan szívdobogását, amely hetek múltán is ott munkál az olvasóban, és súlyt ad a regény elgondolkoztató és felrázó, pártos szenvedélyű mondanivalójának.

FARKAS LÁSZLÓ

Baráth Lajos:

EMBER FEHÉR BOTTAL

Rengeteg élményem van — vallja Baráth Lajos röviden önéletrajzában. Az élmények puszta rögzítése azonban még nem irodalom. Az élmény csak nyersanyag — talán nemesacél — amit még forgácsolni, kovácsolni, esetleg hőkezelni, lágyítani, nyújtani, tágítani kell. Az előnagyolás — hogy a vasas szakmánál maradjunk — csak az első része a megmunkálásnak. Baráth kötetében leheletfinom kidolgozásokkal és durva elnagyolásokkal egyaránt találkozunk.

Az autóbusz kormányánál szívgörcsöt kapó és utolsó reflexével fékező gépkocsivezető újságokból ismert történetének feldolgozása a kötet egyik kiemelkedő írása. A szerző mélyen átérzi ennek a nagyszerű embernek az utolsó óráit, és mintegy visszapillantó tükörből vetíti azokat az olvasó elé. Baráth kitűnően tud hangulatot teremteni — ez írói tehetségének legerősebb oldala, — és egy végig a lélek mélységeiben játszódó folyamat ábrázolása közben is képes feszültséget, sőt izgalmat kiváltani. Erre a történetre a részletek fényesre csiszolása és azok hajszálpontos összeillesztése a jellemző.

Baráth tehetsége még erőteljesebben nyilvánul meg a „Birok" című remek kis elbeszélésben. Egy fiatal kohómunkásról szól, aki ösztönösen fél az izzó vastól, akit látszólag semmi más nem érdekel, csak a mozi és a találka, amikor azonban a kohónál baleset történik, emberi életek és milliós értékek kerülnek veszélybe, egy pillanatig sem habozik feláldozni divatos ruháját és találkáját, sőt az életét is bát-

ran kockára teszi, mivel a szükség így kívánja.

Tetszett ez az írás, mert mélységesen igaz. Amit ez a fiú tesz, ahogy viselkedik és gondolkodik, ifjúságunk nagy részére jellemző. Baráth fiatal kohómunkása markánsan egyéni, kemény anyagból pontosan kimunkált jellem. És tetszett ez az írás azért is, mert valóban művészi alkotás. Szinte festői ahogyan a szerző megeleveníti a kohóüzemet azokban a pillanatokban, amikor a gát kiszakadása után mindenki teljes erejével igyekszik a katasztrófát elhárítani. Érezzük a szörnyű veszélyt, az elviselhetetlen hőséget, a sorok közt átvöröslik a mindent elnyeléssel fenyegető, lassan patakzó izzó vas.

A „Birok" és a gépkocsivezető története Baráth figyelemre méltó képességeiről tanúskodik. Sajnos a kötet több írása nem éri el ezek színvonalát. Hogy miként segíti elő a közösség nevelő ereje egy részeges, öreg bányász új emberré válását, — korunk egyik legizgalmasabb problémája, amely valóban megérdemelné az igényes irodalmi feldolgozást. Baráth kísérlete azonban — „Szterenko" — semmivel sem jobb egy közepes riportnál, annak ellenére, hogy helyenként, egy-egy találó hasonlattal sikerült a bányászváros légkörét a történet mögé varázsolnia. Állítólag a jó író még a hihetetlent is képes elhitetni, Baráth azonban ebben az írásában még arról sem győz meg, amit az olvasó egyébként hisz. Ennek oka a részletek kidolgozatlanságában, a cselekmény vázlatosságában rejlik. A régi visszahúzó ereje és az új vonzása még egy-egy ember lelkivilágán belül is óriási energiákat mozgat meg. Az összecsapások drámai feszültségéből és a kisülés megrázó erejéből azonban Baráth jóformán semmit sem tud éreztetni. Az egész írást langyos húsleves szag hatja át. Az, hogy az író az élet fontos kérdéseit letompítva ábrázolja, az írás problémájának jelentéktelenné torzulását eredményezi.

A „Ferke" bájos kamasztörténet, de nem több egy jól elkapott pillanatfelvételnél. A „Dolgozatírás" két hangulathatás ellentétére épül; a vasárnap délelőtt békés légkörében felidézett háborús emlék valóban megborzongatja az olvasót, mindez azonban kevés. Mégha tetemes engedményeket is teszünk a novella műfajának goethei meghatározásából, — mely drámai központú, sűrített cselekményű elbeszélést kíván, — ezeket a többnyire jellem- és történetszegény írásokat nem tekinthetjük novellának. Baráth írásai hangulatképek, riportok, melyek néha elbeszéléssé emelkednek, az emberi szenvedély ábrázolása, társadalmi-politikai problémák kitörése, összecsapása azonban szinte teljesen hiányzik belőlük.

Jellemző példa erre a „Tavaszka", melyben az ácsok munkájának hangulatos leírásából egy kedves, fiatal lány alakja bontakozik ki és... semmi több. Tavaszka és az elbeszélő szerelméről jóformán semmit sem tudunk meg. Arról nem is beszélve, hogy a maszek ács tragikus halála értelmetlen és felesleges. Ez esetleg egy új mű kiindulópontja lehetne, Tavaszka lelkiismeret-furdalásáé, aki akaratlanul is előidézője volt a tragédiának — ha igaz! —, erről azonban nem szól az író.

Csendes, szelíd hangulat, lágy, pasztell színek és a dinamizmus hiánya jellemzik Baráth kötetét. Pedig éppen a munkásélet ábrázolása, melyre Baráth tudatosan (és igen örvendetesen) törekszik, kívánna több határozottságot, keménységet az írótól. Ma, amikor egyre-másra jutnak el hozzánk fiatal szovjet íróknak sok tekintetben vitatható, de kétségtelenül bátor, eredeti, harcos szellemű írásai, a kritikus azt várná magyar kortársuktól, hogy ő sem feledkezik el arról, hogy forradalmi korban élünk, amikor — különösen az egyén tudatában — az újnak a régivel még sok, kemény csatát kell megvívnia.

Baráth figyelemreméltó tehetségét meggyőzően bizonyítják életszerű leírásai, találó hangulatképei. Ez reményt kelt, hogy személyében hamarosan jelentős alkotót üdvözölhet munkás-irodalmunk; ehhez azonban el kell mélyítenie jellemábrázolását, részletesebben és drámaibban kell kidolgoznia történeteit.

TAXNER ERNŐ

Berze Nagy János:

SZŐLŐSZEM KIRÁLYFI

Berze Nagy János hagyatéka, úgy tetszik, kimeríthetetlen kincsesbánya. Az életében publikált művek mellett — s ez sem csekély, se mennyiségre, se minőségre! — mi mindent összedolgozott ez a hangyaszorgalmú, csodálatos ember! A mesetipológia, ha elkésetten jelent is meg, a maga két vaskos kötetével méltóan sorakozik a „Magyarság Néprajza" mellé, mint a magyar folklorisztika egyik csúcsteljesítménye. Aztán „Az égigérő fa"-t sikerült előásni, mérhetetlen kárára a tudománynak, hogy nem előbb, hogy helyes meglátásai gyümölcsözhettek, tévedései, meghaladott nézetei kiigazítódhattak volna. Majd annak az egész életen át összehordott s részben a hevesi gyűjtésben, részben a „Baranyai Magyar Néphagyo-

mányok"-ban közzétett, s esetleg még kiadatlan, kéziratban őrzött, s eddig csak tudományos jelentőségű mesekincsnek megkezdődött az irodalmi feldolgozása is. Amióta Benedek Elek „Magyar mese- és mondavilág"-a, ez a korszakos gyűjtemény megjelent, azt lehet mondani, szinte ugyanazok a mesék váltogatták egymást a különböző mesekönyvekben, mindaddig, amíg Ortutayék fel nem frissítették „szűz" területekről, ha nem is teljesen új, mindenesetre frissebb, vagy legalább másabb, szokatlanabb variánsok közreadásával újabb rétegeit tárva fel a mesetermő hagyománynak. Amikor pécsi írók feldolgozták „Hetedhétország" címmel, jobbára a baranyai mesefák termését, kitűnt, mennyi új elem bujkált ezekben a mesékben, mennyivel árnyaltabbak, esetleg épebbek, teljesebbek ennek a területnek a meséi, az elkoptatott mesegyűjteményeknél. Az, hogy rövid idő alatt két kiadást kapkodtak el belőle, nyilván az anyag frisseségének, újszerűségének is szólt.

S most itt van egy új kötet: a Szőlőszem királyfi. Harminckét mese. A nagy gyűjtő fia, ifj. Berze Nagy János, valamint Pákolitz István és Szőlősy Kálmán pécsi írók tették át irodalmi nyelvre. Azért, hogy a kötetbe *mi* került be, s mi maradt ki esetleg belőle, nyilván nemcsak az átdolgozók viselik a felelősséget, hanem a kiadó is. Így igazságtalanság lenne őket illetni szemrehányással a meglehetősen *vegyes* tartalom miatt. Belekerült olyan mese, mint a Kapanyelű Facika, amelynek teljesebb, épebb variánsai közismertek, vagy A bátor katona. Aztán az anekdótnál alig több „Halesz, Borisz, Cipótisz", a róka meg a farkas. A szélsőségek ellenére a kötet *együtt* jó benyomást tesz, mert a meseanyag többsége hoz sok újat is, akár a hangban, akár a motívumok érdekes kontaminációjában s igen gyakran új meseelemek sokszor váratlan alkalmazásával, amelyek inkább tudományos szempontból érdekesek, mert a mese továbbalakulásának, színeződésének bizonyítékai, de a kötetnek is érdekesebbé, fordulatosabbá teszik az anyagát.

A három átdolgozó, ha különböző készséggel és beleélőképességgel is, de igyekezett egységes művet alkotni. Mind a mesekezdés stereotíp formulái, mind a berekesztés szokott fordulatai közé friss leleménnyel vittek be új színt, mint ahogy a mese szerkezeti felépítésében is engedtek itt-ott több szabadságot maguknak. Pl. mindjárt az első: Az aranyhajú ikrek vagy A varga fia meg... mintha két mese összeolvasztását — interpoláció — is alkalmazták volna, ami nem vált hasznára a mesének. Mindenképp megdicsérendő az a friss, humoros hang, amely némelyik meséjüket kiemeli a szokásos tréfás mesék közül s fordulatos meseszövésben éppen úgy, mint a jól eltalált népies hangvételnek még egyéni fokozásában is tettenérhető. Meglátszik a legtöbb mesén, hogy átdolgozója *kedvvel* alkotta nemegyszer újjá, kerekítette ki, ha nem is mindig, de a legtöbbször szerencsésen, a meselogika szerint az esetleg itt-ott elvékonyodott, vagy összeszűkült alapanyagot. Mint ahogy keresték a kevésbé „elnyűtteket" — már amennyire lehetséges volt — a variánsok közt, a hangban is nemegyszer irodalmibb tónust használnak. Ebből aztán néhány elírás származik: a bolhát rézpatkóba verték (?) (45. old.), még a templom egere is elmaradt tőlük (?) (54.), „kerek perec (!) megüzente" (168.), „a varga fia már régóta ott kuksolt a falban" (187.), „három kívánságát (?) teljesíti" (245. old.).

Róna Emmy remek rajzainak van népi atmoszférájuk, hangulatosak, szellemesek és kifejezők.

ZSIKÓ GYULA

Bernáth Aurél:

A MŰZSA KÖRÜL

Bernáth Aurél „Kor és pálya" című művének nemrég megjelent harmadik kötete nem egyenes folytatása az előző kettőnek. A méltán nagy sikert aratott híres önéletrajzi regény két kötete: az „Így éltünk Pannóniában" után, a kiváló festő most művészetelméleti írásait foglalja össze új könyvében. Azt, hogy „A Múzsa körül" mégis mennyire a „Kor és pálya" összefonódó köteteinek sorába kívánkozik, maga a művész mondja el könyve előszavában. „Bár számomra regény ez is a javából. Sőt; életem drámai részleteit az itt következő úgy érzem higgadtan írt lapok rejtik."

Ahogy az olvasó elmélyed a kötet sorra következő tanulmányainak s cikkeinek egymástól tárgyban oly eltérő s mégis a művészet örök összefüggéseivel átszőtt anyagában, maga is mind jobban meggyőződik arról, hogy mindez szervesen összefügg az író életrajzi regényével. Senki sem értheti meg Bernáth Aurél pályájának alakulását, aki nem ismeri meg ennek a kivételes tehetségű művésznek „harcát az angyallal", az igaz művészi kifejezés tisztaságáért.

A kötet húsz év (1939—1959) írásait egybeválogató anyaga négy részre oszlik; címeikben meghatározva az összegyűjtött cikkek tárgyi körvonalait. Az „*Arcképek*" különböző alkalmakból megírt, tanul-

mánynak is kiváló portrék Szinnyei-Merse Pálról, Ferenczy Károlyról, Benczúrról, Csók Istvánról, Nagy-Balogh Jánosról, Petrovics Elekről és Szabó Lőrincről. Nagy művész, pontosságra törő összefoglaló ábrázolásai ezek, kiemelkedő tehetségű emberekről. Bernáth a festő éles szemével s magas intellektusával olyan remek képét rajzolja meg nagy kortársainak, hogy szavai nyomán sírbaszállt emberi alakjuk látszik feléledni, s életüknek és műveiknek azok a mozzanatai is könnyen érthetőkké válnak, amelyek titkait eddig csak tudatunk legmélyén feszegettük. A nagyszerű sorozatból is kiemelkedő írás az „Arcképvázlat Szabó Lőrincről". A jól ismert Bernáth-portré s az izgalmasan érdekes kis tanulmány együtt bizonyítja, hogy festő és író egyformán igaz mestere művészetének.

A kötet második része: *„Jegyzetek a művészetről"* címen foglalja össze a szerző kisebb írásait. Változatosan gazdag anyag ez. A rendkívüli tudású és műveltségű mester életútjának megfigyelései mintegy szemléltető helyszíni tudósításokként és sokrétű változatban szólnak az olvasóhoz a művészet nagy nemzetközi birodalmából. Fogalmakat tisztázó esztétikai kérdések felvetése mellett, nagy művészek kiváló alkotásait ismeri meg a szerencsés olvasó, akinek avatott vezetője ebben a kincses birodalomban a lehiggadt ítéletű, önmagával is sokat vívódó, de mindig pontosságra törő mester. Nem kinyilatkoztatásokat, megállapításait és kételyeit egybefogó gondolatait tárja az olvasó elé s rábízza, hogy a tények fényében maga ismerje fel értékeléseiben az igazságot.

Kit ne csábítana, hogy Bernáth Aurél-lal járhatja végig a múzeumok féltett kincseit?! A mester fölényes tudása ellenére itt sem utat mutat, csak elmondja mit gondol a legnagyobbak műveiről. Az olvasó elkísérheti a Sixtusi kápolnába, a Louvre remekei közé, vele olvassa Rafael és Tizián leveleit s eltűnődhet Manet Olympiájának változékony szépségén. Elragadják a mester tépelődései a Monreale aranycsillogású mozaikjainak s Tintoretto szigorú egyszerűséggel megfestett arcképének összehasonlításánál és vele idézi fel kevéssé méltányolt magyar mesterek: Mattyasovszky-Zsolnay, Hrabéczy, addig talán nem is hallott erényeit. És ha mindeme felemelő élmény után kedve tartja, a „Korrektúra" jegyzeteiben még bepillanthat abba a rejtelmes világba is, ahol a pályakezdő művészek ismerkednek a festészet mesterségbeli titkaival.

Nagy és érdekes terület az, amelyet Bernáth gondolatai nyomán bejárunk. Bizonyára lesznek, akik egyben-másban nem értenek egyet a jegyzetek megállapításaival. Hiszen olyan hatalmas és sokrétűen árnyalt a művészi szépség birodalma, hogy nehéz abban az egyértelmű eligazítás. Egy azonban bizonyos. Bernáth Aurél, művészeti kérdésekben megrendíthetetlen önfegyelmével, szenvedélyesen tárgyilagos mondataival, olyan iránytűt ád az utas kezébe, amely ha nem is záloga a csalhatatlan tájékozódásnak, de legalább a végzetes eltévelyedést lehetetlenné teszi.

A harmadik és negyedik fejezet: *„Korunk festészeti problémái"* és *„A szocialista realizmus problémái"* címmel a művész nagyobb tanulmányait foglalja össze. Ezek az írások a művészetelméletnek már azokra a területeire tartoznak, amelyeken a szakmai kérdésekben járatlan olvasó nehezebben tájékozódik. Bernáth fordulatos íráskészsége azonban még ezt a szakmai problémák terhétől súlyos anyagot is átmelegíti és a művészet iránt valamelyest is fogékony ember számára izgalmasan érdekfeszítővé tudja tenni. A legnehezebb művészetelvi kérdések is könnyen érthetőkké lesznek, a szakmai kifejezések megszelídülnek, s a festészet kérdéseinek labiritusában kanyargó ösvények, könnyen szétválasztható, áttekinthető utakká válnak a mester rendszerező gondolatainak fényében.

Nem feladatunk, hogy a festészet mai bonyolult problémáinak kibogozásában állást foglaljunk. Meg kell látnunk azonban egyfelől Bernáth félreérthetetlen kiállását a természetelvű festészet védelmében, másfelől tiszteletreméltó felelősségtudattal átitatott hitvallását az igaz művészet mellett.

Mint Bernáth Aurél minden köteténél ezúttal is külön ki kell emelnünk a mester írásművészetét. Lehiggadt, okos szavait sokhelyütt szelíd derű vagy szikrázó szellemesség ragyogja be. Fordulatos, gazdag nyelve, remekbe szabott mondatai, tömör és kiváló hasonlatai, szóképei, elragadják az olvasót. Művészetelméleti kérdésekkel foglalkozó könyvnél különösen olyan ritka erény ez, amelynek elérésére csak kivételes tehetség képes. Tudjuk, hogy így van, de ez a felismerés, mindig új öröm forrása Bernáth könyveinek olvasásánál.

LIPTÁK GÁBOR

63-775 Pécsi Szikra Nyomda F. v.: Melles Rezső

MSZMP KÖZPONTI KÖNYVTÁRA PÉCS FOLYÓIRAT

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1963 · 4

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

VI. évfolyam, 4. szám 1963 április

TARTALOM

PÁL JÓZSEF versei — — — — — — — — 291
THIERY ÁRPÁD: Nagyvárosi rekviem (befejező rész) — — — — — — — — — — 293
KALÁSZ MÁRTON versei — — — — — — 307
LOVÁSZ PÁL: Triptichon (vers) — — — — — 308
VASADI PÉTER: Szikár napok (vers) — — — 309
HARANGOZÓ LÁSZLÓ: Mindegy mi lesz a lányokkal (novella) — — — — — — — — — 310
TANDORI DEZSŐ: Állsz előttem (vers) — — — 316
MEZEI ANDRÁS versei — — — — — — 317
SÍK MIHÁLY: Ormánság (vers) — — — — — 318
TATAY SÁNDOR: Írók, szárazon és vizen (útirajz) 319
KONCZ ISTVÁN: Kisdedeknek (vers) — — — 326
KISS TAMÁS versei — — — — — — — 327
BÚZÁS HUBA: Országúton (vers) — — — — 328
BRÓDY LÁSZLÓ: Meghívó (vers) — — — — 328
LÁZÁR ERVIN: Dűlőutak (novella) — — — — 329
DIENES OTTÓ: Madár suhan (vers) — — — — 335
ORBÁN OTTÓ: Az utazó (vers) — — — — — 336
KOVÁCS FERENC: A felismerés alázata (vers) — 336
CS. NAGY ISTVÁN versei — — — — — — 337
PEDER HUZANGAJ versei (*Kárpáty Csilla* fordításai) — — — — — — — — — — 338

HORIZONT

KONRÁD GYÖRGY: Jegyzetek a „huligán"-arcképhez (befejező rész) — — — — — — — 340
RAB FERENC: Savmarta emberek — — — — 346
TAKÁCS IMRE: Gimnazisták a majorban — — 352

MŰVÉSZET

HAITS GÉZA: Csontváry — mai szemmel — — 357
MARTYN FERENC: Takáts Gyula színes-rajz kiállítása — — — — — — — — — — — 359

JEGYZET

Kossuth díjas íróink köszöntése — — — — — 360
LENGYEL BALÁZS: Áprily Lajos, a műfordító — 360
OLASZ GYÖRGY: Új magyar kisfilmek — — — 363
MIHALIK ZOLTÁN: A Nagyvárosi rekviemről — 364
LEMLE GÉZA: A Baranya megyei Tanács művészeti ösztöndíjáról — — — — — — — — 366
Írók, festők az ösztöndíjról *(Pál József, Simon Béla, Thiery Árpád, Kelle Sándor, Lázár Ervin, Soltra Elemér)* — — — — — — — — — — — 367

SZÉLJEGYZET

VARGA IMRE: Az írónő, a riporter meg akik hallgatják — — — — — — — — — — — 370
TELEGDI POLGÁR ISTVÁN: Ki fordította? — — 371

SZEMLE

RAJNAI LÁSZLÓ: Kodolányi János: Julianus barát, A vas fiai — — — — — — — — — — 373
HORVÁTH ZSIGMOND: Moldova György: Az idegen bajnok — — — — — — — — — — 376
SZABÓ GYULA: Szabó Pál: Ahogy lehet — — — 379
BELLYEI LÁSZLÓ: Kende Sándor Testvérek — 380
RÓNAI BÉLA: A mai magyar nyelv rendszere — 381
ANGYAL ENDRE: Egy magyar vonatkozású osztrák regényről — — — — — — — — — — 382

RAJZOK

KELLE SÁNDOR — — — — — — — — 318, 384
SIMON BÉLA — — — — — — — — — 331, 372
SOLTRA ELEMÉR — — — — — — — — 299, 356
TAKÁTS GYULA — — — — — — — — — 359

Szerkeszti:
TÜSKÉS TIBOR
főszerkesztő
BERTHA BULCSU, CSORBA GYÖZŐ, LÁZÁR ERVIN, PÁKOLITZ ISTVÁN

Jelenkor. A Baranya megyei Tanács lapja, megjelenik havonta.

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 16. Postafiók: 24. Telefon: 13-05 Kiadóhivatal: Pécs, Rét u. 4. Telefon: 50-00. Szerkesztőségi órák kedden 17—19 óráig. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Egyes szám ára 6,— forint. Évi előfizetés díja: 72, forint. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest, V., József Nádor tér 1.). Egyéni előfizetési csekkszámla száma: 61 068. Közületi előfizetési csekkszámla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára. — Felelős kiadó: Braun Károly.

INDUL A KAS

Indul a kas no pá szépvilág és süllyedünk le a pokolra
jószerencsét no pá szépvilág hörböl az akna
fekete torka
a gyomrod ideges szíved is ijedt tam-tam-ját dobolja
füledre
tam-tam-tam-tam dobol dobhártyád tam-tam-tam-tam
jéghangja kúszott szívedre
mert félünk először valamennyien félünk s aki járt itt
az érti
hogy félelem nélkül csak vakmerő lesz és sose lesz
bátor a férfi
no pá szépvilág mert szénmonoxid metán süllyedünk
le a pokolra
vízbetörés hé jószerencsét lefelé hörböl az akna
fekete torka
egy szál drótkötélen s hogy acél s hogy sodrott mindegy
csak egy szálon suhanunk le zötykődve a hatszáz
méternyi mélybe
napunk a lámpa lett az világít és visszatérésünk reménye
mert csodás az élet felejthetetlen nagy mozaik az mozaik
amit az ember önmaga rak ki
követve bizonyos törvényszerűséget s mozaikcserép még az is
a vasárnap délutáni meccs vagy ultiparti
tam-tam-tam-tam dobol dobhártyád mert csodás az élet
felejthetetlen s egy szál drótkötélen
s hogy acél s hogy sodrott mindegy egy szál drótkötélen
megáll a kas no pá szépvilág itt vagyunk itt már a pokolban
jószerencsét no pá szépvilág csilledörejre csille kongató
döreje dobban
jószerencsét kongató dörej jószerencsét kongató dörej
szavadat hallod-e hallod
kongató dörej pokol tornáca kongató dörej pokol tornáca
szavadat hallod-e hallod
pokol tornáca metróállomás metróállomás ez hisz villanyfény
és négy fürge sínpár
és váltók és kis cseh piros diesel-mozdony és sínek sínek
amiken jár
s a kis diesel-mozdony vezetőfülkéjében fekete fiú ül
villog a foga és szeme fehérje
jószerencsét mozdonya mögött negyven üres csille igazodik
kocog zörögve
arra hol a csúszda vasnyelvéről ömlik az ezüstfekete
szén zuhatagja
arra ahol verítékben fürödnek a férfiizmok és a bőrt
a szénpor vastagon takarja
arra ahol sújtólég omlás szilikózis és ki tudja még
a kitörése
arra ahol sújtólég omlás szilikózis és ki tudja még
hogy a hegynek hány istenverése
ellen is küzdenek és szívükben arcukon a bátor
férfiak nyugalma

és jönnek minden nap ballagnak beszélgetve füstöt fújnak
sihtre várja őket az akna
mert csodás az élet fejlődő kibomló mozaik az mozaik
amit az ember önmaga rak ki
követve bizonyos törvényszerűséget s mozaikcserép még
az is a vasárnap délutáni meccs vagy ultiparti

A KÜLVÁROS REGGELI ANATÓMIÁJA

Az árokparton poros papír nyílik
És égre merednek a szürke betonlábak
Fekete dübörgés gurul a szénmosóból
Az erdők felé és az apró udvarokba

Arany csibéket röptet szét a nap reflektora
És brummog a húszezer voltos vezeték
Mily dallamot pönget a szél nem tudja senki
Csak a fák értik lombjuk táncba kezd

Tejszag legel békésen a boltok előtt
A friss ropogós kenyerekből jót harap
Asszonyok jönnek asszonyok sietnek
Fecskecsivitelés röpköd köröttük

Az új műszakot elnyelte az akna
Az éjszakások szállingóznak kifelé
Kimosdva nagyjából komótosan füstölnek
S jószerencsét köszöntenek az asszonyoknak

ESTE

A vacsoraszagú bérházak integetnek
pelenka-szárnyaikkal.

Jön az éj, ó jön az éj, már látszik a hold is
és három csuda csillag.

Jó langymeleg az est és szegetlen s a halma
emlékeztet kenyérre.

Megáll és az ablakukra felnéz a férfi
mielőtt még betérne.

Jön az éj, jön az éj, bérházak integetnek
pelenka-szárnyaikkal.

Langymeleg és vacsoraszagú már a hold is
s a három csuda csillag.

Thiery Árpád

NAGYVÁROSI REKVIEM

8.

— Hallottál Terry Carr-ról?

— Persze.

A főszerkesztő megcsattogtatja a hosszúszárú, fényes ollót, és beletúr a délutáni postába. A nagy halomból kiválaszt egy keskeny, sárga borítékot, lenyírja a szélét, azután kirázza belőle a levelet. Terry Carr. Terry Carr. Minden összefüggés nélkül nagy, legyezőszerű radarernyőkre gondol, pedig a név különös ritmikája, megmagyarázhatatlan fölénye és közönye inkább az amerikai filmsztárokra emlékezteti. Nem tudja pontosan, hogy egy külföldi folyóiratban, vagy a Távirati Iroda bizalmas kiadásában olvasott-e róla, de ez csak akkor lenne fontos, ha Terry Carr-nek a holnapi laphoz valami köze volna.

Félre tolja a leveleket, és kikapcsolja a ventillátort. Erősnyakú, zömök, egy kicsit aránytalan férfi, a mozgásában valamit megőrzött a gyerekkor gyors, összefüggéstelen mozdulataiból. A szájtartása kifürkészhetetlen és fanyar, szinte átmenet nélkül tud vigyorogni. A szeme két ideges, barna kör.

Egyetlen meglepő logikájú, vagy kiegyensúlyozatlan esemény se történt az életében, amíg ki nem nevezték főszerkesztőnek. Negyvenhatban oklevelet kapott a képzőben, negyvenhétben sorkosztos tanító volt egy bakonyi faluban. Negyvennyolcban félfüggetlenített járási úttörőtitkár lett, negyvenkilencben bevitték a megyei pártbizottságra propagandistának egy veterán helyére, aki gyógyíthatatlan betegsége miatt nyugdíjba ment. Ötvenegyben megnősült; négy évvel később megszületett az első gyerek. Ötvenhétben teljes fogprotézist kapott, és kinevezték főszerkesztőnek. A szerkesztőségen kívül mindig egyenletes, és mindig van benne egy kevés feszesség. A kijelentéseinek és bólintásainak tulajdonképpen előre eltervezett, lassú logikája van, mint egy kötelező felszólalásnak, de amikor esténként belép a szerkesztőségi folyosóra, ez a különös, itt uralkodó atmoszféra szinte észrevétlenül alakítja át. Minden este pontosan hétkor két szendvicset vacsorázik egy üveg sörrel, és mindennel szakít, amit otthonról vagy az utcáról magával hozott. Egyetlen felesleges pillanata sincs, a feje finom és ideges műszerrendszer, ami ilyenkor tulajdonképpen csak a nyomdai telefonok, a képtávíró, valamint a telexgépek jelzéseit képes felfogni, és amikor a távirati irodából meghozzák az első esti kört, amikor a napi szerkesztőségi munka az „utolsó csengetés" időszakába érkezik — különös, erőszakos démonok támadnak fel benne.

A férfi a nyitott erkélyajtónál ül, és lenéz az utcára. Időnként poros, viharos szélroham söpör végig az aszfalton, és egy suhanó autósor mögött összecsukódik a porfelhő. Az utca és a por mozgásában van valami elmosódó, mint amikor egy ablak váratlanul elhomályosodik. Úgy érzi — fölényes és megnyugtató állapot, hogy a százhúsz soros cikk még a táskájában van, de a fölényt és a biztonságot olykor felváltja benne egy kemény, görcsös érzés, amiről nem tudja pontosan megállapítani, hogy keserűség-e vagy gyűlölet. Két nap óta többször észrevette, hogy minden különösebb ok nélkül irigykedik. Egyik percről a másikra hatalmába keríti egy nyugtalan, mindennel szemben gyanakvó érzés. Ilyenkor különös, fel nem deríthető csomók keletkeznek a testében, és amikor a gondolatai át- és átfutnak ezeken a csomókon — az egész teste idegesen megremeg.

— Írtam egy cikket — mondja óvatosan.

— A radiobiológusról?

— Is.

Az egyik telefon türelmetlen szaggatásokkal megszólal. A nyomdai szerkesztő jelentkezik, száraz hangja messzire kihallatszik a készülékből.

— Mennyi lehet a kőbányai füstmérgezés?

— Tizenöt szedett sor.

— És a színházi főosztály tájékoztatója?

— Nyolcvan.

— Éjfélkor adják az eredményt Papp Laci bécsi mérkőzéséről, megvárjuk?

— Meg.

A főszerkesztő megint megcsattogtatja a fényes ollót, kiválaszt egy másik borítékot, és annak is lenyírja a szélét. A széles, nyersszínű íróasztal mögött pillanatokig úgy látszik, mintha legyőzhetetlen lenne — olyan energikus és magabiztos. A férfi bizalmatlanul nézi a szemben lévő bérház tetején az Állami Biztosító monumentális neonhirdetését. A tartásában, a körvonalaiban van valami kihívó, mintha órák óta várna.

A szél bevág az erkélyajtón.

— Gondolod, hogy az embereket érdekli ez a biológus? — kérdezi a főszerkesztő, és a levelet kirázza a borítékból.

— Nem érdekli?

— Ez a Terry Carr messze van, és lehet, hogy az egész nem más, mint a legújabb nyugateurópai mutatvány.

A férfi nem válaszol. Az utcát nézi, amely olyan, mint egy felkavart, zavaros akvárium.

A főnök kezében egy pillanatra megáll az olló. Szeretné megfejteni ezt a furcsa, idegen zavart. Érzi, hogy minden változatlanul szabályos és erőteljes mozgásban van — mintha az egész világ egyetlen, de soha meg nem szűnő áramkörben mozogna — csak a férfi mozdulatlan. Ötvenkettőben egy szürke, őszi délután ült így előtte egy ember. A megyei pártbizottságon dolgozott, az egyik általános iskola igazgatója beküldött hozzá egy hosszú, lódenkabátos tanárt, aki a feljegyzés szerint a népi demokrácia ellen izgatott. Szikár, különösszemű fiatalember volt. Leszorított kézzel állt az íróasztal előtt, mintha kihallgatásra rendelték volna. A cigarettatartót átcsúsztatta az asztalon, de a tanár megrázta a fejét, leült és közömbösen várta az első kérdést.

— A múlt héten nekem kellett húst hozni, mert a feleségemnek epehólyag gyulladása van, a gyereket pedig nem volt szívem kizavarni a meleg ágyból. Négy órakor álltam be a sorba a húsbolt előtt, és fél nyolckor fél kiló fagyasztott mócsingot kaptam... — mondta később, és a szemében volt valami utánozhatatlan, a fanatikus mártírokra emlékeztető biztonság.

A folyosón már megjelentek a takarítónők, és kapkodva csapkodták a zománcos vödröket, amikor váratlanul megkérdezte tőle, hogy milyen céljai vannak a pedagógus pályán és az életben. A lódenkabátos finom mozdulattal megforgatta a hamutartót az asztalon, egy kicsit várt, mintha a csapkodó takarító asszonyok teljesen lekötötték volna a figyelmét, azután sokáig tiszta, fehér tekintettel nézett vissza a szemébe.

— Szeretnék jó lenni — mondta.

A főszerkesztő a magasba emeli a kezét, mintha az asztalra akarna csapni.

— Tételezzük fel, hogy mindaz, amit erről a biológusról írnak, véresen igaz. Ebben az esetben minden valószínűség szerint rövidesen meghal. Két-három hónapja van még, esetleg fél év. A nevét felírják majd a tudomány hősei közé és kész.

A férfi hirtelen megmozdul.

— Semmi több?

— Az élet az megy tovább. Közhely, de így van. Az emberek azután is ugyanúgy szitkozódnak, ha az autóbuszkalauz nem nyitja ki a hátsó ajtót, vagy a boltokban nem lehet elég disznóhúst kapni...

A főszerkesztő a faliórára néz. Húsz perc múlva hozzák a nyomdából az ötös oldal kefelevonatát. Cigarettára gyújt.

— Nálad van? — kérdezi.

— Micsoda?

— A cikk.

— Nincs.

A férfi gyanakodva, bizalmatlanul nézi a főnököt.

— Ha behozom a cikket, leközlöd?

A főszerkesztő széttárja a kezét, a mosolya kemény, kétértelmű vonás.

— Látni kell az anyagot.

Hosszú csend van.

— A radioaktív esőről írtam.

A főszerkesztő egy kicsit előre hajol, mintha megbillent volna. Átmenet nélkül bukkannak fel benne azok a szép, meleg hangulatú riportok, amiket a férfi az utóbbi hónapokban írt — a jászfelsőszentgyörgyi juhászról, a badacsonyörsi brigádvezetőről, egy baranyai kulákról, akire a járási pártbizottság rá merte bízni az egyik termelőszövetkezet vezetését — azután csúfolódva megint széttárja a kezét.

— Mit tudtál te a radioaktív esőről írni?

A férfi sokáig szótlanul, összehúzott szemmel a levegőbe bámul. Hallatszik a lélegzete, azután dühösen megrándul.

— Azt, hogy esik.

A főszerkesztő bizonytalanul felhúzza a vállát, azután visszaejti. A három, ellenségesen koppanó szó, mintha beterítette volna. Rendszerint megérzi a légköri frontátvonulásokat, de most nem biztos abban, hogy ezeket a különös érzéseket a közeledő vihar okozza. Legjobb lenne, ha valami közbejönne. Egy interurbán telefonhívás Bécsből vagy Prágából. Egy váratlan tömegszerencsétlenség. Valami, ami kibillenti a helyéről ezt a kellemetlen zavart.

— Írjál másról — mondja bosszúsan és egy kicsit tehetetlenül, mert más nem jut az eszébe.

— Miről?

A főnök a külföldi újságok közé kotor, kihúz egy francia képeslapot, és a közepén, egy keskenyállú, mélyszemű férfi fényképénél kifordítja. Közben vigyorog, pedig valójában kapkodó és teljesen értelmetlen érzések uralkodnak benne.

— Hallottál erről az emberről?

— Ki ez?

— Olvasd el.

— Most nem.

A főszerkesztő elsimítja maga előtt a fényes, színes papírt, időnként a férfire néz, mintha hasonlóságot keresne a fénykép és a férfi között.

— Tulajdonképpen szerencsétlen ember lehet ez a Jacques Vasserre — mondja később, és furcsán, erőltetetten nevet. — Amióta az angers-i törvényszék ezerkilencszáznegyvenöt november tizenegyedikén távollétében, mint háborús bűnöst halálra ítélte, ha az anyja házában is, de börtönben élt. Tizennyolc év alatt egyszer se tette ki a lábát, és ezalatt az anyján kívül nem látott embert. Valóságos csodákat művelhetett ez az asszony, hogy megmentse a fiát az igazságszolgáltatástól. Minden házimunkát ő végzett, a fiát is kiszolgálta, sőt a haját is ő nyírta, és még a szomszédok se gyanakodtak, hogy rejteget valakit. Vasserre most negyvenhárom éves...

Felnéz.

— Mit szólsz hozzá?

A férfi nem válaszol.

A főszerkesztő az erkélyajtóhoz megy, és lenéz az utcára.

— Én inkább meghaltam volna.

— Meghaltál volna?

— Jobb, mint majdnem húsz évet tehetetlenül élni.

A férfi feláll, ő is lenéz az utcára, de nem szól. Egy ideig Jacques Vasserre tizennyolc évére gondol, amit az anyja házában egy ablaktalan kamrában töltött — azután arra, hogy milyen jó lett volna önmagába zárva élni, és elmulasztani azokat a pillanatokat, amikor találkoznia kellett az emberekkel. Jó lett volna hazugnak és bizalmatlannak lenni. Jó lett volna egyedül kialakítani önmagában a belső rendet, a jellemet, és akkor most könnyen és diadalmasan nézhetné végig, hogy lassan minden összeomlik benne.

Mozdulatlanul áll, mintha a levegőben állna. Amióta bejött a főszerkesztőhöz — a nehéz, erőszakos ködök időnként visszahúzódnak az agyában, és ilyenkor nagy erővel érzi, hogy van valami hallatlanul erős és igazságos az életben, ami sohase betegedhet meg. Ilyenkor a nyomasztó idegenkedések kikapcsolódnak benne, a máskor dühítő és terhes állapot — hogy az apró, napi ügyekből, amelyek pókhálóként szövik át az ember életét, nem lehet egyszerűen kilépni, mint a vízből — most boldoggá teszi. Jó érzés, ha kilép az utcára, köszönni kell az ismerősöknek, a villamoson vagy az autóbuszon neki is éppen úgy kell tolakodni, mint másoknak. Pontosan érzi, hogy mennyi nevetséges, apró jóság van az életben. A belső zsebében van egy kék notesz, amibe a fontosabb telefonszámokat és a nevetséges kis tennivalókat szokta felírni.

Három napja eszébe se jutott a kék notesz.

Váratlanul és dühösen támadnak fel benne a régi, beidegződött energiák. Valószínűtlennek és nevetségesnek tartja mindazt, ami három nap óta történik vele. Valami mást kell csinálni. Valami dühítőt és teljesen igazságosat, mert úgy érzi, hogy amit eddig csinált — az elkeserítően felesleges és értelmetlen volt.

A főszerkesztő becsukja az erkélyajtót.

— Nyomasztó a levegő — sóhajt.

— Zivatar lesz.

— Igen.

A férfi tudja, hogy most valamit mondani kellene, vagy valamit egyszerűen csak be kellene jelenteni, de csak csökönyös és alkalmatlan gondolatok bukkannak fel benne. Egy rádióriporter barátjával — aki néhány magnetofon szalagot ígért neki — még a múlt héten megbeszélték, hogy ma este az újságíró klubban találkoznak. Dühösen, értelmetlenül felnevet, és gyors, erőteljes mozdulattal kezet nyújt a főszerkesztőnek.

A főszerkesztő sokáig a becsukódott, bőrpárnás ajtóra bámul, mintha valamit nem értene. Később az asztalhoz ül, forgolódik, majd fellapozza a naptárt, amibe minden évben pontosan feljegyzi, hogy a lap melyik munkatársa mettől-meddig van szabadságon, de közben megszólal a telefon, és Debrecen jelentkezik hírlapbeszélgetésre.

A rádióriporter kényelmesen, egy kicsit elterpeszkedve ül az egyik ablak mellett. A lábait udvariatlanul kinyújtja maga elé, vörös fejét a keskeny csipkefüggönyhöz támasztja, és úgy látszik, mintha a nyirkos, kávégőzös levegőbe szagolna.

A férfi egy pillanatra megáll a puha, zsongó terem ajtajában, elnéz az egyforma fejek fölött, azután két konyakot kér a felszolgálónőtől, és a rádiós mellé telepedik.

— Elhoztad?

A vörösfejű bólint, a táskájába nyúl, és néhány lapos, fehér dobozt tesz az asztalra.

— Kétszáz perc.

Egyetlen hajtásra lenyelik a konyakot.

— Pocsék idő van — mondja krákogva a rádiós, és valami ravaszul megrebben a szemében.

A férfi nem szól, mintha nem is hallotta volna, amit a másik mondott. Nagy figyelemmel forgatja a fehér dobozokat, és azt se veszi észre, amikor a vörösfejű halkan, figyelmeztetően felnevet.

— Ha akarod, hazaviszlek kocsival.

— Kocsival?

A rádióriporter félrehúzza a keskeny függönyt, az ujjával kimutat az utcára, amin gyors pásztákban végigver a zápor.

— Látod azt a világoskék Skodát?

— Látom.

— Mit szólsz hozzá?

A férfi szemében kifürkészhetetlen, görcsös fények villognak, az arcára egy pillanatig gonoszkodó vonások rajzolódnak, de nem lehet megállapítani, hogy irigy vagy csodálkozik.

— Megkaptad a kiutalást?

— Hétfőn.

— Szép kocsi.

— A bürokráciával együtt hatvanötezer volt.

— Jöhet az „édes élet", mi?

A vörösfejű elvigyorodik.

— Gondolhatod.

A férfi megint kinéz az ablakon, mintha még egyszer tudomásul akarná venni, hogy a vörösfejű autót vett, azután a fehér, leragasztott dobozokat berakja a táskájába. Közben elégedetten arra gondol, hogy ezután a rádióssal is megbeszélhetik az autós kirándulásokat. A Skoda legalább olyan jó kocsi, mint a Moszkvics, és ezen felül van ebben a vörös fiúban valami kellemes és rokonszenves nyugtalanság, ami a sebészorvosból biztosan hiányzik.

Nevet.

— Szóval boldog vagy?

— Miért?

A férfi egy ideig a teremben hömpölygő, kék cigarettafüstre bámul, azután egy ismerős kolléganő a szomszéd asztaltól odabólint. Visszaköszön, és eszébe jut a kék notesz, amibe a nevetséges kis tennivalókat szokta feljegyezni.

— Néhány hete egy vasárnap lenn voltam a Balaton mellett — mondja később gonoszkodva, mintha bántani akarná a vörösfejűt. — Állok a tihanyi kanyarban, nézem a vizet meg a vitorlásokat, amikor néhány méterre tőlem hirtelen lefékez egy ilyen Skoda, és pillanatok alatt kibújik belőle egy család. A szemüveges, rövidhajú papa, utána a strandruhás mama meg a két gyerek. A papa egy ötletes fatáskából villámgyorsan kiszereli a camping-asztalt és a négy széket. A mama ugyanolyan gyorsasággal megterít, és perceken belül eszik-iszik a család. Később a papa kiveszi

a kocsiból a négyezer forintos fényképezőgépet, és kétszer lefotografálja a családot, háromszor a Balatont...

— Hülye vagy.

— Nem sajnálja a viharos energiát és a benzint, mert kötelezőnek tartja, hogy hétfőn majd elmondhassa a kollégáinak, vasárnap ezt meg ezt látta a családdal a Balatonnál. Fénykép is van róla.

Dühösen legyint.

A rádiós az öklét a szájába dugja és ásít.

— Mondom, hogy hülye vagy.

A férfi előtt könnyű lebbenéssel elsuhan a felszolgálónő. Megborzong. Jól ismeri. Szombaton este kétértelműen ránevetett, amikor átadta egy kolléga üzenetét, aki másfél órát várt rá. Itt minden arra az időre emlékezteti, amikor még zavartalanul maga körül érezte a rendet és az állandóságot, amikor kora reggel előre tudta, hogy este hétkor mit fog csinálni, és az egész élete egyetlen nagy és biztonságos rendszerre épült.

Feláll.

— A két konyak az enyém.

A rádiós csalódottan megrezzen.

— Elmész?

— Közbejött valami.

A vörösfejű is feláll, az asztalról összeszedi a cigarettát, az öngyújtót és a slusszkulcsot. Barátságosan hátba veregeti a férfit, és boldogan gondol arra, hogy ezért a pillanatért jött ma este egy órával korábban a klubba.

— Elviszlek a kocsival.

— Nem kell.

Az utcát újra és újra megrázza az alacsonyan repülő szél.

A férfi hosszú, egyenletes lépésekkel megy. Nem siet. A nagy, fehér villámok néha az arcába világítanak, és hideg, nagyszemű eső áztatja a ruháját. Időnként éles, horzsolt zaj hallatszik, mintha egy csónak a parti kövekhez ütődne. Azután felbukkan benne a főszerkesztő, száján a mosolygó, kemény vonással, ami egész idő alatt egy kíméletlen bibliai alakra emlékeztette. Kainra? Sámsonra? Góliátra? Azóta se jutott eszébe. Néha, de csak pillanatokra, valami megenyhül benne, és ilyenkor a lányra gondol.

Üzen a portással, hogy jöjjön ki, a kapunál várja. Az is lehet, hogy nem üzen, hanem a meszelt betonoszlophoz támaszkodik, és megvárja a műszak végét. Hat óra után majd elhömpölyög előtte a fáradt, éjszakás asszonytömeg. Itt egy könnyű kartonszoknya lebben, ott egy karcsú láb, emitt egy vastag konty, amott egy izzadt, nehéz arcvonás. A nagy, álmos tömegből kiválasztja majd a lányt. Elébe áll, nem szól, csak a szemével int. Kézenfogja, és kihúzódnak a tömegből. Otthon ruhástol egymás mellé dőlnek. Kibámulnak a két szomszédos ház tűzfala között, és arról beszél majd, hogy milyen furcsa, szabálytalan rendszerben feküsznek az árnyékok a falon és az égen. Tücsök halkan, csodálkozva nevet, azután az egyik pillanatban, minden átmenet nélkül felhívja telefonon az öreg Buzási doktort, és megkérdezi tőle, hogy mi az a nekivaló riporteset, amit el akart mondani tegnap.

Zuhog az eső. Zuhog. Zuhog.

Nem akar az esőre gondolni.

Tudja — nem lehet sokáig tagadni, hogy valami meglazult benne.

Átázva, fedetlen fejjel megy az utcákon. Az árnyéka hosszú és egyenes. Határozott. Szemben vasúti aluljáró van. Átmegy egy szegletes téren. Nagy, kemény fények lobbannak. Szembe néz a villámmal, nem fél.

Az emberek elbújtak.

A gyárkapu felett erős, fehérfényű lámpa himbál, messzire látszik. Az uszoda mellett átvág egy üres telken, mert arra rövidebb az út. Azután még egy üres telek következik, puhaszélű agyagos gödrökkel, lapos földkupacokkal. Bizonytalanul csúszkál, imbolyog. Az esőt alig érzi, mert verejtékezik.

Messze van a harisnyagyár.

Talán nincs is.

Nagy területen fekszik. A főbejárattal szemben, ahol a két meszelt betonoszlop áll — a gyorsút és a repülőtér van, a gyár másik vége a vasúti töltésig ér. Rövid csattogásokkal egy vizes, rozsdaszínű tehervonat jön, azután elmegy. Sokáig kattog utána a sín.

Átmászik a töltésen. Néhány rugással leveri cipőjéről az agyagos sarat, azután lecsuszkál a gyár kerítése mellé. Megtámaszkodik, kifújja magát, majd a drótfonatba kapaszkodva elindul.

A közelben kutya ugat.

Megáll, egy kicsit meg is retten, olyan váratlanul éri a kutyaugatás. Körülnéz. A gyári fények itt már erőtlenek, minden árnyék gyanús lehet. Néhány méterre valaki a kerítéshez támaszkodik, az arcát a drótfonathoz szorítja.

Megint vonat közeledik.

A férfi egy ideig mozdulatlanul vár, azután közelebb húzódik. Hosszú, nagyon hosszú pillanatok múlnak el. Még közelebb megy, azután még közelebb, már a karjával is elérheti.

A drótkerítés mellett az öreg éjjeliőr a vasúti töltésen át az éjszakába bámul. Csapzott, veri az eső. A fekete posztózubbony nehéz, vizes redőkben lóg a vállán. Az arcán csillog a drótkeretes szemüveg, a tekintete merev, az ujjai a kerítésbe kapaszkodnak.

A vonat most robog az aluljáró fölött, csattog az éjszaka.

— Öreg!

A kutya ismerősen vakkant, az éjjeliőr lassan odafordítja a fejét. Nehéz, bozontos fej, keskeny, dühös árnyékokkal. Rekedten morog.

A férfi megkapaszkodik a kerítésben, hogy az árokba ne csússzon, a keze megérinti az éjjeliőr hideg, görcsös ujjait. A szemét keresi.

— Megismer, öreg?

Az éjjeliőr elhúzza az arcát.

— Mit akar?

— Itt dolgozik a gyárban egy lány...

A vonat ruganyosan, feketén, hosszú csattogásokkal elhúz a gyárkerítés mellett.

Az öreg a vonat után néz.

— Sok lány dolgozik itt.

— Nem emlékszik rám? Délután együtt ültünk a parkban. Én vagyok az, akit elütött az autó...

A vonat már messze jár. Gyorsvonat.

Az öreg kidugja az ujját a drótok között, és a vasúti töltésre mutat.

— Arra ment.

— Kicsoda?

— A tolvaj.

— Milyen tolvaj?

Az éjjeliőr dühösen megrázza a kerítést. Valamit morog, de nem lehet megérteni, mert a fel-feltámadó szél a hangot elviszi a szájáról. Az arcát a kerítéshez szorítja, a drót átvágja a kemény ráncokat.

— Meg se csúszott a sárban.

A férfi megborzong, a hátára csap a hideg szél.

— Mit vitt el?

Az öreg felnéz. Egy elkésett, égaljára csúszott villám az arcába világít. Nagyon öreg. Talán nincs még egy ilyen öreg ember a világon. Hátra nyúl, mintha intene.

— A kettes raktár mellett van egy nagy deszka rakás.

A férfi becsukja a szemét, és tisztán, erősen érzi a vizes fenyőszagot.

— Hatalmas — mondja bizonytalanul.

Az öreg a tenyerébe köhög.

— Abból vitt el három szálat, csak az árnyékát láttam, olyan könnyen futott a betongyűrűk között.

Az eső vigasztalanul esik.

Az öreg a tolvajra gondol, akinek csak az árnyékát ismerné meg, a férfi az apja hegedűjére, amiről tavalyelőtt lepattogtak a húrok.

— Sok deszka van itt — mondja később vigasztalóan.

Az éjjeliőr megfordul, a tekintete átsuhan a gyárudvar összecsomósodott árnyékain.

Nehéz, négymotoros repülőgép úszik a felhők fölött, a zúgástól remeg a levegő. A férfi egy ideig a tompa zúgást hallgatja, azután váratlanul, mintha valamiben segíteni akarna, benyúl a kerítésen.

— És ha nem mondja meg senkinek?

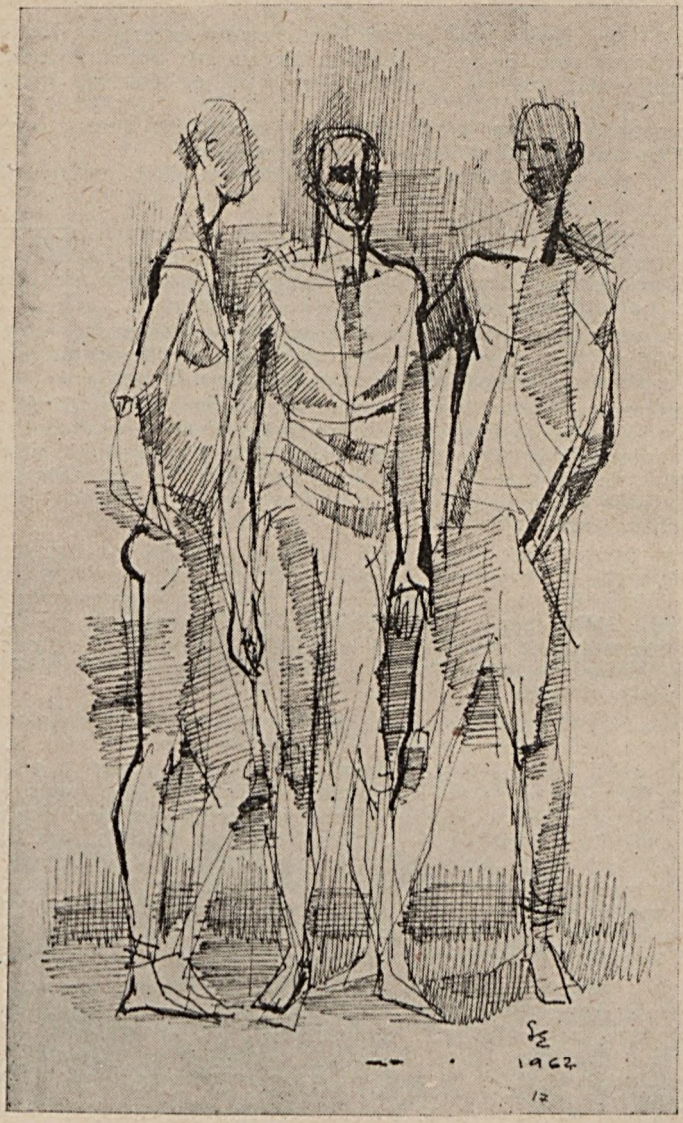

Soltra Elemér rajza

Az öreg idegesen, gyanakodva rángatja a szemét. Az arcáról, amely tiszta és kemény, mint a csiszolt márvány — letörli a vizet, azután a tenyerét ide-oda rakosgatja a kerítésen, mintha nem tudná hova tenni.

— A tolatómozdonyok... — motyogja. — Minden délelőtt jönnek a tolatómozdonyok...

A kisebbik fiára gondol, aki éppen ilyen sovány és magas volt, mint a férfi. Fénykép nem maradt róla. Ha lenne, délután megmutatta volna. A kisebbik fiú arca érthetetlenül elmosódott már az emlékezetében, csak az alak, az árnyék körvonala maradt meg.

A férfi megpróbálja maga elé képzelni a deszkatolvajt, akinek még az árnyékát se látta, majd egy furcsa, ellenállhatatlan szorítást érez.

— Öreg, nekem olyan betegségem van, amit nem lehet meggyógyítani!

Az arcát összerántja és vár.

Az éjjeliőr felnéz. A tekintete tiszta és félelmetes, tágranyílt szemmel nem lehet belenézni. A kisebbik fia és a tolvaj árnyékának körvonala hirtelen összecsapódik benne. Eltökéltnek látszik. Feszes, mintha minden idegszálával arra gondolna, amit mondani akar. Lehajol, megfogja a kutya nyakán a szíjat.

— Olyan ember is volt, akinek csak a halálára emlékeznek — mondja csendesen, egy kicsit leborulva. Egy ideig a kutya mellett kuporodik, azután elindul a betongyűrűk felé. Az alakja imbolyog, mintha nem is menne, hanem a szél himbálná.

Az eső kifáradva, erőtlenül permetez, amikor a férfi az uszodánál kiér az agyagos gödrök és a földkupacok közül. Sokáig a gyárkerítésbe kapaszkodott és várt. Megpróbálta kiszámítani, hogy ilyen csúszós, vizes időben mennyi idő alatt lehet megkerülni a gyárat, de múlt az idő, és az öreg nem jött. Valamit még szeretett volna kérdezni tőle. Talán azt, hogy hol van az a zug, ahol tiszta időben minden második kör után imádkozni szokott?

Váratlanul és pontosan kirajzolódik előtte a nyomda. Az ügyeletes szerkesztő kék vászon köpenybe burkolózva a hasáblevonatokra hajol, átnézi a főcímeket és az alcímeket, az aláírásokat és az oldalszámozást. Monoton egyezményes jeleket rajzol a levonat szélére. Néha felnéz, a homlokára tolja a szemüvegét, és dühösen szitkozódik. Másfél óra múlva az utolsó oldalt is kiadják önteni, ilyenkor már csak a szenzációs, nagyfontosságú anyagokat, vagy a tizenöt-húsz soros, késő esti tudósításokat lehet leadni a holnapi lapba.

A táskáját, amely beszívta az esővizet, és a nyirkos hidegben egy kicsit meg is keményedett — a hóna alatt szorítja. A villamoson alig van utas. A peronon áll, a hűvös, vihar utáni huzat átjárja a testét. A kabátja, az inge, a nadrágja átázott, a cipője sáros. Van benne valami elrugaszkodott és erőszakos vonás, ahogy a lábát szétvetve áll a peronon, és ruganyosan felfogja a kocsi erős rándításait. A kalauznő behúzza maga mögött a tolóajtót, és bizalmatlanul vár, amíg kiszámolja a vonaljegy árát. Néhány éve egy deres, novemberi éjszakán négyszer utazott végig ezen a vonalon egy keselyűszemű kalauznő kedvéért. Könnyű, ideges lány volt. Gyakran szétnyílt a szája, mintha valamit mondani akart volna, de csak nevetett. Fél kettőig várt az indító állomás előtt, amíg a kalauznő leszámolt, azután órákig ölelkeztek a köztemető hátsó kapujában, mert a nő harmadmagával lakott egy albérleti szobában.

Akárkit lát, bárhova néz ebben a városban, mindenki és minden arra az erőre és arra az igazságosságra emlékezteti, ami sohase betegedhet meg benne. Megpróbálja összegezni mindazt, ami eddig volt. Tételenként, mint egy matematikai példát, amit hazugsággal nem lehet megoldani. A logikus, összefüggő csomópontokat keresi, amelyek előre lendítették az életét, de csak ideges pillanatok és helyzetek bukkannak fel az emlékezetében.

Tizenhat éves korában érezte először, hogy ölni is tud. Havonta kétszer kapott kimenőt az internátusból. A hónap minden első szombatján hazautazott a kisvárosi állomásra, a harmadik hétvégét rendszeresen a nagybátyjánál töltötte Pesterzsébeten. Ott evett, ott aludt. A nagybácsi alacsony, mogorva ember volt, a szemével osztotta a parancsot, és Csepelre járt dolgozni. A nagynéni később negyvennyolcban meghalt. Az unokaöccse hatéves, fehérbőrű, szelíd kisfiú volt. Jó időben kikísérte a téglagyári gödörhöz, és apró, lapos köveket keresett neki. Órákig tanította, hogy milyen mozdulattal kell a kavicsot eldobni, ha azt akarja, hogy bele-belekapva a vízbe — minél messzebbre kacsázzon, felszántva a tó tükrét. A kisfiú — akkor este lázas beteg volt. Ő egy kicsit ügyetlenül, de jószándékkal az ágya mellé telepedett, felolvasott egy meséskönyvből és a kis unokaöccs egy-egy történet végén hálásan ránézett — dühösen

elfordította a fejét. Este tizenegykor megszólaltak a szirénák. Gépiesen, rémület nélkül öltöztek. A nagybácsi megfogta az előre elkészített, becsomagolt faládát, egy pillanatig fürkészve ránézett, mintha végigmérte volna, azután a szemével intett. Eszébe se jutott, hogy ellenkezzen. A rokonfiút az ölében vitte le az óvóhelyre. Az új cipő előző nap vastag, vizes hólyagot tört a sarkára. A lépcsőházból egymásután húzódtak le a lakók. Senki se szólt, senki se köszönt, csak száraz, monoton zörejek, ajtócsapódások és lihegések voltak, mintha mindenki begyakorolt mozdulatokat ismételt volna. Szaladni akart, de nem lehetett.

Az őrmester feleségének hosszú, ondolált haja volt, mint Zarah Leandernek, és az állomással szemben, egy kétszobás, cserepes, redőnyös házban lakott. A hivatásos őrmester ruháit ezüstözött gombok díszítették. Ha kilépett a kapun, néhány pillanatra mindig megállt, körülnézett, cigarettára gyújtott, azután görbe, hintázó járással elindult. Ha a szolgálati lakás emeleti ablakában ült, gyakran látta, hogy az őrmester — mint egy furcsa, vastag giliszta — félmeztelenül mozog a kertben. Vizet húzott a kútból, és locsolóval öntözte a petúniákat. A mozdulatban volt valami kimért és pontos, amit irigyelni kellett. Mindig meghallotta, amikor az őrmester felesége kiszólt a konyhából. Különös, ismeretlen hang volt, mintha nem is lett volna. Azon a nyáron az egyik barátja szerzett néhány sokszorosított női aktfényképet. Az egyiket neki adta. A meztelen nőnek hosszú, barna haja volt, mint Zarah Leandernek. Azon a napon, amikor az őrmester egyhónapos hadgyakorlatra indult, sokáig ült a klozeton, és sokáig nézegette a fényképet. Szerette volna tudni, hogy az őrmesterné melle is olyan kemény, fehér halom-e, ha hátra húzza a karját? Az iskolai szünet utolsó vasárnapján játszották az olasz—magyar labdarúgó mérkőzést. A rádiójukban szombaton a déli hírek alatt kiégett az egyik cső. Éjszaka nyugtalanul aludt, és másnap reggel, mielőtt az apja lement a forgalmi irodába, megkérdezte tőle, hogy délután átmehet-e az őrmesterékhez meghallgatni a rádiót. Egész délelőtt ideges volt, furcsa izgalom szorította a torkát, és ebéd alatt nem értette, hogy miért nem bír annyit enni, mint máskor. A kerítésen át a fonnyadt petúniákat nézte, és becsengetett a cserepes házba.

— Jucika néni, meghallgathatom maguknál a meccset? A mi rádiónk elromlott — mondta, és tudta, hogy erősen és forrón elpirul.

Az első félidő végén az olaszok három-egyre vezettek. Szinte alig ült a dívány szélén, mint aki bármelyik pillanatban egyetlen mozdulattal el tud rohanni. A fiatalasszony huszonegy éves volt, és amikor az olaszok a harmadik gólt is belőtték — megszólalt.

— Hány éves vagy?

Hátra se nézett.

— Tizenöt.

Amikor a félidő végén megfordult, és az őrmester feleségére nézett, egy különös hullám görcsösen átcsapott a testén. Nem tudott ellenkezni, és mindaz, amiről az internátusi estéken a kamaszok között oly nagy biztonsággal beszélt — bizonytalanná és hazuggá vált. A barátainak egyszer azt hazudta, hogy volt már nővel, és Annának hívták. Szerette volna legalább egyszer hangosan kimondani, hogy Anna, de nem merte. Másnap a fiatalasszony átjött az állomásra, és egy tábla csokoládét hozott. A csokoládét még aznap este a fényképpel együtt kivitte a kanálizhoz, a vízbe dobta, és csak akkor nyugodott meg, amikor visszautazott az internátusba, és a nő testét már nem tudta pontosan maga elé képzelni.

Amikor hazajött a hadifogságból, a harmadik héten kivette a szekrényből az apja hegedűjét, és egész délután skálázott, skálázott. Később a régi, gyerekkori melódiákat gyakorolta. Korán vacsorázott, a hegedűt bevitte magával a másik szobába, ahol aludni szokott. Az ágyra dőlt, és egymásután felvonult előtte az internátus, a téglagyári gödör, az elszórt, fagyos hadifogolytábor, néhány iskolatárs arcvonása, azután minden átmenet nélkül a fejére húzta a takarót, és úgy érezte, hogy valami kétségbeejtően rosszul sikerült. Görcsös ujjakkal pengette a húrokat a takaró alatt. Értelmetlen és ideges melódiákat, amiket sohase gyakorolt. Közben eszébe jutott a bazilika orgonája, az anyja, a biblia, az isten és az, hogy milyen jó, ha hinni tud az ember. Két évvel később mindezt megírta, és bevitte egyik ismerőséhez a Hírlap szerkesztőségébe. Három hónap múlva felvették gyakornoknak a laphoz, és újabb három hónap múlva először szólalt fel az alapfokú marxista szemináriumon. Az első pillanatban valami megszorította a torkát, de a harmadik mondatnál már megszokta.

Minden csak víz, víz, víz. Hideg, sötét esővíz. Csillognak a házak, az utcákon itt-ott elsuhan egy-egy vizes árnyék.

A villamos megáll, de nincs leszálló, nincs felszálló.

Biztos abban, hogy meg kellene mondani az embereknek. Nem akarja tovább titokban tartani, mert eddig se tartott titokban semmit. Kétségbeejtő, hogy az emberben váratlanul jelentkezhet egy vonal, ami máról holnapra kettőbe választja az életét. Világosan, értelmesen emlékszik az eseményekre, mindenre, ami volt. A gondolatok hideg matematikáját időnként felváltja benne egy rendkívüli és feszes erő. Ilyenkor úgy érzi, hogy egyetlen könnyű mozdulattal a tenyerébe tudná fordítani az egész világot, mint a játékszert, de ezek bármily nagyerejű érzések is — tulajdonképpen csak pillanatok.

Hiába fújja át és át a nyirkos huzat, nem tud megnyugodni. Tudja, hogy valamit tenni kellene, azonkívül, hogy az egyensúlyára vigyáz a villamoson.

A következő megállónál leszáll.

Az ügyeletes szerkesztő szobájában van egy Continentál írógép, negyven perc alatt lekopogja a cikket. Fél egykor adják ki önteni az utolsó oldalt. Hosszú, energikus mozdulatokkal rohan a szűk mellékutcákon. A villamossal kimehetett volna a körútra taxiért, de a nyomda innen csak tíz percre van gyalog. Igaznak és erősnek érzi magát. A gondolat és az érzés — ami a gondolatot létrehozta — teljesen a hatalmába keríti.

Az ügyeletes szerkesztő az üvegkalitkából kiadja a harmadik oldal kefelevonatát. A fogai között üres pipát tart, hosszú, sima haját gyakran hátra veti, mert rendezetlenül a szemébe lóg. Pontos, figyelmes technikai ember. Tulajdonképpen egy kicsit minden újságíróra irigykedik, és álmában gyakran hosszú, egész oldalas riportokat ír. Maga elé húzza a következő oldal levonatát.

— Nem vagy már szabadságon? — kérdezi, majd anélkül, hogy még egyszer felnézne, beleolvas az első sorba.

— De.

— Hoztál valamit?

— Hoztam.

— Mutasd.

A szerkesztő a százhúsz soros, kézzel írt cikkre néz, bizonytalanul megrázza a fejét.

— Hiszen ezt még le kell gépelni.

— Fél óra alatt kész vagyok.

— A holnapi lapba?

— A holnapiba.

A szerkesztő kiveszi a szájából a pipát, megemeli a kéziratot, mintha a súlyát mérné.

— A főnök olvasta?

Egy ideig csend van, a két férfi tekintete összecsap.

— Nem olvasta.

A szerkesztő visszadugja a pipát a szájába.

— Majd holnap. A főnök nem jelezte ezt az anyagot, és az oldaltervben se szerepel.

— Nem ér rá holnapig!

— Akkor hívd fel a főnököt. Otthon van, tíz perce telefonált. Ha engedélyezi, majd kidobok valamit a négyes oldalról.

A férfiben lassan, tehetetlenül visszahúzódnak a villamoson feltámadt energiák, majd eltűnnek, mintha sohase léteztek volna. Sohase tudott úgy hazudni, hogy elhitték volna. A kéziratot a zsebébe gyűri.

— Majd a portáról felhívom — morogja ellenségesen, és úgy érzi, hogy rekedt, szinte érthetetlenül rekedt a hangja, mintha sokat kiabált volna. Végignéz a kéziszedő termen, a korrektorok egyszemélyes üvegfülkéin. Aki köszön, annak visszabólint. Az agya egy ideig még felfogja a szedőgépek elmosott, kiszűrődő zaját, azután minden egy kicsit megmerevedik, majd eltávolodik, mintha eltolták volna a közeléből.

Nagy kerülővel megy az utcákon, időnként az árnyékát figyeli. Az ég közben kitisztult. A testében kemény csomót érez, de nem tudja biztosan, hogy hol érzi, csak van és viszi magával. A fejét egy kicsit félre fordítja, mintha tűnődne.

A vízparthoz közel kivágódik egy bérház kapuja, az éles, csapódó zaj végiggurul az utcán. Fiatal, matróztrikós férfi ugrik ki a járdára, a kezét magasba lendíti, mintha sortűz érte volna. A kapu alól utána lép egy nehéz, topogó asszony, a házmesterné. A fal mellé húzódik, mintha szemmel láthatóan nem akarna közösséget vállalni a matróztrikóssal. Megdörzsöli a szemét, egy kicsit bosszús is, mert reggel korán

jönnek a kőművesek, hogy megkezdjék az egyik földszinti lakás leválasztását, és a szerszámokat az este az ő konyhájába tették be. A ruháját összehúzza a nyakán, mintha fázna, a mozdulat tartózkodó, szinte elhatárolja a matróztrikóstól.

A matróztrikós kiáll az utca közepére, a tenyeréből tölcsért formál, és a veszélybe jutott állatok vad, tehetetlen fájdalmával beleüvölt az éjszakába.

— Taxi!... Taxi!...

A férfi megrezzen, de nem lassít és nem siet.

A matróztrikós kétségbeesetten körülnéz. Egy pillanatra úgy látszik, mintha kitágulna körülötte a tér és az idő, eltávolodnak a közeléből a szürke házak, a vizes árnyékot, és a sötét tintafolt alatt nem is lehet mást látni, mint a matróztrikós görbe árnyékát. Amikor észreveszi a fal mellett közeledő férfit, apró, ideges mozgással közelít hozzá. Megfogja a kabátja ujját. Az arca izzadt, a hangja segélytkérően csapkod.

— Uram, hol van itt a közelben taxiállomás?

A férfi megáll, az arca egyforma és kiismerhetetlen.

— Baj van?

— A feleségem bármelyik pillanatban megszülhet!...

A férfi megborzong. Megint és megint felbukkan benne az éjjeliőr alakja, aki imbolyogva távolodott a betongyűrűk között, mintha a szél himbálta volna. Éjjeliőr születik — gondolja dühösen.

A legközelebbi taxiállomás a vasúti hídnál van, de kimehet a sarokra is, leül a járda szélére, és nagy, erős karlendítésekkel leállítja az első kocsit. Mindez boldogan és egy kicsit bonyolultan megmozdul a fejében, azután ellenállhatatlanul, nagy hullámokban feltör benne a gyűlölet és az irigység, mert látja a másikban az ősi, elpusztíthatatlan erőt, ami kihajtotta a bérházból, és ami az előbb fájdalmasan felkiáltott belőle az utca közepén.

Hosszú, kegyetlen csend van. A matróztrikós figyelmeztetően megérinti a karját.

— Uram?

A férfi a matróztrikós arcába néz, mintha keresne rajta valamit. A vállát felhúzza, azután int, de nem lehet megállapítani, hogy beleegyezően bólintott-e, vagy csak megrándult a feje. A matróztrikósnak nincs ideje észrevenni, hogy ez tulajdonképpen egy különös, bizonytalan és mégis boldogító pillanat volt, ami az elhatározást megelőzte. A férfi elégedetten arra gondol, hogy ő sokkal nagyobbat tud kiáltani, mint ez az izzadtarcú ember, azután megmarkolja a vállát.

— Maga verje fel valamelyik lakót a házban, akinél van telefon. Én kiszaladok a sarokra, és megpróbálok szerezni egy taxit — mondja, mintha parancsot osztana, azután választ vagy ellenvetést nem várva megfordul, és szalad, mint azelőtt. A száját összeszorítja, és csodálkozik, hogy minden mozdulata olyan természetes és könnyen sikerül, mintha sokáig gyakorolta volna.

A sarkon megáll, egy vizes fához támaszkodik, és csalódottan végignéz az üres utcán. Titokban arra gondolt, hogy csak a kezét kell kinyújtani az utcából, és a járda mellé kanyarodik egy taxi. Várni kell, és nem tudja, hogy meddig. Fel és alá sétál, néha benéz a szűk utcába is, ahol a matróztrikós belekiabált az éjszakába. Azután összefüggés nélkül eszébe jut egy szó — miért? Pillanatok alatt minden csupa ideges és értelmetlen miértre változik.

Később egymásután gyors, könnyű autók suhannak el mellette, mint a kétszemű, fényes bogarak. Rálendítik a fényeket, elrántják róla, de fel se néz. Meg se mozdul.

9.

Kopognak az ajtón, azután egy különös, lassú ritmikájú dal szivárog elő valahonnan. Egy dal az Orfeo Negro című filmből. A levegő fülledt és homályos. Amikor az éjszaka hazajött, elfelejtette kinyitni az ablakot. Tűnődő arccal a mennyezetre bámul, és arra gondol, hogy milyen jó lenne most Tücsökkel összebújni egy meleg, tiszta levegőjű ágyban, és titokban mind a ketten azt szeretnék, hogy minden örökre úgy maradjon, egyetlen, boldog pillanatra beállítva.

Megint kopognak.

— Lehet — mondja hangosan a férfi, és a takarót az álláig húzza.

A háziasszony dugja be a fejét.

— Nem zavarok?

— Nem.

Sivár, csontos asszony, az egyik szeme alatt halvány, barna folt van, az arcán törékenyek a ráncok. Összekulcsolt kézzel ácsorog a szőnyeg szélén. A tartása merev

és hozzáférhetetlen, de tulajdonképpen a zavarát leplezi, mert három év alatt csak akkor jött be ebbe a szobába, amikor a férfi nem volt itthon. Nem kíváncsi. Az előszobába se szokott kinézni, ha nyílik az ajtó, mert minden hangot és zörejt érzékenyen fel tud fogni, mint a világtalanok, és pontosan tudja, hogy mikor jön haza a férje a biztosító irodából, mikor a fia, aki jégkorongozik, és mikor az albérlő.

— Az este itt volt a szabója.

— Mit akart?

— Üzeni, hogy hétfőn mehet próbálni.

A férfi nem válaszol, de nem is biztos abban, hogy válaszolni kell. Erősen szorítja a takaró szélét, mintha attól félne, hogy valaki lerántja róla, és a kis fürge szabóra gondol, aki két ujjal szokta fogni a centimétert, ha mértéket vesz, és a műhelyében mindig a gumiarabikum és a vizes, átvasalt glanzruha pörkölt szagát lehet érezni.

Az asszony még mindig az ajtó közelében áll. Zavartan, egy kicsit bátortalanul, mint ahogy hetenként egyszer finom, szemérmes figyelmeztetéssel a férje oldalához támaszkodik az ágyban. Ha a férfit látja, mindig elfogja valami furcsa, szinte megnevezhetetlen reménytelenség. A szeme kétségbeejtően emlékezteti valakire. A család, a rokonság még ma is úgy tudja, hogy az a valaki tulajdonképpen csak egy volt a néhány közömbös udvarló közül, akik lánykorában megkörnyékezték, pedig titokban, a közös ismerősök segítségével huszonöt éve figyelemmel kíséri annak a magas, csontos fiatalembernek a sorsát, akinek egy régi vasárnap délután a Zugligetben két magas bokor között odaadta a szűzességét. Négy hónap múlva már mind a ketten tudták, hogy nem házasodhatnak össze, mégis csökönyös részletességgel és türelemmel tervezgették, hogy mi lesz velük, ha a csontos fiú a hirdetési ügynökségen megkapja az állást, neki pedig megveszik otthon a hozománybútort. A magas, csontos fiút fél év múlva feljelentették, hogy rendszeresen résztvesz egy társaság összejövetelein, ahol marxista előadásokat hallgatnak, és marxista könyveket kölcsönöznek egymásnak. A házkutatás alkalmával a fiatalembernél is találtak két német nyelvű Lenin-kötetet. Másnap csak egy telefonüzenetet kapott, és tudta, hogy a fiú Párizsba szökött. Később azt is megtudta, hogy negyvenben önként jelentkezett a németek ellen a frontra, de egy ázsiai francia gyarmatra irányították. Tudta, hogy az Indiai-óceánon egy német tengeralattjáró elsüllyesztette a csapatszállító hajót, és egy közelben tartózkodó angol torpedóromboló a legénységből csak néhány tucatot tudott megmenteni. A csontos fiút is. A háború végéig az angol torpedórombolón maradt, és negyvenöt után Brit-Hondurasban telepedett le.

Tulajdonképpen a szeme miatt adta ki három éve a férfinek az albérleti szobát, pedig öt jelentkező volt. Egy jégkorongozó is, akit a fia nagyon szeretett volna.

— Az este bejöttem a szobájába — mondja zavartan az asszony.

— Igen?

— Becsuktam az ablakot, mert vihar volt. Tudom, hogy a férfiak ilyesmivel nem törődnek...

Csend van.

A férfi felkönyököl, egy ideig szórakozottan nézi a háziasszonyt, azután visszadől a heverőre, és úgy érzi, mintha órák óta feszülten figyelne.

— Köszönöm — mondja később udvariasan.

Az asszony egy pillanatra kienged a feszes tartásból, aggódva közelebb hajol.

— Beteg?

— Nem vagyok beteg.

— Van valamire szüksége?

— Nincs.

A háziasszony még szeretne valamit kérdezni, de eszébe jut az a perc, amikor az este hosszas kopogtatás után benyitott a szobába, és enyhén, szégyenlősen elvörösödik. Először csak a kezét dugta be. Felkapcsolta a villanyt, azután reménykedve körülnézett, és amikor meggyőződött, hogy a férfi nincs itthon, idegesség futott át a bőrén. Hetek óta készült erre az ajtónyitásra. A konyhában titokban arra gondolt, hogy amikor belép a szobába, a férfi majd előzékenyen feláll, segít becsukni a magas, keskeny ablakot, és gondosan, illedelmesen ügyel arra, hogy a kezük még csak véletlenül se érjen össze. Állt a szobában, és nagyon egyedül érezte magát. Idegesen csomózta a leeresztő zsinórt, amíg ki nem csúszott az ujjai közül, és a redőny nagy robajjal leszaladt. Egy pillanatig szinte a levegőben állt az ijedtségtől, azután összeszorított, ideges szájjal kifutott a konyhába.

A férfi később gyorsan kibújik a takaró alól, mintha valami váratlanul eszébe jutott volna, az asztalon félre tolja a vizeskancsót a poharakkal, nagy helyet csinál, és töltőtollat, papírt készít. Hideg és tiszta fejjel, mintha hosszú, egészséges álomból ébredt volna. Talán még sohase volt ilyen. Leírja az első szót, azután a falra bámul. Az ujjai között megforgatja a könnyű töltőtollat, és szeretné tudni, hogy használt-e az apjának az új gyógyszer a vérnyomása ellen, amit két hete küldött, majd hirtelen Tücsök alakja bukkan fel benne, aki hátravetett fejjel állt a hirdetőoszlopnál, elhúzódva a nehéz, izzadt tömegtől.

Megszólal a telefon.

Feláll. Fáradtak, merevek az izmai, a telefonkagyló nehéz, hideg ólomdarab.

A vonal túlsó végén Tücsök van.

A lány egyik kezével a nyilvános telefonfülke ajtaját fogja, hogy ki ne nyíljon. Egész éjszaka ideges és zárkózott volt, ha kérdezték — rövid, ingerült válaszokat adott, és szeretett volna feltűnés nélkül sírvafakadni. Nagy elhatározással jött haza reggel a gyárból, hogy elmegy az ismerős sebészorvoshoz, akinek Moszkvicsa van. Mindent pontosan elmond, mindent pontosan megkérdez és megjegyez, amit a fehérvérűségről tudni kell, de még nem ment el. Ha becsukja a szemét, mindig az erőteljes karcsapásokra gondol. Nem tud szabadulni ezektől a mozdulatoktól, amelyek újra és újra biztonságot adnak neki. Fél órával ezelőtt kivette a szekrényből a testhez álló ruhát, ami tegnapelőtt este megázott, és ami eddig csak kétszer volt rajta, azután kiment a konyhába az anyjához, és megkérdezte tőle, hogy mit tud a leukémiáról. Az anyja csodálkozva ráfordította gyanútlan madonnaarcát, és valamit motyogott.

Tegnap óta nagyon sokszor gondol az életére, amiben eddig alig történt valami, és ami két hónap óta végérvényesen és egy kicsit tehetetlenül a férfihez kapcsolódott. Nem tudja még megkörvonalazni azt, ami történhet, vagy aminek történnie kell. Esténként nehéz, lázongó érzések támadják meg. Ha korán lefekszik, alvást színlel, hogy ne zavarják, és dühösen kérdezgeti önmagától, hogy hová lett belőle az a dacos lázadás, amit eddig minden fiúval szemben olyan erősen és legyőzhetetlenül érzett. A furcsa gyengeségek és a kellemes borzongások már mindennaposak a testében, és két hónap óta szeretné, hogy legalább egyszer lenne egy óra, vagy csak egyetlen perc, amikor beleláthat a jövőjébe.

Idegesen a vonalba kiált.

— Te vagy az?

— Én vagyok.

— Hogy érzed magad?

A férfi egy ideig hallgat, mert nem tudja, hogy mit mondjon. Tücsök hangját már ezer hang közül is megismerné, és azt is tudja, hogy hiába van közöttük esetleg több kilométeres távolság, a hangok ismerik és látják egymást, a hangok egymásnak nem hazudnak.

— Elég jól — mondja, és lecsukja a szemét.

— Voltál az orvosnál?

— Nem voltam.

Hosszú feszes csend van.

— Menj el hozzá még ma!

— Jó, elmegyek.

Tücsök megfordul a fülkében, körülnéz, de senki se ácsorog a közelben, akiről azt gondolhatná, hogy telefonálni akar. A fülke üvegfalához dől. Meleg van, de nem nyitja ki az ajtót. A gondolatai újra és újra összecsapódnak, és most hiába gondol az erős karcsapásokra. Elviselhetetlen, hogy úgy érzi — kiáltani kellene, de nem nyílik szét a szája, és az anyja madonnaarca is bizonytalanul elhomályosodik előtte, mintha tulajdonképpen nem is lenne.

— Odamegyek hozzád!

A férfi nem szól. Lassan, nehézkesen megmozdul a keze, a kagylót egy kicsit lejjebb ereszti, mintha elfáradt volna.

A lány hangja dühösen és kétségbeesetten csapkod, arra a mozdulatra gondol, amikor a férfi tegnap a két emelet között megingott, mintha el akart volna zuhanni.

— Miért nem felelsz? Rosszul vagy?... Mondj már valamit!...

A férfi csak áll, csak áll, csak áll, és mintha egyre messzebbről és egyre nehezebben hallaná Tücsök ideges, erőszakos hangját, de tudja, hogy mindez csak azért van, mert valami hirtelen elfáradt benne, azután leteszi a kagylót. A kezét sokáig a készüléken tartja, de tudja, hogy ez teljesen felesleges, mert senki se látja. Kinéz az ablakon. Meleg van, az udvarban valaki hangosan káromkodik, és a nap két könnyű

felhő között áll az égen, mintha hintázna, és nem lehet eldönteni, hogy jobbra-e vagy balra akar billenni.

Később egy frissen mosott, fehér mentőautó és hirtelen verődött kis csődület áll a három emeletes bérház kapuja előtt. A házmesterné is ott van, és két lakó az első emeletről, akik a kapuhoz szaladtak le, hátha ott többet láthatnak. Egy kamasz két ujja között fogja a cigarettát, és szorosan a kapuhoz helyezkedik. Az árnyék betakarja a járdát, és éles, erős vonalat húz a mentőautó tetején. Az oroszlánfejű rovatvezető, aki a telefonbejelentés után azonnal taxiba ült, összecsúszott, tehetetlen tekintettel nézi a mentőautót, a kis Kertész ingujjban mellette ácsorog.

Tücsök a félbeszakadt telefonbeszélgetés után még többször hívta a férfi lakását egymásután, de mindig foglaltat jelzett. Akkor érkezik a csődülethez, amikor a két vászonzubbonyos mentő az üres hordággyal kilép a kapun. A mentők gyakorlott, biztos kézzel dolgoznak, tudomást se vesznek a csődületről. Kinyítják a mentőautó hátsó ajtaját, és az üres hordágyat egyetlen, erős lökéssel a kocsiba csúsztatják. Halk moraj fut végig az embereken. Az egyik vászonruhás a hordágyra ül, a másik előre a sofőr mellé, és halk, finom zúgással elindulnak. Nem szirénáznak. A kamasz, aki szorosan a kapuhoz helyezkedett, és amíg a mentők a házban voltak, időnként behajolt a homályos lépcsőházba, elégedetlenül fintorog. Végignéz a zavart, ideges embereken, a félig égett cigarettát eloltja a falon, a csikket a zsebébe teszi, és a vállát rángatva, mintha valamit nem értene — elmegy.

Tücsök bizonytalanul ácsorog az emberek között, mintha véletlenül sodródott volna ide. A szája zárva van, és úgy érzi, hogy nagyon nehéz lenne kinyitni. Szeretne legalább hallgatózni, de nem ért semmit, vagy nem is beszélnek az emberek. Körülnéz, meglátja az oroszlánfejű rovatvezetőt, akit egyszer a férfi megmutatott neki, amikor a szerkesztőség előtt várt rá, és táncolni mentek, de nem meri megszólítani. Közelebb lépni se mer.

A kis Kertész a szeméhez nyúl, mintha valami beleesett volna.

— Voltál fenn? — kérdezi halkan, közel hajolva az oroszlánfejűtől.

— Voltam.

— Mit láttál?

Az oroszlánfejű benéz a lépcsőházba, mintha még várna valamit, azután kifordítja a tenyerét, mintha valami miatt mentegetőzne.

— Egy levelet, amit nem fejezett be — mondja keserűen. — Értelmes élet meg értelmes halál... Rádióaktív eső meg egy éjjeliőr, akit megloptak. Gyógyíthatatlan beteg volt...

Egy hosszúhajú nő halkan felsóhajt, összeszorítja a száját és elmegy.

— Ki telefonált a szerkesztőségbe?

Az oroszlánfejű a szenzációs anyagra gondol, ami néhány napi áldozattal a nyár legjobb riportja lehetett volna, és megborzong.

— A háziasszonya.

— Az ügyeletes szerkesztő azt mondja, hogy az éjjel lenn volt a nyomdában, és valami cikket akart leadni, de nem volt legépelve...

Az oroszlánfejű dühösen felmordul.

— Mi közöd hozzá?

A kis Kertész is megborzong.

— Megírod?

— Mit?

— Ezt.

— Meg kellene írni — mondja az orszlánfejű. Még sokáig a lába elé néz, később fel a házra, azután hirtelen, elszánt mozdulatokkal elindul, mintha azonnal meg akarná írni.

Tücsök is megmozdul, belép a hűvös lépcsőházba. Összeszorított szájjal megy fel, az arca egy kicsit megnyúlt, mintha csodálkozna, pedig nem csodálkozik. Az életében, ami eddig olyan kevés és ügyetlen volt, most érzi először, hogy tulajdonképpen mi is az az igazságtalanság.

Vége

Kalász Márton

OROSZLÁN

Tébolyultan és tehetetlen
vicsorgok; hátha visszaretten,
s a széjjelváló kordonon
magam keresztüldobhatom —

de napestig körbe robogván
előnyöm visszavicsorog rám;
moccanatlan őriz, akár
legvaskosabb acél-kosár.

Im, reflektor csapáz fölöttem —
amivel magam hitegettem,
a vad öntudat semmi más,
együgyü ideg-zsufolás.

Erőmből is nemhogy kiútra,
maholnap tán arra se futja,
ha megcsap e forró terem,
magasra lökhessem fejem.

Pedig ti odabenn nyüzsögtök
— arcok, elmosódó örök köd —,
s változatlanul bűvöl a
nagy esély, a tűzkarika.

Majd ugratlak: nevessetek ki!
Ennyim maradt — hadd tudjalak, ti
nagyszájúak, hülyék, szukák,
némán megvetni legalább.

KÉK HORDA

Két napja e Kék Horda idő,
pokoli önkívület lobog,
a semmiből rugtatnak elő
s kavarognak a hó-lovasok.

Világégés, vad ítélkezés —
a magasba szűzi csóva száll;
minden perc állati reccsenés,
a sikoltás valódi halál.

A halálban kéz parazsa csüng.
Tátott szem, kisemmizetteké.
S iszonyodva nem menekülünk
álmokon túl az erdők felé.

Élünk belül az üvegfalon
szó nélkül: érinthetlenek.
Körös-körül fehér lángtorony,
csupán e négyszögletes sziget.

Itt se térden, koponya fölött
összekulcsolt kézzel; kréta-arc
ő írásnál, én ágyon ülök,
kint megállás nélkül tart a harc.

És ha mégis, föl nem foghatón,
a sejtelem sejtet bontana,
zöld fejszéjű pálma a falon,
festmények kék eliziuma.

Európa, lágy, miniatűr
mását a kalandor-áradat,
mint fűnyelvű csillagát az űr,
ringatja hó fölött, szél alat.

Lovász Pál

TRIPTICHON

Gyerek voltam, szép, nagy falu
volt a világ, fehér falú
házak csodája; s a Tisza
parttalan Operencia.

Az égen aranylánghajú
angyal járt le-föl, hogy ború
sátort ne verjen; s jó fia
anyjának, én, s a kisliba

gyöngyös fűben, s sáfrányrigó
ág-dal-hintán, s szopós csikó
édesdeden, boldog-sután

kis száj-dudán, csőr-furulyán
mind azt zenélte: élni jó —
anyából kelni — lenni jó!

Ifjú lettem, szárnyat kötöttem,
széthullott a határ köröttem;
a Tisza eltaposható
kék-sárga csík, játékfolyó...

Isten zárt ajtajára törtem,
csodákért, titokért zörögtem;
s pöröltem, hogy földre való
az égi szép, az égi jó.

Eszményt, szerelmet ittam, ettem,
lángokat, színeket kevertem,
s éh-szomj, korom maradt csupán.

Új magasságba vert a szárnyam,
százszor lehulltam, s törten láttam:
vak cél szállni a fény után.

*

Időtől, sorstól nincs, ki mentsen:
est jött dél, éj jön est után,
s elér a perc, hogy mélybe ejtsen
a lét ingó egyensúlyán.

A Jó, a Rossz egymásba zártan
köt bennem még, de várom a
föloldozást testvérben, társban,

hogy szívük tisztán küldje a
vigasztalás szavát utánam:
ember volt, fény, sár hű fia...

Vasadi Péter

SZIKÁR NAPOK

Szikár napok, cseppkőhideg szelek
A csend elömlik, tengersúlya van
A táj iszapként gyűrődik alatta
Folyton kereslek, egyetlen szavam

A gyermekévek forgó fénysugárban
kimondhatatlan élményt rejtenek:
egy bögre tej az illatos lugasban
és tó, eperfák, szilvakék hegyek

S az eszmélés, mint lassú sodrú ének
visszhangozta a táguló eget
aztán lehalkult s két apró öröm közt
feltornyosult a tétlen döbbenet

A városok sisakban meneteltek
s mámort mímelve égtek házsorok
megkérdezett a szenvedő valóság
s én azt feleltem: ártatlan vagyok!

Nem hitte senki s üldözött futásban
szédültem át kifosztott arcokon
mint megriadt fény, búvhelyet keresve,
de egy se vádolt. S egy se volt rokon

Míg lassan érlelt ordassá az éhség
s emberpárákra szomjazó vadon
megérintett a koplalók magánya
s vad morgás helyett dalt vert ajkamon

s mint bőr a testet zárja börtönébe
úgy zárt szavakba, védhetetlenül.
Kiválasztott a szenvedő valóság
és részem lett. Meghívtam lelkemül

Harangozó László

MINDEGY MI LESZ A LÁNYOKKAL

Harangozó László személyében új tehetséget mutatunk be az olvasóközönségnek. Harangozó 1938-ban született, Nagykanizsán. Apja vaseszter-gályos. A fizikai munkával s a műhelyek légkörével egyetemi évei előtt Harangozó László is megismerkedett. A tehetséges fiatal író „civilben" szigorló orvos. Irással gimnáziumi évei óta foglalkozik, de nem rendszeresen. Az utóbbi időben azonban egyre többet ír, s a mai fiatalok életét boncolgató és ábrázoló novelláiból rokonszenves íróegyéniséget ismerünk meg.

A két hétből mindjárt az első nap rosszul kezdődött. Délutánosoknak osztottak be bennünket. Tizenkettőtől este hatig. Emberevő volt a forróság.

Túl voltunk az ebéden. Alig kóstoltuk meg az ételt, teletömtük magunkat már délelőtt meleggel. Kint feküdtünk a feltűrt oldalú ebédlősátor előtt, az út szélén, az meg felkígyózott alólunk a hegyre, ahonnan most fürdőnadrágban, katonagatyában, szalmakalappal vánszorogtak lefelé a délelőttösök. Arab filmen láttam ezt a képet egyszer. Ugyanilyen tarka emberek kígyóztak lefelé a kiégett hegyoldalról.

Biztosan ezek is onnan jönnek, ahol csupasz a Badacsony és remegve forr a melegben. Felemelkedik egy-egy részlet az oldalból és elszakadva a földtől táncol, hullámzik, szétesik, oldódik a fényben, végül teljesen eltűnik és már csak a levegő vibrál a helyén.

Hegyet is eszik a meleg. Meg embereket...

Mindenik fiú egy-egy önkéntes ifjúsági tábor külön-külön, meg egyben is az. Ez a tábor szalmakalapos, katonagatyás fiúkból áll, meg melegből és lent a hűvös fák között guggoló sátrakból. Nem léteznek külön-külön, csak együtt.

— Mi a kaja? — kérdezte az első.

Nem lehetett eldönteni, hogy mitől fáradtak el. A melegtől-e vagy a munkától.

— Gulyás meg túrós tészta — válaszolt valamelyikünk.

Később, ahogy jöttek sorban, mindegyik megkérdezte, mi az ebéd. Néhánynak még feleltünk, aztán többnek nem. A délutánosok brigádvezetőit egy dülledező fabódéba hívták a munkavezetők.

Sajnai kijelentette, hogy nem megy. Nálunk Sajnai volt a brigádvezető. Nagy testű, marhaerős, de lusta és egy kicsit buta fiú. Elég csinos képű. Azt mondják róla, szeretik a nők. Nem ez, vagy az a nő, hanem a nők általában.

Valakitől egyszer hallottam, hogy a nők szeretik a nagytestű, csinos képű, kicsit buta fiúkat.

— Szamos, menj te.

Ezt a Szamost csak látásból ismertem, bár már két éve évfolyamtársak voltunk. Egyszer valahol ő javasolta, hogy kevesebb gyűlést kellene tartani, több értelemmel. Meg hogy a látszateredményeknek nincs jelentősége. És nálunk is sok a látszateredmény...

Emlékszem, utána sokáig nem ültek mellé az előadásokon, akik eddig mellette szoktak ülni. Később, hogy nem történt semmi, újra mellé ültek.

Azt mondják, Szamos okos fiú.

— Semmi közöm hozzá, de elmehetek.

Nem tudom, miért ment el. Én nem mentem volna. A Sajnai dolga.

A nap a tó fölé ért, merőlegesen. A Balaton onnan felülről olyan volt, mint egy nagy tál olvasztott ezüst, hátán távoli vitorlákkal, amelyek apró, fehér háromszögeket szabdaltak ki a túlsó part kékjéből.

Hallottuk, hogy visszajött Szamos, de nem nézett fel senki. Nem voltunk kíváncsiak, hogy hol és mit fogunk dolgozni ezen a dögmeleg délutánon. Csak feküdtünk. És ezen kívül semmire nem voltunk kíváncsiak.

Szamos mégis megszólalt. Pedig biztosan ő is érezte, hogy amit most mond, arra nem kíváncsi senki.

— Egy fél brigádnak dömpert kell rakni. Lent a kőtörőben. Elvállaltam. A másik négy csatlakozik a csillésekhez. Követ szállítanak a hegyre.

— Marha — szólalt meg Sajnai anélkül, hogy felnézett volna. A hangja se volt dühös. Inkább magyarázó.

— Raktál te már életedben bazaltköveket? Dömperre? És negyven fok melegben?

— Gulácsra viszik. A fordulók közt lesz tizenöt—húsz percünk. Fürödhetünk is. Közel van a part.

— Marha vagy Szamos. Nagy marha.

Egy munkavezető felállt valami rozzant tákolmányra és elordította magát:

— Délutánosok munkáraaaa!

Honnan volt ennyi levegője?... Én fekve is alig szuszogtam. Talán ha én is munkavezető lennék, nekem is lenne ennyi levegőm...

Néhányan megmozdultak, de a legtöbb fiú fekve maradt még egy kicsit.

Lent az úton apró emberek piros, kék, sárga, zöld csíkokat húztak a strand felé. Pálcaegyenes botférfiak a körülöttük szorgalmasan hajlongó guminőkkel húzták a csíkokat a strand felé.

Azt hiszem, rosszul láttam az előbb az út széléről. Lent van csak önkéntes építőtábor, a hűvös fák alatt guggoló sátrak között. Itt fönn már csak munka van, meleg meg munkavezetők. És mi ezekkel fogunk küzdeni. Hogy önkéntesen-e, vagy pénzért, az itt a hegyoldalban már teljesen mindegy.

Megindították a dömpert. Mégiscsak menni kell. Előbb vagy utóbb.

A dömperes — olajos ruhájú, gyötört képű, talán harmincöt, talán negyvenhét éves férfi — szótlanul nézte, ahogy hajigáltuk fel a dömperre a cuccokat. Mikor utána másztunk mi is, felült a kormányhoz, és hátraszólt, hogy húzódjunk le, mert állva nem szabályos.

Dömperen utazni sehogy sem szabályos.

Az úton rövid shortokban hosszú combú, kíváncsi szemű lányok jöttek velünk szembe. Ahogy elrohantunk mellettük, sokáig néztünk vissza. Sajnai szólt is nekik. Hogy jó nő vagy kicsikém. Meg ilyeneket.

Amikor megérkeztünk a kőtörőhöz, a dömperes odafarolt velünk egy hatalmas kőrakáshoz és leállította a motort. A kövek tetejéről egy széles szájú vályú kapaszkodott föl a kőtörő sötét torkához, amelyről nehéz lett volna eldönteni, hogy nyeli-e a köveket, vagy okádja. Azt hiszem, okádta...

Egymás után szórtuk le a csizmákat, zubbonyokat, ingeket, derékszíjat, kulacsot. Mikor már semmi sem volt a dömper gyomrában, utánuk ugrottunk mi is.

A nagy, kékes-szürke kövek elkeserítően nehéz, buta idomaikkal mereven néztek velünk farkasszemet. Sajnai megpróbált egyet fölemelni. Erőlködött, ki is vörösödött, de nem sikerült. Lehet, hogy nem is erőlködött olyan nagyon, csak úgy csinált.

— Te vállaltad, rakd is majd te — mordult dühösen Szamos felé. Aztán körüljárta a kőrakást, néhányba belerúgott, szüntelenül morgott.

— Na, ebből délután megrakunk két dömpert és kész — jelentette ki Sajnai, amikor visszajött.

— Az nem lesz jó.

Most szólalt meg másodszor a gyötört arcú dömperes. A fal mellett ült egy kövön és izzadt lábujjait piszkálta.

— Aztán miért nem?

— Engem fordulónként fizetnek. Ha kettőt fordulok, nem keresek semmit.
— Tudja, nekünk mit fizetnek? Ezt ni. — És mutatta, hogy mit.
— Tudom hát. De az más.
Arra gondoltam, lehet, hogy négy gyereke van a dömperesnek. Meg felesége. Biztos csúnya felesége van. De az is lehet, hogy egyik sincs.
— Amennyit tudunk, megrakunk — szólt közbe Szamos.
— Az lehet. De csak kettőt tudunk.
— Hátha többet is.
A dömperes nem szólt többet. Talán belenyugodott a két fordulóba.
Fölhúztuk a csizmákat. Egészen eddig mezítláb voltunk. Mindig undorodtam a csizmától. Beleizzad az ember lába és feltöri a sarkát. A kapca csak arra jó, hogy az ujjakat is feltörje. Ezt már tavalyról ismerem.
Azt mondják, jól kell tekerni.
Én nem tudom a kapcát jól tekerni.
Nekiestünk a nehéz, idomtalan, kékes-szürke köveknek. Húztuk, téptük, löktük őket. Folyt rólunk a veríték és lucskosak lettek alattunk a kövek. De nem sokáig, mert felkaptuk őket és mire a dömperen huppantak, máris felszáradt róluk a nedvesség. Alattunk meg egyre újabb és újabb kövek lettek lucskosak az izzadtságtól. Az úton már nem húzták a piros, kék, sárga, zöld csíkokat a botemberek a guminőkkel. Beleterültek a vízbe, körülfolyatták magukat a vízzel, sok vízzel, az egész tóval...
Mi meg csak húztuk, toltuk, löktük a köveket egyre elkeseredettebben. A dömper meg nyelte őket, megállás nélkül. Ahogy néha rápillantottam, úgy láttam, egyre nagyobb lesz, szélesedik, mélyül, akár az egész hegy beleférne. Őrjítő! Lehet, hogy az egész hegyet bele kell raknunk...
Mikor a dömperes meglátta a köveket az oldalfalak fölött, csendesen odaszólt, hogy elég lesz. Izzadt lábára felhúzta a cipőjét és felmászott az ülésre. Undorodtam tőle. Undorodom az olyan emberektől, akiknek izzad a lába.
Szó nélkül húztuk le a csizmákat. Valahogy még mindig ott gubbasztottak közöttünk a kövek. Azoktól nem tudtunk szólni egymáshoz. Pedig akkor már messze járhatott a gyötört képű dömperes azzal az utálatos masinájával.
Azt hiszem a dömper a világ legocsmányabb gépe.
Mind a négyünkön fürdőnadrág volt. Egész nyáron nem vetettük le, csak éjjelre. Akkor szólalt meg Sajnai, mikor már bent úsztunk.
— Na hogy tetszik a dömper, Szamos?
Szamos nem szólt. Mi sem. Beleterültünk a vízbe, körülfolyattuk magunkat a vízzel, sok vízzel, az egész tóval...
A parton lányok feküdtek. Barna, hosszúcombú, izmostestű lányok, arc nélküliek. Csukott szemmel kínálgatták karcsú testüket a napnak. A víz langyos volt, de annyira felfrissített, hogy észrevettük a barna, hosszúcombú, izmostestű lányokat a parton.
— Jó nők — intett feléjük Sajnai, ahogy észrevette, hogy mi is azokat nézzük.
Önkéntelenül sodródtunk a part felé, ahol kis fürdőruhában kínálgatták magukat a lányok. Csak Szamos maradt le.
Négyen kicsit külön feküdtek. A víz szélére értünk és néztük őket. Azok meg kicsit fordítottak a testükön a nap után. Sajnai lenyúlt a vízbe, és apró, csillogó vízcseppeket hintett rájuk. A lányok felsikkantottak, és dühösen néztek a röhögő Sajnai felé. De onnan, ahol én álltam, úgy látszott, nem is olyan dühösek a lányok...
Mi nem nevettünk Vorcsával. Csak néztük a lányokat, és arra gondoltam, jó volna mellettük feküdni. Aztán meg arra, hogy gyorsan vissza kellene úszni innen.
Lehet, hogy azért szeretik a nők Sajnait, mert apró, csillogó vízcseppeket szór rájuk és röhög...

Lassan elindultam befelé. A hátamon úsztam, hogy azért lássam az arc nélküli lányokat. Vorcsa Pali ottmaradt Sajnaival. Kimentek a partra. Én meg úsztam befelé, most már hason. Rájöttem, hogy nem is tetszenek az arc nélküli lányok...

Egyenletesen úsztam. A víz egyre tisztább lett, ahogy beljebb értem, alulról zöld, hideg áramlások kavarodtak föl és végigcsiklandoztak. Jó ez a víz...

Mire visszaértem, Sajnaiék már a vízben fröcskölődtek a lányokkal. Észrevettek és kiabáltak, menjek oda. Nem szívesen, de mentem.

A négy lány volt, akik kicsit külön ültek a többiektől. Így közelről már elárulták az arcukat.

Bemutatkoztunk. Öt fej bemutatkozott egymásnak, mert a többit, a testünket elrejtette a víz. Takarhatott volna pupos hátat, görbe lábakat, csípőficamot, pókhasat...

Izgató volt a lányok elrejtőzött teste.

— Megjött a dömpeeer — kiabált Szamos a partról. Nem is vettük észre, mikor került oda.

— Később megyünk — ordított vissza Sajnai. Eszembe jutott, hogy ki kellene menni. De a lányok már megmutatták magukat és ott oldották testüket körülöttünk a vízbe... Kint meg a gyötört arcú dömperes az izzadó lábával és a csizmák...

Nem mentem ki.

Sajnai időnként lebukott és néhány másodperc múlva valamelyik lány sikongva kapkodott a vízbe, lábai felé. Én is szerettem volna utánacsinálni. Vorcsa néhányszor megpróbálta, neki is örültek.

Közben az egyik közel keveredett hozzám. Azt hiszem az, amelyiket Erikának hívtak.

— Hogy te milyen buta vagy — nevetett a hátam mögött és lenyomta a fejemet. Prüszkölve ráztam ki az orromból meg a fülemből a vizet.

— Ugye nem haragszol? — Fölkapaszkodott a hátamra, éreztem, ahogy az egész teste hozzám simul. A lapockám táján kis gödröket vájtak a hátamba a mellei. Vizes, hideg bőre volt, mint a halpikkely és sikos, mint a kígyó bőre. Megcsókolta a nyakamat. Egy pillanat múlva már mesze úszott és nevetett.

Hirtelen tompa puffogás hallatszott a part felől. Bántóan mély volt a hangja. Ideges lettem. Éppen úgy hangzott, mint mikor az első kapa földet húzzák a koporsóra.

Felénk kapával húzzák be a földet. Gyerekkoromban sokszor ministráltam öt forintért temetésen. Akkor is mindig ideges lettem erre a hangra. Úgy látszik, megmaradt bennem az emléke.

Honnan jöhet — törtem a fejemet. Aztán eszembe jutott Szamos. Kerestem a parton, ahol az előbb állt, de nem láttam. Ő rakja a köveket.

— Gyerekek!!

Messze úszkáltak, nyakukban a lányokkal.

— Mi van — kiabált vissza Sajnai.

— Szamos egyedül rakja a követ.

— Csak rakja. Majd megkapja a piros csizmát.

Nem tudom, honnan származott a piros csizma. Egy szorgalmasabb fiúra süthették rá valamikor heccnek, és azóta kitörölhetetlen kelléke ezeknek a táboroknak. Akár leltárba is lehetne venni. Biztosan nem veszik el. Őrizetlenül sem. Fel-felbukkant, és akire célozták, azon röhögött mindenki.

Arra gondoltam, hogy azért kimegyek. De mégse mentem. A lányt kerestem, akinek azt hiszem Erika volt a neve. Ha azelőtt nem kapaszkodik a nyakamba, ha nem olyan hideg, sikos a teste, kimentem volna. Biztosan.

Sajnai meg Vorcsa már külön úsztak befelé. Mindegyik egy-egy lánnyal. A negyedik kimászott a partra és újra kínálgatta a testét a napnak. Amelyik meg a hátamra kapaszkodott, ott himbálódzott mellettem a vizen.

Elindultunk befelé. De hallottam a kövek zuhogását, lassan, egyenletes ütemben. Egyre dühösebb lettem. És egyre gyorsabban úsztam befelé. El akartam kerülni a hangokat, azok meg csak jöttek utánam. A lányt se néztem, csak a túlsó partot, amely reménytelenül messze kéklett és a vitorlák kis, fehér háromszögeket szabdaltak ki belőle. Odáig talán nem hallatszik. És úsztam egyenletesen befelé.

Később leálltam és megvártam a lányt. Alig kellett a kezemet mozgatnom, hogy fenntartson a víz. Megint éreztem a zöldes, hideg áramlásokat...

— Nagyon jól úszol — ért mellém kicsit kifulladva. Most vettem észre, hogy barna szeme van. Nagy, meleg barna szeme, ismeretlen mélységű fekete hullámzásokkal, amelyeket jó lenne megérteni.

Magamhoz húztam. Fél kézzel öleltük egymást, fél kézzel lebegtünk a vizen. Lassan eltűntek a partok. A túlsó is, amelyikből apró, fehér háromszögeket szabdaltak ki a vitorlák, és ez is, ahol zuhogtak a kövek a dömperre.

A víz alatt összegabalyodtak a lábaink.

Egyszer csak hirtelen, mint ahogy kezdődött, megszűnt az egyhangú, tompa pufogás. Most meg ez volt bántó. A nyomában keletkezett ordító csend.

Otthagytam a lányt. Hanyatt a vízre feküdtem. Láttam, ő is utánam csinálja. Hallgattunk és sokáig lebegtünk a vizen a két part között. Míg újra meghallottam a part felől az egyhangú, tompa zuhogást. Már nem is kiabált a Szamos. Ez nem szép tőle. Mégis, mit gondol ez a Szamos? Dühös lettem. Szamosra, a kövekre, meg erre a lányra. Akit azt hiszem Erikának hívtak.

— Ki kell mennem dolgozni — mondtam a lánynak anélkül, hogy mozdultam volna.

— Jó, menjél — mondta. — Én még maradok.

Még néztem egy kicsit, ahogy a fölöttem keringő madár elhúz Tihany irányába, aztán elindultam kifelé. Már jó messze jártam, mikor utánam kiáltott:

— Furcsa fiú vagy.

A partról láttam, hogy Vorcsa is jön utánam és mögötte Sajnai. Nem vártam meg őket.

Szamos izzadva, egyenletes ütemben emelgette a nagy, idomtalan, kékesszürke köveket. A gyötört képű dömperes is segített neki. Talán mégis van négy gyereke.

Gyorsan fölhúztam az utálatos csizmákat, amikben az én lábam is izzad, mint a dömperesé, és beálltam. Nem szóltak. Mikor Sajnaiék beálltak, akkor sem. Újra közénk ültek a kövek. Meg még valami. Éreztem, még valami. Biztosan ők is érezték.

Míg fordult a dömper, Sajnaiék visszamentek a lányokhoz. Nekem nem volt kedvem visszamenni.

Estig négy dömpert raktunk meg. A kövek most is lucskosak lettek a verítékünktől és most is könyörtelenül nyelte őket a dömper. Még sokat elnyelt volna. De nem bírtunk többet...

Este a dömperes elvitt bennünket egészen a táborig, mert nagyon messze volt.

Az úton leheletfinom üvegkristállyá dermedt köztünk a délutáni vaskos csend. Moccanni is alig mertünk. Talán mindegyikünk attól félt, hogy összetörik. A lányok után se néztünk vissza, akik megint szembejöttek velünk shortban, hosszú barna combokkal. Pedig néhányan megismertek és intettek.

Végül Sajnai szólalt meg.

— Mi újság, Szamos? Meg vagy velünk elégedve? Vagy egy kis túlórát is óhajtasz?

— Nem kell. Semmi nem kell — mondta maga elé Szamos.

Azt hittem, dühös lesz ránk. De nem volt. Csak émelyítően közömbös, hogy felfordult tőle az ember gyomra. Mi lettünk dühösek. Sajnai egyre morgott. Vorcsa szólt rá végül.

— Ne izélj már.

Mikor a tábor bejárata elé értünk, már szürkült. Sajnai szállt le elsőnek. A bejárat alól visszaszólt:

— Holnap délután kijönnek a lányok. A tied is.

Eddig nem is gondoltam rájuk. Most mégis örültem, hogy holnap délután kijönnek a lányok.

Vacsora után Vorcsával lefeküdtünk a sátorban. A délelőttösök fociztak, dumáltak, kártyáztak, lányokkal ismerkedtek a parton és cigarettáikkal apró, magyarázkodó fényszögeket tűzdeltek a szürkülő estébe. A fákra szerelt hangszórók hülye slágereket bömböltek.

Próbáltam elaludni, de nem sikerült. A fáradtság úgy ömlött végig rajtam, mintha ólmot öntöttek volna a bőröm alá az izmok és a csontok helyett.

Később bejött Sajnai. Nem néztem föl, de megismertem, mert a sarokban lévő ágyra telepedett. Sokáig ült ott, anélkül, hogy tudhattam volna, mit csinál. Nagyon csendesen ült.

— Ti tudtátok? — szólalt meg egyszer.

Nem válaszoltam. Vártam, hogy majd a Vorcsa. De az sem szólt. Biztosan alszik már. Így még is csak megkérdeztem.

— Mit?

— A Szamosnak eltörött az ujja.

— A Szamos ujja? Mikor?

Most nem túlságosan érdekelt a Szamos ujja.

— Este, mikor hazajöttünk, bement az orvoshoz. Az mondta, hogy valószínűleg eltörött.

Mintha Vorcsa is mozgolódott volna. Lehet, hogy mégsem alszik.

— Azt mondta, valami kő odanyomta a dömper oldalához.

— Mikor? Én nem emlékszem rá.

— Biztosan, mikor egyedül rakta a követ.

Jó ideig hallgattunk. Azt hiszem bamba képet vághattam, de ez nem látszott a sötétben.

— Bevitték Tapolcára röntgenezni — mondta később Sajnai, majd felállt és elindult kifelé. Ahogy a sátor oldalát felhajtotta, még szűrődött be egy kis világosság.

Ahogy kiment Sajnai, fullasztó, kibírhatatlan meleget hagyott maga után.

— Te — szólalt meg Vorcsa.

— Mi van?

— Azért ki kellett volna mennünk akkor.

— Igen. Azt hiszem...

— Mit gondolsz, tényleg eltörött?

— Biztosan.

— Hátha mégse. Ha már egyszer röntgenezni vitték...

— Lehet, hogy nem.

Később Vorcsa is kiment.

...az úton piros, sárga, kék, zöld csíkokat húztak a botemberek a guminőikkel... ezüsttál-Balaton... kis fehér háromszögek... halhideg bőrű lányok...

Nem bírtam tovább a sátorban én sem.

De miért nem szólt?

Sajnai meg Vorcsa már ott ültek a parton egymás mellett.

A túlsó partról apró, sűrű, sárga fények nyargalásztak át a víz fölött. Innen, a kikötő neonjából is nekifutott egy kék és piros fény a víznek, de a sötét hamar feloldotta őket.

Nem tudom, meddig állhattam a hátuk mögött, míg Sajnai megszólalt:

— Elvállalhatnánk holnap is a dömpert.

Közben kicsit felemelkedett és egy követ dobott be a vízbe. Hallottuk, ahogy csobbant.

— Mi már belejöttünk — tette hozzá később.
— Elvállalhatnánk — szólalt meg Vorcsa kicsit bizonytalan hangon. Eszembe jutott, mi lesz akkor a lányokkal. Holnap délután kijönnek ide. Az apró, sárga fények szorgalmasan nyargalásztak át ide.
— Megraknánk egy nyolcast.
— Ha jól megnyomnánk, talán tizet is.
— Lehet. De egy nyolcast biztosan.
Tulajdonképpen mindegy mi lesz a lányokkal. Teljesen mindegy mi lesz holnap vagy két hét múlva a lányokkal.

Tandori Dezső

ÁLLSZ ELŐTTEM...

Állsz előttem és gyönyörű vagy,
és nézel hosszan a szemembe,
mintha kialvó tüzed fújnád
kormos odvához térdepelve.

Mért akarsz látni lángokat?
Ne akard, hogy pompázzak néked,
meleget ontsak: ne akard —
ha már magad erre ítélted,
fújj, hogy megpattanj legbelül,
s mint egy mészkőfennsík, fehéren,
csontig beroppanjon az arcod:

fújd ki belőlem a szégyent.

Mert akkor én is szólhatok,
ha így látom felémtátongani
összezúzódott áhitatod,
szólhatok én, aki
forró rongyokként elaggattam
magam, bosszúból vagy kiváncsian,
mindig olyan aprókat égve,
hogy éppen érezzem gyönyörűségem,
eleven billentyűzeten
futkosván: idegen sebeken.

És akkor majd elküldelek
égett rétek kórós utcáin,
hogy a pernyéket összeszedd:
fekete zálogcéduláim,
hogy majd részenként visszaválts,
élőt-holtat kérlelve értem,
lehess teremtő koldusom;
s étkem, mit érted kell felélnem.

Mezei András

MINT A LASSÍTOTT ROBBANÁSOK...

A háborúban robbant gránát,
most szúrt a szívedbe szilánkot.
Tűhegyes, gyilkos idegesség,
mint a lassított robbanások,

tűhegyes gyilkos idegesség...
Dől a háborúk nemzedéke.
Összecsap roncsolt szerveinkben,
minden napért megküzd a béke.

Összecsap roncsolt szerveinkben,
és nem akarunk megpihenni.
Valami finom elkopás ez,
orvos sem tudja észrevenni.

Valami finom elkopás ez,
a háborúban szerzett járvány...
Szívéhez kap és dől az ember. —
Kitől maradunk holnap árván?!

MILYEN CÉLTALANSÁGBÓL

Vakutak sokasága-
zsákutcáimból élek.
Magas úristen! — Miből is
lesznek a költemények?!
Milyen céltalanságból
emelkedik az oltár,
semmittevések rendje,
ugyan mire is szolgál?
Mindig az utcán látni, —
szétrobban mint a bomba

már négy falam magánya,
s fedetlen otthonomba
szédülök ki a házból —
Nem gondom merre menjek.
A séták végtelenjéig
vállalak és szeretlek,
szülőhazám te város,
sírom is vagy te drága:
Céltalanságom értelme, fénye,
vakutak sokasága...

Sik Mihály

ORMÁNSÁG

A vonat ormánsági dombok
hullámain futott veled,
kattogtak a vaskerekek,
s a mozdony aprókat sikongott.

Előtted villogott, az ablak
négyszögében a téli táj
hűvös ragyogása, akár
folyton változó kirakatban.

Mint szívhez szoktatott alázat,
kis falucskák jöttek. S feléd
integettek kéken szelíd
füstjeikkel a bakterházak.

Hóval borított répaföldek,
tar ágú árokparti fák
fogadtak, s az ablakon át
jóismerősként üdvözöltek.

Messziről ezer antennáját
fölvillantotta a Mecsek:
dérrel fényesítette meg
tűlevelű fagykoronáját.

S te akkor megláttad az Ember
arcát a táj arcában, a
gazdát, a legnagyobb csoda
örökösét; ki értelemmel,

létezésének melegével
teljesítheti ki e szép
táj változatlan keretét
immáron számlálatlan éve,

aki nem halhat meg, mert rávall
ez a föld: őrzik tetteit
a táj konok törvényei...
Szárnyas öröm ragadt magával,

s már egy megszállott, ünnepélyes
vasmarkolású pillanat
karjaiban tudtad magad,
melyet az ember egyszer érez

létén eszmélő állapotban:
mikor az élet végtelen
csodáját a sejtjeiben
megérzi, s tudatába dobban

a boldogság, hogy léte csendes
perceit élet tölti meg...
S mint pontos óraszerkezet,
igazodhat a Végtelenhez.

Tatay Sándor

ÍRÓK, SZÁRAZON ÉS VIZEN

Igazság szerint azt kellett volna írnom, hogy földön és a levegőben, miután nem hajóval utaztunk a tengeren túlra. De ez valahogy nem jól hangzik, márpedig mi sem fontosabb a jóhangzású címnél. Különösen ha az ember olyasmiről akar írni, amiről úgyis sok cikk jelenik meg. Mostanában így van ez Kubával, nagyon helyesen, mert sok küldöttség járt ott hazánkból. Legutóbb egy öttagú magyar íródelegációt is rászabadítottak erre a nagyszerű országra. Azért ezúttal elhatároztam, hogy nem is kubai élményeimről írok, melyhez különben már az elején sokkal nemesebb hangon fogtam volna hozzá; hanem csak az odáig tartó utazásunkról.

Az utazás előkészületeiről nincs mit írnom, mert aki ilyen küldöttségbe megy, mint jómagam, annak kutyabaja, a Kultúrkapcsolatok Intézete mindent elintéz annak rendje szerint. És ma már rég nem történnek olyan viszontagságos esetek, mint mikor egyszer régen Bukarestbe utaztam két írótársammal. Akkor az intézet tisztviselője kihozta a pályaudvarra a fapados jegyet. Előadta, hogy kicsi a keret, sok embernek kell utazni, azt a 25—26 órácskát ki lehet bírni fapadon, aztán búcsúzott: a viszontlátásra, mert a véletlen folytán ő is Bukarestbe készül, még ott ér bennünket, mert ő repülővel utazik.

No persze, akkor éppen úgy volt, hogy nem volt tekintélye az íróknak. Most megint van valamelyes, mert másképp nem is küldenének bennünket Kubába.

Eszerint minden remekül is ment. Csak az időjárás volt az oka, hogy Prágáig vonattal utaztunk. Heten egyszerre magyarok. Heten, mert véletlenül velünk jött egy tudós és egy kiváló pedagógusunk is. Hetünk részére sikerült három hálókocsi ágyat szerezni. Kettőt elfoglaltunk korunk adta elsőbbségünk folytán, a tudós professzor és én, a harmadik üresen maradt, mert Pándi és pedagógus útitársunk összevesztek rajta. Már úgy értem, ahogy régi magyar urakhoz illik: „Kérem, öné az elsőség." Végül is nem tudtak megegyezni ebben, hogy kié legyen az elsőség és maradt az ágy üresen. Sőt, mint később megtudtam ugyanabban a fülkében a másik ágy is üresen maradt, mert két bolgár agronómus hasonlóképpen járt el, jeléül annak, hogy a népi demokráciákban az udvariasság és jómodor mindenkinek megér egy álmatlan éjszakát. Megjegyzem, magam sem tudtam nyugodni és éjszaka egyszer átmentem barátaimhoz, hogy felajánljam valakinek a helyemet. Mindenki tudta, hogy csak udvariasságból teszem, azért természetesen nem fogadta el senki, mert udvariasságra udvariassággal válaszol az ember, különösen mikor háromhetes együttlét légkörét kell megteremteni.

Nyugodtan állíthatom, hogy mikor a prágai állomás huzatos csarnokában összeverődtünk, nem volt tüske a szívekben azért, mert egyikünk aludt, a másikunk nem. Egymással versengve igyekeztünk nyelvi segítséget nyújtani egy cigányasszonynak, akinek az apja Budapesten románul beszélt, ő maga Prágában magyarul, a gyerekei nyilván Berlinben a cseh nyelv segítségével demonstrálják a gyors fejlődés zűrzavarától való előkelő különállásukat. És lehet, hogy az unokái Párizsban Goethe nyelvén szólnak egymáshoz.

Az állomáson egyébként nagykövetségünk és az írószövetség küldöttei fogadtak bennünket és a maximális segítséget nyújtották, mert mivel az autóik elromlottak, taxit pedig nem lehetett elcsípni, saját kezükkel segítették átcipelni csomagjainkat a Csehszlovák Légitársaság városi irodájába.

Innen autóbusz vitt bennünket a repülőtérre, ahol első, ami feltűnt, egy magából kikelt külföldi úr volt. Egyfolytában több nyelven dühöngött, azért a nemzetiségét nem is tudtuk pontosan megállapítani. Lényegében azt sem, hogy mért döhöngött ezen a repülőtéren, ahol csupa kedves emberrel volt dolgunk és minden olyan olajozottan ment. Igaz az is, hogy a dühöngése teljesen hiábavaló volt, mert nem akadt senki a tágas nagy teremben, aki megijedt volna, sem egy vámtisztviselő, sem egy stewardess, de még egy árva lohndiener sem. Hosszú időbe telt, míg erre rájött és akkor elcsendesedvén olyan ütődötten, szédülten tekintett körül, mint aki idegen csillagzatra került és sem szavai, sem gesztusai nem jelentenek semmit.

— Ez már a nagyvilág! — mondta egyik útitársam.

Kacskaringós úton beértünk innen arra a helyre, amelyet már transitnak neveznek. (Később megfigyeltem, hogy minden repülőtéren sokat kellett kanyarognunk.) Itt sok papot láttunk, mert ekkortájt volt vége Rómában a zsinatnak és sokan Prá-

gán keresztül utaztak haza. Keleti emberek voltak ezek, mert az Indiába tartó repülőgépre vártak. Sem öltözetre, sem megjelenésre nem hasonlítottak a mi papjainkhoz. Szúrós tekintetű kemény emberek voltak. Az a zsinat pedig nem lehetett akármilyen, mert ezekben az emberekben még itt a repülőtéren is csak úgy feszült a felszított indulat. Úgy éreztem, most szagolhatok valamit a valóságban abból, amit régi zsinatokról olyan élvezettel olvastam.

Aztán volt itt többek között egy maharadzsa. Legalább is mi annak véltük. Nem az öltözetéről, hiszen aszerint lehetett volna akár angol úr. A megjelenése keltette bennünk ezt az érzést. Rendkívül szép ember volt és gyönyörű feleséget hozott magával. Ennek az asszonynak a fején láttam először olyan nagy szőrös sapkát, amilyenekkel hazatértünkkor meglepetésemre tele volt a főváros. Ez a keleti uraság nagyon sokat foglalkozott velünk. Például azt magyarázta a gyönyörű feleségének, hogy mi az illemhelyen mennyire megörültünk a kézszárítónak. Gyerekesen játszadoztunk vele. Már rég megszáradt a kezünk, de azért csak nyomtuk a pedált és dörzsöltük tenyerünket a kiáradó forró levegőben. Angolul beszéltek egymással, de ezt dravida nyelven mondta a feleségének és mikor észrevette, hogy erre is felfigyelünk, szingalézra fordította a szót, és a legnagyobb megdöbbenéssel kellett tapasztalnia, hogy így is tudjuk, miről beszél. Szerettem volna a képébe vágni, hogy nálunk minden falusi árnyékszékben van elektromos kézszárító, de nem tettem, mert, mondom, nagyon szimpatikus emberek voltak és szépek. Különösen az asszony.

A repülőgéptől félni egyikünknek sem jutott eszébe, mert számtalan statisztika bizonyítja, hogy ez a legveszélytelenebb közlekedési eszköz. Az volt csak a remek pillanat, amikor már beállva a kifutóba a motorokat feltúráztatták. Fel bizony, hogy olyan hangot adott már, mint az üvöltő orkán és akkor, mint a feszülő íjról a nyíl, egyszerre elpattant... Mi narancssszínű alkonyatba siklottunk bele. Mikor messze a felhők felett elértük a szükséges magasságot, akkor láttuk, hogy az ég csak nyugat felé naracsszínű, keletről már feketén, de egész feketén közeledik az éj. Azt hiszem, ha nyugatnak vágtunk volna teljes sebességgel, még sikerül megszöknünk az éjszaka elől, de érthetetlenül északnak repültünk Németország felett jó két óra hosszat és ezalatt behozhatatlan előnyt adtunk az éjszakának, nem is szabadultunk meg azután tőle vagy húsz órán keresztül.

Igen vágytam rá, hogy lássam, amint Európa partjairól leröpülünk, de ez nem sikerült a sötétség és a felhők miatt. Elindulás előtt sokat néztem a földgömböt és az volt az érzésem, hogy a térkép, amelyen megteendő utamat kísértem, a valóságban kirajzolódik majd előttem, hegyekkel, völgyekkel, a partok csipkéivel. Ez sajnos nem így történt. A repülőgépben is csak egy térképet kapirgáltam a körmömmel, ha pedig kinéztem az ablakon, akkor sötétkék eget láttam csillagokkal és néha a holdat.

Mondom, hogy nem féltem és nem félt egyikünk sem, tudom, biztosan, de egyszercsak, szinte egy időben rendkívüli elhagyatottság érzete vett rajtunk erőt.

Akkor megszólalt egy kis gyerek néhány üléssel arrább magyarul.

— Édesanyám, nyisd ki az ablakot!

Ettől fogva nem éreztük magunkat elhagyatottaknak.

Szerencsére a fiatal anya nagy határozottságot tanúsított. Ellenállt a kis fia kérésének.

— Ugyan, hagyjál, Péterke, erről szó sem lehet — mondta és az olvasólámpa kerek fényénél szaporán mozgó ajakkal tanulta a spanyol nyelvtant.

Anglia földje volt az első, amely a felhők hézagjai közt kitárult előttünk, vagyis inkább csak városok-falvak villanylámpáinak a gyöngyhuzalai cikkcakkos furcsa rajzokban. Átrepültünk a sziget felett, aztán a szerencsés véletlen folytán úgy esett, hogy az írországi Shannon nem fogadott bennünket és visszarepültünk Londonba. Felfordult ég milliom csillaggal. Itt mindenkinek van keresnivalója. Regents-park, Szent Pál katedrális, Hyde-park, Waterloo-híd, hangzik számtalan akcentusban a gép minden részéből, pedig senki nem lát semmit, csak apró fények millióit, ameddig a világ. Londonnak nincs határa. Ereszkedünk és néhány másodpercig látjuk csak a gépkocsik mozgó fényeit, aztán már rajt vagyunk a repülőtér nagy sötét foltján. Hirtelen két éles fénysor nyúl elibénk s könnyed zökkenéssel talajt érünk.

A fénycsóvás ember, mely éjszakai repülőtereken kijelöli az érkezett gép titokzatos módon megállapított parkoló helyét, ölesre megnyújtott tüzes karjaival olyan, mintha idegen csillagzat félelmes alakja állna előttünk, akik azért mégiscsak ember. Óriási ez a repülőtér és mi valószínűleg valamelyik távoli csücskén értünk földet, mert autóbuszon szállítanak bennünket födél alá. A repülőtér területén, vagy azon kívül halad velünk az elektromos busz, nem tudhatjuk, de úgy érezzük utcai forgalomban vagyunk és idegéssé tesz a baloldali közlekedés szokatlansága... Aztán me-

gint folyosók, a kanyarokban egyenruhás emberek, leginkább nők. Az egyik hihetetlen magas és fekete köpenye még jobban megnyújtja. Árvaházak és egyéb neveldék rémalakjai merülnek fel előttem régi angol regényekből, melyek szegény kisgyermekeket gyötörtek még álmaikban is... Egy kisebb helyiségben gyülekezünk, melynek üvegfalán át embereket látok. Sötét ruhában vannak, magas székeken ülnek és némán étkeznek. Szavuk sincs egymáshoz, nem is fordulnak egymás felé. Innen meg tágas csarnokba jutunk. Középen kicsi, de áruval csordulásig zsúfolt bazár. Szikár ősz asszony benn az árus. Németül szólítom, ő értetlenül néz rám, úgy érzem, még méltatlankodva is. Visszavonulok hát és megpróbálok magamban angolul fogalmazni. Sosem beszéltem én még angolul, de néhány regényen azért átverekedtem magam ezen a nyelven. Vízre bocsátom végre megformált mondatom ingatag hajóját. Szeme összehúzódik, majd megvillan, és látom, meg van győződve, hogy valamely az angolhoz hasonló idegen beszédnek vette ki leleményesen az értelmét. Kedvesen, kiadósan válaszol és kiszolgál. Hogy kiszolgál, az jó, de szavaiból nem értek semmit. Furcsa nyelv, könnyebb angolul beszélni, mint érteni. — Bocsánat — mormolom megint németül, úgyis mindegy, hogy mit mondok, mert úgysem érti —, nálunk az ilyen finom arcú, ősz úrihölgyek mind tudnak németül. Nálunk igen, de kontinensünk szűkebb határain túl már semmire sem megyek ezzel a nyelvvel.

Volt ebben a teremben egy bárpult is, mögötte égő vörös ruhában a pincér. Felszolgáltak ott nekünk két szelet fehér kenyér között valami barna kenőcsöt. Törtünk és nyakunkat nyújtogatva nyeltünk belőle valamit, de legnagyobbrészt ott hagytuk. Mintha csak összebeszéltünk volna, hogy demonstráljuk Londonban az igényességünket, pedig erről szó sem volt és én szívemből tudom szánni az olyan szakácsot, akinek az asztalon hagyják a főztjét. Mi otthagytuk és lődörögtünk a nagy csendes teremben, és itt ismerkedtünk meg az első két kubaival, egy néger lánnyal és külön a hangjával. Egy koprodukciós filmben szerepeltek Prágában. — Ő szép, de én beszélek helyette, mert azt én szebben tudok — mondta a hang, de én nem tudtam különbséget tenni köztük sem hangban, sem szépségben. Közlékenységük és kedvességük, amely ekkor még újság volt számomra, hatalmába ejtett. Megkérdeztem tőlük választékos spanyolsággal, hogy Havannában élnek-e. Ekkor még csak a Győre Imre tudta, mit kell ezen nevetni. Azt ugyanis, hogy ezt a mondatot az első spanyol leckéből ragadtam ki. Később egész kubai tartózkodásom alatt szüntelen ezért nevettek engem útitársaim, pedig ennek megvolt a célja akkor is, ha Havanna legközepén kérdeztem meg, mert míg megértették és feleltek rá, időm volt kispekulálni a következő mondatot. Londonban nyugodtam meg abban, hogy Pándi minden szerénysége ellenére egész jól beszél angolul. Szalmaszál az idegen népek tengerén.

Voltunk is Londonban, nem is. Gépünk kilencven utasa — arcról már mind ismertük egymást — kivonult a hangszóró utasítására a szép stewardess vezetésével. Szépen libasorba fejlődtünk, ahogy az például szocialista államokban magától értetődik, csak a gyönyörű szép indiai nő tört előre mellettünk a szűk folyosón, aki a kézszárító miatt kinevetett bennünket.

— Megállj, Wanawallari! — kiáltott rá a maharadzsa és meg is ragadta finom bundáját. — Hova sietsz!

— Nem is tudom — torpant meg Wanavallari. — Valami űz, hajt a repülőgép felé. Imádom a repülőgépet, kedves, majd megőrülök, hogy mielőbb felszálljon velünk. Úgy érzem én akkor, valamelyik isten tart a tenyerén és máris a hetedik mennyországban vagyok.

— Furcsa — szólt a maharadzsa —, én akkor érzem magam az isten tenyerén és akkor vagyok a hetedik mennyországban, ha te ölelsz, szép Wanavallari.

— Óh, persze, az is mennyország, bocsáss meg jó uram és ne légy féltékeny, mert hisz ezt a mindennél nagyobb gyönyört is neked köszönhetem, aki ilyen csodás nászútra viszel. Nagyszerű dolog a szerelem és erre te tanítottál meg, de a felhők és a csillagok között utazni, az sem kutya. Figyelted London fényeit a felhőfoszlányok között? Gyönyörű dolog a páva ernyőként széttárt farkának a tükörképe a hajnali, csendes, bíborszín vizen, de ez még tán annál is szebb volt.

A maharadzsa maga elé húzta szerelmesét a libasorba.

— Jó, jó, lótuszvirágom, de azért maradj csak te itt velem, én vagyok hivatott rá, hogy elvezesselek a hetedik mennyországba. — És továbbra is szorosan kapaszkodott a fiatalasszony bundájába, aki pedig máris repülni vágyott az isten tenyerén, a csillagok és felhők között.

Persze ők könnyen beszéltek ilyen intim dolgokról, mert a dravida nyelvet senki nem értette. Természetesen én sem.

Én a szocialista blokkba tartozom, nem visz isten a tenyerén, de azért igazat adok a lótuszvirágnak, mondtam Pándi Pálnak, aki előttem haladt a sorban, de nem tudtam olyan fenkölt lenni, mint Wanawallari, hanem jellemző földhözragadtságommal egy parasztról kezdtem mesélni, akit Tbilisziben láttam az ottani repülőtéren, vagy két évvel elébb, mikor a Szovjetunióba utaztam. Ezen a repülőtéren kis keki színű, nyilván kimustrált és átalakított hadigépek hozták vidékről az utasokat úgy, hogy csatlakozásuk legyen a TU—104-esre. Többek között az én emberemet is, aki maga mellé helyezve a zsákból és gurtniból rögtönzött hátizsákját, leült az állomásépület széles márványlépcsőjére és jókora bicskájával zavartalanul falatozott. Megkérdeztük tőle, hova utazik, azt mondta, Irkutzkba. Ördög és pokol! Annyit repül Moszkván keresztül, mint Pest és London, oda és vissza. Aztán miért? A fia katonáskodás közben odavalósi lánnyal ismerkedett meg és hát oda nősült... Két óra Moszkva, három óra Irkutzk. Annyi, mintha Kelenföldről Badacsonyba bumlizok. Mit neked Wanawallari hetedik mennyországa, kövesd csak útján a grúz parasztot, aki megy unokáját látni Irkutzkba, máris oda a békahorizont; boldog író a vasfüggöny mögött!

Egy elegáns cseh pilóta és egy piszeorru légi kísérőlány úgy álltak a repülőgép kis előszobájában, mint nagyköveték egy előkelő fogadáson, régi ismerősként üdvözöltek egyenkint bennünket. Valamennyien igyekeztünk kellő gráciával fogadni ezt a barátságos magatartást és elhelyezkedtünk a Britania típusú gép utasterében, aholis a mennyezetre fel volt festve kék alapon ragyogó aranyozással a csillagos ég; Göncölszekerestül, Fiastyúkostul annak rendje szerint. De azt már nem az angol gyártócég csinálta, hogy az elülső falon ott volt külön megvilágításban Kuba dombormívű térképe.

Londontól az irországi Shannon csak egy ugrás. Hogy mért kellett itt is leszállnunk, mikor már Londonban időztünk, nem tudom. A gépnek természetesen időnkint bizonyos kezelésre van szüksége, de az utas ebből csak annyit vesz észre, hogy egy ormótlan tartálykocsi odajárul és tömlőn keresztül kiszippantja a szennyvizet... A méltóságteljes London után meglepő volt, hogy az irek Shannonban valóságos kis áruházat rendeztek be az átrepülő utasok számára. Amint az írókhoz illik, mi főképpen a Parker töltőtollak iránt mutattunk érdeklődést, a kis pultnál azonban meglepő szemtelenséggel elénk tolakodott egy olasz újságíró, aki egyébként egész úton igyekezett fitogtatni, hogy nem tartozik a népi demokratikus tömeghez. Valószínűleg ez is tüntetés volt, mert csak annyi történt, hogy átkozott rossz angolsággal, de nagy hangon előkövetelt a vitrinből egy marékravaló töltőtollat, azt valamennyit tintába mártotta, összefirkált két ív papírt, aztán köszönés és vásárlás nélkül távozott. Ebből valóban megállapíthatta bárki, akinek egy kis érzéke van hozzá, hogy nem tartozik közénk. Mi csekély dollárainkhoz mérten vásároltunk töltőtollakat magunknak és ajándékba, és Csóri még bókot is mondott. Nem ugyan bóknak szánta, de én úgy fordítottam, hogy az legyen és az elárusítónő hálásan nyugtázta. Később ezért rámtámadtak utitársaim, hogy helytelenül cselekedtem, mert a nő nem volt szép és még azt gondolhatja, hogy nekünk magyaroknak alacsonyak etekintetben az igényeink. Váltig nyugtattam őket, hogy bármilyen racionálisan, bármilyen vaslogikával gondolkodik is az a hirtelen szőke megtermett nő, semmi esetre sem jut ilyen messzemenő következtetésre, ha éppen neki szól a bók. Hiába volt, nem nyugodtak meg. Nemzeti önérzet tekintetében nem ismertek tréfát írótársaim imperialista területen.

Egyébként itt nagyszerű sonkát kaptunk vacsorára, és jó erős teát tejszínnel, de hiába időztünk a sajt-nagyhatalom területén, nem ettünk ir sajtot. Míg a vacsoránál ültem, hátam mögött szüntelen legebett egy nehéz bársonyfüggöny, mögötte lányok csivitelését hallottam, időnkint férfihangokat is. Apránkint megállapítottam, hogy zálogosdit játszanak. „Mit érdemel, akinek a zálogja a kezemben van?" A függönyön keresztül tarkómhoz verte valaki a fejét. Később gépzene szólt és tánclépések csoszogását hallottam. Kik játszottak ott zálogosdit és kik táncoltak, fogalmam sincs! Mikor felszálltunk, kerestem valamilyen várost, de semmi fényt nem láttam. Azt sem tudom, hol lehet ez a nagy repülőtér. Shannon város nincs a térképemen, valószínűleg a hasonnevű nagy folyó partján szálltunk le valahol, melyről tudom, hogy két partján a legszebb zöld színe van a fűnek s jámbor tehenek ezrei legelnek ott... Zálogosdi és buja kacagás. „Ketherine menjen csillagot vizsgálni Petrikkel!" Bár kint enyhén havazik és fagyos szél fütyül. — Jó kis emlék a szigetországról, melynek lakói nem mentek világrészeket hódítani, de míg mulatták hosszú telüket az Ossian éne-

kekkel, sok-sok utódot nemzettek és újra meg újra kirajzottak a szomszéd hódítók nyomán.

Egy éjszaka az óceán felett! Közel 12 óra kell hozzá, míg az újfundlandi Ganderben amerikai partot érünk. Körülbelül addig tart még az éjszaka, pedig a sötétség már Prágától kísér bennünket, velünk utazik. A gépen mindenki igyekszik berendezkedni egy hosszú éjszakára. Ez úgy kezdődik, hogy nagy mozgalom keletkezik a toilette körül. Mi ülünk a legközelebb ehhez a helyiséghez. Szomszédom, a professzor már útunk első részében is bizonyos szerepet töltött be, amely ebből a helyzetünkből és az ő gyakorlati érzékéből adódott. Az egyik ajtó ugyanis rosszul zárult és az utasokat egyenkint meg kellett tanítania a kezelésére. Györe, a költő egyébként emiatt elég sokat nyugtalankodott, mert szerinte, ha a WC-ajtó nem hibátlan egy repülőgépen, akkor hogyan bízzunk a létfontosságú alkatrészekben?

A legtöbben még megittak egy pohár kristályvizet, aztán elcsitult a gép belseje. Az utasok hátradöntötték székük támláját, sokan plédekbe takaróztak, a néhány gyermeket lefektették, az egyetlen csecsemőt megszoptatták. Akik megszokták, hogy könyvvel alusznak el, azok maguk elé irányították az olvasólámpa éles, kerek fényfoltját. Hátrafordulva néhány helyről még cigarettafüstöt láttam felszállni, de pár perc múlva már az utolsó cigaretta füstje is elúszott a fejek felett. Csak a gép szüntelen erőteljes morgása miatt nem lehetett a szuszogást, horkolást hallani. A gép zaja néha pokolian felerősödött, szinte hihetetlen, hogy ilyen zajban aludni tudjon az ember. Aludtunk mégis, mert nagy volt bár a zaj, de még nagyobb volt az éjszaka.

Én csak rendkívül kurtákat tudtam aludni. Újra és újra felébredtem, kitekintettem a kis ablakon. Sötétkék ég, csillagok, alattunk a tenger feketesége. A hold már lenyugodott vagy legalábbis eltűnt a látószögünkből, és fénye a semmibe vész. Kinn egy arasz annyi, mint milliom kilométer. A gép szárnyán lévő lámpát egynek látjuk a csillagok közül.

Egyszer úgy volt, hogy rajtam kívül senki sem volt ébren. Felkeltem, rágyújtottam egy cigarettára. Elnéztem alvó írótársaimat, akikkel a különös véletlen, vagy furcsa szándékosság folytán együtt küldtek világot járni. Egyikkel sem voltam szoros barátságban, még érintkezésben is csak alig-alig. Valamennyien fiatalabbak nálam. Bizony úgy van már, hogy az emberek nagy többsége fiatalabb nálam. Ennyit tudok róluk, de vajon mit még többet? Pándiról, hogy nagyon fiatalon kezdhetett hozzászólni lényeges problémáinkhoz, mert jó régen olvasom a nevét és többnyire ilyen cikkek alatt. Valamit mindig mond, amire érdemes figyelni, ezt megjegyeztem magamnak és azt is, hogy világos elme. Ezt meg onnan tudom, hogy gyűléseken a felszólalásai jól áttekinthetők, az ember nem ejti el beszéde fonalát, ő nem kuszálja, nem szaporítja a szót. Ez nem éppen mindennapi erény. Nem lesz tán rossz utitárs... Csoórit figyelemmel kísértem megjelenésének hőskorszakában, híressé vált válságában, amelyet azért szívesebben neveznék elmélyülés korszakának. Ismerem szülőfaluját, Zámolyt, ahova hazatért az eligazodásért. Ezt okosan tette. A szülőfalum engem is és még jó néhányunkat mindig eligazít. Itt legkönnyebben leli meg az ember a külső jelenségek között a lényeget. Itt mindenkinek és mindennek könnyen mögéje lát. Csak egy rejtély számomra, a zámolyi rengeteg sár, Zámoly a rideg parasztjaival hogyan termette Csoóri mostani költészetét?... Galgóczi Erzsit sokkal könnyebb megmagyarázni Ménfőcsanak talaján. Egyszer elmentem őt ott megkeresni, nem találtam meg, de egy egész regényciklusra valót tudtam meg a családjáról. Erzsi azonban nem úszik el a sok nő íróra jellemző szüntelen önvallomásokon. Keményen és határozottan figyel a falu alakuló életére és idegen, de határozott céllal kiválasztott lelkekben bányászik mélyre nagy céltudattal. Ez tiszteletreméltó dolog, nehezebb út, de messzebb vezethet. Az elszántság kifejezése most is ott az arcán. Olyan, mintha ébren volna, csak épp lecsukta a szemét. Nem így Csoóri, az ő arca elmosódik az álom víztükrében... Györe pedig mosolyog. Különben is meglepett a finom humora. Egyszer voltam csak hosszabb ideig együtt vele, mikor meglátogatott többekkel együtt Badacsonyban. Akkor is meglepett. Akkor azzal, hogy kis termetéhez képest milyen derekasan ivott. De erről már meg is feledkeztem. Szokásom képekben gondolkodni és Györét akaratom ellenére, emlékezve a sokat emlegetett kötetre, mindig úgy képzelem magam elé, hogy pántlikás kalapban, sarkantyús csizmában táncol a lángok felett. Jó lesz, ha ezen az úton elmúlik tőlem ez a kép. Azért is mormolom néhány versszorát, amely a múltkoriban igen megragadt bennem. Mert ilyen az ember: attól fogva, hogy megtudtam közös utazásunkat, mindent elolvastam, ami a kezem ügyébe került tőle is, a többitől is, és egy csomó váratlan élményben volt részem. A mindenit! Ilyen ötös csoportokban el kellene küldeni egyik-másik óceánra az íróinkat, aztán megke-

verni a csoportokat. Lehet, hogy némi valutaáldozattal megoldódna az írói egység. És milyen sokszínűvé válna egyszeriben.

Amire éppen nem számítottam, a kis Péter mozdult meg elsőnek az utasok között. Magyarországon már jócskán reggel lehetett ekkor és a kis Péter felkelt a megszokott időben. Kibogozta magát a gyapjútakaróból és lekászolódott az ülésről. Egy mozdulatot tett, hogy felébreszti anyját, de aztán meggondolta magát. A fiatalasszony ölébe ejtve a spanyol nyelvtant, hátra vetett fejjel aludt. Az olvasólámpa vakító fénykarikája éppen a mellére esett, mely ütemesen hullámzott vastag fehér. pulóverjében. Péterke ajkára tette a kezét, engem figyelmeztetve, hogy ne szóljak semmit. Odament a kis polchoz, melyen egy üvegben kristályvíz volt, másikban limonádé. Öntöttem neki a limonádéból és meg is ivott egy jó pohárral. Aztán megfogta a kezemet. „Gyere, játszunk", mondta és sétáltatott végig az ülések közötti keskeny úton, amely most üres volt, csak néhol kellett egy-egy kinyújtott lábat átlépni.

„Itt is egy kis kút!

Bele ne essél!"

Ezt kellett mondani és a végén leguggolni. Meg is csináltuk néhányszor, de a játék nem volt túlzottan szellemes, mindketten beleuntunk. „Gyere, mondtam, figyeljük az alvókat!"

Péter figyelmét legelőször a csecsemő vonta magára, akinek a cucli kicsúszott a szájából és ajkával álmában kétségbeesetten kapkodott utána. Péter visszahelyezte a cuclit a kis ajkak közé és a csöppség elégedetten cuppogott.

Sosem láttam még ennyi embert ilyen tömött sorokban és viszonylag jó megvilágításban egyszerre aludni. Csak itt fedeztem fel, hogy az alvás módszereiben is milyen különbözők az emberek. Egyik hátra dől, elterül szélesen, másik összehúzódik a fotel egyik sarkában, a harmadik búsuló juhászként dől a kezefejére. Van, aki két tenyerébe rejti az arcát. Van aki megszépül az alvástól, másik átkozottul csúnya lesz. Némelyik nyitva felejti a száját, másik nagy erőfeszítéssel igyekszik lefújni alsó ajkát, melyet óvatlan a felsőre helyezett s így szüntelen levegőhiányban szenved...

A maharadzsa és a lótuszvirág összeborultak és békésen szuszognak. „Szeretik egymást" — mondja a kis Péter. „Bizonyára nagyon szeretik."

— Nicsak — mutat most két férfit egymás mellett, akikről már tudom, hogy lengyelek —, az egyiknek emeletes feje van, a másiknak pedig most nőtt meg az orra...

Jókora orra volt annak az idős lengyelnek addig is, míg nem aludt, de ez is egy jelenség, hogy némelyek az orrukat keskenyre szívják össze álmukban, annyira, hogy végül is a szájukon kell lélegezniök, mert összezárul mindkét cimpájuk. Így lett a lengyelnek valószínűtlenül hosszú, keskeny orra. A másiknak viszont emeletes volt a feje míg ébren volt is, csak a kis Péter akkor nem figyelte meg. A néger lánynak nyitva volt a szeme, pedig aludt, arról fondorlatos módon meggyőződtünk. — Szép szeme van — mondtam Péterkének —, ilyen szemet kár is becsukni. Előtte ült az olasz újságíró és annyira hátra döntötte ülését, hogy valósággal belefeküdt ennek a szegény lánynak az ölébe, tán azért is maradt nyitva a szeme, mert annyira elámult ezen a szemtelenségen.

A kubai diákok, akik valamelyik európai államból hazatérőben voltak, térdükre könyököltek, úgy aludtak. Az egyik hirtelen felriadt, mintha attól kellett volna félnie, elkésik valahonnan. Megnézte a szomszédja karóráját, de úgy, hogy a csuklóját megragadta és maga felé rántotta, mivel pedig annak a feje ezen a kezén támaszkodott, előrenyeklett a fiú, neki az előtte lévő támlának. Erre felébredt az előtte ülő asszony, megigazgatta a mellette ülő kisgyermeken a takarót, a kicsi felsírt és így történt láncszerűen az ébredés. Valaki rágyújtott, cigarettájának füstjétől köhintett a szomszédja, a köhögés másokat ébresztett.

Ezt az ébredést egyébként nem indokolta semmi. Az éjszakából még sok volt hátra. Valahol persze reggel volt, de nem is Prágában, ahonnan a gép elindult, ott már régen munkában voltak az emberek. Az is teljesen indokolatlan volt, hogy a következőbbik kísérőnő megjelent egy tálcával, teát szolgált fel és ugyanazt a szendvicset a barna kulimásszal, amit Londonban kaptunk. Máig sem tudom, mért vásároltunk be olyan bőségesen Londonban ezekből a szendvicsekből, hogy még egy későbbi étkezésnél is kísértett bennünket. Odaadtuk volna egy darab száraz knédliért. De hát aki Londonban járt, az egyék szendvicset. A hegyesorrú lengyel ki is fejtette szomszédainak, hogy ez az igazi szendvics, ez a két kenyér közé kent valami, az amit mi látunk a mackóboltjainkban és egyebütt, az a vajjal, sonkával, hallal megrakott, tej-

színnel, paradicsomszelettel, sajttal és vajjal díszített giccses látványosság, az merő hamisítvány és dekadenciára vall.

Nyugtalanság kezdődött, ami főképp abban nyilvánult, hogy az utasok megint sűrűn jártak kristályvizet inni. Hiába, ekkor már valóban sok volt az éjszakából. Hogy múljék az idő, mi vitát kezdtünk a kertmagyarországról, de ez sem bizonyult elégnek, később még filmgyártásunkat is szóba kellett hoznunk. Végre egy afrikai diák francia nyelven kiáltotta be a hajnalt, ami nagyszerű volt, mert így mindenki megértette és a fejek összezsúfolódtak a tenyérnyi ablakoknál. Ha jobbra visszafelé néztünk, valóban észre lehetett venni, hogy valahol az ég és a tenger határán zöldeskék fény dereng.

A derengés rém lassú volt, mert hiszen mi menekültünk a hajnal elől sokszáz kilométeres sebességgel. Később felhők fölé kerültünk ismét és a felhők hegyvölgyei között most már narancssárga sugarakat láttunk. Némi költőiséggel úgy is mondhatnám, rózsaszín lett a keleti ég, de még soká tartott, mire végre a felhők egy hullámcsapása felszínre dobta a nap vörös gömbjét. A sugarak kerek csóvákra szaggatva törtek be a kis ablakainkon és mintha annyi tüzet gyújtottak volna a fotelok támláján, a polcon a csomagok között és az asszonyok hajában.

Jó lett volna, először életünkben innen felülről meglátni Amerika partjait, jó széles területen, ahogy csipkézi a tengert. Jó lett volna bizony meglátni és felkiáltani. De mi a felhőkben úszva értünk szárazföld fölé és mire áttörtünk a felhőkön, csak hófedte dombokat láttam mindenütt és a hóból kinyújtózó kopasz ágakat. És hóvihart láttam végigsziporkázni a dombhátakon. Sosem gondoltam volna, hogy egyszer így találkozom Amerikával.

Előtűnt végre a repülőtér nagy fehér kockája. Havat fútt ott is a szél, havat lövelltek vastag sugárban a kotrógépek. Havat kavart fel a léghuzat körülöttünk, mikor földet értünk.

Sziporkázó hófuvásban vergődtünk be az állomásépületbe. Lenyűgözően tágas, kínosan rendezett, tiszta és méltóságteljes helyiség volt ez megint. A hajnali órákban itt is síri csend honolt. És síri hangulat uralkodott volna el rajtunk, akik a hosszú éjszakától már mind dideregtünk, ha nem történik az a mókás jelenet, hogy a lengyeleket, a hegyes orrút és az emeletes fejűt katrocba zárták. Ezen mulattunk, míg keresztül mentünk egy üres fehér helyiségen, melyen fekete, széles gumiszalagok futottak, kanyarodtak. Valószínűleg csomagokat szállítottak és vámoltak itt futószalagon napközben, de most néma volt ez a hely. Valaki azt suttogta: krematórium. Ez megint olyan szó volt, mint az aurore, amit mindenki megértett és kuncogott mindenki, aki ezt nem tartotta méltóságán alulinak. Az olasz újságíró például nem kuncogott. De a kubai kormány egyik velünk utazó tagja jóízűen nevetett. Valami cinkosság alakult ki az utasok között a megtett sokezer kilométer után, ezt persze segítette az is, hogy egyik szocialista államból a másikba repülünk idegen területek felett. Aki pedig ebbe a cinkosságba nem tartozott bele, az kellemetlenül érezhette magát.

A lengyeleket egyébként azért ültették félre egy erre a célra szolgáló kalitkába, mert valahol elhagyták az oltási bizonyítványukat. Később természetesen felkeltették és odavezették az inspekciós orvosnőt, aki miután a lengyelek lemezteleníttették vállaikat, kénytelen volt észlelni forintnyi nagyságú sebükből, hogy az újraoltást megkapták, így végre utánunk jöhettek az ebédlőbe, ahol mi ekkor már jól bereggeliztünk, valóban válogatott, finom falatokból.

Itt is akadt egy kisebbfajta bazár, mely éjjel-nappal nyitva tartott az átutazók kedvéért. Én ebben nem vásároltam semmit, de itt jöttem rá, mennyivel könnyebben költ el valaki 500 dollárt, mint huszonnyolcat, ha abból a fel- és lemenő rokonainak, barátainak és ellenségeinek ajándékot akar vásárolni... Úgy tűnne fel, hogy minden talmi gyönyörűség előtt hasra esem a kapitalista országokban, ha most elkezdeném dicsérni az automata villanyborotvát, amelybe be kell dobni egy negyed dollárost és öt percre rendelkezésedre áll. Inkább megjegyzem, hogy ezért a pénzért itthon kétszer megborotválnak, kölnivizet beleértve. Igaz, hogy mi a Csoórival ketten megborotválkoztunk ezalatt az idő alatt, de az is igaz, hogy csak hellyel-közzel.

Nem láttunk mi Észak-Amerikából mást, csak Újfundland alacsony dombjait hitvány erdőkkel és a hajlatokban néhol patakok élesen elváló fehér csíkját. Aztán megint a tenger. Különös volt, ha baloldalt néztünk ki az ablakon, vastag felhőréteg gomolygott alattunk, ha jobbra, akkor acélkéken a tenger, lent a mélységben néhány fehér gomolyfelhő, és ez a helyzet tartott órákig. Mintha csak játékból a pilóták a felhőréteg határához akarnának igazodni, semmi más nem lenne fontos. Ahol

a tenger látszott, ott néha, nagyon, nagyon ritkán előtűnt egy-egy fehér hajó. Többezer kilométeren keresztül talán kettő-három. Mindig azt hittem, sokkal több hajó van a tengeren.

Ahogy haladtunk délre, egyszercsak feltűnő változást vettem észre. Eddig a tengert és mindent, ami alattunk volt, mintha valami acélszínű fátyolon át láttam volna. Ez a fátyol most egyszerre eltűnt. A víz színe hol világosabb, hol sötétebb, de most már mindig határozottan kék lett, és ugyanígy meleg kék az ég. Mikor ebben a kékségben való hosszú, hosszú fürdőzés után a Bahama szigetek fölé értünk, a tenger ugyanilyen határozottsággal zöld színű lett. A szigetek partjainál közvetlen aztán megint kék, sárga, narancs, még rózsaszínű is. Lenyűgözően szép látvány volt ez. Azt hiszen, ha megkérdeznék tőlem, mi volt a legszebb, amit életemben láttam, bizonyosan a tenger vizének színjátszását mondanám, amilyennek azt láttam ezeknek a szigeteknek a partjain. Lehet, hogy ez csak véletlen volt, lehet, hogy a légköri viszonyoknak ritka összejátszása okozta, de az is lehet, hogy mindig így van. Nem tudom.

Csodálkoztam, hogy ennyi szépség közepette ezeken a szigeteken alig van élet. Épületek is alig-alig akadtak rajtuk. A legnagyobbikat, amelyik felett elrepültünk, egy széles, egyenes út szelte át, de emellett az út mellett is csak egyetlen helyen, egy benyúló öböl mellett láttam épületeket.

Azt hittük, már Kuba partjait látjuk, de nem, csak egy sűrű, lila párarétteg felé közeledtünk, s rövidesen bele is merültünk. Attól féltem, Kuba partjait is köd, vagy felhő takarja majd előlünk. De nem úgy lett. Amilyen éles kontúrokkal érkezett, úgy hagyott el bennünket a lila köd és rövidesen égbenyúló pálmáival, a cukornád ültetvények nagy zöld kockáival, felhőtlen tiszta ragyogásban előttünk volt Kuba.

Valahol a sziget közepe táján érhettük el partjait és a part mentén szálltunk nyugatnak mígnem a hónál csillogóbb fehér foltként tűnt fel Havanna.

December van és üde zöld mező fölött ereszkedünk.

Én nem mertem hinni a melegben, felöltöttem minden ruhámat. Így csapott meg a gép ajtajában egy kellemes nyári délután melege. Mire a lépcső aljára értem, karomon volt a nagykabátom is, a kicsi is.

Mondom, én itt csak az utazásról akartam írni. Kubai élményeimről már sokmindent elmondtam írótársaimmal együtt és még mondunk is. De még egy vallomással tartozom, nemcsak az olvasónak, hanem utitársaimnak is, mert ezt a vallomást, nem is tudom mért, mindezideig nem tettem meg. Én ott mindjárt a repülőtéren a leghatározottabban megbizonyosodtam róla, hogy a maharadzsa nem volt maharadzsa, nem is volt indus, szép asszonyát nem hívták Wanawallarinak, mely hatalmas fákat átkaroló kúszónövényt jelent és nem is volt igazi lótuszvirág. Albánok voltak ők ketten és nem a dravidát, hanem a skipetárok nyelvét beszélték. De hát ilyen az utazó ember, hogy ábrándjai szerint népesíti be a világot. Különösen, ha az utazás olyan ritka élmény az életben, hogy hetekig tartó szüntelen álmodozás előzi meg.

Kovács István

KISDEDEKNEK

Bombát raktak bölcsőitek alá
Amikor még semmit sem tudtatok
Amikor még félni sem tudtatok
Amikor éppen mosolyogtatok
Amikor még csak tejet szívtatok
Amikor kibújt első fogatok
Amikor tiszták és ártatlanok
S amikor még bűntelen voltatok
És amikor még nem is voltatok
Bombát loptak bölcsőitek alá
És bombák fölött ringatóztatok
És mi hagytuk hogy ringatózzatok

Ha majd rólunk mindent megtudtatok
Egyikőnknek se irgalmazzatok
Ámen.

Kiss Tamás

RÉTI FŰZ

A hetvenéves Szabó Pálnak

Mikor Kőrösbe, Berettyóba
lefutottak a vadvizek,
a rétszélen ügyes kezével
nagyapám tanyát épített.

Nyársat nyesett egy kert alól,
szalonnát pirított vele,
s hogy jóllakott, a vályoggödör
nedves partjára szúrta le.

Gyökeret vert, felnőtt a fűz,
— mint egy legenda, egy mese —
nem ártott annak a vihar,
villámütés, fagy, — semmi se.

Rezgette arany fürtjeit
— napban fésülködő leány —
Porosállás szikes, ezüst,
délibáb-rengető porán.

Összedőlt már a kis tanya,
betemették a kutat is,
gyom verte fel körötte a
mezsgyét, a dűlőutat is,

ő itt maradt magamagára,
akár egy jelkép, egyedül
tücsökszó őrzi alkonyát,
s fölötte a hold hegedül.

Mintha próbálná elfeledni
a vadvizet, a réteket,
körötte elzúgott kemény,
rideg paraszti életet...

de nem lehet. Fogja a part,
ősz tépi csimbókos haját,
kapaszkodik a szikbe mélyen:
múltba néz. De jövőbe lát,

várja a fürge gépeket,
nyomukban csírázó magot,
zivatarok után a békés,
ember-növesztő századot.

SZOMJÚSÁG

Mint akit útra szólogatnak
hű társak, s végül is marad, —
nézem, hogy húznak el fölöttem
délnek a vándormadarak.

Úsznak. Szavuk megáll mögöttük
a légben — gyöngysor hangtaraj
s lehull, mint lélekről a test,
szakad — kilőtt rakéta-raj.

Utánuk nézek, s azt hiszem
elmennék velük innen én,
hisz ilyenkor jöttem, születtem,
madárvonulás idején.

Örökre rámmaradt e kép,
az ösztön hű, emlékezem:
anyámnak emlején a szám,
de röptükön a két szemem.

Tündéri kép, amin a fül,
a szem most is megáll, mulat,
ám az ember-szív nyugtalan,
lefogott szárny, ős-indulat.

Fáj: látni közülük magam,
hogy puha szellőcskék élein
hasítnak lankadatlanúl
madaraim, testvéreim,

s hogy nem lehet zord tél elől
velük keresni szebb hazát,
feledni hírem, hangomat,
hagyni az örök éjszakát,

s nem lehet fészkem a világ,
ahol mindegy, ha fent, ha lent,
nem leli test a csillagát,
a szomjú vágy a végtelent.

Búzás Huba

ORSZÁGÚTON

Lebeg a brilliáns homok
a szélörvénykölykök illó nyomában
amerre áttetszőn topog
a fény s megráz surrogva mint az áram

így megalázva ám konok
pofával nézem léptem hova kókad
csüggedt bokámra gondolok
szelíden káromlom a rohanókat

ó stop-kocsik megálljatok
előttem hogyha üdvözlégyet intek
mint pont előtt a mondatok
s a csont előtt az útszéli szelindek

megállanak lehhentve és
született gőgjük hirtelen elolvad
megálljatok! — de ez kevés —
vigyetek el hol gőgicsél a holnap

a távolok ajnározó
reménnyel bélelt süppedő ölében
s ihat az elpilledt hobó
egy korsó habzó felleget az égen

lebeg a brilliáns homok
keringőző falevelek s az álom
intek — hohó! megálljatok
ó stop-kocsik az izzó topekákon!

Bródy László

MEGHÍVÓ

Gyere velem pincémbe, itt a lámpás,
elől lopó és hordó, kád, veder, prés,
mélyén borok, fajtája, íze más-más,
édes, fanyar, savanykás és kesernyés.

Jer, hogyha kedved van a muskotályra
s mert lelkem benne, lelkesülsz a lelkén.
Szűk pátriám volt Újhely, Liszka, Tállya,
tüzét, zamatját rámtestálta Zemplén.

Jer kóstolóra, benne van a lelkem,
sok gazdag ősz szüretjén szüreteltem,
pincém pókhálós palackkal tele.

Különböző évjárat. Nagy elődök,
bölcs vincellérek gondján érlelődött
és az idő aszúvá szűrte le.

DŰLŐUTAK

A plébános nem hitte el, hogy nem ettek a kolbászból.

A kisfiú ott állt előtte, hátra kellett szegnie a nyakát, hogy a pap szemébe tudjon nézni — magas, keménytartású férfi volt a plébános, a szeme világos, szúrós, beledöfött vele az emberbe.

A kisfiú háta mögött állt Tömör meg Lakner, közöttük a véka, amiben a kolbászt vitték.

Nevetségesnek tűnt, hogy éppen a kisfiú áll a pap elé, hiszen a másik kettő nagyobb volt, hatodikos, ő meg csak másodikos.

A kisfiú azonban tudta, hogy mégis neki kell odaállni és azt mondani, hogy „elvittük" — bár az üres vékából nyilvánvalóan látszik, hogy elvitték. Sokat gondolt rá útközben, hogyan áll majd a pap elé s már akkor érezte, hogy nem tud végig a szemébe nézni. Azért is ment ilyen közel hozzá, mert később akarta kezdeni a szembenézést s most hátraszegett nyakkal állt előtte.

Rövid csend után mondta:

— Elvittük — de akkor már a lába ujját bámulta és tudta, a plébános nem hitte el, hogy nem ettek a kolbászból.

Tegnap reggel jött ki a pusztára a plébános biciklivel. Meglepődtek, mert aznap nem volt hittan óra, hittan órát csak minden csütörtökön tartott a pap mind a hat osztálynak egyszerre — hetedikes meg nyolcadikos nem volt, hatodikos is csak Tömör meg Lakner.

A kisfiú is látta a papot, ahogy leereszkedett a szeszgyár felől — a reverendáját felkapcsolta az oldalához, a kisfiút ez zavarta, úgy érezte a papnak nem szabadna biciklire ülnie és a reverendáját sem szabad felhajtania.

A pap az udvaron leszállt a biciklről és leengedte a reverendáját.

— Dicsértessék a Jézus Krisztus! — álltak fel a gyerekek.

— Jó napot — mondta a tanító.

— Mindörökké — felelt a pap.

Valamit halkan beszélgettek, a gyerekek nem értették, aztán a tanító feléjük fordult.

— Pestet szétbombázták, tudjátok ti is. A pesti gyerekek éheznek. Mondjátok meg a szüleiteknek, hogy gyűjtést rendezünk az éhező pesti gyerekek számára. Lisztet, zsírt, sonkát, ki mit tud, hozzon.

Kis csend támadt, a két férfi a gyerekeket nézte, aztán megszólalt a pap.

— Mondjátok meg, hogy én kérem.

Egy vékára való élelem gyűlt össze másnap, a kisfiú is hozzátett egy tasak lisztet meg egy darab szalonnát. Volt, aki semmit sem hozott, sokan nem vágtak azon a télen disznót. A plébános nem nézte, ki mit hoz, a véka kint állt a bejárat mellett, rögtön bele kellett tenni az adományokat. Tömör ott legyezett mellette egy vesszővel a kutyák miatt.

Amikor már mindenki együtt volt, behozták a vékát. A pap felállt és rámutatott:

— Szemre nem sok — mondta —, de mégis nagyon sok, mert szegény emberek adománya. Aki pedig a kevésből ad, azt kétszeresen megsegíti a Jóisten.

A kisfiú lehajtotta a fejét. Az apja miatt, mert az apja káromkodott tegnap este, amikor elmondta otthon a gyűjtést. Az anyja reggel mégis a kezébe nyomta a tasak lisztet meg a szalonnát.

A kisfiú nagyon szerette az édesapját.

Nem kellett megvárni az óra kezdetét, azonnal elindultak. Először csak Tömörnek meg Lakner Gyuvinak szólt a pap. „Ti vagytok a legerősebbek" —

mondta. Aztán amikor éppen mentek volna ki az ajtón, megállította őket és a kisfiúra nézett.

— Ferkó, te is menj!

Ezt az utat nagyon szerette a kisfiú. A faluba csak dűlőutakon lehetett eljutni — köves nem volt — négy vagy öt dűlő volt, körülbelül egyforma hosszúak, kettő közülük erdőn keresztül vezetett, és egyébként is egyformák voltak, egyformán jártak, gazosak, a két keréknyom széles homoksávot hasított ki belőlük, de ahol már nagy volt a bakhát, vagy esős időben a sár, ott egy vékonyabb keréknyom kikanyarodott a fasor mellé, gazdaságos ívben megkerülte a veszélyes helyet.

Már maga az is örömet jelentett: megválasztani az utat. Melyiken az öt közül? Ez nagyon fontos és komoly feladat volt — legalább a kisfiú mindig fontosnak, komolynak és izgalmasnak érezte — mert sohasem mindegy, hogy melyik úton megy, minden évszakban, minden időszakban más-más út vált a legelőnyösebbé s függött a választás attól is, hogy az ember könnyű kocsival, ökrösszekérrel, biciklivel, vagy gyalog ment-e.

Egyébként az utak mind a faluba vezettek.

Mégis az erdőn keresztül szeretett legjobban menni. Most mondani is akarta Tömörnek meg Gyuvinak, hogy az erdőn keresztül menjenek, de aztán ránézett a hátukra, és nem szólt semmit. A menésükön látta, hogy neheztelnek rá. Ezt ő is értette, eszébe sem jutott, hogy az egészet a plébánosra kenje: „Hiszen a plébános küldte őt, ő nem tehet róla, küldhetett volna mást is". Persze, hogy tehet. És elszégyellte magát.

Szerencsére a fiúk egyenesen az erdő felé mentek. Ferkó megnyugodott, nemcsak az erdő miatt — a lövészárok miatt is — kíváncsi lett, vajon betemették-e már a lövészárkot. Emlékezett rá, még közvetlenül a háború után, az apja akkor vette a vak lovat, a Madárt, erre jöttek egyszer haza. Éjjel volt, korom sötét, az utat csak abból lehetett sejteni, hogy fölötte nem értek össze a fakoronák. „Nehéz ezzel a vak lóval — mondta az apja — de jó ló." Aztán egyszer csak a ló megállt. Az apja egy darabig biztatta, de a vak Madár meg sem mozdult, a végén még horkantott is egyet. Az apja mérges lett és az ostorért nyúlt. Rávágott a lóra. A hasa alá, mert a lovaknak a hasuk alja a legérzékenyebb. Madár erre ugrott egyet, és visszafelé tolta a kocsit. „Fogd meg" — mondta az apja és kezébe nyomta a gyeplőt. Leszállt. Megkerülte a lovat, eléje kanyarodott, aztán gyufa lobbant. A kisfiú csak az apja arcát látta felvillanni a fényben. Ezt a képet sohasem felejti el, ma is élénken él az emlékezetében, az akkori hangokkal és szagokkal együtt.

Az éjszakában a hangok tompábbak, mint nappal.

— Lövészárok — mondta az apja, — vissza kell fordulnunk.

Úgy hallotta, mintha közvetlenül mellette beszélt volna az apja, pedig akkor még a vak ló előtt állt. Az ízzó gyufaszálat eldobta, a vörös pont felizzott, csíkot rajzolt, aztán hirtelen eltűnt.

A lövészárkot már betemették.

A kosárban öt szál kolbász is volt. Illetve csak négy és fél, mert az egyikből letört valaki egy darabot. Jó ízű kolbász lehetett. A bőre kicsit megráncosodott, megszívta a meleg.

Náluk otthon sohasem maradt meg a kolbász nyárig.

Ott pihentek először, ahol a fenyves kezdődik. A kosarat a gyalogútra tették, az út szélére leültek a fűbe. Gyuvi fának támasztotta a hátát, Tömör a kosár mellett ült és egy vesszővel piszkálgatta a kolbászt. Ferkó nem ült le, a gyalogúton állt, lába ujjával egyenes vonalakat húzott a keményretaposott földre. Csend nehezedett közéjük, Tömör a fejét ingatta, megpróbálta a kolbászt a bot végén egyensúlyozni, de sehogyan sem ment, a kolbász túlságosan hosszú volt.

A kisfiú a papra gondolt, látta a szemét, ahogy azt mondja neki: „Te is menj, Ferkó" és megint szégyellte magát.

Simon Béla rajza

Ez a tekintet elválasztotta őt a másik két fiútól — ezt a fiúk is tudták, azért is volt csend.

Egy madár szállt le melléjük a bokorra. Oldalt fordított fejjel nézte őket.

— Szarkagábor — mondta Tömör.

A madár elröppent a hangra.

— Kik hozták? — kérdezte Gyuvi és Tömör kezében egy pillanatra megállt a vessző. A kolbász végét a levegőben tartotta vele.

— Cink Rozi kettőt, a Bébic... a Kisgyura... a töröttet meg a Bűtös.

— Biztos evett belőle az úton.

— Nem evett, az anyja kezdte meg. Egész szálat nem akart adni.

— Fél szál, mi?

— Több mint fél, alig hiányzik belőle.

Ferkóra néztek. Ferkó a bokrot bámulta, ahonnan a szarkagábor elszállt, az ág még akkor is rezgett.

— Igaz, több mint fél? — mondta neki Tömör és feltérdelt. Kivette a kolbászt. — Fogd csak meg! Több mint fél!

A kisfiú esetlenül fogta a kezében a kolbászt. Gyuvi akkor már nem nézett rá, mégis olyan volt, mintha ugrásra készülne. Tömör mereven bámult, az állkapcsát előretolta.

— Tényleg több — mondta aztán Ferkó és visszatette a kolbászt a vékába, összeszorította a fogát, megint látta a pap tekintetét, elképzelte, ott áll előtte és megmondja: elvitték a kosarat. Egyenesen a pap szemébe néz majd és örülni fog. Örülni, örülni, örülni — a véka érintetlenül jutott el a parókiáig — örülni, mert a pap szeméből meleg árad és az ő szeméből is meleg árad majd.

Amazok ketten felálltak. Tömör megfogta a kosár fülét, kicsit várt, de látta, hogy Gyuvi még mindig a fának támaszkodik, s így szólt a kisfiúnak:

— Te is hozd egy kicsit!

Ferkó engedelmesen megfogta a kosár fülét.

Nehéz volt. Tömör sietett is, legalábbis a kisfiúnak úgy tűnt, hogy gyorsabban megy, mint addig. A bal keze erősen húzódott, a vesszőfonat belevágott a tenyerébe. Most már jobb kézzel kellene vinni, gondolta, de nem szólt. „Addig a fáig elviszem." Magányos juharfa volt, itt kezdődtek a falu földjei.

— Fáj a kezem — mondta a fának.

Letették a kosarat. Gyuvi távolabb poroszkált utánuk, jó pár percbe telt, míg odaért.

— Tudok itt egy vadgalambfészket — mondta —, már biztos kikeltek a kicsikék.

— Azt mondja, fáj a keze — intett a kisfiú felé Tömör.

— Abban a bokorban van a fészek — a kisfiú önkéntelenül arra nézett, amerre Gyuvi mutatott. — Ha ki mered szedni, szétverem a pofádat.

— Azt mondja fáj a keze — mondta még egyszer Tömör.

— Egy másik fészek is volt erre, de azt leverte valaki.

Guvi bal kézzel fogta meg a kosár fülét, egy darabig meggörnyedve állt, Ferkó azt hitte, most már neki nem kell vinni, de Tömör rászólt:

— Na, mi lesz!

Jobb kézzel tovább bírta, a jobb keze erősebb volt. Megpróbált Gyuvival egyszerre lépni. Gyuvi erre hosszabbakat lépett.

Hosszúnak, nagyon hosszúnak tűnt az út. Néha úgy érezte, kibuggyannak a könnyei. Gyuvi gyorsított.

Úgy ejtette el a kosarat.

A keze elgémberedett, a hóna alá szorította.

— Marha! A lábomra dobja — mondta Gyuvi.

Leültek. Most a kisfiú is leült, kicsit távolabb, az árokpartra, Gyuvi meg Tömör a hónaljukkal a véka szélére támaszkodtak. Tömör a kolbászt piszkálta.

— Ezt is előbb eszi meg a plébános, mint a pesti gyerekek — mondta.

— Dehogyis, dehogyis! A plébános úr nem lop — szólt közbe erőtlenül a kisfiú.

— A gyurgyókafészket is te szedted ki a Fördőssel. A Fördős megmondta — szólalt meg újra Gyuvi és lustán Ferkóra nézett. Egy fűszálat rágcsált.

— Nem igaz! Nem én szedtem ki! Ezt nem is mondta Fördős.

— Félröpösök voltak benne — folytatta Gyuvi —, az állatorvos két forintot adott volna egyért.

A kisfiú még sohasem mert gyurgyókafészekbe nyúlni. A gyurgyókák horhosok meg szurdékok partjába fészkelnek, karvastagságú lyukakba, mint a partifecskék. Ilyenekben kígyó is tanyázik néha. Ferkó nagyon félt a kígyóktól.

— Nem én szedtem ki — mondta.

— Mit jár a szád? — kiabált dühösen Tömör és felállt. — Kiszedted és kész! Nekem is szedtél már ki fészkemet. A kisház mögött.

Azt akarta mondani: „megmondalak, ha megütsz", aztán mégsem szólt, nem tudta miért jutott eszébe Tömörről a néger.

A néger ejtőernyővel ugrott ki a repülőgépből, libegő fekete pont a fehér gomba alatt. Vasvillákkal és kaszákkal vették körül —, mindenki kiabált, asszonyok is voltak, városiak, a kisfiú nem ismerte őket — a dühös sírás szaggatottan tört elő a torkukból. Különös fekete izgalom telepedett rájuk, a kisfiú érezte, hogy valami szorítja a csontjait, a bőre alatt görcsök tekergőztek.

A néger egy árokparton ült, mereven hátrafeszített karjára támaszkodott. Meg sem moccant, de a szeme ide-oda járt, furcsán villogott a szeme fehérje — egyébként fekete volt, koromfekete.

Egyre szűkült körülötte a kör — itt valami megmásíthatatlan történik — a férfiak arca vöröslött, nyakukon, mint a fehér, áttetsző gyöngy, kiütött a verejték, itt valami megmásíthatatlan történik — és a kaszák meg a vasvillák hegye egyre közelebb és közelebb villogott, aztán csend lett, mélységes moccanás nélküli csend.

Akkor kezdett beszélni a néger.

Gyorsan és egyfolytában beszélt, valami idegen nyelven, különös, gurgulázó nyelven, sem kiabálva, sem halkan, még sem volt megszokott emberi a hangja, a kisfiú így még senkit sem hallott beszélni.

Nem emlékszik rá, ki szúrta meg először. Csak a villanás látszott és egyetlen rövid szűkölő hang hallatszott, aztán megint szörnyű zsivaj, vonagló kiáltások, egy teljes percig, vagy talán tovább is, s aztán megint csend lett — akkor már senki sem állt közvetlenül a néger mellett. Már nem támaszkodott megfeszített karral az árokpartnak. A hátán feküdt, mereven nézett az ég felé, ahonnan ejtőernyőjével lelibegett és mozdulatlan volt, mint a csend, amely köréje zuhant. A kisfiú úgy érezte, most mindenki tudja, hogy itt valami megmásíthatatlan történt — de aztán az emberek újra elkezdtek beszélgetni.

Akkor rögtön nem érezte úgy, hogy értette, amit a néger mondott. Csak kicsivel később, hazafelé menet. De egészen mégis csak akkor, amikor a plébános biciklivel utólérte őket, tavasszal az elsőáldozás után.

Tömör akkor már ott állt előtte, a lábát szétterpesztette.

— Nem mozogsz! — sziszegte, pedig a kisfiú meg sem moccant.

Először bal kézzel ütötte pofon. Gyuvi megint elfordította a fejét, az erdő felé nézett.

A plébános leszállt a bicikliről, leeresztette a reverendáját. Akkor már mindannyian álltak, lehajtott fejjel, még Tömör is lehajtotta a fejét, pedig Tömör mindig egyenesen a szemébe néz mindenkinek — s az állát előretolja.

De akkor lehajtotta a fejét.

Csak a kisfiú nem, a kisfiú a papot nézte. Egyenesen, mereven a szemébe nézett és maga sem vette észre, előretólta az állát.

Egy darabig csend volt, a pap szeméből jóság áradt és fény.

— Így sokkal jobb, tisztelendő úr — mondta Tömör tiszta, nagyon tiszta hangon.

A kisfiú akkor hajtotta le a fejét.

Vidámság áradt közéjük, felszabadultan nevettek, csengő hangjukban egy csepp áhitattal. Olyanok lettek, mint a fák meg a felhők.

Csak a kisfiú nem.

A kisfiú mindezt távolról, nagyon távolról látta és félelem szorította össze a szívét.

— Így szedd ki a más fészkét! Hülyefejű! — mondta Tömör és keményen az arcába vágott, az orra tövénél nyílallt bele a fájdalom, a homlokán át, végig a tarkójáig.

Újra az orrában érezte a gyóntatószék furcsa szagát, a rácson keresztül megváltozott a pap arca, mintha nem is az ő papjuk lett volna, hanem valaki más, szigorú, keményarcú idegen. A szíve a torkában dobogott, nagyon halkan beszélt.

— Kicsit hangosabban — suttogta a pap. — Csak bátran, meglátod, könnyű és tiszta leszel.

Tömör most már rúgta is, megdühödött, elkékült az arca. — Hülye, hülyefejű! — ordított.

Furcsa remegés fogta el. A bűneit egy papírra írta. Gyorsan, hadarva olvasott — és félt, nagyon félt. Idegen bűnök voltak, némelyik szó is idegenül hangzott, mintha akkor hallotta volna először. Pedig ő beszélt, az ő hangján csengtek fel ezek a nehéz, idegen szavak.

Egyik ütéstől eleredt az orra vére. Tömör keze is véres lett, s a kisfiú arca is. A vére gyorsan száradt, összehúzta az arcán a bőrt.

Azt hitte, majd mégis ráhull az a könnyű és lenge érzés, amelyet akkor szokott érezni, amikor az apja kint a földeken mesél neki. Régi dolgokról, arról, amikor még ő is kisfiú volt. Otthon sohasem mesélt, csak kint a földeken.

Néhány történetet többször is elmondott, a kisfiú ezeket szóról szóra tudta, s néha már nem is figyelt rá, mit mond az apja, csak nézte az arcát, a mozdulatait, a hangját beitta a füle — akkor is értette volna az apját, ha valamilyen idegen nyelven beszél — és úgy érezte, könnyedén ring a rétek fölött felhők fehér taraja és erdők zöld tengere, meg szántóföldek barna foltjai között.

— Fogd be az orrod! Vérzik — mondta Gyuvi.

Befogta. Azok ketten ott álltak a kosár mellett. Hátrahajtotta a fejét. Így szokta, ha az orra vérzett.

Rémülten nézett a papra, hányingere támadt. Keserű nyál szaladt a szájába.

Az ostya a szájpadlására ragadt, sokáig piszkálgatta a nyelvével, míg végre le tudta nyelni. Hosszú ideig állt egy helyben, a hideg kő a cipője talpán is átsütött. Imádkozni próbált — később letérdelt, hogy fájjon a térde, de nem tudott imádkozni. Elviselhetetlenül nehéz lett minden. Aztán már nagyon sajgott a térde. Nem érzett semmi mást, csak azt, hogy fáj, fáj, fáj. Ez nagyon jólesett.

Az orra vére elállt.

— Menjünk — mondta Gyuvi.

Azontúl neki nem kellett vinni a kosarat, Gyuvi és Tömör vitték. Nem egyenesen a falu felé mentek. Nem értette miért, aztán Gyuvi megmondta:

— A Sió felé megyünk. Megmosódsz.

A pap maga mellett tólva a biciklijét, ott ment közöttük. Ő kicsit lemaradt a többiektől. Vidám szeretett volna lenni, mint a többiek. Minden izmát megfeszítette, a füle zúgott tőle — de a nehéz súlyos nem oldódtak le róla. Félt, Vacogva nézett a gyerekekre.

Olyanok lettek, mint a fák meg a felhők.

— Így sokkal jobb, tisztelendő úr — mondta Tömör tiszta, nagyon tiszta hangon.

A kisfiúnak akkor már nem fájt a térde. A földet nézte és sírni szeretett volna. Hallotta a néger hangját. Értette mit mond.

— És te, Ferkó? — kérdezte a plébános.

— Tiszta lettem... — és könnyű — mondta.

Nem mert mást mondani. Nem jöttek a könnyei. Újra keserű nyál szaladt a szájába.

Jólesett a hűvös víz érintése. Sokáig mosta az arcát, a rászáradt vér elég nehezen jött le.

A parókia udvarán egy ponyvás teherautó állt, a hátulját lehajtották, sonkák, zacskók és különféle batyuk látszottak benne. Az autó mellett a favágótuskón egy atlétadresszes, sovány férfi ült, lovogó vörös haja volt és vidám szeme. Egyenként szedegették a vékából amit hoztak és a vöröshajú kezébe adták.

— Látom, ettetek is — mondta, amikor észrevette a megkezdett kolbászt.

— Nem ettünk — mondta gyorsan a kisfiú. — Így adták.

Aztán már megbánta, hogy szólt.

Az atlétatrikós nevetett.

— Éhesek vagytok?

Tömör és Gyuvi a kisfiúra néztek.

— Na! Azt kérdeztem, éhesek vagytok-e?

— Nem — mondta Ferkó —, nem vagyunk éhesek.

Kimentek az udvarból, a vöröshajú megrántotta a vállát és egy darabig összehúzott szemmel nézett utánuk.

Az ártézikútnál Ferkó újra megmosta az arcát a meleg, záptojásszagú vízben. Sokáig mosdott, mert azt hitte, Tömörék azalatt elmennek. De nem mentek el. Megvárták. A betonvályú szélén ültek, Gyuvi a vízbe lógatta a kezét.

Nem siettek. „Nem ettünk belőle, nem ettünk belőle" — mondogatta a kisfiú és elképzelte, ahogyan ott áll a pap előtt. De a szavak üresen kopogtak a fejében „nem ettünk belőle, nem ettünk belőle", mintha nem is ő gondolta volna őket, a végén már a monoton ismételgetésben a szavak elvesztették jelentőségüket, furcsa érthetetlen zagyvalékká váltak.

A kisfiú nagyon szomorú lett. Pedig tényleg nem ettek a kolbászból.

A pap az álla alá nyúlt, felemelte a fejét.

— A szemembe nézz!

— Elvittük — mondta még egyszer és lehúnyta a szemét.

A pap elengedte az állát. Csend volt.

Aztán pofonütötte.

— Elmehettek.

— Szerencséd, hogy nem járt a pofád — súgta neki Tömör az ajtóban.

A pap is kijött utánuk, a biciklijéhez ment. A fiúk még egyszer köszöntek neki.

— Mindörökké — válaszolta és Ferkót nézte.

— Tudod, miért kaptad!

— Igen — válaszolta lassan a kisfiú és mereven a pap szemébe nézett.

Dienes Ottó

MADÁR SUHAN

Mikor madár suhan a szürkületben,
(a névtelenség tollas nyílvesszeje)
s pályája ívéről egy pillanatra kibillen,
majd hangtalan manőverrel vág egyenesbe,
s csak a szárnyak mozgása a hang:
akkor panorámává tágul az értelem,
s valahol, messze, érzem a fészket.

Orbán Ottó

AZ UTAZÓ

Az fogad, az a pusztaság,
kövek legelnek ott, akár a kecskék.

Onnan, hol látni már a parttalan táj utolsó lobbanásait
és hallani vadember-zokogást, Robinzon horkolását,
a süllyedő sziget mohó lélegzetvételét,

nincs messze már a föld, ahol a rothasztó magányból
még rothasztóbb, még égetőbb, még olthatatlanabb,
még örökebb magányba nyúlnak csikorgó ágaikkal a fák.

Elülhetsz alattuk gyerekeid körében,
teával kínálhatod meg a délutánt
és mesélheted csontos kezekkel, tele szájjal,
hogy ezt meg azt hogy vitted ágyba, hogy fogtad meg a mellét,
milyen részeg szemekkel nézett fel rád, hogy sikoltozott,
(s hogy kaparta a hátad!) és hogy szöktél előle, mint a vasúti tolvaj.

Innen nem jön, nem megy hajó. Hosszú vallatások
izzása csap meg a fák közül,
fogcsikorgató éveké.

Kovács Ferenc

A FELISMERÉS ALÁZATA

Nincs mentség az alázat elől
bármilyen
magasra nőtt lúcfenyő-üstököd
Ha szélesebb tudsz lenni magadnál
és csontjaid hosszabbra nyúlnak árnyékodnál
akkor is rajtad az üvegtörés könnyűsége
gyümölcsrohadás puhasága
cérnaszakadás egyszerűsége

Ijesztő vagyok önmagamnak
Nem őrzött meg
sem kegyetlenség sem gőg sem szerelem
Nagyot léptem
mint a hétmérföldet-járó óriások
és keresztül léptem a ballábamat

Így keskenyednek a dimenziók
Az ablaküvegen
nézem a bokrétafa rozsdásszélű érdes leveleit
árnyéka arcomon táncol ága már örökre
elérhetetlen
féllábú tenyeremnek

Cs. Nagy István

RÁGYÚJTÁSKOR

Akármi és benne a minden —
ezt kell úgy félteni:
a teljes kozmoszi
valót egy gyufasercenésben.

Szájszélen, hűvös hamutartón
a megfékeztetett
világegyetemet —
hogy a tűz emberi maradjon.

Tüzét csillag-reaktoroknak,
a gyújtatlan gyúlást,
a magmát, naprobbanást
s a dohánylevél-arcu holdat.

Akármi és benne a minden —
ezt kell úgy védeni:
a teljes emberi
valót egy gyufasercenésben.

MEDVEÉNEK

Kemencén, régi tégla-tűzhelyen
huholt a szél, ahogy mostan dudál,
házkutató égi veszedelem,
végigmotoz az ember otthonán.

Vén medve a világ, és bírni kell,
tudni: szél és tél egy nap megszakad,
pörögni kell a fény küllőivel
tejutak ostor-lámpái alatt.

A bolygókat is megállítaná:
állja-e hát a kis embervilág?
Mintha az űrből küldené alá
a végítélet jeges rohamát.

Bírni zord meteorológiát,
spirálos égi kandeláberek
káprázatával loholni tovább,
mint színes forgóján csüggő gyerek.

TÉLVÉGI ARANYKAKASOK

Kakas-csőr el nem hozza a tavaszt,
csupán az égöv elrendeltetése,
de az sem utolsó, aki riaszt,
rátrombitál a végső tespedésre.

Palánk, gyümölcs, rúd, fészertető
csupa jóshang oldódó messzeségnek,
adó-vevő kakas-felelgető —
hars kukori-láncszemek összeérnek.

Ki a termékenységgel jegybe jár,
megmaradást kukorít át a jégen,
tűz-tarajú, sugallatos madár,
lármázó a mindenség ihletében.

Nem ti hozzátok a napot, igaz,
jön az kozmoszi elrendeltetésre,
de ti lehettek az aranykakas
a mesében, győztes fanfárok érce.

PEDER HUZANGÁJ VERSEI

Peder Huzangáj, a rokon csuvas nép költője, a Csuvas Autonóm Köztársaság Írószövetségének titkára 1907-ben született szegényparaszt családból. Tanulmányainak befejeztével újságírással, majd költészettel és műfordítással foglalkozik. 1924-ben megjelent első verseskönyvét számos kötete követi. Műfordítói munkássága is jelentős; csuvas nyelvre fordította többek között Puskin, Majakovszkij, Shakespeare s más klasszikusok műveit. Számos verse orosz fordításban is megjelent. Kiváló munkásságáért a Vörös Csillag- és a Munka Vörös Zászlaja érdemrendekkel tűntették ki. Úgy hírlik, hogy ez év tavaszán Magyarországra látogat.

A VERS...

A vers — vigasság, — hűsítő vízcseppje
szomjú napoknak s csermely, mely cseveg.
Úgy töltsön el hát minden sor pezsegve,
miképp ha várnád titkon kedvesed.

A vers — ifjúság, fölpezsdíti tested:
megenyhülőn száll szélbe sóhajod.
S a szíved újra szárnyalón repeshet,
ha rejtekében új derű ragyog.

A vers — erősség, bűverő hatalma.
Hozzásimulsz és arról álmodol,
hogy bűvös szőnyeg visz, sodor suhanva,
és lelked újjong s boldogan dalol.

A vers — az érzés végtelenje, — nem más,
nem szűk hasábok, — parttalan meder.
Tenyéren tartja szent tüzét a nyomdász,
s a vers először néki énekel.

A vers — orvosság, ritka, drága párlat;
csupán csöppenként ízlelgetheted.
Csettint az ínyenc: „Költészet borának
varázsa vonzó mindenekfelett!"

A vers — az eszme kínzó hajszolása,
gyermek-mosoly s a munka szelleme;
szívek regőse, vészek krónikása:
el nem sodorja századok szele.

A vers — a hajnal égő pirkadása,
napfény, dal és felajzott érzelem.
Szívem be szomjas ily poéta-társra...!
S tudom, teremtesz ily költőt, nemzetem!

LEVELEK AZ ISPOTÁLYBÓL

I

Ábrándos éj. A négy fal börtönéből
ím egy Chopin-dal árad, fölfelé tör,
s beröppen itt a megtárt ablakon
kórtermeinkbe rezgő szárnyakon.
Bús éji dallam hömpölyög be zengve,
mégis derűsen száll alá szívemre.

Gyerekkoromban én fészket rakott
dalos madárnak néztem csillagot,
emlékezem... S a sok csillag-madárka,
véltem, csicsergőn most kap íme szárnyra...
Chopin szivének éppily hangja kélt
megcsendülőn, mint csillagos nyakék.
E bűvölő, halk zümmögésü zengzet
elringatója búnak, gyötrelemnek.
Úgy tetszik, mintha, hallgatván zenét,
e vallomás csak rám özönlenék.

De a képzeletben, zengő zongorán túl
egy más erő űz zaklatón: kitárul
elém, az alkony csöndes tükreképp
Volgánk, s a tágas, víz-belepte rét;
látom: lebarnult lány ladikba libben,
kacagni hallom szűzies-szelíden...
Ó, hon szerelme, ó, szent érzület,
a szív be puszta lenne nélküled!
Örök kútfő vagy, mely szünetlen árad,
mint egy Chopin-dal tengerén a bánat.

II

Ó hallgatásod mily beszédes,
mily ékesszóló most, midőn
sötétedésig véled, édes
mélán merengek estidőn!

Tavasz-dal hangja, mely falunkban
csendült fel, régen elfeledt
álom... Borongón ülsz a zugban,
hallgatva ezt a zengzetet.

S felszítod éji mécsem. Árnyad
a falra kúszva imbolyog,
s te csöndben, el nem födve vágyad
vonod lábamhoz zsámolyod.

III

Véremben izzó harci láng;
sok évig el nem oltod.
Kövülj meg keblem, ó, hogy
ne zúzzon össze száz szilánk!

De adnám érte ihletem,
szerelmem s verseim, lásd,
csakhogy ne halljam szüntelen
a szörnyű férfisírást.

KÁRPÁTY CSILLA fordítása

JEGYZETEK A „HULIGÁN"-ARCKÉPHEZ

(Befejező rész)

A galeri

Mindent megtagadva és mindenünnen kitagadva hol vessék meg lábukat e dacosan saját életformájukat kereső fiatalok. Természetesen egymás társaságában, a *galeriban*, amely szövetkezés az unalom ellen, emigráció a felnőtt-társadalom által rájuk kényszerített rendből, szabad óráik természetes kerete és közege. Jobbára minden környéknek megvan a maga galerija, színhelye váltakozik az időjárás és a rájuk terelődő figyelem szerint, általában helyszűkében szenvednek, ezért a marakodások és fúziók napirenden vannak történelmükben. A tagság általában kevert: nem, kor, származás, foglalkozás, érdeklődés, világnézet, egyszóval mindaz, ami elkülöníthetne, ritkán zavarja meg a csoport békéjét, nagyobbára elegendő közösség, hogy egy utcában laknak.

E csoportok jellege a legváltozatosabb. Egyik-másik a Pál utcai fiúkban is rokonszenvet kelthetne, vannak azonban cinkosságra épülő, veszélyes és garázda társaságok is. Ez utóbbiakat a huligán-eszmények tartják össze, kemény struktúrájuk van, vezéreiknek parancsosztó joga, esetleg jussa a lány-tagokra és olyanfajta idegborzongató neve, „Alvarez", „Buda királya", „Kicsi Arab". A tagok egymást csak ragadványnevükön szólítják, s gyakran csak így is ismerik, a lányok természetesen csak keresztnevükön mutatkoznak be és olykor többhónapos viszony után sem tudják kedvesük valódi nevét. Az elmúlt években némelyik galeri egész kis állammá épült ki, megfélemlítette a környéket, tanácsossá tette a helybeli fiatalok számára legalábbis a belépés kérelmezését, pénzzel, összeköttetésekkel, járművel, esetleg fegyverekkel is rendelkezett, végigjátszotta a teljes huligánműsort, amlyben sikeres vagy sikertelen disszidálási kísérletek is helyet kaptak, míg végül a belső viszály vagy a rendőrség szét nem robbantotta a társaságot.

Fénykorában a galeri többféle előnyt biztosít tagjainak. Amolyan kölyökszakszervezetként a fiatalok pénzzel segítik, etetik, ruházzák, jobb munkahelyre hozzák be, tanácsokkal látják el egymást, ismerkedésnek, szórakozásnak kivételes lehetőségeihez jutnak. Természetesen némelyik galeri harci testület is, a huligán általában fázik egyedül, meghittebb úgy verekedni, ha mellette is lendül egy ököl. Legfontosabb azonban a közösség — jelen esetben kétségkívül eltorzult és menekülő — igénye. A huligán nem tud egyedül maradni, egész léte kibúvó, a felelősség és a kérdések alól, egyénisége vékony kéreg, filozófiája önző és pesszimista, célszerű hát a többiek közé olvadni, az egyetértő pillantások melegében személye látszat-virágzását tapasztalhatja. E búvó ösztönön túl a mikro-társadalom szervezésének hajlama a másik fenntartó erő. Számukra lebilincselő élmények kínálkoznak itt: szövetkezni és elkülönülni, tagfelvételt játszani törzstagok ajánlásával és próba szertartásokkal, emelkedni a csoport-létrán, tisztogatni, frakciózni, a többi galerivel kiegyezni vagy háborúskodni, a felnőttek gépies társadalmában kicsiny, szenvedélyes kamasztársadalmat létre hívni — ha mindez kissé komikus is, de megérteti miért nem könnyű hatósági feladat a galerik végleges szétugrasztása: tagjaikat nehéz kárpótolni az autonóm csoportélet tenyész-melegéért.

Minden közösségen — így a galerikon belül is, kialakul valamilyen szubjektív, de a tagok számára otthonos világkép és értékrend. A galeri becsülése épp arra irányul, ami az emberben az intellektuális személyiséget közrefogja: az ösztönre és a szerepre. A szellem, a karakter, a kulturális vagy munka-teljesítmény meglehetősen hűvös elismerésben részesül. Komoly fiúnak lenni kopár dicsőség, néha inkább szégyen a galeriban, zavarja a többieket. Ime az ösztönös érdemek kívánság-listája: a galeritag legyen jómegjelenésű, hangos, eredeti, tréfásmodorú és gátlástalan, tudjon jól táncolni, szakavatottan verekedni és vágyat kelteni a lányokban. Majdnem ilyen fontosak a külsőséges látszatértékek, mindaz, ami fétisnek tűnhet fel: modern öltözék, pénz, nagyvonalú költekezés, esetleg jármű, nem baj, ha a papáé, mutatós lakás, ahova meg lehet hívni a többieket, magnó, esetleg valami különleges holmi: töltőtollba

beépített rádió, picurka fényképezőgép, revolver-öngyújtó, aktfotóalbum, rugósbicska, szóval valami, ami a többieknek nincs. Valamivel személyesebb, de még mindig elég fétisszerű a készségek és kapcsolatok tisztelete. Jól kártyázni, a legkorszerűbb vagánynyelven beszélni, autót vezetni, érteni az italokhoz, autómárkákhoz, sok viccet tudni, pletykákat híres emberekről, ezek közül egyet-kettőt személyesen ismerni, keresztnevén szólítani pincért, bárzenészt, szex-exportnőt, színésznőt, sportolótól ingyenjegyet kapni, és főleg mindezekkel tapintatosan hencegni — ezeknek töredéke is oly lenyűgözően hat a galeriben, hogy e fényes érdemek tulajdonosa valósággal glóriában lépked. A huligán hibrid lény, anarchista sznob, kamaszlázadás és felnőtt-imitáló keveréke. Előbb-utóbb választania kell: ha sznobériája erősebb, betagozódik a felnőttek rendjébe, s néhány év múlva mint nagyképű karrieristát látjuk viszont; ha anarchizmusa túlnyomó, úgy meglehet: közönséges bűnözővé lesz, s lassanként elhullajtja fiatalkora mentségeit. A huligánságból azonban húsz-huszonkét éves kora után kinő. Ha részese akar lenni, nem veheti semmibe a felnőttek társadalmát.

Huligánok a társadalomban

Kiből lesz a huligán? Milyen tényezők serkentik ilyenné válását a családban, a társadalomban, a közszellemben? Beteg lény-e, kivételes traumák, környezeti ártalmak áldozata, vagy átmeneti korunknak egyik tipikus szereplője?

A hatóságok által nyilvántartott huligánok száma aránylag szerény, a megfelelőkorú fővárosi fiataloknak mindössze két százalékát teszi. Köztük és a többi fiatalok között azonban nincsen szögesdrót kerítés, a jelzett százalékszámnak bizonyára többszörösét adná a nyilvántartott, vagy esetleg nyilván sem tartott de különösen problematikus viselkedésű fiatalok hatása alatt lévő passzívabb szimpatizánsok rétege. Aligha túlozunk, ha feltételezzük, hogy a huligán-szemléletet a fővári ifjúság legalább egy tizedének gondolkodását mélyrehatóan átjárta. Ez a szám nem elcsüggesztő, főleg az északamerikai és nyugateurópai statisztikákhoz képest, de mindenképpen figyelemre — szenzációt kerülő, tárgyilagos, aktív figyelemre — méltó. A közvélemény mellesleg amúgy sem veszi le napirendről a huligán-témát, amíg a téma címszereplőinek botránykrónikája ki nem apad, s a jelek ma még nem erre mutatnak, jóllehet a huligánokra ma szigorúbb adminisztratív nyomás súlyosul, s ennek következtében a bíróság előtt tárgyalt bűnesetek száma is csökkent az előző évekhez viszonyítva. Adminisztratív nyomás és szigorú ítélet — noha a maga helyén kétségkívül szükséges és hatásos eszköze a huligán-garázdaság visszaszorításának — csak ideiglenesen lokalizálhatja és lappangásra kényszerítheti magát a jelenséget, tartós és mélyreható megoldást azonban nem hozhat. A tíz százalékos, semmiképpen sem peszszimista arányszám tanúsága szerint egyéni mozzanatoktól súlyosbított társadalmi problémával állunk szemben, amely az átmeneti kornak részben elháríthatatlan velejárója, s amelynek lényeges enyhítését, illetve megelőzését csak nagyobb távlatú intézkedésektől, a pedagógiai közvéleménynek a jelenleginél sokkal nagyobbfokú tisztánlátásától és felkészültségétől várhatjuk.

A huligánná válás egyéni indítékait viszonylag könnyebb áttekinteni. Alaptény, hogy bizonyos öröklött alkatok jobban kihívják a sérelmeket, s a huligánok között meglehetősen nagy a gyöngeidegzetű fiatalok száma. Pedagógusok a megmondhatói, hogy a háborús csecsemőkor mennyire rajtahagyta nyomát két-három, ma már kamaszkorú évjárat lelki szervezete. Mindenféle öröklött, vagy beidegzett, asszociális magatartásban megnyilvánuló pszichés rendellenesség mindenféle alkalmazkodni-nemtudás kedvez a huligán-példa elsajátításának. Utalnunk kell a biológiai acceleráció tényére is, a kiskorúak nemi érése a modern nagyvárosokban előbb következik be, mint az elmúlt évtizedekben, vagy mint a falvakban. A mindkét nembeli huligánok között sok a hormonálisan túlfejlett, intellektuálisan azonban átlagos, vagy azon alul maradó fiatal. A balsors mindenféle cselvetése előbb talál rá ezekre a fejlődési rendellenességekkel küszködő, nyugtalan idegzetű fiatalokra. Ők találják legkevésbé helyüket az életben, s nyilván bennük érlelődik legindulatosabban a társadalomellenes bosszú.

Kevésbé, de még mindig elég egyedi magyarázat a családi környezetre való hivatkozás. Általános tény, hogy a család összetartóereje gyengülőben van. Tagjainak anyagi egymásrautaltsága csökkent, a nagyvárosi életmód elidegenítőbb, a kis-közösségek ítélőereje elernyed, kevesebb a férfi, mint a nő, szabadabb a szexus, alászállt a házasságkötések korhatára, könnyebbé lett a válás, s ahogy a szülők összetartása mállataggá lett, úgy lazult gyermekeik ragaszkodása is. A családtagok magányosabbak és önzőbbek, oldódik a fegyelem és hatalmaskodik az érzelmetlen „hic et nunc"

örömkeresés. Soroljuk a nyomasztó élmények lehetséges változatait? Olyannyira közhelyesek első pillantásra s vég nélkül leltározhatók mégis. Halál, betegség, válás, iszákosság, börtön, marakodások, házasságtörés, brutalitás, zilált háztartás, felügyelet és szeretet-hiány, zsarnokság, kényeztetés, nevelési kontárság vagy hazugság stb. így kezdődik a lista, s a tételek között mennyi furcsa és leverő árnyalat. A gyermekvédelem munkásai a családi dezorganizációnak micsoda kiterjedt és aprólékos rendszertanát írhatnák meg. A bomlás elemei közül némelyik az emberi gyarlóság örök következménye, mások feltűnően hirdetik a kort. Tárgyukat csak annyiban érinti a kérdés: minden családi ártalom, minden ami fájdalmat okoz, bosszúra ingerel és arra a felismerésre késztet, hogy az emberi kapcsolatokban bízni nem lehet — természetszerűen a galeri felé sodorja a fiatalokat, amelynek organikus összetartozása megbízhatóbbnak látszik zavaros családi kötelékeiknél.

A szülők persze szónokiasan sojánkodnak ez utóbbi tényen, s többnyire képtelenek belátni, hogy gyermekük elkanászkodásáról jórészt maguk tehetnek. A huligánfiatalok szüleikkel szemben többnyire valóban nyeglés, támadóan viselkednek. Ütlegre nem egyszer ötleg felel, pofon-vágott apák, hasbarúgott anyák síránkoznak a rendőrhivatalokban. Erélyük hasztalan, szellemük értetlen, tekinteélyük kicsorbult, sértés sértésen szikrázik, s végül már megtorlásért lihegnek, a tanácsra oda sem hallgatnak, ők a gyengébbek, tessék nekik igazságot szolgáltatni, tessék megtörni sarjukat. A hivatalban is megcaslódnak, s a melodráma után beáll a rezgnáció, vagy a hideg ellenségesség korszaka. Milyen képtelen ez a kölcsönös értetlenség. Hiszen a legtöbb huligán éppenhogy kevesli az otthonkapott szeretetet. Miféle rejtelmes fal nőtt közébük, hogy idegennek kelljen közvetítenie a megbékélés vágyát szülő és gyermek között?

Szövevényesebb a tágas közösség — a társadalom — és a huligánok viszonya. A szóbanforgó fiatalok kisgyermekkoruk óta népi-demokratikus társadalomban élnek, ennek intézményeit és fogalmait természetes adottságnak tartják. Akár otthonuk berendezését, ezt a társadalmat sem ünnepelni, sem tönkretenni nem óhajtják. A közérzetük azonban általában nyomott.

A huligán-galerikben minden társadalmi réteg képviselteti magát, szociális keresztmetszetüket két szinten kell rögzíteni: a szülők és a fiatalok szintjén. A kettő kiegészíti egymást. A fiatalok maguk túlnyomórészt munkások, tetemes arányban segédmunkások. Látszólag tehát a képzettség növekedésével fordított arányban áll a huliganizmus. Elvileg e megállapításban nincsen különösebb kivetni való, hiszen magától értetődik, hogy egy művészettörténészt, vagy biológus-hallgatót jobban leköt a szakmája, mint mondjuk valamelyik vegyigyárban egy anyagmozgatót. A valóság azonban bonyolultabb ennél az aránynál. Igaz ugyan, hogy a helyzet nagymértékben determinálja a magatartást, de gyakran a magatartás választja ki a neki megfelelő helyzetet. Ha ugyanis a szülők szintjén felvett keresztmetszetre pillantunk, szembeötlik, hogy a munkásfoglalkozású fiatalok jelentős részének nem munkások a szüleik. (S csak zárójelben, az egyetemi huligánok többnyire nem munkás-származásúak.) Meglepően nagy számban szerepelnek itt a deklasszált szülők gyermekei. Képmutatás lenne eltagadni, az elmúlt években a középiskolai, illetőleg egyetemi fel-nem-vételek elelnségessé hangolták e fiatalok nem csekély részét az őket érvényesülni úgy látszik nem engedő társadalommal szemben. Vannak azonban közöttük szép számmal olyanok is, akik maguk „deklasszálódtak", kimaradtak az iskolából, vagy rosszul tanultak s emiatt nem juhattak tovább; ezeknek üldözöttségi szólamai csakugyan alaptalanok. Említésre-méltó továbbá, hogy a súlyosabb bűntények (erőszakos betörés) elkövetői között különösképpen jelentős a deklasszált szülők gyermekeinek számaránya. Végül az is meggondolkoztató, hogy mind a munkás, mind az értelmiség foglalkozású huligán fiatalok között jelentős arányban szerepelnek vezető értelmiségi és funkcionárius szülők gyermekei. Összegezve megállapíthatjuk: a huligánná válás mértéke fordított arányban áll maguknak a fiataloknak az iskolázottságával, de nem csökken lényegesen a szülők iskolázottságának arányában. Amiből kiviláglik a jelenség egyik alapvető oka: a tartalmas élethivatás hiánya, amelyet a szobanforgó fiatalok egyik része, osztályhelyzetéből adódóan *még*, a másik része *már* nem tud eléggé keresni és megbecsülni.

Nem szoroul magyarázatra, hogy a garelik „szociális összetétele" s ennélfogva magatartása is kerületeként, de esetleg lakótömbönként módosul. Az általánosító megállapításokon túl — a belvárosiak kifinomultabban, a külvárosiak ösztönösebben, a deklasszált övezetek lakói elszántabban garázdálkodnak — csak alapos szociográfiai helytörténeti vizsgálat deríthetne fényt rá, miért rögződnek környékenként eltérő arányban a szokványos kilengés-típusok. Noha e különbségek erős helyi színekkel tarkítják a fővárosi huligán-problémák összképét, s mellőzésükkel egyfajta fenome-

nológikus „huligán-lényeg" föltevését kockáztatjuk, éppoly szilárd tényként ötlik fel a budapesti fiatalok társadalmi helyzetének nagymérvű egységesülése. A huligán-kérdés, mint fiatalok és felnőttek absztrakt — nem osztálytartalmú — konfliktusa mondhatnók épp e nivellálódás következtében jelenhetett meg, mint a huszadik század második felének — paradox módon épp előrehaladásunkat jelző — urbánus gondja.

Az edigiekben megpedzett gondolatsor — a huligán ürességét feledni akaró látszat-lény, pozitív élettartalma nincs, negatív tartalma a gyanakvás — valamelyest talpára fordul az iménti társadalom-statisztikai következtetések jóvoltából. A fiatalok általában kiszabadultak az inségből a kultúrával megtelő élet küszöbére, itt azonban nem csekély részük megtorpan, részint a kor újszerűen általános anyagiassága, részint szellemi hatásainak szegényes, vagy inautentikus volta miatt. Azok, akik e küszöbön személyes tervvel, erős akarattal nem tudják átküzdeni magukat, akik már úgy ahogy szabadok, de elrugaszkodott igényeikhez mérten esélyüket sivárnak, fáradságra méltatlannak tartják, akiknek épp ezért unalom az árnyéka és minden órája lyukas óra — azok, ha ifjúságuk parancsa szerint fellázadnak ez üresnek vélt rend ellen, és csupa nyers örömmel töltenék ki az időt; azokból lesznek belső szükségszerűséggel a huligánok. Röviden, aki undorodik a holnaptól és beássa magát a pillanatba: huligán. (Tegyük hozzá felnőtt is van ilyen elég, de ezek gyávák, fonnyadtak, nehézkesek ahhoz, hogy megtegyék ami a kamaszoknak esetleg még „jól áll". Az utóhuligán maga a selejt, ráfigyelni sem érdemes.)

Az indítékok között említettük korunk újszerű általános anyagiasságát. Anyagias? Furcsa volna zokon venni az éhezőtől, hogy életét a jóllakás vágya uralja. De akit egy csuklyás sportkabát, Revlon ruzs, vagy Tünde robogó hiánya szögez bele a világfájdalomba? A jövedelmek viszonylagos egységesülése a biztosított megélhetés szintjén általában már nem az elemi szükségleteket hanem a jólét akarását hozta előtérbe. Az inségtől a tűrhető egzisztálásig hosszú volt az út, innen a jólétig még akkora vezet. Az adottságok megugrottak, a követelmények méginkább. Materiális igényeink pátoszfoka sülyed, kevésbé ösztönznek a szolidaritásra, gyarapodásunk mindinkább tollasodás, egy praktikus kor inkább természetes-humoros, mint felemelő mozzanata. Aki még emlékszik a szüksége, hasonlítgat, és talán hálás a történelemnek, ám a fiataloktól felnőttes együgyüség lenne elvárni, hogy helyzetüket szüleik múltjához és ne az előttük álló lehetőségekhez mérjék. S mert a kézzelfogható javakból, büszkélkedésük trófeáiból többet — mindenkit elsápasztóan többet — akarnak, kénytelenek indulatosan keveselni azt, amit szüleiktől kapnak, vagy maguk megkeresnek. S ha felréved előttük egyik-másik legendás nyugati ellenpélda, már disszidálni készülődnek, vagy átmenetileg hajlamosak sommásan lesújtó konzekvenciákat kialakítani rendszerünkről.

Szűkeb körű, de nem elhanyagolható, s az előbbiekkel összefüggő jelenség a fiatalok önkéntes deklasszálódása. Nem tetszik az iskola? A szerény zsebpénz? Az eltartottak függősége? Kiváltják a könyvüket s mennek segédmunkásnak. A kereset nem sokkal alacsonyabb, mint amennyire kezdő szaktudás, vagy diploma jogosít. A padban lapító többiekhez képest császárok lettek 5—6 forintos órabérükkel, keményedő izmaikkal, nagykorúaknak fenntartott élményeikkel. A padban lapítóknak azonban előbb-utóbb mégiscsak nagyobb lesz a tudása, becsülete, jövedelme, ők pedig alul maradnak. Elismerni a vereséget és pótolni az elmulasztottakat nehéz, talán késő is. Ami pedig kínos azt ellensúlyozni kell, azzal amihez ők jobban értenek: keményebb izmaik, féktelenebb modoruk fitogtatásával — a „nincs mit veszteni" érzésen felbuzdulva. Említsük itt újra azokat, akik bármiféle okból nem juthattak magasabb tanintézetbe. Egy részük kétségkívül sértett rezignációval felel helyzetére, melyet csak elsötétít a tehetség leszorult becsvágya, s ha odasodródnak, külön kasztot alkotnak a huligánok rendjében. Úgy érzik, ha eddig tartoztak is a társadalomnak, most e kényszer-hátraarccal letudták adósságukat, s tragikus mélabúval ereszkednek alá az infernális huligán-pszichológiába.

Ha igaz, hogy a jelenkori deklasszálódás — mert a *tervtől* fosztja meg osztályosait — táptalaja a huligán-reakcióknak, az is szembetűnő, hogy e reakciókat csak élesbíti a közszellemben elharapódzó oklevél-sznobizmus — kivált a diploma-kultusz zsarnoksága. Az egyetemi végzettség hova-tovább az emberi felsőbbrendűségnek mágikus szavatossága lesz, — egykori „úriember', eszményünk nagyobb dicsőségére — s ehhez képest sülyedő lépcsősorban pontosan mérendő a többi képesítések erkölcsi értéktartalma. Praktikus korunk mind gyöngédebb vonzalmat érez a stallum és a reputáció iránt, s e két eszmény, az anarchikus és a nyárspolgári találkozása szüli a diplomás-huligánok, önnön csodálatába révedt, ám a papirost teljesítménnyel fedezni nem óhajtó „elit" rétegét. Ha garázdaságuk mértéktartóbb is, cinizmusuk fölénye-

sebb, karrierösztönük pedig imponálóan kifinomult, — nem biztos, hogy *értelmiségiek* lesznek, de valószínűleg vezetőállást könyökölnek ki maguknak.

A pillanatba zárkózásról, világi javak szenvedélyéről, fétis-bolondériákról szóltunk inkább ítélkezőn, mint megértőn. Szigorunkat fenntartva a huligán-magatartásnak, — mint lázadást színlelő alkúnak, gyöngeségnek, kibúvónak, sőt, mint a felelősség, a szolidaritás és a legfőbb értékek tagadásának — igyekezzünk egy kissé közelébb férkőzni feszengésükhöz. Miért rossz — mert valóban rossz — a közérzetük?

Nemde, sokan közülük utálnak dolgozni? Csak lustaságból? Merő szocialista kötelességtudatból senki sem dolgozik élethossziglan sugárzó képpel. Akik az ellenkezőjében reménykedtek, teológusok, nem marxisták. A mostanában mind gyakrabban emlegetett anyagi érdekeltségen túl, — közhely, ismételjük mégis — tartalmi érdekeltség is kell a munkához. A szocialista humanizmus alapkövetelménye, hogy mindenkit érdekeljen a munkája. Ennek vannak szubjektív feltételei is, elsődlegesek azonban az objektív előfeltételek. Azok pedig még túlnyomóan hiányoznak. A technicizálódásnak elég szerény, épphogy közbülső fokán tartunk. Az értelmiségi pályákat leszámítva a munka már nem autonóm műveskedés, de még csak igen kis mértékben intellektuális feladat. Az egy emberre jutó munka-mozzanatok száma még egyre csökken, a termelők kisrésze okosabb, nagyrésze butább gépek kiszolgálója, s még semmiképp sem irányítója. Ne is említsük a teljesen kvalifikálatlan, vagy igénytelenül bürokratikus jellegű feladatokat. Valóban az automatizáció küszöbén a munka a dolgozók többségének legfeljebb „erkölcsi méltóságot" ad, szellemi-alkotói önérzetből keveset. Fölöttébb természetes, s nemcsak anyagi oka van, hogy az iskolát végzett fiatalok közül annyian akarnak, a magas műszaki színvonalú pályákon kívül, olyan szakmát tanulni, ahol elsősorban nem gépekkel, hanem emberekkel van dolguk, (pincér, fodrász, sofőr, kávéfőzőnő, óvónő, ápolónő, stewardess stb.) Ezekben nem a munka maga, hanem körülményei vonzóak számukra. Természetesen a felnőttek sem szeretnek jobban dolgozni, mint a fiatalok, csak éppen muszáj, s ezen felül megszokták. A mai fiatalok helyzete, következésképp munkaerkölcse három lényeges vonatkozásban szubjektíve is kedvezően változott. Nem szorulnak rá annyira a keresetre, munkaalkalom van elég, iskolai képzettségük átlagosan magasabb, mint az előző nemzedékeké. A javulásnak fonákja is van: kötelességérzetük lanyhább, munkahelyüket büntetlenül cserélgethetik, kulturális színvonaluk és igényeik a nyolcosztályos általános iskola, még inkább a középiskola elvégzése után általában magasabbak, mint az elvégzendő munka intellektuális követelményei. Ez utóbbi eltolódás sokakat elégületlenné, némely negativisztikus magatartásuakat pedig egyenesen munkaellenessé hangol. Ezen felül a munka erkölcsi eszménye és valóságos élmény-tartalma között a távolság annál is inkább megnövekedett, mivel az előbbit, munkatisztelő társadalmunkban, a nevelési rendszer és a propaganda nemcsak hangsúlyozza, de néha már — indokolatlanul — szakrumként kezeli. Valóban egy második ipari forradalomnak kell bekövetkeznie, hogy ez a distancia megközelítően eltűnjék. Addig pedig természetszerűen lesznek olyan fiatalok, akik a nyolcórás munkaidő végeztével úgy érzik: a nap még csak most kezdődik számukra, s ami maradt belőle, minél alaposabban ki kell használni.

Sivársági érzésüknek kiegészítője viszolygásuk életük csúf színhelyeitől. Az ételszagú, két nagyágyas szoba-konyha, a giccsel és kombináltszekrény-bálványokkal telezsúfolt kispolgárlakás, a deklasszált-otthon romladozó ódon lim-loma, elöregedett iskoláink hivatalos kedélytelensége, a munkahelyek többségének tisztátalan zűrzavara hogyisne űzné a fiatalokat érzékeiknek üdítőbb környezetbe. Ehhez képest a mozi gyönyörűséges, vagy szokatlan látomást, a korszerű berendezésű szórakozóhelyek emberhez méltóbb környezetet, az utca pedig legalább változatos terepet kínál.

S nemcsak a rútság kergeti őket, életünk nyomasztó zsúfoltsága is. Sehol sem viselkedhetünk nagyjából kötetlenül, otthon a legkevésbé. A galeri törzshelye valóban a szabadság búvóhelyének tűnhetik fel, ahol egy hangosabb szó, szertelenebb mozdulat még nem okvetlenül bőszíti fel az ingerlékeny felnőtt-világot. A kamaszok helyzete a legrosszabb Budapesten: mindenünnen kiszorítják őket. A család hazulról, a házmester az udvarból, a forgalom az utcáról, a nyugdíjasok a padokról, a kisgyerekek a sétaterekről, a „tilos a fűre lépni" tábla a megenyhítő zöld foltokról, a rendelet, a razzia és nem utolsó sorban a pénzszűke a szórakozóhelyekről. A város ma sem tágasabb, mint a telekspekuláció fénykorában volt s a háború ajándékozta grundok foghíjakként beépülnek. Kétségkívül szépül és korszerűsödik Budapest, de kissé idegesítő lakni benne.

A huligán-fiatalok negativizmusának forrását e futólagos utalások jobbára anyagi

életviszonyaikban keresték. Ha az örvendetes társadalmi nyomáskülönbség a fiatalok többségét valióban felszabadította a puszta létfenntartás, illetve a merev életkeretek gépies kitöltésének nyüge alól, és elébük állította sorsuk szabadabb megválasztásának és alakításának, egzisztenciájuk tartalmassá tételének lehetőségét, s ha egyszersmind valamennyiük számára történelmileg időszerűvé lett az a humanisztikus követelmény, hogy ez a tartalom a munkát és szabadidőt egyaránt átszellemítő kultúra legyen — a szó legtágabb értelmében, mint az emberi örömök legteljesebb foglalata, a tudatos munkától a tudományos felfedezésig, az etikettől az etikáig, a szex-kultúrától az alkotó művészetig, — ha igaz, hogy a humanizmus új, társadalmilag megalapozott, s minden egyes ember életét jobbá tevő korszaka előtt állunk, akkor éppoly nyomatékosan újólag is hangsúlyoznunk kell a fiatalokat jelenleg érő kulturális hatások szegényes, vagy felemás voltát.

A fiatalok körül megtágult, s ehhez képest egyszersmind üresebbé vált az élet. Minden területen adósaik vagyunk ennek az űrnek a kitöltésével. E helyen éppen csak felsorolni van mód főbb elmaradásainkat: oktatási rendszerünk reformja még kidolgozatlan, a természettudományos és humanisztikus képzésmód deslektikus összehangolása még nem történt meg, a nevelői közszellem avultan szólamszerű, az ifjúsággal foglalkozók többnyire tájékozatlanok a pszichológiában, gyermekvédelmi apparátusunk korszerűtlen, konkrét etikai szemléletnek még híjával vagyunk, a művészet és általában az esztétikai élmények iránti fogékonyság érlelése még igen kezdetleges, az ifjúsági mozgalom anyagilag nincs kellően felszerelve, lehetőségei csekélyek, szemlélete szűkös, hatósugara az ifjúságnak mindössze egyötödére terjeszkedik ki, a fiatalok sportolási, utazási lehetőségei szervezetlenek és kihasználatlanok, szabadidejük élményszerű eltöltésére az intézményes keretek hiányoznak, s ezzel kapcsolatban: a felnőtttársadalom általában túlzottan komolykodó, fantáziátlanul közönyös, vagy ridegen követelőző velük szemben — hogy a rájuk még közvetve ható, de évek múltán őket is befogadó tágabb szellemi környezet problémáiról ne is szóljunk. Az eddigi eredmények elég nyilvánvalóak, — elegendő szó is esett róluk — ahhoz, hogy a megszilárdult szocialista társadalom közgondolkodása most már radikálisan messzebb hatoljon ezen a téren is s a mostanában beköszöntő új korszak új feladataira tekintsen. Ehhez pedig minden téren valóságos és tüzetes helyzetfelmérésre, a társadalomnak eddiginél sokkal élesebb önismeretére van szükség.

Ismerjük el: a fiataloknak sem könnyű. Általában könnyebb mint a szüleiknek volt, de a követelmények új síkján, — hogy megnyílott lehetőségeikkel önállóan élni tudjanak — nehezebb. Kevesebb a terhük, de nagyobb a felelősségük — elsősorban önmagukkal szemben. Világra eszmélésük éveiben kevesebbet szenvednek, de valamivel tétovábbak, mint az előző nemzedékek. Fogékonyan érzik a változást, amelyet a történelem napirendre tűzött: már nem csupán a létfeltételekért, de a legtágabban értelmezett örömért munkálkodnak. A játék lassan kiszorítja a pátoszt, s helyzeti előnyüknél fogva a fiatalok nyomulnak a színpad előterébe. Az ifjúság, először a történelemben, szemérmetlenül követelőző lett, s az idősebbek nem tudják biztonsággal megróni érte. Az elmúlt rendben a fiatalok nem lehettek fiatalok, többségüket a szegénység és a félelem fegyelmezte kora-felnőttekké. Ma már saját — gyermekkorukból megőrzött — törvényük: az öröm parancsa szerint akarnak élni. Nem szabad ezért gáncsolnunk őket. Elsősorban magunkat kell megítélnünk azért, mert nem segítetütnk nekik elég okosan: kiválasztani és megtalálni a hozzájuk leginkább illő, s őket helyzetükkel leginkább kielégítő örömöt.

Legyünk méltányosabbak ellenkezésükkel is. Vitathatatlan: erőszakért, törvénysértésért nekik is felelniük kell. Az ítélet megtisztelletés is lehet, ha valóban a vétkes felelősségérzetére hivatkozik. De a szigornak is mindig — a legsúlyosabb esetekben is — a pozitív pedagógiai, s nem a puszta példa-statuálás legyen az irányító eszméje. De onarchizmusukra ne csupán a megbotránkozás, vagy az erkölcsi lecke válaszoljon: az ő szemük tükre még elfogulatlanabb, sok mindenben igazuk lehet. Önmagát alakító társadalomnak nagyonis izgató problémája a serdülők általános közérzete. S hogy méltányolható, vagy legalábbis átérezhető elégületlenségük szólama néha igazságtalanul felerősödik egyik-másikukban, a csakazértis tagadás e korban oly heves indulatától: éppenséggel ezt is elviseljük. Nehéz, de legalábbis szomorú volna elképzelni egy olyan emberiséget, amelyben a kamaszok jámbor mosollyal figyelemeznek az okos felnőtt-szóra, és ne kötekednének, szerelmeskednének, bolondoznának féktelenül — tehát az idősebbnek gondot okozón. Minden aggodalmas és korszerű megfontoláson túl legyen egy vigaszunk is: húsz év múlva nekik is meggyűlik a bajuk — a még születendő „huligánokkal".

KONRÁD GYÖRGY

Riadtan álltam meg a kapuban.

Valami babonás, ördögűző, keresztet hintő mozdulat jutott eszembe, ami egyszersmind egyedüli támaszom lehetne, nem mindennapi látogatásom idejére. Mibe fogtam én?! Akárhányszori — korábbi — érkezésem alkalmával biztonságot adott a zsebemben vagy agyamban nyugvó „konkrét-tipp": a riport előregyártott bordázata, amelyre majd felrakom a húst, a rostozatot, hogy a meggyőző „érvek" s a napi-politikai teendők izomszalagjaival általkötvén elvégezzem újságírói munkámat. Mindez soha nem tartott tovább egy-két óránál, s ha mértani rajzban fejezném ki ezeket a riport-utakat, beleférne a porta-igazgató-műhely ismét a porta háromszögébe.

A szerkesztők örök siráma: elmélyedni!

Hogyan?! Egy-két óra alatt?

De most tengernyi időm van. Riasztóan sok. Hetek, hónapok. Elmélyedhetek, kiléphetek a köznapi gépies hajszából és szemem-agyam vizsgálódó fókuszát leszűkíthetem az emberekre, tárgyakra, tényekre, s ebből mozaikszerűen összerakhatom ennek az ezres gyárnak közösségi életét, de... nem is ezt csupán,... hanem a *kollektíva erejét.*

A kollektíva ereje, amely ugyan lehet hangzatos frázis, ám a valóságban mégis csak megváltoztat jellemeket, nézeteket, sorsokat, az emberek sajátos világképét. Ez a szubjektív folyamat sokkal lassúbb a rohanó technikánál s szerényebb is, bonyolultabb is, következésképpen — nehezen fellelhető.

A munkáslélek nehezen tárulkozik eléd. A gépek jelenléte, a műhelyek örökös zsongása, moraja, csörömpölése, a ráncba futó főnöki homlokok, normák, órabérek sürgető közege — érthetően — elvágják a mélyebbre ható társalgások lehetőségét s a riportok felszínesek maradtak. Kettős ez a játék persze, mert bennem a félszegség fojtott el minden barátibb közeledést. Köszöntöm a satura görbülő reszelő lakatost, s válaszképpen mordul egyet. Mordult azért, mert pantallós, jól mosdott, nyakkendős énemben a „tétlen tekergőt" látja, vagy pedig annyira elmerül munkájában, hogy végül is mindegy, ki köszön neki és ki nem. Ha kezet nyújtok, elnéző mosollyal a könyökét tartja felém, és ez is idegesít, mert látom a szemében bújkáló, fölényesen óvó figyelmességet: nehogy olajos legyen az elvtárs tiszta keze... Esztendőkkel ezelőtt, amikor kiemeltek az üzemből és a vidéki kisváros lapszerkesztőségében íróasztalt kaptam, legelső gondolatom az volt, hogy a kezemfejét tarkító hegek, a körmök fekete repedései lassan majd elmosódnak, megsemmisülnek, és a bőrhám hozzá finomul az asztalhoz. Halogattam napokig a látogatást, hogy visszamenjek volt üzemembe és onnét írjam meg első riportomat. Megesett az is végül, és nem tudom miért: zavart szégyenkezés fogott el. „Úriember lettél?!" — „Vasalt nadrág? Nyakkendő?!!" — ezt kiabálták át a srácok a bakokra fektetett hídbógnik alól és kedves gúnnyal vigyorogtak. A riport nem sikerült, ma már tudom, azért nem, mert nem *azt* írtam meg. Amit *akkor* éreztem.

És most sikerül-e?

Most is *azt* kell megírnom, *amit* érzek, még ha a körmök kalapács és fagyokozta hegei be is gyógyultak. Nem volt ez a gyár idegen számomra, mégsem ismertem. Tudom, hogy a kaputól balra van az esztergaműhely, azon túl a szerelde, szemben — valahol — a poros, sötét öntőde, hátul és balra egy irodasor, a konyha, büfé, orvosi rendelő, éppen azon a soron, ahol valamikor, még a negyvenes évek végéig a város nyilvánosháza üzemelt. Azóta azt az utcát, épületeivel egyetemben a gyárhoz csatolták.

Az udvaron egy alacsony férfi megy át, hátra, az öntőde felé. Ormótlan bakancsaival belegázol a sárba. Csak a hátát látom. Savmarta, rozsdaporos, vegyszer-foltos munkazubbonyt visel. Fején svájcisapka. Nadrágja alja rojtosan lóg sarkára. Egyre távolodik tőlem, s mire az udvar végére ér, termete aránytalanul eltörpül, s csak a gondolat marad utána, amelyet igaz jó barátom mondott egyszer: „Minden ember valahogy... magán hordozza sorsát... gyakran az utolsó lélegzetig..." Ez a savmarta ember mit hordoz zömök vállain? Az öntőde előtt jobbra fordult és eltűnt a szemem elől.

Lélegzetet vettem, mintha a strand startkövén állva fejesugrásra készülnék, aztán beléptem a gyárba. A portás — miképpen a világ valamennyi portása — keresztkérdések alá vett. „Neve? Foglalkozása? Személyi igazolvány száma? Lakcíme?" Nem értette, ipszilonnal írják-e, vagy i-vel — magyarázom neki.

— Milyen ügyben?

Mondom.
— Kihez?
— Igazgató.
— Miért?
— Hiszen már mondtam!
Szemüvegét föltolja, hátradől a székén, és merően, szigorúan rámnéz. Aztán szó nélkül ismét előrehajol az indigós blankettára és konokul sürget:
— Mégis, miért, milyen ügyben?
— Felvételre. Magát megfúrtam, én leszek a portás...
Az arca, jóllehet szigorúbb, mint az imént, majd megenyhül s jóságos, öreg nagypapává változik.
— Nagyfranc maga... — mondja, aztán a pléhdarab szélén lehasítja a belépőt.
Kilépek a fülkéből az előtérbe. Balra lépcső vezet fel az emeletre: irodák. Igazgató, főmérnök, párttitkár, személyzetis, Ü. B., könyvelőség, számlázás, pénztár. Itt lent nyílik egy ajtó az öltöző-fürdőbe, egy másik — üvegszárnyú — pedig a gyárudvarra. A falon a bélyegző óra és rekeszekben a kártyák. Név, számok, rubrikák. Egy kártya — egy ember. Nem olyan részletes, mint a kórlap, itt a falon — viszonylag kis helyen — elfér ezer ember. A kártyák mögött sorsok, életek, örömök, bánatok, ujjongások, tervek, álmok, füst és korom, olaj és rozsda, gyerekek, asszonyok, családok, szeretők, öregek, fiatalok, — ahol pedig üres a rekesz, ott nyugdíjba mentek, vagy meghaltak. A rekesz csak ideiglenesen üres. Új kártya kerül bele. Olyan rózsaszínű, mint a többi, oly egyforma, mint a többi, oly semmitmondó és mégis más, mint a többi.
Némi tűnődés után mégsem a lépcső felé tartok, hanem az üvegajtón át bemegyek a gyár udvarára.
Keresem a savmarta zömök férfit.
Átvágok az udvaron. A portás mögöttem kiált.
— Az igazgató engedélye nélkül...?!
Visszafordulok és kajánul vigyorgok messziről. Az öreg áll az üveg-ajtó küszöbén, várakozóan pislog, aztán az állát vakarja és visszamegy a fülkébe.
Később megbarátkoztam vele. Amikor már megismertem a többieket is. A „mérges-embereket" a „mérges-műhelyben", akik igazán remek fickók. (Most már mondhatom, mert közöttük felszabadultam én is.) Aztán W-t, az ezermester újítót, akinek ötletein elámultak, de sokáig — a megengedettnél sokkal hosszabb ideig — felhánytorgatták ötvenhatos puskás ácsorgásait, amit ő ugyan nagyon korán szégyellt már, de e szégyenből sokáig nem tudták kiszűrni az őszinteséget. L.-nét — egy kedves, bájos asszonykát, — aki fanyar gúnnyal jegyezte meg afölötti álmélkodásom után, hogy ő a főkönyvelő: „Nem maga az első, aki bámul, mint az a bizonyos az újkapura, mivel hogy tíz esztendő óta nő létemre egy gyár gazdasági ügyeit intézem..." K.-t, az öreg villanyszerelőt, aki a ma már kisipari műhelynek berendezett, városszéli, volt kápolna előtt még mindig keresztet vet, de otthon — sajátosan zavart felfogásban — marxista tanulmányokat gépel és postán adja fel az igazgatónak. A kitűnő szakember párttitkárt, aki már holnap visszamenne a műhelybe, de nem engedik funkciójából és révedező sóvárgással bámulja a ráerőszakolt íróasztalt. M. doktort, az üzemi orvost, aki eleddig éppen ötször ígérte meg, hogy összeülünk néhány órára az üzem egészségügyét megbeszélni, de ígéreteinek beváltására fülét sem mozgatja. A fiatal igazgató és a még fiatalabb főmérnök, kiknek szobáját a titkári szoba köti össze, s hónapokig kutya-macska viszony volt közöttük, ezért nem tudhattam, melyiket sértem meg, ha a másikhoz fordulok információért. (A párt beleszólt, kibékítette őket, most nincs semmi zűr.)
Azon az első, őszi napon — mondom — nem mentem fel vizitálni G. igazgatóhoz, mert a sav-marta ember nyomába szegődtem az udvaron. S ott hátul, az öntödei soron egy néhány négyzetméternyi műhelyben megtaláltam. Megtaláltam? Lehet, hogy nem is ő volt. Az arcát nem láthattam. De nem is volt már fontos. Akkor... akkor kezdett szimbólummá nőni előttem annak a kicsi embernek a léte, aki „sorsát hordja vállain"... s nemcsak az ő sorsát, hanem az enyémet is, és mindenkiét, pedig egyszerű volt és kicsiny, és bal lábaszára kissé kifele hajlott a terhektől, mint a szoborba merevített „Zsákoló"-nak, csak öregebben és görcsösebb, megkövesedett izmokkal.
Az ónozó műhely.
Ha szépíteném az impresszióimat, azt is mondhatnám, hogy a kuckó tulajdonképpen mégis csak üzemrész. De oly kisiparian kezdetleges, hogy a meghatározás inkább kuckó, vagy kóteráj. (A gyárépítési tervekről a későbbiekben szó esett az igazgatóval folytatott beszélgetéseim során, erre még visszatérek alkalomadtán.) Az ajtót

kitárták, és egy fiatal férfi, E. J. már fordult éppen vissza, amikor megpillantott, és beüvöltött a zajos műhelybe:

— Vigyázzatok...! Csak szépet és okosat mondani...!

Arcuk fekete a koromtól és a portól, szemük fehérje és fogsoruk világít fehéren.

— Miért kell szépet mondani?

E. csak nevet:

— Mert úgysem írják meg az igazat...

— Miért? Olyan rettenetes bajok vannak itt?

S. L., középkorú, jóvágású férfi, inas, izmos termetű, ő a brigádvezető, félrelöki társát és legyint, jelezve, hogy ne hallgassak rá:

— Ez csak marháskodik mindig. Nincsenek itt bajok. Illetve hát... kicsi ez a kurva műhely. Ez a baj. Nézzen körül.

Körbemutat a legföljebb nagyobb lakószobának beillő műhelyben. Védőszemüveges fiatal srácok gyűlnek körénk.

Fönt ventillátor, lent a sarok félszögében kék lángot sziszegő gázcsövek, üvegbalonban sósav, a másikban forrasztóvíz, nagy halom kóc, olajos kanna s egy vizesvödör, félig szürke porral. Az udvarról begurgatnak egy belül rozsdás, hatalmas öblű, üstszerű edényt.

— Rúgja már odébb azt a vödröt... legyen szíves...! — kér meg a brigádvezető.

Készségesen belerúgok a vödörbe, hogy nekik helyet csináljak, de a fájdalomtól majd felordítok, s az olasz cipőm orráról lejött a máz. A vödör mintha le lenne betonozva, meg sem mozdul. Megemelem, megroppan a karom. E. J. röhög. Hány kiló ez? Ötven. Ha tele van — száz. Éppen egy mázsa. Egy mázsa ón-por belefér egy vizesvödörbe.

Figyelemesen nézem tovább ezt a készülődést. Részben állításuk bizonygatására s részben az én tiszteletemre bemutatják, hogy micsoda pokoli munkát végeznek itt.

Az ajtót becsukják, mert a léghuzat az üst alól elviszi a gázlángot. Az üst a sütőiparnak készül: dagasztóteknő. Ezt kell belülről ónozni. Havonta nyolcvanat. Amikor átforrósodik, felgomolyog a sósav maró füstje. Színe sárga és ijesztő, és betölti ennek az alchimista konyhának egész légterét. Olvad az ón-por is, s perceken belül oly rettenetes gáz fejlődik, hogy a cigarettát kiköpöm a számból, mert füstje émelygősen édes, a szemem könnybelábad, lélegzetem nehézkes, mellem zihál, arcomon a bőr kezdetben nyirkos, utána száraz lesz és fájdalmasan érzékeny. És ők ketten?

Évek óta ezt csinálják.

— De megszokni sohasem lehet... — köp ki dühösen E. J., és kezefejével az állára csurgó nyálat szétdörzsöli. Ha otthon borotválkozom, vinnyogok, mint egy faron rúgott kutya...

A munka elkészült. Kitárják a rozzant fakapu két szárnyát, és a gáz-füst-gőz kitódul az udvarra.

— Védőruha? — kérdem csendesen.

— Van. Ruha is, kesztyű is, tejet is kapunk. A gázálarc nem használ. A szalmiák átüt rajta...

— S a kesztyű?

— Nehéz benne dolgozni...

Nézem a kezüket: savmarta ujjak, megkeményedett, repedezett bőr, behasadt körmök, s alóluk a beleégett koszt soha nem lehet kimosni. Kimegyünk a műhelyből, mert a levegő lassan cserélődik, bár a ventillátorok működnek. S. J. körülnéz, aztán térdig leereszti felső és alsó nadrágját.

— Idenézzen.

Ágyékban kivörösödött a bőr, a szőrzet alatti bőrhám gyulladásos.

— Mindig ilyen. Ahogy az üst fölé hajolunk, a forróság, meg a gőz áthatol a ruhán. Azért ilyen...

— Miért nem megy táppénzre?

— Hova? — kérdi csodálkozva S. L., s közben rendbeszedi magát. — Megy az isten! Nincs idő rá, meg a pénz is kell.

E. J., aki eddig csak nevetgélt, gúnyolódott, s még a sósav-gőzben is legénykedve üvöltött, most hirtelen elkomorodik:

— Ennek tényleg kell a pénz. Mi nem járunk táppénzre... A múltkor is, képzelje, a kézi polirozógéppel dolgoztam. Több ezer fordulattal megy. Egyszer csak egy nagy ütés a fejemen, de úgy ám, hogy beleszédültem. Káromkodom. „Melyiktek dobott fejbe?!" A többiek meg csak néznek rám. Igaz, Sándor? Aztán látom ám, hogy a ten-

gelyvég szakadt le, és ahogy elrepült, a fejemet súrolta. Még az volt a szerencse, hogy csak súrolta. Szememre csurgott a vér...

— Pedig ezt a ronda fejet levihette volna...

Valamelyik ifjonc szól közbe, de E. J. elengedi a füle mellett, és folytatja:

— Sándor bevitt a rendelőbe, bekötöztek, és újra rávertünk a melóra. Mit gondol, mi lett volna ezzel — Sándorra bök —, ha én táppénzre megyek?

Nem értettem, miért hivatkoznak egymásra. Miért *csak* Sándornak kell a pénz, s miért ez az összefogás éppen a brigádvezető anyagi helyzetére gondolva.

Aztán megtudtam.

S. felesége tizennégy esztendeje beteg. Tizennégy év alatt negyvenegyszer fektették be a kórházba, klinikára, s hússzor műtötték. Megdöbbenve hallgatom. A brigádvezető meg csak bólogat, és furcsán, fájón mosolyog. Ez a mosoly már megszokásból ül ki az arcán, hogy eltakarja a megkövesedett gondokat. Tizennégy esztendő óta gyógyszerekre keres, s ha ő megbetegszik, vagy valaki a brigádból, akkor már megsínyli a boríték.

— Mi baja?

— Nem tudok latinul... Mondták az orvosok, de annyi betegséget nem tudok a fejemben tartani.

— Fekszik is az asszony?

— Nem mindig. Ha jobban van, néha hetekig fönt jár, tesz-vesz otthon. Elhiheti, nekem a heti egy-két fröccsnél többre nem jut. Pedig szeretem a bort. De az asszonyt jobban. Mindennél jobban...

Lehajol, s egy vasdarabbal fura ábrákat rajzol a földre.

— Figyeljen ide! — mondja aztán. — Itt a konyha, ez a szoba... onnét egy ajtó a fürdőszobába. Én már berendeztem. Melegítő, kád, minden. Csak egy csövet kellene a szomszéd asszony vízvezetékéből áthozni a falon, hogy bekössem a fürdőszobába. Érti? Az asszonynak sokat kell melegben fürödnie. Ezt mondta az orvos. És a szűzmárjának sem tudom bekötni a vizet...

— Miért nem?

E. J. dühösen szól közbe:

— Az a vén spiné nem engedi! Pedig állami ház, de azt mondják, hogy az aszszonynak bele kell egyeznie, hogy a szobája falát ott kibontsák... Törvényesség! — s kezével belecsap a levegőbe.

Azt mondják, az Ingatlankezelő, meg a tanács is támogatja az ügyet — de a magányos asszonyt védi a törvény.

Két világ csap össze. Ennek a kicsiny műhelynek a közössége, valami megkapóan furcsa áttétellel egy beteg asszony ütőerén tartja a kezét. Azzal, hogy nyelik a sósav és szalmiák füstjét, azzal, hogy E. letöröli szeméről a vért, azzal, hogy aki lóg közöttük, azt kiebrudalják a brigádból, mert „itt hajtani kell", azzal, hogy S.-sel járják a hivatalokat a vízvezetékcső ügyében. A falon túl meg magányában remeg egy öreg hölgy, aki korán elvesztette az urát, és almaillatú bútorain, poros kalendáriumain, fényképalbumán, macskáján kívül semmije nincs, ami még ehhez a világhoz kötné. S vagyonkáját az a négy fal határolja, amelynek egyikén valaki lyukat akar fúrni. És úgy érzi, valamiben meglopják őt, nyugalmában, álmaiban vagy reményeiben. A kőműveskalapácsok zajt ütnek, a régi vakolat porzik és belepi lelkét, éjszakáit. És ettől védi a törvény.

S én nem tudom, hova álljak. A falon innen is, túl is igazság van. Ki érti ezt? A leckét a lakáshelyzet viszontagságos állapota adta fel, s ezt csak kőműves-fandlival és milliókkal lehet majd egyszer véglegesen megoldani...

Beszélgetésünk közben többször is elhangzik: „Itten hajtani kell..." — és elgondolkozva bólintanak rá. Ezt a hajtást nem felülről diktálják, a munka ütemét a kis kollektíva határozza meg. Tudják miből mennyit és milyen időnorma alatt kell legyártaniok. Az üzem nem állíthat be részükre egy adminisztrátort, így az „irodai" teendőket is S. brigádvezető végzi el munka után. Hó végén pedig otthon, sokszor két-három estét is azzal tölt, hogy felbontja a végzett munkát személyekre, a normaidőt pénzre, és százalékokra. Jókora köteg papírt terít szét a satupadon s magyarázza a számomra érthetetlen rubrikákat, számokat, adatokat, majd végül — mintegy summázva — ő is kijelenti: „Itt bizony hajtani kell..."

— Ha új ember jön közénk, vagy megszokja, vagy megszökik...

Banális, de szigorú megfogalmazás ez, s gondolom azért mégsem került arra sor, hogy innét valaki „megszökjék...".

— De igen — mondogatják többen is. — Legutóbb egy parasztgyereket küldtek ide, tanítsuk be s maradjon itt. Rendben van. Elmagyaráztuk neki a melót, csinálja

Délben fogja magát, leül a fal tövébe, azt mondja, elfáradt. Hát ilyen nincs. Itt ne üljön le!

— Mit vársz egy paraszttól...?! — szól közbe egy harmadik, korosabb, szikár arcú munkás.

— Hogy érti ezt? — kérdezem tőle.

— Elegem van belőlük.

— Miért?

— Nézze kérem. Negyvenötben egy pesti gyárban dolgoztam. Már akkor lakatos voltam, de abban az időben akár szakmunkás volt valaki, akár nem, romeltakarításra dobtak bennünket. Érthető, nem igaz?

Bólintok.

— ...Sírva fakadtam, amikor megláttam az elpusztult épületeket. Elhordtuk a törmeléket, betonágyba állítottuk fel az új tartó-oszlopokat, rá az összekötő szelemeneket. Pokoli munka volt. Ebédidő alatt a földre ültünk, és stanecliből ettem a nyers savanyúkáposztát. A parasztgyerekek, akik reggelente vonattal jártak be vidékről, csatos üvegből itták a tejet és kenyeret törtek hozzá. Nekem vérzett a foginam, ők szidták a rendszert, mert fél kiló káposztáért dolgoztunk hétről hétre. Vasárnap felültünk a teherautóra, és mint a köszörűscigányok, jártuk a falvakat, ekét javítottunk meg lábosokat foltoztunk. Érti maga ezt?

Értem. Csak más előjellel. Sz. M. nem egyedül állt hajdani sérelmével az üzemben. De ezeknek a nézeteknek nem volt már súlyuk. Ezek a negyvenötös emlékek kuriozum-szerűen villantak fel, amelyekből a „paraszt hálátlanságát" szűrték le néhányan, de ha a témába jobban belebonyolódtunk, hamar belátták, hogy a városi emberek, de még a munkások sem voltak angyalok a rendszer dicséretében. Az egyedi esetek fordítva is álltak, de badarság ebből általános következtetést levonni.

— No persze. Én sem azért mondom... — helyesbít Sz. M., s hogy a vita okozta feszültség feloldódjék, E. J. barátságos gesztussal meginvitál otthonába.

Megállapodunk, hogy a portán megvárom, míg megfürdik. Közben benézek G. igazgatóhoz E. J.-vel kapcsolatos információra.

— Börtönben ült néhány évet. Ha ő nem szól erről, ne is említsd neki. Nagyon megváltozott azóta. Rendes fiú. Régóta ismerem, még a „bunyós" időkből. Hírhedt verekedő volt...

A „hírhedt" verekedő, a hajdani nőcsábász és a belváros legjobb szamba-táncosa éthordóval kullog mellettem az utcán. Mosolyognom kell, és ha paradox is ez a hirtelen támadt benyomás, az éthordó mintha jelképesen bizonyítaná az igazgató megnyugtató szavait.

— Kiröhög, mi?

— Miért röhögném ki?

— ...Hát emiatt, ni! — megemeli a skutellát, amelynek oldalán kis csíkokban csurog a leves. — Hiába, muszáj hazavinnem a kaját, így jobban jövünk ki. Két ebédet viszek az üzemi konyháról, de este, vacsorára esszük meg az asszonnyal. Napközben hideget eszünk.

— Kereset kettejüknek?

— Háromezer...

— Kettőre nem kevés.

— ...De nem is ugrálhatunk nagyon. Igaz hogy... Majd otthon meglátja... Én nem tudok a pénzzel bánni, odaadom az asszonynak az egész keresetemet. Szépen összeszedtük magunkat...

— Az asszony?

— Gépírónő a belvárosban...

A J. utca és az M. út derékszögében nagyon szép kertes családi házak épültek, azok egyikében lakik E. J. Ősz vége felé járunk, nem csoda, hogy a kert elhanyagolt. A virágokat kihuzogatták, helyébe csenevész gaz nőtt.

— Feleségem túlórázik, csak este jön haza...

E. J. gyorsan végigvezet a lakás helyiségein. A konyha tiszta, rendes, semmi látnivaló rajta. Megmutatja a kamrát, ahol felrakta az egész évi tűzifát apróra vágva és gyújtósnak hasogatva, majd egy szoba következik, amely üres. de a parketta ragyog a német padló-lakktól, a másik szoba barátságosabb: kék huzatú csőbútor, kék a fal is. Nagyon szép, hatalmas rádiójuk van, amelyet mindjárt bekapcsol és sikerül valami vadritmusú dzseszt fognia. A zene ütemére komikusan riszálja magát, s közben poharakat szed elő és két üveget. A laposban pálinka, a sörösüvegben bor.

Lehuppan a fotelbe és karjával körbe mutat:

— Hát ez van, látod... Nem haragszol, szervusz — koccintunk. Méregerős a pálinka.

— Miért ültél?

Az igazgató kérése ellenére kérdeztem meg, de vendéglátóm nem vette zokon, csupán meglepődött, hogy mindjárt ezzel a kínos üggyel kezdem.

— Vagánykodtam. Bevallom őszintén, csibész voltam. Akkor este a Pannoniában megismerkedtünk egy pesti palival. Tetszett neki, hogy csörögtünk a lányokkal, és meghívott bennünket az asztalához. Nagyon leittuk magunkat és hazafelé összeverekedtünk. Leütöttem. Többen voltunk... garázdaság... bűnszövetkezet... egyebek. A tárgyalóterem tömve volt. Négy évet kaptam. Példát statuáltak... A feleségem akkor már a menyasszonyom volt. Amíg a börtönben voltam, ezt a szövetkezeti házat vette. Fizetjük a részleteket... Ennyi az egész.

Elhallgat, magába mélyed.

— Négy év... Sok idő...

— Hármat ültem, egyet elengedtek, de az is elég volt. Gazdaságban dolgoztunk... Néhány börtönőr rendes volt hozzánk, de akadt köztük vadállat is. Összerúgdosták a bokámat. Pedig tiltva volt. De ki mert panaszra menni?

— Nagy verekedő voltál...

— Jól kerestem s azt hittem, miénk a világ. Haverok, lányok, ivászat, tánc: ebből állt az életem.

Családi fényképalbumot vesz elő, rengeteg képpel. Haverok félkaréjban — ő elöl guggol. Boxolni jártak egyik sportkörbe. E. J.-től féltek a ringben az ellenfelei. Nyughatatlan, hevesvérű legény volt, és már többször megjósolták, hogy előbb-utóbb a törvény elé kerül a galeri.

— Hülye voltam. Képzeld el, ilyeneket ordítoztam részegen, hogy „kaptok az amerikaiaktól, ha bejönnek... Nálam föl vagytok írva, egy szálig, bejöttök még a csőbe...!"

— Kikre gondoltál?

Fanyar mosoly ül ki szögletes arcára és legyint:

— A kommunistákra. Mindenért őket okoltam akkoriban...

— Mi bajod volt velük?

— Tulajdonképpen semmi. De akkoriban minden dühített, amit nem szabadott tennem, és ezt a kommunisták számlájára írtam.

— Például mit?

— Például azt, hogy ha engem megláttak táncolni a rendőrök, mindig elzavartak. Rámásztak a pincérek is, persze csak úgy tessék-lássék. A szamba volt akkor olyan divatos tánc, mint most a twist. Szerettem táncolni, meg tudtam is. Mindig leintettek. Ha keskeny szárú nadrágot viseltem, görbén néztek rám. S látod, ma senki sem hord bő nadrágot. Gumitalpú cipőt húztam, a rendőr azt mondta: akkorát vág a jampec fejemre, hogy beledöglök. Egyébként éppen ez a rendőr ötvenhatban átállt a csürhéhez, és ki is rúgták később, ahogy hallottam. Engem meg kiengedtek a börtönből, hazajöttem és ki sem mozdultam. Én voltam az első, aki az ellenforradalom után jelentkeztem az oberhén. Nem szöktem el, nem ordítoztam, nem lövöldöztem, pedig... sokszor a szemembe vágták, hogy nyugati majom vagyok, akit ketrecbe kell zárni. Az öltözködésem miatt...

Nagy hévvel mesél, néha fölugrik, föl-alá sétál a szobában, karjaival gesztikulál, úgy magyaráz:

— Féltettem a szabadságomat. Nekem a sírás fojtogatta sokszor a torkomat, amikor meló után haza akartam menni, és bezárták a kaput előttem, s azt mondják, pártnap van, meg szakszervezeti gyűlés, meg az isten tudja mi. Érted? Nem ez volt a baj, hanem mert lezárták a kaput. Ha én nem akarok politikai dumát végighallgatni, akkor ne kényszerítsenek rá. S ha nem kényszerítenek... akkor... talán meghallgatom.

Nincs okom, hogy kételkedjem E. J. őszinteségében. Az a szűk körben élő hiedelem, hogy az akkori munkásfiatal kivétel nélkül a plakátról lépett le, kalapáccsal a kezében és előreszegezett forradalmi nyakkal, — később megcáfolta magát. A hovatartozást *akkor* is a munka döntötte el — szubjektíve persze —, mert a gyakorlatban mégsem a munka volt egy ember értékének a mércéje, hanem világnézeti összefüggést *kellett* felfedezni a szűk nadrág és a dacos ellenzékiség között. E. J. szorgalmas ember volt az üzemben, pontosan beletartozott a „munkásosztály" fogalmába, este viszont jampec volt, akinek „akkorát kell ütni a fejére, hogy beledögöljék"... E. J. nem volt jampec, de vagány volt. Ez sem jobb az előbbinél, de míg a nyálas és piperkőc jampec *nem* dolgozott, az E. J.-hez hasonló vagánykodó, a romantikát és a

vaskos tréfákat kedvelő, indulatukból kitörni kívánkozó fiatalok azért zömében olyan munkásai voltak az üzemnek, akikre még a nehéz időkben is számítani lehetett. Dolgoztak, terveik, álmaik voltak, cétudatosan éltek, még ha életformájuk sok buktatót is rejtegetett számukra. E. J. — *akkor* — elbukott, elsüllyedt az éjszakában, ezért meg is bűnhődött.

Utána pedig...

— ...Én már felejtettem volna. Megnősültem, felégettem mögöttem a hidat. Engem senki nem látott többet szórakozóhelyen. Szeretem a feleségemet, isten bizony mondom, nagyon klassz lány, szépen megvagyunk kettesben.

— Hogy-hogy „felejtettél volna"...?

— Úgy hogy, az akkori párttitkárunk gyakran a szememre vetette a múltamat. Olyan balos, szektáns ember volt, hogy még a balt is két ellel írta. Nem vett emberszámba, talán ez a legjobb meghatározás. Fülembe jutott az is, hogy „stricinek" nevezett, de mit tudtam volna csinálni? Ha fölpofozom, leültetnek, s abból elég volt. Azelőtt nagyon hamar eljárt a kezem. Képzelheted, milyen nehéz volt féken tartani magam.

— És most?

Vállat von.

— A mostani titkárunk azt mondta, ha valaki jártatja a száját, hogy én börtönben ültem, akkor csak szóljak neki, ad nekik olyant, hogy csikó korukban is megemlegetik. Pedig látod, nem is vagyok kommunista, mégis kiáll mellém. Azt mondta: „Prímául dolgoztok, b.....tásnak nincs helye!"

Megérkezik E. J. felesége. Bájos, törékeny, szép kis asszonyka. Szabadkozik, hogy van ám rendes üvegpoharuk is, de J. olyan tehetetlen, hogy nem képes megtalálni, pedig ott van az orra előtt a konyhaszekrényben. E. J. csak nevet, rámkacsint: „Jó nekünk a kávésbögre is, nem igaz?" Az asszonyka kiszalad a konyhába, J. lehalkítja a hangját és gyorsan, hadarva mondja:

— Amíg az asszony kint van, elmondom gyorsan. Nemrég történt, az öltözőből valakinek eltűnt a fizetése, borítékostul együtt. Mi már mondtuk a srácokkal, hogy ha megkerül a pasas, elevenen megnyúzzuk. És képzeld, néhány nap múlva idéznek a rendőrségre. Faggattak, aztán elengedtek. Hát azt hittem, összerogyok a dühtől. Én vagyok cinkes, hát persze hogy a hésségen rám gyanakszanak. Később megkerült a tettes, de mondd, meddig hordom én a bélyeget magamon?

Hazafelé azon tűnődtem, valóban, meddig is kell hordania a bélyeget? A brigád, amelyben J. megtisztult és visszanyerte jogait, önbizalmát, megnyugvását, — múltjára rég fátyolt borított, s úgy veszik, mintha semmi sem történt volna...

RAB FERENC

GIMNAZISTÁK A MAJORBAN

Három éves gyermekotthoni munka után gimnáziumban kaptam állást. A paraszt „tanár úr" lett, megyeszékhelyre költöztünk. Míg a falut sajnáltam otthagyni, s a Zichi-kastély hatalmas parkjába visszavágytam — a nevelőotthoni munkától szívesen szakadtam el. Végül is az békítette össze a kettős érzést, hogy ezután magasabb szintű neveléssel és oktatással lesz dolgom.

A Soponyán megúnt pallérkodástól mégsem szabadultam, gyakorlati foglalkozásra kísértem két lányosztályt. S mivel egyik osztálynál év közben csere történt, három osztály gyakorlati foglalkozását ismertem meg. Tapasztalataim, ha nem is országosan, egy megyeszékhely viszonylatában tipikusak.

E. majorba elsősökkel jártam ki, és úgy tudtam követeléseimhez szoktatni a lányokat, hogy nem kellett tradíciókat szétroncsolnom, vagy ezeket kipuhatolnom, megismernem. Első nap a silókukorica betakarítását néztük meg. Silókombájnok legelték a hagymazöld táblát nagy sávokban, s fölaprítva szórták a gusztusos, finom takarmányt a vontatók tenyerébe. A gödörben körmöstraktor taposott, és a lányok többsége érdeklődéssel nézegette a nagyüzemi „szarvasmarha-befőtt" „eltevését". Némelyik a pihenő munkások villáját vette kezébe, s félve, hogy az egyenetlen csalamádé-talajon fölbukfencezik a nehéz traktor, a szecskát egyengette. Érdekes, ha ugyan nem csak természetes, a falusiak pittyegettek jobban e „tananyagra", hiszen ők a gimnáziumba járással éppen ettől akartak elszakadni.

Persze, nemcsak nézegetésből állt a nap. Az egyik kombájn szórója a tejes kukoricacsöveket, mivel ezek súlyosabbak voltak a szárnál és levélnél, túldobálta, le a tarlóra, és ezt kellett összeszedetni a lányokkal kupacokba. Bizony legtöbb cső — vagy a gépben, vagy a kerekek alatt — szétzúzódott, és kicsurgó teje a porral sárrá ragadt. A lányok a csövek nagy részét ugyanazzal a lábmozdulattal tüntették volna el a földben, ahogy negyvennégyben, egy dunántúli uradalomban munkaszogálatos barátaim a krumplit eltüntették, hogy ne kelljen lehajolniuk érte. Sem a falusiak, sem a városiak nem értékelték azt a fejérjetartalmat, ami ezekben a sáros csövekben a tábla termésének lényegét, cukrát jelentette. Kezüket a bepiszkolódástól féltették, és bennem a finnyásság láttán föltámadt egy kis bosszúérzés: „Így kell nektek, kisasszonykák, csak dolgozzatok." Vagy: „Mentetek volna gimnáziumba harmincötben, akkoriban rákérdezhettetek volna a gereblyére: apám, mi ez?"

Szereztem annyi pedagógiai tapasztalatot a gyermekvárosban, hogy ha a tanár valamit nagyon akar, a gyerek kénytelen rá. Nem csak szóval, példával is megindítottam a munkát. Én tudtam — ők sem nem tudták —, hogy tejszínhab, vagy csemegekaraj lehet a csövekből, s az állami gazdasági nagyméretek hízott disznók értékét kínálták ott a földön elszóródva.

61-ben kánikula volt szeptemberben, erre még mindenki emlékezhet. Dél felé a lányok elhervadtak, nem röstelltek volna a tábla közepén leülni sem. Megfájdult a derekuk, melegük volt. Én pedig a faluról hozott erkölcs miatt nem engedhettem meg a trehánykodást, az ízléstelenséget, nehogy ezzel leégessem a munkások előtt magamat is. Hogy a lányok nem tanulnak ezzel a kukoricaszedéssel, én is tudtam, de hogy ott a nyílt színen a lógást demonstráljuk, nem egyezhettem bele. „Amíg dolgozunk — dolgozunk, az egész időt úgysem dolgozzák végig" — mondtam. Belül pedig a méreg evett, mert amikor kollégáimtól érdeklődtem: a kísérő tanárnak mi a dolga? — azt válaszolták: mi lenne? Semmi. Leülsz. Vígy magaddal könyvet és olvass! Lesz ott, aki foglalkozik az osztállyal.

A hozzánk beosztott agronómusnak más dolga is akadt, nemcsak mivelünk foglalkozni. Abban előre megállapodtunk, hogy a napi két elméleti órát az esős és téli napokra vonjuk össze, és pallérnak magam maradtam az osztállyal.

A következő alkalommal az agronómusnak semmi ideje sem volt ránk — éppen egy átszervezésben voltak nyakig —, s azt üzente, menjünk a kertészetbe. Úgyis valószínű, hogy az első évi áttekintő foglalkozások után a kertészetben állapodik meg ez az osztály. A főkertész az alkertészhez utasított bennünket, ő pedig egy félkezű szakmunkáshoz, akit talán Janinak hívtak vagy Jóskának. A lányokat a buszban hagytam addig, ne legyenek tanúi a huzavonának, míg valami munkát kitalálunk. Jóska a gazda szemével nézett körül a több millió forintos költséggel létesített nagyszerű kertészetben, amely ugyan szeptember második hetében eléggé elhanyagoltnak látszott. Az áru innen már kiment, az őszi munkákat pedig nem kezdték el. Néhány ágyásban, piros és fehér foltosan, dús paprikabokrok zöldelltek még, máshol pedig derékig érő paraj öregedett. A betonblokk szélű ágyások hosszú sorai között a vízvezeték csövei emelkedtek ki sűrűen. Ez csak az anyakertészet volt, és többsoros nyárfaszegéllyel vették körül, hogy a koratavaszi napok melegét így mentsék meg. Kilenc óra tájban, mikor épp e tanakodásban voltunk, kezdett a meleg megszorulni. Jóska egy okos mozdulatot tett félkezével, s azt mondta, a parajt tisztogassuk az ágyásokból. Azt gondolhatta, ezzel nem árthatunk.

Kaptunk szerszámokat, megszámlálva kétszer is alaposan.

S nehogy folyton biztogatnom kelljen a társaságot, úgy beszéltem a lányoknak, mintha Jóskával abban is megállapodtunk volna, mennyit kell elvégezni. Szeretem a hosszú pihenőt inkább, mint a lustálkodással szabdalt munkát, ami már munkának nem is nevezhető, s fárasztóbb vagy legalábbis csüggesztőbb, mint a munka.

Oszd meg és uralkodj alapon a klikkesedést bontakoztattam ki köztük, amit úgy is mondhatnék, hogy munkacsapatokat szerveztem, nem hagyva figyelmen kívül a barátnői kapcsolatokat sem. Macerálják maguk a lustákat.

A parajgyökér olyan kemény lesz őszre, akár a fa gyökere. A kapát visszarúgja. Hamarosan lerakták a lányok a szerszámokat, és esküszöm, öröm volt nézni, ahogy mint Erős János megragadtak egy-egy hatalmas gazt, s ha kiszakadt, az is előfordult, hogy seggre ültek. Ment a munka már szépen, Jóska is vigyorogva jött oda hozzám, mikor látta, többet végzünk el, mint amit várt. Nem tudta, hogy olyan „tanár úrral" találkozott, akiben az értelmiség közösségi érzését (?) belülről a paraszt munka-kultusza erősíti, és az az agyafúrtság, hogy több melegágy megtisztítására

adott utasítást, mint amennyiben maga is reménykedett. „Áldott a sok kéz, átkozott a sok száj" — az E. majori „tanár úr" erre is emlékezett.

Persze én is segítettem a lányoknak, és a legnagyobb parajokat magam rángattam ki. A petrencényi gubancot villázni segítettem. Nem tűrtem, hogy szanaszét legyen egy szál is. A tisztességtelen munka idegesít. Ennyit talán megtudtak rólam, ha nem tanulták is meg a lányok.

Ők egyébként nem is tanárnak hittek eleinte. Afféle gimnáziumi csősznek véltek, akire csak mezei kíséretet bízott az igazgató. Mikor kitudódott, hogy magyar szakos vagyok, s ugyanakkor paprika és paradicsom vadász is, értetlenül pislogtak föl rám. Vagy le, mert némelyik nálam magasabb volt. S szívderítően vigyorogtak, ha egy-egy pihenőben tartott „kulturált" beszélgetés után utasításaimat hallották.

Szedtünk aztán paradicsomot, valami negyven mázsát, szedtünk maradék paprikát, összekötve azzal a munkával, hogy a megszedett ágyásokat utána ki is tisztogatjuk. Raktunk össze többször is téglát, amit a betonoldal nélküli ágyásoknál raktak az ablakok alá még tavasszal. Az ősz azzal telt el, hogy meleg volt, még októberben is kánikula, és munka mindig akadt.

Mire bejött az esős idő, Csehszlovákiába mentem két hétre, mint „író úr". Ekkor lepleződtem le véglegesen. Hazajövetelem után, a nyirkos novemberi napon újra csak szakoktató nélkül maradtunk. „Mit dolgozhatunk?" — érdeklődtem. Kiküldtek bennünket céklát szedni.

(Itt mondom el, nem osztom az olyan tanárok véleményét, akik a gazdaságokat szidják, mivel csak segédmunkási szinten foglalkoztatják a gyerekeket. Gazdasági vezetők helyében én sem bíznám tanár vezette lánycsapatra mondjuk a jövő évi termést megalapozó palántavetést vagy magtisztítást.)

A céklaszedésnél nem törekedhettem többre, mint valami minimális munkaerkölcs betartására. Arra, hogy a kupacokat ne nyújtsák el három-négy méternyire, a kocsival közibük lehessen járni, a villás a fölrakni valót egy helyen találja meg. Szerszám nélkül, levélnél fogva rángattuk ki a répát, s így a sártól megtisztítani nem tudtuk.

Mint tanárnak, vagy mint közéleti embernek szégyellnem kellett magam az ilyen munkák közben. Meg tudták ítélni a lányok is, hogy ez se nem politechnikai oktatás, se nem szakmai előképzés, társadalmi munka pedig azért nem, mert annak nem mertük elnevezni. Ha eredményekre törekedtem, csak azért tettem, hogy valamiképp a buszköltséget megtérülve lássam a munkában. Ahogy a térképről számolgatom, húsz kilométerre jártunk ki ezért a testi-lelki épülésért a városból. Az ikola abban a tanévben 60 000,— Ft-ot költött buszra. Egy tanár, egy sofőr, néha egy agronómus, de mindig egy 300 000 Ft-ot (vagy többet?) érő autóbusz statisztált ehhez a + 1 naphoz.

Ha velünk volt, az agronómus sok mindent elmagyarázott a lányoknak, az elméleti órák is elkezdődtek; először az állami gazdaság klubszobájában, ahol egymás hátán írtak a lányok, vagy hatan egy kisasztalnál, a legzordabb időben pedig a városban szereztünk helyiséget, egy kollégium tanulószobáját, mert az osztály termét a kijárási napokon a vándorosztályok foglalták el. (Ezeket a nehézségeket megértem, a vándorosztályokat kitevő létszámot én sem tudnám egyszerűen kiebrudalni az iskolából, hogy legyen hely.)

Ha az agronómusunkat az állami gazdaság ügyei foglalták el, télen is ki kellett mennünk E. majorba. Ilyenkor a konyhásokat kértük meg, tegyék ki az ebédlő ablakába a rádiót. Táncoltak a lányok, ha tánczene volt, vagy pedig a Szabó családot hallgatták meg. A művészetnek ezzel a válfajával én is itt ismerkedtem.

Egyszer a lányok rájöttek, hogy a buszban mikrofon s hangszóró van. Attól kezdve szívküldivel, halandzsa-rádióval szórakoztattuk egymást jövet, menet. Még nekem is énekelnem kellett néhányszor, egyszer mesét is mondtam, s így lassan összeszoktunk. Az egyik lány Tiszai Magdát utánozta, egy másik (mert brekegni tudott) szolgáltatta a szünetjelet. Mikor — újra szakember nélkül — az állami gazdaság gyümölcsösét mentünk megnézni, egészen jó műsort sikerült összehozni.

Február volt. Éppen feljött a föld fagya. Az agronómus megmagyarázta, kit keressünk, de bizony az illető, lett légyen bármilyen jó gyümölcsész, arra nem volt alkalmas, külsejénél fogva sem, hogy előadást tartson a lányoknak. Akkor végzett agrármérnökre bízott bennünket. A fiatal fiú keze csurgott az izzadtságtól, arca pirult a lámpaláztól, s legkínosabb perceimet éltem le abban a félórában, míg nem tudtam, hogyan vessek véget az „előadásnak". A faburkolatú, különben is csinos klubtermet kár volt besároznunk, és a véznácska mérnök-fiút megapasztanunk egy liter izzadtsággal.

Az agronómus elgondolása nem volt rossz. (Vele nagyon jó barátságban voltam, és a helyzet képtelenségéért soha nem okoltam.) A metszést és a tavaszi permetezést kellett volna tanulmányoznunk, a gyümölcsösben. A kertész a központi épületből el is indult velünk a „kis ház"-hoz, ahol a gépek voltak, de addigra a sár miatt lejöttek a földről a munkások is. Nem volt híve a búsz sofőre sem, hogy a lányok a nagy sárba mégegyszer kiszálljak. Nem is sár volt az — tészta. De nem illett volna tíz óra tájban hazaérni, így én ott maradtam a kis ház árnyékában beszélgetni, a lányok pedig szívküldiztek a kocsiban.

Hány ilyen napot mondjak még el? És a szakmai képzés szempontjából találhatunk-e különbséget jó és rossz napok közt?

A tanárok a politechnikai oktatást, ebben a formájában — legyünk végre őszinték — viccnek veszik. Azt mondják: ez monotechnika vagy dolgoztatás. Vagy még rosszabb: módszeresen tanítjuk az ifjúságot a lógásra. S arra, hogy a szavakat nem kell *úgy* érteni.

A monotechnika vádja már nem indokolt, mert szakmai előképzésnek nevezik már a plusz egy napok foglalkozásait. Hivatalból is elhangzott: nem akarunk politechnikát, ez félreértés; a gyerekeknek szakmát akarunk adni a plusz egy nappal.

Itt most két kérdés vethető fel.

1. A politechnikát, ezt a nehéz szót a sajtó milyen erőfeszítésekkel tette közismertté! Elméletünk is volt hozzá, helyes elméletünk, miszerint az ember sokoldalú képzését biztosítjuk a kapitalista társadalmak deformációs folyamatával szemben. Az elmélet helyességét én most is vallom. A kultúra széthasadása elleni biztosítékot látom benne. És mikorra az elméletet sikerült népszerűsíteni, a gyakorlat tehetetlensége egyszerűen keresztülhúzhatja? Mint elméletet is megtámadhatja azzal, hogy a politechnika fusi-képzés? Vegyük végre komolyan, amit fölépítünk vagy mielőtt fölépítenénk, nézzük meg, komoly-e az!

2. Komoly-e a második elgondolás, a szakmai előképzés? Hisz a gyerek teljesen véletlenül kerül televíziógyárba, vagy tyúktelepre. Hogy lehet ez szakmai előképzés? Nem illene, mielőtt elterjed, megfontolni ezt a terminusz technikuszt is?

Egyik osztályt baromfitelepre kísértem, és közülük egy sem akar baromfitenyésztő lenni. Kijárásuk értelmetlenségéről azért nem beszéltem, mert az már nagyon vicces lenne, és nem a visszavonás a célom, hanem a megjavítás. Kísértem egy osztályt textilüzembe. Osztályfőnökük bevallása szerint egy sem készül közülük erre a szakmára. És valami normarendezés óta a gépekhez is nehezebben jutnak most, mint az én időmben. Akkoriban a kordbársony fölvágásánál is dolgozhattak.

De az olvasó meglepődhet: a gyakorlati foglalkozás alapgondolatát jónak tartom. Nemcsak a szakismeret, de bizony a humánus műveltség javát is látom benne. A humanista műveltséghez nemcsak az tartozik, amit az emberi életből leszűrt az irodalom, a filozófia, a történelem, vagy amit a nyelvek tükröznek. Idetartozónak kell tekintenünk magát az emberi életet is, magát a világot is. Egy borjú arckifejezése, egy szerszám nyele épp úgy lehet a humanista műveltség tartozéka, mint Goethe verse. Optimális helyzetben megismerhet a gyerek egy másik életformát, az abból adódó lelkiséget, a valóság rétegeiből eggyel többet, mint amit a szülők élete és az iskola nyújt.

Nem elég a humánus műveltséghez, ha valaki az Iliász Achilles-pajzsáról ismeri csak a szőlészetet, a pásztorkodást, a városépítést; sokat ér, ha ismeri ezek modelljét is. És ezt a célt akkor is elérjük, ha maga a szakmai oktatás megoldatlan, hiszen igazi birkahodályt, modern csibenevelőt, óriás-téesz gépparkját, textilüzemet belülről én is csak így láthattam. És ezeket sohasem felejtem el. Így láthattam ventillátorral fölszerelt lucerna-széna kazlat, palántázó gépet működésben, több millió forintos kertészetet az egykori „úri pusztaságon", és nagy gyümölcsösöket.

Lám, az író, úgy is mondhatnám: a humán műveltség ebből a megoldatlanságból is hasznot húzott. De az oktatás és nevelés szakemberei is megelégedhetnek ennyivel? Most másztunk ki egy olyan korból, amelyben csúffá tettük gyakran a szavak igazi jelentését. Mért alkuszunk újra lebegő szavakkal? Most hirtelen én sem tudnám a gyakorlati foglalkozásokat pontosan megnevezni, de hogy a két forgalomban lévő kifejezés nem igaz, annyit tudok.

És nemcsak az elnevezéssel van baj, de a négy évi kijárás ökonómiájával is. E. májori tevékenységünkből az olvasó is következtethet. Azzal sem oldok meg semmit, ha azt mondom, a falusiak a téeszben dolgozzák le a plusz egy napot, mert amíg sok téeszben kellene ez a munkaerő, majdnem ugyanannyiban a tagoknak sem tudnak éven át munkát adni. Azonkívül sok falusi kollégiumban lakik. Az lenne talán leg-

helyesebb, ha a gimnazistákat egy évi fizikai munkára kötelezném, amit aztán felelősséggel kellene végezniük. Úgy nem éreznék magukat megalázva, nem fejlődne ki bennük a nézelődés és fölöslegességérzés miatt a bűntudat, vagy annak ellentéte, a cinizmus és a közönyösség.

Mind a kettő eldugaszolt mezőt képez az agyban.

Ismerem a diák bizonytalanságérzését, kiszolgáltatottságát, ahogy áll a géppel dolgozó munkás mellett, és ismerem a géppel dolgozó munkás magabiztosságát az esti iskolában, és ismerem az érettségit nyújtó ipariskolások kiegyensúlyozottságát.

Tevékenységük egyik részén sem kell nevetniük. A gimnazistáknak kell, mert a gyakorlati foglalkozásokon csak vendégek.

Néhány helyen tanműhelyek építésével könnyítettek e problémákon. De igazi munkának tekinthető-e a tanműhelyi? Nem inkább az általános iskolák körébe illik csak? A pedagógia, mint tudomány, az életkori sajátosságok vizsgálatával erre választ adhat. Különben is: nagyon drágák lennének a modern gépekkel felszerelt tanműhelyek.

Mindezt én csak azért írtam le: gondolkozzunk! Takarítsunk meg időt és pénzt! Alakítsunk ki olyan szakmai előképzést, amire a gyerek igényt tart, amit majd föl is használ. Végeztessünk úgy társadalmi munkát, ami elvitathatatlan kötelesség (ágyástisztítás, répaszedés és téglarakás). Nyújtsunk olyan formában életismeretet, amely a nevelés és szakoktatás válságát, megoldatlanságát nem veti föl. Vagy — ahol tanműhely van — próbáljunk politechnikát tanítani.

Magatartásunk az ifjúsággal szemben legyen inkább nyers, csak ne tisztázatlan.

TAKÁCS IMRE

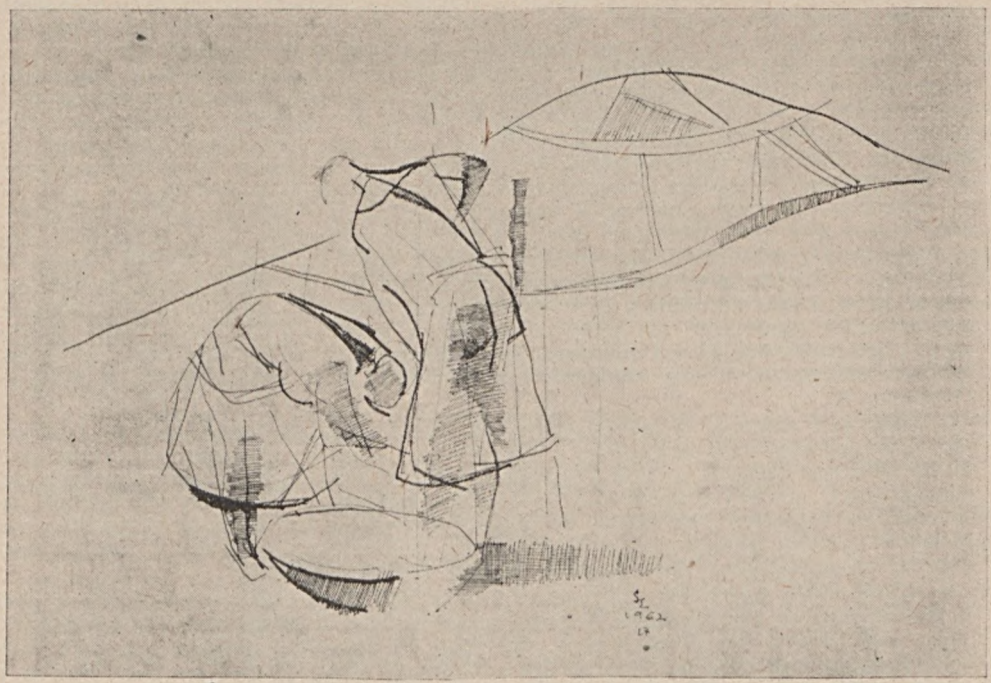

Soltra Elemér rajza

CSONTVÁRY — MAI SZEMMEL

A brüsszeli világsiker után felfedező érdeklődés nyilvánul meg a félévszázad óta félreismert *Csontváry* festészete iránt. Életművének válogatott remekei a márciusi *belgrádi* kiállítást követően, rövidesen *Székesfehérvárra* kerülnek.

Nem szokatlan jelenség, hogy egy művészt a nemzedéke nem érti meg. Csontváryt még bolondnak is tartotta. Egy nagyzási hóbortban tetszelgő patikus nevetséges rögeszméjét látta abban, hogy óriásméretű vásznain „életnagyságú" tájképek létrehozására vetemedett. Gúnyolta és konok közönyével rettenetes csalódást okozva, csaknem az éhhalálba kergette a küldetésének igazától megszállott művészt.

Az 1853-ban Kisszebenben született Csontváry (polgári nevén *Kosztka* Mihály Tivadar) látomásos festészetének csodálatos virágzása 41 éves korában kezdődött és 14 évig tartott. Előtte, az élete lassú előkészület a vulkán kitörésére — géniusza tündöklésére. A még hátralévő 11 életéve már csak halódás, a kihamvadt kráter üszkösödő pernyéje. Tragédiája, hogy világraszóló hősi küzdelme, megértés híján, hatástalan maradt a kortársaira. A keserűségtől elborult elméje önistenítő vigasztalásba menekült — ecset helyett tollal csillapítva fékezhetetlen energiáját.

Nyitott kérdés, vajon elmebeteg volt Csontváry? De bizonyos, hogy a mai közvélemény egyre jobban érzi már magasrendű életművének jótékony szépségét és az alkotásaiból kisugárzó hatalmas vitalitást.

Mégis, elvétve, akadnak még ma is, akik festészetének zömét nem csodálni a múzeumba, hanem tudományos okulásra az elmegyógyintézet gyűjteményébe utalnák. Azzal érvelnek ezek, hogy a festészetben a leglángolóbb zsenik rendíthetetlen kősziklák, míg az elmebetegek művei rendezetlenek, ernyedten szétesők. Csontváry elmebeteg festészete is „elviselhetetlenül nyomasztó világot sugalló ábrázolás", mert annak az anyagnak, amiből lángoló elképzeléseit kellene alakítania, nincsen gerince. „Az alakítás gerince ugyanis a causalitás törvénye." — Ez a rideg, szigorú szemlélet, kijegecesedett művészi elveivel, kifinomodott ízlésével és esztetikai igényességével, megfontolt, okos és látszólag helytálló megállapításai ellenére se számol az elementáris hatáskeltésnek meglepetésszerű, kiszámíthatatlan lehetőségeivel. Többről is, kevesebbről is van itt szó, mint pusztán festészetről. Csontvárynál az eszköz szerepét betöltő festménynél fontosabb érdek maga a közlés spontanitása. A célja valaminő halaszthatatlan hírnek a terjesztése. Belső megvilágosodásának a feltartóztathatatlan kiáradása.

Csontváry 27 éves korában, 1880-ban ébredt hivatása tudatára. Naplójában írja, hogy fával rakott ökrösszekeret rajzolt egy vénypapírra, a patika ablakából, amikor nésztelenül a háta mögé sompolygott a principálisa. A rajz elkészültével a vállára ütött: „Mit csinál? Hisz, maga festőnek született!" Egymásra néztek. Azután egyedül, kilépett az utcára, gyönyörködve a rajzában. Ekkor, egy háromszögletű magot pillantott meg a bal kezében és a feje fölött hangot hallott: „Te leszel a világ legnagyobb festője. Nagyobb Rafaelnél." E sugallat hatása alatt lett festő. A magban eljövendő nagyságának jelképét ismerte fel. E végzetes pillanattól kezdve vasakarattal, rendíthetetlen szilárdsággal készült fel gigászi feladatára. Egy évtizednél hosszabb kuporgatás után bérbeadta gyógyszertárát, és biztosítva függetlenségét, előbb Münchenben tanult *Hollósy* magániskolájában, majd a karlsruhei, düsseldorfi, párizsi *Julian*-akadémián tökéletesítette tudását. Felvértezve magát tévedhetetlen technikai biztonsággal, várt a parancsoló kényszerre, arra a pillanatra, amikor azonnal meg kell valósítania, amíg a belső izzás tart, lángoló elképzeléseit. Bejárta a Földközi tenger vidékét, barangolt Olaszországban, Szerbiában, Görögországban, Szíriában, Egyiptomban, a Szentföldön, az önsanyargatásig tűrve nélkülözéseket, fáradhatatlanul felülkerekedve a nehézségeken. A küldetéses alázatával és lemondásával hajszolta a nagy élményt, hogy megtalálja a „napút"-, a „napszín"-festést, ahogyan a „plain air"-festést értelmezte és a saját használatára alkalmazta. Amikor zenekari hatással vetekedő szín-szimfóniáját, a *„Taorminai görög színház romjai"*-t festette, ezt írja naplójában:

„Athénből Taorminába siettem, ahol rám várt egy olyan naplemente, amellyel biztosra veszem, hogy az a legszínesebb napútfestménye lesz a világnak. Nem kellett sokáig gondolkoznom a kivitelezésen, mindennel tisztában voltam." De a nagy élmény még váratott magára. Végre ennek is elérkezett az ideje. 1907-ben, Damaszkusz utcáin őgyelgett éber szemmel, amikor elébe állt egy ismeretlen görög és olaszul megszólította: „Siessen Baalbekbe, most van az ideje, hogy megkapja a keresett motívumot főművéhez. Most láthatja a nagy templomot a legszebb megvilágításban."

— Másnap, hajnalban, — írja naplójában — a nagy templommal szemben lévő Hotel Viktóriában álmomból felriasztott egy fény, amely tűzvörösen húzódott le a magas Libanonról; belángolta aranyleheletével a Helios oszlopait s átkarolta a Bachus Antonius és Vesta templomait, világító színekkel. Megleltem a világ legnagyobb napút-motívumát.

Egy életmű hatásfokának értékelésénél legirányadóbb a közvetlen kapcsolat alkotás és közönség között. Ez a kapcsolat koronként változhatik, szeszélyes hullámzásban a váratlan meglepetés elragadtatása és a semmitmondóan ható hűvös tartózkodás között. Csontváry festészete ma: újraéled, kitárulkozik, megigéz. Kicsendül belőle a titkos szózat, amikor úgy festett, mintha szenvedélyesebb, átfogóbb életszeretetre nevelhetné a nézőt. Ezt a sóvárgást érzékeljük, mint látomást, ha egyik leghíresebb képóriását szemléljük: *„Zarándoklás a cédrusfánál"*. Minél tovább nézzük, átengedve magunkat zengő káprázatot előidéző hatásának, egyre közelebb férkőzünk a Teremtés misztériumához, a Kezdet, a Kiindulás lélegzetállító megsejtéséig.

A végtelenséget érezte, számára a *Tér* összefolyt az *Idővel* és az életérzés, mint ábrázolható valóság, öltött testet, mint az egyedüli fontos téma, amit érdemes, sőt kell kifejeznie, amikor tátrai, taorminai, jeruzsálemi vászonkolusszusait festette. Távlatot, mértékhez, arányhoz való igazodást, maga alávetését annak az elemi festési szabálynak, hogy a kép a természetnek csupán kicsinyített mása lehet — itt hiába is keresnénk. A festő egyenesen azzal az igénnyel lép fel, mintha folytatni akarná azt, amit a természet elkezdett és magát a természetet tenné át a vászonra. És az a csodálatos, hogy ez a szuggesztió sikerül neki. Élő lelket, a maga izzó átélését menti át a művébe. Miközben a felidézett tájakat és hangulatokat élvezzük, voltaképpen önmagunkat érezzük, magának a Létnek jelenvalóságát szemléljük. Olyen élmény ez, amihez festmény nemigen szoktat bennünket. De Csontváry nem elégszik meg azzal, hogy szemléltessen fákat, vizeket, virágokat, eget és földet, felhőket, hegyeket, hanem érzékeltetni akarja és tudja a harmatos üdeséget, a mindenséget magához ölelő testvérszeretetét is.

Lenyűgöző aránytalanságával, a fenség, a roppant nagyság döbbenetével hat egyik legeredetibb és legmerészebb vászonóriása: *„Tarpatak völgye a Tátrában."* Utánozhatatlan alkotás, mert a másoló még oly pontos, gondos művelete is menthetetlenül csupán giccset eredményezne. Hiányoznék a *hit* elemezhetetlen ereje, valamilyen fluidum, amely az eredeti képből átáramlik a figyelmes nézőbe, olyképpen, hogy már nem is pusztán a festményt látja maga előtt, hanem megelevenedik előtte, még akkor is, ha sohase látta a valóságban, a hegyek világító fényében és a völgy sötét mélységében, belevésődve az emlékezetébe, egy felejthetetlen táj, fenyvesei illatával, a csalitban csattogó fülemüléivel, a harmonikus szépség csendes, mélyütemű hangulatával.

Tarthatatlan, sőt szánalmas kifogás Csontváryról mint primitív, vagy dilettáns festőről említést tenni. Mint portréfestő, lélekvetkőztető röntgen-szemmel bírta vallomásra modelljeit. Elsősorban önmagát állítja az utókor ítélőszéke elé, fényben fürösztve átható tekintetét, mely egy gyermek ártatlan bizakodásával és az érett férfi rettenthetetlen bátorságával, küzdésre készen, néz szembe az ismeretlen világgal. Látképei technikailag tökéletes kivitelűek. Kompozíciói pedig páratlan beleélésről tanúskodnak. Sugallatos erővel, szinte varázsütésre, fel tud éleszteni korokat, hangulatokat. Lelkében gyúl ki a Nap izzó lángolása és ragyog hűvös fénnyel az ezüstös Hold. A nagy motívumot, melyet oly állhatatosan keresett, megtalálta végül a hitével, mely nem ismert lehetetlent, átpottyanva, szinte észrevétlenül, a tudatlanság és az emberi tehetetlenség áthatolhatatlan falán is. Megszállottan festett. Elfelejtette, sőt meg is semmisítette önmagát, a gyarló ember, akinek képében önfeledten száguldott az eszménykép után, hogy kizárólag ez a kifejezhetetlen és halhatatlan jusson művészetében kifejezésre.

HAITS GÉZA

TAKÁTS GYULA SZÍNES-RAJZ KIÁLLÍTÁSA

Somogyi, földim, száz éve vagyunk barátok, írhatok-e róla másként, mint elfogódottan?

Íme előttünk élet és életmű, mely Somogyból indult, itt növekedett és lombosodott, melynek célja, értelme ennek a földnek és népének szeretete, az érte, miatta elvégzett munka.

Mekkora munkabírás és mily tervszerűség e vékony dongájú emberben! A költő, a tudós, a múzeumvezető Takáts Gyula gyalogosan járta be ezt a szélesen hullámos, magosláthatárú, a táj szépségeit szinte pazarló földet. A múlt romjait, emlékeit mérte föl, gyűjtötte össze; a somogyi népművészet remekeiből állított egybe múzeumi gyűjteményt; őre a kaposvári képtárnak, vendéglátó gazdája mai képzőművészetünknek. Néha, hogy minél többet tudjon-lásson, messzi útra, idegenbe is elindult, máskor a megye határait tolta Pécsig, meg a Balaton „túlsó felén" a becei teraszig. Mindezt azért, hogy mint gyűjtő méh, írások, költemények mézével térjen vissza.

Emlékszem, még mint diák, kezében rajzmappával nem egyszer fölkereste Ripp-Rónait és bemutatta rajzait. A mester akkoriban vörösbarna rajzú, színpompás képeit festette. Nem tudom, a Róma hegy hársai alatt e találkozásoknak mi volt a tanulsága. A gazda mindig szűkszavú néző volt, dicséretet alig mondott. Annyi bizonyos, nem gondoltak arra, hogy a múzeum későbbi névadója találkozott az intézet vezetőjével. És bizonyos, Takáts Gyulából lehetett volna festő, hiszen a költőnek minden verse, tartalmán túl, színes kép. Miért maradt eddig asztalán kevesebb hely a rajzpapirosnak és a színes krétának, ki mondja meg?

A franciák — e mindent megtakarító és megőrző nép — elmonják, hogy Musset bátor, mozgalmas rajzokat készített, George Sand jól értett a vízfestékekhez, hogy lobogó fantáziával kora legszebb romantikus lapjait Victor Hugo alkotta. Nekünk (pedig a magyar írók nagyon szemérmesek, meg rátartiak) van festő Kisfaludy Károlyunk, Petőfi rajzolt, Jókai kezébe vette a rajzszerszámokat, ismerjük Tóth Árpád tanulmányait. És ha a franciáknál híresek Cocteau faliképei, nekünk van rajzoló Weöres Sándorunk és festő Kassák Lajosunk. És most hosszú megfontolás után a nyilvánosság elé kerülnek Takáts Gyula színes rajzai. Milyen mulasztás, hogy versesköteteiből elmaradt egy-egy szép dunántúli képének mása, hogy prózai írásait nem kísérte rajzaival saját maga.

És ha Takáts Gyula költeményei, mint fölrepült madarak bejárják hazánkat, most rajzainak — jó utazást!

MARTYN FERENC

Takáts Gyula rajza

KOSSUTH DÍJAS ÍRÓINK KÖSZÖNTÉSE

Az idei Kossuth-díj kiosztásánál — amely szocialista államrendünk részéről 1948 óta a legmagasabb elismerés — három kiváló írónkat: Lengyel Józsefet, Illés Endrét, Benedek Marcellt tüntették ki a díj II. fokozatával. Örömmel állapíthatjuk meg, az idei jutalmazás mulasztást is pótol, hiszen az új Kossuth-díjas írók mögött jelentős életmű áll: írói, kritikusi munkásságuk „rendteremtő" tényezői mai irodalmi műveltségünknek.

Lengyel József a szocialista magyar irodalom élő klasszikusa, közel öt évtized időszakára terjed ki írói munkássága. A közelmúltban megjelent Igéző c. novella-gyűjteményében a szocialista elvhűség és humanizmus legmagasabb művészi kifejezőerővel párosul. A sokat mellőzött, keserű sorsú írót ezzel a kötetével az olvasók tömege fogadta szívébe.

Illés Endre finomtollú írásaiban a „valóság és a teljesség koordinátáit" fejezi ki. Kritikai munkáiban is erre törekszik és nem kis érdeme van abban, hogy kritikai irodalmunk hű maradt az Ambrus Zoltán, Babits Mihály által megszabott mértékhez és fegyelemhez. Krétarajzok c. írása az utolsó évtized legszebb esszégyűjteménye, de ez a „kemény" líraiság érvényesül szépprózai és drámai műveiben is.

Benedek Marcell közel a nyolcvanadik év határához kapta meg a Kossuth-díjat írói, irodalomtörténeti, műfordítói munkásságáért. Neve, műveltsége szerves része irodalmi kultúránknak. Szinte mindenkire hatással volt munkásságával: a magyar és a világirodalom páratlan értékű összefoglalóival, különösen a francia irodalom népszerűsítésével.

Az ünnepi köszöntésben lapunk és olvasóink hálás megbecsülését tolmácsoljuk az új Kossuth-díjas íróknak a szépségért, amit adtak és amire további inspirációt adhat az ünneplésből feléjük áradó őszinte szeretet.

ÁPRILY LAJOS, A MŰFORDÍTÓ*

Hadd kezdjem egy személyes élménnyel. Amikor Áprily Lajos az Anyegint fordította, többször is vendége voltam szentgyörgypusztai házának, amely — mint ahogy azt sokan közülünk jól tudják — bent a völgyben áll, elfordulva az országúttól s nem a dunakanyari kilátásnak néz szembe, hanem a cserjés-bozontos túlsó hegyoldalnak, meg a patakparti forrásnak, honnan télen-nyáron kantában kell a vizet a csurgó sziklarés alól hordani. Mélyen bevágott patakmeder, sötét, hirtelen megszűkülő völgy, kétoldalt meredek hegyhátak, a nyájasabb magyar tájban egy villanásnyi Erdélyt érzett meg az, aki idetelepedett. A házát is úgy fordította, hogy azt lássa munka közben az ablakból vagy az üvegverandáról, amit ifjúkorában látott. Mindez nemcsak puszta beleképzelés. Nemcsak annak a ténynek a kisugárzása, hogy a költő egyéniségével, kedvenc szavai zamatával, odavetett hasonlataival félidézője és hordozója annak a vidéknek, annak a költészetébe beleivódott természeti világnak, amelyet oly nosztalgikusan megelevenített. Nem, Szentgyörgypuszta erdélyisége, hiszem azt, hogy egyszerű valóság, csak talán sohasem álltunk volna meg azon a domboldalon, sohasem néztünk volna rajta végig Áprily Lajos nélkül abból a szemszögből, amelyből ez természetesen kiviláglik. A költő, úgy tetszik, nemcsak akkor láttató, ha ír, hanem akkor is, ha csak egyszerűen él és megvalósítja a maga életformáját.

Ez az életforma, Áprily Lajos életformája, nagyon is sajátosan különbözik attól, amit általában kialakítanak maguknak a budapesti vagy Budapestre jött írók.

* Elhangzott a Magyar Írók Szövetsége Műfordítói Szakosztályának Áprily Lajos 75. születésnapja alkalmából tartott ülésén.

Az elhúzódás a „zajos világtól" éppúgy első pillantásra feltűnő benne, mint a természettel való mély együttélés vagy a befelé-forduló, bensőséges és zárt érzelmi világ. Költőként rejtekezve élni egy erdőszélen, családi körben, könyvtárnyi könyv társaságában — van ebben meglehetős erdélyi hagyomány, melyben természetesebben ötvöződik egybe az európai műveltség és a nem-városi élet, mint a mi körülményeink között. Több mint kétszáz évvel ezelőtt Bethlen Miklós is már ilyesféleképpen élt a külföldi egyetemek után sajátmaga tervezte bethlenszentmiklósi házában. Ehhez a hagyományos életformához persze éppúgy hozzá tartozik a szem előtt lévő örök dolgok, a család életének és a természet jelenségeinek fokozott átélése, mint a magányban felgyűlt teremtőerő kibontakoztatása, műveltségünk míves gyarapítása. Áprily Lajosról szólva éppúgy hozzátartozik az az íróban ma már szokatlan természetismeret, mellyel megnevezi a Duna-kanyar virágait, a tavasszal mindenfelé lilán és fehéren virító keltiket, a földi orgonát meg a bársonyos tüdőfüvet (latin nevét se hagyva el), ahogy személyes titkos kapcsolattal fedezi fel a keringő ölyvet a levegőben, de hozzátartozik éppúgy az a napról-napra folyó és sosem lankadó szellemi tevékenység, a magány gyümölcsének örökös leszüretelése: a versírás és a műfordítás.

Személyes élményemet éppen erről, fordítói munkamódszeréről szerettem volna elmondani. Az Anyegin fordítása közben az elkészült részeket mutogatva elmondotta, hogy a lefordítandó részt vagy négy példányban teszi maga elé, ott van az orosz eredeti, ott van egy német fordítása, s ezeken kívül előtte van még két magyar fordítás is. A Bérczy Károly-féle és egy másik is, — Mészöly Gedeoné, ha nem csal az emlékezetem. Nos, fordítók, írók egymás között vagyunk, felesleges titkolnunk elképedésünket. Bárki, aki már fordított más után, tudja, hogy bármekkora is a kísértés, legjobb a meglevő magyar szöveget jó mélyen elrejteni, hogy vergődésünkben se tudjuk előásni. Még a prózai mondatoknak is, de kivált a verssoroknak — hasonló fordítói szinten és fordítói kultúrában — van egy-két optimális megoldása. A vers zárt számú rímlehetőséget kínál. Ha most játékból feladnánk egy szonettfordítást, mondjuk Kálnoky Lászlónak, Rónay Györgynek és Lator Lászlónak, bizonyosra vehető, hogy megoldásukban lennének egyező rímek, alig eltérő sorok. Ahogy a véletlenül létrejövő kettős fordításokban ez gyakran meg is esik. Bármennyire igaz is, hogy Bérczy Károly fordítása közel száz éves, ha jól emlékszem 1865-ből való, és ha igaz is, hogy más ízléseszmény, nyelvhasználat, a biedermeyer szülötte, a maga nemében kitűnő fordítás. Áprily Lajos mégis magára vette azt a többletfeladatot, hogy kerülgesse megoldásait. Ahogy magára vette még azt is, hogy egy másik, méghozzá újabb fordítást is, ilyképpen kerülgessen.

De ha már személyes emlékkel kezdtem, mielőtt rátérnék műfordításai némileg behatóbb elemzésére, hadd idézzem bevezetőül egy másik emlékemet. Az ember persze nemcsak házával, életmódjával, hanem odavetett szavaival is jellemzi magát. Áprily Lajos egyszer azt mondta: „Valójában nem szeretem az asszonáncot, Arany rímelésében van valami szabadosság. Csokonai rímelt tökéletesen." Tudom, talán illetlen elejtett szavakat idézni és — lehet — nem is pontosan. De ebben is, mint az Anyegin fordítás módszerében, elcsíphetünk valami lényegest. Mert ha Áprily Lajos műfordító művészetét be akarjuk illeszteni abba a nagy folyamatba, amely bámulatos teljesítményekben gazdagon bontakozott ki irodalmunkban a XX. század folyamán, akkor valahogy ugyanúgy azt az ellenállást érezzük, mint amikor mint költőt próbáljuk beleilleszteni a XX. századi magyar líra újítói közé. Babits, Kosztolányi és Tóth Árpád, ha más-más ízlésirányban is és a hűség más fokán, létrehozott egy a századvégi fordítókkal szemben homogén hagyományt, amely minden újabb fordítói gyakorlatnak az alapja. Áprily Lajos, ahogy költőként, műfordítóként sem tartozik a Nyugathoz. Rokonuk jóllehet, de ami vízválasztó, a hagyományhoz való kapcsolódása, az ízléseszménye más. Ő nem úgy teremtett újat, nem úgy tört utat új tartalmai megszólaltatására, hogy félrevetette volna a meglevő hagyományt. Annak ellenére, hogy nosztalgiával telített életérzésével, görögös sorstudatával olyasfajta modern lelkijelenségeknek a feltérképezéséhez járult hozzá, mint a Nyugat nagyjai, ízlése közvetlenebbül köti a magyar líra fejlődéséhez. Míg a nyugatosoknak főként a francia költészet a trambulinjuk, neki az öreg Arany rejtettebb modern kezdeménye. Számára a műfordítás nem is olyan önigazoló szükséglet, mint a nyugatosoknak, akik mintegy a saját bonyolultabb ízlésük, életlátásuk, hagyománytól elütő tartalmi és formai törekvéseik elfogadtatására pazar gazdagsággal vonultatják fel a velük rokon világirodalmat.

A műfordítás számukra az új költészetért folyó harc egyik eszköze volt. Ha ma úgy érezzük, hogy fordítás közben helyenként túlhangsúlyoztak egyes tónusokat,

díszesebbé, vagy szépséggel telítettebbé tettek verseket, amelyek kopárabbak, tárgyiasabbak az eredetiben, akkor nem szabad elfelejtkezni fordításaik már-már hadmozdulat jellegéről és nem szabad elfelejtkezni arról sem, mit fordult a magyar vers, mit fordult versízlésünk a Nyugat óta. Csak így ítélhetünk helyesen például Babits nagy műfordítói teljesítményéről, a csakugyan nemzeti hódításnak elkönyvelhető Dante fordításról, amely minden bámulatunk ellenére némileg szecessziós nyelvkezeléssel szólal meg; csak így — mindezeket meggondolva — mondhatjuk, hogy Tóth Árpád baudelaire-izálta Baudelaire-t, vagyis, hogy ékesebbé, érzelmesebbé, ha szabad ezzel a Tóth Árpád-i szóval élni, búsongóbbá, vagyis tónusosabbá tette az eredeti exaktabb, konkrétabb szövegét. A visszahatás erre a gyakorlatra persze hamar jelentkezett, jelentkezett mégpedig Szabó Lőrinccel. aki ahogy önmaga számára felfedezte a csunya, de kitűnő verset, felfedezte egyúttal a tónusokat elejtő, az értelmi váz visszaadására törő műfordítást. Nagy lépés volt ez megint előre, ha a zeneibb hatású líra (egy Verlaine például) szét is morzsolódott a fordító intellektuális fogásában, unosuntalan alkalmazott gondolatáthúzásaiban, Szabó Lőrinc-es rímelésében. Az ő utána indult költők és műfordítók — hogy befejezzük végre ezt a nagyon is durván rajzolt fejlődésképet — már egy új, a József Attila utáni költészet ízléseszményéből táplálkoznak — egy világ vagy félvilág választja ezt el a Nyugattól — és az érzelmi tónusok és az értelmi váz egyforma pontos visszaadására törekednek. Bizonyos realizmus érvényesüléséről kell itt beszélnünk értelmi és érzelmi hűségben egyaránt, ugyanakkor, amikor ezeknek a műfordítóknak a kezében a fordítás már régen sem nem műhelytanulmány, sem nem harc új verseszményükért.

Nos, fordítóink nagyjából ebben a fordítói fejlődésvonalban helyezkednek el, hol közelebb, hol távolabb a nagy Nyugat-nemzedéktől. Ám Áprily Lajos tőlünk elkülönül. Igaz ugyan, hogy történetileg ő is a fiatalabbakkal együtt azokban az években mélyedt bele a műfordításba, amikor legkiválóbb költőink jó része kénytelen volt — jobb híján s vele együtt — csupán a műfordításra szorítkozni. De az ő szövegválasztásában talán kevesebb az esetlegesség, a kiadói feladat-vállalás, mint a fiatalabbakéban. Műfordítói életművében van néhány nagy mű, amely nemcsak testreszabott, hanem amely már-már olyasféle önkifejező vállalkozás, mint a Nyugatosoknak Baudelaire. A méltán népszerű, nagysikerű Anyegin fordítás mellett, sőt az előtt, a Turgenyev fordításokra gondolok itt. Ha van Áprily Lajos költészetének valamiképpen prózai hasonmása, annak a lelki választékosságnak és tisztaságnak, annak az aprólékos megfigyelésekből egybeálló lírának, annak a bensőséges táj- és természetszeretetnek, melyet a minden élővel való rokonság és együttérzés mozgat, — akkor az Turgenyev. Mondatainak nemes, plasztikus szövetét tolmácsolva — e szövet egyik bújtatott szála a részvét — mintha a legeslegközvetlenebb lelki rokonát tolmácsolta volna. Így van ez a regényekben, s így különösen, a Költemények prózában szorongó, látomásos álom leírásaiban s fájdalmas, ellesett életképeiben, melyekben úgy bujkál a megrendülés, hogy az maga is megrendítő.

Így Áprily Lajos fordítói művében van olyan személyesség — ide tartozik különben hitem szerint a Peer Gynt is — ami, mondom, ritkább a fiatalabb korosztályokéban. Ám fordítói gyakorlata, tolmácsolási módszere a vele egyívásúaktól mégis eltér. Nem hiába idéztem az Anyegin példáját. Ha az a fajta gyakorlat, mely két meglevő fordítást is kerülgetett, egyfelől elképeszt is, másfelől kivívja csodálatunkat. Olyasféle míves odaadás, önmagával szembeni példamutató szigorúság jelentkezik benne, amely még idegen volt a Nyugattól. Babits Dante fordításában sorokat vett át Szász Károlytól — mellékesen semmi kivetni valót nem látok benne —, a Pávatollakban helyenként az idegen szövegbe belelopva kipróbálta saját ötleteit, Kosztolányi ízlése szerint vagy pompás rímeitől megigézetten helyenként eltért az eredetitől. Dehát tudott dolgok ezek. Áprily Lajosban mintha nagyon mélyről, az erdélyi mívesség hagyományaiból fakadna az az alázat, a formai képességek teljes odaadó rendelkezésre bocsátása, amellyel dolgozik. S talán Csokonaitól az idegen szöveg tisztelete, aki a fordítást még többre becsülte eredeti munkáinál. Pontos, árnyalatokra figyelő, minuciózusan kiérlelt a keze alól kikerült szöveg, minden sora olyan feszes, mint egy felvont íj. Mégsem azonos tónusú azzal, amit legjobb fiatal és fiatalabb műfordítóink létrehoznak.

Rettenetesen nehéz egy költőt tettenérni, hogy dolgozik, mint rakja egybe az örök magyar szavakat, hogy mondattá összeállva azonnal érezzük, ez csak az ő mondata lehet. Pedig Áprily Lajos sorait hallva azonnal és világosan feltámad bennünk a ráismerés. Mint a legjava magyar költők, ő is összevéthetetlen. Hogy csinálja? Szókincse, ez a kicsit emelt szókincs, rejtetten lírai szó-tömörítései, a kiérezhető, erőseb-

ben doboló ritmus, képeinek megmunkált, áttetsző tisztasága,versmondatának klasszikusan tagolt lélegzete? Ha egész idő alatt lírájáról beszéltem volna, talán-talán képet lehetne alkotni erről is. De a fordításban ez az alig megfogható sajátság — a dolog természeténél fogva, hiszen idegen itt a kép, a hasonlat, a mondat-zene — csak töredékében mentődik át s legföljebb ha áttetsző hímporként csillan meg rajta. És mégis, mindnyájan érezzük, Áprily Lajos fordításain ott van ez az Áprily-csillogás. A sorok kimunkált feszessége tenné, a kicsit fennköltebb, nyelvünk Arany Jánosi rétegéből lelkedzett szóválasztása, vagy az, amit a rímeléséről említettem, az a tisztább rím- és ritmuseszmény, amelyről beszélgetés közben maga vallott? (Emlékezzünk csak rá, Tatjána levelének első három ríme színtiszta Csokonai rím.) Azt hiszem mindez együtt, hozzávéve még egy sereg más tulajdonságot, amelynek fel sem tudjuk tárni az alkémiáját.

Dehát talán fölösleges is tovább kutatni. Egy nagy fordítói életmű áll előttünk, kortársainál, a Nyugat-költőknél hűbb, korszerűbb, fordítói alázatával, míves gondjával, sugárzó értékeivel mindnyájunk számára példamutató; fiatalabb fordítóink gyakorlatánál klasszikusabb, nyelvi, formai igényességével igényeket őrző és ébresztő. Egy nagy életmű, amely Turgenyev összes munkáját, Puskin remekművét, Ibsen Peer Gyntjét, Shakespeare Periclesét, Schiller Wallensteinját és még számtalan lírai verset Lermontovtól La Fontaine-ig és Burns-ig szólaltatott meg magyarul a tökéletes tolmácsolás igényével. S mivel minden igazi műfordítás a költő önvérével nevelt gyermeke, ahogy Babits mondja: ajándéka nemzetének, a magyar olvasóknak — azért, azt hiszem, az olvasók hálájának megfogalmazása helyett, nekünk pályatársaknak a hetvenötéves Áprily Lajos előtt szerepünk inkább a tisztelgés. A tisztelgés, mert tudjuk, hogy mit ér a mű, és azt is, hogy a költőnek milyen sokba került.

De, mert a költő és a műfordító elválaszthatatlan, és mert a gyönyörű fordítói mű része csak annak a kincsnek, amellyel Áprily Lajos a magyar irodalmat gazdagította, az ünnepi elismerés szava végül is a költőt illeti.

LENGYEL BALÁZS

ÚJ MAGYAR KISFILMEK

Pályakezdő filmrendezők, operatőrök, fiatal színészek vizsgáztak a hivatalos tanulóévek után — korszerűség, ízlés, stílus, kifejezőerő tekintetében — azokban a kisfilmekben, amelyeket a Balázs Béla Studió fiataljai készítettek az elmúlt évben.

Kísérlet, tanulmány számára hálás lehetőséget nyújt a kisfilm. Jobbadán egyetlen gondolatot vagy hangulati elemet kell kibontani benne, az alkotó minden erejét a kifejezésre fordíthatja, a részletek megmunkálására, a nagy nyomatékú összegezésre.

Ha sorra veszünk néhány feldolgozott ötletet: játék a fénnyel *(Fény)*, bemutatom a kedvesemet *(Te)*, gondolatok a háborúról *(Variációk egy témára)*, dunaparti idill *(Koncert)*, láthatjuk, hogy valamennyi, még az első hallásra nagyobb igényűek is jellegzetesen ujjgyakorlat-témák, kitűnő alkalmak lehetőségek és képességek összemérésére.

Az élvonalban négy mű sorakozik fel: a *Cigányok*, a *Te*, a *Variációk egy témára* és a *Koncert*.

A legeredetibb, a leginkább egyéni vonásokkal az egyetlen dokumentfilm, a Cigányok szolgált. *Sára Sándor* erőteljes, kemény képsoraival, korszerűen jellemzett alakjaival és egy nagyhatású külön kis drámával, a halottsiratással a cigánykérdés ábrázolásának szinte minden riport-lehetőségét kihasználta. A kitűnő indítás után azonban szétesik anyaga, a szerkezet fellazul, a szűkszavú, lényegretörő ábrázolóerő kifullad a részletekben.

A másik három film rendezője *Szabó István*. Alkatában sok tekintetben pontosan ellentéte Sárának. Meghökkentően tudatos, már-már veszedelmesen érett, kiszámított, egyetlen felesleges gesztusa sincs. Ahol Sára keze alól az ösztönös erő tör fel, ott Szabó inkább az árnyaltan kibontott lírát keresi; Sára szerkezete hevenyészett, sokszor bosszantóan szétesik, Szabóé minden részletében átgondolt; Sárában az eredetiség a megkapó, noha sokszor elbotlatja, Szabóban a rendkívüli tanulékonyság.

A Koncert Dunapartját pl. egy olasz neorealista is vállalhatná, a finom íróniával jellemzett alakokból épp az az árnyalat hiányzik, ami a konkrét környezethez kötné őket. A Variációk háborút idéző gondolatai hibátlan mértani rendben épülnek egy-

másra, de a múzeumi jelenetben a Hirosima kísért, az espresso-terasz elnyújtott képsora mintha Antonionira vagy valamelyik tanítványára emlékeztetne, igaz, hogy stílusosan, rendkívül tehetségesen.

Ezzel szemben a Cigányok odavetett részletein is érződik *Sára* egyénisége, bár sokszor darabosan, kiforratlanul. Egyetlen képét sem tudnánk más filmben elképzelni. Még a mellékes helyszínek, az országút, a hatalmas híd is jellegzetesen magyar út és híd, ahogy a lökhajtásos gépek is félreérthetetlenül hazai égen húznak át. *Szabó István* a Te-ben felejtkezett meg igazán a nagy ihletők emlékéről. A portréfilm témája: bemutatom a szerelmemet, legegyénibb képességeit szabadította fel. Gazdag lírájával, kitűnő ritmusérzékével az est egyik legszebb darabját alkotta meg. Külön említést érdemel a főszereplő *Esztergályos Cecilia* kultúrált játéka.

Aztán egy melléfogás. Az egyébként tehetséges *Gábor Pál* a Prometheusban feltehetően azt kívánta elmondani, milyen keveset tud egyik ember a másikról. A tudomány elektronikus agyakkal, űrrakétákkal ostromolja a természet titkait, két ember érzelmek fűtötte kíváncsiságához viszont, amellyel egymás belső világába kívánnak pillantani, mindössze egy gyufaláng világossága szolgál.

A jó alapgondolat kibontása elejétől végéig külsőleges, mesterkélt. A diadalmas technikát jelképező képsorok elnagyoltak, zavarosak. A csattanóra tartogatott pillanat, a férfi és nő között fellobbanó gyufaláng és az egyetlen kimondott szó nemcsak fonák, de szinte semmit sem fejez ki, megalapozatlanságában már-már komikus.

A színvonal a két szélső pólus között sem egyenletes. Az *Ég és föld között* (Kardos Ferenc rendezése) gondos munka, noha különösebb erényeket nem csillogtat, az *Ősz* (Kézdi-Kovács Zsolt rendezése) viszont erőtlen, rosszak a párbeszédei, néhol erőszakoltan érzelgős. A *Fény* (Kósa Ferenc rendezése) az árnyalt részletek, a sok jól jellemzett alak ellenére sem tud igazában kibontakozni.

Ez a hajlékony, szinte a zenei formák finomságára emlékeztető kisfilm-fajta rendkívül érzékeny a párbeszéddel szemben. Kifejező-eszközként a kép mellé elsősorban verset, zenét, illetve dalt igényel. A *Cigányok* hibátlanul váltogatja a zeneileg aláfestett néma képsorokat a párbeszédekkel. Az *Ősz* az egyetlen, ahol a szereplők megszólaltatása alapvető műfaji tévedés, ahogy a *Prometheus* hősének patetikus végső kérdése is többet rombol, mint kifejez. Az *Ég és föld között* igen stílusosan egy dal megjelenítése, a *Koncert* és a *Variációk* kép és zene kontraszthatására épül. A *Te* csak az átkötő részekben beszélteti hősét, ha nem is mindig szerencsésen, a *Fény* tömondatos kérdés-feleletei viszont szervesen illeszkednek az anyaghoz.

A modern film sok jellegzetes utat tört a különböző életérzések kifejezésére. A neorealizmustól Csuhrajig és Antonioniig a főbb tanulságokból ma már kialakult a korszerűségnek egy alapállása. A Balázs Béla Stúdió fiataljai erről az alapról indultak.

A Balázs Béla Stúdió kisfilmjeiben egy igéretes tehetségű, korszerűen kulturált nemzedék mutatkozott be, amely a magyar filmgyártás sorozatos kudarcai, balul sikerült kísérletei után vigasztalóan vonja magára a figyelmet. Az elkövetkezőkben dől majd el, hogyan tud felnőni, eredetien újat teremteni a játékfilmben.

Akik bizakodással pillantanak a jövőre, most nem tehetnek mást, nagy nyomatékkal kell hangsúlyozniok a kritika és a hivatalosak felelősségét e fiatal nemzedék alkotásaiért.

OLASZ GYÖRGY

A NAGYVÁROSI REKVIEMRŐL

Helyzetem kétszeresen is szerencsés. Egyrészt Thiery Árpádnak ezt az írását folytatásokban közölte a Jelenkor, s ezzel megszabadította kritikai tevékenységemet az ismertetve-elemzés kényszerű nyűgétől. Másrészt ismerem a regény első változatát, és az írói szándék ismerete ott is kulcsot ad a kezembe, ahol a kifejezés bezárta a kaput. Hadd kezdjem mindjárt ennél.

A balladisztikus tömörségű, inkább megjelenítő, mint elbeszélő, mozaikszerű képekből kirakott stílus inkább kelt drámai, mint epikai hatást. Itt minden jelen időben történik. Mintha moziban ülnénk, úgy peregnek le előttünk a hős életének utolsó pillanatai. Már az indítás olyan feszültséget kelt, amely az utolsó mondatig sem enged fel: nem érzünk feloldást, csak kényszerítő erőt arra, hogy gondolkodjunk, hogy megoldást keressünk. De ez volt-e az író szándéka?

Az első kidolgozásban, mely kétségkívül elnagyoltabb és darabosabb, a férfi öngyilkossága theátrálisan esik meg ugyan, de egyértelműen. Ott még egy elképzelt városban vagyunk, amelyet régebben atomtámadás ért, emlékmű áll a robbanás helyén. Ide hívja szerelmesét a férfi, itt lesz öngyilkos, zsebében az összes látlelettel, demonstratíven, tiltakozva. Ez a befejezés világos, lezárt — és hibás. A mostani homályosabb, befejezetlen és — jó. Vajon miért?

Az a furcsának tetsző ellentmondás nyer itt is megfogalmazást, hogy a direkt közlés elkeni a mondanivalót, homályosítja a képet; az indirekt jelzés meg kiélez, élesít. A nyilvánvaló megrázhat ugyan, de el is andalít, a rejtett viszont felráz, idegesít és tettre ösztönöz. Ha most ehhez hozzávesszük, ami hozzávaló; az általánosítás módját: a jellemek, a cselekmény szimbolizmusát, célba is érkeztünk, itt vagyunk a modern művészetnél. Ha el tudunk képzelni egy olyan futópályát, amelyen elfelejtik kifeszíteni a célszalagot, akkor azt a közönséget is elképzelhetjük, amely csak annyit lát, hogy a versenyzők többször körülfutják a pályát, aztán egyszercsak abbahagyják és mindenki fölveszi a melegítőjét. A célbaérés csak akkor válik kétségtelenül győzelemmé, ha mindenki látja: hol a cél. Kifeszítem tehát a célszalagot, ha ehhez a művelethez látszólag el is kell majd egy kissé kanyarodnom a tárgytól.

Az írásmű modernségét — azaz: időszerűségét — tartalmi vonatkozásai döntik el. Thiery regényének tartalma egy csomó kérdőjel. Van-e értelmes halál? Lehet-e jogos tett az öngyilkosság egy szocialista társadalomban? Igazságtalanság-e az, ami a Nagyvárosi requiem újságírójával történik? Van-e olyan közérzet, amit világ-halálfélelemnek nevezhetünk? Kimarad-e ebből „Európa másik fele": mennyiben közérzet ez nálunk? Hogyan gondolkodik ma az egyes ember az emberiségről, annak létéről — pusztulásáról?

Az emberiség fogalma nem tartozik az idős fogalmak közé. A magát kozmopolitának hívő görög polgár még csak Görögország, az „Egy világpolgár gondolatait megíró Immanuel Kant még csak Európa lakóit (és nem is minden lakóját) vonta körébe. S vajon milyen tartalma lehetett Attila vagy Napoleon, Bacon vagy Freud, Sophokles vagy Madách gondolataiban? Azt hiszem, e fogalom valóságos körvonalai most kezdenek csak kibontakozni előttünk. Korunk legfőbb jellemzője, hogy az emberiség fogalma egyre inkább az emberiség öntudatává és közérzetévé válik. Az emberiség világméretekben gondolkodik saját magáról, olvassa, látja, hallja világát. Még sohasem érezhette tehát ennyire, hogy ő: emberiség.

Nem is hangzott el még soha oly sokszor és oly egyetemlegesen az ember, az emberség vagy épp az embertelenség fogalma a történelem folyamán, mint éppen most, az utóbbi 30—40 évben.

Korunk problémái az emberiség problémái. Nincsenek ettől elszigetelt egyedi vagy társadalmi ügyek. Az emberiség léte vagy nemléte s az ezt feszítő emberbelügyek (különböző világnézetek egymás mellett élése, faj, gyarmat, technokrácia, eldologiasodás stb.), helyünk a világűrben, az emberi intellektus és más, feltehetőleg Naprendszerünkben is meglévő intellektusok viszonya — válnak mindegyre tornyosuló gátjaivá vagy óriási lendítőkerekeivé a közösségben helyét kereső egyénnek.

A korszerű, a modern művészet előtt mindig kettős feladat áll. Fel kell ismernie a kor problémáit, s ezeket a kor nyelvén kell kifejeznie. Hogyan válik ez lehetségessé? Ezt példázza a Nagyvárosi requiem is. Mivel Thiery általános emberi problémákat ismer fel, azokat ábrázolja a szocialista társadalom valóságában, egy adott történelmi pillanatban. Ebben a közegben él, mozog kisregényének hőse, aki reálista alkotói módszerrel megformált jellem — és mégsem típus. Ezer szál köti a valósághoz, a mindennapi élethez — és mégsem egészen abban él. Hogyan nő szimbólummá, hogyan magasodik ki a hétköznapi gondok közül s ezek hogyan nyernek vele együtt jelképes értelmet — ez Thiery ábrázolásmódjában a legfigyelemreméltóbb.

A romantikus regényhős végletesen jelenített meg egy-egy erkölcsi eszményt. A kritikai realisták egy-egy társadalmi réteg tipikus tulajdonságait igyekeztek hőseikben ábrázolni. A modern regényhősökben e két felfogás szintézisét látjuk. A hős bizonyos eszmét jelképez: és ennyiben szimbolikus. Reálisan illeszkedik be környezetébe: és ennyiben tipikus. Az eredmény az a rejtett szimbolizmus, amellyel az Emberi sors, az Öreg halász vagy az Édentől keletre közli mondanivalóját. Miért van szükség erre a jelképesen-reális kifejezésmódra? Minél szimbolikusabb az ábrázolás, annál általánosabb tartalmat képes közölni; minél reálisabb, annál jobban elhisszük, amit mond.

A Requiem hőse halálraítélt ember. Ítéletét a mű kezdetén mondja ki egy orvosi vizsgálat. Minden, ami körülötte és vele ezután megtörténik, sajátos nézőpontból

látszik. A dolgok, melyek mások számára természetesek, az ő szemében kiéleződnek vagy fonákjukra fordulnak. Az emberek, társai a munkában, társai a közösségben egyszerre közömbösekké válnak, mert közönyösnek látja őket, a saját maga számára félelmetes erővel jelentkező atomhalállal szemben. Ebben a drámai helyzetben találja meg Thiery azt az erőt, ami hősét, annak tetteit, szavait jelképes értelművé emeli. Ez tartja állandóan a felszínen azokat a ki nem mondott kérdéseket, amelyeket csak az újságíró halála tesz köztudattá, nyilvánvalóvá. És ennyiben valóban létezik értelmes halál is. Ez a halál kétségtelenül nagyon lehangoló. De éppen ez volt az író szándéka is. Ha nem ez lett volna, nem változtatott volna ezen az igen lényeges ponton eredeti elképzelésén. A heroikus, hatásában felemelő öngyilkosság egy elvont, elképzelt társadalomban: legfeljebb csak sajnálkozó együttérzést kelthet. Thiery célja ennél sokkal több volt. Ezért is helyezte történetét konkrét környezetbe, ezért is nyúlt az ábrázolásnak ilyen lehangoló (és talán kissé kietlen) érzelemkeltő eszközéhez. Ez ugyanis az a pont, amelyről feltétlenül elindulnak a gondolatok — mellette vagy ellene —, de állásfoglalásra kényszerít ez a kisregény.

A modernség látszatát keltő művészeti alkotásokról behatóbb vizsgálat után sokszor ki szokott derülni, hogy az újszerű forma ásatag gondolatokat takar. Thiery Árpád azonban a belőle kikívánkozó korszerű mondanivalót igyekszik az annak legjobban megfelelő nyelven kifejezni. A modern tartalomhoz keresi a modern formát, s ez nemcsak nagyon bátor, hanem nagyon tiszteletreméltó vállalkozás is.

MIHALIK ZOLTÁN

A BARANYA MEGYEI TANÁCS MŰVÉSZETI ÖSZTÖNDÍJÁRÓL

Évekkel ezelőtt Baranya megye Tanácsa pályázatot hirdetett írók és képzőművészek számára; szerény, de mégis számottevő anyagi ösztönzést biztosított alkotó munkájukhoz. A pályázat célja az volt, hogy a művészek figyelmét fokozottabban társadalmi életünk kérdéseinek szocialista ábrázolására irányítsa; segítse az ellenforradalom után megtorpant helyi művészeti élet kibontakozását; jutalmazza az arra érdemes alkotásokat, és a művészi munka jobb feltételeinek megteremtését szolgálja. A festők és szobrászok felszabadulásunk évfordulóján évről évre kiállításon mutatták be a pályázat serkentésére született műveket, s egyre-másra jelentek meg figyelemre méltó irodalmi alkotások önálló kötetekben, vagy napilapok, folyóiratok, elsősorban a Jelenkor hasábjain. Művek szóltak a pályázat eredményessége mellett, s nem egyszer hallottunk irigykedő elismréseket más megyék művészeitől.

Az első sikerek láttán Pécs város Tanácsa és a Szakszervezetek Baranya megyei Tanácsa is megteremtette a művészeti élet támogatásához szükséges anyagi feltételeket, s az utóbbi két esztendőben a három pályázatot hirdető szerv évenként 60 000 forintot fordított a művészeti élet támogatására. A nagyobb anyagi lehetőségek megteremtésével párhuzamosan változott a pályázat módszere is. Az első két esztendőben elkészült alkotásokat díjaztunk; — tavaly és az idén egy hónapos alkotó szabadság állt a művészek rendelkezésére.

Az utóbbi években meghirdetett pályázat követelménye volt, hogy a művészek az egy hónap alkotó szabadságot falvainkban, termelőszövetkezetekben és állami gazdaságokban, illetve Pécs és Baranya jelentősebb üzemeiben töltsék el. Ismerkedjenek meg a termelőmunkában szorgoskodó munkások és parasztok életével, örömeivel és gondjaival; vegyék számba eredményeinket s szemtől-szembe találkozzanak fejlődésünk nehézségeivel. Annak ellenére, hogy meghatározott témájú, terjedelmű művek alkotására nem kértek ígéretet a pályázatot hirdető szervek, meggyőződésük az volt, hogy e találkozásokból művészi alkotások születnek. S ebben nem is csalódtak, bár egyes művészek esetében lassabban mutatkozott meg az alkotó szabadság hatása. A pályázatok időszaka mindenképpen eredményes volt.

Túlzás lenne azt állítani, hogy az utóbbi évek helyi művészeti életének fellendülése kizárólag a pályázatoknak köszönhető, azonban az vitathatatlan, hogy a pályázat ösztönző volt, sok olyan élménnyel gazdagodtak a művészek, amelyek alkotássá értek, vagy érnek, s a falvakban, üzemekben szerzett tapasztalatok szélesítették látókörüket, s közvetve hatnak alkotómunkájukra. Egy hónap nem nagy idő ugyan, de olyan művészeknek, akik napi fáradságos munkájuk mellett alkotnak, sokat jelentett.

A mennyiségi eredményeknél is jelentősebbnek kell megítélnünk a pályázat tartalmi hatását. A bevezetőben említett cél elérését jól szolgálta, hogy a művészek falvak és üzemek életével, munkásokkal és parasztokkal ismerkedtek meg. Többen a pályázat követelményein túl is ápolták és ápolják a kialakult kapcsolatokat. A vidéki képzőművészeti kiállítások, az üzemekben és falvakban egyre sűrűbben megrendezett író-olvasó találkozók kölcsönös hatása is értékes.

Ha a pályázatot hirdető szervek úgy látják, hogy nem haszontalan célra áldozták anyagi támogatásukat; ha a művészek jelentős segítségnek tartják az ösztöndíjat alkotó munkájukhoz; s ha a művészeteket kedvelő közönség színvonalas, értékes művekhez jut a pályázat révén — akkor aligha lehet kétséges a pályázat eredményessége, szükségessége. Nem kételkedem abban, hogy mind a pályázatot hirdető szervektől, mind a művészektől, mind a közönségtől igenlő választ kapnánk a pályázat jövőjéről.

Azon természetesen lehet és kell is vitatkoznunk, hogy a pályázat eddig alkalmazott módszereinél nem lehetne-e jobbat, célravezetőbbet, hatékonyabbat kialakítani. Sok értékes javaslat, figyelemreméltó észrevétel hangzott már el eddig is a pályázatról. Egyesek véleménye szerint helyesebb volna visszatérni az először alkalmazott módszerhez: elkészült, értékelhető művek díjazásához. Mások szerint külföldi tanulmányút lehetőségének megteremtése volna indokolt. Vannak, akik kevesebb, de nagyobb összegű, több alkotásra fordítható időt biztosító megoldás mellett kardoskodnak. Ismét mások évről évre kiosztandó művészeti díj alapítására gondolnak. És sorolhatnám még a különböző, a tartalom, a színvonal, az eredményesség javítását célzó javaslatokat, amelyek más-más módszer alkalmazását kívánják, azonban egyek abban: művészi életünk további fejlődéséért érzett felelősség hatja át őket.

Az évről évre meghirdetett pályázat eredményei amellett szólnak, hogy a bármely formában meghirdetett pályázat hasznos eszköze lehet művelődéspolitikai céljaink megvalósításának. Az alkotás kedvezőbb feltételeinek biztosításával erősíthetjük azokat a tendenciákat, amelyek a szocialista szellemű művészet fejlődését szolgálják.

LEMLE GÉZA

ÍRÓK, FESTŐK AZ ÖSZTÖNDÍJRÓL

Nem a bányában találkoztam először velük, hanem buszon, kricsniben, újságárus előtt, boltokban — szóval: mindenütt. Előbb csak a szemöldökükbe, pillájukba ragadt szénportól ismertem fel őket, mert munka utáni tusolás közben nehéz onnan kimosni. Később, ha valakinek az arcán, kezén sebhelyet láttam s az olyan kék volt, mint a tetoválás, tudtam, hogy közülük való. Kíváncsiság? Az is. Hiszen ha bányáról hallottam, megjelent előttem az MTI valamelyik fotóriporterének villanófénynél készült fényes, fehér papírra másolt felvétele, vagy egy újságcikk kevésbé sikerült klisékópiával. Közvetett élmény, legyintettem dühösen, valahányszor a fényes papír vagy cikk vetítődött elém, mert csak kép volt és betűk és én magamának akartam tudni életüket, munkájukat, akár az alma ízét, az ég kékjét, az eső suhogását. Különös „ember-raj" — mormogtam magamban, amikor a kasban legelőször lefelé szállva megborzongtatta gerincemet a félelem s a kígyók konok mozgásával feltekergőzött szívemre. Csak később láttam meg, hogy a munka szülte őket eggyé s annyira, hogy odalent úgy mozognak, dolgoznak s egymástól elválaszthatatlanul, mint testem szervei. Nem hőskölteméný anyagát gyűjtöttem össze a Széchenyi-aknán. Nem is akartam. Csak beszélni róluk egyszerűen, ahogy keresik-kutatják-tapogatják májuk és jövőjük ütőerét.

Pál József

Megyénk irodalmi és művészeti életében jelentős segítséget nyújtott az az ösztöndíj, amelyben az 1961. és 1962. évben íróink és képzőművészeink részesültek.

Az anyagi segítség eredménye: az elkészült alkotások mellett az erkölcsi érték, ami megbecsülést, ösztönzést, elismerést hozott íróink és képzőművészeink számára. Hogy mit jelent országosan és vidéki életünkben ez a bizalom, elismerés, azt leginkább az ilyen magamfajta ember tudja leginkább leméri. 16 évig Pesten éltem. 12 éve vidéken élek. Sajnos, még most is vannak egyesek, fővárosiak és vidékiek, akiknek sikerült jó kapcsolataik révén (tisztelet a kivételnek) magas szinten tetszelegni, tevékenykedni. Hangadó-irányító tisztüket betöltve azonban nem a segítés vezeti őket, hanem minden áron és minden eszközzel igyekeznek fenntartani a főváros és vidék közötti különbséget. Ezek felsőbbrendűségükben, diktátori hajlamukban csorbítva érzik magukat a megyei ösztöndíjak által. De ezeknek Ady szavaival kell felelnem: „Csak az erő és igazi nagyság képes diadalt ülni és örülni mások sikerén is." Tegyük már félre végre önző egyéni érdekeinket, saját magunk és mások előtt is csak kisebbek leszünk általa. A megyei ösztöndíj hatására kavácsolódott össze az a komoly eredményeket elért írói és képzőművész alkotói közösség, amely ma Pécsett és Baranyában él, lelkesen dolgozik, és komoly sikereket ér el. Egyesek országos viszonylatban is a legjobbakkal vetekszenek. Ezek tények. Novellák, regények, verses kötetek, illusztrációk, képek, táblák, falfestmények, mozaikok stb. születtek. A világ ma tényleg városi kollégánk tekintette meg. Elismerésük, véleményük nem egyszer folyóiratokban, a sajtóban is megjelent, le sem lehet tagadni.

Ebben az erkölcsi sikerben tudom a mi megyei ösztöndíjunk pozitív eredményét leméri. Ebben látom egyben nagyszerű példáját annak is, miként lehet egy alkotó közösséget a mellőzéstől, a klikkektől megmenteni és összekovácsolni. Ennek a bizalomnak, megbecsülésnek, elismerésnek, ösztönzésnek eredménye az a közösség, művészgárda, amely ma itt városunkban, Baranya megyében él, alkot, és fáradozik egy szebb, reményteljesebb, békésebb életért.

Simon Béla

A Nagyvárosi requiem című kisregényemet, alig több mint százhúsz oldalt — egy esztendeig írtam. Nehéz lenne pontosan, vagy akárcsak megközelítően is kiszámítani, hogy a tavalyi egyhónapos tanácsi irodalmi ösztöndíj mennyit segített ennek a kisregénynek a megvalósításában. Persze, mechanikusan úgy is meg lehetne fogalmazni, hogy a kisregény megírása tizenkét hónapig tartott, a tanácsi ösztöndíj egyhónapos volt, következésképpen „tizenketted" részről van szó, de hát ennek kiszámításához nem lehet használni semmiféle matematikai rendszert. A regény megvalósulásáról van szó, amely nem egyenlő a regény puszta megírásával. A megvalósulásban szerintem benne van a megíráson kívül az anyaggyűjtés, a komponálás különös és egyedi folyamata, a gondolatok összefüggésének rendszere és még sok egyéb. Az egyhónapos ösztöndíj „haszna" természetesen és elsősorban az anyaggyűjtésben, a megírandóhoz szükséges speciális életterület speciális felmérésében nyújtott nagy segítséget, de hiba lenne az ösztöndíjat, jelentőségét mechanikusan értelmezni. Az a tény, hogy az ösztöndíj pályázatot kiíró szervek számára nem közömbös a pécsi irodalom jelene és fejlődése — már önmagában kizárja a leszűkített értelmezést. Ehhez hozzá kell számítani azt a belső, alkotói érzést, amit a bizalom vált ki. Az ösztöndíj nagymértékben a bizalom kérdése, és úgy hiszem, hogy ez csak kedvezően befolyásolhatja a pécsi írók alkotókedvét. Az ösztöndíj jelentőségét és hatását — ha nem is matematikai módszerekkel, de az írások alaposságával, elmélyültségével okvetlenül le lehet mérni. Lemérhető, hogy a pécsi irodalom, a pécsi írók személy szerint is — közelebb jutottak-e az egyéni embert és a kor emberiségét egyaránt foglalkoztató és nyugtalanító gondolatokhoz és érzésekhez, közelebb jutottak-e a korszerűhöz és ugyan akkor az egyszerűhöz, megtalálták-e azt a művészi közeget, amely nélkül irodalomról aligha lehet beszélni. Azt hiszem, ezek a legfontosabbak.

Thiery Árpád

Ahhoz, hogy valami szülessen — életöröm kell. Művet is csak érzelmi telítettség és tudatos alkotó értelem hozhat létre.

Nem véletlen az, hogy az érzelmi hőfokot a megszokott, nem is mindig festőszemmel látott környezet nem képes izzásban tartani. Időnként menni kell, utazni, újat látni. De hová? Lehet egy pihentető utat csinálni, látványosat, érdekeset. De lehet tervszerűen éppen odamenni, ahol az alkotótevékenység értelemmel átgondolt programja vár. Ez utóbbit valósítottam meg nyári ösztöndíjammal: Észak-Baranyát kívántam látni és festeni. Bikalban megtaláltam a szívem szerinti dombos Baranyát, ráláttam nagy tábláira és szemléltem új létesítményeit. Játékos forma, tüzes színvilág fogadott, ami festői vágyaimnak beteljesülését jelenti.

Bikal, Egyházaskozár, Mágocs és Kárász annyi élmény- és vázlatanyagot adott, amelyből egész éven át egyre-másra képek születnek. Úgy érzem, még sokáig...

Szűkebb hazám Tolna megye — azaz pontosabban Sárszentlőrinc, Pálfa és Rácegres puszta háromszöge. Ez a táj, az ottani emberek és gyermekkorom élményei meghatározó erővel alakították életemet, érdeklődési körömet — ha akarnék, sem tudnék ettől a vidéktől elszakadni. És ennek örülök is — tudom, hogy tartozom valahova. Persze, hazudnék, ha azt állítanám, hogy pontosan ismerem a szülőföldemet. E tény felismerésére két nagy alkalom adódott életem során. Az első: Illyés Gyula Puszták népe című könyve. Olvasásakor tudatosodott bennem sok minden, amit addig csak homályosan vagy rosszul láttam. A másik alkalom a tavalyi egy hónap, amit ösztöndíjasként tölthettem otthon. Sok minden megváltozott — még a táj is — s a rövid egy-két napos hazalátogatások többnyire csak a felszín alakulását vetették észre velem. Az egy hónap már összefüggéseket tárt fel, mélyebb áramlatokra is fényt derített. S egyben arra is figyelmeztetett, hogy a mai élet és a mai változások milyen finom és elszakíthatatlan gyökerekkel nyúlnak vissza gyerekkorom világába a felszabadulás körüli évekbe. Elsősorban ezeknek a kapcsolatoknak, összefonódásoknak pontos felismerése és ábrázolása izgat — ilyen szándékkal írtam az e számban közölt novellámat is.

Picasso kortársának lenni művészként nem könnyű dolog. A szputnyikok alkotóinak kortársaként sem könnyű élni, ha az ember alkotómunkán töri a fejét.

Eszmék kiélezett harcának kora a mi korunk. Monumentális világ! Főhőse az ember.

Festő-munkámban az ember a középpont. Az alkotó, természetet, környezetét változtató, formáló ember.

Az ember él, alkot, érez, szeret, gyűlöl. Az ember harcol, — önmagával is. Vívódok emberbarátságomban az ember művészi, korszerű ábrázolásáért, annak energiámhoz mért maximumáért.

Közel kerülni az emberekhez és önmagamhoz — ez szemlélődésem és kutatásom célja! Alkotómunkámé: ezt a megismerést a legnemesebb művészi eszközökkel kifejezni.

A mi társadalmunk művészetszerető. Lehetőségeivel támogatja is a művészet fejlődését. S ezért az ösztöndíj, úgy érzem, célomhoz segített közelebb.

AZ ÍRÓNŐ, A RIPORTER, MEG AKIK HALLGATJÁK

Egy vasárnap délelőtt történt. Mindenütt szól a rádió. Hallik a KALEIDOSZKÓP című vidám műsor. Egy twiszt, egy riport. Most is hirtelen lefújják a vasárnapi áhítatot árasztó szvinget, s halk kopogtatás hallik. A rádióból. Utána mesterséges és hangos ajtónyikordulás.

AZ ELSŐ NŐ (idegességtől remegő hangon kezdi): Jó napot kívánok. Bocsánat a zavarásért. A magyar rádiótól jöttem. Tímár Violával, az ismert magyar írónővel szeretnék elbeszélgetni...

A MÁSODIK NŐ (azonnal folytatja, mosolygó, kedveskedő, magabiztosan affektáló hangon): ... bár éppen alkotó munkámban zavarnak meg, kedves, mivel én vasárnap tudok leginkább írni, de magát, kedvesem, s a maga kedves mikrofonján keresztül valamennyi szeretett nőolvasómat ismételt szeretettel köszöntöm és fogadom, és parancsoljanak velem. Megjegyzem, itt talán kényelmetlen lesz, menjünk be ebből a hosszú és szándékkal üresen hagyott előszobából talán másik helyre. Látja, e mögött az ajtó mögött lakik édesmamám, aki velünk él, emez itt a kék szoba, ez az álmodozás, az ihletszerzés szobája, abból nyithatunk be, csak jöjjön kedves, a sárga szobába, onnan nyílik a háló, ugye, abból a fürdőszoba, persze ez olyan modern lakás, minden van benne mondhatom, most jártam Londonban, de nem mindenik angol író dicsekedhetik ily fürdőszoba-berendezéssel, igen, igen, tessék csak jönni, ez a könytárszobánk, ennek fala egyszerűen fehérre meszelt, de itt, ha az én kedves olvasóim beláthatnának, csupa könyvet lelhetnének, potom ötezer kötet van itt, s két írógép, szemben egymással, itt szoktunk dolgozni életem társával. Aki szintén ír, ugyebár. Főként a regényeimet írtam itt. Látja, most is, a maga csöngetésekor is munkálkodtam, mert tudja nekem életelemem a munka. A munka. A szakadatlan munka! Mániám a munka! Erről jut eszembe, a színház is mániám. Valahol már megírtam, atyám érettségikor ajánlotta, nem árulom el, mikor, mivel egész gyerekkoromat végig színjátszottam, legyek művésznő, de én kijelentettem, inkább tanítani akarok. Mire ő azt mondá: istenfádat. Ám, hiába tanítottam, mégis színész is lettem. Több darabom is eljutott a deszkákra. Emlékeznek bizonyára az Anyósparadicsom sikerére... S hány van még idehaza! Erről jut eszembe, igazán nem tehetek róla, hogy azok a Váczi utcai kereskedők arcátlanul kirakatukba helyezték krokodílbőr cipőmet és estélyi ruhámat, amiket a „Krokodilnász" című darabom bemutatóján viseltem. Tőlem — higgye el — ez a magamutogatás távolabb áll, mint a római pápától a nősülés engedélyezése. Atyám, a nagy kritikai realista szobrász nevelt így. S mellesleg megsúgom: ő kapatott a krémes-evésre is. Tudja, ez olyan egyszerű, könnyű, népi tésztaféle. Igazán puritán... Látja, egy ilyen puritán kis gépen verem regényeimet is. Ja, most arra kíváncsiak kedves olvasóim, hogy mit írok? Nem titokzatoskodom. Távol áll tőlem. De mégsem fedem fel egészen kártyáimat. „Kentaurok" a címe. Nincs ebben semmi allegória. Igazán érdekli az utolsó mondat, amit leírtam? Várjon, elmondom. „Alfonz behúnyta szemét az erős fény előtt, de mikor a szemhéjjal eltakart külvilág helyett élete végzetét pillantotta meg, arcáról úgy elfoszlott a mosoly, mint mikor kialszik a fénylő reflektor." Ezt írtam. Majd elolvashatja maga is, kedves, és az olvasóim is, a Szépirodalmi kiadásában. Mert az kiadja. Nem győzök annyit írni, hogy ki ne adná. Nyúz a rádió, pedig most írtam nekik egy hangjátékot arról, hogy miért cserélik ki a női vállalatvezetők bizonyos idő múltán férfi beosztottaikat, aztán a Madách Színház kíván tőlem amolyan Szabó-család-féleséget. Persze, örömmel megírom. Pedig még nem száradt meg jóformán a tinta az „Egy osztályfőnök naplójából" című nemzedéki tetralógiám második kötetén, írtam továbbá egy meséskönyvet, egy tátrai útinaplót a férjemmel, most jelent meg egy kisebb elbeszélésem külön kötetecskében, a Menjetekel. Különben „A dám" című regényem óta nem szűnnek meg olvasóankétra cipelgetni. Legutóbb Conventryben tartottam ankétot, majd Bécsben és Karancslapujtőn. Én igazán fáradhatatlanul dolgozom. És akkor, képzeljétek el igen kedves hallgatóim, egyesek nem átallanak avval a kis francia nővel összevetni, azzal a bizonyos Sagannal. A sikerekben lehet, a sikerekben! De a tudásban? Nem vagyok olyan, nem és nem. Én igazán nem beszéltetek magamról. És nem is írok magamról

a Film, Színház, Muzsikában, az ÉS-ben, a Nők Lapjában, a Nemzetben, nem és nem. Én csak visszahúzódom ide, a Rózsadombra, legfeljebb a Hungáriában kapok be néhány francia krémest, azt sem egy tucatot, mint kajánkodó ismerőseim mondják, bebújok ebbe a kis kuckómba, és verem a gépet. A Nagy Művemen akarok dolgozni elsősorban. Ne mondja senki, hogy megalomániás vagyok, én csak a korról akarok vallani, hiszen annyi mindenen átmentem már, annyit tudok, hogy vallhatok szünet nélkül. Csak magamról nem beszéltek. Én olyan vagyok, mint a színész, aki mindig mások életét éli meg a színpadon, s maga elsorvad mások keresztjének fenséges súlya alatt...

AZ ELSŐ NŐ (hálától ismét remegő hangon): Írónő, valamennyi hallgatónk nevében fogadja, fogadja köszönetünket mélyreható őszinteségéért, amellyel... Én, mi... Szóval találkozunk még a Kentauroknál...

S mikor megszólal a KALEIDOSZKÓP újabb twisztje, akkor a hallgatók egyként felsóhajtanak: — Hogy tudhat ez írni, ha ilyen kurta negyedórában is ennyi mindent összehordott magáról!

Varga Imre

KI FORDÍTOTTA?...

Február végén egy olasz író, Dino Buzzati, novelláját olvasták fel a rádióban — jobban mondva a novella fordítását. A műsorról a „Rádió és Televízió Újság" 8. száma értesített előzetesen. Magam is olaszból fordítok, ráadásul Buzzatit is, érdekelt hát, ki ennek a novellának a fordítója. Ám ezt nem közölte az újság; csupán a színész nevét, aki felolvassa. Ekkor kíváncsiságból végigböngésztem az egész nyolcadik heti műsort. Kiderült, hogy azon a héten az olaszon kívül egy spanyol, egy román, két német és egy orosz elbeszélés is úgy szerepelt a Rádió hivatalos műsorfüzetében, hogy nem esett említés a művek fordítóiról. Ezeken kívül még Petrarca szonettjeinek fordítóját nem tartotta említésre méltónak a lap.

Tollat ragadtam — ezúttal igazán elfogulatlanul, hisz most épp nem is rólam volt szó, legalábbis közvetlenül nem — s egy tréfás-bosszús levélben kiöntöttem műfordító- és rádióhallgató-bánatomat a lap szerkesztőjének. Olyasmit is írtam, hogy a kinyomtatott műsort olvasva még azt hiheti az ember: Bánffy és Ladányi olaszul fog Petrarcát szavalni, meg hogy bízzunk benne: jó lesz a kiejtésük... Aztán céloztam arra, hogy ha a Rádió irodalmi osztálya tévedésből, feledékenységből nem közli a Rádió és Televízió Újság szerkesztőségével a műsoron levő mű fordítójának nevét — józan ésszel meggondolva: mi egyéb oka is lehetne ennek, mint feledékenység? — végtére egy épületben van a két intézmény, a szerkesztőnek csupán a *házi*-telefont kellene fölemelnie...

Hanyagságra gyanakodtam hát; igaz, az efféle hanyagság bántja a fordítót, a rádiózó olvasót meg bosszanthatja, dehát más nem lehet, mint hanyagság, gondoltam, helyszűke például semmiképp, hiszen a pehelynél is könnyebb könnyűzene műsort is hosszan, részletesen ismerteti a lap, hogy aszongya: Newell—Paramor: Bánom is én (Helen Shapiro), Gilkyson—Dehr—Miller: Zöld mezőkön (Vaughn-zenekar), Nowa—Güth—Menke: Rozália, nem szabad sírni (Caterina Valente), stb., stb., 20—30—60 sorban.

Csakhogy gyanúm teljesen alaptalannak bizonyult. Levelemre ugyanis megérkezett a válasz. Imígyen, pontokba foglalva:

„1. A Rádió irodalmi osztályától nyert közlés úgy szól, hogy minden esetben bekonferálják a műfordítót, a kinyomatást azonban nem minden esetben tartják szükségesnek.

2. Mi tehát nem is tehetünk mást, mint amit teszünk: közöljük a megadott műsort.

3. Mi ettől nem tartjuk „bosszantóan hiányosnak" a műsort.

4. Bízvást állítjuk, hogy a közönség nagy része — ha olvassa, hogy X.Y. szaval — magyarnyelvű felolvasásra gondol."

Vagyis nem tévedés, nem hanyagság, nem feledékenység. Hanem? Próbáljunk nyugodtan, logikus gondolkozással rájönni a titok nyitjára. Tehát. A levél azt mondja: „*a kinyomatást nem minden esetben tartják szükségesnek*". Minek a kinyomatását?

A név kinyomatását. Kinek a neve nem érdemli meg „minden esetben" a kinyomatást? A színészé. Nem. Az énekesé? Nem. A jazzdobosé? Nem, nem, a világért sem. Hát kié? A műfordítóé, csakis a műfordítóé. És ki szerint nem szükséges minden esetben a műfordító nevének kinyomatása? A zenei osztály szerint? Nem. A sportosztály szerint? Nem. A „Lányok, asszonyok" rovat szerint? Nem. A balmazújvárosi tűzoltó egyesület szerint? Nem, nem, nem. A Rádió IRODALMI osztálya szerint. Hm. Egyre nehezebbnek rémlik a megfejtés, de azért ne csüggedjünk, törjük csak tovább a fejünket. Vajon *mikor* nem tartja szükségesnek a műfordító nevének kinyomatását az irodalmi osztály? Ha rossz a fordítás? No de ha rossz, mért közlik, mért rontják vele a közönség ízlését? Még hozzá hatszor is egy héten!... De várjunk csak. A fordítások jók, semmi baj velük. Hát akkor?...

Feladom, nem megy, hiába. Nehezebb, mint gondoltam. Egy valami vigasztal csupán. Éspedig az, hogy e „szellemi vetélkedő" alaptételébe is hiba csúszott. Ugyanis a műfordítót be se konferálják minden esetben, nem bizony. No meg az, hogy „a közönség nagy része — ha olvassa, hogy X. Y. szaval — magyarnyelvű felolvasásra gondol." Tehát sebaj.

Telegdi Polgár István

Simon Béla rajza

Kodolányi János: Julianus barát, A vas fiai

Nem jellemezhető mással, csak önmagával. Sziklás talajra hullott mag volt; minden moccanása környezetének ellenére történt. Amikor gyökereit a mélybe fúrta, szilárdnak hitt kövek mozdultak ki helyükből, mikor első hajtásaival az eget kereste, tüskék sebezték. Mohón kapaszkodott az életbe, de az élet nem szerette őt. Ez a küzdelem a létért, a személyiség diadaláért, a halhatatlanságért: fenséges és megdöbbentő egyszerre. A kezdet arányai, tragikus aránytalanságai teszik azzá. A csírában már őserdők szunnyadtak, s az első, kicsiny, leveles ág sudár faóriásról álmodott. A fa megnőtt azóta, s bár kérge repedezett, ágai itt-ott csonkák s tátongó, fekete odvai riasztanak inkább, semmint gyönyörködtetnek — koronája verdesi az eget s a villámok sem árthatnak neki. Ha múltját kutatjuk a jelenben, s a máből következtetünk vissza mindarra, ami volt, szédülés fog el bennünket, a „horror sacri". Sátoros öbleibe, árnyékos rejtelmeibe úgy tekintünk, akár a régiek: tudást várunk tőle, megvilágosodást. Hiszen ismerős, benne él mindhárom világban: gyökerei behálózzák a Poklot, törzsével a Föld büszkélkedik, lombos tetején táborba szállottak a Nap sugarai. Mégsem zarándokolnak hozzá, csak kevesen szeretik s még kevesebben ismerik igazán; kirándulóhelynek, zord környezete miatt, alkalmatlan, díszcserjének meg túlságosan magas. Viharban nőtt és viharból táplálkozott; ágain nem raktak fészket a dalos madarak, s valahányszor a szél zúgatta lombjait, az ítélet harsogása hallatszott közülük. Ez az ember és író, kiben — okkal, vagy ok nélkül — annyi gyöngeséget fedeztek fel kortársai s a múltban föveny módjára számlálhatatlan ellenségei, maga az erő, az elnyűhetetlen, el nem apasztható vitalitás. A magyar irodalomban ő a Titán: sziklákkal a kezében rohamozta a kor és az irodalom csúcsait. Roppant köveket hajigált egymásra, az alkotás és az indulat lázában; nem céhbeli író, hanem géniusz, nem műves, hanem művész. Látomásos író, a szó ősi értelmében: a szétbontó, elemző franciákkal szemben a Tolsztojok és Dosztojevszkijek fajtájából való. Életművének roppant drámája háromrészes színpadon játszódik: az első az ormánsági regények, a második a magyar történelmi művek, a harmadik — és legfelsőbb — a Gilgamesmonda és a bibliai ókor világában. Bennünket most közelebbről a második szín érdekel.

A *Julianus barát*ot és *A vas fiait* új kiadásban olvashatjuk. A magyar középkor regénye mindkettő, Kodolányi velük lépett a klasszikus írók sorába. A *Julianus barát*, mint Kodolányi annyi más műve, virtuális önéletrajz: fejlődésregény. Alakját ismerjük, domonkosrendi magyar szerzetes volt s IV. Béla király uralkodásának kezdetén az őshazában maradt eleink keresésére indult, s az elszakadt néptöredéket meg is találta. Julianus szülőföldje az író gyermekségének tája, Pécsvárad, a Zengő alja; a mostohaanya s a kemény természetű, zárkózott apa eredetét nem is kell kutatnunk.

Julianus fejlődésében egy ember és egy eszme közös életét kísérhetjük figyelemmel. Az idill gyönyörűségei, a Feketevíz partján töltött, boldog esztendők emlékei ébrednek a regény első fejezetében, mert Kodolányi mindjárt kezdetben önmaga múltjából merít élményeket és bátorságot. Gyermeki szívében nagy dolgokat, a nagyok terveit melengeti: szerelmét s jövendő házasságát Cseperkével a kis erdei házban, aztán kalandos-messzi utazásokat Fejérlófia példájára. Váratlan sugallatra, belső intésre papnak megy, deák szót tanul s még gyerekfővel bukkan a nagy Gestában az elszakadt magyarok meglétének írásos bizonyságára. Követi a sors ujjmutatását: életének története egy gondolat története. Ez a gondolat egy emberben ölt testet, s a korszerű történelmi erőkkel párhuzamosan alakítja igazi népi hőssé a sokrahivatott fiút. Megindító látvány, mennyi igyekezettel és titkolt szenvedéssel válik a gyermek Györki Istennek tetsző szerzetes férfiúvá; sok csalódása, bántalmaztatása, még a keservesen elfojtott testi kívánságok is mind arra munkálnak, hogy a kellő időben egész ember vágjon majd neki a sorsdöntő útnak. Gyötrődései, belső elsötétülései, szívós fellángolásai a „Süllyedő világ" ifjú Kodolányiját juttatják eszünkbe. Kodolányi nagy gondolata, a magyarság megmentése, Julianus életének is végső célja.

A kigúnyolt, félreismert, gyakran megalázott, nagyszívű barát harcaiban ráismerünk az író gáncsoskodásokkal megkeserített élete folyására. Julianusról sorban lefoszlik minden emberi gyöngeség, szíve pedig csordultig telik gyöngédséggel s leginkább szeretettel. Nagy vállalkozásában végül a király is támogatja, ennek ellenére érezzük: ha teljesen elhagyatottan állna a világban, akkor is feljutna a megpróbáltatások hegyére (a szteppe jelképes magaslatára) s onnan magányosan is elérkeznék a teljesülés helyére, mert magából meríti a szükséges erőt. Csupán magából? Julianus jelképes hős: benne a nép talál vissza önmagához a feledés századai után.

A fehérvári kolostorban két szerencsésen sarkított típuson: Georgius és Ottó fráteren mutatja meg az ellenséges vérmérsékletek és népi indulatok összecsapását. A német származású, Ják nembéli Georgius dölyfös idegenkedése magyar környezetével szemben s a bessenyő-magyar Ottó fráter hűvös komolysága, tárgyilagossága és népe iránti ragaszkodása példázza e két világ közt megnyílt szakadékot. Ők ketten harcolnak Julianus lelkéért: Georgius a nyugati germán világ hívének szeretné megnyerni a fiút, Ottó pedig keleti rokonainkra s Magna Hungariában maradt testvéreinkre figyelmezteti. Julianus a maga szívére, benső hajlandóságára hallgat, és Ottó fráter mellé szegődik. Elmegy ugyan Bolognába és elsajátítja a nyugati tudományt, de csupán azért, hogy felkészülten követhesse Keletre hívó sugallatait. Nemcsak Georgius oktatja, a maga kicsinyes módján, az erőszakos hódításra törő germánság valódi szándékaira, magyargyűlöletére, hanem a gorombán őszinte, szász Hilbertus is Itáliában, midőn megvető agyarkodással és kicsinyléssel beszél „Turkia" (Magyarország) közeli végéről. Kodolányi egész kis világpolitikai leckét sűrít kettőjük izgatott párbeszédébe. Századunk harmincas éveinek Németországa kér hangot Hilbertus recsegő szónoklatában, azoknak dühös mohósága, akik a regény megjelenésekor így énekeltek: „Keletre akarunk lovagolni". Julianus az igaz magyar jelképes hősévé magasodik, mikor önérzetesen visszautasítja a szász, imperialista próféta gyalázkodásait, s a maga népének értékeit szegezi szembe velük. Holott odahaza, Pannoniában sem rózsás a helyzet: Endre, a nemtörődöm uralkodó, idegen ebek harmincadjára hagyja az országot, a cinikus oligarchák züllenek és marakodnak, a nincstelen nép szűkölködik, a Duna nádasaiban és partmenti erdeiben Filetlen Pál, ez a középkori Rózsa Sándor garázdálkodik, s még az egyházi férfiak is gyakran méltatlan szolgái az Úrnak, szívesen vedelik a bort és hamis pénzt vernek. Julianus és társai mocsár és ingovány fölé építik a maguk kicsiny „egyházát"; az ő forró hitük és buzgóságuk az egyetlen méltó válasz az országos ínségre és pusztulásra.

Ám Kodolányi nemcsak a tipikus ábrázolásnak, hanem az egyénítő módszernek is mestere: az ő középkori kolostora, melyben hősei élnek, nem valami világtól elzárt, élettagadó formalizmusba süllyedt aggok menhelye, hanem az országos élet kicsinyített mása, hol a testi indulatok ellen sárkányölő szent Györgyként harcoló aszkétáktól, a malomalján politizáló kotnyelesektől az elvonult remetéig és képzett tudósig minden emberfajta megtalálható. A típus azonban élő, egyszeri alak is: az ő szerzetesei haragvók és vidámak, együgyűek és agyafúrtak, jószívűek és gyűlölködők, lelkesek és földhözragadtak. A nemzet közösségét érintő események híre áthatol a klastrom falain, pártokra osztja a szerzeteseket, befurakodik legtitkosabb gondolataik közé, megzavarja imáikat is. A férfiközösségek nyersen-vidáman, fűszerezett, élményszerű levegője terjeng a regényben; életreszóló barátságok szövődnek, a magányos férfiak megható, meghitt barátsága, ragaszkodása egymás iránt, — ez a szoros lelki kapcsolat rokont, ismerőst, családot is pótol. A magányosságban és megpróbáltatásban, valamint az egymásra utaltságban megtisztuló lelkiismeretnek a középkori példázatokra emlékeztető remeke Gerhardus testvér gyónása a sivatagban. A kor eszményei az írónak nemcsak talentumát és eszközeit hatották át, hanem mélyebb lelki rétegeit is: ez tagadhatatlan. A hibák, a csúf kinövések ostorozója most — életművében először — önmagát vádolja. Egy pillanatra leszáll oda, hol senki sem fordul meg örömest: elintézetlen erkölcsi ügyeinek fojtogató mélységeibe. Ez a vallomás nemcsak szegény Gerhardus lelkiösmeretén könnyít, hanem a regény is valósággal megtisztul általa: Julianus, mintha ő szabadult volna meg egy titkolt bűntől, mely eddig árnyékként kísérte, most már szinte repülve közeledik a célhoz.

A *Julianus barát*, magasszintű realizmusa és korhűsége mellett, a legtisztább regényköltészet. Szívből eredt és a szívre hat elsősorban. *A vas fiai*, mely megjelenésében megelőzte, monumentálisabb és egyszersmind tárgyszerűbb. Ez a könyv a magyar literatúrában egy egész irodalmi korszakot pótol. A valóban nagyszabású, realista regény — tolsztoji értelemben — a magyar irodalomban meglehetősen ritka. Legyünk igazságosak: Móricz, az Erdélyi trilógia kivételével, meg sem kísérelte. A múlt szá-

zadban Kemény Zsigmond alkotásai művészi torzók, egy sereg hivatott írónknak pedig a tehetségéből nem futotta többre. Ilyen viszonyok között *A vas fiai* (Kodolányi más jelentős munkáival egyetemben) különösen méltó a figyelemre. Nemcsak a politikai változásoknak, hanem a szellemi élet eseményeinek is megvan a maga történelmi földrajza, sőt geológiája: az alacsony halmok idővel teljesen elsüllyednek, a hegyek még magasabbra emelkednek. *A vas fiai* legkiemelkedőbb csúcsa annak a regény-hegyláncnak, melyet Kodolányi magyar történelmi műveiből emelt. Minden más írói erénye mellett a legregényszerűbb regény irodalmunkban. Elemezni kellene az iskolákban és az egyetemeken: hadd lássák és tapintsák egyszer az érdeklődők a műfaj valódi mintapéldányát. Ezt azért szükséges hangoztatnunk, mert még a negyvenes évek elejéről is olvashatunk olyan véleményeket, hogy Kodolányi elsősorban novellista, a regény nem az ő területe. Megvalljuk, nem értjük ezt az ítéletet, s a kétkedőket megint csak *A vas fiaihoz* utasítjuk.

Cselekménye a tatárveszedelmet megelőző esztendőkben, IV. Béla uralkodásának idején játszódik. Három ormánsági legény, egy balulsikerült leányszöktetési kísérlet után, menekülni kénytelen hazulról. Ők hárman a magyar népi ethosz megtestesítői, a paraszti életerő, találékonyság, humor jeles figurái. E leleményes Odüsszeuszok változatos élményeinek keretébe ágyazza az író a regény nagy, középponti eseményét, egy magyar Iliászt, valódi hőskölteményt: a világhódító mongol hadak s a harcban szükségképpen elbukó magyar seregek tragikus küzdelmét.

Az író mondanivalójának három sarkalatos tétele, oktató-művészi gondolata ez: a nép (a parasztság) a nemzettest legfontosabb, alkatilag legegészségesebb, tehát leginkább életképes része. Vele szemben s csak igen ritkán vele szerves egységben a széthúzó, elvakult önzésében a vezetésre jogosulatlan nemesi réteg s az uralkodó közvetlen környezete, kiváltságaihoz még a bukás órájában is foggal-körömmel ragaszkodó kisebbség nem tartóztathatja fel az országra záduló veszedelmet. Ugyanakkor a fegyelmezett és — nyugati szemmel — szinte megdöbbentően öntudatos és egységes mongolság, a gyűlölt és megvetett „tartárok", a jól szervezett, hagyományaihoz hű, Kelet töretlen népi erőit a világhódítás céljának szolgálatába állító hatalmi szervezet fölényesen söpri el útjából a megromlott, nyugati keresztény népeket. Végül az író harmadik, legkorszerűbb sugalmazása: a nyugati civilizáció szemforgató, álszent haramiái, a német Fridericus „segítségre sietők", dúlásra berendezkedő katonái csak a védtelen magyar lakosság sanyargatásában vitézkednek, — az igazi veszély első fuvallatára elszelelnek. Viselkedésük módja — Kodolányi csöppet sem titkolja — 1936-ban (a könyv megjelenésének évében) is intő példa. Ezeket a „párhuzamos helyeket" mindig különös hangsúllyal fedi fel, de sohasem bántó nyerseséggel, hanem a realista regényírás nagy hagyományaihoz híven pompásan alkalmazott irodalmi eszközökkel. Az ábrázolt valóságból értünk, nem a szavakból, ezért hitelesek szavai és „párhuzamos" történelmi alakjai.

Az egykorú népi élet rajzában Kodolányi két forrásból merít: a történelmi hagyományból és a közelmúlt parasztságának ismeretéből. Ezek tárgyi források s önmagukban nem volnának elegendők, ha nem támogatná s nem teljesítené ki hatalmas és helyesen értelmezett anyagát képzeletének teremtő erejével, mely nem csupán kapcsolatokat fedez fel ott, hol a tudós nem is álmodnék ilyesmiről, hanem a teljes élet illúzióját nyújtja, mindig drámai — tehát cselekményes — modorban. Nem kitalálja, hanem megtalálja az eltűnt valóságot, nem rekonstruál, hanem feltámaszt, nem régészkedik, hanem újrateremt. Ihletett, föltétlen művész. Parasztjainak — és minden alakjának — a testét látjuk elsősorban, és ez több, mintha csak a lelküket éreznők. Test és lélek, érzékek és szellem nála nem választhatók el egymástól: műveiben minden élet. A népi jelképrendszerből folyékonyan olvas: ami a tudósnak puszta forma, ő tüstént „alakkal és névvel ruházza fel". Tökéletesen azonosul tárgyával, nemcsak az emberekkel, hanem az egész lélegző természettel: könyvében nemcsak a férfiak és nők élnek, nem csupán az ő lelküket leheljük be olvasás közben, hanem az állatokét, növényekét, erdőkét és folyóvizekét is. Beszélnek epikai, lírai stb. hitelről. Kodolányivel kapcsolatban nyugodtan szólhatunk „alkati hitel"-ről, ezekkel a szavakkal jelölve tárgy-közösségét s előadásának sugallatos igazságát. Amit ő elmond, az — függetlenül a szaktudományok fejlődésétől — örökre érvényes. A tudomány eredményei vitathatók. Az igazi művésszel azonban senki sem vitatkozik, mint ahogy nem vitatkozhatunk a természettel sem.

Ám a paraszti élet megjelenítése csak egyik, bár kétségtelenül az író legmélyebb élményeit hordozó része annak a látomásnak, mely szigorúan megkomponált, művészi rendben bomlik ki előttünk a regény lapjain. A királyi udvar leírása, fejedelmi sze-

mélyek, udvarnokok, tanácsosurak, egyházi és világi méltóságok szereplése megerősít bennünket abban a hitünkben, hogy Kodolányi az emberi élet s a társadalmi jelenségek bonyolult változataiban mindenütt otthonosan mozog: nemcsak „egyszerű" hőseit mintázza meg maradandóan, hanem egy király, püspök vagy zászlósúr gondosan leplezett bensőjéhez is csalhatatlanul megleli az utat. Lelki pőreségüket, melyben végül megmutatkoznak, egy lélekbúvár könyörtelen tekintetével vizsgálja az író. S ha már jellemesebb figuráit is ennyire lecsupaszítja, annál irgalmatlanabbul bánik el a tehetős gazfickókkal, a váraikban, udvarházaikban meghúzódó, gőgös, feudális dúvadakkal, kikből minden emberi érzés kiveszett, csak a hatalom dühödt akarása vadítja őket az erőskezű király ellen. A teremtő munka végső erőpróbáját s mármár döbbenetes sikerét a mongol vezérek bemutatása jelenti: egy fejjel magasabbak mindenkinél, érclábakon mozognak s a nagyság föllebbezhetetlen illúzióját keltik akkor is, ha egy ujjukat meggörbítik. Ezeknek az alakoknak aurájuk van, parancsoló és dermesztő légkörük — vagy még inkább lélekkörük —, mely messzire sugárzik, s alig elviselhető feszültségektől terhes. Ez a világ végéről érkező hadvész olyan, mint a megdermedt égiháború: kitörését valóságos megkönnyebbüléssel fogadjuk.

A regény vége hosszan elnyúló, hatalmas ívben hajlik vissza kezdetéhez: a munka folyamán itt-ott felbukkanó, hol megerősödő, hol elhalkuló zene — mert hát epikai műveknek is megvan a maguk muzsikája — mindent betölt a végső fejezetekben, s közli mindazt a témában megbúvó, érzelmi tartalmat, mit más módon közölni nem lehet. A harcmezőről ép bőrrel szabadult, meggyötört és megszelidült parasztlegény gyalogszerrel igyekszik haza, a könnyelműen elhagyott szűzföldre, és sorra felbukkannak előtte (és az író előtt, mert ő teszi meg ezt az utat képzeletben, ki tudja, hányadszor) a gyermekségétől jól ismert baranyai táj képei, s az aggodalomtól, szégyentől és meghatottságtól összeszorul a vándor szíve. Hazamegy a legény, mert hát hova is mehetne, s dolgozik tovább, mert hát mit is tehetne? S ekkor váratlanul, mégis ismerősen, a távoli múltból és egészen közelről, a könyv lapjain s mibennünk megcsendül egy hang s terjed tovább, leküzdhetetlenül: emlékeinkről tudósít, a múltról, a szülőföldről, mindarról, ami drága és mindannyiunkkal közös.

A *Julianus barát*nak s *A vas fiai*nak nyelve a *Toldi*nak és a *Buda halálá*nak aranyjánosi nyelvére emlékeztet. Ady volt utoljára olyan nyelvteremtő géniusz, mint Arany s utána senki más, csak Kodolányi János. Ha Kodolányi semmi egyebet nem tesz, pusztán megteremti e nyelvet — műveinek maradandósága ekkor is biztosítva volna. Sajátja ez a nyelv, el nem vitatható tőle: az ábrázolt kornak, a maga tehetségének s a magyar nyelv lelkének szülötte; mielőtt megalkotta, elképzelni sem lehetett volna, s most, amikor már megvan, bízvást mondhatjuk: nincs hozzá hasonló.

Az új kiadás utószavaiban az író módszertani kérdéseket tárgyal, s munkájának genezistörténetéhez nyújt érdekes, egészen személyes adatokat. Mindez az irodalomkutatókat érdekli elsősorban. Közzétételük mégis hasznos volt: félreértéseket oszlat el, s emberi közelségbe hoz olyan műveket, melyek sorsának immár nem árthat az idő.

RAJNAI LÁSZLÓ

Moldova György: Az idegen bajnok

Ne méricskéljük a szót: Moldova György egyik legjobb és igencsak eredeti fiatal írónk. Külön öröm, hogy a munkásosztály küldötte és reprezentánsa — írásainak levegője, egész írói problémaköre félreérthetetlenül a külvárosok sokszínű népével való összeforrottságára vall. Közelebbről: Moldova a „város peremének" fiataljait emelte be az irodalomba, azokat a fiatalokat, akikre az ötvenes években a *munkásosztályon belül* egyaránt hatott a tunya nyárspolgáriság, a közösségi érzést holtvágányokon futtató vagány-romantika és a hazugságoktól szétdúlt közélet ziláltsága. Hogyan roncsolja mindez az ösztönösségtől amúgyis meghajszolt lelkeket, hogyan kavarodik fel a *választás* nehéz helyzeteiben bennük és körülöttük egy rossz légkörű társadalom ezernyi nyomorúsága — erre irányul elsősorban Moldova figyelme. Írásmódjának fordulatossága, sodró ereje és érzelmi fűtöttsége szigorú ítélkezést rejt. Ő már 1953 után érett íróvá, s első meghatározó élménye nem a szocialista építés kezdeti nagy, hívó lendülete volt, hanem a kijózanodás. 1956 után, új alkotói korszakában még csak tovább görcsösödött benne a konok illúzióellenesség. Mit jelent ez az írói szem-

lélet szempontjából? Azt, hogy alakjai jórészének kallódásáért, nyomott szellemi színvonaláért, erkölcsi tompultságáért vagy a tisztaságra csupán csak sóvárogni tudásáért heves indulattal elsősorban vagy kizárólagosan az adott társadalmi viszonyokat teszi felelőssé.

Az idegen bajnok Moldova egész eddigi életművét tartalmazza s egyben az író *első* kötete. Csaknem tíz esztendő terméséről van szó tehát, és Moldova még ma is csak huszonnyolc éves! A fentebb jelzett engesztelhetetlenség olyan alaprétege egyéniségének, amelyet keserű tapasztalatok döngöltek belé. Írói munkájának egyik legfőbb ihletőjét kell látnunk ebben a hideg gyűlöletben az 1953 és 1957 közötti évek dehumanizáló-demoralizáló körülményei ellen. Moldova írói pályájának problémái lényegében abból adódnak (különösen 1960 óta s *Az idegen bajnok* c. elbeszéléssel kezdődött új korszakában), hogy a jogosan ábrázolt dilemmatikus helyzetek nem a szereplők tudatos helyzetmegoldása által, hanem valamilyen legendás, romantikus, végzetes fordulattal oldódnak meg — azaz a ténylegesen létezett emberi bonyodalmak „racionális", társadalmi érdekű megoldása helyett az író rendszerint különös, kivételes, bizarr egérutakat talál szereplői számára. Az ábrázolt időszak (1953—1957) módot ad erre, különösen Moldova alakjainak tényleges gondolati színvonala esetében. A probléma az értékrendek felborulásából következik: egyformán reménytelennek látni ezekből az írásokból a tisztesség és a tisztességtelenség, a tévelygés és a cinikus lelkiismeretlenség *további* sorsát; az *egyéni* felelősség tudata az ellentétes típusoknál egyaránt szétporlad. Van tehát bizonyos feszültség a reprezentáns Moldova-írások magja és általános etikai kicsengése között. Ami ebben a kötetben megnyeretett: a közönségesen objektívnek vallott valóság irdatlan hatalmának, ösztönből meg nem ismerhetőségének megmutatása. Ami azért mégis elveszett: a tisztesség, a jóhiszeműség, a megtévelyedés emberi katarzisának humanista megvédése, kárpótlása és jövőbementése. Mindez *együtt* emelhette volna e rendkívül hatásos, helyesen kérdező, sűrű valóságanyagot görgető írásokat a szocialista eszmeiség szintjére. Amiért elmaradnak attól: az író történelmi tudatossága — alak- és légkörteremtő erejével ellentétben — félig-meddig kiépített, s ezért nem tudja alakjait eléggé a magyarországi szocializmus valóságos történelmi fejlődésmenetébe ágyazni; ezért nem is akarja kikutatni életükben *az önbecsülés*, az *emberi önérzet* eltömődött vagy betemetett forrásait. Ne feledjük: a kötet írásai, szóljanak bár az 57 előtti évekről, tulnyomórészt 1958 után, sőt a hatvanas években keletkeztek — tehát a távlat lehetővé tette volna az általános erkölcsi, kulturális, politikai fejlődés *lehetőségeinek* körültekintőbb kitapintását a szereplők egész soránál. Az írói jelentékenység biztos érzését még ez a hiányérzet sem gyengíti az olvasóban.

Az első, 1953—55 között írt elbeszélések — beleértve a *Mandarin a híres vagány*-t is, amellyel Moldova első nagy sikerét aratta — zárt szerkezetű, egyetlen probléma világos áttekintését nyújtó, könnyen megközelíthető és kimeríthető írások. Hatásosságukat az ábrázolás bensőségessége, az együttérzés megindultsága, a kiemelkedésnek és a sóvárgott életformaváltásnak fájdalmas költőisége biztosítja. Mandarint egy kedves kispolgárlány szerelme válthatná meg a vagány-közösség könyörtelen világából; Ördögh Ferit énekes tehetsége valóban megóvja a konvencionális életút csábításától... Ez a balladás témakör azonban két elbeszéléssel (*Mandarin a híres vagány — Ördögh Feri és a Tizenkét házak*) kimerült, további nagyvonalú alkotómunkát nem tett lehetővé. Az írótól évekig nem is olvashattunk semmit — aztán egyszerre új problémákkal, életanyaggal és újsütetű filozófiával fölfegyverkezve jelentkezett. Az új *probléma:* a tisztesség magányossá, tanácstalanná válása a személyi kultusz és az ellenforradalom eszmei-erkölcsi zűrzavarában. Az új írói *filozófia* magva: a jószándékú egyént *az* a társadalom cserbenhagyta, legázolta és kiszolgáltatta az iránytalan vegetáció önbomlasztásának. Ezeket az új motívumokat *Az idegen bajnok* szólaltatja meg elsőnek — de ez a mély írás egyben előlegezi a *Magányos pavilon* „politikus" problémafölvetését is. Miről van itt szó? Két ellentétes tartalmú magány elkeseredett, hősies vállalkozásáról, hogy a szerelemmel oldják meg életük céltalanságát és kiábrándultságát. A férfi, Ljubomir, a fasizmusellenes harcok emlékével szívében apatikusan, kitartottként tengődik a szerencsétlen magyar viszonyok között; Margit magasrangú párttag vizsgálóbíró lányaként döbben rá szülei életének hazugságaira. A férfi űzött „plebejus", a lány életidegen, de nem ellenszenves polgár... Kettőjük kapcsolata távolról sem eszmei fogantatású. Moldova szándéka épp annak felmutatása, hogy két *ilyen* ember közelebb állhatott egymáshoz, mint külön-külön az adott társadalomhoz (1954—55); hogy nyomorúságos szerelmük még mindig emberibb, mint ha *ehhez* a társadalomhoz kapcsolták volna életüket. Kíméletlen, egyértelmű írói állásfoglalás ez:

nem lát ésszerű lehetőséget a személyiség feltételezett értékes magjának megmentésére sem a „világ", sem az egyén gondolati-erkölcsi erőfeszítése által. Gyilkosabb pontossággal: tisztességes ember nem vállalhatta az akkori élet kínálta „érvényesülési" lehetőségeket, de nem hozhatott belső felszabadulást, kiteljesedést számára a magányos őrlődés sem. Csak a kaland misztifikált, gyötrelmes sorsérzése marad nekik — narkózisként, kárpótlásként, amely persze ingatag és továbbépíthetetlen. Ne áltassuk magunkat: a Moldova nyújtotta helyzetképben sok az igazság — különösen, ha figyelembe vesszük az életre mindenképpen elégtelenül felkészített fiatalok tömegeinek hazárd hajlandóságait. Amit vitatni lehet és kell: a *minimális* eszmei tudatosság és tájékozódóképesség reményének és elérhetőségének *lehetetlenné* degradálása.

A *Magányos pavilon*, a kötetet záró elbeszélés ugyanennek a témának varációja. Izgalmasabb, eszmei vonatkozásban gondolatébresztőbb elődjénél: az ellentétes magányokat itt az író a gyakorlat teherpróbájának veti alá, mégpedig az ellenforradalom kijátszhatatlan helyzeteiben. Az egyik központi szereplő Schmidt Flórián, a Rajkpörben bebörtönzött rendőrtiszt, aki az ellenforradalom idején kiszabadul s egyedül, szocialista Pimpernelként menti az üldözött kommunistákat. Lényének legszebb vonása, hogy megőrizte magában a szocialista eszmékhez való hűséget és a küzdenitudást. Személyiségének jó erkölcsi magvát tehát nem törte szét a börtönévek megpróbáltatása, nem morzsolta szét a megtapasztalt ellenforradalom sem. Ez magyarázza, hogy a témát Moldova írásművészete fenn tudta tartani az általános humanizmus színvonalán és rangján: hisz bebizonyítja, hogy a kommunista ember a legnehezebb helyzetben is képes folytatni az *igaz* emberi utat, megtalálhatja az egy időre elveszített történelmi láncszemet. E bizonyítás akkor nőhetett volna szocialista érvényűvé, ha a főhős hite nem korlátozódnék úgyszólván önmagára, ha hinni tudna a kommunisták közösségének elpusztíthatatlan erkölcsi és tetterejében. Még akkor is, ha ez az erő egy ideig nem látható vagy csak nehezen kutatható föl. A befejezésből nem tudni meg, hogy hősünk sorsa mi lesz: élet vagy halál. De ha elpusztítják, akkor harca *ellenére* is *tragikus* hős; viszont ha életben marad, az a véletlen műve lehet csak inkább. Életében van erkölcsi szépség, de helytállásának érvei, önigazolása nem teljesértékűek. Moldova ezt nem látja meg. Ezért kerül a hangsúly az írói munkában a cselekmény iramára és fordulatosságára s ezért mellőzi ösztönösen hősében Moldova az eszmei-intellektuális szféra, sőt a közvetlen politikai megfontolások számbavételét. Ez esetben ugyanis szembe kellett volna néznie Flórián harca és magatartása *fedezetének* valóságosan értékes és illuzorikus elemeivel. A dialektikus analizis végigvitele azonban szétfeszítette volna Flórián jellemének adott kereteit, és okvetlenül tágította volna a figyelembe veendő tényezők körét. Ettől a roppant erőfeszítéstől az író visszariadt és megállt alapgondolata igazolásánál: a tisztesség szerinte szükségszerűen magányossá vált a munkásmozgalmon belül, a kommunisták között is. Ez kétségtelen veszély volt, de nem egyetlen lehetőség — s az aránytévesztés Flórián alakját a romantikus egysíkuság felé tolta el. Az elbeszélés így is felszabadító erejű — a vele való polémia valóságos problémákon gyullad fel.

E két kulcsfontosságú írás mellett két nagyigényű darabot találunk a kötetben: a *Menekülés* és a *Tolvaj Ferdinánd* címűeket. Egyetlen szempontból összefüggenek az előbb vázlatosan elemzett elbeszélésekkel: a boldogulásra vagy egyáltalán az önbecsülés megszerzésére irányuló magányos erőfeszítések kultuszában. A *Menekülés*ben egy ellenforradalmi felkelő fiatalember álnéven új életet kezd egy vidéki gyógyszerészlány mellett, s elszánja magát, hogy megöli az ellenforradalmi banda parancsnokát, mivel az a „bukás" után is számít rá... De a főnököt a banda valamelyik tagja már megölte, mire ő odaér. Az alapgondolat világos: amikor a felkelés ocsmány romantikájának befellegzett, a marcona hadfiak is nyugalomra, „normális" életre vágynak. Ez érthető. Csak innen is kimarad egy döntő motívum: *a felelősség felvetése, a lelkiismereti elszámolás*. Így ahogy Moldova megírta, a nyugalmas szerelem ennek az embernek ekkor még nem jár. Szemrebbenés nélkül képes ölni — erkölcsiekben tehát alapfokú kérdéseket sem tisztázott még, és az író kényelmessé téve önmaga és hőse dolgát, „futni hagyja". A fiú két életét teljesen elszigeteli egymástól, azaz megkerüli a leglényegesebb kérdést: az alapvető erkölcsi normák vállalásának jelentőségét a normális állampolgári nyugalom jogossága szempontjából.

Sokkal tisztább, logikusabban átgondolt a *Tolvaj Ferdinánd*, — *Az idegen bajnok* és a *Magányos pavilon* mellett Moldova legjobb írása. Látványos lélektani mutatványok helyett itt reális társadalmi motívumokkal dolgozik Moldova és sikerült maradéktalanul átvilágítania az ötvenes évek elejének züllesztő sportpolitikáját. Megintcsak magányos erőfeszítésnek lehetünk tanúi a tisztesség megmenekítésére...: egy

tüneményes tehetségű futballista inkább hátat fordít a sportnak, semhogy egy elzüllött közösséget (csapatot) kelljen vállalnia. Az írás szimbolikus kifejlete (a fiú szándékos öngóljával kiejteti csapatát az első osztályból) valóban egészséges munkás-kritikája a sportban is megmutatkozott demoralizálódásnak.

Moldova írásművészetének vívmányai és problematikus mozzanatai további alapos vizsgálódást igényelnek. Óriási lélektani érzéke nagyobb terhelésre szorul még; cselekményteremtő ereje gyakorta elsodorja a problémák lelkiismeretes vizsgálatától. Gyengéi a türelmetlenségből, a gyors hatni-akarásból következnek, s ez a veszély csak szívósabb gondolati fegyelemmel lesz elhárítható a továbbiakban is. Nagyobb tehetség — nagyobb gond. Kötete a problémákat „felső fokon" veti fel s ez arra kötelezi, hogy hamarosan úgy is oldja meg azokat. Erőteljes tehetségétől lassan már a kivételes becsű alkotások ostromát várhatjuk.

HORVÁTH ZSIGMOND

Szabó Pál:

AHOGY LEHET

Akkor is új és más hangvételű ez a regény, ha saját, jóval korábbi *A nagy temető* című regényével, s akkor is, ha hazai megfelelőivel vetjük össze. Szabó Pál *A nagy temetőben* még birkózik a nagy feladattal: a történelmi regény klasszikus keretei közé szorítani az író koncepciójában egyetlen, félelmetesen viharzó tömegindulattá sűrített, s a felszabadulás történelmi szükségszerűségével aktualizált nagy parasztforradalom históriáját. A nagy terv, a tiszteletreméltó írói szándék íly módon a számára idegen forma Prokrusztesz-ágyába került.

Az író okult is, tanult is ebből á semmiképpen sem dicstelen kísérletből. A klasszikus elődök által fetisizált *carlylei hős-szemlélet* utánzásának veszélyeit kikerülve, visszatért a saját kánonjaihoz, azokhoz a belső törvényekhez, amelyekkel a paraszti tömegek sorsát egy életen át vizsgálta s ítéleteit könyvek, írások formájában az egész nemzet elé tárta, és amelyekből külön-külön és együttesen ez a vezérlő igazság csendül ki: *a néptömegek a történelem mozgató és formáló erői!* Az *Ahogy lehet* minden sorával az új magyar történelmi regényírásnak ezt a követendő szabályát hirdeti. Nemzetközi viszonylatban: felzárkózás olyan nagyok mellé, mint Solohov, Ivo Andrics és — leginkább a *A Nagyhétre* gondolva — Aragon.

Egy ma is létező sárréti falu, *Zsáka* község életének török hódoltság alatti történeti epizódjai adják a keretet annak bemutatásához, *miként élt ezen a tájon, valamennyi faluban, tovább menve: az egész hódoltságban — a nép.*

Noha a históriai keret még egy rövid esztendőt sem ölel magába (1592 őszén kezdődik s 1593 tavaszán már be is zárul), mégis: azt érezzük, mindaz, ami a könyvben előttünk lejátszódik, ugyanúgy folytatódik tovább, ugyanazokkal az eseményekkel és ugyanazokkal az emberekkel. Az író is megerősít ebben a hitünkben: *„itt ezen a helyen valami mindig volt, valami mindig lesz, ami vallomást teszen az emberi munka, az emberi verejték és küszködés mellett."* Ez volna egyben a regény eszmei mondanivalójának egyik fele. A másik felét az író a nép vallomásával summázza: *„Az a mi dolgunk csak, hogy mindenképpen emberek maradjunk, és ráadásul megmaradjunk."*

A regény kompozíciós erőssége, hogy éreztetni tudja: a nádi világ embereinek élet-halál harca felett *világtörténelmi erők:* III. Murad szultán és I. Rudolf német-római császár hatalmi viadala robajlik.

Azt, hogy az író levéltári dokumentumok vagy csupán a szájhagyomány alapján komponálta-e meg a regényt, majdnem másodlagos fontosságú kérdésnek érezzük *a népélet hiteles, megkapó ábrázolása mellett. A történelem elsődlegesen és közvetlenül népsors,* s ennek a regénynek ez a legfőbb tanulsága, mely abból a határozott törekvésből következik, hogy az író sajátos históriai körülmények között ábrázolja *„azt a népet, amelyből a mai nép származik és amelyet az eddigi regényírók elhanyagoltak, amelyről kevés kép maradt, hogy inspirálhassa a mai regényírót.* (Aragon.)

Szabó Pál történetszemléletét az teszi hitelessé és egyben haladóvá is, hogy az az ellentmondásos történelmi tényezők helyes egyensúlyán nyugszik. Az elnyomók önkényeskedésével szembe szegezi az elnyomottak erős fizikai és erkölcsi ellenállását, amelyek mind az etikai erők, a *megmaradás „ahogy lehet"*jének gazdag forrásából táplálkoznak.

A regény alakjai — úgy tűnik — „régi" ismerőseink. Mintha már találkoztunk volna kései utódaikkal az *Emberek*ben, a *Talpalatnyi föld*ben, az *Isten malmai-*

ban és a többi Szabó Pál-regényben. Ugyanúgy beszélnek (elkerülve az archaizálás veszélyes buktatóit!) s hasonló helyzetekben ugyanúgy cselekszenek is, mint tegnapi és mai utódaik. S mégis, különkülön mennyire más-más jellemek! Olykor egyetlen, ösztönös mozdulatban felfedezi az író az egyéniség megfejtésének *punctum saliensét.* Ahogyan a zsákaiak küldöttségével megbeszélést tartó Lél-Eőssy János, a vagyonos sarkadi-szalontai nemesúr a tárgyalás megindítását jelezve „leül, szétveti térdét, két tenyerével egyszerre csap rá", van abban a mozdulatban egyaránt jószándék (aminthogy segítőkész, jóindulatú emberként ismerjük is meg), nemesúri leereszkedés és a gőg határán mozgó, egyfajta uralkodói magatartás reflexe...

SZABÓ GYULA

Kende Sándor:

TESTVÉREK

Kende Sándor kisregényének cselekménye egészen friss. Az események, amelyeket elmond, 1961-ben játszódnak le egy komlói üzem tanműhelyében. A szereplők, akikkel mindjárt az első lapokon meg ismerkedünk, a „testvérek" — ahogy a kisregény címe is jelzi — valahányan 15—16 éves apátlan-anyátlan fiúk. (Gyakorlatilag véve Sós Pista is az, bár élnek a szülei!) „Testvérek", azaz sorstársak abban, hogy az üzemnek, a tanműhelynek a gyermekei. Náluk a munkahelynek kell pótolnia azt a nevelői közösséget, amit a család ad, vagy adhat más, szerencsésebb fiataloknak.

Ahogy a témát az író felveti, rendkívül izgalmas és sokat ígérő. Hogyan tudnak nevelni, emberré formálni hasonló családtalan fiatalokat a mi ilyen jellegű üzemeink, intézményeink?

A nevelés fő eszköze a munka. Ezt akarja példázni a kisregény cselekménye. A fiatalokat nehéz próbatétel elé állítják: egy gyakorlott szakmunkás segítségével készítenek el öt gyorsfúrót záros határidőn belül. A végén olvashatjuk is a megállapítást: „A munka ezt teszi. Ha sok, ha nehéz: ezt!" Megismerkedünk a munkafolyamatok szakszerű, mégis színes, érdekes leírásával. Ebben az író valóban jeleskedik. Mégis erős a hiányérzetünk a könyv elolvasása után. Úgy tűnik, mintha az író szemellenzősen csak a munkára akarta volna szegezni kutató tekintetét, mintha a munkafolyamatok lombikjába zárta volna be hőseit, akik az 1961-es év Magyarországában egy tanműhely munkaszigetén élnek, nem látva és nem hallva semmit, ami körülöttük, vagy esetleg az ő belső világukban is lezajlik. Nehezen hihető, hogy egy ilyen tanműhelyben manapság ennyire magukra hagynák a gyerekeket, hogy ne volna senki, aki a szakszerű munkafolyamatokon kívül másról is beszélne velük, hogy ne volna senki, aki ha sokszor eredménytelenül is, de felhívná a figyelmüket a műveltebb szórakozás, időtöltés lehetőségeire. Ha valóban így lenne, hogy az ilyen árva fiatalok egyetlen szórakozása a sporton kívül a kártya, a „két kisfröccs" és legfeljebb a mozi, akkor a helyzet elszomorító és komor.

A munkafolyamatok színes rajza mellett az író elég erős oldala az emberábrázolás változatossága és életszerűsége. Vonatkozik ez elsősorban a sok mellékszereplő eleven alakjára: De az előtérben szereplő fiúk alakját kissé elrajzoltnak érezzük. Ezek a gyerekek féktelenek, fegyelmetlenek, sőt embertelenek is tudnak lenni. Ez így előfordulhat az életben is. De hol van az érem másik oldala? — kérdezheti joggal az olvasó. A fiúk a közülük emberségével, egyszerű természetességével is kiemelkedő Sós Pistát (a kisregény főszereplőjét) valósággal kiüldözik maguk közül. A fejhallgató és a futócipő esete szinte érzéketlen durvaságra vall. Az a gyanunk, mintha az író minden áron figyelemre méltó fenegyerekeket akart volna elénk állítani. Még a sportversenyeken is: „Nem sok hiányzik ahhoz, hogy a bíró elzavarja őket." Mire ők így okoskodnak: „Jó: meg kell próbálni, mi az, hogy — tisztességes viselkedés." Sós Pistát, akit a párt alapszervezete fogadott fiává, egyszerűen levegőnek nézik: „A fiúknak eszükbe sem jut, hogy nyomozzanak utána — legalább tiszta a levegő!" És ez a regény vége felé történik, tehát az utolsó néhány lap kivételével úgyszólván semmi előrehaladás sincsen.

Mi hát az a zálog, ami ezekből a „jómadarakból" — ezt félig tréfásan mondják róluk! — embert képes faragni? Válaszként nem találunk mást, csak a munkát. És talán a bizalmat, hogy emberszámba veszik őket, hogy komoly munkát bíztak rájuk. Az ábrázolásnak ezzel a módjával egyet lehet érteni. De azt várnánk, hogy ezek a fiúk, akiket a munka nevel emberré, ennek a munkának a differenciáltabb formái, a szakmunka nehezebben megoldható feladatai irányában fejlődnek. Hogy csak egy tekintélyt ismernek el: a szakmunkás képzett, tapasztalt tudását. Ez félig-meddig így is van. De hibásnak tartom azt a megoldást, hogy a kiközösített Sós Pistát csak akkor haj-

landók maguk közé visszafogadni, amikor verekedés közben meggyőződnek annak rendkívüli testi erejéről. Még akkor is hibás ez a beállítás, ha az esetek igen nagy százalékában a serdülő fiúk előtt az egyik legfőbb tekintély a nyers testi erő. De hogy egy tanműhelyben a fiatalok egymás közti érintkezésében is ne legyen a szakmunkás nehezebb feladatainak megoldásában elért eredmény legalább olyan tekintély, mint a nyers testi erő — azt nehéz elképzelni.

A kisregény fő erőssége Sós Pista lelki életének, belső fejlődésének, sután félrehúzódó természetének az élethű rajza, ha mondanivalójának több konzekvenciájával vitatkozni is kell. Sós Pista hirtelen változása, magatartásának az egyik végletből a másikba való átcsapása is hiteles, jól kidolgozott lélekrajz alapján történik. Ugyanez mondható a bimbózó fiúleány barátság kedves színekkel ábrázolt rajzáról. A kamaszok első érzelmi rezdüléseit mindvégig igen találóan jellemzi. Így például: „Kiabál és beszél. A lány nézi, és megint meg kell állni vele. Mekkora a szeme!"

A Magvető gondozásában megjelent kisregényt az izléses borítólap úgy harangozza be, mint „kalandos, izgalmas" eseményekben bővelkedő írást. Őszintén szólva, zavarban vagyunk ennek az ajánlásnak az olvasásakor. Ugyanis ez a könyv jó ifjúsági olvasmány lehetne, ha a cselekménye kalandosabb, izgalmasabb lenne, ha a részletek reális ábrázolását az ifjúság gazdagabb érzelmi világára, dúsabb képzelőerejére ható romantika is nagyobb mértékben fűszerezné. Amit megmutat az életből, az még életszerűbb lett volna, ha írói tollát a valóságábrázolás tágabb horizontú színeibe is belemártotta volna.

BELLYEI LÁSZLÓ

A MAI MAGYAR NYELV RENDSZERE

Leíró nyelvtan. II. kötet: Mondattan. (Szerk: Tompa József. Írták: Deme László, Farkas Vilmos, Imre Samu, Károly Sándor, B. Lőrinczy Éva, H. Molnár Ilona, Tompa József.) Akadémia Kiadó.

Folyóiratunk IV. évfolyamának 6. számában Szathmári István adott hírt a *Leíró magyar nyelvtan I.* kötetéről. Most, hogy a II. kötet is megjelent, elmondhatjuk, hogy a magyar nyelvtudomány munkásai az egyik legsürgetőbb adósságukat törlesztették. Ez az első leíró magyar nyelvtan, amely nyelvünk teljes rendszerét feldolgozza.

A sajtó elismeréssel méltatta az I. kötet szerzőinek érdemeit, a hangok és a szavak rendszerének sikeres megoldását. Nem mehetünk el azonban szó nélkül a II. kötet mellett sem, főként ha meggondoljuk, hogy a nyelv három alapegysége (a hang, a szó és a mondat) közül a legközvetlenbbül adott valóság: *a mondat.*

Az értékrendbe sorolás szándéka nélkül megállapíthatjuk, hogy *a beszédhang,* a gondolatkifejezés, a nyelv funkciója szempontjából elvonás, absztrakció, *a szó* pedig „lényegében régebbi, társadalmi hátterű élmények leszűrődése, a jelenben kész, általában eléggé egyformán felhasználható nyelvi egység" (9), amely inkább sztatikus, a dinamikus mondattal szemben. Mit jelent a mondat dinamikus jellege? Azt, hogy ahány gondolattartalom, ahány beszélő, ahány beszédhelyzet, annyiféle mondat.

Ki ne látná, vagy legalább is érezné az azonos gondolattartalmat más-más nyelvi formában kifejező mondatok közötti különbséget? (Pl. *Adnál egy kis vizet? — Adj egy kis vizet!; Nem mégy ki innen? — Kimégy innen? — Kimégy innen! — Menj ki innen!; Tehetek én róla? — Nem tehetek róla; Mit tudom én? — Nem tudom; Csak próbáld meg! — Meg ne próbáld!*) Az azonos tartalmú mondatok hatásában mutatkozó különbség a nyelvi megnyilatkozás többlete, amelyet *stilisztikumnak nevezünk.* S íme, ezzel az egzakt törvények meglelésére és kodifikálására törekvő nyelvésznek is számolnia kell.

Gazdag példaanyag igazolja, hogy a stilisztikum a tartalom és a forma dialektikus ellentmondásából ered. Eddig nem méltattuk kellő figyelemre az intonáció jelentőségét, pedig — amint példáink is igazolják — a hangsúly, a hanglejtés megváltozása is lényegesen módosítja a mondat hatását.

A kötet utolsó fejezete, amelyben a hangsúly, a szórend, a hanglejtés és a beszédszünet kérdéseiről olvasunk, újszerűségével, gazdag példaanyagával nagy nyeresége a műnek, s hasznosan járul hozzá a magyar beszédkultúra színvonalának emeléséhez.

A stiláris értéknek a nyelvi valósághoz tartozását mutatja a szerzőknek a mondat fogalmáról, fogalmi köréről vallott felfogása. Az ilyenféle nyelvi megnyilatkozások, mint: *Némethon. Város, régi ház: — emeletes tető, faház. — Cégérek, kancsók, ó kutak, — hizott polgárok, szűk utak* (Babits: Messze... messze...); *Jaj, a tarka bornyú!* (Móricz: Nem élhetek); *A Lajos!* (Uo) — *Ah! Az átkozott divatos ka-*

lap! (Jókai) stb. nyelvi megformáltságukat tekintve nem mondatok, de a velük kifejezett, illetve közölt tartalmat nézve igen. Sőt, a szépirodalom nyelvében különösen gyakoriak. nagy a stiláris értékük, „mert az olvasó fantáziájára bízza az író, hogy mivel egészíti ki" (61). Tehát e mű szerint a nyelvi kifejezésnek olyan típusai, mint a hiányos szerkezetű, a tagolatlan mondat, az egyszavas felkiáltások, indulatszók, megszólítások sajátos stilisztikai értékeikkel szintén beletartoznak a mondat fogalmi körébe.

A felsorolt és a tetszés szerint szaporítható példák azt mutatják, hogy a kötet szerzőit a mondat nemcsak mint grammatikai kategóriákba rendezhető nyelvi jelenség érdekli, hanem mint az irodalmi alkotások nyelvi megformálásának eszköze is.

A kötet gazdag példaanyagában képviselve vannak a mai írott és beszélt nyelv fő formái, de főképp a szépirodalom. A szerzők az irodalmi példákat nem mindenki által felhasználható, utánzandó receptként kezelik, hanem művészi nyelvi megnyilatkozásként. Nem az idézett mondatokat mérik a meglévő törvényekhez, hanem a művészi anyag mondatainak sokszínűségéből jutnak el egzakt törvényekhez. Az írói szabadság legteljesebb tiszteletben tartásával figyelmeztetnek az írók felelősségére anyanyelvük és egyben mesterségük eszköze iránt.

Szólnunk kellene még arról a nagy segítségről, amelyet a kötet az iskolai nyelvtantanításban nyújt. A mondatokat, szószerkezeteket, mondatrészeket nem erőlteti bele a valóságot meghamisító merev kategóriákba, ehelyett inkább típusokat állapít meg, sőt ezek között is számos átmeneti, kereszteződő, illetve komplex jelenségre hívja fel a figyelmet.

A szerzők nemcsak a mondattani jelenségek tudományos rendszerezését tekintették feladatuknak, hanem a szabályok mellett tárgyalják a mondathasználat körében előforduló gyakoribb hibákat is. Nemcsak helyteleníteneк, hanem mindig megmutatják a hibák kijavításának módját is, azaz kötetük nemcsak tudományos leíró nyelvtan, hanem nagy körültekintéssel, tapintattal szerkesztett nyelvművelő könyv is.

De minek szaporítsuk tovább a szót? Az olvasó — akár szakmabéli, akár magyar nyelvtant oktató pedagógus, akár a nyelv művésze, vagy anyanyelve iránt érdeklődő bármilyen foglalkozású ember — nem tagadhatja meg köszönetét és elismerését a II. kötet szerzőitől.

RÓNAI BÉLA

EGY MAGYAR VONATKOZÁSÚ OSZTRÁK REGÉNYRŐL

A magyar fordításban nem sokkal több, mint négyszázötven oldalas Krlezsa-regény után az első percekben megdöbbenti az olvasót az osztrák Heimito von Doderer — akit ausztriai utinaplómban már bemutattam a Jelenkor olvasóinak — ezerháromszáznegyvenöt oldalas regénye: *Die Dämonen.* (Biederstein-Verlag, München). Néhány lap elolvasása után azonban látjuk, hogy érdemes belemélyednünk a hatalmas opuszba — hatalmas nemcsak terjedelmére, hanem művészi értékére is. A „tanulmányozásnak" is nevezhető olvasás ugyan nem könnyű feladat. Jól tudok németül, Doderer észjárását is sikerült kissé megismernem, mégis hónapokon át foglalkoztam a regénnyel. Másfelől ugyanakkor igen élvezetes hónapok voltak ezek: lélekben újra Bécs utcáit jártam, s nagyon élveztem az osztrák írónak sajátos, zamatos írásmódját: visszavisszatérő „vezérmotívumaival" a bécsi dialektikus, az osztrák hivatalos nyelv és a német irodalmi stílus összeötvöződését, a megfelelő helyen a megfelelő nyelvi réteg kiemelésével.

Bécs regényét sikerült megalkotnia ebben a művében Doderernek, úgy, ahogy Dosztojevszkij megírta Pétervárt, Fontane Berlint, Dickens Londont, Balzac Párizst, Moravia Rómát. Méltán említhetjük ezek mellett a nevek mellett az osztrák írót, s az sem véletlen, hogy a névsor elejére egy nagy XIX. századi, végére egy nagy XX. századi alkotót tettünk. Doderer ugyanis egyfelől a XIX. századi nagyrealizmus tanítványa (Dosztojevszkijhez és Tolsztojhoz — mint maga vallotta — különösen erős szálak fűzik), ugyanakkor szervesen felhasználja a modern regénystílus és a korszerű lélek-ábrázolás minden értékes vívmányát.

Magyarra még nem fordították le, hogy azonban mégis megemlékezem róla egy magyar folyóiratban, annak oka a regény sok-sok magyar eleme és vonatkozása. Az egyik főszereplő, a tragikus hősnek, de sok tekintetben pozitív hősnek is nevezhető Gyurkicz Imre magyar ember. Bécsben él a huszas évek derekán, mint festő és rajzoló keresi meg nem túlságosan bőséges kenyerét. Elsősorban baloldali polgári lapok számára dolgozik. Kissé titokzatos jelenség: „előkelő" körökben büszkén hivatkozik dzsentri származására, Szekszárd környéki egykori birtokukra, „faddi és hatfalusi" előnevére. Mindez azonban csak álcázás és misztifikáció, vagy talán kísérlet arra, hogy beleilleszt-

kedjék a „polgári" Bécs életébe. A regény során kiderül róla, hogy 1919-ben részt vett a Tanácsköztársaság harcaiban, Bécsben is kapcsolatot tart a baloldali szociáldemokratákkal, különféle szolgálatokat tesz nekik, s végül a barikádon hal meg, 1927 júliusában, a bécsi igazságügyi palota körüli harcokban.

Ezeket a harcokat Doderer, az osztrák nemes-ivadék, kissé szkeptikusan nézi. Ismeretes a munkásmozgalom történetéből, hogy az 1927. július 15-én lefolyt bécsi vérengzésekért az osztrák főváros nagynémet érzelmű rendőrfőnöke, Schober a felelős, aki parancsot adott a rendőröknek, hogy egy igazságtalan bírói ítélet ellen tüntető munkásokra tüzeljenek, s így nyolcvan ember halálának lett okozójává. — Ez így, ilyen világosan, a regényből nem derül ki. Doderer ugyan tudja, hogy 1927. júliusa tragikus fordulat az osztrák történelemben, az „osztrák szabadság Cannae-ja", ahonnan egyenes út vezet a különféle színezetű fasizmusok, az Anschluss, majd a második világégés felé. Ő maga mégsem tud egészen nyíltan állást foglalni. Jobb és bal felé egyaránt bírálatot mond, illetve mondat hőseivel. Gyurkiczot megsiratja, ámde a munkásosztály sorsának megoldását nem a forradalomtól, hanem egyes munkások egyéni felemelkedésétől reméli. Ilyennek rajzolja az egyébként nagyon rokonszenves fiatal Leonhard Kakabsa-t, egy Bécsbe települt cseh família ivadékát. Leonhard eleinte matróz a Magyarország felé haladó dunai hajókon, ennek leírásánál Doderer kitűnően villantja fel a dunántúli táj egy-egy színfoltját! —, majd gyári munkás Bécsben. Önszorgalmából megtanul latinul, művelődik, új ismeretségekre tesz szert, s végül — Alfons de Croix herceg teszi meg könyvtárosának.

Gyurkicz Imre és Leonhard Kakabsa a tulajdonképpeni központi alakjai a regénynek: az egyiknek sorsa a tragikus, ámde hősies bukás, a másiké a felemelkedés — mi persze tudjuk, hogy megalkuvás árán. Halványan azért Doderer is utal erre a megalkuvásra, és minden „harmadikutassága" mellett mintha jobban szimpatizálna a baloldallal, mint a jobboldallal. Ezt megint a regény magyarvonatkozású részleteiben érezhetjük legjobban. Több jelenet a Burgenland területén játszódik, az osztrák-magyar határon. Itt, az osztrák Meggyes (Mörbisch) és a magyar Fertőrákos közt áll Pinta kunyhója: ide járnak át a magyar „ébredők", hogy fegyverrel, pénzzel, tanácsokkal lássák el az osztrák fasizmus szervezkedő mozgalmait. Egy, a régi közös hadseregben szolgált magyar gróf vezeti a szervezkedést. (Halász Előd szegedi professzortól, Doderer életművének alapos ismerőjétől tudjuk, hogy ez a gróf — hasonlóan a regény több más szereplőjéhez — valóban létezett; a Széchenyi-család egyik tagja volt). A rendőrségtől kevésbé ellenőrzött Burgenlandban folynak le a fasiszta osztrák „frontharcosok" és a szocialista Republikanischer Schutzbund sorozatos összecsapásai, köztük a somfalvai (Schattendorf) lövöldözés, ahol a fasiszták egy szocialista hadirokkant és egy kisfiú életét oltották ki. A két áldozat, az öreg Csmarits és a kis Pepi — az életben is így hívták őket — ott vannak a regény szereplői közt, nem is csupán epizód-szerepben. Pusztulásukat az együttérzés hangján ábrázolja az író, s bemutatásából világossá válik a fasiszta bandák bűne. A végső következtetésig azonban nem megy el, s a gyilkosokat felmentő ítélet elleni tüntetést értelmetlen ösztön-cselekedetnek tartja.

A „démonok" mindenesetre elszabadulnak. Ezt Doderer nyíltan is, a nagyszámú szereplő sorsán keresztül áttételesen is bemutatja. Bár a cselekmény magja 1926 nyarától 1927 nyaráig játszódik, az író egy-egy motívummal visszavezet a század elejére, az első világháborúba, és — ami különösen művészi hatást kelt — utal a jelenkorra és a közelmúltra. Geyrenhoff, a nyugalmazott osztálytanácsos, akinek nevében Doderer elbeszéli a regényt, 1955-ben, egy bécsi villanegyedben állítja össze „krónikáját", és azt is elárulja, hogy a második világháborúban a német Luftwaffe tisztjeként részt vett a franciaországi megszállási műveletekben. Itt egyéni emlékeit szövi bele a műbe az író, bár ő maga inkább a harmadik főszereplővel, a történész René von Stangeler-rel azonos.

Stangeler életsorsa egyrészt a történészkollégák közt (ezt a studiumot művelte a fiatal Doderer is!) másrészt a bécsi „úri társaságban" játszódik le, abban a társaságban, amelyben egyaránt találunk zsidó (és nem-zsidó) nagypolgárokat és polgárasszonyokat, és Közép-Európa különféle tájairól Bécsbe sodródott arisztokratákat. Az egykori porosz huszártiszt, Eulenfeld báró az egyik középpontja ennek a kissé bohém társaságnak, de ide tartozik Orkay Géza is, az egyénileg becsületes, de nem egyszer „mocskos ügyeket" szolgálni kénytelen magyar diplomata. — Gyurkicz és Leonhard életútja több ponton találkozik Stangelerével. Maga Stangeler pedig egészen különös helyekre jut el, így egy karintiai kastélyba, vagy egy bécsi „tisztességtudó utcalánynak", a könnyelmű, mégis alapjában jóindulatú Anny Gräven-nek lakására.

Munkások, tudósok, nagypolgárok, arisztokraták, de az alvilág és a félvilág alakjai is megjelennek a regényben. Némelyik szálat nem bogoz ki egészen az író. Ezt nyilván szándékosan teszi. A „Démonok" ugyanis egy ciklusnak része. Egyes szereplőivel már az előző Doderer-regényben *(Die Strudlhofstiege)* találkozhatunk, egyesek visszatérnek az író legújabb műveiben. Úgy látszik az „osztrák Balzac" rangjára tör Doderer, s nem reménytelenül.

Bécsi körképének hitelességét nagyban fokozza, hogy hőseit valóban élő emberekről mintázta. A magyar gróf, a hadirokkant Csmarits, a kis Pepi Grössing, sőt még Stangeler alakjánál is világos ez. A regényben kislányként szereplő Fräulein Licea-t — most természetesen már asszony! — e sorok írója is ismeri. Regénybeli szerepeltetése során Doderer nem egyszer előremutat későbbi életére. Még családi lakásának címe és berendezésének leírása is megfelel a valóságnak! — Bécsnek és Doderer körülményeinek alaposabb ismerője bizonyára a többi szereplő nagy részét is „megfejtené". Mindenesetre: a XX. századi Bécs szinte minden aszpektusával benne van a regényben! Hadd utaljunk végül még egyszer a visszavisszatérő magyar motívumokra. Ezek nemcsak Gyurkicz és Orkay történetében, vagy a határszéli eseményekben vannak jelen, hanem ismételten fel-felbukkannak. A dodereri vezérmotívum-technika is alkalmat ad erre. Ez különösen érdekessé teszi a magyar olvasó számára az osztrák író nagyjelentőségű művét.

ANGYAL ENDRE

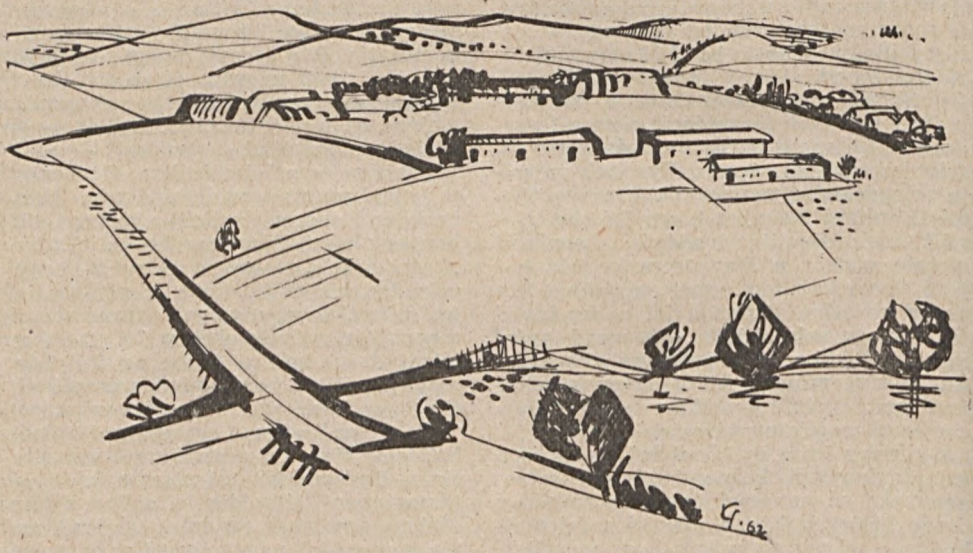

Kelle Sándor rajza

63-1159 Pécsi Szikra Nyomda F. v.: Melles Rezső

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT
1963 · 5

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

VI. évfolyam, 5. szám 1963 május

TARTALOM

ÖRSI FERENC: Epeios akció (TV-szatíra, első rész) 387
TÉNAGY SÁNDOR versei — — — — — — 398
KISS DÉNES: A napot nem lehet lelőni (vers) — — 399
SIMONYI IMRE: Üzenet (vers) — — — — — 400
BENEY ZSUZSA: Eurydike (vers) — — — — 401
RÁKOSY GERGELY: Ragály (novella) — — — 402
SOMLYÓ GYÖRGY versei — — — — — — 409
KARAY LAJOS: Nyomorék a főutcán (vers) — — 410
STETKA ÉVA: Várod (vers) — — — — — — 411
MAKAY IDA versei — — — — — — — 412
DEMÉNY OTTÓ: Amit csak munka ad (vers) — — 413
MÁNDY IVÁN: Borika vendégei (novella) — — 414
SZOMRÁKY SÁNDOR: Senki más (vers) — — 431
SIMOR ANDRÁS: Emlékeim, ti kifosztott szobák (vers) — — — — — — — — — — 431
HAJNAL GÁBOR: Szomorú szemük (vers) — — 432
BERTHA BULCSU: Harlekin és a ködhajók (novella) — — — — — — — — — 433
PÁLOS ROZITA: Ellenáram (vers) — — — — 438
ANDREJ VOZNYESZENSZKIJ versei *(Rab Zsuzsa fordításai)* — — — — — — — — — 439

MŰHELY

LANTOS FERENC: Egy kép születése — — — 441

HORIZONT

LEMLE GÉZA: Két év után a cigányvárosban — 447

HAGYOMÁNY

KRÚDY ZSUZSA: Krúdy múzsái — — — — 454

VITA

KASSÁK LAJOS: Közbeszólás — — — — — 460
VERESS ENDRE: Mit ad hozzá Pécs — — — — 463

JEGYZET

TORNAI JÓZSEF: Az emberformájú valóság — — 466
TÜSKÉS TIBOR: Arcképvázlat Pákolitz Istvánról 468
KERÉNYI GRÁCIA: A magyar költészet lengyel tolmácsolóiról — — — — — — — — — 470
FUTAKY HAJNA: Zárszámadás egy kísérletről — 471

SZEMLE

DOMOKOS MÁTYÁS: Takáts Gyula: Kinek könnyebb? — — — — — — — — — 473
VÁRADY GÉZA: Mátyás Ferenc: Alföldi irisz — 475
VÁRKONYI NÁNDOR: Péterfy Jenő válogatott művei — — — — — — — — — 477
KOCZOGH ÁKOS: Vayer Lajos: Masolino és Róma 478
BABICS ANDRÁS: Kanyar József: Somogy megye levéltára — — — — — — — — — 479

RAJZOK

FERY ANTAL — — — — 401, 408, 413, 430, 432
MARTYN FERENC — — — — — 459, 472, 480

Szerkeszti:
TÜSKÉS TIBOR
főszerkesztő
BERTHA BULCSU, CSORBA GYŐZŐ, LÁZÁR ERVIN, PÁKOLITZ ISTVÁN

Jelenkor. A Baranya megyei Tanács lapja, megjelenik havonta.

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 16. Postafiók: 24. Telefon: 13-05 Kiadóhivatal: Pécs, Rét u. 4. Telefon: 50-00. Szerkesztőségi órák kedden 17—19 óráig. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Egyes szám ára 6,— forint. Évi előfizetés díja: 72, forint. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest, V., József Nádor tér 1.). Egyéni előfizetési csekkszámla száma: 61 068. Közületi előfizetési csekkszámla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára. — Felelős kiadó: Braun Károly.

Örsi Ferenc

EPEIOS AKCIÓ

TV-szatíra két részben

SZEREPLŐK:

EPEIOS, a tudós építész
A FÉRFI
MENELAOS tábornagy, az akció vezetője
ULIXES vezérőrnagy, vezérkari főnök
PIRRHUS főhadnagy, segédtiszt
MACHAON orvosőrnagy
THESANDRUS százados, csapattiszt
ACAMAS őrmester
12 KATONA

I. RÉSZ

SZÍN:

A trójai faló belseje. Hasonlít egy nagyobb csapatszállító repülőgéphez, de hasonlít egy tengeralattjáró belső teréhez is. Látszólag tágas, hiszen húsz embernek kell benne elférni, mégpedig két külös világhoz tartozó húsz embernek.

A ló mellső részében, amelyből a nyakán keresztül a fejébe hajólépcső vezet fel, a vezérkar számára van hely. Szorosan egymás mellé rakott repülőfotelek fordítanak hátat a ló hátsó felében berendezett legénységi résznek. Ezek a fotelek, — 6 db. van belőlük —, tökéletesen egyformák és mégis valami rangjelzés érzéklődik rajtuk, mert nem mindegy az, hogy hova teszi a fenekét Menelaos fővezér és hova Machaon orvosőrnagy. A fotelek előtt, vezérlőasztalféle berendezés. Egyelőre üvegszerű lapját csak sötétedni látjuk.

A ló hátsó részében 12 db sima lécből készített, régi villamoskocsik üléseihez hasonló szék van. 6—6 db a fal mentén, háttal állítva a vezérkar ülőhelyeinek. Ezen kívül még két szék áll ott: egy altiszti szék és egy századosi szék a megfelelő rang és kényelembeli különbséggel.

FŐCÍM ELŐTTI JÁTÉK

A képernyőn először Epeios örvendező arcát látjuk. Büszkén, boldogan néz szembe a TV nézőivel. A tudós hiúságával, de egyúttal naivságával beszél.

EPEIOS: Két esztendeje töprengtem barátocskám... Két teljes esztendőn át... És most birtokunkban van az a szerkezet, amellyel befejezhetjük a tíz esztendeje tartó háborút... Te még azok közé tartozol, akik ezelőtt tíz esztendővel kezdték... Milyen kevesen maradtatok... Úgy sajnállak benneteket, és úgy sajnálom azokat, akik sohasem látják viszont hazánk földjét... *(nagyon szomorúan és nagyon őszintén)* Mennyien vannak, óh istenek, mennyien vannak!

(Lassan kitágul a kép, látjuk a „szerkezet" vezérkari részét, ahol egy negyven év körüli, kistermetű férfi gondosan csomagolt élelmiszeres dobozokat rakosgat a repülőfotelek fiókszerűen kiképezett aljába. Fonott és címkés üvegek is kerülnek a fiókok mélyébe. Az egykedvűen gondos férfi munkáját látjuk, miközben Epeios folytatja az eddig egyoldalú beszélgetést.)

Képzeld el barátocskám, hogy nem lesz többé háború... Ezt most már — ha az istenek is úgy akarják — befejezzük, és olyan békét teremtünk, amely elejét veszi minden további háborúnak. Nem kell elszakadniuk egymástól azoknak, akik szeretik egymást, nem kell rettegniük a haláltól, a gyalázattól, az éhségtől, a rabszolgaságtól *(lendül bele a beszédbe)* mert ez volt az utolsó háború a földön! *(önmagával elégedett érzékenységgel folytatja)* Ezért töprengtem át annyi éjszakát, ezért dolgoztam szakadatlan, ezért, csak ezért...

A FÉRFI *(befejezte a rakosgatást, helyükre tolta a fiókokat, felegyenesedik):* Mennyit fizettek neked ezért a találmányért, Epeios?

EPEIOS: *(megütközve):* Fizettek? Nem aranyért csináltam... Nem fizetségért!

A FÉRFI: Rosszul teszed, ha nem srófolod ki a legmagasabb árat... Az arany: arany, — békében, háborúban egyaránt. Most, amíg nem dőlt el a harc, jó árat fizetnek mindenért, ami győzelmet ígér. Én csak egy kis szatócs vagyok, de fogadd el ezt a jótanácsot tőlem.

EPEIOS: Mit kezdjek az arannyal... *(legyint)*

A FÉRFI: No, nó! Nézd, Epeios, én az aranynak köszönhetem, hogy ezt a tíz esztendőt eddig átvészeltem. Sohasem osztottak be harcoló alakulathoz, mert fizettem. Nekem kiskereskedőnek a háború teljes leégés. Gondold el: az asszony vezeti az üzletet! De mindegy, majd fellendítem, ha otthon leszek. Élelmiszerrel foglalkozom, háborúk után az a legjobb üzlet, éhes a nép olyankor, éhes mindenre, — talán egy mulatót is nyitok. Mulatót „a felejtéshez" címmel.

EPEIOS: Én építeni fogok... építeni, — abban a reményben, hogy sohasem pusztulnak el műveim, hogy ezer évek múlva is állnak az általam épített paloták.

A FÉRFI: Bár igazad lenne, Epeios! Bár igazad lenne! Nekem, a kiskereskedőnek ugyanez az érdekem.

EPEIOS: És kinek nem?

A FÉRFI *(kissé halkabban és közelebbhúzódva):* A nagyiparosoknak kell a háború. A fegyvereknél mindig magasabb a haszonkulcs, mint teszem a lakásépítkezésnél. És gyorsabb az amortizáció is. Azért ajánlom: most szedd ki belőlük az aranyat.

EPEIOS: Mit kezdjek vele?

A FÉRFI: Én szívesen kölcsönveszem tőled. Nekem szükségem lesz a tőkére... Van rá biztosítékom! A kamatból megélhetsz gondtalanul, ha a pénzedet rámbízod!

EPEIOS *(sértődött zavarral):* Megélek én a munkámból is, barátom. Nem értek én ehhez.

A FÉRFI: *(visszahúzódva):* Te tudod... *(távolról kürtszó hangzik)* No, nekem mennem kell.

EPEIOS: Nem jössz velünk a vállalkozásra?

A FÉRFI: Nem. Nincs annyi arany a világon, amennyiért én kockáztatnám a fejem. Én most hajóra szállok és a sereggel megyek. Ha kinyíltak Trója kapui, ha győztünk... időben ittleszek! *(elmegy)*

EPEIOSZ *(zavartan pillant utána, erősödik a kürtszó, a zavart pillanat elmosódik, majd alkonyi ég előtt látunk egy modern vonalú hatalmas falovat, először oldalnézetben, majd vibrálò szemei forogni kezdenek, mint egy radarernyő és peregni kezd a*

FŐCÍM

A főcím után folytatódik a játék.

A lóban e pillanatban ismét ketten vannak: Epeios a tudós ács és Thoas hadbiztos' ezredes, aki most „veszi át" a gépezetet, amelynek berendezéséhez azonban már ő is hozzájárult. A két ember egyelőre nem látszik, csak a hangjukat halljuk.

A kép először a ló legénységi részét mutatja, ahol a széksorok között, a ló hasa alatt nyitott feljáró ajtó sötétlik, hágcsóval.

EPEIOS *(hangját halljuk a vezérkari fotelek felől):* Mindent megmutattam, ezredes úr. Nos, mi a véleménye róla?

THOAS *(hangja):* Azt hiszem az adott körülmények között minden a lehető legtökéletesebb. *(Most már látjuk a két embert, amint a vezérlőasztalnál egymással szemben ülnek.)*

EPEIOS: Megpróbáltam az önök által kívántakat messzemenően érvényesíteni. Még akkor is, ha nehézségeket jelentettek a konstrukció számára. Például ezt az ültetési rendet nem így csináltam volna. És nem tudom, hogy mi célt szolgál ez a rács?

THOAS: Évezredes katonai dolog. Ezt még itt sem rúghatjuk fel. A vezéreknek nyugodtan kell tanácskozniok és a legénységnek nem kell mindent tudni. De mondom, ez katonai dolog. Részletkérdés!

EPEIOS: Önök tudják. Valóban minden részletkérdés ahhoz, hogy a háborúnak mielőbb vége legyen. Tíz esztendő! Ezredes úr, ha arra gondolok, hogy én is hozzájárulhatok... Életem legszebb napja lesz.

THOAS: Ami a jutalmat illeti, már most elárulhatom — hiszen én állítottam össze a költségvetést — sokezer arany illeti önt. — Mondom, nem mértem szűken a jóváhagyott összeget!

EPEIOS: Én ezt a szerkezetet nem aranyért konstruáltam... Ha megengedi, majd egy nyilatkozatot teszek, ha a katonák megérkeznek, amint az Agamemnon marsallal megbeszéltem.

THOAS: És mit tartalmaz az a nyilatkozat? *(kérdi rejtett aggodalommal)*

EPEIOS *(papírtekercset vesz elő):* Megfogalmaztam pontosan. *(olvassa).* Én, Epeios, ezt a szerkezetet azért konstruáltam, hogy mielőbb béke legyen. Béke a földön, ha az istenek is úgy akarják. Döntsük el végre az évtizede tartó viadalt és ha győztek az egyesült görög hadak, oly békét adjunk a legyőzöttnek, amely emberségünk erejével fegyverzi le. Ezért javaslom, és kérem, hogy fogadják el a harcosok: a legyőzött városban ne öljünk meg asszonyt és gyereket, amelyik férfi fegyvertelen, nyerjen életet és a fegyverét letevő kapjon kegyelmet. Ne vessünk üszköt az épületekre, óvjuk meg ezáltal, amit az ember épített évszázadok és évezredek óta. Ne vegyük el a polgárok vagyonát s ne bántsuk nőiket. Jelentsük ki, hogy nem tesszük rabszolgává őket és ezt tartsuk is be...

THOAS *(kényszeredetten mosolyog):* Oh, kitűnő és mélyen humanista! Elolvashatnám az egészet? *(nyúl utána)*

EPEIOS *(naivan):* Parancsoljon, ezredes uram!

THOAS *(gondterhelten olvas)*

EPEIOS *(közben beszél):* Ezt bizonyára helyeslik majd a vezérek. Szerintem ez lesz az örök béke záloga.

THOAS *(álnokul):* Megengedné, hogy én őrizzem addig és amikor óhajtja, természetesen átadom.

EPEIOS *(kissé zavartan):* Miért tartja ezt helyesnek?

THOAS *(kissé legyintve):* Katonai dolog.

EPEIOS *(naivan):* Az más... tudja az ilyen dolgokhoz nem értek... az építkezés a szakmám...

THOAS: Említettem, hogy a költségvetésbe én állítottam be és szavaztattam meg az aranyat...

EPEIOS: Most nem ez a fontos.

THOAS: No, de az egyesült görög hadak háláját nem utasíthatja vissza!

EPEIOS: Segítsen nekem ezredes úr... tudja a magam kollégáihoz meg a növendékeimhez vagyok szokva és a katonák közt csak botladozom... ha bejöttek a katonák, meg a vezérek... ön tudja, hogy mi a katonai dolog és mi nem. A rendet nem kívánnám megbontani, de arra kérem, hogy szóljon, ha itt az alkalmas pillanat.

THOAS: Természetesen... ez csak természetes! *(egy hang a ló hasa alól* „Thoas ezredes úr! Thoas ezredes úr!" *Thoas felfigyel)* Ez Pirrhus főhadnagy, a hősi halált halt Achilles tábornok fia! (Thoas ezredes úr! — *halljuk ismét a kiáltást, de rendkívül keményen. Thoas feláll)* Itt vagyok!

PIRRHUS *(sietve hág fel a bejáraton át, fiatal, alig húszéves rendkívül energikus, határozott, akárcsak a katonatiszti nemzedékek jól taposott utat járó sarja, egyenruhája elegáns, fegyvere, mindene: „extra"):* Ezredes úr! Ulixes vezérőrnagy úr jelentést kér, mert a hadműveleti tervben megszabott beszállási idő közeleg. *(Úgy mondja mindezt, mintha ő lenne az ezredes és nem Thoas.)*

THOAS: Főhadnagy úr, jelentheti Ulixes vezérőrnagy úrnak, hogy a hadsereg részéről a főhadbiztosság nevében a szerkezetet átvettem.

PIRRHUS *(szárazon, keményen):* Ön csinálta?

EPEIOS: Én konstruáltam...

PIRRHUS: Köszönöm! Akkor ön hagyja el a szerkezetet!

EJEIOS: Itt valami félreértés...

THOAS: Főhadnagy úr, sajnos ez lehetetlen. A haditechnikának ez a szerkezet már olyan foka, amelyhez szakember kell. Az ajtót csak ő tudja zárni és nyitni.

EPEIOS: Én különben is szeretném, ha...

THOAS: Sem katonáink, sem tisztjeink nem értenek ehhez a technikához.

PIRRHUS *(kis gondolkodás után):* De neki mint civilnek, hol lesz a helye? A legénység, vagy a tisztikar között? Ezt a harcrend érdekében tudnom kell!

THOAS: A vezérőrnagy úr a törzsben jelölte ki...

PIRRHUS: Tehát ő már intézkedett?

THOAS: A legutóbbi haditanácson erre határozat született.

PIRRHUS *(komolyan):* Köszönöm! Jelentem, hogy a beszállás elkezdődhet.

THOAS *(mintha ő jelentene):* Igenis főhadnagy úr!

PIRRHUS *(tiszteleg és el)*

EPEIOS: Érdekes ember, *(mondja, de nem jó értelmével a szónak)* THOAS: Izzig-vérig katona... Ezt szívta magába már odahaza... erre nevelték a hadapródiskolában... aztán hadiérettségivel a frontra került... soronkívül lett főhadnagy, ő minden bizonnyal sajnálná, ha vége lenne a háborúnak.

EPEIOS: *(megdöbbenve):* Lehetetlen!

THOAS: Békében nem kap soronkívüli előléptetést, nem mutathatja meg, hogy hős!

EPEIOS: Vannak ilyen emberek?

THOAS: Nézze uram! Neki ez a szakmája! Legalább olyan szenvedéllyel csinálja, mint ön az építészetet. *(Lépések robajlása hangzik a feljáró felől.)* Úgy látszik, jön az alakulat!

ACAMAS *(őrmester megjelenik a feljáróban, aztán határozottan bedobban a lóba, megpillantja Thoast, odavágódik eléje és csörömpölő katonassággal jelenti):* Ezredes úr! Kérek engedélyt, hogy a szerkezetben tartózkodhassam!

THOAS: Engedélyezem, őrmester!

ACAMAS *(nem tágít):* Ezredes úr! Kérek engedélyt, hogy az egységet a szerkezetbe bevezessem!

THOAS: Engedélyezem, őrmester!

ACAMAS: *(csattogva tiszteleg, hátraarcot csinál és a kijárathoz „menetel", harsányan kiáltja):* Egység vigyázz! Számonként a szerkezetbe lépj be! Egyes! Kettes! Hármas! *(egymásután jelennek meg a kísértetiesen egyforma katonák. Mintha valamennyi ugyanaz lenne, vagy álarcot viselne.)* Négyes! Ötös! Hatos! Hetes! Nyolcas! Kilences! Tízes! Tizenegyes! Tizenkettes! *(sorban jönnek fel a katonák és a tizenkét szék előtt egyenként felállnak vigyázzba merevedve, az őrmester elvonul előttük)* Igazítsa meg a kardját! *(förmed az egyikre)* Be a has, ki a mell! *(bődül a másikra)* Úgy állunk, mintha tele lenne a gatyánk! *(rivall a harmadikra)* Sima a tenyered! *(villog a negyedikre)*

EPEIOS *(zavart kíváncsisággal nézi, mi folyik itt)*

THOAS *(azonban belekarol):* Üljünk le uram! Feszélyezzük az őrmestert!

EPEIOS: Mondja ezredes, az őrmester nagy rang a hadseregben?

THOAS *(kissé fanyar mosollyal):* Egyes stratégák szerint a legnagyobb.

EPEIOS *(kiles a székek fölött):* Érdekes!

ACAMAN *(hangja behallatszik):* Egység... jobbra... balra nézz! *(látjuk a parancs végrehajtását)*

THESANDRUS *(százados lép fel a lépcső első fokán)*

ACAMAS *(elébetoppan, csattogva tiszteleg és jelent):* Százados úr jelentem! Az egység elfoglalta a helyét.

THESANDRUS *(30 év körüli, kissé kövéredésre hajlamos ember, aki mindazonáltal törekszik katonás lenni, peckesen elvonul a kettős sorfal előtt, majd az őrmesterhez fordul:)* Jelentse Pirrhus főhadnagy úrnak, hogy jelenthető Menelaos tábornagy úrnak: az egység fogadásra készen áll!

ACAMAS *(fegyelmezett boldogsággal bődül el):* Igenis! *(csattogva el)*

EPEIOS *(naivan):* Sohasem hittem volna, hogy ilyen komplikált szerkezete van egy hadseregnek!

THOAS *(legyint):* Én civilben nagyiparos vagyok, de lassan én is beleszokom. Persze ez inkább csak a harcoló egységeknél van. A vezetés nagyvonalú szokott lenni.

PIRRHUS *(törtet föl a lépcsőn):* Százados úr! A vezérőrnagy úr parancsa, hogy ezúttal tekintettel a rendkívüli állapotra nem „fogadás jobbról", vagy „fogadás balról", hanem „fogadás alulról" figyelmeztetés adandó!

THESANDRUS: Értettem, főhadnagy úr!

EPEIOS: Mi a jelentősége ennek?

THOAS: Rendnek lenni kell!

EPEIOS: Értettem ezredes úr! *(visszhangozza Thesandrust)*

THOAS *(mosolyogva):* Maga is beleszokik, hallom!

EPEIOS *(kissé döbbenten):* Miért? Mit mondtam?

THOAS: Értettem, uram! *(felcsattan a figyelmeztetés Thesandrus hangján)*

THESANDRUS: Fogadás alulról! *(Acamas sietve érkezik és beáll az egyik szárnyra)* Egység jobbra-balra nézz! *(megszólal a zene, amely militarista, patetikus hangulatot harsog, a feljáróban megjelenik Menelaos tábornagy, Ulixes vezérőrnagy, Pirrhus főhadnagy és a végén vöröskeresztes karszalaggal és orvosi táskával Machaon orvosőrnagy, a százados jelenti):* Tábornagy úr jelentem, az egység készen áll!

MENELAOS: *(enervált hülye, de szép az egyenruhája, talán egy kicsit spicces is, amint katonás fegyelmet erőltetve elimbolyog a katonák előtt, aztán megáll a vezérkari foteloknak támaszkodva és harsányan elbődül):* Üdv nektek, harcosok!

A 12 KATONA *(egyszerre):* Üdv, a tábornagy úrnak!

MENELAOS *(hadvezéri pózban):* Nehéz és felelősségteljes idők várnak rátok harcosok! Bízom bennetek, hogy nem szégyent, hanem dicsőséget hoztok hazátokra! Van egy régi közmondás: minden lánc olyan erős, mint a leggyengébbik szeme. Nektek erőseknek kell lenni, mert aki nem lesz erős, azt felkoncoljuk! Üdv nektek harcosok!

ULIXES *(vezérőrnagy, harmonikusan szép és kegyetlen ember, belekarol Menelaosba és a vezérkari részbe vezeti, csak félvállról veti oda Thesandrusnak):* Pihenj! Tovább! Ülj le! Menetkönnyítések elrendelve! *(s miközben Menelaost a tábornagyi székhez vezeti, harsányan hangzik Thesandrus hangja)*

THESANDRUS: Pihenj! Tovább! Ülj le! Menetkönnyítések elrendelve!

A 12 KATONA *(szabályos mozdulatokkal, némán végrehajtja a parancsokat és a merev lezökkenés után kissé izegve-mozogva elhelyezkedik a lécből készült székeken).*

MENELAOS *(elfoglalja helyét a fővezéri szék előtt, de egyelőre még katonásan áll. A többiek: Ulixes, a jobboldalára áll, Thoas a baloldalára lép, még egy hely van ebben a sorban, ezt Machaon foglalja el Thoas mellett, a vezérlőasztal két végéhez behajló székekhez Ulixes mellé Pirrhus, Machaon mellé — Ulixes határozott és egyszerre kérő, egyszerre parancsoló mozdulata szerint — Epeios kerül. Amikor mindenki elfoglalta helyét, Menelaos int és valamennyien sorban leülnek egy-egy másodperces késéssel, rang szerint. Így Pirrhus marad utoljára, mert Epeiost Machaon már leültette — ezúttal kollégiálisan. A főhadnagy szigorú pillantást vet a vezérkari székeken túl lévő alakulat felé, ahol Thessandrus százados éppen most ül le. De Acamas őrmester stréberen föl-alá sétálni kezd. A lépése egyenletesen dobban-dobban).*

ULIXES *(az asztalra tesz egy homokórát, amelyen lassan peregnek a szemek, majd szabatosan jelenti):* Agamemnon marsall vezérkarával összehangolt hadműveleti terv szerint mielőtt lefut a homok, parancsot adunk az ajtó lezárására és elkezdődik az akció első szakasza az egyes számú boríték szerint. *(kis táskájából egy lezárt borítékot tesz az asztalra. A borítékon felírás: Epeios Akció 1.)* Hadműveletünk fedőneve: Epeios Akció. Így kívánta a nagyvezérkar megtisztelni a kiváló tudóst és konstruktőrt. *(mosolyog szertartásosan Epeios felé).*

MENELAOS *(csak annyit mond):* Igen.

PIRRHUS *(tekintetében egy kissé több tisztelet lesz Epeios iránt).*

EPEIOS *(naiv mosollyal áll fel):* Köszönöm, uram! És most, hogy együtt vannak a vezérek és a harcosok, amint Agamemnon marsallal megegyeztünk, szeretnék egy nyilatkozatot tenni. Voltam bátor már tartalmát Thoas ezredes úrral ismertetni és most azt szeretném kérni, hogy felolvashassam... *(a homokórán sebesen peregnek a szemek).*

ULIXES *(félbeszakítja):* Bocsásson meg, uram, hogy félbeszakítom a szavát. Itt a hadműveleti idő: *(parancsolóan)* Csukja be az ajtót!

EPEIOS *(előbbi jámbor hangulatából kizökkenve, szinte öntudatlanul mondja, de katonásan):* Értettem, vezérőrnagy úr! *(és a ló hátuljába indul).*

MENELAOS *(elismerően bólint):* Nagyon fegyelmezett.

ULIXES: Értékes ember. Van képzelőereje és sok eredeti ötlete...

MENELAOS: Neki? Eredeti ötletei? *(néz hitetlenkedve Epeios után)*

ULIXES *(mosolyog):* Főként technikai jellegűek.

MENELAOS: Helyes. *(Thoashoz)* Ezredes, kioktatta a fegyelem alapelemeire?

THOAS *(kissé zavartan):* Igenis, tábornagy úr.

MENELAOS: Helyes.

(A ló hátuljában látszik, ahogy felhúzódik a vaslétra és a sötét űr elé siklik a zárófal, de oly pontosan, hogy csak a padló repedéseit látni, de azt, hogy ott ajtó lenne, nem.)

EPEIOS *(visszatér előbbi helyére, közben a ló hátsó részében levőket látjuk. Thesandrus százados egykedvűen ül, Acamas őrmester fel-alá dobog, a tizenkét katona „kényelmes" elhelyezkedése is ugyanaz. Arcuk: változatlanul álarcszerű. Epeios most*

egy kissé a büszke tudós hevével magyarázkodni kezd): Ettől a pillanattól kezdve a külvilággal csak ez a vezérlőasztal tart kapcsolatot. Különleges érzékelőrendszert építettem be, amely a szerkezet fején, hátulján és a hasa alatt elhelyezett berendezések révén minden oldalról idevezeti a képeket. Tehát ezen az asztalon látjuk, hogy körülöttünk mi történik.

MENELAOS: Kapcsolja be!

EPEIOS *(Az asztal székekkel szemben lévő oldalához lép, ahol négy billenytű van, leüti az elsőt, az asztal lapja sötét marad):* Most ugyebár éjszaka van és mindenütt sötét.

MENELAOS: Se csillag, se hold?

ULIXES: Főhadnagy úr, a meteorológiai dokumentációt!

PIRRHUS *(egy vastagabb dossziét nyújt át)*

ULIXES *(felcsapja)* Újhold és felhős éjszaka... bevált. Ez eddig bevált. *(Menelaoshoz, miután leperdült az utolsó szem is a homokórán)* Az első boríték felbontandó! *(átnyújtja az első borítékot és Thoashoz szól)* Ezredes úr, jegyezze, hányszor fordítjuk az órát!

MENELAOS *(átveszi és sajátkezűleg feltépi a borítékot, majd olyan hangosan olvassa, hogy csak a vezérkari részben hallhassák):* Első számú parancs: A Trójáért vívott küzdelem végső szakaszához ért. Az egyesült görög hadak hajókon színlelve elvonulnak, de harcra készen húzódnak meg rejtett öblökben és várják az Epeios akció sikeréről a jelentést.

Felderítő és propaganda szolgálatunk megfelelő intézkedéseket tett, hogy a trójaiak a szerkezetet a városba vigyék és ezáltal különleges alakulatunk az erősen védett városba jusson és ott észrevétlenül kinyissa a kapukat.

Az akció első szakaszában, ameddig a szerkezetet a városba nem vitték, az akció végrehajtói teljes fegyelemmel maradjanak csendben, gondosan osszák be élelmiszereiket, őrizzék meg hidegvérüket bármely helyzetben és készüljenek fel a döntő harcra.

Aláírás: Az egyesült görög hadak főparancsnokságának tanácsa.

Utasítás: A legénység számára megfelelő oktatást kell tartani, hogy miért folyik ez a harc, el kell mélyíteni bennük a küzdő szellemet és szomjassá kell őket tenni a győzelemre.

(Menelaos a vezérkar felé fordul és kérdezi) Tiszta? Világos?

ULIXES *(hűvösen bólint)*

PIRRHUS *(lelkesen bólint)*

THOAS *(mosolyogva bólint)*

MACHAON *(orvosi tárgyilagossággal bólint)*

EPEIOS *(közben már leült a helyére, most ő is bólint, de aztán feláll):* Az előbb már jeleztem, hogy egy nyilatkozatot...

ULIXES: Megbocsájt uram! Ez ugyebár csak formai kérdés. Az utasítást, amit a fővezérség adott, végre kell hajtanunk előbb.

MENELAOS *(bólint):* Igen!

ULIXES: Javaslom, hogy az őrmestert bízzuk meg az oktatással.

MENELAOS: Igen.

ULIXES: Jöjjön ide a százados és az őrmester.

PIRRHUS *(felugrik és robog):* Százados úr! A vezérőrnagy úr hívatja! Őrmester, magát is!

THESANDRUS *(nyugodtan feláll, megigazítja a ruháját és katonásan elindul a vezérkari részhez)*

ACAMAS *(a boldogságtól ragyogva feszesen dobog a százados nyomában)*

MENELAOS: Tudja az őrmester, hogy miért folyik a harc? *(kérdi csendben Ulixestől)*

ULIXES: Egy őrmester az egyesült görög hadseregben mindent tud!

MENELAOS: Mernél ebben velem fogadni, Ulixes?

ULIXES: Bármekkora tétben!

MENELAOS: Hallotta Thoas?

THOAS: Igenis, tábornagy úr!

MENELAOS: Van itt a szerkezetben Courvoisier konyak?

THOAS: Ismerem az ízlését tábornagy úr! Van.

MENELAOS *(a kezét nyújtja Ulixesnek):* Fogadjunk, hogy nem tudja! Egy üveg konyak!

ULIXES *száraz mosollyal kezet fog):* Állom!

THESANDRUS *(jelent):* Tábornagy úr, parancsára Acamas őrmesterrel megjelentünk!

MENELAOS *(feláll, tiszteleg):* Igen! A vezérőrnagy úr ismertetni fogja a főparancsnokság utasítását. *(lezökken)*

ULIXES *(feláll és olvas):* Az egyesült hadak főparancsnokságának utasítása: A legénység számára megfelelő oktatást kell tartani, hogy miért folyik ez a harc, el kell mélyíteni bennük a küzdő szellemet és szomjassá kell őket tenni a győzelemre! Megértették?

THESANDRUS: Értettem, vezérőrnagy úr!

ULIXES: Kit javasol arra, hogy az oktatást „megfelelően" végrehajtsa?

THESANDRUS: A hadműveletnek ebben a szakaszában az őrmestert.

MENELAOS *(felfigyel):* Igen?

THESANDRUS: Nekünk magasabb rangúaknak tartogatnunk kell magunkat a válságos percekre.

ULIXES: Őrmester! Hogy hívják magát?

ACAMAS *(boldogan, keményen):* Jelentem, Acamas!

ULIXES: Főhadnagy úr, írja fel! Acamas őrmester értette a feladatot?

ACAMAS *(csattog):* Értettem, vezérőrnagy úr!

ULIXES: Végeztem!

THESANDRUS *(az őrmesterrel együtt tiszteleg és csattogó hátraarc után elmegy)*

MENELAOS: Kíváncsi vagyok!

ULIXES: Ezredes úr, előveheti a konyakot!

THOAS *(A láda között lenyúl és a fotel alatti fiókból előveszi a konyakos üveget):* Parancsoljanak!

EPEIOS: Talán addig én megtenném a nyilatkozatot...

THOAS! Pszt! Most a tábornok urak fogadtak! Figyeljen!

THESANDRUS *(leül a székébe és nyugodtan, egykedvűen ül)*

ACAMAS *(feszesen áll és derékszíjába akasztott hüvelykujjakkal vezényelni kezd):* Vigyázz! Állj fel! Ülj le! Állj fel! Ülj le! Állj fel! *(vezényelget néhányat és a 12 katona gépiesen hajtja végre a parancsokat)* Észnél tartózkodnak emberek?!

A 12 KATONA: Igenis!

ACAMAS: Nem hallom! *(ordít)*

A 12 KATONA *(hangosabban):* Igenis!

ACAMAS: Ez már majdnem jó! Mégegyszer!

A 12 KATONA: Igenis! *(bőgik vadul)*

MENELAOS *(ijedten):* Meghallják odakint!

THOAS *(kedveskedve):* Jól szigeteltettem a falakat.

ACAMAS *(vezényel):* Ülj le!

A 12 KATONA *(csattogva leül)*

ACAMAS: Hát idefigyeljenek emberek! Ne aludj kilences! *(a kilences katona felkapja a fejét)* No, akkor nyissák ki a fülüket! Magukon most rajta az egyesült görög hadak szeme! Maguk itt most a régóta szomjazott győzelem záloga! Értik?! Ezért el kell mondanom maguknak, hogy miért folyik tíz esztendeje a harc. Annál is inkább, mert akik akkor kezdték, azok már majdnem mind hősi halált haltak és maguk javarészt idei sorvány, hát tudni kell, hogy miért fogjuk mi az utolsó csepp vérünket is kiontani! Hatos, az anyád istenét, idefigyelj! No! Akinek odahaza menyasszonya, vagy felesége van, álljon fel! *(feláll hat katona)* Na, látjátok! Ez szép dolog. *(elindul előttük)* Te mit csinálnál akkor, ha valaki elcsábítaná a menyasszonyod? *(böki meg 2. katonát)*

2. KATONA: Jelentem, olyan eset nem fordulhat elő.

ACAMAS *(elbődül):* Marha! *(de továbblép)* Hát te mit tennél? *(áll meg a 4. katona előtt)*

4. KATONA: Jelentem, búsulnék és keresnék újat!

ACAMAS *(elbődül):* Marha! *(továbblép a 6. elé)* Talán te is úgy csinálnál, mint ezek?

6. KATONA: Jelentem, én utána mennék a menyasszonyomnak, adnék neki két pofont és hazavinném!

ULIXES *(hirtelen őket látjuk):* Hallod, Menelaos?

MENELAOS: Jó, jó, de Helénának mégsem adhatok pofont!

ACAMAS *(hangja hallatszik, majd ő is látszik):* Te már nem vagy akkora marha, de mégis marha vagy!

6. KATONA *(jámboran):* Miért?

ACAMAS *(bőszülten):* Itt csak én kérdezek! Te nem! *(továbblép az álló 8. katona elé)* Na, te mit tennél a körvonalazott esetben?

8. KATONA: Jelentem, utánamennék nekije, osztég először elkapnám a csábítót és úgy megnyuvasztanám, hogy az attul fogva mit se kezdhetne a nőkkel!

ACAMAS *(harsányan):* Derék! Derék! Hogy hívnak fiam?

8. KATONA: Én a nyolcas vagyok!

ACAMAS: Derék! Derék! Hát idefigyeljenek emberek! Ez így van! Ahogy a nyolcas bajtársunk mondta! A csábítót kell nekünk elkapni mindig, mert nem az asszonyunk a bűnös és kivált nem magunk vagyunk azok, hanem az, aki elcsábítja. Ezért dicséretre méltó a válaszod, fiam! *(fordul a 8.-hoz)*

MENELAOS: Kezdem hinni, hogy igazad van...

ULIXES: Csak várd meg a végét! Thoas! Töltsön!

THOAS *(az üveghez nyúl az ülés alóli fiókból poharakat vesz elő és tölt!)*

ACAMAS: Ülj le! *(vezényel)* Idefigyeljenek emberek! Ez az igazság kicsiben, nagyban egyaránt. Ha valakinek elcsábítják a menyasszonyát, vagy a feleségét, az a csábító után megy. Na, most gondolják el, ha egy királlyal történik ez? Az ám? Akkor az egész ország becsületén esett sérelem. Akkor minden hazafinak fegyvert kell fogni és meg kell védeni a becsületet. *(ordít)* Mit kell megvédeni?

A 12 KATONA: A becsületet. *(ordítja)*

ACAMAS: Nem hallom!

A 12 KATONA *(hangosabban):* A becsületet!

ACAMAS: Ez már majdnem jó. Mégegyszer!

A 12. KATONA *(szinte eltorzultan bőgi):* A becsületet!

MENELAOS *(zavartan):* Meghallják odakint!

ULIXES: Nos, mit szólnak ehhez a tapintatos fegyelemhez?!

PIRRHUS: Igaza van vezérőrnagy úr! Az őrmesterek a hadsereg talpkövei! *(lelkesedik)*

ULIXES *(intőleg):* No persze, a tiszteknél a stílust illetően... vigyázni kell!

ACAMAS *(hangja, majd ő is):* Mert annak köszönhetjük ezt a tízéves háborút, hogy a jelenlevő tábornagy úr kedves feleségét, a trójai királyfi, Páris... hogy úgymondjam alaposan meghuppantotta és elcsábította, Spártából egyenesen ide.

MENELAOS *(kissé röstelkedve):* De Ulixes, ezt nem lehet!

ULIXES: Ez a tömeglélektan, tábornagyom... és az őrmester nagyon jól építi fel előadását!

ACAMAS *(a 8. katonához):* Hát mit csináltál volna te az ő helyében? Felelj erre, te derék katona!

8. KATONA: Hát én elkaptam volna a pasast!

ACAMAS: De ha sereget gyűjt ellened?

8. KATONA *(vadul):* Gyűjtök én is!

ACAMAS: És ha várba bújik előled?

8. KATONA: Elfoglalom én... el ám! Beveszem!

ACAMAS: Helyes! Halljátok ti marhák! *(fordul a 2., 4., 6.-os katona felé)* Egy igazi férfi így beszél! Hogy beszél egy igazi férfi? *(kérdi ordítva)*

A 12 KATONA *(bömböli):* Így!

ACAMAS: Helyes!

PIRRHUS *(lelkesedve):* Nagyszerű!

ULIXES: Megszokod! A lényeg: a dolgokat rájuk kell bírzni! Minden őrmester törzsőrmester akar lenni és ez a hadseregeket fenntartó legnagyobb erő.

ACAMAS *(harsányan):* Tűrnétek ti azt, hogy a ti feleségeteket valaki elcsábítsa?

A 12 KATONA *(ordít):* Nem!

ACAMAS: Helyes! Harcba mennétek a kedves feleségetekért?

A 12 KATONA: Igen! *(ordít)*

ACAMAS: Elviselnétek minden fáradalmat érte?

A 12 KATONA *(ordít):* El!

ACAMAS: Szomjaznátok a diadalt?

A 12 KATONA: Igen! *(ordítják)*

ACAMAS: Helyes! *(végignéz rajtuk)* Pihenj! Tovább! *(aztán Thesandrus elé dobban)* Százados úr, a parancsot végrehajtottam!

THESANDRUS *(felállva fogadja):* Köszönöm! *(elindul a vezérkari rész felé)*

ULIXES *(Menelaoshoz):* Tökéletes volt, tábornagy úr!

MENELAOS *(kissé bárgyú keserűséggel):* Igen... bár az a huppantás, az belémnyilalt.

ULIXES: Ez a csapatpedagógia... Nekünk is áldozatokat kell hozni a diadalért.

THESANDRUS *(jelent):* Tábornagy úr! A parancsot Acamas őrmester végrehajtotta.

MENELAOS *(Ulixeshez):* Valamit kéne csinálni vele.

ULIXES: Fogjál vele kezet! A hadvezérek régi szokása! *(súgja)*

MENELAOS *(kezét nyújtja Thesandrusnak)*

ULIXES *(súgva):* Az őrmesterrel!

MENELAOS *(visszahúzza a kezét):* Azt az őrmestert!... A... Aca... hogy is hívják? Őt kérem!

PIRRHUS *(száguld):* Acamas őrmester hozzám!

ACAMAS *(dübörög):* Parancs! Itt vagyok!

MENELAOS *(hatásvadászó gőggel):* Őrmester! A kezét! *(kezetnyújt)*

ACAMAS *(erősen megszorítja Menelaos kezét a gyönyörűségtől)*

MENELAOS *(kínlódva vicsorog a fájdalomtól, de mosolyba próbálja fegyelmezni magát):* Kitüntetésre felterjesztem! *(nyögi)*

ACAMAS *(még nagyobbakat szorít Menelaos kezén):* Köszönöm! Értettem!

ULIXES *(rövid, kemény parancsszava vet véget Menelaos szenvedésének):* Végeztem!

THESANDRUS *(Acamassal együtt tiszteleg és keményen elvonulnak)*

MENELAOS *(az ujjait fújja)*

ULIXES: Nos, hogy áll a fogadás?

MENELAOS *(legyint):* Megnyerted!

ULIXES: Töltsön, Thoas!

THOAS *(készségesen):* Parancsoljon, vezérőrnagy úr! Tábornagy úr!

EPEIOS *(Machaonhoz):* Mondja doktor úr, hogyan lehetne itt egy nyilatkozatot tenni... maga, ha orvos is, mégis katona!

MACHAON: Attól függ, mit tartalmaz az a nyilatkozat.

EPEIOS: Az örök békéről, amely a győzelem után lehetségessé válik...

MACHAON *(csodálkozva és megdöbbenve néz Epeiosra):* Ön beteg uram?

EPEIOS: Öregszem és a szívemmel van néha baj...

MACHAON: És agyi érelmeszesedést... vagy futó elmezavart nem tapasztaltak önnél?

EPEIOS: Hogy érti ezt?

MACHAON: Örök békéről beszélni hadvezérek között?!

EPEIOS: De miért? A béke...

MACHAON *(félbeszakítja):* Olyan, mint nálunk orvosoknál az egészség... Na nem rólunk, katonaorvosokról beszélek, hanem a magánpraxist folytató kollégákról... Képzelje el, ha minden ember egészséges lenne!

EPEIOS: Nem lenne önnek öröm?

MACHAON: Nekem igen, mert én fix fizetést kapok a hadseregtől. De hány ezren és ezren mennének tönkre. Képzelje csak el a pszihoanalitikusokat!

EPEIOS: A béke az emberiség közös ügye...

MACHAON *(megértően):* Nehéz dolog ez, uram! Nagyon nehéz! És az a borzasztó, hogy akinek rangja van, érzéketlen iránta.

EPEIOS: Majd én megmutatom! *(lobban fel)* Thoas ezredes úr!

THOAS *(éppen tölt):* Egy pillanat uram! *(teli tölti az asztalon lévő poharakat)*

MENELAOS *(leereszkedően):* Tartson velünk... Kitűnő így hajnal felé a konyak!

EPEIOS: Köszönöm, de én most... ha alkalmas az idő... Thoas ezredes úr, lenne szíves visszaadni a nyilatkozatomat!

ULIXES *(nyugodtan, higgadtan):* Nyilatkozatot?

EPEIOS: Azt, vezérőrnagy uram!

ULIXES: Elolvashatnám?

THOAS: Ugye megengedi uram? *(és máris átnyújtja Ulixesnek Epios nyilatkozatát)*

ULIXES: *(átveszi a papírlapot és olvasni kezdi)*

MENELAOS *(iszik, majd odapillant):* Mi ez?

ULIXES *(összehajtogatja a papírlapot):* Uram! Kitűnő! *(fordul Epeioshoz)* És mélyen humanista! Örülök, hogy elolvashattam.

EPEIOS *(naiv mosolyával):* Akkor tán felolvashatnánk.

ULIXES: Lényegileg semmi akadálya, csak van egy kis formai hiba: a főparancsnokság pecsétjét meg kell szereznünk rá. És ez e pillanatban lehetetlen.

EPEIOS: De addigra, mire kapcsolatba kerülhetünk velük, már késő lesz... ha egyszer a régi módszerekkel kezdjük meg a harcot... ha új háború magját vetjük el az utolsó csatában! *(válik szenvedélyessé a hangja)*

ULIXES *(nyugodt, fegyelmezett hidegen mosolyog):* Az örök békéről sohasem késhetünk el.

MENELAOS: Most már én is látni akarom! *(nyúl a papírlap után)*

ULIXES *(átadja):* Parancsoljon tábornagy úr! *(Epeios felé hűvösen)* Ön teremtett olyan helyzetet, hogy át kelljen adnom!

MENELAOS *(ugyanolyan hangon bődül el, mint az őrmester):* Marhaság! *(ledobja a papírt)*

PIRRHUS *(villogó szemmel figyel)*

MACHAON *(a megdöbbent Epeioshoz):* Én ismerem a pácienseimet!

MENELAOS: Maga hogy képzeli ezt?! *(kapja fel és rázza a papírt)*

EPEIOS: Tábornagy úr! Leírtam, hogyan képzelem. *(válik keménnyé a hangja)* Én ezt a hadieszközt azért konstruáltam, hogy béke legyen és az örök béke alapjait vethessük meg.

PIRRHUS: Béke! Örök béke! *(lobban fel)* Ön őrült, uram?

ULIXES *(kemény, határozott, nyugodt):* Főhadnagy úr! Mérsékelje magát! *(Menelaoshoz súgva)* Kérlek, tűrtőztesd magad! Szükségünk van rá!

MENELAOS *(dühöng):* Akkor is!

ULIXES: Bízza rám tábornagy úr!

MENELAOS *(sértődötten hátravágja magát a székben):* Igen.

ULIXES *(mosolyogva Epeios felé):* Uram! Ön tudós és mi katonák vagyunk. Beláthatja, hogy bizonyos dolgokra nem egyformán reagálunk. Ön békét akar. S ahogy a klasszikus szerzők írják: minden háború végcélja az! Nos, akkor máris azonos platformon állunk, pusztán a katonák számára szokatlan fogalmazás váltotta ki az előbbi reagálásokat.

EPEIOS: De nem mindegy, hogy milyen az a béke!

ULIXES *(rendreutasító nyugalommal):* Még nem fejeztem be! Valóban nem mindegy az a béke. Mit hoz nekünk a győzelem? Thoas ezredes, aki hadbiztosként nézi a helyzetet, elmondhatná önnek, hogy mennyi pénzt emésztett föl ez a hosszú háború. Ennek valahogyan meg kell térülnie. Machaon orvosőrnagy felvilágosíthatná, hányan haltak meg, vagy élnek bénán, vakon, nyomorékon tovább. Őket, ki tartja el ezután? Nem akarok a szubjektív okokkal is előhozakodni, de itt van ugyebár Menelaos tábornagy úr! Köztudomású az őt ért sérelem. Ám itt ül jobbomon Pirrhus főhadnagy, a segédtisztem, a nagyszerű Achilles tábornok fia! Atyját megölték a trójaiak. Csodálkozik rajta, ha forr a vére és heves? Látja uram! Vannak itt rendkívül komoly tényezők, amelyeket mérlegelni kell!

MENELAOS *(beleröffen):* De vannak ám!

EPEIOS: Vezérőrnagy úr!

ULIXES *(beidegződötten pillant a homokórára, amelyen most futott le az utolsó szem):* Ezredes úr, jegyezze! *(pillant Thoasra és megfordítja a homokórát)* Folytassa uram! *(néz hidegen Epeiosra)*

EPEIOS: Engedjék meg, hogy én is kifejtsem azokat az okokat, amelyek arra késztették, hogy ezt a nyilatkozatot megtegyem. *(áll fel és mondja fennhangon)*

ULIXES *(rendreutasítóan és hidegen):* Üljön le és mérsékelje hangerejét uram! Ezek a dolgok nem tartoznak a legénységre.

EPEIOS *(leül, halkabban, de nem kevesebb érzéssel a hangjában mondja):* A nyilatkozatomban foglaltak: minden ember közös ügye! Egyformán érintik a vezért és a harcosokat... támadót és megtámadottat...

MENELAOS *(ismét beleröffen):* Pacifista demagógia!

EPEIOS: Nem az! *(keményen)*

MENELAOS: Nekem ne magyarázzon, és ne ellenkezzék velem!

EPEIOS: Tábornagy úr! Van önnek képzelőereje?

MENELAOS: Hallod Ulixes? *(fordul felháborodva. Ulixes felé, majd Epeiosra támad)* Nekem ne lenne?!

EPEIOS: Akkor képzelje el, hogy az örök béke milyen jólétet hozna?!

MENELAOS *(szinte nekigyűrközik a válasznak):* Elképzelem! De az még semmit sem jelent! Az örök békét nem elképzelni kell! Harcolni kell érte! Fegyverrel! Mert háború nélkül sosem lehet béke! Azt hiszi, hogy én nem tudok filozofálni?! Na, figyeljen csak ide! Töltsön Thoas!

THOAS *(tölt)*

MENELAOS *(megállás nélkül folytatja):* Ahhoz, hogy a béke drága szent legyen, ahhoz rendszeresen háborúk kellenek! Az emberek sohasem becsülnék a békét, ha nem éreznék, hogy háború is lehet! Na, mit szól ehhez? *(iszik)*

EPEIOS: Tábornagy úr! Ebben nincs igaza!

MENELAOS *(felháborodva):* Nekem nincs igazam? Hallod Ulixes? Egy tábornagynak!

EPEIOS: Hogy kinek van igaza, azt nem az ön rangja, nem én: hanem a történelem dönti el!

MENELAOS *(felnevet dühösen):* Viszont a történelmet mindig a katonák írják és így nekem adnak igazat!

EPEIOS: A történelmet néha a népek is írják! És a népek java szüntelen békét akar!

MENELAOS: A nép megkapja a behívót és nyomban katona lesz! Nincs nép, csak eljövendő, tényleges, vagy tartalékos katona... esetleg veterán. *(legyint)*

EPEIOS: Én sosem voltam katona, és...

MENELAOS *(félbeszakítja):* Azonnal behívjuk katonának! Ezredes írja meg a behívóját!

ULIXES *(higgadtan):* Úgy vélem, túl van a korhatáron.

MENELAOS *(kissé meghökken):* Akkor mit lehet... mit tehetünk vele?

ULIXES: Szükségünk van rá, ennek kell megszabni a magatartásunkat. *(súgja Menelaosnak)*

MENELAOS: Azelőtt... az efajtát... *(dühöng)* felakasztattam. *(dühösen hátraveti magát a fotelben)*

ULIXES *(Epeioshoz):* Uram, szeretném meggyőzni önt arról, hogy sorsdöntő harci feladat közben vagyunk és így energiánk összpontosításának célja a győzelem. A béke, a következő szakasz lesz. S ott az ön eszméi érvényesülésére szabadon nyílik meg a tér...

EPEIOS *(keserűen):* Én tudós vagyok... a háború az én számomra borzalmas dolog.. hogy mégis létrehoztam ezt a szerkezetet, csak azért történt, hogy a tízéves harcnak vége legyen...

ULIXES *(a vezérlőasztal képernyőjére pillant):* Dereng a hajnal. Megkérném arra, hogy kezelje a szerkezetet! Különben öröm számomra, ha ilyen bölcs emberrel beszélgetek. De katona vagyok és most itt a tettek ideje! Lássuk, mi van körülöttünk!

EPEIOS: Értettem, uram! *(kapcsolni kezd a vezérlőasztalnál)*

ULIXES *(keményen, határozottan Pirrhushoz):* Főhadnagy úr, a teljes harci készültséget elrendelem!

MENELAOS *(bólint):* Igen. Töltsön ezredes!

THOAS *(tölt, de remeg a keze)*

ULIXES: Magának remeg a keze, ezredes! *(néz rá szigorúan)*

THOAS: Á, dehogy!

MENELAOS *(felhajtja a poharat, aztán előrehajol a képernyőre):* Ügyes szerkezet!) *felpillant Epeiosra)* Látja, az ilyesminek van értelme, nem az üres fecsegésnek! A „filozófiának"!

EPEIOS *(zárkózottan áll és nem felel)*

PIRRHUS *(halkan jelent):* Az emberek teljes készültségben vannak!

ULIXES *(bólint):* Helyes! *(ő is a képernyőt nézi)* Rendben van, ott vannak köztük a legügyesebb kémeink. Most tőlük függ, hogy a trójaiak beveszik-e a cselt!

EPEIOS *(arcát látjuk, már nem naiv, nem nyugodt, zaklatott, zavart, s csak mormolja):* Ahogy az istenek akarják.

THOAS *(kezében fordul a homokóra, az előtte lévő papírra húz egy vonalat)*

EPEIOS: *(arcát látjuk, még sötétebb, még zaklatottabb)*

MACHAON *(barátságosan rámosolyog, de nem szól)*

THOAS *(kezében ismét fordul az óra, ironja új vonalat húz, a régiek mellé.)*

Aztán hirtelen megmozdul az alkotmány — ahogy egy hajó, vagy egy repülő elindul — az asztal körül ülők arcát látjuk sorban.

MENELAOS *(Az asztalon megbillent pohár után kap, majd Ulixesre pillant.)*

ULIXES *(fegyelmezetten, zártan, de biztató kis mosollyal bólint)*

THOAS *(ijedten csatolja magát a fotelbe)*

MACHAON *(kinyítja táskáját és egy pirulát vesz be)*

EPEIOS *(arcát látjuk, nézi, hogyan fordul a homokóra)*

Aztán csak peregnek, peregnek a homokszemek.

I. rész vége

Ténagy Sándor

A KÖLTŐ SÍRJÁNÁL

Ne hagyd magad, nem érzed, bántanak!
Igaz, nem árthat semmi sem neked.
Sírodhoz luxuskocsik siklanak.
A szíveken meg varangyos brekeg.

Fáj látni ennyi kéjjel tüntetőt,
kiejtésük csaknem tökéletes;
dadogva szólok rólad én, de ők
fennkölten... S mind barátként tegez.

Most itt vagyok, átfú a szél, hideg
nyög, félve kérdem: van hozzád jogom?
Mellettem gyermek-asszony didereg.
S tünődve biztatsz, sápadt vérrokon.

Megváltóm: fénylő igazad s a vers,
mert költőt vallat még e kor s e nép!
s szólunk: te ott, tisztán, fenségesen s
én itt: előttem új mozdonykerék.

NÉZTÜK A NYÁRI HAJÓKAT

Néztük a nyári hajókat,
a vizek s partok részeg viszályát;
háttérben: kikötők nyüzsgő nyugalma,
emberek s tájak, amint a békét csinálják.

Semmit nem felejtek: a szél
hajadba hullt, mint könnyű homok,
észre sem vettem szoknyád szegélyét,
pedig alatta tested villogott.

Csak a világ lett sápadtabb
s arcod s a kékbe harsogó vitorlavásznak;
ez a hőség minden vonalat összemos,
nincs különbség: méhek zümmögnek, gépek kiabálnak.

Mentünk a dombon fölfele,
bokádban szerelem hajlott, a köznapok tánca,
gyönyörű szédület vitt a nádtetős házak közé,
pedig a bort elzárta a pinceajtók Z betűs vasalása.

Egyre komolyabb lett bennem a szó,
nem mondtam mégse: őszbe úsznak a nyári hajók,
csak néztük a vizet, mentünk a dombon fölfele,
vittük megtalált magunkat, mint gazdag útravalót.

Kiss Dénes

A NAPOT NEM LEHET LELŐNI

I.

Bombázókkal hált éjjel a szűzlány
Megerőszakolták álmát véres víziók
Még nem tudja de sejti
halálunk egyetlen csak akár az élet
hiába találtak ki az ölésre
ezer variációt

Öccse igazi rakétát szeretne
a béke ünnepére
Én igazi békét
s csak annak emlékét

Ma minden versem akaratlan
haditudósítás
Agyam vad gondolatoknak
émelygő rakétatámaszpontja lett
Szüntelen halott magamat látom
alaktalan testemet
Mint gyors sodrú folyók
hullákat görget bennem is az álom
Mind mind én vagyok
a százezer halott

Valami bomlik az emberben
gigászi penészgombák nőnek
a föld romlott husán
Országnyi virusok fertőző
tenyészete a szellem

II.

Ne csukd be hangosan az ajtót
Ne folytasd a harag
bombakísérleteit
Állj már elém szemed szelíd
örömben oldott csöndjével
Ülj le
Közelebb
Így

Csak veled van értelme a versnek
Ám téged is három-milliárd
tart fogva itt velem
Vajon ki akarja ha én nem
hogy szerelem-illatú hálószobák
romos házak csontvázai
nőjjenek át
s szén-ujjú fák
a testeden

Simonyi Imre

ÜZENET

Süssük le szemünket
egy pillanatra
mindahányan
akik
a katedrálisokat építettük
valamint a gázkamrákat is
akik
utakat nyitottunk a dzsungel felé
de
megnyitottuk az önkény útjait is
akik
már sejtettünk valamit az igazságból
ám azért
a csillagos eget is lehazudtuk olykor
akik
szemérmesen elhallgattuk hogy
ÉN
és már kotta nélkül fuvoláztuk hogy
MI
de ettől még
Szabó János ügyére
mégis csak úgy néztünk:
na ez a Szabó János ügye —

Hát piruljunk el egy pillanatra
— feleim akik vagytok a veszedelemben —
aztán
amíg
remény, erő, alkalom adódik
vessük végre egymáshoz vállainkat
s óvó tekintetünket
arra
mi érdemes
mert
ha nem találunk vissza idején
a dzsungelből
a járható utakra
— melyeket mégis csak mi építettünk —
s ha napi 24 óránál is
többet fecsegünk
az igazságról:
bizony mondom néktek
egy napon
csak hamurakást markol
üszkös tenyerünk
a Notre Dame helyén
s egy tréfás fuvalom
az Ermitage kormával
tölti fel
kifolyt szemüregünket:

halljátok
— feleim akik vagytok a veszedelemben —
szabójánosok
szegények
mindahányan

Beney Zsuzsa

EURYDIKE

Lelkem, mondd, mennyi szenvedést viselsz el?

S te lelkem társa, akiért a föld 8 c
kemény kérgét taposva elmerültem,
háromszor el a mélységes homályba —
te értem mennyi szenvedést viselsz el?

A gyalázat torkából kilökötten
sivatagodnak naptalan sötét
izzó homokjából a sűrű tenger
sós-keserű árjába lemerültem

Szenvedésed elöntött, mint a tenger

És csontig mart halál és fájdalom.
A gyenge dal, fuvolád halk patakja
visszavezet? Hiszen téged sötét
halálom elborított, mint a tenger.

Visszavezetsz-e? Élve a pokol
mélyére szálltál, engem elragadni,
gyenge dal láncán engem, aki érted
éltem, haltam, és benned elmerültem

Énértem mennyi szenvedést viselsz el?

Rákosy Gergely

RAGÁLY

A férfi már reggel a sajtófélóra alatt arra gondolt, hogy ma megkapja a KST-t, s végre megveheti a porszívót. Nézte az ablakba zsúfolt cserepes növényeket, s találgatta, vajon a csikókaktusz és philodendron leveleiről is le lehetne-e szivatni a port. Nem valószínű, mert ha erősen szív, akkor összerongyolná, leszakítaná a leveleket. Unalom ült mindenki arcán, s azon erőlködtek, hogy ezt az unalmat eltitkolják. Annál kínosabb-keservesebb volt az egész. Margitka, az ötvenes, vonalszájú, aprószemű, gömböc pénztárosnő a fémrúdon a fejük fölé lógó tejüveg lámpabúrát nézte. Tulajdonképpen égni kellett volna a lámpának, mert kinn sűrű köd gubbasztott a szürke égbolt alatt, s a cserépkályhának dülleszkedő „papa" egészen beledugta az orrát az újságba a homály miatt. De hát arra még csak gondolni sem lehetett, hogy villanyt gyújtsanak. A papa kitérne a hitiből. Villanyt, reggel! Villanyt este gyújt az ember. A reggel az nem este. A reggel — az reggel. Reggel és napközben világos van!

Ma megkapja a KST-t, majdnem annyi, mintha a békekölcsön levont összegét adnák vissza, megkapja, és megveszi a porszívót.

Ott, ahol a papa dülleszkedik a barna cserépkályha kockái jóval fényesebbek, ez most nem látszott, hiszen a papa eltakarta, de ő tudta, szinte látta, mintha a papa ott sem volna. Mindig ugyanott dülleszkedik, egy centivel se errébb vagy arrább. És az ajtókat nyitva kell tartani. Mert nem ez a papa szobája. A papa sosincs a szobájában, még telefonálni is innen telefonál, a könyvelésből, csak tízóraizni vonul be a saját szobájába, de azért ők tudják, általában téliszalámit tízóraizik. Vad, erős, fűszerszaga van a téliszaláminak. A könyvelés nagy hármas ablakkal nézett az udvar ládahegyeire, a gúlába felrakott üres és teli gálicos hordókra, az összehajigált arvalinos dobokra s az udvar végében levő műtrágya- és méregraktárra.

Olyan, mint egy egerészölyv a vállai közé suppadó, nyaknélküli, bizalmatlan és mohó arcával. Néha elképzelte, milyen érzés kerítheti hatalmába ott benn egyedül, a kirendeltségvezetői szobában, s ilyenkor még szánni is tudta. Juhász — nyája nélkül. Juhász — nyáj, kampósbot, szamár nélkül. Juhász — nyáj, kampósbot, szamár, szűr, furulya nélkül. Juhász — minden nélkül. Mező nélkül. Nem mintha juhász lett volna azelőtt. Senki sem tudta, mi volt, honnan jött. Idetették.

Nekik volt a legkönnyebb. Csak le kellett hajtaniuk a fejüket, turkálni a beléghalmazok között, suhogtatni a kartonokat, percegtetni a tollat, s elfelejteni, hogy ott áll, ott dülleszkedik a kályha mellett, lecsapásra készen, akkor mindez majdnem tűrhető volt. Mert a papa számára a könyvelés, a diszponálás megfoghatatlan volt. Megfoghatatlan és gyűlöletes. Mindannyiukat gyűlölte, talán Falvassyt, a contírozót a legkevésbé. Falvassy horthysta tiszt volt, jelentéktelen GH-s hadnagyocska, most megroggyant, görbedt, ijedt kis emberke. Nemcsak az arca, a tekintete volt ijedt, az egész ember ijedt volt. A hátán, a kezén, a szája szegletén, az orrfúiásán, a köhintésén is észre lehetett venni ijedelmét. Mitől félt? Mindentől. De legfőképp attól, hogy két év múlva nyugdíjaznák, s esetleg nem sikerül addig kihúznia. Rabszolga nem állhatott remegőbben a fáraó előtt, színészjelölt áhítatosabb tisztelettel a Nagy Színész előtt, tiszt parancsra készebben Napoleon előtt, a harmadik koalíció leverése után 1805-ben, mint Falvassy a papa előtt 1952-ben. Fehér vattahaja minden szála is külön és készségesen lengett előtte.

Délben meghozzák a bankból a KST-t, felveszi, és megveszi a porszívót. Nem sok, de az is valami. Valami, ami némi megnyugvást ad. „Te itt dülleszkedsz, figyelsz, mint a ragadozó, s én játszom lehajtott fejjel az egeret, de lesz porszívóm. Nem autó, nem is motorcsónak, de gép ebben is van, zzzz, hüuuu — szív. A kis papírszeletkék már messziről tébolyultan beleröpülnek.

Már több mint egy órája vége a sajtónak, a papa idétlen alakja kinn mozog a láda- és hordóhegyek között. Merev lépésekkel, magasrahúzott vállal, szemébehúzott kalappal imbolyog, szeme a földön. Tréfás így elnézni a csikókaktuszok őserdején keresztül. Csak így, mert visszapislog, s ha a fejek felemelődnének, akkor egyszeriben ott-teremne, s hallhatnák az ajtóból:

— Mi az, kászinó? — Á-san beszél, s nem holmi tájszólás miatt, hanem erőltetetten á-san, hogy miért, azt csak ő, a jóisten, s talán a rókamosolyú személyzeti előadó tudja, aki viszont legfeljebb háromhavonta jön ki a központból a telepre, s

jelenlétét csakis a portásfülke előtt veszteglő almazöld Skoda, s a papa fenyegetően betett ajtaja jelzi.

Igen, megvan, lehajolt, megtalálta a napi papírszeletkéjét. Egyszer alkalma volt végighallgatni, mit kapott ezért Gábor bácsi, az udvaros. Gábor bácsinak, s Gizi néninek, a takarítónőnek rettenet minden perce. Ők kézzelfogható munkát végeznek. Konkrét, szinte egy állat számára is megfogható dolgokat. S egyedül vannak. A rakodómunkások szemmeltartása látszólag éppily egyszerű lenne, s mégsem az. Ők hangyák. A szupertől, kálitól szürke overalljukban, egyformán nyikorgó vastaligájukkal, amelyek mögött alig látszanak a magasra feltornyozott papírzsákok mögött, olyanok is, mint a hangyák. Eltűnnek a raktár fekete szájában, aztán jönnek a taliga mögött, átnyikorognak a rampát és a vagont összekötő deszkahídon, s eltűnnek a vagon szürke, marós-sós, szemcsés ködtengerében. Egytől-egyig mindig kísérni őket, mint fegyőr a rabot, lépésről-lépésre, ahhoz a papának tizenkét példányban kellene lennie. S aki közel megy, annak a műtrágyapor éppúgy betelepszik orrába, szájába, éppúgy bevakolódik bőre pórusaiba, éppúgy megkoszorúzza kenődő, csípő, karcos koszorúval a szemét, mintha ő maga is tenné, amit a rakodók tesznek. Hozzájuk nem megy túl közel a papa, s főleg azért nem, mert tizenketten vannak, s ha egyiknek szól, akkor a másik is ledöccenti a taligát, hogy reng a rampa, s a szürke vakolaton áttörő izzadságpatokkal teli arcát a harmadik, a negyedik is odafordítja, hogy: „mi van?" Hogy mi a baj, a kutyaüristenit, s hogy inkább a gumikesztyűvel nem kellene annyira takarékoskodni, s a tenyererongyos vászonkesztyűre azt mondani: fordítsd meg, mert a Sebők már harmadik hete fekszik a kórházban. Egy pár fordítsd-meg kesztyű miatt. A Germisán miatt. A higanymérgezés miatt. Meg a fürdőben a kazánt nemcsak hordószeméttel kellene étetni, hanem igenis rendes tüzelővel, hogy a harmadik embernek is jusson melegvíz. A negyediknek is, a tizenkettediknek is. Forró. Mert ez a gezemice másképp nem jön le, s az öltözőben ki van írva egy rikító plakáton, hogy a legfőbb érték az ember. A raktárban is van három. Menynyibe került egy olyan plakát?

Ezek nehéz, s nem annyira kézzelfogható dolgok. Az a kis fecni, amit a szél egyik üres hordóról leszakított, s sarkával egy tócsába vágta, sokkal kézzelfoghatóbb. — Gábor bácsi, hát el tudja ezt nézni?! Látja, én még az utcán sem állom meg, hogy le ne hajoljak, ha egy papírdarabot látok... Tisztaság... Rend... Itt kezdődik minden... Takarékosság. Megtakarítás.

„Úgy fogom kipróbálni, hogy apró szeletekre tépek egy papírt, és — hüüüütty — beszippantatom vele, aztán kinyitom, benézek a porzsákba, s mind ott lapulnak."

Gyötrelem volt nézni, még így ablaküvegen keresztül is, mikor nem hallott egy árva szót sem, ezt a nap mint nap megismétlődő jelenetet. Gábor bácsi lehajtotta a fejét, ködtől csapzott nagy bajusza szomorúan kornyadozott lefele, kezében vasvilla, éppen a szeméttelepen munkálkodott — hetente jött a nagy Zim a szemétért, de addig is „Gábor bácsi, egy kis pofát kell adni neki, a sarkok legyenek sarkok, az oldalak — oldalak... Rend. Tisztaság..."

Ezek kézzelfogható dolgok voltak. S mutogathatók. Nem nagy ésszel is sejdíteni lehetett, hogy a nagyritkán kitévedő központi fejesek visszafelé összehajolnak: „... még a szeméttelep is!"

Hogy a víz meleg-e vagy sem, az kit érdekel, hogy fele zsák szakadt, amiben elmegy a szuper, a káli, a péti a tsz-eknek, azt sem kérdi senki. De a megtakarított papírzsákért prémium jár. „Papírszükiben van az ország, kártársak. A papír nem Csáky szálmája!" Meg különben is a központ soha még kirendeltséget azért meg nem dicsért, hogy a már a gyárból szakadt zsákokban érkezett árut átzsákoltatta... a vállalatnak — s a prémiumnak — ahhoz már igazán semmi köze, hogy mit hullat el az a trehány tsz útban a vasútállomásról a major vagy a falu felé. Tegyenek ponyvát a vontatókba és szekerekbe, a keservit! Az olyan tsz-nél pedig — mint egyik megyei lap is megírta —, annál a hogyishívják tsz-nél, ahol a kővé összeállt ammonnitrátot, úgy ahogy volt belevágták a dögtemetőbe, példát kell státuálni...

Még kinn imbolyog a papa, most megáll egyik ládahegynél. Kerekre nyílik a szája, s mint valami óriási gőzszelepből, fehér pára tolul ki belőle. Egyik láda sarka kijjebb áll, mint a többié. A többi láda sarka beljebb áll, mint az egyiké. Várná az ember, hogy a pára betűkké formálódik, fehér betűkké a szürke ég alatt: R e n d!, de nem, szétfoszlik, elillan.

Igen, a gőzzel, a párával vigyázni kell, sehol nedves helyen nem szabad szivatni a porszívóval, hol is hallotta, ki is mondta? Nem jut eszébe.

Leng a nagy falióra ingája. Lefelelógatott vasuti indítótárcsa, soha-vissza-nem-

térő perceket, órákat, éveket indít. Gizi néni néha fél óráig dörgöli, leheli a nagy sárgaréz korongot. Mert a papa erre is kényes. Gizi néni már elment a bankba. Isten, csak kiadják a KTS-t! Csak kiadják! Nehogy... Nem, nem is tudja elképzelni, hogy mire vagy milyen ürüggyel, de sosem lehet tudni. Tik-tak, tik-tak. Milyen érdekes, ha az ember az ingára pillant, szinte hallja a tik-takolást, pedig a barna fakeretes üvegszekrény egészen felfogja a hangot. Vajon a valamikor halló süketek is így vannak, hallani vélik a hangot, ha látják a mozdulatot? Bizonyára így van, s így van fordítva is, mert ő lám csak a vas pinceajtó dörrenését hallja, s szinte látja, amint a papa oldalozva megy le a csorbaélű téglalépcsőkön, követi Gábor bácsit, aki, most hogy az udvart rendbe tette, lenn a pincében vágja a fát, készíti a holnapi tüzelőt. Egyszer leltároztak a pincében! Hihetetlen, de így volt, ő jegyezte a tételeket, a tuskókat darabszám átszámolták, akkor hallotta a papa és Gábor bácsi között az alábbi párbeszédet:

— Túl sok tüzelő fogy, öreg! Meg ne lássam, hogy novendás hordóabroncson kívül mást tüzel a kazánban!

Gábor bácsi felmutatta lesúrolhatatlanul kénsárgára színeződött tenyereit. — De hiszen azt hordom egyre csak a kazánba.

— Ne bizonykodjon, tegnap is láttam ott egy tuskót.

Gábor bácsi erőtlenül motyogta, nem is nézett a papára:

— Tegnap, igaz, tegnap, igaz... de hogy megmondjam az őszinteséget, az a fenyőabroncs csak ellobban, akármennyit is hord rá az ember, a kazán meg kicsi. Ha engedik a vizet, egy-kettőre hideg víz jön csak belőle, ha nincs alatta valami tömör parázs.

— Mondom, meg ne lássam! — a papa úgy mondta ezt, mintha nem is értette volna, amit az öreg mondott, mintha nem egyugyanazon nyelvet beszélték volna.

— Zúgnak a víz miatt — mondta az öreg, de már korántsem olyan bátortalanul, mert még mindig a fülében csengett a nap mint nap megismétlődő szentségelés.

— Nagyon jó: zúgnak... Megmondhatja nekik, hogy én annak idején hideg vízben fürödtem vagy semmilyenben.

Gábor bácsi nem szólt semmit, de amikor a papát felhívták a telefonhoz, őelőtte kimondta: — Fürdött ám... s éppen azt akarják, hogy ne úgy legyen, mint annak idején, mint régen... azt mondják, azért melóznak, vagyis: dolgoznak...

Hideg párát hoz be magával Gizi néni; a papa már ott támaszkodik újra a kályhánál. Ezt az ajtónyílást várták, Falvassy kivételével mindannyian felkapják fejüket. Falvassy nem néz fel, dehogy néz fel, szinte szuggerálja a papát: „Idenézz, látod, engem semmi más nem érdekel a munkámon kívül. Semmi. Idenézz! Rám nézz, s ugyanakkor a többiekre, akik égő szemmel néznek Gizi néni gömbölyű, a hidegtől rózsás arcára, de főleg a hóna alatti aktatáskára. Átfúrja a szemük a kopott bőrt, s nyáluk csordul a pénz sejtésén, röntgenpillantásaik körülölelik a lila százasokat, Idenézz, én nem..."

Margitka átveszi a pénzt, előveszi a listát. — Csak gyorsan, gyorsan, sorjában, nem kell izgulni, mindenki megkapja! — mondja papa valami isteni fölénnyel. Ez a legmegalázóbb mindenek között, ahogyan minden fizetéskor felettük áll. Nem is áll, szinte lebeg, a felhők közül néz le a vályú körül tolongó disznókra, s a szája sarkán ott van, ha nem is mondja ki: „A barmok, mint a barmok!" Úgy áll felettük, mintha a saját zsebéből, s ajándékképp osztana alamizsnát a tülekedő rongyosoknak.

Egy, kettő, három, négy, öt... tizenkettő... tizenöt... de jó is, hogy elhatározta magát erre a KST-re. Soha másképp össze nem jött volna ez a pénz. Micsoda érzés! Mert a fizetés az nincs is ennyi, s különben is egészen más, az már mikor megkapja, mintha nem is lenne... lakbér, tüzelő, kályharakatás, zokni... Micsoda érzés! Ha egy-egy belégért nyúl az asztal végére, a könyökével odabiccent a mellékhez, ott van, megvan, dudorodik. A vécében is megszámolja újra meg újra, hátha valahogy mégis több vagy kevesebb eggyel. De nem, se több, se kevesebb: tizenöt. Meglesz a porszívó.

A papa mindenkit végigkérdezgetett, ki mire szánja a pénzt. De mint a „komoly" felnőtt a taknyos gyereket, ha aprópénzt nyom a markába. „Na, aztán mit veszel rajta, savanyú vagy erős cukrot?"

Nem mondta meg, az a nyilvánvalóan túlzóan aggodalmas, sőt, nevetséges érzése támadt, hogyha megmondja, a papa képes hetenként behozatni vele a porszívót, mert a kirendeltségnek nincs. Vagy becipelné a szobájába, s ő remegő idegekkel

fülelne az ajtón áthallatszó szerszámcsilingelésre — most... most szereli ki belőle, az Isten tudja, mit szerelne ki belőle... de valami nagyon fontosat.

— Nem tudom, nem tudom még — felelte, s ekkor pontosan úgy érezte, mintha lopta volna a pénzt, határozott lelkiismeretfurdalása volt miatta.

Margitkának azonban megmondta az ebédnél, de ott is csak súgva, hogy a hosszú asztal legvégén ülő papa meg ne hallja, itt az asztalfőről felügyelt rájuk. Margitka súgva megkérdezte: — Megveszi? — s ő rábólintott: — Meg. — Mindnyájan tudták, ki, mit vesz a pénzből.

Mit gatyázik ez a kalauz? Mért nem csöngeti már le? Ha megvárja, míg az utolsó ember is felszáll, akkor mindig lesz utolsó, jönnek, jönnek a ködös őszi permetből elő, fáradt arccal, szemükben ott ül az otthoni pihenés vágya, s az izgalom: le ne késsék ezt a kocsit, mert azzal is rövidebb a másnapi vekkercsöngetésig az idő.

Gyerünk, gyerünk, még a végén az orra előtt zár be a Keravill, pedig még ma meg kell lennie a porszívónak. Még ma látni akarja az asszony egy éves várakozásának a beteljesülését. Gyerekük nincs, nem is lehet, kár is rágondolni, tavalyelőtt a második császármetszésnél, s a második halott gyereknél minden reménykedésüknek végeszakadt. Jobb híján tárgyak is nyújthatnak örömet. Negyvenéves korukra megérték, hogy porszívójuk lesz. Saját porszívójuk. Majd bolond lesz elárulni a papának. Majd marha lesz. Hogy azt mondja, vagy legalábbis gondolja magában: „Kispolgári allürök. Nem jó nekik a fejkendő, a tollseprű, a poroló, a prakker, a partvis. Porszívó kell — urizálni." Badarság, nem, ez már csak képzelődés, ilyesmit azért még nem hallott tőle. Nem, de nem is került még szóba... Fel van csigázva, ilyenkor túlságosan működik a fantáziája. Gyerünk, gyerünk! Az évet könnyebb volt kivárni, mint ezt a vánszorgó utazást. De jól van, kibukkannak a ködből az esőtől nedvesen fénylő szürke bivalyszobrok a vágóhídi lámpák fénykörében. Most még csak a malmok hosszú, fakó, rozsdás vasrácsos, homályos ablakokkal telilyuggatott végtelen falai előtt kell elcsörömpölniük, aztán máris itt van a léckerítéses kiskocsma, s onnan már csak egy megálló a tér.

A téren nem szállt át, nem volt türelme, futva ment a Keravillig, lihegett, mikor azt mondta: — Jóestét kívánok!

Mennyien vannak itt, s milyen flegmák az emberek, kinevetik az elárusítók, ha észreveszik rajta a nagy belső izgalmat. „A nyomorult kukac milyen lázban van, hogy vesz egy porszívót, mintha a pisai ferde toronyra alkudna!" Lám, az a micisapkás, sülttökképű férfi is milyen fitymálóan forgatja azt a parkettkefélőt. Nem szabad megilletődni, úgy kell tenni, mintha már ki tudja hány porszívót vásárolt volna életében, csak éppen tegnap bedöglött az utolsó, s kitette a gangra a szemetesvödör mellé.

Sikerült. Olyan unottan mondja a magas, fekete klottköpenyes lánynak: „egy porszívót kérek", hogy abban nincs semmi hiba. De mikor a lány hozza, s csillog a sok, magasra polírozott alumíniumalkatrész a pulton, zümmögve fúj és szív a gép, s előzizeg a jótállási papír komoly rubrikáival, akkor elfeledkezik színészi fogadalmáról, nem is fogja, öleli a különféle kefeket, csöveket, áhítattal tapogatja a porszákot, s annyit kérdez, hogy a lány — pedig, látszik, ért hozzá, s nem is únja — belezavarodik.

Még a végin azt is megkérdezte, nem fél-e, hogy az egészen, de egészen kicsi porszemek átrepülnek a porszák likacsain, s belekerülnek a szénkefék, mik közé, az armaturába, a csapágyakba. Hazafele a villamoson nem is látta a körút forgatagát, befele nézett, magába, hogy hogy fog az asszony örülni, s hogy tulajdonképpen nem is a tárgy a lényeges, hanem az, hogy az asszony kímélődik majd. Szétvetett lábbal állt a csomag előtt, nehogy valaki kanyarban, indításkor, fékezéskor neekilóduljon, és beletaposson.

Az ajtónál letette a gyékénylábtörlő mellé a nagy csomagot, s türelmetlenül hármat csöngetett. Ez volt az ő jelük, a társbérlőé kettő.

Az asszony futva jött, s még szólt a harmadik csöngetés, mikor kitárta az ajtót. Kicsi, vékony, barna asszony volt, nagy, ijedt gyerekszemekkel. Mintás kötény volt rajta, a haján szorosra kötött fehér kendő. Szép, magas, domború homloka volt, de fáradtvonalú szája sarkában már érlelődött a ránc. Mindjárt észrevette a csomagot, reszkető örömmel nyúlt le érte, s mikor a férfi is lehajolt, hogy segítsen, ott, a csomag zsinegén szorította meg a férje kezét, s elfúló hangon mondta:

— Rettenetesen boldog vagyok!

Fogták, ölelték a dobozt, oly mohón vitték, alig fértek be vele az előszoba-ajtón.

— Tedd le a kabátod, menjünk be, majd ott kényelmesen megguszt áljuk. — Ez a doboz a számára nemcsak a porszívó volt, a férje szerelme, gondoskodása volt elsősorban. Mennyi minden kellett volna, s elsősorban neki, a férfinak, három zoknija van, s két pizsamája, abból is egyik a könyökén foltozott, s akkor minderre fütyül, porszívót vesz, hogy őt kímélje. — Gyere, gyere, jó meleg van, már befűtöttem. — Az asszony egy Tejértben volt kiszolgáló, korábban ért haza, általában ő fűtött be a nagy cserépkályhába.

A férfi letette a kabátját, bement a szobába, gyöngéden vitte a karjaiban a dobozt, mintha üvegből volna. Az asszony úgy ment utána, mint a gyerek a karácsonyfa elé.

A férfi lehajolt, nagy, vaskos ujjaival kibogozta a spárgát, aztán összetekerte kifeszített tenyerén, s átnyújtotta az asszonynak. — Tedd a kredencfiókba, a dugók mellé!

Az asszony türelmetlen mozdulatot tett.

— Csak tedd oda — mondta a férfi —, mikor az ember spárgát keres, sosincs.

A kis asszony fogta a spárgát, és kisietett vele. Hallatszott kintről a kredencfiók nyikordulása, s az asszony ezt követően újra ott állt a doboz mellett.

A férfi maga sem tudta, mi van vele, mintha belülről abroncsok feszítenék, valami rettenetes keserűség készült kitörni belőle, de ezt csak homályosan érezte. A lelkesedést és az örömet tulontúl kicsinek tartotta. Nem fogalmazta meg így magában, de elképzeléseinek az felelt volna meg igazán, ha állandó és egyforma örömujjongás közepette, hosszú órákig csak ültek volna doboz mellett, vagy körülötte táncoltak volna, s aztán, de csakis aztán egy kis lyukat fúrtak volna a doboz oldalába, s úgy lestek volna bele. És csak lassan, lassan szélesítették volna a lyukat... Mi minden volt ebben a dobozban! Zsíroskenyér reggelik és vacsorák, amik sokszor voltak, és tízóraik, amik sokszor nem voltak, a szürke udvar ládahegyei, a papa, legfőképp a papa.

— Visszatoltad a fiókot?

— Vissza — felelte az asszony.

A férfi lehajolt, hogy lebontsa a dobozról a papírburkot, de félúton megállt.

— Nem hallottam, hogy visszatoltad volna — mondta. — Elfelejtkezel róla, mint nyáron, az ember kimegy a sötétben, aztán az összes evőeszköz egyből lenn van a kövön... Csak miattad mondom, mert akkor mosogathatsz egy óráig. Hiába van porszívó, ha amit a réven nyersz, elveszted a vámon.

— Ezt nagyon szépen mondtad, ki lehetne nyomtatni; megnézhetem — már tudta, hogy valami nincs rendben, de nem értette a férjét. Kiment, valami nyekkenve csusszant, aztán visszatért.

— Na, ugye — mondta a férfi. Lebontotta a barna csomagolópapírt, széttárt karral összehajtogatta, s odaadta az asszonynak. — Az alsó polcra tedd a speizban, de ne lógjon át a társbérlő polcrészébe, mert akkor megint felhúzza az orrát. — Csinos, fiatal, de az idegbaj határán egyensúlyozó elvált asszonnyal laktak együtt. Valamikor az egész lakás az övé volt, s állandóan sértődötten járt-kelt körülöttük, nem valami tényked ésükért, szokásukért — a létükért gyűlölte őket. Kifejezetten szép babaarcára kiült az undor, ha találkoztak.

Az asszony kiment, s mintha két példányban lenne, mintha önmagával találkozott volna az ajtóban, máris ott állt újra.

A férfi leemelte a dobozfedőt.

Ott feküdt előttük fogható, csillogó, összeilleszthető darabokban az álom.

Az asszony állt, és nézte. Egyik barátnőjének volt porszívója, s már működés közben is látta, minden olyan egyszerűnek tetszett akkor, s ez itt: egy bonyolult csodagép, mintha ezernyi alkatrész hevert volna előtte. Lenyúlt, két újjal megfogta a gégecsövet, de nem emelte ki, mindjárt visszaengedte:

— Mint valami óriási libanyak — mondta, és nevetett.

A férfi akcióba lépett. Sorra kiemelte az alkatrészeket, végiggondolta a készséges elárusítónő mozdulatait és magyarázatát — már a villamoson is elismételte magában, hogy mit is és hogyan —, függőlegesen felállította a motortestet, belekattantotta a gégecsövet, ebbe beleillesztette a toldalékcsövet, majd tovább ezt megtoldotta a hajlított végcsővel, s közben beszélt, hogy a gégecső milyen találó elnevezés, hogy mindig a trombitás kiszélesedést kell a sima végre ráhúzni, és hogy jaj, még nem is mutatta a porzsákot, nagyon vigyázni kell a bolyhaira, s úgy lehet kivenni, hogy ezt a két kamót felhúzza az ember, de egyszerre...

Kinn kulcscsörgés, s ajtókattanás hallatszott.

— Megjött! — mondta az asszony.

A férfi lenn térdelt a szőnyegen szétrakott alkatrészek között. Fel sem tudta fogni, hogy ilyenkor valami mást is észre lehessen venni. Mintha sötét vízfenékről emelkedett volna hirtelen a vakító felszínre, olyan élesen öltöttek határozott színt és körvonalat körülötte a tárgyak. Eddig semmi mást nem látott csak a porszívót, s a hozzá tartozó alkatrészeket. Most ott magasodott előtte a nagy, fekete, recsegő-ajtójú, fodrosodó furnérú szekrény — a felesége anyját is ez szolgálta ki, a hozományhoz tartozott —, s mellette ott terpeszkedett a bordó duplarekamié — támaszlábát éppen tegnap csavarozta, s azelőtt is majd minden héten, mert minduntalan kiesik belőle a csavar. Az egymás mellé zsúfolt asztal, két szék, és fotel lábai, meg mint az erdő. Jóformán semmijük sincs, mégis olyan a szoba, mint egy bútorraktár.

— Ki jött meg? — Tudta, hogy a társbérlőre vonatkozik a megjegyzés. — Na és? Mi közünk hozzá? — tette hozzá, de már egészen ingerülten. „Hát csak én vagyok ilyen lázban?" — gondolta.

Felállt, leporolta a térdét, s közömbösséget erőltetve magára, mondta:

— Hát így! Tessék, próbáld ki. — A kályhához hátrált, s nekidülleszkedett. A fogai között sziszegve fütyürészett. Igen, mindig túlságosan belelovalta magát a dolgokba, s ha rájött, hogy csak ő, egy pillanat alatt lehűl. „Szerencsétlen természetem van" — gondolta, s közben egyre csak: ssz, sssz-ssssz, ssz... fütyült, maga sem tudta, mit.

Az asszony nagy buzgalommal, azt sem nézve, melyik szívófejet teszi a végcsőre, felkapta a padlószívót, ráhúzta, majd a fal mellett álló asztal alá bújva bedúgta a konnektorba a dugót, és megindította a gépet. A kis szobában egészen meghökkentően nagy zajt csapott a porszívó, mintha aránytalanul hatalmas erők működnének a karcsú, szivaralakú testben.

A férfi egy kissé enyhültebben pillantott a feleségére. Ezt a hangot már némileg arányban állónak érezte a sok hónapos kuporgatással.

De az asszony azt mondta:

— Úristen, ez ilyen zajos?!

Megint el volt rontva minden.

A férfi előrelépett, most ebben a szent pillanatban el tudott volna válni az asszonytól, ha ez valami csoda folytán azonnal végrehajtható lett volna. Kivette a kezéből a csövet.

— De ezzel hiába maszírozod a szőnyeget — mondta kissé rekedt hangon. — Ezzel hiába. Ez a padlószívó. — Egy rántással letépte a fejet, ledobta a szőnyegre, felkapta a kefeszerű szőnyegszívót, s az asszony kezébe nyomta újra a csövet.

— Nagyon érdekelhetett, mikor az előbb apróra elmondtam mindent.

Az asszony nem felelt, lehajtott fejjel, gyorsan huzogatta a szőnyegen a kefét.

A férfi a kályha mellől figyelte.

— Úgy látszik, hiába minden — mondta egy kis idő múlva. — Hát nincs annyi érzéked, hogy lásd: ha ilyen gyorsan huzogatod, akkor nincs ideje szívni. — Odalépett, kivette az asszony kezéből a porszívó csövét. — Így, nézd. — Lassan tolta el magától a szőnyeg hosszában a kefét. A gép mélyebben és tompábban búgott. — Hallod? Hallod, hogy szív?

Az asszony már egészen meg volt zavarodva, mit figyelt ő különböző hangárnyalatokra, a férjét figyelte, tudta, ha puhavonalú szája elkeskenyedik, s ha kerüli a tekintetét, valami baj van.

— Hallom — mondta.

— Fenét hallod, azt hiszed, hülye vagyok? Úgy vagy ezzel is, mint az orrfujással — egyre inkább belelovalta magát. Már nem gondolkodott, csak vágni akart, szúrni. — Igen, hiába nézel, s hiába hallgatsz. Az orrfujással. Mondom: fújd ki rendesen. Fújom, feleled, de nem fújod, beleszipákolsz a zsebkendődbe nagy előkelően, a többit visszaszippantod. Az előkelő családodban erre tanítottak? — már ott állt ismét a barna cserépkályhánál, s fél arcát torz grimaszba húzva utánozta az asszonyt.

Ez volt köztük a legélesebb tőr: az előkelő származás. Az asszony apja vasúti tiszt volt. Nem ellenőr, felügyelő vagy tanácsos, akik ugyancsak tisztek a vasút bonyolult rangsorolása szerint, de mégiscsak tiszt. A férfi apja viszont bognár volt. „Zöld kötényében az akácszagú műhelyben, a sárgásfehér küllők között, s körülötte a kunkorodó forgács halmai...". — mesélt róla a férfi elandalodó perceiben régebbi téli estéken, mikor a Meteorológiai Intézet jelentése után — „Újabb hófuvások várhatók" — leoltották a villanyt. Jól tudta ő, hogy a felesége apjánál sem volt szó semmiféle előkelőségről, egy kövér, szuszogós, főintéző-állomásfőnök mindenes-kapcája és kényszerű tarokkpartnere volt egy olyan kis állomáson, ahova gyorsvonat még soha nem futott be. Tisztti egyenruhája füstszagú és fényes volt.

— A dicső tiszt apád tanított erre? — egész belevörösödött az arca a nagy utánzásba, s egyszer úgy hátracsapta a fejét, hogy felszisszent, mert már megint a kályhánál dülleszkedett.

— Hogy nézel ki! — mondta az asszony, de nem gúnnyal, békítően, s azzal a reménnyel, hogy a férfi magára ébred. Hiába volt.

— Na, persze, hogy hogy nézek ki! Na persze. Egy ilyen finom madárcsontú asszonykához hogy jön egy ilyen trabális, darabos mozgású tahó?!

— De hiszen... — az asszony megrémült, soha eddig még nem jutottak.

— Egy ilyen finomművű apácahomlokhoz egy ilyen gorillahomlok, mi?! Egy ilyen finom, előkelő tisztlánykához, ugye... aki egy rohadt gyereket sem tud a világra hozni...

A porszívó sivítva, nekiszabadulva zúgott közöttük. Az asszony fehér arccal, kitágult szemmel bámult a férfira. Most is, így is szerette, de nem mert megszólalni. Ekkor kopogtak.

A társbérlő lépett be. Hosszú selyempongyolában volt s elől kivágott magyaros papucsban. Kurta biccentéssel köszönt. Úgy tudott köszönni, hogy az felért egy szemenköpéssel. Csak a fejét mozdította meg, de nem előre —, hanem hátravágta, mint az ideges parádésló.

Az asszony lekattintotta a porszívót, s kérdően odalépett a babanőhöz. Az szinte ki se nyitva a száját hadarva suttogott, a férfi, aki távolabb állt, csak töredékeket értett meg belőle, valami olyasmit, hogy: „Ugye, édeském, ez nem lesz bevezetve... pokoli zaj, ugye megteszed a kedvemért... olyan időpontokban... ha már a kedves férjed... ha nem vagyok itthon, vagy nem akarok éppen lepihenni... most is ugyanis... a fejem majd szétreped..." És „édeském" és „lepihenni" és „nyugalom" és „idegek" — még mindegyik vagy tízszer.

Szörnyű volt, rosszabb, mintha alpári módon szitkozódva ront be, és a papucsait a fejükhöz vágja.

Nem bírta tovább. Átlépte a porszívót, elrohant a két nő között, át az előszobán, s csak mikor már bevágta maga mögött az előszobaajtót, a lépcsőházban vette észre, hogy nem hozott magával kabátot. Pedig a kályha mellett álldogált. Megfázik. Megfázik? Na és ha megfázik?

Somlyó György

A SZEMFÉNYVESZTŐ FÜGEFA c. ciklusból

TELIHOLD

Kering velem a csodálatos éj.

Akár az első űrhajós, mikor először látta kereknek a rég-kereknek-tudott földtekét. Ó, látás és tudás álmodott egysége! Mennyi évszázados irtózatot oldasz fel egyetlen pillanat alatt. Mennyi véresen nevetséges vitát! És mennyi még a véresen nevetséges vita!

Kering velem a csodálatos éj. Csodálatos és éj: szomorúan értelmetlen szavak. Elég a leírásból, a szánalmasan tökéletlen másolatokból. Ha egyetlen virágot, egyetlen virág egyetlen szirmát, egyetlen szirom színét, egyetlen szín árnyalatait, egyetlen árnyalat változatait le lehetett volna írni valaha is... A fügefa élénkzöldje most halványezüst.

Telihold, céllövöldében táncoló nagy kivilágított tojás, lezuhansz-e képzeletünk egéről, ha elektronikus célgömbjeink telibetalálnak?

Elég volt a leírásból, mégha hiányozna is a mindennapi valóság azoknak, akiknek mindennapjaiból oly sajnálatosan hiányzanak ezek a mindennapi valóságok. Kerüld meg a kerengő égitesteket, érj el a lélek túlsó felére, a dolgok túlsó felére, önmagad túlsó felére, miért rettennél vissza az űri magány irtózatától, költő, hiszen úgyis millió éve járod, s akármilyen szédületes a pálya, ezután már mindig visszavezet magához az emberi gravitáció.

Keringj velem, csodálatos éj. Mozdulatlan a gyémánt sötétség, a tücsökszó megállíthatatlan órája méri benne billió év óta a mindenséget. S a fügefának is még hány oldala lappang felfedezetlenül. A természetnek nincs mondattana. Az alany maga a mindig-megújuló állítmány. A tücsök tücsök és a fügefa fügefa. De az ember...

Keringj velem, csodálatos éj. Hol van pályád apogeuma? ahonnan minden messziségen át is elérő távirányításával mindig visszafordít
a mezítlen női test ragyogó bolygója az ágyon.

TERASZON

A borostyán tájban őskövület
a mozdulatlan, testtelen tücsökszó.
A kinti űr, vagy vér, benned patakzó?
Alszol, felébredsz, mindig itt leled.

Földnél szilárdabb, kőnél tömörebb,
évmilliók szakadékára hajló,
idők fölött átvetett könnyű palló:
percenként átlendít s visszavezet.

Ébredsz és hallod, a jövő recseg,
az új, súlytalan-ember-lakta bolygó
hasítja hozzá pallónak az űrt,

s íve alá szilárd hídfőt veret
a borostyán földbe belekövült
mozdulatlan, testtelen ős tücsökszó.

TÜCSÖKSZÓ

Alszol, s ahogy felébredsz, itt leled,
elmehetsz s visszatérhetsz, itt leled,
a hűség ő, magához s a világhoz,
bármily hűtlen légy hozzá — itt leled.

Dolgozol, kész a munka — itt leled,
szerelemből ocsudva, itt leled,
ha önmagad zúgó ürét bejárod,
akár a földet, — újra itt leled.

Neki sosincs más dolga — itt leled,
ami nem ő, nem vonzza — itt leled,
míg önmagad keresnéd s nem találod,
őt most s öröktől fogva itt leled.

Az idő ős zenéje — itt leled,
ma szól? vagy ezer éve? — itt leled,
vagy észrevétlen átlépve halálod,
új ezredévet élve — itt leled?

Karay Lajos

NYOMORÉK, A FŐUTCÁN

Talán bolond is kissé. Nem zavarja
arcán a légy s nyakán a tarka kendő.
Görbe csámpáin úgy billeg, csendő
testtel, mint egy nagy csecsemő. A karja

térdig kalimpál. — Önmagát se hallja,
szólhat rendőrsíp vagy biciklicsengő:
megy, félálomban. Tán maga a csend ő ...
(A dél az utcát forróvá kavarja.)

S a félrenéző, fürgébb emberekre
nem néz, — de mintha befelé nevetne ...
Tán féldecikre gondol most. — Ki tudja?

Vagy épp talán a tiszteletkört futja
egy stadionban, s körülötte boldog
ezrek ünneplik a világrekordot.

Stetka Éva

VÁROD...

Gyerekek játszanak és csillagos az ég,
Korai nyáreste van.
S akárcsak ők, a virágok is hancúroznak
S csillagok égnek az égen, jó magosan.
Szeresd a békességet, békével harcol e kor
Pedig milyen sokat s mily nagyon szenvedett.
A béke fehér csillaga ragyog
Ma este a város felett.

Jó élni és hinni a lángoló nyárban,
Tisztának lenni, mint a gyermekek.
A kiskertünkben mennyi virág van,
Mily izzó hold ég a sápadt város felett.
Ne menj el tőlem, maradj még vélem,
Szép holdeste, nyár, égi, nagy türelem.
Kiket szerettem mind fölleltem
S méltatlan voltam, fáj a szivem.

Ne légy makacs, e tiszta korban
Őrizd meg édes, gyöngyeidet.
Leírták porban, csillagokban
Kék zuzmarákban, mily mély a szived.
Szeretnék mindig véled élni,
Bocsásd meg ezt a földúlt napot.
Méltatlan voltam, ám ez az égi
Béke most engem is elragadott.

Tanulj szeretni s békességet
Érlel majd benned égi korod.
Vágyaidat a könny csipkézi,
Megtisztult szived újra dobog.
Nem szólsz semmit, nézel előre
S mint egy koldus, ha leül egy kőre,
Mint egy gyerek, ha könnye csorog,
De nem szól semmit, néz csak előre
Úgy élsz te is s várod a csöndes
Mindent feloldó pillanatot.

Makay Ida

LÁZADÁS

Mint a bevégzett mű és mint a holtak
olyan lezárt és teljes most a táj
a dombsor lánca nyugodt-ívű mondat
amit a fáknak karcsú jele zár

A szinek lázas jelzői lobognak
végleges biztos megfogalmazás

mimelt tudása Célnak és az Oknak
törvény ellen törvénnyel lázadás
ahogy az ég szigorú gömbje zárul
mindenre körben s mindent összefoglal
tagadva: a határtalanba tágul
s már eszelősen egyre konokabban
formát akar az áradó tenyészet
az oldó Végtelennel perlekedve
ahol a formák káosszá enyésznek

s nincs kezdet amely folytatás ne lenne

Reménytelen-szép dac a földön s égen
folyton-újuló embersorsunk mása
az izzó kényszer hogy felelni kell
minden miértre — bár tudjuk — a válasz
belévesz új kérdések áramába

ESZELŐS HŰSÉG

Ahogy itthagytad úgy marad mindig
minden. Nyitva az ablak az ajtó
az asztalon a megszegett kenyér
vetve az ágy, és megvár hallgatag
a mosdótálba zárt darabka tenger
és fegyelmezett tükre nem remeg,
míg vissza nem jössz, nem mozdulhat semmi
A körbefutó Idő sem mehet
tovább. Ül önmaga őrzőjeként
föltartott ujján állnak a percek
Kinzó jelen, Te válthatod csak multtá:
ahogy benyitsz, a perc is lepereg

És így lesz akkor a szigorú órán
várok csillaggal, törvénnyel dacolva
s míg meg nem jössz, én addig nem megyek

Demény Ottó

AMIT CSAK MUNKA AD

Az ami volt már régen nem vigasztal;
hogy átléphettem rajta?
Ez volt mindig a vágyam!
Föl fogom gyújtani ezt a koszos falut
— dühöngtem egykoron —
térdig járván a sárban,
vagy ülve nyáron a fészer előtt,
hol szürke por s ecetszín fény kerengett.
A durvarozsdás lándzsakerítésen
ott, hol a vörös lódoktor lakott,
végig pecegtettem a pálcát
s hogy rámmordultak sziszegtem kevélyen.
— Tán nem tetszik? a tehén fenekében
túrnak, de sérti őket ennyi zaj.
Ó, ha tudnák!
és rohantam hazáig.
az ól mögé, a padlás magasába,
be a nyolc lépés tengeri közé,
amit anyám a kertvégben vetett.
Nem volt másom csak egy nyűtt Bibliám,
egy Petőfim s egy tépettvásznú, sárga
Félkegyelmüm, s hogy honnan?
ki tudja?
De engem meglelt mindig a csoda,
énrám a szépség mindig rámtalált!
S ha azt mondom, hogy régen nem vigasztal
az, ami volt, az amin átléphettem:
csupán azért, mert többre szomjazom.
Igen! annál is többre, ami néktek
ma már megvan.
Kényelem, rang, siker.
Annál is többre!
Amit csak az ember
megszerezhet.
Amit csak munka s győztes eszme ad!
Minden nappal új éhséget nekem,
és új csodát oltani szomjamat!

Mándy Iván

BORIKA VENDÉGEI

Fej vagy írás?

Juci-Jucus, kezében a húszfilléressel, Borikára nézett. Borika merev, kivasalt arccal állt előtte. Mindegy, gondolta, akármelyik oldalt kapom, úgyis Jucihoz ülnek többen. Előrehajolt, oly kíváncsian nézett a másikra, mintha most látná először. Hogy van ez? akár egy szétlapított díványpárna, olyan az arca, a háta meg kemence. És mégis annyi a vendége! Szinte látta, ahogy ott áll egy asztal előtt, és lustán lógatja a tálcát. A vendég beszél, Juci bólogat, és közben olyan képet vág, mintha legszívesebben a hátát vakargatná. Eltalálom a hangot, mondta egyszer az öltözőben.

Juci-Jucus a húszfillérest rázogatta, talányosan mosolygott.

— Fej, vagy írás?

— Fej — bólintott Borika. — Ha fej, akkor enyém a jobboldal.

Juci hunyorított egyet, aztán feldobta a húszfillérest. Mind a ketten a levegőbe bámultak, aztán a szőnyegre. Nem léptek mindjárt oda a húszfilléreshez.

Valaki elment mögöttük, és megkérdezte. — Mit csináltok, lányok?

Nem feleltek. Nevetgéltek, akárcsak két iskolás. Aztán egyszerre a szőnyegen térdeltek.

— Írás — mondta Juci. Úgy hangzott, mintha már előre tudta volna. — Enyém a jobboldal.

A szőnyegen guggoltak. Elég nehéz lehet már neki lehajolni, gondolta Borika. Jó lesz felállni, mert mindjárt kinyúlik.

Juci egész testében ropogott, ahogy felállt. Az ablakhoz lépett. — Mindig ezt a butaságot csináljuk.

Borika még mindig a szőnyegen guggolt. Egy ujjal megérintette a pénzdarabot, mintha egy tó mélyéből akarná kihalászni.

A hang ismét megszólalt mögöttük. — Ideje lesz felállni.

Borika megfogta az orrát, mintha úgy rántaná fel magát.

A presszó üres volt. Juci az ablaknál állt, kibámult a kopár, téli fákra. Borika is a fákat nézte.

— Te Jucus, mi lett azzal a futballistával?

Juci felnevetett. — Nem tudom, nem érdekel.

Borika dühös lett. Miért védekezik?! ki mondta, hogy érdekli a fuballista, ki mondta, hogy bárki is érdekli? A férje érdekli, meg az a másik.

— Kovács III. Egyszer haza akart kísérni. Azt hiszem, akkor már volt benne valami.

Borika bólintott. „Nagyon sok lehetett benne, ha téged akart hazakísérni, de ez nem is igaz." Hirtelen megsajnálta ezt a kövérkés nőt a hurkás hátával. Nincs már neki senki, csak a kopaszos férje, aki sportújsággal a zsebében beszalad, elolvassa a lapot, aztán továbbáll. Az a másik meg legalább egy mázsa, és mindig tejeskávét rendel.

— Legalább a tálcát vegyétek fel.

Mögöttük a vezetőnő. Fehér blúz, fekete szoknya: egy szigorú intézet igazgatónője. Összehúzta a szemöldökét. „Azt szeretném megérni, hogy ne kelljen mindent a szájukba rágni. Tizenkét nővel bánni, ezt csinálja valaki!"

Borika és Juci bementek a konyhába a tálcáért. Aztán, ahogy a tálcák feljöttek a karzatra, már nyílt is az ajtó.

Az alacsonytermetű öregurat, mintha hófúvás vágta volna be. Vörös, remegő arc, feltűrt gallér. Reszketve jött végig az üres asztalok mellett.

A tálcák némán kísérték. Jobboldal? Baloldal? — Az egyik tálca visszahúzódott, eltűnt.

— Szimpla? — kérdezte Juci.

Sem gúny, sem fölény nem volt a hangban, az öreg mégis lesúnyta a fejét. Bólintott, és remegett. Úgy ült egy remegésben a csomagjaival. Több, apró kis csomagja volt, egyik a másikból bomlott ki. Zsömlét vett elő a zacskóból, szalámit zörgő papírok közül. Beleharapott a zsemlébe, a szalámiba. Közben fölfele pislogott, mint aki attól fél, hogy fültövön vágják és kizavarják. Lehajtotta a fejét, lehúnyta a szemét, amikor a fekete megjelent. Keze beleragadt a zsömlébe. Csak akkor mert fölnézni, amikor a tálca visszahúzódott. A pohár után nyúlt.

Szemben egy oroszlánsörényes férfi. Szivarozott és feléje intett. A kisöreg visszaintett, tovább rágcsált. Akárcsak a zsebéből enne. Zörgött, zörgött a papírjaival. Csöndes, állhatatos zajok.

— Néha még otthon is ezt a papírzörgést hallom — mondta Juci az ablaknál.

— Egyszer azt mondta, hogy majdnem egész nap az ágyban fekszik. — Borika a karóráját igazgatta. — Mert akkor kevesebb kalóriát fogyaszt.

— Nem szabad itt enni, ez nem büfé. Beül egy szimplára, és akkor ezt csinálja. Egyszer meg is mondom neki.

— A fiától kap csomagokat.

Lomha, nehézkes hófelhők ülték meg az eget. Borikának egy pillanatra úgy tűnt, mintha nem is Pesten volna, hanem valahol vidéken. — Kanadában van a fia.

— Beszélgetsz vele? — Juci felnevetett. Aztán elindult a tálcájával egy újabb vendég felé.

Fényképek az asztalon. A kisöreg a fényképek között kotorászott. Fölnézett, mintha azt várná, hogy valaki odalépjen hozzá, és érdeklődjön. — Ugyan kérem, ki ez a jóvágású fiatalember az autó mellett? — Senki se lépett az asztalához. Ő nézegette egyre kihívóbban a szembenlévő asztalt. Végülis fölállt, és odasurrant az oroszlánfejűhöz.

— Üdvözlöm. — A sörényes tovább szivarozott. Ügyet se vetett a másikra.

Az pedig mosolygott. A szeme úgy ugrált, mint egy mókusé. A fejét ingatta, ahogy kibökte.

— Egy tavat neveztek el róla!

A sörényes keresztbefonta a karját, füstölgött. — Washingtonról egy egész államot neveztek el. — Úgy beszélt, akár a hangosbemondó. — A Fehér Ház is Washingtonban van, ahol az Elnök székel.

A kisöreg visszahúzódott a széken, mintha mindez nagyon meglepte volna. Washington, a Fehér Ház, meg az Elnök. Egy pillanatra valósággal eltűnt, de aztán megint csak előbújt és megjegyezte. — Egy tavat neveztek el a fiamról.

— Rengeteg tó van az Egyesült Államokban. — A szivarfüst megsemmisítően gomolygott.

— A fiam Kanadában él. — Várta, hogy az oroszlánfejű most mindent visszavon, talán még Washingtont is.

— Kanada a tavak hazája. — A szivarfüst mindent elborított.

Fej, vagy írás? A kisöreg Jucinak jutott, a sörényes Borikának, de most együtt ültek, és beszélgettek.

A kisöreg a fejét ingatta és egyre csak azt ismételgette, hogy azért nem csekélység, ha valakiről egy tavat neveznek el. Akárcsak egy fadarabot rágcsált volna. — Műtét — egy nagy műtétet hajtott végre a fiam. — Körülnézett a presszóban, majd szinte súgva. — Közéleti személyiségen.

Olyan sötét volt, hogy fel kellett gyújtani a villanyt. Az asztalok már mind foglaltak voltak. Emelkedtek és süllyedtek a tálcák. A vezetőnő a két első asztal között állt, hátratette a kezét. Juci tálcája leereszkedett mellette. — Az a nyugdíjas tanár — tekintetével a kisöreg felé vágott — mindig itt eszik.

— Már régen figyelmeztetni kellett volna. — A vezetőnő előrenézett. — Ez nem kocsma.

— Önkiszolgáló. — Borika mosolyogva elment mellette. Jókedve volt, maga se tudta mitől. Talán mert egy rendező asszisztens egy hátsó asztalnál azt mondta neki: mozgékony arca van, él az arca. Akkor fölnevetett, és ahogy a tálcával szaladgált, többször elismételte. — Él az arcom! Képzeljétek, él az arcom!

A kisöreg összekuporodott, mintha imamalmot morzsolgatna. — Ha valaki külföldre kerül, könnyen elfeledkezik... érti kérem, még az apjáról is. — Megrázta a fejét. — A fiamról ezt igazán nem lehet elmondani.

Az oroszlánfejű rábólintott. A kisöreg ezt úgy vette, mint valami elismerést, és felbuzdulva folytatta. — Most is jött csomag. Nem tudna egy vevőt?

— Mire?

— Nagyon érdekes. — A vállát rángatta, a széken kaparászott. — Ruhadarab. De nem ám olyan hétköznapi.

A sörényes elhúzta a száját. Mire a nyugdíjas tanár, mint aki tört csúsztat oda. — Frakk.

— Frakk?

— De nem akármilyen.

— Ugyan! — Közönyösen füstölgött, de a szivar majd kipottyant a szájából, amikor a kisöreg azt mondta.

— Fehér frakk.

— Ember! Ezt akarja maga eladni? Hát ki jár itt fehér frakkban?!

A kisöreg nem adta fel a harcot. Csöndesen, de nagyon határozottan megjegyezte, hogy a trópusokon nélkülözhetetlen a fehér frakk, már persze jobb társaságokban, követségen, meg aztán hadihajón, ha estélyt adnak.

— Hadihajón... estélyt! — Dühödten pöfékelt.

A kisöreg elhallgatott, majd alamuszi mosollyal. — Magán például nagyszerűen el tudnám képzelni.

— Ugyan kérem! — Szétverte maga körül a füstöt.

— Igazán nem tud valakit? — A kisöreg várt egy darabig, majd alig hallhatóan: — Holló-tó. Úgy hívják azt a tavat, amit a fiamról elneveztek. — A sörényes hallgatott, ő meg visszament az asztalához. A képet nézte. A fia képét, ahogy ott áll a tó előtt, amit róla neveztek el.

— Egy pohár vizet! Már harmadszor kérek egy pohár vizet. — A kövér, bozontoshajú nő kiguvadt szemmel nézett Borikára.

Borika mereven bólintott — arcán még maradt valami a mosolyból — aztán lefutott a lépcsőn a konyha felé.

— Vizet itt nem hoznak, vizet itt egyáltalán nem lehet kapni. — A kövér nő még mindig Borika után bámult. Az oszlop mellett ült egy férfivel, aki mintha borotvával agyonkaparta volna az arcát.

— A Simi unokabátyja — mondta az agyonborotvált — meghozta a fonalat Columbiából.

— Adtam neki egy bécsi címet — bólintott a nő. — Remélem, nem feledkezett meg róla.

— A Simi unokabátyja soha se feledkezik meg semmiről.

— Az embert mindig érheti meglepetés.

Borika megjelent a pohár vízzel. Meghajolt az asztalnál, szaporán bólogatott.

— Szemtelenség — morogta a nő.

A férfi az arcát kaparta. Látszott rajta, hogy hiába minden, hiába hozták meg a fonalat Columbiából, ő akkor is agyongyötri magát a borotválkozással. — Nincs jó penge az én bőrömnek — mondta váratlanul.

— Miért nem megy borbélyhoz? — kérdezte a nő.

— Megpróbáltam. — Legyintett, majd hirtelen: — De ez a lány helyes.

— Miféle lány?

— Aki a vizet hozta.

— Lány, nagyon jó! — A kövér nő felnevetett. — Először is, nem lány.

A férfi az arcát simogatta, úgy hallgatta Borika házasságát. Az arcát nyugtatta, csillapította, úgy tudta meg, hogy Borika évekkel ezelőtt hozzáment egy sofőrhöz.

— Dehiszen még gyerek — mondta a férfi.

— Talán magának. A férje iszik, részeges. Külön élnek, nem váltak el, de külön élnek.

A férfi elengedte az arcát, és megkérdezte. — Elszámolhatunk?

A nő szétnyitotta óriási táskáját, kivett egy köteg százast.

Lent a földszinten egy ősz nő kihajolt a süteményes pult mögül, és odasúgta egy férfinek. — Kértük, hogy legalább hetente egyszer engedjenek bennünket, de azt se!

A férfi az üvegfal előtt figyelt, bólogatott. — Azt a pár forintot sajnálják maguktól, mert az asztaloknál mégis lehet keresni pár forintot. — A nő melleit figyelte a fekete pulóverben, ezekhez a mellekhez beszélt. — Én tudom, hogy van ez.

Fiatalos arca volt az ősz nőnek, szomorú, fiatalos arca. — A Gizi — mondta róla valaki — miatta jártam ebbe a presszóba, de akkor még fekete haja volt.

Gizi kiadott két Tátracsúcsot, aztán megint előrehajolt. — Behálózták a vezetőnőt, azért nem engednek bennünket pultosokat.

— Behálózták — bólintott a férfi. Egy pillanatra eszébe jutott, hogy mióta áll már itt a süteméný előtt. Mellek fekete pulóverben, mellek nylon blúzban. Akkor azt lehetett mondani. — Kegyetlenség, Gizi, nyáron ez a neylon, rettenetesen meleg lehet.

Gizi mellett egy vékony fekete lány állt, aztán egy telt, barna. A pult mögött álltak a süteményben, nézték, hogy mennek el mellettük a tálcák.

Borika szaladt el a pult előtt. Olyan mozdulatot tett, mintha le akarná csúsztatni a tenyeréről a tálcát. Gizire nevetett, azzal eltűnt a konyhában.

Gizi fáradtan visszamosolygott.

— Ez a Borika. — A férfi előbbrelépett. Előrelépett, hátralépett, oldaltlépett. — Ez is hány éve van már itt!

— Nem tudom, mit szólna, ha egyszer a konyhára küldenék — bólogatott Gizi. — Tudja, milyen könnyen megy az, hogy bevágják az embert a konyhára.

— Ez a Borika is hány éve van már itt, pedig milyen fiatal.

— Táncosnő volt — közölte Gizi csöndes, szomorú hangon — aztán idekerült, és egy orvos feleségül akarta venni, helyes, kedves fiú volt az orvos, de Borika úgy bánt vele, hogy aztán semmi se lett az egészből. Az orvos már be se jár. Tamás. Tamásnak hívták, és komolyan foglalkozott Borikával. Talán jobb is így, hogy még házasság előtt vége lett, sokat szenvedett volna az a fiú, mélyen érző fiú volt, jól esett vele elbeszélgetni.

— Nem lehetett a Borikához való. — A férfi hangja meggyőződéstelen volt.

— Szerencse kérdése, hogy kinek ki jut. — Gizi hangja egy árnyalattal még szomorúbb volt.

A pultosok a pult mögött álltak, a tálcák fölvonultak az erkélyre, leereszkedtek a mélybe, a „csőbe", meg az alsó páholyokba.

— Az Anikó is minek jön ide. — A vékony, fekete lány kiadott egy dobost. — Igazán nem tudom, mi szüksége van erre, amikor a férje jól keres. — Várt egy kicsit, aztán fölsóhajtott. — Halálosan jól.

— És a Metzgerné! — A telt, barna nő vállat vont. — Kint volt Rómában az olimpiászon, fizetésnélküli szabadságot vett ki, nem érdekes. Én nem mentem ki Rómába, és te se, és te se.

— Halálos.

— Nem tudnál véletlenül valami mást mondani, az ember egész nap ezt hallja tőled.

— Szerencse dolga, hogy ki hova kerül. — Gizi elől már eltűnt a férfi.

Borika megrázta magát a pult előtt, mintha vizet fröcskölne le.

— Már azt hittem, hogy sose lesz vége ennek a napnak!

Egy fiatalember dőlt a ruhatár pultjához. Nézte, ahogy Borika lerohan a mélybe, az öltözők felé.

— Várja ezt valaki?

Vékonyarcú, ezüstöshajú nő ült a kabátok alatt. Pogácsát rágcsált.

— Elképzelhető, hogy várja valaki, emiatt ne aggódjék, kedves Tibor.

A fiatalember várt. Majd csak kijön Borika az öltözőből, lehetetlen, hogy örökre bent maradjon. Aztán egy tálca leereszkedett mellette, és akkor már elfelejtette Borikát.

Nem várta senki. A kirakatok várták. Valamit otthon rábíztak, valamit meg kellett vennie, ez lógott az agyában. Most érezte, hogy egész nap erre gondolt. Ez dühítette. Hát örökké csak ez lesz: Borika ne felejtsd el, Borika, ha megint hiába mondom!

Jegesmedve a kirakatban. Építőkockák mellett ült, tétova csodálkozással szétárta a karját. Jegesmedvét kell vennie? Ezt kért tőle a húga? Már van vagy három mackója, de mind agyon nyúzza. Beviszi őket az ágyba, fél éjszaka beszél velük, mindent megbeszél velük.

Kék cowboy nadrág rengeteg zsebbel. Öcsinek új nadrág kell. Azt már kikötötte, hogy tizennyolc centis legyen, vagy inkább tizenhét. Az a fiú is keres, de úgy gondolja, hogy ennyi igazán jár neki.

Arc merült fel a kirakat üvegben.

— Egy órája kísérem a kocsimmal.

— Igazán! — Borika csodálkozva nézett a cowboy nadrágra.

— Ha jól meggondolom, mi már ismerjük egymást. — Nyugodt, fölényes hangja volt a férfinek. A járda mellett ott állt a kocsija.

— Volt köztünk valami? — Borika hangja ártatlan volt.

— Nem — ingatta fejét a férfi — nem volt semmi. — Ez már úgy hangzott, mintha egymás mellett feküdnének.

— Nem is lesz. — Borika sajnálkozva megrázta a fejét, ellépett. A férfi mondott valamit, de ezt már nem hallotta. Egy autó követte. Mellette jött, néha előzött, néha lemaradt. Apa mit is mondott? Felvágott? Sajt?

Csomagokkal felszerelve ért az ajtó elé. Még egy pillanat és előtte a család. Ha lerakja a csomagokat, és elrohan...

Odabent nyikorgott a padló, lenyomta a kilincset.

— Itt a Mikulás.

A húga az asztalnál ült egy nyitott füzet előtt. A tollszárát rágcsálta, és Borikára bámult. Fölragyogott az arca.

— Mondd el, hogy mi volt ma nálatok?

— A vezetőnő leszidott egy vendéget, aki ingujjban ült. A Remmlert. Hogy ezt mégse lehet a Minőségi Presszóban.

— Tényleg nem lehet?

— Nem nagyon.

— És miért ült ingujjban? — A kislány vihogott, a tollszárat rágcsálta.

— Melege volt. Nálunk nagyon jól fűtenek.

— De ugye akkor se lehet ingujjban ülni? — Gyönyörködve nézte Borikát. — És mit mondott az a vendég?

— Remmler, aki ingujjban ült, nem maradt adósa a vezetőnőnek. Rákönyökölt az asztalra, és úgy közölte, hogy legközelebb itt fog borotválkozni, és az írógépét is behozza, a vezetőnő pedig nem bakakáplár, és inkább arra legyen gondja, hogy jobb legyen a fekete, nem ilyen ihatatlan moslék!

A húga lehúnyta a szemét. Sugárzott az arca. — Nálatok moslék a fekete?

— Nem egészen.

A húga az arca előtt ingatta tollszárat. Földöntúli boldogságban úszott az arca, ahogy újra megszólalt.

— Visszafelé. Mondd el visszafelé az egészet.

Ketten voltak otthon: ő, meg a húga. Nem kérdezte, hol van apa, meg az öccse. — Elmondta visszafelé Remmlert.

Másnap megjelent a férfi a kirakatból. Borika mindjárt megismerte, és mindjárt eszébe jutott, hogy hazafelé be kell mennie a Közértbe. — Megállt az asztalnál.

A férfi fölnézett rá. Gondterhelt, öreg arccal nézte Borikát, a fejét ingatta.

— Nem kell fölényeskedni, és az nem volt éppen valami szellemes, amit tegnap este az utcán mondott. — Bosszús fintorral idézte. — Volt köztünk valami? Nem is lesz! — Szünetet tartott. — Egyszer sikere lehetett vele. — Vállat vont.

— Gorilla képe van. — Anikó letette a tálcát egy asztalra.

Egy férfi azt mondta Anikóról, hogy olyan, mint egy svéd bárónő. De a nő, aki a férfivel volt, azt mondta, hogy biztosan ferencvárosi lépcsőházakban szaladgált, ipi-apacsot játszott a fiúkkal.

Füstösképű nő ült az asztalnál, Anikó tálcája mellett, cigarettázott. — Hja, a Borika egy kicsit rázza magát.

— Unicum — bólintott Anikó. — Unicumot fog rendelni a férfi. Azért mégis örülök, hogy nem hozzám ült.

Borika elfutott mellette a tálcával, megpörgette a tálcát, indulót dobolt a tálcán.

— Olyan helyes fiú udvarolt neki. — Anikó Borika után fordult. — Az nem volt jó, arra fütyült, bár a végén mégis a fiú hagyta ott.

A pultosok nem szóltak semmit, a pultosok csak nézték, hogy rohan Borika az unicummal, az ajtóban megáll, mert belépett egy fiú és azzal beszélget, aztán fölszalad a lépcsőn. Aztán később egy őszes férfi kísérte le a lépcsőn, beszélt, beszélt, Borika a tálcát pörgette.

— Egy idősebb ember — bólintott Gizi.

Halálos megjegyezte. — Kint áll a kocsija, Volkswagen. Már többször volt itt, mindig kocsival, egyszer egy nővel jött és egy kisfiúval.

— A felesége, meg a gyereke. — Gizi tekintete elmélyült. — Az én férjemnek is van kocsija, de abban soha se én ülök. — Ezt már megint annak a férfinek mondta, aki megjelent odalent a mélyben.

Borika kint állt az ajtónál. Egy kocsi elgördült a presszó előtt.

— Legyen eszed, Borika.

Borika nem fordult meg. Tudta, hogy Anikó áll mögötte. Legyen eszed, Borika. Akkor is ezt mondta, amikor Tamással szakított.

— Még most is él az apja. — Borika belebólogatott a levegőbe.

— Kiről beszélsz?

— Azt mondta, rövidesen meg fog halni az apja, és akkor lesz lakás, és összeházasodunk. — Elhallgatott, majd felsóhajtott. — Még most is él.

— Kinek az apja?

— Az én apám is él, a férjed szülei is élnek, és együtt laktok, és már el akarsz válni. — Kétségbeesetten megrázta a fejét. — Soha, soha nem halnak meg!

— Nahát, Borika, te igazán! — Anikó behúzódott.

— Örülnék, ha becsuknád az ajtót. — Ez már a vezetőnő volt. — Tél van, ha nem vennéd észre.

— Borika... hát meg se lát?! — A sötétszemüveges férfi kitárta a karját. — Egyszerűen meg se látja az embert. — Nevetett, mintha ez volna a legvidámabb dolog a világon.

— Élnek a szülei? — A tálca leereszkedett az asztalra.

A férfi arcán elakadt a mosoly. — Hogyhogy ?

— Élnek, vagy nem élnek? — Borika arca merev volt, két kézzel fogta a tálcát.

A férfi feje meglódult, és aztán, mintha egy régi szöveget folytatna. — Napi hetven forint, mert most már ez megy, utánam hatvan nap jár egy évben, de azzal már készen vagyunk, és ha azt akarom, hogy anyámat ott tartsák a kórházban... — Szakszerűen kifejtette, hogy mennyi jár egy nyugdíjasnak, mennyi jár egy családtagnak, aztán azt magyarázta, hogy már régen nem az anyja vezeti a háztartást, még jó, ha van valaki a szomszédban, aki főz. Beszélt, beszélt és közben észre se vette, hogy Borika már elment.

Borika Anikó után vetette magát. Anikó sértődötten röpködött előtte.

— Nem, nem! — Anikó a tálcájával belecsapott a levegőbe — azért ezt nem lett volna szabad mondanod.

— Anikó! — Borika a mókusszemű öregúr asztalánál érte utól. Úgy álltak ott leeresztett tálcákkal, akár egy üres asztalnál. — Azért hagyod ott a férjedet, mert nincs egy nyugodt percetek az öregek miatt.

— Rossz természete van a Laci apjának, de azért...

— Semmi, de azért! Örökké bent ül nálatok, nem lehet egyedül hagyni, mert akkor öngyilkos lesz.

— Szereti a Lacit.

— Fulladjon meg a szeretetében! — Borika dühödten megrázta a fejét. Hirtelen az asztalra nézett. Fényképek, akár a kártyalapok. — Ki ez? — Belehajolt a fényképekbe.

— Nem mutattam még a fiamat? — Az öreg fölfelé sandított. — Kanadában van.

— Maga miatt ment el? — Borika fölegyenesedett.

Anikó a fejét ingatta. — Nem, ezt nem szabad.

Az öregúr a fiát nézte, ahogy ott áll egy autó előtt. — Úgy gondolom, hogy nem miattam, más okok késztették erre a lépésre. — Egy kicsit elborultan kezdte, de aztán földerült. — Azért nincs semmi baj, minden rendben van vele odakint, persze néha szeretném látni.

— Hogy itt üljön maga mellett. — Borika megértően bólogatott. — Hogy minden nap bekísérje ide.

— Az én fiam nagyon szeret engem. — Az öregúr egyenesen ült.

— Tamás is nagyon szerette az édesapját. — Borika ezt már a kávéfőzőnőnek mondta. A gép mellett állt, a rendelésre várt. — Tamás ragaszkodott az édesapjához, de én nem ragaszkodtam az édesapjához, nekem ő kellett.

— Haljanak meg az öregek? — kérdezte az ezüsthajú ruhatáros nő.

Akkor már este volt. Borika rádőlt a pultra, mellette a tálcája, és bebámult a vendégek közé. Úgy érezte, hogy egész nap vágtatott és poros és ragacsos. Messziről hallotta a ruhatárosnőt.

—... mert ezek szerint, amiket mondasz.

Bentről két fiatalember integetett Borika felé, integettek és röhécseltek.

A ruhatárosnő nem nyugodott meg. Reszketett a hangja, ahogy újra megkérdezte.

— Pusztítsák el az öregeket?

Kint állt a konyhában a gáznál. Teát forralt apának, aki ágyban akart reggelizni, mert hajnalban jött haza. Az öccse a hokedlin ült, hosszan előrenyújtott lábát nézte.

— Ki mondta, hogy szeresd, erről nem volt szó. — Öregesen bólogatott, aztán ahogy felnézett Borikára, egyszerre kisfiús lett az arca. — Sok pénzt kapnál és akkor megvehetnéd nekem azt a...

— Azt a! — Borika kifakult halásznadrágban állt a teáskannánál. Fölcsapta a kanna fedelét, visszarántotta az ujját, és fújta, fújta. Úgy rázta a kezét, mintha el akarná hajigálni az ujjait. Aztán az öccse elé ugrott, felemelte az állát. — Vegyem

meg neked azt a nadrágot, azt a cipőt. — Belenézett abba az enyhén szeplős arcba. — Te is keresel, hát akkor meg mit akarsz?

A fiú megvakarta a kobakját. — Nem is arról van szó, csak tudod, úgy elmegy minden.

Borika megfogta az öccse orrát. — Nem gondolod, hogy unom egy kicsit ezeket az örökös kölcsönöket, amiket sose kapok vissza, se tőled, se attól a... — A szoba felé intett. Összehúzta a szemöldökét. — Mi van azzal a cseh cipővel? Újabban nem látom rajtad.

A fiú a karjára tetovált névre nézett. Aranka. Akárcsak ezt az Arankát akarná segítségül hívni. — Balla Tóni kérte, aztán tudod...

— Tudom — bólint Borika — te meg odaadtad. — Lekapta a kannát. — Mert majd a Borika vesz újat, mert majd a Borika leakaszt valakit magának és akkor lesz cipő, nadrág. — Ő is a tetovált névre nézett, majd rém gondterhesen. — Mi lesz, ha egyszer szakítasz ezzel az Arankával?

— Ez egy nagy szerelem.

Elsöprően hangzott, de azért Borika újra megkérdezte. — De ha mégis szakítasz?

Az öccse nem is figyelt rá. A bácsikáról beszélt, akit nem szabad elejteni, legalábbis nem mindjárt, először kezelésbe kell venni, egy kicsit foglalkozni kell vele.

Borika pofonvágta a fiút, berohant a tálcával. A fiú féloldalra dült, az arcát simogatta.

Porolás hallatszott a mélyből.

A fiú fölkecmergett, kiment a folyosóra.

Borika az udvaron püfföl egy szőnyeget. A fiú egy darabig nézte, aztán lekiáltott. — Mióta vagy ilyen házias?

Borika nem nézett fel, a szőnyeget csapkodta. Aztán kint sétált a Dunaparton. Egész délelőtt a fagyott Dunaparton mászkált.

Libasorban vonultak be a presszóba. Három billiárdgolyó a fekete dákón. Kopaszra borotvált fej — fekete pulóver. Így jöttek egymás után, zsebrevágott kézzel.

— Ha ezt a Lányi látná — mondta a középső fiú.

— De nem látja — bólintott az, aki a menetet vezette. — Különben se érdekel, mert most már nem tanít.

— Most már senki se tanít — vihogott az a fiú, akit a menetet bezárta.

A pénztárosnő feléjük fordult. Úgy maradt féloldalasan, tátott szájjal. A kávéfőzőgép előtt egy vendég megjegyezte. — Ezek se bolondulnak meg! Még ha nyáron borotválnák le a fejüket!

A főzőnő kihajolt a gép mellől. — Azt mondják, Párizsban ez a divat.

— Á, csak Pesten mondják — legyintett egy férfi.

— A konyakosok — bólintott Gizi a pult mögül — a Borika konyakosai.

Mellette, a telt, barna nő, elhúzta a száját. — Persze, a Borika vendégei.

A vékony, fekete lány: — Halálos.

A három fiú levonult a csőbe. Hosszú terem a lépcsők alján. Pince — apró, kis asztalokkal. Szótlanul leültek, az asztalra könyököltek. Rajtuk kívül voltak néhányan a csőben, de senki se figyelt rájuk. Ők meg az asztalon doboltak. A középső gúnyosan bólogatott. — Szépen hagyják csücsülni az embert, itt aztán akár ítéletnapig is elüldögélhetünk.

A jobboldali szomszédja oldalba bökte. — És te ezt csak úgy hagyod, Száguldó?

Száguldó fölemelte a fejét. — Ne félj, Tüfi, mindjárt kihúzom Borikát a konyhából.

Újság zörrent mellettük. Egy őszhajú férfi rájuk nézett, de csak egy pillanatig, aztán megint visszabújt az újság mögé.

A másik oldalon megjelent egy szemüveges kisasszony. Végigment az asztalok előtt, olykor írt valamit a blokkjára. Már majdnem a sor végén volt, amikor visszafordult a fiúkhoz.

— Fejtífuszt kapnak. — Egy pillanatra elmosolyodott, majd megfordult, és kiment.

— Mindenki magukról beszél! — Borika ott volt az asztalnál. Előttük állt, a tálcáját lóbálta. — Az egész presszóban csak azt hallani, hogy kopaszra borotválták a fejüket. — A három kopasz fejre nézett, mintha tele akarná firkálni.

— Konyakot! — kiabálták a fiúk.

Borika meg se mozdult, a kopasz fejeket nézte.

— A legdivatosabb frizura — magyarázta Száguldó. Előrehajolt, akárcsak Bo-

rikába akarna könyökölni. — Egyébként elárulhatom, hogy nem indulok többé pályabajnokságon.

— A legjobb kerékpáros — és nem indul többet. — Tüfi olyan volt, mint egy lesújtó újsághír.

Száguldó baloldali szomszédja a kopasz fejét dörzsölgette, és szégyenlősen mosolygott. Az ujjai remélték, hogy egyszerre csak hajat éreznek — de semmi. — Mi lesz ebből! — Megigazította a fekete sálját, ami olyan volt, mint egy gyászos harisnya.

Borika elszaladt. Aztán ahogy visszajött a konyakkal, Száguldó előadta, miért hagyta ott a pályabajnokságot.

— Nem szeretem, ha rá kell lehelni a trénerre verseny előtt. Igaz, hogy megiszom a magam adagját, de eddig még nem volt velem semmi baj.

Tüfi átnyúlt az asztalon, a baloldali fiú fejére csapott. — A legjobbak egyikével ezt csinálni — igaz, Szégyenlős?!

Szégyenlős ráhajolt az asztalra, mintha ott volnának az igazi barátai az asztal üveglapjának mélyén, és azokkal beszélgetne már órák óta.

Száguldó meg elakadt, mert Borika átment a szomszéd asztalhoz, az újságos férfihez.

Borika visszatért, és akkor Száguldó folytatta. — Országúti versenyző leszek, ha meggondolom, jobban is érdekelnek az országúti versenyek.

— Arról van szó — Tüfi bizalmasan Borikához hajolt — arról van szó, hogy barátunk erősen hanyatlik az utóbbi időben, egyszerűen nincs formában, rá se lehet ismerni a régi Száguldóra.

Száguldó közbe akart vágni, de akkor Borika már megint az újságolvasó férfinél volt. Egy pillanatra le is ült mellé, aztán felállt, de nem mozdult az asztaltól.

Száguldó a fejét csóválta. Tüfi a fejét csóválta. — Elhozta a kedves papát?

Szégyenlős felmerült az üveglap mélyéből. — Hitted volna, hogy valaha megnősül?

— Kicsoda?

— Lányi. — Vállát vonogatta. — Emlékszel, esküdni mertünk volna, hogy nőgyűlölő.

Tüfi széttárta a karját, mint aki egyszerűen nem talál szavakat. Száguldóra nézett. — Na tessék! Nem tud másról beszélni, nincs jobb témája.

Szégyenlős pedig tovább folytatta. — Aztán amikor följártunk hozzá érettségi után, észrevettük, hogy egyáltalán nem nőgyűlölő.

— Egyszer egy nagyon csinos kis baba volt nála — mondta Száguldó. A szeme sarkából Borikára nézett, aki azzal a férfivel pusmogott. — Fél konyakot nekem és a barátaimnak.

Borika megint hozzájuk repült, de amikor Száguldó arról kezdett beszélni, hogy verhetetlennek érzi magát az országúton, már a szomszéd asztalnál volt.

A fiúk végül is elmentek.

— Nem volt valami nagyon oda — mondta Tüfi az ajtóban. — Nem volt éppen lehengerelve.

— Ezért kár volt így megnyiratkozni. — Szégyenlős fázósan álldogált az ajtóban, aztán ahogy elindultak, megjegyezte. — Nekem tulajdonképpen nem is tetszik.

Borika egy kék füzettel szaladgált a kávéfőzőgép és a ruhatár között.

— Képzeljétek! Megint föladott tíz angol szót, szerdára meg kell tanulnom.

Otthon a húga mélységes áhítattal nézett fel rá.

— Telefirkáltad a kopasz fejüket, igazán telefirkáltad? És, hogy jöttek be azok a fiúk, meséld el, Borika, és aztán visszafelé.

A főzőnő beszélt róla a gép mögött, Gizi beszélt róla a pultban, a ruhatárosnő a kabátok alatt.

— Mérnök, és most jött Brazíliából, és majd megint visszamegy, és akkor Borikát is magával viszi, és az egészben az a legszebb, hogy ezt a Borika el is hiszi, pedig igazán nem olyan, akinek csak úgy be lehet mesélni valamit.

Juci-Jucus a karzaton mesélte az öregasszonyoknak.

— Hetekig járt utána a férfi, emlékszem, még én mondtam neki: Borika, ez szerelmes beléd, ő meg nevetett, és nem is akarta kiszolgálni, pedig nekünk mindenkit ki kell szolgálni, még azt is aki csak egy szimplát rendel. — Juci elhallgatott, aztán odahajolt az egyik öregasszony, úgy súgta. — Most meg bekente a kezét, ő maga mondta, hogy krémmel bekente a férfi kezét, mert kifújta a szél.

Juci továbbment a tálcával.

Az öregasszonyok a férfi kezéről beszéltek.

— Olyan férfi még nem született — bólogatott egy cserépkalap — akinek bekenném a kezét.

A vezetőnő magasnyakú pulóverben, lement a ruhatárba, hátratett kézzel megállt a pult előtt. — Nekem akart udvarolni. — Száraz, szigorú arccal állt, mintha tornagyakorlatot akarna vezényelni. — Akkor fekete szemüvegben járt ide, mindig egy üveg Rockit rendelt, és megkért, hogy üljek le mellé.

Az őszhajú ruhatárosnő mereven bólintott. — Emlékszem.

— Én mindjárt láttam, hogy nem komoly ember. Idősebb ember, ha nem komoly ember.

A ruhatárosnő megint bólintott. Egyedül megy haza, gondolta, minden nap egyedül megy haza a Damjanich utcába, soha se kíséri el senki. Régebben egy magas, kopaszos férfi olykor bejött hozzá, leültek egy asztalhoz, söröztek, nevetgéltek. Aztán az a férfi is elmaradt.

— Emlékszem — mondta a ruhatárosnő.

— A karzat tele van kabátokkal — mondta váratlanul a vezetőnő.

Megdühödött, gondolta a ruhatárosnő. Biztosan neki is eszébe jutott az a férfi, aki valamikor bejárt hozzá. — Fölállt és elindult a karzat felé. — Miket kell lenyelnem — motyogta. — Múltkor is egy férfi olyan goromba volt. — Ment, ment a karzat felé. Egy pillanatra visszanézett.

A vezetőnő lent állt a mélyben.

— A Borika vendégei. — Egy tálca ereszkedett le a kávéfőzőgép mellé. — Tudjuk, kik járnak hozzá, focisták, meg azok a konyakosok, és most ez az öreg... mérnök Brazíliából. Talán mindjárt indián törzsfőnök, csak éppen otthonhagyta a tolldíszét.

Az autó megállt, a férfi lecsavarta az ablakot. Borika kidugta a fejét. Sötét, köd, hideg. Várfal látszott a sötétben, töredezett, szakadozott vonalakban.

Öcsi cipője. Borika feje kilógott az ablakból. Kezét hátranyújtotta a férfinek, és arra gondolt, hogy mikor lesz ebből az öcsinek cipő. Mióta járnak már együtt, és még mindig semmi, egyáltalán semmi.

— Nem vagyok szakmai barbár — mondta a férfi a kormány mellett.

Kicsit szomorú volt a hangja, mintha sajnálná a szakmai barbárokat. Róluk beszélt, a barátairól és kollégákról, akiket csak az érdekel, amivel foglalkoznak. De, hogy kézbevegyenek egy komolyabb könyvet, vagy beüljenek egy hangversenyre...!

A férfi keze elindult a lány nyakán.

Mit akar tőlem? és Öcsi is mit akar tőlem? rendes keresete van, és én vegyek neki cipőt! — És akkor feladtak neki egy kérdést.

— Az öreg halász és a tenger. Ki írta? — A férfi nyakánál fogva behúzta Borikát az autóba, maga felé fordította az arcát.

— Az a... na, várjunk csak.

— Borika! Már múltkor megmondtam.

— Múltkor! — Borika sulis fintort vágott.

— Copperfield Dávid?!

— Azt tudom! Dickens.

A férfi a fejét ingatta. — Rendben van, Dickens, de az öreg halász... Nobel díjas regény.

— Nobel díjas! — Borika szeme kerekre nyílt.

A férfi elengedte Borika nyakát. Arról beszélt, hogy itt ülnek ebben az autóban, és rajtuk kívül nem létezik senki és semmi. Csend van, az éjszaka csendje, de ez a csend tele van élettel. Sokan nem értik, hogy mit jelent a csend, mások meg egyenesen gyűlölik, de aki megismeri, az meg is barátkozik vele.

— Borika figyeld a csendet.

Borika a férfira nézett, aztán megint kidugta fejét az ablakon, és kissé bizonytalanul kezdte figyelni a csendet.

Az idős hölgy Borika asztalához ült. Állát tenyerére támasztotta, és rövid duplát kért. De úgy, mint aki egy pillanatra se hiszi el, hogy ebben a presszóban tisztességes feketetét lehet kapni. Ahogy Borika kihozta a kávét, megköszönte. Belepottyantott egy cukrot, a kanál után nyúlt, és megkérdezte.

— Mennyi a keresete?

Borika már tovább akart menni, de erre megállt.

— Azt kérdeztem, kedves — mondta a nő hangsúlytalanul — hogy mennyit keres havonta.

— Miért érdekli ez a vendéget?

— Megmondhatja nyugodtan.

— Nyolcszáz.

— Meg amit még hozzá keres. — Az öreg nő Borika szemébe nézett.

— Mire gondol a vendég? — Borika arcát, mintha kikeményítették volna.

— Nem zavarja, hogy a férjem a családjától veszi el a pénzt? Maga kis...

— Itt volt a felesége, és botrányt csapott. — Anikó rádőlt a ruhatár pultjára. Mellette a tálca, üres poharakkal. Benézett a csőbe, a vendégek felé.

Az őszhajú ruhatárosnő, Anikó mögött, előrekönyökölt. — A mérnök felesége?

Anikó bólintott, hogy igen, igen. — Sose hittem volna, hogy valaki ilyesmire képes. Mindenfélét rendelt Borikától, csakhogy ugráltassa, aztán meg jött egy barátnője, és az volt az első, hogy megkérdezte: ez az a kis nő? És a barátnője is mindenfélét rendelt, de akkor már én mentem oda.

— Te szolgáltad ki?

— Hát persze.

— Rendes vagy, Anikó, igazán rendes vagy. — A ruhatárosnő arról beszélt, hogy ezt bizony nem mindenki tette volna meg, Juci még csak a kávét se hozza le az embernek a ruhatárba, nem kötelessége, az igaz, de azért megtehetné, és Anikó meg Borika egyszer összekaptak a nyáron, mert Anikónak itt volt a férje és azzal szeretett volna beszélni, és megkérte Borikát, hogy hozza be neki a terraszt, de Borikának esze ágában sem volt, úgyhogy a végén Anikó a férjével együtt cipelte be a terraszról a székeket, és az asztalokat. És most Anikó mégis...

— Még nagyobb botrányt is csinálhatott volna — mondta Gizi odafent a sütemények között. — Mégiscsak a felesége. — Pillanatra elhallgatott, majd egy sóhajban. — A férjemnek autója van, de én soha nem ülök abban az autóban.

— Beszéltem a feleségemmel, Borika. Ne félj, ezt többé nem meri megtenni.

Unalmas. Unalmas, hogy bemennek a presszóba, leülnek, rendelnek, Borika két szót szól, aztán már ott van az öregnél. Az öreg a legunalmasabb. Ott ül az asztalnál, és újságot olvas. Borikával is az újság mögül beszél.

— Ez az alak ideköltözött — mondta Tüfi.

— Az idegeimre megy — bólintott Száguldó.

A presszó felé bandukoltak. Szégyenlős egy könyvet szorongatott a hóna alatt. Tüfi elvette tőle, a címlapra nézett, aztán a barátjára.

— Lányitól kaptad?

Szégyenlős a könyv után nyúlt, de Tüfi már odacsúsztatta Száguldónak.

Száguldó megállt a Kisszínház vörösbetűs fényreklámja alatt. — Az imperativus filozófiája. Hát ez meg micsoda?

— Még csak most kaptam, Lányi azt mondta, hogy nagyon érdekes.

— Mi van vele? — kérdezte Száguldó. — Majdnem elvágott, de most már nem haragszom rá.

Szégyenlős elmondta, hogy Lányi feleségének kórházi ügyelete van, és hogy ez hetenként legalább háromszor megtörténik. Lányi meg ilyenkor otthon ül és fordít, közben azt mondja, hogy ki kéne használni az alkalmat, de nem használja ki az alkalmat.

— Na persze — mondta Száguldó. Megindult a presszó felé. Hirtelen visszafordult. — Mondtam már, hogy unom az öreget?

— Mondtad.

— De azt még nem mondtam, hogy ha ma is bent lesz — Száguldó bevárta a másik kettőt. Furcsa, zöld fénye volt az utcának, akárcsak egy tócsa közepén állnának.

Mind a hárman a Minőségi zöld fénybetűit nézték.

— ...szóval, hogy ha ma is bent lesz — folytatta Száguldó — akkor átülök hozzá egy kis baráti beszélgetésre.

Szégyenlős már visszavette a könyvet, és most megigazította a hóna alatt. — Mit akarsz tőle?

— Ő mit akar Borikától! — vágta rá Száguldó.

— Vagy inkább a Borika mit akar tőle? — Tüfi egyikről a másikra nézett. — Pénzre megy? Rendben van, de azt már régen elintézhette volna. — Megcsóválta a fejét. — Szerintem itt nem pénzről van szó.

— Az öreg lépjen le — biccentett Száguldó.

— De nem lép le. — Tüfi megigazította a sálját. Arca ráncos volt és töpörödött. — Az öreg nem lép le, mert Borika beleesett. — És, ahogy azt a két döbbent arcot nézte. — Ez az igazság, és ezzel számolnunk kell.

— Borika egy ilyen öreg emberbe? — Száguldó kissé szédülten nézett Tüfire.

— Miért, te még nem hallottál ilyesmiről? — Szégyenlős a vállát vonogatta. — Mindenesetre meg kéne beszélni egy értelmes emberrel, talán Lányival.

Tüfi legyintett. — Miért kell ide a Lányi? Ezt én is meg tudom mondani. — Belekapaszkodott a sáljába, ahogy elgondolkozva bólogatott. — Borika krémkávét hoz az öregnek, azt pedig tudjátok, hogy a krémkávéért sorba kell állni, ami pedig nem éppen vidám dolog, különösen csúcsforgalom alatt.

Szégyenlős a fejét ingatta. — Mi nem kapunk krémkávét. — Majd váratlanul. — Különben nekem nem is tetszik a Borika, ha jobban megnézitek az arcát...

— Akárhogy is van — mondta Száguldó — az öregúr ma hazamegy.

Az öregúr megint ott volt, és Borika megint ott volt az öregúrnál. Borika a fejével intett, hogy észrevette a fiúkat, azután kezét köténye alá dúgta, és tovább beszélgetett az öreggel. Oda se ment a fiúkhoz, ahogy eltűnt a konyha felé. Végre előttük állt a három fél konyakkal.

Száguldó az asztalon dobolt, ahogy fölnézett a nőre.

— Meg se kérdezi, hogy mit kérünk.

— Minek! — Borika felnevetett. — Amióta csak idejárnak konyakot rendelnek. Úgyis hívják magukat: a konyakosok.

— Most az egyszer talán mást kértünk volna. Rumot, vagy három duplát.

— Rumot nem lehet. — Borika elkomolyodott. — Rumot nem hozhatunk ki. De ha akarják, kicserélhetem három duplára.

Száguldó mondott volna valamit, de akkor Borika már eltűnt a tálcával.

— Haragszik — mondta Tüfi.

Szégyenlős a fejét rázta. — Nem, azt hiszem, egy cseppet se haragszik. — Szinte csalódottan. — Nem is értem, hogy miért nem haragszik.

— Haragszik, vagy nem haragszik: az ő dolga. — Száguldó hátradőlt a széken. Már ebből a mozdulatból is látszott, hogy nagy dolgok készülnek. A konyak visszaküldés még csak a kezdet volt, de ami ezután jön...!

Borika három dupla feketét hozott. Mosolygott, ahogy letette a poharakat.

Száguldó előredőlt, mint aki valami rendkívül fontos dolgot akar közölni. Egy szót se tudott szólni, mert Borika megkérdezte.

— Ki szerezte a Heidenröslein zenéjét?

Száguldó majd az asztal alá csúszott. Megbutulva nézett Tüfire. — A Heidenröslein zenéjét?

— Schuman — bólintott Tüfi. — Schumann, vagy Schubert. Ezeket mindig összekeverem.

— Zenében nem vagyok otthon. — Szégyenlős lehajtotta a fejét. — Bár ez igazán közismert. Azt hiszem, talán mégis Schuman.

— Schuman, vagy Schubert.

— Hogy jutott eszébe? — kérdezte Szégyenlős. — Éppen a Heidenröslein?

Száguldó hallgatott. Sötéten hallgatott. Mint aki úgy találja, hogy éppen ideje már véget vetni ennek az ostoba fecsegésnek.

Szégyenlős újra megkérdezte. — Hogy jutott eszébe?

Borika felnevetett, és már megint az öregnél volt. A köténye alá dugta a kezét, előrehajolt.

— A bátyám udvarol egy lánynak a Muzsika szerkesztőségében. — Tüfi végighúzta ujját az orrán. — Majd szólok, hogy kérdezze meg tőle. Remélem, még nem szakítottak. A bátyám két hónapnál tovább nem jár egy nővel.

Borika telt válla, feneke, melle előrehajolt, ahogy az öreggel beszélt.

Száguldó nézte egy darabig, aztán fölállt. — Hát ez be van fejezve.

Mindenki feléje fordult, ahogy elindult Borikáékhoz. Egy pillanatra a kezén érezte Tüfi kezét, de már nem lehetett visszatartani... Borika csodálkozó szeme... Ebben a szemben benne volt a presszó: ahogy egy férfi az asztalra könyökölve né-

zett, ahogy egy másik letette az újságot. Aztán minden eltűnt, és most egy széles, barna arc volt előtte. Csavarosvonalú, ősz szemöldök, kifejezéstelen tekintet.

Egymással szemben álltak. Száguldó és a Borika öregje.

— Konyakot? — hallatszott Borika tétova hangja —, mégis hozzak konyakot?

Száguldó szíve összeszorult. Aggódik érte, aggódik ezért az öregért. Aztán elfelejtett mindent, ahogy azt a széles barna arcot nézte.

— Hagyja, Borika, a fiatalember biztosan mondani akar valamit.

A fiú a száját se tudta kitátani, mert abban a pillanatban megfogták a fülét. Egyszerre fellángolt a füle, fellángolt az arca. Két kegyetlen, öreg ujj fogta a fülét. Makogott valamit, de az öreg magához rántotta a fejét.

— Hátra arc! — Megpenderítették.

Megint látta az arcokat a presszóban. Egy nő a tenyerébe hajtja az állát, nevet, nevet. Valahol a cső mélyén Tüfiék.

— És most szépen a helyére megy — hallatszott a háta mögött.

Elindult végig az asztalok között. Égett a füle, égett az arca. Senkire se mert ránézni, ahogy elment az asztalok között. De hallania kellett:

— Szegény fiú.

— Ugyan, legalább egyszer megkapta! Tudja, mit művelnek ezek...!

Valaki fölugrott, és az orra alatt hadonászott. — Szégyellje magát!

Egy nő megjegyezte. — Vérzik a füle.

Sajgott a füle, és rettenetesen megnőtt. Egy megcsúfolt fül ment végig az asztalok között. De hát sose lesz vége ennek az útnak...?! — Aztán, ahogy végre leroskadt Tüfi mellé, kiszakadt belőle, mint a sírás.

— Menjünk fel Lányihoz!

A mókusszemű öregúr a csomagjait bontogatta a karzaton. Mellette az oroszlánsörényes.

— Tegnap itt nagy verekedés volt. — A mókusszemű a papirok között kotorászott. Egy csomagot félig kibontott, belecsípett a felvágottba, aztán gyorsan visszadugta.

Juci ment el az asztal mellett. Nem nézett oda, ahogy azt mondta. — Jó étvágyat.

A mókusszemű behúzott nyakkal ült a csomagjai mögött.

Az oroszlánsörényes előrenézett, majd mint egy hangszóró: Magát egyszer innen ki fogják dobni.

— Miért? — A kisöreg, ha lehet, még jobban összehúzta magát. — Én mindig rendelek, én mindig elfogyasztom a... — Egy pillanatra elhallgatott, majd megint azt mondta. — Tegnap itt véres verekedés volt.

Az oroszlánsörényes, süket, fölényes mosollyal belebámult a levegőbe. — Ezen a helyen nem szoktak verekedni. Vagy maga verekedett? — Harsogva nevetni kezdett, majd megkérdezte. — Mi van a trópusi frakkjával? Ugye, magának van egy trópusi frakkja?

— A fiam küldte a trópusi frakkot — bólogatott a mókusszemű —, de eddig még nem sikerült eladni. — A másikra nézett, és újra megpróbálkozott. — Tegnap innen kivertek egy egész bandát. Egy tigrisvadász kipofozott egy egész társaságot.

— Tigrisvadász? Mióta járnak ide tigrisvadászok?

A mókusszemű nem hagyta magát. Egyre csak azt bizonygatta, hogy Brazíliából jött a tigrisvadász, vagy Kongóból, és tegnap este egymaga leszámolt egy alvilági bandával, pedig már nem is fiatal ember a tigrisvadász, azoknál meg fegyver is volt. Magyar ember a tigrisvadász, és most azért jött haza, hogy megnősüljön, aztán visszamegy, de nem egyedül, a Borikával.

— Borikával? — Az oroszlánsörényes megrázkódott.

— Úgy bizony. — A mókusszemű megint a csomagjai között kaparászott. — És a tegnapi cirkuszt a Borika vőlegénye csinálta, de a tigrisvadász leszámolt vele, meg az egész bandával, pedig már nem fiatalember.

Az oroszlánsörényes a fejét csóválta, majd ahogy szivarra gyújtott, megjegyezte. — Nagyon hűséges tud lenni a tigris, különösen, ha kiskorában megszelídítik. — Fölemelte az ujját. — Csak egy valamire kell vigyázni.

A mókusszemű a felemelt ujjat nézte, és várta, hogy mire kell vigyázni.

— A vér szaga — mondta az oroszlánsörényes — nem szabad, hogy vért szagoljon. — Aztán a cápáról beszélt, hogy a cápának milyen szaglása van a vérre.

Aki meleg tengerben halászik, sose kösse magához a zacskót, amit halászott, mert a cápa megszagolja.

— A cápa — ismételte a mókusszemű.

A másik legyintett.

— Maga sose menjen át a Vörös-tengeren, az olyan párás, fiatalnak való.

A mókusszemű rábólintott a csomagjai közül. — Hát ha párás, akkor csakugyan.

— Hagyta, hogy csavarjon egyet a fülén, és aztán elment? — Borika öccse a hokedlin ült. A felhúzott térde mögül bámult Borikára.

— Te is elmentél volna. — Borika kakaót készített az apjának. Ma egy húszast is kér majd apa. Minden szerdán kér egy húszast, mert akkor találkozik a barátaival.

A fiú a fejét rázta. — Nem, azért velem ezt nem lehetett volna. És azt mondod, hogy hárman voltak?

— Három jóbarát, mindig együtt jöttek, és konyakot rendeltek. — Cukrot tett a kakaóba. — Azt hiszem, nem jönnek többet. Sajnálom, mert kedves fiúk voltak. De mi ütött beléjük, hogy kikezdtek vele?

— Unták az öreget. — A fiú térde lecsúszott. — Én is unom, és főleg azt unom, hogy még mindig nincs semmi.

Borika tálcára tette a csészét két kiflivel. — Én meg azt unom, hogy mindent nekem kell vennem, hogy apának be kell vinni a reggelit, hogy mindenféle hülye trükkel elszedi a pénzemet. — Ahogy befelé ment a tálcával, hátrafordult. — Lehet, hogy egyszer nem jövök haza.

Borika tálcával együtt elvágódott, mert az öccse utánaszaladt, és elgáncsolta. Kakaós arccal ugrott fel, — neki a fiúnak.

— Gyerekek!

Apa pizsamában állt az ajtóban, a reggeli romjait nézte a földön. Lehajolt, hogy megmentsen egy kiflit, de Borika elrúgta előle. Borika nekiszorította öcsit a falnak.

— Karmolsz! — prüszkölt a fiú.

— Kimanikűrözlek.

Apa végre elcsípett egy kiflit, és Borika mellett kicsúszott a konyhába. — Legalább teát csinálok.

Borika délelőtt a Duna-parton járkált. Mindegy akárhol, csak otthon ne, csak apát ne hallja, az öccsét, a húgát, aki mindig arra kéri, hogy mondjon el mindent visszafelé.

Elnevette magát.

Elkezdte mondani a reggeli verekedést visszafelé. A Duna-parton sétált, úgy mondta visszafelé. Leült egy gyerekkocsi mellé, belehajolt a kocsiba, úgy mondta visszafelé, aztán már be kellett mennie a presszóba, és még mindig mondta, mondta visszafelé.

— Igazán nem tudom, mit művelnek még a Borika vendégei.

Gizi megigazított két stefánia szeletet. — Családos embert belehajszolni egy ilyen verekedésbe!

Háromszor is végigrohant odalent a csőben, az asztalok között. Úgy nézte a vendégeket, mintha leltárba akarná venni őket. Végre megállt egy asztalnál, Borika mellett. Megigazította vékonyka sálját, köhintett.

Borika vendége, az őszhajú férfiú, fölnézett az újságból, és csak annyit mondott. — Kaldrovics.

Borika meg ott állt egy megkezdett beszélgetésben. (A jövő hét végén fölmegyünk a Mátrába.) De hát majd csak elmegy ez az alak.

Nem ment el. Száját összeszorította, befelé szívta a levegőt. Borika csak most látta, hogy milyen fáradt az arca. Egyáltalán nagyon ki lehetett fulladva.

— Bimbula mindjárt itt lesz. — Ennyit mondott a kis ember, és leült az asztalhoz. Kabátszárnya lelógott, sután, bocsánatkérően. — Nem hisz el semmit, és most már nem is akar elhinni semmit.

Az őszhajú férfi összehajtotta az újságot. Egy mozdulatot tett, mintha fel akarna állni, de aztán mégse állt fel. — Egyedül jön? — Bosszúsan legyintett. — Különben mindegy.

Egymás mellett ültek, nem szóltak egy szót se. Borikának az volt az érzése, hogy egy kádban csücsülnek, amiből most már nem tudnak, és nem is akarnak kikecmeregni. El kellett mennie, hogy fölvegyen egy rendelést. Amikor megint az asz-

talnál állt, a sálas férfi valami szállítmányról beszélt, meg a Bimbuláról. Hirtelen a másikra nézett, és felkiáltott. — Még mindig itt vagy?!

Az vállat vont. — Hol legyek? — Az ő arca is fáradt volt, a vonásai elmélyültek.

Valami baj van? akarta kérdezni Borika. Magában pedig rábólintott. Baj van. Aztán majdnem elnevette magát. Ez a férfi soha se ad pénzt, hogy cipőt vehessen Öcsinek. Aztán csak nézte azt a férfit, akivel együtt jár, együtt autózik, és akivel most történni fog valami.

A vezetőnő lejött, megnézte, hogy nem lógnak-e a kabátok a székeken. Egy pillantást vetett Borikára, meg a férfire.

Borika kiment a ruhatárba, a pulthoz dőlt. Miért jött ez a sálas alak, és most miről beszélhetnek? Ebben a pillanatban fel tudta volna sorolni az írókat, akiknek a műveit el kellett olvasnia.

— Borika, hozz le nekem egy duplát — kérte a ruhatárosnő.

Nem is hallotta.

A vezetőnő megint lejött, benézett a csőbe. — Ideje, hogy beszerezzünk egy Wurlitzert, akkor talán ki tudjuk irtani az öregasszonyokat, naphosszat itt ülnek, és a kabátjukat az ablakba gyömöszölik.

A ruhatárosnő bólintott, és elindult végtelen útján, fölfelé a lépcsőn.

A vezetőnő Borikára nézett. — Mi van a férjeddel?

Borika olyan arcot vágott, mint aki nem érti a kérdést. Ahogy visszament az asztalhoz, még hallotta a vezetőnőt. — Gyerekfejjel férjhezmenni!

A két férfi az asztalnál állt, mintha egymás kezét fognák. Az ősz férfi odament a kályhához, tenyerét kifeszítve hozzátámaszkodott. Az arca is kifeszült, ahogy fölfelé bámult. Ellökte magát a kályhától, elindult a kijárat felé.

Borika utána ment. Ez megint olyan volt, mintha egy vendég után ügetne, aki elfelejtett fizetni.

Nagydarab, céklaképű alak támaszkodott a pulthoz, akárcsak elfoglalta volna a ruhatárat.

Borika vendége megtorpant. Oldalt akart kanyarodni a lépcső felé, de ehhez már nem volt ideje. A céklaképű kétszer belelőtt.

— Ejtsd át a nagymamádat.

Ezt mondta a céklaképű, és maga előtt tartva a revolvert, fölszaladt a lépcsőn.

Borikától annyi mindent kérdeztek az utóbbi időben, hogy zúgott a feje. Először is a rendőrségi kihallgatás. Mióta ismeri Horák Bélát? Hol ismerkedtek meg? Tudott-e az üzelmeiről? Hogy csempészéssel foglalkozott?

Borika férje is fölmerült az egyik kihallgatáson. Borikának néznie kellett ezt a kalapácsfejet, és hallania kellett. — Nem tudott visszatartani az ivástól. Márpedig egy feleség...

Ez már sok volt. Borika sírt és kiabált. — Miért kellett volna, hogy visszatartsalak az ivástól? És most mit akarsz? Le akarsz csukatni? Még te mered azt mondani, hogy rossz társaságba keveredtem?

Otthon úgy bántak vele, mint egy beteggel. Az apja lemondott róla, hogy Borika reggelit készítsen. Öcsi elismerően megjegyezte. — Egy ilyen nehézsúlyú pasast kifogni. Azt mondják, Kongóba is szállított fegyvert.

Egyszer Horák Béla feleségével akadt össze a rendőrségen. Ahogy kiléptek a kapun, az asszony belekarolt.

— Mi asszonyok, össze kell, hogy tartsunk.

Gyászban volt az asszony, fekete fátyolt eresztett az arca elé. Arról beszélt, hogy a férje mélyengondolkozó ember volt. Behívta Borikát egy italboltba. Állva ittak valami kevertet. Borika rettenetesen unta a dolgot. Különösen amikor az özvegy énekelni kezdett. — Minek turbékoltok, búgó vadgalambok? — Amikor a negyedik féldecit leöntötte a gyászfátyol alá, Borika kiszaladt az utcára.

A rendőrségen nem sokat kellemetlenkedtek. Elég hamar kiderült, hogy Borika semmit se tudott a férfi üzleteiről.

— Mégis, miről beszélgettek? — kérdezte egyszer egy rendőrtisztviselő.

Borika a fejét ingatta, aztán kibökte. — A csendről. Azt mondta, hogy figyeljem a csendet.

Ítéletet hoztak. A rendőrségen be volt fejezve az ügy, de a presszóban ítéletet hoztak.

— Nem áztattunk el odabent a rendőrségen — mondta Juci —, de, hogy közénkvaló vagy-e, az más kérdés.

Borika megint olyan képet vágott, mint a rendőrtisztviselő előtt, aki azt kérdezte, miről beszélgettek azzal a férfivel.

Kora reggel ültek össze Borika ügyében, a presszó különtermében. Szürke köd tapadt az ablakhoz, meg kellett gyújtani a villanyt.

A vezetőnő úgy üdvözölte Borikát, mintha máris a bírói székben ülne. Juci észre se vette. Anikó állt mellette. Átfogta Borika vállát. — A csuda vigye el őket!

Borika az ablaknál állt. Megnyomta az orrát, amitől az arca szétlapult. — Mi történhet?

— Rád másznak — bólintott Anikó.

Felvonultak a tálcások, a pultosok, a ruhatárosok, előjöttek azok is, akiket csak a konyhában lehetett látni, a hátsó helyiségekben. A bőrkabátos Hartwig kartárs is eljött a Központból. Mereven bólintott, pedig régen ismerte Borikát. Ő tette be a Mignon eszpresszóba kávéfőzőnőnek. — Benyomom magát a Mignonba. A gránátos Annit a Trojkába, a Troliba pedig...

Borikának most mindez eszébe jutott. Szerette volna megkérdezni, kit nyomott be Hartwig a Troliba. Odafordult Anikóhoz. — Téged valamikor Icának hívtak.

Anikó elképedve nézett rá. — Miket tudsz kérdezni! — Elgondolkodva rábólintott. — Igen, valamikor... akkor még a Farkas Gizivel dolgoztunk együtt. Gizi már Kanadában van. Nem akarta, hogy férjhez menjek, hallani se akart róla.

— A kulturált felszolgálás.

Ez már a vezetőnő volt. Két gyertyaégő között ült, Kugler Henrik képe alatt, és a kulturált felszolgálásról beszélt. A Minőségi Presszó szelleméről, meg hogy ki kell alakítani egy stílust.

Borikának eszébe jutott, hogy olyan az arca, mint amikor az üzlet ajtajában állt, és az autókat figyelte. Száraz arccal, összepréselt szájjal nézte, hogy kik szállnak ki az autókból. Ha egy férfi hozzálépett, egyszerre elmosolyodott. Ha meg nem lépett hozzá senki, akkor állt és várt.

— Szeretném, ha a kartársnő figyelne. — A vezetőnő Borikára nézett.

De hiszen figyelek, akarta mondani Borika. Semmit se mondott. Kicsit dühös lett, hogy rászóltak. Körülnézett, és akkor már inkább nevetni szeretett volna. Miatta gyűltek össze, miatta keltek fel ilyen korán még azok is, akiknek különben nem kellett volna.

— Természetesen mindenkit ki kell szolgálni, hacsak nincs éppen olyan állapotban.

Milyen állapotban? gondolta Borika. Milyen állapotról beszél a vezetőnő.

— Az aztán más kérdés, hogy ha valaki mágnesként vonzza ide a lehetetlennél lehetetlenebb alakokat.

A vezetőnő szavai után csend támadt. Juci köhögni kezdett és Borikára nézett. Hartwig a jegyzőkönyvbe írt, fölpillantott Kugler Henrikre.

— Ez azt jelenti — folytatta a vezetőnő —, hogy olyanok is bejárnak ide, akik aláássák a presszó nívóját. Az ilyenekből pedig nem kérünk.

A vezetőnő megrovóan tekintett Borikára. Az pedig nem értette, hogy belőle nem kér a vezetőnő, vagy azokból, akik aláássák a nívót.

— Szomorú dolog — folytatta a vezetőnő —, ha valakiről kiderül, hogy méltatlan környezetéhez, munkahelyéhez.

Borika az ablakhoz támaszkodott. Egyszerre félni kezdett. Most érezte, hogy ezek akarnak tőle valamit. Csak most kezdte megérteni, hogy ezek mind azért keltek fel ilyen korán, és azért jöttek el, mert akarnak tőle valamit.

— Nem kaptam tőle pénzt — dünnyögte —, ilyesmiről még csak szó se volt. Egyszer-kétszer elvitt vacsorázni, de hát az csak nem baj? — Körülnézett. — Borravalón kívül sohase fogadtam el vendégtől pénzt.

Ettől megvadultak. Mintha Borika külön pofonvágta volna mindegyiket.

— Lehet, hogy nem a férjemtől kaptam a bundát — kiabált Juci —, de aki vette, az egy gyerekkori szerelmem!

Gizi szomorú fölénnyel ingatta a fejét. — Nekem nem vett bundát a gyerekkori szerelmem, a férjem se vett bundát.

— Borika csak ne beszéljen! — vágta oda a dugóalakú Erzsi. — Nagyon jól tudjuk, ki hozta nyakunkra a konyakosokat.

— Borika csak beszéljen inkább a morfiumcsempészéről!

Anikó szeme könnybelábadt. — Igazán nem szép tőled, Borika, azért, mert egyszer Párizsból küldtek nekem ajakrúzst.

A vezetőnő egy szót se szólt. Fáradt mosollyal nézett Hartwigra. — És nekem ezekkel együtt kell dolgoznam. — Ez volt az arcán.

Hartwig abbahagyta az írást. Kezét a jegyzőkönyv nyitott lapjára tette, mint aki már legszívesebben befejezné ezt az ügyet.

— Én nem vagyok kurva — mondta. Halálos minden sértődöttség nélkül. — Különben is, ha az embert bedugják a süteménybe...

A vezetőnő kopogott a ceruzájával. — Lányok!

Csönd lett.

A vezetőnő megint Borikához fordult. — Szomorú, ha az ember örökké kínai falba ütközik.

Ez olyan volt, mintha Borika agyából mindent kisöpörtek volna. Kínai falba ütközik...! Mit akar ezzel?

— Szomorú, ha hiába beszél az ember. — Kis szünetet tartott, majd nagyon határozottan. — Arról van szó Borika, hogy nem vagy idevaló, a Minőségibe.

Borika előrehajolt, jobbra-balra forgatta a fejét, majd vállat vont és csak hallgatott.

A vezetőnő hátradőlt.

Juci beszélt. — Hányszor megmostam a fejét! Hányszor mondtam neki: Borika, így nem lehet a vendéggel... A múltkor is nyakonvágta a Janikát. Elment az asztala mellett, és nyakonvágta.

— A Janika hülye — mondta Anikó. — Mindenkitől randevút kér.

— Arra a koszladt öregre sose szól rá, hogy itt nem szabad papírból enni — folytatta Juci. — Azt is ő szoktatta ide.

A kis Nyergesné: — Odaállt egy vendég mellé, és kivette a kezéből az újságot.

— Azzal se törődik, ha a vendég nővel van — mondta Erzsi.

Sorra odaléptek a vezetőnő elé. Mindegyik tudott valamit Borikáról.

Borika előtt pedig sorra megjelentek a vendégek. A mókusszemű kisöreg, akit ő szoktatott ide, Janika, akit nyakonvágott, aztán, akinek kivette a kezéből az újságot, meg akit kihúzott az autóból (mert az is volt), megjelentek a futballisták, a konyakosok, a feketézők.

— És végül az alvilág! — A vezetőnő komoran bólintott. — Végül ezt is meg kellett érnünk. Gyilkosság.

Mindenki Borikára nézett. És akkor Kämpfnerné, a kávéfőzőnő bedobta.

— Csak azt tudnám, hogy miért tanult tőle németül!

— Angolul is tanult — mondta Juci.

Ettől megint dührohamot kaptak. Miért kellett Borikának nyelveket tanulnia? És mindenféle könyveket is olvastatott vele az a férfi. Borikával persze nem lehetett beszélni, mert hogy micsoda művelt partnere van...!

Várni lehetett, hogy rárohannak Borikára. De akkor Hartwig az arcokon át, Borika felé hajolt.

— Van valami mondanivalója?

— Tudtam — sóhajtott a vezetőnő. — Egy vállrándítás — ennyi az egész.

A jegyzőkönyvet felküldték a Központba, Hartwig pedig kiment a zuglói Kettecskénbe.

— Hartwig kartárs — mondta a szőkekontyos Gyárfásné — hol hűtlenkedett?

Hartwig leült az ablak mellé, és csak mosolygott. Gyárfásné hozott egy félelmetes duplát, aztán leült Hartwig mellé.

Hartwig rejtélyesen mosolygott, és belepottyantott egy cukrot a kávéba. — Azt hiszem, nem marad itt sokáig. — Szünet. — Borika. Tudja, arról a kis Borikáról van szó, emlékszik rá a tanfolyamról. Á, nem való az még a Minőségibe.

— A Minőségi — Gyárfásné elgondolkozva ingatta a fejét. — Ott volt az az összecsapás két feketéző banda között... golyószóróval.

Hartwig hallgatott egy darabig, aztán rábólintott. — Ott volt. És éppen erről van szó. A Borika vendégeiről. Más valaki kéne a Minőségibe. — Gyárfásnéra nézett. — Aki mégis másfajta vendégeket vonz oda.

Gyárfásné meghatottan: — Maga mindig tudja, mit kell tenni, Hartwig kartárs.

Borika egy este becsomagolta a kék blúzt, meg a fekete szoknyát. Búcsút mondott a Minőségi Presszónak, hogy másnap reggel Zuglóban jelentkezzen.

— Ne izgasd magad, Borika — mondta a ruhatárosnő.

Anikó kikísérte, átölelte a vállát. — Dögök voltak hozzád.

Borika egy szót se szólt. Megint olyan volt az arca, mintha kikeményítették volna. Még látta, ahogy a mókusszemű kisöreg utánainteget a karzatról, aztán becsukódott mögötte az ajtó.

Az utcán futni kezdett. Hirtelen megállt. Mintha golyó sivított volna el mellette. Aztán még egy... még egy... — Majd egy nevető gyerekhang: — Ez talált!

Verebeket csúzliztak a fasorban. A gyerekek álltak, vagy lekuporodtak a földre. A táskát letették maguk elé, mint a fedezéket.

Oldalt a felnőttek. — Ez azért kegyetlenség. — Miért? Úgyis annyi a veréb, és éppen a buszmegállónál.

Az egyik gyerek megfordult. Valaki megérintette a vállát.

— Add ide. — Borika lehajolt a fiúhoz.

A fiú csak bámult. A többiek abbahagyták a csúzlizást. Az egyik odament Borikához, mintha lejelentkezne.

— Mi erre fel lettünk szólítva.

Borika meg se hallotta. Kivette a fiú kezéből a csúzlit. Belelőtt az ágak közé. Recsegtek a gallyak, a fákról pedig, mintha rongydarab hullna.

— Trafált — bólintott a fiú.

Borika körül ácsorogtak, föladták neki a kavicsot. — Tessék, a muníció.

Borika egy darabig állva lövöldözött, majd lekuporodott az iskolatáskára. Akkor már nem volt körülötte senki. A gyerekek félrehúzódtak.

Egyetlen rémült csipogás volt a fasor.

Borika a táskán térdelt, és csúzlizott. Mintha szét akarná lőni a fákat, az ablakokat és a házakat. Csúzlizott és kiabált. Sírástól elfulladva ordította bele a csipogásba.

— Miért kell nekem tudni, hogy ki írta az Öreg halászt?! Miért kell nekem a csendet figyelni?!

Bőgött dühében. Bandzsított a dühtől és a sírástól. Az arca szétfolyt, de azért nem adta ki kezéből a csúzlit. Bele a fák közé, — még! még!

— Mondd el visszafelé — kérte otthon a húga — most mondd el visszafelé az egészet.

Szomráky Sándor

SENKI MÁS

I

Csak az mondom jaj senki más
csak az vagyok Kit Nem Szeretsz
csak képzelt névtelen anyag
mely kísérteni itt maradt
csak szobámban pár mozdulat
keverve cigarettafüsttel
néhány eldobott ruhadarab
örökre itt megszégyenülten

II

Maradtál Te senki más
reszkető pont a viharos égen
egy önmagáért lobogás
a fényre vágyóknak észrevétlen

Maradtál Te senki más
anyaggá dermedt szédület
társtalan sötét zuhanás
Az igazak lehunyják szemüket

Simor András

TI KIFOSZTOTT SZOBÁK EMLÉKEIM

Emlékeim, ti kifosztott szobák!
Ismerős mosoly néz rám a tükörből.
Üres lakásban kisfiú zokog,
az évek bezárt ajtaján dörömböl.

Állok egy fénykép előtt — hova lett
a haját koszorúban hordó asszony?
Anyut várják a fáradt bútorok,
lépteit őrzi egy szőnyeg a padlón.

Apa beszél velem — téged idéz
a szavaiban bólogató bánat.
Verset írok — könyörgő kisfiú
iramodik a tereken utánad.

Emlékeim, ti széttört örömök!
Álmomban meginognak a gerendák,
betemetett pince az éjszaka,
a csillagok tövig leégett gyertyák.

Megyek az úton — anyut keresem,
hátizsákomban kuporog az ország.
Hol a gyerek, ki a dermedt havon
idegenek közt botladozott hozzád?

Hajnal Gábor

SZOMORÚ SZEMÜK

Istállóban állok, száztíz tehén
szomorú nagy kék szeme néz felém,
sovány testükből kiállnak a csontok,
hátsó lábukon sötét trágyafoltok.
Hat és fél liter tejet ad naponta
egy tehén csak, bizony kevés a kosztja
mindnek — mondja az állatápoló,
és ábrándozik: villany lenne jó.

Közel a folyó, lehetne csatorna,
a szárazsággal győztesen dacolna
s több takarmány lenne. A tehenek
vádló tekintetét nem érti meg,
ki köztük él, és bennem fájdalom sajog,
pedig én nem paraszt, csupán költő vagyok.
Ábrándozik az állatápoló:
az istállóban villany lenne jó.

Ostobaság, de a száztíz tehén
szomorú nagy kék szeme néz felém
azóta álmomban is. Szüntelen
vitatkozik tekintetük velem.
Nem szóltál értünk te sem — vádol a szemük,
s én egyre szomorúbb leszek velük.
Hallgattam csak, mikor az állatápoló
mondta: az istállóban villany lenne jó.

Nem vagyok paraszt — így védekezem,
a földhöz sem értek, de szüntelen
néz reám szomorú nagy kék szemük.
Verset írtam hát — mit tegyek velük?

Bertha Bulcsu

HARLEKIN ÉS A KÖDHAJÓK

A sötétkék alkonyatban úszik egy hajó.

A szél elállt. A Nap egy vörös gömbnek látszik, mint a régi feszített normák idején a kaolin tömbök, melyekből szigetelőket, tányérokat és plaketteket formáltak a kimerült korongozók.

A porcelánfestő a beesett vitorlákra pillant, aztán elengedi a kormányt. Mozdulatlanul ül és várakozik, mintha történhetne valami. A fiatalok jellegzetes mozdulatlanságával várakozik, akik tudják, hogy számukra még semmi sem fejeződött be, minden pillanatban történhet valami új, szokatlan, érthetetlen. Lógatja a vállát, és mereng a lenyugvó égitestek fényében. Három lenyugvó Nap jelzi, hogy valami végetért. Egy a nyugati látóhatáron, s kettő a lány arcán, aki nevetve behajít egy Wodkás üveget a vízbe és énekel:

Madarak, nádasok és a Hold
értik már, értik már,
s főleg a Hold, és főleg a Hold...

A lány arca hófehér, csak a homlokán és a bal szeme alatt világít egy-egy vörös, kialvó Nap. Amikor a Badacsony árnyékába értek, szomorú Harlekin arcot festett magának, és búcsúzott a hegyektől, víztől, madaraktól. A porcelánfestő bámulta a lány arcán lenyugvó Napokat, s ideges mozdulataiban már ott feszült egy távoli gyár lendülete és fegyelme, szívében bizonytalanság vibrált, mert a lány Harlekin arca, amit a művészettörténet színes lapjairól életrekeltett, mindig bánatot, búcsúzkodást, eltávolodást, vagy ismeretlen kezdetet jelentett. Az időben úszott feléje egy zsongó, saját fényében forgó gyár, és meleg lehelete megnyugtatta. A gyár azonban még messze volt, s a nyugati part a látóhatár kék vonalán is túl.

A Napok elmerülnek, s a homályba beleveszik a táj. A Hold már fent van, de fénytelen. Árnyak ereszkednek a hegyekre, s félelmetes lesz a messzeség.

A lány a langyos víz fölé hajol, és az arcáról lemossa a két fekete Napot s a maradék elszürkült fényt.

— Valami ismét végetért...

— Véget, Harlekin, de a nyugati part még messze van, s a mi városunk még messzebb...

— Csak kilométerekben... Egy nap múlva százezer ember lépteit hallgatjuk újra, az ablakokból és ajtónyílásokból arcok fordulnak utánunk, s az ismerős borbélynék, sezlonycsinálók és háztömbbizalmiak alakjában a társadalom szembe jön velünk minden utcasarkon.

— Futballpályák, sörkertek, kultúrházak...

— Poros utcák... Vasárnap matiné, szeptember, esők... esők...

— És a társadalom... Az ám Róbert, ilyenkor mit csinál a társadalom?

— Ül az ágy szélén, s azon tűnődik, hogy lábat mosson, vagy átfussa inkább a Népsportot? Izzadt lábbal fekszik a takaró alá, és újsággal a kezében elszenderül. Álmodik, néha nagyon furcsákat álmodik...

— Lehet, hogy mi is álmodunk most...

A porcelánfestő megrázza a fejét:

— Nem, Harlekin, ez valóság. Nézd a hegyeket, milyen nyugodtak? A víz milyen hatalmas... A hegyek másik oldaláról már elindult a szél. Felborzolja a nádasokat, és a vitorlánkba feketén belefekszik.

A szél hűvös érintésétől fodródik a víz. A hajó megmozdul. Erősödik a holdfény, és erősödik a szél.

Megriadt halászmadarak egyensúlyoznak a szélben. A sötétkék éjszakában úszik egy hajó.

Tíz négyzetméter vitorla, egy lány és egy fiú... Körben hegyek, süvítő szél, messzeség.

A porcelánfestő és a lány a dekken ülnek, s a kötelekbe kapaszkodva lógnak a fekete víz fölé. Az északi szél siklásba hozza a hajót. Elhagyják az utolsó vulkánkúpokat, s a Balaton legszélesebb és legfélelmetesebb öblén hajóznak át.

A kisebbik vitorla meglobog. A lány szorosabbra húzza a kötelet és megszólal:

— Nagyon erős a szél.

— Furcsa idő...

— Egy rakéta! Láttad?

— Hol...?

— Nyugaton egy vörös rakéta...

— Rakéták, valóban... De ezeket nem viharágyúból lövik. Messze, a part felett fénylenek... Ha tovább erősödik a szél, lehúzzuk az egyik vitorlát. Majd elérjük a györöki földnyelvet és minden könnyebb lesz.

— Az ott?

— Igen. Kikötő és egy falu.

— Jártál ott?

— Egyszer. Este. A kikötő mellett liget van. Azon túl a vasút és a villasor. Orvosok, néhány mérnök, néhány operaénekes, néhány funkcionárius. A tágasabb villákban régi kapitalisták laknak. Persze nem az egész villában, de ott laknak.

— A kikötőn túl?

— Egy domb kápolnával, a vízben csuhi szigetek. Titokzatos világ. Ott jó lenne holdfénynél átsiklani...

Meglobogtak a vitorlák. A porcelánfestő meghúzza a köteleket, de hiába.

— Forog a szél — mondja, aztán kiengedi a kötelet, míg kialakul az új szélirány.

A szél árnyakkal összefogózva kószál. Nekilendül, s amikor a hajó futni kezd, cserben hagyja. Lanyha menekülését erős, bizonytalanul kanyarodó pöfök követik.

A hajó küszködve, százszor nekilódulva éri el a földnyelvet. Fények jelennek meg mindenütt. A kikötő lámpái vibrálnak, az egész lámpasor kialszik, és percenként felgyullad újra. A partról énekszó és hangzavar szabadul a vízre. Egy-egy hangosabb szó megperdül a levegőben, és bukdácsolva a hajóig csúszik. Érthetetlen, törött szélű szavak. A vizen csillagfüzérek közelednek. Halk moraj kíséri a fényeket. Mintha a kivilágított vasútállomásokat a vízre lökték volna, úgy csúszik egyre beljebb a lámpafüzér.

— Hajók — mondja a lány.

A távolság gyorsan csökken köztük. A földnyelven túl találkoznak. A hajókról zeneszó árad a vízre. Mulatnak minden fedélzeten. A fényárból éles rikkantások zuhannak a csendbe. Aztán hirtelen kialszanak a fények és egy hangszóró tárgyilagos közleményt hullat az éjszakába: „Arató Pál, Bakonyi Ferenc és Masznyik Veronika azonnal jelentkezzenek a stúdióban..."

Kik ezek?

A fekete hajók mozdulatlanul állnak a sötétség mélyén. Árnyékok osonnak hajótól-hajóig, és semmit sem lehet tudni.

— Különös hajók...

— Talán kirándulók...

Elhallgat a hangszóró, és újra kigyulladnak a fények, elszabadul a zene. Ki lehet az a Masznyik Veronika...?

A csillagfüzéres hajók belevesznek az éjszakába.

Újra erősödik a szél. Nádasokat hagynak maguk mögött, és világokat. A Holdnak lassan vörösbe fordul a fénye. Amikor elérik a csuhiszigeteket, a sugarai már vízszintesen csúsznak a vízre. A káka surrog a hajó oldalánál. Lassan

haladnak, mert a szigetek között szélárnyékba kerültek a vitorlák. A porcelánfestő a dekk alá hajol, aztán előhúz egy tőrt. Leteszi a lába mellé.

— Kés? Minek kell a kés?

— Néhányszor már jártam erre. Belekeveredhetünk a csuhiba... Vagy orvhalászok...

Fél óráig úsznak a szigetek között. Amikor kiérnek a szélárnyékból, már fakó, fénytelen a Hold.

A porcelánfestő elégedetten felsóhajt. A hajó ekkor elveszti a sebességét.

— Mintha zátonyra futottunk volna... — szólal meg a lány.

— Nem, itt nagyon mély a víz. A hínarakon akadtunk el. A szél is gyengült. Evezek egy kicsit...

A porcelánfestő evezőt vesz elő, és belemártja a vízbe. Nagyokat húz... A hajó mozdulatlan, mintha lehorgonyozták volna. Az evezőt mélyebbre meríti, és teljes erőből nekifeszül. Hiába. A hajó meg sem mozdul. A csöpögő evezőt beemeli a hajóba, aztán felkattantja a villanylámpát. A keskeny fénysugárral végigpásztáz a vizen. A fénysugár megállapodik a hajó baloldalán, és a porcelánfestő meglepetten áll a lámpája mögött.

— Vadkacsák...

— Mozdulatlanok...

— Néha alábuknak...

— Nem haladnak. Ugyanott bukkannak fel...

A porcelánfestő újra a vízbe meríti az evezőt, s amikor néhány perces erőfeszítés után felgyújtja a lámpát, döbbenten látja, hogy a vadkacsák „V" alakban úsznak mögöttük.

Már érti. Gyorsan eloltja a lámpát, aztán körülnéz. A hajó közelében szemügyre veszi a testesebb árnyékokat, s amikor meggyőződik róla, hogy azok mozdulatlanok, lerántja a pulóverjét. Meztelen felsőtesttel behajol a vízbe. Sokáig motoz a hajó alatt, aztán felsóhajt:

— Végre...

— Mi történt, Róbert?

— Már nem követnek bennünket a vadkacsák...

A lány a vízbe lógatja a kezét, s csobog mellette a víz.

— Belefutottunk az orvhalászok hálójába. Az úszókat néztük vadkacsáknak. Jó lesz innen gyorsan eltűnni. Itt vannak valahol a közelben, figyelnek bennünket.

— Mi történhet?

— Nem tudom... Ha jönne egy kis szél, tíz perc alatt elérnénk a vonyarci csárdát. Már látszanak a fényei.

A hajó lassan úszik a sötét éjszakában. Surrogva csúszik át a hínárszigeteken, s lomha fekete madárra hasonlít. A hínárból cuppogások hallatszanak, és félbenmaradó titokzatos loccsanások. A hínárban delejes testű óriáshalak mocorognak, s a planktont szürcsölve szűrik a torkukban. Nehéz mocsárszag keveredik a víz és a növények átható illatával.

A vonyarci fények fokozatosan megnőnek, aztán a hajóra hullanak, és ideges ragyogásukkal bearanyozzák.

A lány a part irányába mutat:

— Nézd csak, egy hajó!

A porcelánfestő a csárdára pillant, s a neoncsövektől elkápráztatva először nem lát semmit. Néhány pillanat múlva aztán észreveszi a fény és árnyék határán billegő hajót. Ebben a pillanatban repültek fel az árbócra a vitorlái s azonnal megfeszültek a szélben.

— Parti szél jön... — motyogja a porcelánfestő, aztán fordít egy kicsit a kormányon. — Lehet, hogy ezekhez tartozott a háló.

— Már elszakadtak a parttól...

A vonyarci hajó kifut a nyílt vízre, és a porcelánfestő nyomába szegődik.

— Mit akarhatnak...?

— Nem tudom — mondja a porcelánfestő, — legalább huszonöt négyzetméter vitorlájuk van. Nagyon gyorsan jönnek.

Amikor kiérnek a vonyarci csárda fénytócsáiból, a porcelánfestő átadja a lánynak a kormányt, és evezni kezd. Nagyokat húz az evezőn és számol. Minden háromszáz evezőcsapás után hátranéz, és felbecsüli a távolságot.

— Jól tartjuk magunkat — mondja.

A hajó előrecsúszik a párás éjszakában.

Az idegen hajó fokozatosan lemarad. A porcelánfestő vizet loccsant a homlokára, aztán megborzong.

— Hideg van... Nyirkos hideg — mondja, aztán a pulóverjára felhúz egy inget, és egy másik, kopottabb pulóvert is.

A hajón már minden harmatos. A lány néha cigarettára gyújt, és füstölögve rövid történeteket mesél a porcelánfestőnek.

— Ócsárdon volt egy tehenünk. Úgy hívtuk, hogy Tuba.

Amikor kialszik a cigarettája, kinyújtja a lábát a fenékdeszkák felett, s kényelmesen elhelyezkedve dúdolgat. Később a pontyokat utánozza nevetgélve. Összecsücsöríti a száját és cuppog. A porcelánfestő egy idő után már nem tudja megkülönböztetni a pontyok és a lány cuppogását.

— Te éjszakai segédponty... — mondja a porcelánfestő.

A lánynak ez megtetszik, s a helyzetükkel kapcsolatban különös szavakat gyárt: „Hínárszélcsend"... „Orvhálók"... „Vadkacsajel"... „Pontyhangos éj"... Aztán hirtelen megfordul, s a mutatóujjával beleszúr a sötétségbe:

— Ott jön a hajó...

A porcelánfestő sokáig néz kelet felé, aztán felfedez egy makacsul közeledő fekete árnyékot.

Újra megmarkolja az evezőt. Gyors, beidegződött mozdulatokkal dolgozik.

— Különös... Annyi szent, hogy különös... — mondogatja, s az evezőt halkan, csobbanások nélkül meríti a vízbe.

Néha megáll egy-egy pillanatra, hogy kifújja magát, s a fényárban úszó nyugati partra bámul. Az evezőjéről ilyenkor csorog, csepeg a víz, s fémes, könnyű hangok rebbennek a vitorlákra.

— Melyik lehet a kikötő? — tűnődik hangosan.

Nem lehet megkülönböztetni a fényeket. A móló zöld jelzőlámpáját és a kikötő-árboc tetején vibráló égőt elnyeli a városból kibuggyanó fényár.

— Az a zöld, azt hiszem, az Amazon, vagy a Hullám. A móló balra lehet...

Evez, evez, néha mozdít a kormányon és hátranéz. Ilyenkor belemered a sötétségbe, és megkeresi a makacs árnyékot. Az idegen hajó dagadó fekete vitorlákkal némán suhan az éjszakában. A porcelánfestő evezés közben eltűnődik: Milyen hajó lehet, honnan jön és hová megy? Kik ülhetnek a fedélzetén?

Hajnali három óra tájban megélénkül a szél. A hegyek felett fokozatosan szürkére fakul az éj. Még sötét van, de már messzebbre látni. A porcelánfestő a nyugati partra bámul, és méregeti a fényeket: Melyik lehet a kikötő? Az a zöld vajon az Amazon, vagy a jelzőlámpa? S azok a vörös fények, melyek szögletesen beleékelődnek a sárgák és zöldek sugárszövetébe, vajon honnan erednek?

Már nem kell evezni. A hajó megdől, s gyorsan siklik a fények felé. A porcelánfestőnek fáj a válla a sok evezéstől, s a nyaka görcsösen merev a feszült egyirányú tartástól. Egy-egy pillanatra lehúnyja a szemét, s ilyenkor csillagokat lát.

A lány megérinti a karját:

— Nézz hátra!

A porcelánfestő hátranéz. A fekete árnyék már szürke. Kicsit megdőlt, és közelebb került hozzájuk. A szürke árnyék mellett még két árnyék hajlik a víz fölé. Az egyik a part közelében úszik, hasonló közelségben, a másik beljebb a nyílt vizen, és kicsit távolabb.

— Három hajó... Úgy jönnek, mint egy flotta... Idáig eltakarta őket az éjszaka — mondja a porcelánfestő, aztán a saját vitorlájára néz, és szorosabbra fogja a kötelet.

A fények vibrálnak a nyugati parton. Már érezni lehet mögöttük a fürdőváros szürke tömegét. A fények különválnak. Meg lehet különböztetni a fényforrásokat. Valamelyik zöld fényforrás, a hajókikötőt jelzi.

— Nagyon gyorsan jönnek azok a hajók.

A porcelánfestő hátranéz. Úgy érzi, hogy a hajók már csak néhány száz méterre vannak mögöttük. Erősen megdőlnek, s néha megbillennek az árbócok. A porcelánfestő megbabonázva nézi a hajókat, s ekkor észreveszi, hogy a három hajót, a nádasok fedezékében több is követi.

— Négy, öt hat, hét — számol hangosan, és megdöbbenve a térdére csap: — Harlekin, legalább tizenegy hajó követ bennünket! Ez már igazán különös.

— Ezek nem lehetnek halászok...

— Nem, ezek nem halászok, annyi szent.

Egyre világosabb lesz. A porcelánfestő az égre pillant és látja, hogy felhős. De a felhőkkel nem törődik. Izgatottan bámulja a hajókat.

A hajók száguldanak a kedvező szélben. Némelyik olyan közel van már, hogy akár átkiálthatnának az utasainak. A porcelánfestőnek ekkor nagyon ismerős lesz a vezérhajó. A dagadó piszkos vitorlák, az öblös, kitágult hajlatok, s a lendület, a biztos manőverezés...

— Harlekin, istenemre mondom, én bolond vagyok! Ezek a keszthelyi Jacht Klub hajói... Tegnapelőtt verseny volt Füreden. Jönnek hazafelé. Az a 25-ös az élen, a Dorci, megismerem a piszkos vitorláiról. Amikor diák voltam, én is jártam vele. Az a másik, ott beljebb az Argó, Olimpiai Yolle, ha jól emlékszem, a Posta hajója, de ez már nem biztos. S meg mernék rá esküdni, hogy a Dorci mellett, amelyik vele egy vonalban jön, egy kalóz, s a part mentén azok ott mind kalózok... Látod, hogy milyen babonákat támaszt fel az éjszaka? Mennyire más lesz az ember, ha egyedül marad a feneketlen éjszakában? Az embereket néha magános hajókra kellene ültetni, s jobban megértenék a világot...

A porcelánfestő didereg a nyirkos pulóverjai alatt, de a megkékült szája széle újra és újra mosolyra húzódik:

— Hogy jönnek! Ez igen, ezek aztán értenek a hajóhoz.

A lány dideregve kuporog a svertkaszni mellett, és bámulja a hajókat.

— Nagyon szépen jönnek — állapítja meg, aztán a saját vitorlájukra sandít. Az is belefeküdt a szélbe. Szinte suhannak a ködös, szürke hajnalban.

Előbukkannak a város tornyai. Ködoszlopokból nőnek a város fölé, és a körvonalaik már határozottabbak, mint a parti fények.

Erősödik a szél és kialszanak a villanyok. Ekkor már a város alatt járnak, s a porcelánfestő kedvetlenül felsóhajt:

— Soha nem tudjuk meg, hogy a fények közül melyik jelölte a kikötőt.

Világos van. A város még mozdulatlan. Alszanak a házak, tornyok és ablakok. Alszik a tanácselnök, az újságárus, az úszómester, alszik a utcaseprő, a langyos garázsokban alszanak az autók. A porcelánfestő az alacsony partra bámul, és a rendőrhajók árbócai közül kiválasztja a kikötő magasabb, merevebb árbócát. Az irány jó, és a hajó barázdát hasít az öböl vizére.

— Olyan, mintha elfoglalnánk a várost — mondja a porcelánfestő, és mosolyogva hátrapillant a szürke vitorlaerdőre. A kezében ekkor megcsúszik a kötél, és a nagyvitorla meglobog. Csattog, nagyokat lobban a szélben, de a porcelánfestő nem törődik vele. Megrázza a fejét, s a szemét egy pillanatra lehúnyja. Aztán újra hátranéz, és értetlenül bámul a ködös messzeségbe.

— Harlekin, nézz hátra!

A lány megfordul, s néhány meghökkent szótöredék szalad a szájára:

— Ezek... Hová...? Nem...

A porcelánfestő bólint:

— Nincsenek hajók. Eltűntek.

Körülhordozza a pillantását a látóhatárón, de a hajóknak nyoma sincs. A beugró nádasokban néhány hórihorgas jegenyefa és fűzfa áll. A vizen ködrongyok lógnak. A szél némelyiket felteríti a fák koronájára, s azok ott elakadva lobognak. A parton is köd ül, különösen a déli part alacsony, vizenyős horpadásaiban.

A porcelánfestő összegörnyedve visszaül a kormány mellé, s a kikötő irányába fordítja a veszteglő hajót. Nagyon rossz kedvű. Nem akarja elhinni, hogy minden csak káprázat volt. Az érzékek így becsapódnak? Ilyen bizonytalan az ember? Káprázat és titok a világ? Ha nem bízhatunk az érzékeinkben, akkor a környező világ csak illúzió, s a bizonytalan világban elkallódik az ember. Amit szépnek látunk, lehet, hogy nem szép. A szerelem csak ostoba káprázat lenne? Miben bízhat az ember?

A lány szakítja meg a csendet:

— Vonyarcnál, az a hajó valódi volt.

— Ki tudja?

— Valódi volt. A fényben jól látszott, amikor elszakadt a parttól. Egy ideig követett bennünket, de mi gyorsabbak voltunk, és otthagytuk.

— Hol van a valóság és a vízió határa? — tűnődik a porcelánfestő, s tudja, hogy az érzékek csalódása nagyon veszélyes. Nehéz, vaskos anyagokra gondol, hogy leküzdje magában a bizonytalanságot. Kőbányák és sziklák képét idézi fel magában, aztán a gyár hatalmas tömbjét, melyet megkerülnek az utcák. Vasra, és tömörfalú szénbányákra gondol, a fáradtságra gondol, ami megbénítja a herkuleseket.

A móló közelében úsznak. Az égre néz, s kedvező szél alatt a kikötő mellé fordul. A lány ekkor már a hajó orrában áll, s ügyesen elkapja az egyik kikötőcölöpöt. A porcelánfestő feláll, megoldja az árbóc tövében a köteleket, aztán lerántja a vitorlákat. Nehezen mozognak a karjai, a lába elzsibbadt, izmaiban érzi a valóságot. A cselekvés lassan megnyugtatja. A hajó orrából kiemeli a horgonyt, biztosítja, aztán a hajó faránál behajítja a vízbe. Végigmegy a dekken, és a hajó orrát az oszlophoz köti. A lány ekkor már a parton áll. A porcelánfestő utánalép. A parton szédül. Átöleli a lány vállát, s a messzeségbe bámul.

A víz felett, s az alacsonyabb partokon ködrongyok lógnak.

Mindketten érzik, hogy valami végetért.

Pálos Rozita

ELLENÁRAM

Ha tested örülni kezd, mindig
elindul a szél valahol
feléd sodorni a fény ellenáramait.

Messze mennél e törékeny egektől,
de megállít anyánk ültette
violák fehér szándéka és egy
láthatatlan madár nesze
a szilfa félmagasában.
Lennél olyan, mint a fénytelen Hold
a délután egén, mit senki se észlel.

Ó ez a szorongás a szerelemben,
ó ez az idegbeteg vízirózsa rohanás
parttól az örvényig és örvénytől
a partig, miközben szabad akaratodra
gondolsz és a választás kínja fojtogat.

Hova lesz a kiskacsa pelyhessége
a szónak, mit végül a lemondás
üveggé kopaszt és beléd tükrözi
megtagadását a földnek.

ANDREJ VOZNYESZENSZKIJ VERSEI

BEATNIKEK MONOLÓGJA

(A Háromszögletű körte c.
amerikai versciklusból)

Itt fekszem, korszakalkotó, magamban.
Tanullak, Michigan.
Szeplős arcomban, mint szivacsban
a tenger — korunk, kicsiben.

Fagyott pupillám jéghideg.
Barlang bozótja arcomon.
A népeket, a fényeket
tenyeremen, mint bizsut, morzsolom.

Atom-esők szitálnak.
Rakétaállomás dörög.
Köpött reám a század?
Hát én meg rá köpök!

Politika? Csak szómalom!
Civilizáció fülledt vidéke!
Mint békaember, alábukhatom
a lélek türkiszkék vizébe.

Beatnik vagyok, Szitkok között
acsargó vadállat-kölyök,
botrányaim — rabláncaim,
bilincs mind, lábamon csörög.

Hasonlítok jazz-trombitán
nyerítő torzpofákhoz?
Bohócnak hittél?
Én vagyok, ki ítél!
Az Utolsó Ítélet!
Kor, imádkozz!
Démonom, a dinamit hogyha kitör —
kor, mi leszel akkor?
Hamugödör!

KITÉRŐ A MAGÁNTULAJDONRÓL

(A Háromszögletű körte c.
amerikai versciklusból)

Mondd hát —
mi bajod? siess! panaszold el! sírd ki magad!
Mi bánt?
Atavizmus ez vagy lélek-rákdaganat?

Elérte a baj
a legszebb nőt a világon.
Szép volt, fiatal,
ókori fény csillant a szeme sugarában.

Motort vezetett,
gépébe fúródva, veszett iramban,
mint nyíl, amelyet
lihegve hordoz oldalában a vadkan.

Mert így kezdődik:
nyaralók, autók, borostás férjek.
S egy nap nem őrzi
tiszta határait — feladja a lélek.

Gépkocsi kereke tapos
a szem köré karikákat.
S az éjben nyirkos és ragacsos
egérlábak kaparásznak.

A kertet az ősz
a zúzott kavicsokra lefosztja.
Elalszik a nő,
s fel-felkiált riadozva.

Vállát valami nyomja —
ki menti meg szegényt?
Ő — nyaralója foglya.
Lehajtja,
mint tatár vérpadra,
fejét.

ITÁLIAI GARÁZS

Mozaik-padló
pikkely-ragyogása.
Alszik a palazzo
éji garázsa.
Motor, motor — mint seregnyi mór,
vagy alvó sáska.
Nem Giulietta alszik itt és nem Paolo —
„Chevrolet", benzint szuszogó.
Giotto-freskó csillan elő,
fölébe görnyed, mint szerelő.
Szellem jár: a háború és a lopás.
Álmaidban
mik kísértenek, éji garázs?
Pallosok?
Zsarnokok?
Lány, aki utcán
ácsorog?

Egyik sarokból halk csikorgás:
egy motor motoz — ifjú, pozsgás.
Miért van ébren? Holnap ünnep,
s darabjai majd szétrepülnek
a versenyen, a tapsviharban!
Hulltában
így lesz halhatatlan.

Piros motor, repülj! repülj!
Csak a lányért kár, aki rajtad ül!
Az ember mért született?
Nyugalmat?...
Vágtát, szédületet!
...S feje fölött a motor-sihedernek
freskók
könnyei-
gyöngyei rengnek!

RAB ZSUZSA fordításai

Lantos Ferenc

EGY KÉP SZÜLETÉSE

Nem hiszek azokban a festőkben, akik számára csak az „ecset" létezik, és nem akarnak tudni mást a világról.

A festő munkája ugyanolyan tudatos és következetes — megsejtéseivel, látomásaival együtt —, mint a tudósé. Csak a festő képekben állandósítja a folyton megújuló, változó világot, az életet.

Évek óta szeretném megfesteni ezt: az életet, az életörömöt. Több megsemmisített festmény, sok gondolatrögzítő vázlat, terv a bizonyítéka ennek. Végül be kellett látnom, hogy valami hiányzik még ahhoz, hogy ez létrejöhessen. Talán csak az, hogy még néhány évnek el kell múlnia Felhagytam a próbálgatásokkal és arra gondoltam, hogy ha képileg is megérik bennem a gondolat, úgyis magától, szinte észrevétlenül vászonra kerül. Festettem tehát tovább azt, ami mindennapi munkám programját képezte. Nem akartam már „életörömet" festeni, csak örömmel festeni a világot, azt festés közben átrendezni, átalakítani, magunkhoz hasonlóvá tenni. Élmények pedig mindig voltak: a Balaton, Komló, az emberek, örömök, félelmek, tehát maga a valóság.

Ma sokat hallunk a munkáról, és a munkaábrázolásról. Be kell vallanom, hogy a munka, mint festői téma, igen keveset foglalkoztatott. Az Ember érdekelt, aki dolgozik, küzd, örül, aki látja a világot, él benne és uralkodni akar felette.

Komlón és mindenütt sokat néztem a dolgozó embert és az új születését. Az embert, aki ma már inkább csak irányít: a gépek dolgoznak. Az ember ugyan mindenütt jelen van, látható munkája azonban egyre inkább csak egy-egy kézmozdulatra, néhány szóra vagy mondatra korlátozódik, és a gépek engedelmeskednek.

A mai emberi tevékenységben a küzdelem egyre kevésbé látható. Belső világában játszódik le, a gondolatokban. Az árnyak, a tragédiák, a félelmek, az örömök mind belül vannak: béke vagy háború, építés vagy pusztítás, az új vagy a régi! — Féllábbal itt, féllábbal ott. Félelem a rossztól és sóvárgása a jónak.

A sötétség és a világosság harcáról van szó, ahol azonban az örömben is ott vannak a fekete foltok, viszont a tragédiákban is meg-megcsillan a fény. És mindannyian reménykedünk, hogy egyre több lesz a Fény és kevesebb az Árnyék, keressük a világosságot a sötétségen keresztül is. Ezért küzdünk. Tudatosan. Módszeresen. Lépésről-lépésre.

Nyári élményeimet és nyári munkám gerincét a Balaton mellett töltött hetek képezik. Tíz éve festem a nyári Balatont. Azóta a festő szemével figyelek ott mindent. A napot, a fényt, a pihenő, vidám embert. Az embereket a fényben, a fényben lévőket és a fényt várókat, a kéthetes nyaralókat, akik számára a Balaton a Nap, a fény: a beteljesülés. Azt az örömet keresem, mely pihentet és tovább lendít, mely erőt, hitet, gondolatot ad a küzdelemhez, mely az életet jelenti.

A Balatonnál minden változik és minden végtelen. A fénytől van ez. A Nap a Balatonnál jelképpé válik: az élet végtelenségének jelképévé.

Ebben a kettőben: egyrészt a természettel és önmagával küzdő, de az életet irányító emberben, másrészt a balatoni napfényben találtam meg azokat a jelképeket, melyek képileg foglalkoztatnak, melyeknek festői megfogalmazása munkám tartalmát képezi.

Ehhez gyűjtöm az adatokat.

Meggyőződésem, hogy ebben a folyamatban, a „festői" megfogalmazás" folyamatában minden járható utat végig kell kutatni. A természet jelenségeinek legfontosabb megfigyelésén keresztül a lényeget érintő szerkezetekig, az ember

külső megjelenését kezdve gondolat- és érzelemvilágának legrejtettebb labirintusaiig — mindent. A néhány perces írott vagy rajzolt feljegyzésektől a hónapokig, évekig tartó alkotó megfogalmazásig — minden szükséges alkotóeleme ennek a munkának.

Ez a munka pedig folyamat. Nem végleges képekben valósul meg. A festő célja az, hogy minden képében a teljes egészet adja, mégis állandóan változó és fejlődő korunkban a folyamat jelenti a teljességet. E tevékenységben természetesen vannak összefoglaló állomások, melyek összegezni próbálják az addigi tapasztalatokat, de az egész életműben ezek is a folyamathoz tartoznak.

Az „Öröm" című képemet ilyen összefoglaló szándékkal festettem. Valóban szándékról van csak szó. Arról, hogy megpróbáltam ismét megvalósítani azt, amit évekkel ezelőtt még sehogysem sikerült. A festmény ebben az állapotában még nem is egészen befejezett. Létrejöttéhez természetesen nemcsak egyszerűen elméleti fejtegetések során jutottam el, hanem elsősorban tervszerű rajzolás és festés eredményeképpen. Így a valósággal való rendszeres festői kapcsolatom folyamatában kialakult a bennem élő gondolatoknak többé-kevésbé megfelelő

formavilága. Ennek kialakulásához balatoni feljegyzéseim és emlékeim (1., 3., 5., 7. számú képek) ugyanúgy hozájárultak, mint a komlóiak (2., 4., 8. számú képek), a technikai kísérletek (6. számú kép) éppúgy, mint a naturális, természetutáni feljegyzések (1., 2. számú képek). Ezek a munkák tehát sohasem öncélúan jöttek létre. Nem a természet utánzásáért, a különböző technikákkal vagy szerkezeti problémákkal való játszadozásért, hanem határozott szándékkal, mely tudatában van annak, hogy a létrejövő képek, rajzok tulajdonképpen építőkövek, alkatrészei a gépezetnek. Funkcióképes gépi szerkezet azonban csak úgy jöhet létre,ha az alkatrészek beépülnek az egészbe, ha mindegyik a maga helyére kerül. Ebben a pillanatban a naturális studium és a legelvontabb képfogalmazás is értelmet, létjogosultságot kap.

A közölt rajzok és festmények között helyszűke miatt nem szerepelhetnek mindazok, amelyek ennek a folyamatnak részei voltak. Több száz feljegyzésről, különböző festői problémákkal foglalkozó tollrajzról, akvarellről, krétarajzról, tempera és olajképről kellene beszámolni, melyek közül itt csak néhány látható. Talán nem is éppen a legjellemzőbbek, a közlés technikai akadályai miatt.

Képekről beszélni mindig nehéz és „veszélyes" feladat. Még akkor is, ha festő teszi ezt. A fentiekben tehát nem is az volt a szándékom, hogy megmagyarázzam a szóbanforgó festményt, csak arra törekedtem, hogy létrejöttének körülményeiről leírjak néhány gondolatot, melyek talán elegendők ahhoz, hogy megvilágítsák ennek a tevékenységnek egyrészt egyszerűségét, másrészt bonyolultságát.

Szándékosan nem beszéltem arról, hogy egy-egy kép konkrétan hogyan épül bele a másikba, hogyan következnek egymásból, hogy többféle festői probléma milyen kölcsönhatásban van. Ez a kérdés külön, részletesebb tanulmányt igényelne.

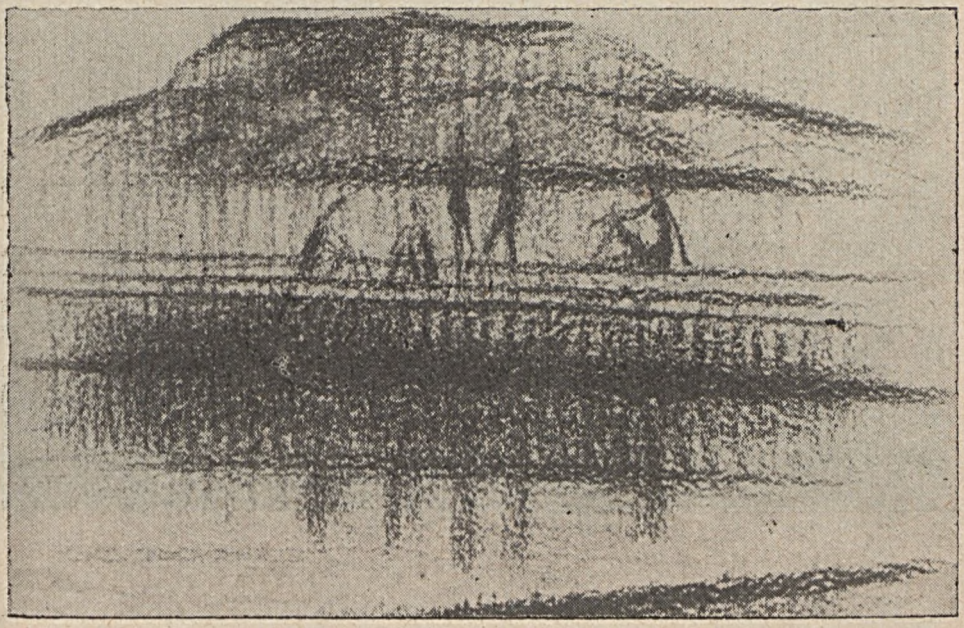

1

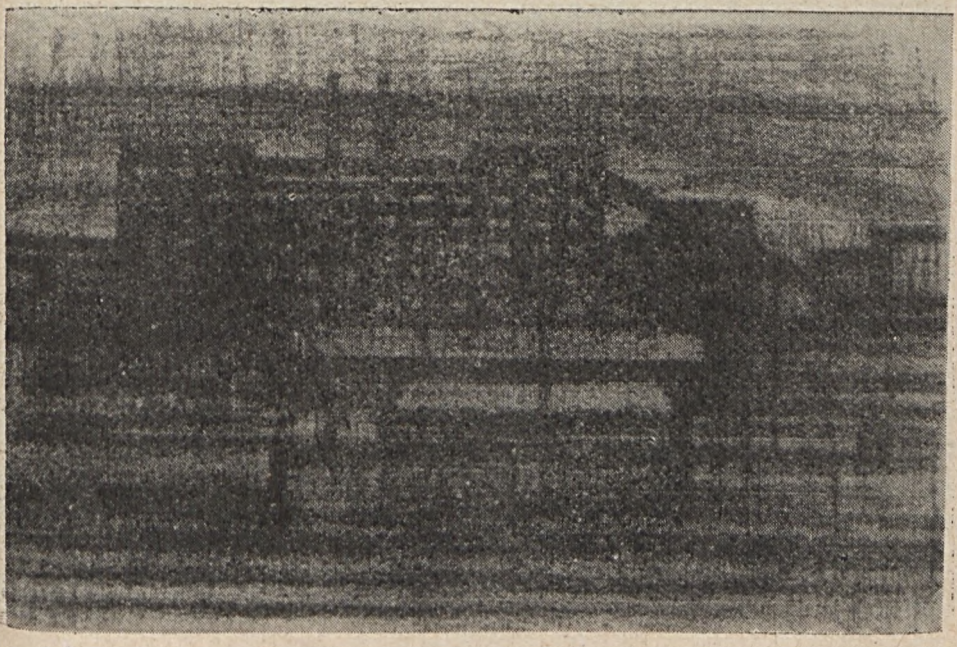

2

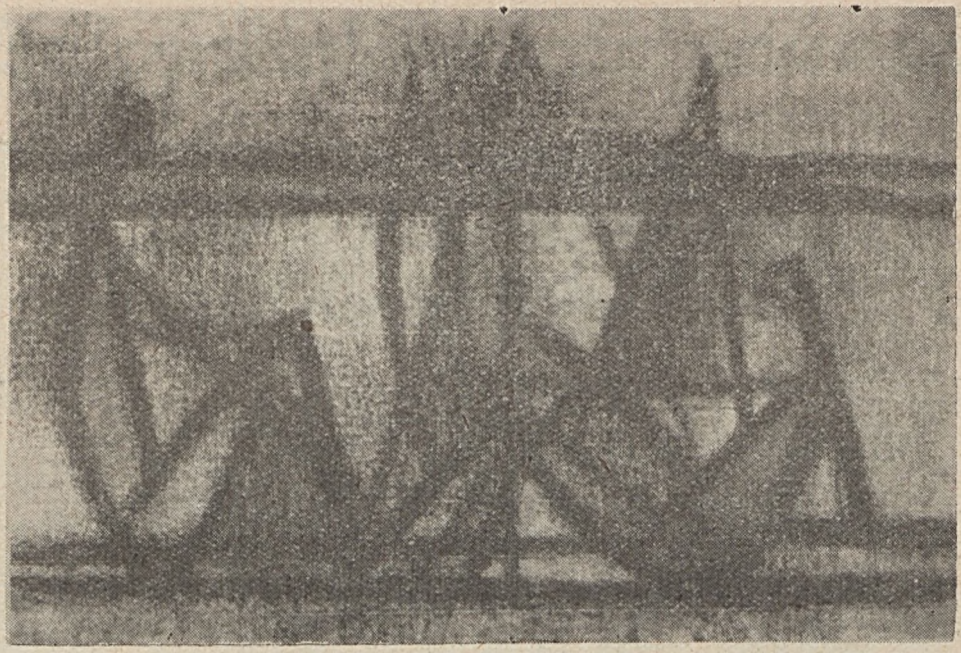

3

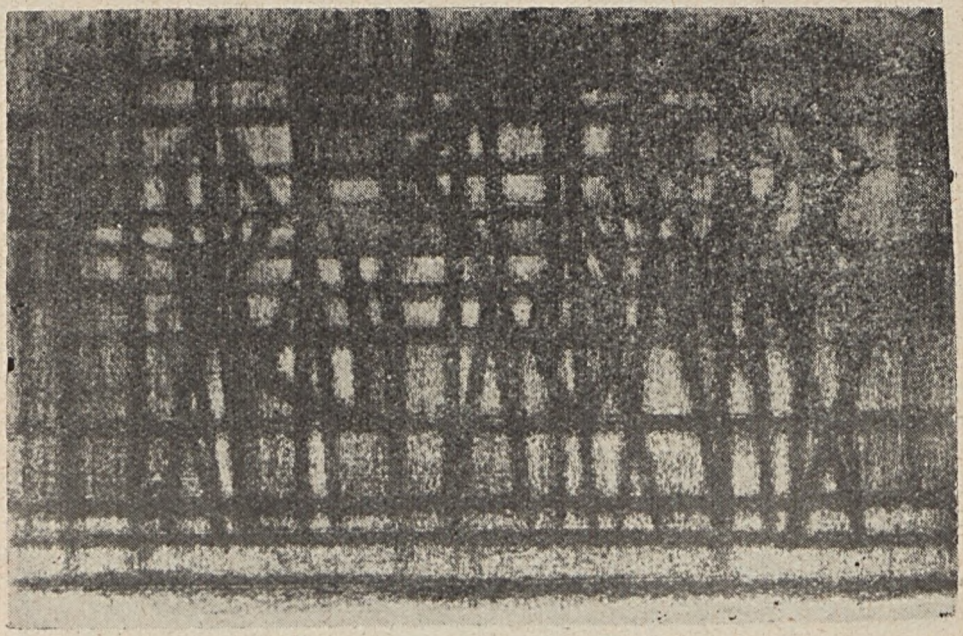

4

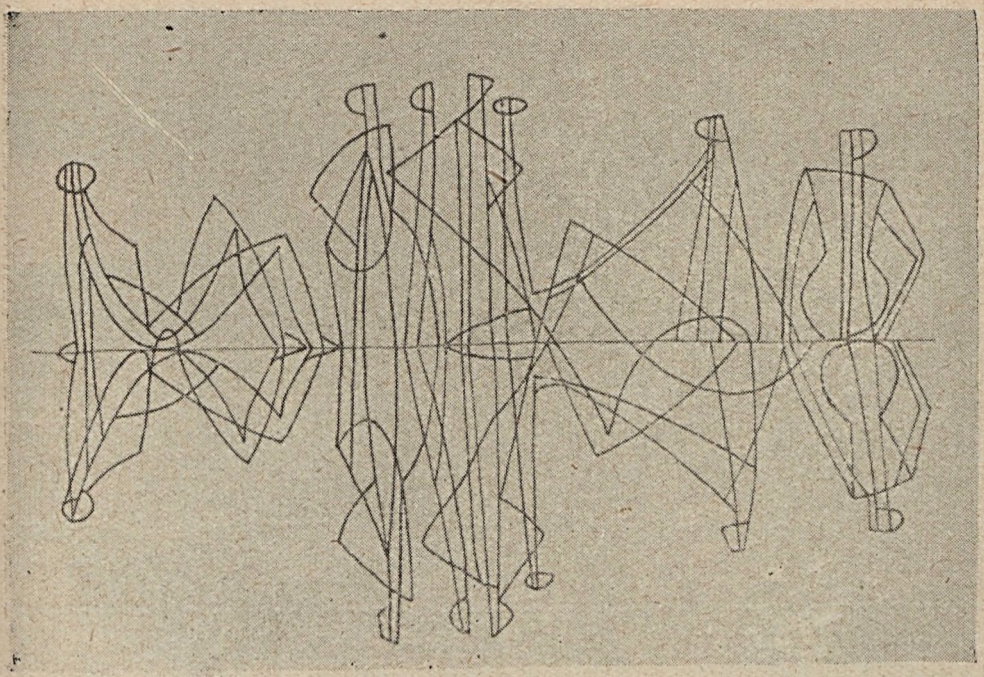

5

6

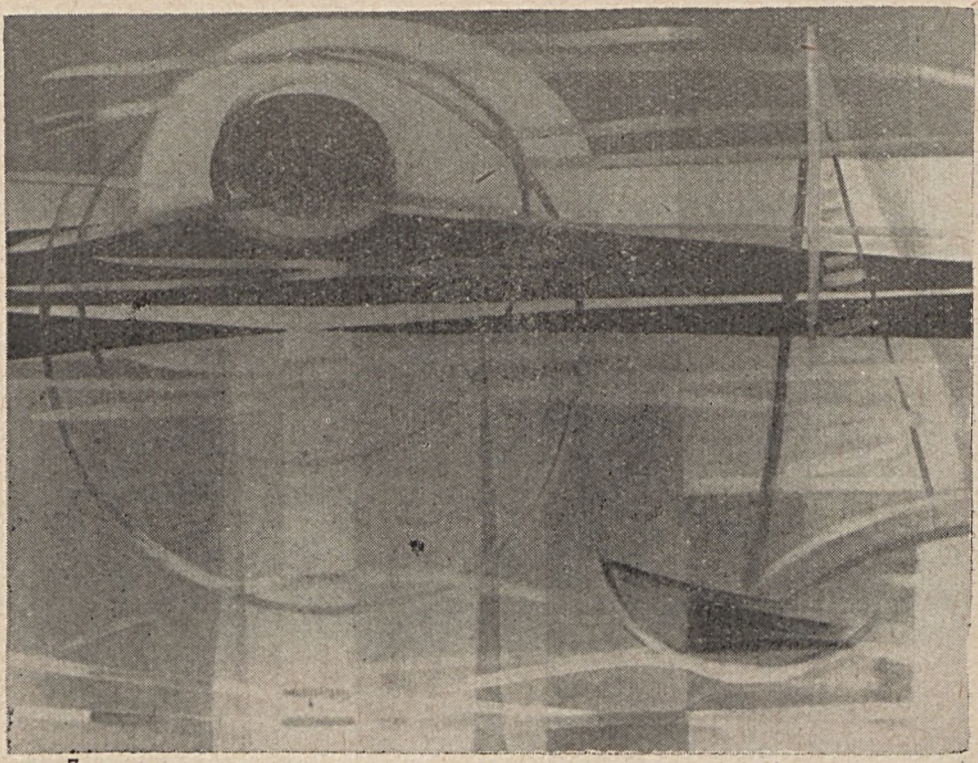

7

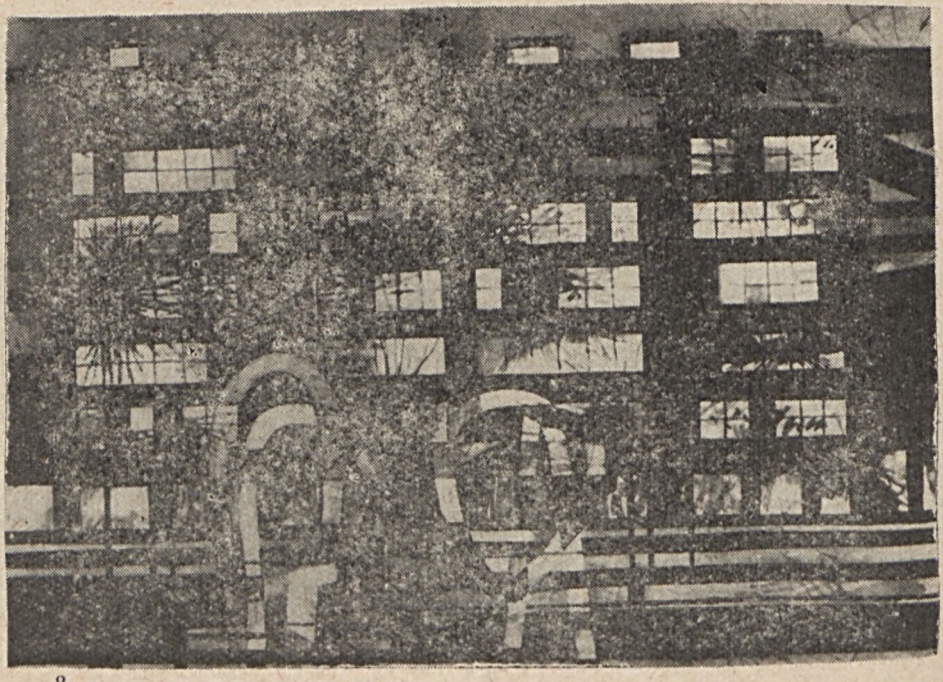

8

KÉT ÉV UTÁN A CIGÁNYVÁROSBAN

Két évvel ezelőtt jártam Versenden, a „cigányvárosban". Tapasztalataimról a Jelenkor 1961. évi decemberi számában számoltam be. Vajon mi történt azóta? Minden apró hírt megjegyeztem, de ez nem volt elég. Végül is egy néhány napos látogatás mellett döntöttem, s újból végigjártam a két év előtti utat.

A visszatérés izgalmas, érdekes volt. Kicsit mintha hazamentem volna, ismertem az utcákat, házakat, embereket. Nem kötelező bemutatkozásokkal kezdődtek a beszélgetések, régi ismerősökként cseréltük ki gondolatainkat, emlékeztünk, számbavettük a két év eseményeit. Egymást kergették bennem a kérdések, s a lépésenként, mondatonként gyűjtögetett válasz az önigazolás elégedettségét, a kellemes meglepetés örömét, a megdöbbenés felháborodását keltette aszerint, hogy milyen emlékkel mértem a jelent.

Az új kép megformálásában segített a járási tanács végrehajtó bizottsága gondosan elkészített jelentése és ülése a versendi cigányok helyzetéről. A tanácskozást a „cigányváros" helyszíni szemléje vezette be.

A „cigányváros" meglepte a tanácskozás részvevőit. Megállapították, hogy gondozottabb, mint a mohácsi járás más községeinek cigánytelepe. „Valószínűtlenül" kedvezőnek ítélték meg a helyzetet, s azt feszegették: tudtak-e a cigányok előre a látogatásról. Természetesen tudtak. Kimeszelték házaikat, rendbeszedték portájukat, takarítottak, hogy kedvező vélemény alakuljon róluk. Különben a falu éppen búcsúra készült, a cigányok is. De korábban is büszkén mutogatták hajlékaikat, örültek minden látogatásnak, dicséretnek, elismerő szónak.

Az érdeklődés megnőtt a cigánykérdés iránt, mind többen, mind nagyobb felelősséggel foglalkoznak vele, ki meggyőződésből, ki „divatból". A helytelen nézetek megszűntek, vagy körmönfont, megtévesztő magatartás rugóivá váltak, vagy „szelídebb" formában élnek tovább. Nagy nekirugaszkodás mozdította el a holtpontról a kérdést. Azon sem csodálkoztam, hogy a végrehajtó bizottság a sok megérdemelt dicséret mellett *elmarasztalta* a versendi tanács vezetőit, hogy miért „csak" 1958-ban (!) kezdték meg tervszerűen a cigánykérdés megoldását; miért hanyagolták el korábban a „cigányváros" kommunális helyzetének javítását. Nem csodálkoztam, csak furcsálltam az önkritikus hang hiányát, az „elkésett" cselekvés miatt. Versend ugyanis *megelőzte* a központi szerveket.

A „cigányvárosban" valóban vétkesen kevés az egy közkút, hiányzik a járda és az országút. Talán azért, mert a községi tanács elfeledkezett a cigányokról? Nem erről van szó, hanem arról, hogy minden égetően sürgős feladat gyors megoldásához *nem kimeríthetetlen forrás a községfejlesztési alap.* Két év előtt még csak arról számolhattam be, hogy épül az új művelődési otthon a község szívében. Azóta elkészült, számottevő állami támogatással berendezték, s most esténként ott szoronganak a cigányok is a televízió körül. Felépült az általános iskolai napközi, amely 36 cigánytanulónak ad otthont. Befejezéséhez közeledik a második óvodai foglalkozási terem építése. Aligha hányhatjuk a tanács szemére, hogy rosszul sáfárkodott a község pénzével. S az idei tervben szerepel már a „cigányváros" járdája és az országút. A cigányok erre fejenként három napi társadalmi munkát ajánlottak fel. Ha a tervezés időben elkészül, a munkát hamarosan megkezdhetik. A sorrenden vitatkozhatunk, a szándékon, gondosságon és eredményességen aligha. Néhány év alatt megoldódik a „cigányváros" kommunális ellátása is, annak ellenére, hogy a telepet „halálra ítélték". A járdát már úgy építik, hogy felszedhessék, ha a telep megszűnik. De addig is emberi körülmények között éljenek a cigányok!

A „cigányváros" szemre tehát nem sokat változott. Most is a sárban fuldoklik, s akad putri, amelynek egyetlen szobácskájában tizenegyen laknak. S ki venné észre két év után, hogy 12 házikó megérdemelte „a tiszta udvar, rendes ház" feliratú elismerő táblácskát; hogy már 30 családnál mindig rendes a ház és környéke? Két év előtt is voltak ilyen házak, akkor meglepetést okoztak; ma értelmünk veszi számba

a fejlődés adatokban rögzíthető eredményét. A villany ma már 50 családnál ég és 38 lakásban szól a rádió.

Az egyik legmegdöbbentőbb adat ez volt: 65 házikó — 4 WC. A végrehajtó bizottsági ülés időpontjáig 17-re növekedett a WC-k száma, ma meghaladja a 30-at. Minden két ház épített egy közös WC-t. Hogyan érték el? *Szép szóval és hatósági szigorral.* Volt aki megértette a nevelő szavakat, a többieket a tanács kötelezte az építésre. Két napra beidézte őket, s munkahelyüknek igazolást adott a berendelésről.

Két év előtt „csodaszámba" ment, hogy Cs. A. 5000 Ft hitelt kapott házvásárlásra a bólyi hitelszövetkezettől. Azóta *103 000 Ft-ot adott kölcsön a hitelszövetkezet* cigányoknak, s tegyük hozzá, becsülettel fizetgetik vissza. Az első tapasztalatok biztatóak, ezért többen szorgalmazták, hogy kapjanak a cigányok további kölcsönöket, főleg házak megvásárlására, de másra is. A megérdemelt, vagy félig-meddig előlegezett bizalom sok mindenre kötelez; hatásos nevelőeszköz. Többet ér, mint az ellenszolgáltatás nélküli juttatások; helytállásra és felelősségre nevel; a könyöradomány kuncsorgásra, alázatra, sunyiságra és könnyelműségre. Célravezetőbbek a kedvezményes feltételek. A cigányok ne szenvedjenek bizalmatlanságból eredő *hátrányt* semmi téren, sőt kedvezőbb feltételek mellett emelkedhessenek fel, ellenszolgáltatás nélküli támogatást azonban csak a legszükségesebb esetekben kapjanak.

Mire kötelez bennünket humanizmusunk? A leggondosabb segítésre, és a *szükséges* szigorra! De milyen legyen a szükséges szigor? Semmiképpen sem a régi gyakorlat, amelyet még ma is így fogalmazott meg valaki: „A cigányt mindig ütni kell; ütni kell ha lopott, s akkor is, ha nem, mert lopni fog." Az azonban helyes, hogy megkövetelik tőlük gyermekeik iskolábajáratását; s akad több olyan terület, amelyen követelményeket lehet és kell támasztani; segítséget adni, hogy teljesíthessék; s szigorúan „bevasalni" az eredményt. Ha nem ez történik, megtorpan a fejlődés. Ez egyesekben megerősíti azt a tarthatatlan nézetet, hogy a cigányokkal úgysem lehet kezdeni semmit; a cigányok erőfeszítését pedig lényegesen csökkenti. Találkoztam olyan cigánnyal, aki úgy kezdte mondatait:

— Ha fel akarnak bennünket emelni... — s utána pontokba foglalta, mit kell tenniök másoknak, a társadalomnak. A maga feladatairól, kötelezettségeiről egy szót sem szólt.

Ha fel akarnak bennünket emelni...

Változatlanul a munka a legfontosabb. „Csak egy családfő van, aki munkakerülő" — állapította meg a község rendőre, s hozzátette: — „A börtönben jól érzi magát". „Ügyesen" jutott oda. A pincesoron kacsákat lopott, a botját a baromfiólnál „felejtette". A hóban lábnyoma és a kacsák vére árulkodott. Így mindketten jól jártak: a rendőr is — könnyű volt a nyomozás; a cigány is — megoldotta téli gondjait.

A gondok súlyosak. Ennek kettős oka van. Az egyik az, hogy a cigányok nagy többsége állami gazdaságokban dolgozik, ahol a kereset kevés, s a téli hónapokban megszűnik még ez is. A másik: a keresők számához viszonyítva népesek a családok (1 keresőre 3,5 eltartott jut!), s a sok apró gyerek bölcsőde híjján szinte lehetetlenné teszi a családanyák munkavállalását.

A munkaadók nézetei alig változtak. Az előítéletekhez csökönyösen ragaszkodnak. Pedig a termelőszövetkezetben dolgozó néhány cigány munkája ellen nem panaszkodtak. A kőbányászatban, állattenyésztésben és növénytermelésben is megállták helyüket, számuk mégis alig gyarapodott. A „gazdák között cigányoknak nincs helyük" szemlélet szilárdnak látszik, minden propaganda, határozat és nevelés ellenére.

A mezőgazdaságban — talán mert távol esnek a várostól, a pozitív társadalmi hatásoktól — lassú a cigányokkal szembeni ellenszenv feloldása. A Bólyhoz tartozó békáspusztai gazdaság felszámolásakor a cigány dolgozókat elbocsátották. Sőt a felmondási időre nem kapták meg bérüket, csupán egy dolgozó, aki az egyeztető bizottsághoz fordult. Csak hosszas huzavona után alkalmazták őket Károlymajorban, ahova senki sem akart menni. Sok esetben olyan munkát végeznek, amit más nem szívesen vállal, mert „nincs benne forint".

A cigányok akarnak dolgozni. Keresik a munkát. Amikor Károlymajorban lejárt szerződésük, elmentek Berkesdre és Üszögpusztára, s dolgoztak, amíg lehetett. Szorgos munkaidőben támaszkodnak segítségükre, a rendelkezéseket semmibevéve is. A Bólyi Állami Gazdaság pl. borsószedés idején büntetlenül alkalmazott cigány tankötelezeseket, ami akkor is megengedhetetlen, ha a szülők beleegyezésével történik. Berkesden és Üszögpusztán a gazdaság körmére égett kukoricatörést végezték el. Bérezésük sokszor elégedetlenséget vált ki közöttük. Néha indokoltan, máskor indokolat-

lanul. Az indokolatlan zúgolódás is tényekre támaszkodik, bizalmatlanságból fakad. Ugyan mit is gondolhat magában az a cigány mezőgazdasági munkás, akinek azt mondják: szórja ki a műtrágyát *mázsánként* 8 Ft-ért, s utána *holdanként* fizetik, mert így kevesebb a bére? Vagy: mennyire lelkesíti szorgalmas munkára őket, amikor egyelésben 1,5 normát teljesítenek, s mert sokallják keresetüket, 15 Ft-tal megkurtítják? Csoda, ha az első adandó alkalommal otthagyják a károlymajori gazdaságot? Nem állhatatlanságból! Nagyon indokolt a járási tanács végrehajtó bizottságának az a határozata, hogy a cigányokat foglalkoztató munkahelyeken ellenőrzik a cigányok bérezését.

Változtat-e a helyzeten, hogy a versendi termelőszövetkezet két év alatt felvett 1 cigány tagot, s a bólyi gazdaság végül is szerződtetett 4 cigányt állandó munkára? Vajon a korábbi helytelen szemlélet lassú átalakulását, vagy az önigazolást: „ne mondhassa senki, hogy elzárkózunk...", esetleg az elkerülhetetlen kényszert: „ha már mindenképpen muszáj!..." — jelzik e szórványos példák?

A hátrányos megkülönböztetés jelei, ha csökkentek is, nem szűntek meg. De vajon találkozunk-e pozitív megkülönböztetéssel? Ha egy súlyosnak ítélt kérdést rövid idő alatt kívánunk megoldani — s ezt nemcsak szólamokban hirdetjük —, akkor avval „kiemelten" kell foglalkoznunk. Minden más gyakorlat helytelen, az úgynevezett „objektív szemlélet", a mindent kidekázó állítólagos „igazságosság" is. Ezért nem lett S. M. szobafestő-tanuló. A kis cigánygyerek — ritka eset! — sikerrel elvégezte a VIII. osztályt. Minden vágya az volt, hogy szobafestő lehessen. A felvételi vizsgán azonban elutasították. Minden bizonnyal a szigorú tárgyilagosság jegyében. Sok volt a jelentkező, többszöröse a szükségletnek. Nem vitatkozom a felvételi bizottsággal, a maguk módján bizonyára igazuk volt, döntésüket meg tudják indokolni. Én felvettem volna S. M.-t —, s higgyék el, én is meg tudnám indokolni döntésemet.

Szomorú történet a 15 éves K. M. esete is. Az ifjúságvédelmi bizottság javasolta állami gondozásba vételét. A községi tanács határozatot hozott az állami gondozásról, összeadták az útiköltséget, s a gyermeket bevitték Pécsre; Pécsről visszaküldték. A tanácstitkárnő ismét bevitte és erélyes fellépésére ott maradhatott. Azt írta, hogy jól érzi magát; úgy látszott, ember válik belőle. Ám egyszer furcsa papír kíséretében ismét hazaküldték. A papíron ez állt: az állami gondozást a versendi községi tanács v. b. határozata alapján megszüntették. A tanács ilyen határozatot nem hozott. Típusszöveggel visszataszították a felemelkedés útján elindult fiút. Most otthon csavarog. Ki a felelős érte?

A legszembetűnőbb fejlődés a művelődésügyben következett be. Úgy látszik, végérvényesen lezárult az az időszak, amikor 20—25 első osztályos cigánytanulóból mindössze 4—5 jutott el bukás nélkül a IV. osztályig, s 2—3 végezte el az általános iskolát. Az iskoláztatás mérlege így alakult: 1960-ban még 15 cigánytanuló bukott meg az első osztályban, 1962-ben már csak 3. Az eredménynek több oka van. Már két évvel ezelőtt is kedvezően alakult a cigányszülők és az iskola kapcsolata. A gyermekek mulasztása nem volt átlagon felüli. Ezt az eredményt okos nevelőmunkával párhuzamosan alkalmazott adminisztratív intézkedésekkel érték el. A bukásokat két körülmény idézte elő. A gyermekek otthon nem tudtak tanulni. Az iskolában egységesen alkalmazott követelményeknek az elsős cigánygyermekek kevesebb ismeretük, fejletlenebb készségeik miatt nem feleltek meg. Az első hónapokban lemaradtak, s azt pótolni nem tudták. Az utóbbi nehézséget eredményes kísérlettel, osztályon belüli csoportos foglalkozással áthidalták.

Az első osztályban két csoportban ülnek a gyerekek. A „kezdők" és a „haladók" csoportjában. A „kezdők" mind cigányok, de a „haladók" között is van néhány értelmes gyerek közülük. A „kezdők" lassabban haladnak, de év végéig elvégzik a legszükségesebb anyagot, tudnak írni, olvasni, számolni. A füzetek két csomóban...

— Melyikre büszkébb? — kérdem a tanítót.

— Ezekre! — s a „kezdők" füzetére mutat.

A nyugodt tanulást a 40-es létszámú napközi oldotta meg. Két évvel ezelőtt még csak úgy beszélhettünk róla, mint a cigánytanulók eredményes tanulásának egyik megvalósítandó feltételéről. Ma már működik. Nem a legideálisabb körülmények között; hiányos a konyha felszerelése, a tanulószoba inkább „kiszuperált" tanterem, mint otthon. Az ebédlő úgy-ahogy megfelel a követelményeknek. 36 gyermek étkezik itt rendszeresen, kés-villával; változatos táplálékot fogyasztanak, nyugodt körülmények között tanulnak. Amikor velük étkeztem — szombaton —, rántott leves, paradicsomos káposzta szép szelet hússal és 2 alma volt az ebéd. A nagyobb leányok osztották „igazságosan" az ebédet, s a rajkók lelkiismeretesen elfogyasztottak mindent. Mégsem egészen mindent. Az almák egy része a zsebekben tűnt el.

— Hová viszed az almát?
— A testvéremnek...
Az első napokban baj volt az étkezéssel. A változatos étrend sok újat hozott, amivel meg kellett barátkozniok az apróságoknak. Például a sárgarépa főzelékkel. Az első tányér főzeléknek csak a szélét csipegették.
— Aki megeszi a főzeléket, forintos csokit kap... — Az ígéret megtette a hatását. Az egyik kis nebuló még a húga részét is bekanalazta, hogy az is megkaphassa a csokit.
Ma már nincs baj az ebéddel. Szívesen járnak a napközibe. Csak akkor fáj a szívük az elvesztett „szabadságért", amikor a nem napköziseket látják játszani az udvaron. Télen csökken ugyan valamivel a létszám, de ennek oka a téli átmeneti munkanélküliség, pénzhiány. S még valami...
Az asszonyok általában nem dolgoznak. Nem azért, mintha az „egyenjogúság" elvét tagadnák meg, hanem a sok gyerek miatt. Az apróságok lekötik az anyát, kénytelen otthon maradni, főzni, a gyermekeket ellátni... S ha már otthon van a kisebbek miatt, ellátja a nagyobbacskákat is. Ennek káros hatása részben az iskolai napközi — főleg azonban az óvoda — benépesedésében érvényesül.
Az óvodában 27 gyermek között alig akad cigány. Akik beiratkoztak az év elején, azok közül is többnek a nevét áthúzták a naplóban. Csak 2—3 cigánygyerek jár óvodába.
A kis B. Gy. értelmes, szőke cigánygyerek. Amikor az óvodába került, egy szót sem tudott magyarul. Beszédbe elegyedem vele.
— Hol laksz?
— Versenden.
— Merre?
— Ahol az öreg bolt volt.
— Édesapád hol dolgozik?
— Sátorhelyen.
— A bátyád mit csinál?
— Rajzol. (A bátyja kőműves ipari tanuló.)
— Ki a legjobb barátod?
— A Misi — bök rá szomszédjára, akinek láthatóan jól esett a „bizalom". Misi az általános iskola igazgatójának a fia. Mindketten nagy odaadással rajzolják a „disznóölést". Misi bejelenti, hogy holnap ők is disznót vágnak, mert „van már bél".
A kis S. E. gyönyörű „hófehér" cigányleányka. Senki meg nem mondaná származását. Szépen, értelmesen beszél, nem lesz vele baj az első osztályban; bizonyosan már induláskor a „haladók" csoportjába kerül.
Sajnálom, hogy csak ketten vannak. Talán még mindig „örülnek", ha cigánygyerek nem iratkozik be az óvodába? Az óvónő tiltakozik. Sokat beszéltek a cigányszülőkkel. A válasz:
— Ha bölcsőde volna... Ha én is dolgozhatnék — mondják a cigányasszonyok. — De ha már a kisebbek miatt itthon kell maradnom, elfér köztük az óvodás korú is...
A gyermekek után a cigányszülők is beültek az iskolapadokba. A 17 esti iskolás jó része cigány. Jóval többen vannak, akiknek tanulniok kellene, de első lépésnek ez a szerény szám is tiszteletreméltó. Nem könnyű a cigányoknak megküzdeni az általános iskolai tananyaggal. A felnőttoktatás módszertani gyengeségei itt fokozottan érezhetik hatásukat, éppen ezért érdemes volna e téren is pedagógiai kísérleteket folytatni. Ha az általános iskolában ügyes módszerekkel meg tudták akadályozni a nevelők a cigánytanulók bukását, a felnőttoktatásban is érdemes lenne hatékonyabb oktatási eljárások kialakításán fáradozni.
Mennyi gondosságot, tapintatot, leleményességet követel a felnőtt cigányok oktatása! Sz. M. bácsinak a tanítónő adott szemüveget, hogy iskolába járhasson. S. P.-en úrrá lett néha a lustaság, de egy-egy százast csak akkor kapott kölcsön a „tanárnénitől", ha maga jött el érte, s mindjárt ott is maradt az órákon. A legtöbben azonban szívesen és rendszeresen járnak esténkint az iskolába. A legszorgalmasabbnak ígérkező tanulót, Cs. Gy.-t a halál szólította el az iskolapadból.
Egy gyerekről írtam két évvel ezelőtt, aki öncsonkításra is képes volt — kalapáccsal verte szét az ujját —, hogy táppénzre mehessen. Végül ember lett belőle. Szűkre szabott zsebpénzét az általános iskolai tankönyvekre gyűjtötte. Öccsének, akinek korábban elnézte, ha megtakarított forintjaiból elcsent egyet-kettő, megtiltotta, hogy a könyvek árához nyúljon. A könyveket megvette, s örült, hogy tanulhatott. Hamarosan megbetegedett és kórházba került. Amikor hazajött, részt vett egy búcsú-

esten; evett, táncolt, vidám volt. A mulatság után lefeküdt és meghalt. A kislány, akinek udvarolt, menyasszony ruhában kísérte utolsó útjára, ifjú társai vitték, lányok kísérték koporsóját, s Mohácsról is eljöttek barátai. Emlékezetes, szép temetése volt. Koporsójában legkedveltebb tárgyaiként vele szálltak sírba az általános iskolai tankönyvek, s az a néhány forint, melyet öccse csúsztatott párnája alá, mert — úgy látszik — mégiscsak elemelt pár forintot a tankönyvek árából.

Az alapismereti tanfolyamot is meg akarták indítani. A téli hónapokban erőteljes szervezőmunkát fejtettek ki. Várjuk, hogy mi lesz az eredménye. 90 egynéhány analfabéta van a községben, ezek harmada nem cigány. A dolgozók iskolájában sikerült megvalósítani, hogy cigányok és nem cigányok együtt tanuljanak, de a „vegyes" osztályokba (VII—VIII. o.) nem járnak olyan szívesen a cigányok, mint ahol csak maguk vannak (V.—VI. o.). A cigányosztály létszáma látogatásom időpontjában az esős, hideg idő ellenére teljes volt. A vegyes osztályban 50%-os volt a megjelenés.

Szívesen járnak moziba, főleg a fiatalok. A 280 könyvtári olvasóból több, mint száz a cigány. Más területeken azonban alig alakult ki életre való kulturális élet. A neves tánccsoport, amely tavaly még sikerrel szerepelt a Baranyai Körműsorban Pécsett — szétszéledt; a két évvel ezelőtt még példamutatóan dolgozó KISZ-szervezet alig tesz valamit. Három cigány kimeszelte a művelődési otthont, de hol van ez a múlt társadalmi munkájához?!

A pedagógusok azt mondják: minden erőt a felnőttoktatásra összpontosítottak. Ez helyes. Azonban foglalkozni kellene az ifjúsággal és a felnőtt lakossággal más művelődési területeken is! Hátráltatta a munkát a művelődési otthon hiánya. Most már felépült, beszerelték a televíziót, szép a berendezése. Reméljük, megpezsdül a kulturális élet. S talán megszűnik az a még élő nemzetiségi villongás is, ami még akadályozza a kulturális élet kibontakozását.

A cigányok egészségügyi helyzete sokat javult. Megszűnt a korábbi „sorbaoltás"; két év alatt nem fordult elő tetvesedés. Csecsemőhalálozás sem. Az orvosi rendeléseken példamutatóan tisztán jelennek meg az anyák és a csecsemők, az orvosi utasításokat pontosan betartják, az orvosok dicsérik őket. A hatóságoknak a terhesség megelőzése, illetve megszüntetése okoz gondot. A sokgyermekes cigánycsaládok anyagi helyzetének javítása szükségessé teszi az egészségügyi felvilágosítást és az abortus bizottság működését. Erre a járási tanács végrehajtó bizottsága határozatot hozott. Versenden már működik a bizottság, másfél hónap alatt 6 cigányasszony és 1 leány vette igénybe. Az asszonyok közül kettő 3, kettő 4, egy 7 és egy 9 gyermekes anya volt. A költségek kötelező megtérítése azonban súlyos gond. A tanács eddig a kórházzal suba alatt valahogyan „eligazította" a dolgok anyagi részét. A szabálytalanság azonban akkor is az, ha jóindulatból követik el.

Az egyik legnagyobb kérdés, amelyre választ vártam: megváltozott-e a cigányokról alkotott vélemény? A cigányprobléma megoldásának üteme attól függ, hogy mennyire válik mindenki ügyévé, felelősségévé a cigányok gazdasági, társadalmi és kulturális helyzetének javítása. A párthatározat nyomán jelentősen megváltozott a helyzet, de nem általánosan. A hivatalos állami szervek rendszeresen és eredményesen foglalkoznak a cigánykérdéssel, a gazdasági szervek kevésbé. Ezt bizonyítják a korábbi példák a munkábaállításról, a helyi téesz magatartása, vagy a földművesszövetkezeti bolt ügyeskedése, amelyet arra kötelezték, hogy árusítson zöldségféléket is, éppen a cigányok jobb ellátása érdekében. Zöldség azóta sincs, csak a napközik igényeit elégítik ki, s nem született meg egy második bolt sem a cigánytelep közelében.

A hagyományos cigánybál változatlanul példamutató. Ez évben a megyei tanács elnöke és elnökhelyettese is megtisztelte részvételével, s így „polgárjogot" nyert a község életében. A megyei vezetők érdeklődése elkerülhetetlenné tette, hogy a község minden számottevő vezetője ott legyen a cigánybálon. Olyanok is, akiknek ez korábban nem jutott eszükbe. A példa nem marad hatástalan a község életében.

A nem cigány lakosság körében lassan oldódnak az előítéletek. A közvélemény még mindig hajlamos arra, hogy egyes családok, személyek helytelen magatartásából az egész cigányságra általánosítson. Nem tudják, vagy nem akarják észrevenni a változást. Még mindig azt tartják, hogy a cigányok, és csak a cigányok lopnak. A csősz hiába bizonyítja, hogy szó sincs erről. Az elnök panaszkodott, hogy a cigányok ellopják a téesz cseresznyéjét, s a községi tanács ezt elnézi. A mezőőr határozottan állította, hogy a cseresznyét a téesz-tag asszonyok dézsmálták meg. Először csak a fák alját szedték meg, azután lehúzgálták és tördelték az ágakat.

— Az én területemen a cigányok nem lopnak — büszkélkedik a mezőőr.

— És máshol?

— A bólyi „maszekoktól", ide 7 km-re bizony még előfordul. De az nem az én dolgom...

(Kertjük változatlanul nincs. Zöldségbolt sincs. Amíg ez meg nem oldódik, mindig baj lesz a zöldségfélékkel és a gyümölccsel. Egy kiló zöldpaprikáért vagy cseresznyéért nem szaladhatnak Mohácsra.)

A szomszéd határt kevésbé tisztelik, mint a magukét. Amikor a mezőőr két cigányt „fahordáson" ért, azzal védekeztek:

— Hát Jóska bácsi — Szajkról...

A mezőőrt mégis felháborította a dolog.

— Gyerekük nincs. Nem dolgoznak. Csavarognak. Még ha gyerekük lenne... azok nem fázhatnak.

Az efféle apróbb törvénysértéseket általában nem a versendi „bennszülött" cigányok követik el, hanem a bevándoroltak, az „örök-mozgók". Volt olyan cigány, aki háromszor jelent meg és távozott néhány hónap alatt. Az egyik után 14 éves forma leányka jött, hogy „bejelentkezik a férjéhez". — Nyáron is lélekszakadva futkosott a tanácstitkárnő, hogy ellopták a téesz kukoricáját a „cigányok". Kiderült, hogy a „jöttmentek" voltak, nem versendiek. Átmenetileg telepedtek le a „cigányvárosban". Ahogy mondják: „a cigányok tekintélyét rontják az ilyenek". A tanács felhasználja a kisebb bűncselekményeket a kiutasításra. A szűntelen vándorlás adminisztratív megakadályozására nagyobb gondot kellene fordítanunk.

A cigányok maguk is elítélik a helytelen magatartásúakat. Követelték néhány izgága férfi rendőri felügyelet alá helyezését, az „alkohol-rendelet" radikális érvényesítését, állami gondozásba helyezést.

K. K. cigány tanácstag így terjesztette be radikális javaslatait: — A többiek érdekében beszélek... mert nem azt mondják, hogy ez vagy az csinálta, hanem hogy a cigányok...

Mi mást is lehetne olyan 1 éves gyermekkel kezdeni, akit éheztet, fojtogat az anyja, s „ottfelejti" a tanácstitkárnő íróasztala alatt — mint állami gondozásba adni?

Bár az elmúlt két esztendő sok elismerést hozott a versendi cigányoknak, még mindig úgy érzik egyesek, hogy nevüktől is meg kell szabadulniok ahhoz, hogy elkerüljék a gyanakvó pillantásokat. Újabb „magyarosítási" kérelem indult útjára tavaly, s egy év után sem érkezett rá válasz(!). A kérelmező tovább hordja hát a számára terhes Kolompár nevet.

A vegyesházasságok száma növekedett az utóbbi időben. A cigánylányokat szívesen veszik feleségül állami gazdasági dolgozók, gépkocsivezetők és mások. Elkerültek Udvarra, Ivánbattyánba, Kisjakabfalvára, sőt még az Alföldre is. Az eladó lányok általában úgy képzelik el jövőjüket, hogy vegyesházassággal emelkednek ki a cigánysorból. Irigykednek is azokra, akiknek ez előbb sikerül.

Ma már korántsem olyan szembetűnő a „cigányváros" életének változása, mint korábban volt. Ami akkor „forradalmi" változásnak tűnt, ma természetes. Az első esztendők „nagy ugrása" után lassúbb üteművé vált a fejlődés. Megtorpanással, visszaeséssel, egy bizonyos szint elérése után egyhelybentopogással találkozunk az általános fejlődés mellett. Ezt igazolták a két év után megismételt családlátogatások.

S. I. udvarában megerősödtek a fiatal diófák, de a lépcső csalódást okozott. Azt képzeltem, rendbeszedik — de úgy maradt; foghíjas téglasor, rosszabb állapotban. A konyha piszkos, rendetlen. Sok az apró gyerek, de ez nem indokolja egészen a körülményeket. A nagy leánnyal az úton találkoztunk, Bólyba ment tortát vásárolni, mert keresztelőre készülődtek. Most nem dolgozik, az állami gazdaságban nincs munka.

Ahogy beszélgetünk, egyre erősödik bennem a csalódottság érzése, ami már a lépcsőnél megkeserítette kissé a szám ízét, de reménykedtem, hogy a romos lépcső nem válhat szimbólummá. Első kérdésemmel a „bólyi torta" mellé újabb biztató eredményt kerestem.

— Megvásárolták-e a mosógépet?

— Meg.

Talán mégiscsak... De nem! S.-k elértek egy szintet, ahonnan lefelé és visszafelé néznek. Legalul rosszul érezték magukat, s most, valamivel feljebb, elégedettek — távlatok nélkül. S. Péter nem tanul tovább. Nem akar szakmunkás lenni. Beiratkozott ugyan a dolgozók iskolájába, de alig látogatja. Inkább a lemorzsolódás, mint a sikeres vizsgázás útját járja. Erről beszélgetünk.

— Felőlem járhat — mondja az apa.

— Fáradt vagyok esténként...

— A többiek nem fáradtak?

— Meg könyv sincs... (Megígértem, hogy szerzek neki, s el is küldtem. Ez sem változtatott a helyzeten...)

— Érdemes tanulni? — kérdezi az apa. S elmondja VIII. osztályt végzett fia történetét, aki nem lehetett szobafestő tanuló.

— Erzsike?

— Neki megmarad a kapa... ahhoz nem kell tanulni.

Erzsike fő problémája a férjhezmenés. Reméli, hogy egy vegyesházassággal végleg hátat fordít a múltnak. Tanulni nem akar. Hiába mondogatom, hogy a tanulás távlatokat nyit, csak hümmögnek rá.

— Van szakmunkás, aki annyit sem keres, mint mi... Ha megfogjuk a munkát...

Ez igaz. Arról már nem beszélnek, hogy több az olyan szakmunkás, aki többet keres... könnyebb munkát végez, nemcsak fizikai erejét adja a munkához, hanem képzettségét is.

A gyermekek napközibe nem járnak, sokallják a 2,50 Ft-ot gyermekenként. Panaszolják, hogy a három kereső bérét egybe számolják, mert közös háztartásban élnek. Ha Péter nem adná haza a keresetét, hogyan ítélnék meg? Ebben az esetben csak 1 Ft-os térítést kellene fizetniök. Megtudtam, hogy ezt el lehet intézni, de félek, a gyerekek mégsem fognak napközibe járni. S. I. kezdte így mondatait: — Ha fel akarnak emelni bennünket...

Bizony, ez a család megrekedt. Pedig két év előtti tapasztalataim alapján, oly sok szépet vártam tőlük.

Mi lehet az oka? Talán a kis Miklós balszerencséje? Talán az önelégültség? (Annyiszor emlegették őket jó példaként!) Vagy a ravasz számítás? Beleféradtak a felkapaszkodásba? Ki tudja? Meg kellene valahogy fordítani tekintetüket, hogy előre és felfelé nézzenek. Nem szabad lemondani róluk!

Cs.-ék hasonlóan csalódást okoztak. A házat keservesen kifizették ugyan, de bírósági beavatkozásra. Milyen nehéz volt az elmaradt 500 Ft-ok helyett az ezreket leguberálni! A tervek nem valósultak meg, már ábrándként sem élnek. Kert mégcsak lett, de kerítés már nem... Bútort nem vásároltak... Még egy kölcsönnel próbálkoztak, de azzal is csúful jártak, s hitelük elveszett. Rádiót vettek részletre, s még mielőtt kifizették volna, eladták. A négy keresőből már csak kettő dolgozik. Egyik legény-fiú meghalt, a másik megfutamodott a munka elől. A családfő csökkent munkaképességű, kis keresetű: vizet hord, brigádba már nem veszik be.

A lendület itt is megtört, jó, ha az elért szintet tartani tudják, s nem süllyednek vissza oda, ahonnan elindultak.

Társbérlőjük változatlanul iszákos, életük semmit sem változott. A kolduló öregasszony meghalt. Az alkoholellenes rendelet szigorú végrehajtása sem segítene rajtuk, mert az asszonyra sem lehet pénzt bízni. Úgyis a kocsmába vándorolna. Beletörődtek helyzetükbe, sem akaratuk, sem erejük nincs ahhoz, hogy megfordítsák sorsukat. Csak egyre kényesek. Gyermekeikre. A napközi díját pontosan fizetik, a gyerekek jól tanulnak... A kolduló öregasszony meghalt... A szülők is utána mennek... A gyerekekben emelkedik fel ez a család.

A többiek? Ha ellentmondásosan is, de életük kedvezően alakul. Néhány fővel gyarapodik évről évre az állandó munkahelyen dolgozók száma, javulnak életkörülményeik s esztendőnként mind többen törnek ki a cigányvárosból. Két év alatt hárman vettek házat, s végleg otthagyták a cigányvárost, egyikük Mohácsra költözött. OTP-kölcsönből részletre újabb két házvétel jelzi a fejlődést.

Amikor Cs. Gy. meghalt, napokig égett a villanyuk. A régi babonák nyomai még élnek. S új, „modern babonák" születnek. Ilyen például az a véleményük, hogy: nem orvos, aki nem ad injekciót. Talán Gyuri sem halt volna meg... A régi világ emlékei azonban egyre halványodnak, s a meggyökeresedett új életforma győzelme a megtorpanások ellenére sem lehet már kétséges... Hogy mikor teljesedik be? Attól függ, milyen meggondoltan, felelősséggel segítjük térhódítását, s milyen állhatatosan küszködnek a „cigányváros" lakói felemelkedésükért.

LEMLE GÉZA

KRÚDY MÚZSÁI

„Az írók legszebb műveiket azoknak írták, akikbe szerelmesek voltak."

Az N. N. c. regényében írja Krúdy: „... amit tudok az életről, azt az asszonyoktól tanultam." Arról pedig, hogy tanítómestereit jól ismeri, sokszor tesz tanúbizonyságot. Érti titkaikat, vágyaikat, megfejti álmaikat. Tudja, mit csinálnak, ha egyedül vannak. Mosolyog praktikáikon, cselszövéseiken, sajnálkozik, ha csalódnak. Hódolójuk, széptevőjük, lovagjuk, de sohasem rabszolgájuk, hisz egy nőhöz sem tud „mindvégig" hű maradni, bárhogy fogadkozik, bárhogy szeret.

„Szindbád két-három nőnek volt a csillaga egyszerre a hosszú életen át..." Így könnyű volt megtudnia, mit kedvelnek! — A jó bánásmódot, a szép szavakat, a zenét, a virágot, az érzékeny sétákat, az önfeláldozást.

Ő így vall magáról Szindbád nevében: „Mindent szeretett, ami hazugság, illúzió, elképzelés, regény — ha egyszer rózsaszínű trikóban játszhatott volna a magasban a trapézon —, ha orgonista lehetett volna a hercegi kastélyban... keresett nőorvos Pesten, vagy a nőneveldében fiatal tanár..." Rezignáltan sóhajt fel: „És mindenért hiába rajongott, amit életében elérni óhajtott. Nem vigasztalta a százhét nő, aki viszontszerette... hisz még százhétnél több volt azoknak a nőknek a száma, akik Szindbád ábrándvilágában piros karikákon hintáztak, akiket szeretni szeretett volna."

Ez alkalommal nincs szándékomban, hogy szó essék a „százhétről". Még azokról sem, akik oly ismert múzsái voltak, mint P. Róza, irodalmi nevén: Madam Róza, Madam Louise, Pest rózsája, továbbá M. Jolán (Jella, Steinné, Jánoska), vagy Cs. H.-né (Késő Fáni, Császár Fruzsina), s végül M. Gy.-né (Zsófi).

Róluk, majd máskor!

Most kizárólag kettőjükről akarok szólni: egy, a számára oly fontos asszonyról, s annak lányáról, akik méltó helyet kaptak életében, irodalmában.

Nagyanyámról és anyámról emlékezem!

A tízes évektől számítva, a Szindbád novellák és A vörös postakocsi nagy sikere óta válik Krúdy országosan ismert íróvá.

Hosszú-hosszú évek termékeny, lázas munkája akkor érik be, s hozza meg gyümölcsét. 1910—1919 között 30 kötete jelenik meg, s alig van nap, hogy valamelyik lapban ne jönne írása.

„Józsiás úr ugyanis azon törekvő és fáradhatatlan írók közé tartozott, akik lehetőleg mindennap szeretik nyomtatásban látni a nevüket..."

Ezek legsikeresebb évei. Írásait szívesen fogadják, megbecsülik, a nők pedig kényeztetik, bálványozzák, sokszor túlságosan is.

Érte ugrik le az emeletről Bella, iszik gyufaoldatot Mici. Miatta kapnak hajba, s verik meg egymást papuccsal az érte versengők.

Női ismeretségei sokáig, főleg a művész- és a félvilágból adódtak.

„Késő Fáni" révén azonban bepillanthat a jómódú polgárasszonyok életébe is. — Igen jól érzi magát Későék barátságos otthonában, a sok jókedvű vendég között, de új hölgyismerőseiről kialakult véleményét nem rejti véka alá.

„Aszfaltbetyárnők, zsúrdámák, színházi páholybérlőnők veszélyeztették Pesten a közbiztonságot... vacsorára hívták meg a pesti fiatalembereket, lábukkal szimfóniákat játszottak az asztal alatt és délután úgy surrantak be a legénylakásra, mint azt Zerkowitz előírta."

Máshol: „A negyvenéves nők mohó szomjúsága és perverz élvhajhászása sok fiatalembert tett a városban cinikus bölccsé."

Ha még nem tudott volna eleget az asszonyokról, szerelemről, az életről, azt most alaposan pótolhatta.

Fáni „uralmát" V. Gy.-né, Rezsán vette át.

Külsejét egyik regényében, így írja le: „... tüzes tekintetű, kreolképű, kicsit göndörkés fekete-hajú, a nagyon fehér nyakán göndörített fürtöcskékkel. Férfiasan szoros ruhába öltözött, igen szemrevaló úrinő, aki alig lehetett negyvenévesnél több."

„Azok közül a meggyhez hasonló ropogós asszonyok közül való volt, akik nem puhulnak el (mint a szőkék), hanem sajátságosan, mindig megőrzik bizonyos frisseségüket... arca... rendszerint dúlt, bánatos, izgatott szokott lenni a belső izgalmaktól..."

Rezsán magas, molett, jómegjelenésű, elegáns asszony. Jelentős, erősen összetett egyéniség. Érdekes, színes, okos, gavallér, határozott, szenvedélyes, de kíméletlen, nyers és erőszakos is. Már gyermekkorában fékezhetetlen. Mérgében egyszer eltöri a vonóját, rémült hegedűtanárán. (Az író róla mintázta vetélytársnőit esernyővel elpáholó delnőit.)

Ő azonban, a Hét bagoly Leonája, a Rezeda Kázmér Szilviája és a Szent Mihály novellák Sztáraynéja is.

Rezsán „nagyasszony" élénk társadalmi életet él. Teljesen függetlenül, szabadon jön-megy. Férjét igen leköti a Royal és a siófoki szállók vezetése. Az író ekkoriban költözik a Royalba, s többször vendégeskedik Siófokon. A körülmények tehát igen kedvezőek.

Rezsán, fenntartás nélkül, túlfűtött temperamentumának megfelelően szeret bele Krúdyba... „akit úgy szeretett, mint huszár a lovát, vadász az ebét, hajós a csónakját, telhetetlenül, hiún, bolondul és ördögi féltékenységgel".

Ilyen asszonnyal még nem találkozott! Együtt szórakoznak, mulatnak. R. is szenvedélyes kártyás, s szívesen jár ügetőre, lóversenyre.

Továbbá, jó anyaként törődik vele: „Leóna az egyetlen, aki gondodat viseli, kigondolja, hogy mit szeretnél ebédre, vagy vacsorára?... Ki veszi észre, hogy új nyakkendő kéne a régi helyébe és inged foszladozik... kit fog el az őrjöngő bánat, ha valami baj ér az életben?"

Időnként okos tanácsokkal is ellátja: „lássa fiam, ezért nem lesz magából semmi. Nem lehet ilyen múltszázadbeli nézettel boldogulni. Modernnek kell lenni, mert otthagyják az embert az országúton... senkinek sem hoznak aranytálcán boldogulást. Mindent magának kell az embernek elérni..." Ezenkívül befolyásos barátainál „fehér asztal mellett" igyekszik egyengetni útjait.

Az érzelmeknek, tetteknek ilyen bőséges áradására az író sem maradhatott közömbös, sőt!

Rezsán, anyai nagyanyám, halála előtt átadta nekem apámtól őrzött leveleit. Minthogy ezek is hozzátartoznak szeretett alakjaik felidézéséhez, közlöm őket.

A levelek 1915 és 1916 közt íródtak. A legtöbbjükön nincs dátum, csak a logika segít sorrendjük megállapításában.

Drága Nagyasszony,

az írók, ha mindig a valóságot írnák, nemigen számíthatnának érdeklődésre. Így valójában az írók soha sem írnak igazat és talán az lett volna a legfurcsább, ha én a tihanyi tárcával kapcsolatban megírtam volna, hogy elmentünk telkeket nézni, elfáradtunk, én elbújtam a bokrok közé, stb. Ugye ez „unalmas" lett volna?

Vigasztalódjon: ebből a tárcából nem lehet kiolvasni semmit, nagyasszonyt senki sem fogja kinevetni, egy kis filozófia az egész, elmefuttatás. Sokkal jelentéktelenebb, hogy róla szót vesztegessünk.

Egyébként minden jót kívánok mai ünnepére,

mindhalálig az öné

K. Gy.

Ehhez sok kommentár nem kell. Rezsán és Krúdy Siófokról rándultak át Tihanyba telket keresni. Minden bizonnyal nem az írónak voltak vevőszándékai.

*

1915. szeptember 1.

Rezsánom,

akinek a neved is királynő, az én szívemnek a királynője: vajon érzed-e, hogy mérhetetlenül szeret valaki?

A gyönyörű, szinte az ifjúságomból való szeptemberi reggel, midőn elutaztam a tájról, hol végre boldog és megelégedett voltam: a különösen zakatoló vonat, mely

mintha minden kerékfordulásával a tegnap és tegnapelőtt gyönyörűséges szavait, soha vissza nem térő hangulatait, felejthetetlen érzelmeit juttatná eszembe: utazásom alatt a magány, amely visszavarázsolt hozzád, melléd: — olyan volt az egész, mintha megint ifjú volnék és szeptember táján a drága biztos szülei háztól elutaznék iskolába. (Podolinba talán, ahol az algimnázium növendéke voltam) és minden, ami eddig a boldog gyermekkorhoz csatolt, elmaradt a vasúti állomás mögött. Úgy tűntek el a távolban a siófoki nagy fák, az őszi levegőben szinte megmosakodva állongó torony, mint hajdan a nyíregyházi háztetők, midőn az élet iskolájába elindultam.

Húsz éve van annak ma. Húsz esztendeje, Rezsán, hogy férfi lettem, elhagytam az igazi szeretet, a szülői szent hajlékot, mindent, ami eddig kedves volt, gyermekkort, gondtalan nevetést, holnappal nem törődő jókedvet. Elmentem férfinek húsz esztendő előtt, ki a nagyvilágba.

És ma, e drága szeptemberi napon, boldogult jó atyám születési napján úgy érzem, hogy ismét a gyermekkor, a tündöklő ifjúságom marad el mögöttem, midőn elindult a vonat az állomásról.

Melletted, veled, benned voltam olyan boldog Rezsánom, amilyen ifjúságom óta soha sem voltam. A te végtelen nagy szerelmed, szinte emberfölötti odaadásod, majdnem az édesanya mindent megbocsájtó, a szerető mindent becézgető és a jó feleség gondoskodó szeretete volt az, amely az idei nyáron körülvett.

Ó Rezsán, te földreszállott őrangyalom, hidd el nékem, hogy soha sem voltam olyan boldog még, mint most vagyok. Te setétszemű áldottkezű Jóság, te Gyönyörűségem és Te a legszebb az asszonyok között, nézz a szívembe! Soha sem tártam ki még senki előtt a szívem így, mint előtted. Soha sem mondtam el senkinek a gondolatom, mint néked elmondtam. Mindig ferdítettem, ...hazudtam, csak neked mondtam igazat.

Ó, nézz a szívembe, te Reménységem és lásd, hogy ott megtisztul minden a te pillantásodra: a te kezednek simogatására elmúlnak arcomról az élet gondterhes, vagy színészkedő felhői: a te hangod, hozzámszólásod egy ismeretlenné vált tengerfenék alá merülő világot hozott a napvilágra a szívemben, az ártatlan, gyengéd ifjúságot, a szent áhítatos szerelmet, a megjavulást, az igazmondást, a megtisztulást.

Rezsán, te Álmom, te valóra vált messzi Csillagom, amely csüggedt, fáradt életem felett messze ragyogtál, midőn még nem is ösmertelek: te Reményem, aki mellettem voltál talán már akkor is, midőn öngyilkos kezet emeltem magamra és megérintetted a vállam: „Várj, szenvedésedért kárpótollak!"

Te vagy az, akinek jönni kellett, hogy végleg ne csalódjak az életben, az igazságban és önmagamban. Te vagy az a nő, aki mindenért gyötrelmes szenvedéseimért, nyomorult napjaimért, halálravált kínszenvedéseimért megváltasz. Te miattad maradtam életben mostanáig és nem pusztultam el százszor még százszor nyomorultan.

A sors akarta, hogy végigmenjek a szenvedések, bánatok őrjítő; kétségbeesések minden iskoláján, hogy megismerjek mindent, ami csúf és gyalázatos az életben, hogy a szenvedésektől te megváltsál, a te szerelmed ismét emberi, érző, boldog, megifjodott lénnyé tegyen.

Rezsán, te földreszállott hófehér lélek, hallgass reám!

Új, gyönyörű élet közeledik! Már érzem jöttét. Már kelőben a nap szívemben, a bús, éji felhők, amelyek gyilkosságot és a magányos sírást látták csupán, megfehérednek, mint hajnalban a Balaton felett.

Énekedre emelem a szemem az égre és reád szegezem két szemem, amelyből hitem szerint már elfogytak a könnyek.

Újra tudok sírni, a boldogságtól, a kifeszített vitorlákon közelgő Holnap reménységétől.

Sírok, mint a zarándok a szent-templom küszöbén, ahová húsz évi bolyongás után ért.

Szerelmem, Hitem, Életem, Rezsánom, az enyém vagy.

Gyula

Krúdy ismert levelei közül ez a legköltőibb, legszebb!

R.-hez fűződő érzelmei mellett, hírt ad gyermek- és ifjúkora után érzett nosztalgiájáról is.

*

Rezsán,

kimondhatatlan, hogy milyen boldogtalan vagyok. Ismét olyan voltál, mint szombaton este a telefonnál. Ismét azt mondtad, hogy nem törődsz velem, magamra hagytál, mással beszéltél, mást tüntettél ki barátságoddal. Szomorú vagyok: kétségbeesettebb, mint valaha voltam.

Nem tudom, mit tegyek?

Menjek utánad?

Fussak a csillag után, amely mind jobban eltávolodik?

Messze mégysz, eltűnsz előlem?

Mintha mindenemet elvesztettem volna az este.

Kedd, reggel *Gy.*

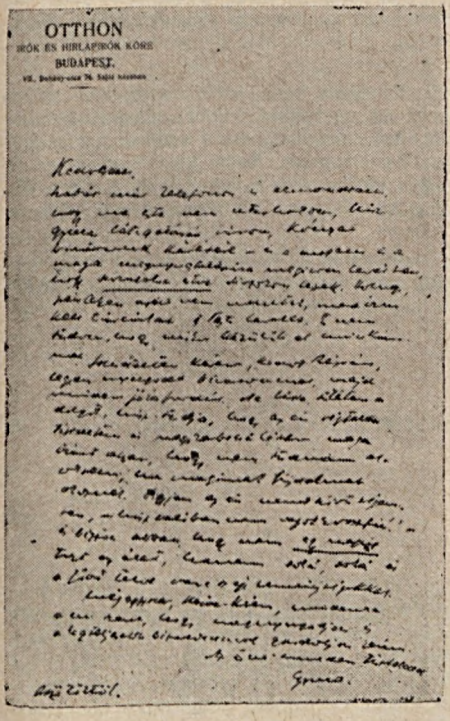
OTTHON
BIRÓK ÉS HIRLAPIRÓK KÖRE
BUDAPEST.

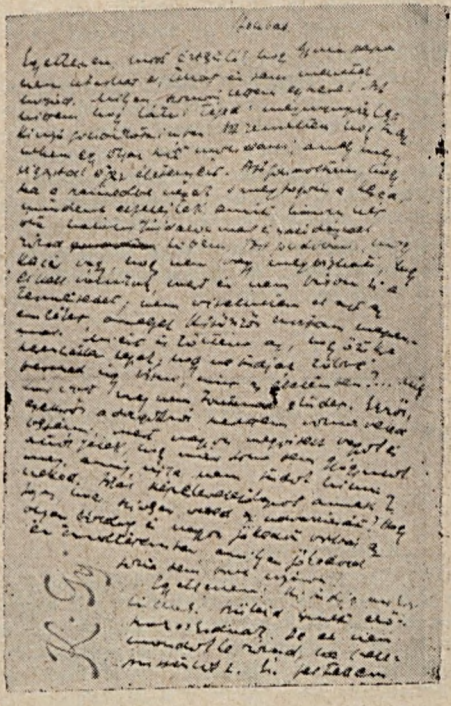

Kedves,

nagyon furcsa napom volt. Amint a mellékelt peron-jegyről látja: vártam magát, esetleg elutaztam volna önnel. Aztán a reggel és a levele! Nem tudom még most sem összeszedni a gondolataimat, mintha egy fontos csavar kihullott volna a gépezetből. Tegnap történt, hogy először láttam magát idegen férfivel komolyan és hosszadalmasan beszélni. Kissé megrázott a dolog. Különös, hogy eddig sohasem voltam féltékeny magára.

Kérem, hogy megbocsássa tolakodásomat. Levele felhatalmazott e közlendőkre. Drága, gyönyörű, talán az egyetlen szerelmeslevél, amely igaz e földön. És mégis különös nyugtalansággal vagyok, amikor reád gondolok. Ki tudja meddig szeretsz? Ki tudja, meddig bírod elviselni rettenetes, rossz természetem? Szédülve, félbolondan, olykor magasztosan, máskor mélységes bánattal szeretlek.

Látni foglak, alig várlak. Mindig-mindig rólad gondolkozom, azt hiszem veled vagyok a lépteidben, a cipőd sarkában, a felébredésedben s a lefekvésedben. Szeretlek.

Kedd, este. *Gy.*

A fenti levelek a keserű, boldogtalan napokban íródtak. R. tudatosan, vagy ösztönösen féltékennyé tette Krúdyt, akinél ez a tulajdonság sokszor betegessé fajult. Gyermekkorától, egész életében sokat szenvedett ettől. A Történet a kis öregről c. írásában olvashatunk pl. testvérei iránt érzett féltékenységéről.

*

1916. július 2.

Egyetlen Jóság,

a sors nem volt kegyelmes hozzám e forró vasárnapon. Pesten kell töltenem az időt, holott a Maga drágalátos, szenvedélyes és végtelenül jóságos személye gondolatnyi távolságban van tőlem.

Vajon érzi-e, hogy mily szelíd és alázatos meghatottsággal gondolok magára, mintha nem is húsból, vérből való gyönge asszony volna, hanem mindenkinél több, mintha maga volna az isten, aki az én sorsomról, bánatomról, örömömről gondoskodik.

Drága, egyetlen Jóság, én gondolatban és a távolban nem tudok magához másképpen szólani, mint térdenállva, összetett kézzel és gyermeklélekkel. Ha még tudnám gyermekkori imáimat, minden este elmondanám magáért, mint egykor az anyámért. Magát az én szerencsecsillagom vezette az én utamba, hogy gyötrelmes, szétdúlt életem, felborult hajóm valahára egy csendes révbe érjen, ahol a költészetnek, szerelemnek, csóknak, boldogságnak élhetek. És ha éjszaka az égre nézek, látom a maga hűséges szemét odafent ragyogni.

Én tudom, hogy maga most is gondol rám, amint nem tudom azt se elfelejteni egy percig sem, hogy én végleg, örökre, jövendő boldogságommal és boldogulásommal magához tartozom.

Gyula

(Itt pénzbeli bajok vannak, azért nem mehettem eddig. De holnap rendbejön minden.)

Csütörtök

Egyetlen Jóság,

a szívem, a lelkem, az álmom ott maradt. Nem én vagyok az, aki voltam: valamely csodálatos álomjáték történik velem, mintha újra kezdeném egész elmúlt életemet a Maga társaságában. Soha sem gondoltam még nőre annyi meghatottsággal, megadással, szinte imádattal, mint Magára gondolok. A legjobb és legnemesebb nőt ismerhettem meg, akinek nemcsak gondolata van, mint az Égnek, jobb mint az Édesanyám és szeretőbb mindenkinél, aki valaha engem szeretett.

Az életem, amelyet egy-két év előtt céltalannak, bevégzettnek hittem, reámragyog a szívén át. Büszkeség és bizalom tölt el, hogy talán még sem vagyok a legutolsó ember: akit így szeretnek. Hisz maga okos, tapasztalt, sok mindent átélt nő, aki legjobban ismeri az életet, az embereket. Azt hiszem néha, hogy valami különös érték vagyok, hogy maga ragaszkodik hozzám. Vagy talán senki és semmi nem vagyok, csak a maga végtelen szerelme emel ki a többi emberek sorából?

Életem vagy. A jó Isten vigyázzon rád!

Gy.

E két levél egymáshoz közeli időpontban íródhatott. Az áldozatos, gondoskodó, odaadó, szenvedélyes szerelmesnek szólnak. Az „Egyetlen Jóság" megszólítás is erre vall.

*

Kedvesem,

habár már telefonon is elmondtam, hogy ma este nem utazhatom, hisz Gyula látogatását várom, Kónyai Elemérnek kérésére — és a magam és a maga megnyugtatására megírom levélben, hogy szombaton estve Siófokon leszek. Holnap, pénteken azért nem mehetek, mert írni kell tárcákat és Pesti levelet. És nem tudom, hogy mikor készülök el munkámmal.

Ismételten kérem kedves Rezsán, legyen nyugodt bizalommal, majd minden jóra fordul. Ne lássa sötéten a dolgot, hisz tudja, hogy az én végtelen szeretetem és nagyrabecsülésem maga iránt olyan, hogy nem tudnám elviselni, ha magának fájdalmat okoznék.

Higgyen az én nemesszívűségemben, — hisz valóban nem vagyok rosszfiú! — és bízzon abban, hogy nem egy napig tart az élet, hanem soká, soká és a jövő telve van szép reménységekkel.

Még egyszer kérve-kérem, mindenre ami szent, hogy megnyugodjon és a legteljesebb bizalommal gondoljon reám.

Az öné maradva tisztelettel
Gyula

Csütörtök

Itt már bizonyos szakadást, sőt talán szakításra törekvést érezhetünk, kegyes csomagolásban. A „...legyen nyugodt bizalommal" azt jelentheti, hogy volt miért megnyugtatni R.-t.

Hogy írt-e még ezután is neki, arra ma már senki sem adhat választ. A tény azonban az, hogy Krúdy számára egyre többet jelent egy kislány, akit Zsuzsinak hívnak és történetesen Rezsán elsőszülött gyermeke...

(Folytatjuk)

KRÚDY ZSUZSA

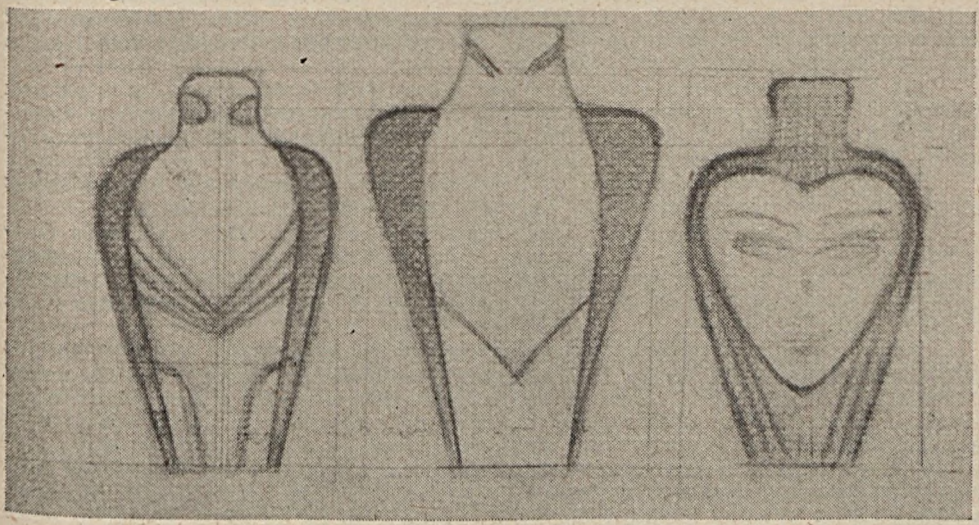

Martyn Ferenc: Vázlatok kerámia-munkákhoz

KÖZBESZÓLÁS

A Jelenkor szerkesztőségétől felhívást kaptam, hogy szóljak hozzá Fodor András és Granasztói Pál zenével foglalkozó írásaihoz. Kritikus és szívesen közbeszóló természetemnél fogva nehéz lenne visszautasítanom a szerkesztőség szívélyes invitálását. Régi meggyőződésem, hogy hasznosnak vélt megjegyzéseinket ne hallgassuk el, ha kimondásukra kellő alkalom adódik. Igaz, hogy kritikai és vallomásszerű közbeszólásaimért nemegyszer verték el rajtam a port, de gondolom — oda se neki. Azért vagyok író, hogy tanúként valljak és véleményt mondjak. Sosem a könnyen megszerezhető dicsőség hajszolása, hanem a tényeken alapuló igazság aktivizálta tollamat és nyelvemet.

Sokszor beszéltem és írtam művészi életünk szétesettségéről. Az utóbbi időben meg éppen fájdalommal tapasztalom, hogy milyen nagy méreteket ölt a szakmai sovinizmus, amely egyre zárkózottabbá, szűk látókörűbbé nyomorítja az alkotó szellemet és a közönség kultúrigényét. Ezt a jelenséget mind egyéni, mind társadalmi szempontból károsnak tartom. Ha írókról szólok, el kell mondanom, hogy sem az idősebb, sem a fiatalabb nemzedék tagjai nem járnak tárlatokra, koncertekre, a nagyon aktuális problémákkal foglalkozó építőművészetet pedig fölényesen kizárják látókörükből. (Tisztelet a néhány kivételnek, akik komolyan izgulnak és keresik a kivezető utakat a közönyből vagy tévelygésből.)

Igaz, hogy korunkban általános tendenciává vált a specializálódás. A társadalomszervezők, vagyis a politikusok nagy része időszerűnek és helyesnek tartja ezt, véleményem szerint azonban az alkotó szellem fenntartás nélkül nem teheti magáévá. Tudomásul veheti, de nem igényelheti.

Az igazi művész sosem a szétdarabolásra, hanem a szintézis megteremtésére törekedett. Ez alól a törvényszerű követelmény alól talán csak az impresszionista irányzatok mentesítették magukat. Nem a valót, az általános lényeget hangsúlyozták, hanem lírai szubjektivitással a látszatot, a pillanatnyi benyomást kívánták elfogadtatni. A kívülük való esetlegességnek rendelték alá magukat és ezzel akarva, akaratlanul korunk művészi életének krízisét idézték elő. Sajátosan szép alkotásaikkal tévutakra, a bizonytalanság szféráiba irányították a közönség ízlését, a való tények feltárása helyett a szubjektív látványosságot szentesítették előtte. A közönség, ha nem is egykönnyen, elfogadta ajándékukat, mivel a közönség heterogén voltánál fogva mindig a kisebb ellenállás felé sodródik.

Az impresszionizmus a kritikusok szavahihetőségét is devalválta. A kritikusok véleményét egyre kevesebben vették komolyan és a kritikusok egyre kevésbé kívántak a mélybe pillantani. A szakszerű kritika mindinkább át nem gondolt okoskodássá, vagy könnyed fecsegéssé fajult.

Ki veszi ma komolyan az ő futtában kialakított véleményüket a megalkotott művekről? Ki azonosítja magát két vagy több értelmű fogalmazványaikkal?

A Jelenkor, egyik legjobban szerkesztett folyóiratunk, Fodor András és Granasztói Pál cikkével átúszta ezt a részben hiányos tárgyismeretű, részben mesterségesen kevert zűrzavart. Az egyik cikket — író, a másikat — építész írta a zeneművészettel kapcsolatban. Tehát egyik sem szakmabeli, de mindkettő bátor, igényes, és kulturált véleménymondó.

Fodor Andrásnak nagyobb az anyagismerete és hevesebben vonzódik korunk zenei irányzataihoz. Az olvasó sok mindenről tájékozódhat Fodor írásából, amely nemcsak ismeretanyaggal, hanem pedagógiai segítségül is szolgál a zenekedvelő olvasónak. Nem mindenben értek vele egyet. Például az úgynevezett konkrét zenét nem annyira befejezett és folytatható kompozícióknak, mint inkább figyelmeztető és serkentő jelenségnek tartom a továbbfejlődés számára. Körülbelül úgy értékelem, mint a képzőművészet területén a tassizmust. Mindkettőben nagy indulati erők feszülnek s ezek az erők mintegy meginjekciózzák a tartalommal és formával küszködő zenét és festészetet. A már megállapodásra hajló előző nemzedék korunk klasszikusainak tekinti Schönberget, Bartókot és Sztravinszkijt. Persze a kritikusok nagy része, ha

ezekről a mesterművekről van szó, kakofóniát emleget. De ez a „kakofónia" az én fülemnek már harmónia. És az ő zenéjük új hangszereket hozott létre és új kifejezési formákat iktatott kompozícióikba. Milyen harmonikusan épült be például Sztravinszkij kompozícióiba az „átkozottul vad"-nak minősített dzsessz, milyen értelmes és feledhetetlen Schönberg Varsó tragédiáját zengő „dadogó", riadalmat keltő műve, vagy Bartók disszonánsnak vélt gyötrődése. Az említett három mester egy boldogtalan élet évtizedeivel fizetett műve nagyszerűségéért. Ma már a nagyvilág beszél róluk és a fiatalabb nemzedéknek erős küzdelmet kell folytatnia, hogy kiszabaduljon bűvkörükből. Nálunk az iskolásgyerekek már idegenkedés nélkül éneklik Bartók népdalátírásait s világszerte a kritikusok, akik valóban kritikusok, zömével írják Bartók zenéjét elismerő és értelmező könyveiket.

A konkrét zene gyökereit megtalálhatjuk az olasz eredetű bruitizmusban, már 40—50 évvel ezelőtt. Az irányzat maga nem volt életképes, de erjesztő hatását oktalanság lenne tagadni. Szerintem a mai konkrét zene sem kijegecesedett eredmény, de hiszem, hogy jelentősen hozzájárul az örökölt korlátok széttöréséhez és az új lehetőségek feltárásához. Persze, mint minden területen, a zenében sem a selejtet, a karrierista helyezkedést kell kritikailag hangsúlyozni. A bírálat az alkotások magas fokát értelmezze a közönség előtt. A jelentéktelen teljesítmények sorsát elintézi az idő és az alkotók között folyó nemes versengés.

Fodor András egyik érdeme, hogy nem ítélkezik, hanem ismertet és összehasonlít. Az ilyen feladat elvégzésére égetően szükség van. Elősegíti a tények megismerését és a harmonikus egység kialakulását, amelyet a felelőtlen kritikusok riasztóan összebogoztak.

Fodor félreérthetetlenül korunk új zenei törekvései mellé áll s nekem módfelett jólesik, hogy ezt a pillanatnyilag háládatlan feladatot éppen egy író vállalja. Felismeri a már-már tűrhetetlenné váló kaoszt és ki meri mondani, ha nem is perdöntő, de rendet kívánó saját gondolatait. Kimondja az új művészi törekvések szintézisére való törekvését. Észreveszi, hogy a képzőművészetben fellelhetők a zeneművészet jegyei és viszont, valamint az építészet nem nélkülözheti a zene és képzőművészet jelenlétét és nem fejlődhet a matematika, geometria és pszichológia tudományának eredményei nélkül. Igaz, hogy Fodor ezeket az egymásra ható erőket nem fogalmazza meg ilyen világos egyértelműséggel, de szétszórt megjegyzéseiből ez a végkövetkeztetés olvasható ki.

A föntebb elmondottakban nem mint szakkritikus szólok, hanem, mint egy ember az újat, korszerűt igénylő közönség közül, s mint egy író, akit izgalomban tart az alkotó tevékenység sorsa egyéni és társadalmi szempontból egyaránt. Segíteni szeretnék a mesterségesen felidézett ködök eloszlatásában és a szocialista, humanista fejlődés elősegítésében. Korunk emberének érzem magam és nem térhetek ki a jóraváló küzdelmek elől.

Granasztói Pál önvallomásszerű szép írása nem kevésbé kelti fel érdeklődésemet és segítő készségemet, mint Fodor anyagismertetése és hangos töprengése.

Granasztói sem zenész és nem is szakkritikus, de olyasvalaki, akit általában érdekel az élet mozgása és így a zeneművészet állapota és a zenét hallgató közönség fejlődéstörténete is. Nem általánosságokat mond, hanem önmagáról vall, lassú fejlődéséről és konzervatív alaptermészetéről kertelés és takargatás nélkül. Írása éppen ezért érdekes és hasznos az olvasó számára. Nem „harap rá" mindenre, ami az újdonság hangoztatásával jelentkezik. Ifjúkorában, amikor az új mondanivalók és tekintet nélküli formarombolók társaságába illett volna tartoznia, a „könnyű zene" kedvelője és gyakorlója volt. Nem annak a zenének volt híve, amely nyíladozó szellemére hatott, hanem amely a lábát mozgatta meg, szalontáncra késztette. Építész volt és legkevésbé sem érzékelte, hogy ebbe az utilitarisztikus művészi tevékenységbe a zene értékes elemei is bele vannak ötvözve. Mikor a dzsessz jelentkezésére felfigyelt, akkor sem a zene új elemeinek feltűnése, hanem a benne rejlő táncingerek ragadták magukkal. Életének erről a szakaszáról éppen olyan naiv nyíltsággal beszél, mint előbbi írásaiban a megrázkódtatás nélkül vállalt polgári életforma konvencióiról.

Hosszú évekig élvezte az édeskés, szentimentális melódiákat, hosszú éveket táncolt át, mint aranyifjú s bálrendező s csak lassan, de egyre tudatosabb érdeklődéssel jutott el Bach, Beethoven, Mozart mélyen zengő, konstruktív felépítésű, „lélekbe hatoló" műveihez. Mindmáig nem nevezhető modern alkatnak a szó közhasznú értelmében, de aminek igazi értékét felfedezte, azt mélyen magába fogadta és makacsul ragaszkodott hozzá. Az igazi zenének igazi élvezője lett. Nem hideg mérlegeléssel, hanem a romantikusok közvetlen ösztönösségével. Nem a formaépítés geometriája, nem

is az objektív elhatározottság, de az érzelmek hullámzása, az esztétikai cizelláltság ejtette meg. Romantikus egyéniség a szó jó értelmében, s ezért magától értetődő, hogy a romantikus zenéhez vonzódik. Ezek a megjegyzések nem kritikai vélemények Granasztói egyéniségéről, csupán egy nem mindennapi karakter felvázolása zeneélvező fejlődésével kapcsolatban. Mindaz, amit kedvenc komponistáiról mond, nemcsak érdekes, hanem lélektanilag tanulságos is. Nincsenek eruptív kitörései, át nem gondolt lelkesedései, de amit kimond, az helytálló, kulturált vélemény. Tartózkodóbb, mint Fodor András, kimondja, amit érez, de sosem kategórikusan. Az ilyen lassan hömpölygő stílus némelyekre talán fárasztóan hat, én szívesen követem az író tempóját, mivel nem tudományos okfejtésről, hanem zenéről beszél. Tény, hogy Granasztói írásából megismertem a szerző viszonyát a zenéhez és azt is, hogy ez a viszony meghitt és kielégíti az olvasó érdeklődését. Mennyivel értékesebb, mintha hazai szokás szerint „elemezne" és oktrojálna. Alkalmat ad rá, hogy ugyanerről a tárgyról én is elmondjam véleményemet.

A zene szétágazó kísérletezéseiben olyan pontos értesüléseim nincsenek, mint Fodor Andrásnak, én is csak készséges élvező vagyok, mint Granasztói, de véleményemet határozottabb nyomatékkal mondom ki, mint ő. Sosem voltam barátja a könnyű fajsúlyú műzenének, sem a cigányok agyondíszített interpretálásának.

Wagner volt az első, akire komolyabban felfigyeltem. Megragadott erőszakos dinamikájával és szerettem mindaddig, amíg meg nem világosodott előttem mondanivalójának mitológikus, misztikus tartalma. Wagner zenéjét később programzenének éreztem és éppúgy elfordultam tőle, mint Nietzsche ragyogó stílusú filozófiájától. Miután igazi tartalmát megértettem, mint programköltészetet magam mögött hagytam. A harsogó kürtszótól és az erőszakos igehirdetéstől a kamarazene értékét fedeztem fel, amely intimebb hangon, mélyrehatóbban szólt hozzám. Ugyanebben az időben idegenkedtem a zongorától. Szegénynek, monotonnak véltem a trióval és kvartettel szemben. Így kerültem Bartók közelébe. Nem rajongtam népdal-átírásaiért, de teljességgel odaadtam magam „nyikorgó, sikolytozó" gyötrelmes vonósnégyeseinek. MA című lapomban én adtam először közre Bartók-kottát, aktivista író, festő, építész csoportunkban ellentüntetés nélkül játszották akkor még idegenül, sőt provokálón ható szerzeményeit. Később személyes barátságba kerültem vele és a fiatal Lajta Lászlóval, aki Olaszországból a futurista zenét hozta közénk. Abban az időben a különböző művészeti ágak fiatal képviselői szorosan együtt dolgoztak, mint Német- és Franciaországban. Picasso és Braque, Schönberg és Stravinszkij nem voltak idegenek és ellenszenvesek számunkra.

Debussy zenéjével csak hosszú fanyalgás után barátkoztam meg, túl érzelmesnek, femininnek éreztem. Később felfedeztem, úttörő, francia nüanszokkal gazdag jelentőségét. Ma is szívesen hallgatom, ha jó előadók közvetítik.

Sokkal később fedeztem fel Händel, Bach, Haydn, Mozart, Beethoven zenekari műveit. Ezektől látszatra száz százalékban elkülönült három modern mesterem, de ekkor én már áthidaltam magamban a látszat-különbségeket. Ma úgy vélem, tehetségük és fejlődésvonaluk egy tőről fakadt s csak az idő határoz meg közöttük korszak-különbségeket. Más a mondanivalójuk, más a hangvételük, de megállapítható közöttük a zsenialistában kulmináló atyafiság.

Az ő megismerésük segítségével fedeztem fel a zongora gazdag lehetőségeit, ha valóban művész keze érinti a billentyűket. Ma már nagyrészt egy kalap alá tudom vonni a régi és új mestereket. Sosem vonzott az opera műfaja, ma pedig teljességgel meghaladottnak, hibridnek, sőt nevetségesnek tartom. Ugyanezt az ellenszenvet nem érzem a szintén idejét múlt oratóriummal szemben. Igaz, hogy állókép jellege van, de legalább nem komédiáznak benne.

Az én soraim is, mint Granasztóié, vallomás jellegűek, és ugyanúgy nem mondok végleges ítéletet, mint Fodor András, — mégis azt hiszem, hogy a Jelenkor szerkesztősége a zenei kérdéseket érintő három cikkben három szellemi portrét mutat be olvasóinak.

Függelék

Nem értek egyet Demény János zenekritikusainkat védelmező írásával. Pillanatra sem vonom kétségbe Molnár Antal és Szabolcsi Bence elhivatottságát a zenetudomány művelésében. Mindketten jelentősen tolmácsolták Bartók újító kezdeményezését és nagyrahivatott géniuszát, de munkásságuknak volt egy közbeeső szakasza, mikor egyikük sem tudta kivonni magát Zsdanov elfogultan felületes esztétizálása alól. Bartókot szembe akarták állítani „a nyugati dekadens" Sztravinszkijjel és Schön-

berggel. Ezt a népi-nemzeti célzatú felfogásukat nemcsak elméleti, hanem gyakorlati szempontból is megcáfolta az idő.

Molnár Antal, Schönberget pepecselő misztikusnak nevezte, Sztravinszkijről pedig így írt: „A nyugati zenében annak a művésznek volt kilátása gyors sikerre, aki merészségben letromfolta társait. Akiben nem a művészt, hanem a hangos diktátort látták. Így került trónusra egy Sztravinszkij... Muszorgszkij művészete nem talált folytatóra; a sokat megjósolt és régóta várt orosz zene még késik... A nagy örökséget nem foglalhatják el hazug bálványok, még akkor sem, ha tömjénfüstben emelkednek a nyugati zene fétiseivé".*

Minden szépítgetés ellenére önkényes és igazságtalan ez az elmefuttatás.

Nem tudom megérteni, hogy miért kellett volna Sztravinszkijnek éppen Muszorgszkij alázatos követőjének lenni. Ilyen meggondolással Picassót is félredobhatnánk, mivel nem bújt a honfitárs Goya szárnyai alá. Picasso más úton és módon elérte a goyai magasságot s milyen furcsálkodó a sors játéka: Sztravinszkij, a „nyugati zenebohóc" ma a Szovjetunióban dirigálja saját kompozícióit a nép elismerésének kíséretében.

Végkövetkeztetésül elmondhatjuk, Schönberg, Sztravinszkij és Bartók befutották saját képességükkel kialakított pályájukat.

Mindezek után egyetértek Demény Jánosnak azzal az óhajával, hogy időszerű lenne, ha Veress Sándor kompozícióit, aki szintén a saját útját járja, hazai előadásokban is hallhatnánk. Remélhetőleg ez a magyar csoda is hamarosan bekövetkezik.

KASSÁK LAJOS

MIT AD HOZZÁ PÉCS

Granasztói Pál talán nem is sejtette, mekkora gondolatfolyamatot indít el, amikor átadta zenéről írt önvallomását a „Jelenkor" szerkesztőségének. Valóban úgy van, hogy kell valaki, aki előhoz olyan kérdéseket, amelyek léteznek, amelyek forronganak, amelyekről rengeteget beszélnek és írnak, mégis még távol állnak a kikristályosodás határozottabb jellegű halmazállapotától.

Ilyen központi jellegű probléma a mai kor zenei törekvéseinek beillesztése korunk művészeti áramlataiba. Tart-e már a zeneesztétika ott, mint az irodalom vagy a képzőművészetek esztétikája? Hallásunk ugyanolyan határozott-e már, mint látásunk? Ez a nagy, eldöntésre váró kérdés, nem az, hogy van-e létjogosultságuk a korszerű művészeti törekvéseknek, mert hiszen ezen a kezdeti szakaszon már túljutottunk. Ma már senki sem vonja kétségbe, hogy a nagy B-k sorában — *Byrd, Buxtehude,* a *Bach*-ok, *Beethoven, Berlioz, Brahms, Bizet, Bruckner, Berg, Britten — Bartók Béla* is méltó helyére került, hogy csak egy betűt ragadjunk ki a sorból! Csak az a kérdés, hogy a hivatalos elismerés meg a milliós tömegek rokonszenve között mikor teremtődik meg az aranykapocs?

A kérdéstömeg jelentőségére rávilágítanak a szerkesztőségbe érkező hozzászólások. Ezek közül eddig *Fodor András, Angyal Endre, Demény János* eszmefuttatását olvashattuk. A kérdéshez más-más oldalról közelítenek, de hozzáállásuk egyértelmű: helyet kérnek a modern zenének a hagyományos zene természetszerű művelése mellett.

A kérdés nagy horderejű, foglalkozni kell vele, tisztázni elvi kérdéseket és megteremteni a harmóniát egyrészt a régi és mai zene megszólaltatása között, másrészt megszüntetni a hivatalos zenei értékelés és a zeneileg kevésbé képzett nagyközönség idegenkedése közötti szakadékot.

Ez a mai zenésznemzedékre váró magasztos feladat.

Nem kell riadtan felhorkannunk a „modern" jelző hallatára! Sok mester saját korában a meg nem értés sziklafalába ütközött. Ma már nehezen értjük meg, hogy például egy *Mozart* éterikus zenéjét a XVIII. század végén olyannak találták, mint aminek hangzatvilága merész és szokatlan! A „Magyar Zsoltár" bemutatása körüli időkben *Kodály Zoltán* megkapta egynémely hivatalos bírálójától a „kotkodály" melléknevet. Ma pedig *Bartók Béla* már neoklasszikusnak számít, sok mai szerző túlhaladja az őbenne feltalált mintaképét. S ennek nem valami „fülromlás" az oka, nem is a hozzá- és beleszokás természetesebb állapota, hanem a nagy szellemekhez való idomuló készség korunkbéli erős megnövekedése. Ez a kedvező tünet azzal magya-

* Az idézetet Demény János cikkéből vettem át.

rázható, hogy a ma élő embernek sokkal több stílus áll rendelkezésére, amelyek között válogathat és ízlését pallérozhatja, mint állott a zenei preklasszika kortársainak, akiknek halála után következett még csak a barokk, a korai és kései klasszicizmus, a romantika, az impresszionizmus korszaka, majd a jelen évszázad visszafelé is, előre is tekintő, Janus arcú stílusának sajátos keveréke. Mi ezeken már mind túl vagyunk, gondolatban átélhettük őket, sokkal gazdagabb és változatosabb tehát táptalajunk, amelyből kisarjadhat a jövő zenei iránya.

Hevesebb a forrongás, mint ahogyan mi, benne élők, hinnők.

Korunk nemzedéke követeli korunk zenéjét s ez a nemzedék örvendetesen növekedik életkorban. Azok az idősebbek, akik egy emberöltővel ezelőtt legjobb esetben csak meghökkentek, de igen gyakran durva kirohanásaikkal visszaéltek a kezükbe adott kritikusi toll hatalmával, ma magukban vagy nyíltan elismerik tévedésüket és igyekeznek utolérni a kort, nehogy rohanásától elmaradjanak.

Ha azt a kérdést vizsgáljuk közelebbről, hogy mit tett hozzá Pécs ehhez a küzdelemhez, nincsen szégyenkezni valónk. Művészetápolásában mindig megtalálhatjuk a haladó szellemiség jelét. A korszellemmel való lépéstartás a felszabadulás után fokozódik, amint a szocialista állam kezébe veszi az irányítást és támogatást nyújt. Hosszabb ideig Pécsett működik két avantgardista zeneköltőnk: *Maros Rudolf* és *Takács Jenő*. A „Nílusi legenda" táncjátékban éppen úgy, mint az apró baranyai népdalfeldolgozásaikban megtalálhatjuk az új hangot, amit pengetnek. *Horváth Mihály, Sass Dezső* a mai pécsi zeneköltők idősebb évjáratainak képviselői, míg a fiatalabbak közül kiemelkednek *Kincses József, Kutor Ferenc* neveltjei.

S nemcsak alkotó-tehetségekben vagyunk ilyen gazdagok, hanem a zenei rendezvények műsora is ezt a lépéstartást tükrözi. Vizsgálódásunk tárgyává csak a felszabadulás utáni kort téve, elbizakodottság nélkül megállapíthatjuk, hogy nincs mit szégyenlősen takargatnunk. Pécset zenei szempontból már kívülálló megfigyelők is nagykorúnak tekintik. Egyik külföldi vendég a másiknak adja át helyét a hangversenydobogón, közben jönnek más városok énekkarai s mennek pécsiek vendégszerepelni.

Áttekintésünk két határköve *Takács Jenő* „Régi magyar táncszvit"-je, amelyet 1946-ban játszott el a Zenekedvelők egyesületi zenekara és *Veress Sándor* „Nógrádi verbunkos"-a ez év március 19-én, *Sántha Ferenc* és *Laky György* kamaramuzsikálásában. Ami közben történt, az hősi époszok fejezeteibe illő, a minden szépért lelkesedő ember nemes erőfeszítésének gyümölcse. 1947 őszén *Éber Alán* és e sorok írója párhuzamosan szervezett hangverseny-sorozatukkal nekilendítik a háborúban lelassúdott zenei életet, majd *Antal György* veszi kezébe az irányítást és tömöríti maga köré a zenészeket, a Zeneművészeti Szakiskola, a Liszt Kórus és az Országos Filharmónia gócpontjaiban.

Az államosított és két iskolára szétvált konzervatórium, a Szabadtéri Színpad, a Liszt-hangversenyterem, az önálló műsoradású rádió, a rendre megalakuló iskolai és üzemi énekkarok, a reprezentatív Liszt Ferenc-kórus, a részben már függetlenített Pécsi Szimfonikusok Zenekara, az állandó opera- és balettegyüttes, az oratóriumkultusz megalapítása, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat szabadegyeteme és az üzemekkel kötött szocialista szerződései, az Éneklő Ifjúság-mozgalom terebélyesedése, az Ünnepi Hetek és tiszta *Kodály*-műsorú születésnapi hangversenyek, a zenekritika fejlődése, a zenei szövegfordítások szaporodása, hogy csak a legfontosabbakat felsoroljam: együttvéve azt eredményezik, hogy 1945 óta többet fejlődött a város zenei élete, mint az addig eltelt évszázadokban.

Elég, ha emlékezetünkbe idézzük a közelmúltban elhangzott nagyobb szabású modern művek pécsi előadását.

Az 1946-i „Májusi Kultúrnapok" keretében *Kodály-, Veress*-művek és pécsi daloк *(Horváth, Maros, Takács)* hangzanak el, a színházban pedig előadják *Horváth Mihály* „Kőmíves Kelemenné" című egyfelvonásos ballada-operáját. A Pécsi Énekes Esték keretében 1947-ben először hangzik fel *Sass Dezső* „Mór" oratóriuma, a következő évben pécsiek szerzői estje és a szabadságharc századik évfordulója alkalmával ünnepi magyar műsor, amelynek második fele csupa mai alkotás.

A Tanárképző Főiskola 1951-ben *Bárdos Lajos* karműveiből rendez hangversenyt, vezényli a szerző. Ebben az évben megalakul a Pécsi Szimfonikusok, elnök-karnagya *Antal György*. Az első modern mű, amit előadnak, *Weiner Leó* „III. divertimento"-ja. Ezt folytatja 1952-ben két szvit *(Prokofjev:* „Nyári nap" és *Szabó Ferenc* „Ludas Matyi"), majd 1953-ban — *Kodály* 70. születésnapja alkalmával — Pécsett először a „Magyar Zsoltár". *Antal* további nagy produkciói *Kodály* „Budavári Te Deum", „Jé-

zus és a kufárok", a „Háry János" közzenéje *dr. Vargha Károly* szövegével, *Carl Orff* „Carmina burana"-ja és két modern oratórium (*Sosztákovics:* „Dal az erdőkről", *Sugár Rezső:* „Hősi ének").

1954-ben a Budapesti Fúvósötös műsorán *Lajtha, Maros, Szervánszky* művei szerepelnek többek között, a Budapesti MÁV Szimfonikusok előadja *Kodály* „Páva változatok"-ját, a Pécsi Szimfonikusok *Járdányi Pál* „Vörösmarty-szimfóniá"-ját és *Weiner* „I. szvit"-jét. Ugyancsak ők kísérik *Dávid Gyula* Mélyhegedűverseny-ében *Lukács Pált, Mihály András* Gordonkaverseny-ében *Z. Sassy Iringót* és *Bartók Béla* Hegedűverseny-ében *Zathureczky Edét.*

1955-ben *Bartók* „I. rapszódiá"-ját, *Dávid* „Fuvola-zongora szonátá"ját, *Prokofjev* „Gordonka-zongora szonátá"-ját és „Péter és a farkas" című mesejátékát, *Szabó* „Lírai szvit"-jét, 1956-ban *Bartók* „Két arckép"-ét halljuk. 1957-ben elhangzik egy *Gershwin*-est s a modern műsor készlete *Bartók* „Divertimento"-jával és *Kodály* „Galántai táncok"-jával bővül. Az Operaház a Szabadtéri Színpadon a „Háry János" daljátékkal vendégszerepel. 1958-ban a Pécsi Szimfonikusok felújítja *Weiner* „Csongor és Tünde" szvitjét, az Éneklő Ifjúság összkara *Kodály* „Békedal"-át énekli.

Kimagasló esemény a „Székely fonó" előadássorozata: 1954-ben színpadszerűen előadja a Tanárképző Főiskola, 1962-ben oratórikusan a Mecsek Együttes. Mind a két sorozat karnagya *Hegyi József.*

Néhány kiragadott esemény az utolsó évtized modern számaiból: *Bartók* III. zongoraverseny-e, amelyet előbb *Sass Dezső,* utóbb *Borsay Pál* szólaltat meg elmélyült virtuózitással. *Honegger* „Jeanne d'Arc a máglyán" oratóriuma, *Sztravinszkij* „Tűzmadár" szvitje emlékezetes előadások. Ugyancsak *Sztravinszkij* a szerzője a „Mosolyogj gyermekem" karműnek, amelyet 1962-ben, nyolcvanadik születésnapja tiszteletére énekelt a Janus Pannonius Gimnázium énekkara, *Ivasivka Mátyás* szövegráköltésével és vezényletével. *Bánky József* nagy sikerrel játszotta *Ravel* Zongoraverseny-ét és saját sorozatát (Bagatellek), *Tillai Aurél Weöres Sándor* verseinek kórusmegzenésítéseivel szerzett elismerést. A Pécsi Kamarakórus jelentős teljesítménye *Kodály* „Öregek" vegyeskari előadása. Az Éneklő Ifjúság legutóbbi hangversenyén *Kodály* „Jeligé"-je hangzott el, az ősbemutató karnagya *Agócsy László* volt.

A terjedelemre kisebb, de nem kevésbé igényes s a kor szellemét közvetítő legnehezebb karművekre csupán hivatkozunk. Énekkaraink műsorán 1930 óta sűrűn szerepelnek *Bartókról Vásárhelyiig* és *Árutjunjántól Szvjesnyikovig* korunk nagy férfi- és vegyeskari művei.

A Pécsi Nemzeti Színház sem marad hátra a nemes vetélkedésben. 1956-ban az évad nagy eseménye *Horváth Mihály* „Békétlen szerelem" című Csokonai-daljátékának sorozata, jelenleg pedig *Hajdú Júlia* „Füredi komédiások"-ja. Örömmel regisztráljuk *Kincses József* „Kádár Kata" oratórikus táncdrámáját és „Európa elrablása" musical comedy-ját. A táncjáték nagy varázslója, *Eck Imre* megteremtette Pécsett a modern stílusú kamarabalett-mozgalmat. Hírük már Európa határait pásztázza. *Maros, Ránki, Szokolay, Vujicsics* s a többi mai magyar zeneköltő szinte az ő számukra írja ihletett realista egyfelvonásosait. Az operisták is megpróbálkoznak egy modern művel, az Amerikában élő olasz *Menotti* „Médium" című kétfelvonásos operájával.

Feltétlen említést érdemel a kellően nem méltányolt Pécsi Bábszínház is, amelynek produkciói közül számos teljesen korszerű és magyar népdalt terjesztő, komoly zenéjével missziót teljesít. Ilyenek *Grimm—Abaligeti—Veress* „Jancsi és Juliska", *Prokofjev* „Péter és a farkas", *Donászy—Vass* „A kiskakas gyémánt félkrajcárja", *Csorba—Veress* „Sovány Sanyi kalandjai".

Ebből a vázlatos áttekintésből is kitűnik, hogy a pécsi zenei életet egy olyan nem lankadó lendület hajtja, amely Pécset a magyar vidék vezető zenevárosává tette.

VERESS ENDRE

AZ EMBERFORMÁJÚ VALÓSÁG

A nagy akácfát bámulom a ház mellett, a lépcsőfeljárónál: záporzik róla az enyhén megsárgult virág, mert néha hatalmasat lélegzik a szél. Meleg, illatos szél, szinte szereti a fákat, színeket. Megállok, úgy figyelem a veranda üvegén át a ferdén szakadó virág-esőt. Ezt nem lehet eléggé kifejezni: valami mindig hiányozni fog. És még csak azt sem lehet megmondani, micsoda? Pedig valahogyan állandóvá kellene tenni ezt az örömet, hiszen semmihez sem hasonlítható. De lehetetlen lemásolni. A szavak, a képek vagy a hangok megváltoztatják: hozzátesznek és elvesznek belőle. Hiába, úgy látszik, csak tartalmi kifejezés lehetséges igazán. Az pedig, akármilyen mély, mindig szegényebb az eredeti élménynél. A természet (a kinti világ vagy a lelkiélet) puszta „fényképezése" nem sokat ér. Azzal nem lehetünk valóban hűek, mert más felület, más föltételek természetesen más eredményre vezetnek. De talán éppen itt van a megoldás.

Tartalmi kifejezésre képesek vagyunk, de olyanra, melyben a valóság teljes érzékletességgel jelenik meg, nem vagyunk képesek. Ezért az utóbbira nem is kell törekedni, csak abban a mértékben, amennyire a tartalom ezt a forma viszonyai között megköveteli: szükségessé és lehetővé teszi. Ha most nekifognék, kifejezhetném a kertet, a házat, ahogy a magas akácról szórja rá a sárgult virágot a szél. Ez a kép maradandó lenne, míg az, amit itt nézegetek, a veranda ablakon át, a pillanatok áldozata. Ebből az következik, hogyha valamilyen tartalmat sikerül megtestesítenünk, vagyis adott tartalomnak megfelelő formát adunk; vagy adott formát azonosuló tartalommal töltünk meg (mint a természeti szép esetében), művészi tárgyat teremtünk. A szépség a meglevőség, a létrehozottság, a tárgyiság föltételezése. Tárgyiság nélkül nincs művészet. Művészeti értelemben szép gondolat nincs. A művészi szép csak fizikai, érzéki, objektíve létező tárgy lehet. Ezért elvben minden valóságos dolog lehet szép. Minthogy azonban a tárgynak nincs mindig tartalma: a valóságban nem minden dolog szép. Mit jelent az, hogy a tárgynak nincs mindig tartalma? Azt, hogy szubjektíve nem látjuk meg benne a tartalmat. A szép tehát az objektív és szubjektív tényezők együttes megjelenése. Az alanyiságnak (amit mi adunk neki azzal, hogy fölismerjük a formai egyenértékét) és a tárgyiságnak (amely objektíve megfelel annak a tartalomnak, melyet mi fedezünk föl benne), mint ellentétnek dialektikus egysége a szép. Van tehát egy elvont, teljesen emberi, szellemi dolog (tartalom) és egy kézzelfogható, teljesen objektív tárgy (forma): ha ez a kettő reálisan egymásra illik, úgyhogy egyikük teljesen föltételezi a másikat: ez a művészi szép. A szép számunkra mindig emberi, szellemi fogalom, tehát egy tárgy önmagában se nem szép, se nem csúnya, bár az állatoknak is van esztétikai érzékük. Ez azonban nem művészi ízlés, mert a művészetet, a művészi szépet csak a fönti értelemben vett ellentét hozza létre. Nincs szép, mint csak tartalom és nincs szép, mint csak tárgy.

A művészinek és nem-művészinek világa a valóságban nem szakad el egymástól. Csak az emberi tudat kialakulása húzott választóvonalat a kettő közé. Ebben a mondatban már érződik, hogy ezt a szubjektivitást nem szabad félreérteni, nem úgy kell fölfogni, mintha bármiféle öröktől fogva létező, tehát változatlan és változhatatlan mértéke vagy törvénye volna az esztétikának. Nem. Éppen az eddigiek teszik világossá, hogy a szép normáinak kialakulása és módosulása egybeesik az egész emberi gondolkodással, egyáltalán az embernek a természetből történt kiválásával. E kiválás eszköze, lehetősége a munka, a beszéd és a megismerés volt. Itt vissza kell térnünk ahhoz a ponthoz, ahol arról volt szó, hogy a tartalom (alanyiság) és a forma (tárgyiság) egymásnak megfelelő voltát milyen nehéz, éppen az ellentét miatt, eltalálni. Nehéz, mivel a művek számához és tökéletességéhez képest igen keveset tudunk arról, milyen tartalomnak milyen forma, mikor és hogyan felel meg? Hogy adott szó vagy dallam, például ez a szó: terebélyes, vagy ez a mondat: óriási széndarab volt az éjszaka, milyen érzelmek-gondolatok hordozására jó?

A valóságban azonban sokkal több ismeretünk van ezekről az összefüggésekről, ösztönös, lappangó ismeretünk, mint olyan, amelyről tudunk is. Az ember a természet

jelenségei közt fejlődött ki. Minthogy megmaradásunkért küzdöttünk, számunkra mindennek megvolt a maga önmagától független vagy önmagával nem teljesen azonos jelentősége. Könnyen elképzelhetjük, mit látott az ősember az esőben, a verőfényben, a nappalban és az éjszakában; a pihenő és rohanó állatokban; a frissen párolgó hús szagában, vagy a rothadó hullák bűzében. És azt is: hányszor úszott vagy gázolt át félelmetes sodrású folyókon; esetleg meghátrált és elveszett, vagy másfelé fordult túlszéles és mély víz, vagy tó, tenger miatt. Ezeknek a benyomásoknak tapasztalattá és később ismeretté rendeződése megteremtette az ember indulati és eszmei válaszait, viszonyát a természet és a sors dolgaihoz.

A benyomás éppenúgy absztrakció, mint a gondolat, mivel érzelmi viszonyulásaink sem tartalmaznak igazi konkrét elemeket, annál inkább általánosságokat. A gondolat azonban formátlan, a benyomás formás absztrakció: ritmusa, színe, kifejezésmódja, tónusa, harmóniája és ellentétessége van. Ez annyit jelent, hogy a benyomás, amely közvetlenül kifejezhető, összesűríti magában (éppenúgy, mint a gondolat) a valóságot, míg a gondolatot csak átalakítás, csak „érzelem" útján — ahogy a hangot rádióhullámmal — lehet művészileg közölni.

De mi a művészet gondolat?

Az embert örökké érdekelte valami, amire csak önmaga adhat kielégítő választ. Ez a valami a természet, az élet, a mindenség léte, értelme, törvényei; az a lét, melyet hiába kutatunk és hiába ismerünk meg egyre mélyebben: mindig marad titka. Eszerint maga a valóság, a soha ki nem meríthető lét, aminek az az értelme, hogy van, a művészet tárgya. Vagyis az, hogy a világ végtelen a maga egészében. Mire jó, ha az ember tudja, hogy a valóság végtelen, és mindig ezzel a valósággal, ezzel a végtelennel áll szemben? Miért jó, ha megértjük, hogy a világot nem meríthetjük ki teljesen soha? Miért jó, ha belátjuk, hogy az emberivel szemben örökké ott áll a nememberi, a lét önmagában, a lét minden tevékenységével? Azért, mert nincs emberi sem a valóság, a nem-emberi nélkül. Engem, az embert, ez a tőlem független lét, ez az éppenúgy gyönyörű, mint iszonyú természet avat azzá, ami vagyok. Az, amit emberinek nevezek, nem valami abszolút, ősi, oszthatatlan, elemi egység. Ellenben, amennyire az ember, mint szellemi lény, megfürdik a létben, úgyhogy a maga külön minőségét megőrzi, vagyis amilyen arányban megvan benne az érzékenység a valóság iránt: attól lesz igazán emberi.

Erre jó, minél jobban látjuk, milyen kimeríthetetlen a világ, amelyben élünk. Egy szakember szűkebb értelemben befejezettnek tekintheti a munkáját: De a művész: neki mindig elégedetlennek kell maradnia a valósággal szemben. Minden művészi téma csak ennek a valóságnak végtelen változata. Hiszen a létről és az emberről van szó. Ezért a legnagyobb téma: a születés, a szerelem, a betegség, a háború, a szabadság, az évszakok, a halál. Vagyis amikor a valóság végtelensége teljesen nyilvánvalóvá válik számunkra. És ha a nem-emberivel való érintkezés nélkül nincs az sem, amit emberinek nevezünk, a társadalom állandó hatásai nélkül sincs ember. A társadalom pedig — és ez mai politikai és erkölcsi fejlődésünk oka — mindig újabb és újabb kérdéseket ad föl.

A művészet mindig egyetlen tartalom formai megjelenítése: és ez a tartalom a kimeríthetetlen valóság. Éppen emiatt nehéz igazán művészit alkotni. A valóság ugyanis mindig a konkrét, a véges arcát mutatja felénk, és az ember azt hiszi, hogy csak az van, amit tapasztal. Eltéved a részletek közt, az egészről könnyen elfeledkezik: nem látja a fától az erdőt. Ráadásul ez még csak a nehézség egyik oldala, a másik az, hogy amikor sikerül az erdőt is meglátni, akkor ugyancsak fákkal, vagyis látszólag nem szükségszerű részletekkel kell kifejezni a vásznon, márványban, szóban. És harmadszor: ha sikerült is megtalálni a konkrétságokat: a néző, a hallgató, az olvasó vajon meglátja-e, mit akartunk mondani? Mert sokszor száz évig is elnézi, mire észreveszi.

Így jutottunk ahhoz az igazsághoz, hogy a művészet is megismerés. De milyen megismerés? Éppenolyan, mint a gyakorlati vagy a tudományos megismerés?

Az ember minden tevékenységével a létét, a megmaradását, a továbbfejlődését szolgálja. A megmaradás szolgálata igen bonyolult kérdés. Mert a munka és az értelem önmagában (azért mondom, hogy önmagában, mivel munka és értelem nélkül semmi emberi nincs), tehát a munka és az értelem önmagában elsősorban a megélhetést szolgálja. A művészi megismerésben viszont fontos helyet kap az ember ösztönös felfogóképessége is. Mégpedig úgy, hogy ebben az egész szervezetnek megvan a szerepe. Mintha azt mondanám, hogy értelmi képességünk nagyon világos, de egész szervezetünkhöz képest kis fölvevő terület. Egy nagy szobára gondolok, melyben mindenütt ülnek, azonban csak az egyik sarokban ég a lámpa.

Milyen változásokat okozhat az ember egész szervezetében az alkotás vagy a befogadás tevékenysége? Egy regény elolvasása után nyilvánvalóan semmiféle gyakorlati változás nem történik: és mégis valami új támadt bennem, valamivel mintha gyarapodtam volna. Az újdonság, ami nyugtalanít, a művészi szépség. Olyasmit is érzek, hogy a művészi szép ismeretelméleti dolog, éppen ezért végleges meghatározását adni nem lehet. Egy művészi tárgyban vagy műben a közvetlen téma azért szép, mert világnézeti, létmagyarázó, vagy legalábbis az ember és a természet viszonyáról szóló ismeret fejeződik ki benne. A legnagyobb általánosítás, ameddig elmehetünk, ha azt mondjuk: művészi szépnek a valóság megismerésére törekvés érzéki kifejezését nevezhetjük.

Milyen a valóság? Kétarcú, mert egyszerre konkrét és megfoghatatlan (véges és végtelen, lényegi és formai). A valósághoz-hű megértésnek és kifejezésnek tehát szintén ilyennek kell lennie. A valóság művészi. A valóságot lényegének mélységében és formájának gazdagságában leginkább a művészi szemlélet ismeri meg és fejezi ki egyszerre. Minél konkrétabb egy mű, annál megfoghatatlanabb, annál több van benne a valóság lényegéből: a végtelenből. És minél kevésbé konkrét, annál körülhatároltabb, annál kevesebb van benne a megfoghatatlanból: a lényegből. Ezért olyan kétes vállalkozás a filozófiai költészet vagy filozófikus festészet.

A művészi megismerés sajátosan egyesíti magában a tudományos és tapasztalati megismerés eredményeit: mindig mindkettőn alapul; ahogy fölhasználja az értelmi és az ösztönös élményeket is, mivel nem lehet mindent a puszta ész segítségével fölfogni. Ha csak az észre támaszkodunk, az éppen olyan szélsőség, mint a teljes ösztönösség. Mind a kettő eltorzítja, megcsonkítja az embert és a társadalom elsorvadását okozza. A világ az ember fölfogóképességének tükrében kettős. A dolgok tehát nem megismerhetetlenek, hanem megismerhetőek, de vannak jelenségek, melyeket inkább az értelem, és vannak olyanok, melyeket inkább a megérzés (intuíció, képzelet stb.) útján közelítünk meg. De sose kell a valóságot lemásolni, vagy újraalkotni. A valóság: az egyén, a társadalom és a természet realitása megvan, nincs szükség a megteremtésére. A művészetnek (és mindig is ezt tette) azt kell megteremtenie, ami nincs: a valóságot az ember szempontjából. Mert ez az, ami tulajdonképpen soha nincs meg. Hogy mit jelent a valóság az ember számára, hogy mi a társadalmi érvénye a valóságnak, nevezhetnénk így: az emberformájú valóság, ezt kell a művészetnek létrehoznia. Ez a lényegi különbség a művészet és tudomány között: a tudomány arra törekszik, hogy a valóságról minél tárgyszerűbb ismeretünk legyen, a művészetet meg éppen az érdekli, hogyan hat egymásra, milyen viszonyban áll egymással, a korszakok változásai közepette, az ember és a világ.

TORNAI JÓZSEF

ARCKÉPVÁZLAT PÁKOLITZ ISTVÁNRÓL

A közhit azt tartja, hogy a költők korán érnek. Legalábbis korábban, mint az epikusok vagy a drámaírók. Móricz Zsigmond a harmincadik évébe fordult, amikor a Hét krajcár megjelent, s kezdő drámaírókat szívesen vigasztalnak azzal, hogy első jelentős művüket nem lesz késő negyven éves korukban sem megalkotni. Ezzel szemben a húsz éves Rimbaud-nak már együtt volt az útipoggyásza, egyetlen kötetnyi verse, amellyel a halhatatlanság kapujában jelentkezett, s a mi Petőfink is huszonhét éves korában egy érett, teljes, befejezett költői életművet hagyott ránk. Ady Endre 1913-ban, tehát harminchat éves korában kelt önéletrajzában pedig már „a törvényes magyar költői korhatárt" túlélt évekről beszél; mint írja magáról: „én szabálytalanul túlléptem a magyar lírikus valakiknek kiszabott legszélső 33 évet."

Mindez azért jutott az eszembe, mert mai líránkban Pákolitz István mintha azok közé a költők közé tartozna, akik ezt a szabályt erősítő kivételt jelentik. Költőink közül talán ő az, aki a legkésőbben indult. Első versei a felszabadulás után, 1949-ben jelennek meg az akkori Új Hang-ban, pedig a költő ekkor már harminc éves. Az irodalmi köztudat sokáig mint „fiatal" költőt tartja számon, ezzel a jelzővel illeti a kritika, s így került a „Tűztánc" című antológiába is a nálánál sokkalta fiatalabb pályatársak közé. Első önálló kötete, a „Szüret" — antológiákban és gyűjteményes kötetekben való korábbi szereplés után — 1958-ban jelent meg, ezt követte a tavalyi könyvhéten napvilágot látott „Fény és árnyék". Ezek a kötetek azonban

erősen retrospektív jellegűek, nem azt tükrözik, ahol a költő a könyvek megjelenése idején állt, hanem egy sokkal korábbi szakaszt; így a „Szüret" javarészt az ötvenes évek elején, a „Fény és árnyék" pedig az ötvenes évek második felében írt verseket tartalmaz. De ebben az 1962-ben megjelent kötetben találunk a negyvenes évekből keltezett darabokat is, ugyanakkor 1960-nal lezárul a kötet. Pákolitz István új verseit csak folyóiratokból ismerhetjük, illetőleg majd az idei könyvhétre megjelenő új kötetében olvashatjuk együtt.

Ennek a kései indulásnak — a költő alkatában rejlő, természetes okokon kívül — megvannak az objektív okai is. Pákolitz István 1919-ben született Pakson; kőműves, majd harangozó apjának hetedik gyermeke. Bögrés-diákként végzi a tanítóképzőt Kalocsán. 1942-ben szerez tanítói oklevelet, de nem sokkal utóbb behívják katonának, s csak a hadifogságban töltött keserű hónapok után tér haza. A háború és az irodalmi élettől való távolmaradása az oka annak, hogy ez a valójában korán verselő költő nemzedéktársaitól elmarad és későn kezd publikálni. Életkörülményei is csak akkor rendeződnek, amikor az ötvenes évek elején Pécsre költözik, a megyei tanácson vállal állást, majd bekapcsolódik a „Dunántúl", később a „Jelenkor" című folyóirat körül szerveződő helyi, de országos igényű irodalmi életbe. Pákolitz István 1961-től az Írószövetség Pécsi Csoportjának titkára.

Ez a sajátos, már az indulásnál ellentmondásokat rejtő pályakezdés, az egyéni utak, csapások vágására kényszerítő számos körülmény — úgy érezzük — Pákolitz költészete számára később is meghatározó érvényű. Legkorábbi verseiben is föllelhetni egyfajta nyugodt biztonságot, érett komolyságot, ugyanakkor ez a költészet máig megőrzött valamit a fiatalság lelkesedéséből, tüzéből, az újat keresés és megtalálás örömeből. Verseiben egymás mellett van jelen a „nyárutó" „halk, monoton" nyugalma és a „széltől hányatott nád" ideges félelme; a béke, a szeretet, a harmónia utáni vágy és az önmaga kétségei fölötti tépelődés és vívódás; az alkonyi hangulatokba, idilli képekbe menekülő szándék és a mások gondjaiért, a közösségért vállalt felelősség. Attól függően, hogy ez a költészet melyik arcát mutatja felénk, találunk benne asztaltverő indulatot és csöndes pipafüst melletti szemlélődést; lobogó lázadást, a fölfedezés fiatalos tüzét és örömét, valamint megnyugvást, a kevéssel beérés bölcsességét. Ez a kettősség ugyanúgy megfér egymás mellett Pákolitz költészetében, mint ahogy az emberben is együtt van jelen az elrévedő magábamélyedés és a fortyogó-forrongó indulat, egy pipa csöndes előkészítése a használatra és az indulatosan felütött fej vagy vitatkozó kézmozdulat.

Költészetének ez az állandóan jelenlevő kettőssége, viszonylagos változatlansága azonban nem zárja ki a fejlődés, a folytonos előbbrelépés igényét. Nyomonkövethetően Pákolitz költészete két irányban mozdul előre; egyrészt a tartalmi elmélyülés, a társadalmi érdeklődés, másrészt a formai biztonság, a keresettség nélküli stiláris gazdagodás irányában.

Pákolitz István érzelmi alkatú költő. A körülvevő valóságból elsősorban azt veszi észre, amit személyével érzékel, fölfog. Ennek az érzékelésnek hatósugara a költő növekedésével, szemléletének tágulásával, életkörülményeinek változásával egyre gyarapszik, gazdagodik. A faluról, sőt tanyáról városba jött ember kíváncsiságával és mohóságával néz körül a világban, s a környezet megváltozásával együtt fokozatosan lebontja magában azokat a gátlásokat, amelyeket a túlzott érzékenység, visszafojtottság épített föl benne. A jelenségekre való naiv rácsodálkozás helyett egyre növekvő érdeklődéssel veszi észre azokat a problémákat, amelyeket a mai változó világ tár a költő elé. Szemléletének ez az érése, gazdagodása — az alapjában most is szenzuális érdeklődésűnek megmaradt költő — figyelmét fokozatosan a közéleti, társadalmi kérdések felé irányítja. „Az írás nem önmagáért való; társadalmi vonatkozású, tehát közösségi cselekvés, s számomra elsősorban érzelmi telítettségű" — vallja magáról a költő. Ezt a gazdagodást Pákolitz jellegzetes egy-szavas verscímeinek változásán is lemérhetjük: Míg az első kötetre az ilyen fajta címek voltak jellemzőek: Domb, Sarokasztalnál, Isten háta mögött. Hazafelé, Paks, Vidéki, Tanyai intermezzo, Rög, Eperfa stb., a „Fény és árnyék"-ban ezeket találjuk: Húsravárók, Népbüfé, Autóból, Recitatív, Egy sznobra, Egy tsz-parasztnak, Változás, Sziréna, Isten, Homéroszoknak stb.

Pákolitzot már az első kritikák úgy jellemezték, mint kitűnő formaművészt. Benne az ösztönös rátalálás nagy műgonddal párosul. Sokáig hordozza magában verseit, nem enged a pillanat ihletének, sokat csiszolja, formálja írásait. Ez a műgond, amely régebbi verseiben korántsem volt oly tökéletes, az egyszerűsödés, a tisztulás, a tömörítés irányában fejlődik. Pákolitz azt vallja, hogy egy vers attól, hogy érthe-

tetlen, még nem lesz jó vers. Mint ahogy persze az is igaz, hogy a puszta közérthetőség nem jelent költészetet. Pákolitz verseit a formák biztos kezelése, az érzékletes, plasztikus nyelv, némi archaizáló, zsoltáros hangvétel, s a közlendő gondolati tartalom uralma jellemzi. Ez a biztos formakezelés, s az írói eszközök ismerete teszi Pákolitzot alkalmassá a műfordításra, — többek között a Stuart Máriát fordította magyarra —, valamint a gyermekversek írására és a népmese-átköltésre; — említett könyvei mellett „Altató" címmel egy gyermekvers-kötete és „Szőlőszem királyfi" címmel (társszerzőkkel) egy meséskönyve is megjelent.

A József Attila-díj egy állandóan gazdagodó, ígéretes írói pálya első szakaszára kapott méltó kitüntetés.

TÜSKÉS TIBOR

A MAGYAR KÖLTÉSZET LENGYEL TOLMÁCSOLÓIRÓL

Érdeklődéssel olvastam Lázár Ervin cikkét a Jelenkor decemberi számában. A magyar—lengyel közös dolgok hiteles ismerőjének tartván magam, mindig bizalmatlan kíváncsisággal nézek az efféle cikkek elébe: vajon tud-e a szerző még nekem is újat mondani, — s ha arról ír, amit jól ismerek, úgy és azt írja-e, amit és ahogy jómagam is megírnék.

Lázár Ervin cikke nem okozott csalódást, sőt. Már az is kellemes meglepetés volt, hogy rövid lengyelországi tartózkodásából nem kívánt általános tanulságokat levonni, nem törekedett elnagyolt összképre, mint az utazó újságírók; író, ezért irodalmi kérdést ragadott meg, méghozzá olyat, amiben a lengyel nyelv és irodalom alaposabb ismerete nélkül is tájékozódhat — a magyar irodalom lengyel fordítóinak felfedezésére indult. Helyes volt az is, hogy csupán néhány fordítót szemelt ki a sok közül, — hiszen a magyar próza immáron legnagyobb oeuvre-re visszatekintő „élfordítóiról", Camilla Mondralról, Ella Sperlingowáról már többször olvastunk az újságban (az előbbiről jómagam is írtam az Élet és Irodalom-ba, az utóbbiról Ruffy Péter közölt színes cikket a Magyar Nemzet-ben néhány évvel ezelőtt). Engem személyesen Lázár Kaltenbergh-portréja érdekelt leginkább; bár vagy tízszer töltöttem már hosszabb-rövidebb időt Lengyelországban, nem volt alkalmam megismerkedni vele, s bevallom, nem is hallottam róla túl sokat eddig.

Csupán néhány kiegészítő megjegyzést szeretnék tehát Lázár Ervin cikkéhez fűzni, elsősorban a magyar költészet lengyel tolmácsolóiról. Lázár ugyanis azt írja, hogy Lengyelországban nem ismerik költőinket. A helyzet valójában nem ennyire szomorú — bár kétségtelen, hogy igen sok tennivaló van még, főleg a modern magyar líra megismertetése terén. Az igazság az, hogy a magyar költészetet már közel száz éve Petőfi képviseli a lengyel köztudatban, éppúgy, mint regényirodalmunkat Jókai. Már a múlt század hatvanas éveiben megjelentek az első Petőfi-fordítások lengyelül, a Szilaj Pista 1868-ban, a János vitéz 1869-ben, s Petőfi válogatott verseinek 1951. évi kiadása csupán betetőzése, összefoglalása volt annak a soha meg nem szakadó, egyre erősbödő folyamatnak, amit Petőfi lengyelországi népszerűsödésének nevezhetünk. Ezért túlzás azt állítani, hogy Petőfit csupán Bem szárnysegédjeként ismeri a lengyel olvasóközönség, illetve, ha az olvasóközönség egy része nem tud Petőfiről többet, magára vessen.

A lengyel Petőfi-válogatott, Juliusz W. Gomulicki többéves munkájának gyümölcse, bőséges válogatást ad Petőfi költeményeiből; 93 verset közöl, 21 régi és új fordító és költő összesen 97 fordításában (vannak versek, melyeket több fordításban mutat be). A fordítások egy része eredetiből, más része ún. nyersfordítás alapján készült; ez utóbbiak közül hadd emeljük ki az egyik legnagyobb modern lengyel lírikus, Julian Tuwim munkáját, „A természet vadvirágá"-t. A kötet második felében Bem és Petőfi kapcsolatának dokumentumaiból olvashatunk néhány érdekes írást, Juhász Emma fordításában.

Kik hát a magyar költészet lengyel fordítói? Már a harmadik generációnál tartunk. Az elsők: Władysław Sabowski (1843—1888), Seweryna Duchinska, F. S. Dmochowski, stb. nyomába lépett a következő nemzedék: Antoni Lange (1861—1929), Antoni Gawronski, Adam Kozlowski és társaik; az ő hagyományaikat vitte azután tovább Kazimiera Iłłakowiczówna, költészetünk lengyel fordító gárdájának nesztora, — ha ugyan illik egy költőnőre ez a név.

Iłłakowiczównával kapcsolatban hadd egészítsük ki, s tán helyesbítsük is egy kicsit Lázár Ervin megállapításait. Iłłakowiczówna századunk legnagyobb lengyel költőnői közé tartozik, életműve a XX. századbeli lengyel irodalom szerves része. Több mint ötvenéves költői pályára tekinthet vissza, s különös szerencse számunkra, hogy beleszeretett a magyar költészetbe. A német megszállás éveit Pesten, ill. Kolozsvárott töltötte, megtanult jól magyarul, személyesen megismerkedett pl. Áprily Lajossal; Ady és Áprily-fordításai meg is jelentek a lengyel emigránsok számára kőnyomatos kiadásban Magyarországon. Abban az időben Cserépfalvi egy vékony kis József Attila-kötetet adott ki lengyelül; fordítója, Tadeusz Fangrat, ugyancsak lelkes híve és tolmácsolója költészetünknek.

A Petőfi-kötetben több kiváló új fordító is feltűnt; hadd válaszoljak tehát ezzel Lázár Ervin kérdésére: van-e Lengyelországban olyan költő, aki tud magyarul? Hogy csak egyet említsek közülük: a Petőfi-kötetben is szereplő Marian Jachimowicz igen jó költő, s kiváló műfordító is. Humoros véletlen, hogy Lázár nem tud róla, holott épp a Jelenkor decemberi számában, ahol az ő cikke is megjelent, olvashattunk néhány Jachimowicz-verset, Csorba Győző avatott fordításában. (Igaz, hogy Jachimowicz Walbrzychben, egy távoli sziléziai bányavárosban él, ezért Varsóban nem ismerkedhetett volna meg vele; sokkal inkább Pécsett, Jachimowicz egyik magyarországi útja során.) Az immáron ötvenesben járó költő jól beszél magyarul, gyermek- és ifjúkorában itt élt Pesten, s már eddig is szép eredményeket ért el költészetünk művészi tolmácsolása terén. Lefordította pl. Petőfi 100 költeményét, de csak néhány került be közülük a fent említett kötetbe. Az utóbbi években Kassák verseivel foglalkozott a legtöbbet, költői formanyelve bizonyos rokonságot mutat vele, s Kassák is fordított az ő verseiből magyarra. A jövőben még igen sokat várhatunk Jachimowicztól.

A nemzedékünk-beli költők közül tanult magyarul pl. a nagyon tehetséges Tadeusz Rózewicz, — s nagy az érdeklődés a legfiatalabbak közt is a magyar nyelv és irodalom iránt. Bízzunk hát abban, hogy előbb-utóbb megismeri a lengyel olvasóközönség modern líránkat, hisz irodalmunknak csakugyan a költészet a „legerősebb oldala".

Hadd említsek meg a lengyel Madách-kiadással kapcsolatban még valamit. „Az ember tragédiája" már 1885-ben megjelent lengyelül, Juliusz Hen fordításában, Tarnówban, s Maria Konopnicka, a kiváló lengyel költőnő ismertette az egyik varsói irodalmi lapban annakidején.

KERÉNYI GRÁCIA

ZÁRSZÁMADÁS EGY KÍSÉRLETRŐL

Művészeti életünkben gyakran esik szó a kísérletezésről, megvalósult kísérletekről már ritkábban, s még ritkábban olyanokról, melyek valamiféle megnyugtató eredményre vezettek. Abban a meglehetősen új műfajban, melyet általánosságban *színpadról közvetített irodalom*nak nevezhetünk, tömegméretű kísérlet folyt éveken át, az ún. irodalmi színpadok munkájában. Ennek főágát a versmondásra épülő műsorok alkották, s alkotják ma is, aminek következtében az irodalmi színpadi műfaj ma már egyet jelent a költészet színpadi tolmácsolásával. Most azonban a széleskörű kísérleteknek egy speciális, Pécsett gyökeret vert ágával szeretnék foglalkozni, Pécs város Művelődési Háza három éve rendszeresen folyó irodalmi estjeivel, melyek a kísérletek között is sajátos profilt mutattak, és amelyek három csöndes, kísérleti év után eljutottak oda, hogy ma már levonhatók megközelítően tiszta következtetések erről a formáról.

A műsorok célja kezdettől fogva más volt, mint a többi irodalmi színpadoké, éppen ezért az elnevezést sem vette magára. Főképpen nem is versek közvetítésére vállalkozott, hanem a drámairodalom kevéssé ismert, színházi előadásban — különféle reális okok miatt — ritkán látható műveit kívánta részben, vagy egészében megismertetni a közönséggel. Irodalmi anyagát tekintve tehát fokozottabban színház volt, mint az irodalmi színpadok, színpadi formáját tekintve azonban még annyira sem kívánta felvenni a színházi előadások arcát, legalábbis abban a műformában, melyről érdemes néhány szót ejteni.

Egyes művek hangban tökéletesen kidolgozott, mozgásban és megjelenítésben oratórikusan egyszerű „felolvasása" kezdettől fogva sűrűn szerepelt a műsorokon. Emellett azonban verses összeállításokkal, drámarészletek és egyfelvonásosok színházszerű

előadásával is találkoztunk. A tényleges siker lemérését az első két évben némileg nehezítette az újdonság-kiváltotta láz (hogy ne mondjam: divat-láz), mely a jelenség objektív értékét átszínezte. A harmadik esztendőben ezek a másodlagos sikertényezők már lehiggadtak, s a közönség érdeklődése, reagálása világosan jelezte: mit igényel, mit fogad el, s mennyire. Érdekes módon, a hallgatóság válasza — a különféle műsortípusokkal feltett kérdésre — a legsajátosabb, leginkább „kísérleti" formára ütötte rá a maga szentesítő pecsétjét, ti. a *felolvasó-formára.*

Egy rövidke vizsgálódás meggyőzhet arról, hogy ez nem véletlen. A színházszerű előadások jártak a legkonvencionálisabb úton, érdekességük nem is a formában, hanem a művek ismeretlenségében, vagy kevéssé ismertségében rejlett. A Művelődési Ház nem színházszerű adottságai azonban magukkal hozták, hogy ezek az egyfelvonásos-bemutatók színpadi külsőségeikben el kellett, hogy maradjanak a színházak technikai színvonalától. Az irodalmi színpadok már-már kialakuló hagyományát követő versműsorok színvonala sem bizonyult egyöntetűnek. A monotónia elkerülése, ebben a formában megkívánja a zenei és képi elemek gazdag, változatos felhasználását, ami viszont széleskörű személyi és anyagi lehetőségeket kíván. Az öntevékeny irodalmi színpadok évi egy-két ilyen produkciója tehát megalapozott lehet, de a Művelődési Ház műsorainak havonkénti egymásutánja, ennek a formának a rendszeresítésével szinte teljesíthetetlen feladatokat jelentene. Ugyanakkor a versösszeállítások jellegüknél fogva nem mérkőzhetnek szuggesztivitásban az egy-egy mű teljességét közvetítő felolvasó-formával. A három évi munka csúcsait, szinte kivétel nélkül az ilyen előadások jelzik. (Goethe: Faust I. és II. rész, Ibsen: Peer Gynt, Lope de Vega: Dacból terem a szerelem, Majakovszkij és Giradoux drámarészletek, stb.)

Felmerül a kérdés, milyen drámák képezik műsoranyagát ennek az új színpadi formának? Mátrai-Betegh Béla a Faust I. részének előadásáról írott kritikájában azt mondja, hogy a felolvasó-estek anyaga elsősorban olyan mű lehet, „... amelyben a gondolat mozgalmasabb és feszültebb a külső cselekménynél, az eszme fontosabb előadási módjánál." Kicsit szélesebb meghatározással: olyan művek tehát, amelyek kamara-keretben, nem annyira szélességében, inkább mélységében mutatnak be egy-egy konfliktust, jellemet, és nem annyira a színészi játék kifejezőerejére apellálnak, mint a költői szuggesztióra. Nyilvánvalóan látszik ez a Faust, vagy a Peer Gynt esetében, de a drámairodalom számos más műve is megfelel az említett feltételeknek, igen sok modern dráma (Pirandello, Giraudoux-művek többek között), ami éppen a modern drámák sajátosságaival magyarázható.

A három éve folyó kísérletek tehát kimunkáltak egy új színpadi műfajt, mely életképesnek és maradéktalanul művészinek bizonyult, speciális megjelenítője drámai értékeknek, anélkül, hogy bármiben (műsoranyag, hatás, forma) keresztezné a hagyományos színházak útját. Sőt! — mindig érezhető ismertető-jellegénél fogva akár *ismeretterjesztő színpad*nak is nevezhető, ahol elsőrendű cél a műélvező közönség nevelése.

A Művelődési Ház irodalmi estjeit a jövőben is erre a formára kívánja építeni. Erre a formára, mely a lényegre irányított egyetlen reflektor fényénél idézi életre a drámai szót, hogy széles visszhangot verjen a gondolatokra, eszmékre, igazságokra éhes hallgatóság körében.

FUTAKY HAJNA

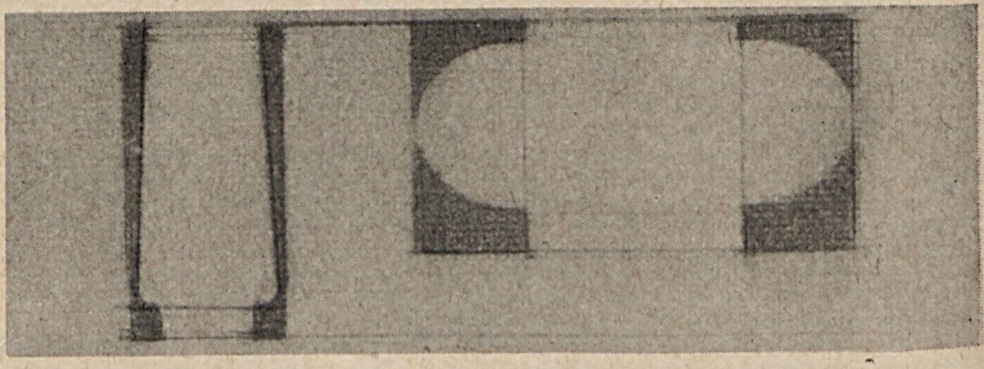

Martyn Ferenc: Vázlatok kerámia-munkákhoz

Takáts Gyula: Kinek könnyebb?

„*A hű anyagba, mint csírás mag, mint rózsaszál, dereng a szép hatalma*" —, így fogalmazta meg Takáts Gyula ars poetikáját, amikor a *Mézöntő*-ben verset írt a *hasznos szépről*. Most közreadott novelláit lapozgatva legelső impresszionk, hogy az elbeszélő éppúgy hódol a világ minden dolgában bennefészkelő szép hatalmának, mint a költő. Annak a termékeny-eleven, prózából versbe cikázó belső áramlásnak lehetünk szemlélői, amely szinte magától értetődő természetességgel lirizálja át valamennyi elbeszélését. Leírásai, hasonlatai, jellemzései mögött folyton ott dereng a „rózsaszálért" ágaskodó költő sziluettje. Ahogyan például egyik kedves, szívéhez nőtt hősét, Dani Lőrincet egy feledhetetlenül pompás képben egész múltjával, sorsával, életével egyetemben elénk állítja; a vénülő vitorláslegényt, aki ott ragadt a vízen, s „elfelejtett a földön szerezni magának pár holdnyi paradicsomot... Csupán egy házacskához jutott, ahhoz is örökség útján. Így olyan lett, mint a parti fecske, amelynek a tanyája ott van valahol a fonyódi löszfalon, de egész nap csak a tündöklő vizen cikázik." — Így élnek, lélegzenek ezek az írások mind Takáts Gyula fecskevillanású költészete légkörében.

S hogy nem az öncélú artisztikum délibábjának a kergetéséről van itt szó, arról nemcsak költői világképe győz meg, amely csak „*az embertárs anyagban alkotó*" hasznos Szépet ismeri el, hanem elsősorban e novellákban is ábrázolt életnek a líra zománca alatt szenvedélyekkel, fájdalmakkal, vad indulatokkal lüktető rajza. Az aggódó, szorongó szembenézés igénye is, a verseket kiegészítő prózai számvetés nyilvánvaló kísérlete is, hogy mi történik a szülőföld, Somogy latin-varázsú hajlatok közt élő népével, amikor „*a földön kint rohad a krumpli, mint átlőtt test, ha földre dől*", a háború, s a háborút követő nagy történelmi sorsfordulat éveiben. „*Aranyszakasztól Dunatáj! / Hazám, dús föld, mi lesz veled? / Úgy zúg öledben a világ. / mint hajdan pannon tengered!*" — jajdul fel egyik háborús versében, s itt is, nem egy novellában feleselve a versekkel, erre keresi a választ. Mert ezek az írások zömmel szintén akkoriban, történeteikkel egyidőben születtek, s noha a kép objektíve távolról sem teljes, s epikailag sem oly szélesívű, hogy beleférhetne ezeknek az esztendőknek a teljessége, Takátsnak mégis sikerül e sokszor jelképes kicsengésű mozaikokban, életképekben megfogalmaznia azt, ami számára szubjektíve a legfontosabb: vallomását a táj emberéről.

S prózája e tekintetben szemernyi elvontságot sem tűr meg. Néhány mondattal is kristálytiszta életteljességgel, és költői eleganciával felvillantott portréiban társadalmi hátterükkel együtt tudja megidézni szülőföldje embereit, s a folytonosságot is megteremti két korábbi regénye, a *Vágják a berket* (1943), és a *Polgárjelöltek* (1945), valamint újabb novellái között. A *Polgárjelöltek* sárbaragadt, fülledt magyar kisvárosának úri-dzsentri tenyészetéből lépnek elénk az olyan figurák, mint a *Vízkereszt* jeges közönyű Berczi Gerzsonja, vagy a *Végrendelet* Blazovich Ádámja, a magyar feudum eszelős kísértetlovagja, aki a zongorába rejtett végrendelete „védelmében" olyan nyugalommal lövi agyon a bérlőjét, mint egy veszett kutyát, miközben — micsoda pokoli irónia! — a történelem bombákkal és tankokkal, pannon földön írja már a jövendő igazabb s végleges testamentumát. S micsoda lélektani remeklés! amikor elkészül a végzetes irattal, golyóspuskával a kezében lesétál a kertbe, s a hajdani galamblövő sportsman biztonságával lövi szét a fenyőfa ágán gyanútlanul éneklő, ártatlan cinegét, mert ezzel bizonyítja be önmagának, hogy „ép ésszel" cselekedett, amikor kirekesztette családját a végrendeletéből. S innen élnek tovább a címadó novella, egy balatoni üdülőtelep nyomorúságos „hiúság vásárának" szereplői, a kis kápolna kegyurai, a három nyugdíjas katona, nagybucskói Prigyovich őrnagy, Dolacsek tábornok, Moór kapitány, s az ájtatos hívőnép, amely a templomból kitódulva „még a zavaros idők emlékeként mohó szemmel kutat a ruhákon, mindegyik a másikon keresve a magáét."

De a másik oldalról, a somogyi kétkezi nép fiairól a póztalanul egyszerű, igazi népszeretet melegségével beszél. „Szeretem a szegény embereket, — vallja — mert

magában az, hogy vannak, a puszta léltezésükkel sok bölcseségre vezetik rá az embert." Szereti a pásztort, aki a menekülőktől és visszavonuló katonaságtól zsúfolt balatoni műút mentén visszafelé hajtva menti a nyájat, — „pedig nem is az övé", motyogja a gyógyszerész, — s a török, tatár elől a hajdani Sárrét, vagy Nyírség lápjaiba húzódó őseitől öröklött, atavisztikus ösztönével behajtja a bárányokat a berekbe, pedig az ősi gulyahálás nem oltalmazza meg a repülőgép elől, s a véres légitámadás után, egy árván maradt kisfiúval a karján, konokul tereli tovább mégis a megfogyatkozott nyájat, mint az életet és a hazát továbbmentő nép testet öltött jelképe; a vonatról lekászálódó hadifoglyot, aki éppen jókor érkezik haza, hogy egy hatalmas pofonnal penderítse ki a konyhából a halálhírét kuvikkoló Fekete Aszszonyt; a cserfa göcsörtös törzsével kínlódó, maflán jóhiszemű Köcski János napszámost, akinek a verejtékén mindenki keresni akar; a tóparti öreg lakatost, akinek vállát öregségére a legnagyobb emberi bánat mellett, hogy rossz ember lett a fia, a három unoka felnevelésének a gondja is nyomja, s hiába tartják a faluban „szent embernek", mégis zavaros bűntudatot érez, mert „ha én nem vagyok, ezek sem lettek volna... ilyen furcsán folytatódunk"; vagy Dani Lőrincet, aki nemcsak lenézi, de irgalmatlanul meg is sarcolja a szerzésbe, harácsolásba gabalyodott gabonaüzérek, borkereskedők, feketéző kofák, üdülőtelek-tulajdonosok „ellenséges" világát, mert „állhatatosnak és bátornak kell lenni a szegénységben", s „mi lenne a szegény emberrel, ha még a szívét is rájuk pazarolná?"; s az *Esőhozók* szegény parasztjait, akik a kegyetlen aszály miatt nem tudnak őrletni a vizimalomban, de kétségbeesésükben leeresztik a halastavat, „amely most még, íme, egy emberé, egyetlené, akit még sohasem láttak,... de a liszt mindenkinek kell", s a sárban ezüstösen fuldokló halakból pedig az újra zakatoló malom tövében öntudatlanul megismétlik ama kétezer év előtti vendégség mai mását. Az együvétartozás szerelmes szeretetével szól e példamutató szegényemberekről, azon a hangon, amely oly sokszor és sokféleképpen megszólalt már irodalmunkban. Az övé talán az Illyéshez hangzik a legközelebb; a *Mint a darvak*, a *Hősökről beszélek* szelídebb rokonaként hirdeti a szegénység dicséretét, az életük varázskörként védelmező ősi derűjét.

De ez a derű nem homályosítja el az idill bárányfelhőivel írói horizontját. *„Ma már tudom, az angyal fönt / s a földön csak ember lakik. / A kettő közt nagy óceán / s kevés hozzá a kis ladik."* — írta közvetlenül a háború után, *Hogy hittem én* c. versében, s ezzel a bölcs illúziótlansággal igyekszik ebben a kötetben is megmutatni, amiről a romantikus népszemlélet egyszerűen nem vesz tudomást, hogy az elmaradottság, a tudatlanság folytán éppen a „szűzi egyszerűségű" lélekben bukkanunk sokszor a legkönnyebben a babona, a misztikus elragadtatottság minden józan paraszti észt elnyelő tárnáira *(Fényes pokol)*, hogy az író életmeggyőződése szerint egyébként jóra született ember lelke is mennyire ki van szolgáltatva az elállatiasító szerzésdühnek *(A bolond)*, s hogy egy bányalakatos, vagy egy hajógépész lelkét éppúgy meggyötörhetik a kivagyiság, a beteges hiúság, a megszállott hetvenkedés, a sorsot maga ellen kihívó klasszikus hübrisz képében jelentkező beteges neurózis démonai, mint akárhány „túlfinomult" városlakóét *(A tóparti két lakatos, Bazalton élők)*. Takáts Gyula hisz abban, hogy a sors, a környezet és életkörülmények alakító ereje mellett van valami immanens mag is az emberben, létezésünk tetteinkben megnyilvánuló titka, amely nem azonos egészen a kézzelfogható körülményekkel. „Valamit hozunk máshonnan is, és az a valami legalább nyom annyit az életben, mint a körülöttünk talált megfogható világ."

„A megfogható világ" az anyag, amelyet a páráló költészet glóriája koronáz állandóan. Nemcsak emberlátását, egész kötetét meghatározza ez a prózai-költői *kettőslátás*, mely mind a tizenhárom elbeszélését „az ég és a föld", a két egymással ölelkező műfaj; a költészet és a próza határán lebegteti, különös fénybe vonva e kötet írói világát, amely egyik elemben sem honos egészen, de egyikről sem bír lemondani. A többévtizedes költői gyakorlat természetes visszahatásaként, amely megszokta, hogy a kép, a metafóra mindig több konkrét tartalmánál, kitűnő realista prózaírói képességekre való hús-vér figurák és konkrét történetek mögött állandóan érezhető az a törekvés, hogy egyszersmind jelképekké is átlényegüljenek. *(Végrendelet, A pásztor, Ellenséges világ, Az esőhozók.)* De ez az átlényegülés nem sikerül mindig s ilyenkor a kitűnő írói szemmel ellesett eleven élet szimbólumokba dermed. Ennek a veszélye kísért érzésem szerint *A bolond*, *a Kinek könnyebb?* a *Fényes pokol* és a *Tóparti két lakatos* c. novellákban.) De a *Vince gödre*, a kötetzáró elbeszélés már biztató előleg, hogy Takáts Gyula a nagyobb lélegzetű elbeszélésben is meg tudja majd teremteni e különös, színjátszó kettőlátás tartós egyensúlyát.

Takáts Gyuláról szólva bizonyára közhelynek ható megállapítás, hogy mint mindig, az új kötetében kitárulkozó világnak is, a valóságban s a novellákban egyaránt a somogyi, a balatoni táj az otthona, az író szülőföldjének gazdag földje, „ahol egyetlen telken is a gyümölcsészet, kertészkedés és méhészet, szőlészet bukolikus mesterségei az életet és a derűt erősítve versengtek egymással." Egyik önéletrajzi írásában beszél így erről a „somogyi gazdagságról", s ilyen heroikus derűvel, szép emberi és művészi bátorsággal vállalja ő maga is a szülőfölddel való, íróilag is életreszóló, végzetes-hűséges összeforrottságát e novellákban, büszke daccal legyűrve a szorongást, melynek nyilai még akkor is kényszerűen átjárják a vidéken élő író szívét, ha különben jól tudja, hogy életműve országos jelentőségű. Neki ugyanis műrőlműre külön meg kell küzdenie helyzete árnyékával, a „vidékiesség", a provincializmus sznobok fanyalgásaiban kísértő rémeivel, pedig új kötete is egyre annak az igazságát erősíti, amit első kritikusainak egyike, Vas István, már 1938-ban megállapította róla, hogy e „somogyi *parnasszien*" derűje mögött „kemény indulat,... vad, fékezetlen, egyetemes természet él." Matériájában, embereiben, művészi lehetőségeiben éppoly egyetemes érvényű, mint a provencei, az avoni, vagy az umbriai táj. S ez a fontos.

Mert hogy különben *kinek könnyebb?* Takáts Gyulának-e, aki körül Velence vitorlái helyett a *„magány és harc közt zsongó őrület"* pillanataiban csak *„lehántott tűzfalak repkénye hervad mosófazékba tépve"*, s úgy érzi, hogy *„jönnek már érte Szalonta, Nikla és Sümeg harangjai"*, vagy a látszólag szerencsésebb pályatársaknak, arra megfelel majd úgyis az idő, kinek-kinek az érdeme szerint.

DOMOKOS MÁTYÁS

Mátyás Ferenc:
ALFÖLDI IRISZ.

A kritikus nem egy induló költői életpálya első eredményeit méregeti, színeit ízleli és megoldásait vitatja — hanem olyan költő válogatott és új verseit tartja kezében, akinek első megnyilatkozásait már a 30-as évek derekán az akkori irodalmi élet vezető fórumai is örömmel üdvözölték. Ez a tény lehetőséget nyújt az átfogóbb elemzésre. Ám Mátyás Ferenc költői életművének végső megítélésére sem gondolhatunk még — melyhez a kritikus segítségét kéri a „kegyetlen, de igazságos idő" alázatos szolgálatában —, hiszen a „valóság áramában" (s erről győznek meg a kötet új versei) van még a költőnek mondanivalója. Ilyenformán tehát merőben más a feladat: elemezni az indulást, bemutatni a megénekelt életutat s megmutatni a végső versekben felcsendülő lehetőségeket.

Az „Alföldi irisz" anyaga nem teljes életmű, hanem Mátyás Ferenc verseinek szűkebb gyűjteménye. Ez a megrostált termés azonban hű, tömör és hangosan szóló tanúja mindazoknak az eszméknek és gondolatoknak, amelyek ezt a pusztáról indult költői tehetséget éltették, harcolni késztették, elkísérték töretlenül a hallgatás és csalódás évein keresztül napjainkig. Ezért kár a meditáció egy-egy gyengébben sikerült megoldás felett, egy esetleges későbbi válogatásból valóban kihagyható vallomáson: a teljesebb kép igényli a kockázat vállalását is. A költői életmű — mint maga az élet — csúcsokkal és völgyekkel sorjázza az éveket meg a verssorokat.

Nem tudnám azonban egyértelműen helyeselni — más költőknél is újabban elég gyakran előfordul ez! — egyes korábbi versek „újabb munkábavételét" javítását illetve esetleg teljes újjáírását. A „Világfik" című vers utóirata 1942-ben a dokumentum erejével hatott volna: a kor félelmetesen sűrített levegőjében, a nagy mártírok felbukó említésével. Az olvasót az „Alföldi irisz" egésze meggyőzi arról, hogy az átdolgozás az eszmei mondanivalót lényegében nem érintette, de egy-egy őszinte vonás — amelynek éppen a pillanat, a kor és a mögötte lüktető átszenvedett, felizzott élet adta meg az igazi értékét — veszít belső erejéből, ha progresszivitását a mai Mátyás Ferenc hangsúlyozza, a mi korunkban és az új költői eszközökkel.

Nem a bántás okán, hanem azért is, mert a költő maga vallja „Önérzet" című versében:

„kritikus kezét nem csókoltam,
a szabály ellen vétkezem" —

meg kell állapítanunk, hogy a kötet valóban nem kápráztat el formai bravurokkal. A versek többsége tömör bronzba öntött; csikordul, mint a kemény földbe mélyített eke, és megüt egy-egy konokabb rím. A görcsös megformáltság azonban feltárja lényegét, ha türelemmel és szeretettel keressük azt.

Mátyás Ferenc tudatosan (többször meg is fogalmazva) Illyés Gyulát — az ugyancsak rejtett zenével muzsikáló, szorostermészetesre formált versek költőjét — és József Attilát — a „föld fiát", a tudatos harmónia intellektuális alkotóját — tekintette példaképének. Ez formai elkötelezettség volt, de ugyanilyen joggal és szinten eszmei is. Ezt igazolja az életutak hasonlósága Illyés és Mátyás esetében, valamint a költő érzékeny reagálása József Attila halálhírére. A kötet verseinek többségét ez a formán átsugárzó — vagy éppen sajátos formát biztosító — tartalom teszi vonzóvá, széppé, néhány esetben élménnyé is.

Mert Mátyás Ferencnél valójában ez értékelhető: a költői és emberi sors meg a nép sorsának egybefonódása; az osztályhoz való hűség kifejezése a legkülönbözőbb (és nem is akármilyen) történelmi szituációkban — egy nemzet (szűkebb értelemben egy osztály) vajúdó sorsfordulóin. Itt és így mérhető le igazán az indulás, az életút meg az „Alföldi írisz" új verseinek tavaszi öröme.

A költő életérzése általában komoly és tragikus — mintahogy ilyen volt a népé is, amelyről és amelynek verseit írta. A nemzedék, amely magáénak mondta Mátyás Ferencet értékes forradalmi harcai és hagyományai ellenére a történelem — a fasiszta halál és a felszabadulás — pörölycsapásai alatt széthullott. A költő egy levegőtlen, elmaradott és tragikus világ (a magyar feudálkapitalizmus lelki, erkölcsi, szellemi és testi) szenvedései között fejlődött költővé — harcos költővé. Az érzések őszintesége, a küzdelmek (belsők és külsők egyaránt) valódisága, a következetesség s nem valamely véletlen szerencse óvták meg a széthullás rémétől, a megtagadás kínjától és az álmok valóraválásának csalódásaitól. Töretlenül ott állott osztálya mellett a felszabadulás utáni földetosztó időben, de a helytelen paraszt-politika nehéz éveiben is, hogy a parasztság eddigi legjelentősebb életformaváltozásának idejében megnyugodva, erőtérlelve írhassa új verseit: egy új, de mégis ősi olvasóközönséghez.

Hogyan tükröződik ez az út költészetében?

Az első versek görcsös, konok tiltakozások, viharsaroki lobogások (a riasztó szimbólumok köntésében) a romlás, omlás, a papok és az ispán ellen. A „kegyetlen idő"-ben éhes varjak szállnak és a „kicsinyfényű hold" alatt farkasok osonnak. A hangvétel legtöbbször balladai. A versek befejezését József Attilától tanulta a költő. A „hazugok országa" — Ady kedves jelképe is lehetett volna. Hangulatok és fogalmak ez időből: gúny, gyanakvás, unalom, komorság, halálbaringás, félelem. A tüdőbajos summások késő estig robotolnak. Itt, ennek a borzongató, megtagadott világnak a feltérképezésénél sokszor találkozunk egy jelentős költészet megnyilatkozásaival.

Mindenre van hangja; a kétségbeesésre és komorságra, de a finomságra, a biztatásra és vigaszra, meg a lázításra is.

A felszabadulás utáni versek részben visszagondolnak, emlékeztetőül felidézik a legyőzött társadalom kínjait és a költő fiatalságának szépségeit. Másrészt örül a megváltozott életnek és ismerkedik, mint a falvak lakói is, az új fogalmakkal:

„Előttük már az osztalék lobog,
mert úgy kéne a téli nagykabát."

(Kúnsági krónika)

Ám éppen ez okozza tán az indokolatlan váltásokat és csattanókat — a jellegtelen versek néhányát. Itt volt az az érzésem, hogy Mátyás Ferenc költészetének igaza talaja, éltető eleme tulajdonképpen az a társadalom volt, amelyet fekete színekkel tudott festeni, támadni és forradalomra biztatni — most még keresi az igazi hangot az új világ magasszintű megénekléséhez. A „csönd és a nyugtalanság" évei tulajdonképpen csak a külső hallgatás ideje voltak. Ám a végső versek többségében — Budapesten, Bukarestben, majd a Balaton hullámainál — harmonikusan, derűsen, okosan; másutt játékosan és finom erotikával beszél.

Új világ, új felfedezése ez ama régi és szomorú helyett. Egy ötven éves költő mai honfoglalása. A magyar tájból és népből jött: életútja is idevezet. Örvendetes folytonosság ez!

Ám a volt mezitlábasok megértik-e e költői híradásokat? Szüksége van-e rájuk azoknak, akikhez és akikről szól?

A választ e kérdésre valóban a kegyetlen, de igazságos idő adja meg. Mátyás Ferenc azonban joggal bizakodhat és reménykedhet ebben! (Szépirodalmi)

VÁRADY GÉZA

Péterfy Jenő

VÁLOGATOTT MŰVEI

A sorozatcím kissé meggondolkoztat: egyéni klasszicitáson az alkotó szándék és az alkotás összhangját szoktuk érteni, arányosan felépített és lezárt életművet, ám Péterfynél tragikus módon éppen ez hiányzik. A stiláris klasszicizmuson pedig a kifejezés szentenciózus, megállapító modorát, az írói képességet, mely tárgyát tételesen tudja megragadni s ítéletét önkéntelenül axiómatikusan rögzíti; Péterfy viszont alkatilag elemző, kritikai hajlamú író. — De nem a sorozatcím jelöli ki a mű helyét az irodalomban, hanem a méltatás. Németh G. Béla terjedelmes bevezetése hiányt pótol, szerény hangja ellenére minden elődjénél avatottabban térképezi fel Péterfy életét és művét, elemzése a gyökerekig hatol, értesültsége hiánytalan, bejárja a legtávolabbi perifériákat is, és noha nem célja, közelebb visz a „Péterfy-probléma" megoldásához. Azonban, talán épp ezért, sokszor a részletekbe vész, mintha valami munkaéhség ösztönözné, hogy anyagának egy morzsáját se ejtse el. Ez a rövid ismertetés nem ad rá módot, hogy végigkísérjük előadását, a kérdéshalmaz boncolását, s egyenként vegyük szemügyre megállapításait. Az egész Péterfy-irodalom megegyezik abban, hogy tragikumának magva az írói igény és a létrejött mű kiegyenlítetlenségében rejlik; Németh is erre helyezi a nyomatékot, de — elsőként és joggal — nem kisebb fontosságot tulajdonít Péterfy belső fejlődésének, mely mindjobban eltérítette eredeti céljaitól, élettervétől, s valamely egyéni dekadencia felé terelte; márpedig e szétválás ellen vívott küzdelem döntő volt, tudatos volt, s szerintünk ez őrölte fel Péterfy fogyatékos életerejét. Hozzátehetjük, hogy anyai örökségképp meglehetős mértékben germán „széplélek" volt, a nőies, érzékeny, olvadó természetű (Németh bele élő képességnek nevezi ezt a vonását), némi homoszexuális mellékzöngével. Németh ezenkívül kellőleg kifejti a gyermekkori visszás élmények és az egyoldalú nevelés lélektani és érzelmi következményeit, a végső letörést pedig a fonák társadalmi helyzet nagy apparátussal bemutatott hatására viszi vissza. Röviden, dinamikus életmagyarázatot ad az eddigi sztatikus állóképek helyett.

Ha eltérünk Németh elemző fogalmazásától, akkor a lényeget ebbe a tételbe sűríthetjük: Péterfy egy esztétikai-lélektani rendszert alakított ki magában az irodalom, a zene, a művészetek törvényeiről és feladatairól; ez volt az ő belső életműve, szellemi énjének reprezentálója, azonban nem tudta lábraállítani, szerves formában kidolgozni, magyarán, önálló életet lehelni bele, megteremteni. Ehhez hiányzott belőle az alkotó erő, az „egészet" összefoglaló képzelet, az irodalmat és művészeteket szintézisbe forrasztó ihlet. — Csak mellesleg említjük, hogy szemléletében már eleve is mutatkozott hasadás: alkatelemei, a hegeliánus bölcseleti és a Schiller-féle esztétikai idealizmus aligha lettek volna összeegyeztethetők Comte-Taine pozitivista módszerével, melyet a kor hatása alatt ő is átvett; legalábbis e feladat elvégzésére az ő egyéni lélektani realizmusa nem volt eléggé kidolgozott és szilárd. — Ettől eltekintve, az alkotó erő elégtelensége okozta, hogy elméletének anyagát csupán alkalmi tárgyakhoz tapadó, kritikai megjegyzésekben szórta szét, noha ilyenkor is mindig „magát" kereste. Döntő kísérletnek szánta ebben az irányban három nagy esszéjét Eötvösről, Keményről és Jókairól; e három nagyszabású egyéniség és életmű ábrázolása útján kívánta bemutatni és igazolni rendszerét, rajtuk át végre kifejezni teljes önmagát. A kísérlet, tudjuk, nem sikerült: ekkor sem tudta leküzdeni alkatának eredendő hiányosságait. (A részletmozzanatokat Németh bőven kifejti.) — Ekkor kezdi kísérteni az önkéntes halál gondolata, s élete ettőlfogva menekülés: a vádló öntudat elől, jobbik énje elől, melyről nem tudta, az hagyta-e cserben őt, vagy ő amazt; menekülés a görög tanulmányok sora, a bújdosás a német képtárakban, az olaszországi bolyongások, a hegedű ríkatása éjszakákon át. Ebbe is belefáradt, a visszatérés a csőd elfogadását jelentette volna; egy ernyedt pillanatában fegyvert emelt magára.

Tettében Németh sorsdöntő szerepet juttat a polgári osztály válságának, pontosabban az értelmiségi polgár akkori helyzetének. Mi nem így gondoljuk; a „válságkutatás" hovatovább kezd külön szaktudománnyá válni s kötelezővé a probléma-kezelésben. Nem hisszük, hogy a múlt századvégi polgárság válságban lett volna, s ezt nem is érezhette volna át: akkoriban zárkózott fel az uralkodó feudális-nemesi réteg mellé, mely nemrég kényszerítette kiegyezésre az osztrák császárságot, nagyhatalmi állást vívott ki magának, s teljes gőzzel haladt a millenáris dicsőség megünneplése felé. A tőkés polgárság ekkor már javában csapolta a magyar birodalom Pactolusait, s e birodalom újonnan szervezett művelődési apparátusában bőven jutott hely az értelmiségnek

is; nem véletlen, hogy ekkor bontakozott ki felszívó, asszimiláló ereje. Péterfy szintén megtalálta a maga helyét minden erőfeszítés nélkül: a magántanárságot, professzori széket az Eötvös Kollégiumban, az akadémiai és Kisfaludy-tagságot, teret és szabad munkát Gyulai lapjában s egyebüt. Az egyetemi-akadémiai pálya nyitva állt előtte, mint társai, Riedl, Angyal Dávid, Simonyi Zsigmond s a többiek előtt, — ő is végigjárhatta volna, ha akarja. (Maga mondta: „Ha csak azt akarnám", s valóban ezekbe a pozíciókba is baráti jóakarói tolták.) Igaz, hogy társaival együtt rejtett ellenzékben volt a ferde illúziókban ringatózó polgársággal szemben, de az ilyen szembenállás az erősnek csak erőt kölcsönöz. Épp az ő idejében hirdette a rokonhelyzetű Ibsen: „Legerősebb, aki egyedül áll". Péterfy erőfogyatékának gyökerei mélyebbre nyúltak, Németh elegendőképpen kibogozza őket, élete művének egész érhálózatával együtt. Valószínű, hogy megállapításainak java érvényes marad.

VÁRKONYI NÁNDOR

Vayer Lajos:

MASOLINO ÉS RÓMA

Az olvasó ezt kérdezheti: miért kell irodalomra szánt hasábokból akár egyet is elvenni a művészettörténet belső ügyeihez? A műtörténész így folytathatja: miért ne lehetne valóban közüggyé egy címében alig kifejezhető s minket, magyarokat közelebbről is érintő kérdés? A legtöbb lexikon és műtörténet ott hagy fel Masolino további jellemzésével, amikor a quattrocentonak ez a nagy kezdeményezője Ozorai Pipónak, Zsigmond tanácsadójának, Hunyady János mesterének, a délvidék katonai védőjének hívására Magyarországra jött, hogy Székesfehérvárott megfesse többek között éppen Pipó alakját s dolgozzék a Pipó újjáépítette Ozorán, 1427 táján. Ismerjük a korai olasz reneszánszból, a toszkánai művészetből Giotto és Fra Angelico nevét, felrémlik Masaccio, s elfeledkezünk a mesteréről, Masolinoról. Pedig már Vasari, a reneszánsz kortárs-krónikása is figyelmeztet, hogy Masaccio tanítója Masolino, s minden műtörténet említi, hogy együtt készítették a firenzei Carminét és a római Clementét.

Vayer Lajos könyve Masolinoról nem könnyű és nem olvasmányos. Türelmet, történelmi és művészeti ismereteket kíván, de gazdagon kárpótol is értük. A 15. század Itáliájának bonyolult útvesztőiben lehet vezetőnk s a magyar reneszánsz gyökereinek is felfejtője. Hosszú kutató munka szerény leplezője ez a cím, s ez a szövegben két legritkábban előforduló név: Masolino és Róma. De nincsen sora, melyből a következőbe át ne lendítene Vayer Lajos tudós szenvedélye, nem marad a 15. század első felének felderítetlen foltja Masolino körül, ha csak éppen a magyarországiak nem, de ezek már nem a szerző hibáján. Ha most az olvasás és képlátás kalandjára csábítunk, azért tesszük, mert Vayer Lajos egyik érdeme, hogy közel-távoli összefüggéseket oly pompás érzékkel tapint ki s tolmácsol szöveggel, képpel. A nem szakember számára képei talán több gyönyörűséget okoznak, mint a kort kiteregető lapjai, bár ezeken a lapokon sem tesz egyebet, mint végig járja a történész hűségével a képek közti utakat.

A nagy lépések ezek: Giotto a bizánci kötelékből oldotta el magát, Masolino a gótikától, Masaccio viszont az első, aki nem fél sem bizánctól, sem a középkortól, aki úgy meri ábrázolni az emberi testet, amilyennek látja, s aki nem a meztelenséget tulajdonítja a bűnt, hanem az engedetlenségnek. De minderre Masolino ébresztette rá. Amit Vasari Masaccioról mond, már Masolinora is illik: „Az ő ideje előtt keletkezett műveknek neve festészet, az övéinek neve ellenben ezekkel összehasonlítva, élet, igazság és természet." A valóság felfedezésének, az újkornak elején áll Masolino, amikor az egyéniség, a mozdulat, a test látott valóságának hű ábrázolása forradalom volt Bizánc és a középkor dogmatikus merevségével szemben. Mindent elmond a mozdulattal. Felemeltet egy kezet, s ezzel a méltóságot jelöli, elferdít egy fejet, hogy a kíváncsiságot szuggerálja, telehinti vörös háztetőkkel a falat, s nem is tudjuk mit mondjunk rá: Rómát vagy Paul Kleet? Mert ebben a festőben a huszadik század is elődöt kapott: a valóságban ő is a szerkezeti változatosság ritmusát figyeli meg, architekturás egységek összetartozó vonásait. Lapozzuk csak fel Vayer könyvében a Kerékcsodá-t! Szt. Katalin alakjának mozdulata vajjon nem tér vissza Ripp-Rónai Kalitkás nő-jében, fél évezred múlva?

Itt nem véletlenek művészi megragadásáról, pillanatok fogságáról, látványos vallási atrakciókról van szó, hanem egyrészt a valóság összetartó elemeinek nagyonis tárgyilagos kereséséről, s a realista lényeglátásban is a szerkesztő, megszerkesztő művészi gyakorlat érvényesítéséről. És ebben érezzük elődünknek a quattrocentot, a korai reneszánszt, mely nagy-

szerű eredményei ellenére sem született olyan korban, melyből „világosan kivehető lett volna az új virágkor kezdetének ígérete." — hogy Vayer Lajos szavaival éljünk. De Vayer a művet a megrendelő egyéniség és a szemlélő közönség háromszögelési pontjában vizsgálja s éppen ezért tud legendáktól, mitoszoktól mentes képet alkotni. Milyen szemléletesen kibontja, hogy az olasz városköztársaságok dicsőségét nemcsak a patriciusok előtt kellett hangoztatni, hanem a városok sikátoraiból ünnepre özönlő tömeg előtt is. Olyan kort mutat meg, melyben a szentségházak modelljét megrendelés előtt közszemlére tették Firenzében, vajjon tetszik-e a népnek, s a sienai oltárképet mestere műhelyéből a székesegyházba szállítván, nemcsak a papok és hivatalnokok, de a nép is kísérte, s zúgtak a harangok, és az üzletek bezártak, — részben a nagyszerű alkotás iránti és vallásos rajongásból, de a kommuna iránti tiszteletből is.

Egy kor bomlik ki előttünk Vayer soraiban, mely mélységes komolyan figyelte a valóságot, anélkül, hogy részletekbe menő aprólékos utánzással tükrözte volna, — mint előtte, majd utána is —, kor, mely monumentális egyszerűséggel, szubjektív elragadtatás nélkül tudott beszélni ember, táj, épület, ruha szerves összetartozandóságáról, szerkezeti egységéről, mert nem a pillanatot és nem a látszatot figyelte, s melyet mindenek felett az öntudatra ébredt ember érdekelt. Pannoniát nem a mediterrán klíma szülte, hanem a Masolinok öröksége, Ozorától Fehérvárig. Ezért áll közel hozzánk Masolino maga s Vayer Lajos könyve nemkülünben.

KOCZOGH ÁKOS

Kanyar József:

SOMOGY MEGYE LEVÉTÁRA.

Kaposvár, 1962. Somogy megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága. 323. old., mellékl. 28 sztlan oldalon.

Értékes, szépkivitelű könyvet vehetünk kézbe Kanyar Józsefnek, a Kaposvári Állami Levéltár vezetőjének odaadó, nagy fáradságot igénylő munkája és Somogy megye Tanácsa VB áldozatkészsége eredményeként. A kötet két nagy fejezetre tagolódik. Az első rész — a kötet zöme — a levéltár kialakulásával, összetételével, a rendezési elvekkel, a fondoknál alkalmazott rendezési módszerekkel, a jelentősebb iratkiállító (államhatalmi, közigazgatási, jogszolgáltatási, egyházi, gazdasági stb.) szervek, intézetek, intézmények, testületek, egyesületek — tárgyunkkal kapcsolatos — tevékenységének jellemző vonásaival, a levéltár anyagát mennyiségi és minőségi szempontból pozitíve vagy negatíve érintő eseményekkel, rendeletekkel, rendelkezésekkel stb. foglalkozik. Az utóbbi téren szinte általános érvényű képet nyújt, különösen a török hódoltság alatt élő megyénk levéltárai viszonylatában. A somogyi levéltár alapanyagának zöme harmadfélszázados múltra, vagyis a török kiűzése utáni időre tekint vissza. A levéltár régebbi oklevelei, történeti dokumentumai, túlnyomó többségükben a megyei levéltárba került családi levéltárak anyagában találhatók. Ez utóbbiakat figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy jelenleg a Kaposvári Állami Levéltár iratanyaga hét évszázadot ölel fel. Természetesen, a feudalizmus korábbi századaiból eredő iratai számban elenyészőek a XVIII—XX. század iratanyagához viszonyítva, s így a szélesebb körű történeti kutatás tárgyaiként mindenekelőtt a feudalizmus korának utolsó másfélszázada, a kapitalizmus kora, továbbá a népi demokratikus Magyarország fejlődéstörténetének több lényeges kérdése, egyúttal az 1919-es Tanácsköztársaság ideje kínálkozik.

A könyv második fejezetében a levéltári anyag fondjegyzékét, vagyis az egyes természetes, vagy jogi személy működése során létrejött irategységek jegyzékét találjuk. Több fondnál azonban a szerző nem maradt meg rendszere alapegységénél, hanem feltünteti — az iratkezelés differencializálódása folytán keletkező kisebb irategységeket — az állagokat is. Ezzel a megoldással — természetesen — csak növekszik a jegyzék használhatósága.

A jegyzék használatánál pontos fondindex könnyíti meg munkánkat.

A könyv mind a kutató történészeknek, mind a levéltári szakembereknek (túlnyomóan ugyancsak történetkutatóknak), a honismereti szakkörök vezetőinek, a táj történetét előadásaikba beleszövő pedagógusoknak nagy szolgálatot tesz. Magyar viszonylatban az első tevékenység, amely ennyire részletes, beható vizsgálattal mutat be kialakulásának fázisaiban megyei levéltárat. Ilyen értelemben a vállalkozás mind szerzői, mind kiadói vonalon például szolgál arra nézve, milyen úton-módon segíthetik vidéki levéltáraink és államhatalmi, tanácsi szerveink — rendszeres feladataik mellett — az analitikus és szintétikus történetírást, mindenekelőtt a helytörténetírást, amely jó alapja a nagyobb látószögben kialakítandó országos, majd e lépcsőn át az egyetemes történetírásnak is. Közismert tény az is, hogy a jól meg-

oldott helytörténetírás milyen jelentős mértékben és mennyire közvetlenül hat az érintett település, terület, táj mindenkori lakosságának eszmei-ideológiai szemléletére, általános műveltsége alakulására. Minthogy történetírásunknak — többek között — ez a funkciója is azonos síkon találkozik az államhatalmi és társadalmi szervek egyik lényeges feladatával, Somogy megye Tanácsának és a Kaposvári Állami Levéltárnak e közös akciója bizonyára követőre talál más megyében is. Egyébként nyitott kaput döngetünk, amikor az ilyen összműködést szorgalmazzuk, hiszen, ha megyéink, városaink, sőt újabban községeink kultúrtevékenységét országszerte szemléljük, örömmel állapíthatjuk meg, hogy kiadványszubvencionáló vagy éppen kiadói vállalkozásaikkal mind a társadalomtudományok (főképpen a történettudomány), mind a szépirodalom számára jelentős segítséget nyújtottak és nyújtanak. A jelen esetben csupán Kanyar József szóban forgó kötetének jelentőségét kívánjuk az érdeklődés középpontjába állítani, mert meggyőződésünk, hogy az ilyen jellegű munka — tudományos segédkönyvként — nagy mértékben emeli a helytörténetírói tevékenységet, az alkotások színvonalát, s ezáltal pedig nem csak a szaktudomány fejlesztéséhez járulunk hozzá, hanem a tudományos tevékenység térbeli decentralizációjának megerősítésével gyarapítjuk tudományos és kultúrmunkásaink számát is.

BABICS ANDRÁS

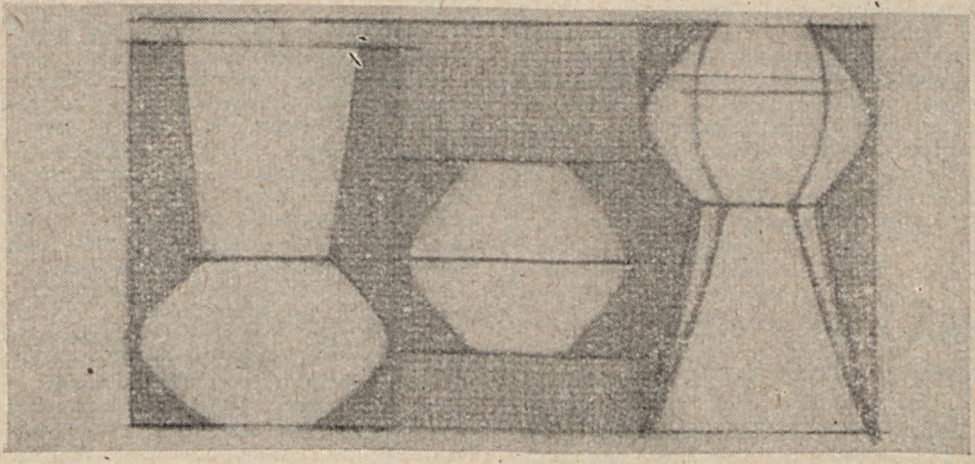

Martyn Ferenc: Vázlatok kerámia-munkákhoz

63-1627 Pécsi Szikra Nyomda F. v.: Melles Rezső

MEGYEI KÖNYVTÁR
PÉCS
FOLYÓIRATTÁR

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT
1963 · 6

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

VI. évfolyam, 6. szám 1963. június

TARTALOM

TAKÁTS GYULA: Hét levél a költészetről (első rész) — 483
NYERGES ANDRÁS: Diagnózis (vers) — — — — — 488
SERFŐZŐ SIMON: Mert megdicsértek (vers) — — — 489
GALAMBOSI LÁSZLÓ: Nélküled (vers) — — — — 489
ÖRSI FERENC: Epeios akció (TV-szatíra; második rész) 490
TAKÁCS IMRE versei — — — — — — — — 500
DUDÁS KÁLMÁN versei — — — — — — — — 503
VIDOR MIKLÓS: Senkiföldjén (elbeszélés) — — — 504
DARÁZS ENDRE versei — — — — — — — — 511
TAMKÓ SIRATÓ KÁROLY: Szép ez a lány (vers) — 512
BALOGH LÁSZLÓ: Marcus Aurelius — — — — — 513
GERA GYÖRGY: Párizs 1963 (útijegyzet) — — — — 514
TASNÁDI VARGA ÉVA: Nincs már bocsánat (vers) — 519
HÁRS ERNŐ: Hazai látogatás (vers) — — — — — 520
HEGEDÜS LÁSZLÓ: Kényes vendég (vers) — — — 520
NÁDASS JÓZSEF: A játék végén (vers) — — — — 521
BERECZKY LÁSZLÓ: Próféta (elbeszélés) — — — 522
BITTEI LAJOS versei — — — — — — — — 524
HORGAS BÉLA: Hogy gazdag legyek (vers) — — — 525

HAGYOMÁNY

KRÚDY ZSUZSA: Krúdy múzsái (befejező rész) — — 526

JEGYZET

ILLYÉS GYULA: Az ifjúságról — — — — — — 533
TÜSKÉS TIBOR: A korszerű művészet felé — — — 534
NEMESKÜRTY ISTVÁN: A magyar film és a magyar irodalom — — — — — — — — — — — — 540
OLASZ GYÖRGY: Két új magyar film — — — — 546

JUHÁSZ MÁRIA: A gondolat ereje — — — — — 549
SZÉLJEGYZETEK (— ai —, — ag —, F. Kovács Ferenc, Dévényi Iván, Kende Sándor) — — — — — — 550

MŰVÉSZET

Képek, alkotók

SIMON ISTVÁN: Takáts Gyula színesrajzai — — — 555
KÖRNER ÉVA: Szántó Piroska kiállításáról — — — 556
BENCZE LÁSZLÓ: Orosz Jánosról — — — — — 558
PILINSZKY JÁNOS: Ferenczy Béniről — — — — 559
BERTHA BULCSU: Ösztöndíjas művészek kiállítása Pécsett — — — — — — — — — — — — 559

Színházi kaleidoszkóp

MIHALIK ZOLTÁN—DANISS GYŐZŐ: Egy könyvről és egy sorozatról — — — — — — — — — — — 562
Z. SZABÓ LÁSZLÓ—T. T.: Két ősbemutató dunántúli színpadon — — — — — — — — — — — — 564
SCH. WEISSMANN JÁNOS: A pécsi balettegyüttes Londonban — — — — — — — — — — — — 567

SZEMLE

SOMLYÓ GYÖRGY: „Hommage á Lajos Kassák" — — 570
WINTER ISTVÁN: László Ibolya: Köznapi lobogás — 571
DEMÉNY JÁNOS: Fábián László: Igor Sztravinszkij — 572
VÖRÖS MÁRTON: Lőrinc Péter: Válságok és erjedések 574
BÁCSKAI B. SÁNDOR: S. Dobos Ilona: Egy somogyi parasztcsalád meséi — — — — — — — — 576

KÉPEK

KÜHNEL SZABÓ JÓZSEF — — — — 487; 510; 525
KECSKEMÉTI KÁLMÁN — — — — — — — 569

Szerkeszti:
TUSKÉS TIBOR

főszerkesztő

BERTHA BULCSU, CSORBA GYŐZŐ, LÁZÁR ERVIN, PÁKOLITZ ISTVÁN

Jelenkor. A Baranya megyei Tanács lapja. Megjelenik havonta

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók: 24. Telefon: 13-05.
Szerkesztőségi órák: kedden és csütörtökön 18—19 óráig.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadóhivatal: Dunántúli Napló Lapkiadóvállalat. Pécs, Hunyadi János u. 11. Telefon: 55-91, 50-00. — Egyes szám ára 6,— Ft. Évi előfizetés díja 72,— Ft. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hirlapirodánál (Budapest, V. József nádor tér 1.) Egyéni előfizetési csekkszámla száma: 61 068. Közületi előfizetési csekkszámla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.
Felelős kiadó: Braun Károly

63-2289 Pécsi Szikra Nyomda. F. v.: Melles Rezső

Takáts Gyula

HÉT LEVÉL A KÖLTÉSZETRŐL

(Kelt: 1949...)

ELSŐ LEVÉL

Tűnődő leveledet megkaptam. Négy év után az első hír, hogy élsz...

— Hogy válaszolok-e messziről érkezett kérdéseidre? — Íme azonnal, mint eddig is tettem. De, hogy feleletet kapsz-e és kimerítik-e soraim mindazt, amire választ vársz tőlem, nem tudom. Döntsd el magad és újra írj.

Hogy világosan lássak, leveledből a lényeget, azaz a kérdésedet ide írom:

— Van-e értelme verset írni ma? —

Mi tagadás, kérdésed mosolyra fakasztott. Sőt ez a derű egyre csak szélesedik bennem. De menjünk sorjában...

A kérdés a mosoly ellenére is meglepett és cinikusnak hatott, mert ismerlek. Még mint diák mutattad meg első verseidet. Egy kárpáti városkában történt ez, ahová szinte véletlenül cseppentem, de ahol életem legszebb napjait töltöttem. Egy kerek esztendőt az orosz irodalom vonzásában, miközben egyre a görög klasszikusokat olvasgattam. A hosszú télben sível jártuk a havas hegyeket és mindig a zöld fenyőerdőket néztük. Sokszor te is velem jöttél és egy szép diáklány is. E télben maga volt a rózsaszín szerelem.

Első verseidtől kezdve három éven át irányítottalak.

El sem képzeled azt a fészkelődő lelkiismeretfurdalást, amit akkor éreztem, valahányszor észrevettem soraid között, vagy elejtett szavaidban azt, amit hatásnak neveznek. Mintha önmagam visszhangját hallottam volna, de hangod keményebb és élesebb volt, mint ahogy az a jó tanítványhoz illik is.

Azóta is örömmel figyeltem írásaidat. Nem egy igen szép versedet olvastam. Aztán a háború három éve elsodort szemem elől. És most íme itt ez a kérdés, amely felderített. — Van-e értelme? —

Még isten neki, ha a kaoszban kifulladt lélek legyintése mondatja ezt, de ha valaki megfontoltan veszi a szájára, akkor a semmit, az ürességet hallom...

Szomszédom egy derék kocsmáros. Tőle gyakran hallom: semmi értelme!... De ez nála egyszerűen csak annyit jelent, hogy ez, vagy amaz mit sem hoz konyhára. Különben, ha utána nézek annak, hogy él „értelmes" munkájából, bátran kérdezhetem, egyáltalán miért él ez az ember? Mi értelme, hogy napról napra fillért fillérre rak. Életében a gyűjtésen, a boron és a csülkön kívül semmi szép. Még az újságokat is ingyen olvassa végig a trafik kirakatán át. És érdekes, amikor végigmegy közös kertünkön szórakozottan, akkor ösztönösen lecsipkedi a legszebb virágokat és szétmorzsolva az útra dobja azokat. Ijesztő vetülete egy léleknek. Barátom, a versírás, a költő munkája nem igazodhat semmilyen előre kinézett anyagi célhoz, vagy akár ésszel kiszámítható hasznossági elvhez. Avagy kérdi-e mielőtt szirommá feslene a bimbó, hogy van-e értelme? A hold és a nap kérdezi-e? Fényárba öntik a tavat, a zúzmarás erdőt. És így lesz ez, míg lesz hold és nap, tó és erdő. Így van a költészettel is, amíg költők lesznek. Költők és nem versírók. Természetesen ezzel nem azt mondom, hogy a költemény hasonló a rózsasziromhoz vagy a holdfényhez. Nem, azoknál sokkal több és szebb is. Márpedig, ha több ezeknél, melyeken még talán az én kocsmárosom lelke is fennakad néha, kérdem, hogy írhattad le ezt, hogy van-e értelme a versírásnak?

És ráadásul kihangsúlyozod a mát...

Vagy azt hiszed, hogy a költészet lényege és értelme ma más, mint tegnap volt, vagy holnap lesz?... Már én ebben sem igen hiszek...

A költészet természeténél fogva a priori fölötte áll a percnek. Úgy is mondhatom, az igazi költészet, a líra lényegében olyan, akárcsak a mát is magában foglaló idő. Végtelen... Egyre táguló... Talán „a paradicsomból", egyszóval az emberré eszmélés percétől emlékszik rá az ember. Vagy talán ez maradt az emberen, ez a szárny, mely egy eljövendő boldog kor „paradicsoma" felé viszi? És ezt akarnád te leszakítani? Mikor ezekre gondoltam, a derű csak szélesedett bennem. Bizony régen mosolyogtam ilyen jókedvűen.

Kérlek, ezért ne haragudj rám. Tudom, a költészet szeretete íratta veled ezeket a sorokat.

Itt a bizonyíték is... Ez a pár vers, melyet leveledhez csatoltál. — Melyik tetszik a legjobban? — Az „Egy diktátorra" című 16 soros epigrammád a legsikerültebb. Az utolsó sor pentameterével farkát fölemelve iszkol a minden szaharák oroszlánja. Nem bőgve, de iázva, mint egy szamár.

Írj máskor is. De leveleden barzíliai bélyeg? Látod, így belemelegedtem. Ezzel kellett volna kezdenem. Hogy és mint kerültél Olivencába? Ha ugyan jól olvasom a címedet. Valamikor földrajzra is tanítottalak, de most percekig kellett keresgélnem a térképen, amíg rábukkantam. Peru határán, az Amazonasz partján olvasom: S. Paulo de Olivenca. Ez lenne az a város, ahol most laksz? És ezért a célzás az elúszott európai diktátorok után itt küldött epigrammád koltjával a dél-amerikai sombrerók alatt lapuló diktátorokra?...

Az lett volna az első, hogy erről írjál, a háború utáni sorsodról, életedről és a világról, amelybe belecseppentél, elhagyva Kölcsey és Vörösmarty honát. Aztán jöhetett volna az irodalom. Soraidat várva szeretettel üdvözöllek.

P. S. Ha teheted, légipostával küldjed leveledet.

MÁSODIK LEVÉL

Válaszod érkezéséig igen sokszor gondoltam rád. Az őserdőkre, az Andok láncaira, majd meg a Latorca-parti görögkeleti kolostor és a szigligeti öböl jutott az eszembe, ahol utoljára találkoztunk. Bizony egy 25 éves magyar költő és az Amazonasz-parti város álombelinek és elég hihetetlennek tűnik. Ráadásul itt van új leveled, amelyben arról értesítesz — megint csak röviden —, hogy egy brazíliai légiforgalmi vállalat szolgálatában állsz, mint gépvezető. Aztán újra az irodalom... Úgy kérdezel és olyan messziről, szigorúan és lelkiismeretes körültekintéssel, mintha géped irányáról, a légköri viszonyokról érdeklődnél célállomásod rádiósától.. Yeats verse jut eszembe. Az ír repülő sorai, melyet gépe motorjának zúgása közben énekel talán Kiltarton Cross fölött:

Nem törvény, szónok, taps, tömeg
s nem kötelesség, a szívé,
egyszerűen az élvezet
hozott e dúlt felhők közé;
mérlegeltem, mi volt s mi lesz,
és úgy láttam, mindegy, mi vár.

(Szabó Lőrinc fordítása)

— Nem tudom, ismered-e? — Elküldöm, mert szép és sokat mond ez a pár sor arról az útról, amely a költészet és költői alkotás lényegéhez vezet. Vidd magaddal gépeden, épp te, aki úgy látom kettős hivatástól parancsolva a célra repülsz. De ne feledd, mögötted lelkek ülnek.

Most nem térek ki a soraidra, melyeket előző levelemre írtál. Csak ennyit: „A holnap mégiscsak más lesz, mint a ma!" — írod. Igaz és higgyed, hogy szebb legyen! Én, amit írtam, arra értsd, hogy mit sem változtat majd ez a költői alkotás indításán, s magán a költészet lényegén sem. — „A költészet nem

lehet időtlen igényű" — írod... — Egyszóval véges? — Ha így lenne, akkor már nem is költészet... Megszűnt a varázsa, a teremtéshez, a világegyetemhez, az emberi lét értelméhez, és lényegéhez kötött kapcsolata. Ha ezt tagadjuk, akkor inkább beszélgessünk arról, kik most a leggazdagabb marhakereskedők, bankárok, fezőrök Dél-Amerika tájain. Kik a leghíresebb hajcsárok, milyenek a csordák a Matto Grosso végtelen legelőin. De erről sem madártávlatból, ahogy a magasból te nézed, hanem ereszkedjünk közéjük a földre.

Vagy folytassuk mégis és vegyük elő leveled lényegét, melyet így fogsz csomóra: „A költő állhat-e földi halandók szolgálatában?" — Remélem nem azért kérdezed a torkomnak szegezve ezt, hogy soraim igazoljanak lelkiismereted előtt, mert te egy fent említett „földi érdek" szolgálatában „politizálsz" délivel spékelt módra?

Előre is kijelentem, soraim nem fognak igazolni. Ne is olvassad tovább, amit írok. Dobjad ki a szelvák rengetegei fölött. A majmoknak szerezz örömet vele, amint csillogó, pillangózó lapjai után visítva kapkodnak pálmáról pálmára szökellve. Már ezekből is sejtheted, mire gondolok és mit értek „földi érdek" alatt. Vagy talán nem is erre gondoltál? Bocsáss meg, de én csak így tudom érteni...

Röviden csak ennyit: a költő a szó piaci értelmében vett politizálásból tartsa magát távol: de vigyázz, itt nem Kölcseyre, Petőfire és a magyar líra legszebb hagyományaira gondolok, sem pedig József Attilára! A költő alkatánál fogva — még ha motort kezel is, és itt reád célzok —, akkor is fölöttébb érzelmi és morális és „őszintébb" alkat. Tudom jól, hogy e két utóbbira sokan felhorkannak... Tegyék csak! Ez a divat. És a nagy zaj még mit sem bizonyít...

Tehát még egyszer, a költő ilyen mód a sombrerók árnyékban lapuló kis diktátorok érdekében ne politizáljon, mert csak veszthet azon a piacon, ahol lelkiismeretlen és megszállott — (ezek cseppet se „idealisták" még a szentek között sem) —, gyakorlati emberek szónokoltak... Brazíliában élsz, jól ismerheted a kalandorokat. Mit gondolsz Pindaros, Vergilius, Baudelaire, Whitman vagy Arany János, Aragon cseresznyézett volna-e ezekkel, még akkor is, ha Anakreon díszítette volna a tálat ünnepi lakomájukon?

— Platon is politizált! — felelhetsz vissza. Igazad van, de hallottad-e az ő ajkáról a gyűlöletet sisteregni és az önös érdeket? Tudsz-e „szögesdrótról", amellyel igazát bizonyítgatta volna...

Politizálj tehát, de legalább annyi erkölcsi fedezettel, mint Platon tette az athéni iskolában, vagy a syrakusai kényúr udvarában! Politizálj, de úgy, hogy a közönség ürügyén verseidből ne a saját-konyha polcainak megelégedett nyögését halljam ki... Politizálj így, ha ő a mestered és akkor nem féltelek. És így folytatom; tehát a szellem és eszmék erejével és a bennük megnyilvánuló érzésekkel, az emberbe vetett hittel hirdessed a szépet. Erről írtam „A tó, a rózsa és a hársfa" című versemben. Neked nem olvashatom fel, mert messze vagy. A cím alatt ez áll: „Vers a hasznos szépről". Tehát hirdessed a szépet, és elsősorban vele és általa politizálj, mert tudsz-e ennél nagyobbat tenni? Nem... Minden, ami érték, benne van a szépben.

Ez a te és a mi feladatunk. Ehhez még annyit, és ezt, azt hiszem nem kell bizonyítanom, hogy a költő-zsenik eddig is ezen az úton haladva a koruk előtt jártak. Ezért hívták a latinok vateseknek őket. S te, szinte hallom, máris közbeszólsz: — A tempó megváltozott. A tudósok, feltalálók és újítók mögött lemaradtak a költők!

Elmaradt volna a költészet? — Igaz lenne ez? — A dolgok és a lényeg összekeverése állíthatja ezt... Más a tudomány, a technika és a költészet. Amit a tudomány és a feltalálók adnak az emberiségnek és belőle, amit a technika megvalósít, mindaz csupán az élet és a költői téma bővülése. A költői értelem- és érzelemvilág elé tett új mércék ezek, amelyek fölé a szép szelleme és izomzata repít. És ez a „repülés" a lényeg, amely fölemel, amely maga az előtte

járás. A líra értelme rejlik ebben és ezért nem maradhat le soha semmiről, sőt megsem ölhetik, csak az emberi létezéssel együtt.

Ha pedig ez igaz, akkor ma nagy feladat előtt állnak a költők. Te a technika embere vagy. Sejted mire gondolok. A gépekre, a villany-, gőz- és gázmotorokra, az atom titkára, melyek, nézz csak le a magasból, te jobban látod, szemlátomást színezik és formálják földünk arculatát. — És az ember? — ... Az emberiség jelentős fele rózsás reményekben tudatában a szükség, és még jobb, ahol csak a gépek szolgájaként nyög. Itt a feladat! Ide kell az a szárny, amely a kor „mércéje" fölé segít repíteni, abba a honba, mely ott dereng mindenekben: a tettekben, számokban és a kortesek ígérő ajkán... Most, amikor „lassan" a gép egy 24 óra alatt már többször is körüldöngi földünk virágait, épp akkor nem maradhat le a költő és a líra lelki „sebességével" a fizikai mögött. Egyre jobban a parányhoz tapadó, de mégis egyre kozmikusabb, egyetemesebb és internacionálisabb líra kora jön. A kis házak — és lassan ez lesz a föld is — világában akkor lesz „nagy" az új líra, és mesterségbeli formái és zománca is akkor lesz szárnyaló, ha benne és rája ezeknek a vetülete sugározza színeit és érzéseit. Te repülő vagy, megérted, mit pedzek itt. Repülőkön, bányákban, hajókon, tanyákon, kolostorokban és gyárakban, költők, hirdessétek a hasznos szépet az embereknek. A legújabbnak is csak ez a szépség, a művészet adhat végleges értelmet... Ő menti át a fizikai és szellemi újat az újabb elől, mielőtt az elpusztítaná. Így jár mindörökre a költő és költészet az emberiség szellemi valóságában mindig elől, mert nem enged semmit elpusztítani. Így nézd mesterségedet. Így dolgozz és így járj „közöttük" is, de előttük! Vezetőid, ha nem tetszett előbbi felsorolásom, lehet Moliére, Shelley, Chenier, Petőfi és Ady is...

Írjál, de arról is, mi történt veled az utolsó három évben, amíg Brazíliába jutottál? Magamról csak annyit, hogy újra itthon vidéken tanítgatok. Most tavasszal fát nyesek és úgy érzem, sokszor nehezebb és több lelkiismeretet kíván ez a művelet, mint a tanítás, vagy a versforma kialakítása. Könnyen válhat az ember kertészből hóhérrá...

HARMADIK LEVÉL

A legszebb tavaszi napra esett leveled érkezése. A kert csupa virág. A hegyek gyümölcsös táblái rózsaszín és fehér sziromban ringatóznak. Tiszta ragyogás minden. Messze, igen messze lehet látni. Leveled sorai is sok mindent kinyitanak. Tudom már azt, amit eddig csak kósza hírekből hallottam. Tehát, mint hadirepülő szolgáltál két évig. Azt is írod, hogy a múlt tavasszal még Rómában voltál. Látod, ha korábban értesítesz, hiszen címemet tudtad, Rómában találkozhattunk volna. Márciusban a véletlen és egy jóbarátom szeretetéből én is ott sétálhattam a város dombjain és a Via Appia útjain. Láttam a gyöngyházfényű zöld eget és merengtem azokon a szúrós, fényes csillagokon, melyeknek sugarait csak Pinturicchio tudta érzékeltetni.

No de itt a kérdésed, amely olyan mindenttudó gúnnyal mosolyog rám soraid közül, akárcsak nemrég a kecskelábú faun a Palatinus babérligetéből. Látom, ezzel a mosollyal ejted felém a kérdést: — De hát milyen legyen az a vers, amely „megváltó lehet"? Úgy látom, túl gyakorlati lettél az új világban. Receptet vársz tőlem. Költői receptet, melyet kikeverhetsz az olivencai „patikában" és mint lelki és testi írt majd jó pénzért elsózhatsz a derék brazilok és portugálok között. Ne nevess ezen, mert ha akarod, küldhetek ilyet is. Még a védjegyet is ráragaszthatom. Már javában gyártják Európában, sőt a hazai berkeinkben is a versírók. (Nem a költők!) Ha egyiknek bevált, a többi sietve követi, és ez a receptre összerázott dal mindenben fordítottja annak, amelyről előző levelemben beszéltem.

Jegyezzed meg, a lírának, a költészetnek nincsen receptje, vagy kaptafája. Ezért a titkát éppúgy nem tudja senki, mint ahogy senki sem tudja előre megjósolni, milyen lesz a holnapi alkony tavunk felett. De megszületik. Ezt tudom... Állj ki a sugárzó vizek partjára, vagy repülőtered betonmezejére Tárd ki szívedet, öt érzékedet, várj és akkor is gazdagabban térsz haza. És talán épp te fogod kimondani azt, amely mindennél biztosabb, hogy létezik. Nem álom, de az a valóság, melynek tükre csak a költő és jele csak a költemény. Jel, amely a jóhoz vezet. Ne légy túl kíváncsi. Higgy benne. Ne ábrándozz, de figyeld magad és a világot. Nemcsak felülről, de ha már földre tetted géped, itt a mindig jobbat remélő emberek között is. Ne bízz a csodákban! Eszeddel élesítsd érzékeidet. Szíveden se mosolyogj. Minden falatnál gondolj a lelkedre is.

Repülj jó egészséggel és ha úgy tetszik, nézz le engem e sorokért.

(Folytatjuk)

Kühnel Szabó József rajza

Nyerges András

DIAGNÓZIS

1. *Születtem, élek, itt vagyok,*
keresem hát, mivégre,
futtathatok-e csillagot
én is a magas égre,
vagy inkább hajtsam le fejem,
és csináljak egy stiklit,
legyek halott elevenen,
míg időm tovasiklik?
Az országúton jegenyék
nyújtózkodnak és példaként
magukat elém mérik:
dünnyöghetnek a vén kövek,
ők mégis hiszik: az eget
homlokukkal elérik.

2. *Utcáranyíló, kétszobás*
papírvékonyfalú lakás:
ide születtem, feszület
lógott első ágyam felett.
Apácák ovódája:
tüdőfertőzést kaptam ott,
imájuk mind hiába:
három szanatoriumot
megjártam s gyöngébb lettem
társaimnál, az iskola
végleg döntött felettem:
verhet, legyőzhet engem
aki izmos és ostoba —
(így ítéltettem bosszúra).

3. *Okos vagy — mondták — Szellemi*
alkatú, de ez nem baj,
más helyett magán győz, aki
nem érvelhet pofonnal.
Születtem, élek, itt vagyok,
és lassanként belátom,
nem volt igaz az igazuk,
felkophat így az állam.
Vagy le kellene mondanom
e gyönyörű világról —
(az idő rácsa közt, tudom,
elpusztult, aki átbújt) —
vagy állhatnék a félúton,
gyűlölve azt, ki száguld.

4. *S nem mondhatok le, értelem,*
ezüst szeretőm, rólad!
Lazíts, kedves, a szívemen,
nevezz ostoba lónak,
szídj ökörnek, mert kétkedett
erődben, aki voltam,
látod, nem tudom, mit teszek
csillagos jódolgomban,
sírok egy lány után, ahogy
vályú után malac rí,
tündér vagy, kinálsz szebb napot,
s nem tudom elragadni,
kérdezed, mit is akarok;
miért engedsz dadogni?

5. *De tudom, mily kevés ez.*
Korán adtam a lelkem
poklok üdvösségéhez —
most magammal verekszem,
hogy így is, rosszban, jóban,
hajnalban, éjszakában,
számomra csak ormótlan
és koravén magány van.
Az marad így magára,
ki feloldódni gyáva,
s arra vár: a közösség
karjai őt keressék,
pedig ha elindulna,
rálelhetne az útra.

6. *Nyolcvan forintom és egy*
szekrényem van, ez minden,
a többit már szivemben
viszem az örökléthez.
Volt barátom, ki három
hónap után lelépett,
magányomból elég lett
neki — nem is csodálom.
Kergetőztek egy eszme
nevében velem páran,
s épp ők nem hittek benne.
Én mégis rátaláltam,
szembejött réten, utcán,
körülvett s nevetett rám.

7. *Hát nem leszek kesergő.*
Elvégzem, ami rám jut,
más helyett látok álmot,
csak bolond sírna ettől!
Száz év múlva már mindegy,
gyötrődtél vagy örültél,
ki így, ki úgy. Ha könnyebb,
szerencse csak s nem törvény.
Születtem, élek, itt vagyok,
kigondolok egy csillagot.
Így számolom a dolgom,
nem tettem egyebet még,
de tudom: vagy megoldom,
vagy ez a lét is nemlét.

Serfőző Simon

MERT MEGDICSÉRTEK

és hordani
kívánnak már egyesek, megérezvén tán,
hogy egyszer szárnyára vesz a hír,
és akkor köszöngetéseimmel árasszam el őket,
higgyék, értem a legtöbbet tették,
és elérzékenyülnek, ha látnak,
megajándékozgatnak a bókok
sivár éjjelilámpáival,
mint a legszükségesebbel,
vélhessem, hogy ez a legmegnyugtatóbb
számomra, délcegséget és biztonságot ád,
ám befogadatlanul hagyom,
sajnálkozva annyi önös iparkodásaikon,
és nem futok föl egyetlen balkonra sem,
kéjelgések disz-cirádás emelvényeire,
hogy ime,
még többen lássanak,
ünnepeljek önmagam ellen, melynek kisértését
kitagadtam lángoltatva kertjeimből,
mert megismertem én is
a színes ünnepi ruhákat,
amit ők
felajánlón,
sokszor erőszakkal
már eddig is
hányszor akartak megdicsőülve rámteríteni,
de e gyarló, igézetes álmok nem vezényelnek;
vigyázzba megmerevedve előttük nem állok,
élek,
amiért érdemes,
és érdemem, ha van, úgy nem csak enyém,
részemre-kiadatott, személyes egyedüli,
követem csak azt,
örökkön,
mi fölmérhető-józanul megérdemelhető!

Galambosi László

NÉLKÜLED

Elbújt előlem minden ami volt,
a friss tücsök, a fa, mely rámhajolt,
az ég, a földig leereszkedő
madárrajokkal hímzett lepedő,
a nád, a kócsag, bólintó pipacs,
a folyam, melyből szivárványhidak
ívelnek át a boldog tengerig,
hiába ég a tűz már reggelig,
könyörtelen az utolsó hasáb,
a szoba dermedt, jégkemény az ágy.

Örsi Ferenc

EPEIOS AKCIÓ

TV-szatíra két részben

II. RÉSZ

SZIN: *Ugyanaz, de most már eltelt a beszállástól majdnem egy egész nap. Az emberek fáradtak, elcsigázottak, ki-ki természetesen az alkata szerint. Amikor folytatódik a játék, éppen az utolsó métereken vonszolják a trójaiak a lovat.*

Az egész alkotmány imbolyog. A legénységi részben ott ülnek a katonák, hevederrel bekötve székeikbe. A tizenkét katona változatlanul fegyelmezett, Thesandrus százados is bekötötte magát a századosi székbe és egykedvűen szunyókál. Acamas őrmester áll egyedül, félkézzel kapaszkodik, de tartása így is feszes. Félszemével a vezérkari rész felé sandítgat, hogy onnan látják-e nagyszerű, katonás viselkedését. Az imbolygó ló okozta „tengeri", vagy „légi" betegséget különféleképpen viselik el az emberek. A tizenkét katonán megy végig a kép. Most, hogy közelről látjuk őket, már nem olyan egyformák, sőt különbözőeknek tűnnek. A vezérkari részben szintén be vannak szíjazva a székekbe az emberek. Ők sem egyformán bírják ezt az állapotot. Legjobban Ulixes tartja magát. Ő talán csak sápadtabb a többinél, de ugyanakkor arcán ül a konok önfegyelem. Pirrhus majdnem úgy viselkedik, mint az őrmester. Ebben a részben egyedül ő nincs beszíjazva a székbe. Fel-feláll a ló imbolygása közben, büszkén, kérkedően körültekint, majd a sietség látszatát leplezve, mégis sürgősen visszaül a viszonylag biztonságos székbe. Menelaos teljesen kikészült. Csapzottan piheg és hol iszik egy kortyot, hol meg a repülőgépen szokásos zacskót emeli a szájához.

Thoas sápadt, remegős. Tartja a kezével a homokórát, hogy az asztalon fel ne boruljon és ismét új vonalat húz a papírra, amelyen már erősen sűrűsödnek a beszállás óta eltelt időt jelző vonalak. Kissé tokásan kövér arcát kiverte már a borosta.

Machaon egykedvű, kinyitja a táskáját és bevesz egy újabb pirulát.

Epeios magábaroskadtan ül, nézi a vezérkart, amint a szótlanságban is beszélnek számára az arcok — sejti már, hogy mit várhat tőlük — és egyre keményebbé váló vonásain előrevetíti árnyékát valamiféle elszántság. A billegve is pergő homokórát látja, amint Thoastól tartva remeg és szinte elmosódik az idő az egymás mellé húzott időjelző vonalak sűrűsödésében.

Aztán hirtelen megszakad a ló imbolygása. Mint a leütéssel megszakított crescendót követő csend, úgy vág bele a monoton mozgást megszakító nyugalom a „tengeri" és „légi" betegség hangulatába. Egyszerre stabil lesz az állapot.

Acamast látjuk, amint kihúzza magát biztonsággal megvetett lábai fölött. Thesandrust szunyókálásából felriasztja az állapotváltozás. A tizenkét katona megkönnyebbülten sóhajt. Aztán a vezérkari rész látszik.

ULIXES *(keményen, nyugodtan, mintha nem ember, hanem gép lenne):* Elemezzük a helyzetet! Uram! *(fordul Epeios felé)* Állítsa be a készüléket!

EPEIOS *(elmerengve nézi az órán pergő homokot és észre sem veszi, hogy szólították)*

ULIXES: Epeios! *(mondja ugyanolyan hangerővel, de az most mégis csattan)* Önhöz szóltam uram! A készüléket állítsa be!

EPEIOS *(zavartan rebben fel merengéséből, gépiesen próbál felállni, észre sem veszi, hogy szíjak tartják):* Igenis, uram! *(rebbeni el)*

ULIXES: Machaon őrnagy úr! Segítsen neki! *(kibontja a szíjat Epeios előtt):* Álljon fel, uram! És teljesítse a parancsot.

EPEIOS *(imbolyogva feláll és a vezérlőasztal billentyűi felé támolyog)*

MACHAON *(szintén feláll, Epeiosba karol):* Egy pillanat... csak az adaptálódás... nyomban rendben lesz. *(félig Epeiosnak, félig Ulixesnek jelenti)*

MENELAOS *(leteszi maga mellé a „légibeteg" zacskót és pilledezve Thoashoz fordul):* Töltsön ezredes!

THOAS *(remegve tölt)*

MENELAOS *(remegve veszi szájához a poharat, majd találkozik tekintete Ulixes fa-pillantásával és magyarázólag mondja):* Beépült allergia. Amióta Heléna beültetett a hintába, iszonyodom minden himbálódzástól.

ULIXES *(a foga között súgja):* Pallas istennőre, légy erős! És hagyd ezeket az intellektuális marhaságokat! *(határozottan Epeios felé):* Lássuk, mi a helyzet odakint!

EPEIOS *(Machaonnal a háta mögött a vezérlőasztal billentyűit sorba ütögeti):* Tessék!

ULIXES *(a képernyő fölé hajol, ugyanígy tesz Menelaos, Thoas és Pirrhus is, nem látjuk a képernyőt, csak a vezérkar tagjainak arcát):* Zavaró ez a tömeg.

MENEALOS: Ordítoznak, de nem hallom, hogy mit? Miért nem hallom? Epeios! Miért nem csinált olyant, amivel hallhatom?

EPEIOS *(nyugodtan):* Sajnos, a technika mai fokán ez nem volt megoldható!

MENELAOS *(Thoas felé):* Ezredes, a technikánkat tökéletesíteni kell!

THOAS *(üzleties hangján):* Akkor fel kell emelni a hadügyi költségvetési keretet.

MENEALOS *(kissé bambán töpreng):* Jó, majd megindokoljuk valamivel.

ULIXES: Maradjanak csendben az urak! *(feszült figyelemmel nézi a képernyőt)* A csőcselék rőzsét és fahasábokat rak alánk.

MENELAOS: Hogy értékeled ezt?

ULIXES *(halkan, hogy a legénységi részben ne hallják, de nagyon komoran):* Feltételezhető, hogy fel akarják gyújtani a szerkezetet.

MENELAOS: Ez nem lehet komoly?! *(riad meg iszonyatosan)*

ULIXES: Feltételezhető! *(mondja szárazon)*

ULIXES: És akkor mi lesz velünk?

MENELAOS: Bentégünk, vagy kitörünk. Véleményem szerint a kitörés is teljesen reménytelen. Túlerővel állunk szemben.

PIRRHUS *(fellobban):* Elszántak leszünk és átvágjuk magunkat!

ULIXES *(nyugodtan):* Egyelőre nézzük a reális helyzetet. Főhadnagy úr, ismét a meteorológiai dokumentációt kérem! Olvassa fel a mai prognózist! Thoas ezredes adja meg a hadműveleti időt!

THOAS *(sietve összeadja a vonalakat):* Tizennyolc óra... *(nézi a homokórán lévő beosztásokat)* negyvenhét perc! *(jelenti remegve)*

ULIXES: Főhadnagy úr! *(pillant oda)*

PIRRHUS: Az esti órákban élénk délnyugati szél, helyenként záporeső, zivatar...

ULIXES *(bólint):* Köszönöm!

MENELAOS: Gondolod, hogy lesz? *(aggódik)*

ULIXES *(szárazon):* Vagy lesz, vagy nem lesz.

MENELAOS: Töltsön ezredes! *(iszik, aztán elszántan)* Vagy lesz, vagy nem lesz! Látja, főhadnagy úr! Ezt is meg kell tanulni ám, aki hadvezérnek készül, hogy vannak néha olyan pillanatok... Töltsön ezredes! Vagy lesz... vagy nem lesz...

THOAS *(tölt):* Parancsára, tábornagy úr!

ULIXES *(Pirrhushoz):* Tájékozódjon a legénység hangulatáról!

PIRRHUS *(felugrik):* Parancsára vezérőrnagy úr! *(elrobog hátra)*

MENELAOS *(kifakadva):* Miért nem halljuk, mit beszélnek odakint? Látja Epeios, inkább ezen törné a fejét! Ez férfimunka lenne! Katonás dolog!

ULIXES *(a képernyőt nézi):* Odakint változatlanul hadonászik a csőcselék!

MENELAOS: Ha megsülünk! Sosem bocsátom meg a második irodának!

PIRRHUS *(érkezik és jelent):* Jelentem, a legénységet elcsigázta némileg az út. Fel kell rázni őket a rázkódásból.

ULIXES *(Epeioshoz és Thoashoz):* Tökéletesen hangszigeteltek a falak?

THOAS: Ha kintről nem hallatszik be a hang, innen sem hallatszik ki.

ULIXES: Csendet kérek! *(valamennyien figyelnek)*

ULIXES: Csendet kérek! *(valamennyien figyelnek)* Ez úgylátszik, tökéletes. *(mondja a kongó némaságban)* Főhadnagy úr! Énekeljenek az emberek!

PIRRHUS: Igenis! *(elrobog)*

ULIXES *(Epeioshoz és Machaonhoz):* Maguk üljenek le. Várunk. Vagy felgyújtanak bennünket, vagy nem.

PIRRHUS *(Acamashoz):* A vezérőrnagy úr nótát rendelt el!

ACAMAS: Értettem! *(aztán a legénység felé fordul)* Vigyázz! Állj föl! Ülj le! Állj föl! Ülj le! Állj föl! Ülj le! *(az emberek gépiesen teljesítik a parancsot)*

PIRRHUS *(gyönyörködve nézi az őrmestert)*

EPEIOS *(Machaonnal együtt leül előbbi helyére)*

MACHAON *(súgja Epeiosnak):* Ha úgy adódik... ha égni kezdünk... van nálam méreg... egy pillanat alatt fájdalom nélkül végez velünk.

EPEIOS: Köszönöm, doktor... megérdemlem, hogy lassú tűzön égjek el...

MACHAON *(vállat von):* Ha úgy adódik... időben szóljon, amíg én nem végeztem magammal.

ACAMAS *(hangja hallatszik):* Nóta! A Heléna! Egy, kettő, három, négy! *(A legénységi részben felhangzik a nóta, egy világháborús induló dallamára, a „Heléna" induló, valahogy ilyesféleképpen:)*

Fenn a várban van egy szép kis királylány!
A neve: Heléna!
Érte megyünk mi most harcba vidáman
A legszebb: Heléna!
Az apja isten volt, az anyja a Léda!
Szép leány: Heléna!

A kihagyott ütemeket ugyanúgy dobogják, mintha menetelnének. Az éneklés egyelőre csak hallatszik és a vezérkari részben ülők látszanak. Menelaos felfigyel az énekre és érzékeny lelkesedéssel belekapcsolódik. Eleinte csak a „Heléna" refréneként énekli nosztaligkus belesóhajtásoktól elszánt harci dühig fokozódóan.

Menealos magával ragadja a többieket is, csak int Thoasnak, hogy töltsön, majd két ütem között iszik és az ezredes hátát csapkodva őt is éneklésre buzdítja.

Pirrhus állva énekel, feszesen, példamutatóan, hol a vezérkar, hol az őrmester felé küldve harcszomjas pillantásait. Látszik rajta, hogyan mámorosodik meg. Acamas a rövid távon, ami a székek között van, föl-alá menetel, szabályosan fordul menetközben, néha találkozik pillantása Pirrhuséval, ilyenkor még feszesebbé válik.

Thesandrus alszik, de lába álmában is menetel, sőt lecsukott szemmel, mellére ejtett fejjel szabályosan szuszogja a feréneket: „Heléna"!... „Heléna!" Thoas továbbadja Machaonnak a hátbavágásokat és a konyakosüveget, amelyből most már a diadalénektől megrészegedve pohár nélkül húz nagyot és kínálja Machaonnak, aki higiénikus előítéleteit leküzdve szintén alaposan megszopja az üveget. Közben csattogják, dobogják, verik az ütemet és harsog: „Heléna!" „Heléna!")

ULIXES *(tökéletesen józan, rideg és nyugodt marad, Epeiosra pillant, aki szintén nyugodt, kemény, bár az ő arca inkább a kétségbeesés elszántságát tükrözi, miközben tombol a „Heléna!" inkább mozdulata, mint szava parancsolja Epeiosnak):* Az alattunk lévő helyzetet állítsa be!

EPEIOS *(szótlanul feláll, — senki sem törődik velük, zeng a „Heléna" — és kapcsol a vezérlő asztalon)*

THOAS *(énekel, de az utolsó lefutó homokszem után beidegződötten fordítja a homokórát és húzza a strigulát)*

ULIXES *(a képernyőt nézi)*

EPEIOS (kitör belőle a tudós büszkesége): Itt nagylátószögű objektívet alkalmaztam.

ULIXES (elismerően bólint): Helyes! *(közben azonban a képernyőre mered, felpillant Epeisra)* Meggyújtották.

EPEIOS *(keserű bölcsességgel):* Kiderül, hogy véletlenül vagy szükségszerűen.

ULIXES *(egy kissé keserű ő is, elgondolkodik ő is), de fegyelmezett):* Üljön ide mellém! A főhadnagynak úgyis dolga lesz. De... kapcsolja ki a képet, nehogy meglássák!

EPEIOS *(lecsapja a billentyűt)*

ULIXES *(az éneklő főhadnagyra pillant):* Pirrhus, fiam!

PIRRHUS *(éneklés közben éri a megszólítás, a hang a torkán akad):* Helé... Parancs!

ULIXES: Osztasd ki a legénységnek az első adag pálinkát!

THOAS *(automatikusan odafigyel, nem zökken ki az énekből, amelynek taktusát a hátán veri Menelaos, csak a ló elejében lévő ládák felé mutat, arra, amelyikre „1" jelzés van írva és énekel tovább)*

EPEIOS *(leül Ulixes mellé)*

PIRRHUS *(maga ragadja fel a ládát és viszi a legénységi részbe.)*

ULIXES *(elgondolkozva kinyitja a meteorológiai dokumentációt, vele együtt olvassuk a prognózist: „azt esti órákban élénk délnyugati szél, záporeső, zivatar" — húzza alá az idézett sort, aztán nyugalmat parancsolva önmagának hátraől és kissé kesernyés fintorral kérdezi):* Száraz, vagy nyers fából van a külső burkolat?

EPEIOS *(szárazon):* Fenyőből...

ULIXES: Tehát mindegy...

EPEIOS: Először csepegni kezd a gyanta... aztán *(keserű mosollyal legyint:* ...aztán egyetlen pillanat alatt lángralobban az egész.

ULIXES: Gondolom a hőség és a füst a lángok előtt végez velünk.

EPEILOS: Feltehető.

ULIXES: Egyetlen reményünk a meteorológia...

EPEIOS: Remélem tévedtek a tudós kollégák... vagy elkésik az eső.

ULIXES: Meg akar halni? *(náz rá kissé gúnyosan)*

EPEIOS *(szembenéz komolyan)*: Az én helyzetemben ez a legszerencsésebb eset. *(A legénységi részt látjuk hirtelen. Zeng a „Heléna". Pirrhus és Acamas „szolgálati úton" osztja a pálinkát. A főhadnagy szabályos mozdulatokkal adagatja az őrmester kezébe a kétdecis laposüvegeket, amelyeket a katonák szertartásos mozdulatokkal vesznek át, majd az ének kidobogott szüneteiben az őrmester „pszt" jelzésére egyszerre lecsavarják a kupakot, ezután ismét énekelnek, amit újabb „pszt" jelzés követ, amire a 12 katona félig kiissza az üveget, majd krákogva bődül ki belőlük a főhadnagy és az őrmester által harsogott refrén.)*

THESANDRUS *(változatlanul alszik, de közben menetel, szuszogja a refrént, — aztán egyszerre megáll a lába, bár körülötte mindenki dobog, hirtelen felébred, beleszimatol a levegőbe, aztán óvatosan körülpillantva, hogy senki észre ne vegye, lehajol és a padlóra tapasztja a tenyerét. Ismét szimatol, aztán a legnagyobb hidegvérrel kioldja magát a székből, megigazítja a ruháját és elindul a vezérkari rész felé. Közben zeng a „Heléna".)*

ULIXES *(szava most inkább szánakozó, mint gúnyos)*: A halál... keserves dolog...

EPEIOS: Előbb-utóbb úgyis bekövetkezik... s így, elhamvadni, ezzel az átkos szerkezettel — mindenesetre megnyugtató.

ULIXES: Idős ember... tudós! És ilyen hiú?

EPEIOS: Hiú? Meglehet. Valóban büszke voltam mindig, ha az általam épített házakban jól érezték magukat az emberek. S ha egy palota oszlopcsarnokának harmóniája szívem és elmém álmaiból, faragott kövekre emelkedett — nevessen ki érte! — jólesően figyeltem, hogyan kiáltanak fel az odapillantó vándorok. *(kis szünet után nagyon keserűen)* Mert a cél és a szándékom, ott egyezett!

ULIXES: És most — úgy véli — más célt valósít meg ez a szerkezet, mint az alkotó szándéka volt?

EPEIOS: Igen.

ULIXES: *(keserű mosollyal)*: Hány éves ön, uram?

EPEIOS: Hatvanegy. *(mondja csodálkozva)*

ULIXES: Jó önnek, ha most érzi először ezt. *(mondja kis rezignáltsággal)*

EPEIOS: *(csodálkozva)*: Talán... ön is érezte már...

ULIXES *(szinte folytatja)*: Amikor sajátos törvényszerűségek sodorják tovább az eseményeket... Mielőtt hellyel kínáltam, két szót mondott: szükségszerű, vagy véletlen...

EPEIOS *(csodálkozva)*: Megjegyezte?

THESANDRUS *(lép Ulixes elé, tiszteleg és int, hogy bizalmasan akar jelenteni)*

ULIXES *(legyint: már nincs titok)*: Mi van, százados úr?

THESANDRUS: Jelentem, füstszagot érzek és a padló meleg. Arra következtetek, hogy alánk gyújtottak.

ULIXES *(nyugodtan)*: A hangulat egyébként jó?

THESANDRUS *(szintén nyugodt)*: Igen! Énekelnek!

ULIXES: Tartózkodjék a helyén, mindenre időben parancsot kap.

THESANDRUS: Értettem! *(tiszteleg és a helyére indul)*

ULIXES *(Epeiosnak)*: Látja, az ilyen embert szeretem. Ezek nem véletlenül győznek!

EPEIOS *(az éneklő Menelaos felé int)*: És ők szükségszerűen ilyenek?

ULIXES *(nézi a „Helénázó" tábornagyot, aztán vállat von)*: Igen.

EPEIOS: Uram! Alig néhány ezrelék a remény... ha túlélnénk a mai napot... A mi számunkra lényegében befejeződött ez és minden más háború... *(beleszippant a levegőbe)* Érzi már a füstszagot?

ULIXES: Valóban érzékelhető... Nos, fejezze be, amit elkezdett!

EPEIOS: Ha túléljük, tekintsük szükségszerűnek, hogy mi legyünk a földön az elsők, akik a legyőzötteknek oly békét adunk...

ULIXES *(kissé keserűen)*: Azt hiszem bátran álmodozhatunk... *(A legénységi részt látjuk. Acamas pisszent, a katonák egyszerre kiisszák a maradék pálinkát, éneklik a refrént, aztán újabb pisszentésre egyszerre a lábuk mellé helyezik az üres üveget. A padló résein, a lábuk mellé helyezett üvegek mellett szivárog be a füst. Az*

előbb még harsogó hangok belefagynak a levegőbe. A 12 katonán fut végig a kép. A Rémület 12 arca ez.)

ACAMAS *(döbbent haraggal mered rájuk, ő még csak az ének engedély nélküli abbahagyását érzékeli)*

PIRRHUS *(szeme is villog, próbál példát mutatni, de visszhangtalanul harsogja):* Heléna!

MENELAOS *(bődül el):* Mi lesz? Énekelni!

(A 12 katona, most felugrál. Égünk! — ordítja tizenkét arc, tizenkétféleképpen.)

THESANDRUS *(felpattan a székéből és elkiáltja magát):* Vigyázz! *(A 12 katona megmerevedik)*

MENELAOS *(bődülten ordít):* Mi volt ez? Ulixes! Intézkedj! Énekeljenek!

EPEIOS: *(elindul a legénységi rész felé. Kutató szeme keresi, hol tör be a füst)*

ULIXES *(feláll és a bőszült Menelaosra pillantva a legénységi részbe indul, nyugodtan, mosolygó arccal megy el az emberek sorfala között, szinte a tekintete simítja nyugodttá az előbb még csak megmerevedett arcokat, aztán csodálkozva megszólal):* Mi volt ez, emberek? Ettől a kis füsttől rémültetek meg? Azonnal esni fog az eső és minden rendben lesz. Értettétek? *(csak a 8-as bődül el)*

8. KATONA: Értettem!

ULIXES *(keményen):* Őrmester! Tartson fegyelmező gyakorlatot!

ACAMAS *(középre dobban):* Feküdj! *(senki sem mozdul)* Feküdj! *(ordít ismét, csak a 8-as mozdul, de az ő mozdulata is abbamarad a többiek mozdulatlansága láttán)* Feküdj! *(ordít)*

MENELAOS *(felugrik a tábornagyi székre: szónoki emelvényen, vagy diadalkocsin álló pózban):* Felkoncolni! *(ordítja)*

ACAMAS *(kardot ránt, de ugyanabban a pillanatban a hatonák is kardot rántanak.)*

THESANDRUS *(Ulixes elé ugrik védelmezően és egyetlen mozdulattal a vezérkari részbe sodorja. Követi őket Acamas is. A katonák utánuk lépnek)*

ULIXES *(Megnyom egy gombot a falon és abban a pillanatban a vezérkari és legénységi rész közé hullik egy rács)*

MENELAOS: Thoas! A kardomat!

THOAS *(izgatottan kutat a fotel alatti fiókban):* Csak a marsallbotját készítettem be tábornagy úr! *(nyújtja a marsallbotot.)*

MENELAOS *(utánakap, felemeli, de mozdulata elkókad)*

ULIXES *(odalép a rácshoz):* Mit akartok?

2. KATONA: Élni! *(szinte visszhangozza a tizenkét ember: Élni akarunk.)*

ULIXES: Ha megjön az eső, élni fogunk valamennyien. Ha nem, mi is meghalunk: vezérek. *(mondja nyugodtan)*

2. KATONA: Nekünk ez nem vigasz.

ULIXES *(barátságosan):* Tudsz jobbat, fiam?

2. KATONA: Nem mi csináltunk háborút. Öljék meg azokat! *(Úgy van! — bömböli a 12 katona.)*

4. KATONA *(meglátja Epeiost):* Maga csinálta ezt a falovat. Nyissa ki az ajtót nekünk!

EPEIOS *(tétova zavarral lép előre)*

ULIXES: Nem mozdulhat uram! *(parancsolja energikusan)*

EPEIOS *(leküzdve zavarát, előrelép):* Mi a szándékotok, emberek?

2. KATONA: Nekünk semmi közünk Helénához! Ez a tábornagy úr egyéni ügye! Mi haza akarunk menni a mi szeretteinkhez! Nyissa ki az ajtót és mi őket, akik a háborút csinálták, átadjuk a trójaiaknak és akkor egyszerre béke lesz.

EPEIOS *(Menelaoshoz):* Tábornagy úr, ez is egyfajta filozófia és ha belegondolok, nem is helytelen.

MENELAOS *(rémülten):* Ulixes! Ez kinyitja! Még kinyitja nekik!

ULIXES *(Epeioshoz):* A döntésére bízom, mit cselekszik, de mielőtt döntene, én egy javaslatot teszek. Az előbb mondta: Ha túléljük a mai napot, tekintsük szükségszerűnek, hogy a legyőzötteknek oly békét adunk... — emlékszik erre, uram? Nos, én most a tábornagyúrnak azt javaslom, hogy a rendkívüli helyzetre valyó tekintettel tekintsünk el a Főparancsnokság pecsétjétől és olvassuk fel az ön nyilatkozatát.

EPEIOS: *(zavartan):* Szeretném hinni, hogy ezek a szavak őszinték.

MENELAOS: De kedves Epeios! Katonák vagyunk. Tiszti becsületünk is van! Thoas! Hol a fenébe az a nyilatkozat?

THOAS *(keresi a földön, a fiókban, közben egy hatalmas fehér kendőt próbál elrejteni hirtelen)*

MENELAOS: Mi az ott magánál?

THOAS: A zsebkendőm, iszonyú náthás vagyok. Parancsoljon tábornagy úr! A nyilatkozat.

MENELAOS: *(széles gesztussal nyújtja Epeiosnak):* Parancsoljon uram! Jöjjön ide! *a rács felemelkedik)*

EPEIOS *(örömmel indul a vezérkari részbe és boldogan olvasni kezdi nyilatkozatát a katonák felé fordulva):* Én, Epeios, ezt a szerkezetet azért konstruáltam, hogy mielőbb béke legyen. Béke a földön, ha az istenek is úgy akarják... *(ebben a pillanatban hatalmas mennydörgés rázza meg a lovat)*

ULIXES *(felkiált):* A meteorológia! Gyorsan! Epeios kapcsolja be a készüléket! *(Epeiosba karolva szinte hurcolja a vezérkari részbe a tudóst.)*

EPEIOS *(gépiesen üti le a billentyűket, Ulixes, Menelaos, Thoas, Machaon, izgatottan állnak az asztal körül.)*

MENELAOS *(ragyogó arccal kiált fel):* Ez a mi meteorológiánk! Főhadnagy úr!

PIRRHUS *(odarobog):* Parancsára megjelentem.

MENELAOS *(csendes kegyetlenséggel):* A kettes számú katonát, azt a nagypofájút személyesen koncolja fel!

PIRRHUS *(szeme felcsillan)* Értettem! *(elrobog)*

EPEIOS *(zavartan indulna a legénységi rész felé, kezében a nyilatkozat):* Mit akarnak?!

MENELAOS: Maga itt marad! *(ordítás a legénységi rész felől)*

ACAMAS *(hangja hallatszik):* Feküdj! Föl! Ülj le! Föl! Feküdj!

PIRRHUS *(siet vissza):* A parancsot végrehajtottam!

MENELAOS: Helyes!

EPEIOS *(Pirrhusra támad):* Ön megölt egy embert!

MENELAOS *(mielőtt Pirrhus válaszolna):* Vedd el tőle azt a papírt!

PIRRHUS *(kitépi Epeios kezéből a nyilatkozatot)*

EPEIOS *(fellobban):* Tiltakozom!

MENELAOS *(megvetően):* Marha! *(darabokra tépi a nyilatkozatot)*

THESANDRUS *(érkezik nyugodtan):* Tábornagy úr, jelentem, a fegyelem helyreállt.

MENELAOS: Helyes! Elmehet!

THESANDRUS *(tiszteleg és elmegy)*

ULIXES: Uraim! *(veszi át a szót)* Ilyen egy hadjárat történetében csak egyszer van... ez: a szerencse! *(tárgyilagosságú fellobban)* Ezt most meg kell ragadnunk!

PIRRHUS *(mámorosan):* Vezérőrnagy úr! Engedélyt kérek, hogy elsőnek léphessek ki a szerkezetből és a királyi palota elleni akciót én vezethessem!

ULIXES *(ismét higgadt, de ez a felforrott aktivizálódás nyugodtsága):* Aki itt van, abból most már hős lesz, akár akarja, akár nem!

MENELAOS *(mámorosan):* Kezünkben a győzelem! — ULIXES: *(közvetve leinti a szavával):* Thoas ezredes! Hány perc múlva nyugszik a nap?

THOAS: Tizenegy!

ULIXES *(Menelaoshoz):* A legszigorúbb harci készültség elrendelését kérem!

MENELAOS *(büszkén, hadvezéri mámorban bólint):* Igen!

ULIXES: Főhadnagy úr! Elrendelve!

PIRRHUS: Viszem a parancsot! *(legénységi rész felé el)*

ULIXES: Tábornagy úr! Összefoglalom és elemezem a helyzetet.

MENELAOS *(bólint):* Igen.

ULIXES *(feláll, ismét tárgyilagosan, de mégis valami belső villogástól átfűtve, amelyet már nem is igyekszik leleplezni, hanem engedi, hogy szuggesztíven hasson):* Az egyesült görög hadak főparancsnokságának tanácsa összehangolt haditerve alapján feladatunk volt az „Epeios Akció" keretében bejutni a tizedik esztendeje ostromolt Trójába. Ezt a feladatot a rendelkezésünkre bocsájtott különleges szerkezet segítségével végrehajtottuk és most fel kell készülnünk a tulajdonképpeni harci cselekményre.

PIRRHUS *(visszaérkezik):* Az egység harci készültségben van!

ULIXES: Százados úr! Hozzám! *(kiált)*

THESANDRUS *(hangja):* Igenis! *(és ismét a szokásos ruhaigazítás, stb. után belép a vezérkari részbe)* Parancsára megjelentem!

ULIXES: Köszönöm! *(a képernyőre néz, ahol — most látjuk először — csak elszórt utcai lámpák és világos ablakok fénylenek, aztán az egyik ablakban szabályos morze jelzésekként elalszik, kigyullad a fény. Ulixes keményen):* Főhadnagy úr! Vegye a jelzéseket! A titkos szolgálatunk jelent!

PIRRHUS *(ceruzát ragad és koncentrált figyelemmel nézi a képernyőn villogó fényeket, majd szótagolva jelenti és jegyzi fel): Sinon... Sinon... Sinon...*

ULIXES *(higgadtan):* A mi emberünk fedőneve.

PIRRHUS *(tovább veszi a jelzéseket):* A... ki... gyó... jól... lakott... el... he... vert... Sinon... Sinon... A... mu... lat.: : ság,,, meg,,, kez,,, dőd,,, het... Sinon... Sinon... Sinon... *(jegyzi az utolsó szavakat és a lapot Ulixes elé teszi)*

ULIXES *(előveszi a 2. borítékot, amelyen ez a szöveg olvasható: Epeios Akció 2. „A kígyó jóllakott, elhevert. A mulatság megkezdődhet!"):* A második boríték felbontásának ideje elérkezett! *(átnyújtja Menelaosnak)*

MENELAOS *(feláll és hadvezéri pózzal feltépi a borítékot):* Olvassa, vezérőrnagy úr!

ULIXES *(szárazon, halkan, de mégis egyfajta vadász-, vagy katonaszenvedéllyel):* Második számú parancs: A döntő pillanat elérkezett. A most következő órákban, csak győzni, vagy meghalni lehet!

MENELAOS: *(mámorosan):* Igen!

ULIXES *(meg sem zökken a felolvasással):* Az Epeios-akció végrehajtóitól függ most a végső győzelem. Rajtatok a világ szeme! Ezért a következőt rendeljük el: 1. Az osztag csendben és észrevétlenül elhagyja a szerkezetet, rajtaütésszerűen és mindvégig némán, elfoglalja a főkaput, megöli az őröket és jelt ad az éjszaka leple alatt visszatért hajókon tartózkodó csapatoknak a kinyitott főkapu megrohanására és a várba hatolásra. 2. Ezután három csoportra oszlik. Az első csoport továbbra is biztosítja a főkaput és megakadályoz bármilyen ellenakciót azzal, hogy a kaput becsukhatatlan állapotba helyezi. Ezt a csoportot Thesandrus százados vezeti.

THESANDRUS *(katonásan bólin):* Értettem.

ULIXES: A második csoport a várnak a főkapuval ellenkező oldalára szivárog észrevétlenül, majd odaérve gyújtogatni, rombolni, pusztítani kezd, hogy a védők figyelmét a főkapuról elvonja. Ennek a csoportnak a parancsnoka egy őrmester legyen, aki feladatát kellő ravaszsággal, eréllyel és az adott körülmények között olyan elrettentően hajtsa végre, amint az csak lehetséges.

EPEIOS *(arcát látjuk, miközben a parancs felolvasása tart, az idős tudós először borzongva hallgatja a szavakat, majd valamiféle eltökéltség kezd sugározni a szeméből és lassan ökölbe szorul a keze.)*

ULIXES: A harmadik csoport feladata, hogy a király palotát szállja meg. Tevékenysége első szakaszában a palotába igyekvő és a palotából küldött hírvivőket, parancsőrtiszteket ölje meg, hogy ezáltal megbénítsa a védők vezetését, majd a hajókról érkező harcosok sikeres behatolása után rohanja meg a palotát és a minisztériumokat, ejtse foglyul, vagy ölje meg a királyt, valamint a bel- és külügyminisztert. A pénzügy-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter feltétlenül élve fogandó el. Ennek a csoportnak a feladata, hogy minden áron biztosítsa Heléna királyné sértetlenségét. A csoport parancsnoka *(Ulixes Pirrhusra néz)* Pirrhus főhadnagy!

PIRRHUS *(lángol a gyönyörűségtől):* Értettem!

MENELAOS *(felmordul):* Istenem! Heléna! Végre megláthatom! *(Pirrhushoz)* Vigyázz rá fiam! *(mondja érzékenyen)*

PIRRHUS: Igenis tábornagy úr!

ULIXES *(tovább olvassa a parancsot):* A vezérkar tagjainak helyét a következőkben jelöljük ki:

Menelaos tábornagy úr a főkapunál tartózkodjék. Ulixes vezérőrnagy és Machaon doktor az akció megszabta feladatok szerint mindig a súlyponti helyen. Thoas ezredes, a Pirrhus főhadnagy által vezetett csoportnál, hogy a kincstár birtokbavételét, valamint az összes találmányok és szabadalmak lefoglalását azonnal foganatosíthassa. Epeios úr mindvégig az általa létrehozott szerkezetben marad, amelynek ajtaját az osztag eltávozása után bezárja, hogy ne fedezhessék fel, honnan kerültek a városba görög harcosok! *(Epeioshoz fordulva)* Megértette, uram?

EPEIOS *(bólint, de nem szól)*

ULIXES: Előre, Helénáért! Előre Trója elfoglalásáért! Aláírás: Az egyesült görög hadak főparancsnokságának tanácsa. *(fejezi be a felolvasást Ulixes.)*

MENELAOS *(felmordul):* Igen!

ULIXES: Thesandrus százados! Megértette a feladatát?

THESANDRUS *(nyugodtan bólint):* Igen!

ULIXES: Ossza három részre az osztagot és oktassa ki feladatára Acamas őrmestert. A feladat második szakaszában személyileg felelős Menelaos tábornagy úr testi épségéért!

MENELAOS *(helyeslően bólint):* Igen.

THESANDRUS *(higgadtan ismétli a parancsot):* Osztagom három részre osztom, kioktatom Acamas őrmestert és a feladat második szakaszában felelek a tábornagy úrért. *(Tiszteleg és elmegy.)*

ULIXES *(körülnéz):* Mindenki megértette a feladatát? Pirrhus főhadnagy úr?

PIRRHUS *(csattogva tiszteleg):* Igen!

ULIXES: Thoas ezredes úr!?

THOAS: Igen!

ULIXES: Machaon őrnagy úr!?

MACHAON: Igen!

ULIXES: Ön is Epeios úr, ugyebár?

EPEIOS *(először nem válaszol, csak sokat sejtetően feláll)!* Egy nyilatkozatot szeretnék tenni uraim!

ULIXES *(keményen):* Már nincs rá szükségünk.

EPEIOS: Én már nem az örök által ismert nyilatkozatról beszélek.

ULIXES *(hirtelen kapcsol):* Örülök, hogy megértette, a katonai helyzet azt lehetetlenné teszi most!

EPEIOS: Mindent megértettem uram és azt is tudom, hogy a helyzet tőlem — aki az előbbi nyilatkozatot tette — most mást kíván.

ULIXES: Köszönjük uram!

EPEIOS: *(emeltebb hangon folytatja):* Éppen azért, mert az ott írtak nem valósulhatnak meg, mindent alaposan meggondoltam és úgy határoztam *(valamennyien figyelik a szavát)*, hogy az ajtót — amelynek szerkezetét csak én ismerem — nem nyitom ki! *(meghajol és leül, a bejelentésre ki-ki a jelleme szerint reagál)*

PIRRHUS: Ez lázadás! Felkoncoljam? *(pillant Ulixesre)*

ULIXES *(leinti):* Maradj! *(de többet nem szól, csak arca tükrözi, hogy egymást váltva peregni kezdenek gondolatában a lehetőségek)*

MENELAOS: Mit képzel? Hogy csak úgy! Na, ezt megkeserüli, vén marha!

THOAS: Nem hozhat ilyen helyzetbe, uram!

MACHAON: Én ismerem a lehetőségeket. Kérem, vonja vissza, amíg jobban fel nem bőszülnek.

EPEIOS: Kimondtam, és ehhez tartom magamat.

ULIXES *(csendet parancsoló hangon):* Epeios úr! Szeretném felhívni a figyelmét arra a bizalomra, amellyel ötletét — a szerkezetet illetően — az egyesült görög hadak főparancsnoksága fogadta. Rendelkezésére bocsátottuk a szükséges kapacitást, pedig a háború tizedik esztendejében ez rendkívül nehéz volt. Biztunk önben! És ön ezt most így hálálná meg?

EPEIOS: Én kezdettől fogva tudomására hoztam mindenkinek, hogy miért építettem ezt a szerkezetet.

ULIXES: Mindenki méltányolta és méltányolja is óhaját...

THOAS *(automatikusan fordítja a homokórát és húzza a vonalat)*

ULIXES: S a győzelem után sor kerül majd mindannak megvalósítására, amit ön oly szépen megfogalmazott. De először győzni kell! Kérem! Ezt értse meg uram! A győzelem kivívásának technikáját mi ismerjük. Katonák!

EPEIOS: Mindig a régi háború győzelme közben vetették el a katonák az új háború magját.

ULIXES: Nos, ha mint mondja, „mindig" — nem gondolja, hogy az ilyesmi szükségszerű... legalább is korunkban.

MENELAOS: Múlik az idő! Minden perc drága! Ulixes adj parancsot neki, hogy nyissa ki!

EPEIOS: Nem teljesítem a parancsot!

MENELAOS: Hadbíróság elé kerül!

EPEIOS: Legföljebb meghalok.

MACHAON *(csendesen Epeioshoz):* Ismerve a körülményeket... nem olyan egyszerű, mint orvosilag.

ULIXES *(megpróbál mégegyszer Epeiosra hatni):* Uram, őszintén sajnálnám, ha az bekövetkezne, amit a tábornagy úr jelzett. Egyről már most biztosíthatom: *(válik keménnyé a hangja)* mi a kapott parancsot feltétlenül végrehajtjuk! Az ön mostani magatartásáról — tiszti becsületünkre! — hallgatunk, amennyiben azonnal teljesíti a parancsunkat.

EPEIOS: Egész életem és minden, amiben hiszek, mást parancsol... És én azt a parancsot teljesítem.

ULIXES: Tehát e pillanatban még ragaszkodik elhatározásához, hogy a szerkezetet nem nyitja ki?

EPEIOS: Nem „e pillanatban"... Végleg.

ULIXES: Pirrhus főhadnagy! Azonnal tartóztassa le! Egyelőre álljon ott, a falnak fordulva — mozdulatlanul!

PIRRHUS: Értettem! *(Epeioshoz rohan)* Letartóztatom! *(a fal felé lódítja Epeiost)*

ULIXES *(int, hogy ne olyan vadul)*: Kérem Thesandrus százados urat!

THOAS *(fordítja az órát)*

MENELAOS: Most mi lesz? *(Ulixeshez hajol)*

ULIXES *(nyugodtan)*: Mérlegeljük a lehetőségeket.

THESANDRUS *(jelentkezik az asztal másik oldalán)*

ULIXES: Százados úr önnek műszaki kiképzése is van... Állapítsa meg, hogy a rendelkezésünkre álló eszközökkel mennyi idő alatt tudjuk zajtalanul kibontani a szerkezet falát!

THESANDRUS: Megállapítom! *(tiszteleg és elmegy)*

ULIXES *(Thoashoz)*: Ezredes úr! Ezért önt is felelőssé teszem.

THOAS *(rémülten)*: Vezérőrnagy úr!...

ULIXES *(Pirrhushoz fordul, nem törődve a kétségbeesett Thoassal)*: Pirrhus, fiam!

PIRRHUS *(odalép Ulixes elé)*: Parancs!

ULIXES *(mosolyogva)*: Mit tanultál a hadapródiskolában az ilyen helyzetre?

PIRRHUS *(kissé zavartan)*: Ezt a helyzetet nem tanultuk konkréten...

ULIXES: No, akkor figyelj! A katonának a háború a legjobb iskola... *(mosolyok)* És az öregúrral ellentétben én azt hiszem, hogy örök béke nem lesz soha.

PIRRHUS: Ez csak egy civil marhaság!

MENELAOS: Helyes!

THESANDRUS *(odalép és halkan jelent)*: A rendelkezésünkre álló eszközökkel 6—10 órába kerülne zajtalanul kivágni magunk. Amennyiben zajosabban dolgozhatunk, a fele elég. *(nem kérdez, hanem javasol)*

ULIXES: Köszönöm! Várja a parancsomat!

THESANDRUS *(szabályosan elmegy)*

ULIXES: Döntenünk kell! A következők a lehetőségeink: zajtalanul kibontjuk a falat, ez esetben ránk virrad és világosban ekkora erővel a feladatot végrehajtani nem tudjuk. Második lehetőség: gyorsan bontani a szerkezet falát. Ez esetben valószínűleg meghallják odakint, mert a hangszigetelő réteget is ki kell bontani. Amennyiben gyanús zajt hallanak, riasztják alakulataikat és bennünket könnyűszerrel megsemmisítenek. Tehát a kapott parancsot így sem teljesíthetjük.

MENELAOS: Akkor hősi halált kell halnunk? *(kérdi bizonytalanul)*

PIRRHUS *(villog)*: Kivágjuk magunk!

ULIXES: Ne heveskedj, fiam! *(inti le)*

PIRRHUS: Mi mást tehetünk, vezérőrnagy úr?

ULIXES: Látom, még nem vagy igazi katona. *(mosolyog)*

PIRRHUS *(meghökkenve)*: Én? Vezérőrnagy úr!

ULIXES: Még túlságosan benned van az iskola... a csapatszolgálat tapasztalata hiányzik... persze, megértem, a hadiérettségi miatt...

PIRRHUS: A vezérőrnagy úr tud más megoldást?

ULIXES *(mosolyog)*: Igen. *(az asztalnál ülők felfigyelnek)*

MENELAOS: Na, erre kíváncsi vagyok!

ULIXES *(Menelaoshoz)*: Magadhoz hívatod az őrmestert és parancsot adsz neki, hogy intézze el!

MENELAOS *(homlokára csap)*: Látod, hogy erről megfeledkeztem!

ULIXES *(mosolyog)*: Van neked elég gondod, tábornagyom. De kérlek, ezt jól csináld. Tudod!

MENELAOS: Bízd rám öregem! Thoas! A marsallbotom!

THOAS *(készségeskedve)*: A lába közt van tábornagy úr!

MENELAOS *(Thoas segítségével lenyúl a fotel alá dugott ládába és előhúzza a marsallbotot)*: Mégis körültekintő ember maga, ezredes...

THOAS: Az ilyenfajta tudósok különleges esetek. *(mutat a fal mellett álló Epeiosra)*

ULIXES: Egy utolsó próbát még tennék vele. Epeios úr! Kérem, jöjjön ide!

EPEIOS *(odafordul, a faltól az asztalhoz, majd odalép az asztal elé):* Tessék! *(mondja ridegen)*

ULIXES: Szeretném... az ön érdekében szeretném mégegyszer figyelmeztetni arra, hogy nyissa ki a szerkezet ajtaját

EPEIOS *(elszántan):* Nem nyitom!

ULIXES: A főparancsnokság megbízott önben, ne kényszerítsen, hogy bizalmunkat visszavonva, más eszközökhöz forduljak.

EPEIOS: Nyilatkoztam, uram!

ULIXES: A saját érdekében...

EPEIOS: Bízza rám! Mindennel leszámoltam és mindennel szembenézek!

ULIXES: Félek, hogy téved, uram! *(Menelaoshoz)* Tábornagy úr, öné a szó!

MENELAOS *(feláll, kezében a marsallbot, imperátori pózban):* Főhadnagy úr! Személy szerint Acamas őrmestert kéretem!

PIRRHUS: Értettem! *(elrobog, már a legénységi részben látjuk)* Acamas őrmester! A tábornagy úr személy szerint hívatja!

ACAMAS *(először meghökken):* Engemet? *(aztán szuperkatonásan elbődül)* Igenis! Megyek! *(csörömpölve, dobogva robog Pirrhus után)*

EPEIOS *(nyugodtan áll)*

MACHAON *(nagyot sóhajt)*

THOAS *(kíváncsian remeg)*

ULIXES *(zártan, fegyelmezetten ül)*

ACAMAS *(bedobban):* Tábornagy úr parancsára személy szerint megjelentem.

MENELAOS: Acamas őrmester, maga derék katona és én most személy szerint magára bízok egy fontos feladatot. Ez az ember nem akarja kinyitni a szerkezetet. Pedig a győzelemhez vezető út, csak ezen az ajtón át vezet. Mihez vezet ott az út?

ACAMAS: A győzelemhez!

MENELAOS: Na látja! Tehát én most magának személy szerint parancsot adok, hogy az ajtó — mire ezen az órán lefut a homok — nyitva legyen! Mi legyen az ajtóval őrmester?

ACAMAS: Nyitva legyen!

MENELAOS: Tudja a feladatát?

ACAMAS: Tudom!

MENELAOS: Ha nyitva az ajtó, jelentést kérek!

ACAMAS: Ha nyitva az ajtó: jelentem! *(feszesen hátraarcot csinál, aztán rápillant Epeiosra, csak nézi, nézi, először villogó szemekkel, Epeios eleinte fenségesen állja az őrmester nézését, de aztán kissé zavarttá válik a tekintete, akkor elbődül Acamas):* Te vén, rohadt, disznó, állat, barom, szemét, mocsok civil! Indulj előttem!

EPEIOS *(megdermed, majd elindul az őrmester előtt a legénységi rész felé)*

MACHAON *(sóhajt és kinyitja az orvosi táskát)*

THOAS: Az arany nem kellett neki... szerintem őrült!

MENELAOS *(dölyfösen lezökken):* Mit szólsz hozzám, Ulixes?

ULIXES: Nagy voltál, tábornagyom! Pirrhus! Figyeld fiam! Ez se rossz iskola egy katonának! *(aztán egykedvűen hátradűl és nézi a homokórán futó szemeket)*

PIRRHUS *(a legénységi részbe lép, ahol már az őrmester tevékenykedik)*

THESANDRUS *(a századosi székben ül és végignézi a következőket, de egész idő alatt egy arcizma és pillantása nem rezdül)*

ACAMAS *(Epeios elé dobban):* Hogy hívnak?

EPEIOS *(elszántan):* Ezt a hangot visszautasítom!

ACAMAS: Mit csinálsz?! Te aszalt víziló! Te kócfejű barom! Mi vagy te civilben?

EPEIOS *(nem válaszol)*

ACAMAS: Hallgatsz tökfejű? *(válik kegyetlenné az arca)* Hát, idefigyelj! Ameddig hármat számolok, az ajtót kinyitod!

EPEIOS: Ne fáradjon! Kár számolnia!

ACAMAS: Te csak azt hiszed! Egy!! *(az őrmester keze pofonra lendül, de csak a csattanást halljuk. A kép már a vezérkari részt mutatja. Menelaos nézi az első pofont, aztán elfordul; Thoas arcán rosszullétről árulkodó fintor látszik, Machaon nagy sóhajjal kinyitja orvosi táskáját, Pirrhus gyönyörködve néz a legénységi rész felé, Ulixes elkiáltja magát)*

ULIXES: Nóta!

(a legénységi részben ismét felhangzik a nóta, a Heléna, azzal a különbséggel, hogy az előbb kidobogott részek helyett, most „kipofozza" a szünet ütemeit az őr-

mester. Aztán hirtelen elhallgat a nóta. Acamast látjuk amint tartja Epeiost a kijárat melletti falrésznél.

A kijárat nyílása elől elmozdul az ajtó.

Az őrmester elengedi a tudóst, aki odazuhan az ajtó mellé, majd megigazítja ruházatát és büszkén a vezérkari rész felé indul)

MACHAON: *(lassan gyógyszereket készít az asztalra)*

ACAMAS *(dobog Menelaos elé boldogan):* Tábornagy úr! Jelentem, a parancsot személy szerint végrehajtottam: az ajtó nyitva van!

MENELAOS *(feláll, tartja a marsallbotot):* Ezennel kinevezem törzsőrmesterré, Acamas!

ACAMAS: Köszönöm!

ULIXES *(feláll, tettrekészen, izzón):* Urak! Elérkezett a pillanat! *(előveszi a harmadik borítékot és átadja Menelaosnak)* A jelszó van benne!

MENELAOS *(felbontja):* A jelszó, amivel a sötétben is megtudjuk, hogy barát, vagy ellenség áll velünk szemben: Epeios!

ULIXES: A feladat végrehajtását kérem elrendelni!

MENELAOS *(felemeli a marsallbotot és elkiáltja magát):* Elrendelem *(ezután látjuk, hogy Thesandrus százados, majd Acamas őrmester átlépve Epeison eltűnik a nyílásban, nyomukban sorra átlépve Epeioson, kirobognak a lóból a katonák, ezután megy Pirrhus, Thoas, Menelaos)*

ULIXES *(megáll Epeios mellett, odaszól hűvösen Machaonnak):* Nézze meg őrnagy úr, mi van vele... Kár lenne elpusztulnia... a hallóberendezések tökéletesítésében még szükség lenne rá... Nyugodtan jöhet a sötétben utánunk. Tudja a jelszót? *(aztán ő is átlép a tudóson és eltűnik)*

MACHAON *(bólint):* Epeios. *(letérdel Epeios mellé, nézi a pulzusát, aztán lehúzza a szemhéját, az előkészített üvegek egyikéből tölt valamit Epeios szájába, az kinyitja szemét. Az orvos nyugodtan feláll és eltűnik a kijáratban.)*

EPEIOS *(összetörten, véresen feltápászkodik és a vezérlőasztalhoz vonszolja magát, leüti a billentyűket, a képernyőn egy lángokban álló várost látunk, amely fölött véres arccal zokog a tudós, és csak annyit tud nyöszörögni):* Epeios! Epeios!

Vége

Takács Imre

...AZ ESŐS MÁRCIUSBAN

Esőben ázik szét a tél.
Hamuszürke a környék.
Csak a kocsik lámpája málna-piros,
csak a lányok mozdulatában éled a tűz.

Hamuszürke eső hull, míg a Nap vár,
míg a szelek alszanak vizek tükrén,
míg a tavasz fölszálló pora sárban ragad.

Esőben ázik szét a tél.
A halottak beleragadnak az olvadásba.
Szegény apám,
megfagyott ujjpereceid szétcsúsznak!

Nem imádkozol többé a hideg földben;
megvigasztal, koponyáddal is biccent
az agyag békessége.

Míg bennem buzog a vér,
te is szeretsz, visszagondolsz rám,
föltámadsz.
Mert a halál nem tarthat tovább néhány évnél,
megcsalt anyag örökké te sem lehetsz!

Esőben ázik szét a tél.
Én az élet futását
minden nap arcomra sütöm
kegyetlenül;

míg egyszer fölkiáltok —
és szavam vagy törvény lesz,
vagy csak virág . . .

Esőben ázik szét a tél.
Akik e kort kifejezik igazán,
fölkeresik autóval a rokonokat.

Nem emelnek esernyőt fejük fölé;
utaznak a kátyus utakon
berregő hal gyomrában.
Mennek a sors gyomrában —
tiszta kézzel, fényes cipővel, nyakkendősen.

Mert ők a kor hősei;
mosolyogva átröpülik naponta
a vágyak óceánját;
a távolságot unalom-élet és sors között,
minden között.

Esőben ázik szét a tél.
Anyámat tán hazavitték a kórházból,
megkapta levelemet.
Mosdóvizét maga loccsantja ki az udvarra,
kávéját maga főzi,
szövőlányok három liter vérével mosolyog majd
a tavasz szertelenségein.

Én nem tudtam megtanítani a nevetésre,
az orvosok hosszabbítják meg életét,
mert a jóság tehetetlen lett miközöttünk!

Esőben ázik szét a tél.
Várom, mint a napkeltét egykor —
létezésem teremtő szikrázását.
Várom, mint a magzat rugását szokták várni —
az ujjászületés percét.

A történelem áramlásában
bőségében vagyok a vérnek,
bőségében életadó melegnek,
bőségében riadalomnak és vágyódásnak;

új embrió baba-hasa duzzad
az esős márciusban.

KÖTELESSÉGEK ÉNEKE

Barátaim, csillagok vagytok,
az emlékek mezején izzó testek.
Nélkületek bánatom is értelmetlen lenne
és haszontalan.

Közöttetek magamra találhatok,
s két tenyerem Veronika-kendőjét leszakítom
a szégyen képmásáról.

Veletek nem félelem,
kíváncsiság, derűs kaland kísérget
öt világrész ötágu csillagútján.

Így nyílik ablak nekünk,
hogy lássuk esendőségünket és szépségünket,
és a lányok arcán rejtőző mélységeket.

Teendőnk mennyi lenne!
Kitárni az elrejtőzködő világot,
lobogtatni halott kocsisok vászonvödrét,
megragadni öreg halászok evezőjét,
fölkeresni elemésztett testvérünk temetőjét,
kizárni a kegyetlenséget a jövőből.

Teendőnk mennyi lenne!
Széles utak romantikáját énekelni,
madarakat égi zománcra csókolni,
a megfagyott katonákat föltámasztani,
messzi puszták asszonyaival
új imát imádkozni,
kövek, téglák emlékezetét őrizni.

Teendőnk mennyi lenne!
Emlékeink emlékezetté válnak-e majd?

Ha egy dallam megmarad a szavunkból,
csak egy dallam —
pillanatra fölemelhetjük arcunkat,
barátaim!

Barátaim, csillagok vagytok,
a tevékeny nappalok arcát simogatók.
Nélkületek szegényebb lenne a Föld szerelme
s az Ember tisztessége.

Dudás Kálmán

SUGARAS EVEZŐKKEL

Ezüstbe olvadt krétaszín
öböl a dél köröttem.
Fekszem, mint más, e délszakin
szilánkolt fényözönben.
Zizzenő rostú heveder
behurkol fénybogába
és lendít, hintáz, felemel
a part fölötti lángba,
és könnyedén, akár a hab
taraj hegyén ha szökdel,
lebegek mint a pillanat
sugaras evezőkkel.

S e szédület szintetizál —
az élet soha-többé
döbbenetét vegyíti már
töményebb létörömmé
annál, mit őrző szerveim
tudtak, csak elziláltan,
most gyűlt gyönyörként lüktet ím
minden egy porcikámban:
mert az, amiben része volt
e fényre szomjas testnek,
most csupa láng örömre bont
mindent, hogy eljegyezted,

Pogány és egyszeri öröm,
sugár és kék és tenger.
A szenvedélyed tükrözöm
visszfénylő szerelemmel! —
dobol a szív, de hirtelen
hang zizzen át a lombon,
a tengeré: Nyughass, nekem
az öröklét a dolgom ...
— Ugyan! — fölényesen kevély
az ittas szív fölöttébb —,
egy perc örömem többet ér,
mint százezer öröklét!

Gruzs, 1962

TALÁLKOZÁSOK

Ott fönn, a lépcsős lejtő gyalogútján
fehérruhás parasztlány bandukol.
Mire az esti kaptatót elúnná,
Ölébe várja gerlés völgyzugoly.

És itt, a tengerjárón ez a mondén,
ragasztott pillás, lila tünemény,
amint unottan szürcsöli a koktélt,
ki tudja, merre tart a földtekén? —

Míg partközelben ring e bár, sivár
szigetvilágra szem sugara rebben,
szálldos a gondolat, falánk sirály,
s megáll a súlytalanban, színtelenben,

Ahol a két utas is összeér —
se domb, se zöld, se part, se víz, se lépcső,
se bár, se gerle ott, és nincs fehér,
csak súlytalan nagy hallgatás. A végső.

Dubrovnik-Szplit, 1962 aug.

Vidor Miklós

SENKIFÖLDJÉN

Olvasópróba után Duklay Dinkó bácsi ellenállhatatlanul sodort magával Budára. Megebédeltetett a Krisztinában, belémdiktálta kedvenc, mártásban úszó ételeit, itatott, és mesélt, mesélt, a hőskorról, a nagyokról, akikkel ő még együtt játszott, de hozzám már csak a legendák jutottak el.

Késő délután bocsátott el. Részeg épp nem voltam, de vitt a járda, mozgópadlón áramlott szembe a világ. Jól éreztem magamat, nevetésig csiklandozott egy-egy frissen hallott anekdota.

Míg kabátomat, sálamat a fogasra dobáltam, még dúdolgattam is az előszobában. Anna néni egyetlen szempillantással fölmérte kipirult arcomat, gyanúsan csillogó tekintetemet s kissé túlságosan nagyvonalú mozdulataimat.

Köszönésemre ennyit válaszolt csak:

— Mehetsz Pokolegyházára.

Anyai feddésnek értettem. Enyhe védekezésféle tétovázott a hangomban, amint visszakérdeztem:

— Pokolegyházára, Ancsurka?

— Itt van, nesze, — s kötött kabátja zsebéből előrántotta a táviratot.

Anna néni egészen úgy bánik velem, mint anyám, ha élne. Míg a kibontott sürgönyt hajtogattam, szigorúan megszúrt a pillantása. Már pontosabban tudta, hány pohárral van bennem, mint én magam. De amint újra fölnéztem, látnia kellett, hogy egycsapásra kitisztult fejemből a szesz.

— Holnap este... — dünnyögtem.

— Elutazol?

— Hát... muszáj...

Ült szikáran, mozdulatlanul. Egyetlen gesztus nélkül tört ki belőle, hogy csak úgy lerángatnak a fenébe, s én, a fővárosi művész, első füttyentésre lódulok, fölkapok az ekhós szekérre.

Két éve kerültem csak föl Miskolcról. Megjelent rólam néhány elismerő kritika, de Anna néni már úgy tartott számon, mint akinek Kossuth-díja a levegőben lóg s szezon végén az igazgatók ölre mennek érte.

Megpróbáltam dadogni valamit, de átbeszélt rajtam. Már a tüdőgyulladásnál tartott, amit a fűtetlen szükségöltözőben szedek majd össze, ő meg rakhatja rám a keresztkötést.

— Hiába, Ancsurka, nem mondhatom le.

— Gondoltam.

— Egyszeri föllépés.

— Azért aztán érdemes! Pláne ingyen, mi?

— Társadalmi munka...

Mintha megértené, hogy a dolog nem babra megy. Az idegen világtól csupa rosszat váró, sértődött öregasszonnyá lett.

— Ez is olyan mai... izé?

Korszerű kívánalom, — ezt akarta mondani.

Alsó ajkát a fölsőre húzta a lenyelt nemtetszés mimikájával. Aztán ennyit mondott csak:

— Készíthetem a termoszt, meg a viharkabátot.

Gyorsan számot vetettem a következő napokkal. Holnap délelőtt próba a színházban, holnapután este a rádióban. Közben megjárom az utat.

Ledőltem a heverőre és kihúztam a telefondugót.

Egyenletesen hulló őszi esőben kapaszkodtam föl másnap kora délután a Keletin a miskolci személyvonatra. Személyre, mert csak arról szállhattam át az elágazó szárnyvonalra, amelyik a szomszédos faluig visz. Onnét még négy-öt kilométernyi gyalogút Nyírespuszta.

„Az ember nem komoly tizenhatévesen" — mormolgattam magamban a jó évtizeddel túlhaladott mentséget.

Nem, most az egyszer igazán nem hazudtam nagynénémnek. Egyszeri vendégföllépés, társadalmi munka, vissza nem utasítható. Csak épp a táviratot nem valamelyik vidéki művelődési otthon vezetője adta föl, nem is a miskolci évek köteleztek rá, hogy eleget tegyek a fölkérésnek, s végül: mindennek édeskevés köze volt színi pályámhoz.

Lilla kétségbeejtő helyzetben küldte értem az üzenetet. És betyárbecsület is van a világon.

Tavasz végén, nyár elején láttam utoljára. Akkor, mikor megkapták az értesítést, hogy huszonnégy óra alatt csomagoljanak össze egy szoba bútort s a legszükségesebb holmit, amennyi egyetlen teherautóra fölfér. Lakóhelyül Nyírespusztát jelölik ki számukra.

Délután még látni akar, sírta bele a telefonba. Mindegy, ha nem is leszünk négyszemközt, ha a kezét sem foghatom meg, csak menjek el mégegyszer.

A fölfordult lakásban, a föl-alá járkáló férj árnyékában kuporogtunk az állólámpa alatt, a mély, zöld fotelekben. Az asztalkán metszett kristályüvegben ragacsos diólikőr, a hamutartóban riasztón növekvő csikkhalom. Lilla arca puhára sírva, — valahol a túlsó sarokban az ügyvédjük, komoly, ünnepélyes és sivár temetésrendezői pózban.

Két, foszlányokra tördelt, egymáson keresztülszövődő dialógus folyt a színen: az egyik fennhangon, paragrafusokról, rendelkezésekről, jogi abszurdumról, fellebbezési formulákról és sürgős üzleti intézkedésekről, — a másik kettőnké volt. Lilla meg-megcsukló, zsebkendőbe fojtott kis zokogásai: — Megőrülök... — Úgysem élem túl... — Utoljára vagyunk együtt... — S az én gyámolatlan, botmerev férfiválaszaim: — Ugyan, Lilla... — Nem szabad most... — Látja, Sándor is...

Bajor Sándort egészen addig a pillanatig úgy útáltam, hogy a keze nyomát is lesikáltam volna Lilla bőréről. Jó húsz évvel volt idősebb a feleségénél. Puhamozgású, viaszmosolyú üzletember. Beszélték, hogy közvetlenül a fölszabadulás után eredményesen működött az Elhagyott Javak Kormánybiztosságánál. Sikerült megtalálnia, amit mások elhagytak. Külsejére zömök, majdnem köpcös figura, elképesztően magabiztos, hadaró beszédű, bizonytalan-kék szemű. A jól időzített emberek fajtájából való, az ügyesekéből, akik még az érdektelenekből is ellenszenvet csalnak ki.

Kideríthetetlen volt, mit gondol rólam, hogyan tart számon a felesége körül. Legvalószínűbbnek az látszott még, hogy nem ér rá minden staffázsfigurára odafigyelni, örökéletűnek szánt vállalkozásai magaslatáról. Lillát akkor vásárolta meg örökáron, mikor az infláció már az egekben járt, s a havi fizetés a félórákkal sem állta a versenyt.

Társaságban verődtem össze velük, — lehetetlen volt észre nem venni az asszony vadfekete, délolasz elevenségét, fénylő hajlékonyságát, — viselkedéséből még az is megállapíthatatlan maradt, hogy egyedül van-e, vagy lazán tartozik valakihez. — Igazi vérbélű kis nő, — csettintett Karáth Kokó, aki még az öltözőben kapott el s magával csábított azon az estén. Kóbor rajban hullámzottunk át a városon — tucatnyi nő és férfi, — hajnal felé horgonyoztak le velünk a taxik a Döbrentei utcában, s fönn a lakáson azon vettem észre magam, hogy az a nő a háziasszony, akinek egész éjszaka udvaroltam. Az „Éjjeli menedékhely" báróját osztották rám akkoriban, éreztem, fölfigyeltek az alakításra, gyökeret verek a színháznál, rákerültem a fölfelé futó útra. Valahogy ez az este is kijárt. És Lillának valószínűtlenül karcsú dereka volt, kreol bőre s előreszökő, feszes melle.

Van egy csaknem kitapintható magaslati pontja a hangulatnak, szikrázik, kristályosan éles még, s negyedóra múlva elpukkannak az utolsó rakéták. Egyszerre nyúlós lesz a levegő, megereszkedik. A férfiak haja csapzottan lóg s a nők szemealja csupa árnyék. Ezt nem akartam megvárni.

Lilla velem szökött az előszobába. Kabátban álltam már, picit lebegett a pillanat, félúton szó és ölelés között. Belekérdezett:

— Holnap este?

— Játszom.

Hosszan szembenéztünk, aztán sebesen kifordult a kezem közül.

Másnap estig alváson, szereptanuláson és föllépésen kívül semmire sem jutott időm.

Előadás után bekopogott az öltözőbe.

— Magáért jöttem, — mondta egyszerűn.

Lemostam a festéket s tegnapelőtti arcomat kerestem alatta.

— A férje?

— Nem ér rá. Hiányzik?

Már benne is voltunk az éjszakában.

— És most? — kérdeztem a színház előtti, lassan kiürülő téren.

— Kettőkor találkozunk a férjemmel a Paradicsommadárban, — húzta ki magát egy kicsit, mintha fölém akarna emelkedni.

Bemondtam a sofőrnek a címemet.

Háromnegyed kettőkor ott ültünk a mulató kerekre képzett pincehelyiségében. Lilla oly fésztelen maradt hármasban, hogy ez a gyanún fölül álló biztonság már szinte megszégyenített. A férfira sandítottam. Megelégedett mosollyal fújta a füstöt, odaadóan magyarázta a pincérnek a gáz nevű ital keverési arányát. Egyedül én voltam zavarban.

Lilla tekintete éles lett, parancsoló. Mintha hipnotizálna. Picit meghajoltam felé s már emelkedett is. A parkett lilás fényekben derengett. El voltam érzéstelenítve.

Hónapok múlva szakadt ki belőlem:

— A férjed nem sejt semmit?

Vállatvont.

— Az ő baja, ha igen.

— Sosem volt féltékeny?

— De. Mikor még nem tudta, hozzámegyek-e... — Seprős pillája ártatlanul rebbent: — A hiúságodnak hiányzanak a komplikációk?

Néha összekaptunk, de három nap múlva csöngött valamelyikünk telefonja. Pedig nem volt szerelem, hiszen beszélni is alig tudtunk miről. De akkor már abbahagyni lett volna fárasztóbb.

Hatvanon túl döcögött velem a vonat. Kinn híg szálakban hullott az eső, s én Anna néni forró teáját kortyolgatva pörgettem vissza a másfélesztendős históriát. Micsoda vargabetűvel kanyarog tovább az ismeretlen színhely felé! Elképzelhetetlen az egész: Lilla valami tanyán, négy fal közt összezárva Bajorral!

A férfi négy hónap után kiügyeskedte, hogy fölruccanhasson Budapestre. És akkor a láthatatlan statiszta útnak indult a postára a sürgönnyel. Hogy a másik lekopogtassa, a harmadik fölvegye, a negyedik kerékpárra kapva becsöngessen ajtómon s átnyújtsa Anna néninek... Én pedig itt ülök, túrabakancsban, vízhatlan kabátban, pullóverésen, hogy az utolsó szakaszon nekivágjak a ragadós latyakká vált útnak.

Vendégföllépés Nyírespusztán, gyalogsági pótkiképzéssel egybekötve. De mi az istennyilának csinálom?

Többféle válasz kínálkozott. A szokatlan, múltszázadi forma megfűszerezte a kaland ízét. Vonzott ez a népszínműbe illő ripacs-szerep. S azonfölül, hogy Lilla minden ízemnek kellett, iszonyún sajnáltam.

Leveleiből nem sok derült ki. Butuska írás-gyakorlatok voltak, a jelenről alig adtak hírt. Inkább beleálmodta magát a régi délutánokba, estékbe. Meg is nőtt benne az egész.

Figyelnem kellett a korán érkező estében, nehogy elvétsem az átszállást. S a mellékvonal négy szerelvényes játékvonatán már nem tudhattam, kinek

szúrok szemet. Ilyenkor túristáskodni! Azért mégiscsak jól ismert Lilla: a bonyodalmak fölszították vállalkozó kedvemet, — kockázat nélkül nincs játék!

Fél kilenc után, vakfekete éjszakában szálltam le. Kérdezősködnöm tilos — ez alaptétel volt. Egy darabig az országúton haladhattam, aztán a jelzőtábla nyomán rákanyarodtam a sáros bekötőútra.

Zseblámpámat sem akartam sűrűn használni. Csempészek, szökevények árnya vetődött rám, amint emelgettem le-leragadó bakancsomat a szemetelő esőben. Szemembehúzott, ócska kalapomban olyan lehetek, mint egy lábrakapott madárijesztő. A képtelen helyzetek hősszerelmese, amint baktat a világ végére, hogy karjába szoríthassa az imádott nőt. Már láttam magam dérvert, öreg színészként, Duklay Dinkó bácsi maszkjában, ahogy fülönfogok valami kölyöktitánt, s poharazgatás közben elmesélem neki, úgy harminc évnyi messzeségből a ma esti föllépést. Szorongató közlésvágyamat kénytelen voltam a történelmi távlattal jóllakatni, mert nem lenne ajánlatos holnap ilyenkor a rádió folyosóján ezzel a látogatással dicsekednem. Sőt, most sem ujjonganék föl, ha valaki itt a helyszínen kezdene el érdeklődni irántam.

Mentem. A nagyobbik felén túl vagyok már. Lilla szegény, feszesre húzott idegekkel les abban a faluszéli házban, a harmadik ablak mögött. Ennyi megjelölés derült ki legutóbbi leveléből. Akkor készült már a férje u'azására.

Háromnegyed órája taposhattam a vaskos sarat. Viharkabátom egyre súlyosabb lett. Valahonnan távolról mulattam magamon, de a közvetlen jelenhez jobban illett a káromkodás.

No nem, faluról aztán szó sem volt. Hosszú főutcát, az itt-ott elszórt lámpaoszlopok közt fölmagasló templomtornyot hiába képzeltem el. Hangkulisszaként elnyújtott, hurutos kutyavonítás jelezte, hogy alighanem megérkeztem. Néhány szétszórt épület az egész. A zenés fogadtatás legalább Lillának is jelt ad. Mert ebben az orromig érő feketeségben legföljebb botorkálhattam előre. Egyik ház olyan volt, mint a másik, hiába emlékeztem a levélből, hogy nekem sárgafalút kell keresnem.

Képtelen helyzetekben szorongásomat megokolatlan nevethetnék löki félre. A romantikából mind sebesebben csúsztam át a komikumba. Ostoba és groteszk a beállítás, a figura, aki idejutott.

Megpróbáltam tájékozódni. Szemem mind jobban hozzászokott az egymásba folyó vonalakhoz, egyszer huppantam csak bele valami tocsogóba, de sikerült megtartanom egyensúlyomat. S aztán ott álltam a hosszú, hatablakos ház előtt, halálos biztonsággal: helyben vagyok.

Csak emlékeztem volna rá, merről értem be az útra! Így belezavarodtam, honnan számítsam a harmadik ablakot. Fej, vagy írás? Tétováztam egy kicsit toporogva. Aztán félhalk színpadi köhögéssel jeleztem. A balfelőli ablak megcsikordult s majdnem nesztelenül elémnyílt.

— Gyere!

Behuppantam egyik sötétségből a másikba. S akkor egyszerre mintha ismerőssé válna minden: bőröm, tapintásom talált haza először, amint feje a vállamra hajlott, s megéreztem arcomon tüzelő homlokát.

— Mutasd magad!... Már nem hittem, hogy eljössz... — bámult rám hitetlenül a föllobbanó petróleumlámpa világánál.

A spaléta gondosan betéve, mozdulataink nesztelenné fékeződtek, hangunk talán a szükségesnél is suttogóbbra fogva. Lilla apró fejmozdulattal utalt csak a háziakra, akik a falon túl alszanak, s nem szabad megsejteniök semmit látogatásomból.

Figyelmesen fürkésztem arcát. Nem fogyott semmit. Kreol bőre símán, jólápoltan csillant kissé tatáros járomcsontjain a megvibráló fényben. Testben sem soványodott. Mégis másnak találtam.

Volt egy egészen új mozdulata, ahogyan kigombolta átnedvesedett viharkabátomat s megoldotta a nyakamba kötött skótkockás sált. Mintha Anna néni ujjai motoznának a mellemen.

A szekrényből karcsúnyakú üveg került elő s a Döbrenteni utcából jólismert, erezett zöld pohárkák. Petróleumlámpa, — és Hennessey-konyak! Amint fölhajtottam az elsőt, már újra töltött:

— Agyonáztál... !

Körülkaptam pillantásom a középnagyságú, meszelt szobán. Összezsúfolva a mélyöblű karosszékek, a fonatosrácsú heverők, a két széles szekrény, a török puffok, meg a vert rézlapú, alacsony asztalka. Torkomba szakadt, amit kérdezni akartam: nem lett volna min kezdenem.

— Mesélj, mi van Pesten? A színháznál? — izgatott mosoly futott át rajta. — Most Csehovot játszol, ugye?

Fölnéztem rá, mint egy idegenre. Egész ismeretségünk alatt először kérdezett ilyesmit.

— Igen... de ti...?

— Látod.

— Mégis... ez a környezet... meg a... — bizonytalanul az ablakon túlra mutattam.

Szótlanul megrázta fejét, vállatvont. Aztán ismét kiragyogott:

— Úgy örülök neked! — meghitt árnyalatok bújkáltak hangjában. S már arról beszélt, hogy szorongása mögött röstellte, amiért ilyent kívánt tőlem.

Tiltakozni próbáltam, leintett:

— Rendes volt tőled... — s csak tekintete simította végig arcom, hajam.

Nem bírtam a szemébe nézni, csupa zavar voltam. A pohárért nyúltam, de lefogta kezem.

— Előbb bekapsz valamit! — s tányért, evőeszközt tolt elém, meg ovális tálon előkészített, válogatott falatokat.

S mikor magamhoz húztam, öt ujjam elveszett kibontott, hosszú sörényében, egy pillanatra hátrakapta fejét a csók elől. Összeszűkülő szembogara kutatón sütött rám.

— Igazán akarsz? — kérdezte rekedten, mintha önmagát kellene meggyőznie.

— Bolond!

— Eddig voltam az, — eresztette el tagjait végre, mint aki elúnta az okoskodást.

Milyen más ez most itt a helyszínen, mint amire készültem! Mennyire nem újrajátszása annak, ami odahaza másfél esztendőn keresztül egyszerű és megszokott volt, akár egy csésze fekete.

Lilla hanyattdőlt mellettem a vaksötétben, éreztem, nyitott szemmel mered fölfelé, ahol a leszorult mennyezetnek kellett lennie. Tán csak társra várt, aki előtt kimondja az utóbbi hónapok gazdátlan gondolatait.

— Elképzelni százszor borzalmasabb volt, mint végigcsinálni. Először elzsibbadtam... úgyis vittek tovább a napok, — mondta most már kérdezetlen, csaknem szárazon. — Semminek nem maradt értelme többé... a ruháknak, amiket becsomagoltam, hogy itt menjenek ki a divatból... Divat?... itt, ahol mindegy, reggel van-e, vagy este... Már nem is hiányzik, hogy nincs telefon...

— Telefon?

Nevetett.

— Hát összekapcsolna valakivel? Fölhívhatnál? Megbeszélhetnénk, hogy fél óra múlva a Lánchídban?... Eszembe sem jut Olga, vagy Lici, megoldhatatlan szerelmeikkel... Ez olyan... Senki szigete... mi közük hozzá a régieknek? Örülhetnek, hogy nem ők kerültek ide... És nem téma az egész...

S jókora hallgatás után, tompán:

— Nem hittem, hogy kettesben is lehet élni valakivel, akit sosem szerettem.

Hirtelen eszembe jutott, hogy régen, mielőtt ismertem, egyszer már külön voltak. Ha akkor nem megy vissza... S most árnyéka sem kísértett szavában az indulatnak férje ellen, aki miatt...

Nagysokára mertem csak megkérdezni azon az eltikkadt, rekedt hangon, amely hozzátartozott már a sötétséghez:

— Mit csinálsz mégis?

— Semmit. Olvasok... Néha bejön a háziasszony... nézem, hogyan élnek... Van itt két kisgyerek... Á, mindegy...

— És ő?

— Töri a fejét. Spekulál. Az ügyvédjével levelez... menekülési terveket gyárt... három napig bízik bennük... mit tudom én! — hirtelen megemelkedett, fölémhajolt: — Mondd, Pesten... Pesten nem hallani semmit, arról, hogy... föloldják, vagy...?

Most hazudni kellene gyorsan, hitelesen, ravaszul. De makognom sikerül csak, fejem elfordítva, rossz lelkiismerettel:

— Tudod, odabenn nálunk összevissza fecsegnek... pletykák... meg én nem is vagyok benne... a dolgokban...

— Persze, örülsz, hogy élsz.

Tudta, hogy elpárolgok, ha csak szó esik ilyesmiről a társalgóban. Féltem a szerződésemet, a helyemet, ahonnan könnyebben kifújhat a szél, mint ahogyan odaröppentett.

A megalázottság dühével rántottam magamhoz.

Merev volt, hajlékony tagjaiból kiveszett a boldog összjáték. Csomós görcs a torkomban. Kívánom, még vagy csak a megszégyenült öntudat menekülne egyik gyalázatból a másikba? Ki akarom fizetni mindenért egy éjszakával?

A föllobbanó gyufalángnál karórájára tévedt tekintetünk.

— Három... — mondta. — Öt előtt indulnod kell.

S mind a ketten kétségbeesetten löktük volna előre a kitölthetetlen perceket.

Fülledt, lélegző csönd. Két eltévedten kóválygó cigarettaparázs, keserű füst. Aludni! Ha lehetne... S távolban, mint a megváltás álma rémlik vissza a cuppogó menetelés idejövet, latyakban, szélben.

— Ne félj, nem tudja meg senki... — fáradt volt a hangja.

S aztán a józan kis zörejek, amint óvatosan kitámasztotta a spalétát, s ott állt a piszkosszürke derengésben, karcsú, megkövesült árnyék. A régi, bordóval szegett kávébarna pongyola lehasznált csuhaként lógott rajta, s lehajtott fején, nyaka ívén olyan elveszettség, hogy félre kellett kapnom a tekintetemet.

Az eső elállt már, mikor visszafelé indultam. Ötven perc alatt beérek az állomásra. Hajnalban közvetlen csatlakozást találok. Fél tizenegykor a Keletin szállok már ki, próbáltam másról beszélni odabenn.

Ahogy az ablaknál álltunk az előbb, tanácstalanul, keresve a mozdulatokat! Lilla sápadt-kreol, kialvatlan arcán a fölszabadító ajándék mosoly:

— Hát szervusz... vigyázz magadra!

— Igen... te is...

— No, siess!

Már kívül vagyok, visszafordulnék, de apró rezzenéssel zárul az ablak, behajlik a fabélés, sötét és néma a ház, az út, nem is járt itt senki, véletlenül kerültem ebbe a nyirkos, idegen hajnalba. Gyerünk, gyerünk, a nyomomat is el kellene lopnom a sárból.

A könnyű felszél belekap a hajamba, leszárítja homlokom. Kilépek, aprózom az utat. Mint aki a szabadság felé indul. Vagy inkább menekül.

S a nyomasztó, álomból ismert érzés, amint futok, futok, már a lelkem szakad ki, és nem közeledik a cél! Helyben rohanok sehonnan sehová, markírozom az egészet, színpadon vagyok most is, — de kinek játszom?

Bakancsom sarkához ragad a sár, az út, a tanya, a táj, hurcolom tovább, amerre lépek.

Három nap múlva a színház melletti kis cukrászdában diszkréten vállamra tette kezét egy ismerős. Kollégákkal ültem, hátrapillantottam.

— Művész úr, nem akarom zavarni, ha lesz öt percre, nézzen majd át hozzám, — s már vissza is tért asztalához.

Fogalmam sem volt, mit akar. Vártam egy kicsit, lassan kikapcsolódtam a beszélgetésből s átültem.

— Feketét? Konyakot? — kérdezte mohón, s tiltakozásomra már meg is rendelte a két konyakot. Aztán elmosolyodott fanyarul: — Tudja, kivel botlottam össze a hét elején? — Hatásszünet, majd: — Bajor Sándorral!

— Bajor Sándorral?

— Gondoltam, talán érdekli... — gyors hunyorítás. — Egy vagy két napot sikerült kibuliznia... a visszatelepülésük ügyében szaladgált... — A mozgékony, apró szempár kitartón fürkészte arcomat.

Várta, mit szólok. Hallgattam.

— Hanem, tudja, amit arról a szegény asszonykáról mesél... — közelebb rukkolt székével, s már potyogtak belőle a sebtében összekapkodott, gyászos adatok az egyetlen parasztszobáról, ahol összezsúfolták a holmijukat, Lilláról, amint kedélybetegen ül, vagy föl sem kel a heverőjéről naphosszat, szavát sem lehet venni. Meg arról a tanyáról, vagy pusztáról, ahol a kútról hordják a vizet és este petróleumlámpát gyújtanak, s a legközelebbi faluba, a vasútállomásig öt kilométert kell gyalogolni.

Az asztal fölé hajolt beavatottan:

— Az ember el sem tudja képzelni... szörnyű, mi?

Egyre jobban szúrt tolakodó közvetlensége. Csak azért sem szólaltam meg.

— Nézze, köztünk szólva, ami ezt a Bajort illeti... nem épp ő az, akiért vérzik az ember szíve, hanem az a tündéri asszonyka... — sóhajtott egyet. — De hát, én mondjam magának?

Ökölben volt a kezem. Abban a pillanatban húzott el az asztal mögött a pincér, kicsit meg is lökött.

— Egy konyakom volt, Józsi kérem, — emelkedtem föl.

A mi asztalunknál Karáth Kokó akkor érhetett valamelyik vicce csattanójához, mert kórusban fölharsant a röhögés.

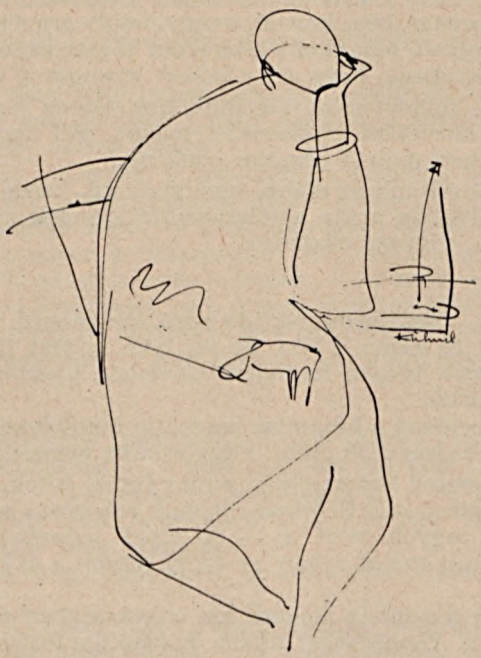

Kühnel Szabó József rajza

Darázs Endre

KÉSZÜLJ FEL, KEDVESEM

Alszik még a borág. A jövő asszúi
Égen gomolyognak: jövendő boroknak
Élénk, szép színei: pirosak és sárgák
És üveg-hidegek, mert körül még tél van.

Mozdulnak a múzsák, bár még libabőrös
Mezítlen, két karjuk, mégis integetnek
Kedvvel s biztatóan: jó lesz majd a termés,
Csak győzd behordani e nagyszívű tájról.

Készülj fel, kedvesem. Rendezd ecseteid
S feszítsd fel a vásznad. Én csak ceruzámat
Faragom hegyesre, aztán indulhatnánk,
De még magas a hó, sáncai még épek.

Hallod? Dörög távol. Még nem nyár vihara,
De már a jég morran s fürge, kis csermelyek
Futnak a vidékre, ha ma nem, hát holnap,
S langy vízük elönti az alélt vidéket.

Feléled a borág s a jövő asszúi
Rögökre suhognak s lesz belőlük mámor.
Mosolyog a múzsa: jó művek öröme
Nem dönthet a sárba, fellegig emel fel
És egyszerre láthatsz végig a világon.

MICSODA DERENGÉS

Valahonnét belülről jöhet az a sok fény. Amikor mozdulsz,
Kedves, mindig erősebb, de amikor nyugszol, akkor is bevilágít
Egy részt e világból szelíden, egyenletesen. Különös fény,
Mert más még nem látta meg rajtad, de amikor nálunk,
Kora este, elalszik a lámpa,
akkor átveszi uralmát a
Szobában ez a derengés. Amit rejtenék magam elől,
Azokat is meglátom, a rossz gondolataimat, de ahogy
Közelebb búvok hozzád, még azok is megszelídülnek
A fényben s azt mutatják, hogy bizonyosan lesz megoldás.
Valahogyan így lehetsz te is velem,
bár erről még nem
Beszéltünk, de ahol kettőzik fénye, találkozik: azon
A határon minden zúzmara gyengül és jégcsap elolvad.
Valószínűleg olyan dolog ez, amilyet mások is látnak a
Társuk közelében, de nem szólnak sohasem erről, mert
Annyira természetes, mivel ez a boldog és nyugodt szerelem.

Tamkó Sirató Károly

SZÉP EZ A LÁNY

Szép ez a lány
énnékem tetszik
minden izemnek tetszik minden ize
az életet ujjongom érte:
a mindenséget.
Ünneplem:
a világűrt, hogy földet játszott
a földet, hogy légkört lopott
a légkört, hogy életet fújt
az élők végtelen sorát és tarka tömegét
— hogy egyszer ő is megszülethetett.
Bolyonghatnék
hosszú fényévezreken át
a ködfoltokon kívül és belül
vagy vándorolhatnék
őserdőkben
pusztákon és pampákon át
vagy a múlt szétszállt ingoványain
— sehol se lelnék nála szebbet én.
A haja: mint a tengerhab-selyem
a háta: újvonalú boltív
a lába: mint egy hegedűfutam
szeme: két vízpárás tó
melle: kövön hivó madárhang.
Szomjuzó szemmel vándorolnék
— és sosem lelnék nála szebbet én.
Pedig
lehet
hogy a világon
nem ő a legszebb:
— az abszolut tökély.
Az élők tarka csarnokából
kifogás szállhat talán ellene!
L e h e t
egy hím sün ellene vetné
— hajszálai nem elég szúrós voltát,
egy elefánt
— lábai könnyed karcsuságát,
egy csiga-biga
— hogy a háta nem kellőn pupos
s a két szeme nem ül eléggé kiugró kocsányon,
vagy egy bika
— hogy gyönyörű mellbimbói nem elég hosszúak!
Én mindezekkel mit törődöm!
Mit bánom mindezt!
Tudom:
a föld azért lett
a légkör azért surrant
az élet azért pezsdült
s az állatok azért szeretkeztek
hosszú és titkos évezreken át
— hogy ő egyszer formába szökjön.

Bátran kiáltom a világba:
— szép ez a lány!
ragyog
tündöklik!
Minden izemnek tetszik minden ize.
Ő a legszebb:
a mindenség kagylójában — ő a gyöngy.

Balogh László

MARCUS AURELIUS

Földre-teríti a szél a fák megsárgult, rőt levelét már:
minden változik itten, mert ez a rend a világegyetemben.
Semmi sem állandó: az erő s az anyag megmásul idővel.
Nagy folyam ám az idő: örvénylő árjában tovatűnik
mind ami volt, ami van. Megérik a szőlő, mállik a test is:
csontváz vagy hamu lesz. Kongó hordóvá válik a név is.
Hát megyek én is a természet-rám-szabta úton kifelé már.
Ó, te világrend! Kedves az énnekem is mind, ami neked jó,
érett bölcset semmi sem érhet későn vagy kora-jötten:
értve fogadja a sorsnak rendeletét, mint orvosi szókat. —
Így teszek én is. Mondd meg Epiktetoszom, mást mit tehetek még?
Ostoba mind, aki lázad a végzetnek természete ellen.
Jámbor légy te, derűs, aki nem lankadva elemzi magát is
s úgy teszi minden dolgát: bármely percben elérheti vége.
S oly rövid éltünk! Vágyad jobb ha korán kiölöd kebeledből,
mintha a vágyakozás meg a dús fantázia falja fel élted.
Egykoron álmodozó voltam bizony én is, vágytam a békét:
meghúzódni magányosan egy liget árnyas bokrai alján
s bölcseket olvasgatva-idézve bejárni a kert labirintját.
S császárrá lettem: közügyek tépőfoga marja az éltem:
éhinség, hadi vész, pestis, gond, lázongó vadak, ostrom.
Vad Germania és Britannia síkján táborozó hely
csendes studiumom helyében vagy most itt a Garamnál
Pannoniában, a kvádok földjén. Hej, barbár ez a táj itt.
Ám ki törekszik a szent-bölcsesség-adta szelíd nyugalomra,
annak nincs csoda semmi: nem átkoz s egy szava sincs a panaszra.
Ismered-é a világ természete rendjét? Ostobaság hát
azt ha reméled: a hitvány bármit hitvány módra ne tenne,
mintha csak álmélkodnál: látva fügét terem a füge fája.
Jól van, bölcsen ez immár. A Forumra sosem törekedtél
s messzevetett el a sors ama enyhe vidékről erre a partra,
(oly mindegy, hogy az actor mely díszletben játssza a scénát)
s körben zsongjanak ostoba jegyzők, kémek és katonák bár:
ám ha a zászlós sátrad függönye újra lehull temögötted,
nem győztes császár leszel ott bent: ember csak, ki talán bölcs,
mert jól tudja mit ér ki-ki. Annyit, amennyit az ér, ami szívét,
értelmét rabul ejti. — Ha így élsz: mit se jelent teneked, ha
izzadsz vagy dideregsz, dicsérnek avagy becsmérlenek itten.
Nézd csak e nagy folyam árját: mint az idő zúg. Oly rövid éltünk.
Már közelít amaz óra s örökre te mindent elfeledel majd.
Már közelít az idő és minden téged is elfeled itt majd.

Gera György

PÁRIZS 1963

A franciák később tanultak meg utazni, mint az angolok, gyarmatbirodalmuk egyik legjelentősebb fővárosát, Brazaville-t is a lengyel származású Brezá-ról nevezték el. Mindez számomra jobbára világtörténelmi magánügy. Én magyarként közeledem feléjük és készségesen megbocsátom kényelemszeretetüket. De azt már személyes sérelemnek tekintem, ha nacionálém megkérdezése után látom arcukon az udvariasságon átütő tanácstalanságot.

— *Ah! Hongrois!* — A lelkes kiáltást egy francia ezredes leánya hallatta 1947-ben a Bastille környékén rendezett utcabálon, s én nyomban megértettem, hogy szavait a tudatlansággal párosult jólneveltség diktálja. (Félóra múlva bevallotta, hogy a háború előtt kishíján elutazott Csehszlovákiába, de apja végülis lebeszélte: nem fogja megszokni a nyereg alatt puhított lóhúst. A leány egyébként harmadéves bölcsész volt.)

Azóta is úgy érzem, félhivatalos küldetést teljesítek, valahányszor egy franciának Magyarországról magyarázok. Sziszifuszi vállalkozás. Az embert figyelmesen végighallgatják, játszik az arcuk, mosolyognak.

— *Ah, oui. Certainement.*

S tudom, hogy kezdhetem elölről.

M., Goncourt díjas író, két regényét fordítottam le, művei több mint hetvenezer példányban jelentek meg nálunk. Három évvel ezelőtt ő hívott meg Franciaországba. Azóta újévenként kapok tőle egy-egy szívélyes üdvözlő-kártyát. A tavalyit így címezte: *M. Georges Gera, Budapest, Roumanie.*

*

A határállomáson mindez akaratlanul eszembe ötlik. Elhessentem gondolataimat, öröm visz Párizsba, emlékek keresése, élmények reménye. De mert nem térhetek ki töprengéseim elől, mentségek után kutatok. Persze, mi sem tudunk többet Bolíviáról... Persze, a történelmi körülmények... Persze... Még a Magyar Költészet Antológiáját is megidézem.

A vámvizsgálat közömbös hivatalnok-egykedvűséggel folyik. A kalickában ülő határőr csak akkor mutat valamicske érdeklődést, amikor feltekint feleségem útleveléből. De ez mindössze egy jóságos pillanat. S a kérdőívek már újra semlegesítik. Belátni a kalickába. Most azt a rovatot tölti ki: Melyik országból érkezik. Beírja: *Hongrie.* S zárójelben: (Europe).

Úgy érzem magam, mint egy kikosarazott szerelmes.

*

Párizsba érve azonban ez a „kikosarazott-szerelmes"-érzés egyszeribe megszűnik. Itt minden meghitt és otthonos. Francia *és* magyar. (És bolíviai és osztrák és aranyparti.) Villon is, József Attila is itt sétált a Szent Jakab utcában. A Cluny kávéházban, talán épp Ady törzsasztalánál láttam először, tizenöt évvel ezelőtt, Sartre-t. A rue Cujas sarkán, ahol Radnóti a kissé lejtős járdát rótta, — 48-ban itt laktam én is a pompázatos nevű, de szerénynek is csak nagyképpel mondható Grand Hotel de l'Europe-ban — hallottam először Antonin Artaud nevét. (Egy diáktársam mutatott a költőre szent borzalommal. Mosdatlan volt és rongyos, bolondnak mondták; még az évben meghalt, most a Gallimard adja ki összes műveit.)

Ismerősök a kövek, a házak, az emberek. A sziporkázó évődés, tapintatos figyelmetlenség, a hirtelen felfutó, de csak ritkán fenyegető indulat. A posta, ahol harmincöt centime-be kerül egy tantusz és a Mahieu kávéház, ahol ötvenbe. Luxembourgban közölte P., hogy ki akar bújni a katonai szolgálat alól; a Dupont-nál tudtam meg, hogy L. — azóta egy nagy kiadó lektora — nem szíveli Patrice de la Tour du Pin költészetét; a Condé szállóban adtam nyelvleckéket M.-nének hetenként kétszer, ebédért; a Szajnaparton jelentette be J., hogy megkapta a beutazási engedélyt Amerikába, ez az utolsó randevúnk.

Az emlékek nem csak melengetnek, kötnek is. Szabadulni akarok tőlük, szeretnék mindent úgy szemrevenni, mintha most látnám először.

Hiábavaló igyekezet? Hasztalan szökni önmagunk elől? Nem, ez is egyfajta kaland, ezt sem szabad elszalasztani. Magamat később is megtalálom.

*

Taxival megyünk be a Gare de l'Estről, nem írtam senkinek; az első találkára sem hív meg az ember senkit. Hideg van, mínusz hét fok, s ez Párizsban ítéletidő. A sofőr nem panaszkodik. Dühöng, fel van háborodva, visszautasít egy nemtelen kihívást. Nem a maga, hanem egy méltatlanul megbántott nemzet nevében. Görgeti a szavakat, sóhajt, fütyül, éles-hegyes nyelvvel vesz megtorlást az elfajzott Megrontón. Szenvedélye olyan hiteles, mintha a Cid-ből sütne ki, feleségem riadtan közelebb is húzódik.

Mire a Madeleine környékére érünk, a sofőr, úgy tetszik, bosszút állt.

— Homokszóró pisztollyal mosták le — mondja — a Madeleine-t is, a Képviselőházat is. Most a Louvre következik. — S kisvártatva: — Franciaországban lakik, monsieur?

Ebben nincs semmi tolakodás, de én mégis gyanút fogok.

— Nem — feleltem óvatosan. — Magyarországon, Budapesten.

— Ott is ilyen hideg van?

— Igen.

— Ilyen tél nem volt 40 óta.

— Nálunk hidegebb a tél, mint Párizsban.

A szívélyes balfogás elmarad. Hálát érzek a sofőr iránt. Úgy látszik, őt is elégtétellel tölti el az én közlésem. Még mosolyog is.

S hirtelen rátér a családjára. Öt perc múlva már tudom, hogy nős, van egy kislánya, Yvette, nyolc éve ül volánnál, kedveli a munkáját, de mostanában elszaporodtak a taxi-merénylők, tavaly Olaszországban járt, tegnap megnézte Orson Welles új filmjét, bajok vannak a szénellátással, a hideg árt a bifteknek, Yvette hegedűlni tanul, ilyenkor kiárusításkor szokott cipőt vásárolni...

Elképesztő biztonsággal siklik, előz, kanyarog a járműrengetegben, s közben barátságosan társalog. Amikor megérkezünk, és lesegíti a bőröndöket, szinte restellek borravalót adni neki. Az sem lepne meg, ha meghívna egy apéritifre.

Aztán eszembe jut, hogy Bécsben húsz perc kellett az állomásig, s a sofőr útközben egyetlen szót sem szólt. Hallgatta a rádióból kiszűrődő Kék Duna keringőt. Véletlen? Szimbólum? Közhely?

*

A PEN Club házát megszállták a magyarok. Rajtunk kívül csak franciák laknak itt, a vendéglátók, Madame Gisèle, aki Mademoiselle, és Mademoiselle C., aki nem szorul arra, hogy a vendégek jóindulata adja férjhez.

Napközben a városban portyázunk s esténként számbavesszük a zsákmányt. Bármikor érünk vissza a „haditábor"-ba, mindig tanácsot tartunk. Megtárgyaljuk, hogy K. kiállítására miért késnek a keretek; hogy P., pénze fogytán, elszegődjék-e két hétre korrepetitornak egy sí-iskolába. Vitázunk az itteni házfelügyelő-rendszerről, arról, hogy a Magyar Intézetbe a „Szent Péter esernyője"-ből öt példány érkezett — németül, és nem franciául —, hogy mit akarhat De Gaulle — a Le Monde szerint lepaktálni az oroszokkal —, miért tisztelik a párizsiak a clochard-okat, mibe kerül a petrezselyemdaráló az Uniprix-ben.

Alattunk morajlik, vibrál a város, alig kétszáz méternyire a Champs-Élysées, az építészet csillogó attrakciója, körülötte a kifürkészhetetlen nyolcadik és tizenhatodik kerület, a gazdagság gyűjtőmedencéje, ahol — így a prospektusok: — legtöbb a lokál, divatszalon és magánpalota, s ahol a nagy-jelenű és kisjövőjű „fils à papa"-k élik lármás életüket... mi meg csak isszuk egyre-másra a feketéket, s éjfél után úgy érezzük magunkat, mint az összeesküvők. Vagy mint hajótöröttek egy lakatlan szigeten.

Hajnaltájt olyan titkokat vallunk meg egymásnak, mint Budapesten soha.

*

Itt mindenki elképesztően sokat dolgozik, s az írók kiváltképp. P. fiatalember, nemrég jelent meg „A fasizmus története Olaszországban" c. vaskos kötete, költő, műfordító, esszéista s civilben lektor; csupán munkaadójával kötött megállapodása sze-

rint két könyvet kell évente lefordítania. N. idősebb, rangos. Egy folyóirat főszerkesztője, egy hetilap irodalmi rovatvezetője, lektor, kritikus, számos kiadvány szerkesztőbizottsági tagja. B. Renaudot-díjas. Évente legalább egy kötete jelenik meg, de olykor kettő is. Ezenfelül utazik, előadásokat tart, hangjátékot, operát és tanulmányt ír.

Mi e vasszorgalom magyarázata? Hivatástudat? Grafománia? Konkurrencia? Hajlok ez utóbbit feltételezni. Franciaországban évente kb. háromezer mű jelenik meg, s aki néhány esztendeig hallgat, azt elnyeli a közöny tömegsírja. Ki emlékszik már Marius Groutra, Anne de Tourville-ra, Pierre Molaine-re? Pedig az első 1943-ban Goncourt-, a második 1951-ben Fémina-, s a harmadik 1950-ben Renaudot-díjat kapott. Elhagyták őket, mint a lerobbant autókat, félreeső dűlőutakon.

Ám a vasszorgalom meggyőző magyarázatát mégis Henri Thomas-tól hallom. Ez évig a francia kiadók keretszerződést kötöttek — maximum tíz műre — s az író aszerint részesült előlegben és a *publicity* áldásaiban, amilyen mértékben „törlesztett". Tempó, reklám, siker: e modern triptichonban a komor színek uralkodnak. Tíz kötet — olykor egy életmű.

Haj, haj, hogyan élt volna meg napjainkban Flaubert?

*

Michel Butor, az „új regény" pápája rózsaszínbőrű, gyerekarcú fiatalember. Nem, igazán nem irodalmi pápához illik a külseje — a művészet bíborosait is másképp képzelem el.

— Amikor „új regény"-ről beszélnek — mondja — néhány olyan íróra gondolnak, akik 1956-ban, 57-ben vonták magukra a figyelmet. Ezek az írók különbözőek, különböző korúak, különböző neveltetésűek, de van néhány közös vonásuk. Így például Robbe-Grillet, Nathalie Sarraute és mások műveiben nagy jelentőséget kap a tárgyleírás. Ez nem valami rendkívüli újdonság, elég Balzacot elolvasni, hogy az ember hatalmas, kitűnő tárgyleírásokkal találkozzék... Igaz, az „új regény"-ben a tárgyleírás nem ugyanolyan szerepet tölt be, mint Balzacnál.

Azóta a kritikusok által egységes irodalmi irányzatként tárgyalt írók jobbára eltávolodtak egymástól. Mindegyik folytatta a maga kalandját. De egyvalami most is közös bennük, nevezetesen az, hogy valamennyien korszerűek. Az írók ugyanis általában elmaradnak koruktól. Néha száz vagy kétszáz évvel. A változásokat ugyanis nem olyan egyszerű észrevenni. S az irodalomra is ugyanaz vonatkozik, mint más területekre. Vannak légitársaságok, amelyek nem rendelkeznek a legújabb típusú gépekkel, s vannak írók, sőt egész irodalmak, amelyek elmaradnak, mivel nem vetnek számot egy sereg rendkívül fontos felfedezéssel, művészeti találmánnyal... S bizony nem egyszer megesik, hogy az írók is szívesebben alkalmazzák azokat a diákkorukban elsajátított módszereket, amelyeket tanárjuktól tanultak.

(Az olvasó elnézését kérem, ha e passzus stílusa nem eléggé árnyalt. A hitelesség olykor önmegtartóztatást kíván. Szószerint idéztem Butor szalagra vett élőbeszéd-nyilatkozatából.)

*

A régi barátok kézről-kézre adnak. Ölelkezés, csók mindkét orcára, mint a szlávoknál, — ça va? ça va —, szóáradat, mosoly. S már ereszkedik rám a hupilala köd. Mert véget nem érő kábulatban élek, mindenkivel iszom, fehéret, szárazat, fanyart. Délután öt órára már gátlástalanul fecsegek, s még előttem az este, a vacsora, s hozzá az apéritif, a vörösbor, meg a likőr.

Mégsem érzem magam részegnek; vagy ha részeg vagyok is, ez másfajta részegség, mint odahaza. Nem azért iszunk, mert jókedvünk van, nem azért, hogy bánatunkat italba fojtsuk, s még csak azért sem, hogy közben kvaterkázzunk. Inni itt élvezet és tudomány. Tradició, az életforma raffinált öröme. Az ital erényeit úgy kell dicsérni, mint egy bordalban. S tudni, mi mihez illik, milyen környéken melyik a jó évjárat, milyen gyökér izesítésével készülnek a különleges nedük.

Idejövet kiszálltunk Bázelben. Svájci házigazdánk két és féléves kislánya még gagyogni is alig tudott, de már lankadatlan szorgalommal járta a szobákat s felsepert játéklapátocskájára minden útjába kerülő morzsát. Párizsban L.-ék azt mesélik, hogy keresztfiúk egy ízben illedelmesen megköszönte az ebédet, aztán közölte, hogy kár volt elrontani.

— Hogyhogy? Mivel?
— Rosé-t nem szokás halhoz adni.
L.-ék szemlátomást büszkék keresztfiúkra. Négyéves. S máris milyen remek kis francia!

*

Számos íróval találkozom. Általában közvetlenek, előzékenyek, beszélgetéseikben jószándék vibrál, cinkosság, érdeklődés. Egyazon céh vándorló legényei válthattak így szót középkori útkereszteződésnél.

Aymét most ismerem meg. A Gallimard előcsarnokában üldögélünk. Csakugyan olyan, amilyen a híre, hűvös és kimért. Nem tudunk mit kezdeni egymással, már a második mondatnál érzem, hogy a köztünk álló falon nem lehet faljáróként átjutni.

Kedélybetegen válaszolgat kérdéseimre, legjobban humortalansága lep meg. Mit tud magyarországi sikeréről? igen, hallott róla; min dolgozik? nehéz azt így elmondani; melyik darabját ajánlja nekünk? talán az „Őnagysága és a mészáros"-t...

— De hisz azt már játszották Budapesten!

— Csakugyan? Nem tudok róla.

Kellemetlen félórát töltünk együtt. Mielőtt elválnánk, megajándékoz néhány könyvével. A könyveket elteszem, de megbocsátani... nem, erre nem vagyok képes.

*

De Aymé kivétel. A többi francia íróval zárt szövetség köt össze. Szövetségünket a szakma és a kortárs-jelenlét ratifikálja. Megesik, hogy eleinte úgy tekintenek rám, mint „egy emberre, aki messziről jött". De az elfogódottság, fürkésző aggály, sőt olykor bizalmatlanság hamarosan eloszlik. Elég félóra, s kialakul köztünk az a különös, adomázó-elmélkedő-csúfolódó hangulat, amely a XVII. századbeli irodalmi szalonoknak s a Hungária asztaltársaságainak egyaránt sajátja.

Iszunk, a nyelvek megoldódnak, könnyű közegben lebegünk. Lacour-tól — „Érettségi előtt" c. darabját eleddig tizennyolc országban játszották, idén kerül bemutatásra nálunk is — megtudom, milyen félreértésnek köszönheti műve színrevitelét. Quencey-re hivatkozik, taglalja mi a különbség az ópium, hasis és marihuana között, a francia írók nagyon sokat filmeznek, nem, nemcsak forgatókönyvet írnak, rendeznek is, itt van például Cayrol, egészen megbolondult, már alig ír. Másnap Michaux. Hosszasan fejtegeti, hogyan akarja kitapogatni az emberi érzékenység határait, De Quency-re hivatkozik, taglalja mi a különbség az ópium, hasis és marihuana között, majd felpanaszolja a francia kultúra amerikanizálódását, nemrég jelent meg egy kötet a költészetről tizenötezer példányban, ugyanakkor új versgyűjteményét mindössze ezer példányban adták ki. Henri Thomas a francia értelmező szótár tévedéseit sorolja, csepüli Butor-t, remekműnek mondja Ionesco új darabját, „A király halódik"-ot, s mulatságos anekdótákat mesél Gaston Gallimard-ról, a nagyhírű kiadóvállalat alapítójáról. Az egyik: Gallimard aznap, amikor munkatársát, Jean Paulhan-t beválasztották az Akadémiába, szigorúan rászólt viháncoló titkárnőjére: — Kisasszony, gyászoló házban nem illik nevetni.

Rosszmájúság és felelősség, lobogó lelkesedés és lekicsinylő gonoszkodás, mindez bámulatos közvetlenséggel fér meg itt egymás mellett. A társalgás csapong, egyik percben frivol, másik percben szenvedélyes, blöff! remekmű! az értékelés nem ismer mértékletességet, sárbaránt vagy egekig magasztal.

Mi történik itt? A klikkszellem üli áldozat-bemutató ünnepét? Vagy a latin természet tobzódik? Vagy egyszerűen ilyenek az irodalmi élet hétköznapjai?

Fene, aki ezen eligazodik.

*

Illyés írja a „Franciaországi változatok"-ban, hogy „Kultúrák éppoly kevéssé tukmálhatják szépségüket, akár nők. Mi kivettük más népek értékeiből, ami nekünk tetszett. Meg kell várnunk, míg az ő érdeklődésük is fölébred."

Mindenfelé azt tapasztalom, hogy a pillanat közeleg. Jöttét nem annyira mi sürgettük — néha kétség fog el, nem törődtünk-e bele másokat hibáztató lemondással a „változhatatlan"-ba? —, mint inkább a zárt világrendek tárulkozása. Igaz, még ma is gyakran találkozni szívességgel palástolt tájékozatlansággal. De egyre gyakoribb az egyenjogúsító érdeklődés is.

Magyar könyveket akar kiadni a Seuil, Gallimard, Julliard, Albin Michel, Plon. Nem csupán kulturális misszióból; s még csak azért sem, hogy egzótikus fűszerekkel csiklandozza az ínyenc franciákat. Divatba jöttünk? Nem, ez túlzás volna. De már számon tartanak bennünket.

„Az átlagműveltségű európai író fejében több irodalmi emlék merül fel, ha a perzsákról, a tibetiekről vagy a négerekről hall, mintha rólunk, ez az igazság" — írta Illyés. — „A fehér faj szellemi épületéhez nyújtottunk talán egy-két téglát, de ezek valahol az épület aljában vannak, hogy ha nem föld alatt; a falon azonban egyetlen rögvest ránkvalló jel sincs..."

Úgy tetszik napjainkban megnőtt a magyar „szellemi téglaexport". S ha nem is építik be valamennyi téglánkat a homlokzatba, legtöbbje szépen belesimul a fundamentumba a Dél-Amerikából, Oroszországból és Svédországból érkezőkkel együtt.

*

Szegénynek lenni mindenütt kellemetlen, de gazdag országban még kellemetlenebb. Svájcban kaján kárörvendés fogott el, valahányszor megpillantottam egy kicsorbult járdakövet, a bázeli múzeumban elvörösödtem, amikor az előcsarnokban felfedeztem egy — hely híján ideszorult — hatalmas Chagallt. Párizsban nem irigykedtem. Elismerem, hogy a franciák mindezt a rengeteg kincset megérdemlik. Javarészét ők alkották, meg is szenvedtek érte, s képesek voltak a legjobbat asszimilálni. („Párizsi iskola"? Spanyolok, oroszok, németek, zsidók, belgák; s elvétve néhány francia.)

De ágrólszakadtságom így is zavaros érzéseket kavar bennem. Nyomaszt ez a gazdaságság. Feszélyezetten járok, kelek egy várossá nőtt aukción. A boulevard Saint-Germain-en Liszt Ferenc leveleket árulnak; a Bonaparte utcában Braque festményeket; tegnap este H.-nál egy Picasso-kerámiában nyomtam el cigarettacsutkámat.

Ugyan! Mi szükségem minderre? Nem az önzés kiművelt formája-e a műgyűjtés is? De hát akkor miért gyűjtök könyvtárat? Miért vásároltam Gulácsyt?

Lehet az önzés is hazafias...?

*

Néhány disszidens magyarral is találkozom.

K. könyvtáros. Könyvutalványokat szerez a látogatóba érkezett magyar íróknak. Buzgólkodik, tárgyal az üzletvezetővel, kalauzol a pultok mentén. Ő maga is kiválaszt egy kötetet. A pénztárnál látom, a sajátját kifizeti.

Á. az egyik párizsi kutatóintézetben dolgozik. Tökéletesen beilleszkedett, mármár franciábbá született franciáknál. Lesi minden kívánságunkat, boldog, hogy mesélhet. Kisszerűnek, provinciálisnak tart mindent, ami magyar. Elválásunkkor megkér, küldjek számára egy kötet Karinthyt.

*

Számoljuk a napokat, már csak három, már csak kettő. Nemsokára újra ott leszünk a Gare de l'Est-en. Az első hét telhetetlensége már oda, a fogyó idő összezsugorította a távolságot.

Eleinte merő csodálkozás voltunk, keresés, felfedező láz. Végigmenni a Rivoli árkádjai alatt, látni a Louvre-t, a színházakat, sétálni a Szajna-parton, a Champs Élysées-n, a Latin Negyedben, beülni fényes és kevésbé fényes kávéházakba... Hirtelen másult meg minden. Még változatlan kíváncsisággal rójuk Párizs utcáit, ugyanolyan távoli bolygót megillető érdeklődéssel olvassuk a hazai leveleket, mint eddig, de titkon már készülődünk. K. arról kezd panaszkodni, hogy nem bírja az olajos kosztot; A. arról, hogy a lótás-futás kimeríti.

Az ember így ámul rá arra, hogy véges. Meg arra, hogy sok dolga végezetlen.

*

Ezek már a búcsú órái. Holnapután München, hét végére Bécs, hétfőn: Budapest. Repülnénk is, maradnánk is, átkozzuk a formális logikát, miért nem lehet az ember egyszerre két helyen? A bujtatott reflektorok tompa fénybe vonják a Notre Dame tornyait, komoran feketéllik a Conciergerie tömege, a Montmartre-on kék kötényes henteslegény táncol egy mélyen dekoltált hölggyel. A külvilág félreérti ellentmondásos nosztalgiánkat, nem marasztal — visszavár bennünket.

— Ilyen hamar?

— Máris utaztok?

Mintha mi tehetnénk róla, hogy az idő szalad.

Programunk megsűrűsödik. Eddig a huszonnégy óra szétmorzsolódott, most minden pillanat egy irányba fut. Tegnap történt vagy ma? Egyszerre mindennek értelme lett, a szétaprózottság alárendelte magát a célszerűségnek. Most az egész szűk és kevés. Délután megbeszélés Nadeau-val egy magyar antológia ügyében; onnan rohanás Gallimard-hoz. Este vacsora Ionesco-nál.

Egyszerre elfog bennünket a telhetetlenség. Nem láttuk a Rodin múzeumot, nem jártunk Versailles-ban, s nem Orly-ban, a párizsi „kísérleti lakótelepen". Helyesen tettük-e, hogy nem turista-módra éltünk?, hogy a párizsi hétköznapok ízeit ízlelgettük?

Kárpótlásként az idő híresség eket sodor útunkba. De mi nem élünk a kárpótlás lehetőségével. Eddig minden alkalmat megragadtunk, hogy magunkról, világunkról beszéljünk. Most fukaron mérjük szavainkat, inkább ismereteink állásából mérkőzünk vendéglátóinkkal. Ionesco a svédek ivás-szertartásairól elmélkedik, mire mi előhozakodunk a grúz tamadá-val; Genevieve Serreau közli, hogy a legtekintélyesebb francia folyóirat, a La Nouvelle Revue Française mindössze ötezer példányban jelenik meg, mire mi a magyar folyóiratok olvasottságával hetvenkedünk...

Mert hiába, örökké Magyarországnál lyukadunk ki. „Bei uns" — hogy nevettük a germanocentrikus gőgöt! S most mégis... restelljük magunkat, de le nem tagadhatjuk: gondolatainkban a Mátra magasabb az Alpoknál.

*

Aztán itt az utolsó nap, s ez is elfut, mint a többi. Ülünk a vonaton, s tudjuk, hogy számadást kellene készíteni. De még csak ki sem nézünk az ablakon, amikor a mozdony elindul.

Minek? Mire való érzelegni? Haza megyünk.

Tasnádi Varga Éva

NINCS MÁR BOCSÁNAT

A víz fekete tükrén vizitündér kiáltoz,
pocsolyát néz a szél és jön, jön a november.
Előbb még sípszó hivott, táncoltak a fűszálak,
s most bújnak a fák deresedő fejekkel.

Nincs, ki órára menjen, az egyetem sötét.
A rézorru portás alszik csak odujában.
Egy fiút keresek. Árnyas pillája rebben,
s szívemet verdesi: — Ne legyen vége még!

Ne legyen vége még... mint madár könnyű szárnya
hasítok íveket a megtörtént papírján.
— Olajszagú albérlet — belgyógyászati jegyzet —
s tétova ölelés, mielőtt teám innám.

S ma csak köszönt az úton. Kocsit tanul vezetni.
Darabjaira hullt a vaságy, keskeny ablak.
Az egyetem sötét. Bent csontvázak szenderegnek,
s koszorút kötök én egy volt, tavalyi napnak.

És fent a neon égen nem villan megbocsájtás.
Nincs, már nincs bocsánat. Fáradt a szív verése,
konok motorja kerget s vállamon láthatatlan
percekkel indulok a megszokás elébe.

Hárs Ernő

HAZAI LÁTOGATÁS

A várost járod, hol a célszerűség
kilenc tájban már villanyt olt a szűk
kirakatokban s mind több házban is.
Egyedül ődöngsz, kopognak az utcák,
s mint sün, tüskéit lelkednek mereszti
az ablakok mögötti idegenség.

Sokat utaztál vissza e világba,
a régi arcok, képek és szerelmek
raktárházába, kiapadt erőid
megújítgatni. Most elérkezett
a búcsúvételek közt az utolsó.

Mért épp te kaptad ezt a szerepet:
végigkísérni minden állomásán
a fokozatos vesztés szörnyűségét;
megvárni, amíg valamennyi sejt
kicserélődik körülötted, és csak
a téglacsontváz figyelmeztet arra,
hogy itt szeretőd, ott barátod élt?
S ha léteznek még messze valahol,
nekik is éppúgy fáj a szétsodortság,
mint neked, aki mindig arra vágytál,
hogy csak te változz, ők maradjanak?

Nincs folytatás! A százszor felidézett
emlékek együtt koptak meg a görbe
utácskák macskakőkockáival.
Utolsó szál ingedig kiraboltnak
érzed magad — amikor hirtelen,
egy platán csupasz ágain keresztül,
reádszakad minden káprázatával
gyerekkorod csillagteli ege.

Hegedüs László

KÉNYES VENDÉG

Október napos szombatdélutánján
csatangoltunk, barátom és magam —
s befordulva egy uccán, az arany
napsütésben, mint kedves csoda láttán,

megálltunk mosolygón: szemközt, a járdán
csacsi legelészett, oly bájosan
szedegette a hullt lombot, olyan
türelemmel és hévvel, hogy e látvány

tömeget vonzott köré, nénikéket
s pár gyerkőcöt, kik almát, kiflivéget
kínáltak — s ő rángatva kocsiját,

hajolt mohón a száraz falevélre,
széna helyett, finnyásan túrva félre,
mit kínált a nagyvárosi világ . . .

Nádass József

A JÁTÉK VÉGÉN

Az élet rövid kalandját e földön
végigjátszottam.
Magamból és az égből loptam a szivárványt,
hogy színesítse a kurta
egyforma szárnycsapású napokat.

Ha idegen is voltam e zajos,
mocskosfalú, iszapos-padlójú kocsmában,
nem ültem magányosan asztalomnál.
Kicsapódott az ajtó, a szél hozzámsodort
redős-homlokú férfit,
lengő-szoknyájú leányt,
tanácstalan ifjút,
fecsegő aggastyánt.

Bort töltöttem poharukba,
tiszta italt, rubintosan csillogó vért.
Hangosan kortyolták,
elmondták bánatukat,
elrajongták szerelmüket.
Aztán — hátrarúgva a széket —
köszönés nélkül felálltak,
más asztalhoz telepedtek
és kacagva, gúnyolódva
bökdöstek felém.
A hátamban érzem szúrós mutatóujjukat:

„Micsoda ostoba ez, nevessétek,
Nem keverte az italt,
Nem lőrével tölté meg poharunk."

Jól van ez így.
Az egyszál cigány köszörüli a nyirettyüt,
Szédülő párok forognak,
döng a padló.
Duhaj ének, sűrű nevetés felhője száll az agyakra.
Én csendben ülök asztalomnál,
A színestollú, kedves madár
bólint felém,
már elszállni készül.

Bereczky László

PRÓFÉTA

Nyírváradon élt és szégyenelte: izraelita tanító létére éppencsak pelyhedzett a szakálla.

Porgersz Izsó — így nevezték — negyvenhárom tavaszán csúnyán összeverte Körtés Csibit.

Éppen a gimnázium előtt vezette bársonykalapos növendékeit. Kettős sorban, jámboran meghajtott fejjel követték. Csibi kiugrott a gimnázium kapuján, végigszaladt a két sor között és csak úgy futtában megrángatta a pájeszokat.

Az ijedt legénykék megadón tűrték. Csibi felbátorodott. Porgersz Izsót külső rüszttel fenéken rúgta.

A kis tanító alsóteste előrehullámzott, hogy belereccsent a hátranyakló dereka.

Már belül, a gimnázium boltíves folyosóján érte utól Csibit. Nyakábaugrott és letérdeltette a betonra. Kerek kalapja földrehullt. Két vékonyka karja, két nekiszabadult cséphadaró. Csibi eleresztette magát. A fiúk sápadtan állongták körül. Lénárt Pisti, aki sovány volt és gyengegyomrú, a falnak támaszkodott és hányt.

A nagy Körte, ahogy Csibi apját a kaszinóban becézték, iszonyúan megdühödött. E naptól ólomgombos kutyakorbáccsal járt és megfogadta Somrák főszolgabírónak: ahol találja, ott veri agyon a keszeg tanítót.

Egy hétig valahogy sohsem találkoztak. Aztán a tanítót behívták munkaszolgálatra.

Szajolban építettek vasutat. A kis tanítónak szerencséje volt. Szakaszában csupa gazdag ember, mindahánynak pénze, havonta csomagja. Egészen nekidalmohosodott, csak a szakálla nem akart erőteljesebben serkedni.

Ebben a szakaszban szolgált Sámson is. Neki ugyan nem volt pénze, csomagot is egyetlen-egyszer kapott, csupa könyvet. De kétségkívül érdekes ember. Először is testi mivolta: kétméteres óriás. Kerék Jóska őrvezető úr nem akarta hinni ezt a két métert. Ugyanis minden keresztyén ember tudja: Krisztus urunk pontosan kétméteres volt. Azóta a természet tiszteletből nem alkot kétméteres embereket. Vagy kisebb kétméternél, vagy valamennyivel nagyobb. Hajszálra kettőszáz senki. Azért is végigmérték egyszer a századot. Mindegyik szakaszparancsnok leste az eredményt. Kerék Jóska őrvezető úr kezelte a mércét. Mezitláb topogott hosszú sorban a század. Sámsont utoljára hagyták. Ráengedik a mércét, hajszálra kétszáz. Megmérték mégegyszer, aztán mégegyszer, milliméter se hibázott. Az egyik szakaszparancsnok keresztet vetett és kijelentette: az Ántikrisztus.

A munkaszolgálatosok prófétának nevezték el.

Sok furcsasága volt Sámsonnak. Furcsa, idegennyelvű könyveket búj, pihenőben vagy munka után. Menetelés közben is olvasott. Elmés szerkezetet eszkábált össze egy almásládából. Félig olyan volt, mint a humanisták ferdesíkú olvasópolca, de a drótostótok háti ládikójával is rokonságot tartott. Menetelés közben szíjjal a nyakába akasztotta, a ferde lapra ráhelyezte a könyveket és egész úton olvasott.

Porgersz Izsó vonzódott hozzá. Meg félt is nagy, fekete szakállától, amelyből csak hajlott orra és két szúrós szeme világított ki. Szeretett volna elbeszélgetni vele Körtés Csibiről, de Sámson próféta senkivel nem állt szóba.

Míg!

Egyszer munka után a Tisza partján üldögéltek. Porgersz Izsónak egy pocakos kis ember sírta a fájdalmát. Csurogtak a könnyei. Nyolc gyerek maradt otthon.

A tanító vigasztalta.

— Hinni kell! Hinni! Majdcsak jóra fordul.

— Hinni kell? Mi az: hinni? — kérdezte váratlanul Sámson próféta. — Gyere ide Porgersz.

A tanító dobogó szívvel ugrott. Odaült Sámson próféta elé.

— Mit hiszel te?... Hogy minden jóra fordul?

— Igen — bólintott Porgersz és elcsodálkozott.

— Baj!... Nem hinni kell. Prófétálni. Prófétálni, mint a régiek.

— Prófétálni? — kérdezte a tanító szorongva.

— Ne gondold azt, Malakiás az utolsó próféta. Nem. A próféták folyamatosak, akár az élet... Értesz engem?

— Hiszek.

— Ne higyj, cselekedj! — csóválta fejét a próféta és könyvet nyomott Porgersz kezébe. — Tetszel nekem, bár alig pelyhedzik a szakállad. Ha úgy akarja Isten, egyetlen éjszaka kinő.

E naptól kezdve együtt olvasgattak. A tanítónak is összeszerkesztettek egy olvasóládikót, s így menetelés közben is olvashatott. Porgersznek ez nagyobb erőfeszítésébe került, mint az óriás Sámsonnak.

Kerék Jóska őrvezető úr el is nevezte süldőprófétának.

Negyvennégy decemberében agyonlőtték az egész századot. Régen leváltották Kerék Jóska őrvezetőt a szakaszparancsnoki posztról. Holmi suhancok vezényeltek.

Két sorban álltak fel a hosszú gödör szélén. Szemben a puskások.

Porgersz a hátsó sorban állt. Bakancsa sarkából olyan kétujjnyi már a gödör felett. Előtte Sámson próféta. Nagy szakállát mellére tapasztotta a decemberi köd.

Erősen szürkült. A puskások felemelték a fegyvert és várták a jelet.

Sámson hátradugott jobbkezét odanyomta a tanító melléhez.

Ihletett időben taszította a gödörbe. Még zuhant a tanító, mikor Sámson gerincét, a hatodik csigolyánál kettétörte a golyó. Estében tarkója megakadt a gödör túlsó falában, s így nem ütötte agyon teste súlyával Porgerszt.

A katonák nem vettek észre semmit. Este volt már. Holnapra halasztották a behantolást. Kettős sorba álltak és elvonultak vacsorázni.

— Hajnalban indulj! — szólt utolsó erejével Sámson. — Nem hiszel. Cselekszel!... Az embereknek békében kell élniök...

A tanító kibújt a halott test alól és keresztbe fordult, hogy kényelmesebben várja be a hajnalt. Süketen permetezett meztelen arcára az ólmos eső.

Éjfél tájban megreszketett a sír, tankok dübörögtek át a tájon. A suhanc katonák zokogva futottak előlük.

Hátul a kelő nap, ott elől fegyverek villóztak, mikor a tanító kikecmergett a gödörből.

— Az embereknek békében kell élniök!

Egyenes léptekkel indult meg az úton. Araszosra nőtt az éjjel, éppencsak pelyhedző szakálla.

Bittei Lajos

PHILEMON ÉS BAUCIS

Egymásra várva kéz a kézben
magukat többször is túlélték
hát hallgatják egyre az éjben
párjuk fáradó szívverését

csak alig-alig szenderegve
figyelve minden szusszanásra
óvatosan hogy meg ne sejtse
a másik jaj hogy meg ne lássa

hogy útra kész ő évek óta
hogy ez az ősz már nem az ősze
hogy az örökből csente lopta
nehogy a társát megelőzze

ágyuk félig-meddig koporsó
fölébük tűzi a homályba
sírkeresztjét az elmosódó
ablaklécek fekete árnya

de ha pillogva jön a hajnal
feltámadnak újra a fényben
s a halál lehajtott kobakkal
kisurran tőlük szégyenében

HAZAFELÉ

Jégvirágos ablakon át
árad a dermedett világ
fenékigfagyott ég alatt
korcsolyázik a gyorsvonat

nagy fehér hókomondorok
őrzik a dombon a romot
idehallik az ugatás
a váltó csikordulva ráz

most nappal is kísértenek
fázós vacogó szellemek
párájuk mellettünk oson
magam vagyok a folyosón

s egy nagy vöröslő szem beles
szemben a fülke is üres
ha velem volnál ó de szép
lehetne ez a holt vidék

csilingelnének jégcsapok
csak télen mikor félhalott
lelkem olyan hamar kihül
ne hagyj utazni egyedül

Horgas Béla

HOGY GAZDAG LEGYEK

Menjetek vissza inkább a mészkőbarlangokba,
ha nem érzitek evéskor az otthoni domb fanyar ízét,
vagy magányotok más égitestre von.

A megsemmisülés gyönyörei ellen
én csak a kukoricaföldek dísztelen bánatát,
és az akárcerdők önkívületét idézhetem fel magamban,
csak apám bölcsességére gondolhatok.

Átmegyek a kötélből vert hidakon,
látom a többiek tekintetét a tornyokon,
lehajolok a víz színére, hogy érintsem az eget

s elvegyülve a föld morajló kórusában,
mondom én is az éneket:
vágom a földet, gyűjtöm a nappalokat,
hogy gazdag legyek, de egyszerű,
ha létezésem rejtett formája befogad.

Kühnel Szabó József rajza

KRÚDY MŰZSÁI

(Második közlemény)

A legkedvesebb, legszeretnivalóbb Krúdy leányalakok, édesanyámról, Zsuzsiról mintázódtak.

Ő, Az utitárs Eszténája, a Hét bagoly Áldáskája, a Bukfenc Gyöngyvirágja, az Asszonyságok díja Natáliája és a Rezeda Kázmér Tinije.

„Tini annyiban hasonlított anyjához, hogy még megtermett leánynak látszott, aki bizonyára jól tornászik. Rövid iskolaszoknyája alól előbukkanó lábai, mint az atlétáké, akiknek szilárdan kell állani: a lépésnél kissé távolestek egymástól. „Kétemberes" léptekkel ment ez a tizenöt-tizenhatesztendős iskoláslány. De az arca, ez a tiszta és szent arc nem hasonlított anyjáéhoz. Barna volt ugyan, de csak mint a Szűz Mária a katolikus házak gyermekszobáiba akasztott képein. Ha szeméről nyomban nyilatkozni kellett volna Rezedának, nem mondhatott volna mást, hogy leginkább egy kis szarvastehénhez hasonlított, aki gyanútlanul legelész valahol az erdőszélen. Jóság és szenvedés volt ebben a szemben, mint azoknak a leánygyermekeknek a szemében, akik anya nélkül nőnek fel. És Szilvia keskeny ajkai helyett egy furcsa kis szájjal találkozott Rezeda. Ez ajkak felett még nem múltak el a hosszú keserves gyermekkori sírások emlékei, mintha minden percben visszatérhettek volna. Azonkívül szélesek is voltak az ajkak, mint a jó embereké, a szívükkel is gondolkozóké szokott lenni. Nagy hajkontya volt, amely kibontva, tán térdéig érhetett."

Máshol: „Valamely végtelen szelídség, galambmegadás, bibliai alázat és önkéntelen engedelmesség látszott e fiatal nőben." — „Ártatlan volt, mint a szegények imádsága."

Szerelmük történetét mondja el anyám, a saját szavaival:

„Azt kérdezheted tőlem, hogy is volt az, mikor én beleszerettem apádba? — Arról már tudsz, hogy nagyanyád igen zsarnok volt családjával. Barátai előtt csillogott-villogott, kedves volt, bőkezű. Otthon velünk rideg, önző. — Különösen engem nem szeretett.

Hamar cserepedtem nagylánnyá, útban voltam. Soha egy kedves szót, meleg ölelést nem kaptam. Gyula papa jó volt hozzám a maga módján, de mégis én voltam a mostohagyerek, a dédelgetés Edit húgomnak jutott. (Gyula papa, Zsuzsi nevelőapja volt.) — Szenvedtem, sokat sírtam. Állandóan arról ábrándoztam, ha majd egyszer eljön Ő!... akkor milyen jó lesz. Nem leszek többé egyedül, lesz aki szeressen, dédelgessen. Milyen jó leszek én férjemhez, mennyire szeretem majd a gyermekeimet! — Így teltek napjaim. A 16 éves születésnapom közeledett. Anyámmal nem tudom mi történt, talán nyert a kártyán, vagy egyszer ki akart emelni a gyerekszobából, de kitett magáért. Csináltatott egy gyönyörű halvány rózsaszínű ruhát, s ehhez egy nagy fekete bársony kalapot. Nagyon csinos voltam. Ahogy mondták: mint egy eleven nyíló rózsabimbó! Aznap este ismerkedtem meg apáddal. Siófokon történt. Kivételesen a felnőttek asztalánál ülhettem, ott vacsoráztam. Apád bókokkal árasztott el és tréfásan pertut ittunk. Így kezdődött...

Én nem mehettem többet a felnőttek közé, de apád elég gyakran módot talált arra, hogy „megnézem a gyerekeket" kiáltással bejöjjön a gyerekszobába, s ott egy-egy kedves szót mondjon nekem.

Télen is feljárt elég gyakran lakásunkra. Mindig beszólt hozzám, kedveskedett, megsimogatott.

Én lassan belszerettem, s az első csók után pedig már csak egy gondolatom volt — Ő.

Megvárt az iskolánál igen gyakran. Együtt mentünk haza ebédelni. Sajnos ebéd után nekem tanulnom kellett, s ő egyedül maradt a mamával. Hidd el, amilyen mafla, jó gyerek voltam, nagyon-nagyon sokáig nem vettem észre, hogy neki is teszi a szépet. — Hiszen azt tudtam, hogy udvarol másoknak is. Azt hittem azonban, hogy mindez

csak annak takarása, ne vegyék észre, hogy engem szeret. Mire megtudtam, nem így van, addigra már annyira szerelmes voltam, hogy minden mindegy volt.

Amellett ő nap-nap után csak azt bizonyította, hogy én vagyok a fő, csak engem szeret. Hogy ne hittem volna neki!

Télen is rövidkabátban, vékony sétapálcával jött értem. Olyan szép volt, hogy a tanárnőim is rajta felejtették a szemüket.

Betetőzése volt a szerelemnek, hogy jeggyűrűt kaptam tőle. — Titokban, eldugva hordtam magamnál. Ettől fogva akármit mondtak apádra, senkinek egy szót sem hittem.

Szemmel láthatólag elhidegült anyám és közte a viszony. Ebédhívást is csak akkor fogadott el tőle, ha én is ott voltam."

Az igazság bizony az, hogy Krúdy jódarabig egyszerre, egyidőben udvarolt anyának és leányának. Lassan azonban a mérleg Zsuzsi javára dőlt el.

Nem tudom, hogy hány szerelmeslevelet kapott anyú, aputól. A megmaradtak 1916—1918 között íródtak.

1916 nyarán Zsuzsi nagyanyával Salzburgban volt. (Ő igyekezett pótolni unokájánál az anyai gyöngédséget.)

Ide kapta a következő levelet és levezőlapot.

Kedves kis barátnőm,
a naptáramban feljegyzést látok, 17-ik születésednapját. Te most messze vagy tőlem, s én megpróbálom a gondolataidat a távolságból elérni és olyan bizalommal szólani hozzád, mint szerető barátodtól ezt elvárhatod.

Tizenhét esztendős vagy ma. Vajjon mi jut eszedbe, midőn végiggondolsz tavaszon, nyáron, szép ifjú életeden. A bánat és szomorú napok emlékei megengedik-e megérezni a boldog, önfeledt, szép napoknak ízét, soha sem hervadó illatát, midőn bizonyosan boldog voltál életedben te is, mint a legtöbb fiatal nő.

Eszedbe jut-e a siófoki nyár, a pesti tavasz és öreg barátod ősz feje megjelenik emlékeid között?

17-ik születésnapodon oly gyöngédséggel és szeretettel gondolok reád, mint egy szomorú férfiú, aki elhagyott kertben tavaszi reggel rózsát tart az ujjai között és minden öröme már csupán a virágnak üde illata.

1916. július 21. *Csókollak. Gy.*

*

Kedves Zsuzsi, itt tengek-lengek és Téged várlak és néha ülök a tó partján. Minden a régi rendben.

Nagyanyád kezét csókolom, téged számtalanszor.

öreg Gyula bátyád.

Ez a képeslap Siófokon íródott.

*

szerda

Kedves Zsuzsi, itt semmi sem változott. A nyár oly forró, mint a pokol, s gyakran gondolok a hűs Tátrára, ahol ti jártok s bizonyosan boldogok vagytok.

Én ismerem a hegyeket, amelyeket te mostanában a láthatáron szemügyre veszel. Sok esztendőt töltöttem a havasfejű vének alatt.

A lengyel-nyereg nevű hegyháton tán megtalálod a nevemet egy sziklafalon. Bizonyosan kisebbek lettek azóta az égbenyúló óriások, mert az életben már nagyobb dolgokat is láttam. Ám, hogy mindent megtapasztaljak, elhatároztam, hogy egy közeli napon felkereslek benneteket.

Csókol Gy.

Ps. A leveleket megkaptam. Köszönöm...

1917 nyarán Zsuzsi húgával és nagynénjével a Tátrában volt.

A „Sok esztendőt töltöttem a havasfejű vének alatt", célzás az író felvidéki, podolini diákéveire.

Ígért látogatásából nem lett azonban semmi, amit bizonyosan nagyon sajnált, mert mindig szívesen ment vissza arra a tájra.

*

csütörtök délután

Kedves Zsuzsi,
éppen nálatok vagyok, s rólad beszélgetünk.
Nagyon megijesztettél a betegségeddel, mamád kétségbe van esve, Ha komolyan beteg vagy, nyomban sürgönyözzél, hogy tudjunk intézkedni a hazajöveteled iránt.
Mamát egyelőre nem lehet rábeszélni, hogy innen elutazzon. Pedig mindennap szó van róla. Ismered őt. Ha valamit a fejébe vesz, hat ökör sem húzza ki. Többnyire a Royalban vagyunk esténként, de már voltunk a hadikutyáknál is, amelyek nagyon jognak tetszeni nektek.
Laci, Jancsi élénk levelezésben vannak, csak Péter hallgat konokul. — Edithnek itthon van az arcképe. (Az is, amelyet te festettél.)
Magunkról? Semmi sem változott. Csak néha sajnálom, hogy nem látlak benneteket.
Jó lesz, ha már itthon lesztek. Edithtel együtt téged is csókol
öreg barátod Gy.

Zsuzsi a Tátrában tüdőgyulladást kapott, erre utal a levélben.
Krúdynak egyszerre három öccse van a fronton. Minddel levelezik, s igen félti őket. A kedvence talán Jancsi, aki a legtehetségesebb, legsikerültebb testvérei között. Kiváló jogász. Sajnos a háború áldozatává válik.

*

Zsuzsihoz intézett legsorsdöntőbb levelei 1918 aug. 14. és szept 1. között íródtak. Szokásától eltérően, feltünteti a dátumokat. Talán ezzel is dokumentálni akarta, milyen fontosságot tulajdonít nekik.
Az előzmények a következők:
1918 nyarán Zsuzsiék Kisőrsön nyaraltak. Az író gyakran volt náluk. Aug. 12-én, többek közt M. E. újságíró is ott vendégeskedett. — Ezen a napon Krúdy és Zsuzsi sokat sétáltak a kertben a hosszúszárú sárga virágok között. A beszélgetés egyre komolyabb, szenvedélyesebb. A férfi tragikus hangon féltékenységi jelenetet rendez M. E. miatt, bár a lány ártatlansága és hűsége a napnál is világosabb.
Követeli, hogy szökjön meg vele. Romantikus beállítottságához illett volna a lányrablás.
Zsuzsi megretten, mert igen fél szigorú anyjától. Amikor azonban éjjel az ablakán keresztül szerelmesen újból hívja, engedelmeskedik. Nappali ruhája fölé hálóinget húzva, az ellenőrzést kijátszva, elhagyja a házat.
A szökevények a kisőrsi őrház felé sietnek, hogy ott vonatra szálljanak. Már befutott a vonat, amikor az utolsó percben, dúltan-fultan megérkezik Rezsán. Mi sugallta neki, hogy itt keresse őket, ki tudja? Lányát hazavonszolja, s Krúdy leverten Pestre utazik.
(Ezt a jelenetet Az útitárs c. regényében írja meg, némileg transzponálva.)
A következő levél még Kiskőrösre érkezett. Sok kommentárt nem igényel. Annyit azonban igen, hogy bár az író, több, mint 15 éve külön élt első feleségétől, családjától, — hivatalosan még nem vált el.

*

1918. augusztus 14.

Kedves kis menyasszonyom,
már két nap múlott el ama emlékezetes dátum óta, amely mindkettőnk sorsának legfontosabb napja lett. Ez a nap adott vissza az életnek, ettől a furcsa, szinte végzetesen gyötrelmes és boldogtalan és paradicsomian szép naptól kezdődnek azok az események, amelyek miatt ismét érdemes élnem.

Ezt a levelet Gyula papa juttatja kezeidhez. Ma délelőtt beszéltem vele, s megengedte, hogy ezt a levelet neked megírjam. Kedves Zsuzsikám, nem olyan könnyű a dolgunk, mint eleinte hittem, de a győzelem bizonyos. Ebben nem szabad kételkednünk egy másodpercig sem.

Gyula tegnap este megérkezésemkor súlyosan megsértett, nem fogadta a köszönésem, hátatfordított. Álmatlanul eltöltött éjszaka. Arra gondolok, hogy bár lenne neked annyi energiád, mint nekem, mert én már egy percig sem hiszem, hogy másként végződhessék az ismeretségünk, mint házassággal.

Bocsáss meg! Folytatom. Megzavartalak, de most már ismét a tiéd vagyok. Milyen csodálatos ez, hogy néha mint hallom a hangodat! Gyulám! — mondtad a vasúton, mintha nagyon messziről jönne a hang! Talán mondtad is magadban, amíg én Pest felé utaztam. És éjjel is és most nappal is hallak, Te drága mennyországom.

Sietni kell, dél felé jár az idő.

Gyula papával nagyon sokáig beszéltem. Elmondtam neki, hogy ezért választottam az ügyet így, mert nem akarlak elcsábítani.

Azt akarom, hogy ártatlan maradjál nekem, már pedig, ha sokáig együtt vagyunk, bizonyosan kitört volna a baj. Ő sírt, kétségbe volt esve, de végül kijelentette, hogy tudomásul veszi...

Senkinek sem szabad tudnia a dologról. Három hónapig, amíg a válópör lefolyik nem szabad egymást látnunk, sem leveleznünk.

Drága Zsuzsikám

ez a levélrész folytatása az előbbinek. Folytonos telefonozás, tárgyalás. Te Pestre jössz. Innen Juddendorfba mégy a legjobb barátnőddel.

Négy hétig maradsz ott. Az ügyvédem, dr. Polónyi Dezső ezalatt lefolytatja a válópört.

Gyula papának az a kikötése, hogy költözzem el a Royalból. Majd megtudod hová lettem.

Valószínűleg beszélek veled, mielőtt elutazol.

Légy teljesen nyugodt!

Jobban szeretlek, mint valaha! Vagy enyém leszel, vagy meghalunk.

Csókol, ölel, örökre a tied

Gyula.

Lázár M. lépett közbe. A válóper biztosan sikerül.

Légy erős. Olyan erős, mint én.

*

Kedves Zsuzsikám

ez a könyv a te szomorú napjaidnak a feljegyzéseit tartalmazza. Te írod majd tele azokkal az élményekkel és gondolatokkal, amelyeket tőlem távol töltöttél.

Jegyezd fel, mikor gondoltál rám a gyógyulás napjaiban és hagyd megjegyzés nélkül, ha nem jutnék eszedbe.

A szomorú napok nem tartanak örökké:

A legnagyobb bánat után is kell kárpótlásnak jönni, mert különben elviselhetetlen volna az élet.

Simítsad el a hajaddal együtt a homlokodról a borús felhőket és bizalommal várjad a reggelt.

Én megérdemellek téged a sorstól, mert már sokat szenvedtem életemben. Szelíd örömmel tölt el a remény, hogy egykor együtt olvassuk majd e naplót s csöndesen, meghitten mosolygunk az elmúlt szomorúságokon.

Légy víg, s néha jussak eszedbe.

Kisapád

Budapest, 1918. augusztus 17.

E levél előzménye az, hogy Rezsán büntetésből elvette Zsuzsi naplóját, amelyet kislány kora óta vezetett. Krúdy ezért új naplóval lepte meg.

*

12 nap múlt el és a napok nem hoztak enyhülést, csak mindig mélyebb és mélyebb elgondolkozásokat és fájdalmakat.

Hol vagy? Mit teszel? Gondolsz rám, vagy elfelejtettél? Ismét udvaroltatsz magadnak, mint ama emlékezetes éjszakán?

Mit tettél velem? Nem ismerek magamra. Bőgni, ordítani, gyilkolni szeretnék a dühtől, s elkeseredéstől.

Szégyen az én koromban ennyire megbolondulni. De te vagy az első szerelmem. Még soha sem gondoltam nőre oly imádattal, mint reád.

Zsuzsi, te nem képzelheted el, hogy milyen lelkiállapotban vagyok. Szédülten, fogcsikorgatva, szinte magamon kívül nézem az embereket. Hiába várok tőled hírt. Pedig sok utad volna, hogy engem értesítsél.

Írjál, mert megbolondulok. Írj Bertának vagy Dixinek.

Írj, mert meghalok utánad.

Az enyémnek kell lenned.
Lehet, hogy meggyilkollak. Lehet, hogy boldoggá teszlek. Félek magamtól.
Segíts rajtam. Üzenj!
Péntek. Augusztus 20. *Gyula.*

Ez a levél feldúltságáról, igen rossz lelkiállapotáról tanúskodik.
Berta = Szép Ernő költő húga,
Dixi = Gregersen Dagmár tanítónő, Zsuzsi barátnője, későbbi keresztanyám.

*

Drága Menyasszonyom, imádott Zsuzsikám,
ebben a percben kaptam a szörnyű értesítést, hogy te kételkedsz az én halálos szerelmemben, hogy kétségbe vagy esve és rémeket látsz.
Zsuzsikám, arra a szent fogadalomra figyelmeztetlek, amelyet tettünk, hogy soha-soha nem hagyjuk el egymást.
Én soha sem szerettem még nőt, úgy mint téged.
Negyven esztendős koromban tudtam meg, mi az szenvedni a szerelemtől, hisz eddig kigúnyoltam és kinevettem a szerelmes embereket.
Most, mióta drága képed e tavasz óta szüntelenül előttem lebeg, azóta érzem a szerelemnek minden kínját.
Zsuzsikám, én még nem szenvedtem nőért. De érted minden szenvedést elbírok, pedig olyan rettenetes lelkiállapotban vagyok, hogy most biztosan nem menekülök meg az öngyilkosságtól.
Drága menyasszonyom, egyetlen Szűz Máriám, te csillagom, te minden reményem és élettársam! Mit tehetnék, ha téged elhagynálak? Ha túl is élném e szörnyű csapást, nyomorék, lelkileg megvénült ember maradnék életem végéig.
Úgy ismertél te meg engem az utóbbi augusztusi napokban, amikor végleg lelepleztem magam s megmutattam neked, szenvedélyes, halálos érzelmeimet, amitől mindig óvakodtam, mert azt hittem, hogy még előtted sem szabad elárulni mindent, — úgy ismertél meg, hogy én téged elhagyhassalak, ha az egész világ ellenem szegül.
Én vasból vagyok, engem nem lehet letörni, mert olyan erő van a lelkemben, amely mindenben megvéd, a te iránt érzett, olthatatlan, halálos szerelmem. Te vagy az én utolsó szerelmem.
Neked kell lefogni a szemem, hogy egykor nyugodtan meghalhassak. De most még élni akarok érted.
Az enyém leszel, ha bármi történik, ha rámegy az életem.
Az élet nélküled borzasztó sivár. Nem tudom, hogy viselem el, hogy egyik nap múlik a másik után. Egy őrült éjszakára következik a másik.
Néha azt hiszem, hogy elvesztem az eszemet. Elvitted magaddal a lelkemet.
Nem érzed, hogy ott van minden gondolatom körülötted?
Nem álmodsz velem?
Nem hallod, hogy az éj csendjével, a szállodai szobában a nevedet suttogom, mint egy imádságot.
Zsuzsikám, Zsuzsikám!
Téged még nem szeretett így senki.
Neked nem lehet rajtam kívül senkid, bármit mond a féltés, bármit sugnak fülembe a szörnyű gondolatok.
Te nem csaltál meg engem.
Kérlek, írj erről sokat írj, mert szétpattan az agyvelőm. Ha megcsaltál, valld be, megbocsájtok. De ezentúl légy hűséges. Esküdj meg, amikor ezt a levelet kapod, hogy soha többé nem teszed azt velem, amit Kisörsön tettél, s akkor lesz erőm küzdeni érted. De ha jönnek a csüggesztő, vad, féltékeny gondolatok, akkor közel vagyok az öngyilkossághoz. Ne tégy semmi olyant, ami felébresztené borzasztó féltékenységemet. Vigyázz, kelepcébe ne lépj. Anyád rosszban töri a fejét. Ismét össze akar hozni azzal az emberrel, hogy engem megöljön evvel. Azt mondják, hogy nem vagy hű hozzám, mindenkivel szívesen szóba állsz és lángragyulsz.
Zsuzsikám, szörnyű dolog az, hogy én mily napokat élek át, félek a szemekbe nézni, mert attól rettegek, hogy olyan dolgot pillantok meg ismét, mint Örsön. Miért is tetted ezt velem?
Az anyád azt vágja a fejemhez, hogy számításból tettél féltékennyé. De ezt még meg tudnám bocsátani. Ám azt soha sem, ha szíved csak egy percre is elfordult volna tőlem.

Ismétlem, nagyon vigyázz drága Gyöngyvirágom.

Én ha akarnálak, sem tudnálak többé elhagyni, mert te vagy az én végzetem.

A sors akarta, hogy minden úgy történjen, ahogyan történt, de várjon rám bármily sok szenvedés, bármily tragikus nyomor, bántás, üldözés: szívesen vállalok érted mindent.

Csak ahhoz segíts, hogy hűségedben egy másodpercig se kételkedhessem. Nem szabad többé gyermeknek lenned, nem szabad többé másnak tetszened, nem szabad idegen emberek, idegen szavait meghallgatni.

Te légy óvatos és körültekintő, s ne bízzál senkiben, mert a szüleid mindent el fognak még követni, hogy téged elszakítsanak tőlem.

Ravasz és titkos szándékaik vannak. Tudják, hogy a féltékenységemnél foghatnak meg. Vigyázz, ne legyek többé féltékeny, mert nem élném át. Talán te se, talán, mint gyilkos végezném életemet.

Zsuzsikám, neked senkid sincs rajtam kívül. Én pedig annyira szeretlek, hogy az életemet kínálom neked. Tégy velem, amit akarsz, csak légy hű.

A szegény Szép Berta két este is vigasztalt. Anyádat szemmel tartom. Vigyázok rá, de másokra is. Ne higyj nekik, bármit mondanak rám.

Nézz erre a levélre, amelyet kétségbeesetten írok neked.

Én téged soha el nem hagylak.

Zsuzsikám, írjál sokat, mindig, amikor lehet.

Talán Bertához címezd a levelet. Ezt hogyan küldted? Ki az az Iványi? Vajjon nem a szanatórium kéme.

Én most a becsületszavamat szegtem meg, amikor neked írtam. De ha azt kívánnád, hogy gyalog menjek érted, tán azt is megtenném.

Azt akarom, hogy egy percig se légy kétségben felőlem.

Én az vagyok, akit te eddig nem ismertél így, a te boldog vagy tragikus sorsod.

Gyulád, Kisapád.

Megkaptad a naplót, az arcképet, a levelet?

*

Míg ők titokban leveleztek egymással: Krúdy Pestről, Zsuzsi a juddendorfi idegszanatóriumból, ahová nagyanyja kísérte, itthon mindent megtettek, hogy megmérgezzék szerelmüket. Igyekeztek bizalmatlanná tenni őket egymás iránt. Szították a kölcsönös féltékenységet.

A levelekből mindez kiviláglik.

Kisanyám, most kaptam meg leveledet egyszerre. Boldog vagyok, hogy ennyire gondolsz rám. Hiszen én is mindig veled foglalkozom a gondolataimban.

Tegnap hosszan írtam arra a bizonyos címre. Most ismét megnyugtatlak, hogy nem hagytalak el, s nem hagylak el soha.

Bármiként fordul az élet, engem mindig megtalálsz. Ha szerencsénk elhagyna, akkor együtt halunk meg.

Azt hiszem erre nem kell téged rábeszélni.

De most még légy nyugodt: még helyén van a fejem. S a szívem végtelenül telve van veled.

Nem is tudok komolyan mással foglalkozni, mint a te drága lényeddel.

Mit fognak mondani az emberek? Már nem törődöm vele. Az enyém leszel, s őrizel, amíg alszom. Nappal majd én vigyázok rád.

Megóvlak, megtartalak magamnak. Az enyém maradsz, amíg el nem pusztulok.

Zsuzsikám, nem vagyok én olyan öregember, amint ők hiszik. Ördögöt! Annyi a fiatal erő bennem, amennyi neked éppen elegendő lesz. Tudok dolgozni. A legelső író leszek. Rövidesen még nagyon büszke lesz rám a családod.

Tudom, hogy te ezekkel a dolgokkal nem törődsz. Csak még annyit, hogy ne legyenek álmatlan éjszakáid miattam.

Én jobban szeretlek napról-napra. A távolság nem választ el, hanem közelebb hozott hozzád.

Légy titoktartó, senkit se avass be, mert elámítanak!

Arról pedig, hogy levélben megírsz nekik bizonyos dolgot: tégy le. Ha egyszer újra itthon vagy, minden rendben jön. Hallgass!

Várj! Én magamhoz öleltelek s el nem hagylak.

Kisapád.

*

Egyetlenem, most értesülök, hogy Gyula papa nem utazhat el, tehát én sem mehetek hozzád. Milyen szomorú lettem egyszerre! Azt hittem, hogy látni téged: megnyugvás lesz kínzó gondolataimban. Azt reméltem, hogy tudsz nekem olyan szót mondani, amely megvigasztal egész életemért. Azt gondoltam, hogy ha a szemedbe nézek s megfogom a kezed, mindent elfelejtek, amit három hét óta halálos fájdalommal és csalódással rólad hittem.

Azt gondoltam, hogy kacér vagy, hogy nem vagy megbízható, hogy el kell válnunk, mert én nem bírom ki a természetedet: nem viselhetem el azt az emléket, amelyet Kisőrsről hoztam magammal. Miért is történt az, hogy örökre szerencsétlen legyek: hogy ne tudjak többé benned úgy bízni, mint az életemben?... Mily kár volt meg nem tartanod esküdet!

Erről, ezekről a dolgokról szerettem volna veled beszélni, mert nagyon megviselt vagyok és attól félek, hogy már soha sem gyógyulok meg, amíg újra nem tudok hinni neked.

Írtál képeslapot annak?

Igaz, hogy szívesen vetted az udvarlását?

Hogy olyan boldog és nagyon jókedvű voltál az én távollétemben, amilyen jókedved soha nem volt nyáron?

Egyetlenem, ki tudja mikor látlak. Szüleid ismét erőszakoskodnak. De én nem mondok le rólad, ha belepusztulok is.

Én feltettem reád az életemet. Ezután talán jobban megbecsülöd azt. Ezután talán nem lesz olyan napod, amikor megfeledkeznél rólam. De talán perced sem lesz, amidőn nem én állok egyedül a szívedben.

Nagyon szeretnélek látni, de még nem lehet. A „másállapotot" itthon szerencsére nem hiszik el. Kár volt előhozakodnod vele, mert én enélkül is kitartok melletted, olyan híven, amennyit nekem az életem megér, ha te benne vagy. Te nélküled pedig így sem tudnék már többé élni.

Gy. papa talán kedden megy érted. Viseld magad okosan, hogy hazahozzon. Mutass nyugalmat, színlelj szelídséget, hallgass, várj. Bármit mondanak neked azt hidd amit én írok: örökre melletted maradok, az enyém leszel, vagy senkié.

A válópör megindult. Amint Pestre jöttél, sokat akarok veled beszélni. Majd keresek egy helyet, ahol zavartalanul lehetünk.

Talán írd meg még egyszer a trafik számát, ahonnan felhívsz.

De ez ráér később is.

Zsuzsikám, alig tudom elviselni az életet.

Soha sem hittem hogy ennyire szerethesselek.

Az enyém leszel.

Kisapád

Írj!

Gyula papa hétfőn megy érted. Otthon lakol. Kedden várlak a vonatnál, ha tudom, hogy mikor jösz. Anyád nem mer majd bántani, mert velem gyülik meg a baja. Ne félj. Légy nyugodt. Nem hagylak bántani. Azt hiszem, hogy már kissé ismerni kezdel.

Nem merek többet küldeni, hátha elvész.

Ez ennek a korszaknak utolsó, megmaradt levele. Ebben is kacérsággal vádolja Zsuzsit, és féltékenykedik M. E. újságíró kollegájára.

Zsuzsi, amikor hazajöhet Pestre, tanítani kezd az Erdélyi utcai iskolában. Minden lépését ellenőrzik. Krúdy, azonban, ha erre mód nyílt, meg-megvárta, hazakísérte. Ő egyébként a botrány óta a Royalból a margitszigeti szállodába költözött.

Végül is hosszú-hosszú huzavonák, nehézségek után, feleségül vehette szerelmesét.

Sorsuk ezzel megpecsételődött...

KRÚDY ZSUZSA

AZ IFJÚSÁGRÓL*

Az ifjúságot vagy szertelenül dicsérni szokás, vagy ingerülten leszólni. Elég kevesen vannak, akik az ifjúságról tárgyilagosan tudnak beszélni. Ez természetes. Mindenki azt szeretné, hogy a fiatalok olyanok legyenek, mint ő volt, vagy ahogyan ő képzeli el az életet. Ha tanulni nem is, de tanítani mindenki szeret. Szerintem, aki az ifjúságról beszél, az tulajdonképpen egy tükörbe néz bele, mert hogyha a nevelésről az ember egy szót is ejt, rögtön az jut eszébe, hogy nevelni tulajdonképpen példával lehet. Azt hiszem, mindaz a sok leszólás, feddés, ami ma az ifjúságot éri, elsősorban abból következik, hogy nem fogadjuk *mi* el, hogy az ifjúságnak nincs kire nézni. Én nem hiszem, hogy mindaz igaz, amit az ifjúságról beszélnek, — hogy huligánok, hogy felelőtlenek —, azt hiszem, éppen nagyon jól tapogatják nagyon sok dologban a lényeget. Az, hogy szakmát tanulnak, hogy tárgyilagosak, nem dőlnek be az üres frázisoknak, ez számomra igen sokat jelent. Én magam felelősséget érzek mindig, amikor a fiatalokhoz kell beszélni, mert azokon át fejezi ki az ember tulajdonképpen azt, hogy többet hisza az életben, mint ami saját élete, tehát, hogy hisz egy nemzetben, egy népben, hisz a jövőben. A mi magunk élete elmúlik, de hogy az ifjúság folytasson valamit, az attól függ, hogy mi hogyan tudunk átadni nekik valamit, tehát mi vizsgázunk tulajdonképpen az ifjúságban. Ebbe a kérdésbe vág az a vers is, ami a Kortárs márciusi számában megjelent, legegyszerűbb, hogyha abból fölolvasok egy-két sort:

Fiatalok, ti, tisztességre-nevelők,
fiatalok, ti bátorságra-lovalók,
megszégyenítők azzal, hogy megromlotok,
bukásotokkal bennünket is büntetők...

Mi van ebben? Pontosan az, hogy a jövendő bennünket kényszerít rá, hogy tisztességesek legyünk; hogy bátrak legyünk, erre a fiatalok lovalnak, szinte bujtogatnak bennünket azért, hogy a jövendő társadalom tökéletes legyen. Tehát én tulajdonképpen az öregeken mérném a fiatalok sorsát.

Öreg kétféle van: akinek sikerült a sorsa, s akinek nem. Az utóbbiak ontják az ifjúságra a hízelgés szabvány-mondatait. Nem rejtély, hogy miért. — Az idegzetben évmilliókig elélnek a nagy élmények, az például, hogy a vad népek a mihaszna öregeket agyonverték és megették. Ez ma már nem ilyen kezdetleges megnyilvánulásban fenyeget. Az ifjúság nem személyünket üti agyon és rágja majd szét. Megrögzött, régi, rossz szokásainkat, ósdi erkölcseinket, az időnket, az elavult időt, amiben esetleg még élünk. Ez számára már szűk, viselhetetlen és elviselhetetlen. S ebben így igen emberien gondolkodik, ha ezt le akarja vetni. Meggyőződésem, hogy a fiatalok azokat, akik szolgálták és jól szolgálták a jövőt, azokat meg fogják becsülni.

ILLYÉS GYULA

* Rögtönzött interjúként elhangzott a Magyar Rádió „Irodalmi délután Illyés Gyulánál" című műsorában.

A KORSZERŰ MŰVÉSZET FELÉ

Úgy érzem, egy rövid — napjaink művészeti, irodalmi kérdéseivel foglalkozó cikk számára sem haszontalan néhány alapfogalom, elvi megállapítás felelevenítése. Tulajdonképpen olyan cövekek levevéséről van szó, amelyekre a kifejtés építménye állítható, olyan trambolinra gondolok, amely a problémák közepébe való ugráshoz biztonságot és lendítő erőt ad. Ezt tulajdonképpen néhány jól választott s a marxizmus klasszikusaitól származó idézet, a gondolatmenet élére állított, mintegy mottóként szereplő passzus is betölthetné. Az egyszerűség és rövidség kedvéért hajlanék is erre a megoldásra, néhány közbevetett magyarázó szóra azonban, úgy érzem, szükség van.

Kezdem azzal, hogy mindenféle esztétikai vita alapproblémája a valóság—tudomány—művészet viszonya körül mozog.

A művészet és a tudomány közti egyik alapvető különbség abban jelentkezik, hogy míg az újabb és újabb tudományos ismeretek folyvást gazdagítják, szélesítik világunkat, amíg a tudományos ismeretek a világról és az emberről való képünket állandóan módosítják, amíg az új találmányok és technikai újítások feleslegessé teszik a korábbi eszközöket, addig a művészet értékei a korok, idők, társadalmi formák változásai ellenére fennmaradnak és hatnak, a régebbi korok művészeti alkotásait ma is szépnek tartjuk, egy mai alkotás nem teszi fölöslegessé, nem szorítja ki az évszázadokkal korábbit. A tudomány eredményei folytonosan változnak, egyesek elévülnek, mások születnek, a művészet értékei maradandóak. Egy újabb tudományos eredmény, találmány, technikai újítás tagadja a régebbit, a művészet újabb és újabb produktumai megférnek egymás mellett. A geocentrikus világképet felváltotta a heliocentrikus, a faeke helyett ma többtárcsás traktorral szántanak, de a faeke, sőt a kőbalta korának művészi alkotásait ma is szépnek tartjuk. Esztétikai kérdések bogozásánál ezt a tényt nem kerülhetjük meg. A helyes módszer megválasztásához Marx egy figyelemreméltó gondolata lehet vezérfonal a kezünkben: „... A nehézség nem abban rejlik, hogy megértsük a görög művészet és eposz bizonyos társadalmi fejlődési formákhoz való kötöttségét — írja Marx Einleitung zur Kritik der politischen Ökonomie (1857) c. munkájában. — A nehézség ott kezdődik, hogy mindezek máig is műélvezetet jelentenek nekünk és bizonyos tekintetben normának és elérhetetlen mintának számítanak..." (Közbevetőleg jegyzem meg, hogy e Marx-idézet félreértéséből származott, hogy a szocialista művészet egy időben, a sztálini-zsdánovi intenciók alapján — egyedül a klasszikus görög-római művészetet fogadta el mintát adó hagyománynak, s az irodalomban, főleg az építőművészetben a klasszikus formák üres másolása uralkodott el. Holott Marx számára a görög művészet csak példa — kétségkívül klasszikus példa — volt, de Dantét, Villont, Shakespearet, Cervantest ugyanúgy idézhette volna, mint „máig műélvezetet jelentő", „normának" és „elérhetetlen mintának számító" alkotókat.)

Anélkül, hogy a művészetnek a tudománytól való elhatárolása után most a művészet meghatározását részleteznénk, a művészetnek egyetlen vonását szeretném kiemelni — megint csupán a további gondolatmenet számára. Amikor a művészet valóság-tükröző funkciójáról esik szó, nem nélkülözzük hangsúlyozni, hogy a művészet a valóságot sajátosan, művészi képekben tükrözi. Hogy a művészet a valóság sajátos tükrözésére hivatott, Aquinoi Tamástól — „imago veri in signo sensibili" — a mi Arany Jánosunkon — „nem a való hát, annak égi mássa...", József Attilánkon át — „az igazat mondd, ne csak a valódit" — egészen a marxizmus klasszikusaiig hozhatnánk az idézeteket. A művészi tükrözés leglényegesebb sajátossága alighanem az, hogy a valóság művészi tükrözésében a szubjektumnak, az alkotó egyéniségnek sokkal nagyobb szerepe van, mint a tudománynál. A tudományos eszközök tökéletesített érzékszerveink. Ugyanakkor a mérőműszert leolvasó, a kapcsolótáblát kezelő ember valamely precíziós készülék egyik fogaskerekét tölti be, mely igen sok esetben — lásd a számológépeket, a távirányított gyárkombinátokat — maga is helyettesíthető. A művészi alkotás létrejötténél az alkotó ember, a szubjektum nem küszöbölhető ki. Műalkotást csak ember hozhat létre, a szubjektum teljes részvételével az alkotás folyamatában. A legtökéletesebb fordító-gép sem tölti be azt a szerepet, nem végezheti el ugyanazt a munkát, amit az ember; egyáltalán: művészi munkának sem nevezhető tevékenysége. Egy mondat szókapcsolatainak, variációs rendjének gazdagsága — az emberi szubjektum jelenléte miatt — mindig árnyaltabb, sokszínűbb, mint ahogy azt egy akármilyen tökéletes fordítógép vissza tudná adni. „Nem vitás, hogy az irodalmi munka tűri legkevésbé a gépies egyformásítást, nivellátást, a többségnek a ki-

sebbségen való uralmát — mondja Lenin (Pártszervezet és pártirodalom) az irodalommal kapcsolatban, de megállapítása a többi művészetre is kiterjeszthető. — Nem vitás, hogy ebben a munkában feltétlenül nagyobb teret kell biztosítani az egyéni kezdeményezésnek, az individuális hajlamoknak, a gondolat és a fantázia, a forma és tartalom szabadságának."

Abból a tényből kiindulva, hogy műalkotást csak ember tud létrehozni, hogy az alkotás folyamatában az alkotó szubjektumnak — a tehetség súlyának, az idegrendszer felépítettségének, a különféle hajlamoknak, pszichés jelenségeknek — döntő szerepük van, sok minden következik magára a művészetre: a művészet és a társadalom, az alkotó és a közönség kapcsolatára vonatkozóan.

a) Még az azonos világnézetet valló, a politikai és társadalmi kérdésekben hasonlóképp állástfoglaló művészek alkotásai között is vannak és lehetnek ábrázolásbeli, stílusbeli különbségek, az alkotó szubjektum különbözőségéből eredő eltérések.

b) A művészetben — s az alkotást létrehozó emberre — nem lehet mechanikus törvényeket alkalmazni. Jeans hasonlatával szólva: ahogy nem lehet az órát arra inteni, hogy pontosabban járjon, ugyanúgy a művészetet nem lehet előre-hátra igazgatással irányítani. Mindenfajta türelmetlenség csak árt a művészetnek. Hinni kell a tehetségben és a tehetségnek. A művészet nem iskola, ahol annak, aki beiratkozott, szükségképpen végbizonyítványt is kell kapnia. A művészet olyan pálya, ahol a versenyzők mindegyike nem ér célba. Ugyanakkor a művészet abban az értelemben sem iskola, hogy ott pedagógiai módszerekkel és különféle „tanári ráhatással" lehetne eredményt elérni, hogy ott a mesterség szabályait tanítani lehetne.

c) A művészettől nem várhatunk olyan gyakorlati hasznot, mint egy reggeli meteorológiai jelentéstől, mely befolyásolja aznapi öltözködésünket, időbeosztásunkat stb. A művészet feladata nem a valóság regisztratív számbavétele, a jelenségek leltározása. Ha igaz az, hogy műalkotást csak ember tud létrehozni, akkor az is igaz, hogy az ember nem lehet meg művészet nélkül. A művészet az emberi élet egyik létfeltétele, a teljes személyiség kibontakozásának eszköze. Ember és műalkotás kapcsolatából tehát az is következik, hogy a művészet „haszna": a minél tökéletesebbé és teljesebbé váló élet, az ember önfelfedezése, az ember és a körülvevő világ harmóniájának kialakítása.

Mindezek után — de még mindig az elvi alapvetéseknél időzve — megkérdezhetné valaki, hogyan vélekedünk a művészet ezen állandó, örökérvényűnek látszó tételei és a legújabb, legfrissebb művészeti törekvés, a szocialista realizmus viszonyáról?

Föntebb — egy Marx-idézetre támaszkodva — azt pórbáltam megvilágítani, hogy a történeti és társadalmi változások ellenére a művészeti alkotások nem veszítenek értékükből (szemben a tudományos eredményekkel, technikai találmányokkal). A művészetnek ez a vonása lenne az, amit a művészetben öröknek, állandónak, változatlannak szoktak nevezni. Ugyanakkor a művészetnek van egy másik arca is: az időben állandóan változó, a folytonosan megújuló, a mindig más és más vonásokat mutató, az izmusok, stílusok jegyeivel mérhető. Mert ha a művészet ún. örök értékei az időben tovább is élnek, azoknak puszta megismétlése, másolása, reprodukálása már nem számíthat művészetnek. Ugyanazon női test ugyanazon szépségének az ábrázolása a Miloi Venusban, Michelangelo, Rodin alkotásaiban vagy akár a mi Medgyessynk szobraiban más és más megfogalmazást nyer.

A szocialista realizmus: a szocializmus korának művészete, napjaink korszerű művészete, a ma egyedül modern művészet. A szocialista realizmus a ma élő, szocialista ember művészete, azé, aki létrehozza az alkotást, és aki befogadja, akihez szól.

Az igazi művészet sosem szakadhat el a valóságtól. De a valóság-fogalom, a valóságról alkotott kép változhat, tágulhat-szűkülhet, a valóság az alkotó számára más és más arcát mutathatja meg. Mivel a valóság művészi visszatükrözése, a realizmus sokféle lehet, ezért a szocialista realizmus is különféle árnyalatokat tartalmaz, különféle alkotói egyéniségeket fog össze.

Ami a modern, szocialista realista művészet talán leguralkodóbb jegye, az a leglényegesebb dolgok megragadására való törekvés, az élet és a valóság leglényegesebb mozgástörvényeinek föltárására tett kísérlet, a létező valóság felszíni vizsgálata helyett a mélység áramlásainak kutatása. A szocialista realizmus e legfontosabb tulajdonságát József Attila így fogalmazta meg: „A lét dadog, — csak a törvény a tiszta beszéd." (Óda). A szocialista művészet legfőbb közös vonása a „rend", a „törvény", az „igaz" minél teljesebb, minél tökéletesebb megragadása, föltárása.

Úgy vélem, napjaink esztétikai problémáinak megértéséhez akkor kerülünk közelebb, ha nem a legforróbb dolgokhoz nyúlunk mindjárt, hanem ha előbb a közvetlen előzményeket vizsgáljuk. A testközelség sokszor nem teszi lehetővé az élmény befogadását. Egy festmény szemléleténél is hátra kell lépni, hogy a kép egységes benyomást, a látvány teljességét keltse és ne csupán a részleteket, a felszín rücskeit, gócsörtösségét lássuk meg.

Mit mutat a XX. század első fele és a múlt század végének művészete?

Elsősorban az izmusok uralmát, a legkülönbözőbb stílusirányok harcát és rövid diadalát. Amíg az egész tizenkilencedik század jószerével belefért három stílusirány, a klasszicizmus, a romantika és a kritikai realizmus korszakába, addig századunk első felében — a múlt század végének néhány évtizedét is ideszámítva — egymást váltották a különféle stílusok: naturalizmus, szimbolizmus, impresszionizmus, expresszionizmus, kubizmus, futurizmus, dadaizmus stb. A művészet korábbi egysége fellazul, s egymást követik a tiszavirágéletű kísérletek, próbálkozások.

A művészeti irányok egymásutániságában nem nehéz felismerni a dialektikus fejlődés jegyeit. Ha az embernek, a művészeti alkotás szempontjából legfontosabb összetevőit keressük, akkor azt látjuk, hogy az embert lényegében az érzelem és az értelem, a szenzus és az intellektus, az érzés és a gondolkodás — közkeletű képbe foglalva: a szív és az agy — egysége alkotja. A művészet hullámmozgáshoz hasonlítható fejlődése mintha e két pólus között zajlana. Az uralkodó művészeti irányok mindig a két összetevő valamelyikét abszolutizálják, ilyen vagy olyan irányban hangsúlyozzák ill. elnyomják. Ezt a dialektikus fejlődést a művészeti irányzatok, korszakok közt nem nehéz felismerni. Így például a 19. század két uralkodó stílusiránya — a klasszicizmus és a romantika — a két végletet, egymásutánisága a tézis, antitézis harcát mutatja. Egészen leegyszerűsítve: A klasszicizmust lényegében az értelmi mozzanatok hangsúlyozása, a romantikát pedig az érzelmi tényezők uralma jellemzi.

Emellett az is megfigyelhető, hogy a modern izmusok egyike-másika összefüggésben van azokkal a tudományos eredményekkel, felfedezésekkel, amelyeket koruk felmutat. Nem lehet véletlen, hogy a biológiának mint tudománynak előretörésével, a darwinizmus elterjedésével esik egybe a naturalizmus; hogy abban az időben válik uralkodóvá a szürrealista költészet, általában a művészetek erőteljes pszichológiai érdeklődése, amikor Freud, Jung, Adler adta felfedezéseit a lélektan számára.

Mi okozhatta a művészetben azt a változást, amely a századforduló táján bekövetkezett? Mivel magyarázható, hogy a korábbi egységes, hosszabb ideig tartó művészeti stílusokat az izmusok kora váltotta föl?

A századvég és a 20. század első fele kétségkívül társadalmi, gazdasági, politikai stb. értelemben egyaránt átmeneti kor. Olyan gyökeres, nagyméretű és sűrű változást él át az emberiség, mint azelőtt talán sosem. A huszadik század egyetlen évtizedében többet él az ember, mint korábban félévszázad alatt. A művészetben végbemenő nagy mai változásokat, forrongást — az élet tényeinek nagy összefüggésében szemlélve — szükségszerűnek érezzük. A világ megismerése, az embernek a világról való képe akkorát változott, hogy a művészet, amely nem mondhat le arról, hogy az ember és a világ kapcsolatát tükrözze, s amely lépést akar tartani e kapcsolat alakulásának változásaival, szükségképpen kevésnek érzi a régi, hagyományos eszközöket a világról és az emberről való új „felfedezések" kifejezésére. Megváltozott az anyag szerkezetéről alkotott felfogás, megváltozott az egész régi fizikai világkép. A klasszikus fizika mechanisztikus determinizmusát felváltja a kvantumelmélet, a valószínűségszámítás, a Newton-i tételek helyébe Heisenberg kutatásainak eredményei lépnek. Az emberiségnek egyszerre van meg a lehetősége akár a világűrbe való kiköltözésre és az önmegsemmisítésre. A mai embernek a korábbitól való különbözőségét a művészet is ki akarja fejezni. E problémának csupán egyetlen vonatkozására mutatunk rá, amikor arra utalunk, hogy hogyan változott meg az emberábrázolás a huszadik századi epikában a 19. századihoz képest. A romantikus regényíró szívével, érzékszerveivel maga is személyesen jelen van a műben. A hősei iránti indulatainak mindúntalan hangot ad, alakjairól alkotott véleményét maga kifejezi, s az olvasó valójában ezt az állásfoglalást fogadja el. — A modern epika egyik vonása az impassibilité, amelyet először Flaubert hirdetett meg. Az író látszólag közömbös alakjai sorsa iránt, figyelme úgy követi mozgásukat, mint egy filmfelvevő lencse. Tárgyilagosan rögzít, leír, állásfoglalást nem közöl. Mégis mintha ez a fajta ábrázolásmód közelebb lenne a mai olvasóhoz, mint a korábbi. Többet bíz a közönségre, szinte nagykorúsítja, az alkotásban való személyes részvételre készteti. Maga is tevékeny közreműködőjévé válik a reprodukálás, a befogadás folyamatának. Nyilvánvaló, ez a fajta ábrázolásmód összefügg azzal a megváltozott képpel, amelyet a modern ember alkot magáról,

azzal a folyamattal, amelyet az emberiség nagykorúvá válásának szoktunk nevezni, s a gyarmati népek szabadságtörekvéseitől az atom titkainak birtokbavételéig egy sor dologban megnyilatkozik.

A modern művészet másik vonása az a szoros kapcsolat és kölcsönhatás, amely napjainkban minden korábbinál az egyes művészeti ágak között kialakult. Régebben is szokás volt a múzsák testvériségéről beszélni, s egy-egy korszak különféle műalkotásai — a zene, az irodalom, a képzőművészet — között kapcsolatot kimutatni. De korunkban mintha a művészetek közötti kölcsönhatás sokkal erőteljesebb volna, mint a múltban.

Művészetek közötti kölcsönhatás mellett arról is tudunk, hogy néha egy-egy művészeti ág a többinél jelentősebb szerepet kap, hatása uralkodóvá válik, törvényei más művészetekben is érvényesülnek. A romantika idején az irodalom töltötte be ezt a vezető szerepet, a zene, a képzőművészet is javarészt innét kölcsönözte témáit, motívumait. Napjainkban mintha az építőművészet élvezné ezt a helyzetet, ez a művészet az, amelyek már alapjaiban a „rend", a „törvény", a „szerkezet" stb. parancsait — ezeket a modern művészetre jellemző fentebb már említett vonásokat — leginkább meg tudja valósítani, be tudja tölteni. Ugyanakkor az irodalomban s az irodalommal összefüggő művészetekben (pl. színház) mintha az a látásmód érvényesülne leginkább, amelyet a film valósít meg tökéletesen.

Amiről a modern művészettel kapcsolatban még beszélni kell, az lényegében egy, a 19. században megindult folyamat beérése: az tudniillik, hogy napjainkban egy minden korábbinál erőteljesebb kiegyenlítődés zajlik a művészetben. Régebben az egyes népek és kultúrák által létrehozott művészeti irányok, eredmények többé-kevésbé megmaradtak az azt létrehozó nép kultúrkincseinek. Távoli kézfogásokról nem tudunk. A rabszolgatartó társadalom többé-kevésbé azonos fokán egészen másfajta művészetet hoztak létre az egyiptomiak, a görögök vagy Ázsia népei. Ezek a kultúrák korukban nem találkoztak, a művészeti eredmények egymástól izoláltan jelentkeztek, csak késői átvételekről lehetett szó. Ilyen fáziseltolódásnyi különbséggel, jó századnyi-félszázadnyi késéssel terjedt el Európába még a romantika is. Ez a folyamat azonban az ismert, főként technikai találmányok — könyvnyomtatás, közlekedés, hírközlés elterjedése — nyomán már korábban megindult. Goethe az, aki megalkotja és először használja a világirodalom kifejezést. Az Eckermannal folytatott beszélgetésekben olvassuk: „a világirodalom korszaka van most soron s mindenkinek ezen kell munkálkodni, hogy ezt a korszakot elősegítse... s itt van az a nagy előny (ti. a nemzetek kölcsönös érintkezése), mely a világirodalommal együtt jár..." A Kommunista Kiáltvány ezzel kapcsolatban a gazdasági összefüggéseket mutatja ki — de az irodalomra vonatkozó megjegyzései nyilvánvalóan a művészetek többi ágára is általánosíthatók —: „A burzsoázia a világpiac kizsákmányolásával valamennyi ország termelését és fogyasztását nemzetközivé tette... És ez így van, nemcsak az anyagi, hanem a szellemi termelésben is. Az egyes nemzetek szellemi termékei közkinccsé válnak. A nemzeti egyoldalúság és korlátoltság egyre lehetetlenebbé válik, a sok nemzeti és helyi irodalomból világirodalom alakul..."

Napjainkban, amikor a rádió, a film, a hanglemezgyártás a korábbiak mellett új csatornákon is segíti az eredmények, a hírek, az alkotások kicserélődését, a művészeti kapillaritás csak fokozódik. A művészeti irányok, nemcsak szinte szinkronizáltan, hanem világméretekben is jelentkeznek. A személyi, kereskedelmi, politikai, kulturális kapcsolatok fejlődése — leszámítva néha-néha egy-egy eljegesedési, megmerevedési periódust — csak még segítik a különféle ideológiák harca ellenére is folyó művészeti kölcsönhatást, a kifejezőeszközök, hang, stílus, stb. cseréjét. Ha nem is beszélhetünk — s ez nyilvánvalóan nem is lenne helyes és a művészet javát szolgáló — egységes zenei vagy képzőművészeti világnyelvről (bár itt az sokkal hamarabb elképzelhető, mint pl. az irodalomban), a legtávolabbi pólusok közötti kölcsönhatásról tudunk, azokat számontartjuk, értékeljük. A világ zenei térképén például manapság már nincsenek akkora szintkülönbségek, mint voltak a 18. században. Ma Japánban is az ún. nyugati zene a népszerű, ugyanakkor az európai Bartók az afrikai népek zenéjét építette be motívumkincsébe.

Egy korban, ahol az emberiség sorsát érintő dolgok, mint például a háború és a béke kérdése azonnal világméretű kérdésként jelentkezik, egy korban, ahol az atomerő felfedezése a legnagyobb összefüggéseket teremti meg, szükségszerű, hogy a művészeti jelenségek is világméretűekké válnak. Shakespeare-nek szabad volt Cervantesről nem tudni, bár ugyanabban az évben haltak meg, ma Solohov és Hemingway neve az egész világon ismert.

A XX. század művészetének ezek a jellemvonásai, fejlődésének-alakulásának tendenciái szinte megszabják, kötelezővé teszik egy új művészeti korszak beköszöntését, egy olyan korszakét, amelyet szocialista művészetnek nevezünk. A század művészeti törekvései pontosan egybeesnek azokkal a jegyekkel, amelyeket a szocialista realista művészetről elmondtunk, amelyeket ez a művészet meg akar valósítani. Egy túlzottan specializálódó, művészetében is a legkülönfélébb irányzatokra szétesett korszak után szükségszerű a harmóniára való törekvés. S a szocialista realizmus nem éppen ezt keresi? Azt a fajta szintézist, amelyeket — hogy honi példáknál maradjunk — József Attila és Bartók Béla művészete megvalósított.

*

Amit a szocialista művészettel kapcsolatban a leggyakrabban meg szoktak kérdezni, az a kísérletezés szabadsága, a „művészi tévedés" joga. Itt néhány korábbi gondolatot is meg kell ismételnünk. A művészet jelenében mindig ott van, hat és munkál a múltja. A tudományban nem tanítják a régebbi, tévesnek bizonyult nézeteket, itt minden új eredmény cáfolja a korábbiakat. Viszont a művészet útja nemcsak előre, hanem visszafelé is nyitott, járható. Sőt az egyidőben jelentkező művészeti törekvések között is — a szubjektum nagyobb szerepe miatt — szélesebb skála nyílik, az irodalomtörténet egyazon korszakában megfér egymás mellett Ady és Babits, Móricz és Krúdy.

A kísérletezés, az új, egyéni utak-csapások törésére tett próbálkozások természetes és szükségszerű feltételei a művészet fejlődésének. De hogy mi mutatkozik majd a jövő szempontjából eredményesnek, előrelendítőnek, azt a kísérlet idején még nem lehet pontosan megállapítani. Egy korábbi pont után következő új pontról csak akkor derül ki, hogy kiesik-e egy egyenesvonalú fejlődésből avagy egybeesik azzal, ha megvan a következő, harmadik pont is, s ha az első és a harmadik pont közötti egyenest meghúztuk.

Aztán a kísérletek értékelésénél arra is ügyelni kellene, hogy az esztétikai, tehát a művészi kvalitást mérlegelő szempontok mellett van a vizsgálódásnak egy másik lehetősége, ez pedig a történeti értékelés. Ugyanaz a művészeti jelenség más és más súlyt nyomhat, ha esztétikai vagy történeti mérlegre helyezzük. Az Ómagyar Mária Siralom a kor európai himnuszköltészete mellett dadogó vers, de a magyar nyelvű líra fejlődésrajza szempontjából igen becses emlékünk. Amikor már az angoloknak Shakespeare-jük, a franciáknak Molière-jük van, nálunk még vásári csepűrágók járják a mezővárosokat, s hitvitázó és iskoladrámák születnek; de ezek a dráma-kísérletek a magyar irodalom egészének fejlődése szempontjából igenis értékes alkotások. Ezért nem becsülhetjük le az esztétikailag kisebb értékű, átmeneti jelentőségű, de a történeti vizsgálódás és értékelés szerint fontos kísérleteket. Egyetlen művész számára sem jelenthet előnyt egyes korábbi művészeti irányok ismeretének hiánya, vagy a saját, önálló hangja megtalálása érdekében tett kísérletekről, próbálkozásokról való lemondás. Nem igaz, hogy a kísérletezés, az útkeresés szükségképpen formalizmushoz vezet, nem igaz, hogy van olyan művészeti törekvés, amelyből ne lehetne valamit tanulni. A művészeti irányzatok, az izmusok ha csak egy-egy rész-igazság felismerésével is, de mindig gazdagították a művészetet, újabb injekciókkal segítették, táplálták, erősítették létét.

A kísérletezésnek ez a fajta értelmezése kétségkívül elég szélesre tárja a kaput. De nem olyan tágra, hogy ne láthatnánk a határokat, azokat a szélső eseteket, melyektől óvni kell a művészetet. — Melyek azok a kerékvető kövek, amelyek a művészet széles útját határolják, amelyek a szélsőséges eseteket jelentik?

A művészet *a valóság képe*. Nem azonos a valósággal, de nem is szakadhat el tőle. Azok a törekvések, amelyektől az igazi művészetnek el kell magát határolnia, ott jelentkeznek, ahol ezt a kérdést tévesen, egyoldalúan, szélsőségesen értelmezik, félremagyarázzák. Az egyik véglet a formalizmus, amely elszakad a valóságtól, lemond a műalkotásnak a valósággal való összefüggéséről, a másik a prakticizmus, amely a művészetet csupán eszköznek, nem a valóság sajátos tükörképének, hanem olyan valós elemnek tekinti, mint egy kalapács vagy harapófogó. Érdekes módon mindig éppen ezeken a pólusokon jelentkezik a kritikátlan másolás, a meggyőződés és belső tartalom, megértés nélküli átvétel is: manapság egyrészt a modernizmus, másrészt a sematizmus formájában.

A modern formalizmusnak (modernizmusnak) számos végletes példáját produkálta korunk. Ilyen az ultrazene, az ellenfestészet (tassizmus, új absztrakció) és a lettrizmus. Szóljunk ezekről!

Kodály Zoltánnak abban a nyilatkozatában olvasom, amelyet az 1962-es velencei fesztiválon szerzett élményeiről adott (Film, Színház, Muzsika, 1962. május 25.): „A hangversenyen elhangzott Earle Brown amerikai szerző műve is. Egyszerre két karmester vezényelte, a szerző és Bruno Maderna. A zenekar egyik fele az egyik karmesterre, a másik fele a másikra figyelt. Maga a zene félig-meddig rögtönözve, az előadás során „szövődött": a zenészek bizonyos számok és kézjelek szerint vegyítették a műnek azokat a leírt részeit, amelyeket a karmesterek az adott pillanatban a legalkalmasabbnak véltek". Az „új zene" más példáit is idézhetnénk. A magyar származású Ligeti egyik darabjának kölni bemutatóján pezsgős-üvegeket törtek össze — ahogy a partitúra előírta. A beszámoló szerint a próbákon szemüvegek, ruhák, kották és hangszerek sérültek meg. A zenészek tiltakoztak, de a szerző ragaszkodott az „előírásokhoz". Végül abban egyeztek meg, hogy csak az előadáson lesz igazi pezsgősüvegzúzás, de akkor is — dróthálóval. — Vajon nevezhető-e ez még zenének, s nem inkább Kodálynak kell igazat adni, aki „a koktél egy új formájának" nevezi az ultrazenét.

A képzőművészeti formalizmus eltévelyedésének bemutatkozása volt az a kiállítás, amelyet Korszerű francia képzőművészet címmel nemrégiben Belgrádban rendeztek, s amelyről a Híd című lapban olvashatunk figyelemreméltó elemzést. Megtudjuk, hogy az a fajta absztrakt művészet, amelyet Mondrian, Kandinsky, Arp, Malevics és mások neve jelez, a kiállítás szemszögéből immár klasszikus absztrakciónak számít, mert az utóbbi két évtizedben feltűnt egy olyan törekvés, amely lemond azokról a valósággal való kapcsolatokról is, amelyek az említett művészek alkotásaiban még megvoltak. „Korábban a kép... mindig ábrázolt, bemutatott valamit, még a klasszikus absztrakt kép is, és ez a művészet szemérmességének fátyla volt. Ma ennek nyoma sincs — a művész elvesztette szemérmességét. Az új absztrakció számára egy kis folt vagy foltok szervezetlen szövedéke elegendő arra, hogy a meztelen, meg nem szépített, annyira egyszerű emóciót szuggerálja, mint amilyen a fájdalom és csodálat felkiáltása, a gyűlölet és szenvedély sikolya." Ebből a meggondolásból születnek aztán azok az alkotások, amikor „kép" vagy „kompozíció" címén piszkos ruhadarabokat aggatnak a vászonra, amikor majom farkára kötött ecsettel mázolnak be egy felületet. Az efféle ötletek tetszés szerint szaporíthatók. Csak egyet: a Kölnben megjelenő Magnum című folyóiratban látható egy kép s mellette a magyarázó szöveg. A cikk címe: Geschlossene Kunst (Lőtt művészt). A képen köves hegyoldal előtt nagy tábla áll. A táblán lecsorgó vonalak láthatók. Az alkotóművész, Niki de Saint Phalla a háta mögött puskát tart. A magyarázó szöveg szerint: „A gipsztáblába festéktubusokat nyomkodtak. Ezt a táblát lövi meg puskával a művész. A gipszpor és a festék összekeveredéséből áll elő a „kép". — Ez a fajta „kép" lemond a művészet képi jellegéről, a valósággal való mindenféle kapcsolatról, a realizmusról, tehát arról, hogy a művészet a valóság képi ábrázolása, megjelenítése legyen, s tulajdonképpen helyes igényt fejez ki, amikor ellenfestészetnek hívatja magát. Valóban: ellensége az igazi festészetnek.

Ugyanezek a törekvések az irodalomban is fellelhetők; hallunk ellenregényről, ellendrámáról, lettrista költészetről. A lettrista versről például nem is lehet kritikát mondani, mert nem közöl semmit. Az ilyen vers csak a zűrzavar benyomását kelti. Lemond a nyelv gondolathordozó szerepéről; a vers elveszti létének értelmét. Az ilyen verset nem lehet semmilyen nyelvre lefordítani, s ha történnek is erre kísérletek, vagy módosítják, megváltoztatják az eredetit, vagy csak újabb értelmetlenséggel adhatók vissza.

A formalizmussal szembenálló másik véglet, amelytől az igazi művészetnek el kell magát határolnia: a prakticizmus. Itt ugyanúgy kísért a kritikátlan másolás, mint a formalista törekvések átvételénél. Egyformán prakticista álláspont, akár ha pusztán politikai feladatot kívánnak adni a művészetnek, akár ha csupán a szórakozás, a kikapcsolódás egyik formáját keresik benne. Az igazi művész is megoldhat aktuális politikai feladatokat (Petőfi, József Attila), de azokat mindig művész módján oldja meg. Harcosságban, politikai tisztánlátásban aligha lehet különbség pl. az 1930-as évek Népszavájának a munkásnők helyzetével foglalkozó valamely cikke és József Attila Anyám című költeménye között. Mindkettő ugyanarra a kérdésre felel: Milyen volt a magyar proletárasszony sorsa a két háború közti Magyarországon? Amíg azonban az újságcikk statisztikai adatokkal, politikai, közgazdasági fogalmakkal válaszol erre, a költő felmutatja egyetlen proletárasszony, saját édesanyja — a lírai realizmus művészi eszközeivel megrajzolt — képét. Nem abból szokott baj lenni, hogy a költő politizál, hanem abból, hogy rosszul politizál, meggyőződés, művészi erő és hitel nélkül, s ez értékét veszi magának az alkotásnak is. Az a felfogás, amely a művészettől csupán időszerű, gyakorlati feladatok megoldását várja, tagadja magát a

művészetet, s szükségképpen a lélektelen rutinmunkába, az eszközök felületes használatába torkollik. A sematizmus ugyanúgy megnyilvánulhat a középkor vallásos költészetében, mint az újkori politikai irodalomban.

Az is sematizmushoz vezet, ha a művészetet csak szórakoztatásnak tekintik. Különös, hogy míg általában élesen elhatároljuk és elítéljük az igazi művészettől idegen formalista irányokat, addig a közönség felé kritikáltlanul árad az igénytelen, ízléstelen „művészet", a giccs. Az az alkotás, mely lemond a művészet gondolkodtató, eszméket sugalló szerepéről, amely nem akar felrázni, az embert önmaga értékeinek tudatára ébreszteni. A giccs a zenében, a képzőművészetben, az irodalomban közömbösíti az igazi értékeket, álmossá, kényelmessé teszi a közönséget, s csupán pótlékot kap valódi értékek helyett. Óva intjük az embereket a formalista művészettől, ugyanakkor sorozatban gyártjuk az ízléstelen szobrokat; egy-egy nehezebben megközelíthető alkotás fölött hosszú ideig problémázunk, de a zenei selejt áradását szóra sem érdemesítjük. A giccs ellensége a művészetnek. A művészet csupán a „kikapcsolódás", a szórakozás egyik formájának tekinti, s a művelődni akaró emberrel még azt is elhiteti, hogy ez az igazán „szép".

A művész társadalmi felelőssége korunkban nagyon megnőtt. „Társadalomban élni és a társadalomtól függetlennek lenni nem lehetséges" — írta Lenin. A feltörekvő, hatalomhoz jutott naprétegek határozott igényt és követelményt állítanak, megnőtt a kultúrára szomjas emberek száma, a művészeteknek számolni kell ezzel az érdeklődéssel. A művészet mindennapi szükségletévé vált a mai embernek. Mindez természetesen megnövelte a művészet társadalmi felelősségét. De nemcsak a művészet felelősségét, hanem a közönségét is. A tömegek nem mondhatnak le arról, hogy felnőjjenek koruk színvonalához, hogy értő közönségként álljanak a kortárs művészet mellett. Az érthetőség relatív fogalom, a történelemmel együtt változik. Van lehetőség a műalkotások megközelítésére, ha azok az első pillanatban elgondolkoztatónak, nehezebben érthetőnek is látszanak. Korunk művészetének bíznia kell a tömegek érdeklődésében, ugyanakkor a közönségnek fel kell emelkedni a művészi alkotások értéséhez és élvezetéhez. Az a művészetkritika, amely ezt a kettős törekvést szolgálja, nem lehet haszontalan. A szolgálatnak ezzel az igényével kerültek papírra ezek a gondolatok is...

TÜSKÉS TIBOR

A MAGYAR FILM ÉS A MAGYAR IRODALOM

Bár a közvéleményben a mai napig nem egészen tisztázott dolog: a szakmai és tudományos irodalom — mert ma már teljes biggadtsággal állíthatjuk, hogy van nemzetközi filmtudományi irodalom — végérvényesen tisztázta a filmnek mint jelenségnek lényegét. A film kifejezési forma, ilyen tekintetben például a beszéddel, a szóval mint kifejezési formával hasonlítható össze. Ezen belül a filmmel, mint kifejezési formával művészi alkotó tevékenység is létrehozható, mint ahogy a beszéddel is létrehozható műalkotás, költészet, irodalom, dráma. A filmmel kapcsolatban tehát nem az a helyes megállapítás, hogy a film művészet, hanem, hogy a film kifejezési forma s e kifejezési formának egyik megnyilvánulása a filmművészet. A filmművészetnek tehát nem sok köze van más művészeti ágakhoz, illetve csak annyiban van köze, amennyiben a művészet, az esztétika elvileg egységes és ezen belül aszerint különülnek el a különböző művészetek, hogy a művész azokat milyen technológiával hozza létre: a beszéd segítségével, a márvány megmunkálásával vagy különböző kifeszített húrok rezgésbe hozatalával. Ugyanilyen tudományosan tisztázott tény az is, hogy az a felületes és naiv vélemény, mely nemrégiben még szintén közkeletű volt, mintha a film puszta technikával mechanikusan reprodukálná a valóságot, s már csak ezért sem válhatna művészetté, tévedés. Először is minden művészetet bizonyos technológiával hoznak létre s a reneszánsz hajnalán a kor, ha úgy tetszik, technikai fejlettségének csúcsán kellett, hogy álljon az a művész, akinek bizonyos festékeket igen bonyolult vegyi ismeretek alapján ki kellett kevernie, hiszen nem voltak festékgyárak és akinek a perspektíva és az anatómia rendkívül bonyolult szabályait is ismernie kellett. Nem is szólva a bronzöntés, a márványcsiszolás műveletéről. Másodszor. A film már csak azért sem reprodukálhatja a mechanikusan

a valóságot, mert még a leghétköznapibb mozgás lefilmezése is feltétlenül tükrözi a fényképező ember véleményét erről a mozgásról aszerint, hogy milyen fény és árnyék hatásokat használt, vagy hogy honnan vette fel az eseményt.

A film tehát az alkotó tudatát, az alkotónak a világról alkotott véleményét mozgással kifejező forma. Mint ilyen egyike a legfejlettebb kifejezési formáknak, s a tudományos kifejezés területén még legősibb kifejezési formánkat, a beszédet is felülmúlhatja. Egy kilőtt puskagolyó mozgását például a film feltalálásig csak elméletileg tudtuk követni, megfelelő kamera segítségével azonban ma már szabad szemmel is világosan látható egy addig láthatatlan folyamat.

De ha ez a helyzet, vagy legalábbis ha az a véleményünk, hogy ez a helyzet, mi értelme film és irodalom kapcsolatáról szólani? Vajon nem ugyanolyan fölösleges fecsegés-e, mint festészet és irodalom, vagy zene és szobrászat kapcsolatáról beszélni? Mert ha igaz is, hogy voltak korok, melyekben a mai szemlélő számára szinte mulatságos módon kapcsolták össze például a festészetet és az irodalmat az emberiség legnagyobb szellemei is, az is igaz, hogy ezek a korok már elmúltak. Köztudomású például, hogy Goethe számára a festmény igen gyakran nem volt egyéb, mint egy irodalmilag kifejezhető gondolat vagy esemény képi rögzítése. Az Itáliai utazás lapjain leírt lelkes és rajongó megnyilatkozások egyes reneszánsz festők általa akkor először látott képeiről világosan mutatják ezt a gondolkodásmódot.

Film és irodalom ilyenfajta kapcsolatáról tényleg nem beszélhetünk, mint ahogy ezt az eszmefuttatást sem abból a szokásos kiindulópontból kezdem, hogy a film, ahhoz képest, hogy az irodalom ilyen vagy olyan, mennyiben és miért más? Még a harmincas évek közepén is megjelent az *Irodalomtörténet* című tudományos folyóiratunkban egy tanulmány egy irodalomtudósunk tollából a filmről, melyben azt a megállapítást olvashattuk, hogy a filmnek nincs egyéb feladata, mint levetett sarukkal közeledni az irodalomhoz, s azt — tudniillik az irodalmat —, híven szolgálni. De voltak ilyen nézetek az ötvenes évek elején is a szocialista országokban: az ekkor készült filmek monumentális történelmi regények és korképek lefotografált változatai voltak.

De ha így áll a helyzet, akkor végül is milyen megközelítési móddal tárgyaljunk erről a két művészetről?

Nem mondunk ellent önmagunknak, ha leszögezzük, mindennek ellenére, illetve *éppen ezért* kell film és irodalom kapcsolatáról beszélni. A hangosfilm ugyanis olyan bonyolult módon képes rögzíteni a valóságot és a valóságban lezajló mozgásokat, hogy ezeknek a mozgásoknak legkülönbözőbb hangi kísérőjelenségeit is rögzíti. Egyébként tulajdonképpen a hang is mozgás, amennyiben időben zajlik le, sőt az időtől a legnagyobb mértékben függő jelenség. Érdekes, hogy a világ legnagyobb filmművészei Eisensteintől Pabstig a zenéhez hasonlították a filmművészetet. Valóban: csábító eszmefuttatásokra késztet az a tény, hogy a film olyan jelenség, mely annyira feloldja idő és tér szinte kibékíthetetlen ellentétét, hogy egy adott méterszám egy adott időegységgel pontosan azonos. Idő és tér tehát egymást kiegészítő és kölnyira feloldja idő és tér szinte kibékíthetetlen ellentétét, hogy egy adott méterszám csönösen fölcserélhető fogalmak. X méter film megfelel x perc mozgásnak. De ne menjünk bele ebbe a fejtegetésbe, melynek kiindulópontja igaz ugyan, de amely nagyon könnyen öncélú esztétizálásra csábíthat. Mindebből az a lényeg, hogy a film — mint mondottuk — a hang összes megnyilvánulási formáit rögzíti azáltal, hogy ezt a hangot lefényképezi, megfelelő méterszámú celluloidtekercsre rögzíti és egy igen erős fényforrás segítségével elektromos rezgésekre váltva, kiszabadítja celluloid börtönéből s újra hanggá, vagyis levegőmozgássá változtatja. Ilymódon a filmnek, mármint a hangosfilmnek alapvető feltétele többek között az emberi beszéd rögzítése is, a filmművészetnek pedig igen fontos és majdnem nélkülözhetetlen feltétele az emberi beszéd művészi, drámai vagy költői ihletésű felhasználása. Gondolatmenetünkből ezek szerint világos, hogy az irodalomból a filmhez nem úgy jutottunk el, ahogyan általában el szokás jutni. Nem azt tételeztük fel, hogy a filmnek mint műalkotásnak létrehozásához szükséges forgatási vázlatot, amely az alkotóművész terveit tartalmazza, közkeletű szóval: a forgatókönyvet, kell irodalmi műnek tekintenünk, pusztán azért, mert az *le van írva*, s ami le van írva, az általában irodalom, hanem a filmben elhangzó emberi beszéd különböző formáinak, közkeletű szóval: a dialógusnak tulajdonítunk alapvető irodalmi jelentőséget. Az emberi beszédnek, mint kifejezési formának művészi változata: az irodalom tehát véleményünk szerint elsősorban a költői ihletésű emberi beszéd rögzítésével kapcsolódik elválaszthatatlanul a filmművészethez.

E kicsit kategorikusan megfogalmazott bevezető gondolataim után lássuk tehát, hogy konkrétan a mi viszonyaink között miféle kapcsolatai lehetnek irodalomnak és filmnek, íróknak és filmművészeknek egymással.

Véleményünk szerint irodalom és film kapcsolata háromféle lehet:

a) írók, irodalomtörténészek véleménye a filmről. Nem jelentéktelen tényező íróknak filmszaklapokban publikált szépirodalmi tevékenysége;

b) írók közreműködése filmek, mint műalkotások létrehozásában;

c) írók maguk hoznak létre filmeket, mint műalkotásokat. Elméletileg szólva: a művész, aki általában a beszéd felhasználásával fejti ki művészi alkotótevékenységét, elsajátítva a filmnek mint kifejezési formának technológiáját, a világról alkotott véleményét s az objektív valóság ábrázolását filmmel óhajtja kifejezni.

Térjünk az első pont megtárgyalására. Erről nagyon röviden szólok, mégpedig azért, mert erről egyrészt könyvet írtam *A mozgóképtől a filmművészetig* címmel, s amit abban közöltem, fölöslegesnek tartom ismételgetni, másrészt pedig külön is írtam egy dolgozatot *A Nyugat írói és a filmművészet* címmel az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1960. 6. számában (674—683. lap) Most erről elég annyit mondani, hogy míg az utóbbi húsz évben úgyszólván értetlenség övezte az írók részéről irodalom és film kapcsolatát, addig a század elején szinte valamennyi jeles írónk melegen érdeklődött a filmművészet iránt és értékes esztétikai cikkekben *akkor* — 1910 körül — világviszonylatban jelentős megfigyeléseket tettek, mint például Karinthy Frigyes, Somlyó Zoltán, Szabó Dezső és mások. Sőt, filmszaklapokban szépirodalmi tevékenységet is fejtettek ki, mely szaklapok felkutatását az irodalomtörténészek éppen a film negligálása miatt mellőzték. Apró példaként közbevetőleg jegyzem meg, hogy József Attila híres Curriculum Vitaejének egy korai, a húszas évekből datált megfogalmazását találtam meg a *Hét* című akkor már filmszaklappá átalakult folyóiratban, továbbá egyik versének eddig sehol nem közölt variánsát. Nem publikáltam ezt az apró felfedezést, mert úgy véltem, ennek a kornak kutatói nálam hivatottabbak a filológiai összehasonlítások elvégzésére és a József Attila jubileum talán a *Hét* lapjainak forgatására is ösztönözni fogja a kutatókat. Ez mindmáig nem történt meg, feltehetőleg nem is fog megtörténni. Móricz Zsigmond is évtizedeken át tartó lelkesedéssel próbálkozott a filmművészettel; nem az ő hibája, hanem részben a történelmi körülményeké — az *Isten háta mögött* forgatókönyvének megvalósítását a Tanácsköztársaság bukása tette lehetetlenné —, részben pedig az ipari szintű Horthy-korszakbeli magyar filmgyártásé.

Sokkal fontosabb és aktuálisabb és sokkal kevésbé megtárgyalt a két másik pont: az írók közreműködése filmek létrehozásában, illetve az az eset, ami nálunk sajnos csak elméleti, hogy írók maguk hoznak létre filmeket, mint műalkotásokat.

Vissza kell térnünk elméleti kiindulópontunkhoz, mely szerint a film nyersanyagának, a forgatókönyvnek létrehozásában ha fontos is az író: szerepe a kész film létrejöttében, bármilyen megdöbbentő is ezt kijelenteni, úgyszólván jelentéktelen. Annál nagyobb viszont az író szerepe a dialógusok megírásában, hiszen ezek változatlanul és szinte változhatatlanul hangzanak el a filmvásznon is, ugyanúgy, mint ahogy azokat leírta. Különös módon (tapasztalatom szerint) a dialógusok megírásának művészete — és ezek nem drámai vagy nem feltétlenül drámai jellegű dialógusok — nálunk egyáltalán nem virágzik. A forgatókönyv írással kapcsolatban pedig, éppen azért, mert a film akár tetszik, akár nem, a rendező munkájának gyümölcse, nagyon sok a probléma, a kölcsönös panasz és keserűség. Látszólagos ellentmondásként azt kell megállapítani, hogy éppen azért van napjainkban több panasz írók és filmesek együttműködésére, mint régebben, mert ma ez az együttműködés szorosabb, mint régen. Hogy lehet ez? Régen, nevezetesen a Horthy-korszakban, tehát a kapitalista hangosfilmgyártás idején — és itt hangsúlyozom a gyártás szót, tehát az iparcikkek előállítását — valamirevaló író kapcsolata a filmmel többnyire csak az volt, hogy egy nyomtatásban már megjelent sikeres művét megfilmesítés céljaiból megvásárolták. Az író többnyire sejtette, hogy művének művészi szépségei el fognak veszni, de vagy mert mégis remélte, hogy ez egyszer az ő esetében ez nem így lesz, vagy mert engedett a csábításnak, a mű megfilmesítési jogát eladta. Ezzel rendkívül kényelmes helyzetbe került. Először is kapott körülbelül 5—6000 pengőt, csaknem annyit, mint a legnagyobb sztárok és többet, mint a film rendezője. Másodszor viszont egyáltalán semmi dolga és vesződsége nem volt a film megírásával. Harmadszor pedig a film bemutatása után, sajnos, többnyire teljes joggal, kéjesen szidhatta a filmet, ami tönkretette és kilúgozta regényét, drámáját vagy novelláját. Ezzel igazolta önmagát, elhatárolva magát a filmesektől, miközben pénze, amit a megfilmesítési jogért kapott, kényelmesen kamatozott, s miközben a valóban selejtes iparcikk

többmillió néző által való megtekintése folytán regényének újabb kiadását készítették elő. Ez a kényelmes helyzet napjainkban a szocialista kultúra egyik jelentős vívmányaként megszűnt. Ha élő íróinkat „filmesítik meg", csaknem kivétel nélkül minden esetben magát az írót kérik fel a forgatókönyv megírására vagy pontosabban: az írót *is* megkérik, vegyen részt a forgatókönyv írásában. Ezzel áldatlan és kellemetlen küzdelem kezdődik. Az író érvényesíteni akarja saját elgondolásait, a rendező is érvényesíteni szeretné az ő elgondolásait. A jobbik eset az, ha az írónak olyan film-ismerete van, hogy pontosan tudja, elképzelései miként valósulhatnának meg filmen. A rosszabbik és gyakoribb eset az, hogy az írónak alig vannak elgondolásai a kész filmről, mert nem ismeri a korszerű filmművészetet. Jeles íróink aránylag ritkán járnak moziba, filmismeretük felületes, körülbelül a modern zene ismeretével, vagy nem-ismeretével van egy színvonalon. Általában az az elterjedt közhit, hogy mivel a film valóban más, mint az irodalom, képtelenség bizonyos gondolat-folyamatokat, érzelmi állapotokat filmen olyan hűségesen visszaadni, mint például egy novellában vagy költeményben, ezért „filmszerűen" át kell fogalmazni ugyanezeket a gondolatokat. Emiatt gyakran előfordul jeles íróinkkal is, hogy az általuk írott forgatókönyvben regényük, novellájuk, vagy drámájuk igen magas színvonalú gondolatmenete naivvá, sekélyessé és felületessé válik. Holott tény az, hogy jeles rendezők kezében a legkomplikáltabb gondolat-folyamatok és érzelmi állapotok is pontosan kifejezhetők, mégpedig szavak, tehát dialógusok nélkül. Példa erre az olyan film, mint az *Ilyen hosszú távollét* vagy a *Kés a vízben*. Viszont ha ez a helyzet, akkor tulajdonképpen valóban nincs más feladat, mint az író művészien megfogalmazott gondolatait vele való egyetértésben és társalkodásban szakembereknek átfogalmazni, vagyis szakembereknek alkalmazni a film technológiáját, amit ő, az író nem ismer. Elvileg tehát az a helyes munkafolyamat véleményem és tapasztalatom szerint, hogy, ha könyvalakban már megjelent műről van szó, az író a rendezővel vagy a film technológiáját jól ismerő hivatásos forgatókönyvíróval együtt dolgozza fel a filmhez szükséges vázlatot, mert a forgatókönyvet nem tekinthetjük, s én a magam részéről legalábbis nem tekintem másnak; ha pedig eredeti gondolatmenetről, eredeti forgatókönyvről van szó, s véleményem szerint ez a jobbik út, s a magam gyakorlatában lehetőleg erre törekszem, akkor az írónak ezt az eredeti gondolatmenetét lehetőleg mások segítsége nélkül, de a korszerű filmművészet ismeretében mindjárt filmre kell megfogalmaznia, tehát nem irodalmilag és nem azt kívánni, hogy az később legyen „áttéve" filmnyelvre. Utóbbira jó példának tartom Csurka István: *A kertes házak utcája* című filmjének forgatókönyvét. Ilyen esetben viszont az író tulajdonképpen és elvileg nem mint író működik már, hanem mint filmíró. Erről a fázisról majd a harmadik pontban szólok. Térjünk vissza az együttműködéses forgatókönyvírásra, napjaink legégetőbb problémáinak egyikére, már ami a filmet illeti. Az író úgy érzi, hogy kifosztják, véget nem érő beszélgetések, tanácskozások és szekatúrák sorozatán át lassan-lassan megrabolják minden értékes gondolatától; ezek a gondolatok szinte a füstbe mennek, mire a film megvalósul. Ez az érzés egyrészt érthető, másrészt mégis helytelen. Érthető a mi gyakorlatunkban azért, mert filmművészeink általában nincsenek azon a színvonalon, mint legjobb íróink. Filmrendezőink nem jelentéktelen része mesterember, becsületes iparos, aki jó árut szeretne szolgáltatni a közönségnek. Komplikálja ezt a helyzetet, hogy a közönség egy része tiltakozik az elgondolkoztató művészi filmek ellen, szívesen veszi az olcsón szórakoztató, úgynevezett munka utáni kikapcsolódást elősegítő árucikket, emiatt ilyen árucikket kér a MOKÉP is — írók számára mindennél többet mond, ha az ÁKV-hez hasonlítjuk — és így az ilyenfajta mesterember-szemlélet kialakulása érthető. De ennek történelmi okai is vannak, melyek részletes tárgyalása e helyen fölösleges. A rendező és az író közötti diskurzus tehát igen gyakran kiábrándító és az író joggal érzi, hogy valahol becsapják. Ugyanakkor viszont és ezzel párhuzamosan a rendező ugyanilyen világosan érzi, és ugyanilyen joggal, hogy az írók nem ismerik a korszerű filmművészetet, nem tájékozottak a filmművészet alapvető kérdéseiben, sokan még mindig csak az irodalom egyik leányvállalatát látják benne, és szintén elkeserednek. Hogyan lehetne ezen segíteni? Véleményem szerint úgy, hogy maximálisan lehetővé kellene tenni a film iránt érdeklődő írók számára, hogy a legfontosabb filmeket a rendezőkkel és más filmművészekkel együtt nézhessék meg és ilyen vetítések után például a Filmművész Klubban spontán baráti beszélgetésekben tisztázódhassanak alapvető esztétikai kérdések. Ha ezt megoldanánk, nem fordulna elő az a komikus helyzet, hogy a nagyközönség riadt és tanácstalan figyelmétől kísérve egy Antonioni nevezetű olasz rendező filmjeit emlegetik ide s tova az ötödik magyar

filmmel kapcsolatban, akinek azonban eddig egyetlen filmjét sem vetítették nálunk, pedig első filmjét 1950-ben rendezte. De azt mondottuk, hogy van ennek egy másik oldala is, mert az említett keserű érzés az írók részéről amennyire érthető, annyira helytelen is tulajdonképpen. Miért helytelen? Azért, mert a film létrehozásának folyamata rendkívül sok áldozatot igényel s rendkívül sok elvetélt és soha meg nem valósult vázlatot kell az alkotómunka folyamata közben létrehozni. Vagyis annak az írónak, aki filmet ír, vállalnia kell az ezzel kapcsolatos szekatúrákat, új meg új nekifutásokat, gondokat, fejtörést, idegességet. Vállalni kell azért, mert egy film létrehozásának folyamata hallatlanul bonyolult és költséges vállalkozás, sokkal kevesebb film is jön létre a világon mindenütt, mint ahány novella vagy regény napvilágot lát és végelemzésben a *kész* filmért nagyobb összegű honoráriumot fizetnek ki, mint egy kész regényért vagy novelláért.

Fel szokott merülni az a probléma is, hogy a filmesek elzárkóznak az eleven irodalmi élettel való kapcsolat elől, kevés íróval dolgoznak, néhány ember nagyon jól keres, de a legtöbb igényes íróval szóba sem állnak. Ez olyan felelőtlen állítás, hogy már-már lelkiismeretlen rágalomnak nevezhető. Érthetetlen, hogy mégis tartja magát. Nyugodtan mondhatom, hogy úgyszólván nincsen olyan magyar író, akinek nyomtatásban több novellája vagy legalább egy kötete megjelent, hogy azzal valamelyik filmstúdió szerződést ne kötött volna. Bármelyik érdeklődőnek bármelyik stúdiócsoport dramaturgiája örömmel ad erre vonatkozólag felvilágosítást, de elég az is, ha e sorokat olvasó vagy hallgató magyar író saját magának felteszi a kérdést, hogy megkeresték-e már filmesek valamelyik műve feldolgozásának tárgyában. A Hunnia Filmstúdió négy stúdiócsoportjának dramaturgjai valósággal vadásznak az *Új Írás*, a *Kortárs*, az *Élet és Irodalom*, a *Jelenkor*, a *Tiszatáj* és más folyóiratok egy-egy jó novellájára, nem is szólva a regényekről. Persze elsősorban az olyanokról, amelyeknek megfigyelmesítése belefér a kilencven perces időtartamba. Amilyen igaz tehát, hogy az írókat éppen azért, mert a forgatókönyv létrehozása nem *végleges* műalkotást létrehozó folyamat, nagyon sok szekatúra éri a forgatókönyv írásakor a rendezők vagy éppen a stúdió értetlensége miatt, olyan tévedés az az állítás, mintha a filmművészek szerződésszerű kapcsolatot az írókkal nem keresnének.

Mivel azonban, mint kifejtettem, az igazán maradandó írói alkotómunka a filmben a dialógus, íróinknak elsősorban igényes dialógusok megalkotására kellene törekedni. Ezek a dialógusok megítélésem szerint igen messze elmaradnak a világ filmművészete legjobb alkotásainak dialógusaitól. Direktek, magyarázók, illusztratívek, szájbarágók, rengeteg bennük a közhely, a sablon. Ha pedig drámaiak, monológ szerűen színpadiak azok, nem tartalmazzák az élő beszédnek azt a természetes lüktetését, amit pedig novelláik vagy regényeik igenis tartalmazni tudnak. Némi túlzással szólva, elkeserítő dolog egy kész film dialógusait a már bemutatott filmből kiírni. Semmitmondó és üres frázisokat kapunk többnyire. Pedig éppen a modern filmművészet mutatja, hogy a dialógusnak milyen rendkívüli szerepe van az igazán művészi — és nem úgynevezett „irodalmi" — filmben. Példa erre a *Kés a vízben* rengeteg feszült, látszólag semmitmondó beszélgetése a vitorlás házaspár-tulajdonosa és a fölvett fiatalember között, Tony Richardson filmjének dialógusai az *Egy csepp mézben*, amelyek ugyan egy dráma dialógusai, de a megfelelő képi környezetben sokkal nagyobb jelentőséget kapnak, mint az Odry Színpad kulisszái között, vagy a *Ballada a katonáról* rendkívül tömör párbeszédei. De mit értünk dialógus alatt a szónak persze annak az értelmében, amit a tanulmány elején kifejtettem? Rövid és túlzó általánosítással szólva a jó filmdialógus abban különbözik a színpaditól, hogy míg az olvasva képi közvetítés nélkül is appercipiálható, addig a filmdialógusban ugyan mérhetetlenül fontos szerepe van a szónak és a beszédnek, de az mégse érthető képi kíséret nélkül. A kettő együtt adja az alkotóművész mondanivalóját. Számtalan példát találhatunk erre, akár Alain Resnais *Szerelmem, Hiroshima* című filmjében, akár Csuhraj *Ballada a katonáról* című alkotásában. A mi filmjeink dialógusai vagy úgy jók, hogy azonnal első olvasásra pontosan annyit mondanak, amennyit majd a kép is közöl velünk, vagy olyan jelentéktelenek, hogy csak a művészileg megfogalmazott képnek sikerül kiemelni azokat a szürkeségükből. Persze ezek általánosítások, mert minden évben készül egy-két olyan igényes magyar film, amely részleteiben vagy egészében is kivétel e lesújtó példák alól.

Mindezeknek a problémáknak a tisztázásához hozzásegíthetne egy nyílt, akár egyetlenül őszinte vagy akár nagy százalékban szükségképpen igazságtalan és elfogult vita is valamelyik folyóiratunkban vagy mindegyik folyóiratunkban. Az *Új Írás* tudomásom szerint megpróbálkozott ilyen vitával, azonban érdemleges cikkek és hozzá-

szólások nem érkeztek. S ez nagyon figyelemre méltó és mutatja, hogy valami nagyon komoly baj van irodalmunk és filmművészetünk kapcsolatában. Ugyanez az *Új Írás* ugyanis rendkívül széleskörű vitát indított képzőművészetünk kérdéseiről. Miért nem sikerült ez a filmmel kapcsolatban, mikor a kulisszák mögött annyi sötét pletyka és zavaros rágalmazás hangzik el kölcsönösen mindkét fél részéről, az írók és a rendezők részéről is? Alighanem azért nem sikerül, mert lényegében vagy teljes érdektelenség van ebben az ügyben éppen úgy, mint ama harmincas években, amikor az író kényelmesen szidta a filmet, amit nélküle csináltak meg, de amiért pénzt kapott fáradság nélkül, vagy mert a film esztétikai, elvi kérdései olyan mértékben tisztázatlanok, hogy nagyon kevesen érzik csak magukat elméletileg annyira felvértezve, hogy nagy támadási felület nyújtása nélkül érdemlegesen vitázhatnának. Viszont a valóban kapott vagy vélt sebek fájnak és az irodalmi jellegű kávéházak, presszók, az Írószövetség tele vannak elkeseredett panaszokkal, amelyeknek egyikmásika a *Ludas Matyi* karikatúrái közé is eljut. Hadd mondjam el azonban, akár mindjárt vitatindítóul is, hogy véleményem szerint ebben inkább az írók hibásak. Mindjárt példát is mondok: az Írószövetség a kora tavasszal vitát rendezett filmművészetünk és irodalmunk kérdéseiről. Ezen a vitán minden jelentős filmrendező megjelent, megjelent a Hunnia Filmstúdió igazgatója, megjelent a Művelődésügyi Minisztérium Filmfőigazgatóságának több felelős vezetője, megjelentek a stúdiócsoportok vezetői és titkos izgatottsággal ugyan, de várták a jogos és nagy „beolvasásokat", várták a heves vitát, aminek során egy-két problémát talán tisztázhatnak. Ilyen vitára nem került sor, mert mindössze három vagy négy író jelent meg, akiknek semmi lényeges mondanivalójuk erről a kérdésről nem volt.

Jó lenne ezen változtatni.

Szólanom kell az általam harmadjára fölvetett lehetőségről irodalom és filmművészet kapcsolatában. S ez a lehetőség véleményem szerint a jövő lehetősége, a legnagyobb távlatokat nyitó lehetőség. Nevezetesen az, amikor az író maga készít filmet. Tudom, hogy a szakma részéről, a hivatásos rendezők részéről ilyen akciót nagyon komoly ellenállás, féltékenység és kenyéririgység fogadna. Ez azonban a jövőt illetőleg és a fejlődés szempontjából teljesen érdektelen. A világ minden táján a Szovjetuniótól az Egyesült Államokig megfigyelhető, hogy írók filmeket rendeznek s ez — amint arra már, ha röviden is, de a Nagyvilág 1962. októberi számában Pier Paolo Pasolini: *Accattone* című filmjéről írott cikkemben rámutattam — nem azonos azzal a korábbi, Cocteau, Marcel Pagnol, Zilahy Lajos által kezdeményezett irányzattal, amikor az írók irodalmi alkotásaikat lefényképeztetni óhajtották. Most más folyamatról van szó, arról, hogy az író felismeri: a film valóban önálló művészeti ág, amelyen belül olyan érdekes kifejezési lehetőségek nyílnak, hogy érdemes annak technológiáját, bizonyos művészi mondanivaló kifejezése végett elsajátítani. Éppen úgy, mint ahogy prózaírónak érdemes verset írni — ha tud —, vagy festőnek érdemes a hidegtű technikát megtanulni, szobrásznak érdemes az ecsetkezelésre odafigyelni és így tovább. S amint Michelangelo személyében akadt már művész, aki a verstől az épülettervezésen keresztül a freskótól a szoborig mindenhogyan ki tudta fejezni gondolatait, úgy bizonyára akadni fog olyan művész is, aki a tollat és a kamerát egyforma felkészültséggel kezeli. Vannak erre már példák. Ilyen példa Pasolini, aki jeles olasz író, s aki vállalta, hogy éveken keresztül egy nálunk mérhetetlenül megvetett foglalkozást űzzön, a bedolgozó-átíró foglalkozást, hogy így a technológiát elsajátítva megrendezhesse saját filmjét, vagy Tadeusz Konwicki, aki *A nyár utolsó napja* című kis remekművében hallatlan szakmai tudással ábrázolta egy magányosan üdülő nő életének válságos óráit. Ilyen törekvéseket kellene bátorítani nekünk is vállalva az ellenszenvet és a meg nem értést, ehhez azonban, mint már mondottuk, íróinknak is tisztázni kellene önmagukban a filmnek, mint kifejezési formának és a filmnek, mint művészeti ágnak lehetőségeit.

NEMESKÜRTY ISTVÁN

KÉT ÚJ MAGYAR FILMRŐL

Az elmúlt évtized világszerte a filmművészet egyik legnagyobb belső megújulásának korszaka volt. Máris valóságos őserdővel kell szembenéznünk. Ahány iskola, stílust alkotó egyéniség, az általános jegyek mellett a valóság megközelítésének és filmre teremtésének annyiféle módszere, a képi nyelv átértékelésének, a kifejezés új lehetőségeinek annyi finom árnyalata született meg egyszeriben.

A csúcsot jelentő Körhinta óta meghasonlott, s már-már a rosszemlékű múltba tévedt magyar filmnek most ebben a nagy zajlásban kellene utat találnia. Évek óta egymás szájából kapkodjuk a szót, hogy ki-ki a legjobb szándéka szerint eligazítsa. Az általános idegességnek ebből a zűrzavarából a következőkben két olyan alkotást szeretnénk kiemelni, amely újra szép és gondolatébresztő emléket hagyott maga után.

Regények filmre írása talán a leggazdagabb hagyomány. *Hubay Miklós*, aki az *Angyalok földje* forgatókönyvét *Kassák Lajos* klasszikusként számontartott regényéből, az *Angyalföld*ből alkotta meg, ennek a hagyománynak a kiérlelt, biztos tapasztalataira épített. A térben és időben egyaránt szerteágazó cselekményt sűrítette, alakokat vont össze. Valóban újrateremtette a regényt, úgy maradt hű hozzá, hogy a lényegét keltette új életre. Nem valamelyik szálát emelte ki és bontotta szét a film műfaji lehetőségei szerint, hanem a teljességre törekedve tablót alkotott: a századeleji Angyalföld elesettségét, kiszolgáltatott nyomorát ábrázolta jellegzetes alakjaival, azokkal, akiket a nyomor a züllésbe dönt és azokkal is, akik a kizsákmányolás súlya alatt rátalálnak az összefogás erejére.

A dramaturgiai építmény tehát a már sokszorosan kipróbált hagyományos lehetőségek igen kulturált, tudatos ötvözete. Látványos újítás nélkül fonja össze a sorsokat, rövid, határozott jellemzést ad az alakokról, mindent alárendel a központi mondanivalónak.

Révész György rendezői koncepciójára elsősorban ugyanez a kulturált tudatosság a jellemző. Mintha valamennyi tapasztalatát, filmélményét itt kívánta volna felmutatni. Kevés eredeti vonást mutat fel, inkább rendkívüli tanulékonyságból, összegező erőből vizsgázik. A filmtörténet számtalan emlékezetes látószögét kelti új életre, de mindig egységes szemléletben, a maga természetéhez idomítva. A barakktábor képei az olasz neorealizmus legszebb pillanatait idézik, a városliget vurstlijában franciás ízeket kapunk, a nyomorúság elkeseredettségének bemutatásában néhol a Gorkij-filmek kísértenek.

Ez a feltámasztott hagyomány azonban minden tekintetben célszerűen és jól szolgálja a művet. Révész senkit sem követ, senkit sem fogad el kritikátlanul, hanem minden lépéséhez kiválasztja és imponáló mértéktartással használja fel a legcélravezetőbb módszert.

Rendkívüli mértéktartásáról tanúskodik minden képsora. A filmjeinkben oly sajnálatosan elhatalmasodott harsányságnak, a kiélezett hatásosságnak nála nyomát sem találjuk, noha a cselekmény és a helyszín adta lehetőségek bőségesen kínálnák erre az alkalmat. Az indító képsor egy gyilkosság erőteljes ábrázolása. Gyors váltások, visszafogott indulatok, feszülő ritmus, szinte a levegőben van, ami majd megtörténik. Abban a pillanatban azonban, amikor a további részletezés már csak az öncélú izgalmat szolgálná, azonnal vágás következik. A mozdonyvezető sorsát beteljesítő vonatkisiklást ugyancsak előzményeiben látjuk, a szerencsétlenséget mindössze a boruló mozdony dörgése hozza a tudomásunkra.

Révész György már előző munkáiban is bizonyságát adta, milyen jó érzéke van a líra iránt. A forgatókönyv, mely a Kassák-regény nyomasztó, sötét tónusai mellett annak költészetét is nagy nyomatékkal olvasztotta magába, a rendező e hajlandósága előtt szinte korlátlan lehetőségeket nyitott. Révész nemcsak a szerelmespárt bemutató részletekben, a bensőséges érzés tisztasága és a környezet mocska-piszka kontrasztjának ábrázolásában nyújt emlékezeteset, de az anyai féltés, a hitvesi hűség, a gyermeki ragaszkodás képsorainak finom árnyaltságában is.

Az Angyalok földje igen sok szereplőt mozgat. Cselekménye dramaturgiailag néhány napba sűrítődött ugyan, utalásaiben azonban egy egész korszak, az első világháborút megelőző évek munkáséletének hiteles ábrázolása. Annak a közegnek a bemutatása, amelyből majd a Tanácsköztársaság felnő. Hubay és Révész nagyon jó arányérzékkel mozgatják hőseiket. Minden sors kiszámítottan kapcsolódik a másikhoz, pontosan annyi helyet kap, amennyivel az egész körkép kiteljesítését szolgál-

hatja. A kíntornás tanító telitalálatként ható alakja *Vargha Balázs* songjaival, *Makláry Zoltán* kitűnő alakításában összefogó kapocs, kommentár, a múlt és a jelen, sőt a jövő is, maga a folytonosság megszemélyesítője.

Szécsényi Ferenc operatőri munkájáról már sokszor írtak felsőfokban. Most is remeklések sorozatában kelti életre a rendezői elképzeléseket. Ő és a zeneszerző *Mihály András* nagymértékben részesek abban, hogy az Angyalok földje épp a közelmúltban nyerte el a Mar del Plata-i fesztivál nagydíját.

Noha e szép siker osztatlan örömmel tölt el mindenkit, mégis meg kell mondanunk, hogy Révész György filmje egy ponton kielégítetlenül hagyja várakozásunkat. Nem hozott újat, dramaturgiája és rendezői koncepciója egyaránt a már-már óvatosnak tűnő mértéktartás álláspontjára helyezkedett, s így érdemben nem szólt hozzá ahhoz a forrongáshoz, amely világszerte jellemzi a ma filmművészetét. Tanulságos, gondosan értékelt összefoglalása annak, ami a hagyományokból még él, s önálló elképzelés híján bizonyára még sokáig felhasználható marad.

*

Az *Oldás és kötés*, a fiatal *Jancsó Miklós* munkája viszont felépítésében és eszközeiben egyaránt modern film. Az Angyalok földjével ellentétben nem egy társadalmi réteg életét eleveníti meg, hanem egyetlen ember belső konfliktusát.

Alapul *Lengyel József* azonos című írása szolgált. A novella szűkszavú tisztasággal ábrázolja egy elkapatott fiatal orvos emberi megrendülésének és önmagára találásának drámáját.

A film alkotói elsősorban azért érdemelnek dicséretet, hogy a nagyobb ellenállás irányába törtek. Nem szűkítették le a történetet a nemzedéki kérdés problémájára, hanem társadalmilag és lélektanilag egyaránt igyekeztek kiteljesíteni: felidézték a hős múltját, több oldalról mutatták be a jelenét.

A dramaturgiai vonalvezetés elveti a hatás-ellenhatás mechanikus sémáját, nem törekszik az iskolás magyarázatra és előkészítésre. Két szorosan egymáshoz kapcsolódó részben bontja ki a drámát, majd mindegyik részt ismét két-két, egymástól világosan elhatárolt részletre tagolja: Járom Ambrus mint orvos, mint magánember — a szülői házban, útban a megtisztult élet felé. Ez a négy részlet, a zenei tételek zártságát idézve, szimbólumrendszerével kapcsolódik egymáshoz.

Jancsó Miklós eszközei modernek. Azok közül valók, amelyek a nagy újítók — Csuhraj, Antonioni, Resnais — nyomán, mint a korszerű ábrázolás „kellékei" ma már mindenkinek a rendelkezésére állnak. Gondosan kimunkált lelkiállapotokat köt egymáshoz, szimbolikus jelentést ad a helyszíneknek és a tárgyaknak, mindent a képpel igyekszik kifejezni, a hősök kitűnő, tömondatos szóváltásai csak a legszükségesebbre szorítkoznak.

Az első tétel, a kórházi képsor és a műtét erőteljes, lényegre törő expozíció. Igen jó ritmusérzékkel váltakoznak a rövid, feltördelt képek az elnyújtottakkal, hogy aztán a szívműtét szakszerű hűséggel ábrázolt jelenetében, az életért küzdő kezek és az egymással viaskodó tekintetek külön kis drámájában egyenesen a mondanivaló középpontjába jussunk.

A második tétel az első kiegészítése. Járom Ambrus a műtét délutánján egy műteremlakás fullasztó levegőjében keresi önmagát. Körötte férfiak, nők sorakoznak föl, írók, szobrászok, filmesek, akik hivatásszerűen kutatják a választ valami hasonló kérdésre, amire a fiatal orvos is feleletet vár.

Ez az első pillanat, ahol Jancsó biztonsága megzavarodik. Az a rendkívüli részletesség, az a fiatalos „most mindent vagy semmit", ami ezt a részt jellemzi, nem szolgál előnyére a műnek. Mintha az alkotó minden olvasmányélményét ide kívánta volna bezsúfolni. A világos vonalvezetés egyszerre megtörik, nehézkessé válik a film, a sok felesleges teher különböző irányokba kezdi húzni. Jancsó az előzőekben és a következőkben is emberi kapcsolataiban ábrázolta a főhőst, emberekhez való viszonyában fejtette fel a drámát. Itt egy közeget teremt meg, amelyben szükségszerűen elmosódnak az egyéniség kontúrjai, s mindenki csak eszköz a nem is egészen igaz kiúttalanság és talajvesztettség bemutatásához. A főhősnek mindössze annyi köze van e nagy részletességgel ábrázolt művésztársasághoz, hogy rádöbben: nem az ő világát jelentik, nem szólhatnak hozzá belső kiforrásához.

A megvalósítás módjában azonban Jancsó itt is szép erényeket mutat. A filmszerű jellemzésnek egy igen finom megoldását választotta, amikor két kisfilmrészletet szerepeltetett betétként, részben a művésztársaság meghasonlottságának szemléltetéséül, részben a fiatal orvos szerelmének költői szépségű leírásához.

Intellektuális film az Oldás és kötés. Egész világát egy értelmiségi ember kicsiszolt, problémákra, asszociációkra éles agyával láttatja. Ennek tulajdonítható, hogy második felében a rosszemlékű parasztfilmekből oly unalomig ismert alföldi falu eddig nem tapasztalt frisseséggel jelenik meg a vásznán. Az orvos szemével látjuk, tehát állandóan értékelve, összehasonlítva, valóban fejlődésében, ahogy a jelenbe egy futballpálya, szalmakazal vagy baromfiudvar hívójelére emlékként finoman mindig belejátszik a múlt. Mindössze két beszélgetés az apával, kettő a diákkori szerelemmel, akinek egzisztenciáját talán éppen Járom Ambrus akkori kegyetlen magabiztossága roppantotta félbe. Mégis minden a helyén van, egyszerűen, keményen. Rövid, tiszta jellemzéseket kapunk, a dráma itt nyeri el igazi súlyát, távlatát.

Aztán gyors váltás. A férfi elindul vissza a városba a munkájához. Hazait visz magával, nemcsak kézzelfoghatóan a Skoda csomagtartójában, hanem lelkiekben is, az apja példáján, a gyerekkor őszinte közegében visszanyert emberséget.

Ez az utolsó negyed az egész film szempontjából nagyon fontos. A világ egyszerre megváltozik, illetve a hős hozzáállása, értékelése változik meg róla. A kiskatona-epizód szépen példázza ezt.

S Jancsó itt újra bizonytalan. A képi eszközök szinte klasszikus tisztaságú használata után ismét külső elemekkel jellemez. Ahogy a rádióban Bartók a Cantata profanát előadja, bármilyen szép, tartalmában bármennyire ide való, végső soron azonban mégis külsőséges eszköz. Az utolsó kép, az alagút sötétjéből a Lánchíd napfényébe kigördülő kocsi túl „könnyű" megoldás. A hirtelen felhangzó belső monológ, amely a novella utolsó sorait idézi, visszatekintve is zavar, nem ad hozzá semmit az elmondottakhoz, csak iskolásan összefoglal.

De hibái, botlásai ellenére az Oldás és kötés az utóbbi évek egyik legszebb magyar filmje. *Jancsó Miklós* érett, kész művészként mutatkozott be. A falusi képsorokban megítélésünk szerint az egész magyar filmművészet szempontjából jelentőset alkotott.

Az operatőr *Somló Tamás* képei kifejezőek, erőteljesek, *Sárosi Bálint* zenéje szervesen illeszkedik a mondanivalóhoz. A felhasznált Bartók-részletek, noha a film külsőleges asszociatív vonalát erősítik, mégis mindig a drámát szolgálják.

De az Oldás és kötés a modernség kérdésében is tisztázó. Az utóbbi időben a legtöbb ellentmondás épp ennek a kérdésnek az értelmezése körül alakult ki. Összefér-e Antonioni és Csuhraj, vajon egyetemes kategória-e a modernség, vagy csak a zsákutcában fúldokló kapitalizmus önkifejezésének egyik eszköze, tehát semmi köze sincs ahhoz, amit a szocialista realizmus megkíván — halljuk és olvassuk szinte minden héten.

Az Oldás és kötés, kisiklásaitól eltekintve, eszközeiben és módszerében ízig-vérig modern film, csak a szándékos rosszakarat tagadhatja, hogy élő magyar problémát tár fel, és mindenképpen a szocializmus építését szolgálja. Ez a fajta ábrázolásmód tehát nem egy túlhaladott társadalmi formához kötődik, hanem a technika és a természettudomány korának egyik legalkalmasabb, bár nem egyedüli eszköze arra, hogy a felgyorsult időben tetten érje és belső teljességében mutassa be az embert. A film modernsége ebben az értelemben a szubjektív, a belső ábrázolás igényét jelenti, a képi nyelv átértékelését, azt a fajta nagy elszabadulást, amit Joyce és Proust korában élt át a próza.

Aki tagadja, hogy a modern ábrázolás a haladás, a szocializmus, illetve a kommunizmus építésének szolgálatába állítható, az Csuhraj művészetét is tagadja, a lengyelekét is, mindenkiét, aki a megszokott s érthetetlen okokból nálunk sokak által örökérvényűnek kikiáltott eszközöket korszerűbbekkel akarja felcserélni. *Jancsó Miklós* külön érdeme, hogy a heves vitáknak ebben a sok tekintetben kiélezett korszakában bátran mert dönteni.

Szeretnénk remélni, hogy ez a két mű a magyar film önmagára eszmélésének kezdetét jelenti. Még csak az első lépés, sok tekintetben bizonytalan, tartózkodó is, de mindenképpen tanulságos. Bizonyságul szolgál arra, hogy nincsenek előregyártott esztétikák, kizárólagos utak: a film öntörvényű művészi alkotás. Rendezőinknek és íróinknak rá kell találniok tehetségük igazi természetére, fel kell fedezniök a belső igényeiknek legmegfelelőbb módszereket, amelyekkel a hazai valóságot a világ filmművészétének mai igen magas színvonalán tudják majd kifejezni.

OLASZ GYÖRGY

A GONDOLAT EREJE

Érdeklődéssel olvastam a *Jelenkor* ez évi 3. számában, a fiatal és igen tehetséges Bertha Bulcsu „Változatok egy témára" című, kétrészes novella-ciklusát s a hozzáfűzött utóhangot. Őszintén megragadott ennek az izgalmas írói anyagnak tiszta és világos gondolatisága. Bertha két novellája közül az első, „A hónap egy napja", remekbesikerült irodalmi alkotás. Hirtelenjében nem tudnék rá jobb jelzőt keresni: telibetaláló. Berthának ez egyszer valóban sikerült a céltalanság, az erkölcsi nihil hazai életjelenségét, a műalkotás keretein belül, — a maga totalitásában, társadalmi és lélektani összefüggéseiben egyaránt, pontosan ábrázolnia. A furcsa szerelmi kaland, az „úriasszonynak" megmaradt Krajnc Kéti és a Brecht-frizurás Lemák Lukács szerelmi kalandjai — drámai jelentőségűvé emelkedik Bertha Bulcsu tolla alatt. Alakjai túlnőnek eredeti szerepükön, morálisan infantilis életükkel, nem csupán egyéni sorsukat jelképezik, de általánosabb magatartást, szellemiséget, erkölcsi pusztulásra ítélt társadalmi tendenciát. A 4321-ik percben mégiscsak felrobbanó bombaóra, szellemes és egyben ijesztően groteszk szimbóluma ennek az elkerülhetetlen megsemmisülésnek. A fiatal író morális ítélkezése hőseinek céltalan élete felett, a bizonyosság, a meggyőződés erejével hat. Az írásmű belső logikájának tisztasága és következetessége éppen a végszót kimondó aktusban teljesedik ki, s ezért a gondolati bátorságáért a fiatal írót valóban tisztelet illeti meg.

Bertha tulajdonképpen nem először nyúl az úttalanság, a belső káosz, a társadalom elől való menekülés tragikus-sorsú hordozóinak problémájához. Novelláinak egész sora jeleníti meg a mai magyar ifjúság lelkileg megsebzett, utat tévesztett típusait. Tagadhatatlan, hogy a fiatal pécsi író mindig tárgyilagosan közeledett bonyolult témájához. S a dolgoknak sohasem a könnyebbik végét fogta meg. Írói viszszafogottsága és mértéktartása annál is inkább figyelemre méltó volt, mert saját belső ellenállását is le kellett győznie, hiszen — sejtetően — történeteiben önnönmaga sorsáról is vallott. Közelesen; szubjektíve is érdekelt volt ezekben a kérdésekben. A lélekállapot hiteles, belső rajzai tanúskodtak erről.

Az adott életjelenség társadalmi okai azonban nemegyszer homályban maradtak novelláiban. Bertha kezdetben csak a legáltalánosabb összefüggéseket, az úgynevezett korszellem hatásait érzékelte. Felfogása ebben a kérdésben megegyezett az általánosan elfogadott felfogással, amely szerint az úttalanság reálisan kimutatható eredői: a második világháború okozta idegmegrázkódtatások, az újkeletű félelem a nukleáris katasztrófától és a személyi kultusz következetlenségei, hitet romboló gyakorlata. Utóbbi érvelése jelzi, Bertha a hazai valóságban gondolkodott. A nyugati világ erkölcsi hitetlenségének hatását nem kívánta objektív társadalmi tényezővé tenni, nálunk ennek a hatásnak legfeljebb elmélyítő, színező jelleget tulajdonított. Az izgatta, amit a magyar valóság hord magában, ennek az úttalanságnak táplálására. Egyről azonban elfeledkezett. A háborús pszichózis nemcsak a különböző társadalmi berendezkedésű országokban, hanem egyes országhatárokon belül, a társadalom különböző osztályaira és rétegeire is másképp és másképp fejti ki pusztító hatását. S lényegében ugyanez vonatkozik a személyi kultusz kérdésére. A félelem-érzésnek és menekülési vágynak közelsem csak lélektani, hanem nagyon is szociális okai vannak. S *ezek* a meghatározóbbak! Az általános emberi magatartás, morál és szellemiség, az egyén társadalmi helyzetétől, életformájától és életkörülményeitől függően alakul ki. Az emberi életnek ezekre a rendkívül fontos társadalmi viszonylataira eleddig Bertha nem fordított elégséges figyelmet. Az úttalanság életérzésének konkrét szociális megindokoltságát esetleges jelentőségű pszichológiai mutatványokban oldotta fel. A lélektani motívumok önállósultak novelláiban s mindent meghatározó tényezőként léptek elő. Példaként említhetnénk Bertha egy régebbi, nagyobb lélegzetű munkáját, a *Novella a ködről* címűt. A kitűnő indítású és témájú elbeszélés, miután lényeges kérdéseket — amelyek szükségszerűen helyet kértek volna az alkotói munkában — kikerült, belefulladt a túlburjánzó pszichologizálásba.

Nem úgy a „Változatok egy témára" című, ciklusos írás. Bertha írói sikere itt éppen abban rejlik, hogy Lemák Lukácsban és Krajnc Kétiben megtalálta azt az igazi társadalmi típust, aki történelmi szükségszerűségből, megindokoltan hordozza magában a céltalanság hazai vulgáris filozófiáját. A jelenséget az író a gyökerénél tapintotta ki. Krajnz Kétinek már nem idegen a „mesterkélt világ" a maga életveszélyes köveivel s emberellenes moccanásaival. Ez az életeleme, a társadalomhoz, a többi emberhez fűződő viszonyának meghatározója. Ő már tulajdonképpen nem is fél ön-

önmaga démonaitól, beletörődött, belenyugodott helyzetébe, közönyösen és lenézéssel szemléli a külső világot. „Kimenő van a szegényházban" — villan át rajta, mikor körülnéz a vidéki város kávézójában s lassan, méltósággal felhajtja konyakját. Ez a megnyilvánulása mindennél ékesszólóbban jelzi megvetését egész környezetével szemben. Céltalansága, erkölcstelensége közelsem csak szubjektív eredetű, de társadalmi-történelmi megalapozottságú, társadalmi helyzetéből fakadó. Krajnc Kéti a meglévő polgárság erkölcstelen, de politikailag legtöbbször ártatlan rétegének képviselője — írja az utóhangban Bertha. A diagnózis tökéletes.

Némileg más a helyzet a novella tulajdonképpeni főhősével, a Brecht-frizurás Lemák Lukáccsal. Ő szellemi ember, értelmiségi s ugyancsak nyugati orientációjú. Ahogy ő nevezi magát — „ember." „Mi az, hogy ember vagyok?" — kérdi tőle Kéti. „Azt jelenti, hogy ember vagyok... Mindennél inkább ember, éjszaka is ember, meg nappal is ember. Most már akadnak olyanok, akik csak időnként emberek... Éjszaka, amikor elalszanak. Nappal főkönyvelők, uránmérnökök, vasutasok, pártcsoportvezetők... Választmányi tagok, felelős vezetők, öntudatosak. Én egész nap ember vagyok. Napról napra alakítom életemet, ahogy nekem tetszik" — feleli Lemák.

A főhős számára tehát teljességgel idegen maradt az új társadalmi rend. Idegensége, felfokozott bizalmatlansága az értelmes emberi haladással szemben, törvényszerű. Igaz, a társadalom is megsértette őt. Lemákot nem vették fel az egyetemre. Életének ezt a tényezőjét perdöntő tanúságul emeli maga elé védekezésül, enervált szellemiségének s életuntságának magyarázatául. Jelentőségét óriásivá növeli. „A 4321-ik percben" című második novellában, ahol Bertha már-már didaktikusan újra magyarázza Lemák tragédiájának okait, újra végigpergetve a már ismert történetet, de immáron kizárólag Lemák világának aspektusából, — az egyetemi felvétel sikertelenségének kérdése többször előkerül. A sértettség, a megfosztottság érzése kétségtelenül a várhatónál nagyobb erővel és tempóval lökte Lemákot a teljes nihil állapotába. Az átállás, az életből való dezertálás azonban enélkül is bekövetkezett volna, legfeljebb kevésbé kiélezett formában. A lényeg: Lemák Lukács, a kispolgári értelmiség morálisan életképtelen rétegének képviselője nem rendelkezett belső energiákkal, hogy helyet leljen a maga számára az új magyar valóság viszonyai közepette.

Bertha tudatosan kíséri végig hőseit a pusztulásba. Kíméletlenül igazságos velük szemben. Ezt írja: „A novellák azonos befejezése nem véletlen, hanem a törvény aláhúzása. Lemák Lukáccsal és Krajnc Kétivel, ha a szellemiségüket, szemléletüket, társadalomhoz való viszonyukat a logikájuknak megfelelően végső hatványokon vizsgáljuk, nem történhet más, mint a fenti novellákban. Meg kell halniok."

A „Változatok egy témára" című novella-ciklusban Bertha Bulcsu nagyot lépett előre az írói tudatosság útján. Sikereinek tehetsége tisztelői őszintén örülnek. Azon a vitafórumon, ahol „enyhe politikai éllel, a mai magyar életformáról és az egzisztencializmusról" folyik a polémia, Bertha súlyos és igaz gondolatokkal lépett fel írásaival. Reméljük, hogy a vitatkozók ezt figyelembeveszik.

JUHÁSZ MÁRIA

SZÉLJEGYZETEK

FELROBBANTJA-E LEMÁK LUKÁCS A VILÁGOT?

Már akkor gyanakodtam, amikor *k. s. i.* a TISZATÁJ című szegedi lap 5. számában másfél hasábos JELENKOR-ismertetését azzal kezdte, hogy „csak úgy ízlelgette" Bertha Bulcsu „pompás" nevét. Ha a neve annyira tetszik, amiről B. B. nem tehet, gondoltam, akkor nyilván a novellája nem tetszik, amiről viszont tehet. Hát nem is tetszik k. s. i.-nek, illetve tetszik, csak... az a baj szerinte, hogy B. B. „fokozatosan kiragadja hőseit a társadalomból, s mítikus intenzitású pusztulás-víziójuk ábrázolásával akkora robbanást idéz elő, ami szinte ennek az egész társadalomnak a pusztulását sejteti." B. B. nyilván Arany Jánossal felelne erre, mondván „akarta a fene". És erről csakugyan szó sincs. Hiszen a novella így fejeződik be: „Hirtelen villámfény hasítja ketté *a szoba* egyhangú, színtelen egét... Lemák Lukácsnak már nincs arca... Rideg paraszti racionalista, de azért ravasz eszem egészen k. s. i. felfedezé-

séig ezt nem is álmodta. B. B. ugyanis *csak* Lemák Lukács urat és tisztelt ágyastársát robbantotta fel, és nem is ragadta ki őket a társadalomból, mivel ők a novella egész idején kávéházban és az ágyban tartózkodtak. Nem lehettek ennélfogva tehát sem a Kőedény síkságon, sem a Szajna hídja alatt, sem máshol. De hogy engem Lemák úrnak a bombagyújtó szerkezettel egy évtizede folyó játszadozása a másodperc ezredrésze alatt amaz amerikai külpolitikai tételre eszméltetett rá, miszerint a világot állandóan a háború szakadékának legszélén kell tartaniok, cseppet sem tagadom. Lemák Lukács önmagát és t. ágytársát robbantotta fel, amint ama hidegháborújába belehibbant amerikai hadügyminiszter is önmaga, szólóban ugrott ki az n-ik emeletről. És *nem* a világ robbant, és *nem* embermilliók haltak meg. Hogy *erre* emlékeztetett B. B. novellapárja reflex módján, szerintem éppen a jó. S művészi ereje mellett éppen ezért gondolatserkentő is.

Ami pedig k. s. i. amaz óhaját illeti, hogy „ezek a szédelgők a műben is egy valóságos társadalmi keret karámjában agonizáljanak", tapasztalatom szerint igen bajos eleget tenni, mivel ezek a lények nem igen mennek olyan társadalmi „karámba", amilyent k. s. i. kíván. Ezek ui. nem verejtékeznek gyárakban, tsz-ekben, még könyvelőnek is ritkán állnak be. Azt azonban minden, újságtárca igénynél többre törő novellista tudja, hogy *nem* az „Eldobta-e Stanci néni az öttalálatos lottószelvényt avagy ellopták tőle a huligánok" keretben lehet egy társadalmi osztály, réteg, embercsoport, foglalkozás feszítő kérdéseit kifejezni, hanem a fehérholló-ritka *egyedi és sajátos esetekben.* Azt pedig k. s. i. is jól tudja, hogy hiába „tiszta" eszmeileg Szabolcska Mihály és hiába olvasnák még ma is sokan, azért *nem költészet az...* S szocialista áttételben sem válik azzá!

Az az erőlködés pedig, hogy bebizonyítsa e világos logikájú és közvetve az élet diadalmas erejét igazoló novellapárról, hogy egzisztencialista, erősen emlékeztet ama régi módszerre, amikor Biharugrán ugyan összesen egy nagygazda volt, de tizet vetett ki rá a hivatal, hát kineveztek másik kilenc kulákot is. Csakhát ennek a módszernek egyszersmindenkorra lőttek. Pontosabban úgy, ahogy Lemák Lukács (et companie!) nem robbantja és *nem is robbanthatja fel* a világot.

— a i —

HOL IS KOSLAT VÉGÜL?

Ilyenkor tavasz táján sok furcsaságot elkövet az ember. A Magyar Nyelv Értelmező Szótárában is például különös szavakat keresgél. Olyanokat, mint teszem a „koslat". Meg is találja annak rendje-módja szerint. Közvetlen s átvitt, illetve népi értelmében egyaránt. Világos, pontos fogalmazásban. Sőt az átvitt értelmű jelentésénél példákat is talál. Köztük egy irodalmit, így: [Egy költőre] *Mit koslat ködgyűrők* [= ködöt eloszlatók] *körül... | ha nem vivódik emberül | a népek nyomorával!* Józs. (Vagyis: József Attila.)

Idegesen nyúl a József Attila-kötet után. 1962-ben jelent meg a Szépirodalmi Kiadónál, Szabolcsi Miklós rendezte sajtó alá. A 293. lapon a vers-részletet így olvassa: „Mit koslat ködgyűrűk körül..." Megnyugszik, tehát mégis a „ködgyűrűk" és nem a „ködgyűrők" a helyes, hiszen ő is így tudta. De aztán megint nyugtalankodni kezd. Majd inkább a kritikai kiadásban ellenőrzi: József Attila összes művei. (Sajtó alá rend. Waldapfel József és Szabolcsi Miklós.) Bp. 1952. Akadémiai Kiadó... 1—2 köt. Ezt a kiadást Bóka László és Németh Andor lektorálta. A 2. kötet 25. lapján meghökkenve olvassa: „Mit koslat ködgyűrők körül..." Hát mégis „ködgyűrők"? Vagyis: rosszul tudta.

S akkor már csak az érdekesség kedvéért is elmegy egy könyvtárba s előhozatja az ott lelhető valamennyi József Attila-kiadást. Meglepetése nőttön-nő. Mert hol így, hol úgy találja a rejtélyes szót. Az 1950. évi Révai-féle kiadásban „ködgyűrők" áll, a „Külvárosi éj" címmel 1958-ban megjelent Olcsó Könyvtár-válogatásban ugyancsak s hasonlóképpen az 1940-es Cserépfalvi-kiadásban. Viszont az „Aranykönyvtár" 1961-es kiadásában „ködgyűrűk" olvasható, s ami még furcsább: a „Magyar Klaszszikusok" sorozatban 1952-ben (tehát az akadémiai kiadás évében) megjelent: József Attila válogatott művei c. kiadásban szintén, stb. Pedig... pedig ez utóbbi kiadás szerkesztőbizottságában pl. ott lelhető Bóka László neve is, aki az akadémiai kiadás egyik lektora volt; az akadémiai kiadás egyik sajtó alá rendezője viszont az a Szabolcsi Miklós, aki az 1962-es kiadást is sajtó alá rendezte.

A szegény olvasó reménytelenül felsóhajt: Hol is koslat végül? Mert hát nem egészen mindegy. Arról nem is beszélve, hogy még ha a „ködgyűrők" is a hiteles szó, (bár a vers nem ezt sugallja), a Magyar Nyelv Értelmező Szótárának azt a magyarázatát, hogy *ködgyűrők = ködöt eloszlatók* aligha hiszi el, mert maga a Szótár is pl. a „gyűr" ige jelentései között egyetlen olyat sem sorol fel, ami valamiféle „eloszlatásra" utalna.

Ugyanakkor a szegény olvasót a szokásosnál is mélyebb tisztelet önti el a filológusok iránt, hiszen milyen nehéz lehet egy *nagyon-nagyon* régi, mondjuk 200 éves szöveg hitelességének a megállapítása, ha ezé a 30 éves, *nagyon* régi szövegé is megoldhatatlan.

— *ag* —

ELLENTMONDÁS

Eötvös óta nagyot fordult a prózai nyelv. Életünk is sietősebb lett, mondataink is. A hosszú mondatokat rövidebbek váltották fel, egyszerűbb, áttekinthetőbb lett a tartalmuk. Nem kell elejétől a végéig megfeszített figyelemmel olvasni, hogy megértsük a tartalmukat. A rövid mondatok világosabbak, könnyedebbek.

De nem mindenhol uralkodnak ezek. Fodor Józsefnek, a jeles költőnek az emlékezéseit olvasgatva a Kortársban, erre a mondatra bukkanok a 363. lapon: „És jöhetnek most már, — amikor egy győzelmes irodalmi korszakot ennek íróiból (s nagyszerű kölcsönösségben: írókat) kiigézett-, könyörgött-, pofozott és teremtett, — avval, hogy Osvátnak, e hittérítői buzgalmú szerkesztőnek ilyen vagy amilyen tévedései voltak." — Hát ez a mondat nem könnyed! A világos megértést nemcsak az indokolatlan szórendcsere (irodalmi korszakot ennek íróiból... stb.) zavarja, hanem az *amilyen* névmás is, mert nem tudjuk egyik mondatrészre sem vonatkoztatni. Zavaró az is, hogy a gondolatjelekkel elhatárolt részben az igék után kötőjelet tesz. A felsorolásban akkor használunk kötőjelet, ha olyan összetett (vagy képzett) szavakat sorakoztatunk egymás mögé, melyeknek az utótagja (ill. képzője) azonos. Ilyenkor csak az utolsó szónál írjuk le az utótagot (vagy képzőt), az előzők végére csak kötőjelet teszünk. Itt erről szó sincs. Inkább arról beszélhetünk, hogy talán az igekötő azonossága miatt a *ki* szótagot röstellte annyiszor leírni. Azt akarta kifejezni, hogy *kiigézett, kikönyörgött, kipofozott;* s az írásban így egyszerűsítette: *kiigézett, -könyörgött, -pofozott.* Én egyik módot sem ajánlanám szépprózában, mert félreértést okozhat, és csúnya. Ugyanezt a hibát láthatjuk a 16. lapon is: „ál-megváltás-, ellenzékiség-, igazság látszatával..."

Az írásjelhasználat hibáira egyébként is sok példa akad a 16. lapon; ezek a megértést akadályozzák. Különösen a vesszők sokaságával van baj: „Sárközi György mindenesetre derék oszlop volt a becsületesek rendjében; hogy kiesett, annyi omlással együtt, az ő hulltával is mállott egy nagyot, az örvény felé, a tisztesség, amelyen egyedül áll meg egy világ." Most ne vegyük észre, hogy a mondat végén határozatlan névelőt használt határozott helyett (egy világ ~ a világ), hanem gondolkozzunk azon, mi a csudának kell figyelmünket megakasztani a *kiesett, nagyot, felé* szavak után tett vesszőkkel! — S vajon hogy kerül a felkiáltójel a zárójel mögé itt: „(be jó is, gyakori kegyetlenségében, kegye és üdve a sorsnak, hogy nem tudjuk, mi vár reánk)!" —; hiszen nyilvánvaló, hogy a *be* indulatszó miatt van szükség rá? Bizony így nem könnyed, nem elegáns a stílus!

És nem világos helyenként. A 168. lapon olvashatjuk, „Mint egy egész fa-rendszert, zakatoló, forró, rohanó nedveket, rostokat igénybevevő, kisajtoló — s végül is csak néhány — gyümölcsöt: szeretné azt ember összezúzni, visszautalni, mint rossz vásáron a becsapott, itt-ott és köröskörül, a hajh, oly drága árú verseket..." Nehéz kideríteni, hogy tulajdonképpen mit akar közölni a szerző ebben a mondatban. A 175. lapon pedig az az érzésem, hogy talán a költő a mondat végére érve elfelejtette, mit akart az elején: „— Hol van Mikes? — kérdezte Gyula bátyánk, a szokott nagyúri grandezzával, amelynek oly játékos-ellentmondóan sütött át méla szemén a gyermeteg álmodó, és olyan szeretettel fogta meg a kezemet, mintha halálom hírét költötték volna, és most, íme, ott talál, mint máskor, a szerkesztőségi szobában." — Az írásjelek jó elrendezése és más írásjelek bevonása vajon segítene-e? Vitéz János ominózus mondata jut eszembe.

Látjuk, mennyire bele lehet gabalyodni a hosszú mondatokba. De nemcsak megírni nehéz ezeket, hanem olvasni is. Igen fárasztó a 364. lap 55 sorát végigolvasni.

mert állandó megfeszített figyelemre van szükség. Ugyanis a 363. oldalról átjövő fél mondattal együtt teljes oldalt tölt ki 12 és fél mondat. Ebből 4 és fél mondat 10 sor; a maradék 8 mondat 45 sorban terpeszkedik. Olvashatunk 4 soros megszólítást a 171. lapon, sőt akad 10 soros mondat is (168. lap).

Már hónapok óta csóválgatom a fejem: hogy lehetett ezt a remek témát ilyen fárasztó stílusba szorítani. De nem szóltam volna, hiszen tisztelem Fodor Józsefet. Csak azt ne mondta volna a legutóbb (363. lap): „mindig szerettem a könnyed, elegáns és főleg rövid megoldásokat."

F. Kovács Ferenc

A KÖNYVILLUSZTRÁCIÓRÓL ÉS EGY KÖNYV ILLUSZTRÁCIÓIRÓL

A könyvek, amelyek mostanában Magyarországon megjelennek, zömükben igen szépek; illusztrálásukban legkülönb művészeink vesznek részt (Borsos Miklós, Hincz, Martyn, Bartha László, Csohány Kálmán, Csernus, Kondor Béla stb.); könyvművészetünk immár európai rangú. A legtöbb kritikus mégis beéri avval, hogy odabiggyeszt recenziója végére néhány semmitmondó, vállveregető szót a grafikaművész munkájáról, amely „ízléses", „kultúrált", „csiszolt", „a szerző mondanivalóját hűen tolmácsoló" stb. (S még van 8—10 hasonló epiteton ornans, amelyeknek használata igen kényelmes, mert majdnem mindenre és mindenkire aggatható.) Ritka, mint a fehér holló az olyan bíráló, aki alaposabb figyelemre méltatná a rajzoló teljesítményét. (E tiszteletreméltó kivételek közé tartozik például Varga József, aki az „Irodalomtörténeti Közlemények" című folyóirat ez évi 1. számában szépen, avatottan, a kiváló művésznek kijáró tiszteletadással elemezte Borsos Miklós Ady-illusztrációit.)

Van azután olyan kritikus is, aki foglalkozik ugyan a szöveget kísérő rajzokkal, de olyan módon, hogy abban nincs sok köszönet. Ilyesfajta írás Rózsa Zoltán ismertetője — az „Irodalomtörténet" 1962. évi 3—4. számában — az Európa Könyvkiadó 1961-es Boccaccio-járól. A cikkíró Szántó Piroska Munkácsy-díjas művésznek a Dekameronhoz készült rajzait „kispolgári ízlésűeknek" tartja, szerinte azok „történetietlenek", a „boccacciói szöveg szellemétől idegenek", s ezen okok miatt a renaissance nagy írójához és Révay József fordításához „méltatlanok". Hogy Rózsa Zoltánnak mi a véleménye Szántó Piroska ragyogó rajzsorozatáról — amelynek nem kis része volt abban, hogy e Dekameron-kiadás az elmúlt évek egyik méltán legnagyobb sikert és tetszést aratott könyve lett —, ez az ő ügye, ez végeredményben képzőművészeti fogékonyság és egyéni ízlés dolga. (Persze, azért felmerül a kérdés: illik-e egyéni ízlésünket ilyen ellentmondást nem tűrő hangnemben megfogalmazni?!) Sem Szántó Piroska (aki az elmúlt évtizedben Lukiánosz-, Suetonius-, Villon-, Gogol-, Thomas Mann-, Fazekas Mihály-, József Attila-, Weöres-gyermekversek stb. rajzaival legelső könyvillusztrátoraink között biztosított magának helyet), sem az olasz klasszikus novellagyűjteményhez készült, a szövegnél *seholsem durvább, pajzánabb vagy sikamlósabb* színes képecskék nem szorulnak védelmünkre. A tárgyilagos szemlélő könnyűszerrel meggyőződhet a kritikus megállapításainak méltánytalanságáról.

Hogy mégis miért nem megyünk el szó nélkül a cikkben foglaltak mellett? Mert a „történetiség"-nek ilyen merev és ortodox értelmezése (amennyiben „uralomra jutna", — amitől az Isten őrizzen bennünket, bibliofileket, irodalom- és művészetbarátokat) nem kegyelmezne a *Matisse* által illusztrált Ronsard-nak és Charles d'Orléans-nak se, — mérlegén könnyűnek találtatna *Chagall* „Holt lelkek"-je, „Daphnisz és Chloé"-ja, La Fontaine-ja; *Picasso* Arisztophanésze, Ovidiusa és Diderot-ja, *Braque* Hésziodosza, a svájci Hans *Erni* Oedipusz királya, a magyar *Bálint* Endre Biblia-illusztrációi, *Csernus* Tibor szürrealisztikus formanyelvű Cyrano-ciklusa: a „Holdbéli utazás" című könyvhöz stb.

Klasszikusainkat is másként látjuk, mint elődeink, — nyilvánvalóan más a viszonyunk hozzájuk. (A kiegyezés utáni kor Petőfi-képét a pesti Dunaparton álló, ágáló szobor fejezi ki, — a miénket Ferenczy Bénié... S a példákat lehetne folytatni.) Művészeink, illusztrátoraink is a húszadik század gyermekei, a kubizmussal s a közelmúlt többi nagyjelentőségű stílusforradalmával a hátuk mögött. Mindez nem múlt el nyomtalanul. Az „izmusok" hoztak sok tiszavirágéletű jelenséget és „vívmányt" is, amelyek ma már a műtörténet lábjegyzeteiben szerepelnek, — de ugyanakkor előre is vitték és gazdagították is a művészetet, irodalmat. Ne feledkezzünk meg erről és ne kösse meg a kritikus a művész kezét idejétmúlt posztulátumokkal,

meddő formulákkal... Ne írjuk elő Szántó Piroskának, hogy a „kereskedői bölcsességet" fejezze ki rajzaival (mint ahogy Rózsa ezt kéri számon a művésztől); bízzunk a tehetséges művészekben: meg fogják találni a *korunk szemlélete és az alkati adottságaik* szerinti legmegfelelőbb megoldásokat.

Dévényi Iván

ÜNNEPI KÖNYVHÉT 1963...

Vagy nem is csak egyezerkilencszázhatvanhárom. Illetékes szerveink ilyenkor előadásokat, irodalmi esteket, író-olvasó találkozókat rendeznek évek óta, nagy gonddal, komoly előkészítő munkával, anyagi áldozatokkal, plakáttal, meghívóval, újságcikkel, hangosbemondókkal, üzemekben, hivatalokban, iskolákban. S az eredmény? — Városi nagyüzemeinkben legtöbbször 10—15 odalasszózott, vagy szívességből ott maradó joviális hallgató. Avagy legutóbb a megyeszékhely központi művelődési házában, a 120 000 lakos közé érkezett két Kossuth-díjas, József Attila-díjas és SZOT- meg egyébdíjas író személyes szereplésével rendezett irodalmi esten alig látok magyarszakos tanárt, még kevesebb magyar szakkörös diákot, de jóformán senkit a Tanárképző Főiskola hallgatói közül, akikről feltételezhető lenne, hogy nem muszájból, s nem a tananyag végett, hanem spontán érdeklődésből kíváncsiak élő irodalmunkra. Á, nem — csak „finom" városi közöny. „Tüke"-előkelőség? Sznobság? — mit tudom én, mit jelent ez pontosan.

De...

De ugyanakkor például Dencsháza. Rossz utazási körülmények. Költő barátommal, Galambosi Lászlóval zötykölődünk Szigetvárig vonaton. Útközben kitör a vihar. Villám vág valahová. Olyan csattanás, hogy azt hisszük, a mozdonyba csapott. Szigetvárról gépkocsival megyünk tovább. A kultúrotthon igazgatója és az iskola egyik tanára fogad. És hullasötét: — az a bizonyos csattanás a transzformátorba vágott. Az egész falu sötét, akár száz évvel ezelőtt. Gyufaláng fényénél ismerkedünk, s az igazgató fia futkos, hogy késő este petróleumot szerezzen a lámpába. Addig a kocsmába húzódunk, ahol már ég az egyetlen gyertya. Egy féldeci, és mégegy — aztán a vendéglátóipar dolgozója figyelmeztet, hogy induljunk, itt a kezdés ideje, ő is jön, ne várakoztassuk meg az embereket.

Úgy zuhog, mint talán utoljára Noé idejében. De végtére mégis át kell mennünk a kocsmából a művelődési házba, ötven méter az egész, fogjuk a petróleumlámpát, felhajtjuk a gallérunkat, és futás!

A petróleumlámpa a mi asztalunkra kerül, s a nagyapás romantikájú félhomályban úgy olvassuk a verseket, az elbeszélést, hogy fogalmunk sincs róla, vajon hallgatja-e valaki, hiszen a szemünk előtt pislákoló fénytől nem látunk messzebbre, a lámpa mögé: ülnek-e, állnak-e ott valahányan?

Befejeztük.

De nem, nem lehet. Valaki kérdez valamit. És beleszól még egy hang.

Tehát vannak a teremben.

Hát igen: félóra múlva már twisztről, háborúról, a nehéz természről, fiatal bajokról és régi betegségekről vitatkozunk. Nem látjuk az embereket, csak hanghordozásuk árulkodik: van köztük diáklány, parasztbácsi, tanító, talán vasutas, talán motorvezető is.

Mindjárt tíz óra. Milyen öreg idő ez más napokon — falun! Felállunk, búcsúzkodunk. Kifelé menet, kiszabadulva a lámpa fényköréből, látjuk, mennyien állnak ott hátul.

Meleg, mosolygó jóérzés csalja számra a szót:

— Mi lett volna, ha nem zuhog így...?

Hát igen. Falu és város... Óriási különbség? Az. Csak nem mindig ugyanannak a javára... — jut eszembe 1963-ban, az Ünnepi Könyvhéten.

Kende Sándor

KÉPEK, ALKOTÓK

Takáts Gyula színes rajzai*

A költő Takáts Gyula — akinek sajátosan egyéni hangú és meleg emberségű lírája élő irodalmunk élvonalában hat és munkálkodik negyedszázada — most egyszerre alkotó tevékenységének másfajta eredményével lepett meg bennünket, költészete híveit és tisztelőit. Igaz, a művészet valahol a lényegében oszthatatlan; az alkotó szempontjából a műfaj eszköz csak az önkifejezésben és forma, hogy alakot kaphasson a léleknek az a többlete, melyet tehetségnek nevezünk, vagy képességnek, hogy a művész minket is részeseivé tudjon tenni az általa szintézisben látott világ és létezés különös élményének. A meglepetés helyett ezért én inkább azt mondom, hogy Takáts Gyula ismét megajándékozott bennünket. S valóban érezhetjük is, hogy ez az ember örömmel ad, szinte nem is csak képletesen mondva: két kézzel. A pompás versek mellé most rajzait is.

Verseit ismerve, költői munkássága természetes velejárójának tekinthetjük, hogy egyidőben a rejzeszközök után is nyúl, hiszen költői látásmódja is feltűnően festői. Strófáiban a szavakkal is fest, gondolatait és érzéseit erős színhatásokkal uralkodó képekben fogalmazza meg. S nem elvont reflexiókkal, hanem a természetből érzékenyen megfigyelt, kiválasztott és pasztellfinomságúra fogalmazott képsoraival fejezi ki a mondanivalót. Takátsnak ez a művészi tulajdonsága és képessége nemcsak előkelően külön helyet biztosít neki mai költészetünkben. Azt is, persze, egyikét a legmegbecsültebbeknek. De lehetőséget is, hogy többféleképpen rögzítse s tárja elénk látomásait, s ezzel mintegy megélheti a művészi igazságkeresés változatosabb örömét és izgalmát, a kifejezés küzdelmének azt a jó érzését, hogy a szemsugarába fogott világot más-más dimenzióból megközelítve, mind közelebb jut a mélyebben rejlő igazig. Nehéz is volna eldönteni, melyik műfajban végzett tevékenysége egészíti ki a másikat. Verseiben a sorok, rajzain a vonalak az idő és tér szorításában a mindig szebbért küzdő ember érzéseit, gondolatait összegezik. A keretbe fogott színes rajzköltemények, mint tiszta ablakokon, ugyanoda láthatunk ki, ahová a verssorokon: tiszta, harmonikus világába.

Külön öröm nekünk, hogy a táj, amelyből Takáts művészete felnőtt és a valóság, amelynek égi mása az ő életműve, egészen közelről a mi világunk, dunántúliaké. Hadd legyünk most büszke lokálpatrióták, amikor annak a költőnek rajzkiállításán állunk, aki volt olyan bátor és hálásszívű, hogy ennek a tájnak örökre elkötelezte életét és tehetségét, vállalva merészen, hogy szülőföldjéből fölmutatja a szépet s fölhozza egy nemzetnek, sőt, az egyetemes emberi kultúrának. Takáts Gyula életművének — már hozzá kell számítanunk itt látható munkáit is — meleg színekkel pompázó harmóniája, élénk, de nem harsányságával, inkább melegségével megkapó színessége, egészséges derűje és érett bölcsessége máris bizonyítja, hogy amit vállalt, sikeresen teljesítette. Néhány évvel ezelőtt, mikor költészetéről írva, verseit rokonságba hoztam Rippl-Rónai festményeivel, nem tudtam még, hogy a rokonság talán közelebbi is; hogy Takáts kezében a színes kréták ugyanúgy eszközök életünk szépségének megörökítésére, mint a töltőtolla és benne a zöld tintája. Pedig sokirányú érdeklődése mindig is ámulatba ejtett. Olyan kivételes költői-művészi magatartás az övé, mely csak e táj évezredes és kivételesen gazdag tradícióiból eredhet. S ezért is érezhette mindig s joggal, hogy tevékenysége, munkássága nagy elődökének a folytatása, s hogy a gyökerei a legigazibb hagyományokba nyúlnak le.

Szellemében van is valami latinos tisztaság, sokoldalúságában — talán az előbbiből következően — a reneszánsz emberének teljességre törekvéséből. Derűje, optimizmusa az ember jövőjébe vetett hitéből ered, mert aki annyira benne él a természetben, amely az ember munkája által lesz egyre inkább az ember tiszta, boldog otthona, az tudja, miért hisz az emberi szépségben és nagyságban. Itt találkozik és kapcsolódik egymáshoz a szocializmus humánuma és Takáts Gyula emberi szépségeszménye.

* Megnyitóbeszéd a költő Pécsett megrendezett kiállításán.

E színes rajzok meghitt vallomások; úgy vallja meg szeretetét a vidéknek, hogy megörökíti legszebb pillanatait, s ezzel mindannyiunkhoz közelebb hozza. Hallgató nádasai, balatoni napfölkeltéi, szőlőhegyek önzetlenül termő gyümölcsfái, mind-mind azt mondják az ő képein: lássatok meg és gyönyörködjetek bennünk, hisz értetek vagyunk!

Ahogy a művész tehetsége, alkotókedve, kutatószenvedélye is a mi gyönyörködtetésünkre munkálkodik. Kívánok Takáts Gyulának ehhez a munkálkodáshoz erőt, egészséget, s kívánom, hogy múzsái járják ki hétköznapi hivatali sorsa mellett művészi munkájához a mind több időt és lehetőséget.

SIMON ISTVÁN

Szántó Piroska kiállításáról

A kiállításlátogató közönséget az elmúlt években általában alig érték meglepetések, felrázó események. Sokkal kevésbé, mint a könyv-olvasót, vagy a zene-hallgatót, akit a művészi szemlélet, az életanyag sokfélesége e művészi ágakban teljesebb élménnyel gazdagíthatott. Az országban (nem beszélve a külföldön) születő képek és szobrok oly — nem tudni milyen elvi és gyanúthatóan inkább személyi — indokokból megszűrve kerültek a publikum elé, hogy az egyöntetűség a középszerű néző lelki nyugalmát biztosította. Az olvasó mérlegre tehette, hogy Steinbecktől és Hemingwaytől Kafkáig, Camusig, Németh Lászlótól Ottlik Gézáig, Galambos Lajostól Fejes Endréig mi szolgálja lelki épülését, világnézete gazdagodását, s ugyanilyen érettséget tételeznek fel a hangversenylátogatótól, amikor Sztravinszkijtól Bartókon, Schönbergen át az elektronikus zenéig a XX. század valamennyi irányzatát és fordulatát elétárják. Nem így a képzőművészetben: a kiállítások csak töredékét tükrözik a magyar művészet sokoldalú termésének, valamiképpen a posztimpresszionizmus és a dekoratív stilizálás köré kerekítve, szelídítve azt, ami lehetséges; ami ettől elütő, visszakényszerül a műtermek magányába, a magyar összkultúrát tekintve, légüres térbe. S ez nem azt jelenti, hogy az elmúlt években nem volt egy-egy kiemelkedő gyűjteményes kiállítás, de sok esetben ezeket is úgy igyekeztek megrendezni, a képeket, szobrokat válogatni, hogy valami módon beilleszkedjenek az összképbe (ugyanez a helyzet a külföldi művészek kiállításai esetében, amikor sokszor inkább mutattunk be középszerűt, semhogy a szokatlannal megbotránkozást keltsünk). De ami évekig, sőt évtizedekig nem kerül a közösség áramába, elsorvad, kibontakozás és folytatás nélkül marad, s nem válhat a nemzet alakító tényezőjévé. S a kettős és összefüggő következmény: alig-alig épül az áhított híd a művészet és közönség között — mert ma már köztudott tény, hogy a középületekben, közterekben oly nagy arányban terjesztett modernizált „realizmussal", „négyszögesített naturalizmussal", nem sikerült ezt a célt elérni, talán éppen e művek tenyésztett jellege, őszintétlensége miatt — s a másik következmény: alig van kapcsolat az egyes magyar művészgenerációk között.

A művészgenerációk közötti kapcsolat hiánya nem újkeletű a magyar művészetben és rengeteg nagyszerű kezdeményezés elsorvadásához vezetett. Talán a nagybányaiakon kívül senkinek sem sikerült a szerencsétlen történelmi körülmények következtében ezt az átkot megtörni, sem Markó Károlynak, sem Szinyei Mersének, sem a Nyolcaknak, sem Kassáknak, sem Derkovitsnak, sem Vajdának, sem Gadányinak, sem Martynnak —, hogy csak kapásból említsünk néhány festőt, a szobrászokról nem is beszélve. Annál bénítóbban tudott hatni mindig az akadémikus, megcsontosodó maradiság.

E kitérő bevezető kellett ahhoz, hogy megértsük az üdvözlet melegségét, amellyel a nézők Szántó Piroska kiállítását fogadták. Ő egyike azoknak, akik a magyar művészet rejtett áramát alkotják, s egy nagy — igaz, hogy nem közismert — hagyomány képviselői. A neve és könyvillusztrációi már eljutottak a nagyközönséghez, de hogy festő, ezt alig tudták róla. A kevesek pedig, akik tudták, hogy fest, igyekeztek képeit is az illusztráció műfajába sorolni. Ezt az állítást arra alapozták, hogy Szántó Piroska képeinek nagy része rajzos jellegű, fehér, ill. szürke alapon szénnel, krétával, tussal húzott alakzatok, olajképeiben is szerepet játszik a kontúr, itt is sokszor sík fehér háttér előtt mutatkoznak a formák. Márpedig a festészet körének szűklátó-

körű meghatározói még a múlt század szellemében a vonalat száműzik a területről, műfajellenesnek ítélik. A másik kifogás Szántó Piroska festő-volta ellen, hogy képei nem nevezhetők sem tájképnek, sem csendéletnek, sem zsánerképnek, az ugyancsak szokványos meghatározás értelmében. Mindhárom témakör felbukkan, de sajátosan értelmezve és keveredve s ez az értelmezés Szántó Piroska művészetének lényeges eleme.

A vonalasság a „festőiséggel" szemben, s e témaköri „szabálytalanság" Szántó Piroska alapvető festői magatartásából következik: naturalista, amennyiben minden képe a természet élményéből fakad, de nem *másolja* a természetet, nem utánozza, külső megjelenésének hangulatát sem értékeli. Szántó Piroska különös adottsággal rendelkezik. Kihallgatja a napraforgók beszédét, örömüket és szenvedésüket, előtte éppúgy megszólal a ló, mint a szentendrei padlások figyelő arca, éppúgy meglátja a virág szemét, mint a lepke szárnyáét, vagy mint az emelkedettségében szomorú magányra ítélt templomtoronyét. Az emberi sors öröme és tragikuma ismétlődik minden sorsban, amelyet Szántó Piroska érzékeny lénye követ, a virágéban, az állatéban, a parasztasszony kezének vonalaiban, a vasciráda vidám, a korpus megrendítő kalligráfiájában. A tárgyak és lények belső életét festi meg, tehát nem lehet tekintettel a külső megjelenés egységére, a felszíni látszat-hűségre. A külső megfigyelés egysége, s a felszíni látszat-hűség — éppen ezek a tulajdonságok, amelyeket a „festőiség" védelmezői számonkérnek tőle. S nem veszik tekintetbe, hogy az általuk kedvelt felfogás mellett még számos egyébnek is létjogosultsága van, s Szántó Piroska festészete még csak nem is egyedülálló sem a magyar, sem a külföldi művészetben. Ez utóbbiból a kínai és japán festészetet említhetnénk, amellyel a formai rokonságot a természet jelenségeiben való szeretetteljes szemlélődés rokonsága határozza meg.

Ami a magyar művészetben való beágyazottságát illeti: itt Vajda Lajos és Szentendre nevét kell említeni. E kis várossal, Szentendrével függ össze a magyar művészet egyik nagy megújulásának sorsa, amely a harmincas évek közepén vette kezdetét. Itt alkotott Vajda Lajos és vele közös szellemben egy sor más művész, Szántó Piroska, Korniss Dezső, Bálint Endre, stb. Vajda halála tragikus gyorsasággal következett be, de a szentendrei hagyomány mindmáig élő módon folytatódik. A harmincas évek közepén a történelmi tragédia végső kibontakozása felé rohanó Magyarországon vette kezdetét e festészet, amely ha ezt a történelmi tudatot vagy sejtelmet ki akarta fejezni, nem elégedhetett meg a jelenségvilág külső összefüggéseivel. A felszín mögött lejátszódó drámát akarta érzékeltetni. Ehhez különös anyagot szolgáltatott a múltjában megmerevedett szerb kisváros, a középkorból és a barokkból vett, de a népművészet nyerseségével alakított formavilágával, parasztivá alakult kultúrájával. Ez az anyag szolgáltatta az életnek és pusztulásnak jelképeit, amelyek e festők műveiben jelentkeznek. Egy-egy motívumot emeltek ki és montázsszerűen összeillesztették azokat, ami az azokban kifejeződő tartalmat eredeti hatóerejük sokszorosára fokozta. Ez a sűrítő, elhagyó felfokozás, amely mellőzi a látszati összefüggéseket, nem tűri a természetes háromkiterjedésű tér érzékeltetését. A régi értelemben vett háttér eltűnik. E képek a képzelet síkja előtt játszódnak le. Realitásuk fokozódik azáltal, hogy a látszat esetlegességeit nem csillogtatják meg. A semleges háttér előtt a rajz végtelen érzékeny eszközével az anyag vaskos érzékiségét szellemivé, mozgékonnyá kényszerítik, a motívumoknak külsőleg önkényes, belső logikának engedelmeskedő kapcsolásával a belső igazságot hozzák felszínre.

Szántó Piroska képei kevésbé komolyak és drámaiak, mint Vajda Lajosé voltak. Mások a körülmények, amelyek között születnek és más az ő egyénisége. Kevésbé intellektuális, kevésbé kiélezett, nőies-ösztönös, lágyabb, derűsebb, nagy adottsággal a dolgok játékos változékonysága iránt, a formákban kevésbé szigorú és puritán, bőbeszédűbb és oldottabb. Képzeletvilága csapongó. A Hold, e női égitest uralma alatt virágai elvarázsolt leányalakoknak látszanak, a szentendrei kert dús vegetációjában a közönséges szem számára fel nem ismerhető virágegyéniségek rejtőznek, akiknek külön élettörténetük van s sorsukat magukban hordozzák. A városképek, e nagy szénrajz-montázsok, a jólismert paraszti motívumokkal borítottan, szellemet idéznek, a múlt, a nagy élmények és a magas eszmények szellemét, furcsa, néha sötét mélybe, máskor derűs magasba szálló hangon.

Nagy öröm volt látni Szántó Piroska kiállítását, amely nemcsak önmagáért beszélt, de felkeltette a reményt, hogy mind több és több, még a műtermek magányába zárkózó régi és új művet ismerhetünk meg.

KÖRNER ÉVA

Orosz Jánosról

Erősen gondolati és érzelmi töltésű festészet a 31 éves Orosz Jánosé, aki első gyűjteményes kiállításával egyszerre fiataljaink első sorába került. És mert az, képépítésének jellege elválik a természetelvű képétől. Még tájképein is. Ezen a ponton tapinthatunk rá elsősorban Orosznál a modern képkonstruálás szándékára. Érzelem és hangulat nem azonos fogalmak. Festőnél különösen nem; s különösen nem a természet előtt festő-szándékkal sohasem elmerengő festőnél. Ha nagybányai neveltségű festő pillant Orosz képeire, alighanem fanyar ízre húzódik a szája. Ősei nem is kereshetők az impresszionizmus frontján, a naturalizmus hadállásaiban különösen nem. E tekintetben dúsabb gyökérzetű genézisre hivatkozhat az a mai művész, aki — mert a „való világ" megismerését annak kemény és bizony keserű magva felől kezdi — *eleve elveti* az optikai festészet igazságának alapállását.

Alapállást mondtunk; amire Orosz festészetének talpát veti: akár a kora-reneszánsz szigorú szerkesztő rendje, akár az ikon transzcendens belső fűtöttsége. Vagy, nemzeti viszonylatban, egy Nagy-Balogh, Nagy István antinagybányai szemlélete.

Vagyis nem „letapintó" festő. Képeinek rendje nem a természet szín- és valőrrendjével azonos. Holott jellegzetesen emberi — több: társadalmi — aspektusú festészetet művel, élesen szembeállót az objektív nonfiguratívval is. Oktat? Illusztrál? Még a valóságot sem, nemhogy valamiféle — rosszemlékű vagy félreértett — tematikát.

Bizonyára akad kritika és kritikus, aki megrója ezért. Én dicsérni és buzdítani tudom. Most már — mert tíz év alatt a volt tanítványból festő lett — nem mestertanítvány módon; festő a festőtársnak mondja legbelülről: így, ekként tudsz, nem tükröt — mert az csak tükröz — magasabb önmegismerést tartani a veled-egy társadalom emberei számára.

Képeiről külön itt, ilyen szűk helyen nem szólhatok. Orosz festői habitusát, művészi énjét, emberi tendenciáit vázolom csupán.

Emberek és emberek. Emberített tárgyak, emberített tájak. Ridegnek is mondják. Rossz meghatározás. *Díszítetlen.* Nyers? Nem; szemérmes. Konok is? Amennyire a szemérmes művész mindig az. Amilyen módon ő: figurái is azok. Az érzelmi energia hőként süt át a formai rend és szerkesztő szándék szigorán. Fojtott sugárzás. Nem mindig emelkedik ekvivalens formai rendbe — ez ma még csak legjobb képein sikerül — de munkássága egészét stílusra és meghatározott formarendre való ösztönös vágyódás, komoly tudatosság boltozza át. Ábrahám és az angyal birkózásában az áldást nem sikerül mindig kicsikarnia; képeiben gyakran szól még külön érzelem és forma, vagyis lebegés és rend. Szecesszióra és expresszióra is utalnak; néha az érzelem nyirka, máskor a gondolat-jelkép kesernyés füstje párállja el szemünktől a kép művészi rendjét. Birkózást említettem az angyallal, az áldást-kérés irdatlan áhítozását, mely elválasztja a művészt az iparostól, az alkotót a virtuóztól. Egyiknek a művé-válás angyala sugároz áldást, másiknak a siker és bőséges honorálás.

Orosz — a keményen dolgozó művész, ezt kitűnő, érett és tiszta hangzású rajzai, faragott kövei is tanúsítják — aligha kerül az utóbbi „áldás" jutalmazottjai közé. Ezt szívből kívánjuk neki; birkózzék tovább is önmagával és az angyallal. Fiataljaink — s ő még igazán az — néhány legjobbja közé számíthatjuk máris s ez megér egy ábrahámi csípőficamot. Keresse önmagát az eddigi úton, kalapálja még szenvedélyesebben érzéseit és tartalmait a forma csengő és egyedül-üdvözítő üllőjén. Afelől nem lehet kétségünk: mennyire azonosul avval a társadalommal, amelyből vétetett.

Erre egész kiállítása s annak belülről sugárzó heve, igen komoly elszántsága mond egyértelmű választ. Ha „komor", ha „rideg", ha „nem-tetszetős" is. Betűsoros névmutató sem fűzhető e kiállítás végére. *Vagyis nem témákat fest, csupán* — s e „csupán" rangot jelez —, *az embert.* Korunk emberét, *a mi korunk* emberét. S ezt tudomásul kell venniök azoknak is, akik a művész szándékát, meggyőződését előregyártott képzetek elemeinek Prokrüsztész-ágyához szeretnék méretezni, vagy — csonkítani. Orosz János munkás művészete üllők és kalapácsok, komoly szerszámok, okos és hű szívek világáról ad híradást.

BENCZE LÁSZLÓ

Ferenczy Béniről*

Ha sorrendet kellene felállítanunk, mi az, ami számunkra alkotásaiból a legfontosabb, legmodernebb, elsőnek művészi és emberi erkölcsét említeném, azt a bátorságot és erőt, mely alkotó tevékenysége legbensőbb értelmének az erkölcsi jót merte választani. Hogy mit jelent ez egy szobrász számára? Gondolom, annak a felismerését — a felismerés időtlenségében —, ami egy emberi test, egy-egy emberi arc jelentőségét, igazát, egyszeri sorsának rejtőző értelmét és életét szolgálja.

Ferenczy Bénit mindig, minden alkotásában ennek a felismerésnek látványa és megrendültsége vezette. Ebből az áhítatos felismerésből sohase engedett, innét szobrainak ereje és ökonómiája.

Alkotásainak másik csodája a végtelen gyengédség, amellyel fölismeréseit, — sokszor szinte tapogatózva, — egy igazi látó vak áhítatával nyomon követte. Felületei fokozhatatlan érzékeny vallomások, egy szemérmes élet legszemélyesebb megnyilatkozásai. Pusztán formai vonzásnak sohasem engedett. Inkább hibázott, inkább vált tétovává, hogy aztán — híven az alkotás belső igazához — szobrainak épp ezek a belső megrendüléstől elbizonytalanodott vonásai épüljenek be legtitokzatosabb, legintimebb tökéllyel az egészbe, olyan előkelőséggel, amilyenre pusztán művészi vonzásoknak engedő formaművész sohase képes.

S valahol itt gyökeredzik Ferenczy Béni modernsége is. Átélte és ismerte korának minden szélsőséges művészi és szellemi hívását; érzékenysége, nyitottsága, lázas érdeklődése, a fiatalok iránti örök vonzalma, csillapíthatatlan intellektuális érdeklődése mindent szinte kivétel nélkül felfogott és megemésztett. Merészelt örök gyermek és örök tanítvány lenni, hogy mindvégig mester lehessen.

S talán épp ezért mert vállalkozni a szinte lehetetlen feladatra, hogy a kor szélsőséges vonzásait biztonsággá és egyensúllyá, szélsőséges hívásait a szeretet derűjévé és bátorságává szelídítse. Zűrzavaros időben, tiszta nyelven ezért merhetett és tudott is szólni egy új komolyság nyelvén a jelen és a jövő gyermekeihez. Szeretete tette érette, érettsége meréssé, merészsége komollyá s komolysága valóban modernné. Azt az utat választotta, amit mai művészek között csak kevesen, de épp napjainkban, ha tétován is, de egyre többen választanak: a formai zűrzavar korában az összes hívást hallva és kihallgatva, döntéseiben mindig az erkölcs, a jóság, a szeretet elvitathatatlan előjoga vezérelte. S ha ezek után még szükséges volna meghatározni művészetét, realistának nevezném a szónak talán legnemesebb, legidőtlenebb értelmében: megadta a természetnek, ami a természeté, — és a léleknek, ami a léleké.

PILINSZKY JÁNOS

Ösztöndíjas művészek kiállítása Pécsett

Az ember, amikor letette kenyérkereső szerszámait, hazavitte a gyereket a napköziből, útnak indul, és időnként betéved egy-egy kiállításra. Megáll a terem közepén, s a modern képek között ugyanazt a zavart, idegenséget érzi, mint a korszerű laboratóriumokban, gépházakban, vagy egy tervrajz előtt, mely a rakétadaru működési elvét ábrázolja. Hosszas nézelődés után egy-egy vonal, színskála ismerős lesz, megörül neki, és sietve kutatni kezd az emlékezetében, hogy az összefüggéseket is értse. Érzésvilágában ugyanaz a folyamat játszódik le, mint amikor felnyitják előtte egy gépkocsi motorházának a tetejét, és felismeri a dinamót... Nézegeti a vezetékeket, hogy honnan is jönnek, hová mennek, és gondolkodik, mert hallott már különböző áramkörökről, megszakító kalapácsról meg kondenzátorról... Az összefüggést általában nem találja meg, s megelégszik néhány banális, nyugalmat hozó gondolattal: „A gépkocsinak érdekes a szerkezete... Jó, ha az embernek autója van..." A képeket szépnek és érdekesnek találja, megnézi az árjegyzéket, és azonnal megnyugszik, mert pillanatok alatt látja, hogy ez az egész ügy kívül esik az életkeretein...

A modern festészetet tudatosan élvezni csak a szakemberek tudják, akik tanulmányaik segítségével végigkísérték a festészetet minden kanyarodón, kitérőn, zsákutcán és lendületes újrakezdésen a barlangrajzoktól egészen Piet Mondrianig, Picas-

* A bécsi Künstlerhaus-ban megrendezett kiállítás alkalmából.

sóig, vagy még tovább a ma élő, összekeveredett filozófiákat cipelgető, kitörni készülő magyar festőművészekig.

1963-ban nagyon nehéz művésznek lenni, nehéz, mert a festő, mint egy kötéltáncos egyensúlyoz az ecsetjével a vulgáris realizmus, a naturalizmus és a „tiszta festészet" geometrikus szakadékai között. A festészet egyszer már világviszonylatban eljutott a vonalak, színek végleges geometriai, gépi rendjéig, s a második világháború utáni viszonylagos konszolidáció nagyot fordított a szekere rúdján. Sokan ijedten felkiáltanak: „na mi az, vissza a relizmushoz?" A művészek képzeletvilágában nem is a realizmussal lenne baj, hiszen alig akad festő, aki elismeri, hogy képei nem reálisak, hanem absztrakt alkotások, inkább a „vissza" szócska okoz riadalmat és kapkodást. Mindenki érzi, hogy valamit tenni kell, mert a művész nem juthat el a teljes emberi kifejeződésig a geometriai montázs ismételgetésével, átcsoportosításával, s a másik oldalon állandóan ott áll a néző, akinek a számára a modern festészet egyszerűen mágia.

A pécsi festőművészek ösztöndíjas kiállítására is a keresés, a kitörési vágy jellemző, egy-egy művészre a félelem, a régi formák göcsörtös őrizgetése. Meglepő az a törekvés, hogy a konstruktivista stílushoz erőnek-erejével tartalmat keresnek, s ha a tartalom és a forma nem együtt jelentkezik, hát beleerőltetik a formába a tartalmat. Az ösztöndíj lehetővé tette a művészeknek, hogy hosszabb időt töltsenek gyárakban, üzemekben, termelőszövetkezetekben, különböző munkahelyeken, így a tartalom adott, a munka és a munkáját végző ember ábrázolása szükségszerűen jelentkezik.

Az első impresszió kedvező, az optimista színek, a felfelé törő vonalak hatalmasat lendítenek az ember tartózkodó, szürke hangulatain. A pécsi festőművészek alkotásai valami lényegeset, erőtől duzzadót igyekeznek ábrázolni a monumentális korból. A képek többsége mentes minden pepecseléstől, ráérős aprólékosságtól, s széles, magabiztos vonalakkal, erőteljes színekkel jeleníti meg a mai ember környezetét, érzésvilágát, munkával teremtett birodalmát, melyet a saját képmására formált. Az összetört, megkeveredett fények, a konstruktivista vonalak sokasága ugyanakkor a kor összetettségét, bonyolultságát is sejtetik. Az összkép tehát pozitív, de további gondos mérlegelés, elemzés után a pécsi festőművészek eredményes munkájának az árnyoldalai is felbukkannak.

A kiállított képek többsége realista alkotás, nyugodt tájlíra, a munkáját végző ember higgadt, mértéktartó képi megjelenítése, ábrázolása. A kiállításon nagy hangsúlyt kaptak a kísérletező művészek is, így a tárlat hangulatát és színvonalát Kelle Sándor, Platthy György, Vincze Győző színvonalas, realista hagyományokon nyugvó festészete, valamint Simon Béla, Lantos Ferenc, Bizse János, Soltra Elemér merészebb hangvételű művei határozzák meg. Itt nemcsak a képek számára, nagyságára gondolok, hanem a művek hatására is. Simon Béla merész színei, Lantos Ferenc és Bizse János meghökkentő képépítése és látásmódja azonnal felhívja magára a figyelmet, Kelle Sándor viszont inkább nyugodtságával, egyértelműen pozitív látásmódjával hat.

A kísérletezés megpezsdítette a pécsi képzőművészeti életet, nagyot lendített hagyományos átlagszínvonalon. A kísérletezés azonban egészen mást jelent Simon Bélánál, akinek a festői világa, látásmódja már véglegesnek tekinthető, s megint mást Lantos Ferenc és Bizse János festészetében. Egy azonban tény: a kísérletezés hasznos, a kifejezésformák fejlődése, nyughatatlan, merész fantáziájú művészek nélkül elképzelhetetlen. A kísérletezés szükségszerű. Ha a művészet nem fejlődik, nem lesz napról napra korszerűbb, elveszti kontaktusát az élő világgal, a XX. századi ember szellemével, amely atomerőműveket, kibernetikát, bonyolult műszereket teremt, űrhajókat indít ismeretlen égitestek felé, s mindezt napról napra, rendes munkáját végezve, szinte egykedvűen hozza létre. Tehát nem csodákról van szó, hanem nyugodt, tempós fejlődésről. A művészek világviszonylatban igyekeznek megteremteni a korszerű létformákkal együtthangzó, új művészetet. A művészet helyzete mindenképpen érdekes, izgalmas, öröm figyelemmel kísérni új útjait.

A kísérletezés minőségéről külön kell beszélnünk. Simon Béla „pirosgazdag" korszakának legszebb festményeit hozta el a kiállításra. Örültünk a „Szentmártoni tér" új feldolgozásának, a „Hárman" című pásztorkép piroskék asszonáns színeivel kifejeződő új világának, ahol még a pásztorokat is a vas és acél fényei foglalják keretbe, s legjobban a „Pécsi utca" és „A szőlőhegy" című mozgalmas vízfestményeinek, melyekre a biztos ecsetkezelés, fölényes színhasználat mellett a keresés a legjellemzőbb. Simon Bélánál nem a vonalak, hanem a vad, erőtől duzzadó színek okoztak meglepetést és meghökkenést.

Lantos Ferenc továbbfejlesztette konstruktivista festészetét, mely Malevics vagy Mondrian kizárólag szellemi elemekre épülő, tiszta festészetétől leginkább tartalmában különbözik. Hasonló jelenséggel találkozunk Bizse Jánosnál is, aki nagy örömmel ábrázol építkezéseket, gyárakat, üzemrészeket, ahol nyugodtan, a szükségszerűség keretein belül a tartalom és a forma egyensúlyának felbillenése nélkül tobzódhat a vonalrendszerek labirintusában, a színek végtelen skálájának villogtatásában. Lantos és Bizse rengeteget tanultak a nyugati festészet kísérletsorozataiból, s meghökkentő vonalaikkal, váratlanul felbukkanó színeikkel hitelesen ábrázolják a XX. századi ember környezetét. Gazdagodtak technikai tudásban és látásmódban, s mindezt örömmel fogadja az ember, ha újszerű stílusuk nem válik öncélúvá, ha segítségével tartalmat fejeznek ki, ha ábrázolnak, ha segítenek az embernek a világ megértésében, ha úgy gyönyörködhetnek, hogy mondanak is valamit a nézőnek. A mű hatása csak akkor lehet egyöntetű és vitathatatlan, ha a tartalom és a forma együtt születik, ha a korszerű tartalom szinte magában hordozza a korszerű forma igényét.

Lantos legszebb képei a komlói szénosztályozót ábrázolják szokatlan formamegoldásokkal és színhatásokkal, a valóság, vagy talán még inkább az igazság érzését keltve. Legizgalmasabb festménye az „Öröm" című olajkompozíció, melyben a kollektív érzést olyan szuggesztíven ábrázolja, hogy az öröm a képen áramló fénnyel és levegővel szinte azonos, s a boldogság életérzése megfoghatatlanná válik, mert a vonalakból és színekből, a szerkezet dinamizmusából egyaránt árad a szemlélőre, tehát különválaszthatatlan. Problémát csak a figurái okoznak, melyek eléggé emberszabásúak ahhoz, hogy ne oldódjanak a tájban, de annyira mégsem emberszabásúak, hogy jó érzést keltsenek a szemlélőben. A figurák elhagyásával vagy elvontabb megjelenítésükkel a szintézis tökéletesebb lett volna. Elismeréssel kell beszélnünk Lantos tollrajzairól, Balaton-parti pasztelljeiről, vitatkozunk azonban „Balatoni emlék" című teljesen konstruktivista kompozíciójával, mely vitathatatlanul szép, s mint díszítő elem elképzelhető egy előszobafalon, de nem kép. „Balatoni emlék" hirdeti a cím, s a Balatont a fekete átható vonalak között, a felvillanó esetleges színekben még az ínyenc műkritikus sem képes felfedezni. A „Balatoni emlék" esetében a művész eszméjét eltemette a forma. Ez az a pont, ahol Lantosnak meg kell állni, s át kell gondolnia kísérleteinek minőségét és irányát, s tovább közeledni az emberhez, a valósághoz.

Bizse János tudatos, többszörösen megszerkesztett képei jól kifejezik, ábrázolják a gyárak és üzemek világát, ahol a mértani formák és a felvillanó hideg fények labirintusában az ember uralkodik és csinál rendet. Kifejező és erőteljes alkotás a „Kokszmű", „Építkezés", „Szerelés" és „Üzemben" című kompozíciója; töredezett, egymást keresztező, de felfelé tartó vonalakban az ember megérzi a korszerű világ bonyolultságát és veszélyeit is. Akad azonban néhány képe, ahol az ember már esetlegesen hat a mértani világban, s alig emberszabású. Olyan érzéseink támadnak, mintha az embert legyőzték volna a saját gépei, félelmet érzünk. A képek azonos formai megoldása, konstruktivista vonalrendszer örökös alkalmazása nemcsak a kísérletezés eredményét jelzik, hanem mélypontjait is. Bizse képeit egymás mellett aligha lehetne elhelyezni, mert a vonalrendszerek áthajolnának egyik képről a másikra, s a modorosság nyilvánvalóvá válna. Úgy érezzük, Bizse a geometrikus vonalrendszerek rabjává vált, s zavarba jönne, ha nem üzemrészeket akarna egyszer festeni. Lantoshoz hasonlóan tehát Bizsének is tovább kell lépni, elindulni egy újabb ösvényen, mert a konstruktívizmus sematikus alkalmazása formalizmushoz vezet.

Soltra Elemér festészetének új magaslatait a „Tél", „Új istálló épül" és az „Épül a tsz-istálló" képei jelzik. Az „Épül a tsz-istálló" című pasztell képe különösen megragadó az ég kékjébe hajló, a végtelenben feloldódó emberalakjaival. Kísért még nála bizonyos Domanovszky-hatás, melyet leginkább az „Anya gyermekkel" és a „Mozaik vázlat" című képein érzünk. Új alkotásai legtisztultabb, egyénibb hangvételre mutatnak.

Tisztultabb és színvonalasabb Tóka Vendel művészete is, bár utánérzésektől figuráinak többségénél még nem szabadult meg teljesen (Ferenczy Béni). Horváth Olivér, Vincze Győző, Platthy György és Zágon Gyula nem okoztak meglepetést, kiállított képeik jelzik, hogy az ösztöndíjas idejüket becsületes munkával töltötték, de sem saját színvonalukhoz és stílusukhoz, sem a kiállítás egészéhez viszonyítva nem jelentkeztek újdonsággal.

BERTHA BULCSU

Egy könyvről és egy sorozatról

Czimer József: Korunk színháza

Azt hiszem, azzal kellene kezdenem,hogy eltűnődjem: miért nem kritikus tollából származnak ezek a nagyon jó és nagyon korszerű tanulmányok. Csakhogy őszintén szólva én ezt nem tudom. Hogy a szerző dramaturgi tapasztalatai, műveltsége, tájékozottsága, egyéni látásmódja hogyan vezetik őt eredményekhez — olyan eredményekhez, amelyekben nemcsak színikritikánk, hanem kritikai, sőt esztétikai irodalmunk is szűkölködik — azt még csak meg lehetne magyarázni. Hogy azonban miért nem azok írnak így, akiknek ez hivatásuk, „fő foglalkozásuk", azt már kevésbé.

Mikor mondhatjuk, hogy egy tudományos mű, egy esztétikai tanulmány eredményes? Vagy akkor, ha fényt derített valamire, ami eddig nem volt világos, vagy ha felszínre hozott egy olyan kérdést, amivel eddig — helytelenül — nem törődtünk, vagy ha új megvilágításba helyezett egy rosszul értelmezett fogalmat — egyszóval: ha elindul valamerre, és ki is lyukad oda, ahová elindult.

Sokrates, aki nemcsak az első nagy gondolkodója, hanem az első nagy kritikusa is volt az európai kultúrának, a fogalmak tisztázásával kezdte. Azóta is ezzel kezdi mindenki, aki azt szeretné, hogy megértsék, amit beszél. De mostanában mintha megfeledkeznénk erről. Vajon miért? És miért éppen most, és miért éppen mi, amikor a dialektikus és történelmi materializmus tudományos módszere van a kezünkben? Lehetséges, hogy úgy gondoljuk: a marxizmus klasszikusai mindent megoldottak, s számunkra nem maradt más, mint a kész fogalmakkal operálni?

Valóban, mintha ebben a hitünkben forgatnánk oly elegáns könnyedséggel például a pesszimizmus divatos és harcias fogalmát, mint valami kecses vívótőrt, — a legkevésbé sem gondolva azzal, hogy kit döfünk meg vele, és miért. Czimer éppen csak érinti ezt a fogalmat a „Bevezető a modern drámához" című írásában, mégsem mulasztja el, hogy összefüggéseibe néhány lényeglátó megjegyzéssel be ne világítson. A nyugati drámairodalomról szólva ezt mondja: „Meglepő módon kiderül, hogy a nagy pesszimista írókkal szemben éppen ezek (az optimisták) képviselik a reakciós irodalmi felfogást. (A pesszimista) ... pesszimistává éppen azért lesz, mert társadalma válságát igen mélynek és — hiszen nem kommunista — megoldhatatlannak látja."

Az olvasóban máris megindul a gondolatsor, amely egy helyesebb, átgondoltabb értékelés felé vezeti. Pedig Czimer semmi különöset nem csinált, csak éppen dialektikusan gondolkodott, és érthetően fejezte ki magát.

Talán nem lesz érdektelen, ha alaposabban szemügyre vesszük egyik tanulmányát: „A pozitív hős konfliktusa."

Már maga a cím ellenkezést vagy helyeslést vált ki, hiszen sokak szerint pozitív hős és konfliktus egymást kizáró fogalmak — mások tudják, hogy sokaknak ez a véleménye; nekik meg éppen ellenkező a felfogásuk. Czimer nemcsak, hogy gondosan megválasztja a címet, hanem még külön fejezetcímekkel is ellátja írását. Ilyenekkel: „Hibával vagy hiba nélkül?", „A küzdés maga", „Meztelen társadalom", „Formálni, de mire?"

(Azt hiszem, nem kell külön magyarázni, milyen szerepük van ezeknek a címeknek egyrészt az érdeklődés ébrentartásában, másrészt a lényeg kiemelésében.) Gondolatmenete — melyen minden tudományos mű áll vagy bukik — jól követhető, világos, logikus. Előbb gyors és sikeres támadás a főbb téveszmék ellen, aztán a pozitív hős fogalmának tisztázása — és máris kizárt minden mellébeszélés. „... a drámában nem azzal kell kezdenünk a pozitív hős alakjának megragadását, hogy erényes ember kis hibával vagy hiba nélkül, hanem olyan ember, aki a maga konfliktusát — méghozzá a maga drámájában sorsdöntő konfliktusát — szenvedéllyel végigküzdi." Íme, egy félreérthetetlen meghatározás.

„A pozitív hős mindig a nép mellett küzd. De ki a nép?" „És ha a hős szembekerül a néppel, mert a nép kívánsága nem azonos a nép érdekével?" Ezek a kérdések vezetik el aztán a megoldásig, melyet ez a találó fejezetcím jelez: „A helyzet, a helyzet..." És ez ragadja aztán befejezésül, mintegy a távlatokat megnyitva, tovább, szükségszerűen, a kényes kérdésig: ki a pozitív hős *ellenfele*? Mert Czimer

nem ismer kitérőt, végigjárja a megkezdett utat. Ebben egy olyan — mai napság sajnálatosan ritkán fellelhető — tulajdonsága segíti, amelyet pártos szenvedélyességnek nevezünk. Ez teszi félreérthetetlenné eszmei hovatartozását, ez vezeti itt is, másutt is az igazsághoz.

Akár a sablonos színikritikából való kikeveredés módjait kutatja, akár a tragikum helyes értelmezéséről („A gyűlölet iskolája"), a formabontásról vagy a drámafordítás problémáiról ír, mindig előre néz, előre mutat. Könnyed, természetes, közvetlen stílusa, humora élvezetessé teszik írásait, nemcsak a színházi szakemberek, a színikritikusok, hanem az igényes olvasók számára is.

A „Korunk színháza" fájó hiányosságokat szüntető, gyakorlati hasznú, elméleti értékű tanulmánykötet. Kár, hogy a Színháztudományi Intézet lehetőségeiből mindössze egyezres példányszámra futotta.

MIHALIK ZOLTÁN

Korszerű Színház

A Színháztudományi Intézet *Korszerű Színház*-sorozata alighanem színházi szakirodalmunk eddig legnagyobb fontosságú és értékű produktuma. Olyan vállalkozás, amely három világrész és több mint ötven év színház- és drámaelméleti termésének javát adja a szakemberek és az érdeklődők kezébe; amely a nagy idő- és térbeli szabadság ellenére — vagy éppen azért — sem vált összefüggéstelen, laza tanulmányhalmazzá, vagy csak múzeális értékű ereklyegyűjteménnyé; amely minden kötetében eleven vallomás, hatni akaró tanulság korunk örök-egy és mégis mindig változó színházáról.

A huszadik század legkitűnőbb színházi művészeinek, alkotóinak írásai kerültek a sorozat egy-egy darabjába, s ezeknek a szó legszorosabb értelmében vett korszerűségét az biztosítja, hogy a szerzők — nem véletlenül — a haladás harcosai voltak, *általános emberi* és *szűkebb szakmai szempontból* is sok vonatkozásban *megelőzték korukat*, felül tudtak emelkedni bomló, a hanyatlás jegyeit mutató társadalmukon.

Romain Rolland 1903-ban így ír (*A nép színháza* c. kötetben): „A nép színháza... parancsoló erejű kifejezése, hangja és gondolata egy új társadalomnak; válságos órákban pedig, a dolgok természeténél fogva, harci fegyvere a roskatag és elöregedett társadalom ellen... Arról van szó, hogy a színházat a nép által és a nép számára emeljük fel. Arról van szó, hogy új művészetet teremtsünk egy új világnak."

Napjainkig helytálló szavak, a színház feladatát ma sem fogalmazhatnánk meg különbül.

És Romain Rolland lelkesedése, hitvallása nem romantikus álmodozás, a gyakorlattól elszakadt szivárvány-elmélet! Hiszen ő és mások is hasonló szellemben fogant kísérletekről és *megvalósulásokról* írnak, már ekkor olyan színházkultúráról, amilyent a szocializmus fog nagyobb méretekben megteremteni, illetve amilyent már is teremtett (*Gémier:* Színház és világnézet, *Miller:* A realizmusról, *Vilar:* Újítás és hagyomány, *Copeau:* A színház megújulása, *Barrault:* Gondolatok a színházról).

És ugyancsak a mi színházunk mellett érvel — negatív tényeivel — *John Gassner* (Válság a színpadon), amikor olyan előadásokról számol be, mint egy néhány évvel ezelőtti Faust-bemutató, melynek legmaradandóbb emléke az volt, hogy a darab folyamán Margit valamelyik amerikai óriáscég reklám-varrógépén dolgozott.

Jelentős szerepet kaptak már eddig is a sorozatban *Sztanyiszlavszkij* (Cselekvő elemzés, Új ösvényeken), *Nyemirovics—Dancsekó* (Az igazság színháza), *Bertolt Brecht* (A színházról; Epikus dráma — epikus színház), századunknak a színjátszás stílusa terén vitathatatlanul legnagyobb alakjai. Tanulmányaik néhány — munkásságukkal kapcsolatos — nálunk közkeletű félreértést is eloszlatnak. Véglegesen világossá válik például, hogy Sztanyiszlavszkij addig szokatlanul alapos próbamódszerének lényege *a színészt minden gátló tényezőtől függetlenné és szabaddá tenni.* — Olyan, szinte reneszánsz teljességű művésszé, „... aki jobban átérzi a szerepet a szerzőnél, jobban elemzi a kritikusnál, jobban tanulmányozza a darabot a rendezőnél, jobban ismeri tehetségét, lelki és kifejező eszközeit, mint bárki más, aki virtuóz technikát fejlesztett ki magának és alaposan kifejlesztette testét, hangját, arcjátékát, megismerte a művészet elméletét, a festészetet, az irodalmat és minden, amire szüksége lehet a színésznek, egyszóval aki tökéletesen elvégezte a színész teljes előkészítő alkotó munkáját."

Ugyanilyen tömören és világosan fejti ki nézeteit az annyiszor meg nem értett elidegenítési effektusról, annak céljáról Brecht: „... úgy kell játszani, hogy a néző ne tudja magát egyszerűen beleélni a dráma szereplőibe. Az új színész arra törekszik, hogy a szereplők kijelentéseinek és tetteinek elfogadása, vagy elvetése ezentúl ne a néző tudatalattijában menjen végbe, hanem tudatának hatókörébe tartozzék."

A sorozat fontos részét képezik a ma élő vagy a legközelebbi múltban elhunyt szerzők kötetei, melyek mindegyike egy-egy kisbb területen finomítja, fejleszti tovább századunk legfontosabb színházi vívmányait — vagy éppen teremt új elképzeléseket. *Ohlopkov* (Dráma és játéktér; A képzeletszerűségről), *Burian* (Színház és rendező), az írók közül *Pagogyin* (Író és színház), *Wolf* (Az időszerű színházról) tanulmányai, az *India színházművészete* és a *Kínaiak a színházról* című kötetek szervesen beleilleszkednek a vállalkozás *egészébe* (utóbbi kettő nálunk eddig elhanyagolt vagy éppen ismeretlen területen ad számottevő tudásanyagot).

A *Korszerű Színház* már eddig, alig három év leforgása alatt is több évtizedes elmaradást számolt fel vagy csökkentett színházi szakirodalmunkban. Ha csak legfontosabb mozaikjaiban is, de — hihetetlenül rövid idő alatt — alapvetést adott egy nagyon fontos, napjainkban sok problémát felvető művészeti ág legújabb történetéről, jelen kérdéseiről, miközben elméleti és kultúrtörténeti ismereteket nyújtott, a nem szakember számára is érthető, élvezetes stílusban.

Érdemes olvasni, *elolvasni* ezt a sorozatot, melynek következő kötetei, „mozaikjai" nyilván csak még színesebbé, plasztikusabbá, teljesebbé teszik majd a mai színház forrongó, folyton változó képét.

DANISS GYŐZŐ

Két ősbemutató dunántúli színpadon

Győr — Lilian Hellmann: Kisvárosi játékok

Lilian Hellmann neve kevéssé ismert a magyar színházlátogatók előtt. Egyik darabját, a Kis rókákat 1948-ban ugyan bemutatta a budapesti Művész Színház, majd az egri társulat és a Déryné Színház is játszotta, mégis drámaírói munkássága ismeretlen hazánkban. Pedig az írónő a mai amerikai szerzők közül való, azoknak is baloldali csoportjához tartozik. Sok átdolgozás és adaptáció fűződik személyéhez. A Kisvárosi játékok-at 1959-ben mutatta be a Broadway egyik színháza. Azóta ez a dráma megjárta Londont, a bécsi Burgtheatert, Berlint és Hamburgot.

Ezek után érthető érdeklődéssel vártuk a győri ősbemutatót. Érdeklődéssel azért is, mert napjaink amerikai drámája sok-sok problémát tartogat, s akarva-akaratlanul is leleplező. Ugyanakkor a modern dráma egyik megteremtőjét, O'Neillt vallhatja magáénak, akitől tanulva léphetett csak tovább Miller vagy T. Williams, Wilder vagy Saroyan, William Inge, Maxwel, Robert E. Sherwood, és a sort még folytathatnánk.

Ezt az utat járja Lilian Hellmann is. Az O'Neill-i szemlélet, amely sivárnak, elviselhetetlennek ábrázolja a világot, ahol nincs helye az értékes embernek: az amerikai életforma ürességét, kilátástalanságát tárja a néző elé. Családtörténeteiben, akár az Amerikai Elektrára, akár az Utazás az éjszakába c. drámájára gondolunk, azonnal érezzük: mindegyik túlnő egyetlen család történetén, bennük a modern amerikai életforma tragédiája bomlik ki a színpadon.

Lilian Hellmann Kisvárosi játékok című darabja erre az O'Neill-i örökségre támaszkodik. A leleplezés szándékával ábrázolja azt az izolált én-világot, amely kilátástalanságával, önző könyörtelenségével megfosztja az embert közösségi eszményeitől. Darabjában a maguk szűk körén belül keringő sorsok vergődését figyelhetjük meg, s életük igazi tragédiája éppen az, hogy e körökhöz még érintők sem húzhatók, az emberek sohasem találkozhatnak.

Fülledt, eseménytelen, ábrándokból táplálkozó légkörben él a Kisvárosi játékok mindegyik szereplője. Vágyak és illúziók között, de tehetetlenségük következtében ebből soha és semmit sem tudnak megvalósítani. Juliant a nagy vagyon utáni vágy tartja rabságban, nővérei, Anne és Carrie európai útról álmodoznak. Amikor azután Juliannek „bevág" az üzlet, s hatalmas összeg birtokosa lesz, a hirtelen jött változás megbolygatja eddigi látszólagos nyugalmukat, s a nővérek rádöbbennek, hogy megcsalatottak, egymás számára is kibírhatatlanok, s önmaguk okozzák öccsük bukását,

akitől a gengsztervilág elszedi pénzét, emberi mivoltában alázza meg, szánalmas figurává silányítja. Vége a gazdagságnak, Juliannek mindent elölről kell kezdeni. És a nővéreknek szinte ez a jó: újból meglelik helyüket a világban: értelmetlen, illúziókba burkolódzó elzártságukban. Az ábránd szétfoszlott: nincs európai utazás, nincs gazdagság. Természetesen nem is lehet, hiszen ők a pénzt csak eszköznek tekintik ahhoz, hogy vágyaikat teljesíthessék. Így azután a harmonikus élet utáni vágyuk eleve bukásra ítélt, beteljesíthetetlen. Alapjában véve meg sem érdemlik ezt a harazért is, mert napjaink amerikai drámája sok-sok problémát tartogat, s akarva akamonikus életet. Mindegyikük rögeszmés megszállott, önkörén belül vergődik, s az igaz emberséget csak ideig-óráig játssza és hazudja. Ezért nem is sajnáljuk őket, hiszen életformájukban a kispolgárság csődjét érezzük. Szánalmas, pusztulásra ítélt egész világuk, az a fülledt, fojtogató, könyörtelen és kilátástalan légkör, ahol élnek, mozognak.

Ezek szerint jó darab a Kisvárosi játékok? Csak jó darab *lehetne*, ha a dráma egészében megnyilvánuló szándék egybeesne a megoldással.

Ami hátborzongatóan sikerült O'Neillnek említett műveiben e beteges lelkek színrevitelénél, nem sikerült Hellmannak, mert írói vénája nem tud olyan fojtogató és önemésztő feszültséget teremteni, ami el is hitetné a nézővel mindazt, ami a színpadon történik. Amíg az O'Neill-i drámákban érezzük, hogy a szereplők halálraítélt tehetetlensége ezer szállal kapcsolódik magához a társadalomhoz, Hellmannál inkább a légüres tér sivárságát sejtjük. Az írónő realista igénye ellenére is csak aberrált és pszichopata személyek önemésztő vergődésének lehetünk tanúi. A darab dramaturgiai struktúrája sem szerencsés. Az első felvonás elnyújtott expozíciója nem a várt fülledtséget leheli, hanem az emberábrázolás, a lelki megformálás gyengeségéről győz meg. A téma váltakozó ritmust kíván, olyat, amely meghatározott pontjaiban kulminál, tud feszült és lefojtott szenvedélyeket váltani.

Egy dolog sikerült az írónak: a szereplők halálraítéltségének ábrázolása. Nincs ebben a darabban tragikus alak, csak szánalmas és beteges figura. Mindegyikük valamilyen rögeszmének a megszállottja, s hiába igyekszenek ezt palástolni, leplezni, nem sikerül nekik.

A rendezést eleve befolyásolták a darab hibái. A fogyatékosságok kiütköztek, mint valami járványos betegség jegyei. Sándor János diplomarendezésekor nehéz feladatra vállalkozott, s valószínűen nem is sejtette a dráma buktatóit. Elsősorban azt, hogy az I. felvonás elnyújtott és íróilag rosszul megformált expozícióját igen bonyolult dramaturgiai munkával lehetett volna csak elfogadhatóan megoldani. Hogy szinte sorról sorra ki kellett volna tapogatni azokat a helyeket, amelyek a korai leleplezés veszélye nélkül megadják ennek a felvonásnak íróilag sem kellőképpen megragadott fojtottságát, állandóan levegőben lógó, de kellő időben lecsillapuló feszültségét. Ennek elmulasztása vontatottságot eredményezett. Ez a hiba a már jobban szerkesztett II. és III. felvonásban eltűnt, bár a robbanásszerű pontokat itt sem sikerült minden esetben megtalálni. Rendezői munkája a darab végén a legjobb. Képszerkesztő készsége jó, azonban az előadás ritmusa kifogásolható. Általában a részletek jobban izgatják, mint a mű egésze.

A győri Kisfaludy Színház legjobb művészei léptek színre a darabban. Szükség is volt erre, hiszen a Hellmann-darab főbb szerepei nehéz feladatot rónak a színészekre. És nem is mindenkor hálás feladatot. Hogy nagy részében mégis sikerült jó előadást teremteni, az a színészek érdeme. A legmaradéktalanabb alakítást Szilassy Ibolya nyújtja. Eszköztelensége, puritán egyszerűsége, gyűlölködő kitörései és megszállott vágyai egyszerre jelennek meg játékában. Demjén Gyöngyvér az önző kétkedés figuráját játssza sok színnel és tehetséggel. Még túlzásai is megborzongatnak. Olsavszky Éva Jászai-díjas Carrie-je ellágyulásaiban és gyűlölködésében a kiábrándult vénlány figuráját alakítja kitűnően. Kun Vilmos Julianje a társadalom sokszor arcul vert szerencsétlen álmodozóját formálja meg elhitetően, különösen a III. felvonásban.

Az előadás nyomán önkéntelenül felmerül a kérdés: ha mindenáron nyugati „kórképet" akart a színház adni, nem állt volna rendelkezésére jobb darab, hasonló mondanivalóval? Mert Lilian Hellmann drámájának híre úgy tetszik, sokkal nagyobb volt, mint amit az előadás adni tudott.

Z. SZABÓ LÁSZLÓ

Majdnem azt írtam a cím után, hogy „válás francia módra". Nem véletlenül jutott az eszembe. Nemrégiben nagy sikerrel vetítettek nálunk egy filmet, amelynek az volt a címe: „Válás olasz módra". A műfaji különbözőségek ellenére — az film volt, ez pedig színdarab — egy sor dologban emlékeztet Jean Anouilh darabja az olasz filmre. Mindkét mű alaphangja egyfajta fanyarság, keserűség, groteszkség. Az már szinte egészen mindegy, hogy a film egy romantikus, rajongó szerelem furcsa fintorával végződik, a színdarab viszont egy kiábrándulás után mutatja meg az egykori boldog találkozást, amellyel a szerelem kezdődött. Ez a csalódás után megmutatott boldog kezdet legalább annyira meghökkentő és fanyar szájízt hagyó, mint a film utolsó képkockáin látható groteszk láb-játék.

Mert hát miről is szól Anouilh 1951-ben írt, s Magyarországon most először bemutatott színműve, az „Erkölcsös szerelem"? (Eredeti címe: „Colombe") Természetesen a szerelemről. Az ezer színben játszó, mégis változatlan és örök szerelemről. Talán nincs még egy dolog a világon, amiről annyit és annyifélét összeírtak volna! De még mindig nem annyit, hogy ne legyen titok a köznapi ember és a művész számára egyaránt. A világirodalomban az „Énekek éneké"-től Szabó Lőrinc „A huszonhatodik év"-éig ezer hangon, ezer szólamban zeng dallama. Az udvarlás, a hűség, a széptevés, a féltékenység, a csalás és megcsalatás, a gyanú, az önvád — és még ki tudja felsorolni, hogy hány árnyalata, változata van. Definiálni, szabályba foglalni aligha lehet. Aforizmákat lehet róla mondani, de nem meghatározásokat, elméleteket. Hallom, még a szovjet Nagy Enciklopédiából is hiányzik ez a címszó: Szerelem. Láthatóan nem is a filozófusokra tartozik ez az ügy, hanem akik ábrázolják az életet, a művészekre, és főként, akik gyakorolják — a szerelmesekre.

Jean Anouilh nem filozofál, legfeljebb egy szellemes „bemondás", egy csattanós válasz erejéig. A mű a jelenleg ötvenhárom éves szerzőnek, akit a modern francia színpad egyik legigényesebb, legtehetségesebb művészének tart a kritika (munkásságának legbővebb magyar nyelvű ismertetését lásd Bajomi Lázár Endre: A mai francia irodalom kistükre c. könyvében) — a könnyebb fajsúlyú, nem nagyigényű darabjai közé tartozik. Talán csodálkoznak is azok, akik a pécsi színpadon két évvel ezelőtt a lodziak vendégjátékában a „Pacsirtá"-t láthatták, s még emlékeznek a darab fekete rácsos, gyertyafényes díszleteire, a színpadról hallatszó fojtott, átszűrt gregorián zenére, s a lengyel nyelv burkán is átható „optimista tragédiára", Johanna végletes érzéseket, vérszínű tragédiát és harangzúgásos örömet kavaró történetére: hát ezt is ugyanaz az Anouilh írta? A történeti és mitológiai témákat feldolgozó, azokat új mondanivalóval megtöltő, újszerű, eredeti szellemben átfogalmazó Anouilh itt csupán nagyszerű színpad- (és közönség-) ismeretéről győz meg. A darabban elhangzik néhány szellemes megfogalmazás a szerelemről, az életről, az emberekről, de az író ezúttal nem ás le a gyökerekig, nem akar „komoly" lenni és „mély", — megelégszik a könnyed, de korrekt, színvonalas szórakoztatással. Ilyeneket mond Anouilh: A szerelemben van valami titok, amit nem szabad minden áron megérteni. A szerelmet az önzés öli meg. Vannak dolgok — s a szerelem is ilyen —, amelyek addig szépek, amíg le nem meztelenítjük őket. A virág nem mag+nedvesség+napfény, nem ezek mértani összege, hanem valami egészen új, valami más, valami „csoda". — A darab külön „pikantériája", hogy a cselekmény egy színházban játszódik, öltözőkben és a színpadon, próbákon és az előadás szünetében, s így a színen tulajdonképpen két dráma folyik: az egyik Anouilh-é, a másik — persze ezt is ő írta, — amelyet a darab szereplői — javarészt színészek — adnak elő. Élet és színház, szerep és valóság összekeveredése, egymásba olvasztása persze megintcsak nem új dolog a színpadon, de Anouilh az ebből a helyzetből adódó lehetőségekkel is szellemesen eljátszik. — Néhány lélekzetelállító kép, mint például a második felvonás végén a két testvér csók-jelenete, egy-egy pillanatra felvillantja, hogy vérbeli drámaíróval van dolgunk. A kitűnő ritmusérzék, az ellentétes hangulatok mesteri keverése, a hatásos drámaépítés is jelentős drámaíróra vall.

Dobai Vilmos, a rendező jól találta el a darab hangulatát és stílusát. Franciásan könnyed és pergő az előadás. Hangsúlyt csak az kap, ami a gondolatiság vagy a cselekmény szempontjából fontos. Az átkötő részek árnyékban maradnak. A színészek is szemmelláthatóan jól érzik magukat ebben a nekik való közegben. A kissé érdektelen, súlytalan expozíció után kitűnő hangulati váltásokkal, jó ritmusban pereg az előadás. A második felvonásban a tempó felgyorsul, szinte váltott hangszereken játszik az együttes. A humor és a meghatottság ellentétes érzéseit jól „vágja" egymásba

a rendező. Kár, hogy a záró kép meghatottságában is groteszk fintora (talán az író hibájából?) nem érvényesül eléggé. A túl nagyra méretezett, nyitott és szellős játéktér helyett is inkább kamaraszínpadra kívánkozott volna a darab.

A színvonalas színpadi játéknak szép példáját adta a kitűnő szereposztású együttes. Anouilh persze jó és hálás szerepeket tud írni. S a pécsi színészek ebben a modern, társasági, csevegő stílusban mintha jobban otthon volnának, mint a páncélba merevített, naturalista elaprózottságban. Alexandrát, a híres tragikát, hajdani nagy szerelmek hősnőjét Takács Margit alakította. Egyszemélyben tudott kegyetlen hisztérika és nagyvonalú nő, szellemes kerítő és „művészkirálynő", fiatal primadonna és derékfájós öregasszony lenni. Ambrus Edit szinte testére szabott szerepet kapott a varázsosan szép Colombe alakjának életrekeltésében. Átváltozása a félénk, férjét tisztelő fiatalasszonyból kacér színésznővé — igaz és megnyerő volt. A két testvér, a talpig becsületes, tisztességes Julien és a nagyvonalú, könnyed Armand alakját megformáló Bánffy György, illetőleg Karikás Péter közül az előbbi nyújtott érettebb, igényesebb játékot. Az epizódszereplők közül Bázsa Éva és Galambos György nevét jegyeztük meg. — Bajomi Lázár Endre magyarul először elhangzó fordítása külön figyelmet érdemel: színpadra termett nyelv, tele olyanféle leleménnyel, mint versmenés (annak van, aki kritikátlanul sokat ír), aggancsos (a felszavazott férj), szívpörkölt (a szerelmi áldozatokból készül) és társai. A produkció megérdemelte volna, hogy a tévé útján az ország nagyobb nyilvánossága is megismerje Anouilh friss darabját a Pécsi Nemzeti Színház méltó előadásában.

T. T.

A pécsi balettegyüttes Londonban

Az angol főváros szívében fekvő Piccadilly Theatre-ben vendégszereplő magyar táncegyüttes látogatása fontos esemény volt; bár a közönség Robert Helpmann új táncjátékát tüntette ki nagyobbszámú pártfogásával, s inkább ez utóbbiról „beszéltek a városban". Sajnos a két bemutató végzetesen egymás mellé került: ez érthetően előnytelen volt a fiatal pécsi együttesre —, az angolok itt is alkalmazzák a „védjük a hazai ipart" már régebben meghonosított jelszavát.

A sajtóvisszhang mégis sok tanulsággal szolgálhat, de helyes szemlélettel kell a közleményeket megközelíteni: nem szabad figyelmen kívül hagynunk pl. írójuk személyi hátterét, vagy az illető lap gazdasági, társadalmi, sőt politikai beállítottságát sem. Éppen ezért érdekesebbnek tartom, ha a magam beszámolója helyett, amelybe bizonyára jókora elfogultság is belevegyülne, inkább a „bennszülöttek" véleményét tolmácsolom.

Abban mindnyájan egyetértenek, hogy érdemes volt ezzel a magukat *Ballet Sopiane*-nak nevező fiatal együttessel megismerkedni. The Times és The Guardian megemlíti az egyetemi várost, amelynek latinos formája szerepel a csoport nevében, s utalnak Pécs művelődéstörténetileg évszázadokra visszatekintő vezető szerepére. The Guardian, amely az összes lapok között legbővebben és legméltányosabban beszélt az eseményről, vázolja még az együttes történetét, felemlíti, hogy Eck Imre, az együttes szervezője és táncmestere az Állami Operaház tánckarától vált meg három esztendeje, hogy saját ötleteit és elképzeléseit a nagy színháztól függetlenül valósíthassa meg. Általában nem helyeslik az előadáson szereplő táncköltemények mindegyikét egyetlen táncmesterre bízni: ezt az összteljesítmény változatosságára hátrányosnak tartják. A komolyabb súlyú lapok bírálói — The Times, The Guardian, és a magasszínvonalú vasárnapi lapok, mint The Sunday Times, The Observer — szinte egyöntetűen állapítják meg az együttes hiányait a „klasszikus tánctudás" terén, de ugyanakkor elismerik testmozgásuk, „akrobatikájuk" káprázta tó ügyességét. Mindegyik lap, kivétel nélkül igen meleg hangon nyilatkozik a szereplők fiatalos frisseségéről s főként a lányok elbűvölő üdeségű szépségéről.

Nézzünk csak néhány lapot egyenként! The Times mindkét műsorról részletesen, közel félhasábos terjedelemben ír: a pontosságával és megbízhatóságával kitűnő nagy tekintélyű lap ebben az esetben is részleteiben pontos, ítéletében szigorú, de meggondolt véleménnyel lép olvasóközönsége elé. Íróját, hagyományaihoz híven, nem nevezi meg. Ez az egyetlen újság, amelyik név szerint említi a táncjátékok zeneszerzőit, bár magát a zenét csupán mint az összbenyomás egyik tényezőjét hangsúlyozza, s különösen Gulyás László „Pókháló"-ját dicséri. Valamivel részletesebben beszél

William Bukovy művéről, amelyben különösen a kísérleti elemet dicséri, s megemlíti, hogy az elektronikus partitúra sem rögzített hangmagasságot, sem rendszerhez kötött ritmust nem alkalmaz, lehetőséget nyújtva ezáltal túlnyomóan rögtönzésszerű megjelenítési módra. Maros Rudolf zenéjét azonban erőltetettnek, „botorkáló"-nak érzi, bár véleményét bővebben nem indokolja.

A lap a táncköltemények közül az „Oly korban éltem" címűt tartja a legjobbnak, s ebben a véleményében a többi lapok is osztoznak. Jó véleménye van még a „Hétköznapi Requiem"-ről is, itt csupán az zavarja a kritikust, hogy a klasszikus tánc és a modernebb, Béjart-ra és Jerome Robbins-ra emlékeztető akrobatikus szemlélet között nem talál sem átmenetet, sem összefüggést. „A szereplők feltűnően vonzó külseje nem kárpótol az eleminél nem sokkal különb tánctudásukért; ilyen és hasonló korlátozottságok bizonyára megkötötték a táncmester Eck Imre kezét: jobb vagy élelmesebb táncköltemény nyilván elkerülte volna a túlságosan igényes mozdulatok alkalmazását, ami csupán a technikai fogyatékosságok hangsúlyozására vezetett." The Times ugyancsak névszerint említi a szereplőket, s még a karmester, Sándor János működésére is talál néhány kedves szót. Megjegyzi, hogy keményen kell dolgoznia, mivel kevés próba állhatott rendelkezésére, s úgy véli — ismervén a helyi gyakorlatot —, hogy a zenekart alkalmilag, helyi angol erőkből verbuválták össze.

A Daily Telegraph tekintélyben mindjárt The Times után következik, bár művészeti rovatában sokkal kisebb helyet engedélyeznek. Az első műsor beszámolója Eck Imrében határozott tehetséget lát, s kijelenti, hogy teljesítménye, elsősorban a „Hiroshima" című táncjáték, egyenesen kétségbevonja a tánc kimagasló fontosságát a modern balettben. Hangsúlyozza, hogy az újabb törekvésekhez híven az együttes korlátolt mozgással, de annál nagyobb „színjátékkal", mimikával és gazdag fantáziájú világítással éri el hatását. A „Pókháló" szerinte a legsikeresebb, s ebben jelentős szerepe van Gulyás László zenéjének, ugyanitt a klasszikus balett és az akrobatikus tánc szövetsége is a legsimább. A második műsorról más, szigorúbb bíráló ad beszámolót: elítéli a szereplők eleminél alig többremenő tánctudását, ugyanakkor dicséri Eck Imre tánc-képzeletét, s kijelenti, hogy bár az együttes fellépését fejlődésük jelenlegi stádiumában elhamarkodottnak találja, egy-két év múltán bizonyára igen érdekes teljesítménnyel fogják gazdagítani a tánc-színpadot.

The Guardian James Kennedy-je mindkét műsort végignézte, s hosszú cikkében az együttes „szellemi" hátterére igyekezett rávilágítani. Elsősorban elkülöníti az együttes stílusát az Angliába gyakrabban látogató különféle népi együttesek stílusától, kijelentvén, hogy a pécsi együttes munkájában igen kevés, jóformán semmi szerepe sincsen a népi elemeknek. Bár előadói hagyománya nyilvánvalóan a klasszikus balett, mégis modernségében Béjart-re vagy Jerome Robbins-re emlékeztet. Nehéz elhinni, hogy a magyarok ne ismernék ezeket a nyugati áramlatokat — bár filmektől, fényképalbumoktól eltekintve nemigen láthatták képviselőiket. Célzást tesz a „Hiroshima" táncjáték szerinte „politikai ízű" tartalmára, de nem idegenkedik annak eszmei tartalmától. Itt, de különösen a „Pókháló"-ban hangsúlyozza a táncmester koreografikus képzelőerejét és találékonyságát. Legszembetűnőbb fogyatékosságuk szerinte: a tánckészség gyenge mivolta. Helyteleníti Eck Imre táncjáték-alakítói egyeduralmát: még Balanchine is elbírhatatlan volna, ha monopolizálná együttesét. A „Variációk"-at különösen vonzónak találja, de kétszer olyan jónak tartaná, ha fele hosszú lenne.

A többi napilap beszámolója általános színvonaluknak megfelelően a látottakról vagy felületes és elcelődő ízű tudósítást, vagy pedig komolyabb, de az általánosságok keretén belül mozgó megjegyzéseket közölt, melyeket akár látatlanul is elmondhatott volna ismertetőjük. A Daily Mail például avval kendőzi banalitásait (melyek szerencsére rövidek), hogy féloldalnyi fénykép alá helyezi őket. Hogy kedvező hangulatot teremtsen sajátmaga mellett — mert nem szabad nagyon szigorúnak lenni, hátha a „nagyfejűek" véleménye érvényesül; de túlságosan rajongani sem szabad, mert még azt hiszik, hogy „lekenték" —, a „műbírálatot" vállveregetően úgy fejezi be, hogy „boldog érzéssel vettem tudomásul múlt este a közönség kitörően lelkes ünneplését, amellyel a társaságot üdvözölte."

A Daily Express ezen is túlment. A névvel ellátott beszámoló, ami egy magát zenekritikusnak valló tollnok teljesítménye, tudósítását azzal kezdi, hogy vastagbetűs szedésben felkiált: „Segítség! Dobjatok le egy mentőövet!" Rövidke cikkében aztán még gyorsan, de mintegy mellékesen, bevallja, hogy a „Hétköznapi Requiem", mely a műsorismertető szerint az emberi sorsot példázza, őt teljesen megzavarta. „Hal, halász, háló?... Süllyedek!" Később sajnálkozik, hogy Eck műve képtelen tartósabb

érdeklődés felidézésére, aminthogy a klasszikus és a modern stílusok zűrzavara sem leplezi a képzelőerő hiányát.

A szenzációhajhászás netovábbja a Daily Mirror hasábjait díszíti, ahol a tudósító kijelenti, hogy „pártvonalas" táncjátékról van itt szó; ez pedig körülbelül olyan érdekes, mint a paszírozott krumpli (a gyorsan és olcsón összecsapott vendéglői tömegebédek generálszaft-szerű állandó tartozéka).

Tanulság? Egy fiatal művészegyüttes hagyományos kifejező eszközökkel olyasmit igyekszik kifejezni, amit ebben a megjelenítési művészetben itt Nyugaton még nem próbáltak (ne feledjük, hogy Bartók „Mandarin"-ja eredeti formájában eddig csak egyszer, a „Fából faragott királyfi" pedig egyszer sem került színre Angliában): az emberiség sorsát fenyegető erőket, vagy az egyedülvaló ember tragikus erőtlenségét próbálták megszólaltatni a maguk különleges orkeszterén a szokványos szerelmi kettősök, jólnevelt és udvarias eszmecserék helyett. Talán sokat akartak egyszerre és túl gyorsan. Talán nem szabadott volna a két világot, a régit és az újat egyesíteni: ez mindig zavart okoz. Talán fokozatosabban kellett volna a régiből kiindulva ennek belső dialektikája arányában átváltani az újra... mindezekre a feleletet majd itthon kell keresni, s megtalálásához kitartást és sikert kell kívánnunk.

SCH. WEISSMANN JÁNOS
(London)

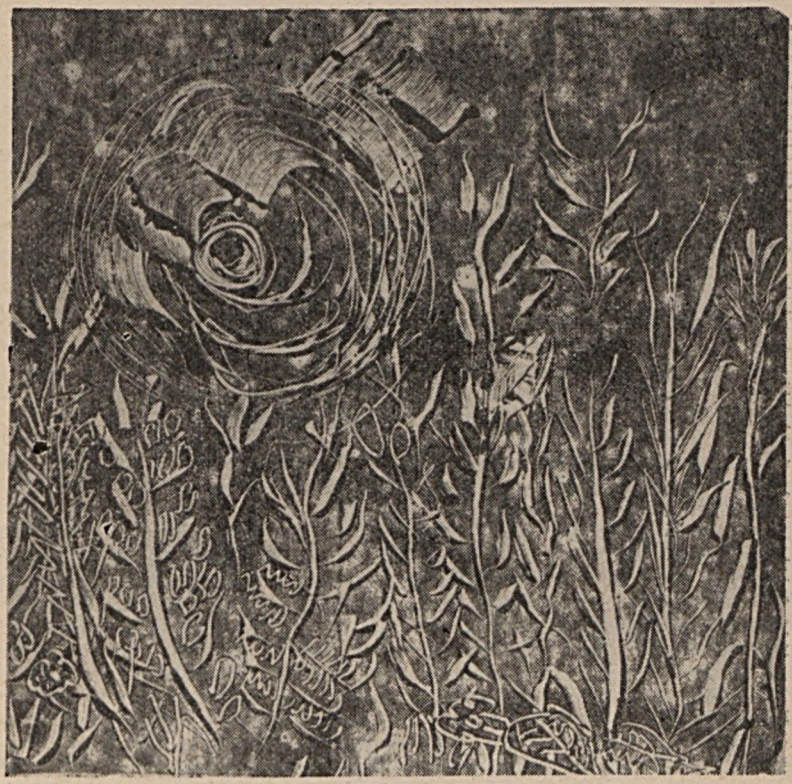

Kecskeméti Kálmán: Mezőn (monotípia)

„HOMMAGE Á LAJOS KASSÁK"

Maga a cím — bár nem első e nemben —, legyőzve egyelőre a fordítások összevetésének, ízlelgetésének kísértését is, általánosabb gondolatokra indít. Egyszer talán mégiscsak ki fogjuk küszöbölhetni nyelvünkből azt a már-már megmerevedett formulát, szinte szóképpé tömörült feltételes mondatot, amellyel mánikusan kísérjük a magyar irodalom legnagyobbjainak pályáját: *Ha franciának (vagy tetszés szerint: orosznak, angolnak) születik...* Amit kellő időben el szoktunk sóhajtani róluk, s amit — jogos keserűségeikben — maguk is sorra elsóhajtottak magukról, Adytól Kosztolányiig, Krúdytól Móriczig. S aminek talán még csüggesztőbb fonákja egyeseknél szerencsétlen elzártságunk mágikus szerencseként való sámánizálása...

Hátha mégsem kizárólag, mégcsak nem is elsősorban nyelvünk gyönyörű árvasága teszi tündöklő szépségű költészetünket a világirodalom hamupipőkéjévé? Hátha körmére kellene nézni a gonosz (s ami nem kisebb vétek: nemtörődöm vagy rosszízlésű) mostoháknak is, akikre kultúránk a világban való forgatásának gondja hárult? S akik mindig a maguk csúnyácska lányait vezették elő a leánynéző mesebeli királyfiaknak. S ha már módjukban állt magyar írót Nobel-díjra javasolni, hát (szerencsére ez esetben eredménytelenül) Herczeg Ferencet javasolták, — Babits, Móricz, Karinthy működésének fénykorában. Vagy Zilahy Lajos, Körmendi Ferenc, Földes Jolán műveit hívatták meg — összeköttetéseik révén —, és piperézték ki — jó befektetésül — a nagyvilági bálokra.

Mert hisz nem annyira a nagy nyelvekre lefordított magyar irodalom csekély mennyisége fájhatott mindenkinek, akinek a magyar kultúra ügye fáj (úgy, mint a saját szervezete, ha baj éri), sokkal inkább még annál is silányabb minősége, mondjuk, a két háború közti szakaszban (s nehezen tagadható, hogy részben még a felszabadulást követi időben is). Hiszen, ha annyi, amennyi, de az igazi nagy magyar irodalom jutott volna el a külföldi kultúrák közelébe! De a magyar irodalom termékei a más nemzetek valódi kultúréletének a közelébe se kerültek! Csak bazári termékeinket juttattuk el a külföldi könyvpiacokra, a húszadik századi olvasmánykereslet zsibvásáraira. Az itthon-is-ócskaságokat. Mikor voltok olyan fejszéseink, akik az európai művészet századeleji nagy őserdő-törőinek is sokszor elébükvágtak.

Kassák Lajos verseit íme, megírásuk után félévszázaddal az úttörőknek kijáró *hódolattal* tiszteli meg az avant-gard művészet éles levegőjében nevelkedett idősebb és fiatalabb francia költők fényes csoportja, Follain és Guillevic, Pierre Emmanuel és Michel Manoll, Alain Bosquet és Marc Alyn. Mi lett volna, ha ezeket a verseket, amelyek vibráló idegszálakkal szövődtek a századelő európai költészetének végsőkig felizgatott idegrendszerébe, s az akkor született sokfajta új érzékenység közé is valami hasonlíthatatlanul egyénit, fel-nem-fedezettet kapcsoltak be, a maguk kora is észreveheti? Ha nemcsak Kassák ismeri, idézi fel és olvasztja a maga költészetébe a *Zone*-t, hanem esetleg Apollinaire is az *Eposz Wagner maszkjában*-t, nemcsak Kassák a *Transzszibériai expressz prózáját*, hanem Cendrars is a *Ló meghal a madarak kirepülnek* poézisét?

A „mi lett volna" ugyan, a *ha* szócska kötőfékjén sok kósza és terméketlen ábrándot kényszerít maga mellé, lendítésül mégis ezek az ábrándok szolgálhatnak, hogy helyesen mérjük fel mai feladatainkat; és helyesen értékeljük elért eredményeinket is; amelyek a legutóbbi időben nem csekélyek. Statisztikák nem állván rendelkezésemre, nem tudom, hogy a „Hommage à Attila József par les poètes français" című, e nemben elhatározó jelentőségű kiadvány megjelenése (1955) óta eltelt nyolc esztendőben francia nyelvre fordított magyar művek *száma* meghaladja-e, mondjuk, az 1930 és 38 közötti években megjelentekét. Az a sorozat azonban, amely a magyar költészet antológiáját és a XX. századi magyar novellák gyűjteményét, Füst Milán regényét és Illyés Petőfijét, önálló József Attila-, Illyés- és Kassák-válogatásokat foglal magába, minőségével és jellegével átlépi a számszerűség minden fontosságát. Úgy látszik, mégis van mit adnunk a világirodalomnak. S legnagyobbjaink világirodalmi rangja és hatása nem múlik ama feltételes mondat reménytelen szónokiasságán.

Az első francia József Attila-kötet kapcsán írtam arról, hogy idegen irodalmak alkotásai csak abban a ritka szimbiózisban válhatnak a befogadó nemzeti irodalomban valódi hatóerővé, amelynek feltétele nemcsak a fordított művek értéke, hanem a fordítók személyének helye is a maguk irodalmában. A magyar irodalom legújabb francia fordításait nemcsak az eredeti szerzők és művek kiválasztása teszi alapvetően különbözővé a régiektől, hanem a fordítók személye, a fordítók művészi értéke és szerepük az élő francia irodalomban. S itt nem lehet újólag nem figyelmeztetni a „közvetítők közvetítőjének", Gara Lászlónak egyedülálló munkájára, aki egymaga, mint egy egész „költészeti kirendeltség" (bár senki se „rendelte ki"), lankadatlanul és kétirányú finom érzékkel szervezi a magyar és francia költészetnek ezt az egyre izgalmasabb és termékenyebb cseréjét.

Kassák Lajos tehát hetvenötéves korára kivívta a francia költők tevékeny hódolatát. Szakadatlan küzdelmek, értetlenségek, mellőzések ballasztjával rakott pályájának mai magas pontján nem kis elégtétel lehet számára franciául is találkozni ifjúsága immár végleg megoldott nagy *vagy-vagy*-ával;

deux solutions pour le poête
édifier une oeuvre où il se reconnaisse
ou se faire carrément ramasseur de mégots
soit
eh bien soit

(bizonyos, hogy a költő vagy épít magának valamit amiben kedve telik
vagy bátran elmehet szivarvégszedőnek
vagy
vagy)

Ő valóban egy hosszú élet példátlan (és példás) erőfeszítésével valami olyat épített, amiben kedve telhetik. Ki is érdemelte érte — be sokszor! — Apollinaire szavaival, *a kortársak, újságírók és sznobok gúnyolódását.* És íme megérhette, hogy másoknak is kedvük telik benne, távoliaknak is, idegen testvéreknek. S a művésznek, bármily mélyen, sőt minél mélyebben összeforrt nemzetével, annál inkább, végső próbája és elégtétele csakis az egész emberiségben lehet.

Ámbár, ami a hazai értékrendet és megbecsülést illeti... Nem emlékszem, felfigyeltünk-e eléggé a magyar irodalom egy új jelenségére. Egyik oldala persze a közhelyig ismert. Hogy legnagyobbjaink a múltban ifjan haltak. Legnagyobb költőink az ifjúság s a kora pusztulás hősei. Az általános életkor növekedése hozza-e magával, alkotóink életkörülményeinek javulása-e? — mindenesetre, irodalmunknak most vannak először igazán hódolatot parancsoló, alkotóerejük teljében lévő „nagy öregjei". A nemrég hetvenötéves Kassákot szoros rendben követi a háromnegyedszázad elérésében Tersánszky, Füst Milán. Nem lehetne-e nekik, pályájuk megkoronázásaként a francia költők hódolása nyomán — vagy azt megelőzve — a magunk hódolatát is művüknek szentelt méltó emlékkönyvekben átnyújtani?

SOMLYÓ GYÖRGY

László Ibolya:
KÖZNAPI LOBOGÁS

Sokáig váratott második kötetére László Ibolya. Az első, *A vándorlás dicsérete* 1955-ben jelent meg, s azóta nem túl sokszor publikált. Egy költő jelentőségét nem verseinek száma, hanem azok értéke határozza meg, mégis — vagy éppen ezért — a kevésszavú költőnél fokozottan csiszolt formákat és művi finomságot vár az olvasó. Sajnos a *Köznapi lobogás* c. kötet ilyen formai felkészültségről nem győz meg bennünket, pedig az öncélú művészkedés veszélye sem fenyegette volna a költőt: a verseiből kicsendülő közösségi felelősségérzet és szeretet a mai Magyarország iránt biztosíték erről.

Már első kötetében is realista célok tükröződtek, őszinte hite és lelkesedése adták meg az alaphangot. Ezzel a mostani verseskönyvével újra a krónikás és tanító költő szerepét vállalja („Vagyok rikkancs és agitátor" — írja Majakovszkijra emlékeztető szavakkal); az emberek, tájak, érzések ábrázolása mellett a gondolatiság igényével lép fel. A tűnődést vallja társának, s valóban, minden versében valamilyen politikai vagy általános humánus gondolat bukkan fel. Felhőtlen derű, töretlen optimizmus jellemzi életszemléletét. A mozgást, a változást, a vándorlást

dicséri, olykor szertelen könnyedséggel, mégis ez az érzés a szabadságnak nem féktelen, hanem okos szeretete:

„Csendesülve és komolykodva
látom, hogy többé nincs mért féljek,
szívem földedben gyökeret vert,
a féktelenség nem kísért meg."

(A szabadságról)

A versekben szocialista szemlélet és mondanivaló szólal meg, ez azonban a forma jelentőségének figyelmen kívül hagyása miatt sokszor elsikkad, ellaposodik. Önkéntelenül újra felmerül bennünk az Új Írás hasábjain a múlt évben folyt vita problematikája a fiatal költők és a forma viszonyáról. László Ibolyának — aki eddigi munkássága, de még évei száma szerint is fiatal költőnek számít — rá kell jönnie, hogy mondanivalójának hatékonysága, így művészi alkotómunkájának értelme múlik azon, hogy gondolatainak megfelelő formát talál-e.

Néhány különösen jól sikerült vers bizonyítja, hogy László Ibolyában meglenne a képesség az igazi hangulatteremtésre és költészetének hatékonyabbá tételére. A *Magyarázat* drámai soraiban rejlő szépség és erő fedezetét a szenvedélyesség jelenti, amely szenvedélyességet, illetve annak őszinte voltát hiányoljuk másutt. A *Buchenwaldi elégiát* az ész, s nem érzés diktálta, ezért elégia helyett csak dokumentum lett, a *Botránkoztató* szenvedélyessége pedig költői póznak tűnik csupán. Mennyivel hatásosabbak a záróvers, a *Pöröljünk már a múlttal* sorai!

„Ki szárnyas eszmékhez kötődtél —
már semmi el nem oldoz,
nem vetheted le gondjaidat,
mint köpenyét a boltos"

— kezdődik a vers, s az ilyen szemléletes hasonlatok, általában: a képszerű látásmód László Ibolya egyik nagy költői erénye. Minden tárgy, anyag életre kel; új ötletet, képet ébreszt benne minden látvány. Ez az örök képekben-, hasonlatokban-gondolkodás azonban egy hibát is hordoz magában: a költőnő már megírt képeket is magáénak érez, így néhol ráismerhetünk Petőfi, Vörösmarty, József Attila és Simon István hangjára vagy egy radnótis versszerkezetre.

László Ibolya a népköltészettől is tanult, s annak eszközeit tökéletesen elsajátította. Ezért jelenhetett meg *A vándorlás dicsérete* c. vers — szívesebben mondanám népdalnak — kötetben már harmadszor (a két önálló gyűjteményen kívül egy 57-es antológiában); ez magyarázza, hogy a ritmussal egyébként nemigen vesződő költőnő a hangsúlyos verselésben sosem téved, s hogy az oly bőven termő képek éppen e népi hangvételű versekben tiszták és természetesek mindig. Őrizni kell a népköltészet formai eszközeiben rejlő kincseket, s az ilyen versek a kötet értékes darabjai, ám pusztán ezek nem alkothatják az életművet: eredeti alkotássá csak úgy válhatnak, ha a népi elemeket mai gondolatok, problémák kifejezésére használja a költő, modern formai eszközökkel ötvözve, s nem merülve el egyfajta időtlenségben, mint azt László Ibolya helyenkint teszi.

Dicsérnünk kell néhány versénél a derűs, lágy hangot. A költőnő azonban minden versét ezen az egy hangon mondja, így azok szép lepelhez válnak hasonlóvá, amely elfedi a valóságot, s csak a maga puha redőit mutatja. Az 1955 óta elért fejlődés tükre kellene hogy legyen ez a könyv, az azóta eltelt nyolc év magánéleti és politikai eseményei azonban megingathatatlanul derűs hang mögött vesznek el, így a versek — a költő szándéka ellenére — nem válnak a ma tükrévé. A legtöbb vers láza, sóhajtása vagy kiáltása csak a versé, a költőé s nem az életé.

A *Köznapi lobogás* c. kötet olvastán így azt kell mondanunk, hogy László Ibolya költészete szocialista állásfoglalása, képszerű látásmódja és a népi hagyományok sikeres átvétele ellenére — minthogy a mindennapok lüktetését még nem tudja követni — továbbra is csak lehetőség maradt.

WINTER ISTVÁN

Fábián László:

IGOR SZTRAVINSZKIJ

A régóta várt könyvet, az első magyar Sztravinszkij-életrajzot, megkönnyebbüléssel veszi kezébe az ember: íme, ide is eljuthattunk. Ez a könyv, kicsiny alakban, két és félszáz oldalon, hivatott összefogni a modern zene ma élő legnagyobb mesterének életművét. Sorraveszi műveit, tárgyalja stíluskorszakait, hatását kortársaira, kortársainak hatását reá, vázolja végül a nyugati és szovjet kritika állásfoglalásait és a magyarországi vonatkozásokra is kitér.

A kötet szerzője, Fábián László, régi muzsikus esztéta: már évtizedekkel ezelőtt egy Debussy-kötettel jelentkezett. Sztravinszkij életművével sem először foglalkozik, szintén évtizedekkel ezelőtt több cikke jelent meg róla zenei szaklapokban. Feladata ezúttal nem volt könnyű. Félév-

százados hazai űrt kellett elsőül betöltenie: a Sztravinszkij művészetéről szóló külföldi (német, francia, angol nyelven megközelíthető) anyagból egyszerre kellett összesűrítenie — komolyabb előzmények nélkül — egy bonyolult pályafutás mégis áttekinthető képét és érthetővé, megfoghatóvá tenni Sztravinszkij jelentőségét a magyar olvasó előtt.

E feladat problematikus voltához képest meglepően színes olvasmányt kapunk, az egyes kompozíciók megszületésének körülményeit gondosan feltárja e könyv, s *első* elolvasása után azt érezhetjük: a bemutatkozás és a megismerkedés jól sikerült. Az olvasóban megmarad a népi ihletésű ifjú forrongó, a neoklasszicizmust megalapozó érett mester és a szeriális irányzatba hajló öregember portréja. Több mint fél évszázad zenei termését persze nem lehet mindig ilyen egyszerűen taglalni, s éppen Sztravinszkij valóságos stílus-karneválja (primitivizáló korszaka után mechanizál, archaizál, klasszicizál, dzsessz zenét ír és misét komponál, Pergolesi és Csajkovszkij, Bach és gregorián — mindez szüntelenül változó körképben bontakozik ki életművében), ez a hihetetlenül hajlékony, mindig új formákat öltő, új kapcsolatoktól termékenyülő művészet lehet próbaköve a zenei életrajzíró képességeinek, felkészültségének, ügyességének: hogyan teremt rendet ebben a zűrzavarban? Ilyen tekintetben Fábián László könyvecskéje széles horizontokat nyit, s ahol nem bírja mélységgel, mindig tud a felszínen is valami érdekeset, számunkra újat mondani. A kötet képanyaga is változatos.

Ezzel elmondtuk mindazt a jót, ami elmondható erről a könyvről. A bajok a *második* olvasásnál kezdődnek. És most keményítsük meg szívünket, hogy az első örömök burkán át a keserű magig érjünk. Ez kritikusi kötelességünk.

A második olvasásnál derül ki, mi hiányzik ebből a könyvből: a magyar vonatkozás. Azt mondhatja, magyar tradíciókra nem támaszkodhatott, arra a kevésre, ami van, könyve koncepcióját nem bízhatta. Azok zöme a Bartókért vívott zenei szabadságharc hevében készült, történelmi becsességű írás, de egy Sztravinszkij-könyv alapjául, kiindulópontjául — úgymond — nem szolgálhat. Ez igaz. De azért gazdálkodhatott volna velük. Egy országban, ahol a modern zene fogalma (jól-e vagy rosszul?) annyira — a szó egyszerre jó és egyszerre rossz értelmében — Bartók zenéje köré jegecesült, a modern zene eddig kevéssé ismert jelenségeit nem lehet légüres térben tárgyalni. Itt érzem leginkább Fábián könyvének fogyatékosságát. Mert akár Sztravinszkij és Bartók párhuzamba állítására, akár szembeállításukra — egyikük vagy másikuk rovására — számtalan példát találhat a magyar esztétikai irodalomban. Molnár Antalt említi, de nem ártott volna egy-két szóval megemlítenie, milyen állást foglalt el ez a kiváló zenetudós Sztravinszkij értékelésében. Fábián László ezt nyilván ünneprontásnak vélte volna egy Sztravinszkij-rehabilitációra törő könyvben.

Ebben nem adhatok igazat neki. Helyesen mondja ugyan: „nálunk két zeneszerző-nemzedék nőtt fel Sztravinszkij ismerete nélkül, s ez a mi fiataljaink számára nem bizonyult éppen előnyös negatívumnak!" Szeretném azonban ezt kiegészíteni azzal, hogy az sem tartozna az előnyös negatívumok közé, ha egy harmadik nemzedék már a nagy magyar zenetudósok idevágó tanításainak ismerete nélkül nőne fel! Sztravinszkij megismertetésének hevületében ne söpörjük félre a magyar zeneesztétikai irodalom állásfoglalásait — nincs szükség arra sem, hogy szégyelljük, takargassuk.

Fábián László a könyv magyarországi vonatkozásainál Sztravinszkij két látogatását tartja számon: 1912-ben a Gyagilev balettel járt itt az orosz mester, azután 1926-ban, amikor kompozícióit vezényelte a Zeneakadémia nagytermében rendezett hangversenyén. A harmadik látogatásig Fábián László már nem jut el. Ha nem őrizném e harmadik koncert ifjúkori emlékét az első találkozások szépségével, Fábián könyvéből bizony nem tudnám meg, hogy Igor Sztravinszkij 1933. április 3-án a Vigadóban koncertezett. Nézzen csak utána a korabeli lapokban, mit írtak róla akkor? A Pesti Naplóban Tóth Aladár írt remekbeszabott kritikát, amit tanulságos lenne felidézni ma is. Még akkor is, ha a Nyugat nemzedék e kimagasló zenekritikusa, Bartók krónikás hűségű esztétája, rosszalló dolgokat mond. De a magyar esztétikai hagyományok bőségszarujából ellenkező értékelések is kiemelhetők. Találomra idézek: „Sztravinszkij, mint Picasso és Joyce, nem szenvedett abban a műpánikban, amelyben oly sok modern művész szenved, aki fél műve befejezetlenségétől, ideiglenességétől s ezért minden áron befejezést erőszakol ki, holott tudja, hogy művét éppen azáltal tudná kiérlelni, ha a lezárással nem törődne. A tökéletes lezártság úgyis fantazmagória. Csak a klasszikus forma felől alkotott tévhit keltette azt a hiedelmet, hogy vannak befejezett életművek." Ezt írta valaki 1946-ban, és éppen Bartók új klasszikája, szemünkben oly tökéletes

művei elé! Megvallom, nekem kedvesebb, talán legkedvesebb az a dokumentum, amely még az első világháború előtti utolsó békeévből való: Zágon Géza Vilmos, Debussy első magyarországi propagátora küldi haza Franciaországból a két legmodernebb muzsikusról — Sztravinszkijről és Bartókról — szóló üzenetét. Mennyire együtt látja őket, mennyire tudott mindkettejüknek örülni!

Időközben azonban sok minden történt. Kétségtelen, hogy Sztravinszkij letért arról az ihlető népzenei alapról, amely Bartók és Kodály hazájában a legdrágább kincs. Hogyan lehetett *ezt* odahagyni? Joggal haragudtak reá sokan.

Az életút végefelé minden másképpen látszik. Az idők szintézist követelnek. Az elvek feladását nem, de az *anyag* mélyebb ismeretében, az *egész* felmérésében: a tények új módon való megközelítését. Fábián László e kis könyvében — buzgó igyekezete tragikus fonákjául — éppen ezt kerülte meg.

DEMÉNY JÁNOS

Lőrinc Péter:

VÁLSÁGOK ÉS ERJEDÉSEK

A nemzetközi munkásmozgalom a XX. századi nagy számadásában legjelentősebb események közé sorolja azt a tényt, hogy a háborútól kialakított társadalmi viszonyok és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom közvetlen hatására, a magyar nép átvette a hatalom gyakorlását. Emellett szinte feledésbe merültek a munkásmozgalom mellékhadszínterének, Baranyának akkori politikai eseményei, amelyek pedig nem egy ízben foglalkoztatták a nemzetközi közvéleményt. A szerb katonai megszállás ideiglenes státusában sajátos körülmények között került sor arra a társadalmi harcra, amely idegen fegyverek árnyékában is megőrizte forradalmi intrazigentiáját, biztosította a baranyai munkásuralmat. Amikor ezeknek az eseményeknek negyvenéves jubileuma közeledett, Pécs városi Tanács Művelődési Osztálya lehetővé tette a Pécs-Baranyai Emlékkönyv összeállítását, tizenhárom szakember kollektív kutatói munkásságában. Ennek a műnek célja volt az is, hogy rávilágítson az akkori baranyai események nemzetközi jelentőségére, amelyet egyébként nemzetközi sajtóközlemények és politikai nyilatkozatok is hangsúlyoztak.

A jubileumi Emlékkönyv összeállításánál olyan nehézséggel kerültünk szembe, amely a munka menetében mind nyomasztóbban jelentkezett. Az akkori baranyai események jelentőségét mértékben nem követte a dokumentumok méltó mennyisége, és az Emlékkönyv csak torzója maradt az eredeti elképzeléseknek. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a trianoni döntést követő huszonnégyórás baranyai kiürítés tragikusan kész helyzet elé állította a baranyai munkásmozgalom exponenseit. Az emigráció védelmi meggondolásból, az itthon maradtak érdekében, magával vitte történelmi dokumentumait. Érthető, hogy a szerb királyság az emigrációnak csak a nemzetközi jogban biztosított menedéket nyújtotta, a további politikai aktivitás lehetőségei nélkül. Az európai politikai konstelláció szélső jobboldalra tolódása sem kedvezett a forradalmi emigrációnak, amely társadalmi bázis nélkül szervezetében lassan fellazult, még saját dokumentációitól is elszakadva. Lőrinc Péter kortárs és szereplő is ezt igazolja (270. oldal): „Meg kell mondanom, hogy a Jugoszláviában megtelepedett baranyai emigránsoknak csak kis töredéke maradt meg nálunk továbbra is a mozgalomban és vett részt az illegális párt munkájában... Aztán meg Jugoszláviában ‚menhelyet' élveztek az idekerültek és ezt sokan (egészen komoly emberek is) igen komolyan vették, s úgy érezték, hogy vétenének a vendégjog ellen, ha a ‚patrónus' ellen harcolnának". Egy másik helyen Lőrinc Péter a magára maradt emigrációra ezt írja: A társtalanság szörnyű kerítő.

Ily körülmények között Hajdu Gyula közismert élménybeszámoló kötete, a Pécsi Állami Levéltárban visszamaradt kevés anyag (mint például a pécsi polgármester sásdi emigrációjának iratai), és a Munkás című pécsi napilap az az alapdokumentum, amely a veteránoknak még írásban nem biztosított visszaemlékezései mellett a történetírás számára megmaradt. Az új dokumentumgyűjtésről most egyszerre két helyről érkezett hír, az egyik Doktor Sándor tevékenységének folyamatban levő feldolgozása, a másik pedig Lőrinc Péter Újvidéken, a Fórum kiadónál megjelent munkája.

A „Válságok és erjedések" című kötet elsősorban arra a folyton visszatérő kérdésre ad választ, hogy mi történt az 1918—1921. évek baranyai munkásmozgalmának jugoszláviai emigrációjával? Lőrinc Péter szinte személy szerint követi emigrációs társai tevékenységét, illetve eltűnését, hősi harcát vagy politikai dezolációját, amely már szorosan a jugoszláv munkásmozgalom fejezeteihez tartozik, de visszahat a magyar munkásmozgalomra

is. Lőrinc visszaemlékezése nagy hiányt pótol a baranyai események helyes megítélésének, az itteni tájorientációknak feltárásában is, amelyek az annexió és ellentábora, a pécsi, bajai, sőt siklósi, sellyei frakciós kísérletekben tükröződtek a mozgalom nagy kárára, amelyről Hajdu Gyula is megemlékezik, főként a Hajdu—Polácsi vita éles megfogalmazásánál.

Lőrinc könyve Belgrád—Pécs—Újvidék háromszögében lezajlott eseményeket foglalja visszaemlékezései körébe, amelyhez szervesen kapcsolódik Pancsova, Eszék, stb. munkásmozgalmainak fejezete. A szerző személyes részvétele a harcokban, a mozgalmak akkori vezetőivel való együttműködése, vitái, véleményeltérései szinte érinthető közelségbe hozza a baranyai munkásmozgalmaknak azokat a részleteit is, amelyeket elveszettnek hittünk. Bár a szerző Hajdu Gyulával nem mindenben ért egyet, a lényegtelen ellentétek mellett a két beszámoló jól kiegészíti egymást. Negyven év távolából, az egykor résztvevők túlnyomó többségének halála után, minden kis részletet a megismerés mohóságával fogadunk. A rekonstrukciót azonban megnehezíti az, hogy Hajdu Gyula a bécsi emigrációt választotta és 1944 óta a magyar politikai és tudományos életben talált jelentős szerepre, addig Lőrinc Péter a délszláv politika küzdőterén és az újvidéki egyetemen nyerte el eszmei fórumát. Ennyi év után, beleszámítva az eltérő környezet különböző társadalmi és egyéb hatásait, a retrográd visszaemlékezés természetesen a két szerző között egy olyan egészséges antagonizmusra mutat, amely az akkori sajátságos idők még nem tisztázott részleteiben segíthet előbbre jutni.

Lőrinc Péter eszmei hűséggel megtartotta csaknem veszélyes tárgyilagosságát. Amíg idézi, hogy a nagyszerb sovinizmus folytán a „Vajdaságban a magyar már elnyomott nemzetté, ‚nemzetiséggé' vált és megfosztották minden jogától", ugyanakkor ismerteti, hogy a magyar burzsoázia hogyan paktált le a szerb burzsoáziával.

A könyv negyedik fejezete, a Szabadságsziget, Pécsre, Közép-Európa akkori egyedüli forradalmi centrumára mutat, amelytől még a nemzetközi munkásmozgalom is sokat várt. Kassákot idézi Pécsre, a bányavárosra vonatkoztatva szavait: „Kiejtettük kezünkből a józerencsét!" Ez a fejezet, mozgalmi vonatkozásain túlmenően, a várostörténet rendkívül érdekes és eddig ismeretlen részleteit tárja fel, amelynek birtokában az elöljáróban említett Emlékkönyvet sokkal helyesebben tudtuk volna megszerkeszteni.

Lőrinc visszaemlékezéseit abból a szempontból is értékeljük, hogy a pécsi eseményeket az országos mozgalmak kapcsolatába helyezi, s így mentesül a helytörténetírás szűk perspektívájától. Ezzel sok, eddig nehezen megértett jelenség összefüggéseit mutatja ki. Kiemeljük például az oly fontos szerepet játszott, de szerepében kellően nem tisztázott Linder Béla volt hadügyminiszter, majd pécsi polgármester ténykedéseit. Az a megállapítás azonban, hogy a már Budapestre bevonult Horthy uralma alatt a magyar munkásság „a magyarországi elnyomott dolgozó nép, a munkás és paraszt, újra fegyvert ragadhat, különösen, ha Pécsről megkapja a felszólítást" — nélkülözte a politikai realitást, mert az akkori európai konstelláció ezt csak politikai ábrándnak hagyhatta meg. Nem szólva arról, hogy ha a budapesti munkásságnak erre lehetősége lett volna, cselekvése szabadságában nem a szerb királyi hadsereg által megszállva tartott területtől várt volna ösztönzést. Lőrinc könyve továbbá segít a pécsi munkásmozgalom akkori vezetőjének, Doktor Sándornak politikai judiciumban, emberi méltóságban mindenki által megbecsült portréját kialakítani.

Lőrinc, mint szemtanú, belletrisztikai készséggel ismerteti Pécs és Baranya akkori társadalmi életét. Személyek cselekedetein, szinte egyenként véve róluk számadást, rakja össze az akkori pécsi politikai élet dinamikus és fordulatokban gazdag szintézisét, amelyek eddig előttünk teljesen ismeretlenek voltak. A pécsi utcák akkori képét, az egykori politikai harcok színterét nemes nosztalgiával idézi: „Ez volt az ódon Pécs, a középkor, sőt a katakombák kora, az ókor is egyúttal. Aktivista, gyors tradícióromboló hevemben őszintén nem láttam különbséget az újonnan festett templomok, a székesegyházi freskók és a mázolók kerítésreklámképei között, de megállított a régi építészet, a történelmi légkör a gótikától a barokkig, és onnan előre vagy visszafelé, és itt sokkal inkább, mint az ódon budai vár építészetében. Szerettem ezekben az utcákban sétálgatni, megmegállni, ahol szinte minden második ház homlokzatán ‚Emlékmű' tábla állt..."

Lőrinc Péter könyve kettős arculatú. A politikai harcok élményei mellett az író-ember szubjektív világa is helyet kért a komor történelmi lapokon. Vitatható, hogy nem lett volna-e helyes a maga egyéni boldogságát, házasságának történetét, mégha ez harcinspiráló lényege is volt egy emberi életnek, külön megírni. Bár a könyvnek az erre vonatkozó lírai és szenvedélyes vallomásai bennünket

tiszteletre köteleznek, két külön témájú könyv kontaminációjának érezzük a művet.

Az újvidéki jelentkezés ismét hitelesítette azt a véleményt, hogy az 1918—21. évi baranyai események megörökítése a még élő néhány személy és a déli szomszédos államba emigráltak közös összefogásából sikerülhet.

VÖRÖS MÁRTON

S. Dobos Ilona:

EGY SOMOGYI PARASZTCSALÁD MESÉI

Az Új Magyar Népköltési Gyűjtés új fejezetet nyitott a magyar mesekutatásban. Ortutay Gyula, a kiváló nyírségi mesemondó, Fedics Mihály meséinek közreadásával és ismertetésével feloldotta a folklórisztikában is uralkodó metafizikus merevséget, és a társadalom anyagi életfolyamatainak, valamint a mesemondás törvényszerű kapcsolatainak felismerésével évtizedekre irányt mutatott. S. Dobos Ilona az előző kötetek munkatársaihoz hasonlóan tovább lép a megnyitott úton, a mesét mozgásában, alakulásában szemléli, azokat a tér- és időbeli meghatározókat kutatja, melyek a mese arculatát, jellegét, struktúráját alakítják.

Egy olyan somogyi parasztcsalád mesekultúráját vizsgálja, ahol a hagyományok ma is elevenen élnek, több-kevesebb meghatározó jelleggel bírnak. A kisbajomi Tót Szőke Józsefné mesekincsét tanulmányozva a mese életét négy generáción kíséri nyomon, elénk tárja azokat az alakulásokat, amelyeken a mesék a dédszülőktől az unokákig átmentek. Dialektikus összetettségében elemzi a mesék szülőágyát, a pusztai környezetet, a gazdasági, vallási és nemzedéki ellentétektől feszes társadalmi viszonyokat, a nincstelen cselédség életkörülményeit, egymásrautaltságát, hagyományoktól determinált emberi magatartását. A társadalom életébe mélyen beágyazva jeleníti meg a mesét, mondát, hiedelemtörténetet. Gyűjteményéből látható, hogy az a történelmi világ, ami az első generáció számára még élő valóság volt, időről időre alakult, formálódott, — ahogy a generációk egymásnak továbbadták, egyre kristályosodott, egyre több lett benne az általános érvényű, egyre közelebb került a költészethez.

A kötet legtehetségesebb mesemondója a második nemzedéket képviselő Tótné. Ízig-vérig alkotó, újjáformáló alkat; nála az alkotókészség azonban nem úgy nyilvánul meg, mint Fedicsnél vagy Pandurnál, olyan bátran, magabiztosan, lényegetérintően sohasem alakít, újjáformálására inkább az állandó belső érés, csiszolás a jellemző. Oeuvre-jében a tündérmesék vannak túlsúlyban (ellentmondásosnak tetszik, mégis az az igazság, hogy a szegénység álma, akarása a tündérmesékben realizálódik legmaradéktalanabbul, minden esetben a pozitív erők végérvényes felülkerekedésével oldódnak fel az ellentétek), a néhány tréfás és állatmese mellett új színt jelentenek a folklórisztikában a jó ízű igaz történetek.

A gyűjtő Veres Péterhez hasonlóan („Azt tapasztaltam odahaza a faluban és a tanyákon meg a pásztorkunyhókban, de a laktanyákban, barakkokban, fogolytáborokban, börtönben, munkásszálláson, hogy a mese mellett, amely igazán mese, és mindenki tudja róla, hogy mese, csak még egy műfaj válik igazán az emberek mindennapi szellemi kincsévé: az igaz történet." Olvasónapló, 16. old.) felismeri az igaz történetek folklórisztikai, történelmi értékét; Tótné szenvedélyes hangú, minden sorában izzó élettörténete mellett több igaz, valóban megesett történetet is közöl.

Dobos Ilona élesszemű megfigyelő, tanulmányában a problémák egész sorát veti fel és oldja meg. Érdekesek azok a fejtegései, amelyek a mesemondó dunaújvárosi éveire, a munkáskörnyezet meseformáló (elsősorban formai, nyelvi) hatására vonatkoznak. Érdekes tanulságok levonására nyújt alkalmat a négy nemzedékhez tartozó mesemondók egyazon típusba sorolható meséinek összehasonlítása. Hiányossága azonban a munkának, hogy nem foglalkozik Tótné dunaújvárosi éveinek elemzésekor a paraszt- és munkáskultúra találkozásával. Tótné a munkásszállásokon gyakran mesélt, a hallgatósága közt feltétlen akadt olyan munkáslány vagy asszony, aki a meséket megjegyezte és a munkások hagyományos szemléletéhez alakítva továbbadta. Egy-egy ilyen szöveg azon túl, hogy mutatná Tótné meséinek a munkások közti alakulását, a munkásfolklór számos vitás kérdésének a tisztázását segítené elő.

S. Dobos Ilona nyolc évi lelkiismeretes munkájának az eredményei figyelemreméltó előrehaladást jelentenek a magyar mesekutatásban, hozzájárulnak a vitatott problémák hosszú sorának eldöntéséhez. Könyvét a néprajztudomány barátain és művelőin kívül a rokontudományok munkásai és az írók is felbecsülhetetlen haszonnal forgathatják.

BÁCSKAI B. SÁNDOR

MEGYEI KÖNYVTÁR PÉCS FOLYÓIRATTÁR
149/1963

MEGYEI KÖNYVTÁR
PÉCS
FOLYÓIRATTÁR

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1963 · 7

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

VI. évfolyam, 7. szám 1963. július

TARTALOM

FODOR ANDRÁS: A Balaton közelsége – – – – – – – – – – – – – – – 581
ERDÉLYI JÓZSEF: Nádirigó (vers) – – – – – – – – – – – – – – – – 583
ILLYÉS GYULA: Új úton a Balaton körül – – – – – – – – – – – – – 585
PAPP ÁRPÁD: Halászok közt (vers) – – – – – – – – – – – – – – – 590
WEÖRES SÁNDOR versei – 591
OLASZ GYÖRGY: Füst és fény (novella) – – – – – – – – – – – – – 593
BODOSI GYÖRGY versei – 599
ÁGH ISTVÁN versei – 600
VASVÁRI ISTVÁN: Társak (vers) – – – – – – – – – – – – – – – – 600
MÁTYÁS FERENC: Lúcia (vers) – – – – – – – – – – – – – – – – – 601
NÉMETH LÁSZLÓ: Mi köt a Balatonhoz – – – – – – – – – – – – – 602
BRÓDY LÁSZLÓ: Tájkép Zamárdiból (vers) – – – – – – – – – – – 605
CSORDÁS JÁNOS: Villámot nemző körtefák alatt (vers) – – – – – – 606
TAKÁTS GYULA: Hét levél a költészetről (befejező rész) – – – – – 607
FÁBER ANDRÁS versei – 614
JÁNOSY ISTVÁN: Vathay Ferenc – 1604 (vers) – – – – – – – – – – 615
KERESZTURY DEZSŐ: A harag és a szeretet bilincseiben (rádiójáték, első rész) – 616
Mai görög költők *(Papp Árpád* fordításai) – – – – – – – – – – – – 622

HORIZONT

LIPTÁK GÁBOR: Tihanyi tudósítás – – – – – – – – – – – – – – – – 629

HAGYOMÁNY

LÁSZLÓ LAJOS: „Magát megemésztve másokért világol" – – – – – – 633
TÜSKÉS TIBOR: Berze Nagy János kiadatlan népdalgyűjtése – – – – – 636

MŰVÉSZET

LÁNCZ SÁNDOR: Egry József – – – – – – – – – – – – – – – – – – 640
THIERY ÁRPÁD: Bartha Lászlóról – – – – – – – – – – – – – – – – 648
MARTYN FERENC: Emlékezés Rabinovszky Máriuszra – – – – – – – – 651

VITA

OTTÓ FERENC: Csak tiszta forrásból – – – – – – – – – – – – – – – – 654

JEGYZET

PILINSZKY JÁNOS: (A) (M) (X) – – – – – – – – – – – – – – – – – – 662

SZEMLE

DÉVÉNYI IVÁN: Füst Milán: Látomás és indulat a művészetben – – – 669
RAJNAI LÁSZLÓ: Illyés Gyula: Másokért egyedül – – – – – – – – – 671
LÓRÁND IMRE: Birkás Endre: Vakvágány – – – – – – – – – – – – 675
LAKATOS KÁLMÁN: Az idő szorításában – – – – – – – – – – – – – 676
HARCOS OTTÓ: A Janus Pannonius Múzeum füzetei – – – – – – – – 678
PÁLDY RÓBERT: Három könyvtári évkönyv – – – – – – – – – – – – 679

RAJZOK

BORNEMISSZA LÁSZLÓ – – – – – – – – – – – – – – – – – – 601, 653
EGRY JÓZSEF – 579
FORGÁCS HANN ERZSÉBET – – – – – – – – – – – – – – – – 668, 669
OROSZ JÁNOS – 595
VARGA HAJDU ISVÁN – – – – – – – – – – – – – – – – – – 582, 632

Szerkeszti:
TUSKÉS TIBOR
főszerkesztő

BERTHA BULCSU, CSORBA GYŐZŐ, LÁZÁR ERVIN, PÁKOLITZ ISTVÁN

Jelenkor. A Baranya megyei Tanács lapja. Megjelenik havonta

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók: 24. Telefon: 13-05.
Szerkesztőségi órák: kedden és csütörtökön 18—19 óráig.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadóhivatal: Dunántúli Napló Lapkiadóvállalat. Pécs, Hunyadi János u. 11. Telefon: 55-91, 50-00. — Egyes szám ára 6,— Ft. Évi előfizetés díja 72,— Ft. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hirlapirodánál (Budapest, V. József nádor tér 1.) Egyéni előfizetési csekkszámla száma: 61 068. Közületi előfizetési csekkszámla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.
Felelős kiadó: Braun Károly

63-2923 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

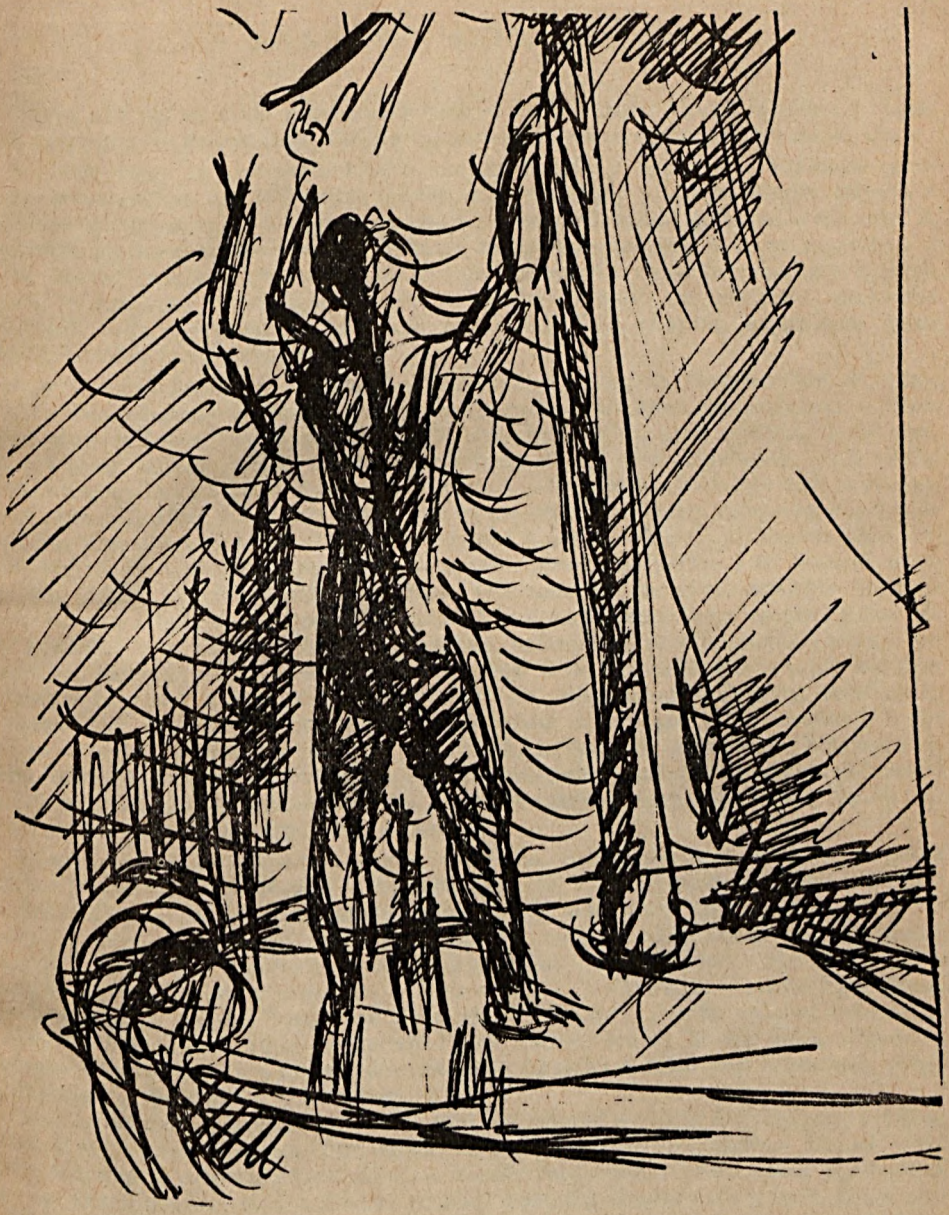

Egry József rajza

FODOR ANDRÁS

A BALATON KÖZELSÉGE

Ahogy múlnak az évek, mindinkább vallom én is a talán Móricz Zsigmond fogalmazta igazságot: az ember élete első tíz esztendejében szerzi legfontosabb élményeit.

Különös, hogy az első évtized nem annyira emlékek, események, különféle mozzanatok sorozataként, úgy él bennem inkább, mint valamely földrajzi állapot, mintha a gyerekkori táj maga volna a természeti ábrákban megnyilatkozó geometriai törvény. A szemlélődő gyermeki tekintet sohase láthatja az egész horizontot, a szem sugarában a körnek mindig csak egy szelete fér el. Az én szememből nyíló háromszöget a rétek mögötti tó hatalmas ezüstmágnese fogta át. Ritkán láttam, de jelenlétét, titokzatos húzó erejét folyton éreztem; a köröttem megismert világ tárgyait, képzeletem egész növekvő birtokát bűvöletében tartotta.

Egy Balaton környéki uradalomban laktunk, a lecsapolt Nagybereken át, talpfáival egészen a láthatárig araszoló vasútvonal mentén. Valójában nem volt szép a töltés mögött elterülő lapos, ember nélküli vidék, de annál szebb, amit sejtetni, látni engedett, a térbeli, időbeli távlat: a környezetünkben kísértő történelmi múlt, és a síkság fölött mutatkozó varázslatos messzeség. Előttünk a szénfekete föld tele volt meszesen villogó apró csigákkal, állandóan bizonyítva az öregek szavát, hogy valaha itt mindenütt a Balaton terjeszkedett. Újra és újra elképzeltem a hallal, náddal, vízimadarakkal zsibongó régi tájat. Gyermeki fantáziámban szinte naponta visszajött a tó hajdani medrébe, a kaszálók, legelők lapályos zöldjére. Ott feszült a besenyők emlékét hordozó Feketebézseny, a balladai hangzású Feketeakol és a török lerombolta egykori Kéka között; körülölelve a Tatárvár halmot pikkelyes, szikrás lapját elnyújtotta egészen Somogyvárig, melynek fákkal benőtt borzas dombjai közé a lázadó Kupa vezér tanyáját képzeltem. Nemcsak érzékeimben, gondolataimban, lélegzetemben is jelen volt a víz. Az északi szél gyakran elhozta tapadó, friss illatát a tőzeges, puha mezőkre. S ott északon az égnek is valami másfajta, áttetszőbb, igézetesebb színe volt. Hát még az indigó leplükből haragos hirtelenséggel előugró, vagy elérhetetlenül áttetsző, égbesimuló vízparti hegyek! Örökös kékségükkel ők lettek magányosságom első társai, de ők ébresztették föl bennem a vágyakozás bánatát is.

Mennyit olvastam, hallottam később a sajátos, vulkánikus hegyvidék látványának páratlan csodájáról! Emlékszem a világutazóra, ki Magyarország egy-képbe sűrített szimbólumaként a Badacsonyt vetíti a gyönyörűség szemérmes izgalmától remegő vászonra. A húsz éve forgatott könyvben pontosan magam előtt látom az író dicsérő sorait: „... Különb a palermói Monte Pellegrinonál, melyről Goethe mondta: a világ legszebb hegyfoka. Goethe nem látta a Badacsonyt..." Fülemben hordom Egry József töredező szavait: „Egész Európában nincs ehhez fogható... talán valahol keleten... Kínában." S látom az Egryhez hajózó Fülep Lajost, amint Boglár felől nézvést a küklopszok hajigálta görög táj monumentalitását bámulja a túlsó part szeszélyes, mégis homéroszian emberszabású vonalaiban.

Utólag könnyen elhiszem mindazt, amit az ihletett értelem fogalmazott e tájról, hiszen ébredő érzékenységem, ösztöneim, még többet, még eredetibbet őriznek róla. Sohase lehettem közömbös iránta. Ábrái a lélekbe rajzolódtak. Talán nekik köszönhető, hogy oly korán megszerettem a formák rendjét, a mérték és arány törvényeit. Ahányszor csak kiszaladtam az árkokkal szabdalt, szertenyíló tisztásra, mindig a teremtett világ véletlent kizáró szabályosságát, makacs biztonságát láttam: a két fonyódi hegy őrálló sátra közt ott domborult, kéretlenül is szemembe szökött a Badacsony méltóságos, komor szimmetriája. Trapéz idomának két fölfele futó szára fenséges csúccsá forrt össze valahol az időben. S amit közelebbről, a partról láttam, még csak mélyítette bennem a tér kristály-alakzataival is játékos-közvetlen, szelídségében is vad-erejű élményét. Törvénnyé lett szememben az is, ahogy a fonyódi móló szigonya, óriás nyílvesszőként éppen a gulácsi hegy kifeszült, már-már elpattanó ijjának legközepébe fúródik. Gulács körül a többi, nevükkel is múltból konduló hegyek: a nyesett ormú Cso-

bánc, a karcsú Tóti, a csorba vártaraját hordozó kemence forma Szigliget mind, mind eszméletemmel egyidősek.

Első olvasmányaim közt örömmel fedeztem föl neves földrajztudósunk bizonykodását, hogy Somogyból, a fonyódi Várhegyről nyílik legszebb kilátás a Balatonra. És a fonyódi vár! Üresen ásító sáncaira milyen lelkesen építettem föl újra, milyen büszke voltam Magyar Bálint várkapitány vitézségére, ki a török hódoltság idején még akkor is védeni tudta Fonyód szigetét, amikor köröskörül már minden erősség, valamennyi végvár elesett.

Hiába próbálnám, nem tudom elmondani mindazt, amit a varázslattal és intelemmel gazdag gyerekkori tájtól kaptam. Véletlen-e vajon, hogy a korán elkötelező, egész további sorsomat meghatározó szerelem minden íze, színe is a tó körüli hegyek kékségébe ivódott?

Mégis hiszem, hogy e poétikus-mitológikus világ akkoriban azért vált számomra igazán fontossá, mert nem éltem benne, csak a közelében. Környezetemben, ott a vasút menti pusztán nem ismerhettem mást, csak sivár hétköznapokat, nyűtt arcú béreseket, csírásokat, idegenből verbuvált summásokat, csak a kanálispart megkövült göröngyeit, cséplőgépek durcás, bánatos mutálását, cselédházak és versenyistállók szagát, a homokba vájt dögtemető bűzét... Vittem a sürgönyt a kastélyba, bogarak dühödt fátylát hessegetve – s közben láttam a párás balatoni hegyek ormát. Valahol ott kezdődött bennem az elszánás, hogy csakazértis a messzi szépség és hősiesség példáit kövessem.

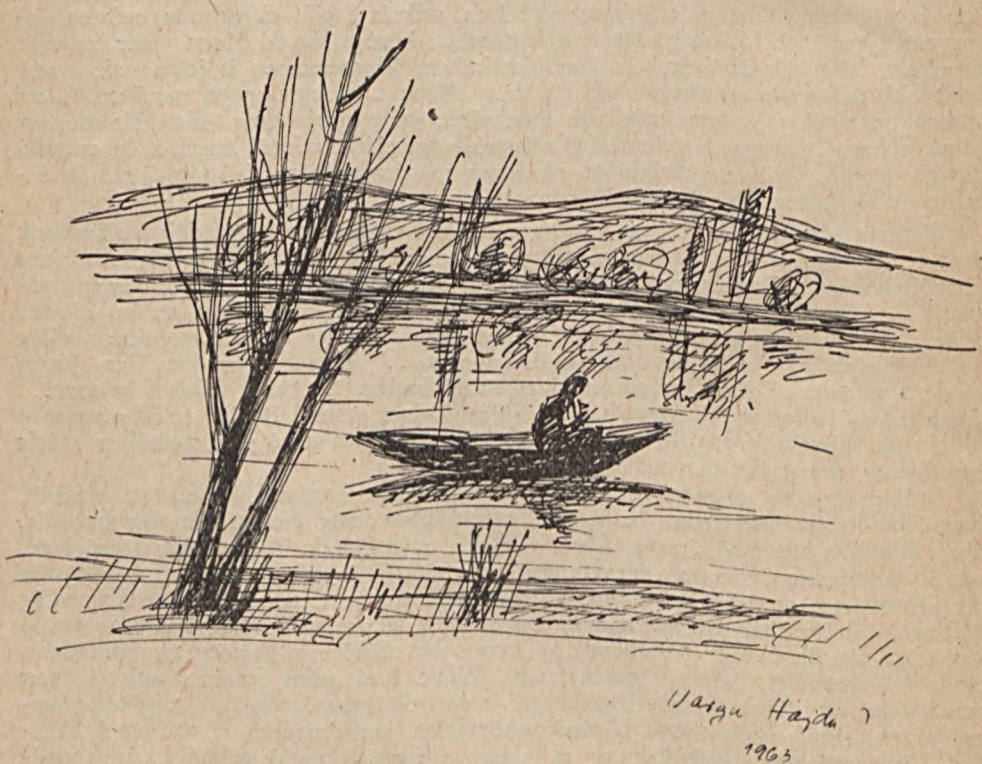

Varga Hajdu István rajza

Erdélyi József

NÁDIRIGÓ

1

Túl a Dunán hullámzik a Balaton,
ott-terem a horgász minden szombaton;
odaviszi Budapestről a vonat,
ha nem is oly gyorsan mint a gondolat,
az a fénynél sebesebben haladó,
a legújabb rakétát is elhagyó.
Odavágyik egész héten a horgász;
hosszú a hét (kár hogy több nap mint [kolbász),
odavágyik zsákostól és botostól, –
a Balaton az a szép nagy halastó:
szeretője, felesége, gyermeke,
kit nem látott, szegény fickó, egy hete,
A Balaton az ő szíve szerelme,
életének az a legfőbb értelme:
halat fogni, zsákmányolni, halászni, –
ott szeretne egész héten tanyázni;
télen-nyáron ott időzne, élne ő;
a Balaton, az a szőke istennő, –
tündérálma az az édes kis tenger;
helyet cserélt szívében az istennel:
azt imádja minden áldott vasárnap,
azon kívül nem él, csak a hasának . . .

2

Űl a horgász a vonatban egyedül,
mint aki a nagyvárosból menekül,
mint valami előkelő idegen;
szíve-lelke csügg az ablaküvegen,
s majd kiugrik a leejtett ablakon,
mikor, végre, felcsillan a Balaton,
Alig várja hogy a vonat megálljon,
s a meredek kocsilépcsőn leszálljon, –
zsák a hátán, horgászbot a kezében;
halak járnak, – úszkálnak az eszében,
nagy halak, a legnagyobbak, legszebbek,
pontyok, harcsák, fogas süllők, keszegek,
siet a víz nádligetes szélére,
s nádirigók énekének cégére,
gilisztát húz a kék acél horogra,
s horgot vet a boldogtalan halakra.
Tavi pontyok, balatoni keszegek
legyenek a boldogságtól részegek,
hogy őket a hideg vízből kiveszi
egy jó ember s megsüti és megeszi! . . .
Hat napja már hogy Balatont nem látott,
s egy nap alatt hogy teremtsen világot? –
Nem tűr a hal, a halászat halasztást:
pótolni kell a hatnapos mulasztást, –
megereszti a feltekert zsineget,
szemmel tartja a „pillangót", a „legyet";
űl magasan, a két lábát lógatva,
ostorával a halakat nógatva.
– Gyertek ide halacskáim, halaim;
legyetek az én szerelmes fiaim;
legyetek az én szép hableányaim,
testvéreim, barátaim; lábaim
azért lógnak felettetek magasan,
hogy nektek az igaz útat mutassam;
az én talpam Mózes két kőtáblája;
kedvetekért nyitva a frigy ládája;
szent a szombat, azonképp a vasárnap;
a halak is az istennek szolgálnak, –
gyertek ide, vízbenlakó feleim,
legyetek az én szeretett híveim;
hadd legyek jó pásztorotok, papotok;
azért jöttem hogy legyen üdnapotok;
gyertek hozzám vacsorára, ebédre;
legyetek egy szegény ember vendége,
kinek nincs egy gilisztánál egyebe, –
aki fürgébb, lelke rajta, vegye be! . . .

3

Űl a horgász, tartogatja a botot, –
megváltotta a halakhoz a jogot;
zsebében a hatósági engedély;
kebelében türelem, szenvedély
egyesül egy forró vágyban: a halat, –
ki a vízből! – nem hagyni a víz alatt;
ki kell onnan a halakat menteni;
ünnepi tett a horgászat, isteni,
felsőbbrendű küldetés és hivatás;
új lakás kell a lelküknek, szent lakás,
nem az a nagy fürdőkád, a Balaton, –
megesik az elátkozott halakon,
megesik a horgász lelke; halhalál
s új halélet; más kiútat nem talál,
üdvösebbet a horgász a halaknak;
boldogok hát kik horgába harapnak;
emberi test lesz azoknak lakása,
ikrájuknál nincs a földön jobb kása;
nem is lesznek halak, hanem istenek:
badacsonyi miseborban fürdenek . . .

4

Nem igazi dolgos halászember ő,
nem céhbeli, csak olyan műkedvelő;
nem kenyérért fogdossa a halakat;
nem sajnálja, ha a horgán fennakad,
hogy ficánkol fájdalmában az a hal, –
az neki a dicsőség, a diadal;
játék neki a horgászás, múlatság;
az neki a szabadság, a boldogság,
Neki a hal vergődése érdekes;
olybá veszi, úgy tekinti hogy repes
szárnyaival örömében hogy neki,
a horgásznak kényét-kedvét töltheti . . .
Nem gondol ő, csak az ő jó dolgára;
de jut ő még, jut a halak sorsára:
feje felett láthatatlan, az égen,
űl a halál, horgászbot a kezében;
nem kell annak hatósági engedély;
nincs szíve, hát nincs is abban szenvedély,
nincs szánalom, nincs irgalom, kegyelem;
nem könyörül a haldokló emberen,
ha nem azzal hogy megöli, megfojtja,
kínja tüzét elaltatja, eloltja;
csont a horga, halnak álla, csonthorog;
ember leszek, mihelyt arra gondolok.
Ember vagyok, mint más ember, csak [annyi;
az állattól sem tudom megtagadni
a részvétet hogyha látom szenvedni;
még a tigrist, azt is tudom szeretni,
a kígyót, a mérgeskígyót, a kobrát,
borgasgyíkot és keresztesviperát, –
akármilyen ellenségem: rokonom,
s belátom, de fáj ha ki kell irtanom.

5

Vigyázz, horgász; némán edd a sült halat;
mert a szálka a torkodon fennakad,
s megérzed a halak kínját, ha mondom,
ételed a halak kínját a horgon.
Vigyázz, horgász; nem múlatság az élet, –
amit kifogsz, az a hal is testvéred;
valamikor az a hal is halász volt;
az előtt meg búzaföldön kalász volt;
még az előtt meg az előtt más-más volt;
volt úgy hogy a tó fenekén forrás volt;
évezredes élő tölgy a Bakonyban,
minden ágán egy mérő makk, azonban
egyszer csak egy kanász jött ki törzséből,
ostor, balta sem hiányzott kezéből, –
volt vad, vadász, volt madár és madarász;
volt egyszerre horog, horgász, hal s halász.
Vigyázz, horgász: nem egész még a lista, –
lehetsz te még horgászbot vagy giliszta;
lehetsz te még nem egy ember, – kettő is;
lehetsz te még szegény öreg költő is,
ki régóta nem látta a Balatont,
kék ruhában táncolni a Badacsonyt,
zöld víz felett, míg a hajó révnek tart,
s ő magában dúdolgat egy régi dalt.

6

Óh mely sok hal terem a Balatonban,
minden ágon mely sok makk a Bakonyban;
örűl ottan halász, vadász, madarász,
de legjobban örűl mégis a kanász;
örömében táncol-dalol, rikongat,
mint a daru, olyan fennen kurjongat;
felhajítja a baltáját, elkapja, –
kanász volt az öregapja, szépapja,
évezredes bakonyi tölgy az őse, –
tölgyfa az ő gatyája és erkölcse;
pogány ő ha veti is a keresztet:
baltájával fenyegeti az istent,
azt a medvét, azt a vadkant az égben,
ki már alig szerepel a mesékben . . .
Látja azt a szilaj táncot a halál;
megtorpan és nagysietve odább áll:
fél attól az éles kondásbaltától,
s a kanásztól, ki nem fél a haláltól.
Akkor jön el azért a jó táncosért,
majd ha istent a táncával nem kísért;
majd ha baltát felhajítni s elkapni, –
nem tud többé olyan szépen múlatni:
vár a kanász százesztendős koráig, –
neki csak egy szempillantás odáig . . .

7

Hol van már a bakonyi tölgyrengeteg;
hol vannak a régi halászemberek,
vadászok és madarászok; hol a nyáj,
s hol a pásztor? – Más ez a kor s ez a táj,
Mégse csüggjünk búsongva a multakon, –
valamikor tenger volt a Balaton;
ma is szép nagy, ma is édes kis tenger;
nem csoda ha vágyik oda az ember;
ott szeretne télen-nyáron tanyázni,
szerelmet és boldogságot halászni.

ÚJ ÚTON A BALATON KÖRÜL

Tisztelgés az elöd előtt

Eötvös Károly háromkötetes nagy műve mind máig az egyetlen szépírói ábrázolás a Balatonról.

Nagy fogyatékossága épp az, hogy szépírói.

Ha Eötvös Károly a maga idején a néprajztudósok szerénységével – azaz igényével – indul nevezetes balatoni útjára, kincses ládával tér vissza, tele népi legendával, hagyománnyal, hiedelemmel, mesével: Bartók, Kodály, Vikár, Győrffy előfutára lesz. Hogy a hallottakhoz ő nemesi kúriákon, táblabírák pinceszerein jutott? Bizonyos távlatból azok lakói is nép; ha közvetve, ott is még a népi tudat forrása bugyog.

Eötvös azonban, a kitűnő fogalmazó, a mezőségi magyar nyelv könnyed fordulatosságának és gazdag árnyalatosságának pompás kezelője, úti beszámolója közben is prókátornak bizonyult: amit kimond, annak jogi hitelt igényel. Mert ki a prókátor? Akinek úgy kenyere az igazság, hogy nem annak, hanem abból él; hogy nem az igazság megnyerése, hanem a pör megnyerése a fontos; akinek törik-szakad igazának kell lennie valami vita végén.

Eötvös ott is tényekkel szolgál, „adatokat" hoz, ahol csak szóbeszéd volt. Mintha az irodalomnak nem épp ez volna az aranybánya. Eötvös az irodalmat – azaz bennünket, az utókort is – egy óriási Abbázia-kávéháznak tekinti, törzsasztal vajdájaként fújja a szűzdohány füstjét és a füstté alakított vidéki szűzi hagyományt. Végül az is baj, hogy nem minden adata légbőlvett. Attól ugyanis, ahogy ő keveri az átvetthez a magáét, a színtiszta monda is felemás: kitaláció. Ő maga pedig írói alak helyett figura, élő, az igaz, egy korban, egy környezetben; noha ugyanott fejedelem lehetett volna, ha alakjainak jogot ad: képessége szerint élteti őket.

Elemek vegyülése

A Balaton partmellékére érkezők két csoportra oszthatók. Hazaiakra és külhoniakra.

Példásan működő, egyre igényesebben fölszerelt szállodák s éttermek fogadják ezeket is, azokat is.

E Motel hatalmas étterme például olyan ízlésesen modern, hogy Le Corbusier legédesebb unokája tervezhette volna. Berendezése – a damaszt abrosz-sor, a természkőbe illesztett italpolcok palack-ütegei, a zenekar emelvénye, rajta a dzsesszdob angol fölirata – oly hitelesen fényűző, hogy akár Juans-les-Pins-ben várhatná a vendégeit, föltéve, ha Juans-les-Pins változatlanul a legelőkelőbbek közt is a legelőkelőbb fürdőhely, mint amikor mi próbáltunk nagyvilági regényeket végigolvasni. A frissen vasalt *maitre d'hotel* – akit nyugati műveltségünk megbocsátható fitogtatásául – legyen szabad egyetlen egyszer *maitre motel*-nak hívnunk, a csontjai legkisebb forgójáig maga a megtestesült fővárosi udvariasság és emelt fejű hajlékonyság, amit csak kiemel, hogy termete éppoly stílusosan terjedelmes, mintha a *Chez Maxim's* piros szőnyegén járna föl-alá. Mellesleg maga a piros szőnyeg is húzódik olyan választékossággal, mintha a *Maxim's*-ban simulna a talpak alá. A kiszolgáló személyzet, nem tudom, szokás-e még pincért mondani, egyszóval tehát a fehérkabátos, frissen borotvált, példásan megfésült pincérek nem kis számú hada oly fürgén és fegyelmezetten működik az asztalok közt, mint egy óramű: mint egy nagy pantomim balettkara, amikor a táncfelügyelő a színfalak között áll.

Nem, itt még egy velszi herceg is nyugodtan megjelenhet s végigehet egy ebédet, akár egy hosszú, közös asztalnál. Semmi zavart nem észlelhet, még azt sem, hogy

kandi tekintetek szájába szögeződnek, vajon rangjának megfelelően rág-e, vagy kezét figyelik, előírásosan tesz-e különbséget a villa és a kés használatában. Ilyen emberien *Maxim's*-nál sem ehet.

Nincs látvány épp ezért tanulságosabb és ugyanakkor meghatóbb, de a könnyezés határáig, mint amikor egy ilyen fejedelmi hely díszes üvegajtaján egy bányász-házaspár lép be, öltözékén s pillantásán hordva nemcsak azt, ahonnan jöttek, de azt is, most jöttek életükben először ilyen helyre. Növeli a látvány megható, mondhatni nemesítő voltát, ha az üvegajtón majd a szentély módjára díszes zenekar emelvénye előtt nem egy bányászcsalád halad el, hanem negyven vagy ötven. Még fokozódik az érzelemnemesítő s ugyanakkor tudatfinomító hatás, ha az a bányász vagy földművelő csoport Bulgáriából, Szlovákiából vagy Montenegróból, ilyképp tehát külföldre is először érkezve halad el az üzletvezető kalauzolásával a pici zászlócskával megjelölt asztalhoz, amely mellől az odasorakozott pincérek épp húzzák el s kínálják a székeket – szokásos megtisztelő testhajlítással. Hátha még ezek a gyűrött ruhájú, nyakkendőtlen vagy nem megfelelő nyakkendőt viselő szlovákok vagy románok mindezért mosolyogva mondanak köszönetet.

Egy kis vegytan

A szociológusok s pszichológusok körében újra s újra fölmerül azoknak a népeknek a megfigyelése, akik egész történelmi korszakok és életformák elkerülésével lépnek a fejlődés egy-egy magasabb fokára. Akik helyváltoztatási eszközül a lovaskocsi, a vonat, az autó kihagyásával a rénszarvas-szán után rögtön nem is repülőgépet, hanem helikoptert vesznek igénybe. Akik a varázsló tam-tam körtáncából vagy a sámán lúdvérrel rajzolt frászkarikájából agytumorukkal egyszeriben svéd gyártmányú műtőasztalra kerülnek, altató álarccal orrukon. Nem hiszem, hogy az idevágó vizsgálat valamivel is más lelki képet adna, vagyis egy új, általunk is bámult eszköz megismerése ott más hatással járna, mint Kaposváron az első televízióé.

A parvenü első jelentése franciául az, hogy megérkeztem s csak a második az, hogy máris pökhendi vagyok. Az elsőből nem szükségszerűen következik a második. Vizsgálatot így jobbadán azok érdemelnek –, akik eleve olyan pökhendiek, hogy minden új érkező puszta láttára – viselkedjék az bármily szerényen –, betegesen reagálnak: valamiképp veszélyeztetve érzik magukat. Ez a magatartás a társadalmi haladás kimutathatóan legnagyobb kerékkötője. Mivel a jelentkezési módja elég közismert, a további vizsgálat helyett inkább azonnali és helyszíni gyógyítása javallható, még akkor is, ha kínosnak tetszik.

Szerencsére, amiként a tünet, akként a gyógyító készség is *sponte sua* jelentkezik, nemegyszer ellenállhatatlanul, amiként egy saját észleletem is erősíti. Mindjárt megvilágosul, miért jut épp most tudatomba. Ugyanis épp a fentiekben leírt, úgynevezett finomabb helyiségek egyikében, épp az imént ábrázolt úgynevezett egyszerűbb – ezúttal csupa nő tagú – csoportnak épp asztalomnál való elhaladtakor esett meg velem világéletemben először, hogy általam, tehát e nők által is hallhatóan kiejtett „Megint a tramplik!" hallatára idegen asztaltól idegen fiatalembert fölállásra késztettem, sötét csokornyakkendőjét annak egyik száránál fogva megoldottam, majd e műveletet végző jobbomat a visszkézként ismert állásba helyeztem, készen arra, ha az ipse megnyikkan, kap egy olyan csárdást, orra nedvén csúszik abba a művelődési korba és körbe, ahol édes szülőanyjától ily modort nyert. S mely modornak meghaladott voltáról tőlem valójában végül is csupán szóbeli fölvilágosításban részesült, de csakis egy hozzám igen közelálló csitító beavatkozása folytán.

Mindezt álmodtam? Az még a könnyebbik eset volna. Mindezt, álomnál édesebben, ébren játszotta el az agyam, mint különös mozi, melynek vetítője is, de figurái is én vagyok.

S olyan „hálás" közönsége, hogy lélegzetem akad el egy-egy jelenet közben, oly bensőséges a hatás.

Még egyszer a vegyülésről, illetve a népről

Munkahelyen megértjük, hogy végignéznivalójával ki-ki elkülönüljön. Természetesnek találjuk, hogy az üzemi bizottság a tárgyalás idejére bezárkózzék. Elfogadjuk, hogy a bájosságból és kérlelhetetlenségből elegyített titkárnő útunkat állja főnöke ajtaja előtt, bár ezzel: Igen! Itt van, egyedül van! De épp gondolkodik, senkit sem óhajt látni.

Bólintunk, ha munkája érdekében valaki még bennünket sem óhajt látni.

Nem bólintunk, ha valaki azért állja útunkat s vesz el tőlünk időt és teret, mert szórakozásában óhajt elzárkózni tőlünk. Ezt valamennyien úgy fogadjuk, mint a gyermek azt, ha a játszótérről kiutasítják. Ilyenfajta jog-korlátozottság mindnyájunkban a kisiskolások és a kétkezi néprétegek félelmetes igazságérzetét kezdi működtetni.

Érdekes lelki tünetként fokozza indulatunkat, ha ez a nem-közösködöm nem személy szerint ér bennünket, hanem mint vallási, születési, „faji", foglalkozásbeli csoport tagját. Még inkább növeli szenvedélyünket, ha ezzel a nem-akarlak-látni-val nem egy személy sújt ránk, hanem egy egész együttes.

Vegyünk egy példát.

Tihanyban a kikötő és a rév közötti út a tó partját követi. Kivéve épp a falu alatt; itt meredeken a sziklafalra kapaszkodik, kígyómód megcsavarodva, gyalogost gyakori megállásra, gépkocsit sebességváltásra kénytetve. S ezt is, azt is életveszélyben tartva, mert az út ráadásul csaknem olyan szűk is, mint egy házfolyosó. Kínálkozó volt, hogy legalább a kétlábúak itt is a tó mentén folytassák az utat. Már a József, egykori főherceg is megkapta a maga áldásait, amiért ideépített kastélya előtt több száz méteren, egy jó futásnyi sávon elfoglalta a partot, pusztán azért, hogy ő ott egyedül fürödhessen, ha netán eszébe jut.

Szúnyogdongás és égiháború arányú lett az áldások áradása, amikor a herceg szomszédjaként s mintegy annak eszméjét és módszerét követve a Halbiológia is elfoglalt egy jó futásnyi hosszúságú partot. A demokrácia alatt több ízben felszállt az óhaj, hogy a kikötőből a révhez, s a révtől a kikötőhöz igyekvő, gyermekeiket cipelő anyák és homlokukat törölgető apák, vagyis a gyalogosan kirándulók tömege kapjon legalább egy vékony ösvényt a víz mellett s ne kényszerüljön az életveszélyes hegyi kanyarokra, e népi vágy a lehetőség távol horizontjáig sem jutott el. Egyetlen útrendezési tervbe be nem került. Magunk sem tudjuk, mily fokú bennünk a hódolás kéje. József főherceget már az élet is eltiltotta e helyről. De amit ő egykor eltiltott, az ma is el van tiltva, ma is él, sőt mondhatni: virul, úgy táplálja a lelkünkbe gyökerezett néma szolgaösztön, melynek szinte mindegy, kit tápláljon.

Ne tartsunk a tömegektől

Ha a közös játékból és az egyenjogú lubickolásból olyanok zárnak ki bennünket, akik valamimód, a mesterség-üzéseképpen például a közösség és az egyenjogúság szószólói, illetve szóróvói – a gyermeki ingerültség tünetei még különösebbek a fentebb ábrázoltaknál is. Az újságíró társadalmat nemegyszer hallottam elítélő ajkak által emlegetni igaztalanul is, persze. Ritkán oly heves tiszteletlenséggel azonban, mint tihanyi bennszülöttek ajkáról, amióta a falusiak bíz elég kezdetleges fürdőpartja mellé közvetlenül az újságírók üdültetői is elkészítették cementcölöpök soraira szerelt igazán mintaszerű (télen is vízben hagyható) mesterséges strandjukat, majd azt az előbbi fürdőhelytől s egyben az egész emberiségtől három méteres, tetején befelé hajlított drótkerítéssel elzárták. Tekintve, hogy falusi dolgozóink zöme épp az elzárkózók fogalmazványaiban szinte naponta olvassa, hogy le az arisztokratizmussal és ki a nép közé, meg hogy figyeljük a tömegeket, mégpedig tanulási vággyal, – a különleges ingerültség, ha csitítandó is, érthető némileg.

Csökkentsük tehát nem csupán a három méteres s tetejükön még háromszoros szögesdróttal is ellátott kitűnő minőségű kerítések számát, hanem kiválólag az „Üdülőknek fenntartva" és „Idegennek tilos a bemenet" fölírású táblákat is; az utóbbiak

különösen zavarólag hatnak a helybeli dolgozók szókincsére, tekintettel, hogy az általuk használt nyelv szerint azon a partrészen nem ők, a falu dolgozói, az idegenek.

Közszereplőknek, újságbeli képmásukról ismert kiválóságoknak, általában mindazoknak, akiket az utcán mentükben kandin megbámulnak, természetesen joguk van a zavartalan pihenésre: az elzárkózásra. A magányra való jog a szabadságjogok legelsői közt van. Ám akit azért bámulnak meg, mert elzárkózik, sőt hellyel-közzel olyan tüntetően teszi ezt, mintha már ezzel is önönmagában holmi nemesi kiváltságnak kéjét, bámulóiban pedig az irigység keservét akarná fölkelteni, – az ilyen lépteit nem áldás kíséri.

Semmi különbséget nem érzek, ha mellettem a parti homokban egy asztalos vagy egy akadémikus sütteti magát a nappal.

Azaz valamit végül mégis érzek. Az előbbivel előbb kerülök eszemcserébe, mint az utóbbival.

Sarkadi Imre

Nem tudok felénk közelgő vitorlást anélkül látni, hogy kormányához egy villanásra ne Sarkadi Imrét képzeljem.

Két éve halt meg. Ismerik a körülményeket. Egy vidáman eltöltött este, mélyen az éjszakába nyúló este után, ahogy jókedvű társaságával egy festő barátjának hetedik emeleti műterméből távozóban voltak, már jól lent a lépcsőházban, ő egy gondolatra fölhökkenve hirtelen visszafordult, az imént elhagyott lakásba. Mire barátai az utcára értek, már ott volt ő is a kapu előtt, megelőzve őket, holtan, széttárt tagokkal, szétloccsant koponyával.

Nekem mondhatni suhanc kora óta „jó barátom" volt, ezt akartam mondani. Irodalmi fölfedezettem volt; kedves, folyton dorgálás alatt álló vidéki édes öcsém, tagtársam még a Parasztpárt első napjaiból; reménységem, hogy nem gyöngül a magyar irodalom. Okos vitatársam. S ráadásul még balatoni szektatársam is.

Vitorlása volt, a vitorlás kikötőhelye: Siófok. Első vitorlabontással legtöbbször Tihanyt vette célba. Elszáguldott a ház előtt, hirtelen „kreutzolt" egyet, neki a parti halászbárkáknak s már szedte is hármasával a hegyi házhoz vezető lépcsőket.

Magas volt, vékony, örökké mosolygós, de a mosoly vonásait szinte nyakfordításába, felső teste hajlításába is átkormányzó. Mindezzel oly magától értetődő volt, oly természetes, hogy érkezésére az ember alig emlékezett; ott volt, mintha mindig ott lett volna.

Lejöttem a felső kertből s ahogy ott leltem a ház előtti padon, az volt újdonság, hogy fölállt s üdvözölt. Odatartozónak éreztem.

Ilyenformán hatott okossága is. Beszélt, ugyancsak sűrű nyakhajlításokkal s mosolyogva, ha mással nem, a szemével. Mintha csak a szót szaporítaná, hogy valamivel mégis betöltődjék az a néhány perc. S egyszer csak ott volt, megint épp oly észrevétlenül, ott állt oly természetesen, hogy szinte tapinthatóan (oly érvényesen, vagyis cáfolhatatlanul, mint egy nagyon is szerves gondolat.

Két villanypólus szikráztatta egyéniségét. Okos volt. És megvetette az okoskodást. Minél többet szedett magába, annál egyszerűbb akart lenni. Nyilván ez vezette, már diákként, a mi paraszti mozgalmunkhoz. Apja afféle duhaj dzsentri volt, anyja parasztszármazék, „lent"-ről került a házba, amelynek aztán – hamaros haláláig – „úrnője" lett.

A különös, de mégis oly természetes frigyük remek gyermeke szóval erről sosem beszélt. Annál többet mozdulataival, különösen vegyített gondolataival, írásainak „úriasan" fölényes és ugyanakkor fogcsikorgatóan tiborci mondataival. Dózsa György szelleme lakott benne társbérletben, Krúdy homokfutón vágtató hőseivel.

A részegeket angyal, a hívőbbeket Szűzmária vezeti. Mintha ilyen célzattal ivott volna. Komolyan, szinte elvhíven ivott. Tántorogva is így kelt át azokon az éveken, amelyeken annyian az egyenes, a katonás léptűek közül is megcsúsztak. Szomorú volt, de szívós.

Írályáról, irányáról ma elismerően is, feddőleg is illik nyilatkozni. Holott most derül ki: tévedéseiben is mennyire makulátlan volt.

Feleségem is, a család is öcsémként szerette. Mindennek ráadásaként az a humor kísérte minden szavát és szemhunyorgását, hogy alkatban, arcban, fejformában, de még mozgását nézve is hasonlított rám. Nem kis dolog, ha az ember húsz év távolából nézhet hátra a tükörképére.

Én tegeztem őt, ő tréfából meg-megmagázott. Afféle ungorkodó – bátyám-uram, öcsém-uram – viszony volt köztünk, semmiféle tekintélyt nem ismerő libertaire-ek közt. Ebből ilyen mondatok fakadtak:

– Gyula bátyám, tele a demizson, süt a nap, fúj a szél, Keszthelyig végtelen a víz: gyerünk!

Egyedül ment el.

Igaz tanú a betyárokról

Ez a balatoni borvidék, igaz a közhely, széles, szép szalagként fekszik a tó felső oldalán. Ez a tavasszal zöld, nyáron kék, ősszel vörös szalag voltaképpen egy hegyesdombos erdőségre van rávarrva, olyanformán, mint a szoknya aljára a csipke. A Bakony szoknya-fodra ez a csaknem százkilométeres tündöklő, színt váltó, libegő, hullámzó szalag.

A borospincékben a második, harmadik koccintás finom üvegcsöngése ma is a bakonyi betyárvilág egy-egy jelenetére húz föl egy képzeletbeli függönyt. Milyen eleven jelenetekre! Mintha csak tegnap játszotta volna el őket a valóság.

Nem szeretem a regényírók betyártörténeteit. Betyárszag helyett, amely bíz a mosdatlanság, a puskapor és a vér szagának vegyüléke – jobbadára egyöntetű nyomdafesték szagot árasztanak. Ide tartoznak azok a hivatásos útleírók is, akik meg a tájakra tudnak bevinni egy-egy eleve kész „atmoszférát". De kezem dörzsölöm, ha egy népszámláló biztos jelentése mond valami csodálatosat; ha egy tudós beszámolójából csap meg hirtelen egy hely vagy egy kor levegője.

A kiegyezés utáni első magyar minisztérium bizottságot küldött ki Magyarország mezőgazdasági állapotának afféle látleletezésére. A szőlővidékeket egy kis hármas együttes járta be: Málnay Ignác, Tóth Imre és vezetőjük, a már akkor annyi, de később még több tudósi érdemet szerzett Entz Ferenc. Az útjukról szóló jelentést is, az 1869-ben „Magyarország borászata" című közleményt is kideríthetően ő írta. (Mert ő mást is írt, a többiek viszont semmit.) Ez a száz oldalas könyvecske kedves olvasmányom, noha belőle épp a nekem legkedvesebb borvidéket, a völgységit: Szekszárdtól Ozoráig húzódót, hiába keresem. De különben fölsorolván szinte falvanként a szőlőfajtákat, s azok kezelési módját, Entz Ferenc mindenütt megállt, ahol karóhoz kötözött venyigét látott. Elképzelhető, hány helyen állt meg a dunántúli falvakban: illetve gyalogolt ki rövid pihenő után a bekarósított határrészekbe. Így készül rögtön a pincék felé, ahogy Csobánc felől kiérkezik a Balaton mellékére.

„A körülmények azonban másképp határoztak felettünk" – szakítja meg a szakszerű beszámolót.

„Már midőn a sági hegy szőleit megjártuk, azt jelentették több felől a lakosok, hogy *járkálókat* venni észre a vidéken. Gyulakeszire érve, ugyanezt rebesgették a vidékbeliek is, de vak hírnek vevén a dolgot, kiindultunk a bíró, Varga Jánosnak kíséretében a hegyekbe, értelmes és a vidéki fajok ismeretében jártas embert ismervén meg benne".

Az aztán, a vincellérnek is kitűnő bíró be is mutatja a náluk használatos szőlőfajtákat. Elámul az ember, hogy hányféle tőke körül kapálták a földet a derék magyarok csak abban az egy faluban, a filoxera előtti boldog idők alatt. Furmint – azaz, ahogy ők nevezik: szigeti – zöld és fehér bákor, szlankamenka, vagy magyarica, fehérszőlő vagy fasóka, kéknyelű, amelynek egyik válfaja a rongyos levelű, roma, nyúlszőlő, apró bálint, pápai durbanc, juhfarok, fehérkorai vagy járdovány, badacsonyi

fekete, budai kadarka, vörös ágas. A könyvecske ezen lapjait Krúdy szakértő szeme elé kell képzelnünk, egy lépten-nyomon megálló vonatocskában Késmárk és Lubló között. E sorok méltóképpen csak az ő elméjében nyíltak volna meg, fényt engedvén egy hajdani világra. A különféle bogyó szüretkor összevegyíttetvén „zsákokban megtiporva kerül a törkölyösre a sajtó alá". Az új bor 4–8 forint akóként, vagyis ötven literenként persze. A szőlő katasztrális holdja kétszáz és nyolcszáz forint között. Egy hold átlagban 16–20 akót terem.

A jelentéstevő figyelme, mint látjuk mindenre kiterjed. A napszám átlag 60–80 krajcár. Ám a tárgyilagos hang ismét megszakad.

„Midőn az ábrahámi hegyek közt jártunk, mind inkább határozottabb kifejezést öltött a *járókálókról* szóló s általunk eddig csak vak hírnek tartott állítás. Mint kétséget nem szenvedő tényről győződött meg minden ember, hogy Juhász bandája a vidéken garázdálkodik s hogy csak tegnap is kirabolták Meltényi urat hallatlan merészséggel fényes nappal. Pandúrokkal több ízben találkozván, a hegyekben mégis csak arról kellett meggyőződnünk, hogy a balatonmelléki szőllőknek átkutatása a mostani időben más opportunitással nem jár; de arra számítván, hogy a zsiványok a fris rablás után e vidéket bizonyosan odahagyták, bátran folytattuk még az ábrahámi hegyek szőlészeti átvizsgálását".

A kiegyezés után a főültetvény itt a fehér kadarka, a cserbajor, a körteszőlő, s itt is a pajkos fosóka. De van sárfehér, tagyoni, chasselas, fekete burgundi s az a fajta öregszemű arramont, melyet a nép másutt közönségesen törökszőlőnek nevez. A bor ára itt 7–8 forint.

Útját folytatandó a bátor küldöttség Badacsony felé betér ebédre a tormai csárdába. Az étel, ami fogadja őket, elég ízetlen, de a hír annál paprikásabb. A csárdásné lánya ugyanis rögtön „azzal mulattatott bennünket, hogy Juhász uram és társai épp tegnap tisztelték meg látogatásukkal Kántor nevű izraelita rokonukat"... Ebéd közben a küldöttség tagjai közt az a vélemény alakul ki, hogy tanácsos „mielőbb elíparkodni a keszthelyi állomásra". Ám az ismeretszomj és a kötelesség még eközben is beirányítja őket egy szépen ápolt szőlőültetvényesbe, melynek gazdája láthatóan a csemege fajtákat hasznosította. A bizottság végigtanulmányozza a fajtákat, majd az éjt is a vendégszerető házban – Bogyay Lajos uramében – tölti, tekintve, hogy a lak minden sarkában „készen állt a fegyveres cselédség, miszerint visszaverhesse a rablók netaláni megtámadását".

Papp Árpád

HALÁSZOK KÖZT

A két hajó most szinte mozdulatlan.
Piros-hasú felhő villan meg a vízben.
Csillag-bogú háló merül a mélybe lassan.
S a hold, karcsú sirály, letelepszik a tóra.
Rijjogva, ringatózva
Óriásra nőtt árnyuk húzzák magukkal
A halászhajók. Valahol messze dalolnak.
A tó mélyéről rezegve felszínre bukkan
A csillag-bogú háló, s ámulva nézzük
A beléakadt, ezüstpikkelyű holdat.

Füstfogta fűzfaágról
Lóg le a hold bográcsa. Köréje telepszünk
Az est megtelik halászlé illatával.
S a csillagos ég: ritkás-szemű háló,
A parti jegenyék csúcsára terítve szárad.

Weöres Sándor

NOCTURNUM

Végtelenül unom szünetlen
zártságomat egy férfi-testben,
percre sem múlik jelenléte,
közös ágyban kell hálnom véle,
érzem melegét, nyirkát, végig
lábujjától hajgyökeréig,
beleinek kacskaringóit,
hím-rönkjét, meddő mellbimbóit,
tüdő-tömlője tátogását,
változékony szívdobogását,
zsibbadt s hegyes fájásait,
gyönyöre villanásait,
szomjazását és ébezését,
zsákként telését-ürülését,
s benn ahány érzés, eszme kel,
tudnom kell, bár nem érdekel.
Állati mézes testmelegben
mint döngő piszkos ólban fekszem.
Unom ha ébersége harsog
vagy öntudata híján hortyog,
érzékei szűk ablakát,
értelme apró színpadát
hol emlékek s tanult jelek
összefogódzva lejtenek.
Unom dajkálni, dédelgetni,
szurkos hátulját törölgetni,
gondjainak időt áldozni,
az ő fejével imádkozni;
szolgálom türelmesen, ingyen,
bár hozzá semmi közöm sincsen.
Nem hóbéra, de gyámola,
megölni nem fogom soha:
maholnap úgyis vége van,
vagy békésen, vagy kínosan.
Minden ízinkje, porcikája
örökre bakzana-zabálna
s a mohón izzó pöttöm elme
új tudnivalót mindig lelne:
de én a hús-kapcsokba róttan
szorongok mint egy koporsóban.
Míg él s lót-fut, halott vagyok,
s ha ő nincs, megszabadulok,
vissza, az Isten szerelmébe,
nem vagyok semminek se része,
önmagammal nem osztozom
testi vagy lelki falaton,
vagyok a gát-nélküli bőség,
az észrevétlen lehetőség
aki mindent magába-fogva
teljes kincsét szünetlen osztja.

ASCENSIO

Fátyolban, míg a kő eldobja idegen
testét, fátyolban a rég-feledt viharokban,
volt ajkukon hab és só emléke pihen
megfúlva, hol az éj tüzes abroncsa robban,

a meg nem született a fátyol-tengeren
izzón emelkedik, mégse világosabban
a holttestnél ki már levegő-meztelen
de végsőig csiszolt fényes hiánya ott van,

s a csillagtalanul s néptelenül maradt
történés nyeli a puszta égtájakat,
űr falja föl magát, kavar öngyilkos örvényt

a szív mélyén ahol lakatlan fészke ül,
ott határtalanul hallgatja egyedül
dermesztő robaját, mikor semmi se történt.

Mert nem csak hang-sor, hanem dallam is van,
hárfám kiséri táncos lépteid
épp eltünőben örök képeit
a szónokian hallgató magasban,

hol az Egyenlítőn átúszva lassan
gyengéd csillagunk feltárni segít
a múlandóban rejlő mennyeit,
bogár-szárnyat borostyán-foglalatban.

E halálos határon túl evezve,
pillantásom betelten elfakúl
alig-nyíló kék szemhéjad előtt,

ahonnan égő bátorsága nőtt
hogy azt a néma szót mely fenn vonúl,
talpadra esküdött húrom kövesse.

A BARLANG ÍVEI

Sirkő jége örök menny-foszlányt tükrözőn
ragyog: e csöpp habon kibontod vitorládat,
kis vágyó csónakod elér egy égi házat
hol kinn sír a gonosz és benn zeng az öröm:

szomj s bosszú súgta ezt. Már jő a por-özön,
madár! a szemedre vonnák toll-bóbitádat
de úgyis vaksi vagy; elmetszenék a szárnyad
de úgyis vonszolod tapadtan a rögön.

Az álmatlan halált ne féld, csak délibáb,
lárvádat szőtted itt, most szőheted tovább,
mindegy, itt-e, ott-e, álmodban szövögetsz te;

vagy hamvvá-égető könnyedből megjelensz-e
s a Vándorok felé tárva láng-lombodat
a káprázat szíve szívedben megszakad.

OLASZ GYÖRGY

FÜST ÉS FÉNY

A fák fölött készülődött a nap.

Szél jött, puha tarajos hullámok doboltak a csónakok fenekén, a fű keskeny négyszöge befordult a tóba, a sárga virágok közé iszapot hordott a víz.

A fiú nyújtózott, megcsavarta a derekát, kiegyenesedett, mélyen szívta tüdejére a kesernyés, könnyű levegőt.

A lány a tetőről nézte, feküdt a meleg betonlapon, süttette hátát a nappal, fogta a korlát vékony vasoszlopát.

– Pepe! – kiáltotta. Felemelkedett, magasba emelte a karját.

A fiú térdig állt a vízben, hátrafordult.

– Szevasz – mondta.

– Szevasz. Milyen a víz?

– Isteni.

– Marika alszik?

– Alszik.

– Beviszel?

Pepe nem felelt, úszott. Vállát körülfolyta a víz. Ráfeküdt, oldott csapásokkal kezdett, feje elmerült, balról vett levegőt, behúnyta a szemét, háta sötéten csúszott előre a habok alatt.

A lány felugrott, leereszkedett a vaslétrán, végigfutott a virágok között, eloldotta a csónakot, belelépett, evezni kezdett.

Maró, sós fény égette a szemét, pislogott, a köveken lángokat gyújtogatott a nap.

Balról fogta be a fiút, dereka kinyúlt, összehúzódott, mellén megfeszült a fürdőruha csíkja.

– Pepe! – kiáltotta.

Nagyokat húzott a lapátokon.

– Pepe, hallasz?

Szorosan mellette evezett.

– Azt ígérted, kiviszel a szigetre. Egy hete ígéred.

Pepe kiszámítottan úszott, nem nézett fel, nem hallott semmit, éket tört a tóba, feje utat nyitott a hullámok között.

A lány teljesen ráhajtotta a csónakot, hirtelen kiemelte, rádobta a padra az evezőket.

A fiú karja súrolta a ladik kátrányos szélét, homloka beleütközött a csónakba, felmerült, kidobta arcából a hajat, prüszkölt, dörzsölte a szemét.

– Szevasz – mondta a lány. Ölbe tett kézzel ült, nézte.

Pepe fújta a vizet, taposott.

– Mit hülyéskedsz?

– Azt ígérted, kiviszel a szigetre.

– Mi a fenét akarsz a szigeten?

– Semmit. Ki akarok menni veled.

A lány nem vette le róla a tekintetét, éles volt a hangja.

– Le kell úsznom az adagomat – mondta Pepe. – Hagyjál békében.

– Idefigyelj – mondta komolyan a lány. – Marika alszik, ússz a csónak mellett.

Kitolta az evezőket a vízre.

A fiú elkapta az egyik lapátot, magához rántotta.

– Mi az, hogy Marika, mi? Talán az anyád!

Megforgatta az evezőt, elnevette magát.

A lány fölállt a csónakban, meghajolt.

– Édes jó anyám alszik, gyere ki a szigetre.

Tele szájjal kezdett nevetni, égett a szeme.

– Édes jó anyád, mi? – mondta a fiú.

Vizet vett a szájába, kiöblítette a torkát, felköpte a vizet az égbe.

A lány nézte, ahogy a fiú szájából hosszú vízsugarak mennek a magasba, kilépett a csónak szélére, beleugrott a tóba.

Az örvény megdobta a ladikot, Pepe visszalökte az evezőket, hátára fordult, kereste a lányt.

Az felbukott, könnyedén ráfeküdt az oldalára, úszott a mély felé.

– Nem arra! – kiáltotta a fiú. – Gyere a szigetre.

A lány nem fordult meg, nem nézett vissza, gyorsított, Pepe utolérte, megrántotta a lábát.

Egymással szemben álltak, fejük ingott a hullámokon, kapkodva vették a levegőt.

– Mit vacakolsz?

– Nem megyek a szigetre.
– Te akartad, gyere, mindjárt kijön az anyád.
– Egy hétig akartam, most már nem kell.
A lány beleharapott a vízbe, játszott, nevetett.
– Azt mondják, te leszel az apám.
– Hagyd a hülyeségeket.
– Nem hülyeség, komolyan mondják.
– Kicsoda?
– Karcsi.
– Karcsi állat.
A lány arcán apró vízcseppek ragyogtak, a fiú erősen körözött a lábával, kiemelkedett, átnyúlt érte.
A lány ellökte magát, lebegett.
– Tulajdonképpen szörnyen utállak.
– Miért?
– Mindig részegen jöttök haza anyuval. Veszekedtek.
– Hallgatózol?
– Mindent tudok.
– Még nem.
Rácsapott a vízre. A lány várta, lebukott, elúszott alatta, csillogó, fehér tajték szakadt.
Észrevétlenül merült fel, nevetett, hátulról ráütött a fiú fejére.
– Nyugalom, Pepe. Odanézz.
A ház felé mutatott.
Az asszony a parton állt, kezéből tölcsért formált a szája elé, kiabált.
Kék acélszalag feszült a vízre, alatta összehúzódott a part, kicsi játék-asszony állt a virágok között.
Pepe felemelte a jobbkezét, mintha labdát várna.
– Eredj ki – nevetett a lány. – Siess, várnak.
– Bukj le – mondta Pepe.
– Minek bukjak, úgyis lát.
A fiú újra felemelte a kezét, intett, lemerült.
A víz alatt úszott, később feljött, hosszú, lusta csapásokkal közeledett a parthoz.
A lány felkapaszkodott a csónakra, evezni kezdett.
Az asszony magas volt, szeme alá hajlott árkok nőttek, arca megnyúlt, hajában széles ezüst csíkok feküdtek.
Idegesen forgatta a napszemüvegét, jobb lábát feltette egy kőre, köpenye a térd magasságában szényílt, lábszárán fénylett a bezsírozott bőr.
A fiú lassan, tapogatva lépkedett a kövek között, egyensúlyozott.
Az asszony nézte.
– Hol voltál?
– Úsztam.
– Egyedül szoktál úszni.
– Egyedül úsztam.
– A csónakban ki van?
– A lány.
– Ő senki?
– A te lányod.
Felnézett az asszonyra, megtörölte a száját.
– Gyere be – mondta az asszony.
Elindult a virágok között.
– Ha újra kezded, nem megyek be.
Az asszony nem fordult vissza, nyitva hagyta a nagy üvegajtót.
A szobákra penészszag nehezedett, a falakon ferdén lógtak a festmények, a sarokban szétszakított matracok hevertek.
Az asszony háttal állt az ajtónak, kezében üveget tartott, töltött, ivott.
Pepe leült az ágyra, nem szólt.
Az asszony újra töltött, ivott.
– Talán elég lesz.
– Soha – mondta az asszony.
Megfordult, párás szemét a fiúra emelte, rekedt volt a hangja.
– A lányom szent. Hagyd ki a játékból.
– Ki van hagyva.
– Nem igaz, láttalak az ablakból.

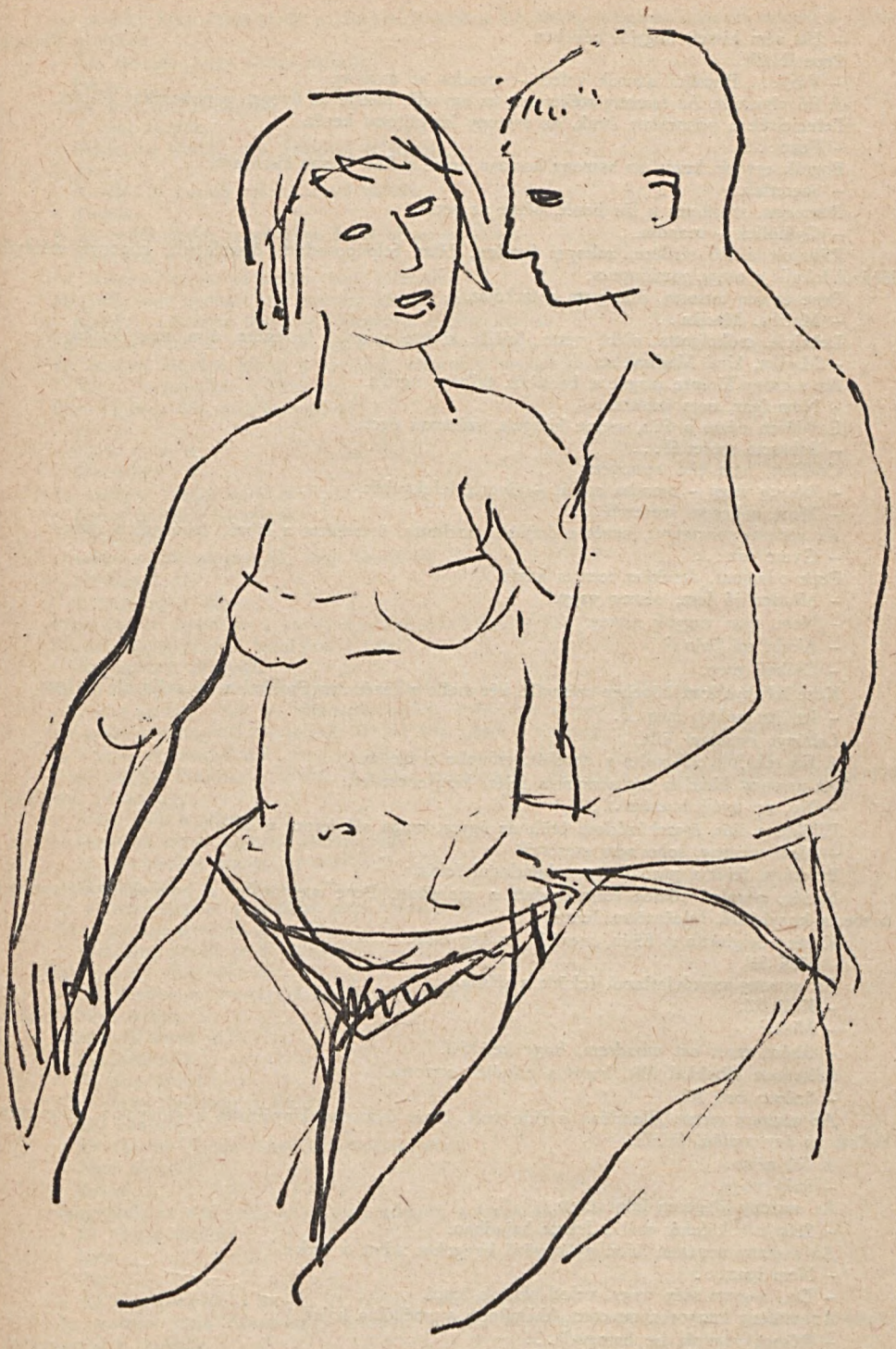

Orosz János rajza

– Ha nem hiszel, hagyjál békében.
Pepe felállt.
– Várj... Beszélni akarok veled – mondta az asszony.
A fiú visszaült. Az asszony széket tolt az ágy elé, rátette az üveget, a poharakat, töltött.
Felemelték a poharakat, ittak, az asszony kinyújtotta kezét.
– Pepe...
Fogták egymás kezét, az asszony hosszan nézte a fiút, szeme kiszáradt.
– Szeretlek.
Remegett, szorította a fiú kezét, nézte az arcát.
– Gyűlöllek – mondta.
Ráhajolt a fiú térdére, zokogni kezdett. Háta felpúposodott, összelapult, köpenye szétnyílt, lábáról lehullt a sárga gumipapucs.
Pepe erősen tartotta, simogatta a tarkóját.
– Marika, Marika...
Lehajolt, csókolgatta, ölébe vette, felállt, kivitte a szoba közepére, újra megcsókolta.
– Marika, kicsi Marika...
Az asszony kitépte magát a karjából, talpára ugrott.
– Nem igaz, nem szeretsz...
Eszelősen nézte a fiút, szeme kitágult, szárazon égett.
– Sohasem szerettél...
Csuklott, nem sírt, remegett.
– Részeg vagy – mondta a fiú. – Gyere, lefektetlek.
– Nem, sohasem szerettél...
Az asszony megingott, kezét a mellére szorította, összezárta a lábait, lehúnyta a szemét.
– Gyere ide...
Pepe odament, derekára tette a kezét.
– Minden jó lesz, részeg vagy.
– Nem, nem vagyok részeg.
– Akkor mi bajod?
– Csókolj meg.
Keze lehanyatlott, köpenye szétnyílt, két melle a fehér árnyékokkal a fiú szája elé ringott.
– Itt, itt csókolj meg...
Lehúnyt szemmel állt.
A fiú ráhajolt, átkarolta a derekát, csókolta a mellét.
Az asszony hirtelen hátracsavarta fejét, kiegyenesedett.
– Ne, ne nyúlj hozzám...
Ellökte a fiút, összehúzódott, leült az ágyra, maga alá kapta a lábát.
– Nem szeretsz, soha nem szerettél.
Belefúrta fejét a párnába, mozdulatlanul feküdt.
Nehéz, párolgó tömeg terjeszkedett a szobában, Pepe megtörölte a homlokát, vizespoharat hozott a konyhából, teleöntötte, leitta.
Kezét végighúzta a fején, megállt az ágy előtt.
– Kelj föl.
Az asszony mozdulatlanul feküdt a párnán.
– Kelj föl.
– Miért?
– Azért, mert azt mondtam, hogy kelj föl.
Szétvetett lábakkal állt, kezét a csípőjén tartotta.
– Szépen kelj föl.
Az asszony szeme állandóan a fiún volt, lábát óvatosan kinyújtotta a szőnyegre, megtámaszkodott az ágy szélén, fölállt.
A fiú nézte.
– Szép vagy.
Az asszony idegesen felnevetett.
– Szép a sok fehér szál a fekete hajadban.
Az asszony nevetett, kicsi gyöngyöző hangokat adott a torka.
– Nem igaz...
– De, nagyon szép vagy, veled akarok lenni.
Az asszony hangosan nevetett, kisimította szeméből a hajat.
– Részeg vagyok, ne haragudj...
– Nem haragszom – mondta a fiú. Leült egy székre.
– Gyere ide, mondd el, mi bajod.

Az asszony könnyedén lépett a székhez, beleült a fiú ölébe, meztelen karjával átfonta a vállát, ráhajolt a fülére.
– Azt akarom, hogy velem maradj.
– Én is.
– És ne törődj a lánnyal.
– A lány gyerek.
– Mégis, ne törődj vele. Senkivel se törődj.
– Jó.
– Később is maradj velem, nincs senkim.
– Tudom.
A fiú testét olajos cseppekben lepte el az izzadság.
– Szeretlek – mondta.
Az asszony combja az ölében volt, ráfeszült.
Megcsókolták egymást. Az asszony körmei égették a fiú nyakát.
– Marika – mondta Pepe. – Kékszemű, cigány Marika.
Felemelte, testéhez szorította, szája a nyakára tapadt.
Az asszony hirtelen kibújt a karjából, elfordult, megállt a szőnyegen.
– Ne... – mondta. – Most ne.
Pepe vörösen állt, megtántorodott.
– Miért?
– Csak, most ne.
– De miért?
Az asszony hosszú pillái alól nézte, kezét a lába közé fogta.
– Annyi mindent beszélnek.
– Megőrültél?
– Nagyon sok minden fáj, amit beszélnek.
– Ki beszél itt?
– A barátod is, Karcsi.
Pepe ökölbe szorította a kezét, megdörgölte a halántékát.
Az asszony reszketett, lehajtotta a fejét.
– Azt ígérted, elveszel.
A fiú megigazította a nadrágját, az ablakhoz ment, átfogta a forró deszkát, kihajolt.
– Nincs senkim, csak te. Mindenki csúfol, nyolc éve váltam el...
Az asszony suttogott, összehúzott lábbal állt, nézte a fiú tarkóján a körmök nyomát.
– Vegyél el, megígérted...
Pepe sokáig bámulta a kertet. Később megfordult, végigment a szobán, járt a gyékényen, kerülgette az asszonyt.
– Ezért volt minden?
– Nemcsak ezért. Egyedül voltam, fájt.
– Ha tíz métert úszom, az már fáj?
– Minden fáj.
Az asszony bement a sarokba, nem nézett a fiúra.
Pepe megállt a szoba közepén.
– Mennyibe került ez a villa?
Az asszony nem válaszolt.
– Azt kérdeztem, mennyibe került ez a villa?
– Nem tudom.
– Nem fizetted ki?
– De kifizettem.
– És nem tudod?
Az asszony felnézett a fiúra.
– Mit akarsz?
– Ki akarom fizetni, amivel tartozom neked.
– Nem tartozol.
– Kérlek.
Megindult az ajtó felé, az asszony kilépett a sarokból, eléje állt.
– El akarsz menni?
– Igen.
– Pepe...
A fiú megszorította a karját, az ágyhoz vezette, leültette.
Az asszony szája hangtalanul mozgott, szemét elfutotta a könny, orra kitágult, homlokán gyöngyözött a verejték.
– Idefigyelj, Marika... – mondta a fiú.

Előtte állt, fogta a karját, hidegen nézett a szemébe.
– Nem ígértem semmit, érted?
Az asszony összekuporodott.
– Tudom.
– Te viszont azt ígérted, hogy nem kezded újra. Igaz?
– Igaz.
– Mégis minden nap újrakezded.
Az asszony nem felelt.
– Unom, – mondta a fiú – halálosan.
Elengedte, megfordult, elindult az ajtó felé.
Az asszony fel akart emelkedni, haja csapzottan összetapadt, minden izma remegett, nem tudott mozdulni.
– Pepe... – kiáltotta.
Térdelt az ágyban, megcsuklott, visszaesett a párnákra.
– Fájt, ne haragudj...
Megforgatta a zokogás, lába lelógott a földre, harapta a takarót.
Párás falak görbültek egymásra, az ablakok alaktalan, tüzes darabokat emeltek ki a kertből.
A fiú végigment az előszobán, a konyhában kicsavarta, elzárta a száraz vízcsapokat, négy barackot a zsebébe dugott.
Becsomagolt, felöltözött, lesimította a haját, csuklójára hurkolta a szatyrát.
Rágta a barackot, ment át a kerten, nyitva hagyta a kaput.
A lány az üdülő előtt várta.
Könnyű, virágos ruhában volt, piros körömcipőben, vizes haján fénylett a nap.
Megfogta a szatyor szélét, nem nézett a fiúra, lépkedett mellette a porban.
Az üzletek bezártak, az ablakok redőnyein meggyűlt a nyúlós, sárga meleg, a sínek fölött füstölt a magas fahíd, az állomáson tejeskannát vitt két vasutas.
A lány a híd közepén megállt, a fiú továbbment, kiköpte az utolsó barackmagot, vissza fordult.
A lány rátámaszkodott a korlátra, lenézett a sínekre.
– Elmész?
– El.
– Mindent hallottam.
– Örülj neki.
A lány elengedte a korlátot, kilépett a híd közepére.
– Buta vagy.
Pepe elvörösödött, csípőre tette a kezét.
– Te meg mit akarsz?
– Semmit. Gyere ide.
– Nem megyek.
A lány újra a korlátra hajolt, lerúgta egyik cipőjét, meztelen lábfejét rátette a fára, nem nézett a fiúra.
– Szúr a szög a cipőmben, húzd ki.
Pepét elfogta düh, homlokán meggyűlt a sós veríték.
– Idefigyelj...
– Húzd ki a cipőmből a szöget.
Pepe tartotta a szatyrot, állt.
– Add ide a cipőt.
– Vedd föl.
– Nem tudsz lehajolni?
– Képtelen vagyok, ne is haragudj.
A fiú felvette a cipőt, forgatta, kereste benne a szeget.
– Hol a szög? Mi?
A lány eléje ugrott, féllábon megállt, felágaskodott.
– Sehol.
Tele szájjal csókolta, szorította a vállát.
A fiú lassan kinyújtotta a karját, átölelte.
A lány hirtelen ellökte magát, megtántorodott.
– Nagyon nagy buta vagy...
Megnőtt a szeme, keskeny arca égett.
A fiú nem tudott válaszolni, verte a nap, füstölt a híd, az állomáson jelzett a harang.
– Fél év múlva leszek tizenhét éves – mondta a lány. – A születésnapomon kiviszel a szigetre, engem nem kell feleségül venni.

Lerúgta a másik cipőjét is, felkapta, mezítláb futott végig a hídon.
A lépcső előtt megállt, felemelte a kezét, integetett.
– Szevasz, siess, jön a vonatod.
A fiú bódultan ment le a hídról, a vendéglőben fröccsöt ivott, megevett két adag kolbászt, jegyet váltott, felszállt a vonatra.
Az étkezőbe ült, újra fröccsöt rendelt, bámult ki az ablakon, ivott, nem érzett semmit.
A töltésen túl mindenütt emberek voltak, gyerekek, asszonyok, a fák könnyű, szürke árnyékokat hajtottak a napra.

Bodosi György

MADARAK

Ha elfogtátok őket,
még verdes a szárnyuk,
a szabadságot
szemük könyörgi tovább.

Ha megöltétek őket,
s vérük piroslón elfoly,
hófehér tollaikkal
még tágabb égen úsznak.

ISTEN, ENGEDD KI...

Isten, engedd ki ólból a napot!
hadd fújja melegét ránk
e legfényesebb csillag-állatod.

Edd meg a ködöt, szívj ki ezer tócsát,
nyald fel a hűvös éji harmatot,
húzz a földünkre zöld takarót, tisztát,

vetess le velünk ruhát s kalapot!
Sötétség előzője, drága jószág,
Mint szeretőnkhöz úgy jó érni hozzád.

TAVASZ LESZ...

Tavasz lesz, bár a tél fagya
még fel nem engedett.
Macskám csak este jár haza
s fut, mint a kergetett,

vissza, ki, föl. Pajta, padlás,
pince, ólak felé.
Csak bámulom e rest dögöt:
mi ütött most belé!

Tűzhely mellett lapult sunyin
az egész télen át.
Most fönn a jeges háztetőn
tölti az éjszakát.

Testét véres sebek lepik
s csak kitart kinn tovább.
Nyávog, visít. – Jó hallani:
már a tavasz kiált!

Ágh István

VERS HAZA

Betűk, tintaeres ujjnyomok
érkeznek törött leveleken:
Mi megvagyunk. –
Ne csak a létezést tudassátok velem!
Emlékem: kút és alma – csupa jég,
ó, északi fények!
Ami elmúlt az nem elég,
hogy mindent megértsek.
Órákhoz idomult forgalom fölött
nézem a füsttel kékített ködöt,
s nehogy az ablakot betörjem,
hátratett kézzel magam lekötöztem.
A tehetetlen szeretet halál.
Sorsotok nekem nem jutott örökbe.
Ami röptével minket összekötne
hol az a szélvész, hol az a madár?

FORRÓ KAZALRA FEKSZEM

Forró kazalra fekszem,
szél zuhan át a kerten

zöld szilánkot vágnak
égből az ágak

most a legyek csípősek
bongva összeütődnek

óriás almák alatt
kéken villámlanak

tövén a bodzabokornak
porban tyúkok kotornak

fejük mint szélben a láng
emelkedik a zaj iránt

anyám siet a kútra
kinéz az országútra

az eb rossz kapu árnyán
szundít az első lábán

nézem a galambrajt
űzi a vörös karvalyt

kigyullad vakítófehéren
megsemmisül az égben

perzselődnek a tornyok
mennyekbe vetett horgok

magasan mint szerelmem
állnak a romlás ellen

Vasvári István

TÁRSAK

Mert elpusztulnak rabőrzők s rabok;
mert az őszök elmúlásra gyúlnak,
Míg élek, bennem pergő tavaszok
csontbavágó faggyal háborúznak.

Sikolt a szél; deres leveleknek
az óvó-ágról le kell hullnia.
El kell mennem, bárhogy is szeretlek,
ó hulló anyag – léthez mért anya.

Társam voltál, nem-osztható társam;
türelem, dac, fojtott kín, szeszély,
kemény jóság, látó, bölcs alázat,
Ki tudja, míg a villám, addig él.

Mátyás Ferenc

LÚCIA

Zöld templomtornyok zsúfoltsága állt
elém s lekéstem kinyitott szobád,
lassú sóhajod pörzsölt álmokat
vonszolt, s magányom árkába zuhant
várt örömöm s most innét tekint rád
fogoly lelkem, hogy lecsukja pillád.

Szétteregetted a hajnalt szegény
délutánomba, támolygatsz a vén
városon s ami gát ide tolult,
lebontottad, hogy megnyíljon az út, –
láncrakötözött érzéseimet
mosolyod oldja fel s tekinteted.

Szépséged tenyerén az antik ég
pálmái alatt arcunk összeért,
s a féltékenység kést dobált szívem
lakatlan szigetére, de te nem
hagytad cipelni végső szégyenem,
s hogy halott nélkül járjak özvegyen.

Firenze, 1963.

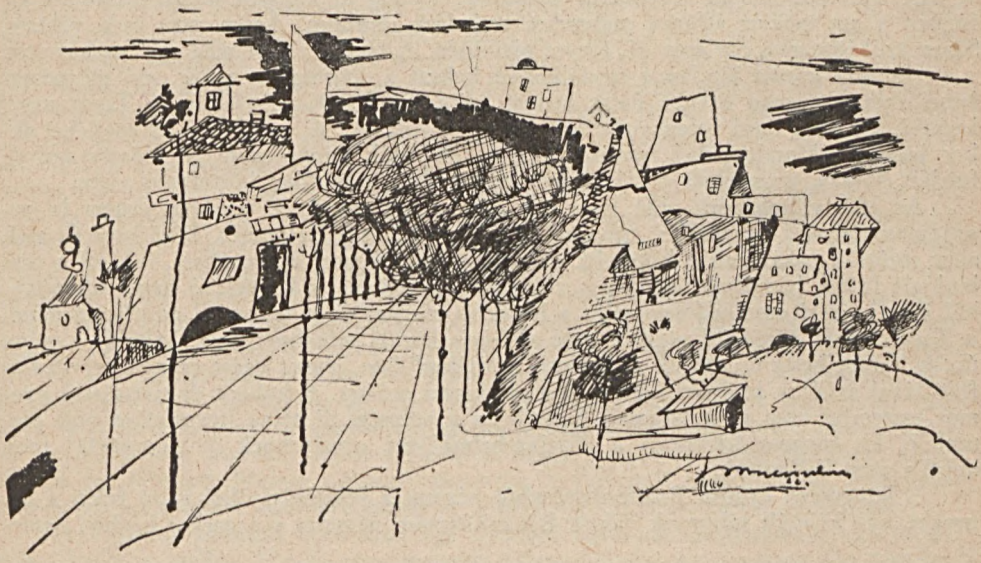

Bornemissza László rajza

NÉMETH LÁSZLÓ

MI KÖT A BALATONHOZ*

Ha új helytörténeti múzeum nyílik meg vagy emberekbe akadok, akik fényképezőgéppel, a néprajzos jegyzőkönyvével, a régész ásójával, vagy csak az egyszerű „tájpolgár" szülőföldszeretetével „tájhazává" próbálnak alakítani egy magyar vidéket, várost vagy akár gyártelepet: mindig a nagy és kétes küzdelem jut eszembe, mellyel az emberi lélek védi a gépekhozta kikerülhetetlen hasonulásban ősi gazdaságot és változat-igényét.

Ez volt az első gondolatom most is, midőn a Balaton szín-őrzői és szín-szítói e gyűjtemény bevezetésére felszólítottak. De mindjárt ki is igazítottam magam: vigyázzunk, a Balaton horpadása nemcsak tájhaza, nemcsak azoknak á világa, akik a partját lakják, – az egész nemzet öröme, melyből mint egy nagy, hosszú tálból egyre többen és többet merítenek. Ha egymás mellett élő embereket a történeti tehetetlenségen kívül bizonyos közös érzések tesznek egy nemzet tagjaivá, a Balaton azok közé a ritka dolgok közé kezd tartozni, amelyek az öröm egész életen áthúzódó emlékével teszik magyarrá a magyart.

A magam élete is erre tanít. Nem születtem a Balaton partján, nem is laktam huzamosabban mellette. Mondhatnám, hogy maradványaimat is inkább a sors véletlenje vetette ide a tihanyi partokra. Voltaképp arcátlanság is, hogy mint nem-költő s főképpen nem-balatoni e bevezetőre vállalkozni mertem. De ahogy rendezni kezdem az emlékeimet, mi is köt hát e tájhoz, melyről szólnom kell: meglepve ismerem fel bennük a vonzást, mely még a szíve édenét más tájon felejtő magyart is erre húzza; egyszerre van képviselve ezekben az emlékekben a két part majd minden foltja, a magam életének minden korszaka s azontúl s egyre jobban, az utolsó ötven év magyar története.

*

Először öt éves koromban láttam a Balatont, egy hónapot töltöttünk anyámmal Aligán. A vörös szálloda épületre emlékszem, előtte a még vörösebb cana indikákra. A parton hosszú homok alagútjaim húzódtak; mindig új kupacot ragasztottam az átfúrthoz s azt megint átfúrva méterekre terjedtek járataim. Ápám nem volt velünk: Szolnokról jött meg egy este, új, fényes biciklijén. A bicikli akkor még sporteszköz volt s a nyaralók között általános csodálkozást keltett a sportember tanár, aki megnézett bennünket s másnap tovább ment kedves írója, Eötvös Károly útján, a Tavat megkerülni. Ez még igazi ferencjózsefkori nyaralás volt. Az új vasútvonalak melléke akkor kezdett villatelepekkel beszóródni s a nők, akik mint anyám is, először voltak fürdőn, hosszú, szemérmes bugyogókban ereszkedtek a bőrüket kóstolgató vízbe.

Az első világháború után mint egy diák csapat medikus vendége jöttem le negyedmagammal a pápateszéri táborból a Bakonyon át a Balatonra. Első este Csopak alatt sütöttük parázsban a krumplit, másnap a tihanyi part akácosában, valahol a mai biológia fölött, bámultuk vacogva a valószínűtlen hajnalt, a következő nap Badacsonyból Ederics felé ereszkedőben mint a legszebb magyar tájat tettem el emlékezetemben a Tapolca felé öblösödő völgyet, este a Hévíz körüli szénaboglyában háltunk s utána újabb három hetet töltöttünk a szemesi „vízitábor"-ban, ahová egész csónak és vitorlás flotillával szálltak le apám iskolájának cserkészei a Sión. A háború és tisztviselő nyomor esztendei után ez a balatoni kirándulás a szépség, új tájak bevonulása volt életünkbe, kis magyar kárpótlás a „Szajna-habok"-ért, amelyeknek a „susogását" még mindig nem hallhattuk.

A következő nyáron Balatonberényből néztem a keszthelyi öböl túlsó felén a hegyeket, egy kvietált tábornok bukott fiát tanítottam németre s a pajkos házbeli asszo-

* Az írás „A tihanyi Ekhóhoz" c. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1958.), a Balatonról verseket és rajzokat tartalmazó antológia előszavának készült. Nyomtatásban most jelenik meg először. Ugyanebben a hónapban a Magyar Rádió is részleteket közöl belőle. A címet mi adtuk (Szerk.)

nyok a padló résein „tűz van" kiáltással dugták fel padlásszobámba a Győrből érkező leveleket. A tűzből csakhamar tűzhely lett, három év múlva már a révfülöpi szőlőkbe látogattam, mint kereső orvos a feleségemet: ő első gyermekünket hordta, én első regényemet olvastam neki a vízre vivő padlón. Ez már a konszolidáció éve. Nyugatnovellámra még milliókban kaptuk a pályadíjat, de betegeim már szolíd pengőben fizettek. A munkásnak, tisztviselőnek megint volt fizetése, amelyet Pest környéki és balatoni házikók álmaként kezd téglába, cserépbe rögzíteni.

Lassan a határok is megnyílnak, szüleim a Duna mellé húzódnak nyugdíjba, náluk írom nyári szünetben nagyobb munkáimat, de az egyre sűrűsödő olaszországi utak és felsőgödi nyarak közt a Balaton is le-lehúz magához. Az egyik nyáron, Berzsenyi könyvemre készülve, a költő nyomait kutatom Niklától Sömjénig. Barátom, – a Balatoni hexameterek írója – családjuk badacsonyi szőlőjébe is átvisz: a legjobb magyar szőlőíz s e kötet egyik versében megörökített éles, szürke szem, barázdás arc, az Egryé, marad erről a kirándulásról az emlékezetemben. Néhány évvel később, már a falukutató mozgalom hatására, Zalát járom be, innét kiindulva egészen Lentiig s térek vissza a kenesei üdülőtelepre, amely akkoriban (fővárosi alkalmazottak vagyunk) a család fő-fészke már. Három kis gyereknek el sem lehet képzelni olcsóbb és boldogabb nyaralást, mint ebben az üdülőben, amelynek helyes üzemvezetése, amikor jobban megismerem, „Családias falanszter" című utópiafélémre készt. Csak a villájából lerándult s udvarolva körültáncolt főpolgármester szalmakalapját és hasát kell a vízben elkerülni, – a fűzfák alatt derék tanár- és mérnökfélékkel sétálhat az ember, sőt az alkalmazottak közt is akad néprajzos tisztviselő s könyvgyűjtő, irodalomismerő portás. Persze itt is dolgozom, de nem egész napi rabságot jelentő regényeimen, drámáimon, könnyedén írt színházi kritikák, Híd-, majd Kelet Népe-cikkek repültek innét a jövőre neszező országba, melyen ekkoriban csap át az irodalom fertőzése. Itt, az üdülő közelében bérelt házacskában fényképezzük le kislányaink között a vendég Moricz Zsigmondot is, aki ekkor írta oly jellemző kenesei jegyzeteit s a kitörő háborúnak is innen felel a kelet-európai népek sorsközösségét hirdető, a „híd" szót három nyelven elismétlő „Most, pante, silla" című tanulmányom.

Az utolsó években Kenesének vetélytársa támad, az egyik régi földvári villa, mint panzió rokon kézbe került: s cseperedő gyerekeink egy nyáron a volt személyzeti házból nézegetik a vérbükk túlsó oldalán napozó Karádi Katalint s a három Eszterházy gyereket. Földvárt azonban nemcsak én, a család sem tudja megszeretni: túl vastagon van rá fölkenve „a nemzet krémje". Csak kis Katánk keze melegét őrzöm innét, amint együtt kocogunk fel néhány héttel a halála előtt a kilátóhoz: meg a szemben lakó Bajor Gizi arcát, amint ugyanannál a kilátónál az őrült grófnőt lesi a kerítésen, hogy jól játszhassa (a Horthy-korszak delelőjén vagyunk) Harsányi Bolond Ásvaynéját.

De ha nem is akarok többé Földvárra menni, a történelem mint egy balatoni vihar, újra és újra idecsap. Földvárról egy nagyobb legelőn kell átmenni (a sín fölött, melyre a költő vére szárad) s ott van az ember a szárszói Soli Deo telepen. Én is azon járok át Földvárról az ott-tartott írói találkozóra. Negyvenkettőben egy hét minden napján kétszer is, egyre nagyobb boldogsággal merülve meg a szavainkon felnőtt értelmiségi ifjúság aranykor-szövő álmaiban s az írók váratlan egyetértésében; negyvenháromban pedig egyetlenegyszer, egyetlen órára, hogy elmondjam, ha másból nem, dacból, amit mint szárszói beszédet őrzött meg főként ellenségeim emlékezete. Negyvennégy őszén ugyancsak a földvári panzióba jöttünk le (a legjobbkor) Illyés Gyulával; én katonaszökevény voltam már akkor, ő csakhamar körözött. A szántódi réven át átmentünk az ő Tihanyába is. Egy ilyen kirándulás alatt tudtuk meg, hogy Horthyék letették a fegyvert, visszajövet a révkocsmában a beszeszelt hajós már a németek menekülésérőI szavalt, otthon Földváron pedig a nyaralót őrző családdal együtt ütöttük fel fejünket Szálasi rádiónyilatkozatán, s figyeltük belesápadva, aznap már másodszor, a sorsunkat kezükben tartókon, a néphangulat shakespearei átcsapását.

Az Alföldön eltöltött évek után egy szobrász barátunk meghívása hozott le megint a Balaton mellé. „Ha én nem mehetek Olaszországba, Olaszország jön hozzám" – mondta a műremek kert, melynek fái közt finom sárgarigófütty felelt a kemény vésőcsapásokra. Az a műhely volt ez, melynek szobrain s főképp rajzain át a napokban

öntötte el Tihany a Nemzeti Szalont. A következő években azonban, mint az egyik füredi üdülő beutaltja nagyobbat is láttam a Balaton mellé húzódó Művészetnél: nehézkes léptű munkásokat, akik most öregségükre próbálják, hogyan is kellene nyaralni, alföldieket, akiket a két szokatlanság, hegy s tó közé szorultan egyszerre támolyít: a vízé s a füredi boré. Az üdülőben azonban fesztelen bányászfiatalok verik fel a nappalt, sőt az éjszakát, éppoly keveset hederítve írógépem kopogására (ekkor már fordító vagyok), mint feleségem gondozottjára, a bogaras, zsörtölődő, de nagyon szeretetre méltó Nagy Lajosra.

Számomra a nehéz munka s a növő izgalom évei ezek. A füredi part most már állandóan ott motoz bennem: ide kéne húzódnom nekem is, ha nem is egy pergolás kertbe, hát egy hónapos szobába. Még betegségem első heteiben is erről folyik a levelezés, telefonálás, amint a betegség is ott ért be igazán egy rosszul sikerült szigligeti menekülés alatt. A következő nyáron lányomék tihanyi építkezését figyelem reménykedve. Egy-két esős tavaszi hetet át is vacogok a párolgó házban. Huzamosabb időre azonban csak ötvenhat utolsó napjaiban jutok le, de már csak a kórházba, Füredre. Több mint két hónapot eszem egy asztalnál most már nem az üdülőkkel, hanem az elhasználódottakkal. Valamikor az ország tíz-húszezer emberéből rekrutálódott ennek a szanatóriumnak a beteglakossága, ma mégis csak öt millióból: esnek belé a folyton lebegő s mostanában nagy kilengéseket végző mérlegbe a füredi trombózisok s a mögöttük húzódó embersorsok.

Azóta csaknem egy év telt el s én itt ülök a sajkódi házban, melynek telkét nem én választottam, bazaltköveit nem én hordattam, fácskáihoz sem köt ültetői féltés, hogy mint magányos házőrző küzdjek az inkább néprajzi értékű „szemeskályhá"-val. A Balaton innét még ősszel is olyan, mint egy olasz öböl: a fonyódi hegy és a Badacsony közt mintha tengerre lebegnének ki a vitorlások (tán ezért is veti ki itt régi római villák kövét a föld): télen azonban a vörös nádason túl az ólmos felhők alatt már nem a Tirréni-tengerre, hanem a nemlétbe viszi ki, akiért eljön, a normann orrú hajó. Elég barátságtalan lehet itt egyedül, mondják a ritkuló látogatók; én azonban rájuk, kórtestvéreimre gondolok részvéttel, akiknek hasonló állapotban az emberek között kell maradniuk.

*

Mért pergettem le e kis balatoni filmen az életem? Mert kockái nemcsak az én életemről szólnak, nemcsak a tóban magát-néző félszázadról, hanem arról a gravitációról is, amellyel egy nem sok örömű nemzet húzódik, – ki hogyan teheti s egyre jobban – ehhez a sekély tóhoz, amelynek egész vízmennyisége aligha van egy köbkilométer, de a csupa felület víztükör s a csupa változás ég közé zárt fényjátékával, ciprus-szerű jegenyesoraival, a Bakony kék vonalú hátterével, nemcsak nagy művészeket tud egy életen át elfogni, de annyi szegény embernek ejti erre a szívét.

Ha a mi sajkódi településünk felé az erdőn át jön az ember, az ösvény mellett egy virágházszerű építményt lát, éppen hogy csak föl lehet állni benne, s a három oldala otrombán összerótt kő, a negyedik elülső, üveg: gazdája a maga kezével emelte az egész kis menhelyet, melynek behúzható függönye mögül három kislány-fej kukucskál ki a szemét tapintatosan elfordító arramenőre. Az én számomra ez a fény felé fordított kagylóház a Balaton hatalmának a jelképe, főleg mióta egy aknarobbanásos éjszakán a lakóit is megismertem. Azt az éjjelt egy Margit utcai ház óvóhelyén töltöttem. Az aknarobbanások közt egyszer csak a Balatonról, Tihanyról, a félsziget nyugati partjáról kezdtünk a szomszédaimmal beszélgetni. Egy félórai körözés után kiderült, hogy ők azok, az üvegházlakók. A három álmos kislány is megelevenedik s mi mint egy boldogabb ország idesodródott polgárai beszélgetünk a ránkszakadt szerencsétlenség közepette.

S ugyanerről beszél nekem e kötetnyi balatoni vers is. A Balaton környéke az első táj, melyet az 1800 körüli évek költői a kor receptje szerint felfedeztek: Kisfaludy Sándor Badacsony szüretjét s a várromokba beköltöztethető multat, Berzsenyi, Mathissonával, majd Malvinájával versenyezve (részben a Georgicont alapító gróf kedvéért is) Keszthely öblét, majd mint korán csúzosodó ember Füred kútfejét. A Balatonnak

ezek az első költői azonban még helybeli földesurak, mint ők, vagy itt pásztorkodó papok, mint Kis János. Csak a legszebb verset tűzte e balatoni költészet fölé, egyszerre örökítve meg a régi Tihanyt s azt a pillanatot, melyben a magyar felvilágosodás a romantikába hajlik, az errevetődött Vándor Poézis: Csokonai.

A következő nagy nemzedék költői elhanyagolták a Balatont. Petőfivel az Alföld lesz a költészet tája, ennek a kopárságát igazolni, embereit megszerettetni úgy érzik, s velük bevallom én is: nagyobb költői merészséget kíván, mint a balatoni táj, mely a költészet félkész árujaként kínálja édes vonalait. A Balaton azokban az években mint a Széchenyi gőzhajóját rengető víz, a szakadékból utat csináló közlekedés jelképe él a nemzet tudatában, vagy mint a társasági hangot próbálgató tárcairodalom fürdőzőhelye. A század második felében is inkább színészcsaládok, Jókaiék, Blaha Lujzáék teszik divattá a svábhegyi nyaralás után a füredit s prózaírók, Eötvös Károly, majd Herczeg Ferenc elemzik a Balaton szépségeit.

A Balaton második, kiadósabb költő megrohanása már arra az ötven esztendőre esik, melynek futó tükörképét előbb lebbentettük meg. S ebben sem Adyék Párizst, Itáliát, vagy legalábbis a Tátrát, Erdélyt járó nemzedéke, mint inkább a mienk az, melyet az összeszűkülő haza, a ki-kinyíló s megint bezáruló határok s valami csak itt kielégíthető mediterrán sóvárgás hajt a Balaton felé. Az itt dolgozó képzőművészekkel, Egryvel, Bernáthtal, Borsossal, Vass Elemérrel egy időben a magyar líra legnagyobbjai is kapcsolatba kerülnek a tájjal. Az úttörő ebben Erdélyi a fürdőző pásztorlányt megörökítő Balatoni emlék-ével. József Attila sem csak az életét hagyja Szárszón, néhány szép versét is. Illyést második házassága hozza az óriás elmeként dolgozó tó s a tihanyi félsziget komor kráter-tája közé s lesz fő költője a Balatonnak, Szabó Lőrincet a Tücsökzene, Huszonhatodik év szerelmi szökései sodorják le, majd a barátság nyújtotta fedél s a betegség kívánta feledés.

Azóta, mint e kötet is mutatja, a Balaton szinte kötelező témájuk lett az egymás nyomába lépő költőnemzedékeknek. Takáts Gyula a régi tájköltők örököseként köti ki vén fűzfájához a csónakját, Jankovich és Keresztury is félig bennszülöttek itt, Weöres, Vas, Jékely, Képes pihenőik, szép óráik versadóját fizetik le neki. Aki pedig fiatal költőink erejét egy és ugyanazon a témán akarja megismerni, jobb próbát nem is választhat, mint ez a gyűjtemény. Valóságos dalnok verseny ez, melynek Wartburgja nemcsak a hely témája. Fodor Andrásról éppoly hű képet ad a Vízrenéző, mint Nemes Nagy Ágnesről nagy Balaton-kompozíciója, Nagy Lászlóról a Bordal, mint Pilinszkyről az Impromptu, Juhász Ferencről a Rezi várban, mint Jánosy Istvánról a Tihanyi templom. A magyar líra egyre több verssel tükrözi a lenn feledkező nemzetet s a „mocsári tó" partjára szorított Szépség lenge képei közt mintha egy keményebb, dacosabb szó is hallatszana, mely egyben a nemzeté is: „A nagy a kicsin is megveti lábát, minél jobban összeszoríttok, annál magasabbra kell emelkednem."

Bródy László

TÁJKÉP ZAMÁRDIBÓL

A víz bíbor, fűzöld és enyhe sárga
és sok-sok violával van tele
és fölbukik a tavon a világra
sok arany süllő s csillog pikkelye.

Ott messze apró vitorlák lebegnek:
vízitündérek főkötői tán?
Mögöttük gyengéd halmai Fürednek
kizöldülnek a láthatár falán.

Szemben a Balatonnak csodaálma,
egy nagy virág, mely szívéből kinőtt:
a tihanyi félsziget áll a tájba
és mosolyogja a futó időt.

Felhők úszkálnak az ég kék vizében,
s a tó vizében sok vidám úszó.
És békesség és csönd van földön, égen
és nem dörög vihart az ágyúszó.

Csordás János

VILLÁMOT NEMZŐ KÖRTEFÁK ALATT

Negyven mérfölddel nyugatabbra
Niklától, s másfél századdal később,
valahogy mégis ugyanúgy:
a földi csillagoktól messze
s közel az égi csillagokhoz
szívében valaki szintannyi terhet hordoz,
mint e nagy elől: vulkánok birtokosa,
ki vulkánok nélkül volna inkább boldog – –

Magyar falu, mai: elmondjam-e?
Micsoda áramok keringenek benne,
Micsoda hő feszül, micsoda villám-fészek,
Micsoda záporok s tavaszi virág-vízesések
lehetősége! – Egy isten se álmodhat szebbet,
gyötrőbbet, megkínzóbbat, kegyetlenebbet,
s szomjasabbat a szépre, okosságra,
– – villámot nemz a körtefa virága – –

Itt, hol a barázdák gyötrődve kisimultak,
Nap ébred csillag-ágon, csontjai ropognak,
s szikrázva búza érik, feleletül a haragnak,
a születés nyögő jajai villámolnak
mely elfolyik lassan, mint nyári záporok könnye,
a Zalába, Balatonba, ebbe az édes tengerszembe – –
Itt élek, tollamra csomóban ragadnak versek,
e bonyolult-szép korban, üzenetnek – –

Szilágyi Ferenc

VALLOMÁS

Mint zuhanó fölé az ernyő
úgy borul fölénk selymetek
asszonyok,
a bizonyos pusztulásban,
a hullásban:
fölfogván kivetett
életünket a zúgó semmiben – –
omló selyem-
suhogással – angyalok –
viszitek
az égbe vágyott
s földre bukó testet
– mint új égboltot nyitva ki fölénk
a selyemfényű
megtartó szerelmet –

TAKÁTS GYULA

HÉT LEVÉL A KÖLTÉSZETRŐL

(Kelt: 1949...)

Második közlemény

NEGYEDIK LEVÉL

„Járj előttük" – írtam második levelem végén. És te ezt, ha jól értem, szó szerint vetted. Versenyre akarsz kelni. Pedig az, amiről írtam, csak annyit jelent, hogy a cél felé nem egy úton indultok. Neked minden bizonnyal, épp a cél érdekében a mélység felé kell nézned, miközben meg sem mozdulsz. A mélység felé és ott megtalálsz mindent. Az időtlen ott fekszik előtted: minden tudás és érzés, minden anyag, minden forma, amelyből építeni tudsz, ha arra teremtettél. Már aztán, hogy milyen legyen, vagy milyen lesz a műved, lelkeden múlik és attól, akinek és amiknek tükre a lelked.

Tudom, válaszom nem nyugtat meg. Sőt abban, úgy találod, hogy a stílus elnyomja a kézzelfoghatót. Soraidból érzem, hogy a „kétszer kettő négy" határozott igazságát szeretnéd megtudni. Lírai matematikát kívánsz. Amelynek szabályait alkalmazva biztosan juthatsz a megváltó eredményhez.

Én vagyok a hibás, Második levelembe olyan szavak csúsztak – bár tudatosan – az emberiség mai állapotáról, amely a gyakorlati felé irányította gondolatainkat. Ez hozta elő nálad ezt a lírában hamisnak ható képletet... – De vajon esztétikai ingoványra jutottunk volna általa? – Nem hiszem. Sőt szándékosan sorolok fel most olyan költőket, akikről senki sem állíthatja, hogy műveikkel a kézzelfogható hasznosság felé törekedtek: Stefan George, Hölderlin, vagy Rilke példáját vegyük. Verseikben hol látod a nyers anyagot? És mégis, ha át akarsz gázolni a part felé, az ő műveiket is bátran rakhatod kétségeid ingoványára. Pillérek ők, akikre a költészet hídját verheted. Ezen a hídon nemcsak lelked, de tested is átjuthat a partra. Őket csak kirívó példaként említettem. Ha akarsz, megint választhatsz a te ízlésed szerinti költőket... Nagy a választási lehetőség! – És ez nem lenne híd?... – Így nem várható eredmény? – Bárcsak ezeket a hidakat látná a bankár, a politikus és a munkás is. Bárcsak a költészet erkölcsi erejét és hasznosságát magyarázná már a világ. – De mit látunk? – Nyomtatjuk soha nem látott példányszámban a költők műveit. Harcolunk okosan és példákkal a képzőművészeti giccs ellen, és ugyanakkor a pillanat hevületében támogatjuk a lírai giccset, mert hízeleg, akárcsak a giccsképről a macska, vagy a balerina mosolya. – Miért engedjük, hogy elárasszák ezek a folyóiratainkat? – Miért ezek, mikor szükség van a jó versre, az igazi költeményre, amely nem hiszem, hogy ne segítené egyaránt a lakatost, a földművest, vagy a kőfaragót is. Nem hiszem, hogy munkájuk eredményét csökkentené, érdeklődésüket elterelné a vasról, az állataikról, vagy a kőről, amelyet meg akarnak formálni. Nem hiszem, hogy megzavarná, vagy tunyává tenné szellemi életüket, és petyhüdté tenné izmaikat. Épp ellenkezőleg. Fegyelemre, komolyságra, harmóniára, a lelkiismeretes munkára és a szépség vágyára nevelné. Megtanulná, hogy akárcsak a jó versben, az ő életében és munkájában is szabálynak és az időtállónak és a léleknek kell érvényre jutnia. A versnél, a művészi alkotásnál jobb nevelőt el sem képzelhetek. De hol vagyunk ettől még? – Mikor lesz az, hogy akárcsak a villany, épp annyi helyen gyúl ki az otthonokban a líra fénye, vagy amikor olyan otthonos lesz minden háznál, akárcsak a só?

– És ezért talán a költők a felelősek? – Nem azok-e, akik ma is világszerte reklámjaikkal és lármáikkal vakká és süketté teszik a milliókat?... Gondolkoztál már ezen? – Pedig érdemes. Üljél ki szabad idődben kertedbe, melyről oly szépen írtál, és vegyél a kezedbe egy antológiát, és olvasd csak a költőket. A képekben és rímekben, a formában és a tartalomban, a szín és ritmusban, a mértan és a lírában, az ész és a lázban, a hangulatokban és a varázslatban ezt a hasznos energiát mindenütt megtalálod. És ez az erő még mindig hiába zuhog a világban, akárcsak a turbinák feltalá-

lása előtt a vízesés és a szél ereje. Pedig volt már erre példa, ahol mindez sokban érvényesült... Gondolj csak az ókori görög iparosokra és az ő munkáikra. A görög munkás korsója – költemény. Amelyik kaszás és szőlőmunkás ebből ivott, másképp látta a rétet, másképp nyeste a szőlőt és rakta a köveit.

Most pedig mit is kérdezel? – Lehet-e egy költői világot tervszerűen előre kialakítani?...

Azt írod, úgy érzed, elakadtál. Idegesség és nyugtalanság kínoz és kezedben minden szétmállik... Azt hiszem az alkotók közül mindenki ismeri ezeket az érzéseket. Jól van ez így, és ne kívánjad az ellenkezőjét, az elégedett és boldog mosoly optimista unalmát. Ez a zsákutcaérzés sokszor épp a nyugtalanító dopping szülője, és sokszor magának a lényeg formálásának az ideje. De sokszor bizony az irracionális és a „tisztátlan" pirkadása is, melyre, ha rábízza magát az alkotó sort-sorra írva, akkor egyre apadóbb gyönyörrel józanul és végül is csalódva dobja félre az elfaricskált témát. Kusza őserdei tájról indul, ahol minden zúg gyümölcsöt és pompát ígér, és legfeljebb egyhangú rétre, de legtöbbször bogáncsos pusztára érkezik vele a költő. Pedig mekkora volt a kezdeti hő, az „ihlet" hevessége. Azt hiszem, jól ismered ezt, amit elég banálisan a „tisztátlan" pirkadásának neveztem.

Ezt az állapotot az alkotás „kamaszkorának" is nevezhetjük. Ebben az állapotban született versekre még a must forrásának hasonlatát sem lehet alkalmazni. Ezeknek az évjáratoknak a verseibe, ha itt-ott különös ízekre is bukkanunk, mégis nagy általánosságban nem szívesen kóstol a gazdájuk.

Csak azután, amikor már ezt az állapotot legyűrtük, következik a költő igazi munkája. A művek kora, amelyekről egy kicsit patetikusan azt mondhatjuk, hogy költői világ. A teremtés tudatos munkájáról beszélek, mert az alkotás tudatos, tehát tervszerű munka, amelyben felülkerekedsz az érzések kusza vonzásain, a sejtések párás ködén, indulatok izzásán, a lélek és a test összefonódó dzsungelén.

Hogy ide eljuss, mert általa emelkedhetsz, légy kertésze tehetségednek. Segítsd fejlődését. Mindent tarts számon és talaját műveld, műveld, mert tehetséged az eljövendő alkotásaidnak talaja, és egyben eszköze is.

Egy szóval: – A tehetség minden? – Vigyázz, nem egészen így áll a dolog. Akik ezt fuvolázzák, azokra ne hallgass. A tehetség csak ritka kincs. Óvjad és becsüld meg. Jobban szolgálod, ha vele szemben óvatos és szigorú vagy, mintha könnyelműen magára hagyod és magadat is reá bízod... A tehetség, olyan érték, melyben csak a lehetőségek szunnyadnak. Ezeket a lehetőségeket komoly hozzákészüléssel és kemény munkával kell műveidben valóra váltani. Ha a tehetség minden lenne és te ezt elfogadod, akkor mi sem könnyebb! Minek erőltessed magad? Írd ki a fogadóórát és ha megjelentek szolgálóid, diktáljad a piac szögletében e múzsáknak remekműveidet. Alig láttál ilyet! Vagy azt hiszed, így alkotott Goethe, vagy Villon, vagy akár Csokonai?

Tehetséged csak talaj és eszköz. Állítsd szolgálatába testi és lelki képességeidet. Gyakorold őket, mint az atléta tette, mielőtt Olympiában bemutatta volna erejét. Nem véletlen, hogy ott a görög költők is versenyre keltek. Tervszerűen készülj miden alkotásodra. Nincs visszataszítóbb, mint a kócos vers, mely még csak annál undorítóbb, ha itt-ott fölvillan benne az igaz tehetség... Tervszerűen alakítsd világodat. Vázold föl, mint a festő, képzeletedben. Gondolj egyre csak rá. Hevítsd állandóan képzelőerőd és idegeid húrjan is legyél úr, akárcsak a zongora virtuóza a húrokon. Hívjad közénk és idézzed meg azokat, akiket és amelyeket meg akarsz váltani a homálytól. Ne ábrándozz, de dolgozzál, mint műhelyeikben a mesterek, a kovács, az ötvös és a tímár. Ez utóbbi bár csípővassal szedte anyagát, az utca kutyapiszkait, de látta jól a mintát és velük is remeket alkotott. Légy mindenütt otthon. Kopogtass be, gyűjts, mint a koldus és adakozzál mint a nap. Kerüljed el azt, aki ezen mosolyog. Az ilyen vagy irigyed, vagy pedig hazudik. És ezekután a többi már nem rád tartozik. Ha így dolgozol, teremteni fogsz. Ha nem is egy teljes világkép, de egy arc vonalai kirajzolódnak verseidből.

ÖTÖDIK LEVÉL

Mégis csak csodálatos dolog, hogy Hermes bokáján úgy megnőttek a szárnyak. Látom, amint leveleinket cserélve sebesen repül a trópus felett a csillogó postás. El kell ismernünk, hogy pontos és megbízható. Megérdemelne már egy klasszikus ódát. Nem modernet. Vigyázz, mindenki modern, de alig új! Szóval egy mai klasszikus ódát, de hol lenne a költői hitel, ha én írnám meg, aki egy rozoga csónakon pontyra horgászgatok, vagy legfeljebb kerékpáron billegek tankoktól felszántott úton... Hol vagyok ma én a motortól és a csillagoktól. Én, ki gyerekfejjel egyre csak a technika atlaszait bújtam. Igazán rászánhatnád magad a kedvemért is. Kapva közölnék nálunk. De figyelmeztetlek előre is, hogy most az adott pillanatban egyre csak az anyagot dicsérjed és ne a szellemet, amely fölemelte az acélt a földről. Most küldjed, mert tíz év múlva biztos, hogy nem közlik így ezt a verset.

Játékból is megtehetnéd. Én elhelyezem és ezzel talán az én halványuló „becsületemen" is lendítenél. A szerkesztő és köre tán másképp gondolna rám?! Miért ne kérhetnélek erre, amikor engem te hasonló lírai játékra kérsz. És én, látod, örülök ennek. Ráismerek kitartóan kíváncsi természetedre. Arra a makacsságra, amellyel képes voltál heteket elfecsérelni egy-egy elmélettel, melyet ha igazoltál, eredményének épp annyi volt az értelme, mint annak, hogy vajon sikerül-e ceruzádat a hegyén megállítani vagy sem.

Tudod, nem nagyon szeretem az elméletekkel piszmogókat. Ezek a legszentebb szerénység örve alatt egyre csak azt hajtogatják észrevétlen, hogy én, csak én, mert hisz az életet kitalált tételükhöz igyekeznek szűkíteni.

Azt írod, vázoljak fel egy olyan „lírai világot", amelyben, ha vázlatosan is, de megvalósítva látnám a magam elképzelését... – Úgy látom, ez válaszod is egyben a negyedik levelemre. – Kérésed, nem gondolod, hogy bizarrsága mellett egy kissé szatócsi is?... Vagy talán a kutató szellem természetes stílusa ez?... Módszert a lényeghez?... De ne gondold, hogy neheztelek, mert meghívtál, mint a kártyás egy partira. Sőt – szívesen fogok neki a játéknak. Szórakozásnak veszem, amelyben tán örömet is találok. És az is lehet, hogy tán te is némi tapasztalat és érdeklődés szikráit, vagy indulatait és remény morzsáit találod bennem, de csak annyit, amit ezen a reggelen összeszedegethettem...

Egy olyan reggeli lírai kártyajátékról beszélek, amelyhez a világ mindenfajta kártyájából összeválogatott lapokkal, sőt ezeket néhány sajátfestésű lappal is szaporítva folyik a kirakósdi. E játékban, mert talán van, és mert talán nincs is szabálya és az sem érdekes, benne, hogy kijön-e, vagy sem, (ennek ellenére bár tudom és érzem, hogy szabad vagyok,) mégis minden lapnál vigyáznom kell, mielőtt kitenném. Az állandó és a változó parancsolja így. Az utóbbi, persze csak önmagam lehet... Ezt a „világot" nem tudom másképp elképzelni, mint víz mellett. Lehet olyan, mint a Nemitó élő zöld krátere, vagy olyan, mint a tektonikus erők hatalmas nyoma, melybe víz szivárgott és káka lepte el. A megrekedt ős-elem e tükre nélkül olyan lenne ez a vidék, mint a vak anya, aki nem láthatja sem a férjét, sem pedig gyermekeit... Víz nélkül ég sincs. Persze ennek a „mindenségnek" az arányai emberiek. Jellege inkább mediterrán, annak minden vetületével. Nemcsak tógájában kultúráltan redőzött, de mert valóban közeli az európai szellem forrásához, hát arcából és hangjából is átsugárzik ez. Nem a régészektől előkapart provinciális szobrok helyi mosolyára gondolok, és a letűnt isteneknek ajánlott fogadalmi kezek és jelképek halott szellemére, de arra, amely Marcus Aurelius hangján él közöttünk. Arra a mitológiára, mely azóta is munkál és a hegesztőlángok fényében ma is teremti az újat. Megrajzolja technikánk és gépeink vonásait, útjaink mérföldköveit elhelyezi és szépség élő arányával és mércéjével húzza a jövőt.

Amikor ezeket olvasod, gondolj ennek a klasszikus és mitológiai tartalmára is. És csak ezekután gondolj a szőlőre és a mandulára. A kertészek, a pásztorok és a halászok társaságát sem hagynám el soha. Aki róluk mintáz, annak nyelvén a látható és a láthatatlan egyszerre szól: a szellem és az anyag. Így közeledj ezután ahhoz, amin ők dolgoznak: a földhöz, a nyájhoz és a vízhez. És akkor nemcsak a földet, a bikát, és az évszakok forgását nézed, de átlátsz rajtuk és meglátod lényükön át a valót. Mert erről

a valóról sohasem feledkezz meg, ha költő vagy. Különös kristály ez, mely minden anyagban és térben ott rejtőzik, és minden gondolatban, a szellemben és a cselekvésben is. Ez a való, vagy pontosabban valóság, amelyről beszélek nem a kézzelfogható anyag, de általa lesz csak a művészetekben létező az anyag. Nem gondolat, de csak általa lesz a gondolat életté és érthetővé. Nem cselekvés, de ő teszi a világban munkálóvá, teremtővé. E valóság nélkül egyik sem alkot a művészet világában, csak épp hogy létezik. Ha kiveszed ezt a valóságot abból, amelyről írsz, a versed mondhatnám steril lesz csak, s ha visszahelyezed – ezért vagy költő, hogy tudd ezt cselekedni –, költeményed az élet varázsát tükrözi.

Ha csak arányos mértékben kevered is ezt a kettőt, már akkor sem leszel köznapi. Különben se félj ettől a szótól. Csak a lelki szegények dadogják ezt a szót, hogy köznapi egyszerű. Azért teszik, mert nem tudják hogy mi a valóság. Azt sem ismerik, amibe bele születtek, aminek anyagát testükben hordják. Nem ismerik fel testvérüket. Csak követ, vizet, eget, gépet, és vért látnak s tapintanak. Közben szellemről beszélnek és zajjal akarják rabul ejteni azt, ami a hegyet heggyé, és a gyárat gyárrá teszi. Épp ezt, a valóságot, ami alkotta őket, úgy, hogy velük lényegült... És nem ismerik azt sem, hogy mi a szeretet. Helyére az emberiességet teszik, pedig a humánumnál több a szeretet. Sorold tehát W. Whitman mellé Assisi Ferencet és Szabó Lőrincet és nagy költőink közé. Assisi Ferenc a tettek költője. Aki tőle tanul, az meghódítja a reálist. T. S. Eliot is ide tartozik...

A lapokról, melyekkel tovább játszunk, most pár sort olvasok le, mielőtt helyükre kiraknám. Ilyeneket: – Kottára énekelni csak kórusban kötelező... – Állj mindig a szegények oldalán. Emelkedésük útja az emberiség céljával azonos... – Bátran mondjad: az a vincellérek király, akinek a legjobb a bora... Légy az első, aki a felhők elvont rajzaiban a valót éppúgy felismered, akárcsak a neonok és füstök négyzetkilométernyi jeleiben a városok jelbeszédét, s magát a földet, amelynek vendége és gazdája vagy egy személyben.

És vannak, akik mindezt külsőségnek mondják. Épp azt ajánlanám, hogy róluk se feledkezz meg verseidben. A kövek korsóiról, Flóra abroszáról. Ide már nem kell aprólékos felsorolás. Mediterrán jellegű tájról beszéltem. Bátran használd fel vonásait. A jellemzőt válogasd, és nem a kirívót. De tudjad azt is, hogy a fűzfa és a fenyő együtt él ezen a tájon. Azt is, hogy a legsötétebb fája az éger. Legkomorabb a mezőben álló vadkörtefa. Legszebb a búzavetésben üldögélő galagonya.

Játszhatsz mindezzel bátran, mint a szenvedélyes kártyás, mert ismered díszeik mögött mi a lényeges. Így emelkedik ezekben a költeményekben hasznos szép elemmé a világ, az ember és az eszközök; reálissá a teremtés és a halál, amely kettő között a világegyetem és benne cselekvéseim sora araszol, mint a hernyó.

Persze ne feledkezzünk meg róluk sem, akiknek hangja, szelleme mint a visszhang remeg Pannóniában. Tízezer éves ez a visszhang a pattintott eszköz csattanásától a lant pengéséig ezen a tájon. Az igazi költő zsákmányul ejti ezt is, és szavai sokszor az idegen egy mozdulattal az árnyakból szobrot varázsolhat elénk. Vitorlásodra tehát vidd Shelley-t is útitársul. A római tisztviselő pincéjéhez kísérjen el Berzsenyi. Ő üljön veled a tort, de a ma borának fölhasznált kövek között. Yeats többet tud még itt is a vidékről, mint az érzelmes Kisfaludy Sándor e táj legendáiról. És ha az évszakok váltanak, olvad nekik, akikkel együtt élsz és magad örömére is Csokonait, Wordsworth-öt és Jammes-ot. Ne zaklasd kérdéseiddel őket, de kövesd őket magányos sétáikon a nád és a búza tengerén. Chenier pótolni fog e gazdag hallgatásért. Ha rálelsz, ő elmagyarázza egyszerűen és tisztán a fügefák és a szirének énekét is.

De már rég elszállt a reggel. Fáim árnyéka a törzsükhöz sétált, és hűvöset kerítenek körém. Kék karikát, melyen kívül a hőség vibráltatja a közeledő postás nadrágszárát. Szerencsés véletlen. Még a déli személyvonat elviszi levelem a szárnyas Hermesnek...

HATODIK LEVÉL

Válaszomat, írod, többször elolvastad. Magaddal vitted S. Sebastián szigetére, ahol most a szabadságodat töltöd. Szíved és tudásod mezőit egyre a hogyan kínjai közt járod. S ez a mező két irányban nyit távlatot – írod –. Mi sem természetesebb, mint ez a kettősség, amely az ember lényében foglaltatik, aki testből és lélekből áll. Ha a költő csak amolyan félisten féle lenne, amilyennek divat volt csonkítani, akkor le kellene mondani arról a gazdagságról, melyet lényünk kettőssége rejt. De a költő ember! És minden vallási sallang nélkül kell értelmezni. Egyszerűen úgy, hogy tisztaságot jelent...

Aztán a látható és a láthatatlan, a létező és a nem létező, a természet és a természetfölötti fogalmak pattognak soraidban. Szavaid majd a tücsök színét, majd pedig a kék és zöld szárnyú szöcskéket idézik elém... Aristoteles és Platon ujja, mint a szélmalom vitorlája forog soraid között szédítően, hol égre, hol pedig a földre mutatva. Az efajta elméletek vitorlája inkább csépeli, mint őrli a költészet búzáját. Soraid végén tisztul, hogy miről is akarsz beszélni, de ott is csak részben, amikor erre lyukadsz ki: – „Úgy látom a költőket két csoportba lehet osztani, emberi és angyali költők csoportjára. A lírában pedig van egy közönséges költészet, és egy költészet fölötti költészet." – Ez így, első pillanatra igen meggyőző. Sőt mi több, skatulyázás végrehajtására kitűnő módszer. Abba kerül a tücsök, abba a szöcske, és boldog a bogarász. De mielőtt ezt a skatulyázó műveletet végrehajtanánk, nézzünk csak körül egy kissé. Vegyünk elő egy verset, mert ez jelenti a költőt. Mondjuk Csokonai „A tihanyi echóhoz" című versét. Már a cím is zavartkeltő. – Melyik skatulyába tegyük? A Tihany szó, nem kétséges, hová utalná, hisz mindenki láthatja, tapinthatja, a térkép is rögzíti. Ki nem röppenhet a kezünk közül. De itt van mellette az echó... A visszhang... Ki látta már, ki tapintotta? A kőben, vagy az emberi hangban keressük lényét? Vegyük el az egyiket, és süketen száll a hang. Vegyük el a másikat, és némán néz vissza a kő. És még meg sem szólalt a költő. – Ez lesz a döntő? –

Itt tanulom rejtek érdememmel
Ébresztgetni lelkemet.
A természet, majd az értelemmel
Bölcsebbé tesz engemet.
Távol itt, egy más világban
Egy nem esmért szent magánosságban
könnyezem le napjaim.

A hely, a tihanyi görögkeleti remeték barlangja és a magánosságba vágyó költő tagadhatatlan természeti valóságok. Maga a költemény így mondja: természet, és az értelem. Ez utóbbi, a ráció varázsszava már-már döntésre bír és íme utána két szó – „távol itt" – taszító és vonzó harmóniájával egyszerre ingatja meg nemcsak ítéletedet, de magának a verssszaknak valóság alapjait is, sőt a következő szavak már világosan kimondják, hogy – a „más világban", egy „nem esmért"-be repült a vers... Emberi vagy angyali költő-e aki ezt írta? Közönséges vagy költészet fölötti költészettel állunk szemben?...

Ennyi az értelme azt hiszem az egész lírában az ilyen rendezgető kérdésfelvetésnek. Az emberi és angyali költő meghatározás fából vaskarika. Képlet, mellyel könnyedén megkerülik a lényeget és általa csillogó lendülettel a félistenek közé hajítják a szerencsétlen költőt... Az ilyen képletek gyártása ellen tiltakozni kell, elsősorban a költőnek. Mert ki tudná jobban náluk a kézenfekvő igazságot, hogy a lélek egyszerűen a világon, és annak művészi megteremtésén gyakorolja magát. A másik pedig az, hogy a lélek maga is teremtő energia. Mindkettőt, – a világot és a lelket –, most már mondhatjuk így is, a művészi valóságot együtt adja a költő a versben... Hol itt az angyali és földi költő? Hol a költészetfölötti költészet? Egyszerűen költőkről és költészetről van szó, melynek témaköre végtelen skálájú.

Ám ha nem hiszed és kedved tartja, csináljunk erről egy rajzot. Húzz egy függőleges vonalat. Ez lesz képletesen a költészet fájának a törzse. E függőleges bal oldalán írjad föl azoknak a költőknek a nevét, akikről úgy véled, hogy a dolgokra néznek, tehát közönséges emberi költészetet csinálnak. A másik oldalra pedig azoknak a nevét írjad, akik szerinted a dolgokba, vagy azokon túl néznek, tehát költészetfölötti, angyali költészetet csinálnak. Ha kész vagy ezzel, akkor lelkiismeretesen mérlegelve alulról egy-egy költő nevéből kiindulva húzzál a függőleges vonalon egyik oldalról a másikra olyan mélyen áthajoló íveket, melyek műveik alapján nézeted szerint egyik oldalról a másikra viszik át, (akárcsak egy fának a koronáját) a költőid világát. Az ilyen karcsú, másutt pedig hasas S ívekkel hol erre, hol arra az oldalra áthajló görbe is azt fogja bizonyítani, amit a témakörében végtelen skálájú de egyetlen költészetről mondtam. Nem találsz olyan költőt, aki egyik oldalon maradna! Ez a rajz egyetlen olyan fát mutat, amelynek egymásba fonódó ágai az elmélet egyenes, a függőleges törzs vonalát keresztül kasul fonja... Játék!?... Ám némi haszna van ennek az ábrának, mert rajta a korona, azaz a költészet átmérőjét szinte „lemérheted" mondjuk Petőfi és Mallarme között.

– Kellemes üdülést repülő Robinsonom! Üdvözöllek szigeteddel együtt...

HETEDIK LEVÉL

Úgy látom, levelem nem egészen győzött meg. Az angyali és emberi költők csoportosítását ugyan erőltetettnek tartod már, de a költészet fölötti költészet létezéséhez ragaszkodsz. Rendben van... De akkor, nagyon kérlek, arra, legközelebbi leveledben küldjed el nekem parancsolatjaid e szektának, vagy legalábbis írjad meg, hogy ki csinált már ilyet, hogy netán gyakorlásuk vagy olvasásuk útján, majdan eljuthassanak verseim ebbe az égi birodalomba is. Ám ha kisül, hogy ennek a költészetfölötti költészetnek a szabályai azonosak a líráéval és a szépség lényegénél többet nem tudnak mondani, akkor nevezz pogánynak, de tagadom továbbra is ennek a lírai mennyországnak létezését.

De nem itt a hiba. Küldök számodra néhány új folyóiratot. Nézzed át ezeknek a verseit és olvassad el az irodalmi tanulmányait is. A kettő együtt tanulságos. Ezekből meg fogod érteni azt is, miért válaszoltam olyan szívesen, barátságunkon túl is, leveleidre. Olvassad és ezekután se te, sem pedig mások nem tartják talán üres papírpocsékolásnak amit tettem. Közönséges „lelki gyakorlat" volt ez, mellyel ma minden valamirevaló írástudó tartozik lelkiismeretének. – Ó költészetfölötti költészet! – Ó égi kalauzok! Ó S. Sebastián Robinsonjának álmai! – Olvasd csak küldeményemet és megérted azt, hogy lassan boldog vagyok, ha csak közönséges költészetről beszélhetek. Hidd el, lassan ez is ritka lesz, mint tavunk körül nem a fehér, de a közönséges holló, és te, költészetfölötti líráról beszélsz! De nézz bele ezekbe a lapokba és jórészt mit látsz? Buzdító szónoklatok után készült recept-lírát. Irodalmi műfaj a szónoklat. Tanultam és meg is csodáltam mesterségét. De lassan odafészkelte magát, és sas szárnyaival, csőrével és karmával ott parancsol, ahol csak kárt tehet. Az élesszemű sas, a dikció, ezen a területen vak madár. Vak vezet világtalant, és mindezt a költészet és az irodalom nevében teszik.

Már beszéltem második levelemben a szépről, amely előbbre vihetné a világ dolgait, ha megvilágosíthatná az emberek szívét. Apám, aki következetes és szenvedélyes pedagógus volt, egyvégtében és már régóta a hanglemezre játszott versekről beszélt, amelyek a téli falunak vinnék a szépet, szólt a rádió verstanító óráiról és az autós versmondókról is... Írtam én is a versről, a hasznos szépről, ahol a költői munkának okos magyarázata olyan lehetőséget rejtene, amely nemcsak az embert, de munkájának eredményét is megjavíthatná. Hát nem ez lenne a haladás legszebbik útja?

És ehelyett mi történik?... Az egész helyett a részletek válogatása. Aztán a kiválasztott rész rögzítése úgy, hogy örökké csak egyik oldalát láthassad ennek is. Mindez semmi! De aztán jön ennek még egyoldalúbb magyarázása. Aztán következik a magyarázat tételbe foglalása, a tétel szentesítése, és a parancs, hogy ezután csak így lehet!

De a csonkítottban lehet-e nevelőerő? ... A valóság helyett, annak csak a töredékéből rakott álom ez. És ez lenne realizmus? Az igazságra vezető kalauz? Azt hiszem, nem tévedek, amikor azt a receptet olyan idealizmusnak vélem, amely árt mindeneknek és mindenkinek. Esztétikai rövidzárlatok láncolata ez, amely megszakítja a költészet áramkörét, és kiknek az érdekében? A szocializmus és a benne és az érte növő tehetségek ügyét biztos nem szolgálja. Talpán álljon az a tehetség, aki épkézláb és ép lélekkel átvágja ezen magát.

Azért küldöm ezeket az írásokat, hogy magad győződjél meg arról, amit nélkülük esetleg az én fantáziámnak tulajdonítanál, melyeket mindazért hordtam csak össze, hogy „levelezhessek".

Legszívesebben hallgatnék, de úgy érzem kötelességem szólni, ha másképp nem, hát írásban, magam előtt. Kötelességem, mint embernek, aki hisz a jövőben és akinek parancsa, hogy segítsen. A titkos remény is serkent, hátha van értelme ... Olvasd ... Micsoda fegyelmezettség! De nem az alkotás törvényeihez mért fegyelem ez, hanem az íródeáké, aki nemcsak másolja, de „ura" nagyobb dicsőségére, még rímekbe is szedi beszédeit. Ezeknek a verseknek bizony nem a múzsák és nem is a valóság az ihletői. Az ilyen versek csak idézgetni tudnak. Tőlük ne reméld a haladást ... Petőfi koszorúja még Kossuth fején is bizarr ... Soraiknál tömörebb és tisztább az ismeretlen munkás gyárfalra írt rigmusa. Képeiknél színesebb és pontosabb az első plakát, amely a szemedbe szúr, mert mindegyik műfajilag is helyénvaló.

Pedig nézd csak ihletforrásuk – magam azt hiszem – épp a jobb és a szebb jövő biztos megvalósulásának hitéből táplálkozik. A cél tehát végtelen távlatot nyitna meg. Ebből az következnek, hogy a rajta és az érte munkáló kezében az eszközeik és a megoldás skálája maga is végtelen gazdagságból épüljön. – De mit látsz ehelyett? – Egy utat! E versek jelentős részéből tehát épp az egyéniség szivárványa és a végtelen hite hiányzik. Jellemzőjük nagy általánosságban a szürkeség. A versek jó része felületi és programszerű és ha reménykedsz is, de lassan arra ébredsz, hogy társaiddal együtt kiakolbolítanak Apollo ligetéből ...

Ám az utolsó szó jogán fordulj vissza még és dadogjad el egyszerű szavaidat. A babérfa lombja tán megőrzi őket és azok akik ma még Csokonai szavaival e fák „tövében aggódatlan és a halhatatlanság biztos reményében" horkolnak, a jövő parancsára riadnak és akkor már nem forgácsolják el majd könnyelmű öncsonkítással azt a külső és belső változást, a forradalmat, melyet a megváltozott világ mint kincset adott a kezükbe. A rózsa és a traktor is csak így lehet költemény!

Mindezek után ne gondold, hogy azzal teszem le töltőtollamat, hogy sok szépet és újat firkáltam. Csak szolgálni akartam. Eszem ágában sincs hinni, hogy soraim után, mint tavasszal a nyíresben a gomba, majd új szavú költők születnek. Nem! Most már csak arra kérlek, te is küldj egy pár folyóiratot és könyvet is, hadd lássak és tanulhassak, mert ugyancsak rámfér. Verset is kérek. Hadd lássam, mi érik benned a trópusok táján. A repüléssel pedig vigyázz!

P. S. Ezt már csak úgy magamnak írom ide ... Azért, hogy befejezzem amit eddig írtam és csonka ne maradjon ez a pár „mikes-kelemeni" lap. Mintha ezt is Neked írnám, mert sajnos bizony a posta visszahozta a hetedik levelemet ... Miért? ... Hallgasson hát a fiókban ... Te pedig érjed be eddigi leveleimmel. Lelkiismerettel írtam, és az igazat írtam ... E kettőnél többet birtokul neked sem kívánok.

Fáber András

Pécsett születtem 1941-ben, jelenleg Pesten élek. Negyedéves bölcsészhallgató vagyok, magyar–francia szakos. Gyermekkorom óta írok, azóta is inkább szükségletből, mint előre megfontolt szándékkal; de mindig azzal a tudatos igénnyel, hogy az anyagi és emberi világban megtaláljam a lényegeset, és hogy ezt tőlem telhetően ki is fejezzem.

Ma nem az a művészet feladata, hogy a tudomány előtt járjon, hanem hogy lépést tartson vele, és hogy a tudományok igazságait a maga érzékletes nyelvén újjáfogalmazza. Szeretni, megérteni és kifejezni a világból annyit, amennyire csak képesek vagyunk – ez, úgy érzem, becsületbeli kötelesség. Az a célom, hogy mindig becsületesen írjak.

KISKORÚ NEMZEDÉK

Már nikotintól korhadó tüdővel
kezdek csak el perelni az idővel,
sok megbánt és meg nem tett bűn után.

Huszonkét évvel kétszeres gyalázat
ha tűr az ember, és az is, ha lázad
öregnek ifjan és bölcsnek bután.

hat éve még, hiszékenyen, kövéren
emberré lenni könnyebbnek reméltem,
s KISZ-tag lettem ötvenhét tavaszán,

de háborúból hajtott életünknek
ágain éleskörmű évek ültek,
és nem tudtam még, hogy mi az: hazám.

Tanultam nyelveket, zenét, s – hibásan –
fizikát is, könnyített kiadásban,
Gauguinről is volt némi nézetem,

ettem eperfagylaltot februárban,
úsztam mezítlen nyáron a Dunában,
és csókolóztam lánnyal részegen,

– így nőttem én magamnak, mint a dudva,
mindenben bízva és semmit se tudva,
s velem egész kiskorú nemzedék.

Hát így öregszem, józanul, de félek:
e korban, mely bonyolult, mint a gépek,
elég erőm felnőni lesz-e még?

UTOLSÓ VERS

Ez hát hozzád a legutolsó versem.
Fázékony ágak intenek.
Tél van. Hideg van. A szó szinte reccsen.
Nyár volt. Öröknek hittelek.

Szerettelek szertelen szerelemmel.
Féltem is, hátha elijeszt,
mert minden, amit csak szeret az ember,
szelíd lesz és ragyogni kezd.

Idézem színét megfakult napoknak,
mielőtt elfelejteném,
hogy szemedből a fények rámhajoltak,
s hullámok himbáltak felém,

hogy összebújva hallgattuk a csendet
mocorogni a fák között,
hogy lábainkhoz vézna fű esengett,
s kezünkhöz lepke ütközött;

hogy egyszercsak, sután, hazudni kezdtél,
s félig maradtál az enyém,
hogy végül már a messzeségbe vesztél,
idegen vágyak tűhegyén,

hogy túl fiatal voltam még a kínra,
s szövetét felfejtettem én;
utoljára itt kell legyen megírva,
mielőtt elfelejteném.

Ember vagyok. Tér és idő határol.
Idegen lettél tőlem,
mert nem vagy emberi.
Lehulltál rólam, mint a levél a fáról.
Nem tudlak már megmenteni.

VERS AZ ÉLET APRÓBB KELLEMETLENSÉGEIRŐL

Akinek még sosem korgott a gyomra,
ki könyveit nem sózta el potomra,
ki még nem ázott mocskos udvaron,

ki nem nyüszített még magára hagyva,
kit tévedésből sem püfölték agyba,
s egy elv miatt sem rúgták még faron,

ki sohasem volt módfelett ügyetlen
szeretkezésben, és egyéb ügyekben
sem tett sokat másképpen, mint szokás,

ki nem biflázott még betonfenékkel,
ki nem vitázott még hülyén hülyékkel,
kit nem dühített cinkos kuncogás,

ki jámbor választ nem várt még hiába
szemétbe iktatott instanciára,
ki idézést még sohasem kapott
ki felsőbb szervnél nem volt még
[bemártva,
s ki csak azért nem lépett be a pártba,
mert félve vár egy új ötvenhatot,

– hiába szolgál rendünknek rogyásig,
ha meghal, róla, mint a férc, levásik,
(mi munkát – nem robotot akarunk!)
s a lábnyomán settenkedő utálat
emlékét is felfalja, mint az állat,
mert idegen volt tőle száz bajunk,
s mert szabálytalan szív és képzelet
teremthet csak szabályos életet

Jánosy István

VATHAY FERENC – 1604

„Két feleségemmel egy évig se voltam.
Az pestisben veszett, ettől meg én váltam
– Fejérvárt védendő; sejtettem, rossz végre.
Estem sebben-vérben törökök kezére.
Oh Sorsnak nincs annál gyötrőbb ádázsága,
minthogy a jót, üdvöst csak megízlelteti,
s rögtön elragadja... Velem is ezt teszi.
Ezerszer senyveszt így Fortuna álsága!
Asszonyom hogy lássam, szökni is próbáltam.
Megűztek, megfogtak, csontomat facsarták.
Most a falat nézem isztambuli várban.
Ebnek se kívánt sors: török-rab magyarság!
Tengeren a gályát, s a rabokat nézem:
padjukhoz láncolva, pőrén ahogy húznak,
eb-vonításukban jaj kitől búcsúznak?
Kisfiúk jancsárfi, párjuk tatár-kézen,
ha épp a bölcsőben azt hollók nem ették,
ezt kutyafejűek holttá nem szerették.
Lám az ő kínjukhoz az én kínom kevés!
Vajh kit vált meg ennyi hiában-szenvedés?
Hogy a csalogány szól, felsír száz emlékem.
Biztos elfelejtett rég a feleségem.
Cédulácskát se küld... Az ő nevét esdem,
mert kell, hogy az ember tömlöcben pokolban valakit szeressen!"

KERESZTURY DEZSŐ

A HARAG ÉS A SZERETET BILINCSEIBEN

– Hangjáték Batsányi János életéről és műveiről. –

1. A Tudós Társaság ülése 1847. augusztus 5-én.

(Kis ülésterem, halk széknyikorgás, krákogás. Toldy éppen Batsányiról mondott gyászbeszédének végéhez ér)

TOLDY FERENC *(folytatja beszédét)*: Batsányi távol a hazától nyugszik; elfeledve s csak általam felkeresve, ki őt ifjúi hevemben, egykor bántalmaztam volt. Évtizedekkel utóbb, midőn nyolcvanadik éve ünneplésére Akadémiánk megtiszteltetését keresztülvittem, visszautasította jobbomat. Nyolcvankét évig hordta a harag és szeretet terhét, meg nem görbedve alattok büszkeségében, de nem boldogul, mint az, ki elért cél után kivitt borostyánra hajthatja le fejét. Hazafisága forró volt, de igyekvései a polgári és irodalmi téren szerencse nélkül. Azért nekünk, feledvén tévelyeit és vétkeit, kötelességünk kimondani, hogy mind éles elméjével, mind buzgó munkásságával a köztiszteletet megérdemlette. A sokat tett- és tűrtnek árnyéka, megtisztulva az emberi gyengeségek s indulatoktól, megérdemli, hogy emlékezetét megújítsuk s szelleme nemesb gyümölcseit nemzete közt új életre keltsük. *(Rövid, kevés kéztől származó taps; azután:)*

SZALAY LÁSZLÓ: Megköszönöm Toldy Ferenc titoknok úrnak e szavakat, melyekkel halott nagy költőnk megbántott szellemét engesztelgette, s Akadémiánk 1847. augusztus 5.-én lefolyt ülését berekesztem. *(Széktologatás, csoszogás; azután már barátilag csak Toldyhoz)*: Úgyis köszönöm a megemlékezést bátyámuramnak, mint aki személyében is tisztelhettem Linzben a büszke férfit. Akkor még élt, bár negybetegen, felesége; s őrzöm Poétai munkájinak szép kötetét, melyet úgy adott át nékem is, mint életének és munkásságának ércnél maradandóbb emlékét.

TOLDY: 1835-ben jött ki. Írtam is róla a Kritikai Lapokban. S ahogyan akkor azt a recenziót, most – úgy látom – e gyászbeszédet készül szóvá tenni Erdélyi János uram. *(Az odalépő Erdélyihez)* Tudtommal uramöcsém látta őt utoljára.

ERDÉLYI JÁNOS: Igen, én, a magános aggastyánt. Úgy fogadott, mint a magyar ifjúság követét s lelkemre köté, hogy őrködjem emlékezetén. *(Számonkérő hangon.)* Hadd kérdezzem hát meg, mik voltak az ő felemlegetett vétkei és tévelyei? Nem Kazinczy árnyéka hull-e még mindig reá?! Hogy a titkos policia szolgálatában állott s hogy német és latin verseit mások írták helyette?

TOLDY: Ezek elpengett, semmi vádak. De ő erőit nem kizárólag az irodalomnak szentelte s fölösleges gyanakvásokba keverte magát. A sikertelenség okát soha nem saját nézeteiben, de mindig mások ártó indulataiban kereste. Szeretetének tárgya így tárgya lett haragjának is.

SZALAY: Sokáig élt s oly korban, melyben nemegyszer megrendült s felfordult a világ. Ifjúságában minden sora figyelemmel fogadtatott s mikor közrebocsáthatta végső művét, szava mintha a sírból hangzott volna át a friss életű jelenbe.

ERDÉLYI *(udvariasan Szalay felé fordulva)*: Ezt Szalay László mondja, a történetíró. De magam is bizonyságot teszek róla: az érzések, melyek benne ott, a hazától távol lelkét emésztve parázslottak, itthon már eetteket szültek. *(Újra Toldinak.)* S vajon vétek volt-e ez és tévelygés? Nem kell-e úgy tisztelnünk, mint egyikét azoknak, kik alapját rakták jövőnknek?

TOLDY: Mindez történelem már; sokat a múlt köde takar belőle. A régi harcok emléke csendesedve zajog. Nem fogok tehát megszűnni, hogy felderítsem életének árnyait s hogy minden alkalommal kiszolgáltassam neki az igazságot.

(Rövid szünet, azután már csak magában szólva, minden kísérő zaj nélkül; mintegy kutatásainak eredményeit összefoglalva)

TOLDI: A történelem színpadára a Magyar Múzeum szerkesztőjeként lépett. Az elhanyagolt magyar nyelvet és tudományosságot művelni hivatott társaságok tervei akkor már régen éledeztek. Kassán hárman lettek ily társaság tagjaivá: a nagytekintélyű Baróti Szabó Dávid, országos nevű deákos költő, a huszonnyolc éves Kazinczy Ferenc, a kassai tudománybéli megyében fekvő nemzeti iskolák igazgatója s a huszonnégy éves Batsányi János, kamarai tisztviselő, 1787. november 13-án találkoztak Baróti Szabó szobájában. Kazinczy így írta le: „Csíntalan, rendetlen, olajlámpása miatt, mely éjjel-nappal asztalán áll, s rigója hús-eledelétől; könyve, ruhája, papírjai el vannak szórva".

2. A Magyar Museum megalapítása

(Csendes szoba; a beszélgetés kísérő zajok nélkül folyik.)

BATSÁNYI *(folytatva):* A tanultságnak s világosságnak terjesztésére legnagyobb segítségül szolgáltak minden nagy nemzeteknél az Akadémiák. Atyám helyett atyám, Orczy Lőrinc lelkemre is kötötte, hogy itt Kassán társuljak az irodalom jeles művelőivel, névszerint éppen Baróti Szabó bátyámurammal s hogy valami árkádiai szövetség félét alapítsunk; legalább csíráját egy olyanféle hazai tudós társaságnak, mint amelyet az ő szárnyai alatt már Terézia uralkodása idején akartak létrehozni régiebb nagy elméink.

KAZINCZY *(fölényesen, oktató hangon):* Most más idők szele fúj, Batsányi uram. Arra kell figyelmeznünk, ami Bécsben immár formát ölt: József felvilágosult bölcsessége megmutatja, hogy a szükséges reformokat, az ész szavát követve, úgy kell végrehajtanunk a hazai litteratúrában is, mint az oskolákban. Egyszerre ébredtünk fel hosszas, mély álmunkból s egyszerre kell döntenünk a szépnek és rútnak, az igaznak és nem igaznak kérdéseiben. Ezt csak a legjobb új példák követésével lehet megtennünk. Fordítanunk kell tehát, sokat és mostanit, hogy majd a magunk sajátját felnevelhessük.

BARÓTI SZABÓ *(a maga eredményeit féltve):* S az antikvitás nagyjai? Kiknek munkáin évszázadok nevelkedtek s kiknek mértékére szabva éppen most szólalt meg nemzeti Múzsánk?

BATSÁNYI: Úgy van. Költőnek s igazi tudós elménk nemcsak az a feladása, hogy fordítson, hanem az, hogy az alvó időt s honfitársaink lelkét felrázza. A mi példaképünk ebben a tekintetben is Horatius, aki nemzetének vátese, intője s buzdítója volt. Mátyás óta nem lehetett a magyarnak nemzeti királya: udvart kell hát teremteni legalább nyelvünk s erkölcseink mintájául!

BARÓTI: A szózatnak azonban szószék is kell. A vetélkedve nevelődő talentumoknak küzdőtér. Ócsém-uraimék többször emlegettek már egy folyó-írást. Kassán jó fészket lehetne rakni ennek: innét mindkét hazára szabad az út s tágas a kilátás.

KAZINCZY: Azt javaslom, legyen e folyóírás címe „Magyar Parnasszus" s hozzon esztendő által negyedévenként olyan írásokat, amelyek semmi személyes vagy vallásbéli versengésbe nem ereszkednek, avatagon maradt nemzeti nyelvünknek pedig megadják a kor fényét és zománcát. Azáltal, hogy szebb lelkek érzékenységeinek kifejezésére is alkalmassá teszik.

BATSÁNYI *(némi gúnyos éllel):* Mint Kazinczy úr „Bátsmegyeije"? az az érzékeny román? Azt tartom, egy hős nemzethez nem illik az efféle asszonyi szerelmes nyavalygás. Nagyobb a cél s méltóbb majd a pálma! Nemcsak a bécsi módis írókat, de az egész tudós világot, a régi és új költészet nagyjait meg kell idéznünk; s velük együtt nagy eleink szellemét is. Azt javaslom, legyen a cím: „Magyar Museum". Ez tágabb tért jelent, mind a tárgyakat, mind a kort tekintve.

BARÓTI: De kié legyen ebben a döntő szó?

BATSÁNYI *(határozottan):* Mindhármunké s a szótöbbség döntsön! Adjunk jó példát a tirannis kerülésére.

KAZINCZY *(sértődötten):* S ki akarna tirannist? Talán Batsányi úr, akinek nem elég tágas a Kassa utcája?! Pedig lehet más tekintet is: jellem, kor, tekintély s születés!

BARÓTI *(békítve):* Csendesebben, barátim! Egyet akarunk. Hozzunk rendet dolgainkba s szaporán munkára: kitettük a tárgyat. Kis idő múltán e szikrácska derék lángot fog vetni: példánk mindenüvé kiterjed.

(Kis szünet; aztán újra, mintha csak beszámolna)

TOLDY: Az ügy, melynek szolgálatára magukat szentelték, kezdetben háttérbe szorította az elletéteket, ugyanúgy, mint abban a kötetben is, melý Kassán környezetük volt. A szabadabb szellemű úri házaknál ottan szép egyetértésben találkoztak a múlt láncaiból szabadulni vágyó lelkek. A láncok azonban akkor leétphetetlenek voltak, s a korszellem változásai csak megerősítették őket. Sokan visszahőköltek, akik azelőtt kívánták a szükségszerű változásokat. Ferenc császár és a magyar rendek – megriadva a francia forradalom viharától – szövetségre léptek. Batsányi életére is árnyék borult. Az ifjú szerelem kötelékei a magasabb társaság leányával fűzték össze; vágyainak teljesedéséről le kellett mondania. A Magyar Múzeum, melyet már egyedül szerkesztett, országos fórum lett; de szálka is a felvilágosodás ellenségeinek szemében. A sors neki is feltette kérdéseit. A legnehezebbeket az ellenzék országos tekintélyű vezérének, Orczy László főispánnak 1793 januárjában rendezett estélyén. Ezen költőként sikert aratott, de búcsút kellett mondania szerelmének. S ekkor figyelmeztette pártfogója, Forgács Miklós gróf, a közéleti útját kísérő veszedelmekre.

3. Egy estélyen Orczyéknál

(Felhangzik a Serkentő válaszra írt duett. Utána taps; társasági zaj, elhalkulva s fel-felerősödve a jelenet végéig):

FORGÁCH MIKLÓS *(Batsányihoz lép):* Szívből üdvözlöm fiatal barátom! Verse szép, hajlékony, alkalmas az újfajta éneklésre. Bizonysága, hogy magyar nyelvünkön is lehet kecsesen lép-

deini. Példa lesz ez versszerzőinknek arra, hogyan nyerhetik meg a műveltebb hölgytársaságot is hazai költészetünknek.

BATSÁNYI: Excellenciád nemcsak verseimet tiszteli meg, hanem az ügyet is, amelyet szolgálnak. Most van ideje, hogy atyáinknak hibájokat kijavítsuk. Tudván tudja Kegyelmes Uram, hogy ha mi is mostan becstelen álmunkból fel nem ébredünk, mint a francia nép, ismét majmaik leszünk a németeknek s nyelvünkkel, öltözetünkkel egyetemben nemzeti erkölcseinket is letesszük.

FORGÁCH: Okosobban, okosabban! Különösképpen vigyázatosan bánjunk a francia példával! Hallom, Kegyelmednek is baja támadt már ebből. A Sáros megyei nagypipájú aulikusok feljelentették a verset, melyet a Múseumban a franciaországi változásokról közrebocsátott.

BATSÁNYI: Hamis az ember, míg eleven. A minap már itten is egész cimboraság állt egybe, hogy engem az udvarnak feladjon. Látjuk megint, hogy a magyarnak mindenkor magyar a legfőbb ellensége. Itt a francia módon gondolkodó emberekre nagyon vigyáznak; s a józanul okoskodókat és beszélőket is hamar jakobinusoknak nevezik.

FORGÁCH: S mi haszna, ha annak nevezik?! A hazai juhok közt sincs szűki a farkasoknak. Az okos figyel s bevárja a végét. Mert ki segít, ha egyszer elindul az égzengés?

BATSÁNÁYI *(nem érti egészen a célzást)*: Bizony, mind az ideig alig találkozott az uraságok között, ki egynehány száz forinttal előmozdította volna Múzeumunk ügyét. Pedig azt fájlaljuk legjobban, hogy a költségek szűk volta miatt nem adhatjuk szaporábban közre negyedeinket.

FORGÁCH *(kicsit türelmetlenül)*: Nem erre gondolok én most már! Franciaországból mind véresebb hírek jönnek. Az Udvar el van szánva, hogy véget vet a francia szimpátiáknak; nemesseinknek pedig az új Hórák és Kloskák ijesztésétől van teli a nadrágjuk. *(Barátilag)*. Nem lenne-é okosabb Kegyelmednek is más példák nyomán járnia? Nézzen körül, hánynak nyílt meg a lentről jöttek közül is az út a magasba, ha eszesen, simulékonyan, ügyes szolgaként viselte magát!

BATSÁNYI *(büszkén)*: Ismer Excellenciád s tudja, hogy nem születésem s őseim érdemével, hanem a magaméval akarok hazám szolgálatára lenni. S látni fogja a világ, hogy nemzetem java mellett akkor szólottam, amikor mások hallgattak; tudván, hogy igaz embernek nincs szerencséje.

FORGÁCH: Jól van, jól; én kedvelem a bátor fiatalságot. S tudhatja, hogy házamban mindig lesz számára hely s munkakör. De vigyázzon! S ne csak saját személye miatt. Látom én, hogy Ámor nyila is megsebezte szívét. Örülök is neki. De ha azt, kire szemét veté, el akarja érni, okosabban kell tennie s szólnia. Ismerje határait, ha át akarja lépni őket. *(Megszakítja a beszélgetést.)* Ebből elég ennyi. Látom, más is akar szépet mondani Kegyelmednek. *(A Batsányi felé közelítő lányhoz)* No, kishúgom, neked hogy tetszett a poéma? Mondd meg neki; de négyszemközt s őszintén. *(Kis szünet.)*

A LÁNY *(Batsányinak)*: Gyönyörű volt; mint egy örökre szóló s mindig örvendetes új dal. Hadd mondjak köszönetet érte.

BATSÁNYI: A kisasszony köszönete nekem a legédesebb jutalom.

A LÁNY: Miért ilyen ünnepélyesen, kedves János?

BATSÁNYI *(keserűn)*: Hogyne lennék ünnepélyes, mikor távozásáról kell értesülnöm?!

A LÁNY: Atyámuram és anyámasszony kívánsága, hogy vélek menjek Bécsbe. Ottan be fognak mutatni a világnak. Bár ne tennék!

BATSÁNYI *(gúnyosan)*: S miért?! Cselt vetni így szoktak a félni nem tanult madárnak.

A LÁNY *(hevesen kitörve)*: Jól tudod, édes Jánosom, hogy én csak néked adtam hitemet s hogy rajtad kívül férfit látni sem kívánok!

BATSÁNYI: Egymásnak adtuk hitünket s azt reméltük: egyesített nevünk az életben is elválaszthatatlanul összeforr majd, mint azon a szép fiatal fán, amelynek kérgébe metszettük volt kezdőbetűinket.

A LÁNY: S miért ne, ha mindketten úgy akarjuk? Előtted a pálya s hányan hágtak fel azon valakiért, kivel szívük összepárosodott?

BATSÁNYI *(igen határozottan)*: Ismerjem határaimat, mondta őexcellenciája. Tudom s tudod te is: ezeket nem lehet most áthágnunk. Én csúszni-mászni nem tudok s nem akarok. S ha más lesz a világ, ki tudja, hova visz akkorra már az állhatatlan szerencse. Közénk áll a bal vélekedés, a vak előítélet; s egyéb tán még nemtelenebb okok kényszerítenek elszakadnunk.

A LÁNY *(sír)*: Jaj, édes Jánosom, jaj!

BATSÁNYI *(gyengéden, búcsúzva)*: Valamit írtam neked; azt szeretném útravalóul elmondani. S annak bizonyságául, hogy én téged soha el nem felejtelek.

„Ne félj, ne félj, kedves lélek!
Ne távozzál előlem.
Mondtam, hogy már nem remélek...
Miért tartasz hát tőlem?

Mit kesergetsz haszontalan,
Mit unszolod könyveim?
Tudom úgyis, boldogtalan,
Hogy nem lehetsz az enyim!

Látom, mint küszködik szíved,
Mint ég titkos tüzében,
Szemlélvén, mint eped híved,
S mint vész kínos hevében!

Ó! ha bánatimnak árja
Meghatotta szívedet,
S még egészen ki nem zárja
Elméd régi hívedet:

Ó! ne siess, drága lélek,
Ne siess úgy előlem!
Tiéd vagyok én, míg élek...
Ne tartózkodjál tőlem!"

(A vers után rövid szünet, aztán mint az előbb is)

TOLDY: Mindkét fenyegetésből valóság lett. A leányt, akinek még nevét is elrejtette előlünk az idő, hamarosan máshoz adták férjhez. A költő soha el nem feledte. Találtam én kevés megmaradt írásai közt egyet, amelyet öregségében, Linzben írhatott tele egy már végéhez nem vihetett vers töredékeivel. „Ah! mely napot, mely boldog időt hozál Bús életemből vissza!" így kezdett kibontakozni az emlékezésben visszahozott múlt látomása s a múlhatatlan, a szenvedést a hűtlenről magára átvállaló szerelem bizonysága. *(Kis, elgondolkozó szünet.)* A franciaországi változásokra írt verssel pedig megkezdődött a költőnek haláláig véget nem érő üldöztetése. 1794 nyarán állását vesztette. Gróf Forgách Miklós állta ígéretét s magához vette magántitkárának. Bécsbe is elküldte, hogy ügyeit előmozdíthassa. Akkor ismerkedett meg Martinovits Ignáccal. Ez már teljes erővel munkálkodott köztársasági mozgalmának kifejlesztésén. Felfigyelt tehát a tehetséges, jónevű s megsértett fiatalemberre s igyekezett megnyerni.

4. Első találkozás Martinovitscsal

(Csendes szobában, kizérőzajok nélkül.)

MARTINOVITS *(folytatja a beszélgetést, a maga jelentőségét hangsúlyozó fölénnyel):* Én nem vélem, hogy oly nagy nyughatatlanságban és vigyázatosságban kelljen lennünk. Az idő érik s én fogom leszedni gyümölcsét!

BATSÁNYI *(tisztelettel, okos öntudattal):* Mindazokból, amiket történni látok és hallok, magam sem hozhatok ki egyebet, hanem, hogy elmúlhatatlan a mi hazánkban is a revolutio. De Ferenc császár udvara más, mint Józsefé, vagy akár Leopoldé is volt. Az egész országot behálózta már kopóinak rendszere.

MARTINOVITS: Én nem félek. Szemem a világ történetén. S látom, abban mi vár a zsarnokokra. Nem éppen az úr írta-e:

„Ti is, kiknek vérét a természet kéri,
Hív jobbágyitoknak felszentelt hőhéri!
Jertek, s hogy sorsotok előre nézzétek,
Vigyázó szemetek Párisra vessétek!"

Láthatja, én azt is tudom, mi történik a magyarok között.

BATSÁNYI: Apát-uram megtisztel. De nem éppen közelesen hullottak-é királyi s nagyúri fők is Párizsban?

MARTINOVITS *(szenvedélyesen):* Hullhatnak még itten is! A Monarchia recseg-ropog s kire támaszkodhat, ha a népek itten is kinyújtják kezüket a hatalomért? S vélük mi, kik célt s nevet adunk méltó haragjuknak?!

BATSÁNYI: Igaz: tovább terjedt már a világosság, hogysem azt többé elnyomhassák. Nekem esztendő előtt egyvalaki ezt merte mondani: Mintsem a mi religiónkban változás legyen – inkább vesszen el a magyar haza! A vakok; nem látják, hogy nemzetek, országok kelnek fel ősi szabadságuk védelmére!

MARTINOVITS *(irónikus fölénnyel):* Nemzetek! Az úr is azt gondolja hát, hogy a magyarok ügye a legfontosabb, mikor a világ megújításáról kell dönteni?!

BATSÁNYI: S hogyan lehetne a nagyokban jól cselekednünk, ha nem figyelünk a kicsinyekre? Hazai történelmünk tanulságai nélkül lehet-e okosan látnunk jövendőnket?

MARTINOVITS: Csak nevetségre ingerel, mikor magyar uraimék azt hiszik, nagyot tettek, ha bajuszt-szakállt növesztenek, nemzeti viseletben parádéznak s bandériumokkal tisztelegnek egy korona, egy középkori jelvény előtt.

BATSÁNYI: S Apát-uram nem a főbb rendek elégedetlenségére kíván-e építeni? Azokra, akikből a magyaroknak Koszciuszkója támadhat? Vagy aki Rákóczi zászlaját emeli fel újra?!

MARTINOVITS *(öntelt fölénnyel):* Dehogynem. Míg velük megdönthetem a Monarchiát. De nem azért, hogy aztán megyéikbe vonuljanak nemzeti kiskirályokként. Őket a második revolúció fogja elsöpörni: a népé! S ebben az úrra is nagy szerep s feladat vár. Én a felső-magyarországi szervezet igazgatóságát ajánlanám!

BATSÁNYI *(kitér):* Hálával s tisztelettel tartozom jóakaróimnak! Az igazi magyar erkölcsök oskoláját nálok jártam ki.

MARTINOVITS *(gúnyosan):* S ők talán nem fognák érdekeiknek feláldozni bensőbb embereiket is?

BATSÁNYI: Nem hihetem ezt; de különben is: én bennök azt tisztelem, ami életemnek célt és értelmet ad: hazám ügyét. *(Mély meggyőződéssel.)* Aki a principiumok, az ész oltárán feláldozná az emberséget, erőszakával elpusztítaná azt is, mi természet szerint, egészséggel nőtt.

MARTINOVITS: Amiből kinőtt a század, arra való, hogy eltakarítsák: a megújult emberiség meztelenül lép majd ki az új Paradicsomba s új otthont épít magának.

BATSÁNYI: Apát-uram álma nagy, de embertelen. Lehet-e ezt éppen Magyarországon valóra váltani, ahol annyi előítélet, eltérő érdek és szándék keresztezi egymást?

MARTINOVITS: Az úr tehát nem látja elérkezettnek az időt?

BATSÁNYI: A meggondolatlan tettekre nem.

MARTINOVITS: S nem vállalja az igazgatóságot?

BATSÁNYI: Beszennyezném lelkiismeretemet, ha más dicsőségre és hatalomra törekednék, mint amit író kaphat nemzetének ébresztgetéséért.

(Kis szünet, azután újra folytatva)

TOLDY: Bécsben tartózkodott még, mikor értesült Martinovits elfogatásáról. Hazasietett Forgáchék újlaki kastélyába. Ott tudta meg, hogy őt is köröznik. Forgách Budára küldé őt, hogy, ártatlanul, a nádornál jelentené magát. Megyen; elfogatik; Bécsben egy faggató bizottmány elibe állíttatik; 1794 december első napjaiban Budára visszahozatik s a királyi tábla törvényszéke elé állíttatik. A fővádlottról, Martinovitsról elnevezett pert a Magyarországon is feltámadó forradalmi nyugtalanság letörésére rendezték meg s benne Batsányinak is nagy szerepet szántak. Németh János, a pert vezető királyi ügyész, mindent elkövetett, hogy ennek elvállalására késztesse a meghurcolt és elgyötört költőt.

5. Kihallgatáson Németh János előtt

(Visszhangos, nagy szoba.)

NÉMETH JÁNOS *(a vádirat felolvasását folytatja):* A börtönre vetett vádlottnak tehát tudomása volt ama titkos társaságról, amely királyunk és országunk romlására s az egész Monarchia felforgatására esküdött össze. Saját jószántából tagja is lett a vád tárgyát képező társaságnak. Ezt a közvádra vonatkozó törvények a felségsértés és hazaárulás bűnének minősítik. Ennek megtorlását követeli a nép szava – Isten szava. *(Batsányihoz, emelt hangon.)* A vádlott megértette-e a vádiratot?

BATSÁNYI *(igen határozottan):* Megértettem, de igazságát el nem ismerem. Ártatlanságom...

NÉMETH *(közbevág):* Mind ezt hangoztatja. A vádlott ellen azonban nemcsak cselekedetei szólnak, hanem írásai is. Ezekből mint valami tükörből, előtűnik, mily izgága, felforgatásra hajlamos az ő jelleme.

BATSÁNYI *(öntudatosan):* Jellemem fő vonását – de nem görbe tükörben – így mutatják azok: részrehajlás nélkül keresem az igazságot s követem az erényt. Inkább akarok *lenni* derék ember, mint *látszani* annak.

NÉMETH: S mit akar hát, ha nem revolúciót?

BATSÁNYI: A felvilágosodást, mely világít, de nem kelt tűzvészt! Az ilyen felvilágosodást, vagy ami ugyanaz: a lassú forradalmat minden becsületes embernek kívánnia kell, mert ez a természet parancsolata.

NÉMETH: Az efféle nyughatatlan felforgatók szellemében békés forradalom éppoly kevéssé lehetséges, mint a szabadság chimaerája – vagy a természetben az egyenlőség! *(Kis szünet után irónikusan.)* S mindezt még hozzá királya érdekében!

BATSÁNYI: Igenis! Mert senkinek, még az uralkodóknak sincs joguk, még vélt jót tenni is erőszakkal, népük akarata és ellenszegülése dacára.

NÉMETH: Ezek hát azok a „szelíd bölcsességek", amelyeket írásaiban kimondani nem mer, de a sorok között sanda elhallgatásokkal, beszédes interpunkciókkal sejttet!

BATSÁNYI *(felháborodva):* A királyi ügyész úr jogot akar formálni lelkemre is?! Véleményemet nyomozza, de hamis gondolatokat olvas bele interpunkcióimba!

NÉMETH *(rendreutasítja):* Csak az van hátra, hogy az ügyész jogáról s kötelességéről is kitanítson a *vádlott!*

BATSÁNYI *(szenvedélyesen):* Mert a tűzvész tűzből támad, azért még nem tilthatjuk meg használatát! Mi történhetett volna, ha esetleg valaminő, akár az érvényben lévőnek meg nem felelő alkotmányt *írtam,* ha *az én költött birodalmamban köztársaságot alapítottam volna?* Ez nem törvénybe ütköző cselekedet! Ne akarják elvenni tőlünk azt, amit halandó nem adhat halandónak! Mert vajon a tudatlanság, az eszmék és lehetőségek nem ismerése tartós gátakat fog-e emelni a gondolatok ilyen és ekkora áradata ellen?

NÉMETH *(mintha ítéletet mondana):* A vádlott tehát kimondotta, ami fejébe kerülhet. *(Hangot vált.)* De mégis s éppen ezért én most megkérdezem: Batsányi uram valóban az uralkodó érdekeit kívánná-e szolgálni?

BATSÁNYI: Ez minden alattvaló kötelessége. S főképpen akkor, ha azok, akik már a szabadság és filozófia puszta nevétől is borzadoznak, bárgyú rosszindulatukkal annyit ártanak az igazságos fejedelmek jó ügyének is.

NÉMETH *(rábeszélve):* Az úr ismeri a veszedelmeket, amelyeket a felfordulás itt mind a jobb emberekre, mind az országra hozhatna. Hajlandó volna-e közreműködni abban, hogy a polgárháború kígyójának fejére hágjunk?

BATSÁNYI *(gyanakodva):* S mit tehetnék én ebben?

NÉMETH: Fel kellene tárnia mindazt, amit az összeesküvésről tud; főképpen azt a hálót kellene megmutatnia, amely titkos szövetségben egyesíti az országnagyokat.

BATSÁNYI *(elutasítva):* Ismétlem: semmi ilyesmiről nem tudok. S ha tudnék is; az Isten engem besúgónak nem teremtett.

NÉMETH: Mi csak javát akarjuk s a felség hálás lenne.

BATSÁNYI: Érzületemben soha meg nem rendít sem jogtalanság, sem jó remény, sem hatalom!

NÉMETH: S ha a másik serpenyőben a halál van?

BATSÁNYI: Mit ér az élet nekem azok nélkül, amik az életet életté teszik? Életemet elrabolhatja az emberek hatalma, de jó lelkiismeretemet nem!

(Kis szünet; aztán újra megszólal.)

TOLDY *(Közben tíz évet öregedett):* A kocka el vala vetve. Batsányi az ébredező magyar irodalom legjobbjaival együtt várfogságra vettetett. Ezzel meg is tört pályájának ívelése. Mert többé már hazájában megélhetést nem találhatott e így a hazai fejlődés szolgálatában részt nem vehetett. Életének és munkásságának e második szakáról ezért is tudtam kevesebbet felderíteni. A nemrégiben, 1865-ben általam közzétett kötetben is főként az első szakasz munkáit adhattam. Akkor hatott ő; akkor volt ő egészen ő. Prózáiból is válogattam; korántsem adhattam mind, sőt csakis az „irodalmiak" közül egy részt. Közben, levert szabadságharcunk után, mi is átéltünk egy rendőri abszolutizmust s világosabb lett előttünk, amit egyébként nem jól értettünk. Így menthetők Kazinczy feltételezései, aki bizonnyal maga is visszautasított a Batsányiéhoz hasonló kísértést. *(Kis szünet.)* – Bécsben, egyébként, pártfogói csekélyke állást juttattak a számkivetettnek. Valaha úgy gondolta, hogy a birodalom fővárosából tetemesebb szolgálatokat tehet a hazai litteratúrának. Ottani s itthoni magyar társaival a rendőri figyelem alatt tartott költő sűrűbben még nem közlekedhetett. Baráti szíves viszonyba került azonban a bécsi írói társaságnak felvilágosodott köreivel. Mentora és mecénása, Müller János, a szabad Svájc kiváló történetírója vezette be Pichler Karolina nevezetes írói szalonjába. Itt ismerkedett meg Baumberg Gabriella költőnővel, Bécs Sapphójával, kit később nejévé is tett. Vele s Müller Jánossal való beszélgetés közben látjuk most hősünket egy 1798-ban lefolyt zenei estélyen.

(A befejező rész következik)

MAKRONISZOSZ

— Mai görög költők —

Makroniszosz! Az antik mondavilágban a szerelem szigete: Párisz és Heléna nászának szigete. Az antik valóságban — mint az égei-tengeri táj része —, az európai kultúra tenger-ringatta bölcsője, szigete. A XX. század közepének valóságában a kín és könny, az összecsikordított fogak, ökölbe szorított kezek szigete, az élet és szabadság, a haza olthatatlan szeretetére és az elnyomás, reakció olthatatlan gyűlöletére oktató számüzetés iskolája. Makroniszosz. A polgárháború után ide száműzték a görög hazafiakat. A politikai száműzöttek Δ' (negyedik), majd B' (második) zászlóaljába beosztott Jannisz Ritszosz, a haladó modern görög szellem legegyetemesebb, világhírű tehetsége nálunk alig ismert. A szigeten írt versei, melyek később, 1955-ben külön kötetben jelentek meg, egy évig voltak palackba zártan elásva. Az alább közölt vers ebből a kötetéből való.

Menelaosz Ludemisz elsősorban mint regényíró és novellista ismert. A hajók nem kötöttek ki c. elbeszélés gyűjteményéért 1937-ben görög nemzeti díjat kapott. A megszállás idején fegyverrel vett részt egy partizánosztag vállalkozásaiban. Versei bensőségesek, elégikusak. Miután száműzték, feleségét és Mirto nevű hároméves kislányát is elhurcolták, s mindkettőnek nyoma veszett. Verse a Kiáltás a mindenségbe c. kötetéből való.

P. Á.

Jannisz Ritszosz

BÉKE

A gyermek álma a béke.
Az anya álma a béke.
A szerelem szavai a fák alatt,
A béke.

A késő este hazatérő apa, széles mosollyal a szemében,
Gyümölccsel megrakott kosárral a kezében,
S homlokán a verítékcseppek,
Mint az ablakba kitett korsóban a hajnali harmat —
Ez a béke.

Mikor a világmindenség arcán a sebek behegednek,
S a bombatölcséreket beültetik tölgycsemetékkel,
S a tűzvész perzselte szívekben a reménység első rügyei fakadoznak,
S a halottak oldalukra fordulhatnak, és sírás nélkül elalusznak,
Mert megbizonyosodtak, hogy a vérük nem hiába folyatták —
Ez a béke.

A béke: vacsoraillat az estben.
Mikor az utcán nem ijeszt meg a gépkocsi hirtelen fékezése,
Mikor a kopogtatás ajtódon jó barátot jelez,
S ha kitárod az ablakodat mindig az ég tekint be rajta, az égbolt,
Mely ünnepet kondít szemünknek a színek távoli harangjaival —
Ez a béke.

A béke: pohárnyi meleg tej és könyv
Az ébredő gyermek előtt.
Mikor a kalászok egymáshoz hajolnak, suttogva: fény, fény,
S a hajnal túlcsordul a horizont peremén —
Ez a béke.

Mikor könyvtárakká alakulnak át a börtönök,
Mikor dal szárnyal küszöbtől küszöbig az éjben,
Mikor a felhők mögül kilép a tavaszi hold, tiszta arccal,
Akár a borbélyüzletből a frissen
Borotvált munkás szombat este —
Ez a béke.

Mikor az elmúlt nappal nem hiábavaló volt,
De gyökér, mely felnevelte az öröm susogó lombját estére kelve,
És a megszolgált nappal, s igaz álom,
melyben megifjul a nap, sietve megköti cipőfűzőjét,
S indul, hogy az idő ráncaiból a szomorúságot elűzze —
Ez a béke..

A béke: fénykazlak a nyár mezőin,
A béke a jóság ábécéskönyve a hajnalok térdein.
Mikor azt mondod: testvér — mikor azt mondod: munkához látunk virradatkor
Mikor építünk és dalolunk —
Ez a béke.

Mikor a halál mind kisebb helyet bitorol a szívekben,
És a gyárkémények biztos ujjal a boldogságra mutatnak,
Mikor az alkony óriási szekfűje
Egyaránt illatoz költőnek, proletárnak —
Ez a béke.

A béke benne rejlik az emberi kézfogásban,
Frissen sült kenyér a világ asztalán,
Anyai mosoly.
Semmi más. Ez a béke.
A föld húsába mély barázdát hasogató ekék is
Egyetlen szót írnak:
Béke.
Semmi mást. Béke.

A verssorok sínén
A vers, e jövőbe száguldó szerelvény,
Búzával és rózsával megrakott szerelvény —
Ez a béke.

Testvéreim!
A béke hatalmas szíve a világegyetem menedéke
Minden szabadon lélegző álmainkkal.
Fogjatok kezet, testvéreim!
Mert ez a béke.

Menelaosz Ludemisz

„JÓL VAGYOK..."

(Részlet)

A levélírás módja: Levelezőlapra szabad írni néhány szót, de a lényege csak az lehet, hogy aki küldi, jól van...

A PARANCS

Jól vagyok, Édesanyám... hajnalhasadásom!
Igyekszem enyhíteni a rettegésedet. Jól vagyok.
Most az önsajnálat árnyékában állok,
s hagyom, hadd sírjon kedvére a tollam... Édesanyám!...
Kezek reszketése...
Horhók alján megroskadt havak...
Távollétemet számláló fájdalmas nyöszörgés...
Jól vagyok.

„Először is, üdvözletemet küldöm..."
„Azután szeretném megkérdezni..." És nem kérdezek. Soha. Semmit.
Itt nem kérdeznek. Mindenki „jól van"...
Bár akasztófa merdezzen fejük felett.
Bár hiéna, kátrány rágja lábukat...
Mindenki jól van.

„Először is, Édesanyám... Egészséges vagyok."
S zihál, hörög a mellem rekedten, mint a birka.
Az őr egyenként megszámolhatja bordám.
„Először is, Édesanyám..." De bocsáss meg.
Bocsáss meg. Ma is. Ma sem tudod meg az igazat.
Az igazság megöregedett, s nem utazik már.
Nem kel át a tengeren.
Az igazság puskagolyó, Édesanyám. S én nem mondom el neked.
„Jól vagyok."

Ez lesz az ezredik levél. De tudom...
Évek óta nem kaptál rólam igaz hírt.
De bocsáss meg. Bocsáss meg, Anyám!
Azért az ezer „jól vagyok"-ért.
Ezer egyhangú hazugság.
Azért csak újra írok.
A térdemen van már a levelezőlap.
És simogatom, mint egy szánalomra méltó madarat.
S a kezem írja magától
a keserű, kurta leckét:
„Jól vagyok."

PAPP ÁRPÁD *fordításai*

TIHANYI TUDÓSÍTÁS

A műfajoknak is megvan a maguk története. Vannak, amelyek divatba jönnek s aztán, ha időszerűtlenek lesznek, nyomtalanul eltűnnek. Az útileveleket kétszáz esztendeje az az igény hozta létre, hogy felidézzék az akkori magyar olvasók előtt az alig ismert országot. Ezek a levelek elsősorban barátokhoz, egyik udvarházból a másikba, paplakból paplakba mentek, s egy-egy emlékezetes kirándulásról szóltak. Kazinczy írta az első ilyen útilevelet a Balaton vidékről. Csokonai már utána ért Füred partjaira, s prózában, versben többször is kapcsolódik ahhoz, amire Kazinczy leveléből emlékezik.

Később a nemzeti szellemű magyar társaság kezdi kialakítani a maga gyülekezőhelyeit a fürdőhelyeken: ennek tagjai az elsők „a kies Füerednek kútfején és partjain". A „Mindenes Gyűjtemény", a „Regélő" s a szépnemnek készülő folyóiratok sorra közlik az érdekes, színes tudósításokat a „Savanyúvíz"-ről, amely akkor még a Balaton egyetlen számbajövő nevezetessége. Így sorakoznak fel a régi útilevelek mellé a fürdőlevelek, amelyek a reformkorban már a társadalmi és politikai változásokat sürgetik.

1842-ben Kossuth aztán megírja a legszebbet. Költői sorokban dicséri Füred szépségét, majd élesen bírálja a fürdő elmaradottságát, az ott is tapasztalható főúri kevélységet, a kártyacsatákat s a gazdag vendégek erkölcstelen életmódját.

„Füred honunk leglátogatottabb gyógyfürdővizei közé tartozik – írja –, a látogatott fürdők szokott erényeivel és bűneivel. Pompás paloták fogadják a vendégeket, divatos áruraktárak kínálkoznak a fényűzésnek, ezrek keringenek a játékasztalokon; azt gondolnók, e szegény honban az utca porában szedik a bankjegyeket s nyírett aranyokat, mint Voltaire utasai Eldorádóban a briliantokat; a kockaasztal körül drey Mann hoch felállított zagyva tömeg; arcok, melyeket csodálunk itt találni, mások, minőket csodálnánk ott nem találni; hetaira sereg, a chronique scandaleuse minden nemével par profession; és zene fent és zene lent, zene mindenütt, mint Figaro, – színház, amit Kisfaludynknak köszönünk; félig kész aréna, amelynek építőmestere a pénzt fölszedé és megszökött, Waffelbäckerey és csinos fagylalda és cifra equipageok, madár comoedia, industrie lovagok minden neme, versenyfutás zsákban a pórfiúk közt, és szemét jobbról, trágyadomb balról, s amott Tihanynak „riadó leánya", imitt unalom az unalomig.

Mondják: Füreden a társalgási hangulat feszes, gőgös, különözgető; és valóban ez a csömörletig. Minden száz ember legalábbis csinál különvált húsz cotteriát, melynek határvonalait itt a születési, amott a pénz aristokratia színezi s mindenikben aprócska alosztályok, minhta latra vetnék, hogy ennek 10 Ft-tal s 45 kr-ral van kevesebbje, amannak pedig nincs kettős praedicatuma, s pergamentje nem olyan füstös, mintha még egyszer olyan füstös volna. A pillanatnyi leereszkedés kegyelmes mosolya, lefelé azoktól, kik ágaskodva járván, azt hiszik, magasabbak, nem hiányzik; valamint a kínverítékes törleszkedés sem felfelé azoktól, kik, mivel hátuk eléggé görnyedt, azt hiszik alacsonyak; de mind ez olyan igen távol van a kölcsönösen vidorító társalgási fesztelenségtől, mint a pesti Duna-part a tisztaságtól.

Azonban ez sem Füred vétke, hanem socialis viszonyainké, melyek viszont politikai institutioink természetes eredményei; s azért kevés különbséggel mindenütt észrevehető jelenet ez, hol több ember van együtt, mint amennyi barátilag összeforrhatna; de mégis kevesebb, mintsem hogy a pöffeszkedő gőg a tömegben észrevétlenül elveszhetne."

Nem lehet megilletődés nélkül olvasni e sorokat. Mily könnyű dolga lenne a jelenkor krónikusának, ha e nagy példa nyomán ma írna Füredről fürdőlevelet! Hiszen az „új nép a parton" meg sem érti már a „zárt körök" fogalmát, s a „cotteriák" legteljebb kor szerint – s ott se mindig – vonnak határvonalakat a mai füredi nyaralók

között. E régi fürdőlevelek azonban a maguk korában elsőnek vetették fel a nemzet elmaradottságának nagy kérdéseit, s így Kazinczy és Kossuth írásaira csak olyan tisztelettel tekinthetünk, amely még attól is visszariaszt, hogy szerény krónikánk címébe tűzzük a „fürdőlevél" fogalmát.

Mégis az utóbbi években oly változások történtek, s az élet oly sokrétű gazdagsággal bontakozik ki a tó partján, hogy meg kell kísérelnünk, mindkét műfaj jó hagyományaira visszanyúlva, az útilevelek s a fürdőlevelek hangját egyesítve, valamilyen írói jelentést írni a Balaton környékéről. Szeretném felidézni, hogy a tókörnyék múltja miként olvad össze az új élettel, s a partok miként őrzik régi irodalmi emlékek mellett mai művészeink otthonait. Olyan fürdőlevelet szeretnék írni, amely nem csak fürdőzőkről szól, s olyan útilevelet, amelynek írója szűkebb hazájában utazik, s megpróbálja bemutatni, hogy az újjászülető országban miként változott meg a Balatonvidék évszázados képe.

E szándékkal, s a *Jelenkor* megtisztelő megbízásával nekigyűrkőztem a vállalkozásnak. Mindjárt az elején kiderült, hogy nem levél, de könyv sem lenne elegendő a változások összefoglalására. Hiszen a Balaton s a Balatonvidék napjaikban egyre inkább az egész nemzet kincse s évente több mint kétmillió látogatójával a két nyári hónapon át jelentősége az ország fővárosával vetekszik.

Szűkítettem hát a határokat. Előbb az északi partról, majd újból áttekintve az anyagot, csak Füredről s Tihanyról akartam írni. Végül kiderült, hogy még így is választanom kell. S mert Füred kétszáz esztendeje központja a balatoni érdeklődésnek, tehát sokkal ismertebb bármely más fürdőhelynél, végül úgy gondoltam, legjobb lesz egy tihanyi jelentéssel kitöltenem a lehető terjedelmet.

Szeretném persze, ha e rövid tudósítás tükrözné azért mindazt, ami a tó környékén történt s ami még történni fog, ott is, ahol a nagy átalakító munka még meg sem kezdődhetett. Azzal, hogy Tihanyt választottam, a helynek is tartozunk. Kazinczy 1789-ben kelt útilevelében ezt írja róla: „borzas lányka, midőn bosszankodik, hogy álmából felköltötték". Azóta a felköltött leányka valósággal felébredt százados álmából. Lássuk, mi lett belőle!

*

A félszigetre nehezen ismerne rá Kazinczy, aki a „kiesen rút" Tihanyról írt levelében. Akkor gondolni sem lehetett volna arra, hogy valamikor strandok épülnek a partokon, s tízezrek járják majd a megdermedt gejzirit-kúpok s kialudt vulkánok közé rejtezett bensőséges tájrészleteket.

Pálóczy-Horváth Ádám, a füredi tiszteletes sokszor hívta otthonába mesterét, míg a széplelkű barát engedett a meghívásnak. Útja a „kis Cyprus"-on át vezetett, darabos, éktelen dombok, széles kőrepedések, két nádas tó, szántóföldek, szőlők tolják magukat elébe, s látja, hogy „mindene van, amivel a természet tisztaságát felpiperézni lehetne."

A rokokó finnyás poétája mégsem jósol nagy jövőt Tihanynak. „A helység kicsiny – írja –, s annak, nagyobbodását reményleni sem lehet, mert vidéki lányokat a víz fáradságos felhordása miatt nem kapnak s egymás házához házasodnak". Kocsi, ló, lajt úgy látszik szóba se jöhetett; pedig hát a hordót már akkor ugyancsak jól ismerték Tihanyban. A legegyszerűbb s legolcsóbb mégis az volt, hogy az asszonyok hordják fel a vizet a tóból. Micsoda ijesztő a kép, ha az ilyen régi sorok rést nyitnak a feledés kárpitján! S micsoda kor, amelyben a rokokó finomlelkű költője minderről a megváltozhatatlan tényeknek kijáró közömbösséggel ír!

Igaz, a vízzel mindig baj volt Tihanyban. A lányoknak, menyecskéknek akkor is naponta le kellett járni a Balatonhoz, amidőn az endrédi aga martalócai nyugtalanították a partot. A Nyársas domb neve ma is arról a boldogtalan törökről árulkodik, aki eszét vesztette meglátván a vízben „álldigáló menyecskék lábikráit."

Most már nincs baj a vízzel, s a török ostrom sem fenyegeti Tihany lakóit. Másféle ostromot kell visszavernie naponta a vidék természet- és emberszabta bástyáinak. Autóbuszok, autók, félóránkint érkező kirándulóhajók szakadatlanul szállítják a turisták mindent megszálló, mohó seregét. De a félsziget az utóbbi években jól felkészült erre az újfajta ostromra.

Tihany „kapujában", ahol a balatoni műút letér a félsziget felé, s a diósi öböl lágy hajlata olyan finoman öleli körül a vizet, mint Egry legszebb képein, már megjelennek a fürdőtelep előőrsei. A kis „stég"-ek olyan büszkén futnak ki a nádasokból, mintha csak tudnák, hogy akár a gombhoz a ruha, úgy tartozik hozzájuk a parti nyaraló. Kis vitorlásfoltta védi az első nagyobb üdülőházat, s a nyári napokon végeláthatatlan sorokban özönlő gépkocsik első rohamát az új autóstrand tartóztatja fel.

A megszámlálhatatlan autó között nyüzsgő emberek, s a kifeszített sátrak és bicikli barrikádok ilyenkor áttekinthetetlen szekértáborrá varázsolják a zöld gyepet. Okosan hasznosították a hegyoldal s a víz között húzódó keskeny rétet; a hórihorgas nyárfák között kanyargó országút másik oldalán kibetonozták a sziklás partot s így teremtettek afféle öltöző-napozó párkányt a fürdőzőknek. Mert a tihanyi hegyoldalak legszívesebben vízbe lógatják lábukat, s csak nehezen engednek helyet országútnak, strandnak, fürdőtelepnek. Itt a Gödrösben különösen összezsúfolódik a szűk területen a teméntelen ember, s vidám hangzavaruk felhallatszik a bazalttufa sziklákba vájt barlangkolostorig, ahol kilencszáz esztendeje még bazilita barátok mormolták zsolozsmáikat.

Tihany legrégibb vára fent a tetőn már egybeolvadt a heggyel. A kelta földvár sáncai megszabják az Óvár alakját, s évszázadok óta elválaszthatatlanok a kék égre rajzolódó tihanyi hegyek körvonalaitól. Meghökkentően pontos stratégiai érzékkel választották ki az erődítés helyét; évszázadok alatt minden erre vonuló had a vaskori sáncok mögé telepedett.

Most szelíd, békés a táj: a félsziget színes makettként terül el a hegyről körültekintő kiránduló előtt, peremhegyei közül öt-hat helyen csillan elő a Balaton vize. Aszófő felé egymás mögött sorakoznak a Balatonfelvidék s a Bakony hegyei: a déli lankák „első emelet"-én apró falvak napoznak, feljebb a szőlők zöldjében a pincehajlékok rejtőzködnek.

Az Óvár oldalában, a múló évszázadok békéltető erejének nyomaként, vaskori tumulusok tőszomszédságában, a bokrok közé vész a tihanyi temető. Öt éve pihen virágai között Vass Elemér, a félsziget festő-poétája, aki Tihanyban töltötte életének utolsó s legszebb műveit érlelő évtizedét. Azt, hogy otthona hosszú éveken át mit jelentett, legszebben Illyés Gyula mondta el tavaly, emléktáblájának leleplezésekor.

„Az a szerény kis szoba, ott esztendőkig a magyar szellemi élet egyik legmeghittebb fészkévé emelkedett. Nem volt jelentékeny és jó szándékú magyar művész és tudós, – de külföldi sem, – aki erre haladtában nem állt volna meg s nem kapott volna egy félórai vagy félnapi lélekmagaslati levegőt. Oly természetesen nyitott volt itt ajtó és szív, node palack és süteményesdoboz is, hogy csak félig volt tréfa, ahogy ifjúkorunk közös színterét és hangulatát idézve, magunk közt elneveztük ezt a helyet: Rendezvous des Chauffeurs. Aki ide betért, valóságosan azoknak a kis párizsi bisztróknak kedv- és eszme-pezsdítő hangulatát kapta, amelyekben egykor a taxisofőrök és munkások asztalszomszédságában Picasso köre, majd az Ecole de Paris győztesei – készültek az akkor még megnyerendő harcra: s akiknek neve hangzott itt el oly meghitten – annyi lényeg-értéssel, sőt bírálattal, mint a Szajna-partján, mert hisz közülük nem egy, ha ide belép, – ha még belépett volna –, maga is jó ismerősként fogadja a házigazda kéznyújtását, a háziasszony mosolyát."

Nem messze a diósi hegyoldalban ma egy másik ilyen házról is tudnak Tihany művész és tudós látogatói. Borsos Miklós építette fel itt a tókörnyék egyik legszebb házát, afféle balatonmenti San Michelét, bazalttufából rakott falakkal, boltíves bejáróval s pergolákkal, szobrokkal díszített álomszép kerttel. Mert a táj itt itáliai reminiscenciákat idéz. A sorjázó jegenyék pannon ciprusokként kísérik az országutat s a csatornát, amelyet Galerius császár ásatott ki először.

A mester műterme elől lelátni a Balatonra. Szép nyári napokon a márványt faragja itt, s vésőcsapásaira a szomszédos szőlőből ütemesen válaszol a kemény földben csattogó kapa. S ha elhallgat az egyik, sokszor munkaszünetet tart a másik is. Azt, hogy forgatóik ismerik s értik egymást, minden időkre szóló érvénnyel mutatják „A tihanyi pásztor" vörösmárványba vésett vonásai.

A Borsos ház is fogalom már, kapuján a két, fehér márványba faragott házőrző szelídségét Illyés Gyula szavai hirdetik:

„Nem haragom, alakom
őrködik e falakon."

S valóban, a csodálatos kert szobraival s mindig tárt kapujával inkább szellemi erődje, mint elzárt paradicsoma e tájnak. Betér ide a félsziget minden író, költő, művész vándora, akár a szomszédos házba, amelyben nemrég vert tanyát Passuth László.

Lent az országúton autóbuszok s autók suhannak el a kis színes mikrobusz mellett. A kedves lassúsággal tovagördülő három nyitott kocsi a hajdani lóvasutakra emlékeztet. Utasai most ismerkednek a félszigettel. A legtöbb talán nem is tudja elképzelni, hogy milyen más Tihanyt látott volna itt még néhány esztendeje.

A Balaton-környék szépítésére megindult hatalmas munka eddig talán Tihanyban lett leginkább láthatóvá. Még a műút is megváltozott: elkerülve a hajdani éles kanyart, hatalmas betonlábakon álló viadukton ível át a régi „fürdőtelep" felett. Alatta az elszórt fabódék helyén szépen rendezett bazársor s óriás-bisztró fogja fel a hajóval érkező éhes-szomjas turisták első rohamát. A szűk kis Sport szálló helyén a tágas, csupaüveg étterem teraszai a tóig érnek, s hiába keressük az egykori akvárium csúf kis épületét. Helyén modern „tojáshéj" borul a turista hadat irányító irodákra. A környékbeliek eleinte idegenkedve nézték ezt a furcsa épületet, amely két esztendő alatt hitetlenkedő szemük előtt beilleszkedett a tájba, s ma már talán hiányozna is belőle.

Itt, a vízbe mélyen benyúló karcsú móló bejáratánál valamikor kecskekörmöt áruló falibéli szegény gyermekek várták a kirándulókat, kéretlenül is hajtogatva a „regét":

„A régi szép időkben, egy szép királyleány..."

Ma is akad még kecskekörömárus gyerek, de ki ismerné fel a csinosan öltözött, kurtaszoknyás vagy éppen csőnadrágos apróságokban a hajdan rongyokba burkolt szurtos gyerekek utódait. Hacsak nem szép ferdevágású szemükről, kerek „tihanyi" arcukról s arról a felejthetetlen szóejtésről, amely még Garay naiv versét is a tájhoz szépíti. A „Régi szép időkben..." felhangzik most is, de a rege menthetetlenül elavult. A legcsodálatosabb regéket Tihanyban is a történelem írja.

*

A mólótól a révig húzódó utat hosszú szakaszon elkísérik a megszelidült tűzhányók. Oldalukban régi és új villák ablakszemei csillognak a lombok mögül, s itt-ott kis teleppé sűrűsödnek az épületek. Nincs egy évtizede, hogy nem járt erre autóbusz, s ritka volt az autó is. Hányszor rótta ezt az utat Szabó Lőrinc, kezében fonott szalmatáskáját cipelve a „Fellegvár", Illyés Gyuláék otthona felé!

Most naphosszat csaknem szakadatlan itt az autók áramlása, s a Kopasz hegy oldalába vezető vízmosta lépcsők felett, ahol a súlyos beteg költő kapaszkodott fel teleknézőbe, ott áll már háza, s várná építtetőjét, akit soha nem fogadhatott falai közé.

A „Fellegvár" mögött, a meredek domboldalra kapaszkodó gyümölcsös végében a kis kerti ház Illyés Gyula „műhelye". Gerendáira, akár Babits esztergomi házában, az ország s a világ minden részéből itt járt híres vendégek írták fel nevüket. Veres Pétertől Weöres Sándorig és Éluardtól Pudovkinig mindenki, aki innen vagy a hajlék immár fogalommá vált malomkőasztala mellől, kezében az elmaradhatatlan vörösboros pohárral, gyönyörködhetett a parti jegenyék felett a Siófoktól-Szántódig nyíló elbűvölő képben.

A „Fellegvár" alatt kikötött bárkák körül, évszázados szokások szerint teregetett hálóknál dolgozó tihanyi halászok már régen fel sem pillantanak a mellettük elszáguldó angol, francia, cseh különjáratok utasaira. Legtöbben a csehek vannak. A szomszéd ország zordabb tájairól érkező utasok, mint tavaly a Pen Clubunk kitüntetésének átvételére érkező szlovák költő szelíd iróniával mondta: déltengeri szépségeket keresnek a tó partján.

*

1958 tavaszán a rév körül járva, egy nemrég érkezhetett gólyával együtt csodálkozva néztük a füves réteken halomba rakott színes fatáblákat, amelyekből még abban az évben összeállt az első menet. Most, aki régen járt itt, talán utat is téveszt az egyre növekvő telep parkjában, a szinte földből kinőtt épületek között. Magunk is nehezen rakjuk össze már képzeletünk mozaikdarabkáiból a régi képet. S mily nehéz elhinni, hogy e megszelídített tájhoz akkor szinte elválaszthatatlanul hozzátartoztak a hegyoldalban legelő tarka tehenek!

Az aszfaltozott utak most mindent behálózva kanyarognak a színes virágágyak, parkírozóhelyek, éttermek, strandok, üzletek, a motel és a bár között, s az idén egyetlen nekifutamodással birtokba vették azt a „vadon" területet is, amely az újlaki templomrom körül még a legelszántabb terepjáró autóst is megfontolásra késztette.

Tihany három árpádkori faluja közül ez az Újlak volt a legkisebb. Lakói egyként szolgálták s védték a révet: a félsziget vízi kapuját. A törökök, akár az északi bejárat védőjét: Apátit, elpusztították; templomából is csak egy sűrű akácosban rejtőző boltíve maradt meg: turisták és szerelmesek romantikus úticéljának.

S a kis templomtól kőhajításnyira most néhány hónap alatt hatemeletes hotelóriás épült, üvegfalú szobákkal, telex-központtal, drink-bárral, s körülötte az egész a révig terjedő „újlaki dűlőt" mintha varázspálca simította volna végig. Az elvadult nádasok eltűntek, a zegzugos partszegély kiegyenesedett, s egyetlen, csaknem a kikötőig érő, Lidónak is beillő, bársonyhomokos strandot kísér. Az áttekinthetetlen bozótosok, a vizes rétek helyén angol kertekre emlékeztető smaragdzöld gyepen csak az óriás fák őrzik a régi erdők emlékét.

A gyorsan híressé vált motel, esténkint Somogyba is átragyogó neonfényes üvegéttermével, legkedvesebb úticélja lett a külföldi turistáknak, s egész kis várost vonzott maga köré, amely évről-évre terjeszkedik. A hat emelettel fölé emelkedő „Tihany" hotel mellé, még két ilyen szálloda-óriás épül.

Az új kikötő fényes üzleteivel, szép parkjával már egybeolvadt a strandokkal körülbástyázott teleppel, s nehéz elhinni, hogy nemrég a hajópénztár egyetlen csúf kis épülete őrizte itt a hullámhordta parti turzások fiatal nádasait.

A rév árpádkori átkelőhely. Tihany „nemesi ármálisa" történetének legrégibb írott emléke: az Alapítólevél már említi. Évszázadokon át erre vitt a legrövidebb út Somogy s Zala partjai között. Az átkelés még harmincöt esztendeje is ősidők óta szokásos módon, fából készült nagy fadereglyével történt, amelyen az utasok együtt eveztek a révészlegényekkel.

Az utolsó révészgazda még emlékszik rá, hogy a századfordulón egyik partról a másikra füstjellel hívták a révészeket. Ha gyalogutas kért csónakot, egy szalmalángot gyújtottak, ha komp kellett, kettőt, ha az apátúr jött, hármat, „de akkor sietni kellett kegyetlenül". 1928-ban aztán, mikor a motoroskomp került a vízre, „kiszedtük a dereglyéből az evezőket, aztán nekitámasztottuk az állomás falának, és ott hagytuk a dereglyét a nádasban, nem kell az többé senkinek."

Azóta már szűk lett a híres motoroskomp is, nem fértek rá a testes Ikaruszok. Két esztendeje új kikötőt építettek a füredi hajógyárban készített óriáskompnak, amely tíz perc alatt négy autóbusszal, tizenöt-húsz autóval s háromszáz emberrel teszi meg az utat a két part között. Megmaradt azért mellette a régi komp is. Nyáron ketten is alig bírják áthordani a túlsó partra a szakadatlanul sorban várakozó autókat.

A parti fürdőközpont külvárosaként a Cserhegy alatt lapuló teméntelen sátor kétszáz esztendeje még hadrakelt sereg rémével riaszthatta volna az utast. Bejáratánál a zászlórudak úgy meredeznek az égre, mint régi hadvezéri sátrak előtt, de a szelíd szélben békésen egymás mellett lengedező lobogók azt hirdetik, hogy nyári örömöket kereső nemzetközi sereg tartja megszállva legszebb balatoni campingünket. Mert évente több, mint hatvanezer külföldi – s legtöbb itt a motel körül – ismerkedik Tihannyal, bizonyítva, hogy két világháború pusztítása után megérett az emberekben a béke utáni vágy, s újra élednek azok a természetes ösztönök, amelyeket a háború elnyomott.

*

A Cserhegy oldalában öreg présházak között tornássza fel magát az autóbusz a „hágó"-ra, ahonnan belső-Tihany csaknem változatlanul ősi képe bonatkozik ki a látogató előtt, s nem kevesebb csodálnivalóval, mint az a másik ott lent a parton. Ott az ember, itt a természet munkája bűvöli el az utast.

A vidék sajátos szépsége földtörténeti múltjára emlékeztet. Azok a vulkánok, amelyek valamikor e tájat formálták, a Pannon tenger vize alatt kezdték munkájukat. Ennek nyomát őrzik a hatalmas szikladarabok, a jellegzetes bazalttufa hegyoldalak s a nagy földtörténeti dráma uotlsó felvonásának tanúi: a gejzirit-kúpok. S a szél, az eső tájalakító munkája, mint lassított filmen most is látható itt. Az Apáti hegy s a Kiserdőtető tufarétegeibe oly mély üregeket váj a szél, hogy azokban menedéket talál a vándor, s ahol a pusztítás már elérte célját, a tetőről leszakadt hatalmas sziklák fekszenek a réteken.

S mily furcsa az is, hogy ennek a minden oldalról vízzel körülvett félszigetnek is megvan a maga kis Balatonja. Ráadásul a természet játékaként, a Belső tó szürke vizébe is mélyen benyúlik egy nádasborította kis félsziget.

Mindezt egyetlen pillantással összegezheti a szem a kis tó vízéig érő lankás hegyoldallal, amelyen az öreg falu házai húzódnak fel a kilenc évszázados apátság kéttornyú templomáig.

Márton napja körül, amikor a „látott hal" fogása megkezdődött, a szomszédos dombokra állították ki „figyelő"-iket a tihanyi halászbokrok. A víz nagy lila foltjai messziről elárulták a gardajárást, s ilyenkor a halásznép csapot-papot hagyva szállt vízre, hogy a figyelők tarisznya- vagy kabátlengetésétől irányítva fogjon halászathoz. A csapot-papot, a szavak szoros értelmében kell venni. Hiszen kocsmára úgy sem tellett a szegénységnek, s a régi krónikák feljegyezték, hogy ha felhangzott a figyelők „Garda"! kiáltása, mise közben is kiürült a templom.

Nincs ezen semmi csodálnivaló. A falu népének, a hétszáz éves apátsági jobbágyélet robotjában csak a halászat jelentett valamelyes szabadságot. Kedvükre járhatták a vizet, csak dézsma járt az apátságnak mindaddig, amíg ez a múlt század közepén idegen bérlők kezére nem adta a halászatot.

A hajdani szegénységre emlékeztetnek Tihany öreg parasztházai, amelyek ma feledhetetlen látnivalói a couleur locale kincseit kereső turistáknak. Majd minden ház egyazon anyagból: kékesszürke bazalttufából épült, még az istállók, pincék, kerítések is. Kőzetmálladékkal, agyaggal ragasztották egymáshoz a köveket, s ritkán vakolták a falat. Mész legtöbbször csak az ajtók, ablakok keretezésére jutott. Mégis, a nép ősi forma- és arányérzéke az oromzatok, tornácok finom szépségeivel úgy feldíszítette, s egyben eltakarta a füstös konyhák és az apróablakos szobák nyomorúságát, hogy nem egy közülük rangos műemléknek számít.

Tihany a néprajz tudósainak eldorádója, s a fényképezőgépekkel a „romantikus" témák között valósággal vergődve válogató turisták elragadtatásának állandó színhelye. „Lakna csak maga benne"! – hallja nem egyszer a lelkesen gyönyörködő látogató a házuk kényelmetlen szépségével már régen betelt lakók türelmetlen igazságát. S valóban, a „rolettás", nagy ablakos, modern családi házak szaporodása már fenyegetően figyelmeztet, hogy a szépséges régieket csak az okos műemlékvédelem mentheti meg a biztos pusztulástól.

Hiszen az élet bennük s körülöttük megváltozott. Nádtetős ereszeik alatt motorbiciklik, robogók állnak, a piciny szobákban rádió szól, a füstös konyhába beköltözött a mosógép, s a kerítések zugaiban tupírozott hajú lányok suttognak csőnadrágos legényekkel.

Az apátsági major hajdani nagy magtárát még megmentették. Öles falai régi szépségükben őrzik korszerű kultúrházzá valázsolt belső helyiségeit. Neonfény, mozi, ifjúsági klub és televízió várja a látogatókat, s előadóterem, ahol tavaly nyáron a Tátrai vonósnégyes hangversenyezett a hajdani halászok ivadékainak.

*

A falu mindenkori központjában, az apátság körül is megújult minden. Szinte hihetetlen, hogy egy-két régi épület s néhány ócska kerítés elbontásával milyen elragadó távlatot nyertek a pompás barokk épületek. Mert az árpádkori építkezésekből csak az alapító I. Endre sírját őrző altemplom maradt meg, s a régi várra is csak a Pisky sétány neve emlékeztet. Körvonalait ugyan még őrzi a hegy, s a hajdani falakra épült az idegenforgalom új bástyája, a „Rege" cukrászda, Caprival versengő kiállítással. Ezt is állandó ostrom alatt tartja a turisták hada, még szerencse, hogy elé is jókora „elővár"-at építettek – természetesen bazalttufából – bistróval, söröző vel.

A volt apátság épületében a „Tihanyi Múzeum" vált új búcsújáróhellyé. Évente több mint százezer ember zarándokol a Balaton történetét felidéző kiállításaira. De azt, hogy ez a múzeum mit jelent, még ez a hatalmas szám sem tükrözi pontosan. Hiszen ezrek- és ezrek, akik először járnak a Balatonnál, miközben a táj varázsával s a fürdés gyönyöreivel ismerkednek, talán nem is keresnék a múzeumi szépségeket. A minden balatoni üdülő számára szinte kötelező tihanyi kirándulás során azonban az évszázados emlékként visszatérő visszhang, s a csodálatos kilátás mindenkit felcsábít ide, s az egyszer „benéző" közömbös utasok közül nem egyből lesz a fehérre meszelt folyosókon s az intim szépségű boltíves termekben hosszú évekre lelkes múzeumlátogató.

A Balaton vidékének mindig megvoltak a maga megszállottjai. A Tihany nemzeti parkká nyilvánításáért több, mint két évtizede harcoló Zákonyi Ferenc tíz éve győztesként járja a félszigetet, s évente kitalál valamit: autóbuszt, mikrobuszt, campinget s legutóbb lovas túrákat a turisták örömére. Azt pedig, hogy a tihanyi múzeum ma az ország egyik legszebb s leggondozottabb múzeuma, főként Bartha Lászlónénak köszönhetjük. Igaz, cserébe egész kolostort kapott, quadratúrával, ősrégi kúttal s a szép művészlakásba beharangozó barokk templomtornyokkal.

Ez az otthon is egyik „támaszpontja" Füred és Tihany művészeinek. Ablakaiból a végtelenség igézetével kárpáztat a Balaton, s itt festi Bartha László szebbnél-szebb képeit. Alkalmasabb műterem aligha lehet a világon. Varázsa legutóbb még Párisból is határidő előtt hazahozta a művészt.

Arról, hogy a Balaton miként hat környékének életére, először Móricz Zsigmond írt kenesei jegyzeteiben. Itt, Tihanyban ma erről akár tanulmányra is futná. De hát nem szociográfiát, csak szerény tóparti tudósítást írunk. Elég annyi, hogy az őslakosság többszörösét foglalkoztató nyári vendéglátó üzemek természetesen vonzzák az egykori halászok fiait-leányait is, hiszen minden valamirevaló gyerek bőséges keresethez jut ezekben az új s egyre növekvő létesítményekben. S éppen így munkát kínál a Biológiai, a Geofizikai Intézet s a Csúcshegy környékét június tájt virágmezőkké változtató Gógynövénytermelő Vállalat is. Aki pedig csak egy pillantást vet az öreg postaépület mellől reggelente a motel, a füredi hajógyár, vagy éppen Veszprém felé induló autóbuszokra, minden statisztikai adatnál jobban tudja, hogy a gazdasági élet mily távoli gócpontjaiból áramlik a vér a félszigetre, s azt is, hogy már régen nem a köves szántók s a halászat tartják el Tihany népét.

*

Harminc esztendeje egy nyári kirándulás vetett a Csúcshegy aljára, ahol akkor még csak néhány ház emelkedett ki a lombok rengetegéből.

Híre járt, hogy az egyik építkezésnél római emlékeket találtak. Kint Sajkodban frissen épült nyaralója kapujában bársonyos tekintetű, fehérszakállas öreg úr: Csányi Károly felelgetett záporozó kérdéseinkre türelmes mosollya. Hamarosan kiderült, hogy izgalmunk nem volt hiábavaló. Azon a helyen, ahová az agg tudós háza teraszát tervezte, római mozaik-darabokra akadt.

A véletlen megcsúfolta a képzeletet. Ki tudná kigondolni, hogy a kétezer esztendeje itt járt, s talán hazája délszaki tájai után sóvárgó, római telepes pontosan oda építette otthonát, ahová most egy élet munkája után a nyugalmas szépséget kereső tudós.

A tihanyi táj rejtett szögletének varázsa akkor érintett meg először, s elkísért a múló éveken át. Füredi házunk elől mindig úgy tekintettem az országút kanyarodójában hol ködös párában, hol nyári ragyogásban pompázó Csúcshegyre, mint mediterrán szépségek titkainak őrére.

Azóta a hegy oldalában már kis telepet formáltak a házak. Az egyik, immár esztendők óta, második otthona Németh Lászlónak, akit – mint egyik írásában mondja –, „csak a véletlen vetett a tihanyi partokra". Azóta már nemcsak az évek kapcsolják ide, hanem munkája is; Sajkód nevét tanulmánykötetéből megtanulta az ország. S benne is itáliai emlékeket támaszt fel a táj. „A Balaton – írja- – innét még ősszel is olyan, mint egy olasz öböl: a fonyódi hegy és a Badacsony közt mintha tengerre lebegnének ki a vitorlások."

S erről vallott a két éve Németh Lászlónál járt nóbeldíjas Quasimodo is, amidőn visszatérve Füredre, Sajkód olasz szépségéről beszélt.

A varázs ma sem szűnt.

„Források mellett még látni pogány követ: égett
korsót, fegyvereket vet ki magából a föld."

– írja Keresztury Tihanyról a „Dunántúli hexameterek"-ben. Huszonöt esztendővel, első csúcshegyi kirándulásom után, vele jártunk Sajkódban. Hazatérve még meg sem pihentünk a vadszőlős verandán, amidőn egy kezes-lábasba bújt kedves barát: Szentléleky Tihamér, a veszprémi múzeum akkori régész-igazgatója fékezte le mellettünk motorbiciklijét. Az örvényesi ásatásoktól jött, s féltő gonddal hántotta ki papírburkaiból azt a két órával ezelőtt, a forrás mellett kiásott csodálatos kis Minerva szobrot, amely azóta a Tihanyi Múzeum kincse lett.

Később kikísértük a kapuig. Motorbiciklije egy mátészalkai üdülőkkel megrakott Ikarusz és a Füredi Hajógyár tehergépkocsija között talált helyet a Pest felé áramló autósorban.

A tájon, hol a „romvárak faragott köviből pincék emelődtek", él, dolgozik, szépíti sorsát a nép.

LIPTÁK GÁBOR

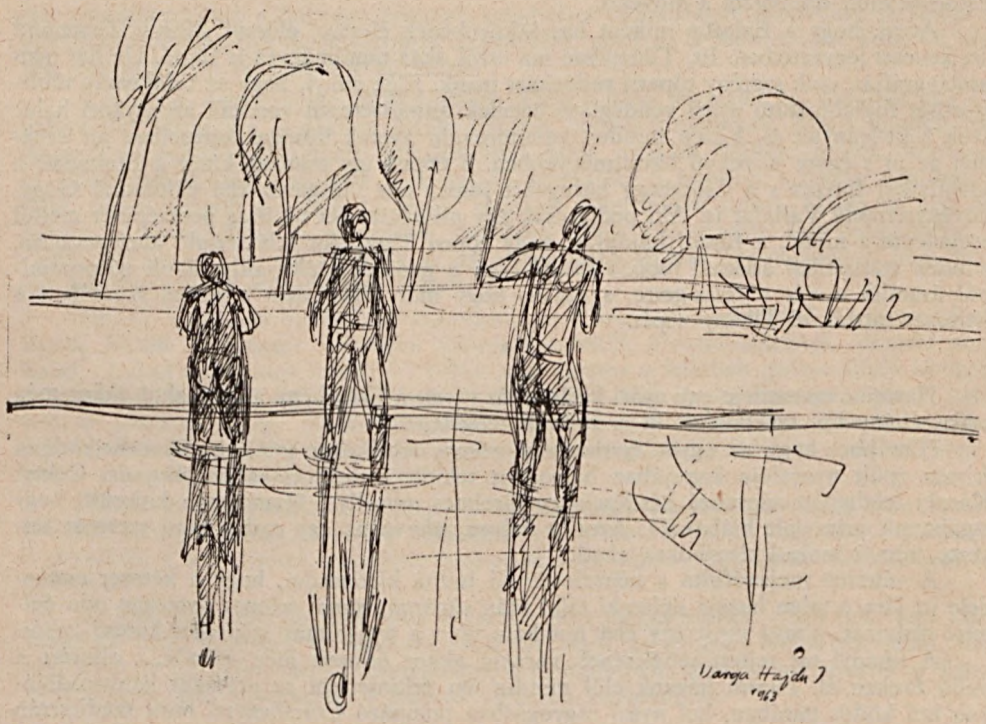

Varga Hajdú István rajza

„MAGÁT MEGEMÉSZTVE MÁSOKÉRT VILÁGOL!"

– A pécsi Batsányi János Irodalmi Társaság története –

Ez a felirat olvasható a Pécsett 1945-től 1950-ig működött Batsányi János Irodalmi Társaság emblémáján. A „mások", az irodalomszerető közönség és az irodalmat művelő emberek szolgálatában telt el fennállásának rövid, öt esztendeje. Nehéz, az irodalmi tevékenységre kedvezőtlen időben, a háború utáni politikai irányzatok harcában, a koalíciós partnerek versengésének tisztázatlan körülményei között, a gazdasági és szellemi aléltság éveiben tevékenykedett a társaság égisze alatt az a közel száz író, tudós és közéleti ember, akinek szívügye volt a szép és a jó szolgálata. Történetének feltárásához kéziratos dokumentumok (jegyzőkönyvek, feljegyzések) nem álltak rendelkezésemre. Ezért részint a korabeli napilapok híradásaira, részint a volt tagok szóbeli vagy írásos közléseire támaszkodhattam. A következőkben ezek alapján igyekszem bemutatni a társaság küzdelmes, de nem eredménytelen működését.

Mielőtt azonban erről szó esnék, érdemes megemlíteni, hogy az 1945-ben létrejött társaságnak elődje is volt Pécsett. 1927-ben az Erzsébet Tudományegyetem Bölcsészkarán megalakult egy Batsányi nevét viselő irodalmi kör. Tagjai az egyetemi ifjúság legjobbjai voltak, akik az emerikánásoktól, turulistáktól eltérően forradalmi demokratikus eszméket vallottak, sőt kapcsolatuk volt az egyetemi fiatalok seattlement mozgalmával is. A kör elnöke a fiatalon elhunyt tehetséges Kováts József volt, akinek Elindulunk című posthumus regényét számon tartja a magyar irodalomtörténet. A kör tagjai voltak többek között: Bajcsa András, Dénes Tibor, Fejtő Ferenc, Ijjas Jankovich Antal, Kardos Tibor, Kósa Lajos, Zsikó Gyula. Betiltására a harmincas évek elején, az élesedő osztályharcok idején került sor. Egy még régebbi adat is érdekes lenne, ha dokumentumokkal bizonyíthatnánk. Szóbeli közlésből értesültem arról, hogy a múlt század végén a pécsi papi szeminárium haladó szellemű növendékei között figyelemre méltó Batsányi kultusz volt, sőt a költő verseinek kiadását is sürgették az ekkor már működő Szent Pál Irodalmi Társulat tagjai. A körülmények, az aulikus érzelmű papi vezetők ezt nem tették lehetővé. Ezen a területen érdemes lenne további kutatásokat végezni.

Hazánkban a felszabadulás után az irodalmi szervezkedés első jelei Pécsett tapasztalhatók. Az Új Dunántúl 1944. december 29-i számában már arról olvashatunk, hogy két nappal előbb „Népes gyűlésen megalakult az írók, a művészek és tudósok szabad szakszervezete." Az újságban ezután gyakran találhatunk hírt, cikket arról, hogy az írók, az irodalompártolók megbeszéléseket folytattak egy irodalmi társaság létrehívása, valamint a Sorsunk című folyóirat újra indítása érdekében. A folyóirat megjelentetése előbb – 1945 nyarán – sikerült; a társaság alakulására csak ősszel került sor. Mind a folyóirat, mind a társaság elindításában nagy szerepe volt az ekkor Pécsett élő Csuka Zoltánnak. Mellette még igen sokat tevékenykedett ilyen vonatkozásban: Várkonyi Nándor, Csorba Győző, Kardos Tibor, Győry János, Vörös Márton és a fiatal Katkó István. Az alakuló ülésre 1945. november 18-án, a volt vármegyeháza kis tanácstermében került sor. Itt a társaság elnökévé Várkonyi Nándort, ügyvezető titkárává Csuka Zoltánt, társelnökké Illyés Gyulát és Sásdi Sándort, titkárává Csorba Győzőt választották. Rendes tagok lettek az újság híradása szerint: Angyal Endre, András Endre, Bardócz Árpád, Bakó József, Barlay József, Bárdosi Németh János, Bajcsa András, Berze Nagy János, Csányi László, Csorba Győző, Csuka Zoltán, Dénes Gizella, Dénes Tibor, Dömötör Sándor, Fejtő Ferenc, Fülep Lajos, Gál István, Kolozsvári Grandpierre Emil, Győri János, Harsányi Lajos, Hegedüs Gyula, Jankovich Ferenc, Kardos Tibor, Kodolányi János, Kopányi György, Kő Kálmán, Kocsis László, Lovász Pál, Morvay Gyula,

Makay Gusztáv, Németh László, Nikelszky Géza, Ősz Iván, Sásdi Sándor, Székely György, Sőtér István, Pável Ágoston, Szijj Rezső, Takáts Gyula, Tüz Tamás, Várady Károly, Várkonyi Nagy Béla, Vörös Márton, Weöres Sándor és Zsikó Gyula.

Várkonyi Nándor ezen az ülésen már körvonalazta a társaság feladatait. Az újság szerint „Ezek között elsősorban kell említeni irodalmi estek és felolvasó ülések rendezését egyrészt Pécsett, másrészt Dunántúl nagyobb városaiban, irodalmi pályadíjak kitűzését, újabb dunántúli írói nemzedék nevelését, folyóirat és könyvkiadást, későbbi időpontban, a viszonyok megjavulásával pedig Dunántúli Helikon megvalósátását, amelyet Pécsett fog minden évben megrendezni a társaság." Érdekességként megemlítem, hogy az alakuláson részt vett az ekkor Pécsett tartózkodó Kodály Zoltán is, aki felszólalásában helyeselte ezeket a terveket, hangsúlyozva a tájirodalom fontosságát. Az írói nemzedék nevelésén kívül, ami természetes feladata minden irodalmi társaságnak, a közönséggel való kapcsolat kiépítésének két útját, a közvetlen érintkezést, az irodalmi estek tartását, író-olvasó találkozók rendezését, másrészt a művek közvetítésével megvalósuló kontaktust, a folyóirat és könyvkiadást sürgette a társaság.

Nem voltak ezek világraszóló tervek, megvalósításuk azonban mégis nehéz, olykor lehetetlen volt a háború utáni viszonyok között. A személyi feltételek megvoltak, hiszen a társaság tagjainak nagy része már számottevő író vagy tudós. Annak, hogy mégsem realizálódtak úgy, ahogy azt az irodalom érdeke megkívánta volna, főleg gazdasági okai voltak. A közönséggel való érintkezés módozatai közül az első, a közvetlen kapcsolat volt inkább keresztül vihető ebben az időben. Így az emelvényeken az egymással versengő pártok mellett megszólalt az irodalom hangja is. Még a Janus Pannonius Társaság működéséből maradt az a tradíció, hogy a társaság tagjának székfoglaló előadást kellett tartania. Ezt a hagyományt a Batsányi Társaság is követte. A székfoglaló előadásokra és a különböző irodalmi estekre sikerült az irodalom iránt érdeklődők elég nagy táborát megmozgatni. A társaság első irodalmi estjét 1946. február 17-én tartották Mohácson. A következő irodalmi estet 1946. május 19-én rendezték Pécsváradon.

A társaság működésének fénykora az 1946–47-es esztendőkre tehető. Ekkor rendezték a Szabadművelődési Tanáccsal a kultuszminiszter pártfogásával a Pécsi Kultúrnapokat. Ennek programja 1946. május 18-tól 25-ig tartott. Részt vett ezen a kultuszminiszteren, Keresztury Dezsőn kívül Kodály Zoltán és több neves fővárosi író, többek között Illyés Gyula, Berda József, Weöres Sándor, Kassák Lajos. Itt volt Kaposvárról Takáts Gyula. Ekkor leplezték le Pátzay Pál szobrászművész, akkor kultuszállamtitkár Két nővér című szobrát a mai Leőwey Gimnázium előtt. A megnyitó ünnepségen a munkáskórus szerepelt, másnap a kultuszminiszter tartotta meg székfoglalóját a Társaság díszközgyűlésén. Ugyanitt Illyés Gyula, Weöres Sándor és Takáts Gyula verseikkel szerepeltek. Sásdi Sándort is várták az ünnepségre, de a koncentrációs táborban szerzett betegsége miatt nem tudott azon részt venni. Novelláját Kardos Tibor mutatta be. A következő napokon a fiatal művészek találkozóját, a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság, a Magyar–Francia Társaság estjét, a Társadalomtudományi Kör Politikai Akadémiájának előadásait tartották meg. Ugyanezen a tavaszon zajlott le az a modern irodalmi és művészeti matiné is a régi vármegyeháza dísztermében, ahol Hamvas Béla tartott előadást, Weöres Sándor adott elő verseiből és Rúzsásné Faluhelyi Veronka szavalta nagy sikerrel Aragon és Éluard költeményeit. Ebben az időben rendezte meg a Társaság Martyn Ferenc non-figuratív képeinek a kiállítását is. Ezen szintén Hamvas Béla mondta a megnyitó beszédet. 1946 őszén már programszerűen tartottak ismeretterjesztő előadásokat. A líceális előadássorozatot Bárdosi Németh János kezdte meg. A következő év elején a bányászok közé is kimentek a társaság írói. Március 23-án 250 pécsbányatelepi bányász előtt Kopányi György, Bárdosi Németh János és Hunyady József szerepelt alkotásaival.

Az 1947-es esztendő, de talán a társaság legnagyobb irodalmi eseménye volt a horvát Miroslav Krleža és a szlovén Miško Kranjec látogatása április 13-án és 14-én. Erről a következőképpen számol be Angyal Endre, aki ekkor a társaságban tevékenykedett, később pedig a társaság elnöke lett: „Az este érkező motoros-gyorssal futott be Krleža és Kranjec, valamint az őket kísérő Csuka Zoltán. Innen a Nádorba hajtot-

tunk. Én akkor elbúcsúztam tőlük, s lázas gyomorrontás miatt a másnapi irodalmi esten sem vehettem részt. De másnap délelőtt – egy vasárnapi napon – még felutaztam vendégeinkkel a Mecsekre. Mielőtt autóra szálltunk volna, Krleža megnézte az akkor már restaurált belvárosi templomot, s elmerengve hallgatta a téren játszó katonazenekar muzsikáját. (Előző este – mint barátaim mesélték – még kiment a Hadapród iskolához, és ott el-elmerengve, ifjúkorát felidézve állt meg.) Emlékszem még arra is, hogy séta közben Krležával a horvát–dalmát reneszánsz és barokk költészetről beszélgettünk. Én akkoriban sokat foglalkoztam Gundulič költészetével – róla tartottam meg székfoglalómat is a Batsányi Társaságban. Krleža azonban kifejtette, hogy őhozzá közelebb áll Marin Držič, a VI. századi horvát–dalmát reneszánsz írója, mint a barokk Gundulič..." Az irodalmi est eseményeiről az újságból értesülünk: „A nagy jelentőségű irodalmi esemény a vármegyeháza dísztermében zajlott le, amelyet zsúfolásig megtöltött az érdeklődő közönség... Krleža egyik leghíresebb drámájából, a Glembayak-ból dr. Faluhelyi Veronika és Lenkei Nándor adtak elő részleteket. Tartalmi ismertetését Csorba Győző Baumgarten-díjas költő látta el... Az előadás után Krleža magyar nyelven mondott köszönetet az estért..."

Ugyanebben az évben számos író tartott székfoglalót, illetve szerzői estet a társaságban. Ezek egy része az MSZMT vendégeként jött ugyan Pécsre, de a két szerv kulturális tevékenységét nem lehet élesen elkülöníteni, hiszen tagjai majdnem ugyanazok voltak. Április 24-én Illés Béla tartott előadást a szovjet irodalomról és az ezután kezdődő beszélgetés során igen elismerően nyilatkozott a társaság és folyóirata munkájáról. Az év őszén pesti írók látogattak Pécsre, a következő év elején Várkonyi Nándor, Várady Károly és Kopányi György szerepelt a Kulturális Egyesületek Országos Szövetségének rendezvényén a Zeneakadémián.

Az 1948-as esztendő során már akadozott a társaság tevékenysége, bár időnként vidékre is eljutottak írói. Így márciusban a komlói bányászok számára tartottak irodalmi estet, áprilisrban az Ormánságba, Csányoszróra és Sellyére utaztak ki. A koalíciós idők múltával azonban már nem felelt meg a társaság vonalvezetése a kor művelődéspolitikai feladatainak. Ennek ellenére még kísérletet tettek az állami támogatás növelésével az anyagi alap megerősítésére. A vezetőség is újjáalakult 1948 őszén. Az egészségi okokból lemondott Várkonyi Nándor helyére Angyal Endre került elnöknek, a főtitkári tisztséget pedig a már régebben lemondott Fábián István helyett Várady Károly vette át. 1948–49 telén még egy líceális előadássorozata volt a társaságnak, de ez méreteiben meg sem közelítette a régebbieket. 1949 tavaszán írótalálkozó volt Pécsett, talán ez az utolsó jelentősebb aktus a társaság életében. Május 5-én a Csillag írói közül Déry Tibor, Kuczka Péter, Zelk Zoltán és Somlyó György jött el. Ez a találkozó azonban már a fővárosi és a vidéki irodalom polémiájának jegyeit viselte magán. Ezután a társaság nyilvános szerepléséről nincs hírünk, valószínű az 1950-es esztendő első felében, a többi vidéki irodalmi társasággal együtt oszlott fel, átadva helyét a Magyar Írók Pécsi Csoportjának.

A közönséggel való érintkezés másik útja a különféle kiadványok megjelentetése volt. E téren a gazdasági nehézségek még erősebben gátolták a kibontakozást. Papírhiány, infláció bénította meg a könyv- és folyóiratkiadást. Ennek ellenére néhány kiadványt magáénak mondhat a társaság. Elsősorban a Sorsunk című folyóiratot, amelyen 1946-tól láthatjuk a Batsányi emblémát. Jogutódja, az 1949-ben mindössze három számot megért Dunántúl, szintén a társaság folyóirata volt. Évkönyv kiadását is tervezték, ez azonban nem sikerült. Az aktuális irodalompolitikai teendőkkel foglalkozó Vigyázó Szem című körlevélből három jelent meg. A dél-dunántúli írók műveinek publikálásában is vannak érdemei a társaságnak és kiadójának, a Műhelynek, amelynek vezetője ekkor Kő Kálmán volt. A szépirodalmi sorozatban jelent meg 1947. februárjától 1949 végéig Csorba Győző Szabadulás, Kopányi György Panaszoló, dicsekedő, András Endre Üveghang című verseskötete, valamint Hunyady József Szerencsétlen emberek és Mészöly Miklós Vadvizek című novelláskötete. Napvilágot látott ezenkívül Csányi László szerkesztésében a Batsányi Válogatott Művei című kiadvány. Tervezték Bárdosi Németh János válogatott verseinek kiadását Lucaszék címmel, erre

azonban már megfelelő papír hiányában nem került sor. A legjelentősebb kiadványa lett volna a társaságnak a centennáriumra tervezett Dunántúli Írók Antológiája című 25 éves könyv, ez viszont az irodalmi centralizációs törekvések miatt nem jelenhetett meg. A könyvkiadáshoz említésre méltó segítséget nyújtott a néhány éve elhunyt dr. Entz Béla egyetemi tanár is, aki papírral segítette a társaság publikációs tevékenységét, sőt az 1945-ben megjelent, Csorba Győző által szerkesztett Ív című folyóirat teljes papírszükségletét is a sajátjából fedezte.

Az új írónemzedék nevelésében is figyelemre méltó szerepet töltött be a társaság és folyóiratának szerkesztősége. Galsai Pongrác, Rubin Szilárd, Kiss Iván és számos szombathelyi, székesfehérvári, kaposvári fiatal író emlékszik arra, hogy innen indult útjára.

A Batsányi János Irodalmi Társaság a magyar forradalmi költészet egyik első képviselőjének nevét választotta a költő *halálának* 100. évfordulóján. Az idén, amikor Batsányi János *születésének* 200. évfordulóját ünnepeljük, helyénvalónak éreztük, hogy visszapillantsunk a társaság működésének éveire, s fellebbentsük a fátylat Dunántúl irodalmi múltjának egy jelentős szakaszáról.

LÁSZLÓ LAJOS

BERZE NAGY JÁNOS KIADATLAN NÉPDALGYŰJTÉSE

A magyar néprajztudomány kiemelkedő alakja volt Berze Nagy János (1879–1946). Azt a függetlenséget és önállóságot, amelyet ma a tudományos munka természetes és magától értetődő velejárójának tartunk, nem ismerte, nem élvezte. Kutatásait csupán pedagógiai, tanfelügyelői munkája mellett folytathatta. Tudományos tevékenysége a népmesekutatásra és a néphagyománygyűjtésre terjedt ki. E körben már életében számos tanulmánya, publikációja megjelent, de sajátos helyzete és életkörülményei miatt igazi értékére csak halála után döbbent rá a magyar tudományos világ. Ami életében nyilvánosságra került – akárcsak a jéghegynek a vízből kilátszó része – egész munkásságának csupán kis hányada. Életében megjelent legjelentősebb munkája, a „Baranyai magyar néphagyományok" (1940). Berze Nagy János valódi értékét és nagyságát azok a munkák revelálják, amelyek kéziratban maradtak, s csak az elmúlt években jutottak a közönség elé („Magyar népmesetípusok" 1957. „Égigérő fa" 1958. „Régi magyar népmesék" 1960). Ez a kéziratos hagyaték még mindig újabb és újabb meglepetéseket tartogat. A közelmúltban került elő az a népdalgyűjtemény, amelyre ezúttal kívánjuk a figyelmet felhívni.

Berze Nagy János a népmesekutatás mellett rendszeres és tudományos hagyománygyűjtést folytatott. Mindössze huszonkét éves bölcsészhallgató, amikor már az „Ethnographia" számára népdalokat gyűjt. Egy hagyatékában maradt füzet tanúsítja ezt, amelyben ceruzával jegyezte le 40 népdal és népballada kezdő sorát és vázlatos dallamát. (A gyűjtés csupán néhány darabja szerepel abban a publikációban, amely az „Ethnographia" 1901-i évfolyamában megjelent.) – Berze Nagy János gyűjtőmunkájának legjelentősebb alkotása a háromkötetes „Baranyai magyar néphagyományok", amely első kötetében – a dallammutató szerint – 736 magyar népi dallamot tartalmaz. – A kiadatlanul maradt, nemrégen előkerült gyűjtés 142 dallal gazdagítja Berze Nagy népdalgyűjtését.

Berze Nagy János a magyar néphagyománynak nemcsak hűséges gyűjtője, hanem lelkes propagátora, terjesztője is volt. Mint tanfelügyelő sokat tett azért, hogy a magyar népköltészet közkinccsé váljék, a népdalokat énekeljék. Ifjúsági dalosversenyeket szervezett Pécsett és Baranyában, a népiskolai ének- és dalművelés kérdésével foglalkozó cikkeket írt, a falusi dalárdák számára népdalátírásokat készíttetett, s azokat a falusi karnagyképző tanfolyamok anyagává tett.

Ez utóbbi tevékenységével függ össze annak a 142 népdalnak a sorsa, amely a közelmúltban került elő. Berze Nagy János ugyanis még életében megbízott két pécsi zeneszerzőt, Kutor Ferencet és Sass Dezsőt, hogy az általa átadott népdalokból három-, illetve négyszólamú átiratot készítsenek, férfikari letétben, falusi dalárdák számára. (Sass néhány zongorakíséretet is készített egyszólamú ének alá.) Amint a két zeneszerző elmondta Berze Nagy János fiának, ifj. dr. Berze Nagy Jánosnak – aki rábukkant náluk e gyűjteményre –, az átiratok annakidején mind el is készültek, három-három dal alkotott egy sorozatot, s egyike-másika a falusi énekkarokhoz is eljuthatott, mivel néhány feldolgozás litografált példánya is előkerült.

A gyűjtemény néhány darabjával már az ifjúkori dallamjegyző füzetben, az „Ethnographia" számára készült gyűjtésben találkozunk. Ugyanakkor egy sincs, amelyet Berze Nagy a „Baranyai magyar néphagyományok"-ba felvett volna. A kéziratban többhelyütt a gyűjtő kezeírása olvasható: „Dr. Berze Nagy János gyűjteményéből", vagy „Dr. Berze Nagy János gyűjtéséből". Van úgy, hogy az egy lapon szereplő három dal fölött – mintegy a közös forrást megjelölve – egyetlen egyszer, van úgy, hogy csak a sorozat egyes darabjai fölött szerepel ez. Másutt a gyűjtő sajátkezű javítása, illetve bejegyzése áll a lapokon. Vannak helyek, ahol annakidején az átdolgozó zeneszerzők írták oda: „Dr. Berze Nagy János gyűjtéséből". Azonban néhány olyan lapot is találunk a gyűjteményben, ahol a forrás megjelölése hiányzik. – Csak feledékenység lenne az oka? – Elgondolkoztató, hogy ez éppen olyan daloknál fordul elő, amelyek egészen közismertek, más gyűjtésekben is föllelhetők („Megyen már a hajnalcsillag...", „Debrecenbe kéne menni...", „Ritka búza, ritka árpa..."), vagy nyilvánvalóan nem népi eredetűek („Cserebogár, sárga cserebogár..."). Mindenképp válaszra vár a kérdés, hogy a gyűjtésből mely darabokat kell elfogadnunk Berze Nagy János eredeti gyűjtésének, s melyek lehetnek esetleg más gyűjteményekből átvettek, kölcsönzöttek. A két pécsi zeneszerző azt is elmondotta, hogy a kottákban levő legfelső sor a népdal eredeti dallamát jelenti, amelyet Berze Nagy feljegyzései (vajon előkerülnek-e még ezek?) vagy előéneklése alapján rögzítettek. (A gyűjtőnek kitűnő zenei memóriája volt.) A gyűjtés sajnos nem rendelkezik azokkal az adatokkal, amelyeket a népdalok tudományos pontosságú lejegyzésénél ma már megkövetelünk. Nem tünteti fel az énekesek nevét, életkorát, sem a gyűjtés helyét és idejét. Mint korábban jeleztük, nem is tudományos célból, hanem gyakorlati felhasználás végett történt a lejegyzés. Sass és Kutor egybevágó emlékezete, s a kéziraton talált két keltezés szerint az átiratok 1933–34-ben készültek, tehát Berze Nagy János gyűjtésüket az ezt megelőző időben végezte. A dalok szövegéből arra következtethetünk, hogy azokat az ország különböző vidékéről gyűjtötte. Csupán a „Három meg kettő..." kezdetű dal alatt van feljegyezve Berze Nagy János kezeírásával, hogy azt szülőföldjén, a Heves megyei Besenyőtelek községben jegyezte le. Más népdalok szövegutalásai azt mutatják, hogy baranyai eredetűek.

A hiányosságok ellenére a hagyománygyűjtés és a népzenekutatás nagy nyereségének kell tekintenünk e csaknem másfélszáz dallam és szöveg napfényre kerülését, hisz a gyűjtemény a mainál egy negyedszázaddal, vagy annál is korábbi állapotot rögzít, ugyanakkor több, eddig teljesen ismeretlen dallammal és szöveggel gazdagítja népi hagyománykincsünket. Mindenképpen megérdemelné a tüzetes tudományos vizsgálatot, s ha arra érdemes, a kiadást.

E helyen csupán a gyűjtemény néhány szép és jellemző darabját mutatjuk be, főként kevéssé ismert szövegeket.

TÜSKÉS TIBOR

Vékony héja van a piros almának.
Mért nincs nekem oly szeretőm, mint másnak?
Volna nékem oly szeretőm, mint másnak,
Nem volnék én rabja a nagy világnak.

*

Megütték a rézdobot, masírozni kell.
Megfújták a trombitát, lóra ülni kell.
Kis pejlovam trappba lép, vissza-vissza néz.
Száz ablakon száz kislány, sírva-ríva néz.

Megvert engem az anyám, nem tudom miért.
Tán hogy szeretőt tartok, tán bizony azért.
Nem bánom én, ha ver is, ha agyonver is.
Tartottam én szeretőt, de még tartok is.

*

Barna legény fekete subája,
Szőke kis lány húzódik alája.
Mentől jobban húzódik alája,
Annál jobban kilátszik a pici, piros csizmája.

*

Kis kertet kerítettem,
Belé rózsát ültettem,
Szomszédasszony kis lánya
Rákapott a rózsára.

Ha még egyszer meglátom,
Vármegyére citálom,
A vármegye azt mondja,
Leányt illet a rózsa.

Leányt illet a rózsa,
Legényeket bokréta!
A vén asszonyt a rokka!
Öreg embert csutora.

Hiába fáj a szíved,
Mégsem leszek a tied,
Inkább leszek a másé,
Azé a kis barnáé.
Jaj, de fáj, jaj, de fáj, jaj, de fáj a szívem érted.
A szívem érted.

*

Erdő, erdő, jaj, de kerek erdő.
Közepébe két szál aranyvessző.
Körül tövises az ága, de,
Nem állja a madár lába.
Csárdás kis angyalom,
Rossz híredet hallom.

Szolnok felöl jön egy bús gerlice.
Szárnya alatt a rózsám levele.
Nincsen, aki elolvassa, de,
Nem is magyarul van írva.
Csárdás kis angyalom,
Rossz híredet hallom.

*

Lám, megmondtam, bús gerlice,
Ne rakj fészket az útszélre,
Mert az úton sokan járnak.
Kis fészkedre rátalálnak.

*

Fú a szellő a Dunáról,
Jön szeretőm a tanyáról,
Emelgeti a kalapját,
Velem kedvelteti magát.

Ne emelgesd a kalapod,
Úgyis tudod, tied vagyok,
Nem a vásáron vettelek,
Rózsabokorban szedtelek.

*

Édesanyám, adjon Isten jóestét,
Meghoztam a barnaszemű menyecskét, menyecskét.
Nem is azért hoztam én, hogy szeressem,
Édesanyám könnyebbségét kerestem.

Harmatos a kukorica levele.
Bárcsak engem ez a legény elvenne, elvenne.
Nem bánnám, ha egy nap százszor elverne,
Csak a nevem Kis Jánosné lehetne.

*

De szeretnék a császárral beszélni,
De még jobban szobájába bemenni.
Megmondanám a császárnak magának,
Ne vigye el a rózsám katonának.

*

Megégett a cserep-csuri cserény,
Beleégett három gulyáslegény,
Beleégett kilenc pár ruhája,
Számadónak kivarrott subája.

Számadónak nincsen semmi kárja,
Megveszi az ónadi vásárba,
De a szegény három gulyáslegény,
Mind a három beleégett szegény.

Barna kislány kerüli a gulyát,
De nem hallja szeretője hangját.
Barna kislány, hiába kerülöd:
Eltemették a te szeretődöt!

Mutassák meg annak a sírhalmát,
Hadd öntözzem könyeimmel hantját!
Rózsát teremjen az, ne tövisket,
Mert ő engem igazán szeretett!

*

Három meg kettő, huncut a jegyző!
Hát a rektor hogyne vóna,
Mikor a paptól tanulja!

Álljunk meg csak hó! Itt a fogadó!
Eladjuk a gyeplőt, hámot,
Csapunk egy kis jó világot!

*

Három betyár a csárdába'
Piros bort iszik bujába'
Úgy gondolkozik magába':
Mére menjen éccakára?

Egy közülök kitalálta,
Özvegyasszony ablakára,
Özvegyasszony ablakára,
Hol az ajtó nincs bezárva.

Éjfél után egy az óra,
Kelj fel betyár, erigy haza!
Még a kutyák sem ugatnak,
Az irigyek mind aluszank.

*

Nincsen hideg, mégis befagyott a tó,
Szeretőm nincs, mégis rólam ver a szó,
Hátha még én szeretőt is tartanék,
Egész világ rólam tenné a törvényt.

Megátkozott engem az édesanyám,
Hogy ne legyen se országom, se hazám,
Csipkebokor legyen az én szállásom,
Ott se soká legyen megmaradásom!

*

De szeretnék az erdőbe' fa lenni,
Ha engemet meggyújtana valaki.
Megégetném, meggyújtanám ezt a hitvány világot,
Közepibe' meghagynám a babámat.

EGRY JÓZSEF

(1883–1951)

Az idén lenne nyolcvan esztendős, ha élne, de már elköltözött közülünk. Ez esztendők alatt művészetének „nőttön-nő tiszta fénye, amint időben és térben távozik." Festészetének megértését gátolta, hogy sokáig az értetlenség ködébe burkolták a festő magábahúzódó személyével együtt, – másrészt, hogy semmiféle „iskolába" sem lehetett beskatulyázni. Rokonították Turner preimpresszionizmusával, majd a német Erich Heckelnek a fény drámáját megjelenítő expresszionizmusával; mindkét törekvés kudarcot vallott, mert ha van is hasonlatosság köztük, lényegét tekintve Egry művészete egészen más; nem is szólva arról, hogy sem Heckel, sem Turner művészetét nem ismerte. Ha már mindenáron rokonságot keresünk, a német Grünewald szenvedélyes pátosza, Van Gogh lobogó fényei és zárkózott magánya lehetne távoli rokona Egry József művészetének. Festészetének lényege a művészember és a természet, a művész és a társadalom közötti reláció örök kérdésének feszegetése – s ezért nőtt túl Egry a magyar haza határain, ezért emelkedett művészete azok közé, akik, mint Bartók és Kodály, mint Ady és József Attila, mint Medgyessy és Ferenczy Béni, magyarságuk mellett egyetemesen európai jelenségekké váltak.

*

Származása, élete, élményvilága minden ízében a Dunántúlhoz és még közelebbről a Balatonhoz kötötte. Élete soráról idézzük őt magát, Németh Antalhoz 1924-ben írott levelét:

„Születtem 883-ban, egy kis Zala megyei faluban, Újlakon. A piktori hajlamot úgy érzem, magammal hoztam, amennyiben már a gyerekkori ételeséim is többnyire ezzel kapcsoltam. Úgy 16–17 éves koromban próbáltam Pesten valami festőiskolába bejutni, – ami nem sikerült, mert szerintük nem voltam elég tehetséges, na meg az ezekkel járó legszükségesebb anyagim is hiányzott. Végre is szülőim is szegény napszámos emberek voltak, úgy, hogy nem maradt más, mint be kellett érnem azzal az iskolával, amit az utca, vidék, megélhetéssel járó formák és a Nemzeti Múzeum, ahol Markót, Paált és Munkácsyt bámultam. Úgy 19 éves koromban kerültem Korcsek I. festőhöz. Ő vezetett be a piktúra elemi ügyeibe.

Úgy 20–21 éves lehettem, mikor kimentem Münchenbe abban a reményben, hogy ott talán valahogy pénz nélkül is bekerülhetek iskolába, vagy valahová, ahol tanulhatok – nem sikerült – a kutya sem törődött velem. Végre rövid idő után betegen visszakerültem Pestre. Nemsokára ezek után a véletlen Lyka Károly, az akkor volt „Művészet" szerkesztőjével hozott össze. Mondhatom, ő volt az első, ki komolyan vett. Ki részemre számottevő eset volt, ki úgy erkölcsileg, mint anyagilag próbált támogatni. Neki köszönhetem, hogy 905 végén kikerültem Párizsba. Párizsban azután látogattam különböző iskolákat, ideig-óráig. U.i. nem nagyon szerettem meg a párizsi, szerintem üzlet-boltízű iskolákat. Mindezek dacára Párizsnak igen sokat köszönhetek fejlődésemben, ott láttam, hogy milyen lapon fekszik a fejlődéshez szükséges mindazon érték, miket eddig nem ösmerhettem. Mesterem, ki korrigált, attól csak azt tanulhattam meg, ami nem fontos, privát ügyszerűség. Viszont nagyon becsültem Gaugiunt, van Goghot, Puvis de Chavannest és a barbizoniakat. 907 elején dr. Jánossy Béla, Szinyei Merse Pál hívása, támogatása alapján visszakerültem Pestre és a főiskolán kaptam helyet, műtermet, ahol Ferenczy Károly és Szinyei korrigált, látogatott, úgy másfél évig. U. i. tovább

nem bírtuk ki egymást. Nem bírtam azt a bizonyos száraz iskolai metódusokat. Ugyancsak ezzel egyidőben, akkor Műcsarnokban kiállított dolgaim közül az „Éjjeli menedékhely előtt" c. képemre állami ösztöndíjat kaptam, ami a főiskolával volt egybekapcsolva, – miután pedig a főiskolát otthagytam, az ösztöndíj is megszűnt. Egyszóval alig vártam, hogy szabad levegőre jussak, mi távolabb az iskolától, külsőségektől, frázisoktól. 908–9-ben résztvettem a „Fiatalok" kiállításán a Könyves Kálmánban. 911-ben kollektív kiállításom volt Művész-ház megnyitó csoportkiállításán. Kiállítottam Münchenben Moderne Galerieben 911–12-ben. 912-ben valami Lindenbaum nevű úr havi 50 koronás segélyével kimentem Flandriába, Belgiumba. Nagyon érdekeltek a régi németalföldiek, Memling, van Eyck, Rembrandt. Útbaejtettem, ahol Grünewaldot láthattam. Grünewaldot tartom korának egyik legnagyobbjának – amennyiben kevés mester tette annyira magáévá Krisztust piktúrában, mint ő.

912–13-ban résztvettem több dolgommal a Művészház fölavató kiállításán, ahol Szimbólum c. képemet Szinyei Merse Pál díjával jelezték. 915-ben a világháborúban, mint sok másnak, nekem is be kellett vonulnom, mely idő alatt kicsit visszamaradtam piktori fejlődésemben, amennyiben sokat betegeskedtem. 918-ban Keszthelyen leszereltem, ugyancsak akkor kapott meg a Balaton csudás értékeivel, mely idővel kezdődik, tisztul fejlődésem, piktúrám az a része, ami addig bizonyos homályba burkolt gyötrődés volt, mondhatnám azt is, hogy magamra találtam szülőföldem levegőjében. Közben megnősültem. Azóta is Keszthelyen lakom feleségemmel, anyámmal.

922-ben kollektív kiállítás formájában is nyilvánítottam az időbeli fejlődésem a Belvedereben – most 924' májusban az Ernstbe rendezett K. U. T. (Képzőművészek Új Társasága) csoportkiállításán is több dolgommal résztvettem, ahol Erns Múzeum díjával tüntettek ki..."

A levélből az is kiviláglik, hogy kedvenc írói, költői: Anatole France, Gorkij, Dosztojevszkij, Nietzsche, a magyarok közül Csokonai, Petőfi, Ady, Madách, Gárdonyi – a zeneszerzők közül pedig Bartókot, Kodályt, Debussyt és Beethovent említi.

Az 1924-től haláláig eltelt idő eseményei röviden az alábbiakban foglalhatók össze:

Keszthelyről rövidesen Badacsonytomájra költözik, itt egy kis vincellérházban él a Badacsony oldalában éveken keresztül. 1926-ban kiállít Berlinben, Fritz Gurlitt szalonjában és Drezdában, az Emil Richter szalonban. 1927-ben Hamburgban szerepel. 1928-ban alakul meg idehaza a Tamás Galéria – első kiállításán Egry József műveit mutatja be; itt később is többször szerepel. 1930-ban orvosi tanácsra Olaszországba utazik gyógykezelésre, Szicíliában jár.

1936-ban a Fränkel-szalonban rendez gyűjteményes kiállítást, majd ugyanebben az évben Bécsben szerepel a Neumann und Salzer Galeriban. 1944-ben a svájci magyar kiállításon, 1948. januárban a londoni magyar kiállításon szerepel nagyobb anyaggal; az 1948. Velencei Biennálen reprezentatív anyaggal vesz részt.

Könyvek jelennek meg róla, a kritikusok az egyik legnagyobb élő magyar művészként emlegetik, – de életmódján, felfogásán ez mit sem változtat. Magányosan él a Balaton mellett, badacsonyi magányában tölti éveit – gondokban, küszködésben. Állandóan anyagi gondjai vannak, már elismert művész korában is. Lázár Bélához írt egyik levelében kéri a hét dolláros képközvetítési díj mérséklését, mert ez számára, aki ilyen rosszul áll anyagiakban, igen magas. 1935-ben arról panaszkodik, hogy nem tudja előteremteni a Pesti Napló 8,60 pengős negyedévi előfizetési díját, pedig ekkor már beérkezett, sikeres festő, több gyűjteményes kiállítással a háta mögött. Fónagy Bélának írja: „... milyen más, ki elvonultan magában hordhat mindent és mennyivel szebb a Balaton napfölkelte és viharja – csakhogy bármennyire is próbálok elvonulni – mindezeket magaménak érezni, – a száraz mindennapi anyagi cölömptől lehetetlen szabadulni..." Hívja őt, látogassa meg: „... ha pénzem volna, útiköltséget is adnék..." – írja.

1945-ben állami nagydíjat kap, 1947-ben Szabadság Érdemrendet, 1948-ban pedig az elsők között tüntetik ki Kossuth-díjjal. Ekkor azonban már súlyos beteg, életmódján nem változtat, a művészi élettől távoltartja magát és 1951. júniusában örökre lehúnyja szemét.

*

Mint Németh Antalhoz íntézett levelében írja, a Balatonhoz fűződik művészetének változása, – az előző időszakot „homályba burkolt gyötrődésnek" minősíti. Életműve nagy vonalakban két nagyobb szakaszra bomlik, az 1918. előtti és utáni korszakra – bár ezeken belül is több kisebb periódus különböztethető meg.

Legkorábbi kísérletei rajzok és akvarellek. Első jelentős képe 1907-ben, Párizsból való hazatérése után készült: az *Éjjeli menhely előtt.* A téma ismerős a fiatal parasztgyereknek: a menhely előtt ácsingáló parasztok és proletárok tétova lődörgése kerül vászonra. A téma régebben foglalkoztatta Egryt, egy korábbi, elveszett képe, az *Ingyenétkezők* valószínűleg ennek előzménye. Nagy tömegeket rendel egymás mellé, a plasztikusan modellált figurákat kontúrvonallal összegezi, a fejek majdnem párhuzamosan egyvonalban végződnek a kép felső vízszintesével. Egy különálló alak – a festő saját maga – teszi mozgalmassá a jelenetet, szinte demonstrál: benne kristályosodik a kép önvallomássá.

Első igazi sikerét a Művészház 1909. évi kiállításán aratja. A közönség felfigyel rá – a kritikusok művei láttán Mille-t és Meunier-t emlegetik, velük hozzák kapcsolatba a fiatal festő művészetét. Ez idő tájt kezd kialakulni az első korszak formanyelve, amely egészen a világháború utáni változásig jellemzi művészetét. Képeit a nyugalom és a zártság jellemzi, nagy figurák, kemény kontúrok, gondosan szerkesztett előadásmód. A téma: tájak, hajók, csónakok és hídkorlátok, valamint dolgozó, mozgó emberek: kikötőmunkások, földjükön dolgozó parasztok és azok életéből vett jelenetek. Képein az alakok uralkodnak, a táj mindenütt alárendelt; munkásai kissé időtlenül monumentalizáltak és ez kétségkívül kissé emlékeztet Meunier figuráira; *Mezei munka* című képének kompozíciós módja pedig Millet-re utal. Ez időben születik *Őskor* című képe, ez sokat rejt még magában a szecesszió formavilágából; „az önarckép-Ádám nyugodt atléta alakja és a fának támaszkodó Éva félig elfordult figurája dekoratív, egyensúlyozott kompozíciót alkot s a kép az őskor, az éden harmóniáját, nyugalmát, szépségét akarja tolmácsolni." (Németh Lajos.) A képeknek ez a nyugalma és zártsága azt mutatja, hogy Egry valamilyen logikus világképet igyekszik szerkeszteni a maga részére már ebben az időben, harmóniát és rendet. Ez a törekvése szervesen kapcsolódik a század első és második évtizedének radikális mozgalmaihoz, azokhoz a törekvésekhez, melyek végül is – hazánkban – a Galilei-kör mozgalmán keresztül a munkásmozgalom baloldali irányzatainál kötöttek ki. S ha színei ekkor még kissé erőtlenek is, nem emelkednek fel a feszültségnek arra a fokára, melyet a zárt forma, a megszerkesztett nyugalom megkövetelne, a gondolatok szorosan a korhoz kötik a fiatal Egryt.

Ezek az évek Európa-szerte az Egryéhez hasonló törekvéseket produkáltak. Ez a „rendteremtő", harmóniakereső művészet Gauguin-nel kezdődik – akit Egry ismert –, aki Tahiti világában talált a maga számára időtlen nyugalmat, földi paradicsomot. Még a Fauves-ok első képein is találkozunk hasonló törekvésekkel, mintha a földi élet egyre fenyegetőbben kitörni készülő vihara elől menekülnének e nyugodt világba. A látszólagos nyugalmat azonban rövidesen elsöpri a háború vihara. Fennmaradt két Egry rajz a háború elejéről: *A bevonulás* és *A vár alatt;* az első vállukon fegyverrel masírozó katonákat ábrázol, a másik pedig csatajelenetet, össze-vissza gomolygó emberekkel és felhőkkel – minden zűrzavar és káosz. S noha 1916-ban készült *Sebesültbordozók* című képe és 1917-es rajza, *A temetés* (elesett katona temetése) ismét az időtlen nyugalmat sugározza, a táj és az emberek nagy összefogott egységben jelentkeznek, a mondanivaló épp ennek a harmóniának, a rendnek a felbomlása. 1915-ben ő maga is bevonul, s egy év múlva sebesült katonaként küldi egyik ismerősének levelezőlapra skiccelt rajzát: hullák felett lépkedő lovon ülő meztelen férfi, kezében zászlóval (ez ő maga); ezen már kifejezésre jut az a mélyen átérzett díszharmónia, mely keresve-keresett egyensúlyát megbontja, mindent felborít benne; a gyötrődés lesz úrrá rajta és testben-lélekben sebzetten menekül a Balaton mellé, haza, a szülőföld közelébe, mert azt a szociális érzésen és emberbe vetett hiten alapuló világképet, mely a fiatalkorú korszak képeit éltette, szétzúzta a háború.

*

A háború utáni esztendőkben gyökeres változást tapasztalunk Egry József művészetében. Ha e változás okait keressük, nem nehéz azokat megtalálni. A háborút vesztett ország kilátástalan sorsa-helyzete, – előbb a „rohanunk a forradalomba", majd a forradalom gyors, szinte váratlan győzelme, s röviddel utána a proletárdiktatúra bukása, az ellenforradalmi terror uralomrajutása és vérengzése, legelőbb éppen a Dunántúlon, Egry szűkebb pátriájában – végleg kizökkentették a művészt a magára erőszakolt egyensúlyból, korábbi témavilágából. Nem ismeretlen ez a magatartás az első világháború utáni Európa viszonyai között.

Európa keleti szélén egy győztes forradalom és több éves polgárháború viharai után kezdődik meg a lassú felemelkedés, Közép- és Délkelet Európában sorra elbuknak a proletárforradalmak és helyüket fél- és egész fasiszta rendszerek foglalják el. Nyugat-Európa „hagyományos demokráciája" is más értelmet kap a háború utáni konjunktúra, majd a világot mélyen megrázó gazdasági válság tükrében. Ilyen körülmények között a művészek zöme nehezen tud tájékozódni. A forradalmi hév, amelyet a körülmények korlátok közé szorítanak, nem talál más kiutat, mint a formabontás kísérleteit. A hitükben csalódott, vagy csalódni vélt művészek elégedetlenségükben és tehetetlenségükben valami „új" művészetet hoznak létre, mely azonban sokszor sem nem új, sem nem művészet.

Hazánkban még mélyebb válságot idézett elő a forradalom leverése. A „magyar nyomorúság", a nemzeti függetlenség elodázása, a társadalmi problémák meg nem oldása miatt ez a kérdés nagyobb helyet foglalt el a magyar szellemi életben, mint Nyugat-Európában. A meg nem oldott társadalmi kérdések a legelrejtettebb alkotói műhelyekbe is betörtek. Egry sem menekülhetett a kérdések elől. Ő azonban nem olyan forradalmi egyéniség, mint Derkovits Gyula, aki kapcsolatot tudott találni a forradalmi mozgalommal, és az elnyomás elleni küzdelem vált művészete éltetőjévé. Egry zárkózott paraszti természete más kiutat keresett a maga számára. Nem forradalmár, de szegényparaszti származása és eddigi élettapasztalata következtében mélyen humánus.

Ez a humánum válik most művészete éltető erejévé. Gyermekkori élményei meghatározták, hol keresse a kiutat: a természethez fordul. Ezt találja meg Keszthelyen, majd Badacsonyban, a Balaton világában. A tó, a víz, a környező hegyek csak ürügy számára, hogy az emberről beszéljen. Nem véletlen, hogy éppen Grünewald Krisztus ábrázolása ragadja magával, hogy az isenheimi oltár mesterének extitikus ábrázolásmódja vonzza-izgatja. Tragikus életérzésének ez felel meg legjobban. A Balaton fénynyel, párával telített valóságába oltja be ezt a tragikus életérzést, és egy pantheisztikus világot épít fel. Kiemeli az embert a maga természetes társadalmi környezetéből és egy saját maga komponálta természeti világba építi bele. Az *Őskor*ral elkezdett gondolatsort folytatja más szinten. Egykorú méltatói sokat beszéltek Egry miszticizmusáról, pedig nincs itt semmiféle misztika, csupán a festő a környezet élményeiből átszűrt, saját maga alkotta formanyelven vetít ki magából egy világot. A valóságelemek szimbólumokká válnak nála, a társadalom rendjét a természet rendjével cseréli fel, a hely végtelen kiterjedése azonosul az idő végtelenségével.

A Balaton jelentős szerephez jut életében. Sajátos zárt világ ez, alig akad hozzá hasonlatos. A víz és a környező hegyek együttese külön színt képvisel a magyar tájban – nem óceán, mert látszik a túlsó part és mégis az, mert mintha a végtelenbe futna a víz és ott borulna össze az éggel. A part hegyei nem a Földközi tenger szélén vonulnak és mégis őriznek magukban valami mediterrán vonást. Idézzük Eötvös Károlynak, a Balaton nagy szerelmesének szavait: „A jelennek minden élettünete, sok százados múltnak minden árnya, természetnek ősalkotásai, emberkéznek apró szép dolgai együtt, egymás mellett... Vize, napfénye, viharja, lakóinak járása-kelése, patakjainak mozgása, tele, nyara, virága, illatai, madarai, éjjele, nappala és örökké változó színpompája egy szempillantásig se hagyják mozgás nélkül, elevenség nélkül. S eszmét, gondolatot és érzelmet nemcsak ezek szülnek, hanem hegyeinek váromladékai. Ez omladékok magasságából ezer magyar esztendőnek, száz nagy családnak, ezer szerelemnek és balsorsnak s egész nemzetünk történetének élő képe tekint le ránk..." Egryt e világnak mély ismerőjévé és ihletett szerelmesévé válik" A Balaton a természet örömkönnye" – írja naplójában; vagy másutt: „A Balaton olyan, mint a könny, mely öröm és bánatból

fakad. És olyan szent, aminek mindenki imádója." Ez a nagy tó, a maga különös hangulati és színvilágával szolgált forrásul a művész újonnan formálódó művészetéhez, a „csak tiszta forrásból" bartóki elvét valló Egry itt találta meg a forrást és itt építette fel a maga zárt világát. E világ partján éli végig ismét a világ teremtését, itt él az első emberpár, itt támad Káin Ábelre, itt születik meg a Megváltó, itt él Keresztelő János, s itt jelenik meg Kristóf, vállán a gyermek Jézussal. E világban szenvedi végig Egry is az életet, melynek viharai csak szűrve jutnak el hozzá és művészetében többszörös áttételen át jelennek meg.

*

Az átmenet a balatoni képek ábrázolásában végleges stílusának kialakításáig mintegy öt-hat esztendeig tart. Az 1917-es *Önarckép* még a régi, nyugodt arcot mutatja, mögötte a tájat látjuk, de már a harmónia megtörésére utal az, hogy ember és táj között a kapcsolat megtört, semmi összefüggés nincs köztük. Az átalakulás jegyeit látjuk a *Hajóács*on, s e korszakának érett terméke a *Fények a Balatonon*. Hatalmas fénynyalábok zuhannak alá az égből, megtört reflexek szabdalják a teret, s a kép balsarkában ezzel a természeti csodával birkózik a festő. A *Lemenő nap*on az okkeres napkorong szétlövellő sugarai fonják át a képet, a táj síkokra forgácsolódik, az előtérben egy görnyedt asszony, a középtérben házak, s hátul mögöttük az ég – az egymástól élesen elhatárolt síkokat a nap sugarai fűzik egybe. A kép színei sötétek, a nap meleg okkersárgáját az ég és a táj hideg kékjei és zöldjei ellensúlyozzák. Hasonló a színvilága a *Vihar a Balatonon* című képnek. A sötét színek sávosan aláhulló pásztáit helyenként töri csak meg egy-egy fehér szín, a hideg zöldek és kékek uralkodnak a képen, mely valami egyenetlenséget közvetít felénk. A vihar a művész bensejében zajlik és ennek kivetítése e kiegyensúlyozatlan festészet. Egrynek ez a korszaka, a háború utáni első éveknek ez az expresszionizmusa rokon leginkább a német Erich Heckel festészetével. A képen minden harsog, minden formaelem küzd és összecsap, árad a fény, de ez még nem egyesít és nem fog össze, mint majd a későbbi képeken, hanem darabokra tör és szétszabdal.

Rövid ideig tartó expresszionista korszakából Egry hamarosan kilép, s azt a kissé görcsös vagdalkozást, melyet e korszak képei mutatnak, feloldódás váltja fel. Már az 1921–22-ben megfestett *Tőzegégés a Balatonon* jelzi ezt, de végleges jeleit csak az 1923–24-es években készült alkotásokon találjuk. Festészete még nem egyértelmű, az expresszionizmus görcsös rémülete még vissza-visszatér. Az 1923-as *Délibábos párás fények* már oldottabb, de az ugyanebben az időben készült *Mélyút* vagy a *Káin és Ábel* még drámai ellentétektől szántott. A *Délibábos párás fények* egyik főműve e korból. A kép alsó felén a domb párhuzamos félkörívű vonulatai uralkodnak – nem a *Mélyút* drámai környezete, hanem a pannon dombok szelíd lankája. Ezt a dombot szinte megkoronázza a felemelt karral haladó szántóvető és a két állat figurája. A távolból idelátszó fa és torony vertikálisa felel a férfinek. A nagy magas fehér égen átsuhognak a párizsi kék vízszintes sávjai, ellentett szerkezetet adva ezzel a felemelt karú férfi, a torony és a fa függőlegeséhez. Ezek a kék vízszintesek emelik ki a fényt hordó fehéret. A figura még jelentéktelen, alig jut szerephez a mondanivalóban. A kontúr ismét fontos szerepet kap, de most már nem abban az értelemben, ahogy a korai képeken láttuk; az éles fényben forduló forma szín-prizmát hoz létre – így a kontúr a színek nyalábjából áll össze, s telítve vannak atmoszférával, fénnyel, mint a síkok és tömegek, melyeket határolnak. A kék kontúr mögött szürkén cseng vissza a tömegek fénye, s ez a visszfény kelti a délibábos varázslat imbolygó, megfoghatatlan hangulatát.

A korszak másik legjelentősebb műve a *Balatoni halászok*. Az erős rálátással megoldott képen a tér teljesen bizonytalan, a két halász figurájának és mozdulatának teljes párhuzamossága – bátran mondhatjuk: a figura megismétlődése, kettőződése – kontrasztot nyer a hullámok ellentett irányú ismétlődéseiben. Ezt húzzák alá a színek is: a hullámok hideg kékjére a figurák meleg sziénája felel. A messzi hátsó teret felszívja a nap – s ennek sugarai a hullámokra merőlegesen meg-megvillannak.

Alig csillan meg a szerkezet ezeken az újabb képeken. A régi képek szilárd, kissé kemény szerkezetéhez képest új szerkesztésmód jut érvényre: e képeknek „igen szilárd, szabatos, de éppencsak hajszálfinoman megcsillanó szerkezeti magja van." (Kállai Ernő.) A régi képek geometrikus rendje feloldódott és helyét egy architektónikus rend foglalta el, ahol a formák és színek kiegészítik egymást és – akár szimmetrikus, akár aszimmetrikus a képek kompozíciója – egyensúlyt alkotnak. A kontúrvonal is megváltozik: fénnyel, párával átitatott, hol vastagodó, hol párává foszló körvonallá módosul. Ebben a kompozíciós rendben építi fel világát. A valóság legősibb gyökereihez, az emberi közösség állapotának legelemibb fokáig megy vissza. A világon semmi más nincs, csak a táj és az ősi munkát végző emberek: halászok, szőlőművelők, pásztorok – s a nagy szabad víz. Itt született meg „Krisztus-sorozatának" terve. Így ír erről naplójában: „Az igazi népi? Különösen a korai keresztények." S másutt: „... nincs szebb, mint krisztusival találkozni valami szegényvájta utcában." Leírja e sorozatának tervét is: „Genezáret tava környék, Galilei, Halászok, Csodatételek-jelenések, Krisztus megjelenésével kapcsoltak... Csodálatos halászat, Kenyérosztás, Feltámasztás, Tengerenjárás, Bevonulás Egyiptomba." A sorozatból csak néhány darabot ismerünk, közülük is egyik legnagyszerűbb az 1929-ben készült *Keresztelő Szent János.*

A végtelennek látszó térben három figurát látunk: az egyik lehajol, hogy merítsen a vízből, a középső kezeit mellén összetéve meztelenül áll – ez Jézus, aki a keresztelésre vár – a baloldalon álló Jézusra néz, kezével fogja össze a rajta levő bő leplet. A figurák közt a kapcsolatot a cselekvés, illetve a néző-várakozó tekintet adja, kapcsolatuk tehát mély és bensőséges, a kép tartalmából fakadó. A középpontot az álló figura alkotja, feléje irányul a baloldalt álló férfi tekintete, illetve a jobboldalt hajló figura cselekvése. Ezzel az aláhúzott szimmetriával emeli ki a művész Krisztus alakját. A szimmetriát aláhúzza és fokozza a háttérből idetűnő hegyek kettős kúpja: a kép közepét elfoglaló hegykúp épp az álló Krisztus feje fölött emelkedik, s mintegy megkoronázni látszik alakját. Ezek a távoli hegykúpok adják a tér érzetét; a mélyben kiemelt két hegykúptól indul előre a festő, az előtér felé, s a kép összes elemét ezekre vonatkoztatja. Ezzel biztosítja a tér egységét és tömörségét.

Az ekkor készült másik nagy Krisztus-ábrázolás a *Szegény halászok* (Krisztus a szegények között). Az egykorú méltatás a művet Egry „megtalált Krisztus-képének" nevezi; a kép szerkezetileg két részre oszlik: egyik oldalon a hálót húzó hátrahajló két halász, baloldalt pedig Krisztus a két apostollal. A két rész közt a kapcsolat tisztán tartalmi, mintegy jelzi, hogy a „megváltás" a szegény emberek részére jön el. Hasonló gondolati tartalmat hordoznak a Kristóf képek is: *Szent Kristóf a Balatonnál* és a *Kristóf a faluban.* A Kristóf-legenda a keresztség mítosza, amelyben a Megváltó világosság jelentése jut szerephez. Ezért választotta Egry Kristófot, a világosság, a fény megjelenítőjét.

Az 1930-as évek eleje újabb, ha nem is annyira mély változást hoz festészetében. A figurális képek száma ez időtől csökken és megnő a „tájképek" szerepe, súlya az életműben. Tájkép, idézőjelben, mert hiszen Egrynél sohasem a táj naturálisan vett értelmezéséről van szó. „A tér és a végtelen érdekel" – vallja egyik írásában. „Engem a fény maga izgat. Az atmoszféra, amely architektonikus. Nálam a fény, a pára formát nyer, mint maga a figura. Betölti a teret."

E korszakának fő szereplője a fény, ebben oldódik fel szabadságkeresése. Ezt írja naplójában: „A Balaton párás fényei átalakítják a reális formákat-tárgyakat. A távlatok, perspektívák szüntelenül változnak, alakulnak és a fények maguk is képi formát kapnak." Képeinek legfőbb elrendező elemévé a fényt tette meg. Még tovább jut el abban a folyamatban, amely a háború utáni években kezdődött el: most már gáttalanul helyezi a társadalom helyébe a természetet, legtöbbször elhagyja a figurákat is, s a természethez való teljes fordulásban keresi azt a harmóniát, mely feledtetni képes a környező világ díszharmóniáját. A világító napkorong a világ reménységét, a butaság és aljasság ellenére is sugárzó világosságot jelképezi, mely fénnyel árasztja el a sajátmaga által felépített világot. *A fény a szabadság szimbólumává válik Egry József festészetében.*

Képeinek kettős építő eleme ekkor a fényeket hordozó szín és vonal. A szín hordozza az atmoszférát, tolmácsolja a költő hangulati mondanivalóját – mint zenében a téma. A fény árad, elomlik, szétterjed – erőt, életet ad a színeknek, egybefogja, egybeöleli a képet, egésszé – mint ahogy a témát körülölelik a dallamok, melyek variálják és fejlesztik. A vonal pedig dinamikusan feszül a képeken és a maga linearitásával segít a fénynek megadni a kép szilárd szerkezeti vázát, organikusan feloldódva a fény és szín között. A fő szín festészetében a sziénai vörös, mely középen áll a súlyos, nehéz barna és a fénylő, világító sárga között; ennek ellentéte a zöldbe játszó párizsi kék – ezekhez járul harmadikként a fehér. Ez a hármas, melyben két komplementer szín egyesül a fehérrel, kellemes és ugyanakkor nagyhatású. Körülöttük bontakoznak ki az élénk vörös és rózsaszín, másfelől pedig a barnás és szürkés árnyalatok, melyek teljesssé teszik a képek színhatását.

Ez időben készült néhány figurális képe mintegy összefoglalója művészetének – gondolati és festői-technikai értelemben egyaránt. Az 1937-ben készült *A festő* ismét elénk tárja a világot, melyben életét töltötte. Baloldalt, teret meghatározó jelleggel, függőleges házfal, mellette áll a festő sapkás, kifelé néző alakja. Mögötte a víz, a távolban a túlsó part ködbevesző hegyei, fölöttük az ég kékes zöldje. „A Balaton... nekem mindent jelent, kiegészítője életemnek. Húsz éve festem. Nem lehet megúnni soha, minden pillanatban újat mond." (Naplójából.) Az alap hideg kékes kontúrvonalait, az arc és a sapka meleg barnája, a ruha barnásszürkéje tartja egyensúlyban. Kezeit tanácstalanul, kissé elkínzottan emeli maga elé, tekintete az eget keresi. A másik összefoglaló mű – inkább formai-technikai értelemben – a *Támaszkodó férfi*, melynek kompozíciós egyensúlyozottsága Egry érett korszakának egyik legmagasabbra lendülő csúcsát jelzi. A kép tengelyében álló férfi figyelő arca, a derekat támasztó kéz ellenpólusa, a fejet támasztó másik kéz, s e két ellentett háromszög között feszül az álló test függőlegese. A kontúr itt is fénytől átjárt, oldott – mellette szalad a fehér-világoskék sziluett és kapcsolja a figurát a térbe. A középponti rész a képen a figyelő, kissé riadt arc, a természettel azonosul és vele mégis szüntelenül harcban álló, megnyugvást nem találó ember riadtsága. S a harmadik mű, ahol az általánosan használt olajpasztell helyett visszatér az olajtechnikához, az 1938-ban festett *Visszhang*. A képet megjelenésekor „az utóbbi évek magyar festészete egyik legjelentősebb, reprezentatív alkotásaként" üdvözölték. Egry – teljesen szokatlanul – nőalakot használ mondanivalójának tolmácsolására. A két mély emberi vallomás, a nőalak köré támadó zengő fényességben és távoli csendülésben a művész keresi a visszhangot.

Mintha a világtól venne búcsút a súlyosan beteg festő *Hazatérő* című képén. Fáradtan, a nézőnek hátat fordítva, vállára vetett hálóval lép egy férfi. Jobbra a végtelen víz, baloldalt a part, előtte a ház, ahova megtér, szemközt egészen alacsony horizont. A fáradt, beteg ember leszámolása ez a világgal, festészettel, mindennel.

Egry 1938-ban súlyosan megbetegszik – eladják a balatoni szőlőt és Nervibe utaznak, hogy a festő életét megmentsék; majd visszatérésük után röviddel a Tátrába mennek, további gyógykezelésre. Hazatérte után Egry kevesebbet dolgozik; ez idő után készült képei ökonomikusabbak, még inkább kevéssel mindent elmondók, mint a korábbiak. Ez a „fehér képek" korszaka: a színek száma néhány alapszínre csökken. Képeinek témavilágában az időben sok az ismétlés – még jobban megértek benne a tér- és színproblémák, s amit már egyszer el is mondott, most szűkszavúbban, de semmivel sem kevésbé gazdagon mondja el ismét. Ilyen párdarabok például a *Delelés* (1926) és a *Delelő fényben* (1940), a *Balatoni halászat* (1923) és a *Csodálatos halászat* (1914); ez egyben a Krisztus-sorozat utolsó elkészült darabja is. Más műveit több változatban is elkészíti: így a *Hazatérőt* az 1937. változat után kis módosítással még kétszer megfesti. S festi „balatoni képeit" – ezekről írja Naplójában: „Ritka szépek Badacsony, Gulács környékén a vulkanikus hegyvonulatok – szóval gyönyörű a Balaton világa. Nem csoda, ha a legegyszerűbb hétköznap is ünneppé tud lenni benne. Én mindenesetre, mint festő, sokat köszönhetek a Balatonnak. És ha talán nem is festhettem eddig mindazt meg, amit szerettem volna, azért az az érzésem, hogy talán nem volt egészen eredménytelen a vele kapcsolatos eddigi törekvésem." Ekkor festi a *Kacsák a Balatonban, Ab-*

lakomból s más képeit, melyeken a színnek alig néhány halk suhogása érzékelteti csak a művész gondolatait.

Keveset tud dolgozni. 1940 nyarán írja egyik levelében: „... Átjöttünk Badacsonytomajra, Juliska unokanővére egyik szobáját vettük abban a reményben, hogy közben talán a mi viskónk is elkészül annyira, hogy be tudunk menni... Nagyon rossz a hangulatom. Idegesít, hogy dolgozni nem tudok kedvemre ezek miatt az örökös gondok és idegen kis szobákban való hánykódás között." Közben kitör a háború, s egyre közelebb ér pusztító vihara. Egry ezt is a vízhez méri: „A Balaton terében az uniformisok kellemetlenül hatnak" – írja Naplójába. 1944. március 19-én ezt jegyzi fel: „Most már nem kell egy kis bombáért Pestre menni; potyog erre is elég." Az élet mind nehezebbé válik: az élelem, majd ősztől a tüzelőbeszerzés nehézségei keserítik az idős, fáradt művész életét. Egryné írja Naplójában: „Szegény Jóskát ... idegileg teljesen tönkreteszi ez a borzalmas háborús feszültség." Ilyen körülmények között nem tud dolgozni. A parti villából be kell menekülniök a faluba. Ez még jobban elkeseríti. December 28-án így ír: „... A vidék gyönyörű havas, párás. A piktúrát szemlélettel próbálom egy kicsit pótolni." Március végén átvonul a front, hazaköltöznek. 1945. április végéről maradt fenn egy kis rajza: *Urak 1945-ben:* két toprongyos csavargót és egy szőrös, szakállas sapkás férfifejet ábrázol. Nagyon lassan tér magához, elégedetlen önmagával, siratja pesti műtermében elpusztult pótolhatatlan képeit. 1945. december 2-án írja: „... Munkáimmal alig foglalkozhatom. Kínomban itt a sötét konyhában jegyezgetek értelmetlenül... Nagyon éhes vagyok és fázom..." Naplójába ácsorgó sorbaállókat, rőzséthordó figurákat, katonafejeket, szigonyozó figurákat rajzolgat. Közben kis faszobrokat farag – s büszkén jegyzi fel róluk: „F. (Ferenczy) Béninek tetszettek a faragásaim." Nagyobb műbe már nem kezd, apró krahikat csinál, s ismét és újból a Balatont idézi. Valószínűleg legutolsó képei a Cseh-Szombathy gyűjteményében levő *Balatoni táj* és *Tájkép:* ezek 1948–1950 körül születtek. Ekkor már súlyosan beteg, de így is figyelemmel kíséri az eseményeket; sokat levelez Bernáth Auréllal, Borsos Miklóssal, Keresztury Dezsővel. Résztvesz az I. Magyar Képzőművészek Kiállításon; a dogmatizmus hamis, naturalizmust dicsőítő légkörében azonban – mint írja – „... a kiállításra beküldött képeimet kidobatták a ... zsűritagok, ami ellen egy-két művész felszólalt és majdnem botrány lett belőle..."

1951. május 21-én, utolsó bejegyzésében ezt írja: „... Kínos napjaim vannak, de talán az éjjeleim még kínosabbak. Nem tudok igazán gyönyörködni a természet májusi szépségében sem. Minden fáraszt, fáj..." S egy hónappal később örökre lehúnyja szemét; mint Egryné írja levelében: „Olyan szépen, csendesen távozott, amilyen volt életében."

*

E rövid áttekintés csupán vázlatos képet adhatott Egry József művészetéről. A kérdések, melyekkel viaskodik: a nemzet gyötrő gondjai-problémái. Ezek foglalkoztatják az első háború előtti időszakban is – s ezek éltetik művészetét később, a balatoni korszakban is. Helye a magyar művészet legnagyobbjai közt van: azon kevesek közt, akik egyetemes érvényű kérdéseket feszegetnek. Életműve mélyen humánus, az ember felemelkedésébe vetett hitet sugárzó művészet. Szegényparaszti származása következtében nyílt és őszinte természetességgel állt első perctől kezdve a dolgozók mellé; az ellenforradalom szennyével, a feudális maradványokat tűzzel-vassal őrző uralkodó osztállyal bátran szembefordult. Tiszta maradt – de ezt a tisztaságot csupán félrevonultan, saját világába zárkózva tudta megőrizni. Bartókkal együtt vallja a „... csak tiszta forrásból" elvét – ezt a forrást azonban valami soha-volt, magateremtette világba helyezte. Ars poeticája bátran állítható minden korok művészei elé: „Szabadság, művészet: ikertestvérek"; kompozicionális elgondolásai, leegyszerűsített, ugyanakkor felfokozott színvilága, a vonal, a szín és a fény harmonikus egybeépítése, magasfokú rajztudása, rajzkultúrája példakép marad festőink számára. Művészete izigvérig korában él: mondanivalóját az ember sorsa felett érzett aggodalom diktálta – s ehhez adekvát formát alkotott

a Balaton formavilágából, fényeiből és színeiből. Színben és formában beszélt, mert – mint naplójában írja – „... képben, formában kaptam mindazt az élethez szükséges leckét, ami örömömre szolgált. Az ünnepi esetek számomra csak képpel kapcsolódhattak. Az ünnep, a templom, a múzeum számomra egy volt."

Egry József művészete nemzetünk kincsei közé tartozik – megérdemli, hogy népünk jobban megismerje s érdemében méltón becsülje.

LÁNCZ SÁNDOR

BARTHA LÁSZLÓRÓL

Diákéveim egyik rögeszméje volt, hogy első regényem egy csodálatos, Gauguin-szerű festőművészről szól, aki kizárólag csak éjszaka, álmukban festi le az embereket, a világot, a tárgyakat is csak akkor, ha idegenek és mozdulatlanok, aki a vonalak furcsa, ideges mozgásával, a színek összefüggő rendszerével ábrázolja azt, amit lát és kifejezni akar, de amit csinál, azt senki sem érti meg, mert amit az én festőm ábrázol, azt az emberek és a tárgyak sohase láthatják, hiszen amikor fest – mindenki és minden alszik. A festőregényből természetesen semmi se lett, de mindörökre maradt bennem valami fura és elégedetlen izgalom mindennel szemben, ami a festészettel összefügg. Képzőművészettel foglalkozó kritikákat, recenziós megjegyzéseket csak kezdő újságíró koromban írtam, és csak később értettem meg, hogy a festészetben van valami utánozhatatlan feszültség és kompozíciós jellegzetesség, valami rendkívül feszült – vagy feszes – törvénykezés, valami szokatlanul tömör erőteljesség, és van a színek tempója – amihez csak akkor lehet teljes joggal közeledni, ha az ember azokon a bizonyos éjszakákon ébren tud maradni, és megláthatja a Gauguin-szerű festőt munka közben. Azóta inkább csak önmagamban próbálom összegezni impreszióimat, és sokáig egyszer se éreztem, hogy eljött a pillanat, megtaláltam az én diákkori, csodálatos festőmet, aki a vonalak furcsa, ideges mozgásával, a színek összefüggő rendszerével ábrázolja azt, amit mi – timföldgyári munkások és írók, éjjeliőrök és laboránsok, szállodai portások és óvónők – rendszerint nem érünk rá megnézni, vagy egyszerűen az optikánk miatt nem láthatunk meg, nem nézhetünk meg. Pedig időközben sokat megtudtam a modern festőművészetről, George Groszról is, akinek a művészete sajátos montázstechnikára épült, és a Heartfield mérnököt ábrázoló portréjában montázstechnikával gépi elemeket helyezett a figura szívébe, vagy Yves Tanguy-ról, akinek képein a nyomasztó álomvilág, a mágikus hangulat, a szörny-vegetációval benépesített tengeralatti táj jelenik meg, vagy Salvadore Dali-ról, akit leginkább az extravagancia, a patologia jellemez, és sok bohóckodással, üzleti számítással kialakított módszerét paranoikus kritikai módszernek nevezi.

Ha egy barátság az idők folyamán nem kövesedik meg az udvarias, időnkénti levélváltásokban, ha a barátság izgalmában állandó és egy kicsit mindig elégedetlen feszültség van – akkor az ember néhány év múlva már nem is tudja pontosan, sem időben, sem emlékképekben meghatározni, hogy hol kezdődött ez a barátság. Jónéhány évvel ezelőtt Veszprém és Csopak között autóval a magyar irodalom és művészet „szent" hegyére igyekeztem, Tihanyba. Útközben a Csók Galéria egyik kiállításának katalógusát nézegettem, a katalógusban Dobrovits Aladár rövid tanulmányát Bartha László festőművészről, előttem pedig a Balaton, tompa, lejtős színekkel, ideges fényekben, erőteljesen, pedig szürke volt ott azon a délelőttön minden – a hegyek, az arcok, a fák és a vonatok is. Azután az autó felment a szerpentinen a „szent" hegyre, a múzeum elé gördült, és sokáig ültünk abban a kicsit mindig hideg, de sohase barátságtalan szobában, amelynek az ablakai magasról, szinte ijesztően magasról néznek a tóra. Bartha László műtermében. Innen a szem, a tekintet a horizontokat is ki tudja tapintani, az összefüggő egészet, és hozzá nyáron a kis pipáló, fehér hajókat, az apró, ügyes vitorlásokat, télen a hosszú, tükörszerűen megtört szürke jégmezőt – vagyis a határokat, a mozgást és a színeket. Ültünk, ültünk, és ami egy riportbeszélgetésnél általában szokatlan, feltűnően

keveset beszéltünk. Ő az ablak mellett állt, a festőállványnál, talán a vásznakat rendezte, vagy a vízre nézett.

– Sokat jártam nyugaton, és azt a következtetést vontam le, hogy a festészetben a lehető összes kombinációk kimerülnek. Új hangot kell a festészetbe hozni, és ennek az új hangnak éppen úgy eszmei forrásnak kell lennie, mint a középkorban a vallásosság volt. Néhány hete Ajkán jártam a Timföldgyárban... Az a vörös por, ami jellemzi a környéket, és amit minden anyag másképpen fogad be, ott a munka helyszínén minden együtt van a legintimebbtől a monumentálisig. Amit itt láttam, az lehet a mi kultuszunk, a művészet forrása, ami a középkori művészeknek a Mária-kultusz és a vallásosság volt. Hinni kell ebben. Hinni, mert amit az ember nem hisz, azt nem tudja ábrázolni...

Amikor néhány hónap múlva már mint többszörös vendég megint felmentem Tihanyba a tóranéző, mindig hideg szobába, már készültek az olaszországi kiállításra az ajkai vázlatok és kompozíciók. A kohász, akinek alakját az alumíniumkohó boszorkányos fényei világítják meg, a timföldgyári üzemrészek kékes-sárgás, vibráló színötvözetei, a csövek, a lemezek tömör halmaza, az alakok ereje és robosztussága, a színek, a mozgás erőteljessége és megfogható közelsége. Eszembe jutott egy műkritikus, aki egyízben Bartha László képeinek sajátos világát, hangulatát Krudy Gyula különös, lezárt világához és hangulatához hasonlította, és aki csak annyit volt képes megmagyarázni Bartha László festészetéből, amennyit önmaga számára felfogni tudott, hiszen azokon a „bizonyos éjszakákon" nem maradt ébren, hogy megláthassa az interieur-ök, virágképek, portrék és szobarészletek mellett a hatalmas horizontú tájképeket, megláthassa a jégképekben a perspektívák végtelenségét, a kompozíció és a színek erejét. Legfőképpen pedig azt, hogy a művész minél jobban megismeri a valóságot, annál bonyolultabbá válik, annál inkább kitágítja a megismerés határait.

– A legmeglepőbb az volt – fogadott néhány hónap múlva, az első hosszadalmasabb ajkai tanulmányút után –, hogy az üzem, minden előző híreszteléssel szemben rendkívül festői. A munka, az üzem hallatlanul gazdag világ, amely szigorúan megköveteli a maga igényes ábrázolását, tartalomban is és stílusban is. A legnagyobb tévedés, hogy vannak olyan témák, amiket nem lehet megfesteni, ez az ajkai élményeim egyik legfontosabb következtetése – mondta azzal a szent és fáradhatatlan izgalommal, ami csak a kamaszokra és a felfedezőkre lehet jellemző.

Azóta öt év telt el.

Néhány hete, hosszas készülődés után megint Tihanyban jártam. Legutóbbi találkozásunk óta Bartha László Párizsban ismételten nagy nagy sikert aratott képeivel, megkapta a Munkácsy-díj első fokozatát.

Nálunk általános, szinte hagyományos divat, hogy mindig kinevezzük a „legfranciásabb" magyar festőt. Akik „ápolják" ezt az ostoba hagyományt, azok többnyire Bartha László nevét szokták emlegetni – aminek természetesen nem örül, mert ez az egész „legfranciásabb" dolog merő badarság, igaztalan is, de egyébként – ennek a jelzőnek körülbelül annyi a jelentősége, mintha teszem azt, megkeresnénk a „legnorvégabb" magyar festőt. Van norvég festő, meg francia festő, meg magyar festő. A magyar festőművész csak a saját népéről, sajátságos belső világáról vihet műveivel hírt a többi népnek. Természetesen ostobaság mégcsak vitába is szállni az efajta „hagyományápolással", mert Bartha László sajátosan, egyénien és korszerűen magyar festő. Szín és térfelfogása, az a sajátos közeg, amiben él és alkot, az az egyéni és festői világrendszer, amiben mozog – annyira egyéni és mai, annyira korszerűen magyar, hogy bármilyen osztályozás csak nevetséges lehet. Magyar. A tájai, balatoni tájai, amelyek mégis éppoly kevéssé teszik provinciálissá, mint Egryt nem tette provinciálissá a badacsonyi táj, vagy Rippl-Rónait a kaposvári évek.

Egy párizsi kiállítás – mégha rövid idő alatt a második is – rendszerint meghatározza a művész helyét, világosabban, pontosabban láttatja önmagát. A párizsi kiállítás, Bartha László kiállítása, ha azt mondom – jól sikerült, aligha mond többet, mintha megemlítem, hogy sok vezető francia író, művész és kritikus, közöttük Aragon és Georges Boudaille, a neves műkritikus, már az első napokban megnézték a magyar festő

műveit, hogy a francia vezető lapok elismeréssel írtak róla, megtalálták benne a művészileg rendkívül izgalmasat, az eredetit, hogy ugyanabban a galériában a megelőző tárlat egy Picasso kiállítás volt, hogy Bartha László kiállítását néhány nappal meg kellett hosszabbítani...

A sárga falakkal lezárt, szinte kolostorszerűen merev tihanyi múzeumudvarból szinte kiemelkednek a délelőtti árnyékok. Az egymást rég nem látott zárkózott barátok belső izgalmával és félszegségével beszélgetünk, nekem egyébként úgy tűnik, mintha a világ másik végéről jött volna haza a télen, hiszen Párizsban volt. Beszélgetünk. Párizsról. Képekről. Festőkről, műkritikusokról. Az ijesztően kihalt dél-franciaországi kővárosokról, a hóról és a húszfokos melegről, amelyek egymástól alig félóra távolságra voltak Franciaországban. Beszélgetünk. Művészetről, és megint csak művészetről.

– A művészet világában talán még sohase volt ilyen izgalmas összkép, mint most, ennyi problémát egyszerre talán még nem is vetett felszínre. Ezek a problémák nem is mind tisztázatlanok. Van, ami egyértelmű, amit ki lehet iktatni. A bázeli múzeumban van egy óriási kép, ami nem áll másból, mint csak egyforma kék színből. Egyetlen tónus, talán az alján egy kicsit világosabb, de ezt csak elképzeli az ember, mert idegesíti ez a szörnyű egyformaság. Párizsban voltam egy szürrealista kiállításon is, ami éjjel tizenkettőkor nyitott. Láttam ott többek között egy „műalkotást", egy vaságyat sodronnyal, a vaságyon piszkos párna és paplan volt, az ágyneműn pedig odacsapkodott festékfoltok. „The Bed". Az ilyesmiket az ember egyértelműen kiiktatja a művészetből, ez nem izgalmas, csak a határesetek. Sokat töprengtem már, hogy egyetlen mondattal miként lehet meghatározni: eddig a határ, eddig művészileg elfogadható. Azt hiszem, addig a határ, amíg a számomra valamit mondani képes. Értelmeset. Ha a művész pontosan azt valósítja meg, amit kifejezni akart... Mi egy kicsit „idetettük" a határvonalat, így sok minden kívül maradt, éppen a határesetek. Egy bizonyos: a szerencse és a véletlen a művészetben sohase lehet kategória...

És Ajka? A kohász, a boszorkányos fények, a timföldgyári csövek, a halomra dobált lemezek, egyszóval az a rendkívül izgalmas, szinte az elektromos pályarendszerekre emlékeztető világ, ami az üzemben fogadta, és amit sohase felejtünk ki a beszélgetéseinkből?

Felállunk, otthagyjuk a felmelegedett kolostorszerű sárga múzeumudvart, bemegyünk a tóra néző szobába. Ő az ablakhoz ül, az arca árnyékban van, pedig – nem is tudom, hogy miért – most az arcát szeretném látni.

– Amikor először hazajöttem Ajkáról – mondja – azt bizonygattam magamnak, hogy egy esztendőn belül mindent megoldhatok abból, ami Ajkán fogadott, és amit abból meg akartam oldani. Ennek most öt éve, és a IX. magyar képzőművészeti kiállításon szerepelt képeimen tulajdonképpen csak összefoglalni tudtam az ajkai élményeket. Most még inkább érzem, hogy ehhez a rendkívül izgalmas, új mondanivalóhoz okvetlenül meg kell találni az új kifejezési formát. Ezt nem megkeresni, ezt elmulasztani: az a téma iránti szeretet hiánya, vagyis főbenjáró bűn...

Szokásunk, hogy fukarkodunk a jelzőkkel, magam se szeretem a felesleges jelzőket. Az elején azt írtam, hogy sokáig egyszer sem éreztem: eljött a pillanat, megtaláltam az én diákkori, csodálatos festőmet, aki a vonalak furcsa, ideges mozgásával, a színek összefüggő rendszerével ábrázolja azt, amit mi rendszerint nem érünk rá megnézni, vagy egyszerűen az optikánk miatt nem láthatunk meg. Jelző helyett talán annyit – amióta ismerem Bartha Lászlót, képeit, azt a sajátos, különös, korszerű világot, amelyet ábrázol, és ahogyan ábrázol – bizony szeretném megírni azt a diákkorban eltervezett regényt.

THIERY ÁRPÁD

EMLÉKEZÉS RABINOVSZKY MÁRIUSZRA*

Minden nap gondolok Rá, az élő barátra. Megtörténik, hogy hosszú ideig nem találkozunk, ő itthon, én meg idegenben. Most azt mondom, fordítva van, majd megjön. Majd folytatjuk a félbeszakadt mondatot.

Csak öt évvel idősebb nálam; ha vagyok, neki is kell élnie, hol van még a száztól. Utána számolok, most hatvannyolcadik évében jár, barátságunk meg – egész emberöltő – éppen negyven esztendeje tart.

Bárhol nyítom föl, mert e barátság könyve ép úgy él, mint ő, magától oldódik, mindig ugyanaz a kép: mint világos vizen érzékeny hullámok rendje.

És míly szerencse – mozdulatai a régiek, haja nem fehéredik, semmit sem öregszik.

*

Az én Máriuszom magas termetű, sovány és fiatal. Keresztneve derűt, vezetékneve pedig a képek világában, Budapesten világosságot jelent. Külseje szerint tudósra, egyetemi hallgatóra formál, ez az ember – gondolod – könyvek barátja, bizonyosan ír egy könyvet. Otthona Pesten a város belsejében fák között van; háza előtt két platán óriás, mögötte egy harmadik, még hatalmasabb. Ez a platánszomszéd, ha nyitva Máriusz dolgozószobája, behajol, benéz íróasztalára és néha elküldi egy-egy levelét.

Máriusznak nincsenek festményei, dolgozószobájának mindegyik oldala könyv és ezek a könyvből épült bástyák, a bástya fokán füzérben fából faragott szobrok valóságos erődöt alkotnak.

Íróasztala?

– Et surtout ne touche pas á mon désordre – mondja, melyben józan nem, csak író ismeri ki magát. Egy pohárban három szál virág, előtte odatámasztva papíroson ceruzával két név: Charonton és Bernard Palissy – nyilván a virágoknak szólnak.

Nem nagy család, azaz találóbban hangos beszéd nélküli otthon.

Máriusz feleségének Olgának igazi neve Terpsichore, mert olyan a járása, mint enyhe szélben gabonatáblák hullámzása. A formák párbeszéde az ő élete és világa, keze érintésére, ha akarja, az a tér is megszólal, melyet eltakar a forma. Ha meglátja Máriuszt, előbb szemével mondja keresztnevét, aztán megsimogatja férje karját és most már alig hallhatóan kiejti nevét.

Egy fiúk, két leányuk van, Máté, Mária és Monika. Máriusz egyik keze a szeretet, másik az óvás. Szeme a figyelem, azt vizsgálja, ami naponta új bennük, ami a gyermekben már a felnőtt apja. Ma is sorra veszi őket és újból valami fölfokozott, szinte aggodalmas gondossággal Monikáról beszél:

„Édes gyermek, a hajad, a barna
fonata csüng és nyúlik a napra,
pergeti szálait, csakúgy mint ágait
szomorú fűz a bomló patakra."

Ismerem a családot, az öregeket itthon, meg Máriusz testvéreit, kik déli vizeken halászok, reggelenként, visszatérve a tengerről, hálót aggatnak szárítókra. Mindegyik sötét bőrű, sötét hajukat hátra gereblyézik, szemöldöküket, mikor már elkészült az arckép, szénnel vízszintesen megerősítette a festő.

Ha így, a városra nehezedő ködöt, a teleket miért is szeretné Máriusz – ámbár az ő Budapestje még szürkén is telve színértékekkel, rózsaszínnel, meg halványkékkel. Aztán az év nagyobb részében – ahogy jókedvvel elmondja – Buda mindmegannyi Fouquet a chantilly-i kastélyból, a Duna-part pedig, a környékből érkező hajós néppel festmény-sorozat Carpaccio számára.

* Elhangzott a Művészettörténeti Dokumentációs Központ 1963. május 22-én, a Magyar Tudományos Akadémián rendezett emlékülésén.

Barátságunk, az „attachement mutuel"? – erről nem esik szó, mert az-e, ha lehet magyarázni. Ha a szegénységet pénzzel mérik, Máriusznak, hogy bejárja a budapesti kiállításokat, ismételten meg kell javíttatni lábbelijét. Természetes, hogy gazdagok vagyunk, miénk minden országút, az ég felhői, a „tartsunk együtt" nem megfontolásból, elhatározásból való, hanem a szegény-legények nem lehet másképtje. De mégis, a közös sorsnak, a közösen elvégzendőnek legmélyén szövetség ez olyan ellenséggel szemben, mely most kél, minden nappal, minden órával nől, és már lánggal lobban. Mert bizonyos, majdan elbocsátják Máriuszt az egyik napilaptól, hogy a német követség „kívánságára" elbocsássák a másiktól, hogy majdan egy előre elvesztett háborúban hiábavaló árkokat kell ásnia – ha ugyan életben maradunk és lesz erő újra kezdeni.

Szövetség ez a germán übermensch-ek, az olasz feketeingesek, szövetség hazai szállascsinálóikkal szemben, szemben azzal az egész világgal, mely itt, Európa közepén végzetes konoksággal ellenáll időnek, értelemnek, emberi hivatásnak.

Milyen túlzó sötéten látás! – mert hiszen itt a teraszon, ahol ketten ülünk, igazi béke és csend van, talán túlságosan nagy csendesség. Mi hát a sugallat, mely nem hágy nyugtot és siettet és úgy hajtja a munkát, mint vihar közeledtekor a gabonakeresztek összehordóit?

Pedig Máriusz nem tartozik a nagy verekedők közé, nem szereti a túl hangos beszédet, a forte is, ha szól, csak annyira hangos, mintha előadó pulpitus mellől szólna. És munkabírása sem rendkívüli, hiszen – látom – ahogy szemlél egy képet, ahogy lehajol egy könyvért, mennyi energiát emészt.

Ez a törékeny, érzékeny ember, akinek keze soha senkit és semmit nem ütött meg, az ünnepnap írója.

Arról beszél, mert megtörténik, hogy nem gondterhelt az ember, ha összeszedné, összegyűjtené valamennyi írását, tellenék-e belőle örömére.

Tudom én, ismerem a mozdulatot, ahogy írók előveszik a dísz nélküli papíros köteget, írásaikat – nem nagy látvány. Meg kell várni, míg kinyílnak a lapok, fölszáll belőlük ezer kép és gondolat. Máriusz a térdén tartja a papírost, olyan, mint az a kisfiú, aki csatába indul.

Nem életműről, már befejezett alkotásról van szó, hanem a jelenről és még inkább a jövőről. Máriusz azok közül a tudósok közül való, akiknél az ismeret – oui, il a le sens relatif du vrai savant, aki tájékozottságáról szinte szemérmesen hallgat. Látom őt olyan művek előtt, melyeket hódolattal köszönt, – ilyenkor előbb bemutatkozik, meghajol, elmosolyodik és hallom, ahogy bizalmasan szót váltanak. Mert az egyszerűség a tapasztalatok vége – mondja, olyat kell írni, ami röviden, világosan a művek bensőjéből szólal.

Máriusz ott van minden kiállításon, ha kell ismételten fölkeres képeket. Minden nap ugyanaz: budapesti lépcsőházak, szerkesztőségi szobák tele cigarettafüsttel, papiros és gépzörej, írásainak nagy része olyan újságokban jelenik meg, melyeknek látszólagos vagy igazi élete pár óra.

Nos, a papiroslapon egy vers szövege – az író, akiről csak egy-két nagyon közeli barátja tudja, hogy regénykönyvet, költeményeket forgat a fejében, kinek tekintetében mindig ott a gond, a gondterheltség fátyola, így fordul „Az örömhöz":

„Azóta, ős-öröm, megtudtam titkodat.
Nem kényúr vagy te, nagy öröm,
Kegyenceit kitüntető,
Nem céda vagy te, szép öröm,
Parázna kegy-kereskedő,
Nem kocka, vagy te, jó öröm,
Véletlen, tétlen perdülő –
Te forrás vagy, mely nem apad,
Zavarhatatlan tiszta víz,
Te kristály vagy, szűzen fakadt,
Mely nem tükör, mely nem takar,

Te önmagad vagy, zúgó fény,
Töretlen egy, jelenvaló,
Te hívsz, mert hív, ami tökély,
De hangod néven nem nevez –
Ki téged tud, az benned él."

Milyen messze ellátni innét a lépcsőkről! Olasz trilogia – mondja Máriusz ragyogó szemmel, keresztül nézve a platánfa lombján. És máris úton van a dús zengésű világban, a széles és ismerős úton, amelynek partjain csupa monumentum. Olyan birodalom ez, melyben összemosódott tér és idő, amelyben a megtörtént a jelenben tovább él. A tudós, a hívő, a kommunista Máriusz kézműveseket keres föl, látogat meg, kérdez és válaszra bír, kik a művész és művészet megnevezést nem ismerik, akik átveszik az örök fonalat elődeiktől és mint a köteles, tíz ujjal, figyelő szemmel – életből fonva tovább vezetik, aztán kézből kézbe átaladják. Igen, a tervek! – Megírásra váró könyvek, összefüggő építkezés, olyan tervező jövő – de hát milyen eljövendő? Városok, architektúrák, emberek neveit hallom, akikről újból írni kell, mert az eddigi könyvek elporladtak.

Nekem elnézi, ha most is csupán hallgatom megfontolt szavát és szótlanul tanúja lehetek az író munkájának, mely firkákból, amit kéziratnak neveznek, könyvet tud szerkeszteni, Olyan könyvet, tanulmányt, melyben a rövidség egyet jelent a meghatározottal, melynek ötvözete a váratlan ajándék örömét jelenti.

*

Minden nap gondolok Rá. De most már túl hosszúra nyúlik távolléte, az emlékezésnek új élményre volna szüksége, látnom kellene őt, hogy a hihetetlen ne váljék valószerűvé, aztán valósággá.

Vagy ha múlt időben beszélnék Róla, közelébb lennénk-e egymáshoz, nem is tudom.

MARTYN FERENC

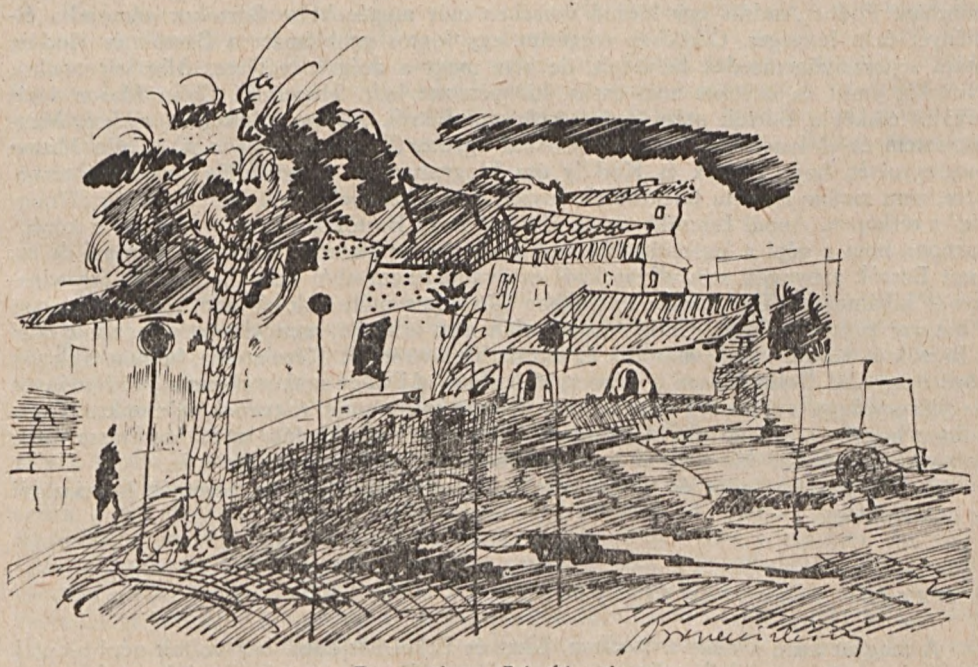

Bornemissza László rajza

CSAK TISZTA FORRÁSBÓL

(Hozzászólás a zeneszerző-nemzedék problémájához)

Pécsre mindig szívesen megyek, szívesen emlékezem és örömmel kapcsolódom szellemi életébe. Huszonöt évvel ezelőtt már több ragyogó szimpozionon vettem részt a városban, Várkonyi Nándornál az egyetemen és másutt. Weöres Sándor és Csorba Győző voltak a kalauzaim. Rendszeresen olvastam a Sorsunkat, miként mostani utódát, a Jelenkort is. Jól esett látnom, hogy a zenét – mely immár negyven éve központi helyet foglal el szellemi életünkben – szerkesztők állandóan napirenden tartják. Néha írók és költők közelítik meg a zenei kérdéseket, akik inkább körüljárják, mint megragadják a problémát. Granasztói Pál írása (Jelenkor, 1962/4–5. szám) hosszadalmas, kandalló melletti csevegésnek hat, laza lírai emlékezésnek Mozartról, Beethovenről, Wagnerről és azután Bartókról. Meglepő, hogy a szerző mennyire részletezi jazz-rajongását. Az egész írásban azt az Amerikában is feltünedező tendenciát érezni: mossuk el a határt az európai klasszikus zene és a jazz között. Ez természetesen elfogadhatatlan. Granasztói Pál csak írása utolsó bekezdéseiben pedzi a nagy esszé-témát: a modern zene és a modern építészet kapcsolatát. Mivé lett ma a „megfagyott zene"? És zenénk? Az atomizálódó és szétporló? Granasztói azonban nem megy bele az izgató kérdés tárgyalásába, hanem csupán felveti. Egy ici-pici erkélyt épít fel előttünk, amelyre hosszú, kacskaringós és zegzúgos lépcsőrendszer visz fel, de ahol nem jelenik meg senki, ahonnan nem szól hozzánk senki. Milyen kár!

Fodor András hozzászólása (Jelenkor, 1962/6) is a kívülálló és érdeklődő költőé. A legközelebbi múlt emlékiratának véli az ember. A költő Bartók-rajongása van a központban. Fodor András egy kitűnő versében már megénekelte Bartókot, elmondta élményét és a lényeget. Cikkében megérint egy fontos problémát: a Bartók és Kodály utáni zeneszerzőnemzedék helyzetét, de nem megy a dolgok mélyére. Alig körvonalaz. Neveket említ és neveket nem említ, hiányérzetet kelt. Megemlíti Colin Mason vitát kiváltó cikkét a Bartók utáni zeneszerzőnemzedékről. Kíváncsi lettem a cikkre. Megszereztem és elolvastam a hozzászólásokkal együtt. (Új Hang, 1955/10/11). Colin Mason megjegyzését, hogy Bartók és Kodály óta Magyarország rákerült Európa zenei térképére, nem tartom annyira jelentősnek, hiszen már Liszt idejében keresni kezdték „Hongrie"-t térképen. Annál furcsább az az állítása, hogy Bartókban nem a magyar, a középeurópai, nem a népi a legfontosabb, ami úgyis hamar kimerül, hanem az európai és az, amit Bartók a nyugati stílusdivatokból és avangardizmusból Schönberggel és Strawinskyvel kihámozott. Ezt találja Bartókban követésre méltónak, és ezt ajánlja melegen a magyar zeneszerzőknek. Colin Mason talán nem is tudja, mennyire szót fogadott neki a Bartók és Kodály utáni második és harmadik nemzedék. Kétségtelen, hogy a cikkírók között egyedül Colin Mason a képzett muzsikus, aki nagy szakértelemmel, tudományos tárgyilagossággal szól hozzá a kérdéshez. Csupán szempontjai idegenek számunkra. Gondolom, hogyha a század elején valamelyik Bartók- vagy Kodály-szerű honfitársa ásott volna ki brit, kelta, dán vagy ir zenei őskőzeteket, másként beszélne ő is.

A Granasztói, Fodor és Mason által felvetett problémákhoz szeretnék hozzászólni az alábbiakban.

A magyar zene mai állapota

A magyar zene a múlt században, Liszt és Erkel idejében, bár voltak népi alapjai (verbunkos, népies műdal), teljesen a nyugati zene függvénye volt. Zenénket a korszerű

nyugati romantika szelleme, stílusa és technikája hatotta át. A magyar Liszt volt a romantika egyik nagy, ha nem a legnagyobb képviselője. A korszellem hatására feltámadt nemzeti zenék, mint kis bolygók keringtek a nap körül.

A XX. század elején Bartók és Kodály feltárják a magyar népdal őskőzeteit, felmutatják az Ázsiától örökölt nagyszerű zenei kincseket, s új, legmaibb nyugati technikával készült műzenét teremtenek, amelyet lassan elismer az előbb idegenkedő ország, de még előbb nyugat. Észre sem vettük, hogy egy félévszázad alatt külön, független, önálló zenei világ lettünk, önálló szellemmel, saját stílussal, két nagy vezető egyéniséggel, zeneszerző-iskolával, sajátmódszerű zenetudománnyal, világot járó, eredeti stílusú előadókkal és együttesekkel. Európától független önellátók, szuverének lettünk, akiket csak a kialakult formák és a technika kapcsol nyugathoz. Sőt, szűkebb hazánkban, Közép-Európában még külön mozgást is előidéztünk azzal, hogy míg Kodály a sajátosan magyar népi motivika alapján teremtett magasrendű műzenét, addig Bartók a magyar mellett a román, szlovák és délszláv népzenei elemeket is beledolgozta egyéni stílusú alkotásaiba. Amíg Kodály szinte kizárólag a „Felszállott a páva...", a „Tiszán innen, Dunán túl..." és a székely népballadák fölött köröz, addig Bartók ráért elmerülni a szerb kólóba, a bolgár ritmusba (ki hallott azelőtt róla?), a román kolindákba, a szlovák népdalokba, és kisebb-nagyobb remeket faragott belőlük. Most már nemcsak népzenénk, hanem a műzenénk is hat a környező népekre. Tektonikus zenei mozgás indult meg Közép-Európában.

Évekkel ezelőtt „L'Espagne dans la Musique Francaise" címmel cikket olvastam a Revue Musicale-ban. A cikk arról szólt, hogyan dolgozták fel a francia zeneszerzők egymásután a spanyol népzenét saját műzenéjükben. Chabrier-ra Bizet duplázott rá Carmenjével, Debussyre Ravel a Bolerójával. Mindezt Bartók egyedül csinálta nálunk a szomszéd népek népzenéjével.

A magyar műzene, a népdalkutatás, és a népzene-tudomány nemcsak Közép-Európában hat, hanem mindenfelé a világon. Műzenénket világszerte egyre sűrűbben játsszák, zenetudományi kiadványaink mintaszerűek, mérvadók és keresettek. Mindez azt jelenti, hogy belekerültünk a világ zenei életébe, hatunk, termékenyítünk.

Teljességet, beteljesedést jelent vajon ez a félévszázad alatt elért primátus? Ragyog-e vagy homályosul, emelkedik-e vagy hanyatlik-e a kodályi eszme és a vele kapcsolatos zeneművészet? Eltéríti-e valami nyílegyenes útjától ezt az egészséges irányt? Érték-e káros külső és belső befolyások? Kétségtelen, hogy számos gátló, bénító és semlegesítő jelenséget lehet észlelni a csupán kezdetnek és nem betetőzésnek tekinthető, nemzetközileg is elismert magyar zeneművészeti iránnyal szemben. Ezeket az erőket vesszük sorra az alábbiakban.

A nyugati ultrazene hatása és veszélyei

„Unsere problematische, ach so problematische Musik!..." kiáltott fel egy pár éve a MELOS c. nyugatnémet zenei folyóirat (Zeitschrift für neue Musik) cikkírója a Nyugat-Európát szaggató dodekafon-szeriális-elektromos és konkrét zene hallatára. Mint a kultúrában általában, de a zenében különösen nagy zavar van Nyugaton. A huszas évek „izmus"-korszaka, amely akkor rövid lángolás után a hamvába holt, újra feltámadt, és tombol az ibolyántúli zene mindenfelé. Csak korjelenség? Hisztéria? A huszas évek ultrazene kiadói el nem adott, ráfizetéses kiadványaikat újra piacra dobják, propagandahadjáratba kezdenek, pénzelik, szítják a tüzet, hogy mindent eladhassanak. Sőt, felkutatják a rég elfeledt, kisebb dodekafonistákat, leporolják és piacra dobják őket is. Spekulációs, matematikai, mesterséges konstrukciók lesznek úrrá a zenében. Az atomvilág, a művészet fölé kerekedő tudomány vetületei ezek a konstrukciók. A zene nem *muzsika* többé, hanem csak *akusztikus jelenség*, amelyet képletek alapján írnak, mérnek, kevernek és gépekkel közvetítenek. A kompozíció MIXTUM COMPOSITUM lett. Félrebillent a zene három alapelemének: a dallamnak, a ritmusnak és a harmóniának szép egyensúlya. Hol a dallam, hol a ritmus, hol pedig a harmónia kerül túlsúlyba. A rit-

musból gépi mozgású osztinato, vagy rapszodikus lüktetés; a funkcionális harmóniából ka szólamok találkozási pontja, zenei gubanc; a dallamból természetellenes ugrások, mesterkélt és eltorzult hangközök hálója lett.

Ma, amikor a huszas évek „izmusait" újra kérődzik, amikor Párizs, Donaueschingen, Köln és Darmstadt az ultrazene viharfelhős fővárosai lettek, Ruppel nyugatnémet zeneesztétikus „Die geteilte Musik und ihr gespaltenes Publikum" címmel mérlegnek beillő esszét írt a mai nyugati atomizált zenéről és meghasadt tudatú közönségéről. Ruppel kétségbeesetten kérdezi, hogy a mai technikai manipulációknál kifejlődött extra hangzásvilágban hová tűnt *az ember?* „Wird das Musische vom Technischen überwältigt, so steuern wir ins Verhängnis der totalen Enthumanisierung der Kunst. Ob in Köln das Haupt der Athene oder die Büsche der Pandora sich öffnete – wer weiss es?" (Ha a technika fog eluralkodni a tisztán zenei fölött, akkor a művészet a teljes elembertelenedés veszélye felé halad. Nem lehet tudni, hogy Kölnben Pallas Athéné feje vagy Pandora szelencéje nyílt-e meg előttünk.) A kritika művészeti nihilizmust emleget, a közönség zöme elriadt, és a régi zenéhez menekült vissza. A nyugati világban piszkosan hömpölyög az ultrazene áradata. A porfelhőben nincs szél, sem huzat. Senki sem szól, hacsak félve nem.

Szélsőséges zenét Magyarországon keveset hallani. Hanglemezekre, hangszalagokra és külföldi rádióelőadásokra van utalva az ember. A művek partitúrái ijesztőek. Nem is kottafejek, hanem különböző jelek, vonalak és nyilak halmaza. Rejtélyes utalások, titkos képletek és ábrák vannak bennük. Egy kissé a régi tabulatúrákra emlékeztetnek. Mérnöki asztalra való „blue-print" mindahány. Műszaki rajzok. „Superhuman scores", azaz emberfeletti partitúrák, amelyekben „two octave jumps, non-tonal textures, vocal and verbal distortions" vagyis kétoktávos ugrások, zenétől idegen menetek, hang- és szóeltorzítások, elcsavarások zsúfolódnak benne, ahogy az angol TEMPO c. folyóiratban olvasható. A partitúra, az akusztikus jelenséggé lett zenének teljesen megfelelő kottaképe, helyesebben ábrája.

Meghívtak egy Parlament melletti palota emeleti magánlakásába ultrazenét hallgatni. Kedves avangard szellemű házigazda fogad. A bazárszerű szobában orosz ikonok, Bach és Beethoven-kéziratok másolatai, régi üvegek és néger szobrok láthatók. Az asztalon Stockhausen nagy bekeretezett képe áll. Nagyobbára fiatal fiúk és lányok voltak jelen. Sokan közülük el is nyúltak a díványon. Idősebb hallgató kevés volt, de nagy komolysággal tárgyalták a hallottakat. Egy intelligens fiatalember állt fel, és fanatikus ultrazene-prédikációt tartott. Hinni látszott, amit mondott, ámde beszéde mégsem hatott meggyőzően. Filozofikus agya lázasan elemzett és fejtegetett. Végre szalagról szólt Edgar Varese „Ionisation" c. műve. A mű a legkülönbözőbb ütőhangszerekre és szirénákra van írva. A művet dinamikus hangzavarnak nevezhetném, amelyben az öt szirénazúgás lehetett szenzációnak szánva, de nem sült el jól a dolog, mert csak az első szirénazúgás keltett némi izgalmat bennem, többi menthetetlenül unalmas volt. A második világháborúban sokkal hatásosabbat hallottam. Igazit. A komoly zenei alappal, nagy iskolázottsággal bíró szerző másik, „Integrales" c. darabja úgy hatott, mintha egy régi-régi, nagyon hamisra hangolódott vidéki zongorán két kisgyerek összevissza kalimpált volna. (A nyugati világban John Cage által kiötlött, szándékosan „széthangolt" zongorát, a temperáltság évszázados jelképét, „prepared piano"-nak hívják.) Varese második darabja hosszú, formátlan és nagyon unalmas volt. Eszembe jutott, hogy a szerző nemrég nyilatkozott az amerikai elektromos laboratóriumában hozzálátogató európai újságíróknak: „Odaát még mindig a dodekafóniánál tartanak? . . . " Edgar Varese is ember: „Kotyvaszt és istennek képzeli magát . . . "

Stockhausen három zenekarra írt „Gruppen"-jét is hallhattam végre hangszalagról. A művet három karmester vezényli egyszerre. Erről a műről a TEMPO – amelyben a három-zenekaros koncert képét is láttam – így ír: „A kölni bemutatón maga Stockhausen, Boulez és Maderna, az ultrazene másik két vezére, egyszerre vezényelte a három zenekart. Stopperórák és metronomok a kézben . . . Először Boulez lépett be a zenekarával, azután Maderna, s végül a szerző, 12 és fél percnyi vagy nagyobb időközben. Az előálló összevissza-hangzást elragadónak találták. („The ensuing chaos was reported to have been splendid".) És a partitúra! Három áttekinthetetlen sáv a papíron, különböző

metrumu ütemek bozótja... Módosító jelek zöld tintával!... A zenekari tagok részint unatkoztak, részint mulattak az előadás alatt. („The orchestral players were partly amused and partly bored.")... Stockhausen élő tagja egy olyan mozgalomnak, amely példátlanul keserű vitákat támasztott és szakadást idézett elő a zeneszerzés területén mindenütt a világon..."

A „Gruppen" is végtelenül unalmasnak és kétségbeejtően zavarosnak hatott. Ilyen művekkel rémítik még mindig nyugaton a polgárt? Ezért volt az évezredes zenei fejlődés, hogy Európa ilyen „csúcseredményt" érjen el?

Ez az a kor, amelyben világhírnévre tesznek szert olyan „zeneszerzők", akik nem tudják, hogy mi a számozott basszus, akik nem tudnak egy korált megharmonizálni, akiknek fogalmuk sincs arról, hogy mi a fuga, mi a szonáta, akik csupán az elektromos kapcsolótábla előtt „mesterek".

Ez az a kor, amelyben ajtónyikorgást, kakaskukorékolást és női sikolyt vesznek hangszalagra, ezt mixelik, és zeneként tálalják. Ezek a „szerzők" érzéketlenül hallgatják a világ legnagyobb zenei remekműveit. Nem is rezonálnak rá.

Ez az a kor, amelyben egy Gorecki nevű süldő lengyel zeneszerző „Impackt" c. művében a zenekar köré elhelyezett különböző nagyságú lópatkókkal csap nagy zenebonát.

Ez az a kor, amelyben egy ir zeneszerző, Orff módjára „Steinspielt" írt elő legfrissebb ultra-stilusú partitúrájában. A kölni próbán nem találtak megfelelő német „követ" a kívánt hanghatás elérésére. Diplomáciai úton, repülőgépen hozattak hát megfelelő ir bazaltot az előadásra. A hatás teljessé vált.

Más „zeneművekben" ajtókat kell csapdosni teljes erővel, aszimetrikus időközökben. Várom már, hogy mikor írják át Honegger „Pacific 131"-jét és „Rugby"-jét, esetleg Mossolow „Gépzenéjét" korszerű „musique concrète"-re. A fujó-köpő, fáradt vizet csorgató, tüzes parazsat eresztő mozdonyóriás *reális* zenei ábrázolása *mai* eszközökkel sokkal hatásosabb lenne. Honegger a még évszázadokon át kifejlődött finom nyugati hangszereket kényszerítette a lokomotív-ábrázolás megalázó szerepére. Bartók is megkezdte már a hangszerek természetes szerepének felforgatását. Nála is dobolnak a hegedűn, és énekelnek a dobon. De hol van ez még a földre ejtett cserepek „előírt" hanghatásától?

Egy élesfülű, biztos ítéletű honfitársunk nyugaton járt, s alaposan körülnézett. Hazatérése után megkérdeztem tőle, hogy mi újság odakinn a nagyvilágban. „Ez a zenei pocsolya – mint valami vízözön – elöntötte egész nyugatot... De ne félj! nincsen semmi baj! A kisgyermekek még mindig szép nagy szekundot, tercet és tiszta quintet énekelnek! És a madarak sem fütyülnek hamisan!..." Én már a nyugati madarak füttyében is kételkedem. Láttam és lejátszottam az erdőben magnóval járó, madárfüttyöket gyűjtő madarász-szerző Olivier Messiaen „Réveille des Oiseaux" c. zongorára és zenekarra írt művének néhány partitúra-részletét. A szerző egyszerűen dodekafonizálta a francia madarak énekét, és eltorzította a természetet. (The Musical Times, 1960, October, 627/628. „Messiaen's Early Birds" by Norman Demuth.)

A Bartók és Kodály utáni zeneszerző-nemzedék problémái

Az ultrazene kontinenseket alááknázó veszélyeivel nem szándék nélkül foglalkoztam ilyen részletesen. Hatása nálunk a hivatalos elzárkózás és szűrés ellenére igen nagy, sőt talán ezért még nagyobb. Jellemző példa rá a múlt évad végén rendezett hat ultraszínezetű bérleti hangverseny. A Filharmónia éppen csak hogy kinyitotta az ultrazene (nem is nagyon válogatott műsorú) zsilipjét, tódultak rá, s egymást törték a jegyekért. Ez volt a helyzet az idei kamarazenebérlettel is. Lehet, hogy a közönség únja már az évről-évre egyre jobban elsablonosodó műsorokat és bemutatókat, de azt is meg lehetett látni, hogy nem a nép, hanem egy bizonyos pesti réteg, a divathajhászók és az „up to date"-mániások siettek a nyugati csemegére. A pesti sznobok talán nem is éhesek az igazi modernségre, csupán torkosak. A műsor néhány extra számát valósággal aperitifnek, azaz étvágygerjesztőnek vették, amitől még éhesebbek és még szomjasabbak lettek.

Sokkal fontosabb a Kodály után fellépő első, második, sőt immár harmadik zeneszerzőnemzedék viszonya a *modernhez* és *a magyar hagyományokhoz*, Kodály eszméihez. Milyen az új gárda hite, szellemi arca, jelleme? Évek óta figyelem az új nemzedéket egyénileg és csoportosan is. A fiataloknak legszorgalmasabb hallgatója vagyok. Sajnálattal látom, hogy a fiataloknak nincsen igazi vezérlő eszméjük, a „magyar vonalat" elejtették, s a „népi" is inkább csak mint persiflage-anyag érdekli őket. Felhígították Bartók és Kodály stílusát, ultrasznobok lettek, azonkívül hitetlenek, cinikusak és végtelenül elanyagiasodtak.

Móricz Zsigmond mondta egyszer, 1940 körül egy leányfalusi sétánk alkalmából: „Ami hitet, eszmét, gondolatot az ember fiatal korában, 18–20 közt felvesz magába az előtte álló nagyoktól, amit felszippant abból a korból, azt viszi magával egész életére. Az lesz a hite, annak lesz ő is lobogó képviselője..." Így igaz ez. Móricz Zsigmond, Bartók, Kodály és mások Ady roppant magyar fókuszába tekintettek bele közvetlen közelről. Tőlük Németh Lászlók, Illyés Gyulák, József Attilák vették át a stafétabotot. Mi, Kodály növendékei, magától a mestertől kaptunk eszmében és példában egész életre szóló programot. Mi a Kodály-eszmék foglalata? A magyar népzene és az abból táplálkozó műzene. A magyar nemzeti zenekultúra megteremtése, továbbvitele, kiépítése egyéni alapon; ki-ki a maga tehetsége szerint. Európaiság és magyarság. Az eljövendő magyar zenekultúra mai előmunkásának lenni... Magas színvonalú magyar művészetet csinálni, „amire szüksége lehet a világnak..." Mi ezt kaptuk tőle, és ezt visszük előre, ha nem is mindenki már.

A Kodály-eszmék elhalványodtak a mai fiatalok előtt. A *magyar*, a *népi*, ami minket, a Kodály utáni közvetlen nemzedéket annyira ihletett, a mai fiatalokat sem mint téma, sem mint stílus nem vonzza többet. „Túl vannak rajta...", ahogy valaki örvendezve mondta. Kodály zászlója, úgy látszik, már csak külföld számára lobog fennen. Kodály műve lezártnak hat. Kirakati tárgy lett idegenek számára. Valutaügy, végállomás. Ez a megállapítás, bármennyire sajnálatos, igaz. Néhanapján, jubileumok alkalmával vannak még honi Kodály-estek is, de már régen nem „hivatalos iránnyá hizó" közéleti művészet az övé, ahogy Bangha páter nevezte Kodály irányát a harmincas évek végén, támadó iratában.

Ki folytatja ma a magas műzenében ezt a Bartók–Kodály törte utat? Senki, vagy alig néhányan, ezek is lenézve és félreállítva. Eleinte még folytatódott valami ezen a téren, de azután a tömegesen gyártott olcsó népdalfeldolgozásokkal teljesen felhígították a népdalt. Régebben csak „Így veszem fel e szent igéket..." áhitatával nyúlt a népdalhoz még a kisebb kaliberű szerző is. Később sablon és unalmas téma lett a népdal. Sajnos, a népdal nagymérvű felhígításában Kodály növendékei is résztvettek, s így lassan teljesen hitelét vesztette az új magyar zeneművészet legdrágább kötőanyaga. Ez a való helyzet. Napról-napra színtelenedünk. A népdal kultusza lassan már a rádió népi zenekarainak a műsorából is kikopik. Volt és félig-volt Kodály-növendékek sok pénzt hozó, „mai témájú" operettjeikben már csak paródia-anyagnak tekintik a népdalt, mintha valami túlérett magyar kultúrperiódus végén járnánk. A Magyar Tudományos Akadémián Kodály által személyesen vezetett Népzenekutató Csoport maradt az egyetlen hagyományőrző hely az országban. A népdal tudományos elefántcsonttoronyba költözött csipkerózsika-álmot élni.

A nyugati ultrazene számtalan résen át szivárog be hozzánk. Nemcsak a dodekafon-szerális, hanem az elektromos-fémes hangzású is. Egyre több fiatal zeneszerzőnk ír csikorgó-nyikorgó, kopogó-rikácsoló, sőt csapkodó-fütyülő, kiábrándító hangú „szimfóniát". Ultrahangzásukban és embertelen tartalmukban ezek mind megegyeznek. „A" szerző II. szimfóniája semmiben sem különbözik „B" szerző IV. szimfóniájától. A jelentékeny egyéniség hiánya, a „glechschaltoló", azaz egyformásító, erőszakolt nyugati stílus, a sznob-modernség teszi ezt. Politikai zenénk sokszor felpanaszolt elszürkülése mellett, amely a szerzők hitének és meggyőződésének hiányát mutatja, ez a nyugati eredetű sablonizáló folyamat érezhető zenei termésünkön. Nem kell külön kiemelni, hogy a kőkemény, fémreszelékes, elektro-füttyös (glissando) nyugati akusztikai produktumok mögött, rokkant lelkű szerzők halálfilozófiája és egzisztencializmusa áll. Hogy illik ez bele a mi optimizmust kívánó honi világunkba? Vagy valóban ilyen „világfájdalmas"

lelki alaphangja van a mi fiatal szerzőinknek? Látva jól élő, vidám természetüket, azt kell hinnem, hogy csupán divatnak hódolnak, vonzza őket a nyugati ultrastílus, és affektálják az atomhalál pszichózisát. Műveikre pedig könnyedén ráírják, hogy „szimfónia". Brahms, Bruckner, Csajkovszky és Sibelius még hitük szerint, meggyőződésből írhatták rá súlyos tartalmú műveikre a szimfónia címet. A szigorú Bartók nem vette fel művei sorába a „Kossuth-szimfóniát", de van egy Concertoja, ami felér egy szimfóniával. Kodály 80 éves korában írta első szimfóniáját, de neki is van egy szimfóniaértékű Concertoja. Ők mind a ketten takarékoskodtak a „szimfónia" címmel.

Egyik fiatal szerzőnk kísérőzenét szerzett az elszabadult villamosról szóló rövid filmhez. Íme a „Marteau sans maitre" magyar párja. Az elektromos-fémes hatású kísérőzene, bár mulattatott, mégsem villanyozott fel. A sok üres csengés-bongás, a *városi gamelán*, hamar unalmas lett. A szerzőnek a „Vihar"-hoz írt kísérőzenéje először újszerűen hatott fémesen-vibráló hanghatásaival, később bosszantott a színpadi tér minden részéből, alulról és felülről is sűrűn felhangzó stereafon vibrató. Ez az állandó vibrafon-csengés inkább az *űrt*, mintsem a shakespeari *természetet* idézte. A „Hamlet" kísérőzenéjében a szerző végre abbahagyta a majdnem kizárólagos ütő-hangaláfestést. Fa- és rézfúvó hangszerelésben tálalta gyérebb, de nem unalmas mondanivalóját. Az Ofélia-jelenetben jól hatott az oboa gyöngéd siciliana-ritmusban ringatózó szólója. Ezt is tudja? Csak gratulálhatok. A hősi és a drámai részeknél azonban invenciótlan dallamfoszlányok és záp dodekafon-akkordok csaptak le orozva a fülre. A kísérőzene – egyre fokozódó meglepetéssel vettem észre – elektromos készülékeken át szóródott a közönségre a színpad és a proscénium-páholy felső zugaiból. A tökéletlen hangszórók akadozva, nagyítva és torzítva közvetítették az amúgyis darabos zenét. A tábori gyász-zene, amelynek Hamlet tragikus halálát kellett volna fenségesen aláfestenie, a rossz közvetítés miatt, humoros hangszerelésű csatajelenetnek hatott. Üres akkordjai és gépileg felnagyított ágyúlövései nevetségesek voltak. „Mennyire zavar ez a hangszóró itt a fejem fölött!..." kiáltott fel szomszédom a színházban, s magam is a pokolba kívántam mindenféle gépi közvetítést. Ugyanilyen esetek fordultak elő a Nemzeti Színház Csongor és Tünde-előadásán. A kizárólagos fémes-ütős hangszereléssel felhagyott a szerző. Emberibb hangok hallatszottak. Csongor a színpad mindkét oldalán varázsfalakba ütközik. A jelenet aláfestése érdekes, cikk-cakkosan formált piccolo-szólót talált ki a szerző. A szellemes szólót túlzott fényhatás kíséretében, recsegve nagyította óriásira a hangszóró. Ijesztő és viszszatetsző lett. Az élő zene helyett a gép került előtérbe. Bosszantó tolakodás. A gépi közvetítés miatt, a kíséret többi része is bár-zene hatását keltette, amit csak fokozott az alulról megvilágított parkett-díszlet, a rendező nagy „trouvaille"-je, ami azonban sehogyan sem illet Vörösmarty remekéhez.

A pécsi balett vendégjátéka volt a fővárosban két estén át. Pesti szerzők, fiatalok. Minden jegy elkelt, magam is csak a színpadon át tudtam beszökni a nézőtérre. Sok értelmiségit láttam a nézőtéren, de a közönség zöme csikófarok-frizurás lányokból és fodorított hajú, cow-boy nadrágos fiúkból állt. Huligánszavak és gesztusok. Nyüzsgés, rajongás, extra tapsok, túlzások.

A hat balett közül egynek sem volt magyar a témája. A darabok idegen, sehová sem tartozó, absztrakt környezetben játszódtak. A valóságnak egy-két tört darabját fel lehetett ismerni a színen, ahol mindenféle zavaros szerkezetek álltak. Nagyon örültem, amikor a zsinórpadlásról lelógó óriási trapézt felismertem, s ugyancsak örvendtem, amikor a pókhálóban vonagló női legyeket és a kötélen lecsusszanó férfi-pókot megismertem. Kivettem, hogy ántántszíjas, tőrös SS-legények nőt tipornak, és egymást verve, lebuknak. Zsebretett kezű, fehércipős fiatalok táncoltak nyüzsögve egymás felé az utcasarkon, ahol gázlámpa égett, világos, hogy miről van szó. A padlás-szobában lejtett Pas de Duex és Pas de Trois is elmond mindent, mert a koreográfia volt a legjobb ezen az estén. A darabok zenéje azonban kettőt kivéve, gyenge, egyéniségnélküli Bartók-utánzatnak hatott. Még sohasem hallottam ennyit meghempergetni a „Mandarin" nagy-tere glissandóját, mint itt. Ami ott egy mommentális üzekedés aláfestésére szolgál, az itt egy ifjúsági szúnyograj nyüzsgését festi alá az utcasarki lámpa körül. Bartók démonizmusának elhiszem a Mandarin-rohamokat, mert van hangja is hozzá. Lám, mi lakozott Bar-

tókban!... Még csodáltam is a művészi fokozás céljait szolgáló, két kisebb szereplő elő-üzekedését az eredeti darabban... De az ifjúsági balettben semmi ilyen erőteljes dolog nem történik, s mégis mennyi Bartók-glissandó hegedűn, csellón és a fúvókon! Másutt a Tánc-szvit akadozó-göcsös ritmusú főtémája festi alá az egyáltalán nem hozzája gondolt színpadi szituációt. A pókról szóló darabot, nem szellemtelenül, a Mikrokozmoszból kölcsönzött „Egy kis légy" zümmögi alá, s ez is bizony túl sokáig tart. Ami Bartók remek kis darabjában tömör, zárt zenei egység, az itt majd egy félórára higul fel. Ilyen hosszú darabot legalább két vagy három témával kellett volna megoldani a szerzőnek. Kodály felhigítása a rengeteg olcsó tánc- és népdalfeldolgozás alapján kimerültnek látszik. Bartók felhigítása most folyik teljes erővel. Van szerző, aki sajtónyilatkozatban vállalta a Bartók-hatások feldolgozását, de már régen abba is hagyta.

A két Bartók-mentes szerző közül az egyiknek a zenéje a Béke-Szálló ötórai teájának parkett-tánc stílusát idézte, a másiké annyira jellegtelen volt, hogy nem érdemes szólni róla. Megütötte ugyan benne az ember fülét egy hosszabb, Gounodra emlékeztető Ave Maria-menet, aki azonban ismeri a fiatal szerző színpadi kísérőzenéit, az tudja, hogy ezek a szép dallam alá rakott, agyonalternált, azaz dodekafonizált akkordok nála a drámai cselekmény vallásos motívumainak destruálására szolgálnak. Színpad és tánc nélkül még ez a zene is a semmibe veszett volna.

A fiatalok hamar megrágták és megemésztették Bartók és Kodály hagyatékát. Nincs egyéni mondanivalójuk magyar anyanyelvükön. Lassan mind musical- vagy balletzenéket írnak. Nyugati hatásokon kifejlődött, ügyes hangzástechnikájuk talán nem is kifogásolható, zenéjük azonban kemény, mint a kő, zörög, mint a száraz kukoricaszár, csörög, mint a csépelt babhaj, és kong, mint az üres hordó. Hitetlenség, szeretetlenség és kiábrándultság vetülete a zenéjük. Komersz zenét írnak és eladják.

– –

Körülbelül hatvankettőre tehető azoknak a száma, akik a Zeneművészeti Főiskola évkönyveinek tanúsága szerint 1910–1940 között, Kodály szigorú keze alatt eljutottak a zeneszerzés-főtanszak IV. akadémiai osztályába, és vizsgát is tettek. Ezek tekinthetők valójában a Kodály-iskola tagjainak. Az évkönyvek tanúsága szerint igen sokan kimaradtak az osztályokból. Sokan voltak, akik néhány évig bejártak Kodály óráira, – ez divat is volt – s azt állították magukról, hogy Kodálynál végeztek. Kodálynak magántanítványai is voltak, azonkívül akadtak néhányan, akik más tanár óráiról jártak át Kodályhoz titokban.

Nem vagyok hivatott arra, hogy megvonjam a Kodály-növendékek működésének, vagy magasabb szinten, a Kodály-iskola, mint művészeti egység mérlegét. Illetéktelen vagyok, mert magam is Kodálynál végeztem, és az idő sem ért még meg rá. Csupán néhány kérdést és gondolatot szeretnék felvetni.

Sok Kodály-növendék neve ismert előttünk. Szerzői működésük mindenki szemeláttára folyik ebben az országban. Szinte állandó megítélés alatt állnak. A mérleg magától alakul. A külföldre került Kodály-növendékek pályáját nem tudjuk mindenben figyelemmel kísérni, de egy-egy partitúra, egy-két rádióelőadás, néhány sajtó- és folyóiratbeszámoló vagy hazai vendégszereplés képet ad szellemükről és munkásságukról. A „Kodály-iskola" problémája érdekes téma, bizonyára sokan foglalkoznak majd vele.

Mivé lettek? Sok név teljesen elhalványodott. Az ismertebbek tanárok, előadók, kiadók, kutatók, zeneírók lettek. Sokan két-három foglalkozást kombinálnak a zeneszerzéssel. Többen teljesen felhagytak a komponálással. Sok előttünk működő Kodály-növendék a múló évek alatt egyre élesebb profilt mutatott, s ebből már következtetést lehet levonni. A megítélésnél önkéntelenül több kérdés vetődik fel.

Áthatotta-e őket Kodály szelleme? Magyarok maradtak-e stílusukban? Vagy engedve a kérészéletű nyugati befolyásoknak, nemzetközivé lettek, és elszürkültek? Esetleg itthon higították fel a magyar stílust? Talán csak a Kodály-órákon elsajátított roppant zenei kultúrát sugározták szét az országban és a világban? Már ez is eredmény volna. És a tanítványok tanítványai? Mit érnek? Mit képviselnek? Ilyen és hasonló kérdések vetődnek fel, ha Bartók és Kodály nagysúlyú személyes működését és iskoláját, a népi

ihletésű iskolát, művészettörténeti egységnek fogjuk fel. Azt hiszem, hogy ez a felfogás méltó és helyes. Lehet, hogy vannak, akik Bartók és Kodály életművét kezdeményezésnek, folyamatnak és betetőzésnek érzik egyszerre, és a Kodály-iskolát epigonizmusnak tartják. Bizonyos, hogy maguk a mesterek életművükben megtették a magukét, de zenéjük mellett a messze életbe mutató, nagyszerű tennivalókat tártak a magyar zeneszerzők elé. Nem lehet, hogy zárt, személyes működésükkel a magyar népi ihletésű irány már ki is merült volna. A nagy reneszánsz stílus háromszáz évig tartott, s kihatásaiban máig tart. Azt gondolom, hogy a Kodály-zenében megpendített és Kodály által írásban is kitűnően megfogalmazott *magyar népi reneszánsz* ki fog még bírni egy-két évszázadot. Ahogy a nyugati világban a klasszikus görög-római építészet elemei örök motívumoknak tűnnek, amelyeket évszázadok alatt újra meg újra elővesznek, kombinálnak és tökéletesítenek (Usellini: „Il classicisme sempre si riprende e sempre si perfeziona..."); úgy a magyar népit is örök motívumnak érzem, amit mindig elő fognak venni. Európában a spanyol és a magyar a legjellegzetesebben népi. Bizonyos, hogy a XXI. században is lesz népi vonása a magyar zenének, amelynek akkor már Kodály és iskolája lesz a hagyománya, alapja. Lehet, hogy ezt a gondolatot sokan túlzottnak találják, mert nem tételeznek fel a magyar népi gondolatról ekkora dinamizmust, mégis azt kell mondanom, hogy a Kodály-zene mindenkor biztos zenei alap lesz, egyben tudatosító szellemi erő. Éppen ezért itthon és külföldön minden olyan Kodály-növendéket, aki az eszmét nem laposítja vagy higítja, hanem ápolja és tovább viszi, értékelni és számontartani kell.

Itthon néhány Kodályhoz hű tanítvány derekasan állja a sarat. Az elhúnyt Viski János a kodályi eszme, hagyomány és stílus egyik legszebb egyéni kivirágzása volt. Mások az opera, oratórium, kórus-, kamara- és egyházi zene területén alkottak olyan műveket, amelyek méltó folytatásai a két alapító életművének.

A külföldiek útján nehéz követni. Náluk a Kodály-eszméhez való hűség és a magyarság megtartása kétszeresen fontos, mert külföldön vannak, és Magyarország szellemi követeinek számítanak. Kodály jóelőre meglátta ezt, mert húsz egynéhány éve így írt a külföldre vetődöttekről: „Az újabb magyar zenének külföldön is van közönsége, több mint itthon. Sőt ez újabb veszedelem. Ha a művész nem érzi maga mellett saját nemzetét, könnyen lankad az ereje, mint Antheusé. Vagy akarva, nem akarva idegen izlés felé hajlik... A kivándoroltakat rendszerint elvesztettük. A magyar, mert nem vitt magával olyan kultúrát, amely szinte akarata ellenére megtartaná magyarnak, igyekszik beleolvadni környezetébe... Nem úgy mint az olaszok, akik bárhová kerülnek, olaszok maradnak, s életük vége felé többnyire hazavándorolnak, mint régen az amerikás magyarok." A külföldre került Kodály-növendékek pl. Seibernek, Veressnek és Serlynek működését – a kevés rendelkezésre álló anyag miatt – nehéz áttekinteni. A főkérdés velük kapcsolatban is az, hogy kétségtelenül magas technikai felkészültségük mellett, mit őriztek meg, és mit adtak tovább külföldnek a magyar szellemből.

A tanítványok tanítványairól már szóltam. Hozzájuk már szinte le sem ért Kodály eszméje. Az ultrazene problémája jobban izgatja őket, mint a magyar stílus kérdése. Mestereik nem közvetítettek feléjük semmi különösebben lelkesítőt. Kevésnek bizonyult az apostolok száma, és az „apostolok cselekedetei" sem voltak valami példamutatók. Az újabb zeneszerző-nemzedék útja bizonytalan, irányuk a homályba vezet. Vitorlájukat pillanatnyilag idegen szelek duzzasztják.

OTTÓ FERENC

(A) (M) (X)

Ezzel a zárójelbe tett három betűvel jelöli Alain Robbe-Grillet filmjének három szereplőjét. (M)-et Sacha Pitoeff, (A)-t Delphine Seyrig, (X)-et Giorgio Albertazzi „alakítja". A rendező: Alain Resnais. A vágó: Henri Colpi (az „Ilyen hosszú távollét" rendezője) és Jasmine Chasney. A film címe: „Tavaly Marienbadban" *(L' Année dernière à Marienbad")*.

Mint már a névsorból is kitűnik, a francia avantgard legjava fogott össze, hogy Robbe-Grillet művét előadja. A szereplők neve után a szó, „alakítja", szándékosan került idézőjelbe, de hogy miért, azt csak a későbbiekben tudom elmondani. Hasonlóképp nem elírás műve, hogy Robbe-Grillet filmjét említettem, s nem forgatókönyvét. Ez az irodalmi (nem technikai) forgatókönyv ugyanis oly pontos és determinált, akár egy partitúra. Nem előképe egy filmnek, hanem maga a film.

I

„Because I do not hope to turn againe
Because I do not hope
Because I do not hope to turn . . ."

Eliot kezdi így „Hamvazószerda" című hatalmas, többrészes költeményét. Ez az ismétléses, jellegzetesen lírai nyitás egyedül a vers szövetében érvényes, az ismétlés, mint a sűrítés, a szuggesztivitás eszköze, egyedül lírai struktúrában él. Miért kísértettek hát e sorok bennem, miközben a filmet olvastam? Nyilván azért, mert a „Tavaly Marienbadban" jellegzetesen lírai konstrukciójú, a vershez hasonlóan egyszerű és bonyolultan összetett alkotás. Lényegében húsz-huszonöt elemből épül fel, mindössze mintegy húsz-huszonöt „játékkockából", miket aztán „unalmon és szédületen" át a káprázatig variál.

Először csak egy kockát mutat meg: egy barokkosan túlzsúfolt szállodafolyosót. Aztán még egyet: a koncerttermet. Aztán, első variánsként: a folyosót, a koncerttermet, s megint a folyosót. Aztán (A) jellegzetesen távoli arcát, a folyosót, a koncerttermet, a koncertdobogót, s kissé elmozdulva (A) jellegzetesen hideg alakját. Ahogy azt Baudelaire ismert hármasszabálya előírja, miszerint minden jó versnek legfőbb erénye: a harmónia, a monotónia és a meglepetés.

S itt álljunk meg egy pillanatra. Robbe-Grillet lassan és óvatosan ereszkedik a játszmába, nem siet eldobni lapjait. Aki nyerésre áll, az nem siet. Aki kezében tartja a játszmát, az ráér, mint Csehov alakjai a rivaldafényben. A művészet gyorsasága nem a tempója, hanem a minősége.

Ezek után térjünk vissza Robbe-Grillet szisztémájához. Egyes „tétjei" észrevétlen végig elkülönülnek egymástól, de már kezdetben átszíneződnek maguk is, kereszteződik velük egy-egy új „elem". A szállodafolyosók mellé odaszegődik narrátorként (X) hangja, a koncertterem képéhez egy szeriális zene foszlányai, (A) arcához a tökéletes, realitáson kívüli némaság. Majd újabb variáns: a kísérő hangok önállósulva elhagyják helyüket, (X) hangja (A) arcához vándorol, a szeriális zene átszáll egy másik terembe, s most a folyosó lesz csendes. Azaz nem is a folyosó, hiszen egészen más történik itten. A játszma két különböző „tétje" találkozott: az egyik, aminek szállófolyosó, s a másik, aminek irreális csönd a neve.

Mire megy ki ez a végletekig fejlesztett montázs-játszma? Erre maga a szerző ad szabatos választ könyve bevezetőjében. Gondolatmenete a következő. A filmnek, akár az álomnak, örökös jelen az ideje. Praesensben peregnek a jelent, de jelenben a múltat idéző képek is, és hasonlóképp a feltételes, pusztán ábrándértékű, fiktív képsorok. A filmnek ebből a gyöngéjéből igyekszik Robbe-Grillet erényt formálni.

Ha a vásznon a múlt és az ábránd képeinek jelen értéke van, akkor fordított érvénnyel: a jelen képeiben a múltnak és az ábrándnak is ott kell lennie. S ahogy ez a megfontolt kirakós-játék tovább halad, egyszerre csak valóban megszűnik körülötte az idő: emlékezet, ábránd és jelen képei egyenértékűen illeszkednek egymásba. Egymás mellé és nem egymás után. Mert ezeken az idő keretéből kiszabadult képeken egyszerre van ott a jelen mezítelen közvetlensége, az ábránd és nosztalgia légszomja, s az emlékezet párája. Ezzel együtt, persze, megszűnik a képek közötti okozati összefüggés, a történés egyenes vonala, s mindenfajta analitikus pszichológia. De Robbe-Grillet boldogan hagyja veszni e józan értékeket, hiszen épp ezt akarta, ezt a nyomasztó, álomszerű szabadságot. „Az egyenes vonalvezetésű, elaggott filmeket, mikből a történet egyetlen láncszeme se marad ki, túlon-túl jól ismerjük – írja. – A telefon cseng, a férfi fölveszi a kagylót, látjuk a hívót a drót másik végén, a férfi megígéri, hogy mindjárt ottlesz, visszateszi a kagylót, kimegy az ajtón, autóba ül, áthajt a városon, megáll egy kapu előtt, fölmegy a lépcsőn, csenget, egy inas ajtót nyit neki... A valóságban szellemünk sokkalta gyorsabb – vagy olykor épp hosszadalmasabb. Útja többféle, gazdagabb s kevésbé megnyugtató: átugrik jónéhány részt, s aprólékosan regisztrál „jelentéktelen" semmiségeket, ismétli önmagát, s egy darabkát ismét visszafele lép. Megszállottságaival igazában ez a belső idő érdekel bennünket, mert egyedül ez az idő hordozza szenvedélyeinket, egyedül ez – az életünket."

Ez az időtelen szövet, mely nélkülözi a lineáris pályán futó történetet, s az időben kibontható pszichológiát, szorosan rokon, ha ugyan nem azonos a vers szövetével. Belső ideje még irányában se esik egybe a külső időével, ahogy lényege szerint nincs köze ahhoz a másfél órához se, ami alatt a filmet leforgatják. S természetesen: ahol emlék, képzelet és valóság egyenértékű, ott megszűnik az ettől-eddig, s helyette a történet elemei önálló mintákba tömörülnek, mintha csak csendes feszültségben kibontakozó pasziansszot figyelnénk.

„Az a néző vagy olvasó, aki bármiféle karthéziánus sémába – mely a lehetőségig lineáris és racionális – próbálná visszaerőszakolni azt, amit lát vagy olvas, az a néző bizonyára zavarosnak, sőt értelmetlennek ítéli filmemet." De... „az előadott történetet nagyonis reálisnak és igaznak találja, mihelyt lemond a mesterséges előítéletekről, az analitikus pszichológiáról, s a többé-kevésbé nyers kifejezésbeli sémákról, miket a szabvány regények és filmek az unalomig ismételgetnek, s mik nem egyebek semmitmondó absztrakcióknál".

Íme Robbe-Grillet „szisztémája." S most lássuk a többit is: a „szereplőket", a film színterét és stílusát, majd magát a „történetet", s befejezésül Robbe-Grillet filmelméletének néhány fontosabb részletét.

2

Már az eddigiekből is láthatjuk, milyen következetességgel aknázta ki a szerző filmálom-líra lappangó összefüggéseit, s alkotott belőlük törvényt és szabadságot érzékenysége számára. De vajon ebben az új közegben miként mozognak a szereplők, milyen funkciója marad szavaiknak, gesztusaiknak, vágyaiknak? Van-e még sorsuk? Látható-e még személyiségük körvonala?

„Mivel egyiküknek sincs neve – írja róluk –, forgatókönyvemben márcsak praktikus okokból is egy-egy nagybetűvel jelöltem őket. A férfit, aki valószínűleg a férj, (M) betűvel, az asszonyt (A)-val, s az ismeretlen férfit (X)-el. Kik ők és mi az életük? Mindenről semmit se tudunk. Azok, és csak azok, aminek mutatkoznak: vendégei egy hatalmas luxushotelnek, mely elszigeteltségével leginkább fegyházra emlékeztet. Hogy e vendégek mivel töltik idejüket, ha történetesen máshol vannak? Erre, legszívesebben azt felelném: semmivel: Máshol egyáltalában nem léteznek."

Nem, egyáltalában nem véletlen, s elsősorban nem gyakorlati oka van annak, hogy az író pusztán egy-egy betűvel jelölte őket; alakjai merő látványok a pillanat merevítő fényében. Valójában nem is személyek. Oly üresek, mint egy szobor, s épp oly súlyosak is önön ürességük márványától. Életük semmivel se más, mint a hotel parkjában sorakozó szobroké, „ezeké a négyszögletes, meglehetősen magas talapzaton álló királyoké

és királynőké, kiknek félúton elakadt, magasztosan határozott jelentésű gesztusai mindvégig tisztázatlanok maradnak a szemlélő számára." A szobrok e leírása akár a „hősök" jellemzése is lehetne, mint ahogy ők is, akár a kert szobrai, igazában csak játékelemek, hűvös elmélyültséggel mozgatott „kivágások" a nagy montázsban, mellyel Robbe-Grillet a kauzalitások világát kívánja lefedni és kioltani.

„Szereplői", ezek az összefüggések szövetéből kimetszett figurák, így, tökéletesen kiürítve, most már a legszélsőségesebb szenvedélyeknek adhatják át magukat, s felölthetik akár a legpathetikusabb gesztusokat. Ürességük őrzi őket. Páthoszuk sehova se fog mutatni, legelszabadultabb gesztusaikat enyhítőn fegyelmezi nihiljük eleganciája. Sorsuk a montázselemek sorsa. Bár elvesztették jelentésüket, csak annál vakítóbb felületük brutális pusztasága. Nem színészek és szereplők többé, hanem szuggesztív tárgyak, melyek önmaguktól is elidegenülve, és épp ezért: egyedül saját magukkal hatnak.

Itt már valóban nem beszélhetünk a szokásos értelemben vett színészi „alakításról". E szó bevezetőmben ezért került jóelőre idézőjelbe.

Most pedig lássuk a színhelyet s a film egyéb kellékeit.

3

Hol áll meg az idő, ha nem a kastélyokban és luxushotelekben, a kastélyok és luxushotelek kertjében, egy napverte franciakert geometrikus örökkévalóságában? Az időtlenség játszmájához Robbe-Grillet nem találhatott volna megfelelőbb színteret.

Persze, a nagy montázson belül a tárgyak jelentése is más. Az egyik barokk díszről vagy ballusztrádról meg is jegyzi a szerző: „akár egy kultúrfilmben". Kövek és emberek nála nagyon is hasonlót jelentenek, egyformán ízzóak és hűvösek, szuverének és hazátalanok, sebzettek és sebezhetetlenek. Nem véletlen, hogy a filmben a legszemélyesebb és a legszenvedőbb a hosszú parki sétány, amikor levelek borítják. Két oldalán szegletesre nyírt sövénysor, s az összekarmolászott úton tökéletes ellentétben a szétvert levelekkel, szélcsend lakozik és nyugalom, amilyen csak közvetlenül eső után lehetne. A felvétel közeli, s a kamera úgy hátrál, hogy az út nem fogy ki alóla, s a kastély homlokzata a háttérben semmivel sem kisebbedik. A geometrikus rend teszi, vagy az átlátszó technika, hogy az út egyszerre úgy kezd hatni ránk, ahogy csak egy szeretett lény utolsó arca, mielőtt elmosódna szemünk előtt? Nem tudom. De törvényszerű és természetes, hogy mire (A)-t látjuk futva feltűnni, kezében cipőjével *ezen* az úton, ő is és az út is megőrzik a maguk szuverén, külön-külön jelentésüket. A környezet itt, ezen a szisztémán belül mindig több és autonómabb, mint szokásos környezet, s a „hősök" mindig kevesebbek és önállótlanabbak a megszokott „hősöknél". A felszín mithológiájának nevezhetnénk Robbe-Grilletnek azt a felületbe vetett maradék hitét, melyen belül örök kiegyenlítettségben exisztál minden, élő és élettelen, ahol nincs hierarchia, se összefüggés, csak geometrikus rend van és csillapíthatatlan nyugtalanság.

Valóság ez még – vagy már a nihil? Az anyagi világ utolsó párkányán egyensúlyozunk, vagy fájdalmas erőszaknak lettünk tanúi, mely vállával kívánná áttuszkolni a matériát egy elvesztett transzcendencia helyébe? Arcokat látunk magunk előtt, vagy fölizzó köveket? Szállófolyosókon bolyongunk gránit pihenőkön, vagy egy alvilági kőtár örökkévalóságában?

4

Robbe-Grillet száműzte stílusából a hasonlatot. A hasonlat, szerinte, hamis, nemlétező összefüggésekre utal, alaptalan bizalom és hiszékenység jele, felületes és elavult kifejezési forma, s tökéletesen alkalmaltan emberek és tárgyak exisztencialista magányának megragadására. A hasonlatokban való beszéd, szerinte, olcsó érzékletesség, egy divatjamúlt irodalom hatásvadász eszköze. Robbe-Grillet-t szinte kizárólagosan a „felület" geometrikus variánsai érdeklik, a magányos elemek közti mértani viszonylatok és feszültségek. Metaforának itt nincs helye. Mondatai önállósult geometrikus konstrukciók maguk is, mértani pontosságú megfelelői a képeknek, mik egyedül önmagukkal kívánnak azonosulni, egyedül önmagukból kívánnak táplálkozni, egyedül önmagukra kívánnak hasonlítani.

E direkt felületek és direkt mondatok azonban kioltanák egymást, ha a film nem keverné őket kétszeres, sőt háromszoros aszinkronitással egymásba. Kép és szöveg, kép és jelentés a legritkábban esik egybe, s amikor mégis, hatása ettől többszörösen felülmúlja a valóság látványának megszokott erejét.

Egy példa. A vásznon (A) és (X) beszélget, de mi (X)-et csak mint narrátort halljuk, amint valami harmadik dologról beszél. Aztán kinagyítva (A) arcát látjuk, de nyaka körül a dekoltázs most egészen más, mint az előbbi beszélgetésben volt. Aztán (X) arca következik, de az ő ruhája nem változott meg. Akkor viszont hogyan került egymás mellé e két portré? Közben (X) narrátor-hangja tovább szól, s szavaira (A) felel. De honnét, melyik időből, melyik szituációból? Mellékes. A többszörösen indirekt és aszinkron képsorok után (A) arca és hangja egy pillanatra most szinkronba kerül – s az álomszerű folyamatban *egyedül ez a jelentős* –, amitől oly szuggesztív lesz, akár egy tulexponáltságában kialvó álomkép.

Röviden: direkt képekből indirekt képsorok, direkt mondatokból indirekt szövegek, miket olykor fölvált egy-egy váratlan erejű egybeesés, ez Robbe-Grillet stílusának alapritmusa.

S ezzel úgy-ahogy föl is fejtettük a film szövetének egyes szálait. A „történet" fölvázolásával kíséreljük meg részek helyett mostmár együttes hatásában látni az egészet.

5

Végeérhetetlen barokk folyosókon át érkezünk meg a filmbe. De vajon öröktől ismerősbe érkeztünk, vagy mindörökre idegenbe találtunk vissza? Folytatása ez a nyitás valaminek? Vagy befejezése? Vagy éppen kezdete?

A távoli szózörejből kitisztul (X) hangja. Arról beszél, amit magunk előtt látunk, szava mégsincs szinkronban a kárhozatig zsúfolt folyosókkal, s az érkezéssel. Túl kész ahhoz, s túl végleges. Mániás makacssággal keres valakit a kihalt épületben, a fényképüres folyosókon, s keresi akkor is, amikor a kamera (A)-t már rég megtalálta a koncertteremben. (A) kissé merev, pathetikus tartással áll a vendégek között, hol ott látjuk különben (X)-et is. De ugyan melyik időből szól akkor hangja? Talán a múltból? Talán a jövőből?

És hová tart a parkban a mozdulatlan szoborpár, az ifjú király és királynő? Körülöttük nyári verőfény; mögöttük oszlopos korlát. Sürgeti a férfi a nőt, vagy inkább visszatartja?

És mióta szól a koncertteremben az ódivatú keringő, lassan, nagyon lassan, s táncol együtt (A) és (X) a dallamára, mióta, amikor (X) hangja még mindig csak útban van, még egyre csak közeledik (A) felé?

S ha igazában nincs is itt még, akkor honnét (A) váratlanul direkt válasza, és *mikor* ejti le a bárpultnál állva poharát, mit szerencsére senki se vesz észre a vendégek közül? Annyit látunk, hogy a pohár összetörött, s azt is, amint egy pincér sietve eltakarítja a földről. De *mikor* ejtette le (A), és *mikor* törött a pohár össze?

A fölgyülemlő kérdésekre néma válasz (A) szobája, mit Robbe-Grillet „immaginárius" szobának is nevez, mivel mindenegyes alkalommal más és más. Először például tökéletesen kopár és néma. Ide, ebbe a szobába igyekszik (X) visszatalálni.

Mondottuk, hogy Robbe-Grillet az időt minden eszközzel kirekesztette. De a kiűzött kísértet visszajár. Ilyen kísértet lenne (X) ostroma is?

(X) a jövőt és a múltat, a szabadulást és az emléket kínálja fel az asszonynak: a szenvedélyt és a mulandóságot. Hogy valóban találkoztak már „tavaly Marienbadban", és szerették egymást, egymáséi voltak már egyszer, ahogy a férfi mondja? Nem, Marienbad nincs is a térképen, és nincsen tavalyi év se, míg csak a szenvedély meg nem teremti a nőben az időt, a jelennel együtt a múltat, a halált és a szabadságot.

E küzdelemben (X) az, aki sürgeti az asszonyt, és (M), aki visszatartja. (M) a díszletek mögé húzódva igyekszik a nyíltszíni játszmát befolyásolni. Mindíg a szélen áll, a dráma határán posztol. Övé a „történet" mélyeiből, ismeretlen kazamatáiból fölmerülő képsor is: fekete ruhás férfiak éjféli pisztolygyakorlata. S övé a változatlan idő, mely

csak a játékot és a szertartást ismeri. A kártyaasztalnál nem tud veszteni. Irreális csendben rakja ki lapjait a zöldposztóra.

Közben a feszültség nőttön-nő, s a vágások is mind meredekebbek, mintha a történet „vízszintese" már réges-rég befejeződött volna, amikor még egyre tart az egyes fejezetek, a történet „függőleges" omlása.

Innéttől kezdve nagyon nehéz közvetíteni az „eseményeket". Ugyanaz a történet egyszerre több szakadékban zuhan alá, külön-külön mindenegyes fejezet szakadékában a végkifejlet felé. De aminek többféle vége van, annak lényegében egy sincs. Azaz mégse. A befejezés, többféleségében is kivehetően elhajlik bizonyos irányban, ha lassan és észrevétlenül is, akár egy több ágra szakadozott folyam.

(X) monoton szenvedélye megszállja a házat, a kertet, a jelent és a múltat. Megtörtént vagy megtörténik(?): (X) végre bejut (A) szobájába, az idegesen változékony, „immaginárius szobába". Az asszony megtorpan és (M)-et hívja segítségül, amikor már elveszett.

Az immaginárius szobában pisztoly dörren, de csak néma füstjét látjuk kígyózni a cső végén. (A kép különben azonos az éjféli pisztolygyakorlaton készült felvétellel). (A) a földre zuhan, egy hófehér medvebőrre, ami idáig nem is volt az ágya előtt.

A montázson most már egyre fenyegetőbb képek jelennek meg. (M) pisztolylövésének csak látszatra ellentéte, egyensúlypárja, hogy közvetlenül a lövés „után" együtt látjuk (A)-t és (X)-et. A film végére teljes a varázslat: mostanra már az okozati sorrend kísértése az, ami zavar, s épp nem a hiánya.

(A) és (X) egy kőkorlátnak dőlve áll. (A) telve félelemmel. (M) a szalonban kártyázik. A kavicsos úton léptek közelednek. (A) leejti a köpenyt válláról, (X) féllábbal fölkúszik a kőkorlátra. A léptek zaja elviselhetetlen.

(M) áll a kép közepén. Mosolyog. Csönd van. Majd hirtelen mázsás kövek zuhannak, s egyedül látjuk (A)-t a teraszon. (X) sehol. A kőkorlát leszakadt, a romok több emelet mélységben hevernek. Az újabb, tökéletes csendben (A) sikoltását halljuk.

Vágás. (A) zavartan áll a bárpult előtt, mintha az előbb kiáltott volna. Mellette (X)-et látjuk, s távolabb néhány vendég meghökkent arcát. Kezében frissítővel (M) siet a nő felé. (A) lábánál összetört italospohár.

Vágás, vágások: (A) a kisszalonban ül, amely összeköti az ő és (M) szobáját. Szökik és védelemre vár; egyszerre vár (X)-re és (M)-re. Múlandóság. Halljuk az óraketyegést, azt, hogy (A) „elmegy". Éjfél van, de az asszony már a második óraütésre felemelkedik székéből s megindul (X) előtt a szoba kijárata felé. (X) bizonyos távolságban követi őt, mint királyi rabot a kísérője. „A kép megszakad, mielőtt még kiérnének, de az óra ütéseit tovább hallani."

„Váltás: továbbra is a kisszalon, az előbbi szögben (arccal az ajtónak, amelyen (X) belépett). A nyitott ajtón át a folyosókra látunk. A szoba üres. Néhány pillanat múlva (M) tűnik fel a háttérből, s a nyitott ajtóhoz siet. Kimerült, távoli és kísérteties az arca, s telve aggodalommal. Körbejár, miközben egy pillantást vet a hamutartóra. Az óra ütni kezd. (M) megfordul, s határozatlan pillantást vet az óramutatóra: öt perccel múlt éjfél (a falióra ugyanis úgynevezett ismétlő óra, mely kétszer üt, egyszer egészkor, és másodszor öt perccel egész után.) (M) visszamegy a szobájába. (A szalonnak három ajtaja lehetne. Egy, ami (A) lakosztályát köti össze (M)-ével, egy másik, az ellenkező oldalon, amelyen át az előbb (X), majd kisvártatva (M) is belépett, s végül egy harmadik, amely felé (X) és (A) megindultak, hogy elhagyják a hotelt)."

Aztán – „befejezésül" – ismét (X) hangja. De honnan szól és kihez, és melyik időből, – ha egyszer elment?

„(X) hangja: A hotel parkjában, a franciakertek mintájára, nem volt egyetlen fa, egy szál virág, szinte semmi növényzet..."

6

Ezek volnának a nyers vonalak, de szinte fölsorolni se lehet a rengeteg variánst, árnyalatot, mellyel Robbe-Grillet maga is megszállja néző-olvasóit. Hogy hány finom

„abszurditás" fogantyúján emeli ki helyéből az időt, arra hadd mondjam még el utoljára egy-két játékosan közbevetett „trükkjét".

(A) ágya szélén ülve fényképeket nézeget. Ki készítette őket és mikor? A képek a filmből kinagyított egyes felvételek, részben olyanok, amiket már láttunk, másrészt olyanok, amiket csak ezután fogunk látni.

Vagy: (A) kinéz szobája ablaka mögül a parkra. Odalenn *ő* és (X) sétálnak. De mire ideérünk, már nem arra gondolunk, hogy „(A) most arra gondol, hogy lent sétált (X)-el a kertben". Nem, az ablakban is ő áll, és ő sétál a parkban is – anélkül, hogy ez bármiféle fejtörést okozna.

7

A művészet nem maga teremti meg problematikáját. Vajon tehet-e a hírnök, ki a vesztett csata hírét meghozza, a pusztulásról?

A jó művészt mindíg a lakatlan területek vonzzák. Pionír, ki ismeretlen csillagokat szál meg, s veszélytelenít az utódok számára. Nemcsak föltárja a sivatagos vagy zavaros világot, de föl is parcellázza, miközben a közepesek legjobb esetben is csak a konyhanövényeket kapálják.

De nem lehet Robbe-Grillet-t sznobizmussal se vádolni témaválasztása miatt, mert ilyen téma nincsen. Munkájának láza, szívóssága, elmélyültsége és következetessége avatják művét – minden művet – valódivá.

Egy azonban bizonyos: ez a film, mely időt és rációt, minden úgynevezett zavaró keretet lebontott, hogy egyedül a lényeget közvetíthesse, miután elolvastuk, egyetlen mélységes kérdést, szomjúságot hagy bennünk valami után, ami leginkább forrásra emlékeztet: tehát épp a *lényegre.*

S e szomjúság, úgy érzem, jogosult, s még sokan fogják fölvetni e kérdést többékevésbé hasonló formában, s próbálnak majd jól-rosszul válaszolni is rá. De gondoljuk meg előbb: vajon nem Robbe-Grillet az, akit e kérdés elsőnek gyötör, s hogy „Marienbadja" nem is egyéb talán, mint épp e szomjúság regénye?

8

Egyet azonban föltétlenül el kell mindenkinek fogadnia. A „Tavaly Marienbadban" magas szinten megírt alkotás, s az első valódi film, mely már a papíron *végleges* művészi formát öltött. Kotta, és nem nyersanyag, szuverén alkotás, és nem félkész áru. Vele Robbe-Grillet a forgatókönyvet végérvényesen önálló irodalmi műfajjá avatta, mely akkor is teljes értékű, ha történetesen nem filmesítik meg.

Író ezentúl nehezen adhatja alább. Ebből a szempontból roppant tanulságos Robbe-Grillet finom logikával és iróniával megírt előszava. A dilettantizmus kérdése egyedül a művészet felől érdekli, hiszen a szakma szükségszerűen mindig csak a tegnap művészete. Kérdése így szól tehát: beérheti-e író, mondjuk egy regényíró azzal, hogy puszta „mesét" szállít a redakcióba, ahol majd megfelelő szakemberek megírják és formába rendezik?

Hogy e téves gyakorlat a filmírásban kialakulhatott, annak nyilvánvalóan történeti magyarázata van. Előbb volt meg ugyanis a film, s csak később lett a filmirodalom. Szükségből a vállalkozók a készhez nyúltak, a kész novellákhoz és regényekhez, s azokat „ültették át" a film nyelvére. Idők folyamán ebből a szükségből mégis szokás lett, műfaj, sőt szakmai követelmény.

Robbe-Grillet szerint azonban a filmírás is lehet művészet, ha nem mond le saját elidegeníthetetlen eszközeiről, a legfinomabb formai árnyalatokról se, sőt épp azokról nem, ahogy a költők se mondanak le rímeikről, s a rajzolók ceruzavonásaikról. Hogy mi feladata marad akkor a rendezőnek? A fegyelem fantáziája, az, ami Toscanininek vagy Stokowskinak *maradt,* amikor munkába vettek" egy-egy Bartók vagy Beethoven partitúrát. A jövő rendezője kétségtelenül ilyen lesz, vagy pedig maga lesz filmje kizárólagos szerzője, mint Fellini, vagy a dokumentumfilmek rendezői. Az egyik fajta film

nyilván spontaneitásával, „esetlegességeivel" fog hatni, a másik fajta viszont a filmben idáig ismeretlen elmélyültségével, formai szigorával.

S ez természetes is. A filmnek, ahogy fölnő a többi művészet szintjére, vállalnia kell a művészet minden fegyelmét, rész és egész legbelső egységét. Hogy is mondja Robbe-Grillet a művészi filmirodalom elengedhetetlen föltételeiről írva? „Egy filmtörténetet megírni azt jelenti, hogy *eleve képekben* írjuk meg, méghozzá nemcsak a gesztusokra és a szcenírozásra, hanem a felvevőgép állására és mozgására vonatkozó legfontosabb utasításokkal együtt" ...

Robbe-Grillet *írásának* leglényegesebb eleme: a *kamera.*

Marienbad: fordulat. Vagy – bármilyen szintű irodalmi bizonyíték is – oly nyomtalanul merül majd el, akár egy finom rögeszme? Mint (A) emlékezetében Marienbad s a tavalyi év emléke?

PILINSZKY JÁNOS

Forgács Hann Erzsébet rajza

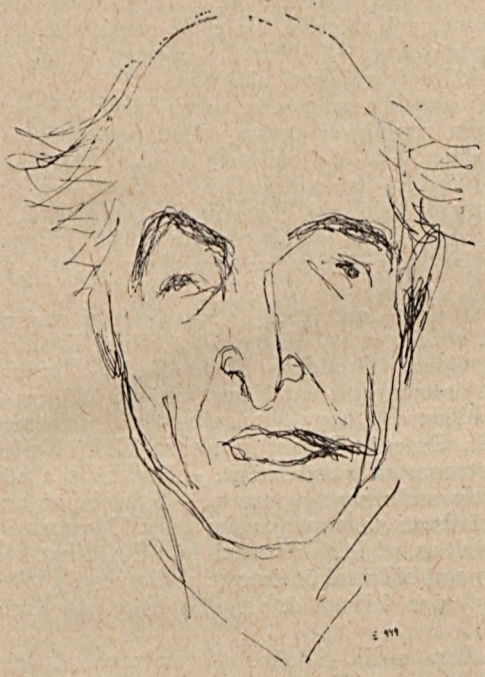

FÜST MILÁN: LÁTOMÁS ÉS INDULAT A MŰVÉSZETBEN

E hetekben tölti be életének 75. esztendejét a XX. század magyar irodalmának egyik legjelentősebb, legizgalmasabb és legnagyobb hatású egyénisége: Füst Milán. A költő – aki a „Nyugat" első nemzedékének többi nagyjával együtt a múltban annyi megnemértésben részesült, akiről Pintér Jenő irodalomtörténete azt írta, hogy „megakaszthatatlan szóáradatából untató elmélkedések gomolyognak elő" – a felszabadulás utáni új korszakban a szélesebb irodalmi köztudatban is elfoglalta helyét újabb irodalmunk kimagasló alkotói között. A múltban – vallotta önmagáról az író 1948-ban, amikor az Írószövetségben jubileumát ünnepelték – „a bízvást átkozottnak nevezhető költők közé tartoztam magam is, minthogy egy nagy művészi forradalomnak egyik kitagadottja voltam, de a művészetem se volt könnyen érthető", – hogy azután az elsők között részesüljön Kossuth-díjban; összes művei szép sárga vászonkötésben sorra-rendre megjelennek; előbb az esztétika magántanára, majd nyilvános rendes tanára a pesti egyetemen; óráin mindig zsúfolt volt a tanterem, előadásai eseményszámba mentek, mint egykor Riedl-éi; „A feleségem történeté"-t a legkülönb francia írók kiadója: a Gallimard jelentette meg több kiadásban; fiatalkori drámáját: a „Boldogtalanok"-at ez év tavaszán újította fel nagy sikerrel az egyik fővárosi színház... Régebben csak a kevés legjobbak tisztelete, – ma már egyre növekvő népszerűség is övezi az idős mestert, aki oly mély barázdát hasított irodalmunk talajába, akinek hatása rányomta bélyegét Kaffka s egy időben Babits verseire, a „Nehéz föld" Illyésére, József Attilára, Gellérire, Weöresre (aki verses levelet is írt Füst Milánhoz) s költők, prózaírók több nemzedékére. Joggal írta róla Radnóti, hogy „Füst Milán a formatörténet szempontjából nemzedékének egyik legjelentősebb költője", s a tőle esztétikailag, irodalomszemléletileg távol álló

Németh László is kifejezte nagyrabecsülését (egy „Tanú"-beli cikkében) iránta: „minden írása a legmagasabbra szegzett igény munkája", s „ha valaki: hát Füst Milán részt vett a költők nemes versenyén..."

Füst nemcsak a szépirodalom három ágának: a lírának, drámának és epikának mestere, de gondolkodónak is számottevő: alighanem egyik legjelentékenyebb élő esztétikusunk. (S mi minden még: jogi doktor és végzett szűcsmester, Shakespeare-filológus és bölcseleti, valamint pszichológiai tanulmányok szerzője, aki egyes megállapításaival megelőzte Jungot. Félelmetes sokoldalúságú elme, – „Szinbád hazamegy" című regényében Márai őt rajzolta meg „Tódor, a költő és vajákos" alakjában.)

A „Látomás és indulat a művészetben" annak a módszeres esztétikának rekonstrukciója, amely – Füst évtizedeken át vezetett naplójával együtt – Budapest ostromakor elégett. Az író a háború után újraírta művét, s az 1948-ban meg is jelent. Az Akadémiai Kiadó által közreadott új kiadás szövege az első editiónál valamelyest bővebb. A bevezető tanulmány Bóka László professzortól való, aki Füst művészetszemléletét a marxizmus mérlegére helyezve megállapítja, hogy bár az idealisztikus és polgári jellegű, azonban szempontjaiból és értékes megfigyeléseiből a jövő marxi esztétikája is sokat át fog venni és fel fog használni.

Sokévtizedes elmélkedés, szakadatlan irodalom-, művészet- és zenetörténeti stúdiumok eredménye, párlata ez a több mint 500 oldalas mű. Füst az esztétikában Theodor Lipps müncheni professzor, a lélektanban Georg Groddeck Baden-Baden-i orvos-pszichológus követője. Fiatalkorában jópár tanulmányutat tett Németországba és Ausztriába, hogy kiváló esztétikusok előadásait hallgassa, s hogy tanulmányozza a délnémet dómokat és Matthias Grünewald festményeit. Elmerült Berlin, Frankfurt, Köln, Karlsruhe, Drezda, Bécs múzeumaiban egyes képcsoportok szemléletébe, – Krakkóba a középkori lengyel templomépítészet és Veit Stoss szobrászata vonzotta, – Athénbe az antik plasztika szeretete vitte. „Más képzőművészeti tanulmányutaim alatt Olaszország legfőbb múzeumait és számos templomát tanultam végig, Firenzében körülbelül hat hónapot töltöttem, csupa munkában", – írta egy 1951-ből való önéletrajzi vázlatában a mester. E tömérdek emlék, az élmények e gazdasága átlengi, átforrósítja nagy művészetelméleti munkájának mindegyik fejezetét.

A mű szerkezetileg tizenkét fiktív előadásra oszlik. Amikor a legnehezebb és legfundamentálisabb kulcskérdésekhez nyúl, – tárgyalásmódja ilyenkor is érdekes és szemléletes marad. „Tudományos kérdéseket csak unalmas és száraz formában szabad tárgyalni", – sok német professzor (közöttük Hegel) e gyakorlatát Füst nem követi. Ő inkább Schopenhauer tanácsát fogadta meg, aki az értekező próza művelőitől is megkívánta a stílus elevenségét, arányosságát, elegánciáját, azt tanácsolva, hogy a hosszadalmas fejtegetéseket – ha lehet – szerencsés képekkel, metaforákkal, analógiák alkalmazásával takarítsa meg a szerző.

Füst Milán – mint könyvének címe is mutatja – a művészet legfőbb értékének a látomást: a művészi érzékletességet, a képalkotó erőt, a megjelenítő képességet, valamint az indulatot: az alkotás szuggesztivitását, lendületét, hevületét tekinti. Bár kimondja, hogy véleményeink nyers közlése nem művészet, – *az értelmi elemeket nem rekeszti ki a művészet szférájából,* amennyiben e gondolati elemek szervesen beleépülnek, belesimulnak a mű anyagába, testébe. Bár Füst a művészi alkotásban (és a műalkotás befogadásában) „vegetatív egzisztenciánk"-nak (ősi, ösztönös mivoltunknak) nagy jelentőséget tulajdonít, – egyáltalában nem vonja kétségbe s nem kicsinyli le az irodalom és művészet etikai, társadalmi, politikai mozgatórugóit, jelentőségét és közösségi hatását.

Füst Milán a művész feladatát úgy határozza meg, hogy az minden kor minden alkotója számára program marad: „Csak az lehet művész, akinek szemében a valóság minden dolga jelenés", aki úgy tudja „szemügyre venni a dolgokat, mint aki még sohase látta őket,... s azután a dolgokat új oldalukról mutatja meg nekünk. A művész nagyszerű kötelessége, hogy mindennap újból kezdje harcát a megszokás ellen. Ő az, akinek épp ezért műszereit mindig rendben kell tartania: érzékeit és szívét frissen, a szemlélet számára élesen beállítva, hogy mindenkor készek legyenek és alkalmasok a valóság jelenéseit úgy felvenniök, mint amilyenek: örök ismétlődésükben is örök újdonságokként." S a közelmúlt és a jelen sok – efemer ingereket hajszoló – művészéhez szó-

lanak e figyelmeztető, higgadt szavak: „Ami csak újdonság volt és semmi egyéb, az újdonsága múltával maga is elenyészik, ezt bízvást kimondhatjuk róla jövendölés gyanánt... A modernséget nem akarni kell, de nem is lehet... Az ember ma [illegible]sel, s ez javarészt ki is fejeződik a művén, akaratlan is, és ha akármit csinál: akkor is."

Hasznos, tanulságos oldalakat szentel az irodalom, művészet műhelytitkainak, nemes mesterfogásainak. Színesen, elevenen beszél az improvizációról, a [illegible]ej rögtönzés varázsáról, – a feszültségfokozó retardációról, – egyes művészek habozó, bizonytalanabb modellálásáról, szándékolt pongyolaságáról, – hosszabb időszaknak az epikai műben való összefoglaló előadásáról... Nagy művekből vett példákkal mutatja meg, hogy miért életteljesebb az az alkotás, amelyben az ábrázolás sok részlet helyett egy-két vonással történik (pars pro toto), – miért éljük át szívesebben, nagyobb örömmel azt az elbeszélést, amelyben a dolgokat a maguk dinamizmusában, dramatikusságában – in statu nascendi – kapjuk... Szárnyalóan és szenvedélyes szeretettel ír kedves íróiról: Sapphóról, Catullusról, Shakespeare-ről, Kleist „Kohlhaas M[illegible]hály"-áról, Hölderlinről, Berzsenyiről, Aranyról, Dickens Copperfield-jéről, Panait Istrati „Kyra Kyraliná"járól. Nagy ismerője és csodálója a múlt század orosz irodalmának: az „Anyégin"-nek, a „Holt lelkek"-nek, a „Bűn és bűnhődés"-nek, a „Karamazovina Anná"-nak, Ljeszkov „Elvarázsolt zarándok"-ának. Megindultan idézi fel az ifjúkori jóbarátok – Kosztolányi, Somlyó, Karinthy – alakját és életművét, de – nobilis módon – nem tagadja meg az elismerést Babits fiatalkori lírájától sem. (Ismeretes, hogy Babits életének utolsó időszakában feszült és barátságtalan volt a két költő kapcsolata.) Hatalmas műtörténeti kultúra érződik szavaiból, amikor Dürerről, Chardin csendéleteiről, Grünewald Krisztus-ábrázolásáról, Van Gogh „izzó életű" képeiről vagy a hozzá oly közel álló németalföldi festőkről: Brueghel-ről, Ostade-ról, Brouwer-ről, Teniers-ről beszél, tehát azokról a flamand művészekről, akiknek vaskos, vérbő parasztfiguráit, groteszk látásmódját több kritikus rokonságba hozta „A részeg hajómár" költőjének verseivel.

Nyilvánvaló, hogy egy félezer oldalas nagy műben akadnak olyan megállapítások, vélemények, amelyekkel nehéz maradéktalanul egyetérteni. Így pl. Füst a realizmus és a naturalizmus (verizmus) értelmezésében megmaradt a régi esztétikai álláspontnál, s ő is csupán kisebb, nem pedig „minőségi" különbséget lát e két irodalmi-művészeti irányzat között. Hogy G. B. Shaw megérdemli-e a „provokatív, bántó, frivol és ízetlen" jelzőket „Caesar és Cleopatra" című *irónikus* hangvételű, történelmi kulisszák közé helyezett *komédiájáért(!!)*, ehhez is szó férhet. Mint ahhoz a sommás ítélethez is, amely szerint Dosztojevszkijnek a Raszkolnyikov után írott munkái művészileg elhibázottak. (Eszerint ugyanis „A Karamazov-testvérek", Dosztojevszkij utolsó alkotása is gyenge mű!)

De hát az efféle ellenvetések nem érintik a könyv kiválóságát. Írója – egy személyben ritka találkozás! – nagy erudíciójú, éleselméjű tudós és a magyar irodalom egyik fényessége. E találkozásból született meg ez az egyedülálló mű; szellem és áhitat sugárzik minden lapjáról; nemzedékek kerülhetnek általa közelebb a Művészethez és a Szépséghez.

Dévényi Iván

ILLYÉS GYULA: MÁSOKÉRT EGYEDÜL

1861 május 9-én, a februári pátenssel meghirdetett országgyűlés határozati pártjának vezérszónoka, Teleki László gróf, öngyilkosságot követett el. Az önkényuralom lazulásáról árulkodó és országos izgalmat kiváltó birodalmi parlament összehívásának előestéjén ez az esemény különösen döbbenetes erővel hatott. Alig egy esztendeje, 1860 húsvétján, ugyanígy távozott az életből Széchenyi István: „Meg kell magamat semmisítenem, szomjazom a megsemmisülést" – írta, valami megborzongató gyönyör és tébollyal vegyes kétségbeesés határán. Most pedig politikai „ellenfele", Teleki László ment el, utolsó napjaiban „révedezve inkább, semmint gondolkozva". Széchenyi, állítólag, auli-

kus volt, T[illegible]eleki – a petyhüdt szívűek véleménye szerint – túlzó. A döntő napokban mindenesetre s[illegible]zembenállottak egymással. Most pedig, a nagy várakozások idején, az áhított ünnep [illegible]nek vigiliáján, szakadékba ugrottak. Ítéletet hajtottak végre magukon; a vésztörvényszék t[illegible]agjai, a bécsi kabinet hétpróbás magyargyűlölői, hátul húzódtak meg, a sötétben. Bécsbe[illegible]n csupán forma szerint tettek különbséget aktív lázadók és „mérsékelt konzervatívok" [illegible]go[illegible]k között; az önrendelkezés jogát követelő „fölségsértőt" kártékonynak és kiirtandónak bél[illegible]vegezték. Széchenyit nem kevésbé, mint Telekit. A korszerű homo novusok oldaláról te[illegible]kintve a kérdést meg éppen jelképes volt a nagy nemzedék e legnagyobbjainak váratlan[illegible]eltűnése: 48 tiszta férfiainak aligha volt keresnivalója mohó panamisták és közjogi csi[illegible]rkepörökben vitézkedő politikusok jövendő Magyarországán. Mint az utolsó, eltévedt l[illegible]ölények, oly idegenkedéssel és rossz sejtelmekkel figyelték a változó életet; lelkiismeretü[illegible]k megóvta őket a lealacsonyodástól, ám el is szigetelte a soron következő nemzedéktől. – Az életművészek mentek tovább, a nemes vadak elhullottak. A példásan rendezett társada[illegible]mak valaminő naprendszerhez hasonlíthatók; a nagyszabású újítók, vagy éppen felforgató[illegible]k üstökösök módjára törnek be a szférák közé, s megzavarják a kényes harmóniát. A ro[illegible]mantika és a reformkor bővelkedett ilyen szabálytalanul száguldó égitestekben, s közül[illegible]ük is méltó a figyelemre Teleki László félelmet és részvétet ébresztő pályafutása. Ezt e[illegible]gészen klasszikus értelemben, görög módra gondoljuk. Többre és többnek született, mint [illegible]ami lett. Egészében kell szemügyre vennünk, s tehetségéhez hozzá kell gondolnunk sorsá[illegible]t, különben elvész a múlt század történelmének évkönyveiben. Írói tevékenysége talán [illegible]csak az ifjúkor túlhabzó erőfölöslegében leli magyarázatát, – az igazi Teleki László a p[illegible]olitikussal és a hirtelen nagyranőtt jellemmel kezdődik. Veszélyes időknek kellett következ[illegible]niük, hogy kimutathassa legfőbb jogát a halhatatlanságra népének emlékezetében: ez a jog[illegible]ám a fizikai halálra sem hederítő erkölcsi nagyság. A forradalmi magyar kormány párizs[illegible]i követe éppúgy a lehetetlent kísérli meg, mint a Kossuth-emigráció európai méretekben[illegible]is kimagasló diplomatája, kitől Bécsben a reálisan számító elmék jobban rettegnek maga[illegible]nál Kossuthnál is. Ezt az embert mindenképpen ártalmatlanná kellett tenniük, s mint a [illegible]történelemben annyiszor, most is az az eszköz bizonyult legalkalmasabbnak, mely a legerkö[illegible]lcstelenebb volt. Csapdába ejtették: Drezdában, hol magyarországi szerelmével találko[illegible]zott, a szász rendőrség a menekültjog megsértésével őrizetbe vette, s kiszolgáltatta [illegible]Bécsnek. A korábban halálraítélt lázadó, úgy tetszett, nem kerülheti el sorsát. Ennek, ált[illegible]alános meglepetésre, mégis az ellenkezője történt. Vay Miklós báró kancellár társaságá[illegible]ban a császár maga fogadta kihallgatáson. Ez az elismerés, minden jel szerint, nem csupá[illegible]n a lázadó örökölt, hanem szerzett rangjának is szólt: a magyar ügy s az Európa felől A[illegible]usztriára leselkedő veszedelem egyaránt megtestesült ebben a férfiban. A császár szemmozta el; megrótta a rebellis arisztokratát felséges személye ellen fo[illegible]lytatott aknamunkájáért, ígéretet vett tőle, hogy tartózkodni fog egyelőre minden nyílvános szerepléstől – aztán elbocsátotta, haza, Magyarországra. Teleki Lászlót itthon [illegible]szabadítóként fogadták, mintha Kossuthtal karöltve lépett volna az elárvult és meggyá[illegible]lázott földre. Az októberi diploma, úgy vélte, számára is megnyitja az utat: a császár meghívta a főrendiházba, s ő sietett, hogy 48 szellemében teljesítse kötelességét. A meghívás[illegible], álszent módon, másként értelmezték az udvarnál; szószegést rebesgettek, erkölcsi b[illegible]ukást. Az emigrációbeli társak hasonlóképpen: hogyan is magyarázhatták volna meg a T[illegible]elekinek juttatott különös kegyet s értheteltlen szabadulását, ha nem vádolják – emigrá[illegible]gika alapján – árulással? Becsületének elvesztése itt és ott: végső és végz[illegible]ns, érzelmi lezásához többre már nem is volt szüksége. Egy nagy ember – és egy nagy e[illegible]zetes elhatározottsága végetért. [illegible]szme – pályafutása végetért.

Illyés Gyula az igazi költő tévedhetetlen ösztönével s a hivatott em[illegible]perismerő biztonságával követi ennek az elbukott eszmének és római szabású jellemne[illegible]k az útját. A *Másokért egyedül* két drámát tartalmaz: *A kegyenc* Teleki László színmű[illegible]galmazása, *A különc* hőse a tragikus sorsú politikus maga. „Jó tíz éve, hog[illegible]ének újrafotűztem drámasorozatban ábrázolni az újfogalmú hazafiság nagy magyar p[illegible]y magam elé *A különc* bevezetésében. „Egy sorsforduló pont"-ot keresett „a múlt század[illegible]példáit", írja léből". „Ezt a pontot most már véglegesen 1861-re helyezném", mondja. T[illegible]második felelekivel vavalami megszűnt. Illyés nemcsak történelmünk egy nagy korszakától búcsúzik v[illegible]ele, hanem

úgy tetszik, saját ideálképétől is: ez az eszmény és vonzódás egyformán érvényes a személyre és a 48-as szabadságharc idejére. *A kegyenc*, Teleki legjelentősebb irodalmi műve, soha nem aratott sikert. Nem termett színpadra. Ezen nem szabad csodálkoznunk. Ha elolvassuk a darabot, inkább azon bámulunk, hogy időnként akadtak lelkes színházi emberek, akik azértis megpróbálták a lehetetlent. Írójának drámai érzéke kifogástalan, de sejtelme sincs arról, mi az igazi írásművészet titka. Pedig van ereje, sokszor ösztönösen rátalál a „meleg" helyekre, nemcsak ő viszi a témát, hanem a téma is viszi őt; párbeszédei, ha nem dagadnak és fajulnak az öncélú szavalás riasztó példáivá, kellő feszültség teremtésére is képesek. Eszméje azonban voltaképpen nincs. Illyés ezt írja róla: „(Teleki) egy gondolatot akart kifejezni általa. Azt, meddig lehet szolgálni egy abszolút monarchát, aki nem a közt szolgálja. Akinek nem az ember, hanem csak egy ember – saját maga – az eszménye". Bocsánatot kérünk, de ezt a gondolatot nem Teleki László akarta kifejezni, hanem Illyés Gyula. Hogy úgy mondjuk, azért, mert neki volt rá nagyobb szüksége. Teleki drámájában ez a gondolat *is* felbukkan – társtalanul, elszigetelve a darab egészétől, mint váratlan ötlet, mely aztán nyomban kialszik a szónoki dagály közeledtekor. Teleki alighanem így fogta volna fel tárgyát, ha nem a szabadságharc *előtt*, hanem a roppant nemzeti erőfeszítés bukása *után* írja meg darabját. Abban a lelkiállapotban, mint például Széchenyi a Nagy Szatírát. Amikor már elegendő tapasztalat állott volna rendelkezésére a zsarnokság valódi természetét illetően. Így azonban, sajnos, egyebet nem láthatunk benne, mint egy *hivatott*, de nem *választott* írónak féktelen és ambiciózus kísérletét shakespeare-i tragédia alkotására, egy olyan fiatalember nemes kalandját az irodalomban, akit megigézett a francia romantikus dráma színes káprázata. Majdnem zseniális műkedvelő volt, de mégiscsak műkedvelő. A beavatottak teremtő fortélyait nem ismerte.

Illyés Gyula elhatározta, hogy megmenti Teleki László *Kegyencét*. Az erőtől duzzadó, de – hiába – rosszul sikerült szoborhoz egy ujjal sem nyúlt, hanem vésőt és kalapácsot ragadott maga is, hogy újra kifaragja és verőfényre hozza az eredetiben bújkáló „eszmét". „A kegyeletről némileg a magam módján vélekedem", írja, mint aki szükségét érzi a magyarázatnak, ám éppen úgy érzi a maga igazát is. Amit művelt, az bizonyára egyedülálló az irodalmak történetében. Az elv helyességéről vitatkozzék az, kinek fontosabb az elv, mint a mű; mi a kérdést így tesszük fel: sikerült-e vállalkozása vagy sem. S erre a kérdésre csak a leghatározottabb igennel felelhetünk. Az ő drámája nem csupán a mesterség szabályai szerint jó, sőt kitűnő, hanem eléri a legtöbbet s a legnehezebbet, ami írói vállalkozással egyáltalán elérhető: maradandóan formál meg egy típust, egy fajtát, mely annyira élő és hiteles, hogy szinte erőszakkal kell visszaszorítanunk képzeletünkből az irodalomba. Hogy „meddig lehet szolgálni egy abszolút monarchát", nem derül ki ugyan a darabból teljes világossággal (Maximus Petronius kétségtelenül minden emberi határon és mértéken túl szolgálja), – ám nem ebben látjuk a dráma igazi értelmét és érdemét, hanem a valódi, tőrőlmetszett zsarnok ábrázolásában, abban a zsarnokban, ki egyformán aljas szerencséjében és bukásában. Hogy ezt az „eszményi" zsarnokot elénk állíthassa, valóban merész és mesteri eszközökhöz nyúl: Teleki drámájából jóformán a cselekmény derekát metszi ki, mikor mellőzi a császár és Aetius közötti fárasztó bonyodalmat (az eredeti mű ugyanis az írott história minden fontos adatát felhasználja, nem csekély terhére a darabnak); eltávolítja a szereplők zömét, kisöpri a rosszul értelmezett színszerűség csillogó kacatjait, megtisztítja a terepet Valentinianus aljassága számára, hogy szabadon érvényesüljön az elkapatott „isten" minden bitangsága. Teleki drámájának menthetetlen kisiklását – ti. hogy Maximus tudva és akarva engedi át feleségét, Júliát, Valentinianusnak – Illyés részint enyhíti, másrészt kétértelművé teszi, ugyanakkor olyan lélektani félhomályba burkolja, ami csak előnyére válik a jellemek emberi mivoltának, s előkészíti a talajt egy pszichológiai bonyodalom remekmívű kifejtésére. Most már Júlia sem az a szeplőtlen nebántsvirág, aki még Telekinél volt, hanem bonyolult alkat maga is, egy romlott kor asszonya, kiben pislákol, de nem húnyt ki teljesen az emberi méltóság. Ama száz esztendő irodalmának lélektani tapasztalatai, mely Teleki halálától máig eltelt, nem múltak el haszontalanul. Illyés drámájának nyelve – ahogy hőseit beszélteti – egyszeri és utánozhatatlan remek. Teleki darabjának szereplői, valahányszor megszállja őket az ihlet, gyönyörrel vetik magukat

a retorika ölelésébe, s már első szavaikkal valami szónoki paradicsom festett egében lebegnek. Nemcsak azt mondják ki, amit gondolnak, hanem azt is, amire a szép szólás euphoriája csábítja őket. Illyés férfiai és asszonyai félmondatokban, célzásokkal zsúfolt, lakónikus, homályos kifejezésekben közlik rétegezett gondolataikat, szavaiknak nemcsak értelmi, hanem helyzeti súlyuk is van. Mintha Tacitus stílusának lelke szállotta volna meg őket (mennyire korszerűen!); erről a stílusról is elmondható: plus significas, quam loqueris. A dráma utolsó jeleneteiben párhuzamosan gyúl ki a világosság a bíborpalástos fenevadnak s a meggyalázott emberségére borzongással eszmélő kegyencnek elméjében; ám ez utóbbi a pusztulás okát is megleli, s a korlátlan hatalom szédületében jelöli meg. Fulgentius szenátor a trónra mutatva mondja Maximusnak: „Ha te ülsz bele – pusztán attól kimásznak a férgei. Miket ez a dög telepített bele". Maximus válasza: „Rettenetesen tévedtem. Ebben magában van a féreg. Ez kergítette meg azt a szomorú barmot is, aki tán csak azért felel, hogy annyira megromlott". Ezt a felvilágosítást a császár is megkapja Maximustól: „A Nílus mocsaraiban maláriát kap az ember. A tengeren hányingert. Ezen – *a trónra mutat* – te elmebajt kaptál". Valentinianus felfedi kegyence előtt a korlátlan hatalom lényegét: „Az a legférfiasabb érzés, ellenfelünket keresztben látni vagy keréken. Az az igazi győzelem, amely úgy – *mellét mutatja* – idáig jön, hogy a nyálad nyeled belé. Ez a – nektár!" S mikor a dühöngő római nép, a lázadó „emberecskék" elkapják az „isten" rosszul felhúzott lábát, a zsarnokölésre undorral készülő Maximus ezt kénytelen odakiáltani a gyávaságában félholt cézárnak: „Ne csináld össze lelkileg is magad". Mert aki mások becsületének bemocskolásában találta meg legfőbb örömét, a maga piszkában végzi. Ember? Nem. Zsarnok.

A dráma veszélyes műfaj, mert teljességgel alkalmatlan a tárgy alkati gyengéinek leplezésére. A vers szervi hibáit elfödheti a tulcsordított lirizmus, a regényben kapóra jöhet az ügyes meseszövés, a tetszetős, megejtő elbeszélő modor. A dráma, mi tagadás, pőrén áll a vizsga tekintetek előtt. Aki leplezni próbál itt, önmagát leplezi le. *A különc* mélyén valami hiba rejlik. Teleki László élete, ahogy Illyés is hangsúlyozza, valóságos megélt tragédia. Igen, *tragédia,* de nem *dráma.* Tragédia egyszerűen azért, mert tragikus – ám a drámai élet, az valami más. Vegyünk egy rokon példát: Széchenyi István életét. Ez az élet nemcsak tragikus, hanem drámai is, minden mozzanatában. Bárhol ragadunk ki egy eseménysort, vagy akár csak egyetlen eseményt Széchenyi életéből, az úgyszólván alakítás nélkül színpadra vihető. Teleki László élete nem ilyen egyértelműen drámai. Aki – mint Illyés – mindazáltal drámába kényszeríti, veszélyes játékba fog. Persze, bízvást igénybe vehet néhány önként kínálkozó, különösen forró – és valóban jelentős – fordulatot: a drezdai letartóztatást, a csaszári kihallgatást és az öngyilkosságot. Kifogástalan drámai anyag. Igenám, csakhogy ez kevés. Honnan vegye a többit? Lelki vívódásokkal, függetlenül a cselekmény menetétől, aligha dolgozhatik. Ha már az eseményekből, helyesebben az adatokból, hiányzik a feszültség, nincs más megoldás: konstruálni kell. Megjelenik a történelmi tárgyú szépirodalmi művek fenyegető réme, a fikció. Illyés, szemmelláthatóan, nem szívesen hagyja el a történeti valóság talaját. Ha már kicsúszik a kezéből az adatolható életrajz fonala, egy magasabb igazsághoz, a történelem és a lélek belső valóságaihoz föllebbez. Nagyon helyesen, mondanók, ha most már éreznők végre azt a magas feszültséget, ami közvetlenül ráébresztene bennünket ennek a kivételes sorsnak nagyszerűségére, s megborzongatná hátgerincünket a közelgető végzet hidege. De nem ez történik. Teleki László és Tisza Kálmán – a nemzeti lelkiismeretnek és a politikának, mint mesterségnek – összecsapása szép teljesítmény volna egy regényírótól, de a dráma, ez az igényes és szigorú Múzsa, többet követel. Karlovitz megjelenése aztán, a második rész végén, már valóságos tévedés. Teleki László számára ez az ember nem lehet ellenfél. Az ötlet maga tiszta írói gondolat: minden politikus, általában minden kiválasztott ember életében megjelenik egyszer a Kísértő. Karlovitz a hatalmat kínálja Telekinek, az öncélú, kebeldagasztó hatalmat, azt a remek élvezetet, amit *A kegyenc*ben olyan kedélyesen ecsetel Maximusnak Valentinianus. De, kérdezzük, a darab melyik olvasója gondolhat egy pillanatig is arra, hogy Teleki elfogadja ezt a silány ajánlatot? A kísértő tehát nem a félelmetes Sátán, csupán a politika virgonc ördögöcskéje, kit, érthető módon, Teleki figyelmére sem igen méltat. Mikor a titkosrendőrség derék alkalmazottja előkotorja irattáskájából az emigránsok kaján

hangú levéltöredékeit, legföljebb Teleki rendül meg, mi nem. Deus ex machina, változott külsőségek között. A darab végére pontot tevő revolverdörrenés már egészen gépiesen hat. Megráz, de nem az író, hanem a történelmi valóság jóvoltából. Ez a színmű mégis ékes példája annak, hogy a rátermett író, ha szeplőtlen drámát nem is, de jelentős irodalmi művet mindig tud alkotni. Valahányszor az igazság sorsa kerül szóba, de leginkább azokon a helyeken, hol a műfaj törvényei s a drámaköltő szándékai fedik egymást, kimagasló, sőt maradandó eredményt ér el. Ilyenkor nem csupán megértjük, hanem át is éljük Illyés eszméjét: „Egy hős – egy egyedüli lény – beöltözik az igazság színeibe, s úgy harcol, hogy elbukva is győz". Mikor ezt a hőst leteperi az aljasság Drezdában, oroszlánt látunk magunk előtt, sakálok és hiénák gyűrűjében. Amikor Ferenc József szembekerül egyik legkeményebb ellenfelével, a lázadó gróf szemünk láttára „öltözik az igazság színeibe". Lehetetlen nem idéznünk a császár arcába vágott szavait: „Széchenyi István ... agyonlőtte magát. Nem tudjuk, nem azzal a figyelmeztetéssel-e: föladat az is, hogy tisztán tegyük magunkat a sírba. És – ha az a sorsa – akár egész népünket is makulátlanul, emelt fővel vezessük le a történelem színteréről".

A *Másokért egyedül* végső mérlege tehát: egy remekmű *(A kegyenc)* és egy történelmi tanulságokban gazdag, figyelemreméltó alkotás *(A különc)*. Mi volt az író szándéka? „Szentül hiszem, a témának ez az újjágyúrása Teleki munkáját is csak előnyhöz juttatja." És: 1861 ... volt a vízválasztó. E vízválasztó csúcsára – díszül is, tájékozódásul is – Teleki László alakját találtam a legszebbnek". Sikerült ez? Igen. Megtörtént.

Rajnai László

Birkás Endre:

VAKVÁGÁNY

Birkás Endre harmadik regénye – akár a második, a Kő és homok – egy házasélet mikroszkópikus vizsgálata. A kórleletek a Vakvágánynál is válságra mutatnak; ez esetben a házasfelek alkati ellentétei főleg nemzeti, társadalmi tényezőkből erednek. A nő a svéd *polgárságból*, a férfi a magyar *középosztályból* származik. Életformák, társadalmi megegyezések és játékszabályok, ízlések, beidegződött szokások – második természetek – ütköznek a házasság harci terepén. Két történelem párhuzama kínálja fel magát, mint mentség vagy legalább is magyarázat; az északiaké, akik le akarták és le is tudták vonni az erőviszonyok változásának konzekvenciáit, és XII. Károly után félreálltak az események sodrából; és a közép-európaiaké, kiknek vezetői talán nem tudták, de egészen bizonyosan nem akarták a hasonló konzekvenciákat levonni. Így állhatott módjukban a svédeknek, hogy elküldjék hozzánk Wallenberget az üldözötteknek s a konzerveket az éhezőknek.

Férfi és nő, Ádám és Ingrid, ámulva – fejcsóváló helytelenítéssel kísérve – szemlélnek egy-egy számukra merőben idegen életvitelt, ahogyan az a másikban – és környezetében – testet ölt. Mivel a regény főleg Magyarországon játszódik le, írója – természetesen – hazáját ismeri mélyebben; erőteljesebb, színesebb írói hangsúlyt kap az, amin Ingrid ámul.

A svéd nő akkor éri tetten, akkor vizsgáztatja a magyar középosztályt, amikor annak számára szomorú alkalom nyílik arra, hogy jelentékeny rétegei bebizonyítsák: „nem készültek" 1939 és 1945 között. A puritán, érzékeny lelkiismeretű nő úgy látja: a túláradó társadalmi szívélyességnek nincs mindig érzelmi és erkölcsi fedezete, hogy a patriarkális formák elég roszszul takarják az emberi részvétlenséget, hogy politizálásuk: irreális vágyaik pótkielégülése, hogy a kedélyesen könnyed elnézés a felelőtlenségek egymásra kacsintó véd- és dacszövetsége.

(A regény nem úgy festi le a háború előtti magyar középosztályt – amelynek egyedei túlnyomó többségükben a mai magyar értelmiség integráns részét alkotják –, hogy a sorok a kénkő, vagy legalábbis a

rothadás szagát árasztják magukból. Az ilyenfajta irodalmi öngólok manapság egyre ritkábbak. Birkás morális-kritikus társadalomszemlélő, de mivel igazságra törekszik – mértéktartó.)

Mégis: a Vakvágány nem az eltávolodás regénye, hanem a végső azonosulásé. Ingrid három nagy válság során győzi le a hazahívó kísértést. Mert szereti férjét és az is őt? Mert két gyermekük van és egy halott, akit hordágyon cipelt ládában temettek el az ostrom után, a Károlyi téren? Mert a felszabadulás utáni idők lassanként feloldották a középosztály szemléleti és magatartási görcseit? Vagy azért, mert ebbe a világba beleilleszkedve megszerette, ami megszerethető, s megszokta, ami megszokható? Vagy azért, mert új élményei birtokában másképp látja a svéd stabilitást, a szikkadt korrektséget, a jeges fegyelmezettséget, amely rossz szemmel nézi, ha az unoka összecsókolja a nagyapát?

Igen, mindezekért és még sok másért, apróságokért, amelyek az életben arra vannak hivatva, hogy a nagy elhatározások útját kikövezzék.

Körülbelül ezt mondja el Birkás Endre új regényében, ismert írói erényei segítségével. A dísztelen stílus – amely helyenként nemcsak a kissé fáradt életérzés, hanem a finom irónia és az úgynevezett rejtett szellemesség adekvát kifejezője is – csak egy-két esetben laposodik el, hasonlóképpen ahhoz, hogy „nagy stílus" óhatatlanul feszes stílusba csap át néha.

Az időbontásos szerkezet a Vakvágány esetében nem a divatnak tett engedmény, a történet megkívánja azt, s az író kitűnően él a „fogással"; a múlt mindig kellő időben jelentkezve rárímel a jelenre, művészi logikával magyarázza, motiválja azt. Kölcsönhatásként ugyanígy világít rá a mai kivirágzás régen elvetett magvakra.

A Vakvágány rövid regény. Ezzel a megállapítással nem arra akarunk célozni, hogy terjedelme hány szerzői ív. Nem is utólagos jótanács ez az író címére, hogy szélesebb epikával kellett volna az adott témát feldolgoznia. Csupán egyéni értékítéletként akarjuk közölni, amikor elolvastuk a könyvet, sajnáltuk, hogy csupán ilyen terjedelmű és nem hosszabb. Nagy erénye egy írónak, ha ilyen színvonalon becsülettel igazodik az olvasmányosság természetes és soha el nem múló igényéhez.

Lóránd Imre

AZ IDŐ SZORÍTÁSÁBAN

Simonyi Imre: Önéletrajz helyett. Szépirodalmi 1962.
Vasvári István: Izzó őszben. Magvető, 1963.
Várkonyi Nagy Béla: Ének az óceánról. Szépirodalmi, 1963.

A kort, a huszadik századot szenvedi és énekli mind a három költő. Az idő poklában hánykolódtak tüzes évtizedeken át (egyikük sem éppen fiatal már), miközben az élet lényegét, a boldogságot, meg azt a szót keresték, az igazit, amellyel a lényeget ki lehet mondani. A teljes számadást életéről, eszményeiről, költészetéről Simonyi Imre ebben a mostani kötetében (Önéletrajz helyett) tárja elénk. Vasvári István és Várkonyi Nagy Béla már az előző kötetükben (Tizedíziglen, 1957; illetve Odysseus megtérése, 1960) megtették ezt. Ők most továbbfejlesztik és gazdagítják a magukról adott képet, s nem méltatlanul.

Térben a legszűkebb, mert csak hazai határok közt mozog Simonyi Imre kötetének élményanyaga. A bihari szülőföldtől Gyulán át Budapestig terjed a szemhatára, de éles-eleven kézzelfoghatóságban a legerősebb, s a belterjes magyar költői hagyományba legjobban illeszkedő hármuk közül. A konkrét, olykor naturalista túlzásokkal terhelt nyelv a „Rettenetes esztendők" c. ciklusban a háborús évek iszonyatát, a „Szülőföldem"-ben a bihari és gyulai élmények falusi-kisvárosi hangulatát festi. Néha olyan költői erővel lep meg, mint az „Offertórium", az „Iszonyú", vagy a tömör „Ezerév" c. versekben. Az első két ciklus átlaga azonban nem jobb a jó közepesnél.

Sokkal magasabb szintet képvisel az ősi témáról, a szerelemről szóló ciklus, s benne is a címadó „Kettőnk ügye", amelynek szonett-füzére a kötet leggazdagabb darabjává áll össze. Itt a kudarcba fúlt szerelemről olyan sokoldalú és őszinte, olyan mély és „testközeli" képet sűrít kitűnő szonettekbe a költő, hogy gazdagságukkal csak nyerseségük vetekszik. Kár, hogy az olvasó néhol

úgy érzi, a sebet akarattal vakarták el enyire.

Az utolsó ciklus, a „Negyven felé" új hang tökélyével lep meg, a költői paradoxon természetes áradásával. Különösen a „néhai T. J. színművész emlékezetére" írt vers kiérlelt ellentétei ragyogóak. A „Bartók" és a József–Mária–Jézusról írt bibliai parafrázisok ugyancsak ezt az „elmés" hangot ütik meg, amelyben a kifinomult gondolati igényesség olykor a szofizmák határán jár, de a költő ízlését bizonyítja, hogy nem csusszan át a sorompón.

A záróvers a hazáról vall, József Attila Elégiájára emlékeztető hangon. Itt született, „örömre és egyszerűségre", itt volt éhes, „kenyérillatú szeretet híján". Itt botlott, itt is akar lábraállni, ahol számára az „elérhető magasságok" nőnek.

Vasvári Istvánnak már a hazán kívül is termettek elérhető magasságok. Az „Izzó őszben" c. kötet versei közül néhány jelentős darab utazásélményből fakadt. A korhoz való viszonyát is egy ilyen versében fogalmazta meg legpontosabban: „... Iramos, sodró huszadik | század; akadó lélegzettel féltem | benned én élni, s fukar lettem | mindhez, kit szerettem..." (Westerplatte). Ő a dísztelen, pontos, dikcióban nagyon egyöntetű, nem kiemelkedő, de igényes szintű verseivel szintén az élet lényegét akarja megragadni. A „boldogság" és az „igaz szavak" őszinte keresése „Pőrén" c. versében harci elszántsággal párosul: „Ahogy gyűlölnek, gyűlölök, | ha nem teszem, megöl a falka, | így lelek igaz szavakra: | hogy ne öljenek meg, én ölök" (1956).

Gördülő nyelven, de puritán eszközökkel ír. Költészetét ott érezzük legjobbnak, ahol közérdekű témát ragad meg (A katona, Együtt). A kötet legjobb verse, szinte klasszikus darab az „Együtt", amely a hitvesi hűség kemény melegét, az élettárs tizenhárom év után is töretlen vállalását fejezi ki ritka-szerencsés költőiséggel: „Szeretünk, mint öreg farkasok, | seb, fagy, préda végképp összeforraszt, | a szem, a szív, az éhes hajnalok | e világ kínján veled osztozódnak..." Kitűnő vers, minden szava világot ér. Kár, hogy kevés van hozzá fogható a kötetben.

A legtágabb időbeli és térbeli szemlélet a három közül Várkonyi Nagy Béla kötetében (Ének az óceánról) finomul költészetté. A húszas években az óceániai szigeteken töltött időre emlékezik, de az emlékek felidézése nem marad a költő magánügye. A bensőséges élmény, amellett, hogy megőrzi az egyéni látás konkrét varázsát, kiárad, s figyelemreméltó közös gondolattá bomlik. A visszatérő emléksorozatnál még fontosabb lesz a felidézett tájak és népek fejlődésében látott arca, s a közelmúltban önállóvá nőtt bennszülött népek köszöntése a régi barát jogán és hangján szólal meg.

A modern Odysseusnak (ahogy előző kötetében nevezte magát) legmegkapóbb élménye az az elsodró hevű szerelem volt, amely őt egy bennszülött leányhoz fűzte. Természetes tisztaságú testi élmények, a leány odaadása és találékonysága édeni állapotokat teremtettek a fiatal fehérember számára. Az idillt aztán az emlékezés olyan töménnyé salaktalanította, hogy még a vele párhuzamos keserű politikai tapasztalat, a kizsákmányolt bennszülöttek sorsa sem tudta elhomályosítani. Felejthetetlen számunkra ez az eszményített szerelmi epizód, bár a természettől dédelgetett primitív népek „boldogsága" nem lehet példakép arra, hogyan is kellene élnünk. Mi nem mondhatunk le kultúránkról és civilizációnkról, hanem vállunkon ezek terhével kell megalkotnunk a békés, boldogabb élet közegét.

A kötet hangsúlyozottan időszerű kicsengése, az 1962. január 1-én szabaddá lett Samoa és a Fidzsi-szigetek köszöntése a kötet aktuális jelentőségét nagyban emeli, bár a határozott állásfoglalás nem jár mindig együtt a költői szárnyalás emelkedésével.

Formai szempontból eléggé egyenetlen a kötet. Első részében még áradó, csaknem testetlen a líra, később prózaibb hangba bicsaklik. Egészében azonban tartalmas, ingerlő, izgalmas élményt jelent az olvasónak.

Az idő szorításában e három költő igényes művészetté érlelte gyötrelmes és boldogabb tapasztalatait. A világ nem vár tőlük megváltást, nem is kínálnak ilyent. De egyéni sorsuk, s művészetük a hosszú hányódások után úgy tűnik, egyenesbe fordult, s a hang joggal bizakodó, mint a szántóvetőé aratáskor.

Lakatos Kálmán

A JANUS PANNONNIUS MÚZEUM FÜZETEI

A pécsi Janus Pannonius Múzeum, a pécsi—baranyai emlékek hivatott őrzője kis füzetekből álló kiadványsorozatot indított azzal a céllal, hogy a baranyai tájak természeti sajátosságait, történeti, régészeti, műtörténeti, néprajzi értékeit megismertesse „a tanulni vágyók táborával", — ahogy az „Előszó" mondja.

A sorozatból eddig négy füzet látott napvilágot.

Az első s egyúttal a legterjedelmesebb munka az Árpád-kori Pécs művészetének emlékeiről szól. E művet *Dercsényi* Dezső írta, akit a középkor egyik legkiválóbb szakértőjének ismerünk, s akinek „elképzelése és irányítása mellett" létesült maga az emlékanyagot magábafoglaló kőtár. Szerző nem feledkezik meg arról a kőművesmesterről sem, — s ez igen rokonszenves vonása — aki a tervek valóraváltásában, a bemutatás igényeinek kielégítésében segítője volt, s aki „a pécsi kézművesek hagyományos tudása méltó letéteményesének bizonyult". Ez a kőműves azonban nem Aspan, hanem Áspán és nem József, hanem László. E helyreigazítással tartozunk annak, aki annyi szép dicséretet kapott, s nem ok nélkül, s aki *Dercsényi*vel öt éven keresztül együtt dolgozott.

Dercsényi tiszteletreméltó nagy tudással vallatja a faragott kőanyagot, s magyarázza az elrendezés logikáját. Mivel nemcsak terjedelmében, de mondanivalójában is ez a könyvecske a legsúlyosabb, észrevételeihez, megállapításaihoz mi is néhány gondolattal szeretnénk hozzájárulni. Itt van például az altemplomi lejárók problémája. „Az altemplomi lejárók célja, rendeltetése — írja a szerző —, világos, de azt mondhatjuk, az egész európai anyagban egyedülálló, hogy ezt a szűk — alig 2,20 cm széles — rosszul világított, magas teret ilyen gazdag domborműves dísszel látták el". Tény, hogy a domborműves szobrászat célszerű helye — s talán nem is csupán a román stílus korában, hanem mindig is — a főhomlokzat, illetve a kapuk, ahol láthatták is, s ezáltal vonzóerőt gyakorolhatott. Nos, mi úgy véljük, ezek a domborművek akkor készültek, amikor még e kapuk nem voltak rosszul világítottak, hanem ragyogtak a délutáni fényben, sőt a koraesti, nyugvó, csaknem vízszintes sugarak a templomba is bevilágítottak, tehát amikor még nem hívhatták „al"-templomnak, amikor még nem építették fölébe, majd elébe a bazilikát. Úgy látszik, erre az időre, tehát Moissac művészetének néhány száz évvel előbbre kell hoznunk e törökök által lefejezett bejárati domborművek faragási idejét. Hogy mennyire híres-neves szobrászok voltak e művek alkotói, máig hirdeti a Rómában, a Monte Celión álló Négy Pannoniai Kőfaragó Vértanú tiszteletére szentelt Santo Quattro Coronati templom. E messze földön ismert kőfaragók, e pécsi művészek nyilvánvalóan hivatásuk, keresztény alkotásaik miatt lettek vértanúk. Diocletianus cézár igen sok kereszténynek adta a mártír-koronát, de e kiváló szobrászok kiemelkedtek az egyszerű hívek tömegéből. Emléküknek templomot emeltek, vésőiknek nyoma, alkotásaik pedig köztünk maradtak, nem csupán néhány domborműves sírkövön, hanem elsősorban az időjárástól elég jól védett pécsi templom két bejáratában.

A földbesüllyesztett templom eredete kétségtelenül a távoli időkbe nyúlik vissza. *Dercsényi* is megállapítja: „az altemplomnak itt Pécsett különleges jelentősége volt". Bizonyos, hogy eredetileg nem keresztény kultuszt szolgált, mert ehhez nem szükséges az a forrás, ami az altemplom északi falánál mai napig kristályosan buzog. Viszont az is bizonyos, hogy a templom a római időkben kapott nemcsak kőbélletű, szobrászati munkával díszített bejáratot, hanem kőboltozatot, ötcsarnokos bazilikás szerkezetet is, s ekkor kezdett terjedni a Quinque Basilicae latin elnevezés, ami lassan a kelta Sopianaet kiszorította. Tehát ez a név nem a város középkori latin neve, ahogy *Dercsényi* is ezt az elavult véleményt tartja. Amikor 853-ban *Liupramm* a pápának jelenti, hogy „ad Quinque Basilicas" templomot szentelt, e névnek már rég ismertnek, általánosan elterjedtnek kellett lennie. — Viszont az is rendkívül érdekes, ha már itt tartunk — s erre a második füzet, *Fülep* Ferenc „A pécsi későrómai sírépítmények" című műve adta a gondolatot —, hogy az altemplommal egyszintű „cella trichora" elnevezésű templomocskát először a IV. sz. második felében, tehát még a római időben, másodszor pedig a IX. sz. közepén festették ki, talán pontosan 853-ban, vagyis akkor, amikor *Liupramm* érsek a pápának a templomszentelést jelenti. Úgy tetszik, mintha ennek a restaurált „cella trichora" templomnak a felszenteléséről lenne szó.

Még csupán *Dercsényi*nek egy eszmefuttatását szeretném idézni: „Amikor a XIV. században az oldalhajókat, a XV. században pedig a főhajót beboltozták,

egészen más statikai helyzet keletkezett. A famennyezet súlyának hordására méretezett pilléreket, falakat a gótikus keresztboltozat feszítő ereje vette igénybe és lassanként szétnyomta a falakat. A boltozatnak ezt a kifelé nyomását Pollack Mihály a múlt század elején nem az ok megszüntetésével, hanem kulisszaszerű előépítménnyel próbálta felfogni, de az egyre erősbödő mozgást nem tudta megállítani". — E szépen kigondolt elméletre nincs semmi adat, semmi feljegyzés. A falakat nem nyomta szét semmi, csupán a déli falnak van, s ennek is csupán a közepe táján, de ez a mai napig is megvan, egy csaknem 30 cm-es kihajlása. Pollackot egészen más gondok folalkoztatták: az ő feladata a déli oldal túlhosszú barokk tetőjének eltüntetése volt.

Dercsényi igen szépen méltatja a Pécsett kialakult kőfaragó stílust, mely „az egész magyar fejlődést irányította". Itt említjük meg, hogy ideje volna már a teljes pécsi kőanyagot feldolgozni, bemutatni. A székesegyház nyugati részén lévő lapidarium csak a románkori művészetet mutatná be, a keleti részén lévő, jelenleg rendezetlen kőtár pedig a fejlődést, a gótikát, reneszánszot, majd a barokkot. Látható lenne többek közt Alsáni Bálint bíboros szép sírköve is, s még sok más érték... Így valóban „A pécsi kőtár"-ról beszélhetnénk, s *Dercsényit* e jelen tanulmány, mely főként Gerevichre támaszkodik, nem is menti fel e munka alól.

Fülep Ferenc említett kis műve elsősorban az 1958. évtől kezdve a Megyei Könyvtár udvarán, a székesegyháztól délre mintegy 600 méterre feltárt rómaikori sírépítményekhez szolgál útmutatóul, de általános tájékozódás céljából az eddig feltárt ókeresztény építményeket is ismerteti.

A harmadik füzet a szerző nevének feltüntetése nélkül a „Vezető a Janus Pannonius Múzeum régészeti kiállításához" címet viseli. A Baranyából és Pécsről előkerült emlékeket ismerteti, az itt élt népek, néptöredékek társadalom- és művelődéstörténetét az újabb kőkor végétől az Árpád-kor elejéig. Kár, hogy kellő épület hiányában a mai napig összegyűjtött anyagot nem láthatjuk, s így az utolsó 900 év történetét nem is olvashatjuk.

A negyedik füzetben *Mándoki* László a mohácsi busójárásról írt alapos tanulmányt. Megvilágítja a szokás eredetét, régi formáját, alakulását, változásait. A mű végén teljes címükkel felsorolja a busójárásra vonatkozó legfontosabb tanulmányokat. Ezt sajnos a másik két szerző nem teszi, holott a „tanulnivágyók tábora" megkívánná. A füzeteket remek fényképfelvételek teszik érthetőbbé, gazdagabbá.

Harcos Ottó

HÁROM KÖNYVTÁRI ÉVKÖNYV

Tudományos nagykönyvtáraink után közművelődésügyi könyvtáraink, legújabban pedig vidéki közművelődési könyvtáraink is rendszeressé teszik évkönyveik kibocsátását. Elsőnek három *dunántúli megyei könyvtár*, sorrend szerint a *kaposvári*, a *veszprémi* és a *tatabányai* adta közre évkönyvét.

Mi indokolja a vidéki könyvtári évkönyvek rendszeres megjelentetését? — Az az igény, hogy a könyvtárak a felügyeleti szerveknek készített szokásos beszámolók és a hálózatuk munkatársainak mozgósítására kiadott híradók mellett nyújtsanak tevékenységükről nagyobb távlatban értékelő és maradandóbb hatást kiváltó tájékoztatást a nyilvánosságnak. A könyvtárak fejlődése művelődéspolitikánk fontos ügye. Egy-egy évkönyv azt dokumentálja, hogy az erősödő könyvtári intézményekkel újabb és újabb *vidéki kulturális gócok* kialakítását segítettük elő, s ezzel előrehaladást tettünk a kultúra demokratizálásában.

A maga helyén minden jól működő könyvtár szervező és kisugárzó *központja az olvasási kultúra fejlődésének*. Kinevelődött bennük egy fiatal könyvtárosgárda, amely hivatásának tekinti az irodalom propagálását. A könyvtári évkönyv akkor jó, ha minderről érzékelhetően ad bizonyságot, ha a társadalom elé tárja küldetése teljesítésének eredményeit.

A megjelent évkönyvek láthatólag ezt a feladatot vállalták s általában teljesítették is. Saját munkájukról szólva a veszprémiek tanulmányban tárják fel könyvtáruk 60 éves múltját, a tatabányaiak könyvtáruk 10 éves működését, a somogyiak pedig az új megyei könyvtár építésének történetét. Figyelemre méltó a veszprémi évkönyvben Tóth Dezső és Ughy Jenő művelődési társadalomrajza: *Az olvasás helyzete Dákán* c. tanulmány.

A megyei könyvtárak fontos szerepet töltenek be a helyismereti irodalom gyűjtésében, nyilvántartásában és a kutatás támogatásában is. A megjelent helyismereti irodalom számon tartása és feltárása elsősorban megyei könyvtári feladat

Ezért közöl mindegyik évkönyv megyei *helyismereti bibliográfiát* egy-egy időszakról. Kár, hogy a Komárom megyei bibliográfia nem elég szakszerű. Értékes a kaposvári évkönyvben Tóth Ilona tanulmánya és bibliográfiája *az 1904-es Somogy megyei vasutas sztrájkról.* Nincs értelme azonban az olyan összeállításnak, amilyen Tóth István írása a Komárom megyei évkönyvben: Szemelvények 100 esztendő történetéhez. Ez a közlemény se nem történeti tanulmány, se nem forráskiadvány, se nem szépirodalom. Valamiféle publicisztikai tallózás, ötletszerű válogatás, mely nem évkönyvbe való mint ahogy nem odavaló „Tatának és környékének rövid néprajzi ismertetése" sem, amely rövid ugyan, de nem szakszerű ismertetés.

Örömmel olvastuk ellenben a tatabányai évkönyvben Dévényi Ivánnak *Révész Béláról* írt arcképét, amely az irodalomszervező, az agitáló Révész Bélát, Ady barátját és ügyének harcostársát mutatja be esztergomi elindulásától mártírhaláláig. A somogyi évkönyvben Bizséné Zs. Kovács Diana írt figyelemre méltó ismertetést *Rippl-Rónai József* író-arcképeinek alkotási körülményeiről, felelevenítve a nagy művésznek a Nyugat vezető íróihoz fűződő kapcsolatát, közölve az író-arcképek jegyzékét és legtöbbjének reprodukcióját is. Ezek a képek és *Martyn Ferenc* illusztrációi különösen igényessé, széppé teszik a kaposvári évkönyvet.

A könyvtárak életét és történetét bemutató írások mellett a három évkönyvből legértékesebbnek Az olvasás helyzete Dákán c. elemzést, a Révész Béláról és Rippl-Rónai Józsefről készült tanulmányokat tartjuk, mely utóbbiak jó példát mutatnak arra, hogy miként kell vidékenként ápolni az onnan induló, vagy ott működő nagy alkotók kultuszát.

Páldy Róbert

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT
1963 · 8

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

VI. évfolyam. 8. szám 1963. augusztus

TARTALOM

KASSÁK LAJOS versei – – – – – – – – – – 683
GYURKOVICS TIBOR: Péntek (vers) – – – – – 685
SZENTIVÁNYI KÁLMÁN: A döbbenet (novella) – 687
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS versei – – – – – 694
PÉK PÁL: Vers a délutánról – – – – – – – – 695
TAKÁCS TIBOR: Férfi napozó (vers) – – – – – 696
VASVÁRI LÁSZLÓ: Most és mindörökké (novella) – 697
BUDA FERENC: Őszi vonat (vers) – – – – – 701
CSONTOS ISTVÁN: Egy pontról (vers) – – – – 702
KERESZTURY DEZSŐ: A harag és a szeretet bilincseiben (hangjáték, befejező rész) – – – – – 703
CSANÁDY JÁNOS: Utóhang (vers) – – – – – 710
ARATÓ KÁROLY versei – – – – – – – – – – 711
ISZLAI ZOLTÁN: Így is lehetne élni (vers) – – – 712
KÁLDI JÁNOS: Töltésoldal, ősszel (vers) – – – – 712
VARGA IMRE: Pikásszó és a szirének (novella) – – 713
SZÉKELY DEZSŐ: A vér nem válaszol (vers) – – – 722
FRANZ WERFEL versei *(Boldog Balázs fordításai)* – 723

HORIZONT

TOMA ÁDÁM: Akik átugrották az árnyékukat – – 726

JEGYZET

BELLYEI LÁSZLÓ: A korszerű Gárdonyi-kép néhány kérdése – – – – – – – – – – – – 735
BARÁNSZKY JÓB LÁSZLÓ: Az új lengyel film – – 748
HORGAS BÉLA: Levél Tornai Józsefnek – – – – 749
SARBAK GÉZA: Milyen a valóság? – – – – – 750

VITA

KOCZOGH ÁKOS: „A természet rejtett arca" - - - 752
VITÁNYI IVÁN: És Bartók után... - - - - - - 757

MŰVÉSZET

KELETI ARTHUR: Emlékezés Gulácsy Lajosra - - 765
TAKÁTS GYULA: Bényi Lácszló kaposvári kiállításáról - - - - - - - - - - - - - - - 769
BERTHA BULCSU: Borsos Miklós a Balatonról - - 770

SZEMLE

FEHÉR FERENC: Déry Tibor újabb novellái - - 772
BOHUNICZKY SZEFI: Rónay György: Esti gyors - 775
FOGARASSY MIKLÓS: Gyurkó László: Csütörtök - 777
KRISTÓ NAGY ISTVÁN: Kolossa István: Hosszú séta a hídon - - - - - - - - - - - - - - 778
WINTER ISTVÁN: Szinnyei Júlia új könyveiről - - 779
KENDE SÁNDOR: Reismann János–Őrsi Ferenc: Kincses Baranya - - - - - - - - - - - - - 781
Beküldött könyvek - - - - - - - - - - - - 783

RAJZOK

BÁLINT ENDRE - - - - - - - - - - - - 686, 709
GULÁCSY LAJOS - - - - - - - 765, 766, 768, 782
VAJDA LAJOS - - - - - - - - - 725, 764

Szerkeszti:
TÜSKÉS TIBOR
főszerkesztő

BERTHA BULCSU, CSORBA GYŐZŐ, LÁZÁR ERVIN, PÁKOLITZ ISTVÁN

Jelenkor. A Baranya megyei Tanács lapja. Megjelenik havonta

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók: 24. Telefon: 13-05.
Szerkesztőségi órák: kedden és csütörtökön 18—19 óráig.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadóhivatal: Dunántúli Napló Lapkiadóvállalat. Pécs, Hunyadi János u. 11. Telefon: 55-91, 50-00. — Egyes szám ára 6,— Ft. Évi előfizetés díja 72,— Ft. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest, V. József nádor tér 1.) Egyéni előfizetési csekkszámla száma: 61 068. Közületi előfizetési csekkszámla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.
Felelős kiadó: Braun Károly

63-3326 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Kassák Lajos

EGY EMBER

Kezeim
teli ráncokkal
sebekkel.

Kezeim
amiket megátkoztak
hiába mutatják gyötrelmüket
nincs kegyelem.

Egy ember
én vagyok
anyám hasából jöttem a vilàgra
jó volt a sötétség bársonyában
a melegben.

Ó pendülő kékség
kristályszilánkok mozgása.

Most lemeztelenit a fény
didergek magányosságomban.
Ha szólna hozzám kedvesem
ha megtalálhatnám barátaim.

Nyitott szemekkel
becsukott szájjal élek.

Lehet
annak a kutyának vélnek
aki őrzi a házat
de nem akar egész éjjel ugatni.

Lehet
lehet
és a kezeim
nem kulcsolódnak imára
nem fogadnak el alamizsnát
nem ütnek meg senkit.

Dolgoznak
és készek
az ölelésre.

A MAGAM KENYERÉN

Sokat kellene beszélnem
hogy megértsenek
s én mind hosszabban hallgatok.
Magamra zárom az ajtót
szemeim
a semmi
fekete szőttesét
bámulják.

Felhasított mellemből
csöpög a vér.

A vér
mellyel az emberek tévelygését
állatok riadalmait
tárgyak mozdulatlanságát
akartam megváltani.

Mikor érek az út végére
ahol talán
játékos mosollyal
tányér meleg levessel
várakozik rám valaki.

Ne csüggedj szívem
ne hagyj el értelem.

JÓ ÓRÁBAN

Mosolygó hajnal
mosolyogj rám is
asszony asszony
gyere ki házadból.

Gyümölcsös tálammal
itt állok a kapufélfának dűlten
hogy megajándékozzalak a fényben.

Ó éjszakám csillaga
nappalom arany özöne
kodácsoló tyúkocskám
csúfolódó rigóm
elveszejtőm
és megváltóm.

Most mondom el mindezt
amíg nem vagy itt
majd átölellek
és hallgatok.

Aztán
nézlek
nézlek
és csodálkozom
hogy milyen szép vagy.

Gyurkovics Tibor

PÉNTEK

Elvétem már a tárgyakat. A lényeg
elsikkad már a télből és a nyárból,
az azelőtt okosra nézett képek
hada most semlegesen vádol.

Az azelőtt fölépített varázshegy
most egycsapásra össze-vissza omlik,
s én így maradok véglegesen már egy
betört világban és sorsom csomóit

ki nem bogozva, ostobán, hanyatt,
csak azt érzem, arcomra folyik lényed,
akár a nap, a viasz és a lényeg,
s csak bámulom az üres tárgyakat.

***

A látványt ölte meg bennem szemed.
Nem tudok látni, mióta rámnéztél,
csak azt, ami testedből föllebeg,
izgalmas fákkal lett tele a légtér,

de belső fákkal, mik úgy nőnek egy
hatalmas tájon, hogy az meg se látszik,
zsúfolásig tele vagyok veled
és nézlek, nézlek a megvakulásig.

Tapogatom az arcod. Ez az arc.
A végtelen. A minden arcok arca.
Nem látom már, csak amit te akarsz,
az ölelés zsákjába vagyok varrva,

ezer öltéssel a húsomba szúr
minden kis izmod, mint a tű.
Mi szorít össze veled ily vadul?
Szeretlek. Olyan egyszerű.

***

Olyan közel vagy, hogy tested szöge
egész a szemgolyómat éri,
fordulnék, törnék kifele,
de arcod elől nem tudok kitérni,

el nem fordíthatom a fejemet,
a szemben-lét fáj, kínzó, gyáva helyzet,
az arcomat szorítja a kezed,
hogy ordítani tudnék – s csak szeretlek.

Üvölt a táj. Mert elhagytam teérted,
elhagytam árnyait és szögeit.
A boldogságot. Holnap jön a péntek,
és testemet testedre szögezik.

***

Már lélegezni sem tudok. Merev
pupillámat az egekre szögeztem,
belémfúródtál, mint hegyes üveg,
s én csüngök csak ezen az egy kereszten.

Következik a végső Golgota.
A kicsike, a helyi, az egyéni,
mert kinek-kinek meg kell halnia,
ahhoz, hogy e világon tudjon élni.

Következik az önfeláldozás.
A látványtalan és őrült alázat,
míg fölhasítja bőrödet a nyárs,
a test pedig vergődik, mint az állat.

És megreped a hegy. Csorog a vérünk,
az üres éjben elhasad karunk.
Csak az válthat meg, aki meghal értünk,
s csak azt váltjuk meg, kiért meghalunk.

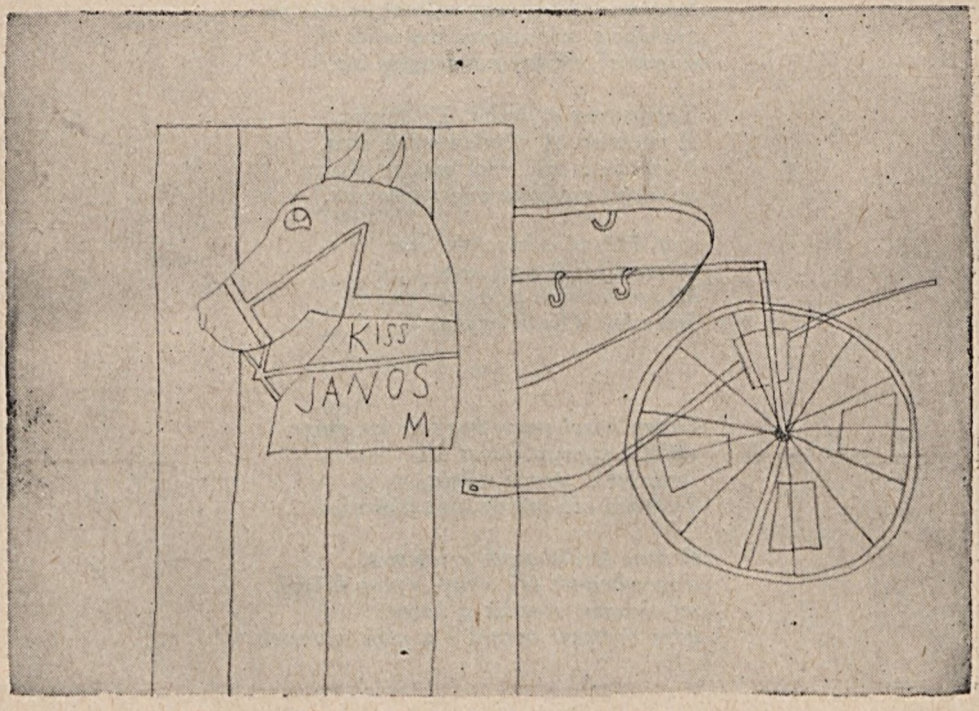

Bálint Endre rajza

SZENTIVÁNYI KÁLMÁN

A DÖBBENET

Az országút szőlőhegyen kapaszkodik, rokkant gyümölcsfák kísérik. S oldalt fehér présházak maradoznak el. Néha átbukik a Volga fényszórója az árkon s szőlőrendekbe vág a sugárkéve.

A kocsit Gazsó vezeti, a Kocsigyár igazgatója, elhízott, de azért izmos férfiú s mellette a gyár sovány főkönyvelője horkol, verődik a feje. Hátul a mogorva és szótlan Jerabek, a pártbizottság új munkatársa, sovány és mogorva fiatalember, akit mégis kár volt elhívni; megitta a magáét, de nem oldódott fel s a végén fizetni akarta a részét. S aztán Kibédi feszeng – gürge, gömböc emberke, a MESZÖV kirendeltség vezetője. Közöttük meg ott vicog Kibédi testes titkárnője, mintha csiklandoznák. Az incselkedő főnök kezére ver, egészen rádől Jerabekre, aki hősiesen tartja s közben villongva kacérkodik Gazsóval, mint egész este, ezen a kis „kikapcsolódáson."

A nő egyszer csak énekelni kezd, magas fejhangon:

„Meseautóban, színezüst erdők során,
Repülünk a mesék kocsiján..."

A szőlőhegyen tovább kapszkodik felfelé az út, Gazsó merész kanyarokkal vezet, tekeri a kormányt, az utasok egymásra esnek.

Senki sem tart a titkárnővel, sértődötten abbahagyja az éneklést. Előredől, rázza az alvó főkönyvelőt, cseréljenek helyet, mert őt nem hagyják békén; szól Gazsónak, de az nem figyel, most ő nótázik:

„Nótáskedvű volt az apám... Átmulatott sok éjszakát..." – Kellemes tenorja van az igazgatónak, olyanformán rezegtet, mintha nemcsak szólózna – hanem egyúttal tercelne is, éneklése szinte kettéválik, mikor kitartja a hangot.

A titkárnő szelíden segít, előre dől a két férfi között, mintha Gazsóhoz húzódna.

Hosszú lejtőn lódult lefelé a Volga.

Éppen a kanyarban bukkant ki a lovaskocsi a szőlők közül, részeg atyafiak hóháztak, rángatták a gyeplőt.

Csak felordított, félretekerte a kormányt. A titkárnő visított, a férfiak káromkodtak.

Nagy huppanás, üvegcsörömpölés. A Volga átbucskázott az árkon. nekivágódott a partnak. Egyet perdült még és oldalra hemperedett.

Lehetett hallani, hogy a lovaskocsi elnyargal lefelé, menekülnek a bepityizált komák.

Kibédi mászott ki elsőnek. Kicibálta a titkárnőt és ráförmedt, ne bőgjön, örüljön, hogy semmi baj sem történt.

Jerabek magától kikászálódott. Mormolt, hogy el kéne fogni a lovaskocsit.

Kibédi legyintett:

– Mit kezdjünk az ostoba parasztokkal? – Üveget húzott ki lódenkabátja zsebéből. – Igyunk egyet a nagy ijedtségre.

Jerabek nem fogadta el a kínálást. A főkönyvelővel ketten kiszabadították az eszméletlen igazgatót.

Az árokban fektették le. A titkárnő sírt felette, mintha halottat búcsúztatna.

A férfiak mindenekelőtt – Kibédi vezényszavára – talpra állították a kocsit. Kibédi fulladtan kiabált, végre boldogultak.

Betört az ablak, egyik lámpa – azt alighanem a kocsirúd érhette.

Jerabek az igazgató pulzusát tapogatta.

Kibédi letérdelt és bort öntött az eszméletlen ember félig nyílt szájába, furcsa bugyborékolást lehetett hallani és Gazsó felnyögött.

– Semmi baja – mondta vidáman Kibédi. Lemutatott a sötétben pislogó sárga lámpákra. – Ott az állomás... Tíz perc múlva itt a vonat... Kérlek Jerabek elvtárs, menj haza, ne aggódj értünk... – S félrehúzta a titkárnőt, pattogó hangon rendelkezett:

– Azonnal küldjön orvost, szóljon Boronkay doktornak... S jöjjön ide, Gazsó elvtárs gépkocsivezetője. A többit elintézem én. S persze ugrassza a mi teherkocsinkat, húzza be a Volgát. Azzal jöjjön az orvos, meg a sofőr is.

A titkárnő szepegve bólogatott.

Jerabek és a titkárnő eltűntek a sötétben. Csúszkáltak az őszi sárban.

Kibédi és a főkönyvelő visszaemelték a nyögdécselő sebesültet a kocsiba. Aztán Kibédi kiállt az útra, hátha arravetődik egy autó?

A szőlőhegy kopasz fáit úgy mozgatta a szél, mintha nógatná, meneküljenek le a völgybe.

Hamarosan jött és elhuhogott a vonat.

Gazsó tudta, hogy cibálják, érezte a szorító eszméletlenséget – s mellében a furcsa fájdalmat is, – de nem bánt semmit. Visszaröppent néhány évet, mintha még a peckes, jóltáplált begyűjtési megbízott lenne; ötvenben kopottas, falusias gunyában járt, ősztől tavaszig vastag esőkabátban s ritkán borotválkozott. Sötét borostája szinte összefolyt a bajuszával.

Mit akar megint ez a vacak telefon? Már harmadszor berren. Felvette.

– Gazsó elvtárs?

Azonnal válaszolt, megérezte a felső szerv erélyét.

– Egy óra múlva várja a káderbizottság.

A kagylót azonnal letették. Gazsó reszketve bólogatott, néha mottyant, hogy reszkető kollégái ne sejtsék a valót. Berendelték, mint a többieket, akiket ezekben a napokban eltávolítottak a Járási Tanácstól – akadt olyan, a hivatalból az internálótáborba ment.

A színlelés semmit sem ért, a kollégák ütött tekintettel bámultak utána.

Otthon a felesége engedte be, a nyolcadik osztályos fiút terelte a konyhába, ott tanuljon.

Gazsóné dundi, helyes, barna asszony; a lakásban minden az övé, vaskos bútorok, zongora.

– Végünk van Pannikám!

– Gazsó, megint beittál... Bűzlesz.

– Esküszöm, csak két féldecit, Pannikám... Ezt nem lehet bírni.

– Mondtam már régen, hagyd ott. Élhetünk, mint más...

Gazsó döngette a mellét.

– Ez nem olyan kocsi Pannikám... Aki leugrik, arra rámegy, halálra gázolja. Hiszen, ha lehetne... Most végünk lesz!

– Mi baj?

– Berendelt a káderbizottság.

– Mit akarnak?

– Amit a többiekkel. Kinyírnak.

Az asszony nem sokat beszélt, mintha régi szóváltást fejezne be:

– A te dolgod. Én nem könyörgök tovább.

– Mit csináltok, ha...

– Hazamegyek a gyerekkel, a kulák apámhoz. Te meg keress magadnak egy kommunista nagyságát! – Az asszony arca el se torzult az indulattól, halkan beszélt.

– Várj Pannikám! – Gazsó, mellét döngetve bizonykodott. – Megmondom én... nem érintkeztünk a kulákkal... Ugyis csak mostohaapád. Ez a szerencse!

– Mindent attól kaptál. – Az asszony körülmutatott.

Gazsó a magáét mondta rebegve:

– Énrám semmit se mondhatnak, igyekeztem a begyűjtésnél... Nem kíméltem senkit... Ne mondhassák, hogy kulákok cimborája, az imperialisták cinkosa vagyok... Mindig felszólaltam... Nem kíméltem magam. A rosseb egye meg ezt a rothadt életet! – Meredten bámulta a zongora felett a fal foltjait, ő tüntette el onnan az esküvői képeket, meg az öreg kulák fényképét is, hátha meglátja valaki?

A házaspár egy éve huzakodik már. Külön alszanak. Észrevette a nagyfiú is.

Gazsó a fürdőszobába botorkált, meg kell borotválkoznia. Az asszony kérés nélkül hozta a meleg vizet.

Gazsó nem öltözött fel túlságosan, azt nem szeretik a káderesek. De a száját kiöblögette, hogy a pálinka ne érződjék. S egész teste reszketett, mikor bekopogtatott.

Egy fáradt arcú idős ember kulcsra zárta Gazsó mögött az ajtót. Az asztalnál lehajtott fejjel ült egy sovány fiatalember, iratokban lapozgatott. Ők ketten vezetik a tisztogatást.

Gazsónak állnia kellett. Az öregember hangja olyan volt, mint az őszi eső egyhangú csepegése.

Figyelt s kész volt rá, hogy mindent bevall, nem tagad.

De a kulák rokonságot nem kezdték. Gazsó dülledt szemei a vízfoltos falra ragadtak. Az öregember majdnem suttogott:

– Gazsó elvtárs, eddigi munkájáért dicséretet érdemel...

A süketnémának látszó másik káderes bólintott.

– Megmondom, miért hivattuk, Gazsó elvtárs...

Nagyot nyelt, várta az ítéletet.

– Magának bognár az eredeti mestersége, igaz?

– Igen! – Összecsapta a bokáját, mint a katonaságnál.

– Üljön le, Gazsó elvtárs... Kicsit meleg van idebent.

Szót fogadott, mintha parancsot teljesítene, izzadságát nem merte letörölni.

– Önt a Mezőföldi Kocsigyár igazgatójául javasoljuk.

Ellentmondást, mentegetőzést nem vártak. A hamúszínű öregember fáradtan sorolta, milyen fontos okok miatt alapították ezt a gyárat; elpusztultak a háborúban a falusi kocsik, szekerek. Átszervezik a mezőgazdaságot, kellenek a gyártmányok. Szép feladata lesz az igazgatónak. S még azt is megkérdezték, a begyűjtésnél ki legyen az utódja?

Úgy támolygott ki, mikor ajtót nyitottak, mint a részeg.

Otthon rátámadt a feleségére, mert az csomagolt, hátha elveszik a lakást is? Újra magabiztos lett, s azonnal utazott Mezőföldre.

Mezőföld járási székhely – ugyanabban a megyében.

A kocsigyár új épületeket kapott, amelyeket ki tudja milyen célra emeltek. Hiányzott a rakodótér, szineket kellett azonnal eszkábálni a drága faanyagoknak – mert könnyen rásüthetik az igazgatóra, hogy szabotál, ellenséggel cimborál – s akkor kibukik, amit most megint elrejthetett.

Kétszáz szedett-vedett emberrel kezdte a munkát s a körülményekhez képest, jól igazgatott. Szakmunkásnak betoborozta a listától rettegő falusi bognárokat, kovácsokat. S kaptak gépeket, amelyekhez egyideig senki sem értett.

Gazsóné azonban megmakacsolta magát, nem költözött az igazgató után – hiába szerzett az rövid úton lakást – maguk között betegségre hivatkozott s arra: mi lesz, ha mégis kiderül a kulák rokonság?

Gazsó – magában igazat adott az asszonynak, néha megrezdült benne a félelem.

A mezővároska legnagyobb üzemének igazgatóját minden lehetséges helyre beválasztották, csak úgy győzte a sok felszólalást, ha havonta szerkesztett új beszédet, addig a meglevőt foltozta – nevekett helyettesített be s alkalmanként megfelelt ugyanaz, egy hónapig. Ügyesen gazdálkodott, a régiből néha egész bekezdéseket átmentett, úgy illesztgette, mint építőkockákat a gyerek.

Ki tudná átfésülni az asszonytól külön töltött időt? Az emlékezet nagyokat ugrik, pillanat alatt átsiklik egyforma, szürke éveken.

Gazsó joggal tarthatta magát jó igazgatónak, akinek rendben a szénája. Küldték az anyagot, előírták, milyen kocsit, szekereket kell gyártani, ami elkészült, elirányították alakuló szövetkezeteknek, állami gazdaságoknak, az árát egyszerűen átemelték az egyszámláról.

S ki tudta volna, hogy az energikus igazgató, – aki azért nem hozatja a családot, mert hamarosan magasabb beosztásba kerül, mint ahogyan erről többször szó volt – ha nagyritkán a feleségéhez látogat, az lemocskolja mindennek s nem engedi magához, el akar válni; de Gazsó könyörög, hogy ne! Ez a karrierjébe kerülne.

Milyen emberi élet az ilyen? Gazsó nyilvánosan vigyázott a renoméra, bezárkózva ivott Mezőföldön, aztán lettek cimborái, mint Kibédi és mások.

Mint igazgató, ügyesen átdöccent a zökkenőkön, nem úgy, mint némelyik kocsi, amit az üzemben gyártottak.

Ugráltak a Duna–Tisza közén a szövetkezeti parasztok, hogy a nehéz, vasalt járműveket üresen is nehezen vonszolják az állatok a kerékagyig érő homokban; perrel fenyegetőztek az erdőgazdaságok, hogy rönkszállítás közben összetörnek a könnyű kocsik.

Végülis minden vita elcsitult; elévült; Gazsó nem vesztette el nyugalmát. Felfelé sohasem mondta, hogy – nem! Az ellenfeleket, elégedetlenkedőket kifárasztotta, örültek a végén, ha abbahagyhatták a vitát. A gyárat kihúzta minden nagy salamasztikából s úgy tartották számon, mint élelmes igazgatót.

Az se jött rosszul, hogy ötvenötben kiderült a kulák-rokonság. Már nem csináltak nagy hűhót az ügyből.

Lám, Gazsóné emiatt élt külön a családjától. Akadtak, akik becsülték ezért.

A fiút éppen felvették egyetemre, Pesten lakott, rokonoknál.

A régi helyen most már át kellett adni a lakást, Gazsóné a férje után költözött.

Gazsó maga sem bánta volna, ha rendbejön a házassága – valósággal megrémült: a közös lakásban egyelőre tovább zárkózott az asszony, mintha az összeütközéskor, ötvenben különböző sínen indultak volna el s találkozniok már teljesen lehetetlen!

Gazsónak megvoltak a barátai, szokásai – s az asszony ezeket gyűlölködve, majd gúnyolódva emlegette, szüleihez mindig egyedül utazott látogatóba.

Nem lehetett megérteni az asszonyt: mit akar tulajdonképpen? Örülhetnének, hogy megúszták, mások nem voltak ilyen szerencsések.

Valami nagy szerelem azelőtt se volt közöttük, a házasság „ajánlással" szövődött.

Gazsó dühöngött magában, a hosszú különélés után kívánta az asszonyt – s az megalázta őt, maguk között egyre gyalázta eddigi magatartásáért.

Az igazgató helyzete azért is nehezült, mert a gyárban nem ment minden simán, bírálták őt, beszéltek róla nyíltan is –, hogy le kéne váltani, alkalmatlan a vezetésre. S a régi módon nem lehetett visszavágni.

Fejfájós napjai voltak, ilyen helyzetben kellemes otthont szeretett volna, ahol megértés, papucs és asszonyi alázat várja. Gazsóné, az ördög tudja, mit forgatott a fejében?

Dolgozni ment egy új üzembe, a Harisnyagyárba.

S a fiú alig látogatott haza Pestről. A nagyszülőkhöz járt látogatóba.

Ha Gazsóné haragszik a rendszerre – de hallgat –, azt Gazsó megértette volna. Néha pendítette előtte a régit. Az asszony kinevette.

Könyveket cipelt haza a gyárból, tanfolyamra járt.

A házasságuk rendbejött valahogyan, az asszony megúnta a haragot, neheztelést.

De most tudta meg igazán Gazsó – hogy felesége nem elégíti ki őt. Mint ahogyan sohasem értette meg... S Kibédi segítségével, pótlásról gondoskodott. Nem holmi nagy szerelem – az szükségtelen egy gyárigazgató életében, alkalmi nőcskék is megteszik. Autós kirándulások... Ivászat a közeli borvidéken. Ez töltötte ki Gazsó szabadidejét. S otthon hazudozott.

Ötvenhatban a hőbörgéskor nem ment be a gyárba – különben is bedobta a közvéleménybe, mennyit szenvedett ő listás apóssal a személyi kultuszos időkben.

Gazsó letett már róla, hogy felfelé „kiemeljék" – egyre kevesebb kádert látott magasabb beosztásban, akik – szerinte – nem rendelkeztek az övénél nagyobb harmoniká-

val, mert a képességeket maguk között régen így jelölték, ki mekkora regiszteren, hány sípon játszik. Gazsó tudta magáról, hogy csak pötyögtet, ezt is a régi módon. Még a kocsigyárban is kapaszkodnia kell.

Néha ismeretlenként bámészkodott a kocsigyárban, ha jólszabott ruhában végigsétált – nem kellett már káderöltözetet hordani az igazgatónak.

Azelőtt átlátott mindent, valóban irányíthatott.

A gyár maga biztosítson rendeléseket, nem irányít a főigazgatóság.

S egyre kevesebb kocsi és szekér kell.

Amit termelnek, drága. Ha az árkalkulációról tartottak értekezletet, a főmérnök s a főkönyvelő vitatkozott – Gazsó éppen csak szót adott nekik s lavírozott közöttük.

Ha beivott, Kibédi előtt nem titkolta, felesleges ember ő – a gyárban és otthon. Maga sem tudja, mikor rántották ki alóla a szőnyeget. Mit kéne tennie? Igazgató még – de ha leváltják a kocsigyárból, nem felfelé viszik el, mint valaha remélte.

Borzadozott a jövőtől.

S észrevétlenül torzult régebbi magabiztossága félelemmé, remegéssé – még a furcsán megváltozott rendszernek is jutott dühéből; nem értékelik Gazsó Bertalant, aki életét, mindenét feltette s helytállt a legnehezebb időkben.

Kiderült, Kibédinek – s másoknak – hasonló gondjaik vannak.

Egyszer aztán beütött a villám: bizottság jött, össze-vissza forgatták a kocsigyárat, mindent kurkásztak s nem titkolták, az üzemet meg kéne szüntetni. Drágán termel, gyártmányai korszerűtlenek. Felröppent a hír: az épületeket átadják a Harisnyagyárnak.

Gazsóné már részlegvezetőként dolgozott odaát.

Gazsó sehogyan sem érthette, hogyan emelkedhetett a felesége? Magában mindig szerény képességűnek tartotta, maga mellett sohasem említette. No hát nem is komoly dolog ez a Harisnyagyár.

S most már maga gondolkozott róla, hogy el kéne válniuk.

A kocsigyárat mégsem szüntették meg, beütött a mezőgazdaság teljes átszervezése. Gazsó azt hitte, megint felülről sürgetőznek majd, gyerünk a kocsikkal!

S ennek az ellenkezője történt: a közös gazdaságok traktorokat követeltek. Eladták az ökröket, lovakat.

A Mezőföldi Kocsigyárban hatszázötven ember dolgozott.

A fiatal főmérnök és barátai végülis terveket készítettek: pótkocsikat kell gyártani a traktorokhoz! Mindenféle esti tanfolyamokat tartottak, hogy a változó munka ne okozzon zökkenőket.

Fahulladékból melegágyi kereteket gyártottak. S váratlanul beugrottak az első külföldi megrendelések, amit korábban Gazsó nem tudott elérni – adtak el ugyan a gyártmányokból, kocsikból, szekerekből az állami szervek, de erről legfeljebb hallomásból tudtak.

S most olyan megrendelések futottak be – megszűnés helyett lázas kapkodás kezdődött, bővíteni kell a gyárat, új gépeket muszáj beszerezni! Ebben talpra pattant az igazgató, telefonálni tudott ő, emberül.

S a Harisnyagyári nők megbolondították a városkát. Már nem követelték a kocsigyár épületeit –, hanem autóbuszokat béreltek és bejártak a megyeszékhelyre színházba; kétszer Gazsónak muszáj volt elkísérnie az asszonyt.

Idén Szegedre rándultak a Szabadtéri Játékokra.

S hírlett a városban, hogy Gazsónénak egy – nála pár évvel fiatalabb – művezető csapná a szelet; viszont Gazsó Kibédi titkárnőjének udvarol.

Gazsó ivászat közben eleget értekezett barátaival a férfiúi boldogtalanságról. Bár a művezetőt nem hitte el.

Mikor pesti zenekar koncertezett – úgy intézte, hogy ne legyen otthon, nem kíváncsi a klasszikus cincogásra. Fiával alig találkozott, az már nemigen jött haza. Úgy hírlett, nősülni akar.

S átszervezték a kocsigyárat. Igazgatóhelyettest neveztek ki – azt tanácsolták Gazsónak, ne vállaljon annyi funkciót, a munkájával törődjön. S a mi emberünk egyre jobban ivott: megérezte, hogy ez az utolsó felvonás lesz, neki többször nem húzzák fel a függönyt.

Nagyban gyártották a melegházi kereteket.

S kitalálták a mérnökök, hogy szétszedhető hétvégi házakat gyárthatnának, mutatós poliészter – műanyag – tetővel. A mintadarabot kiállították a Nemzetközi Vásáron. Kitüntetést kaptak a hétvégi házért. S egyszerre ötezer darabot rendeltek – csak nyugatra.

Most már ellepték a gyárat az átszervezők.

Gazsó elvesztette magát.

Összeveszett a feleségével. S hétvégi kirándulásra ment Kibédivel, meg Jerabekkel, ezzel az új pártbizottsági emberrel; aki nem valami barátságosan hallgatta az elkeseredett igazgatót.

S a nőcske, a titkárnő nem beszélt már ábrándozva házasságról. Javasolta: felejtsék el egymást.

„Nótáskedvű volt az apám... Átmulatott sok éjszakát..."

Gazsó apja falusi fuvaros volt – pár hold földdel – így az életrajzban persze szegénypárasztá degradálódott, de mivel sokat adott életében magára, bizonyára forgott a sírban, mikor fia lekicsinyelte.

A fuvarosnak is ez volt a dala, ha berúgott, fujatta a fiával és könnyezett.

Az orvos agyrázkódást és bordatörést állapított meg.

Három napig altatta a beteget. S injekciózta.

Gazsó a negyedik nap délutánján tért magához.

Az ablakra pillantott. Odakint hajlongtak a szélben az őszi fák.

Aztán meglátta a feleségét. Ott üldögélt az ágy mellett álmatlanságtól duzzadt arccal. Gazsó mérgesen nézte; idegen nő ez, elcsavarodott valahol a közös élet! Mit ugrál a Harisnyagyárban!? Eleget keresett ő – igaz, mostanában nem adja mind haza, megvannak a maga kedvtelései. Ha egyszer úgy élnek egymás mellett, mint az idegenek.

– Jobban vagy?

Gazsóban zsongott az apja nótája:

„Ha a cigány nem jól játszott...

A bőgőbe belevágott!"

Azon a délutánon romlott el minden, mikor az igazgatást elvállalta. Vagy már korábban? Nem kellett volna a begyűjtéshez sem jelentkezni. Lám, felesége szülei dolgoznak a szövetkezetben, brigádvezető a volt kulák! S az egyetemista fiú ott lebzselt a nyáron. S csak az anyjával levelez.

Miért nem figyelmezteti az embert valaki, ha rosszfelé indul: megállj, hé! Hiszen a keresztutakra nem lehet többé visszatérni.

„És az lett a nóta vége,

Kivitték a temetőbe..."

Évekig reszketett benne a kocsonyás félelem, mindig bizonyítani akart, úgy mérlegelte szavait, tetteit – hogyan nézik majd ezt, vagy azt – ha lebuknak mégis? Az állandó feszültségtől elfásul az ember.

Érdemes volt így élnie? Nem! Miért csak most jött rá erre?

Gazsóné azt kérdezte a szemét nyitogató embertől:

– Miért kiabálsz mindig? Még álmodban is velem veszekszel... Én nem tehetek semmiről.

– Hát ki tehet róla Pannikám, hogy minden elromlott? Ki?

– Hátha te... Ez eszedbe se jutna?

Gazsó értetlenül pislogott. Az órára bámult.

– Hű, a szentségét, Elkésem az értekezletről! – Ki akart ugrani az ágyból, de felesége lefogta.
– Mi bajod?
– Nem érted? A járási pártértekezlet...
Gazsóné azt mondta:
– Az tegnapelőtt volt. Én ott voltam.
– Mi? Ne tréfálj, Pannikám...
– Megtartották nélküled.
– Az lehetetlen! Eddig még sohasem...
– Most igen. Jobban jártál, hogy... Rajta voltál a listán...
– Mit akarsz?
– Nem választottak meg.
– Nem igaz!
Az asszony azt mondta csendesen:
– Jobb, hogy nem voltál ott. Többen felszólaltak.
– Érthetetlen... hát a gyárból nem kerestek?
– Telefonált a főmérnök, hogy minden rendben... Ráérsz bemenni, ha egészen meggyógyultál. Őt bízták meg a gyár vezetésével...
– Miért?
Gazsóné újra lenyomta az embert.
– Még kérded? Kiderült, hogy részegen vezettél. Kibédi is ellened vallott. A kár nyolcezer forint, azt meg kell fizetni.
Gazsó felordított:
– Szóval egyszerre... rám másztak?! Ó, a rothadtak! Nahát majd megmutatom én nekik!
Tátogott néhányat, bámulta az ablak alatt hajlongó fákat, bokrokat. Ugrani akart, hogy futhasson egyik értekezletről a másikra... Mi történt, hogy őrá egyszerre nincs szükség ebben a városban? Mi lesz, ha felgyógyul? Túl lehet élni ekkora igazságtalanságot?
A fal felé fordult, a falvédő piros hímzését nézte, számolta az egymásba fűződő karikákat.
Rázta a zokogás s most gondolt rá, meg kellett volna halnia a karambolnál. Minden rendben ment – ez a jelentéktelen vacakság, így kilendítette az egész életét. Még nem is értette meg, lassan hatolt belé a fájdalom.
Felesége átnyúlt és megtapintotta a homlokát, hogy lázas-e?
Eszeveszett erővel kapaszkodott a feleségébe, csókolgatni kezdte az asszony kezét.
Felordított s elveszítette az eszméletét.
Újra felharsant az ismerős nóta:
„Nótáskedvű volt az apám...
Átmulatott sok éjszakát..."
Gazsóné vendégeket engedett be; megjött a fiú, ugyanolyan tömzsi, mint az apja, barna és mosolygós, de egész tartása más. Egy fekete szemüveges leányt tessékelt, akivel még az anya sem találkozott.
Az asszony arcán még az iménti döbbenet árnyéka sötétlett.

Bárdosi Németh János

FEHÉR PILLE

Mikor a tavasz nyárba-tért
és égzengés közt megjelent
sippal, dobbal, galagonya-holddal,
ezer harsány pipacs ragyogta,
a patak ezüst szikrái zengték,
hogy ez a fülledt-fojtó kábulat,
ez az ájulásos dallam,
ez már a nyár
kaszálóiról száll,
kószáló árva-madár-lelkem
teli volt akkor ijedelemmel,
hogy milyen pillét látok először?

Ujjongtam, hogyha pirosat,
piros a szerelem hozója,
a fekete gyászt jelentett,
a sárga szín betegséget,
életet, sorsot, világot
így ítéltem meg,
ilyen véletlenből:
még ma is riadtan
révedek arra a pillanatra,
mikor fehér pille röppent felém,
mely a halálomat jelenti.
Oly vészesen szállt át
a rét zöld tengerén,
kitéptem volna szárnyát,
hogy elhessegessem,
messze űzzem.

Babona, babona, balgaság,
ma már tudom:
színektől szebb a föld,
zöldebb a zöld,
kékebb az ég
kék
tengere,
nem ijeszt meg a szín,
arcizmaim
se rándulnak meg,
a rettenet
csak az,
ha tavasz,
nyár
nem trombitál már
és őszt, telet
sem lelek
többé,
az a volt-nincs lepke öl
örökké.

ÉJJEL IS SZÓL A MADÁR

Micsoda madár szól?
Éjjel is őrzi a Bükk erdeit,
biztos erőt ad
és a nyugtalan lélek
gyors pihegése eláll, –
őrzőt érez a csendben,
a csillagok arany cserepei is
helyrerakódnak
a mennyei konyhán,
kamasz illatokat hoz a szél,
szélíden elalszol,
szól a madár,
hogy békétlen álmaidra vigyázzon.

SOMOGYI SZIVÁRVÁNY

– Rippl-Rónai emlékének –

Piktor-szerszámod: ecset, kréta, toll,
ennyi elég, hogy új világ legyen,
melyben bezárva ott a végtelen,
ricsajt csinált a magyar Ugaron.

S a vásznaidon nagy-piros meleg
lángok lobognak: lepke-sárga-szín
ragyogásban a tündér Lazarin,
szép szín-karnevál: mályva fellegek.

Somogyba Párizs így szökött be, te
ezt az új mintát úgy szőtted ide
Piacsek bácsi fogta ecseted.

Ady, Babits is hozzád csengetett
pokol-színekbe mártva arcukat,
amely mégis egy szebb mennyet mutat.

Pék Pál

VERS A DÉLUTÁNRÓL

Fekszel
Pörög pörög a kis bogár
A fény kimetszi most az arcodat
Anyád szólít Kezében ott a tál
Szőlő barack aranyzöld pillanat

Kiáltás
Csönd
Rohansz ki a kapun
Hol van Miért A benzin elcsöpög
A szél arcán parányi vér lapul
Rohadt dögök A sofőr visszajött

Nézed
Viszik
A görcsös némaság
öklébe fogva szinte szégyeled
hogy futnál vissza már a kerten át
megóvni versed békéd életed

Takács Tibor

FÉRFI NAPOZÓ

Ki itt belépsz: fürdőruhádat vesd le,
vagy tégy úgy, mint mi tettünk: Ruszalin,
román barátom ment elől sziszegve
a sütős part homok hullámain:
felöltözötten, fürdőnadrág rajtunk,
jobbról a tenger, balról a tömeg,
forró nap égette a nyers, csupasz hús,
s a napban tombolt az önkívület.

Még sohse láttuk így a férfi-népet,
s rólunk is olvadt minden földi máz:
a testet ölelő kis gyapjú-kéreg,
teljes legyen az áthasonulás!
Ha így vethetnénk le minden hibánkat,
köznapi gondunk, ami fáj, mi rossz,
s lemoshatná az emberi világ, vad
verítékét a kék víz, e habos.

Férfiak, ki mindent szedtünk magunkra,
törvényeket, szokást és vak hitet,
ránk kúsztak, mint a víz, feltornyosulva,
s vontak szívünkre kemény vízkövet.
Hogyha a lélek is lehetne pőre,
akárcsak egyszer, mint itt, ma a test.
Fekszünk, szégyenben borulva a földre,
s a forró kő lassú énekbe kezd.

Én hallottam. Ruszalin dudorászott,
a nap égetett, perzselt a homok.
Épp, mintha belőlünk csapnának lángok,
okozva gyújtó rövidzárlatot.
Végigfutott a testeken az áram,
lángolt mögöttünk Dél-Efória!
Hívott a víz, s mi indultunk, ruhátlan,
a tenger és föld két testvér fia . . .

MOST ÉS MINDÖRÖKKÉ

Odabent ágyazott az asszony.

Az ember bement az udvarról, leült az asztal mellé.

– Fagy lesz... – mondta csöndesen.

Felesége nem szólt rá semmit, puffogtatta a párnákat, aztán vetkőzni kezdett. Nagy, kövértestű nő, mint a legtöbb meddőn maradt asszony, de az ura nem pillantott oda, ősz szemöldök alól már minek nézni a rengő asszonyi húsokra?

– Reggelre fagy lesz, ha megáll a szél... – mondta maga elé. Az asszony bolha után matatott az ingében, megfogott egyet, gondosan szétroppantotta két körme között, s csak aztán felelt, nemtörődömséggel:

– Mi közöd hozzá? Nem a tied fagy meg... Azzal bebújt az ágyba, magára húzta a dunyhát.

Aggódalom szólt az ember szavában:

– A Hegymög... elfagy!

Ingerülten csattant föl a válasz:

– Fagyjon el! Bár mindene fagyna el a téeszcséjüknek! Mindenük!!

Az ágy recsegett a mérgesen mozduló nagy test alatt. Férje feléje sem fordult, nem törődött vele, mit mond ez az asszony, akivel annyi éve éltek együtt már, hogy idegenek lettek egymás számára. Valamikor összehozta őket a vagyon, s aztán csak az ágy, meg a birtok, semmi más. Sohasem értette, nem értette meg, ő mit gondol, érez, soha. Most sem érti... A háztáji szőlőjük, igaz, olyan dűlőben fekszik, ahol egy esztendőben sem fenyegeti a fagyveszély. De a Hegymög!... Azt ő ültette be, nem úgy maradt rájuk, az az ő gondolata, verejtéke! Gyönyörű szép, nyolcszáz öl fiatal szőlő, ott semmi sem volt, azt ő csinálta reménységgel! Nevették érte, mit, Hegymögre szőlőt?! Nem marad az ott meg, elöli a fagy. Ő megmutatta! Megóvta minden tavaszon! Most termő szőlő. Élet... Igaz, a szövetkezeté már, közös. De akkor sem pusztulhat el!... Ami megvan, az maradjon meg. Az életnek meg kell maradni...

Horkolni kezdett az asszony az ágyban. Az ember keserűen legyintett. – Élet? Ez a horkolás is élet...

Távoli dűlőből traktordödörgést hozott a szél. A hang érintésére ismét gondolatok eredtek fásult agyában. – Dolgoznak. Ez jó!... Mindig tetszett neki ez az új, ami azelőtt nem volt, hogy a gépekkel az éjszakát is fel lehet használni. – Dolgoznak, igaz. De a szőlőkre gondolnak-e? A fagyra!? Gondolnak, talán gondolnak. A többire, az mind egy oldalon fekszik a Sabaron. De a Hegymög jut-e eszükbe? Ott nincs több szőlő, biztosan megfeledkeznek róla. A fagy pedig... Mintha máris szünne a szél!

Nem tudott bent megmaradni, kiment az udvarra. A szél csakugyan gyengült. Még meg-meglódult, de érezni lehetett, hogy kiadta már az erejét, elfáradt.

Az embert a gondja szinte belenyomja a földbe. – Elfagy a szőlő!...

A traktor távol fölordított, s ettől megmozdult a töprengő. Még tudattalan, cél nélkül, de aztán már az elhatározás munkálkodott mozdulataiban. Bement az istállóba, szénát lökött a nagy hodály sarkában unatkozó két tehén elé. Kihúzta a szekerét a fészerből, s a trágyadomb mellé állította. A zörgésre ugatni kezdtek a környékbeli kutyák. Nem törődött velük, semmivel sem törődött, csak rakta a trágyát a szekérre, amennyi ráfért. Azt sem bánta, mit szól a felesége, amikor bement a bekecsért, kucsmájáért, de az asszony csak horkolt, nem ébredt fel. A tehenek nehezen akarták járomba dugni fejüket a szokatlan órában, az egyik keservesen beleböfült a sötétségbe. – Nem baj, te is kibírod, ha én kibírom, – mondta neki az ember, aztán megfogta a kötőféket és elindult az állatok előtt.

Nem találkoztak senkivel. A faluban még aludt az élet, csak egy-egy kutya vakkantott fel a kerékzörgésre.

Kiértek a házak közül. A mezők lehelete szívére szállt embernek s baromnak. Égtől a földig ért le az éjszaka. Mentek. A százszor járt úton lépegettek a fáradt csizmák, tompán ütődtek a lospa paták a belül szinte visszhangos tavaszi földhöz, egyet-egyet nyikkanva, zörrenve, engedelmesen gurult a négy kerék. Az ember ballagott elől, mert minden földi létezők közül mindig az embernek kell elől mennie. Már nem tusakodtak benne a gondolatok, tudta, azt cselekszi, amit tenni lehet. Az útat s időt számítgatta magában. – Még gyönge az üsző, muszáj lesz többször pihentetni a kaptatón. Köll vagy másfél óra, mire kiérünk... Nem baj, pirkadatra széthordom ezt a kis ganyét a vágók közé. Akkor lesz a leghidegebb, napfölkeltekor, akkor köll a tűz, hogy a füstje megmentse a szőlőt.

Mentek. Amire a szőlőhegy lábát elérték, valamit vékonyodott az éjszaka körülöttük. A hegybevájt, vízmosta út kaptatóján többször megálltak pihenni, de azért föllballagtak a terével lassikán. Az öregebbik tehén valamikor sokszor megjárta ezt az utat, magától megállt a szőlő végénél a sötétben. – Jól van, te is tudsz valamit, – dünnyögte elégedetten az ember, s hálával megvakargatta a barom göndör homlokát. Fujtattak mind a hárman.

Alig-alig mozdult már a levegő, s észrevehetően hidegebb lett. Az éj feketesége egyre szürkébbre fakult. A föld hűvös illata körülfolyta őket.

De egyszerre más szag is érződött. Először az állatok kapták föl a fejüket, aztán az ember is. – Mi ez?... Szimatolt. – Ganyéfüst! Annak van ilyen szaga. De hiszen akkor... Figyelt. A szőlő túlsó sarka felől mintha füstpászmákat látna szállani a homályban. – Úgyvan, füst úszik arra. Valaki tüzel!...

Az emberben meghal az előbbi elégedettség. Mintha valamit elvettek volna tőle. Áll csak. Aztán új, másfajta lombosul föl benne: – mégis gondoltak rá! Nem hagyják veszni a Hegymögöt!!... Nem tudja kit, valakit meg kéne ölelni.

Megindul átlósan a tőkék között, megy a füst forrása felé. Három vágóval följebb megtalálja. Bűzölögve, egy-egy szalmaszálon kis lángot villantva ég a kupac trágya, mellette gugol valaki. A közeledő lépések neszére fölemelkedik.

– Aggyisten!

– Aggyisten!

Nézik egymást meglepetten.

– Hát te??...

Nehezen szólal meg a most érkezett, valahogy szégyenkezve. – Ganyét hoztam füstölni... Azt gondoltam, elfelejtitek a Hegymögöt.

– Nem felejtettük el! – vágja rá a másik nyomatékkal, élesen. Mindjárt meg is sajnálja érdességét. – Minek ezt most bántani, hiszen az aggodalma hozta ide. Szív egy erőset a cigarettáján, s aztán engesztelőn, csöndesen utána mondja: – Látod...

Hallgatnak.

– Hát akkor... én megyek... – szólal meg idő múltával a szekeres.

– Minek mennél?

– Itt vagy te... Eltüzelgetsz.

– Segíthetnél. Ketten többre mennénk... Ha már kijöttél.

– Igaz, – hogyta rá. – Többre... Elkezdjük?

Mindketten szimatolják a hideget, figyelnek. Egész testükkel érzik a levegőt, a földet, köveket, a tőkében keringő életet, a világra szabadult, védelmet váró gyenge hajtásokat, összeolvadnak, eggyé válnak élővel s élettelennel, a csillagkörökön, szőlőgyökereken s az ő ereiken egyaránt átfolyó nagy, végtelen anyag gondolkodó részei e percben. Nem kapkodnak, nem hamarkodnak, mindent megmérnek, latolgatnak, az életről döntenek. Várnak. Keletről szemmel láthatóan világosodni kezd az ég alsó sávja. Szellő nem mozdul. A levegő percről percre hül. Rezzenetlen a világ.

A két ember valahány idegszálával egyszerre érzi meg a pillanat eljövetelét.

– Kezdhetjük!

Megindulnak. – A mindenét! Otthon feledtem a gyufát. Naiszen!...

– Nem baj, van nálam.

A később érkezett dühösen szégyenkezve topog. – Hát minden összeesküszik ellene?! Az nem lehet, hogy ő, pont ő kimaradjon a Hegymög megmentéséből... Nem is! Majd csóvával!... A szalmásából csutakot csavarnak bütykös kezei, azt gyújtja meg nagynehezen a bűzölögve égő kupac parazsánál. Vigyázva viszi a lángot, gyujtogatja a vágókra odakészített halmokat. Vissza-visszanéz a nyomában felfakadó füstgomolyokra, és a belsejében kivirágzik valami érzés, ami hasonlít a boldogsághoz. – Nem fagy el a szőlő! Nem fagy el!...

Amikor már minden kupacnak alágyújtottak, a szőlő végénél összetalálkoznak. – Ez is megvan, – mondja a másik. Cigarettával kínálja. Elégedetten néznek végig az oldalon. Ebben a pillanatban közelebb érzik egymást, mint a testvérek. Nézik szótlanul, amint a füst lusta pászmákban, foltokban szétterül a tőkék között.

Igen, szétterül, de nem mindenüvé! Itt is, ott is jókora szabad területek látszanak, ahová nem ért el a füst. Az emberben megkeseredik az öröm. – Ahol a füst nem melegíti föl a levegőt, ott elfagynak a zsenge hajtások!... Bánatos, mint akinek egyik gyermekét sikerült meggyógyítani, de a másikat szeme előtt ragadja el a kór. S mint az a végső veszteségbe, ő sem tud beletörődni. Talán még nem késő!

– Nem teríti be. Több tűz köllene... Gyere, hordjunk még közé a szekérről!

A másik ráhagyja, mert látja ő is, másképp bajok lesznek.

A később érkezett már be is osztotta, mit tegyenek. – Én majd hordom, te meg gyújtogasd!

Sietve a szekérhez megy. Otthon a lőcsre akasztott fülével egy fűzkosarat, most gyorsan telemeri, s viszi oda, ahol füsttelen szigetet lát a szőlőben. Nagyon igyekszik, nem enged magának pihenőt. Az ötödik fordulónál már csurog a víz a hátáról. – Nem baj, gondolja, – megmarad a szőlő!... És hordja, cipeli a nehéz, rosszfogású terőt föl az oldalon megállás nélkül.

A másik ember gyújtogatja a kupacokat, s közben elgondolkozik: – Lám, ez is az utolsók között állt be a szövetkezetbe, de még milyen nehezen!... Mennyire nem bíztunk benne, és hogyan megváltozott. Így törődik a szőlővel, pedig már nem az övé... Gazda volt, erős gazda volt... de azért rendes ember.

Kezében egyszerre megáll, s a levegőben hamvad el a gyufa. – Rendes az istent!... Hiszen ez most is a magáét menti, nem a közösre gondol!... Az anyja úristenét! Ez arra spekulál, hogy még...

Éppen odaérkezik egy kosár trágyával a szekeres. A gyújtogató visszafogja dühét, úgy kérdezi tőle:

– Te... Mondd, mért mented te ennyire ezt a szőlőt??

Amaz megérez valamit a hangban. Megütközve kérdez vissza.

– Mért?... Hát mért?... Hogy ne fagyjon el, azért.

– Aztán mért ne fagyjon el, mi?

– Bolond vagy! Mekkora kár lenne!

– Az a kérdés, kinek?! A termelőszövetkezetnek, vagy neked??

– A szövetkezetnek, nem? Azé már a szőlő.

A másikban felfreccsen a düh. Szinte rikoltja:

– Neked! Neked!! Mert arra spekulálsz, hogy mégegyszer a tied lesz! Csak a tied!... Hogy megváltozik minden, újra beleülhetsz, csak a tied lesz megint! Azt várod!!!

Az embert mintha fejberúgták volna.

– Ezt... ezt mondod nekem?!?

Annyiszor becsapták, annyiszor megalázták a másikat szegény életében, hogy rettenetes keménységében most nem veszi észre, a kérdésben sajduló fájdalmat. Köpésekként csapódnak szavai:

– Ismerünk benneteket, gazdák! Tudjuk mire áhítoztok, mit lestek, vártok! Tudjuk! – A gyűlölettől hörgő suttogássá torzul a szava. – De abból nem esztek! Tudd meg, nem! Ha beledögöltök és ha mi is beledöglünk, akkor sem!!...

A szépséges hajnalban ég a két ember. A régi napszámos, aki gerincszakadásig kapált, s a régi gazda, aki kapáltatott vele. Ha egyik rezzen, halál a vége.

De nem mozdulnak. Csak mellük liheg, különben moccanatlanok a körülöttük áldozati füstként lebegő pászmák között, szemben egymással, új Kain és Ábel, vajúdó idők szülöttei, mindegyik egyszerre mind a kettő. Az idő elfolyik közöttük, mint a víz, egyik sem tud róla. Aztán, sokára, a később érkezett hátralép. Fejét lehajtja, és elmegy a tőkék között lesüppedt vállal, lógó karokkal, mint akit összetörtek. A rend végén elgyöngül, érzi nem képes továbbmenni. Leül.

A másik ember áll még egy ideig összecsapásuk helyén. Áll sokáig, foga csikordul. Aztán fogja a kosarat, megy vele a szekérhez. Megrakja, viszi föl a szőlőbe. Egyik fordulót a másik után. Egyiket a másik után! Mert a szőlő nem fagyhat el.

A földön ülő nézi. Először csak nézi, de nem látja, vergődő indulata vaksággal veri a szemét. Sokára, lassan csillapodni kezd. Cigarettáért nyúl, de eszébe jut az otthonhagyott gyufa. Nem, a másik előtt nem kuporodik valamelyik bűzölgő kupac parazsához! Messzire vágja a Kossuthot, káromkodást morzsol a fogai között. Csak nézi a másikat.

Az hordja a terhet megállás nélkül, gyújtogatja a tüzeket. Az ülő karóval tudna nekimenni. – Ezt kapom, amért jót akarok?... Vádat?!... Aztán ahogy a rendületlen munkát nézi, nézi, mellbevágja valami. – Ugat... de mégse... a szőlőt mégse hagyja! – tör erőszakkal a tudatába. – Nem hagyja!...

De hagyja. Hagynia kell, mert amikor az egyik megpúpozott kosarat le akarja emelni a szekérről, a derekához kap és feljajdul. Rosszul emelt, vagy mi, az évtizedes robotban koptatott, tört test megroskad. Lekuporodik a földre, nyög. Idő múltán megpróbál fölegyenesedni, de jajgatva visszarogy.

– Dögölj meg! – gondolja emez, és félrefordítja a fejét. Félre tudja fordítani. De arra már nem képes, hogy percek múlva vissza ne nézzen. A másik még mindig ott málladozik, félkezével a derekán.

Ez föláll, lassan odamegy hozzá. Szembenéznek. Sokáig... Akkor az ember fogja a kosarat, és viszi, hordja a szennyes anyagban rejtőzködő jó tüzet a gyámoltalan tőkék közé. A szőlőbe, ami most már közös. Hogy az életből el ne vesszen semmi.

Amire teljesen fölébred a nap, úgy úszik, beborít mindent a melegítő füst, mint az emberi életet a reménység.

A másik közben megjavul kissé, föltápászkodik nagynehezen. És akkor újra szembenéznek, harmadszor ezen a hajnalon. Két idős ember...

A csönd már tollászkodni mer közöttük.

Először a később érkezett szólal meg.

– Adj egy kis tüzet... te... teee...

Rágyújtanak. Nézik a hegyoldalt. Már egyebet jelent számukra a füst, mint eddig. Nem mondja egyik sem, de tudják mindketten.

Amikor a cigaretták végigégtek, együtt megdobják a szekér hátulját, visszafaroltatják a teheneket. Megindulnak hazafelé.

Úgy mennek egymás mellett, egy úton, ahogyan sorsuk megszabta.

Ahogyan kell. Most és mindörökké.

Buda Ferenc

ŐSZI VONAT

Kék-sárga ím a világ,
gágoknak fenn a libák.
Égmutató jegenyén
vas-színre szürkül a fény,
kék-színre sápad a lomb.
Elmúlás, őszi halál.
Kétoldalt gyenge vetés,
széltiprott tengeriszár,
hullámzó kőkerítés,
s fán, fűkön, földi gazon
ütköző őszi arany.
Elmúlás, őszi halál.
Jobbfelől vak sineken
veszteglő vagonok.
Körbintán fordul a táj,
s fut, fut, fut visszafelé
huszonnégy szürke huzal,
zengő szál-oszlopokon
hűséges hír-vezető.
Megy, dohorog vonatom,
balfelől csöppnyi faluk,
kétoldalt gyenge vetés,
széltiprott tengeriszár.
Fut, fut, fut visszafelé
huszonnégy szürke huzal,
szántóföld friss sebe fáj.
Gyér erdőkön nyugalom,
tó mentén nád-aratók.
Elmúlás, őszi halál.
Megy, dohorog vonatom,
Kék-sárga ím a világ,
gágoknak fenn a libák,
ég-mutató jegenyén
foszlós, fehér bikanyál,
vetkőző, vézna akác
térdéig ér a kökény.
Elmúlás, őszi halál.
Fut, fut, fut visszafelé
huszonnégy szürke huzal.
Szérűkön tarka kacsák,
roggyanó szalmakazal
Kert végén deszkapalánk,
bakterház pléh-ereszén
gubbasztó postagalamb.
Körbintán fordul a táj.
Kis telkek, csöndes utak,
üdülők. Lángleveles
vadszőlő régi falon.
Vérrozsdás körtelevél.
Félszárnyú kiskapukat
hajtogat ki s be a szél.
Gyér erdők, csöppnyi faluk,
hullámzó kőkerítés:
Velence, Gárdony, Agárd.
Megy, dohorog vonatom,
gágoknak fenn a libák.
Kétoldalt gyenge vetés,
vetkőző, vézna akác,
ég-mutató jegenyén
foszlós, fehér bikanyál,
ütköző őszi arany.
Elmúlás, őszi halál.
Elmúlás, őszi halál?
Kis telkek, csöndes utak,
hófogó rőzsefonat,
széltiprott tengeriszár.
Megbontott répasorok,
sárga levél-zivatar.
Fut, fut, fut visszafelé
hűséges hír-vezető,
huszonnégy szürke huzal,
sínen a vas dübörög.
Gyér erdőkön nyugalom,
vérrozsdás körtelevél.
Tó mentén nád-aratók.
Elmúlás, őszi halál?
Megy, dohorog vonatom,
gőzbokrétás paripa,
vas-szügyű szürke bika.
Szérűkön tarka kacsák,
bárányok. Kecske, liba.
Gágoknak fenn a ludak.
Kétoldalt gyenge vetés,
árnyékos udvarokon
integető gyerekek.
Csattogó vaskerekek.
Elmúlás, őszi halál?
Vadszőlő régi falon,
vérrozsdás körtelevél,
foszlós, fehér bikanyál.
Megy, dohorog vonatom,
Mész-szagú épületek,
moccanó téglarakás,
terméskő, deszka, beton.
Körbintán fordul a táj.
Kis telkek, csöndes utak,
vetkőző, vézna akác,
félszárnyú kiskapukon
tollászkodó verebek.
Elmúlás, őszi halál?
Esténk már hűvösödik.
Sineken zeng a kerék,
megy, dohorog vonatom,
gőzbokrétás paripa.

Édes szőlő e vidék.
Dunántúl! Gömbölyödő
halmos táj! Dombjaidon
füst illan, készül a bor.
Szedett szőlővenyigék,
must-illat, párabokor.
Szántóföld friss sebe fáj,
tengeriszár didereg.
Kis telkek, csöndes utak,
fejkendős, fürge mama
búbon hordott batyúval,
földön járó facövek.
Elmúlás, őszi halál?
Mész-szagú épületek,
moccanó téglarakás,
terméskő, deszka, beton.
Talpfák közt roppan a kő,
fut, fut, fut visszafelé
huszonnégy szürke huzal,
hűséges hír-vezető.
Megy, dohorog vonatom,
Ordas bokrok, suta fák,
hullámzó kőkerítés,
széltiprott tengeriszár.
Gágoknak fenn a libák.
Elmúlás, őszi halál?
Gőz sipol, csattog a vas,
sineken zeng a kerék,
körbintán fordul a táj:
tó csücske, messzi hegyek.
Távolban köd-lepedék.
Sorompó rúdja mögött
bajszos, zászlós vasutas,
várakozó szekerek.
Kedves part, hosszú füzér,
emlékek lángleveles
szőlője szürke falon.
Zamárdi... Földvár... Szemes...
Megy, dohorog vonatom,
tízmázsás szíve zuhog.
Helyenként vak sineken
veszteglő vagonok,
cser-rönkök, répahegyek.
Elmúlás, őszi halál?
Vastükröt tart Balaton,
körbintán fordul a táj.
Hullámzó kőkerítés,
moccanó téglarakás,
terméskő, deszka, beton.
Készülök. Áll a vonat,
talpfák közt roppan a kő.
Táskámat kézbe kapom,
arcomba villog a víz.
Túloldalt messzi hegyek.
Hát megjöttem, Balaton!
Faágak réseibe
fémszálat fűz az eső.
Fut, fut, fut visszafelé
huszonnégy szürke huzal,
hűséges hír-vezető.

Csontos István

EGY PONTRÓL

Szeretem ezt a parkot halk fűzfáival, mert
itt dolgozom. Reggeltől esig, sokszor éjszakákon
át. Itt minden út egy csúcs felé vezet, minden
virágban, minden kőben és patakban a törvényszerű
igazság ölt ruhát.
Másnak képzeltem. Egyszerűbb, tömör,
még fenségében is.
Mindennek célja van, s hideg
szabályossága biztató.
Nem kétkedem, ha itt vagyok, magamban;
napnyugtakor sem mállik szét a fény.
Itt mindennek jut hely, még a rossznak is, de vad fű
nem nőhet naggyá bokraink között: elpusztul önnön
vériben. Ami szép, s igaz, hatalmas tölggyé vaskosul.
Sokan vagyunk, munkánk egy láncolat,
vég nélkül szőve, egyre, s mindig újra.
Egy pontról indultunk tovább,
s gyümölcseink is egy fény érleli.

KERESZTURY DEZSŐ

A HARAG ÉS A SZERETET BILINCSEIBEN

– Hangjáték Batsányi János életéről és műveiről –

(Befejező rész)

6. Egy estélyen Karolina Pichlernél

(Felhangzik Haydn G-dur triója alla ongarese-tételének vége; utána taps; társasági zaj, mely az egész beszélgetés alatt átszűrődik.)

J. v. MÜLLER *(abbahagyja a tapsot, Batsányihoz és Gabriellához):* Demoiselle Paradis valóban kiváló művésznő. Újra csak gratulálhatunk magyar barátunknak: mennyi mindent kap a világ az ő szép hazájától! A művésznő, úgy tudom, Erdélyből származik, kedves Gabriella; s a mű is, mellyel a magyar földről származnazó Haydn mester gyönyörködtet bennünket, magyar motívumokkal ékes.

GABRIELLA: Adott nekünk még mást is az a szép haza, ugye, János? Meg is írtam egy versben a tokaji bor dicséretét.

BATSÁNYI: A magyar írónak mégis az a legfontosabb, hogy népének szelleme állhat meg méltón a nagyvilág előtt.

MÜLLER *(lelkesülten):* S nem érdemelte-e meg csak nemrég is minden gondolkodó ember tiszteletét az okos reformoknak sok szép kezdeményével? A derék buzgósággal, melyet csak úgy némíthatott el a hatalom, hogy pacsirtákat fojtott meg vagy zárt kalickába?

BATSÁNYI *(halkan, óvatosságra intve):* Az éber sas karmai között nem jó erről szót is ejteni.

GABRIELLA *(szemrehányó nehezteléssel):* Nekem sem szól erről soha testvérem. Pedig tudom, megemlékezett róla költeményekben is.

MÜLLER *(Batsányihoz, rábeszélve):* Azt a kitűnő latin epigrammát, amit múltkoriban elmondott nekem, nem ismételné-e meg kedves barátnőnk előtt is?

BATSÁNYI *(beleegyezik):* A rómaiak szelleméhez szól, de a mi sorsunkról beszél:

Fénylőbben – bár vélnétek – nem buktatok el ti:
romlástok szörnyűbb nem vala, mint a miénk!
Róma, reád hármak dühödelme idézte a romlást,
rád hét férfi keze hozta, Hazám, a halált!

GABRIELLA: Hét férfi keze: igen, a magyar szeptemvírek. De gyönyörű vers; igazi római lélekkel szól.

MÜLLER: Új latin költészetünk egyik gyöngyszeme. El is küldöttem még néhány szép ódájával együtt Herder barátomnak; s ott, a weimari költőligetben úgy ünneplik testvérét és barátját, mint korunk Balde-ját, a klasszikus költészet megújítóját. S tudja-e barátom, mit ír még Herder? Most Osszián költeményeit akarja méltó módon tolmácsolni a németül tudó világnak.

BATSÁNYI *(örömmel):* Nagy újság s nekem különös öröm. Honfitársaim tőlem várják ez isteni énekes dalait. *(Elkomorodva.)* Lehet, hogy én – a bélyeges – amíg élek, semmit a magam munkáiból már nem adhatok ki nyomtatásban. Ossziánt azonban el akarnám készíteni s úgy, amint talán énekel vala, ha magyar volt s most élt volna.

MÜLLER: Ebben nagy segítségére lesz Herder példája; *(tréfás egyetértéssel)* de bizonyosan az itt jelenlévő múzsa is. *(Megszakítja a beszélgetést.)* De erről máskor. Még udvarolnom kell kedves háziasszonyunknak is.

GABRIELLA *(kis szünet után, bántódott szeretettel):* Miért bántasz engem s barátaidat azzal, hogy bélyegesnek mondod magadat? Ha bélyeg ez, a kiválóság s a jellem bélyege!

BATSÁNYI *(kesernyés büszkeséggel):* Igenis, volt idő, mikor testvérednek és barátodnak, mindenkitől elhagyottan, semmije sem volt becsületén kívül. A zsarnokság fenyegető kardja ott lebegett halálra szánt feje fölött s ellenségei bélyegesként zárták ki az emberek társaságából. *(Ellágyulva.)* Megmenekültem s íme, téged adott ajándékul az ég. Ezért sír ma barátod s könnyei éretted omlanak! S ez a kín boldoggá teszen!

GABRIELLA: Halkabban, s ne így, testvérem; nem illik már hozzánk ez a heves ifjúság.

BATSÁNYI *(forrón):* Az érett kor lángja nem erősebb-e? Tudd meg, hogy soha még halandó oly forrón s mégis oly tisztasággal nem szeretett nőt, mint barátod téged. Isteni értéked teljességében becsüllek, hatalmas érzéseim egész erejéből szeretlek és örök, soha nem múló hűséget fogadok neked.

GABRIELLA *(derűs mosolygással):* Szállj le, testvérem, rajongásod magasságából: én csak közönséges földi leány vagyok. Még elperzsel szellemed lángolása. S a társaság itt körülöttünk: csupa mendemondára éhes fül.

(Kis szünet; utána újra átveszi a szót)

TOLDY: Magyarországi társaival csak nagy vigyázattal érintkezhetett; a nagyvilág irodalma felé fordult tehát, de nem szakadt el hazájától. Amikor tehette, hazalátogatott. Egy ilyen alkalommal, talán 1800-ban, ismerkedett meg az irodalomkedvelő Ilosvay Krisztinával. Miként a drámákban a tragikus ellentétet gyakran kicsiny vétség szüli, ez ismeretség is végzetes következményekkel járt egész irodalmunk fejlődésére nézve. Az ifjú, szép özvegyet Kazinczy kívánta élete párjául; ez azonban a daliásabb Batsányival kacérkodott. S egy alkalmi bántás, mely Kazinczyt férfiúi büszkeségében éppen a szeretett lény előtt sértette meg, tette azt, hogy ez a legengesztelékenyebb ember éppen csak ővele nem bírt őszintén kiengesztelődni. Az eset egy, a debreceni Nagyerdőbe vezető kikocsizás alkalmával történt. Krisztina s a két vetélytárs vett részt rajta.

7. Kirándulás Debrecenbe

(Kocsi gördülésének, lovak kocogásának zaja; ez az egész beszélgetés elhalkul-felerősödik.)

ILOSVAY KRISZTINA *(boldog lelkesedéssel):* Nézzék csak, milyen gyönyörűen sarjadzanak ezek a fiatal fák.

KAZINCZY *(a tájékozott ember fölényével):* Lám, egyszer a debreceni bajuszosok is megfogadták az okos fők szavát s a füvész-kedvtelés alkotást szült. Ahogy a nagy Voltaire mondá: „Műveljük kertjeinket". A szót mások is megérték: Keszthely nagy grófja mintagazdaságot teremtett s hozzá oskolát is; Batthyány Alojz utakat épít szűkebb pátriájában.

BATSÁNYI *(vitázó kedvvel, de némi keserűséggel):* S mit ápolhatunk mi, kiknek nincsen birtokunk s megyénk, hova visszavonulhatnánk?

KAZINCZY: Nyelvünket s litteratúránkat. Oda nem nézhet utánunk a titkos polícia szeme. Ha ugyan itt is...

KRISZTINA: Kazinczy úr hát sehogysem tudja letenni a multak gondját?!

KAZINCZY: Csoda-e? Alig hogy kiléptem börtönömből.

BATSÁNYI *(óvatosan):* Az okosság azt javasolja, mégpedig igen hathatósan, hogy még az árnyék árnyékát is igen kerüljük. Hiába mondottuk akkoriban: aki rühes, vakaródzék! A sasnak körmei fenve vannak.

KRISZTINA: A sasnak körmei! Ott fenekednek azok annak a szép érzékenységű poémának szárnyalásában is, amelyet Batsányi úr hozott nekem, azoknak a rab-időknek emlékezetéül *(mondja a vers vége).*

Ó édes
Kis énekes!
Áldás reád!!
Ne árthassanak néked soha
E vad vidéknek éhes ölyvei!
Ah! el ne érjenek téged soha
A kegyetlen sasok vérengző körmei!...

BATSÁNYI *(elháritja az emléket):* Régi dolgok! Most már Bécsben másokról, nagyobbakról kell szólnunk. Herder, Goethe és Schiller az évszázad új monumentumait rakják a világ költészetének.

KRISZTINA *(rajongva):* Ó, Bécs! Az úrnak mégis csak legjobb! Teátromok, szép muzsikai időtöltések, kellemes csevegések okos és a költészetben járatos emberekkel! Mely új játékát látta a nagy Kotzebuenak?

KAZINCZY *(gyengéd s bizelgő dicsekvéssel):* Kriszta asszony maga is áldoz a teátrom múzsájának; Kotzebue könnyed stíljére tanítgatja nehézjárású magyar mondatainkat.

BATSÁNYI: A teátromhoz, muzsikai időtöltéshez tömöttebb erszény kelletik az enyémnél, aki most lehettem csak aulikus concipista. De okos emberek s szép lelkek társaságát megadta nekem az Ég.

KAZINCZY *(irónikusan):* Igen, beszélik, mily kellemetes barátságban van az úr Bécs Sapphojával.

BATSÁNYI *(határozottan):* Baumberg kisasszony kitűnő költőnő; magam rendezem majd el verseinek gyűjteményét. Olyanok tiszteletét érdemelte ki, mint a nagy Herder.

KRISZTINA *(csodálattal):* S e nagyokkal az úr is baráti viszonyban van?

BATSÁNYI *(büszkén):* Az egymást megbecsülő társakéban. Most jött ki egy német nyelvű munkám Herder nagytekintélyű folyóiratában, az Adrasteában. Ebben a költő nagy hivatásáról, az emberszellem hatalmáról van szó. Ilyfélékről *(emlékezetből mondja):*

Az emberszellem!... Lángtekintete
A pokol örvényébe is leszáll:
Hatalma előtt meghajol a föld,
A tenger s hova büszke sas se bír
Feltörni: a lég legfelső Ege;
Ő megszámlálja a Menny csillagát,
Kitudja tág futása köreit
S törvényt szabott a villámoknak is...

KAZINCZY *(gúnyos fölénnyel):* Igen, olvastam már a verset. S azt tartom, ily terjedelmű óda nem bírhat mindvégig egyenlő tűzzel; s hol nincs elég láng, ott segít a homály s dagály.

KRISZTINA *(közbevág):* Nekem igenis tetszik a gondolatok ily héjjázó röpülése. *(Csodálkozó tekintettel):* S az úr hibátlan szépséggel ír németül?!

KAZINCZY *(epésen):* Van ugy-e, aki segítse; Bécs Sapphoja; akárcsak a latin ódákat Somsich...

BATSÁNYI *(élesen félbeszakítja):* Kazinczy úr ahhoz szóljon, amiben otthonos. Édesanyjának szoknyájához s a Julis szolgáló kamrácskájához.

KRISZTINA *(felnevet).*

KAZINCZY: Ezért még fizetni fog az úr!

KRISZTINA *(sikoltva):* Szent Isten! Kazinczy úr, ne ugorjon ki a kocsiból!

(A kocsizaj eltávolodik, kis szünet; azután újra megszólal)

TOLDY: Kazinczy beteg lőn a sértéstől, Batsányi Bécsbe sietett anélkül, hogy békejobbját nyújtotta volna. Azóta jó szót nem mondottak egymásról, s így a magyar léleknek e két tüzes lehellete csak pusztította, ahelyett, hogy erősítette volna egymást. *(Elgondolkodva)* Én is, ki Kazinczy szárnyai alatt reppentem fel, ezért bántottam meg a száműzöttet. Még engesztelő gyászbeszédemben is tévelygésről szólottam, hibájául róván fel, hogy az irodalom hatását más terekre vitte át. *(Határozottan)* Immár tudom, hogy neki volt igaza ebben: egy kis nép írója nem szakadhat el nemzetének politikájától. *(Újra a beszámoló hangján)* De kutatásaim fényt vetettek arra is, mit értett ő valóságos, igazi nemzeti, tehát politikai költőn. Előttem volt annak a kiáltványnak nyomtatványa, melyet Napoleon, 1809-ben Bécset megszállván, a magyarokhoz intézett. A Bassanoi herceg, Maret státustitkár vala megbízva ennek elkészíttetésével. Ez Batsányinak egykor Kufsteinben rabtársa volt; Bécsben értesült ottlétéről s magához hívatta, hogy legyen segítségére.

8. Maret-nél

(Ajtónyitás, néhány lépés zaja a szőnyegen)

MARET *(igen barátságos határozottsággal):* Üdvözlöm barátom! Nem sokat változott, mióta utoljára találkoztunk. Igaz, egy évtized nem sokat számít érett férfikorunkban, s alig több, hogy együtt ettük Kufstein kenyerét.

BATSÁNYI: Excellenciád nagy pályát futott azóta. Megtisztel, hogy felkeresteté egykori rabtársát.

MARET: Ez csak természetes: megtanultam az ön férfiúi keménységét becsülni a fogságban. S most szükségünk van ilyen férfiakra. Akik egykor mindkettőnket börtönbe vetettek, szeretnék a rohanó idő viharát elcsendesíteni. De Napoleon előtt nem állhatnak meg. Az ő ereje nem csupán géniuszában van, hanem abban, ami benne s általa győz: a kor lelkében, a szabadságban. Akar-e a jövendő seregéhez csatlakozni?

BATSÁNYI: S hogyan tehetném?

MARET: A császár meg akarja s meg fogja dönteni a régi világ hatalmasságait: tehát a Habsburg-házat, a korhadtságában legmakacsabbat is. De joggal várja el, hogy a leigázott népek is tegyenek valamit jó ügyükért. Egy proklamációt intéz tehát hozzájok, hogy álljanak fel nemzeti lételökért, hogy legyenek újra, akik valaha voltak. A nyers szöveg itt van. Ön kiváló író; tudja, hogy a helyesen alkalmazott szó gyújt, a helytelenül használt nevetségessé tesz. Kérésem ez: nézze át s ha kell, javítsa ki a szöveget.

BATSÁNYI *(mormolva átfutja a szöveget; aztán):* Úgy látom, értelme helyes s a magyaroknak szívébe talál. Mily igaz: „a ti országotokat úgy nézték, mint valamely meghódoltatott tartományt". Csak numerusa, ereje nincs a nyelvnek. Igyekezni fogok megjobbítani.

MARET *(mint aki nagyobb dolgokra tér):* Hadseregeink győzelmesen nyomulnak előre. A leigázott népek ezentúl maguk fognak rendelkezni magukról. De szükséges, hogy a vezetés megint

az ily dolgokban járatos ellenség kezébe ne kerüljön. Illiriában már Napoleon zászlai lobognak: ott kellenének az alkotmány szellemét ismerő, a cselekvésben gyors és megbízható vezetők. Hajlandó lenne ilyen feladatot vállalni?

BATSÁNYI *(habozva)*: Excellenciád tudja, hogy magyar író vagyok.

MARET: S nem tette-e a császár Westfáliában miniszterré az ön barátját, Johann von Müllert, a történetírót?

BATSÁNYI *(határozottan)*: De saját népe körében s nem idegenek között! A nép ma inkább mint valaha, a maga soraiból kíván vezetőket.

MARET *(befejezi a kihallgatást)*: Az idő szárnyon jár; tegyen eleget a megbizatásnak! Remélem, holnap ebéden láthatom. Ott majd mindenről részletesen beszélhetünk.

(Kis szünet, azután újra megszólal)

TOLDY: A vívó vezérek békességet kötnek s haragjokat a kezükben maradt kicsinyeken töltik ki. Batsányi előtt tudva volt ez. A franciákkal együttműködő író állása Bécsben tarthatatlanná lett. Midőn a béke 1809. okt. 14-én megköttetett, a francia sereg oltalma alatt elhagyta Bécset s Párizsba ment, ahol Napóleontól évente 2000 franknyi kegypénzt kapott. Ott sem szűnt meg hazai irodalmunk érdekében munkálkodni: folyóiratközleményeket írt történelmünkről, nyelvünkről és litteratúránkról; kiegészítette, sajtó alá készítette költeményeit, újrakezdte Osszián fordítását. Bécsben maradt felesége mindent elkövetett, hogy kegyelmet nyerjen számára. Ebben az ügyben hívatta magához Batsányit 1810 őszén Metternich, akkor a Monarchia követe Párizsban.

9. *Metternichnél*

(Csendes szoba; puha szőnyegek, függönyök közt)

METTERNICH *(folytatja az éppen megkezdett kihallgatást)*: Önt mint elégetlen embert festették le előttem, aki égbekiáltó sértésekkel illeti Őfelsége magas személyét.

BATSÁNYI *(udvarias rátartisággal)*: A besúgók meg is akarják szolgálni a fizetséget.

METTERNICH: Az Ön eltávozása Bécsből nagy hiba volt.

BATSÁNYI: Akit a kígyó megmar, Excellenciás uram, a gyíktól is fél. Engem ott már régen is meghurcoltak, ki kelt volna most pártomra? Túlsokat tudok én ellenségeimről, hogysem azok megbocsáthattak volna.

METTERNICH: Önnel egyszer már nagy kegyet gyakoroltak.

BATSÁNYI: Oly kegyelmet, melyet halálos ellenségeimnek sem kívánok! Bécsben halálomra várhattam volna csak! S kinek lett volna az jó? A sírok hallgatása még nem némította el soha a történelem ítéletét; s mindazt, ami velem történt, sokkal többen tudják már, hogysem titokban maradhatna.

METTERNICH *(rövid szünet után)*: S mi lenne, hogyha hazatéréséért esedeznék? Neje, úgy tudom, Bécsben van. S az emigránsokat mindenhol tehernek tartják.

BATSÁNYI *(büszkén)*: Nekem itt jóbarátaim vannak; s én már kegyelmet kérni többé nem fogok.

METTERNICH: S hogyha kérés nélkül térhetne haza? Én elintézhetem; ha akarom, vasban, ha akarom, békében. Nem voltak s nincsenek-e tervei?

BATSÁNYI *(egy pillanatra felenged)*: Verseimet szeretném közrebocsátani s ha tehetném, átadnám honfitársaimnak Osszián magyarul szóló énekeit.

METTERNICH *(bosszus iróniával)*: Osszián! Ez a misztifikáció! Az érzelmek lázának szüleménye! Az ifjú Werthez – azazhogy az ifjú Goethe – keservei! Esztelen romantika s a pusztító nemzeti szenvedélyek hagymáza! A kamaszkorból kinőtt férfi tudhatja: nem erre van otthon most szükség. Okos költészetre, mely az uralkodó lábához juhászítsa a lelkeket. Ön jó költő. Tekintélye, neve van honfitársai előtt. Hivatás várna Önre a lázadók elleni szövetség megerősítésében.

BATSÁNYI *(elhárítva)*: Túl sok volt az igazságtalanság, túl nagy a megaláztatás! S közrebocsáthatnám-e én munkáimat még a köteles okosság korlátai között is?! Nekem otthon nem szabad igazságomnak lennie.

METTERNICH: Miben kellene, hogy igaza legyen?

BATSÁNYI: Szerencsét kívánnék magamnak, ha azok, kik uralkodónkhoz közel állnak, megtanulnák: a fejedelmek és alattvalók érdeke közös, s rosszul szolgál urának, ki engedi, hogy rosszakarói elnyomják az ártatlan erényt, mert az nem ismeri útjaikat és megveti cseleiket.

METTERNICH *(baráti leereszkedéssel)*: Sajnálom önt. Tüze elragadja s nem tud alkalmazkodni a viszonyokhoz. Mivel igaznak tart valamit, azt gondolja, szokott erélyével aszerint kell cselekednie s zátonyra fut a valóságon. Ilyen fejek számára külön birodalmat kellene teremteni. Egy egész köztársaság hasonló emberekből talán még boldog is lehetne. *(Befejezi a kihallgatást.)* De hagyjuk ezt. Most miben lehetek segítségére?

BATSÁNYI: E kérvényemben előadtam mindkettőnk forró kívánságát, hogy feleségemet engedjék utánam jönni. Mi egyek lettünk már egész életünkre s egymás nélkül élni nem tudunk, de nem is akarunk.

(Rövid szünet, aztán újra megszólal)

TOLDY: Az asszony megkapta az engedélyt, hogy férjéhez utazzék, de ketten Párizsban a csekély évdíjból megélni nem tudtak s Gabriella 1814-ben visszautazott Bécsbe, hogy megkísértse Batsányi hazabocsáttatását kieszközölni. Tele volt reménységgel, mikor értesült, hogy a Párizst Napóleon száz napig tartott államcsínyje után megszálló osztrák seregek egyik parancsnoka elfogatá férjét. Batsányi a Brünnben lévő Spielbergben vizsgálati fogságra vettetett, de a bíróság ellene semmi bizonyítékot találni nem tudott. Hőslelkű neje mindent elkövetett megszabadítására s ő kibocsáttatott. 1816. augusztus 26-án találkoztak Brünn egyik külvárosában, a Kék Oroszlán fogadóban.

10. Brünnben; találkozás Gabriellával

(Visszhangos kis szoba; ajtónyitás)

GABRIELLA *(felkiált):* János! Jánosom! Csakhogy végre itt vagy! *(Sír.)*

BATSÁNYI *(fuldokolva):* Gabriellám! Szégyen, hogy nem én fogadhattalak. De a börtönben kellett reád várakoznom, mert nem volt pénzem a városban szállást venni. Hadd lássalak! Két évnél több, hogy távol voltunk egymástól.

GABRIELLA: Megöregedtem, megőszültem. Rám sem ismersz talán!

BATSÁNYI: Mennyit szenvedhettél!

GABRIELLA: Nehéz volt, nehéz. De neked bizonyosan nehezebb!

BATSÁNYI: Eleinte; a katonák durva bánásmódja; a nehéz utazás. Itt már csak a kihallgatások szekatúrája s apró bosszantások. Hogy a kalácsot, amit húsvétra küldtél, apróra metélték, mert azt gondolták, valami pokolgépet vagy gyilkos fegyvert rejtettél bele. Honnan is volt egyáltalán ajándékra pénzed?

GABRIELLA: Segített az Ég és a jó emberek. Semmivel nem maradtam adós Bécsben sem.

BATSÁNYI *(büszke határozottsággal):* Én sem akarok itt senkinek adósa maradni. Elmegyünk innét becsülettel. Különb sorsunk lesz bárhol, mint itt a te hazádban, hova téged a honvágy kergetett vissza, engem pedig bajonettek közt hurcoltak. *(Kis szünet után)* – Barátom, Kisfaludy Sándor, kinek Regéit barátságos krízis alá vontam a börtönben, üzent, hogy szükség lesz rám otthon, a nyelvpusztítók elleni küzdelmekben. Oda megyünk; hazámba.

GABRIELLA *(fájdalmasan):* Oda nem mehetünk, Jánosom. A felség döntése, melyet nekem kézbesítettek, így szól *(olvassa):* „Batsányi jelenlegi fogságából azonnal kibocsátandó, számára jövő tartózkodási helyül Linz városa jelölendő ki, ahol nevezett a tartományi főnök és a rendőr igazgató szigorú megfigyelése alá helyezendő."

BATSÁNYI: Rettenetes! De hiszen ártatlanságom napnál fényesebben kiviláglott! Kétségbe kell esnem!

Gabriella: Attól féljek talán, édes Jánosom, hogy a mi sorsunk is lejátszódott? A te hited volt életünk egyedüli szerencséje!

BATSÁNYI *(eltökélten):* Nem, én hitemet soha fel nem adom! S ha el akarnak temetni Linzben, én kiásom magam onnan is! Még van tenni, írni, elmondanivalóm!

GABRIELLA: S ki eddig segített, az Ég, nem fog cserbenhagyni ezután sem. Csak megélhetésünk legyen!

BATSÁNYI: S erőm a munkálkodásra. S az, hogy te velem légy most már mindig.

GABRIELLA *(fájdalmas öniróniával):* Igen, igen, egy öreg nő.

BATSÁNYI *(szíve mélyéből):* Amit én benned becsülök s szeretek, nincs semmiféle változásnak alávetve. Te ifjú, szép és kedves maradsz nekem mindörökre. S ezen újabb megpróbáltatás után jobban, mint valaha. Úgy látszik, honfitársaid úgyis elfeledik, ki s mi vagy te önekik... Miként lehetne valaki nagy mint költő, ha kicsiny mint ember. Csak erőm legyen! Elgyötört az üldöztetés. Neked is kezdettem egy költeményt, de nem tudtam végéhez vinni. Így kezdődik:

Hűséges őrzőangyalom, élsz-e még?
Ah! élsz-e még, vagy már te is elhagyál?
Bús lelkem egy vigasztalója,
Életem élete, Gabriélám!

GABRIELLA: Hogyan hagyhatnálak én el téged valaha is?
BATSÁNYI: S ugy-e, lesz erőm teljessé tenni majd a költeményt?!

(Kis szünet, aztán újra megszólal)

TOLDY: Linzet aztán már élete végéig el nem hagyhatta. A magyar tudósokhoz 1821-ben intézett iratában a nyelvújítókat epésen megtámadta. Követte ezt Faludy Ferencz Versei-nek kiadása 1824-ben, az új irodalom ellen intézett haragos Toldalékkal; végre 1827-ben: Batsányi János Versei, első kötet, s a második kötet helyett Poétai Munkáji 1835-ben. Ezekkel elhallgatott a fényesen indult, sokféleképpen akadályoztatott férfiú s miután neje 1839-ben elhalálozott, 1845. május 11-én elfordult kedéllyel rekeszté be hosszas, sanyarú életét. (Kis szünet.)

II. A keret bezárul

(Újra az Akadémia egyik termében. Néhány visszhangos lépés után)

TOLDY *(a meghívottakhoz fordulva)*: Fogjanak helyet öcsém-uraimék. Azért kértem, jönnének el ide, mert Arany János főtitkár úr tudatta velem, hogy Batsányi János iratai, melyek a sors különös kedvezése folytán Linzben megtaláltattak, egy héttel ezelőtt, 1872. június 3-án Akadémiánknak átadattak. Mind igen tisztelt barátom uram, Szalay László, mind kedves öcsémuram, Erdélyi János tanúim lehetnek, hogy egykori fogadásomnak, az igazságot a sokat tűrt száműzöttnek kiszolgáltatni, eleget tettem. S ime, most itt vannak előttünk a hazatért iratok is.

SZALAY *(meghatottan)*: Emlékei egy nagy élet utolsó munkás évtizedének. Vajon megvannak-e köztük azon kitűnő Esztétikai értekezések, melyeket nálajártamkor mutatott?

TOLDY: Az iratok nagyon is összedúlt állapotban érkeztek. S hogyne lennének ily állapotban?! Mikor az ifjú linzi szobrász, kit fiaként szeretett, felállt a halott költő mellől, a kereskedőhöz sietett, kire az, adósságai fejében, ingóságait hagyományozta – kivéve könyvtárát, melyet Akadémiánknak szánt, azon feltétellel, hogy nejének költeményeit kiadjuk. A kereskedő rémülten kérte, hogy tüntessen el minden iromány, amit a költő íróasztalán, benne s körülötte talál, mielőtt még a rendőrség megjelenik; ki tudja, milyen veszélyes dolgok lehetnek ott! A szobrász kosarakba dobálta a papírokat, oly gyorsasággal, ahogy tudta, s elrejtette őket műtermében. Itt hevertek azok 26 évig érintetlenül és megértetlenül.

ERDÉLYI *(lapoz az iratok közt)*: Itt, a cédulákra szétszórt versfogalmazványok közt, íme kezembe fordult szívreható költeménye: A magyar költő. Ezt mondta el akkor Linzben mint heves ifjúságunknak szóló üzenetét. Mintha most is hallanám . . .

(Kis szünet, aztán távolról, öreg hangon)

BATSÁNYI: Úgy üdvözlöm öcsémuramat, mint hazám ifjúságának követét. Szívem mélyéig megörvendeztetett, hogy felkeresett e sivatag magányomban. Az Akadémia nemrég felkért, fogadnám el tagságát. Minek az nekem! Ott ellenségeim s ellenségim tanítványai vannak: velek nincs már sem vitám, sem közöm. Jankovich Miklós is felszólított, hogy prológust küldjek a Nemzeti Játékszín ünnepére. De megírtam neki: hogy szintúgy nem énekelhetek már elaggott, elgyengült koromban. mint az a cifra kis madár nem énekelt téli napokban, mely engem első fogságom alatt őszi napokban vigasztalt vala. S ki ád nekem, mint a galambnak, ki ád ma tollakat nekem? Talán az ifjúság, ha lángjával átmelegíti fázós lelkemet, mely sercegve ég már, mint végén a fáklya. Érzem s minden nap tudom azt, hogy az a revolúció, mely az én ifjúságomban készülődött, most már feltartóztathatatlan. Harcoljanak s győzzenek! S emlékezzenek e verssel rám, ki soha hazám ügyét fel nem adtam:

Mint az égő fáklya, mely setétben lángol,
S magát megemésztve másoknak világol,
Míg az értetlenek nagy-bátran ítélik,
S a gyáva rablelkek gúnyolhatni vélik,
Saját érdemében lelvén fő jutalmát,
Népe jobb részében veti bizodalmát
S reméli, hogy Árpád igaz maradéki
Hív fáradozásit megköszönik néki.

(A hang a vers vége felé elfoszlik.)

ERDÉLYI: Hív fáradozásit megköszönik néki! Szava s példája tiszta tükörre lelt lelkeinkben.

SZALAY: Mily csüggesztő s mily felemelő emlék egyben! Van-e még ez iratok közt mű, melyet a jövendőnek hagyott? Egy kötetre való az, amit sokszori hajótöréseiből megmentve, összegyűjthetett. De nem egyedüli ebben történelmünk nagyjai között. Bennük oly sokszor nagyobb a jellem s a férfierény példája, mint a mű, melyet töredékesen létrehozhattak s a maradékra hagyhattak!

TOLDY: Kevés a szó, mit Batsányi is elmondhatott, de akkor jelentős volt s bejárta a szűk magyar világot, figyelmet gerjesztett s alapja lőn a jövőnek, mint magva a fának, melynek árnyékában egy leendő ivadék volt nyugovandó. De a terepély fa ama magból feselt ki.

Vége

Bálint Endre rajza

UTÓHANG

Ma is látom az erős gyereket
a szürükben, a kazlak közt bolyongni,
mintha csak közös testben született
volna meg újfent Hamlet, Toldi,
akként emelte eszmélete, válla
a világ és a létezés nyomása
alatt korváltó nemzedékek terhét;
tőrrel bogozni, hogy lét avagy nemlét? –
a nyártengerből felviharzó szalmák
fölé nyúltak magányos bástya-pajták,
melyek Kakuk Marcit is rejtegették!
A háborútól kizökkent világok
izgatták ezt az összetett kamaszt,
dolga lelkének érezvén a vágyat,
hogy felemelje az egész világot,
mert ő született helyretolni azt!
De nem pergett le oly gyorsan e dráma,
rászorult Hamlet a Toldi karjára,
mely nép-erejét fényesen mutatta
zsíros-parasztoknak cséplő nyarakba,
hol vas-kezekben úgy pörkölt a munka:
jövő századokat villantott kedve!
Közben hadak vonultak énekelve,
de ő királyfi titkon vala csak,
aki bár magában utat mutat
az új szabadságra érezve-nézve,
de a pálcát még nem veheti kézbe,
s a hadnak csak úgy mutathat rudat,
ha sorbagyűlt vitézi tettei,
versei már nem rejtik rangjukat!
Birkózott a hatalmas feladattal.
Bolond, aki nem menetel a haddal,
mondták, s úgy nézték, mint ama királyfit,
ki álarcot vett, nem éppen királyit,
mely közembert a világból kiver!
Rejtezni ő különös lelkivel
kertek alján és sűrűséget járva
emberkerülő úton ment Budára,
hol egykorig nép- bozót rejti el.
S bár hamarost diadalt facsart akkor
vas kesztyűjével a vad cseh lovagból,
maszlagolók még azután is sokszor
különverték királyától s a hadtól,
míg messzetűnt a vérmázas lovagkor!

Arató Károly

KIRAKATOK

Kirakatok, kirakatok,
ingek, nyakkendők, kalapok,
hurkatöltők, patkószögek,
melltartó és Ady-kötet,
ajánlás és árcédula,
gyerekkocsi, babaruha,

Hamupipő, Hüvelyk Matyi,
a Király három fiai,
bunkerek és légicsaták,
újjongás, öröm, „hülye sváb",
esztelenség és értelem,
tétova első énekem,

hómezők, falvak, városok,
mindegyik kardhegyen forog,
sok emlék szinte összenyom,
gyűszű éppen a puttonyom,
ha könnyeznek rózsák, füvek,
belehullatják csöppjüket,

puliszka, fahéncs, facipő,
kalászként beérő idő,
ezer szerelmes éjszaka
és egyszer a Sellő maga,
majd tanárok és pofonok,
gyűlések, nyegle szónokok

és rigmusok és rigmusok –
üvölteni mért nem tudok?
Miért hallgattam annyit én?
A néma hazuggal felér!
Az alkohol és nikotin
égbe visz villámgyors kocsin!

Gyanúsít, fürkész sok rokon:
gyerekekkel barátkozom;
mert különös a szerelem,
muszáj a jövőt zengenem,
ki tétnek magát teszi meg,
adósa az mindenkinek!

ÁGYBAN FEKÜDNI

Egyenesen és mozdulatlanul
fekszel ágyadban e hajnali órán
és talán a falra meredsz, talán a semmibe.
Akár a pillék, ideröppennek ágyad köré
a régi dajkák: Mariska néni, Bori nanó
s az öreg Ancsa. Feketekendős, fogatlan,
ráncos mind a három, és azt motyogja:
„Ki ringat most, édes fiam?"
De ők nem hallják válaszod, bárhogy kiáltasz:
erősen süketek. Sajnálod végül
és elnézed e csöpp öregeket,
amint fekete botjaikkal
ide-oda tipegnek kinyújtott tenyereden.

Iszlai Zoltán

ÍGY IS LEHETNE ÉLNI

Apám mint minden ember istent rakott magának
Háromszobás lakás volt szentélye neki szolgált
Négy gyerek s ő a papja.

Tájolatlan Igyekvés Céltalan Jóvilágba
Csaló mint minden isten kit nyögve kell szolgálni.

Miért nem szóltatok rá mi lesz ha rázuhan majd
Az értelem hiánya a kószáló szökőár?

Szülőm én hogy tanítsam hogy mentse önmagát meg
és zúzza darabokra vagy fojtsa meg magában
mint bombát égi tenger.

Nem állja, nem rám hallgat.

Ti prés-szavú tanítók vak szolgálattevővé
gyűrtétek ki a hegyről vasalt fakorcsolyával
suhant a rémült völgybe hol maga volt az isten
cövekderekú bálvány kit uralt a sebesség

s már nem emlékszik rá hogy így is lehetne élni.

Káldi János

TÖLTÉSOLDAL, ŐSSZEL

Idevetett e pár órám, e halványsárga töltésoldalra, e tiszta-sugarú őszbe,
elülök a kidobott talpfán, két fa között, a világ dolgain eltűnődve;
rázza a szél az eget, a halvány lobogót, de néha megáll egy pillanatra,
s ilyenkor látni, hogy megtépte már; leng egy-egy darabja a telefonpóznákon fennakadva.
Nagy már a hangtalanság ezen a végtelen-száraz, őrház-körüli dombvidéken;
hogy ne legyen ily puszta a föld, a nyáron itt-volt pipacsokat képzeletben visszaidézem;
hadd szépítsék a jelent, bent, bennem is, – a szívemben remegő mezőket,
hiszen – „Minden táj egy-egy lelkiállapot." – ezt olvastam, Amiel, tőled.
Rázza a szél az eget, s az szakadozik fakó pelyhekben, mind sűrűbben a láthatáron;
hozza a közeli kanyarból a MÁV segédmunkásait is e délutánom;
meglengnek, lobognak ott a partban csákánnyal, lapáttal, egy kissé zilálltan,
ahogy süti őket az ősz – sürögve, összecsapódva – a jól-ismert overálban.
Hozza őket az idő, megragyogtatja szelíd arcuk, széttördeli, majd összerakja;
lankadatlan szórják a földet a kimosott mélybe, – a sugarakra.

VARGA IMRE

PIKÁSSZÓ ÉS A SZIRÉNEK

Akkor fordult be a végtelen hosszú, alig három méter magas terembe, mikor az ebédszünet végét csörögte a villanycsengő. Ekkor villant eszébe a gondolat: menynyire nem oktalan az ember, amikor *helyet* teremt magának az életben. Ugyanis mindenkinek van egy *helye*. A portásfülke asztala, egy esztergapad, két tenyérnyi munkaasztal, valami sufni, lócavég. Csak neki nincs helye. Úristen, tizenkilenc éves vagyok, gondolta, négy hónapja itt ebben a gyárban, és nincs helyem. Kezemben az UTAK PANNÓNIÁBÓL, s nem tudom hová letenni... Pedig mégcsak egy óra. Hol van még félnégy?! Sámodi pedig úgy adta neki a könyvet, hogy még őmaga se lesett bele. „A szívemhez nőttél, te fertelmes Pikásszó!" Az ilyen kajsza mosolytól egyszerre megmelegszik ez a fegyházszerű épületnégyszög. Avval a végtelen körbe-körbe-karikába folyosóival, vas ajtajaival, a lifttelenségével. Hogy hány ötemelet magasat kell neki naponta megmásznia! Ezt már csak logarlőccsel lehet kiszámolni. „Őrülj neki, Pikásszó, hogy csak ismerkedsz a gyárral. Hogy nem fogtak be a reszelő mellé. Tudod, hányan vannak, akik még a túlsó GYES ajtaján se léphettek be?" Szóval ilyen ez a Tóth Kornél. Százkilencvenhárom centi magas, súlya hatvankét kiló. Nyíl a köznapi neve. Egyenes, halk, s fekete kefehajú. Ügyvezető a dokumentációban. Pikásszó apja. Olyan, persze, mint a jó apa: soha elégedett szót nem mond neki. „Már megint elcsavarogtál, Pikásszó fiam. Hát azt hiszed, azt az ezer forintocskát azért adja neked Bödecs Gizike havonta, hogy csak csatangolj itt? Hogy pikturális emóciókat buzogtass magadban? Gyermekem, te itt *küldönctibi* vagy. És slussz! Nem, nem a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetségének vagy az adminisztratív titkára, édes egy boglyas gyermekem, hanem a Lumumba gyár dokumentációjának munkakönyves anyagmozgatója. No, Pikásszókám, mozgasd csak habtestedet evvel a kis dossziécskával az ötös gyesbe..." És Tikász Tibor alias Pikásszó ilyenkor kapja a lábát, lódul a végtelen és sötét és három ember széles folyosókon, átvételi könyvvel, melybe óra, perc és aláírás kerül, és máris loholhat vissza. A katakombába, ahogy Finke Vili hívja, a KISZ helybeli titkára. Tóth Nyíl pedig újra rálesz szemüvege mögül, s tíz másodperc múltán méltatlankodva zavarja fel az ötödik emeletre, az úrikönyvtárba (ez a mérnöki könyvtár népi neve), persze, valami hülye angol elektromossági szaklapért. És letolja és elkergeti megint, és soha egy jó szót, egy vállonveregetést. De Pikásszó előtt anzágolhat! A gömböc Almási elvtárs, amikor egyszer elcsípte a diétás ebédlőben (ide nyílik a szépirodalmi könyvtár két könyvkiadó ablaka) elszólta magát.

— „Szóval maga lenne az a híres Pikásszó?" Neki galuska nőtt hirtelen a nyelvén, nem bírt nyekkenni. Honnan az istenből ismeri őt három hónap után egy hatezer lelkes nagyüzemnek a párttitkára, akinek egy évecske alatt megritkul a haja az exporttervek miatt? „Mondja csak, fiatalember, szokogatja már a labirintust? Nem lenne kedve, hallja, lemondani a föstészetről? Tóth elvtárs mondta valamék nap, ezt a Tikász gyereket jövő ősszel el kéne küldeni a műszaki egyetemre. Úgy jelezte az öreg, hogy maga kezdi már konyítani, mi megyen itten. No, tudom, február még messze van. De éccaka, fiatal barátom, lehet ezen is spekulálni egy kicsit. Jó?" Szóval Nyíl tata. Mese nincs. Csak most majd mindjárt megpillantja a könyvet. És jön a iorettoi fohász. Imigyen: „Aha. Pikásszó. elvtárs megint könyvecskét hozott. Mintha a Fővárosi Szabó Ervin könyvtár lenne itt. Nyilvános olvasóterem, ugyebár. Havi ezer forint népjóléti segéllyel. Ahá!" (Dehát hová tegyem a könyvet, az úristenit neki?! Hová?! Egy kis hülye segédmunkásnak miért is legyen *helye?!*)

Tóth Kornél az ablakban állt, cigarettázott, s bámult a szemközti, húsz méterre levő, szürke, füstös-ronda falra. Mintha csak visszapillantója lenne, azonnal észrevette Pikásszót. A litánia váratlanul elmaradt. „Pikásszó, kérem. Ma délutánra kikerül fennhatóságom alól. Maxim elvtárs kikérte magát. Így, ha megengedi, most meleg kézszorítással elköszönök magától." Tikász Tibor hirtelen nem tudta mire vélni az egészet. Billegette testsúlyát egyik lábáról a másikra, s az UTAK PANNÓNIÁBÓL kékes-zöldes-barnás fedelére pillogott. Ugyan mi sül ki ebből? Tóth Kornél mégis igencsak komolyan mondhatta mindezt, mert odalépett hozzá, és szabályosan kezet nyújtott. Pikásszó félve fogta meg, körbelesett: nem röhögnek-e fel a nők és fiúk? Mert hátha kitalált Nyíl, valami új stiklit. Játékos férfi. A kézfogás azonban komoly volt. Nyíl szeme is. „Menjen, Tibor, Sámodihoz. Majd ő megmondja, mi a feladata a mai napon. Jó? Aztán... érezze jól magát, fiúka!"

Sámodi alig volt fél fejjel kisebb Nyílnél. Csak girhessége múlta fölül a főnökét. A diétás ebédlő üvegfallal leválasztott ketrecében ült, egy támlás széken, langaléta lábait kinyújtva, két karját lógatva, még cigarettaszívásra is képtelenül. Ide, ebbe a könyvszagú ketrecbe gyönyör volt belépni. Pikásszó úgy érezte, ide inkább haza jön, mint társ-albérletbe. Három hatalmasat koppantott, de választ nem nyert. Belépett. Azt gondolta, ott lesz Ilona néni is, a nőtanács gyári titkára, akit most helyeztek ide segédkönyvtárosnak a kalkulációról, mert ott nem győzte végezni a sok társadalmi munkát a többiek morgása nélkül. A kedves és szelídszavú asszonyka azonban nem volt bent. (Biztosan a szilveszteri asszonybál előkészítésében nyargalászik a hat kilométernyi folyosón.) Pikásszó vigyázzba vágta magát, tisztelgett. „Sámodi elvtárs, jelentem, beléptem a szellemi fegyverraktárba. Kérem további parancsait." Sámodi mindössze szemét fordította felé.

— Pihenj, Pikásszó! Rá lehet gyújtani! — intett fejével az asztal felé. Csomag Munkás hevert ott. A fiú rágyújtott.

— Tedd le a popódat arra a lépcsőre. Tyű, de elfáradtam, fiúkám! Csak ne forgasd a szemed, hogy te így, meg úgy. Az a lócitrom. Öregem, ahogy féltizenkettőkor megcsörrentik az átkozott riasztókolompot, ezek a tisztelt dolgozók úgy megrohanják két ablakomat, hogy ha hat kezem lenne, akkor se győzném a robotot. „Sámodikám, adjon egy *Aranyecsetet*"... „Sándorkám, mért adta Várnainénak a *Kopjásokat*? Soha nem végez vele!"... „Nekem tegyen félre egy Puccinit!" (Így mondja, két cével.) „Dugja el nekem azt a Herczeget, jó, kisszívem?!... „Kámüt maguk csak a pult alól osztanak. Ááá, értem! Akkor Kafkát már nem is kérek. Pedig az..." ...„Sámodi úr, Vas Gereben nincs véletlenül kéznél? Nem, nem, Godát nekem ne adjon."... „Mondja, ez a Sinka tényleg *az* lenne?"... „Édesem, semmi érdekes nem jelenik meg? Péhovárd se?"... Tudod, ez így megy kereken egyig: beveszem a régi könyvet, kikeresem a pasas kartotékját, kicserélem a kartonokat, ajánlok, új olvasót írok be, diafilmet kölcsönzök, árulom közben a bizományi könyveket is, és statisztikai íveket töltök ki: ki mit méltóztatik olvasni. Ráadásul ma is itt volt az a kopasz manusz a Népműveléstől. Csak ült itt, hallgatózott, jegyezgetett a sarokban. Szociográfia! Pont ilyen púp kell nekem a hátamra! Na és a te kedves Ilonkád! Rájött, hogy milyen jó könyvtárosnak lenni, ha nincs kölcsönzés. Mert az a Jókai elvtárs ugyebár mennyi jó könyvet összeírt, nem is gondolta volna az ember. Öregem, én elmegyek innen, el én! Micsoda címeres ökör voltam, te, hogy nem vállaltam a gimnáziumot! Húsz kilóval nehezebb lennék, te, és tudnék aludni. Na, mit fogod azt a könyvet? Ott az a csomagolópapír, legalább kösd be. Még bele se nézhettem, máris jön a föstő elvtárs, és... Elolvasod, te, hamar, mert...

— De Sámodi bátyám, tessék már mondani, hogy miért...

— Csend!! Először is, már mondtam, hogy tegezz... Másodszor pedig — államtitok! Még ráérsz. Szívd azt a cigit.

Tikász Tibor engedelmesen ücsörgött hát a tolólépcsőn. Szívott egy nagyot a cigarettából. Odapillantott a kézikönyvtárnak becézett állványra. Nem bírt nyugodt maradni. Felpattant. Észrevett egy marék POLEN című folyóiratot.

— Nem nyughatsz mégse? — fordult feléje Sámodi. — Na, majd tíz év múlva nem pattogsz ennyire, öcsike.

— Gyönyörű! Gyönyörű! — ámuldozott a fiú, mintha nem is hallaná a könyvtáros szavait.

— Mi az isten a gyönyörű?

— Ez. Az egész. Ez a könyvtár!

— Az. Két méter széles, öt méter hosszú üveg ketrecben, vérpezsdítő diétáskonyhai párában! Gyönyörű! Persze hogy az. Kutatni a Széchényi Könyvtárban! De most nekiállhatok, s egy óra hosszat csak rakosgatom helyre a visszahozott könyveket. Aztán összeállítom a holnapi menüt. A tisztelt olvasóimnak. Akikkel maximum egy percnyit enged foglalkozni a tisztelt vezetés. Persze, persze, tudom én, szakika, nem olvasó gyár vagyunk, hanem termelő üzem. Tudom én. Csak... tudod, Pikásszó, ha nem itt a gyár végében lennénk, a második emeleten, ahová sem a kezdés, vagy a végzés után nem keveredik egy melós se a hatezerből, akkor... Érted, öcsikém? S ez neked a gyönyörű! Milyen — lehetne!

— De Sámodi bátyám, akkor is...

A könyvtáros hirtelen felugrott. Nagyot nyújtózott, derekát ropogtatta. Odament a félreferdített fejjel címeket böngésző fiúhoz, átölelte, s felkapta.

— Csacsinszki. Hát azt hiszed, ha nem szeretném ezeket a ramaty olvasóimat, akkor itt lennék? Szakikám, szerinted már panaszkodni is illetlenség? Hát nem inkább mindenki tízszer jobban szeret kicsit siránkozni, mint azt mondani, hogy! Na,

ide figyelj csak. Ma idehozza a lábuk a Fővárosi Színház művészeit. A szerfelett tisztelt művésznők és művészek ma a munkás-művész kapcsolatokat kívánják ápolni. Értve? Maxim elvtársnak ez a hobbija. Be akar vágódni a SZOT-nál. A fogadás itt lesz a vezéri tanácsteremben. A te dolgod valami jelmondat felrakása és méltó elhelyezése. Értve? A mondat itt a papíron. Aranybetűk a teremben. Gombostű, mifene, dettó. Almási elvtárs kívánja, hogy ott legyél. Értve? Hozzá is szólhatsz. No, sipirc. A büfé még nem csukott be. Főzess két kávét. Mondd azt, Sámodi szakinak. Az egyiket hörpintsd fel. Majd én is megyek rögtön. Csak elébb kiengedem a fáradt gőzt. Mert az olvasó urak azt sem hagyták. Értve? Teee... gyönyörű!

Hátbavágás, feketekávé íz a szájában, a diófa burkolású vezéri tanácsterem csendje — oly szakatlan élmény, ha az ember amazt szokta meg már: két órakor mindig az úrikönyvtárban kell ácsorogni, várni az új angol lapokra. Az ajtók itt párnázottak, az ablakok az új építkezésre nyílnak. Öt új *gyes* lesz ott jövő ilyenkor. Úristen, azokat is neki kell majd végignyargalásznia? Rémes. Különben az egész címfelírás smafu. Ugyan mit is írt fel Maxim bácsi a papírra? Vagyis izé, Nővé Maxim elvtárs, az üb. titkára.

KART A KARBA ÖLTVE — BENNÜNKET KI GYŐZ LE?

Rosseb aki megeszi. Honnan vette ezt a vacakságot az öreg? Ne nevettessük ki magunkat, Maxim bácsi! Inkább visszamegy mindjárt küldönctibinek. Vagy tegye fel a fal közepére a foto-szakkör nagy montázsát, amelyen a Fővárosi Színház egyik férfisztárja vigyorog az ő színjátszó csoportjuk szendéjére? (Soha az életben nem látták egymást!) Ezt viszont mindenki felrakhatja. A jelmondattal egyszerűen nem ért egyet. Ez giccs. Ez banális. És Maxim bácsi vele akarja feltétetni. Mert ez a nekivaló művészi munka. Mert őt inkább művésznek nevezik, mint Piusz elvtársat, a képzőművész szakkörbeli tanárát (aki a tavaszon félévig lakatta magánál, mikor apját előzetes letartóztatásba csüccsentették a gravid nők becsapásának vádjával), Piusz nem művész, de ő igen, mert havi ezret kap, s újra megy majd főiskolára, felvételizni. Tehát ő a gyári művész. Pontosan ahogy a nagybácsi elmesélte (Sadi bácsi, a XII. kerületi IKV bádogosa), hogy mikor katona volt, azt kérdezte Szilágyi szakaszvezető úr: — Emberek, van itt maguk közt festőművész vagy zongorista? Mikor egy ürge jelentkezett, akkor aztán reccsent a parancs: — No, akkor a művész úr írja össze a reggeli maródikat... Hát ő nem lesz maródi-összeíró...

Nyílt az ajtó, s bejött valami asszonyság. Középmagas, olyan divatos bilikalap a fején, cinóber száj, ördögfarkincával árnyékolt szem, és rettenetesen ismerős mozgás. Ismerős, de az előkelőség négyzetén.

— Mondja csak, fiúka, itt lesz az a találkozó?

— Azt hiszem, kérem.

— És maga mit csinál itt, fiúka?

— Dekorálok.

A nő egyre jobban kitágított szemmel nézegeti a fiút. A fiú viszont. Az ismerősség mindegyre erősebb lesz. Már sortban látja a nőt Pikásszó. Csokoládébarnára égetten. Ott, a földvári csónakház előtt. Az árnyékban, a kertiszékben. A varrógépnél. Amint a halásznadrágokat varrta. Tucatszámra. Megvan!

— Jozefin néni! Keziccsókolom!

Az asszony hátrább lépett egyet. Rövidlátó, a varrásban elgyöngült szemét késhegynyire szűkítette.

— Kicsoda maga? — Pi-pi-pikásszó! A keblemre, fiúka!

Ő volt. A domború, hatalmas mellre szorítva ismerte fel igazán nyári mesterének nejét, Kolics Károlynét, született Kovács Katalin Jozefint. Ó, földvári vitorlás egyesület! Azok a fusik! És az a szalonnasütéses összeveszés!

— Maga mit keres itt, fiúka?

— Én? Itt melózok. És Jozefin néni?

Csak csápolt a hölgy. Letette a két szatyrot a sarki asztal melletti székre. S lerogyott, szétrakott térdekkel.

— Hagyja csak Pikásszó. Vége az én életemnek. Az én úri, dolgos életemnek.

— Hogy hogy, Jozefin néni?

— Tudja, Tibike, milyen áldott jó ember alapjában az én uram. Higyje el, de magának ugyan minek is mondom én ezt, Kolics Károly a földreszállt becsületesség. Azért mert van egy segédje? Na és! Képzelje, hogy furkálják most, szegénykémet. S egy illetőnek van pofája azt mondani: — Miért van kérem az egész Színész Vitorlás Egyesület? Hogy Kolics Károly nyugodtan építhesse a Brenner-Bélai komájával a csillaghajókat, versenyvitorlásokat, sztrárokat, dragonokat, repülő hollandiakat! Szakszervezeti pecséttel! Képzelje, ilyen aljas rágalmakkal szúrkálják-fúrkálják az én jó

emberemet. Hát tehet arról ő, hogy Brenner-Bélai a Goldberger méltóságos úr yachtját építette *annó dacumál?* Valakinek azt is építeni kellett! Nem? Hát hiányzik ez az én uramnak? Egy rendes, köztiszteletben álló műszerésznek, akinek olyan tip-top kis műhelye van a Pongrác úton? Púp a hátunkra!

— Szóval ott hagyta volna Kolics bácsi a vitorlásokat?

— Frászkarikát, gyermekem. Én léptem be a Fővárosi Színházhoz, bolond fejjel, közönségszervezőnek. Hogy ne jártassák a lepcses szájukat.

— De hát mért? Mit mondtak, Jozefin néni?

— Hogy egy fia színész sincs az egész Színész Vitorlás Egyesületben. Az egész csak az énuram bulija... Érti, Tibike? De tudom én, ne féljen, ki terjesztette ezt a rágalmat a szakszervezetnél. Mászik még az a manusz négykézláb felfelé a falra!

A fiú rettenesen élvezte, hogy Jozefin néni úgy tesz, mint aki nem emlékszik semmire. Hogy ő miért ugrott össze avval a falatkenyér Kolics bácsival szalonnasütéskor. Amikor nem volt hajlandó átadni a helyét szombaton este annak a Pestről lerándult cocónak, akihez egy piroskáért ugrottak be tíz percre a fiúk, sorjában. Neki, a tanulónak, művésznőnek kellett volna neveznie. Mert ő csak tanonc volt Kolics bácsinál. Hát ő aztán a nevén nevezte a vitorlás tábort. És a művésznő foglalkozását is megmondta, amikor az öreg kint akarta hálatni egy kerti székben. Kolics bácsit a *büdös* jelző mérgesítette meg különösen. Felemelte a kezét, de az ő ökle gyorsabb volt. Beletalált Kolics bácsi gyomrába. Hogy összecsuklott a mester. Pikásszó pedig a nulla óra három perckor induló személlyel feljött Pestre. Megszűnt tanuló lenni Kolics Károly maszek motorszerelőnél. Mindegy, Kolicsné nagyságával *itt* találkozik.

Még mielőtt gúnyos vigyorgását valami sértő mondat követte volna, belépett Almási elvtárs. Tekintetük azonnal összevillant. A fiú nyomban megtelítődött egyféle villamos nyugtalansággal.

— Rendezik, mester? — kérdezte Almási, az ajtóból.

— Almási elvtárs. Tessék már nézni. Nekem nem tetszik ez sehogy sem... És odaadta az üb-titkár papírját. Almási villámgyorsan átfutotta. Egyetlen mozdulattal kettétépte.

— Marhaság! — fakadt ki. Semmi se kell a falra. Érti? Menjen csak fel, mester, az öltözőbe. Öltözzön fel tisztességesen. Bocskóval majd maga képviseli a fogadáskor a műkedvelőket. Érti, Pikásszó?

Oldalba bokszolta, hunyorított egyet barna szemével, s elkocogott. Tikász egy pillanatig utána bámult, majd beleokszfordozott a széttépett papírba. Aztán észbekapott, s sietősen felszedegette.

— Ki volt ez? — ébresztette magára Jozefin néni.

— Ez? A papa.

— Miféle papa?

— Jaa, nem ismeri Jozefin néni? A Lumumba gyár párttitkára.

— E-ez?

— Persze. Hát nem olyan papa kinézete van? Isteni pofa! — szakadt ki belőle a lelkendezés, amivel csak Pablo Ruiz Picasso mestert szokta emlegetni, aztán Kovács András festőművészt, alias Piuszt, aki a földvári kaland után ide sikerítette be, harmadsorban pedig Sámodi Sándor könyvtárost. Összekapkodta hát villámgyorsan holmiját, amikor észrevette az UTAK PANNÓNIÁBÓL kékes-zöldes-barnás fedelét. (Csak nem fedte be a csomagolópapírral.) Odanyomta a könyvet a közönségszervezőnő markába. — Erre tessék egy kicsit vigyázni, Jozefin néni. Mindjárt visszajövök érte. Ritka becs. Festőregény. Keszcsók.

Kirohant. Nyargalt az oldalsó folyosóra, ahol mindjárt a FÉRFIAK felírású ajtó mellett nyílik a hideg, huzatos, hatemeletes lépcsőház. Amint a lengőajtót kivágta, majd orrba csapta vele Nóvé Maximot, a szakszervezeti bizottság kereken ötven éves titkárát. Tikász Tibor már nem egy karikatúrát rajzolt magánhasználatra erről a férfiről, akit nagyon megkedvelt közvetlenségéért (bár sose telítődött meg olyan *izgi* feszültséggel közelében, mint ha Almásival kerül szembe) és akinek Lili lányával igen jó pajtásságban szokta elfogyasztani az ebédet, ugyanis a kis édesen kövér lányka a gyárban szokott étkezni, mert az szb írógépén gyakorolja a gépíró-iskolai leckéjét. Maxim bácsi ezúttal is szerfelett elegáns volt. Nem hiába tanulta ki az úriszabóság mellett a színészetet is, eszterházy-kockás új szürke ruha rajta, fehér manzsettája most is öt centire kilógott, benne tündökölt egy öt forint nagyságú aranymanzettagomb. Tömzsi ujjú kezén is vaskos gyűrű csillogott. Mégis szerették — mind ennek ellenére — a gyárban. Igaz, a nehezebb dolgú, a vas megmunkálásánál fáradó férfiak köznapi közvetlenséggel kölnis titkárnak hívták, de a véleme-

nyük mégis ez volt általában: „Faja ember azért ez a Maxim bácsi. Nem hagyja ránk húzni a tengernyi túlórát." Ezek a drehusok arra is legyintettek, hogy a fiatal nőkért él-hal a titkár. „Benne van a klimaxban. Mit irigykedtek?" Ugyanis Finke Vili, a KISZ-titkár fülelte végig, mikor a lépcsőházban azt mondta a kis vörösbegy Várnai Zsuzsának: „Zsuzsika, én magát a két dolgos tenyeremen felvinném a hatodik emeletre, ha..." Finke ennyit hallott, de két órán belül az egész ifi had tudta ezt, s a gyerekek hozzáköltötték a többit: ...ha nem lenne olyan nehéz popilinkója". Mindegy. Ha névszerinti titkos szavazással választották volna az szb-titkárt, a több mint háromezer nő akkor is rászavazott volna. Hiába, azok érezték benne a gáláns férfit. És most is, persze hogy most is egy kis fehérhajú lánynak kiabált felfelé. Pikásszó nem értette, mit, de akaratlan vigyor szaladt arcára. Maxim bácsi rámeredt.

— Hát maga? Mit nyargalászik itt, mintha vasárnapi túlórát kapna érte!

— Ó, ó, ó, Maxim elvtárs... Pardon. Nóvé elvtárs. Csak...

— Na, hogy néz ki a dekoráció? Remélem jól helyezte el a jelmondatot, Tikász.

A fiú belenézett a titkár szemébe. Elszámolt magában ötig, akkor mondta meg.

— Almási elvtárs nem engedte feltenni.

— Almási? Mért? Miért?!

— Azt mondta... Szóval tudja, Nóvé elvtárs... azt mondta, hogy...

— A betyáristenit! Hogy mindenbe beleszólnak! Az szb csinálja a fogadást, adjuk rá a pénzt, a tagdíjakból, az italra, kajára, mindenre. És akkor... Na, én utána nézek! Maga meg ne tűnjön el a közelből, Pikásszó!

Mire felelhetett volna, csak a lengőajtó klangolt az szb-titkár mögött. Mi a jófenét csináljon most. Mi-it? Hát felöltözik. Bumm.

Csakugyan: a színészek bevonulásáig a kutya se kereste. Belemélyedt az UTAK PANNÓNIÁBÓL közepébe, s egészen addig olvasta a bécsi évekről írt fejezetet, amikor Pflugné kedves mosollyal kijelentette: „Wissen Sie... ich habe von Ihm Lues bekommen"... És akkor berobbant Finke Vili, és magával ráncigálta. „Ne olvass, Pikásszó, a hétszentségedet! Megjöttek a ripik!"

Úgy szaladt ki a folyosóra, mintha földöntúli lények érkeztek volna. Istenem, gondolta, milyenek is lesznek. Sose látott közelről még színészt, pláné színésznőcit. Torkában verdesett a szíve. Ott mentek el orra előtt. Két elegáns nő, szag-szalaggal nátuk mögött, s két felhajtott gallérú férfi. Ők lennének? gondolta, s elkomorodott. Micsoda távoli világ varázslatos hírnökei. Mennek, mennek, könnyedén, minden gátlás, minden csetlés nélkül, ő meg, elszorult szívvel dőlt a falnak. Mi lesz itt, mi lesz itt — kalimpált fejében a gondolat.

Egy óra múltán kereken huszan gyűltek be a vezéribe. Tibor csendesen az utcafelöli sarokba húzódott. Az asztal sarkához senki se telepedett, éppen odalátott a színháziakra. Látta mind a négy művészt. Kolicsnét szerencsére nem. A négy színész már elzsongítva ült, bámultak a szemközti emberekre. Fáradtak lehettek. Egy óra alatt körbefutottak velük a gyáron. Már persze a gyár nyilvános részén. Megállás nuku. Bizisten még neki is sok volt. Az a mongol pofacsontú nő egészen összeráncosodott a nagy bámészkodásban. Legközelébb azt érezte magához. A lelkéhez persze. Mert csak az a nagykeblű színésznő volt *izgi*. Olyan bőséges volt, mint Anita Ekberg, akinek oda műanyagot operáltak be. És rohanni kellett, rohanni. Negyedhétkor kocsiban kell ülni a truppnak. A női tekercselőben, ahol kétszáz nő dolgozik a lámpák alatt, a két férfi lába mintha odaragadt volna. De Kőrösi Zoli, a kultúrás, tudta, hogy nincs megállás. Előbb a fogadás, aztán beszélgetés a dolgozókkal, negyed hétkor töftöf. És már elmúlt öt óra. „Noszogasd őket, Pikásszó! Az istenedet, noszogasd! Nehogy ideragadjanak a szivarok a nőkhöz!" A bestia fiatal nők mintha csak tudták volna ezt, olyan pillantásokat vetettek a kövér, jóságos szemüvegesre, meg arra az egyszálbélű, lordképűre, mintha mindjárt oda akarnának rohanni, nyakukba pattanni, és hangos gyiázással meglovagolni őket. Csak annak a mongolképűnek a nézése. Azt kéne megfogni. Az egész dologból az volt az értelmes. Istenem, ki is gondolná, ennyire öregek a színésznők is. Az a ducimellű is, közelről milyen ráncos volt. Az ő szemét ugyan nem puderozza be semmi. Ő látta. A tenyere is árkolt, mint egy rizsföld. De már fel is állt Maxim bácsi. És beszélni kezdett. Iszonyú svádája van az öregnek. Az apja nem hiába volt politikus cipész, és valamelyik vidéki szocdem. alapszervezet titkára, a fia úgy tud beszélni, hogy még a kiszesek is odafülelnek rá. (Pedig azért mindig vége ilyenkor a komolyságnak, ha valamelyik ifi bedobja a jelszót! „Zsuzsika, én magát két dolgos tenyeremmel felvinném a hatodik emeletre, ha..." És pukkan a nevetés.) Maxim bácsi beszélt, a szemek leszegződnek, a kezek összekulcsoltan. Kezdődik a passzív rezisztencia. Már az iskolában így nevezte Tikász Tibor a szónoklatok alatti

magatartást. Minek beszélnek az emberek olyankor is, ha nem mondanak embertársaiknak újat? Odakapott télikabátja zsebéhez, mellette volt a ruhafogas, s kivette tömbjét. Amíg Maxim szónokol, gondolta, leskicceli őket. No, ki legyen az első, lesett sorra a tisztelt vendégeken. A gúnyolódás persze, saját magának szólt. Mert tudta, hogy ceruzája *úgyis* ezt az Anita Ekberget húzza. Persze, persze. Aki után csacsacsázva átmenne Pestre. Hogy is csinálta a mester, az a másik Picasso? Egy vonallal, igen, igen, ahogy azt az *Umarmung*ot, emlékszel még, Pikásszó, ahol a férfi ölelte a nőt, egy vonallal, úgy ezt az Anitát is. Sikerül, *ez* biztos sikerül. Mert ott kezdtük, ugyebár, ahol legszembeötlőbb az asszonytárs! De mért áll fel a művésznő? Ahá, most mutatja be sorra Maxim elvtárs. (De hogy adhatott egy politikus iparos ember ilyen nevet a fiának, hiszen akármennyire is Gorkijra akarta emlékeztetni e névvel, nem sejtette, hogy fiából Maxit csinálnak a renitens lelkek?!) Szóval ezt az Anita Ekberget úgy hívják, hogy HAJDUCZKY ÉVA, persze, írta is nyomtatott betűvel, a turcsi orrával egy magasságba. És már csak a neveket írkálta, egymás alá, csupa nagybetűvel, mert a grafikusok, megfigyelte, az olvashatóság miatt szeretnek így... LENGYEL ZSÓFIA... írni. Ó, hát ezért volt olyan ismerős ez a mongolképű asszonyka! Milyen buta is tud lenni egy tizenkilenc éves érettségizett, a képzőművészeti főiskolára fel nem vett fiatalember, hivatalosan anyagmozgató, hogy meg sem ismerte a népszerű színművészt, igen már írja is: LITVÁN TIHAMÉR, bizony, a nagy Litvánt, aki minden színműben a hajthatatlanul pozitív értelmiségit játszotta (hiszen olyanoknak is lenni kellett a darabokban). És ez a szemüveges lenne SZABÓ FERENC? De ő az, segített is a felismerésben, felvette közismert hősének pózát, s annyit mondott, egy jelentős kézmozdulattal kontúrozva: Prütyi. Persze, persze. PRÜTYI. Szelesen nyargalt ceruzája, a nevek mellé-sorra árkolta oda arcuk jellemző mezsgyéjét. Maxim bácsi túlgyorsan mutogatta őket, ő egyikből a másikba kapott, izgatottan pillogott a felállóra s a ceruza nyomára. Annyira elmerült, mást nem látott, nem is hallott. Csak egyes hangosabb foszlányokat: *a színészi átélés — a szocialista emberábrázolás parancsoló követelménye — mozgásukban akarjuk kifejezni a jellemeket — tanulni jöttünk az elvtársak* —

Valaki egy poharat tolt arca elé. Decis borospohár volt, barna, áradó illatú szeszszel. — Igya ki, Tibike — hallotta. Nő szólt hozzá. Tekintete ráugrott, Edit volt, Fazekasné, Maxim elvtárs titkárnője. Mosollyal nyugtázta. Rajzolt tovább. Kívánta az italt, de mikor már ceruzájában érezte Prütyi ijedt-gúnyos mosolyát! — Igya meg, Tibike! — hallotta ismét. — És ugye most... engem is lerajzol? (Ó, Edit mindig ezzel, egyre ezzel üldözi. A szőke asszonyok szelídségével, a született szőkékével persze, nem a tizennyolcforintosokéval, és tudja, hogyne sejtené, a házasságát valahogy másként elképzelő asszony első bátortalan tapogatózásával.) Elvette a poharat, szembe nézett az asszonnyal, aki leült mellé, s ujját szájára tette: — Ne szóljon. Ne zavarja Litván elvtársat... Nem zavarta. Csak nézett az asszonyra, szomorkás szemébe, és megenyhült iránta. („Editke, értem én magát. De értem én Fazekas Imrét is, a maga kedves, jópofa asztalosát is, aki maguknak most, Erzsébeten, családi házat gürizik össze, és fusizik azért, és elalszik, legfeljebb a Népsportot olvassa el, és nem törődik a maga lelkével, sem azzal, hogy magának már négyszáz kötetnyi szép könyvtára van, Editke, mert maga szeret olvasni, és megvan magának Hemingway elvtárs novellás kötete is, és maga elolvassa a Nagyvilágot is, tudom én, és maga beszélgetni szeretne, mindenről, Picassoról és a stroncium 90 elleni szérumkutatás eredményeiről, maga már többször meghallgatta Bartók Concertóját, és nem vallja a szimfóniákat arisztokratikus zenének, mert maga már azt is mondta, hogy akkor ugyanennyi erővel a *Nemzeti Részecskegyorsító* részére végzett számításaink is arisztokratikusak lehetnének, hiszen a Lumumba gyár hatezer dolgozójából jó ha ötven érti, és tudom, hogy maga... de drága Editke, maga huszonnégy éves és én csak tizenkilenc, és én tisztelem magát, de én nekem nincs ingerenciám magára, mert szőkének tetszik leni, és girhesnek, bármennyire is érdekes a profilja. A szerelem pedig, én úgy tudom, nem a profil kérdése.") Az asszony hálás tekintete sokáig rajta volt, s ő akkor új vonalat húzott. Az Edit profiljáét. A művészek alá. Fazekasné megérezte, hogy végre, végre. Beleveresedett. Hangtalan csókot csucsorított szájával, amikor a fiú újból feléje pillantott.

— A kolléga úr melyik laptól van? — hallotta ekkor Tibor. Alacsonyka, narodnyik bajszú, hullámos hajú férfi csüccsent mellé, kezében egy teli konyakos pohárral. — Én az Esti Hírlapnak írok egy félflekkes színest erről. Nem adna egy rajzot?

— Nem. Én csak a VÁCRA MENEÖ HODI UTU REA ÉS KÖRNYÉKE riportere vagyok — felelte mosolyogva Tibor.

— Á, az üzemi lap szerkesztője?

— Nem. Anyagmozgató.
— Tessék?
— Az. Képzőművészköri tag.
— Ahá. Közben egészen jókat csinál. Hogy hívják? Én Csizmadia vagyok.

Fazekasné nem állta meg. Gyorsan megmondta. Az újságíró figyelme nyomban elfutott Pikásszóról. A szőke asszonyka érdekesebb volt. „Csizmadia vagyok" nyújtotta mindjárt kezét, s a titkárnőben volt annyi nőiesség, hogy az *újat* kezdte lesni. Pikásszó visszafordult a rajzokhoz, de alig javított valamit is a mongolképű színésznő portréján, nagy pohárkongatás következett, s a konyakos üvegek közül egy megint megüresedett.

— Halljuk, halljuk! — ütötte meg a fülét, mire térdére eresztette a rajzokat. Litván Tihamér állva maradt a kortyolás után. S miként a vállalatvezetői és főmérnöki szerepekben szokta, tett egy gesztust. Elbűvölő mosollyal kezdte: — Ugye, elvtársak, azért jöttünk most itt össze, hogy kapcsolatainkat, hm, elmélyítsük. Nos, ha ez így van, én merem remélni, hogy igen, akkor ám rajta. Kérdezem én, ki ebben a szobában a legkisebb fizetésű dolgozó?

Szavaira egyszerre csend lett. A kinti villamos gyötrelmesen hosszú síncsikordulása rezegtette csak az ablakokat. Mindenki elhülve bámulta a színészt. Miféle gyanús manőveren töri a fejét? Nem lesz ebből baj?

— Ugyanis óvele szeretnék elbeszélgetni. Ha megengedik. Tanulni tőle, és persze, amennyire szerény képességeimtől telik, szívesen is gyarapítom ismereteit, ha ily igénye lenne...

Tikász Tibor körbepillantott. De nem sokat kellett töprengenie. Fazekasné is, Bocskó, a kis színjátszó is, többet szokott felmarkolni. Egyszóval — vele fog kötekedni a művész úr. Ám legyen, gondolta, s felállt. Most tűnt szemébe, a vezér nincs is itt, sőt Almási elvtárs is odavan. Pedig az imént még... Ó, csak a titkárság vezetője buzgólkodik itt, meg Finke Vili. Persze, mindketten a Hajduczki művésznő bájainak méltatásában.

— Tessék. Várom a kérdéseit.
— Ön... ha szabadna kérdeznem...
— Elmondom. Tikász Tibor anyagmozgató. Havi keresetem ezer forint. Albérletben lakom, negyedmagammal. Kétszázötvenet fizetek érte. Nyugodtan szólíthat elvtársnak, KISZ-tag vagyok.

Litván parányit füttyentett, s meghajolt Tibor felé. — Bravó. És mondja az elvtárs (ó, hogy meg tudta nyomni ezt a szót), érdeklődik is a művészetek iránt, vagy csak a titkára rendelte ide?

— Festőművész lesz — kotnyeleskedett közbe Edit, s a pír az arcán arról beszélt, Csizmadiánál azért több neki a fiú.

— Óóóó, nagyszerű. S rajzolt már életében valamicskét?

— Nem sokat. Sajna, csőpostát játszom, a helyett, hogy a képzőművészetin anatómiát tanulnék.

— Nem vették fel?
— Nem. Ikszes vagyok.
— Hogyhogy? Arisztokrata?

— Nem kérem. Anyám bilihordozó ápolónő volt, apám orvos. Most siten van, gravid nők súlyos becsapásáért. És akadnak, akik 1961. augusztusában az x-et annyira nézik, mint a totóban szokás. Vagy egyes, vagy kettes, vagy x. Elfeledik közben, hogy a Vasas—Fradi 1:1-es x-e mögött micsoda gyilkos kilencven perc is lehet. Ezért vagyok itt...

— Ahá, értem. Szóval maga olyan... hogy is mondjam csak... olyan elégedetlen akkor.

— Nekem a kilenc ujjam nagyon jó érzi magát, csak a tizedik sajog egy kicsit. Tetszik érteni, Litván elvtárs? S tetszik tudni, nálam nem lehet boldogulni valami sanda beugratósdival.

— Pikásszó! Észnél vagy te? — szólt rá feddő hangon a kulturális felelős.
— Tessék? Micsoda? Pikásszó? Így hívják?

— Igen, igen, Pikásszónak — szólt megint a szőke asszony, akit az újságíró már ott is hagyott.

— Akkor maga csudára haladó káder lehet.

A nevetés hízlalta a színész önbizalmát. A társaság viszont megérezte a párviadal puskaporos levegőjét. Szokatlan volt, váratlan volt. Már Tikász Tibornak izgultak. Valami idegen csengést sejdítettek meg a színész szavában. Litván egyáltalán nem számított rá, hogy ilyen partnerre akad.

— Akkor pardon. Maga biztosan a tükröződési elmélet fáziseltolódási problematikájáról cseveg udvarlás közben a hölgyikének — jegyezte meg nyílt gúnyolódással. — Avagy Picasso mester lila korszakában alkotott műveiről értekezik. És ugyebár tömegdalokat gitározik neki. Pengetős hangszeren. Esetleg Bunkócskát...

— Nem. Egy csacsacsát.

— Na ne mondja! S melyiket, ha szabad kérdeznem?

Pikásszó mosolyogva dalolni kezdte, halk, ügyetlen hangon.

— *Evivafidel, vivakuvalivr, evivafidel vivakuvalivr*... Ezezez. Pontosan ez. Nézze, mester. Én két dolgot megfigyeltem magamnak. Egyá: a népi forradalom ott, a KUVALIVR-ben három év alatt szocialista forradalommá alakul át, egybé: a forradalom egyik vezető alakját *népi* táncdalban, egy csacsacsa refrénjében köszöntik a táncolók. Komprönévu, serkamarád? Én ebből bátorkodom következtetni a másik dolgot. Van olyan fiú, aki harmadszor kísérelte meg az idén nyáron a felvételit. És most se vették fel. Másik egyetemre nem is pályázott. Most kint áll valahol a téli éjszakában, valahol Magyarországon, mert kiskatona, sorkatona, három évre sej be kell rukkolni, és szuronyra támasztja az állát, hogy el ne aludjék a lőszerraktár őrségében, és lássa, *nem adja fel*... Ebből *lehet*, hogy művész lesz. No, valahogy én is... én is *így* vagyok, mester.

Elhallgatott. S zavartan hozzátette egy pillantás után: — Persze, ha van tehetségem.

— Szavamra, valódi pozitív fiúka! — jelentette ki kemény hangon Prütyi, és felállt, odavitte teli poharát a fiúhoz, megfelezte vele italát. — Az uralomrajutott proletariátus lelke szólt magából. Igya ki! Magából lesz valami. Maga a pozitív Pikásszó! Magának vannak szárnyai. Mester, repüljön el innen...

— Majd beíratom én a műszaki egyetemre, csak bízzák rám! Majd repülhet! — dörmögte Maxim bácsi, s szemével a fiú felé csippentett.

Litván kicsit sértődötten emelte poharát Pikásszó felé. — És ha már ennyit elmondott a kolléga úr, nem nyilatkozna, kérném tisztelettel arról, milyen impressziói születtek e találkozó kapcsán?

— Milyenek? Ne tessék rám haragudni, ha őszinte leszek, de semmi impresszióm nincs — felelte Tikász Tibor, és leült. Kézbevette vázlatfüzetét, a ceruzát, rajzolni akart. Keze azonban remegett. Erős nézést érzett. Lengyel Zsófi kiugró, diónyi, barna szeme sütött rá. Mokány, pofacsontos, szélfútt arcából előragyogott a követelés. A fiú holtbiztosan érezte, mit fog szólni.

— Mondja el, kérem — szólt a színésznő, zavart hangon, s megnyalta ajkát, mintha kicserepesedett volna.

— No, bátran, bátran, barátom — nógatta Litván is. — Lássa, nincs hiány igényben.

Tikász mint pajzsot fogta maga elé a vázlatblokkot. — Azt hiszi az elvtárs, nem tudom, hogy mikor a vágóhídra mennek ki a színházuktól, akkor nem négyen áldoznak fel egy délutánt, hanem huszan? Meg mikor a Keksz és Csokoládégyárba. Nagyon is sejtjük mi az alapindíték jellegét...

— Fogod be a szád, Pikásszó?! — ugrott fel Kőrösi. — Bocsássanak meg az elvtársak, de ez...

Hanem a felindulásban elveszett ez a hang. A fiú meg már lobogott, lobogott.

— Milyen fogalmuk lett ma a munkásról az elvtársaknak? Tudják, látták, megtapasztalták, mit forgatok én az anyagmozgatói kis fejemben? Vagy hogy milyen ember az a Bakcsi Ferenc, aki az esztergályosoknál megcsinálta az első szocialista brigádot? Tudják azt maguk, hogy olvasmányairól naplót vezet? Vagy az a szemüveges Góliát Nándor, ugyanabban a teremben, miért ír az verseket? Tudják, hogy felmegyen a Gellérthegyre, s ott ül órák hosszat. Gondolkodik. És meglesték azt maguk, hogy Ács Ferenc műszerész például Budai Ézsaiás professzor három kötetes könyvét jegyzetelte ki, a *Magyarország históriáját*, és Mátyás király egyetemépítési tervei után kutat? Meglátták maguk talántalán ezt? Vagy Götz bácsi mért baggadozza az úrikönyvtár német szaklapjait a maga *butaisvóp* tudásával? Na miért? És Góczi István mért utazik napi négy órát Gyálról be a gyárba, huszonhetedik éve, mikor tsz-elnök is lehetne ott? Hogy ő a munkások munkása is ráadásul. Maxim elvtárs termelési felelőse. És sose megy haza, amikor a többi. Értik?

— Na, jól van, Pikásszó fiam, jól van — tette az asztalra kezét Nővé Maxim. Nagyon elgondolkodó volt az arca. — Azért nem kell az elvtársakat...

— De igenis! Tudják meg, ha velünk barátkoznak, akkor úgy barátkozzanak, olyan igaz, olyan tüzes szenvedéllyel, igen, igen, szenvedéllyel, ahogy egy férfiember

a... Maguknak csábítani kellene az embereket! Vonzani magukhoz! És itt... és most... Micsoda szirének maguk? mondják, micsoda szirének?

Csak csápolt kezével, és nem tudta, vagy merte befejezni. Az a nagymellű, Anita Ekbergről másolt színésznő rámeredt, s aztán csiklandósan nevetni kezdett. Finke Vili egyszerűen átvette, a feketébe öltözött Kőrösi, a kultúrás, már készségesen hahotázott is. Hideg rács csapódott a fiú szeme elé. Hang nem jött ki torkán.

Kőrösi feleszmélt. — Szóval épp eleget papoltál már itt, Pikásszó. Egyáltalán nem a te kedvedért rendeztük ezt a találkozót. Érted? Most, megkérlek, ugorj ki, nézd meg, összegyűltek-e a dolgozók az ebédlőben...

Pikásszó lassan körbenézett. Aztán felkapta kabátját, a vázlatfüzetet, s mint az üldözött, eredt az ajtónak. Ismerősen csengő, rádióból sokat hallott ízes női hang csattant a csendbe.

— Sehová se megy a fiú. Ha ő kimegy, én is!

Tikász Tibor lassan hátrafordult. Lengyel Zsófi állt az asztal mellett, szigorúan és hatalmasan.

— Hát azt hiszik az elvtársak, megérte volna a benzin árát a mai együttlétünk, ha ez a fiú nem mondja szemünkbe: meg kell ismernünk a melósokat, különben *kaszástojás* marad a markunkban? Legalább *ennyi* hasznunk legyen a mai napból. És menjen ki — más!

Maxim bácsi feje bólogatásával igenelt. — Menjen csak ki a Bocskó-gyerek. Igaza van művésznő. Mi meg addig pusztítsuk ezt a kis konyakot...

Újabb üveg került elő. Glugluzott az üvegszáj. Meg se kottyant a tizenkilenc tagú kompániának. Csak aki tartotta, az kapott. Bocskó bánatosan csapta be az ajtót. Neki nem jutott. Pikásszó sem érzett kedvet az italhoz. Visszaballagott az ablakhoz. Fogta vázlatfüzetét, nézegette, méregette rajzait. Nem tetszettek már. Fennhéjázó, magabiztos vonalhúzás az egész. Semmi, semmi alázat a másik ember iránt. Mint aki viaszkos szárnnyal Napba kíván szállni, olyanok ezek. Eh, legjobb lesz kitépni. És...

Kemény kis női kéz simította meg arcát. Illatos volt, de érződött a bőrén, nem mindig lehetett jó sora. Lengyel Zsófié. Hozta a poharát, a fiúnak is nyújtott egyet. Koccintottak. A mosoly, a mosoly.

— Ide figyeljen kicsi kócos elvtársam. Ha magának ilyen bensője van, akkor ne hallgasson az efféle, maguk se tudják miféle szirénekre... — Fejével parányit kollégái irányába intett, akik összehajolva nyelték a konyakot. — Tudja maga, honnan jöttem. Béres családból, szolgáló sorból. S maga már nem ismeri azt: lenyelni a művelt, szabályosan érettségizett, latinul, németül, angolul, franciául tanult hölgyek és úrfiak ki nem mondott fölényét, udvarias, kedves, készséges, elvtársi mosolyba csomagolt lenézését vagy sajnálkozását. Óh, hol voltam én *attól;* a lelkifinomságoktól! De nem és nem, fiatal barátom! Az idő *nekünk* dolgozik. Érti? Ma már én is olvasok franciául, s nekünk mindig többet kell, jobban kell. Most ők hallgatnak el, ha Jevtusenko versét idézem, vagy Guillevic valamék kifakadó poémáját. Érti, drága pozitív fiúkám? Ha magából akarják kiforgatni, ne hagyja. Nincs olyan szirénének, ami miatt magának érdemes lenne... Érti, Pikásszó?

Bocskó állt meg az ajtóban. Mint mikor a végszót feledi az ember, csak lebegtette karját. — Maxim bácsi... Nővé elvtárs, nincs ott senki... Illetve összesen hárman. Elmentek haza. Úgyse lesz itt már semmi, azt mondták. Hát elmentek...

— Akkor lóra magyarok! — rikkantotta el magát Litván. — Úgy sincs se téma, se kurvoáziё. Tolongjunk csak élénken a színházba!

Pikásszó egyszerre megbizonyosodott: Litván visszavonulót fúj.

S ezzel vége is lett a napnak. Mint a nyári zápor, oly ripszre felöltöztek a színészek. Már robogtak is le a második emeleti lépcsőn. Rá se bagóztak Kolicsnéra, aki kétségbeesetten kapkodta össze az ajándékba hozott fényképeket, egyéb cuccokat. Pikásszónak is Lengyel Zsófit kellett úgy kiskabátosan, hajadonfősen lekísérni, egész az udvarra. Ott meg a színésznő hátba verte, szemébe nézett hosszan és melegen, váratlanul hangosan megcsókolta, rúzsos szájjal, éppen az ajka mellett. Prütyi meg felemelte. Még a lordképű Litván is meghajolt kézfogás közben. „Moszjő, mi még találkozunk" jegyezte meg kétértelmű hunyorítás kíséretében. A nagykeblű színésznő már levegőnek vette. Ő Finke Vilivel sodródott kifelé. A titkárban erős lehetett a bizalom némi eredményben, mert teljes hímséggel turbékolt körülötte. És elviharzottak. Amint jöttek. Pikásszó pedig ott ácsorgott a fürge északi szélben, s bámult, bámult utánuk. Pontosan mint egy vidéki kis futballcsapat kapusa, gondolta boldog vigyorral arcán, amikor a fővárosi, válogatott, aranylábú krekkek egyetlen árva gól nélkül, lesúnyt

fejjel kocognak ki a pöffeszkedő, külföldjáró, fénylő emeletes buszaikhoz. — Tyű, de klassz volt! — csapott a levegőbe.

Aztán váratlanul megborzongatta a hideg. Sebesen visszanyargalt a második emeletre, a vezéribe. Kolicsné éppen akkor csúsztatta a tészta-maradékot, a csokoládékat mennykő-nagy szatyrába. — Jaj, Pikásszóka! — sikkantotta el magát. — Maga az? — Aztán gyorsan elkotródott ő is, miként a boszorka, ha tömjénfüst csapja meg. A fiúka pedig felkapta vázlatfüzetét, kabátját, a ballont (melyben a Piusztól kapott kétszáz forintos, begombolható bélés sugározta csak a hőt), és nyargalt is lefelé. Akkor még nem tudta, miért kocog ennyire, csak az első emeletnél csapott homlokára. „Tudtam, az úristenit! Ellógtam itt a drága napot, a szakkörben pedig alakrajzot tart Piusz!" Azért talán még ott éri őket, agitálta magát, s hármasával vette a lépcsőket.

Öt méterre a kapuőrség előtt vette csak észre, hiányzik valami a kezéből. A vér leszaladt szívéből. Nincs meg a Bernáth-könyve. Oda van! Ó, az a vén szipirtyó, az csúsztatta biztosan feneketlen szatyorjába. Rászakadt az ég. Ott, a macskaköves udvaron, tehetetlen dühében csaknem sírva fakadt. Megfordult, visszafelé poroszkált, fulladozó tüdővel, és jobb öklével, mint valami meakulpázó, csak ütögette homlokát. „Ó, te hétokos Pikásszó! Hát nem megint te húztad a rövidebbet? Nem elég, hogy előcsalták ezek a szirének valódi gondolataid, most majd kapkodhatod a fejed, ha még leszrá időd. Hozzá még éppen tőled orozzák el Sámodi szaki új könyvét is. *Éppen* tőled! Hogy majd az ezer forintos dús keresetedből pótolhasd, t-te!"

A könyv pedig az egyik széken hevert. Látszik, kézben volt. De ott hagyták. Nem vitte el a kutya se. Felvette, és elmosolyodott. Az anyját, hát azért mégis van itt neki *helye*? Otthon lennél ebben a büdösnagy gyárban, Pikásszó? A jelek, mindenesetre a jelek — úgy árulkodnak.

Az udvaron majdnem fütyörészni kezdett. Aztán inkább a kabátja gallérját hajtotta fel. Foga volt a szélnek.

Székely Dezső

A VÉR NEM VÁLASZOL

Itt hófehér csönd ... Tükrös folyosó.
(A fal mögött: kín és transzfuzió)
Mint kőbefagyott csontváz, itt ülök.
(Bent a higanyszál magasra szökött)
A napfény áttör itt az üvegen.
(Bent aggódás és ájult türelem)
Itt megrokkan a lelkiismeret.
(Bent villannak a kések, a csövek)
Itt a tekintet óralapba fúr.
(Bent minden álarc egyszerre lehull)
Itt a fájdalom meztelen remél ...
Egy kocsit tolnak ... És csöpög a vér.
„– Halál, ne bujj a takaró alá!"
A kedves mozdul, mintha halland.
A kőbefagyott csontváz felnyüszít:
(A kocsi gördül) „– Jaj, hová viszik?"
A szív kérdez – a szájban néma tőr –:
„– Kedves, elmész, és nem szólsz semmiről?
Találkozunk még? – Beszélj! – Hol? Mikor?
A vér folyik ... A vér nem válaszol.

FRANZ WERFEL, A LÍRIKUS

A német expresszionizmusnak ez a jeles képviselője amerikai emigrációban fejezte be életét. 1945 nyárutóján Beverly Hillsben megölte beteg szíve.

Franz Werfel életének utolsó percéig dolgozott, s noha betegsége, akárcsak Heinét és Proustot, hónapokig ágyhoz kötötte, matracsírjában addig dacolt a halállal, míg be nem fejezte válogatott verseinek korrektúráját. Ez a kötet 1947-ben jelent meg „Versek 1907–1945" címmel. Werfel első és utolsó műve tehát verseskönyv. És ez természetes is, hiszen a „Musa Dagh 40 napja" meg a „Juarez és Maximilian" írója elsősorban lírikus volt.

A költő barátja, Felix Stoessinger, írja visszaemlékezéseiben, hogy Werfel már mint a prágai Stephan gimnázium első osztályának diákja tanárokról és színésznőkről írt rigmusokat a pad alatt. Tíz évvel később a „Der Weltfreund" című kötete elbűvölte és meghökkentette a közönséget. Verseinek témái és szereplői meglepően újszerűek voltak. A neoromantika korában fűtői, négerei, fegyencei, bakái, konflisgebéi és aviatikusai, ahogy a repülőket akkor nevezték, valamint kávéházai és footballpályái új elemeket, s levegőt hoztak a költészetbe és a szélsőséges modernizmus idegenszerű varázsával hatottak.

Franz Werfel, az új „tárgyilagosság" szószólója, harcba indult az uralkodó romantika ellen, mert ez az életet szépítgető irányzat meghamisította a valóságot. A „téboly szellemé"-nek nevezte, amennyiben a téboly a valóság előli menekülléssel azonos. A romantika szerinte „Európa pestise", amely legyőzte az „életerős ifjúságot".

Werfel lírájának két mottója van. Az egyik Lao-ce szava, miszerint e földön a leggyöngébb győz a legerősebb felett, a másik Dosztojevszkij mondása: az igazi pokol annak a felismerésnek fájdalmas érzése, hogy nem tudunk többé szeretni. A humanista költő küldöttnek, közvetítőnek érezte magát minden földi teremtmény szeretetben fogant közösségét hirdette. A legnyomorúságosabb emberben és a legmegvetettebb állatban is pislákol a jóság s szépség szikrája. Ezt meglelni és szeretni életünk végső célja.

Franz Werfel költészetét döntően befolyásolták gyermekkori élményei, mint ahogy mély vallásossága is prágai örökség. Ennek az ódon városnak misztikus, barokk légköre, ahol Janacek szerzi hívő operáit és Masaryk megújítja a huszita hagyományokat, a költő kortársainak, a cseh Brezinának és Wolkernek, valamint a németajkú Rilkének, Kafkának, Brodnak és Leppinnek műveire is rányomta bélyegét.

Werfel költői fejlődése nem volt zökkenésmentes. Későbbi kötetei őt magát sem elégítették ki és az első világháború idején, mikor a bécsi katonai irodában újra verseket írt a pad alatt a „tanítók", vagyis a hangoskodó bajkeverők és háborús uszítók ellen, sokszor panaszkodott Stoessinger barátjának, hogy soha többé nem fog olyan eredetit alkotni, mint a „Weltfreund" című ciklusában. De akár regényt írt, akár a színpadnak dolgozott, mindenhonnan lélekben gyarapodva tért vissza örök szerelméhez a lírához, hogy végül itt is megtalálja sajátos egyéni formáját. Utolsó kötetének legjobb versei gótikus tornyok módjára törnek ég felé és a nagy rétornak, Victor Hugonak hatalmas lélekzetvételét idézik.

Franz Werfel nem jutott el a szocializmusig, de mint az emberi testvériség hirdetője, az elesettek és megpróbáltak barátja tudott szeretni és gyűlölni. Ez vezette, amikor 1938 júniusában az osztrák kommunista párt elméleti lapjának, a „Weg und Ziel"-nek egyik számában félreérthetetlenül hadat üzent a hitleri Németországnak és állást foglalt egy önálló, független, demokratikus Ausztria mellett.

B. B.

A HŐS

Íme itt jön; tekintete nyugodt.
Hajában a pusztítás szalmakoszorúja,
Míg ajka körül az ostoba vég
Botor mosolya játszik.

Nézzétek, mint áll a létrán a
Tűzvész felcsapó lángjaiban és ment!
Mint ragadja ki sötét vizek
Habjaiból a bájos fuldoklót!

Súlytalan léptű, örök vándor, felemelt fővel
Jár-kel a ködös novemberi alkonyatban.
Fogainak fehér haragját
Villantva az enyészetre.

Időtlenné válva,
Szívén melengeti a kihúnyó
Életeket és arcába nevet
A szertelen halálnak.

Istennek mása ő, a mennyei ifjúé,
Aki feszülő mellkassal lendül
Trapézról trapézra,
A félelmes azuron át.

A PACSIRTÁHOZ

Köszöntelek, víg szellem!
Nem is vagy te madár
Shelley

Szent remegés süket egek alatt!
Trillázó szellem halálos mélységek felett!
Örökké termékeny lélek, te!

Ó remény, elvesztettünk
E könnyet sem ismerő szakadékban!
Kérges lábbal menetelünk
Pergő dobok fegyencindulójára.
Kürtszó és húsunkba vágó
Korbács előre lódít.

De gályarab nyakunk
Fölött ott érezzük
Dalod isteni mécsesének
Kicsiny melegét,
Bár kívül esünk az
Egyszerű lét tiszta körén.
Mert hazudunk és üvöltünk
Meredt szemekkel,
Mikor az őr a csajka elé lök.
Rettegve féljük
Urunkat, az ütést –
És meghunyászkodunk.
Míg te, pacsirta,
Éled napjaid
Nem csorbított, vidám igazságát
Szárnyaló dalodban és
Kiteljesedsz önmagadban.

DALOL AZ ÉLET

Vétkes gyarlóság a háború.
Akarat, tettek,
Egy földhöz tapadt élet
Magában mit ér, világ?
Minden halandó felett,
Örömnek s fájdalomnak
Minden léptén, öldöklő
Gyűlöletben, szerelmes ölelésben
Az örök emberinek
Furcsa bája ott lebeg.

Maradandó ez csupán.
Láttad, amikor púpos parasztlányok
Riadtan vad szeme
Lassan elborul,
Mint a dámák tekintete
És feléd int
Kerti mulatságok zöldje,
Lampionos éjek zenéje?

Láttad betegek szakállát
– Felhő a jegenyék fölött –
Mi Istenre emlékeztet
Viharok szelében?
Láttad a haldokló gyermek
Jóságos türelmét, amikor
Elgyötört teste kezünkből
A tulsó partra siklik át?

Láttad a szolgálókat,
Ha szomorúság lepi
Meg őket estefelé
És úgy állnak tűnődve
A konyhán, akár a szentek?
Láttad, amikor barázdás arcú
Éjjeliőrök megszépült
Keze kutyát cirógat
Nyersen becéző szavakkal?

Aki küzdesz, harcolsz, lázadsz,
Ne feledd: külsőnk
S beszédünk egymástól
Különbözve is mily rokon.
Puszta létünk értelmét
Végés elmével ki éri fel?
A szó korlátain túl
Hirdetem mégis: Ember, vagyunk!

BOLDOG BALÁZS fordításai

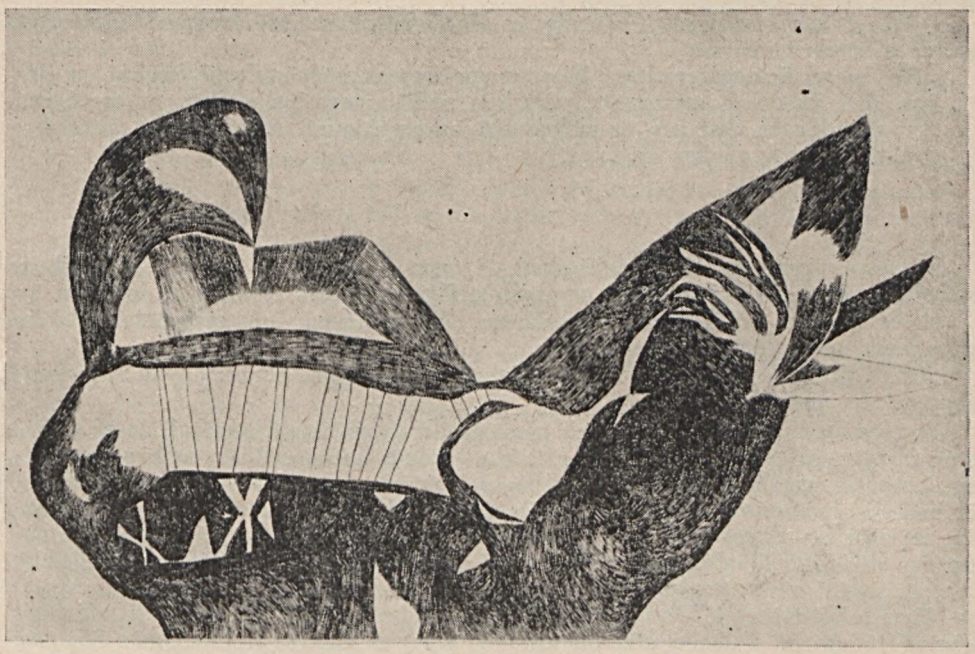

Vajda Lajos: Kompozíció (tus) 1938.

TOMA ÁDÁM

AKIK ÁTUGROTTÁK AZ ÁRNYÉKUKAT

Már írógépnél ülök, hogy másokkal is megosszam az utazásom élményeit, amikor kezembe nyomják egyik irodalmi lapunkat: – Lám, még mindig napirenden a „Megszállottak" ... – teszik hozzá.

Sem idétlen, sem időtlen nem volt tehát, hogy az állami gazdaság igazgatójával így kezdtem a beszélgetést, jól lehet már két éve nem találkoztunk:

– Mi a véleményed a rólatok írt filmről?

– Még a bemutatóján sem mondhattam egyebet – feleli Galambos Lajos fő modellje –, mint amikor nekem kéziratban mutatták meg, még odaát a csengődi gazdaságban. Akkor még nem tudtam ugyanis megmagyarázni, csak éreztem, amit Kosztolányi oly találón, szinte normaként határozott meg „Ábécé"-jében. De amikor rábukkantam, egyszerre megvilágosodott: ez az, ez az igazság.

Mohácsi Károly nem szálfaöklelő termet; így, könyvespolca előtt guggoltában, akár egy korunkbéli hatodikos-hetedikes gimnazista. Cipője, ruhája divatos; kellékekkel nem jelzi talajmenti voltát, bár a mezei szleng e szavával gyakran határolja el magát az aszfalt-gazdáktól. Nincs agráriusi törzsökösséget hangsúlyozó bajsza, sem cirkuszdirektorok és műlovarok parókájává vedlett bakumbartja; jóllehet a bidermájer és a szecesszió eme szőr-ornamensén, mint valami élő kövületen, még az atomkor utasa is elmélázhat, ha Tolnát-Baranyát járja. Csizmát végszükség esetén és csak a tett színhelyén húz, de akkor is gumicsizmát.

– Hát ez a véleményem – mondja, és „Indiszkréció az irodalomban" fejezetéhez lapozza a keresett könyvet:

„Aki ismeri önmagát s eléggé bátor, hogy bensejét könyörtelenül föltárja, az lirikus. Aki ismeri az embereket s irgalom nélkül megrajzolja őket, az regényíró. Aki valakit meg akar írni, az műkedvelő kulcsregény-író. A valósággal sokkal bonyolultabb kapcsolatban vagyunk."

Ember és – írása

Másnap színét sem látni Mohácsinak. S mert a Sárköz hű nevéhez, ha esik és esteledik, már nyolckor lefekszem, olvasgatok. Egyszerre csak előkerül az igazgató.

– Ne haragudj! Váratlanul tárgyalásom támadt Pesten – és magyarázkodásképpen a paplanomra tesz egy dossziét.

„Olasz premix" – olvasom födelén Mohácsi sajátos apró betűit. Ugyan fönnakadnának rajta a grafológusok.

Hogy milyen? Formanívója ugyan nincsen ellentétben intellektusával, de ez a monoton ritmusu, szenvtelen vonalakból rótt írás – szinte feminin. Hol a robbanó dinamikája, senkitől, semmitől sem félő konoksága? Hisz nem csupán egy hatalom és hatáskör nélküli „kutatóintézetnek" szakmai és anyagi irigységből emelt Jerikó-falát döntötte le; nem egy elkent konfliktus következményeként fantommá törpült mumussal, hanem egy valóságos főhatósággal mert dacolni az igazáért, amikor tiltakozásuk ellenére is *ivó és öntöző vízhez juttatta a Duna–Tisza köze homokpusztáit.* S egyáltalán, mi sejteti ebben a kézírásban a hivatott vezetőt, akiről először Szabó Pali bácsi írt kolumnás riportot (följegyzést érdemlő irodalomtörténeti tény) az Élet és Irodalomban. Sőt még el is ment e létező főhatóság értekezleteire: „Nehogy elvetéltessék – mondotta akkor

ott nekem – a csőkutas öntözés; nehogy elemészthessék" ezeket a „megszállottakat", akik közül – a szerző szuverén jogaként, persze – a film *két és felet* állított premierplánba.

De Mohácsi örökös nyughatatlan, újat és jobbat keresésének elemi stigmáit sem láthatni a kezevonásában. Pedig éppen e tulajdonságai késztették, hogy már a film szakmai bemutatója előtt, 1961 januárjában otthagyja a sokévi gyötrődés és közelharc árán rentábilissá fejlesztett és mondhatni gombnyomásra működő csengődi gazdaságát.

– Már nincs több fantázia benne. Legföljebb a méreteit bővítheti az ember. Az pedig gyerekjáték: „Ki-ki maga mesterségét folytatja-folytatja..." Nem nekem való. Hanem odaát a vizen! Hogy ott mit lehet csinálni! Majd azt nézd meg – mondta akkor megrökönyödésemre.

És csakugyan. Mohácsi meg az *általa kiszemelt(!)* vezetőség már az első évben hat millió 200 ezer forint tiszta nyereséget ért el, 1962-ben pedig 12 milliót! Hozzá olyan gazdaságban, ahol addig minden esztendőben sok milliós volt a ráfizetés. Pedig ezen a 15 ezer holdon (az egykori sárközi állami gazdaságban; azóta szekszárdi a neve) már harmadszorra állott ki akkora próbatételt, mint ama Hérakles – Augiás istállójában.

Tanulmányútból 30 000 $

Ha alkotó ember szembe mer fordulni a sorssal és minden üres megszokással, kényelemmel; ha ellensége a lapuló gyávaságnak és képmutatásnak, száján nem válhat üres retorikává a szó – írom jegyzetembe a szekszárdi direktorról –, pedig kavicsot sem vett nyelve alá, hogy hangja simán hatoljon a meghatható fülekbe: ez a pozitív modell dadogó beszédű, s mégis meggyőz mindenkit, akire szüksége van, hogy akaratát megvalósítsa.

De hogy éppen jómagam ne csússzam retorikába, hadd soroljam már, hogy mi mindenre bukkantam ebben a Mohácsi mentegetőzését alátámasztani szolgáló irattartóban, mert tartalmának műfaja kísérleti zárójelentés meg egy szerződés, és levélmásolat ugyan, de a kort és emberét szófukarságában is jellemzi úgy, mint a míves vagy éppen míveskedő toll.

> „... A Chemolimpex Külkereskedelmi Vállalat és a Szekszárdi Állami Gazdaság megállapodik abban, hogy a Chemolimpex által rendelkezésére bocsájtott 124 620 dollár értékű takarmánykoncentrátumokat és premixeket felhasználja borjú és sertés takarmányozásához, s az e réven felszabaduló, 2 850 tonna súlyú és 155 355 dollár értékű kukoricáját a külkereskedelem rendelkezésére bocsátja. A gazdaság által effektíve megtakarított takarmány értéke tehát 30 705 dollár."

Magyarán: a mi állattenyésztünkbe is betört tehát az egykori, máig is tartó ipari forradalomhoz hasonló jelentőségű kémizálás; s mint minden forradalom, ez sem haszon nélkül való. Persze, ebben is az emberi tényező a döntő; amint kitetszik egy levél másolatából (Mohácsi írta valakinek).

– Olaszországban az öntözést tanulmányozva, azt is tapasztalhattam – írja levele közepe táján –, hogy a földszűke az olaszokat új iparág kialakítására késztette. A biológusok, agrárvegyészek, állatorvosok sokaságával végzett, csakugyan komplex kutatásokból azóta világcégek gründoltak. A külföldet járó reformkori magyarok keserűségével láthattam, hogy megint lemaradtunk. Még szerencse, hogy főigazgatónk, Izinger Pál is így értékeli, s ezt kíméletlenül ki is mondta az igazgatók tavalyi háromnapos debreceni értekezletén:

> „Takarmányozási rendszerünk ma is az uradalmi igatartási tapasztalatokra épül. Nem ismerjük a tudományosan megalapozott módszereket. A nedvdús és a szálas takarmányok termelésében és felhasználásában alig haladtuk túl a felszabadulás előtti színvonalat. A lucerna-, lóhere-kultúrák helytelen kezeléséből és betakarításából származó veszteségünk például évi 300–400 millió forint – csupán az állami gazdaságokban, amelyek szántóink kerek 10 százalékán gazdálkodnak."

Az olasz kommunisták segítségével ezután Mohácsi kapcsolatot keresett az olasz takarmányiparhoz, majd az antik kereskedelem doktrináját saját szülőföldjén alkalmazta:

– Do, ut des – adok, hogy adj, mondotta, aztán az olasz és a honi külkereskedelmi hatóságok egymásra csudálatosan hasonlító Cunctatorainak ellenében keresztülhajszolta, hogy Szekszárdon olasz tápokkal üzemi kísérleteket végezhessenek. Még egy olasz állatorvos specialista közreműködtetésére is módot talált.

A kitűnő kísérleti eredmények alapján, ugyancsak nem minden ellenállás híján, most már számottevő volumenű tranzakciót végzett; ennek szerkezetét és méreteit ismertette a közölt szerződés. Ennek révén nem kevesebbet, mint 1962. évi hústermelési tervük teljes tápszer szükségletét fedezte: 773 borjú felnevelésee és 14 194 mázsa (tehát csaknem ugyanennyi állat) sertéshús előállítása.

Bár nem állom meg, hogy kötekedésből oda ne írjam a levélmásolatra: „Az utazás Itáliában Goethétől jobb!", megint jegyzetfüzetemért kell nyúlnom, hogy legalább ennyit írjak emlékeztetőül: „Sajátos, jelenkori történet, de ez is maradandó nyomot hagy. A még élő néptánc, élő népdal, élő népviselet Sárközének tegnapelőtt még feudális latifundiumain egy-két éven belül ott lesz az állattenyésztés, ahol a legfejlettebb tőkés országokban."

Gombhoz – kabátot?

S ha nem is esztétikai, hanem más izgalmat keltő, Mohácsi útleírásának is van bűvölete. Kiűzi az ember szeméből az álmot, szorongást és kétséget támaszt.

– Importtól függő ipari takarmányokkal és szerekkel akarjuk utólérni a nálunk fejlettebb országok mezőgazdaságát? Miért hoz hát be olasz tápokat a szekszárdi gazdaság? Miért, bár igaz, hogy éppen ez a mód csökkenti kukorica szükségletünket, melynek fedezésére az 1961–62-es gazdasági évben 50 000 vagonnyi behozatalra szorultunk; mázsánként hat dollárjával. – Így kérdezném, ha nem volna éjszaka. Szerencsémre, találok rá választ az irattartó egyik okmányában:

„... A hazai premixek – állapította meg az Országos Állategészségügyi Intézet – egyes összetevői nem stabilizáltak ..., egyes alkotórészei könyen elbomolnak, s a keletkezett káros bomlástermékek és mérgező anyagok megbetegedéseket, sőt elhullásokat idézhetnek elő, amint ez 1961-ben nem egy esetben előfordult."

Hanem az igazi okot, mert az idézett megállapítás voltaképpen okozat, csak másnap tudom meg. A gazdaság főállatorvosa, Barocsay György doktor ugyanis azt mondja, amikor már jól benne vagyunk a beszédben:

– Az olaszok előbb kutattak, kísérleteztek, s csak azután létesítettek takarmányipart. Már t. i. miután megtalálták a fehérjék és vitaminok tartósításának, sőt részben szintétikus előállításának módját. Ez benne a trükk! Viszont az ő gyártási titkuk is... De mellesleg ezért is olcsóbb és jobb az ő ipari takarmányuk és premixük, mint a magyar tápszerek, vagy magában etetve a natur kukorica, árpa.

Barocsay mintha csak azt nézné, hogy elég kemény-e kocsijának gumija, megrúgja. De mozdulata, hangja bosszúságról árulkodik.

– És mi? Mi fordítva. Előbb csináltunk takarmánygyárat, most kísérletezgetünk... Mert mi világ életünkben fene gazdag ország voltunk...

Barocsayt alig ismerem, hát próbálom: nem túlzó alkat-e?

– Ez az egész premix-ügy nem merő divat? Mint a 40-es évek gyógyászatában a Deseptil, Ultraseptil, majd Superseptil?

– Csodaszerek nincsenek. Ez sem az. De mégis koraszakos! Mert úgy jutottak hozzá, hogy előbb megcsinálták a fehérjekémiát és a takarmánybiológiát. Megfejtették a titkot, hogy mik azok a faktorok, amik az istállózó állattartás hagyományos téli takarmányaiból hiányoznak, amiért eddig nem tudtuk a nagyüzem ún. felnevelési és tartási betegségeit megelőzni.

Rámnéz, mérlegeli, hogy mondja-e? Aztán mégis kirukkol vele.

– De nem ez ebben a közbotrány! Hisz eddig világszerte így volt. Hanem az, hogy már 1948-ban közzétették ezt a forradalmi jelentőségű elmélet- és ismeret-halmazt. S mi? Magyar nyelven? Máig sem adtuk ki. (Pedig több kiadónk van, mint Amerikának: van mezőgazdasági, van akadémiai, van egészségügyi, meg ilyen-olyan szakkönyv kiadónk tucatnál is több; vagy egy tucatnyi szakkönyvtárunk meg dokumentációs központunk – Dunát rekeszthetnénk velük.) Öregem, én is csak fordításból, balkézről ismerem. Mert sem a gazdaságba, sem a megyei igazgatóságra nem jár egyetlen külföldi folyóirat. Nemhogy külföldi szakkönyveink lennének! Nyolcszáz forintot adtam érte. Nyolcszáz forintot; gépírásos másolatért!...

Beül autójába, még ott is füstölög.

– Biztosan attól tartottak – menteném a tragikomikus helyzetet –, hogy Nyugat előtti hajbókolásnak ítélnék, ha kiadják...

– Ma? Nem! Az a baj, hogy sosem volt nálunk *gazdasági közvélemény!*

– A Habsburgok bűne. Meg a történelmi osztályainké!

– És most? Most kin múlik? – kérdi. – Most már a mi bűnünk. A tiéd meg az enyém! Az *angol, az amerikai?* Ha csak civilizációs is tömegeik kultúrája, de századok óta volt és *van közgazdasági tudatuk.* Mindig jól tájékozottak. *Azért gazdagok.* Mi pedig? Mi öntetszelgően hivatkozunk humán műveltségünkre, akinek van, de mit értünk, mit látunk a világból?...

Egy amerikai – Sárközben

Elporol a lódoktor. Az egész beszélgetés abban summázódik bennem: jó, nagyon jó emberismerő ez a kis Mohácsi. Tudta, kit válasszon főállatorvosul. (Azért fő, mert rajta kívül még két állatorvosa van.)

– Három állatorvos? Amikor sokhelyt öt tsz-ben egy sincs?

– Nézd... – feleli az igazgató. – Ebből az összetett szóból a második tag kétség kívül nem olcsó; mindegyik a maga kis saját autójával... De még mindig olcsóbb, mint a szó első része – s kezembe nyomja mindentudó noteszát, fölütve a megfelelő helyen.

Igaza van. Ekkora, ennyi lábonjáró érték, de veszély is vele, még az egykori java kapitalista gazdaságokban sem volt; még az állattenyésztésben legkülönb Dunántúlon sem. Számszerint s a már említett „áruállatokon" kívül ezidőtájt: 941 tehén, 10 bika, 851 üsző, 563 hízómarha, 436 itatásos nevelésű borjú, 53 tinó, aztán 4110 ilyen-olyan nemű és korú birka, 1062 tenyészkoca, süldő, kan meg 1002 tenyészmalac.

Estére kelvén, a főállatorvos elküldte szállásomra azokat a bizonyos új tanokat. A bekötött, gépelt kézirat elejére egy orvosi receptcédulát biggyesztett, s kedves miliciával (illik tömeges testéhez, busa fejéhez) kétszer is alákaristolta a rajtalévő *Rp* jelet, majd fiatalságából következő zsinórírásával így ír:

– Goethe szavaival ajánlom Harry W. Titus mestert: „Wahr ist, was förderant ist. Üdv! *B.*

Már éjfélre jár, vereslő szemmel érkezik munkájából a „bikaszállásra" a gazdaság fiatal üzemgazdásza. Nézi, mit olvasok, aztán:

– Mit tetszik hozzá szólni? – kér számon.

Ha őszülni kezd az ember fültöve és máris „tetszik"-ezve szólítják, az öregebb szamár bölcsességével iparkodik szólni:

– Vad dolgokkal rukkol elő. A mi ortodox gazdáink már ránéztében is eretneknek nyilvánítanák.

– Mert?

– Mert azt mondja, például: „Szükségtelen nedvdús és zöld takarmányok etetése."

Bogár Gyuri rámnéz: „ne kamukázzunk", de mondani csupán annyit mer:

– Egyet tetszik érteni ezzel a Luther Mártonnal vagy nem?

Gyalázatos őszintétlennek lennünk, kivált a fiatalokhoz, hát színt vallok.

– Megadtam magamat, Gyuri. Meg, hiszen támadhatatlan az érvelése. Mert mit mond? Azt mondja, „Azért termelünk eleve drágán a mezőgazdaságban, mert a növénytermesztés ilyen-olyan gépesítettségétől és a hozamoktól eltekintve is, méregdrágán takarmányozunk." Éspedig azért, mondja az ipse, mert „az örökös fehérje-hiány ellenére, a hozzá nem értés folytán, mindenütt fehérje-túletetés dívik. De azért is, mert az egyik etetett tápanyag, meg vitamin, meg ilyen-olyan faktor kárbavész, mivel a másik, a harmadik, vagy negyedik faktor rontja, sőt olykor egyenest közömbösíti a hatását. S mindezt egyetlen, bárki által érthető tételben formulázza meg: „Anyagcsere antagónizmus és inkompatibilitás a takarmányok összeállításában."

Gyuri a kezében lévő ceruzával ütemesen koppintgatja az asztalt:

– Az istenit! Három éve kerültem ki arról a francos egyetemről. Tavaly egy éves, bennlakásos specialista-képzőt húztam le, s még én, még én sem ismerem ezeket az új dolgokat, csak – mende-mondákból. Disznóság, hogy az egyetemen még most is az öreg Csukást meg a régi takarmányozástant tanítják! Azt a hitvány kompilációt, amit már ezelőtt fél évszázada is tudtak, de azt is – rosszul kajdolják!

Leül, hogy kifújja magát, engem meg fánkkal kínál. Elszántan tépi s nyeldekli a hűlte után szívóssá vált tésztát; tegnap hozta kisparasztból lett szövetkezeti tag szüleitől, Dunaföldvárról. Közben teli szájjal dohog; ahogyan még nem is rég a kollégiumban sutyoroghattak.

A művészetek – mezei aspektusból

– Se folyóirat, se újság nem írt az új takarmányozástanról. Pedig azért volnának *új*-ság.... A technika, az ipar csudabogarairól? Meg a hula-hopp-őrületről, a sok rossz-rossz magyar filmről? Arról írnak. Igen, az: újság... De azt, hogy az olaszok, az amik, az egész Nyugat már húsz éve tudja, csinálja a korszerű hústermelést. Még a szaklapjaink sem. Vagy ez, nem – újság? Ez nem közérdekű?!

Eszembe jut valami vígasztaló, csak kissé kenetteljesen találom mondani.

– A tandíjat ők is megfizették. Nem kultúrforradalom, nem felszított olvasási kedv taníttatta meg velük, de nem is hol atyai szigor, hol atyafiságos agitáció. Hanem a profit neonkancsukája: tíz és tízezer kisfarm sorsa. Ha nem is színházban, ha nem is Shakespearet olvasva, nekik is meg kellett tanulniuk a nagy monológnak legalább néhány szavát: „To be, or not...

– Én ön? Ír végre róla?

– Megpróbálok. Habár ilyesmikre sajnálják a helyet. Azt mondják, ez „merő provinciális" dolog. Ez „vadkácsanyelv" – a szerkesztőknek. S egyáltalán? „Ami nincs egy lapban – dicitur –, abból sohasem lehet baj."

Nem hagyja magát:

– És amit tegnap este ideadott megnézni? Az Új Írást? Hát Papp Oszkár magyarázhatja a képzőművészet bukdácsolását az atomkor világképében Heisenberggel? A mezőgazdaság, a falu alkotási problémáit is az új és a régi agrártudományi elméletek ütközésében kell megmutatni. Vagy nem? Hisz ezeken múlik, hogy mennyi lesz a hámhám!

Mit lehet erre válaszolni? Ki kell mondani az igazat.

– A szokás hatalma a legnagyobb hatalom. Az új falut egyelőre csakis emberi, társadalmi jelenségeiben *szokás* megmutatni. Abban, hogy és mint „viszonyul" ez meg az a munkájához, felebarátaihoz, volt osztályához. Mindenesetre szerencse, hogy az atomfizikában az oroszok nem voltak oly komótosak, mint mi – a termelésben. Ugyan, hol lennének?

– De hát – erősködik Gyuri – nálunk már *nem a társadalmi, hanem a gazdasági a megoldatlan* kérdés! Vagy véletlen, hogy Hruscsov évek óta nem hagyja nyugton a mezőgazdaságot? Atomkor ide, atomkor oda: ma is hatalmi tényező az élelem, a jólét...

– Az a cikk, a Papp Oszkáré különben sem jó példa. Ő nem „irodalmi" riportot írt. Az utóbbi irodalom, vagy legalábbis a fattyúhajtása, a Pappé pedig képzőművé-

szet. Az pedig, réges rég túl van a 19. századi akadémizmuson, naturalizmuson és szecesszión!.... Miként a társadalomtudomány is rég túljutott az utópiákon, az agrártudomány is az empirián.

– És az irodalom? – kérdi afféle laposvágásnak szánva.

– Olvasson! Aztán majd állapítsa meg és maga mondja ki, Gyurikám...

Kinek áll jogában olvasni?

Későn ébredek, s mégis kába vagyok. Irodalmunk, újságírásunk hajnalig kényszerített emlegetése, lassan ürül a szervezetből. Petrics Pál, a gazdaság főagronómusa sínyli meg. Mert amikor autóján visz a gazdaság új, avatására váró központjába, akaratlan is ott folytatom, ahol hajnalt abbahagytam.

– Hogyan állasz, mondd, az olvasással? – kérdem annak jogán, akik rég és jól ismerik egymást; még odaátról Csengődről.

De ő is ekként, őszintén s keresetlen szavakkal felel. Rámripakodik.

– Hol élsz te? Van fogalmad, mekkora itt a hajtás, amióta átjöttünk?... Semmit sem olvasok. Még csak az hiányzana!... Hajnalban kelünk, esére már kivagyok, akár a liba. Az este is hozzá sem tudtam nyúlni a vacsorámhoz. Jó is volna – olvasni? Ott van, megrendeltem az öntözés egész irodalmát, vagy félszáz könyv. Azt hiszed, csak belenézni is érkeztem? Nem is tudom, hogyan tartom meg az előadásomat – csupa öntöző meg növénynemesítő szivar elé kell kiállanom.

Fordul a kocsi, vele fordul a kedélye: a térdemre csap.

– Apafej! Amikor tavaly tavaszon itt tucatszám fúrtuk a kutakat... Meg aztán, amikor a tavalyi aszályban látta a paraszt, hogy ott veszünk ki vizet, ahol akarunk, hallod: itt, 15 kilométerre a Dunától és Dunántúlon is; meg még aztán, amikor dühöngtek, hogy kétszer-háromszor annyit szedünk le kukoricát, lucernát egy holdról mint ők a sajátjukén vagy akár a szövetkezetben is, – mind jön, jön azóta és kunyerál, követel, fut a pártbizottsághoz: fúrjunk nekik kutat. Vagy ha azt nem is, legalább csövet adjunk a szövetkezetüknek, mert se a gyártól, se a kereskedelemtől nem kapnak. Szegények, velünk akarnák megcsináltatni a kútjaikat, mert akkor 8–10 ezerből kifutná. Így meg, a kivitelezővel? 18–20 ezer.

– Hát miért nem fúrják maguk? Nem tudomány az.

– Mert..., dehogyis mondom. Még megírod. Nekem már elegem volt az OVF-fel való hadakozásból.

Ennyivel ugyan ne ússza meg Petrics! Visszacipelem a kérdésemhez.

– Tudok gazdákat, igazgatókat, akik olvasnak. Sőt olyanokról is tudok, akik azsúrban vannak minden valamirevaló új könyvvel, irodalmi lappal. Nem eggyel rendre találkozom színházban, operában, tárlatokon – és néhány nevet említek.

– Hí! Velük, éppen velük hozakodsz elő? Tudod, hogy S-ék januárban micsoda szégyenletes deficittel zártak? Húsz millióval? Van képük még azután is mutogatni magukat? Persze, hisz mi bajuk lett? Nem kaptak prémiumot s annyit se szóltak ennek az „aranyembernek", hogy na-na!

– Miért aranyember? – kérdem, mert ismerem az atyafit, egyet s mást hallottam róla az elszelelt 17 év óta, de ezt még nem.

– Csak azért, kedves barátocskám, mert ha aranyból kiöntetné az állam, az sem kerülne annyiba, amennyibe őkelme került az államnak... R-t pedig ne is emlegesd nekem! Abból, egyedül abból él, hogy mint egy hoppmester örökké fogad, reprezentál, mert beleszabadult egy boros-gazdaságba, s nem szégyenli, hogy a kezére adott szőlőt ugyanúgy művelteti, sőt még az új szőlőket is csak úgy telepítteti, mint az, aki legelőször ültetett oda szőlőt – Probus császár! Kézzel nyitnak, kézzel fednek, háton cipelteti azt a dögnehéz permetezőgépet! Mert az olvasás, a Pestre járás a fontos neki. A melósok meg? Ha nem bírják, tegyék le a szerszámaikat s pihenjenek meg? De a borkezelésük is olyan! Mint Széchenyi vagy Entz korában. Csupa elvénült, főttízű, agyonszeszezett bor. Ha nem tetszik a külföldi vevőnek? Igazítsa a szájukhoz a Monimpex, úgy-e?...

Egyszer csak oldalbabök.

– Hanem azért van egy író, egy, akit olvasok. Még azt is, amit róla írnak.

– ?

– Cserest.

– Cserest? Miért éppen Cserest?

– Mert személyesen ismerem. Járt lenn nálunk, még odaát Csengődön. Magam győződtem meg, őt nem lehet eladni mezőgazdasági dolgokban. Őt nem lehet megetetni... És szereti, figyeli a mezőgazdaságot.

Értem... Az ilyen rideg, de valójában nagyon is meleglelkű mezei embereket hát így kell „betörni" az irodalom, a művészet számára.

Forma és tartalma

Van egy pont Szekszárd előtt (az egykori Syrmium-Aquincum közötti pannon út 317. stádium-köve és 17. lóváltó állomása állott itt), láttára figyelő arcokkal telik meg az autóbuszok és autók ablaka. Felkiáltójelet húz e pontra egy hatalmas kémény. Hatását még csak fokozza szokatlan alakja: rendkívül karcsú hasáb.

Jelkép, monumentális obeliszk ez a Mohácsig, Paksig harsogó jel. Mert ha *arányaiban modern, és kémény létére is szép* formájára és a századfordulói „Szegzárd" Leopold Lajosának mesteri esszéire gondolunk („Egy halálra ítélt város – ipar nélkül"), máris rezonálunk rá. A város és megyéje Szabolccsal versengett, hogy ipar és munkaalkalom híján végül is melyikük űz el földjéről több kivándorlót idegenbe.

Ám ha nyugtalanít, szinte kiált is ez a keramit téglákból húzott hidegvörös függőleges, a következő pillanatban már harmóniát érzünk, mert azt is megszerkesztették hozzá: a közeli térben három másik mértani testet helyeztek el – ezt azonban már vízszintes tagozódásban, hogy a figyelem felkeltése után a nyugalom, a biztonság uralja az egész kompozíciót. Ez is szimbólum. A holnap.

Amikor az utas értesül, hogy mit lát, még inkább elcsudálkozik. A tervező Antal Dezsőnek volt szíve merő funkcionális építmény helyett architektúrában is hangsúlyozni, hogy itt nem csupán korszerű termelést folytatnak, de korszerű szemléletű és életérzésű: szocialista embereket is nevelnek.

Mindez ugyanis nem más, mint a szekszárdi gazdaság új központja, szőlőoltvány készítő és előhajtató üzeme, meg szőlőfeldolgozó kombinátja és központi pincéje. Az építőművész tehát nem csupán azt fejezi ki, hogy Szekszárd többé *nem* halálraítélt, hanem olyan táj irányítója, ahol már a mezei termelés is kezd ipari jellegűvé fejlődni.

Belül is töretlen e stílus és szándék: élet- és munkakedvre késztető, derűs. Az irodai szobák közt, aztán az ebédlő és a társalgó mellett, meg az üzemrészekben dolgozó munkások öltözőiben is mindenütt zuhanyok, mosdókagylók tucatja állandó hideg és meleg vízzel; itt se éjjel, se nappal nincs torlódás, fennakadás. A tervező fölékerekedett minden egyoldalúságnak és öncélúságnak: a konstruktivizmus, a gazdaságosság, az esztétizálás itt mind együtt, szintézisben elégíttetett ki.

– Vajon arányos-e az épületekben folyó munka anyagi értéke és társadalmi jelentősége – kérdezték többen – ezzel az építészeti teljesítménnyel és a ráfordított anyagi értékkel? Hiszen 32 milliót költött rá a népgazdaság.

Avató beszédében Petőházi Gábor miniszterhelyettes megfelelt e vulgár „materialistáknak", hogy mi az ízlés, a Szépség, a gondoskodás tudatformáló, nevelő hatása. Terméspolitikai jelentőségét pedig így jellemezte:

– Az 1956 előtti időszak ismert toleranciája a szőlőkultúrák felújításában rendkívüli erőfeszítésre kényszerítette az állami gazdaságokat. Olyan oltványkészítő technológiát kellett kikísérletezniük és megalkotniuk, amely a még világszerte kézműves jellegű, kisüzemi oltvány-készítést a nagyárutermelés szintjén korszerűsíti. Csakis így állítható elő üzemenként évi több millió oltvány, hogy mihamarébb felújíthassuk kipusztult és elvénült szőlőinket; hogy újra a filokszéravész előtti második-harmadik helyünket elfoglaljuk Európa szőlőtermelői között... Nem volt könnyű a megtett út. Sok kisszerűtlenségbe, értetlenségbe ütköztek az állami gazdaságok. De immár jólesően állapíthatjuk meg, hogy a szőlő szaporítóanyag termelésének nagyüzemi formája elsőként ná-

lunk, Magyarországon valósult meg. Az eredmény külföldön is széleskörű érdeklődést keltett. Ma már tervdokumentációnkat kérik, a mi technológiánkat honosítják meg.

Az ünnepség után mindenki bejárja az épületeket, munkatermeket, irodákat. Nem a gépek, a berendezések, nem az hogy a hajtató blokkok hőmérséklete és fényellátottsága szabályozható, vagy hogy a falak festése, színe modern harmóniájú s hogy korszerűen szép a bútorzat – nem ez a váratlan és megragadó. Hanem a képek.

Mindenki a témája és ízlése szerintit választotta és tétette a szobájába. De kikét. micsoda képeket? Szőnyi zebegényi Duna-kanyarja; Aba-Novák Árvize menekülő igákkal, rémült tekintetű ártatlan borjakkal és tehenekkel; Van Gogh Napraforgója és Nyárja, s ugyancsak tőle egy csöndes flamand táj, az Öntözőcsatorna; Csontvári Viharelőttje a Hortobágyon; Gauguin Fekete malacok és Faluképe; Matisse Szüretje; Nő szőlővel és önémet mestertől; Rubens Szüretelőkje; aztán, Manet, Szinnyei, Renoir, Modigliani, Brueghel és így tovább... Persze, mind reprodukció, de tökéletes; képenkint válogatott színű, s profilú keretekben.

– Hogy mit szólok hozzá? – feleltem az ünnepség egyik rangos vendégének kérdésére. – Váratlan öröm ez az állandó mezei tárlat! Izlés és lelemény. Mindenesetre nem a giccsőrök és az „impresszárióik" ellen hozott rendeletnek a sikere, hanem annak, hogy ennek a gazdaságnak a vezetője időnkint írókat, művészeket is meghív előadásra, meghányja-veti velük a dolgokat és hallgat is rájuk.

4 év: 48 000 hold csőkutas öntözés

– Ez nem terv, hanem már elkészült – mondja Fekete István, a „Megszállottak" című film másik fő modellje, a mérnök. (Nota benne: békés családapa, egy 11 és egy 7 éves fia van; szelíd ember; kitűnő és eredeti szakíró, számos exakt nagyüzemi kísérlet tervezője és módszeres irányítója, tehát nem rögtönző-hőzöngő vadzseni, mint a filmben; éppenhogy diákkora óta antialkoholista, s elfuserált nagy építkezéseknek sem volt soha nagypipájú, kevésdohányú kifundálója...) – Ez történt az első csőkutak kiverekedése óta; 1963-ban már 48 ezer holdat öntözünk csőkutakból.

– Pedig néhány szakcikktől, szakmai bemutatótól, s Fekete Istvánéknak egy tavaly napvilágot látott szakkönyvétől eltekintve, még egyetlen brosúra sem propagálta ezt az új víznyerési és öntözési módszert... Nem úgy mint a gyapotot, a tőgymasszázst, a napi négyszeri fejést – takarmány helyett, a kosztrómai marhát, a viljámszi földművelési rendszert – mondom elmélázva, amikor a várhatónál is jobb, négyszeres-ötszörös eredményről értesülök. – Vagy a jó bornak nem kell cégér?

– Annak kellene csak igazán! Ott volna kifizetődő. Hanem az az igazság, hogy *amennyire a szakigazgatás el akarta süllyeszteni ezt az ügyet,* (bármily „sematikusnak" is tessék) *annyira megfogta és felkarolta aztán a párt.* A Bács megyei pártbizottság is, a pártközpont is egyaránt. Szóval, nem is oly rossz az ellentétek harca... Csak idegekkel bírja az ember! Csak gyáva ne legyen soha, ha hisz abban, amit fölismert.

– És öntöző berendezés? Ennyi hirtelen megnövekedett területhez?

– Volt, ami volt, s éppen most érkezett 30 ezer holdhoz vadonatúj. Csupa Diesel Mannesmann. Mint az első volt annakidején, Csengődön. Ma ez a létező legjobb a világon. Persze, hogy a szövetkezetek is ezt kapják.

– S az ára?

– Száz millió forint. Mit szörnyülködsz? Még mindig csak tized része, amibe a tiszalöki duzzasztó meg a Keleti Főcsatorna került. S annál már az idén nagyobb területet öntöz. Nem áraszt, mondom: öntöz, permetezve.

– Mennyi az dollárban?

– Két és fél millió.

Papírt, ceruzát elő, számoljunk. Ez az érték 416 667 mázsa májusi morzsolt kukoricának felel meg; mázsáját a jelenlegi 6 dolláros világpiaci áron számolva. Ez a mennyiség pedig, öntözés esetén 20 mázsás holdankénti hozamot véve alapul, 20 835 holdon termelhető meg. Tehát viszonylag nem sok földterület már egyetlen évben visszafizeti, sőt ugyanakkor vele más kultúrák is öntözhetők.

Kérdem Feketét, ha csupán ebben a gazdaságban ily sokat ruháznak be az idén, nem nyújtózunk-e tovább a takarónknál?

– Dehogyis – feleli. – Éppen akkor termelhetnénk olcsóbban, többet, ha egyszerre végeznénk el a beruházást. A korszerű üzem intenzitásától még mindig nagyon messzire vagyunk. Komplex beruházás még mindig csak az iparban van, a mezőgazdaságban nincs... Az iparban addig be sem indítanak egy új üzemet, amíg meg nem kapja a teljes stafírungot. Különben is, ezt a Mannesmann-ügyletet hitelre, hét évi hitelre bonyolítjuk.

– Furcsa – lepődöm meg még jobban. – Annakidején a Truman-kölcsönöket politikai feltételekkel kínálták.

– Ó, csakhogy azóta sok víz folyt le a Dunán.

– És az elveik?

– Az elvük? – kérdi vissza. – Élni akarnak, hát kereskednek. Számukra még mindig jobb, mint az elmaradt haszon.

Legfőbb fedezet – a tudás

Enyhe borulatú a hajnali ég. A nap most kapaszkodik egy jegenyén. A finom, szűrt fények ellenében a talaj megpirkadt teteje, mint kezdő friss patina a rézen, vagy a nyárelői tó tükre a zsenge alga fátyolától: itt zöldellni sejlik, amott szinte fluoreszkál. Él ez a talaj! Él s minden pillanatban és minden talpalatnyi helyén csoda történik: a talajmikróbák, gazdasági növényeink pionírjai szerves anyaggá alakítják a szervetlen anyagot, mert ezektől a talajoktól nem sajnálták a nyári, az őszi, a keverő szántást, a tárcsát, semmit, amit csak megkívánt a szerkezete és összetétele; de a beleválo „sót", „zsírt", „kovászt" sem. A 150–200–300 holdas táblák talaja mint a jól elmunkált tészta megkelt a téli takaró melegében, majd hogy ki nem buggyanik a kalácssütő edényből.

– Megteszi? – kérdi a főagronómus, Petrics.

– Ez, ez ér a legtöbbet a gazdaságtokban! – felelem. – Az, hogy nem vagytok neofiták, hanem fiatalon is bölcs, öreg parasztok: alulról kezditek a házat.

Persze, hogy elfogadja gratuláló kezemet s a nézésével nyugtázza, hogy igen: ezer és ezer ember megy el naponta az utakon és mind látja a kacsalábon forgó új központot meg a többit, kivált a pincét, de *ki veszi észre, ki keresi, hogy mi történik legfőbb termelési eszközünkkel, a földdel;* amelyet széltében hoszában nem, csakis lefelé, termőrétegét mélyítve növelhetünk.

– Tudod, mit tettem belé? – mondja. – 300 mázsa sertéstrágyát holdanként. Meg nyolc mázsa műtrágyát... – Aztán, mint akinek sikerült a csínytevés, a sematizmus normáinak kijátszása, cinkosan kacsint. – És ezt vedd hozzá! – mutat egy alig kilátszó csővégre. A kút.

– Már mindenütt kész, ezen a 300 holdon is. (A gazdaságban már 112 csőkutat készítettek eddig.) – Na, mennyi cukorrépát nézel ki belőle?

– Legalább három és felet.

– De csak 300 mázsát végy.

Megint számolok. – Hihetetlen! Több mint 15 ezer forint holdankint. Egy közönséges, egynyarú, szántóföldi, s nem pedig évelő, kerti növénytől.

– És a levele, a feje? A melasz meg a szelet, ami visszajár?... Hát erről van szó. Ezt magyarázzuk a magyaroknak: mindent bele, ne kódis módra! Mert az a legdrágább.

A KORSZERŰ GÁRDONYI-KÉP NÉHÁNY KÉRDÉSE

Örömmel olvastam az Új Írás júniusi számában Z. Szalai Sándor és Tóth Gyula tollából „Egy félreértett életmű – A Gárdonyi-centenárium előtt" című tanulmányt. A cím is helytálló, a felsorakoztatott bizonyítékok, érvelések is meggyőzőek. Egyenesen megdöbbentő azonban, amit a hamis Gárdonyi-szövegekről írnak. Egyszer s mindenkorra elejét kellene venni annak, hogy egy kétségkívül nagy íveléső életmű – az egyik legjelentősebb magyar író! – termését meglehetősen rövidlátó fia megszentségtelenítse, – a szó szoros értelmében elrontsa! – avatatlan kontár munkájával! (Gondolok itt arra, hogy a meghamisított szövegekből igen sok forog közkézen, könyvtárakban stb.)

Ahol Gárdonyi halála után a fia változtatta meg a szöveget, ott az igazságtétel nagyon egyszerű. De vannak sokkal bonyolultabb esetek. Hasonlítsuk össze például „Az a hatalmas harmadik" című regény 7. Dante-kiadását az 1910. évi Singer és Wolfner kiadással. Az utóbbitól több olyan részt kihagytak, ami Gárdonyit haladó íróvá tette. Csakhogy 1910-ben még ő maga rendezte sajtó alá a műveit. Melyik lesz a hiteles, vagy a hitelesebb szöveg?

Ettől függetlenül Z. Szalai Sándor és Tóth Gyula tanulmánya jó hozzájárulás az elferdített Gárdonyi-kép helyesbítéséhez. Persze, csak hozzájárulás, vagy mondjuk, ösztökélés a további kutatás munkájához. Ilyen jellegűek voltak a felszabadulás óta nagyon gyéren közölt Gárdonyi-értékelések sorozatában például Bóka László és Lukácsy Sándor tanulmányai. Elvégezték egy-egy részletfeladat tisztázását, de az egész életművet átfogó monográfia Magyarországon 1934 óta nem látott napvilágot. A centenárium időszaka van hivatva arra, hogy ezt az adósságot lerója. Érdekességként megemlíthetjük, hogy időrendben a legfrissebb, bár rövid lélegzetű és szemléletében nagyrészt elavult, de mégis teljességre törekvő Gárdonyi-tanulmány 1954-ben Angliában jelent meg angol nyelven a „Slavonic and East European Review" hasábjain, a külföldön élő Reményi József tollából. („Géza Gárdonyi, Hungarian Novelist and Playwrighter".)

Mind az 1945 előtti, mind pedig az 1945 utáni értékelések arra vallanak, hogy alig van jelentősebb írónk, akinek életrajzi adatai és alkotó munkáját meghatározó egyéb tényezők számbavételében annyi fehér folt lenne, mint Gárdonyinál.

A centenárium is, meg a válaszra váró kérdések tömege késztet arra, hogy felvázoljak néhány kérdést, amelyeknek tisztázása – úgy vélem – elengedhetetlen a korszerű Gárdonyi-kép kialakításához.

* * *

Először Gárdonyi politikai hitvallásával, politikai hovatartozásának kérdésével szeretnék szembenézni.

Gárdonyi kora gyermekségétől 1848/49 szellemében nevelkedett. Édesapja tagja volt a bécsi halálfejes légiónak. A magyar szabadságharc segítése céljából önként jött vissza hazájába. Egész vagyonát feltette erre az egy kártyára, és el is vesztette. Ez a szellem volt gyerekkorának vezérlő csillaga, és mindhalálig ragaszkodott hozzá. A hűségen és ragaszkodáson túl azonban sem az 1848/49-es családi hagyomány, sem Gárdonyi maga az évek folyamán semmit nem fejlődött. Nem vette tudomásul, hogy ugyanazok a célok, – a nemzeti önállóság biztosítása, a társadalmi haladás elérése, – a XX. század elején sokkal bonyolultabb formában, a nemzeti életnek sokkal tágabb nemzetközi viszonylatában jelentkeztek, mint annak idején.

A nemzeti függetlenségi gondolat a XIX. század utolsó évtizedében még oda vezette, hogy *A lámpás* főhőse egy dohánygyári munkásasszony törvénytelen gyermeke.

Ugyanez a 48/49-es hajthatatlanság a hazaszeretet mindenkor időszerű eposzát iratta meg vele az *Egri csillagokban.* (Feltehetjük, hogy Bornemissza Gergely nem más, mint Gárdonyi édesapja, Kossuth fegyvergyárosa.) Odáig vezette, hogy a XX. század első éveiben a kor leghaladóbb radikális polgári folyóiratának, a *Jövendőnek* a homlokára került a neve Bródy Sándoré és Thury Zoltáné mellé. De a polgári radikalizmust még keménynek és talán nemzetietlennek érezte az időközben korszerűtlenné vált 48/49-es magyar hősiességhez mérten. A XX. század első éveiben lázasan fejlődő, változó magyar városi életben otthontalan. *(Az öreg tekintetes,* stb. stb.) És *A láthatatlan ember* húnjaiban olyan magyarokat rajzolt meg, akik a világ első népe lehetnének kiválóságuk és szervezettségük alapján.

Kétségtelen, hogy ez a fejlődés az önmagába zárt nacionalizmushoz veztett. A kor társadalma is ezen a vízválasztón válik ketté: a haladásellenes erők a nacionalizmus elefántcsont bástyáiba zárkóznak. Lényegében Gárdonyi nem fúj velük egy követ. A Habsburgi császári házzal, a „német familiával" a kibékülés és együttműködés minden lehetőségét elutasítja. Ellentmondása, hogy makacsul hitt a magyar magasabbrendűségben, és azt békés eszközökkel szerette volna szolgálni. Ilyen mélyen humánus magatartást tanúsít az első világháború embertelen borzalmaiban. Amint egyik életrajzírója a 30-as években elpanaszolta: „... hamisíthatatlan magyarsága ellenére érzéketlen közönnyel szemlélte fajának a létért folytatott gigászi küzdelmét."

Gárdonyi politikai nézetei sok haladó vonást is tartalmaztak. Magatartásának ellentmondásai azzal magyarázhatók, hogy a magyar szaadságharc bámulójaként a XX. században nem tudta többé megtalálni a helyét a haladásért vívott harcban. Alig érthető, hogy Rákosi Jenőt, a nyugatosok nagy ellenfelét levélben üdvözli 70. születésnapján és Prohászka Ottokárt a „huszadik század apostolaként" köszönti. Ugyancsak nem akarjuk mentegetni azért, hogy a Károlyi-féle magyar polgári forradalom idején (1918 decemberében) levélben utasítja vissza a Vörösmarty Akadémia tagságát, meg hogy mennyire félreértette az orosz és a magyar proletár forradalmat. Így érthető, hogy az ellenforradalom napjaiban, amikor a Magyar Írók Szövetségének az elnökévé választják, Bródy Sándor, az egykori barát, bécsi emigrációjából nagyon is szókimondóan megírja neki nyílt levelében: „... a te nevedet írtam az élére (lapomnak), és elkergettem az előfizetőt, aki egyet is mert mukkanni az írásod ellen, amelyek ellen akkoriban nagyon is sokat mukkantak éppen azok, akikkel te ma együtt vagy."

Politikai színvallásának kérdőjelét erősíti az a körülmény, hogy a kapitalista társadalmi rendet alapjaiban elhibázottnak és rothadtnak tartotta. *Igazság a földön* című verses legendájában írta a püspök láncáról:

„Az a lánc a szégyen, mert benne hordozod
száz nyomorgó család epedett kenyerét..."

Igaz, hogy ez a vers 1896-ból való. De a kapitalistaellenes vonal végigvonul egész életén. A háború kitörésekor naplójában üdvözli a nagyvárosok állatkertjeinek tigriseit, arra célozva, hogy az ember is egyenlővé lett a vadállatokkal. Csak azzal dicsekedhetik, hogy: „De én meg ölni tudok jobban." (1914. aug. 13.) És elképzeli a háború végét, amikor sok özvegy, árva és nyomorék lesz a világon, de: „A tőkepénzesek mosolyogva nézik a börzét. Sikerült!" (1915. aug. 19.)

Kései eltévelyedését, a politikai dolgokban való helytelen tájékozódását döntő módon befolyásolta egri remetesége. Életének utolsó 25 esztendejét (1897–1922.) töltötte Egerben. Megbízható feljegyzések szerint ez idő alatt ha huszonötször kilépett házából, és végigment a városon, már sokat mondtunk. Olyan dolgozószobát építtetett, amelynek tetőablaka volt. Így a szoba falaiba beépített ablakokon keresztül sem akarta látni a város, a társadalom életét. Ennek az életmódnak is nagy része volt abban, hogy fiatalkori haladó eszméit sutba dobta. A haladásellenes erők és szervezetek magukénak vallották. Valójában mégsem volt az ő emberük. Politikai magatartásának világnézeti aspektusai ellentmondásosak. De ellentmondó mivoltukban is sokkal inkább haladó jellegűek, mint látszólagos politikai hovatartozása.

* * *

A következőkben világnézeti fejlődését vizsgáljuk.

Nem vitás, hogy a fiatal Gárdonyi ateista. Tordai Ányos, ciszterci pap, – aki „velünk érző felfogását" akarta dokumentálni a Magyar Kultúra hasábjain 1935-ben, – elismerte, hogy „egy évtizedig papgyűlölő, vallástagadó" volt. Egy másik életrajzírója, Futó Jenő 1930-ban ugyancsak a lehetőségek szerint „fehérre" akarván mosni, abból indul ki, egyébként színvonalas fejtegetéseiben, hogy: „Komoly, érdemes feljegyzők és néhány kétségbevonhatatlan adat tanúbizonysága szerint, egykor az ateizmus rabja volt..."

Az sem vitatható viszont, hogy Gárdonyi férfikorában megtagadta fiatalkori ateizmusát. Persze, csak bizonyos értelemben, mert alapjában még európai deistának is nehezen lehet őt nevezni. A buddhista lélekvándorlás híve lett. Ha olvassuk fejtegetéseit az istenről, a természetről, a világról, sokszor Spinoza jelszava jut eszünkbe: „Deus, sive natura." (Gárdonyi szavaival: „A természetben megtaláltam az Istent." (Vagy Diderot panteisztikus fejtegetéseire emlékeztetnek az ilyen sorok: „A tudósok atomoknak nevezik azokat a képzeletbeli parányokat, amelyekből a világ alakult. Én léleknek vélem azokat a parányokat." *(Bölcsességünk vékonyáról.)*

Gondolkodni lehet arról, hogy vajon idealista világnézetnek nevezhetjük-e az ilyen állítást: „A hangya, az elefánt és a római szentséges pápa . . . egy." *(Bibi.)* Már ti. abban egyek, hogy az elefántnak, a hangyának, vagy akár a kősziklának ugyanolyan lelke van, mint a római szentséges pápának.

Ennek az objektív idealizmusnak van bizonyos racionális magva is, akárcsak Hegel filozófiai rendszerének. Még pedig az, hogy a természetben levő rend és törvényszerűség nem más, mint maga az isten. De hát ebben az elképzelésben nincsen helye a másvilágnak, nincsen helye a személyes istennek. Az isten tulajdonképpen azonos a természet erejével. Egyetlen valóban idealista elem benne: a lélek halhatatlanságába vetett hit. (Csakhogy Gárdonyi szerint a kősziklának éppen úgy van lelke, mint az embernek. A kettő között csupán a fejlettségi fokban van különbség!)

Kezdeti ateizmusával kacsolatban a modern egzisztencializmusra gondolhatunk: „Ha ő (azaz isten) volna, akkor volna igazság a földön. Igazság a földön nincs." *(Levél Szabolcska Mihályhoz,* 1894. okt. 15.) „Isten nem becsül bennünket többre, mint a hangyákat, amelyek közül a patkós csizma egy lépéssel százat is eltapos néha az útfélen." *(A lámpás.)* Későbbi világképe Newton fizikájára emlékeztet: csak az első lökés, a világ teremtése volt isten tudatos műve. Azóta forog a világ a maga törvényei szerint.

Hegedüs András Gárdonyi tanítói működéséről írt monográfiájában (1962.) „Gárdonyi „népi vallásosságáról" beszél. Úgy vélem, ez a megfogalmazás téves. Népi vallásosságról a civilizációtól érintetlen emberek esetében beszélhetünk. Gárdonyi a gyakorlatban – pl. az egyházhoz, egyházi fórumokhoz kialakított viszonyában, – bizonyos mértékig alkalmazkodott a meglevőhöz. De világnézeti jellegű állásfoglalásában haláláig távoltartotta magát a történelmi egyházak hitvallóitól. Huszonkét éves fejjel kiszakadván a faluból, a szűkebb környezet primitív volta sem inspirálta az ún. „népi vallásosságra". Inkább azt mondhatnók, hogy mindenféle vallásosságtól teljesen függetleníteni tudta magát. Nem a primitív népiség, hanem a művelt ember módjára alakította ki sajátos, spekulatív világképét.

Ezt bizonyítja az is, hogy Krisztus-tisztelete is igen egyéni képet öltött. Akárcsak Tolsztojnak, neki is az a kiinduló pontja, hogy a tételes egyházak meghamisították Krisztus tanításait. „Az én legnagyobb ideálom: Jézus. Munkáimon átvonul az ő tisztelete." *((Levél Répássy Józsefhez,* 1903. márc. 3.) Ez a Krisztus-tisztelet még Tolsztojénál is racionálisabb. Több írásában kifejti, hogy Krisztushoz hasonló igen sok vallásalapító élt már a földön. Ő csak bizonyos értelemben összegezte (vagy az ő szájába adva mások összegezték) azokat a tanításokat, amiket az emberiség nagy vallásalapítói évezredek óta hirdettek. Nincs rá bizonyíték, hogy Gárdonyi Krisztusban az isten egyszülött fiát tisztelte volna. Nagy embernek, nagy vallásalapítónak tartotta. Ennyi az egész.

Kosztolányi Dezső igen találó megfogalmazásban Gárdonyi líráját „a polgári osztály dekadens népdalának" nevezi. Ha figyelemmel kísérjük akár költeményeiben, akár prózájában a városi élet rajzát, tapasztaljuk, hogy a dekadens vonás jelen van a modern ipar fejlődéséről, a városi élet civilizációjáról elmondott nézeteiben. Igaz, hogy a tár-

sadalmi és technikai fejlődésnek eme elutasításából táplálkozik kapitalistaellenes magatartása is. De miként Tolsztoj, Gárdonyi sem a fejlődés további lehetőségeiben látja a megoldást. Tolsztojnál a folyamat tudatos rousseaui hatás volt, Gárdonyinál is lényegében ugyanaz, csak talán nem annyira tudatos.

A faluról a városba került intellektuel szemével úgy látja, hogy: „itt (a városban) minden szemét", „a gyári zajban" eltikkad és kiszárad a lelkünk. *(Levél Szabolcska Miályhoz* c. verse.) Az emberiség fejlődése folyamán elhagyta a függetlenséget, a csendet, a békességet, az egyszerű életet:

„... míg végre kövek közé rekedett,
s küzdelmes élet örök rabja lett." *(A bogár.)*

A „kövi embereket" sokszor emlegeti. *Az öreg tekintetes* című regényében polarizálja a vidéki földbirtokos kissé rusztikus, parasztos humanitását és a kapitalizálódó nagyváros embertelenségét. Ebben a képben sok a haladó alapállás is. Ugyanakkor misztifikálja a vidékről jött földbirtokos primitív humanitását, mintha az egész nagyvárosban egyedül ő lenne emberséges. „Tudjuk, hogy irgalmas szívű. Csak szokatlan ez a fővárosban," – mondja a főhősnek a leánya. De az öreg tekintetes: „tovább panaszkodott, hogy a kövi élet mennyire nem embernek való."

Hasonlóképpen elemezhetnők az *Agyisten Biri* c. regény fő alakjának, a magyar falu elesettségéből az amerikai bányába szakadt parasztfiúnak egyszerű, ösztönös emberségét az otani kíméletlen munkaerkölccsel szemben. Az amerikai bevándorlók helyzetének és a hazai szegényparasztságnak az ábrázolása rendkívül előre mutató, bátor írói tett. De elgondolkodtató, hogy az emberségesség, a humanitás csak a magyar falu idealizált levegőjében, tősgyökeres magyar népi tömegekben él. És a falu gyermeke is embertelenné válik, ha egy másik életformához, mondjuk az amerikaihoz alkalmazkodik, vagy pedig eleve messze esik a humanitás lehetőségétől az, aki maga nem ilyen tősgyökeres népi származású. Itt a paraszti életforma indokolatlan idealizálásával van dolgunk. Így a magyar falu egységes egészet alkot. Mindez primitívségének, elmaradottságának rousseaui értelemezéséből fakad.

Ugyanakkor azt sem szabad elhallgatni, hogy a falunak ezzel az idealizált képével Gárdonyi jól össze tudta egyeztetni a magyar paraszti élet elég reális ábrázolását. Idézzük Móricz Zsigmond értékelését: „Ő volt az első, aki a parasztot mint individuumot ismerte fel." A falu osztálytagozódását legtöbb művében a valósághoz híven mutatta be. Ez jól igazolódik *Az én falum* című novelláskötetének egyik-másik darabjában. De csaknem minden más paraszti tárgyú művében is.

* * *

Úgy vélem, Gárdonyi világnézeti fejlődésének kérdésével szorosan összefügg szerencsétlen házasságának és válásának nehezen tisztázható és sok titokzatossággal körülvett története. Gárdonyi József, az író fia így nyilatkozik apjáról írt könyvében: „Ez az, amiről a „láthatatlan ember" soha nem mesélt senkinek."

Ez a megállapítás csak félig igaz. Gárdonyi közvetlen nyilatkozataiban valóban szemérmesen hallgatott házassága történetéről. De nem így, közvetett módon, írásaiban. És mások meg elég sokat írnak róla,

Nem ok nélkül kell házasságának történetét kapcsolatba hoznunk világnézeti fejlődésével. Ugyanis Gárdonyi istenhívő tisztelői, kritikusai és életrajzírói, – akik a magukénak akarták őt vallani, – a lehető legsötétebb képet festik erről a házasságról, és különösen Gárdonyi feleségéről. A szög kibújik a zsákból. Az igyekezetnek az az oka, hogy Gárdonyi kezdeti ateizmusának okát szerencsétlen házasságában keresik. Tordai Ányos mondja: „Gárdonyi lelkét házassága megmérgezte, egy évtizedre papgyűlölővé, vallástagadóvá tette és haláláig keserűséggel telítette." *(Amit nem tudunk Gárdonyiról.)*

Ezek az értékelések, visszaemlékezések a 30-as években ritkán említik meg, hogy már tanítóskodása idején megtanulja a német, olasz, francia és angol nyelvet. Nem em-

lítik, hogy korának egyik legműveltebb embere volt, aki – mint Bóka László is felsorolja – olvasta Schopenhauer, Bücher, Moleschott, Du Bois Reymond, Häckel, Darwin műveit és a világirodalom nagyjait Voltairetől kezdve Tolsztojig, Zoláig. Nem említik, hogy mennyit utazgatott külföldön. (Olaszország, Törökország, Franciaország, Svájc, Németország.) És hogy a filozófusok, természettudósok és a nagy írók művei milyen hatással voltak rá. Erre vonatkozóan idézhetjük Gárdonyi vallomását Darwin könyvéről: „Úgy hatott rá, mint a fagyolvasztó tavaszi napsugár... egy fenséges erejű tudóssal találkoztam. Elkábított, megszégyenített, felemelt."

Különösen a klérus befolyása alatt álló sajtóorgánumok, értékelések igyekeztek Gárdonyi ateizmusát házasságára kenni. Papgyűlöletét azzal magyarázzák, hogy feleségének nagybátyja pap volt, aki ravasz hálóval fogta be a fiatal Gárdonyit ebbe a házasságba, mint a gyanútlanul röpködő lepkét. Erről tanúskodik az a körülmény, hogy Gárdonyi harmadik fia, ifj. Gárdonyi Géza, akit Gárdonyi nem ismert el gyermekének, a klérus közvetlen befolyásától távolabb álló, szabadabb elvű Pesti Hírlap hasábjain kél édesanyja védelmére *Az élő Gárdonyi halott hitvese* című cikkeiben. (1934. okt. 31. és nov. 3.)

Természetesen nehéz lenne megállapítani, – még kutató munkával is úgyszólván lehetetlen! – hogy ifj. Gárdonyi Géza valójában Gárdonyi fia volt-e, vagy pedig csak a fennálló törvényes rendelkezések alapján viselhette Gárdonyi nevét. Az is bizonyos, hogy ifj. Gárdonyi Gézának, éppen saját származásának tisztázása végett, érdeke volt anyjának védelmezése. Ezzel szemben figyelemre méltó, hogy a Pesti Hírlap a nagy nyilvánosság előtt helyt adott ezeknek a közleményeknek. És azt is meg kell mondanunk, hogy ifj. Gárdonyi Géza cikeiben sok olyan momentum van, ami hihetőnek, igazolhatónak látszik.

Tordai Ányos idézett tanulmányában és Gárdonyi József *Az élő Gárdonyi* című könyvében azt írja, hogy Muraközi József, dabronyi plébános valósággal behálózta Gárdonyit. Nyilván azzal a céllal, hogy hozzáadhassa unokahúgát. (Különösen Tordai Ányos igen élesen elmarasztalja pap-társát. Mintha őt okolná azért, hogy Gárdonyi papgyűlölővé lett?) Ezzel szemben ifj. Gárdonyi Géza elmondja, hogy édesanyja a vértanú Csányi László 1848/49-es miniszter családjából származott, 21 éves korában jelentős hozománnyal rendelkezett. Elég szemrevaló (Gárdonyi József adatai szerint ugyan csak 132 cm magas!) leány lévén, semmi szüksége nem volt arra, hogy az íróhoz menjen feleségül, akit a helybeli evangélikus pap „kopott kántortanítónak" nevezett, és kikosarozott, mivel Gárdonyi először az evangélikus pap lányának a kezét kérte meg. Ha pedig ez a házasság létrejött, akkor az adott helyzetben nem volt szükség alattomos kerítésre.

Ifj. Gárdonyi Géza szerint Gárdonyit nem semmizték ki a hozományból, hanem ő maga nem akarta, hogy a nevére írják a vagyont. Viszont Gárdonyinak több éves győri újságíróskodása idején a fizetése igen csekély volt. Már a dabronyi tartózkodás óta velük élt édesanyja és kisöccse is. A család eltartása is sok pénzbe került, azonkívül Gárdonyi Győrben adta ki a *Néptanítók Naptárát* (1886.), a *Tanítóbarát* c. folyóiratot (1886-tól 1889-ig). *Száz novella* címen pedig füzetes sorozat kiadását indította meg, és más könyvet is kiadott. Mindezt a hozománynak jelentős részéből fedezték. Végül azt is megemlíti, hogy Gárdonyi ebben az időben igen sok könyvet vásárolt, amire a fizetéséből szintén nem tellett.

Másik érve az, hogy Gárdonyi természeténél fogva különcködő, magának való ember volt. Már Győrben külön szobát rendeztetett be magának, ahová családjának tagjai sem léphettek be. Jelszava így hangzott: „hallgatagság".

Ehhez hozzátehetjük, hogy ifj. Gárdonyi Géza érvelését látszik igazolni Gárdonyi későbbi egri remetesége. Műveiből nem egy ilyen idézetet írhatnánk ki, „Eminens tanulónak nincs barátja." *(Szunyoghy Miatyánkja.)* „A nagy gondolkodók magukban éltek mind-halálukig." *(Az a hatalmas harmadik)*

Ifj. Gárdonyi Géza még sok más bizonyítékot is említ édesanyja védelmére. Ha ezeket nem is soroljuk fel, azt hiszem, az eddigiek is bizonyítják, hogy Gárdonyi házassága nem olyan értelemben volt szerencsétlen, ami önmagában véve ateistává, vagy papgyűlölővé tette volna. Az e tárgyban keletkezett rejtélyesség megvilágítása azért is szükséges, mert például Gárdonyi József, bár elég sokat fecseg apja házasságáról, mégsem

említi egy szóval sem, hogy ti. a házassági kötelék eredetére nézve szerelmi kapcsolatból keletkezett. Pedig ezt Gárdonyi több életrajzírója is elismeri. Így például Futó Jenő (1930.), aki Gárdonyinak feleségéhez írt költeményeivel bizonyítja a házasság szerelmi jellegét. *(Mariskának, Mikor téged látlak, Szép ma az éj, Esküvő után, Fejét a szék karjára hajtva* c. versek.)

Ha már Gárdonyi világnézeti fejlődésével kapcsolatban felvetődött házasságának története, a továbbiakban szeretném erről a kérdésről a rejtélyességet a lehetőségekhez képest eloszlatni. Mert van olyan vélemény is, hogy Gárdonyit szerencsétlen házassága nemcsak vallástagadóvá, ateistává, hanem nőgyűlölővé is tette.

Mi tagadás, nőgyűlöletének, vagy legalábbis a nők állhatatlanságának, a férfiakkal szemben álló alacsonyabbrendűségének sok nyomát találhatjuk írásaiban. Talán nem kell mást említenünk, mint a *Hosszúhajú veszedelem* című elbeszélés-köteteit. Különösen *Az a hatalmas harmadik* című regényében vetődik fel éles formában a nők értéktelenségének a kérdése: „Nem vall-e a nőnek minden viselkedése, hogy a testét érzi minden valójának?... Az nem bántja őt, ha valakiről azt mondják, hogy többet tud, mint ő, de ha valakiről azt mondják, hogy szebb, elsárgul fájdalmában".

Ez annál érdekesebb, mert ez a regény Gárdonyi házasságának a történetét is magában foglalja nagy vonásokban. Maga Gárdonyi nyilatkozik így: „Csak azt sajnálom, hogy ami a történetből valóság, én is nem úgy olvastam." Gárdonyi József hozzáfűzi apja megjegyzéséhez: „Megbánta, hogy a családi titkok ajtaján rést nyitott a kíváncsiaknak."

A továbbiakban Gárdonyi József önmagával kerül ellentmondásba. A regényben szó sincsen olyan asszonyról, akitől azért válik el az ura, mert: „Teste lesz a vágy. Lelke a hazugság." Vagy akinek a férje: „... nézi évtizedeken át, hogyan rohan az asszony mások karján a végzetbe." (Érdekes ezzel szembeállítani ifj. Gárdonyi Géza vallomását: „Akik ismerték, pedig még sokan vannak Győrött, megerősítik szavaimat, hogy csöndes szerénységben, minden hangos mulatozástól, vagy szerepléstől távol, templomba járó, makulátlan erkölcsiségben élt e vidéki városban.")

A kérdés az, hogy Gárdonyi melyik fiának látszik inkább igazat adni – közvetett módon – szépirodalmi alkotásában?

A regényben nagyonis sok önéletrajzi elemmel találkozunk. Például a főhős jelleme, családi körülményei, a világnézeti kérdésekről örökösen meditáló, filozofálgató természete, hirtelen gyúlékonysága a női nem bájainak hatására. (Ugyanaz, amit a fiatal Gárdonyi életrajzából jól ismerünk.) De nincs szó olyan csalárd asszonyról, aki erotikus nyugtalanságában megcsalná férjét. Ehelyett Gárdonyi nagyon bölcsen különbséget tesz lépten-nyomon szerelmi lángolás és két embernek a hétköznapok csendjében megvalósuló együttélése között. Szerinte a legtöbb esetben nem a szerelemmel van baj, nem is a női nem gyarlóságával, hanem a sokszor átmenetileg elvakult szerelmi vágyakozás után következő házastársi együttéléssel. Érdekes, hogy több olyan műve van, ahol a szerelmesek először az együttélést próbálják ki, egymás emberi megértését és kölcsönös becsülését a közös fedél alatt, és csak amikor ez zökkenésmentes, akkor jön létre köztük a nemi kapcsolaton alapuló házastársi viszony. (Pl. *A lámpás, Az a hatalmas harmadik.)*

Ez kulcsot ad házasságának rejtélyéhez. „A fiatal embert az a szoknya üti le a lábáról, amelyik a legközelebb van hozzá" – írja többek között. Aztán azt is megtudjuk, mi a véleménye a rossz házasságok okairól: „... a szerencsétlen házasság nem egyéb, mint az, hogy nem a maga párját vette el a házasodó."

És arra is megadja a választ, hogy a regény hőse miért válik el a feleségétől: „Mert olyan természetű volt, hogy elképzelhetetlen csekélységek miatt szokott dühöngeni. Sohse lehetett tudni, hogy mikor mivel sértődik meg. Stb. stb."

Persze, joggal kérdezhetné valaki, miért olyan valószínű, hogy a regény cselekményszálait a maga életéből szőtte. A már idézett bizonyítékokon kívül ismét csak az erős önéletrajzi jellegre kell utalnunk. A regény hősének van két nagy fia. A harmadik fia törvényes, de ő nem ismeri el fiának. Az édesanyja „a lelke a gazdaságának." Ő maga csak a könyveinek él. Valamikor vallástalan volt. De aztán a természetben megtalálta az istent. A különélés ellenére a válópör megindítása hosszú éve-

ken át késik. (Gárdonyi 1893-ban szünteti meg az együttélést feleségével. 1907-ben választják el őket törvényesen.)

A bizonyítást nem folytatom. Ahol ennyi és sok más felsorolható önéletrajzi adat egyezik, ott a válás okának ecsetelése sem lehet légből kapott. (A regény hőse a harmadik fiút azért nem ismeri el sajátjának, mert a különélés megkezdésétől számítva több mint 9 hónapra született. A törvény szerint azonban az ő fia. Akárhogy is van a dolog, ennek a gyereknek a születése nem lehetett ok a különélés megkezdésére.)

Gárdonyinak azokat az életrajzíróit, akik házasságában keresték ateizmusának okát, nem igazolja maga az író. A regényhős válásának oka egyszerűen az, hogy nem egyezett meg a házastársak természete, hogy kezdeti szerelmi vonzalmuk ellenére nem tudták megvalósítani a házastársak emberi együttélését. És nem érdektelen az sem, hogy Gárdonyi ebben a vitában tulajdonképpen el nem ismert fiának, ifj. Gárdonyi Gézának adott igazat. Ezt még tetézi azzal, hogy a rossz házasság okát nemcsak az asszonyban, hanem a regény férfi-hősében, annak természetében is keresi: „A gondolkodó embernek nem lehet párja, mert két fejjel nem gondolkodhatik senki."

Ezek alapján Gárdonyit erősen individualista, a zseni-dölyftől nem kis mértékben megszállott embernek nevezhetnénk. Van benne ilyen vonás is. De nem szabad arra gondolnunk, hogy például a házasságot abszurdumnak tartotta volna. Vannak ilyen sorai is: „A nőtlen ember fél ember. A nő olyan fele a férfinak, mint a nappalnak az éj, a lombnak a virág." *(Bibi.)*

Aztán olvassuk műveit és csodáljuk meg azokat a szép, nem mindennapi, életrehalálra szóló szerelmi lángolásokat, amiket leír! Az *Agyisten Biri*-ben Kelesse Pali és Mács Biri leheletszerűen finom szerelme. Vagy *A láthatatlan ember* Emőkéje és Dsidsiája, *Szunyoghy* Hedvigje és Margitja két véglet. Aztán Cecey Éva és a többiek! Szélsőségesen megrajzolt, a legtöbbször a jó, vagy a rossz irányában idealizált, polarizált női alakok. De többségük nemes gondolkodású. Nagy szenvedélyekre, sírig tartó hűségre képesek. Olyanok, akik egyszerre szerető nők és jó feleségek is tudnak lenni.

Még csak annyit: ha vannak is dekadens vonások Gárdonyi világnézeti állásfoglalásában, a szerelemről, a férfi és a nő viszonyáról egészen modern, rendkívül optimista és haladó nézetei voltak. Egyéni szerencsétlensége ellenére végül is hitt a szép emberi élet, a harmonikus és boldog szerelem, a férfi és a nő kiegyensúlyozott, a kölcsönös megbecsülésen alapuló emberi kapcsolatának, együttélésének lehetőségében.

* * *

Az eddigiekben megpróbáltam három aspektusból megközelíteni a Gárdonyi-problémát. Egyetértek azokkal, akik félreértettnek nevezik életművét. Viszont nem lenne helyes, ha most átesnénk a paripa másik oldalára. Aránylag rövid lélegzetű eszmefuttatásunk keretében azért foglalkoztunk éppen a legkevésbé kidolgozott és legnehezebben megközelíthető kérdésekkel, hogy demonstráljuk: Gárdonyi esetében nincsen szükség kendőzésre. Ha megírjuk róla az igazságot, ha rejtettnek látszó titokzatosságait is pőrére vetkőztetve odaállítjuk a korszerű irodalmi értékelés fényébe, biztosak lehetünk abban, hogy minden ellentmondásosságával együtt egészében, korának haladó írói közé sorolhatjuk.

Jelen feladatomat meghaladja annak eldöntése, melyik műve milyen mértékben haladó jellegű ma is – hisz Gárdonyit is a művei tették az egyik legjelentősebb magyar íróvá! – vagy annak eldöntése, melyik műve milyen újjáértékelő útbaigazítással ajánlható a mi olvasóközönségünknek. E tekintetben eredményes munkálatok vannak folyamatban. Annyi bizonyos, hogy életművének egészében és részleteiben is szükség van a korszerű újjáértékelésre.

BELLYEI LÁSZLÓ

AZ ÚJ LENGYEL FILM

1.

Az 57 előtti lengyel filmmel szórványos és esetleges volt a találkozásom.

Azt mindjárt észrevettem, hogy a lengyelek, mint a művészet minden ágában, itt is valami újat akarnak. A pszihotechnika gépi alkalmazása lelkizavarok kifejezésére olyasfokú képzavarral, képforgatással, hogy a néző maga is inficiálódjék. Mindez még jórészt a „rettenet" közvetlen reakciója, állapítottam meg. Érthető, mert ebből a rettenetből a lengyeleknek jutott ki a legtöbb, de olyasmi, amit mégis másként kell feldolgozni, hogy túljussanak rajta. Benne így megrekedni nem lehet. Túl kell jutniok önmagukon, hogy megláthassák magukat.

Számomra így az új lengyel filmet szinte legfőbb vonásként jellemző mindent átfogó humánum, amely ítéleteit nemcsak fölülről, de belülről hozza, nem meglepetés. S azt sem lehet véletlennek tartanunk, hogy ez a befelémélyülés ezt a kifelé forduló művészetágat olyan tartalommal ajándékozta meg, amely a technikai részletmegoldásokat az élet művészi struktúrájává változtatta. A formált élet így az élet formájává lesz, egyszerre köt le és vált meg, nemcsak nem üresíti ki az embert azzal, hogy a külső képek felé fordítja, hanem újra visszavezeti önmagához: úgy ajándékozza meg a világgal, hogy azt megint magáénak érzi.

Az esztétikus tudja legjobban, hogy egy-egy műfaj klasszikus remeke nem annyira tehetség, mint képesség dolga: a nagy stílusban történelmi-társadalmi erőrendszerek futnak össze s csak jelrendszerek intenzivizálódása. Lengyelországnak nemcsak egy olyan nagy filmrendezője van, mint Wajda, a *Hamu és gyémánt* alkotója. Ott van mellette Kawalerovicz, a *Mater Johanna* rendezője, akinek „képességei szinte korlátlanul szárnyalnak". S a művészi fegyelemben, a stílus tisztaságában nem kisebb Polanski, a *Kés a vízben* nemes költőiségének előkelő rangján. Vagy Rikowski, aki a kisváros idilljét nemcsak Gárdonyi vagy Komáromi János üde naivitásával, de Török Gyula lírai bensőségével idézi meg *A múlt kávéházá*-ban. – Nem egyenrangú ezeknek a filmeknek a jelentősége, de hisz ugyanazon rendező sem érzi valamennyi filmjét egyformán reprezentánsnak.

2.

Talán a humánum légkörével jár együtt az a művészi jelleg, aminek egyszerre formális és tartalmi jegye az, hogy ezeknek a filmeknek belső idejük van. Különböző súlyú témákat dolgoznak fel, s így már csak ezért is különböző intenzitásfokú kompozícióval s más-más idővel. A *Hamu és gyémánt* belső ideje drámai, szerkezeti jellegű s az események elrendezése a realista időével rokon közegben történik. A *Mater Johanna* ideje tiszta élményidő; hajnal, éjszaka, évszakok épp olyanok benne, mint a kopár táj, a szárítókötél csikorgó hangja; nem epikai az ideje, hanem időből kiemelt, stilizált kor-atmoszféra: az atmoszférikus szerkezet szerves része. A *Kés a vízben* viszont reális huszonnégy óra, igaz, másfél órára tömörítve, de léptékarányosan: a nap és a film nagyobb szaka szinte üresen eseménytelen, így lesz a huszonnégy óra nagyobb része, a tótükör, a csend, a lassú mozgású vitorláson tétlen ődöngés, nemcsak jelezve, de bátran, meglehetősen hosszúra nyújtva: idegeket pihentető film. S amikor meggyorsul a menet, az idő, s a film rövidebb részében szinte valóságként, a történés idejeként fogadhatjuk be, azt teljesen betölti az idő. A betöltött idő, az élményidő és a cselekményidő egysége nem kis mértékben teremti meg ennek a filmnek a morális hitelét, tisztaságát. – *A múlt kávéháza* tulajdonképpen egyetlen alkonyatba hajló délután impresszionista ideje, egysíkú intimitású, mintha jelen lennénk magunk is a homályos kis kávéházban, ahol régtörtént események lelki visszhangja kísért. Nem technikai probléma ez pusztán, a lassítás, gyorsítás, a premier plan és a total változásával; ennél többről van szó: a mondanivaló természete szerint más ezeknek a filmeknek a belső struktúrájuk, művészi valóságuknak ez egyik legbiztosabb szimptómája.

Ilyen a csenddel való viszonyuk is. Mint általában a művészi alkotások egyik értékjegye, hogy csend hatja át őket, tulajdonképpen a belső csendjük határozza meg létezésmódjukat. A katonai mars, a tánczene, a plakát, a kroki, a bökvers, megmarad a mindennapi hangok, zajok, zörejek világában, a maga nemében „konkrét" zene: nincs neki csendje. Ez választja el Chopin, Beethoven, Wagner gyászindulóit művészi rangban a katonai indulóktól, vagy Mendelssohn és Wagner nászindulóit: csendjük van. Ilyen csend hatja át, veszi körül a legegyszerűbb Petőfi verset, ugyanaz, mint a csend nagy költeményét az Über allen Gipfeln-t. Ilyen csend ihletése árad a nagy képzőművészeti alkotásokról. Ki ne ismerné Leonardo „csend"jét, Rembrandt-ét, Michel Angelo-ét? Corot, Paál László, Munkácsy képeinek, a Medici-kápolna alakjainak, a Medgyessi-szobroknak csendjéről nem is beszélve. – Nem akarunk most a rutin mestereinek, különben kitűnő alkotásaira hivatkozni, amelyekből hiányzik az a csend, nem szólva a közterek emlékszobrairól, amelyek túlságosan „élnek", szavalnak, mesélnek, de ha csak üldögélnek is, a „megszólalásig" hűek. Rodin-nak volt füle ehhez a csendhez: a Calais-i polgároknak nincs szüksége talpazatra, hogy az utca mindennapi zajától különváljanak.

A lengyel filmeknek megvan a maguk sajátos csendje. Legszembeszökőbb ez a *Mater Johanna*-ban, amely az egyik finomhallású kritikus szerint „a hangok és a csend kristályos káprázata." Ebben a csendben csobban a mosdóvíz, nyínak vért szimatolva a paripák, csikorog a vezeklő-padláson a szárítókötél, ebben zendül fel az exorcista ének komoran, Mater Johanna-nak, az angyalok priorisszájának pihegése, Szurin atya lihegése, s a flagelláns ostor csattogása; a téli táj, a zárdafolyosó csendje az, amelyben jelentésük van a lépéseknek. Ki ne ismerné az épületek, a falak, a termek, a szobák különböző csendjét: a megnyugtató, barátságos csendet, a nyugtalanító, félelmetes csendet: más a folyosók csendje, a templomé és a kocsma csendje. Az utóbbiban meleg, piszkos a csend, az előbbieké hideg és tiszta, metafizikai csend. Ugyanolyan szférába tartozik, mint a benne megszólaló tárgyak, arcok, ima, sikoly és sóhaj. – A csend tükörtaván úszik a *Mater Johanna* egész világa. S ezt a csendet viszik magukkal a nézők, amikor távoznak a film bemutatójáról, elgondolkozva, befelé nézve, önmagukba. – Nem vitatkoznak, nem kapcsolódnak közönyösen vissza az utca tülekedésébe. – S ugyancsak a csend perspektívája fogja körül a *Hamu és gyémánt* drámai pergésű jeleneteit. A film alapjául szolgáló Andrejewski-regényben a párbeszéd uralkodik, a belőle készült Wajda-film fokozott művészi intenzitású jelenetei a csendben élnek: néha úrrá lesz ez a csend, így a széljárta templomromban, amelyben az ellenállók által tévedésből megölt két cementgyári munkás holttestét elhelyezik, a feszületről fejjel lefelé lógó Megfeszített kitárt karokkal szélben lengő fatesténck nyikorgása járja át ezt a csendet. – Vagy, amint a bárból pár percre távozó szórakozók poharaiban a szeszt meggyújtó Maciek és sorba odasiklasztja a poharakat a tükröző üveglapon bajtársa elé: egy-egy kérdő pillantás és egy-egy név kíséretében – és ott égnek a halott bajtársak mécsei egymás mellett, némán. A regényben szóval kell hogy kifejezzék azt, amit a jeltelen sirok emlékmécseinek csendje az üveglapon tükröződő lángok lobogásában elmond:

„A régi remények és régi testvériség átható fényével fogta körül az egész múlt, tele a meghalt barátok és bajtársak árnyaival.

– Mondd... te... te magad... hiszel a magad igazában?

– Én? – ismételte meg amaz, csodálkozást kifejező hangsúllyal. – Nem. De ez nem is fontos. Minden jót."

Ennek a két ellenállónak gépfegyvertüzével nyit a *Hamu és gyémánt,* s az ő golyóiktól találtan feküsznek holtan a rommá lőtt templomban a Megfeszített fejjel lefelé lógó, széllengette nyikorgó fateste alatt az ártatlanul, sőt oktalanul és céltalanul meggyilkolt cementgyári munkások... Micsoda távlatai a csendnek...

De nem szükségesek a lét metafizikai távlatai, hogy megjelenjen ez a csend, ismeri *A múlt kávéháza* az emlékektől terhes alkonyi csendet, amit nem zavar az öreg alkoholista zongorista játéka, de nem üzi el az a tömény szesz sem, amit a szünetekben a kaszirnő jóvoltából lopva felhörpent. Erre a belső csendre fülelnek a szereplők, a múltban

élő, azt visszaváró kisvárosi tanítónő; a csábító, a hangok, a pillanatok prédája, aki maga is keresné a múlt mozaikjában a maga lényének összefüggéseit és ezért elmeséli a délutáni kávéház hallgatag vendégének tizenöt év előtti kalandját, amelynek hősnőjével itt lesz találkozója. A férj, a megcsalt férj – mert ő az ismeretlen férfi – szótlanul hallgatja a maga tragédiájának másik oldalát, fonákját, a szerencsés győztest, aki sikere színterétől alig tudott tovább szökni, annak idején, jókor. Az egész történetet a férj – emlékmű leleplezésére visszatérő katonaorvos – arcán élhetjük meg. A lengyel filmekben nem a szó a fontos, az csak eleme a jelentés egészének, amely korántsem mozog az egyszerű közlés síkján, hanem az átélés bonyolult szerkezeti jellege, stílusa az, ami a maga hangulatában részesít bennünket, gesztusokban, mozgástempóban, arcjátékban, – hangokban, amelyek nem futnak az egyszerű közlés síkján, hanem egy művészi szerkezetű egész részeként hatnak. A lengyel filmben a beszéd épp olyan emocionális mozzanat, mint a táj, a gesztus, az arckifejezés, a fény vagy árny. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a tárgyak hangja, a léptek visszhangja a folyosón, a hangját vesztő harang, a csobbanás, koppanás. – A film stílusának megfelelő a csend: a *Kés a vízben* csendje a tó vasárnapi nyugalmáé, a vitorlavászon lobogása, a rúd csikordulása, a kés hegyének játékos ugráltatása, csupa reális hangok kelnek életre benne, de ember-profiljuk mögött ő a háttér. Mélység, amely átláthatatlan. Felvet egy-egy véletlen hullámcsapás egy-egy arcot, megvillan egy percre a gyámoltalan fiúban az ordas elszántság, az okos feleségben a veleérző lázadó, a mindenkori helyzet fölényes urában, a kiforrott férfiben az önzés szánalmas kiszolgáltatottja – azután újra csend, magányos kocsi az éjszakában, reflektora csak a maga útja sávját világítja meg...

4.

A lengyel film mint korproblémák élő erővonalainak keresztmetszete jutott el oda, hogy a technikai készség nagyközönséget kiszolgáló üzleti vállalkozását, a filmprodukciót, korkifejező művészi funkcióhoz juttassa. – Ha szimplifikálni akarnánk, azt mondhatnánk: azoknak a lovas rohamoknak a lendülete rezeg tovább benne, amelyekkel különös anakronisztikus gesztusként a lengyelek a fasizmus gépei elé dobták magukat. Van a lengyel film bátor kockázatában valami ebből a gesztusból, amikor pedig éppen ettől akarnak szabadulni bennük. Maga az, hogy a gépet sikerült az élet organizmusává, a technikai eredményeket jelentésstruktúrává változtatni. Andrzej Wajda Karlovy Vary Szabad Fórumán Bachmann amerikai filmrendezőnek azzal a felfogásával szemben: „A művésznek el kell felejtkeznie a nézők tömegeiről. A filmnek csak az alkotó belső meggyőződését szabad követnie" – azzal válaszolt: „Csak az a film műalkotás, amit a néző követni tud." – Viszont másutt maga is úgy nyilatkozik, hogy csak munka közben alakul ki a filmje. – Nem ugyanazt jelenti ez, hogy valami csak úgy fejezhető ki művészien, ha már ösztöneinkben élnek a kifejezés-eszközök, azaz tudunk a film nyelvén beszélni? – S amikor Wajda amellett foglal állást, hogy csak az a film műalkotás, amit a néző követni tud, egy cirkuszi akrobata esetére hivatkozik, aki, amikor arra gondolt, hogy a közönséget nem érdekli a mutatványa, lezuhant a trapézről. – Ennek valóban így is kellett történnie. Ha ilyen gondolat felmerül a művészben, biztos a bukás. De fel szabad-e merülnie? Igaz, a film a jelen művészete, s a jelen közönségéhez van kötve. Mint ahogy megörökíteni látszik a színész játékát, pedig valójában osztozni kénytelen annak sorsában. A filmben megőrizve, hamarabb avulnak egy színész gesztusai, mint az emlékezetben. Úgy látszik, ami él, annak parancsa a múlás, s csak az élők adhatnak húst és vért a magukéból a holtak árnyainak. – A film képei épp úgy a jelen változásait őrzik csupán, mint a fotográfia. Még könnyebben avulnak, mert egy örök változásban élő rohanás, a tökéletesedő gépi apparátus állapotát hordozzák szervezetükben. A Film-Múzeum valóban múzeális holt anyagként őrzi meg, mutatja be a filmeket. Szinte panoptikuma az egykori sztároknak. Vajon az „új hullám" filmjei annak ellenére, hogy bennük a technikai eszközök, nem mint ilyenek, hanem a művészi struktúra elemeiként jelentkeznek, ezáltal rendelkeznek-e azzal a kötéssel, hogy a technikai eszközök folytonos forradalmát túléljék?

Fájdalmas arra gondolni, hogy annak ellenére, hogy az aktuális életjelenségeket képesek felemelni a művészi közlés objektív szférájába, s hogy nemcsak megfilmesítik a regényt, hanem átfordítják annak dialógjait képekre, s meg lehet őket egymásután többször is nézni, miután nem bizonyos tartalmakat beszélnek, hanem azokat élményként közlik, úgy, hogy hervadhatatlanul, szemléleti anyaggal, ismét és ismét fel tudják idézni azt – eszközeiknél fogva el kell avulniok. Ez minden jelent közlő műfaj, az előadó művészetek sorsa? – Mint Wajda látja – végeredményben minden jó film rögtönzés, – commedia dell'arte, – munka közben alakul ki. – A Film-Múzeumban való bemutatás, ez a megtisztelőnek látszó kiválasztás, a művészi érdeklődés, az értők szűkebb köre számára, lényegében irónikus gesztus: „végülis ide fogsz kerülni." – De előbb nem fog-e megjelenni a széles tömegek előtt, amelyek lassan fejlődnek mindig a kor kifejező eszközeihez? A művészet mindenkor újat mond, és ezzel ki kell tennie magát a félreértésnek, meg nem értésnek. Ha Wajda kétségbeesetten hirdeti is, hogy csak az a film műalkotás, amit a néző követni tud, nem a film művészi elismerése-e, hogy aggály nélkül nem bocsátható szélesebb tömegek elé? A *Mater Johannát* Lengyelországban is csak a városokban mutatták be, a falvakban nem, nehogy félremagyarázva megsértsék érzésvilágukat. A *Mater Johanna* a mitikus anyagot, a lélektan – Freud, Adler, Jung – teljes skáláján szólaltatja meg, nem a szerzetesi élet a problémája, hanem az elfojtott szenvedély, a gőg, a nő és férfi principiumnak a jungi animus és anima alkati különbsége, és éppen ebben gyökereződő kompenzáció-igénye. – Valóban teljesen indokolt a film hatáskörének az értőkre korlátozása. – S mindezek a problémák csak művészileg tisztázódhatnak és tisztázódnak a műben, a filmben, amely végre is nem vállalhatja a modern lélektan előadását másfél óra alatt, annál inkább kötelező ránézve, hogy a kor légkörében, annak szellemében nyúljon a mythos-hoz. – Föl is vetődött, hogy a *Mater Johanna*, a kompozíciónak ez a különleges remeke, megbirkózott-e azzal a feladattal, hogy az elvontat életszerűen átélhetővé varázsolja. De, hisz éppen ezért nyúlt a mythos-hoz, mint egykor a görög tragikusok és azóta annyi modern drámaíró. – Claude Mauria szerint a Mater Johanna olyan ember műve, aki nem hisz az ördögben. De ha nem is a maga démonjai azok, amelyek foglalkoztatják, – az emberi szenvedély, a férfi és nő viszonyának demonológiája, a maga transzcendens hangsúlyával. – Amit az önmagával beszélő Szurin atya rabbiként magának mond: „Ismerni akarod a démonokat? Nyisd ki a szívedet nekik " – tulajdonképpen a szerző művészi alapelve – ha nem is kulcsa magának a cselekménynek, a film problémájának. Tévedés bonyolult műalkotások kulcsát a szereplők egyes kijelentéseiben keresni. A dialóg részletmozzanata annak, ami csupán az egészben bontakozik ki. – Ez a belső párbeszéd végeredményben is meddő teológiai vita az ó és újszövetség világa között, amely a maga demonológiáját a nyugati kereszténységre átörökítette és ez a lengyelség alapérzületű formája. A párbeszéd részben ezt a demonológiát vezeti gyökeréig vissza, részben az énkettőzés jelenete fontos állomás Szurin atya lelki bomlása útján. A rabbi kijelentéseinél a filmben lepergő lelki folyamat értelemezésére jellemzőbb, amit az énkettőzés dialógja után annak eredményeként mond Szurin atya a derék, józan plébánosnak arra a tanácsára, hogy kerülje az ilyen kísértő gondolatokat, keresse a mindennapi feladatok menedékét: „Nem akarok hűtlen lenni hozzá..." Ebben kinyilatkoztatásként lepleződik le a vonzalom demonológiája; csak azt szeretjük, akiben a kárhozatost is rokonnak tudjuk érezni, atól sem érezzük magunkat idegennek. Rendesen azzal az önáltatással, hogy a gonoszt lelkünkre véve, sikerül őt megmenteni. Ez az Orfeusz és Euridike-mitosz lényege is, a leszállás az alvilágba a szeretett lényért. Lehet-e szeretet, amely nem szenvedélyes? Igaz, teoretikusan hangzik a rabbi szava, de csupán ha ezt tekintjük a film főmondanivalójának, kell feltételeznünk, hogy csak a két páratlanul konzseniális színész, Lucyna Winnicka és Miczyslaw Voit, játéka teszi átélhetővé, életszerűvé a különben teoretikus problémát. Igaz, a céltalan és oktalan gyilkosság tébolyult tettének logikus volta ott villan meg Miczyslaw Voit szemében, s igaz, hogy ez a villanat világítja meg azt az örvényszerű kerengést, amikor úgy kell hűnek lennünk másban magunkhoz, hogy önmagunkhoz hűtlenek leszünk. De ez a villanat, amelyben a finom készülék kiég, egy magasfeszültségű atmosz-

féra következménye, amely az egész filmet betölti. A szerelem ördögi-angyali törvénye, hogy nem lehet benne végrehajtani a zarathustrai parancsot: „Aki bukik, azt lökni kell" – hanem ellenkezőleg: vállalni kell nem csupán vele, de helyette, érte is a bukást. Ezt tanítja szinte minden lengyel film heroikus etosza.

6.

Nemcsak a *Hamu és gyémánt* élez ki drámaian aktuális problémákat, nemcsak Jerzy Andrzejewski regényének a dialógjai kapnak új jelentést az új lengyel filmben, hanem talán még inkább a Jaroslaw Iwaszkiewicz által novellának feldolgozott francia legenda, a *Mater Johanna* film-változatában. Ez a lényegében anti-klerikális történeti novella a filmben az emberi létforma egyik alapformájának nagyonis mai katarktikus elemzésévé válik.

Eddig még nem igen vetették fel azt az izgalmas kérdést, hogy ha a tartalom meghatározza a formát, új formanyelvi lehetőségek keretében a tartalom is átszíneződik. Ennek legérdekesebb tünete a dialógra épülő regényből születő új lengyel filmben a párbeszéd alárendelt, csupán funkcionális szerepe, s ezzel az egész jelentés-struktúra egzisztenciális elmélyülése. Hogy a mű ennek ellenére sem bomlik fel, annak az a magyarázata, hogy anyaga abban az életáramban alakul és bomlik ki, amelyből fakad, amelyben megfogant. Író, rendező, operatőr, zeneszerző, színészek ugyanannak az életáramnak a szerves részei, mondhatnám ösztönös, sőt tudatosan ösztönös szervei.

Különös, hogy míg a líra és a zene nyelve egyre inkább kozmopolita lesz és lefordíthatatlan – „a magány végső paradoxiája ez egyben" jegyzi meg a modern líra struktúrájának egyik kitűnő elemzője –, addig az élet mozgóképekben való érzékeltetése, a film nem mondhat le a kultúra élő személyi atmoszférájáról, a nemzeti légkörről. Szüksége van erre, hogy a képek ne hulljanak mozaikdarabokra, és főleg, hogy a kollektív mű létrehozásában közreműködő személyek mindegyike eleven megérzéssel, személyiségével illeszkedjék bele. Valóban, a filmeket nem is annyira rendezők szerint, hanem aszerint tartjuk számon, hogy olasz, angol, francia, amerikai, szovjet, német, vagy lengyel filmek. Mindegyiknek megvan a maga művészi skálája, és ez nemzeti személyiségtől, a nemzeti életsítlustól, izléstől függ. Rendező, operatőr munkáját ilyen értelemben realizálja a színészek arcjátéka, gesztusa, sőt a beszéd tónusa. A lengyel film magáratalálása, művészi fokra való emelkedése épp a lengyel érzésskála regiszterében, a lengyel életáramban megjelenő világ, kor. – A *Mater Johanna* francia anyaga, a *Kés a vízben* általános generációs problémája minden mozzanatában fokozottabban lengyel, mint a közelmúlt konkrét politikai erőviszonyait a maguk dinamikus mozgásában érzékeltető *Hamu és gyémánt*. Az elvek, eszmék, problémák ösztönös életté érlelve válhatnak a művészet anyagává. Fokozottan kötelező ez ott, ahol fokozottan kísért a közhelyszerűség, a semleges, nyers, holt anyag veszélye, az aktualitásoktól mozgatott képekben. A lengyel film megszületése ráhangolódás a lengyel hangnemre. Az egyes tényezők olyanfokú összehangolódása, amely az élet szervességének hatását kelti. Nem a téma nemzeti, hanem a megoldásában mutatkozó felfogás, alakítás.

Természetesen ez az életszerűség rejti magában a mondanivaló általános érvényű hitelét, átélhetőségét, épp az idegen lélek számára. – Lehet, sőt valószínű, hogy a lengyel film a maga közvetlen módján többet ajándékoz, többet mond más nemzeteknek, mint a magáénak. Különös: a belülről alakult forma eredménye a magunk tökéletes közlése másokkal. Az alkotó egyén és nemzet számára a mű az, amelyben megnyilatkozik, az objektivizációban végbemenő katarzis. Tisztulás az alkotás adta önismeretben.

A lengyel filmet az új hullám emeli, amely nemzetközi viszonylatban a kifejezésmód egyszerűségét, és hitelességét, a filmnek, mint a kor legnagyobb hatású művészi kifejezésmódjának felelősségét hirdeti. Wajda a japán Kurosawa-t, a spanyol Brunuel-t, az olasz Fellini-t, a szovjet Hucijev-et jelöli meg mestereiként. De jellemző mégis, hogy koprodukciót úgy vállal csak, hogy készülő filmjében a lengyel partizáncsoport életét lengyel színészekkel rendezi, s ugyanabban a filmben az orosz partizáncsoportot orosz színészekkel Csuhraj. Az a meggyőződése, hogy ha lengyel színész játszik orosz embert, az nagyon provinciálisan hat.

De ha alapvetőnek ismeri is fel a közvetlen életanyagban való közléssel együttjáró nemzeti jelleget, mi sincs távolabb a lengyel filmtől, mint a nemzeti köldökszemlélet. Mindegyiknek lényege épp a kor általános emberi törekvéseinek mértékével kimért kemény ítélet. A *Hamu és gyémánt* a partikularizmus szempontjai fölött ítél: a múlt és a jelen anakronisztikus nemzeti öncélúsága felett egyaránt. A szavak felett fölényes gúnnyal, a gesztusok felett fájdalmas józansággal. Ennek az ítéletnek hasonlíthatatlanul tragikus légköre avatja olyan sajátosan, korszerűen lengyellé a filmet, és állítja középpontjába a fiatal ellenállót, akinek a város rozsdatemetőjén kell utolsót vonaglania, míg a régi lengyel szabadság pózos figurái a polonaise hangjaira lejtik a hajnali szürületben danse macabre-jukat, a pezsgős, átmulatott éjszaka után. – A *Mater Johanna* a szenvedély, a lobbanékony vér nemzetének érzéshőfokán mutatja ki ma, mikor a szerelem az érzékek felszínes szórakozása s az értelmét vesztett élet súlytalan tartalma, hogy ez ekkor nem szerelem. A szerelem egyszerre szent és veszedelmes dolog, amivel a szabad lélek bátor hűségével és felelősségével szabad csak szembenézni. – A *Kés a vízben* az alakuló lengyel társadalom – de minden mai társadalom kettészakítottsága, azokra, akik a tojáshéjon belül vannak, és akik kívül maradtak. Jórészt generációs probléma ez. Mi lappang a szívekben, hogyan torzulnak a jellemek: mindez megint épp a férfi és nő viszonyában, mint a társadalmi kapcsolatok eleven összekötő fluidumában. – *A múlt kávéháza* látszólag problémamentes, vidéki idill, azzal a rezignált életbölcsességgel, hogy a megtévedt asszonynak jobb a megcsalt férjjel összetalálkozni tizenöt év után, mint az egykori csábítóval. De a filmben a romantikus művész lengyel-típussal szemben ott áll a másik, aki harcolt a kaland idején, aki hűen végzi minden feladatát. Mindezt nem oktatva, sem szavakban, sem a cselekmény menetében kifejezve, hanem belülről éreztetve, művészi élményként, katarktikusan. A csábító zongoraművész szinte szánalomraméltóbb a maga ürességével, gyökértelenségével, a nők puszta játékszereként, mint a megcsalt férfi, akinek hűsége önmagához, múltjához, bajtársaihoz – érezzük – élettartalommal fogja megtölteni a valamikor magárahagyottságában megtántorodott, szeretetre szomjas nő szívét is. – Arcán ott mindhármuk megértésének bölcs melankóliája.

Egyszóval a lengyel film katarktikus együttérzéssel, a művészi élmény formájában közelíti meg a problémákat és így szabadít meg tőlük. A mások felett ítélkező, mások lebunkózására használt moralizálás helyett az individualista beleérzés korszerű erkölcsiségét képviseli, azt, amely szívébe engedi a démonokat, hogy másokat megszabadítson tőle.

7.

Legfőbb törvénye ennek az életábrázolásnak: lehet, hogy az életben néha célszerűbb, sőt szükséges hazudni, az ember azonban azért teremtette a művészet világát, hogy legyen menedéke a megalkuvás nélküli igazmondásra. A művészetben nemcsak másoknak, de magunknak sem hazudhatunk. Az még nem lenne baj, hogy a közönség figyelme automatikusan kikapcsolódnék ilyenkor, ha üres és hazug a szó, nagyobb veszély, hogy aki hazudik, maga sem tud odafigyelni, arra, amit mond: nem találja a megfelelő szavakat, formát, hebeg, dadog – lesi a hatást, – nem magára figyel, hanem a közönségre és lezuhan. Az igazság egyszerű, mint az élet, és éppen olyan bonyolult, mint az élet folytonosan változó valósága. S e két pólus között lengő trapézon szárnyal a művész. Akkor is, ha a közönség még nem figyel oda. Őt az egyensúly valódi törvényei kötelezik, aszerint szárnyal. A „közönség" mint társadalom, mint ezeknek a törvényeknek erőmezőnye érdekli. A művész az az akrobata, akivel a közönség együtt szárnyal és együtt zuhan. Azért nézi a közönség kétszeresen visszafojtott lélegzettel, tudja, hogy helyette is végzi a nyaktörő mutatványt és beleérezve, magát látja benne. Valóban, ilyen önmagára irányuló, belső figyelem őrzi és kíséri a magasban. Szépen mondja Wajda: „Legfontosabb a lehetőség és a bizalom, és ez megvan".

Ezért lehet a lengyel film belső vízió. Lehet, hogy csak egy pillanat víziója, avulékony, a maga nagyon is konzerváló anyagában, de a hatása az életfolyamat részese. Kísér bennünket, ha nem is tudjuk, és fel-fel csendül. Olyan, mint egy elhangzott dallam.

S végső fokon nem ez-e minden műalkotás célja, hogy így, bennünk éljen? S ha erre egy nemzet, egy kor az avulékony filmet választotta, avatta, azért tette, mert ennek a szava messze hallatszik és kurta és éles, mint egy segélykiáltás, s ha megtette a kötelességét, nem fontos, hogy elszáll.

„Akkor vagy hű magadhoz, ha hű vagy a szolidaritáshoz. Ez a becsület, érted. És hogy megváltoztál-e vagy sem, ahhoz senkinek semmi köze. – A hűség rajtunk kívülálló dolog" – figyelmezteti Andrzej az ellenállástól válni készülő fiatalabb társát, a *Hamu és gyémánt* tragikus fiatal hősét, Macieket. – Akkor, mikor maga sem hisz abban, amiért hűen harcolni kíván . . .

És mintha annak a világnézetnek az elvét fogalmazná meg, amely az ellenállásban újjászületett, az újarcú lengyel nemzetet és ennek az arcnak eleven mását, a filmjét élteti. A lengyel filmtől nemcsak minden programszerű moralizálás, pedagógiai szándék van távol, de távol van minden sekélyes optimizmus is. Mintha nem kívánna a jövő alakuló céljaival áltatni, csak a harc kikerülhetetlenségére és a helytállás emberi szépségére figyelmeztetni.

De hogy a gesztus, a magatartás, világnézete nyilatkozik meg benne, azt az is mutatja, hogy a filmet választotta műfajaként, és a régebbi moralista, analitikus francia regényekkel rokonságot tartó dialógusok – a tett, a gesztus műfajaivá alakultak benne.

Elgondolkoztató, hogy ez a mondanivaló olyan műfajra kénytelen magát bízni, amely kifejezéskészleténél, megjelenítő anyagánál fogva túléli önmagát.

Az ezzel való nemtörődés végeredményben igen jellemzője ezeknek a sajátos remekeknek. Megragadó tékozló gesztusuk ez a nemtörődömség, amellyel tökéletes művet vetnek a múlandóság sodrába. S enélkül talán nem is bízna bennük ez a gyanakvó nemzedék, nem érezné a magáénak őket.

Mert így annak érzi.

BARÁNSZKY JÓB LÁSZLÓ

LEVÉL TORNAI JÓZSEFNEK

Legszívesebben egy „episztolában" mondanám el gondolataimat, melyek a Jelenkor májusi számában megjelent „Az emberformájú valóság" című írásod olvasása után újra fölvetődtek bennem, de alakuló voltuk miatt nem merem megközelíteni őket a költészet eszközeivel; inkább a levélformát választom, abban reménykedve, hogy közelebb kerülök hozzájuk, és ha a nyilvánosság előtt teszem, talán nem lesz haszontalan.

„Milyen a valóság?" – kérdezed írásod végén. „Kétarcú, mert egyszerre konkrét és megfoghatatlan" – válaszolsz is rá azonnal, és én egyetértek veled, annyira egyetértek, hogy további vizsgálódásaimat erre az alapra hangszerelem, mert véleményem szerint itt olyan igazsággal állunk szemben, mely a maga bonyolultságában alapvetően jellemző korunkra. E sarkallatos igazság nem újdonságával hat ránk, mert a valóság mindig kétarcú volt, hanem pőreségével, és *érvényesülésének egyre nagyobb intenzitásával*, mely legapróbb dolgainkon is átsugárzik, és a világhoz való viszonyunk alakulását döntően befolyásolja. A racionális és irracionális világ egyre jobban távolodik, de közeledik is, megteremtve a dialektika dialektikáját. Az ember ott áll a kereszttűz közepén, iszonyú nyomással szívén és koponyáján. A végletek vonzása úgy hat rá, olyan fokozódó erősséggel, hogy ha eszével nem csillapítja szívét, és szívével nem serkenti eszét, léte kibírhatatlanná válik. Az embernek pedig, aki e roppant sugarak találkozásának *célpontja*, és a dialektika bumerángszerűségéből, valamint fajtájának sajátságából következően *előidézője* is, nemcsak elviselnie kell a kettősséget, de föléje kerekedni, uralkodni rajta. Az egyensúlyozás életveszélyes feladata immár létszükségletté, és minél nagyobb arányú *vállalása* a fölemelkedés mértékévé vált. A művészet, mikor létre hozza – a te megfogalmazásod szerint – az „emberformájú valóságot", az egyensúly bűvöletében, a végletek pilléreire támaszkodva teszi.

Az egyensúlyozás gyakorlata különleges, a dolog természetéből és méretéből fakadó mozgás. A folyamatot olyannak képzelhetjük el, mint egy középen megtámasz-

tott rúd játékát, melynek egyik végén az ésszel mérhető racionális, másikon a csak ésszel érthetetlen irracionális foglal helyet; az ember pedig örökös küzdelemben toporzékol egy meghatározatlan nagyságú intervallumon belül, mert számára az jelenti az ideális állapotot, ha középen, a megtámasztás közelében sikerül elhelyezkednie, és ilyen módon képzelete segítségével az irracionálist megkaparintani a racionálisban.

A kétféle világ, közeg dialektikája, mint roppant állkapocs, egyre szélesebbre nyílik, de esetleges összecsukódásának lehetősége nem függ össze méreteinek növekedtével, már csak azért sem, mert a távolodás közeledést is jelent: a legracionálisabb dolgok a *megszabadított képzelet* legvakmerőbb villanásaiban ismernek rá arcképükre. De hogyan kezdhet hozzá az „emberformájú valóság" megteremtéséhez a művész, aki a híd szerepét vállalta, a forgalom zavartalan bonyolítása érdekében?

„... maga a valóság, a soha ki nem meríthető lét, aminek az az értelme, hogy van, a művészet tárgya" – hangzik megfogalmazásodban, és én még annyit tennék hozzá, hogy *a valóság elemei nem egyenrangú tárgyai a művészetnek,* és aki korszakosat akar alkotni, ezt sem téveszthetí szem elől. Közelebbről: egy tájleíró költemény is magán viselheti a végletek feszülését, áttételesen a társadalmi-politikai viszonyokat is, de sohasem olyan hatásosan, mint a közvetlenül vele foglalkozó költészet, amelynek Magyarországon olyan gazdag hagyománya van, és amely ma is égetően szükséges. Legutóbb éppen Batsányi Jánossal kapcsolatban beszélgettem erről veled. Batsányi így ír védőiratában: „Elmúlt, rég elmúlt az idő, mikor még palliatív eszközökkel segíteni lehetett. Az embereket ma nem úgy kell tekinteni, mint ahogy évtizedekkel ezelőtt voltak. Még úgy sem szabad őket nézni, ahogy még két, sőt egyetlenegy évvel ezelőtt éltek!" Ez annyira a mi nyelvünkön szól, hogy akár el is lehetne hagyni az idézőjelet, és a gondolatmenetet folytatni tovább. De szükségtelen. Elég, ha föltesszük a kérdést: miért nem írta meg valaki közülünk „A franciaországi változásokra" jelenkori párját? Miért nincs olyan közéleti költészetünk, amely felszínre dobhatna ilyen verseket? Hogy más viszonyok, más hajlásszögű koordináták határozzák meg a forradalmiság fogalmát, és bonyolultabb, több összetevőből adódik az eredő indulat, melynek a végletek közé kell feszülnie; hogy a valóság, amely nyersanyagul szolgál az „emberformájú valóság" megteremtéséhez, már olyan objektumokat produkál, amelyek követelik, hogy a művészet kimozduljon regisztrátori szerepéből, és serkentő kölcsönhatásba lépjen vele – nem jelenthet akadályt, mert itt nem valami különleges fölfedezésről, csak a szükségszerűség betöltéséről van szó.

Ezekről a dolgokról kellene vitatkoznunk minél többet, és a kikínlódott igazságokhoz, a dialektika elvéhez ragaszkodni minden áron, minden műfajban. Éppen a te köteted (Az égigérő föld) egyik bírálatánál láttam a dialektika elvetését, a kritikus jószándékú indulatának csődjét, aki csak eszközeidet bírálva közeledett verseidhez, és végső konklúzióként már azért marasztalt el, hogy nálad minden előfordulhat, még az is, hogy „a körtefa megindul, és szétszórja habos ingét". Bírálód szem elől tévesztette, hogy az „emberformájú valóság" teremtése nemcsak realista eszközökkel lehetséges, illetve a realista eszközök jelenlétéből nem következik az „emberformájú valóság" jelenléte is.

Ezzel be is fejezem levelemet; csak még annyit teszek hozzá, hogy költészetünk kibontakozását, és a nagy költészet kialakulását azon a tájon és úgy képzelem, ahol és ahogyan a tavasz elején megjelent „A költők nem azért énekelnek" című versed mozog. Jó lenne tudni, igazam van-e?

HORGAS BÉLA

MLYEN A VALÓSÁG?

A Jelenkor májusi számában jelent meg Tornai József „Az emberformájú valóság" című tanulmánya. Olvasása közben untalan kerestem a bizonyítékokat vagy a feleletet, melyből megtudhatom, hogy miért és hogyan emberformájú a *valóság?* Érdeklődésemet a szerző nem elégítette ki, és a válasz, melyet a magam számára találtam, csak arra a kérdésre felelt, hogy milyen a *művészet.*

De nem szólhatunk művészetről anélkül, hogy a szép vagy a szépség meghatározásával ne foglalkozzunk. Mindenképpen meg kell kísérelnünk e kérdés tisztázását, vagy legalábbis néhány olyan megállapításhoz el kellene jutnunk, amelyet további vizsgálódásainkban gyümölcsözően használhatunk fel. Ennek fontosságát Tornai József is érezte, mert lényegében ez tanulmányának fő tárgya, és ott is, ahol más területekre csap át, vissza-visszatér ehhez a kérdéshez. Ahhoz, hogy valami szép, objektív és szubjektív tényezők együttes megjelenése szükséges. Tárgyi szempontból a tartalom és a forma összhangjának kell meglennie. Ami pedig a szubjektív tényezőket illeti: szükséges az alany, az ember, a közönség jelenléte, amely a megismerés segítségével logikai úton alkotja meg értékítéletét. Ennek az értékítéletnek az eredménye lehet a megállapítás, hogy az, amit megismertünk: szép. Megismerésünk azonban nemcsak a formára irányul, vagyis az értékítéletünk tárgyát képező jelenségre, hanem ennek tartalmára is, sőt ezen túlmenően e tartalomnak a formához, a megjelenéshez való viszonyára is. A tanulmány állításai ennyiben valóban helyesek és látszólag nincs bennük ellentmondás. De másként áll a dolog, ha fejtegetéseiben tovább követjük.

A mindennapi élet tapasztalataiból tudjuk, hogy a „valóságban nem minden dolog szép". A szerző e megállapításának azonban más az előzménye. Felveti a tartalom nélküli tárgy fogalmát. Ebből ugyan önként következik, hogy ha a tartalom és forma közti egyenértéket, vagy legalábbis harmóniát nem tudjuk fölfedezni, nem juthatunk el ahhoz a megállapításhoz, hogy valami szép. Ez a tartalom-nélküliség azonban a tanulmány szerint csak viszonylagos. Annyit jelent, hogy szubjektíve, vagyis a megismerő alany nem látja meg benne a tartalmat, vagy legalábbis nem azt a tartalmat ismeri fel, ami tárgyi értelemben megfelel a valós tartalomnak. Ha megismerésem – vagy értékítéletemben megjelenő felismerésem – és ismeretm tárgyának tartalma közt nincs meg az egyenértékűség, ekkor jön létre ismeretelméleti szempontból a *tévedés*. Kérdés azonban, hogy a tartalom ismeretének a hiánya vagy a tévedés, akadálya-e annak, hogy ítéletemben a szépséget megállapíthassam?

Vegyük például a Laokoon szoborcsoportot. Teljes bizonyossággal állíthatom róla, hogy szép, még abban az esetben is, ha semmit sem tudok mítikus tartalmáról vagy arról, amit róla Homérosz közöl. A szobor a kígyómarás ellen védekező emberek tragikus küzdelmét művészi módon ábrázolja. – Vagy vegyük azt az érmét, melyet Nagy Sándor arcképe díszít. Erről is megállapíthatom, hogy szép, még akkor is, ha tudom róla, hogy hamisítvány, vagy esetleg abban a tévedésben vagyok, hogy valódi. – Ugyanerre a véleményre jutok, ha a művész egyik barátomról – akit nagyon jól ismerek – arcképet fest, de a kész alkotásban nem ismerem fel barátomat. Vagy talán a tartalom ismerete szempontjából elég csupán annyi, ha felismerem, hogy az alkotás egy férfit vagy nőt, vagy néhány ember halálküzdelmét ábrázolja? Talán elég. De ha Picasso „Harlekin"-jét látom, a kép címének ismerete nélkül is kialakulhat bennem a meggyőződés, hogy az alkotás szép. És ezen a ponton érünk a szerző által megkövetelt tárgyisághoz. A tárgyiság voltaképpen megfelelőség, de nyugodtan mondhatjuk, hogy egyenlőség, az általunk felismert tartalom és a valós tartalom közt. A valós tartalom ugyanis számos egyedi adottságot és jegyet hord magán, és ha Tornai meghatározását fogadjuk el, akkor túlságosan nagy követelményeket állítunk a megismerés elé, és mellőzzük a szépség élmény jellegét, amely a tetszés irracionális élményében jön létre.

A tanulmány foglalkozik a szépség feltételeivel is, de megoldása e vonatkozásban sem megnyugtatók, nem meggyőzők. Ha a szépség feltételéül megkövetelük a „meglévőséget", a „létrehozottságot", a „tárgyiságot", elméletünket a képzőművészetek körére szükítjük, és megállapításaink általános jellege szenved csorbát. Ilyen feltételek mellett nem alkalmazható a szerző álláspontja – véleményem szerint – pl. Paganini hegedűversenyére, Beethoven szonátáira, általában a zenei műre. Tételeinek általános érvényét még inkább lerontja az alábbi kijelentés: „Művészeti értelemben szép gondolat nincs". Hát Sophoklés Oidipus királyának szfinxe tárgyiság, létrehozottság, vagy pedig gondolat? Bizonnyal csak ez utóbbi. Gondolat, mégpedig szép és művészi. De mondhatná a szerző, hogy a szfinx valós létező; tárgyiság, létrehozottság: kőbevésett, anyagi léthez jutott elképzelés – pl. Egyiptom kőkolosszusaiban. De kérdem én, hol találjuk meg

e kőóriások mögött a tárgyiságot vagy a létrehozottságot? Abban az értelemben, melyben a szerző ezt megköveteli, sehol! Hiszen tudjuk: a szfinx felsőteste nőalak, alsótestepedig az oroszláné. Ilyen alak a természetben nincs. Ezt csak az emberi értelem kombinatív ereje teremtheti meg. Ezért nem beszélhetünk róla mint meglévőségről, tárgyiságról – és mint létrehozottságról is csak abban az értelemben, amennyiben a művészi elképzelést ilyen „létrehozottságnak" tekintjük.

Az esztétika bölcseleti studium. A bölcselet – amióta csak tudunk róla – pontos fogalmi meghatározásra törekszik. Eddigi eredményeit a dialektikus materializmus ideológiai rendszere sem veti el, de ha az igazságok és a valóság mélyebb megértéséhez szükséges, helyes magyarázatokkal látja el vagy megfelelő értelmezést fűz hozzájuk. A tanulmányban található terminusok, fogalmak azonban nem egyértelműek és ezért megnehezítik a megértést. Ilyen Tornainál pl. a létfogalom. Tornai szerint a lét a valósággal egyenértékű és soha ki nem meríthető. Ennek a létnek értelme is van, de csak annyi: „hogy van". Ez a lét a művészet tárgya. A gondolatsort tehát, amely a szerző elképzelésének megfelel, így vezethetjük le: a lét értelme, hogy van. Ami van, létezik. Ami létezik, az valóság. A valóság végtelen. A valósággal egyenértékű lét tehát kimeríthetetlen és végtelen. Ennek nyilvánvalósága nyújtja a „legnagyobb témát" a művészet számára. E megállapítás helyessége azonban túlságosan is vitatható. A tanulmány utolsó soraiban azt olvashatjuk ugyanis, hogy a művészet az ember és világ kapcsolatának kifejezése. Megdöbbentő logikai következetlenséggel vágja viszont el a köldökzsinórt, mely az embert a léttel összeköti. Megfosztja az embert a léttől, legalábbis attól a lét-fogalomtól, melyet zavaros absztrakcióval alkotott magának. Szerinte a lét örökké „ott áll önmagában", szemben az emberivel. A lét „nem-emberi", független az embertől. Ezek után fel kell tennem a kérdést: tőlem, embertől – aki szintén létezem –, hogyan lehet független, nem-emberi a lét? Mi módon lehetséges, hogy ez művészetem tárgya és hogyan tudok ebből merítve emberi művészetet alkotni? Feltételezem, hogy a szerző a dolgok ismeretelméleti magánvalóságára gondol, de erről nem beszél. Mert az a lét, melyet tanulmányából megismertem, sehogysem lehet tárgya, témája az emberi művészetnek. Véleményem szerint: az embernek előbb magába kell olvasztania mindazt, amit emberi módon kíván feldolgozni. Emberivé kell tennie, mint ahogyan a görögség is emberformájúvá tette isteneit, hogy megérthesse őket. A műalkotások serege, sőt túlnyomó többsége éppen azzal foglalkozik, ami emberi; arról szól, ami kizárólag és sajátosan emberi. Képzőművészetnek és irodalomnak egyaránt az ember a fő témája. A művészet tárgya elsősorban maga az ember és csak másodlagosan az, amit az ember a „nem emberformájú valóságból" emberivé, emberformájúvá alakít. Csak ez hordozhatja magában a szépség lehetőségeit. Éppen ezért a dolgok kimeríthetetlensége vagy végtelensége is csak úgy lehet tárgya művészetünknek, ha ezt a megismerés segítségével bevonjuk az emberi világba, magunkévá tesszük. És így mindaz, ami a művészetben örök emberi problémaként vagy sorsként megjelenik, az ismétlődő egyszeri emberi mozzanatok táguló gyűrűzése.

Van valóság, amely létében független az embertől. A létező azonban alkalmas arra, hogy az emberi megismerés tárgya legyen. Az ember, a művész megismer és alkot, változtat és alakít a valóságon. De nem azért, mert „... neki mindig elégedetlennek kell maradnia a valósággal szemben". A milói Vénusz csak megvésett márványdarab, a Mona Lisa csak festett vászon. Az Isteni színjáték teleírt papírlapok serege. De ez mind műremek! Mert a művész az emberivel szemben elégedetlen. A művész mindig a leginkább emberit szereti megalkotni. Nem az anyagi, hanem az emberi, társadalmi valóságot kívánja alakítani, formálni.

SARBAK GÉZA

„A TERMÉSZET REJTETT ARCA"

– A korszerű művészet kérdéséhez –

Mindennapossá lett természettudomány és művészetek kölcsönösségéről vitázni. A problémát mindkét fél tartalmiakra egyszerűsíti, érdeklődésük magva mégis azonos: *mi az élet értelme?* A felelet annál megnyugtatóbb és teljesebb, minél szervesebb egységben látják a világot, tudós és művész egyformán. Részletben legyen benne az egész, egészben a részlet, csak benne legyen. A kérdőjelek akkor keletkeznek, amikor a koordináták zavarossá lesznek, amikor a rész kiszakad az egészből. „Kezdetben minden zűrzavaros volt, aztán jött a szellem és rendet teremtett" – ezzel kezdi Anaxagórász, a korai görög filozófiának életközelséget kereső józan elméje a dolgok természetéről írt könyvét. Két és fél évezred telt el e jelképül idézett kijelentés után, s ezalatt az ember úgy belebonyolódott rendet teremtő axiómáiba, hogy minden erejét mozgósítania kellett a természet rendjének megismerésére, saját maga teremtette bonyodalmai ellenében, mert hiszen a természetben akkor is rend volt, amikor a koordinátái zavarosnak tűntek az elígazodni nem tudó agyban.

A primitív természeti népek szemében a természet még saját törvényei szerint élő valóság, mellyel alkudni vagy egyezkedni kell, félni tőle, vagy alkalmazkodni hozzá. Az európai társadalom ókorában, a görög és római rabszolgatartó társadalomban már hátterül, igazolásul szolgál a nagy emberélményhez, az ember, a tudat, egyéniség felfedezéséhez, s az antik világ a természettel együtt élő természeti emberre mély szánalommal, sőt megvetéssel gondolt, a természetet pedig díszletnek tekintette a maga emberségének megformálásához. A feudális középkor népe még énekli ugyan természeti énekeit, s a kultúrát hordozó szerzeteseik a világ legszebb tájain építik kolostoraikat, – de nem azért, hogy közelebb legyenek a természethez, hanem, hogy magukba fordulva minél inkább elszakadhassanak tőle. A táj már csak eszköz az extatikus kitárulkozáshoz, a lélek nyugalmát biztosító környezet, tökéletes alárendeltségben. A középkor miniatúráin a természet az istenélményt példázó szimbólum, s filozófiájában a rend egyedül az ég sátrában található, ott van minden a helyén, mint ahogy Dante útja is ehhez az égi sátorhoz vezet, a megnyugvás, harmónia, a boldogság égi sátorához. Ha Hemingway modern embere a vízparti sátorban, a középkori az égiben érzi magát boldognak, s így védekezik feudumai hátvédjével a környezet természeti „barbársága" ellen. A gondolkodó ember most került legtávolabb a természettől, most erőltette magára a legtermészetellenesebb világnézetet, s nem véletlen, hogy az újkor első nagy prózaírója, Boccaccio az ember természetes ösztönét juttatja szóhoz, szemben feudális kora uralkodó szemléletével.

Az újkor polgári gondolkodása ott kezdődött, amikor az ember először kívánt beavatkozni az érintetlennek és félelmesnek hitt természetbe. A röneszánsz nyomán lesz nyilvánvaló, hogy a természet felmérhető, nem megközelíthetetlen, nem isteni titok, s most szakad ki a példatár szerepéből. Az újkor vívmánya: felismerni, hogy minden, ami tapasztalatunk számára elérhető, ember és természet kölcsönösségéből következik. Vagy megfordítva: ha egyszer a természet előtt az ember egyenlő, nem tehet különbséget a társadalom, s ha egyszer a természet, az élet: mozgás, – nem lehet statikus, állandó, mozdulatlan a társadalom sem. A felvilágosodás már moralitásaiban sem a vezedelmet nézi, s az a Boilaeu, aki Ars Poétique-jében (1674) kínos rendet teremt és erőszakosan követeli a verstani szabályok betartását, a szabályosság mértékéül a természetet állítja. Utánoznunk kell a természetet, ez a romantika jelszava, és új, természete-

sebbnek, életszerűbbnek vélt formákat keres, de még mindég axiómákat. Rousseau forradalomba torkoló jakobinizmusa a szokást, illemet, a társadalom felszíni hazugságait teszi felelőssé az elvesztett emberségért, a feudális társadalmat tehát az emberért, s a törpeségből visszakívánkozik az aranykor vélt óriásaiig, elvesztett önmagunkig, a természetig. Minél valószínűtlenebbé vált az osztálytársadalmakból kijutni az aranykorba, annál erősebben kerítette hatalmába művészeit a mesterségesen visszaidézett természet (alkoholtól a kristálynézésig). Különösen nem véletlen, hogy éppen az angol felvilágosodás kezdeteinél (Bacon, Milton, Pope) ott találjuk a kertkultúrát (Rousseau és Voltaire is kertjeikbe húzódnak vissza később), a kert és virágkultúra pedig tipikusan puritán formája az éden-kultusznak, az aranykor kultuszának, a túlfokozott, szinte természet fölötti szépség tiszteletének.

Az ember elvesztette nagyságába vetett bizalmát, bújt, menekült felfedett önmaga és még inkább a társadalom fel nem fedett bonyolultsága elől. Míg Goethe lelkesen próbálja a weimári parkot természetté átvadonítani, Wertherét falura menekíti, Kármán a Fanniját lugasban eszmélteti magára, a botanizáló s meghajszolt Csokonai Hajdúhadházra jár ki, Földivel, Fazekassal, a jakobinus Kazinczy minden valamire való arborétumot felkeres. De ahogy Fazekas gyógyfüvei mögött nő Ludas Matyi mogyoróvesszője, úgy akarja a forradalmi romantika a táj csodálatával az embert is méltó helyébe iktatni, s ha Petőfi a futóhomokon sínylődő növényt fedezi fel, a szenvedő jobbágyat is odagondolja. A múlt század közepére a természet elfoglalja saját szuverén birodalmát az emberi tudatban is, s a polgári forradalmak ember és természet egyensúlyához is közelebb hoznak. Az egyensúly szinte jelszó lesz a múlt század negyvenes éveitől, s a kert persze csak szimbólum, az ember uralmába befogott természet jelképe, a század természettudományos érdeklődésének életformává emberiesített alakja, az egyensúly vélt biztosítéka. (Érdekes lenne egyszer megírni a kertkomplexum irodalmát, melynek egyik első példája, Alphonse Karr: Utazás a kertem körül című kroki-gyűjteménye, – már 1845-ből, később magyar nyelven is sikert aratott.) Az eladdig szeszélyes, bizonytalan, szélsőséges természetről, a romantika vad természetéről kiderült, hogy biztonságos, egyensúlyos, és mindent megad, amitől a vallás eltiltott. A századközép polgára a bizonytalanságot szuggeráló városból a „biztonságba" menekül, Cézanne falura, Van Gogh a természetbe, Gauguin Tahitire, Mendelssohn Skócia hegyei közé, Karr a tengerpartra, hogy párizsi szenzációk után virágot áruljon békességben. A társadalom megbomlott egyensúlyában a természet objektív egyensúlyát keresik, egyelőre misztifikációk nélkül.

A természet egyensúlya a múlt század polgári társadalmában a gyógyulás mindenható forrása lett, a művészetben önmagáért helytálló téma. Karr hősök és történetek nélkül szőtt elbeszéléseket a szitakötőkről, vadrózsákról, égerfákról, a kor haladó gondolkodása Feuerbach és Lenin természettudományos műveltségéből nőtt ki, s míg világszerte megalakultak a természettudományos társaságok, természettudósokból filozófusok lettek. Minden valamire való birtokos saját arborétumot telepít, vadászatok indulnak ritka és meghonosítható külföldi növények után, bukott tábornokok és politikusok kertészkedéssel hozzák egyensúlyba megbillent lelki harmóniájukat, a városok saját állatkerteket állítanak fel, amatőr csillagászok az ég felé fordítják látcsöveiket, természetvallások kelnek új életre, természetjárók szervezkednek, orvosok a fürdők csodáiban bíznak, Kneipp harmatos füvön sétáltatja betegeit – csak közelebb, közelebb a természethez mottóval.

* * *

Miben különbözik a mi korunk művészetének a természethez való viszonya minden addigitól? A fejlődés vonala nyilvánvalóan az, hogy a példának, eszköznek, dekorációnak használt természet mellé az ember előbb partnerül szegődött, aztán teremtő társul. A világ tökéletesedő megismerése és a megismerés vágya elégtelenné tette a tizenkilencedik századig uralkodó mechanisztikus világnézetet, kiderült, hogy a természettudományban tömeg, erő, tehetetlenség elvont fogalmaival, a képzőművészetben a perspektíva, kiegészítő színek, szerkesztési elvek (aranymetszés, centrális kompozíció), az irodalomban a poétika és stilisztika klasszikus szabályaival, a zenében a dur-moll rend-

szer absztrakciójával az egyre táguló, egyre mélyebben megismert valóságot kifejezni nem lehet. A tudomány és művészet hallatlan erőfeszítéseket tett a régi axióma-rendszerekbe nem illő valóság megismerésére, kifejezésére és ennek köszönhetjük, hogy az emberen kívül álló valóságban is dialektikus mozgású szerves egészet láthatunk. A mechanikus mozgásúnak látott, részekre bontott, szervetlen egységű világkép helyébe, az elvont axiómák helyébe a dialektikus nagy szerves egész lépett, a kutató szubjektív Én helyébe az objektív természet, valóság. Az új művészi formák lényege éppen az, hogy évszázadok beidegzett mechanizmusából próbálnak kitörni, s jól-rosszul, de tükrözni-adni-kifejezni a valóságot olyan hitelesen, mint a természettudományok, vagy mondhatnánk azt is: ahogy a természetudományok adták fel axióma-rendszereiket s hódoltak meg a valóság előtt, majd pedig beleszóltak a valóságba, míg az atomfizika és biokémia kapuján bejutva teremtő társul nem szegődtek a természet mellé. Nyilvánvaló, hogy a modern természettudomány nem tette semmissé a klasszikus eredményeket. A relativitás-elmélet nem rombolta le a newtoni mechanikát, csupán a régiek érvényességi körét szűkítette (a csiga mozgási sebességét ma sem számíthatjuk ki mással, mint Newton törvényei segítségével), s egy Eluard-vers elemzéséhez is ad a hagyományos mondattan, stilisztika, ritmuselmélet eszközöket, csupán nem elégségest.

A „természet rejtett arcáról" egyre inkább kiderült, hogy nem is rejtett, nem is olan titokzatos. A felvilágosodás óta nyilvánvaló lett, hogy a társadalmi valóság jelenségei elviselhetetlenek, bonyolultak, hazugok, s a művészet joggal érezte, hogy vissza kell vezesse az embert elvesztett önmagához, ha már nem is Rousseau erdejében magára hagyva. Meg kellett tehát szabadulni a polgári társadalom konvencióitól, előítéleteitől, egyensúlyba hozva embert és természetet. Mivel azonban a művészet kiélte a másolás lehetőségeit, másrészt meg a másolás óhatatlanul a nem kívánt és tagadott társadalom ábrázolását jelentette volna, meg kellett teremteni művi úton az igazabb világot, rendet kellett teremteni a káoszban, – a természet időközben felfedett rendjepéldájára, s a természettudományok felismerésének értékesítésével. A modern művészet a természettudományok, történettudományok, lélektan segítségével annyit megismert a valóságból, hogy maga is kísérletezik teremtéssel, rendet lát az addig zűrzavarosnak hitt valóságban, s különös mámorral lát hozzá kitapogatni a rend vonalait. Bartók előbb letérdel a természet forrása elé (Cantata Profana), aztán megteremti vonósnégyeseiben a természet „szférikus geometriáját."

Gyakran találkozunk képek, zeneművek ilyen jelzésével: teremtés. A modern nyugati művész kiszakítva érzi magát a természetből, elszakítva az embertől, egyedül maradt a társadalomban. Érzi, hogy minden régi érintkezési forma, maga a társadalom lehetetlenné tette a közeledést, a művészetek csak a jelenségeket szemlélték, a dolgok lényegébe nem hatoltak be, s míg az ember elidegenedett a társadalomtól, természettől, mindinkább betokosodott előítéleteibe, kicsinyességébe. Nem lát más utat, mint megteremteni a természet mintájára s vele párhuzamosan egy más világot, melyben otthonosan mozoghat s biztonságban érezheti magát.

Járjunk utána a természeti formák születésének, funkciójának s talán így, a természetből kiindulva magunk is úgy alkothatunk, mint a természet – ez a modern művészet egyik fontos tétele. Mert mit tesz a természettudomány? Kiemeli például az atomot a nagy egészből s egy újfajta reakciót végeztet vele. Nemcsak beleszól tehát az alkotó folyamatba, de maga is végez bizonyos értelemben energia teremtő aktust. A művész tehát teremtsen úgy, mint ahogy a természet teremt a protoplazmákkal, sejtcellákkal, s akkor ugyanúgy saját törvényszerűségeikkel rendelkező „objektív művek" állnak elő, mint a természetben, a művészi kép, a zenei, festői, irodalmi önálló valóság lesz. De ahogy az anyag legparányibb elemeit, az elektronokat, protonokat, neutronokat, kaonokat sem tekinthetjük a térből és időből kiszakítottan, s nem mondhatunk le arról, hogy a mikrofizika segítségével felismert részecskéket bizonyos oksági viszonyban ne szemléljük, ugyanígy: csak olyan képélménynek hihetünk, mely megfelel bármily tág értelemben vett tapasztalati rendszernek világunkban, azaz: ha abban a képben, legyen zenei vagy festői, a természetnek, az ember által átélt és felfogott világnak ha még oly kicsi csíráját is megsejthetjük, felismerhetjük.

A mai művészet joggal teszi fel a kérdést: az emberért – a mindenség egészében, vagy az ember ellen – szemben az objektív természettel? A valóság közvetlen megfigyelésére törekvő s a természethez, mint megújító forráshoz menekülő művészet is megérezte a természettudományok mellett, hogy a mi bolygónk csak egyetlen a többi között, naprendszerünk csak egy a sok közül, s valamennyi naprendszer szoros összefüggésben áll, azaz: a geocentrikus és homocentrikus világképből kinőtt ember nagyobb megértésre törekszik a nagyobb világot illetően s mind távolabbi világokat vesz birtokába. Nem véletlen, hogy éppen a modern költészetben úgy elszaporodtak a csillagképek. Ez a kitárulkozás nem feltétlenül azonos a társadalom-kívüliséggel, a talajtalansággal, nincs ellentétben a forradalmi fejlődéssel. A probléma ott lép fel, amikor „az élő ember gondolata, képzete, érzete helyébe holt absztrakciót állítanak, senki gondolatát, senki képzetét, senki érzetét, a gondolatot általában–, az abszolút eszmét, az egyetemes akaratot, az érzetet mint meghatározatlan „elemet", az egész fizikai természet helyébe behelyettesített „pszichikait" (Lenin). Valóságos látás, kép helyébe élettelen axiómákat. Ma, amikor újra szerves kapcsolatot teremtettünk a természettel s csupán nem olyan spontánul élünk benne mint a primitív ember, hanem inkább matematikává absztraháljuk, hogyne lenne ez fontos kérdés számunkra. A hivatalok ablakaiba tett zöld sansevieriák s a városok parkjai, a méhsejteket utánzó téglák és a mádszál rugalmas szöveteiről mintázott tartó szerkezetek, a gondolkodó gépek és a mikroszkópikus sejtető festmények végeredményben ilyen „absztrakt természetek", nagyonis konkrét fundamentumokkal.

* * *

A primitív ember együtt él a természettel, a rabszolgatartó társadalmak alárendelik, a feudális középkor elfordul tőle, az újkor polgári társadalma, hogy saját hasznára fordíthassa, fokozatosan mélyebb megismerésére törekszik, míg addig el nem jut, hogy maga is teremtő-rendező lesz. A nemzetek, világnézetek, vallások differenciálódása és elkülönülése együtt jár zárt gondolati rendszerek kialakulásával, s ahogy a természettudomány egy-egy rendszeren belül teremtett rendet, úgy húzódtak a művészetek is szigorú és abszolútnak tartott határaik mögé. De korunk a tér és idő abszolutumának fogalmát filozófiailag a dialektikus materializmussal túlhaladottnak nyilvánította, s hogy fölöslegessé vált, igazolta a természettudomány már klasszikussá lett relativitás elmélete. Amit a múlt század elején még elhatároltnak tekintetünk, annak ma a rokonságára figyelünk. Növényrendszertanok helyett a növénytársulásokra, kis nemzetek helyett államszövetségekre, a tudomány és művészet között egyre jobban elmosódó határokra, egymásba átfolyó művészi műfajokra. Ki gondolna ma már arra, ami a középkornak még sarkalatos problémája: humán és reális szemlélet mesterséges külön választására? Míg a művészetek saját szűkebb műfaji körükben teljesedtek ki, a természet a hasonlat, metafora, szimbólum szerepét töltötte be, a szemléltetés, érzékeltetés, megértetés szerepét tehát. Ma már nem alárendelt eszköznek tekintjük a természet képeit: az eddig hasonlításra használt objektumból önálló érvényű kép lett. A mai regény nem él tájleírásokkal (ha igen, más szereppel, mint a romantikus vagy naturalista regény; vagy egyszerűen rábízza a tájat dokumentumfilmekre s az egyre lehetőbbé váló utazási élményre); a vers hasonlatai a valóban mai versnél szabadabb asszociációkban önálló funkciót kaptak s nem csupán a „szemléltetés eszközei"; a zene megveti a természetutánzó hangulatokat (ha csak Bartóknak Az Éjszaka Zené-jére gondolunk, akkor is megérthetjük, hogy nem kurutyolás és cirpelés utánzásáról van szó, nem is szimbólikusan alkalmazott természeti képpel, mint Sibelius Finnlandiájában, hanem önnön bartóki törvényeivel élő zenei természetről, mely a muzsika szerint természet, de ugyanakkor nem idegen tapasztalati élményeinktől sem), a festészet pedig a látott természettel rokon, arra építő, abból eredeztetett, de mégis saját képi törvényei szerint élő természetet teremt. Ahhoz persze, hogy egy növényt környezetében, társulásaiban írjunk le, ismernünk kell egyedi valóságában. A teljesebb igazságok nem rombolják le a szűkebb körűeket. Ahhoz, hogy a földet kozmikus távolságból vizsgáljuk, előbb a maga részleteiben kellett jól megismernünk.

Nem véletlen az, hogy a haladó társadalomtudományok, természettudomány, művészet a múlt század óta a társadalom, elemi részecskék, művészi láttatás szerkezetében keresi a problémák gyökerét. Figyeljük meg: pro és contra mondanivalói a szerkezetből indulnak el, legyen az a társadalom szerkezete, az atomé, vagy éppen a versé. Osztályprobléma, atombontás, formabontás áll a megújulás keresztüzében. És ahol lényegesen újat tud mondani, ott a valóság szerkezeti lényegét tapintotta ki művészet, tudomány egyformán. Az impressziók ideje lejárt, az emberiség tudatos, értelmi korszakába lépett, s benne a mi társadalmunknak kell példát mutatnia, hogy mellékutak, mellébeszélések nélkül valóban a lényeget, az egyetemes fejlődésért fontos lényeget tudja felmutatni. Számunkra a természet nem menekülés, s éppen mert szembe merünk és tudunk vele nézni, nem tartjuk lényegét rejtettnek, a lényeget pedig nem vonatkoztatjuk el a jelenségtől. (Hányszor hallunk pedig még nálunk is különösen képekkel kapcsolatban „a természet rejtett arcáról"!) Ha szükséges, megmaradunk a föld kilátóin, viszonyítási pontjain (megoldatlan probléma marad még elég szűkebb világunkban is), de túl is tudunk emelkedni rajta, anélkül, hogy kibújnánk itteni feladataink elől. S ez megint több minden eddiginél: mert biztosítja, hogy meglássunk és láttassunk közeli és távoli jelenségeket, viszonyíthassunk értelmünk szerint közelről és távolról. De ahogy nem válaszolják meg beszűkített szemléletű moralitások a művészet minden időkben legfontosabb kérdését: hogy mi értelme van mai életünknek, úgy nem mondható el a felelet művészi műfajoknak csak konvencionális keretei között, s nem mondható el mai, világokat magába ölelő tudásunk, felismerésünk, megérzésünk nélkül.

Persze, nem valószínű, hogy művészetünket korszerűbbé, hitelesebbé tenné, ha a természetudomány vagy éppen technika kérdései előtt nyitná meg kapuit. Galilei dilemmája nem csak Galileié volt, s hogy Einstein eljutott addig a pillanatig, amikor saját eredményei megsemmisítésére kellett gondolnia az emberiség érdekében, ezek kétségtelenül nagy és egyetemes érvényű példák, a közösség és egyén sorsának keresztútján. Drámai magvak, de azzá nőhet egy névtelen anya vagy mozdonyvezető sorsa is. A tizenkilencedik század irodalmára jellemző a magány tragédiája, de nem minden jellemző műve nőtt ki a magára maradt ember krízisből. A mi művészetünkben a természettudományokkal rokon lépéseket sokkal inkább a dolgokhoz való „hozzáállásban" kereshetjük. Mindenekelőtt abban, hogy a racionális gondolkodás nem szikkasztja ki az érzelmeket. Lehet, hogy a regény hamarabb átfordul esszébe, a festő több gondot fordít a kép okos megmunkálására, s a muzsikus ellenponttana raffináltabb lesz. De nem éppen ebben több korunk az eddigieknél, hogy: az érzelmet és értelmet, humánumot és rációt teljesebb összhangba hozta? A természeti valóság matematikai leírása, törvényszerű összefüggéseinek még művészi felismerése és ismerete sem foszthat meg világunk érzelmi szépségeitől. Amikor a természettudósok ma annyi ankéton kérve fordulnak a művészekhez, végeredményben az indítja őket, hogy nem akarnak a múlt század fizikusainak hibájába esni, nem akarnak mindenre kiterjedő érvényűnek hitt kijelentések igazában tetszelegni, a művészeteket viszont túlságosan parciálisnak, sőt provinciálisnak érzik, mint amikben még a részigazság is sovány. A természettudomány elhárítja magától a megváltó gesztusokat s a művészetektől csak annyit kíván, hogy a matematikába áttéve is érvényeset mondjon. Van ebben egy kis felelősség áthárítás is, kölcsönösen: a művész a fizikusra néz: no, mit kezd elszabadult szellemeivel, a tudós a művészre: a te kezedben vannak a humánum eszközei, segíts megfékezni a szellemeket, ha már elszabadultak. Ez így nyilvánvalóan nem megy. Atomfizika, biokémia, kibernetika van, szellemeiket visszavezényelni nem lehet. A természettudósok és mindenki más viszont joggal igényli, hogy a művészet erre keressen feleletet: mi az élet értelme, abban a korban, melynek mindennapjaiba is beavatkozott az atomfizika, biokémia, kibernetika, hogy éppen csak őket idézzük. Ne tegyen úgy a művészet, mintha sejtelme sem volna róla, s megelégedhetnék hátborzongató házasságtörésekkel, sárga citromokkal, lágy dallamokkal, függetlenül korunk természettudományos eredményeitől.

Mindenki érzi, látja, tudja, hogy a fogalmak hatalmas jelentésváltozáson mentek át, hát ezt a jelentésváltozást mondják el a művészetek, ennyi az egész. Ha minden agysebész tudja, hogy operációval az erőszakos embert szelíd báránnyá lehet tenni, az irodalom se úgy forgassa az embert, mint száz esztendeje. Mert talán erre is megy: a fi-

zikus lemarad, ha tíz évet késik, a művészet viszont tegnapi kosztümben is páváskodhat. A művészet minden időkben segített a valóság összefüggéseinek felderítésében, ma se maradjon le benne. Ez a szerepe és dolga módosult a társadalomtudományok, lélektan, film, stb. előretörése után, de hát tudósaink nem azt kívánják-e, hogy ezt az új feladatát találja meg? S találja meg a valóságnak azzal a szerény tudomásul vételével, mellyel egy természettudósnak kell az anyaghoz nyúlnia. És erre nem felelet az, hogy szerelem, barátság, hűtlenség azonos előjelű minden időkben, s szín, forma, emberi test nemkülönben, a lényeges mindanivalók tehát nem változnak lényegesen. Igenis: minden időben más tartalmat kapnak. Amikor a természettudósok nevében a mai „műélvező" kopogtat a művészetek kapuin, nem kíván egyebet, mint ennek a megváltozott viszonynak művészi jelképeit. S nem kívánnák akkor, ha erre bármelyik multi művészi irány megnyugtató feleletet tudott volna adni. Megkísérelték, de óhatatlanul soványabb válaszra futotta, mint a szocialista társadalmak elvi vagy gyakorlati kiteljesedéséből telhet.

A természet sem nem idegen, se nem titokzatos, s nem is önmagának való, harmóniába lehet vele hozni az embert. És ha egyszer az egyensúly felbomlott, nem a mi társadalmunk feladata-e hogy helyreállítsa? A feltétel világos: a tokbabújt embert, hogy Csehov kitűnő képével éljünk, a tokban keresi-e az élet értelmét, börtöncellájában a szabadság mértékét, axiómákban a valóságot, vagy kitárja szívét és értelmét a világ befogadására. Akkor kezdett törődni a természettel, amikor az idő múlása tudatosult benne, amikor kifejlődött időérzéke, s úgy próbál megkapaszkodni a természetben, mint a tartós valóságban a mulandókkal szemben, mint a tisztában a romlandóval szemben. A magára maradt ember a teljes egészet, a mindent mindennel összekötő valóságot keresi a természetben. Pillanatnyi érzések, beszűkítő axiómák helyett a nagy, szerves, élő egészet. Tiltakozásának egyetlen konzekvenciája: jogaiba helyezni az embert éppen úgy, mint a természetet. Hogy ebben a versenyben művészetünk milyen előnnyel indulhat, nem kérdéses. A ma Anaxagórásza így fogalmazhatna: kezdetben volt a rend, jött a szellem és összekuszálta, míg aztán elvetve előítéleteit, újra fel nem fedezte a valóság szigorúan szervezett rendjében: ember és természet parányi részeinek is a helyét.

KOCZOGH ÁKOS

ÉS BARTÓK UTÁN...

– A zenei közgondolkozás kérdéséhez –

Granasztói Pál és Fodor András úgy érzem túlságosan is szabódtak, amikor a zenéről írt cikkeiben minduntalan hangsúlyozták céhenkívüli mivoltukat. Túlságosan, mert írásaikban végre korunk zenéjének valóban legdöntőbb problémáiról olvashatunk.

Végül is ki hivatott a zene kérdéseihez hozzányúlni? Az, aki a zenét adja, vagy az is, aki kapja? Csak az, aki mint alkotó vagy előadóművész teszi rá az életét, vagy az is, akinek „csupán" mindennapi erőforrás és vigasztalás, aki talán nem is tud anélkül élni, hogy újra és újra meg ne merítkőzzön hullámaiban? A zene igazi rangja, igazi társadalmi szerepe érdekében tesszük, ha az utóbbiak jogát is elismerjük, s nem csorbítjuk ezzel a szakma kiváltságait sem. A művészet – mondotta Hegel – kérdés a visszadobbanó szívhez, nemcsak azok ügye tehát, akik a kérdést felteszik, hanem azoké is, akik válaszolni tudnak rá.

Granasztói Pál és Fodor András a zenetörténet egyik legizgalmasabb folyamatáról ad tudósítást. Az évek során másokon és önmagukon figyelték meg, hogyan alakul a „visszadobbanók" táborának ízlése, hite, felfogása. S ez azért is különösen érdekes, mert hiszen itt Magyarországon emelkedett ki a XX. század zenéjének legnagyobb csúcsa: Bartók Béla művészete.

A művészet története nem fejeződik be azzal, hogy a műveket megírják. Ha leszokunk arról a szemléletről, amely a történelemben csak a nagy hadvezérek tetteit, a művészetek történetében csak a zsenik működését látja, tudomásul kell vennünk, hogy a már létrejött műalkotásoknak is megvan a maguk történelme. Változhatatlannak hisszük őket, mert papírra vannak rögzítve, közben azonban emberek millióinak tudatában változnak meg. Ami ma zajos tetszést arat, az eestleg gyorsan el is tűnik. Ami először elfogadhatatlannak, idegennek hat, az pár évtized múlva könnyen érthetővé, világossá válik.

Ez történt és főleg ez történik most Bartók és Kodály zenéjével, s általában véve a XX. század muzsikájával. Granasztói és Fodor cikkei olyanok, mint az ízlések küzdelméről küldött hadijelentések.

„30 éves átfutás" – mondja Granasztói arról az ismert jelenségről, hogy az ember 30 évvel ezelőtt született műveket fedez fel, s érez mainak, „modern"-nek. Fodor András sok példáját sorolja fel ennek, s az esetek számát tetszés szerint szaporíthatnánk. Úgy hiszem, az alkotóművész és a közönség kapcsolatának itt érkeztünk el a legdöntőbb és legfájóbb pontjához.

Egy időben azt szerettük mondani, hogy a művész és a közönség ízlése közötti „fáziseltolódás" már a múlté, a kapitalizmus hozta létre, s a kapitalizmus felszámolásával automatikusan megszűnik, a mi társadalmunkban már nem spekulálhat tisztességes művész a jövőre, a jelen közönségéhez kell szólni, azt kell megnyerni. Ebből azonban furcsa és ellentmondásos helyzet származott. Egynémely zenemű, amely programszerűen a mai közönség számára íródott, visszhangtalanul halt el, mert a koncerttermek közönsége idegennek találta, azok pedig, akiknek zenei ízlése az operett színvonalán maradt, nem érezték közelebb magukhoz a kortárs „komolyzene" többi alkotásánál. Ezzel szemben viszont olyan zeneművek, amelyek szerzője nem sokat törődött a közérthetőséggel, nyilvános tetszést keltettek. Igaz, hogy csak néhány száz, legjobb esetben néhány ezer ember előtt, akik a hangversenyekre elmennek. De hát hol találja meg a művész a népet? Az emberek elvontan elképzelt összességében, amelynek azonban nincs módjában művével megismerkedni, amellyel sohasem állhat szemtől szemben, vagy abban a konkrét közönségben, amellyel nap mint nap érintkezik, de amely a legjobb esetben is csak egy kis töredéke az egész lakosságnak. (Sigmund Spaeth írja A history of popular music in America című művében, hogy egy amerikai nagyváros egy százaléka tekinthető a „komolyzene" közönségének. Ha jobban utánaszámolnánk, nálunk is körülbelül hasonló az arány.) Ez a megfogható közönség nem egyenlő a néppel, de a tapasztalatok szerint megkerülnie sem lehet annak a művésznek, aki a néphez akar szólni. Akik a meglevő közönséggel szemben az egész népre fellebbeznek, azoknak is előbb új közönséget kell a maguk számára szervezni, a művész és a nép között a közönség elkerülhetetlen szerepet tölt be.

Mindez arra mutat, hogy a művészet és a közönség közötti mai szakadék kétségtelenül a kapitalizmus műve ugyan, de naiv ábrándozás lenne azt hinni, hogy a szocialista tulajdon és társadalmi viszonyok bevezetésével automatikusan feltöltődik. (S a zenében ez a szakadék még mélyebb, mint az irodalomban, mert a zenéhez speciális műveltség is kell). Talán sokan volnának még, akik szívük, eszük, világnézetük szerint közel állanának Bartók művészetéhez, de beléjük rögződött zenei előítéleteik megakadályozzák közeledésüket. Sokkal könnyebben megértik például Radnóti versét – „Oly korban éltem én e földön" – mint azokat a Bartók műveket, amelyek a zene nyelvén ugyanezt az élményt fejezik ki.

A szakadék legyőzésének két útja van: hidat lehet verni fölötte és fel lehet tölteni. Bartók és Kodály, mint alkotóművészek az elsőt választották és szédítően merész ívű hidat építettek. Amikor az ember régi koncertekről szóló tudósításokat olvas, amelyeken Bartók műveit csak pár száz ember hallgatta, s összehasonlítja a mai helyzettel, úgy érzi, hogy a híd, amelyet pedig csak az egyik oldalról kezdtek építeni, íme elérkezett a túlsó partra. Lehet, hogy éppen csak megtámaszkodott ott, – azaz képes beszéd nélkül: lehet, hogy még csak kevesen értik, de ma már érezhetően növekedik az értők száma. Bartók művészete ma már kétségbevonhatatlanul, kiszámíthatóan útban van afelé, hogy eljusson a nép egyre szélesebb rétegeihez.

Ez azonban csak úgy vált lehetségessé, hogy közben a szakadék betömésének munkálatai is megindultak, sőt ezen a téren is nagy tettekről és nagy eredményekről számolhatunk már be. Tudomásul kell azonban vennünk, hogy ez a munka csak lent kezdődhet a mélyben. Kodály Zoltán nagy tette, hogy ő, aki megjárta a csúcsokat, bemerészkedett a szakadék legmélyébe. Kodály nevelési programja a szocialista művelődéspolitikát képviseli, hiszen lényegében azt vallja, amit híres nyilatkozatában Lenin: érdekelhet-e minket a finom édes biszkvit, amikor a tömegek fekete kenyeren tengődnek. S egyezik a program is, amit Lenin így fogalmazott meg: „Ahhoz, hogy a művészet közel juthasson a néphez és a nép a művészethez, először is fel kell emelnünk a közműveltséget és az egyetemes kulturális színvonalat!"

A szocialista művelődéspolitika célja és feladata tehát világos. Nem ugyanilyen világos azonban mindenki előtt, hogy mit tehet az alkotóművész. Kodály Zoltán azt mondotta, hogy ő több mint tíz éven keresztül „gyermekruha készítésre profilírozta magát", vállalva azt is, hogy addig „nem készít exportcikket". Ne felejtsük azonban el, hogy amikor ezt vállalta, már gazdag életmű állott mögötte. Ne felejtsük, hogyha a szakadék mélységét sikerült is csökkenteni, fent, a csúcsnál, a két part közötti távolság még nem csökkent. Mit tegyen hát az a fiatal zeneszerző, aki meg akarja alapozni saját életművét, aki egyéni mondanivalójával, hangjával, művészetével akar jelentkezni? Leszálljon a szakadék mélyébe, megpróbálja átugrani, vállalva azt, hogy valószínűleg belezuhan, vagy húzódjon félre és várja meg a „harminc évi átfutást", amikorra majd a mélységet mások betömik?

Kézenfekvő a felelet, amely Bartók és Kodály műveire hivatkozik, hogy megmaradjunk az előbbi képnél: arra a hídra, melyet a két nagy magyar lángelme emelt. Ez a program világos, érthető és rokonszenves is minden alkotóművész számára. De vajon mit jelent az, hogy Bartók

útján járni? Vajon arról mondhatjuk el ezt, aki gondosan őrzi az ő művészetének minden elvét, hagyományát, abból jottányit sem enged, s nem tágít tőle sem jobbra, sem balra, vagy arról, aki – mint Bartók tette – ismét új utakat keres.

Ha erre a kérdésre felelni akarunk, meg kell próbálnunk előbb megfogalmazni, hogy mit is jelent számunkra Bartók zenéje.

A szintézis elve Bartók művészetében

Bartókról szóló írásokat olvasva aligha talál az ember többször előforduló kifejezést, mint ezt: szintézis. Semmiképpen sem véletlen, hogy különböző nemzetiségű, világnézetű és zenei felfogású írók éppen ezt látták Bartók művészete legjellemzőbb sajátosságának. Ezt olvashatjuk már Molnár Antal első Bartókról szóló írásaiban, ezt Szabolcsi Bence zenetörténetében („Itt már nincs társa – írja –, egyedül van és olyan nyelven beszél, amely tisztán az övé, olyan formákban és olyan eszközökkel, amelyekben ő egyesíti először és egymaga kelet és nyugat legmélyebb és legismeretlenebb álmait.") Ezt fogalmazza meg ugyanő „interkontinentális méretű szintézisnek". Erről beszél Ujfalussy József is nemrég megjelent zeneesztétikai művében („a legnagyobb szabású szintézis éppen a Bartók Béláé"). Ez a szintézis gondolat áll Lendvai Ernő nagy jelentőségű Bartók elemzéseinek középpontjában. De ugyanez a gondolat jellemzi a külföldi irodalmat is. Serge Moreux Bartók könyvében éppúgy a szintézis gondolatát emeli ki a „szenvedélyes magyar" művészetében, mint Walter Wiora az európai népzene és a nyugati zeneművészet összefüggéséről írott könyvében. Erről szól Giselle Brelet, amikor Bartók zenéjét az atonalitást leküzdött és magában foglaló tonalitással jellemzi. Sőt még azok is valahogy a szintézis gondolatát kerülgetik, akik nem ismerik fel Bartók igazi jelentőségét. Egy időben például Adorno is a szintézis lehetőségét látta Bartókban, a modern zene szerinte két alapvető útja, Schönberg és Sztravinszkij irányzata közt.

A Bartók által megteremtett szintézis olyan sokrétű és sokoldalú, hogy bárhonnan tekintünk művészetére, ez a jellege mindenütt előtérbe kerül. Szintézise a „pokoljárásnak" és a pokolból való kiemelkedésnek, a negatív és pozitív „életérzésnek" (e kettő legtöbb kortársának művészetében vagylagosan jelentkezik). Szintézis – Szabolcsi megfogalmazása szerint – „a harc és látomás, jeges fegyelem és démoni láng, havasok és tűzhányók . . . , keletkezés és elmúlás között". Új szintézisét teremtette meg a magasművészetnek és a népművészetnek, s ezzel együtt nyugatnak és keletnek, hiszen – amint Kodály mondta – „egyik kezünket Bach és Palestrina fogja, a másikat a cseremisz és a nogaj-tatár". Nem tagadja meg az európai fejlődést, hanem összegezi azt, de olyan módon, hogy egyben összegezője saját kora zenei újításainak is. Wiora fejtegetései szerint szintézis a nemzetinek és internacionálisnak, ő az, aki a „nemzeti" jelleget a szó mindhárom hegeli értelmében feloldotta. S Wiora utal a Hartmann-féle esztétika „rétegeire" is, amely megkülönbözteti az emberi lélek alap- és felsőbb rétegeit, s rámutat arra, hogy Bartók az a művész, aki egyszerre szól mindegyikhez, aki az emberi lélek egészében keresi és találja meg rezonanciáját.

A sort még folytathatnánk. Beszélhetnénk arról, hogy művészetében a szenvedélyek izzása hogyan párosul a legszigorúbb, matematikailag is pontos konstruktív formarenddel, vagy hogy mennyire alapelve az ellentétek szembeállítása, az ellentétekből való építkezés. Szintézis, szintézis, szintézis, ezt a szót kellene folyton ismételnünk s új és új oldalról felvetnünk, ha Bartók Béla művészetének jelentőségét vizsgálni akarjuk.

Sohasem véletlen, hogy ilyen arányú szintézisek mikor jönnek létre. Többnyire nemcsak összefoglalják az előttünk lezajló kor eredményeit, hanem egyben meg is nyitnak egy új korszakot. Éppen ezért tudnak egységbe fogni addig összeférhetetlennek látszó mozzanatokat, mert új szemszögből tekintenek mindent. Múltba és jövőbe egyszerre tekintő Janus-arca volt Bach és Beethoven művészetének, mint ahogy az van ma Bartókénak.

Mert a bartóki szintézis nemcsak formai elemek összegezése, hanem egy új világhelyzet nagyvonalú kifejezése is. Az emberiség a XX. században történelmének legnagyobb fordulópontjához érkezett el. Most végre álomból reális lehetőséggé lépett elő egy olyan társadalom megteremtése, amely megszabadítja az embert a magántulajdontól és minden következményétől, s elvezet „a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába". Ugyanakkor azonban fenyegetően reális veszedelemmé vált a teljes pusztulás is, nem egy osztály, egy nép, egy társadalmi formáció, hanem az egész emberiség pusztulása. Olyan remények ébredtek tehát, mint soha annakelőtte, és olyan veszedelem, mint még szintén sohasem. Ez a kiáltó ellentét, a veszély érzete és a megoldás közelsége alapvető élménye a század művészetének, de csak kevesen tudták olyan teljes egységgé fogni, mint ő, csak kevesen tudták úgy ábrázolni a *nemet*, hogy az *igent* sohase tévesszék szem elől.

Bartók művészetének az utóbbi évtizedekben megtett hallatlan nemzetközi diadalútja azt bizonyítja, hogy azokra a kérdésekre válaszolt, amelyekre a világ ma is szomjazza a feleletet. Bartók már akkor átélte ezeket a kérdéseket, amikor még csak nagyon kevesen, – művészete ezért „aktuális" ma is, amikor sokan tudják már azt, amit ő előre látott.

Az értők táborának kiszélesedése együtt járt egy másik igen érdekes folyamattal. Nemcsak többen fordulnak már Bartók muzsikájához, de bizonyos értelemben mást is találnak benne, mint a tíz-húsz-harminc évvel ezelőtti hallgatóság. Konkréten: egyre jobban megértjük Bartók művészetének tartalmi és formai *szintézisét.*

Első pillanatra talán meglepőnek tűnik ez az állítás, de mindenki megerősítheti, aki az igények átalakulását hosszabb idő óta figyeli. Akik újonnan kerülnek közel Bartók művészetéhez, azokra többnyire e muzsika újszerűsége, meglepő, megrázó, szinte félelmetes és ismeretlen volta hat, – később azonban mindez ismerőssé, tisztává, egyszerűvé, klasszikusan kiegyenlítetté válik. Jól emlékszem például, hogy amikor tizenkilenc éves koromban először hallottam a Hegedűversenyt a régi Vigadóban Szervánszky Péter előadásában, milyen ismeretlen, izgató világot találtam benne és éppen ez vonzott hozzá. Ha ma hallom műveit, már csodálkoznom kell ezen az első élményen, nemcsak ismerőssé vált a hegedűverseny, de a klasszikus tisztaság és egyensúly élménye kerít hatalmába. Míg azelőtt elsősorban a hangzás és harmóniavilág újszerűsége hatolt el idegrendszerem legmélyéig, ma már világosan kirajzolódik előttem a kezdetben csak homályosan észlelt csodálatos bartóki dallamosság.

Még a Bartókot nemcsak szerető, de a maguk módján értő, de mégsem elég alaposan ismerő emberektől is hallottam, hogy számukra ez a művészet elsősorban az élet negatív oldalainak, a rettegésnek, az egyedüllétnek, a magánynak – és legfeljebb a velük való szembeszegülésnek a művészete. Nem vették még észre, hogy művei egyben milyen bámulatos módon teljesítik ki a szépséget, fejezik ki az élet szeretetét, a végtelen távalataiban való megnyugovást és a megtisztulást. Úgy látszik, idő kell ahhoz, hogy eljusson az ember *ehhez* a Bartókhoz, nemcsak az ellenszegülőhöz, hanem a feloldozóhoz is, nemcsak a régi zene *antitéziséhez,* de a régi és új *szintéziséhez.*

Természetesen nem Bartók változott és változik meg, nem az ő művészete alakul át felforgató újítóból klasszikus egyensúlyú muzsikává. Mi változtunk meg, nemcsak abban, hogy ma már jobban ismerjük zenéjét, hanem abban is, hogy egyre jobban megnyílik fülünk a művészetében kifejeződő szintézis megértésére. Az ő nagysága, hogy művészete képes bennünk erre a metamorfózisra, mert nem volt hozzákötve az újító-szándék sokszor pózá merevedhető magatartásához. Életműve akkor is megáll, amikor mindaz, ami a közönséget egykor felháborodásra ingerelte, már utánzóinak műveiben ezerszer megunt banalitássá válik. Mint ahogy Mozartot, Beethovent vagy Chopint akkor is szeretjük, ha utánzóiktól, eredményeik aprópénzre váltóitól unalommal fordulunk el.

Itt érkezünk el a fejlődés dialektikájának egy igen fontos sajátosságához. A fejlődés akkor sem áll meg, ha elérünk a csúcsra, utána, az újabb csúcsok előtt ismét le kell szállnunk a völgybe, – minden szintézis után ismét széttörik a megteremtett egység, hogy az ellentétek küzdelmében haladhassunk az újabb szintézis felé. Abban a pillanatban, amikor Bartók zenéjében egyre többen ismerik fel a század művészetének klasszikus csúcsát, beteljesedett szintézisét, ugyanakkor egyre többekben ébred fel az igény ismét valami új iránt.

Új szintézis felé

A művészet társadalmi funkciója parancsoló erővel írja elő, hogy a művész mindig azt az újat kutassa, ami az életben megjelenik, s úgy fogalmazza azt meg, hogy agitatív erővel hasson. A művészet csakis így teljesítheti célját, hogy ne csak magyarázza a világot, de meg is változtatja. A burzsoá művészi irányzatokkal, amelyek elszakadnak a valóság talajától, s öncélú formai játékokba merülnek, nem azért fordulunk szembe, mert túlontúl újat adnak, hanem azért, mert csak látszólag adnak újat, nem lényegük szerint.

Az előbb azt mondottuk, hogy Bartók a világ mozgásának azokat a törvényeit sűríti zenévé amelyeket korunk embere a legfontosabbnak érez. Az idő múlása azonban Bartókra is érvényes, ahogy alakja távolodik az időben, zenéje is úgy alakul át a mi szemünkben a jelen közvetlen kifejezőjéből olyan művészetté, amely a multat emeli fel minden időben érvényessé.

Gondoljuk csak meg, az idén lesz 18 esztendeje, hogy New Yorkban szemét lehunyta. Ez igen nagy idő a zeneművészet történetében. Bach halála után 18 évvel műveit már legtöbben (akik nem felejtették el teljesen) porosnak tartották, s új stílus vált uralkodóvá: Haydn évek óta az Esterházyak udvari karmestere s a kis Mozart már megalkotta első vígoperáit. Mozart halála után 18 évvel pedig már megszületett Beethoven V. Szimfóniája. Beethoven elhunyta után 18 évvel viszont már a romantika virágzott.

Igaz, hogy egyik esetben sem csupán a zene öntörvényű belső fejlődése hozta létre a stílusoknak ezt a hatalmas átalakulását, hanem az élet teljességének szédítően gyors iramú átalakulása. Bach halálától (1750) Beethoven haláláig (1827) a felvilágosodás, a francia forradalom, a napóleoni háborúk, a restauráció követte egymást, kibontakozott az ipari forradalom, megváltozott a mindennapi élet, átalakult az erkölcs, az ízlés, az érzelemvilág és a gondolkodás. A zene követte, kifejezte és élesztette ezt az átalakulást.

Az a 18 esztendő, amely Bartók halála óta telt el, nem hozott kisebb változásokat. Úgy vélem, felesleges lenne most sorravenni őket. Nem, nem olyan változásokat még, amelyek alapján mindenestül túlhaladottnak ítélhetnénk a bartóki problémafeltevést, – a fény és árnyék, az igen és nem, a kibontakozás és pusztulás szembeállítását. A nagy alternatíva ma is ott áll az emberiség előtt. Csakhogy azóta a mélység még rettenetesebb – míg Bartók legtöbb műve keletkezésekor még csak elvont – szellemi síkon élhette át a pusztulás vízióját, addig az ma fenyegetően valóságos lehetőséggé vált. (A II. világháború élményei kitörölhetetlen erővel befolyásolják a művészet további fejlődését, s az atomfegyverkezés tényei fenntartják, sőt növelik a veszély érzetét.) Másrészről viszont bármennyire nagyobb az árnyék, még sokkal nagyobb a fény is. Bartók a kiemelkedést is csak elvont akaratként tudhatta megfogalmazni, de a mai nemzedékek előtt egyre kétségbevonhatatlanabbul bizonyosodik be, hogy az reális, eleven, élő terebélyesedő folyamat.

A helyzetnek ez a megváltozása, s az érzés és gondolatvilág ezzel kapcsolatos átalakulása megköveteli, hogy a művészet is átalakuljon. Így jön létre az az igény, amely ismét újat keres, olyat, ami a most bontakozó tendenciákat is kifejezi. Ne tévesszen meg bennünket az, hogy ez az igény nem mindenkiben egyszerre és nem mindenkiben egyformán jelentkezik. Nemcsak a tudat fejlődése marad el a lété mögött, de mindkettőn belül is millió példáját láthatjuk az „egyenlőtlen fejlődésnek", az érzelmek és az ízlés átalakulása elmarad a gondolkodásé mögött, az egyes osztályok, rétegek, egyének ízlésének fejlődése más osztályok, rétegek, egyének mögött. Vannak fogékonyabbak, akikben hamarább felébred egy újfajta zene iránti igény és vannak kevésbé fogékonyak. Vannak, akik már érzik is, hogy mit akarnak, vannak, akik mégcsak érzéseikben sem tudnak róla számot adni. Minket persze azoknak az igényei érdekelnek, akik osztályhelyzetük, világnézetük alapján az új művészetet szocialista művészetnek akarják.

A zene szempontjából nézve természetesen a zeneszerző a legfogékonyabb, ő érzi és ő is akarja megérezni legelébb az új igényt, ő akarja azt táplálni és kielégíteni. Keresi tehát az új mondanivaló kifejezésé-nek útját, mégha kockáztatni kell is, hogy tévútra téved.

Az új keresése igen könnyen jár együtt azzal, hogy a szintézis ismét széttörik, alkotóelemeire bomlik, vagy új „téziseknek" és „antitéziseknek" adja át a helyét. Minden eddigi tapasztalat azt mutatja, hogy a szintézis nem országútja a művészetnek, nem stílus, irányzat, műfaj, amelyet csak meg kell nyitni, s utána jöhetnek az utódok csapatostul. Inkább úgy látszik, hogy a szintézis olyan virág, amely ritkán nyílik. Zeneszerzők százai és ezrei munkálkodtak az elmúlt századokban is, mégis olyan arányú szintézist, mint Bartók, csak a legnagyobbak tudtak teremteni. S minden ilyen nagy összegezés után ismét széttört az elemek megteremtett egysége, a klasszikus nyugvópont átadta helyét az elemek küzdelmének, az egymást tagadó polaritásoknak, a klasszikus kiteljesedés a romantikus egyoldalúságnak.

Ezt a jelenséget a mai zeneművészetben is megfigyelhetjük. A létrejött összegezés mindig megtermékenyítette ugyan a fejlődést, de többnyire nem teremtett közvetlenül iskolákat. Johann Sebastian Bachnak nem volt a szó szoros értelmében vett követője, még gyermekei is elfordultak tőle, Philipp Emmanuel Bach kisebb művész, de mégis egyenes út vezet tőle Mozarthoz. S voltak-e igazi követői Beethovennek, aki után a romantika éppen ellentéte mindannak, amit szintézisnek nevezhetünk? Így tehát a fejlődés természetes, dialektikus törvényének kell elismernünk, ha Bartók szintézisének sincsen egyenértékű folytatása.

A bartóki művészet sokakat megigézett, s azok, akik a század eddigi legtökéletesebb zenei kifejezését találták meg benne, most elvi alapból kiindulva nem akarják „lejjebb adni" a már egyszer elért szintézisnél. De nekik is meg kell érteniük azokat a művészeket, akik – Bartók előtt és után – nem tudtak ugyanarra a magaslatra felemelkedni, de akik a XX. század zenéjének történetében mégis ugyanannak a folyamatnak a részesei.

Fodor András fejtegetései például arra is utalnak, hogy a Bartók-rajongás mint akadályozta meg annakidején sok fiatal hívében, hogy más zeneszerzők értékeire is felfigyeljen. Sokan, akiknek első nagy zenei élményei közé tartozott Bartók, csak később tudták megszeretni Chopint, Verdit, Brahmot, Wagnert, sőt a legtöbb kortárs zeneszerzőt is. Valahogy az volt a felfogásuk, hogy mindazt, ami a zenében Beethoven és Bartók között történt, jelenleg pedig Bartókon kívül történik, el kell vetni. A XX. század muzsikáját is gyanakvással fogadták, s eleve azt akarták kimutatni benne, hogy Bartók mennyivel nagyobb náluk. *Akkor* talán érthető volt ez a magatartás, hiszen az újonnan való rátalálás izgalma tapadt a nagy magyar mesterek művészetéhez, ma azonban semmiképpen sem jogosult. Jobban ki kell tárnunk szívünket, lelkünket az európai és egyetemes muzsika és a kortárs zeneművészet előtt.

És itt érkezünk vissza kiindulópontunkhoz: azokhoz, akik a zenét befogadják. Bartók művészetének példája bizonyítja, hogy bár az eszközök újszerűsége fontos része a pillanatnyi, „evokatív hatásnak", de mégiscsak rövid időre szól. Bartók művészete kibírja az idők próbáját, akkor is, amikor eszközei már nem megdöbbenően újszerűek, sőt mondanivalójának érvénye azóta talán még világosabban domborodik ki. De mi lesz vajon azzal a sokféle új irányzattal, törekvéssel, művel, amely Bartók után keletkezett? Sorsukat az fogja eldönteni, hogy tudnak-e olyat *mondani*, amit akkor is érdeklődéssel hallgatunk majd, ha formai újításaik nem lesznek többé újítások.

S erről azért érdemes beszélni, mert a zenei vitákban olykor túlontúl is az eszközök megítélésén volt a hangsúly, a kritika is túlontúl eszerint értékelte az egyes műveket. Pedig a modern zene egyes irányzatait nem az eszközök alapján kell elkülönítenünk, hanem a művek tartalma, mondanivalója alapján.

Bartók sem csak formai téren hozott újat s teremtett szintézist, hanem egy új világhelyzetre reagált, minden zeneszerző között a legérzékenyebben. A Bartók utáni művészet sem abban adhatja a döntően újat, hogy olyan új eszközöket talál ki, amelyeket ez a kísérletező elmúlt fél évszázad figyelmen kívül hagyott, hanem elsősorban abban, ha az élet fejlődésének tendenciáit foglalja össze zenévé. Olyan módon, hogy benne legyen mindaz az új, ami az emberiség életében 1945 óta megjelent.

Magyarul: a jövő művészetében is az mondja majd ki a döntő szót, aki ismét szintézist tud létrehozni. Csakhogy megteremtése most talán még sziszifuszibb erőfeszítést követel meg, hiszen még nagyobb ellentéteket kell átfogni, még nagyobb divergenciákat kell leküzdeni. Ezért használhat fel a maga mondanivalójának kifejezése érdekében minden új kísérletet, de ezért szükségszerű az is, hogy több legyen benne a fény, a megnyugvás és a kiteljesedés is.

Szépség és közérthetőség

Hogy milyen legyen és milyen lesz ez az új zene, arra nehéz válaszolni, különösen szavakkal, hiszen csak maga a zene felelhet rá. Dogmák és előregyártott „vezérfonalak" itt nem érnek semmit, a konkrét zenei gyakorlatnak nincs módjában a szavakkal elképzelt tartalmat egyszerűen zenévé átváltani. Azt a csodás kibernetikai gépet még nem találták fel, amelybe az egyik oldalon beleteszik a tartalmat, a másik oldalon pedig kijön a kész mű. A valóságban a tartalom és a forma, ha nem is mindig pontosan egyszerre, de mindig együtt születik.

Az új zene mibenlétét illetően csak tapogatózhatunk. Mégis az eddigi tapasztalatokból máris leszűrhetünk bizonyos következtetéseket.

Igen érdekes ezzel kapcsolatban Granasztóinak az a megjegyzése, amely szerint Mozart minden szépségével együtt már visszavonhatatlanul a „múlté", a modern zene Beethovennel kezdődik. „És most Mozart hirtelen másnak tűnt, mint eddig – írja –, valamivel távolibbnak. Mert e pillanatban eszméltem valamire, érzékeimmel – hiába tudtam eddig is –, hogy ez a zene (ti. a Beethovené) modernebb. Sőt nemcsak modernebb, hanem mai, míg Mozart valahogyan minden szépségével, varázsával egy lezárt, immanenssé vált múlt, akár a görög építészet. Felkerült az Olymposra az istenek közé, míg ez a beethoveni zene mintha még itt volna köztünk. Mert ebben valami fújtatás, küszködés is van, valami irányulás, ami talán még nincs is célnál. Valami személyesebb, valami közelibb. Most hirtelen úgy tűnt, hogy Mozart fájdalma, öröme, kész, formált állapot, míg Beethovené ott születik a fülem hallatára ideges remegéssel."

Ezek a fejtegetések azért érdekesek, mert hozzájuk hasonlót – tapasztalhatjuk – sok zenehallgató érzett. Valóban nem lehet véletlen, hogy Beethoven zenéje annyira mainak, a mi korunk problémáiból sarjadónak érezzük. „Beethoven itt van, nem mögöttünk, hanem előttünk... A megpróbáltatások napjaiban ő mindig velünk van" – írta Romain Rolland, amikor elmondja, hogy a háború legszörnyűbb napjaiban, a gépesített tűzérség szakadatlan dübörgése közben hogy dalolt benne „az Esz-dur koncert gyönyörű dallama".

És mégis úgy érezzük, hogy Granasztói itt egyoldalúvá vált. Állítsuk csak szembe véleményét Ernst Fischerével, a kiváló osztrák marxista filozófusével, aki szerint meg a jövő művészete éppenséggel „mozarti" lesz. „A kommunista feltételek közt keletkező zenétől elvárhatjuk – írja –, hogy minden romantikus nyafogást, minden hájas ostobaságot, minden hisztériát és hangoskodó propagandát elutasít, feltételezve egy intelligens, idegileg nem-túlfeszített, vagy érzelgős közönséget, melyet nem elkábít, hanem felüdít, s a gondolkodását nem elhomályosítja, hanem világosabbá teszi, és számos kifejezési eszközzel, anélkül, hogy utánozná, *Mozart* derűs gazdagságát, okos merészségét folytatja tovább".

Úgy érzem, hogy Fischer nagyon fontos dolgot mondott ki ezzel a hasonlattal. (Mert hiszen az új zenének ezt a mozartiságát, mint maga is hangsúlyozza, csak hasonlatnak lehet venni, s nem is gondolhatunk arra, hogy közvetlenül hasonlítson Mozartra.) A XX. század zenéjének sokáig egyik legjellemzőbb vonása volt, hogy benne a szép esztétikai kategóriája háttérbe szorult, nemcsak a fenséges és a nagyszerű, vagy a tiszta és az elvont, de kifejezetten a rút mögött, amely útóbbinak ábrázolása esztétikai minőséget nyert. – A zene ne legyen szép, hanem igaz, – gyakran olvashatjuk különféle változatokban ezt a programot a XX. század nagy zeneszerzőinek nyilatkozataiban, de az „igaz" itt szinte egyértelművé vált az élet negatív oldalainak feltárásával.

A hagyományos értelemben vett szépség felbomlásának folyamata kétségtelenül visszanyúlik a múlt századra, a romantikára, sőt Beethovenre, – a küzdelem, a sorssal való szembenézés, a világ dolgaiba való tevékeny beavatkozás mozzanata az ő zenéjében már valami újat jelentett a szépség korábbi felfogásával, és közvetlen zenetörténeti elődjével, a mozarti értelemben vett szépséggel

szemben. Milyen találó Németh László megfogalmazása, aki (a Muzsikában 1963 áprilisában megjelent nyilatkozatában) a XVIII. századi muzsikát „zenei boldogságnak" nevezi, míg a romantikával kezdődő kort a „zene schizophréniájának". Beethoven nála is a határ, hiszen szinte jelképes, hogy „egy természettől is magába fordított ember jelzi az új korszakot és sajátságait".

Igaz viszont, hogy ezzel együtt egy új világot hódított meg a zene számára. Azelőtt a zene valamilyen formában az élet kicsinyességén való felülemelkedést szolgálta, megnyugvást, vigasztalást, feloldódást és megtisztulást adott, meg akarta szépíteni, ünneppé akarta emelni az élet hétköznapjait. Beethoven zenéje azonban éppen e hétköznapokkal, tehát az egyén polgári szabadságát béklyóba verő élettel való küzdelmet vállalta, az élet teljes átalakítását, régi alapjainak eltörlését. Ezért érezte Beethoven magához olyan közelállónak Händelt, akinek művészetében a barokk zárótételeinek szokásos győzelmi zenéje elsőízben telt meg egy feltörekvő új osztály önmagára ébredésének káprázatos diadalmámorával. Ez az új osztály most jutott el odáig, hogy forradalmi úton megvalósítsa álmait.

A zenének ez az új felfogása tehát újszerű, küzdelmesebb kapcsolatot jelentett az élettel, s megváltotta a zene funkcióját és ábrázolási területét. Érdekes lenne azonban végigkövetnünk, hogy a történelmi fejlődés során hogyan változott meg maga is, hogyan kapott más és más hangsúlyt, színt és értelmet. Most nem járhatjuk végig ennek az útnak ellentmondásos szakaszait. Csak a végpontra utalhatunk: ahogy az igazság kereséséből, amely Beethovennél még a küzdelem és a diadal kifejezésével társult, a XX. században sokaknál a küzdelemtől való elmenekülés, a meghasonlás és a vereség bevallása lett. A beethoveni gondolat, az élet megváltoztatásának eszméje valóban vereséget szenvedett bennük. Végeredményben Adorno is erről szól, amikor a XX. század, a „késő polgári társadalom" zenéjét elemzi, s lényegét a kiúttalanságban találja meg.

Beethoven művészete azonban még úgy tartalmazta ezt az új elemet, hogy egyben magában foglalta a szép régi felfogásának örökségét (annál is inkább, mert ez a küzdelmes elem már elődeinek, Bachnak, Händelnek, Mozartnak művészetében is megtalálható, csak kevésbé központi helyzetben.) Beethoven tehát szintézise volt a szépség kétféle, talán így mondhatjuk: statikus és dinamikus felfogásának. A beethoveni szintézis azonban nem talált teljesértékű folytatókra. Az első, ami veszendőbe ment, éppen a szintézis, s benne a szépnek ez a mozarti felfogása, amely a kiteljesedés és a harmónia klasszikus egyensúlyának érzéki szépségével magasztosítja fel a művészetet. A romantika szépség-felfogása nemcsak „schizophrén", de kétségtelenül szűkebb és egyoldalúbb ennél is.

Bartók művészetéről azonban azt mondottuk az előbb, hogy alapelve a szintézis, s ebben Bach, Mozart, Bethoven igazi örököse. Valahogy így érezte minden méltatója, amikor elsősorban éppen e nagy mesterek mellé állította. Megtalálhatjuk muzsikájában a küzdelmek jellegzetes beethoveni mozzanatát, de barbár ereje, démoni lobogása nem a romantika démoniassága már, mert iránya nem a világtól el, hanem a világ felé vezet. Harcot vállalt, s ha ismer is megnyugvást, sohasem ismeri a belenyugvást.

A XX. század zenéjének fejlődésében fontos szerepet játszik a rút ábrázolási szférájának szinte felfedezés számba menő kultusza. Volt egy idő (elsősorban a tizes-húszas évek muzsikájában), amikor szinte a rút vette át a szép szerepét, a szépség legalábbis már-már idejétmúlt kategóriának látszott. Ezután azonban megindult az ellentétes folyamat is, a klasszikus értelemben vett szépség új életre ébredt. A rút nem vesztette el kivívott esztétikai minőségét, de mint a szép ellentéte nyerte el helyét. S a szépség újraéledését nemcsak Bartóknál találjuk meg, hanem Schönberg késői műveinek emelkedett tisztaságában, Sztravinszkij öregkori alkotásainak nem egyszer megrázó összinteségében, Honegger zenéjének klasszikus egyensúlyában, Prokofjev művészetének lírájában, vagy akár Sosztakovics több alkotásában, mint pl. a szépség legnemesebb eszközeivel élő Zsidó dalokban. S megtalálhatjuk a magyar zeneművészetben is.

Amíg a jó évtizeddel ezelőtt írt új magyar zeneműveket valami csinált és akart harsogás jellemezte (akár a „modernség", akár az „új mondanivaló" jegyében"), addig ma egyre többet találkozhatunk olyan művekkel, melyek nem kevésbé újszerűek, de hatásuk titka mégis elsősorban szépségük és újszerűségük. Nem volna most helye a művek sorolásának, hiszen egynéhány alkotás felemlítése még nem adna teljes bizonyítékot. Most még úgysem bizonyítani akarunk, inkább csak felhívni a figyelmet egy mindnyájunk által megfigyelhető tendenciára.

Messze vagyunk még attól, hogy ezekből a jelenségekből a bizonyosság igényével vonhassunk le következtetéseket. Mégis talán megengedhetjük már magunknak, hogy mindebből (és más tényekből) *a szépség új kultuszának* kibontakozását sejdíthessük meg. Úgy érzem, ez már több a bizonytalan jóslatnál, a folyamat szemünk előtt játszódik le, csak le kell róla lebbentenünk a fátylat.

S ez sok mindent új megvilágításba helyez. Ha a szép problémáját helyezzük a középpontba, másképpen kell szólnunk például a közérthetőség évek óta annyit vitatott kérdéséről is.

A közérthetőség problémáját ugyanis helytelen abból a szempontból nézni csak, hogy a művészi alkotás technikai színvonala, formai megoldása mennyire alkalmazkodik a tömegek befogadóképességéhez. Ez történelmileg változik. Ha átalakulnak az iskola és a szabadidőviszonyok, ha kiszélesednek a kultúra terjesztésének lehetőségei, hozzáférhetővé válnak olyan művészi alkotások

is, amelyekről azelőtt azt hittük, hogy csak nagyon kevesen érthetik meg. Ha azonban a közérthetőség kategóriáját a fejlődés lehetősége szempontjából ítéljük meg, akkor abból kell kiindulnunk, hogy a közérthetőség alapja a szépség. Ez a legáltalánosabb igény ugyanis, amit az emberek a művészettel szemben támasztanak. A legtöbb ember azt várja a művészettől, hogy szép legyen, s nyilvánvalóan mindig is sokkal kevesebben tudják élvezni az olyan műalkotásokat, amelyekben a rút ábrázolása is esztétikai minőséggé válik. Teljes mértékben egyetérthetünk azzal a véleménnyel, amely aláhúzza azt, hogy a tömegek a szépre szomjasak, s hogy az a zene, amely talán a legnemesebb szándékú, de ezt nem tudja nyújtani, mindig csak a kiválasztottak tárgya marad. Németh László írja, hogy „A huszadik századi zenét meg kell érteni: meg kell érteni a fülünk és agyunk, asszociációkkal lelkesíteni magunk az élvezetére. Ez azonban mindig csak egy kis elit, vagy éppen a sznobok kenyere." De hogy – amint ő nevezi – a nemes zene ismét szervesen kapcsolódjék az emberi élethez, (s nemcsak olyan szűk körben, mint a XIX. század előtt, hanem sokkal szélesebben), ahhoz nem elsősorban az kell, hogy a művész alkalmazkodjon a közönség pillanatnyi hozáértéséhez, hanem az, hogy kifejezze a legalapvetőbb és legáltalánosabb esztétikai igényt, a szépség igényét.

A szépségnek ez az új kultusza tehát összefügg a tömegek igényével, de összefügg az új mondanivaló keresésével is. Azt mondottuk, hogy az új zene nem mondhat le a szintézis igényéről. Kétségtelen azonban, hogy minél előbbre haladunk az időben, annál inkább más formában jelenhet csak meg ez a várt szintézis. Dehát miben lehet igazán más, miben fejezheti ki azokat a hatalmas változásokat, amelyek az emberiség utóbbi évtizedeiben és különösen Bartók halála után bekövetkeztek? Vajon nem lehetséges, hogy éppen a szépség kiteljesedésében való hit fejezi ki ezt az új mondanivalót? Ez az, amit a zene nyújtani tud, amelyben küzdelem és megnyugovás, a pusztulástól, az elidegenedéstől és az embertelenségtől való iszonyodás és közösség keresése, az építés és átalakítás akarata hormonikus szintézissé, szocialista művészetté olvad össze, s amelynek keretében az a sokféle és izgalmas formai újítás, amely az utóbbi idők kísérletező zeneművészetét jellemzi, ismét új, magasrendű szintézisben olvad össze.

VITÁNYI IVÁN

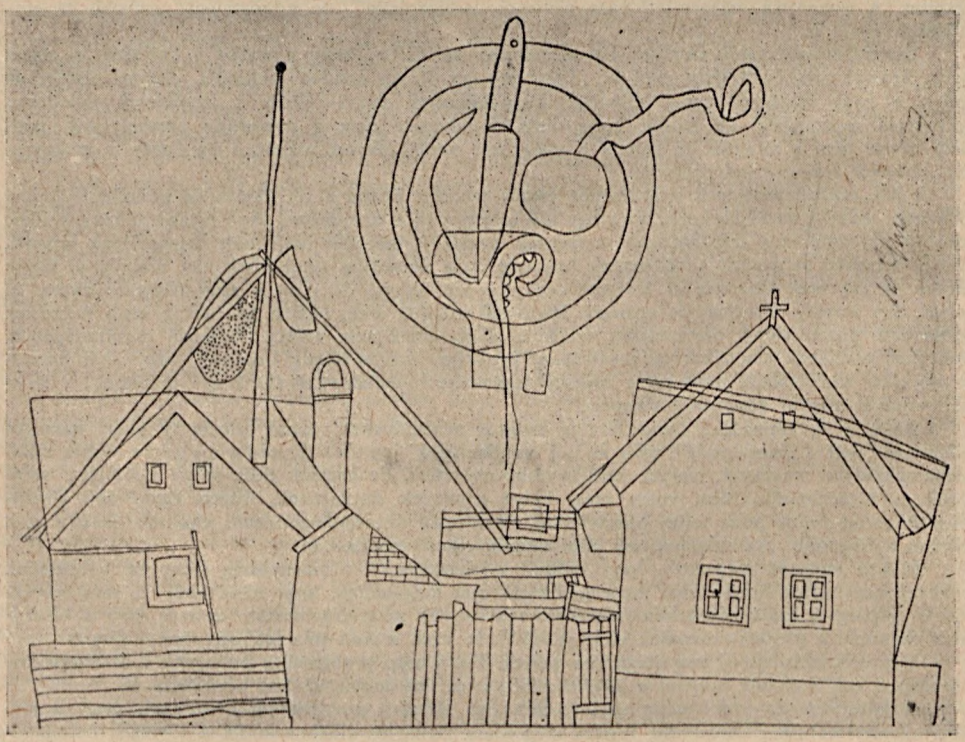

Vajda Lajos: Házak csendélettel (tollrajz) 1936.

Gulácsy Lajos: Önarckép

EMLÉKEZÉS GULÁCSY LAJOSRA

(Az Ernst Múzeumban megrendezett kiállítás története)

1922. őszén rendezte meg a Szinyei Társaság jubiláris kiállítását, mégpedig ezúttal a Nemzeti Szalon helyiségében, fényes külsőségek közepette. Az akkori idők szokása szerint az ünnepélyességet megadandó, díszbe öltözött lovasrendőrök álltak a Szalon épülete előtt, s a közönség hosszú, tömött sorokban sorakozott az utcán a Szalon bejáratától jobbra és balra. Nem volt példa eddig arra, hogy kiállítás iránti ilyen érdeklődés mutatkozott volna. A szinnyeisták Ernst Lajos barátai voltak, s minden kiállításukat az Ernst Múzeumban rendezték meg. Ernst Lajos halálosan meg volt sértve, mert nem számított arra, hogy az Ernst Múzeum kiállítási termei a szezon kezdetén üresen álljanak s éppen barátai jóvoltából.

Ekkoriban jelent meg Lehel Ferenc Gulácsy-könyve, ami annak ellenére, hogy anyagának, adatainak nagyobbik része tőlem származott, túlzásai, torzításai s a Gulácsyval való barátságom furcsa beállítása okából nekem tetszett a legkevésbé. Lehel egy azelőtt megjelent sikeres Csontváry-könyve után elhatározta, hogy Gulácsyról fog könyvet írni.

Ismerve Gulácsyhoz való kapcsolataimat, barátságunkat, hozzám fordult, segítséget kérve könyve megírásához, avval, hogy Gulácsyt magát, de meg a körülötte levő családi s egyéb dolgokat, az egész Gulácsy-anyagot nem ismeri annyira, hogy egy könyvre való teljék belőle. De hozzátette: mindenképpen megírja a könyvet, akár hajlandó vagyok segíteni őt adatokkal s egyebekkel a könyv dolgában – akár nem.

A Gulácsy-ügyet akartam szolgálni ezúttal is – elmondottam hát neki sok mindent, segítettem, szolgáltam adatokkal s minden egyebekkel bőségesen, amiket könyvében fel is használt, részint rám való hivatkozással, de nagyobbrészt korrigálva közléseimet egyéni megállapításaival s torzításaival – szokása szerint –, s kiegészítve, megtoldva színes fejeztekkel, amiknek okából a könyv inkább valami színes pamflet jellegű lett.

Ezidőben ez volt a könyvről az általános vélemény, ha talán ez túlzott megállapítás is volt; s a könyv hangjáért, stílusáért, „szenzációi"-ért igen nehezteltek Gulácsy némely barátai s a Gulácsy-család távolabbi, még életben lévő tagjai is.

Mégis volt egy nagy eredménye a könyv megjelenésének, az, hogy a Moravcsik-klinikán sinylődő Gulácsy Lajos már-már csaknem feledésbe merülő nevét újból az emberek emlékezetébe idézte. Sokat beszéltek Gulácsyról akkoriban és többen írtak is a könyvről. A Japán Kávéház művész-asztalánál is sokat vitatkoztak a könyv meg-

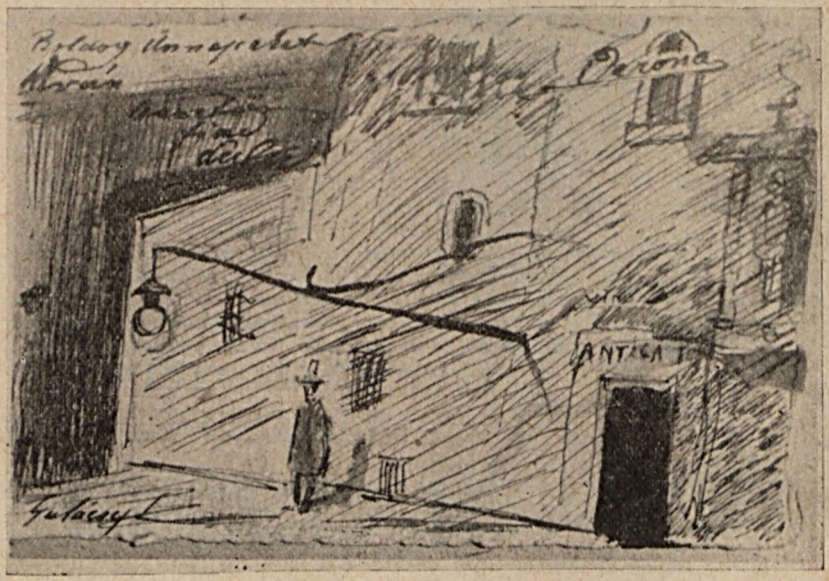

Veronai levelezőlap édesanyjához

jelenése alkalmából Gulácsyról s a képeiről is, s ha nem is a legnagyobb megértéssel – mert a festők nem értették őt – azt tartották róla, hogy ismétli önmagát, illusztrátor, motívum-festő. Gúnyos, rosszindulatú megjegyzések röpködtek, de főképp nem tudták megbocsátani neki visszavonultságát, zárkózottságát, érzékenységét, tartózkodó modorát. Mindent elmondtak róla, csak azt felejtették el, – milyen nagytehetségű, zseniális, kiváló piktor, nagy művész volt ez a társuk, akit megszóltak.

„Itt volna az ideje egy komoly kiállítást rendezni Gulácsy munkáiból" – próbáltam ajánlani Ernst Lajosnak a Japán Kávéház művész-asztalánál, ezúttal is, mint már annyiszor. Lehel egy Csontváry–Gulácsy kiállítást proponált. Ernst Lajos nem volt ellene az ötletnek, és semhogy üresen álljanak az Ernst Múzeum termei, belement a dologba avval, hogy egy termet kapjon Gulácsy s a másik három teremben Csontváry képeit aggassák fel. Az anyag összegyűjtéséhoz rögtön hozzá is kellett látni. Keveseltem, hogy egy terem – a kisebb, grafikai terem – jusson Gulácsynak, s arra gondoltam, hogy ezen még változtatni is lehet. Megkértem Fáy Dezsőt, akivel akkoriban egyik könyvem illusztrációin dolgoztunk, hogy segítsen nekem a Gulácsy-képeket összeszedni. „Szedjük össze a legszebb Gulácsy-képeket egyelőre, majd meglátjuk, mi lesz – mit lehet tenni!"

Így is történt, s a Tisztviselő-teleptől a Római-fürdőig végigjártuk a képek tulajdonosait, s a képeket összeszedve a hónunk alatt cipeltük be az Ernst Múzeumba, a falak mentén rakva le azokat, sorjában. Nagyon igyekeztünk, s két-három nap alatt nem egy teremre való képet – de csaknem száz darabot szedtünk össze. Még nem volt ostrom s egyéb ilyesmi – a képeket csaknem mindig meg lehetett eredeti tulajdonosaiknál találni, akik mind szívesen adták oda azokat. Később Lehel is segített,

minthogy a Csontváry képeit hiába várta, nem tudta megkapni, s így most már csak Gulácsy-kiállításról lehetett szó. Így végül összegyűlt vagy 160 kép s egy sorozat rajz.

Ernstnek volt ízlése, szeme, hozzáértése – de eddig csak elszórva látott Gulácsy-képeket, itt összegyűjtve nagyon megtetszettek neki Gulácsy munkái, s rögtön hozzáfogott a képek, a kiállítás elrendezéséhez, és pedig mind a négy teremben. S így lett az, amit nem lehetett elképzelni addig, Gulácsy képeiből egy gyűjteményes kiállítás az Ernst Múzeumban. S mikor minden készen állt már, Ernst nagyon meg volt elégedve, minthogy valóban egy igen szép kiállítás készült el, s együtt volt itt Gulácsynak csaknem minden jelentős, szép képe. Csak Lázár Béla sopánkodott s szokása szerint kezeit tördelte, mivel hogy nem volt „eladó kép" jóformán egy darab sem. De Ernst Lajos leintette avval, hogy ez nem érdekes, nem lényeges.

Szegény Gulácsy ekkoriban már a Moravcsik-klinika állandó lakója volt. Édesanyja is meghalt már évek előtt. Sok rossz-keretű és töröttvégű képet hoztunk el, amiket sürgősen rendbe kellett hozatni, valahogy elő kellett teremteni ennek a költségeit. Egy szép Gulácsy-képemet, a Flórencei tragédia címűt áldoztam fel, amit nemrég szereztem, hogy ezeket a költségeket elő lehessen teremteni. Rátukmáltam egy vállalati igazgatóra – egyikére azoknak, akiknek telebeszéltem a fejét Gulácsyval, folyton lancírozva, hogy vásároljon valamit tőle. Így a kereteket s üvegeket is sürgősen rendbehozattuk. S egy katalógus is készült, s a képek jegyzéke elé Juhász Gyula szép versét tettük.

Szeptember 5-én volt a kiállítás megnyitása – szombati napon s a kiállításra meghívtuk Moravcsik professzort is, avval, hogy hozza el magával Gulácsy Lajost, hadd lássa a kiállítását, a képeit. A megnyitás napjának délelőttjén Moravcsik professzor meg is jelent Gulácsyval, három ápoló kíséretében. Hangtalanul érkeztek, jöttek fel a lépcsőkön s vonultak végig a termeken, ahol pár látogató, festő, újságíró gyűlt össze – s a harmadik nagyobb teremben, ahol Ernst, Lázár és Gulácsy barátai már várták érkezésüket – megállottak. Moravcsik professzor és kísérői között ott állt Gulácsy. Kalapját reszkető vékony ujjai közt forgatva hajlong, félszeg udvariassággal mosolyog, de nem néz senkire sem, a földre néz. Valami megilletődöttségféle mégis mintha látható lenne az arcán. Hallgat. A többiek is hallgatnak csendes, kíváncsi várakozásban. Majd közelebb lépünk hozzá, hozzájuk. Köszöntjük őt – „szép a kiállítása" – „nagyon szépek a képei" – mondjuk neki, – „gratulálunk". Ő hallgatja elégedetten, bólogat, de nem néz fel a földről – a képekre sem néz. Mindenki csak őt lesi, figyeli. S ő tekintetével messze elkalandozik valahova, ami messze van innen, messzire van innen. Ha nem is szól, csak áll mosolyogva, lehajtott fejjel, de bizonyára tudja, hogy hol van – a klinikán nyilván elő is készítették erre a látogatásra. Majd felnéz, érdeklődve körülnéz maga körül, mire valaki odalép hozzá s egy képe elé vezeti. „Ismeri ezt a képet?" – kérdezi tőle s megmondja neki a katalógusból a kép címét. – Ő egészen közel hajol a képhez s válaszol rögtön – ujjaival tapogatva a kép keretét – furcsa, jellegzetes mosolyával mondja: keretne a címe más is – s mond valamit, kijavítva a címet. De rögtön elfáradva sóhajt s elhallgat. Aztán kezeit hátul összekulcsolva áll, majd fel- alá kezd járni a teremben a képei közt, egyszerre észrevesz valamit s megindul az egyik kép felé. Nevetve mondja: „Törött üveg" – s megtapogatja az üveget ujjaival – majd hátralép – de megint csak visszamegy a képhez. Majd még egy törött üveget talál, s vizsgálná az üvegeket egy darabig, el is indulna – de közben megfeledkezik róla, hogy mit is akart – majd ismét rátér – „Rossz üveg, rontja a félszíneket" – mondja. – „Törött üveg nem használ félszíneknek." A félszíneknek mestere volt ő. De nem tud egyhelyben állni, nyugtalanul járkálni kezd most már a képei közt – ki-bejár az ajtókon a termekben – a kísérői követik – mi is. Ideges tekintetével most végigsiklik a falakon, a képeken. Mintha örülne a képeinek, a kiállításának – úgy tűnik egy pillanatra. Majd elkomorul, megáll s maga elé néz. „Ismeri ezt a nőt?" – kérdezik tőle egy érdekes, szép női fejet ábrázoló képe előtt. Bólogat, hajlong, rejtélyesen, furcsán mosolyogva mondja: „Emlékszünk... emlékszünk... még látogatást teszünk nála." De kezd elfáradni, nehezére esett a válaszolás, sóhajt s a levegőbe néz. Visszakísérjük a harmadik terembe, ahol Kertész K. Róbert államtitkár már vár ránk. Közben a látogatók is megszaporodtak. Megint csak őt figyeli mindenki. A Szinyei Társaság tagjainak egy kis csoportja

a terem szögletében áll, összebújva suttognak. Gulácsyt odavezetik az államtitkár elé, aki dicséri munkáit, aztán arra kéri, hogy a noteszába írja be a nevét, s nyugtázza, amit hozott neki, valami 1000 korona lehetett. Gulácsy hibátlan szép írással írja be a nevét a noteszba s mosolyogva hajlong: – „Pénz" – mondja, s mosolyogva hajlong. Most a kezébe adják a katalógust, mutatják neki Juhász Gyula hozzá írott szép versét – a vers érdekli, valamit keres a katalógusban, valamit, valami egyebet, ami nincsen benne. Aztán elindul s egy darabig még járkál a teremben, meg-megáll, mosolyog. Egy pillanatra megint a képekre esik a tekintete. Közel is megy egyik képéhez. „*Színek*" – mindja – „*Színek, nem illusztrációk.*" Ezt a vádat nem felejtette el. Most megint nagy csend van a teremben, legfeljebb itt-ott suttog valaki. Még várnának valamit. Őt figyelik. Én Moravcsik professzor úrral beszéltem pár szót – megint csak Gulácsy különös, furcsa szokásait emlegette. Nem érdekes. Nem bolygattam tovább. De lassan múlik az idő. Moravcsik professzor úr az óráját nézi – készülődik. Gulácsy észreveszi, szinte megtorpan. Ráfigyelnek. Szólnak hozzá – talán maradni szeretne még? – a földre néz megint. Kérdik, kérdezik. – „Nem akarna-e még egy kicsit maradni?" Még egyszer végigmenni a kiállításán, a képeit megnézni? „Nem" – mondja elfogódottan, szokásos udvariasságával. – „Köszönjük, kötve vagyunk" – s kalapját forgatva ujjai közt – „A méltóságos úr vendégei vagyunk." S aztán mosolyogva – „Nagy örömet szereztek nekünk" – mondja elmenőben. – „Nagy örömet. Köszönjük, köszönjük". – S Gulácsy, két ápolóját engedelmesen követve elindul lefelé a lépcsőkön.

Ahogy elmentek, közvetlen utánuk megjelent a kiállításon Rippl-Rónai mester is, akit szintén meghívtunk, s miután végignézte a kiállítást, odajött hozzánk. – „Köszönöm maguknak, egy nagy művész képeit, kiállítását láttam" – mondta felénk fordulva (Lehellel álltunk ott), de a szinnyeisták felé intézve szavait, akik még ott álldogáltak, és akik sohasem tartoztak Gulácsy hívei közé.

*

Azután még azt hallottuk, hogy szegény Gulácsyt nagyon felizgatta a kiállításán tett látogatása, s ingerült állapotában még aznap este összetört egy levesestálat, amiben ötven ember számára kellett volna betálalni a levest. De lehet, hogy ez nem is volt igaz, csak kitalálta valaki.

Egy újságíró barátunk meglátogatta a klinikán a kiállításon való látogatása után pár nappal. Bement hozzá gratulálni: – „Nagyszerű a tárlata" – mondta neki. Gulácsy mosolygó arcán ott ült a naconxipáni mosoly és boldogan mondja: – „Idősebb rendezi, idősebb" – mondja elégedetten, egyik rég jóbarátjára gondolva. Megismeri látogatóját, Pásztor úr – „Örvendtünk, örvendtünk" – mondja neki búcsúzásul. A látogató Pásztor Árpád, az író és kitűnő riporter volt.

KELETI ARTHUR

zseni

i!

Gulácsy Lajos: Római anya és lánya

BÉNYI LÁSZLÓ KAPOSVÁRI KIÁLLÍTÁSÁRÓL

Bényi Lászlót 15 éve ismerem. A múzeumi szakma hozott bennünket össze. Ő akkor a minisztériumban, magam Kaposváron szolgáltuk ugyanazt a tudományágat. Hogy mind közelebb kerültünk egymáshoz, az segítette elő, hogy mindkettőnk kicsit a művészet – ő a festészet, magam inkább a költészet – színeivel néztük a múzeológia területét... Ízlésével, gyors szervező készségével és gyakorlati szemléletével sokat tett a háború után újjáépülő múzeumokban rendezett képkiállításokkal a művészeti nevelés területén. Később, mint a Magyar Nemzeti Galéria munkatársa ő rendezte többek között „Az Alföld a művészetben" c. és „A nagybányai iskola" nemrég bemutatott nagysikerű kiállítását is.

Bényi, a festő, sokoldalú egyéniség. Nemcsak szervező és alkotóművész, de azok közé a kevés festőnk közé tartozik, akik a velük született érzéken túl tanult művészettörténész is. Azt hiszem, ez a tény nemcsak élertjazi adat, de Bényi képzőművészeti munkásságát is színezi és műveinek megértését is könnyíti, ha tudjuk, hogy Koszta Józsefről és Rudnay Gyuláról jelentős könyveket írt.

Festőnk 1909-ben Rákosligeten született. Aba-Novák Vilmosnál tanult. Nála, aki akárcsak Szabó Lőrinc, a költő, oly sokat dolgozott a somogyi Igal községben dr. Baumgartner Sándorék vendégszerető házában. Később aztán a Képzőművészeti Főiskolán folytatta tanulmányait és 1933 óta szerepel a hazai és külföldi kiállításokon.

Ha végignézzük a kaposvári kiállítás 43 képét, első szempillantásra az a fejlődés és lendület ragad el, amellyel szinte egycsapásra maga mögött hagyta legutóbbi, így a Kulturális Kapcsolatok Intézetében nemrég tartott kiállításának java alkotásait is... Pedig ez nem volt „könnyű" feladat, hiszen kritikánk elismeréssel írt a párisi, szovjet, holland és román, német, belga és bolgár utazásai alkalmával és emlékeiből festett munkáiról... Igaz, a művészetben aligha van a szó hétköznapi értelmében „könnyű" vagy „nehéz" feladat. Legfeljebb a művészek sorában nyilvántartott, a művészetet űző „jeles" mesteremberek szemléletében és munkájában ismerünk és hallhatunk ilyenről. Épp ettől a világtól és típustól áll a legmesszebb Bényi László. Egy pillantás a műveire és máris megérezzük, hogy festőnk igen érzékeny művészi kedélyvilág és robbanó temperamentum szorításában él. E kettősség festői lírával és az erő jegyeivel sugárzik képeiről. Ezért, épp e tulajdonságai miatt szerettem meg és épp elsősorban e kiállítás alkalmával művészetét, mert úgy érzem, e jegyek olyan hangulatot adnak képeinek, amelyek magával kell, hogy ragadják a szemlélőt.

Alföldi koratavaszok hóval kimosott zöldjétől az őszi faluvégek csutakévéinek mágiyáiig széles az a lírai szín-skála, amelyből legalább tíz kitűnő kép szólít meg bennünket eredeti hangjával. Az őszi park nyárfa-csóvája az elmúlás költeményét idézi, de mégsem enervált kép, hanem az erő, a festői szenvedély fellobbanása a vásznon. Folyópartjainak, kép-témáinak és egeinek lila rózsaszín világa, a pirostetejű paraszthéz egészségesen raffinált almapiros színhangolása, egyszóval képelemeinek formái és szerkezeti dimanikája a színeken túl megmozdítja a kép minden dimenzióján a teret, és ezzel olyan erőt sűrít a képen, amely a legjobb festői erények közé tartozik. Atmoszférát és lírát rögzítő festő Bényi László. Élményt látvánnyá jelenít és képe élmények láncolatát kelti. A lényeges az, hogy ez a lelkén és kezén fekvő alkotási módja idővel nehogy öncélú legyen (Vörös fa c. kép), mert attól a perctől ez az erő elhagyja képeit, mint Sámsont az erő az olló érintésére. Képeivel ma egy olyan pontra érkezett, ahol Tornyai, Koszta, Endre Béla képei jelzik magyar vonatkozásban az út mérföldköveit. Ha most temperamentuma és kedélye a minden alkotáshoz oly szükséges hideg tudatossággal méri föl képességeit és az ok elé egy gondolatilag keményen ötvözött világot konstruál és ha jószerencsével és szívós munkával sikerül e távlat összehangolása, azt hiszem, egy egészen egyéni magyar festői világ megjelenésének lehetünk még tanúi. Fejlődése eddig is meredek lépésű eredményekről tanúskodik.

Csendéleteinek sorából ki kell emelni virágait. Vonzalma nem véletlen e témához. Mindazt, ami festészetében a legértékesebb: a hangulat, a szín, és a kedély, mind-

ezeket szinte együtt éleszthetí ecsetjével e témában, hogy el ne hervadjanak, el ne úszszanak hangulataik a percek mindig mást hozó múlásával.

Általában képei elsősorban színvilágukkal ragadnak meg. Olyan élményt tárnak elénk, mint mondjuk a hajnal látványa, vagy a fény a föléledt tűzfalon, vagy egy év, vagy egy napszak színhangja a tárgyak és az élők külső valóságán. A színélmény erejéből – én úgy érzem – csak egy lépéssel később bontakoznak ki a kép formai elemei. Még műtermi csendéleteinél is így vagyok. Pedig az életerős színeket hordozó táji képkivágásai, vagy a téma tárgyi világának képpé húzása mind arról beszélnek, hogy impresszionizmusa mögött a tudatos alkotó logikus szelleme is jó gyakorlattal munkál. Tény, hogy ábrázolás módjában mindig megmarad a megjelenítés könnyen érthető világában. A formából az érthetőig von el. Vagy úgy is mondhatom: a világból a lényeges érthető sűrítéséig megy. Ez a módszere is hozzájárul képei sikeréhez. A színek és tárgyak dinamikus mozgása közben mindig megtalálja azt az egyensúlyt, amely végső fokon a kép összhangulatát adja. Általában képein egy összefoglaló lírai harmónia oldja fel azt az erőt, amely legjobb műveinek mindig alkotórésze...

Fejlődésében, ezzel a kiállításával komoly fordulóponton áll Bényi László művészete. A következő lépés már nem az ösztönösségen és festői gyakorlaton múlik. A szellemi, mondhatni a bölcseleti és akarati erők adta egy lépés következik már, mellyel elérheti azt, melyről minden bizonnyal következő kiállítása fog beszélni.

Azt hiszem, e képekről sugárzó érzések meggyőznek bennünket, hogy jelentős festőt üdvözölhetünk. Örülök, hogy ezeket a képeket a fővárost is megelőzve, múzeumunk képtárában mutatta be alkotójuk.

TAKÁTS GYULA

BORSOS MIKLÓS A BALATONRÓL

Magyarországon a nyár legnagyobb élménye az emberek legtöbbjének a Balaton. A dunántúli vulkánkúpok között végignyújtózó halványzöld tó megnyugtatja az elfáradt embert, végigsimítja hűs vizével, napfénnyel és partiszelekkel, a művészben mindig újabb és újabb gondolatokat ébreszt, a keményszívű érzéketleneket pedig fogékonnyá teszi a szépre. Ősszel aztán a Balaton ragyogását magukkal viszik az emberek, szétosztják az otthonmaradottak között, belevarázsolják a vasba, fába, minden munkadarabba, minden alkotásukba. A Balatonról érdemes beszélgetni. Sokan igazi titkokat tudnak a Balatonról. Ime egy párbeszéd, amit Borsos Miklós szobrászművésszel folytattunk, aki sokat időzik a különös magyar tó partján, s nemcsak ismeri, hanem érti is a világát.

Azt mondják, nagy regényirodalma a tengeri népeknek van. Hisz-e a nagy víztömegek emberformáló erejében, s általában a földrajzi inspirációban?

– Nagy regényirodalma nincs sok népnek, de tengere majdnem minden népnek van. Olaszország például benn van a tengerben, és mégsincs nagy regényirodalma, de van nagy költészete. Franciaországnak nagy regényirodalma van, tengere is, de ugyanúgy van tengere Jugoszláviának, vagy Albániának, vagy Brazíliának, és nagy regényirodalmuk nincs, legalábbis nincs abban az értelemben, mint az angol, francia és orosz regény. A földrajzi táj inspirációja ugyanolyan tényező az inspiráció rejtelmében, mint minden, ami körülöttünk van, de a mögötte levő kulturális múlt és tartalom hatóerejével együtt.

A víz közelsége meghatározhatja a stílust?

– A víz közelsége csak befolyásolhatja az emberi szellemet, lelket, képzeletvilágot, de csak a tehetség jelleme határozhatja meg a stílust, amennyiben stílus alatt nem formális, hanem szellemi hatóerőt értünk.

A „Balaton"-ban, mint földrajzi tulajdonnévben mit érez inkább, a víz színét, a bazalt színét, nádasok színét, a különös felhőjárást, embereket, általában a nyarat, vagy a telet?

– A „Balaton" névben valami széles-laposat érzek, amint valójában az is. Nagyságához, terjedelméhez mérten nagyon sekély, és csak egyharmadának partja izgalmas és rendkívüli.

Mi a legfontosabb, amit a művészek elmondtak a Balatonról, s mi az, amiről még sohasem beszéltek?

– A legfontosabb – mint mindenről – úgy a Balatonról is, amit jól, jó művekkel mondtak, mondanak vagy fognak mondani. Költők, írók, festők, esetleg szobrászok is. Amiről még nem beszéltek? Honnan tudhatnám én? Hisz ezt még ezután fogják megfogalmazni, mert hisz mindig ugyanazt írják, festik, formálják; új csak a kor szelleme, mely más nézőpontból és így tartalommal telíti az ezerszer elmondottat!

Egy pilanatra felejtsük el a nyelvtani szabályokat. Véleménye szerint milyen nemű a Balaton?

– Minden tenger, de a Balaton is nőnemű. Először azért, mert befogadó, bele lehet hatolni (a hegyekkel, sziklákkal szemben), és langyosan öleli körül az embert. Minden nőnemű, amibe bele lehet hatolni. Másodszor a Balaton különösen nőnemű a természete miatt. Kiszámíthatatlan, a legszelídebb állapotából pillanatok alatt dühöngő, hiszterikus indulatba kerül, tör-zúz mindent. Utána újra szelíd „tündér tó".

A Balatont, mint vizuális élményt tartja nagyobbnak, vagy a hasznosságát?

– Nehéz volna eldönteni az emberi élet értelmét nézve, keresve, minek van nagyobb haszna: egy felhő szépségének naplementekor, vagy hajnalban egy kis rózsaszínű fénycsíknak, vagy egy kiló pontynak? Pireus összes hajói nem értek annyit, amennyit még ma is egy töredék Parthenon szobor. A Balatonnak is annyi az értéke, amennyi embernek örömöt ad. Mert a legnagyobb haszon az emberi öröm – mondta Borsos Miklós.

BERTHA BULCSU

DÉRY TIBOR ÚJABB NOVELLÁI

A „Számadás" című novella professzoralakja bizonyára nem kevés fejtörést okozott az olvasóknak, legalább azoknak, akik nem egészen otthonosak Déry Tibor művészetében. A hallatlan élességgel, ugyanakkor gyakran eléggé modorosan végigélt dilemmák: megtagadni a fegyverrejtegető diákot vagy közösséget vállalni vele, menni vagy maradni, jóvátenni *vagy* tisztességesen élni – persze nagyon is érthetőek. A kategórikus imperativusz magatartásmódjának az irodalomban ritka világossággal ábrázolt esetéről van szó: élj úgy, hogy cselekvésed mindenki számára példa és paradigma lehessen. Mivel a ridegen az abszolutumra törő igény nagy történelmi válságokban, amilyen 1956 ősze is volt, értelemszerűen nem teljesülhet, a moralista önkezével vet véget életének egy feledhetetlen jelenetben. De a különc erkölcsi rigorizmus *kialakulásának*, a kiváltó élményeknek az ábrázolása a műből hiányzik, pedig az indulatok, az önmagán végrehajtott ítélet ilyen izzó hőfokán a megértéshez nélkülözhetetlen lenne. Egy regény zsúfolódott tehát az elbeszélésbe, amelynek itt csak az utolsó fejezetét olvashatjuk. Ami azonban az adott novellában művészi egyenetlenségek forrása lett, paradox módon egyben az egész kötet nagyságának és kivételes költői szépségének az alapja. Déry Tibor ott folytatja „befejezetlen mondatát", ahol abbahagyta – a „Felelet"-nél. Könnyű belátni ugyanis, hogy az idős műegyetemi tanár nem más, mint Farkas Zénó a szocializmusban, és – ha kevésbé direkt megfeleléssekkel is – Köpe Bálint világának konfliktusai szintén továbbélnek és bonyolódnak a változó időnek megfelelően. És bár itt-ott hiányoznak a fejlődés szintjeit összekötő tagok (mint az előbb érintett esetben), egészében mégis egy művészi organizmus gyönyörű egységének vagyunk a tanúi, annak a karcsú arányossággal felívelő mozgásnak, amely most már a költőt az érett nagy mesterek fokára emelte.

Déry ugyanazt a szocialista ars poetica-t követi ma is, amelyet tíz év előtt töredékben maradt regényciklusában megcsodálhattunk. Akkor a tőkés Magyarország nagy szellemi és politikai összecsapásai játszódtak le előttünk, a dinamika a felszabadulás irányába mutatott, a „felelet" 1948, a szocialista építés kezdete lett volna. A történelem azonban bebizonyította, hogy ez a válasz még absztrakt, hogy nem csak az a kérdés, tudtunk-e élni a szabadsággal (amire a magyar nép csakugyan igennel felelt), hanem az is: *hogyan* éltünk vele. És a „hogyan" bonyodalmai, a feszítő belső ellentmondások, minda7 tehát, amit a személyi kultusz kifejezésével foglalunk össze, újabb kérdésfeltevést és újabb feleleteket idézett fel Déry Tiborban. De bárminő változások mentek is végbe nála a témától a nyelvi stílusig, műveinek mozgató centruma a szocializmus sorsának, humánus kibontakozásának totális ábrázolására irányuló igénye maradt.

Hangsúlyt helyezünk a totális kifejezésre. Ha ismét visszatérünk a „Számadás" című elbeszéléshez, a takarékos teljességnek, a kevés eszközzel történő világteremtésnek a mesterműveit találhatjuk meg benne. Hősének utazása Budapesttől Győrig és onnan a határig könnyű kézzel formál keretet extrém típusok olyan felvonulására, amely végeredményben mégis az egész magyar társadalom keresztmetszete lesz. Egy nép utazik ezen a vonaton. A parasztfiú, aki groteszk következetességgel és bárgyú-embertelen mosollyal cipeli még a hóviharban is „alibijét", anyja állítólagos temetésére hozott koszorúját a népi élet bornirt vonásainak novellairodalmunkban egyedülállóan sommás kifejezése. Mellette és körülötte – anekdótákban vagy közvetlenül megelevenítve – a véletlen sorsok, amelyeket a tehetetlenség, az úgynevezett „tömegpszichózis" tépett ki korlátolt kis életük gyökerei közül; a karrieristák legkülönfélébb színárnyalatai: a snájdig, bajuszkás városi vagánytól az orvosig, akinek a mindenkori aktuális jelszavak el-

darálása az igazi vox humana; a régi vágású tulajdonosi önzés a disszidenseket fosztogató parasztgazda alakjában; de a másik oldalon is nem jelentéktelen skálája az emberi pozitívumoknak, a bomlással szembeni tiltakozásnak: a meggyőződéses forradalmiságtól (mégha ez keveredik is hisztériával és demagógiával) egészen az egyszerű segíteni akarásig, a természetes jóakaratig – vajon nem egy valódi tömegmozgás zárt, kerek panorámáját teremti meg mindez? Amellett az elbeszélésben nyoma sincs a panoráma állóképszerű merevségének. Az egyes figurák – titkosan vagy nyíltan – a professzor szigorú erkölcsiségéhez vannak mérve, annak gyengéit vagy erényeit nyilvánítják ki, tehát sokszoros belső, habár nagyon diszkrét viszonylatok jönnek itt létre. A totális kép hitelességét pedig az biztosítja, hogy Déry (nem kevésbé, mint Thomas Mann a „Mario és a varázsló"-ban, a római úr megalkotásakor) felismeri a tiszta negativitás elégtelenségét. Látja és láttatja, hogy számottevő rétegek azért hagyták magukat sodortatni az eseményekkel, mert csak két „nem"-et tudtak mondani: a kapitalista restaurációra és egyszersmind azokra a szektáriánus módszerekre, amelyek érdekeiket dölyfösen megsértették. Az ilyen tiszta negativitásnak aztán szükségszerű következménye az apátia.

Ugyanez a teljesség látható a korábban keletkezett „A téglafal mögött" című darabban is, amely néhány lapon ugyan, de kimerítően összefoglalja a „gyülekező vihar" egész atmoszféráját. A novella működésében mutatja meg a vezetésnek azt a mechanizmusát, amely a rendes munkás életkörülményeivel mitsem törődik, ezáltal a gyengébb jelleműeket valósággal belehajtja a lopásba, a megtévedtet, de erkölcsi érzékkel még rendelkezőt egyenesen az öngyilkosságba, a megszégyenítő „társadalmi bíróságokat", amelyeknek frázisai és vidáman pattogó indulói alatt a pogrom hangulata szerveződik, és – talán legelső sorban – a becsületes funkcionárius tragédiáját. Bódi elvtársról, akinek pszihés eredetű fejfájását olyan könnyűszerrel megérti az olvasó, plebejus bölcsességgel mondja ki felesége a diagnózist: „Te jó ember vagy, te ebbe belebetegszel". Tehát minden mozzanat együtt van itt – művészileg a végsőkig komprimálva – amivel a szektarianizmus utat nyitott a tényleges ellenforradalmi törekvéseknek. S a magyar reakció szatírikusan megsemmisítő portréja sem marad el: a „Vidám temetés"-ben, a haldokló V. előszobájában összegyűlik, ugrásra készen, az egész „ancien régime".

De amikor a novellák totális ábrázolását leszögezzük és dokumentáljuk, elutasítva a „korlátozott kritikai realizmus" elméletét velük kapcsolatban, egy másik hamis ellenvetésre is rábukkanunk. Csakugyan olyan elvont az a humanizmus, amely a „Szerelem" lapjain kibontakozik, mint ahogy a kritika állítja? Nem hisszük. Mindenekelőtt azért sem, mert a novellákban mindenfajta morális és intellektuális magatartás végsősoron azon méretik meg: mennyi köze van a népélethez? Ha V., a haldokló tudós az arányérzékről beszél, amelyet élet és mű között kell teremteni, nehogy az alkotó „farkasává legyen" környezetének és az emberiségnek, nehogy a „jövő kóros túlduzzadása" szülessen erőfeszítéseiből, akkor voltaképpen egy sajátos, csak a szocializmusban felvethető aspektusból építi tovább a „Tonio Kröger" nagy konfliktusát: azt, amely a művész elszigetelt és emelkedett magánya és „a szőkék, kékszeműek világa" között feszül, akik iránt Tonio Kröger olthatatlanul vágyódik. De a polgári társadalomban a művész azzal a – jóllehet rezignált – nyugalommal halhat meg, hogy ha keserű volt is a választás, a magány melletti döntés, másképp nem tehetett. A szocializmus viszont – mégha egyes korszakaiban csak a lehetőség értelmében is – de magába zárja a nagy mű és a népélet összefonódásának ígéretét, innen a kínzó dilemmák a szabadsághegyi villa betegszobájában. És Déry „kívülről" is bemutatja, mit eredményez, ha csupán a mű, nem az egész élet felelősségét hordozzuk; V., jól érzi, hogy a szörnyű komédia, amelyet felesége rendez, őt is terheli, szintén sorsának letagadhatatlan konzekvenciái közé tartozik. De ismét visszatérve a „Számadás"-ra: vajon abban az elvont moralitás propagandája, vagy inkább kritikája fejeződik ki? Nem arról szól-e az elbeszélés, hogy a professzor ítélete önmaga ellen jogosult, mivel akár tisztább, személyes moralitása társainál, környezeténél (mint ezt mi, olvasók, tudjuk), akár alantasabb (mint ezt ő néha hiszi), de mindenképpen terméktelen, hiszen semmi megfoghatót azoknak nyújtani nem tud? Vagy – alacsonyabb intellektuális színvonalon: nem akkor szűnik meg a funkcionárius hősben, Bódi elvtársban, a kiélezett és őszintén átélt magatartás minden önpusztító (és másokat pusztító) következménye, amikor egy *reálisabb közösségi erkölcs felé* kezd el

tapogatózni? (Mert erről, nem pedig az üzemi lopások apológiájáról van szó a novella befejezésében). Másodszor: Déry erkölcsi felfogása olyan mértékig nem absztrakt, hogy mindenütt, ahol ez emberileg igaz és hiteles, látható a sokat hiányolt, iskolás követelmény, a „kiút", természetesen nem az adott helyzetben feloldhatatlan ellentmondások kincstári megoldása, hanem a *perspektíva* értelmében. Nincs a kötetnek egyetlen olyan darabja sem, amelyben az embertelenséggel, az utat vesztéssel, a pusztulással szemben ne mozognának erők. Nemcsak a „Cirkusz" című gyermeknovella lázadó gesztusának arányaiban hihetetlenül hűséges visszadására gondolunk (az egész írás különben a „Mario és a varázsló" plebejus-szocialista párdarabja), hanem a „Philemon és Baucis"-ra is. E lakonikus remekmű végét természetesen lehet úgy is értelmezni, hogy az a modern biologizáló antihumanitáshoz közeledik (az emberek értelmetlenül elhullanak, kontrasztképpen: a kutya újabb kölyköt szül). Igazi jelentése azonban az, hogy minden megpróbáltatás és zsákutca fölött az élet elpusztíthatatlanul továbbmegy. S hogy az életen a szimbólikusan általános Életnél többet is kell érteni, hogy itt az emberiség képességeibe vetett meggyőződésről van szó, azt egy görög kórus sokatmondásával világítja meg a „Vidám temetés" néhány soros zárójelenete. A temetésen V. egyetlen igazi barátja, a hátgerincsorvadásos festő, lemaradt a tömegtől, egy sír fölött zokog. Egy kérdezősködő öregasszonynak azt feleli: „Az emberiséget gyászolom, egy idegen sír felett." A kis öregasszony nagy magabiztossággal válaszolja: „Azt nem kell gyászolni, kedves elvtárs, az megvan magának." A „köznapok optimizmusa", a népi „halhatatlanságtudat", a kifejlett szocialista emberség vele járó csírái és kiindulópontjai mindenütt jelen vannak a Déry-novellákban: a funkcionárius Bódiban és feleségében éppúgy, mint a „Cirkusz" lázadó gyerekalakjában, vagy a címadó „Szerelem"-ben.

A formakérdések közül feltétlenül a *típusok pluralitásának* problémája a legfontosabb. Ezen azt kell érteni, hogy a valóságban (és így a nagy művészetben is) egy létező tendenciát, áramlatot, vagy törvényszerűséget sohasem *egy* típus fejez ki, hanem azoknak egész galériája, a tipikustól az atipikusig terjedő tér szinte végtelen számú pontján. Viszont olyan időszakban, mint a jelenlegi, amikor egyfelől a polgári dekadencia jellemalkotása egyetlen hangos polémia az emberi tipikusság költői légköre ellen, másfelől a sematizmus az ember gazdagságát egyetlen allegórikus figurára („a" munkás, „az" ingadozó középparaszt, „a" kommunista alakjára) redukálta, felmérhetetlen jelentőségű, és nemcsak idehaza, a szocialista realizmus szempontjából Déry novelláinak nagyszabású típuspluralitása. Ezt szokták összetéveszteni állítólagos különcségével. Természetes, hogy az életben hallatlanul nehéz megtalálni a pontos választóvonalakat az átlagos, a tipikus és az extrém között. Déry Tibor munkásságának korábbi periódusaiban el is tévedt ezen a területen egyszer-egyszer, bár művészetének főirányát jellemzően mutatja, hogy sohasem az átlag naturalista felfogásának irányában. Újabb írásaiban viszont (két gyengébbet, a „Libikóká"-t és „A fehér pillangó"-t leszámítva) a keze tévedhetetlen. Éppen ezért nagyon fontos ismét hangsúlyozni azt, amiről a bevezetőben már beszéltünk: ez a kötet – stilárisan is – a művész fejlődésében a „Felelet" folytatása és nem egy – magában véve nagyszerű – de már meghaladott állomásé: a „Befejezetlen mondat"-ra gondolunk. Ismét két novellát hívunk bizonyítékul. Az egyik „A téglafal mögött". Az elégedetlenkedő munkások népes együttesét ábrázolja benne nagyszabású módon az író, de valamennyi szereplő egyszersmind egy végsőkig egyénített élet, amelynek „privát" történelmébe bepillanthatunk, ha csak egy villanásnyi időre tűnik is fel előttünk. A lakatos, aki kihívó gúnyossággal tolja Bódi elvtárs orra alá „az újtípusú ember harisnyáját", az üzemi fosztogató, akiből tettenérése pillanatában kitör az ellenforradalmivá heccelt gyűlölet, az öngyilkos esztergályos, aki belepusztul a megaláztatásba, a brigádvezető, aki tartani akarja magát funkciójához és meggyőződéséhez, de idegei már nem állhatják a frázisok és a hajsza együttes nyomását – végsősoron egyetlen elvont jelképben ábrázolhatók lennének. Ugyanígy a győri utazás résztvevői, akiket már ilyen szempontból elemeztünk. Déry művészi természetének azonban talán legszebb oldala, hogy ezeket a zárójeleket mindenütt feloldja, és ha csak három mondat erejéig jelennek meg figurái, akkor is látható jelenükből múltjuk és jövőjük. És ebben a megoldásban semmi sincs a filmmontázs ma annyira elterjedt felületes naturalizmusából. Az író nem szimbólikus – szintetikus mondatokat ad szereplői szájába, hanem kidol-

gozza – néha mikroszkópikus területen – sajátos reakciótípusaikat, és ezzel átérthetővé teszi tulajdonságaik és lehetőségeik egész világát.

Így a valóság, amelyet mind a dekadencia, mind a sematizmus végtelenül elszegényít, novelláiban benépesül. Méghozzá – s ez szocialista típusformálásának másik jellemzője – *fent és lent* egyaránt. Ma, amikor a kritikai realizmus történelmi utóvédharcaiban egyre inkább összeszűkül az az extenzív gazdagság (ha az intenzív nem is), amelyet a polgári művészet még meg tud ragadni, Déry azonos könnyedséggel teremt eleven mozgalmasságot, akár a munkásságról, akár a polgári értelmiségről, akár a hajdani uralkodó osztályok tagjairól ír. S hogy az extenzív kitágításban mekkorák a szocialista realizmus lehetőségei, mutatja „A tehén" című írása, amely önmagában cáfolata a népies-urbánus ellenpontok mindenfajta megmerevítésének.

A harmadik, de az előző kettőből szervesen következő formai sajátosság a kötet többször kiemelt lakonikus mivolta. Ezt a tényt nem lehet egyszerűen nyelvi-stiláris okokra, alkatra, stb. visszavezetni. (A „Befejezetlen mondat" szerzőjénél egyébként is bajos lenne ezt a szófukar takarékosságot egyszerűen a „művészi hajlamokból" magyarázni.) A nagy kifejezésbeli tömörség, az igazi klasszikusok „differentia specifica"-ja mindig a tartalom végső és tévedhetetlen végiggondolásából, arányainak megmásíthatatlan eltervezéséből és kimunkálásából, a kompozíció tökéletességéből születik. Dérynél is. Ezek az elbeszélések megszüntetik életműve egyetlen eddigi komoly fogyatkozását: a művészi építkezés bizonyos aránytalanságait, és első kiváló regényének egyes megoldatlan modernista vonásait leküzdve, a tárgyalt, felejthetetlen típusgalériákat létrehozva, kialakítják véglegesnek tűnő, korszerűen realista költői hangját.

Csak ezekkel az erényekkel tudjuk magyarázni a kötet legnagyobb ábrázolói diadalát: a „Két asszony" című elbeszélést. Mégha a hamis szuperlatívuszokról lemondunk is, méltatásához a mérce és az összehasonlítási alap mindössze Goethe és Keller nőalakjai lehetnek. Déry már korábban is nagy teremtője volt fiatal lányoknak, idős asszonyoknak. Most azonban minden tapasztalata összegződik a szeretet ama „társasjátékának" bemutatásában, amelyet a haldokló anya és menye a távollevő férfi emléke körül rögtönöznek. Csak bámulni lehet, analizálni alig az érzések bonyolultságának azt az evokatív erejét, amelyben a testi intimitások szinte indiszkrét leleplezése, a polgári „életbölcsességeken" való megvesztegethetetlen átlátás soha, egy pillanatra sem bontja meg a valóban „majestuoso" búcsúzkodó iránt érzett meghatott gyengédségét, distanciált szeretetet. S a fiatalasszony komédiás játékossága, józansága, talpraesett hűsége, csodálata és gúnya ugyanakkor olyan félreérthetetlenül plebejus akcentust adnak a helyzetnek, amely egészen kivételes korunk világirodalmában. Mintha csak a két portrét az író a mai vérszegény arcképfestészet elé tartaná, amely szakadatlanul az alkalmas modellek hiányán kesereg egy – állítólag abszolute elidegenedett – században, és azt mondaná: az embereknek igenis van arcuk, csak a humanista művész gyengéd-szigorú szemével kell nézni őket.

Fehér Ferenc

RÓNAY GYÖRGY: ESTI GYORS

Rónay György ebben az évben ünnepli 50. születésnapját, így a véletlen olvasóinak és barátainak két dátumot heylezett egymás mellé, mert amikor születésnapján köszöntik, ugyanakkor egy új regényét üdvözölhetjük. Az *Esti gyors* az a történet, melynek végre meg kellett érkezni, nemcsak azért, mert az idő lassan felboronálja a háború vérnyomait, de még inkább, mert megmutatja a vérnyomok eltűnhetnek, a romok felépülhetnek, de a bűnös lelkiismeret nem gyógyul, örvénye földi pokol. Ez a kettős dátum úgy kívánja, hogy mielőtt az *Esti gyors*sal foglalkozunk, tekintsünk vissza Rónay György korábbi műveire, nemcsak, mert új regénye világot vet egy látszólag elszigeteltségben dolgozó író hitvallására, de azért is, mert művészi feladatát minden eddiginél plasztikusabban mutatja, lerögzítve a komolytalan életben gyáván támolygó ember tragédiáját. Azért mondom, hogy látszólag elszigeteltségben élő író, mert amint történetei betörnek

érdeklődéseink közé, a szigeteltség pókháló-leple szétreped, és egy fegyelembe tartott gondolkodó képei és az élet valóságával állandó kontaktusban lévő szellem benső reflexei kerülnek elő. Akik prózai műveit ismerjük, tudjuk, hogy hamis képet, költői káprázatai nem rejtettek soha, reális szemléletét tünékeny apróságoknál is megőrzi, ezzel kerülte ki a hatásvadászok olcsóságait, mentesítette műveit a kínálkozó banalitásoktól, és azt a szilárd tudatot adja, hogy művész számára csak az igazság méltó formába öntésre. Minden műve ezt a belső sugallatot árulja el: az én hivatásom a szemlélet, jól meg kell néznem mindent, de végső konklúziómat magamból merítem. Már első, nagyobb regénye, a *Fák és gyümölcsök*, mely 1941-ben jelent meg, maga felé fordította az akkor élő legjobb kritikusok figyelmét, és 1942-ben neki ítélték a Baumgarten alapítvány nagydíját. Pedig ez a regény szerkezetében még egy fiatal elbeszélő ingásait mutatta, de az anyag tisztasága, az alakok hajszál-pontos rajza már jelezte a magas önigénnyel választott útat, melyről többet nem ért le, és ezzel elérte, hogy műveinek szereplői maradandóan emlékeink közé rögződtek, és amint az életben hasonmásaikkal találkozunk, kísértetiesen felélednek. De nemcsak az embereknek, a tájnak, hangulatnak, cséplőgép búgásokkal teli nyári délutánoknak, párákat lehelő fáknak és elröppenő szépségeknek oly hű ábrázolója, hogy ezzel vígasztalan történetei mégsem lesznek nyomasztóak.

Mert Rónay György majdnem minden története az emberi sors börtönét tárja fel, és ez nemcsak egyéni bűnök következménye, de sokkal inkább a társadalomtól és környezettől öröklött hagyomány pokla. A *Nábob halálának* hőse élete alkonyán gazdaságának koldusa; a *Képek és képzeletek* öregasszonya vagyona romjain összesereglett rokonai közt ismeri fel, hogy a merev formában elvesztette életének kincseit és menedéket kereső tekintete már nem talál támpontot. Nagyobb novelláiban ugyanez a panasz; Rónay György az öröklött életformákhoz makacsan ragaszkodó embereknek nem ad feloldozást, ezzel állítja elénk a színpadot, mely alattuk összedőlt, s mint elhibázott tákolmány méltó lett sorsára. Mindezt nem tendenciával hangsúlyozza, hanem az ábrázolás elhihető erejével.

Ez az elhihető erő hozza elénk már az *Esti gyors* első lapjain oly kristályos tisztasággal a regény hősét, Kerekes Kálmánt, hogy a támolygó gyenge embert azonnal látjuk, sorsát követjük, figyelmünk egyre feszültebb és sodrásában nem akadunk el, pedig az *Esti gyors* a hitványok, gyávák, gyengék, aljasok tragédiáinak képsorozata. A történet a jelennel indul, de szálai az olvasót a múlt felé lendítik, mely nemcsak Kerekes Kálmán beteg lelkiismeretének háttere, de rávilágít bűnökre és bűnözőkre, kik a két háború közé eső dráma kulisszáit mozgatták. A regény két sínpáron mozog, az egyiken Kerekes Kálmánt, az eredeti gyógyszerész-segédet látjuk, ki egyéniségét gyógyszerészősöktől örökölte, bohém könnyelműséggel mozog, hogy végül mégis feldúlt lelkiismerettel, a magányos rémképek örületébe zuhanjon. A másik sínpáron az élet képei dübörögnek, és Rónay művészi ereje akkor szökik fel, amikor a két sínpárt összekapcsolva, hősét a körülötte történő dolgok kelepcéjébe sodorja. Itt tárja fel a látható és láthatatlan veszélyek hínárjait, és ettől a pillanattól kizárólag a lelkiismeret feszültségeire épít, benső képeket vetít elő, és ezeket úgy tölti meg ízzással, hogy az élet üres cifraságai lefoszlanak, és nemcsak a hős kerül röntgen-sugár alá, de hibrid tükörképével az egész társadalom. A regény szerkezete mindvégig összefogott, és azzal, hogy a két részre oszlott történet mindegyikénél utolsó részében éri el feszültsége csúcspontját, az író szokatlan bravúrt szikráztat. Az első rész végén, a háború utolsó heteit látjuk, de nem a történelem ismert adatait lapozza fel, hanem pontos rajzokat ad a gyengékről, akik saját lelkiismeretlenségük áldozatai lettek, és azokról, akik a gyávákra vadászva végezték zsarnokságuk rémtetteit. Így kerül elénk egy lezárult kor képsorozata, s méltán úgy érezzük, hogy elnémított bűnözők rémtetteit látjuk egy tökéletesített panoptikum viaszbábuin, és halljuk az író intését: ilyenek voltak, ilyenek lehettek, a gyávaság és kegyetlenség idáig sodor. Rónay György hatalmában tartja a nyelv minden kincsét, így állít vissza elröppent képeket, ezzel vési apró rajzait és vázol borzalmas pillanatokat, s akkor tartja legerősebben hatalmában, amikor a megsűrűsödött levegő minden oldalról hangokat, iszonyatot, félelmet szór, hogy a belőlük épített pszichológia nemcsak a történet hősét, de magát a történelmet állítja elénk, mely 1944. őszén megnyitotta a bűnö-

zők kegyetlenségeit és a gyávák elbukását. Itt a történet annyira izgalmassá válik, mintha detektívregényt olvasnánk, pedig csak egy kis ember kapkodásait látjuk, kapkodásainak örületét és hánykolódó örületében a rásütött bélyeget: az árulást. De látjuk azokat is, akik a bélyeget rásütötték, és az a jelenet, amikor Hohl Péter, a pribék rendőrkapitány Kerekest árulásra kényszeríti, hogy néhány óra múlva, mikor Kerekes az elárult Szilágyiék patikáját nem hajlandó átvenni, szemébe vágja: „Hát akkor miért jelentetted fel Szilágyiékat?" – nemcsak az emberi aljasság csúcspontját mutatja, de azt a keretet és helyzetet is, melyben megtörétnhetett, és elhitető erejével az olvasó igazságosnak érzi, hogy az ajtó, mely mögött ezek meglapultak, becsapódott mögöttük, s ami utána felnyílott, nem csupán politikai változás lett, de a lélek mélyből fakadt bűntudata és megváltásért csengése. Kerekes Kálmán élete elriaszt, de mint Rónay legtöbb elbeszélő műve, ez is részvétet fakaszt, mert halljuk az író sóhaját: nehéz embernek lenni.

A történet második részében, a tébolygó lelkiismeret változó képei, a bírálótól külön tanulmányt igényelnének, mert ezek gyötrelmes halucinációkat, kapkodó rémületeket tárnak fel, és oly hajszálpontos logikával, hogy adataikkal lélektani drámát állítanak elő, melyben a feldúlt lelkiismeret és az öregség szenilitása torkollott össze. Itt nagy képeket nem kapunk, békés hangulatú balatoni fürdőhely nyaralóit látjuk, de ahogyan velük ellentétben az író apróra szétszedi egy lelkibeteg nyugtalanságát, és ebből a nyugtalanságból gyors változatokkal feltárja az elmagányosodás poklát, művészi feladatának csúcsához közeledik, és oda akkor érkezik, amikor Kerekest, mint önmagát feljelentőt látjuk a törvényszék folyosóin ődöngeni. Itt érezni legerősebben, hogy az egész regény belső víziókra épült, az eseményeket ezek fűtik át, és a történetnek két arcot adnak, az egyiken a világ képét látjuk, a másikon azt, ahogyan ez a kép az író belső kohójából előkerült. Ezeket nem a nagy jelenetekben, hanem a történet fojtott perceiben érzi az olvasó, mint pl. az első részben, a philodendron bokrok mögé lapulva lesi Kerekes az elárult Szilágyiékat, de tetőpontját és egyben az író remeklését mégis akkor érezzük, amikor Kerekes a történet végéhez közeledve, önmagát feljelentve áll a bíróval szemben. A képek és víziók úgy szövődnek össze, hogy a történet minden szereplője egyéni formát kap, és ezzel a társadalom széles térképén ott látjuk a titokzatos, veszélyekkel teli, borzasztó életet. Ez az élet a regényben mindig hiteles, jelenségei világosak, Rónay György így tölti be az elbeszélő író legmagasabb feladatát, mert eléri, hogy az olvasó nemcsak meghallgatja, de szigorú igazságait beolvasztja saját erkölcsi világába. Kerekes Kálmán rettenetes története a háború iszapjából merült fel, mégis amit a lelkiismeret válságaiból tár elő, örök emberi, s ezzel nyeri el a közelmúltat és jelent ábrázoló regény a nagy művek időtlenségét.

Rónay György születésének félszázada megkívántatná, hogy a költőről, a kritikusról, a kiváló műfordítóról és arról a hallatlanul nagy érdeklődésű íróról is szóljunk, aki úgyszólván a világ minden irodalmi eseményét lélegzetében tartja és ezzel méltó utóda azoknak, akik kis hazájuk szellemében betakarították a nagy világ kincseit, de az *Esti gyors* méltatása ennyit nem enged keretébe, így születésnapi jókívánságainkkal azt kérjük tőle, hogy szigorú írói fegyelmével és magas művészi önigényével maradjon mindig és még soká példaképünk.

Bohuniczky Szefi

Gyurkó László:

CSÜTÖRTÖK

Az irodalom mindig tanúságtétel is egy erkölcsi értékrendről, az alakok életében és cselekvésében nem kerülheti ki az író a vallomást, arról hogy jónak, rossznak mit tart. Újabb irodalmunkat azonban e természetes elven túl, életünk morális kérdései ejtették rabul. Tisztázó, rendteremtő, társadalmi érvényű szellemi mozgalmunk ez. Az, hogy az író életélményanyagát az alkotásban éppen ezeknek a gondolati kérdéseknek fókuszába rántja, történelmi vallomás is: társadalmunk legérzékenyebb sebeinek gyógyításáról van szó. Gyurkó Lászlóra is azok a cikkei, tanulmányai hívták fel a figyelmet, melyekben élesen fogalmazott erkölcsi kérdésfelvetését őszinte, egyéni gondolatai követték. Írásai két ízben – az *Új Írás* hasábjain – heves vitát indítottak meg. Első regényében, a *Bűnösök*ben az érdekes történelmi cselekmény és stílusának már-már bravúros ügyessége mögött is, a bűn-erény erkölcsi fogalompár fonák helyzetében egy érdekes gondolat-fonalat sodort.

Hogyan kell élni, megmerevedett bálványoktól megszabadulva úgy, hogy megtaláljuk magunkban és magunk körül azt a lehetőséget, – a boldogságot, melyet társadalmunk szocialista útja az egyes ember számára is felkínál – erre a súlyos probléma-tömbre fut fel Gyurkó új kisregényének indája.

Csütörtök: egy nap története. Kun Miklós egy napjának történetében egész élete. Kun Miklós egy napjában három ember története. Ez a nap elébe dobja és küzdeni kényszeríti a kérdéssel, mivel rontotta meg életét, miért él valószínűtlenül, keserű szájízzel – boldogtalanul. Újságíró feleségének, Zsuzsának energikussága, gátlástalan vitalitása mellett árnyékként élte lélekben is egyre kopaszodó életét. A francia tengerparton utazó asszony képeslappal, újságcikkel, lakberendezéssel van jelen e sorsdöntő napon, amikor a huszonhét éves férfi reggel megismerkedik az utcán egy orvosnővel, s három találkozásuk, reggel, délután és este, felébreszt benne egy különös erőt, egy idegen hangú bátorságot, mely énjének egy eltemetett, igaz lehetőségét kéri számon. Múltjával is szembesíti három találkozás: volt paptanárjának a világnézete helyét, élete egyetlen idilljének, az omladozó külvárosi háznak, és volt iskolaszolga nevelőszüleinek pedig – gondolatban – társadalmi hovatartozását kell megválaszolnia.

Egy keveset beszélő, sokat szorongatott ember drámai napja ez, amiben minden sürgető felhívássá válik, hogy felnőtként, az értelem fényénél nézzen végre boldogtalan életére. A megtalált, vele egy ütemre lépő nő kinyújtott kezében biztató szerelem és erő lakik, s akiben a morális felnőttség valóságként villan fel. Sorsának nyitja este tárul ki egészen, amikor kutyáját autó üti el, s az üvöltő, haldokló állat mellett tehetetlenül, segítség nélkül állva a Halállal is találkozik. Saját lelki kiszolgáltatottságára döbben: bálványok közöt, csak mások szeretetébe, segítségébe kapaszkodva élt, soha nem nyitotta ki a szemét, hogy a maga útját megkeresse. Mert Kun Miklós munkájában és házasságában is megmaradt lenézett és kisebbségi érzéseit megszokottnak tekintő, soha-szembeszálló szegénygyereknek. Passzivitásából, a gyávaság és kiszolgáltatottság lelki rutinjából nyit kaput a bálványdöntő csütörtök.

Az 1956 nyarának forró napján játszódó esemény –, az egyéni sorsban egy tágas problémát feszeget: a cselekvő, céltudatos élet boldogságát, melyet az idegsejtekig ivódott múlttal szemben a nehezebb úton kell keresni. De a regény csak előjáték ehhez, lelki bilincsek feltörésének morális negatív-sora (az orvosnő pozitívuma elvont marad), amely a befejezés pillanatában a *nulláig* jut, s – talán – kinyitja a kaput az *egy* felé. Mindez olyan gondolati és piszchológiai feladat elé állította művét, mely célkitűzésnek és – sajnos – buktatónak egyaránt magas.

Szándéka – és kívánságunk szerint is – e csütörtök színpadán, melyen a középre állított alak körül a koordináták egyrészt Antibestől a Thököly útig, másrészt huszonkét év múltjába nyúlnak, drámaivá kellene forrósodnia az epikának. *Kun Miklós egyéni története azonban csupán példázat marad,* az írás szuggesztivitása, ereje nem nő fel az elvi tartósodrony magassáig. Az asszociációk s a túlságosan sokszintű anyag rétegeinek villódzásai ziláltabbak, semhogy a fő-összeütközés vonalát belsőleg végigkövethessük. Mintha az író túlságosan a hős belső zavarodottságának szegődött volna nyomába: a feltörő emléksorok beleáradása a jelen cselekményébe, a feleség életének irónikus fejezetei nem igazodnak arányosan a katharktikus nap lényegéhez. A regény sokszínű és jó részleteit (testi rosszullét, a gyermekévek lírikus idézése, Zsuzsa napja a francia tengerparton, a kutya döbbenetes agóniája) lineárisan összekapcsolódnak, de híjával maradunk annak az érzésnek, hogy ezek a koordináták középpontjában álló alak köré zárulnak, hurkolódnak. Ezért a hőssel csupán a megértés és szánakozás szintjén kapcsolódik az olvasó, annak ellenére, hogy a mű gondolatai, melyek a boldogság-boldogtalanság és a boldogság felelőssége körül kiszikráznak, 1956 nyarának is, napjainknak is igaz morális tanulságai. Így a regény csak intellektuálisan tud eggyé-szövődni, a gondolatok, az idő és tér tágas öltönyében zavarodottan keressük a próza nemcsak részleteiben igaz, életteli testét.

Gyurkó László fordításokon iskolázott nyelve, mesterségbeli készsége, gondolkozásának dialektikája (ami a regény vitázó párbeszédeiben különösen jelenlevő!), olyan erények, melyekben megvan egy szenvedélyes intellektussal áthatott epika lehetősége. A *Csütörtök* hibáival, erényeivel együtt, – mert egy korszerű, gondolati regény irányába mutat, – figyelmet és várakozást kelt.

Fogarassy Miklós

Kolossa István:

HOSSZÚ SÉTA A HÍDON

Mindig örvendetes meglepetés, ha ismeretlen szerző jó írásával találkozunk. Az pedig éppenséggel ünnepszámba megy, hogyha valaki, akitől eddig semmit nem olvastunk – egyszerre, mint kész író jelentkezik. Kolossa esetében ez a helyzet: közelmúltban megjelent kisregénye sokkal több, mint írói próbálkozás, több, mint ígéret. Jellemzője, egyben korlátja is: az írói szenvtelenség, érzelemmentes racionalizmus; élére állított helyzet – egy ember magánya, szemben a társadalom számára homályos erőivel. Kifejezésmódja szemléletéből következik: takarékosság a szavakkal, a végsőkig leegyszerűsített stílus, mely az elfojtott érzelem, a szépség és az igazi szerelem iránti burkolt sóvárgás, a magány, az egyedüllét s mindenekfölött a lelkiismeret hangjainak megszólaltatásával hat. Az egyszerűsítés olyan fokú, hogy helyenként szinte modoros lesz, és arra figyelmeztet, hogy

Kolossa művészetének az lehet a zsákutcája, ami annakidején a Máraié volt: már fiatalon jól elsajátította a nálunk még alig-alig kikísérletezett akkori, legkorszerűbbnek látszó külföldi kifejezésmódot, s egyik regényét a másik után konstruálta a jól megtanult szabályok szerint, míg végül is seholsem volt ő, a magyar író, sehol sem maradt igazi mondanivaló – ezzel szemben volt közönségsiker, ami természetszerűen következett abból, hogy kielégítette az olvasók újszerű formák iránti – egyébként nem is alacsonyrendű – igényeit... Az első-műves Kolossa esetében talán korai erről beszélni, de hasonló jelenségeket más, az „újrealista" formával jól bánni tudó fiatal írók műveiben is megfigyelhetünk, no meg Kolossa is van olyan tehetséges, hogy jövendő műveit már most számon lehet kérnünk rajta.

Miről szól a *Hosszú séta a hídon*? „Kihegyezett" szituációban hőse magányáról ad számot. A hajdani „középosztály" szemlélete még ma is béklyóba veri az értelmiség egy részét, s az új, szocialista társadalom hatása sem mindig, mindenki számára felszabadító, hanem egyeseket megzavar. Ez különösen gyakori volt a személyi kultusz időszakában ily körülmények között lett nem egy jobb sorsra méltó emberből cinikus, színjátszó, alkalmazkodó, önző konformista – aki ugyanakkor végzetes magányát is érezni kényszerült. Az efféle ember alkalmazkodott; látszólagos támasza az új társadalomnak, de kritikus időszakban (s az ellenforradalom ideje ilyen volt) társadalomellenes vonásai manifesztálódtak. Az író szerint mégsem okvetlenül bűnös, vagy legalábbis nemcsak ő a bűnös. Nem további fegyelmezéssel lehet megváltoztatni, hanem megértéssel, s azzal, hogy az új társadalom fejlődése felébreszti *lelkiismeretét*. Ez a lelkiismeret fogja azután kiróni büntetését, fogja kijelölni helyét a társadalomban.

A regényben mindez konkrét cselekmény elmondása során derül ki: ez az írás érdeme, de veszélye is. Mert utóvégre arról van szó, hogy feloldozást adhatunk-e annak, aki közönyös maradt a szocialista társadalom iránt, sőt időlegesen szembe is fordult vele, talán még ölt is. Rábízhatunk-e mindent a ráható pozitív erőkre: a szocialista közösség vonzóerejére, a lelkiismeretre s egyéb nehezen értékelhető szellemi tényezőkre? – Nem volna helyes észre nem vennünk s elhallgatnunk, hogy Kolossa műve sokban rokon az egzisztencialista szerzők, elsősorban Camus alkotásaival. Azzá teszi kimért, célratörő kifejezésmódja – és ez okvetlen erénye, hiszen Camus művészetének szuggesztivitását sem lehet elvitatni. Kolossa könyve abban is követi az egzisztencialisták példáit, hogy valósággal átéljük hőse egyedüllétét, s azt is, hogy ez az embertelen magány miként lesz emberellenessé. S végül csaknem ugyanaz az írói kérdésfeltevés: van-e kiút a magány, az embertelenség labirintusából? Még a remény felcsillanása is ugyanabból a fényforrásból ered – az egzisztencialista is csak a szerelemben véli feloldhatni magányát – s akkor is csak időlegesen, reménytelenül. Ha tehát dogmatikus szigorral boncolnánk ezt a művecskét, könnyen rámondhatnók: áttételesen bár, de az egzisztencialista iskola hazai megnyilvánulása.

Mégsem lenne igazunk. Mert hiába a kérdésfeltevés, a forma, a tipizálás hasonlósága: más az író válasza – és ez a lényeg. Nem abból lesz baj, hogy fiatal íróink ugyanazokat az etikai kérdéseket feszegetik, amit nyugati kortársaik, s alighanem még az sem veszélyes, ha hőseik hasonlítanak amazokéra. A mi társadalmunkban is élhetnek ilyen figurák. A döntő: a válasz. Egyedül van-e az ember, megszabadulhat-e magánya börtönéből, csak önmagának tartozik-e felelősséggel? És Kolossa regénye, ha nem is szájbarágó s egyértelműen optimista módon, de tagadja, hogy ebben a mindinkább kialakuló szocialista társadalomban bárki is magára maradhat, tagadja, hogy még ha szinte ellenségként is, magányos farkasként, szívében a multat hordozva, legjobb esetben önmaga lelkiismeretébe gubancolódva is: idegenként élhet, s hogy lelkiismerete *csak a saját* ügye. Az új, közösségi erkölcs hatása alól még az sem vonhatja ki magát, aki legszívesebben morál nélkül élne. Így felel az „egzisztencialista" kérdésfeltevésre az az új író, aki a mi rendünkben lett íróvá. Mert hogy Kolossa István író, azt e kisregénye után elvitatni aligha lehet.

Kristó Nagy István

SZINNYEI JÚLIA ÚJ KÖNYVEIRŐL

Legújabb regényében, az *Átok*ban Szinnyei Júlia ahhoz az írói szemlélethez tér vissza, amelyet első könyvében, *A szőlőboszorkány*ban alkalmazott: érdekes történetet mond el, érdekes alakokat rajzol. Az „érdekes" jelzőt itt nem pejoratív értelemben használom, hanem szembeállításként a *Hajnal*, az *Öreg mandulafák* és a *Nyolc látogató* szinte csak tipikus vonásokkal rendelkező hőseivel és helyzeteivel. E könyvek értékét a dél-dunántúli város („Püspökbánya") életének aprólékosságig hű rögzítése adta. Ez egyben azonban korlátait is jelentette, hiszen a köznapi gondok helyett a kevésbé általános, de mélyebb problémák ábrázolása és az alakok egyénítése nagyobb művészi lehetőséget rejt magában. Említett három könyvével Szinnyei Júlia nagy életismeretét és mesélőkedvét bizonyította, *A szőlőboszorkány* és az *Átok* viszont a formáló és teremtő művész kézjegyét is magán viseli. A *Nyolc látogató*, vagy még inkább a *Hajnal hősei* – ismerőseink, mindennap találkozunk velük. Mégis a szőlőboszorkánynak, Csele néninek, aki „a hegy gonosz szelleme volt, titkok tudója, minden bűn ismerője és

részese", vagy az *Átok*ból a szellemi börtönbe zárt Holmár Erzsinek, vagy akár a hisztériás, bigott, ugyanakkor gyerekes öreg Kincsesnének az alakját valószerűbbnek érzem, annak ellenére, hogy nem tipikus alakok, hogy egyes vonásaikat olykor túlzottan kiemeli az írónő, vagy pedig eszmék hordozóivá teszi őket. Hogy eszméket, problémákat hordoznak magukban, s nemcsak gondokat, lényeges többlet.

Az *Átok*ban egy lakatosmester lányának drámája tárul elénk. Holmár Gáspár, apja meggyilkolása után lelkiismeretét túlzó vallásossággal akarja megnyugtatni, s mindkét lányát apácának kényszeríti. Az idősebb a zárdából házasságba menekül. Húga harcát is ő vívja meg, de nem világnézete, hanem apja iránt érzett engesztelhetetlen gyűlölete vezérli. Erzsi házassága is elhamarkodott, férjével egymás gondolatait nem ismerik, csak „mohó testük" hajtja őket. Ez jelentős tényező Erzsi drámájában, akárcsak a szülők zsarnoksága. Hogy ezektől és átok következményének vélt meddőségétől megszabaduljon, vallásosságba menekül. Hite nem igazi hit, pesszimizmus és önmaga gúzsbakötése csak, erőt nem merít belőle. Bigott anyja és meglehetősen kemény természetű, nem teljesen feddhetetlen életű férje között őrlődik. Lassan elveszti az önmagára erőszakolt, át nem érzett hitet. Csaknem észrevétlen a magányos asszony változása: feloldódása, teljes emberré válása – ám végül különb lesz mindenkinél. Egyfajta „igaz emberség"-hez jut el; világnézet nélkül, útja azonban nincs lezárva.

Erzsi vívódását művészi hitelességgel ábrázolja az írónő. Jól érzékelteti bezártságát, kínzó, szűk börtönét. A végletekig kiélezett ellentétek, a kicsinyes, de annál indulatosabb párharcok állandó ismétlésével megkínoz minket is, a regény nagyfokú feszültsége és nyomasztó légköre szinte gúzsbaköti olvasóját. Ez elősegíti Erzsi drámájának átérzését, gondolatainkra viszont bénítóan hat. Csak kategorikusan tudunk nemet mondani az ilyen életre, részletes elemzést nem enged, ami pedig a probléma megoldásához szükséges lenne.

Formai szempontból az *Átok* előrelépést jelent az írónő pályáján. Az előző könyveknél bizonyos bőbeszédűséget tapasztalhattunk, csak az önvallomásszerű vagy a filozofáló részeknél éreztük őszintének szavait. Még *A szőlőboszorkány*ban is, amely az *Átok*ig legjobb könyve volt, hiányzik a lélektani indoklás. Ferencziné méltán bűnhődik. Megvakul. Az érzelemnélküli elbeszélő hang miatt viszont ez csak esemény marad, nem lesz dráma: hangulatilag nem tudta hitelessé tenni az írónő.

Az *Átok* szerencsés hangváltást mutat: stílusa feszesebb, tömörebb. Minden mondata indulattól izzik. Néhol túl kemény talán, az alakok még szegletesen mozognak, e kezdeti merevség azonban a regény végére feloldódik.

A korábbi művekből hiányzó lélektani eszközök az *Átok*ban már fellelhetők. Használatukra azonban egyoldalúság jellemző: a témában rejlő sok probléma közül csak egy kapott különösebb hangsúlyt, egyetlen érzés nyomja rá bélyegét az egész könyvre. Ez a következő lépést is kijelöli: Szinnyei Júliának az *Átok*ban megkeményedett, hatékonyabbá vált stílusát árnyaltabbá kell tennie, hogy több érzést tükrözhessen, hogy több szempontból nézve a világot, még teljesebb valóságot ábrázolhasson.

*

Szinnyei Júliának az utóbbi időben két ifjúsági könyve is megjelent.

„A nyírfaerdőben minden olyan, mint régen, és mégis más" – ezzel kezdődik *A kékfedelű füzet* utolsó fejezete. Jellemző ez a mondat Szinnyei Júliának nemcsak erre, hanem másik ifjúsági regényére, a *Felhőtlen ég*re is, amint-hogy jellemző magára a gyermekkorra is. Hiszen a gyermek nem veszi észre az idő múlását, nem veszi észre, hogyan formálják nagy élményei. Ezért látja később nyugodtvízű, tiszta tónak gyermekéveit. Gondjai, úgynevezett felnőtt gondjai, valóban nincsenek, hiszen nem érti azokat, nem törődik velük. Ez a gondtalanság azonban látszólagos; a gyerek önmaga problémáit (mit csináljak? ezt hogyan s miért, és főképp: azt miért ne csináljam? – meganynyi érthetetlenség) nagyon is komolyan veszi. A nyugodt felszín alatt nap mint nap örvények kavarognak. S ezek alapos ismerőjének kell lennie annak, aki róluk és számukra könyvet ír.

Szinnyei Júlia szereti hőseit – szereti a gyerekeket. Ezért tudja olyan hű képét adni nemcsak külső, hanem belső világuknak is. Melegséggel rajzolja meg a kis Kovács Peti vagy Bokor Márti alakját; s minden felnőttes komolykodás, mesterkéltség nélkül mesél. Nem csinált kalandokon viszi át hőseit, ezek a „kalandok" (felbomlott családi élet zűrzavara, betegség, anyagi gondok) a felnőttek számára is komoly problémát jelentenek. Ez az, amiért a „8 éven felülieknek" ajánlás valóban helytálló: felső korhatár nincs. Mindkét könyv a gyerekek nyelvén íródott, de a felnőtt olvasót is szíven üti egy-egy különösen jól sikerült részlet. Peti egy József Attila-verssel való találkozásának leírása pszichológiai tanulmányba illenék. Ilyen találkozások változtatják észrevétlen a gyermeket, s tanítják meg a kíváncsi kérdőjel, a csodálkozó, kétségbeeső vagy ujjongó felkiáltójel mellett a világ felfedezésének élményeit őrző pont használatára. A kis Peti megfogalmazza az első magaleszűrte tanulságot: „Tudod, azért sokkal jobb így közösen". Így szelídül a fantáziálgató, hazudozó gyermek őszinte, mesekedvelő gyermekké.

A *Felhőtlen ég* idősebbekről, idősebbeknek szól. Ennek megfelelően írói eszközei is mások: nyíltabb a jellemzés, a problematika is többrétű, a szereplők száma is megnő: kitágul a regénybe foglalt világ, amint a serdülőkor

küszöbén álló gyerek is egyre többet figyel meg környezetéből. Most kezd először gondolkodni a látottakon, próbálja megérteni a jelenségeket, „pedig az a legnehezebb a világon, megérteni valamit". Bokor Márti mondja ezt, a *Felhőtlen ég* főhőse. Alakjában Szinnyei Júlia példaképet állít: mindig vidám, nagy-érzésű, önzetlen, és segítőkész kislányt rajzol, aki beteges anyja csendes kedvetlenséggel végzett munkáját fokozatosan átvállalja magára, s minden feladatot a virtus próbájának tekint. Márti mégsem lesz képzelet-szülte gyermek-eszmény: realitását az átélt problémák őrzik meg; ezek közül a legáltalánosabb és legégetőbb a változatlanság és változás együttes észlelése.

A *Felhőtlen ég* már nemcsak tanításokat csempész az érdekes történetbe, hanem a szertelen, lázasan csapongóból egyre inkább tűnődővé váló fantázia számára mintegy horgokat, csalétkeket helyez el féligmeddig megoldott vagy a következményre csak halvány utalással ellátott morális kérdések formájában. A Márton – Márta játékos ötlete mögött a természetesen jelentkező hiúság fájdalma is felbukkan, a barátnők pár jellemző vonással felvázolt alakja az ifjúság legkülönbözőbb problémáira irányítja a figyelmet.

Ifjúsági regényeknél szokatlan a felnőttek világának az az igényes és sokoldalú rajza, amely a *Felhőtlen eget* különösen értékessé teszi. Gondolok itt elsősorban Márti apja és idősebb barátnője között kialakuló, csak a feleség csalhatatlan ösztöne által felismert vonzalom leheletfinom érzékeltetésére.

A közhit szerint ifjúsági regényt könnyű írni. De csak a közhit szerint. Valójában igen fontos és felelősségteljes feladat – nem közömbös, mit olvasnak a gyermekek. Nem mindegy, hogy izgalmas, egyébként azonban üres történetekkel elégítjük-e ki a gyermek-olvasók kielégíthetetlen fantáziáját, vagy a szórakoztatás mellett tanítjuk is őket. Szinnyei Júlia két ifjúsági regénye hasznos, jó és szép olvasmány.

Winter István

Reismann János–Őrsi Ferenc:

KINCSES BARANYA

„Bármerről és bármivel érkezel e tájra, Baranya illendően fogad" – szép és tömör legelső mondata ez annak a könyvnek, mely azzal a céllal készült, hogy a megye könnyen és különösebb kalauzolás nélkül is felfedezhető legyen, nyilvánvaló látnivalóin kívül a vendég e környék lelkét, a bőre és húsa alatt futó vérereket tapintsa, leheletét mérje, sóhajait felszívja, s merész nekilendüléseikor észrevegye tekintetében a huncut csillogást.

Mert mi mindenből szűrődik össze egy országrész „levegője"? Hegyből, erdőségből, szántóföldből éppúgy, mint e tájképekbe belenőtt új városokból, történelmet idéző várfalakból és modern völgyhidakból, népművészeti tarkaságból és réteket léniázó betonutak szürke szalagjaiból, nagyvárosi forgalomból csakúgy, mint a szőlők közé süppedt présházak bölcs hallgatagságából. Író és fotóművész együttes vállalkozása, hogy e kavargásból elkapja s alkotó ujjakkal szitálja ki azt, ami *csak* itt van, és csak itt van *így*.

Örsi Ferenc szövege *nem* földrajzi, történelmi, idegenforgalmi, vagy néprajzi leírás, hanem acélosan feszülő mondatokkal, élesen jellemző mozzanatokkal, villanásszerűen pergetett képsorokkal, fantáziát mozgató, rövid lélegzetű, frappáns írások sora; a riportnak, nemes tárcának, jóízű glosszának és leíró művészetnek ízes kevercse. Emlékezés és hit, gazdás mérgelődés ezért-azért, a beavatott, cinkos biztatás, halk együtt-nótázás, és a pirosbetűs napok visszafoghatatlan felkiáltásai. Milyen plasztikus, szinte domborműves, amikor bemutat, amikor elénk tár! „Az öreg város – mint gondos szülő – balról Újmeszest, jobbról Újmecsekaljáit vezeti az ifjú városnemzedékek rohamosabb fejlődésének útján". S amikor múlt és jelen egybekapaszkodásáról szól: „Tavaszonként még felbúg a busókürt, hogy történelem előtti emlékeket idézve űzze el az embert fenyegető gonoszt, – de az előző napi busó másnap traktorra ülve új barázdák százait húzza egymás mellé a régi csatamezőn."

Ennek a vibráló stílusnak az olvasó-utazó a legfőbb haszonélvezője: élményszerűen *megmarad* emlékezetében e táj, a földrajzi, történelmi, néprajzi *lényeg*, sokkal inkább, mintha szakszerűen, pontos munkából *megtanulta* volna.

Reismann János 150 művészi fotója az album *mennyiségileg* túlnyomó része. De e rengeteg kép – bár egyenként mind nagyszerű felvétel – mégsem elégíti ki azt az igényt, ami miatt vigyázva, előzékeny, rejtett mosollyal, szinte tisztelettel vesszük kézbe, s kóstolgatva kezdünk belelapozni. Pedig ez az igény nem csodavárás, s a képek – ha nem is csodálatosak – mindenesetre nagyon jók; gondolom, másutt a hiba.

Reismann János előző ilyen típusú könyvével (Balaton) európai szintet ért el. És ebben az albumban is: még az úgynevezett „száraz", el-nem-maradható anyag (török emléktábla, hősi emlékmű, levelezőlapokon agyoncsépelt Üdülőszálló stb.) is ügyes kompozíció keretébe került, s így még ezeknek az oldalaknak is megvan a hatásuk. Reismann legerősebb oldala a líraiság. Igen ám, csakhogy a Balatonnak a líra tartalma és mondanivalója is egyben, a lírai képek tehát *annak* a tájnak legfőbb lényegét rögzítik, – a baranyai barangolások alatt azonban nem érezte meg a művész ennek a tájnak a lényegét úgy, mint a szövegíró. Az történt tehát, hogy – a valóban jellegzetesen helyi, műemléki vagy földrajzi anyagon kívül – olyan kitűnő felvételek egész sorát *is* készítette, amely megkapó ugyan, sőt érdekes, eset-

leg nagyszerű kiállítási anyagnak használható, külön, bekeretezve, de éppúgy lehetne hegyaljai, pilisi, vagy akár pesti pillanat is némelyik. Például a 18. kép: „Siklósi vásár: vásár utáni terefere." Ugyan! Az oldalt csaknem teljesen betakarja egy hátulról fotografált asszony, hóna alól kileső lúddal. Ötletes pillanat. De baranyai jellegzetesség? Vagy a 97. kép: „Tarlóhántás Békáspusztán". Kopár, végtelen tarló, középen messze egy traktor. Azt hiszem bárhol ilyen a tarló hántás előtt. Aztán a 117. számú kép: „Sikondai fürdő". Fölülről látott nagydarab pázsit, sok sütkérező párral. Bizony fölülről minden strand ilyen: pázsit, homok, fürdőruha, nagypokróc. A 100. kép felkiáltásra ingerel: „Tsz-elnök Bólyban". S látsz egy bakon ülő negyvenes parasztembert. Nyilván így ülnek a homokfutón mindenütt, a gyeplőt is így fogják, s úgy fordulnak, hogy a kalapkarima árnyékot vessen a szemükre.

Amíg tehát Örsi Ferenc miniatűr írásai – annak ellenére, hogy mindegyikük önálló – az *egész* tájegység lelkét-tűzét-szívét *érzékeltetik*, addig Reismann János fotói ugyan kétségkívül mind itt készültek, mégis külön darabok maradnak, nem fogja őket egységbe a *lényeg*. Mondhatnók úgy, hogy e kétféle stílus: a könyv stílustalansága.

A *Kincses Baranya* azzal a szándékkal *is* készült, hogy az ide látogató külföldi vendégek emlékül vihessék magukkal. Erre utal, hogy a képjegyzék négy nyelvű: a magyaron kívül három világnyelven tájékoztat: franciául, oroszul, németül. Hiányolható az angol felirat, mert az ilyen igényű kiadványok általában nem hagyják el. De a legérthetetlenebb, hogy miért csupán a képaláírásokat, és nem a képeknél sokkal többet mondó szöveget fordították le?

Sajnálatos, hogy a képek összevissza cserélését helyesbítő hibajegyzéket kellett mellékelni.

Kende Sándor

Gulácsy Lajos: Olasz lány madárral

Vas István összegyűjtött versei 1930–1962. – Szépirodalmi, 44,– Ft.

Bródy Sándor: Rembrandt. Az ezüst kecske. – Szépirodalmi. 29,– Ft.

Németh László: Mai témák. – Szépirodalmi. 24,50 Ft.

Tóth Dezső: Életünk – regényeink. Tanulmányok. Szépirodalmi. 7,80 Ft.

Peter Karvaš: Fintorgó múzsa. Válogatott karcolatok. Fordította Fóth Tibor. – Olcsó Könyvtár. Szépirodalmi. 4,– Ft.

Fodor József: Szertelen ünnep. Válogatott versek 1922–1962. – Szépirodalmi, 50,– Ft.

Illyés Gyula: Petőfi Sándor. – Szépirodalmi. 33,– Ft.

Szauder József: Ciprus és obeliszk. Eszszék cseh, francia, lengyel és olasz városokról és tájakról. – Szépirodalmi. 31,– Ft.

Fekete Gyula: Az orvos halála. Regény. – Szépirodalmi, 10,50 Ft.

A valóság vonzásában. Tanulmányok, riportok, elbeszélések. Szociográfiai írások. I.–II. – Szépirodalmi. 55,– Ft.

Hatvany Lajos: Urak és emberek. I.–II. kötet. Regény. – Szépirodalmi. 58,– Ft.

Egry Irén: Ötször – egyről. Regény. – Szépirodalmi. 23,– Ft.

Román György: A magányból. Regény. – Szépirodalmi. 21,– Ft.

Erdős László: Élt közöttünk egy ember. Három kisregény. – Szépirodalmi. 21,50 Ft.

Kosztolányi Dezső: Nero, a véres költő. Regény. – Olcsó Könyvtár. Szépirodalmi. 4,– Ft.

H. Melville: Moby Dick, a fehér bálna. I.–II. Fordította Szász Imre. Olcsó Könyvtár. Szépirodalmi. 6,– Ft.

Gárdonyi Géza: Szunyoghy miatyánkja. Regény. Kincses Könyvek. Szépirodalmi. 6,– Ft.

Mai magyar drámák. I.–II. Diákkönyvtár. Szépirodalmi. 9,– Ft.

Szekercés József: Járatlan út. Regény. – Magvető. 15,50 Ft.

Szinnyei Júlia: Felhőtlen ég. Ifjúsági regény. – Magvető. 19,– Ft.

Galgóczi Erzsébet: Félúton. Regény. II. kiadás. – Magvető. 11,– Ft.

Simor András: Tereld a felhőket. Versek. – Új termés. Magvető. 6,40 Ft.

Vadász Ferenc: Ketten a Remete utcából. Regény – Magvető. 23,– Ft.

Jókai Mór Összes Művei 11. Az elátkozott család. – Akadémia. 25,– Ft.

Jókai Mór Összes Művei 17. Szerelem bolondjai. – Akadémia. 35,– Ft.

Lengyel József: Keresem Kína közepét. Útinapló. – Szépirodalmi, 14,– Ft.

Kolozsvári Grandpierre Emil: Párbeszéd a sorssal. Regény. – Magvető. 14,50 Ft.

Lőrincz László: Mártonka Áron kalendáriuma. Elbeszélések. – Magvető. 15,– Ft.

Gergely Márta: A füstréti Madonna. Regény. – Magvető. 21,50 Ft.

Devecseriné Guthi Erzsébet: Búvópatak. Önéletrajz. – Szépirodalmi. 16,– Ft.

Grandpierre Lajos: Csodák völgye. – Szépirodalmi. 24,50 Ft.

Voltaire levelei. Válogatta, a bevezetőt írta és a jegyzeteket készítette Gyergyai Albert. Fordította Szávai Nándor. – Gondolat. 20,50 Ft.

A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve. 1962. Első rész.

Jókai Mór Összes Művei. 4. Török világ Magyarországon. – Akadémia. 40,– Ft.

Jókai Mór Összes Művei. 14. Politikai divatok. – Akadémia. 49,– Ft.

Palotai Boris: Vidám vasárnap. – Olcsó Könyvtár. – Szépirodalmi, 4,– Ft.

Zoltán József: A barokk Pest-Buda élete. Ünnepségek, szórakozások, szokások. – Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Tanulmányok új sorozat 17. (XL.)

Émile Zola: Hölgyek öröme. Regény. I.–II. Fordította Benedek Marcell. Olcsó Könyvtár. – Szépirodalmi. 8,– Ft.

Rákosy Gergely: A csodálatos trombita. – Mesék. – Móra, 2,– Ft.

Szinnyei Júlia: Átok. Regény. – Szépirodalmi. 17,– Ft.

Maxim Gorkij: Az anya. Regény. I.–II. Fordította Makai Imre. Diákkönyvtár. – Szépirodalmi. 9,– Ft.

Koroda Miklós: Megvilágosodott már. Regény. – Szépirodalmi. 32,– Ft.

Kaffka Margit: Színek és évek. Regény. Kincses Könyvek. – Szépirodalmi. 6,– Ft.

Zelk Zoltán: Tűzből mentett hegedű. Új versek. – Szépirodalmi. 13,50 Ft.

Bródy Sándor: A nap lovagja. Regény. Olcsó Könyvtár. – Szépirodalmi. 3,– Ft.

Görgey Gábor: Délkör. Versek. – Szépirodalmi. 11,– Ft.

Illés Béla: Kárpáti rapszódia. Regény. I.–II. kötet. Kincses Könyvek. – Szépirodalmi. 12,– Ft.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT
1963 · 9

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

VI. évfolyam. 9. szám 1963. szeptember

TARTALOM

CSORBA GYŐZŐ versei – – – – – – – – – – – – – 787
MÉSZÖLY MIKLÓS: Az ablakmosó (burleszk-tragédia, első rész) – – – – – – – – – – – – – – – – – – 790
PÁKOLITZ ISTVÁN versei – – – – – – – – – – – – 807
ANDRÁS ENDRE: Két óra (vers) – – – – – – – – 809
VÁMOSI PÁL: Vénülő nyár (vers) – – – – – – – – – 809
VÁRKONYI MIHÁLY: Doktor H. (novella) – – – – 810
SZŰTS LÁSZLÓ: Régi társakra emlékező (vers) – – – 814
LOVÁSZ PÁL: Néném (vers) – – – – – – – – – – 816
SÍK MIHÁLY: Vetés után (vers) – – – – – – – – – 816
BOHUNICZKY SZEFI: Vallomás (novella) – – – – – 817
GYŐRI D. BALÁZS: Emberközelben (vers) – – – – – 821
PÁL JÓZSEF versei — – – – – – – – – – – – – – 822
POLGÁR ISTVÁN: Kőtábla (vers) – – – – – – – – 823
HUNYADY JÓZSEF: A zeppelinorrú (regényrészlet) 825
Mai finn költők (*Jávorszky Béla* fordításai) – – – – – 830

HORIZONT

GYENIS JÓZSEF: Hobol, 1963 – – – – – – – – – – 833

VITA

LANTOS FERENC: Fogalomtisztázás – – – – – – – 837
IMRE FARKAS: Tudomány és művészet – – – – – – 842

JEGYZET

CSORBA GYŐZŐ: Levél Weöres Sándorhoz – – – – 845
TERSÁNSZKY J. JENŐ: Emlékek az Otthon körről 847
SÓS ENRDE: Osvát Ernő – – – – – – – – – – – – 849
CSÁNYI LÁSZLÓ: Gondolatok a modern rím esztétikájáról – – – – – – – – – – – – – – – – – – 856

SZÉLJEGYZET

KESZTHELYI TIBOR: Jó magyar nyelvkönyveket – külföldiek kezébe – – – – – – – – – – – – – – – 862
–ag–: „Táji" költő – „fővárosi" kritika – – – – – – – 863
KÖVES JÓZSEF: Egy mozgalom indulásához – – – – 864
– s –: Hej, az a filológia – – – – – – – – – – – – – 865
VARGA IMRE: Egy csodálkozó töredékei – – – – – 867

SZEMLE

FODOR ANDRÁS: Kalász Márton költészete – – – – 869
TELEGDI POLGÁR ISTVÁN: Rubin Szilárd: Csirkejáték – – – – – – – – – – – – – – – – – – 875
ARATÓ KÁROLY: Demény Ottó: Szigorú hétfő – – – 877
KECSKEMÉTI KÁLMÁN: Nyerges András: Emberi hitben – – – – – – – – – – – – – – – – – – 878
WEIDINGER VILMOS: Két dunántúli antológia – – 879

RAJZOK

BENCZE LÁSZLÓ – – – – – – – – – – – – – 836, 868
TILLES BÉLA – – – – – – – – – – – – – – – 789, 813

Szerkeszti:
TÜSKÉS TIBOR
főszerkesztő

BERTHA BULCSU, CSORBA GYŐZŐ, LÁZÁR ERVIN, PÁKOLITZ ISTVÁN

Jelenkor. A Baranya megyei Tanács lapja. Megjelenik havonta

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók: 24. Telefon: 13-05.
Szerkesztőségi órák: kedden és csütörtökön 18—19 óráig.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadóhivatal: Dunántúli Napló Lapkiadóvállalat. Pécs, Hunyadi János u. 11. Telefon: 55-91, 50-00. — Egyes szám ára 6,— Ft. Évi előfizetés díja 72,— Ft. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hirlapirodánál (Budapest, V. József nádor tér 1.) Egyéni előfizetési csekkszámla száma: 61 068. Közületi előfizetési csekkszámla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.
Felelős kiadó: Braun Károly

63-3738 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Csorba Győző

HOZZÁD MINDENKIÉRT

A bőröm vágyó kézhez érni
a számra szomjas szájhoz érni
a szómra szomjas fülbe szólni
a vágyam vágyó ölbe hullni – –

Három milliárd idegent
gondommá te varázsolsz
Ha veled a poklokra szállok
akkor tudom mi másnak a pokol
Ha veled az egekbe szállok
akkor tudom hogy mi másnak az ég
A testedben szétránduló iszony
a testedben szétáradó öröm
a katekizmusom

Tőled tudom:
„Azért vagyunk e földön hogy aki
szintén e földön van segítsük élni"

Lám ha éjszakánkint
álmod útvesztőiben
megközelíthetetlenül bolyongsz
fázom hiába rántom állig paplanom

Fényeim árnyaim
tükrözd hűségesen
visszhangozd lényemet!

Ne engedd soha a magányt szívemhez!
A dögvészek dögvésze ő.

ALSÓBÉLATELEP, 1963

Lelkem ez itt még igazi

Kidőlt és kettétört vörösfenyők
csenevész nád szakállas békanyál
idétlen part megloccsanó habok

Ennek még lelkem van szava

Az antropomorf gőg pimasz
önzéssel földet és eget
magára szab csak a saját
hangjára van füle csak a
saját képére van szeme

Ez itt még lelkem igazi
dacosan part nád békanyál habok.

IDÉZŐ

Halott bátyámnak

Hallod-e? Nagy, tenyeres árnyak
közül szólítalak.
Hallod-e? Inkább engedsz a halálnak?
Mivé lettél? Kiféle vagy?

Hát ez a hűség? Egy-vérem, milyen
varázsigéket sugdostak füledbe,
hogy mindent elfeledtél hirtelen
s nem emlékszel hangomra és nevedre?

Lábatlan, egycsapásra mily serény
lettél! És segítség se kellett?
Kit botladozva vittem én,
mosolygod már a részvevő türelmet?

Jól játszottál. A csonka-bonka
test úgy feküdt roncsan, után
mint furcsa lom, magát szemétre dobva
meddő próbák után.

S most mégis milyen leleményes
kedvvel csalogatod
a tenyeres árnyból, a fényes
éjből csalogatót!

Hallod-e, öregebb, erősebb,
kitől az életet
tanultam: a kerülhetőket
és a ránk-mérteket,

hallod-e, miért szomorítsz meg,
miért nem szólsz annak, ki várva-várja,
hallod-e, miért nem tanítsz meg
a legnagyobbra, a halálra?

KÉT HANG

A kis szokvány-halálok
lassan kihalnak.
Felnőtt az emberiség. Épít magának
soha-nem-volt diadalmat.

(S ha majd a győzelmi üvöltés
csap már az égre,
irtóztató, fene hörgés
nem hág-e fölébe?)

E RÓZSA E RÓZSA

Ezerrétű világ
hol van számodra szem fül?
Városon erdőn réten suta láb
hajszál-ösvény botlik keresztül

E rózsa e rózsa
ez is csak egy
S még mennyi rózsa rózsa
szebb vagy igénytelenebb

Hasznos a törvényt tudni
de se színe se szaga
Hova bír vele jutni
éhség szomj indulata?

E rózsa e rózsa
ez a jó ez a szép ez a sok
E rózsa e rózsa e rózsa
– Okuljatok!

Tilles Béla rajza

MÉSZÖLY MIKLÓS

AZ ABLAKMOSÓ

Burleszk-tragédia 1 felvonásban

– Első rész –

SZEREPLŐK:

ABLAKMOSÓ
TOMI
ANNI, A FELESÉGE
HÁZMESTER
HÁZMESTERNÉ, NUSI
I. OVERALLOS
II. OVERALLOS

Halk dzsessz fogadja a közönséget, három dimenziós hangtechnikával. A dzsessz stílusa különböző táj-jellegzetességek keveréke, egyvelegszerű s mintegy előre érezteti, hogy amihez bevezetőül szolgál: valamikor a mában történt vagy történik. Közben leereszkedik a plakátfüggöny: absztrakt és bántóan naturalista képelemekből összevágott, zsúfolt montázs. A képelemek jó része – hídtraverz, pálmafa, hernyótalp, kiállítási anyakoca a malacaival, meztelen női combok, lemetszett felhőkarcoló-csúcs a tenger fölött, angol WC, üres szónoki emelvény, romváros-részlet, Marcus Aurelius szobra, hátsó nézetből egy bikanyakú férfifej feltartott s ökölbeszorított kézzel, stb. – mindez inkább csak hangulat-kiegészítő. Nem középütt, de feltűnő helyen: egy benzinkút, két ráakasztott harmónikacsővel. A másik szembetűnő képelem: egy nagy, üveges ablakráma, az ablak közepe kitörve. S különböző olvashatatlan felírások. Csupán két felírástöredék értelmes valamelyest: ROL-ROL A KLASSZIKUS – ÉLJEN A JÖVŐ.

A plakátfüggöny felgöngyölödik s vele a zene is elúszik.

Csend.

A színpad majdnem sötét.

Jobboldalt rekeszekre osztott nagy, üveges ablakráma: rézsút magasodik s enyhén előre dől. Az ablakon túlról távoli neonreklámok fénye szűrődik be. Ebben a pirosas derengésben rajzolódik ki a baloldalt álló heverő, Tomi és Anni feküsznek rajta, összefonódva, mindketten pizsamában. Kívülről halk fütyörészés hallatszik fel. Majd kis idő múlva – a fekete körfüggöny középső része felől – éles fénypászma kutatja végig a színpadot: olyan, mint valami tolvajlámpa fénye. Egy pillanatra megállapodik a heverőn. Tomi álmosan, kócosan felül, bizonytalan mozdulatot tesz a zavaró fény felé, majd ismét átöleli Annit. A fénypászma elhúzódik róluk, tétován másutt keresgél, aztán kialszik. A fütyörészés felerősödik kint; szinte várnók, hogy belépjen valaki.

Néhány pillanat múlva – rövid keresgélés után – a fénysugár újra visszasiklik a heverő párra.

Tomi – miután a fény megint kialudt –, bosszúsan feláll, fölemel a földről egy rózsaszín huzatos, arany virágos paravánt és félkörösen a heverő mellé állítja. Elégedett a munkájával. Aztán, mintha elkésett gyanakvás venne erőt rajta, óvakodva odasétál az ablakhoz, kinéz; hátramegy a körfüggöny középső részéhez, ahonnét a fénysugár tűzött be s ott hallgatózik. Közben kivilágosodik a színpad.

Tomi megnyugodva előre jön, de mielőtt beszélni kezdene, még egyszer igazít valamit a paravánon.

TOMI: Paraván... öreg, kopott jószág, de azért még megteszi. Nem tudom, megfigyelték-e már, hogy bizonyos tárgyak milyen makacsul ellenállnak az idő vasfogának. A dédnagymama meghal, a nagymama is meghal, a mama is elhalálozik... mindez nem számít. Ezek a szívós holmik talán az özönvizet is túlélnék. Fölkerülnek a

padlásra, lekerülnek a pincébe, aztán megint a padlásra, rádobálják a nagybácsi kofferjét, a szétszedett kályha csempéit, morzsolt kukoricát szórnak rá... Nem számít. Egyszercsak megint a szemétdomb tetejére tornázzák magukat és újra fölfedezik őket: Nini, a paraván, phű, phű, nem is olyan poros! *(Tűnődve nézi a paravánt.)* Nem is poros... Gondolják el, hányan vetkőztek már e mögött a paraván mögött! Hány nemzedék! Micsoda történelem! A csípő- és mellbőség változik, de egyébként... Tudják, ezeknek a hajnali filozofálgatásoknak van egy nagy előnyük: legalább őszinték. Az ember fekszik... aztán egyszercsak felriad. Nem is tudja először, hol van, csak azt, hogy egyedül van, kifoszthatatlanul és kileshetetlenül egyedül... Semmi nem ér annyit, mint ezt elhinni. És fecsegünk, fecsegünk közben, persze csak gondolatban. Birizgáljuk a köldökünket, alvó kedvesünkről lehúzzuk a takarót, a szemetes autó eldübörög az ablak alatt... Ó, nem, mondjuk, korán van még – s különben is, mi közöm hozzá? Hagyjanak békén. Én megfizetem az adót, kitérek a járművek elől... *(Meghatottsággal és pátosszal):* Csak ezt az ábrándot tessék meghagyni nekem. Hogy a paravánunk nem lyukas még. Kicsiny kis bárka a hullámok tetején... *(Összeteszi a kezét s fölfelé néz.)* Könyörgök, méltóságos orkán hatalmasság, szíveskedjék valami más összetörnivalót keresni... Két éve házasodtam, a feleségem bimbózó virág és olyan rövidek az éjszakák. Az éjszakák mindig rövidebbek a kelleténél... *(Hosszabb szünet.)* Azt hiszem, túlőttem a célon. Egyáltalán – érdekli az Önöket? Nem akarom a vasárnapjukat elrontani. Nekem is drága, hat napig gyűjtöttem hozzá a piros festéket. *(Szünet.)* Tegnap este azt mondja a feleségem: Szívem, mért piros betűs a vasárnap? – Látják, ez az. Ezek az okos kis butus kérdések. Ezekben van a boldogság. Ilyeneket nem kérdez az ember társaságban. Röhög rajtuk. De otthon, az ágyban... Csak hallanának ilyenkor! Hogy miket ki nem tudok találni! „Encsembencs, drága bogaram, te vagy a tündöklő lótuszvirág, neked nyit a kakasmandikó és a réti kikerics, nincs párod a tízes számrendszerben, de most ne szólj, egyszer majd elmagyarázom az új fizikai világképet és a repülő csészealjakat, amit az újságok írnak, marhaság, csak nekem higgy, akkor nem vétkezel... ugye, hiszel nekem?" – Nem dicsekedni akarok, de mi igazán boldogok vagyunk. Feleségemnek én írom a vezércikkeket – s mondhatom, irigyelhetnek az újságírók. Ő el is olvassa az enyéimet. „A vasárnap azért piros betűs drágám, mert nem nyit be a küldönc, az ügynök, a detektív, a postás, a házmester, egyáltalán nem nyit be senki, és ha a nap túl korán süt a hasadra, egyszerűen felállítod a paravánt, ami még az Irma nénié volt szegényé, nyugosztalja Isten és nyugosztalja mindazokat, akik véreztek és meghaltak, mert az ő vérük festette pirosra a vasárnapot. Ámen." *(Megnézi az óráját.)* Fél hat. Bűn fölkelni ilyen korán. Mondják... kérdezhetek valamit? Szeretnek Önök hajnalban csókolózni? Én bevallom... *(Szünet.)* Nos, igen. Erről nem illik. *(Szünet.)* Pedig úgy van ám... valahogy nem igazi a boldogság, ha nem beszélhetünk róla. *(Ellágyulva.)* Hogy a kedves csak most ébredezik... a pillangó még ott a száján, így mondják a költők – meg egy csöpp kicsi nyál, egy kicsi ékszer... és olyan kiszolgáltatott! Csiga a háza nélkül. De nem... ez nem szép. *(Vállat von.)* De hát én nem vagyok költő. Csak színész. Az is valami. És olyan szívesen kitárnám magam! – csak ne vallassanak, ne vallassanak, azt ki nem állhatom, ha vallatnak! Ha átvilágítanak, mint egy tüdőlebernyeget...

A paraván mögött ébredező gyönyörrel felsóhajt Anni, nyújtózkodik, meztelen lába kilátszik a paraván végénél.

TOMI: Megyek, megyek már drágám! *(Indul, majd visszafordul.)* De azért Önök is imádkozzanak értünk. Becsületszavamra mondom, adóztam, szavaztam, a gázszámlát kifizettem, a háborúban nem öltem, tiltakozom az atom-futball ellen és azt akarom, hogy mindenki szeresse egymást és csak indokolt esetben gyűlöljünk. Imádkozzanak értünk. *(Kis szünet, majd beint a paraván mögé, kacsintva.)* Mi elvégezzük a magunkét.

Lefekszik a paraván mögött. Zene: az előbbi halk dzsessz, ugyancsak háromdimenziós technikával; s a továbbiakban a zene végig ugyanígy.

Dzsessz elhalkul, majd újra felhallatszik a füttyszó.

Fénypászma siklik hátra a körfüggönyre.

Kis idő múlva megjelenik a fénykarikában az Ablakmosó feje. Körülnéz s folytatja a fütyörészést. Zsebredugott kézzel belép a függönyrésen. Hóna alatt hengerforma, újságpapírba göngyölt csomag. Pirospozsgás, negyven év körüli férfi. Öltözete: kék kabát, sárga nadrág, csokornyakkendő. Azokhoz a rendíthetetlen kedélyű kocsmalátogatókhoz hasonlít, akik egymaguk képesek egy egész társaságot elszórakoztatni: asztaltól asztalig sasszéznak, pohárral a kezükben, s a hamut mindig más kabátjára szórják.

Középütt megáll, csomagját lerakja a földre, kényelmesen leveti a kabátját és az ablakrámára akasztja. Még meg is igazítja pedánsan. Rikító kockás inge fölött széles, fekete hózentráger. Aztán visszatér a csomagjához, szétbontja a földön s fölemel egy nagy darab, puha szarvasbőrt.

ABLAKMOSÓ: Szarvasbőr. *(Mindkét oldalát megmutatja).* Üres, nincs benne semmi. *(Két lyukra mutat a bőrön.)* Itt bement a lövés, itt meg kijött. Aztán a nyúzás, a cserzés, a puhítás, a lágyítás... Semmi se megy egyszerre, mindenhez idő kell, De most már tökéletes. Olyan bársonyos, hogy öröm csavargatni... *(A két lyukon kidugja az ujját.)* Itt bement a lövés, itt meg kijött... Bocsánat, ezt már mondtam. *(Vállára veti a bőrt és fütyörészve kimegy a függönyrésen.)*

Tomi előmászik a paraván mögül s előre jön. Megáll.

TOMI: *(hangosan):* Ki az? – Ki az? *(Fejéhez kap.)* Csak nem hagytam nyitva az előszoba ajtót?

Indul hátra, de közben észreveszi az ablakrámára akasztott kabátot. Odaugrik, nézi, forgatja.

TOMI: Szentséges Isten! Egy valóságos kabát! *(Gyorsan átkutatja a zsebeit.)* Üres... nincs benne semmi... *(Kissé bambán.)* Mintha ezt már hallottam volna egyszer... Vagy csak álmodtam? *(A heverő felé siet.)* Anni... Annikám... ne mozdulj... maradj veszteg! Egy valóságos kabát... egy idegen kabát! *(Változott hangon.)* Különben kár idegeskednem. Alszik. U t á n a mindig aludni szeret a drága...

Visszafordul s megpillantja a földre terített újságpapírt. Óvatosan melléje guggol, elmerülten nézi, aztán fölkapja hirtelen és beletemetkezik. Először csak bizonytalanul, majd egyre izgatottabban olvassa.

TOMI: ...a déli megyékben megtekintették a kora őszi munkanélküliséget, ünnepi díszfogadást rendeztek a tiszteletükre és harminc százalékkal emelték az üzemi pályatestek karbantartási pótköltségvetését az új stílusirányzatoknak megfelelően, de amint a jelentés is mondja, nem sokra rá elhalálozott és ma délután temetik, a lakásán háromezerhétszázhuszonöt különböző fajta tükröt találtak, mellőzött színésznő, nincsenek örökösei, pedig ő volt a nagy, ő volt az egyetlen, de már nem láthatta, hogy százezres tömeg tüntetett, a hidakat felrobbantották és Kongóban is fölfedezték a föld alatt, a szakértők szerint ez még kimeríthetetlenebb s mint ahogy már tegnap lapzártakor is jelentettük, a világ legnagyobb emlékművét építik fel ez alkalomból, mivel már Varro is megmondotta: akik a nép számára az első szobrot felállították, véget vetettek polgártársaik félelmének és csak növelték a tévelygést, szoros kapcsolatban Marcus Aurelius megállapításával, miszerint nehéz eldönteni, mikor öltek meg több embert, vajon előbb, hogy győzzenek, vagy utóbb, mivel már győztek, erről nyilatkozott az érsek is, és a kongresszus leszögezte, hogy az el nem sütött fegyver a jövő háborúja, ó, értsék meg uraim, amíg dárda recsegett a bordák között, közelebb voltunk egymáshoz, de már csak filmmúzeumban látható eredeti lovasroham, gyermekeknek ingyen előadás és felhívás, hogy akik mesterséges megtermékenyülés útján fájdalommentesen születtek, tíz év

múlva jelentkezzenek a Központi Laboratóriumban felülvizsgálatra... *(Kiejti kezéből az újságot és bambán maga elé mered.)*

Fütyürészve megjelenik hátul az Ablakmosó. Tomi felugrik, az idegenre bámul.

ABLAKMOSÓ *(derüsen):* Jóreggelt.

TOMI: Kicsoda maga? Hogy kerül ide?

ABLAKMOSÓ: Na, ne izéljen. Inkább azt mondja meg, hol tartják a vödröt. Nincs a helyén. Egy évvel ezelőtt még a konyhában állt, a stelázsi alatt. Most meg sehol semmi. Szép kis háztartást visznek maguk!

TOMI: Kikérem magamnak ezt a hangot! És különben is... Hogyan? Hogy képzeli? A kabát is a magáé?

ABLAKMOSÓ: Jó pofa. Azt hiszi, talán inassal jöttem? Na mondja, hol az a vödör?

TOMI: Nem mondom.

ABLAKMOSÓ: Nincs vödrük?

TOMI: Nincs.

ABLAKMOSÓ: Tönkrement?

TOMI: Tönkre.

ABLAKMOSÓ: Hát jó. Akkor kérek a házmestertől. Ezen igazán ne múljék. *(Nevet, majd kifelé indul.)*

TOMI *(utána lép):* Az én nevemben csak ne kéregessen semmit. És egyáltalán – miféle őrültség ez?

ABLAKMOSÓ *(visszafordul):* Mért – tud valami jobb megoldást ajánlani?

TOMI: Mit keres itt, arra feleljen!

ABLAKMOSÓ: Momentán egy vödröt. Meg esetleg egy létrát. Sajnos, e nélkül nem megy, ez már hozzátartozik. Mindig így szoktuk kezdeni.

TOMI *(tűrtőztetve magát):* Igazán...?

ABLAKMOSÓ *(visszasétál Tomihoz):* Nézze... én megértem, ha egy kicsit szokaltannak találja ezt az egészet – és ebben én is hibás vagyok. De ilyenkor kora reggel valahogy túl nagy a svung bennem. Maga meg bal lábbal kelt föl, látom... De megígérem, hogy nem zavarom soká. *(Bizalmasan.)* Megengedi, hogy kérdezzek valamit? *(Tomi dühödten hallgat.)* Maguk soha semmit nem szoktak kölcsönkérni egymástól? No, nem mondom, hogy nagy dolgokat... de mégis! Ezt vagy azt... ami adódik éppen – hiszen egy ember mégis csak egy ember! Két ember meg pláne...

TOMI: Mit haladzsázik itt össze-vissza! Azt mondja meg, miért jött!

ABLAKMOSÓ: Nem is sejti?

TOMI: Nem.

ABLAKMOSÓ: Csodálom. Pedig maga igazán intelligens ember. Nem azzal kezdi, hogy mindjárt hozzám vág valamit, hanem érdeklődik... szeretné tisztázni a dolgokat. *(Kedélyesen folytatja.)* Nem úgy, mint a kedves házmesterük! Az aztán igen! Nem szólt ugyan egy szót sem – de nagyon gyanús képet vágott, mikor bejöttem a kapun. Úgy tett, mintha meg se ismerne. De maga... maga tudom, hogy megismer! *(Nyújtja a kezét.)* Vagy a kézfogásomról inkább?

TOMI *(szuggeráltan kezet nyújt):* Örvendek.

Ellenséges csönd.

ABLAKMOSÓ *(mosolyogva):* Látom, kicsit megnyugodott már.

TOMI: Téved. Nem nyugodtam meg.

ABLAKMOSÓ: Nem baj. Meg fog nyugodni. Most csak azért ideges, mert rossz az emlékezete.

TOMI *(majdnem kitör, de nyugalmat erőszakol magára):* Semmi baja az emlékezetemnek. És különben is hagyjuk ezt az ostoba tréfát! Ha eddig nem vette volna észre: ez itt magánlakás. Tudja, ez a szó mit jelent? Ez a fogalom? M a g á n... l a k á s! Az enyém.

ABLAKMOSÓ: Hát persze. Nincs is erről szó, nem költözöm én ide. Kár aggódni ilyesmi miatt.

TOMI: Azt csak bízza rám, hogy mikor aggódom. Látja ezt a kulcsot? *(Előhúzza a pizsamája zsebéből s mutatja.)* Ez is az enyém. Meg tudná mondani, miféle kulccsal jött be?

ABLAKMOSÓ: Nem tudnám. Nincs kulcs. Bizonyisten nincsen. Kopogtattam és magától kinyílt az ajtó. Még örültem is, hogy na, nem kell felcsöngetni a kis nagyságost, hadd alukáljon...

TOMI *(ingerülten)*: Mit csináljon?

ABLAKMOSÓ: Bocsánat. – Szóval nincs vödör? Mert akkor megyek és hozok egyet.

Ablakmosó indul, Tomi visszahúzza.

TOMI: Itt marad!

ABLAKMOSÓ: Ne féljen, nem szököm el.

TOMI: Mit akar azzal a vödörrel?

ABLAKMOSÓ: Na látja! Ha maga tényleg nem tudná, miért jöttem, mindjárt ezt kellett volna kérdeznie. De maga tudja... emlékszik is rám. Nem lenne egyszerűbb, ha nyiltan beszélnénk? Én igazán nem akarom kritizálni a háztartásukat, de ilyen piszkos ablakok mellett nem lehet élni. Ezeket le kell mosni.

Szünet.

TOMI *(elképedve)*: Mit csinálni?

ABLAKMOSÓ: Lemosni.

TOMI: Szóval... Ön...

ABLAKMOSÓ: Igen.

TOMI: Az ablakokat...?

ABLAKMOSÓ: Miért ne? Ha már itt vagyok egyszer... Az időmből futja.

TOMI: De... de hogy jutott eszébe ilyesmi? Hívta valaki? Megbeszélte a feleségemmel?

ABLAKMOSÓ: Nincs ezen mit megbeszélni, kérem. Csak a vak nem látja, hogy szükség van itt rám.

TOMI *(gúnnyal)*: Értem. Szóval, vegyem úgy, hogy betört a lakásomba.

ABLAKMOSÓ *(nevetve)*: No, azért az túlzás. Kerestem... és itt találtam meg. *(Kis mozdulattal körbemutat, a nézőteret se hagyva ki.)*

TOMI *(félre)*: Csak tudnám, hogy honnét ismerem! Ez a hang, ez az arc... Szép kis vasárnap reggel...

ABLAKMOSÓ *(blazirtan)*: De még odakint milyen gyönyörű!

TOMI *(meglepetten)*: Mit mond?

ABLAKMOSÓ: Mondom, hogy odakint milyen gyönyörű.

TOMI: Na és? Mit akar ezzel?

ABLAKMOSÓ *(mosolyogva)*: Kedvet csinálni. *(Elkomolyodik s lehalkítja a hangját.)* Különben téved, ha azt hiszi, hogy én csak a „színház" kedvéért jöttem ide. Nem. *(Kimutat a közönségre.)* Ez csak olyan körítés... nem kell komolyan venni. Meg talán nem is igaz ez az egész, talán nincs is... *(Hirtelen elhallgat.)* Én csakugyan magukhoz jöttem.

Hosszabb szünet.

ABLAKMOSÓ *(elneveti magát)*: Ámbár nem mondom, az se rossz játék, ha az ember szépen odaképzeli maga elé a teli széksorokat, a színpadot, a vészkijáratokat azokkal a kis piros lámpákkal... ami egyébként nagyon fontos, a vészkijárat, anélkül fenét se ér az egész – és monologizál és játszik közben, mintha csakugyan színpadon állna...

TOMI: *(idegesen):* Honnét veszi ezt?

ABLAKMOSÓ *(mellékesen):* Csak úgy mondom. *(Az előbbi hangon folytatja.)* Persze, szórakozásnak nem rossz az ilyen – csak egy kicsit veszélyes. Semmi összehasonlítás, semmi visszhang... csak a kisnagyságos. De hiába – ez nem az igazi. Családon belül marad.

TOMI *(fojtottan):* Szóval, hallgatózott?

ABLAKMOSÓ: Azt éppen nem – csak nem akartam megzavarni közben. Kint vártam az ajtó előtt, amíg befejezi. *(Bizalmasan.)* Az a paraván-monológ különben nem rossz! Valami régi szerepből való? Vagy csak olyan alkalmi rögtönzés?

TOMI: Semmi köze hozzá!

ABLAKMOSÓ: Jó, jó, csak érdeklődtem. Érdeklődni se szabad?

TOMI *(fegyelmezetten):* Uram! Ha nem tudná, vasárnap reggel van...

ABLAKMOSÓ: Tudom. Azért vagyok itt.

TOMI: *(emeltebb hangon):* És én ilyenkor magamban szeretek monologizálni – ahogy volt szíves megfogalmazni az előbb.

ABLAKMOSÓ *(legyint):* Nekem mondja? Ismerem én az ügyfeleimet. Dehogyis tudnának kibújni a bőrükből, megváltozni... pláne maguktól! Még ha segíti, vezetgeti őket valaki...

TOMI: Például maga!

ABLAKMOSÓ: Például én.

TOMI *(elképedve):* Nagyszerű! *(félre)* Szemtelenebb, mint egy biztosítási hiéna!

ABLAKMOSÓ *(megveregeti Tomi vállát):* Bocsánat... hogyan is hívják magát? Tominak? *(Csönd.)* Na...? Na...? *(Tomi dühösen hallgat.)* Na látja! Még ez is stimmel... S még azt akarja elhitetni velem, hogy rossz helyre jöttem! *(Kis szünet után.)* De valahogy tényleg pechem van magukkal. Mikor egy évvel ezelőtt itt jártam...

TOMI *(csattanva):* Itt ugyan soha! Ezt talán jó lesz, ha leszögezzük!

ABLAKMOSÓ: Jó, szögezzük le. De legalább nyugtasson meg, hogy nem tartom fel... Az ablakokkal egykettőre végzek.

TOMI: Remek! S mi mással foglalkozik még? Általános nagytakarítás, vécétisztítás, magánlaksértés...

ABLAKMOSÓ *(nevet):* Csak hétköznap, az utóbbival csak hétköznap! Vasárnap oda megyek, ahol tudom, hogy szívesen fogadnak, megértéssel – még ha nem is vallják be.

TOMI: Meg kell hagyni, a technikája nem rossz. Ügynök?

Ablakmosó megrázza a fejét és tiltakozva hümment.

TOMI: Pedig azt hittem. *(Körbejárja az Ablakmosót, s jó alaposan megnézi, mint valami kiállítási unikumot.)* Egyáltalán kinek dolgozik maga? Magánvállalatnak?

Ablakmosó keresztbefonja a karját s tiltakozva újra hümment.

TOMI: Állami vállalatnak?

Újabb fejrázás és hümmentés.

TOMI: Hallja... ha a végén belenyúl a zsebébe és előhúz egy reklámcédulát, hogy használjak... mit tudom én... Rol-Rol ablakmosó vegyszert – én igazán nem tudom, mit csinálok!

ABLAKMOSÓ *(rázza a fejét és hümment):* Nem húzok elő semmit.

TOMI *(elkeseredetten):* Majd bolond lesz előre megmondani! *(Csöndesebben):* Tudja, mi a szerencséje magának? Hogy erősebb nálam. Az egyetlen sport, amiben vittem valamire, a ping-pong, de a döntőben ott is megvertek mindig. *(Fegyelmezetten, udvariasan folytatja.)* Különben kirúgnám, elhiheti, összegyűrném, mint egy papírla-

pot... *(Odalép az Ablakmosóhoz, megfogja a hózentrágerját, elhúzza, visszaengedi.)* Ismeri a *Ketten vagyunk egyek* című könyvet?

Ablakmosó hümment, hogy nem.

TOMI: Nem is magának való. Nem is értené. Szerelmes történet. Két fiatalról szól... nincs semmijük... még a vendéglőben is egy széken ülnek... van egy födeles gyermekkocsijuk, úgy találták valamelyik pályaudvaron és délutánonként ezzel a gyerekkocsival sétálnak az utcán... a kocsi üres, de azért mégis mindig átmennek a napos oldalra – érti? Erről szól a könyv, És akkor a negyvenedik oldalon jön egy reklámkép, egy benzinkút, azokkal az undok harmónikacsövekkel, amikre ha csak ránézek, hányingert kapok, mint a polipoktól – érti? – és alatta valami lelkes szöveg, hogy mit csináljak, ha boldog akarok lenni...

Hosszabb szünet. Nézik egymást. Ablakmosó, mellén keresztbefont karral, mozdulatlanul áll. Tomi lassan közeledik hozzá.

TOMI: Tudja, mit csináltam ezzel a negyvenedik oldallal? Kitéptem a könyvből és összegyűrtem – így! *(Mutatja.)* Semmi keresnivalója nem volt ott. Csak belerondított a történetbe. Tetszik érteni?

ABLAKMOSÓ *(zsebredugja a kezét):* Tökéletesen értem. De a mi esetünk más. Ha megengedi... *(Járkálni kezd.)* Önök valahogy a szívemhez nőttek... Nem érzelgősség ez, nem is tolakodás – legalábbis szeretném, ha nem annak venné. Legtöbben úgy képzelik, hogy az efféle munkát, mint az enyém, csak úgy mellékesen is el lehet végezni. Házilag. Mi szakértelem kell hozzá? – mondják. – Hiszen bárki meg tudja csinálni... *(Megáll.)* Ha akarja. De többnyire nem akarják. Érthetetlen, de így van. Nekünk magunknak kell munka után nézni, ha meg akarunk élni... Ne értsen félre, Önök kivételek. Még ha adnának, se fogadnék el mást, mint amit kérek. Szimpatikusak nekem. *(Újra járkálni kezd.)* Valahányszor elmegyek az ablakuk alatt és felnézek, valahogy megforrósodik a szívem... Bizonyára ismeri ezt. Szakmai szenvedély. S alig várom a május tizenhetedikét, amikor önök a sorosak.

TOMI: Hogy érti ezt?

ABLAKMOSÓ: Mondom. Önök a sorosak. Egy éve pontosan ugyanezen a napon jártam itt.

TOMI: Önnek rögeszméi vannak!

ABLAKMOSÓ: Lehet. De a rögeszméim nélkül elpusztulnék. Én is csak test vagyok, amit táplálni kell. De ha hallgat rám, az összes ablakot kipucolom. És a tavalyit se számítom föl.

TOMI *(felcsattan):* Nincs semmi tavalyi! És idei sincs! Semmi sincs. Hát nem érti meg már végre?!

ABLAKMOSÓ *(flegmával):* Értem én. De mikor tavaly itt jártam, nem voltak itthon.

TOMI: Úgy! Szóval akkor is besurrant a lakásba, mint most!

ABLAKMOSÓ *(szerényen):* Akkor is kopogtattam előbb. És éppen ettől hatódtam meg. Hogy ilyen önként nyílik az ajtajuk előttem. Régi a zár? Rossz a zár? Ez csak olyan lárifári. Én intést éreztem ki belőle. Önöknek szükségük van rám. Úgy élnek, mint a galambok. Csöndben, magányban, egymásért... Azt hiszi, ez nem látszik kívülről? És itt is... minden szögleten látszik.

Ablakmosó a színpad közepe táján lehajol s a beverő felé néz, mintha ajtón lesne be.

ABLAKMOSÓ: Kedves neje a másik szobában?

TOMI *(idegesen):* Mit akar ott? Menjen onnan!

ABLAKMOSÓ: Odabent hány ablak van? Kettő?

TOMI: Semmi joga leskelődni!

ABLAKMOSÓ *(kis mosollyal):* Látom, redőny is van rajtuk. Annyira bíznak ezekben a redőnyökben?

Tomi az Ablakmosó elé áll széttárt karokkal, mintha az ajtórést takarná.

TOMI: Nézze, szeretném, ha békében búcsúznánk el, mert molesztáljuk egymást. Jó trükk volt, jó tréfa, elismerem... sőt, még azt is, hogy van valami ellenállhatatlan magában, a közvetlenségében, a frisseségében. Fantáziája van... csak egyben szenved hiányt. Nincs érzéke a mások fantáziája iránt.

ABLAKMOSÓ: Nagyon jó! Ezt még senkitől se hallottam ilyen kereken. Úgy érti ezt...

TOMI *(közbevág):* Ahogy a legkevésbé kellemes önnek.

ABLAKMOSÓ: Őrültnek néz?

TOMI: Nem szívesen döntök ilyen kérdésekben.

ABLAKMOSÓ *(megvonja a vállát):* Sajnálom, hogy ennyire nem ért meg. Ellenséges és bizalmatlan... nem velem – önmagával szemben. Én csak jót akarok. *(Hirtelen.)* Nem fázik idebent? Nézze ezeket a szomorú ablakszemeket... Az embernek a szíve facsarodik. Pedig micsoda tavasz van kint! Ne kényszerítsen rá, hogy elérzékenyedjem... *(Hatásos szünet és gesztus.)* Hát mindenképpen muszáj, hogy akaratuk ellenére végezzem el a munkámat?

Szünet.

TOMI *(döbbenten):* Akaratunk... ellenére?

ABLAKMOSÓ *(szerényen, de jelentősen bólint):* Mondtam. Önök a sorosak. *(Olyan mozdulatot tesz, ami kihangsúlyozza a jóindulatát.)* És mit gondol: nem jobb, ha én...? Jobb, ha velem. Vagy jöjjön holnap valaki más? Akiben még annyi fantázia sincs, mint bennem? Csak képzelje el. Egyszerűen bedöntik az ajtót, fölállítják a létrát és nekilátnak. S talán még szarvasbőrük sem lesz... *(Meglobogtatja a bőrt.)* Ez még valódi, hamisítatlan, nem műanyag. Itt bement a golyó... itt meg kijött... *(Vállára veti a bőrt.)*

TOMI *(végképp elbizonytalankodva):* De hát... ki küldte önt?

ABLAKMOSÓ *(körülnéz, majd cinkosan magához inti Tomit):* Jöjjön közelebb. No, ne féljen...: megsúgom.

Tomi kis tétova várakozás után odalép az Ablakmosóhoz, az a füléhez hajol – így állnak mozdulatlanul. Közben menetelő léptek dübörgése hallatszik fel, majd egy üresen pufogó, szájbarágósan taktusos induló: ellenszenves paródiája a vasfegyelmet szuggeráló indulóknak. Tomi artikulátlanul felkiált, hátratántorodik és feltartja két karját, mint aki megadja magát.
Zene hirtelen elhallgat.

ABLAKMOSÓ *(kis mosollyal):* De aztán szót se senkinek! Hivatali titok! *(Kis szünet után.)* Bár ugyan – olyan édesmindegy. Nem maguk az egyetlenek... Vannak még kuncsaftjaim. Már inkább csak megszokásból mondom, hogy „hivatali titok". *(Szuggerálva.)* Mindenesetre nem beszélünk róla – aztán punktum. Hát nem jobb így? Minek még el is kiabálni? *(Újra mosolyog.)*

TOMI *(továbbra is feltartott kézzel s dadogva):* De most...? Éppen most? Vasárnap...?

ABLAKMOSÓ *(fejét ingatva):* Csuda egy makacs ember maga! Vasárnap – hát mit csináljunk? Véletlenül így alakult. Vagy azt hiszi, hétköznap kényelmesebb lenne?

Tomi – még mindig feltartott kézzel – megrázza a fejét.

ABLAKMOSÓ: Na látja.

Ablakmosó fölemeli a földről az újságot és Tomi felé nyújtja.

ABLAKMOSÓ: Olvasta? Mert ez is hozzátartozik ám. Pár hetes ugyan, de ha hátulról visszafelé olvassa, még egészen friss.

Tomi az újság után nyúl, majd ismét föltartja a karját, kezében az újsággal. Ablakmosó a vállára teszi a kezét.

ABLAKMOSÓ: Valahonnét muszáj egy vödröt szereznem. Higgye el, a végén igazat ad nekem. És holnapra el is felejti a felfordulást. Új életük lesz. A galambok kirepülnek a világba... *(hangjában pátosz, de nagyon felemásan hangzik.)* Először csak bizonytalanul emelik a szárnyukat, először vakít a fény... meg kell szokniok, hogy nincs biztos föld a lábuk alatt... de repülnek, repülnek a bizonytalan bizonyosság felé! – s úgy fognak visszaemlékezni a fészekre, mint valami szűk kalitkára. – No, fel a fejjel. Higgye el, nekem csak az önök jóindulata fontos –, hogy önök is akarják. Gyűlölöm az erőszakosságot. Ha minden szép rendben megy, megígérem, hogy egy évig nem jelentkezem. *(Indul, majd visszafordul.)* Létre a padláson? Tavaly még ott volt.

TOMI *(zavartan):* Nem... a pincében.

ABLAKMOSÓ *(indul, majd ismét visszafordul):* A nagy pincében?

TOMI *(hirtelen leereszti a karját, ordít):* Egy pince van csak! *(Karját újra fölemeli s megismétli halkan):* Csak egy pince van...

ABLAKMOSÓ *(kedélyesen):* Ordítson nyugodtan, megszoktam én már. Tudja, hogyan jártam egyszer? Gránátot vágtak hozzám. Szavamra. Még szerencse, hogy múlt világháborús volt... vagy csak a kapszlija döglött be? Nem robbant. A vitrinben őrizgették. Ez is különös szokás, mi? *(Ismét indul s megint visszafordul.)* Vitrinjük nincs? Tisztítani, fényesíteni?...

TOMI *(megrázza a fejét):* Nincs. Gránát sincs. Nincs semmi egyebünk, csak amit itt lát. *(Mintegy magának.)* De mintha már ez se volna a miénk... *(Ablakmosó felé):* Tessék. Menjen. Hozza a létrát.

ABLAKMOSÓ *(együttérzéssel, halkan):* Hozom a létrát. Meg a vödröt. *(Széles mozdulattal):* Ön akarta.

Ablakmosó kimegy hátul a függönyrésen. Tomi mereven bámul utána. Kis idő múlva – még mindig föltartott kézzel – szédelegve járkálni kezd, a heverőhöz közelít, visszafordul, az ablakrámához megy s vonalakat húzgál a poros üvegre. Hirtelen föleszmél, hogy kezében van az újság. Lassan maga elé emeli, forgatja, hol keresztbe, hol hosszába, majd leereszkedik a földre és elmerülten föléje hajol, anélkül, hogy közben egyszer is fölemelné a fejét.

A paraván mögül ásítás hallatszik, mozgolódás. Önfeledten, kigombolkozva, fél lábán felcsúszott pizsamában, megjelenik Anni s nagyot nyújtózkodik a közönség felé. Törölgeti a szemét, kuncogva nevetni kezd.

ANNI: Hát ez csuda! Igazán muris! Azt álmodtam, hogy színházban vagyok. Pedig ritkán járunk színházba... *(Sóhajt.)* Tominak ötödik éve nincs szerződése. Nem is tudom, miből élünk azóta. Öt év nagy idő... Jaj, pedig hogy tud játszani az én Tomim! Csak látnák, hallanák egyszer! És tudják, mivel bocsájtották el a színháztól? *(Kicsit elhallgat.)* Egy reggel behívták az irodára és azt mondja neki az igazgató: Sajnos, a mi darabjainkban nincs szerep az ön számára, ön túlságosan komolyan veszi önmagát. – *(Érzelmes felbáborodással.)* Istenem, hát már ez is bűn? Én igazán nem értek hozzá, nem akarok beleszólni, és nem is kérdez meg engem senki –, de azt az egyet tudom, hogy Tomi nem alkuszik. Ő aztán biztos, hogy nem!

Kis szünet. Anni a „másik szoba" felé pillant s szólítja Tomit, – de az meg se mozdul.

ANNI: Tomi!... Tomi!... *(Tűnődve, magának.)* Hol lehet ilyen soká? Jaj... tudom már! Biztos lement a boltba zsemléért. De most már jönnie kell... most már biztos itt lesz mindjárt. *(Körülnéz kis sóhajjal.)* És én még össze se raktam semmit!

A heverő körül matat, járkál –, mintha tárgyakat rakosgatna, de persze csak a levegőben nyúlkál. És közben beszél, félbe-félbeszakítva a „rakosgatást".

ANNI: Hiába, az ilyen kicsi lakással is van ám gond! Különösen ilyenkor, reggel... De én szeretem. Szeretem, ha gond van vele. Így valahogy jobban a miénk. *(Mosolyog.)* Tomiban is az a legkedvesebb, hogy olyan ügyetlen itthon. Mindent szanaszét hagy, leejt, meg összetör – aztán kétségbeesik. És legközelebb megint ugyanúgy csinálja. *(Megáll, összecsapja a kezét):* És hogy miket ki nem tud találni! Múltkor azt mondta egyszer reggel: Sose felejtsd el szívem, hogy mi ketten vagyunk egy kicsi világegyetem. – Igen, ilyeneket mond. – És még azt is mondja: Mindig arra gondolj drágám, hogy ha ez a kicsi világegyetem felrobban, olyanok leszünk, mint csiga a háza nélkül és csak mászkálunk összevissza és minden hozzánk ragad, – piszok meg szemét, és a végén már nem is ismerünk egymásra... – Tomi nem költő, de nagyon szépen tudja mondani az ilyesmit. És megígérte, hogyha megszületik a kislányunk *(fejét félrefordítja, két tenyerét a hasára teszi s lassan felcsúsztatja a melléig)* ... akkor a meséket is ő írja majd neki. Lesz kicsi házi színházunk is, csak meghívottak részére! *(Elágyulva elnéz valahová.)* És minden darabban én leszek a főszereplő... A mi házunk a mi színházunk... Ki is mondta ezt? *(Tűnődve.)* Ki is?... *(Nevet.)* Biztos Tomi, csak ő mondhat ilyen kedveset.

Tomi nagy zajjal megfordítja az újságot a földön és újra föléje hajol elmerülten. Anni felfigyel a zajra s ujját feltartva a közönség felé fordul.

ANNI: Azt hiszem, jön már! Mintha ajtó csapódott volna...

A színpadközépre szalad, a képzeletbeli ajtóhoz s előrehajolva kiles rajta.

ANNI: Kukucs! Annika éhes!

Tomi nem mozdul. Anni lassan elindul feléje, megáll mögötte s kicsit lehajol. Hangja most már bizonytalanabb.

ANNI: Annika éhes...
TOMI *(lassan, mereven fölemeli a fejét):* Annika még semmit sem tud.
ANNI *(riadtan):* Tomi... mi történt?
TOMI *(monoton hangon, maga elé bámulva, mintha ítéletet olvasna fel):* A fészekbe kakukk tojást tojtak. A fészeknek szűkek a perspektívái. A fészek olyan szűk, hogy meg kell fulladni benne. A kakukktojást a magunkával együtt kell kikölteni, ezt megköveteli a korszerű áldozatosság. Csaltuk eddig magunkat és most bűnbánatot kell gyakorolnunk. Azt hittük, legalább a föld biztos a lábunk alatt. De a szempontjaink porosak. Olyan porosak, mint Irma néni hagyatéka. *(Lassan Annira néz.)* Ismételd el te is.
ANNI *(rémülten):* Tomi... hogy beszélhetsz így? *(Kimutat a közönségre.)* Nézd... mennyi ember!
TOMI *(kinéz a közönségre s legyint, mintha csak utánozná az Ablakmosót):* Ez csak olyan körítés... nem kell komolyan venni. Ha itt vannak, hát itt vannak. Véletlenül így alakult. Nincs mit titkolnunk előttük.
ANNI *(kétségbeesetten):* De Tomi... Hiszen előbb még te is... alig egy órával ezelőtt... *(Szerelmes mozdulattal idézi, amire céloz.)*

TOMI *(közbevág):* Még hazug komédiát játszottunk. Bekötött szemmel fogócskáztunk. Mostantól kezdve nyitott szemmel célbalövünk és aki a porondon marad, azé a mennyek országa.

ANNI *(elhúzódik):* Megrémítesz... Nem ismerek rád.

TOMI *(hirtelen fáradtsággal):* Én se magamra.

ANNI *(megrázza a még térdeplő Tomit):* Beszélj! Mi történt?

TOMI *(feláll, kimutat a közönségre):* Majd ők. Ha már idejöttek, legalább tanúskodjanak. Látták, hallották... és bizonyára elfogulatlanabbak, mint én. Ők még csak ezután kerülnek sorra.

Anni tétován a közönség felé fordul, mereven nézi a széksorokat, majd lassan – mint aki hosszú magyarázatot hallgatott végig – homlokához emeli a kezét.

ANNI *(halkan):* Nem értem. Egy szót sem értek az egészből.

TOMI: Úgyannyira értem én is. De jobb, ha belenyugszol, hogy mindez így van. Sőt – mély értelme van.

ANNI: Nézz rám. Ugye, tréfálsz?

TOMI: Azt hiszem, nem.

ANNI *(átöleli Tomit):* Tomi... én félek. Mondd, mitől félek?

TOMI: Eddig is féltünk, csak nem akartuk észrevenni.

ANNI *(sírósan):* Mért nem küldted el azt az embert? Te erős vagy... Emlékszel? Mikor megházasodtunk, félkarral hoztál fel az emeletre... így... kinyújtott karral... mintha egy cserép virágot tartanál...

TOMI: És látta valaki?

ANNI: Csak én.

TOMI: Na ugye.

ANNI: De hiszen épp az volt benne a szép! Hogy senki más...

TOMI: De csak próbáld elmesélni valakinek. Senki se hiszi el. Hogy éppen én? *(Felhúzza a pizsamakabátja ujját.)* Ezekkel a sovány karokkal? Ezekkel? Nem is lehetett igaz.

ANNI *(csókolja Tomit):* De igaz volt. Én tudom. Ez nem elég?

TOMI: Félek, hogy nem. *(Elhúzódik Annitól.)* Anni... mit látsz magad körül?

ANNI: Hogyhogy mit látok?

TOMI: Mit... látsz? Azt kérdezem.

ANNI: Hát... a lakásunkat... a bútorainkat... az állólámpát... a dédmama arcképét... meg azt a tóparti képet, amit te is úgy szeretsz... – De mit akarsz ezzel?

TOMI *(zavartan):* Nem... semmit.

ANNI: Mért titkolódzol? Nem vagy őszinte. *(Sírósan.)* Tomi...

TOMI: Eredj csak... gyújtsd fel az állólámpát.

Anni az ablakráma mentén az egyik hátsó szöglethez lép s úgy tesz, mintha felgyújtaná az állólámpát.

ANNI: Tessék.

TOMI *(fölnevet):* Nagyszerű!

ANNI *(Tomihoz szalad):* Te gúnyolódsz... te nem hiszed többé!

TOMI: Csak próbálom, hogy milyen lesz.

ANNI: Mikor?

TOMI *(lehorgasztott fejjel):* Holnaptól kezdve.

ANNI *(riadtan hátrál a heverő felé, a képletes falon át.)* Holnaptól?...

TOMI: Vagy mától. Nem mindegy? *(Anni után lép.)* Vigyázz, nekimész a falnak... *(Megáll.)* Vagy talán jobb is, ha gyakoroljuk előre... *(Karonfogja Annit.)* Nézz körül. Pusztaság. Egy átkozott bútordarab sincs sehol. Csak a heverő, hogy több kedvünk legyen szaporodni. A dédmama arcképe csak agyrém. Én találtam ki. Beléd diktáltam, hogy elhiggyük, mi sem vagyunk olyan ágrólszakadtak, nekünk is voltak őseink. Aztán az ajtók meg a többi... Dajkamesék. Közönséges egyszobás kripta...

igen... – nem érzed a kriptaszagot? Magunkat zártuk be ide – megóvni a személyiséget! Eh! Bagatell mániák. *(Zsebéből kirántja az újságot s meglobogtatja.)* Olvastad? Persze, hogy nem olvastad. Pedig ez is hozzátartozik. Minden hozzátartozik... Az is, hogy öregszel, drágám. Még sose mondtam ezt? Most mondom. *(Egymással szemben állnak.)* És őszülsz..., szarkalábak nyílnak a szemed alatt. *(Halkan.)* Tudom, hogy viszered van. Tudom, hogy szakállas gyermeket hordozol magadban... biceg, biceg a csöppség, nem érzed? Mintha szuronyok hegyén lépkedne... ahogy én is bicegek, ha nem figyelek oda. Ttram-tram... tram-tram... veri a dobot a csöppség – nem hallod? – nem érzed?

Anni dermedten szorítja hasára a kezét, arcán elfojtott kiáltás görcse, Tomi egész halkan folytatja.

TOMI: Vége a mesevilágnak... Ha nem mész magadtól, visznek... Ha nem látsz magadtól, az orrodig nyomják... *(Hirtelen ordítani kezd.)* De elég volt! Elég! Hazudtam, csaltam... mindent elismerek!

ANNI: Hallgass! Nem bírom...

Anni térdre rogy, átkarolja Tomi lábát s így marad néhány pillanatig. Aztán lassan felnéz.

ANNI: Mi lesz most velünk?

TOMI: Aminek lenni kell. Szerződést vállalok.

ANNI: Újra játszani fogsz? *(Feláll.)*

TOMI: Igen.

ANNI: Milyen darabban?

TOMI: Mindegy.

ANNI: És milyen szerepet?

TOMI: Annál jobb, minél kevésbé hasonlít énrám. Annál jobb, minél kevésbé ismerünk egymásra.

Szünet.

ANNI *(halkan)*: Tomi... te meg tudnál engem csalni?

TOMI: Eddig az egész világot csaptuk be, mert hátat fordítottunk neki. Azt hiszed, az becsületes volt? Most azért kell fizetnünk. A saját boldogságunkkal kell fizetnünk.

ANNI *(hirtelen szenvedéllyel)*: Nem igaz! Nincs igazad... *(Elakad.)* Persze, én nem tudok érvelni. Csak azt tudom mondani, amit te szoktál... De ezt már én se tudom.

Kis szünet után hirtelen kimutat a nézőtérre, olyan mozdulattal, mintha mégis érvet talált volna.

ANNI: És ők... ez a sok ember? Akik talán éppen bennünk bíztak?... Övelük se törődsz? Hogy mit hisznek, mit gondolnak majd...

Csönd.

ANNI: Most egyszerre elfelejted, hogy mit ígértél? Mert én nem felejtettem el. *(Mintha idézne.)* „Csak olyan darabban lépek fel, amiben nincs hazugság..., amiben magunkra ismerhetünk." Ezt mondtad. *(Két karját s vállát tehetetlenül előreejti.)* S ezek a mai darabok... Istenem! Mindenki nyomorék, őrült bennük... a szereplők úgy beszélnek egymással, hogy a felét se lehet érteni... *(Hirtelen.)* Vagy azt akarod, hogy ezután mi is?...

Tomi hallgat, Anni reménykedve várja a választ, majd kétségbeesetten a közönséghez fordul.

ANNI: De most mondják meg igazán, tegyék a szívükre a kezüket: nem így van? Hát nem arra vágyik az ember, hogy egy kis reményt lásson maga előtt, egy akármilyen kicsi rózsaszínű felhőt? És ehelyett mit kap? Iszonyat... iszonyat mindenütt. Őrültek és nyomorékok... a színpadon, az utcán... – de ez nem igaz, nem lehet igaz! Ezért születtünk volna... ezért rendeztük be a lakásunkat... ezért tervezgettünk annyit? Hogy egy kéz mindent szétnyomjon, mint valami bogarat?... *(Kezd sírósra válni a hangja.)* Hát mondják meg: szabad ezt?... Lehet ezt?... Csak egy kicsi rózsaszínű felhő, én igazán nem kívánok többet... Olyan nagyon sok ez? *(Tomihoz)* Tomi... nézz rám... Hát nem ezért a kicsi felhőért koplaltunk, nélkülöztünk? Most dobjunk oda mindent?... *(Tomi elfordul, Anni sír.)* Ha meg én nem számítok, legalább nekik mondd... *(Húzza s igyekszik a közönség felé fordítani Tomit.)* Nézz a szemükbe és mondd te is... Hiszen látod, hogy várják...

Tomi kényszeretten a közönség felé fordul, szórakozottan körülnéz s kis mozdulatot tesz.

TOMI: Mit várnak? Te csak ne féltsd őket. Máma itt ülnek – holnap meg ott. Nyugodj meg, legközelebb már ők is ott lesznek a színházban, ahol fellépek. Ott lesznek és tapsolni fognak. Ők se tehetnek mást.

Anni megsemmisülten áll.
Kintről hirtelen nagy dübörgés, dobogás, kiáltozás hallatszik be.

NŐI HANG: Hallatlan! Felháborító! Szemtelen, pimasz fráter!
FÉRFI HANG: Igenis, jelenteni fogom! Jelenteni fogom! Majd, kiderül, kérem! Én vagyok felelős a lakók nyugalmáért!
NŐI HANG: Lajos! Ne engedd! Állj a sarkadra!

Hátul a függöny mögött folyik a vitatkozás. Látszik, ahogy a dulakodó testek a függönynek nekilódulnak. A függönyrésen hirtelen behátrál a Házmester s széttárt karokkal próbálja elállni a benyomuló Ablakmosó útját. A Házmester alacsony, komikusan törékeny emberke az Ablakmosó mellett. Szemüveges. Csíkos, kávészínű háziköpeny van rajta. Megingathatatlanul bízik hatásköre fontosságában.
Ablakmosó félretolja a kis emberkét és becsörtet a létrával, vödörrel.
Mögötte Nusi, a Házmester felesége, pongyolában. Nagydarab, negyvenötre járó telivér nő. Dühe, indulatossága hirtelen változik át erős testiséget sugárzó ellágyulássá. Anni és Tomi mozdulatlanul nézik a bizarr bevonulást.

ABLAKMOSÓ *(a házmester házaspárra mutat):* Íme, a házmester és a felesége. A kedves védnökök. A házioltár őrei. Végigordították az egész lépcsőházat, hogy megőrizzék a kedves lakók nyugalmát.

Ablakmosó nyugodtan az ablaknak támasztja a létrát és tesz-vesz.

HÁZMESTER: *(Annihoz és Tomihoz):* Hogyan? Maguknak egy szavuk sincs?
ANNI *(kis szünet után):* De igen. Nekem volna. *(Az Ablakmosó felé indul, megáll félúton, hangja halk, mint egy elítélté.)* Mit csinált az urammal?
ABLAKMOSÓ: Ó,.. kisnagyságos! Bocsánat. *(Zsebkendőjével törölgeti a kezét.)* Azt hiszem, nem kell bemutatkoznom...
HÁZMESTERNÉ *(ingerülten):* Nem igaz! Hazudik! Ismerem én az ilyen vasárnapi tolakodókat. Nincs pénze kocsmára, aztán csak beállít, mintha hívták volna...
ANNI *(nem mozdul, megismétli):* Mit csinált az urammal?

Mindannyian Tomira néznek. Tomi lehorgasztott fejjel áll. Ablakmosó Tomihoz lép, vállára teszi a kezét.

ABLAKMOSÓ *(ártatlanul):* Csakugyan... mi van magával?

HÁZMESTER *(fontoskodva):* Tessék csak őszintén megmondani. Nos, nos? Most majd mindjárt tisztán látunk...

HÁZMETERNÉ: Csak nem történt valami tragédia?

HÁZMESTER: Nagyon kérem, szíveskedjék elmondani, amit tud. Valamenynyiünk érdekében... Tudom, hogy nincs jogunk egymás életébe avatkozni, és én nem is akarok semmi ilyet, semmi írásos rendelet nem intézkedik arról, hogy firtassuk a lakók szeszélyeit, de ha megengedi, szeretnénk mégis tisztázni a tényállást. *(Nyomatékkal.)* Ez az ember egyszerűen berontott a lakásunkba!

ABLAKMOSÓ *(matat az ablak körül):* A pincébe.

HÁZMESTER *(Tomihoz):* És önre hivatkozott. Hogy ön küldte.

TOMI: Én küldtem.

ABLAKMOSÓ *(megvonja a vállát):* Na? Mit mondtam?

ANNI *(zavartan):* Persze... de az uram biztos nem úgy érti... biztos csak a békesség kedvéért...

HÁZMESTER *(közbevág):* Nem törődve a mi vasárnapi nyugalmunkkal, nyakunkra küld egy idegent! Ez a tényállás.

HÁZMESTERNÉ: És én még kombinéban voltam. Ezt csak úgy mellékesen jegyzem meg.

ABLAKMOSÓ *(bólint):* Ez igaz. Mármint a kombiné.

HÁZMESTER: Lenne szíves ezt megmagyarázni? Hogy miért éppen ma? Mikor jól tudja, hogy a pincébe csak az én lakásomon keresztül lehet lemenni! Zavartam én önöket valaha is padlás ügyben, ahová viszont csak ezen a lakáson keresztül lehet feljutni?

ANNI *(döbbenten):* A pincébe... csak magukon keresztül?

HÁZMESTERNÉ *(döbbenten):* A padlásra... csak itt?

ANNI: Tomi... ez igaz?

HÁZMESTERNÉ: Lajos... honnét veszed ezt?

HÁZMESTER: Ez az igazság!

ANNI *(merev makacssággal):* Az igazságot akarom tudni. Mit csinált az urammal?

HÁZMESTER *(Annihoz):* Nagyon kérem, ne tessék folyton közbeszólni... Így estig se tudunk a végére járni.

ABLAKMOSÓ *(ablaknál matat, háttal a többieknek):* Úgy is van. Tartsunk sorrendet. *(Gúnnyal.)* A szabál az szabál.

HÁZMESTER *(ingerülten az Ablakmosó felé):* Nemcsak sorrendet, kérem! Rendet! Ebben a házban mindig rend volt, és erről ezután sem óhajtunk lemondani.

ABLAKMOSÓ *(flegmával):* Jó, én benne vagyok. Legyen rend, ha mindenáron marakodni akarnak... *(Nevet.)*

HÁZMESTERNÉ *(Ablakmosó felé):* Pimasz fráter!

HÁZMESTER *(Nusihoz):* Ne izgasd magad szívem. Majd a kedves lakótársunk... ő majd megmagyaráz mindent. Ezt az ügyet magunk között kell elintéznünk. *(Tomihoz.)* Tudom, hogy nincs jogunk egymás életébe avatkozni, de a tényállás földerítése...

HÁZMESTERNÉ: Ugyan, hagyd már ezeket a rögeszméket. Szerintem egyszerűen arról van szó...

HÁZMESTER *(megadással):* Miről?

ANNI *(lassan az Ablakmosó felé lép, aki még mindig háttal áll nekik, az ablaknál):* Az igazságot akarom tudni.

Csend.

ABLAKMOSÓ *(megfordul, derülten):* De hát – hiszen én is.

ANNI: Mit csinált az urammal?

HÁZMESTER *(idegesen):* Könyörgök... tartsunk rendet!

HÁZMESTERNÉ *(félretolja az urát):* Szerintem arról van szó, hogy mért ezt a pimasz frátert küldte a nyakunkra, ha valamire szükségük van. Hiszen nem vagyunk ellenségek... *(Ellágyulva néz Tomira.)*

ABLAKMOSÓ *(félre):* Na, végre!
ANNI *(makacsul):* Az igazságot akarom tudni.
ABLAKMOSÓ *(előre lép):* Szabad egy szót?
HÁZMESTER: Nem! Várjon, míg ön következik!
ANNI *(mereven nézi az Ablakmosót):* Beszéljen.
ABLAKMOSÓ *(meghajol Anni felé):* Köszönöm. *(Szerényen összekulcsolja a kezét.)* Tudtam, hogy ön megért. Én csak egy egyszerű ablakmosó vagyok. Ma itt, holnap ott... Igazán nem mondhatják, hogy sokat kívánok. Hiszen mi kell nekem? Egy létra... egy vödör... egy darabka szarvasbőr... De az van, azt hoztam. Még régi, nem műanyag.
HÁZMESTER *(idegesen):* Ez csak olyan fecsegés!
ANNI *(Ablakmosóhoz):* Beszéljen.
HÁZMESTERNÉ *(Tomihoz, kedvesen):* És maga? Maga miért nem beszél?
ABLAKMOSÓ: Aztán lementem a pincébe. Oda küldtek. És tudják, mit találtam odalent? Augias istállóját. Sajnos, én már nem tanultam ilyen latin meg görög dolgokat, de erre emlékszem még. Valamikor így mondták az urak: Augias istállója.
HÁZMESTERNÉ *(felbátorodva):* Az én pincém?
HÁZMESTER: Tiltakozom! Ehhez nincs joga!...
TOMI *(anélkül, hogy megmozdulna):* A m i közös pincénk.

Hosszú csend.

HÁZMESTERNÉ *(Tomira néz, halkan megismétli):* A mi... közös pincénk?
HÁZMESTER *(elképedve, Tomihoz):* Úgy! Szóval ön is egy véleményen van ezzel az úrral? Úgy értsük ezt, hogy a jövőben önök is bármikor ránktörhetnek. Ha úgy tetszik, vasárnap reggel is?...
HÁZMESTERNÉ *(csöndesen):* Ne idegeskedj, Lajos. Ezt meg kell gondolni. *(Eltűnődve.)* És ha csakugyan közös a pince?
ANNI *(védelmezőn Tomi elé lép, kiált):* Nem!
HÁZMESTERNÉ *(a közönség felé bámul):* És ha mégis?... Csak mi nem tudtunk róla?
HÁZMESTER *(halkan, megrőkönyödve):* Nusi!...
ANNI *(újra kiált):* Nem!
ABLAKMOSÓ: És a padlás? Hát még ott mi lehet? *(Annihoz.)* Az önök padlásán...
TOMI *(mereven):* A m i közös padlásunkon...

Csend. Házmesterné hirtelen megfordul, Tomira szegezi a pillantását.

ANNI: Tomi...
HÁZMESTER *(kétségbeesetten):* Nem értem... Mire jó ez? Mit akarnak ezzel?
ABLAKMOSÓ *(flegmával):* Talán rendet.
HÁZMESTERNÉ *(Tomihoz, halkan):* No... hát beszéljen már.
ANNI *(Ablakmosóhoz):* Mit csinált az urammal?
ABLAKMOSÓ *(derűsen):* Éppen hatodszor tetszik érdeklődni. Számoltam. De becsület szavamra, semmit. Isten bizony, csak az ablakok miatt kértem ezt meg azt – de hát tudhattam én, hogy ott tartják a létreájukat, ahová még belépni se mernek? *(Házmesterhez):* Most már csak arra volnék kíváncsi, hogy maguk mit tartanak a padláson?
HÁZMESTER *(élesen):* Mi egymás nyugalmát tartjuk tiszteletben – nem úgy mint ön! *(Tomihoz).* És ön!
ABLAKMOSÓ: Értem. *(Annihoz.)* Szóval még nem is járt soha a pincében? *(Anni megrázza a fejét; Ablakmosó Nusihoz fordul):* És maga se a padláson?
HÁZMESTERNÉ *(Tomira néz, majd halkan):* Még... nem.
HÁZMESTER *(indulatosan):* És nem is fog menni! Nincs semmi szükség rá! *(Nusihoz.)* Itt maradsz! Megértetted?

ABLAKMOSÓ: Na tessék! Még a házat se akarják ismerni, ahol laknak! Hát nem különös? Egyáltalán: egymást ismerik?
HÁZMESTER *(dadog):* Ho–hogy? Micsoda kérdés ez?
ABLAKMOSÓ *(legyint):* Privát. Nem szakmai. Semmi köze az ablakokhoz.

Hosszú csend. Mindenki lesüti a szemét, csak Anni nézi mereven Tomit.

ABLAKMOSÓ: Nos? Még mindig úgy érzik, hogy ismerik egymást?

Újra hosszú csönd. Lassan fölemelik a fejüket s kutatva méregetik egymást. Nusi – mind jobban fölbátorodva – kellemkedő mozdulatokkal fikszírozza Tomit; az zavartan viszonozza a kihívó pillantásokat.

HÁZMESTERNÉ: Hiszen... tudhatnánk többet is... egymásról.
HÁZMESTER (szigorúan): Nusi!
ANNI *(Nusi felé lép):* Mit akar az uramtól?
HÁZMESTERNÉ: Hát nem arról volt szó, hogy tisztázzuk?...
ANNI: Csak nem képzeli, hogy az én uram?... *(Tomihoz fordul.)* Tomi...

Tomi elfordítja a fejét. Ablakmosó kis kajánsággal csettint.

ABLAKMOSÓ: Na látják. Ha történetesen nincs szükségem a vödörre, létrára – mindez ki se derül.
HÁZMESTER: Tiltakozom! Ez szófacsarás! Ez bujtogatás! Egyszerű bujtogatás! A ház eddig is megvolt pince és padlás használata nélkül és ezután is meglesz. A rendelet különben se intézkedik a használat mikéntjéről. És különben se alkalmas az időpont, hogy új rendeleteket kezdeményezzünk. Ez jogtalan... ez ellen fellebbezni fogok.

Tomi határozott léptekkel középre megy.

HÁZMESTER *(elbizonytalankodva):* Igenis, fellebb...

Tomi egy mozdulattal elhallgattatja.

TOMI: Már késő. Semmi értelme, hogy áltassuk magunkat. Mindez igaz volt tegnapig, de nevetséges mától kezdve. Nincsenek titkaim. Ahhoz nyúlnak hozzá, amihez akarnak. Szabad az út a padlásra, és a pincétől se tilthatnak el minket... *(Nusira néz.)*
HÁMESTERNÉ: Hiszen nem is magát... magának bármikor, szívesen...
TOMI *(udvariasan):* Ez a legkevesebb, amit megtehetünk. Nem zárkózhatunk el egymás elől. *(Hosszan kezet csókol.)*
HÁZMESTERNÉ *(érződik rajta, hogy megborzong):* Milyen kedves ember...
HÁZMESTER *(motyog):* Megőrült... megőrült...
ANNI: *(sápadtan):* Tomi...
TOMI *(furcsa révülettel, mint aki egyre inkább beletalálja magát egy új, kényszerű szerepbe):* Nyugodj meg, drágám... *(Megsimogatja Anni haját.)* Fizetnünk kell. Vagy értsd, ahogy akarod. Nekem már rémlik... El kell veszítselek, hogy újra megtaláljuk egymást.
HÁZMESTERNÉ *(elragadtatottan):* Hogy újra megtaláljuk egymást... – Lajos, te soha nem mondtál nekem ilyeneket!
HÁZMESTER *(motyog):* Megőrült... megőrült...
TOMI *(tovább is Anninak):* Ha nem ma, akkor holnap... Jönnek és bedöntik az ajtót, felállítják a létrát... Most legalább a saját akaratunkból... egymásért!
HÁZMESTERNÉ *(suttogva):* Egymásért!...
HÁZMESTER *(hirtelen gyűlölettel, Nusihoz):* Te ringyó!

HÁZMESTERNÉ *(őrmesteri hangon):* Lajos!
TOMI *(tovább is Anninak):* Újra kell kezdenünk mindent, drágám...
HÁZMESTERNÉ *(az urához):* Hallod? Ezt figyeld inkább!
HÁZMESTER *(kapkod, topog):* Őrültek! Mind megőrültek!
TOMI *(tovább is Anninak):* Le kell szállnom a pincébe...
HÁZMESTERNÉ: Rajtunk keresztül...
HÁZMESTER *(ordít):* Megtiltom! Mit akar ott? Mondja meg, mit akar? Tiltakozom! Visszaélnek a szavakkal!
HÁZMESTERNÉ *(Tomihoz):* Ne hallgasson rá... Kicsit szenilis szegény.
ABLAKMOSÓ *(félre):* Ez igen!
HÁZMESTER *(dadog):* Sze... szenilis... azt mondta...
ABLAKMOSÓ *(félre):* Még súgni se kell, úgy fújják a leckét.
HÁZMESTERNÉ *(fokozódó kellemkedéssel):* Igazán nem volt szép magától... Mért nem maga jött mindjárt? Mért ezt a csúnya embert küldte?
ANNI *(eddig a fejét fogva, szédelegve állt csak, most egyszerre nekiugrik Nusinak):* Takarodjék! Takarodjék innét!
HÁZMESTER *(rángatja Annit):* Kikérem magamnak! Ezzel engem sért meg! Hogy beszél a feleségemmel? *(Aztán a feleségét rángatja):* Te ringyó! Te ringyó!

A két nő dulakodik, a Házmester inkább csak topog, botladozik körülöttük.

ANNI: Menjen! Takarodjék!
HÁZMESTERNÉ: Ki akarta tudni az igazságot? Én vagy maga?

Ablakmosó a révülten maga elé meredő Tomihoz lép s cinkosan oldalba böki.

ABLAKMOSÓ: No, mit szól? Ugye, hogy igazam volt? Kell egy kis felfordulás, hogy közelebb kerüljünk egymáshoz. Az a nagy békesség se tesz jót...
ANNI *(kiált):* Tomi... Tomi...! Segíts! Védj meg!
TOMI *(fölriadva):* Igen... Segítek.

Tomi odalép a dulakodókhoz s egy határozott mozdulattal kiszabadítja Nusit, odébb húzza és ő is melléje áll. Anni és Házmester döbbenten nézik a félreérthetetlen fordulatot.

ABLAKMOSÓ *(rendezői, derűs mozdulattal):* Bocsánat, de azt hiszem, itt most nincs szükség ránk. Új jelenet következik...

Mind Tomit és Nusit nézik: úgy állnak egymás mellett, mint két bűnbeesett.

ABLAKMOSÓ *(Tomiék felé):* Elmehetünk?

Tomi jobbfelé hajtja a fejét, Nusi balfelé.

TOMI
NUSI *(egyszerre):* Igen.

ABLAKMOSÓ *(Anniéknak):* Hallották. Nem én mondtam. – Hát akkor gyerünk. Gyerünk...

Fölhallatszik a dzsessz.
Anni és Házmester bábú-merevséggel hátrálnak ki, szemüket Tomira és Nusira szegezve. Amelyikük megtorpan, azt az Ablakmosó tovább tessékeli. Balra el.

(Befejező rész következik)

Pákolitz István

JEL

Két szív s egy pajkos ábra,
alatta ceruzával
beírva az útszéli
fatörzsbe: „itt járt P. I."

Nocsak: nevem betűi!
szemem újra betűzi,
s a szívem messze nyargal:
hatéves önmagammal

szaladok össze, s kölykös-
bölcs kádencia röpdös
számból:
„szamarak neve bárhol

föllelhető!" De mégsem
igaz ez, érzem,
s tudom is, visszaérve
a férfi ösvényére,

hogy lényeg-vallató, és
pontos a diagnózis:
tudott, vagy öntudatlan
vágy van e mozdulatban:

valami jelet hagyni,
valahogy megmaradni;
akármi áron
kifogni a halálon!

Mindenben tettenérlek,
örök Kísérlet!
baltától űrhajóig
te vagy a fő rugó itt!

A veréb porba írja,
egekre a pacsirta;
az ember fába, kőbe
vési a jövendőbe;

a lényeg
mindig az örök élet:
egy suta jellel P. I.
a szorongást legyőzi,

s a halhatatlan-
szép pillanatban
istenné válhat
az ember-állat!

P. I. – Ahogy kimondom,
kigyúl a monogrammom
s vallat: milyen jelet hagysz,
ha majd jelet nem adhatsz?

MENEKÜLŐ

Alázatodból kimaradt egészen
a bölcsesség, hogy még félre se értsem
a mondatlan sokkal beszédesebb
s megdöbbentőbb közeledésedet – –
de gondold meg, ha meg nem gondolom,
hogy alamizsnám csaló irgalom
s méltatlan is: nem lenne többé nálad
nagyobb vesztes, végképp kifosztanálak.

NOTESZ

A levitézlett biedermeier szekrény
modern íróasztalt akar fiadzani
Lehet hogy csak hiánycikkről van szó

A gesztenyés néni szerint
kisfizetésű egyszerű emberré avanzsált a proli
Majd utánanézek a lexikonban

Tücsökherélés volt az értekezlet

A hajdani forradalmárt
komolyan fenyegeti a szellemi elhájasodás
A bárpultot összetéveszti a barikáddal

A kóbor eb l'art pour l'art ugat
Az értelmes juhászkutya hivatalával együttjár a csobázás

A harmadik deci után valami új arisztokráciát emlegetett
A címzett ismeretlen

Rostockban is olyannak láttam a Kaszáscsillagot
mint a Tükör utcában
A Királyhágó felett se ragyoghat másképp

Meg-megrúgdossa a rothadó kapitalizmust
Így hamarabb szájába repül a kommunizmus sültgalambja

Hibátlanul az Isten se csinálta
Az Ember könnyen elronthatja az egészet

Anarchistának látszol
pedig csak rendet akarsz
Legelőször is önmagadban

FONÁK

1.

„Vidéki író" (és az is marad)
s tán nem olyan kicsi,
mint milyennek Pesthy C. Jakab
„magyar író" hiszi!

2.

Azt mondtad, van a versében erő,
s amit hoz: egészséges levegő.
De ha – egy szentidőben – Pestre jő,
átnézel rajta, mint a levegőn.

András Endre

KÉT ÓRA

Két órát elvettél az életemből,
s te nem vagy gazdagabb.

Két órával nyújtottad meg a szürke nappalt,
a szürke heteket,
a szürke éveket.

Két órát elvettél a reményből.

Két óra kiszakadt az életemből –
talán szemed se rebbent.
Két óra tenger-tág idő
s nem dajkálhatott meleg térdein...

Tudod, két teljes óra mennyi?
A bányásznak három csille szén,
felmentő sereg a bekerített hadnak.
Két óra a műtőasztalon,
s takarodót fújhat a kaszás.
Két óra a jószagú pékségben
s kocsiderék kenyér a polcokon.
Két óra a hánykódó hajósnak,
hogy bárkája a kikötőbe érjen.
Két óra a dermedt siralomházban,
Két boldog óra a nászágyban.
Két óra kellett a marathoni hősnek,
hogy jó hírrel térhessen meg Athénbe.
Két óra s földet ért az első űrhajós.

Két óra tenger-tág idő –
immár pótolhatatlan.

Két órát elvettél az életemből.
és van, aki csak két óráig élt.

Vámosi Pál

VÉNÜLŐ NYÁR

Csak emlékek őrzik a szívet
el ne kerülje szenvedély,
fehér apácák térdepelnek
vörös hajukba hull az éj.
Illatos évszak: csupa gyötrelem,
vérzünk fullánkos árnyaival.
Minek jöttünk e hosszú útra,
ha elmos minket a zivatar?
Fehér apácák bóbiskolva
vörös fejük lehajtják nesztelen.
Beért a nyár. Elfáradt ölelések
gyűrűznek szét a földeken.

DOKTOR H.

A házban azt mondják róla, ha szóba kerül: – Doktor H. Az tudja, miért él! – S cinkosan kacsintanak hozzá. Ha Korfuss, a részeges első emeleti volt maszek bádogos mondja ezt, üvegeket lát, melyek ott lapulnak doktor H. szépívű, drága bárszekrényében. Egyszer valami ügyben járt nála, akkor látta. Czender, a harmadikon lakó százhúsz kilós volt bankigazgató, arra a kis vörös nőre gondolva emlegeti így, akit egy alkalommal a kocsijából látott kiszállni. Daráné, az alagsor-kettő lakója pedig úgy mondja ezt, hogy végignéz az egy szobába állított ágyakon, a mama fekhelyén, a saját rekamiéáján és a két gyerek kis ágyain.

A ház a Dunára néz: lakói többnyire tisztviselők, egy fotós, néhány mérnök, két festőművész fent a manzardon. Nagy ház: a házmester soha nem alszik éjjel, minden öt percben megszólal a kapucsengő, valaki érkezik. Egy forint a kapunyitás, másik a lift: még Sasvári, a másodikon lakó smucig, sovány főkönyvelő sem megy gyalog, ha éjjel jön. Szégyellené. A házmester takarékba rakja a pénzt, Sasvári ritka két forintjait éppen úgy, mint a harmadikra igyekvő betegek liftpénzét: tavaly megvette doktor H. használt, palackzöld Skodáját, két év múlva – „ha minden jól megy, de hát reméljük, reményünk még van, egyebünk sincs" – összegyűlik annyi, hogy elcserélhesse a lakást egy másikra, nem szolgálatira. Két szobát szeretne: Klári, a lánya kilenc éves, két szoba hallban megférnek akkor is, ha majd férjhezmegy. A házmesternek mindig ez volt a vágya: lelencgyerek lévén családot akart maga körül, gyereket, unokát, zsivajgást, bajt – háromkor hazajön a munkából, felváltja a feleségét a liftnél, szombaton egész éjjel ő nyit kaput.

Mint az ilyen tisztviselő-értelmiségi házakban általában, a lakók úgy fél héttől nyolcig indulnak munkába. Mikor kilépnek a kapun, sokuk szeme megakad doktor H. tábláján: s ahhoz mérten, hogyan pihenték ki magukat, kis keserűséggel vagy nagy dühvel arra gondolnak, ennek jó, ez most fordul a másik oldalára. Ebben nincs igazuk: mert tény, hogy doktor H. még alszik, de nem forog. Régen rászoktatta magát a merev, egyenes testhelyzetű fekvésre, ez sokkal jobban pihenteti. Csupán fél kilenckor ébred: amikor bejön Manyika, „Doktor úr... kész a fürdő". „Köszönöm" – mondja ilyenkor doktor H.: nem kérdezi meg mennyi az idő, minek kérdezné, tudja, ha Manyika bejön, éppen nyolc-harmincat mutat az óra a hallban. Megvárja, amíg a házvezetőnő kimegy, felpattan az ágyból, bemegy a fürdőszobába; pontosan kilenc előtt-tízzel a nappali szoba asztalánál ül. Manyika hozza a tejszínes kávét, külön egy duplát is, doktor H. hirtelen átnézi a jegyzeteit. „Kérem, hívja fel nekem Winkelmann doktort". Mire lenyeli a mindig egyformán félbarna kifli utolsó darabkáját is, Manyika áthozza a telefont az ágy mellől. „Winkelmann doktor." „Halló, itt doktor H. Kérlek szépen, átküldenék hozzád ma valamit, ha volnál szíves megnézni..." Winkelmann vesespecialista, kitűnő szakember, érdemes vele konzultálni. Ilyenkor kell felhívni mindig, mert később már elérhetetlen: kórház, magánprakszis, és minden időben az a furcsa bogara. Winkelmann doktor metszeteket gyűjt, de nem vásárolja őket, mint bárki tenné a helyében. Ha megtetszik neki egy kép, mindent elkövet, hogy ajándékként jusson hozzá: beférkőzik a tulajdonos bizalmába, eteti-itatja, ajándékokat vásárol az asszonynak, a gyereknek, leviszi az egész családot kocsin a Balatonra. Egy-egy kép értékének tíz-hússzorosát is „befekteti" az ügybe és rengeteg időt, mire eléri a célját. Vannak „ügyei" Debrecenben éppen úgy, mint Soltvadkerten: azóta csinálja ezt, mióta a felesége meghalt.

Pontosan kilenc-tízkor doktor H. kilép a kapun. Öt percet sétál a garázsig: ez az öt perc az övé. Még egyszer végiggondolja napi programját: tízkor nagyvizit, fél kettőkor értekezlet, háromra konzultálni megy, fél négykor előadás az egyetemen, fél hattól a rendelése – ezek szerint tizenkettőtől fél kettőig kell néhány dolgát elintéznie. Ezeket végiggondolni már nincsen idő, kilenc-tizenöt, megérkezik a garázshoz: a bejárat elé most gördül a halványszürke Ford-Taunus. Feri, a fiatal szerelő-mindenes

bújik ki belőle, vigyorog. „Halló, doktor! Teletömtem a tragacsot, ne feledjen el új benzinjegyeket hozni!" A hivatalos béren kívül havi száz forintot ad azért doktor H., hogy Feri gondoskodjon benzinről, miegymásról. Összesen három-négy ilyen mellékes százasa van a fiúnak, meg valamennyi borravaló esetenként; de azért ez nem kevés, telik arra, hogy mindennap moziban üljön, meg a Paradisóba járjon: és a „haláli kassa" új ruhaszörnyszülöttekre, térdből bővülő nadrágokra vagy páncéiing-kinézésű pulloverekre is jut belőle, amiben úgy páváskodik, hogy doktor H. alig tudja olykor visszafojtani a nevetését.

A Taunus felbőg, megugrik: ettől a perctől kezdve doktor H. a vezetésre koncentrál. A híd előtt várnia kell, de aztán észreveszi őt a forgalmi rendőr. Feléje tiszteleg, fél pillanatra csendet parancsol a hídra áramló kocsik áradatának és int: rajta, főorvos úr. Két éve kezelte ezt a törzsőrmestert, már majdnem a halálán volt, amikor odakerült hozzá, bélátfordulás, enyhe szepszis, csoda, hogy vissza lehetett rángatni az életnek – az életnek, meg a kilenc gyerekének. Azóta egészen biztos megjött a tizedik is. Száz forintot vett elő a felesége, doktor H. majdnem kiabált vele, évek óta nem jött ki így a sodrából. „Mit gondol, én ezért... és éppen magától? Inkább vigyáznának, maga is idekerül, ha így folytatják..." Az asszony nem haragudott, hát persze, a férje életét mentette meg: keresztül kulcsolta lógó, petyhüdt hasán a kezét és mosolygott, olyan túlvilági mosollyal, hogy doktor H. alig bírta nézni. „Ó, főorvos úr... isten áldása a gyerek." Isten és áldás; gondolja fanyarul most is doktor H. Egyikben sem hisz: kocsit vezet, megérkezik a kórházba, meghallgatja az alorvosokat, indul a vizitre. Ha akarna, sem hihetne: nincs ideje rá.

A viziten ma részt vesz az Öreg is: doktor H. indulás előtt még egyszer végignézi a bonyolultabb eseteket. Nem azért, mintha drukkolna – pontosan tudja a dolgát, a tanár úr is régóta idősebb kolléga inkább, mint a valamikor rettegett, felhőmagason álló kisisten – hanem, mert jó lenne egy-két kérdést részletesebben megbeszélnünk. „A nyolcas. Ezt már említettem tegnapelőtt, talán emlékszel rá, kérlek... carcióma..." „Igen. Hát tudod, édes fiam..." Rögtön továbbmennek, a beteg ne halljon, ne lásson semmit, esetleg megérti: de azért doktor H.-ba mintha belevágna valaki. Tudta, hogy az Öreg sem tud mást mondani, mégis... Dühítő ez a tehetetlenség. És az is, ahogy továbbmennek azonnal, ha tehetetlenek. De – talán azért is, mert nem találja az összefüggést önmaga és a gondolat között: s mert új betegek következnek, könnyebb esetek, szerencsésebbek – ez csak egy villanás. „A tizenegyes... azt hiszem, holnap kiengedhetjük."

Vizit után az új betegek kórlapjait kell átnézni, a régieket elbocsájtani. „Tanársegéd úr kérem... nagyon-nagyon hálás vagyok..." „Főorvos úr, köszönöm." A betegek egy része kötelezőnek érzi, hogy az alorvost főorvosnak, a főorvost tanársegédnek szólítsa. Vannak, akik diszkréten kis borítékot helyeznek az asztalra. Doktor H. szeretné megmondani nekik, hogy semmi szükség erre az ál-diszkrécióra: minden eseténél jóval többet dolgozik, töpreng, mint az orvosi rendtartás előírja, csak ott hátrál meg, ahol már valóban semmi remény. Jogosnak érzi, hogy megfizetik a többletmunkáját, mindazoktól jogosnak, akik nagy nehézség nélkül áldozhatnak. Többnyire ezek éppen azok, akik tudják, hogy az ilyesmit diszkréten kell csinálni.

Egy kávé, néhány szó Karolával, a főápolónővel. Aztán: „Központ? Legyen szíves adja be sorba ezeket a számokat." Először a volt felesége. „Szervusz, igen, megkaptam az üzeneted... Nyaralni mész: igen, értem. Nincs szükséged pénzre? Most tudnék adni." Inkább előre felajánlja, mint hogy kérést kelljen teljesítenie. Márta negyven éves: de állandóan huszonötnek akar látszani, ez sokba kerül neki. Az estéi boldogok: olyankor néha valóban nem látszik többnek harmincnál. Ő azt hiszi magáról, hogy sokszor ilyen: ezért él. „Kovács lakás? Hogy van a beteg? Fél óra múlva ott vagyok." „Horváth lakás? Egy óra múlva..." Ez két nehéz eset. És: „Halló, Ilona! Este érted mennék..." Doktor H. megtanulta, hogy jobb az ilyesmit előre bejelenteni.

A borítékokat bedobja a zakója zsebébe, meg se nézi. Már nincs idő. Majdnem fut a kocsiig. A lépcsőn szembetalálkozik Valival: az mosolyogva elébeáll, de ő int, hogy nem ér rá. Sohasem ér rá. Másfél éve, mióta megtörtént köztük az a dolog,

Vali szívósan mosolyog rá – nyilván el akarja vetetni magát. Kinyomozta a születésnapját is; ő volt az egyetlen gratuláló. Akkor egészen ellágyult doktor H. De azért tudja, hogy nem lett volna szabad ebbe a dologba belekezdeni; még egy ilyen születésnapi rózsacsokor... Doktor H. is ember, nem mindig ura magának teljesen, noha igyekszik azzá válni.

Fél kettő, háromnegyed három: konzultáció az Amerikai-úton. Negyed négy, az egyetem: negyed hat, a ház előtt megállítja a kocsit. A házmester már várja, tudja, hogy most kell jönnie, már nyitja is a liftajtót. „Eddig nyolcan jöttek, főorvos úr." Fél hat: Manyika már nyitná a rendelő várószoba nyíló ajtaját, de doktor H. megállítja. „Egy kávét kérek előbb... és valami harapnivalót." Ma megint elfelejtett ebédelni. Aztán: „Tessék levetkőzni kérem." És: „Legyen szíves felkeresni szerdán tizenegykor a kórházban... igen, lehet, hogy befektetem." Fél nyolc. „A sötétszürke ruhámat kérem." „Főorvos úr, elszámoljak a múlt havi..." „Nem, hagyja Manyika. Fáradt vagyok. Majd..." Minek elszámolni? Manyika lop, mint a szarka. Egy lánya él Pesterzsébeten: még cselédlány korában szülte, apa nélkül. Manyika minden héten kétszer kiutazik hozzá, ruhaanyagot visz, cipőt, mindig valami különlegességet: a lánya csak nagyon nehezen bocsájtotta meg neki az apátlanságot, még most is így kell megvásárolnia a szeretetét. Miről lehet elszámolni? Egy kiló kávéval többet írtam be: kaptam egy puszit az unokámtól? Majd...

Ilona. Tulajdonképpen Ili, Ica, kislány még, huszonkét éves. „Jó estét kívánok" – jön ki a csengetésre az anyja. „Nem győzte kivárni a lányom, átment a szemközti presszóba." Virágot kellene venni, gondolja doktor H. gépiesen, mint mindig. De ez olyan furcsa lenne: egy csokor virággal beállítani a presszóba. Mindenki odanéz olyankor. Doktor H. elképzeli a szemekben a röhejt: na, ez a vén muki, jól beleesett a kis tyúkba. S a leggonoszabb az ebben, hogy ez igaz is mindenféleképpen. Doktor H. tudja, hogy már nem fiatal, s valóban szereti Ilonát, ha nem is mondta neki soha. Ez is olyan furcsa dolog lenne. „Szeretsz?" Mit felelhetne az „igen"-en kívül ezután egy aránylag tisztességes lány, akit az opera után elvitt egy bárba, hogy kóstolja meg azt a keveréket, melynek receptjét egyik ismerőse most hozta Kubából?

Vacsorázni mennek: Óbudán nyílt egy új étterem, próbáljuk ki. Ez Ilona javaslata: doktor H. tudja, hogy neki akar kedveskedni ezzel, új színek, új hangulat. Nem is ellenkezik, pedig legszívesebben az első kocsma előtt állna meg, egy kispörköltet enni, két fröccsöt rá. De hát italról szó sem lehet, a kocsi a vendéglő előtt áll, köszönöm, nekem ne töltsön, én nem szeretem. Ilona tudja már, előre rázza a fejét: legalább néha, az én kedvemért ihatnál egy kortyot, úgy zavar engem, hogy érzed rajtam a szeszt. Ezt kedvesen mondja, látszik, hogy igazat beszél: doktor H. egészen ellágyul egy pillanatra, mintha kifújtak volna belőle mindent, megfogja Ilona kezét, nem mondja, csak a szemével sürgeti, mondjon még valami nagyon-nagyon kedveset, szépet. Ilona játszik doktor H. ujjaival, ide-oda rakosgatja, ez jó, nagyon jó: aztán halkan megszólal. „Én annyi jót, meg szépet kapok tőled..." Ezalatt nem ajándékokat ért, ajándékokat sem fogad el: a beszélgetéseikre gondol, a meghitt együttlétekre, a hangversenyekre, ahová doktor H. az utolsó pillanatban érkezik és a fáradtságtól mindig csak az első tételekre képes koncentrálni. „Te olyan nagyon jó vagy hozzám..." Doktor H.-nak mintha a szívét fagyasztanák: egyetlen szót várt, a hosszú és igaz mondatok helyett csupán egyetlen őszinte szócskát. Szerencsére, a pincér hozza a vacsorát, Ilona szed doktor H. tányérjára. Finoman és halkan csörrennek az evőeszközök, fényképezni lehetne étkezésüket, de doktor H.-nak talán az egésznapos koplalás miatt nincs étvágya.

Hazamennek. A kocsit leteszik a garázsba: a házmester köszön, Manyika köszön, visszamegy a szobájába. Doktor H. bemegy a rendelőbe, eszébe jutott valami, kihoz bizonyos röntgenfelvételeket, a világosság felé fordítja, nézi, körmével jelölget rajtuk: éppen a zakóját teszi le, amikor megszólal a telefon. „Főorvos úr, az istenért..." „Megyek." Átöltözik: kényelmesebb ruhát vesz, azt, amiben egész nap volt. „Mindjárt... itt van a közelben."

Mire visszajön, Ilona alszik. Doktor H. fáradt, nagyon fáradt: annyira fáradt, hogy lefeküdni sincs ereje. Megint felveszi a röntgenképeket, nézi, de nem látja. Ki-

rakja zsebéből az összegyűrt százasokat, bedobálja a fiókba, aztán nagynehezen elkészül az alvásra. Mikor eloltja a villanyt, Ilona felébred. „Kitettem a Mendelssohn-szonátát, hogy azzal fogadjalak, de elaludtam" mondja bűntudatosan. „Nem baj, majd..." „Máskor" mondja doktor H. „Majd máskor".

Mielőtt elalszik, kinyújtózik egyenesre: így szokta meg. Ha álmodna, talán egy hegyen látná magát, vagy górcsövek között, logikus következtetések rendszerében égve, s nem csupán a pillanatnyi ötletek igájában fel-fellángolva: esetleg pillangókergető kisfiú lenne, vagy öregember, akit a bélyeggyűjteménye tart lázban. De nem álmodik és nem álmodozik, mert az nyugtalanná tenné pihenését; alszik, mert reggel megint frissen kell ébrednie.

Tilles Béla rajza

Szűts László

RÉGI TÁRSAKRA EMLÉKEZŐ

Jóegynéhány éve elmúlt, tavasz idején,
hogy jól össze pajtásodott négy csóré legény,
a megáradt Tisza mentén négy csóré legény:
Vér Bertalan, Fiam András, Boza Pál, meg én.

Mikor én a partra értem, már napszállta volt,
vén fűzeknek az árnyéka rézsút elhajolt,
a csárdából, mint a koldus, halk muzsika szólt,
némi boros mulatságot koldulóban volt.

Hárman ültek csak odabe, három vig legény,
betoppantam negyediknek, bámultak felém,
meghúzódtam szerényen a szoba szögletén,
rám mosolygott a csárdásné, fröccsöt tett elém.

Nem vagyok én kuka, ha is oly szótlan vagyok,
hogy a csillag hozzám képest hangosan ragyog;
jószomszédok egymással a csárdaasztalok:
hát közéjük telepedtem igen hamar ott.

Vér Bertalan tanító volt akkor egy tanyán,
haza akart kerülni még azon éjszakán,
által kellett volna jutni néki a Tiszán,
– pohár fröccs állt előtte a csárda asztalán.

Fiam András konda mögött sétált hajdanán,
legényfővel tanult akkor egy új iskolán,
által kellett volna jutni néki a Tiszán,
– pohár fröccs állt előtte a csárda asztalán.

Boza Pali, közöttünk a legvigabb talán,
akkor tért meg, csúnya sebhely kéklett a nyakán,
által kellett volna jutni néki a Tiszán,
– pohár fröccs állt előtte a csárda asztalán.

Mikor már az asztalunkra hetedszer került
és a hétszer négy pohár mind sorba kiürült:
Fiam András a középre oda penderült,
Boza Pali, Vér Bertalan mellé penderült.

Sétálgató, feszes nóta szólt a hegedűn,
nem is jártuk akkor még, csak nagyon egyszerűn,
mind egymással ismerkedve olyan egyszerűn,
hogy igazán nótához se, kedvünkhöz se hűn.

Hanem aztán amikor a mennykő belevág,
s tüzes ritmus úgy csapkodja az istennyilát,
hogy se földön, hogy se fent már nem nyughat a láb:
majd szétrúgtuk akkor már a csárda oldalát.

Énrólam ott igen hamar lekerült az ing,
s látom ám, hogy vetik sorba egymásután mind,
félmeztelen úgy folytatják egymásután mind,
hogy a falon kormos lámpa lépteinkre ring.

Elmaradt már mögöttünk a két korcs hegedű,
úgy mászott a nagybőgő is, mint egy vén tetű,
megugrott még a cimbalom néha – s nagy-hevű
nótáinktól elfeküdt csak, mint szélben a fű.

Egy órája, két órája, három is talán . . .
Nem hiányzott egyőnknek se, nem biz' ott a lány;
ha véletlen közénk kerül, nem is jó talán –
a mi táncunk férfi-tánc volt akkor igazán!

Nem kérdeztük: melyikőnk mért, kinek mi oka,
hogy magát úgy kitáncolja, kinek mi oka?!
Ott ragadtunk, jó bort ittunk, négy új cimbora,
ha is többé nem láthatjuk egymást már soha.

Ha is többe nem láthatjuk . . . Jó Vér Bertalan,
azóta se táncoltam ki többé úgy magam!
Boza Pali, Fiam András vajon merre van?
Szólhatna most a hegedű, szólna hasztalan.

Mikor hoz még bennünket úgy össze a folyó,
a tarajos hullámokkal zölden csobogó,
mintha lenne az Alföldnek vére, elfolyó?! . . .
s hiába is hozna minket össze a folyó!

Közülünk még melyik olyan csóré, víg legény,
hogy úgy szótlan megegyezve mindjárt táncba mén,
örömében, vagy bújában, csárda közepén?! . . .
S hiába is volna olyan csóré, víg legény!

Négyőnk közül kinek nem ül vállán az idő,
a férfias, szép gondokra bölcsen nevelő?! . . .
Ifjúságunk falai közt már a fű kinő
– és másfajta táncra tanít közben az idő!

Nem kérdeném: okot táncra, hogy kinek mi ad –
csak még egyszer táncolhatnám úgy ki magamat!
Átölelném kétoldalt a régi társakat,
s szilaj kedvvel szétrúgnánk a vén csárda-falat.

Lovász Pál

NÉNÉM

Gólyaháton kék magasból jöttem,
sírtam, emlőt kaptam; paplanod
aznap éjjel lent maradt a földön,
kéz, szem, száj engem dédelgetett.

Bölcsőm fölött hű napocska lettél,
fény hancúrozott lágy hajadon,
lépni, járni, baglyot, tündért látni
vitt rám font anyáskodó karod.

Elkanyargó útról integettél,
tündöklő város világa várt,
ápolgattad ott is sorsomat.

Hol vagy most? Göröngy forog fölötted,
szívemről emléket gombolyít,
s a színes szál ketté nem szakad

Sík Mihály

VETÉS UTÁN

Piheg a barna takaró alatt
a napraforgó, szója, répa, zab,
hibridkukorica; az elvetett
mag langyos esőt vár; a földeket

munkáló tárcsák, kultivátorok
fémkarikája céltalan forog;
a munkagépek zaja elpihen;
az örök nyüzsgés most már odalenn,

a talajban folytatódik, amíg
a nyirkos mag csírát nem álmodik,
s a föld fölé kidugva szárfejét

kíváncsian körülnéz; mint a lány,
ki az első szerelmes éj után
bámulja a hajnal opál vizét.

BOHUNICZKY SZEFI

VALLOMÁS

Szobrász vagyok, elemeimet sokféle dologból szedegettem össze, aztán egy napon mind elhagytak. Életfáradságot éreztem. Mohón fogtam az agyagot, de elkészülni nem tudtam és befejezetlen dolgaim egyre kedvetlenebbé tettek. A félbenhagyott munka a fél gondolathoz hasonlít; hiába erőszakolunk nyugalmat, annál nyugtalanabbak leszünk. Mialatt összekuszáló elemek szaladgáltak bennem, türelmetlenül elfordultam, rám várakozó márványtömbömtől. Tudtam, hol a baj: eltévesztettem mértékemet, többet kívántam magamtól, mint a képességem, becsaptam magamat, úgy akartam kigyógyulni, hogy otthagytam a félig készet és újba kezdtem. Az akaratomat vizsgáztattam. Pedig tanítványaimnak még mindig mondogattam, hogy művészi alkotásoknál akadály, ha a belső fegyelmet külsőségeket szolgáló akarat pótolja. Volt nagyobb baj is: Annát kívántam. 1956 novemberében szökött ki: „Könnyen, mintha egyik szobából a másikba sétáltam volna" – írta Bécsből, aztán hamarosan egy német-alföldi városba került és megírta, hogy szobrászból átalakult jól kereső kerámikussá. Politikai dolgokban nem vett részt, szökésével tőlem menekült. Tréfás hangon írta: „Most mi magyarok divatba jöttünk és aki ügyes, megél a divatból." Bosszantott; tudom, ha asszony a szerelmet, vagy a művész a foglalkozását tréfára silányítja, ütődését álcázza. Elmenekült, mert sokat veszekedtünk. Hiába mondogattuk egymásnak, a féltékenység nem egyéb, mint erőszakos uralomvágy a másik felett, az okosság nem segített, gyűlölködő veszekedésekkel gyötrődtünk, és okoskodásokkal feszítettük a dolgunkat ostobasággá. Csak Anna eltűnte után jöttem rá, hogy az okoskodás a szenvedélyben mindig ostobaság, de arra is rájöttem, hogy mindez kellett, mert semminek sincs oly sekély tartalma, mint a test örömének és ezt csak ellentmondások és ellentétes izgalmak tölthetik meg újból gyújtó erővel. – Neked csak a testem kell, aztán olyan szabad leszel, hogy megijedek tőled – vádolt Anna, mert kínozta nyugalmam, mely a vágy tűnte után felszabadultan átvitt saját világomba. Nekem is megvolt a bogaram; testének nyers bája, bátor mozgása, szabálytalan szépsége gyanakodóvá, leskelődővé tett. Húsz évvel idősebb voltam, s amint a vágy felizzott, lappangó gyűlölködésem előbbre jött és azt mondogattam: megcsal és ha nem most, a jövőben.

– A testedért régen elhagytalak volna, mással kötsz magadhoz – vallottam meg egyszer és nevetve felelt: – Csakhogy tudom, ezután még többet veszekedünk! – Már a főiskolán ellenkedtünk. Tanára voltam, tehetségesnek tartottam, de bosszantott, hogy szobrai ellentétben vannak egyéniségével. Nem is vágy, hanem türelmetlen vitatkozás indította el idegeink lüktetését. Ha ilyenkor egymáshoz értünk, lesütött szemekkel, szégyenkezve elfordultunk, aztán érintését úgy vittem, hogy a talpam is tudta. Anna mondta később: – Tudod, talán mégis azok a kicsi érintések voltak a legtöbbek, amikor csak a bőrünk felszíne kezdett egymással ismerkedni; emlékszel, amikor még csak a tenyereink ölelkeztek? – Szokatlan kedvvel, villámló képzelettel dolgoztam akkoriban. Jól megláttam a formákban rejlő tartalmat és áthatott a legfontosabb, az időtlenség szépsége. – Az élvezet semmi – gondoltam – fontos, hogy utána elszakadok és bezuhanok saját világomba. – Nős ember vagyok, gyermekek apja, Annáig kalandom nem volt. – Különös dolog – töprengtem – Anna nem is szép, de arc-csontjaival, komoly tekintetével, megfejthetetlen mosolyával a Sixtusi-kápolna fiatal Szibillájára emlékeztet. – Anna mosolya lágy volt és mégis mély, s annyira sajátja, mintha erőteljes ecset festette volna rá, veszekedéseink közben sem veszítette el. Sokszor bosszantott, el akartam űzni és megváltoztatni, de hiába csúfolódtam, rövid riadtság után mosolya visszatért. A feleségem tudott nevetni, de a mosolya vagy gúnyolt, vagy kicsinyelt, és megtörtént, hogy keserűségeit árulta el vele. Feleségem mosolyait akkor kezdtem bírálni, mikor Anna mosolyán tűnődtem, ekkor fedeztem fel az idegek eltévedt játékait: önzést, erőszakot, takarékosságot. Vádoltam: nem enge-

met szeret, csak a pénzt, amivel mutatóssá rendezi az életét és terveket kovácsolhat. Gyerekeket is azért adott, hogy a pénzt keményebb bilincsekkel kapcsolhassa magához. Lehet, hogy igazságtalan voltam, ha az ember mentséget keres, nem veszi számba saját felületességét. – Nincsenek érzelmei, csak értelme – gondoltam és ráfogtam, azért mosolyog gúnyosan, mert az életet lenézi. Akkor állapítottam meg, hogy művészek között a sarlatánok arcán jelenik meg hasonló életlekicsinylő mosolygás. Hamarosan tudott Annáról: leskelődött, célozgatott, hallgatott, végül úgy látszott, belenyugszik. Egyik barátom mondta: Ha a szerető nem került pénzbe, a feleség könnyen megbocsájt, mert a nagy féltékenységi drámákból rendszerint kiderült, nem a férfit, a pénzt féltették. A feleségemnél mégis jelentkeztek változások: kedvesebb lett, jóságosabb, úgy bánt velem, mint gyermekkel és azzal gyötört, hogy mint beteg körül, csendesebben mozgott. Aztán fukar lett, a pénzt kapzsin számolgatta, ezzel űzött végképp Anna műtermi pamlagára. Itt békét találtam. Nem gondolkodtam, hogy szeretem-e, az analízist nemcsak ostobaságnak tartottam, de az önmagunkat hazugságokkal ámítók piszkának is. Ha felnyújtóztam pamlagjáról, megnyugodva éreztem, hogy kellett, de fontosabb, hogy most elszakadok tőle és saját világomban magányos leszek. Mikor elszökött, nem hagyott különösebb űrt. A dolgot megkönnyítette, hogy feleségemen kívül viszonyunkról nem tudott más, pedig, ha az emberek között álarccal járunk és nem hallgatjuk felesleges kérdéseiket, a fontosnak látszó dolog gyorsan elmellékesedik. Így voltam Annával. Ha nem kaptam hírt, hetekig eszembe se jutott. Három évig nem láttam. Egy télvégi nap hozta a bajt. Kertünkben a megrepedezett hóréteg alól erősen éreztem a föld illatát, betöltötte idegeimet és műtermemben szobraim, rajzaim egyszerre élettelen lommá változtak. Ha akkor egyetlen órára Annára borulhatok, összezúztam volna érte mindenemet. Hiába mondogattam: ostobaság, megtudtam, hogy a szenvedély akkor kezdődik el igazában, és lázképeit akkor szórja, ha elszakítottan kénytelenek vagyunk helyzetünkbe beletörődni. Később lecsillapodtam. Ekkor még nehezebb lett. Már nem a teste hányzott, hanem a béke, mely lényéből áradt; képzeletem kínjai felfedezték, hogy a testünkből fakadt öröm megsemmisülhet, de amit a béke ajándékozott, ravasz kísérőnk. Megtudtam, hogy az asszonyi lélek harmóniája sarkallja alkotó lázunkat, de hiánya megsemmisíthet. Pár hónapi gyötrődés után repülőgépre ültem és egy koraőszi estén a levegőben megpillantottam a kivilágított idegen város tündéri lebegését. Anna várt. Finom volt és szép, de első pillantásra láttam, hogy régi mosolyát elvesztette. Ha meg is jelent, nem áradt felém, olyan lett, mint a szellő, melyet érzek, de megérinteni nem tudok. Úgy voltam felröppenő és tovatűnő mosolyával, mintha vízbehullt gyűrűmet keresném, melyet a hullámok játékai között látok, mégse indulok keresésére, mert tudom, mielőtt felhoznám, az örvény elnyelne. A kocsiban mellém helyezte kezét, engedelmesen ráfektettem tenyeremet, de hamarosan otthagytam. Így voltam később mindennel: elkezdtem és nem fejeztem be. Megöleltem, aztán hirtelen kilöktem a karjaimból, ettem a vacsoráját és felét tányéromon felejtettem; sétálni mentem vele és hirtelen fáradt lettem. Azt gondoltam: – Még nem mondott semmit és máris sokat hazudott. – Ha összenéztünk, zavarba jöttünk, és a vélt hazugság testünket mellékessé tette. Átengedte szobáját, ő magának a konyhában készített helyet egy keskeny priccsen. Míg a szobát lefekvésre rendezte, nagyobb léptekkel sétáltam körülötte, mint szokásom volt és jóval nagyobbal, mint amekkorát a szoba mérete engedett. Hirtelen megálltam előtte:

– Anna, szeretőd van?

– Nincs, nem is volt.

– Pedig megváltoztál.

– Dehogy változtam, csak úgy látszik, elfelejtettél!

Úgy feküdtünk le, hogy meg se gyókoltuk egymást. Ifjúságomtól kezdve bűnt éreztem az erőszakkal történő dolgokban, kerültem őket, viszont a természetből fakadt dolog bárhonnan jött, tisztaságot hagyott. Anna most nem kellett. – Fél tőlem – gondoltam –, ha szembe fogom, finom elfordulással semlegessé válik. – Mielőtt lefeküdtünk, pár mondatot váltottunk.

– Megszoktad az idegen nyelvet?

– Igen, de gondolkodni még most is nehéz.

– Magyarul már nem is gondolkodsz?

– Dehogynem, csak már nem egészen természetes.

Nyugtalanul keveset aludtam. Alig virradt, legurottam fekhelyemről, benyitottam a konyhába:

– Nem tudtam aludni, Anna!

– Én se!

– Temiattad!

– Én is.

Széttárt karokkal ölelt magához. Később mégis közönyösen hagyott ott, ahogy dolga végeztével kutya szalad el párjától. Mielőtt pongyolába bújt, rövid hálóinge látnom engedte gömbölyű térdeit és telt combjainak kezdődő vonalát. Mint lemezre vett dallamot, úgy őriztem meg a képet és márvány tömbömre gondoltam. – Legokosabb lenne, azonnal hazamenni – gondoltam, mialatt szórakozottan ettem reggeliét. Hirtelen harag fogott el, fölugrottam:

– Történt veled valami, Anna; állat lett belőled!

Csodálkozva kérdezte:

– Állat?

– Igen! Úgy mentél el tőlem, ahogy kutya fut el a gyepről!

Elfordulva mosolygott. Fájt a mosolya, minden gyötört – a hangja különösen. Tréfás fölénnyel mondta: – Most meg fogom neked mutatni a világ legszebb városát!

– Már tudom, mi a baj, Anna. Megtanítottak alkalmazkodni, messze vagy magadtól, személytelen lettél.

– Talán igaz, az idegenbe került ember kap egy kis vereséget, de hagyjuk ezeket a dolgokat, mi nem szoktunk bölcselkedni.

Többet nem szóltam, hallgatva mentem mellette. Enyhe szeptemberi nap volt. A város rőt színeivel, ezüst csatornáival úgy hatott, mintha régi dicsőségét ünnepelné. Szeretek ódon utcákon kószálni, ezek a múlt századok szellemét őrzik, és elrejtik a világ bánatfoltajit, álarcot vonnak a jelen sebhelyeire. Ideig-óráig eltávolodtam magamtól, aztán hamarosan úgy csodáltam mindent, mintha ellenségem lenne, ha felgyújtott, Annára néztem és a tűz elaludt. – Mi lett a bátor, eredeti lányból? – kérdeztem és keserűen feleltem magamnak – alkalmazkodó idegenvezető. – Gyötrelmes kíváncsi szomjúságom eredménye az lett, hogy megtudtam: ami nincs, azt hiába keresem, ostobaság erőszakoskodni, mert vágyakból szőtt képzeletem hamis képeket nyújt.

Öt napig bolyongtunk. Csalódásom előbbre hozta érzékeimet, de nyugalmat nem adtak, mert ha Anna állati közönyét láttam, képtelen voltam átlendülni magányos világomba. Mohóbb lettem, de keserűbb, és idegesen kérdeztem: hát ez lenne a szerelem? De nem mondtam ki semmit és Anna sem mondott; mind a ketten tudtuk, hogy hangunk, mozdulatunk, gondolatunk csupa tüzes pattanás. Ebből furcsa zavar lett: a jóság és gonoszság üldözte egymást, de lerögződni egyik sem tudott. A változó gyűlölet és szeretet élményeimet összekuszálta, képzeletemet gondolatok gyötörték. Tudtuk mind a ketten, hogy szégyellt bűnösségbe keveredtünk, mert csalódásunkat érzékeink fölfokozásával kívánjuk elhazudni. Nem sikerült. Hiába láttam idegen csodákat, benső reflexeim nem mozdultak, pedig enélkül a remekművek csak érdekes halottak a szellem koporsójában. Elrejtett féltékenység pusztított bennünk. Az ilyen féltékenység betegséghez hasonlít, melyről csak magunk tudunk, mások előtt titkoljuk és állandóan szimatoljuk, hogy sejtik-e már? Így voltam Annával; gyanakodva lestem, nem mulat-e ostoba féltékenységemen. Talán jobban szerettem, mint régen, de gyűlöletem is tüzesebb lett, mert a féltékenység amennyire érzelmeink alkatrésze, úgy lesz fokozója gyűlöletünknek.

Ötödik esténken kirobbantam: – Hamisak vagyunk egymással mind a ketten!

– Igen – felelte halkan.

Végre heves veszekedést csaptunk:

– Azért jöttél ide, hogy gyötörj, pedig ezért szöktem el Pestről!

– Azért szöktél el, hogy megtanulj alakoskodni!

– Miért jöttél ide, ha olyan maradtál, mint régen!

– Kiabálsz, mert nem szeretsz!

– Hazudsz! Odadnám most is az életemet érted!

Hirtelen a lábaihoz borultam, szenvedéllyel öleltem a térdeit, és csókoltam a homlokáig. Végre megjelent arcán és ott is maradt a régi mosolygás.

Napok óta kértem, mutassa meg a műtermét, de mindig kitért, most reggel azt mondta: – Hát gyere, legalább föl foglak jól bosszantani!

Ha tehetséges ember ügyeskedését látom, nyugtalan leszek, mintha erkölcsösnek vélt valakiben a bűn gyakorlóságait látnám. Meglöktem az állványt, legurult egy szépen mázolt huszár, utána egy mezőkövesdi baba cserepei kopogtak a földön. A vállait rázva orditottam: – Mi lett belőled!

Egyszerű szomorúsággal állt előttem. Megsajnáltam. Jól világított műtermét függöny választotta ketté. Most odaléptem, széthúztam. Egy asztalon kisebb plasztikákat, s pár jól égetett terrakottát láttam. Az egyik bronz figurát fölemeltem, jobbra-balra forgatva nézegettem és becsípett szemmel hunyorítottam. Riadtan kérdezte: – Jó?

– Haza fogsz jönni! – feleltem. – Azután egy ülő nő mosolygó szobrát nézegettem:

– A te régi mosolyod!

– Ne ezt mondd: jó?

– Ezek szobrok, Anna!

– Többet!

– Közel kerültél magadhoz; hogy történt?

– Tudod, néha az anyanyelvemen gondolkodok.

– És a sok giccs?

– A szenvedés ront, de közben nevel.

Kint jártunk az utcán karonfogva, hangos gondolkodással, rengeteget vitatkoztunk és beszéltünk. Az egészből két mondatot jegyeztem meg:

– Álmok nélkül nem ér az élet semmit.

– Ez igaz, de mit ér, ha csak álom?

Később mellettem feküdt, és nem hagyott ott, hanem mint régen, fejét karomra fektette, és én egyszerre úgy lettem, mint Pesten, szívesen leráztam volna, hogy a saját világomba zuhanjak, de fölkönyökölt és beszélni kezdett:

– Elmondok neked valamit a jóságról. A jóságot gyakorló embereknek legtöbbször van valami benső ügyük, ezt szégyenlik és azt gondolják, egy kis jósággal megszabadulnak tőle. Csak gyorsan megunják. Először azért unják meg, mert ezzel a jósággal nem nyertek semmit, a titkolt szégyen előbb-utóbb fölbukkan. Másodszor azért, mert ez a jóság természetüktől idegen és béke helyett ingerültséget fokoz. Ilyen jóságnak köszönhettem, hogy egyszer hibámon kívül hajléktalanul az utcára kerültem. Másféle jóság is van. Ezek a lelkesedők; gyorsan cselekszenek, még gyorsabban kimerülnek, és ha beáll a közöny, kíméletlenek. Mert az emberek, ami nincs bennük, csak játsszák, gyorsan megunják, hiszen tudod, mindenféle pótlékot hamarosan meg lehet unni. Aztán van még titka: patetikus hálát vár, hízelgést; erre képtelen voltam. Így történt, hogy jótevőm alattomos csipkelődések után kilökött az átengedett szobából. Csak azért mondtam el, hogy a kerámiákat igazoljam, mert tudod, az alkalmazkodás nemcsak hazudozás, de boldogulásra serkent. Boldogultam. Aztán jöttek napok, amikor olyan bánat fogott el, hogy nemcsak magamért, de sírtam mindenkiért, aki elszakadt hazulról. Ilyenkor gyúrtam a terakottákat.

– Ezek szépek, majd segítek a csomagolásuknál – dicsértem és hozzátettem: – Ott lesznek a tavaszi tárlaton!

Végre nyugodt lettem. De a nyugalomnak is van titka: összeköt és mégis elszakít; feszültségeinket másfelé irányítja. Világosan tudtam, azért kellett az izzás, hogy

elszakadjak és hideg fegyelemmel márványtömbömre gondoltam, és Annából csak az első reggel megpillantott térdek és combjainak finom vonalai kísértettek. Fütyörészve ugrottam le a pamlagról. Utánam szaladt:

– Legalább mondd, szeretsz?

Hallgattam. Hogy mondhattam volna meg, hogy azért kellett megtalálnom, hogy el tudjak szakadni.

– Elementális dolgokról ne beszéljünk – mondtam végre, s míg néztem homlokán a ráncokat, tekintetében a tűnődést, arra gondoltam, gyötrelem híján elapad a vágy, hogy kitáruljunk a világ felé és most majd Rembrandt képei előtt végre megtalálom, amiért egyedül érdemes lett volna ide repülni. De tudtam azt is, ideiglenes hűtlenségekkel csak azokkal az érzésekkel játszunk, melyek gyökereikkel belénk nőttek, hogy visszatérjünk hozzájuk.

Győri D. Balázs

EMBERKÖZELBEN

A temetők emberközelben vallanak
arról, amit megéltek,
almamellű nők, szikkadtarcú férfiak
felémfordulnak és beszélnek:
Sárszagú humusz hússá kötődik,
izmok tapadnak csonthoz,
szívig, tüdőig nyújtózó ér
újra bizsegő vért hoz.
Fog mozdul, bajusz és hajszál
hersegve szálba ered,
hajlik a kéz, fordul a láb:
az embert megismered. –
Amit csak lehellet-csókkal szóltak,
amiről elfáradt tenyerük tudott,
összeölelik a szépséget a gonddal,
tegnapot és holnapot:
Megindul sorban a temető,
elöl bölcsmosolyú vének,
almamellű nők, szikkadtarcú férfiak,
lányok, legények,
érkezik orgyilkos, kolera, pestis,
gyerekek, alig-élt kedvvel,
akiket láz ölt meg, anyák,
és babona, kórság. Karddal és késekkel
jönnek sebek és háborúk,
apák, megnyomorodott arcok,
körülölel a temető,
némák, de szavukat hallod:
A hallgatás emberközelben bátor
vallomás a halott világról.
Szavukkal, titkukkal telten
megyek át a temetőkerten,
morzsolgatom, ízlelem: – élek! –
Jaj, emberek, ha ti is hallanátok,
ha hallanátok
és megértenétek!

Pál József

A HOCHALPENSTRASSÉN

A 16,– schillinget lefizettem,
A busz utasai valamennyien lefizették.
A TÁRSASÁG jövedelmét nem ismerem.
De mi 352.– schillinget fizettünk összesen.

Busz busz mögött, kocsi kocsi mögött várt.
Személyenként valamennyien 16,– schillinget fizettek.

Személyenként 16,– schillingért folytathattuk útunkat.

16,– schillingért négy óra hosszat szívhattam hegyilevegőt.
Mászkálhattam a sziklák között.
Heverhettem a fűvön.
Levethettem az ingemet.
16,– schillingért barnithatta bőrömet a havasi nap.

1,– schillingért belenézhettem a távcsőbe.
Két percig nézhettem a csúcsot 1,– schillingért.
Azután átadtam a következőnek.
Mögöttem sorban álltak az emberek.
A csúcsot akarták látni 1,– schillingért.

A sziklák közül a gleccsert néztem hosszan.
Otromba teknőjét gyalulta szemnek észrevétlen.
Meghiggadt mozgással a helyét készítette.
Bölcs előrelátó.
Tavat mélyített inas kitartással.
Patakja onnan rohan le habos csodának.

A sziklák közül az utat néztem hosszan.
Láncként tekergett a hegy medve-nyakán.
S a hegy ős-nyugalommal tűrte.
Hava szikrázott.
Csúcsát az égbe fúrta.

Hochalpenstrasse, 1962.

KÉT ANGOLKÓROS FENYŐT NEVELGET

Egy merész kiugró szikla van itt
Hátán két angolkóros fenyőt nevelget
Számtalan mohát és igénytelen füvet
Gyalogút kopott bele a húsába
Hiszen gyakorta járnak ide szerelmesek
Leülnek átfogják egymást és csókolóznak
Mert két útjuk van vagy vissza vagy tovább
Akik kézenfogva visszatérnek
Megesküsznek és rövidesen gyerekük születik
Akik kézenfogva mennek tovább
Nyomukat egy percig sem őrzi meg a folyó
Márványhideg testüket kihalásszák a falu alatt
És harmadnap együtt temetik

Millstatt, 1962.

Polgár István

KŐTÁBLA

I

titkok nélkül akarok élni zavarok nélkül
háborítatlanul
nyíltarcú évek kényszerítenek
valljak szabadon

II

a templomi harangok már elhaltak bennem
az emberiség harangjai
erőteljes hangon zengenek
ezeket figyelem
imára ezek intenek
ezek hívnak olyan szertartásra
melyben semmi vak misztérium
legyek részese

III

titkok nélkül akarok élni zavarok nélkül
háborítatlanul
szendergésekre is juthasson időm
de ne érjen el soha a tetszhalál közöny
mely a nőkön is már átsiklatja szemem

IV

a harapós harag mely annyira sajátom
a harapós harag maradjon velem
borítsa be testem mint a viszketés
támadjon minden porcikám külön
veszett vérebként arra ami rossz

V

engem is az egyetlen egység
sorakoztasson zászlaja alá

VI

tegnap mintha haldokoltam volna
de még ma is életben vagyok
éjszaka volt elszorult a szívem
levegőt jaj levegőt napot
két gyerek csak mit az utókorra
két gyerek csak mit itt hagyhatok
ezer évig kacattá nem váló
gondolatot hagyjak rád világ

VII

titkok nélkül akarok élni zavarok nélkül
háborítatlanul
hullámozzon csendesen szavam
olyan krőzus szava kinek semmi
veszítenivalója nem adatott
életemhez sem ragaszkodom
csak ahhoz hogy aki atlaszlelkű
megértsen mert én is atlaszlelkűeket követek

VIII

reflektorfények vájnak a sötétbe
s már magam se tudom vajon az vagyok
akinek én hiszem magamat
vagy az kinek más lát
az vagyok
akinek más képzelete tart
keressem meg a feleletet

IX

titkok nélkül akarok élni zavarok nélkül
háborítatlanul
kompromisszumot kötve végzetemmel
mely vágyaimnak mind nyakát szegi
csak egyféleképpen lehetek férfi
tudom jól s hogy azonképp legyek
kétségbeesetten ezért küszködöm
torzulásaim innen valók

X

titkok nélkül akarok élni zavarok nélkül
háborítatlanul
bátorrá téve magam s minden embert
a költészet senki által el nem
tiltott kábítószereivel

A ZEPPELINORRÚ*

Svarc úr kocsmájában, a jeleshírnevű „Nyalka Tetű"-ben tán negyedszázados fennállása óta nem volt még ekkora forgalom, mint ezen a szép szombat estelen. Talpalatnyi helye nem volt szabadon, s olyan sűrű volt a levegő, akár az olvasztott zsír. A kocsma előtt az utcán le s feldefellíroztak a puskás-kardos konstáblerek, de még a „Nyalka Tetű" udvarára is jutott belőlük, ám ez a tény nem zavart senkit sem a világon. Sőt. A hirtelen támadt bizsergető veszély még azokat is odacsábította a széltében-hosszában terjesztett gyűlésre, akiknek különben eszük-ágában sem jutott volna eljönni. Mayer Franzl meg Vidákovics Miso csapatostól, nációjuk széles gyűrűjében trónolt az asztalfőn s iszogatva várta a nagy pillanatot: eljön-e hát Klein úr, a kis kesehajú pécsi nyomdász, vagy pedig igaz lenne a kósza hír, hogy még pénteken este lefülelte a pécsi rendőrség. Farkas Lukács is ott terpeszkedett egyik sarokban s olyan dölyfösen viselkedett, akár egy dúsgazdag indiai nábob és Henriknek állandóan rajta kellett tartania egyik szemét, mert ha nem pattant azonnal, hogy a kedvére tegyen, már repült is a kármentő fele a súlyos szódásüveg.

Czakó András meg Richter Vili az átellenben levő fal mellett sörözött. Aj, az a sör nagyon-békés ital, hogyha nem bolondítják meg rummal, vagy pálinkával. Reggelig is el lehet ücsörögni mellette, szépen, békésen. Józanon, nagyon oda akartak figyelni Klein úr beszédére s ezért iszogatták a jósűrű, kellemesen-kesernyés, négyujjnyi habkalapu sert s nem más bikavadító italt.

Svarc úr le s felténfergett a temérdek harsogva zsinatoló bányász között, mint a firtató tekintettel zsombikról-zsombikra lépegető gólya. Mindig is roppant élvezte a sistergő nyüzsgést, az ezerszálú lármát. Mindenkit ismert a pécsbányatelepi kolóniában, öreget-fiatalt, nem kerülte el senki sem a „Nyalka Tetű"-t, de most mégis csodálkozott, mennyien szoronganak a kocsmájában.

Czakó András féltestvére, Raymár is ott üldögélt az egyik hosszú asztal mellett. Előtte állott egy pisztoly pálinka, kétszer is meghúzta, de különb-különb ravaszkodással mindig a padlóra bukta a szájapadlását tüzesvasként égető italt. Minden porcikájával utálta, ha csak ránézett is a brándvájnra, már émelygett a gyomra. Irgalmatlanul megnőtt orra nyugtalanul fordult ide-oda, akár egy búvárhajó periszkópja, amely az ellenség hajóit kémleli. Bennsőjét komisz izgalom gyötörte, mert irtózott a bányásztársaságtól, de ma mégis el kellett közéjük jönnie, Herr Obersteiger Stroini igen szigorúan ráparancsolt. Egyre a főaknászné, Annelise rózsaszínű, forró, gömbölyű teste járt az eszében. Annelise szinte észrevétlen főbólintással biztatta csütörtökön este, csak vállalja, szép haszna lehet még belőle. Semmi mást nem kell csinálni, csak együtt vivátozni, tapsolni, verni az asztalt, dobogni a pallón a többi bányásszal. És nyitva tartania a szemét, ki jártatja legjobban a száját és mit ugat. „Jé, mondták a népek, igazán nagy dolognak kell itt történnie, ha eljött még a Zeppelin-orrú is!" Raymár szótlanul üldögélt, néha zavartan jobbra meg balra vigyorgott s közben elmondhatatlanul szenvedett. Úgy érezte, szétesik a gyomra, úgy csavargatta a roppant izgalom. Csütörtök este óta érzi, nagy veszedelem tárogatja feje fölött fekete szárnyát. S ma este is, mielőtt ide indult volna, majdnem elorralt, úgy botlott át a küszöbön... Inkább sejtette, mint tudta, hogy a veszedelem fekete madara annak az átkozott, büdös pécsi Klein úrnak a mai beszédében rejtezik. Hiszen mást sem hallott Herr Stroini szájából, el ne feledje, drága gyermekem, mindenkinek azt kell bemagyaráznia, mekkora veszedelem származik annak a fejére, aki el merészel jönni a „Nyalka Tetű"-be, Klein úr beszédét meghallgatni! Vajjon, mi a fekete-fenét akar pofázni itt az a nyomorult sakál? Úgy kóválygott a gyomra, hogy kiverte a testét a hideg veríték. Úgy mocorgott le-fel a gyomra, akár a bányalift. Úgy érezte, egyszer az orrán fordul ki, majd meg hirtelen lezuhant a köldökéig. A kutyaüristenit ennek a bitang Herr Stroininak! Miért kényszerített ide

* Részlet a szerző „A Nyalka Tetű vendégei" c. regényéből.

éngem az a gyámoltalan kappan? Félti talán tőlem a szép, gusztusos feleségét? Vén barom! Annelisét ugyan féltheti! Ha kedve szottyan a főaknásznénak a Zeppelin-orrúra, mosolyodott el Raymár félszeg büszkeséggel, akkor téged egyszerűen kikerget a házból! Nem zavarsz te otthon valami sok vizet! Annelise csak a nevedet viseli, de tulajdonképpen az én feleségem, az én kedvemet lesi... Ó, igen! Ez az egyetlen ok, amiért nem ugrik föl és nem rohan ki a kocsmából! Annelise ölére kell gondolnia az embernek s akkor még gyomrának veszett háborgása is elcsitul kicsit.

A zenekart is magával ragadta a forrongó, lármás tömeg feszült zsibongása, olyan szépen, lendületesen játszotta a polkákat, valcereket, mint talán még soha. A bányászok pedig egyre inkább felöntöttek a garatra bosszúságukban, csalódottságukban, szomjúságukban, mivel tíz óra elmúlt és a kis kesehajú pécsi nyomdász, a Klein úr csak nem jött. Raymár szíve robbanásig megtelt félelemmel. Mégis csak igaz lehet a hír: lecsukták Klein urat! Klein úr veszedelmes lázító! És ha ez így van, akkor igaz a suttogás másik fele is: nagy baj háramlik annak a fejére, aki elmerészkedett ide, hogy Klein úr beszédét meghallgathassa. Raymár nagyon rosszul érezte magát. Ha még negyedóráig itt kell maradnia, lefordul a pad végéről, szívszélhüdés. A Herr Polizei-Feldwebel Selmeczi biztosan ott topog az utcai ajtó előtt, most szíjja teli böhöm tüdejét levegővel, berúgja az ajtót, hogy a szemközti falig repül... Kirántott kardjának pengépe megvillan a lámpák gyatra fényében... suhogva lecsap lapjával a kegyetlen vasdarab... Nem, nem! Kereket oldani semmiképp sem lehet: Selmeczi úr bizonyára elállatta a legényeivel még az ablakokat is...! Csukd csak le a szemed te csapdába sétált barom! Amire felnyitod, már kötözik is a békót a kezedre... Pécsbányateleptől a pécsi rendőrlaktanyáig rúgdosnak: nem is tiltakozhatsz, még csak az kellene, hogy eláruld Herr Stroinit, hogy te ide az ő megbízásából jöttél, hogy a társaid megtudják! Őrizzen meg ettől az isten: úgy szerteszaggatnak, mint a kutya a rongyot... No, Raymár? Mit csinálsz? Ha hallgatsz, dagadtra vernek téged is, mint a többieket! Ha pedig megmondod, téged úgy állítottak ide, mint a katonát a posztjára, a bányászok vernek agyon, hazafelemenet...! Édes jó istenem! Miért is nem tud láthatatlanná válni az ember, amikor az élete függ tőle!... Vagy legalább miért is nem tud olyan picire összezsugorodni, ha nagy bajba kerül, mint egy gombostű feje.

Éjfél fele aztán már nem győzte tovább türelemmel a bányászság a várakozást. Elkezdtek felcihelődni s szokás szerint a cehhüket feliratva, hazamentek. Útközben felváltva szidalmazták a pécsi rendőrséget, amiért letartóztatta Klein urat és Klein urat, amiért ilyen csúfosan felültette őket. Itt tölteni potyára egy fél éjszakát! Nem arról van szó, számtalan esetben töltöttek el már napokat is egyvégtében a „Nyalka Tetű"-ben! De ma éjjel ez más volt. Vártak valakit, aki – nem jött el, pedig hogy igérte! Úgy érezték az emberek, csúfosan felültették őket! Akadt közöttük olyan okos is, aki tudott volna megoldást találni erre az esetre is! Ha egyszer Klein úr személyesen nem jöhet el, nem ő az egyetlen agigátor Pécsett, igazán küldhetett volna másvalakit maga helyett. Vagy talán olyan fene-okos embernek képzeli magát, hogy olyan rettentő titkot tud, amit csak ő tud egyedül? Noiszen! Hát talán azt hiszi Klein úr, más nem is tudja rekedtre ordítozni magát, hogy kapitalizmus, burzsuj, meg proletár és hogy extraprofit?!... Hallottak ők már ilyet, nem egyszer, de most nagyon szerették volna megint hallani ezeket a bűvöserejű, különös szavakat, amelyektől titkon mindig azt remélték, életük befagyott folyóján varázsütésre megindul tőlük a jég.

Raymár volt az első, aki elszelelt. Nem bírta tovább idegekkel. A pálinkásüvege is feldőlt, olyan hirtelen ugrott fel az asztaltól. Még utána is néztek jónehányan, de sürgős ennek a marhának, így felugrándozni, hát nem kidőlt egy cseppig a drága, finom pájinka...?! Szaladt a sötét utcán, mint akit kergetnek, pedig a kutya sem törődött vele. Csak a rossz lelkiismerete üldözte.

Otthon szinte ajtóstól esett be a házba. A felesége felriadt, jajistenemezett és hányta magára a keresztet. „Te vagy az, Raymár?" kiáltotta esetten. „Miért? Kit vártál?" hörkent rá az ura mérges-idegesen és úgy, ahogy volt, ruhástól ugrott a takaró alá, éppen csak a bakancsát rúgta le a lábáról. Úgy vacogott a foga, mintha a hideg rázná.

Manci, a felesége sehogysem értette. Raymár sohasem szokott így kimaradni, csak igen-igen ritkán és ha kimaradozott, akkor pedig virágosjókedvvel, trágár nótákat ordítva tért haza. Hanem Manci soha még csak pisszenni sem mert, mivel Raymár olyan féktelen kényúr volt, hogy a feleségének és egyszem, ványadt kölyküknek még lélekzeni is csak akkor volt szabad, ha ő megengedte.

Nagyon félt Raymár, mert úgy látszott, az utolsó pillanatban menekült meg, hogy rajta nem vesztett a kocsmázáson. Amint kitette a lábát, a háta mögött feltűnt Selmeczi őrmester behemót alakja és sarkig kivágódott az ajtó és betűre úgy zajlott le minden, ahogy elképzelte. Valaki odamondhatott valamit a Herr Feldwebelnek, mert elbődült, mit mondtál, gazember és utána irtóztató csattanás hallatszott, az őrmester képen törölhetett egy randalírozó bányászt és a következő pilanatban, mintha csak egy nehézgránát robbant volna fel a parázsló, őrült éjszakában: a „Nyalka Tetű"-ben kitört a verekedés!

Raymár remegett a takaró alatt. Istenem, örök hála néked, amiért az utolsó pillanatban onnan a pokolból kisegítettél! Raymárnak rezgett a térde az izgalomtól, ha valahol, játékból, ölre mentek a társai. Nem szenvedhette a vért, felkavarodott a gyomra, görcs szorította össze a torkát és vékony, kisgyerek-hangon visítozott, hagyjátok abba, ti őrültek és ő szaladt el mindig a rendőrökért, hogy a vérontásnak mielőbb vége legyen. Nem szenvedhette a testi fájdalmakat, már gyermekkorukban is, ha András akart valamit tőle, hogy megcsinálja helyette, csak egy pici pofont kellett lekevernie néki és Raymár már loholt is és megcsinálta, amit Andrásnak kellett volna. Raymár képzeletét Dörner plébános úr egyedül a pokolbéli gyötrelmek élethű ecsetelésével tudta ideig-óráig megragadni. És mégis összefeküdt Stroininéval. Ezt csak azért tette, mert a bujálkodást még a lelkiüdvösségénél is jobban szerette. Csak a nősténymacskák maradtak tőled szűzen, ugratták társai, de azok is csak azért, mert fel tudtak előled kapaszkodni a gesztenyefákra, vagy a háztetőkre. Különben ez az egyetlen közös pont volt az életükben, amely csalhatatlanul elárulta, hogy féltestvérével, Andrással, egytőről eredtek.

Éjfél után kettő lehetett az idő, amikor berúgták Raymárék konyhájának ajtaját. Éppen akkorra ájult feneketlen-mély álomba Raymár és csak hosszas ráncigálásra ocsudott fel kábaságából. Rémülten ordított fel, amikor meglátta, a felesége egyszál ingben áll a szoba közepén s kezében remeg a nagylángra csavart petróleumlámpa és az orra mellett kétoldalt vastag patakban csorognak a könnyek. A konyha, a szoba telidesteli vad, mogorva, idegen rendőrökkel. Nem sokat teketóriáznak, két ember egyszerűen kifordítja a nyavalygó Raymárt az ágyból, egy másik pedig szemközt loccsantja egy veder hidegvízzel. No, attól felriad, akár a nyúl a barázdán, ha meghallja a vizslák csahólását.

– Magát Czakónak hívják? – kérdi egy otrombavonású, csupa-borosta arcú konstábler.

– I... igen – lehhegi Raymár ájult félelemmel.

– Velünk gyön! – morran ellentmondást nem tűrő hangon a sosem látott policáj és már lökik is ki a konyhából, a cipőjébe sem engedik belébújni, úgy szalad vele utána a Manci. Az asszony majd meghal az aggodalomtól, mert az a bolondos jószág imádja a férjét s még a bakancsát is úgy adja át néki, mintha illatos, gyönyörű virágcsokor lenne. Goromba kézzel eltaszítódik a felsivalkadó asszony a rendőrsorfal mellől. Úgy viszik Raymárt, mint aki megölte egy kongóért az apját-anyját. És Raymár annyira fél, hogy meg sem is mer pisszenni. Néha óvatosan körülkémlel s titkon azért fohászkodik, ó, bárcsak egyetlenegy ismerős rendőr lenne köztük! Ezekkel beszélni sem tud, mert horvátul gagyorásznak egymás közt. Kajánul nagyokat nevetnek és Raymár ilyenkor megérzi, őróla beszélnek. Amikor fölcsap a gúnyos röhögés, akkorákat lódítanak rajta, hogy majd az orrán kalimpál a „Nyalka Tetű"-ig.

Olyan különös most a „Nyalka Tetű" nagyterme!

A kármentővel szembenálló fal mellé vannak összetolva s egymás hegyére-hátára állogatva a padok és asztalok. Csupán egy áll szabadon. Amögött, hátát a falnak vetve, aranygombos köpönyegét kigombolva egy monoklis, nyegle fiatal rendőrtisztviselőcske ül, akit rendre Herr Komisszárnak szólogatnak a rendőrei. Előtte kancsó bor, ezüst

tálcán két pohár. Mellette feszengett székén Marilin nagysága. A Herr Komisszár egyremásra odakoccintgatta a megrémült hölgyéhez a poharát. Amikor a Mádám meglátta Czakó Raymárt, rémülten felsikoltott és kiszaladt a teremből. A fiatal komisszár már tisztességgel eltöltekezett borral, így csak felszegte az égnek ordenáré taglóállát, hogy ne lássák zavarát: nem érti a történteket? Miért kellett kirohannia annak a csinos maskurának a teremből, amikor ez a nagy barom belépett. Nemsoká vívódott, megvonta a vállát, majd telitöltötte mindakét poharat:

– Iszol, fickó?

Raymár már nem volt se holt-se eleven. Ha bajba keveredett, mindig elhagyta az ereje s azonnal ájuldozni kezdett, akár egy szemérmes, gyenge hajadon. Még a komisszár is csodálkozva méregette ezt a horihorgas alakot, azzal a mulatságosan-nagy zepelin-orrával. Ilyen pocsékul még egyik előállított személy sem viselkedett. Bármit is kérdezett tőle, Raymár csak aléldozva bólintani tudott. Iszol? Rábólintott. Pedig az italt is utálta. Dehát... ameddig iszik, addig legalább nem nyúlnak hozzá! Addig is nyer legalább egy-két pillanatot. S közben talán visszatér az ereje is. Mert... mert eltökéllette, most... most legyűri félszét! Most majd megmutatja Andrásnak és mindenki hitetlentamásnak: nem olyan gyámoltalan, nyámnyila legény, ahogy róla hiszik! Hiába fognak véle csinálni akármit, nem szednek ki belőle semmit! Kantavár nevét s a holnapdélutáni titkos-gyűlés dolgát pedig éppenséggel nem! Hogyha agyonüttetnél is, sunyított a komisszárra, akkor sem szólok egy árva mukkot sem! És pukkadj meg, tudd meg, azzal kezdem, már a borod sem iszom meg!

A rendőrtisztviselő csak a szemével csípett oda, no, mi lesz, az anyád, és Raymár fogadkozását feledve sebesen felkapta poharát, úgy remegett a keze, a fele kilöttyent, és undorító arckifejezéssel hörbölni kezdte a gyükisi fehéret. Kóválygott a feje, hol jobbra, hol balra forgott körülötte a világ, de hősiesen nyelte a rizlinget. Hirtelen játékkal lepte meg képzelete: ricinust, vagy patkánymérget, vagy más szerszámot tettek a borába s azzal is gyötörni akarják majd, de az is meglehet, hogy így akarják eltenni láb alól, gyakorta hallhat az ember efféle retteneteket! S borzadozva nyelte, bár csak bor volt a pohárban, még csak meg sem sózták-paprikázták, ahogy a bányászok szokták tréfából egymás italát. A felénél tarthatott, amikor felfordult a gyomra és kihányta, amit megivott. A rondaság végigcsorgott az állán, a mellén s oly büdösséget árasztott, hogy az ajtó mellett kivont karddal strázsáló két mahomet horvát konstábler is ökrendezett.

S nem volt elegendő ok a rettegésre, hogy nyakalnia kellett, egyszerre belényilallott a szívébe a rémület.

Koppanást hallott. Nem is egyet. Megvadult riadt képzelete azonnal azt súgta, bitófát ácsolnak, amire tüstént fölmagasztalnak, meglátod, ha hallgatsz, Raymár, ne hülyéskedj! Nincs semmi értelme, ki néked ez a Czakó András? Féltestvéred, aki emberszámba sem vesz, gyűlöl, megvet, utál, kezet sem fog véled. Hála légyen a jóistennek, hogy az életben egyszer így eljárt a szája és kikottyantotta tegnap előtted azt a barlang-ügyet! Hála az istennek! Legalább érdemeket szerezhetsz! Egyszerre nagy ember leszel a DGT szemében! Képzeld, hogy örvendezik majd ez a kis aranygalléros nikhájsz, amikor a várt, remélt apróhalacskák helyett egyszeriben óriásviza koppan a hálójának! Hiszen hülyék ezek! A Klein úr gyűlésére vágyakozó kisnyulakat hajkurászszák, te pedig – éspedig egyesegyedül csakis te!... – rávezetheted őket az Igazi Nagyvad nyomára! „Wilhelm Richter, a ruhrvidéki kommunista alak titkos nagygyűlést tart a Kantavári-barlangban! Oda tessék kimenni. Herr Komisszár".

Nem szabad, Raymár! Fogod be a pofádat? Hát ez volt az a nagy fogadkozás, szidta, rágta magát, hiszen még egy újjal sem nyúltak hozzád! És arra nem gondolsz, mit csinálnak veled a bányászok, ha megtudják, te voltál...

Megint a súlyos, éles koppanások. Vasszerszámokat csörrentenek a padlóra a belépő rendőrök. Raymár odapillant, vibrálni kezd a szemhéjja s hangtalanul elől a koszos deszkákon.

A policájkomisszár csodálkozó fitymálással húzta el a száját. Ez lenne hát az a félelmetes fickó, akire Herr Stroini külön is felhívta a figyelmüket, hogy ezt aztán alaposan intézzék el, egyszer s mindenkorra elvegyék a kedvét a lázadozástól...

Gyenge legény, annyi szent. Hozzá sem kellett érni. Persze, van ilyen furcsa pofa, tudta a komisszár. Ameddig nem forog veszélyben, addig hőzöng, kárál, mint a tojnikészülő tyúk s amikor bajba kerül, vége. Ez a szerencséje a nyomozóhatóságoknak. Az effélék mindig nagyon megkönnyítik a dolgukat. Elegendő rábukkanni mindjárt az elején az ilyen gyöngeidegzetű alakra s utána már gyerekjáték az egész ügyet felgombolyítani.

– Locsolják föl! – mondta szinte vidáman a tisztviselő és egyhajtóra itta ki a borát. Még az is jobban ízlett neki. Loccsant a vödör víz és Raymár üvegesedő szemebogarába ismét visszatért az élet fénye.

– Trinkst Du noch?

– Jawohl, Herr... – susogta Raymár s amikor irtózásával birkózva ismét nyelni kezdte a bort, hirtelen rádörrent a komisszár:

– Te vagy az a bizonyos Czakó nevezetű hájer?

– Jawohl!... – bólintott azonnal, de a következő minutumban már megint majdnem elájult. Nagyisten! Ezek az átkozottak bizonyosan Andrást keresik! Andrást adhatta fel valaki nekik és... ezek a barmok... összetévesztenek a bátyáddal... A kínzószerszámok – Szólj már, te ökör... Azt akarod, feldaraboljanak Andreas helyett?! Ej, mindegy, nem szabad meghátrálnod, Raymár! Légy férfi, mutasd meg, vagy te is olyan legény, mint akármelyik szoci! Jaj, te őrült! Hát megérdemli bárki is a földön, hogy helyette szenvedjél?

– Beszélsz hát magadtól, vagy pedig...

Raymár ajkát összeharapva fölszegte az állát, de közben rezgett a térde és érthetetlen okból, de azt várta, tán megnyílik a mennybolt, éneklő szeráfok ereszkednek alá, körüllebegik, felséges illatot árasztó füstölőiket lengetik és...

A komisszár pisszentett és az ajtó mellől az egyik rendőr előlépett és úgy pofonvágta Raymárt, hogy majd elpattant a nyakcsigája s úgy érezte, kilöttyent a fülén az agyveleje. De nem volt tűnődni ideje, szemvillanás múlva kapott egy ugyanolyan nagyot, de most visszakézzel.

Raymár tülök orrából megeredt a vér. Az eleven zeppelin bámulatos gyorsasággal megkékült, majd kiveresedett és öklömnyire megduzzadt. Raymár lelke mélyéig megrendülve tapasztalta, minden hősiesség egyszerre elillant belőle, ahogy a felszúrt léggömbből sivít ki a gáz s a következő minutumban elmondhatatlan fényesség támadt az agyában s látta, világosan, félreérthetetlenül, mit kell cselekednie?!

Magasba emelte jobbját és szinte vidáman rikkantotta:

– Beszélni akarok!

Az idegen rendőr harmadik pofonra lendülő karja a levegőben maradt. Nem, nem, hadarta Raymár elvakultan, most már a puszta életemről van szó, szentlélekúristen ellen való bűn lenne tovább is hallgatnom:

– Önök, Herr Komisszár, összetévesztenek engem a bátyámmal! Éppen ezért szabadjon felhívni becses figyelmüket, hogyha őt keresik, holnap délután találkozhatnak a bátyámékkal a –

Itt megint görcs állt a nyelvébe. Hiszen nem ezt akarták megtudni tőled, meglehet. De te elébük szaladtál. Józsefért legalább kaptak a testvérei egy zacskó ezüstöt. Te pedig csak két oltári pofont kaptál. És most már meg sem is hátrálhatsz. Magad tetted a hurokba a nyakad.

– No, mi az, tán megbántad, hogy pofáztál?... Alfréd!... – nézett fel únottan poharából a rendőrtisztviselő és a készségesen figyelő rendőr tenyere újra süvítve szelte át a levegőt, ám Raymár meghökkentő-fürgén lebukott a pofon elől, a semmibeütő rendőr keresztülesett rajta. A zeppelin-orrú feltápászkodott a rendőr alatt, négykézláb sebesen az asztalig kepickélt, s az asztallap szélében megkapaszkodva hevesen susogta zsibbasztó félelmében:

– Elnézését kérem, Herr Komisszár, de nem akarattal történt a nyelvbicsaklás... velem gyakran megtörténik, hogy görcs áll a nyelvembe és olyankor csak tátogatni tudok, akár egy kuka hal – Jaj, jaj, jaj, Alfréd úr, az isten szerelmére ne bántson. – A Kantavári-barlangban fogják megtartani a bátyámék a gyűlést...!

MAI FINN KÖLTŐK

P. Mustapää a mai finn költészet egyik legfrissebb, legerőteljesebb művelője. 1899-ben született, polgári neve Martti Haavio, a költői nevét (amelynek szószerinti jelentése: fekete fej) állítólag a finneknél szokatlan, sötét haja miatt ragasztották rá katonatársai. A huszas években lépett fel a „Fáklyavivők" tagjai között, azóta egy sereg verseskötete jelent meg. Korai költészetét oldott formák, szélesen hömpölygő, gazdag sorok jellemezték, később visszatért a kötött versformákhoz, de legutóbbi kötete ismét az ifjúkori versekkel mutat rokonságot. Kötetei: Laulu ihanista silmistä (Dal a gyönyörű szemekről, 1925), Laulu vaakalinnusta (Dal a griffmadárról, 1927), Jäähyväiset Arkadialle (Búcsú Arkadiától, 1945), Koiruoho. ruusunkukka (Üröm, rózsavirág, 1947), Ei rantaa ole, oi Thetis (Nincs part, ó Thetis, 1948) és Linnustaja (Madarász, 1952).

Jóval fiatalabb nála a második világháború utáni nemzedék két tehetséges reprezentánsa: Meriluoto és Kaasalainen.

Aila Meriluoto (szül. 1924) írta az utóbbi húsz év legsikeresebb finn verseskötetét: az Üvegfestményt. Második kötete már hanyatlást mutat. A „Beteg lány tánca (Sairas tyttö tanssii, 1952)" erős Rilke hatásról tanúskodik, úgyszintén újabb kötetei: Rossz álmok (Pahat unet, 1958) és Kapuk (Portaat, 1961).

Ugyancsak a harmincévesek nemzedékébe tartozik az örökké mosolygó, örökké jókedvű *Harri Kaasalainen*. A tamperei költőcsoport tagja. Ez a csoport főleg új, modern irányával verekedte ki előkelő helyét a mai finn irodalmi életben. Három kötete jelent meg eddig: Tuulastulet (Szigonytüzek), Ahjojäätä (Zajló jég, 1957) és a Simultaani (Szimultán, 1960). Mindkét vers legutóbbi kötetéből való. Kétszer járt Budapesten, legutóbb Väinö Linna társaságában ez év tavaszán.

J. B.

P. Mustapää

MESSZE VAGYOK MÉG

Messze vagyok még.
Holnap megérkezem.
Hej, hátizsákom: vállamon te rossz lom,
hej, kóborlásom görcsös vándorbotja:
holnap megérkezünk.
Nagyon korán.
A kántor szélesre tárja éppen a templom ablakait.
Szaunák, szombati szaunák.
Játékok dala zeng
a faluban.

Messze vagyok még.
Homály kiséri utam,
s a varázshatalmú homály
árnyékokba, barázdákba kapaszkodik.

Kövek a lábam alatt,
szúrósszemű rönkök az útkanyarodónál,
köszöntelek,
köszöntelek mindannyiotokat, mert vőlegény lettem:
a boldogság jegyese. És nagyon szerelmes vagyok.

MAGYARÁZAT

A mélyben járj, a lényeget keresd,
beszélj a lélek száz bajáról,
s a filozófiáról
mondj versben bölcseket.

Nem tettem ezt.
Mi hálójába von:
virág egy gyenge ágon,
játék, szerelem, álom.
Puck. Oberon.

Aila Meriluoto

HALÁL

Már három éjjel lent nyugodott békén.
Mint rongy borult a három éjjel rája
és nyomta. De a harmadiknak végén
hajnal lett lassan s mikor ragyogása
meglágyította körben mind a fákat:
felkelt, fehéren, akár a kisértet.
Egyetlen szót dadogtak mind a fáradt,
egymásba ömlő, puffadt véredények:
táncolj! hallod? Az álom híg vizébe
idegen, súlyos evezők hajoltak,
s a test, mely lassan felmerült a létbe,
egyetlen fémes üvöltést hallott csak:

Menj! Táncolj! És ő el is kezdte lassan,
roskadó lábon ropva. Az eszmélet
kihunyt.
Homályt lehelő, kék magasban
feljött a nap. A város feketéllett.
És fény terült a fáradt láthatárra,
megnyugtatva az összegörbedt földet.
Felkelt a nap. A fény kiült a fákra,
s ő hirtelen iszonyú táncba görnyedt,
akár a nap úgy lángolt, csak a lábak
nem dobbantak a földön dörgően, már a
hang nem volt, nem röppentek fel a fáradt
zörejek foszforeszkáló agyába,
a tagjaival gondolt, látott, érzett,
és azt gondolta: nyugat, kelet, észak,
és azt gondolta: tűnődő fenyérek
és tánc és tánc és iszonyú esés csak,
ő volt a táj, amely köréje térdelt,
ő volt a sír, mit önmagába ásott,
ott fent a nap tartott szikrázó vértet,
lenn villogtak a mályvaszín virágok.

A nap legyőzte lassan lent a tájat,
mindent: virágot, hallgatag erdőket,
a fények fent a háztetőkön háltak,
tetőkön, mik az álmaiba nőttek,
s a kerteken, amik öröktől zárva
és némán álltak, összezárt ajakkal.
Szédült a föld és szakadékok sárga
méhébe ásva ásított a hajnal,
nem volt mocsár sem már, amelynek mélyén
rothadt, sikongó fagyökerek lesnek.
Csak táncolt, táncolt, rémülten, majd békén,
magában táncolt,
míg a vérereknek
folyása, mely mint csermely, eddig éppen
körülölelte álmos testét lágyan,
mozdulva lassan s egyre sebesebben
duzzadt, tolult, majd freccsenő sugárban
szökött, dagadt, kavargott mint az örvény,
akár az ár és őrült fröcskölése
befedett parkot, házat. Sötétedvén
egyetlen szó hullt bénuló szemére:
folyam, folyam, folyam! ó vérnek árja!
ezt érezték a lábak és a tépett
karok s a folyam ölelte, táplálta,
konok hullámai melléig értek.

Aztán meg csend lett, űr és semmiség lett.
A kín marta a koponyafalat,
míg ő, mint sötét, vitorlás kísértet,
lassan átbukott a folyam alatt.

Harri Kaasalainen

ÚTLEVÉLKÉP

Sok örömöm nincsen az életemből,
nem vagyok boldog,
elvágyakozom.
Várom, hogy a sorompók felcsapódjanak,
bámulom fényképemet:
akár a sinyom mélyednek egymásba a vonalak,
arcomon az idő szántja vetéseit.

Sok örömöm nincsen az életemből.
A dalok habarcsa kitöredezett,
kitágulok.
Olyan soká kell önmagamra várni.
Csak lesz valahogy.

JÁVORSZKY BÉLA fordításai

GYENIS JÓZSEF

HOBOL, 1963

Vannak események, amelyek megtörténnek és tudomásul vesszük őket anélkül, hogy mögéjük néznénk. Mindennapi életünk megszokott jelenségei közé tartozik, hogy a falun végbemenő átalakulásról hírt hallunk a rádióból, olvasunk az újságokban. S ha már írtak róla tízszer, vagy hússzor, vajon érdemes-e nekiülni huszonegyedszer is? Azt hiszem: igen. Mert ahány falu, annyi probléma, és mindegyik hordoz magában valami tanulságot a többi számára is.

Ezért szántam rá magamat, hogy a történet krónikásává szegődjem.

Hobol kicsi falu Szigetvár tőszomszédságában. Nincs termálvizes gyógyfürdője, idegenforgalmi nevezetessége, mostanában mégis gyakran emlegetik a járás területén. Ez az emlegetés idestova három esztendeje tart, de ezerkilencszázhatvanban még nem híre volt a falunak, hanem hírhedt volt rossz munkájáról. Ugyanazok az emberek éltek ott akkor is, akik ma, ugyanaz volt a feladatuk is, csak az eredmények voltak mások.

Az ezerkilencszázhatvanas zárszámadásnál a régi vezetők már nem szerepeltek, jobban mondva – leszerepeltek. Az új elnöknek jutott az a népszerűtlen feladat, hogy a tagokkal közölje, miért nem sikerült ez az év. Mázsányi kövek súlyával koppantak a szavak, mikor elhangzott, hogy egész évi munkájuk eredményeként természetben és készpénzben számított összes keresetük munkaegységenként mindössze nyolc forint.

Bábeli zűrzavar, szidalmak özöne, kétségbeesett sóhajtások, a rendszert hibáztató kitörések, családjukért és jövőjükért aggódó emberek kiutat kereső dühe sűrűsödött a terem dohányfüstös levegőjében.

– Lehet ebből megélni?

A semmivel lett volna egyenlő az olyan próbálkozás, amelyik azt akarta volna bizonygatni, hogy jobb lesz jövőre. A jövőből megélni nem lehet, legfeljebb reménykedni benne, ha jók a kilátások. Nekik pedig még ez is hiányzott.

Félmillió forint mérleghiányt cipelnek magukkal hatvanegyre, amit ki kell izzadni, nyögni, ha tudják. Elég nagy a gondja annak, aki mély vízbe kerül és gyengén tud úszni. Hát még, ha követ is kötnek a lábára! A félmillió az ő szemükben egész hegyet jelentett.

Kell valami elpusztíthatatlan ősi optimizmus ahhoz, hogy a bajok ellenére is nekigyűrkőzzenek a lehetetlennek. És nekigyűrköztek. Méhész József, az új elnök és Szarka László, az új könyvelő kemény kézel tartja a gyeplőt. Érvényt szereznek a törvény betűinek, szűnik a herdálás, nő a fegyelem, és kicsit-kicsit a munkakedv is, de igen lassan. Sokkal inkább dagad, gyarapszik a vezetők iránti gyűlölet. Egy-egy intézkedés nyomán, ami a köz, a tagok érdekében történik, feltör a megbántódás gejzirje. Ha valakit bírálat ér, az haragszomrádot játszik és félreáll.

– Csinálják maguk, ha jobban tudják!

És mindig akadnak, akik csinálják és egyre jobban csinálják, és mire elérkezik a hatvanegyes zárszámadás, az előző évi nyolc forint helyett tizenhárom nyolcvanat fizetnek. Ledolgoztak háromszázezret a mérleghiányból is, ami időközben nyolcszázezerre növekedett, mert a régi vezetők a hiány egy részét könyvelési manipulációikkal eldugták a mérleg készítésénél.

A számok tükrében javulás van, de a valóságban vajmi kevés. Méhész József ujra ott áll a falu népe előtt és maga sincs megelégedve. Ha lehet, még nagyobb az elégedetlenség hangorkánja, mint tavaly. Sokan az elnök lemondását követelik. Nem látják be, hogy a tagok legalább annyira hibásak, mint a vezető. A józanabbja más hangon beszél.

– Ne bántsuk az elnököt! Arra is kevés ez az egy év, hogy az embereket megismerje. A kocsi már elindult, most csak jó irányba kell tolni és gyorsabban, egyre gyorsabban!

Akad, aki azzal vádolja az elnököt, hogy goromba, mert érzékenykedni és jogokat követelni mindannyian tudnak, hanem a kötelességgel már ugyancsak baj van sokaknál. Éppen azoknál, akik olyan nagyon hangoskodnak.

Méhész elvtárs nem ér rá érzékenykedni. Nem azok után ítéli meg a falut, akik távozását követelik, látja, tudja, hogy van itt jó erő is. Ha legalább a felét tenné mindenki annak, amit egyéni korában dolgozott, jól mehetnének a dolgok. Akadnak, akik a tizedrészét sem teszik. A közgyűlés után nincs baráti beszélgetés, poharazás, csak morgás és gyűlölködés. A jövő most is kevés jóval biztat, a félmillió tovább nyomasztja őket. A fiatalok szöknek a faluból, ki erre, ki arra. S kezdődik a hatvankettes év.

Megalapozottabb tervezés, gépek, kertészet, beruházások, műtrágyázás és sok-sok küszködés, mérgelődés azokkal, akik fogják ugyan a szekeret, de hátrafelé húzzák.

A falu mindkét szélén ott áll a tábla: HOBOL. Látszólag már nincs Kis- és Nagy-Hobol. A valóságban azonban annál inkább létezik. A hajdani két falut közigazgatásilag már régen egyesítették. Az egykori nagyhoboliak az őslakók, a kishoboliak pedig még a felszabadulás előtt települtek át Zalából. Negyvenöt után báró Biedermann birtokából kaptak földet, ami most az őslakosokéval együtt alkotja a háromezer holdas Zrínyi Termelőszövetkezetet.

Hiába van együtt a föld szép nagy táblákban, hiába egy a falu neve, a kettészakítottság oly nagy, hogy akár ötszáz kilométerre is lakhatnának egymástól. Egy kaszszából kapják a jövedelmet, egy magtárból a kenyeret, egy iskolába járnak gyermekeik, a vezetőknek mégis számolni kell azzal, hogy a tagok egymás határába nem mennek át dolgozni.

Ezért csodálnivaló a hatvankettes eredmény. Azoknak lett igazuk, akik azt állították, hogy a szekér elindult, azok nyerték meg a csatát, akik nem adták fel a reményt.

Ezt a csatanyerést jó szagok terjengése bizonyítja. Ha semmi mást nem mondanánk, csak annyit, hogy ezerkilencszázhatvanhárom februárjában úgy készülődnek a zárszámadási közgyűlésre, hogy tíz szakácsnő serénykedik a levágott három kövér hízó húsából pecsenyét sütni, hogy zenekar és hatszáz liter turbéki bor várja a tagokat, máris sok mindenre feleletet kaptunk.

A falu népe már nem aggódik, csak én. Három hét óta vitázok az emberekkel a téli politikai tanfolyamon. Ott ültem az előző két rosszemlékű zárszámadásnál is közöttük. Ismerem körülményeiket, ellentéteiket. Az én aggódásom is olyan jófélé aggódás, ami abból fakad, hogy legalább háromszáz ember várható a vacsorára. Szép, nagy a kultúrház (jócskán van benne társadalmi munka is), ennyi embernek mégsem elég. Mi lesz itt estére? Hogyan férnek meg ezek az emberek, test a testhez szorulva, ha eddig a háromezerholdas határ is szűknek bizonyult számukra? Kelemen elvtárs, a párttitkár bizakodik és vigasztal:

– Ne aggódj, barátom. Megleszünk békességgel.

Neki lett igaza. A közgyűlési beszámoló elhangzása után még füstölögnek az indulatok, és akadnak bajkeverők, amolyan hátulról-mellbe formán, mert nem az mondja a szavakat, aki a gondolatot kitalálta.

Lehet-e hibáztatni az eredmények után valakit? Abszolút számokkal mérve akad a járásban egy-két jobban fizető szövetkezet, de a múlt évi fejlődést figyelve, Hobol a legjobb. Harminc forint a munkaegység értéke, de ha mellé számítják a premizált munkákat, harmincnégyre alakult volna, no meg a letörlesztett félmillió újabb tíz forint emelkedést jelentene. Hősi tett volt a múlt év, akárhogy nézzük.

Mikor az elnök leül, azt várná az ember, hogy szavait dübörgő taps fogadja. Alig néhány tenyér verődik össze.

Jobbról, a terem dereka táján, feláll egy idős bácsi, Bohus István:

– Arról beszéljen az elnök elvtárs, hogy az irodán dolgozók miért nem tagjai a szövetkezetnek? Aki a téeszben dolgozik, legyen tag, és egyformán kapjon munkaegységet.

Erre kitör a vihar. Nem az elnök, a tagok tiltakoznak az egyenlősdi ellen.

– Talán az a menyecske is annyit érdemelne, aki a boltban azzal dicsekedett, hogy neki két hónap alatt másfél munkaegysége van, mint aki hússzor annyit dolgozott?!

Bohus bácsi zavartan leül, átadja a szót a mellette levő idős Vas Istvánnak, Varga Jánosnak, Kelemen Gyulának, akikből csak úgy záporoznak a kérdések.

– Ki a felelős a harminc mázsa fagyos burgonyáért, a vontató elveszett pótkerekéért, az eltörött zetoralkatrészért? Ki a felelős, hogy a hízók állatorvosi engedélyel kerülnek átadásra, mert nem érik el az előírt súlyt?

Bárki azt hihetné, hogy ezek a derék emberek nagyon szívükön viselik a közös vagyon megóvását. Csupa féltés, csupa aggódás minden szavuk! Az igazság az, hogy ezek a „ki a felelős?" kérdések: sündisznótüskék, szúrásra készen, a vezetőség, az elnök ellen, hogy minden bajt az elnök nyakába sózzanak. Azt is, hogy az anyakocák egy disznót megöltek az egyik éjszaka, mert az éjjeliőr aludt strázsálás helyett.

Méhész elvtárs állja a támadásokat. Teheti, szép eredmény van a vezetőség munkája mögött.

– Megfelelek én mindenre, elvtársak – és már sorjázza is a válaszát. – Azért is én felelek, hogy az éjjeliőr dunyhát visz magával, mikor kiáll és belebujik őrködés helyett? Így aztán nem csoda, ha nem hallja, mikor sír a disznó! Amikor kérdőre vontam, azt válaszolta: – Ja, ha felelni is kell, akkor ki se megyek. – Más meg nem vállalja az őrködést. Hanem jó lenne, ha Varga bácsi arról is beszélne, hogyan is volt azzal az árpa-búza cserével? – folytatja az elnök.

Varga bácsi, mint akit skorpió csípett meg, felugrik és magyarázkodni kezd:

– Hát az úgy volt, kéremszépen, hogy nagyon kellett az árpa. Szóval a búzát még nem vittem be a magtárba, és mégis azt mondtam, hogy bevittem. Szóval kimondom magyarul, hazudtam, mert nagy bajban voltam.

Ez is eredmény: egy ember, kétszáz másik előtt bevallja, hogy hazudott. Az már más kérdés, hogy ki és mikor hisz neki ezentúl.

Akik az elnököt támadják, azoknak nem Méhész Józseffel van bajuk, hanem magával a téesszel. De ez már csak kevesek szava, s egyre erőtlenebb.

A vacsoránál ember-ember hátán. Ki ahol helyet talál, oda telepszik. Nincs már Kis- és Nagy-Hobol, mint ahogy a határban sem szabadna lenni.

Talán megtört a jég ezen az estén, és az eddigi szembenállás eltűnik, hogy helyet adjon valami jobb, egészségesebb eggyékovácsolódásnak.

Sok még a tennivaló, de a falu már ébredezik. Az iskolaigazgató örömmel újságolja, hogy harminc felnőtt végzi a VII–VIII. általánost. Pedig három éven keresztül nem sikerült megszervezni.

Ötvennégy tagot számlál a KISZ-szervezet, Tóth Miklós agronómus gondjaira bízva. Hiba, hogy többségük a falun kívül dolgozik, és a táncon kívül más nemigen érdekli a fiatalokat. A kulturális tevékenységet nehezíti a pedagógushiány. Két tanítót kell helyettesíteni, ami a többieknek heti hatvan plusz órát jelent. Nincs idejük a KISZ-esekkel foglalkozni.

A felnőttekben sok még a helytelen nézet. Egyesek arra törekszenek, hogy a nőket kirekesszék a vezetésből. A téesz vezetőségének három nő tagja van, a férfiak azt is sokallják. A most választandó tanácstagjelöltek között is csak négy nő akad, pedig a téesz-tagság aránya hatvan–negyven, a nők javára. A zárszámadási beszámoló egyetlen hiányossága is az volt, hogy elmulasztotta megdicsérni a női brigádok jó munkáját. Igaz, a fogatok körül a férfiak vannak, de az egyéb munkák többségét az asszonyok végzik.

Hajnali háromkor még alig tudjuk egymást kerülni a teremben. A házigazdákkal együtt vígadnak a járás vezetői és a meghívott vendégek. Szakadatlanul szól a zene, a párok ropják a csárdást.

Ez a zárszámadás nem picurka kilométerkő a fejlődés útján, hanem emlékmű.

Ez a zárszámadás nem egy rossz korszak végét, hanem az ezután következő sokkal jobb kezdetét jelenti.

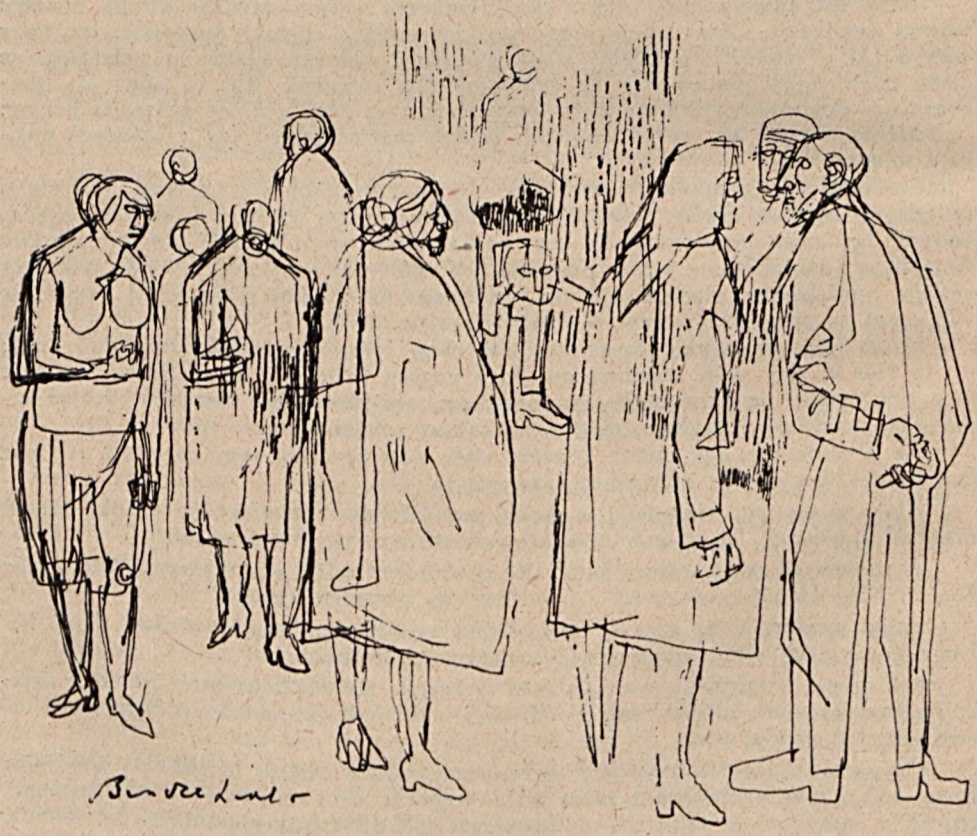

Bencze László rajza

A korszerű művészet kérdéseiről

FOGALOMTISZTÁZÁS

Tüskés Tibor „A korszerű művészet felé" című tanulmánya a művészettel kapcsolatos „néhány alapfogalom, elvi megállapítás felelevenítése" céljából készült. Valóban, a cikk végére érve az a gondolatunk támad, miért is volt szükség megírni mindezt? Hiszen már annyiszor hallottunk, olvastunk, vitatkoztunk róla. Elvi megállapításainak többsége látszólag magától értetődőek, és ez szinte megfoghatatlanná teszi számunkra, hogyan lehet ezekben a dolgokban bizonytalankodni. – Ha azonban a mindennapi gyakorlatban keressük a művészet helyét és szerepét, szomorú kép tárul elénk. Művészeti kérdések úton-útfélen előkerülnek ugyan, megoldásuk vagy megértésük viszont sokszor éppen az alapfogalmaknál elakad. S vannak olyan problémák is, melyek – az alapfogalmak tisztázottságának látszatával – szinte mindennapi beszélgetéseink rendszeres alkotóelemeli, valójában azonban mégsem egyértelműek.

Tüskés Tibor cikke szintén hagy maga után néhány olyan vitás kérdést, mellyel kapcsolatban általában foglal csak állást, feltételezve, hogy minden olvasó azt érti alatta, amit ő.

Véleményem szerint ezen a ponton kell megállni, és tisztázni azt, hogy valóban egyértelműen használja-e a köztudat az általában érintett alapfogalmakat, vagy nem. Eddigi beszélgetések és viták arról győztek meg, hogy sajnos sokan *a gyakorlatban* tanácstalanul állnak velük szemben, vagy vulgárisan és dogmatikusan értelmezik.

A következőkben megkísérelek néhány kérdést, elsősorban a festő szemével, a képzőművészet oldaláról érinteni.

A valóságról

A művészetet mindig a valósághoz való kapcsolatában vizsgáljuk, azaz a valósághoz, mint mércéhez viszonyítjuk. Ezért úgy gondolom, a lehetőséghez képest körvonalazni kell ezt a fogalmat és a művészetnek hozzá való viszonyát, mert evvel a szóval és evvel a viszonnyal nagyon sokan érvelnek a művészet „ellen", anélkül, hogy tisztáznák, mit értenek alatta.

A köztudat, ha képzőművészetről van szó, a valóságot a leggyakrabban csak a látható világra korlátozza, és azt is az évszakok, napszakok és az időjárás változásán kívül – állandónak tekinti. Így az alkotástól – az általa a természetben, sőt más képeken látott és megszokott – tárgyak, jelenségek és helyzetek reprodukálását várja.

Ez a felfogás a valóság-fogalomnak hamis és leszűkített formája. A marxista filozófia szerint a valóság a természet, a társadalom és az emberi gondolkozás dialektikus egysége. A művész tehát nem emelheti ki a három tényező közül egyiket sem különkülön, mert azok viszonyát kell vizsgálnia, azaz a három tényező a képzőművészet számára éppen egymáshoz való kapcsolatában jelenti a forrást. Ezért maga a valóság és a belőle kiinduló művészet is – külön-külön egyik tényezőre sem hasonlíthat, nem beszélve arról, hogy a társadalmi valóság, de különösen az emberi gondolkodás nem is

a világ látható és közvetlenül észlelhető sztférájában játszódik le, mégis ihletője még a képzőművészetnek is.

Eszerint tehát a valóság a *képzőművész számára sem* szűkíthető le csak a látható világra, mert ebben az esetben az egészből kiszakított résznek metafizikus szemléletéről lenne szó.

A valóság-fogalom ezenkívül történelmi kategória, ami azt jelenti, hogy nem tekinthető álló helyzetűnek. Folytonos változásában kell megfigyelni! S nem érthetünk egyet azokkal, akik ennek vizsgálatát kiszakítják a folyamatból, és valóságként akarják elfogadtatni az ötszáz, esetleg ötven évvel ezelőttit, aszerint, hogyy nekik melyik tetszik jobban.

Néhány gondolat a visszatükrözésről

A művészet és így a képzőművészet is a valóságtól különböző mértékben elvont, aszerint, hogy a visszatükrözés folyamatában a különös skáláján az egyeshez vagy az általánoshoz áll-e közelebb. A valóságtól való elvonatkoztatás azonban nem azt jelenti, hogy nincs kapcsolatban vele. Sőt éppen ellenkezőleg, a valóság absztrahálása a jelenségeknek és az általuk nyújtott és velük együtt ható összélménynek a lényegre való sűrítését jelenti. A sűrítés folyamatában természetesen kihull egy sor olyan kevésbé fontos mozzanat, mely nem tartozik a lényeghez és szerepet kapnak, vagy kaphatnak új motívumok is, melyek a jelenségben nem vettek részt, de az élmény kifejezéséhez, sűrítéséhez szükségesek.

A sűrítés tehát nem mechanikusan egyszerűsítő tevékenység. A képzőművészetben az absztrahálás nemcsak azt jelenti, hogy a jelenséget lebontjuk a csontvázig, hanem azt is, hogy az élmény kifejezéséhez szükséges eszközöket keressük meg, és csak azokat használjuk fel. A két folyamat megegyezik abban,, hogy eltávolodik, elvonatkoztat a jelenségtől, – de nem a valóságtól! Ennyiben „absztrakt" mindkét folyamat – a jelenséghez viszonyítva. – Tevékenységük iránya viszont ellentétes, mert amíg az első elhagy és lebont, tehát a kivonás megfelelőjét végzi, addig a második esetben inkább az összeadás képzőművészeti azonosáról van szó.

Ne tévesszük össze a tudományos visszatükrözést a művészivel! Amíg a tudomány a visszatükrözés folyamán a jelenségből kiindulva, de attól elszakadva fogalmazza meg a törvényt, addig a művészet a jelenségen keresztül, annak felhasználásával fejezi ki mondanivalóját. Tehát a művészi visszatükrözés – azáltal, hogy a jelenséget felhasználja – közvetlen, életszerű hatást kelt a tudományos absztrakcióval szemben.

A kérdés az, hogy a képzőművészet szempontjából mit értünk jelenség alatt: a puszta látványt-e, tehát csak a szemmel láthatót (a látvány jelenségét), kiragadva azt összefüggéseiből. vagy pedig az összélményt (az élmény jelenségét), melyben helyet kap az összes érzékszervre ható ingeren kívül a művész egész emberi mivolta is? – Nyilvánvalóan ez utóbbit.

Meggyőződésem, hogy a fentiekben vázolt tükrözési folyamat eredményének – a műalkotásnak – felismerése nagyon nehéz feladat, sokoldalú műveltséget, szakismeretet és befogadó érzékenységet igényel. Ezért a kérdéshez felelőtlenül hozzányúlni, meggondolatlan kijelentésekkel félrevezetni az egyébként igen nagy érdeklődést és érzékenységet mutató közönséget – bűn. Nem más, mint tudománytalan „igazságokat" hangoztatni, becsapni az embereket, akik pedig a „valódi igazságra" kíváncsiak.

A fejlődés kerekét lassítani lehet ugyan, de megállítani, vagy visszafelé forgatni nem. A művésznek az a feladata, sőt kötelessége, hogy megismerje az életet, a valóságot és a maga eszközeivel feltárja abban a lényegeset és az előremutatót. A kritikusoknak, esztétáknak, ideológusoknak szintén ezt kell tenni. Megismerve az élet és a művészet összefüggéseinek szabályait, ismerjék fel abban a haladót, és azt támogassák. A valóság és a művészet viszonyában ne maradjanak szemléletükben jelenségszinten, azaz ne a felületi hasonlatosságokat keressék, hanem a lényegbelieket, és tartsák szem előtt a művészet objektív törvényszerűségeit, ne akarják szubjektív véleményük alapján megváltoztatni azt.

Ha a képzőművészet történetét végiglapozzuk, mindenütt bizonyító példáját látjuk a valóság és a művészet helyes viszonyának, de sehol sem tapasztaljuk azt, hogy a műalkotás *olyan,* mint a valóság. Mindenütt arról győződhetünk meg, hogy a műalkotás új valóság, mely „valóságosabb" a valóságnál, mert annak emberi vonatkozásait emeli ki, a valóságnak mindig azokat az oldalait vizsgálja, melyek az illető kor szempontjából is jelentősek.

Felvetődik ebben a viszonyban a szubjektivitás kérdése. A kor szubjektivitása és az egyéné, illetőleg a művészé. Hol húzzuk meg a határt az objektív világ szubjektív visszatükröződésekor? Mennyire lehet a visszatükröződés szubjektív, hol az a pont, ahol a szubjektum elszakad az objektumtól?

Talán a művészet esetében furcsán hangzik, ha azt mondjuk, hogy itt is, mint mindenütt máshol, a gyakorlat az a kritérium, mely megszabja az objektív és a szubjektív viszony helyességét.

De a művészet szempontjából mit jelent a gyakorlat? Milyen gyakorlati haszna van egy képnek, egy zeneműnek? Olyan kérdés ez, melynek kifejtése komoly tanulmányt igényelne. A válaszadás tehát nem könnyű feladat, nem szabad elhamarkodni és semmiesetre sem szabad, hogy az esztétikai nézetek szubjektivitása elszakadjon a műalkotás objektivitásától, mert az legalább akkora hiba, mint mikor a műalkotás elszakad az objektív valóságtól.

A kísérletezésről

A művészi kísérletezésről sok szó esik napjainkban. Ma már hangoztatjuk, hogy a kísérletezés nemcsak joga, de kötelessége is a művésznek.

Mégis valahogy úgy alakult, hogy a szó tartalma kissé megfakult, elvesztette izgalmát, sőt hitelét is. Az az érzésem, hogy valamiféle opportunizmus rejtőzik mögötte. Ki nem mondott opportunizmus azok részéről is, akik lehetőséget adnak rá, mert ezzel a „realisták" mellett helyet kaphatnak a „kísérletezők" is, azaz a nem realisták, – és a művészek részéről is, akik elfogadják ezt a jelzőt, mert ennek leple alatt sokkal „szabadabban" és gátlástalanabbul, mondhatnánk, felelőtlenebbül lehet csapongani.

Kialakult tehát egy önkényes kategórizálás mindkét fél hallgatólagos beleegyezésével: éinek napjainkban kísérletező művészek és realista művészek. Így mondják: „A realista művészek azok, akik a régi, kipróbált, hagyományos úton járva igyekeznek a tömegekhez közérthetően szólni. Az ő munkásságukkal semmi probléma. Ők képezik az egészséges gerincet. A kísérletezők viszont merész kalandokra vállalkoznak, vállalják a kockázatot, a megnemértést, a kudarcot és a tévedést. Ők helyezkednek el a periférián, ők azok, akiket még meg kell győzni és zabolázni."

Igaz, hogy a művész életében vannak olyan periódusok vagy egyes művek, amelyek elsősorban kísérleti alapon foglalkoznak a felvetett kérdésekkel. Az is igaz, hogy a temperamentum és a gondolkozásmód a művészeknél különböző munkamódszereket eredményez. Ezen belül valóban vannak olyanok, akik inkább csendes szemlélődők, vagy a megelőző eredmények szintézisére törekszenek, és vannak olyanok is, akik „kutató" jellegű munkájukkal inkább problémákat kereső műveket hoznak létre. Bármelyiket akarjuk azonban – magas szinten – művelni, nagy erőfeszítést igényel és a mondanivalót kifejező forma keresését. Formakeresést a meglévő tartalomhoz. Ha úgy tetszik, kikísérletezését annak a formának, amelyre a kifejezésre váró mondanivalónak szüksége van. De ez nemcsak a „kísérletezőkre" vonatkozik. A maiság problémáját nemcsak ők vetik fel.

A maiság, ha úgy tetszik: a modernség, egyébként sem a modern forma kérdése. A forma „modernsége" mindig a mondanivaló modernségétől függ. Tévednek azok, akik *minden áron* modernek akarnak lenni.

A meggyőző erő, az emberi problémákkal történő érzékeny együtthangzás – emberi és művészi megértése mindannak, amihez köze van a mai embernek és egyúttal

az Embernek. Ez az alapja – a mesterség ismerete mellett – annak a művészi alkotó tevékenységnek, mely a jelenhez és a jövőhöz egyaránt szól.

Az elmondottak alapján tehát minden művész, ha úgy tetszik, kísérletező, ha úgy tetszik, realista kategóriába tartozik. Ebből viszont az következik, hogy mindegyik „besorolás" helytelen és túlságosan szubjektív. Nincs tehát realista és kísérletező művészet külön-külön. Művészet van és az természeténél fogva realista – mégha nem is a XIX. századi realista stílusjegyet hordozza magán. Az a tevékenység pedig, amely *csak* hagyománytiszteletből, vagy *csak* kísérletezésből áll, legjobb esetben mesterség a szó szűkebb értelmében, tehát elsősorban manuális tevékenység. Amennyiben viszont mindkettő önmagáért jön létre, már formalizmusról van szó, hiszen ez nem más, mint hagyománytisztelet a jólneveltségért, vagy kísérlet a vagánykodásért.

A formalizmusról

A formalizmus napjaink művészetének varázsigéje. Ezzel a szóval sújtják azokat a törekvéseket, melyek nem közérthetőek a kifejezésnek a köztudatban lévő leszűkített értelmezése alapján. Így természetesen a legtöbb olyan mű, melynek megközelítése, megértése szellemi erőfeszítést követel, ebbe a kategóriába tartozik.

A formalizmus kifejezésnek ilyen értelmű használata felmérhetetlen károkat okozott és okoz még ma is vízuális kulturáltságunk területén. A valóságban arról van szó, hogy a formalizmusnak fentebbi értelmezése a legközönségesebb formalizmus, mert a művészi mondanivalót egyszer s mindenkorra érvényes formához köti, azaz nem a tartalomhoz ragaszkodik, hanem az általa közérthetőnek vélt formához. (Ez pedig szinte mindenkinél más és más, általános műveltségétől, szakmai ismeretétől, egyéni beállítottságától függően.) Többek között ennek az eredménye az, hogy még ma is sokan a műélvezés *gyakorlatában* rendszeresen összekeverik a realista stílust a realista alkotói módszerrel.

Szükséges tehát a formalizmusról beszélni. Egyrészt azért, hogy körülhatároljuk a fogalmat, másrészt pedig azért, hogy elhatároljuk magunkat tőle.

Formalista az a mű, melyben a mondanivalót nem követi a forma, azaz a forma önmagáért jött létre. Ebből a szempontból nézzünk néhány példát.

Itt kap helyet elsősorban – és ez ma már köztudomású – a naturalizmus, mely szószerinti értelmezésben nem is tartozik a művészet körébe, mégis a legnagyobb tömegbázisnak örvend. A naturalizmus a világ jelenségeinek szemponttalan, jelenségszintjén ábrázol, válogatás, kiemelés nélkül leltározza a látható világot, az objektivitás látszatában tetszeleg, holott valójában a legfelületesebb szemlélet eredménye, és abban hibáz, hogy objektívnek hiszi azt, ami felszín.

Természetesen nem arra gondolok, hogy a természet tárgyainak naturális ábrázolását a művész nem használhatja fel. A naturális *gondolkozásmód* ellen harcolunk, tehát nem a forma, hanem a szemlélet ellen!

A naturalizmuson kívül a formalizmushoz sorolhatók mindazok a törekvések, melyek nem a kor valóságából indulnak ki. Ezekre a művekre főleg az jellemző, hogy különböző festészeti stílusok nyomába szegődnek és – függetlenül a változó társadalmi problémáktól – „következetesen" és „elvhűen" kitartanak jól begyakorolt stílusuk mellett. Ezek az „alkotók" a korszerűséget abban vélik felfedezni, hogy tematikailag kapcsolódnak az aktuális problémákhoz, de megfeledkeznek arról, hogy a téma nem azonos a tartalommal, s hogy a műalkotás a tartalom és a forma dialektikus egységét képezi. Ők tehát gyakorlatilag elszakadnak a valóságtól, és éppen „következetességükben" – amire a legbüszkébbek – követik el a legnagyobb hibát, mert a stílus, a forma kedvéért következetesen elfordulnak a valóságtól, vagy legalábbis nem vesznek tudomást róla.

Ezek a törekvések a legváltozatosabb stílusban jelentkeznek, kezdve a realizmustól, az impresszionizmuson keresztül a posztimpresszionizmusig, egészen a kubista, expresszionista és konstruktivista törekvésekig, melyek pedig már a II. világháború után általában nem találnak társadalmi talajra. – Ezek között is a legelterjedtebb a

posztimpresszionista stílus, melynek nagy és örökértékű alapítói és egyszersmind betetőzői voltak Cézanne, Van Gogh, Gauguin, Lautrec, Matisse, Rippl-Rónai stb., a századfordulón és a XX. század első évtizedeiben.

Ma sokan ultramodernnek tartják azt a művészt, aki kubista vagy konstruktivista képeket fest, pedig ezek a törekvések már évtizedekkel ezelőtt elvégezték a rájuk bízott feladatot. Ezeknek a törekvéseknek az utánzói abban tévednek, hogy korszerűnek vélik azt, ami néhány évtizeddel ezelőtt volt szükségszerű, és nem veszik tudomásul, hogy egy analizáló korszak és széteső társadalom valósága nem azonos a szintetizálás útjára lépő jelennel.

Egyre nagyobb számmal találkozunk aztán „kísérletekkel", melyek – burkoltan vagy nyíltan – szégyenlik konzervatív, legtobbször a naturalizmuson vagy a posztimpresszionizmuson alapuló szemléletüket, és műveiket a modern öltözetek egyikébe bújtatják. Úgy gondolom, hogy ez a legveszélyesebb, mert úgy látszik, mintha korszerű lenne, s ezáltal „tetszetős, modern" formában terjeszti a régi szemléletet. Ők a legmegtévesztőbbek, mert a legnehezebben leplezhetők le.

De úton-útfélen találkozunk a formalizmus egészen közönséges válfajával is. A „közérthetőség a közérthetőségért" elv ugyanúgy ide tartozik, mint a „valóságábrázolás a valóságábrázolásért". Ezek a „művészek" – akik örökké a közönségre apellálnak – tulajdonképpen tehetségtelenségüket akarják palástolni a közönségre vagy a valóságra való hivatkozással. És elfelejtik, hogy a művészet célja nem a közérthetőség, vagy a valóság *maga*, hanem ezek eszközök csak, melyek segítségével tolmácsolni tudja a művész a maga sajátos nyelvén az életből szerzett tapasztalatait, gondolatait, érzéseit és ezekről meg is tudja győzni a szemlélőt – ha nem is az első percekben.

Napjainkban tehát bőven találkozunk a formalizmus különböző megnyilvánulásával. Szükségesnek tartom, hogy ezektől a törekvésektől – melyek mögött leggtöbbször karrierizmus, üzleti szándék, feltűnési vágy rejtőzik – elkülönítsük magunkat, és tudomásul véve a képzőművészet eddigi eredményeit – anélkül, hogy eklektikus szándékkal nyúlnánk a kérdéshez – valóságként jelen korunk természeti, társadalmi és szellemi valóságának együttesét tekintjük, de ennek kifejezéséhez felhasználjuk mindazt, amit a művészettörténet – mint objektíve létező valóság – számunkra nyújt. Nem szabad idegenkednünk sem a régmúlt idők, sem a közvetlen előzményt képező izmusok segítségét hívni, ha ez kapcsolódik a ma alapvető kérdéséhez. Hangsúlyozni kívánom azonban, hogy felhasználásra, beépítésre, az új mondanivalóval eggyéváló átvételre gondolok, és el kell vetni minden olyan utánzást, mely a külső formára vonatkozik. A műalkotás is a valóság része, az ember, „a legmagasabban szervezett valóság" alkotása. Ezért az a véleményem, hogy az elmúlt képzőművészeti eredmények formai, felületi másolgatása ugyanolyan naturalista szemléletből fakad, mint a természet másolása.

A szocialista realizmusról

Meggyőződésem az előbb mondottakból kiindulva, hogy nincs szükség arra, hogy a szocialista realista irányzat mellett más irányzatok is képviselhessék magukat. A szocialista realizmus nem úgy jön létre, hogy téziseket, esztétikai normákat, meghatározott formákat másol, de úgy sem, hogy különböző szubjektív kívánságoknak igyekszik eleget tenni. Létrejöttének feltétele, hogy a valóság igazságainak, a funkciónak és rendeltetésnek megfelelő és vele egyenrangú formában hirdesse korunk jellemző kérdéseit. Aki erre törekszik, az helyes szemlélettel alkot, következésképpen munkájának eredménye az objektív igazság erejével hat. Ez a munka természetesen *nem eredményezhet egysikú művészetet.* A valóság végtelen változatossága követeli meg, hogy a vele szoros kapcsolatban levő művészet is ilyen változatos legyen. Meggyőződésem tehát, hogy mindazok a törekvések, melyek ezzel a tendenciával jönnek létre, nem a szocialista realizmus mellett haladnak, hanem *ők maguk képezik azt.* A nagy épületnek téglái, melyek nélkül az épületet nem lehet felépíteni.

Az ilyen művészet – és csak az ilyen művészet – képes arra, hogy a kommunizmus eszméinek megfelelően formálja az emberek tudatát. A művészet feladata nem a szórakoztatás, nem az a feladata, hogy elfelejtesse a munkában elfáradt emberekkel gondjaikat, bajaikat és ezáltal rózsaszínű ködbe burkolja a társadalmi igazságokat, azt a harcot, amelyet társadalmunk vív minden visszahúzó, régi, használhatatlan maradvány ellen, hanem éppen az, hogy felhívja erre a figyelmet, illetve kitűzze azokat az eszményeket és célokat a saját eszközeivel, melyek a tudat továbbfejlődését segítik elő.

A jó műalkotás lassan hat, de állandóan. Hatása nem mérhető konkréten. Folyamatos sugárzásával betölti a teret, atmoszférát teremt és ennek az atmoszférának tudatformáló ereje van. Olyan, mint a jó kollektíva, mely észrevétlenül befolyásolja az egyént. És ez egyúttal *a művészet haszna* is!

LANTOS FERENC

TUDOMÁNY ÉS MŰVÉSZET

Tüskés Tibor jól átgondolt tanulmánya a lényeges pontokra irányítja a figyelmet, ezért új helyzetet alakíthat ki a szóbanforgó eltúlozhatatlan fontosságú problémákról különböző fórumokon folyó vitában. Jól látja az érintkezési pontokat a korszerű tudománnyal, és feltűnően tájékozott a művészi gyakorlat kérdéseiben. Az általa felállított trambolinról készségesen ugrunk mi is a problémák mélyvízébe.

Tudomány és művészet a külső és belső valóság megismerésének történetileg kialakult reprezentatív formái. Az ismeretelmélet, a tudomány- és művészetelmélet kötelessége, hogy megállapítsa e megismerésformák közös és megkülönböztető vonásait.

Tetszés szerinti számú közös vonást egyáltalán nem nehéz felsorolni. Megismerési funkciójuk folyományaként mindkettőben közös jelenség és lényeg, konkrét és elvont, szubjektív és objektív dialektikája. Se a külső, se a belső valóságban nem tudunk fölmutatni olyasmit, mely a tudományos vagy művészi vizsgálat előtt tabu lehetne. Itt is, ott is a tartalom elsődleges. Még a recepciónak és a műbírálatnak is tartalmi ellenőrzésen kell alapulnia. Akinek az isten tartalmat ád, annak formát is ád; megfordítva egyáltalán nincs így. Ha rákellenes gyógyszert fedeznének fel, az erről szóló *közlés* formája lényegtelen lenne. Informatív jelleg nélkül szövegfunkcióját sem teljesítené a nyelv, nemhogy tudományos vagy szépirodalmi szövegfunkciót teljesíthetne. A forma, ez a sokösszetevős komplexum tudományban és művészetben egyaránt valami olyan, mint a híradástechnika formái: a kommunikáció szolgálatában áll, gazdaságos és zörejmentes információátvitelt szolgál.

A megismerés két területén hasonlóságra bukkanunk ott is, ahol még tájékozatlanok vagyunk: pl. az ihlet lélektanát ugyanolyan homály födi, mint az invenciópszichológiát. Nemcsak művészek életrajzaiból lehet martyrológiát összeállítani, hanem a tudomány úttörői is nem kevesebbszer vannak hasonló kedvezőtlen helyzetben (Galilei, Bolyai, Semmelweis; Meyer dr.-nak az energiamegmaradás elvét feltáró úttörő munkáját dilettáns fércműként adták vissza).

További közös vonások tárhatók fel a határterületen (antik műveknél sokszor nehéz a döntés: a Tao Te-king pl. természetfilozófia-e vagy műalkotás?). Vannak szellemóriások, akik fél lábbal az egyik, fél lábbal a másik területen állnak (Lucretius, Khajjam, Leonardo, Pascal, Goethe), és enciklopédikus igényű eposzok (Gilgames, Homérosz, Dante). Kultúrpolitikailag, pedagógiailag is érdekesek kiváló tudósok népszerűsítő munkái (Tyimirjazev: Zsizny rasztyenyija, A növény élete) vagy alkalmi nyilatkozatai (Einstein: a fizikai produkció lelkiállapota lírai állapot).

A két terület együttműködésére számos példa van. A reneszánsz művészet tudományos diszciplinákat anticipált. Galilei, Descartes, Lomonoszov a nemzeti nyelv kifejlesztéséhez járultak hozzá. Kétségtelenül természettudományos fogantatássá Flaubert dr. impassibilité-je, melynek Tüskés joggal tulajdonít nagy jelentőséget a korszerű pró-

zában. Korunkban a műszaki fejlődés új művészetek lehetőségét teremtette meg (film, rádió, tv). A nyelvtudomány fejlődése pedig egzakt módszerek behatolásával olyan rohamos, hogy századunk nemcsak az atomenergia, űrhajózás, kibernetika, hanem a nyelvtudomány forradalmi százada is. Meghökkentő, hogy irodalmi folyóirataink nem tájékoztatják olvasóikat a korszerű nyelvtudomány eredményeiről. A múlt reprezentatív folyóiratai közt ilyesmire példát nem találhatunk.

Közös vonások felderítése tehát nem ütközik nehézségbe. Napjaink világszerte leggyakrabban előforduló terminus technikusai: struktúra, információ, szituáció, funkció, stb. egyformán jól érvényesülnek mindkét területen. Közelebbi vizsgálatnál oly vonások is közöseknek bizonyulnak, melyek első pillantásra nem azok. Sőt általános korreláció és szimmetria áll fenn a két terület közt, a legtöbb megállapításnak könnyű megtalálni a másik oldalra érvényes pendantját (nem is mindig mutatis mutandis, hanem sokszor non mutatis non mutandis). Ide tartozik hagyomány és novum fontos problematikája. Dante nem törli Homéroszt, de Bolyai sem Euklideszt, Semmelweis sem Hippokrateszt. „Nem helyes az a feltevés, hogy örökség és tradíciók szerepét illetően elvi különbség van művészet és tudomány közt" – írja Borev „Alapvető esztétikai kategóriák" c. könyvében (1960, Moszkva, 438. o.) Lukáccsal polemizálva. Tüskés tanulmányának egyetlen vitatható pontja, hogy Lukáccsal együtt itt különbséget érez.

A kardinális problematika akkor jelentkezik, ha elválasztó vonásokat keresünk. Aki először közeledik ehhez a problémához, azt hiszi, könnyű dolga lesz, mert tudomány és művészet genézisben, funkcióban, tartalomban, formában, módszerben stb. ... különbözik. Aki azonban erélyesebben behatol ebbe a problematikába, hovatovább még azzal a kísértéssel szemben sem lesz immunis, vajon egyáltalán lehetséges-e ilyen *elvi* elválasztás.

Az alábbiakban néhány reprezentatív elválasztási kísérletet kívánunk ismertetni. Világos: ha van megoldás, csak ilyen szisztematikus kutatással érhető el. Olyan megállapítások, hogy a tudomány a logikummal, az igazsággal foglalkozik, a művészet reszortja viszont az esztétikum, a szépség, vagy hogy tudomány és művészet az existencia tudományos és művészi megalapozása (ráadásul a semmiből), csak más szavakba transzformálják a problémát. A fantázia szerepe sem oldhatja meg az elválasztást, hiszen „a differenciálszámítás felfedezése is lehetetlen lett volna fantázia nélkül" (Lenin). A tudományos fantázia (űrhajózás, emberszabású automaták) vitathatatlanul meg is haladta a művészi fantáziát, és éppen a művészetben vezetett válságos következményekhez a „fantáziátlan" fantázia. Picasso intellektuális csalásról beszél, pedig ebben a csalásban egyáltalán nem volt semmi intellektuális.

Perspektivikus elválasztási kísérletek:

1. Amikor kétszázegynéhány évvel ezelőtt az esztétika külön tudomány lett, a művészet képes gondolkozását a fogalmi gondolkozást anticipáló lépcsőnek kezdték tekinteni (gnoseológia inferior és superior). Ez az elválasztás a transzcendentális influenzát lezáró Hegelig tart. Ha a képes és fogalmi gondolkozást egyenrangúsítjuk, és belátjuk, hogy a képes gondolkozásnak is fogalmi váza van, másfelől a fogalmi gondolkozás is egyszerűsített képekkel operál, akkor ez az elválasztási törekvés ma sem veszítette el létjogosultságát.

Eszerint a felfogás szerint tudomány és művészet a megismerés mozgásfolyamatában ritmikusan váltják egymást: a tudomány által meghódított területről a művészetnek vissza kell vonulnia, és terjeszkedéssel (az irracionális racionalizálása) vagy elmélyüléssel (a racionális irracionalizálása) új területeket kell megszállnia.

2. Tudomány és művészet elválasztását aszerint is megkísérelték, hogy az egyes és általános dialektikus kapcsolatában melyik pólusra irányítjuk a figyelmet (Goethe). Mivel az egyes és általános dialektikus metszéspontja a különösben van, ide tartozik Lukács György úttörő műve: A különösség, mint esztétikai kategória. Lukács vállalkozása egyúttal azt is mutatja, hogy a goethei elválasztási kísérlet továbbfejlesztésével érdemes foglalkozni.

3. Pavlov a két terület elválasztását az első és második jelzőrendszer fejlettségével hozza kapcsolatba. Ennek a kísérletnek roppant előnye, hogy fiziológiai szubszt-

rátra utal, és folytonos átmeneteket is megenged. Mivel a Pavlovra épülő dialektikus materialista pszichológiában és pszichiátriában ösztön és értelem, tudatalatti és tudatos nem néz egymással ellenségesen farkasszemet, ezen a területen is figyelemreméltó minden haladás.

4. Fontos elválasztási kísérlet az is, mely szerint a tudomány törvényei függetlenek az embertől, a művészet viszont antropocentrikus. Ez az elválasztási mód természetkutatóknál is népszerű. Azt a nehézséget, hogy vannak olyan tudományok (pl. orvostudomány), melyek tárgya az ember, és hogy másfelől a művészetnek nem kizárólagos tárgya az ember, még el lehetne hárítani, de végig kell gondolni azt is, hogy alapvető fizikai fogalmak (erő, energia, stb.) izomérzetünkből absztrahálódtak, geometriai fogalmaink pedig főleg a vízualitásból (pl. mivel az út két széle távolban összefolyni látszik, az egyenlőközű vonalak és a végtelenben egymást metsző egyenesek összezavarása Euklidesztől Bólyaiig tart). Nem tudhatjuk, mennyi antropomorf vonás rejtőzik még tudományos kategóriákban, mennyiben szükséges és lehetséges ezeket a vonásokat kiküszöbölni.

A kardinális probléma tehát az, tudunk-e találni specifikus, megkülönböztető vonásokat tudomány és művészet elválasztására. E probléma sokkal nehezebb, izgalmasabb és fontosabb, mint első pillanatra talán látszik. Mi magunk a kérdéssel való húsz évi foglalkozás után megoldásra még nem jutottunk. Bizonyos azonban: az az esztéta, irodalmár, kritikus, stb., aki előtt ez a probléma fel sem merült, áltathatja önmagát azzal, hogy ért foglalkozásához, de ez a szubjektív illúziója a dolgok jelenlegi állásánál már nem integrálódhat kollektív illúzióvá.

A megismerés különböző területei közötti hídverés mindig kölcsönös fellendülést eredményez. A szóbanforgó vizsgálatoknak a megismerés e két legnagyobb egysége, tudomány és művészet között kell hidat vernie. Nem lehet pontosan tudni, mennyi időt és fáradtságot kíván ez a vizsgálat, de a gondolkozás területén ez döntő erőpróba a marxizmus és ellenfelei közt. Senki se higgye, hogy az emberiségnek tudományos esszékre vagy teszem azt, versekre van szüksége: „a biztosan ismert terület határainak tágulása" (Born) a fontos. Így kell érteni, hogy tudomány és művészet a megismerés formái.

Továbbjutáshoz kísérletek szükségesek. A kísérletek játékterének határait Tüskés biztos kézzel vonja meg. Fontos észrevétele nyelvi érthetőség és traducibilitás kapcsolata. A tudományos és művészi kísérletezés hasonlóságát tudománytörténeti példával illusztrálhatjuk. Kekulé a benzol szerkezetét álmában fedezte fel. Erről később (1890) így nyilatkozott: „Tanuljunk meg álmodni, uraim! Akkor talán megtaláljuk az igazságot. De óvakodjunk attól, uraim, hogy publikáljuk álmainkat, mielőtt azokat a valóságon kontrolláltuk volna."

Nincs kétféle világkép, egyetlen nyitott világkép van. A monolittal szembeni averzió nem bizonyulhat erősebbnek a szintézis óhajánál. Tudomány és művészet egyenrangú, egymásra utalt formák. Az elmélyült kutatás csak ezt teheti egyre világosabbá. Tudomány és művévszet görög kollaborációja magasabb szintézisben újra aktualizálódhat. Ez a felismerés kétoldalú eredményt ígér. Egyfelől a fantázia csapongásából kiküszöbölődik a véletlenség, mert hiszen „az ész álma szörnyeket szül" – írta Goya, akit emlékezetes autorecenziójában Picasso talán ezért is az irigyelt nagyok között említ. Másfelől, ami a művészet hatását a tudományra illeti: ha esztétikai módszereket asszimilál a tudományos kutatás, egyre ritkábban fog előfordulni, hogy egzakt ismereteket az unalom árán kelljen megvásárolnunk.

Elérkezett az ideje, hogy azok az intézetek és tanszékek, melyeknek „A korszerű művészet felé" c. tanulmányban felvetett problémákkal hivatalból foglalkozniok kell, tájékoztassák a közvéleményt: hol tartanak kutatásaikban, illetve az idevágó külföldi eredmények recepciójában.

IMRE FARKAS

LEVÉL WEÖRES SÁNDORHOZ

Kedves Sándor,

(majdnem Sanyi futott a tollamra; hiszen Sanyi voltál mindig s ez is maradtál barátaidnak. S különös módon: ahogy az irodalomban egyre nőttél, soha nem véltük méltatlannak Hozzád ezt a becéző névalakot: inkább megkomolyodott, s feltöltődött a tiszteletnek és a szeretetnek rejtélyes feszültségével. Dehát egy nyílt levelet mégsem volna helyes olyasmivel terhelni, amit a kívülállók legfeljebb csak megérthetnek, de nem érezhetnek.)

Tehát, kedves Sándor, megbocsáss, hogy köszöntő levelem néhány hónapot késik. Úgy emlékszem, áprilisban töltötted be 50. évedet s most már szeptember van. Ám az idő... Egyik fiatalkori versedben ezt írtad:

már ezer éve élek én,
már ezer éve itt vagyok,
bálvány a szekrény tetején.

Egy fabáburól beszélsz, de tudom, hogy Rólad van szó. S aki így áll az időben, mi annak néhány hónap? És mi annak egyáltalában 50 év?

Nem is annyira születésnapod a legfontosabb e levél indítékai között. Ez csak ürügy és alkalom egy s más elmondására, amit már régóta magamban hordozok, de a közelség és a férfi-szemérem nem engedte megfogalmaznom. Lám, a lírikus, aki verseiben folyton magát teregeti ki, néha tartózkodóvá, szégyenlőssé válik. Vagy talán gátlásossá a szavak felelőssége miatt, ha címzettjük olyasvalaki, mint Te, aki előtt pucérra vetkőznek igazságukkal vagy hamisságukkal.

Most azonban a gátlásokkal birkózó szeretetnek társául szegődött az alkalom, s vállalom esetleges fejcsóválásaidat is.

Több mint húsz esztendeje tart barátságunk s idestova harminc éve ismerlek. Először csak verseidből s közös barátaink híradásaiból. Még ma is bennem bizsereg az a ritka lelkendezés, melyet a *Hideg van* és *A kő és az ember* kavart bennem. Te akkoriban a pécsi egyetem bölcsész karán tanultál, én meg – életem egyik, de nem egyetlen ballépése folytán – a másik épületszárnyban jogászkodtam. Verseket régóta írtam már, de egyedül, tapasztaltabb barátok segítő szeme és keze nélkül, a keresés hinárjába belegabalyodva küszködtem.

Költészeted kinyilatkoztatásként hatott rám, a mögötte lévő ember fizikai közelsége sajátos akusztikát adott neki. Gyönyörködtem, fáradhatatlanul gyönyörködtem verseidben, melyeket 1938-ban újabb gyűjteményed, *A teremtés dicsérete* gyarapított. Hatalmába kerített világod, művészeted. Korai verseidnek majd mindegyikéből ma is tudok sorokat, strófákat. Lankadatlanul kérdezősködtem utánad, minden apró adat érdekelt. A személyes megismerés kezdeményezésétől azonban valami beteges félszegség visszatartott. 1939 táján végre találkoztunk. Úgy emlékszem Sch. É. költőnő lakásán történt. Annak a lakásán, akiről *A vers születésében* írsz.

Aztán hamarosan a pécsi városi könyvtár vezetője lettél, s ettől kezdve szinte naponként együtt voltunk: elmélkedtünk, vitatkoztunk mindenről, de főként a költészetről. Még nem érted el a 30-at, és most, hogy felidézem egy-egy akkori véleményedet

(számomra felszabadító tanítást), csodálkozva látom, hogy már akkor mennyi mindent tudtál és milyen tisztasággal fogalmaztál.

Második verseskötetem, *A híd panasza* talán meg sem született volna Nélküled. Még őrzöm a régi kéziratokat „iskolai osztályzataiddal": 1–1/2–2–3 stb. – az akkori minősítés szerint. S megvan az a papírlap is, melyre kötetem tördelési sorrendjét felírtad.

Egybekapcsolt minket a *Sorsunk* szerkesztése is. Én ugyan a folyóiraton név szerint nem szerepeltem, de indulásától, 1941-től kezdve részt vettem a szerkesztési munkában Veled, Lovász Pállal, Makay Gusztávval, majd később Bárdosi Németh Jánossal együtt, Várkonyi Nándor vezérlete alatt.

1943-ban elszakadtunk egymástól. Te hazamentél Csöngére, s én lettem utódod a városi könyvtár vezetésében. Ezt is elsősorban Neked köszönhettem. Te ajánlottál a város vezetőinek, mert segíteni akartál rajtam: láttad, hogy milyen keservesen bukdácsolok a közigazgatási munkakör paragrafus-labirintusaiban.

Aztán megint 1947–48-ban voltunk együtt Rómában, majd öt hónapon át. Oda már feleségeddel, Károlyi Amyval jöttél.

(Róma Téged nem különösképpen ragadott el. Először furcsálltam, később megértettelek. Az eredetit, az elsődlegest kerested művészetében s ezt nem mindig találtad meg. Az etruszk és az archaikus görög művészet vonzottak csak igazán.)

Azóta ritkán találkoztunk s levelet is alig-alig váltunk. De el kell mondanom, Te számomra változatlanul az vagy, aki voltál. S ha bármit csinálok, titokban arra gondolok, mit szólsz majd Te hozzá. Sietek megjegyezni, hogy ez semmiképpen sem szemléletem és hangom idomulását jelenti. Személyed, sajnos, elég gyakran s egyre megújulóan kíséri az a tévhit, hogy Te állítólag mindenkit a Magad képére és hasonlatosságára akarsz formálni. Aligha van nagyobb félreértés.

Nem találkoztam még művésszel, aki annyira kevéssé expanzív módon vallotta volna esztétikai nézeteit, mint Te. Véleményed az emberi egyéniségről is ellentmondana az ilyen törekvésnek. Ha Te bíráltál, mindig azt vizsgáltad, kibomlott-e a magból minden, ami kibomolhatott volna; élt-e a költő mindazzal a lehetőséggel, mely rendelkezésére állt.

Ha valaha is hatni akartál valakire, az mindig inkább az írói etika síkján történt. Arra tanítottál – példáddal is –, hogy vegyük komolyan az írást, ne sajnáljuk tőle erőnket, legjobb képességeinket: életünket. Nagy szavaknak hatnak, s Te az ilyenektől borzadsz, de én minden feléd-pislogásomban ennek a számonkérését érzem sugározni szemedből.

Különös, hogy mégis éppen komolyságodat szeretik kétségbevonni. Olyasmiket hallani Rólad, mintha Te egy-egy versedet csak meghökkentésnek szántad volna. Tanúskodom melletted, hogy erről szó sincs. Nem vitás, hogy a művészi kifejezés problémái mindig módfelett izgattak. Egyszer – emlékszem –, nyilván valamiféle átmeneti fáradtság lelkiállapotában, azt mondtad nekem, hogy nincs kedved verset írni, mert mindent meg tudsz oldani, amit akarsz. Ekkortájt már foglalkoztál a *Táncdal*lal és a *Hangcsoportok*kal. Később sokat beszéltél is róluk. Hálás téma a gúnyolódásra és a lemosolygásra a „panyigai panyigai panyigai ü" vagy az „Ange amban ulanojje" és társai. De ha valaki végigélte volna Veled azokat a hosszú heteket, sőt hónapokat, melyekben e verskísérleteket formáltad s nyomon követte volna ama, bizonyára elvileg kudarcra ítélt, makacs rohamokat a nyelv korlátai ellen a kifejezés határainak tágításáért: bizonyára nem jutna eszébe gúnyolódni és mosolyogni.

Igenis, komolyan kell venni e kísérleteket s a későbbieket is. De persze nem úgy, mint sokan, akik csak azért veszik komolyan őket, hogy mindjárt el is verhessék rajtuk és költőjükön a port. Nem az értelem ellen lázadtál Te – a magyar irodalom egyik legintellektuálisabb költője – ezekben a versekben. Éppen ellenkezőleg: a nyelv tartalmi-ritmikai-zenei anatómiáját, sőt fiziológiáját vizsgáltad az értelem legtisztább eszközeivel a kifejezés lehetőségeinek gazdagítása érdekében.

Kétségtelen: nem vagy egyszerű képlet embernek sem, költőnek sem. Sok mindent lehet Rólad bizonyítani és sok mindennek az ellenkezőjét is. Néhány állítás azért mégis megkockáztatható, melyben mindenkinek egyet kell értenie.

Elsősorban az, hogy amit csináltál, okvetlenül jelentős. Költészetünk legnagyobbjai közt a helyed. Skálád imponálóan tág. Démonokat idézni éppúgy tudsz, mint kristályosan egyszerű gyermekhangon énekelni. (Vajon nem Bartók legközelebbi rokona vagy-e?)

Van olyan területe is működésednek, melyen versenytárs nélkül állsz. Gyermekverseidre gondolok s arra, hogy a legtöbbet megzenésített, mert a legjobban megzenésíthető magyar költő vagy.

Ha semmi egyéb érdemed nem volna, már ezért is kijárna a tisztelet és a megbecsülés. Gyermekek tízezrei nevelődnek csodálatos muzsikájú és pszichológiájú soraidon s tanulják meg belőlük a költészet nyelvét. Zeneszerzők raját ihletted és ihleted. Már-már szinte „kötelező", hogy aki dalt komponál, Téged ne hagyjon ki szövegírói közül. S ezeket a dalokat – főként a kórusműveket – ugyancsak százak és ezrek éneklik.

Kedves Sándor, levelem elején vallomás-félét ígértem. Elmondását annak, mit köszönhetek Neked, mi vagy számomra. Úgy látom, ezúttal sem sikerült. Hadd hihessem mégis, hogy valamit talán törlesztettem.

Nincs születésnapi köszöntő jókívánságok nélkül. Ezekkel szeretnék búcsúzni én is. Persze egészséget és munkakedvet kívánok mindenekelőtt s megfelelő külső és belső körülményeket az íráshoz.

Nemcsak Neked, hanem Magunknak is kívánom továbbá, hogy foglald el végre irodalmunkban azt a helyet, ami megillet. Sokszor játszottam már azzal a gondolattal, hogy ha majd valaki 50–60 év múlva mostani folyóirataink lapozgatja (főként a néhány év előttieket), irodalmi közéletünket vizsgálja, nyilván lexikon után nyúl s megnézi életrajzi adataidat. Mert bizony a jelekből alig derül ki, hogy Te *most* élsz és dolgozol. Pedig annyira gazdagok semmiképp sem vagyunk, hogy nélkülözhetnénk.

Végül – szintén magunknak is – kívánom, hogy írj, írj minél többet. Téged idézlek, Te figyelmeztettél rá:

de amit a papír-mezőn elmulasztok,
az Isten sem viszi énnélkülem véghez.

A régi meleg baráti szeretettel ölellek:

Csorba Győző

EMLÉKEK AZ OTTHON KÖRRŐL

Dehát illő már, hogy a dal a kártya sérültjeiről is zengjen.

Az Otthon egyik kedvence volt az ötletes, tehetséges szerkesztő és író: Titu nevezetű.

Ha belépett a kártyaterembe, akkor az összes jelenlevők a tavi békák kardalát utánozva, kezdték kiabálni:

– Nitu-titu-titu-titu!

Titu elsőízben hízelgőnek vette ezt. Szeretet, népszerűség jelének. De másod-, harmadízben már únta és bosszankodott rajta.

Választékosan vaskos becsmérléssel válaszolt a mókázásra. Sőt aztán heverő újságokból papírgalacsinokat gyúrt és azt vagdosta oda a kártyaasztalokra . . .

Egyébiránt nagyon jó családapának tudták Titut és pontos, rendes tollforgatónak a munkahelyein.

Csak a kártya, a kártya! Ez a gyöngéje hozott rá, mint nem egyetlenre az Otthonban, sokszor keserves napokat.

Dehát egy éjjel ennek épp az ellenkezője történt. Titu nyert, mint bakk-játékos, sőt odáig vitte a földosztás előtt, hogy a bankár társul vette mutyiban maga mellé.

Titu hazagondolt; ugyan mivel örvendeztethetné meg szeretett hitvesét? Végre is kiegyezett magával abban, hogy: az egész családja kedvelt eledelét viszi haza! Törpe harcsát vesz a nagycsarnok halasaitól.

Hazaútja az akkori Ferencz József hídon át vitt.

Sikerült egy gyönyörű kövér fiatal harcsát beszereznie. Ezt a hóna alá csapta újságpapírba göngyölve és elindult.

Ám a csarnokkal szemben egy fura nevű, de főleg nyomdafestéket nem bíró nevű, viszont nagyon népszerű vendéglő működött.

Titu megszomjazott és ideje volt egy fröccs elfogyasztására.

Bemegy a helyiségbe. A tulaj nagy tisztelettel fogadja az ismerős szerkesztő urat.

– Mondja? – szól Titu: – Ennek a cápámnak nem lehetne egy valami kis kádfélét szerezni, mert látja milyen veszettül csapkod a farkával.

– Hogyne, kérem alázattal szerkesztő úr! – felel a tulaj és már adja is kifelé a rendelkezést: – A kis merő kádat töltsétek meg vízzel.

A pincérek szaladnak és három perc alatt odaállítják a kádat Titu lába mellé, hogy beleereszthesse a halat.

– Na és szerkesztő uramnak mivel szolgálhatunk?

– Hozzanak két házmestert!

– Minek kettőt? Méltóztatik várni valakit még?

– Dehogy várok. Itt a hal, beletöltik neki a vízébe a bort. Majd koccintok vele.

Tudjuk, hogy a vendéglátó-iparnak kedélybeli kötelező állapota a vidámság. A vendéglős, a pincérek karban vigadnak a Titu ötletén. És hát ezzel, szintén a derű vonalán, fölhangolták Titut is. A harmadik házmesternél kapott észbe; hogy: baj lehet a harcsával való koccintgatásból!

– Kérem becsomagolni a barátomat! Megyek haza! – rendelkezett Titu.

A pincérek kiemelték a harcsát. Száraz konyharuhával leitatták róla a vizet. Viszszacsomagolták az újságba és Titu a hóna alá vette újra.

A lakása a Ferenc József hídnak budai főjénél lévén, szépen, gyalog indult neki a hazaútnak.

A híd közepén, a folyvást vergődő hal, egy akkora lendületet vett természetellenes helyzetében és a valóságos elemének érzetében, hogy sikerült kicsúsznia az újságpapírból. Cupp! Leesett a gyalogjáró kövére. Titu rémülten kapott utána rögtön. Ám a hal kicsúszott a markából és újabb lendülettel átvetette magát a gyalogjárón, hogy a következő pillanatban már zuhanjon lefelé a Dunába.

– Hüjj, az anyád! – ordította utána Titu: – Ha odamentél, ahová tartozol, a vízbe, ez rendben van! De hogy három házmestert megittál velem és mégis a víz után vágyol?... Ez már disznóság!

*

Következő kis történetünk, nem *Nagy Árny* története. Az illető most is él, mindnyájunk örömére. Fehér üstökével most is úgy lehet őt látni szokott espressója asztalára hajolva, mint ötven évvel ezelőtt körmölt nap-nap mellett.

Egy éjjel az Otthonban, nagyon természetesen, még a kapupénzre-valóját is elvesztve, ott alszik Jenő barátunk egy nagy fotölyben. Két keze összerakva az ölében.

A bakktól kijön egy társaság. Köztük egyik közismerten dzsentriskedő fiatalember. Kis gyári hibája ugyan van, mert a mamája egy ószeres lánya. Ám őmaga kicsikét szertelenkedő, de kedélyes fiatalember.

Meglátja Jenő barátunkat a fotöly mélyén. Azt mondja a társaságnak:

– Kitartás! Leülünk oda a sötétbe. Onnan megfigyeljük: mit csinál Jenő?

Ezzel kiszed egy tizest a zsebéből és odarakja a Jenő ölébe. De úgy, hogy a Jenő kezét súrolja vele. És már ugrik is tova a társaságához.

Jenő fölocsúdik. Szétnéz. A kezére néz. Gondolkodik: mi ez? Maradt még egy tizese? ... Hallja a Bakkszobából a zajt. Mit tépelődjék?

Fölkél, a tizessel a kezében. Megy a bakkasztalhoz. Ott az első osztásra odadobja a tizest.

Már el is vesztette. Fogja magát, visszatér a fotölyébe és egy pillanat múlva már alszik tovább ... A társaság pukkadozása nem izgatja!

*

Milyen volt az Otthon levegője? Egy kis jellemző eset.

Két tag összepofozkodik. Az alapszabályok értelmében az igazgatóságtól fölszólítást kapnak, hogy: jelentsék be kilépésüket az Otthon körből! A két verekedő eleget tesz a fölszólításnak.

Egy-két hét múlva az Otthon vezetőségének legidősebb tagja találkozik az utcán az egyik verekedővel:

– Na mi az öcsém, agyagos? Nem látlak soha odafönn!

– Hát drága Frici bácsi nem tudja, hogy pofozkodtunk és maguktól fölszólítást kaptunk a kilépésre?

– Tudom fiam! – biccent Frici bácsi: – Tudom! Az ember belép az Otthonba, kilép az Otthonból! De följár! ... Gyere csak velem, ha ez a bajod!

TERSÁNSZKY J. JENŐ

OSVÁT ERNŐ

Aki a síremléket keresi, hiába keresi. Egyetlen temetőben sem olvasható sírkövön a neve. Legfeljebb a rákoskeresztúri temető irodájában tudják megmondani hosszas keresgélés után: merre van jeltelen nyugvóhelye ... Nem feledés és hálátlanság a síremlék hiányának magyarázata. Osvát Ernő végrendeletileg úgy intézkedett, hogy ne legyen tábla vagy bármilyen megjelölés hamvai felett.

Amikor leánya holtteste mellett, 1929-ben agyonlőtte magát, a hátrahagyott búcsúlevelek egyike tudatta barátaival és írótársaival, hogy temetésén „csend legyen", sírja „jeltelen" maradjon, és a *Nyugat* ebből az alkalomból csak annyit foglalkozzék vele, amennyire az „elengedhetetlen".

„Személytelensége szinte fenséges volt" – állapította meg a *Nyugat* nekrológja. Teljes személyi megsemmisülést kívánt; valósággal vágyott arra, hogy személyéről megfeledkezzenek; csak korszakának egyetemes eredményeiben kívánt fennmaradni. Mások írásaiban. Azokéban, akiket felfedezett, felkarolt, kiteljesedni biztatott.

Eleve elutasította kortársainak és az utánuk jövőknek azt az esetleges szándékát, hogy elzarándokoljanak sírjához. Mintha azt hagyta volna útmutatásul, hogy tessék – az ő nyugalmának megzavarása és nyugvóhelyének megbolygatása helyett – Ady és Babits és Móricz Zsigmond és Tóth Árpád és sok-sok más író sírjához elmenni, és tessék a múzeumban a *Nyugat* hőskorának és harcainak irodalmi relikviáit megnézni és – ami az előbbieknél is fontosabb –, a *Nyugat* íróit minél többet olvasni!

Görög sorstragédia volt az Osvát-család és Osvát Ernő élete és halála.

Osvát Ernőné – aki tudta, hogy leánya halálos beteg –, idegileg teljesen összeomlott, és két évvel előbb öngyilkosságot követett el. Osvát Ernő – aki szintén tudta, hogy leánya gyógyíthatatlan – magára maradt a nyolc éve tüdővérzéses Ágnes betegágya mellett, és emberfeletti erővel vállalta a menthetetlen leány ápolását. Úgy teljesítette ezt a kötelességét, mint sorsrendelést. Kosztolányi Dezső írta róla: „Mindig a kötelesség rabja, a nagy kötelesség rabja volt". Csak az az elhatározás erősíthette,

hogy leányának halálával befejeződik az ő élete is. Nem pillanatnyi elhatározás, hanem két keserves esztendő véglegessé vált döntése adta kezébe a fiókban őrzött revolvert.

Osvát Ernőné megelőzte, Osvát Ernő pedig követte Ágnest.

– Ágnes, utánad megyek! Utánad megyek! – voltak utolsó szavai.

Inspekciós voltam az *Újság* szerkesztőségében, amikor 1929. október 8-án késő este, kevéssel lapzárta előtt, két telefonértesítés futott be.

Előbb izgatott női hang jelentkezett:

– Szíveskedjenek Elek Artúr urat értesíteni, hogy Osvát Ernő szíven lőtte magát. A mentők bevitték a Rókusba.

Később a főkapitányság rendőri sajtóosztályáról közölték a lappal:

– Tartsatok fenn helyet. Nagy riport lesz. Osvát Ernő öngyilkosságot követett el. A Rókus-kórházba szállították, ahol meghalt. Megyünk a Rókus-kórházba, ti pedig küldjetek ki valakit bentről Osvát Ernő lakására.

Pánczél Lajos, a kitűnő riporter, robogott ki. Ő írta a tudósítást. Én is vele mentem.

Az Aréna út (most Dózsa György út) 66. számú ház földszintjén lakott Osvát Ernő. Kopott, elhanyagolt, csak a legszükségesebb bútorokkal berendezett lakásban. Alig érintkezett a házbeliekkel. Ezek többnyire nem is tudták: kicsoda a paposképű, nyakig gombolt mellényű és mindig fekete zakójú, tanáros pápaszemű és felfelé fésült fehér hajú ember. A lakók közül sokan tanárnak gondolták. A valóságban jogi tanulmányait be-nem-fejező, úgynevezett „ősjogász" volt, aki nem tudta megszerezni a jogi doktorátust. Pedig ez a doktor cím odakívánkozott a neve elé. Ha Németországban vagy Franciaországban teszi azt, amit nálunk tett az irodalomért, valószínűleg díszdoktorátust kapott volna.

Lengyel István újságíró, aki szomszédja volt ebben a házban, elmondta:

– Osvát Ernő sohasem nevetett. Azt hitte, nincs is jókedv a földön.

Öngyilkossága előtti hónapokban elégette írásait, visszaadta barátainak leveleiket, levelezőlapjaikat. Könyvtárának darabjait eladogatta vagy elajándékozgatta. Bóka László feljegyezte, hogy egyszer meglátogatta Osvát Ernőt, és beszélgetés közben Francisco Goyára fordult a szó. Amikor kiderült, hogy a fiatal író számára akkor még „üres név" volt Goya neve, Osvát Ernő leemelte a könyvespolcról azt a kötetet, amely a művész híres sorozatát, *A háború borzalmait* mutatta be reprodukciókban. Osvát öngyilkossága után Bóka László postán csomagott kapott. A *Nyugat* szerkesztője volt a feladó. A Goya-kötet volt a csomagban. Osvát még öngyilkossága előtt sem feledkezett meg arról, hogy kinek volt szüksége valamelyik könyvére.

1929. október 8-án az 1434-es rendőr jelentette az Aréna útról a mentőknek, hogy öngyilkosság történt. A mentőkocsi 23 óra 12 perckor hozta be Osvát Ernőt a Rókus-kórházba. Eszméletét egy pillanatra sem nyerte vissza. 23 óra 25 perckor meghalt. A kórházban tehát 13 percig élt.

Egész életében talán csak egyszer sikerült őt nagyobb nyilvánosság elé állítani. Osvát Ernő irodalmi működésének huszonötödik évfordulóján, 1923-ban, a *Nyugat* írói ünnepi délutánt rendeztek a Vígszínházban.

Babits Mihály ezekkel a szavakkal kezdte köszöntőjét a színpadon: „Lám, úgy vonulunk el itt a *Nyugat* írói Osvát Ernő előtt, mint a Vezér előtt a katonák, akiket ő állított hajdan csatasorba..."

Schöpflin Aladár így szólt a közönséghez: „Őt ünnepeljétek, aki eddig láthatatlan volt előttetek, a kulisszák mögül irányította a munkánkat úgy, hogy ti észre sem vettétek".

Jászai Mari felolvasta Gellért Oszkár *Üdvözlő versét* a *Csillagász*ról, aki elsőnek látta meg az új fényt, az új csillagokat, az új költőket, és először szólította nevükön az új idők új énekeseit.

Sokan valóban csak az irodalmi délutánon, majd annak a *Nyugat*ban közreadott anyagából tudták meg, hogy mi volt az az „irodalmi működés", amelyért a modern

magyar irodalom legjobbjai Osvát Ernő előtt, „mint a Vezér előtt a katonák", elvonultak.

Ne feledjük, hogy Osvát Ernő, ha szerkesztőként szerepelt is a folyóirat címlapján, alig írt valamit a folyóiratba. Gellért Oszkár szerint: „Osvát Ernő egész életében összesen háromszor szerepelt íróként a *Nyugat*ban. Egyszer, amikor a *Holnap* kötetéről írt bírálat után csillag alatt megjegyezte, hogy nem ért egyet a cikk szerzőjével. Másodszor az én szerzői estemen beszélt rólam és olyan halkan, elfogódottan, hogy alig lehetett hallani, majd gyötrődve írta le újra, szinte minden szót megváltoztatva, ezt a kis beszédet. A harmadik írás pedig abból a vitából keletkezett, amelyet lakásomon Babits és ő folytatott az *Írástudók árulásá*ról. Osvát élesen szembehelyezkedett Babits álláspontjával. Babits megkért, hogy beszéljem rá Osvátot, írja le a vita tartalmát. Nagy nehezen megtette, azzal a kikötéssel, hogy a legapróbb betűkkel nyomassuk ki". Mindezekből is látható, hogy Osvát valósággal menekült a nyilvánosság elől.

Ma már nem vitás, hogy bizonyos vonatkozásban Kazinczy Ferenc és Gyulai Pál, a „termékeny szeretet" és a „termékeny harag" egyesült benne, és századunk első évtizedeinek irodalomtörténeti jelentőségű irodalomszervezője és irodalmi kritikusa volt, akinek a nevével korszakot lehet jelölni, de munkáját – kezdő éveit kivéve – teljesen „a kulisszák mögül" végezte. Gyergyai Albert helyesen használta – diplomáciai műszavakat kérve kölcsön – az „eminence grise" kifejezést. Csakugyan a magyar irodalom „szürke eminenciása" volt.

Az irodalom lélektanának tudós tanulmányozóira vár az a feladat, hogy – a kortársak naplói és emlékezései alapján – választ adjanak arra a kérdésre, amit Kuncz Aladár így fogalmazott meg: miként oldódott fel a kritikus a szerkesztőben és az alkotó író az irodalomszervezőben? Bonyolult kérdés ez, s bonyolult lesz minden bizonnyal a válasz is.

A fiatal Osvát Ernő, akinek első színibírálata az *Esti Újság*ban jelent meg, az 1897-es esztendőben, ritka felkészültséggel lépett a porondra és kritikáival félelmetes biztonságú telitalálatokat ért el. Kezdetben termékenynek látszott. Volt idő, amikor egyszerre négy lapnak is dolgozott. A *Budapesti Hírlap*, *A Hét*, *A Jövő* és a *Magyar Kritika* szívesen adott helyet cikkeinek. Később az *Új Magyar Szemle* és a *Magyar Géniusz* közölte kritikáit.

A termékenység fokozatosan csökkent, és csakhamar furcsa tünetek mutatkoztak. A *Magyar Géniusz*ban, amelyet fél évig szerkesztett is, a második folytatás után abbahagyta novelláját. *Bolognai üvegcsepp* című regénye, bár meghirdette, sohasem került az olvasók elé.

Egyébként kezdettől fogva rendkívül rövid cikkeket, kritikákat írt. Az *Osvát Ernő összes írásait* egybegyűjtő kötetben egyetlen hosszabb alkotás sem található. S az aforizmák a legsikerültebbek.

Krúdy Gyula *Osvát Ernő emlékkönyvébe* címmel a következőket írta: „A régi Otthon-körben, ahol ezüst forintosaikat csörgették a szerkesztők a kártyaasztalnál, a sarokban, magánosan, féléjszakákon tűnődött, írogatott, javított és újrakezdett Osvát, amíg egy tíz-tizenötsoros közleményt megírt a Kiss József lapjának. Éjfél is lett, amíg az *(o. e.)* betűket hosszas habozás után a cikkecske vagy jegyzet végére írta, ha ugyan nem jutott valami eszébe, hogy a nehezen megírt művecskét megsemmisítse, mielőtt az Athenaeum szedőjének a kezébe kerülne".

Éjszaka az Otthon-körben dolgozott Osvát Ernő, nappal pedig ágyban fekve írt, könyvek és jegyzetek roppant tömegeivel körülbástyázva. Nagy Endre *Conférence egy szigorú szerkesztőről* című írásában olvassuk: „Lopva odapillantottam a rengeteg kéziratra. Furcsa kéziratok voltak azok! Egy-egy szerzetes-gonddal lerajzolt szó, aztán brutálisan áthúzva, a tetejébe írva a másik szó, az is áthúzva, annak a tetejébe megint, – némely helyütt a sokemeletes reparációk egész felhőkarcolókká tornyosodtak. Vasárnap aztán megjelent a B. H.-ban (a *Budapesti Hírlap*ban) az egyhetes folytonos munka eredménye: egy tizenöt-húszsoros tanulmány... Már akkor élt bennem Osvát

Ernő bifurkációjának sejtése: az egyik Osvát Ernő elemi erupcióval dobja ki magából az anyagot, a másik pedig ott várja már csipeszeivel, fúróival, lanszettáival, esztergázó késeivel; nekiesik, fúrja, faragja, esztergályozza; ahol másnak már fénylik a simaság, ott ő még mindig ripacsokat lát, hull-hull szakadatlan a földre a drága gyaluforgács és ha a szigorú szerkesztő ki nem tépné a kezéből, addig meg nem pihenne, amíg csak egy szemernyi marad belőle."

Nagy Endre – a normandiai várkastélyába zárkózó és kéziratait a végtelenségig javítgató Gustave Flaubert-ra gondolva – úgy fejezte be a konféranszot, hogy „valahol a föld alatt, vagy a felhők fölött kifürkészhetetlen megvan a zord zárdaszerű normandiai várkastély; boltíves termében éjszakánként egy-egy íróasztalnál ott ülnek ketten: Flaubert Gusztáv és Osvát Ernő és fáradhatatlanul, robusztus erővel törlik ki kéziratait."

Osvát Ernő később addig kurtította a cikkeit, amíg – alig maradt belőlük valami. Végül már az aforizmák sem voltak elég rövidek. Elégedetlen volt még *Az elégedetlenség könyve* párszoros jegyzeteinek sorozatával is, amely könyvalakban csak halála után láthatott napvilágot.

Ez a „csonkakezű Raffael", ahogy Beöthy László egyszer igen találóan nevezte, olyan magasra emelte a tökély mércéjét, hogy az – elérhetetlen lett!

Másoktól is sokat kívánt, de önmagától – lehetetlent!

Magasnívójú folyóiratok szerkesztésével, az irodalmi élet szervezésével, az írók számára nyújtott tanácsokkal, a jelentkező tehetségek biztatásával és az érett tehetségek hibáinak kiküszöbölésével kárpótolta magát mindazért, amit saját írásaival nem tudott megvalósítani. S ezekkel a tettekkel szolgálta a magyar nemzeti kultúra és azon belül a magyar nemzeti irodalom ügyét.

Osvát Ernőnek, az írónak, talán meg kellett buknia önmaga előtt, hogy a *Magyar Géniusz*, a *Figyelő*, majd a magyar irodalom történetében korszakot alapozó *Nyugat* szerkesztője legyen.

Mindegyik lapjának munkatársi körét új és új tehetségekkel akarta kiegészíteni. Szenvedélyesen kereste a friss tehetségeket. Nem izgatta őt, hogy kezdetben kevés fémjelzett név viselője menetelt vele együtt. A neves, de rossz írók írásainál többre becsülte a névtelen, de jó írók műveit.

Osvát Ernő az akkori nagy francia folyóiratok: a *Revue des deux Mondes*, a *Mercure de France*, a *Revue Bleu* és a Peguy-féle *Cahier* mintájára akart magyar irodalmi folyóiratot szerkeszteni.

1902-ben jelent meg a *Nyugat* őse, – ahogy Fenyő Miksa *Följegyzések a „Nyugat" folyóiratról és környékéről* című könyvében nevezi: a nagyapja – a *Magyar Géniusz* nevű képes hetilap. Úgy történt, hogy Osvát Ernő akkoriban valami kis pénzt örökölt. Ezt fektette bele ebbe a reménytelen kísérletbe. Egyik társszerkesztője az a Kovács Jenő volt, akit később Róbert Jenőnek hívtak és a weimari Németország egyik legnagyobb sikerű dramaturgja, rendezője, színházigazgatója lett. Másik társszerkesztőként Gellért Oszkár szerepelt. Voltaképp nem új folyóiratról volt szó, hanem arról, hogy Osvát Ernő átvette Hevesi József és Karczag Vilmos inkább üzleti vállalkozásnak számító folyóiratát, és a „családi" hetilapból 1902 közepétől 1903 végéig olyan modern irodalmi folyóiratot alakított ki, amely a *Nyugat* elődjének számít.

A *Magyar Géniusz*ban jelent meg Ady Endre *A műhelyben* című rövid „színképe". Adyt akkor még alig ismerték budapesti írói körökben, és a nagyváradi színház adta elő ezt a „dramolett"-et. Ignotus egy novelláját küldte el, hogy szolidaritását nyilvánítsa a fiatal írókkal. Cholnoky Viktor, Elek Artúr, Szini Gyula, Nagy Endre, Kaffka Margit, Somlyó Zoltán, Kemény Simon, Szilágyi Géza, Pásztor Árpád, Jób Dániel, Moly Tamás, Révész Béla, Thury Zoltán szintén a lap gárdájához tartozott. (Hibát követtek el azonban a szerkesztők, amikor Pekár Gyula műkedvelő színvonalú elbeszélését közölték.)

A külföldi anyag is kitűnő volt. A folyóirat Makszim Gorkij, H. G. Wells, Edgar Poe, Arthur Schnitzler, Henrik Sienkiewicz, Knut Hamsun, Prosper Mérimée tárcáit,

regényrészleteit, Heinrich Heine, Arthur Rimbaud, Alekszej Tolsztoj és Jurjevics Lermontov verseit közölte.

Osvát Ernő több kritikát és külföldi írók műveihez készült bevezetést írt a rövidéletű lapban. Saját nevén kívül, a Mord Ervin és Török Gedeon álnevet is használta. 1905 nyarán Osvát Ernő szövegezte meg a következő felhívást: „Az ősz elején *Új Figyelő* című havi folyóiratot indítunk, melynek cikkei a tudományos, irodalmi, művészeti és társadalmi élet magasabbrendű jelenségeivel fognak foglalkozni s melynek íróitól a szép érdekében és az igazság közérdekén kívül minden más érdek idegen. Ebben önérzetesen különbözve másoktól, számítunk a rokonérzésű művelt olvasók támogatására." A felhívás alatt nyolc név: Besnyő Béla dr., Détsy Ernő dr., Fenyő Miksa, Földes Miklós, Habár Mihály, Kovács Mihály dr., Osvát Ernő és Rényi József dr. Négy ismertebb újságíróé, négy ismeretlené. A lap nem tudott elég előfizetőt szerezni, és nem jelent meg.

Még ugyanebben az esztendőben a közönség elé került a *Figyelő*, amelyet kezdetben csak Osvát Ernő szerkesztett. Ebben a folyóiratban jelent meg Ady Endre két nagy verse: a *Harc a Nagyúrral* és *A Gare de l'Est*-en, valamint három kimagasló cikke: az *Ismeretlen Corvin-kódex margójára*, a *Morituri* és a *Magyar Ciklus*.

A *Magyar Géniusz* és a *Figyelő* jelentős kísérletei után következett a nagy folyóirat: a *Nyugat*.

Osvátnak a *Nyugat*nál végzett munkáját Ignotus így jellemezte: „Ahogy Osvát Ernő egy közömbös, majd nevetgélő ország közepett a *Nyugat*ot kierőszakolta, együtt tartotta, ahogy aztán a *Nyugat* révén néhány falubolondjából és országcsúfjából öt, tíz, tizenöt év múlva nemzeti irodalom lett, az nem kisebb cselekedet, s nem kevesebb erő, lelemény és világismeret kellett hozzá, mint ha, mondjuk, egy jegybankot alapít."

Ady Endre a *Nyugat* nélkül is biztosan nagy költő lett volna, de a hivatalos Magyarország támadásaival és a konzervatív kritika gúnyolódásaival szemben neki is szüksége volt arra a védelemre, amit a *Nyugat* biztosított. Móricz Zsigmond, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Karinthy Frigyes, Laczkó Géza, Szomory Dezső, Tersánszky Józsi Jenő, Tóth Árpád és a többiek: mind-mind pályaindító lendületet vagy tehetségkiteljesítő erőt kaptak a *Nyugat*tól.

Babits Mihály Fogarason tanárkodott, amikor levél érkezett Budapestről. A levelet Osvát Ernő írta, és így hangzott: „Igen tisztelt Uram! Kérem, küldje el nekem az összes műveit!"

Gellért Oszkárt, a másodéves jogászt, aki akkor már régóta betegen feküdt és fásultan szemlélte az életet, a kórházban látogatta meg Osvát Ernő, hogy elkérje tőle összes verseit.

Móricz Zsigmond még sokáig irodalmi társaságok üléseiről tudósíthatta volna az *Az Újság* olvasóit, ha Osvát Ernő nem kér kéziratot a harmincéves írótól, és nem közli a *Nyugat*ban a *Hét krajcárt*.

Kosztolányi Dezső feljegyezte: „Budapesten mindössze pár hónapja lehettem, tizenkilencéves voltam s egy ódon, ferencvárosi bérházban laktam, hol csak a házmester ismert. Vidéki újságokba írogattam verseket, ritkán. Egy reggel a postás levelet hozott, melyben O. E. megkért, keressem fel őt délután ötkor, a Bristol-kávéházban... Ezen a délutánon kikérdezett, mint vádlottat az ügyész, mint pap a gyónót, mint fiút az apa s aztán a *Figyelő*ben, mely a *Nyugat* előfutárja, megjelent három szonettem, a *Fasti*, a karácsonyról, húsvétról és pünkösdről. A találkozás óta mindennapos kapcsolatban vagyok vele. Akkor is, ha hónapokig nem látom. Úgy, mint mindenki, ki teremtő, nevelő, irányító egyénisége közelébe jutott, s buzdító figyelmet, elutasító szigort kapott tőle, évekig-meleg, serkentő örömet, évekig-sajgó, hasznos fájdalmat."

Laczkó Géza kínai versek meglehetősen gyenge fordítójaként szerepelt, amikor Osvát kifejtette, azért hozza az írásait, mert úgy látja, hogy egyszer jó prózaíró lehet

belőle. És Laczkó Géza valóban jó prózaíró lett, mert csakhamar letett a könnyű versek írásáról és általában a „könnyen írásról".

Karinthy Frigyest Osvát Ernő is igyekezett megóvni attól, hogy nagyobb izzadság nélkül bezsebelhető napilap-honoráriumokért végleg az olcsó szórakoztató szerepére vállalkozzék.

Tersánszky Józsi Jenőt talán nagy tehetsége sem mentette volna meg attól, hogy a nyomorúságos zenés bohóckodásba kényszerítse, ha Osvát Ernő nem fogja meg a kezét.

Osvát Ernő nemcsak fiatal, hanem öreg tehetségeket is felfedezett. Megszerezte a *Nyugat* számára Hornyánszky Aladárnak azt az akadémiai emlékbeszédét, amelyet Schvartz Gyuláról mondott. A *Nyugat* munkatársai közé hívta Posch Jenőt, a filozófust. Egy iskolai értesítő eldugottságából hozta át a *Nyugat* nyilvánossága elé Patthy Károlynak Péterfy Jenőre emlékező írását, és elősegítette azt is, hogy megjelenjen könyvalakban Peer Gynt-fordítása. Amikor Nagy Géza, a Nemzeti Múzeum főtisztviselője, megrendítő szavakkal mutatott rá az emberi hálátlanságra Zilahy Kiss Béla (irodalmi nevén: Junius) sírja előtt, Osvát nem habozott elkérni ezt az írást a *Nyugat* számára. Szabó Endrét hosszú hallgatás után ő hívta vissza az irodalomba.

A felfedezett vagy újrafelfedezett öregek közül Halász Imrével volt a legnagyobb sikere. Osvát Ernő felhívására kezdte megírni emlékeit az akkor már teljesen elfeledett újságíró, aki történet-politikai tanulmányokká formálta feljegyzéseit. Ezek *Egy letűnt nemzedék* címmel könyvalakban is megjelentek. A 70 éves Halász Imre művének átütő sikere volt.

Milyen sok példa tanúsíthatná még Molnár Ferencnek azt a megállapítását: „Tőle tanultam: a jó szerkesztő nem a lapot, hanem az írókat szerkeszti."

Osvát Ernő nem a *Nyugat*ot, hanem a *Nyugat* íróit szerkesztette. Ezért tudott lapjával irodalomtörténeti korszakot nyitni. Ezért tudta a lap íróit tehetségük legmagasabb fokának elérésére kényszeríteni.

Ez a szerkesztő – hol kérlelő szóval, hol dorgáló intelemmel, hol útmutatással, hol lebeszéléssel – elővarázsolta szinte mindenkiből a legjobbat, amit csak lehetett.

Felfedező szenvedélye élete utolsó pillanatáig tartott. Így hívta a *Nyugat* munkatársai közé Illés Endrét, akinek néhány kritikáját napilapokból és Szabó Lőrinc folyóiratából, a *Pandorá*ból ismerte. Illés Endre mesterien írta meg a *Krétarajzok* rövid Osvát-portréjában azokat a módszereket, amelyekkel a *Nyugat* szerkesztője a fiatal tehetségeket kezelésbe vette.

Osvát Ernő ilyennek látta a *Figyelő* megindulása idején, 1905-ben, a magyar írók sorsát: „Sehol több tehetség el nem pusztul, mint Magyarországon. És elpusztulnak, nem munka közben, nem lázban, nem az energiák halálos tusájában, – elpusztulnak pihenő férfikarral, mielőtt a fejlődés homályútját elhagynák, nyomtalanul és csak kevesektől észrevéve, mintha csak vázlatoknak születtek volna. Magyarország a teremtésnek egy ilyen vázlatkönyve: egy gyönyörű, nagy márványhegység, tele reliefekkel, kiugró fejekkel, karokkal, emberrészletekkel à la Rodin, melyek nem bírják kiszabadítani törzseiket: a körülmények nyomása és valami zsibbasztó varázslat megkötik őket. És jön az idő és lépései alatt elkopnak a gyönyörű emberarcok... Az irodalomtörténet az ő csoportemléküket választhatná a maga hátteréül. Mert a mi irodalmunkban olyan sokan vannak, akik csak voltak. Száz kezdetet látunk és száz közül egy egész pályát. Aki nekem nem hiszi, lapozzon a Szinnyei nagy irodalmi hullajegyzékében. Ebben a statisztikában éppen elég motívumot talál majd egy elégiára. És milyen tehetségesek a mi kezdőink! Milyen középszerűek – általában – a mi íróink! Milyen kevéssé érvényesülnek éppen a legtehetségesebbek! A közöny a nagy vétkes ebben – mondják. Igen, de talán nemcsak a környezet közönye, hanem az a másik, az az öngyilkos közöny, mely a temetőknek egy egész passzív arisztokráciát adott minálunk Magyarországon..."

A *Figyelő* és a *Nyugat* – amelyek irányításánál az úgynevezett „liberális felfogás" tág teret biztosított a *l'art pour l'art*, a valóságtól elforduló, sőt nemegyszer ki-

fejezetten valóságellenes művészet képviselőinek is – irodalomtörténeti érdemének tekintheti, hogy minden erejével küzdött a „környezet közönye" és az „öngyilkos közöny" ellen, megakadályozza a kezdők elkallódását, a kifejlődők középszerűsödését, s kimagasló tehetségek ledorongolását vagy önpusztítását. A *Figyelő* és a *Nyugat* előtt az írók jelentős része társtalanul bolyongott, elkedvetlenedett, elkeseredett, esetleg letette a tollat, nem váltotta be a reményeket, sok mű torzó maradt, és alkotója csakugyan Szinnyei nagy irodalmi „hullajegyzékébe" került.

Voltak, akik kifogásolták, hogy Osvát Ernő túlságosan félt a zsurnalisztikus elemektől. Főleg Hatvany Lajos hibáztatta, hogy Osvát Ernő nem használta fel a fokozottabb újság-lehetőségeket, a tágabban értelmezett újszerűségeket az új társadalom propagálásánál. Ebben a kérdésben olyan nézeteltérés támadt közöttük, hogy a két barát és irodalmi fegyvertárs között 1911-ben párbajra került sor. Egy este Osvát Ernő fekete flastrommal jelent meg a New York Kávéház (ma Hungária Kávéház) erkélyén, mert kardot ragadott, és megsebesült az ellenfél kardjától a *Nyugat* helyesnek tartott szerkesztési módja védelmében.

Ady az eset után levélben figyelmeztette Hatvanyt Párizsból, hogy ne bántsa tovább a *Nyugat* szerkesztőjét. A levélben ezeket olvashatjuk: „Tudom nagyon jól, hogy hol tréfásan, hol komolyan én bírálgattam legsűrűbben és legkegyetlenebbül Osvátot. De lásd – minden szavadat aláírva –, Osvát igazán szinte-szinte Keresztelő Jánosa a mi ügyünknek s ne legyünk Salomék... Előkelően, amit tudsz, kapcsold ki személyes rosszérzéseidet és honoráld engedékenységgel, amit én biztosra veszek: az Osvát engedékenységét. Lektorral nem oldható meg a dolog s szerkesztőnek ma még sincs jobb Osvátnál..."

Akadtak, akik szemére vetették Osvát Ernőnek, hogy nagyon könnyen fogadta be a *Nyugat*hoz a „tehetségszagú" embereket, s ennek az lett a következménye, hogy szépszámban kaptak helyet a lapban a féltehetségek is. Igaz, hogy Osvát Ernő, aki olyan sokat követelt munkatársaitól, csupán azért hívta őket a *Nyugat* írói közé, mert nagy reményeket fűzött munkásságukhoz. Nem a féltehetségek gyengeségeit nézte el, hanem rajongva ragadta meg esetleges kibontakozásuk minden lehetőségét is.

Révai József a magyar írók első kongresszusán, 1951-ben, úgy védte meg Osvát Ernőt a kisebb tehetségek könnyelmű dédelgetésének vádjától, hogy ennek a vádnak az igazságát Osvát Ernő egyik legnagyobb erényének fogta fel. Kifejtette, hogy Bajza, Vörösmarty és Osvát nemcsak a nagyokkal törődött és foglalkozott, hanem – igen helyesen – a kicsiket, a kezdőket is ápolta és nevelte, hiszen „az írók nem rózsabokorban jönnek a világra, nem születésükkel lesznek klasszikusokká és sohasem lehet tudni, melyik kicsiből lesz a nagy".

Míg Révai József felismerte Osvát Ernő szerepének jelentőségét, egyesek még ma is inkább „legendá"-t látnak mindabban, amit az utókor Osvát működéséhez fűz, s ezt az *„Osvát-legendá"*-t könnyű kézlegyintéssel „a Ferenc József-kor legendájá"-val kapcsolják össze. Egyik ilyen tudósunk elismeri ugyan, hogy Osvát „morális egyénisége" ellentéte a Ferenc József-kornak, de nyomatékosan hangoztatja, hogy „minden elve és tartalma a Ferenc József-koré".

Tévedés! Osvát Ernő már 1898-ban sem Ferenc József korának szellemét képviselte! Ne feledjük: a ferencjózsefi Magyarország hivatalos kritikusának, Rákosi Jenőnek válaszolva, azt fejtegette, hogy „a kor mélyén nagy társadalmi harcok egyetemes tendenciája lappang", és a költőnek az a feladata, hogy felemelje a „harcok harsonájá"-t, mert elsőnek a költő jelzi az új időket, az új világot. S amikor az *Új versek* és a *Vér és arany* lírikusa felemelte a harci kürtöt, Osvát nyomban Ady mellé állott. Ha Osvát csakugyan az akkori dzsentrik és gazdag polgárok ízlését akarta volna kiszolgálni, nem szólítja munkatársai közé Móricz Zsigmondot, a falu szociális problémáinak megszólaltatóját, vagy Kassák Lajost és Révész Bélát, akik Angyalföld és más külvárosok proletár-életének ábrázolásával egyáltalán nem csillapították az olvasók idegeit.

Térjünk rá az Osvát-legendáról az Osvát-valóságra!

SÓS ENDRE

Az írók közül a költőnek van legnagyobb mesterségbeli tudása. Művészete a legmagasabb fokú technikai ügyességet követeli meg.

Christopher Caudwell

A rím kései jövevény a versben, s olyan korban jelenik meg, amikor a líra elveszti közösségi jellegét, kolostori cellákba húzódik vissza, s úgy tűnik, mintha maga is bomlási termék lenne, felesleges dísz, értelmetlen sallang. Mert van-e képtelenebb dolog, mint két különböző, egymással semmi kapcsolatban nem levő szó összefűzése, csupán hangzás-azonosságuk alapján? Lassan is hódít; az antik költészet nem ismeri, s az a száz valahány rímelő sor, amit Vergiliusnál találtak, véletlen egyezés. Ennius sokat idézett sora: O Tite tute Tati tibi tanta tyrannae tulisti (Ó Titus tűrni Tatius, zsarnokságoddal mekkora bajt zúdítottál magadra) – alliterációs játéknak tűnik, annak is tekintették, s követőkre sem talált. Szent Eulália kantilénája, a Roland-ének, vagy az Ómagyar Mária-siralom csak ízlelgeti még a rímet, örülve az összecsengésnek, de a véletlenre bízza, s mellékesként kezeli. Mert a verset még annak tekinti, ami lényege: szabályos időszerkezetű beszédritmusnak, olyan zenének, amely Nietzsche szép kifejezését használva, az akarat megjelenése, s nem szorul sem képre, sem fogalomra, csak megtűri azt, mert a líra és a nyelv sem tudja tökéletesen kifejezni a világ szimbolikáját, de függ a zene szellemétől. Nietzsche persze túlabsztrahálja a vers fogalmát, túlhangsúlyozza zenei eredetét (nyilván ezzel is Wagner előtt akart hódolni), de a zenei rokonságot, amely a ritmus időszerkezetű beosztását jelenti, nem lehet mellőznünk.

A rím azonban csak játékos járulék, amely eredetében az ikerszavak hangzásismétlésére emlékeztet, s az ilyen szólásokban, hajdanában-danában, ámul-bámul, csetlik-botlik, vagy még inkább toronyát-boronyát (Tolnát, Baranyát helyett!), nem nehéz felismerni a hangzás elsőbbségét, mely még a gondolat rovására is érvényesülni akar. De épp a hangzás elsőbbsége hozta gyanúba a rímet, s erre figyelmeztetett Boileau is, amikor költészettanában engedelmességre kényszerített rabszolgának nevezte.

A magyar vers mindenesetre sokáig óvatosan bánt vele, s nevet is csak az 1800-as évek elején kapott, midőn végezet, sarkalat, kadencia helyett Horvát István magyarítá rímre.

Az óvatosság oka valószínűleg nem az volt, hogy nyelvünk eredendően rímszegény, ahogy Arany vélte, bár saját költői gyakorlatával meg is cáfolta. Már Balassinál meglepően tiszta hangzásokra találunk helyenként: engem – elvesznem, életemben – érdemlettem, szép személ – jót reménll – te ne vélj, immár – nagy kár – hegyes ár – keservesen jár, nem beszélve például a Colloquium octo viatorum női nevekkel ekhózó rímeiről. Viszont bőven akadunk nehézkes, konvencionális összecsengésekre is, mint vétkeztem – megszegtem – életem – megfizettem, váltsága – szabadságomra stb. A tiszta hangzatok és a suta, zörgő rímek egymás mellé állítása mintha azt bizonyítaná, hogy Balassi csak olyan esetekben tulajdonított a rímnek jelentőséget, amikor úgy vélte, hogy funkcionális szerepe is van. A rímtechnika természetesen fejlődik, mégis értelmetlen dolog lenne Balassi rossz rímeiben, vagy akár Tinódi valáinak monotoniájában a verselési készség szegényességét látni. Még Tinódinál is felismerhető, hogy a szavak összecsendítésével hangulatfestést is igyekszik elérni: az udvarbírákról és kulcsárokról szóló versben egyszer sem, a sokféle részögösről szólóban pedig csak egy strófában rímelteti valáit, itt is a régmúlt érzékeltetésére: Ez időben az szőlőhegy soholt sem terem vala ... Az „ad notam" jelzések önmagukban is eligazítanak: a régi magyar költészet a rímet – az esetek legtöbbjében – járuléknak tekinti, nem ismeri a rím esztétikáját, vagy bölcseletét, s legfeljebb a játék kedvéért tulajdonít neki fontosságot, mint Balassi Colloquiumában.

Még sokáig így marad; Berzsenyi az Élet és literatúrában (1826) keserűen kifakad: követők vagyunk, vak követők, nem magunktól kérünk tanácsot. „Megtörténik az is – folytatja Berzsenyi –, hogy az Írók, kik magokat való érdemmel meg nem tud-

ják különböztetni, illy semmikkel akarják magokat kijelelni, s így gyakran a legjobb systemákat elrontják, s a Literatura hasznát hiuságjoknak s kajánságbul föláldozzák. Elég példájit látjuk már az Olasz rámára vont Sonettóknak . . ."

Kénytelen voltam ilyen hosszan idézni Berzsenyi zsörtölődő szavait, mert a kérdés óhatatlanul fölmerül: utánzók vagyunk-e hát, vagy Kosztolányinak van igaza, aki a rímet az európai költészet fő ékességének nevezte?

Az egyáltalán nem véletlen, hogy korai verstanaink (Csokonai, Földi) alig foglalkoztak a rímmel, s beérik külső jegyeinek összefoglalásával. De a költők gyakorlata sem adott okot arra, hogy a rímben a szavak összecsengésén kívül egyebet is keressenek. Amit Berzsenyi még joggal érzett utánzásnak, sőt bizonyos esetben egyenesen nevetségesnek (például jambikus sorok összecsendítését), az csak Petőfi és Arany verselésében válik nemcsak a vers ékességévé, hanem szerves részévé is.

Úgy tűnik, hogy a korábbi hangsúlyos verselés tökéletesen uralta régi költészetünket, s legtöbbször még az időmérték alól is kiütközik. Erdősi Sylvester disztichonjaiban is ott érezzük: Próféták / által szólt / régen néked / az isten; vagy Bódogok el / jövetek / vesszetek el / gonoszok. De idézhetjük egy sorral Berzsenyit is: Tündér vál / tozatok / műhelye / a világ stb. Berzsenyi kevés számú rímes versét nehézkesnek tudjuk, s az ilyen rímek teteje – erdeje, képedet – könnyemet bizony teljesen jelentéktelenek. Az ütemezés azonban mellékessé teszi az erőltetett rímet: Messze söté / tedik / / Már a Ság te / teje; Ezentúl el / rejti / / a Bakony er / deje stb. Az alexandrinnak ez a tagolása megegyezik Gyöngyösi sorával, amit Arany idézett: Oláhorszá / gi ló / / mutatja for / máját, Tajtékos zab / láját / / rágdogálja / szája.

A példákat folytathatnók, az eredmény azonban nem változik: a rím csak Petőfi és Arany gyakorlata óta vált a vers organikus részévé, immáron nem járulékos elem, felesleges, vagy megtűrt dísz, hanem a verssel elidegeníthetetlen egységet alkot.

A tiszta rím fogalma már sok félreértésre adott alkalmat. Csokonai indította el azt a babonát, amely szerint „gyönyörű változás esik a sarkalatos szókban, mikor azok különböző részei az orationak; felteszem, az egyik sarakalatos szó verbum, a másik nomen, vagy adverbium stb." Magyarázkodás helyett elegendő József Attila Ülni, állni, ölni, halni című versére emlékeztetni, ahol végig infinitivusokat rímeltet, s mégsem jutna eszébe senkinek, hogy rímszegénységgel vádolja. A hangzás önmagában, a sokat emlegetett „tiszta rím", amelynek csak a teljes hangzás-azonosság szab határt, végül fültépő gyötrelmekhez vezet.

Fiatalkorom tapolcai kvaterkázó öregurai gyakorta állították elém követendő példaként, hasonlók szerkesztésére buzdítva engem is, ezt a párrímet:

Míg a lencse, meg bab ázott,
a kisasszony megbabázott.

A csengés tökéletes, s nem a dikció parlagi volta teszi, hogy senkinek sem jut eszébe költészetet keresni ezekben a sorokban. De la musique avant toute chose, – jut eszünkbe Verlaine követelése, de vannak zenék, bravúros összecsengések, nyelvi lelemények, amelyek viszolygással töltenek el, ahogy a keserű sorsú Édes Gergely ügyeskedésétől is a hideg fut végig a hátunkon:

Öt török öt görögöt dögönyöz örökös örömök közt;
Föld bömböl, döbörög, ördögökhöz könyörög.

S akinek még ez is kevés, íme az Egy árva szűznek megtekintése című versezetének egy másik része is:

Ó okos, ó nyomorogj, dolgodhoz fontos okon fogj!
Jót gondolj, jót szólj, sok gonoszoktól oszolj.

Keresettség, mondjuk, mert ezek a verejtékkel kierőlködött sorok azt a szerény derűt sem hozzák meg, amit más nyelvi játékok jelentenek, mint az ilyen mondatok: A Kabai fia baka, vagy: Kitűnő vőt rokonok orrtövön ütik, ahol el lehet játszani azzal, hogy visszafelé is ugyanúgy olvashatók.

Persze önmagában a keresettség, a mesterkéltség sem magyarázza meg a teljes elutasítást; a művészet, – miként neve is mutatja – nem azonos a valósággal, amelytől minőségileg különbözik, s más értékrend alá tartozik. A rím már létében is mesterkéltség, mívesség, s ha nem válik a vers elidegeníthetetlen részévé, kiütköznek drótvázai. Ellenpéldának Arany párrímét idézem, a magyar rím egyik legszebb és legkifejezőbb leleményét, ahol a tiszta hangzatok bősége a megértést segíti elő, anélkül, hogy a hiú cifrálkodást juttatná eszünkbe:

Ölelned ... elölnöd ... – mit mondok? – Valóban
kevés a különbség ebben a két szóban!

A Csaba királyfi első dolgozatában a vén Detre mondja ezt a királynénak, s az ölelned – elölnöd betűjátéknak funkcionális szerepe van: a felbújtó jellemében következik, hogy szinte a szavak csengésének véletlenjébe rejtse szándékát. Persze tudatos, sőt „keresett", ha úgy tetszik, csak a keresettségben mindig az a fontos, hogy ki mit talál: Arany itt meglelte a végleges és egyetlen kifejezést. Forma dat esse rei, a formának azonban a vers részévé kell válnia, mint itt, ahol Detre szójátéka a jellemfestés eszköze: előreviszi a végzetet, a felbújtó azonban elrejtőzhet a nyelvbotlás véletlenjében.

Arany rímei Petőfi gyakorlatából indulnak ki, ahol a rím biztosan építi a verset, organikus része, s az olyan rímek, mint az Est felelgető sorai, eggyéolvadnak a verssel, maguk is zenévé válnak, s épp a rímek könnyedsége teremti meg a hangulati egységet. Még A Tisza sokszor kifogásolt párríme is: Oh természet, oh dicső természet! – Mely nyelv merne versenyezni véled? – épp az E betűk monotóniájával emeli ki a sorzáró hosszú és rövid hang összecsengését. Ugyanerre lehet példa a Virít a kikirics című vers, nagyon tudatos hangfestő rímeivel:

Virit a kikirics –
Csak virits, csak virits!
Én úgyis hervadok,
Hervadok, száradok,
Virits csak kikirics!

A kikircs – virits rímpár szinte kiabál, – ha nem ismernénk a virágot, akkor is a rikoltó sárga színre gondolnánk. A következő két sorban egyszerre hat a mély hangok bánata és a szándékosan leegyszerűsített rím, hogy az ellentét annál szembeszökőbb legyen. (A vers másik két strófája ellaposodik, nyilván ezért hagyta ki versei közül Petőfi.)

Az ilyen rímlelemények Petőfi előtt rendszerint ráhibázások voltak, s még Vörösmarty rímei is legtöbbször konvencionálisok, de Petőfi után szükségszerűen módosulnia kellett az egész magyar verselésnek. Arany is lépésről lépésre jut el az egyre kifejezőbb rím-megoldásokhoz; a Toldi első részében még ilyen rímeket találunk: esetemet – gyermeket, dombjára – keresztfára, látott – juházott, hallom – megvallom (VII.) stb. Nem több a lelemény még a Murány ostroma rímeiben sem, ahol Szécsi Mária nevére ezekkel a rímekkel felel: ormaira, hamvaira, ajkaira, okaira, levelet íra, mondania, karjaira. Ezekben a leegyszerűsített hangzatokban alig van hangulatteremtő erő, csak sorvégek. Vegyük példának a Buda halála egyik párrímét: Öreg ember csácsog, hamar ád tanácsot – S ha beszédnek indul, nem tudja mi már sok. A pályakezdő Arannyal szemben nemcsak a rímek bősége és választékossága jelenti a különbséget, hanem a fogalom és hangzás tökéletes egybeesése is. Arany így is írhatta volna ezt a sort: Öregek csácsognak, sok tanácsot adnak, – S ha szavuk megindul, sose tudják soknak, – ahol nem a rímekkel van baj, hanem azzal, hogy nem a megfelelő szó rímel:

az öreges beszéd érzékeltetésére a csácsog hosszú és rövid szótagja kifejezőbb, mintha megtoldjuk egy mélymagánhangzós szótaggal.

Máskor a legegyszerűbb megoldás válik a legraffináltabbá. Ugyancsak a Buda halálából: Veled azt a terhet viseltem örökké, – Szívedbe szívemből plántáltam örökké. A Tinódira emlékeztető szóismétlés itt valódi rímmé válik, sőt az „örökké" szónak a „szívedbe szívemből" ismétlődő szava is nyomatékot ad.

Arany kedveli a választékos rímeket, s az ilyen összecsengések: vissza – napjaidra, ifjonta – elmondta, semmi dísz tán – és tisztán, vérzett Idánál – kívánnál – profánál, nagy szó – Tasso, sátrát – Árpád stb. a magyar rímtörténet új fejezetét nyitják meg. De a tiszta hangzatok öröme egyszer még Aranyt is elragadja: a Szibinyáni Jank eme négy sora tobzódik a rímekben, s a „hevertebb ostor" kifejezést igazán csak a jó hangzás indokolja:

A vad olykor hátrahorkol,
Foga csattog, szája résnyi,
Majd mint vert eb, kit hevertebb
Ostor üldöz, szűköl és nyi.

Céltalan rím, nem viszi előbbre a verset, de a következő nemzedéket épp az ilyen önfeledt összecsendülés ragadja magával, s míg Arany egységben látta a ritmust és rímet, követője és közepes epigonja, Kis József, csak a rímre ügyel, s egy-egy jobb hangzás kedvéért vargabetűt rajzol a verse. Kerülő rímnek nevezhetnénk, mert megkerüli a gondolatot, s a hangzásért, vagy nagyon gyakran a választott formáért feladja a kompozíció egységét, arányait. Még a Kisnél összehasonlíthatatlanul jobb Dsida sem ment ettől, s az ilyen párrím: Ó, nem bohón és nem bolondul – de mélyen, mint harang ha kondul – jó példa erre a keresett jó hangzásra, vagy másutt: Mord parancscsal zordon kertész – széles paddal vár a kert-rész, ahol az erőltetett szóösszetétel külön is felhívja a figyelmet a kerülő rímre.

A XX. század impresszionizmusba hajló lírája a szó igazi értelmében a vers legfőbb ékességének vallotta a rímet, s gyakorlatának középpontjába állította, de mindig a vers egésze, az együttes hangzás dönti el, hogy megállják-e helyüket az ilyen mesterkéltnek ható rímpárok, mint puhácska pázsit – furcsán parázslik, drága úrnő – már a bú nő (Tóth Árpád), szívembe belévert – régi némbert – (Ady), kin dúlt – indult, elidőz – szelid őz, ellenem – szellemem (József Attila).

A Nyugat-nemzedék feloldotta a rímet, szabaddá tette, játékossá, de épp ezzel kifejezőbbé. Nemcsak az enjambement szentesítéséről van szó, hanem az ilyen könnyed rímekről, mint Tóth Árpádnál zajló – pejló, rest éj – kastély, néma flór – némi por, vagy Kosztolányi kancsal rímeit idézhetjük, a Hajnali részegség rím-özönét, ahol a látszólag könnyelmű játék egybeolvad a kifejezéssel, s ahol ezekben az ügyeskedőnek ható rím-megoldásokban a hangzásnak önmagában is megadott feladata van. Persze fegyelem is kell hozzá.

Gondoljunk Kosztolányi Virág Benedekről írott énekének utolsó két sorára: és dicsérvén a Poézis hatalmát – átnyújtott volna versemért egy almát. Ha egy dilettánsnak jutott volna eszébe ez a két sor, beérte volna csupán egy almával? Aligha, mert a „hatalmát" szinte kikényszeríti a hat almát, amely azonban ebben az esetben lényegesen kevesebb lenne, mint az egy. Másutt épp a rímek bőségére van szükség, s Kosztolányi ilyen rímei: kérditek – érti meg, kerge széllel – szerte-széjjel – nappal-éjjel – érj el – szeszéllyel – veszéllyel – a mély kell, fekete – lehet-e – eke te – menete – remete a kifejezés teljességét, a megoldás tökélyét jelentik.

Amit Aranyék kezdtek el, – Petőfi jobbára ösztönösen, Arany már mérlegelve és számítva, – Ady és az utána jövő nemzedék gyakorlatában kapott új értelmet és jelentőséget. A rím szabadabb lett, kötetlenebb, sőt Tóth Árpád, Babits, Kosztolányi ellenhatásaként helyenként már annyira oldott, hogy asszonáncnak is alig nevezhető. A fiatal Illyésnél például ilyen rímeket találunk: szobában – tagjával, konyha – szomszédja, Bokrétás – próbálták, de ezek a laza spanyol asszonáncra emlékeztető összecsengések éppúgy korjelenségek, mint Babits szecessziós rímei: barangoló, borongó –

borzongó, bús bolyongó, vagy a Gáláns ünnepség ráfelelő sorai a minétre. Az effélék egy költői életművön belül is külön korszakot képviselnek, máskor pedig egy-egy rím mintha egy nemzedék sajátja lenne, ahogy például a nyugatosoknál ismételten felbukkan az ábitat – átitat, vagy az alél – a dél, mivé lett – élet rímpár.

A megelőző korszakok előképeket kerestek, folytatói és tökéletesítői voltak egy eszménynek. A modern versnek rímtechnikájában is külön eszménye van, s a régi, zárt rím-egységekkel ellentétben – talán ez a legszembetűnőbb sajátsága – minden beszédrészt egyenjogúnak ismer, s oldott rímeiben felszabadítja a kötőszavakat, határozókat, névelőket is. Arany sándorversei még zártak, s legtöbbször a félsorok is kerek egészet alkotnak: Akkor mond a király: / Szépséges kisasszony, / / Utas ember vagyok, / szabad-e itatnom? / / Felel a leányzó: / Ugyan hogyne volna stb. A modern rímben az egyes mondatrészek között nincs minőségi különbség, s míg Arany még enjambement-t is ritkán kockáztatott meg, immáron általános gyakorlattá vált. Persze enjambement már Vörösmartynál is előfordul, a modern versben azonban többről van szó: az Arany-iskola kerekké formált soraival, félsoraival szemben a ráfelelő rímek, nem egyszer egész strófarendszerek alkotnak csak egységet. Illyés ilyen rímeit: hátra dől, de – előre, ezt a – deszka, boglyán – hogy lám, vágta úgy – fájni tud Arany nyilván viszolyogva fogadta volna, nem is beszélve a szavak szétszakításáról, mint Csorba Győzőnél többször is (tudtommal ő élt elsőnek ezzel a lehetőséggel): kereszt- (alakban utcák... épülni rá a test. Máskor már a rím elosztása is a kompozíció részévé válik, amire ugyan népdalaink is adnak példát. Kriza gyűjtésében (7. számú vers) a párrímekre rímtelen sor felel: Gyere hozzám vacsorára / Apró vágott káposztára / Béjöhetsz szüvem bátron, – majd az utolsó strófa felgyorsított ütemével, gazdag rímeivel, sőt első sorában belső rímmel is (Hej te vitéz, hát te mit érsz), mintha a rímtelen ráfelelő sorokat akarná ellensúlyozni. Csorba költeménye, az Ocsúdó évek első versszakában a makacsabb szóra rímel, majd a CXXII. strófában már háromszor felel rá (társakat, szavak, szertehullanak), mintegy zenei egységbe foglalva a költeményt, s az ezt követő utolsó versszak nemcsak arra jó, hogy még egyszer variálja az újra felidézett expozíciót, hanem váltakozó hím- és nőrímeivel egy zenemű kódájaként is hat.

Az oldott rím, amit ilyen strófaszerkezetekben többnek érzünk az enjambementnál, Szabó Lőrincnek szinte egész költészetére jellemző, s jól illik hozá leggyakrabban használt 9–8 szótagos dalvers-formája, amelyben természetesnek hatnak az ilyen távolról sem tiszta összecsengések, mint igazi – férgei, szökik – amit – kezeid, darabig – kicsit, sőt: simulékony – világon (egyik Molière-fordításában, ahol nem is helyénvaló). Ha ezt a dalverset Tóth Ádpád félreérthetetlen szóversei mellé állítjuk, arra is választ kapunk, hogy Tóth Ádpád miért vigyázott oly aggályosan rímei tiszta muzsikájára. Szabó Lőrinc dalverseit épp az ilyen súlyos rímek nehezítenék el, amit példának a Duruzsoló tűznél című versből idézünk: karambol – rombol – gyermekkoromból – finom, porló koromból – halvány dombról – dorombol.

Régi költőinknek nem voltak egyéni rímei, a véletlenre bízták magukat, s Csokonai „gyönyörű változásai" a sarkalatos szókban nemcsak a tiszta összecsengésre utalnak, hanem ezzel együtt a rím határainak olyan kibővítésére, midőn a rím egy-egy költői életműhöz kapcsolódik. A modern rímnél ezért kevés lenne csupán fejlődésről beszélni: nemcsak a hajdani közösségi életérzést kifejező vers vált individuálissá, ami természetesen nem zárja ki a közösségi hatást, hanem a rím is.

Példának vegyük néhány leggyakrabban rímelő szavunkat. A századforduló egyik legtöbbet használt szava az „élet" s kedveltségét nyilván az is elősegítette, hogy nyelvünkben könnyű ráfelelő szavakat találni. A fiatal Ady ezekkel a szavakkal csendíti össze: élek, téged, emléked, ezred évet, ének, visszatérjek, nem éled, sorvaszt érted, bénák és épek, aludni tértet, ígéret, részlet, félek, igézet, lázban égett, ezer évet, istenné lett, végítélet, semmivé lett, éget, minden éled, sírba lépett. A Még egyszer kötet utáni Ady ilyen rímekkel él: drága pénzed, el ne késsek, visszatérjek, sokkal mélyebb, élek, vérnek, miért beszéljek, véled, személyed, űztek, téptek, üdvösséged, a Szépet, szerencsések, betegséget, tifelétek, tér meg, szerelmes éjek, cselédek, csak nézlek, sose kérnek stb. Juhász Gyula ilyen rímeket használt: kísértet, ígéret, érckarmú lidércet, nap éget, ítélet, visszatérnek, a népet, részeg, igéző remények, művészet, zen-

dülések, tüzében éghet, ó vegyétek, sőt: végre, szép de. Weöres Sándor rímei: vad rémet, dicsőséget, éghet, egyéniséged, igéket, világévet, cserélget, az esti kéket; Csorba Győzőnél: egészet, ének, félig-érett, mennyiséget, fészek, önérzet, dicséret, lépek, cserélek, képet. Hangsúlyozzuk, csak olyan rímekről van szó, amelyek az „élet" szóra felelnek, s a felsorolás természetesen, kivéve a fiatal Ady rímeit, távolról sem teljes.

A világ szóra a régi költők szinte kizárólag virággal rímeltek, modern rímeink sokkal tarkábbak. Adynál: daliák, vásárfiát, komédiák, illatát, Máriát; Vajda Jánosnál: virág, széltrombiták, nyarát, tovább, idegen fikák, legalább, komédiád, annyi láng. Illyésnél: megbocsát, ablakon át, rubrikák, a fák; Juhásznál: nyilát, Vittoriát, diák, örök csírák, melódiát, Indiák, litániát, ti fák, legyetek jók ti hát. Weöresnél: sugarát, hegy-völgyein át, sáska potrohát, vadrózsa-ág, mind tovább, fekete láng, papripák; Csorbánál: iránt, kompániát, barikád; Pákolitz Istvánnál pedig: agyonprédikált, ifjúság, differenciák, lombos ág stb. Sokáig folytathatnánk ezt a játékot, de ezek a példák is elegendőnek látszanak a bizonyításhoz. Ha az „élet" és „világ" szóra használt rímeket összehasonlítjuk, jóformán alig találunk egyezést, ami nemcsak azt jelenti, hogy egy költő sem „vesz át" rímet máshonnan, hanem azt is, hogy saját gyakorlatában is ritkán ismétlődik ugyanaz a rím. A következtetés szinte magától adódik: minden modern költői gyakorlat zárt egység, minden költő kénytelen megteremteni a saját rím-rendszerét. Csak a dilettánsok áhítoznak rímszótár után, mert a rím számukra csak összecsengést jelent, nem pedig verset. Mi sem könnyebb, mint összecsendülő szavakat találni; a nyelv zeneisége nemcsak természetes ritmust jelent, hanem rímet is. De a költészet több, mint ritmus és rím, s a szavak metafizikájának nevezhetnénk azt a metamorfózist, amelyben természetessé válik az a képtelenség, hogy idegen, ellentétes jelentésű, minden logikai kapcsolatot nélkülöző szavak feleljenek egymásnak. Ha egymás mellé rakom ezeket a szavakat: száraszt, választ, áraszt, fáraszt, – értelmi kapcsolatot nem lelünk bennük, sőt a száraszt és áraszt egyenesen ellentétes jelentésű. A régi virágének azonban verssé, egységes értelemmé, költészetté olvasztja:

Tavaszi szél utat száraszt,
Minden ember társat választ,
De én szívem búkat áraszt,
Mely elmémben sokat fáraszt.

Az éber – kucséber rejtvénye legfeljebb egy folyton résen levő, az árujára vigyázó kucséber képzetét kelti, Tóth Árpádnál azonban olyan gondolatsort indít el, amire az önmagukban álló szavakból soha nem lehetne következtetni:

S miért a versek, ez a fájó, éber,
Ösztön: árulni halk bánatomat,
Mint cukros, fanyar fügét a kucséber!

A modern rím szerepe, létének értelme, s esztétikája is itt keresendő, ebben a csodálatos átváltozásban, ahol a szavak nemcsak elmondanak valamit, mert feladatuk nem az egyszerű közlés, hanem az, hogy a verssel eggyéválva zenei elemekké legyenek. Maga a rím alakult át azzal, hogy szervesen beilleszkedett a versbe és segítségével a strófarendszerek gyakran még mondattanilag is egységet alkotnak. A nyugateurópai vers hasonlóra alig ad példát. Természetesen nem szabad elfelejteni, hogy a német, francia, vagy a spanyol lírának más az esztétikai és módszertani háttere, bővebben buzgó források táplálták, s nem is volt szüksége olyan alapvető változásra, mint a miénknek. A német rímtechnika Goethe óta alig változott, s szegényes magyarázat lenne a német nyelv könnyebb rímelési készségére hivatkozni; a goethei hagyomány úgy látszik elég eleven ahhoz, hogy elférjen benne minden újító szándék. Goethe rímei költő-generációkat szolgálnak ki, s még másfél évszázad után is frissen hatnak. Kedvelt egytagú rímei (gleich – Himmelreich, Pein – sein, Zauberland – Arme fand, Ruh – Schuh stb.), a modern rímelésre is jellemzőek, s még az olyan újító költő

is, mint Morgenstern, gyakorta él ilyen rímpárokkal, mint Nest – fest, Laub – Raub, Stoss – gross, Gericht – Licht, drei – vorbei (csak a Herbstschlacht című versből!). Ami Rilkénél, ennél az igazi formaművésznél fejlődést, ha ugyan helyénvaló itt e szó, csak a nyelvi lehetőség nagyobb és hatásosabb kiaknázását jelenti, ami megnyilatkozik a diftongusok lágy, szinte zenei kezelésében is. Kedveli a többtagú rímet: unter Schatten – erstatten, dunkeln Jahr – gestern war, Dingen – klingen – springen – gingen – Zeitverbringen, vagy az Einsamkeitre: blitzt und schreit – mir gereicht – Dunkelheit. – Oldott rímeinkhez hasonlóra legfeljebb a modern francia lírában bukkanhatunk, bár hatásról alig lehet beszélni, talán Apollinaire-t említhetjük példának, aki rímeiben is igyekezett szabadulni Racine iskolájától, ami pedig Baudelaire-ről és a szimbolistákról még nem mondható el. Egyetlen példa is elegendő, a Loreleyre ezekkel felel: ensorcelé, deroulés, de soleil.

Azt mondtuk, modern rímtechnikánk nem ismert előképet, követendő és kötelező eszményt, de a kortársi európai irodalom sem volt rá hatással. Ha csak a futuristák hangutánzó játékait nem számítjuk ide, de hát amit Marinetti és Palazzeschi oly hangos szóval hirdetett saját leleményének, azt a mi Amadénk már rég felfedezte, Lisznyainak pedig épp elég gúnyban volt része ezért.

Nomina sunt consequentia rerum, – de a modern vers is azzá vált, s így ad választ Berzsenyi aggodalmára: nem üres formát, ötlettelen utánzást jelent a rím, bár azt sem mondhatjuk Kosztolányival, hogy az „európai vers fő ékessége". A jó rím, s itt nem szabad a „tiszta rím" iskolás szabályára gondolnunk, azonos lett a verssel, elidegeníthetetlen sajátja, s ha mégis önmagában vizsgáljuk, csak úgy beszélhetünk róla, mint egy ember vérkeringéséről, idegsejtjeiről. Lemérhetjük, elemezhetjük, de az egész mögött ott él és hat a vers megbonthatatlan világegyeteme.

CSÁNYI LÁSZLÓ

SZÉLJEGYZETEK

JÓ MAGYAR NYELVKÖNYVEKET – KÜLFÖLDIEK KEZÉBE!

A magyar irodalom, nyelvi elszigeteltsége miatt, méltánytalanul kisebb figyelemben részesül külföldön, mint amekkorát tényleges rangja alapján elvárhatna. Az íráshoz kötött magyar kultúra értékeinek arányos külföldi megbecsüléséhez a hazai kezdeményezéseken túlmenően az is szükséges, hogy a magyar nyelv és irodalom iránt külföldön is nőjön az érdeklődés.

Whitney „A beszélt magyar"* c. művében a legkevésbé sem a turistaforgalom növekedésének biztosítékát véli látni a magyar olvasó, hanem biztató jelet arra, hogy nyelvünk, s a belé ágyazott kultúra iránt jelentkeznek bizonyos igények külföldön, jelen esetben Angliában. Hogy ez ténylegesen így van, azt jól mutatja, hogy az első ízben 1944-ben kiadott könyv 1960-ra már hatodik kiadásban jelent meg.

Jóllehet a múlt században is kiadtak már magyar nyelvkönyvet angol szerzőtől Londonban (amely főképp Vörösmarty nehéz nyelvezetén próbálta felnevelni az angol anyanyelvű érdeklődőt). Az effajta próbálkozásnak azonban hosszú ideig nem akadt folytatása. Whitney műve tehát úttörő munkának számít.

A szerző szerencsésen oldja meg a kevés igeragozáshoz, s a ragozástól érintetlen főnevekhez szokott angol bevezetését nyelvtani rendszerünk szövevényesnek mondható rejtelmeibe (a ragjel nélküli angol tárgyeset után kissé megdöbbentőnek hathat például, hogy a magyar azt mondja: só-sót., de már ló-lovat, sőt hó-havat), az anyag peda-

* (Arthur H. Whitney: Colloquial Hungarian – Routledge & Kegan Paul Ltd. London, 1960. 264. p.)

gógiai felépítését tekintve is. S hogy a könyv, egészében mégis csalódást okoz, az nem is az itt-ott előforduló nyelvi botlásoknak betudható (a szövegekben ilyen mondatokat is olvashatunk: „nézegetik az embereket, akik be- és kijárnak az üvegajtón", „de este talán el lehetne menni színházba, mert azt hiszem volna jegyem", „ilyen késő reggelizést rendszerint nem tartanak", „mielőtt lefekszel máma", stb.), hanem a múlt áporodott levegőjének, ami meg-megcsapja az embert lapozás közben.

A könyv szerint a Budapestre érkező csomagjait a szállodában a „szolga" viszi fel a szobába, a borravaló még mindig „pengő"-ben jár, az éttermi felszolgáló pedig így fogadja a vendéget: „méltóztassék helyet foglalni, nagyságos asszonyom". A szerző szerint még 1960-ban is a „legújabb híd a Horthy Miklós-híd", „a Korzón kezdődik vagy szakad ketté (sic!) a legtöbb szerelem" és „semmi sem jellemzőbb a budapesti szórakozásokra, mint a minden oldalról hallható (sic!) cigányzene". A felsorolt 37 legfontosabb rövidítés között olyanokat találunk, mint br. – báró, gr. – gróf, kir. – királyi, m. kir. – magyar királyi. P – pengő: az előszó hangtani részében pedig Whitney óva inti a magántanulókat a raccsolós r-től. Talán csak nem attól tart, hogy az emigráns magyar arisztokraták közül sokan foglalkoznak óraadással?

Az olvasmányok szellemükben egy rég letűnt világ képére és hangulatára épülnek, mintha 1945 után itthon minden megállt volna. Az 1950-es átdolgozott kiadás sem hozta „up to date" a könyv anyagát sem tartalmilag, sem nyelvileg.

Bár Whitney műve komoly hiányérzeteket kelt a hazai olvasóban, s kétségkívül a külföldi tanulóban is, a magyar nyelvkönyv a hézagpótló szerepét tölti be, s mint ilyenre fel kell figyelnünk. Szépirodalmunk hitelét növelné, ha az azt fordító külföldi barátaink nemcsak nyersfordítások alapján dolgoznának, hanem maguk is eredeti zamatában kóstolhatnák nagyjaink műveit. Ehhez teremtenének lehetőséget az idegen nyelveken kiadott jó magyar nyelvkönyvek. Érdemes volna talán ilyen könyv összeállításával itthon is foglalkozni.

Keszthelyi Tibor

„TÁJI" KÖLTŐ – „FŐVÁROSI" KRITIKA

A Kortárs 1963. júliusi számában olvasható egy írás Pákolitz István 1962 könyvhetére megjelent s azóta József Attila-díjjal kitüntetett Fény és árnyék c. verseskötetéről. Egy Rózsa András nevű valaki írta.

Így kezdődik: „Rokonszenves költő-egyéniség Pákolitz István. Költészetünknek azon az ösvényén jár, melyet ‚pannon költészetnek' szoktak nevezni, ahol a természet adott világában otthonosan él a sok közül egy, az ember, s nem fene nagy okoskodással szemléli környezetét, hanem örvendező jámborsággal. Ékes latin nyelven ennek a költészetnek nagy létjogosultsága van Janus Pannonius idejében, sőt, zordabb, férfiasabb hangvételben Berzsenyi is sikerrel zengett így, hiszen az adott kor adott problémái erkölcsi alapot adtak erre."

Aztán később: „. . .csak míg Janus Panoniusnál a humanizmus, Berzsenyinél a hazájáért aggódás világ-, illetve életszemlélete ki tudta költőjüket emelni a provinciális apró dolgok közül, addig Pákolitz, minden rokonszenves vonása ellenére, táji költő maradt."

S még egy további mondat: „A versek zenei elemei, illetve általában Pákolitz vers-építkezése is jelzik a költő pillanatnyi bizonytalanságát."

Ime, néhány mazsola a szövegből! Kár, hogy nincs helyünk az egész közlésére. Bár a Kortárs egyszer már megtette. De hát az ilyesmiből sosem elég!

Nos, mi derül ki az idézett részekből s a teljes szövegből? Röviden és egyszerűen az, hogy Pákolitz a provinciális apró dolgok közé ragad, tehát „táji költő", tehát – provinciális költő. Hova máshova is juthat egy bíráló, akinek alapvető kritikai szempontja láthatóan (bár elködösítve) az, hogy Pákolitz István pécsi, vagyis pannóniai lakos? Csak egy kissé facsargatni kell hozzá a tényeket és a szavakat. Ez pedig könnyen megy. Rózsa Andrásnak a tárgyi tudás és a stiláris igény a jelek szerint cseppet sem okoz gátlásokat.

Megtudjuk tőle pl., hogy „pannon költészet"-nek „azt nevezzük, ahol..." (l. feljebb!). Megtudjuk azt is, hogy „Ékes latin nyelven ennek a költészetnek... (l. ugyancsak feljebb!). Azt is, hogy „A versek zenei elemei... (l. szintén feljebb!). S megtudunk még néhány egyéb ilyesmit is.

Kár, hogy nem tudjuk meg, végül is mi a „pannon költészet" s egyáltalában, mi az egész mondat értelme.

Nem tudjuk meg, hogy Janus Pannonius „ékes latin" nyelvű költészetében miként is szemlélte „örvendező jámborsággal" s nem „fene nagy okoskodással" környezetét, vagyis, hogy költészetében mi az a sajátosan „pannon"? (Csak nem az, hogy Pannoniusnak hívják?)

Meg, hogy miként is áll Berzsenyinél az a „zordabb, férfiasabb" hangvétel s az „örvendező jámborság" a „pannon költészet" jegyében?

Azt sem tudjuk meg, miféle különös jegyekből képes Rózsa András a „zenei elemek" és a „vers-építkezés" alapján megállapítani Pákolitz s általában egy költő „pillanatnyi bizonytalanságát". Pedig ezt roppant jó lenne megtudni, mert hát mindig tanul az ember.

Nem tudunk meg még sok egyebet s végül, de nem utolsó sorban azt sem, mit csinált volna Rózsa András, ha Pákolitz István véletlenül Budapesten él, mondjuk a Tűzoltó utcában.

– a g –

EGY MOZGALOM INDULÁSÁHOZ

Ha emlékezetem nem csal, úgy másfél évvel ezelőtt lehetett, hogy S. barátommal, a hozzáértők körében nagyon tehetségesnek ítélt fiatal költővel borozgattunk egy eldugott pesti utcácska borkimérésében. S.-t előbb egy író-olvasó találkozóra kísértem el az egyik fővárosi üzem klubjába, ahol olyan sikere volt, hogy tizenegy versét kellett elmondania. A közönség még ekkor sem únta meg, ő azonban igen, s bár négy pohár vizet ivott meg kortyokban a felolvasás ideje alatt – mégis alaposan kiszáradt a torka.

A vendéglőben szótlanul néztem. Arcára elégedettség ült ki, vérét megbizsergette az esti siker. De S., mintha csak rájött volna, mire gondolok, váratlanul legyintett:

– Ne hidd, hogy olyan sokra tartom a ma esti sikert. Nem ez az igazi...

– Nem is akartak elengedni – vetettem közbe tiltakozva.

– Igen... De ne felejtsd el: a tizenegy versből öt vidám hangulatú volt, meg aztán ma formában is voltam, jól szavaltam. Meghallgatták, tetszett... Tapsoltak. Csakhogy én inkább örülnék annak, ha tudnám, hogy meg is értették. Nekem sokkal fontosabb az, ha valaki együttérzően megszorítja a kezem, hogy igen, erre már én is gondoltam, meg én is így vagyok vele, mintha háromszor összeveri a tenyerét.

Nem tudtam válaszolni. Magamban igazat adtam neki. Fiatal költő, tele van hittel, gondolattal, s egészen természetesen vágyik arra, hogy gondolatai – József Attilával szólva – a „hozzáértők okos gyülekezeté"-hez szóljanak.

Mindez annak kapcsán jutott eszembe, hogy néhány hónappal ezelőtt megalakult a hozzáértők és érteni akarók baráti társasága, a Versbarátok Köre. Mert egészen bizonyos, hogy ide valóban azok lépnek be, akik nemcsak szeretik, hanem átgondolják és magukba zárják a jó verseket; olyanok, akik maguknak érzik a líra – de elsősorban az új magyar líra – ügyét.

Persze felvetődhet a kérdés, hogy miért kell ehhez csoportokba tömörülni, hiszen aki szereti a verseket, az amúgyis megveszi az őt érdeklő verseskötéteket, meghallgatja a rádió, a TV irodalmi műsorait, eljár az irodalmi színpadok előadásaira. Egyenként ugyanúgy tudják szeretni a verseket, mint társaságokban. Mi hát az a plusz, amit a Kör nyújtani tud?

Nem akarok a kedvező feltételekről (ajándékkötet, stb.) beszélni, ezt már megtették a különböző prospektusok. Inkább egy másik nagyon lényeges mozzanatról.

Annyiféle baráti kör működik szerte az országban! Vannak baráti körei a labdarúgó kluboknak, az irodalmi színpadoknak, s mindegyik egymásért van egy kicsit. Vagyis – maradjunk meg mondjuk az irodalmi színpadok baráti köreinél – a kör tagjai segítik az irodalmi színpad munkáját, azzal, hogy különböző összejöveteleken megvitatják a műsorokat, hozzászólnak az új műsortervekhez, az irodalmi színpad pedig kedvezményekkel, zártkörű műsorokkal kedveskedik pártolóinak.

Mi a helyzet a Versbarátok Körével? A tagok véleményükkel, javaslataikkal befolyásolni tudják a könyvkiadást, a példányszámok és az utánnyomások kérdését. De mit tudnak nyújtani cserébe a költők? Verseket. Verseket, melyeket el lehet olvasni, meg lehet vitatni, s amelyeken el lehet gondolkodni. Ez nem kevés, hiszen a kör azoké, akik valóban rajonganak a versekért. És emellett közelebb lehet hozni egymáshoz a költőket és olvasóikat. Megismerkedhetnek egymással, megvitathatják irodalmunk problémáit, a legújabb verseket és költői gondokat.

A személyes találkozás – különösen fiatal, kevésbé ismert költőknél – nagyon sokat jelent. A Versbarátok Körének jónéhány rendezvényén vettem részt az elmúlt hónapokban. Általában fiatal, egykötetes költők beszéltek magukról, és olvasták fel néhány versüket. Az egyik budai könyvesboltban Baranyi Ferenc és Soós Zoltán tartottak találkozót. A rendezők már-már szerették volna befejezni a műsort, a könyvesbolt dolgozói is szerettek volna már hazamenni (jóval zárás után voltunk), de ekkor indult meg az igazi vita. Mégpedig azon: hogyan folytatódjék a műsor? Kérdéseket tegyenek föl vagy inkább hallgassanak meg még néhány verset? Baranyaiék elmondtak még vagy hat verset, aztán a hallgatóság (elsősorban diákok) körülállta őket s elkezdődött a jóleső faggatás költészetről, irodalomról, művekről. (Azt hiszem, jórészt ezeknek az egyre szaporodó költő-olvasó találkozóknak köszönhető, hogy ma már közönségünk valamelyest ismeri a fiatal költőket is, és az ünnepi könyvhétre megjelent *Tiszta szigorúság* versantológia napok alatt elfogyott.)

Más alkalommal a Könyv Klubban adtak ajándékműsort a költők. A műsor rövid volt, mindössze negyven perces. De utána népes csoportok állták körül az ifjú költőket, és a termékeny vita éjfélig húzódott. Ha S. barátom ott lett volna, bizonyára elégedett lett volna az ilyen sikerrel.

Sorolhatnám még a példákat, de majd minden költő-olvasó találkozón ilyesféléket tapasztaltam. Egyszóval így valósítja meg a sok személyes találkozás a Versbarátok Körének egyik legfontosabb célját, azt, hogy mai költészetünk cselekvő részeseivé tegye a vers szerelmeseit. Baranyi Ferenc, a fiatal költő mondta a Versbarátok Köréről: „Sok más pozitívuma mellett elsősorban alkalmakat teremt, ahol az olvasók meggyőződhetnek arról, hogy a ma költői őszintén, róluk és miattuk írnak, felelős sorsvállalással és komoly művészi színvonalra törekvő igénnyel."

S ha csak az volna az egyetlen haszna a Versbarátok Körének, már akkor is jó volna!

Köves József

HEJ, AZ A FILOLÓGIA...

Valami imponálót érez az ember, amikor kézbevesz egy úgynevezett „kritikai kiadást". A verssorokat számozás kíséri, a függelékben a variánsoknak egész sora kap helyet, egy-egy szóhoz, homályosabb helyhez a jegyzetek füzére tapad. Mennyi munka, szemfárasztó szövegösszehasonlítás, időtrabló, sokszor meddő keresés-kutatás van egy ilyen kötet mögött! Hány poros, megsárgult, újságot, folyóiratot kellett átlapozni, végigböngészni, amíg egy néhány soros megjegyzés elkészülhetett! Csak széleskörű levelezés, szerkesztő bizottságok tevékenysége, lektorok ellenőrzése biztosíthatja a tökéletes munkát. Nincs csodálnivaló abban, hogy a klasszikusok kritikai ki-

adásaival kapcsolatos követelményeket külön szabályzat foglalja össze. („A magyar klasszikusok kritikai kiadásainak szabályzata". Összeállította Horváth Károly. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952.)

Könyvkiadásunk, különösen az Akadémiai Kiadó dicséretére legyen mondva, ma már nemcsak egy-egy író szépírói munkái, hanem levelezése s az értékelésével kapcsolatos más dokumentumok – például a kortársak emlékezései – is mintaszerű kiadást kapnak.

Az „összes művei", „minden munkái" megjelöléssel mégis nagyon csínján kell bánnunk, mert a múló évek újabb és újabb meglepetéseket tartogatnak; sokszor éppen egy-egy ilyen „összes" megjelenése hozza napfényre a még lappangó, kiadatlan írásokat.

Sőt egy-egy „kritikai kiadás" láttán támadt öröm és csodálat érzése sokszor csap át lemondó szomorúságba, csalódásba, a filológusi buzgalomba vetett hit – kételkedésbe. Megcsodálja az ember a szerkesztők precizitását, a különféle mutatók összeállítóit, a jegyzetek készítőit (ez az apparátus néha nagyobb helyet foglal el, mint a kommentált szöveg!), de rögtön lehangolódik, amikor rövid lapozás után rádöbben csonkaságra, a különféle hiányosságokra.

A közelmúltban jelent meg Móricz Zsigmond összegyűjtött levelezése az Akadémiai Kiadó „Új magyar múzeum – irodalmi dokumentumok gyűjteménye" sorozatában. (A sorozatot szerkeszti Diószegi András és Vargha Kálmán. A kötetet sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta F. Csanak Dóra, lektorálta Czine Mihály és Nagy Péter.) Két kötetben, időrendbe állítva, gazdag és értékes jegyzetanyaggal kísérve az író mintegy 750 levelét közli. Nem mondja a kiadó, hogy Móricz Zsigmond „összes levelei", mert nyilván a sajtóban megjelent felhívás, a kötet-szerkesztők személyes közbenjárása ellenére sem válik meg mindenki emlékeitől, van, aki még lemásolásra sem engedi át a leveleket. Joggal várhatja azonban az olvasó, hogy ha már ilyen nagy apparátussal készültek hozzá és végezték el Móricz Zsigmond leveleinek publikálását, akkor a *már közölt*, tehát nem ismeretlen leveleket viszontláthatja a kiadványban.

Annál is érzékenyebben érint bennünket ez a dolog, mert a könyv szerkesztői éppen azok közül a Móricz-levelek közül hagytak figyelmen kívül kettőt, amelyek a Jelenkorban láttak napvilágot. A folyóirat dokumentum-rovatában az 1958. decemberi számban (74–76. oldal) Móricz Zsigmond két kiadatlan levele jelent meg; az egyiket – az ún. Kertmagyarország gondolata megítélése szempontjából éppen nem érdektelen levelet – Fischer Bélához, a másikat Berze Nagy Jánoshoz írta. Ugyanakkor a könyv a Bárdosi Németh Jánoshoz írt levelek jegyzeteiben megfeledkezik arról, hogy ezek a levelek szintén megjelentek a Jelenkorban (1959. február, 103–109. oldal). Viszont arról van tudomása, hogy a Várkonyi Nándorhoz címzett két levelet a Jelenkor publikálta, csupán az egyik helyen maradt benn a sajtóhiba – nem 1920-ban, hanem 1960-ban.

A Kritikai Kiadások Szabályzata kimondja: „A teljesség kérdése azt jelenti, hogy a kutatónak végig kell lapoznia az író korában létező összes újságokat, folyóiratokat, évkönyveket, kalendáriumokat stb. Levéltári kutatásokat kell végeznie nemcsak az illető író hagyatékában, hanem az íróval kapcsolatban levő – sokszor indifferensnek látszó – személyek hagyatékában is..." – ami a levelezések kiadásának esetében értelemeszerűen nyilván azt jelenti, hogy a szerkesztőnek figyelembe kell venni a már esetleges korábbi közléseket, tehát az író halála utáni folyóiratokat, újságokat is át kell lapoznia.

Sajnálatos, hogy éppen egy irodalmi és művészeti folyóirat kerülte el a szerkesztők figyelmét, holott a Jelenkor az elmúlt években rendszeresen közölt – többek között Ady, Babits Mihály, Szabó Lőrinc, Radnóti Miklós és mások írói munkásságára vonatkozó – leveleket, irodalmi dokumentumokat. Sajnálnánk, ha a precizitásukról és lelkiismeretességükről oly híres filológusaink megfeledkeznének ezekről a közleményekről. Mert irodalmi forrástanulmányokhoz mégiscsak elsősorban az irodalmi lapokat kellene forgatniuk.

– *s* –

EGY CSODÁLKOZÓ TÖREDÉKEI

Ha nem enszememmel látnám, nem hinném el. Szóval az idén nem fér bele a kiállítási keretbe a *„Dolgozó emberek között"* című kiállítás. Van ugyanis ötven-száz festő, szobrász, grafikus e honban, aki rendszeresen üzemekbe, állami gazdaságokba járogat, hosszú időt ott tölt, egy helyen, s természete szerint alkot. Ezekből az alkotásokból évente összeraknak egy, a sokévi országos szintnél jottával sem gyengébb tárlatot. Úgy látszik azonban: e kiállításokat a kormányelnök is többször emlegette a parlamentben, a pártkongresszuson, meg aztán más felelős egyéniségek is a jövendő bő aratás kalászosodását látták e nemes és hivatástudattól fűtött munkálkodásban, aki előadón, fő avagy mégfőbb előadón a kiállítások kombinálása állt, az tehát szépen kifeledte. Lehet, hogy megmutassa: azért egy előadó sem éppen a falvédőről lépik le. „Nem fér a keretbe." Ó, művelődéspolitika, etcetera nem számít. Ám lehet más ok is. Mondjuk: egyszer véletlenül egy-két „nagymenő" ekként nyilatkozott a Fészek földszinti kávéspultja mellett álldogálván: *„Hja, az a munkás-művész! Áá, oda kérem azok mennek, akik, tudja, hm, hm, olyan közepesek..."* Pász. El van gereblyézve. Hogy neki véletlenül holmi milliárdos beruházáson van egy kétezrelékes megbízatása, ahhoz senkinek semmi köze. Értve? No, ő és ők nem is mennek el a mezőhéki állami gazdaságba, avagy a komlói szénosztályozóba, mondjuk egy hónapot ott tölteni. Arra ugyanis nem adnak két ezreléket. Értve?

*

Kávéház, konyak, füst, vasárnap déli embermoraj. Egy Balaton tájéki kultúrnyik duruzsolgat a fülembe: „... torkig vagyok, kérlek tisztelettel, evvel a betyárdalokkal, Egmont-nyitányokkal és bakonyi botolóval. A mái embernek ritmus kell. Jazzvokál és twiszt. Korszerűsítettük tehát a megyei népi együttest. A vegyeskarból csináltunk négy jazz-kvartettet. Akinek Palestrina, Bach és Bartók kellett, átpasszoltuk az evangélikus dalárdának. A népi zenekarból pedig szalonzenekart varázsoltunk. A táncosok meg táncoljanak, amit akarnak. Maguknak. Öregem, minálunk mindenki azt táncol, amit akar. Vagy amit tud. Elsejével máris megindulunk a Balcsin. Ja, az a Balaton, persze, persze. Szalonzene, jazzkvartett, tánczene. Különben, saccolod te, mekkora aranybányikó ez a Balcsi nyáron?! Teee, hogy ott mi mindent el lehet adni a jónépnem áldozzuk fel fölösleges, néptől idegen dolgokra a megye százezrét. Bevétel lesz, nek! Neem, nem Helikon, meg nyavalya. *Ez* kell! Emiatt nem szól senki nekünk. Mi kérlek tisztelettel, bevétel. Mi majd *hozunk* a megyei tanács konyhájára, kérlek tisztelettel, bátyám..." (Halkan azt akartam tőle kérdezni: – Kedves feleséged őnagyságát nem küldöd el talán Lemák Lukács lakására? Tudniillik ezáltal is lehetne mód némi pénzszerzésre. Az is bevételt hozna, kérlek tisztelettel, az is... De csak hallgattam. Elfogadtam ugyanis a konyakját.)

*

Úgy dugták a kezembe az *„Elavult könyvek jegyzéke. III."* című sokszorosított kiadványt, miként a cukrot húsz éve. Persze, persze, politikai csemege. Pedig egészen más szúr szemet. Szegény *Somogyi Imre* könyve is elavult már, látom, a „Kertmagyarország felé". (Bár néhány tervteljesítetlen tsz-ünk volna ennyire „elavult"!) Ami aztán jobban megütött, és ami újra olvasásra sarkallt: *Kovács György* 1947-es kötete, a *Békülő Erdély*. E gyűjtemény éppen azért küzd, azt a kemény, mindennapos birkózást mutatja be, amit a román és a magyar nép vívott, hogy átlépje, legyűrje a soviniszta mételyezést. Aki a listába írta e nevet, vajon tudja, sejti, kicsoda Kovács György? Gyanítja: *mi* van ebben a kötetben? Tudniillik a Román Népköztársaságban most adják ki Kovács György Összegyűjtött Műveit. Hírek szerint e tanulmányok is benne lesznek...

*

Két hete tárcámban hordom A., illetve A. G. remekbe készült, s tucatnyi vidéki lapban kurrentált glosszáját, a *Saganizmus* című miniatűr remeket. A szerelmi kettőskönyvelésüket feltáró és leltározó közismert nagykák memoárjait gusztálgatja ebben, s Sagan kisasszonyból kiindulva vaskosan mindnek a fenekére ver. Ám a babiloni utcasarokra álló, öncélúan férfifaló hetérák mai versenytársai, a Szőke Évák et compagnie szextrösztök tényked ését saganizmusnak nevezni illetlenség, dromedárság, provincializmus. Sagan *író*, lényegesen jobb, mint A., és ráadásul ízlésesebb is. Hogy akadnak kalandjai, ezek közt megírnivalók is, istenem. Nem kell irigyikedni. Ha még például a sötétszemüveges Cibulski róná meg érte, elviselném. De hogy ezt a szakmát saganizmusnak nevezze el, azt már tőle sem viselném el. A.-tól meg pláne nem! Mintha csak Churchill bátyja oktatná Róna Viktort a helyes és decens testtartásra. No, akkor inkább Françoise Sagan!

Varga Imre

Bencze László rajza

KALÁSZ MÁRTON KÖLTÉSZETE

Három kötet versre, – ha a fejlődés, teljesedés valódi stációi –, nyugodtan mondhatjuk: költészet. Különben is ma a kötetek évenkénti sorjázása idején még inkább tapasztalhatjuk a régi igazságot: az erő nem a mennyiségben rejlik.

A költők több, kevesebb szorgalommal publikálnak, de a kritika eléggé furcsán bánik velük. Vélt bortányaikról, mentségeikről, teljesítményük nem irodalmi kamatairól bőven ír, művészetük igazi természetéről, belső problémáiról, esztétikai értékéről a legritkább esetben.

Nem tagadom, ez a hiányérzet is késztet, hogy felelősebben, igényesebben közelítsek választott témámhoz. Példákkal igazolhatnám, különösebb előny, vagy hátrány nem származik abból, hogy én, a vizsgálódó fél is a költők céhébe tartozom. Igaz, élmény és felfogás bizonyos rokonsága kimutatható kettőnk költészetéből. Szomszédos vidékről származunk ,ám a sors és pálya fortélyos útvesztőiben ugyancsak messze kerültünk egymástól. Ítéleteimben ilymódon semmi személyes indíték se befolyásol, pusztán a régóta készülődő mondanivaló.

*

Az ötvenes évek közepén, a vele indulók közt Kalász Márton volt a legelevenebb szemű, hazai színekben, ízekben leggazdagabb fiatal költő. Első kötete – *Hajnali szekerek, (1955)* – tele van szülőföldje, a formák meleg varázsában, sugaras változataiban oly páratlan Baranya képeivel. A természet s a megművelt táj érzéki élménye szinte minden versén átüt:

> Ezüstben fürösztött hajnali földek,
> lucernák lilája, s várakozó
>
> árpáknak éretlen aranya-zöldje –,
> csillámlik, pezsdül az egész határ.
>
> Rétek a völgyben; halszínű, foszló
> párába rejtve a távoli fák...

S bárhol nyitjuk föl a kötetet, mindenütt a mozzanatok, hangulatok pontos rajza: nyírfák ringatózó, madzagos ágai, „Pallón át cipelték a kerékpárt; vázra kötözve koccant a kapa". És színek, színek már-már túlcsorduló, füllesztő bősége: „rubintos, palás alkonyat", „ezüst pára, puha szép fonál", s minduntalan felbukkanó „arany" jelző. (Juhász Ferenc *Szárnyas csikó* c. kötete óta nem láttuk ennyiszer.)

Megkapó az őszinte tájbaolvadás, de a szépségtől való folytonos meghatódás gyakran csökkenti a mondandó hitelét. A részletező leírások, a képek áradata mögött kevés a feszültség. Közvetlen lírai hang csak itt-ott, a maga-sajnálás szomorú záradékaiban, *(Sárháti búcsú, Borivóknak)* vagy egy-egy sikerültebb szerelmes versben *(Jegyzetek lányról, szerelemről)* mutatkozik.

Nem az idill átka ez, nem is a bátortalanság, vagy problémátlanság következménye. Az alig húsz éves, minden élményével a természeti környezethez kötődő fiatal költő csak a látványban tud feloldódni igazán. Dunántúlon és Tiszántúlon, általános jelenség ez a vidékről indulóknál, első írásaikban egyaránt a szépség gubójában alusznak az indulatok.

Pedig Kalász ifjúságának éppen elegendő szociális és egzisztenciális terhe van. A versek utalnak a cselédnyomorság, a paraszti életforma-váltás nehéz élményére, a rákbeteg anya és a tüdőbaj nyomasztó kísértetére, mégis a tragikus mozzanatokon átsüt még valami fiatalos, naiv derű. És bár szívesen bízza magát libegő, könnyed ritmusok, sorról sorra araszoló kimért szakaszok sablonjára, nyelve zamatosan tiszta, kifejezéseiben mindig van erő és lelemény. A nyolc soros *December* szinte a *Puszta télen* monumentális képeihez méltón idézi a látványt: *(... Olyan a hegy, mint megfagyott bogár. Dermedt szárnyai közt fölkel a nap...)* A *Nyári zivatar* lendülete, a *Kaszamalom* szuggesztivitása, vagy a *Rákbeteg anyámról* c. vers szörnyűt is éles finomsággal érzékeltető hangja híven mutatja az érlelődő tehetség további lehetőségeit.

A bemutatkozás versein persze még ott van a mesterek és példák nyoma. Mindenekelőtt Csorba Győző fegyelmező hatása a szemlélet és forma szigorú kötéseiben; az epikus hanghordozásban Illyés, a színekben Takáts Gyula; nyelvi, hangulati elemekben Nagy László és Simon István érintése. Mindezekkel együtt Kalász látásmódja már az első kötetben is költőre vallóan egyéni. Meleg közvetlenséggel, meggyőzően mutatta be világát, a tájjal, gyerekkorral összeforrt varázslat azonban ebben a csak szemléltető vetületben nem ismételhető, alig is folytatható.

A bizonyosan következő változás tette izgalmassá a várakozást a következő kötet, az *Ünnep előtt (1961)*, megjelenéséig. Hat év telt el közben. Rendkívül hányatott, keserves esztendők a hazuról elkerült, új otthont nehezen találó fiatalember életében. Versei megtelnek fájdalommal, szorongással, érdes fanyarsággal. A leírások szemérmes ornamenseiből ki-kibukkan már a lírikus védtelen arca. Ami Kalásszal történt, megintcsak nem egyéni eset. Hasonló válságon ment át valamennyi vidékről Budapestre került pályatársa. Érdemes volna külön elemezni, hogy a falu, város nyilvánvaló közeledése ellenére mért volt ez a válság gyakorta mélyebb, csontighatóbb, mint például húsz évvel korábban. Úgy vélem a szűkebb haza: a változó régi és a szeszélyes új sorsfordulói éppen úgy mélyítették a tusakodás gyötrelmét, mint a hirtelen kinyílt nagyvilág csőstül özönlő, megélni kényszerítő problémái. Kalászt emellett még személyi körülmények: a társért, otthonért, saját egészségéért verekedés kényszere is szorította. S még valami, amivel ugyancsak ezekben az években néz szembe először: a németajkú ősök örökségének tudata, lelkiismereti nyomása. Érzésem szerint ebből ered Kalász az elmúlt és következhető háború fölrémlő vízióin átható, másokénál szenvedélyesebb felelősségvállalása.

Az *Ünnep előtt* kötet első ciklusa még hazai légkörben fogant, de a versek belső izzása szembetűnően nagyobb, a képek sajátosabbak, markánsabbak:

> Hókendő táncolt három napon át,
> fagy mutogatta gyöngyszínű fogát
> a nádszéli fák halcsontvázai
> alig tudták az eget tartani.

Versről versre idézhetnék hasonló példákat, mikből kiderül: a fiatal költő mind igényesebb a kifejezésben, fölényes biztonsággal kezeli eszközeit, bármit pontosan meg tud nevezni, de a kimért soroktól, a leírás aprólékosságától még nem képes megválni. A szakaszok füzéréből hiányoznak a drámai vágások. A versek rövid voltuk ellenére terjengősek, vagy éppen zsáner-szerűek *(Ádám bácsi)*. Csak a ciklus utolsó darabján, az anyja emlékére írt *Örökség*ben érezzük a szemléltetés ürügyénél erősebb vallomás hangját. Ez Kalász első igazi „felnőtt" verse. A forma dísztelen monotóniájára megrendítően őszinte, fojtogatóan mély bánat fonódik:

> Sohase láttam táncolni anyámat –
> a szőlő gálic-pettyes kacsait
> tördeli máig is emlékeimben
> két zsák búzáért, nyolc véka rozsért...
>
> – – – – – – – – – – – – – – –

S én örökségét egyre hordozom:
arcomon a szomorúság jelét,
néma alázat terheit magamban;
s tudom a szegénység komor világát
halálomig se felejthetem el –
egymáshoz fűzve járunk majd örökké,
mint legelőn az egyigás lovak.

A további versek mondandója egyre inkább zaklatott, vallomásszerű –, *(Percenkint lázban, Csaták, Golgota)* – talán éppen ezért öltözik még szigorúbb formákba. Új mester, a Nyugat-nemzedék stiláris eredményeit páratlanul feszes képekbe sűrítő József Attila érzik egy-egy szonett megoldásában, de olykor még a rejtettebb hasonlóságú hangulatokban is:

A kocsmában színes-hátú fiak
zümmögve lágy habzások közt forognak.

(Ámulat)

A jelzett kapcsolódás aligha külsődleges, a Jelenkor kritikai hasábjain szó volt már erről. Beney Zsuzsa kitűnő intuícióval elemezte Kalász képalkotásának József Attila-i természetét, a képek belső kényszerből fakadó, de a fiatal költőnél még zabolátlan, rendszerezetlen áradását. A képek, metaforák teremtő elve szerintem is a nagy elődét követi: érzékletesen, pontosan láttatni, keményen, frappánsan formálni. De Kalász szemléletének van egy másfele vivő, arányokat felborító alkati sajátsága, a minuciózus látás, mely tovább-tovább hatolva szükségszerű elvonatkoztatást, olykor valami irizáló bizonytalanságot teremt. Törvényszerű, hogy mindez akkor következik, amikor már a festői ábrázolás ilyen virtuóz mutatványait produkálja:

Rovarok ezüst hágcsói lengnek,
kék vázlat a föld árnyékain.

Törvényszerű – mondtuk –, mert az eddigi eszközök elégtelenségét maga a költő is érzi; *Magasság* c. versében így fogalmazza meg:

... a világ színfoltjainak,
mértanainak kellene szavakká
változniok, s a neszeknek, tapadt
mozdulatoknak nem kecses alakká –

kecsesebb értelemmé volna jó
fogalmazódniok ...

hogy önmagát ki tudja mondani. A fölismerés nem pusztán esztétikai evolúció eredménye, az említett életforma-váltás, a lelki, testi megpróbáltatások gyötrelme hozta magával. Nem könnyű ilyen állapotban új, meggyőző vallomással szólni. A *Magány* tragikus számvetése mögött mégcsak a háttér tisztázatlan, de a *Gyilkosság* c. verset már szokatlan átvetések, közbeszúrások, gondolatjelek és kettőspontok talányaiból kell kifejteni. A tartalom lesújtó, de nem értelmetlen, mint ahogy az *Önkívület* már-már rilkei, testtelen izzása sem merő artisztikum. De ott is, itt is hiányzik a rendező gondolat, a törvény-értékű megoldás földhöz kötő súlya.

Az áttört ábrázolás, az apró rezzenetek megragadása viszont a sikeres részletekből figyelemre méltó költői hitelt, megkapó őszinteséget sugároz. Ennek a hangsúlytalan egyszerűséggel bilincselő művészetnek sajátos példáját látom az *Ó, béke, béke* c. vers végén, ahol a „lágy délszaki völgyben" piktoroló férfi meglesett világába a valóság tündéri varázslatát villantja föl a

sörért szalasztott gyerek,
ki futva megy odáig
s zenétől csapzott kert előtt
lelassít hirtelen.

Az *Ünnep előtt* kötet arányban és teljesítményben legjelentősebb darabja két hosszabb költemény: *A szökött ló elégiája* és az *Éjféli körmenet*. Az előbbi tulajdonképpen jól sikerült mestervizsgának is tekinthető. A Juhász Ferenc által közkinccsé lett biológiai érzékletesség sodrában érdekesen villódznak a természeti és civilizált világból vett asszociációk. A színskála oldottabb, irreálisabb. A vers hangulatában is van valami angyali, meseszerű. Érezzük mindenütt a költő nyelvi burjánzáson felülkerekedő erejét, de azt is, hogy ilyen verset nem fog írni többé. A felszabadult fölény bravúrjait elég egyszer megmutatni.

Az *Éjféli körmenet* egészen más jellegű költemény. Helyszíni (németországi?) élmény képzetkapcsolásaiból monumentális vízióként támad föl a fasizmus lidérces kísértete. Ez már teljességgel az új Kalász Márton hangja: zaklatottságában spontán, ritmusban kötetlen. A képek, metaforák zuhatagjai közt semmi magyarázó eligazítás. Az anyag szinte magát alakítja, sugallván: úgy a legjobb, ahogy azon melegében, centizö művészkedés nélkül kerül papírra a megoldás. Emiatt túlságosan sok a versben a fénytörés, az összetett mozzanatok, egymásra zsúfolt dimenziók vakító homálya. (Ez árnyékolja az *Éjféli körmenet* témában és nívóban méltó társait, az *Intelmet* és a *Stációt* is.)

A kötet utolsó ciklusának néhány verse *(Nem száműzés, Utat nyit, Hidd el, megőriz, Berzsenyi olvasása után)* az említett viaskodások, „de profundis"-hangulatok után valamiféle megnyugvást, bizakodást ígér. Mindenesetre tele van konstruktív belátással, higgadt önvizsgálattal:

... ami idegen volt, kívül, s belül
– szívemben is – otthonná szelídül.

A *Rapszódiáink évada*, (1963) az új verskötet hangja azonban mintha nem is az előzőt követné, eleve egy oktávval följebb kezdődik. Ami az előzőkben vajúdás, vívódó bizonytalanság volt, itt marcangoló indulatok heves feszültségében csap ki. Ami lírai földrengés készülődött az eddigiekben, föl-föltépve a látvány fölszínét, itt már vulkanikus erővel tör elő. Szelíd szemlélődés helyett csupa szenvedélyesség, elszántság, forrongó cselekvés-vágy; nyugalomra hajló egyensúly helyett folytonos ingerültség, vad elégedetlenség. Mindez aligha árt a költő fejlődésének, akit eleinte még azzal vádolhattak: versei nem egyebek artisztikus olajnyomatoknál. Mégis, aki egymás után elolvassa a *Kártevők, Úgy ügyelj, Oroszlán, Attól kezdve* verseket, önkéntelenül felkapja fejét: honnét ez a csitulni nem tudó, acsargó gerjedelem? Mi történt Kalász Mártonnal? Egyelőre ne firtassuk a konkrétumokat, a lényeg a kötet verseiből is kiderül: rengeteg csalódás, küszködés, illúzióvesztés árán férfivá ért, megkeményedett. Balsors, betegség, kényszerképzetek és valódi ellenfelek közt a maga erejével akarja kiverekedni igazát, becsületét. Az indulatos érzékenységgel együtt a társakért való felelősség is megnőtt benne. Kétségtelenül aggasztó, hogy tudatát folytonos önemésztés, haragos bosszú perzseli, mégse higgyük, hogy az említett és hasonló versek szimptomatikus megnyilatkozások csupán, egy sérült lélek sebeinek és vagdalkozásainak szomorú gyűjteménye. Ott van bennük a megváltott eredmény is.

Az *Emberiség, emberiség* c. szonett oly élesen formált, akár egy izzó bronzplakett. Izzó, mert a világért-aggódás szinte egy-lélegzetbe sűrítve feszeng, világít belőle. Az *Oroszlán*ban is nemcsak az indulat lökéseit, a fogalmi tömörítés kitűnő példáit találjuk:

Ím, reflektor csapáz fölöttem –
amivel magam hitegettem,
a vad öntudat semmi más,
együgyű ideg-zsúfolás.

A *Kék horda* egy hózivatarral környezett szoba látomásában úgy tudja összefogni,

egymásba forrasztani a külső, belső történést, hogy egyszerre érezzük egy emberpár, az emberiség és a kozmosz létének kockázatát:

Európa lágy, miniatűr
mását a kalandor-áradat,
mint fűnyelvű csillagát az űr,
ringatja hó fölött, szél alatt.

A *Szerelem szfinksze alatt* dermesztő szuggesztivitása is teljesen autentikus:

... álarcom percről, percre hűl,
belső pupillám fénytelen
rovarszárny, idegrendszerem
csapzott sörénnyel úszik át
emlékeimen, mint a fák
nyári vízözön fátylain ...

Az *Ösvény* tépelődő halálvíziója pedig bármily abszurd módon sokrétű, félelmetesen hiteles, pontos és tiszta:

Nap süti az egyetlen fonalat
a szürke kis egérutat,
melynek a zöld morajban krómfog-színe van,
s nem merem rábízni magam,
hisz valahol a páratojáson átrezgő tájak
mélyén mintha érezném nyámmogni a Szájat,
vérszomjas állatét,
s ezüst malmában lassan hogy morzsolna szét ...

Így lelhetnénk meg sorban, a szélsőséges hangulatú versekben is a kifejező erő megnövekedett biztonságát. Magát a kifejezés módját elemezve arról győződhetünk meg, hogy a fiatal költő látása intellektuálisabb lett, de szemének röntgenként lényegig ható képességét nem vesztette el. Minduntalan felbukkannak a gondolat és nyelvi ösztönösség összefonódásának képzeletindító példái:

Itt a karjaid zuhatag-íve;
válltól a csuklóig hirtelen
megnyilvánul, mint íratlan törvény,
elemi mértan, a szerelem.

(Jelenés vagy)

Fáradt s fárasztó vagyok néha,
magamon tartani nehéz a
világ sok tündöklő parányát
s gyöngédségem dörgő hiányát.

Úgy ülök, vállaim lehajtva,
görbén, mint a madarak ajka – ...

(Fáradt s fárasztó)

Olyan az agyam zizegése,
mint fán a rovarok habos evése.

(Szerelmi elégia)

Formaalkotás dolgában Kalász az előző kötet kétféle útján halad tovább. Kedveli a frappánsan visszacsattanó, zárt egységeket, a kristályosan polarizált József Attila-i, vagy éppen Pilinszkys szakaszokat. (Az utóbbi mániákus ritmikája nélkül. Másrészt pedig mindinkább vállalja a spontán kötetlenséget, a fésületlen prozódiát. Ebbéli erősödő hajlama a zárt formákat is megbontja. A folytonos mondat-átvetésekben, önkényesen cikázó félsorokban (enjebemenet-kban) másik mester: Szabó Lőrinc hatására ismerünk *(Kaland)*. Túlzás, céltévesztés persze akad mindkét fajta verselésben. Az egyik-

ben szinte sámfára feszül, a másikban meg úgy összegyűrődik a mondanivaló, alig lehet kiegyengetni. Mégis, a hagyományos formán belül többnyire szabadon lélegzik, egyénien szól Kalász hangja. Természetes impulzusok éltetik például a *Fiatal lány* c. szép versét. Hasonlóképpen sajátosnak, kiforrottnak érzem a másféle módszerrel készült *Rajz egy kövön*t, noha csak papíron, többszörös utánagondolással élvezhető. Mert különben nincs benne semmi csalás. Az asszociációk mégcsak nem is szürreálisak, csupán a fogantatás szeszélyei szerint rendeződtek. Az ilyen rajzból nem mindig lesz mű, de a képek itteni petárdahajigálásában van valami maradandón csípős, éles, csaknem frivol íz. Fokozottan ezt érzem a kamaszos dühtől fűtött *A kártevők*-ben. A frappáns odavágások, a metsző nyereség, váratlan képzetkapcsolások, a groteszktől a vitriolos iróniáig sújtó lendület akaratlanul is Rimbaud-t juttatja eszembe. Elismerem, hasonlításom ötletszerűnek látszó és mindenképpen merész, de aki megnézi a nagy francia elől *Párizsi orgia, Az igaz ember*, vagy éppen a Nagy László fordította *Michel és Christine* c. versét, megérti mire gondolok. A rokonság a gúnyos jelzők, éles képek, neki-nekibőszülő robbanásaiban rejlik.

Itt jegyzem meg, mennyire találó Kalász kötetének címe. A benne lévő versek hangulati vonala csakugyan rapszódikus. A nagy cselekedetekre való elszánás és a keserű felháborodás fájdalmas zúdulással ütközik bennük. A *Fiatalok* s a *Rendet!* c. versben az aktivitás szomja követelőzik, a *Fagy fényében* az életforma-váltás bizakodásra vértező eredményeit nyugtázza. A *Hazám*-ból, hanghordozása bármily extrém – a közösségért vállalt hűség, az elkötelezettség vallomását halljuk. Aztán minden átmenet nélkül a dühödő, foggal-körömmel verekedés kiáltásai, majd meg a csendes nosztalgiák bánata, a fölszakadt emlékek vérző sebe. A *Szerelmi elégia* a fentieket egy versben gyötrődi, viaskodja végig. Megindítóan nyílt, az egész nemzedék problémáival szembenéző költemény ez. A teljes kétségbeesés tétovasága ép olyan hiteles benne, mint a makacsul visszatérő fogadkozás: „Valamit tennünk kell megrokkant, fáradt életünkkel." Másik számadás-jellegű verse *(Vége az ifjúságnak)* egyértelműen vall a teendőkről, görcsök, megalázások után is a helytállást vállalva, ígérve, hogy „eszméire oly makacsul vigyáz, mint fiáért a tigris."

A lirikus hite nem tévesztendő össze önképzőköri dalnokok magakellető, mámoros derűjével, kivált akkor nem, ha a versek egyéni boldogtalanság, betegség árnyéka, verekedések nyüge alatt épülnek, pontosabban mondva: az ellentéteket hordozó teljesebb élet nevében szólnak. Kalász esetében maga az alkotás kényszere is fájdalommal eljegyzett. Nemcsak az újkeletű lírai intenzitás miatt. A csontig sütő látásban, a szüntelen kigyúl, vakító képekben van valami őrjítő *(Halálstadion)*. S úgy vélem, aki zabolátlan torlódó látomásait értelmileg is rendezni akarja, szigorú gátak közé térítve őket, annál jobban szenved tőlük, mégha időnkint föl is menti magát *(Félálom)*.

Mindezzel nem akarom bizonyítani, hogy Kalász mai költészetének csak tiszteletre méltó, érdemre magyarázható tulajdonságai vannak, s hibái nincsenek. Spontaneitásában sokszor túlteng a naturális önkény, gondolatváltásai nem mindig indokoltak. Gyakori a részleteket hanyagul összefolyató monológ, a dünnyögő monotónia. Egyszakaszos rövid verseit – az *Epigramma* és a *Négy sor* kivételével – a pillanatnyi nekilendülés kelleténél többre becsült forgácsainak, súlytalannak érzem. A formák szervezete olykor csak látszatra ép, belül vértelenül törékeny, vagy göcsörtösen foldozott. S bár nyelvi tömörségben, a kifejezés árnyalatos gazdagságában, fesszességében Kalász a legjobbakkal vetekszik, elharamkodott megoldásai vitathatók. (Pl: a *Halottak* befejezése: „... megrajzolva a légűrt s fölragyogva azt, aki voltatok...") S kétségbe vonhatók némelykor jelzői is: „smaragd lelet", „opál kés", „az érzékek letisztult ezüstje".)

Szeretném hinni, hogy Kalász nem lesz hibáira is büszke. Tisztán látja, másoknak is érvényesen fogalmazza meg költői mestersége hálátlan, de méltó programját:

Nem lazíthat ügyemen senki.
A versekben mindent szabad.
S legnehezebb kiverekedni
érdes világosságomat.

(Négy sor)

A markáns-természetes alkotás zaklató vágya a kötet nem egy versében drámaian igaz, hibátlanul pontos választ ad már önmagának és a világnak. A felmutatható példák közt is legszebb, legtöbbet mondó az *Expressz, éjfél.* Az idegenbe utazó magányos férfi szorongása mögött önkínzó nyíltsággal tárul föl a rejtély, honnét ered a szolídnak, halkszavúnak elkönyvelt dunántúli fiú vad indulatossága, olthatatlan fájdalma:

.....Ha már
beszélni nem tudtam (amúgy se
vagyok közlékeny), legalább
egy idegen léte, szaga
cserélt volna eszmét velem,
mozdulatlan szájjal neki
mondhattam volna el szorító
magányosságomat, faji
nosztalgiák és bonyodalmak
benső erdejét, amin át
tán sose törhetek szabadba;
s ezt az utat – dührohamot
kaptam még otthon, „állat, állat",
ordítottam, semmiért, annak,
akit legjobban szeretek...

Folytatom az idézetet, hogy lássék belőle a súlyos egyszerűség, a közönséges kijelentés (sírt az eső) beillesztéséből, ismétléséből is az őszinteség torokszorító ereje:

De hát senki se volt – csupán
kis megállók fényköre vert be
az ablakon, ahogy rohantunk,
sírt az eső, sírt az eső,
sérthetetlen vezényszavak,
kiáltások hangzottak el
a két nyelv közt, amit beszélek...

Nehéz meghatározni a jó vers általános kritériumait. A megfogalmazásból mindenesetre nem hagynám el: „...az, amit sohase meríthetek ki egészen, amit újra és újra olvasni kívánok." Kalász Márton új kötetében vannak ilyen versek. Aki első látáskor, csak a felületet nézve kész a lemondó ítélettel, s csak míveskedő, a problémák elől kitérő keresettséget lát bennük, azt aligha győzhetem meg a költészet valódi értékéről.

Lehetséges olyan nézet, miszerint Kalász előző kötete gazdagabb, sokszínűbb, megnyugtatóbb volt. Talán várhatott volna még új gyűjtemény kiadásával. Én azonban értem türelmetlenségét, sejteni vélem miféle többlet sürgette. A kamaszos indulatokból mégiscsak itt született meg a férfi lírája. A rapszódiák csípős, lázas atmoszférájában benne van az idő ígérete: a forrongás egyszer még erőteljesebbé higgad, bonthatatlan, sűrű szesszé nemesedik.

Fodor András

Rubin Szilárd:

CSIRKEJÁTÉK

Bevallom, nemcsak fokozódó izgalommal – szégyenkezve – is olvastam végig ezt a nemrég megjelent kisregényt. Igen, a szégyen pírja futotta be minduntalan Rubin Szilárd régi kritikusának arcát; minthacsak tévedett volna annakidején, amikor az író előző regényének, a Szélvert porták-nak egyetlen bírálójaként „jól odamondogatot" a Dunántúl utolsó számának hasábjain. Pedig nem, nem lőtt bakot. Még igazolva is láthatja magát, hiszen nemcsak ízekre szedte akkor a gyermetegen rossz munkát, – azt is meglátta benne, ami jó, sőt, mondhatni „helyes utat is mutatott az ifjú írónak"... Rubin azon az úton lépett tovább, valóban.

Hadd bizonyítsak – hadd mentegetőzzem. Ezt írtam akkor, többek közt: „...Rubin Szilárd könyve mégsem ponyva. Pedig nemcsak a kacs-

karingós történet, – a regény felépítésének, a részletek kidolgozásának hvenyészettsége is ponyvagyanús lenne, ha... ha nem érződne még a legbosszantóbb naiv sorok mögött is a jó költő... Ahol élményileg-érzelmileg „érdekelve" van Rubin, ott bizony jól tudja, mi fán terem az emberábrázolás... Legbiztatóbb az a látomásos-érzelmes költőiség, mely át- meg átszövi a sikerületlen részeket is, és amelynek egyes fejezetekben... olyan varázslatosan finom hangulatú perceket köszönhetünk... Remélhetőleg, enyhébb irodalmi éghajlatban, amely lehetővé teszi az útkeresést, kísérletezést, Rubin Szilárd kidobja magából rokonszenves költői lényének kamaszos modorosságait, a magáraerőszakolt társadalomkritikai sematizmust, az elmélyedést helyettesítő exotikumhajhászást; egy érzékeny lélek védekező tüskéit. És ha fiatalos kiegyensúlyozatlanságából megtartja annak egészséges vonásait: a képességeinél magasabbra nyúlás igényét... minden bizonnyal kellemesc meglepetésben fogja még ré szesíteni az irodalmi közvéleményt."

Nem bizonyult hát elhibázottnak a „jóslat" sem, legalábbis nagyjából nem – miért akkor a szégyenpír, a zavar? Mert Rubin Szilárd Csirkejátéka megszégyenített minden *óvatos* várakozást. Elfogadható, legjobb esetben figyelemreméltó művet várt a kritikus-jós, s ime, az utóbbi évek egyik legjobb regénye született meg.

Ez erősen szubjektívnek tetsző kezdés után még csak ennyit: amikor e sorokat írom, hónapok teltek el a könyv megjelenése óta, s nyoma sincs a boldog fölfedezésnek, de még a fölfigyelésnek sem. A fiatal író néhány barátja bólint csak: tudják, hogy mű született, s tudnak a mű hányódásáról, többéves rögös kiadói útjáról a megjelenésig. Lehet, az alapos, elemző kritika várat így magára, az gyűrközik neki éppen; – tüstént le kell szögeznem: e soroknak nincs efféle igényük, a figyelmet szeretnék csupán fölkelteni.

Az utóbbi időben többnyire valamiféle irodalmon kívüli szenzáció kelti fel csak kritikusaink s az olvasók érdeklődését. Az persze örvendetes, ha ez a szenzáció egy-egy kitűnő munka körül viharzik, mint például Ottlik Iskola a határon-ja, Lengyel József Elejétől a végéig című emlékezése vagy Fejes Rozsdatemetője körül. De vajon miért kell többé-kevésbé közönybe fulladnia nálunk egy regénynek, ha nincsen, mondjuk, politikai aktualitása, ha nem leplez le egy társadalmi réteget, vagy kormányzási rendszert, ha nem ingerel vitára – ha nem hal meg benne egy őz freudi naiv rafinériával... (hogy ne csak az érdemes, a valamelyest olcsóbb szenzációról is szót ejtsünk.)

Ha vallomása önvallomás csupán; legalábbis első pillantásra. S ha írói módszerében nincs is semmi új; ugyancsak látszólag.

Egy mai Julien Sorel tárulkozik ki az olvasó előtt, olyan őszintén, hogy az már-már riasztó, visszataszító. Angyal Attilának, a mohácsi félkispolgár-félproli fiatalembernek egyetlen vágya, hogy „felsőbb osztályba lépjen." Nagyanyja, a piaci kofa pénzén leérettségizik, majd sóváran néz körül, merre találhat társadalmi fogódzót. Származása, valamint a háború, a náci megszállás s a felszabadulás éveinek hazafias hevülete a politikai karrier felé sodorná – ámde ehhez gyönge, enervált, azonkívül meggyőződése is hamarosan odavész, ahogy egyre érezhetőbbé válnak a személyi kultusz kártevései. A mind dogmatikusabbá váló irodalompolitikai helyzetben kielégítetlen marad írói becsvágya is. Marad hát a „benősülés". Egy gazdag bácskai sváb lányt szemel ki... – de itt már abba kell hagyni e tárgyias, földhözragadt tartalmi beszámolót: a regény igazsága sokkal bonyolultabb s oly szuggesztív, akárcsak az életét. Angyal Attila szereti is a lányt, gyerekkora óta, most pedig valamiféle lovagiasság is feléje hajtja – vagyis feléjük, a még jómódú „alulmaradtak" felé. Szerelme egyre őrjöngőbbé, öngyilkolóbbá válik; a gyenge, esendő fiú rabja lesz a robusztusabb lelkialkatú Carletter Orsolyának – rabja és kínzója. Fertelmes szadista-mazochista hisztériába zuhan az ifjúság tündérvilágából. A felületi ok: a sváb család visszautasítása; a házasságkötés után sem „veszik be", mintegy bosszút áll hát a sérelméért. A felszín alatt azonban ennél sokkal erőszakosabb kórokozó lappang. Ez a köznapi értelemben csepept sem rokonszenves fiatalember: fordított szent. Nemcsak Julien Sorelnek, Shakespeare III. Rihárdjának is rokona – persze távoli rokona csak, de még a különbözőségek sorjázása is megkönnyíti a figura „betájolását". Angyal Attila szinte hitvalló, vallásos izzású monomániájáról jut eszünkbe a púpos-szép szörnyeteg. Ám ő nem „dönt úgy" (legalábbis nem tudatosan), hogy gazember lesz – más természetű a megszállottsága: *naiv* és *önpusztító*. Ezért hát nem is sodor úgy magával, mint amaz; gyöngédebb, líraibb indulatokat ébreszt bennünk: szánalmunkat, együttérzésünket kelti fel viszolygásunk közben.

„Kicsinyesen és tapintatlanul viselkedett, nekem pedig lehetetlen volt elviselnem a gyarlóságát, hiszen istenként imádtam – vallja Attila. – Olyasmit kellett tennem, amitől mélyen őalá kerülök, hogy újra fölnézhessek rá, és megváltást remélhessek tőle." Egy beteg lélek kulcsa e za vallomás. Minden cselekedete, egész élete ezen fordul. Mert nemcsak szerelméről van szó – s itt bizonyosodik be, hogy ez az önvallomás nem egészen „magánügy", hogy igencsak széles horizont rándul össze Angyal Attila monomániasan szűk látókörébe. Csalódik valakiben? Olyasmit tesz, amitől mélyen őalá kerül, hogy újra fölnézhessen rá, és megváltást remélhessen tőle... S ha nemcsak egy vagy több személy mutatkozik méltatlannak? ha a társadalom?... az egész világ?... Ugyanezt teszi akkor is. Ezért kerül egyre mélyebbre, – önmaga erkölcsi és fizikai elpusztításáig. Sorsa nem általános, nem „tipikus", szerencsére. De azért ennek a tévelygő, hányódó fiatalembernek az életérzése sokaknak lehet ismerős; egy egész rétegnek, mely a háború utáni lelkes és zilált években cseperedett

fel, kezdett eszmélkedni. Riasztó példájában a maguk elkerült végzetét láthatják.

Vagyishát „konkrét" a történet s az atmoszféra, nincs abban hiba. S mégis – vagy épp ezért? – általános érvényű, egyetemes. Senki nem vonhatja ki magát e dialektika szuggesztiója alól. A szerelem pokoljárásának micsoda ízzó lávája hömpölyög itt! S mily nemesveretű líra . . . – de erről külön is kell szólni néhány szót. Talán akad, aki idegenkedik ettől a költőiségtől: szokatlan mai prózánkban. Nos, épp ez Rubin Szilárd legszebb „vívmánya"; sikerült neki a nagy ugrás: kultúrált, egyéni hangú, de nem eléggé jelentős költőből nagyon jó prózaíró lett, mégpedig úgy, hogy sértetlenül „áthozta a lécen" színes-szeszes lírikus egyéniségét. Egy-egy jelzőjének, hasonlatának villámfénye fejezeteket világít meg előre s hátra. Aahogyan egy-egy gondolat-párt játékosan-acélosan összecsendít – nem regényben: Németh László némelyik, ugyancsak költői ihletű esszéjében találkoztunk utoljára ilyesmivel. Legszívesebben idéznénk, mint valami verseskötetből. De hát a regénykritikában nem szokás, azonkívül nagyon is fenyegetne a bőség zavara. No meg azt a látszatot kelthetném, hogy a költészet „kilóg" Rubin regényéből. Holott épp arról van szó, hogy a lehető legszervesebben olvadt bele: igazi *„szép"-prózává* lényegült, a szó eredeti, nemes értelmében. A Csirkejáték egyike ama kevés magyar regényeknek, melyek visszaadják e joggal-jogtalanul gyanússá, rosszízűvé vált műfaji meghatározás becsületét. A líra volt Rubin előző, sikerületlen regényének is az erőssége. De míg ott beleveszett a társadalomkritikai sematizmus kásatengerébe meg a kiagyalt ponyva-exótikum cikornyáiba, itt a mű autonóm szellemeként tündököl. Hol van immár a Szélvert porták aránytalansága, gyermeteg kócossága?! A megejtően naiv-intellektuális ízzás, a varázslatosan finom hangulatok, a monomániás őrület mögött – láthatatlanul, s persze ez a jó! – Flaubert-i acélszerkezet feszül. Bámulatos, mi mindent tudott „beleadni" ebbe az alig tíz íves kisregénybe a fegyelmezett építkezés; egy egész világot. Sorolhatnám a részleteket, melyeket haláláig el nem feledhet az érzékenyebb fülű olvasó (a hálókocsi, a patika-jelenet, a végső tompaságba, süket csendbe zuhanás a bécsi hajón . . .) – de minek? . . . Valahogy reménytelennek érzem itt az efféle mazsolázást, – már-már vételnek is a mű gyémánt-keménysége ellen.

Van aztán még Rubin regényében egy ráadás is. Az efféle tündéries epikában általában nem kötelező az alakok reális megformázása. Itt azonban plasztikusabbnál plasztikusabb arcélek villannak elénk; – egy-egy látszólag épp csak odavetett mellékfigura olyan meghitt, régi ismerősünkké válik, mintha valamelyik „nagyrealista" családregény tucatnyi fejezetben megmunkált alakjával lett volna találkozásunk. S ugyanígy vagyunk Rubin táj- és városhangulataival: annak is szívéhez nől szeretett Baranyája, aki nem ismeri ezt az ős pannón viodéket; s észre sem veszi, hogyan. A különben teljesen más alkatú Hunyady Sándort vagy Kosztolányit juttatja az ember eszébe ez az eszköztelen varázslás.

Ideje már, hogy a kritikus abbahagyja újjongását; hogy komolyabb képet vágjon. A legalkalmatosabb pillanat erre: amikor a jövő felé irányítja tekintetét. Elkomorodnia nem kell, de töprengve kérdheti: vajon hogyan lép tovább Rubin Szilárd? A Szélvert porták-tól egyenes út vezetett a Csirkejátékig; az teljesedett ki itt, ami már ott megvesztegető volt, ígéretes: a *közvetlen* élmény ihlete. De telik-e még vajon ez autobiografikus-lirikus szenvedélyből további műre is? S ha nem, – hová, merre? . . .

Iskolamesteri nagyképűség volna, ha most aggodalmaskodnánk, fölemelt ujjal óvatosságra intenénk. Most, amikor íme, nem jóra, jelesre – kitűnőre vizsgázott a hajdan-bukott „diák". Különben is: az igazi tehetség rá szokott cáfolni a jóslatokra, elméletekre. Bízzunk hát benne, hogy sikerül majd más, változott alakban is felmutatnia önmagát. Örvendezzünk zavartalanul.

Telegdi Polgár István

Demény Ottó:
SZIGORÚ HÉTFŐ

„*Józan* költő" – állapítja meg az ember, miután együltében végigolvassa harmadik kötetét, a *Szigorú hétfőt*, de mindjárt hozzá kell tenni, hogy ebben a megállapításban ez a tulajdonságjelző nem egyfajta költői magatartás felmérése, hanem inkább leltár: a sokféle változat közül a jellegzetesen deményi ars poética arculatát próbálja megrajzolni. De minthogy egy vonással, egy jelzővel nem lehet senkit maradéktalanul jellemezni, nézzük meg közelebbről: mit mond ez a jelző? Nem fogja a kötet sajátos ízeit élvezni az, aki nem fogadja el Deményt olyannak, amilyen; megközelítő hasonlattal: izgalomnélküli költészet marad az övé annak, aki, ha szabad így mondanom, „nem áll át a költő hullámhosszára." Azt hiszem, ebben rejlik, itt keresendő költői alapállásának titka, hiszen ínyencségekkel, látványosságokkal, formai különlegességekkel nem akarja megszerettetni magát, erről a hatásról szívesen lemond a súlyosabb mondanivaló, vagy bensőségesebb rezdülések kedvéért. A vájtfülűeknek, meglepetést keresőknek nem elég izgalmas talán az ő költészete, de nem is nekik és róluk szándékozik írni, hanem szélesebb közönségnek, megtartóbb és megkötőbb közeg-

nek. Ha az eredményeket nem is néznénk, csupán az igényt, már akkor is tiszteletreméltó vállalkozásról lenne szó, de nála nemcsak a szándék, hanem az eredmény is lemérhető.

Fiatal költőink többsége faluról indult el, hogy a városban telepedjék meg – ez a két vonal különböző koordinátákat mutat köteteikben; nála harmóniában oldódik fel. Természetes számára a két pólus, nem törést, konfliktust szülő ellentétpár: a kettő kiegészíti egymást:

Múltam és jelenem példázza az egyik,
jelenem és jövőm a másik.
Az fölnevelt, hogy tőle távol
ez vigyázzon a pusztulásig.

Két nevelő, két halhatatlan!
Csodáikkal végig kísérnek.
Azt sóváran őrzi a lelkem,
ezzel összefogózva élek!

Okosan rezonál alakuló társadalmunk legizgalmasabb kérdéseire, de ezt mindig úgy teszi, hogy közben minden fogalom, változás személyes élménnyé válik: ezért lesz hiteles, őszinte és meleg, amit megír. Nem a személye a fontos (ennél sokkal fegyelmezettebb), hanem mindig a megírandó; azt az eszményi költői magatartást példázza, miszerint a költő érzékeny közlekedőedény: ha hatás éri, kétszeresére szökken benne a mutatóoszlop.

Kiegyensúlyozott, lehiggadt költői arcéle bontakozik ki előttünk, aki tudja, hogy minden kín és megpróbáltatás megtérül valamikor: „A jövő az én boldogságom." Nem akar több lenni magánál, csak annyi, amivé lehet: jól ismeri határait, erejét és ezeken a határokon belül biztosan mozog. Feleslegesen nem fecsérli erejét, szorongató, nyugtalanító látomásokkal nem szolgál, ehelyett derűs és bizakodó versekkel ajándékoz meg. A munkáséletről kevesen írnak ilyen megindultan: nem felejtette el hajadani társait, belsőleg most is velük és köztük él *(Munkás, Műhely)*. A *Külvárosi ének*ben a külvárosi táj szimbólummá nő, egyetemesen emberi mondanivalót közvetít szuggesztíven: az örök küzdelem jelképe lesz.

Az egész kötet végül is felmérés: eddigi költői és emberi útjának megrajzolása, reviziója és mérlegelése: attitüdjében ezért oly nyugodt és elrévedő. Jellegzetes hangvételét megőrizte, tovább finomította, az áttetsző hangulatok közé néha érdekesebb, groteszkebb fejhangokat vegyít – pajkosan, kedves humorral. Színei többnyire pasztellszínek, ecsetje nyomán életörömről árulkodó virágok bomlanak ki. Kár, hogy némely versét nem érlelte ki eléggé: vagy a formakezelés elkapkodott, vagy a „kihordás" elsietett, így sántikálnak a többi biztosan lebegő között. *(Grund, Azt álmodja, Hiszitek-e?)*

A *Szigorú hétfő*ben olyan költő jelentkezett, aki a pályatársak mellett, hangzavaruk közben, csendesen, tudatosan követi a maga útját, aki verseivel biztatni, megnyugtatni, reményt kelteni képes, és ez zaklatott korunkban nem is oly csekélység.

Arató Károly

Nyerges András:

EMBERI HITBEN

Akik nevét megjegyezték – főként az *Élet és Irodalom* és a *Jelenkor* hasábjain megjelenő verseit figyelemmel kísérték –, bizonyára örömmel és várakozással veszik kézbe a „Tűztánc" és a „Tiszta szigorúság" antológiák legfiatalabb költőjének első kötetét. Önmagában véve az a tény, hogy Nyerges András 23 éves, elegendő vonzerő a kortárs és idősebb generáció számára, hiszen a költő jóformán semmi emléket nem őrizhet a felszabadulás előtti időkből, a háború borzalmai is megmagyarázhatatlan (azóta pedig hányszor magyarázott) expressziók maradtak számára. Ezt betetőzi még az is, hogy városban nőtt fel, polgári család nevelte, és vállalnia kellett a gyenge fizikumú, betegeskedő gyermek minden kiszolgáltatottságát is. Korán került hát éles helyzetbe a kibontakozó intellektus, olyan harctérre, ahol előbb kellett bizonyítani létjogosultságát, mielőtt még léte valójában tudatosult volna.

„Születtem, élek, itt vagyok,
Kigondolok egy csillagot.
Így számolom a dolgom,
nem tettem egyebet még,
de tudom: vagy megoldom,
vagy ez a lét is nemlét."

(Diagnózis)

A verseket olvasva heroikus belső küzdelemnek leszünk tanúi, s minden kételkedésünk alázatra kényszerül. A valóság elemzésében, a kifejeződni akarás vergődésében a „műhely" problémái magára utalják a művészt.

„Kimunkált, precíz szenvedések,
perzselő, szép hasonlatok
lángoló ingében míg égek –
kínomról csak hazudhatok."

(Szavak)

Ez a magány: „alkotó magány", nem pedig az elefántcsonttoronyba zárkózó köldöknézők dekadens, soha emberre nem találó siránkozása. A lassan bontakozó körvonalak egyre biztosabban jelzik Nyerges András kapcsolódásait. Önmaga viszonyát a térhez, időhöz, emberhez, társadalomhoz. Vannak azonban még bizonytalanabb és el-elmosódó vonalak is. Szemére vethetnénk képeinek sokszor öncélú absztrakcióját, ami talán a kevés élettapasztalattal vagy a kevés mozgással magyarázható, de látása elszürküléséhez és sematizmushoz vezethet. A vers ilyenkor megtörik, groteszkké válik, önmaga ellen fordul:

„ökörfejű házmesterek
zenélő szemeteskocsiba fogva
zengnének nászi énekeket,
s ím, kiöltözött, izzadó menetben
tülekednek sarjaik, az ifjan is elaggottak,
nyakukon egy-egy majom fejével,
fémcső-torkukból füst száll rekedten..."

(Meggyulladt nyár)

Nem úgy a végig groteszkké formált, mondókaszerű kompozícióknál *(Csoda, Morzsák, Porhó,* stb.) és a szimultanista elemeket felhasználó *Montázs* vagy *Délután* című verseknél.

A versek formai tökéletessége már-már ijesztő. Igazságtalanság lenne elmarasztalásként szólni Szabó Lőrinc vagy néhol Kassák Lajos hatásáról. Nyerges igazán jó mesterektől tanulta el az eltanulhatókat. Érettségét legjobban a *Kezedben dáliákkal* címen összefoglalt ciklus bizonyítja. A *Mindig, Éva,* a *Szél* időtálló értékek maradnak. Itt az indulati motívumok nincsenek mesterségesen stimulálva, s talán a kötet többi darabjára nézve is általánosíthatom azt, ami a legfőbb erénye ezeknek a verseknek. Úgy érzem, Nyerges letisztulásának módszere is ez lehetne: feloldani egyfelől a túlzottan kisarkított intellektualitást több beleéléssel, direktebb őszinteséggel, hogy ne legyen gátló tényező; másrészt az érzelmi szálakat kivetíteni több dimenzióba, a költői képeket kiteljesedni hagyni, mert sokszor csírájában fojtja el ezeket. Ezért van olyan érzésünk olvasás közben, hogy egyes versszorok ismétlődnek, majd a kötetet letéve az, hogy sok ez a 66 vers.

Kecskeméti Kálmán

KÉT DUNÁNTÚLI ANTOLÓGIA

„Eszméltető, szórakoztató perceket, órákat szeretnénk belopni olvasóink életébe" – írja az *Életünk,* a Győr-Sopron, Vas, Veszprém és Zala megyei irodalmi antológia 1963. I. kötetének bevezetőjében a felelős szerkesztő, és bizonyára ez a célja a Fejér megyei írók antológiájának, a *Pirkadás*nak is.

Együttesen huszonkilenc költő 81 versével, 18 elbeszéléssel, egy hangjátékkal, nyolc tanulmánnyal, közleménnyel, öt műfordítással ez többés-kevésbé sikerült is. Azért csak többé-kevésbé, mert az írások jó része vagy csak eszméltet, vagy csak szórakoztat, sőt néhány alig egy-két jelzett másodpercet képes belopni. Az olvasó megismerő, világnézeti és esztétikai igényét egységesen és maradéktalanul csak két-három elbeszélés és a versek mintegy tizede elégíti ki, amelyekre képletesen szólva érvényes Farkas Imre novellája festőjének a gondolata: „Olyat festeni, amit a néző nem dicsér, de áll előtte sokáig, s amikor elmegy, visz magában valami pótolhatatlant s már elveszíthetetlent, amitől jobb és erősebb lesz. Csak így, csak ekkor érdemes . . ."

Tehát érdemes volt kiadni a két antológiát.

Tematikájuk változatos és mai. Ez utóbbi legnagyobb értékük. Az írásokban, mint egy sokszínű prizmán át, hol erősebb, hol halványabb megvilágításban látjuk az elmúlt húsz év társadalmi és politikai helyzetét, egyén és közösség konfliktusokkal terhes, változó életét. Legvilágosabban *Barsi Dénes* Jó kalap, *Csongor Rózsa*

Hétvégi intermezzó és *Debreczeni Imre* A hetedik műszak című elbeszélésében. Barsi a mikszáthi anekdotikus előadásmódra és tipizálásra emlékeztetően rajzol hiteles és eleven képet a személyi kultusz éveiről, elítélve a tsz-szervezés erőszakos módszereit, a hivatali kiskirályoskodást. Kommunista kubikoshősével ezt mondatja: „– Jó kalap...? Az azt jelenti, hogy a kalap nem attól jó, hogy rátűzünk egy piros csillagot. A jó kalap olyan kalap, aki alatt mindig együtt van a hideg ész, a kemény akarat és a meleg emberség... Azért vagyunk a világon, hogy csináljuk a jót, ha lehet!" Csongor kifejező, tömör stílussal ábrázolja egy börtönben ült „rajkos" minisztériumi nő szövőgyárba való visszatérésének viszontagságait. Debreczeni pedig őszinte drámai erővel jeleníti meg egy üzemi párttitkár vívódását önmagával, feleségével, munkatársaival és feletteseivel, abban a nehéz helyzetben, amikor rádöbben hiányos „mérnöki" szaktudására, és újra odaáll a régi esztergapadja mellé dolgozni. Kiemelkedik a prózai írások közül *Farkas Imre* Zöld fényben című novellája, amelyben egy festő útkeresését ecseteli egységes, kerek szerkezetben, elmélyült lélekrajzzal; *Szopori N. Lajos* stílusának hangulatteremtő, megjelenítő ereje és belső monológjainak életszerűsége. *Ősz Ferenc* szatirikus „Eső"-je szellemes, és szívesen hallgatnánk meg *Szabó Jenő* Aki hallja a szirénát című hangjátékát a rádióban is.

A legjobb és legmaibb téma azonban önmagában kevés, nem tud kibontakozni és hatni, ha esetleges, ötlettelen, vérszegény, gyenge a formai megoldás. Így reked meg az egyébként kvalitásos *Ormos Gerő* „A madaras ember"-e a tanítómese szintjén, és a novella túl korán árulkodó csattanója is zavar. *Bartha Tibor* Lázadásának stílusa cikornyás és romantikusan érzelgős. *Dr. Farkas Gábor* tanulmánya pedig fogalmazási hibákkal van tele. *Horváth János* Az özvegy című elbeszélése széteső szerkezetű, vázlatos és sematikus kidolgozású, sokat markol. *Horváth Ottó* Meghalt a nagyapa című írásában túlteng a pedagógiai célzat.

Az antológiákban igazán nagy vers kevés akad. Talán csak *Takács Imre* „Nyári rapszódiá"-ja, amely dialektikus materialista szemléletű vívódó vallomás az emberi sorsról, hivatásról, a humanizmusról: „A nemesveretű szívek tetszenek nekem... Boldoggá tesz már az is, hogy ember vagyok. / S magam vagyok. Mindenkiért. Mindenek ellen, / mert nincs istenem. / Akaratos anyagként csüngök / a természeten." Széleskörű látásmód, megkapó líraiság, nemes egyszerűség jellemzi *Káldi János* verseit. Személyes élményei a közösség kavargó mindennapjaiban gyökereznek, s ebből bomlik ki költeményeinek eszmeisége. „Édeseim, csak értetek porlik a szívem... A ti számotokra gyűl a sok-sok holmi, tárgy és tény. / Fölépítem belőlük a Szépség új városait, falvait" – vall a Beszámolóban.

A legtöbb versben azonban hiányérzetet kelt a tartalom és forma egysége: vagy a modern forma nem telítődik meg közérdekű mai mondanivalóval, vagy a lényeges, mai tartalmat silányítják el a megszokott, elkoptatott, hagyományos költői kelléktár díszvirágai és az utánérzések. A sok költői zsenge mellett azonban számos vers emlékezetes élményt ad. Ilyenek *Somorjai Orsolya* vörösmartys hangvételű, ifjúi derűt és nemes pátoszt sugárzó szép költeményei, *Rózsa András* Moccanatlanul című, a közösségi emberideált megéneklő verse, vagy *Kulcsár János* lírájának eszméltető, eredeti mondanivalója.

A tanulmányok tárgyi anyaga érdekes és figyelemreméltó, a képek esztétikusan színesítik a két antológiát, amelyek kiadásával a megyei tanácsok hasznosan szolgálják egy-egy tájegység irodalmi-szellemi életét.

Weidinger Vilmos

MŰVÉSZETI DÍJAK ÉS ÖSZTÖNDÍJAK

A Baranya megyei Tanács és Pécs város Tanácsa Végrehajtó Bizottsága, valamint a Szakszervezetek Baranya megyei Tanácsa a művészeti élet szocialista irányú fejlődésének előmozdítására a pécsi és baranyai művészeti élet támogatása, a kiemelkedő művészeti alkotások elismerése céljából a következő években művészeti díjban kívánják részesíteni a művészek arra érdemes műveit. E mellett ösztöndíj adományozásával segíteni akarják készülőben lévő műalkotások mielőbbi befejezését, alkotószabadság biztosításával.

I.

A művészeti díjakat és ösztöndíjakat alapító szervek a művészeti szövetségek előterjesztésének figyelembevételével művészeti díjjal jutalmazzák az 1963. január 1-től október 15-ig, illetve 1963. október 15-től 1964. október 15-ig nyilvánosságra hozott műalkotásokat. (Könyvben, folyóiratokban vagy más módon publikált, megfilmesített, televízióban, rádióban vagy színpadon előadott irodalmi műveket; kiállításon bemutatott vagy zsűrizett képzőművészeti alkotásokat; nyomtatásban megjelent vagy a nyilvánosságnak bemutatott ének- és zeneműveket.) A bíráló bizottság bármely, a szocialista társadalom igényeinek eszmei és művészi szempontból megfelelő művet jutalmaz, különösen méltányolja azonban a mai életünkkel foglalkozó műveket.

A művészeti szövetségek 1963 és 1964 október 15-ig tegyenek előterjesztést a fenti követelményeknek megfelelő művek díjazására. A művészeti szövetségek előterjesztésükben figyelembe vehetnek több évi alkotó munkát, művészi jubileumot is.

Az előterjesztést a Megyei Tanács Művelődésügyi Osztályára kell eljuttatni.

A díjak odaítéléséről bizottság dönt. A bizottság munkájában tanácskozási joggal résztvesznek a művészi szövetségek képviselői is.

A művészeti díjnak 3 fokozata van:

I. fokozat: 5000 Ft
II. fokozat: 4000 Ft
III. fokozat: 3000 Ft

Az egyes fokozatokat több műalkotás is elnyerheti.

A bizottság kivételes esetben (kiemelkedő alkotás, művészi jubileum) nagydíjat is adhat.

A nagydíj: 10 000 Ft.

A díjakat 1963 és 1964. november 7-én ünnepélyesen adják át a művészeknek.

II.

Az I. pontban meghatározott határidőkig ösztöndíj elnyerésére is pályázhatnak alkotóművészek minden művészeti ágban és műfajban olyan konkrét művekkel, amelyek befejezéséhez alkotó szabadságra van szükségük. A pályázatban ismertetni kell a készülő mű tartalmát, terjedelmét (méreteit), az eddig elvégzett munkát és a szükséges alkotószabadság időtartalmát.

Az ösztöndíjak benyújtásának helye és időpontja, a döntés módja és kihirdetése azonos az I. pontban foglaltakkal.

Baranya megye Tanácsa Végrehajtó Bizottsága
Pécs város Tanácsa Végrehajtó Bizottsága
Szakszervezetek Baranya megyei Tanácsa.

Index: 25.906

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT
1963 · 10

ЛЕН КОР

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

VI. évfolyam. 10. szám 1963. október

TARTALOM

Ötéves a Jelenkor – – – – – – – – – – – – – – – – 883
LOVÁSZ PÁL: Emlékeim a Janus Pannonius Társaságról – – – – – – – – – – – – – – – – – 884
VÁRKONYI NÁNDOR: A „Sorsunk" dióhéjban – – 887
KATKÓ ISTVÁN: Az első „Dunántúl"ról – – – – – 890
SZÁNTÓ TIBOR: „Amelyről nem adott hírt egyetlen betű sem" – – – – – – – – – – – – – – – – – 892
TÜSKÉS TIBOR: A szerkesztő hivatása – – – – – – 895
FODOR ANDRÁS versei – – – – – – – – – – – – 899
SZAKONYI KÁROLY: Homály (novella) – – – – – 902
BERDA JÓZSEF versei – – – – – – – – – – – – 905
EÖRSI ISTVÁN versei – – – – – – – – – – – – 906
BENCZE JÓZSEF: Cigányderes (vers) – – – – – – – 906
LÁZÁR ERVIN: Mit akar ez a kerekarcú? (novella) – 907
BOKROS JÁNOS: Aki dolgozik (vers) – – – – – – 912
NÉMETH FERENC: Időben rejlő városok (vers) – – 913
TÓTH ENDRE: Álmosdon, a Kölcsey-házban (vers) – 913
NÁDOR TAMÁS versei – – – – – – – – – – – – 914
GRANASZTÓI PÁL: Ifjúkor a belvárosban (részlet) – 915
DEMÉNY OTTÓ versei – – – – – – – – – – – – 922
ALBERT ZSUZSA versei – – – – – – – – – – – – 923
HUNYADI ISTVÁN: Míg enged a jég (vers) – – – – 924
MÉSZÖLY MIKLÓS: Ablakmosó (burleszk-tragédia, befejező rész) – – – – – – – – – – – – – – – – 925
MÉSZÖLY MIKLÓS: Jegyzet a darab ürügyén – – – 939
PAÁL LAJOS: Csend kövei alatt (vers) – – – – – – 945

HORIZONT

LEMLE GÉZA: Félúton – – – – – – – – – – – – – 946

DOKUMENTUM

Ismeretlen Krúdy írás *(Ficzay Dénes közlése)* - - - - 955

JEGYZET

KRISTÓ NAGY ISTVÁN: Krúdy-problémák - - - - 957
KODOLÁNYI JÁNOS: A koronatanu: Móricz Zsigmond - 963
SZÁSZ ISTVÁN: Képek és problémák - - - - - - - 968

SZÉLJEGYZET

KANYAR JÓZSEF: Új Helikonok és a régi - - - - - 975

VITA

MAJOR MÁTÉ: Egységes művészetszemléletet! - - - 977

SZEMLE

BATA IMRE: Pákolitz István: Esti dal - - - - - - - 984
NAGY MIKLÓS: Gerelyes Endre: Töprengés az éjszakáról - 986
TAXNER ERNŐ: Stetka Éva: Az egyenlőtlen lépés - 987
KISS DÉNES: Gyurkovics Tibor: Kenyértörés - - - - 989
SERES JÓZSEF: Krúdy Gyula: Vallomás - - - - - 990

RAJZOK

GADÁNYI JENŐ - - - - - - - - - - - - - - - - 914
SZIGETHY ISTVÁN - - - - - - - - - - - - - 954, 956

Szerkeszti:
TÜSKÉS TIBOR
főszerkesztő

BERTHA BULCSU, CSORBA GYŐZŐ, LÁZÁR ERVIN, PÁKOLITZ ISTVÁN

Jelenkor. A Baranya megyei Tanács lapja. Megjelenik havonta

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók: 24. Telefon: 13-05.
Szerkesztőségi órák: kedden és csütörtökön 18—19 óráig.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadóhivatal: Dunántúli Napló Lapkiadóvállalat. Pécs, Hunyadi János u. 11. Telefon: 55-91, 50-00. — Egyes szám ára 6,— Ft. Évi előfizetés díja 72,— Ft. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest, V. József nádor tér 1.) Egyéni előfizetési csekkszámla száma: 61 068. Közületi előfizetési csekkszámla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.
Felelős kiadó: Braun Károly

63-4309 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

ÖTÉVES A JELENKOR

Öt évvel ezelőtt, 1958 októberében jelent meg a Jelenkor első száma. A folyóirat azzal a céllal indult, hogy egy jelentős művészeti hagyományokkal rendelkező tájegység, egy nagymúltú város – és ezáltal az egész ország – mai életének tükrözője legyen, olyképpen, hogy bemutatott értékeivel az egész szocialista magyar irodalmat gazdagítsa. Amikor a félévtizedes jubileum alkalmából minden kedves olvasónkat és minden munkatársunkat tisztelettel és szeretettel köszöntjük, nem mulaszthatjuk el annak kifejezését, hogy a lap fennállását az olvasók bizalma, a munkatársak támogatása mellett elsősorban Baranya megye Tanácsa áldozatvállalásának s a törekvéseinket támogató Baranya megyei Pártbizottságnak köszönheti.

A Jelenkor a szocializmust építő társadalom feltételei között, a maga sajátos eszközeivel kívánja szolgálni az emberek gondolkodásának átalakítását. Ugyanakkor magáénak vallja azt az irodalmi hagyományt, amelyet Pécs és Dunántúl adott a magyar művelődési életnek. Ebből a meggondolásból kiindulva az ötéves évforduló alkalmával megszólaltattuk mindazokat, akik az elmúlt három évtizedben Pécsett irodalmi folyóiratot szerkesztettek, az irodalmi élet szervezői, irányítói voltak. Lovász Pál, a Janus Pannonius Társaság volt főtitkára a harmincas évek viszonyairól beszél, Várkonyi Nándor, a Sorsunk egykori szerkesztője a lap történetét mondja el, Katkó István, az első Dunántúl-lal, Szántó Tibor pedig a második Dunántúl-lal kapcsolatos emlékeit idézi; végül a mai szerkesztő vallomását olvashatjuk.

EMLÉKEIM A JANUS PANNONIUS TÁRSASÁGRÓL

Előrebocsátom: a Janus Pannonius Társaságról csak elfogódottan tudok beszélni. Úgy vagyok vele, mint az az ember, aki végigcsodálkozza a földbe jutott mag kihajtását, szárba szökkenését, virágba borulását, és a termés ajándéka után az életműködés drámai befejeződését. Életem akkori szakaszának hosszantartó, állandósult öröme volt, hogy részese lehettem a gondolat elültetésének, a szervezés fáradságos munkájának, a szép célokért való küzdelmeknek és az eredmények továbbadásának. Ha érre a nekem legkedvesebb egyesületre gondolok, önkéntelenül a legelső és legutolsó ténykedésnek ellentétes hangulatú élménye idéződik fel bennem. Az alakuló közgyűlést 1931. június 10-én, a társadalmi és szellemi élet kiválóságainak jelenlétében, ünnepélyes külsőségek között tartottuk meg, a munkásságnak rendezett legutolsó matinéra pedig 1944. március 19-én délelőtt, a Nemzeti Színházban gyűltünk össze, amikor a megszálló német csapatok bombázó repülőgépei a város felett megjelentek. Az első találkozón az igazi irodalomért való pártatlan összefogás tiszta szándékával, az utolsón szorongattatásban való összekovácsolódás reményt adó érzésével vettünk részt. Az elsőnek díszes, mutatós, csillogó volt a kerete, az utolsónak baljóslatú, komor a háttere. Az alakuló ülésen Surányi Miklóssal és Babits Mihállyal együtt tekintélyt adó szerepe volt az akkori kultuszminiszternek; a Társaság életműködését lezáró, utolsó matinén a legnagyobb sikert a munkásdalárda aratta. Három évtized távlatából most is úgy látom, hogy új szellemi erőforrást, életképes irodalmi egyesülést az akkori körülmények között csakis úgy, olyan alakításban lehetett létrehozni, ahogyan mi csináltuk. A Társaságnak elindulásához társadalmi megbecsülést és anyagi alapot kellett biztosítani. A tiszteleti tagok sorában helyet foglaló közéleti személyiségek csak a külső keret köteles tartozékai voltak; a célok irányvonalát, az erőfeszítések hatásfokát a működő, rendes tagok munkájának eredményei mutatták. Működésünket a szellemi és gazdasági elesettségnek abban az időszakában kezdtük meg, amikor az anyagi bajok keservessé tették az ország életét. A társadalmi rendszer elmaradottságából folyó terheken kívül népünknek viselnie kellett a vesztett háború következményeként reá rótt óriási jóvátételi követelések teljesítését. Láttuk, hogy az akkori helyzetben az életviszonyok javítását csak a szellem eszközeivel lehet elérni. Az imperialista erők által megkicsített országban az élet minden területén pangás mutatkozott. A főváros a régi méretekre szabott szervezetével, a központosítás régi elvéhez való ragaszkodásában lassanként torz óriássá növekedett, s mereven elzárkózott a vidékben rejlő újító erők bekapcsolásától. Ebben a senyvedésben az irodalom ügye szomorú képet mutatott: az írók nagy többsége nélkülözött, kiadóra nem talált, méltó társadalmi megbecsülésben nem részesült. Ezért – jól meggondoltuk – olyan erős, tekintélyes szervezetet kellett életre hívnunk, mely éppen vidéki indulásánál fogva újulást és segítséget tud adni. Részben könnyítette, részben nehezítette a szervezés munkáját az a körülmény, hogy itt működött a Tudományegyetem bölcsészeti kara s annak irodalmi tanszékein kiváló professzorok ültek. Nagy hiba lett volna ezt az adottságot figyelmen kívül hagyni és az egyesületbe bevonandó tagok körét csak a szépírókra szűkíteni. E meggondolás vezetett legelőször Tolnai Vilmoshoz, a kitűnő nyelvtudóshoz, aki egy itteni irodalmi társaság megalakításának gondolatát örömmel üdvözölte s kész volt annak munkájába azonnal bekapcsolódni. Az értékek minél szélesebb összefogásának lehetőségéért az alapszabályokat ekként szövegeztük: „A Társaság célja: Janus Pannonius Pécs városából és Baranya vármegyéből kiindult humanista törekvéseinek a magyar szépirodalom, esztétika és szellemi tudományok terén való ápolása." Surányi Miklósnak és az előkészítő bizottság valamennyi tagjának az volt a véleménye, hogy a társaság ne akadémiai jellegű, hanem főképpen szépirodalmi törekvésű egyesülés legyen. Ezért nagy gonddal kellett megkeresnünk azokat a pécsi és dunántúli írókat, akiknek munkássága a belletrisztikában rangot és színvonalat jelentett. Szerencse volt,

hogy az egyetem tanári karában itt találtuk Várkonyi Nándort és Fülep Lajost. Birkás Géza a francia tanszék, Halasy Nagy József a filozófiai tanszék vezető professzora; mindketten a fiatal költők, írók lelkes támogatói voltak s kivételes megértést mutattak az egyesület szépirodalmi jellegű kifejlesztése iránt. Jóleső érzés visszaemlékezni arra, hogy az első alakítási kísérlet alkalmával a professzori kar egyes tagjai elzárkóztak a csatlakozástól, mert azt hitték, hogy egy „vidéki" színvonalú irodalmi szervezkedésről van szó. Később, amikor a résztvevők névsora élén ott látták Surányi Miklós nevét, készségesen jelentkeztek, s éppen ők voltak azok, akik a Társaság kibővítését és szakosztályok szervezését is javasolták.

A vezetőség az igényes indulás után a méltó színvonalat igyekezett tartani és emelni.

Az üléseket a vármegyeháza gyönyörű barokk termében tartottuk. A közönség a karzatot és folyosót is megtöltötte és feszült figyelemmel hallgatta az előadásokat. Rendszerint vers, elbeszélés és tanulmány került sorra. Miként a tagok megválasztánál, úgy itt sem néztük azt, hogy az előadó milyen világnézetet vall, de a haladás elvi vállalása a szereplésnél követelmény volt. A pódiumon az ország legkiválóbb írói, költői, gondolkodói szólaltak meg, nem azért, hogy csupán esztétikai produktumokat és csiszolt elmefuttatásokat halljunk tőlük, hanem hogy a válságokból való kiemelkedésről alkotott nézeteiket közvetlenül is megismerhessük, s a helyes irány megtalálására útmutatást kapjunk. Az előadóasztalnál retrográd célzatú szó el nem hangozhatott. A társadalmi megkülönböztetést is mereven elutasította a Társaság. Ugyanabba az előadói székbe ültette le József Ferenc királyi herceget, amelyben az előbbi előadáson Sértő Kálmán, a viseltes öltözetű, csizmás parasztfiú ült. Sértő Kálmánt a Társaság vezetősége kérte fel, József Ferencet nem a vezetőség hívta meg szereplésre. Megkíséreltük a vitaelőadásokat is, amelyeken az előadók ugyanazt a témát két ellentétes oldalról világították meg. Emlékezetes volt Ignotus Pál és Féja Géza véleménykifejtése a magyar irodalomnak az európai irodalomban elfoglalt helyzetéről. A felolvasó ülések a legszebb ünnepnapok emlékeként élnek bennem. Móricz Zsigmond és más nagyok mellett az új nemzedék soraiban Weöres Sándor, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Dsida Jenő jelenik meg a pódiumon. Látom Surányi Miklós megcsillanó szemüvegét, Fischer Béla ezüst haját, Tolnai Vilmos, Birkás Géza jóságos, komoly tekintetét, Kodolányi János aszkéta arcát. Tömör, rövid megnyitóik az akkori közösségi lelkiállapot elkiáltásai voltak. Már Surányi Miklós szavaiból kizengett az aggodalom, majd Fischer Béla mondatai a közelgő veszedelemre figyelmeztettek, s az utolsó időben Kodolányi János a tragédia kikerülésére próbált utat mutatni.

A Társaság az idő előrehaladásával mindinkább a szellemi ellenállás poziciójába helyezkedett. Nyilvánvaló lett, hogy a nagyobb erőkifejtéshez szélesebb alapokat kell keresnünk és az egyesület körébe a társadalom eddig távol maradt rétegeit is bevonnunk. Mivel előadásainkat főleg az „úri" osztály látogatta, felkerestük a szervezett munkásság vezetőit és felkértük őket, minél nagyobb számban jöjjenek el felolvasó estjeinkre. Őszinte volt az örömünk, amikor a vezetőség képviselőit ott láttuk a hallgatók között, de a munkásság a maga tömegével mégis távol maradt. Ezeknek az összetalálkozásoknak az óhaja vezetett el később a munkásmatinék megszervezéséhez.

Szellemi cserére társaságunk más városokba is ellátogatott és ott tartott előadást. 1943-ban a Székelyföldet keresték fel íróink s Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen, Sepsiszentgyörgyön, Csíkszeredán mutatták be műveiket. Évekkel előbb mi láttuk vendégül az erdélyieket, majd a délvidékieket és felvidékieket, hogy a dunántúli szellemi értékek kicserélődhessenek a határokon túl került országrészek lelkiségének értékeivel.

Az eredményeket kereső legelső kísérletek egyike volt a 2000 pengős regénypályázatunk. Az előírt feltételeknek megfelelő mű nem született, de az akkor jelentős összeg szerény alapot adott a könyvkiadás megvalósítására. Így kerültek egymás mellé a „A Janus Pannonius Társaság Könyvtára" kötetei, füzetei. A sorozat a huszonhatodik számnál – a Társaság megszűnésével – lezárult. Diadalnak éreztük egy-egy kiadvány napvilágra kerülését, mert az irodalom háztartásában nagy volt akkor a szegénység.

A viszonyok azt mutatták, hogy a felolvasó ülések sehogyan sem elegendők a közönséggel való állandó kapcsolat fenntartására, mert ezekből a szálakból hiányzik a folytonosság ereje. Ezért a Társaság vezetői mindent elkövettek, hogy egy folyóirat megindításának az anyagi és szellemi kellékeit előteremtsék. Kezdettől fogva dédelgetett gondolat volt a Dunántúl tájáról hangzó lap életre hívása. Surányi Miklós sugárzó arccal néha hajnalokig beszélt ennek jelentőségéről. A lap hiánya egyre jobban érezte hatását. A küzdelmes erőfeszítésekkel végzett munkának végre is meglett az eredménye: 1941-ben a Társaság *Sorsunk* címmel megindította folyóiratát. Szerkesztővé Várkonyi Nándort választották, társszerkesztőkké Makay Gusztávval (és velem) együtt Weöres Sándort. Később Bárdosi Németh János és Csorba Győző a lap főmunkatársai, majd társszerkesztői lettek. Várkonyi Nándor szüntelen reménnyel tartotta ébren a folyóirat gondolatát, s a megszervezés és elindítás nagy munkája után a *Sorsunkat* (e cím is tőle ered) hamarosan az ország egyik legtekintélyesebb lapjává fejlesztette. Megilletődéssel gondolok vissza Fischer Bélának arra a lankadatlanságára, amellyel az induláshoz szükséges anyagi kellékek megteremtésén évekig fáradozott.

A tíz évi erőgyűjtés nemcsak a folyóirat megindítását, hanem a Társaság működési hatókörének a kiterjesztését is lehetővé tette. Ebben az időben a történelmi események már olyan fordulatot mutattak, mely a lelkiismeretükre hallgató írókat elszánt állásfoglalásra kötelezte. A Társaságnak az erők egyesítésére az eddiginél messzebb vivő utakat kellett keresnie. Az alapszabályok módosítása után az egyesület szervezeti berendezésének és külső kereteinek arányait megnagyobbította. Az 1941 szeptember 27-én tartott közgyűlésen rendes tagjai sorába választotta mindazokat az írókat, akik Dunántúl lakói, szülöttei, vagy akiknek munkásságában ezzel a tájjal való szellemi kapcsolatuk és együttérzésük kifejezésre jut. Ez a névsor most már a dunántúli irodalom valamennyi kiváló munkását valóban egységes szervezetbe fogta. Az országos irodalomba való bekapcsolódás bizonyságaképpen a tiszteleti tagságokat nagy részben a más tájak lelkiségét megszólaltató írókkal töltötte be. A vezetőségben – a meghalt Surányi Miklós és Tolnai Vilmos helyén – az elnöki széket Fischer Béla, a társelnökit Kodolányi János kapta; Várkonyi Nándort alelnökké, Weöres Sándort titkárrá választották.

A folyóirattal és az új tagokkal gyarapodott Társaság egyre merészebb szóbeli és írásbeli megnyilatkozásokat közölt a legidőszerűbb sorskérdésekről. Az írók, előadók lázasan keresték a megoldásokat. Ekkor vállalt feladatot az egyesület az Esztergárféle műveltségterjesztő mozgalomban is. A város polgármestere felkérte társaságunkat, hogy vegyen részt a színház irányításában és vállalja a műkedvelő alakulatok működési színvonalának ellenőrzését. Lehetőséget adott ez a megbizatás annak megvalósítására, hogy a színház műsortervében ne az anyagi, hanem elsősorban az irodalmi szempontok érvényesüljenek, s a műkedvelő társaságok valódi szellemi értékek tolmácsolói legyenek.

A társadalmi rétegekkel való minél szélesebb kapcsolat építésében a legörvendetesebb eredményt a munkásmatinék hozták. Bár a Társaság működési köre mindegyre bővült és hatásterülete mindinkább szélesedett, csüggesztő volt látni, hogy az előadások és a folyóirat iránt a munkásosztály érdeklődését a legőszintébb jó szándékkal sem sikerült felkelteni. Ezért szervezte meg társaságunk a munkaszüneti ünnepnapokon tartott délelőtti előadásokat a színházban, kifejezetten a munkásság számára. A műsort a rendezőség úgy állította össze, hogy a hallgatók szórakozva ismerjék meg az irodalom és művészet valódi értékeit. Az előadások gondolatmenete többnyire olyan volt, hogy abból kicsengett a nagy szellemeknek a válságos időkben való magatartása. A szabadságharcok, a hősi ellenállások költészetéről, Petőfiről, Adyról, József Attiláról beszéltek az előadók. Egyik előadás címe ez volt: „Szellemi honvédelem", és az előadó (Bárdosi Németh János) példákkal mutatta be, hogy az irodalom a nép ügyének szolgálata, s a magyar író minden válságos korban a védelmező szerepét töltötte be. A zenei tárgyú előadásokon a zeneirodalom szépségeivel ismerkedtek a hallgatók. Mind az irodalmi, mind a zenei tárgyú műsorban szerepet kaptak az üzemi énekkarok és ily módon a munkásságnak ezek a kedvelt kultúrszervei cselekvő részesévé váltak az ünnepélyek-

nek. Vigasztaló és bátorító volt, hogy a színházat minden alkalommal zsúfolásig megtöltötte a munkásközönség.

1944 március 19-e után sem a színházban, sem a vármegyeházán több ülést nem tarthattunk.

Az események áttekintése után a társulás elgondolására és a megvalósítás kezdeti cselekedeteire még egyszer visszatérve, a már említett elindítók mellett élénken rajzolódik elém azoknak a barátoknak arca, akik névtelenül, háttérbe húzódva akartak az irodalmi közösség boldogulásáért dolgozni. Kocsis László, az akkor már neves lírikus, Sásdi Sándor, a fiatal regényíró, Fitz József, a tudós könyvtáros, Berze Nagy János, a népmesekutató, Zsikó Gyula, az akkor induló, fiatal író és Császár Géza, a művészi riport művelője, – mindegyikük a lehetőségek kihasználásával tette meg erőfeszítéseit az első sikerekért. Kívülük segítőtársaink sorában az irodalmat nem művelő, de azt nagyon becsülő támogatóink is voltak. Az önzetlen szándékok és tettek nem maradhattak eredmény nélkül.

A Társaság életének minden mozzanatára jó érzéssel gondolok vissza. Különbözők voltak a feladatok, szerepek, de egyforma a lelkesedés. Az emlékek között legkedvesebbek a fiatal szívvel átélt lázas indulás epizódjai. Mintha akkor itt, Janus Pannonius városában meglepte volna az érzékeny embereket – miként annakidején az irodalmi csodát szülő Erdélyben az ottani lelkeket – az áldozatvállalás öröme, és az irodalmat mindenki „szent" ügynek tekintette.

Ha a Janus Pannonius Társaság munkájának volt erkölcsi értéke, akkor az – hitem szerint – nem vész el.

Lovász Pál

A „SORSUNK" DIÓHÉJBAN

SORSUNK

1940-ben a Janus Pannonius Társaság működésének tizedik esztendeje felé közeledett, s időszerűnek, sőt szükségesnek látszott, hogy kibővítse szervezetét, módosítsa munkatervét a megváltozott idők igényei szerint. Munkásságának addig elért eredményei jogossá tették a törekvést, hogy igyekezzék a maga keretein belül a Dunántúl reprezentatív irodalmi egyesülésének feladatait ellátni. De ezenkívül más, külső, erőszakosnak mondható események is közrejátszottak, hogy újabb s a tiszta irodalmi célokon túlmenő feladatokat vállaljon magára. A német hódító politika, minket illetően, első lépésként a Dunántúl elnémetesítését tette céljává, s Pécset szemelte ki a hazai németség kulturális életének középpontjául. Nyomására a németbarát kormány megszüntette az egyetem bölcsészeti karát, helyébe kezdetnek német középiskolát és „bundista" kollégiumot állítottak fel, maga a Volksbund pedig erősen szervezkedni kezdett a hitlerista célok érdekei szerint. A bölcsészeti fakultás nagyarányú szellemi-tudományos apparátusának kiesése már magában oly veszteséget jelentett, hogy pótlására minden lehetséges erőfeszítést meg kellett tenni. Veszélyeztetett kulturális érdekeink védelmére, mint független intézmény, a Janus Pannonius Társaság volt elsősorban hivatott, s vezetői valóban megtettek mindent, ami rajtuk állt, hogy megfeleljenek az idők parancsának. E munkálkodás részletezése nem tartozik ide; egyik legfontosabb pontja volt folyóirat kiadása. Lap indításának eszméjét Makay Gusztávval ketten vetettük fel, s a Társaság elnöke, Fischer Béla és főtitkára, Lovász Pál, teljes mértékben magukévá tették a tervet. Fischer Béla

alispán, minden kulturális ügynek tevékeny, emelkedett szellemű és nagytekintélyű pártfogója, vitte végbe a lap anyagi megalapozásának munkáját; a vármegye támogatását már pusztán személye biztosította, s nem volt nehéz megnyernie Pécs szociális érzékű polgármesterének, Esztergár Lajosnak részvételét, ki nemcsak a város anyagi hozzájárulását szerezte meg, hanem a rászoruló íróknak, állások nyújtásával, valóságos protektora lett. Ugyancsak Fischer Béla eszközölte ki a Pécsi Takarékpénztár és egyes mecénások, végül a miniszterelnökség pénzbeli segítségét. Lovász Pál pedig, az OTI ügyvezető igazgatója, személyének erkölcsi és társadalmi súlyát vetette latba a folyóirat érdekében. Ilymódon a lap függetlensége biztosítva volt, s nem kellett a terjesztés üzletszerű eszközeihez folyamodnia. Címéül a programot jelző „Sorsunk" szót javasoltam, s ez el is fogadtatott.

Minthogy a Társaság engem bízott meg a szerkesztéssel, feladatom lett hivatott írógárda összegyűjtése a szűkebb munkatársaságba, s lehetőleg Pécsre tömörítése. Ez nagyrészt önként adódott: Lovász Pál és Makay Gusztáv magától értetődően vállalták a társszerkesztés munkaköreit, harmadikul ott volt Weöres Sándor, ki kevéssel azelőtt végzett a pécsi egyetem bölcsészeti karán, s mint költő, máris a legelsők közt foglalt helyet. Az előkészítés munkáiba bevontuk a fiatal, pályakezdetén álló, nagytehetségű Csorba Győzőt, a sokoldalú Bajcsa Andrást, s vártuk Bárdosi Németh János, a kitűnő szombathelyi poéta Pécsre jövetelét. Mind a négyüknek Esztergár polgármester adott állást, s így lehetővé tette állandó közreműködésüket: Weörest a városi könyvtár felállításával és vezetésével bízta meg, Csorbát és Bajcsát a város kulturális osztályán helyezte el, Bárdosi Németh Jánost pedig a számvevőség élére állította. (Szerettük volna még idehozni, többek közt, Takáts Gyulát Kaposvárról és Jankovich Ferencet Budapestről, de ők tanáremberek voltak, s az állam nem volt olyan könnyen mozdítható, mint a városháza; rajtuk kívül Tatay Sándort, ő azonban már Pesten talált exisztenciát.)

A lap első száma 1941 áprilisában jelent meg, Weöres és Csorba vezették a szépirodalmi rovatot, Makay a kritikáét; de természetesen a lap ügye közös volt, mindenki mindenhez hozzászólt, úgy hogy a társak tevékenységéről itt nem számolhatok be. A művészeti szerkesztést Martyn Ferenc végezte, Havas István kitűnő író-portrékat metszett. A lap köré, persze, egybegyűlt a pécsi író- és művésztársadalom zöme, s nem hinném, hogy sok tagja érezhette mellőzöttnek magát. Erre vallottak a rendszeresen tartott kávéházi szeánszok, melyek számára néha alig találtunk elegendő helyet. Ami a távolabbi munkatársakat illeti, úgyszólván az ország minden jónevű írója szerepelt a lapban írásaival, ám a többé-kevésbé ismeretlen és kezdő íróknak is igyekeztünk tervszerűen helyet juttatni. Nem vagyok hivatva megítélni, elért-e a „Sorsunk" eredményeket, teremtett-e maradandót; ehelyett azt akarnám röviden elmondani, hogyan iparkodott megvalósítani céljait.

A Társaságon és a szerkesztőségen belül elejétől fogva hangsúlyoztam, hogy nem pusztán a szépirodalom művelése a feladatunk; a többletet jelzi a „Sorsunk" cím a lap elején, az alcím: „Közművelődési és szépirodalmi folyóirat", és a Zrínyitől vett jelige: „Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók." Szűkebb fogalmazásban: célunk volt megadni a Dunántúl feleletét az ország, a nép problémáira. Kívántam, ne habozzunk teret adni a világnézeti felfogásoknak, állást foglalni a társadalmi kérdésekben. Ezért nemcsak meggyőződésből, hanem gyakorlati okokból is a népi irányzat mellé szegődtem: ez volt a legidőszerűbb áramlat, melynek a kormányzat némi szabad mozgást engedett, s ott foglaltak helyet a legszélesebb skálájú tehetségek. Mint a legjelentősebbnek és kiváltképpen dunántúlinak, Kodolányinak elsődleges helyet kívántam biztosítani. Ez nem jelentette azt, hogy kívülük bárki más ne szólalhasson meg, csupán támadó éllel ne tegye. Ez miránk nézve is állt. Hangoztattam, semmiképp sem szabad kitérnünk a sorskérdések elől. Ha Pécs német fókusznak van kiszemelve, nekünk magyar fókusszá kell tennünk. Mentenünk történelmi, népi hagyományainkat, öntudatosítani a dunántúli magyarságot, rámutatni az eltévelyedésekre. Ez a program exisztenciális jelentőségű a lap számára, a „tiszta" szépirodalom műveléséhez sem anyagi támogatást, sem elegendő olvasót nem kapunk, nem lehetünk Nyugat Nr. 2. Pécsett. Sőt nem lehetünk pusztán

irodalmi tájlap sem, tájirodalmat mesterségesen kitenyészteni nem lehet, ehhez az első és legegyszerűbb lépés, ha dunántúli írókat gyűjtünk egybe, s ők írjanak, amit akarnak. Az irodalom, a költészet természetesen elsőrendű fontosságú számunkra, de nem kizárólagos, a műnél magától értetődően az esztétika a mérővessző s az érték az egyetlen kritérium.

A történeti igazság okából nem hallgathatom el, hogy a szerkesztőségen belül nem volt mindenben tökéletes az összhang. Ez természetes is olyan társaságban, mely csupa markáns egyéniségből áll; egyéniség és tehetség íróknál egy és ugyanaz, s ha ér valamit, nem mondhat le magáról. A szépirodalom kérdésében egyetértettünk, de idővel kitűnt, hogy voltak, kik természetüknél fogva az esztétika szemüvegén át tudták csak nézni a dolgokat, idegenkedtek a világnézeti állásfoglalásoktól, nem értettek egyet a népi irányzattal, s túlzottnak találták az én „Kodolányi-rajongásom"-at. Viszont a nézetkülönbség nem homályosította el a belátást, s így történt, hogy az egységes szerkesztés érdekében Weöres Sándor és Makay Gusztáv visszaadták főmunkatársi megbizatásukat, s velük tartott Csorba Győző is. (Lovász Pál, aki amúgyis lekötöttek a titkári teendők, az igazgató-tanácsban foglalt helyet.) Az őket a laphoz fűző és személyes jóviszony azonban semmi csorbát sem szenvedett, írásaikkal és véleményeikkel mindvégig támogatták a „Sorsunk"-at. A kiválás 1942 nyarán történt, s attól fogva a fiatal, gimnáziumból érkező Harcos Ottó segítségével csináltam a lapot, amíg be nem hívták katonának; utána a joghallgató Rácz István volt segítségemre. De végre a következő év nyarán megjött Bárdosi Németh János, s Csorba Győzővel átvették a társszerkesztői munkaköröket. A lap 1944 márciusi számán már ebben a minőségben szerepel a nevük. Evvel a pohárban hullámzó víz gyűrűzése végképp elismult. Csakhogy akkor már teljes dühvel dúlt a háború, s Szálasi „hatalomátvételekor" megszüntettük az amúgyis egyre vékonyodó lap kiadását.

De el kell mondanom, hogy mindaddig zavartalanul folyt a dunántúli irodalom szervezése. Az egyes városokban helyi megbizottakat kértem meg, hogy tartsák fenn az állandó érintkezést a lappal, keressenek helyi erőket, s irányítsák őket felénk. Ilyen helyi szerkesztőnk volt Kaposvárt Takáts Gyula, Nagykanizsán Morvay Gyula, Zalaegerszegen Csordás János, Szombathelyen Palkó István, Kőszegen Lelkes István, Sopronban Csaba József, Székesfehérvárt Váli Németh László, Érsekújvárt Kovács Endre s mások másutt rövidebb-hosszabb ideig. Budapestről Baránszky-Jób László, László István vállalták színházi levelek írását, Szíj Gábor a filmbeszámolókét. Szabadkán Lévay Endre volt a „mi emberünk", Szegeden Bálint Sándor, Debrecenben Juhász Géza. Kolozsvárról Berde Mária, Jékely Zoltán és Nagy István küldtek jelentéseket. Mindnyájukkal állandóan folyt a levelezés, ha nem is lett mindig nyomtatott eredménye. Egyéb kísérletekre ehelyütt nem térhetek ki. „Idehaza", Pécsett pedig máris jelentkezett az új nemzedék: Kopányi György, András Endre, Hunyady József s Szekszárdról Mészöly Miklós, hogy csak a jelesebbeket nevezzem meg.

A lap 1944 októberétől 1945 májusáig szünetelt. A háború ejtette sebek még korántsem zárultak be, az ország nagyrésze romokban hevert, s az érintkezés sem állt helyre a távolabbi vidékekkel, városokkal. De a pécsi írók mozgást, levegőt kívántak, azért jobbadán helyi erőkből megalakították a dunántúli magyar írók munkaközösségét, s ez májusban és júliusban a „Sorsunk" két összevont számát adta ki, melyek ilyképp nem lehettek többek alkalmi összeállításoknál.

Minthogy a Janus Pannonius Társaság megszüntette működését, s az írók szükségét érezték a szervezkedésnek, 1946-ban megalakítottuk a Batsányi János Társaságot. Az elnökséggel engem tiszteltek meg, s rámbízták a „Sorsunk" további szerkesztését, társszerkesztőkül Bárdosi Németh Jánost és Csorba Győzőt jelölve ki. A régi gárda jórésze szétszóródott ugyan, de a természet rendje szerint jelentkeztek a legfrissebb nemzedékek tagjai. A háború rémségeiből megmenekülve, felszabadult életkedvvel vállaltak részt a lap munkájában; így Rajnai László, Galsai Pongrác, Katkó István, Kiss Iván és mások a „Sorsunk" szerkesztőségében kezdték írói pályájukat. – De az idők egyelőre nem kedveztek a vidéki irodalom fejlődésének, a kormány központosító politikája egyenesen ellenezte a regionális jellegű irodalmi szervezkedéseket, s megalakította a Magyar Írók Szövetségét. Csuka Zoltán megkísérelte ugyan, hogy anyagi alapot teremt-

sen a lapnak, de példátlan erőfeszítései már nem járhattak sikerrel, s mikor rábízták a Magyar–Jugoszláv Társaság vezetését, természetesen lemondott a budapesti szerkesztőségről. Így a közületi támogatás egyre gyérebben folyt a lap pénztárába, végül a minimális alá süllyedt. Szemmel látható volt, hogy a „Sorsunk" ideje lejárt. Engem akkoriban sorozatos támadások értek a sajtóban, a rádióban s egyéb helyeken, könyveimet indexre tették, az Írószövetségből kizártak. Ezért, nehogy kifogásolt személyem nehezítse a Batsányi Társaság működését, 1948-ban önként visszaadtam megbízatásomat, s elnöknek Angyal Endrét, szerkesztőnek Katkó Istvánt ajánlottam. Javaslatomat előzetes megbeszélések alapján elfogadták, s minthogy a lapengedély mindig a szerkesztő személyéhez volt kötött, evvel a „Sorsunk" pályafutása végetért.

Várkonyi Nándor

AZ ELSŐ „DUNÁNTÚL"-RÓL

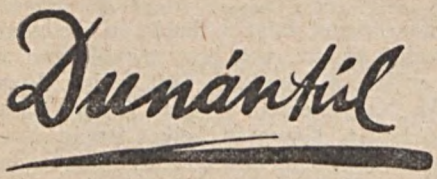

Mostanában ha ritkán elvetődöm Pécsre, régi ismerőseim, barátaim megkérdezik: „Meddig maradsz itthon?" E folyóirat hasábjain olvastam kritikát egyik könyvemről, s jól esett, hogy a cikk írója Pécsről elszármazott írónak tekint. Valójában ifjúságom vándoréveinek csupán néhány esztendejét töltöttem ebben a szép dunántúli városban. A poggyász, amellyel elutaztam innen, sokkal gazdagabb volt, mint megérkezésemkor. Irodalmi harcok, merész vállalkozások, egész életre szóló barátságok gazdagították.

Rossz beidegződéssel nem is olyan régen fiatal írónak nevezett egyik-másik recenzor. Pedig valójában akkor – uramisten már másfél évtizede! – voltunk fiatalok. Húsz egynéhány éves korunkban szerkesztettünk folyóiratot, szenvedélyesen vitatkoztunk átalakuló életünkről a Nádor vagy a Pannonia kávéház márványasztalainál. Irodalmi játékok, baráti évődések, beugratások adták meg a légkörét ennek a forrongó és változó időszaknak.

Máris elnézését kérem az olvasónak, amiért szándékom ellenére ebben az ünnepi számra írt kis emlékezésben érzelmes és meghatódott szavakat mondok a magunk ifjúságáról. Természetesen minden ifjúság megteremti a maga romantikáját, és a Jelenkor köré tömörült fiatal pécsi és dunántúli írók is elmondhatják ezt az idők múltával. A mi korunk azonban a szocialista társadalom kibontakozásának első évei voltak és ez a sajátos helyzet határozta meg az akkori pécsi irodalmi életet is.

Erről szeretnék néhány szót mondani.

Pécs irodalmi múltja, a *Batsányi János Társaság* tevékenysége, amely átívelt a felszabadulást követő évekre is, haladó polgári hagyományt jelentett. Azt hiszem a *Sorsunk* előfizetőinek javarésze is liberális értelmiségi volt. 1948–49-ben, a „fordulat évében", ahogy akkor neveztük, egyre vitatottabbá vált az irodalmi társaság és a folyóirat helyzete. Nehéz volna személyes vonatkozások nélkül beszélni erről, hiszen szereplői valamennyien élnek. *Várkonyi Nándor,* a Sorsunk főszerkesztője és a dunántúli irodalmi élet egyik szervezőegyénisége maga is tarthatatlannak érezte az átalakuló po-

litikai életben a régi utat. A lapot különböző támadások érik, s nem egyszer jogosan, amiért hasábjain helyet adott, ha nem is ellenséges, de konzervatív polgári nézeteknek.

Az irodalmi és művészi vitákba a kommunista párt helyi szervei nem nagyon szóltak bele, elfoglalta őket amúgy is az akkori koalíciós harc, a megyei, városi közigazgatás kérdése. A Batsányi János társaság tagjai közé azonban bekerültek fiatal, kommunista írók, akik egyre több vitát, eszmecserét kezdeményeztek a változásról.

Mondom, nehéz erről személyes vonatkozás nélkül beszélni. Tény, hogy akadt a türelmetlenek között „forradalmi" jelszavakat hangoztató, de bizony csekély tehetséggel megáldott egy-két helybeli „irodalmár" is, akit még a politikai „mérce" ellenére sem lehetett vezetőszerepre engedni sem a társaság sem a folyóirat irányításában. Másrészt a „régi" Sorsunk-gárdában a tehetséges fiatal költők és prózaírók: *Csorba Győző, Hunyady József, Kopányi György, Galsai Pongrác* és mások fogékony lélekkel csatlakoztak a szocialista átalakulás politikai és művészeti harcaihoz. Ezt a belső „ellentmondást" mi akkoriban nagyon is éreztük az összes következményekkel együtt.

K. K. a dilettáns drámaíró, aki különben érdekes alakja volt az akkori pécsi irodalmi életnek, jellegzetes bőrkabátjával és indulatos szónoklataival, tudtunk nélkül többször felkereste a kultuszminisztériumot és hogy-hogy nem, sikerült neki – a mi nevünkben is – megszerezni a megszűnt Sorsunk helyére lépő új folyóirat lapengedélyét.

Ekkor már félesztendeje vitatkoztunk az irodalmi társaság és a leendő folyóirat arculatáról. K. K. „akciója" siettette a változást. A proletárdiktatúra nevében fellépő, a művészeti kérdéseket meglehetősen demagógan tárgyaló K. K.-t a kommunista párt városi pártszervezetének tekintélyével tudtuk visszalépésre késztetni, majd a Batsányi János Társaság vezetői egész napos értekezletet tartottak, amelyek elhatározták *Dunántúl* címen új folyóirat kiadását. Ezen az értekezleten *Kardos László*, a mai Nagyvilág főszerkesztője vett részt, aki akkoriban a kultuszminisztérium osztálytanácsosa volt.

Ki emlékeznék vissza egy tizenöt évvel ezelőtti vita minden részletére? Annyi bizonyos, hogy voltak, akik sebeket kaptak ezen a vitán, s talán mindmáig őrzik ezt. A Dunántúl 1949 januárjában jelent meg először és az indulásra írt vezércikke jól tükrözi, milyen irodalmi kérdésekről volt szó: „... a kiegyenlítésre való törekvés a felszabadulás után is döntő szerkesztői elv maradt. Így vált öncélúvá a Sorsunk. Átvette ugyan az új jelszavak egyrészét, mindezt azonban a jól átgondolt bölcsesség diktálta, semmiesetre sem a társadalmi átalakulás felfrissítő ereje... Ezért vált végül is alkalmatlanná az új idők új gondolatai kivetítésére... Az új folyóirat átveszi a Sorsunktól azokat az eredményeket, amelyek felhasználhatók a jó irodalmi és művészeti munka érdekében... Szakítunk azonban a „mértéktartó" szerkesztői elvvel és *fenntartás nélkül* a népi demokrácia kultúrpolitikája szolgálatába kívánunk szegődni."

A városi könyvtár egyik kis helyiségében volt a szerkesztőség. Az emeleti szobában, ahová recsegő falépcsőn kellett feljutni, állítottuk össze a lapszámokat. Néha, ha már sokan voltunk, átvonultunk a Nádorba, hogy tovább folytassuk beszélgetéseinket. Úgy érzem, hogy mai szemmel is érdekes és színvonalas folyóiratot tudtunk szerkeszteni: Pécs és Dunántúl tehetséges írói és költői adták közlésre munkáikat.

Szeretném aláhúzni ezt a tényt. Fennállt ugyanis annak a veszélye, hogy néhány sértett ember, aki korábban hiába ostromolta rossz kézirataival a Sorsunkat, most „uralomra" kerül álbaloldali jelszavak kíséretében. Ha a magam szerepére gondolok, akkor ennek elhárítását, visszaverését tartom legfőbb érdememnek. Akkoriban a kommunista párt pécsi napilapjának kultúrrovat vezetője voltam és módom volt arra, hogy a város és a megye pártvezetőit meggyőzzem az ilyenfajta „fordulat" összes veszélyeiről.

A „Dunántúl" az irodalmi népfront-politika alapján jött létre. Nem pártlap volt, de már az első szám határozottan jelezte a fordulatot, amely bekövetkezett a Batsányi János Társaság életében. A legfontosabb, hogy a balratolódás nem egyszerűen a cégér kicserélése volt, hanem megelőzte igen alapos és szerteágazó eszmei harc az érdekelt írók és költők körében.

Azt hiszem, hogy ennek a változásnak mindmáig kiható szerepe lett Pécs irodalmi

életében. Mai utódunk, a Jelenkor is támaszkodhat erre a hagyományra, s talán szégyenkezés nélkül vallhatja a magáénak.

Az új folyóiratnak mindössze három száma jelent meg e sorok írójának szerkesztésében. Átmeneti megszűnését nem politikai, hanem személyi okoknak köszönheti. Amikor később megalakult az írószövetség pécsi csoportja, új vállalkozók akadtak, a folyóirat szerkesztésére és újra csak Dunántúl néven jelent meg.

De ennek elmondása már másokra tartozik.

Kardos G.

„AMELYRŐL NEM ADOTT HÍRT EGYETLEN BETŰ SEM..."

A DUNÁNTÚL (1952–1956) irodalmi folyóirat volt, a Magyar Írók Szövetsége pécsi csoportjának kiadásában jelent meg.

Az ötvenes évek középső harmadában a kommunista világmozgalomban elkezdődött az a megújulás, amely, tételesen, az SZKP XX. kongresszusán fogalmazódott meg.

Azt, hogy az az időszak szinte korszakváltással ért fel, ma már, talán, azok sem tagadják, akik, akkor, és még sokáig, szemben állottak a XX. kongresszus törekvéseivel.

A DUNÁNTÚL-nak a megindulása után, egy ideig, nem volt kontúros arculata, nem volt a kor igazi színvonalán álló gondolkozása, ítélete. Egy ideig hajlott arra, hogy kincstári betűmintakönyv legyen. (Később bosszankodva, szégyenkezve gondoltunk arra az aránylag rövid időszakra.)

A közélet, a folyóirat útnak indulásakor, egyáltalán nem kedvezett a problematikájában és formájában igényes irodalomnak. A jószándék és a segíteniakarás is, többnyire, kölcsönösen a visszájára fordult.

Akkoriban történt, hogy eljött hozzánk az illetékes osztályvezető, azért, hogy megmutassa nekünk, a mi csoportunkon is kiütköznek mindazok a stigmák, amelyeket egy szónok a magyar irodalomra, általánosságban, sütött rá.

A vizsgálódó keresett, a vizsgálódó talált a munkánkban jobboldali elhajlást és baloldali elhajlást, de bajba jutott a harmadik lényeges ponttal: a klikkrendszerrel. Semmi jel nem mutatott arra, hogy nálunk lenne olyan. Beszélt az emberekkel többedmagukkal, egyenként, de klikkről senki nem tudott. (Becsületére szolgáljon: nem használt – talán nem is ismert – intrikus módszereket, meg sem próbálkozott azzal, hogy minket egymásnak ugrasson. Rendes ember volt, nem afféle nyársat nyelt savanyú pofa. Nem tartott ő több lépés távolságot. A későbbiekben ádázul rablóultiztunk. Ott teljesen kiismerte magát és alaposan rámvert. Idővel más városba került. Gúnyorosan hangzik: egy gombatenyésztő vállalatnak lett az igazgatója. A gombatenyésztés fölött csak ő állott, pedig tucatjával kellett volna a kultúrától el és odavezényelni az embereket.) Amikor a klikket hiába kereste, nem tudott belenyugodni az eredménytelenségbe, nem hitte el, hogy a szónoklatbeli mérvadó megállapítások ne vonatkozzanak ránk mindenben. Napokig kínlódott velünk. Végülis aztán felcsillant a szeme: úgy

vélte, megtalálta a rejtély nyitját. Ha nincsenek klikkek – akkor az egész írócsoport egyetlen klikk.

Azt feleltük: jól van, vállaljuk, csakhogy a klikk – a fogalom szabatos meghatározása szerint – elvtelen csoportosulás, mi pedig nem vagyunk az, mert a mi klikkünk nem elvtelen módon tör céljai elérésére, és a céljaink sem elvtelenek.

A DUNÁNTÚL, idővel, az időkkel felnőtt. Mindinkább kialakult a gyümölcsöző kettősség: hatottak rá a világ valódi problémái, és ő, a folyóirat, is hatott a maga eszközeivel. Súlya lett. (Ma már az nehezen lemérhető. Megjelenésének gyakoribbá válása, példányszámának megtöbbszöröződése csak kísérőjelenség volt.)

Meggyőződésem, hogy előbb-utóbb, talán egy nagyobb munka részeként, történetesen az ötvenes évek irodalmát vizsgálgatva, értékelni fogják a DUNÁNTÚL szerepét és hatását. Amennyiben horizontálisan mérik a kor többi folyóiratához, meg fogja illetni a kellő végtisztesség.

A DUNÁNTÚL megszűnt. Mi maradt utána? Egy postafiók-szám, berendezett szerkesztőség, pénz, az előfizetők címjegyzéke.

De megmaradt-e, konzerválható volt-e az a szellem, amelyről nem adott hírt egyetlen nyomtatott betű sem, – amelynek nem maradt nyoma sem leltárban, sem könyvelésben? Az a szellem, ahogy dolgoztunk, küzdöttünk, együtt.

Amíg mi – mondjuk úgy –, a *vállalkozás* résztvevői, élünk, megvan a lehetősége annak, hogy az – a sokszor pajkos – szellem megörökítőre találjon.

Munkatársi-baráti körünkből, eddig, szerencsére, csak egyetlen halottunk volt. Bármelyikünk végleges eltávoztakor a többi, legalább egy pohár ital mellett, elmorfondírozhat, hogy az a négy semmi év mit formált, mit módosított azon, aki immár, nincs, – és a munkásságában miféle nyoma maradt – a nevezzük úgy – klikkezésnek.

Az Öcsi-bácsi volt az, aki meghalt. Amíg mi élünk, tudjuk, hogy ő volt az Öcsi-bácsi.

A szellem, az a bizonyos már emlegetett és most firtatgatott szellem, fiatalos volt és az aránylag öregebbeket is megfiatalító. Mi – akkor – ifjoncok többségben voltunk. Én, a felelős szerkesztő, a DUNÁNTÚL megindulásakor 24, megszüntekor pedig, ebből következőleg, 28 éves voltam.

A folyóirat kezdetekor négy éve volt annak hogy Öcsi-bácsit – még mint doktor-teljes-nevű, gimnáziumi igazgatót, megismertem. Akkoriban határoztam el, hogy a munkám mellett, magánúton, elvégzem a gimnáziumot.

Amikor beléptem hozzá, udvariasan, felkelt az íróasztala mögül. Ahhoz, hogy előrébb jöhessen, ki kellett kerülnie, kissé sasszézva, a szekrény sarkát. Emlékezetem, vagy emlékezetem torzítása szerint: a szekrény tetején nagy, valószínűleg rég bezárult osztálykönyvek hevertek. Elmondtam az óhajtásomat, ő, udvarisan, egy hosszú szuszra, elsorolta az igényelhető minden felvilágosítást. Bár az arca derűs volt, nem tudtam bizonyosan, hogy nem azért-e, mert rajtam, várható maflaságomon derül.

Először talán a megilletődöttség láttatta úgy, de később is, sokáig, számomra ő volt maga a megtestesül Pedagógus. Aki bíró is egyben. Ítélkezik tudásáról, megtartásáról. Megközelíthetetlen. Kabaréban nem nevet. Csikorgó hidegben csupán azt nézi, hogy a diákjai, legénykedésből, nem öltöztek-e hóbortosan, és nem csúszkálnak-e akarattal.

Divatjamúlt kerek szemüveget viselt, talán ez tette, hogy hasonlított Klebelsberg Kunóra, akit fényképekről ismertem, tehát nem tudom, hogy, szintén, bottal járt-e.

Másodszor akkor találkoztunk, amikor az érettségin, a francia írásbelinél bejött a terembe. Felügyelt, hogy ne puskázzunk.

Egy-két év és elkövetkezett a közös munkálkodás ideje. Jött a szellem. Az ott, akkor, köztünk dívó szellem; ha úgy tetszik, nevezzük dzsinnek.

És most a harmadik vaku-villanás Öcsi-bácsira. Egy későbbi estéről szólok, árulkodva ezzel arról az Öcsi-bácsiról, akit, rajtunk kívül, más aligha ismert. Az iskolájában bizonyosan nem.

A szokásos, heti, összejövetel után felkerekedtünk, hogy egy beteg barátunkat, aki a betegágyban, valójában, csak lustálkodott, meglátogassuk. Mentünk vagy húszan. Azért nem kevesebben, mert mókáról volt szó. Megegyeztünk abban, hogy, kigúnyolva

a csak formai beteglátogatást, megjelenünk, de beszélni egyetlen kukkot sem fogunk, akárhogyan környékeznek is.

Vonultunk, jókedvűen. Pedig szeszesitalt senki nem ivott egy kortyot sem. Sötét este volt már. Egy játszótéren mentünk keresztül, de előbb, néhány percre, ott megakadtunk. Öcsi-bácsi – talán gyermekkorában sem tett olyat – helyetfoglalt a döcögőhintán. A kétkarú emelő elvét és a sétabotját alkalmazva, alaposan megdöcögtette azt, aki a másik oldalon szállt a hinta nyergébe. A hintapartner (én voltam az) a meglovagolt deszkavéggel mindannyiszor jóformán úgy csapódott a földhöz, mert Öcsi-bácsi a magasba aképp emelkedett, hogy a kavicsok közé jól belenyomott sétabotjával segítette magát.

Ismeretlen és nem felejthető látvány: az éjszakai játszótéren egy tanár, nagyra értékelt irodalomtörténész, akadémiai munkatárs, a botját ügyesen alkalmazva, virgoncan hintázik.

A beteglátogatásra, végül, mégsem jött el. Magyarázta, hogy azt a tréfát a barátunk felesége miatt nem szabad véghezvinni.

Neki volt igaza. Mi azonban néha egy kissé elszabadultunk. A látogatás megtörtént. Annyian voltunk a modern-méretű szobában, hogy azt lehetett várni: mindjárt indulni fog, valami jármű. Aztán, egy jelre, kényelembe helyeztük magunkat. Legtöbbününek a parkett jutott. A házi-pár beszélt hozzánk, kínált bennünket. A barátunk azonban, hamarosan „vette a lapot" és már tudta, hogy itt nem lesz beszéd; rászólt a feleségére, hogy ne törődjön velünk. Ömaga, dúskálva a kitűnő alkalomban, röhögve lepocskondiázott bennünket együttesen, majd pedig külön-külön véve a megkukult személyiségeket. Mi, később, egy adott jelre, fetápászkodtunk és elvonultunk. Utána nem nevettünk elég soká és hamar végeztünk az ügy kielemzésével is, pedig senki nem említette meg azt a gyanúját, hogy hátha otromba volt az egész.

A mókáink, általában, vidámabbak szoktak lenni, és más olyan esetre, hogy Öcsi-bácsi kimaradt volna, nem emlékszem. Új nevét kackiásan vállalta. A mosolya huncut volt. Sokszor jött fel; csak úgy, és üldögélt ott a szerkesztőségben, szinte várva, hogy már történjék valami. Történt is, mindig.

Öcsi-bácsi, talán a szellemtől felpezsdülten, többet dolgozott, mint valaha. Nemcsak tudományos publikációi készültek el, (a nyugati irodalmak új áramlatairól, a reformációt követő pécsi disputáról), de azelőtt nem próbált vállalkozásokba is belekezdett; regényt dramatizált, majd, miután a műhöz a helyszínen kutatómunkát végzett, két vaskos kéziratkötegben megírta, az ifjúság számára, Gyula vára történetének kalandos regényét. (Annak idején a mű kiadására már nem kerülhetett sor; most kellene gondolni rá.)

Azt a bizonyos szellemet nemcsak nála jellemezte együttesen a tréfa és – a munkát illetően – a komolyság. Jókedvünknek az volt az indítéka, hogy otthon akartuk érezni magunkat a világban.

A DUNÁNTÚL-nak, egyéb más dolga mellett, feladata volt az is, hogy úgy csináljon vidéken irodalmat, hogy az ne legyen vidékies.

Akadtak olyan elveink, elméleteink, amelyeket nem, vagy nem maradéktalanul sikerült megvalósítanunk. De volt a munkánkban olyan gyakorlatiság, amely elvekben talán meg sem fogalmazódott. Csak, egyszerűen, természetesen, mindennapos cselekvés volt.

Nyugodtan írásba adom: – nem tartok attól, hogy akár kivételes esettel is cáfolható lenne – a szerkesztőségi munkában nem érvényesült semmiféle irigység, nem egymás ellenében, vagy a többi rovására akartunk előrébb jutni, – a folyóiratot nem használtuk fel helyezkedésre; nem alkalmaztuk a „te közölsz tőlem, én közlök tőled" gyakorlatát; – nem estünk hasra a tekintély előtt; ha a kézirat rossz volt, nem közöltük, lehetett az írója akár Kossuth-díjas is, vagy, mi több: nagyhatalmú, – tiszteltük a törekvést; minden kéziratra válaszoltunk, aránylag rövid időn belül; (A nem közölt kéziratokat fél évig megőriztük. Ez szokatlan módszer volt, és akart is valamit jelezni.), – elsősorban a fiatalokat, a kezdőket segítettük – ha már közülünk legtöbbnek keserves volt az indulása; – próbáltuk megértetni, hogy van azonban olyan küzdelem, amely elkerülhetetlen, hiszen a vállalt feladat lényegből fakad. Mert „Aki dudás akar

lennni / pokolra kell annak menni, / ott kell annak megtanulni, / hogyan kell a dudát fújni."

Hogy a JELENKOR folyóiratra, a vidék irodalmára, szükség van, az úgy kiszámítható, mint ahogy az égitestek közt, a többiből következtetve, meg lehet találni az addig még fel nem fedezettnek a helyét. Gondolom, a súlya és a fénye adhatja meg értékének meghatározását.

Szinte Tibor

A SZERKESZTŐ HIVATÁSA

Szinte hitetlenkedve írom le: ötéves a Jelenkor. Aztán végigpörgetem a folyóirat eddigi számait, s látom, hogy a legelsőn ez áll: 1958. október, most pedig 1963. októberét írjuk. Sőt ha meggondolom, hogy az idén immár havonta lát nyilvánosságot a Jelenkor – a korábbi kéthavonkinti megjelenéssel szemben –, ez az utolsó év két évfolyamnak is betudható. De ne legyünk telhetetlenek és mohók, elégedjünk meg az öt naptári évvel, ez is elegendő alkalom arra, hogy megálljunk és számvetést tegyünk.

Aggódva forgatom a lapokat: Mi marad meg ebből? Érdemes volt-e annyi időt, kedvet, pénzt és energiát áldozni, amibe ez az öt esztendő került? Jelent-e a lap az utókornak majd annyit, amennyit azoknak jelentett, akik csinálták? Számot tarthat-e a maradandóságra, kézbe veszik-e, jegyzik-e majd a nevét, árfolyamát? Bizonyára ennek az öt évnek a történetét is meg lehetne már írni, s mint hallom, készülnek is rá lelkes egyetemisták. S az évforduló talán alkalom is lehetne rá, hogy elmondjuk ennek a fél évtizednek a históriáját. De tusakodom magammal, hogy ezt mi tegyük, akik az eseményekhez még annyira közel vagyunk, s nagyon is a saját bőrünkön éltük át ezeket az éveket. Csak vallomást tudok írni, és nem történelmet.

I

Nálunk a folyóirat mindig több volt, mint közlési lehetőség. A naiv, tájékozatlan olvasó, aki csak azt látja, hogy a lapokban gyakori az olyan anyag, amely hamarosan könyv alakban is megjelenik, talán megkérdezi: Pusztán azért van szükség a folyóiratokra, hogy ugyanazért az írásért kétszer kapjon honoráriumot a szerző? Dehát a folyóiratok sosem voltak jól fizető helyek! S a folyóiratot nem is az a szorosabban vett szépirodalmi anyag éltette, ami később kötetbe gyűjtve valóban meg szokott jelenni. Hanem a füzeteknek az a másik fele, a többnyire petittel szedett hátsó rész, amiből kevés éri meg ezt a „feltámadást". A világon megjelenő többezer folyóiratból az a néhány irodalmi lap, ami nálunk napvilágot lát, mindig több volt, mint passzív megjelenési lehetőség. Nálunk az irodalmi folyóirat szellemi tűzhelyet, mozgalmat, cselekvést jelent. Nem véletlen társulást, alkalmi kézirat-lerakodó helyet, hanem tevékenységet, irányítást, szervezést, „vállalkozást". Nálunk a folyóiratot nem a hagyomány élteti. Hosszú évtizedekre visszatekintő irodalmi lapunk kevés; de talán sehol annyi

tiszavirág életű kísérlet. Ha négy-öt író nálunk valahol találkozott, mindjárt lapalapításon törte a fejét. Ezért a rengeteg nekirugaszkodás, s a kevés „nagymúltú" folyóirat.

Nálunk az irodalmi folyóiratoknak mindig jelentős közönségnevelő, tudatformáló szerepe volt. Legjobb lapjaink sosem váltak egyéni érdekek és törekvések szószólóivá, önös ambíciók küzdőterévé, hanem szolgálni és használni akartak. Erjesztői voltak a szellem mozgásának, harcoltak a szürkeség, az egyhangúság, a maradiság ellen. Egy kor szellemi arculatának megrajzolásához talán irodalmi lapjaink adták hozzá a legtöbbet, mert mindig az „időben álltak", a kor kérdéseire keresték a választ. Azok a haladó szellemi mozgalmak, amelyek a társadalmi átalakulást és a politikai fejlődést szorgalmazták, szinte kivétel nélkül maguk mellett tudhattak egy-egy irodalmi folyóiratot. A Martinovics-mozgalom írói, Kazinczy és Batsányi a Magyar Múzeumot, Kármán pedig a rövid életű Urániát szerkesztette; a reformkor írói, az irodalmi és társadalmi megújulás harcosai az Életképek köré tömörültek; és a 20. század első harmada legjelentősebb íróit a Nyugat fogta össze, melyről ellenfelei is csak azt mondhatták, hogy a „tehetségesek klikkje". Ezek a lapok mindig a progresszív szellemi mozgalmak zászlai voltak, s ennek jegyében neveltek olvasókat, adtak igényes közönséget az irodalomnak, s mozgatták az írókat, szervezték és irányították munkatársaikat. Egy-egy író életében valamely folyóirathoz való tartozás nálunk nem pusztán életrajzi adat, elhanyagolható, mellékes mozzanat, hanem magatartást, világnézetet, ars poeticát meghatározó tényező. Petőfi nevétől legalább annyira nem elválasztható az Életképek, mint a János vitéz, s Babits rangját, jelentőségét legalább annyira növeli a Nyugat szerkesztése, mint műfordításai. Az irodalmi lap erejét, jelentőségét érezte meg Móricz Zsigmond, amikor átvette a Kelet Népét, vagy Németh László, amikor megindította a Tanut. A „kiéhezett szellem szomjúságát", amely nélkül nincs irodalmi lap, azt a túlfűtött hangulatot és rajongást, amely szinte klimatikus feltétele annak, hogy jó folyóirat szülessék, éppen Babits Mihály írta meg a Halálfiai-ban. Saját ifjúkorának hangulatát s a századforduló miliőjét eleveníti föl, amikor egy „modern irodalmi revű", a soha meg nem jelent, fiktív Tűz! illetve Viharágyú megindulásának körülményeit elbeszéli, de úgy, hogy tulajdonképpen benne érezzük minden korok irodalmi társulásainak összetartó erejét. E hit és szellemi kohézió, lelki-erkölcsi összetartás érzése nélkül nem születhetett nálunk valamire való irodalmi lap. S mindig ezt az igényt és parancsoló kötelességet érezték meg és vállalták azok, akik nálunk irodalmi folyóiratot szerkesztettek. Így a magyar irodalom nemcsak mértéket szabó, szellemi tűzhelyeket jelentő lapokban gazdag, hanem a szerkesztést hivatásra emelők, azt sors-szerűen vállalók számos példáját is felmutatta.

S ha ehhez még hozzáveszem, hogy Pécsett 1941 óta rendszeres és igen magas színvonalú, az irodalmi folyóirat igazi hivatását betöltő lapok jelentek meg, megrémülök a gondolattól, hogyan mertem mindeféle irodalmi „előélet" és tapasztalat nélkül a Jelenkor szerkesztését vállalni. Talán csak az ifjúság kockázatot nem ismerő könnyelműsége mentl.

2

Sosem gondoltam arra, hogy szerkesztő leszek. Azt hiszem, ezt egyébként senkinek sem lehet előre elhatározni. Ez nem magabiztosság, szándék és célratörés dolga, hanem vállalás, a szükségszerűség felismerése. Ha az egyetemen a magyar és a történelem szak mellé harmadikul a néprajzot választhatom, talán néprajzos leszek, mert annakidején ez mindegyiknél jobban érdekelt. Ha az egyetem elvégzésekor, 1952-ben, nem írják egy káderlapra azt, hogy „tudományos munkára alkalmas képességei szerint, de aspiránturára nem javasoljuk ideológiai fejletlensége miatt" – akkor talán most valamelyik egyetemi intézetben dolgoznék, mert egyik nyelvész professzorom önálló munkára hívott meg. Egyetlen mentségem az maradt, amit a minősítésben még fontosnak tartottak megjegyezni: „Világosan fogalmaz szóban és írásban egyaránt." Mentem hát vidékre tanítani.

1956-ban jelent meg az első írásom, Babits Mihály pécsi kapcsolatairól, aztán néhány könyvkritika. Akkor azt hittem, hogy ez is csak véletlen kitérő az irodalomtörténet és a kritika tájaira. Titkon, magamban novella-terveket forgattam, s – ma már látom, bár azóta sem voltak kezemben ezek az írások – naiv, romantikus elbeszélése-

ket írtam. Ezekből a tervekből, álmokból nem sok valósult meg, viszont egyszer csak ott találtam magamat az éppen akkor, az 1956-os aléltság után újjászerveződő pécsi irodalmi életben.

Mondom, sosem gondoltam arra, hogy valaha Pécsett irodalmi folyóiratot szerkesztek, de valahol mélyen már bizonyára készült bennem a szerkesztő. Irodalmi eszmélésem első emléke egy folyóirat, amelyet felsős gimnazista koromban az én kedvemért akasztottak ki Fischer Fülöp és Fia könyv- és papírkereskedésének üvegajtajára, hogy jelezzék, megjött az új szám, melyet példányonként vásároltam, s alighanem rajtam kívül a kisvárosban nem olvasott senki más. Ez a lap ismertetett meg nevekkel, írásokkal, e folyóirat révén kerültem kapcsolatba az élő irodalommal, sokszor úgy, hogy előbb olvastam valamiről kritikát, előbb ismertem meg mások véleményét, s csak aztán vettem kezembe magát a művet. S később, az egyetemi évek alatt – s azóta is – egy olyan írónak köszönhetem a legtöbbet ízlésem és igényeim kialakításában, aki hosszú ideig maga is szerkesztő volt.

Amikor a Jelenkor szerkesztését elvállaltam, tulajdonképpen ugyanazzal a belenyugvással tettem, mint amivel az egyetem után az egy éves dombóvári „számüzetést" – s életem annyi más fordulóját – fogadtam: itt van rám szükség. S ma is a „hivatás"-ban nem tudok többet látni, mint egyéni hajlam és közösségi feladat, rendeltetés és kiválasztás szerencsés találkozását. S talán az ember elérhető boldogsága is valahol ott keresendő, hogy *tudja* elfogadni helyzetét, nem kvietista beletörődéssel, hanem a „szükség" felismerésével. Ha Dombóváron maradok, természetesen sosem szerkeszthetek Jelenkort, de azzal, hogy Pécsre kerültem, nem történt velem más, mint hogy a régóta és valahol mélyen munkáló hajlam találkozott a szerencsés körülményekkel. Szolgálat számomra a szerkesztés, egyéni adottság és vállalt szerep összejátszása. Feladatot akarok teljesíteni vele, mint ahogy a háborút kamaszfővel megért nemzedékem számára is azt tartom legfontosabbnak, hogy helyzetét felismerje, vállalja és elfogadja. Az iskolát cseréltem föl a szerkesztéssel, de számomra a lap is „tanítás", „nevelés", egy magasabb szintű pedagógia; ahogy Babits mondja: „a szerkesztő hivatása hasonlíthat a tanáréhoz."

A munkát a megoldandó feladatok határozzák meg. Hogy az utókor mit lát meg a vállalt feladatokból és a bevégzett eredményekből, nem túlságosan érdekel. Csak az izgat, hogyan lehetne jobb lapot csinálni. Minden kézirat elolvasásakor, minden szám összeállításakor, minden terv elkészítésekor ugyanazt a kíváncsiságot, a fölfedezés, a rátalálás várakozó izgalmát érzem. Etikus érdeklődés, a tehetség tisztelete, az értékek mohó vágya nélkül, azt hiszem, nem lehet szerkeszteni. A számok és a tervek egymásba érnek. Amikor megjelenik egy szám, az újabb kézirata már nyomdakész állapotban összeállt, s az aztán következő körvonalai is kirajzolódnak. Ez az egymásba fonódó, permanens munka élteti a lapot. S még egy: minden kudarc és letörés ellen a legnagyobb vigasz és igazi öröm az újabb tehetség, a jó kézirat felfedezése és közlése.

Azt az öt évet, amit a Jelenkor megért, maga az elmúlt idő tagolta korszakokra. Az értő történész majd bizonyára olvasni tud az impresszum változó adataiból, a tartalomjegyzékekből, még a tipográfiából is, de bizonyára legelsősorban a közölt írásokból. Ahogy a versenyt nem a részeredményekből, úgy egy folyóirat értékét is, gondolom, nem a lapályokból, a közölt gyöngébb írásokból, hanem a csúcsokból ítélik meg. Ebben az értelemben – bár az igazi folyóirattá válás csak a havonkinti megjelenéssel, az idén januárban következett be, – úgy érzem, nem kell röstelnünk az első évek kereső, próbálkozó mozdulatait sem.

S a jövő történésze bizonyára az eredményeket majd a lehetőségekhez is méri, és így mond ítéletet a lapról. Mert ezeket a lehetőségeket, adottságokat is számba kell venni. S bizonyára lesz is majd, aki elmondja, hogyan szerkesztettünk egy sötét bazárház üvegudvara alatt, vagy otthon éjszaka, a társbérleti lakásban; hogyan szereztünk kéziratot és szerveztünk munkatársakat telefon, postakönyv, levélpapír nélkül; hogyan futkostunk a tanári állás, a kötelező heti huszonöt óra mellett a szerkesztőség, a nyomda, a kávéház háromszögében.

Ma már összehasonlíthatatlanul jobbak a körülményeink. Illőbb is, hogy ezen az évfordulón inkább a jövőről mondjunk még valamit.

Milyen lapot szeretnék szerkeszteni? A Jelenkor arra vállalkozott, hogy vidéken, egy dunántúli nagyvárosban csináljon irodalmat, olyant, amelyet az országos irodalom részeként figyelnek és számontartanak. Küzdünk mindenféle provincializmus ellen, akár körünkben: értékeink túlbecsülésében, akár másutt: valóságos értékeink lebecsülésében mutatkozik meg. Az a törekvésünk, hogy szellemi műhellyé tegyük a lapot, hogy magasabb szintre emeljük a vidéket; egyrészt azáltal, hogy megbecsülünk minden értéket, amelyet ez a város, ez a táj adott a magyar irodalomnak, másrészt azáltal, hogy tetteinket a legtágabb lehetőségekhez, az egyetemes magyar irodalom érdekeihez mérjük.

A Jelenkor ma akar irodalmat csinálni. Nem kerülhetjük tehát meg azokat a kérdéseket, amelyeket a mai élet, korunk társadalmi és politikai fejlődése ad fel, hanem választ keresünk azokra. A folyóirat címét (ezt az éppen nem eredeti nevet, s a kritikák végén oly könnyen visszafordítható szót) nem mi adtuk, de tartalmát, jelentését – ha lehet – még komolyabban szeretnénk venni, mint akkor, amikor először leírták.

A szerkesztő ízlése ne kizáró legyen, hanem minél szélesebb horizontú, az értékeknek – egy szinten túl – minél tágabb skáláját átfogó. Ugyanakkor hiszem azt, hogy egy irodalmi lapnak sajátos, egyéni karakterűnek kell lenni, ha több akar lenni, mint kézirat-közlő és honorárium-kifizető hely. A jellegtelenség valamely irodalom megölője, viszont a sokszínűség, az árnyaltság az egyetemes irodalom növekedését és gazdagodását szolgálja. Mondják, hogy ez a sajátos vonás, egy, a többi irodalmi laptól megkülönböztető jegy felismerhető a lap arculatán. Nem tagadhatom, hogy vonzalmat ahhoz az irodalomhoz érzek, amely korszerű eszközökkel fejezi ki napjaink problémáit, amely vállalja a kísérletezés szenvedélyét és kockázatát, amely nem hátrál meg a mai élet bonyolult feladványai előtt, amelyet szokás – de csak ha a szót a legjobb értelemben használjuk – „modernnek" nevezni.

Természetesen ennek kifejezését elsősorban a fiataloktól, nemzedéktársaimtól várjuk, akikkel kölcsönös megbecsülés, a törekvések rokonsága és sokszor baráti szálak fűznek össze. A Jelenkor vállalja, hogy hangsúlyozottan a tehetséges pályakezdő írókat szerepelteti. Németh László egyik tanulmányában azt mondja, hogy az irodalom nem iskola, hogy aki oda beiratkozott, annak végbizonyítványt is kell kapnia. Az irodalom küzdőtér, ahol a ér célt, aki tehetséggel, tudással bírja a versenyt. De a mezőnyt minél szélesebbre kell tárni. Ezért elgondolása szerint, nem a „nagy" folyóiratok számát kellene szaporítani, hanem a meglevőket, főként a vidéken megjelenőket új, fiatal tehetségek bemutatásával erősíteni. – Mi elfogadjuk ezt a gondolatot, s örömmel látjuk, ha a nálunk bemutatkozó írókat más, akár fővárosi irodalmi fórumokon is szívesen szóhoz juttatják.

Hiszem, hogy a jó kézirat mellett még kell valami, amivel jó lapot lehet szerkeszteni: becsület és emberi tisztesség. S ha tudom is, hogy esztétikai ítéleteinkben néha nem alkalmazhatjuk a legmagasabb mércét, ha csak az adott lehetőségeinkhez mérten tudunk „legjobb" folyóiratot csinálni – ebben nem ismerhetünk engedményt.

Mosolyogva olvasom egyik-másik megértést kérő, kéziratát ajánló szerző levelében: „tudom, hogy nehéz a szerkesztők dolga . . ." S ha elnézem irodalmi folyóirataink szerkesztőségi ajtajain a sok rajz-szeg nyomot, látom, valóban, elég sokszor cserélték ki a névjegyeket. Magamban hát azt mondogatom: úgy kell csinálni a lapot, hogy akár holnap könnyű szívvel abba tudjam hagyni, de úgy, azzal a felelősséggel is, hogy akár az „örökkévalóság" előtt helyt tudjak érte állni. S mindenképp csak addig, amíg becsülettel, emberi integritással, legjobb hitem és meggyőződésem szerint végezhetem, s amíg jónak látják, akik megbíztak vele, hogy csináljam.

Tüskés Tibor

Fodor András

SZÉGYEN

Nem szűnt egy pillanatra se
a föld zsibongó éneke.
Millió apró áram járta át
mellem hintázó kosarát.

S már láttam, nincs eleje, vége,
hogy az időben nem tudok megállni.
madarak torkában remegnek
folyondár fuvolái.

S a burjánzó növényi áradatban
mentem csak úttalan,
mentem a célt se tudva, félve,
beléveszek a tücskök
füvek szitáin lüktető
ciráda-szőnyegébe.

És ujjam tehetetlenül
gyűrködte, tépte csak,
eldobta olvasatlanul
a bokrok levelét,
virágzó szirmukat.

Stafétaként szárnyalva föl a hegyre
egymásnak adták lombjukat az ágak,
s felmagasodtak néma koronái
a folytonosság örök jelenének.

És látva hogy a működő világ
révületében boldogan
lélegzik, él, mozog,
éreztem, én elfajzott veteménye
fölösleges vagyok.

Leeresztettem arcom függönyét
idegenségem eltakarva.
Lehunyt pillámban ott sajgott a szégyen:
testvéreim halandó emberarca.

ÚJLAKI BÚCSÚ

– Mikor voltál az újlaki búcsún?
No gyere, most megnézheted.
Betessékel a kocsijába,
s nyargal velem a szomszéd hegy alá
parasztöcsém, a mérei gyerek.

Ponyvák alatt nyüzsög a fél falu.
A kastély is vizslatva letekint.
Minden olyan mint rég: pufog a dob,
csattog a céllövölde, dől a bábu,
a suta tánc kering.

De én tudom, hogy nem igaz,
hamis a bor, a fülledt nótaszó,
a pajtások komótos parolái.
Somolyog kint a kacsaúsztatónál
egy szürke autó.

AZ ÚT

A hegy alatt, az éjszakák alatt,
a kibűlt évek lávái alatt,
ismerek egy utat.
Gyerekként láttam először.
Félszeg kalandor, jöttem a tetőről,
betévedtem a cserfák sűrűjébe,
s egyszercsak lenn a bokrok szövedéke,
az ágak izzó tenyere mögött
az ismeretlen mélység megütött:
húsvéti zölden, boldogan,
akár az irgalom maga,
szemembe nyílt egy ösvény sugara.

Nem tudtam még, hogy sorsom tengelyét,
pendült zsinórt az isten veteményén
ott húzza meg nekem a lét;
nem tudtam még, hogy mindörökre
partja alá térít haza
mézgásan újuló sövények
rebegő pilleszava.

Azóta mindig ott vagyok.
Esténkint pórázát eloldva
kószál szobám körül az álom.
Könyvem meszes tükrébe könyökölve
ébren fekszem az ágyon.
Lámpám világló címere felett
bogarak szárnya ketyeg.
Száll, száll az ablak rácsa közt,
megáll egy pillanatra,
arcomba billen tétován
nyárfák gömbölyű gyapja.
S jelükre újra földereng
az út legszebb csodája:
jön, jön a szalagos hajú,

aranykígyóit megvillantva
kirajzolódik melle, válla.
Menj érte, menj! Vesd át magad
a lándzsás kertkapun!
Ő volt, ő volt de mégse . . .
Torkon ragad a szenvedély
sirokkó-lihegése.

A hegy alatt, az éjszakák alatt,
a kihűlt évek lávái alatt
mind gazdagabb árnyékba von
az elmúlás parancsa.
És én csak fekszem ágyamon
állam kezembe hajtva.
El kéne mindent mondanom
az útról. Nem lehet.
A nedves jázmin illata, a lombok,
a kő, a fű, a pirregő neszek,
írják helyettem véghetetlen,
gyönyörű versüket.

MÉG MINDIG

Húsz éve hordalak magamban.
Járok a ház előtt, ahol
naponta láttalak.
S látom az udvar útjain
megbillenő fejed virágát,
vállad mögül szemembe sütni
szirom-szép arcodat.

A társak csúfolnak miattad.
Érzem a felnőttek somolygó
derűje nem csitul:
„Ki látott már ilyen szerelmet,
ahol a lány homokba játszik,
fodrok habjában ringadozva
pillék között vonul?!"

Húsz év után mi mást feleljek
barátaim, ti kedves kétkedők
most elhiszitek-e,
válla mögül még mindig ő,
egy gyerek arca néz,
egeket fürdető mosollyal
kísér mindenfele.

Csillának ajánlom

. . . . . .

Amikor ezeket a képeket magába fogadta, még nem értette jelentésüket, akkoriban nem is tüntek különösnek, egybemosódtak a napok, évek eseményeivel, természetesnek tetszettek, akár a napsütés, az eső, vagy a dolgok egymásután következő rendje: a reggeli pohár tej, időtöltés a kovácsműhelyben, ebéd a fehérre mázolt konyhaasztal mellett, dobzószedés a kertben délután egy karaj kenyérrel uzsonnaként, esti lábmosás a vederben és a csillagos nyári éjszakák. De később, ahogy múltak az esztendők, egynémely emlék örökre elveszett belőle, más megmaradt; ezek időnként fel-felvillantak egy-egy hang, szín, illat, vagy tapintás varázsára; nem mindig merte fogadni őket, ritkán adódott ereje, hogy újra végigélje ezeket az emlékeket, de az emlékek végül is erősebbek voltak, mint ő, és előbb-utóbb engedni kellett a tartózkodásból, ezért hát beszélt róluk.

HOMÁLY

Most megint emlékezett arra a régi nyárra, amikor egy vasárnap délelőtt Jakab bácsi befogta a lovakat, Dorka néni linzertésztát, meg rántottcsirkét csomagolt egy használt „DEL-KA" cipősdobozba és elmentek Balfra, a fürdőbe. A fürdéssel kora délután végeztek; utána betértek abba a fogadóba, ahol a lovakat, meg a szekeret hagyták egy nyitott kocsiszínben; bent a fogadó termében Jakab bácsi pörköltöt rendelt, jó fokhagymásra készítették el, hogy igyanak rá a vendégek; ittak is nagyokat, öblös palackokból öntögették a bort poharaikba; Jakab bácsi énekelni akart, ám Dorka néni rászólt, hogy itt nem lehet énekelni, erre Jakab bácsi magához hivatta a tulajdonost és azt kérdezte, hol van itt kiírva, hogy nem lehet énekelni? A fogadós, – remegő kezű, pettyhüdt öregember, véreres arccal – udvariasan nevetgélt, hát hogyne, mondta, miért ne lehetne? Jakab bácsi Dorka nénire tekintett dús őszes szemöldöke alól, felhajtott egy pohár bort, de már nem akart énekelni, na Feri – szólt hozzá – idd ki a málnádat, aztán indulás! Kimentek az udvarra és befogták a lovakat. Feri nem is bánta, jobban örült a kocsikázásnak, mint a kocsmában üldögélésnek, segített elrendezni a pokrócokat a deszkán, előre ült Jakab bácsi mellé, a néni meg hátra, a szekéroldalra akasztott támlás ülésre, melyen szalmával tömött zsák is volt, alaposan bebugyolálta magát a takaróval, mert hűvösnek érezte a délutánt a meleg fürdő és kocsma után. Feri mezítelen lábaszárán néha csípősen végigvágott a lovak csapkodó farka, de nem törődött vele; jó volt hallani a lovak trappját, a kövesúton a kerekek roszogását; végighajtottak a balfi utcán, kiértek a csendes országútra; a nap még fenn járt, de már közelgett az alkony; madarak neszeztek; a sűrű, sással benőtt rétről meg a békák kvartyogását hallották. Az lett volna az igazi, hajtani a lovakat, de Ferinek eszébe sem juthatott elkérni a gyeplőt, csak képzeletben játszotta a kocsist. Magas jegenyék szegélyezték az utat, később meg alacsony, tömzsi szederfák. Az egyik kiugró szederágon gerle ült, Jakab bácsi feléje cserdített ostorával, de elhibázta, a gerle felrebbent, riadtan; Jakab bácsi nevetett, ez oldotta fel kedvét a fogadó óta; mégjobban zavarta a lovakat és belefogott egy dalba, csendesen, mosolygó arccal, magában dúdolva a keserű-édes dallamot. Dorka néni nem mert szólni, hogy ne hajtsa úgy a szürkéket, csak fészkelődött a hátsó ülésen, – ne, itt a pokróc, mondta Ferinek, meg ne fázz! De Feri férfi volt, nem kellett neki pokróc, amiként Jakab bácsinak sem, inkább a dallamot próbálgatta ő is, és nagyon sajnálta, hogy nem maguk vágtak neki az útnak, ketten férfiak, Dorka néni nélkül; akkor bort is ihatott volna, a kedvük is fékeveszettebb lehetne és ki tudja, talán meg is állnának hazáig egy kis mulatozásra. Mert mulattak ők már együtt, nem csak a búcsúban, hanem egy szombat estén a Trencsén kocsmában; pakli dohányért ugrottak el hazulról az esti

fejés után, s amint jöttek vissza a Hangyából, a Trencsén kocsma lépcsőjén Jakab bácsi néhány cimboráját látta meg, köszöntek, éppen a malmosról meséltek, hogy feketézett a liszttel, meg kellett állni a hírre. Jakab bácsi nagyfröccsöt ivott velük, aztán még egyet, meg újra; már nem is a malmosról beszéltek, hanem a háborúról, hogy mit csináltak a lengyelekkel, utóbb erről a háborúról a régi háború került szóba; letelepedtek a zöldre mázolt asztalhoz és egyszercsak Jakab bácsi azt mondta Ferinek, – mit málnát! csak nem iszol málnát, én ebben a korban már pipáztam is! És rendelt neki egy kisfröccsöt. Ő meg úgy ült ott a férfiak között a tizenegy évével, mint a velük egyenlő, itta a bort; később Jakab bácsi énekelt, szép tenor hangon, mindenki elhallgatott, amikor rákezdte, hátravetve magát a széken; „Amíg ökör, tinó van a világon, az én szemem nem akad meg a lányon . . .” Zárórakor már Feri is énekelt, majd amikor letántorogtak a Trencsén kocsma lépcsőjén, hirtelen férfias buzdulással előkapta kis piros bugylibicskáját, előre lendült az úton, dülöngélt és kiabálta a trágár szavakat, a férfiak meg bukdácsoltak utána, nevették, nekidőltek az útmenti fáknak, úgy nevették, amíg Feri fel nem bukott. Amikor Jakab bácsi felemelte, öklendezett, de nem ijedt meg, igyekezett nevetni ő is az egészen, aztán elaludt és másnap mindkettőjükre nagyon haragudott Dorka néni, főként a férjére, – ha ezt egyszer elmondja az apjának, – dohogott – ezt a gyereket többé nem eresztik ide nyaralni, te vén bolond, te . . .! Pedig Feri nagyon büszke volt erre a részegségre, el is mesélte mindenkinek, persze azt, hogy rosszul lett, kihagyta. De hát ők ketten, Jakab bácsi, meg Feri, nagyon megértették egymást. Jók voltak ezek a nyarak. Amikor júniusban megkezdődött a vakáció, sehová sem ment volna olyan szívesen, mint a nagybátyjáékhoz. Jakab bácsi várta az állomáson, feltették a csomagokat a szekérderékba, és már az úton mindenről akart tudni a fiú; megvan-e a tehén, lett-e kisborjú és a Vízállóban megint kaszálnak-e lucernát, van-e patkány a verem mögötti kőhalmazban és Csöpi, a patkányozó kutya olyan ügyes-e, mint tavaly. Jakab bácsi mindenről beszámolt, jókat nevettek együtt, Feri élvezte, hogy bagó, meg istállószaga van, a lovaknak is jó szaguk volt, meg a falusi pornak is, a réteknek is. Amikor a faluba értek már minden arc ismerős volt, Feri hol ennek, hol annak köszönt, az emberek meg azt mondták, hát már megint mekkorát nőtt ez a gyerek! A házuk előtt Jakab bácsi lépésre fogta a lovakat, – Dorka nénéd vár, – azt mondta, – csinált ám megint rácsos linzert! De a néni már ott állt a kapuban, ő a nyakába ugrott; befutott a kapun és az udvaron is minden ismerős volt. Másnap reggel a kamrában meglelte tavalyi horgászbotját, Jakab bácsi faragta mogyoróágból; új zsineget tettek rá, a horog még jó volt, azt is a nagybátyja csinálta gombostűből, a kovácsműhelyben meghajlította és hegyesre reszelte; hajnalban kimentek a mezőre, Feri egy kicsit segített répát egyelni, aztán elvonult a patakhoz és horgászott, de rendszerint nem fogott semmit. Ilyenkor Jakab bácsi egy rossz kosárral a vízbe merített, és egy-két merítés után okvetlenül kihalászott néhány apró halacskát, Feri zsinegre fűzte őket, s amikor hazatértek a nagybátyja azt mondta, – nézd Dorka, milyen ügyes horgász ez a fiú.

Szerette Jakab bácsit, s most is, ahogy mellette ült a bakon, egyre őt figyelte, próbálgatta a dallamot, nézte szürke ünnepi kalapja alatt a barna, napégette arcot, az őszes, tömzsi bajuszt; keskeny vállát, mely pedig erős, hányszor látta zsákolni! – aztán gyeplőt tartó kezét, a száraz, vaskos ujjakat, az erek domborulatán ágaskodó fekete szőrszálakat. Trappban mentek a lovak, prüszköltek, Feri fintorgott és megtörölte arcát, Jakab bácsi észrevette, nevetett, átfogta a vállát, – jaj, öcskös, öcskös, – mondta –, még van két heted. Még két hete volt, aztán indulás haza, Pestre, – de erre nem szeretett gondolni. Már nem szerette Pestet. Amióta megismerte ezt a falut, Pest idegen lett, óriási, csúnya, szomorú. Pesten született, de már nem kedvelte, – ám ezt a falut igen; ismert minden zugot, az Ikva fűzfáit, a temetőt, a cukorgyárat, a majort, a műhelyeket, a mezei utakat, az erdőt.

A futballpálya mellett letértek az országútról; az allén át beértek a falujukba. A nap narancsszínű fényt szórt, szekerük után gomolygott a por, a házak mögül tűző fényben egymásba mosódtak a falak és a tetők, a fák és a kerítések. Dorka néni trüszszögött a portól, – kicsit lassabban a lovakkal, mondta, és Jakab bácsi meghúzta a

gyeplőt, – pssssz! – szűrte a foga között, a lovak hátrakapták a fejüket, aztán lépésben mentek tovább. A Trencsén kocsma előtt megfordult az ülésen, – na, iszunk egy korsó sört ráadásnak? – kérdezte. Dorka néni meg azt felelte, nem bánom, de etetésre hazaérjünk. Így hát betértek a kocsmába. Elgémberedett a lábam, – mondta Dorka néni, amikor az olajos padlójú, hűvös helyiségbe értek; a kármentőhöz támaszkodott, megdörgölte vastag combjait. Kövérkés volt, magasabbnak tetszett, mint Jakab bácsi; haját kis kontyban viselte, szürke szvetterben volt és kékvirágos ruhában. Néhány gazda borozott az asztaloknál, az egyik odaszólt, – Balfra kell menni, a fürdőbe, ilyen lábbal. – Hiszen onnan jöttünk, nevetett Jakab bácsi; nyújtotta a habos korsót a feleségének, Dorka néni előrehajolt ivás közben, a padlóra csöpögött a hab; de Jakab bácsi hátravetett nyakkal, mind kiitta az egészet, egyhajtásra, s újabb korsóval kért; Feri csak egy pohárkával ivott. Talán még egy harmadik is lemenne – mondta Jakab bácsi; a bajusza csupa sörhab volt. Hát neked, Dorka? – Eridj már! – mondta Dorka néni. Már csak a helyiségben ülő gazdák miatt sem ivott többet. Hát a búcsúban? – nevetgélt Jakab bácsi. – A búcsúban, te vén bolond – mérgelődött a néni –, ott sem ittam, miket beszélsz? – Na, na, – csipkelődött a férje –, hát ki esett az asztal alá? Feri kuncogott, mert emlékezett erre, Dorka néniből is gócogött a nevetés, letette a sörét; – annak a szék volt az oka – mondta –, kitört a szék lába, te vén bolond! Jókat nevettek mind a hárman, aztán köszöntek a gazdáknak, kint felmásztak a szekérre, s nemsokára otthon voltak. Feri leugrott a ház előtt, kitárta a kaput; az istállónál megálltak a lovak, Feri meg Jakab bácsi lesegítették Dorka nénit, jókedvük lett a sörtől, – hopp-hó, vénasszony! – viccelődött a nagybátyja, – hadd lássuk, segített-e a fürdő! Kifogták a lovakat, Feri behajtotta őket az istállóba; Dorka néni meg a csirkéket látta el, köteményt kötött maga elé; megetette a disznót; Jakab bácsi felment a takarmánypadlásra, a szecskázó fölött volt egy nyílás, azon át villázta le a szénát, Feri hordta a lovak jászolába; a lovak harsogva haraptak, nyihogtak, zörgették a kötőfék béklyóját. Odakint már szürkült, napszállta volt, elvesztek a fények, ebben az órában az ég, a tárgyak és a föld csaknem egyforma szürke színben állnak sötétedésig. Feri hordta a szénát, de amint a nyílás alá állt, hiába várt, Jakab bácsi nem mutatkozott. Felkiáltott a padlásra, de nem kapott választ, kiment hát az istállóajtón, hogy felmásszon a létrán, ám kint a szürke alkonyi homályban egy fekete ruhás fiatal nőt látott néhány lépésnyire a kaputól; mozdulatlanul állt ott, kezében kis fekete táska, fehér gallér a fekete ruhán és az arca sápadt; néz valahová. Feri akaratlanul is követte tekintetét, a padlás ajtóban meglátta Jakab bácsit, éppoly mozdulatlanul, mint a kapuban álló nőt, figyelték egymást. Aztán Jakab bácsi kibújt az ajtón, hang nélkül lemászott a létrán, tenyerét a nadrágjához dörgölte párszor és lassan, bizonytalanul odament a fekete ruhás nőhöz. Feri ott állt az istállóajtóban, nézte őket, nem hallhatta mit beszélnek egymással; majd látta, hogy bemennek a házba, de az ajtóból Jakab bácsi visszaszólt, különös idegen hangon, – hívd Dorka nénédet, ott van a hidasoknál! Feri engedelmeskedett, a néni csodálkozva tette le a zsombort, leoldotta kötényét. Feri kezébe nyomta, – adj vizet a tyúkoknak, adj nekik vizet, – mondta és ő is eltűnt a házban. Feri félvállára csapta a kötényt, vizet mert a kútról, a locsolókannából teletöltögette a barna cserép-itatókat. Közben egészen bealkonyodott, amire végzett, már fenn volt az esthajnalcsillag és a levegő hűvös lett. A kötényt beakasztotta a konyhába egy szegre, kicsit várt, hátha behívják a szobába, de ez nem történt meg, ezért hát kiült a ház elé. Szeretett itt üldögélni esténként, hátát a falnak vetette; elcsendesült a világ, – olykor zajokat hallott a szomszéd udvarokból, de erősebb volt a tücskök és éji bogarak nesze; puharöptű denevérek szálltak át az udvaron ideges cikázással, az istállóban dobbantottak néha a lovak, és ő gondolataiba merülve ült; ilyenkor töprengett karja vékonyságán, ügyetlenségein és azon, hogy erősnek kellene lenni egyszer, olyannak, mint Jakab bácsi. Dorka néni kijött a konyhába, Feri hallotta, hogy edényekkel zörög, kinyitja a konyhakredenc ajtaját, majd újra becsukja és a szobába indul. – Mindjárt vacsorázunk – mondta, amikor meglátta Ferit az ajtó előtt, de nem hívta be.

Már valamennyi csillag fenn volt, amikor kijöttek mindhárman. Feri felállt a kisszékről, utat engedett nekik; szótlanul megálltak az udvaron, a konyhából kivilágolt

a lámpafény. – Ez a Feri – mondta Dorka néni a fekete ruhás fiatal nőnek, – Feri, a Lajos fia. A fiatal nő nem szólt semmit, nem is nézte Ferit; tekintetét egyre Jakab bácsin nyugtatta, néha meg fürkészve leste kézmozgását, és egészen közel állt hozzá. – Akkor hát kikísérem őt az állomásra – mondta Jakab bácsi. Máris megfordultak és eltűntek a sötétben. Feri hallotta a kapu csapódását, a léptek zaját a salakos úton. – Vacsorázunk – mondta Dorka néni. Máskor mindig gyorsan, fürgén mozgott, most lassan rakta ki a tányérokat az asztalra; rántottát sütött és tejet öntött Feri bögréjébe. Csendben ettek. – Ki volt ez a néni? – kérdezte Feri. Néni? – mondta a nagynénje –, de hiszen még lány! Neked hogy tetszett? – Nekem, – fintorgott Feri –, nekem sehogy. Muszáj meginnom a tejet? – Nem muszáj – mondta Dorka néni –, lefekhetsz.

Keveset alhatott még, amikor Jakab bácsi és Dorka néni lefeküdtek. Hallotta mocorgásukat, nem gyújtottak lámpát. – Most hány éves? – kérdezte Dorka néni. – Huszonhárom – mondta csendesen Jakab bácsi. Ugye, szép lány? – Hasonlít rád. – Hasonlít? Komolyan mondod? – Komolyan, persze – mondta Dorka néni kicsit indulatosan. – Az anyjára már nem is emlékszem – mondta Jakab bácsi. – Szegény lány, egész nap várt ránk. – Elérte a vonatot? – Jakab bácsi nem válaszolt, de később azt mondta: – milyen szótlan, ugye milyen szótlan volt? – Hát mit vársz tőle? – Persze, persze – sóhajtott Jakab bácsi –, tíz éves korában láttam egyszer.

Feri megmozdult, hallották. – Alszol? – kérdezte Dorka néni. A fiú nem válaszolt. – Feri –, kérdezte Dorka néni. Ferinek torkában vert a szíve, félt, hogy ezt is meghallják. – Alszik – mondta Dorka néni. Aztán kis ideig csend volt. Végre a néni azt mondta: – Szóval Burgenlandban lakik, ott maradt Burgenlandban. – Igen –, mondta Jakab bácsi –, Burgenlandban, és mesélte, hogy férjhez megy. Csak sikerüljön neki!

Berda József

HIVATÁSRA BUZDÍTÓ

Tanárok, tanítók! teremtsetek
rendet már; baj van a valamiféleképpen
elrontott fiatalokkal! Legyetek bátran
értelmesek mindenkor, ne
maradjatok mindig hagyományosan
gyávák, – ha kell, üzenjetek hadat a
kívánatos hülyeségeknek is; életre
méltó fiatalokat neveljetek. Erre
tanít a sok-sok történelmi tanulság!

A NAP DICSÉRETE

A Nap, a Nap! meggyógyította
lábad baját, kiütéseit! A Nap,
a világító Nap tud gyógyítani csak!
A Nap, a Nap táplálja a kedélyt, meg
az értelmet, a szerelmet is! Nap, Nap,
ne hagyd el a földet, világíts
fölötte mindörökké!

Eörsi István

A HÍD

Folyton az ablakhoz lépek.
Úgy összeszorult a köd,
hogy csak derengeni látom
két Semmi partja között.

Amióta vonz a tudássá
kristályosult anyag,
mint más a zenét, csodálom
a csengő hidakat,

az acél s a beton vak terhét,
mely a hűs és könnyű vonal
célratörő és boldog
röptébe belehal.

Tudom, hogy hova ível,
de most még azt se hiszem:
már csak az árnyát látom
fagyottan a szürke vizen.

Ó tiszta szerkezet árnya,
szerkezet szerkezete,
örök áramláson a hártya,
tárgyak lebellete!

A nyirkos ködbe hasítja
közönyös szabályait.
Oly magabiztos, mintha
mögötte volna híd.

ÁBRÁND

Most már csak várni tudok, hogy hátha valami csoda készül,
távoli harctéren szeretnék árokban kushadni vitézül,
csak olyan tündéri frontra jutnék el egyetlenegyszer,
ahol senkise téveszthet össze halálos ellenségemmel –
de hisz most van is ilyen hely a fénylő szerecsenek közt,
botot ragadok, dárdát, s más ily öldöklő harci eszközt,
és követem a páncélos hátú géprovarokat szökdelve a fákon,
és kongó oldalaikat kemény kókuszdióval meghajigálom.
Csak elhiggyék – elhigyjem végre, hogy tartozom valahova.
és nem vagyok kizsarolt énem zsarnoki gyarmatosa,
s ha a pityókás véletlen újból az életnek megőriz emgem,
valami tett számára őrizzen, hogy ne kelljen kinevetnem,
s az állandó marakodásban, amely lassan elfogyaszt már,
ostobább ellenfelet lelhessek önmagamnál.

Bencze József

CIGÁNYDERES

Csiri-biri csádé
mezitláb a hóban
mentek fagyalóban,
kutyát csődítettek
s maradékot ettek.
Csiri-biri csádé
a cigánybibliát
kártyavetőzsoltárt
jól ismerem pajtás!
Dolgoznak a földön
s mint batyus sok ördög,
kéregetni mennek,
s Holdat fenekelnek.

Cigányülésformán
Bogdán Ferkót látom,
alkuszik anyámmal
cukros forgácsfánkon.
Tolja a köszörüt
az agg kés-Messiás,
szakála kőporos
nyögése késsírás.
Hej, napfényű élet
a gondba elvásol
csillagot az égre
köszörű varázsol.

MIT AKAR EZ A KEREKARCÚ?

– Ha odaülnék? – kérdezte a kerakarcú, akinek mongolos, kissé lágyvonású arcán kegyetlenségnek nyomát sem lehetett látni.

Éva maga alá húzta a lábát, a labilis háromlábú szék megcsikordult a kövön. Lulu mozdulatlanul ült, oldalvást a fekete szemüveg mögül Évára nézett.

– Drága haverom – mondta egy részeg, és egy porhanyós arcú, kövérkés fiatalembernek átfogta a vállát. A porhanyósarcú nem figyelt a részegre, könnyed mozdulattal megrántotta a vállát és tovább magyarázott. A részeg mégegyszer megpróbálkozott, de a porhanyósarcú rászólt:

– Mész a francba.

– Naná, a francba... hehe... jól megmondta mi? A francba!

A kerekarcú félfordulatot tett a székén, aztán csak úgy ültében közelebbhúzta a lányok asztalához.

– Te nagyon rendes lány lehetsz – mondta Évának.

Lulu elnevette magát, a fekete szemüveg mögött is látszott, hogy a szeme is nevet.

– Mit röhögsz? – kérdezte Éva.

– Semmit, csak úgy.

– Ki kérte az unikumot? – kérdezte a presszósnő. Kövérkés, kelttésztahúsú nő volt, kicsit nyúzott, nem illett a presszópult mögé, de szemmellátható an jól érezte magát. Ettől függetlenül nem illett oda.

– Én kértem – mondta a részeg és megbökte a porhanyósarcú vállát – Igaz? Én kértem!

– Magának nem adok – mondta a presszósnő. – Ki kérte?

– Különben tökéletesen mindegy, hogy rendes vagyok-e vagy sem. Nem gondolod?

– Egyáltalában nem mindegy. És rendes is vagy. Hiába röhög a barátnőd, rendes vagy.

– Én? Min röhögök én? – kérdezte Lulu.

– Ha levennéd a szemüvegedet – mondta neki erre a fiú – olyan lennél, mint egy várkisasszony... egy olyan csúcsos, fátylas sapka kellene a fejedre és egy trubadur az ablakod alá.

– Nekem?

– Persze.

Lulu levette a szemüvegét. Pöttyök fénylettek a szemében, kék szeme volt.

– Most olyan vagyok? – kérdezte.

– Most olyan – mondta a fiú.

Éva kuncogott.

– Mit nevetsz? – kérdezte a fiú.

– Semmit... eszembe jutott a tegnap este.

Megint nevetett, mostmár fanyarul.

– Na és? – kérdezte agresszívan Lulu.

– Semmi naés! Csak eszembe jutott.

A fiú hol az egyikre, hol a másikra nézett, a rövid néhányszavas beszélgetés bezár: valamit előtte, érezte, hogy kiszorult a társaságból, de ez most különösképpen nem bántotta – máskor ilyenkor mindig zavarbajött vagy elszomorodott, nagy távolságot érzett maga és mindenki más között – most otthonosan nézte a két lányt.

– Nézd, a mongol leszólította a lányokat – mondta a szomszédjának a porhanyósarcú és közben elismerően, jóságosan mosolygott. Hangosan mondta, a fiú feléjefordult és rámosolygott. A mozdulat elején még nem tudta, hogy mosolyog majd, de meglátta a porhanyósarcú arcát és elmosolyodott.

– Kérsz valami piát? – kérdezte az asztalok fölött a porhanyósarcú.

– Persze, unikumot – válaszolt a fiú. – És te?

– Én is unikumot – kiabált vissza a másik.

– Egy unikumot a mongolnak!

A kelttésztahúsú presszósnő hátat fordított és levette a polcról az unikumos üveget. Hátulról is látszott, hogy nevet.

– Neki is egyet – intett a porhanyósarcú felé a fiú, mikor a presszósnő visszafordult.

– Már kitöltöttem – mondta.

– Ismered? – kérdezte Éva a fiút.

– Kicsodát?

– Azt a szivart, aki az unikumot kérte.

– Nem.

– Együtt ittatok?

– Nem, most látom először. Jópofa nem? Különben csak titeket ismerlek.

– Minket? Ne hülyéskedj – mondta Lulu.

– Persze.

– Te például várkisasszony vagy, nem hallottad – mondta Éva.

– Csak, ha leveszi a szemüvegét. Egyébként gyors- és gépíró vagy ... de gyorsírni nem tudsz ...

– Honnan tudod? – kérdezte csodálkozva Lulu.

Éva a fiú felé fordult, összehúzott szemmel nézte.

– Csak úgy ... Tudom.

– Beszéltél rólam valakivel?

– Nem.

– Láttál valakivel?

– Tegnapelőtt. Egy autós pacákkal.

– A Jencivel? Ismered a Jencit?

A mongolarcú elnevette magát, kicsit előrehajolt, csukott szájjal nevetett.

– Nem látod, hogy hülyéskedik – mondta Éva – sohasem látott. Bedőltél.

A presszósnő megállt mellettük.

– Melyik asztalra tegyem az unikumot?

– Hát erre – mondta a fiú.

– Persze hogy erre – tette hozzá Éva. – És nekünk is hozzon egy üveg sört.

– Tényleg hülyéskedtél? – kérdezte Lulu.

– Dehogyis.

– Akkor mondd meg, hogy nekem mi a foglalkozásom – nézett rá Éva.

– Te, szeplős királynő, te műszaki rajzoló vagy.

A két lány felszabadultan nevetett.

– Mellélőttél.

– Miért, nem az vagy?

– Nem.

– Hát akkor mi vagy?

– Az előbb megmondtad: rendes lány!

A fiú azt várta, hogy megint nevetnek, de nem nevettek. Komolyan néztek rá, Éva szeme derűs volt és nyugodt, Lulu szemét nem látta, mert Lulu megint feltette a szemüvegét.

– Mi volt tegnap este? – kérdezte kis szünet után a mongolarcú, a hangja nem volt teljesen természetes, mintha elvesztette volna a biztonságát.

– Milyen tegnap este?

– Az előbb mondtad, ... hogy eszedbejutott a tegnap este.

– Ja, az semmi, mellékes ...

– Elmondhatod, – mondta szigorúan Lulu, a szája kicsit megvetően lefelé görbült.

– Hát bejött hozzám Lulu és azt mondta ...

– Mit mondott?

– Azt mondtam, hogy „jaj, de jól megtömtek", ha annyira kíváncsi vagy.

– Micsodát?

– Azt, hogy jól megtömtek, süket vagy!

– A várkisasszony – mondta Éva.

– Na és te? – kérdezte a fiú Évától.
– Hogyhogy én?
– Te mit csináltál tegnap este?
– Ültem és röhögtem.
A fiú várakozó, feszült tekintettel nézte Évát, segélykérően – a lány nem szerette ezt a tekintetet, így csak a gyenge férfiak szoktak nézni, az erőtlenek, a tátottszájúak, az igazi férfiak birtoklóan és magabiztosan néznek, határozottság van bennük, szilárdság, aminek jó engedelmeskedni. Ez a fiú segélykérően nézett.
– Talán azt akarod megtudni, hogy szűz vagyok-e! – folytatta a lány s ennek a hangnak csak felszínén fénylett valami kedélyes máz, belül gyilkos volt és gyűlölködő.
– Tudom, hogy nem vagy szűz.
– Ó, nézd a kis mindentudót, talán csak nem egyenesen Delphiből jöttél?
– A klasszikus műveltség mindig örömmel tölt el – mondta a fiú szomorúan. – Majd gondolkozzál rajta később, hogy most miért utáltál meg. Jó?
Éva elfordította a fejét, máskor nem szokott adós maradni a válasszal – és nemcsak a sablonszövegek kész tárházából tudta előhúzni a válaszokat, az agya gyorsan váltott és pillanatok tört része alatt tudta elválasztani a lényegtelent a lényegestől. Most mégsem szólt. Falat érzett maga előtt, amiről mindenféle válasz üres, banális puffanással pattant volna vissza.
Mit akar ez a kerekarcú, miért ült ide?
– Te tulajdonképpen ki vagy? – kérdezte Lulu.
Őszinte érdeklődés csengett a hangjában és rokonszenv. A rokonszenv nem a kerekarcúnak szólt, csak a szituációnak, amelybe mégis az ő révén kerültek. Lulu megérezte, hogy Éva most alulmaradt és örült neki. Két nő barátságában, vagy barátkozásában sohasem lehet mindkét fél egyenrangú. Az egyik alárendelt. Ez az alapja az egykori barátnők szívós gyűlöletének.
A kerekarcú nem örült ennek a parányi, de jól megérezhető rokonszenvnek.
– Nem szoktam ide járni, most vagyok itt először.
– Nem ezt kérdeztem, azt kérdeztem ki vagy!
– Hogyhogy ki vagyok?
– Például elárulhatnád a neved.
– Ja igaz, elfelejtettem bemutatkozni – mondta a fiú kicsit megemelkedve a széken, észrevehetően gúnyorosan. – Illés Ézsaiás vagyok.
A két lány hangosan felnevetett, egyik sem hitte el, hogy így hívják a kerekarcút, bár Éva szerette volna, ha valóban így hívják, ez a nevetséges név sokmindent feloldott volna benne. Azt mondta:
– Miért nem mindjárt Jézus Krisztus!
– Nem Jézus Krisztus – mondta komolyan a fiú – Illés Ézsaiás.
– Mutasd a személyidet – nyújtotta a kezét Lulu.
A személyiben tényleg ez a név állt: Illés Ézsaiás.
– Próféta úr – mondta Éva és most meleg volt a hangja, Lulu grimaszt vágott rá.
– Hogy szoktak becézni?
– Sehogy. Illésnek hívnak vagy Ézsaiásnak.
– Ézsike – mondta Lulu és röhögött.
Éva erre összehúzta magát, furcsán fintorgott és azt mondta:
– Hülye!
– Mi, micsoda? Ki a hülye? – kérdezte Lulu.
– Te, te vagy.
A fiú erre jóízűen nevetett és azt kérdezte:
– Nem akartok valamit inni?
– De, valami erőset – mondta Éva.
– Konyak jó lesz?
– Jó.

A presszósnő után egyensúlyozott az összevissza álló székek között, néha meglökött egyet.

– Mondjál valamit magadról – mondta Éva.

A fiú megvárta, míg a presszósnő az asztalra teszi a poharakat, aztán előredűlt, a combjára könyökölt.

– Mit?

– Valami lényegeset. Mit tudom én.

A mongol egy darabig a falat bámulta, aztán elhúzta a száját és alig észrevehetően legyintett.

– Nem jut eszembe semmi.

– De most, amikor legyintettél, eszedbejutott. Igaz?

– Igaz.

– Akkor mondd el.

– Marhaság.

– Nem baj, csak mondd.

– Egyszer sráckoromban egyedül mentem az országúton. A háború után történt közvetlenül. Nagy szénásszekerek jöttek velem szembe. Magyar hadifoglyok ültek rajta. Géppisztolyos katonák őrizték őket. És akkor a gomb ...

– Miféle gomb?

– Mondom, hogy marhaság ... mindegy ... az egyik öreg magyar katona leszakította a sapkarózsáját egy piros-fehér-zöld sávos gombot és odadobta elém.

– Naés?

– Nem mertem fölvenni. Féltem a katonáktól.

Kis ideig hallgattak, Lulu szeme nem látszott a szemüveg miatt, Éva hunyorgott. A porhanyósarcú megint átkiabált az asztalok fölött:

– Szótlan vagy, mongol!

A fiú feléje fordította az arcát és elmosolyodott, de látszott rajta, hogy nem figyel oda.

– Aztán másnap, meg utána hetekig kijártam oda a gombot keresni. Bőgve csúszkáltam a fűben, de sohasem lett meg.

– Aztán mi történt? – kérdezte Lulu.

– Semmi – válaszolta a fiú – semmi sem történt. Ezenkívül semmi.

Lulu egy darabig az ujjait vizsgálatta, aztán azt kérdezte:

– Ezt miért mondtad el?

– Azt akartátok, mondjak magamról valami fontosat.

– S ez fontos volt?

– Igen, nagyon fontos volt – mondta Éva.

Lulu megrántotta a vállát.

– Nem vagytok normálisak!

– Jobb lesz, ha hazamegy – mondta a presszósnő a részegnek.

A részeg ott imbolygott a pult előtt, kezével néha nekitámaszkodott az üveglapnak, de csak egy pillanatra, mintha azt próbálgatná, meg tud-e állni támaszkodás nélkül. Nem nagyon tudott.

– Persze – mondta a porhanyósarcú – hazamegy és szunyál egyet.

Barátságosan megveregette a részeg karját.

– Az én fiamnak kétcsövű vadászpuskája van – mondta a részeg – idejön és dirr-durr ... végetek.

A mutatóujjával megcélozta a presszóban ülőket és kiabált: dirr-durrr.

– Jézusmária, szíven talált – nevetett Lulu.

– Kétcsövű vadászpuskája van ... az én fiamnak ...

– Meg egy részeges apja – mondta a porhanyósarcú. – Idejön a fia és dirr-durr két akkora pofont leken magának, hogy arról koldul.

– Meglehet – mondta sokkal halkabban a részeg – dirr-durr, meglehet ...

A nyitott ajtóban megjelent egy fiatalember. Jóképű srác volt – cérnanyakkendőt viselt.

– Nem ez a fia, tater? – kérdezte a porhanyósarcú.

A cérnanyakkendős sértődötten nézett körül, nem értette mi történik. Mindenki ránézett, a lányok is. Elnevették magukat.

– Szia Petya – mondta Éva – nem is tudtuk, hogy kétcsövű vadászpuskád van.

– Miféle vadászpuska?... Mit marháskodtok!

– Az öreged mondta.

– Ez nem az én fiam – integetett büszkén a részeg – az én fiam egy vállas, bikaerős kölyök. Ilyen válla van.

Mutatta a kezével, hogy milyen.

Petya lebiggyesztette a száját és elfordult.

– Orfeumban kellene mutogatni azt a gyereket – csóválta a fejét a porhanyósarcú – olyan válla van, mint egy bivalynak.

– Ahogy mondja – gesztikulált a részeg.

Petya leült a lányok asztalához, a mongolarcúnak kicsit el kellett húznia a székét, hogy helyet adjon neki. Éva felé húzta.

– Lebőgtél a vállaiddal – röhögött Lulu.

Petyának széles válla volt, jókötésű kölyök – gondolta a mongolarcú.

– Ez itt Illés Ézsaiás, ő meg Petya – mondta Éva.

A két fiú kezetnyújtott kényszeredett mozdulattal.

– Megvan? – kérdezte Petya Évától.

Éva bólintott.

A srácok a Hangulatban lesznek, majd átmegyünk.

– Jenci is? – kérdezte Lulu.

– Jenci is – válaszolta Petya.

– Lányok kik lesznek? – kérdezte Éva.

– Lesznek.

A mongolarcú kényelmetlenül érezte magát, fészkelődött a széken. Aztán intett a presszósnőnek.

– Fizetek.

– Te is eljöhetsz – mondta neki Lulu.

– Dehogy jöhet, nem jöhet! – mondta hirtelen Éva.

A fiú fizetett s csak aztán kérdezte:

– Hova?

– Nem mindegy, hogy hova? – mondta Éva. – Jobb, ha nem jössz.

Petya a fiúra nézett s kicsit fölényesen a tolakodónak kijáró visszautasítással mondta:

– Régi brancs, évek óta együtt vagyunk.

– De Éva nem megy – mondta a mongolarcú.

– Hogyhogy nem jön? Mi? Éva!

– Lehet, hogy nem megyek.

– Azt nem lehet. Kit húzunk elő helyetted?!

– Szóval helyettesíthetőnek tartasz?

– Alkalmankint, igen! – mondta gúnyosan Petya és Illés Ézsaiáshoz fordult: – Ti régóta ismeritek egymást?

– Persze, régóta.

– Marha régóta – mondta Lulu – most ült ide az asztalhoz.

– Mindegy – legyintett Petya – de te jössz?

– Naná – mondta Lulu.

A porhanyósarcú felállt, odament a pulthoz és elindult kifelé. A mongolarcú széke mögött megállt, a vállára tette a kezét és azt kérdezte:

– Nem jössz?

– Még nem – válaszolta a fiú – kicsit még maradok.

– Na akkor szia!

A fiú hosszan nézett utána és azt mondta:

– Kár, hogy elment.

– Miért kár? – kérdezte Éva.

– Csak. Nem tudom miért.
Petya fölállt, Évát nézte.
– Mi akkor megyünk.
Lulu igazgatta a haját, a cigarettáját a kézitáskájába gyömöszölte.
– Szia.
Már az ajtóban voltak, mikor Éva hirtelen fölugrott.
– Várjatok, én is megyek.
Azok ketten megálltak, kifele bámult mind a kettő, nem szóltak semmit.
– Jobb, ha megyek – mondta a mongolarcúnak Éva.
Egy darabig állt előtte, nézte a fiú arcát, de az nem szólt egy szót sem. A lány megrántotta a vállát és elment.
A mongolarcú az asztalra könyökölt, mutatóujját végighúzgálta a fehér terítőbe szőtt kék vonalakon.
– Szabad? – mondta neki a presszósnő.
Hátradőlt a széken. A presszósnő lerázta a terítőről a hamut, az üres poharakat tálcára rakta. Mikor elment, a fiú nem dőlt előre, mert így éppen az arcába sütött a nap. Aztán fölállt és elment. A presszósnő ellenségesen köszönt neki.
Egy óra múlva jött vissza Éva. Az ajtóban megállt, körülnézett, aztán odament a pulthoz.
– Egy duplát kérek.
– Nem ül le, Évike? – kérdezte a presszósnő.
– Nem. Inkább állok.
A presszógép sistergett. Éva a kelttésztahúsú nő kövér kezét nézte, ahogy szorította a fekete fogantyút és piszkosszélű körme elkékült a töredezett vörös lakk alatt.
– Ez a kerekarcú máskor is ide szokott járni?
– Nem, most láttam először – mondta.
Egy darabig nézték egymást a gép fölött, aztán a presszósnő elfordította a fejét. Csak akkor szólalt meg újra, mikor a cukrokat rakta a csésze mellé:
– Már van ereje a napnak, Évike, vigyázni kell a szeplőkkel!
Barátságosan a lányra mosolygott és eléjetolta a kávét.
– Igen – mondta Éva és végighúzta ujjait az orra tövén. Arra gondolt, hogy nemsokára kezdődik a strandidény s akkor majd zöld orgonalevelet ragaszt az orrára.

Bokros János

AKI DOLGOZIK

Aki dolgozik, mint a gép
megkopik, aztán elszakad,
felszikrázva lobbantja el
a legutolsó sugarat.

Vékonyan, mint a használt penge,
s nyugodtan, mint az értelem,
köszörűkőnek adja élét,
aztán eltörik fényesen.

De a henyélő sorsa mindig
természet-ellenes halál,
fölpuffad, mint a nyári hulla
és undorító, mint a nyál.

Még mozog, de már bűzt okádik,
tengődik, foszlik, vegetál,
míg fönn a hollók, lenn a pondrók
lesik, lesik, hogy dög-e már.

Te dolgozz! Mindig vékonyabban,
de fényesebben tűnj elő!
Alkosson és formáljon egyre
a kalapács, a reszelő!

A sorsod, mint a gépeké,
legyen küzdelmes elkopás,
mely végül is a nyugodalmat
kívánja, mint a hosszú nász!

Németh Ferenc

IDŐBEN REJLŐ VÁROSOK

Ilyenkor ismeretlen városokba mennék. Derüs homlokú házakon
ragyogna épp a délelőtti nap.
Bogoznám tágas, virágos utcák rendszerét. A járókelők őszinte
és kíváncsi arca felém nyílana.
A házak előtt gyerekek játszanának. Egyik a járdán rajzolna
éppen képzelt tájakat.
E képzelt tájakon zajongva futna át a víg csapat
s nyugdíjasok csóválnák ősz fejük a lombos fák alatt,
hogy lám az ifjúság s hogy ők mikor kis kölykök voltak még,
be más is volt az életük,
be nagyot változott a föld teremtő éveik alatt...

Ilyenkor messzi városokba mennék, melyek vágyaim virágzó tág
mezőin nyílanak,
amelyek nincsenek és mégis intenek,
amelyek mint az ismert városok oly otthonosak s mégis isme-
retlenek,
amelyek otthonosabbak az ismert városoknál s ismeretlenek – –

Az ismeretlen városokba mennék, amelyek itt a városokban rej-
lenek,
és szólnék: ím, e házak mind más városokkal terhesek,
csak tisztítsátok megkövült arcukról azt a sok lomot,
s mint régészeknek táruló romok
közül kinyílnak elmerült korok:
elénktárulnak majd e házsorok
unott,
kopott fala alól az időben rejlő városok!

Tóth Endre

ÁLMOSDON, A KÖLCSEY-HÁZBAN

Álmosdon a Kölcsey-házban
aludtam tegnap éjszaka
és beragyogott hozzám a hold
s az esthajnal szép csillaga.

Aludni akartam s valami
titkos izgalom nem hagyott, –
égő szemekkel, órákon át
csak néztem azt a csillagot.

S Őt is láttam az éjszakában:
a füstös gerendák alatt
le-fel járkál, míg nagy homlokán
csillagként ég a gondolat.

Csillagok jöttét leste Ő is,
– oly sötét volt a két haza.
Ragyogjon fel a szép szabadság
és az emberség csillaga.

Hol a csillag, mely harcba hívta
a Bocskai talpasait?
Ahol a szabadság elveszett,
a csillag is elbujdosik...

Szekér zörgött az éjszakában,
a csend, mint a seb, felszakadt,
s néztem, néztem az Ő szemével
Álmosdon a csillagokat.

Nádor Tamás

HÍVJATOK VÉGRE

Zokogtató, nevettető, vicsorító
Sorsomra nincsen bocsánat:
Gyanakvó vagyok, mint a ketrec
Rácsához szokott vadállat.

Szétnézek reszketve, szimatolva:
Túl nagy a csönd, a szabadság.
Hol vannak most a gyáva mancsok,
Bökdöső csizmák, kény-uracskák?

Hol a fal? Új ez a végtelenség.
Hol vannak most a pimasz kölykök?
Fényszóró pásztáz homlokomban.
Várok. Már csaknem felüvöltök.

Szél fú, gally zizeg, járok, élek.
Nemcsak egy négyszög a nagyvilág.
Ne szánjatok, ne gúnyoljatok:
Rámront s elámít minden kis ág.

Ó nehéz, tiszta, drága öntudat,
Botladozok szent közegedben,
Édes testvérek hívjatok végre:
Eddig csak fel-le lépegettem.

Volt urak fiát, nyomorultat,
Hívjatok végre, szólítsatok.
Hozzá kell szokni még az éghez.
Alig hiszem, hogy ember vagyok.

ÉL EGY IDEGEN BÁTYÁM

Azt mondják: messze, nagyon messze
Él egy idegen bátyám.
Hozzám hasonló. Félek mégis:
Mi lenne, hogyha valahol
Meglátna, vagy ha látnám.

Jönne egy magas, lassú férfi,
Jönne az úton szembe,
Megbotlanék vagy megbotolna,
Az is lehet, hogy fel se néznénk.
Mennék csak. Ő is menne.

Gadányi Jenő: Fiatalság (olaj)

GRANASZTÓI PÁL

IFJÚKOR A BELVÁROSBAN

(Részlet)

Fordul az ég árnyékba. Hűl a föld.
Elfordulnak az évek.
Az ifjúság kerete őriz,
akár az örökélet.

Fodor András: Az iskola udvara

Téli délutánokon, különösen karácsony előtt, sétaképpen kirakatokat néztünk. A Belváros főbb utcáit – a Váci utcát, a Koronaherceg (most Petőfi Sándor) utcát, a Kossuth Lajos utcát – és még másokat is, akkor ismertem meg. Korán sötétedett, hamarosan meggyújtották az utcai lámpákat – még sárgás fényű gázlámpák voltak – és kivilágították a kirakatokat. Ez utóbbiak a figyelmet így még inkább magukhoz vonták, a félhomályos utcán, a feljebb már sötétbe vesző házak között nem is volt számomra más látnivaló.

A kirakatokban egyik kedvenc látványom az ólomkatonás dobozoké volt. A katonákat kisebb-nagyobb, selyempapírral bélelt fekete kartondobozokban árulták: több sorba fektetve, akár a bonbonokat, mindegyik dobozban másfélét. A színes, változatos katonai egyenruhák éppen akkoriban, a háború úidején kezdtek eltűnni; én még láttam nagy zöld tollforgós tábornokokat, pirosnadrágos, kék mentés huszárokat, lófarkos aranyozott csákójú tüzéreket, de mindinkább csak ólomkatonák alakjában éltek tovább, s a valóságban is játéknak bizonyultak. A valóság az volt például, hogy egyik pécsi nagybátyám: Jankovits Laci bácsi megjött a frontról tífusszal, ott ült nálunk egy vasárnap reggel a városzobában piszkos csukaszürke egyenruhában, borotválatlanul, beesett arccal, reszketett a láztól, – mi a közelébe se mehettünk, csak messziről néztük, integettünk neki, ő fáradtan intett vissza, majd elvitték onnan a kórházba. De a kirakatokban még pirosarcú, színes egyenruhájú ólomkatonák voltak, s más dolgok is, amik a külvilágból csapódtak le oda. Így Ferenc József gyászkeretes képe, halála után, úgyszólván minden kirakatban, még harisnyák, női alsóneműk között is, – majd az új király és királyné: Károly és Zita színes képe, koronával, a kis főhercegeké, prémes föveggel a fejükön. Ilyen képeket szereztem is és otthon nézegettem: mindnyájukat gyönyörűeknek láttam és a készülő koronázást felséges, színpompás ünnepségnek képzeltem. A koronázást meg is akartuk nézni a nevelőnővel, sokáig álltunk a Lánchíd előtt a tér szélén, szemergő esőben, a sorfalat álló gyér, fogyatkozó tömegben, – de nem jött semmi, átáztunk és hazamentünk. Később moziban látam azt, amit elmulasztottam: a kezdetleges, homályos, szürke filmen is esett az eső és mindenki – a király is, az ormótlan koronával a fején – furcsán, valószerűtlenül futkosott. Nagy csalódást éreztem, a király hirtelen maskarának, az egész talmi komédiának látszott.

A kirakatokban azonban minden más volt: sejtelmes, igézetes. A kereskedők mindenféle módon igyekeztek a figyelmet felhívni; volt olyan kirakat, melynek üvegablakát belülről egy automata – fejét ide-oda ingató bajuszos kínai – botjával a kezében ütemesen kocogtatta, voltak korongon körbe forgó, a kirakat mélyében eltűnő, majd dermedt arcukkal újra felbukkanó életnagyságú bábuk ruhamodellek. Volt olyan órásüzlet, melynek kirakatüvegén belül hatalmas óralap látszott mutatókkal, a mutatók jártak és mutatták a pontos időt, de szerkezetnek, vezetéknek nyoma sem volt, – egy felirat szerint aranyórát nyerhetett, aki kitalálja, hogyan működik az óra. Ilyesmihez, de sok más kirakathoz is naponta elmentünk. A játékkereskedések inkább a húgomat vonzották babáikkal, babaszobáikkal, mindenféle kitömött állataikkal, engem azonban az optikusok – így a *Chmura* a Ferenciek terén, a *Klein Dezső* a Kecskeméti utcában, a *Calderoni és Tsa* a Váci utcában – mert ők árultak mindenféle látványos eszközöket, barométereket, de játékokat, így gőzgépeket, laterna magicát, moziberendezéseket is, legfőként pedig ők árulták a játékvasutakat. A vasút – vasúti sínek, kocsik, mozdonyok – révén folyt egybe bennem leginkább az otthon, a kirakatok világa és a valóságos, külső világ. S a vasút volt a legnagyobb szenvedélyem odabenn és odakinn is. Az izgalom már az árjegyzékekkel kezdődött: ezek vastag nyomtatott füzetek voltak, sok képpel, karácsony előtt a nagyobb üzletek adták ki és árulták őket. Akadt köztük olyan üzleté, áruházé is, melyet nem ismertem, mert messzebb volt; a körút vagy a Rákóczi út táján, amerre alig jártunk. Ilyen volt például az *Árkád bazár*, már a neve is vonzott, s az is, hogy nem tudtam, merre van, még inkább a vastag árjegyzéke, melyben rengeteg játék volt. Én az árjegyzékben nyomban a vasutakat kerestem, s találtam is bőven, képestől: mindenféle váltókat, állomásépületeket, szemaforokat, mozdonyokat, vagonokat. A kirakatokban is, az optikusoknál karácsony előtt sokasodtak a vasutak, voltak kisebbek, nagyobbak, körbe futó pályákkal, alagutakkal, hidakkal. Volt olyan kirakat, ahol többféle vo-

nat is járt körbe, keresztbe, – a vonatok is hátul a kirakat mélyén eltűntek, alagútakon rohantak át, majd újra előbukkantak.

Mindezt azért is bámultam, mert a külvilágban is talán leginkább a vasút érdekelt, s mert igazi nagy vasutat – pályaudvart, gőzmozdonyt – csak hébe-hóba, elutazások alkalmával láthattam. Ezért kárpótlásként, a városban a villamosokban merültem el. A sínekben volt valami érzéki módon, titokzatosan vonzó, akár az alagútakban, a barlangokban is. Talán mert úgy sejtettem, hogy elvezetnek valahová, sőt mindenhová, hogy a villamos sinjei kapcsolatban vannak a vasúti sínekkel, ezek pedig egymással, túl a városon, sőt az országon is egészen a tengerig. Különösképpen vonzottak az elhagyatott, elrozsdásodott sinek, amilyeneket néha felfedezhettem a városban, nem nyugodtam, míg ki nem találtam, honnan erednek, hová vezetnek. Volt olyan villamosvonal, mint a 2-esé, mely ide-oda tekergett a Teréz- és az Erzsébetváros szűk utcáiban, egyik nagy vágyam volt egyszer ezen végigutazni. S ugyanígy izgatott a sokféle kocsi – akkor még sárga és barna, páros és páratlan számú villamos volt, kétféle társaság. Én addig néztem, figyeltem a kocsikat, míg valamennyiről nem tudtam, merre jár, s míg meg nem különböztettem valamennyi kocsifajtát, a pótkocsikat is, pedig volt mind a sárgából, mind a barnából tíz–húsz-féle, alig észrevehető különbségekkel. Könnyített ezen, hogy én is arcokat láttam a villamosok homlokoldalán: a barnáké többnyire mérges, a sárgáké inkább kedves volt. Nagy csalódást okozott, amikor egyszer éppen egy ilyen kedves arcú villamos gázolt el valakit az Irányi utcában, ott állt a csődület mögött, én pedig elveszítettem benne a bizalmamat. A szürke tehervillamosoktól pedig már kezdettől rettegtem, mert mint pincebogarak másztak végig a városon, ormótlan alakzatukkal, ijesztő arcukkal.

A villamosoknak tulajdoníthatom, hogy hamar, már kisgyerekkoromban áttekintésem volt a város szerkezetéről, legalább is a belső részekéről: a körutakról, a sugárutakról, – mert tudtam, hogy melyik villamos merre jár, nyomon követtem, s később térképeken is böngésztem a sineket. Sőt a Belváros maga is legelőbb a villamosok révén rajzolódott ki a tudatomban, hiszen – kis híjával – mindenünnen villamosvonalak kerítettek körül, melyeket ismertem. Ritkán ért a felfedezésnek olyan öröme egész gyerekkoromban, mint például akkor, amikor a földalatti villamos végállomásánál, az Állatkertnél megpillantottam a 17-es barna villamost, melyet jól ismertem a Belvárosból, s tudtam, hogy a Rákóczi úton kimegy éppen az Állatkertig, – úgy éreztem, hogy a dolgok a térben összefüggnek, rendben vannak, s méghozzá úgy, ahogyan elképzeltem.

Otthon egyre nagyobb arányú vasutazásba fogtam, s ezt a szenvedélyemet több szabadsággal élhettem ki, mint mást. Talán, mert ártalmatlan volt, vagy mert érezték benne az alkotó, a rendező ösztönt, sőt szenvedélyt, ami bennem első ízben így nyilatkozott meg. Minden karácsonyra kaptam vasutat – újabb síneket, mozdonyokat, kocsikat, – s az egyes karácsonyok sokáig úgy éltek emlékemben, úgy tartottam számon őket, hogy mikor milyen vasutat kaptam. A legelsőről, ami még a pesti nagyapáéknál volt, az Országház tér melletti nagy lakásukban, s ahol összejött az egész rokonság, – ma már a távolból csak nagy füst, zsivaj, egybenyitott szobák, sok felnőtt és gyerek homályos, összemosódó emléke él bennem, de élesen kiragyog belőle egy fényes kis kör, a játékvasút sínének köre, a szalon sarkában, amit egy kis mozdonnyal és néhány kocsival kaptam, – ez volt a kezdet. Minden évben kaptam hozzá valamit, amit a karácsony előtti csatangolások, kirakatnézések közben a Belvárosban felfedeztem, vagy az árjegyzékekből kiböngésztem. Később már annyi sínem volt, hogy a gyerekszobában kirakva el sem fértek. Ezért, vasárnap, ünnepnap, amikor nem volt rendelés, megengedték, hogy síneimet kiépíthessem az egész lakásban, az egybenyitott szobákon, ajtókon át, sőt éjszakára úgy hagyhattam őket. Így hát lakásunkat is tulajdonképpen a vasutam révén ismerhettem meg jobban, a végéig – a rendelő szélső faláig a vasutam vezetett. Egyik karácsonyra fogaskerekű vasutat kaptam. Mozdonya lassan mászott felfelé az állványokra helyezett, emelkedő pályán, s az én örömöm is vele tetőzött: átvezettem alatta a másik vasutat, elindítottam a rendelőből az egyiket, a hálószobából a másikat, kiszámítva, hogy egyszerre érjenek egymás alá, illetve fölé, – s ha ez sikerült, nagyon boldog voltam.

Az ünnepnapok azonban hamar elmúltak, ritkák is voltak, hétköznapokon a gyerekszobára kellett korlátozni szenvedélyemet. Sőt. olykor még ez a lehetőség is megszűnt, mert büntetésből nem játszhattam a vasúttal, – a nevelőnők ugyanis felismerve, milyen nagy öröm ez nekem, szíve sen büntettek azzal, hogy eltiltottak egy-két napra tőle. Egy ízben a büntetés egy hétig tartott, de én addig könyörögtem, míg a nevelőnő végre egy sínt engedélyezett és egyetlen kocsit, ezekkel játszhattam. Több örömem telt benne, mint egy egész pályaudvarban, és emlékezetesebb maradt sok nagyszabású vasutazásnál. Az építőköveimtől nem tiltottak el; kiszedtem közülük a laposakat, teleraktam a két sínszál közét és szegélyét velük, így olyan lett, mint a földbe mélyesztett villamossínek, vagy azok a vasúti sínek, amelyeket bemenni és eltűnni láttam a Fővámház kapujában. Az ilyen kövezetbe ágyazott sínek, a beléjük mélyedő kerekek a behatolás sejtelmes képzeteivel társultak és szinte érzéki örömöt keltettek bennem, és most ezt élhettem ki otthon a magam fabrikálta kis síndarabbal, az egyetlen kocsival. Órák hosszat tologattam fel-alá a két arasznyi darabon, különös kéjes érzéssel, ami ma is bennem él. Így vált ez a büntetés és némi enyhítése, ez a játék a kiszol-

gáltatottságomnak, de egyben a leleményemnek is a bizonyságává, az érzéki kielégülésnek és ugyanakkor a rabságomnak is mindmáig eleven emlékévé.

A kirakatoknak, a kirakatoktól fénylő belvárosi utcáknak az emlékét azért is nehéz elválasztanom az otthoni karácsonyesték és a rákövetkező ünnepnapok emlékétől, mert mindazt, amit karácsonyra kaptam, és amivel utána az ünnepnapokon mohón játszottam, előzőleg a kirakatokban láttam, amit pedig a kirakatokban láttam, s nagyon kívántam, azt mindig a karácsonyfa alá képzeltem, s néha meg is kaptam. Sőt maguk a kirakatok is sokszor már ilyen karácsonyi kiállításúak voltak, karácsonyfák, lámpafűzérek fénylettek bennük. A várakozás izgalmaihoz, hangulatához hozzátartozott a korai sötétedés, a késői világosodás is. Ez már a Mikulással kezdődött. Az ablakok közé tettük este a cipőinket. Hajnalban felébredve lestem a derengést, mely a szűk utcában még inkább késett, hogy megpillantsam, mi vár az ablakban. S amikor végre világosodni kezdett, a szemközti ház pirosas téglafala felderengett, ez a pirosas szín emlékezetemben összemosódik az ablakban felsejlő piros csizmákkal, a cipőinkbe helyezett pirosló zacskókkal, a piros szalagokkal díszített virgácsokkal. Így hát a Mikulás ajándékai akkor még, a felkelés előtt, ott az ablakközben, köztem és a város között voltak, míg később be nem kerültek. Még inkább karácsonykor, főleg közvetlenül előtte éreztem homályosan ilyesmit. Ez években még hittünk a Jézuskában, leveleket írtunk neki, s ezt a hitet fokozta az is, hogy elmentünk a karácsony előtti napokon a belvárosi templomba betlehemi jászolt nézni. Ez az öreg templom, a híd melletti mélyedésben, kopott falaival azért is meghitt, megszokott volt nekem, mert akkoriban műhelyek, üzletek tapadtak a falaihoz, és a mi cipészünk is ilyen műhelyben dolgozott, gyakran mentünk oda. S ez olyan természetesnek tűnt fel nekem, hogy inkább azon csodálkoztam, miért nincsenek más templomok körül is ilyen műhelyek. Ilyenkor a templomban sokan tolongtak, akár az utcán, maguk a templom hajói is olyanok voltak, mint az utcák, még a sötétbe vesző felső régióik is, lent pedig a megvilágított, körültolongott betlehemi jászol olyan, mint a kirakatok, vagy otthon a karácsonyestén a kivilágított nappali szoba. Így hát a templom belseje szétvált a fényes és a sötét részre – akár kinn az utcák is – az otthonosra és az idegenre, mindez azonban ugyanakkor összemosódott. S különösen összemosódott a szenteste délutánján, szürkületkor, amikorra már bezárták a nappali szoba ajtóit, ahol a karácsonyfa állt, mi pedig a gyerekszobából ki nem léphettünk. A szomszéd nappaliból kis neszeket, papirok zizegését hallottuk; ilyenkor mindig az ólomkatonás dobozok selyempapírbélése jutott az eszembe, s az, hogy vajon milyen ólomkatonákat kapok. Úgy mondták, vagy csak képzeltük, hogy már a Jézus, vagy helyette az angyalok járnak ott, szállnak ki-be az ajtó, ablaknyílásokon, kulcslyukon. Kinézve a borongó, estébe hajló szűk utcára, a szemközti ház nagy sötétlő párkányára, néha még látni is véltem elsuhanó, szálldosó alakokat, de legalábbis úgy képzeltem, hogy ott az utca szűk légterében, a szinte összeérő párkányok között, mint valami légi folyosón szállnak az ajándékokkal. Amikor besötétedett, végre megszólalt a csengettyű, s mi beléphettünk a karácsonyfa gyertyáinak, sziporkázóinak fényétől féligmeddig, csaknem sejtelmesen megvilágított nappaliba. A nagy szobának a fától távolabb eső sarkaiban már félhomály volt, s így annál inkább izgatott, hogy mi várhat még ott reám, mert azt, hogy mi van a fa alatt, féligmeddig már láthattam. Ámde nem mehettünk még oda megnézni, mert előbb énekelnünk kellett, a nevelőnő betanította német dalokat – az Oh Tannenbaum kezdetűt és másokat –, miközben próbáltam félszemmel jobban eligazodni a kiterített ajándékok között. Talán leginkább ezek a karácsonyesti megzabolázások az okai annak – a sok más hasonló mellett –, hogy később sem tudtam örömnek, ajándéknak, meglepetésnek azonnal, felszabadultan átadni magamat, hanem inkább megriadtam, vártam –, valami olyan homályos érzéssel, hogy ezért még valamit tennem, ezt még előtte valamivel megszolgálnom kell.

A kirakatnézés, a kivilágított belvárosi kirakatsorok hát a karácsony várásához tartoztak, az őszies, sötétedő késő délutánokhoz, – utána már nem is néztük őket, otthon játszottunk a kapott új játékokkal, vagy pedig szánkázni mentünk a Duna-partra, néha messzebb, a Gellérthegyre, hógolyóztunk. Az üzletek, kirakatok hosszú időre elveszítették varázsukat. Egyszer így később a Rákóczi úton jártunk, talán valami elintézni való miatt, amikor a nevelőnő befordult velem egy mellékutcába, s rám szólt, nézzek fel, mi van ott. Pontosan emlékszem a helyre, a házra: sarokház előtt álltunk, a Dohány utca és a Síp utca találkozásánál. Félkörös sarkán fehér oszlopok voltak, köztük üveg, s fölöttük egy ugyancsak félkörös párkányfélén nagy betűkkel a felirat: ÁRKÁD BAZÁR. A karácsony előtti kirakatnéző, árjegyzékböngésző, ajándékváró hangulatban oly rejtelmessé, képzeletemben valóságos keleti kincses barlanggá nőtt Árkád bazár, ahová annyiszor kértem, hogy menjünk, de nem mentünk, s nem is tudtam, merre van. Most itt volt, valami csodaként fehérlett, s én megzavarodva álltam. Azért voltam megzavarodva, mert most mégsem láttam többet benne egy közönséges, nagy, új saroküzletnél.

Így múlt el később, hamarosan a karácsonyok, a karácsonyvárás hangulata is, amikor megtudtam, hogy nem a Jézuska hozza a karácsonyfát, az ajándékokat. Ezt a nevelőnő mondta meg nekem, eléggé váratlanul. Akkor tizedik évemben voltam. Éppen a belvárosi templomból jöttünk, – a cipésztől, vagy a betlehemi jászoltól, talán mindkettőtől, talán valamit a Jézuskára vonatko-

zóan kérdeztem, – amikor megmondta az igazat, hozzátéve, hogy nagy fiú vagyok már és nem hihetek el ilyen kisgyermekeknek való dolgokat. A templom, a betlehemi jászol, a karácsony hangulata nyomban elszállt belőlem. S vele együtt akkor a sejtelmes légkör is, a várakozás légköre a sötétedő utcákban. Később azonban úgy éreztem, s ma is úgy érzem, hogy ezekből az évekből talán leginkább ez maradt meg, s a Belvároshoz – szűk utcáihoz, összehajló párkányaihoz, sötétlő házaihoz – képzeletemben örökre hozzátapadt.

* * *

Valamikor Balatonföldváron nyaraltunk, ott még dajkánk volt. Később azonban, éppen azóta, hogy nevelőnőt kaptunk, hegyek között, kisebb fürdőhelyeken töltöttük a nyarat, minden évben másutt. Akkor az ország még nagy volt és éppen az azóta levált részeken bővelkedett nekünk való kisebb fürdőhelyekben. Az ilyen ismeretlen kis helyeket bizonyára a kiterjedt rokonság ajánlotta nekünk. De az is lehet, hogy szüleim abban a keményfödeles könyvben fedezték fel őket, ami a várószobában az asztalon hevert, más albumok, folyóiratok között. Ez a könyv az akkori ország összes fürdőhelyeinek leírását, adatait tartalmazta, sok képpel. Később sajnos elveszett. Már akkor gyakran böngésztem benne a képeket; a szökőkutas kis fürdőparkok, a gyógyforrások, a hegyi jellegű, nagy tetős, sok erkélyes, favázas épületek képét. Furcsa nevű fürdőhelyek is voltak köztük, mint például Stósz fürdő, Mehádia, vagy Korytnyicza. Gondolom, legtöbbje ezeknek a kis fürdőknek a környékét, a megyét szolgálta, vagy valamelyik kis várost, ahová tartozott. Mi is többnyire ilyenekre mentünk: így egyik évben Lőcsefüredre, mely Lőcse mellett volt, kocsihajtásnyira, egy másik évben Rozsnyófüredre, ahonnan a városba be lehetett sétálni. Voltunk Fenyőházán is, ez már nagyobbszabású fürdőhely volt az Alacsony-Tátrában, meg Menyházán, Arad megyében.

Az elutazás izgalmakkal járt: egy nagy család útrakelése nevelőnővel, az egyik cseléddel, rengeteg poggyásszal, egy-két hónapra. Apám a másik cseléddel otthon maradt, a nyárra rolettákkal elsötétített lakásban, ahol a szőnyegeket felszedték, gondosan bebugyolálták nagy göngyölegekbe, a foteleket, székeket vászonhuzattal behúzták. A huzatoknak jelük és számuk volt, hogy pontosan a helyükre kerüljenek. Apám csak látogatni jött minket; nyaralni többnyire Pécsre ment a családjához, meg a Balatonra. Igazában dunántúli ember maradt, míg anyám és rokonsága felvidéki volt. Így utólag gondolom, apám talán élvezte is a kissé csendesebb, szabadabb nyári életet, a Dunauszodába járt, hová később én is jártam –, e nagy faalkotmányt évről évre éppen az Irányi utca végében kötötték ki – esténként pedig vendéglőben vacsorázott a barátaival.

Az elutazás azzal kezdődött, hogy már napokkal előbb óriási, pántos utazóládákat, kofferokat hoztak le a padlásról, ezeket csak ilyenkor láttam, s belepakolták a fél konyhafelszerelést, az ágyneműt. A ládákat feladták, egy Rózsa úr nevű szállító jött értük évről évre. Az elutazás napján az ebédlőben állt csoportban a kézipoggyász: bőröndök, kosarak, málhák, s díszként, ráadásként anyám nagy, kerek kalapdoboza, meg egy hosszú, zöldes vászonhuzatú tok, melyben ernyők voltak. Anyám fátyolos kalapban, porköpenyben várakozott, s ilyenkor ő is izgatottnak látszott, egyébként mindig nyugodt volt. Végre jelentették, hogy megjöttek a kocsik, és ekkor anyám minden alkalommal megkérdezte: – Egyfogatúkat hoztak? – Akkor nem értettem, de utólag gondolom, azért kérdezte, mert apám – talán orvostanári tekintélye miatt – kétfogatún, „fiákeren" járt, míg anyám takarékoskodott, a nagy háztartás egyensúlya rajta nyugodott. Csakugyan mindig két egyfogatú, „konflis" jött, felpakoltunk és elindultunk le a lépcsőn. Mi gyerekek, legszívesebben rohantunk, zúdultunk volna le a lépcsőn, ki a házból, a városból, de visszafogtak, – együtt kellett lemennünk csendben, a kapu előtt várakozó, az utolsó lépcsőfordulóból már látszó kocsikhoz.

Annak ellenére, hogy az elutazások legfőbb izgalma, érdekessége éppen a vasút – a pályaudvarok, mozdonyok, vagonok látványa volt, az első vasúti utazásoknak mégis nyoma veszett tudatomban. Arra, hogy vonaton, fülkében ülök, legelőször hatéves koromból emlékszem. Erre is talán azért, mert kivételesen éjjel utaztunk; a háború kitörésekor, a határhoz közel lévő, veszélyeztetett Fenyőházáról a nyár közepén hirtelen haza kellett jönnünk. Bátyám fenn feküdt a csomagtartó hálóban, ahol én szerettem volna, de nem engedtek, grimaszokat vágott nekem, és valójában ezért is maradt az egész emlékezetes. A pályaudvarok éjjeli hangulata azonban akkor ivódott mélyen belém. Ruttkán sokáig álltunk, kinézve az ablakon, mást, mint a csillagos eget, sötétlő vagonokat, s a vasutasok kis imbolygó lámpáit nem lehetett látni –, sípjaikkal ciripeltek hozzá, mint a tücskök, az álló mozdonyok kitartóan, egyenletesen pöffentek, olykor nagyot füttyentettek, a vagonok tolatás közben egymásnak koccantak, a vasútállomás jelzőcsengője szinte állandóan cincogott. Ruttka, – ez a név és ez a nagy állomás ott távol, a határ felé, a Kárpátok alján ma is egy nagyobb, tágabb világot, az akkori országot jelképezi nekem.

Legelső élményeim az elutazásokról inkább a vasúthoz menés és a vasútról megérkezéshez fűződnek. Így például szinte fényképszerűen él bennem egy kép: nyitott konflison megyünk; én a kis ülésen, arccal hátrafelé ülök, mögöttünk jön a második konflis, a dada integet onnan nekem,

felfelé megyünk valahol a városban. Később gondolkodtam, hol járhattunk, hiszen a pályaudvarokhoz menet nincsenek emelkedő utcák, sőt Pesten egyáltalán nincsenek ilyenek –, majd hirtelen ráismertem: Budán, a Mészáros utcában, a Krisztina tér felől kocoghattunk felfelé kapaszkodva az emelkedésben, a Déli vasúthoz menet, amikor még Balatonföldváron töltöttük a nyarakat. És ekkor ráismertem magamban az utca képére is, vagy talán a későbbi ismert, és a hajdani még csak sejtett kép ekkor folyt össze? Ma már azonban így látom, a Krisztina téri templom sárga falához hozzálátom az integető dadát, – s vajon mi mindent lát az ember magában sok-sok év után ily rétegezetten, ílymódon egymásra rakódott képekből?

Lőcsére, Rozsnyóra, Fenyőházára megérkezve többnyire kétlovas hintó várt, s engem, kérésemre a bakra ültettek, hogy jobban lássak. Nyomban feltűnt a táj másszerűsége, azokhoz a tájakhoz képest, amiket addig ismerhettem vagy elinduláskor a vonatból láttam: a nagy hegyek, az erdős, másszínű vidék, a sok és többféle – sötétebb, világosabb – zöld, a nedves rétek, a sok szénaboglya, a patakok, de leginkább feltűntek lakói, a „tótok". A falusi lakosság akkor még népviseletben járt, a férfiak is színes ujjasokban, furcsa alakú fekete kalapban, az arcuk piros volt, a hajuk kis varkocsba fonva. Alázatosan köszöngettek, érthetetlen nyelven beszéltek, s szóltak hozzánk, hozzám is. Eleinte féltem, de megnyugodtam, amikor láttam, hogy anyám beszél velük, leánykora óta tudott keveset a nyelvükön. Utóbb mesélték, hogy első megérkezésünkkor a felvidékre, megkérdeztem, itt a lovak is tótok-e. Mert egyedül a lovak voltak ugyanolyanok, mint otthon, minden egyéb – a táj, a nép, a levegő – más volt.

Hamarosan megéreztem ugyanis a más szagot – ezt az éles, kissé édeskés, de tiszta szagot, áttetsző vízű, csobogó patakok mentén, fényfoltos tisztásokon, suhogó erdők mélyén. Talán azért is jártunk ilyen helyekre nyaralni a Balaton után, mert az orvosi felfogás váltakozott: hol a Balatont, hol a hegyi levegőt tartották jó hatásúnak a gyerekek számára. Nekem ez volt a jobb. Erdőben sohasem féltem, holott sok mindentől féltem akkoriban, – mintha itt elememben lettem volna. Igaz, többnyire nagy fákból álló szálerdők voltak, ahová gyakran besütött a nap, legalábbis fenn áttetszett a fénye, a fák között nagy távolságok voltak, és sárgálló avar, – az erdő mélye csaknem hatalmas, csendes, jószagú oszlopcsarnoknak látszott. Akkori festegetéseim során a másik kedvenc témám volt erdőt festeni: a levelek sűrűje, a fatörzsek redői, az avar sárgásbarna foltjai izgattak leginkább, de – különösen az avart – képtelen voltam színeimből jól kikeverni, lefesteni, – s ez fő oka volt annak, hogy hamarosan elment a kedvem a festéstől.

Ezek a kis fürdőhelyek lényegében mind egyformák voltak. Középmagas, erdőborította hegyek között, a völgyben, tisztásokon, patak, gyógyforrás közelében néhány ház csoportosult – amilyenek abban a fürdőprospektusban voltak – nagy tetős, sok erkélyes, famellvédes házak, köztük egy-két nagyobb – szálloda, penzió –, a többi kisebb, villaszerű. Külön épületben az étterem, a fürdő, köztük kis park, bukszusokkal, virágágyakkal, közvetlenül a házak mögött pedig már az erdő. Itt ugyanolyan rendben éltünk, mint otthon, a nevelőnő felügyeletével, – délelőtt, délután sétáltunk, ebéd után aludtunk. Sőt még nagyobb rendben, mert meghatározott időben kellett az étteremben menni reggelizini, ebédelni, uzsonnázni. Az étteremben az ebédnél és a vacsoránál cigányzene szólt. Voltak olyan helyek is – mint éppen Lőcsefüreden –, ahol az étkezésekhez harangoztak: a kis harang ott függött az étterem épülete mellett egy állványon. Én az első napok egyikén megkongattam délelőtt, amiből riadalom támadt, s nagyon kikaptam, idegenektől is. S itt a fürdőhelyeken általában még többször kaptam ki, mert talán nyugtalanabb voltam a szabad természet közelében, viszont jobban szem előtt voltunk, idegenek között laktunk, étkeztünk. Ezért hát folyton böködtek, pisszegtek és nagy szégyen volt, ha – mint a harang megkongatása miatt is –, mások, idegenek ránk szóltak, valamit kifogásoltak. Különösen az étkezéseknél kellett nagyon vigyáznunk, mert a vendégek egymást figyelték. Egyszer mégis a felnőttek példaadásának áldozata lettem. Egyedül küldtek uzsonnázni, mert a többieket valami akadályozta, s rendelnem amúgy sem kellett, ugyanazt kaptunk naponta: kakaót vagy kávét kiflivel. Leültem a helyemre, és ahogyan másoktól hallottam, elkiáltottam magamat: – Pincér! – A pincér kihozta a kakaót, s ott maradt állva mellettem. A kakaó keserű volt. Mondtam neki, mire így szólt: – Majd ha a fiatalúr azt mondja, kérem, akkor kap cukrot is.

A városokból akkor keveset láttam. Egész Lőcséről csak egy kertre emlékszem, ahol színes fénylő golyók voltak a virágok között. Mégis, amikor sokkal később arra jártam és Lőcsét a távolból megpillantottam a szepesi tájban – a város sötétlő összemarkolt tömegét, tornyaival –, hirtelen ráeszméltem, ezt már láttam valamikor. De – ami a fontosabb –, nemcsak láttam, hanem a város fogalmáról, térbeli mivoltáról, vízuális értelemben ez a kép élhetett azóta is bennem, – a meséskönyvek, az illusztrációk tornyos városai mögött a valóság nekem talán már azóta Lőcse volt. Budapestnek nem láthattam ilyen külső képét, nem érzékelhettem határait, hiszen a széle még a Gellérthegyről nézve is párás messzeségekbe veszett, – Budapestnek csak a közepét láthattam egybe a Duna-parton. Pécset pedig, ahová már kisgyerek korom óta mentünk, nem lehetett úgy látni, mint Lőcsét, hanem csak felülről, amint leereszkedik a Mecsekről, vagy megérkezve a vasút felől. Lőcse lehetett hát az első s igazi város, amit egybe láttam kívülről, a tájban, mint valami

határozottan körvonalazott tárgyat, mint egy bútordarabot a lakásban, mégis homályosan, sejtelmesen.

Rozsnyó – talán ilyen jellegzetes külső látkép hiányában – teljesen elmosódik emlékezetemben –, csak egy toronyra és nagy gyümölcsös kertekre emlékszem a város belsejében, mert minden rokonunk, ismerősünk kertes házban lakott. E tájról valami más él bennem elevenen. A vonat nyári alkonyatkor Rozsnyó felé közeledett egy tágas völgyben, köröskörül elnyúló alakú hegyek kéklettek, idébb sötétzöld mezők és sárgás szántóföldek váltakoztak, – amikor az ablak keretezte kép szélén feltűnt egy világoszöld kis halom, s rajta, vele egybenőve, egy vár: a várfalakon hozzájuk nőtt épületek, az épületeken kis ablakok. A lebukó nap aranyszínben fürdette ezt a varázslatos kis halmot, s rajta a várat, mely a vonat haladtával lassan a kép közepébe került. Így látványa olyan volt, mint a játékváraké a kirakatokban, karácsony előtt, mégis több. A többlet azonban nemcsak a valóságos voltából származott, hanem abból, hogy kétoldalt és mögötte hegyek övezték – a vár, Krasznahorka vára, mint valami előőrs előttük állt – s ezek a hegyek adták meg a várnak máig felejthetetlen térbeli helyét, alakját, tiszta formáját, – alkotás volta tulajdonképpen így vált oly érthetővé. A vonat ide-oda kanyargott, a tájnak új és új változatai tűntek fel, már látszott Rozsnyó és leszálláshoz kellett készülődni, de én csak ezt a fénylő várat bámultam megigézve, mely változatlanul távol maradt, a kép gyújtópontjában, akár a Hold, – mindaddig, amíg egy kanyarulatban, vagy talán megérkezésünkkor a fáktól, az állomás épületeitől végleg el nem tűnt.

Arad olyannak látszott akkor nekem, mint Budapest: – forgalmas, széles fasoros főutca, nagy házak, mást bizonyára nem is mutattak belőle. Nagybátyámék, Guszti bácsiék éltek akkor ott, és ők is nagy, fővárosias házban laktak, az Arad–Csanádi Egyesült Vasutak – az ACSEV – többfrontos, háromemeletes „palotá"-jában, a város kellős közepén. Guszti bácsi ennek a társaságnak volt a vezérigazgatója. Ők nyaraltak rendszeresen Menyházán, s most minket is hívtak oda. Aradról tovább az ACSEV egyik vonalán utaztunk, s méghozzá Guszti bácsi szalonkocsiján, együtt a két család, sőt ezúttal velünk jöttek és mindvégig velünk nyaraltak a pesti nagyapámék is. A szalonkocsi a vonat végéhez csatolt kilátókocsi volt, két nagy helyiséggel és hátul, a kocsi homlokoldalán egy nagy kilátóablakkal. Persze ott ültem és bámultam. Lapályos tájban haladtunk, távol látszott a világosi síkság, s mögötte az aradhegyaljai bortermő hegyek. A sínek talpfái gyorsan peregtek ki a kocsi alól, távolodtak, a sínszálak szüntelenül szűkültek hátrafelé, s vasutasok – őrök, állomásfőnökök – az igazgatói kocsinak szalutáltak. Így hát izgalmamat a látvány érdekessége, az utazás újszerűsége mellett még kiváltságos helyzetünk tudata is fokozta. Pedig Guszti bácsinak ez csak a kis szalonkocsija volt, volt állítólag egy nagy is, de ezt nem láttam; csak hallottam, hogy azzal utaznak Budapestre, hozzákapcsolhatják a gyorsvonatokhoz, talán még az Orient expresszhez is.

A szalonkocsival Borossebesig utaztunk, ott keskenyvágányú vasútra kellett átszállni, mely Menyháza fürdőhöz vitt. A vonatnak kis zöld, oldalt nyitott vagonjai voltak, padokkal, és apró nagykéményű mozdonya – az egész olyan volt, mintha a játékvasutam elevenedett volna meg. A pálya felfelé vitt, egyre nagyobb hegyek közé, egyre szűkebb völgyekbe, kis patak mentén, várromok alatt. A vonat szüntelenül kanyargott, a mozdony nagyokat sípolt. Sötét volt már, amikor megérkeztünk. Ámde másnap és nappal se volt itt sok látnivaló, Menyháza, ígéretes neve ellenére talán a legigénytelenebb volt valamennyi fürdőhely közül, ahol jártunk. Mégis, a legemlékezetesebb maradt nekem, a kisvasút miatt. Arra a vékony, keskeny sínpárra, a két sínszálra felfűződött nemcsak a fürdőhely élete, hanem az egész vidéké, a falvaké, a távolabbi bányáké, az erdőké is. Itt „oláhok" éltek – Menyházának is volt román neve –, ők is színes népviseletben jártak, de másban, mint a „tótok", maguk a lakosok is mások voltak: fekete hajúak, barna bőrűek, villogó szeműek, a férfiak vad képűek, szinte ijesztőek. A kis vasúti kocsik jórészt velük teltek meg. Személyvonat naponta egyszer jött és ment végig a fürdőhelyen – a pálya éppen kettészelte, az állomás a fürdőhely közepén volt, – s vonatok érkezése, indulása fő eseményszámba ment. A mozdonyoknak itt nevük volt, ez oldalt, kis réztáblán ragyogott: az egyiké *Lajos*, a másiké *József*, a harmadiké pedig – és én ezt szerettem leginkább – *Krisztina*. Ezek a nevek megszemélyesítették a vonatokat, akár a hajókat, találgattuk, melyik jön ma, melyik ment tegnap.

A személyvonat érkezésével, indulásával azonban nem ért véget a vasút élete. Gyakran jöttek, mentek tehervonatok is, sőt a lejtős pályán nemegyszer gurultak lefelé kocsik mozdony nélkül, csupán fékezővel, – gyorsan gurultak végig a fürdőhelyen, a mellette lévő kis falun, a főutcáján. Fát vittek, érceket, szenet. Ugyanilyenek hozták le a fát az erdőből, de még vékonyabb, keskenyebb sínpáron, ehhez a nagyobb vasúthoz, egy átrakó állomáshoz, mely a fürdőhely közelében volt. Lovak vontatták fel a kis üres kocsikat a hegyek közé, fenn megrakták őket, s a megrakott kocsik egyenként nagy dübörgéssel, a rajtuk álló fékezők kiáltozásával gurultak, szinte zúdultak lefelé, felverték az erdő csendjét, harsány visszhangokat keltettek. Az erdőben gyakran sétáltunk, s itt nemegyszer ért az a gyönyörűség, hogy váratlanul sínekre bukkantam, ilyenkor füleltem: hallom-e az alázúduló kocsik dübörgését, érzem-e a sín vasán a remegést. Voltak el-

hagyatott, elrozsdásodott, fűvel benőtt sínpárok is, melyek eltűntek az erdő titokzatos mélyében. Ez a vidék tele volt kisebb-nagyobb bányákkal, a közelben nagy antimónbánya s feldolgozó üzem volt, a vasút, melyen érkeztünk, odáig vitt, – s voltak az erdő mélyén is elhagyatott bányaüregek, öreg öntődék, huták. Ezek a kis erdei sínek is olykor ilyenekhez vezettek, mementek a földből kitorkolló fekete, fával keretezett nyílásokon, egykori tárnákba. Borzongva lestem be az ilyenekbe; az erdő, az alagutak, a sínek együttes látványa, titokzatossága egyesítette számomra az ősi lét és az emberi civilizáció rejtelmeit. Ilyen távolabbi helyekre nagyapámmal jártam, – a nevelőnő nagyobb sétákra nem szívesen vállalkozott, – nagyapa pedig nagy sétáló, természetbarát volt, – s értett is ilyesmihez, hiszen egy emberöltőn át az ország legnagyobb vasipari vállalatát igazgatta. Akkor már nyugdíjban volt. Elmagyarázta nekem a bányák eredetét, kapcsolatait a külvilággal, mutogatta a fákat, hogy melyik milyen, mire jó, s szívesen üldögélt velem, megpihenni az erdő mélyén, ahol teljes csend volt, s a fák sűrűjében nem látszott emberi nyom, csak olykor ezek az elhagyott tárnák, huták, elrozsdásodott, gaz benőtte sínek.

Ha ma a felvidékre, Erdélyre gondolok, az akkori Magyarországra, akkor hozzátársul bennem ezeknek az erdőknek, bányáknak, vasutaknak a képe, s a vadászkalapos, fehér körszakállas nagyapámé, amint ott ül az erdőben egy fatönkön, a sétabotjáé, amivel nekem mutogatott –, s aki ebből élt, gazdagodott – az ércekből, az erdőkből, a vasutakból. És kirajzolódik bennem halványan az akkori Magyarország képe, a Kárpátok övezte nagy országé, melynek jellegzetes, éppen egy hasadó M betűre emlékeztető alakját láthattam könyveimben, kirakatokban, térképeken, – s tulajdonképpen leginkább éppen a vasutak révén, ezeknek a nyaralásoknak a révén kaphattam képet róla, akárcsak Budapestről a séták és a villamosok révén. Hiszen volt valami hasonló Budapesten a főutaknak a Belvároshoz tartó sugaras hálójában, ahol a villamosok jártak, a vasutaknak országszerte Budapest felé tartó hálójához, s én úgy éreztem, hogy mi ott az Egyetem utcában, a Keleti pályaudvar felől bevezető Rákóczi út végében valahogyan ennek a kettős hálónak a kellős közelében lakunk, élünk, akár egy pókháló közepén. A vasutak pedig azért rajzolták ki előttem az akkori országot, mert vonalai elvezettek mindenhová, a fővonalakról mellékvonalak ágaztak le, s ezekről még kisebb, keskeny vágányú vasutak, be a hegyek közé – mint itt Menyházán is, melyek az erdők, a bányák kincseit vitték a nagyobb vasutak felé, akár az emberi testben az érrendszer, a hajszál- és a vivő-, ütőerek. A vasutak – melyeknek piros vonalait szintén böngésztem a térképeken – vittek el bennünket Lőcsére, Ruttkára, Rozsnyóra, Aradra, ahol rokonok éltek, elvittek az ország széléig, a nagy hegyekig, s így képzeletemben – a nyaralások jóvoltából pedig a valóságban is – szinte úgy tapogattam ki a határokat, e térség határait, mint egykor, még kisebb koromban a gyerekszobánk, majd játékvonatommal a lakás, a rendelő falait. Ennek a halványan kirajzolódó, vasutakkal erezett országfoltnak a közepén keményebben, valóságosabban sötétlett Budapest – a térképek is így mutatták –, és ennek is közepében a Belváros, ahová minden út – vasút, villamos tartott, ami az egészet egybefogta, hiszen a vonatok mind idáig jöttek, ide hozták a vasat, a szenet, a fát, az embereket. Hatalmas mozdonyok-vonta vonatokon hozták, amelyek bejöttek szinte a város közepéig, a körútig, a Rákóczi útig, a nagy pályaudvarok üvegkirakatába, ahol úgy szerettem bámulni a vonatokat, – akár az üzletek kirakatában a játékokat, még az üres síneket, végükben a bakokat is, hiszen az ország végződött rajtuk, vagy kezdődött ott velük.

S mindez éppen akkorra vált így teljessé, egésszé az ébredező tudatomban, amikorra szét is hullt. Menyházán 1918-ban nyaraltunk. Útközben és ott is sok katonát láttam, fél füllel mindig a háborúról hallottam. A kakaót gyakran vizezve kaptuk, a kenyér mind barnább lett. Apámért – aki ott is meglátogatott bennünket, méghozzá ezredorvosi egyenruhában –, egyszer német tisztek jöttek, s elgurultak vele egy hajtányon lefelé, súlyos beteg társukhoz vitték. Hazafelé utaztunkban az aradi állomáson Guszti bácsi társaságában órákhosszat vártunk, katonavonatok jöttek, mentek, s a brassói gyors késett; csak éjfél tájban, több órás késéssel indulhattunk útnak. A hálókocsin helyet is csak Guszti bácsi intézkedéseire kaphattunk –, anyám azonban egész éjjel a folyosón virrasztott, mert a hálókocsi tele volt poloskával. Így hát valamiféle bomlást, bajt én is érezhettem. Majd megérkeztünk haza. Ez a hazatérés minden nyaralás után sajátságos érzéssel töltött el; a város, a régen látott ismerős utcák, villamosok, a széles Rákóczi út nagy forgalma, a már keskenyebb Kossuth Lajos utcáé és a végén a még keskenyebb Egyetem utcáé, amelynek elkanyarodó, keskeny öblébe bepillantva, a homorú oldalán már messziről jól lehetett látni a mi házunkat – majd a sötét kapualj, a lift, a lakás a felszedett szőnyegekkel, a behúzott bútorokkal. Itt a lakásban most egyszerre minden zajosnak és sötétnek tűnt fel, sőt rossz szagúnak is az erdők után, a szemközti ház még közelibbnek látszott, a kocsik robogása lentről a nyitott ablakon át még jobban hallatszott. A bútorhuzatok átható naftalin szagot árasztottak. Kicsomagoltunk, majd elkövetkezett a nagytakarítás, s kezdődött újra az egész évi, megrendszabályozott belvárosi élet. De most, Menyháza után ez nem egészen így történt. Szüleim és a felnőttek is talán csak sejtették, hogy egy korszaknak vége. Én még csak nem is sejtettem. Pedig ezután már minden – otthon is, a városban is – más, egészen más lett.

(1962)

DE ÉGETT SZÜNTELEN...

Akkoriban, tudod, kihűlt csehókba jártunk.
Kívül a városon, ahol rozsdás sorompók
rőt sodronyai közt vak mozdonyok dörögtek
s a nyomós kutakon úgy csöpögött a kék víz,
mint őszvégi esők, vékonyan s szomorúan.
A kocsmagrádicson fáradt sugár derengett
s belül a kancsal székek ikszei meredeztek.
Langyos volt itt a sör, a bor meleg s a zöld szesz
beleragadt a csorba, törtfényű poharakba.
A rosszujjú csapos minden forintot sandán
megforgatott, a címer rajzát keresve rajtuk
s kétszer is meggondolta, hogy mennyit adjon vissza.
De mi e rosszagú zugokba bujva, mégis
könnyű és boldogító tiszta csodákra vágytunk.
Valami úrinő hagyhatta rád a barna
krokodil ridikült, vele kaptalak téged
s e vad városnegyed így gyöngült szelídebbé.
Holdszínű melleden kellett nyugodnom akkor.
Én, örök éhező, hogy töltekeztem véled!
Hallgattad szavaim s tudtam semmit se hallasz
s elhagylak – úgyhiszem – már ért bennem a szándék.
Mert pompás, iszonyú sorsot szántam magamnak.
Ujra fordult az év s vágyaim elakadtak,
de égett szüntelen a mohóság szivemben.
Add, e hajdani kocsmát, hogy el tudjam feledni
álmatag magamat, sóvár ujjaid ízét!
Mért hajszol untalan a régi gyönyörűség
sorsom ellen, ami betelik majd keményen?
Hogy csontom se lehet enyém, tied, de közkincs,
mert ami gazdagság van, az az én gazdagságom
s minden szenvedés kínját lassan magamba vettem.
Föltünhetsz – ragyogó villám – emlékeimben,
de leszakadtál rólam, legsúlyosabb kölöncöm.
Egy kocsma mocsarába, egy városszéli padra.
Hült kő, lidérc, az uj nap fényeivel bevonva.

HÉT SOR

Döbbenetes az öröm kényszere!
Hogy látok, érzek mindent, ami jó volt
s csak fénylik egyre,
mindig ragyogóbban
a mai szép
s a boldog tegnapi:
ó, csak ezt tudjam jól elmondani!

Albert Zsuzsa

KÜLVÁROS

A világ kitárja kalitkáját
és tollafosztott madarak
tipegnek hunyorogva,
szárnyukat emelgetik,
mereven.
Tág, tág a levegő,
a föld piros almája
zuhan a felhők fölé.
Este. Nyílnak a kapuk nyikorogva, lassan,
a hűvös sötét megcsapja homlokukat.
Füst kanyarog,
a kémény
vékonyan csorgatja égnek a kormot,
hallgatag kerítésen
lépked a végtelen gondolat,
széttárt karokkal, tűnődve,
hova lettek a szárnyas madarak
s ezek a korcsok itt mifélék.
Kitágul az éj,
a városszéli sínek alatt
sötéten terjed a híd alatt
a Kakas tó árva vize.
A kukoricaföld sikos útjai meglapulnak,
csörrennek a horpadt edények a telkeken, ahogy
lépked a boldog kettős árny,
csörgő salakon bukdácsolva,
végtelenbefutó kerítések mellett,
végtelen életük függvényeit dadogva
lázban,
forduló íve alatt az égnek.

CSODA

Csodamód megszázszorozódtál,
házakra, utakra tapadtál,
a háztetőkig érsz, és
hűségesen elibém fekszel,
vigyázol rám a rendőrrel
keresztutaknál lámpaként lebben ujjad,
és rám szólsz esőből, ködből,
erdei utakról,
magadat világgá sokszoroztad.

Hunyadi István

MÍG ENGED A JÉG

Vasas-fiúk, csontos, nyakigláb kamaszok!
Megbolydul-e még szívetek, a fakóra mosott,
kék zubbony alatt?
Visszaidézitek arcom, gyakran pörlekedő szám,
monoton zúgó kerekek zsivajában?
Láttok-e még,
az egymásba-torló, elsodró napok közt?
Csak én látlak?
Hogy játék-anyagomból újra-teremtselek?
Az csipkésen izzik bennem,
mint fém a kokillán!

Bevéstétek-e a pillanat vereségét
hogy közétek léptem?
Ez a perc vádolva tekint rám!
Így feszeng, latolgat
bírái előtt a gyáva tanítvány,
dünnyögve, darálva vásott szólamokat!
Rajtam égbolt nehezéke!
Hallgattatok konokul, megütötten,
állva tekintetem, karotok görcsbe-fonódva.
Szemetek sarkán láttam, hova billen a mérleg.

Mint taszíttok el engem, új nevelőtök!
Közöttünk jégfal, bevégzett sötétség.
Mennyi fagyott csend, dacos, szorított száj,
lesiklott tekintet, vigyori visszabeszéd!
Mind-mind felemelt öklök,
tank-csapdák meredtek utamba!
Hány szorongó éj, összemért kard, komisz vereség?
Hány újrakezdés?
Míg ötven év hallatlan távolából
közétek értem.
s megnyíltatok nekem,
mint ahogy aranyat-nyilazó napnak
enged a jég!

Budapest, 1963. V. 1.

ABLAKMOSÓ

Burleszk-tragédia egy felvonásban

(Befejező rész)

Jobbról két overallos díszletező munkás jön be, kitolják az ablakrámát, a heverőt, a paravánt, s betolnak helyette egy padot, egy görcs fát, majd egy sík makettépület-jelzést, HOTEL felírással. Komótosan, közönyösen rendezkednek. Az egyik fütyöli, a másik dúdolja a dzsessz-melódiát. Tudomást se vesznek Tomiról és Nusiról, akik a díszletezés alatt végig a „bűnbeesett" pózban állnak.

A két overallos már menne kifelé, amikor egyszerre beront a Házmester s magából kikelve ordít.

HÁZMESTER *(Tomihoz):* Tiltakozom! Ehhez nincs joga! Ez több, mint magánlaksértés!... Ez... ez...

A két overallos egymásra néz, de olyan mozdulattal, mint akik már felháborodni se tudnak, annyira nevetségesnek tartják a renbontó jelenetet. Kétoldalt megfogják a Házmestert a gallérjánál és nagy flegmával húzzák kifelé. Az meg, mint valami hurokba akadt groteszk madár, úgy hadonászik.

HÁZMESTER *(könyörögve):* Nusikám... a tej nincs felforralva... nincs leszűrve a kávé... én nem tudom... és megfázol... és az ascorbinsavat se vetted be...!

A két overallos és a Házmester balra el.

Dzsessz lassan halkul.

Csend.

Először Tomi mozdul meg. Mintha álomból álomba ébredne: tétova. Körülnéz. Végigsimítja a homlokát. Nusi is bizonytalan, külsejéhez egyáltalán nem illő kislányos zavarral mozog.

TOMI: Különös. Azt hittem, sokkal egyszerűbb lesz.

HÁZMESTERNÉ: Tessék?

TOMI: Azt hittem, sokkal egyszerűbb lesz.

HÁZMESTERNÉ: Én is... Azt hittem, mindenre emlékezni fogok. De semmire sem emlékszem. Talán csak erre a padra...

TOMI *(megnézi a padot):* Egészen új pad.

HÁZMESTERNÉ: Pedig régi. Legalább harminc éves. *(Sóhajt.)*

TOMI: Ne mondjon ilyen nagy számokat. *(Csöndesen.)* Most nem otthon van. Itt most minden friss, ki nem próbált, vadonatúj... Maga is. Jobb is, ha nem emlékszik semmire. *(Sóhajt.)* Annál könnyebben fog menni.

HÁZMESTERNÉ *(révedezve leül a padra):* Milyen furcsák a szavai... Annyi minden van bennük! Ó, a férfiak... Nem gondolja?

TOMI *(leül melléje):* De igen.

HÁZMESTERNÉ: Mondjon szépeket nekem. Mi az magának!...

TOMI: Csakugyan – mi az nekem? Csakugyan. A többi már úgy megy akkor, mint a karikacsapás.

HÁZMESTERNÉ *(ellágyulva):* Szeretem, ha a boldogságról beszél. Ha szépeket mond, jobban tudok emlékezni. Tudja, mi egy lánynak ez a szó: boldogság? Mikor az első kivágott ruhánkat fölvesszük... Tessék?

TOMI: Nem szóltam.

HÁZMESTERNÉ: És a vállunkon egyszerre égni, parázslani kezd az a kis anyajegy, amivel nem is törődtünk addig – s most ez a semmiség egyszerre védtelenné tesz... És milyen jólesik ez a védtelenség. *(Félrebúzza vállán a pongyolát.)* Itt van, ez az.

TOMI *(odahajol):* Semmit sem változott. *(Megcsókolja.)* Vadonatúj.

HÁZMESTERNÉ *(hirtelen körülnéz):* Vigyázzon... Nem jön senki?

TOMI: Sajnos, nem.

HÁZMESTERNÉ: Olyanok vagyunk most, mint a szökevények. Mintha valahol a tengerparton volnánk... fehér márványpaloták... mólók... eukaliptuszok... Nem, nem is azok – pálmák!

TOMI *(odapillant a görcs fára):* Egy pálma.

HÁZMESTERNÉ *(durcásan):* Maga rossz fiú. Olyan szűkszavú. A férfiak ugye keveset beszélnek? Mért nem dicséri meg az emprimé ruhámat? *(Feláll, kislányosan illeg a pongyolájában.)* Az első nagy nyári ruhám volt... És éppen a Riviérára utaztunk. *(Kissé elbizonytalankodva Tomira néz.)* Nem hiszi?

TOMI: Micsodát?

HÁZMESTERNÉ: Hogy a Riviérára...

TOMI *(megadással):* Dehogynem... hát persze. Milyen csacsi maga. És akkor? Akkor mi volt?

HÁZMESTERNÉ *(zavartan motyog.)* Nem tudom...

TOMI: Dehogynem tudja. Csak folytassa úgy, mintha olvasná valami könyvben. Aztán belejön ám az ember... Hogyan is volt csak? Éppen a Riviérára utaztak... a legelőkelőbb szállodában laktak...

HÁZMESTERNÉ *(hálásan):* Igen, igen! Egy gyönyörű márvány szállodában... Észre sem lehetett venni, hogy háború van, nem is tudom, hogyan csinálták. Egyszerűen nem tudtam, hogy háború van. Csak tenger volt és homok... *(Visszaül a padra, szerelmesen Tomi vállára hajtja a fejét.)* Csak tenger és homok... És még alkonykor is olyan messzire lehetett látni! Az éjszaka is kék volt. Kék és világított. A mólón egy panamainges fiatalember sétált... *(Összegombolja Tomi nyakán a pizsamakabátot.)* Ilyen inge volt, mint a tied. Pontosan ilyen. Anyu fönt olvasott a hotelszobában, az erkélyen... Ha egyszer bevette az ascorbinsavat, utána mindig olvasott egy kicsit.

Hosszabb szünet. Látszik Nusin, hogy valami választ várna.

NUSI: Maga rossz fiú. Egyetlen szava sincs?

TOMI *(kényszeredetten):* De van... Egy volna...

HÁZMESTERNÉ *(felragyog):* Ugye! *(halkan):* De ne mondja most... várjon még.

TOMI *(sóhajt):* Jó. Várok.

Szünet.

HÁZMESTERNÉ: Keljen csak fel... *(Jobbra, a színpadszélre mutat.)* Ha onnét... – de nem, mégse! *(A bal színpadszélre mutat.)* Ha onnét jönne errefelé...

TOMI *(lassan jobbra, majd balra fordul):* Igen. És?

HÁZMESTERNÉ: Ugye, megérti?

TOMI: Hogyne.

HÁZMESTERNÉ: Hiszen maga mondta...

TOMI: Persze.

HÁZMESTERNÉ *(lehajtja a fejét):* Hogy újra meg kell találnunk egymást...

TOMI *(két kezét a mellére teszi):* Én mondtam?

HÁZMESTERNÉ: Hát nem emlékszik? Hogy most kell megtalálnunk... Meg kell találnunk a mólót.

TOMI *(hosszan nézi Nusit):* Igaza van. Talán az kellene. *(Ültében előre hajol s tenyerébe hajtja a fejét.)* De azt én se tudom, hol van.

HÁZMESTERNÉ *(révülten újra a bal színpadszélre mutat):* Ha onnét jönne errefelé... a kezét zsebredugná... aztán megállna egy percre a mólón, lerúgna egy követ a vízbe... – Figyel?

TOMI *(még mindig tenyerébe hajtott fejjel).* Én mindig féltem a mólóktól. Olyanok, mint az egérforgó. Mindig beljebb... mindig beljebb csalogatnak, hogy majd a végén – a móló végén egyszerre minden kitárul!

HÁZMESTERNÉ: Vagy fütyörészne inkább? Az talán még jobb volna. És én hallgatnám a padon, ahogy közeledik... ahogy jön vissza a biztos part felé...

TOMI: És akkor egyszerre vége a mólónak. Nincs tovább. Csak sötétség van és víz van. Rengeteg víz. Az ember imádkozni szeretne, hogy legalább csak egy percre nyíljon meg a sötétség... De nem történik semmi.

HÁZMESTERNÉ: S akkor egyszerre észrevenné, hogy egyedül vagyok...

TOMI: És kulloghatunk vissza a part felé. A csoda nem adta meg magát. Csinálhatunk egy külön kis világegyetemet magunknak... külön kis háziszínházat... Az biztos, azt mondják. Abba nem rondíthat bele senki...

Nusi lassan feláll, s húzza magával Tomit is a bal színpadszélre.

HÁZMESTERNÉ: Ugye megérti?

TOMI: Hogyne...

HÁZMESTERNÉ: Hiszen maga mondta Tomi: Persze...

HÁZMESTERNÉ: Ha innét jönne... *(Hirtelen körülnéz.)* Vagy nem... mégse. *(Átvezeti Tomit a jobb színpadszélre.)* Ha innét jönne lassan...

TOMI *(motyog):* Igen. Ez jó. Nem onnét, hanem innét. Hiszen szabadon választhatunk.

HÁZMESTERNÉ *(súgva):* És nincs senki a közelben... Csak én, csak maga!

Megszűrten felhallatszik a Rózsalovag-keringő, de időnként – mintha csak lesné az alkalmat – bele-beleront a melódiába néhány édeskés ütem.

Nusi kislányosan visszasiet a padhoz és álmatagon elhelyezkedik. Tomi zsebredugott kézzel megindul a színpad szélén. Halk füttyel kíséri a zenét. A súgólyuk előtt megtorpan; mintha csak akkor venné észre Nusit. A padhoz lép és tisztes távolságra leül melléje.

Némajáték.

Nusi kínálkozón tartózkodó. Tomi mind közelebb húzódik hozzá. Aztán Nusi megy bele egyszerre szenvedélyesebben a játékba és Tomi húzódik el után. Van egy pillanat, mikor midnketten fásultan néznek maguk elé.

HÁZMESTERNÉ: Azt hittem, sokkal egyszerűbb lesz.

TOMI: Tessék?

HÁZMESTERNÉ: Azt hittem, sokkal egyszerűbb lesz.

TOMI: Én is.

Mozdulatlanul ülnek. Hirtelen elhallgat a zene. Mindketten fölkapják a fejüket s ugyanazzal a védekező mozdulattal összefogják magukon a pizsamakabátot, pongyolát. Arcukon riadtság.

HÁZMESTERNÉ: Mi történt?

TOMI: Nem tudom. Mintha valami fényszóró tűzne ránk.

HÁZMESTERNÉ: Nem... Mintha kikapcsoltak volna valamit.

TOMI: Az mindegy. Az ugyanaz. *(Kis szünet után.)* Próbáljuk újra?

Nusi feláll, a közönséggel szemben. Most tiszta és szenvedő az arca. Megrázza a fejét; de a könnycsepp azért nem gördül le a szeméből.

HÁZMESTERNÉ: Nem. Jöjjön. *(Tomi felé nyújtja a kezét.)*

TOMI: Essünk túl rajta?

HÁZMESTERNÉ *(halkan):* Igen.

Vad dzsessz harsan fel, szinte fülsértő. Nusi és Tomi rángatózó, groteszk mozdulatokkal egymásba kapaszkodnak, táncolva körbeugrálják a színpadot, majd távolabbról megcélozzák a háttérben álló Hotel épület-jelzést, s karjukat–lábukat dobálva elindulnak feléje. A Hotel ajtaja kinyílik előttük, s ők szinte beesnek rajta. Az ajtó becsukódik.

Pár pillanatig üres a szín, csak a dzsessz harsog tovább. Aztán bejön a két overallos. Kicsit hökkenten bámulják az ide-oda dülöngélő Hotel-t, majd vállat vonva

egymásra néznek, mint akiknek nem az a dolguk, hogy bármin is fönnakadjanak, hanem hogy tudomásul vegyenek. Mozgásukban maguk is átveszik a dzsessz ritmusát s félig táncos léptekkel kitolják a fát, a padot, majd legvégül a dülöngélő Hotel-t.

A dzsessz tovább bömbö,l, nem csökkenő hangerővel.

Aztán váratlanul csönd.

Csapzottan, lihegve, szánalmas esettséggel berohan a színre a Házmester és elbizonytalanodva, körbepislogva megáll. Ugyanaz a háziköpeny van rajta, mint amiben megismertük.

HÁZMESTER: Azt hiszem, eltévedtem... Nem jól tájékozódom ilyenkor estefelé. És nappal se. Úgylátszik, már nappal se. *(Ütögeti a fejét.)* Reggel óta keresem a Törvényszéket, a Kapitányságot és... *(Hirtelen jobbra lódul pár lépést s körülnéz.)* Várjunk csak! Nem itt volt valamikor a régi kikötő? Pedig itt volt. Valahol itt kellett lennie... Aztán lebontották. A raktárakat, a hajókat, a mólót... A vizet is! *(Kicsit eszelősen nevet.)* A vizet... szétbontották a vizet. *(Halkan.)* És erről se tudtam semmit. Titokban csinálták. Egyetlen rendelet se beszélt róla. Pedig hogy ígérgették! – hogy a beleegyezésünk nélkül semmihez se nyúlnak hozzá, minden a helyén marad! *(Lassan középre megy.)* Valamikor egy pad állt itt. Ezt se jelentették be, hogy elviszik... *(körülnéz.)* Olyan üres minden... *(Majdnem komikus sírással térdre roskad.)* Mért csinálták ezt velem? Mért zavartak így össze? Egész életemben csak a tényállás érdekelt..., hogy legalább a tényállást tisztázni lehessen! *(Támadóan összehunyorítja a szemét.)* Miért – a rendelet talán nem írja elő? A törvény? *(Feláll, majd hunyt szemmel, vigyázz állásban mondani kezdi):* „Mindenekelőtt tisztázzuk a tényállást, az okokat és indokokat, ez a legfontosabb teendő. Ha ez megtörtént, sem csalás, sem hazugság nem maradhat leleplezetlenül. Elmulasztása esetén könnyen megeshetik, hogy a tisztázatlan tényállás a szükségszerűség látszatát keltve, a törvényesség tekintélyét kölcsönzi magának." *(Felnyitja a szemét, vár kicsit, aztán legyint.)* De ez sem ér semmit. Nem tudom elég hangosan mondani. Berekedtem. Reggel óta járom a várost, az utcákat, a kikötőket...

Nagyvárosi, kaotikus járműzaj hallatszik, dudálás, fékcsikordulás, berregés, hajózúgolódás, szintén háromdimenziós technikával. A lárma föl-fölerősödik, de csak annyira, hogy a Házmester szavait tisztán hallani lehessen.

HÁZMESTER: De ez sok... ez sok már. Egy emelet... tíz emelet... húsz emelet... – az egész város! *(Kétségbeesetten.)* De én csak egy házért vagyok felelős!

Lárma fölerősödik, elhalkul.

HÁZMESTER: A fülem is berekedt már. Fáradt vagyok. Pedig szerettem volna elmondani az illetékeseknek, hogy mi történt. Talán van mégis egy ember... egy hivatal, ahol megértik, hogy mit jelentett ő nekem. Tizenöt évvel ezelőtt született egy gyermekünk. Egy kislány. *(Szünet.)* Ilyen szép, hosszú, göndör haja volt... ő meg ekkorácska, ilyen picike... *(Mutatja.)* De aztán ő is csak megnőtt, mint a többi más. Csak éppen nem beszélt. Hülye volt szegény. Már úgy született. Igen. Pedig minden előírást betartottunk, minden rendelkezést. És mégis. Ez volt az első tényállás, amit nem tudtam tisztázni. Hogy miért ő?...

Lárma fölerősödik, elhalkul.

HÁZMESTER: Miért éppen ő? *(Lehorgasztja a fejét.)* Aztán szereztünk egy macskát. Egy kismacskát. Hogy mégis legyen valaki, aki nyávog legalább, ha az ember fáradt vagy berekedt. Jaj, Istenem, milyen gyönyörű kismacska volt! Szürke. Nem is hasonlított a többi macskára. Rövidek voltak a lábai... a teste meg hosszú... *(Mutatja.)* És a farka hol így, hol úgy... Mindig csinált vele valamit. Mozgott. Mi meg nevettünk, talán nem is nevettünk annyit életünkben, mint akkor. Ő meg egy szép nap hanyattvágta magát, a padlóba verte a fejét és úgy nyivákolt... Epilepsziás volt

szegény. Pedig olyan macska nincs is. És mégis. Ez volt a második tényállás, amit soha nem tudtam tisztázni. Hogy miért ő?...

Lárma fölerősödik, elhalkul.

HÁZMESTER: Miért éppen a mi macskánk? *(Ide-oda totyog.)* És most itt van ez... ez a harmadik. Reggel óta kódorgok, mint egy koldus, mint egy elbocsájtott ügynök... *(Halkan, mintha titkot árulna el.)* És nem merek hazamenni se... Mi lesz, ha közben lebontották a házat is?... Mi lesz, ha azt mondják: „Itt kérem? Nem is volt itt ház, kérem. Ugyan! Rosszul tetszik emlékezni. A Városi Húsfeldolgozó talán, az igen, az itt állt valamikor, de azt már csakugyan régen lebontották, mert büdös volt." – Hm? És ha ezt mondják a Kapitányságon? Hogyan bizonyítom be, hogy mi ott éltünk éjjel és nappal, ott ittuk a reggeli kávénkat, ott adtam be a feleségemnek az orvosságot... *(Elcsuklik a hangja.)* Hogyan bizonyítom be egyedül?

Hirtelen behúzza a nyakát, felhajtja a háziköntöse gallérját és óvatosan elindul körbe a körfüggöny mentén.

HÁZMESTER: Pszt! Talán okosabb lett volna, ha hallgatok... Lehet, hogy engem is figyelnek. Egy járókelő, egy feketeruhás férfi már úgyis megszólított előbb és azt kérdezte: „Na, mi van öreg? Nincsenek otthon?" *(Egy ujjával a homlokát ütögeti).* És ez igaz. Nincsenek otthon. Elment. És én is félek hazamenni...

Óvatosan tovább lépked körbe, kétszer körbejárja a színpadot. Aztán hirtelen meggondolja magát és középre rohan.

HÁZMESTER: Nem bírom... nem bírok tovább bujkálni!

Zsebkendővel törölgeti az arcát. Lassan megnyugszik.

HÁZMESTER: Így jó. Most már jó. Tessék, itt vagyok.

Kihúzza magát s két tenyerét ki-be forgatja a közönség felé.

HÁZMESTER: Kívül-belül üres... nincs benne semmi.

Hosszan nézi a tenyerét.

HÁZMESTER: Semmi sincs benne. Még sebhely sincs rajta. Még sebhely se... *(Heherészve nevet.)* Nem adják azt olyan könnyen! Inkább észre se veszik, hogy itt állok... Pedig itt van a zsebemben a Szabályrendeletek Könyve. *(Előhúz egy vaskos, kicsi könyvet.)* Istenem, mennyit forgattam valamikor! Betéve tudom minden sorát. *(Lassan pörgeti a könyv lapjait.)* Utasítások a lépcsőházra... a pincére, a folyosókra... a hátsó lépcsőházra... a padlásra... *(Heherészik.)* Reggel láttam egy majmot, egy kifeszített kötélen ugrált és verte a mellét: „Tiltakozom! Megtiltom! Jelenteni fogom!" *(Heherészik.)* Aztán egyszercsak elég volt... *(Becsukja a könyvet.)* Azt hiszem, erre sincs szükségem már. *(Leteszi maga elé a könyvet.)* Itt a földön talán majd megtalálja valaki. A gyerekek. Azok közelebb vannak a földhöz. Nem olyan magosak. *(Heherészik.)* Azok talán még észreveszik.

Lárma erősödik kissé. Fölemeli a fejét, mintha csakugyan valami gyermekek fölötti régióba emelné az arcát.

HÁZMESTER: Itt fönt... itt ő fölöttük... itt már az ember szeme is megsüketül. Mennyi nép, Istenem! És hogy rohannak... egyik a másik után! Délután láttam egy teherautót, tele volt csupa új teherautó gumival. Feketék voltak és mégis hogy ragyogtak! Egy kicsi folt se volt rajtuk... semmi... És azok is mind gurulni fognak. Nem, most már nem haragszom senkire...

Hirtelen erős robajlás, berregés. A Házmester tétován jobbra mered, előre lép, mintha észrevett volna valamit a távolban. Belekiált a robajlásba.

HÁZMESTER: Nusi!... Nusikám!...

Lárma elhalkul. Házmester visszahátrál középre.

HÁZMESTER: Azt hittem, ő volt... Pedig tudom... *(Hangja megcsuklik.)* Valahol ő is ott gurul... Mind ott gurulnak...

Leoldozza a köntöse övét, sután babrál vele, az egyik végére hurkot köt.

HÁZMESTER: De most már jobb így.

Közben leereszkedik a Házmester fölé egy benzinkút-makett, két ráakasztott harmonikacsővel. Az egyik cső magától kiakasztódik s kampója éppen a Házmester feje fölött billeg.

HÁZMESTER: Többé úgyse lehetne ugyanaz, ami volt...

Lassan sötétedik a színpad, olyan ütemben azonban, hogy még látjuk: a Házmester a hurkot a nyakába akasztja, ráigazítja az övet a kampóra, majd az öv maradék szárát húzni kezdi lefelé.

Közben halk dzsessz.

Ahogy sötétedik a színpad, sziluetté halványodik a kép: A Házmester lábujjra állva, félrehajtott fejjel csüng a kampón.

Ebbe a félhomályba lép be a két overallos. Felváltva fütyülik a dzsessz-melódiát. Betolják az üveges ablakrámát, a heverőt, a paravánt s ugyanúgy helyezik el mindegyiket, ahogy a játék elején álltak. Már indulnak kifelé, mikor észreveszik a Házmestert. Meglepett füttyentéssel egymásra néznek, majd vállukra veszik és kiviszik jobbra.

Dzsessz egy pillanatra fölerősödik: ugyanakkor teljes sötétség. Aztán csönd.

A színpad kivilágosodik, de jelezzük, hogy este van: az ablakrámán távoli neonfény vibrál.

Ablakmosó az ablakráma mellett áll s éppen a szarvasbőrt hajtogatja össze. Anni katatón pózban a heverőn kuporog és maga elé bámul.

ABLAKMOSÓ *(sóbajt):* Na, ezzel megvolnánk. Félig...

Átsandít Annira, majd tovább hajtogatja a szarvasbőrt.

ABLAKMOSÓ: Hiába, jó kis bőr ez, egész jó kis bőr... Ez még sose hagyott cserben. Csak persze nem szabad elsietni. Mindenhez idő kell, mindenhez a világon. Ehhez pláne. Előbb a nyúzás, a cserzés, a puhítás...

Annira sandít.

ABLAKMOSÓ: Nem mondom, először érdes egy kicsikét... egy kicsit morcos – de aztán! Ez már olyan puha, hogy öröm csavargatni.

Leakasztja az ablakrámáról a kabátját és felveszi.

ABLAKMOSÓ: Ebben a kabátban különben is ellenállhatatlan vagyok... a jó úristen tudja, mért. Pedig nincs a hajtókája mögött semmi. *(Mutatja.)* Talán a modorom?... *(Nevet.)* Biztos a modorom.

Kihúzza magát és lesimítja a kabátját.

ABLAKMOSÓ: No, lássuk csak!

Krákog, a torkát köszörüli, közben Anni felé sandít, de Anni nem mozdul. Ablakmosó töprengve hümmög, majd egyszerre földerül az arca s a homlokára csap.

ABLAKMOSÓ: Megvan! Tudom már! A líra maradt ki... Hiszen este van, tavasz, a szobánkba bebólogat egy virágzó faág...

Felülről behajlik a heverő fölé egy virágzó faág. Anni erre se mozdul. Ablakmosó hamis pátosszal beszél tovább.

ABLAKMOSÓ: S a lelkünk egyszerre olyan lesz, mint valami ódon hangszer... *(Pengető mozdulatokat tesz.)* Plam-plam... plam-plam...

Anni nem mozdul.

ABLAKMOSÓ: Úgy látszik, több gázt kell adni.

Ablakmosó benyúl a zsebébe, előhúz egy szál piros rózsát, kabátja gomblyukába tűzi, ájtatos-szentimentális képpel nekitámaszkodik az ablakrámának s először csak dúdol, majd énekelni kezd.

ABLAKMOSÓ:

Lám a madarak is
hadd szaporodjanak,
majd eljőnek
a szép kikeletkor,
sok szép énekszóval
zengedeznek.

Mert ilyetén helyben,
mint gyümölcsös kertben
a fia ták
nevelkednek ifjak,
gyermekek, jó fiak
Isten által.

Anni lassan fölemelkedik a heverőről, a rivalda felé lép, megáll. Ablakmosó kis mosolyt nyom el. Újra ismétli a második strófát. Míg énekel, Anni lépésenként megtorpanva elindul feléje. A strófa végeztével Ablakmosó kisfiús zavarral lehajtja a fejét s a virággal játszik.

ANNI *(halkan):* Hol tanulta ezt?

ABLAKMOSÓ *(továbbra is lehajtott fejjel):* Régen. Nagyon régen... *(Sóbajt, fölnéz):* Ismeri?

ANNI: Hol tanulta?

ABLAKMOSÓ: Ez a gyengém. Munka után szeretek egy kicsit énekelni, dudoraszni... Az ember sose lesz igazán felnőtt. Itt, a szívünk mélyén egy kamasz él, egy gyermek. Undok komédia a többi, én is tudom. De hát mit csináljunk?

ANNI: Van egy harmadik strófája is...

ABLAKMOSÓ: Harmadik? Nem, az nincs. Rosszul emlékszik.

ANNI: Tomi tudja.

ABLAKMOSÓ: Érdekes. Sose hallottam még.

ANNI: Hol tanulta?

ABLAKMOSÓ: Igazán éndekli? Kedves magától... Ha nem tudnám, hogy bízik bennem, talán gyanakodnék is, hogy csak zavarba akar hozni. – Nekünk se könnyű, higgye el. Hol hallunk mi... mikor hallunk egy őszinte szót? Ritkán. Évre év és senki se kérdi, hogy mit érzünk – hogy nekünk mi fáj... Csak mi érdeklődünk mindig: hogy hol a vödör? hol van ez meg az... – s hogy nem zavarunk-e? *(Legyint.)* Minden mesterségnek megvan a maga bánata.

ANNI *(fegyelmezetten, de irtózva):* Gyilkos.

ABLAKMOSÓ *(szelíden):* Ezt is mondják. De én ezt is megértem. Olyan könnyű összetéveszteni az embereket! Azt hiszi, csak úgy megy, egykettőre fülöncsípünk

valakit és rámondjuk: te vagy a felelős! Mindannyian felelősek vagyunk. *(Szívére mutat.)* S itt bent... a gyermek sír idebent. És már a harmadik strófára sem emlékszik. Mert cserbenhagytuk egymást... nincs, aki megfogja a kezünket és azt mondja: Te sem vagy jobb, se rosszabb, mint más... ha belépsz a szobába, te is ugyanott balra találod a villanykapcsolót, a konnektorokat, a fürdőszobaajtót – mindent ugyanott... hiszen nincs idegen lakás, mindenütt otthon érezheted magad! De cserben hagytuk egymást és nincs, aki megfogja a kezünket...

Ablakmosó megfogja Anni kezét, aki húzódna el, de az Ablakmosó nem engedi.

ANNI *(halkan)*: Gyilkos...
ABLAKMOSÓ *(sóhajt)*: Istenem...

Ablakmosó lassan a heverő felé vezeti Annit s az szuggeráltan engedelmeskedik.

ABLAKMOSÓ: Tudja mikor? Még inaskoromban tanultam ezt a dalt. Amikor kezdő az ember, tele van a szíve dallal. A meg nem értés, a közöny, az ami öl – ami felnőtté tesz... *(Megáll a heverőnél.)* Tessék. Foglaljon helyet.

Anni tétován leül. Ablakmosó a szarvasbőrt teríti le a földre s arra telepszik.

ABLAKMOSÓ: Több ablak nincs? Valahol... mellékhelyiség... miegymás... Ráadásnak szívesen megcsinálom.
ANNI: Gyilkos.
ABLAKMOSÓ: Mellesleg igaza van – egy csakugyan volt közöttünk. De hát azt is a körülmények kergették bele. Pedig nem volt rossz fiú... együtt kezdtük a szakmát. No, nem mindjárt az emeleten meg ilyen gyönyörű, tágas ablakokkal... Az ilyen csakugyan ritkaság. Öröm dolgozni rajta... Nézze csak, hogy ragyog! Nem érzi, hogy tágul a tüdeje... hogy minden megváltozott!

Ablakmosó ültéből Anni felé hajol, de az riadtan hátrább húzódik, a lábát is maga alá húzza.

ABLAKMOSÓ *(sóhajt)*: Bezzeg valamikor! Tudja, mivel kezdtük? Koszos kis pinceablakokkal. De az volt a hőskor! *(Gyors rántással kihúzza maga alól a szarvasbőrt és felmutatja.)* Ez még abból az időből való. Filléres munkák... huzatos pincék... aztán a szén meg a piszok... a patkányok... *(Fintorít.)* Nem is lehetett azt másképp kibírni, muszáj volt énekelni közben. De most már csak munka után. Az ember legyen tekintettel a háziakra.

Ablakmosó visszateríti a földre a szarvasbőrt, mintha ismét rá akarna ülni, de csak leguggol s lekönyököl a heverő végére.

ABLAKMOSÓ: Ha például most felülnék ide... így valahogy... *(felül)* – Ez már határsértés volna.

Anni még jobban összekuporodik, majd hirtelen felugrik a heverőről.

ANNI: Mit akar?
ABLAKMOSÓ *(udvariasan a szarvasbőrre mutat)*: Tessék. Foglaljon helyet.

Anni leül a szarvasbőrre, de közben nem veszi le szemét az Ablakmosóról. A férfi kényelmesen elnyúlik a heverőn.

ABLAKMOSÓ: Szóval az a kollega, hát az csakugyan peches volt szegény. Emlékszem, valami ronda alagsori helyiségben dolgoztunk... akkor is tavasz volt, mint most... – s egyszercsak fejébe vette, hogy fölmegy a harmadik emeletre. Volt ott egy függönyös ablak, egy szép kétszárnyas, karcsú... *(Két érzéki hullámvonallal női sziluettet rajzol a levegőbe.)* Csak éppen csukva volt. Micsoda izgatóak tudnak lenni az ilyen állig begombolt ablakok! No de, nem nyújtom hosszúra. Fölment a fiú. A kilincs engedett. Aludtak. A férfi is meg az asszony is. Odament az ágyhoz és próbálta ébresztgetni őket. De egy istennek se akartak ébredni. Rázta őket, könyörgött,

letérdelt, rimánkodott, hogy térjenek magukhoz... ne hagyják cserben a céget... ne hozzák szégyenbe... inkább megcsinálja ingyen... – de azok csak aludtak. Képzelje el – sírt a kollegám! Sír. De aztán mégse bírt magával. Odament az ablakhoz, szét-húzta a függönyt... *(mutatja)* – és hozzákezdett. Engedély nélkül.

Ablakmosó – belemelegedve a történetbe – hirtelen lendülettel feláll, de Anni félreérti, védekező mozdulattal hozzásimul a heverőhöz, majd mint a macska, ismét felkúszik rá és ott kuporog.

ANNI *(alig hallhatóan)*: Gyilkos...

Ablakmosó nevet s pátoszos mozdulatot tesz.

ABLAKMOSÓ: És tudja mi történt akkor? Egy gránátot vágtak hozzá. Igen. Egy gránátot. Még szerencse, hogy múlt világháborús volt, nem robbant. De ki tudta ezt előre? Ki tudhatta? Mikor az ember csak jót akar – s így válaszolnak! Hát csoda, ha a kollegámban is fölébredt az életösztön... hogy védje magát... hogy megmagyarázza... *(Szerényen leül a heverőre, bűnbánóan lehajtja a fejét.)* Kicsit túlságosan is megmagyarázta. És ez hiba volt. *(Megrázza a fejét.)* Nagy hiba volt. Csak a konkurrens cég röhögött a markába. Évekig nem kaptunk munkát, odalett a hitelünk, a bizalom... *(Oldalt dől a heverőn Anni felé közeledve, s most bénultan az se húzódik tovább, csak éppen összerezzen.)* Látja, még maga is bizalmatlan mindig. Pedig nincs oka rá. Ami akkor történt, az többet nem fordulhat elő. Tanultunk belőle. *(Felhúzza a lábát, térdét átfogja a karjával s Annira néz.)* Csak az a fontos, hogy maguk ketten megértsék egymást... *(Hűvösen, mellékesen teszi hozzá.)* És minket is megértsenek. *(Kis szünet után.)* Várjon csak... most hirtelen eszembe jutott az a harmadik strófa. Énekeljem el magának?

Anni hosszan az Ablakmosóra néz, majd mereven biccent.

ABLAKMOSÓ: Köszönöm. Köszönöm, hogy megengedi. *(Megköszörüli a torkát.)* Szóval, hogy is?... Igen. Megvan. *(Énekelni kezd.)*

Mert ha nem úgy lészen,
vízipuskánk készen,
jól tudjátok...

A dallam másik felét dúdolja, mintha a szövegét keresné, majd újrakezdi.

Ablakodba tartom,
ha reátok lövöm
mind össz'áztok.
Ezután kívánok
szép áldást reátok
az Istentől.

Kis szünet.

ABLAKMOSÓ: Így van?

ANNI *(halkan)*: Így...

ABLAKMOSÓ *(közelebb húzódik Annihoz)*: Próbálja most maga... Majd kezdem én, jó? *(Énekelni kezd)*:

Téli-nyári piszkot,
a tavaszi mocskot
lemossátok...

ANNI *(iskolás, vékonyka hangon folytatja):*

Mert ha nem úgy lészen,
vízipuskánk készen,
jól tudjátok...

Anni elakad, ismét hátrább húzódik a heverőn, Ablakmosó azonban utánacsúszik, féloldalt könyökölve.

ABLAKMOSÓ *(biztatva):* No... no... folytassa. Most jön a legszebb.

Anni lehunyja a szemét és úgy énekel.

ANNI:

Ablakodba tartom
ha reátok lövöm
mind össz'áztok...

Elakad, nagyot nyel, majd folytatja.

Ezután kívánok
szép áldást reátok
az Istentől...

ABLAKMOSÓ *(elérzékenyedve):* Hát nem gyönyörű? Ilyeneket már nem hallani az utcán. Ilyeneket már csak magunk tudunk... *(Félre.)* Meg én, ha nagyon muszáj.

Annyi felnyitja a szemét, kezét összekulcsolja a mellén s kinéz valahová a nézőtérre.

ANNI: Valamikor... amikor húsvét volt... házról házra mentek... házról házra mentek és beköszöntek...

ABLAKMOSÓ *(diadallal):* Na látja! Ugye, hogy nincs semmi új! Hiszen maga mondja... Csak a régiektől érdemes tanulni. Hogyan is volt az a régi köszöntés?

ANNI *(mintegy magának, halkan):* Eljöttem hozzátok ifiú létemre, hogy harmatot öntsek e szép növendékre...

ABLAKMOSÓ *(folytatja, de bujkáló frivolsággal):* Meg is öntözzük, csak legyen csöndesség, nem is erősen, csak elő adassék...

ANNI *(tétova mozdulatot tesz a levegőbe):* A kakast is látom, az ajtóban sétál... azt kiáltja a tyúk: ne bántsa a leányt! *(Maga is kiáltva mondja ezt, majd hangját könyörgőre fogva az Ablakmosóra néz s úgy folytatja):* Mert megváltja magát két veres tojással...

ABLAKMOSÓ *(még közelebb húzódik, Anni már a heverő végén kuporog):* Nem magát... mindannyiunkat! *(Hatásos szünet.)* Ugye, ért már? Ugye, megért engem? *(Simogatni kezdi Anni combját.)* Hiszen olyan kevésen múlik... És nem alamizsnát kérek. Bizalmat. Hitet, hogy utána minden más lesz... minden szebb lesz! Most gyűlöl, de – sajnos – ez hozzátartozik. Gondoljon azokra, akiknek még annyi boldogság se jutott, mint maguknak... mint magának meg nekem, hogy legalább tudják: van értelme az áldozatnak – a holnapért! Mindannyiunkért!

Míg az Ablakmosó beszél, Anni lassan fölemelkedik, de úgy, hogy maga alá húzott lábain ülve marad s két tenyerére támaszkodva enyhén hátradől. Elnéz a férfi feje fölött. Szinte szoborszerű most. Ablakmosó érzéki mozdulatokkal kíséri szavait, a végén már majdnem ráhajol Annira. Utolsó szavainál újra a menetelő léptek visszhangos dübörgése hallatszik fel – de ezúttal a disszonáns induló nélkül –, s ez a taktusos dübörgés, egyre erősödve, az egész némajátékot végigkíséri. Mikor eléri a fortissimót, az Ablakmosó mohón ráhajol Anni mellére, átkarolja a derekát: démoni másai Rodin Örök vágyakozás-ának. Aztán Anni – fejét még mindig fölvetve, eszé-

lősen nagyra nyitott szemmel – bábú merevséggel szintén átöleli az Ablakmosót. Így dőlnek hátra, összefonódva.

Hirtelen sötét. Csak az ablakráma üvegén villódzik a kinti neon fénye. A paraván, a heverő egyáltalán nem látszik. A menetelő léptek dübörgése lassan halkulni kezd. Aztán csönd. Fokozatosan kivilágosodik a színpad. Anni hanyatt fekszik a heverőn, mellén összekulcsolt kézzel; mintha ki volna terítve. Ablakmosó a heverő végénél guggol s a földön hajtogatja a szarvasbőrt. Aztán feláll, a bőrt zsebébe csúsztatja. és ráütöget.

ABLAKMOSÓ *(fanyarul):* Hát ez volt. Ennyi a tudomány. Nem sok, de elég. *(Annira néz.)* Alszik... U t á n a mindig aludni szeret a drága. S majd fölébred.. *(Elhúzza a száját, legyint.)* De hagyjuk. Most már csak ismételgetném magamat. Az én közreműködésemnek vége. A többi már úgyis megy magától. *(Megvonja a vállát.)* Különben is, én csak egyszerű beosztott vagyok. *(Ismét Annira néz.)* Én speciel sajnálom például. Nem is számítok fel semmit... Nem vagyok én rossz fiú. *(Cinikusan.)* Meg aztán: kibírja a cég. – De hogy egy csöpp érzés se legyen valakiben, még egy kis gyűlölet, egy kis karmolás se... semmi! Csak mint egy darab fa! *(Megcsóválja a fejét.)* Higgyék el, nekem se könnyű. De hát ezt is mondtam már párszor. Mindegy. Talán jövőre majd. Akkor úgyis találkozunk. *(Noteszt vesz elő, belelapoz, majd olvassa.)* Igen. Május tizenhét. Ne felejtsék el: pontosan egy év múlva, ugyanitt. És hogy addig? Hát istenem... Arra nincs szabály. *(Háttal a közönségnek, Anni felé fordul.)* Higgyétek azt, amit akartok.

Ablakmosó gyorsan kimegy balra. Anni nem mozdul. Kis idő múlva Ablakmosó visszajön lábujjhegyen, a heverő végéhez lép s onnét hajol Anni fölé.

ABLAKMOSÓ: Május tizenhét...

Ablakmosó gyorsan el.

Hosszú szünet. Anni továbbra se mozdul. Mikor már-már kínos a várakozás a nézőtéren, a körfüggöny hátsó nyílásán belép Tomi. Haja csapzott, mozdulatai tétovák. Megtántorodik. Arckifejezése réveteg. Odamegy a heverőhöz. Hosszan nézi Annit. Aztán leül a heverő szélére, de annyira a szélére, mintha nem merne igazán ráülni. Két térde között lógatja a kezét. Pillanatokig ez a kép. Majd Anni lassan felül. Egymásra néznek. Anni lecsúsztatja a lábát a heverőről s ugyanolyan bizonytalanul a legszélére ül, mint Tomi. Ő is a térde között lógatja a kezét.

TOMI *(fázósan összeborzong):* Hideg van.

ANNI: Vedd fel a pullóveredet.

TOMI: Igen.

ANNI: Ott van a szekrényben.

TOMI *(az egyik színpadsarok felé néz.)* Ott?

ANNI. Ott volt.

TOMI: Jó fölveszem. Majd fölveszem. *(Ülve marad.)* Te nem fázol?

Szünet.

ANNI: Tessék?

TOMI *(tenyerét a homlokához emeli):* Nem tudom... valamit akartam kérdezni. Miről is beszéltünk?

ANNI: A pullóver. Hogy a pullóvert, ha akarod...

TOMI: Persze... De nem, köszönöm. Nem kell.

ANNI: Azt mondtad, fölveszed. Hozzam ide?

TOMI: Nem... igazán nem fázom. Igazán nem fázom.

Szünet.

ANNI: Tomi...
TOMI: Tessék.
ANNI *(közelebb húzódik):* Nem mondasz semmit?
TOMI: Dehogynem...
ANNI: Énekeljek neked?
TOMI *(gyors, elhárító mozdulattal):* Nem!...
ANNI *(halkan):* Igazad van...
TOMI: Most nem. Ne haragudj.
ANNI: Igazad van. *(Körülnéz.)* Te...
TOMI: Tessék.
ANNI: Hány óra lehet most? Este van... vagy már éjszaka?
TOMI: Nemsokára hajnalodik.
ANNI: Persze... Most hajnalodik majd. Még csak most virrad.
TOMI: Világos lesz megint.
ANNI: Sütni fog a nap.
TOMI: Azt hiszem, le kell majd menni zsemléért.
ANNI: De hiszen hoztál... Nem hoztál?
TOMI: Nem... Azt hiszem, elvesztettem. De mindegy most már. Majd megeszi egy kutya.
ANNI: Egy macska.
TOMI *(elmosolyodik):* Jó. Egy macska.
ANNI: Egy szürke macska. Olyan, mint a házmesteréké volt.
TOMI: Az megdöglött már.

Egy pillanatra elcsöndesednek. Tomi zavartan félrenéz, Anni is lehajtja a fejét.

ANNI: Tomi...

Egymás felé fordulnak. Anni közelebb húzódik Tomihoz.

ANNI: Csókolj meg...

Tomi két tenyere közé veszi Anni arcát s hosszan nézi. Nem csókolja meg.

TOMI: Semmit nem változtál.
ANNI: Te sem változtál semmit.

Hangtalanul átölelik egymást.

TOMI *(ölelés közben):* Majdnem eltévedtem, mikor jöttem hazafelé...
ANNI: De most itt vagy. Az a fontos, hogy itt vagy, Tomi.
TOMI: Annyi ember tolongott az utcán... Nem is tudom, milyen nap van... hogy ennyien! És még éjszaka is... És olyan furcsák voltak... Mintha valami körmenetre készülődtek volna...
ANNI: Ne gondolj most rá. Az a fontos, hogy itt vagy.
TOMI: Azt hittem, soha többé nem találok haza. Meg féltem is...
ANNI: Hazajönni?
TOMI: Igen.
ANNI: Mert csacsi vagy. Mert olyan nagy-nagy gyerek vagy. Tudhatnád, hogy én soha... Téged soha...
TOMI: Pedig gyűlölhetnél most. Igazán nem gyűlölsz?
ANNI: Hallgass...
TOMI: Nem is irtózol tőlem?
ANNI: Ne beszélj így...
TOMI: Válaszolj. Legalább egy kicsit gyűlölj...
ANNI: *(kis szünet után):* Nincs jogom hozzá. *(Halkan)* És ha volna is... mit érne? Hallgass meg... hallgass rám. Mi nem tehetünk róla... hiszen nem mi... *(Sír.)* Nem te meg én...

TOMI: Nem. Egyedül csak én. – Előre tudtam, hogy így lesz... és mégis belenyugodtam – én igazán elhittem, hogy így muszáj... Hiszen, ha csak engedelmeskedtem volna – de hittem... hittem is Anni! És vártam közben, hogy valami csoda történik, ami megszabadít...

Tomi Anni ölébe hajtja a fejét, úgy marad. Csönd.

ANNI *(halkan):* De hiszen megszabadított. Itt vagy.

Szünet. Anni simogatja Tomit.

ANNI: Én nem tudok érvelni, Tomi. Én csak azt tudom mondani, amit te szoktál. „Mindig arra gondolj drágám, hogy mi ketten vagyunk egy kicsi világegyetem..." *(Tomi arcához hajol).* Hallod? Most én mondom neked: semmi nem fontos, csak az, hogy újra itt vagyunk, akárhogy is, de itt. Nézd a bútorokat, az állólámpát, a tóparti képet... Ezeket még ők sem tudják elvenni tőlünk. Én nem tudok érvelni, Tomi...

TOMI *(fejét nem emeli föl Anni öléből):* Énekelj valamit, most szeretném, ha énekelnél.

ANNI: Jó, de maradj így... ne mozdulj.

Ringatja Tomit, mint egy csecsemőt – csicsijja... csicsijja... – majd vékony madárhangon énekelni kezd.

ANNI:

Lám a madarak is
hadd szaporodjanak,
majd eljőnek
a szép kikeletkor,
sok szép énekszóval
zengedeznek.

Mert ilyetén helyben,
mint gyümölcsös kertben
a fia fák
nevelkednek ifjak,
gyermekek, jó fiak
Isten által...

ANNI *(vár kicsit, aztán Tomi fölé hajol):* Ezt a dalt is el akarták venni tőlünk... De nem tudták!

TOMI *(hirtelen fölegyenesedik):* Várj... hallgass csak egy kicsit...

Távoli dübörgés, aztán csend.

ANNI: Mi volt ez?
TOMI: Nem tudom.

Szünet.

ANNI: Mért nézel olyan furcsán?

Tomi nem válaszol. Föláll s kifelé fülel.

ANNI *(fojtottan):* Tomi...

Tomi pisszent s tovább fülel. Kis idő múlva újra hallatszik a dübörgés közelebbről.

TOMI: Hallod? Mintha dörömbölnének valahol.

ANNI *(tétován):* Nem nálunk... Valaki másnál.

Tomi mereven tovább hallgatózik.

ANNI: Egy másik házban biztos...

Szünet.

ANNI: Egy másik utcában...

Tomi nem mozdul, fülel.

ANNI *(szorongva kiált):* Tomi!...
TOMI *(hirtelen Anni felé fordul):* És ha hozzánk is újra visszajön?
ANNI *(szája elé kapja a kezét, sikolt):* Nem!...

Ebben a pillanatban tisztán fölhallatszik a menetelő léptek dübörgése, majd a disszonáns induló is, de most nem háromdimenziós technikával, hanem a körfüggöny mögül: mintha valahonnét az utcáról, az ablakon át szűrődne be. Tomi az induló hangjára föltartja a kezét és hátrálni kezd. Anni még mindig a sikoltás pózában: így nézik egymást. Aztán Anni lopakodó léptekkel odamegy az ablakhoz és kiles.

ANNI: Nem... nincs igazad. *(Mosolyogni próbál.)* Látod, csak ijesztgetsz. Nincs semmi... semmi olyan. Isten bizony, semmi... Gyere, nézz ki te is... No, ne csinálj úgy a kezeddel. Hiszen mondom... Valami zenés felvonulás csak... virággal, lampionokkal... most éppen jól látni őket... – most kanyarodnak be a térre... És mennyi virág! Mennyi lampion!... *(Elcsuklik a hangja.)*

Anni visszafordul az ablaktól s odaszalad Tomihoz, aki még mindig föltartott kézzel áll.

ANNI: Nem hiszed?... Csak virág meg lampion... Talán mert tavasz van – biztos csak azért...

Tomi mellére hajtja a fejét.

ANNI: Mondd, hogy nem jöhet vissza... Mondd, hogy soha többé...

Tomi mereven áll, majd lassan leengedi két föltartott karját. Anni fölágaskodik hozzá s most ő fogja két tenyere közé Tomi arcát.

ANNI: És te sem... ugye, nem vállalsz szerződést?
TOMI *(tétován):* Nem...
ANNI: Ugye, csak akkor, ha nem akármilyen szerepet adnak?
TOMI: Csak akkor...
ANNI: Esküdj meg!
TOMI *(esküre emeli a kezét):* Esküszöm!
ANNI *(gyorsan megcsókolja Tomit):* Meglátod, most már jó lesz...

Hirtelen s túlzott vidámsággal tapsolni kezd és lallázva körbeugrálja Tomit.

ANNI: Jó lesz! Jó lesz! Nem vállalunk... nem vállalunk szerződést!

Váratlanul összegörnyed ugrándozás közben s a várandósok mozdulatával hasára szorítja a kezét.

ANNI: Jaj...
TOMI *(Anni után kap):* Te...
ANNI *(már ismét mosolyog):* Semmi. Csak egy kicsit nagyon boldog voltam.
TOMI: Jobban kellene vigyáznod most már...
ANNI: Gyere, emelj föl a karodra. Emlékszel?
TOMI *(karjára veszi Annit):* Emlékszem.

ANNI Érzed, hogy nehezebb vagyok már? Érzed?

TOMI: Nehezebb... mert én vagyok gyönge. Gyáva.

Lassan leereszti Annit. Az induló újra fölerősödik, erre összerezzennek és még szorosabban ölelik egymást.

ANNI *(hittel):* Nem... te bátor vagy, Tomi. Bátor leszel... Én tudom!

Az induló tovább erősödik. Jobbról és balról bejön a két overállos az induló ütemére. Előbb a paravánt viszik ki, de úgy, hogy közben megtartják a katonás lépést; mintha vezényelnének nekik. Tomi és Anni nem vesznek róluk tudomást, önfeledten nézik egymást: Anni Tomi arcához nyúl s végighúzza ujját a szája vonalán. Az induló ekkor már ismét halkul s egyúttal a színpadi világítás is gyengül. Csak ők ketten kapnak erős fényt.

ANNI: Csak virág meg lampion lesz... ugye, Tomi?

TOMI:...Csak virág meg lampion...

ANNI: És ha a városokat.. ha az egész világot lebontják körülöttünk... ugye, akkor is?...

TOMI: Akkor is, Anni...

Utolsó szavaknál az induló elhal egészen; ugyanakkor a két overállos is megjelenik balról és jobbról, a hirtelen csendben megtorpannak, majd lassan kitolják az ablakrámát.

TOMI *(megismétli):* Többet nem jöhet vissza!

Reszketve fogóznak egymásba.

Ekkor hallatszik fel a játékzáró zene.

Nem éppen szorongásmentes zene ez, de mégis bizakodó, tisztuló, amibe belebeleszövődik a „Lám a madarak is" gyermeki-idilli motívuma. A színpad tovább sötétül, csupán Annit és Tomit világítja meg változatlanul erős fénykarika; s kissé elmosódottabban a megmaradt egyetlen díszletet, a heverőt. Így állnak néhány pillanatig, majd gyors függöny és sötét – s a zene is ekkor ível föl, a befejezésig.

Mikor kivilágosodik a nézőtér, már lassan ereszkedik lefelé a játékot nyitó plakátfüggöny; s a zene átvált dzsesszre. A dzsessz mindaddig hallatszik, míg a színház ki nem ürül.

(1957)

JEGYZET A DARAB ÜRÜGYÉN

Már rég elkészültem az Ablakmosóval, mikor a műfaj meghatározása egyszerre problémaként merült fel bennem. Noha a játék atmoszférája, menete inkább tragikus, a dráma vagy tragédia megjelölés mégsem illett hozzá; de még a tragikomédia sem. Nem elégített ki. Egy nap aztán – minden különösebb gondolati latolgatás nélkül – odaírtam a cím alá: *burleszk-tragédia* – s ezt azonnal találónak éreztem. Ösztönös választás volt. De hogy gondolatilag is indokolni próbáljam, az csak most jutott eszembe, öt év után. A próbák és a bemutató hatására? Nyilván a megelevenedett játéknak is része volt benne. A műfaji megjelölés lakonikus rendezői utasítás. A hagyományos kategóriák azonban túlságosan is tágasak, nincsenek tekintettel az árnyalatokra. Most utólag mindenesetre az eszemet is kielégíti a *tragédia* és *burleszk* összekapcsolása. Pedig burleszk-szerű – a szokványos értelemben – vajmi kevés van az *Ablakmosóban*; s ami van, az sem egyértelműen az; s

talán még azt a meglevőt is inkább komedia-elemként lehetne felfogni – ha... De nem, éppen itt van a döntő különbség, az a minimális, ami talán jelentéktelennek látszik, de ha mégis becsúszik, a játék egész tónusát megváltoztatja. A komédiába ugyanis nemcsak belefér, de vonzza is az iróniát, az együttérző, kritikusi *kívülállásnak* ezt a bonyolultan kifinomult keverékét. A burleszktől viszont semmi sem idegenebb, mint ez. A burleszk vaskos, mint a hernyótalp, harsány, mint egy riadó s éppen szertelen rámenősségével ránt magához: most aztán röhögj vagy képedj el, vagy sírj, mindegy, *de kívül nem maradhatsz.* A burleszk a „groteszk" inzultusa a kis egyéni, csendes, pocsolya- vagy tengerszem-tükrű harmóniákkal szemben. S nekem épp erre volt szükségem; hogy a témául választott tragédia szorongató felemásságára már a műfaj megjelölésben is utalhassak. S a „burleszk"-ben pontosan azt találtam meg, amit kerestem, s aminek a játékban is ott kellene vibrálnia: hogy ami történik a színen, már olyan vaskosan és otromba módon tragikus, hogy szinte nevetni is lehetne rajta, hideglelősen. Ha lehetne. De nem lehet. S ezzel a kettősséggel éppen a tragédia elmélyítése volt a célom – csak nem a pátosz irányába. Ebből aztán újabb meditációs anyag kerekedett, de már inkább utólag, mint munka közben: hogy vajon miért szennyezzem be a pátoszt önkéntelenül is, ha egy kis lélegzethez jut – mindegy, hogy mivel s hogyan, egy jelzővel, fordulattal vagy éppen egy mozdulattal csak. Az ilyesmiből ugyanis nem kell sok. S a darab nem is kínál többet ezekből a lehetőségekből, csak egy-egy jelzést: azoknak viszont zavarbahozóan hangsúlyosaknak kell lenniök. De végül is mi vitt rá, hogy éljek velük, s hogy annyira fontosnak érezzem őket?

Kiindulásul a következő gondolat kínálkozott: *úgy látszik, hogy szenvedéseink és örömeink korántsem olyan egyértelműek és harmonikusak, hogy a pátosz biztonságával viselhessük el őket.* Ez viszont azt is jelentené, hogy a pátosz harmónia. S ez igaz is, bizonyos értelemben. A képtelenről azonban már nehéz volna azt állítani, hogy igényli vagy éppen megteremti a pátoszt, – ezt az *Ablakmosó* írása közben szinte közérzetszerűen éltem át napról napra. S amit most így fordítanék le logikára: mi, nagyon tudatos és nagyon okos huszadik századi emberek, végül is olyan játékmesterei lettünk a képtelennek, hogy az egyszerű, mindennapos tragédiának és örömnek is képesek vagyunk valami groteszkül megrázó távlatot adni. Bárhova nézünk, *a lehetségesbe ütközünk;* s bárhogy forgatjuk is, a lehetetlen az, ami devalválódott. A képességeink és eszközeink természete, dinamikája lett olyan, hogy – ha akarjuk, ha nem –, a helyzetek végleteit súroljuk. S éppen a lendület mámorában feledkezünk meg róla könnyen, hogy emberszabásúan eszmélődjünk az új rend és arány, az új harmónia és célszerűség biztosítékairól. Szeretjük ugyan azt hinni, hogy adekvátan cselekszünk a lehetőségek és eszközök új elemében; holott nem egyszer – s éppen a legdöntőbb pillanatokban – még mindig a régi sémákkal csapkodunk magunk körül. A *hatások* felidézésének képességét hanyagul egynek vesszük a fölöttük való uralkodás bölcsességével – s ez legalább annyira groteszk és abszurd képleteket teremt, mint tragikusat. Mindenesetre úgy játszani a tűzzel, mintha csakugyan azt hinnénk, hogy az nem tűz: ez már a pokol humora. S ez a párosítás – pokol és humor – fölösen elég, hogy megcsúfolja a pátoszt a közérzetben. Aristophanes mért időszerűbb, mint Aisychylos? Vajon nem azért, mert a pátoszban mindig van egy szemernyi, ami az istenekre hivatkozik? Márpedig, ha ez az egyértelmű hivatkozás elmarad, helyét csak az a felelősség töltheti be, amire emberségünkben képesek vagyunk. S éppen ez a mi modern katharzisunk. Lemondva minden áthárítás lehetőségéről, abszolút felelősségre ítéltük magunkat – s ez tagadhatatlanul hősies vállalkozás. De éppen azért, mivel nincs áthárítás, nincs végzet, sors és elrendelés se: csak a magunk csendje és a magunk kozmikussá növő lármája van. Így nemcsak az idill zálogát, de a botlások tragikus képtelenségeit is magunkra kell visszaszármaztatnunk. Csodálkozhatunk hát, ha a katharzis aktuális megfogalmazásaiban annyiszor ott kísért a szorongatóan elképesztő *is?* Hiszen nem egyszer a mindennapi realitás kér benne szót... Csakhogy épp ezért itt van a tűfoka is: itt már minden szó különös szigorral méretik, – mert *de profundis is* lehet az emberre szavazni; s lehet ellene. Ha valahol bűn a művészi öncélúság, itt az. De ugyanígy az is hiba volna, ha megriadnánk a katharzis eszméltető erejétől s nem látnánk meg benne az erőfeszítést, hogy – ha közvetve is –, de valami új hangszerelésű, újra hitelessé avatott *pátosz* számára készítse elő az utat. Egyszóval: a tragédiában a burleszk keserves fele út, nem megérkezés. De a fele utat is meg kell tenni; hiszen láttuk – *kívül nem maradhatsz.*

Visszatérve saját szerény kísérletemhez: tulajdonképpen itt kezdődik az *Ablakmosó* fiatal házaspárának a tragédiája is: a kívül maradásnál. Hogy miért s hogyan? A játék „rendezői utasításával" tudnék a legközvetlenebbül válaszolni rá:

A darab általános érvényű tér-időben játszódik: mindenütt, ahol a magánélet nem egyensúlyos kapcsolatba kerülhet a külső hatalommal. S e kapcsolat embertelen és pusztító lehetősége – vagy éppen emléke s megismétlődése ellen próbál katharzisztikus módon tiltakozni. Mindez meghatározza mindjárt a zene, elsősorban a hangkulisszaként beállított dzsessz stílusát is. Úgy volna jó, ha a legkülönbözőbb táj- és stíluselemekből tevődne össze, hogy a nézőben már eleve megerősítse a „mindenütt-megtörténhetik" érzést.

A játék indításának apró külsőségei (fénypászma, fütyörészés stb,) nem elhanyagolhatók; az elkövetkezőknek atmoszférikus előre sejtetését kell kihangsúlyozniok; hogy valami intimbe, otthoniba – némi formai óvatoskodással ugyan, de elkerülhetetlenül – belépni készül bizonyos külső Érdek, Szándék; mindegy hogy minek nevezem: valami visszautasíthatatlan.

Így lép be az Ablakmosó. Ő a külső hatalom ügynöke, noha elég átlátszó módon az. És így az ablakmosás is természetesen ürügy csak. De ahogy ezt az „ürügyet" megjátssza, meglovagolja – fontos! És a játéknak is fontos eleme. A külső, *negatívvá torzult* hatalom természetéhez ugyanis hozzátartozik, hogy ürügyekkel takarózik, sminkeli magát, mégha azon át is látnak az áldozatok. Hogy kinek, minek a megbízottja? Ezt szándékosan nem konkretizálja a darab; éppen azért nem, mert a magánéletet, az egyéniség méltóságát, a szerelem autonómiájába menekülő személyes boldogságot stb., túlságosan is bonyolult összetevőjű veszély fenyegetheti; a tőke hatalma éppúgy, mint a technika embertelenítő túlzása vagy az ideológiák életidegen alkalmazása s a közvetlen erőszak. Vagyis a veszély, a fenyegetettség lehetősége nagyon is konkrét, de ami mögötte állhat, nagyon is ezerarcú. Ez a meggondolás tette elfogadhatóvá számomra a „súgás" motívumát is; ami kétségkívül szokatlan „drámai pillér". De az adott esetben – úgy érzem – minden szavakkal való körbetapogatás olyanfajta konkretizálást eredményezne, ami a darab egészét, stílusát és választott fogalmazásmódját billentené meg. A zene s a feltartott kéz – úgy reméltem – minden szónál gazdagabb asszociációs, hangulati kiegészítésre ösztökél majd. (A parodisztikusan groteszk és mégis zaklató induló mindenesetre olyan útjelző-bója, ami a maga szűkösségével is eléggé tágas utalás.) Egyébként forrpontnak is ez az első és igazi a játék során: a nézőnek itt kellene először nagy lélegzetet venni, hogy – milyen irányba is fordul a darab? Ehhez azonban az is szükséges, hogy a rendező, s a színész a darab egészében, *játékban* is megfogalmazza és kihangsúlyozza azt, amit a maga helyén a súgással jelzünk. Vagyis az Ablakmosónak a maga „dumáját", svádáját helyesen kell értelmeznie: úgy kell élnie vele, hogy az ablakmosás körüli apróságok mindig átmenetet és ugródeszkát is jelenthessenek a reális apróságok magasabb szólamokban való lelepleződéséhez (pl. a pince-padlás-vitában). Az ablakmosás ürügyéből úgy nő ki, s lesz nyilvánvalóvá az Ablakmosó démoni küldetésének a célja: úgy irányítani a dolgok menetét, úgy ugratni s bonyolítani össze Tomiékat s a velük egy házban lakó házmestereket, hogy azok éppen azt csúfolják meg, amit olyan féltékenyen őriztek addig: magánéletük és szerelmük tisztaságát. S mindezt annak a hazug szófacsarással beléjük szuggerált gondolatnak a jegyében, hogy az általános boldogság eszméje csak akkor valósulhat meg, ha feladjuk utolsó kis személyes szigetünket is; s hogy előbb szét kell zúzni, meg kell gyalázni a fészket, ha azt akarjuk, hogy utána a kuckó, a fészek tágasabb és emberibb legyen. Mindez természetesen abszurd és groteszk képlet, *szó szerint*. De hát a választott drámai alaphelyzet is az; s a kifejlet ahhoz igazodik. A célom pedig éppen az volt, hogy a reális *kevesebb* ellen – ami fenyegethet –, a nyugtalanító *többel* próbáljak még hangsúlyosabban tiltakozni.

Bár ami az Ablakmosó „játékvezetését" illeti, van azért annak egy másfajta felhangja is. Az a bizonyos „korszerű áldozatosság", – amiről az Ablakmosót visszhangozva Tomi beszél – csakugyan megkívánja az egyéniség és személyiség, a „külön kis világegyetemek" célszerű korlátozását s a nagyobb fokú tártságot egymás iránt. E tekintetben pedig Tomiék éppúgy elmarasztalhatók, mint a házmesterék: az Ablakmosó megjelenéséig úgy élnek egymás mellett a házban, hogy szinte nem is ismerik egymást. Csakhogy ez az el- és bezárkózás önvédelem is a részükről egy olyan világ ellen, amelyiknek olyanok az ügynökei, mint az Ablakmosó. Így végül is a világ kényszeríti őket hibás, a kelleténél autonómabb magatartásba. A megoldás azonban, amit az Ablakmosó szuggerál, még rosszabb. S a játék, a *történés*, valójában ennek a „még rosszabbnak" áttételes ábrázolása: a szereplők szexuális osztozkodása egymáson *(ami csak cselekményes szövete s nem tartalmi lényege a darab mondanivalójának:* ha a rendezés ezt félreérti, az egész darabot meghamisítja) – s mindezt mintegy parancsszóra, programszerűen, érzelmi hitel nélkül teszik; s főképp mindazzal együtt, ami vele jár: olyan egzisztenciális katzenjammerrel utána, ami elkerülhetetlenül önvizsgálatra kényszerít. Tomit a házmesternével párosítja össze az Ablakmosó „játékvezetése"; ő maga pedig Tomi feleségéből szuggerálja-kényszeríti ki azt a vámot, ami az ő esetében egyúttal *figyelmeztetésnek is vehető*, árulkodó önleleplezésnek: az életünket pásztázó „démoni" korántsem valami elvont fenyegetés csupán, aminek a hatására kizárólag a bárányok falják egymást látványosan – a Tomik, Annik, Nusik, Lajosok – mintegy magukat itatva át a fenyegettetés elvont mítoszával. Nem: maga a „démoni" is *közvetlenül* belőlünk él s addig él, amíg alkalmasak vagyunk rá, hogy tápláléka legyünk. És bár lehet, hogy a „démoni" *eredetéről* ma sem igen tudunk többet, mint pl. a görögök –, de az a meggyőződésünk kétségkívül megerősödött, hogy a „démoni" *társadalmi* tettenérése nem illúzió; s hogy ez a felismerés legalább is fékezi és szublimálni képes azt a szubjektív demoniát, aminek bizonyos mértékű dialektikája nélkül viszont – úgy látszik – a lélek túlságosan is könnyen fordul a közöny sivataga felé.

Az egyes szereplők darabbeli magatartását – a fentiek alapján – röviden így jellemezném a rendezés számára:

Tomi akarata ellenére megadja magát. Az Ablakmosó dumája, kidobhatatlansága megsejteti vele az erőket, amiket képvisel; s ugyanakkor belepillant a fészket körülvevő világ már-már át-

tekinthetetlenül gépies és könyörtelenül kényszerítő mechanizmusába is (újság-halandzsa). S mindez egyszerre zuhan rá. Megbénul. Nem hisz abban, amit az Ablakmosó ajánl; de a kuckóba vetett bizalma is meginog, annak is átlátja törékeny, illuzorikus voltát: már azt sem tölti be a képzelet csillogása, mint azelőtt. S egyszerre a semmiben találja magát. Úgy érzi, visszafordulni az eddigvoltba lehetetlenség; az Ablakmosót elfogadni viszont kényszerűség. És besétál – hit nélkül – az óriáskígyó torkába. Ami reménye marad: hogy ami történik velük, bűnhődés – s talán nem is éppen jogtalan.

Anni – szíve alatt a gyerekkel – az első pillanattól kezdve tiltakozik a kialakult téboly ellen. Nem látja át olyan szélesen a helyzetet, mint Tomi, az indokokat, az érveket; elsősorban érez s az érzései vezetik. Egyetlen pillanatra sem szédül meg a hamis következtetésektől, az új helyzettől; de éppen azért, mert érzelmileg közeledik mindenhez, megvan benne a tragikus belátásra való készség is. Szenved, de ösztönei tudják, hogy Tomit nem veszítheti el. Az Ablakmosóval való jelenetet – noha a kényszert ő sem kerülheti ki, nincs ereje hozzá – mégis inkább önkéntes áldozatként vállalja, s anélkül, hogy a nihil vagy a szédület megsuhintaná (mint Tomit, ill. Nusit). Azért vállalja, hogy megváltsa magukat; csak éppen nem úgy, ahogy az Ablakmosó gondolja: ő csakugyan hisz megszenvedett felvértezettségükben, s hogy többet nem lesznek áldozatai a gyengeségüknek.

Nusin – bár az első pillanatokban a férje felháborodottságát visszhangozza –, csakhamar tragikomikus vakság vesz erőt; s akkor már fel se méri, hogy milyen súlya is van az eseményeknek. Az elfojtott s ki nem élt ábrándok, a szép hanzugságok becsapottja lesz, az érzékei s a szenvedélyek teszik vakká; s ha reménytelenül, sután és rossz lelkiismerettel is, de legalább egyszer az életében szeretne belekóstolni a visszahozhatatlanba: amit az ifjúság megtagadott tőle. Közben azonban – lépésről lépésre – ő is rájön, hogy ez az egymáson-osztozkodás ráiuk kényszerített bűvölés – s legfőképpen önmaguk megalázása. „Betáncolásuk" a hotelbe már az ő részéről is illúziótlan és szomorú: úgy ráncgatóznak a tánc ütemére, mint az Ablakmosó bábjai.

A Házmester: ő az az ember, aki egész életét a Törvény, a paragrafus tiszteletére tette fel – ilyen vagy olyan tízparancsolatra – s most azoknak az érvényében, hatóerejében kell csalódnia. Ettől omlik össze s ettől kapja meg azt a tisztánlátást, hogy végre szépítgetés nélkül tekintse át az életét. Számára nincs, nem is lehet más út, mint amit választ: a halál. Az ember még tévedhet; de ha már a Törvény sem érvényes, az életnek nincs többé értelme, méltó biztosítéka.

Két mozzanat volna még, amire felhívnám a figyelmet: a dalok szerepe s a befejezés.

A dalok hangsúlyozottan népiek, primitívek: éppen azért, hogy élesen szembeállítódjanak a darab rideg világával. Az Ablakmosó tudatos ügynöki fogása, hogy éppen a múlt édeni-gyermeki hangulatát idézi fel velük, amikor – úgy lehet – a világ is olyannak tűnhetett még, mintha semmi el nem romolhatna benne. A dalokkal bűvöli Annit, azokkal próbál hitelt szerezni magának; vagy ha mást nem, egy jó szót legalább – hiszen arra még egy ilyen ügynök, egy ilyen beosztott is éhes. „A minden mesterségnek megvan a maga bánata" kitétel erre is utal; ami különben az Ablakmosó legemberibb megnyilatkozása a játék során.

A darabzáró dialógus és Tomi végszava: hangsúlyban és szándékban is a madáchi utolsó szó. Vagy Valery *Tengerparti temetőjének* egyik sorával tudnám rokonítani: *Élni, próbáljunk meg újra.* A reményt, a feloldást nem is volt szándékomban közvetlenül a színpadi játékba belevinni; ellenkezőleg: éppen abba helyeztem a reményt, amit a játék katharzisa szükségszerűen meggyaláz, – de amit ugyanakkor a várandós Anni utolsó jelenetbeli mozdulata, a minden iszonyaton átható, anyaságra készülő mosolya ki is léptet a darab nyomasztó világából s a nézőre bíz rá: a folytatás legyőzhetetlenségének a hitét.

Mindent összevetve: a játék szereplői – olyan értelemben, ahogy a darab műfajával kapcsolatban is használtam ezt a kifejezést – maguk is *fele úton* vannak. Nem nekiszegülő hősök; s ennek megfelelően nem a tettig jutnak el, csupán az eszmélődésig s a bátorság szükségességének a felismeréséig. S akik eddig eljutottak, talán az életben is fölismerik majd egymást s csakugyan alkalmasak lesznek rá, hogy emberibben tágas, közösségi autonómiát teremtsenek maguknak, a világnak. De ez már egy újabb darab problematikája.

A bemutató után a kritikák egy része kifogásolta, hogy a darab pontosan meg nem határozott tér-időben játszódik, s hogy nem tisztázza konkrétan, milyen erők állnak az Ablakmosó alakja mögött. Fentebb már utaltam erre s most kiegészíthetem: a kifogás nem ért váratlanul, az ezzel kapcsolatos érveket én se mulasztottam el magamnak szögezni. Mégis, ahogy a darab alakult bennem, egyre inkább kivetette magából a konkrétan történelmi elemeket s csak jelzések maradtak a Mából, mint a bóják – s szerepük nem is több, mint azoké: praktikus útjelzők a névtelenül általános habok között. A dilemma persze nincs megoldva egy ilyen hasonlattal; de még egy logikailag helytálló elmélettel sem. Viszont minden egyes szubjektív írói döntés – a mű, az alkotás – tovább gazdagítja a „dilemmát": hogy vajon a konkrét feltételenül a valóságról be-

szél-e; s a nem konkrét feltétlenül meghamisítja-e a valóságot. Érdemes eltűnődni ezen a közhely-problémán; különösen akkor, ha ez a kérdés ennyire kiélezve egyáltalán felmerülhet.

Érzésem szerint a viták egyik fő motorja az, hogy a szimbólumot gyakran s érthetetlen módon összekeverik a sűrítéssel; s a puszta fantazmagóriát bizonyos korrekt behelyettesítésekkel. Holott az egyik *ég*, a másik *föld*. Ami mégis megtéveszthet időnként, valószínűleg a sűrítésnek az a határvidéke, ahol már olyan elemek is egymás mellé kerülnek, melyeket szívesebben látunk egymástól elkülönítve; s megtéveszthetnek azok a behelyettesítések is, amelyek úgy mintázzák a valóságot, hogy nem azonosak vele – és ennek ellenére megesik, hogy a megszokott fényképnél mégis kínosan találóbbak. Ez pedig egyik esetben sem megnyugtató; s válaszul úgy döntünk, hogy akkor nem is hitelesek, nem lehetnek azok. De vajon célja-e egyáltalán a fenti két technikának a megnyugtatás? Egyáltalán nem. Inkább a lehető legszigorúbb tettenérés a gondja. S minthogy a koncentrálás, a fókusz kedvelése általában fékezni látszik a szép hazugságok kísértését: ezért gondolhatjuk, hogy ami sűrűbb (ami persze nem *terjedelem* kérdése elsősorban!), az igazabb s így a tettenéréshez is közelebb férkőzhet, mégha az első pillanatban abszurdnak is látszik. És ugyanígy a korrekt behelyettesítéseket sem utasíthatjuk el, ha a valóság lényegi modelljeként beválnak.

Volt idő, mikor igyekeztünk elhinni, hogy az ismeret, ami látványosan még praktikumra, technikára is váltható; a jellemzés és leírás, ami legalábbis nem mond ellent a jelenség szokásos arculatának; a festmény és szobor, ami kétségkívül találatot ér el a célul kitűzött tárgyon: egyúttal kimerítően objektív is. Ma sokkal szerényebbek vagyunk; nem hisszük, hogy az. S ugyanakkor – anélkül, hogy elbízhatnánk magunkat – kényszerítve vagyunk bizonyos elfogultságaink megbecsülésére. Sőt, hajlanunk kell rá, hogy objektív győzelmeinket éppen szubjektív kérdésfeltevéseink végsőkig szigorított felelősségében lássuk. Mi növünk s a világ szökik: alapjaiban más ez a viszony, mint ami volt. Minden végleges freskó önhitt ma már. S a hajdani leíró tágasság gyanús: úgy tetszik, a hitelesnél több benne az értelmi-érzelmi ráfogás. A világ ugyanis sosem *olyan;* csupán olyan *is*. Nagy baj volna persze, ha ez a felismerés elkeserítene; inkább nagyobb alázatot kellene népszerűsítenie a valóság iránt, hogy lehetőleg kevésbé gyorsan ítéljünk s mélyrehatolóbban kérdezzünk.

Vajon nincs hát akkor semmi biztos fogódzó? Azt hiszem, hogy van: a sűrítés sűrítése, a pillanat pillanata (amire a modern természettudomány is tanít) – az az egyetlen lehetséges közeg, amin keresztül a kiterjedt idő egyáltalán megragadható. És ugyanezt mondhatjuk el térről, viszonylatokról, cselekményről is. Ilyen értelemben pedig csak *modell* lehet, amit a művészet világában létrehozhatunk: a pillanat elképzelését az időtlenről. A modellnek pedig – ha nem képzel magáról többet, mint amennyire jogosult – a valóság minél gazdagabb feltérképezése érdekében vállalnia kell a hagyományos realitások és korrekt behelyettesítések *célszerű egyenjogúságát;* de vállalnia kell a sűrítés celláját is, a felszínre csábító tágassággal szemben. A cella persze minden formájában cella: szűkítés is. De enyhíti a rabságot, ha tudatos, s ha egy eddiginél szigorúbb reális vízió felé tört. S végtére is, a végtelennek az ezredrésze is végtelen: ez mindig vigasz marad. Bár őszintén bevallom, titokban irigylem azokat, akiknek számára egy új dimenziójú tágasság jóleső nyújtózása – talán éppen a most taposott utak jóvoltából – ismét lehetővé válik. S vele az az aggálytalanul biztos (ámbár megint csak átmeneti) közérzet, hogy kimerítően objektív a pillantás, amit magunkra s a világra vetünk. Mindenesetre akkor nevezhetik majd újra – és megbocsátható eréllyel – a modellt valóságnak. Ami pedig a szimbólumot illeti, azzal okosabb nem törődni, mert azt úgysem mi találjuk ki, hanem *lesz;* s főképp kéretlenül. A mi dolgunk a fogható-látható sűrítése: *a föld; az ég* majd önként borul föléje.

Mindezt egyáltalán nem kitérőnek szántam; éppen ellenkezőleg: egy bizonyos szemléletmód elméleti ellenpróbájának. A fenti értelemben vett sűrítés és korrekt behelyettesítés problémája ugyanis szorosan összefügg a konkrét és inkonkrét ábrázolás kérdésével. S ha már így fogalmazunk, vajon nem erőltetett kissé dilemmáról beszélni? Mert dilemma csak egy lehet, s az az alkotóé és nem a kritikusé; hogy a választott témának mi a legmegfelelőbb megközelítési módja. De többnyire ez sem dilemma, az alkat spontánul dönt. S ami szabály, törvény, tapasztalat a viták habja fölött marad, sosem lesz több és más, mint az, hogy az általános érvényű hitelesség nem az ábrázolás, a megjelenítés kizárólagos konkrétságán vagy inkonkrétságán múlik, hanem elsősorban a valóság számbavehető jelenségeinek megszenvedettségén – és megemésztettségén. Akkor pedig már csakugyan mindegy, hogy milyen formanyelven beszélünk; hiszen a mi számos formanyelvünk még mindig csak igen szegényes a valóság számtalan sok formanyelvéhez képest... Mindenesetre tény (ha nem is logikus), hogy míg pl. a líránál általában természetesnek találják s elfogadják az éppen határozatlanságában általános érvényű tér-időt, azt az igéző könnyedséget, amivel a líra még az „útjelző bójákon" is túl-teszi, túl-szárnyalja magát – s teszik ezt és elfogadják a legellentétesebb szemléletű frontok is; addig a próza és a dráma esetében (nálunk) már makacsul megoszlanak a vélemények. De kérdés: a műfajok csakugyan annyira bezártak a *kialakulásuk* megszabta törvényekbe? Vajon nem organikusabb megértése a műfaj-fejlődésnek, ha minden lehető eszközt, keve-

rést, határsértést jogosnak fogadunk el – feltéve, ha nem öncélúak? Mert ha jól meggondoljuk, végül is minden alkalmas a valóság szuggesztiójának felidézésére – a csodálatos vagy a képtelen éppúgy, mint a konkrét – ha következetesen eszköznek tekintik magukat s nem tévesztik szem elől a célt. Így abba is belenyugodhatunk, hogy történelmi hosszútávon csak a *művészetnek* van biztos jövője; a különböző műfaj-struktúrák csak felkínálkozhatnak, anélkül, hogy sejteni lehetne, milyen elv és igény választ majd közülük.

Az Ablakmosó témája különben – aminek az ürügyén ilyen szerénytelenül sokat markolok – valahogy gyakorlatilag is távlatosabbnak és sokrétűbbnek ígérkezett, ha kiemelem a konkrét tér-időből. S ez azért is látszott ésszerűnek, mert a hatalommal kapcsolatos konfliktus talán soha nem jelentkezhetett még annyira álcázott és konkrétan nem mindig megnevezhető formában *is*, mint a mi korunkban. Helyesebben: soha nem voltak még olyan technikai, következésképpen tömegpszichológiai lehetőségek rá, hogy ilyen formában jelentkezzék. Ennek a realitásnak – úgy gondoltam – ábrázolásban is jobban megfelel az adekvát, rokon kifejezés. Az ti., ha a határozatlanságnak abban a tér-idejében szembesítem a nézőt önmagával és problémáival, amibe a mindennapok során is oly könnyen belesodródik – belesodortatik: a masszívnak és sérthetetlennek hitt realitások hirtelen, indokokat összekuszáló határozatlanságába és érvénytelenségébe. Vagyis abba a lelkiállapotba, amikor tudjuk is meg nem is, hogy ez meg az, a részletek, minek a *közvetlen* következményei, – mégis, a közérzet átlagemberi reflexével úgy érezzük, hogy az erőknek és hatásoknak amorf és csak valami inkonkrétban megragadható játékszerei vagy éppen vezetettjei vagyunk. Valamikor sorsnak is nevezték ezt és nagy s-sel írták. Ma másképp mondanánk, talán így: a végső soron tudattal is átvilágítható erők és hatások statisztikai összimpulzusának. Noha a kettő mögött homlokegyenest ellenkező felfogás áll, adott esetben az érzelmek mégsem tudnak közöttük különbséget tenni. Csupán azt tapasztaljuk váratlanul, hogy a külön-külön konkrétan megnevezhető szálak – ha akarnak – olyan csomóvá tudnak összebogozódni az átélések sorozatát sűrítő közérzetben, hogy már nem is X. vág bennünket pofon, hanem a Pofon; s nem is az Y. iránti szerelembe halunk bele, hanem a Szerelembe... Hangsúlyozom: nem gondolom én ezt perdöntő igazságnak; csupán a közérzet természetrajzához hozzátartozónak. Aminek az ellensúlyozására a mi éber, huszadik századi tudatunk igyekszik is megtenni minden tőle telhetőt: mikor fáradhatatlanul okokra mutat rá, ötre, tízre, százra – s teszi ezt még a „statisztikai összimpulzus" egyszerűsítése árán is – csakhogy megpróbáljon kibújni valahogy az inkonkrétség, a határozatlanság Nessus-ingéből. S aminél nincs is semmi, ami szükségszerűbb lehetne: végülis a határozottság a dolgunk és nem a határozatlanság; a tudatosság a rangunk és nem az önkéntes ráhagyatkozás. Csak míg a közérzet amorf és inkonkrét világába a tudat korrekciója be nem hatol (a magyarázó és okokra rámutató tudat) – addig van bizonyos átmenet, amikor a lélek a legmeztelenebbül mutatja magát, egyszerre minden végletét. S a művészetnek mégis csak ezek a nagy pillanatai, ezek az egymást váltó átmenetek: az *útközbeniség*. A „megérkezettség" lelki tájairól a művészet inkább már csak *hallgatva* beszél.

Mindez vajon ellentmond a „határozottság" művészi igényének? Nem hiszem. Csupán egy olyan szemlélet és ábrázolásmód jogosultságára *is* utal, ami inkább nevezhető inkonkrétnak, mint konkrétnak; s aminek a jogosultságát végülis számtalan remekmű igazolja: azt, hogy a művészetben – mintha – mégse mindig a „megnevezés" tenne eleget a leghatásosabban a határozottság követelménynek; hanem paradox módon – sokszor – éppen a sejtetésben tudja határozottá tenni azt is, amit a megnevezés kényszerűleg éppenhogy határozatlanná fokoz le.

Mindebben persze az is benne van, hogy hiba volna egyikre vagy a másikra, mint abszolút megközelítési módra szavazni. (A „konkrét ábrázolás" *igazáról* itt nem is volt szándékomban bővebben írni: nyitott kapu.) Helyette inkább két egyenrangú megközelítési forma nemes versenyéről kellene beszélnünk, ahol mindegyiknek megvan a maga sajátos előnye, hátránya; de ugyanakkor a döntő érintkezési pontjuk is: hiszen mindkettő a közös szenvedéllyel ostromolt valóságot fedezi fel, csak éppen olyan érzelmi-gondolati többlettel, ami a másikból nem telnék ki. Egyszóval, a mondanivaló legadekvátabb formáját kellene mindig újra megkeresni.

A konkrét és inkonkrét ábrázolásnak, tér-időnek különben van egy olyan vonatkozása is, amiről nem igen esik szó; s amiből én sem akarok semmiféle értékelő következtetést levonni, – nem is lehet. Csupán megemlítem, mint a művészi hatásnak, hatáskeltésnek egyik sajátos, akaratlan paradoxonát. A „historikumba" ágyazott bemutatás – legyen az a historikum akár a legfrissebb – óhatatlanul olyan lehetőséget is biztosít, hogy *csupán historikum* legyen és maradjon a műélvező számára, – vagyis: éppen a pontosan soha nem ismétlődő történelmi körülmények azok, melyek könnyen egérutat is kínálhatnak a napról-napra újabb jelenbe lendülő lelkiismeretnek, közérzetnek, tapasztalatnak; mondván, hogy a „volt" sohasem lehet azonos a „van"-nal. Az „általános jellegű bemutatás" azonban már természeténél fogva mindig kész az „éppen van" közepébe *is* vágni – okkal vagy ok nélkül –, de mindenesetre azzal a pozitív szenvedéllyel, hogy inkább legyen becsületes inzultus, projekciós próba, mint alkalom az esetleges egérút számára, – inkább érezzék eszmélhetően időszerűtlennek, mint felületes önigazolásnak.

Mindenesetre elgondolkoztató, hogy mi állja jobban a századok próbáját. A líra versenyenkívüli babérkoszorus: ahová emelkedni tud, ott már nincs historikus tér és idő és konkrétség. De vajon a próza igazán nagy s nem avuló lapjai is nem éppen azok, ahol *elfeledkezünk* a historikumról? Ahol tér és idő relatívvá válik, mert az igazi szépségnek épp ez a fajta határozott határozatlanság az igazi közege? A tudat válaszai, megoldásai, helyesbítései szűntelen változásra vannak ítélve. A vízió művészi igazsága mindig tartósabb lesz, mint a logikáé. A konkrét ábrázolás sosem feledkezhetik meg a jelenségek anyaöl-homályáról, amitől egyedül képes újra s újra megfrissülni; de az inkonkrét ábrázolás nem feledkezhetik meg róla, hogy csak addig tud hatni s elragadni, amíg a valóság elkötelezettje.

Apollinaire írja: „Az emberek utánozni akarták a járást és kitalálták a kereket, ami nem hasonlít a lábhoz." Ha kell, tudunk hibátlanul működő lábat is szerkeszteni, sőt, egyre inkább tudunk. De ezért mondjunk le a kerékről – mint „inkorrekt" behelyettesítésről?

Paál Lajos

CSEND KÖVEI ALATT

Szeptember
diófák mézszínű darazsak
s almafák között

a derűs dombokon
csendes örömök
nagy fehér falkákban

Karcsú őszi fa
sípszó kél ki a lapályon
ágai közt sok éggel
körben az erdők
orgonazengése

messze
fényes hegyek vonulnak szakadatlan

de a szél lassú ringásával
folyók villogó kanyargásával
őzek kecses szökdelésével
elhagy az idő
s a nagy síkság szélén
a csend kövei alatt
levedli ezt a tájat

Ó kígyó-sikos bársonybőrű
idő
századokkal mintázott
idő
elrejt szemem elől
a nyers szelekben lengő
kék
messzeség

LEMLE GÉZA

FÉLÚTON

(Jegyzetek egy termelőszövetkezet életéről)

A községről

Valamikor járási székhely volt, kisnemesi kúria hangulatát idéző főszolgabírói hivatal, egy pár finánccal és sok nyugdíjassal, itt-ott villaszerű lakásokkal, melyek kertjében megfért a nyírott bukszus, a téli saláta és az akónyi bort termő lugas. Néhány emeletes középület, forgalmas vasútállomás, krajcáros hitelszövetkezet, ipartestület, magányos gyárkémény, drága piac, mozi és „szagos mise" keltette a kisvárosi látszatot. Az országút mentén tekintélyes keresztépületek, lefüggönyözött ablakok és nagykapuk mögé rejtették a jómódot, a csúcsos süvegű parasztházak léc- és drótkerítésükkel kitárulkoztak a járókelőknek. Az ereszek alatt széles feliratok, cégtáblák. A „külváros" igazi falu, a bőr alá is befészkelődő porral. A templom és a kastély a község szélére szorult, két falunak is beillő puszta pedig a határba.

A kocsmában tisztviselőkkel tegeződő parasztok és mesterségükkel kérkedő iparosok sörözgettek a belső szobában; a söntésben beugró kocsisok, kiskeresetű alkalmazottak, cselédek, napszámosok szorongatták poharaikat. Az igazi politikai fórum a „högy" volt, hűvös pincékkel, tüzes borokkal.

Ahogy fordult a világ, a község közigazgatási rangja megszünt, de lelke alig változott. A képe eem. A főszolgabírói kúria diákotthon, a kastély általános iskola lesz, a vasútállomást félszázaddal megfiatalították. A főútvonal pora bitumenbe fúlt, s a régi téglás, „nyáron xilofon, télen gumijárdákat" a nagyobb utcákban betonjárda váltotta fel. Strandfürdő is épült; „majdnem-áruház" önkiszolgálóbolt és presszós cukrászda, a község szívében. Sorra épülnek a nagyablakos, egészséges lakások a vasútállomás felé, egy egész új „városrész". Kicsit Pécs külvárosa a község, lakói százával dolgoznak a megyeszékhelyen, amelyhez majdnem villamosjárat sűrűségű vasúti összeköttetés kapcsolja.

A falusi életformától menekülők valóban a „várost" látják benne, és idehúzódnak. A kitelepítés során szétszóródott, vagy később visszaszivárgott németek is szívesen költöztek ide. A megyeszékhelyre utazgatók jórészt értelmiségiek és alkalmazottak, vagy kispolgári szemléletű munkások. A községhez kötődöttek nagy többsége is ilyen. A vasút, a malom, az állami gazdaság, a téglagyár ad néhány családnak megélhetést.

Az őslakos parasztság jó része elmenekült a földtől. Aki megmaradt parasztnak, a végsőkig ragaszkodott korábbi életformájához, „pógárként" kívánt élni és boldogulni. Lassan jutottak el odáig, hogy a kuporgatás, a „szörzés" mindent betöltő életformáját a munkából fakadó igényes élet szorítsa ki, ami nemcsak látszat, mint korábban volt, hanem valóságos tartalom. Ez a törekvés egyre inkább mozgósítja a közös boldogulás érdekében az egyéni gazdaságokban korábban virágzó szorgalmat, leleményességet, szakértelmet. Az ember minduntalan érzi, bármerre jár, bárkivel beszélget, hogy valaminek vége szakad és valami születik. Egyesek nosztalgiával temetik önmagukban és életükben a múltat, fenntartásokkal és gyanakvással szemlélik a kibontakozó újat.

... és a pusztáról

A „puszták népe" itt nem vált számottevő társadalmi-politikai tényezővé; vágya az volt, hogy „pógár" legyen, vagy beletörődött sorsába. A cselédsors kegyetlen rendjét, szigorú fegyelmét a kistulajdonosi érvényesülés hasonló rendje és fegyelme váltotta fel. A szocialista életforma ezzel az áttétellel valósult meg, s ez a pusztaiak gondolkodásában mérhetetlen zűrzavart okozott. A cselédből lett újgazda régi szívóssággal küszködött az egyéni érvényesülésért. Forradalmi törekvések nem voltak, az ösztönös forradalmiság itt kispolgári könyöklésé szelídült. A termelőszövetkezet megalakulása szemükben visszalépést jelentett; nem maguk kívánták, szervezték; úgy erőltették rájuk. A közös gazdaságot is úgy tekintették, mint régebben az uradalmat; a munkához és a társadalmi tulajdonhoz való szocialista viszony nem született meg, s hiányzott a fegyelem. Azt hitték, s sokan

még ma is azt hiszik, hogy a régi fegyelem hiányzik, nem pedig valami új. Van köztük, aki a régi fegyelmet, „gondtalan" életet sírja vissza, más a kistulajdonosi felkapaszkodás lehetőségét.

Vezetőiket a község küldte jó egy évtizeden át, akik sokszor csak magukért, s nem értük, csupán nevükben, helyettük politizáltak. Lényegében ugyanazon a helytelen alapon, amely a cselédújgazdákban alakult ki. Néhány vezető kinőtt közülük, de otthagyta őket. A „menekülők" ideállá váltak, a puszta meg valamiféle ugródeszkává a felkapaszkodáshoz. A menekülés ma sem szűnt meg.

A puszta úgy maradt, ahogy örökölték: feneketlen sár, szellemi sötétség, cselédlakások... Az utolsó „reformot" az uraság hajtotta végre. A közös konyhákat megosztotta, az egyszobás lakásokat padlóztatni kezdte, de már nem fejezhette be. Az újgazdáknak meg nem a padlózás volt a legfőbb gondjuk, s a termelőszövetkezeti tagoknak sem. Aki otthont kívánt teremteni, az nem a pusztát tette otthonosabbá, hanem elmenekült.

Az üres szoba mégis viszonylag kevés. Az élet számkivetettjeit ide sodorja a sors. A tető mégis csak tető, ha földes szobára borul is. A földek jók, dolgozni, gyarapodni lehet, szárnyakat növeszthet itt az elesett, hogy tovább repüljön. A feltörekvők ezt teszik. Vannak olyanok is, akik sem dolgozni, sem gyarapodni nem akarnak, csak akkor fanyalodnak a munkára, ha elkerülhetetlen. A puszta nem melegágya a növekvő igényeknek.

Sok cigány család él itt. Többen becsületesen dolgoznak, megvan mindenük. Jó részük azonban nehezen szokja meg a rendszeres, fegyelmezett munkát. Sok ablakon háromszor is kell kopogni, míg megjelennek munkán, ha egyáltalán rászánják magukat. Elszámoláskor szidják a vezetőséget, hogy kevés a pénz, ezt sem írták be, azt sem írták be. Végül kiderül: beírtak mindent, csak többet kellett volna dolgozni. Állandóan vándorolnak. „Összeállnak" meg elválnak, jönnek, mennek. A termelőszövetkezet vezetősége türelemmel és szigorral egyengeti útjukat az emberibb élet felé.

A pusztához ma már országút vezet, nincs úgy elzárva a világtól, mint régebben. Megsokszorozódott az erőfeszítés, hogy száműzzék a múltat: beruházások, gazdasági fejlesztés, kibontakozó népművelés... A gazdasági eredmények bíztatók, az emberek is változnak.

Az első téesz és 13 elnök

Az első téesz 1949-ben alakult a pusztai cselédekből, meg néhány községbeli földhözjuttatott gazdából. A világ a feje tetejére állt. A cselédasszonyok az uradalomnak nem dolgoztak, csak „ha sűrű munkaidőben napszámba szólították őket".

– A téesz meg az asszonyokon nyugodott. A községbeliek csak a hasznot szerették volna, de dolgozni nem...

– Hogyan alakult a jövedelem?

– Volt olyan év, talán hat is, hogy alig kaptunk valamit... Nem úgy dolgozták meg a földet, ahogy kellett volna... De úgy is volt, hogy bőven osztottak... mert a földek jók... – emlékezett a „hőskorra" egy idősebb, cselédből lett téesz-tag, mintha semmi köze sem lett volna az akkori gazdálkodáshoz.

Az első esztendőkre magam is emlékszem, a községben tanítottam. Volt gondunk bőven: milyen példákkal szemléltessük a nagyüzemi gazdálkodás fölényét? A mi téeszünk nem sok jó példát mutatott, így csak „elvileg" és „általánosan" mondogattuk a fölényt, s újságból gyűjtögettük a példákat, amelyek annál kevésbé voltak „veszélyesek", minél messzebbről származtak. A tanulók elnéző mosollyal nyugtázták erőlködésünket. A kenyérgabona-, vetőmag- és zsírelőleg, zöld- és egyéb hitelek felelőtlen korszaka volt ez, amikor büntetlenül lehetett szétosztani tenyésztörzseket. Előfordult az első esztendőkben, hogy levágták és szétmérték a tenyészbikát is.

– Az elnökök?

– Jó emberek voltak... Osztottak, amikor lehetett – mondja egy nyugdíjas téesz-tag. S mit mond az új elnök, a tizennegyedik?

– Valóban, osztottak, amikor lehetett, s amit csak lehetett. Az egyesüléskor mérlegcsalással, üres ólakkal és istálókkal csatlakozott hozzánk a pusztai téesz.

– S a jobb élet?

– Biztos, hogy jobb volt. Az előbb rosszul mondtam. Még azt is kiosztották, amit nem lehetett... Túlélőleget élveztek, amit vissza kellett fizetni. Ott megszokták: lopni, csalni a maguk hasznára. A „konjunktúrát" jól kihasználták. De előre nem mentek egy lépést sem...

– A közös gazdaság?

– Az maradt, amit az uradalom rájuk hagyott. Beruházás semmi. Az adósság nőtt... A tetőket most javítjuk... falak maltert nem láttak a tíz esztendő alatt... Az első beruházás nemrég történt, 90 000 Ft-tal átalakítottak egy tyúkólat magtárrá. Annyi pénzen újat építhettek volna... De ott így ment...

– A sertések?

– Most már van... De nem a régiből... hiszen még akkor is osztani akartak malacot, amikor venni kellett... Lesték, mikor ellenek a kocák, s a malacokat azonnyomban szétosztották... Lehet, hogy igazuk volt... akkor... Saját nevelésű disznójuk a közösben egy sem volt. Mindig úgy vásárolták össze a hízónak valót...

– S a háztájiban?

– Ott ment a nevelés, a hízlalás... Nem... ne gondold, hogy szándékosság volt ebben... A szakképzetlenség, a rossz gazdálkodás, a tudatlanság... Nálunk is így kezdődött...

A dögvésztől a többszázas sertésállományig

– Ez volt az első győzelem – emlékezik vissza F. N. a tizennegyedik elnök a pusztai sertéstenyésztésre. – Talán inkább így: az első nagy győzelem, mert mindennap meg kellett nyerni néhány kisebb csatát, ha gyökeret akartam verni... Idegen voltam, bizalmatlanul fogadtak... S rendet kellett teremteni minden áron, munkafegyelmet, jövedelmet... De erről majd később... Maradjunk a pusztai malacoknál...

Az új elnök arcán elsimulnak a ráncok. Pedig valamikor sűrűn belepték a homlokát. Akkor, amikor először tagadta meg a „hagyományos" malacosztást.

– A malacokat felneveljük! – mondotta.

– Abból ugyan nem lesz semmi – mondta Sz. J. sertésgondozó, többévi tapasztalat alapján.

És megkezdődött a harc.

Az anyakocák alatt ott nyüzsögtek a malacok. Szépen fejlődtek választásig. S ahogy elkerültek az anyjuk alól, hullani kezdtek. Éppen úgy, mint régen. Egyik a másik után. Mi lehet a baj? Talán a víz? Megvizsgáltatták a vizet. Négy keresztes kóli fertőzéses volt.

– A vizet forralni kell! – született meg az első utasítás. – Addig is, amíg új kutat csinálunk. (Ma már megvan az új artézi kút.)

A vész megtorpant, de nem állt meg. A közösben döglöttek, a háztájiban virultak a malacok. S az elnök gondolkodott. De mit tudta ő még akkor, mi az a bélödéma; mi köze az elhullásnak az állati fehérje hiányához? Csak azt látta, a közösben dúl a dögvész... Talán a takarmányozásban lehet a hiba?... Mit kap a malac a közösben, s mit a háztájiban? Miért van az, hogy választásig nincs semmi baj, csak utána esnek vissza a malacok a fejlődésben, s kerülnek dögrovásra? Az egyoldalú takarmányozás az oka? Amikor árpa van – csak árpa; amikor kukorica – csak kukorica? Talán a korai elválasztás – a hagyományos hat hét?

S megkezdődött az újabb kísérletek sora.

– Húsz kg-os súly alatt nincs választás!

– A malac az anyja alatt egyre növekvő takarmányadagot kapjon!

– Táplálásuk takarmánykeverékkel történjék, amelyben állati fehérje is van! (Mint a háztáji moslékban!)

– Egy hétig ne kapjon több takarmányt a malac, mint az anyja alatt! Csak nézem a több mint száz „iker-malacot". Egyformák, mintha egy koca vetette volna őket. Átlagsúlyuk jóval meghaladja a húsz kilót, s még nem kerültek át a süldőnevelőbe.

Sz. J. bácsi dohog:

– Látja, még mindig itt vannak, pedig hat hetes koruk után már nem rám tartoznak...

Zsörtölődik, de büszke rájuk.

– S elhullás? – kockáztatom meg a kényes kérdést.

– Egy-kettő ha előfordul... a gyengébbek közül...

Íme a mérleg:

Tavalyelőtt egyetlen saját nevelésű malacból sem lett hízó a pusztán.

Tavaly vásároltak 150 süldőt, de 400 hízott sertést adtak le. Az idén: egy süldőt sem vásároltak, s 600 hízót szállítottak el.

A „másik oldal"

A középparasztok. A községbeliek. 1960. február 1-én volt a másik téesz alakuló közgyűlése. Előtte népnevelők serege járta a falut, a parasztok meg csapatostul menekültek a „högybe". Hajnaltól késő éjszakáig folyt a népnevelés és a pincei politizálás. Ahogy kifogytak az ellenérvek, egymásra hivatkoztak a parasztok „Ha X belép, belépek én is!" Amikor X belépett, Y-ra hivatkoztak. Végül N. V. J. neve lett az ellenállás lobogója.

Egyik nap közölte a hangos híradó, hogy N. V. J. aláírta a belépési nyilatkozatot. Ezzel lényegében befejeződött a szervezés. Ki így, ki úgy, belépett a termelőszövetkezetbe. Legtöbben kénytelen-kelletlen.

Az alakuló közgyűlés azonban nem múlt el meglepetés nélkül. Az elnökválasztás során titkos szavazással N. V. J.-t választották meg. Az ifjút. S ekkor derült ki, hogy igaz ugyan, hogy N. V. J. aláírta a belépési nyilatkozatot, csakhogy nem az ifjú, akinek döntését ügyelte a falu, hanem azonos nevű apja. S így esett meg, hogy ebben a községben az elnök lépett be utolsónak a téesz-be; előbb lett elnök, s csak azután tag.

Három napig szólt a muzsika a kocsmában. Furcsa vigalom volt ez. Búcsú a „pógárságtól".

„Dalos ajkú kis madárka,
Sz..j az apám birtokára" –

harsogták kórusban.

A régi szemlélet sokáig mit sem változott. Az új elnök és az új vezetőség a háztáji ellátását tekintette fő feladatának. A jövedelemelosztás sajátos formáját valósították meg. Alapja nem a munka, hanem a háztáji lett. Ki-ki, úgy részesült a terményekből, amennyi háztáji jószága volt. A kukoricát harmadából kapálták, egyharmadát közvetlenül hazavitték, kétharmadát pedig az említett módon elosztották. Volt olyan paraszt, aki 40 000 Ft-ot kapott bikáért. Akadtak „kint maradt" földek is, amelyeken bérlőként gazdálkodtak többen. Az ügyesebb, leleményesebb parasztok most is megtalálták a számításukat. Valaki annak idején úgy jellemezte a helyzetet: „maszek gazdálkodás – a téesz égisze alatt".

A téesz nem sokra ment. Persze a tehetősebb parasztok, akiknek jutott a bérletből, maradt tartalékuk, volt gazdag háztájijuk, szőlőjük – nem panaszkodtak. A munkaegység értéke 13 Ft volt, meg amit melléje „szereztek". A kocsisok feketén fuvaroztak még a téesz-tagoknak is. Aki nem volt elég ügyes, s csak a közösben végzett munkából akart megélni – hoppon maradt.

A maguk arculatára formált téesz azonban nem nyugtatta meg a kedélyeket.

Amikor az ENSZ a magyar ügyet tárgyalta, az istállóban a brigádvezetővel az élen azt számolgatták, mennyi az adósság, mennyi esik fejenként, ha kilépnek.

– Ezt még kibírjuk! – összegezték a véleményüket. S várták az „ENSZ-döntést", más a három évet, melynek letelte után hátat fordíthat a közös gazdálkodásnak. Az első esztendőben kaján kárörömmel így beszéltek:

– Az idén kétszer törtünk kukoricát, januárban, meg ősszel.

A malacok belefulladtak a sárba. Húsz anyakoca után egyetlen malac sem maradt.

Hova vezethetett az ilyen gazdálkodás és magatartás? Márleghiányhoz, 13 Ft-os munkaegységhez, elégedetlenséghez. Akinek nem volt tartaléka, zúgolódott, akinek volt, egyre komorabb arccal vette számba fogyó készletét. (S az ENSZ sem hozta meg a várt döntést.) Így érkeztek a községbeliek az egyesüléshez.

Egyesülés és az új elnök

A két termelőszövetkezet nemigen tudott lábra kapni. 1960-ban a pusztán közel 27 Ft-ot, a községben 13 Ft-t ért egy munkaegység. Mindkét helyen kiosztották, amit csak lehetett. A tagság egy része az egyesülés után jó ideig azt a többletet dolgozta le, amit jogtalanul elvitt. A községbeli téesz osztásra váró cukrát és gabonáját zárolta a bank az adósságok miatt. Rendezetlen gazdasági körülmények, laza munkafegyelem, elégedetlenség, mindennapos civódások, áskálódások – így rajzolhatnánk meg a téesz képét. A községben működő mezőgazdasági technikum évek során egyetlen szakembert sem adott a téesznek. Nem sok jóval kecsegtetett hát az 1961-es esztendő, az első közös év.

Az új elnököt nem valami barátságosan fogadták. B. J. egyik pusztai brigádvezető egyenesen kizavarta az irodából, amikor szóvá merte tenni, hogy elrothad 30 hold szarvaskerep, s a virágmag kapálatlanul várja a pusztulást. Mi köze ehhez az elnöknek? Az elnök arra jó, hogy osszon, ha van mit; legyen kit szidni, nézze el a hibákat, s maga is éljen.

A községbeliek egymás kezébe adták a kilincset, vádaskodtak, „besúgtak", a „högybe" hívták az új elnököt egy pis pinceszerre. Úgy próbálták kezelni, mint a régi tisztviselőket. S mert nem dűlt be az avult módszereknek, nem sok becsülete lett. Legalábbis azok számára, akik kárörvendve nézték a téesz nyűglődését, s szívesen látták volna teljes csődjét.

„Előbb termelni, aztán politizálni"

Ez volt az elnök jelszava. Igaza volt. A jó termelés a legjobb politika.

Az első lépés nem nagy népszerűséget hozott számára. A téesz gazdasági helyzetének számbavétele során kiderült, hogy a pusztán mindenkinek, a községben jó néhány tagnak vissza kell

fizetnie, illetve le kell dolgoznia, amihez jogtalanul jutott. Ezt a pusztaiak máig sem tudták megbocsátani; a községbeliek lassan elfelejtették.

A következő lépés meg megalapozta a tekintélyét. A zárolt cukrot és búzát nem megfelelő helyen tárolták. A bank rányomta a lakatot, s tájára sem nézett. Nem az ő dolga – ő csak zárol. A tagság hozzá nem nyúlhatott. A búza kezdett dohosodni, a cukorba egerek fészkeltek. – Ki a felelős ezért? – szegezte a kérdést a bank megbízottjának az elnök.

A bankos hümmögött.

– Ezért maguk felelősek! Most intézkedjenek, de sürgősen!

Mit is intézkedhetett a bankos? Hozzájárult, hogy azonnal osszák ki.

Az osztás népszerű. A községbeliek dicsérték az elnök erélyességét. Még alig nyílott a a tavasz, hozzálátott a palántaneveléshez. Leszedte a felesleges ablakokat és melegágyakat készített. Néhányan segítettek neki, a többiek bolondnak tartották. A mosoly akkor fagyott az arcukra, amikor 9000 Ft-ot árult a téesz a palántákból, s ebből áprilisban már 8,50 Ft-t tudtak előlegként fizetni egy munkaegységre. Erre előbb nem volt példa a két téesz történetében.

Az első „közös" borsókaszálásnak is története van.

Az elnök megígérte, hogy részt vesz benne.

– Szóval hajnali négykor...

– Négykor...

Sokan csak kíváncsiságból mentek el: ott lesz-e az elnök? Ott volt – elsőnek. – Elindultak a földre. A háta mögött suttogtak:

– Élre kellene állítani...

– Majd „kicsináljuk"...

– Hadd izzadjon az „elnök úr"...

Ahogy a földre értek, az elnök kiválasztott egy jó kaszát.

– Hát kezdjük – szólt az elnök, s beállt elsőnek a táblába. A többiek utána. Egyre várták, majd csak abbahagyja. Nem hagyta. S ment másnap is. De másképp beszéltek vele hazafelé! Tekintélye megnőtt, szavának súlya lett, javaslatait elfogadták.

Aztán a lucernabehordás, abban az esős időben, amikor csak félórákra bújt ki a nap, s a beázott boglyákat senki sem akarta szekérre rakni és kazlazni!

– Úgyis tönkremegy – begyullad...

– Az nem biztos, csak ha itt hagyjuk...

S nem hagyták ott. Az elnök irányította a munkát. Ledobták a boglyák nedves tetejét, marokkal húzgálták ki az oldalon megázott szénát, kiteregették, a többit szekérre dobták. Olyan kazlat raktak, amelyet légjáratok hálóztak be, hogy száradjon, s ne fülledjen a széna. Az elnök aggodalommal leste hetekig, vajon nem gyullad-e be a kazal. Ahányszor arra járt, megnézte, megpiszkálta. Végülis megmaradt a lucernaszéna. (Nem lett igaza annak, aki feljelentette az elnököt a járási pártbizottságon, hogy szánt szándékkal tönkre teszi a drága takarmányt.)

A vasárnapi munka sem örvendezett népszerűségnek. Mit tehetett az elnök? Vasárnap is dobálta a kévét, hogy menjen a cséplés! Drága volt akkor minden óra.

A gazdasági eredmények, a személyes példa s a következetesség meghozta az eredményt.

Az új elnök tavaly tavasszal, alighogy idekerült, határjárása során P. M.-mel találkozott. A kocsis a bakon ült, a kocsin létra... Az elnök azonnal felismerte a „maszek fuvart".

– Hol járt M. bácsi?

– Itt voltam a lucernában...

– Létrával?

– A feleségem hozta odáig a szőlőből...

– Ott a szőlője a lucerna mellett?

– Párszáz méter...

– Erős felesége lehet. Pedig azt mondta, hogy beteges, amikor munkába hívták...

P. M. keserves káromkodással tört ki az „egérfogóból":

– Hát a „högyön vótam", ha tudni akarja...

– Biztos bejelentette...

– Nem jelentettem be!

– Az pedig öreg hiba... Majd még beszélünk róla...

A mindig fenyegetőző P. M. sem állta meg szó nélkül:

– Majd még találkozunk!

A két „találkozásból" csak az egyik következett be. P. M. fegyelmit kapott, kártérítést fizetett, káromkodott...

És ma?

A haragos kocsis legelőször fog be, s utoljára fog ki. Korábban csak annyit mondott:

– Most már meg lehet a téeszből élni...
S azután:
– Lesz a téeszünkből valami.

„Lázadó" asszonyok

A „lázadás" 1960-ban tört ki. A munkafegyelem abban az időben elszomorító volt, s természetesen a jövedelem is. Megtörtént a két téesz egyesülése, megjelent az új elnök. Ezt az időt látták alkalmasnak az asszonyok, hogy „felforgassák" a régi rendet. Összegyűltek 29-én, akik legjobban dolgoztak, pontokba foglalták „követelésüket" – amelyet saját munkájukkal szemben támasztottak. Ma 33-an vannak; 40–80 munkaegységet dolgoznak le havonta az állattenyésztők, 20–30-at a növénytermelők. Volt, aki csak családtagként dolgozott először a brigádban, végül belépett.

Legnagyobb büszkeségük a sertéstelep. Elindultunk, hogy ott beszélgessünk az asszonyokkal. Sz. B. bácsi lebeszélt bennünket. Csutás kocsi tetején ült, s az ostornyéllel mutogatta, hogy milyen vargabetűvel közelíthető meg a telep. Másképp oda gumicsizma nélkül bemenni lehetetlen, s a telepen sem tehetnénk egy lépést sem. Elballagtunk hát az utca végéig, s onnan néztünk át a sártengerben fuldokló sertéstelepre. A malacok itt fulladtak bele a sárba régebben. Négyszáz hízott sertést felnevelni ilyen körülmények között, csak a „lázadó" asszonyok voltak képesek.

Hogy a sártól visszariadtunk, este beszélgetünk az tegyik „lázadóval" D. B.-néval.

– Amikor az első gyűlésen szóbakerül, ki menjen a telepre, K. K.-néval mindjárt jelentkeztünk...

Kis kerülővel a múltról beszélt, gyermekkoráról.

– Nagyapám itt sokat foglalkozott disznókkal. Mindig elvitt magával a piacra... hurkát vett a lacikonyhán, cukrot, játékot, kendőt... Alig vártam a piaci napot! Szép hízókat nevelt, öröm volt nézni... Magunk is hízlaltunk évente 8–10-et, míg tönkre nem tettek... Olyanok voltak, mint a dinnye...

– Tönkretették?

– A kulákságga1... „felszorozták" a 18 hoddat... háromszáz mázsa körül volt a beadás... de legalább békén hagytak volna...

Aztán visszakanyarodunk a telepre.

– Mikor kikerültünk, itt egy gödör, ott egy tócsa... Ez egy hét múlva nem lesz így... kezdte a telep új történetét. Hárman írták... három „lázadó" asszony. Száműzték azt az időt, amikor a malacok sírtak, a dara elment – s otthon híztak a disznók és a bikák; amikor reggel és este vetettek valamit a jószág elé, s napközben senki sem törődött velük.

– Ha valamit vállalunk, meg kell csinálni...

Egyszerűen így fogalmazza meg azt a bonyolult állapotot, amelyben a jobb élet vágya keveredik a disznók szeretetével, az egyéni rátartiság a józan számítással.

– Vödörrel hordtuk ki a trágyalevet... Amikor esett az eső „két nagy bőgő szalmát" a hátamon cipeltem be. A szalmás nem vitte... Ott voltunk karácsonykor, búcsúkor, a disznók mellett. Mi fogtuk meg a nagy disznókat falkásításkor.

– S az eredmény?

– Nyitott ólakban ridegen neveltük a disznókat, s tavaly egy sem döglött meg... Két nagy kocsi szalmát elalmoztunk, de megmutattuk, hogy lehet ridegen sertést nevelni.

Növeli érdemüket, hogy 1000 helyett 8500 baromfit neveltek fel „kísérletképpen". Az iskolásoknak „megtakarításból" hízlalnak néhány disznót, hogy elmehessenek kirándulni. Megérdemelték, ott voltak mindig, amikor a téesznek segíteni kellett. Őket már könnyű a nagyüzemű mezőgazdaság fölényéről meggyőzni.

A jó munka nyomán megszületett az elismerés, meg az irigység is. 750 munkaegység a várható 40 Ft-tal szorozva 30 000 Ft; tizenkét hónapra elosztva 2 és félezres havi jövedelem. Most már mennének a telepre mások is, s „majd a fene esz meg egyeseket", hogy a brigádnak országos a híre.

„A hozzáértő, dolgozó nép okos gyülekezetében"

– Az elnök elvtárs?

– Bent tárgyal az agronómussal, főkönyvelővel...

Nyolcra jár az idő. Vezetőségi ülés lesz... Most végzi az utolsó simításokat.

– Miről lesz szó?

– 150 hold kukoricánk töretlen... Korán jött meg a tél – mondja az egyik vezetőségi tag. S megtoldja egy rövidke üzemgazdasági előadással:

– Tavaly a kukorica egy része kapálatlan maradt. Az idén áthidaltuk a munkerőhiányt vegyszerezéssel. A kapálás megoldódott... de itt a törés, a szárletakarítás... itt már nem segít a vegyszer... gép, gép, gép kellene... Kevesen vagyunk...

T. Zs. J. nehézkesen kopogtatja az írógépet. Előterjesztésének utolsó mondatait pötyögteti.

– Megy, Jenő bácsi?

– Úgy gépelek, mint a villám.

– ??

– Csodálkozik? Pedig úgy. Csak itt-ott csapok bele – nevetgél, s folytatja a „villámgyors" munkát.

A téesz irodája olyan, mint a termelőszövetkezet. A tegnapból fejlődik a holnapba. Régi módos paraszt három szobája, az utcafrontra tekintő ablakokkal. Valamikor jó bútorok, szőnyegek, függönyök alkothatták berendezését, most szedett-vedett asztalok, székek, szekrények. A szekrények tetején egyszemű iratgyűjtők hosszú sora, a szekrényekben papírtömkeleg. Az „elnöki szék" rozzant stílbútor, horpadt bőrhuzattal. Maholnap selejtezik, s bizonyára modern „utód" követi. Ami volt, már nincs, aminek lenni kellene, még nincs. De az ember érzi, hamarosan lesz.

Az iroda azért nem dísztelen. Gyermekfejnyi krumplik, karnyi kukoricacsövek, súlyos kalászkötegek... kis tányérkákban magvak. Lássa mindenki, aki idejön... ezek a tsz büszkeségei.

Az ülésen a tagok 3 híjjával megjelentek. Megszavazzák a napirendi pontokat: őszi munkák, fegyelmi ügyek, különfélék...

Az agronómus szól az őszi munkákról. A vetés rendben van. 150 hold kukorica töretlen, a szár is áll. Szántani is kell. És meggyőző számokkal, tényekkel agitál. 1 200 000 Ft érték van kint a földön. A tavalyi őszi szántás is jobban bírta a szárazságot. Kevés trágyát hordtak ki.

Aztán átveszi a szót az elnök.

A vegyszeres területnek nincs gazdája – foglalja össze tömören a kukoricatörés helyzetét. A családonként vállalt területekről behordták a kukoricát. 38 és fél mázsa a holdankénti átlag... Eddig kevés téesz-tag jelentkezett, idegen munkaerőre van szükség. S hogy nekünk is mondjon valamit, hozzáteszi: a tagság 80–90 százaléka általában kiveszi részét a munkából. A téesz 23,50 Ft-ot fizetett előlegként, többet mint tavaly egy munkaegységre. Termésátlagok tekintetében a megyében a 2. helyet foglalja el a termelőszövetkezet (búzából 18 q, cukorrépából 164 q, burgonyából 110 q, kukoricából kb. 25 q átlagtermés holdanként). Azután a szükséges intézkedések végrehajtására kér felhatalmazást:

Premizálásban csak az részesülhessen, aki minden betakarítási munkában résztvett. Aki még nem jelentkezett kukoricaszedésre, figyelmeztetik a prémiumra. A cukorrépaprémiumot is csak a törés befejeztével osztják ki. Az elnök 10. részért adhassa ki a törést bárkinek. Az éjszakai őrzést meg kell erősíteni a leszedett területeken. A kukoricaszár egy részét silózni kell, a többit leszántani. A pentozánhatás ellensúlyozására trágyalé öntöző lajtot kell vásárolni, vagy beszóratni apró trágyával az alászántott kukoricatáblákat.

A vitában majd mindenki hallatja szavát. A lajthoz szivattyú is kellene, több vagon műtrágyát takaríthatnának meg. „Nálam is 2000 liter van a trágyalékútban és hányszor telik meg évente!" Egy aggodalmaskodó tag nem lelkesedik a lajtért: „Kevés a ló! Tavaly is vettünk két trágyaszóró kocsit, s alig szórtunk ki valamit". „Ne szórjuk szét a fogatokat! 18 fogatból 5–6 végez csupán gazdasági munkát!" „Inkább trágyarakodó gép kell!"

A hozzászólások megfontoltak s mégis szenvedélyesek. Volt, aki a „gazdatársaknak" több takarmányt követelt. Mire megmondták neki, hogy a „gazdatársak" szerezhettek volna takarmányt bőven: ott volt az első kaszálás harmadából, a második feléből. „Én azon vagyok, hogy minél kevesebbtől vonjuk meg a prémiumot. Nincs olyan tag..." Megvigasztalják: aki nem „olyan", nem marad ki a prémiumból. Van, aki a kocsisokat szidja: „Felét elvonókúrára kellene küldeni". „A vezetőség rosszul szervezi a munkát" – hangoskodik egy idősebb paraszt. „Maga sem volt ott, amikor hívták" – vetik a szemére. „Úgy látszik, mintha a szervezés volna rossz, pedig a megjelenés az!" Az öreg hallgat. Aztán „pedagógiai elvek" is szóba kerülnek ilyenformán: „Van, akinek azt kell mondani: legyen szíves, nyissa ki az ajtót! És kinyitja. A másik csak akkor mozdul, ha rádörrentenek: a hétszentségit, nyissa már ki azt az ajtót!"

Végülis megszavazzák a javaslatokat megfelelő kiegészítésekkel, s áttérnek a második napirendi pontra: fegyelmi ügyek.

T. Cs. L.: Visszaeső. Egyszer elvitte a vödröt láncostól. Most meg egy zsák apró kukoricát „szerzett" a lovainak. Határozat: Egy zsákkal kevesebbet kap a háztájiból és 30 kg kukorica árát megtéríti.

T. I. Gy.: Megtagadta a munkán való részvételt. – Napszámost állítottak helyette, vállalja a napszám megtérítését.

H. Gy.: Ittasan az árokba traktorozott. – A kárt hajlandó megtéríteni, a levonást részletekben kéri.

K. D.-né: A mezőőr „babszedésen" érte. Amikor a többiek szedték a babot, nem vett részt

a közös munkán. Rágalmazta a csőszt (az volt a baj, hogy nem engedett a mezőőr „ostromának"). A legnagyobb munkaidőben nem dolgozott. Feltételes tag volt. A babot nem vitte el. Nem veszik fel tagnak; a további eljárást feleslegesnek tartják.

Z. I.: Megrongált egy ponyvát. Vállalja a kártérítést.

H. J.: Megtagadta a munkát, engedély nélkül vitt szénát. Házasságszédelgő, úgyis el akar menni. Kizárják.

Több cigány ügye is szóba került. K. J. azért nem dolgozott, mert nem volt mit ennie. K. E.: a szomszédos pusztára ment élesztőért, ezért mulasztotta el a munkát. P. J. próbaidős volt. 1 650 F-t kifizettek neki – ennyit dolgozott. Most tizedéből töri a kukoricát. Vissza kíván jönni a szövetkezetbe. Megpróbálják, visszaveszik. Hetvehelyről is jelentkezett egy új tag a pusztára, felvették, mert jó véleményt hallottak róla. (Első éjjel ellopták 6 tyúkját meg egy kakasát.)

T. ZS. J. előterjesztette a szociális bizottság segély-javaslatát. Ezt gépelte, mint a „villám". Kicsit „hosszúra" sikerült. Boldog-boldogtalan szerepelt abban, akinek csak valamicske jogcíme is lehetett a segélyre. A bizottság azt javasolta, hogy a felsoroltak hatósági áron vásárolhassanak búzát. A javaslatot elvetették. Nagy gonddal sorra vették a javaslatokat. P. V.: „Öreg, magatehetetlen ember a Vince bácsi". „Senki támasza nincs." „Adjunk neki 2 q búzát ingyen." Végül 12 családnak 18 mázsa búzát szavaztak meg. Ingyen, mert úgy segély. De csak annak, aki valóban rászorult.

Az egyebek között szóba került a pusztai borjúk elhelyezése. Úgy döntöttek, hogy inkább a bizók helyére kerüljenek, mint a tyúkólba, ahová szánták. Nagy gond a férőhely. Ezt már csak a hamarosan felépülő új major oldja meg.

Végül az elnök közli, hogy több, mint 4 millió folyt be eddig áruértékesítésből: 107 000 Ft-ot ingyen adott az állam, s ehhez jön még a nagyüzemi felár . . .

Az igazgatósági tagok morgolódnak, hogy sok a gyűlés, s arról beszélnek, mit csinálnak másnap.

Másnap az iskolában találkoztam az elnökkel meg a tanács titkárával – szervezték az „idegen" munkaerőt a kukoricatöréshez. A gyerekek önként jelentkeznek, rendes bért kapnak s külön kirándulásra mennek – ebben állapodtak meg az igazgatóval.

Ahol a közösnek lopnak

Az élet alakulásával általában elégedettek az emberek. Vannak még, akik ha holnap újra kezdhetnék, a kisparaszti gazdálkodást választanák. T. Zs. Jenő bácsi vagy negyedkiló parizer mellett a sír széléről beszél. Túl van már a hatvanon.

– Jobban él most?

– Tudja, hat holdam volt, de jól forgattam magam. Szép 8–9 darab jószág az istállóban. Volt munka meg gond . . . Most is csak van . . .

– Visszamenne-e a régibe?

– A fene tudja . . .

– Ha fiatalabb lenne?

Gondolkodik. A múlt és jövő képei kavarognak benne. Ha nem hinne a jövőben, könnyen válaszolna. Ha bizonyosat tudna, akkor is. De így?

– Ez még nem forrt ki – mondja, s ez a legigazabb válasz, amit ma adhat.

Egymás hegyén-hátán a gond. Kevés a munkaerő, a 244 tagból 150–160 dolgozik rendesen, 40 járadékos 5–10 egységet teljesít egy évben. Munka volna, télen is, rendszeresen. Megindították a seprőkötést és kosárfonást, de alig jelentkezett valaki. „Nincs itt már szegény ember" – mondták, amikor a kukoricatörésről esett szó, ahol 100–120 forintot lehetett megkeresni egy nap, s mégsem akadt munkás.

Aztán a férőhelyhiány, a puszta és a sertéstelep mostoha körülményei. És az emberek . . . Ahány, talán annyiféleképpen érez, gondolkodik, azok is, akik itt dolgoznak, azok is, akiknek segíteniök kellene az átalakulást.

Amikor Budapesten 70-en megnézték a mezőgazdasági kiállítást, a zsúfolt villamoson bizony megkapták:

– Maradtak volna otthon . . .

– Kanászok kiszállni!

Meg is mondták a kalauznak:

– Könnyen beszél maga, biztos ott a táskájában a jó kolbász . . .

Leutazott az ügyészség dolgozója is holmi „közérdekű" bejelentésre: eladják a baromfit, pedig nem teljesítették az áruértékesítési tervet.

– Bocsánat, honnan tudhattam volna, hogy 200 százalékra teljesítették – mentegetőzött.

– Onnan, hogy megkérdezik tőlünk . . . Nem ülnek fel minden rágalomnak.

– Hányan keresnek fel naponta? – kérdem az elnököt.

– Hát az attól függ... Jó időben 5–6-an, rossz időben 2–3-an.

– És segítenek?

– Tán egy-kettő... A többi tölti a rubrikát, elmondja harmadszor is, amit már tudunk, s ha segítséget kérünk, széttárja karját, mintha el akarna repülni...

Csinos, fiatal asszonyka lép be, a szigetvári „táposoktól".

Így hívják a mesterséges takarmánykeverő üzemet.

– A határidőt november 31-ig meghosszabbítottuk...

– Csak 30-as a november...

– Ameddig csak lehet – mondta. Velük jó az együttműködés.

Szigetvárott történt, hogy a kocsisok két zsák tápot loptak. Nem tudhatni háztáji jószágaiknak-e, vagy lovaiknak. A kocsin kanászok is ültek, akik a kocsisoktól a közös sertésállománynak „szerezték" meg a két zsákot. Idáig jutottak. Valamikor 20 kg szöget loptak el – ugyan, kinek volt szüksége rá? – csak úgy, szokásból. Aztán a háztáji jószágnak a közösből. Aki még „sajátjának" érezte a közösbe adott jószágot, az „takarmánykiegészítésről" gondoskodott. Utóbb a munkakapcsolat lett már a „póttakarmány" alapja. A kocsis a lovának vetett egy-egy villa szénát... Végül a közös állománynak „szereztek" takarmányt. Lopás, elítélendő ez is, de a „korábbi típusú" lopásokért fegyelmi, kártérítés jár, az utóbbi esetben jót mulattak a kárvallott kocsisokon.

Nagyot nézhetett a cserdi bakter is, akit árpalopáson értek és 8 hónapot kapott. A csőszt is megütötte. Úgy gondolta, még mindig csáki-szalmája a téesz vagyona. S a cigánylegény, aki egy zsák kukoricával indult el a pusztáról, olyan papírokkal igazolta, hogy jogos tulajdona, amit nem a törvény követelt, hanem a közöst védő közhangulat.

S a munkafegyelem? A tagok 90 százaléka minden „kirendelésen" részt vesz a munkán, s az idén szinte mindenki jóval több munkaegységet teljesített mint tavaly. A munkaegység értéke nő, 13 forint volt, most háromszorosa lesz. Gyarapodik az állatállomány, új gazdasági épületek nőnek ki a földből, korszerű gazdálkodási módszerek váltják fel az avultat. S a fejlődő gazdaságban új tartású emberek szorítják a szerszámokat.

1962. december.

Szigethy István: Falu (tus)

ISMERETLEN KRÚDY ÍRÁS

– Krúdy Gyula Aradon –

Krúdy tárcanovellái 1895-től tűnnek föl az aradi lapokban. Ő maga 1904-től 1918-ig szinte minden esztendőben megfordul Aradon. Itt él jóbarátja, *Lits Antal* hírlapíró. *Lits „Tóni"* is nyírségi, dzsentri-ivadék. Típusa a régivágású vidéki hírlapírónak: nagyevő, nagyivó, s ha kell párbajsegéd, vagy: pezsgősügynök.[1]

Krúdy szívesen időzik az „úri város"-ban, ahogy Aradot nevezi. Szerinte az akkori arati sajtó közvetlenül a pesti és a szegedi után következik.[2]

Krúdy – a kortársak emlékezete szerint – néha hetekre elmarad Aradon. A pesti szerkesztőségek sürgető táviratira sem válaszol.[3]

Lits – a régi aradi dolgok tudója – maga is egy kicsit Krúdy-hőshöz hasonló – elvezeti mindenüvé Szindbád íróját. Sokat tartózkodnak – mint az akkori bohémek – *Löwy Náci* bodegájában.[4]

Krúdy találkozik *Gallovich Károllyal*, Léda leánykori udvarlójával, a vidéki párbajhőssel, *Fechtig Árminddal*, az országszerte ismert „koldusbáró"-val és a többi érdekes aradi figurával, akikről regényt is tervez.[5]

Lits Tónival közel két évtizedig folytat élénk levelezést. Az aradi szerkesztő – hetilapjaiban –, az Aradi Fáklyában és az Aradi Kúriában, több Krúdy-írást közöl. Regénye is jelenik meg Aradon.[6]

Krúdy „Üzenet" címmel érdekes előszót írt Lits „Tarka könyv" című, színes írásokból álló gyűjteményében.[7]

„Üzenet . . .

Személyesen kell ismerni Lits Antalt, – e nemes lovagot, a vidéki hírlapírói kar e testőrét; – hallgatni kell hosszú történeteket egy éjjeli kávéházban, ahová a vidéki hírlapírók, mint fáradt bús vándormadarak megtérnek a munka után; tudni kell, ki volt a primadonna anno 1800-ban Szegeden, vagy Debrecenben – és a holtak emlékét tiszteletben tartani Iványi Ödön, Rudnyánszky Gyula, Gáspár Imre, Kósa Barna alakjában; cigányprimással és a főispánnal barátkozni; a város végén lakni egy nádfedelű házban, ahol állítólag Petőfi lakott egy télen; szegénynek, büszkének, rongyosnak, rajongónak, lovagnak, költőnek lenni; húszéves korban cserfának lenni és öblös kortesnek;

[1] Lits Antal (1875–1931) Krúdy már Debrecenből ismerte. Vö. Lits Antal halála. Erdélyi Hírlap (Arad) 1931. IX. 25.

[2] Krúdy a „sajtóvárosok" sorrendjéről: Írói arcképek. Bp. 1957. 214.

[3] Bruckner Lajos, volt hírlapíró szóbeli közlése és Károly Sándor: A Vörös postakocsi utasa utolsó útján. Krúdy Gyula, Szindbád kalandjainak megálmodója elhúnyt . . . Erdélyi Hírlap. 1933. V. 13.

[4] Löwy Náci „Elmúlt éjszakák" (1928) címmel megírta az emlékiratait is.

[5] Aradi Közlöny. 1927. XII. 17.

[6] Levelezésük, amint 1947-ben kinyomoztam, Lits özvegyének, Kiss Mariska színésznőnek a halála után, elpusztult. Vö. Galsai János: Vidéki hétköznapok. Vörös Lobogó (Arad) 1957. VI. 22. – Krúdy „A pesti nővadász"-a, Nővadász címmel, 1922-ben jelent meg Aradon. A könyvnek eddig csak három példánya ismeretes.

[7] Tarka könyv. Arad, é. n. (kb. 1924) 128 l. Egyetlen ismert példánya ma Kozocsa Sándor dr. gyűjteményében található.

a csillagokba nézni éjszaka és a reményt egyedül a Szaturnusz gyűrűjében megtalálni; vidéki hírlapírónak lenni és gyalog utazni, mint egykor a vándorszínészek. „Állást keresni" Debrecenben, Miskolcon, Aradon... Szentekkel, bolondokkal, félkézkalmárokkal, költőkkel, a „jövendő nagy tehetségével" üldögélni együtt és furcsa nőkhöz írni verseket, akik esetleg a betűt sem ismerik, míg a primadonna lakásának tájékán jókedvű, szőke huszártisztek sarkantyújának a pengése hallatszik; nagybőgőzni megtanulni és reménytelenül sétálni úrinők ablaka alatt; Reviczkyt, a mellbeteg költőt imádni és a lapokban Tóth Béla cikkeit keresni és elolvasni, megtanulni; esetleg Csernátonyt választani mesterül vagy Pongrátz Bélát, az Olvasd! szerkesztőjét; céltalanul mendegélni idegen városok hosszú sáros utcáin, tekintetes és nagyságos urakkal parolázni a délelőtti korzón és a divatos asszonyka ibolyaillatú kesztyűjét hódolattal megcsókolni; lilaszínű fátyol-darabkára borulni éjjel és sírni... És az álmokban, a kis szobácskákban átsuhannak az elérhetetlen nők alakjai..."

KRÚDY GYULA

Közli: FICZAY DÉNES

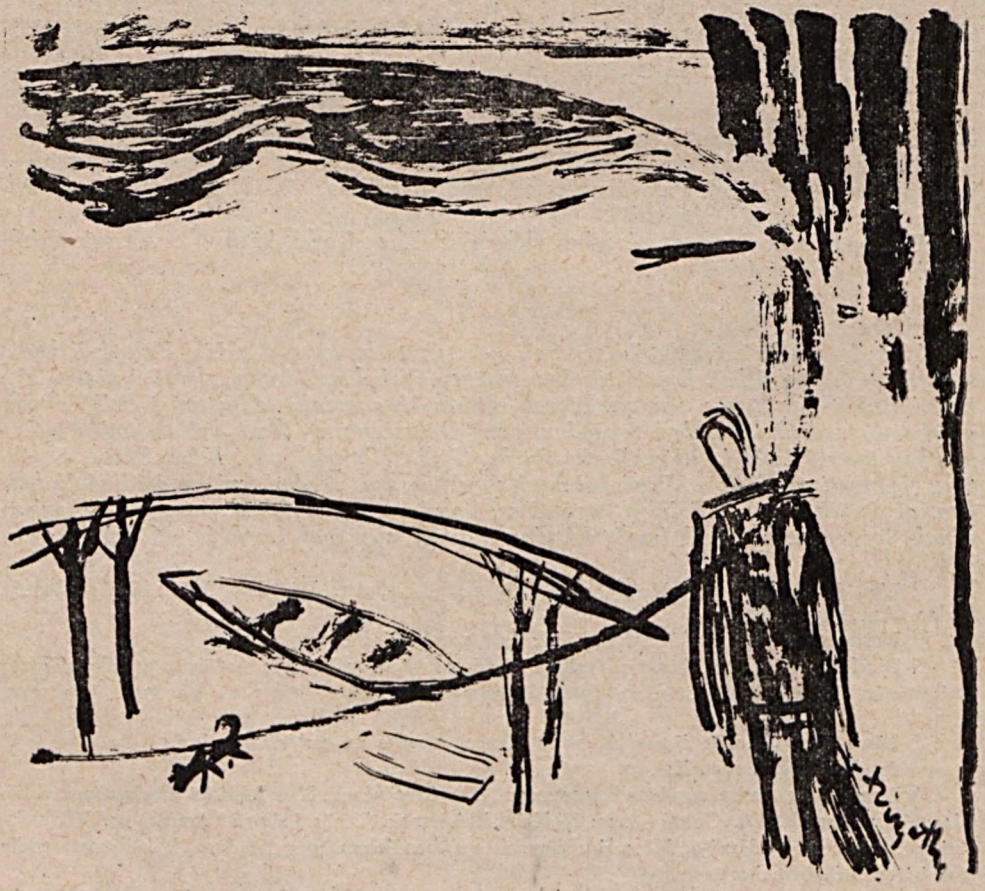

Szigethy István: Horgásztanya (tus)

KRÚDY-PROBLÉMÁK

Ezerkilencszázhatvanhárom – valóságos Krúdy-év. Azzá teszi az író születésének 85., halálának 30. évfordulója, de az is, hogy az idén jelent, illetve jelenik meg eddig kiadatlan önéletrajzi írásainak gyűjteménye (*Vallomás.* Szerk.: Kozocsa Sándor. Magvető könyvkiadó), publicisztikai írásainak bő válogatása (*Pesti levelek.* Szerk.: Tóth Lajos és Udvarhelyi Dénes. Magvető.), az egész életpályáját főként visszaemlékezésekben bemutató *Krúdy világa* c. emlékkönyv (Szerk.: Tóbiás Áron. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár) s gyakorlatilag ez évben jutott el az olvasók széles rétegeihez a tavaly megjelent, szintén újdonságszámba menő mesegyűjtemény (*A lőcsei kakas.* Magvető), s a rég hozzáférhetetlen *Tegnapok ködlovagjai* és *A magyar jakobinusok* (Szépirodalmi Könyvkiadó). Az évforduló önmagában is indokolttá teszi a számvetést, de hogy a Krúdy-mű feltárásával kapcsolatos eddigi eredményeket valóban új nézőpontból is szemügyre vegyük, azt főként az életmű kiegészülése teszi lehetővé. Az egységes új kiadás köteteiben nemcsak rég ismert remekek kerültek az olvasók kezébe, de az elmúlt évek során, obskurus régi kiadásokból vagy folyóiratok, napilapok hasábjairól egymás után bukkantak elő a csaknem teljesen ismeretlen regények és elbeszélések, s ezek is sorra megjelennek az életmű kiadásban. (Már megjelent: *A magyar jakobinusok, Ál-Petőfi, Andráscsik örököse, Aranybánya, Krúdy Gyula látogatásai, Mákvirágok kertje, Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban?, Purgatórium, Régi szélkakasok között, Rózsa Sándor, Urak, betyárok, cigányok, Valakit elvisz az ördög.* Előkészületben van: *A bűvös erszény, Álarcos hölgy, A tiszaeszlári Solymosi Eszter, A Váci utcai szép napok, Etel király kincse, Hogyan terem az úri betyár?, Jockey Club, Pesti nőrabló.)* S az ismeretlen művekből: elbeszélésekből, kisregényekből, de még inkább a publicisztikából az ismertnél sokkal markánsabb, radikálisabb, haladóbb szellemű író arcéle bontakozik ki. S ugyanakkor micsoda bőség! Krúdy pályájának legnagyobb rejtélye, hogy mikor tudott ennyit írni –, holott életének talán nagyobbik felét töltötte sajátos úri passzióival, melyek közül csak egy volt a kiskocsmákban való hosszadalmas időzés . . . Mindegy – a művek itt vannak, és sorra megjelennek, ámulatba ejtve a legrégibb Krúdy-rajongókat is. Régi mulasztások pótlásaként tehát minden lényeges műve csakugyan hozzáférhetővé válik s végre eligazodhatunk Krúdy alkotásainak dzsungelében. De ha az egyes művek helyükre is kerülnek, ha a rendeződő, kiegészülő életműben el is tűnnek a legendák, szép számmal akadnak olyan problémák, amiket csak most látunk igazán, s melyek megválaszolása bőven ad majd munkát a jövő irodalomtudósainak. Meg sem kísérelhetem, hogy ezekre a kérdésekre a tudományos igényességet kielégítő választ adjak, mégis szükségesnek látom épp a kettős évforduló ürügyén legalább néhány ilyen központi probléma fölvázolását, melyekkel – a Krúdy életmű sorozat egyik szerkesztőjeként – nekem is találkoznom kellett.

Központi kérdés az író társadalmi-politikai magatartásának helyes értékelése, a társadalomhoz való viszonyának tisztázása, egyszóval művei *mondanivalójának* problémája. A személyi kultusz időszakában, mint a múlt felé forduló „reakciós", vagy „dekadens" és „modernista" írót, a retrográd úri osztály megtestesítőjét kezelték – most viszont hajlamosak vagyunk az ellenkező túlzásra: nagyon is „megmagyarázzuk" tévedéseit s még átmeneti legitizmusát is könnyen megbocsátjuk, akárcsak a Balzacét. Mi hát az igazság? A Krúdy életmű társadalmi összefüggéseit lényegileg tisztázták Sőtér István, Szauder József, Barta András, Kellér Andor, Kozocsa Sándor, Tóbiás Áron, Szabó Ede kutatásai, illetve – sajnos, szétszórtan megjelent – tanulmányai. Az író azonban olyan különös pályát futott be, annyi kitérőt tett, műveiben annyi az ellent-

mondás, hogy talán nem árt mindezzel kapcsolatban néhány további gondolatot felvetni.

Ma már közhely, hogy a magyar nemesség egy része, negyvennyolc és negyvenkilenc hagyományaiból kiindulva, mindvégig Habsburg-ellenesen, nacionalizmusa ellenére is viszonylag haladó magatartást tanúsított. Ennek a végeredményben meddő hazafiságnak elemzésére most nem vállalkozhatunk, de fölösleges is lenne. Egyetlen motívumot szeretnék kiemelni, ami Krúdy pályájának megértéséhez nagyon fontos: a magyar dzsentri egy kis csoportjának anglofil liberalizmusát, mely a habsburgiánus, feudális osztrák-tájékozódással, az uralkodóházzal s az osztrák uralkodó osztályokkal való kiegyezéssel *szemben* a Széchenyi- és Kossuth-féle hagyományok továbbvivője volt s ebben haladóbb az egyébként szintén nem egyoldalúan retrográd ausztriai koncepcióknál, melyek a magyar nemesi hagyománnyal nemcsak a politikai hatalom érdekeinek ütköződése miatt állottak szemben, hanem a magyar nemesség elmaradottsága, feudális szemlélete miatt is, mint II. József idejében. Más kérdés, hogy II. József államvezetése kivételes valami volt, mégis: Ausztria száz év előtt sem csak a Habsburg-elnyomást jelentette, hanem a társadalmilag fejlettebb *Nyugatot* is, s Dévénynél nemcsak a császári abszolutizmus, de a kapitalizmus is behatolni igyekezett Hunniába. A magyar dzsentri ugyan saját osztálykiváltságainak megnyírbálásától tartva fordult szembe Béccsel, de nem mindig egészen retrográd feudális alapról. A főúri és nemesi rétegek többsége persze még Habsburg ellenességében is egyértelműen reakciós volt és sovinizmusának bűnét alig mérsékelte itt-ott némi patriarkális humanizmus. Ez a többség egyszerre hadakozott a Habsburgokkal, az osztrákkal, a kapitalizmussal, liberalizmussal; a magyar paraszt és a nemzetiségek ellen – szembeszegülve a szabadságjogok kiterjesztésének minden lehetséges formájával, lett légyen az akár polgári házasság, akár vallási egyenlőség, akár iparosítás... A magyar dzsentri egy másik része azonban, ha ízlett is neki a patriarkális-félfeudális életforma, ennek tarthatatlanságát is érezte és nem a teljes elutasítás, elzárkózás programjával felelt az új társadalmi követelményekre, hanem saját, korlátozott, de kétségkívül messzebbnéző nemzeti fejlődési koncepciójával. E csoport éppúgy elutasította a Habsburg feudalizmust és az *osztrák* kapitalizmust, mint a többség, de még nyugatabbra nézett: Angliára. Hajlamosabb volt a vállalkozásokra; fiait, ha már nem élhetett meg birtokaiból, természettudományos pályákra adta, vagy az ipar, pénzügy, a sajtó felé terelte. Krúdy ennek a rétegnek volt tipikus képviselője – s e magatartással megfért a nosztalgia is, a feudalizmus nyugalmat biztosító stallumai, földbirtokossága és patriarkális viszonyai iránt. A nosztalgia annál is érthetőbb volt, mert a kapitalizmus sem látszott megnyugtató megoldásnak, ez sem ígért igazi kiutat – az író érzékenysége és embersége érzékelte a liberális, tőkés verseny könyörtelenségét... A régi világ lehetetlenülése és az új embertelen zűrzavara olyan alapvető konfliktust jelentett Krúdy számára, hogy abból csak 1919 néhány reménységes hónapjában tudott kimenekülni – hogy ezt a fellélegzést iszonyú visszahatás kövesse abban az ellenforradalmi rendszerben, melyben még Ferenc József félfeudális osztrák liberalizmusa is kívánatos és „szabad" társadalomnak tetszett...

Egyelőre néhány vonásra egyszerűsítettem Krúdy mások által már sokkal alaposabban megrajzolt pályaképét. De nem igazolja-e az életmű ezt az egyszerűsítést? Nem lehet-e beleilleszteni ebbe is pl. az oly fontos Szemere–Alvinczi motívumot? Krúdy életművének jóindulatú vizsgálói nem szívesen néztek szembe ezzel a főúri nekszussal. Hiszen ez látszólag nem több, mint a nagyúri dekadenciához kapcsolódás, hogy ne mondjam: dörzsölődzés. Kaszinó, hazárdjáték, lóverseny, nők, – a tékozlás, a nép munkáján való felelőtlen élősködés életformája. Pedig ez sem olyan egyszerű. Szemere nem volt egyértelműen „negatív figurája" a századelőnek. És épp életének pozitív vonásai voltak, melyek Krúdyéval rokonok: a félfeudális, magyarellenes osztrák–Habsburg liberalizmus és kapitalizálódás ellenében Szemere a kialakultabb és a dzsentri kérdését is számára „megnyugtatóbban" rendező (mert azzal kiegyezett) angol, és bizonyos mértékig az amerikai kapitalizmus példája felé fordul!

Krúdy és Szemere személyes kapcsolatának elmélyülése politikai orientációjuk azonosságának volt természetes velejárója. Szemere (s a hozzá hasonló angol–amerikai

tájékozódású főúri és középnemesi csoportok) helyzete azonban a Monarchián belül reménytelen volt, ezt a koncepciót nem lehetett diadalra vinni – s ennek a kiábrándulásnak következménye a narkotikum keresése olymódon, ahogy az Szemere főúri passzióiban és excentricizmusában, s a hűséges kísérő krónikáiban: Krúdy írásaiban is megjelenik.

Azt mindenképpen hangsúlyozni szeretném, hogy ha az „apolitikus" Krúdy magatartásának bonyolult motívumait fölfejtjük, az derül ki, hogy a rendkívüli érzékenységű író nagyon is benne élt korában, társadalmában s mindezzel irodalmi működése sem ellentétes. Mert ha személyes társadalmi-politikai szerepe, állásfoglalása meglehetősen rejtve is maradt előttünk, perdöntő bizonyítékokat szolgáltat publicisztikája, melyben évtizedeken át nagyon is konzekvensen politizált. Publicisztikai jellegű írásai annakidején legalább olyan tekintélyt biztosítottak neki az újságíró világban (és az újságolvasók körében), mint szépirodalmi tevékenysége az irodalomban –, halála óta azonban feledésbe merültek. A Horthy-korszak irodalompolitikája részéről érthető volt, hogy a „baloldali" hírlapíróról a nem politizáló szépíróra igyekezett terelni a figyelmet. S a polgári irodalmárok kedvencévé lett Krúdy egykor harcos politikusságáról – szenvelgő hívei – a felszabadulás után is örömest elfeledkeztek, mint ahogy a summásan elutasító „balos", dogmatikus ítészek is könnyedén elkönyvelték Krúdyt „reakciósnak". Persze, nem vitás, hogy Krúdy publicisztikája már csak műfaji okokból sem vetekedhetik szépprózájával – nem is éri el annak művészi színvonalát s nincs olyan belső hitele. Az életmű egészének megítélése szempontjából mégis nagy a jelentősége, mert értelmezi, új megvilágításba helyezi, a valóságba állítja Krúdy szépirodalmi munkásságát is. Megmutatja azt a heroikus küzdelmet, amit Krúdy – a föntebb ismertetett liberális ellenzéki koncepció jegyében – kora társadalmi valóságával folytatott, hogy az újságcikkekben nap mint nap megvívott politikai harc meddőségének tapasztalata döntően meghatározza szépprózájának legbelső tartalmát.

Mindebből helytelen volna azt a szimplifikáló következtetést levonnunk, hogy az újságíró Krúdy radikális volt, a szépíró viszont elfordult a valóságtól. Elhamarkodott konklúziók helyett még mélyebbre hatoló vizsgálódással kell szemügyre vennünk Krúdy viszonyát kora valóságához. S a marxista irodalomtudomány újabb módszerei képessé is tesznek erre. Az a példás elemzés, amit a Krúdyénál sokkal problematikusabb társadalmi tartalmú Kafka életművön Ernst Fischer végzett (Sinn und Form. 1962. 4.), számunkra is hasznos lehet. Fischer megállapításait az Osztrák–Magyar Monarchia társadalmával és annak Kafka életművében való visszatükröződésével kapcsolatban módunk van továbbfejleszteni és általánosítani is, úgy, hogy ne csak Kafkára, de a Monarchiára, sőt a cári Oroszország összes „modernjeire" vonatkoztassuk, mégpedig nemcsak az írókra, hanem festőkre, szobrászokra, zenészekre is. Szükségképpen érvényes lesz ez az elemzés Krúdy Gyulára is.

Ernst Fischer kitűnő tanulmányában a következőket mondja: Az Osztrák–Magyar Monarchiában „a hatalmat egy teljesen ellenőrizhetetlen bürokrácia gyakorolta... Az alattvalóitól elidegenedett bürokratikus Habsburg monarchiában az általános elidegenedés jobban kiviláglott, mint másutt." Mi a lényege ennek az elidegenedésnek? Fischer utal Marx *Tőké*jének zseniális tételére, melyben az áru fetisizálódására mutat rá. De a tőkés társadalomban ez az elidegenedés nem áll meg az áru fetisizmusánál. Már Engels kimondja, hogy az osztálytársadalom államának alapvető jellegzetessége az elidegenedés. S egyáltalán, az állammal kapcsolatos általános fejtegetései különösen találóak az Osztrák–Magyar Monarchiára:

„Az állam... annak bevallása, hogy ez a társadalom megoldhatatlan ellentmondásba bonyolódott önmagával, kibékíthetetlen ellentétekre hasadt, amelyeknek leküzdésére képtelen. Hogy azonban ezek az ellentétek... ne semmisítsék meg... a társadalmat meddő küzdelemben, olyan hatalom lett szükségesé, amely látszólag a társadalom fölött áll, az összeütközést tompítja és a „rend" határain belül tartja; és e hatalom, amely a társadalomból keletkezett, fölibe helyezi magát s mindjobban elidegenedik tőle: az állam."

„A közhatalom minden államban megvan; nemcsak felfegyverzett emberekből áll, hanem dologi függvényekből is, börtönökből és mindenféle kényszerintézményekből...

Olyan mértékben erősödik, amilyen mértékben az osztályellentétek az államon belül kiéleződnek és amilyen mértékben az egymással határos államok nőnek – csak mai Európánkat kell megnézni, ahol az osztályharc s a hódításokért való versengés a közhatalmat olyan magas fokra emelte, amelyen az egész társadalmat és magát az államot is elnyeléssel fenyegeti." (Ezt Engels 1884-ben írta!)

„A közhatalom és az adóbehajtás jogának birtokában a hivatalnokok most már a társadalomnak a társadalom *fölött* álló szerveivé váltak. A szabad, önkéntes tisztelet őket már nem elégíti ki, még ha meg is kaphatnák azt; minthogy a társadalomtól elidegenedő hatalom hordozói, tekintélyüket kivételes törvényekkel kell megteremteni, amelyek különleges tiszteletet és sérthetetlenséget biztosítanak számukra." (Engels: *A család, a magántulajdon és az állam eredete.* Marx–Engels: *Válogatott művek.* Szikra, 1949. II. 314–316. old. – A kiemelések Engels kiemelései.)

Volt-e ország a történelem során, melyre Engels meglátásai pontosabban ráillettek, mint az Osztrák–Magyar Monarchiára? A Nagy Októberi Forradalom előtt még egy volt, s erre Lenin mutatott rá az *Állam és forradalom*ban: Oroszország. Véletlen-e, hogy ebben a két hatalmas hivatalnokállamban, ahol a kiélezett osztályharcot még a nemzetiségi ellentétek is bonyolították – minden más országnál erősebb volt az alattvalók elidegenedés-érzése, s hogy ezekben az országokban nemcsak forradalmi demokraták és kritikai realisták akadtak, nemcsak Tolsztojok, Uszpenszkijek, Csehovok, Gorkijok, Cankarok, Reymontok és Adyk alkottak, hanem olyan írók, művészek is, akik a reménytelennek tetsző határozott társadalmi állásfoglalás helyett az ember kiszolgáltatottságának kifejezését választották, elfordultak a közvetlen valóságtól; a múltba, a primitívbe, misztikába, szépkultuszba, formai játékokba való menekülés útjára tértek, mint Dosztojevszkij, Balmont, Bunyin, Cvetájeva, Gumiljov; mint Musil, Kafka, Rilke, Brezina, Krúdy, Svevo, Bacovia, Blaga, Tzara; mint Schőneberg, Berg, Webern, Haba, Szkrjabin, Sztravinszkij; Chagall, Csontváry, Kandinszkij, Kisling, Kokoschka, Kupka, Lisszickij, Malevics, Moholy Nagy, Soutine, Archipenko, Brancusi, Zadkine, – és szép számmal voltak olyanok is, akik a kétségbeesés és a kívánt, keresett, néha meg is talált közösség, humánum, politikum között állandó keresésben vannak, mint Bartók, az írók közül Blok, Jeszenyin, Kassák, Milev, Nezval vagy Tuwim. Véletlen-e, hogy a „modernizmusok" legtöbb nagy alkotója az Osztrák–Magyar Monarchia, a cári Oroszország, a Balkán vagy Spanyolország szülötte, egyszóval olyan országoké, melyek az imperializmus korában a legfejlettebb tőkés országokkal határosak, már maguknak is van erős, sőt monopolisztikus tendenciájú kapitalizmusuk, van azzal harcbanálló munkásosztályuk is, de jellegük félig-meddig mégis feudális, az uralkodóház, a nyíltan reakciós főúri rétegek és a papság hatalma pedig (főként latifundiumaik révén) még mindig oly nagy, hogy a fiatal nagyburzsoázia jobbnak látja kiegyezni vele a munkásság, parasztság, kisnemesség, kispolgárság rovására, melyeket nemzetiségi, vallási, közjogi és egyéb ellentétek szításával oszt meg, s a társadalomtól teljesen elidegenedő hivatalnoki apparátussal, rendőrséggel, katonasággal tart kordában. Ezekben az országokban különösen erős az elidegenedett önálló állami apparátus befolyása, mert nemcsak az elnyomást, de a sokban ellentétes érdekű és egyaránt nagy erővel rendelkező kizsákmányoló osztályok együttélését is szabályozza. Ahogy Engels ezt is észrevette: „Kivételesen olyan korszakok is előfordulnak, amelyekben a küzdő osztályok annyira kiegyensúlyozzák egymást, hogy az államhatalom, mint látszólagos közvetítő pillanatnyilag bizonyos önállóságra tesz szert mindkét féllel szemben." (uott.) Feudális erők és burzsoázia erőinek ilyen kiegyenlítettsége alakult ki az Osztrák–Magyar Monarchiában, Oroszországban s nem egy, kisebb félfeudális országban, de bizonyos mértékig Németországban is. Csoda-e, ha ezekben az országokban volt leginkább érezhető az „elidegenedés", és hogy a művelt, érzékeny, jobbra törekvő, de meglehetősen erőtlen, s a munkásmozgalomtól elszigetelődött, ingadozó értelmiség írói elsősorban ezt az életérzést fejezték ki – kispolgárok éppúgy, mint a hatalomból kiszoruló nemesség írói. Az előbbire Kafka, az utóbbira Krúdy és Rilke a példa.

Meghatározott társadalmi-gazdasági alakulatban az annak megfelelő irodalmi-művészeti felépítmény jön létre. Az imperializmus szakába való belépés idején a nyugati, fejlett tőkés országokban viszonylagos egyensúly állt fenn, mert a polgárság jó-

formán háborítatlanul élvezte uralmát – a további fejlődés, illetve dekadencia is egyenletesebb, zökkenőmentesebb volt a művészetekben is. Ugyanakkor a félfeudális, sok nemzetiségű kelet-európai államokban nagyok voltak a feszültségek, mind félelmetesebb lett az állam-szörny, a bürokrácia, mind teljesebb az elidegenedés, az elkeseredés, s a művészettel foglalkozó személyek *ugyanazon* társadalmi jelenséget a bonyolult helyzetnek megfelelően sokféleképpen próbálták kifejezni. Ez az oka a művészeti formák itt-ott formalizmusba forduló gazdagságának éppen a kulturálisan is elmaradottabb kelet-európai országokban, elsősorban a Monarchiában. Van magas műveltségi értelmiség, alkotói gárda, – világnézeti tisztánlátásról, belső biztonságról viszont szó sincs. Mi marad? A keresés, az aggódás, a múltba, vallásba vagy más narkotikumba menekülés. E réteg számára a példa, az igény a fejlettebb tőkésállamok – ekkor már dekadenciába hajló – burzsoá kultúrája. Ezt utánozni, utolérni, majd – talán épp a dekadenciában – felülmúlni: a kelet-európai művész ambíciója. S Bécs, Prága, Budapest vagy Szentpétervár nagypolgársága itt, keleten is eleven erővel képviseli mindazt, amit fejlettségben, változatosságban, raffinériában; akadémizmusban vagy formalizmusban a legkifinomultabb polgári kultúra nyugaton produkált.

Persze, a Monarchiában s a cári Oroszországban sem ez az egyetlen művészi lehetőség. Megfér emellett a sokáig radikális társadalomszemléletű naturalizmus, népiesség, és a társadalmilag-művészileg még korszerűbb állásfoglalás is, mint pl. az Adyé, mely politikailag haladó, művészileg pedig még a kordivatot, a szimbolizmust, szecesszciót is magasrenedűen társadalmivá, általánosan emberivé, a lényeg kifejezésére örökérvényűen alkalmassá teszi. Vagy a Gorkijé, mely a népiességből és naturalizmusból osztályharcos tudatossággal már a század elején a szocialista realizmus modelljét alakítja ki. De egyelőre jellemzőbb – épp a társadalmi korlátok miatt – az a modernizmus, mely Bécsben, Prágában, Budapesten, Szentpétervárott alakult ki, s melynek igazi elismerést a polgári kultúra fővárosa, Párizs hódolata jelent –, természetesen a nyugati polgárság ízlésének, ideológiájának megfelelően, egészen napjainkig, mikorra az a fajta elidegenülés, mely az első világháború előtt még csak a cári Oroszországban és az Osztrák–Magyar Monarchiában volt általános –, az *egész* polgári világra kiterjedt.

Azóta a fejlett tőkés országokban is megbomlott az „egyensúly", a parlamentarizmus „szelepe" nem funkcionál, az állam Moloccá lett, a polgárság elégedettsége, jóérzése végképp odavan, s a háború, az atomhalál fenyegetése kafkai rémlátomásokat kelt minden korlátolt átlag-polgárban is – és így tovább. Ahogy Fischer mondja Kafka tanulmányában. „Az a negatívum, amelyet az érzékeny Kafka a családból, szülővárosából, a Monarchiából, egyéni és társadalmi helyzetből oly erőteljesen magába fogadott, a második világháború után a kapitalista világ alapvető élményévé vált." S ez vonatkozik az egész közép- és kelet-európai modernizmus világképére, amit most fedez fel, most ismer el, most istenít a tőkés világ. Úgyis, mint az ottani polgári életérzés adekvát kifejezését, úgyis mint a mindenről megfeledkezés eszközét.

A nyugati nagypolgárság s a szolgálatában álló esztétika rajongása azonban nem lehet ok arra, hogy e nagy egyéni kvalitásokkal élő alkotók objektív érdemeit mi is el ne ismerjük. De elismerésünk, megbecsülésünk indítékai egészen mások. A múlt kelet-európai „modernjeit" ők mint *mai* életérzésük prófétai megmutatóit, mint az általuk „örök emberinek" vélt motívumok megrajzolóit méltányolják, s úgyis, mint az „emberentúli", a transcendencia kifejezőit stb. *Mi* megbecsüljük egyéni teljesítményüket, humanizmusukat, az igazság kifejezésének szándékát, mesterségbeli tudásukat, műveik szuggesztivitását s legfőként azt, hogy *koruk* társadalmi valóságát mutatták meg –, ha sokszor áttételesen, így van úgy torzítva is. A torzulásért nem őket hibáztatjuk: ezen tudjuk leméri a rájuk nehezedett nyomást. Az elvontságot, a kifinomult ízlést, a hangulatok, színek, ízek érzékelését és érzékeltetését (ez a Krúdy vagy Rilke esete) mint a mesterség reneklését tiszteljük, mint az emberi mivesség nagyszerű produktumát, mint a művészi visszatükrözés „varázslatát", s mint részét annak a valóban örök – de mindig társadalmi – szépnek, amivel minden korok művészete megajándékoz s amnek értékelése minden szépségében is történeti kell hogy legyen. Az emberiség jövőjének *múltját* is magába kell foglalnia: gyönyörködnünk kell a múlt modernségében, sőt ei is kell sajátítanunk fogásait, hogy továbbfejlesszük, az új

társadalmi mondanivaló kifejezésére alkalmassá tegyük. Ez persze csak részben lehetséges. Utóvégre a mondanivaló elválaszthatatlan a formától. Krúdy műveinek mondanivalója ma is fontos számunkra, amennyiben a századforduló Monarchiájára és az ellenforradalom időszakára vonatkozik. Azt is láttuk, hogy írónk a dzsentrin belül viszonylag haladó, az angol mintát követő politikai koncepció híve volt. Még életérzését sem tudjuk egyértelműen elutasítani. Mely korban nincs helye valamiféle rezignációnak? – a múlt érzelmileg, hangulatilag akkor is tartalmaz kedves, vonzó emlékképeket, ha egészében és objektíve csupa gyötrelem volt. De a Krúdy és a többi századelei modernek mondanivalójának *egészét* mégsem fogadhatjuk el. Még kevésbé mondhatjuk tovább. A mesterség vívmányait ugyan fiatal szerzőknek, szocialista alkotóinknak is meg kellene tanulniok tőlük, még akkor is, ha nem okvetlenül akarnak élni vele. A hangulati finomságok kifejezésére mindig szükség lehet. De ugyanazt tovább majmolni, vagy éppenséggel továbbra is a mind teljesebb, mind önállósulóbb művészi elvonatkoztatás, stilizálás útjain haladni – nem lenne helyes. Ma másból kell kiindulni és máshová kell eljutni. Épp Krúdy nyomdokán már tanúi lehettünk egy félresikerült kísérletnek. A kétségkívül szintén tehetséges Márai Sándor, sokban más viszonyok között Krúdy példáját próbálta követni – a feladat lehetetlenségét egész életművének torzója mutatja. Bár az uralkodó osztály egésze jobban megbecsülte, s így kedvezőbb munkalehetőségek álltak rendelkezésére, mint Krúdynak – vagy talán éppen azért? – a második háború előtti és utáni magyar életről nem tudott lényegeset mondani, igazán maradandót keveset alkotott, míg mesterének életműve egyre nő az időben. Pedig Márai kora *még* nem különbözött lényegileg a Krúdyétól. Csakhogy míg Krúdy saját művészi világát kora társadalmából szublimálta, Márai készen vette át az absztrakt formákat, s csak itt-ott sikerült tartalommal telítenie, – ahol ti. saját kora egzisztencializmusba hajló condottiere filozófiáját vitte bele. Ott legalább jellemző volt, amit csinált, másutt még csak az sem. Míg amihez Krúdy nyúl – mindig jellemző. Jellemző a saját osztály-hovatartozása, vérmérséklete, nyelvi eszközei, művészi módszere szerint, mint ahogy ugyanazt az osztrák–magyar valóságot más szemszögből (nem a magyar dzsentriéből, hanem a prágai német–zsidó kispolgáréból), más eszközökkel jellemezte Franz Kafka. Mindketten egyaránt révületben írtak, s álomvilágba viszik olvasóikat; Krúdy a letűnő magyar úrivilág múltba fordult vágyálmát, Kafka a tőkés világban élő kispolgár szorongásos álmát írja. S ha már az álmoknál tartunk, e két álomábrázoló író alkotásai mellé nyugodtan odatehetjük az álmok festőjének, Chagallnak életművét (Krúdy befejezetlen kisregénye, a *Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban?* – szemléletében, módszereiben, miliőjében, alakjaiban megdöbbentően hasonlít Chagall képeire...), vagy az álmok „megfejtésének" sokszor nagyon is irodalmár tudósáét, a bécsi Freudét.

És ezt a névsort megint folytathatnók. De inkább térjünk vissza Krúdyra és a magyar viszonyokra. A feudalizmus és monopolkapitalizmus különös kiegyezésének, az osztrák-német imperializmusnak és Habsburg abszolutizmusnak, túlfejlett bürokráciának és nemzetiségi ellentéteknek országában Krúdy a reménytelen helyzetbe került, kiváltságos helyzetét valamelyest mégis megőrző magyar középnemességnek irodalmi képviselője, de éppen mert átéli az egész osztrák–magyar társadalom minden ellentmondását, államának teljes elidegenedését – érzi minden politizálása, publicisztikai tevékenysége, társadalmi kapcsolata hiábavalóságát: az ő osztályhelyzetében, ideológiájával, szociológiai felkészültségével (ha voltak is annak haladó elemei – és ezekért is meg kell becsülnünk) – végül is képtelen kiutat találni. Keresi a megoldást, ezért lesz ellenzéki, Habsburg-ellenes, ezért fordul el az egyháztól, ezért csatlakozik Szemeréhez, ezért írja bátor újságcikkek százait, próbálkozik direkt-társadalomkritikával az *Aranybányában*, s iróniku sán bírálja osztályát későbbi regényeiben is –, de *ahhoz* nem lát eléggé tisztán és nem tud eleget, hogy Ady vagy Móricz útjára térjen –, *annál* viszont becsületesebb és tehetségesebb, hogy a maga és mások ámításával beérje. Innen Krúdy rezignációja, ez különös álomvilágának alapmotívuma, ez modernista „varázsának" vagy iróniájának ihletője.

Íme, a Krúdy életmű kiadásának problémáitól kiindulva, az író életének problémáin át eljutottunk az élet, a mű mai kérdéséig. Hangsúlyozni szeretném, mindez csak kísérlet egy nagy alkotó művének értelmezésére, de minthogy Krúdy esetében valóban óriásról van szó, a feladat is óriási. Megjósolhatjuk, hogy Krúdy Gyula életművét még csak ezután fedezik fel, itthon is, külföldön is. Még sokan fognak foglalkozni vele – hiszen azzal, hogy Jókaiéval vetekedő oeuvre-jét most már át tudjuk tekinteni, csak most jutottunk oda, hogy értékelni, értelmezni is elkezdhetjük. De hogy Krúdy jellegzetesen magyar és tipikusan kelet-európai modernsége milyen sokféle gondolatot ébreszthet, azt talán ez a szerény és nyilván nem eléggé szakszerű kísérlet is mutatja. S ha másokban is gondolatokat, akár ellenvéleményeket ébresztett, – ez némi mentségéül is szolgálhat.

KRISTÓ NAGY ISTVÁN

A KORONATANU: MÓRICZ ZSIGMOND

Mint Móricz Zsigmondról szóló emlékeimben megírtam, már diákkoromban szinte érzéki örömmel és izgalommal vettem kezembe számomra első művét, a *Tavaszi szél* című novelláskönyvet. Azóta is minden megjelent munkája, ha nem is ugyanazzal, de más könyveknél szokatlanabb izgalommal tölt el. Így vagyok most Móricz Zsigmond leveleinek két kötetével is, amely az *Akadémiai Könyvkiadó* kiadásában nemrégiben jelent meg. Hallatlan izgalommal, nyugtalansággal, kíváncsisággal lapozgattam belé, s mohón faltam a leveleket, válogattam a címzetteket, ismerteket és ismeretleneket és egyszerre föltámadt előttem a múlt, az ifjúkor, a barátság, amely Móricz Zsigmondhoz kötött mintegy tiz éven át. Zavartalan őszinteség és melegség, azután némaság és idegenség, amellyel egymás mellett szótlanul mentünk el, mindössze csak a fejünket biccentve meg köszönésképpen, de nem állva meg többé beszélgetésre, mint a régi időkben, barátságunk első évtizedében.

Móricz Zsigmond leveleit nézegetni, forgatni, olvasni az igazán fájdalmas élmények közé tartozik. Nem tudom megmagyarázni, s úgy érzem, sohasem is fogom tudni, mi volt közöttünk annak a tragikus törésnek az oka, amely barátságunkat egész életünkre kettétörte. De azt sem tudom – és ma már nem is keresem az okát –, miért kapcsolódtam én őhozzá kezdő, fiatal író koromban s miért ajánlottam neki első munkámat, a *Sötétséget*, mikor még alig olvastam tőle valamit a *Tavaszi szél*en kívül.

A leveleknek nem minden címzettjét ismerem. A legfontosabbat, Kardosné Magoss Olgát természetesen nem. Hiszem, hogy létezett és, hogy ilyen baráti viszonyban volt Móricz Zsigmonddal, csak Móricz Zsigmond halála után derült ki, amikor Kardos Pál Debrecenben földerítette ezeknek a leveleknek a címzettjét, elsőnek adta ki, akkor még csupán Forrásnak nevezve Kardosné Magoss Olgát.

1938-ban Helsinkiben voltam, *Juliánus barát* című regényemen dolgoztam, amikor a *Pesti Napló*ban felfedeztem Móricz Zsigmondnak az Ormánságról – éspedig elsősorban Kákicsról – címzett írásait. Keserűhangú, lázongó, búskomor cikkek voltak, közöttük néhány roppant éles, hideg tűvel acélba metszett életkép is, néhány tipikus ormánsági alakról, elsősorban meddő, képmutató, gonosz öregasszonyokról. Akkor feltűnt, hogy, bár mintha sorozatnak szánta volna írásait, mégis csupán egy-kettő jelengetett meg nagy időközökben, s a megjelent cikkek között nagy űr tátongott. Ezt semmiképpen sem tudtam betölteni, sem az egyes cikkek között lévő kapcsolat logikáját megtalálni. Most a levelezésből derül ki, amelyet Kardosnéval és leányaival folytatott, továbbá az itt talált Süle Lajos-levelekből is, hogy Móricz Zsigmondot mennyire megrázta az ott tapasztalt élet, pontosabban *halál* képe, s mennyire másképpen állt szemben a Dráva-széli élet sötét tragikumával, mint amikor, még mint jóbarátok, beszélgettünk erről a kérdésről, s ő, – meg kell mondanom, – kortársaimmal ellentétben azonnal pártomhoz szegődött.

Nézzük csak azt a levelet, amelyet leányainak 1938 január-február keltezéssel írt.

Ezt írja: „Most már igazán egyetlenek vagytok ebben a roppant sötétségben és árvaságban, kik emberi hangon szóltok felém. Ez egész különös, ami velem történik, *utam a rideg magányosságba.* Mit csináljanak velem az emberek? Első pillanatban mindenütt megrökönyödés, azután gyors megszokás és rátelepednek a békák a gerendára és nagyobbak lesznek, mint voltak és ennek örülnek." Azután: „Én pedig itt ülök a Kati néni árva, kopott és kietlen házában, ahol azért szeretek lenni, mert típus, kisváros. Valami, amit még sohasem láttam, és amit meg kell ismernem, mert nekem *ebben a világban, a magyarság ez utolsó korszakában,* mindeneket meg kell ismernem, hogy végképp belássam, hogy *semmit sem volt érdemes megismerni.* És most itt a kis városkában olyan valamit találtam, amit soha el nem lehetett képzelni. Azt, amit én innen kiszedek, meg fogok írni, ha bírom, még soha senki meg nem írta, vagy ha megírta, nem olvastam és nekem új."

Most egyelőre álljunk csak meg ennek a levélnek néhány idézett mondatánál. Föltűnő, Móricz Zsigmondnál szokatlan, először szereplő kifejezéseket találunk bennük. Ezt mondja: „Utam a rideg magányosságba. Mit csináljanak velem az emberek? Első pillanatban mindenütt megrökönyödés, azután gyors megszokás." Hányszor tapasztaltam ezt én, fiatal koromtól mind a mai napig. Mennyire megértem őt – az akkor már őszhajú, sok keserűségtől, sok csalódástól megtépázott embert –, amint ott áll a Drávaszél valamelyik falujában s először ütik meg a szívét ezek a kegyetlen, riasztó, reménytelen érzések. Azután ezt mondja: „*A magyarság ez utolsó korszakában mindeneket meg kell* ismernem, hogy végképp belássam, hogy semmit se volt érdemes megismerni." Milyen ismerős mondatok ezek. Milyen ismerős érzések, olyan ember számára, aki már húsz éves korában megtanulta, hogy „a magyarság ez utolsó korszakában – ahogyan ő mondja – mindeneket meg kell ismerni". És hogy végképp be kell látni: „Semmit sem volt érdemes megismerni."

Idézzünk azonban tovább ugyanebből a levélből: „Kis Gézában – ez az ismert kákicsi református lelkész nekem is barátom volt valamikor – én nem csalódtam, ez egy idealista, és szegényt az eklézsiája ki akarja hordatni a határba, ősi szokás szerint. Megírta nekem, hogy kénytelen volt védekezni a három gyereke miatt, mert inzultusoknak volt kitéve, és már megy is a püspökhöz áthelyezést kérni."

Ismerem ezt a történetet. Kiss Gézát még abban az időben ismertem meg Csikesz Sándor társaságában, amikor azon töprengett, hogy megnősüljön-e, keressen-e valakit, aki vállalja az ő szerencsétlen, áldozatos, alig elbírható életét az Ormánság szélén, Kákicsban, mert még nőtlenül is nagyon nehéz volt elviselnie. Kiss Gézának el kellett készülnie a parókiáról való erőszakos kivetésre, bútorainak, szegényes cókmókjának a dűlőút mellé való kihordására, ahogy régente azokat hordták ki, akiket a falu, a közösség kitagadott. Ezt, azt hiszem, Kiss Géza a legsötétebb óráiban sem képzelte. És én magam sem.

Most ebből a levélből megelevenedik előttem ez a szerény, halkbeszédű, egy kissé mindig lázasan egzaltált ember, amint ott áll feleségével és három gyermekével a kákicsi parókia tornácán, s azon tépelődik, vajon még meddig hajthatják fejüket álomra ebben az ősi épületben, mikor kerekedik föl a falu, az ő hívei, akiket ő keresztelt, ő konfirmált, akiket ő adott össze házastársakul, akiknek a szülei fölött a temetésen búcsúztatót mondott, akikhez tehát a legmélyebb, a legintímebb emberi kapcsolatok fűzték, hogy lármázva, ordítozva, fenyegetőzve, mocskolódva és káromkodva kihurcolják szégyenszemre, kitegyék a parókiából, amelyért egész életét, legjobb érzéseit, gondolatait, álmatlan éjszakáit áldozta.

Nos, ezt a Kiss Gézát ismerte meg Móricz Zsigmond akkor, amikor már a fenyegetések elhangzottak előtte és fölötte, s amikor várta – éjjel bezárkózva, nappal éberen figyelve –, hogy mikor zendül föl a falu, mikor kergeti ki őt, a papját, a sorsáért, az életéért, a jövőért aggódó lelkészt.

Ebből a levélből Kiss Géza alakja olyan frissen bukkan föl előttem, mintha tegnap búcsúztunk volna el utoljára és ültünk szekérre, amely csodálatos viruló zöld legelőkön, hatalmas, terebélyes tölgyfák árnyékában iramlott a földúton, a Feketevíz hídján át, hogy szebbnél-szebb emlékekkel, mint ormánsági húsvéti tojásokkal megrakodva, tekintsünk vissza a templom tornyára, a parókia meredek tetejére.

Egy másik, csakhamar ezután datált levélben, amelyet szintén leányaihoz intézett, mindjárt az elején a következőket olvasom: „Nagyon le vagyok hangolva és úgy érzem magam, mint az üldözött, nem tudok hova menekülni, mindenütt ugyanez a szomorúság üldöz már ebben az életben. Utólért a magyar vész, amely minden magyar költőt elér, mint disznót a sertésvész és nincs ellene oltás. Ekkora szomorúságról sejtelmem sem volt, mint ami engem itt fojtogat. És nem tudom kiírni magamból."

Most pedig figyeljünk nagyon arra, ami következik és fontoljuk meg külön, nyomatékkal: „A Pesti Napló, azt hiszem, retteg a cikkeimtől. Hogy közöljenek ők ilyen sötét, kíméletlen helyzetképeket a magyar faj sorsáról. Már írhattam volna tíz cikket neki, de nem írhatok, mert még eddig csak egyet közöltek huszonöt nap alatt és leközölték az ellenem szóló támadást, e az egész. A náluk levő, aránylag kevésbé vagy nem teljesen siralmas Virágos kertben c. cikket már megint nem adták ki vasárnap. Hogy írjak akkor sorozatot? Mikor fent voltam a múlt héten, kijelentették, hogy én vagyok a legnagyobb magyar író és azóta semmit se közöltek."

Most megint meg kell állnom, végig kell gondolnom azt a számomra annyira ismerős szakaszt, a csontom velejéig maró szavakat, hogy lássuk, mi volt az a sötétség, mi volt az a szakadék, mi volt az a tehetetlen kétségbeesés, ami Móricz Zsigmond szívét akkor, a levél írásakor elszorította. Azt írja, hogy nem tudja „kiírni magából" a látottakat. Mintha magamat hallanám, mikor a Zsilinszky Endrével közösen tett baranyai utazás után már az első cikkemet ki akarta szorítani a *Magyarország* hasábjairól Zilahy Lajos főszerkesztő, s amikor nagy veszekedések, mindenféle érvelések és keserűségek után ez a cikk megjelent, a következőket bizony már majdnem lehetetlen volt közölnöm, majd abba is kellett hagynom s éppen Zsilinszky Endre lapjában, a *Szabadság*ban közöltem hétről-hétre. Ugyanez a megátalkodott vakság, ugyanez a szándékolt szivárványkergetés, ugyanez az erőszakolt, ostoba, elfogult magyar képmutatás és hazudozás fojtotta belém a szót, ami Móricz Zsigmondba később, 1938-ban.

Igen, igen, nekem is mondták, hogy milyen nagy író vagyok, hogy nemzedékem legnagyobb írója vagyok, írásaimat azonban következetesen nem közölték. Ha mégis megjelent valami, megcsonkították, meghamisították, mást írtak bele, mert nem volt szabad megírni az igazat ebben az országban.

Érdekes irodalomtörténeti kérdés, milyen politikai és eszmei, vagy éppenséggel anyagi és személyi érdekek okozták nemcsak a mi irodalomtörténetünkben, hanem valamennyi nép irodalomtörténetében is példátlan üldöztetésemet. A *Földindulás* című drámám ellen, de a saját személyem és egzisztenciám ellen két éven át folytatott plágium-hajsza irányítói egyfelől a jezsuiták (Nyisztor Zoltán s a *Magyar Kultúra* című folyóirat) katolikus egyház-hatalmi okokból, mert hiszen a darabot is, meg sok más egyebet is a dél-baranyai református nép érdekében írtam, másfelől a *Volksbund* és a hozzátartozó német kollaboránsok érdekszövetkezete, amely a *Schwäbische Türkei* bekebelezését s a magyar értelmiségi osztály szégyenletesen germán lelkületű hatalmi törekvéseit támogatta. A legmegdöbbentőbb tapasztalat az volt számomra, hogy míg e két óriási erő között morzsolódtam, mindössze három író kelt védelmemre. Hunyady Sándor az *Est*ben, Kállay Miklós a *Nemzeti Újság*ban igen szerény hangon, szűkreszabott terjedelemben, végül Szabó Dezső *Füzetei* egyikében hatalmas gúnnyal és haraggal. Az egész magyar sajtó azonban, a nyilasoktól a szociáldemokratákig, tomboló hangon rágalmazott, gyanúsított, és ítélkezett. Ehhez képest a hírhedt Rákosi–Ady per valóságos falusi tarokkpárti volt.

Most pedig másképpen van? Igen, mert a társadalom, amelyben ezek a kérdések újra felvetődnek, merőben más: szocialista. Ez lényeges különbség. Ami egyelőre nem változott, az a felvetődő problémák megszépítésére, kendőzésére való hajlam, voltaképpen ugyanaz a veszélyes illúzionizmus, ami a megoldást nehézzé teszi. Lenin azt mondta: „Nincs szükség a valóság meghamisítására, a valóság minket igazol". Ennek kell általános elvvé válnia.

Így olvassuk hát ma Móricz Zsigmond eddig kétmillió példányban kiadott műveit, soha meg nem cáfolt igazságait, igazolva a sírból az én igazságomat, annyi esztendő után.

Kissé megnyugodva, mély lélegzetet véve a magyar sorsnak e keserű, elviselhe-

tetlen súlya alatt, nézzük csak megint, mit ír Móricz Zsigmond. Ezt írja: „Ami itt van, azt leírásból megérteni nem lehet. Itt mindenki kövér, gazdag, csak a magyar szomorú, csüggedt és öngyilkos." Figyeljünk a szavakra: *„csak a magyar szomorú, csüggedt és öngyilkos."* Túlzás lenne ez, elfogultság? A kritikai realizmus klasszikus mesterénél, Móricz Zsigmondnál? De várjunk, – olvassunk ismét ebből a levélből. Ezt mondja: „Kinek mondjam el ezeket? Meghasad a szívem, de ezt Imrédy nem érti meg, sőt örömmel hallja, mert ez az ő véleménye is." – És most idézi Imrédyt – ‚A magyarral semmit sem lehet kezdeni, a magyarság ebben az országban egy kihaló faj.' Ezt mondta, de én akkor ezt még nem értettem, mert én akkor ezt még nem láttam. A szentesi magyarság ezrével éhezik, de az más. Ott idegen erők elvonják előlük a falatot, de náluk tíz gyerek van egyre-másra. Ami itt van, az más. Ezek nem éheznek, ezek nem művelik a földjüket, mert nincs gyerek és negyven holdat gyerek nélkül megművelni nem lehet. Két öreg mit csináljon vele? Parlagon hagyják, csak annyit termelnek, amennyi nekik maguknak kell és örülnek, hogy nincs gyerekük, senki se folytassa ezt a reménytelen életet. Ezek cifrálkodnak, festik magukat, bujálkodnak, de nem dolgoznak. Készülnek a csendes, dísztelen halálra. A vármegye vezetői pedig kimondták a szentenciát, hogy vannak állatfajok, amelyekkel bármit is kezd az ember, egyszercsak kihalnak. Ilyen az ormánsági magyar."

Majd pedig így folytatja: „Azt hiszem, azért írom ezt meg neked, mert nyilvánosan nem írhatom meg. Ezek a naiv és kiskaliberű kálvinista papok, ezekkel nem lehet beszélni. Az esperesüknél ebédeltem vasárnap. Az el van bizakodva, mert neki jó fizetése van, szép asszonyt vett el második feleségnek, minden jól megy. Ő már megszokta, hogy hivatalból segélyt kiált az egyke ellen, és ezzel lelkiismeretét tökéletesen megnyugtatta. Most már nincs más kötelessége, csak örülni ennek a szép életnek, a szép lakásnak, szép tálalásnak, fényes családi múltnak, ősöknek és három jólsikerült gyerekének."

Vajon ki merné tagadni, hogy ezek a szavak Móricz Zsigmond szíve közepéből törtek föl, valóban az ő igazi kínzó érzéseit és gondolatait fejezik ki? Álljunk most elő azzal, amit én egész írói pályám során annyiszor hallottam, annyiszor voltam kénytelen szótlanul elviselni? Hogy mindez elfogultság? Mindez ferde szemlélet következménye? Téves, hibás, elfogadhatatlan ítélet? Hiszen Móricz Zsigmond már 1938 előtt is sokat beszélt és írt az egykéről, de addig sohasem került vele szemközt, amíg maga is szemtől-szembe nem került azokkal a meddő, kiégett, gonosz szipirtyókkal, akik a Drávamenti nép életét kegyetlen cinizmussal irányították.

Móricz Zsigmond szavait olvasni az én számomra annyi, mintha a saját ki nem mondott, vagy gyakran átkozott kimondott szavaimat olvasnám. A magam tiltakozását, a magam keserűségét, a magam reménytelen egyedülvalóságát, mint ahogy ő is az egyedülvalóságot érezte a legelviselhetetlenebbnek. Hogy abban az ő általa is végzetesnek látott magyar helyzetben senki sincs, aki megértse, akinek fájjon, aki ez ellen tenni akarna valamit.

Ime, olvashatjuk Móricz Zsigmond levelét, mi volt a véleménye, mit érzett és mit gondolt, mikor ugyanazzal a rémmel került szembe, amivel én már ifjú koromban szembe kerültem: a pusztulással, a tehetetlenséggel, a keserű dühvel, a reménytelenséggel.

Nem az én monopóliumom volt ez, nem csak én könyörögtem és átkozódtam, tehetetlenkedtem. Ime, itt van Móricz Zsigmond, az ifjúkori barát, akivel érthetetlen és lehetetlen körülmények között örökre szakítottunk 1933-ban. Ment tovább az úton, amire én hívtam föl a figyelmét először és pontosan eljutott oda, írói pályája befejező éveiben, ahol én kezdtem az életemet és ahol az én írói pályám elindult.

Nézzük már most azt az ugyancsak nagyon fájdalmas, érdekes levelet, amit Fülep Lajos zengővárkonyi református lelkésznek, ma egyetemi tanárnak és akadémikusnak írt 1938 február 7-én. Ezt olvassuk: „Ma délelőtt kákicsi asszonyokkal találkoztam a vásáron, szerencsére olyanokkal, akiknek valamennyinek három gyereke volt és így csak szolidaritásból vették fel a falujuk megrostálását és igen hamar megbékültek, pláne, hogy mindenkitől vásároltam valamit." Most figyeljünk: „De nagyon felizgatott a találkozás, mert az asszonyok azt mondták, hogy a tiszteletes úr beteg lett a maga írásától, nagyon beteg, azóta ki se megy a házból." Eddig az idézet.

A kákicsi lelkész, az említett Kiss Géza, – mint más oldalról is megtudtam –, valóban belebetegedett Móricz Zsigmond cikkeibe. Kétségbeesve szaladozott fűtől-fához, ismerősökhöz, hivatali hatalmasságokhoz, egyházi felettesekhez, hogy védelmezzék meg, mert Móricz Zsigmond cikkeiért őt teszi felelőssé a lakosság, bosszút akar rajta állni. A szegény pap szinte tehetetlenül, magárahagyva vergődött azok között a hívek közöt, akik az ő tönkretételét, elüldözését tartották legsürgősebb feladatuknak. Móricz Zsigmond tehát Kiss Géza zengővárkonyi jóbarátját, Fülep Lajost kérte, vigasztalja meg valahogy. Öntsön erőt bele, hogy a nehéz időket, amik a cikkek megjelenését követték, valahogyan el tudja viselni, ki tudja bírni. Azonban nézzük, mit beszéltek a kákicsi asszonyok a piacon. Így ír Móricz Zsigmond: „Borzalom, miket beszéltek. Hogy az a boldog, akinek nincs gyereke, – mondta egy kiszáradt vénasszony. Rázörrentem, hogy úgy akar meghalni, elhagyatva, hogy senki egy levest se főz magának? Azt felelte: – Inkább úgy, mert a gyerek úgyse tesz a szüléjének sömmit, egy gyerek se. Boldog, akinek nincs gyereke. És a fiatalabb asszonyok még megtoldották. Én ugyanis azt mondtam: a gyerek olyan, amilyennek neveli. Erre ő: a gyereket nem az anyja neveli, se az apja, a gyerek olyan lesz, amilyennek született. Csinálhat azzal a szüléje, amit akar, mégse lesz belőle semmi jó. Hát én is rossz voltam a szüleimhez, hát nem akarom, hogy hozzám is olyan rossz legyen a gyerekem, inkább ne legyen. Ezektől a vitáktól – írja Móricz Zsigmond – aztán igazán idegrohamot kaptam. Egyszerre elveszett az a kevés derű, amit a ti kedves körötökben felvettem."

Móricz Zsigmondot 1938 telén és tavaszán ez a cinizmus, ez a lelketlenség, ez az üres életelv rázta meg a lelke legmélyéig, amit Baranyában látott.

Ezt a megdöbbentő találkozást akarom hangsúlyozni. Annyi esztendő után, – hiszen 1933-ban váltunk mi el haraggal és ma 1963-at írunk –, tehát harminc év múlva találkozom azzal a Móricz Zsigmonddal, akivel végig, haláláig együtt kellett volna haladnom. Mert ide nagyon illik a bibliai mondás, hogy: „Addig béküljetek meg egymással, amíg együtt jártok az úton." Nem békültünk meg egymással, pedig, lám, különösképpen együtt jártunk ugyanazon az úton.

Befejezésül hangsúlyozni szeretném, amit már újabban írott cikkeimben többször is hangsúlyoztam: nem a Drávaszél, nem Dél-Baranya népének sorsáról van már szó, hanem, mint ötven évvel ezelőtt is sejteni lehetett (s ahogy később Móricz Zsigmond is következtette, mondván: harminc-negyven év múlva itt községek sora fog megszűnni) az egész Magyarországról. Hiszen a legutóbbi statisztikai kiadványok szerint az érvényes házasságok egyharmada gyermektelen, egyharmadában egy gyermek van csupán és egyharmadában van kettőnél több.

Móricz Zsigmond nehezen vált meg a szenvedésnek ettől a földjétől. Ezt írja: „Nem tudok elmenni innen, úgy tűnik fel, most találtam meg a nagy gyötrelmet, mely számomra mindennél nagyobb, azt az érzést, hogy vége a magyarságnak, s én egész életemben ebben az egy gondolatkörben éltem s létezem: a magyarságomban. Ha fiatal volnék, csak húsz évvel fiatalabb, fellázadnék. Rettegek, hogy már erre nincs erő. Öreg vagyok. A Krisztusok harminc évesek. Nálam már csak két lehetőség van: elgyávulni vagy kétségbeesni." – Eddig az idézet.

Mit mondhat a régi barát, mit mondhat a tanítvány ezeknek a szavaknak olvasásakor?

Megpróbáltam fellázadni én is, most betegen, öregségemre talán én is megalkudni és elgyávulni leszek kénytelen? Nem. Szocializmusban élünk, minden anyagi, erkölcsi és szellemi eszköz a kezünkben van, amivel népünk sorsát megfordíthatjuk.

(Akarattya, 1963. július.)

KODOLÁNYI JÁNOS

KÉPEK ÉS PROBLÉMÁK

Lengyel filmek a magyar közönség előtt

Az már önmagában véve is sajátos, kimondottan „mai" jelenség, ha egy nemzet kimagasló művészi teljesítménye nem irodalomban, zenében vagy képzőművészeti téren jelentkezik, hanem éppen film alakjában. Az ilyesmi bizonyára nem véletlen, hanem szoros logikai kapcsolatban van a kifejezésre jutó problémák természetével, a kifejezés módjával, formájával. Ha most, ennek alapján azt kezdenénk bizonygatni, hogy egyes, kimondottan „modern", illetve mélyen korunkban gyökerező kérdések művészi megformálásában a filmnek, mint legsajátabban húszadik századi művészetnek döntő előnye van, akkor előbb-utóbb valószínűleg túlzásba keverednénk. Annyi mindenesetre valószínű, hogy ha egy nemzetnél, vagy annál nagyobb kiterjedésű kultúrkörnél, a hagyományos művészeti ágakat – elsősorban az irodalmat – másféle, javarészt a romantikából táplálkozó tradíciók szorítják akarva, nem akarva bizonyos keretek közé, akkor az új mondanivaló legalábbis kisebb ellenállású frontra talál ott, ahol megmerevedett sémákról és konvenciókról még nemigen lehet beszélni. Mindez fokozottan vonatkozik a lengyel filmművészet némely alkotásaira és alkotóira.

Lengyel filmekről beszélve szükséges elöljáróban bizonyos megkülönböztetésekkel élni. Ha csak abból a hányadból indulunk ki, amit a magyar mozilátogatóknak az elmúlt 2–3 év során alkalmuk volt látniok, akkor is szembetűnő a színvonalbeli egyenlőtlenség. Ennek figyelembevétele végső soron odavezet, hogy a „lengyel film" kifejezést, mint kategóriamegjelölést el kell vetnünk. Bár kétségtelen, hogy a legtöbb bemutatott lengyel filmben rejtőznek magasabb művészi igényekre utaló vonások, de az igény és a megvalósítás egységéből fakadó valódi filmélménnyel elég ritkán találkozunk.

A lengyel filmen belül – vagy ha jelentőségre és értékre gondolunk, akkor azon túl is – két nagy rendező, Wajda és Kawalerowicz képviseli a nemzetközileg is számottevő filmművészetet. (Itt kénytelenek vagyunk eltekinteni nálunk a nagyközönség által alig ismert és nemrég tragikus altóbaleset áldozatául lett Munk, valamint az első jelentősebb filmjével – *Kés a vízben* – jelentkező Polanski méltatásától.)

*

Wajda talán világviszonylatban is az egyik legmarkánsabb rendező-egyéniség. Felfogása, szélsőségesen naturalisztikus, extátikusan felfokozott látás- és kifejezésmódja félreismerhetetlenné teszi minden munkáját. Mellette – vagy bizonyos tekintetben vele szemben – Kawalerowicz másfajta, „hidegebb" tűzben égő, a logika megszállottságában alkotó, az általános nagy összefüggéseket kutató, filozófikusabb alkat. Nálunk eddig négy Wajda-film került közönség elé: a varsói gettó lázadásának egy epizódját feldolgozó *Csatorna*, és az előbbinek bizonyos vonatkozásaiban folytatását jelentő *Hamu és gyémánt*, mely általános emberi mondanivalóját a közvetlenül felszabadulás utáni Lengyelország viszonyai között bontja ki. E két monumentális alkotás mellett kétségtelenül alárendelt szerepet kap Wajda újabb, szintén háborús témájú filmje, a *Sámson*, és a kísérletnek számító, az előbbiekhez képest főleg kifejezési formában és másfajta tematikával új utakat kereső film, a *Kisvárosi Lady Macbeth*.

Kawalerovicznak a közelmúltban két filmjét mutatták be Magyarországon, az *Éjszakai vonat*ot, és a *Mater Johannát* –, az utóbbit csak a budapesti filmmúzeum és a filmklubok; néhány évvel ezelőtt pedig a *Haláltánc*ot láthattuk.

Talán nincs a világon még egy nép, amely az elmúlt évszázad során olyan méretű és súlyú tragikus élményeken ment volna keresztül, mint a lengyel. Hogy csak a legdöntőbbekre emlékeztessünk, a gyarmati elnyomásból, a teljes kizsákmányolásból lengyel nemzeti állammá történő felemelkedés harcai, a fejlődés két hatalmas és többnyire ellenséges nagyhatalom között, majd pedig a második világháború katasztrófája. Ne feledjük el, hogy az elszigetelt és eleve vereségre kárhoztatott Lengyelország egye-

dül viselte el a háború első csapását és egyetlen európai nép sem szenvedett annyit, és annyi ideig totális náci megszállást. A varsói gettó romjainak és Auschwitz krematóriumainak füstje egyaránt elfedte a leghalványabb reménysugár csillanását is.

Ha a háború utáni lengyel művészet kialakulását, sajátos problémáit igazán meg akarjuk érteni, azt sem szabad elfelejteni, hogy a Szovjetunió győzelmeinek és a háború befejezésének jegyében álló 44–45-ös esztendők sem voltak egyyértelműen pozitív jelentőségűek a lengyelek számára. Az a polgári és nacionalista réteg, mely a háború előtti Lengyelország vezetőeleme volt, nemcsak a németekben, de sok tekintetben a szocializmussal egyet jelentő Vörös Hadseregben is ellenséget látott. A teljes kilátástalanság, reménytelenség, a lépten-nyomon fellángoló, már-már öngyilkos hősiesség, a folytonos megpróbáltatások és az egész nép kollektív megaláztatásai, az élet-halál harc, melyben mindig a lengyel a vereségre ítélt gyengébbik fél –, mindez olyanfajta megkeményedést, az egyén átformálódását eredményezte, másrészt olyan alapvetőnek hitt illúziók átértékelését, vagy nemegyszer teljes megsemmisülését vonta maga után, amely kitörölhetetlen nyomot hagyott a mai lengyel művészetben.

Az ember helye, szerepe, megpróbáltatásai, bukása és nagysága a végletesen kiélezett helyzetben – lényegében ebben sűríthető össze Wajda filmjeinek gondolatvilága. Mintha a tragikus napok, eddig elleplezett, a hétköznapi viszonyok között alig-alig kiütköző emberi vonásokat tárnának elénk! Az ember egészen új, rémülettől, halálfélelemtől, dactól, fájdalomtól és elszántságtól szokatlanul elváltozott, a helyzet nyomására organizálódott újfajta magatartásának, létformájának anatómiájával ismerkedünk itt meg.

Mérnök, munkás, diák, muzsikus, katonatiszt, prostituált – lényegében cseppet sem rendkívüli egyedek zsúfolódnak össze a fellázadt gettó egy ostromlott pontján, ahonnan a szennyvízcsatorna infernóján keresztül kell visszavonulni... Ám a németek által megszállt Varsóban és az egész ellenséges világban ez a visszavonulás csupán a pusztulásig tartó golgotát jelenti, hiszen nincs hely, hova, merre menekülni. – Mit tesz most az ember? – ez a kérdés izgatja Wajdát – és az embert most is, mint többnyire, számtalan lehetőség állítja választás elé. A menekülő kis csapat földalatti útja során részekre szakadozik, és minden kis csoport más és más választ ad az emberi magatartás kérdésére. A film szinte páratlan szuggesztivitással tárja fel az elaljasulás, a rögeszmésen megszállott kötelességteljesítés, a pánik, a gyermeki bizakodás, az öngyilkosság, az önfeláldozás minden árnyalatát, mindazt, amit a menekülő emberből a szorongató helyzet kikényszerít. Az egész filmnek van valami alapvető hangulata, amely ott egyensúlyoz az őrület, a teljes összeomlás és a makacs, mindent feláldozó hősiesség között, mint ahogy az egész lengyel nép eközött a két sarkpont között hánykolódva keresi a lehetséges kiutakat a gyilkos szituációk szövevényéből.

– És így lettek az emberek hősök, őrültek, hitványak nagyszerűek, árulók, kegyetlenek és mindenre elszántak – mondja a *Csatorna*, és így válik ez a film egyértelműen egy nép lelkiállapotát, helyzetét tökéletesen kifejező hatalmas nemzeti eposszá. Ez a nemzeti eposz törik azután ezer szilánkra és kerül újabb átértékelések mérlegére a *Hamu és gyémánt*ban.

A csatornában menekülő hősi kis csapat a fekete labirintusban többször is találkozik egy aggastyán hullájával, melyet a szennyvíz hol feldob, hol újra ellep. Ez a tiszteletreméltó ősz hadfi a lengyel nemzeti hadsereg tiszti egyenruháját viseli. Dicstelen és mégis nagyszerű halála egyben ítélet és felmagasztosulás is. De mivé lesz ez a „dicső nyomorúság" a *Hamu és gyémánt*ban, a háború befejezését követő napok Lengyelországában? – A film zárójeleneteiben, a két hétköznapi méretek fölé növő hős „oktalan" halála után, egy üzérekből, talpnyalókból, a mindenkori hatalom kiszolgálóiból, semmiemberekből álló részeg, ünneplő társaságot látunk, akik egy álmos és unott zenekar lélekbemarkolóan hamis polonaiseéra lejtik megdicsőült arckifejezéssel a nemzeti táncot. Majd mindennek betetőzéséül felébred a szálloda hadirokkant, részeg portása, aki a zene hallatára gépiesen kihúzza a lengyel lobogót és meglengeti a gyülevész társaság feje felett. A hazafiasság, a nemzeti érzés és az ennek jegyében született hősiesség fájdalmas tetemrehívása ez! Elmúltak a patetikus napok, amelyek min-

den lengyelt egy nagy, vélt testvéri közösségbe vontak a közös ellenséggel szemben, és a hétköznap normális világításában lehullanak a heroikus kosztümök, hogy a „dicső nyomorúság" – nyomorúságos dicsőséges alakjában mutatkozzék meg.

Wajda minden filmjében van valami, szinte már „társadalomtudományos" érdeklődés, ahogy az állandóan változó történelmi helyzet függvényeként vizsgálja az ember pszihéjét és az ebből eredő magatartást. A *Hamu és gyémánt* fiatal hőse már a háború gyermeke. Testén, amely ínas, vékony és acélos, nyoma sincs a jólétnek, kényelemnek – annál több rajta a forradás, közöttük olyan belső sérülések is, amik talán már sohasem fognak teljesen begyógyulni. Ilyen tragikus morális seb az, hogy ez a háborúban felnőtt ember nem tudja teljes egészében felfogni a gyilkolás bűnét, legalábbis nem tudatával és minden idegszálával egyszerre, mint alapvető gátját és fékjét az emberi természetnek. Ez a fajta hős habozás, idegenkedés, sőt többnyire idegesség nélkül öl, mint ahogy egyéb fontos életfunkcióit végzi. Nem a már rég megingott meggyőződés hajtja és nem is valami fanatikus parancsteljesítési készség, hogy végezzen a párttitkárral, akit a lengyel nacionalista szervezet parancsára meg kell ölnie. Bár még hat rá az illegális hadsereg fegyelme, a kényszerítő parancs, még él benne valamiféle „lengyel függetlenségi eszme" torz, eredeti alakjából kivetőközött mítosza, de ismételten gyilkossá mégsem ezek teszik. A tragédia abban rejlik, hogy ez a másképp értékes, vonzó fiatalember erkölcsileg nem teljes értékű, és a „háborús gyakorlat" alapján nem érzi felettébb megfontolandó és minden másnál kerülendőbb lehetőségnek az ölést. Sőt! Ennek a harchoz, állandó cselekvéshez és nem latolgatáshoz, erkölcsi mérlegeléshez szokott, életének jelentős részét a dzsungel törvényei szerint leélő lénynek a legegyszerűbb megoldás, az egyértelmű felszabadító tett az, amit fegyverrel lehet végrehajtani. „Siess... vigyázz... figyelj már!..." – kiáltja a másféle lelkialkatú társa, akivel végrehajtja a filmet indító merényletet – mire hősünk egykedvűen kiköpi a cigarettacsikket, félhangon megjegyzi: „Vártunk mi már fontosabb dologra is" – és leadja a gyilkos sorozatot.

Mikor a második gyilkosságra kerül a sor, akkor már érzi, hogy a világ valahogy megváltozott körülötte, hogy ez már másféle harc, hogy ideje lenne saját dolgait alaposan átgondolni, rendet teremteni zavaros elképzelései között, szembenézni azokkal a problémákkal, amelyek izgatják, és szembenézni azzal a megváltozott világgal, amely a harcostól – talán mint legnagyobb harci cselekedetet – épp a fegyverletételt követeli. De a gondolkodás és mérlegelés nem kenyere, és a rohanó eseményekkel, zavaros impressziókkal szemben belekapaszkodik abba, ami biztos és egyértelmű számára – a revolverébe. Így végez a párttitkárral – szinte csak úgy mellékesen, menet közben – és így fut bele valami belső szükségszerűség következtében, ösztönösen megriadva és ösztönösen menekülve egy orosz járőr golyójába, hogy azután egy világméretű szemétdombon, egy vakítóan fehér, roncsokkal teleszórt mezőn, magányosan, nyüszítve és a földet kaparva úgy pusztuljon el, mint egy állat.

Amikor látjuk ennek a fiatalembernek hirtelen fellángoló, jeltelen, kietlen és mindjárt szét is foszló szerelmét, pusztulástól, harctól, állandó kényszerű létért való küzdelemtől fertőzött egész életét, tudnunk kell, hogy itt egy, a világháborútól nyomorodott nemzedékről tett keserű vallomás tanúi vagyunk. Az, hogy a gyilkoló ember nem egy végletesen ellenszenves, cinikus, gonosz moral inszanity, éppen Wajda nagyfokú lélektani realizmusára és őszinte igazságkeresésére utal. Mert az alapvető tragikus elem éppen az, hogy olyan emberek, akik elsősorban a körülmények áldozatai, mégsem menthetők fel cselekedeteik súlya alól. Így végül a jók, az állhatatosak, a derekak, az elszántak és a kitartók pusztítják egymást – éppen azok, akik többre, jobbra lennének képesek, és akiknek igazság szerint egy táborban lenne a helyük.

Ez a már-már tudatalatti lelki közösség, a jellem legmélyén való együvétartozás csodálatos képi kifejezésre talál, amikor a halálosan talált párttitkár úgy esik össze, hogy kitárt karokkal, mintegy átölelve, ráborul gyilkosára. És itt nyer a fellengzős és hazug nacionalizmus kritikáján túl általános és keserű mondanivalót a fent említett polonaises kép, melynek értelmében a többre érdemesek, a harcolók, a cselekvők, az értékes emberek egymást pusztítják, vagy pedig vak játékszereivé válnak a

sorsnak és a szituációknak. Amíg ők elhullanak szemétdombokon, csatornákban, addig a megalkuvók, a hitványak, a kicsik, a gyávák és a meghunyászkodók maradnak életben, – akik okozói minden bajnak és a haszonélvezői minden helyzetnek.

Persze mindez így túlságosan is merev, tételszerű. Wajdánál már eleve sokkal vajúdóbb, árnyaltabb, kétségekkel és visszakozásokkal telítettebb a világ. Ebben a filmben a nagy leszámolások, kudarcok, a jövő iránti kétségek és nyomasztó emlékek világában vagyunk, nagyjából olyan kérdésekkel szemben, melyeknek megoldása túlmegy egyetlen film lehetőségein. Mindenesetre Wajda zsenialitását dicséri, hogy a *Csatorna* tragikus és hittel tele eposzához mert kapcsolni egy ilyen fájdalmasan igazságkereső, ellentmondásoktól megterhelt, kétkedéstől fertőzött szubjektív vallomást saját generációjáról, mint amilyen a *Hamu és gyémánt*.

Formájukra nézve ezek a filmek a végletes tömörítés, a hosszú, cselekményekkel telített képsorok közé iktatott szimbolikus villanások – mint pl. egy fejjel lefelé lógó kereszt, egy megfagyott szoborarccal mosolygó madonnakép, egy, a csírázó szerelem jelenetei között váratlanul felbukkanó, szelíden legelésző ló, stb. – és a szélsőségesen naturalisztikus képalkotás hátborzongató pillanataiból állnak egységbe. Wajda célratörő, erőteljes naturalizmusa külön tanulmányt érdemelne, már csak azért is, hogy tisztázzuk, milyen nagy jelentősége és egészen másféle vizuális jelentése van az irodalomban már rég túlhaladott naturalizmusnak a filmművészet terén. – Ahogy egy védtelen áldozat hátán a lövések nyomán kigyullad az ing, ahogy a merényletre készülő ember ideges, egyhelyben topogással áldozatára les, vagy ahogy a csatorna üregét megtölti a füst, a pára és a szennyvíz szürke áradata – ezek mind-mind az élet olyan „közvetlen közel", primer látomásai, melyeket ebben a tömörített és tiszta formájában csak a tudatosan sűrítve komponáló tud a valóságtól kiragadni és okkal-céllal, műalkotás alakjában elénk állítani. Pedig lényegében nem történik semmi változtatás, sem többet, sem bonyolultabban nem látunk a puszta jelenségnél, – a látvány csupán intenzitásában, meztelenségében gyakorol ránk lenyűgöző hatást.

Míg a *Sámson* ismét a hősiesség és passzivitás, az önfeláldozás vagy önfenntartás problémáit feszegeteti a bibliai Sámson-mítosz – valljuk be: nem a legszerencsésebben felhasznált modern változatán belül –, addig a *Lady Macbeth* ha új utakra tér, és megkísérli kifejleszteni a népi gyökerű, és talán épp ezért fokozottan naturalisztikus szemléletmódú, lélektani filmdrámát. Itt főleg a vizuális hatás piszichológiai áttételei az érdekesek, az a mód, ahogy Wajda nem intellektuális telítettségű vagy bonyolultan szimbolikus képek segítségével, hanem a nyers valóság elemi erejű, szinte triviális bemutatásával megragadja a nézőt. Persze Wajda alapvető problémái – az ember milyensége, a kegyetlenség, a végletes vágyak és szenvedélyek, a fátumszerű bűnhődés, az élet már-már kafkai méretekben mágikusan következetes, nyomasztó organizmusa – itt is minduntalan elővillan a rémregénybe illő cselekmény, a shakespeare-i hordóbafojtások, orgyilkosok, fojtogatások, mérgezések mögül, de az elsődleges cél kétségtelen: az új út keresése, a kifejezőeszközök szélsőséges kifejlesztése. – Ennek az új útnak a kérdése Wajdánál ma már egyre sürgetőbb problémaként jelentkezik. Az alkotó valahol már túllépte a *Csatorna* és a *Hamu és gyémánt* világának gondolatkörét, de anélkül, hogy azokkal vetekvő művészi értékű művet tudott volna alkotni. Mintha a háborús Lengyelország talajáról elszakadva Wajda veszített volna biztonságából. Bár a magyar közönség újabb, mai témájú filmjeit (pl. az *Ártatlan varázslót*) még nem láthatta, mégis úgy tűnik, mintha a kitűnő rendező két nagy filmje után, most az új mondanivaló fellelésének nehézségeivel küszködne. Mindenesetre a *Lady Macbeth* azt bizonyítja, hogy újabb eredményei nem mondanak ellent korábbi stílusának, – sőt azt bizonyos tekintetben még tovább is fejlesztik. – Csupán a gondolati mag, az újfajta, társadalmi helyzetbe ágyazott általános vonatkozású lélektani probléma megragadás késlekedik.

*

Kawalerowicz hősei legalább annyira mozognak a Wajdáéhoz hasonló világban, mint amennyire intellektuális síkon, filozófiai tekintetben és árnyalt bonyolultságban el is szakadnak attól. Az *Éjszakai vonat* első képe egy hatalmas, nyüzsgő vasúti pályaudvart mutat madártávlatból. Emberek sietnek, kapaszkodnak fel a vonatokra, futtában megtaszítják egymást, arrébb lépnek, vállak, könyökök súrlódnak egymáshoz, arcok villannak fel és merülnek el a forgatagban... – miközben egy végtelenül bánatos, szomorú melódia ad valami vágyakozó, nosztalgikus alaphangulatot az egész nyomasztó forgatagnak. Sokatmondó, mélyen szimbolikus kép ez, benne rejlik az egész film lényeges mondanivalója. – Akaratlanul egy Jevtusenko-vers sorait idézi:

„Szadovoj, Lebjazsnij, Trubnij utca...
mintha más és más volna útunk
járunk csak egymásról mit sem tudva
meglökjük egymást és elbaktatunk."

A legkülönbözőbb fajta emberek – akárcsak Wajda *Csatornájában* – itt egy tengerpart felé tartó vonat hálókocsijában zsúfolódnak össze. A fáradt, idegkimerültséggel küszködő orvos, a majdnem cél nélküli, inkább saját vágyait, mint valódi lehetőségeit üldöző nő és aki a nőt követi, a fiú, fekete csőnadrágban, az elmaradhatatlan sportzsákjával, az idős férj és kacér felesége, kistisztviselő, aki folyton a lapokat búvja, mert valaha újságíró szeretett volna lenni, egészségtől duzzadó, sportolni, flörtölni, nyaralni utazó fiatal férfiak, búcsújárásra induló aggastyán plébános stb. Mindegyikük egy sorsot hordoz, egy teljes, apróbb-nagyobb örömökkel, nyomorúságokkal terhelt életet. A filmben párhuzamos szálak tömege fut, olyan ökönomikus rendbe szedve, olyan mesteri tökéletességgel vezetve, mely nem egy filmesnek, de többkötetes regényfolyam epikusának is becsületére válna. Itt nincs végletes bukás és kérlelhetetlen helytállás, nincs kiélezett helyzet – a szituáció mondhatnók szándékoltan hétköznapi, melyet egyetlenegyszer zavar csak meg egy rendkívüli, groteszk-szörnyű epizód. Egy feleséggyilkos, féltébolyult embert üldöz a vonaton a rendőrség. A szerelvény megtorpan a nyílt pályán, és az utasok mindannyian csatlakoznak a hajszához. Az üldözők egy kietlen, hajnali ködben borzongó mezőn át hajszolják áldozatukat. Az imént még békés nyaralójelöltek, most mint egy farkascsorda vetik magukat egy idegen után, akiről úgyszólván semmit sem tudnak, csak azt, hogy olyan valaki, akit büntetlenül lehet üldözni és megtámadni. Az áldozat: egy gyilkos, aki jogszerint is bűnhődésre van ítélve – mégsem érezzük azt, hogy a túlerőben lévő, elvakult üldözőcsapatnak igaza van, hogy az elvetemült bűnössel szemben ők képviselnék az emberi törvényt és az igazságszolgáltatást. A hajsza, a gyilkos leteperése, – a kegyetlenség, a gonoszság és a tömeghisztéria pokoli mélységeibe enged vetni egy futó pillantást. Az epizód sűrítettsége, minden szónál beszédesebb mozzanatai drámai erővel egészítik ki azt az életről és az emberekről rajzolt freskót, melynek fő- és mellékalakjai ennek a szimpla kis tengerparti üdülővonatnak esetlegesen összeverődött utasai.

Aztán a gyilkost elfogják, az iménti dühös farkascsorda visszavedlik békés állampolgárok laza közösségévé és a vonat folytatja útját. Ez a szerelvény nem valami misztikus szimbolum, mint Dürrenmatt semmibezuhanó végzetvonata, mely egy egész elítélt társadalmat ragad magával, – ez a hálókocsi valóságos síneken, egy valóságos tengerpart felé gördül, amit reggelre majd menetrend szerint el is ér, bármit is gondol, érez vagy él át a külön fülkét bérlő nászutaspár, a fáradt hálókocsikalauz, a nyugtalan orvos vagy fura kis öregember, aki nem tud vasúton aludni, mert kísérti egy másik lidérces utazás, amely valaha egy koncentrációs tábor felé vitte. Mintha maga az élet, a csendben, rendíthetetlen állhatatossággal múló idő ritmusát kattognák a kerekek! – Így élünk egymás mellett, így keveredik, vegyül sorsunk, így vagyunk vágyakozók, kimerültek, bizakodók, szánandók, ijesztők és gyámoltalanok egyszerre, mi, akik mind élünk és az egymásbafonódó napok sodrában utazunk valami távoli cél felé. A véletlen hozott így össze bennünket, most találkozunk, reggel elválunk – „meglökjük egymást és elbaktatunk".

Kawalerowicz egyike a legtudatosabb alkotóknak. Logikája, vonalvezetése, pszichológiai eszközei olyan tiszták, átgondoltak, mint ahogy fényhatásai egy-egy sugárnyalábbal sötét és világos tömbökre bontják képeit, ahogy minden egyes rezzenésnek, apróságnak pontos helye, jelentése és jelentősége van az egészen belül. Az *Éjszakai vonat*ban seregével találhatók olyan váratlan és megdöbbentő villanások, epizódok, melyek egy kevésbé tudatos alkotónál lélektani abszurdumok vagy groteszk „geg"-ek maradtak volna, amik csak zavarják az amúgyis zsúfolt anyag kibontását. Ilyen, a véletlenségből az orvos fülkéjébe került fiatal nő hirtelen érzelmi robbanása, mikor minden előzetes indok nélkül vadul többször megüti a férfit, aki valami titokzatos és mégis teljesen ésszerűnek látszó nyugalommal és felkészültséggel tűri a támadást. Vagy amikor lassan elsimulnak a gyilkos letartóztatását követően az iménti izgalomhullámok – és a hálókocsi folyosóján hirtelen felharsan az üldözött ember vad, artikulátlan kiáltása: „Nem fogtok el... nem... nem!!!" – Az egyik, hogy úgy mondjuk nem túl értelmesnek mutatkozó, vagy érzékeny idegrendszerű valami belső kényszernek engedelmeskedve, nehézkes, sötét agyának, alaptermészetétől idegen szokatlan felzaklatottságában utánozza az imént hallott kiáltásokat, végtelenül groteszk, hátborzongató epilógusát adva az előbbi viharos eseményeknek. – És az egész csodálatosan rendezett logikai építményt mégsem a hideg tudatosság, hanem a halk líra és bánatos nosztalgia szövi át meg át, melyet az újra meg újra visszatérő kísérődallam fog össze. Talán ez a mélabús dallam, vagy a fojtottan vibráló érzelmi telítettség ragadja a felzaklatott, megigézett nézőt messze túl egy film szokásos hatásainak határán, a költészet és a muzsika világába. Joggal feltehetnénk Arany János kérdését, melyet a Bánk bán Katonájához intézett: „Vajon hogy tudott ennyi számítással költeni?"

Eszközeit nézve az *Éjszakai vonat* a lehető legpuritánabb. Úgyszólván semmi „filmszerűség", semmi trükk, semmi extra fogás. A szöveg, a dialógus, olyan kis helyet kap, amilyent tulajdonképpen ebben az önmagáért beszélő, mindent kifejező vizuális költeményben kapnia kell. Minimális beszéd – nemcsak rövid mondatok, de rövid szavak, beszélgetésfoszlányok, hangtöredékek – maga az élet, mely ezernyi zörejével, lármájával, szerelmes suttogásával és váratlan felkiáltásaival olyan elválaszthatatlanul tapad képi megjelenéséhez, mint ahogy érzékszerveink – szemünk és fülünk – egyszerre és egymást kiegészítve fogják fel a világ jelenségeit.

A szűkreszabott párbeszédek között van egy töredék, mely lényegében így hangzik: „Gyűlölte a kicsiséget és a névtelenséget... korunk betegségének tartotta..." Ez az odavetett mondat nagyobb mélységeket takar, mint azt első hallásra hihetnénk. Szinte kulcsát adja a másik film, a *Mater Johanna* értelmezésének. A fenti kulcsmondatból kiindulva az alapgondolat itt akörül kristályosodik ki, hogy mi a szerepe és sorsa – vagy talán csak pusztán mi a természete – a rendkívüli erőnek, a nagyságnak és az uralkodási vágynak a világban.

Mater Johannát, egy XVII. századbeli apácakolostor diakonisszáját megszállta az ördög, aki makacsul ellenáll benne minden exortiónak, és megmételyezi a többi nővéreket is. Egy fiatal és jámbor hitű pap érkezik a kolostorba, akinek az a feladata, hogy Johannát megszabadítsa az ördögtől. – Ennyi a vékony váz, melyre a legbonyolultabb lélektani és filozófiai gondolatok, kombinációk és relációk egész őserdeje fonódik. Nem szabad azt hinni, hogy Kawalerowicz megelégszik valami séma szerinti egyszerűsítéssel, vagy anakronisztikus, a mát parodizáló „szent egyszerűség és világi ravaszkodás" Shaw Szent Johannájára emlékeztető játékkal. Nyoma sincs itt a groteszk vagy parodisztikus elemnek. A vetítővászonról a legvalódibb, koromfekete, lefojtott ösztönöktől izzó, fanatikusan keresztény, lázadóan eretnek, Isten előtt leboruló és az ördöggel praktikáló, máglyákat gyújtó és önmagát sanyargató középkor árad felénk, olyan elhihető erővel és hitelességgel, hogy ha az egész csak történelmi körkép lenne, akkor is, mint ilyet a legnagyobbszabású közé számíthatnánk. De végül is itt ennél sokkal többről van szó! – Mit tesz a féktelen, túlfűtött egyéniség, a rendkívüli alkat, mely ki akar törni saját „jámbor keretei" közül? Hogyan válik a szuggesztív erő, a lelki különlegesség rontó hatalommá, az „ördög művévé"? Abban a huszadik században, mely a fasizmust és annyi nemes cél és indulat szörnyű torzu-

lását produkálta már, fájdalmas igazságkeresésnek hat a probléma ilyenfajta felvetése. Johanna anarchikus, féktelen tombolása, gonosz lázadása a rend és mérték minden formája ellen korunk vetületében különleges, többrétű értelmezést nyer. És ez még csak a film alapképlete, mely szerint a nagy belső erő, a normális fölé növő, ám rendezetlen, szélsőségekre hajló lelki készségek, kitörni készülő testi-lelki nyugtalanságok, a kielégítetlenség és hatalmi vágy nagy, pozitív tettekre, de minden rosszra és pusztításra is egyaránt képes. „Inkább legyek ördög, ha szent nem lehetek!" – kiált fel Johanna. Innen indul a cselekmény, azaz a fiatal, hívő pap harca Johanna kétkedő, rosszra, féktelenségre hajlamos „démoni" lénye ellen, a nyugalom és kiegyensúlyozottság – bár egyben a rendkívüli kiváltságos célokról való lemondás felé is. – A film egyre többrétűbb, zsúfoltabb és bonyolultabb lesz, valójában áttekinthetetlenné és bizonyos mértékig mérlegelhetetlenné válik, csupán erkölcsi-esztétikai kategóriák segítségével átfoghatatlanná és kibogozhatatlanná lesz. Nem azért, mintha a rendező elvesztené uralmát a forrpontig hevített, s így maximálisan kitágult, expanzióval fenyegető anyaga felett, hanem, mert végletes drámai logikája a legfélelmetesebb, abszurd következtetések és következmények útjára ragadja alkotását. A végkifejlés iránya az, hogy a pap, aki naiv jámborsággal hisz és nem ismeri a démonokat – vagyis a kételyt, a nyugtalanságot, a vágy testi és lelki formáit – ebben az alakjában nem alkalmas az ördöggel vívott harcra. A film szerint neki magának kell alászállni az ismeretlen rétegekbe, ahhoz, hogy megismerje azt, ami ellen harcol. Ehhez kapja segítségül a „bűnös" szerelmet, amit Johanna iránt érez. Végül a folyton növekvő kételyek és folytonos tépelődés során eljut a belső extázis és feszültség olyan fokára, hogy vállal egy megdöbbentő és normális észjárással csak ellenkezést kiváltó negatív krisztusi – már-már antikrisztusi – mártíromságot: két ártatlan ember meggyilkolásával magára veszi a lehető legsúlyosabb bűnt, hogy ezzel megmentse Johannát és magához láncolja a bűn és lelki nyugtalanság démonait. Így válik a tiszta és egyszerű ember, mint bűnös és végsőkig felzaklatott lény maga is saját, már-már egyensúlyát vesztő, háborgó lelke démonainak áldozatául.

„Mondd meg Johannának, hogy szeretem..." üzeni a gyilkosság után a pap, és a befejező kép Johanna elsimult, ámde talányosan mozdulatlan vonásait mutatja. Vajon megoldás-e ez? A megváltás ilyen abszurd útja vezet-e valahova? Mivé vált ebben a záró-szituációban a pap és mi lesz a sorsa Johannának? Csupa nyugtalanító kérdés ez az önmagában is szándékoltan talányosra fogalmazott befejezés! Az ártatlanok, a mit sem sejtők feláldozását a bűn megkötésére, Johanna kétes értékű szerepének tisztázására és ellentmondásainak elrendezésére – ezt a megoldást etikailag nemigen lehet elfogadni. Így hát elhibázott, szélsőségesen eltúlzott, a kegyetlenség és az emberi vakság apoteosisává torzult alkotással állunk szemben?

A válasz késik – és ki tudja, korunknak milyen nagy eszmei tisztázódásai, művészi-esztétikai változásai lesznek szükségesek ahhoz, hogy olyan egységes véleményt alkothassunk, melyben logikai és erkölcsi ítéletünk csakúgy megnyugszik, mint a film rendkívüli hatásától felzaklatott, megzavart idegrendszerünk, szellemi érzékenységünk. Épp ezt a rendkívüli hatást nem mellőzhetjük! Nem szabad evvel az összetett, igen sokrétű produkcióval szemben kizárólag a művészi értékelés eddigi módjaira és gyakorlatára hagyatkozni. Talán ez a film már előhírnöke egy olyan újfajta művészetnek, mellyel kapcsolatban a néző és kritikus egyaránt kénytelen lesz vizsgálat alá venni eddigi szemléletmódját és megpróbálni szabadulni olyan kategóriáktól, amelyek zavarják a szabad ítéletalkotásban. Vagy talán mégis bizonyosfajta eszmei-morális zűrzavarral állunk szemben és a helyes magatartás az lenne, ha védekeznénk a ritka szuggesztív megjelenítés megtévesztő és elkábító erős ráhatásai ellen? Minek higgyünk ez esetben? Zavartan, bizonyosfajta riadtsággal, irtózással és ugyanakkor megbűvölt érdeklődéssel állunk itt valami sötét mélység felett, mint az ifjú, kegyeslelkű pap, aki első találkozásukkor Johannában egy alázatos kis apácát pillant meg, hogy egy pillanat múlva az imént még oly kedves, megejtő jelenség sátáni kacagással, ördögi arckifejezéssel tűnjék el előle egy mély ajtónyílásba.

De bármennyire is zavarban vagyunk, ítéletünk bármennyire is habozó és mérlegelő, a kivételes művészi érték és gondolatgazdagság ténye elvitathatatlan. Hiszen mi

sem lenne egyszerűbb, mint az egész filmet eszmei hibák címén elutasítani, ha megvalósítása, kivitele gyengeségével vagy legalább bizonytalanságaival ezt az elutasítást támogatná. Ehelyett olyan drámai erővel, tartalmi, hangulati egységgel, színészi játék és rendezői munka terén megmutatkozó páratlan tökéletességgel állunk szemben, amely újra és újra elhessenti kifogásainkat, semmivé teszi aggályoskodó ellenvetéseinket. A fények és árnyak különös lebegése, élessége és tompulása, a hatalmas, kietlen fehér térségek, a széltől borzolt homokos síkságok, az a keménység és hidegség, ami a vergődő embereket körülvevő világból árad, a szürke színnek szinte már csak képzőművészetileg kifejezhető számtalan árnyalata, mind valami nevenincs borzalmas valóság vízióját keltik. Az a hangulat-összefogottság, rendezettség, mely már az *Éjszakai vonat*ban is megejtő, itt a mágia, valami hallatlanul abszurd, éber álom benyomásait ébresztik.

SZÁSZ ISTVÁN

SZÉLJEGYZET

ÚJ HELIKONOK ÉS A RÉGI

– Balatoni levél a JELENKOR szerkesztőjéhez –

Kedves Barátom!

Aki szeretné Balaton-kultúránk „külszíni fejtésének" végleges felszámolását, és – képletesen szólva –, inkább szeretné a tó „uránium" értékű kincseinek a feltárását, aki szeretné a BIB korábbi, s mind a mai napig feledésbe ment kulturális terveit megvalósulva látni, az nagy örömmel hallhatta és vehette kezébe az elmúlt hetekben a Magyar Rádió Illyés Gyula kalauzolta „Jer, nézd a Balatont" – Berzsenyi jeligéjű – élményszerű műsorát és az általad szerkesztett Jelenkor balatoni számát. Tán e kísérletek egyszer majd meggyőznek minden józan magyart e hazában az évtizedek óta oly sűrűn emlegetett, de végleges gazdát soha nem talált állandó balatoni folyóirat létjogosultságáról és szükségességéről!

Miért jelentett ünnepi élményt a rádió említett műsora és a Jelenkor idézett száma? Mindenekelőtt azért, mivel mielőbb szeretnénk igényesebbé tenni a legszebb magyar tájról szóló írások színvonalát. Szeretnénk a hétköznapokat is magukhoz emelő hazai idegenforgalmi propagandánkat elmélyültebbé tenni, az elhangzott műsor, illetve a megjelent szám színvonalára felemelni a sokszor még alacsonyszintű, hazugromantikájú, giccs-szirupos kiadványok színvonaltalanságát.

Napjainkban egyre több útikalauz, képeskönyv, bédeker, tájékoztató, prospektus, napi és időszaki sajtótermék stb. jelenik meg hazánk természeti szépségekben bővelkedő tájairól, közöttük – jelentős részben s legnagyobb számban – a Balatonról. E kiadványok nagy része, néhány igen jelentős s irodalmi igénnyel megírt műtől eltekintve (Egry József–Takáts Gyula: Vízitükör, Illyés Gyula–Reismann János: Balaton, Keresztury Dezső: Balaton, Jankovich Ferenc: Szántód partjainál, Lipták Gábor szerkesztette: A tihanyi ekhóhoz, stb.) hiába keressük a zömében mélynyomópapír és színes felvételek drága és igényesnek látszó külseje mögött az elmélyültebb tartalmat. (A fenti felsorolás természetesen nem kívánja a Balatonnal kapcsolatos temérdek s igen kiváló szaktudományi műveket sorbaszedni, valamint a népszerűen megírt s népművelési célokat is szolgáló helytörténeti kiadványokat, amelyeket a két part idegenforgalmi hivatalai szoktak szétosztani az üdülő közönség sorai között.)

Az általam évek óta átforgatott ilyen természetű kiadványok nagy részét nyugodtan nevezhetnénk gasztromániásnak és sexuálicentrikusnak. (Az eredeti görög és latin szó az ételben-italban-nemiségben való telhetetlenséget jelenti!) A vendéglátó és idegenforgalmi-szórakoztatóipari kiadványok többnyire bikiniruhás aktokkal, „borharapó" csárdákkal, flekkenező és szalonnasütő „pinceélményekkel", műpókhálós, tört ablakú és mécsesű, hazug, nylon-romantikájú „becsali csárdákkal" és „sláger-művésznőkkel" megtűzdelt éjszakai grill-jelenetekkel csábítják és vonzzák a táj vendégeit és turistáit. (Amit kultúrpolitikánk a giccs-elleni küzdelemben a téli 6–7 hónap alatt eredményesen felszámol, azt újra feléleszti a nyári 3–4 hónapos balatoni giccsvegetáció!)

Ám miről hallottunk és miről olvastunk az idézett számokban? Új helikonokról. Ha valaha a magyar irodalom fellendítése a Festetich György által rendezett költői ünnepségen: a Helikonon,

Keszthelyen történt (ahol ma az emlékeztető emlékmű is eléggé gondozatlan, poros parkban enyészik a körülötte pusztuló és elszáradó, írókról és költőkről elnevezett fákkal), – mintha az új Helikon Illyés Gyulával, Németh Lászlóval, Borsos Miklóssal, Bartha Lászlóval, a tájból meghalt Szabó Lőrinccel és Vass Elemérrel Tihanyba tette volna át a székhelyét és a szomszéd Füredre, ahol a szívkórház és a baráti ház regeneráló csendje második hajléka Keresztury Dezsőnek, s időnként a magyar irodalom színe-javának.

A badacsonyi Egry-szentély körül már csak a gyalogolni szerető, nagy hegyi-vízi költők zarándokolnak: Jankovich Ferenc, Takáts Gyula és Tatay Sándor. (Lám e tájon, bár alkotó háza is van, mégsem tudott új helikonná válni: Szigliget!)

Így gyűlt egybe, egyfelől az éteri, másfelől a pannón folyóirat helikonjára Eötvös Károly új nyomdokain – a tó rabulejtő szépségéről tett vallomásra és a partjára kerülő új nép honfoglalásának a megéneklésére az a néhány költő és író, festő és szobrász, népművelési és idegenforgalmi szakember, hogy tószerelmes szenvedéllyel, igen emelkedett hangon és rangon új helikonokat toborozzon, a szellem újabb korallszigeteit, akár Tihanyban, akár Pécsett, a Pannónia inferiorban.

Ám az új helikonokat ma már milliós hallgató tábor és több ezres olvasóközönség veszi körül: új hallgatók és olvasók lettek részesei azoknak a szellemi javaknak, amelyeknek hajdanán csak a szerencsés kiváltságosak voltak. Ezért jár elismerés és dicséret a festetichi javaknál többet magáénak mondható Illyésnek, a tihanyi új Helikon alapítójának és a pannóniai illetékességgel megjelenő pécsi Jelenkor szerkesztőjének. Illesse ezért kétszeres elismerés „riportert" és szerkesztőt egyaránt! Külön dicséret illesse Baranya megye Tanácsát a Jelenkor balatoni számáért, amelynek írói csaknem azonosak voltak az éteri-helikon vallomást tevőivel. Miután arra egyelőre számítani sem lehet, hogy a Helikon a hajdani Somogyság egyik legszebb helyére: a fonyód-bélatelepi várhegyre települ, hiszen e táj alkotó művészei – jóformán – elhagyták a déli partot. Marcali neves fia: Bernáth Aurél már Ábrahámhegyen vert tanyát, Tab szülötte: Takáts Gyula pedig Becehegyen, s amint látom már a kaposvölgyi Fodor András is (a Vízrenézőben legalábbis) – Mestere után – a túlsó part szépségének a fogvatartottja. Így maradt továbbra is a déli part a muzsikusok partja: Bárdos Lajosé, Farkas Ferencé, s egy kicsit a könnyű élet, a könnyű zene, az operett-, a mulatós part: a Huszka Jenők (Bélatelep) és a Kálmán Imrék (Siófok) partja.

Miért jelentett a tó hétköznapjai számára is maradandó élményt a két új helikon ünnepi hangja? Azért, mert ahol egyszer a szellem megveti a lábát, annak nyomában a tó gazdasági és idegenforgalmi szervezői is mihamarabb szakítanak – remélhetően – a „külszíni fejtés" provinciális gyakorlatával, hogy egyre mélyebbről hozhassák elő a tó igazi kincseinek – sokhelyütt még rejtve porosodó – értékeit a hazai és külföldi vendégek gyönyörködtetésére. Remélhetjük majd, hogy a tó hazai és külföldi vendégeinek anyagi és szellemi ellátása már véglegesen szakít azzal a múltbeli gyakorlattal is, amely kívül rekesztette a bámuló népet egy-egy főhercegi villa, vagy úri kaszinó rácsain, és nem akarja mindezt „haladó hagyományként" felfrissíteni, hogy éttermeitől és szállodáiról a bennszülötteket távoltartva a külföldiek kedvéért, akik mindezt nem is igénylik – s a „rácson" belül csak neki s esetleg hazai sportolóinak jusson csak szoba, ellátás, s mi jó falat, s szem-szájnak ingere (s egy rossz zenekar!)

A két új helikoni igény egyre magasabbra emelhetné a két part megyei sajtójának és minden balatoni kiadványának a színvonalát is, különösképp ostorozva azokat a helyi visszahúzó erőket, amelyek a tó életreszóló szépség-élményét csökkentik és csorbítják. (Udvariatlan vendéglátás, esztétikátlan építkezés, poros és piszkos utak és parkok, kitépett dísznövények, telefirkált táblák, tönkretett padok, kulturális nívótlanság, alacsonyszintű Balaton higiénia, stb.)

Kedves Barátom! A mellőzés keserűségét nyelő Keszthelyről írtam e pár sort, arról a Keszthelyről, amely – az új helikonok mellett – szeretne a régi fényében ragyogni, az ifjúság új helikonjaként!

Keszthely, 1963. aug. 20.

Igaz barátsággal üdvözöl:

Kanyar József

A korszerű művészet kérdéseiről

EGYSÉGES MŰVÉSZETSZEMLÉLETET!*

„. . . szentképekkel nem lehet a valóságot átalakítani . . .”[1]
L. Aragon

Nap-mint-nap találkozunk olyan fogalmakkal, meghatározásokkal, mint például „ellenséges művészi tevékenység”, „idegen, káros, polgári”, sőt „revizionista nézetek, eszmék”, vagy „dekadencia”, „formalizmus”, „öncélú modernkedés”, „kísérletezés szabadsága”, „szocialista realizmus” stb. stb., melyek mindegyikének meg van a maga, *egyedül helyes* értelme, tartalma, csak éppen (ma még) mindenki úgy érti, és úgy értelmezi őket, ahogyan akarja, ahogyan az „értés”-re, értelmezés”-re intelligencia-, műveltség-, szemléletbeli „örökség”-e, állapota, emberi érzékenysége és magatartása alapján éppen képes.

Ki tudja megmondani egyértelműen például, hogy – az egészen nyilvánvaló esetek kivételével – hol, miben, s hogyan jelentkezik az „ellenséges művészi tevékenység”? Ki tudja megmondani egyértelműen például, hogy hol, miben, s hogyan kezdődik a „dekadencia”, mi az a „formalizmus”, mi az az „öncélú modernkedés”? Ki tudja megmondani egyértelműen például, hogy a „kísérletezés szabadsága” valójában mit jelent, hol vannak e szabadság határai, mikor válik a „kísérletezés” szabadossá, s így tulajdonképpen társadalom ellenessé? És mindenekelőtt ki tudja megmondani egyáltalán, hogy a szocialista realizmus mit jelenthet például az építészet, vagy éppen a zene művészetében? És még folytathatnám az olyan kérdések feltevését, melyekre a ma adható és adott különböző válaszok bizony művészetszemléletünk zavarosságáról, erős ellentmondásosságáról árulkodnak.

Nem kivételek ez alól ideológusaink, filozófusaink válaszai sem, melyek közül seregnyi jellemző – s éppen aktuális – példa lenne idézhető. Rájuk – és nem csak rájuk, mindnyájunkra – nagyon találó *Engels*nek az a megállapítása, mely szerint *„ha a teoretikusok féltudásúak a természettudomány területén, tényleg éppoly féltudásúak a mai természetbúvárok az elmélet területén, melyet idáig filozófiának neveztek.”* De telibetaláló akkor is, ha „természettudomány” helyett „művészettudomány”-t mondunk. Ennek következménye egyrészt az, hogy hajlamosak – miként mindnyájan – a művészettel kapcsolatos, magukkal hurcolt polgári – sőt kispolgári – ízléshez, képzetekhez, „szemlélet”-hez igazítani, ezek igazolására felhasználni a marxista–leninista elmélet alapvető igazságait, és nem megfordítva, ez alapvető igazságok alapján korrigálni, újjáformálni, ezzel kapcsolatos ízlésüket, képzeteiket, „szemlélet”-üket. Másrészt következménye az, hogy hajlamosak – miként mindnyájan – a művészet valamelyik ágára – elsősorban az irodalomra – érvényes, többé-kevésbé helyes megállapításokat mechanikusan és vulgárisan átvinni, ráerőszakolni a művészet valamelyik másik, vagy éppen az összes többi ágára. Pedig nemcsak az helytelen, ha például a polgári, kispolgári festészet-szobrászat ízlés-képzet-„szemlélet”-csökevényei alapján teszünk „marxista–leninista” megállapításokat, hanem az is, ha többé-kevésbé helyes irodalomelméleti megállapításokat transzponálunk a festészetre, a szobrászatra, az építészetre, vagy éppen a zenére.

Éppen ezért a már bevégzett, még folyó és most kezdett „nyílt” – és kevésbé nyílt – viták és körülményeik, egész művészetünk mai állapota következtében, úgy látszik, mindenekelőtt magának a „művészet”-nek fogalmát kellene tisztáznunk, újból megfogalmaznunk, pontos tartalmát feltárnunk, mert a tisztázatlanság – „a teoretikusok féltudása” – már itt kezdődik. S meg kellene végre határozottan állapodnunk abban is, hogy az emberi alkotómunka roppant gazdagságában mi az, ami e fogalom körébe sorolható, s mi az, ami kívül esik rajta, vagyis *mi művészet*, és *mi nem* művészet?

Mélyrehatóbban foglalkoznunk kellene a művészet minden ágával – és minden műfajával – abban a vonatkozásban, hogy melyek bennük a többi ággal, műfajjal *közös*, s melyek a *hasonló*, főleg azonban, hogy melyek a többi ágtól, műfajtól, *megkülönböztető* vonások? E különbözés, mely

* E *korábbi* cikkemmel szólok hozzá *Tüskés Tibor: A korszerű művészet felé* című, a Jelenkor 1963. VI. számában közzétett kitűnő írásához, mellyel egyébként – lényegében – egyetértek. MM.

[1] *Az igazi realizmus védelmében* L. Aragon beszéde a prágai Károly-Egyetemen, díszdoktorrá avatása alkalmából. Élet és Irodalom. 1962. október 6. 3. old.

elválasztja őket egymástól, mely révén művészeti ág-, illetőleg műfaj-voltukban egyáltalán léteznek, együtt a közössel és a hasonlóval, jelenti az egyes művészeti ágak, műfajok *sajátszerűségét*. Egyedül e sajátszerűségek pontos – minél pontosabb – megállapítása nyújthat módot arra, hogy a művészet – az egyes művészeti ágak, műfajok – alapvető kérdéseire valamiféle, többé-kevésbé pontos választ tudjunk adni.

Csak ennek alapján tudjuk például megválaszolni azt a kérdést, hogy az egyes művészeti ágak, műfajok, milyen *tartalmi-funkcionális szerepkört* képesek betölteni a társadalom művészeti igényének kielégítésében? S hogy a szocialista társadalom valóságának megismertetésében és a szocialista eszmeiség közvetítésében melyik művészeti ág, műfaj tudja a *teljességet* vállalni, éspedig *közvetlenül*, és melyik képes erre csak *közvetve*, esetleg csak más művészeti ágakkal, műfajokkal való *társulás, szintézis* révén? Csak a sajátszerűségek ismeretében tudjuk például megválaszolni azt a kérdést, hogy melyek a társadalom *maximális követelményei* a művészettől, és melyek a *minimálisak?* Vagyis azt, hogy csak a valóság-feltárás és eszmehirdetés teljességét hordozó alkotásokat ismerjük-e el művészetnek, vagy pedig elismerhetjük ilyennek a „mindenre képes" művészeti ágak, műfajok (irodalom, „figuratív" festészet-szobrászat) esetében *is*, a többiek (építőművészet, iparművészet, zene, „nonfiguratív"-festészet-szobrászat) esetében pedig *általánosan* a „puszta" érzelmi-élményeket ébresztő műveket is? stb. stb.

Csak a sajátszerűségek minél egzaktabb meghatározása alapján, s csak az előbbi – s hasonló – kérdések feltevése, s minél pontosabb megválaszolása után, tudhatjuk felvázolni az *egyetemes művészet* – az összes műfajok – *egész rendszerét*. Azt a rendszert, melyből – *miként a tudományok rendszeréből* – egyértelműen és világosan kitűnik az egyes ágak, műfajok, egymáshoz való viszonya, összefüggése, tartalmi-funkcionális teljesítőképessége, társulás-igénye, társulásra alkalmassága, stb. stb.

Csakis az ilyen ideológiai alapok tisztázása, döntő elméleti feladatok megoldása, vagyis lényegében *az egyetemes művészet* (a művészeti ágak és műfajok összessége) *elméletének*, a *művészet egységes* – szocialista – *szemléletének* kialakulása fogja lehetővé tenni, hogy a ma általánosan használt, de különbözően értelmezett, és a különbözőképpen alkalmazott – következőleg rengeteg félreértést, ideológiai zavart okozó – művészeti fogalmak, meghatározások valóságos tartalmukban megvilágosodjanak, lényegükben azonos értelmezést kapjanak, egységesen alkalmaztassanak, a valóságos és szándékolt félreértések, mellébeszélések kiküszöbölődjenek, s szakmai-ideológiai vitáink megszűnjenek a bábeli nyelvzavar kései karikatúrái lenni.

Az egységes művészetszemlélet majdani kialakításához szükséges, az elmondottakban kijelölt, alapvető feladatok egy részével, így a művészet fogalmának, az egyes művészeti ágak sajátszerűségének kísérleti meghatározásával – bármily vázlatosan és vitára ingerlően – foglalkoztam már korábbi dogozataimban is.[2] Ebben az írásomban most – bizonyos utalással az előbbiekre – az egyetemes művészet – az egyes művészeti ágak és műfajok – *rendszerét* próbálom felvázolni, melyből – úgy vélem – sokféle és nagyon hasznos következtetések vonhatók le, köztük – például – az építészetnek a művészet világában elfoglalt helyére, szerepére vonatkozólag is.

Egyik legutóbbi írásomban[3] a „szép"-ről és a művészi"-ről a következőket állítom:

„Szép mindaz a produktum, melyben az ember – mint egyén, s mint társadalmi lény – az adott időpont anyagi-szellemi fejlettségének megfelelő, viszonylag *legmagasabb* szinten tárgyiasul" (vagyis az általa alkotott tárgyba – műbe – beleönti „szívét-lelkét", minden érzését-tudását), „művészi pedig mindaz, ami a szép optimális kibontakoztatása segítségével képes hozzájárulni az adott kor, társadalom valóságának mélyebb megismeréséhez és eszméinek közvetítéséhez. Hogy e két disztinkció ilyen látszólag merev különválasztása ne okozzon felesleges félreértéseket, le kell mégegyszer szögeznem azt is, hogy a művészi valójában nem más, mint a szép optimuma, mint ahogy a széptől a művésziig emelkedő ívnek már kezdetén is jelen vannak a művészivé válás csírái. Jelen vannak, s egy ideig rejtve maradó *mennyiségi* szaporodásuk után, a fejlődés valamely pontján, ugrásszerűen *minőségi* változást hoznak létre: megszületik a művészi."

Lehet, hogy ezek a megállapítások még mindig nem elég pontosak, mégis alkalmasoknak látom őket arra, hogy további gondolatokat, megállapításokat, következtetéseket kapcsoljak hozzájuk.

Az a megszakítatlan sor, amely – a művészet különböző ágaiban és műfajaiban – a *szép*-től a *művészi*-ig, az *egyszerűen szép*-től a szép, majd a művészi fokozatain át, a *bonyolultan művészi*-ig vezet, *hierarchikus sor*. Éspedig a *tartalmi-funkcionális lehetőségek hierarchikájának sora*. Magasabbrendű tartalmat képvisel, funkciót tölt be – például – egy irodalmi mű, mely a valóságot a maga ellentmondásos sokrétűségében jeleníti meg, és a valóság dialektikájával érezteti, szuggerálja, hirdeti

[2] *Az építészet alakulásának és fejlődésének törvényszerűségeiről* Az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem Tudományos Ülésszakának előadásai, 1955. nov. 11–12. Budapest. 1957. 329–344 o. *A szocialista építőművészet aktuális problémái.* Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények. 1959. 3–4. sz. 289–296 old. *A „szép és a „művészi" mai építészetünkben.* Magyar Tudomány, 1961. 10. sz. 607–621 old. stb.

[3] Lásd az előző jegyzetet.

a kor, a társadalom progresszív eszméit, mint – mondjuk – egy iparművészeti termék, melynek *tartalma* mindenekfelett jólhasználhatóságában rejlik. Fogalmazhatjuk így is: a művészeti alkotás tartalmi-funkcionális rangját társadalmi hasznossága szabja meg: az olyan regény vagy költemény, mely „propagálja" társadalmát – védi e társadalom alapját – hasznosabb a társadalomra, mint például egy kancsó, mely legfeljebb ugyane társadalom szomjának csillapításához szolgálhat egyszerű eszközül.

Egyáltalán nem reprezentál azonban e – tartalmi-funkcionális – sor valamiféle hierarchiát *formai* szempontból. (Vagyis nincs magasabbrendű és nincs alacsonyabbrendű művészet.) Tehát a *szép kancsó* produkálása is lehet *művészet*, következőleg a kancsó alkotója is lehet művész, nemcsak valamely regényé, vagy költeményé. Legfeljebb a regény vagy költemény és a kancsó *művészete*, az író és a kancsó-formáló *művész-volta* – a sajátszerűségekből folyó különbözés, s egy sereg szubjektív körülmény (például a különböző szubjektumokban adott, a különböző művészeti ágakkal, műfajokkal, kapcsolatos, különböző fokú *érzékenységek)* miatt – nehezen összemérhető.

Ezekután megpróbálom – sajátszerűségük figyelembevételével – a művészet különböző ágait, műfajait az előbb említett tartalmi-funkcionális lehetőségek hierarchiájának rendjébe állítani.

A hierarchia első – legfelső – művészet-csoportjába kétségtelenül az *irodalom* és a *festészet-szobrászat* tartozik, mégpedig az utóbbinak *„figurális"* műfaja, hiszen az is, ez is – ki-ki a maga sajátszerűségének megfelelő módon (az egyik a múló időben, a másik a megállított pillanatban stb.)' – képes – az absztrahálás, általánosítás, fogalom- és „kép"-alkotás folyamata útján – a valóság megjelenítésére, megismertetésére, a valóság dialektikájában rejlő progresszív tendenciák érzékeltetésére, következőleg a haladást szolgáló eszmék újra meg újra fogalmazására, hirdetésére – tehát igazolására is. Vagyis azok az elvek, amelyeket a marxista esztétika a szocialista-realizmusra (általában a realizmusra) az eddigiekben megfogalmazott, elsősorban az irodalomra és a „figurális" festészetre-szobrászatra érvényesek, mert önmagukban, saját eszközeikkel csak ezek képesek a szocialista-realizmus (általában a realizmus) gondolatának teljes valóraváltására. E képesség érvényesülését – egyelőre – még csak néhány kiemelkedő irodalmi alkotásban véljük felismerni, ami összefügg – pozitive – egyrészt azzal, hogy az irodalom – sajátszerűsége folytán – a valóság változásaira, általában, a viszonylag leggyorsabban, legrugalmasabban reagáló művészet, másrészt – negative –, egy sor objektív ok közt azzal, hogy az írói tudatok átalakulása is nehéz és lassú folyamat.

Az objektív okok sorában itt, mondanivalóim szempontjából egyre külön is rá kell mutatnom. A tartalom és a forma dialektikus viszonyáról, a tartalom elsődlegességéről és a forma roppant viszszaható erejéről, a kettő ellentmondásosságáról és egymástól elszakíthatatlanságáról, egymásba átcsapásáról szóló marxista elvet – mint elméleti tételt – a legtöbben – esztetikusok, vitázók, bírálók – magukévá teszik. Sajnos a gyakorlatban, az elvnek a művészetre alkalmazásában – a műalkotások megítélésében – rendszerint kiderül, hogy – például – a *tartalmat* összetévesztik a *témával* (azon túl, hogy ez utóbbit valósággal fetisizálják, fogalmán a festészetben-szobrászatban csak a „figurális"-t – éspedig a zsánert – értik, az irodalomban lehetséges témákat mindenképpen rá akarják kényszeríteni a festészetre-szobrászatra stb.) Holott – az elmélet alapján – nyilvánvaló, hogy a *téma* csak a magasabbrendű, a minél tökéletesebb *forma* révén emelkedhetik *tartalommá*. Mert bármennyire új, progresszív, bármennyire osztályharcos legyen is a téma, bármennyire őszintén és tudatosan álljon is az alkotó a szocialista-realizmus bázisán, ha, a valóraváltás során, a régi, az elavult formák átvételében, utánzásában, „megújításában" keresi a kongeniális – korszerű – kifejezés eszközeit, a megjeleníteni szándékolt tartalmat saját karikatúrájává torzíthatja, a mű várt progresszív hatását a nullára devalválhatja.

Az irodalomban, a „figurális" festészetben-szobrászatban tehát – éppen a szocialista-realizmus gondolatának jegyében – igenis bátran, az eddiginél jóval bátrabban kell keresni a magasrendű, a kifejező új formát. Kísérletezni kell! Minden igazi művésznek magának kell újból és újból megteremtenie mondanivalóinak közvetítő eszközeit, mert a *kísérletezés a művészetben éppúgy nem öncélú dolog, mint a tudományban.* Új, előrevivő eredményekhez, a témát valóban tartalommá emelő, új formához csakis így juthatunk el. E kísérleteknél pedig bízvást támaszkodhatunk a burzsoá művészet még mindig eleven és jelentős örökségrészének marxista megismeréséből, bírálatából és „átdolgozás"-ából származó, pozitív és negatív tanulságokra egyaránt.

Az irodalmat, meg a „figurális" festészetet-szobrászatot úgy aposztrofáltam, mint amelyek – a művészet többi ágával, műfajával ellentétben – önmagukban is képesek a szocialista-realizmus gondolatát *teljes egyértelműséggel* valóraváltani, művekben megtestesíteni. Ez azonban egyáltalán nem teszi kötelezővé, hogy *minden* irodalmi, „figurális" festészeti-szobrászati alkotás egyképpen és szüntelenül a valóság mozgatóerőinek mélyebb megismerését, a szocializmus eszméinek hirdetését *közvetlenül* szolgálja. (Közvetlen szolgálaton itt – természetesen – nem a minden művészi igényesség nélküli – „prakticista" – propaganda-irodalmat-festészetet-szobrászatot értem). Az ilyenfajta állandó erőfeszítés kifárasztaná magát a művészetet és produkálóit, befogadóit egyaránt. Kellenek – nagyon kellenek – azok, a társadalmiak mellett, az egyszerűbb emberi dolgokat, „mindennapi" érzelmeket, hangulatokat, gondolatokat megformáló alkotások is – amilyen például egy versbéli vallo-

más a szerelemről, vagy egy képbeli a természet szépségeiről –, melyekben legfeljebb *közvetve*, áttettebben, bonyolultabban jelenik meg a szocializmus eszmevilága, aszerint, ahogyan az alkotók ösztöneiben, tudatában egyre inkább tértfoglal. Az emberteremtette művészet világa óriási és csodálatos világ, mely vetekszik az „istenteremtette" világgal, a természet világával. Miként ebbe, abba is sok minden „belefér", feltéve, ha ezt a sokat, mint témát – ismétlem – a roppant visszaható erejű, magasrendű forma emeli a – kétségtelenül elsődleges – tartalommá.

A tartalmi-funkcionális hierarchia következő – középső csoportjába az *építő-*, az *ipar-* és az *ipari-művészet* fogható össze (most nem bolygatva e két utóbbi közti lényegbeli és terminológiai differenciák kérdését). Sajátszerűségük alapvető – és közös – vonása, hogy *elsődlegesen, közvetlen – materiális* – hasznosságukkal (funkciójukkal) szolgálják a társadalmat, csak ezzel együtt töltenek be – természetesen ugyancsak a társadalmat szolgáló – szellemi funkciókat is. E szellemi funkciók hordozója, a forma itt elsődlegesen az anyag-szerkezetbeli és materiális-funkcióbeli – materiális-tartalmi – adottságokból közvetlenül, azoktól determináltan nő ki, hogy reprezentálja az építő- az ipar- és az ipari-művészeti alkotásnak, az adott időben és körülmények között elérhető, tartalmi-funkcionális teljességét. Ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, mintha a forma visszaható ereje itt nem érvényesülne, legfeljebb bizonyos – a sajátszerűségek megszabta – korlátok fékezik. (Egyes stílusokban – például a barokkban – viszont az anyag-szerkezet, a materiális funkció e korlátait valósággal lerombolja az elsődlegessé emelkedő forma).

A sajátszerűségekből származó jelentős különbségek mellett, e „rokon" művészeti ágak alkotásai *egyek* abban is, hogy önmagukban, saját eszközeikkel nem tudják vállalni a valóság megismertetésének és az eszmehirdetésnek azt az egyértelműségét és konkrétságát, melyet az irodalom, vagy a „figurális" festészet-szobrászat vállal. Vagyis egymagukban nem képesek a szocialista-realizmus követelményeinek megfelelni, elvont formáik csupán a mindkétfajta „hasznosság"-nak – a „célszerű" és a „szép" dolgok hasznosságának – érzékeltetésére vállalkozhatnak.

A tartalmi-funkcionális hierarchia harmadik csoportjába tartozik elsősorban a *zeneművészet*. Ez a művészet – sajátszerűsége következtében – egyedül, csupán instrumentális eszközeivel (a most következőkben csak ilyen, tehát nem szöveges – vokális – zenéről lesz szó), sem az irodalom és a „figurális" festészet-szobrászat, sem az építőművészet és „rokon"-ai tartalmi-funkcionális feladatát betölteni nem tudja. Tehát sem a valóság külső mozgatóerőit megismertetni, sem eszméit – legalábbis a maguk fogalmi rendszerében – hirdetni nem képes, vagyis szocialista-realista zeneművészeti alkotásról aligha beszélhetünk. És nem kötődik semmiféle materiális „hasznosság"-hoz sem, az ember mindennapi életéhez semmiféle materiális segítséget nyújtani nem tud. (Természetesen nem olyanféle „hasznosság"-ra gondolok, mellyel a zene, bizonyos – kis – mértékben, növelni képes a munka termelékenységét).

Mit „tud" hát a zeneművészet?

Erre a kérdésre egyik kiváló magyar zenetudósunk szavaival szeretnék válaszolni.[4]

„. . . a zene el tudja mondani, hogy »jaj«, a zene el tudja mondani, hogy »boldog vagyok«." „A XVIII. században az volt az esztetikusok meggyőződése, hogy . . . az emberi beszéd és az emberi zene egy időben születtek az ősnyelvből, mely félig zene volt, és félig már beszéd." „. . . az intonációk még az ősi nyelvre emlékeztetnek, egy kurjantásra, egy sikolyra, egy hördülésre . . ." „. . . egy csomó . . . ilyen ősnyelvi elem van a mai zenében is, sőt éppen Bartók kompozícióiban. Bartók egyenesen szerette ezeket a nyögés-, vagy sóhajszerű . . . intonációkat, gondoljunk csak olyanra, mint egyik legnépszerűbb műve, a *Zene húros és ütő hangszerekre*, (melynek) fő témája . . . ilyen . . . sóhaj, nyögés, különös, alig körvonalazott dallamaival íródott."

A zeneművészeti alkotás önmagában tehát „csupán" hangulati, érzelmi effektusok ébresztésére és kialakítására képes, s – természetesen – csak azokban, akiknek *van* fülük a hallásra, vagyis nem botfülűek. Legfeljebb még arra – s erről is zenetudósunk beszélt –, hogy egy-egy rövidebb-hosszabb időszakaszon belül, egy-egy szűkebb-tágabb szellemi közösség számára kialakítsón bizonyos „egyezményes" jeleket és frázisokat, melyek, legalábbis a zeneértőkben, mindig ugyanazokat a hangulatokat, ugyanazokat az érzelmi hatásokat keltik, sőt egy nagyon szűkszavú nyelv fogalmait (öröm, harag, félelem, stb.) idézik, következőleg az ilyenekből felépített (instrumentális) zeneművészeti alkotások „mondanivalót", az adott időben és közösségben, minden zeneértő egyképpen appercipiálja.

Mindez azonban együttvéve sem jelent többet, mint hogy a zeneművészet – önmagában – nem tudhat az érzelmek szférájából kitörni, nem tudhatja tehát a megismertetés és az eszmehirdetés olyan magasrendű funkcióit betölteni, mint – mondjuk – az irodalom, s így a tudatok szocialistává alakításához is legfeljebb csak nagyon áttételesen tud hozzájárulni. Az érzelmek „nevelése", a

[4] A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat országos művészeti (építészet-, festészet-, szobrászat-, zene-, film-művészeti) országos választmányainak 1962. június 11-én tartott együttes ülésén *Szabolcsi Bence* – mondta – többek közt – az itt idézetteket. Elnézést kell kérnem a magnóra vett szöveg egy-két – értelemszerű – kiigazításáért.

szépségekre reagáló „érzékenység" növelése révén ugyanis fogékonyabbá tudja tenni az embert a kor, a társadalom általános mondanivalóinak megértésére, és vállalására is.

Mennyi mindent „tud" tehát a zeneművészet! A szépség micsoda élményeit képes nyújtani, mennyire gazdaggá tudja tenni a szocialista ember érzelmi életét is! A zeneművészet funkcióját a szocialista felépítményben alighanem ebben kell keresnünk!

Ha mindezt komolyan végiggondoljuk, feltehetjük a kérdést, vajon a *„nonfiguratív" festészet és szobrászat* – a sajátszerűségéből származó különbségek mellett – nem tudhatja-e mindazt, amit a zeneművészet tud, nem képes-e mindarra, amire a zeneművészet képes? Vagyis nem sorolható-e, miként a zeneművészet, a tartalmi-funkcionális hierarchia e – harmadik – csoportjába?

Véleményem szerint igen.

Az „elvont" (miként a zene hangjai, ugyancsak a természetből „elvont") színek, vonalak, geometrikus és nem-geometrikus idomok, ezek matematikusan tudatos, vagy játékosan ösztönös kompozíciói, harmóniái és disszharmóniái, akkordjai és kontrapunktjai, stb. stb. – vagyis a „nonfigurális" alkotás *formája* – épp úgy képes egyszerű és bonyolult érzelmi hatások kiváltására – vagyis a „nonfiguratív" alkotás *tartalmának* közvetítésére –, mint a zenei alkotás „szín"-ei, „vonal"-ai, „idom"-ai, természetesen csak azokban, akiknek *van* szemük a látásra, vagyis akik – hogy úgy mondjam – nem „botszeműek." Sőt – véleményem szerint – nemcsak erre képesek a „nonfiguratív" festészet és szobrászat alkotásai, hanem arra is, hogy olyanféle „egyezményes" jeleket és frázisokat hordozzanak, amilyenekről a zeneművészettel kapcsolatban említést tettem, s amelyek lehetővé tennék, hogy egy-egy időszakaszban, egy-egy közösségen belül – tehát a mi társadalmunkban is – a „nonfiguratív" alkotások szinte zenei „közölnivaló"-it, legalábbis az ilyen hatásokra „érzékeny"-ek, egyképpen appercipiálják, érzelmi „tartalmá"-ra egyképpen reagáljanak.

Ehhez azonban nyilván arra is szükség lenne, hogy éppen a marxizmus alapján nem indokolható, merev és teljes elzárkózás helyett – mely nem is a „nonfiguratív" művészet „törvényesítés"-ének, hanem már „megismerés"-ének gondolatától is *apage satanas*-t kiállt – marxista módon foglalkozzunk, ahogy a hozzáértők ezt a zenével teszik,[5] és megpróbálkozzunk a „nonfiguratív" művészet sajátosságainak, belső törvényszerűségeinek feltárásával. Csak így tudhatjuk azt a „nonfiguratív" művészettel kapcsolatosan ma még tényleg nehéz feladatot megoldani, hogy az itt is tenyésző töménytelen giccset különválasszuk a valódi művészeti értéktől. S csak így tudhatjuk éppen az értékekről elhárítani azt a gyanut, mintha e művekben valamiféle társadalomellenes magatartás nyilvánulnék meg.

Ez a gyanú – méltán – abból származik, hogy a „nonfiguratív" művészet a kapitalista társadalomban a festészet-szobrászatnak szinte monopolistájává lesz, s csaknem teljesen kiszorítja helyéről a tartalmi-funkcionális hierarchia magasabb szintjén álló „figurális" festészetet-szobrászatot (vagyis azt, amely képes a valóság-feltárás és eszmehirdetés tudatformáló, társadalommozgató funkcióját közvetlenül betölteni). S a kapitalizmus dekadenciája a kultúra területén többek közt éppen abban nyilatkozik meg rendkívül jellemző módon, hogy a művészetnek azt az ágát, illetőleg ennek olyan műfaját sajátítja ki, mely tartalmi-funkcionális lehetőségei és korlátai következtében legalkalmasabb arra, hogy a számára egyre kényelmetlenebb valóság, egyre kellemetlenebb gondolatok, eszmék „veszedelmei" ellen elvont, csupán az érzelmi életre redukált, mondhatni „zenei" örömök-élmények nyújtásával védje alapját. A kapitalizmus e retrográd attitűdje biztosítja a „nonfiguratív" művészet konjunktúráját, és lehetővé teszi e művészet dilettánsai és sarlatánjai számára is az érvényesülést. Ezek ádáz extravagancia-harca, melyet a pénzes sznobok óriási *kereslete*, és az erre spekuláló tőkés műkereskedelem válogatás nélküli *kínálata* egyképpen szít, teszi lehetővé, hogy a giccs piszkos hullámai ezen a területen is csaknem mindent elöntsenek. Mindez természetesen egyáltalán nem teszi kétségessé a „nonfiguratív" műfajnak a tartalmi-funkcionális hierarchiájában betöltött szerepéről, helyéről általam mondottak jogosultságát.

Szó sincs arról, hogy én – előbbi megállapításaimmal – *ez* előtt a kapitalista „kultúra", *ez* előtt a valóban dekadens megnyilvánulás előtt kívánnám sarkig kitárni a kapukat! Szó sincs arról, hogy a tartalmi-funkcionális hierarchia legmagasabb szintjére törekvő, majdan a szocialista-realizmus gondolatát, magatartását valóraváltó festészet-szobrászat helyét kívánjam elfoglaltatni, nem is a „nonfiguratív" művészettel, hanem ennek a kapitalista versenyből származó, dilettáns és sarlatán, az igazi művészeten kívül eső extremitásaival. Csupán arról van szó – ismétlem és nem győzöm ismételni –, hogy ha a „tiszta" (instrumentális) zeneművészetet akceptáljuk, a maga tartalmi-funkcionális lehetőségei, korlátai mellett, akceptálnunk kell az e vonatkozásaiban erősen analóg „nonfiguratív" festészetet-szobrászatot is (anélkül – ismétlem ezt is –, hogy egy pillanatra is megfeledkeznénk a sajátszerűségekből folyó olyan fontos különbségekről, mint az auditivitás ott, a vizualitás itt, az időbeliség ott, az egyidejűség itt stb. stb.).

[5] Tessék elolvasni – például – *Újfalussy József: A valóság zenei képe* című művét (Zeneműkiadó. Budapest. 1962.). A könyv címoldalán egyébként színes, „nonfiguratív" kép látható, mintegy a „valóság zenei képé"-nek analógiájaként.

A tartalmi-funkcionális hierarchia szerint az előbbiekben osztályozott művészeti ágak, műfajok természetesen egyáltalán nem különülnek el egymástól olyan sterilen, mereven, ahogyan ezt a hierarchiában betöltött rangjuk alapján a vulgárizálásra hajlamosak elképzelik. Sőt! *Azok a művészeti ágak, műfajok, melyek a társadalom számára különböző súlyú-fontosságú tartalmakat hozdoznak, funkciókat teljesítenek, a teljesebb kifejezés érdekében sűrűn társulnak is egymással.*

Még az irodalom is társul, noha önmagában, minden segítség nélkül is képes a valóságfeltárás és eszmehirdetés funkcióját teljesíteni. Éspedig társul a szuggesztívebb társadalmi hatást kelteni hivatott drámai műfajokban az építészet, festészet-szobrászat speciális ötvözetével, a színpadi díszletezés művészetével, hogy a dialógusokat, a kor-környezet leírásai helyett, valódi – valódinak látszó – miliőbe helyezze. És társul olykor a „kísérő"-zenével, hogy a le nem írt és ki nem mondott hangulati motívumokat zenei „aláfestés"-sel helyettesítse. A vizuális miliő sokáig tényleg a valóságot akarja reprodukálni, a színpadtechnika minden raffinált eszközével iparkodván a natúra utánzására, de ezzel gyakran a drámáról a látványra tereli a figyelmet. Újabban azonban mindinkább térthódít az a helyes szemlélet, hogy – mivel a drámai szöveg lényegében *mindent* el tud mondani, konkréttá tudja tenni magát az időt és teret is – a szcenikus keret lehet egészen elvont is, egy-egy jelzés, forma, konstrukciós váz, néhány szín, vagyis elég ha a színpadi miliő hangulatában támasztja alá a drámát, valahogy úgy, ahogy ezt olykor a „kísérő" zene is teszi.[6]

De társul az irodalom a festészettel, illetőleg ennek egyik műfajával, a grafikával, az írott vagy nyomtatott könyv formájában is, amikor egy regény vagy egy költemény lényeges mondanivalóit az illusztráció mintegy megjeleníti, az olvasónak, az íráshoz elkerülhetetlenül kapcsolódó, határozatlan vizuális elképzeléseit határozott formába önti.[7] Az illusztráció is megfutja természetesen a maga történelmi karrierjét, s egy idő óta e téren is tanúi vagyunk az átalakulásnak, mely a naturalisztikustól elvezet a mélyebben kifejező expresszív, szürrealisztikus stb. formákig, s olykor a csupán hangulat-intonáló „nonfiguratív" „ábrázolás"-ig is.

A „figurális" festészet-szobrászat is társul – noha, miként az irodalom, önmagában is képes a funkcionális teljességre. Éspedig, úgynevezett monumentális műfajai révén, az építőművészettel társul, hiszen csak az építészeti mű, a külső-belső építészeti tér adhat keretet ennek a műfajnak. Vagy mindjárt meg is fordíthatjuk a tételt: az építészet, a maga tartalmi funkcionális lehetőségeinek és korlátainak megfelelően, gyakran társul a „figuratív" festészettel és szobrászattal, hogy mintegy kiegészítse saját lehetőségeit, hogy mintegy magyarázza, világossá tegye saját hol-állását a társadalomban. Ez a társulás – nagy építészeti korok: a görög ókor, a gótikus középkor művészete bizonyítja – csak akkor tökéletes, ha a festészet-szobrászat elfogadja az építészet, a legmonumentálisabb művészet szervező primátusát (inter pares) ha szervesen beleilleszkedik az építészeti koncepcióba, ha magára vállalja az architektonika „diktátum"-át. Csak így, harmonikus szemléleti és formai egységben lehet tökéletes ez a társulás, a „figurális" festészet-szobrászat csak így, a felbonthatatlanul egygyéforrott szintézisben teheti alkalmassá az összprodukciót arra, hogy a tartalmi-funkcionális lehetőségek maximumát elérje.

De az építészet társulhat – s erre ugyancsak vannak történelmi bizonyítékok – a „nonfiguratív" – ha úgy tetszik „dekorativ" (bár ez a fogalom nem teljesen azonos az előbbivel) – festészettel-szobrászattal is, saját „absztrakció"-jának mintegy felfokozása, formai szűkszavúságának feloldása érdekében. A színesség, a geometrikus vagy amorf felülettagolás színekkel, az elvont reliéf, vagy térbe helyett „nonfigurális" kompozíció, a maga dinamikus mozgásával és kontrasztjával egyik legharmonikusabb hatásnövelő eszköze a mai modern építészetnek. S ilyen eszközévé lehet a miénknek is.[8]

A zeneművészet – az instrumentális, nem-vokális, tehát – „tiszta" alakjában sűrűn társul az irodalommal, ugyancsak azért, hogy annak maximális tartalmi-funkcionális lehetőségeivel kiszélesítse, olykor teljessé tegye a sajátjait, azaz, ugyancsak, mintegy magyarázza érezelmi „mondanivaló"-it, sőt igazolja hol-állását a társadalomban. Pontosabban a folyamat fordított: előbb létezik a zeneművészet a szöveggel, az „irodalom"-mal társulás formáiban (amint idéztem, a nyelv és zene szinte „együtt születik" az „ősnyelv"-ből), s csak a fejlődés, a továbbdifferenciálódás során válik el attól,

[6] Nemrég olvastam egyik napilapunkban, hogy a *Nemzeti Színház* következő szezonjában Machbet-et nem a „valóságot ábrázoló" hanem a hangulatot jelző, az atmoszférát „illusztráló" díszletek között játsszák, s ezeket *Bálint Endre*, az egyik legkiválóbb magyar „nonfiguratív" festőművész tervezi.

[7] Gondoljunk csak például a különböző – világhírű – *Cervantes*-illusztrációkra, köztük a legújjabbakra, melyeket a pécsi *Martyn Ferenc* rajzolt!

[8] Az építészettel szorosan összefonódó csodálatos kínai és japán kertművészetben – mely a történelmiből törés nélkül fejlődik át a modernbe – egy-egy a természet-„mintázta", ember-nem-érintette, amorf „kőbálvány" milyen kitűnő tértagoló, térgazdagító motívummá lehet! Miért ne „utánoz"-hatná az ember a természet ilyen „alkotás"-ait is olyankor, amikor – mondjuk – „csupán" enynyit akar „mondani": „milyen szép a világ!"?

s kezd önálló életet. Ami viszont arra is utal, hogy az úgynevezett tartalmi-funkcionális csoportba tartozó másik művészet, műfaj, a „nonfiguratív" festészet-szobrászat sem csak az építészet, az iparművészet stb. társaként (tehát nemcsak szőnyegként, kerámiaburkolatként stb.) létezhetik, hanem önállóan, táblaképként is, természetesen csak akkor és úgy, ha nem kívánunk tőle olyasmit, amire nem képes – amint ezt már másutt is leszögeztem.

Az egyes művészeti ágaknak, műfajoknak az előzőkben vázolt, tartalmi-funkcionális hierarchia szerinti csoportosítása, a csoportok között lehetséges és létező (fontosabb) társulások felsorakoztatása mellett még egy fontos dologra rá kell mutatnom. Arra ugyanis, hogy egy koron, egy társadalmon, egy kultúrán belül formai vonatkozásban sem lehet éles cezúrát vonni a művészet különböző ágai, műfajai között. Ezek az ágak, műfajok ugyanis alakulásuk, fejlődésük folyamán – hiszen mindegyikük mögött szükségszerűen egységesedő, átlagában azonosuló izlés, sőt valamiféle ilyen „szemléleť" a hajtóerő – formai vonatkozásban is hatnak egymásra. Így formálódik ki az adott korra, társadalomra, kultúrára jellemző ama „esztetikai ideál", mely valamilyen úton-módon minden művészeti ágra, műfajra rányomja ismertető jegyeit.

Gondoljunk csak például a barokkra, melyben az irodalom, a festészet-szobrászat (a figuratív" és a „nonfiguratív", vagy, ha úgytetszik „dekorativ" festészet-szobrászat egyaránt) az építő-, az ipar- s a zeneművészet csaknem minden alkotásán felismerhető a feudálizmus hanyatlásából származó, izgatott nyugtalanság, és e hanyatlást – tudva-tudatlan – álcázni-szándékozó, túltengő ékítményesség. Ez a megállapításom – természetesen – nagyon „egyszerűsíti" a valóság bonyolultságát. Hiszen a hanyatló feudalizmus idején si jelen vannak egy „második" kultúrának – a polgárság kultúrájának – haladó elemei, sőt már-már „kész" termékei is. A barokk idején is érvényesülnek az egyenlőtlen fejlődés törvényei, melynek nyomán egy-egy művészeti ágban, műfajban más és más arányban ötvöződik a hanyatló a haladóval. S végül a barokkra is érvényes, hogy egy letűnő kor, egy hanyatló társadalom is produkálhat magasrendű művészetet. Ki tagadhatná, hogy a feudalizmus hanyatlását leplezni akaró abszolut-monarchia és az egyházét-vallásét rejteni kívánó ellenreformáció építészete nem magasrendű művészet?

A mi társadalmunkban is, melyet egyre inkább át fog hatni a marxizmus–leninizmus egységes ideológiája, ki kell alakulnia annak az esztétikai ideálnak, mely az irodalom, a festészet és a szobrászat, az építészet és az iparművészet, meg a zene minden termékére – a sajátszerűségből fakadó különbözőségek *tudatos* tiszteletben tartása mellett (művészetünknek éppen *ebben* a tudatosságban kell különböznie minden korábbi kor, társadalom művészetétől) – rányomja a maga bélyegét, mint a *szocialista kultúra egységének* jelét.

*

Amit itt elmondtam – nyilván – csak első vázlat az egyetemes művészet rendjéről, azaz az egyes művészeti ágak, műfajok egymáshoz való viszonyáról, összefüggéséről, tartalmi-funkcionális teljesítőképességéről, társulás-igényéről, társulásra alkalmasságáról, stb, stb. Mindenekelőtt ezt a rendet kellene komoly ideológiai munkával – és természetesen az itt nem érintett művészeti ágak, műfajok (a film-, a fotó-, a tánc-, a pantomim- stb. művészet) „besorolás"-ával – vázlatosságából egyre teljesebbé építenünk; hogy – a művészet fogalmának, a művészeti ágak, műfajok sajátszerűségének minél pontosabb meghatározásával együtt – bázisul szolgáljon művészetszemléletünknek, s hogy ezzel jelentős előrehaladást tegyünk az általános művészetszemlélet egységének kialakítása felé. Mert egységes művészetszemlélet nélkül elméletünk és gyakorlatunk egyképpen csak – a valóság dialektikájának vak érvényesülésével tehát – tévedések, olykor súlyos tévedések, árán tud közeledni céljához, a szocialista művészet megvalósításához.

Ez az egységes művészetszemlélet döntő feltétele a szocialista építőművészet megteremtésének is (nem kontárkodásból tehát, hanem *ezért* foglalkozom vele), hiszen az építészetnek – mint művészetnek – e rendből való kiszakítása, következőleg sajátszerűségének, a többi művészeti ághoz való viszonyának, a velük való összefüggéseinek stb. figyelmenkívülhagyása eleve lehetetlenné teszi alapvető művészeti kérdéseinek helyes megválaszolását. Viszont lehetővé teszi olyan frázisok hangoztatását, melyek mögött nincs ott az egységes marxista–leninista művészetszemlélet aranyfedezete. Az ilyen fedezetnélküli frázisok pedig a legnagyobb veszedelmei nemcsak a szocialista építőművészet, hanem az egyetemes szocialista művészet kialakulásának is.

MAJOR MÁTÉ

PÁKOLITZ ISTVÁN: ESTI DAL

Verses könyveit végigolvasni elegendő egy hosszú nyári délután. Négy vékony kötet. Ebből is egy könyvet hárman adtak össze. Az volt az első, 1954-ben jelent meg. Igaz, társai még kevesebbet adtak közre azóta. Kötetet egyik sem. Ő is csak négy év múltán jelentkezett új gyűjteményével. De *Pákolitz*nál nem mond különösebbet a quantitás. Egyre nemesedik a hangja, s jelen kötetében figyelemre méltó emberi magatartás ragad magával, s ami eddig csak rokonszenves volt, most pontosan körülhatárolt, szervesen megépített humanitás-eszményre eszméltet, miközben saját hangját is kimunkálta.

Tagadhatatlanul *Illyés* indítja. De csak indítja. Az autóból a tájra, a tájba keretezett kapáló parasztasszonyra néző szeméből *Illyés*hez szokott idegpályán emelkedik az értelemig a kép, s mire papírra kerül, a „nem menekülhetsz" motívum kél életre, ha lágyabban is, mint az eredetiben. *Fény és árnyék* című kötetében közreadott négysorosai is emlékeznek *Illyés* hasonló kisremekeire. Van bennük valami az elcből. Az értelemre hivatkoznak. Az egyetlen képet mindig az értelem emeli az emlékezetesbe, s attól válik nemessé, hogy az ötlet nem szakítja ki mégse a valóság összefüggéséből.

De *Pákolitz* nem tör az illyési formátumra. Túlzottan is szerény. Marasztalja a kisvilág, az élet intimitása, az individuális keret. *Szabó Lőrinc*et oltja *Illyés*be szerelmi szonett-ciklusában. Ennek markáns férfiasságát, amannak neorotikus individualizmusával lágyítja, amannak természetesen vállalt magyarságát, népiségét, ennek dacos magányosságával oldja. A közös nevezőt azonban, a tárgyi világ tiszteletét és kultuszát vállalja és ápolja.

S amint a dunántúli tájra tekint, a szelíd dombok, a ködbe vesző, távoli hegyek, a zöldbe játszó kék vizek, a pannon táj *Babits Paysages intimes*-jének telt, impreszszionista színeit is felidézik. A ködbe vesző kék árnyalatai, a halk zöld, az okkersárga, sőt, az óarany lejtenek jókötésű mértékek ritmusán, mint a valamivel idősebb *Takáts Gyulánál*, s nem elég neki a disztichon se olykor kötöttségnek, megrímeli azt, s a leoninus oly természetesen folyik ajkáról, ahogyan nálunk csak Pannóniában lehetséges. Amint azt *Csokonai* tudhatta volt és a debreceni iskola.

Nem sokat ír, vidéken él, hajlik a csendre, a bezárkózásra. Valami hiányzik belőle. A merészség vagy a filozófia? Talán mind a kettő. Mégis jelentékeny. – Elgondolkoztató.

Különösen, hogy az *Esti dal*t is elolvastuk.

Ez a kötet túl gyorsan jött az előző, a *Fény és árnyék* után. Az újabb versekhez régieket is fűzött, de épp ezáltal adott összegező könyvet a kezünkbe. Vázlatosan atfuthatjuk életét is, költői fejlődését is. S ez nem minden tanulság nélkül való.

A *Hajótörött* – a kötet első ciklusa – versei a hadifogságról beszélnek. Tehát nem Párizs és nem intellektuális eszmélkedések! Nem benn a fősodorban, de a háborúban, a szenvedésben. 1946-ban még foltos nadrágban jár, s azzal nyugtatja magát, hogy *„boldog, kis sorsán megnyugodva (darócnál többért nem hevül..."* 1950-ben pedig a gyors léptű idő sodrától fél, s arra gondol, *„Aki benn él a mában, / hogy szebb holnap legyen, / nem ér rá eltűnődni / kókadó versekenl"* És később – 1951 és 1956 között – a paksi csőszház falára fel kell írnia: *„most, ha beszélhetnél, volna mit elpanaszolj."*

Türelemmel hát, s módjával a kifogásokkal! S csak annál inkább, mert az érlelő idő az embert és költőt egyaránt emelte. Önkritikus magaslatra is:

Nemcsak a nagy távolság miatt értem ide ilyen későn,
volt néhány hiábavaló kerülőm, még keservesebb kitérőm,
rajtam is múlt, hogy az erő- és embertékozló évek útvesztőjében
a megalázott emberség magányánál nem volt biztosabb menekdékem

(Oldozd föl végre)

Az *Esti dal* súlypontja a *Berlini anziksz* ciklus. *Pákolitz* nemzedékének, pontosabban azoknak, akiket a háború és a fasizmus élménye bénított sokáig, embersége és perspektívája az antifasizmuson múlik. Természetes hát, ha *Pákolitz* számvetése is itt kulminál.

Nemcsak, hogy mostanra érnek be ezek az élmények, lesznek egyéniségalakító tényezőkké, de idő-se-volt-rá, alkalom-se-adódott okokból utólag vet számot ifjúsága borzalmas élményeivel. S az is benne lehet ebben a múltidézésben, hogy a jelenhez, ennek igenléséhez merít erőt. Az alapozás szilárdságáért eddig a stabil rétegig kell ásni.

Noha általában nem vagyunk hívei annak, hogy a rémségeket minduntalan, hakell-ha-nem, felidézzük, s már-már öncélúan vájkáljunk behegedt sebeink körül, a *Berlini anziksz* képeslapjai helyükön vannak. – Két németség van, s *Pákolitz*nak sikerült a kettőt egyszerre látni-láttatni. Akár egyetlen versben is.

Buchenwaldban – óh, könyörtelen emberi prakticizmus! – a pokol kapuján kilépve, megebédelhetni egy vendéglőben.

szóval: itt meg is ebédelhetsz
– Én majd csak vacsorázni fogok – Weimarban...

Buchenwald és Weimar. A démoni és az isteni Németország. S utóbbit csak az becsülheti igazán, aki a másikra hitelesen nemet tud mondani.

*Pákolitz*nak a zsidó szenvedések nem kötelező alkalom a mellveregetésre, nem felismerésből fakadt hivalkodás. – Egy feledhetetlen öreg tanár emléke például, vagy a paksi fűszeresé, aki nem tudta elhinni, amiben részeltette a bestialitás. S ennek a bestiális németségnek is látja *Pákolitz* a múltját, hagyományát. Königstein, Sanssouci, a ködös középkor, a német romantika antiracionalizmusa és a copfos németség Frigyes császára előzik a jelent a képeslapokon. Ezért képes a német kisvárost úgy megjeleníteni, hogy abban benne van az egész német történelem. Mily szerencsés, ahogyan Martin Luther talárján – mint filmen az áttűnés – német-alföldi mesterek képe sejlik, Grimm-mesebeli parasztok vaskosan reális környezetben, falás és élvezet közben, ahol azért a sörös kancsón ott a jó intő szentencia, amire már Müntzer Tamás is megjelenhet – zárni az *Egy német kisváros* című költeményt.

S még egy motívum *Pákolitz* németséget sokrétűen jellemző anzikszján. A német lány, aki várja, de hiába várja háborúban pusztult szerelmét:

A zöldbimbós tavasz lángja tizenötször lobbant nyárba,
elillanó ifjúsága sziromként hull szerteszét,
de tavaszban, forró nyárban, sápadt őszön, tél havában,
könnytelen nagy árvaságban várja, várja kedvesét.

(A rostocki lány)

A németséggel, háborúval, a fasizmussal való ilyen sokrétű és mély számvetés határozottan mutat rá arra a humanizmusra, amelyre – szilárd fundamentumra – rá lehet építeni egy korszerű, etikus-szociális költészetet. Az eddiginél átfogóbbat is, eredetibbet is. Mert valahol azért nyugtalanságot kelt bennünk *Pákolitz* lírája. Biblikus interpretációi, túlzott tapadása az intimitáshoz és a legszemélyesebb környezet kultusza mintha jeleznék lírája határait. A kör bezárulni látszik. A költő válaszút előtt áll.

Pákolitz költői pályájának egyenletes emelkedőjét nem győzzük eléggé csodádni. De ez az emelkedő csak a míves kismesterig tart. Vajon valóban természete és képességei szerint való ez, vagy inkább sorsa, amelyből kiverekedheti magát?

Az *Esti dal* legemlékezetesebb darabja, *A sárga fal* biztat bennünket, hogy rámutassunk a lehetőségre. *Pákolitz* költészetének nagyobb formátumot a sodróbb élet és a filozófiai elmélyülés adhat. Az már vitathatatlan, hogy ezután is tökéletesen énekel majd, sőt, egyre tökéletesebben. De inkább legyen ez a kötet a kismester esti dala, hogy következő könyvében a géniusz hajnali himnuszát ünnepelhessük.

Bata Imre

Gerelyes Endre:

TÖPRENGÉS AZ ÉJSZAKÁRÓL

Ha Babits valaha a líra haláláról énekelt, nem kellene ma – talán több joggal – a novellát elsiratnunk? A rövidebb lélegzetű, gyors lüktetésű írás elég gyakori ma, de ez még nagyon messze van a klasszikus novellától. Hol a maupassant-i zártság, a konfliktus kitapintható kemény ívelése, amikor a kis műfaj sokaknál már-már az esszé birodalmába billen át. A novella formabontásához Gerelyes is kedvet mutat, és egy fiatal, fegyvertárát gyűjtögető alkotónál ezt még a leghagyománytisztelőbb müítész sem veheti rossz néven. A kötet két darabja *(Töprengés az éjszakáról, Kések között)* valami átmenet a nagyon személyes esszé meg az irodalmi riport között. Nincs sokkal több közük – nem megrovás ez, csak megállapítás – Bocaccio vagy Móricz formai örökségéhez, mint az *így írni* c. tanulmánynak, amelyből a szerző ízlését, irodalmi eszményeit olyan plasztikusan ismerhetjük meg.

Ez a gyakran érezhető személyesség nem mindig válik javára a kötetnek, egészében véve mégis nagyon vonzó tulajdonsága Gerelyesnek. Őszintén, póztalanul mutatja be írói vívódásait, ideges szorongásairól éppoly kevéssé hallgat, mint emberi hibáiról, kudarcairól. Nem habozik felülvizsgálni saját régebbi ítéleteit, kikristályosodott erkölcsi-társadalmi nézeteit: ha első könyvében újra meg újra visszatért a nagyvárosi értelmiségtől való idegenkedés, a népből jött és a „jó gyermekszobájú" fiatalok szinte már szükségszerű szembenállásának motívuma, ma változni kezd állásfoglalása. Egy vak döbbenti rá fiatalos egyoldalúságára: „... egyszer számot kell még vetni ezzel a kitaszított egyetemi korszakkal is, vajon vegyületében milyen arányú a belém szuggerált előítélet, személyes tévedés, gyanakvás és realitás."

Az éber önvizsgálatnak, önmagát újrafogalmazó kétségnek megvan a művészi vetülete is. Gerelyes első kötetéhez *(Kövek között)* képest új témákkal, hangnemekkel kísérletezik, akadt olyan korábbi tárgyválasztása is, amellyel most szakítani látszik. A kezdeti darabok fő erőssége egyfajta lélektani-biológiai látásmód. Hemingway-n iskolázva, ám friss élményektől táplálva jelent meg tollán az elfáradó vagy elfáradás ellen makacsul küzdő munkás és sportember képe. Izmok játéka, a közérzet hullámhegyei és hullámvölgyei, feltételes reflexek: mindezt már-már elszakíthatatlannak véltük stílusától. Ehhez csatlakozott a második világháború egy-két jólismert konfliktusa is, de halványan vagy túl bonyolítottan elbeszélve, így nem is kár e problémák, és helyzetek mostani elmaradásáért.

Az új gyűjtemény java teljesítményeire *(Kegyetlen történet, Nyolcfokos szép lejtő, Töprengés az éjszakáról)* az eddiginél összetettebb, tragikusabb árnyalatú szemlélet jellemző. A fiatal művész moralistává érik, megdöbbenve figyel föl a homo sapiens díszletei mögött bújó nyers ösztönlényekre, akik gyilkos szándék nélkül is vért ontanak pusztán az önfegyelem hiányából, avagy a hivatal adta hatalom szédületében, és kizárják maguk közül a testileg fogyatékosokat. A két markáns vasutas-novella mellé méltán sorakozik a vakok életéről szóló tárca: szorongással és fatalizmussal teliek az első pillanatok, ámde legjobban ebben ölt testet Gerelyes hite a férfias helytállásban, az értelmes, emberi együttélésben. A fiatalok nevelhetőségébe vetett bizalom hatja át a *Maradj velünk Satyi!* c. jól indított elbeszélést is, azonban az optimizmus itt már csaknem kincstárinak mondható: az atmoszféra olyan feszült, hogy a huligánok támadását, szembeszállását várnánk Satyi távozásával szemben, nem csüggedt beletörődésüket.

Ilyen szembetűnő törés ritkán mutatkozik a szerzőnél, mégis fel kell figyelni az esetekre, amikor a helyzetek rácáfolnak várakozásunkra, és az írói spekuláció öncélú, a jellemektől távoleső mozzanatokhoz nyúl. Ez a *Charon* hibája, amelynek Budapest és vidék között ingadozó főhőse (némileg szatírikus önarckép-számba mehet) egyszerre indokolatlanul fenegyerekeskedni kezd a kártyában, s a falusi állást kínáló tsz-elnökkel.

Más mesterségbeli gyengeségre is figyelmeztet e feltűnően nagy terjedelmű, részleteiben a regény felé nyújtózkodó történet. Gerelyes mintha csak katalógusnak szánta volna: telezsúfolta emberi, társadalmi problémákkal. Néha már-már címszóvá satnyulva ott gubbaszt benne a falusi fiatalság városba menekülése, a hajdani közép-

parasztok bizalmatlansága a „közössel" szemben, hogy a lelkialkatukban végleg összeférhetetlen, holott közös osztálykeretekkel összekötött emberek érdekes esetéről ne is szóljunk.

A két vasutas-novella csupán témakörben és mondanivalóban van közel egymáshoz, stílusuk meglehetősen eltérő. Míg a *Kegyetlen történet* hangja Móriczot és a fiatal Kodolányit idézi, elbeszélői nyugalma, tárgyilagossága, széles beszámolója a környezetről naturalista hagyományokra vezethető vissza, a *Nyolcfokos szép lejtő* az expresszionizmushoz áll közel. Az alakok jelképessé nőnek, az író figyelmeztet, jósol, tanulságot szűr le, s közbeszólásait többnyire párszornyi daktilusos rigmusokba tördeli. Hogy Brecht vagy Fukazava e gyakorlat atyja, az mellékes, de való igaz: a versikék nem sikerültek, túlzottan patétikus hangjuk elüt a történet egészétől, rossz hangvételük egyszer-egyszer inkább fanyar nevetésre, mint balladai borzongásra készteti az olvasót.

Hanem Gerelyes tud másféle derűt is fakasztani, mint ahogy kezdetben vonzódást is mutatott a humoreszk és szatíra iránt. Első kötetében kedvvel rajzolgatott jóízű zsánerképeket hangoskodó vidéki melósokról, örökké jópofa filozopterekről *(Osztályharc reggel hatkor, Kövek között).* Nem kis segítségére volt ebben ötletes dialógus szövése: a csibésznyelvet jól keveri az álünnepélyességgel, groteszk ellentéteket szikrázat a szakszókincs bedobásával. Hangpóbáiból nem hiányzott még az erőszakoltság, *(Még tizenegy lépés* egyes részletei) mégis kár, hogy tehetségének ez az ága most eliszaposodni látszik: a *Hajnalban vált a vad* szatírikus, de szürke, a *Névnap* jobbízű história, csakhogy sántít a kompozíciója: poént vár az olvasó a végén, ám hiába, mert az író puskaporát ellőtte már az elején, a mamát pukkasztó ajándék átadásával.

Végtanulság? Gerelyes útja magas tetőkre vezethet még, s ennek nem is annyira a sokrétűség legigazibb előfeltétele jelenleg, mint inkább a sűrítés, a főszereplők mélyebb átélése, plasztikusabb megjelenítése. A fiatal szerző mozgékony intellektusa számos kérdésre figyel fel, alakokból, helyzetekből sokat tud elraktározni: de ezek az erények, ha ellensúly nélkül érvényesülnek, hibaforrásnak is számíthatnak. Tézisnovella, egyoldalúan az értelemhez szóló stílus is fakadhat mindebből, túlzsúfoltságról, halvány körrajzú, érdektelen hősökről nem is beszélve. Tágabb kaput ezért az érzelmeknek, s induljon ki többször a gyermekkor nagy élményeiből, amelyek énjét formálták! Az elemi erővel feltámadó embersorsok nem csábítanak majd puszta másolásra, másfelől a túlfeszített és ötletszerű fordulatoknak is bizonnyal ellene szegülnek majd. Hogy milyen lehetőségek rejlenek az író memoriájában, a bányásztelep közösségi visszaemlékezéseiben, azt félreérthetetlenül mutatja a vakokról készült írás M. Ference: Milyen megrázó portré ez a munkás-Apollóról, a „fejedelmi erőtudatú" atlétáról, akit a kiszámíthatatlan fátum márólholnapra vakságba és öngyilkosságba taszít. Ezúttal még vázlatos a kidolgozás, de némi átalakítás után mindez akár Gerelyes legjobb novellájának alapja lehet.

Nagy Miklós

Stetka Éva:

AZ EGYENLŐTLEN LÉPÉS

Tele van színnel és ritmussal ez a kötet, bizarr képekkel és meghökkentő gondolattársításokkal. Játékos hangulatok igézik az olvasót, hogy aztán az emberi lélek örvénylő mélységei tárják elé tátongó szakadékaikat.

Rendkívül izgalmas olvasmány Stetka Éva verseskötete. Ha végigolvasod, füled tele lesz sajátságos ritmusaival, melyek néha magyar népdalokat, néha a legmodernebb jazz-t, máskor pedig Bartók és Kodály műveket idéznek. Kinézel az ablakon és látod, amint: „Fehér eső porzik a tájra. / Fáznak a fák, fű bizsereg. / A szétszaggatott nap kabátja. / A hegyek hátán köpönyeg. / Esőfüggönyt cibál a szél is. / Tócsára tócsa repül." Az őszi utcán sétálva pedig megelevenedik előtted a kép: „Holt levelek hullnak", s „keringenek a sárga hieroglifák". És megérint a gondolat: „Szédült ez a világ". Szíved tele van szánalommal, szeretnéd megsimogatni a magányos nőt, aki – mivel az emberek közt nem leli helyét, a tárgyak, a ritmusok, színek, formák és gondolatok világában keres magának társakat; és addig nézi mereven, egy pontra szegezett tekintettel a világ dolgait, míg a szilárd valóság megbomlik előtte, a belső remegés elmozdítja a mozdulatlant, az önmarcangolás lázálmokká torzítja a Rendet.

Szánalomról írtam az előbb, és ez nem is lehet másképpen, hisz ennek a kötetnek a leggyakrabban emlegetett érzése: a fájdalom. Stetka Éva költészetének erős oldala a hangulatteremtés és e kötet többnyire elégikus hangvételű, emlékeket idéző verseit a csendes lemondás, a beletörődés nyomasztó érzése hatja át. Még játékos hangvételű verseibe *(Dal, Ősz)* is belopódzik egy-egy sötét gondolat: az elsőbe a „kín", a másodikba az elmúlás érzése. És ha néha legalább a dac megszólal: „Húzd ki magad és ajkad harapd fel vérpirosra" *(Napsütés)* – akkor sem a lázadás robban ki a költőnőből, hanem – valami észokokkal nem is egészen indokolható, – „csakazértis" kap hangot, ami az *Elszántak* című vers énekelve menetelőit is hajtja ismeretlen céljuk, a távoli falu felé.

Egy magányos női lélek rendkívül érzékeny rajza bontakozik ki a kötetből, aki helyét keresi az emberi közösségben, szeretne olyan életcélt találni melynek szolgálatába állíthatja költészetét is. „Kivágni a rezet" – határozza meg saját feladatát *Az egyenlőtlen lépés*ben, – „Nem egyszer, kétszer, sokszor... hanem hozzátok érve

/ Értetek emberek, és együtt veletek." Dehát mit adhat ő, a megfáradt kőmíveseknek, ő aki nézi csupán, mint épülnek a házak? „Csak versek ezek" – mentegetőzik, pedig az építőkhöz akar tartozni, a fémből és műanyagból való világhoz –: „S kivennéd élő szívedet / Csak versek ezek s talán már nem is vagy egyedül." A szépet, a „gyöngyvirágözönt" ajánlja fel – költői adóként – a megfáradtaknak *(Mai témájú versek)*, és ezzel szeretné megváltani helyét a világban.

A szépség-eszmény Stetka Éva költészetének magva. Ennek klasszikus, görög értelmezését azonban nála szinte kozmikussá tágítja az értelem; úgy, hogy belefér az egész modern világ, a maga átláthatatlan bonyolultságában, ésszel alig követhető tudományos felfedezéseivel és a gondolkodás határmezsgyéjén feltörő tudatalatti megsejtéseivel együtt. Verseiben az élet teljességének vágya kielégíthetetlen szépség-szomjban jelentkezik és színes festőiségben nyer kifejezést. Nála szinte minden szimbólum, de olyan kettős értelmű szimbólum, mely önmagában is művészi értékű.

Megrendítő élmény – és ez már magában is elismerés – az érzelmi és gondolati világ tükröződését szemlélni ez önkínzóan feltárulkozó lélek mélyén. A szépség, az egészség és a csend az, amire a költőnő vágyik. Irigyli azokat, akik: „. . . lehajtott fejjel járnak. / A latyakos utcán észre sem veszik a sárt. / Félre csapják a kalapjukat, isznak a vendéglőben, / S maguk sem értik, mi is történt az életükkel". Irigyli őket, mert őt valami belső nyugtalanság arra kényszeríti, hogy az élet titkait fürkészte. *Példázat az életről* című gyönyörű versében szétnyirbálja a sejt falát, a csodát keresi, de nem találja: „Megszámláltam ereit, / S nem fért bele csak a hit / S csak a fájdalom." A matematika kőindákba font zenéjével, az élet keménységével a szeretetet állítja szembe. De a szeretet eszméjében sem talál megnyugvást és tovább hajszolja magát a Sziklavidékek embertelen, kopár tájaira, hol az önkínzó fájdalom torzul céllá. És innen már csak egy lépés, hogy a világ kőkeménységén az értelem is darabokra törjön.

Költőileg és emberileg egyaránt veszélyes világ határához jutott közel Stetka Éva. Ha azt a folyamatot vizsgáljuk, ami errefelé hajtja költészetét, akkor fel kell figyelnünk arra, hogy a valóságos világ csak igen ritkán tükröződik a költőnő lelkében. Élmények helyett emlékek és álmok szólalnak meg verseiben. *(Tenyereden az éles fény)*. Bizarr képek, fantasztikus látomások jelennek meg előtte: „Aztán sötét lett a szoba, / Csak a tej ragyogott / Őszibarackok szálltak a levegőben / S csillag lett mindegyik / Zöld tüzes csillagok keringtek / Valami fehér nap körül." Ez a vers ugyan a kötet egyik legszebb verse, – a gondolatiság (a hajdani kedves emlékének idézése) magas művészi színvonalon szólal meg, – de az álmok átvezetnek a mesék világába; aztán lázálmok zöldes árnyai kísértenek. Üvegárnyak szállnak a magasban, „S eltört poharamba / Nevetésük belecsattan".

Ezen az úton jut el a költőnő azokhoz a versekhez, amelyekben már a szépség-eszmény is groteszkké torzul *(Mese, Rontás)*. A világ felbontása összetevő képekre költőileg jogosult lehet, de csak addig, míg az értelem át tudja fogni ezt a felbontást. A *Mese* és a *Rontás* képeit azonban nem fűzi össze más, csak a lázasan csapongó képzelet; mondanivalójuk nincs, a puszta borzadáson kívül nem váltanak ki művészi élményt. „Hangya fészkel a füledbe, / Szádba meg a moly" – olvassuk megdöbbenve. A megdöbbentés is lehet elsőrangú költői eszköz, ha célja a visszautasítás, az elvetés érzésének kiváltása. Ezúttal azonban nincs mitől visszadöbbenni és a gondolattal együtt elsikkad a költőnő szépség-eszménye is.

Nincs a kötetben két azonos témájú vers. Az örökkévalóságtól *(Aevum)* a felboncolt sejtfalig feszül Stetka Éva érdeklődésének horizontja. Mégis az egyoldalúvá válás veszélyéről kell beszélnünk. Túlzottan én-központiságú ez a költészet, szinte minden sorából a szerző magányának panasza szól. Igaz, miközben a költőnő önmagáról vall, az emberi lélek mélyéről új, rendkívüli szépségeket és igazságokat hoz felszínre és fejez ki nagy művészettel, – de az, hogy a gondolati mélységet csak önön lelkében keresi, a tévutak veszélyét rejti magában. A túlzottan befelé fordulás nemcsak az emberi közösségtől szakítja el a költőnőt, hanem a valóságtól is, noha éppen a valóság mélyebb rétegeinek kutatása vitte erre az útra. Annál is inkább aggasztó ez, mert nem vezet máshoz, csak mondanivaló nélküli üres formákhoz. Aki költő, – és olvassák is verseit, – az nincs egyedül. Stetka Évának is éreznie kell ezt, és erőt kell gyűjtenie olvasói várakozásából a magány üvegbúrájának összezúzásához. Gondoljon csak saját szép versének vigasztaló refrénjére: „Nem vagy magad".

Ritka költő adottsága, hogy versei egyszerre zeneiek és festőiek. Stetka Évánál ízt kap a tisztaság, ovális szárnyakat a délután, színt a pára. Pazar költői képekkel találkozunk verseiben, melyekben a „lét ölébe zár, mint lombot", „A szégyenkező fákra" hull „A hó tömény virága", és az ősz „fényes, barna mázzal" vonja be a világot. Gyakran használ merész színeket képeihez, melyekben gondolatait, sőt látomásait is igen pontosan és tömören fejezi ki. Ugyanakkor verseinek szavak nélkül is megragadó zenéje, a költőnő által lényegesnek tartott mondanivalót kihangsúlyozó, erős ütemezése van. Szívesen „vág" egymás mellé összenemillő képeket, ami sebesen lüktető gondolat-ritmust ad verseinek. De még a legmerészebb vágások, a legmeghökkentőbb képek sem keltik a mesterkéltség érzését. Formai zökkenők nem fékezik a versek vallomás-szerűségének sodró lendületét. Ha azonban a kötet egészét nézzük, akkor szemünkbe tűnik, hogy egy-egy azonos szó, hasonlat több versé-

ben is felbukkan. Különösen a fájdalom, a zöldes fény és a lázálom sok ebben a kötetben.

Valahol az Adytól Juhász Ferencig húzható vonal közelében kereshetjük Stetka Éva helyét a magyar irodalomban. Nem indokolatlanul emlegetik egyesek a költészetében érezhető franciás hatásokat, – Baudelaire emlékét gyönyörű versben idézi, – felhasználja azonban a magyar hagyományokat is, a népdal ihletésű, Csokonaira emlékeztető hangulatoktól *(Dal)*, a legmodernebbekig. Szereti a rímes verseket – remek ritmusérzéke van, – költői kifejező-készlete igen gazdag. Kötetében az ősi felező nyolcasban megírt páros rímű magyaros versektől *(Ringass, altass)* a puszta ritmus-versekig *(Méltóság, Vadász, Elégia)* – forma-kultúrájának egész gazdagságát felvonultatja. Nyelve hajlékony, és a legmodernebb képeknél is ízes, tiszta magyar nyelv.

A költemények szépségei, gondolati gazdagsága előkelő helyet biztosítanak Stetka Éva új kötetének. Gyenge vers nincs a kötetben, de néhány egészen kiváló mellett *(Remény a múlt, Az egyenlőtlen lépés, Példázat az életről, Szánalom, Emlék, Matematika, Kritika)* természetesen kevésbé sikerülteket is olvashatunk. De nem ez teszi egyenlőtlenné Stetka Éva lépését, hanem azok a gondolat-ugrások, melyeket lelki magányának az értelem által meg nem világított mélységei felé tesz.

Taxner Ernő

Gyurkovics Tibor:

KENYÉRTÖRÉS

Az igazi költészet (van nem igazi is, csak sokan nem tudják megkülönböztetni az igazitól) alapvetően az ember, a lét és mindennek mindennel való viszonyával, vagyis a lényeggel kíván eredetien, tehát utánozhatatlanul foglalkozni. Gyurkovics Tibor költészete ilyen. Gyurkovics tudja, hogy lényegünkhöz mindennel való viszonyunk – harmóniánk, diszharmóniánk – szűntelen elemzése útján juthatunk közelebb. Ebből – többek között – az következik, hogy jelentős költészet ma Magyarországon nem jöhet létre a szocializmus eszméinek mellőzésével. Még inkább kitetszik a dolog lelke, ha így fogalmazunk: általunk elfogadható, igaz művészet nem jöhet létre a szocializmussal ellentétben. Gyurkovics igazságokat mond ki, szenvedélyesen keresi azokat a maga áttételes, fanyarul józű módszereivel. Saját nyelve van. Mégis egyértelmű és világos az alábbi vers, olyannyira, hogy akár egy szocialista brigád is felírhatná a műhely falára:

Szívre dolgozunk, nem kamatra
és jobb is, aki abbahagyja,
ha nem látja, mi a v a g y o n.
A történelem nem haszon.

E vers *(Újmódi kotta régi nótára)* első szakaszát is érdemes idéznünk: „Felnőtteknek és gyerekeknek, / zsibárusoknak, kupeceknek / s csalóknak csak azt mondhatom, / a történelem nem haszon." A szocializmus, a szocialista művészet vállalása ma már nem azonos bizonyos jelszavak, bizonyos tolvajnyelvek használatával. Ez az újfajta költészet sokarcú, tehát hiteles, őszinte, tehát igazságkereső, vívódó, tehát rokonszenves, emberi. Magyarán: azt vallja, hogy *tegyük érdekeltté az embert az emberségben is, miután a termelésben – anyagiakban – érdekeltté tettük.* Ez pedig, lefordítva a hétköznapok nyelvére, a szocializmus, a szocialista embertípus teljességéhez visz közelebb. Ám az út, amelyen kiki közelíthet, annyiféle, ahány ember akarja bejárni. Nem a lényegét tekintve változó, hanem a közlekedési stílust, alkatot, kanyarokat, sebességet, alkotókedvet stb. Helyben is vagyunk, Gyurkovics az egyik legnehezebb – és legjáratlanabb – utat választotta. Nem feltűnésből, alkata, lelkiismerete miatt. Gondolat-ívei folyton új meg új pályákat világítanak meg a „belső végtelenség" terein, ami semmivel sem kisebb a „külsőnél" s azzal egyenrangú! Tán ezért van, hogy megfogható dolgokkal foglalkozván is mindig törvényszerűségeket mond ki, mindig „kozmikus" pontossággal fogalmaz. *Ars poetika* c. versében így ír *(Grafit* c. első kötetében): „Nem akarok érdekes lenni, / csak egyszerű, / a tárgyak éleihez / és szögleteihez hű." – S a vers végén: „Tudom, hogy vonalak / és pontok / alkotják azt, / amit mondok.'" – Folytonos törekvése az egyszerűségre – tudatos. A csillagot követők között szürke, darócruhás ő, de konokon megy, akár a háromkirályok, viszi az emberségét, könnyen sebezhetőségét zálogul, s közben nem hivalkodik, nem nevezi ki magát az isten tanácsadójának, sem testőrének. Zarándok marad. „Ne nézd a bért, az álmot nézd, a szót, / a végtelen valóra válhatót". – írja egyhelyütt. Alapállása, hite nem „táblai feliratként" lóg ki verseiből, hanem azok gondolati gerinceként: ujjal is kitapinthatók a keménykötésű csigolyák. Említettük, hogy az ember és a dolgok viszonyának vizsgálata, boncolása jellemzi. *Fény* c. versében írja: „Rettentő minden, ami van, / fájdalmas íze van a szádnak, / a körülötted lévő levegő / az ing mellett nyakamba árad, / karod úgy verdes, mint az olló, / a húsok mélyét metszi föl, / ragyogva s némán leng elébem / a tested, mint egy nagy tükör." – Itt is megfigyelhető gondolati képeinek egyetemes érvénye: „a tested, mint egy nagy tükör." A kedves, az életárs híven tükrözi, visszaveti, mutatja legkisebb mozdulatát, lelkének alig észrevehető rezdülését is. Pontosan megfigyelhető és nyomon követhető a szűntelen elemző alkat tevékenysége: a bensőt tartja tükörként maga elé, amit voltaképpen a valóság „foncsora" tesz tükörré. Valóságos dolgok és a gondolatok áttételei észrevétlen mennek egymásba át s akárcsak a jólsikerült oltvá-

nyon: a friss hajtás már a két fajta tulajdonságait viseli – a szelíd rózsa tövise – a bő és erős szirmok mellett – a vadrózsa töviseinek csontos erejét is hordozza. Gyurkovics a látványt, a hatást s a kép belső, vízalatti, lélekalatti világát a legtöbbször együtt villantja fel; a fénnyel annak felbontott színképére is utal, mint ahogy ritkán látjuk a tiszta fehér fényt, a levegő, a dolgok mindúntalan felbontják, megtörik, *de az sem szégyen, ha a napbanézők hunyorognak.* Gyurkovics Tibor költészetében nincsenek elsődleges, másodlagos dolgok, nem rangsorol. *Törvény van* és valamennyi dolog egyenlő e törvény előtt. Az ember szerves része a természetnek, élete minden élettel rokon s minden a végső egyéni és egyetemes harmóniát követeli. Ez a költészet a lelki valóság – a világnak mélyebben és magasabban kivájt, már a negyedik dimenzió körébe tartozó tereit – kutatja. A lelki valóság pedig nem egyszerű hasonmása a külvilágnak, annak sokkal szövevényesebb, áttételes, ellentmondásosabb rendszere. Így alkotnak harmóniát és diszharmóniát ember és világ, egyén és közösség.

Csak kapisgáltam messziről ezt a rendkívül zárt és ritka belső dinamizmust fegyelmező világot. A kétszáz oldalas kötetet első olvasásra nehéz felmérni, igaz értékeit megtalálni, sőt úgy hiszem, hogy a sokszori olvasás sem hoz gyorsan mindent a felszínre. Ez a jó! Ez a költészet idővel csak teljesedhet. Gyurkovics igazi költészet birtokosa, könyve méltán sorakozik fel az utóbbi időben megjelent kiemelkedően jó verseskönyvek: Csoóri, Garai, Ladányi, Stetka – hogy csak néhányat említsek – könyvei mellé. Zárt világ. mondtuk, de nem a világtól elzárt. Önmagában az. Kristálytörésein betekintve viszont elsősorban gazdagsága szúr szemünkbe és nagyon rokonszenves, meleg embersége (amit félszegen igyekszik titkolni, mintha szégyelné): „... arcomon áll az esztendők sora, / tapos, tapos, amíg csak nem nyű el, / engem is Isten alkotott, csak a / kezét feledve, lábbal és dühvel" – vallja *Kenyér* c. versében. Szerelméről így ír: „... nem biztos, hogy szeretlek, de most az évek padján / rádgondolok a kertben s úgy verek, mint a hullám, / hozzád és tőled el, némán vergődve egy / örökös szerelemben veled és nélküled." Törvényerejű vallomás ez, Zárt világ vallomása, amely *állandóan önmaga – s az ember – helyét kutatja az egyetemességben,* s így tudja azt is, hogy: „... oroszlánok és szerelmek / között mindenki maga van." A szomorú magányt, a vágyódást is a dolgok részévé teszi: „Szenvednek a nagyágú fák / s a daliák is nélküled, / és szenvednek a bútorok. / Magában áll az épület." Verseit olvasva mindúntalan érezzük, amit Gyurkovics is megemlít: „... azt az utat választottam, amikor minél kisebb és kevesebb anyagba sűríthető a világ."

Nehéz, ki nem taposott utat választott. De ez nem jelenti azt, hogy költészete idegen. Sőt nagyon ember- és lélekközeli. Igaz, sokkal több elmélyedés és alázat szükséges a megértéséhez, mint a félremagyarázásához! A mai fiatal lírában rokona van csak (az is kevés), hasonmása nincs. Azok közé a kevés igazak közé tartozik, akit annyiszor „félreértettek", inkább szándékkal, mint anélkül! Azzal fejezném be, hogy e költészetet csak igazi vídiával lehet megkarcolni itt-ott, más, közönséges anyagok menthetetlenül kicsorbulnak rajta. Magam is e költészet tárnáit, sodrásait és hegycsúcsait járván inkább gyönyörködni kényszerültem, mint elemezni.

Kiss Dénes

Krúdy Gyula:

VALLOMÁS

Az író és a költő egész életében vall. Minden műve vallomás. Vall önmagáról, az életről, az emberekről, mindenről, amit maga körül lát, szemlél, érez. Az írói vallomás kifejezését azonban természetesen szűkebb értelemben szoktuk használni, s az önmagára vonatkozó, egyéni életét, lírai belső gondolatait, érzelmeit feltáró írásait értjük alatta. Így értelmezi ezt ennek a kötetnek a válogatója és szerkesztője, Kozocsa Sándor is. Sőt – utószavának tanúsága szerint kimondottan Krúdy önéletrajzi feljegyzéseit igyekezett összegyűjteni „sárguló hírlapok, felejtett folyóiratok, évkönyvek és emlékkönyvek hasábjairól", – amelyek aztán csodálatos lírai szépségekkel kelnek nyomban új életre ebben a könyvben.

A csaknem ötszáz oldalas kötet valóban önvallomás, telítve a nagy írók önvallomásainak szuggesztív erejével. S minthogy Krúdynak szinte áttekinthetetlenül sok ilyen írása van, a sokoldalú, színes válogatásra, Krúdy írásainak a közvetlen, az író által is önéletrajznak nevezett írásoktól (Önéletrajz I., II., III., – Krúdy Gyula látogatásai, – stb.), a könyvekről, kedves olvasmányairól (Esti olvasmányok, Könyvekbe menekülő élet, Ifjú írókhoz stb.) írt naplószerű feljegyzésektől a napi események belső érzelmi visszhangjáig és egyes könyveikhez írt előszavakig, rendkívül széles skáláját találhatjuk meg egy csokorba kötve.

Krúdy Gyula, ez mindinkább nyilvánvaló, a mai napig legproblematikusabb nagy írónk, akinek értékelését még csak most kezdte meg az irodalomtudomány. S annak ellenére, hogy két élő gyermeke és a kortársai közül is sokan itt vannak közöttünk, életét csak nagy vonásaiban ismerjük. Annál több azonban a legenda, ami körüllengi az író alakját, s valljuk be, erről nemcsak azok tehetnek, akik a sok száz, vagy ezer kisebb-nagyobb cikket, tanulmányt, irodalomtörténeti jellegű fejtegetést értékelést írták róla. Bizonyos mértékben hozzájárult ehhez maga

Krúdy is, amikor gyakran úgy ötvözte össze a jelent a múlttal, valóságot az álommal, hogy abból ki-ki szubjektív érzései alapján ítélhetett, s válogathatta ki, mit tekint valóságnak vagy álomnak, jelennek, vagy múltnak. (Legtöbben a múlt álom-valóságának, gyönyörű költői ábrándozásnak vélték az egészt. Vélemények, megállapítások légióit idézhetnénk ehhez, kezdve Schöpflin Aladárral, Kárpáti Auréllal egészen a mai kritikusok egy részéig. Még olyanok is, akik egyébként a realista Krúdyt igyekeznek fölfedezni műveiben, egy osztály, egy életmód, egy irodalmi hagyomány hattyúdalának nevezik Krúdy életművét s úgy érzik, a múlt iránti mélabú, nosztalgia a legjellemzőbb vonása.

Csak nehezen és elég soká kezdünk rájönni, hogy ez a múltnak, vagy félmúltnak látszó kép Krúdy korának legvalóságosabb jelenét jelentette. Krúdy nem tett mást, minthogy a múltban élő jelent, vagy a jelenben ott maradt múlt anakronizmusát megmutatta. Másutt is említettem már, hogy véleményem szerint nem Krúdy álmodja a múltat, hanem a romantikus, feudális múlt maradt meg nálunk, rekedt meg a XX. század első évtizedeiben. Nemcsak a dzsentriben, hanem a városi talajtvesztett polgárság, gyökerét vesztett egzisztenciák életében és a hivatalos politikában. S Krúdy egy pillanatra sem hagy kétséget az iránt, hogy haláltusa ez már, a régi világ menthetetlenül halálra van ítélve. Abban, ahogy ezekről ír, sok a szépséges bódudat, de ez nem változtat a lényegen. Hol van itt a nosztalgia, a sohasem volt múlt visszaálmodása, amelyről olyan sokat írtak Krúdyval kapcsolatban?

Úgy hiszem, fölösleges, és ez alkalommal helyünk se lenne ezekkel a nézetekkel vitába szállni, de a kötettel kapcsolatban mégis érintenem kellett a problémát. Aki az ebben a kötetben lévő Krúdy-vallomásokat végigtanulmányozza, nyomban megérzi, hogy ez az író bűbájos varázslatot űz velünk. A valóság képei saját életének mozzanatai lírai dallammá olvadnak. A felkapott motívumok újból és újból variálódnak, s közben módosulnak, önálló életre kelnek akárcsak elbeszéléseiben és regényeiben. Krúdy valóban mindent megír magáról, hiszen valójában mindig önmagáról, vagy közvetlen személyes élmény-köréhez tartozó dolgokról ír, de sohasem regisztrál. Mindent új életre kelt, mindent dallamba sző és jó szemének, Krúdy művészete iránti odaadásának kell lenni az irodalomtörténetírónak, kritikusnak, olvasónak ahhoz, hogy ezekben az írásokban meglássa, mi az, ami az író prózai élettörténetéhez, vagy a kor történeti valóságához tartozik, mert az egész már a költészetté, művészetté formált, újból életre keltett magasabb valóság. S ez bizony igen nagy követelmény, ha tekintetbe vesszük Krúdynak Jókait is meghaladó termékenységét.

Ebben a tekintetben elbeszélései, regényei nem igen különböznek publicisztikai írásaitól, különösen pedig az itt összegyűjtött vallomásoktól. Mégis úgy véljük, igen jelentős állomás ez a kötet Krúdy élettörténetének és művészetének jobb megismeréséhez. Világosan mutatják ezek az írások, hogy Krúdy életének feltárásához legmegbízhatóbb forrás maga a Krúdy életmű. Helyesen mutat rá Kozocsa Sándor az utószóban arra, hogy ha minden olyan írást egybe akarna gyűjteni, amelyben az író önmagáról, életének egy-egy mozzanatáról, gondolatairól, fájdalmairól, örömeiről, csalódásairól és eredményeiről ír, „regényeinek, novelláinak és tárcáinak egész légióját kellene ismét közzétennünk." Ugyanakkor azonban figyelmeztet arra is, hogy Krúdynál szinte felbecsülhetetlen értékű és mennyiségű publicisztikai jellegű írása (esszéje, riportja, vallomása, naplójegyzete stb.) ma még feltáratlan, pedig ezek alapos megismerése nélkül aligha szólhatunk érdemlegesen ennek a csodálatosan zengő, lírai és új hangú írónak életéről, művészetéről. Figyelmeztet arra, hogy eddig megjelent ilyen jellegű kötetei (Írói arcképek I, II, – A tegnapok ködlovagjai, – Pest a világháborúban stb.) részben túl keveset, részben pedig túl hézagos képet nyújtanak a kiválogatást tekintve is.

Kozocsa Sándor ebben a kötetben az időrendben való közlést választotta, vélvén, hogy ez lehet a legszilárdabb szerkesztési elv. Ez az elrendezés valóban áttekinthetővé teszi a kötetet, de korán sem biztosítja önmagában a helyes súlypontozást. Aki ezt a kötetet elolvassa, nem igen érzékeli például, hogy Krúdy életének, művészi és emberi fejlődésének legdöntőbb szakasza nem a húszas évekre, hanem a tízes évekre, főképpen pedig az első világháború éveire esik. A kötet harminckilenc írásából ugyanis mindössze nyolc rövid írás található az említett időszakból, pedig a Magyarország-ban írt „Pesti levelek" és más írásai rengetegéből sokkal több, Krúdy életére, szemléletének alakulására nagyon jellemző írást lehetett volna közölni még akkor is, ha a Pesti levelek-ből esetleg külön válogatás fog megjelenni.

Végül még egy dolog, amiről szólni kell: – Föltétlen az önéletrajzi jellegű írások közé tartozik az „Urak, betyárok, cigányok" című szép és jellemző kisregény. Közlését még nagy terjedelme ellenére is helyesnek tartjuk. Annál kevésbé örülünk azonban annak, hogy a szerkesztő úgy közli, mint ami eddig könyvben nem jelent meg, csak a „Magyarság" c. napilap 1932-es évfolyam hasábjain, holott „Dunántúli-tiszántúli-nál" címen bárki elolvashatja az „Egy pohár borovicska" című poszthumusz kötetben. Annál inkább szükség lett volna az összevetésre, mert az első oldalakon elég lényeges eltérés tapasztalható. – Azt is helyesnek tartottuk volna, ha Kozocsa Sándor óvatosabb az előszó írásakor, s kerüli a már idejét múlt megállapításokat, s nem állítja pl. azt, hogy Krúdy „Otthontalan volt, mert sikertelen első házassága miatt korán „árvaságra" jutott, s az „éjszakázást atyamestere"-ként kis-

kocsmák fröccsös-pörköltes világában zajlott le élete". – Több, hasonló, a legendák világából származó megállapítása zavarólag hat, de a kötet értékét, azt az eléggé nem dicsérhető törekvést, hogy elősegítse Krúdy életének, művészetének jobb megismerését, nem rontják le ezek a kisebb hibák, amiben különben hibáztatható a kiadó is. A kötet egyébként igen szép, gondos összeállításának értékét növelhette volna a tévedések kiküszöbölésével.

Seres József

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A JELENKOR című, Pécsett megjelenő irodalmi és művészeti folyóirat szerkesztősége és a KISZ Baranya megyei Bizottsága a középfokú iskolák (gimnáziumok, technikumok, MTH ipari iskolák, szakiskolák) tanulói számára országos pályázatot hirdet a folyóirat ötéves fennállásának alkalmából.

A pályázók az alábbi témák közül választhatnak:

1. Mi a véleménye a folyóirat eddigi munkájáról?

2. A folyóirat melyik írása (vers, novella, tanulmány stb.) tetszett leginkább és miért?

3. Ismertesse és értékelje a JELENKOR egyetlen szerzőjének a lap közelmúlt számaiban megjelent írásait!

A pályamű a szokásos házi dolgozat (3–5 gépelt vagy jól olvasható kézírásos oldal) terjedelmű legyen, s a pályázó csak a papír egyik oldalára írjon.

A pályázat beküldésének határideje 1963. december 1. A jeligés pályaműveket a JELENKOR szerkesztősége címére (Pécs, Széchenyi tér 17.) kell küldeni. A pályázó zárt borítékban mellékelje nevét és lakcímét, valamint egy igazolást, hogy melyik iskola tanulója.

A legjobb dolgozatokból a folyóirat részleteket közöl, szerzőjüket pedig a JELENKOR szerkesztősége az alábbi összegeknek megfelelő vásárlási utalványokkal jutalmazza. (Az utalványokon tetszés szerinti tárgyak vásárolhatók.)

Két 500,– forintos első díj.

Három 300,– forintos második díj.

Három 200,– forintos harmadik díj.

A pályázat eredményét a lap 1964. januári számában közöljük.

JELENKOR Szerkesztősége
KISZ Baranya megyei Bizottsága

JELENKOR

MEGYEI KÖNYVTÁR
PÉCS
FOLYÓIRATTÁR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT
1963 · 11

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

VI. évfolyam. 11. szám 1963. november

TARTALOM

KASSÁK LAJOS: Emlékkoszorú (vers) – – – – – 995
SOBOR ANTAL: Nincs árnyék az arcodon (novella) – 1000
GALAMBOSI LÁSZLÓ: Siratő szerelmes ének (vers) 1004
TORNAI JÓZSEF: Mint a hattyú, most elúszhatnék (vers) – – – – – – – – – – – – – – – – 1005
MEZEI ANDRÁS: Hej Jozse hej (vers) – – – – – 1005
RAFFAI SAROLTA versei – – – – – – – – – 1006
CSORDÁS JÁNOS: Már nem is az istent (vers) – – 1007
GÖMÖRI JENŐ TAMÁS: Kosztolányi Dezsőhöz (vers) 1007
GERA GYÖRGY: Costa Brava (novella) – – – – 1008
KISS DÉNES: Közelítgetem magam (vers) – – – – 1015
CS. NAGY ISTVÁN: Ünnepelve temetni (vers) – – 1015
TÉNAGY SÁNDOR: Pajzán parádé (vers) – – – 1016
HAJNAL GÁBOR: A messzeségbe nézek (vers) – – 1017
BICSKEI MÁRIA: A magány halottjai (vers) – – – 1017
VASADI PÉTER: Fegyvertelenül (vers) – – – – 1018
KENDE SÁNDOR: Katonalovak (novella) – – – 1019
SINKA ERZSÉBET: Vonaton (vers) – – – – – – 1022
MARÓTI LAJOS: Pantomim (vers) – – – – – – 1023
SIMON ISTVÁN: A kaptafától a poézisig (tanulmány) 1029
BAKÓ JÓZSEF: Rák-kórház folyosóján (vers) – – – 1035
Mai osztrák költők *(Arató Károly, Csorba Győző, és Kalász Márton fordításai)* – – – – – – – – – 1036

MŰHELY

THIERY ÁRPÁD két novellája és utószava – – – 1040

HORIZONT

SZOPORI N. LAJOS: Misszionáriusok? – – – – 1049

HAGYOMÁNY

SZABÓ GYULA: Latinka Sándor hírlapíró és kulturális szervező munkássága – – – – – – – – – – 1057

VITA

BENCZE LÁSZLÓ: A műhelyből – – – – – – – 1062

MŰVÉSZET

TAKÁCS IMRE: Csontváry ege alatt – – – – – 1069
HAITS GÉZA: Chagall „credo"-ja az atomkorszak küszöbén – – – – – – – – – – – – – – – 1073
TAKÁTS GYULA: László Gyula rajzairól – – – – 1075
WEISMANN JÁNOS: Egy fiatal magyar festő Londonban – – – – – – – – – – – – – – – – 1077
BÁLINT ENDRE: Halott mesterem: Vajda Lajos emlékének (vers) – – – – – – – – – – – – – 1079
SOMOS MIKLÓS: Kmetty János (vers) – – – – – 1081
DÉVÉNYI IVÁN két jegyzete – – – – – 1080, 1082

JEGYZET

KODOLÁNYI JÁNOS: Találkozások és búcsúzások – 1083
SZIJ REZSŐ: Dunántúli ciprusság Gulyás Pál sírjára – 1089
DUDÁS KÁLMÁN: Egy polihisztor világképe – – – 1092

SZEMLE

NEMESKÜRTY ISTVÁN: Önarckép a pálya széléről – 1095
FOGARASSY MIKLÓS: Jegyzetek a filmművészet új útjairól – – – – – – – – – – – – – – – 1097
BORBÉLY SÁNDOR: Buda Ferenc: Füvek példája – 1100
SZEGHELMI ELEMÉR: Kemény Dezső: Címe nincs – 1101
AMBRUS Z. MIKLÓS: Mocsár Gábor: Nyitott tenyér 1102
DÉVÉNYI IVÁN: Két könyv a XX. század magyar képzőművészetéről – – – – – – – – – – – – 1103

RAJZOK

BÁLINT ENDRE – – – – – – – – – – – – – 1079
GÁBOR JENŐ – – – – – – – – – – – 1068, 1104
KMETTY JÁNOS – – – – – – – – – – – – 1082
KOVÁTS ÉVA – – – – – – – – – – – – – 1014
SOLTRA ELEMÉR – – – – – – – – – – – – 1928
SOMOS MIKLÓS – – – – – – – – – – – – – 1081
VAJDA LAJOS – – – – – – – – – – – – – 1039
ZÁGON BERTALAN – – – – – – – – – – – 1080
A műmelléklet MARTYN FERENC munkája – – –

Szerkeszti:
TÜSKÉS TIBOR
főszerkesztő

BERTHA BULCSU, CSORBA GYŐZŐ, LÁZÁR ERVIN, PÁKOLITZ ISTVÁN

Jelenkor. A Baranya megyei Tanács lapja. Megjelenik havonta

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók: 24. Telefon: 13-05.
Szerkesztőségi órák: kedden és csütörtökön 18—19 óráig.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadóhivatal: Dunántúli Napló Lapkiadóvállalat. Pécs, Hunyadi János u. 11. Telefon: 55-91, 50-00. — Egyes szám ára 6,— Ft. Évi előfizetés díja 72,— Ft. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hirlapirodánál (Budapest, V. József nádor tér 1.) Egyéni előfizetési csekkszámla száma: 61 068. Közületi előfizetési csekkszámla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.
Felelős kiadó: Braun Károly

63-1858 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Kassák Lajos

EMLÉKKOSZORÚ

Ő halt meg akit nagyon szerettem
igaz hogy
sosem vallottam meg neki.
Akkor csak a barátja voltam.
Egy másik férfival élt
három gyereke hites apjával.
Mindössze huszonkétéves
s a három gyerek mint a szegénység sápadt virágai.
Egyik még az anyja tején nevelődött
esténként a nagyanyjuk mosdatta le őket
a zománcát vesztett
zebracsíkos lavórban.
Igen ők a szegénység sápadt virágai voltak
a szomszéd gyárfalak árnyékában.
Sok volt a sírás
a kenyértelenség szomorúsága.
De jól bírták a zűrös nappalokat és hosszú éjszakákat
minthacsak kínpadra születtek volna
homlokukon a mártírium jegyével.
Ott csetlettem-botlottam közöttük
aztán én lettem egyetlen férfi a házban
a másik mintha füstté vált volna
többé sose láttuk.
1910
kemény télidő
sovány ígéretek
és egy ajtó
amit nem tudtam becsukni.
Az asszony hozománya három gyerek
három szánalomraméltó virágszál
és én már éreztem vállaim meghajolnak
a gondok súlya alatt.
Fiatal költő mindent súlyosabbnak éreztem
mindent sötétebbnek láttam a valóságnál
s csak testem élt köztük.
Nem holmi öttusa bajnoké volt ez a test
hanem az enyém
egy fiatal költő teste
amit gyakorta cserben hagyott a lélek.
Nem ezen a tájon volt igazi otthonom
más hegyek szerpentinjein
más vizek sodrában
más csillagok alatt
más végletek közt
éltem szinte láthatatlanul.
Nem törődtem a bírák szigorával
sem az adóhivatallal
orvosok nagyképével
vénasszonyok siralmaival.
Az a pénz nélkül úr voltam
aki önmaga húsával táplálkozik.

Rögeszmém volt a végtelen felmérése
és meg tudtam elégedni a semmivel.
Hasonló voltam azokhoz a hivőkhöz
akik a mennyek kapuin zörgetnek
feledve rongyaikat és sebeiket.
Nem ittam alkoholt
és a megrögzött iszákosokhoz hasonlítottam
behunyt szemmel bolyongtam
anélkül hogy letértem volna az egyenes útról.
Már tudtam
horgonyaimat a tenger mélyére vetettem
íme hát a sajkát
amit álmaim fénypontjaiból készítettem
semmi baj nem érheti
mert én magam vagyok a tenger
felette az ég
rajta az ezüstporral behintett
tejút is én vagyok.
Féltem a haláltól
s nagyobb biztonságban éltem minden halandónál
oldalamon már az asszonnyal
aki elhagyta értem három gyerekét.
Nálunk senki sem lehet boldogabb
mondtam őszintén és meghitten
s mégis ha megcsókoltuk egymást
a bűnösök szomorúsága
összeszorította torkunkat.
De ez már nem változtathatott a mérleg játékán.
Azt mondtam az enyém vagy
és ő is ezt mondta
az enyém vagy.
Boldogan szavalta verseimet
gesztusok és szenvelgő grimaszok nélkül
úgy ahogy megszülettek a mélyben
ahogyan a napvilágban kiteljesedtek
és én láttam őt a színpadon
Maeterlinck
Szent Antal csodájában.
Ó Isten Isten
hogyan múlik felettünk az idő
milyen elszabadultan forognak
sorsunk olajozatlan kerekei.
A színpadon
a nézők szemének kereszttüzében
ő volt a szegény együgyű szolgáló
mocskos zsákrongyával éppen a padlót mosta fel
mikor megjelent előtte
Szent Antal
fehér liliomszállal a kezében
ezüst glóriájában apró villanykörték égtek
s az együgyű szolgáló
nyitott szájjal bámult rá
összekulcsolt kezekkel
arcán a hervadó szűzesség pírjával
mint aki hisz a csodában
és mélyen megalázkodik előtte.

Láttam őt és nagyon szerettem
és ekkor született egy versem
az éjszaka drapériái közt anyámat idéztem meg
„aki ott sirdogált a nagy teknők előtt s a nehéz gőzökben néha megjelentek az angyalok. Fügét datolyát és cseresznyét hoztak tiszta ingecskéjükben és kövér kezecskéjükkel elsimították a mosónő szeméből a hajakat".
Anyám és feleségem egyazon alagúton át
indultak a hajnal kapuja felé
én lámpással a kezemben
haladtam előttük
miközben könnyeztek a szemeim
s egy szebb jövőről énekeltem.
Azt hittem jó szóval gyengéd simitással
meg tudom váltani a világot.
Mértéktelen étvággyal verseket faltam
és verseket szültem anyai fájdalommal.
Látomásaim szövevényei közt
az apokalipszis lovait hajszoltam
keresztben átúsztam az idő folyását
elvesztem a térben
aztán megint a feleségem karján találtam meg magam.
Hallottuk a három gyerek távoli sirását
s csak mentünk
mentünk
keserű izekkel a szánkban
vérünk forróságától gyötörten.
Éreztem valamikor én is
síró az anyja után kiáltozó gyerek voltam
s ime most egyedül kell magasba emelnem
a gyűlölet és a szeretet zászlaját.
Nem voltak megbocsájthatlan bűneim.
De tudtam
mindazért amit tettem és nem tettem
a saját tüzemben kell elégnem.
Aludj aludj én csöppségem
dúdolta anyám a bölcsőm felett.
A mécses vérző lángja
megvilágította a falakat
amiken fekete árnyak imbolyogtak
nyitvatartották a szemem
és bekúsztak a szivembe.
Menekülni szerettem volna
s a permetező korom
elzárt előlem minden utat.
Ilyen volt gyerekkorom
s most három elhagyott gyerek sírt utánunk.
És mi csak mentünk
mentünk
háborúkkal és forradalmakkal találkoztunk
úgy sejtettük
egy kiengesztelhetetlen szörnyeteg
él valahol a sárga ködök megett
és tüskefogaival
fekete holdas körmeivel

gyötör bennünket folyvást.
Megkínzottak és meggyalázottak lettünk
mint Dosztojevszkij regényalakjai.
Feleségem volt az én áldozatokra kész Szonjám
aki elkísért pokoljárásomban
remélvén hogy egyszer kisüt felettünk a nap
s az emberek leveszik előttünk kalapjukat.
Nagy a világ mégsem tudtunk nyomtalanul elveszni benne.
Leróttuk tegnapi adósságainkat
ma újabb kölcsönökért esdekeltünk
s mint az ökrök
húztuk minden haszon nélküli igánkat
a síkság forró homokján
vagy eltévedtünk egy erdőben
féltünk a mély csendtől
a láthatatlan nyüzsgéstől
a kígyósziszegéstől.
Fogadalmaink hínárjába gabalyodtunk
de ismét kitörtünk
folytattuk azt amit nem akartunk folytatni
és mi mást tehetnénk
megöleljük egymást
a jobb remények szédületében.
Egy beigért tragédia szálait
szőjük
vakon
és jó képet vágunk hozzá.
Hány éjszakát virrasztottunk át
egymás előtt is szégyenkezőn
hányszor fordítottuk el tekintetünket
az utcák járókelőiről.
Valami féreg rágbatta szívünket
vagy talán a láthatatlan angyal
űzött bennünket a láthatatlan kardjával
nagy sötétségeken át
az irreális térben.
és hányszor ültünk
összefont kezekkel
akár a siralomházban.
Sóhajokat küldtünk a táj felé
ahol a hajnal születik meg
harangok és gyárkürtök lármájával.
Mérhetetlen volt bennünk
az élet vágya
És hányszor ültünk
Anyám ha sejtette volna
mi lesz belőlem
így könyörgök
szakíts le elapadt melledről
dobj a kút fenekére.
Nem egyszer gondoltam apámra is
akitől úgy szakadtam el
ahogyan a férges gyümölcs
elszakad fájától.
Mea culpa ó mea culpa.
Játszottam testetlen játékszereimmel

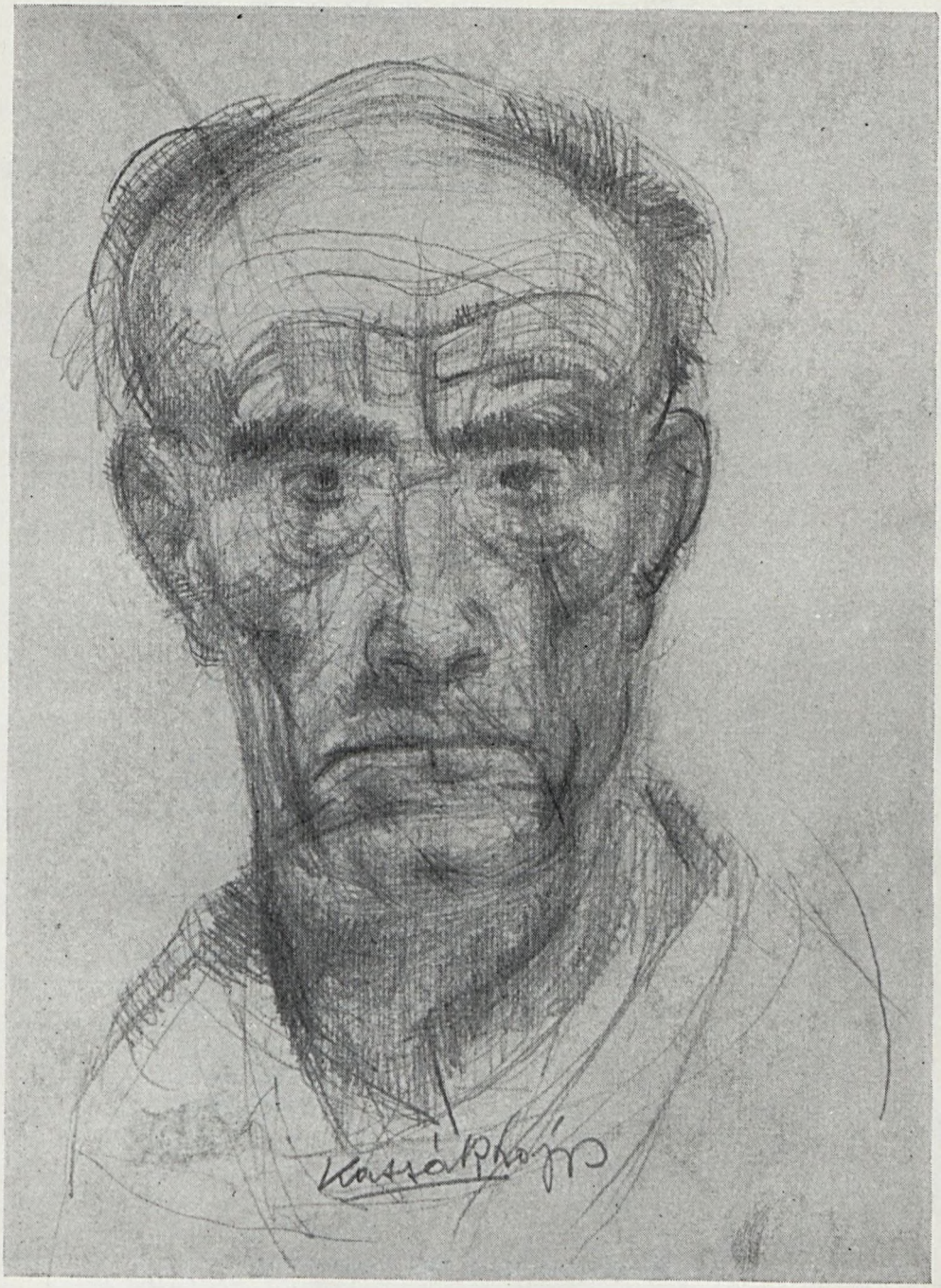

Martyn Ferenc: Kassák Lajos (ceruzarajz) 1963

mint aki a nagy
katedrális
helyreállításán dolgozik.
De már tudom
saját árnyékomat kergetem
fürkészem a semmi mélységét
elundorodom ha saját képmásomat látom a
folyó tükrében.
Milyen kegyetlenül egyedül lennék
ha az asszony nem menetelne oldalamon.
Végtelen hála
és dicséret
a szerelméért.
Olyan volt ő
mint a jótétemény maga
mint egy virágos kert illata
mint az a valótlan kéz
amely olykor olykor
mély álomba merített
mint az az ajándék
amit nem kértem soha
és boldoggá tett ha megérkezett.
Mindenét megkívántam
és mindenét nekem adta.
Aztán elindult a hosszú magányos útra.
Ki tudja hol járhat most
átokverte tájakon bolyong tán
vagy éppen a Paradicsomkert kapujában áll
bebocsájtásra várakozón
vagy a legmagasabb hegy csúcsán ül
és kedves szoprán hangján énekel
vagy talán igazánból már nincs sehol
elvesztette súlyát
átlátszóvá vált mint a levegő
s csak a szörnyű kis ballada őrzi emlékét
. . . . . .
„Enyém volt ő s engemet mint rózsát viselt kebelén
s maga is egy rózsa volt szegény.
Ki érti meg súlyos bánatát
virágot szedett a réten egy nyárvégi nap alkonyán
aztán sírt és megölte magát".

Karácsony éjszakája van.

Lehajtom a fejem
és panaszkodom
panaszkodom.

NINCS ÁRNYÉK AZ ARCODON

Órákig feküdtek már a parton, egyikük sem szólt semmit.

– A homok, ez a sárga homok folyton az apámat juttatja eszembe – mondta egyszercsak Olga. – Ilyen sárga bajusza volt. És ötvenhatban New Jerseybe ment egy tizenkilenc éves lánnyal.

A nap őrülten sütött, bőrüket perzselte a forróság. Vakítóan szikrázott körülöttük minden.

– A te papád egy állatkert volt. Tizenkilenc éves lánnyal és homokszínű bajusszal képtelen ötlet nekivágni a nagyvilágnak.

Ezt Feri mondta, aki hanyatt feküdt a lilacsíkos fürdőköpenyen.

– Szerintem nem ez a lényeg – mondta Linti Olgának, és éppenhogy megemelte a fejét. – Őt az teszi rokonszenvessé, hogy megcsinált téged. Mindenki művel egyszer egy klassz dolgot, aztán eltűnik. A te apád is ezt tette. Megcsinált téged, aztán egy napon elment.

Olga eltűnődött. Hosszú ideig hallgattak megint.

A strand stúdiójában éppen ötödször tették föl a Twist again lemezét.

– És neked mi a véleményed apáról, Miklós? – kérdezte később Olga a harmadik fiútól, aki valamivel távolabb feküdt hanyatt a csupasz füvön, és az arcát képes újsággal takarta be.

– Semmi – mondta a fiú.

– Mégis? A lány annyi idős volt, mint most én: tizenkilenc éves. Apa negyvenkét éves volt akkor. Te mit tettél volna a helyében?

– Leborotváltam volna a bajuszomat – mondta Miklós az újság alól.

Újra csönd. Linti oldalára fordult, karjait hosszan elnyújtotta maga mellett. Vékony, feketére sült teste volt.

Feri magához húzta Linti piros-pöttyös labdáját, és a feje alá tette. A kis kék fürdőnadrágja fölött húzogatta hasán a szőrszálakat. Félig húnyt szempillái alól nézte a hasát.

A lány körbe nézett, és tekintete megállapodott egy férfin, aki a közelben feküdt az olajfák alatt. Később Olga is lefeküdt, karjaival takarta el az arcát.

Miklós hasra fordult, az újságot maga mellé dobta. Széles, bronzbarna hátára furcsa, kusza ábrákat nyomott a fű. Melege volt. Érezte, hogy a gerincén végig izzadtság folyik le. Az álla alatt a nyakát is csípte az izzadtság.

A stúdióban valamit bemondanak. Idegesítő az ilyesmi, mert összefüggő szöveget nem lehet hallani. Valami szőke kisfiúról kiabál egy undok női hang.

– A bejáratnál... a bejáratnál... a bejáratnál... – hallatszik többször a kabinsorok felől visszavert töredék. De nem lehet többet kihámozni belőle.

Újra lemezt tesznek föl.

Vico Torriani.

– Menjünk fürödni – nyögi Linti.

– Nem lehet – mondja Feri –, itt nem lehet megmozdulni. Az emberek betemetik a partot. Semmi kedvem izzadt testeken át kalimpálni. És különben is mindjárt öt óra, őrségváltás. A váltás pedig csak szárazföldön lehet.

Gyorsvonat robog át az állomáson. Erős fütyölése közeledik, majd hirtelen távolodik. Egy időre elnyeli Vico Torrianit. A fütty hosszú és fülhasító, majd mély és lassan elenyésző.

– A Doppler-elve – mondja Feri.

– Hát az meg mi? – kérdezi Linti.

– Te állat – mondja Feri.

Miklós fölül, az órájára néz. Öt óra. Olgára pillant, de nem látja a lány arcát, mert eltakarja a karjaival.

Körülöttük tényleg szinte járhatatlan a hely a sok embertől. Mellettük egy család telepedett le. A kövér nő és a csontos, szőrmók férfi kék lábasból sült húst szedegetnek ki, tele szájjal esznek. A szemeik kidagadnak, a semmibe révednek a víz felé. Melletük vizes hajú, copfos, sovány lány áll, főtt kukoricát eszik. Nedves szatén fürdőruhája a testére tapad.

– Öt óra! – kiáltja Linti és föláll.

– Váltás, uraim – mondja Feri és ő is föláll.

Miklós Olgára néz. A lány lassan fölül, szemei nedvesek és vörös a környékük. Nem lehet tudni, sírt-e vagy csak az izzadtságtól van, amint a karját rászorította az arcára.

Linti Miklós elé lép.

– Na gyerünk, öregem. Essünk túl rajta, azt hiszem, kellemes heted lesz. Nekem is az volt.

Miklós még mindig a lányt nézi. Nem áll föl.

– Na, mi lesz? – kérdezi Linti.

– Eredj a fenébe! – mondja Miklós. – Nem érted? Menj a pokolba innen!

– Ez napszúrást kapott – röhög Linti. – Ápolgathatod, öregem – fordul Olga felé.

A lány nem szól, megint az idősebb férfit nézi, aki az olajfák alatt pokrócon fekszik, és színes fedelű könyvet olvas. A kezével a nagy fehér tomporát vakargatja, óriási, szarukeretes szemüveget visel. Mellette a fűben csauszínű cipőire teregette a zokniját.

– Még utóbb szerencséd lesz. Olgácska még egy hétig nálad marad, mivel ez az ürge nem hajlandó átvenni. Ó, hogy nem velem történik meg az ilyesmi! Egyébként olvastam valahol, hogy a nagy hőség esetenként impotenciát is okozhat – mondja Feri és aprókat röhög.

– Na, mi lesz? – kérdezi Linti újra Miklóstól.

– Semmi. Öt óra. És kész. Az lesz, ami lesz. Olga nálam van.

– És az átadás?

– Mondtam, hogy menj a jófenébe! Elegem van belőletek.

– Hagyd – legyintett Feri. – Nem látod, hogy bezsongott.

Linti leült. Később a vállát vonogatta, egy száraz fűszálat tett a szájába, megint fölállt, és a tó felé indult a combok, fejek, mellek, karok között botorkálva.

– Hova mész? – kiáltott utána Feri.

– Kihallgatásra Erzsébet angol királynőhöz – szólt vissza Linti, és kiköpte a fűszálat.

– Várj, akkor én is jövök – mondta Feri, és elindult. Amikor elment Miklós mellett, azt mondta: ürge.

Miklós hanyatt feküdt, karjait a feje alá tette.

– Mi bajod? – kérdezte Olga, de nem nézett a fiúra, újra a szarukeretest figyelte.

– Semmi.

– Látom.

– Semmi. Semmi, semmi... Hogy az isten verje meg! Semmi nem történik. Soha semmi sem történik!

– Mit akarsz?

Miklós nem válaszolt. Oldalt a lányra pillantott, aztán a szarukeretesre.

– Ki ez a hapsi?

– A volt tanárom – mondta Olga. – Még az általánosban. Itt nyaral. Néha bejön hozzánk a presszóba. Megcsinálom a feketéjét, megissza és elmegy.

– És?

– És nem ismer meg. Se ott, se itt. Már nem ismer meg.

– Baj?

– Nem. Csak akkor nagyon jó volt hozzám. Ismerte apát. Amikor apa elment, ő megállított az iskola folyosóján, végigsimított az arcomon. Szomorú volt a szeme a sokdioptriás szemüveg mögött.

– Érzelgős szivar. Azt hiszem, túlságosan sok regényt olvashat – mondta Miklós.

Hallgattak. Mellettük a húsevő család fölkerekedett, fürödni mentek.

– Közel harmincnégy fok van árnyékban – magyarázta az apa a feleségének meg a lányának, amikor elmentek mellettük.

Balról fiatal nő és férfi feküdt. Átölelték egymást, a lábaik kalimpáltak a levegőben. Aztán egymásba fonták a lábaikat. Aprókat nevettek, és csókolóztak is. A férfi hirtelen mozdulattal hasra dobta magát a nő mellett. Egyik lábát rázhelyezte a nő lábára, lefogta. A nő kiszabadult, nevetve gurult egyet-kettőt. Nekiütődött egy guggoló öregembernek.

– Pardon – mondta a nő, és kuncogva húzta be a nyakát. Fenyegette az ujjával a férfit, hátrasimította a homlokába hulló haját. A férfi is fölült. Fölhúzta a térdeit, átkarolta a lábait. Duzzog. A nő mellé húzódik, végigsimít a férfi hátán. Elhelyezkedik mellette törökülésben, és nyomkodni kezdi a férfi nyakán, vállain és hátán a pattanásokat.

– Menjünk! Menjünk innen – mondta Miklós. – Gyerünk el hozzád.

Fölálltak, a lány szedegetni kezdte a holmikat, a víz felé nézett, szeme fölé tartotta a tenyerét.

– Hagyd őket a fenébe – mondta Miklós. – Végeztem velük. Torkig vagyok ezzel a két állattal.

– Mondd már meg az istenért, mi bajod?

– Semmi.

Csak úgy, fürdőruhában mentek ki a strandról. Az olajfákkal szegélyezett fürdősoron mentek. Olga papucsai csattogtak, Miklós mezítláb lépegetett a fűben.

A strand kerítése melletti parkírozó helyen benzin, por és pneumatik illata terjengett. Egy bordó Volkswagenben hátat fordítva egymásnak férfi és nő vetkőzött a hátsó ülésen.

– Szóval, az ott a fa alatt a tanárod volt?

– Igen – mondta Olga. – Miért? Azt gondoltad, a szeretőm? Nem. Csak hárman vagytok. Csak ti voltatok az életemben. Igaz, heti váltásban, de jó barátok vagyunk, nem?

Miklós a lányra nézett. Szemei nedvesek voltak. Szánalmasnak látta most Olgát a sovány, barna kis testével, a halványzöld bikinijével.

– Mondd – kérdezte Olga –, miért nem csináltad most a szombat öt órai ünnepélyes átadást? Ezek mindig jó heccek voltak, nem?

– Nem csináltam, és kész. És nem is fogom többé!

Szó nélkül mentek.

Az emeletes nyaraló udvarán, ahol Olga szuterénos albérleti szobája van, pingpongoznak a gesztenyafa alatt.

– Szia, Olgi – mondták a fiúk.

– Szia – mondta Olga, de nem nézett rájuk.

Lementek a szobába.

Félhomály és hűs volt idelent, Olga bezárta az ajtót.

Miklós a kockás pléddel letakart heverőre dőlt, Olga a spanyolfal mögé lépett, levetette a bikinit, és kék köntösben lépett elő. A haját igazgatta.

Elhúzta a bútorvászon függönyt, amitől sötétebb lett a szoba. A fehér szekrény emlékeztetett a kórházi bútorzatra, ilyen volt a bádog éjjeliszekrény is a heverő mellett. Rajta magnetofon, Olga lenyomta a billentyűt. Halk dzsessz terjengett a szobában, és parányit hallatszott a készülék lihegése is. A macskaszem zölden vibrált, a kerekek lassan, egyenletesen forogtak.

A lány Miklós mellé ült a heverőre.

– Lengyel vodkám van – mondta.

– Nem kell.

Olga a fiú vállára tette a kezét. A sötét bőr forró volt a tenyere alatt.

Miklós maga elé bámult a színes rongyszőnyeg kusza vonalaira. Kintről nevetés és a pingpong labda kopogása hallatszott.

– Meg kellett volna csinálnod ma azt az átkozott átadást. A fiúk most dühösek rád. Jó barátok vagytok, nem?

Miklós nem válaszolt.

Olga most fölállt, és bohócos mozdulatokkal játszani kezdett.

– Én, Keller Linti ma, szombaton délután öt órakor átadom neked Vidákovics Olgát, akit Feritől vettem át, és egy héten át szerettem, el nem hagytam, megvédtem és megőriztem neked... Aztán te jössz: Én, Sulyok Miklós átveszem Vidákovics Olgát, ígérem, hogy egy héten át szeretem, el nem hagyom, megvédem és megőrizem Ferinek. Isten engem úgy segéljen! Jelszó: My bed is my castle.

És Olga az ágy fölé nézett a falra, ahol a három fiú nagyméretű fényképe mellett kis sárga selyemdarab lógott piros zsinóron. Fekete betűkkel hímezték bele: My bed is my castle.

– Isten engem úgy segéljen... – mondta mégegyszer Olga, és elcsuklott a hangja. Hangos zokogással borult az ágyra, vállai görcsösen rángatóztak.

Miklós még mindig a szőnyeget nézte.

Amikor a lány sírása csillapodott, Miklós a karjára tette a kezét. Aztán ráhajolt a lányra, arcát a hajába fúrta.

– Mi van veled?

A lány fölemelte a fejét, arcához húzta a fiú kezét, rászorította.

– Semmi... semmi... Nagyon jók vagytok hozzám. De nem szerettek. Vagy szégyellitek mutatni. Nem tudom. A tanár keze is így volt akkor az arcomon, mint most a tied.

Miklós végigsimított az arcán, és hátul, Olga tarkóján összefogta a rövid haját. A lány szemei még mindig könnyesek voltak.

– Apáról is olyan csunyán beszéltetek. Te is. Pedig ő szeretett engem. Azt hiszem, ő nagyon szeretett engem.

Olga fölállt, odament az ablakhoz, félrehúzta a függönyt. Sokáig állt a falnak támaszkodva, a túlsó parti hegyeket nézte.

– Nézd, ott messze. A hegyek oldalán. Az a fehér valami. Mit gondolsz, mi lehet az? Ház? Szikla?

Miklós az ablakhoz jött.

– Nem tudom.

– Sokat nézegetem. Ha egyedül vagyok, mindig átnézek oda. Sárga és narancs színű foltok is vannak. És ott föntebb pedig zöldek. Biztosan erdők. Gondolod, hogy azok ott erdők lehetnek?

– Valószínűleg erdők – mondta Miklós.

– Te nem szoktad azokat nézni odaát? – kérdezte Olga.

– Néha igen. Arra is gondoltam már, hogy egyszer el kellene oda menni.

A lány tágranyílt, nagy szemekkel nézte a fiú barna arcát, fényes, fekete haját. A szemei nevettek már.

– Te! Miklós... Én holnap szabadnapos leszek. Vasárnap lesz. Menjünk el.

Miklós elnevette magát.

– Hát jó. Az öreg Ikládi csónakján megyünk. Még ma elkérem tőle. Hányra mész ma dolgozni?

– Nyolcra.

– Hajnalban indulunk – mondta Miklós, és két tenyerébe fogta Olga arcát. Az ablakon beömlő fény felé fordította.

– Szép vagy – mondta halkan. – Milyen szép vagy így! Most nincs árnyék az arcodon.

Hosszan csókolták egymást, aztán a pamlaghoz mentek. Olga köntöse, mint egy madár röppent föl a szobában, és szétterült szárnyakkal hullott le a padlóra.

Sötét volt már a szobában egészen, amikor Olga fölült Miklós mellett, és lelépett az ágyról. Éjjeli lámpát gyújtott, a spanyolfal mögött mosakodott és öltözött.

A fekete presszós ruháját vette föl, a fehér keményített kötönyét meg a hajába való szalagot a karjára tette.

– Alszol? – kérdezte.

– Nem.

Olga a fiúra nevetett, aki még mindig feküdt, a kockás pléd a melléig takarta.

– Itt maradsz? – kérdezte Olga.

– Nem, átmegyek Ikládihoz. Később talán benézek hozzád is.

Olga az ágyhoz lépett, megcsókolta a fiút. Miklós átfonta karjaival a nyakát, a magáéhoz húzta az arcát. Olga sóhajtott.

– Mi az?

– Miklós. Olyan furcsa voltál ma... De most már boldog vagyok. Olyan jó lenne veled... Hidd el, olyan jó lenne...

Elhallgatott.

– Mondjad. Mire gondolsz?

– Nem is tudom – állt föl Olga. – De... ha nem jönnénk vissza. Holnap. Onnan...

A fiú hallgatott. Cigarettát vett le az éjjeliszekrényről, rágyújtott.

– Ha akarod, nem jövünk vissza.

– Soha?

– Soha.

Amikor elment a lány, Miklós fölkelt. Az ablakhoz ment, Olga után nézett. A kavicsos úton ment az erős lámpafényben úszó udvaron át. A pingpong labda még mindig kopogott. Az üdülők közül két fiú és két lány párost játszott. A nagy fára szerelt két százas körte világított.

Miklós öltözni kezdett, hogy beszélhessen Ikládival a csónak ügyében...

Galambosi László

SIRATÓ SZERELMES ÉNEK

Sirattalak vad hómezők fölött
s te nem hallottad zokogásomat
a fagy hatalmas szekereitől.

Sirattalak a Tavasz ágain,
minden virágon szemed ragyogott,
de nem láttál meg, fáradt arcomat
zöld árnyék-éj takarta súlyosan.

Sirattalak kilencven éjszaka,
midőn az ég kék berkei mögött
lopakodtál százezer csillagon.

Sirattalak az Ősz gödreiben,
messze mentél, nem láttad, hogy suhan
a fájdalom nagy hattyúszárnyakon.

Tornai József

MINT A HATTYÚ, MOST ELÚSZHATNÉK

Helyetted – leinnám magam.
De nincs jogom a részegséghez:
itt ülünk a nap asztalánál
és a szónak is mennyboltja van.

Te se tudtad, hogy idetévedsz
a jegenyékkel titkolózni
s melleden cipelni az őszt,
mint aranyba-dűlt szalmafészert.

Bámul a vízre a torony,
látod, az isten lakott benne.
Most már a tó meg a szemed
az angyalokat is elnyelte.

Ha volna helyem a világon,
hamarosan azt is elszórnám:
ne lássak máskor embereket,
csak míg az ujjaid babrálom.

Lesd a fűzfát, hajolj a számhoz,
mindegy, akárhogy ünnepeled:
fényből csurgatták a vérünk,
semmi közünk az éjszakához.

Mint a hattyú, most elúszhatnék,
nézd, lent a hullám hogy dobálja,
De újból és újból fönnakadok
énekeden és szempilládba.

Mezei András

HEJ JOZSE HEJ

Hej Jozse hej – a libák hova szálltak
a tarlón az agyonázott ég agyagos
sártömegében, hol nap koszorúzta
bütykös lábnyomokat: láttuk az istent!

Te

a gyarmati iparos gyereke, én meg
a nógrádmarcali boltos unokája –
a testünk csurom víz volt,
s az egész föld!

Még a harangszó is nehezen szállt.
Mélyen a felhő-rongyok alatt
sziszegő ludaink úsztak – az árnyékuk
mint a lapos kő surrant a pocsolyákon.

Tükrében: hintók, sárba ragadt szekerek,
főjegyző, Szentantalka-szobor, kispap,
jó zsíros kalapok, lócák, csendőrök
(akiket kikerültek) s két idegen gyerek
a libákkal fut haza, fut fedelet keresőn,
faluszélen:

Hol próbababát szuronyoztak,
gránátot hajigáltak, és a parancsra,
arccal a pocsolyákba feküdtek
a büszke leventék . . .

Hej Jozse hej, gyerekévek! – Mint a szárnyasok
szárítkozunk még mindig a napban.

Raffai Sarolta

RÉSZEG VIRÁGZÁS

Vas indul gazdag, hömpölygő folyamban,
nincs gátja, partja, – megállíthatatlan.
Kútgémre horkan. Dől a villaág,
ostorfa sír. A káva torka tág:
iszapba fullaszt láncot, vödröket,
korszakot zárni lendülnek magasba
s csobbannak lent a nehezék-kövek.

Vasszív dobog. Szivattyú hörpöl hosszan,
gargarizál a víz a bő torokban –
palló reccsen. Gyorsul a fémözön,
ívben szökell, a túlsó partra hág
örökül hagyva míves hajlatát.
Megrészegül. Buborékot fújva
táncol, bokázik, tajtékot dob át
a házfalon, s bent hűs káddá mered,
csapot prüszköl, csöveket, fényeset,
végigszalad a falun. Fut tovább.

Az út szegélyén kócos orgonák,
akácok, vékony, kamasz-jegenyék:
egyik sem fél. A fémtükörbe lesve
mind magasabbra emeli fejét.

ÁHITAT

Fanyar homály. A téglán a penész
világol s halvány derengésbe vész
az asszony arca. Teste guggon ül
és erjedt párák kötözik körül
torkon, tüdőn véreres csíkot szántva.

A szem alig lát. Csak a kéz tapint.
meleg fészekké gömbölyül, amint
a szabálytalan gumókat vigyázva
ejtegeti a tágölű kosárba.

Lépcsőkön fel. Megáll, s csak nézi, mert a
csíraerdő sokszáz vékonyka gyertya
s úgy viszi, lassan, mint pogány papok
valaha kőre az áldozatot.

Csordás János

MÁR NEM IS AZ ISTENT

Elmúlik ez a nyár is, egyszerűen, mint a tavalyi
Érik a köd a Bakonyban, erre húz lefelé, délnek
Falkában jön a szürkeség, átöleli a fűszálakat
A szőlőfürtökön megázott méhek döngicsélnek
Készülnek köhögni az öregek, fogván az ajtófélfát
A kerítést, a falat a házvégig vonszolódván
S már nem is emlékeznek erre a nyárra
S a másikra sem, nem gondolnak a boldogságra
Összetört az isteni színű szivárvány
Cserepei lekopogtak, akár a színes márvány –
Hol van az éjféli lagzi, mikor a menyasszony
Készült lehúnyni szemét, hogy a vér gyönyöre felbuzogjon?
Jaj, a lagzi közepén nagy kutakat ásnak
Beletáncol a násznép, példája ez az árulásnak
Elárultak minden gyönyört, rablók lesnek a virágra
„Elmúlik a nyár" – – ez a boldogság elárulása – –
Látod, tudom ezt is már, erre gondolok hogy jön az ősz:
Deres lombjaim templommá állnak össze
ott térdelek én, s már nem is az istent –
a rejtezkedő Halált süvegelve –

Gömöri Jenő Tamás

KOSZTOLÁNYI DEZSŐHÖZ

A Lógodi-utcában: utcádban jártam ma,
Mely mint egy lomblángú liget, olyan kies
S hol a Valóságból a Mese ki-kiles
S a Csend hegedűjén mintha Isten játszana.

S házadat, melyet kerestem, nem találtam ott:
Mint embersíron – házad helyén a fű nő!
Szívembe nyilallt: mi emberi, mily tűnő –
S mint a szegény kisgyermek, némán úgy álltam ott.

Tested tovatűnt, házad' a Vész tüntette el –
Mégsem porladsz el házaddal és tünt testeddel:
Lelked lebeg, szállong az Utcádon. S mintha

*Verset lebelne a lombra a Zöld Tinta**
S a Csendben szót szóba, betüt betűbe fonna
A tünt Idő egy mágikus magnetofonja.

* Kosztolányi kedvenc tintája volt a zöld tinta; mindig azzal írt.

COSTA BRAVA

A barakban csak felhúzott térddel, egymásnak döntött háttal lehetett ülni.

– A heringek rég fellázadtak volna – állította Tüzér.

– A göngyöltek nem – vélte Cigány. Gyerekember volt, mutált a hangja. Körülnézett, várta a hatást.

Nem nevetett senki, a nevetés is mozgás, az is fáraszt. Tüzérre sandítottak, bírja-e még; keshedtebb háta volt, mint Somának, valahányszor vakaróznia kellett, a halott a Parancsnokra zuhant. Jobb fenekét alátámasztották ugyan rongyokkal, de dőltében lehullt arcáról a fekete klott gatya; ilyenkor percek alatt belepték a legyek.

–Télen akár egy hétig is elállt volna – mondta a Parancsnok.

– Talán két hétig is – mondta Cigány.

Tüzér nem nyilatkozott, óvatosan ingébe csúsztatta jobbját.

– Egy hétnél tovább nem – mondta a Parancsnok. Szelíden beszélt, kissé paposan. – Egyszer láttam a Costa Braván egy vízihullát...

– Hol?

– Costa Braván, a spanyol Rivieran. Egyhetes, ha lehetett, a dagály vetette ki, márpedig a só köztudomásúlag konzervál...

– Az más – mondta Cigány.

– Miért?

– Itt érzik, hogy szükség van rájuk.

– Jeles – mondta Tüzér. – Jeles felelet!

Egy darabig az ablaknyílásra meredt. Koskaalakú volt, keret, üveg, deszka nélkül, két lucfenyő magaslott előtte; három hónap alatt lekopasztották törzséről a háncsot, cigarettának. Néha benézett egy-egy őr. Az árnyék vetődése szerint várták a marharépalevest.

Ők négyen alkottak egy bandát, most már csak hárman. Mások „feleség"-et választottak. azzal bújtak egy pokróc alá, ők négyen álltak össze. Védekezni és melegedni. Gyermekkoruk kiszolgáltatott éjszakáiban sem voltak ennyire magányosak, mint most sokszáz társuk között.

– Mit szokás enni Spanyolországban? – kérdezte Cigány. – Csirkepaprikást is?

– Azt is.

– Igazi paprikával?

– Igazival, de nokkedli helyett rizzsel meg moule-lal.

– Mivel?

– Moule-lal. Az egy fekete kagylófajta.

– És te ott ettél ilyet, Costa Braván? Mikor?

A Parancsnok elbizonytalanodott.

– Mikor is? Várj csak... 33-ban vagy 34-ben... abban az évben kaptam fizetésemelést...

Tüzér elhúzta a száját. Végre sikerült megvakaróznia; megnyálazott ujjahegyét dörzsölte a bőrébe. A barak túlsó végében ordítás szúrta át az egyhangú zsinatolást, néhányan arra fordultak, de senki sem kelt föl.

– Lengyel – mondta a Parancsnok.

– Vagy orosz.

– Nem, lengyel.

– Egyszer ettünk Kurszk mellett egy olyan babgulyást...! – mondta Cigány. – Rengeteg hús volt benne! Állítólag a lovakon kívül a feltrancsírozott trénkatonákat is belefőzték.

– Jeles – mondta Tüzér. – Jeles felelet!

Cigány vállat vont.

– Mi bajod velem?

– Semmi.

– Akkor mit jössz örökké ezzel? Jeles! Jeles! Jeles felelet! Elég volt a katalógusból, tanár úr!

– Hülye!

Cigány tekintete tanúként hívta a Parancsnokot. A Parancsnok huszonöt évvel volt idősebb nála, szikár, ínas, ilyenek bírják legjobban a lágert. Amikor a Szakács két hete közibük esett a keresztgerendáról, neki köszönhették, hogy nem verte agyon őket. De Cigány most látta, hogy semmit sem remélhet.

A láger homokra épült, sűrű fenyőerdők álcázták. Öt barak egyenként ezerötszáz-kétezer fogallyal. Se kivonulás, se „Arbeit macht frei", se Häftling-zenekar, se krematórium; tíz embernek egy komisz, délben fejenként negyedliter híg marharépaleves, ez is megtette. Napközben elviselhetetlenül párázott, éjszakára öt-hat fokra lezuhant a hőmérő.

Tüzér ezektől a hirtelen hőmérséklet-változásoktól irtózott legjobban. Az amúgyis horpadt arcok ilyenkor megüregesedtek, a szemek vésztjóslóan csillogtak, dideregni kezdtek a szívek. Csupa hipochonder, gondolta keserűen Tüzér, de ezek itt mind meg is halnak. Érezte, hogy a fázás alattomosan őt is átjárja. Még másfél óra. A két fenyőnek sötétbe kell vesznie, hogy Cigány felváltsa.

– Előbb a kakaót meg a vajat rakták a dobba – mondta a Parancsnok. – A tej, a mandula, a mogyoró csak később jött. Persze, receptje válogatja, a borneói kakaó például könnyen a tepsihez ragad...

– Nem megy a fejembe, hogy utálhattad a csokoládét – mondta Cigány. – Olyan szépen tudsz beszélni róla.

– A gyárban mindenki utálta. Émelyítő a szaga.

– Azért valamit csak szerethettél rajta. Különben miért maradtál volna ott tizenöt évig?

– Az ember nem szívesen váltogatja a helyeket – mondta a Parancsnok. – Megbecsültek, a brancsban elismertek... – Hozzáfűzte: – Persze, az az érdekes, hogy lesz áru a sokféle kulimászból.

– Áru?

– Az – mondta a Parancsnok. – Engem kizárólag az érdekelt: veszik, nem veszik. Mert maga a kóceráj... Csupa kiselejtezett krakszni egy pincében, a zörömböléstől a hangunkat se hallottuk.

– És most mégis milyen szépen tudsz beszélni róla! – lelkesedett Cigány. – Tudod, engem mindig levett a lábamról a szép beszéd. Másnap a zene, a mozi, a sport... – Az évzárókon mindig én szavaltam!

– A végin még kiderül, hogy színi pályára készültél...

Tüzér érezte, hogy a hideg egyre követelőzőbb benne. Soma könyöke hegyes volt, be kellett volna hajlítani mielőtt megmerevedik. Egy szelet kenyérért, gondolta, gyönge öt deka kenyérért őrizzük itt! Fél évet együtt húztunk le, már-már személyesen ismertük az anyját, feleségét, gyerekét, s most üzérkedünk vele, beváltjuk öt deka kenyérre. Összepréselte a száját, de a nyál így is összefutott benne.

– Tudod, Parancsnok... – mondta Cigány –, de ne nevess ki... én sokszor elgondoltam: szeretek én valakit? Szerethet-e az ember egyáltalán valakit? Nem úgy, hogy tiszteli, ragaszkodik hozzá, szívesen van vele... Az más, nem igaz?

– Más, persze.

– Mert hát szeretni olyan lehet... nem is tudom. Jutott már neked eszedbe, hogy meghalnál valaki helyett?

A Parancsnok elkomorult. Hallgatott.

– Ostoba kölyök – mondta aztán megereszkedett hangon.

– Miért? – csattant fel Cigány. – Miért vagyok már neked is ostoba kölyök?

– Olyan nagyon szeretnél felnőtt lenni?

– Na és ha szeretnék?

A Parancsnok elmosolyodott. Ritkán mosolygott, s akkor sem így. Cigány lekezelést vélt felfedezni benne, duzzogva legörbítette száját. A Parancsnok Tüzérhez fordult.

– Ne váltsalak fel?

– Már úgyse tart soká.

– Még cirka másfél óra.

– Nem kell.

– Miért nem?

– Csak.

– Hallod-e, veled is nehezen jut zöld ágra az ember.

– Miért akarsz velem zöld ágra jutni? Nem kell, és kész. Unom már, hogy örökké nyaggatsz! Engem ne pesztrálj, és nem vagyok Cigány!

A Parancsnok nem látta jól Tüzér arcát. Próbálta elképzelni olyannak, amilyennek tavaly szeptemberben az ungvári „Zöldkereszt" kórházban megismerte: öregedésnek ellentálló, konok kamaszarc, akaratos homlok, faggatózó, gúnyoros, zöld szempár. Két hétig feküdtek egy kórteremben, együtt álltak sorba a ruhakiadásnál, Tüzért ott keresztelték el a bokáját verdeső tüzérköpeny után. Három hónap kellett, amíg elmondja, hogy nős, de a felesége fényképét máig sem mutatta meg. Aztán Lorettóban elcserélt egy tubus Ultraseptilt s a csomag Leventé-t nekiadta.

– Ne bomolj...!

Tüzér csak nevetett.

– Mondd – kérdezte – ugye te sose voltál öngyilkos? – S amikor ő tagadóan rázta a fejét: – Mert én tizennyolcéves koromban kéthavonként. No, persze, csak félig, igazán nem akartam meghalni. Tudod miért? A gesztusért. Előző napon mindenemet szétosztogattam. Egyszer lecsatoltam a karórámat egy koldusnak. Ha láttad volna a pofáját! Még megköszönni is elfelejtette!

– Bogaras alak vagy te! hallod – mondta akkor a Parancsnok. – Szerettek téged a diákjaid?

– Nem is akartam, hogy mind szeressen – mondta Tüzér. – Kivételeztem velük. De akik kedveltem... Az egyik miatt kishíján kivándoroltam Palesztinába.

– Lány miatt?

– Lementem egészen Constantáig, harmadnap kellett volna behajózni. Délután kisétáltam a mólóra, néztem a tengert, akkor láttam először. Kerestem valamit, amin megállapodhat a szemem, de csak víz, mindenütt végtelen, fekete víz. Még aznap vonatra ültem és hazautaztam.

– És a lány?

– Nem tudom. Talán vele is úgy voltam, mint az öngyilkossággal, őt se csináltam végig.

Tüzér újra nevetett, ezúttal erőltetetten. Akkor a Parancsnok is vele nevetett, de most valamiért sérelmesnek találta a lorettói beszélgetést. Kár volt elfogadni azt a cigarettát, gondolta. Ha nem fogadja el, azóta Tüzér talán megmutatta volna az asszony fényképét is. Nagyon szerette volna látni ezt a fényképet, szőkének képzelte el Tüzér feleségét, szőkének és kissé molettnek, ellentétek vonzzák egymást.

– Mi ütött beléd? – kérdezte szelíden. – Mit kötözködsz? Ha mesélek, az se jó, ha hallgatok, az se. Haragszol valamiért?

– Nem – mondta Tüzér.

– Akkor mi ütött beléd?

– Nem tudom.

Nehezére esett a szó. Ajkába harapott, hogy fogai ne koccanjanak össze. Soma is így halt meg, gondolta. A Parancsnok akkor is a csokoládégyárról beszélt. Soma azt mondta: „Az én Ferkómnak volt egy akkora sztaniolgolyója..." Sose derült ki, mekkora. Érezte, hogy a Parancsnok vállára teszi a kezét.

– Miért mondtad, hogy pesztrállak?

– Mert pesztrálsz.

– Eddig jó volt?

Tüzér összeszorította a fogait.

– Jó vagy rossz? – faggatta tovább a Parancsnok. – Mi rossz van abban, hogy fel akartalak váltani?

– Hadd a tanár urat – mondta Cigány. – Ha úgy ragaszkodik Somához... Inkább beszélj a csokoládégyárról.

– Te ebbe ne avatkozz bele – mondta szelíden a Parancsnok.

– Mintha szívességet tennél... – dohogta Cigány.

– Te ebbe ne avatkozz bele!

Tüzér feltámasztotta öklével az állát.

– Beszélj neki a csokoládégyárról... – szűrte a fogai között.

– Lófüle!

– Beszélj neki a csokoládégyárról! – kiabálta Tüzér.

– Nem érdekel – jelentette ki Cigány.

A Parancsnok zavartan az egyikről a másikra tekintett. Vörös volt, két nagy elálló füle átlátszó.

– Idefigyeljetek... Én rögtön... Mi ütött belétek? Az ember kiteszi nektek a lelkét, ti meg, mint két vadmarha... A végén még megérem, hogy nekem estek!

Dadogott. Szelíd, kissé papos hangja megkarcosodott, ha felindult, erőt vett rajta a gyermekkorában legyőzött dadogás.

Hallgattak mind a hárman. Körülöttük zsibongó, közönyös közeg; később foglyok tértek vissza a tömegsír-ásásból, boldogan, hogy nem lőtték halomra őket. A Parancsnok arrábbcsúsztatta kezét Tüzér vállán, majd elrántotta, mintha gyöngeségen kapták volna rajta. Tanár úr, gondolta, nős ember! Ki kellene porolni a nadrágját.

– Ha olyan nagyon akarod... – szólalt meg bűntudatosan Cigány.

– Mit?

– A csokoládégyárat...

A Parancsnok újra mesélni kezdett a csokoládégyárról. Tüzér elfedte tenyerével az arcát. Érezte, hogy elerednek a könnyei, feltartóztathatatlanul csorognak, háta remegését Soma is átveszi. Micsoda sunyi halál, gondolta, talán észre sem fogják venni. Aztán majd itt őrzik őt is egy hétig. Váltás. Hajnalban kicsempészik Somát a barak elé, s őt támasztják meg. A könyökét biztosan idejében behajlítják, tanultak Soma esetéből.

Próbálta felidézni Irént, de az asszony arca teljesen elmosódott, s alakja gumiszerűen tágult, összeesett. Szerette. Csakugyan szerette...? Már ebben sem volt bizonyos. Egyszerre minden rettentően távoli lett, a hangok, az emberek, a saját érzései.

– A tunkmassza is émelyítő? – kérdezte Cigány.

– Az főképp. De az csak félkészáru.

– Mégis ott maradtál tizenöt évig.
– Az ember nem szívesen cserél helyet.
– És az az izé... Costa...
– Brava.
– ... milyen?
– Szép, nagyon szép. A parton hosszú kilométereken át föveny, a tenger zúg, tajtékzik... Verőfényesen süt a nap...

Tüzér szemgödrébe nyomta az öklét; aztán betapasztotta a fülét; aztán újra a szemét fedte el. Vacogtak a fogai, remegett. Megfeszítette a lábát, fel akart ugrani, de nem bírt.

– Mi az, magiszter? – morogta Cigány.

Soma a Parancsnokra esett, de Tüzérnek végre sikerült feltápászkodnia. Zúgott, dörömbölt a halántéka, émelygett, rázta a hideg. Soma úgy hajtotta fejét a Parancsnok ölébe, mint egy alvó baba. „Pesztra", dörmögte Tüzér, inkább csak azért, hogy megbizonyosodjék, tud-e még beszélni. S érezte feltartóztathatatlanul potyogó könnyeit.

– Mi bajod? – dadogta a Parancsnok. – Az ég szerelmére... mi bajod?

Tüzér üvöltött. Vinnyogó, szűkölő hangok bukdácsoltak ki belőle, imbolygott, s vele imbolygtak a hangok, a ráemelt arcok is.

– Mit akarsz? – üvöltötte. – Mit akarsz ránk tukmálni? Miféle ócska bóvlit? Costa Bravia csirkepaprikást esznek! A parton hosszú kilométereken át föveny! Mit maszlagolsz bennünket? A tenger zúg, tajtékzik... Verőfényesen süt a nap... Itt döglünk meg sorra, tegnapelőtt Soma, maholnap én... te meg... még fel sem akadt a szemünk, máris temetsz bennünket, temetsz a múltba, jó mélyre, a kiglancolt hazugságokba, a verőfényes napba meg a mouleos csirkepaprikásba... mintha oltott mésszel fröcskölnéd le a hullánkat! Gyalázat! Azt hiszed, nem tudom, hogy sose jártál Spanyolországban?

A Parancsnok hallgatott.

– Ugye jártál? – kérdezte elfúló hangon Cigány.

A Parancsnok ránézett, aztán lehorgasztotta a fejét.

– Na tessék! – kiáltotta diadalmasan Tüzér. – Folytasd! Mit hallgatsz? Milyen volt a föveny? A kabinsor? Apálykor rákok akadtak fenn a sziklákon, ugye? Esténként tánc a kaszinóban! És a nők! Gyönyörű nők voltak, csupa bronzvörös, nyulánk test, vakító fogsor... Ne, a nőkről mégse beszélj, ahhoz Cigány még kisfiú...

Tüzér megtántorodott. Cigány és a Parancsnok leültette. Aztán a Parancsnok átvette tőle Somát, és ő ellenkezés nélkül tűrte.

– Fázom – mondta bágyadtan.
– Kezd itt már hűvös lenni – szólt a Parancsnok.
– Igen, már egészen hideg van – kontrázott neki Cigány.
– Rájuk nézett, s tudta, hogy hazudnak.
– Rögtön visszaveszem Somát – mondta.
– Hadd csak...

Hulltak a könnyei ellenállhatatlanul. Egyszerre elhatalmasodott rajta az álmosság. Csak nem elaludni, gondolta görcsösen, csak nem elaludni! Az volt az érzése, hogy ébren nem halhat meg. S hirtelen tisztán látta Irént. Lusta, kissé ringó járással ment végig a napozón, tudta ,hogy nézik, szőke fürtjei lobogtak, arcára kacér közönyt erőszakolt. „Mintha örökké bálban volnál", mondta neki. „Érted teszem, te butus".

Ez is hazugság volt, s ő ezt is elhitte. Mindent elhitt, de ez akkoriban jó volt. Ezentúl... Próbálta kinyújtani a lábát, s megborzongott – a szemközt lévő helyet szorított neki.

– Terítsd rá a takarómat – mondta a Parancsnok.

Cigány sokáig matatott, a takaró becsúszott Soma alá.

– Jobban vagy? – kérdezte.
– Jobban.
– Jeles – mosolygott Cigány. – Jeles felelet!

Tüzér behúnyta a szemét, de nyomban ki is nyitotta. Még egyre fázott, de már nem vacogott.

– Mint egy ripacs – dünnyögte. – Úgy fogok lelépni, mint egy ripacs.
– Mit mondasz? – kérdezte Cigány.

Tüzér hangtalanul felnevetett.

– Nahát igazodjék ki rajta az ember! – kiáltotta a Parancsnok. – Akár a Ritz testvérek! Egyik percben sír, a másikban nevet!

Ez is hazugság volt, Tüzér tudta, de egy szót sem szólt. Már szürkült. A konyhából megjött a Szakács. Felmászott a keresztgerendára, odaszíjazta magát, senkivel nem állt szóba. Cigány irigyen felnézett, figyelte, hogyan nyújtózik. Csitult a zsinatolás. Az ablakban megjelent egy SS rohamsisakos feje.

– Tudod, Tüzér... – szólalt meg a Parancsnok – minden úgy összefolyik... ami volt... amit szerettünk volna...

– Most már mindegy – mondta Tüzér.

– Miért? – ellenkezett Cigány. – Egyszer csak ennek is vége lesz.

– Te hiszel benne? – tördelte Tüzér.

– Én tudom, hogy életben maradok – jelentette ki határozottan Cigány. Nem tudom megmagyarázni, miért de biztos vagyok benne.

– Nem úgy értem... – erőlködött Tüzér. – Nem úgy... De ha életben maradnál... elölről kellene kezdeni. Bírnád te elölről kezdeni?

– Nekem nincs elölről – mondta Cigány.

– Az életet mindig elölről lehet kezdeni – vélte a Parancsnok.

– Nem – lihegte Tüzér. – Csak folytatni lehet, a miénket pedig kettészakították.

– Marhaság! – mondta Cigány. – Olyan lesz, mintha két évet átaludtam volna. Ha egyszer kikerülök innen... Á, nem tudjátok ti, milyen szilvásgombócot tud főzni a mutter! Ha majd bepakolok tizenkét gombócot... igen, azután sétálni megyek, kirándulni... Iszom egy pohár sört, rendelek egy fagylaltot... El tudjátok képzelni? A pincérnek fehér köpenye van...

– Nem – mondta Tüzér. – Ha holnap megnyílna a kapu, az se számítana. Rosszul éltünk.

– Hogyhogy? – hűlt el Cigány.

– Ha jól éltünk volna, nem kerülünk ide.

– Lófüle! – mondta a Parancsnok. – Úgy beszélsz, mintha önként jelentkeztünk volnra.

– Te igen – mondta Tüzér.

A Parancsnoknak elszorult a torka. Elfordult, hogy ne lássák az arcát.

– Az más – mondta csendesen. – Én tudtam, mi vár rám... nem pontosan, de tudtam. Amikor azt a két taknyost elvitte a Gestapo, már tudtam...

– Miféle két taknyost? – kérdezte Cigány.

– Hallgass – mondta Tüzér.

Olyan kérlelőn mondta, hogy Cigány elhallgatott.

A Parancsnok folytatta:

– Olyan voltam, mint egy állat... mint egy sebzett állat... Semmi se érdekelt... Térden csúsztam, megcsókoltam a csizmájuk orrát, mindenemet nekik adtam... Nevettem, amikor ütöttek... Csak ők... ők ketten legyenek kint... Mindenre el voltam szánva...

– Arra is, hogy gyáva légy? – kérdezte csüggedten Tüzér.

– Arra is – mondta a Parancsnok.

Sokáig hallgattak. Tüzér érezte, hogy könnyei az arcára száradtak. Kevésbé fázott, de a beszéd kimerítette, már azt sem bánta volna, ha elalszik. Cigány egy ízben kinyitotta a száját, de végül nem szólt egy szót sem. Egészen besötétedett. Olykor csizmák kopogása hallatszott, német parancsszavak röpködtek. Cigány köhögni kezdett. Aztán újra hallgattak egy darabig.

– Tulajdonképp mind önkéntesek vagyunk – szólalt meg végül Tüzér. – Akár az őrök. De mi magunkat őrizzük. Egymást.

– Én nem akartam hagyni magam! – mondta haragosan Cigány. – Tudtam, hogy a faternek van egy pisztolya, amikor a németek bejöttek, feltörtem a fiókját.

– És? – kérdezte aggodalmasan a Parancsnok.

– A mutter lekevert két pofont, és elvette.

– Jól tette – mondta a Parancsnok. – Én is ezt tettem volna a helyiben.

– Te is?

– Én is!

A Parancsnok újra dadogni kezdett. Nikácsolt, ennyire még sohase vesztette el az önuralmát.

– Mire mentél volna vele? – dadogta. – Ostoba kölykök! Csak még jobban felingerelni ezeket a kannibálokat...! Tudjátok is ti, mi egy apának a gyerekeit elveszteni! Hősködni... Pisztollyal tank ellen menni... Aztán a végén...

– Most jobb? – vágta el a szavát Cigány.

Egyikük sem válaszolt. A sötétben is látszott, hogy a Parancsnok megtörli a homlokát.

– Most jobb? – ismételte könyörtelenül Cigány. – Így élni... Így... ilyen... – Vádaskodó, éles hangja megtört. Hirtelen felállt és elindult a kijárat felé.

– Cigány! – szólt utána a Parancsnok. – Hova mégy?

Cigány megfordult, ellenségesen végigmérte.

– Nem vagyok a fiad – mondta megvetően. – Értem ne csússzál térden senki előtt!

Elment. Helyén lottyadtan feketéllett egy foszladt kenyérzsák. A Parancsnok még akkor is sokáig utánabámult, amikor már rég eltűnt.

– Mind ilyenek – mondta aztán szomorúan. – Nem lehet kiismerni őket. Felnőnek a szemed előtt, azt hiszed, mindent tudsz róluk... a te húsod, a te véred... Aztán egyszerre: idegenek.

Várta, hogy Tüzér válaszoljon, de amikor válasz nem érkezett, hálát érzett iránta. Igen, gondolta, jobb erről nem beszélni, más ezt úgysem értheti meg. Tenyerébe hajtotta a fejét. Ki tudja? tünődött. Talán mégis Tüzérnek van igaza, nem lehet elölről kezdeni. Túl lehet élni, bele lehet hízni újra a régi ruhába, kirándulni és fagylaltot rendelni, de elölről kezdeni... Nem, ahhoz valami más is kell. Valami, amit itt elképzelni sem lehet. Ártatlanság...?

A Parancsnok érezte, hogy gondolatai veszélyes irányba sodorják. Szabadulni akart tőlük, nyugtalankodni kezdett. A két lucfenyőt elmosta az éjszaka. Aztán kézilámpa fénye villant, s mintha valahol a távolban lövés dördült volna. A Parancsnokot hirtelen elfogta a lelkiismeretfurdalás. Miért engedte el így Cigányt? Hol marad ennyi ideig? Tapogatózva kinyújtotta a kezét, vigyázva, hogy Soma el ne dőljön, de csak Tüzér válláig ért el. Babrált a takarón, próbálta lehúzni róla.

– Tüzér... – súgta. – Tüzér... Alszol?

Válasz ezúttal sem érkezett.

A Parancsnok egyszerre félni kezdett. Soha életében nem félt így, gerincoszlopa mintha elkeskenyedett és meglágyult volna, combjába remegés fúrta magát. Hova lett ez a kölyök? Miért beszélt így vele? Egy ilyen taknyos...! Hangosan elkáromkodta magát, aztán riadtan elhallgatott. S hirtelen már azt sem tudta, miért fél, Cigányt, Tüzért vagy magát félti-e.

– Tüzér! – kiabálta. – Tüzér!

Végre sikerült lerángatnia róla a takarót.

– Mi van veled? Mi lelt?

Érezte, hogy Tüzér nyaka nyirkos, végigtapogatta az arcát is.

– Hallod? Beszélj már! Mit bolondozol? Akarsz valamit? Egy kis vizet? Na, Tüzér...! Itt a kulacsom...

Soma nyekkenve hanyatt esett, de a Parancsnok nem törődött vele. Guggolt Tüzér mellett, rázta, szájába dugta a kulacsot, és fohászkodott.

– Te bolond... Mit képzelsz? Mi lenne belőlem nélküled? Összenőttünk mi ketten, mint a sziámi ikrek... Igyál... Meglásd, jót tesz... Holnapra kutyabajod... Megkapod Soma adagját is... Majd megmutatod a feleséged fényképét, jó? Szőke és kissé molett, ugye...? Könnyebb már?

Tüzér kortyolt egyet, a víz végigfolyt az arcán. A Parancsnok végigfektette Cigány helyén is, és csak beszélt, hadrikált tovább.

– Holnapra elfelejted az egészet... Az ilyen gyöngeség másnapra elmúlik... Tulajdonképp mindenről én tehetek... Nem akartam, de felhergeltek... Pesztráltalak, pedig te már meglett ember vagy... A szokás... Két fiú, anya nélkül... No, tanár úr... Tanár úr... Majd a két fiamat is tanítod... Ígérd meg, hogy kivételezni fogsz velük, jófejű gyerekek... Látod, már újra... Ilyen tökéletlen vagyok, negyvenkétéves, és ilyen tökéletlen... Hogy miért is nem nőtt be a fejem lágya?

– Hadd – suttogta Tüzér. – Most már jól vagyok. – Iszonyúan fázott, ordítani akart, de csak suttogás telt ki belőle.

– Ugye? – kiáltotta a Parancsnok. – Ugye? Megmondtam! Néhány korty...

– Hadd... – mondta elhalón Tüzér. – Csak bolondoztam. Rád akartam ijeszteni.

– Hát az sikerült! – kiáltotta a Parancsnok. – Mondhatom, remekül sikerült! Látod, mindig is ilyen voltál! Akár a Ritz testvérek!

A Parancsnok hátralépett, félt, hogy elárulja magát. Ekkor vette észre Cigányt. Ott ült az ő megüresedett helyén, Somának támasztott háttal, és zokogott. A Parancsnoknak földbe gyökerezett a lába. Nem merte Tüzért magára hagyni, de tudta, hogy a fiúnak is szüksége van rá. Ide-oda kapkodta a fejét, ám a sötétben sem Tüzért, sem Cigányt nem láthatta tisztán.

– Tebeléd meg mi ütött? – dadogta.

Cigány válasz helyett tovább zokogott.

– Hallod, azt kérdeztem, mi ütött beléd? – ordította a Parancsnok. – Összeesküdtetek ellenem? Meg akartok gyilkolni? Az egyik azzal ijesztget, hogy meghal... a másik órákig elmarad... bánja is, hogy engem kitör a frász...! Hol voltál eddig?

– A latrinán... – hüppögte Cigány.

– Beleestél?

– Nem – mondta Cigány.

– Akkor mit csináltál?

Cigány hallgatott.

– Beszélj már! Mi ütött belétek? Meg akartok gyilkolni? Gorombáskodj inkább, de beszélj!

– Meg akartam ölni...

– Mit akartál? – hült el a Parancsnok.

– El akartam harapni a görbelábú Fritz torkát.

A Parancsnok érezte, hogy újra remegni kezd a combja. Sietve leült.

– Te nem vagy épeszű – mondta.

– Nem – hagyta rá Cigány.

– Hogy képzelted? Udvariasan odatessékeled, szíveskedjék Fritz úr, szeretném elharapni a torkát? Így képzelted?

– Így – mondta csöndesen Cigány. – Ha akarsz, meg is pofozhatsz érte.

– Hogy...? – rettent meg a Parancsnok. – Csak... nem ölted végül meg?

Cigányból ismét előcsuklott a zokogás.

– Megölted vagy nem ölted meg? – rázta meg a Parancsnok.

– Megbújtam egy fa mögött... – tördelte Cigány. – Láttam, hogy közeledik... Már csak tíz méter, már csak öt... Ugrani akartam, de nem mertem... Nem mertem megölni... Nem mertem! Nem... meeertem...!

Újra zokogni kezdett. A Parancsnok megkönnyebbülten fellélegzett. Melegség járta át, de valami elrontotta az örömét. Félt, hogy valami ostobaságot mond, ma már annyi ostobaságot mondott. Óvatosan Cigány hajáig emelte a kezét, és megsimogatta.

– Késő – mondta nyugtatón. – Hamarabb kellett volna.

– Hamarabb?

– Igen – mondta a Parancsnok.

– Nem mindegy, mikor?

– Nem.

– Mielőtt erre sor került...?

– Talán. – Hozzáfűzte: – Amíg nem tudtuk, hogy meghalni nehezebb.

– Miért? – mondta Cigány. – Meghalni akkor is nehéz lett volna.

– Most élni is nehéz lesz.

– Elölről kezdeni.

– Vagy folytatni.

– Szerinted lehet? – kérdezte Cigány.

– Muszáj – mondta a Parancsnok.

– Muszáj – hagyta rá hálásan Cigány. S többször elismételte: – Muszáj, muszáj, muszáj...

Érezte, hogy a Parancsnok megfogja a kezét és megszorítja. Egy ideig így ültek, szótlanul, összekulcsolt kézzel, aztán a Parancsnok elhúzta a jobbját. A barak előtt kutya csaholt. A sötét kemény volt és megbonthatatlan. Valaki szuszogott. Valaki kapirgált. Valaki hörgött. Ők ketten hallgattak és figyeltek. Nem hallották Tüzér lélegzetét, mert a keresztgerendán a Szakács jóllakottan horkolt.

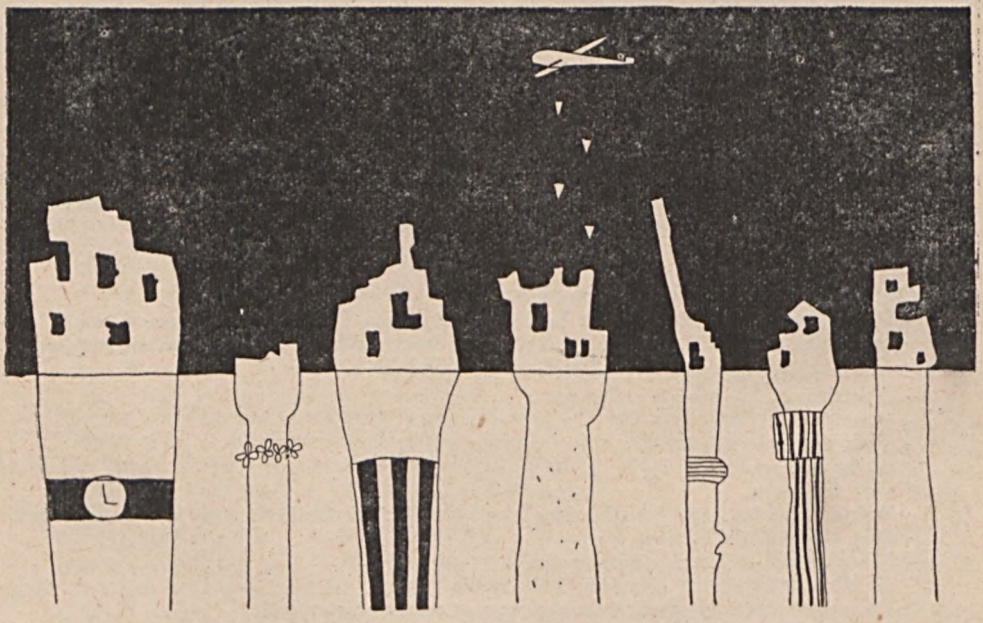

Kováts Éva rajza

Kiss Dénes

KÖZELÍTGETEM MAGAM

Közelítgetem magam;
mint szobrász kőtömböt vésve
vigyáz mozdulattalan
váró gránit-emberére
s rátalálva biztosan
helyezze el majd a térben
s minden ütése fogan:
állva, ülve s ha kell térden,
szitkozódva s boldogan,
kárhozottan és megtérten
közelítgetem magam,
hogy ki vagyok, már nem kérdem,
aki leszek, azt kemény
tömb zárja anyagába még,
vajúdó hegy közepén
megkövült szárnya nehezék,
éggel, földdel összenőtt,
millió köldök kötözi,
bogoz teret és időt
s majd a tájakat kinövi,
miként az életét is,
ha levetkezi, mint a lány
tisztasága terhét is
és benéz szemek ablakán,
közelítgetve magát,
s mint szívét; érzi a hegyeket,
kőtömbbe is belelát:
íme, ez vagyok, emberek.

Cs. Nagy István

ÜNEPELVE TEMETNI

Csüggtem a római olimpián,
az embertest szuper-produkciója
lenyűgözött, míg ott feküdt apám
ravatalán, ki tudja, hány kilóra
sorvadva, szakasztott Babits Mihály
az Emlékkönyvből. (Konok carcinóma
végzett velük: egy maszk és egy halál.)
Fölhangzott az Arrivederci Róma
a záró-ünnepélyen, húnyt a láng,
s utolsó útra követtük apánk:
ó, csont, izom kétféle vonulása!
Test, embertest, légy még több, még nagyobb:
ünnepelve temetni hadd tudok –
egyszerre látni Rómára s apámra.

Ténagy Sándor

PAJZÁN PARÁDÉ

A lányok háta
barnára égett, a keskeny
nadrág-szeletke alighogy
takar valamit.

A kabinos
egykedvű arca
szürke szentkép gyanánt
kémlel a magasba.

Mint
idióta gyerek,
az úszómester kéjjel füttyöget,
s képzeletben – hajh, unalom –
kotorász a lányok trikója alatt.

Megdöglött a szél,
pittyed a háj a hason.
Teljes lenne a nyugalom,
ha az a nyavalyás légy
nem birizgálná folyton
ama jókora asszonyság
orrahegyét.

Ki maga is üde
egy szőkeség üdítő italért szalad,
nagyot nyel a cingár hivatalnok,
ádámcsutkája majd kiugrik
– hiába, no, remek falat!

S a nyár,
e vérmes évszak, ki
mindenki mellé odafekszik
s meleg testéből kóstolót kínál:
egy táskarádió
idétlen dallamára
divatos táncot riszál.

Hajnal Gábor

A MESSZESÉGBE NÉZEK

I.

Mohón öleltelek karomba,
szomjúság gyötört testedért.
Hogy mit vártam e szerelemtől?
Fénylőbb egű tájra kísér,
hol nyugalmamat megtalálom
s elalszik kétely, keresés,
ölednek nyári mámorában
köd, felhő messzi kékbe vész.

II.

Te odaadod testedet
csókok zuhogó záporában
s szeretlek-e, azt kérdezed.
de bennem ködös némaság van.
Csókollak s percek mámorában
a nyugalmat meg nem találtam.

Te jó vagy, de én mit tegyek,
ha tetszhalott bennem a lélek,
gyötrődve fogom kezedet
s egyre a messzeségbe nézek,
árnyakkal birkózom magamban,
öledben is magam maradtam.

Bicskei Mária

A MAGÁNY HALOTTJAI

Kőből és fényből
volt a testük.
Magasan az idegen város fölött
szemben a széllel
szemben az álmainkkal,

mert nem ér odáig a kiáltás:
álltak a hegyen a szobrok.
Magány halottjai
kiket tán épségben hagyott a háború,
vihar, s egy iszonyú öröm
mindenkitől elfeledve
szemük alatt hangtalan nevetéssel
őrzik az idegen várost.

Vasadi Péter

FEGYVERTELENÜL

(Somos Ágnes hadtörténész emlékének. 1944-ben, az Alpok lábánál tarkónlőtték).

Könnyen lebegsz. Fegyvertelen vagy
Kezedben sem leng barkaág
s békét – lélegzet-visszafojtva –
tőled tanul már a világ

Fegyvertelen vagy, mert ledobtad
megölt, elomló testedet,
mint harc hevén behorpadt pajzsot.
Hasznát többé már nem veszed.

Bátortalanságod ne szégyeld:
utakhoz szoktál s úttalan
a tér, amely magába olvaszt.
Te vagy az út, ha útja van.

Miénk lett minden szenvedésed,
hogy jégre űztek meztelen,
kik önfagyuktól gémberedten
osztoztak forró véreden.

Így lettél áldott forrásunk, vagy
szomjunkra korty, ki tudja azt?
De rád, nem hegedő sebünkre
te vagy az egyetlen vigasz.

Azóta arcod, mint az égbolt,
átúszó fények rendszere
s szemed, két lassú végtelennel
a létezést ölelte be.

A csend, mely egykor cifra sátra
volt gőgödnek, emlék se már.
Lehámlott minden földi rólad,
nem köt ezernyi fényhinár.

Így élsz tovább az életednél,
múltadban van csak rettenet,
így lett tündöklő tisztaságod
legsúlyosabb fegyverzeted.

KENDE SÁNDOR

KATONALOVAK

Elég sok év van mögöttem. S az évek során természetesen rengeteg emberrel beszéltem.

A lovakról is.

A lovakról úgy szokás beszélni, hogy szinte ösztönösen meghajtjuk magunkat, csaknem tisztelettel. Mert először: a ló a legtisztább állat, olyan vödörből nem iszik, amelyből más ivott. Másodszor: pogány idők óta a leghasznosabb munkatárs, cseléd, barát, bajtárs.

Én még a háború előtt kezdtem a katonaságot. A gyalogságnál, ahol ló csak a századparancsnoknak járt, azonkívül legfeljebb a szelidített géppuskahordozók és féltörpe málhásállatok lézengtek az istállóban, – a mozgókonyhák elé már csak a hadialakulat sorozott be igásokat. Mint karpaszományos újonc nem is találkoztam egyetlennel sem. Elég volt nekünk a kiképző őrmesterünk, aki éppen azért utált minket, mert a lovak mellől vezényelték a tiszti iskolára, hogy megpróbáljon a sok fehérbőrű városiból embert formálni, ha már az apánk elmulasztotta.

– Karpaszományos urak! – húzta el a száját, s csupán azért nem köpött, mert ez lovak közt nem szokásos: az istálló nem vasúti váróterem. – A lónak több esze van; maguknak hiába prédikál az ember! – így kezdte, s a továbbiakban nem is prédikált túlzottan sokat, de mi többet izzadtunk a keze alatt, mint szeretveszeretett lovai valaha.

Bajuszt nem növesztett, dohányozni sohasem láttuk. Szokatlanul kicsi ember volt. Ha kimenőre kardot kötött: a csillogó nikkel hosszan kalimpált az oldalán. Nem is igen járt ki a laktanyából. A gyakorlótérre viszont úgy vezetett, olyan hegyesen lépett, kopogósan, hogy megnyúlt, szikár volt, barna, barnább, mint a föld, melyről azt oktatta, hogy üdvös lehet néha leszorítani hozzá az arcunkat.

A civil nem ember! – sütött szeméből a gyűlölet és a katonagőg. Gyerek talán sohasem volt, így született, komiszruhában.

Három hónap multán szólt hozzánk először emberi hangon. Aznap kaptuk meg az első csillagot. S az első kimaradási engedélyt. Mindössze hárman maradtunk este az egymásbanyíló négy, kegyetlenül nagy szobában. Végignyújtóztunk, s vakaróztunk végre nyugodtan a vaságyon. Ekkor rontott ránk váratlanul Bodnár őrmester.

– Föl! – kiáltotta. – Azonnal!

Kard lógott az oldalán, – ebből megértettük: a városba készül.

– Hogy merészelnek ilyenkor itthon dögölni?! Nyavalyások!

Megmozdultunk.

– Extrát húzni! Velem jönnek!

A Makkhetesbe mentünk, hogy megünnepeljük az első csillagot.

A fogdában fejeztük be még éjfél előtt, s a csillagot másnap már le is szedték a gallérunkról.

Mert alig kezdtünk ünnepelni – a pincér biztosan nem fordult háromnál többször –, mikor a félrenyíló folyosó felől goromba, vad kiáltozás vágódott be. Mi hárman, extraruhában, tüstént felpattantunk: – az őrmesterünk verekedett kint a vécében. Akit kipenderített, előráncigálta az emléklapját: akkor derült ki, hogy tartalékos tiszt. Most már nem lehetett másként tenni: Bodnár őrmester kikapta a civilember kezéből az igazolványt, bevágta az öblítőkagylóba, és ráhúzta a vizet. Erre érkeztünk mi, nagyhősen, kakasfiatalon, piros arccal, hárman, hogy megvédjük az őrmesterünket.

A rendőrség nem bírt velünk, – szuronyt ránts! – egy életünk, de rendőrnek nem adjuk meg magunkat!

A katonai készültségnek aztán sikerült.

A fogda után, a tisztiiskola helyett, lefokozva, a századhoz kerültem, a legénység közé.

Bodnár őrmester a lovakon kívül mindenkit utált, legfőképp a civilt, – a többiek viszont egyöntetűen a karpaszományosra haragudtak a legmélyebb indulattal. Csakhogy a kiképző tisztes, jól meggondolva a dolgot, kénytelen volt visszafojtani dühét, tudván, hogy félév múlva rangban föléje kerül az úr fia, s kamatostul torolhatja meg a szabvány kegyetlenkedést.

No most végre itt volt nekik személyemben egy dicső karpaszományos, akiből nem lesz tiszt, ejha! Most aztán hajrá! Így fogtam ki a gyalogsági laktanyában néhány ingyen erősödő, jól zabolt ló közül éppen a legtürelmetlenebbet.

Meg is tanultam hamarosan, milyen tiszta állat a ló! Hát még a katonaló!

A katonalovak! Az istenverte csillogó patájuk!

A baka félórát is alig kapott reggelente arra, hogy pokrócos álmából szájba hörpintett mosdóvíz, felrángatott göncök, s löttyös hideg kávé után suvikszos bakancsban tisztelegjen, – de a dög patáját órákig fényesíthette. Az elkényeztetett állat addig talán enni se lett volna hajlandó, míg a vakarószerszámmal annyi port össze nem kefélek a hátáról, hogy abból az istálló elé ki tudjam verni a földre a nevét: MANCI.

Ha az őrnagy úr szemlére jött, ő is ezt nézte először: vastagok-e a betűk vonalai: MANCI, CSILLAG, FÜLES; – hát még az a szerencsétlen lovász, akinek ilyen hosszú nevű kanca jutott: BOLDOGSÁGOM!

S mire glancosra dolgozva minden, s fedező rendben az átkozottak alatt még a szalmaszál is: akkor emelte meg valamelyik mindig a farkát, a Helyes, vagy a Pejkó, mikor az őrnagy úr sarkantyús csizmája már a neveket rúgta szét az ajtó előtt! Mire futotta ekkor már? Arra legfeljebb, hogy odatartom a markom, és zsupsz, az egészet zsebre, gyorsan, hogy a ló tisztán, a katona meg vigyázzban álljon, amikor Bardóczy őrnagy úr ellép a szalma szélén.

A lóra persze nem ült fel a parancsnok, csak ha díszkivonulás volt, udvarlaki őrség, vagy tábornok érkezett a laktanyába. A széles hétköznapokon csak végigjárta az istállókat, aztán indulhattunk, meg kellett sétáltatnunk a drága állatokat, hogy kifáradjanak valamennyire, s ne rúgják szét az oldalfalakat a potyára zabált hegyes abrak miatt.

Az órákig tartó homoktaposás néha nem a hátsó udvarban folyt, hanem ki kellett vezetnünk ezeket a kisasszonyosan óvott, ideges, erejüket fitogtató, s minduntalanul táncba kezdő szemünkfényeit a gyakorlótérre. Oda és vissza. Oda és vissza. Hogy miért? – Nem tudom. Katonabölcsesség.

Mihelyt a laktanyakapun kifordultunk, a Manci jobbra vágta a farát, keresztbe a sorban. Olyat rántott a gyeplőn, hogy majd elszabadult. Váratlanul ért, – elestem. De a szíjat nem engedtem. Ettől meg jobban elvesztettem az egyensúlyomat. Keveregtem, térdeltem, csúsztam a porban, csak gyeplőhöz nőtt karom mutogatott az égre, mintha nyújtóznék.

Így, majdnem hasonmászva, láttam meg Bodnár őrmestert.

Azaz már nem őrmester. Hiszen a Makkhetes miatt őt is lefokozták. Csak a karján maradt meg az ezüstsávos háromszög, ami azt jelentette, hogy: hivatásos. Emiatt főbe lőtte magát. Csakhogy a lovakhoz jobban értett, mint saját fejéhez, – rosszul célzott, félszemét vesztette csak el, különben meggyógyították. Viszont az öncsonkítás kísérlete miatt lecsukták.

Most szabadulhatott. Talán ma reggel; annyira szürke volt még az arca a beesett, fekete szemhely alatt. S mindjárt idejött, hogy láttára a laktanyaló hisztériába törjön!

A rangjelzés nélküli komiszköpeny úgy lógott Bodnár őrmesteren, mintha három számmal nagyobb lenne, most látszott igazán, milyen alacsony ember, – a földön másztam, négykézláb, szorítva a gyeplőt csakazértis, ő meg ott állt a villamossinek előtt, csüngött a keze a köpenyvarrás mellett, és nézett minket. A Mancit, meg engem.

Ekkor már az egész lovasoszlop rendje felbomlott. Volt, aki megállt, más meg előre trappolt. Ő odalépett hozzánk. Felnyúlt a ló pofájához, s a gyeplőt a zablakarikánál marokra szorította.

– Itt fogja! – mondta –, akkor nem tudja rángatni.

A ló valóban megállt. A farkát csapdosta, és nyugodtan maradt.

Szótfogadtam: – megmarkoltam, ahol az ő keze tartotta. Pontosan ott.

– Jó – mondta, s hátralépett.

A kanca ebben a pillanatban újra megrándult. A pofájával most nem tudott rángatni, így tényleg nem, – kétlábra merevedett hát, nyakát megfeszítette, s megemelt, mint egy kiürült zabostarisznyát. Lógtam, tehetetlenül kalimpálva a levegőben.

Ebből a magasságból láttam Bodnár őrmester arcát. A szürke börtönarcot. Nem gyúlt ki, a szeme is szürke maradt. Egyetlen szót hallottam:

– Állat!

A lóra semmit sem mondott. Kettőt lépett, hogy beforduljon a laktanyakapun. Az őrnek megmutatta az igazolványát.

Tovább, nem tudom, mi lett a sorsa. Nemsokára megszabadultam a lovaktól.

Amikor nyáron Erdélybe bevonultunk, már semmi közöm nem volt hozzájuk. Egyszerű puskát cipeltem, ami tulajdonképpen csak tizenöt kilométer után kezdett nehéz lenni. A meleg miatt, s a posztózubbony, állógallér, kaucsuknyak miatt, a hátiszerelék, ólmos tölténytáska, kenyérzsák, gázálarcok, gyalogsági ásó, csákány, pokróctekercs, vas-sisak miatt, meg az állandó hegyi emelkedő miatt, a negyven fok miatt... s azért, mert a tizedik kilométernél drága lovaink már megcsuklottak a napon, s kevéske tartalékvizünket boríthattuk a kulacsunkból a dögök nyakába: hiszen ha már annyit kényeztettük őket otthon, nyilván úgy illett volna, hogy most aztán legalább a géppuskarakaszokat cipeljék, meg a nehézfegyvert, – de nem; a primadonnák hátáról a tizenötödik kilométernél minden nap a magunk nyakába szedhettük jóformán még a nyergüket is, hogy ki ne dőljenek szegények.

A napi negyven kilométer vastag, puha vérhólyagokat vont a talpunkra, a bakancsot nem mertük lehúzni éjszakára sem, s a második hét végén a hátunkat is feltörte a szerelékszíj. Az országúton felbomlott a menetrend, – az árok szélén lépkedtünk, ahol puhább a föld, s akadt, aki a hátiborjút úgy vonszolta maga után a porban.

Pihenőidőben odafarolt a rádiókocsi, s jólvasalt, friss katonák ugrottak le az ülésről. A forgós hangszóró recsegni kezdett, mintha a ludakat akarná elijeszteni a rétről. Ez a nóta szólt, itt hallottuk először:

„Győz a szittya förgeteg,
a rohanó sereg...!"

– Szittya förgeteg! – sercintett Máté tizedes.

– Épp úgy nézünk ki... – dünnyögte más, s a sapkarózsáját előrébb húzta.

A zeneszóra s a pihenőre pedig azért volt szükség, mert város határához értünk, rendbe kellett hoznunk magunkat, díszbevonulás. Bakancs, derékszíj, tölténytáska, lóheveder kisuvikszolandó, bogárkemény feketére, még a sisak állszorítója is!

Aztán sorakozó, vigyázz, menetirány egyenes, nóta az élen!

Az első házaknál cserdített rá a hirtelen nyári eső. Mire a térre fordultunk, a friss suviksz fekete ráncokban folyt az állunkon, zubbonyunkon, nadrágunkon. De a díszlépést, a szobortól a nagykávéházig, az ezredes úr előtt, a vérrel és maszattal bélelt bakancsokkal, ki kellett vernünk, nótaszóra, szittya förgeteg!

Járt is érte egy álló nap pihenő. Aki nem volt éppen szolgálatban, egyetlen parancsra kellett vigyáznia csupán: a téren, a nagykávéház előtt, a járdára csak tiszt léphetett, lóháton akár, – más katona lent az úttesten, ahol tegnap a díszlépést verte.

Bodnár őrmester nem taposhatta végig az erdélyi országutakat Szatmárnémetitől Brassóig és Brassótól Nagyváradig. Félszemmel nem illett a szittya förgetegbe. Csak a lovaira volt szükségünk. Őt, nem tudom, hová osztották be otthon.

*

Azért egyszer még láttam Bodnár őrmestert lóval. Amikor már évek óta nem is jutott eszembe...

Hetek óta pincékben élt a város. Lakók, katonaszökevények, menekülők, bújkálók szorultak össze az óvóhelyeken. Dideregtünk, s a száraz bab is elfogyott.

Valaki besurrant, annyi kendő volt a hátán, a nyakában, hogy öregasszonynak látszott. Súgott valamit egy lócán fekvő embernek. Az megmozdult. De alighanem más is meghallotta, mert megbojdult a sarok, s hárman, négyen feltápászkodtak. Valamit kerestek, aztán kilopóztak.

Döglött ló feküdt az út közepén, a kifordult villamossineken. Akna vághatta fel a hasát. A lábán vastagon a ráfagyott sár. Valaki már térdelt, mászott ott, fogdosta, mire odaértünk, s egy zsebkéssel próbálkozott.

Nálunk konyhakés és kisbalta volt, – ő nem tágított. Kifordított s gallérjától megfosztott katonaköpeny takarta a hátát. Felnézett ránk, s hiányzó félszeme helyét bicskás kezével eltakarta, mintha szégyellné.

– Maga? – léptem egyet önkéntelenül.

Én civilben, ő is rongyosan. Megismert.

– Mit ordít?! – állt fel a ló mellől, szemben velem.

Ijesztően kicsi volt.

A két asszony, meg az ember, aki a kisbaltával jött ki, nekifogott. Hideg volt, siettek, a ló puha húsába kellett nyomni a kést, – félretóltak minket, Bodnár megbotlott. Nem esett el. Dühösen felkapta kezét, a bicska pengéje megvillant.

Le kellett volna fognom. Azok nem törődtek velünk, csinálták a magukét, háborús szakértelemmel. Láttam az arcát: utálkozó, megvető fintorát, a félszeméből sütő gyűlöletet.

Elhajította a bicskát, oda, közénk, a ló elé.

– Állatok! – bugyborékolt a hangja, mintha vért nyelne vissza.

Elfordult. A lendülettől lecsúszott köpenye. Ment, és lóbálta a kezét, ökölbeszorítva:

– Állatok!

Sinka Erzsébet

VONATON

Harangzúgással érkezik az este,
Már lábai elé feküdtek a házak.
Érleletlen napok hullnak le mögöttem.
A sínek mellett loholnak a tájak.

Emberszabású zajok üledékén
Hálóját már az éjszaka csomózza.
Vackában zümmögve fészkelődik a csend,
Csápjait fülelő sötétségbe nyújtja.

Csillag alatt kunyhó könyököl az égre,
Eresze alatt a magány üldögél.
Az Idő pattogó szakállát növeszti.
Csendes holnapot érlel az éj.

Az év kosarába pergett ez a nap is,
Takarja ágazó gondjaimnak bokra.
Kattog a vonat. Futkosó fényei
Felfeleselnek a csillagokra.

Maróti Lajos

PANTOMIM

Keresem s gyakran nem lelem
– s hogy nincs, borzaszt és elvakít –
e steril gépi életen
a lélek ellenpontjait.

I.

Fülembe reggelt
a
telefon csörrent.

Ugrom az ágyból.
Szobámba táncol,

frissen pattogja:
„Reggeli torna".

Óh rádió. Mindig friss kés és ugyanakkor éber narkózis reggeltől éjig, gondolataim gyökeres irtogatásának fájdalmaira.

Zsibongva ropja
a villanyborotva

arcom felhámját:
gyalulják, vágják

aprócska bárdok,
körforgó bárdok

a
hivatlan-vendég
szőrtüskék rendjét.

Óh szappan és pamacs. Óh illat és kellemes bőrbizsergés... De ki ér rá pemzlivel s késsel barangolni és szöszörögni az arcán?

Fogkefe s massza.
Mordul a csap, s a

vízkévék tűit
bőrömbe tűzik

a zuhany-rózsák.
Szappan, mosdózsák;

kész is a gyors tus.
Dörzsölközz. Most fuss.

Bármily korán is, mindig későn kel föl az ember.
Siet, siet, siet és lekésik saját életéről.

Sisterg a bomba
s teámat ontja.

Vajam tárolja
hűtőgép gyomra:

friss, csíramentes
marad a hentes-

áru s tejtermék.
Hogy jobban essék.

Ó, frizsider, napi tejadagom őre, szép fehér villamostehenem.
Bár bőgni nem tudsz, s nyakambanyalni nincsen érdes nyelved...

Sálat a nyakba,
kabát és sapka.

Kattan az ajtó,
s íme, az autó.

Gyors pillantás a
tárt motorházba,

olaj, víz rendbe,
kész...

De egy percre
szagolj mélyet a reggeli levegőbe, mégha vörösre töri is
kora fényét a lebegő por, s máris szénmonoxiddal túltelítődött...

Egy lélegzetvételnyi kis időre,
csak dobbanásnyi csendre még megállok:
az utca margóján reggelt nyújtóznak
az ittfelejtett, megkopott akácok.

Kőrengeteg. Rőt fény. És szénmonoxid.
Hült télutó. A két akác remeg
a kopasz fényben... Én megilletődve
bámulom a csodás természetet.

S a vegetáció ábitatának
mész-cseppjei vállamra permeteznek:
fejem fölött rajban csivása füttyen
a meg-megkönnyebbülő verebeknek.

II.

Széles fehér mező a szemhatárom.
Egy kriptonlámpa fölötte a nap.
Barázdákat szántok reá a tussal:
számított ívek, pontos vonalak.

Vonal vonalra. Csontvázként a metszet
így alakul: nehézkes, ellenes,
tehetetlen térformák közegében
a gondolat testesülést keres.

Vonal vonalra, ívet ív után, és
benépesül a lepedőnyi árkus.
Ki ebben él, az másban élni nem tud:
minden mérnök egy kissé mániákus.

Valami jobb kell... A papírt lefejtik,
– az agy kerék-rendje pörölve őröl –
lehámozzák a szemhatárnyi táblát:
alatta új bőr... Kezdhetjük elölről...

... És estidőn jön a félgömb-faru
takarítóasszony, körbe tekintget,
s biztos kézzel papírkosárba szórja
hártyáravésett tévedéseinket.

III.

Óh, gépek, gépek.
Üstök és katlanok és kazánok anyaméhe,
hol a szintézisek és lebomlások, ad-, ab- és deszorpciók,
kon- és disszociációk fortyogásában
sejtjeim energiáinál számíthatatlanul nagyobb energiák születnek,
sejtjeim számára érthetetlen s utánozhatatlan esszenciák születnek.

Óh, gépek, gépek.

Ellenállások, sűrítők, elektronsokszorozók és hullámcsapdák,
tranzisztorok, trioda-heptódák és billenőkörök:
szemem villanásánál messzebbre villanó jelek szülői,
tehetetlen gondolatomnál fürgébben és
pontosabban gondolkodó villamos agyak.

Óh, gépek, gépek.

Horizontális és vertikális mozgások értelme szerint épült
dugattyuk, tolattyuk és lökettyük,
tengelyek és fogaskerekek rendje:
karomnál százezerszer is erősebb karok és
szívemnél megbízhatóbb szivattyuk...

Óh, gépek, gépek,

ti mindannyian; oly sokan és mégis mindig kevesen.

Valamiképpen magam teremtlek titeket
önön képemnél és hasonlatosságomnál tökéletesebbre
szolgálni engem.
De mint ki önön torzójába szerelmes,
nem tudok immár tőletek megszabadulni,
veletek ébredek, mint anyja emlőjével a gyermek,

emésztésem szent folyamatában törvénytek szerint teszek és
szerelmem intim rángatódzásai közepette is
mozgásaitokat idézem;
veletek alszom el és
rólatok álmodom nehéz nyári éjszakákon,
mint táplálékáról az állat.
Immáron nem ti reám:
mint tükörképéhez az arc,
én hasonlítok hozzátok.

IV.

Stopperra jár a szerelem.
Stoperra jár a szerelem,
fél hattól hétig s vége.
Siess vetkőzni kedvesem,
mert ennyi időm van nekem
a kielégülésre.

Két számoszlop, két ábra közt
a tested az, mi összeköt
önmagammal: a tested.
Siess vetkőzni, bontsd hamar,
mi elcsitít és fölkavar,
a nylonkönnyű pelyhet.

Ne sírj. Nincs értelme. Te nem
tehetsz rólam, vagy ellenem;
s nem vagyok oka én sem.
Időm sodrása szertelen,
mert két életet kell nekem
egy élet alatt élnem.

Két ember helyett élek én.
Nincs ebben líra, sem regény:
éles ritmus kavarja.
Stopperra jár az életem.
Stopperra jár a szerelem.
Jaj, ne felejts magamra.

V.

Televízió. Csodáid érzékeltetésére nincs hasonlítható képességem: látván láttatsz is egyben, agyam és szemem egyesüléséből született technológiai műalkotás.

Televízió. Életem ritmusával rokon kifejeződése a biológián túli kétes érzékenységeknek.

Televízió. Gyorskonyha, féligkész ételekkel, félig már megrágott s megemésztett szénhidrátokkal és vitaminokkal, szellemi önfenntartásomhoz.

Én nem tudom, hogy a kényelem vagy a közöny nyügöz-e arcodnak láttán a székhez,

hogy végig figyeljem érdektelen műsoraidat, a gyermekadásokat és mezőgazdasági tanfolyamokat is,

hogy váratlan – s mindig hiába várt – fordulatokban reménykedve átbosszankodjam pocsék filmjeidet s a dühítően alacsonyszínvonalú futballmeccseket is?

Én nem tudom, mi nyűgöz a székhez, hogy nem tudom elkattantani a zöld fényt, míg bele nem pusztul az utolsó kép is a serdülő éjszakába . . .

*

És akkor megtérek újra a könyhöz, és a világ minden nyelvén megjelenő folyóiratokhoz, ceruzával a kézben az ábrák és számítások mögé gondosan elrejtett gondolatokhoz.

Mert mint a felhajított kő röpítve csúcsán ha megáll, közöttünk is: a megtorpanó már magában viseli a visszaesés lendületét.

Nem lehet megállni.

Mert holnapra megáll egy gép, holnap után megtorpan egy műhely, pár hét múlva a gyár.

Nem lehet megállni.

Lendület kell az iparnak és érték a társadalomnak.

Sebességétől egyensúlyát vesztett életem könnyen elbillen a groteszk fintorok oldalára:

és mégis vállalni kell a sodrást, valami mélyebb eltökéltség jegyében,

miről beszélni szemérmes az ember, ki körzője és háromszögei fölé hajlik az éjszakában,

erők és integrálok és acélok szövezetének rejtvényeit fejtegeti, megküzd az anyag ellenkezésével és teremt . . .

Bömböl a hangláda.

Jó lenne már egyszer Bachot hallgatni, Beethovennel lobbot fogni, vagy Bartókkal keresztre feszíttetni.

De az ábrák és képletek szigora csak Armstrong jajongó hörgésével bírja agyamban

a társbérletet . . .

VI.

A tegnap s ma forgópontjához érve
levetkezi perlon-héját az ember,
megtér steril, nyugalmas fekhelyére,
és gyulladásosan hunyorgó szemmel

átpergetné magán a múlt napot.
De nem jut messze. Habár ő a hőse,
unalmas, rossz film, amit most kapott:
minden kockáját tudja már előre.

Hát oldaltfordul s úgy dönt, alszik inkább.
De agyában makacsul megered
az elszórt gond, gyökért ereszt és indát:
képletek, számok, fogaskerekek . . .

Mit abbahagyott este, megkísérti.
S a megoldás m o s t villan föl. Leszállva
villanyt kattant, gyorsan papírra vési;
visszafekszik s az alvást intonálja.

S újból: csapok, rugók . . . Gyorsan határoz:
nullánál kezd s a végtelenbe számol.
A vén eljárás, sajnos, nem hatásos:
gyöngécske szer – és túl rövid – a számsor.

Görgők, csapok – még mindig egyre ébren –
s egy kacskaringós integrál . . . A kar
kinyúl, a kéz motoz a vaksötétben:
jöjj piruláddal, modern vegyipar.

Várja, hogy hasson a labdacsba zárt por.
Álomra nem vár. De miért is várna?
Enyhén szédül: lassan kihull magából,
mint luggatott zsákból kihull a pára.

És megkapja mit másnak ád a mámor,
izomfáradtság, nőtest vagy a mák:
hatni kezdnek a jámbor pirulákból
a szervetlen ál-alkaloidák...

*

Keresem, s gyakran nem lelem
– s hogy nincs, borzaszt és elvakít –
ez elektromos életen
a lélek ellenpontjait.

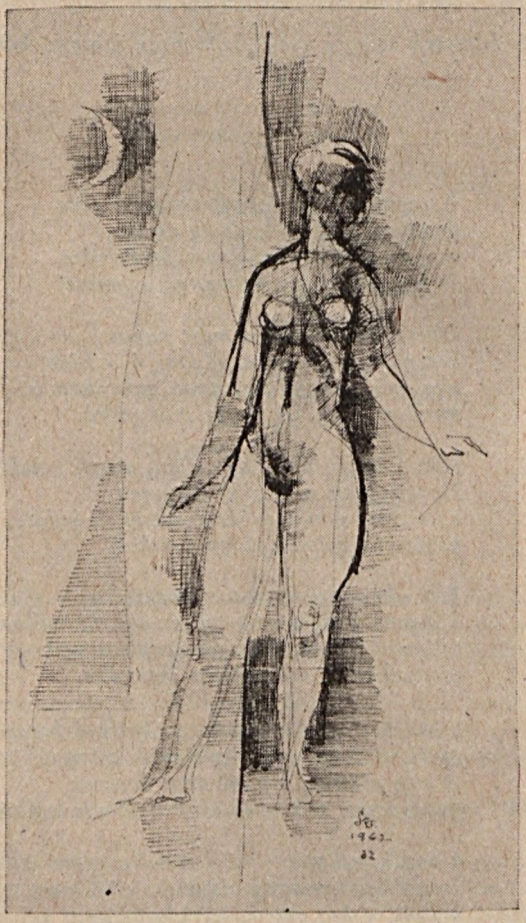

Soltra Elemér rajza

SIMON ISTVÁN

A KAPTAFÁTÓL A POÉZISIG

– Bakó József útjáról –

Még élénken előttem van a kép, ahogy a kissé zömök, kemény testtartású s pápaszemes író bicegve is sietős léptekkel felbukkant időnként a szerkesztőségek folyosóin, szobáiban. Valóban, mintha mindig halaszthatatlanul sürgős dologban járt volna, oly izgatottan súgta szinte a friss híreket, leginkább vidéki barangolásain szerzett és mindig jó írói szemre valló észrevételeit. A hivatali külsővel is dolgozó irodalmi fórumokon a közlekedése eléggé elütött a megszokottól; mintha különös magányosság vette volna körül. Még a felkínált széket is alig-alig fogadta el. Állt inkább az íróasztalnak dőlve, kampósbotját a balkarjára akasztotta s úgy várta mindig valami furcsa készenléti állapotban a nyolcadrét papírra gépelt versről a szerkesztői véleményt, hogy aztán a dicsérő, de a kötekedő szentenciát is végül egyformán egy-egy önmaga felé kedves dohogásnak is beillő sóhajtással nyugtázza. – Gondolod? – tette hozzá még, s ilyenkor ő gondolkodott el néhány pillanatra talán messzi az időkbe.

Nagyon szerény, a küzdelmekben megszikkadt ember benyomását tette Bakó József, már fölül a hatvanon, energikus mozgása ellenére is. Mintha bölcs belenyugvással fogadott volna mindent. Csak azok tudták, milyen lobogó vitalitás hajtotta állandó munkára, akik személyesen gyakrabban érintkeztek vele s módjukban volt figyelemmel kísérni folyamatos, a friss jelenségekre érzékenyen figyelmes munkásságának gyümölcseit, a verseit. Ha valakire, őrá igazán illik az a mondás, hogy a hivatásának élt, hiszen még a személyét is majdnem az észrevehetetlenségig hajlandó volt háttérbe szorítani az őt már-már bűvöletben tartó alkotás érdekében. Arról szeretett igazán csak beszélni; jobbanmondva, a művet inspiráló élményről vagy a kettőt együtt fejtegetve, magyarázgatva. Ilyenkor a drótkeretes ókuláré mögött megcsillantak a sok rettenetet is látott szemek s csak a melegebb elismerő szóra fátyolosodtak meg, ha nehéz életútján elért eredményeire fordult a beszélgetés. Mondatról-mondatra emelkedett szavainak heve s szenvedélyessége. A küzdelmes utat – míg addig elért, hogy sikerei lettek az irodalomban – természetesnek vette, magát az alkotás küzdelmét viszont már a sorsa ajándékának. Ahogy a szegényember hálás tud lenni a nehézségek után, hogy túljutott rajtuk, hogy egyáltalán legyőzhette azokat s most már a maga kiküzdött, valamivel előbbre vívő útján mehet tovább. Egészen sajátos és magános úton. Ezért nem tudott valójában soha letörni, elcsüggedni. Az a fajta íróember volt, aki a maga életvitelén nem nagyon tudott változtatni, de talán nem is akart. Történhetett bármi hangulat vagy stílusváltás az irodalmi életben, ő csak tette a dolgát, nem befolyásolta semmi.

Közben olyan életművet teremtett, ami önmagában s nem a kor legkiemelkedőbb életműveihez mérve, nemcsak jelentősége, hanem egyedülisége miatt is igen figyelemreméltó. Ha irodalmi értelemben lehet értelme a szónak, hogy hézagpótló, életműve jobb részéről elmondhatjuk.

Az irodalomtörténet, mikor már madártávlatból szemlélhet egy-egy kort, mindig fölfedez egyedi színfoltot, mely a hozzá hasonló összképtől azzal üt kissé el, amivel épp kiegészíti azt. A színárnyalat különbözőségével. Ha eleve nincs, talán föl se tűnne a hiánya, de megléte felveti bennünk a gondolatot, milyen kár lenne, ha hiányozna, Bakó József irodalmi hagyatéka még azzal a többlettel is rendelkezik, hogy nemcsak kiegészíti a vele rokon irodalmat, hanem annak valamikor öntudatlanul is az elindítói között volt.

A húszas évek elején, Erdélyi Józseffel induló népi hangvételű költészet alig egy évtized alatt egész irodalmi irányzattá, majd az irodalom kereteit is túllépve, társadalmi mozgalommá verbuválódott. Az Ady-nemzedék lírai forradalma kirántotta a századvégi kátyújába szorult géniuszt, s egyben az összetettebb nyugati költészet termékenyítő hatására az új líra követelményeit is megemelte. A stílus fényét is följebb csavarta. Nagyobb erőpróba elé állította ez a líra az olvasót is; de maga a költői gya-

korlat is nagy felkészültséget, műveltséget, vagyis iskolázottságot követelt meg. A természetes beszédtől éppen a műviségével hirtelen elütő költői nyelv, s a forma, a minőség új kritériuma szigorú, már-már merev szabályokat állított föl. Erdélyiék a népköltészet természetesebb stílusával szabadították fel az első nagy Nyugat-nemzedék eredményeit már üvegházi finomságúvá csiszoló utánzók kezén másodlagossá csúszó s az élettől elszigetelődött költészetet. Az akkori fiatalok, az új irány vezéregyéniségei, – Illyésék – a természetes kapcsolatot megteremtették a két nemzedék között, s a valósághoz közeledve, széles európai látókörrel tágították a lehetőségeket. Feloldották a feszességet, a mindennapok természetesebb emberi érzésvilágát hozták az irodalomba újra. A valóságfelfedezés ugyanúgy ismérve lett a műveknek, mint korábban a stílus s a nyelv művi szabályai. S ez már lehetőséget adott azoknak is, akik csak mezítláb léphettek a költészet templomába, hogy megszólalhassanak. Szinte mindennapi anyanyelvükön, a maguk világának híradásával. Négyelemis cselédek, autodidakta parasztok kerültek friss írásaikkal a közvélemény közepébe. Amit hoztak új reveláció lett, s irodalmunk új témavilága. Tíz év se kellett s Szabó Pál, Veres Péter, Sinka nevét országosan ismerték. Mi több, egyszerre gombaként szaporodtak a valódi értékek mellett a hasonló ambíciójú, de már inkább egy divattá lett irány gyenge haszonélvezői is. Egészen a sajnálatos őstehetség kultuszig juttatta a felcsigázott érdeklődés az irodalomnak ezt a jól növekvő szárnyát. Egyszerűen megölte azokat, – még ha volt is tehetségük – akikben nem volt elég ellenállás a hóborttal szemben. (Gondoljunk csak a szerencsétlen, jobb sorsra érdemes Sértő Kálmán esetére.)

A Dunántúl legnyugatibb határvidékén kicsi faluban egy lábbeliket kalapálgató fiatal cipészmester szintén csak úgy a szívére hallgatva írogatta az előbb említetteknél korábban a suszterszék összedobált szerszámai között a kereseti adó könyvébe a verseit. Elöl az adóbélyeget ragasztotta, hátulról kezdve pedig szép sorrendben a strófákat kezdte másolni. Gondolhatni, mennyire lehetett birtokában a poetika ismeretének. Különben is az alkotás műhelyi fogásait még nem ismerő emberben egészen sajátos elképzelés alakul ki, mondjuk, a versről s inkább a saját kigondolt sorai adják a vers képzetét, mint a vers valódi törvényei. Elbűvöli a saját teljesítménye, ahogy a szóban lévő szerzőnket is. Az alkotás lényegi ismerete előtt ő az egész életre szóló s költőiírói pályáját szinte teljesen kitöltő mondanivaló alapélményeit szerezte meg. Körülötte a nehéz sorsát kimondani nem tudó szegény nép, mélyen a normális emberi élet alatt. Ugyanolyan küszködő kisember közöttük a falusi majsztram is, de a csiriz, a dikics mégsem nehézkes ökörfogat, trágyát hajigáló vasvilla; munkája külső formája nem azonos a környezete munkamódjával. Kicsit feljebb jutott a többitől, s úgy érezhette, jogot kapott a gondolkozásra, mintegy távlatot, hogy az alatta sustorgó világot szemügyre vehesse.

Bakó Józsefnek – mert őróla van szó – ez a kis elmozdulás elegendő volt, a tehetségével együtt, hogy a világot necsak figyelje, hanem megpróbálja végül kifejezni. Először persze csak magának, alig valami reménnyel, hogy egyhamar – a fehérterror esztendeiben vagyunk! – nyilvánosságot kapjon a verssé kerekedett élmény. De éppen ilyenkor nő meg a készülődő költőben igazán az étvágy, hogy valami csillapíthatatlan éhséggel, örökös rágondolással – mint a fogoly, ha maga elől dugdossa kenyerét – felfalja a világot. Önmaga ambicióinak foglya lett. Felismerte lassan, hogy csak folytonos önműveléssel juthat feljebb a kaptafánál is. Műveltségét a tisztább, művészibb önkifejezésért fejlesztette, de a népi érzés- és gondolatvilágot élete végéig szinte sértetlenül őrizte. Azt is mondhatnánk, még az állandó tanulás is irodalmi felfedezést jelentett számára. Ez védte meg az őstehetség elesetten szomorú sorsától az extrémitásokat kedvelő irodalmi korszakban s frisseségét is ezáltal őrizte meg.

Életnek gazdagabbat, – már költői értelemben – alig képzelhetünk el, mint Bakóé volt. „Feljebb a kaptafánál" című most megjelenő poszthumusz regényében, – amely bizonnyal élete főművének is tekinthető – maga rajzolja meg gyermekkora, ifjúsága, s költői terveinek korai esztendeit. Életrajzi regényre, ha nyomorúságot fest, drámai epizódokkal tűzdelt, mondhatnánk, hogy megdöbbentő, megrázó. Bakó regé-

nyét mégis egészen bűbájosnak nevezném. Tiszta, nemesen emberi hitvallás. Pedig küzdelmesebbet, szenvedésekkel gazdagabbat ritkán írtak meg. De a regény olvasása közben ráéreztem egyszercsak arra, – s bizonyos majd az olvasók is, ha kezükbe kerül – ami írónál talán a legnagyobb teljesítmény volt mindig: Bakó József életét magát is egy fáradhatatlan, tiszta ember öntudatlanul megkomponált művének kell látnunk.

1896. augusztus 24-én született a Vas megyei Nemescsó községben, analfabéta uraságí cseléd fiaként. Apját korán elvesztette, két éves sincs még, hogy özvegy anyjával rokoni kegyre szorul. Nagyobbacska eleven fiú, mikor egy téli korcsolyázáson elesik s évekig tartó, orvosilag félrekezelt csípőízületgyulladással kínlódik. Végül egyik lábára örökre béna marad. Cipészinasnak megy Kőszegre, később segédként hányódik vidéki kisvárosok és Budapest között, egy időre falujában önállósítja magát. Írni is ezidőben kezd. S hogy költői terveit is megvalósíthassa. közelebb kerülve az irodalom központjaihoz, a budapesti Szent László járványkórházban vállal munkát. Súlyos betegek és hullák között bukdácsolva, szabad idejében magántanulóként végzi a polgárit. Vizsgázni a Simor utcai iskolába jár. A járványkórházból protekcióval a rákospalotai Wagner Intézetbe kerül szolga-nevelőnek, majd innen miniszteri korengedéllyel a soproni tanítóképzőbe, ahol tanítói oklevelet szerez, jóval fölül a harmincon. Egy évet Tabon, ötöt az orosházi tanyavilágban, négy esztendőt pedig Békéscsabán tanítóskodik. A háború alatt Pilisre kerül, ahonnan baloldali megnyilvánulásai miatt állásából fölmentik s elítélik. A felszabadulás után a parasztpárt pedagógus csoportját vezeti, dolgozik a VKM szabadművelődési osztályán, a Köznevelés szerkesztőségében, a Pestvármegyei Szabadművelődési Hivatalnál s utoljára 1953-tól nyugdíjaztatásáig az Országgyűlési könyvtárban.

Ha dióhéjban tekintjük át életét, változatos, mozgalmas, azt is mondhatnánk, hasonló talán nagyon sok küszködő kisember életéhez a múlt rendszerben. De Bakó József esetében – s épp ez a nagyon szép benne – látnunk kell, hogy a nyugtalan életre egy gyönyörű álom hajtotta, valami leküzdhetetlen vágy, hogy a közösségnek, szegény társai érdekében még hasznosabb életet élhessen. Költő lett, s mint piros pillangót kergette egy életen át a szépet, igazat, melyről tudjuk, milyen nehezen engedi megfogni magát.

Bakó csüggedetlenül üldözte. Minden nehézségen keresztül. S közben jegyzett, fölírt minden érdemlegeset, Versbe főként. Azt szoktuk mondani, azok a szerencsés költők, akik a saját életüket, annak szinte minden mozzanatát versbe tudják írni. Igaz, e szerencsések épp a legnagyobbak, mint Petőfi is – akinél az élet és a vers, a kor minden fontos problémája találkozik. Nem is tudnánk, akarattal sem, szétválasztani a verstől a költőt. Bakó József verseinél minduntalan ez az eggyéforradás tűnik fel és elcsodálkozhatunk azon, hogy minden elmélkedés, bonyolult költői fogás nélkül, pusztán azzal, hogy az útjába került igazságot, igazságtalanságot, az élet hétköznapi dolgait, mint a saját élményeit versekbe írja – jelentős, szép életművet alkot. Szemlélete, egyszerűsége a Petőfiével rokon s még az a vándorkedv is, hogy „élményért" bebarangolja az országot. Népi íz, hang, szemléletmód jellemző Bakó írásművészetére.

Hozzászoktunk, hogy a költő csak úgy költő igazán, ha állandóan fölverik körülötte a berket s végül már a hírverés kölcsönzi azt az érdekességet is, ami talán a versekből sokszor hiányzik. Bakó József a legnagyobb csöndet kapta az irodalmi élettől s ebben a csöndes szorgalomban, – mely azzal kezdődött, hogy:

> Anyám keze fogta a kést. Féltőn
> dühhel lihegte: Ne törjek feljebb,
> maradjak cégtáblás majszter úrnak,
> biztosan, békén, lábbelik mellett.

és aztán kitépi a kést anyja kezéből és elrohan „két szemtől kísérten, belepve hótól, iszonyattól" – az igazságot választékosan, szépen akarta mindig kifejezni, ahogy ő

érezte, s kigondolta. S Bakó, ha nem is annyi bájjal és gráciával, mint a fiatal Erdélyi, a népi hangot kapja el s azon faggatja, kutatja az életet. Saját hangon szól, olyanon amilyenen, de annak minden zöngéje az övé; az a meghökkentő, hogy hatást se nagyon mutathatnánk ki lírai életművében, legalábbis jól fölismerhető idegen nyomokat nem. Bakó versek ezek izig-vérig. S míg kortársainak versei, mint versek, már eleve megkomponáltan, a kimondás végső feszülésével szinte tudatosan íródtak, nála a világ legtermészetesebb dolgaként vöröslik fel a vers mondanivalójának summája az egyenértékű sorok között. Nem a verset, inkább a mondanivalóját szerkeszti meg. Sajátos a ritmikája, eredeti a nyelve, s igen tömör. Képei is mindig valóságosak és erősek, a pipacs pipacs, a lomb lomb, vagy ha éppen vöröslő ágyúcső is a lebukó nap, az ember szinte nem is a képet, hanem az isoznyatot látja mögötte. Kitűnően ismeri a falut, később is mint tanító közelről érezte az egyszerű emberek gondját-baját, mindent, amit akkor látni és érezni lehetett. Ítéleteiben ritkán is téved és azon kevesek közé tartozik, akik nemcsak meglátni tudták, de ki is mondták az igazat. Forradalmár, a csöndesebb fajtából, de mintha megelégedne azzal is, hogy fehéren-feketén, vagy inkább véres-pirosan leírja azt, ami van. *Balhát űz anyám* című, sokaktól ismert és idézgetett, még költői pályájának egészen az elején íródott verse 22 sorával és szubjektív hangvételével olyan népi mélységből énekel föl, amire talán példát se nagyon találunk. Tökéletes szimbólum, párosítva oly természetes realista leírással, hogy a döbbenet és az esztétikai hatás kiváltotta ujjongás vesz erőt egy pillanatra a vers olvasóján. Ez a költői-alkotói módszer jellemző szinte minden versére, még a sikerületlenebbekre is. Mert a megkapó, egyszerűségével megrázó lényeget-kimondás még azt is elfeledteti sokszor, ami Bakó verseiben bizony szembeötlő: a darabosságot, s azt, hogy nehézkesen gördülnek olykor a sorok.

Egymás mellett életművében a fölsorakoztatott tények, ahogy egy huszadik századi vándorkrónikás versbefoglalta. Talán azt sajánlhatjuk, hogy az egymás után sorakozó igaz, szép, sokszor döbbenetes erejű versek fölé nem húzott a költő nagy távlatot átfogó eget, nem adott eszméinek messzebb érő horizontot. Ez hiányzik, mert Bakó nagy példaképei, a forradalmár-költők, akiknek élete és életműve végülis egy és ugyanaz, mindig messzebbre tolták egy kor horizontját. Igaz, ismerve a költő szerénységét, csöndességét, ő talán azt mondaná erre: én ezt láttam, ezt éreztem, a véremmel is írtam, amit írtam, átadom nektek verseimet és gondolkodjatok rajtuk.

A megírt tényeket, ellesett életjelenségeket, az egészen nyers valóságelemeket nem véletlen említem annyiszor. Valóban elgondolkodtató a szerepük Bakó írásaiban általában is, nemcsak a lírájában. Mert ami munkásságának az igazi maradandóságot adja: leginkább művei dokumentum értéke. Dokumentumok egy világról, korról, életformáról, eredeti művészi fogalmazásban.

Amikor első mecénásai a huszas évek dereka táján Szombathelyen pártfogásukba vették – ahogy maga Bakó jelzi – ezt a különös híradást és a darabosságában is feltűnően eredeti stílust, látásmódot értékelték elsősorban. (Ők segítették 1927-ben első kötetét is, az *Árva kalászok*-at nyilvánosságra. Még hat követi ezt az elsőt s három regénye – a *Kapaszkodók* kétízben is – és *Ezer hold* című drámája jelenik meg életében.) Irodalmi értelemben – tudjuk – nem szűkíthető le a felfedezés pusztán a mondanivaló újszerűségére, mint ahogy az ellenkezőjére, a stílus újdonságára se. Bakónál – azonkívül, hogy kezdetben ösztönös költőiségen kívül nem igen beszélhetünk másról – valójában s igazán nem is ez a döntő. Amit ő felfedezett, mint világot, lehet, hogy mások jobban kiaknázták általában, de ennek a világnak egy részére az ő tolla várt.

Szó esett már a két világháború közötti népi irodalom társadalmi szerepéről, főleg a paraszti rétegek életének kutatása szempontjából. Bakó József a nyugat-dunántúli falu zselléreinek, földdel birkózó kisparasztjainak helyzetét világítja át, s erről a világról rajta kívül szinte senkitől sincs igazában irodalmi híradás. S míg az alföldi Veres Pétert – mondjuk – ösztönösen is a tudományos szocializmus világnézete sarkallta ítéletalkotásaiban, Bakó csak szenvedélyes hitére s a tapasztalataira hagyatkozhatott. Mert nagyon is ez a személyes tapasztalataiból ismert világ izgatta, maga is kíváncsi volt

íróilag a nyitjára. Képletesen úgy is mondhatnám, sorsa olyan közegen át haladt, hogy fölhasítva a társadalom e még irodalmilag alig érintett részét, ismeretlen világba nyitott rést azzal, hogy leírta közben a benyomásait. „Följebb a kaptafánál" című önéletírásában a nyugatmagyarországi, alig ismert, mert peremvidéki szegény falvak élete, számtalan népszokása, jellegzetes gondolkodásmódja kapott hiteles irodalmi maradandóságot – s milyen természetesen élénk, könnyed stílusban – szinte történelmileg az utolsó pillanatban. Bakó nélkül talán elvesztek volna a jövő számára. Mintha maga is nyomatékosan érezte volna ezt, különös figyelmet fordít az apró részletekre, jelenségekre is, úgy forgatva, irányítva a történetet, hogy annak tartozékaiként, nagy leleményességgel, ezekről is beszélhessen. Nem is szólva magáról az alapélményről. Ki rajzolta meg a falusi suszterinasok életét, ahogy a dunántúli kisvárosok iparos társadalmában emberré nőnek végül? Milyen szivárványosan színes Bakó József előadásában ez a könnyeztetően szomorú s valahogyan mégis patriarkális összefogottságban zajló élet. Társadalmunk történetének egy része ez is, melynek ismerete nélkül szegényebb lenne majd az utókor tudata.

Mint minden eredeti egyéniség, Bakó is önálló és természetes írói szemlélettel közeledik a világához, az úgynevezett témához. Közvetlen tapasztalatait, élményeit nem nehezíti körülményes reflexiókkal, cselekményszövésében a valóság hitelességén kívül csak a jelenségek fontosságára, a cselekmény, történet finom összefüggéseire figyel. Mégis szép a művészi szintézise. Hagyományos a realizmusa, de egyéni színekkel keverve, sok friss leleménnyel fűszerezve. S ahogy műveiben sajátos írói szemlélete jól fölismerhető, ugyanúgy nyomonkövetjük a világnézetit is. Bakó ösztönösen érez rá a társadalmi igazságra, igazságtalanságra s ezek mélyebb összefüggéseire. A valóság oly durván érinti, hogy önkéntelenül, a hiányosan megalapozott világnézettel is helyes ítéletet tud alkotni magában is – de olvasójában is. Szándéka tisztasága és nyers tapasztalata vezérli ítéleteiben. A becsülete, mondhatnánk. Még amit például a szociáldemokrácia mint tételes politikai tant ifjúságában nyújtani tud neki – mint ő maga bevallja – azt is összegomolyítja, hajlítja, ahogy emócionális ráérzése diktálja. Ezért olykor úgy érezhetnénk itt-ott, mintha eltévedne a bonyolultabb társadalmi vagy politikai problémák megítélésében. Hamar ráébredhetünk azonban, hogy nagyon is pontosan érti az eseményeket, s azok összefüggéseit. Önéletírásában megírja például 1919-es élményeit, majd börtönszenvedéseit, s némely részletében oly egyéni színekkel, hogy majdnem hajlandók volnánk őszinte nyíltságát naivitásnak is érezni. Mikor Bakó megírta ezeket az élményeit, a Tanácsköztársaságról s bukása okairól megközelítően pontos vélemény alakult már ki. Nyilván ezt ő is ismerte. De személyes élményeit ez mégsem korrigálta: emlékeiben következetesen csak szubjektív élményeit követi. Hiányolhatjuk – s kár is, hogy hiányzik, mert írói lehetőségeinek mégiscsak a gátja lett – a tudatos eszmevezérlést regényében is, de művészi logikátlanságon és hiteltelenségen nem érjük. Az olvasó tapsztalni fogja, micsoda figurákkal kerül kapcsolatba az író s ezek némelyike a diktatúra helyi vezetője is volt. Regényében mind a maga helyére állítja jellemben, hitben, oda, ahová illenek. Emberi tartásuk megítélésében még a kegyelet se indítja könyörületre. S a cselédek, pedig ügyükért szállt síkra, sem hajlandók még egy födél alatt aludni se vele, az íróval, jobbanmondva akkor még suszterral, egyszerűen csak azért, mert fogoly, mert börtönviselt. Akik ismerik az elesettebb falusiak viszonyát a börtönviseltekhez – szinte mindegy az elítélés oka, nekik maga a börtön eleve félelmetes – megértik miről van itt szó. Bakó akarva-akaratlan a szolgaság iszonyú mélységeire mutat. S hogy milyen társadalmi helyzetből várta a legelesettebb néptömeg a szabadulást, alig fölismerve még, honnan is várhat segítséget. Lélek- és helyzetrajznak is kitűnő példáit sorolhatnám a regényből. De talán annyi is elég, hogy Bakó életműve a hitelesség, a becsületes írói magatartás tekintetében kikezdhetetlen.

Tudjuk, egy-egy korban írói csoportosulást, vagy akár irányzatot közös törekvések hozhatnak össze. A tudatosan kialakított közös cél, szándék érzése vezeti a közös harcot. Bakó igazán sohasem érezhette irodalmi otthonának a két háború közötti orgánumok egyikét sem. Valójában szorosan nem is tartozott csoportosuláshoz. A népieket – akkikkel mégis együtt haladt – erős ideológiai fonal kötötte össze, őneki inkább meg-

győződése, mint ideológiai eszménye volt csak. Harcolni minden ellen, ami rossz a népnek, ami igazságtalan. S ebben az ösztönös meggyőződésben sohasem ingott meg, becsületesen küzdött haláláig. Lehet, hátránya volt abból, hogy az irodalmi életnek inkább a perifériáján mozoghatott, – még a felszabadulás után is, ilyen becsületes múlttal, de megalkudni soha-nemtudással – ám az irodalom a számára eszköz volt csak egy szép törekvés, nemes emberi ambíció kiélésére – jót tenni a szegényekkel, hasznos életet élni az irodalmon keresztül is a jövő érdekében. Inkább errefelé figyelt jobban, mint magára az irodalomra. Így jutott el végül céljához, melyet képletesen úgy fejezhetnénk ki, hogy bevégezte a vetést, de az aratást nem érhette meg. A sikerét semmiképpen sem. S ha talán fájón nézte is, hogy azt mások aratgatják, számosan tán érdemtelenül is, törést a lelkében sohasem okozott ez.

Küzdelmes életútját, írói munkásságát végigkövetve, megilletődéssel összegezhetjük róla gondolatainkat. Egyike volt Bakó József azoknak, kiket a nehéz életbe szorítottak hangnak szántak a jövő felé. Írói hagyatékát alig is tudhatnánk egyelőre számbavenni, hiszen tevékenysége beleolvadt a két háború közöti irodalomba s úgy, hogy szerteágazva, inkább az egész hitelét, becsületét növelte elsősorban, mint önnön hírnevét. Bizonyos, sok érdekes írása lappang folyóiratokban – talán nem is irodalmiakban mindig – mely írások fontosak voltak, ha nem is állhattak össze komplexebb egységgé, kerek művé. De önéletírása s számos kitűnő verse nem hiányozhat soha irodalmi köztudatunkból. S a hajdani szegények asztaláról. Hadd olvassák azok, akikért annyit izgult, dolgozott, sőt álmodozott is.

Nagyon becsületes, kötelességtudó ember és író volt Bakó József. Sose feledte, mi adta kezébe a tollat, s írói munkásságát hivatásának érezte. Ezért is tudott maradandót alkotni, szinte minden segítség nélkül.

Egyszer a szerkesztőségi szobában – emlékszem – észrevettem, hogy beszélgetés közben félszemmel a kissé nyitvahagyott ajtót lesi. Arra gondoltam, siet. – Nem, nem – nyugtatott meg, mikor megkérdeztem. Csak a kisfiát hagyta kint a folyosón s nem akarta, hogy elcsavarogjon valahová. Nem hozta be, hogy ne zavarja a munkát, mondta a biztatásra, hogy hívja csak be nyugodtan a kisfiút. Már idősebb korában ismerte meg az apaság örömeit, s mint az ilyenkorú apák, túláradó féltéssel csüngött a fián. Mindenütt nyitva hagyta egy kicsit az ajtót, hogy szemmeltarthassa.

Szegény népével, majd a megszületett új renddel is így volt. Bármit csinált is, lelkében mindig hagyott egy kis rést, hogy ráfigyelhessen. Magáénak érezte, szinte a maga gyermekének. Ő is dajkálta, dolgozott érte. Ötvenen túl volt, mikor ezt a világot még a sorsától ajándékba megkapta. Ha csak egy pisszt, egy hangot hallott, Bakó már fölfigyelt s indult, hogy pontos tudomása legyen mi történik. Vitalitása ilyenkor csodálatraméltó volt, úgy szemlélődött a régi ismert helyeken, leginkább ifjúsága vidékein, a vasi tájakon, mintha mind először látta volna, akár hajdan Bolognát vagy Konstantinápolyt, ahová csak úgy elkirándulgatott fiatalabb éveiben.

Ezért a nagy hűségért s fáradhatatlan írói munkásságáért – azonkívül, hogy létezett, megvolt már – viszonzásul mást örömben, elismerésben nemigen adott neki az új haza. Lehet, hogy ennél többet nem is nagyon várt. Írónak nagyon magányos volt. Úgy halt meg 1962 április 7-én hajnalban, hogy csak később vették észre. De felnövekedve ez a rend majd emlékezik rá, mint a felnőtt gyermek a régi nevelőjére, aki legszebb szavait végrendeletként hagyta hátra.

Bakó József

RÁK-KÓRHÁZ FOLYOSÓJÁN

Utam, melyen idáig értem,
cselédházak sötétjében
eredt, párszor börtönbe vitt,
mégse csuklott össze a térdem.

Most erőmet rák-gyanú rágja:
ijedten hallgatok előre-hátra,
hányom, vetem magam: nem akarok
betörni még az elmúlásba.

Fáj, mégis jön a zord Nemkívánt.
Tiltakozásom hiába kiált.
Kétségeim is őt szolgálják...
Csak titkon lesem a remény húrját,

Hogyha lopva is, de belekapjak,
hátha tudnék valami újat,
melytől betegtársaim is
vizsgálat előtt felvidulnak.

Jaj! Kínzó kép, ahogy sorakozva
várunk a döntő irgalomra:
ki megyen kijebb, vagy éppen beljebb
s már nem jön többet találkozóra...

Egymásra nézünk búcsúztatón,
elrágódva kapott orvosi szón,
kiszívjuk minden ízét-javát
s lépegetünk a tömött folyosón,

Melynek kettősszárnyú ajtaja
azért csapódik tán ide-oda,
hogy életkedvünket élesztgesse
s bátrabban ballagjunk haza.

Mert egyetlen célunk az otthon;
lesik, várják, hogy bomoljon
ki ajkunkon már a m o s o l y :
győzött a tudás a koporsónkon.

MAI OSZTRÁK KÖLTŐK*

Theodor Kramer

Theodor Kramer az alsó-ausztriai Nieder-Hollabrunnban született 1897-ben. Verseivel korán feltűnt s hamarosan Ausztria jelentős költői közé emelkedett. A fasizmus elől 1939-ben Londonba emigrált. 1957-ben visszatért hazájába, ahol a következő évben meghalt. Realisztikus költészetét erős társadalomkritikai mondanivaló jellemzi.

A HAZATÉRŐ BURGENLANDI

A motyó bothegyre akasztva,
még egy órácska gyalog,
a zelleren érik a rozsda,
de a torma virulva ragyog.
Hazahajtva lerakni milyen szép
kapualjba a kukoricát,
leszúrni a házban a kecskét,
nádért menni havon át.

Megcsörren a pénz az iszákban;
pipábavalódnak, apám,
disznóhólyag van a zsákban
s játék számodra, pulyám.
Benned meg hálni szeretnék,
mint rég, sokat, asszonyi ágy,
leszúrni a házban a kecskét,
nádért menni havon át.

Ó, vár-e a kályha meleggel;
meg a régi puliszka, a jó?
Hét hónapon át idegenben
forgattam a vakolót.
S otthon? Nem kérdezem ezt. Szét-
rakom, asszony, a kukoricát.
De ki szúrja le majd, ki a kecskét,
nádért ki megy havon át?

A KANTIN

Hol a fáradt gáz s a csapok fémgőze lebeg,
hol a rozsda terem s hol a hengersor zizereg,
hol a vasmű rossz viskói bújnak a szenny közepén,
kicsi fenyves rejti a kantint ősi helyén.

* Az Európa kiadásában közeljövőben megjelenő „Századunk osztrák lírája" című könyvből.

Hosszú s keskeny a söntés, túrót, kolbászt ne kívánj,
puliszka akad csak s langyos sör, hogy igyál;
aki nőtlen, annak a konyha tűzhely-padkája e hely,
a nős meg az ágy s a civódás elől menekül ide el.

Füst leng s pára a légben mint rongydarabok,
csattog az asztal, amint ráhullnak a kártyalapok,
ha az égre borul s az ormok köré a sötét,
s a homály fészkéből izzó füst száll szanaszét.

E salakhányón a tető-kátrány átnedvesedik,
s osztáskor a sörre hajolnak az emberek itt,
minthogyha a deszka-födél is hiányzana már,
s átszállhatna fölöttük mélyen egy darumadár.

CSORBA GYŐZŐ fordításai

Ernst Waldinger

Ernst Waldinger (1896-) Bécsben született. 1938-ban New York-ba emigrált. Jelenleg az egyik New York-i egyetem német nyelv és irodalom professzora. Költő és irodalomtörténész.

NYÁRI KÉP SALZKAMMERGUTBÓL

Mint némely viselős asszony, ki őrzi még
Arcán a gyereklányt szívósan, változatlan,
Bár a test már hazudtolja az arc színét,
Így fekszik ártatlan a metsző sugarakban
Az úti portól fehérszegélyű vidék.

Tántorognak a völgybe habos patakok,
Áll a széna rövidárnyú kazlakba gyűjtve,
Csöpp kertben lepke száll egy magára hagyott
Liliom körül, míg dongók mezsgyén repülve,
Döngik a delet, aratási évszakot.

Fehéren magasodik fel a hallgatag
Hegy: éles csipkéi az ég kékjébe vágnak.
Mint ifjú asszony, elérhetetlen alak.
Esténként a réten vad tücskök hangicsálnak,
Hol kaszapengés és nehéz lábnyom maradt.

A falakon, redőnyök mögött s odafönn
A lombok zűrzavarában már körte érik
S korona, ág remeg, egy szellő lopva jön.
Akárha dagadó tüdővel a békét itt
Szívná be a világ, suttogva: „Köszönöm."

A házak előtt, kőpadon, már sorra kint
Ülnek a szerelmesek, nézik a sötétben
Szótlanul a sárga teliholdat, amint
Felhők közt felszáll s csillagok gyulnak az égen
S a nap végső maradékát kiotlja mind.

ARATÓ KÁROLY fordítása

Michael Guttenbrunner: 1919-ben született a karintiai Althofenben. Hányatott ifjúsága volt, résztvett a második világháborúban. A Gestapo egyízben halálra ítélte. Költői eszmélése a világháború végére tehető, verseskötetei is azóta jelennek meg. Az élő osztrák költészet egyik legsajátosabb, legizgalmasabb alakja. Híre ma már hazájának határain túlterjed.

NYÁRI MOHÓSÁG

Csábít engem a domb a legelőn kint,
hol sziklák közt a rézzöld színű bokrok
lángolják át a levegő zománcát.
Sokat ültem ott, szállt fűszeres illat,
s a kemény fűben láttam a parányi
lényeket izzani. Szöktek s rohantak,
mint olvadó fém csöppjei, csorogtak,
robogtak szét, mint míriád sziporka,
fényszarvú kéj szédült vadászatára.
Hő árnyban csámcsog a csupasz mohóság,
álmodó kések csörrennek evésnél,
s a romlásba selymes szárnyak suhannak.

A SZŰZ

A kert ura a szűznek így kiált:
Járulj a porlepte vándor elé
nagy zarándokútja után
szent adománnyal!
Ijedten a szavaktól
a fánál felszökell
s két aranyalmát tép a lombhomályból.
Utána
fehér rózsát tör tövises bokorról.
A vándor a padra ereszkedik
s látja, imé jön.
S e szűzi gyöngédség szigorú sugarában
látja,
amit a hosszú
útakon sose látott.
Az öröm vérhabja vágtat szívéig,
hogy, ami mondatott, nyújtják neki.
De láttán a rózsának elborul;
kelyhében olyan tiszta harmat ül,
hogy irtóztatja őt az adomány.

KALÁSZ MÁRTON fordításai

Karl Anton Maly

Karl Anton Maly (1913-) Bécsben született. Nyomdász volt, jelenleg könyvtáros a Bécsi Városi Könyvtárban.

SZÁLLJ MAGADBA!

Tizenegy sárkányt számolok az égen.
Megjön az ősz – hirdetik a szelek.
Ablakom előtt óriási ég. Fehéren
rohannak rajta át a fellegek.

Még csillan valami kései fény a
parti fákon s lombjuk közt megtörik,
honnan a nyár! álmok maradéka
kiröppen, míg szelekkel küszködik.

Elér a perc: változz meg! Mondd szívednek:
itt a kártya, gyerünk, emelj lapot!
Nézd a Dunát, habjai hogy sietnek!
Táncolnak halászbárkák, csónakok.

Vagyunk hát játékai a szeleknek
és ez a játék tánc is néhanap!
Itt az idő, hogy magad megkeressed:
megjönnöd csak mindenestül szabad!

ARATÓ KÁROLY fordítása

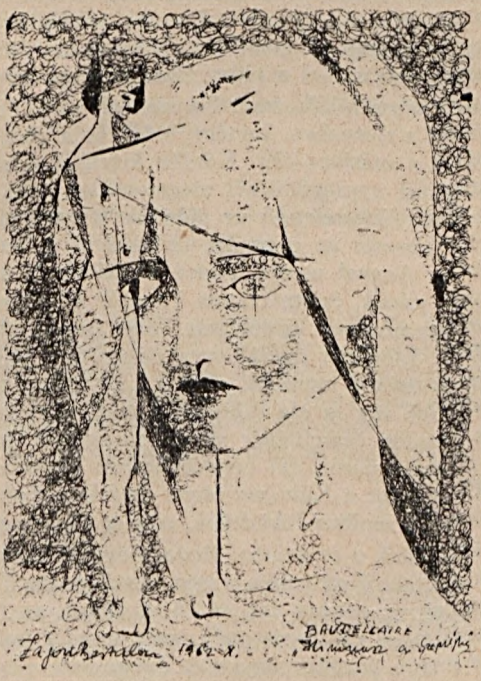

Zágon Bertalan rajza

THIERY ÁRPÁD

NEM ÉNEKELTEM A KIS BRAUN ÜDVÖSSÉGÉÉRT

A foszforos tánckép után szólaltam meg először. Sötét volt a színpad. Sötétek voltunk mi is. Az elsüllyesztett zenekar az Orfeo Negróból játszott, a lányok majdnem meztelenek voltak, és valaki a sötét páholyokban Ritát, az énekesnőt kereste. Fortuna a műsort nézte, és néha úgy éreztem, hogy elveszett a sötétben. Fortuna az első szerelmem volt. Tízéves korunkban együtt énekeltünk a kerületi plébániatemplom gyermekkórusában. Tizenegyéves korunkban is. Tizenkétéves korunkban is. Ő szopránt énekelt, én altot. A németek pénteken vitték el a kerületből a zsidógyerekeket. Vasárnap korán eljöttem otthonról, és a nagymise előtt félórával felmásztam a kórusra. Fortuna a vasajtó mellett állt, sápadt és ügyetlen volt. Később finom, lányos mozdulatokkal átsodródott, hallgatagon, bizonytalan vállrándításokkal kikerülte a fiúkat és a kőkorlát hoz támaszkodott. Az arca egyszerű volt és kifürkészhetetlen. Egy ideig közönyösen ácsorgott mellettem, mint egy zárkózott idegen, aki semmit sem akar mondani, mert mindent tud, azután váratlanul, mintha nagy titkot közölt volna velem, suttogva arra kért, hogy a kóruson aznap titokban énekeljünk a kis Braun lelkéért, akit pénteken az anyjával együtt elvittek a németek. A csontos, fehérfogú kis Braun a mi utcánkban lakott, az Angyal utcában. Nem szerettem a kis Braunt. A kismise papja kifordult az oltár előtt, széttárta a kezét. Felnézett és tudtam, hogy furcsa békaszemével engem figyel. Visszanéztem, és megértettük egymást. Fortuna sokáig mellettem állt, és várta, hogy mondok valamit, de semmit se mondtam. Később elsodródott, beállt a helyére. A nagymise alatt összeszorított szájjal a hideg kőangyalokat bámultam.

Tavasszal a Kálvária téren találkoztam Fortunával, a troli megállónál, de nem ismertem meg. Meghúzódott a tömegben, kemény, szőke haja volt, kicsit duzzadt bokája, és időnként egyik lábáról a másikra állt. Később kiértünk a meleg utcákból, a troli visszafordult, és a téglagyári agyaggödörnél megmondtam neki, hogy még emlékszem a plébániatemplomra, Ottó főtisztelendő úr ajándék szentképeire, Kóbor tanár úrra, aki Bachot és Mozartot játszott az orgonán, emlékszem a kis csontos Braunra, aki Dachauban maradt, és az Angyal utcára, ahová a gyárak és az olajfinomító minden este zsíros, fekete kormot szitált, és emlékszem Pantóék háza mellett a befulladt amerikai bombára. Fortuna semmire sem emlékezett. Nem értette, amit mondok, mert nem értett a Fortunák nyelvén. Időnként csodálkozva megrázta a fejét, azután kis kortyokban megitta a konyakot és tovább mentünk, mert a nagy meleg miatt nem lehetett visszamenni a városba. Később egy fa alá dőltünk, a testünk súlyos és ideges volt. Fortuna hanyattfeküdt és minden összefüggés nélkül az apjáról kezdett beszélni, akinek érszükülete van, meg a nagyapjáról, aki negyvenhatban Izraelbe vándorolt, és a Csobánc utcáról, ami az Orcy teret a Kálvária térrel összeköti. Sohase járt Pesterzsébeten az Angyal utcában. Az erdő, amiben feküdtünk, olaj és fodormenta szagú volt.

Féltizenkettőkor érkeztünk a mulatóba. Badacsonyi bort rendeltem és hallgattunk. Hónapok óta a Braun gyerekről szerettem volna beszélni, de Fortuna csak a Csobánc utcára emlékezett, ami nagyon messze van az én utcámtól, az Angyal utcától. Ültünk. Szótlanul. A zenekart éjfélkor elsüllyesztették, még mindig hallgattunk. Előttem egy békaszemű férfi ült, de nem a kismise papja volt. Idegesített a békaszem, mert hónapok óta a kis Braunról meg a kismise papjáról szerettem volna beszélni.

– Négy éve egy nyári hajnalon a Nautilus kifutott az Atlanti óceánra... – mondtam a foszforos tánckép után.

Fortuna a lányokat nézte, akik a sötétben levetették a bikini felső részét.

– Mi az a Nautilus?

A békaszemű mögé húzódtam, hogy ne lássam az imbolygó lányokat, és hetek óta most éreztem megint pontosan, mint az alattomos, visszatérő fájdalmakat lehet megérezni, hogy az életemben minden nő figyelmesen, finom és lányos mozdulatokkal jelenik meg, megtévesztésig úgy, mint az Angyal utcai Fortuna. Ideges, kihívó tisztasággal, amit nagyon nehéz elviselni.

– A Nautilus egy amerikai atom-tengeralattjáró – mondtam ingerülten, nem törődtem a szomszédokkal és a foszforos lányokkal. – A parttól többszáz kilométerre leszállt a tengerbe, és csak tizenhat nap múlva jött fel. Az egyik hermetikusan elzárt kabinban egy férfi ült, aki egy másik, a parton maradt férfi gondolati utasításait felírta egy papírra...

Egyenletesen, logikusan beszéltem, és az se zavart, hogy a kis Braun alakja állandóan felbukkant bennem.

– A parton egy elektronikus gép naponta kétszer kilökte a gondolatsugárzó ábrákat, a köröket, a négyzeteket, a kereszteket, a csillagokat és a hullámos vonalakat. A parti ember ezeket az ábrákat gondolatilag a tengeralattjáróra sugározta. A kísérletek hetven százaléka sikerült...

Fortuna időnként közömbösen bólintott, nem lehetett megállapítani, hogy csodálkozik-e, vagy csak tudomásul veszi, amit mondok. A pincértől megint bort rendeltem, mert még a műsor alatt szerettem volna megmondani, hogy tegnap reggel azzal az elhatározással ébredtem, hogy az autógyárban felhívom a Hollerith-osztályt, és megmondom Fortunának, hogy én csak az oroszlánokat, a tengert és Afrikát szeretem, és tegnapelőtt a presszóban megvette tőlem egy köszönőmhaveromért az egyik barátom, akinek pillanatnyilag nincs nője. Pénteken a HÉV megállónál várja, legyen hozzá kedves és türelmes. Azt is meg akartam mondani, hogy a mi szerelmünk teljesen reménytelen, mert azóta se énekeltem a kis Braunért, mert nem szeretem a kis Braunt és sohase fogok énekelni érte, mert sohase fogom szeretni.

Megint bort kértem. A színpad világos volt. Az egyik lány, a hátulról alattomosan reflektorozott, teljesen átlátszó spanyolfal mögött fürdőruhát próbált. Teljesen levetkőzött, szép, arányos alakja volt. Fortuna közelebb húzódott hozzám, kicsit bizonytalanul, mintha nagy távolságról jött volna vissza.

– Tetszik?

– Tetszik.

Taps volt, izzadt, ideges taps, azután egy másik lány állt a spanyolfal mögé. Fortunának nagy fehér körök voltak a szemében.

– Szeretsz?

– Nem.

Éreztem, hogy valami megrezzent a levegőben, és az eddig fel-felbukkanó kis Braun is ügyetlenül visszahullott, mintha ledobták volna valahonnan. Eltűnt. A másik lányt néztem, aki eszembe juttatta Afrikát, a nehéz nyomasztó őserdőket, ahol egyszer a párducok voltak a királynők, és olyan nagy volt a hatalmuk a többi állat fölött, hogy az istenek elhatározták, megteremtik az oroszlánt...

– Senkit se szeretek – mondtam mogorván, és becsuktam a szemem.

– Az anyádat se?

– Azt se.

– Mindenki szereti az anyját.

– Az enyém meg akart halni.

Végetért a műsor, a lányok a színfalak mögött felöltöztek, és én világosan, teljesen tisztán szerettem volna elmondani, azt is Fortunának, hogy diákkoromban festőművész akartam lenni, aki kizárólag csak éjszaka, álmukban festi le az embereket, a világot is, a tárgyakat is csak akkor, ha idegenek és mozdulatlanok. Aki a vonalak furcsa, ideges mozgásával, a színek összefüggő rendszerével ábrázolja azt, amit lát és kifejezni akar,

de amit csinál, azt senki sem érti meg, mert amit én ábrázolok, azt az emberek és a tárgyak sohase láthatják, mert amikor én festek, akkor mindenki és minden alszik. Ilyen festő akartam lenni, de nem mondtam el, mert a kis Braun mindig a legváratlanabb pillanatokban bukkant fel az életemben, és követelte, hogy énekeljek a lelke üdvösségéért.

Fortuna ivott egy kortyot. A bal hármas páholy fölött megmozdult a ventillátor, megbillentette a nehéz levegőt, de a testek továbbra is izzadtak maradtak, időnként lendületesen meglódultak, egymáshoz tapadtak és hozzájuk tapadt az ideges zene is. Egy neandervölgyi fiú és az egyik vetkőző lány nagyon szépen twisztelt, a többiek tisztelettel félrehúzódtak. A tömegnek különös, a szív dobogására emlékeztető energikus ritmusa volt. Időnként úgy éreztem, hogy jó lenne teljesen felesleges és értelmetlen dolgokról, gyerekkori játékokról, latinleckékről és a nagy fehér hidegekről beszélni, de kevés volt az időm, a pillanatot nem halaszthattam tovább, mert Fortuna már készülődött, belenézett a táskájába, és megszámolta az asztal alatt az üres üvegeket. Sokáig mozdulatlan volt, mint mindig, ha elbúcsúzott valakitől, az arca egyszerű és kifürkészhetetlen. Az utolsó kortyot is kiitta.

– Szeretném, ha te ülnél a tengeralattjáróban, én meg a parton maradnék az elektronikus géppel...

– Nem lehet.

– Miért?

– Az atom tengeralattjárókon csak férfiak és keresztények utazhatnak.

– Keresztények?

– Csak azok.

Fortuna sokáig maga elé bámult, mintha egy különös és nagyon szomorú mondatra várt volna. A levegőt néztem, izgalom nélkül és magabiztosan, mintha a világ összes tengeralattjárója az enyém lett volna, mert tudtam, hogy ma este tulajdonképpen csak én kedvemért nyitották ki a mulatót, hogy mindent elmondhassak Fortunának. Később kikapcsolták a ventillátort. Szerettem volna valami vigasztalót is mondani, hogy majd utasítást adok a Nautilus kapitányának, vagy valami hasonlót, de nem akartam hazudni. Hosszú, kegyetlen csend volt. Időnként Fortunához fordultam, mintha kerestem volna valamit, de ezek csak látszatpillantások voltak, mert mindent tudtam. A németek elmentek, és a nagy esők eláztatták a nyomokat. Kóbor tanár úr is meghalt, és nem tudja a villával megadni a nemzetközi á hangot.

Az utcán egy lomha éjszakai öntözőautó végigpásztázta a meleg járdákat. Egy vizes fához támaszkodtam, mert a taxiállomáson nem volt kocsi. Fortuna is a vizes fához dőlt.

– Mennyit ittál? – kérdezte szomorúan.

– Száztizennégy litert.

Várt egy ideig, szórakozottan ingatta a fejét.

– Az sok?

– Sok.

Alig mozdultunk, és ezek a mozdulatok is olyanok voltak, mintha begyakoroltuk volna. Éreztem, hogy most kellene megmondani a barátomat, aki pénteken ott lesz a HÉV megállónál, azt is meg kellene mondani, hogy az élet alapmozdulatait Benvenuto Cellinitől tanultam: szúrd bele a kardodat, egyetlen mozdulattal rántsd ki és azután kész, hogy a kis Braun nem is volt a barátom, és mindig dühös voltam, amiért a mi utcánkban lakott, hogy a Nautilus egy nagy marhaság, én találtam ki...

– Hétfőn vettem egy csokor virágot meg egy tábla csokoládét.

Közömbösen a lányra néztem.

– Minek?

– Odaadtam az anyámnak.

– Névnapja volt?

– Nem. Azt mondtam, hogy te vetted.

– Én?

Fortuna nem felelt. A szeme sötét volt, mint két tiszta tintacsepp, azután könnyű, lányos mozdulattal kiállt az útra, intett egy taxinak. A sofőr kihajolt a kocsiból, mon-

dott valamit és nevetett. Fortuna visszajött hozzám, ügyetlenül egyik lábáról a másikra állt. Egyszerű volt és természetes, és a fejét egy kicsit figyelmesen megemelte, mintha keresett volna valakit.

– Nem énekelsz a kis Braun lelki üdvösségéért?

– Nem.

– Sohase?

– Sohase.

– Pedig gyerekem lesz tőled...

A taxi a járda mellé gurult. Valaki türelmetlenül és torkaszakadtából énekelt a közelben... De az is lehet, hogy csak én szerettem volna, hogy valaki torkaszakadtából énekeljen... De az is lehet, hogy abban a meleg pillanatban az egész Angyal utca énekelt...

AZ ANYÁK IS DESZKALÁDÁN HALNAK MEG?

Panajot az XX–99999-es rendszámú fehér Volgában, a gépkocsivezető mellett ült, és nem állt meg a bekötőútnál, pedig pontosan látta mellettem a vizes parasztokat, akik mezítláb ácsorogtak a hideg sárban, mintha röstelltek volna sáros lábbal a betonútra lépni. Amikor a tintaszínű égboltot időnként átvágták a villámok, a parasztok keze idegesen megmozdult, mintha valakit meg akartak volna ütni. Panajot szőke, csontos madárfeje figyelmetlen volt és meg se mozdult, mintha semmi se lett volna a közelben, amire figyelni kell. Az esőt nézte és azt a semmit, amit csak akkor nézhet az ember, ha valami nagyon fontosat nem akar észrevenni, pedig jól látta a deszkaládán a lehúnytszemű asszonyt, akit a présház előtt megcsapott a villám, akivel a lomha mozgású parasztok felváltva szaladtak át a tarlókon, és akit a ládával együtt kitoltunk a betonút szélére, hogy messziről is jól lehessen látni. A Volga elsöpört az országúton, az arcunkba csapta a hideg, szitáló esővizet. A parasztok összehúzott, bizalmatlan szemmel bámultak az autó után, a hátsó ablakon jól lehetett látni, hogy a gépkocsivezető egy kicsit a kormánykerékre dől, Panajot pedig az esőt nézte. A parasztok nem szóltak, de tudtuk, hogy ezekben a pillanatokban a városi kórház valószínűtlenül messze van. Egy fekete, bozontos ember az asszonyra nézett, akinek fehér márványarca volt, azután a deszkaládát keresztbe állította a betonúton. Bizonytalanul ácsorogtam a parasztok között, mintha valami nagyon fontos dolgot kiejtettem volna a kezemből, és nagyon szerettem volna megmondani, hogy Panajot most biztosan nem az Angyal utca felől jött, de nagy csend volt, és a parasztok tulajdonképpen nem is sejtették, hogy egyáltalában van-e Angyal utca a világon?

Napokon át a legváratlanabb pillanatokban bukkant fel bennem a fehér Volga és Panajot szőke madárfeje. Egymásután háromszor álmodtam is róla, és tudtam, hogy rövidesen megint találkozunk.

Azon a napon a szántódi rév szürke és lompos volt, a bakonyi bazaltoszlopok mögül kiemelkedtek a felhők, és lassan a víz fölé kapaszkodtak. A tihanyi oldalról könnyű olajszag jött, a bisztróban lángost sütöttek, azután a levegő mozgása teljesen megszűnt. A rév melletti vékony akácerdőben fiatal turisták bolyongtak, homokos tisztást kerestek a nádas közelében. Az arcuk szürke és konok volt, mintha valaki becsapta volna őket. Az egyik lány a csomagok között ült, és egy régi tihanyi halászdalt énekelt – Én vagyok a halászlegény, Én járok a víz tetején, Én fogom az aranyhalat, A tihanyi hegyek alatt, Könnyű apró halat fogni, De nehéz megtisztogatni, Könnyű szeretőt tartani, De nehéz tőle megválni...

A mólón egy matróztrikós öregember gubbasztott. Magányos volt, mintha nem is a révhez és a partra húzó vitorlásokhoz tartozott volna, de nem tévesztett meg, mert tudtam, hogy a viziembereknek milyen arcuk van. Az öregé egy kicsit a fekete, bozontos paraszt arcához hasonlított, aki a fehérarcú asszonyt keresztbe állította a betonúton. Egyhangú volt, szikkadt és fegyelmezett. A fejét egykedvűen előre lógatta, mintha nagyon szomorú lett volna. Meg se mozdult, türelmesen várta a hajókürtöket, a gyors,

kemény szeleket és a villámokat, ezekkel apró, napi viszonyokban élt. Bizalmatlanul morgott, mert nem engem várt, hanem a vihart.

– Át akar menni?

– Át.

– Mind a két komp Tihanyban van.

– Látom.

Lassan, figyelmesen végigmért, mint a rév előtt elhúzó idegen vitorlásokat, azután az égre nézett.

– Megvárhatná a vihart. Két óra múlva megy a következő járat – mondta lassú, figyelmeztető hangsúlyokkal, azután könnyedén meghúzta a vállát – De áthívhatom a kompot, ha akarja...

– Akarom.

– Egyedül utazik?

– Egyedül.

Az öreg feltápászkodott.

– A nagymotoros háromszáz forint, a kismotoros hatvan...

Egy nagy darázs kapkodott a feje körül, de nem törődött vele, mert tudta, hogy a darazsak vihar előtt megzavarodnak a félelemtől.

– Melyiket hívjam?

– Hívja a kicsit.

Az öreg matróztrikós hintázó, jellegzetes járással bement a révirodába, és kihallatszott, hogy ügyetlen, éneklő hangon telefonál. A kőbak mellett a meleg betonra kuporodtam. Tudtam, hogy legalább negyedórát kell várni, amíg átér a komp. A vizet néztem, ami ingaszerűen mozgott a tihanyi szorosban. Az áramlás tervszerűen erősödött, mint a dagály, és öt-hat kilométer erejű volt a gyorsasága. Szerettem volna teljesen egyedül maradni, és szerettem volna, ha egy kis könnyű halászfregattal kinn lehetnék a tengeren, mondjuk Korcsula közelében, a felcsapódó sós hullámokat bámulnám, és gyakorlottan igazodnék a különös, egyenetlen tempójú tenger mozgásához. A kis lélekvesztővel messze kiúsznék, éjszaka a szigetek között leállított motorral, evezve közelíteném meg a haljárásokat, és napközben, amíg a tengeren bolyonganék, a kis fregattal ide-oda fuvaroznám a kevésbeszédű szigetlakókat. Szükségem lett volna a tengerre.

Húsz perc múlva kikötött a komp. A matróztrikósnak pontosan kifizettem a viteldíjat, de elégedetlen volt, mert nagyon várta a vihart. Siófoknál fellőtték a piros jelzőrakétát. A komp motorháza mellett egy jelentéktelenül egyszerű révész rámvigyorgott. Tetszett neki az idő és a különös fuvar. Mondott is valamit, de nem értettem, azután ruganyos mozdulatokkal a csörlőhöz lépett.

Abban a pillanatban kanyarodott a kis sárga réviroda elé az XX–99999-es rendszámú fehér Volga. Panajot idegesen megrántotta a szemét, a karját magasba emelte. Finom, gyakorlott mozdulat volt.

– Álljon meg a komp!

Az öreg matróztrikós megrázta a fejét.

– Nem lehet, ez különjárat. Kibérelték.

– Mi az, hogy kibérelték?

– Az a fiatalember, ott a motorház mellett...

Panajot odanézett, de nem ismert meg. Feszes volt és nyugtalan, mintha üldözték volna.

Intettem a jelentéktelenül egyszerű révésznek.

– Engedjék fel! De az autó lenn marad.

Minden nyomasztó volt, vagyis olyan pillanat, amikor az embernek alkalma van teljesen megbékélni, vagy teljesen leszámolni. Eszembe jutott, hogy tegnapelőtt egy kopasz dramaturg levelét vártam, de nem hozta a postás, és délután a rádióhírekből azt is megtudtam, hogy Macedónia fővárosában reggel nagy, nehéz rándításokkal megmozdult a föld, és romba dőltek a házak. Egész éjszaka a postást vártam a dramaturg levelével, pedig nagyon jól tudtam, hogy éjszaka csak a táviratokat kézbesítik. A vonalakkal se törődtem, amiket az ember makacsul és ingerülten meghúz önmaga és a célok között, mert az én vonalaimat pillanatnyilag elvágta a dramaturg és a földren-

gés, de egyébként is tudtam már, hogy teljesen felesleges ezeket a vonalakat meghúzni, mert valaki mindig elvágja, azután egy másvalaki mindig összeköti.

Panajot óvatosan közelebb jött a fedélzeten, ügyetlenül evezett a kezével, mert erős volt a szél, percek óta körülbelül ötös lökésekkel jött Keszthely felől, a tó teljes hosszában. Panajot megkapaszkodott a korlátban, végigmért, majd közömbösen biccentett, mint egy idegen, pedig tudtam, hogy megismert.

Energikus ütemben érkeztek a hullámok, fegyelmezetten átcsaptak a komp vasoszlopai között, a kis habokkal végignyalták a fedélzetet, és megérkeztek a villámok is. Áthúztak a felhők között, az egyik váratlanul lecsapott a tihanyi apátság közelében. Fényes volt a hegy. Nyolc hullám jött egymásután, a víz beborított bennünket. A szél már hetes lökésekkel jött. Egy vékony oszlopnál támaszkodtam, szemben a széllel és a víz mozgásával, és tudtam, hogy nem ez a legnagyobb vihar a világon, bár a partok időnként teljesen bizonytalanokká váltak, mintha el akartak volna szaladni. Erős nád és iszapszag volt, az arcunkat kiszárította a szél. A jelentéktelenül egyszerű révész megfogta a karomat és intett, hogy menjek be a matrózfülkébe. Megráztam a fejemet, és a révész megértette, hogy a vasoszlopnál kell maradnom.

Panajot fehér volt, mintha felvágták volna az ereit. A félelem nagy, ideges hullámokban rohanta meg, láttam, úgy érzi, hogy mindennek nagyon gyorsan vége lesz. Fázott, vizes volt és ügyetlen, nem tudta felfogni a víz viharos mozgását. A motorházhoz húzódott, mert a fehér deszkafal meleg volt. Azt hittem, jó idegei vannak, mert a forradalmárok mindig higgadtak, és könnyen, gyakorlottan mozognak a veszélyben. Időnként észrevettem rajta a bátor pillantásokat is, ilyenkor közönyösen a levegőbe nézett, szembe fordult a széllel, nem izgatta a vihar, és bizonytalan volt a szeme, mintha nagyon sok rumot ivott volna.

Éreztem, hogy valamiről beszélni kellene, mert ami eddig volt közöttünk, az most mind kérdéssé vált. Talán a téglagyári agyaggödörről kellene beszélni? Vagy a vonatütközőkről? Vagy az afrikai városnevekről?

– Emlékszel az afrikai törzsfőnökökre? – kiáltottam gyorsan és gyanakodva az erős szélben, mert majdnem biztos voltam abban, hogy semmire sem emlékszik.

Panajot furcsán rámnézett, a hátát a meleg deszkafalhoz szorította, és idegesen, türelmetlenül nevetett.

– Milyen törzsfőnökökre?

– Fortunára sem emlékszel?

– Ki az a Fortuna?

– Pantóra se?

– Ki az a Pantó?

– A békákra sem emlékszel?

– Milyen békákra?

– Az apádra sem emlékszel?

Panajot nehéz, görcsös mozdulattal letörölte az arcáról a vizet. Bizonytalan volt, mintha valamit elrontott volna.

– Kéményseprő volt.

– Az Angyal utcában laktatok.

Panajot tünődve rámnézett, mintha egy nagyon fontos vonást keresett volna az arcomon, ami egy még fontosabb dologra emlékezteti, azután megborzongott.

– Messze van . . . – mondta csüggedten.

A révészek és a motorok egyenletesen és magabiztosan dolgoztak. Megkapaszkodtam a vasoszlopban, mert erősödött a szél, nyolcas lökésekkel jött, a hullámok végigcsaptak, és dühös voltam, mert nem tudtam pontosan, hogy mit kell ezekben a pillanatokban csinálni. Már megbántam, hogy Panajotot felengedtem a kompra, mert gyenge és reménytelennek látszott, akivel nem lehet megbírkózni. Szerettem volna teljesen egyedül maradni a viharral, később mégis Panajot mellé húzódtam a meleg motorházhoz, és éreztem, hogy a mozdulataimban van valami közeledő és bizalmas.

– Megbántad?

– Mit?

– Egy asszony meghalt a bekötőútnál.

– Az anyám is meghalt.
– De az anyák nem deszkaládán halnak meg.
– Mindenki úgy hal meg – mondta Panajot idegesen.

Átcsapott fölöttünk egy hullám. Panajot közönyösen a levegőbe nézett, volt benne egy konok és természetes vonás és úgy látszott, hogy ezekben a pillanatokban sokkal erősebb, mint a vihar. Valamit még mondani akart, de a közelben a vízre csapott egy villám, és szikrázva elterült a hullámokban. Panajot kinyitotta a száját, kiáltani akart, éreztem – azt szeretné megkérdezni, hogy milyen mély itt a víz, de az arcán megdermedtek a hideg, csontos vonások. Váratlan, erős mozdulattal a korláthoz ugrott. Visszahúztam. Könnyű és puha volt, mintha elfáradt volna. Erősen markoltam a ruháját, és megint eszembe jutott a behúnytszemű asszony meg a fekete, bozontos ember, aki a deszkaládát keresztbe állította a betonúton. Panajot fülébe kellett ordítanom, mert a közelünkbe csapkodtak a villámok.

– Menj a motorház mellé!

Dühösen rámnézett.

– Talán így döntött a kongresszus?

A korlátban kapaszkodtam. Egészen besötétedett. Furcsa volt, hogy bármire gondoltam, minden megváltozott közöttünk, de az még különösebb volt, hogy Panajotnak a mozgásából, a hangjából és a nézéséből egy-egy apró részlet a régi maradt, és ez rosszul esett.

Tudtam, hogy az ember életében a legfontosabb dolgok pillanatok alatt szoktak megtörténni, és ezért nem lepődtem meg, amikor a komp, miután kiemelkedett egy nagy hullám alól, megállt a tihanyi szoros közepén. Lefulladt a motor, és hallottam, amikor a révészek kapkodva leeresztették a horgonyt.

Panajot gyorsan szétnézett a fedélzeten, és dühösen felrántotta a kezét.

– Miért állítottad meg? – ordította.

Nagy kék és fekete lángok voltak a szemében, és ütött. Lassúnak és fáradtnak éreztem az öklét. Még egyszer ütött, azután visszahúzódott a deszkafalig. Tudtam, hogy döntő támadásra készül, mert felismert a parasztok között, és ő is tudta, hogy meghalt a behunytszemű asszony. Harmadszor már nem ütött. Fáradtan, csodálkozva lecsúszott a meleg deszkafal mellé. Mindig félt a villámoktól. Oldalt feküdt a vizes fedélzeten, a lábát kinyújtotta, mintha egészségesen aludt volna. Egy száraz takarót akartam szerezni, de nem volt, a motorház pedig erős, olajos lángokkal égett...

Gyerekkorában Panajot is az Angyal utcában lakott, a nagyapja építette ott az első házat, a családjuk története tele volt régi sztrájkokkal, munkásmozgalmi eseményekkel és tüntetésekkel. Az apja kéményseprő volt, akit nagyon irígyeltünk tőle, mert szép, sovány ember volt, a derekán kapcsos biztonsági övet viselt, és könnyed, ügyes mozgással suhant a háztetőkön. Panajot a legjobb barátom lehetett volna, mert erős volt, igazságos és hallgatag, de mielőtt bármikor igazi és okos barátságot köthettünk volna, valami bizonytalan apróság mindig közbejött. A bombázások előtt hónapokig együtt jártunk, és mi találtuk ki, hogy milyen izgalmas és mulatságos dolog kiírni a lexikonokból és az útleírásokból az afrikai városok és törzsfőnökök nevét. Hosszú estéken és vasárnapokon ültünk a lexikonok mellett, időnként vigyorogva néztük a félmeztelen néger lányok fényképét, azután Panajot elpirult, és gyorsan tovább lapozott. Kis bandánk naponta lejárt a téglagyári gödörhöz fürdeni vagy békára vadászni. Panajot egyszer eljött a padlásra is egy légitámadás alatt, amikor Csepelt bombázták, de nem tudtunk vele játszani, mert fölényeskedett, és amikor Pantó szokás szerint eldőlt a vizes hordó mellett, Panajot hangosan felröhögött. Nyár végén a bandából valaki azt mondta, hogy Panajotnak görög neve van, és ettől kezdve görögnek csúfoltuk. Egy ideig még velünk járt az agyagbányához, de különös és kedvetlen volt, mindig a csepeli kémények füstjét nézte, és időnként bizalmatlanul végigmért bennünket. Azután egyszer felmászott az agyagszirtekre, és kis bosszantó kövekkel elzavarta közelünkből a békákat. Megvertük és beledobtuk egy kisiklott csillébe. Hetekig nem láttuk. Később valaki kiderítette, hogy a horgászokhoz jár a soroksári Duna-partra. Közel volt már a front, amikor megint találkoztunk. Mondtam neki, hogy huszonkilenc új afrikai nevet gyűjtöttem a lexikonból, de kinevetett. Azt mondta, hogy ez marhaság, ő a háború után politikus lesz.

Sokáig nem hallottam róla, később Fortuna azt mondta az iskolában, hogy Panajot meghalt az agyaggödör partján. Szét akart szedni egy tüzérségi lövedéket és felrobbant, de azután kiderült, hogy nem ő volt. Negyvenöt nyarán anyám adott egy hátizsákot, három inget meg egy lepedőt, hogy hozzak érte zsírt meg lisztet, és elküldött Biharkeresztesre, mert az volt a legmesszebb. A Nyugati pályaudvaron ácsorgás közben Panajottal találkoztam. Sovány volt, idegesen villogott a szeme, és neki is volt hátizsákja, ami megnyugtatott. Nagyon örültünk egymásnak, a peronon bolyongtunk, különös, jókedvű munkásindulókat fütyültünk, kinevettük a nagy, piszkos batyukat, de már nem beszéltünk az afrikai törzsfőnökökről. Szabolcsba utazott, együtt mentünk Püspökladányig. A vonat zsúfolt volt, csak az ütközőn tudtunk helyet szerezni. Üres cementes zsákokat terítettünk magunk alá, én villanydróttal odakötöztem magam az ütközőhöz. Panajot kinevetett, mert ő könnyű volt, ügyes és fölényes, de mindezt az apjától örökölte. Később még kétszer találkoztunk. Abban az időben hajnalonként a Hold utcai vásárcsarnokban nagy nyers húsokat szállítottam egy hentesnek, Panajot akkor már az ifjúsági szervezetben dolgozott. A henteslegény egy fél sertéshízót lódított a nyakamba a kocsiról, amikor megláttam Panajotot. Szép, csukott autó mellett ácsorgott, mintha várt volna valakit. A hús alól rávigyorogtam, a kezemmel is intettem, de Panajot bizonytalanul nézett, aztán még bizonytalanabbul biccentett. Másodszor Révfülöp mellett egy pincében találkoztunk. Mindenki részeg volt, és az utolsó pohár bort kézenállva akartam meginni. A talpamat pontosan beigazítottam a meszelt falon, megvártam, amíg a fejem megszokja a fordított vérkeringést, azután az első korty előtt felnéztem. Panajot a községi tanácselnökkel a pinceajtóban állt. Hideg, különös szemmel nézett rám, kézenállva is észrevettem, hogy valami fölényesen és egykedvűen megrándul az arcán. Köszönés nélkül tovább ment. A pinceajtóból utána kiáltottam, Panajot, Panajot, hát nem ismersz meg? – de úgy tett, mintha nem hallotta volna. Egy hét múlva a fegyelmi bizottság elé idéztek.

Tudom, hogy ezt mind el kell mondanom az illetékes helyeken, és tudom, hogy még van egy nagyon fontos feladatom. El kell mennem a következő pártkongresszusra, magammal viszem teljesen nyílt kommunista hitemet és a tényállásokat is. Félbeszakítom majd az első titkár beszámolóját, mert félbe kell szakítani, ugyanis jelentenem kell, hogy az XX–99999-es rendszámú fehér Volga nem állt meg, és Panajot – aki a legjobb barátom lehetett volna – ott fekszik a komp kiégett motorháza mellett. Diadalmaskodtak rajta a dialektikus és igazságos erők.

MAGYARÁZAT FORTUNÁRÓL ÉS PANAJOTRÓL

A „Nem énekeltem a kis Braun üdvösségéért" és „Az anyák is deszkaládán halnak meg?" című írások, részletei egy teljesen összefüggő sorozatnak, ami készül. Kevés marathoni futó magyarázza meg a részidőket, nem is fontos. Ez az edzők dolga. A „hősökhöz", jelen esetben Fortunához, Panajothoz és az elsőszemélyes főszereplőhöz nincs mit hozzá tennem. Amit akartam és tudtam, azt elmondtam. Bary Sullivan angol színész, erőszakos és nagytehetségű egyéniség a múlt század hetvenes éveiben élte fénykorát. G. B. Shaw kamaszkori kedvence volt. Eddig ő az egyetlen színész a világon, aki – ha úgy érezte, hogy rosszul játszott – az előadás végén kiment a függöny elé, és bocsánatot kért a közönségtől.

Mindenesetre ez a két írás, a többivel együtt, az egész összefüggő sorozat – nem kísérlet. Mindenkinek van Angyal utcája, amivel nem lehet kísérletezni. És minden Angyal utcában vannak Pantók, Panajotok, Fortunák, Páterek, Kóbor tanár urak, kis Braunok, anyák, bombák, agyaggödrök. Az Angyal utcák tervszerűen és huzamosan távolodnak, és amikor az ember már teljesen elidegenkedik ettől a különös utcától – megpróbálja fegyelmezetten rendszerezni a filozófiáját, összerakja a képeket, az embereket, a találkozásokat, a vonalakat és felülvizsgálja az energiáját – elég lesz-e majd a marathoni futáshoz? Megpróbálja rendszerezni mindazt, ami történt vele, ami történhetett volna vele, és ami másokkal történt, vagy történhetett volna. Az ember keresi az összefüggéseket, és időnként van oka megdöbbenni, mert ezek az összefüggések gyakran nagyon kézenfekvőek.

Mi tartja össze ezeket az írásokat? Látszólag csak az Angyal utca, néhány utalás, a szereplők többszöri, fegyelmezett felbukkanása és bizonyos jelképek. A „Nem énekeltem a kis Braun üdvösségéért" és „Az anyák is deszkaládán halnak meg?", valamint az ezeket megelőző és ezeket követő írások alapvető vonása – az emberek egymáshoz való viszonya, az egyén viszonya a közösséghez. Véleményem szerint a dolgok, az érzelmek, a felfogások találkozásának, összeütközésének gyújtópontja olyan arányban halad az emberek belseje felé, amilyen arányban szilárdul és teljesedik a szocializmus iránti hit, és maga a szocializmus. A gyújtópontok behúzódnak, egyre beljebb az emberi értelem és a gondolatvilág legtitokzatosabb rétegeibe. A külső látványosságok időszaka szerintem egyelőre megszűnt, ami nem jelenti ugyanakkor a kétoldalú osztályharc likvidálását, nem jelenti az ideológiai harc egészségtelen visszahúzódását. Sőt. Néhány nagyon fontos társadalmi kérdést megoldottunk, és élünk, alkotunk, alakulunk a magyar történelem eddigi legkorszerűbb, teljesen igazságos és értelmezésében is demokratikus jelszavának szellemében – aki nincs ellenünk, az velünk van – de tudom, hogy az emberek számára ez a legfelelősségteljesebb állapot a felszabadulás óta. Egy kicsit gyötrelmes is, mert midenkinek tulajdonképpen egyedül, önmagában kell dönteni az ideológiát és a hovatartozást illetően. Nem a szemináriumok döntenek. Ilyenformán a mai konfliktusok teljesen belső, intellektuális összeütközések, a felfogások, szokások és időnként feltámadó indulatok összeütközései. A társadalom magasabbfokú ütközetei belül játszódnak le, és ezek többé-kevésbé ideológiai-erkölcsi ütközetek. Ezekről a csomópontokról nagyon őszintén és nagyon igazságosan kell beszélni. Az ember szellemi, eszmei offenzívát vív önmagával. Ez természetes, mert a korszerű embert az energia, a tervszerűség, a tudás és a tájékozottság jellemzi, vagy kell, hogy jellemezze. A dolog mégse ilyen egyszerű. A korszerű és a provinciális szellem szakadatlan összeütközéseiről van szó. Ezek az írások az ilyen ütközeteket ábrázolják. A provinciális szellem képtelen az energiáját okosan rendszerezni, képtelen a marathoni futásra, csak a részletekre ügyel, pedig minden értelmes ember élete többé-kevésbé egy marathoni futás, amiben a hűtőszekrény, a távirat, a nyaraló, az autó, a beosztás, a személyi használatú gépkocsi és ehhez hasonló dolgok csak részidők, amiket lényegében okosan a helyükre kell tenni, mert ezeknek csak a végeredmény összefüggéseiben van némi jelentőségük, De csak némi jelentőségük.

Az írásokban a korszerű és a provinciális szellem csap össze, más, magasabb vonatkozásban az egyén és a közösség bonyolult, de nem áttekinthetetlen viszonya jelenik meg. A provinciális szellemnek szükségképpen alul kell maradnia, mert ez a szellem a múltnak olyan eredményeivel, szokásaival is megelégedik, amik nemcsak emberi és politikai tartalmukat veszítették el, de külső megjelenésükben is tarthatatlanok. Az Angyal utcában még mindenkiből minden lehetett volna. Ez a start állapota, ahol megfigyeltem önmagamat és az embereimet, azután kialakultak a belső küzdelmek, amiket ábrázolni szerettem volna és szeretnék.

Őszinteség. Ami egészen más dolog, mint az úgynevezett merészség. Azaz irodalmi merészség. Azt hiszem, az őszinteség a legfontosabb. Az ember a korszerűséget mindig szeretné korszerűen értelmezni, de ehhez lényeges, nagyon lényeges az őszinteség. Az őszinteség megoldja az emberben a görcsöket, a merev szempontokat, rugalmasabbá, korszerűbbé válik, természetesen, merev szokások nélkül közeledhet ahhoz az újfajta embertípushoz, amit kommunista embernek nevezünk. Az ember csak így értheti meg bizonyos magatartások bűnét, azt, hogy a magány egy bizonyos állapota miként hordja magában a közösségből való teljes elidegenülést, és miként kuszálódhat össze katonaléiekben, anyában, kőművesben, szerelmesben, jóbarátban bárkiben az értelmes, korszerű élet fogalma. a templomi kóruson és vártuk a bombákat. Angyal utca mindenütt van.

Valamit még. Az Angyal utca jelkép, mert sok városban van Angyal utca, és ott is van, ahol Pantóval, Fortunával, Panajottal és másokkal éltem, vagy játszottam az agyaggödörben, énekeltem a templomi kóruson és vártuk a bombákat. Angyal utca mindenütt van.

Thiery Árpád

SZOPORI N. LAJOS

MISSZIONÁRIUSOK?

Arcképvázlatok egy faluból

Az első benyomások

Alig érzem a különbséget a vonatfülke és a szabad tér hőmérséklete, fojtottsága közt. Megállok egy pillanatra, leteszem a bőröndöt, s rögzítem magamban az emeletes állomásépület képét. Kellemesen lep meg a méreteivel: intek a feleségemnek, s mutatom. Ő is megáll a táskákkal, s kis fejingással, szemvillantással válaszol: várjuk meg a végét. De azért a szemjátékban az is benne van, hogy alapjában egyetért velem.

Fújunk, s elindulunk befelé. Szó alig esik köztünk: tájékozódunk, ismerkedünk.

Az állomásépület a falu szélén magasodik, kis közzel mögötte simulnak a falu első házai. Kisebb mélyedésbe bújik a település: az első lépések után majdnem teljes a rálátás a háztetőkre.

Áll a levegő; érzem, gyöngyözik a homlokom.

Nagy falu.

Egészen véletlen, hogy ide helyeztek bennünket tanítani. Az egyetemen a megye egy másik községét hirdették két hellyel, de az elosztásnál kiderült, hogy az közbn tárgytalanná vált. Kaptuk helyette ezt.

– Meglátjátok – mondta az osztályvezető –, mennyivel jobban jártok így!

A tanácsházból kijövet Vera kibökte, hogy neki ismerős a falu. A hozzá tartozó pusztán töltött egy nyári hónapot még képzős korában, s ekkor egyszer-kétszer jártak a községben is.

A cipőnk szürkéllik a portól.

Megyünk, megyünk egyenesen befelé, szinte szív, szippant az utca a központba. A templomtornyok az irányzékaink.

Dél múlt valamivel, alig látunk élőlényt. Egy-két libacsapat keres vizet a patakban, de végül is csak a porban fürödhetnek, s okkerszínű függönyt szitálnak elénk szárnyaikkal. Aztán lassan elszéled a függöny, s két emeletes épület bújik ki a földszintes házak közül.

– Az iskola! – mondjuk majdnem egyszerre. S örülünk, hogy épp a művelődés bölcsője emelkedik így ki a házak közt. Itt balról meg nyilván a művelődési otthon ez a terebélyes épület.

Faluról származunk mindketten, semmi furcsa, szokatlan nincs hát abban, hogy az egyetemi évek után újra visszakerülünk – még ha a szülőfalutól messzire is. A különbség csak legfeljebb annyi, hogy most hozzuk magunkkal – ha nem is a világmegváltó terveket –: a segíteni akarást, a műveltség terjesztésének szép szándékát.

Nagy falu.

Az én szülőfalum mindössze 300 lelkes. Talán ezért tudom respektálni a nagy községeket.

Valószínűleg nagyon szép dolgokat lehet itt csinálni. Sok képzett ember élhet itt, akik együtt, megosztva a munkát, színvonalas kultúrát teremtenek a faluban.

Belépünk az iskola kapuján, de nem reménykedünk, hogy ebben a rossz időpontban találunk valakit. Kellemes meglepetés, hogy az irodában az igazgató fogad bennünket. Harmincöt év körüli, bajuszos férfi, gyorsan oldódó természet. Leültet, s pár szó után már gyorsfényképet ad a faluról:

– Én mondom, jó helyre kerültetek. Van itt minden. Autóbusz, vonat a városba: fél óra alatt beér az ember. Szép mozi, két film hetenként. A kultúrotthon nem új ugyan, de az igényeknek megfelel. Pár év múlva megépül a kultúrkombinát. Persze addig is van a mozin kívül három helyiség az épületben kulturális célokra: ping-pong terem, televízió. Előadások folynak... Szóval a megye egyik legkultúráltabb faluja. Az iskolát is meg lehet nézni. Na de majd tapasztaljátok.

– Jól érzem magam. Úgy látszik, tényleg nem „elvadult tájra" érkeztünk. A hallottak alapján elképzelhető (persze gondok nyilván adódnak), hogy a kulturális irányítás fogaskerekei jól működnek, s hajtják egyre előbbre a falut.

Reménység ébred: talán nekünk is sikerül beilleszkednünk ebbe a „gépezetbe", hogy a teher még jobban eloszoljon.

A „kisöreg"

A cukrászdában ülünk négyen: az igazgató és a szakszervezeti bizalmi hozott el bennünket kis beszélgetésre.

Alacsony, ötven körüli férfi apróz be az ajtón, hóna alatt összehajtott plakátok.

– Kartársunk, pedagógus, egyúttal a mozi vezetője – mutatja be az igazgató.

Az egész ember csupa mozgás. Perdül a pulthoz, húzza ki hóna alól a plakátcsomagot.

– Meghoztam – mutatja a cukrásznak. – Príma a szeptemberi műsorunk, kérem! – s már a falnál áll, veszi le az augusztusit. Közben tréfálkozik, pezseg, majdnem azt a benyomást kelti, hogy előttünk, „újak" előtt akarja produkálni magát. Pedig távolról sem: ez a modora, az egyénisége. A műsor egyébként valóban jó, s ami meglep: legfeljebb egy hónapos a késés Pesthez viszonyítva.

Vera – albérleti szobánkba hazaérve – mondja, hogy járt itt ő már a moziban, akkor nyáron. Hosszú lócák, sajátos bűz, tökmag- s napraforgómag-ropogtatás, hangos megjegyzések s szemét, szemét, és szemét jellemezte.

Este a kíváncsiság elvisz bennünket az előadásra, bár a filmet láttuk már. A kultúrotthon udvarára érve Vera megállapítja: itt azóta történt valami változás.

A délelőtt megismert kis öregúr feltűnik a terem ajtajában; most is a mozgás a fő jellemzője. Ismerősként üdvözöl bennünket. Megveszem a jegyet a pénztárnál, aztán (van még negyed óra) vele kezdtünk beszélgetni. Vera megemlíti neki az emlékeit...

– Tessék, kukkantson be! – invitálja mosolyogva.

Emelkedő nézőtér, rögzített székek, frissen olajozott, tiszta padló, vakítóan fehér vetítővászon.

– Rá se tetszik ismerni, ugye? – nevet, s míg újra megállapítom magamban, hogy csupa ideg az egész ember, a mozgásában a határozottságot, keménységet, célratörést is észreveszem.

– Egy éve vettem át, kérem, a moziüzem vezetését – magyarázza. – Valóban, ahogy tetszik mondani, úgy festett a régi mozi. Nos, kérem, én azonnal leolajoztattam a padlót, megvettem ezt az új vetítővásznat. átalakíttattam a nézőteret. A közönség persze tovább is folytatta volna a régi módszert. Csakhogy én, kérem, nem azért vállaltam el a vezetést, hogy istállómester legyek! Az elején megmondtam a közönségnek, hogy itt csak kultúráltan lehet szórakozni. S most már, kérem, semmi differencia.

Beszalad a pénztárba, hallom a hangját, ahogy a pénztárosnővel megbeszél valamit. Közben megállapítom magamban: egyre jobban tetszik nekem ez az ember. Aztán már itt is van.

– Persze szükség volt, kérem, egy kis erélyre, ugye, mert néhányan nehezen szoktak el az istállótól. – Megint nevet finoman; csodálatosan él az arca. – Az első időkben hozták a zsebekben a napraforgómagot, s amikor elsötétült a nézőtér, itt-ott megkezdődött a mocorgás. Néha azt is hallani lehetett, ahogy a padlóra pöccent a héj. Ment a film, s én jó hangosan közbeszóltam: fejezzük be a ropogtatást, kérem! Ha nem használt, felmentem a gépházba, leállíttattam a filmet. Sőt: egyszer egyik suhanccal az előadás után felszedettem a mocskát a padlóról. Na és aztán a kedves szülők, kérem! Hozták ám eleinte a 10–12 éves gyerekeket este az előadásra! Hogy megvették neki a jegyet? Sajnálom, kérem, adják el, de a gyerek a rendtartás szerint nem jöhet be. Patáliáztak. Rendőrt hívattam. Most már ilyesmi nem fordul elő. S a beköpések? Csak addig tartottak, míg egy-kétszer le nem állt a film, vagy galléron ragadtam az ifjúurat, s kitaszigáltam. Hőzöngött ám egyik-másik, hogy ma már ilyen nincsen. Menjen panaszra! – mondtam neki.

Az órájára pillant, én is az enyémre. Egy perc múlva nyolc. A teremben már sokan ültek, de kisebb csoportok még itt az előtérben beszélgetnek.

– Tessék befáradni, kérem, kezdünk! – emeli fel a hangját a kisöreg, s az ácsorgók megindulnak befelé. Mi is. Pontosan nyolckor elsötétül a nézőtér.

Csak egyszer hallunk az előadás alatt kisebb dörömbölést, nevetgélést, ami nem a filmnek szól. Verára nézek, várjuk, lesz-e valami.

Halk lépéseket hallunk hátulról.

– Ne zavarjuk kérem a közönséget! – kúszik a zajongókhoz az öregúr hangja.

Kimenet megállunk még mellette. Szeretném valahogy kifejezni neki, mennyire tisztelem ezt az egyáltalán nem öreguras energiáját, de csak groteszk mosoly telik tőlem. Vera menti meg a helyzetet:

– Rá se ismerek a közönségre – mondja.

– A kartársak is segítettek? – szólalok meg.

– Nézték, kérlek, mire megyek – komolyodik el egy pillanatra. – Hát nézhetik. – Diadal, s szemrehányás vegyül a szóban. – Most meg én nézem, mire jutnak ők. Én itt rendet teremtettem, vegye ki más is a részét a munkából.

De a futó felhő után újra ragyog az arca.

Különálló fogaskerék lenne? Kár volna.

A lány

A betűszomj nem veszett ki belőlünk.

Megyünk a könyvtárba, hogy megpróbáljunk kihalászni valamilyen csemegét.

Volt cipészműhelyben lelt otthonra a könyvtár. Két kis helyiségből áll a házikó: az olvasók várószobájából, és a könyvespolcokkal körülölelt „könyvtár"-ból. (Most, pár hónap óta különben már a művelődési otthon két terme a szállása.) A várószobában kis asztal két székkel, egy polcon a szovjet enciklopédia kötetei sorakoznak, s jobbról állvány a folyóirat számára.

A könyvtáros fiatal lány, benn ül a polcok közt: mi vagyunk az egyedüli vendégek, amikor belépünk. Rövid ismerkedés, aztán kérdezi:

– Mit adjak?

– Nem lehetne bemenni tallózgatni? – kockáztatom meg a kérdést.

Kicsit gondolkodik.

– De, de lehet – mondja aztán, inkább kényszeredetten, mint szívélyesen.

Egyelőre nem tudom, a könyvtár rendjét félti-e, vagy a hatalmát akarja éreztetni?

Odabent meglep a könyvtár ellátottsága. Szép számmal bukkanunk nemrég megjelent könyvekre. Kiderül, hogy a szerzeményezésben nagy segítséget kap a Megyei Könyvtártól. Tavaly előtt érettségizett, nemrég került ide: sűrűn gördül le a művelődési autó. A rossz nyelvek ugyan azt mondják, nem csupán a szerzeményezést segíti az a „könyvtáros pasas", de ez lehet rágalom is.

A leány ugyanis törvénytelen gyermek. Talán ez is közrejátszik nehezen oldódó modorában: így akarja kifejezni, hogy a rosszindulatú köztudattal szemben, érzi magát valakinek. A könyvtárért lelkesedik. Megtudom, hogy amikor átvette, s átalakították, ő maga súrolta a padlót, takarított. Talán az önálló zuggal együtt az önbizalmát is építgette.

Keresgélünk, böngészünk.

A tudományos és ismeretterjesztő könyvek szerény hányadát alkotják az állománynak. Ami érthető, s egyelőre alig kifogásolható. Mezőgazdasági szakkönyvvel találkozunk leginkább, de – mint mondja – ritka eset, hogy azokból valaki kölcsönözzön.

Az olvasók zöme gyerek. Meglep, hogy a 26 pedagógus közül velünk együtt csak 7 beiratkozott tagja van a könyvtárnak. Pedig az eddigi tájékozódásom alapján nincs okom feltételezni, hogy a többi 19 nem találna itt magának még ismeretlen csemegét.

A nem értelmiségi olvasók nagy része ún. könyvbolond. Más alig keresi fel a könyvtárat.

– Olvasó-ankétot szokott rendezni? – kérdezem, arra gondolva, hogy talán ez növelné az érdeklődést.

– A kultúrotthon-igazgató dolga – mondja határozottan.

Gyerek jön be, tovább jártatjuk szemünket a polcokon.

Felfigyelek a könyvtáros lány hangjára:

– Jules Verne vagy Verne Gyula könyv kell?

Kis csend.

– Mindegy – hallom aztán a gyereket.

S jön a „totó": mit nem olvasott még a Vernék közül. A könyvtáros egyre türelmetlenebb lesz, aztán míg a gyerek gondolkozik, hogy *A bódító Robur* volt-e már nála, gyorsan a kezébe nyomja: na, akkor ez jó lesz!

Magunk maradunk.

– Maga szerint mi a különbség Verne Gyula és Jules Verne közt? – bújik elő belőlem a kérdés.

Rám néz:

– Mi lenne? – majdnem arrogáns a hangja. – Verne Gyula magyar, Jules verne francia író.

– Csak a név – mondom. – Jules: magyarul Gyula.

– Nem kell tanítani! – fortyan föl.

Vera int, elpirulok, s gyorsan igyekszünk válogatni.

Még egy felnőtt olvasót „intéz el", míg ott vagyunk.

Igen: a modora nem a legmegfelelőbb egy könyvtáros számára. Néha majdnem riaszt. Kérdés, hogy később megtalálja-e az emberekkel való érintkezés helyes módját: különösen nehéz helyzetében, bele tud-e illeszkedni a kiszolgáló mindig kissé megalázó szerepébe? Mindenképpen jó lenne, hiszen különben lelkiismeretes, s a könyvtára is szép, rendben tartott.

A „kultúrmunkával" a TIT-előadások révén kerülök közelebbi kapcsolatba, november táján. Addig meglehetősen leköt az általános ismerkedés, tájékozódás az új munkakörben.

A helyettes igazgató mondja novemberben, hogy lesz két irodalmi előadás, s rám gondolt. Ekkor tudom meg, hogy ő a művelődési otthon igazgatója. Mintha eddig megbújt volna előlem az iskolai rendelkezések, a Közlöny paragrafusai mögött. Meglepetésszerűen ér az egész: valahogy annyira nem tudom elképzelni ebben a minőségben ezt a kopaszodó, kövér, szinte felpuffadt embert. Hatalmas csizmáival, domborodó pocakjával a sematikus korszak kulákalakjait idézi. (Nem sokkal később megtudom, hogy alig tévedtem: a szomszéd faluból nősült ide; az akkoriban jól szituált hússzék- s kocsmatulajdonos lányát vette el.)

A felszabadulás után a KIE patrónusa volt, aztán ennek „elmúltával" továbbra is megmaradt a kulturális ügyek tótumfaktumának. Hallom, hogy akkor tánccal egybekötött előadásokat szervezett, s nem is sikertelenül. Akkoriban – hogy úgy mondjam – tábora volt a faluban: mint régi tanítót bizonyos tisztelet övezte. Érdekes, hogy újabban szemmel láthatóan apad tisztelőinek a száma. Persze kényelmetlen a helyzete: a volt nagygazdák a „behódolásért" fordulnak el tőle, a régi szegények egy része pedig még a kulákot látja benne. Talán ez is az oka annak – a kétségkívül méltánylandó iskolai elfoglaltság mellett –, hogy most már inkább csak emlékeiből él, s a művelődési otthon ügyei csak kötelességszerűen, sokszor adminisztratíve érdeklik. Viszont a pénz jól jön a félállásért – ezért nem akar megválni tőle.

Úgy veszem észre, a kitaposott utat szereti – s ebben talán a kora is közrejátszik.

Nézzük a tematikát, s a megadott címek közül kettőt kiválasztunk. Aztán érdeklődöm tőle a közönség-toborzás módjairól.

– Beíratjuk a gyerekekkel az ellenőrző könyvbe, így értesül róla a szülő a legbiztosabban. Esetleg – teszi hozzá – a hangosbemondó . . .

– És milyen a látogatottság általában?

– Nem szabad városi mércével mérni, ugyebár. – Látom, nem szereti, hogy így puhatolózom, aztán mégis belelendül a magyarázatba. – Tudod, ez elég kultúrált falu, az emberek úgy érzik, nem sok újat hallhatnak már. Régen én sok előadást szerveztem itt. Jó színdarabokat tanítottam be . . . Na meg persze az elfoglaltság . . .

– S ha plakátot tennénk ki?

– Az ellenőrzőn keresztül többen értesülnek – mondja lezáró hangsúllyal.

– Olvasó-ankétot is szoktál tartani? – kérdem még.

– Ez könyvtáros-ügy, én nem szólok bele.

Most jut el először tudatomig ez a „hatáskör-probléma", ahogy hirtelen asszociálódik a mozis öregúr panasza és a könyvtáros lány kijelentése.

A fizikus kartársam kezdi meg az előadás-sorozatot. Kettős kíváncsiság visz el: egyrészt hogy gyér fizikai képzettségemen lendítsek valamit, másrészt érdekel a hallgatóság. Tizenketten vannak velem együtt, s a legjobban az taszít mellbe, hogy pedagógus, rajtunk, s a hivatalból jelen lévő helyettes igazgatón (kultúrotthon-igazgatón) kívül nincs. Nem szokás. Furcsállom, hiszen nyilván egymás előadásából is okulhatunk: ahogy a fizikusunk tud nekem újat mondani az űrhajózásról, valószínű én is tudnék neki Móriczról, és így tovább. S aztán nem tudom, egymás meghallgatása nem lenne-e jó propaganda a falu számára is?!

Az én előadásomon hasonló a helyzet.

A későbbiek viszont egyre inkább befulladnak. Amikor januárban sor kerülne a második „fellépésemre" az iskolában, már a kultúrotthon-igazgató sem jelenik meg, megnyitni. Verával ketten gubbasztunk a tanteremben hétkor, aztán negyed nyolckor, fél nyolckor is. Akkor nyílik kint az ajtó, s szinte egyszerre ugrunk, hogy méltóképpen fogadjuk az első vendéget.

Egy asszony az.

– Itt van a szülői értekezlet? – kérdezi.

Egymásra nézünk.

– Nem. Nincs szülői értekezlet.

– Nincs? Az ellenőrzőben . . .

– Előadás lesz, tessék . . .

– Ja? Akkor megyek is.

Több éreklődő nincs. Nyolckor mi is haza indulunk.

Mi az oka ennek az érdektelenségnek? A propaganda hiánya egyedül nem lehet.

– Az embereknek undoruk van mindenféle gyűléstől – legyint egy beszélgetés során az iskola-igazgató. – Nem kell ezt tragikusan venni, majd elmúlik.

– A fő baj az – mondja lassan tagolva az egyik kartárs –, hogy itt civilizáció már van, de kultúrigény nincs.

– Szervezés, kérem, szervezés! – mosolyog a kisöreg, s rámkacsint cinkosan.

Mindegyikben van igazság. Aztán az is közrejátszhat, hogy sok a faluból munkára eljáró ember, akik este bizony fáradtan érkeznek, s egyre több a televízió.

Így tevődik össze a részigazságokból az egész. De nyugodtak lehetünk-e a teljesnek vélt igazság birtokában?

Az elnök

A második szeptemberben a KISZ (és a művelődési otthon) színjátszóit bízzák gondjainkra. Tulajdonképpen most van alakulóban a csoport, az elmúlt esztendőkben ugyanis pangott a színjátszás.

Bennem élnek némi egyetemi színjátszó hagyományok, s van kedvem a rendezéshez. Jóindulattal esetleg azt is rám lehet fogni, hogy néhány elképzelésem is.

A lassan összeverbuválódó csoport összetétele – mondhatnám – jellemző. A tízegynéhány fiatal közül mindössze kettő dolgozik a faluban, a többi gyárba, hivatalba jár. Hogy az itthon maradottak miért húzódnak vissza ennyire?

Kevesen vannak.

De ez még a kisebbik ok.

Érdemes megnézni, kik maradnak itthon!

Az általános iskola elvégzése után a legjobbak középiskolába mennek. Aztán aki csak tud (még szerencsés esetben egy-két elégséges is) ipari tanulóként folytatja tanulmányait. Tehát a leggyengébbek – akik mindenütt kipottyannak a rostán (vagy a próbálkozáshoz sincs merszük s protektoruk) – alkotják a faluban, s a falu*val* élő fiatalságot. Ezek viszont a kulturális megmozdulásoktól – érthetően – többnyire viszahúzódnak. Kétségkívül kellene valamilyen módot találni a foglalkoztatásukra, bevonásukra, de legalább annyira fontos elgondolkoznunk azon: helyes-e, hogy majd minden használható ifjút felszippant még mindig a város?

Megalakulnak tehát, s vasárnaponként Verával bejárunk a városba, a stúdió-foglalkozásokra. Lassan azonban rájövünk, hogy inkább szalmacséplés ez, mint továbbképzés. Egy szombat esti foglalkozás után pedig – ahol a rövid megbeszélés, ismerkedés címén, szolid bacchanáliává fajul – undorunk támad az egésztől.

Itthon különben „élvezzük" a teljes magunkra hagyatottságot. Havonta egyszer vesszük csak észre, hogy kultúrotthon-igazgató is létezik: amikor a művészeti csoport vezetéséért a 100 Ft-ot átnyújtja.

– Erre ugyan nincs szabály – mondja, kövér mutatóujját a magasba tartva –, de ennyit el tudok könyvelni. – S hunyorít, mosolyogva.

Nem akarjuk megsérteni, s hálásan köszöntjük a könyöradományt.

(A következő esztendő gyújt világot bennünk, amikor másik kartársunk veszi át a csoportot, s a rendelet szerinti 300 Ft-ot kapja, akárcsak a közben megalakult énekkar vezetője. „A törvény nem ismerése nem enyhítő körülmény!" – olvassuk fejünkre az elmarasztaló ítéletet naivságunkért.)

Új tevékenységünk hoz össze – elég furcsa módon – a tanácselnökkel.

Mielőtt azonban erről szólnék, utalnom kell egy régebbi találkozásra. Az első esztendő tavaszán az ő (és felesége) kérésére, s részvételével kabaréműsort tanítottunk a Szülői Munkaközösség színész-ambíciójú tagjainak. Kész tények elé állítva csöppentünk a játékba: hozták a könyvet, hogy ezt és ezt kívánják előadni. S úgy lett. És azóta is szégyenlem magam, hogy minden ellenvetés nélkül vállaltam, s így bábájává szegődtem ennek az elég ízléstelen „bumli"-nak.

Most újra javaslattal (vagy inkább határozott kívánalommal) jelentkezik az elnök: egyik szereplőnktől elküld egy háromfelvonásos színdarabot, hogy ezt tanítsuk be. Sajnos, sem a szerző, sem a cím nem maradt meg emlékezetemben. „Szovjet darab!" – üzeni az elnök magyarázólag, s persze érvül. Csak arra emlékszem az egészből, hogy egy tanárnő szerelmes lesz a tanítványába – s némi émelygés marad még bennem. Köszönettel visszaküldöm a darabot, s Csehov-egyfelvonásosok tanulásába kezdünk. Vígjátékok, rövidek; az alakok jól körüljárhatók, erős kontúrokkal megrajzoltak: talán kezdésnek sem lesznek nehezek, s ugyanakkor színvonalasan mulathat a közönség.

Természetesen kész a sértődés. Az elnök felénk se néz, nem szól, de hol innen, hol onnan hallom vissza az elejtett szavait:

– Csehov itt? Mit akarnak ezzel? Nagyképűség! Meg se érti a közönség.

Meglepne, ha ennyire, s *így* ismerné Csehovot.

A kartársak egy része is ajkbiggyesztéssel várakozik.

A gyerekek pedig egyre nagyobb kedvvel csinálják, s haladnak. Az ellenagitáció ellenére. Az elnökre azonban csak pillanatokra tudok haragudni.

Negyvenen felüli ember, ötvenhat után került a falu élére; máshonnan helyezték ide. A személyi kultusz időszakából magával hozta a megfellebbezhetetlenség tudatát, de az ötvenes évek elejének lendületét is. Az emberekkel a modorosságig szíves, néha majdnem mézes-mázos, de a terveivel szemben nem tűr ellentmodást. Sokat járja a falut, házasfeleket békítget, minden gyűlésen felszólal: nagy benne a tenniakarás. Csak nem ismer – semmilyen kérdésben – magánál illetékeseb-

bet. Ő akarná összefogni a kulturális ügyeket is a névleges kultúrotthon-igazgató helyett, s ezzel sokszor sodorja magát furcsa helyzetbe képzetlensége, tájékozatlansága miatt, s ugyanez okból nem egyszer félresiklik, kudarcba fullad az erőszakkal végrehajtott elképzelés.

Egyszer beiratkozott már a levelező tagozatra, hogy elvégezze az általános iskolát, de hamar abbahagyta, mert tekintélyrombolónak érezte. Most magánúton készülget V.–VI.-ból, s közben a marxista esti egyetemre (!) jár.

Kis önkritikával, s szívós önképzéssel nagyon jól vezethetné a falut.

Az előadásra tiszteletjegyet küldünk neki is. Eljön. Lassan talán – úgy nézzük – szűnik a sértődöttsége. Amikor ezután a Duda Gyuri-t kezdjük tanulni, egy próbánkra is bekukkant, s elégedettségét fejezi ki. Aztán változatlanul magunkra maradva dolgozgatunk. Az új darabot húsvétkor szeretnénk előadni, de a MOKÉP – a mozis öregúr révén – beleszól a tervbe.

Már a Csehov-estnél is adódott gond.

A kisöreg – teljes mértékben megértem – Cerberusként őrzi a rendbetett mozihelyiséget. A színpadi próbákat is csak éjjel 10–12-ig tarthattuk, a mozielőadás után: nem bízott bennünk, hogy épen, tisztán „visszaadjuk" a termet. Külön tortúrát jelentett a megszerzése az előadásra. A szerződés szerint a helyiséget a művelődési otthon havonta maximum kétszer veheti igénybe olyan napon, amikor mozielőadás lenne különben. Nos, először még csak megkaptuk a kérelmünkre. De igény támadt az előadás megismétlésére. A kisöreg és a MOKÉP azonban mereven elzárkózott, így csak csütörtökön, az üres napon léphettünk fel. A hétköznap persze a kudarcot jelentette: mindössze 16–20 vendég érkezett.

Hasonlóan fullad be a húsvéti terv is: A MOKÉP nem hajlandó lemondani a várható nagy bevételről. S kegyesen rendelkezésünkre bocsátja a misés-körmenetes nagyszombatot, ami aztán csak félházat jelent számunkra.

Ősszel nem vállalkozunk tovább a megfogyatkozott (katonai behívások), s kedvét vesztett csoport vezetésére.

Meghátrálunk. – Elégedjünk meg most ennyivel, hiszen ezt az utat külön, magában kellene elemezni.

Ismét főként az elnök

Belépünk a tavasszal alakult énekkarba.

A kórusvezető (kartársunk) még nálunk is fiatalabb. Harminc-harmincöt tagú a vegyeskar. Az összetétele is vegyes: régi dalárdisták hárman-négyen, vagy nyolcan vagyunk pedagógusok, az elnök a feleségével s háziasszonyok, egy-két munkásfiú.

Hétre megyünk az első próbára: alig lézeng még ott valaki. A kórusvezetőt se látjuk. Aztán legközelebb ő robban be. Fél nyolc tájra többé-kevésbé összeverődünk. Az elnök új tagot is hoz.

– Milyen szólam? – kérdi tőle a kórusvezető.

– Mély a hangod, gyere a basszusba! – hallom hátulról.

Odaül, s kezdünk.

Csodálkozom, hogy hangpróbát nem csinál vele, de aztán rövidesen rájövök: nem ő az egyetlen, aki ezt „megúszta". Mellettem az alt padsorából olyan fals hang kúszik felém, hogy magam is eltévesztem, s leállok. S aztán lassan minden rejtélyre fény derül.

Kórusvezető kartársunk szerepe csupán az, hogy betanítsa a műveket – a többi az elnök hatáskörébe tartozik. Megtudom: ő jelentette ki, hogy aki jelentkezik, azt be kell venni, hadd énekeljen, ha szeret. Szükség van mindenkire, az nem baj, ha nem tiszta a hallása. (Ami talán kissé túlzott liberalizmus!) A többi szervezési kérdést is ő intézi: tanácsi papirokon jönnek az elnök által aláírt meghívók a próbákra.

Miután így is elég sok a hiányzás, a kartársunk próbálja felvetni a rendszeres próbára járás fontosságát.

– Én csak minden harmadik héten tudok jönni – mondja egyik bejáró.

A kórusvezető gondolkodik. Az elnök feláll, s hátrafordul:

– Nem baj, Ferikém, úgy is jó.

A kartársunk is tudomásul veszi. Valami rosszul értelmezett tekintélytiszteletből, bizonytalanságból mindenre bólint.

S elég nagy a fluktuáció. Van néhány kórustag, akinek sejtelme sincs a szólamáról, mert vagy később csöppent bele, vagy hosszabb pauza után jelent meg újra. Több határozottság s erély kellene. A fiatal kollégában van ambíció, igyekezet, de ide ez kevés.

Persze lassan azért kialakul az állandó mag, s a kórusvezetőnek ez a lojalitás következtében sziszifuszivá nőtt munkája némi sikerrel jár: a kórus fenn marad, s vegetál. Kár, hogy a szerepe csupán az ünnepélyeken való fellépésre korlátozódik. Javasolom a kollégának, hogy tartson zenei előadásokat, s az énekkar műsorával illusztrálja. Népdalokról, népdalfeldolgozásokról, madrigálokról érdekes, színes, közönséget csalogató műsort lehetne így összehozni. Látom, nem nagyon tetszik neki az ötlet – így nem is kerül rá sor.

Hosszú idő után a járásnak is eszébe jut, hogy egy ötezer lelkes község „elbírna" függetlenített művelődési otthon igazgatót is: ennyi ember összefogására kevés egy egyébként is túlterhelt pedagógus. Nagy a várakozás: mindannyian szükségét érezzük egy – a szálakat egybemarkoló – embernek.

A kevés pályázó közt van egy falubeli pap, s úgy látszik, a legtöbb esélye neki van. A helyi pártszervezet is – jól ismervén – támogatja.

Magas, robosztus ember. Eleinte – látva néhányszor az utcán – inkább valami bogarászó-kutató embernek vélem: enyhe trehánysága is erre utal. Annál is inkább, mert nem járhat nála a korral: 30–40 közt van. Megtudom róla – még mielőtt megismerkednék vele – hogy (mégsem volt egészen rossz a benyomásom!) bejár a városba a múzeumba, néprajzzal foglalkozik, de a régészet, a történelem, s irodalom is érdekli. Az egyháza kihalóban van: talán 30–40 hívet számlálhat a faluban összesen.

Aztán egyik kartársam révén megismerkedünk.

Keresem benne a papot, de alig találom. Vera bátrabb, ő mindjárt meg is mondja neki.

– Tudja – nevet (s egyre inkább csődbe jut a betűkukac elképzelésem) – az én egyházam elég szabad levegőjű, így aztán a kenetesség nem tud megélni. S az egyéniségemtől is idegen a szemforgató kegyesség.

Néha talán a hangsúlyában azért észrevehető némi paposság. Beszél, s kénytelen odafigyelni az ember. Remek társalgó. Pár mondat után – jó érzékkel – már a történelemnél tart, tudván, hogy az minket is érdekel. (Később megfigyelem: percek alatt megtalálja mással is a hangot.) Meséli, hogy a nyugaton megjelent nagy világtörténet első kötete milyen kétségbeesetten igyekszik Darwin elméletét cáfolni, illetve a maga hasznára fordítani; s nevet.

Rendezgetném a benyomásaimat, de záporozik rám a meglepetés minden oldalról: izgalmas újdonságokról hallok tőle, szinte elbűvöl a tájékozottságával, s mint kocatörténész, szégyenlem magam. Aztán hajlandó lennék azt hinni, hogy valami felfújt, üres léggömb csak az egész szóáradat, de a gyanum kudarcot vall. Mellbevág marxista szemlélete. Vagy csak megtanulta a marxizmust, hogy tudjon ellene harcolni?

Most már sűrűbben találkozunk. Lassan kibomlik előttem, s egyre teljesebbé válik a kép.

1946-ban került ide a faluba, s parasztpárti népművelő volt inkább, mint egyházi ember. A nagygazdák (akkori Kisgazdák) nem rajongtak érte, mert elsősorban az Újfalu szegényparaszti ifjúságát toborozta össze előadásaira, színjátszásra. Gyorsan megkapta a „vörös pap" titulust, amelyet a legnagyobb előszeretettel a már ismert helyettes igazgató (a most leváltott művelődési otthon vezető) terjesztett róla, mint oszlopos Kisgazda. Parasztemberek gyűltek össze a lakásán este, s egyik kartársunkkal együtt olvasta velük a verseket, könyveket. (Ahogy megismertem, egyáltalán nem gyanítok ebben „konspirációt".)

Aztán ötvenben – egyházi érdekből – elkerül innen néhány évre. Mire visszatér, a Kisgazdák egy része „vörösre mázolja" magát, s ebben a színorgiában ő előttük egészen fehérnek látszik.

Míg távol volt, addig is böngészte levéltárakban, a falu emlékeit, néprajzi tanulmányokat ír, próbálja megmenteni a gyorsan pusztuló szokások emlékét. Csak – megutálván az isteni kegyesség nevében egymást maró egyházi vezérletet – most már végleg szeretne búcsút mondani eddigi foglalkozásának, s a 46–48-as esztendők folytatásaként a népművelésben kívánna elhelyezkedni.

Az elnök is mellette áll, a tsz-elnök (volt párttitkár) emlékezve a munkájára, erősen támogatja, s úgy látszik, a megyei pártbizottság is.

A „vörös pap" szinte újjáéled a reménykeltő várakozásban. Ül a szobánkban, s csak hallgatjuk, amint a terveiről beszél:

– Falumúzeumot csinálok. Volt foglalkozásomból adódóan sok házban megfordultam, s tudom, mennyi értékes néprajzi anyag hever mindenütt. Az Országos Levéltárban a községre vonatkozó oklevelekről fényképmásolatot csináltatok... Már kész a tervem a téli TIT-előadásokra vonatkozóan is. S.-nek van lemezjátszója, szívesen odaadja, s megkérem az énektanárt egy zenei előadásra... A Néprajzi Múzeumban ismerős vagyok: tudok anyagot szerezni, és afrikai kiállítást rendezünk. Lemezeket is kapok, eredeti felvételekkel... A tanács hangosbemondóját esetleg fel tudnánk használni, s tavasszal, nyáron az épp itt játszott filmről kritikát olvashatnánk be... Volna elképzelésem az irodalmi színpadról... Aztán egy olyan „öregek napja", ahol az öregek beszélnének a régi faluról. Megkérném Cs. bácsit...

S most próbálom elképzelni, mit tudna ebből megvalósítani? Van-e fedezet a lelkesedés mögött? S mennyire törnék le az elkerülhetetlen zökkenők?

Azt hiszem, mindegyik kérdésre többé-kevésbé pozitív választ lehet adni. Tud bánni az emberekkel, majdnem azt mondhatnám: személyének varázsa van. Ismeri a falut, őt is ismerik, s lennének támogatói is. Agilis, határozott, talán szívós is.

Már majdnem teljesen biztos a kinevezése, az elnök – művelődési mindenes nélkül lévén a falu – rábíz néhány teendőt. Így plakátokat nyomat a kezdődő előadásokhoz. Enyém az első a filmről:

a filmtárból kihozza az igényelt filmet. S ahogy – még egyházi funkciójában – házról-házra jár, személyes agitációt fejt ki az előadásra.

S végre megszületik a döntés.

Nem nevezik ki.

Az indok: nem összeegyeztethető, hogy valaki ugyanott irányítsa a szocialista művelődést, ahol addig papként működött.

Tökéletesen igaz és helyes érv. S mégis: talán nem ártott volna ez esetben jobban hallgatni a helyi véleményekre, s kicsit a kérdéses személyt is megismerni, azután dönteni.

A „homo novus"

Mindenki meglepetésére idegenből érkezik az újonnan kinevezett kultúrotthon-igazgató: ismeretlen a falunak, s a falu neki. A híre is jön vele egyidőben. Eszerint 40 körüli vándormadár: volt már az AKÖV-nél előadó, művelődési otthon igazgató, segédmunkás, s még a csoda tudja, mi. Az viszont már tény, hogy az előző művelődési otthon éléről összeférhetetlenség címén váltották le. Most azonban még egy próbát tesz vele a járás; hátha az ottaniak voltak összeférhetetlenek.

Milyen ember is valójában?

Még stúdió-foglalkozáson találkoztunk vele, azon az emlékezetes „bacchanálián", ahol kissé spiccesen a Cyrano orr-monológját szavalta nem is minden humorérzék nélkül, már amennyire az ő sasorrát is jókorára növesztette a sors.

A gyerekek rövidesen – épp az orráról – Karvalyként emlegetik maguk közt.

Egyre inkább az a benyomásom, hogy széteső ember. S az összeférhetetlenségre is rövidesen szolgáltat példát: rövid két hónap leforgása alatt csúnyán összeveszik a kórusvezetővel, a mozis öregúrral, a színjátszóival. Ez utóbbiak – néhányan a szereplőink közül is – üzennek, hogy vállaljuk a csoport vezetését, mert ők „ezzel" nem maradnak együtt. Persze ebbe így nem tudunk belemenni.

Azután átveszi a KISZ kezdeményezte „Ki mit tud?" irányítását. A hangosbemondó harsog a rosszízű, vásári (néha göregáboros) propagandájától, s végül tíz jelentkező akad is. Nagy apparátus mozog; a bírálóbizottság (ő a feje, s én is tagja vagyok) előzetesen tanácskozik, s vasárnap este összegyűl a kíváncsi közönség. Csak ő hiányzik.

Késéssel kezdődik a műsor – nélküle.

A városból jár ki, s most épp József-napot ünnepelt valahol, és – ej, ej, feledékenység! – kiröppent a fejéből ez a „Ki mit tud?"

A felelősség

Könyvhét, író-olvasó találkozó. Gyerekek virágcsokorral, egy csokor pedagógus, s még pár vendég – várjuk az írókat.

Ismerem a könyvtárost, aki kíséri a vendégeket faluról falura, s ő most bejövet, ott a széksorok között, bemutat az íróknak. Ott is hagyja őket, elmegy „szervezni".

Beszélgetni kezdünk. Érdeklődnek a faluról, a kulturális életről, s arról, mit tud itt tenni a magamfajta pedagógus?

– Érzi azt a missziót – kérdezi az egyik –, amit itt be kell töltenie?

Válaszolni akarok, de akkor jön a könyvtáros, s tessékeli előre őket.

Pedig jó lett volna, ha elmondhatom, hogy nem is olyan egyszerű, egyértelmű misszió ez, amilyennek messziről-magasból látszik.

Talán mert túl sok hozzá a misszionárius. (A nagy falu átka?)

S mert a misszionáriusok alig akarnak tudni egymásról. (Hol van a gépezet a fogaskerekekkel?!)

Mert kevés bennünk a lelkesedés...

Mert hamar megfutamodunk...

Mert elfoglaltak az emberek...

Mert...

Megyünk haza az író-olvasó találkozóról. A műúton égnek, ragyognak a neonok. Vera elgondolkozva lépked, én is. Nehezebben lépünk, mint amikor a faluba jövet súlyos bőröndök húzták a kezünket.

Talán a megfutamodás, az elmúlasztott lehetőségek, a gyorsan lefékezett lendület miatt érzett felelősség nehezedik ránk.

Vagy csak egyszerű kedvetlenség?

Észre se vesszük, hogy csillagos az ég.

LATINKA SÁNDOR HÍRLAPÍRÓI ÉS KULTURÁLIS SZERVEZŐ MUNKÁSSÁGA

A magyar munkásosztály kulturális nevelése történetének teljes feltárásával mindmáig adósai vagyunk a tudománynak. Latinka Sándornak, a Tanácsköztársaság vértanúságot szenvedett Somogy megyei kormányzótanácsi biztosának irodalmi és kulturális szervező munkásságáról emlékezve, úgy véljük, egyben a magyar munkáskultúra történetéhez is fűzhetünk néhány, hiányzó lapot.

*

Latinka Sándor egyéniségének legjellemzőbb vonása a szakadatlan tanulás volt. Miként törekedett megismerni a világot, s miként tanította őt magát a világ, az élet, híven tükrözi életrajza, mely egyben jellemző dokumentuma egy feltörekvő, de haláláig osztályában maradó, századforduló-korabeli proletárfiú sorsának.

1886. április 5-én, Aradon született. Apja 40 éven át dolgozott, mint géplakatos, a Magyarpécskai Hengerműmalomban. Egy tucatnyi gyermeke közül csak öt maradt életben. Sándor, korra nézve a harmadik, *Aradon* járt elemi iskolába s ugyanott iratták be az áldozatkész szülők jóeszű fiúkat a felsőkereskedelmi iskolába is. Harmadikos korában azonban kizárják az iskolából, mert március 15-én merészen bírálta az uralkodó politikai érát és az iskola nevelési rendszerét. A kizárás nem keserítette el. Beáll lakatosinasnak, s amikor felszabadul, *Lippára* megy, az ottani felsőkereskedelmi iskolában fejezi be tanulmányait. Csaknem 20 éves, mikor az érettségi bizonyítványt a kezébe kapja.

Az érettségi bizonyítvány nem betetőzőjévé, hanem csak felfelé vezető, első lépcsőfokává lett tudásvágyának. A könyvekből szerzett elméleti tudást a világ empirikus megismerésével akarta alátámasztani. Gyalogszerrel nekivág előbb Erdélynek, aztán – zsebében a kiváltott útlevéllel – átlép Romániába, körülnéz Törökországban, majd Oroszországot keresi fel, ahol még lobognak az 1905-ös forradalom lángjai. Újabb kutatásaim arra utalnak, hogy kapcsolatba került az *odesszai* forradalmi körökkel s – mint írja – a konstanzai kikötő halászcsárdáiban egy asztalnál ült a *„Knyáz Potemkin"* cirkáló lázadó matrózaival.

Az 1905-ös oroszországi forradalom a munkásmozgalmak egyetemi fokát jelentették abban az időben, s a fiatal Latinka itt szerzi meg azt a forradalmi iskolázottságot, amelyre további, egyre gazdagodó tudását építette.

A keleti országokban tett körútjáról visszatérve, beáll édesapja mellé a Magyarpécskai Hengermalomba géplakatosnak, s itt dolgozik négy éven át. Közben – kitűnő rajzoló lévén – műszaki rajzot tanul. Igen szűkös anyagi körülményei között ekkor még főiskolai továbbtanulásra nem gondolhatott, s *ezért egész életén át szorgalmas autodidakta maradt.* Minden bizonnyal ebből az élményforrásból nyerte az ösztönzést ahhoz, hogy *élete egyik főprogrampontjának tekintse a munkásság kulturális törekvéseinek támogatását.*

A körülötte zajló életet már kora ifjúságában a *közösségi ember* felelősségtudatával szemlélte s a világhoz és a társadalomhoz való viszonyát a szocialista humanizmus eszméje hatotta át. Erről tanúskodik az a nyolcadrétalakú füzetlapokból álló, eredetileg 38 oldalas kéziratos gyűjtemény, amelyet a *Párttörténeti Intézet* levéltárában őriznek, s amely ezt a címet viseli: *Egyet-mást a szivemből.* A füzet írását *Pécskán,* 1907. november 2-án kezdi el. Nem világrengető jelentőségű gondolatok az itt olvasható aforizmák, hanem egy, a hazáját, az embereket, az eszmét forrón szerető, 21 éves fiatalembernek a jelzései azokról a benső hangokról, amelyekkel az őt körülvevő világ egyes jelenségeire tiszta szívvel válaszol. Néhány szemelvény a füzetből:

Aki boldog akar lenni, annak a haza és az emberek közös ügyeiben korán részt kell vennie.
Igaz hazaszerető az, kinek a nyaka sohasem fáj.
Az élet nem örökös, tehát siessünk használni embertársainknak!
Szabadságot, egyenlőséget és testvériséget az emberiségnek és meglássátok, olyan lesz a világ, mint az örökzöld erdő, mely bódítólag visszhangzik a madár víg dalától.
A jövő emberiség vallása: a szocializmus.

*

1909-ben Budapesten dolgozik, mint műszaki rajzoló. Osztálytudatának ekkortájt még az *ösztönösség* a jellemző vonása. A hazai szociáldemokrácia korabeli reformista légköre nem éppen alkalmas arra, hogy radikális megoldásokra törekvő egyéniségének marxistává érlelődését siettesse. A Szociáldemokrata Párttal ekkor még nem mint párttag, hanem csupán a NÉPSZAVA olvasójaként, majd levelező cikkírójaként kerül kapcsolatba. A soknemzetiségű Aradon már gyermekkorában megtanult németül, románul és szerbül. A középiskolában franciául is tanult. Ezt az adottságát külföldi munkáslapok tudósításával is gyümölcsöztette.

Lakása a VII. ker. Garay utca 9. alatt volt. Esténkint, amikor csak ideje engedte, az ismert művészkávéházakat látogatta, részben, hogy a külföldi lapokat átfuthassa, részben pedig azért, hogy megismerkedjék a fiatal író-, festő- és muzsikusnemzedék tagjaival. Így került ismeretségbe *Adyval, Móricz Zsigmonddal, Bíró Lajossal, Istók Jánossal, Tihanyi Lajossal* és másokkal.

Publicisztikai becsvágyát nyilván nem elégítette ki alkalmi cikkíró és tudósító munkássága. Szorosabban is a sajtó munkásai közé akart tartozni, s hogy céljához közelebb jusson, műszaki rajzolói állása mellett elvállalja a neki felajánlott felelős szerkesztői pozíciót a KISIPAROSOK LAPJA c., hetenként megjelenő szaklapnál. Kettős meggondolás vezette e lépés megtételénél: egyfelől saját irodalmi alkotóműhely kialakítása; másrészt harcolni az ekkor már mindinkább a proletariátus mélypontjára merülő kisiparos-réteg politikai és gazdasági érdekeiért. A munkáséletből szerzett első élményei is (a saját inasi és segédmunkási tapasztalatai alapján) ebből a rétegből táplálkoztak. Meddig szerkesztette Latinka Sándor ezt a lapocskát, eddig még nem sikerült megállapítani, mert a lapnak idáig csak az Orsz. Széchenyi Könyvtárban őrzött s 1910-ből származó, néhány példánya került a kezünkbe.

*

1910-ben szabadságot kér munkaidóitól s egy barátja hívására kimegy Párizsba, ahol műszaki rajzolói munkakörben helyezkedik el s egyben megbízott tudósítója a NÉPSZAVÁ-nak és az ADEVERUL c. bukaresti újságnak. Itt találkozik *Ady Endrével* és *Tihanyi Lajos* festőművésszel, akivel különösen meleg barátságban volt. Bekapcsolódik a francia politikai életbe is. Későbbi, háborúellenes magatartásának gyökerei *Gustave Hervé* politikájának hatásában keresendők, aki mint ismert publicista, akkoriban a legszélsőségesebb antimilitarista mozgalom vezetője volt Franciaországban, s akivel Latinka az ottani munkásmozgalomban került közelebbi ismeretségbe.

Párizsi tartózkodása jelentős irodalmi emlékkel gazdagítja a hazai munkásmozgalom költészeti irodalmát. Szatmári Antal az 1961. márciusában, Prágában megrendezett *Munkásdal Világkonferencián* jött nyomára a titoknak, hogy a *„Fel vörösök, proletárok . . .!" kezdetű forradalmi indulót minden bizonnyal Latinka Sándor révén került Magyarországra!* Az érdekes felfedezés történetét összefoglaló levele szerint Szatmári Antal a prágai konferencián megismerkedett egy *Herbert Kleye* nevű, Nyugat-Berlinben élő elvtárssal, aki elmondotta neki, hogy „egy magyart életében ő már ismert, akinek *Latinca* (így írta le kérésemre ezt a nevet) volt a családneve és akivel ő 1910-ben Párizsban együtt járt az orosz emigránsokkal a munkásklubbokba, és amikor ő a *„Szmelo továriscsi v nogu . . ."* kezdetű orosz dalt új, német szöveggel látta el egy *Hermann Scherchen* nevű barátjával együtt, *akkor ez a magyar is lefordította szószerint az anyanyelvére, tehát a magyarra ennek a dalnak a szövegét és megtanulta oroszul és németül énekelni is.*" E közléssel együtt megküldte nekem Szatmári Antal azt a *rekonstruált* magyar szöveget is, amelyet a prágai konferencián Herbert Kleyevel együtt készítettek el s amelyet a *Dunántúli Napló* 1962. április 30. számában ismertettem.

Szatmári Antal azóta is járt Prágában s mint ez év június 11-én kelt levelében közli, *egy cseh antológiában felfedezte a Latinka Sándor által 1910-ben lefordított szöveget*, amely egy, az akkor idők cenzorának a tiltó határozata mellékleteként (bűnjelként) került elő. Az elkobzó határozat szerint 31 példányt foglalt le a rendőrség a nyomdában a Latinka-féle magyar fordításból, s ugyanakkor kobozták el a német, cseh és lengyel fordításokat is, „mint az államra veszélyeseket".

Ez, a hiteles Latinka-fordítás, mely a ma ismert szöveg *első verziójának* tekinthető, így hangzik:

Törd le a láncokat elvtárs,
Most gyere, most sikerül,
Hogyha a harcodon helyt állsz,
Hajnalod fénye derül.

Nyílik a drága szabadság,
Küzdelem érte az ár.
Hullik a porba a rabság,
Tömlöcön pattan a zár.

Népmilliók a sötétből
Jöjjetek élni velünk,
Börtönök szürke kövéből
Új palotát emelünk.

Új palotát, de magunknak,
Nincs here, nincs úri sarc.
Felsüt a fénye napunknak,
Testvérek, győz majd a harc!

Ez a szöveg tartalmi és verstani szempontból egyaránt lényegesen sikerültebb alkotás, mint a Hermann Kleye és Szatmári Antal által együttesen rekonstruált s a Dunántúli Napló-ban általam ismertetett változat.

Különös, hogy noha a most előkerült szöveg többször is megjelent különféle külföldi magyar dalosfüzetekben, a szerkesztők elhallgatták, hogy az Párizsból származik és Latinka Sándor a fordítója.

*

Párizsból és a nyugati országokban tett utazásából hazajőve, már nem az ösztönös, hanem már mint *tudományos szocializmussal* ismerkedő mozgalmi munkás közeledik a párthoz. A sorsdöntő 1910-es évtized elején két hatalmas erejű tömegsztrájk (1912. március 4., május 23.) volt az országban. 1912 nyarán írta *Babits Mihály* az akkori lázas időket jellemző sorokat:

Pest utcái között rohanó nép, puskalövések,
rendőr, tört üvegek, Népszava, forradalom.

(Május huszonhárom Rákospalotán)

A forradalmi jellegű eseményekre érzékenyen reagáló fiatalember ekkor lép be a *Vas- és Fémmunkások Központi Szövetsége* budapesti csoportjába, hogy tevőlegesen is támogassa a munkásság sorsdöntő küzdelmeit. *Közvetlenül* az SZDP VII. kerületi szervezetének tagjaként a helyi pártszervezetben, fővárosi viszonylatban pedig a budapesti közlekedési munkások között végez eredményes szervező munkát.

Közvetlenül a háború előtt beíratkozik a *Keleti Akadémiára* s mint főiskolai hallgató, kapcsolatba kerül a *Galilei Körben* csoportosult haladó fiatal magyar értelmiség legjobbjaival, szocialista írókkal és újságírókkal. Egy felszólalása után *Szabó Ervin* felfigyel rá. A világot járt, több nyelven beszélő, jó fellépésű fiatalember a legigényesebb társaságban is megállta a helyét. (Jellemző, hogy *Hamburger Jenő* orvos, a Tanácsköztársaság népbiztosa, – aki pedig gyakran találkozott vele Budapesten is, Kaposvárott is, – a moszkvai PROLETÁR c. lap 1920. szept. 16-i számában Latinkáról írott cikkében, mint *tanárról* emlékezik meg. – A meggyilkolása után kiállított főszolgabírói jegyzőkönyvben pedig *mérnökként* szerepeltetik.) Könyvtárának a *Legújabbkori Történeti Múzeumban* őrzött töredéke jegyzékéből következtetni lehet tudományos érdeklődésének irányáról és műveltségének minőségéről is. Idézünk néhány könyvcímet: *David:* Szocializmus és mezőgazdaság. *Collins:* Spencer H. filozófiájának kivonata. *Pikler:* A lélektan alapelvei. *Loria:* A szociológia feladata és iskolái. *Jászi:* A történelmi materializmus. *Perkins:* A nő gazdasági helyzete. *Lester F. Ward:* A haladás lelki tényezői. Hatalmas nyelvtudása lehetővé tette számára, hogy a szocializmus nagyjainak írásait eredetiben is tanulmányozhassa.

*

1915-ben hadapródőrmesteri rangban behívják katonának s 1916-ban műszaki tisztként már az olasz fronton találjuk. Két és félévi testi-lelki gyötrődés után 1918. június derekán alakulatával együtt átdobják az orosz hadszíntérre. Irodalmi szempontból is figyelemreméltóak a harctereken készített, zsebkönyvecskébe napról-napra feljegyzett reflexiói. (Az egész anyagot közzétettem a *Hadtörténelmi Közlemények* 1959. évi 2. számában.) A többnyire csak egy-egy mondatra szűkített feljegyzések felérnek egy-egy tömör helyzetjelentéssel. A művelt, fiatal tartalékos tiszt mindent meglát, észrevesz, ami körülötte történik. Látja a hallatlan panamákat, az árulást, a tisztek közötti gyűlölködést, a hazugságot, a legénység embertelen fizikai és lelki gyötrődését, éheztetését. A háborút a képzett szocialista szemüvegén át nézi s éppen ezért *nem tud benne semmiféle hazafias romantikát látni, mint némely, kurzusregényíró kortársa.*

Az orosz front gyors összeomlása után néhány hónapig együtt harcol az ukrajnai *alexandrovi* szeggyár bolseviki munkásságával *az intervenció ellen.*

Egész magatartása feloldhatatlan gyűlölet és szakadatlan tiltakozás a háború ellen. Ebből az állásfoglalásából születik meg *„Háború az uszító sajtó ellen"* című, 1918-ban kiadott röpirata, mely ma is időálló ismérveit rögzíti le az *igazságtalan háborúknak.* Imponáló tárgyismerettel és éles-

látással leplezi le a háborús uszításban élenjáró külföldi és hazai burzsoá sajtó kapcsolatait – egyenkint elemezve azok viszonyát – a nagytőke uraival. Ritkaságszámba menő, értékes dokumentum ez az első világháború történetének elemzéséhez.

Hasonlóan jelentős az a kéziratban fennmaradt tanulmánya is *(Nem kell hadsereg!)*, amelyben az imperialista háború elleni védekezés leghatásosabb módját a nemzetközi szocialista munkásság felfegyverzésében látná. Ennek szervezési formájában és felhasználási módjában mai *munkásőrségünk* elvi alapjaira ismerhetünk.

*

Amikor 1918 késő őszén a frontról, ill. Oroszországból hazakerül, az itthoni politikai helyzet még nem áttekinthető. A hatalmát veszni érző burzsoázia egyre nyíltabb harcot folytat a haladó erők ellen. Latinka Sándor a kibontakozás útját építgető baloldaliaknak abban a csoportjában vállal tevékenységet, amelyikhez már a háború kitörése előtt is erős szálak fűzték, s amelyik a *Munkások Irodalmi és Művészeti Országos Szövetségének* (MIMOSZ) keretében végzett igen jelentős tömegmozgósító és politikai nevelő munkát.

Noha ez a kulturális jellegű politikai társulás nagyon komoly eredményeket mondhatott magáénak, eddig jóformán semmit sem tudtunk róla. Holott a magyar proletariátus számos jeles költőjének, színészének, muzsikusának ez az egyesület volt a dajkálója. A MIMOSZ tulajdonképpen abból az összefogásból született, amelyet *Gyagyovszky Emil* munkásköltő és *Somló Dezső* újságíró 1913-ban *Munkás Műkedvelők Szövetsége* néven, a munkás színjátszó csoportok egységes irányítása és műsorral való ellátása céljából hoztak létre.

Az első világháború kitörése egy időre akadályozta az egylet működését, de 1915 elején már újra dolgoznak, sőt egy önálló *Munkás Színház* gondolatával is foglalkoztak. Zeneiskolát is szerveztek, melyből tehetséges zenészek kerültek az egylet zenekarába. Mind több író is csatlakozott és vett részt a munkában s így az adott helyzetnek megfelelően, 1916-ban az egylet a *Munkások Irodalmi és Művészeti Országos Szövetsége* címet vette fel. A tevékenységi körét most már a művészeti élet valamennyi területére kiszélesítő MIMOSZ 1917-ben festészeti, szobrászati és fényképésztanfolyamokat is indított, VIII. ker. Nagydiófa utca 3. sz. alatti székházában.

1918-ban a MIMOSZ az Oroszországból hazatért hadifogoly kommunisták és baloldali forradalmi csoportok gyülekező helye lett. Ez megmutatkozott az előadások hangulatán és az újjáalakított vezetőség összetételén is. *A december 8-án tartott vezetőségválasztó közgyűlésen a MIMOSZ elnökeivé Latinka Sándort és Somló Dezsőt választották, s az ő vezetésükkel a Szövetség mindinkább a KMP felé orientálódik.* Latinka Sándornak jelentős szerepe volt abban, hogy a MIMOSZ derekas részt vállalt a háborúellenes tüntetések szervezéséből.

A MIMOSZ nagyjelentőségű munkásságának jellemzésére megemlítjük, hogy az ellenforradalmi kormányzat megszüntető rendeletéig (1921. szept. 7.) kik dolgoztak a Szövetség keretében, annak érdekeiért.

A színészképző iskolának olyan tanárai voltak, mint *Balassa Jenő, Forgács Rózsi, Fehér Artur, Bárdi Ödön, Szerémi Zoltán, T. Halmi Margit, Szende Ferenc, Kalmár Béla, Szántó Gáspárné, Sidó Etelka, Fekete Pál, Gallai Nándor, Gyagyovszky Emil, Dr. Hajdu Henrik, Keleti Márton.*

A zenei szakosztályt Kovács Károly irányította, s ott szerepel a MIMOSZ igen színvonalas hangversenyeinek szervezői között *Molnár Antal* neve is.

A képzőművészeti iskola tanárai között találjuk *Diósy Antal* és *Hende Vince* festőművészeket, *Keleti Sándor* szobrászművészt, *Dudovits Emil* ötvöst, *Hevesy Iván* művészettörténészt és egy *Szabó* nevű keramikus művészt. Az iskolának olyan tanulói is voltak, mint a mártírhalált halt *Sugár Andor* (Dési Huber István sógora) és *Káldor László.*

Az alapító munkásírók és költők: Gyagyovszky Emil, Farkas Antal, Csizmadia Sándor, Peterdi Andor, Szomolányi Imre mellé újabb fiatalok tömörültek: *Fenyő László, Vér Andor, Bán Oszkár, Szegi Pál, Aradi Szabó István, Fodor József,* akik itt kaptak először nyilvánosságot írásaiknak.

Latinka Sándor azidőben kettős feladatot lát el. 1918 végétől már Somogyban dolgozik, mint az SZDP falusi tagozatának szervező titkára, de gyakran van Budapesten is, ahol foglalkozik a MIMOSZ dolgaival is. *A KMP vezetői előtt Latinka Sándor neve elsősorban a MIMOSZ-ban végzett kulturális szervező munkája, valamint harcos antimilitarista újságírói tevékenysége révén vált ismertté.* Hírnevét csak növelte a *Somogy megyei termelőszövetkezetek szervezése terén elért, országosan kiemelkedő eredményeivel.* E kettős érdeme alapján éri a legnagyobb kitüntetés: *a Tanácskormány 1919. májusában Somogy megye kormányzótanácsi biztosává nevezi ki.* Ezen a rendkívül fontos és felelősségteljes őrhelyen egyik legfőbb harci eszköze: a tolla. A világháború alatt kiforrott *politikai újságírói* egyénisége hatásosan érvényesül a *Somogyi Vörös Újság* és a *Somogyi Munkás* című újságok hasábjain megjelent, tüzes szavakkal írt cikkeiben, melyekkel szuggesztív erővel tudta a proletárdiktatúra építésére s a Tanácshatalom fegyveres védelmére mozgósítani a tömegeket.

Publicisztikai munkásságát jellemzi a puritán nyíltszívűség, a leleplező, bátor szókimondás, a stílus lendületessége, s mindenekfelett a tollnak áhítatos tisztelete. Minden jel arra mutatott, hogy életét az újságírás szolgálatába szándékozott állítani. Mennyiségre nézve igen szerény a Latinka Sandor irodalmi öröksége. Amit 33 éves koráig alkothatott, ahhoz mindenesetre elegendő, hogy megállapíthassuk: méltó és kiemelkedő tagja lehetett volna annak a kiváló publicista gárdának, amely a hazai munkásság harcos hagyományain napjainkig felnevelkedett s amelynek emlékét és eredményeit büszkén tartja számon a szocialista magyar sajtó története.

Emberi és írói beállítottságának jellemzésére alig találhatnánk kifejezőbb szemelvényt, mint egyik, remekbe készült vezércikkének *(Piros pünkösd napján.* Somogyi Munkás, június 8.) alábbi sorait:

„Van-e, aki be ne látná, hogy egynéhány hete rést ütöttünk a sötétség fellegvárán és robotigába fogott kincseket: a tudományt és művészetet teli kézzel szórjuk széjjel a mesterséges tudatlanságban tartott proletártömegek között?"

Arra a Latinka Sándorra ismerünk ebben a mondatban, aki mint Somogy megye kormányzótanácsi biztosa *múzeumban helyezteti el a kastélyok műkincseit, negyvenezer kötetes népkönyvtárat szerveztet, megnyittatta a dolgozók gimnáziumát, az országban egyedülálló ipari tanuló-nevelést valósít meg, aki a Somogy megyei ifjúmunkások és középiskolás diákok számára ifjúsági lapokat engedélyeztet és állandó színház létesítésén fáradozott.*

Latinka Sándor baráti kapcsolatai révén jött létre az a nagyjelentőségű látogatás, amelynek során a Magyarországon akkreditált nyugati sajtótudósítók *(Madox Aneffer* angol, *Oderweld* amerikai és *Costenveen* holland újságírók) április 14-én megtekintették a Somogy megyei termelőszövetkezetek szervezetét és munkáját. A külföldi újságírókat Latinka Sándor pesti íróbarátai: *Bíró Lajos* és *Móricz Zsigmond,* továbbá *Hamburger Jenő* földművelésügyi népbiztos kísérték le Kaposvárra. Mint tudjuk, Móricz Zsigmondot ez az útja kötetnyi riport és tárcacikk megírására ihlette. Tervbevette egy, az új paraszti életforma keretei között játszódó regény írását is.

*

A fehérterror idején „véreskezű" és „terrorlegény" címekkel illette a rendszer (noha embervér nem tapad emlékéhez!), hogy megindokolják a rajta elkövetett bestiális gyilkosságot. Mindennek az ellenkezője az igaz! Hátramaradt mintegy 1500 leveléből és a kortársak vallomásaiból egy végtelen jólelkű, inkább pedagógus-egyéniség tükröződik, aki – amellett, hogy féltőn vigyázott a proletárdiktatúra vívmányaira – inkább nevelési ráhatással intézte el az olyan ügyeket is, ahol az ökölé lett volna a szó. Általában jellemző Latinka egyéniségére a higgadt, emberséges magatartás. Sem a maga számára, sem másoknak nem engedélyezte a szélsőséges kilengéseket. Ha ilyenekről tudomást szerzett, azt szigorúan megrótta s minden esetben gondoskodott a jóvátételről.

Amikor a Tanácsköztársaság minden belső eredménye, és külső, hadi sikere ellenére, a nemzetközi reakció összefogása következtében megdőlt, a reakció fellélegzett és elindította vadállati bosszúhadjáratát a védtelen munkások, parasztok és értelmiségiek, férfiak, nők és gyermekek ellen. A Siófokról irányított bestális gyilkosságok végrehajtói a Tanácsköztársaság bukása után a kaposvári törvényszék börtönében vizsgálati fogságra vetett politikai foglyoknak egy kisebb csoportját *1919. szeptember 16-án éjjel* koholt ürüggyel kilopták a börtönből és a városon kívül, az ún. nádasdi erdőben embertelen módon kivégezték. Az ő mártírhalálukat énekelte meg *Hamburger Jenő Latinka-ballada* címmel. Ez a közismertté vált költemény 1930-ban jelent meg először, Moszkvában, a *Sarló és Kalapács* című lapban. Moszkvában már 1920-tól kezdve, hazánkban pedig a felszabadulás óta minden év szeptember 16-án megünneplik Latinka Sándornak és mártírtársainak hősi emlékezetét.

Róla és mártírtársairól a felszabadulás óta szerte az országban (de más országokban is!) utcákat, intézményeket, üzemeket nevezett el a hálás népi kegyelet. Az egyszerű parasztok, volt gazdasági cselédek szerte a Dunántúlon – mint egy levélből olvassuk – Latinkában *„a szegény proletárság igaz védőjét"* tisztelték. Az elnyomott munkások és parasztok ügyéért harcoló forradalmár ennél kitüntetőbb címet és nevet nem kaphatott a maga népétől és korától!

SZABÓ GYULA

A korszerű művészet kérdéseiről

A MŰHELYBŐL

A műhelyből eszmélek, vagyis festés, rajzolás és anyagokkal való bíbelődés közben a „korszerű művészet" fogalmára. Mint minden művész. Hiszen munkás művészek és teoretizáló, absztraháló ideológusok-esztéták között éppen az a különbség, hogy bennünket az anyag és szellem váltakozó ösztönzése indít el mindenfajta közlés útján (a képi és a verbális közlés útján egyaránt), kevésbé teoretikusan, a valóság köldökzsinórján függve, s így akarva-akaratlan anyag- és szellem dialektikus kölcsönhatása állandó kényszerében.

(Ki is ismerné más, mint az anyaggal bíbelődő művész a nemzés-fogantatás páros gyönyörétkínját, az anyag ösztönzéséből fakadót, mikor babráló újjak, eszközök hegyén *maga az anyag* löki embrionális formájában a szellem, a lélek dadogó szavait az artikulálódás síkjára? *Ez az,* ami minden teoretikus számára örökké titok marad: ahogyan agyag és kő és bronz és vászon és festék és rézlemez és sav és az anyag felülete, a vele Ábrahámként tusakodó művész fülébe súgja az igét, az inlető gondolat csírájának titkát; ki ismeri ezt a titkot, a dadogó és kínlódó újjak között megnyilatkozót?)

Akkor is, ha – az anyagokkal bánó munkánk pihentető vagy éppen serkentő intervallumaiban – elméleti érdeklődésünk tájékozódó kíváncsiságával pillantunk át a fogalmak logikai területére, az esztétika törvény-formulázó kísérletezése kerítésén.

Az ideológus, a teoretikus? Legalább is pasztörizált tejet iszik, vagyis egyszer már forraltat; mert az elmélet kondenzált igazát. Mondhatnám azt is, hogy művész és ideológus között olyan különbség van a valóság (élet) ismerete – s így a művészet kép- és alakteremtő törvényszerűségének ismerete – tekintetében, amit sohasem lehet „behozni", különbségeit sohasem lehet kiegyenlíteni. Nem: mert a művész valóságasszimilációs funkciója mindig közvetlen és szerves, az ideológus elméé közvetett és teoretikus.

Mindezt nem azért erősítem, mintha a művészet elvi kérdéseinek igazában az elsőséget feltétlenül vagy apriori maguknak követelném. Szó sincs róla. A felénk irányuló hűvös fölényt kívánom csak – de azt istenigazában – elutasítani, hiszen elvégre mi, művészek szüljük azt a gyermeket, amelyiknek létéről, voltáról, világrajöttéről, milyenségéről, s élete törvényszerűségeiről közösen vitázunk. Jó: mi nem érünk rá – mert hiszen mégis az organikus alkotás a dolgunk – a viták ezernyi tennivalóira olyan mértékben, mint a teoretikusok, de közvetlenül, szinte állati, növényi hajszálcsöves összefüggéssel mi tudjuk igazán a művészet legelvontabb kérdéseiről a szót szájba – a vita szájába – adni. Olyan eminensen izgató-fontos kérdésről is, mint amilyen a művészet korszerűségének kérdése.

I.

Mondanom sem kell, hogy e nyűgölődőnek látszó invokáció fedezéke mögött élénk és állandó érdeklődés figyel a látszólag elzárt magányban. A műhelynek – amit félévszázada elefántcsonttoronynak illett nevezni – nemcsak ablaka és ajtaja van: antennái is, a világgal való kontaktusát s periszkópja, a láthatárra vetett pillantást biztosító. S az anyagokkal való „varázslat", az anyag világából a szellemébe való kényszerítés közben, ideges kíváncsisággal hallgatózom a művészet, irodalom, zene elvi vitáinak szikrázásaira, pengevillanásaira, mert ha igaz is az, hogy mindent a művek igazolnak, az sem kevésbé igaz, hogy a művek készségesebben születnek az elvek és fogalmak elektrikus szikrázása idején. Korunkban nem akadhat tudatos művész, aki ne állna teljes testhosszal a szellemi élet világáramlataiban. „Tudatos"-t mondtam; e szóval a korfia-vállalását jelzem, azt a fajta elkötelezést és önkéntes azonosulást, ami a század – de különösen a második századfél – egyre összetettebb és bonyolultabb létében a maximális eszmélést követeli mindenkitől, aki helyét keresi és tudja az emberiségben. A század eleje s második felének eleje között leglényegesebb különbség tán az, hogy közösség és művész nem egymást kizáró, hanem egymással azonosulni kívánó erők, s ha akkor szinte kötelező volt a szembefordulás és elválás, most a szembetalálkozás és egymásratalálás attitűdje jelzi: mekkorát fordult a világ ötven év alatt. Ma sem romantikus elkülönülés, sem vadzseni póz nem igazolhat még oly kiötlő tehetséget sem; elképzelhetetlen is volna a hökkentés póza. A „tudatosság" nemcsak kulturális értékmérő, de a társadalmi légmozgásnak pontos

jelzése is egyúttal. Alig lehet kétség afelől, hogy József Attila nemcsak önmagát jelezte efajta karátolással: definíciója a szocialista alkotói alkat matematikai képletét jelenti általában. Siessünk hozzátenni azonban: a tudatosság hangsúlyozása nem arra utal, mintha az alkotói „én" ösztönélete nem lenne éppoly fontos – mert testlelkünk oszthatatlan egészében gyökérként munkáló – része az intéger alkotó konkrét fogalmának.

Nyilvánvaló elkötelezettség az, amiről beszéltem. A „korszerű művészet" követelményei között alighanem *ez* rangsorban az első. Sőt: a többinek mintegy meghatározója, elindítója. S ha a „korszerűség" a közösséggel való tudatos összefüggést jelzi társadalmilag, akkor földrajzilag azt a szükségszerűséget, hogy a felismerés egyúttal világméretű: térben és időben mindenütt jelenvaló, még az ideológiák nyílt összeütközésének harci zaja közepette is. Így megkockáztathatjuk azt az állítást – és erre „magas szinten" a két világtábor államközi közeledései, az Emberiség-Hamlet kezében tartott atomhalál-koponyával folytatott „lenni vagy nem lenni"-töprengés gyakorlati kivetülése ad bizonyító analógiát –, hogy az ideológiai ellentétek dacára olyan közös szellemi gondja is van az alkotó emberiségnek, amelyen belül például Dürrenmatt és Németh László, Tennessee és Jevtusenko, Miller és Weöres, Picasso vagy Henry Moore és Barcsay Jenő közelebb kerülnek egymáshoz, mint amilyen közel van a nyugati pályán élő nemtörődöm kispolgár akár egymáshoz, akár a földrajzilag „magukénak" mondható fenti példákhoz.

Vagyis: a lelkiismeret felelősségéről beszélek. Ami megint *egyik* különös ismertetőjele a korszerű művészet" totális fogalmának. A totális pusztulással totális felelősség áll szemben, s a művész felelőssége aligha kivonható rész az egészből.

Az előbb lelkiismereti kérdést mondottam. Hozzáfűzhetem – a kérdés szálán – az etikait. Következőként az esztétikait, bár – és ez is kortünete a korszerűnek – félreismerhetetlen tendencia, hogy az új esztétika építkezésében az etika egyre fontosabb kötőanyagként jelzi: a művészet ismét társadalmi aspektust igényel magának, túl a szűken esztétikai emóciókkal való megelégedés korán.

Meglepőt mondjunk? Legyünk szerények, hiszen itt nem definíciók gondos szerkesztéséről van szó, pusztán egy önmagával párbeszédet folytató művész töprengéséről. Ezért sem használok meggyőző és joggal felhasználható citátumokat. Nem is hivatkozom senkire; *nem bizonyítani* kívánok. Elmondani, az elme bizonyos szerkesztő-szándékával azt, amit, ha bármikor nyitna be egy joggal felelős kérdés a lelkiismeret ajtaján, kétségek között is vagy akár kiegyensúlyozott állapotban, ugyanazzal a nyíltsággal mondana el az ember a legjobb barátnak és a kérdező nyilvánosságnak.

A „meglepő" számomra az, hogy túl könynelműen, túl felületesen bánunk a „másik világ" szellemi életének megítélésével. Még az irodalomban hagyján: elég sok fordítást kapunk, színházaink a nyugati drámairodalom főbb vonásaival megismertetik a hazai nézőt. De a képzőművészetben rosszabb a helyzet. S vagy mítikus képzetek alakulnak ki – a „tiltott gyümölcs" ízéről – vagy prófétikus hevülettel ökölrázások történnek, amely ökölrázások veszedelmesen emlékeztetnek az Ady-korabeli hivatalos irodalompolitika, majd a Horthy-rezsim „átkos nyugat" vezércikkszólamaira. Az ökölrázás még hagyján. De van ennek az attitüdnek egy veszedelmesebb – mondjuk ki nyíltan: vidéki prófétálás jellegű – s inkább csak sejtetett, dédelgetett gondolata: majd *mi* megváltjuk a világot, majd *mi* megmutatjuk: mi fán terem az igazi modernség.

Veszedelmes kisnemesi öntetszelgés. Az „Extra Hungariam non est vita" álláspont nem új tünet a magyar szellemi életben. De hogy elkiáltsuk és éppen a korszerű és egyetemesen érvényes művészet világméretű tájékozódása idején az „Ugocsa non coronat"-ot, az lehet Pátzay Pál magánvéleményeként tiszteletreméltó, a kételkedő olvasó sajnálkozhat azon, hogy Európa asztaláról a XX. század képzőművészetének egész terítékét leseprő mozdulat egy európai műveltségű művész indulatát fedezi, – de, de, de: aligha lehet kulturális politikánk sommás ítélete vagy véleménye. (Pátzay Pál: „Korunk esztétikai zűrzavara". Kortárs, 1962. 12.) Veszedelmes már csak azért is, mert e harci „Jézus! Jézus!" kiáltás eleve pogánnyá gyanúsít mindenkit, aki az értelem, a helyes ítélkezés, s a kor egyetemes áramlataihoz való magatartásának színeivel kíván ez indulatos és vehemens csatakiáltásra válaszul a porondra lépni.

Nem mintha Pátzay Pál állásfoglalásának komolyságát, tisztességét vagy – különösen – őszinteségét kétségbevonhatnánk. De ha „a századforduló után proklamált ‚izmusokra' pillantva, azt a generális ítéletet fogadnánk el, amivel P. P. folytatja állítását, hogy „most már nyilvánvalóvá lett, hogy művészeti zsákutcák voltak": akkor már nem beszélhetünk vitáról, csupán hittételek állításáról – tagadásáról. Hiszen P. P. egy minden vitát elutasító arkangyali gesztussal űzi ki a művészet paradicsomban bűnbeesett XX. századi modern képzőművészet egészét.

Az „Entartete Kunst" diagnózisát ismerjük. Ismerjük a szelídebb kiadású honi megbotránkozások alapállását is. Sem a Szinyeit kiátkozó Keleti, sem az Ady-generációt megbélyegző Rákosi Jenő nem gondolhatta, hogy hasonló attitüddel majd a század derekán túl a stafétabotot Pátzay Pál veszi át a kezükből.

Aligha lehetett *ez* Pátzay Pál szándékában. S alighanem erős distinkcióhiány az oka annak, hogy a Nyugaton jelentkező extrém neoizmusok „eredményeit" és „kísérleteit" azonosította az

egész XX. századi képzőművészettel, s azt mint valami beléndek-csomót, egy marokra fogva hajítja az esztétikai ítélkezés szemétdombjára. Ugyanezt szándékolták tenni a XIX. századvégi eklektikusok, naturalisták és akadémikusok már Courbet-val, de méginkább az impresszionistákkal, majd a századfordulón túl is minden más és új képzőművészeti irányzattal. Pátzay rossznéven veszi az izmusok proklamáció-jellegét. De maga is proklamál. Proklamált Courbet is, Zola is. Az impresszionisták is. *Maga a kor* proklamatív jellegű; mert a társadalmak és a belőlük születő szellemi mozgalmak, forradalmak mutáló izgalmai között váltják fejlődésük mozgás-sebességét. Az izmusok nem azért születtek – eléggé naiv, idealista álláspont szerint – mert néhány agybajos művész vagy szellemi svihák *elhatározta, hogy ilyen és amolyan izmusokat csinál.* Az egész XX. századi képzőművészet permanens szellemi forradalom útján szükségszerűen jött létre, tagadásaiban is átörökítve új és új formák eredményein át a képzőművészet egész múltját. Ahogyan az apák ellen lázadó fiak – a biológia és átöröklés kérlehetetlen törvényei szerint – magukban és magukon hordják az apák vonásait, tulajdonságait és vérmérsékletét, még a lázadás formabontó magatartásában is.

Az átok nem segít. Az átkozódás a tehetetlenség jele. A meg-nem-értésé is. A megöregedésé is.

És alig hihető, hogy az új brazil főváros, az új olasz vagy francia építészet is átkozódó gesztussal utasítaná el magától a vele-egy-nyelven beszélni kívánó képzőművészetet. A kor parancsa – akár a „békés egymásmellett élés" politikai belátásé – hogy meg kell találnunk, még a mutálás, a szellemi kamaszkor sok tüneti jelentkezése és lezajlása árán is, a férfikorára ébredő Emberiség közérthető nyelvjárásának elsajátítását. Azzal azonban *eleve* tisztában kell lennünk, hogy a közös nyelv – a „korszerűség" nyelve – minden más megelőző „korszerű" nyelvhez közelebb áll, mint a követlen elődökéhez. Szükségszerűen: mert az „apák" kora (a századfordulóé) elveszítette a képzőművészet és építőművészet összefüggését; el a korstílus igényét is. Így rajtuk keresztül, a mai „korszerűség" igenlője és igénylője távolabbi korokra pillant vissza, olyanokra, amelyekben megvalósult a társadalmi (közösségi) tudat s e tudat következtében szükségszerűen alakult ki mindig a korszerű stílus, korszerű összművészet.

Ezt nem tudná Pátzay?

S azt, hogy a képzőművészet részeire bomlása, kezdve a kubizmus új tér- és formateremtő törvénykeresésén, *éppen a megszületendő teljesség* felé mutat, e felé célozza szándékait, szakítva mindenfajta megalkuvással, kényelmes ismétlésekkel, eklektikus megoldással?

Nos: a robbantások utáni romeltakarítás mindig sok törmelék felmérésével jár. Vannak e munkának, e gigászi újjáteremtő szándéknak vámszedői, sarlatánjai, kóklerjei? Vannak. Vannak az akadémizmusnak, epigonizmusnak, eklekticizmusnak is.

Mondjunk egy nagyon meggyőző érvet: próbáljuk emulgálni a modern építészetet egy még oly kvalitásos posztimpresszionista kép monumentális méretű megfelelőjével. Csőd. Olaj és víz nem emulgálhat. A „korszerűség" titka az a „szellemi anyag", (mint olaj és víz között a tojás anyaga), mely módolja mindkét anyag kémiai összetételét arra, hogy egymással megférjenek. „Korszerű" tehát az a képi-szobrászi gondolat, amely elválaszthatatlanná teszi az építészeti formát a képivel-szobrászival. Ez nem „közeledés" – vagyis kölcsönös opportunizmus – dolga. *Azonos törvényjelismeréssé, azonos gondolkodás, a „korszerűség" azonos értelmezésének kérdése.* Ebben pedig azonos erővel munkál a teremtő gondolat ösztönös megérzése és a formáló elme tudatos szándékossága.

Az bizonyos, hogy a „humánum" nem sztereotíp értelmezés. Az ember mindent „humanizál", mert hogy maga HOMO. Az absztrakt gondolat – a logika – éppúgy humánus, mint a líra, vagy az egyiptomi és görög szobrászi forma, és humánus – bárhogy is nézzük: haragos, vagy értő pillantással – az absztrakt forma, maga az „idom". De a modern, vagyis „korszerű" képi-szobrászi forma maga is „ idomulni" kénytelen, elvonatkozni, átvonatkoztatni, ha a tisztán optikaiból a gondolatiba, az impresszió világából a vasbeton-üveg-szerkezet architektúra szférájába átvarázsolódni kíván. Képletesen szólva: a mai képzőművészetnek kőműveskelemennéi szerepe van. Be kell magát falaznia az architektúra Dévavárába. Vagy kívülreked azon.

Rajtunk múlik, hogy szociális öntudatunk szorgos és szélesebb felelősségével az Ember nevében emberarcúvá gazdagítsuk és teljesítsük ki a modern művészet gondolatait: emberről, világról, ember és világ viszonyáról.

II.

Olvasom hát, a tájékozódás igényével, az azonosulás szándékával, az elválasztás gondjával mindazt a fürkésző gondolatot, mely a legnagyobb célra irányítja erejét, szándékát, s e gond mélyén a szocialista ember öntudatával latolgatja a kifejezés módozatait, a kor közös mondanivalóihoz találó stílust.

A „korszerű művészet" hovatovább a nemzeti jelleget meg nem tagadó, mégis világméretű elvként jelentkezik, ha még oly szöges ellentétek cövekjei is jelzik stadionjának határait. Ha a

művészet fogalmát a korszerűével ötvözzük, vagyis általánosan emberiként vizsgáljuk, bajos észrevenni, hogy határait, szféráját tágítjuk újra s e határok magukban foglalják immár – úgy is mondhatjuk: ismét – a szűken értelmezett műtárgyon kívül a társadalom életvitelének minden használati és gyakorlati objektumát a képtől-szobortól, az architektúrával közös nyelven beszélő képtől-szobortól a használati tárgyakon át a gépekig, járművekig mindazt, amit emberszellem, emberkéz alkot. Vagyis: a művészet ismét visszakapja egyetemes jellegét, szociális aspektusát. Az erre való törekvés cáfolhatatlan minden ellenkező szándék, s a félmúltról öröklött még oly súlyos szellemi fertőzések dacára is, mint az esztétikátlan tömegáru, a szellemi élet szintje alá süllyedt giccs.

„Korszerű művészet"-ről ma már másképpen beszélni sem lehet. Nem tudok elképzelni ahumánusabb gondolatot, mint azt, amelyik a művészet megosztottságának állapotát tünteti fel a „humánum" hordozójának. Úristen: hát lehet ennél dilettánsabb gondolat? Nincs többszférájú művészet. A művészetben nincsenek értékrend-ellentétek. Nincs értékkülönbség az egyiptomi íródeákszobor s az egyiptomi váza között. Egy renaissance épület, bútor és falfestmény között sincs. Azonos szellem ujjlenyomatai azok, azonos aspektusú formahordozói egy kor magatartásának. Aki ma ennek ellenkezőjét prófétálja, tizenegyágú hercegi koronával jelölve meg a képzőművészeti alkotást, de csak kisnemesi ötágúval a tárgyformáló művész munkáját, az feladja a művészet totalitását, egyetemességét. Hogy Michelangelo „Utolsó ítélete" – abszurd és sokszor hangoztatott, nem tőlem eredő álbizonyítékot idézve – nem azonos értékű műtárgy egy kézzel festett selyem-sállal: azt aligha cáfolja bárki is a világon. Ilyesféle értékazonosításra józan elme sohasem gondolt. De az állítható és cáfolhatatlan tény: hogy egy igazi művész keze alól kikerült selyemsál messze magasan rangosabb műtárgy, mint egy közepes festő festménye, egy közepes szobrász szobra, csak azért, mert az „magas művészet", a sál pedig csak „tárgyi". A példa extrém, de extrém az ellentétes argumentálás is. Cáfolni a megtévesztőt csak cáfolhatatlanul lehet. És még valamivel: az őskortól épülő egyetemes emberi művészet minden tényével. A „humánum" tehát nem valami, csak az emberi és természeti formákkal alkotó „magas művészet" privilégiuma. A „humánum" tágabb és teljesebb értelmében minden emberalkotta az. Bizony, még egy ipari szerszám is a „humánum" hordozója, ahogyan egy kőkorszakbeli pattintott szerszámot is *mi már mint specifikus művészeti formát szemlélünk.* Vagyis mint a kőkorszak emberének „humánum"-át. A ma „korszerű művészete" bátran vallja a humánum fogalmának e tágabb és teljesebb értelmét magáénak. Ó, mennyi humánum van egy balatoni présház öreg köveinek illeszkedésében, az ászokfa és hordó formáiban, a lopó természetkínálta alakjában, vagy akár egy görög meanderszalag „absztrakt" alakzatában! És mennyire nincs „humánum" egy, egy... no, nem mondom ki, milyen képben, milyen szoborban!

Akármilyen ellentmondásosan hangzik is: a művészet emberi jellege éppen azokban a tényekben jelentkezik félreérthetetlenül, amelyek ellen gyakran riasztó jelzéseket ad le a teoretikusan és csak a részjelenségeket észlelő elme. Abban például, hogy a „korszerűség" elve oda céloz: „tárgy" és „műalkotás" nem idegenként néz egymással farkasszemet, hanem egymásra átható módon kölcsönösen alakul és alakít. Vagy abban, hogy építészet és társművészet összefonódó ölelkezéssel teremt – vagy kíván teremteni – közös gyermeket. Abban is, hogy az életstílus – társadalomé és egyéné – az ellentétes társadalmakban és még erősen ellentmondásos módon – *meglepő azonosságokat is mutat.* Vagy abban a világméretű jelenségben: mennyire erős szükséglete lett az egész emberiségnek az egymást-megismerés igénye. Abban is: mennyire megnőtt *az anyag lélektanának és új anyagok megismerésének tisztelete és becsülése,* mennyire igyekszik éppen az alkotó ember, tudományban és művészetben egyaránt, az anyagok rejtett törvényeinek és nyelvének felhasználására. Ismeretek és kifejezések új renaissance-ában élünk. Könnyű lenne a sort folytatni s a ma még szakadozottan és nem-egyidőben-jelentkező szimptomákból következtetni a jövő – már a jelenben csírázó – szellemi életére. Így a művészetek „korszerűségének" várható alakulására is.

Ne tévesszen meg bennünket (mint ahogyan aggályunkat sem hagyja nyugton) az a tény, ami a nyugati világ szellemi életében általában, irodalmában, zenéjében, képzőművészetében konkréten jelentkezik. (Az építőművészetben, tárgyi hasznossága és utilitárius szükségszerűsége következtében nem is jelentkezhet.) Azokra a jelenségekre gondolok, amelyekre Pátzay Pál, mint általánosra, de Ernst Fischer vagy Tüskés Tibor írása is céloz, de nem mint olyanra, amelyikből a nyugati világ *egész* művészetére következtethetünk. (Nagyvilág, 1963. 7., illetve Jelenkor, 1963. 6.) A világ bústengere ma valóban világméretekben forr. S ha minálunk – a szocializmus táborában – extrém – retrográd módon a forrás a fotografizmust-laktyionizmust vetette „habként" a felszínre, a kapitalizmusében azokat a „kísérleteket", amelyekről annyi híradást, megrökönyödést és reprodukciót ismerünk magunk is. Mindenki pontosan tudja, miről van szó. *Mindkét eltévelyedés a művészet szférájától való elidegenedést jelenti. Mindkettő az emberi szem – az emberi lélek – kikapcsolását; és, groteszk módon, mindkettő elvi, ideológiai „megalapozottság" téveszméjeként jött létre, az Igazságtól való elfordulás, az Igazság elárulásának mérges gyümölcseként.*

Aligha tekinthetjük a művészet korszerűségének meghatározásánál *jelentős* veszélynek azokat az extravagáns jelentkezési formákat, amelyekről szó van. Nem, éspedig azért, mert azok nem

kerülnek bele emócionális életünk belső áramába, tudatunk felszínét érintik legfennebb és megmaradnak ott, vagy kihullanak még énünk perifériájából is. Senkit sem győzhet meg működni olyasvalami, ami csak azért tűnik annak, mert kiállították, reprodukálták. Ezeket a még csak nem is „dekadens" tárgyakat, amelyeket az emberi elme furcsa tüneteiként tartunk számon, a világ forrásban lévő tengere úgyis kiveti magából. Mint ahogyan kivetette a mi partjainkon is a laktyionovi eltévelyedés termékeit, s hogy hazai prototípust mondjak, a redőferenci hivatalos értékjelzéssel „munkácsydíjazott" „Füttyös kalauz" komikus példáját. Az extrém példákat azért említem, mert legalább annyi kárt tettek a művészet és közönség kapcsolatának területén, mint odaát tesznek a biciklihátról és biciklikerékkel festett képek, a meghasított zsákvásznak és a „lőtt képek" a sznob polgárság tudatában. Azzal a különbséggel, hogy míg a laktyionovi téveszmék nehezebben leleplezhető csempészáruk – „nehezebben leleplezhető" a neveletlen vagy félrenevelt közönség számára –, addig emezek szinte hivalkodóan magukra aggatott csempészáruként viselik megtévesztésük groteszk vagy nevetséges attributumait.

III.

Két írást olvastam mostanában egyidőben; a művészet szociális és korszerű problematikáját feszegették mindketten a sokrétű vizsgálódás érzékeny ujjaival: Ernst Fischerét („Művészet és szocializmus", Nagyvilág, 1963. 7.) és Tüskés Tiborét („A korszerű művészet felé", Jelenkor, 1963. 6.). Meggondolkoztató az idős osztrák író-esztéta és a fiatal magyar szerkesztő hasonló gondja, eszmélkedése, s a kor szellemi vajúdásának gondos mérlegelése, marxista módon való értékelése. Mindkettő világméretekben vizsgálja a művészet és társadalom összefüggéseit, művészet és kor viszonylatát, vagyis a korszerű művészet stílusának vajúdását, kínját, de látható-várható eredményeit is.

Mindkét írás a tér- és időbeli egyetemesség követelményével vizsgálja a századforduló óta bekövetkezett művészeti változásokat és válságokat. Nemcsak az irodalom vagy csak a képzőművészet, csak a zene, csak az architektúra területén. Társadalmi síkon, történelmi módon s a jelen két világának összevetése alapján. Akként, hogy a művészet összes vonatkozását vetik össze a társadalom összes változásával, s a szellemi élet egészét a társadalom egészének vizsgálatával. Álláspontjuk tehát nem apriori módon esztétikai, mint Pátzayé, aki meg sem kísérli, hogy a kauzalitás módszerével pillantson társadalmi okokról művészeti okozatokra. Kénytelen vagyok ide idézni Ernst Fischer említett cikkéből a következőket: „Egyfelől sok munkás sem menekülhet a polgári dekadencia fertőző hatásától, másfelől pedig a tőkés világot szüntelenül befolyásolja a szocialista világ létezése; de továbbmenve, ez a befolyás is telve van ellentmondásokkal, és nemcsak kommunistaellenességre provokál bizonyos elemeket, hanem messzemenő vitákra is indít. A művészek tiltakozásában a kapitalizmus ellen, a kommunizmus jelenségeivel folytatott közvetlen vagy közvetett vitáikban és a rendkívül bonyolult valóság felfedezései folyamatában olyan formák alakulnak ki, olyan művészi kifejezési eszközök születnek, amelyekben gyakorta elvegyül a régi bomlása az új erjedésével. Ma sokszor még nem tudjuk megállapítani, hogy mindebből mi a hulladéktermék és mi a jövőbe mutató elem . . ." Majd: „A szocialista világ konzervatív elemeinek hivatkozása az eszményként odaállított ‚egyszerű' emberre, úgyis mint döntő fórumra, visszafelé, nem pedig előrepillantást jelez. Pedig az előrehaladó szocializmus szüntelenül arra törekszik, hogy az egyszerű embert differenciált emberré alakítsa át."

Mire utalnak az itt idézett sorok, de a Tüskés Tibor írásában is fellelhető azonos vizsgálódó gondolatok?

Arra a nyilvánvaló igazságra: mennyire nem izolálható sem a „két világ" szellemi arculata, sem a szellemi életen belül új és régi megnyilatkozása. Folyamatok vannak, folyamatok egymáson átható áramlásai, s ha a kommunizmus állja a versenyt – világviszonylatban – a kapitalizmussal, állnia kell a művészet szférájában is, ha nem is a „békés egymásmellett élés" álláspontján. De ki meri állítani és ki is állíthatja, hogy az egymással szemben álló ellenfelek nem tanulnak egymás harcmodorából?

Fischer írása más tanulsággal is szolgál. Azzal ugyanis, hogy progresszív és retrográd nem kizárólagosan értelmezhető fogalmak. Ha – megint szélső példaként – Picasso „Guernica"-ját szembeállítjuk Laktyionov „Levél a frontról" c. képével (és most nem arról van szó, hogy a zsenit szembeállítsuk a közepes festővel), akkor nyilvánvaló igazság jelenik meg előttünk. A korszerű mondanivalónak korszerű formában jelentkező igazsága – szemben a korszerűtlen formában jelentkező korszerűtlen mondanivalóval. Vagyis a progresszív művészi igazság perel itt a retrográddal, még hozzá egy „nyugati" (sőt „formalista") művész igazsága egy szocialista művész tévedésével. Mert – idetartozik – az a specifikus „tartalom" (a Laktyionové) történelmileg is korszerűtlen volt, bármennyire „valóságos" s így törvényszerűen korszerűtlen formában *kellett* megszólalnia. Itt szikrázik fel bizonyítékul József Attila nagyszerű esztétikai formulája: „Az igazat mondd, ne csak a valódit".

Persze, Pátzay Pál nem a laktyionovi tévedést védi az általa sommásan elintézett XX. századi képzőművészet ellenében. A tévedés sokféle aspektusú lehet. Pátzay a Guernicát csakúgy kiiktatja a művészet szférájából, mint Laktyionovot. Itt tehát egy esztétikai értékmérés többirányú ellentmondásával állunk szemben. Pátzay ugyanis megmaradt egy evidensnek látszó esztétika álláspontján, vagyis a változatlanság elvével méri a változót. Hogy milyen eredménnyel, az abból is kitűnik, mennyire szemben áll a művészet totalitásának kérdésével.

Ha igaza volna akkor, mikor élesen elhatárolja az alakteremtő (képi) formát a tárgyi formától, akkor, bizonyítékul meg kellene cáfolnunk a barlangkori művészettől minden „korszerű" művészetet (vagyis egy kor egészével pontosan összehangzó korstílust) Pátzay Jálig. Helyesebb volna felismernie, hogy *végre* jelentkeznek a múlt században összetevőire széthullott művészet homogenizálódásának erőteljes jelei. Nem lehet fenntartani tovább azt a hamis és kultúraellenes álláspontot, mely szerint más dolog egy kép és szobor, más ismét egy architektúra és más – értékrendben más – egy bútor, egy textil, egy edény. A művészet korszerűségének alapvető elvéről van szó. *Ha elég nyíltak és bátrak vagyunk kimondani, hogy a legjobb posztimpresszionista kép vagy szobor is csak névházasságot köthet a modern architektúrával* (mint ezt az állítást cikkünk elején már megpendítettük), *s hozzátesszük azt is, hogy a szóbanforgó „legjobb' posztimpresszionista képnél-szobornál lényegesen gyengébb, de az építészettel, tárgyművészettel azonos vércsoportú kép vagy szobor jobban megállja a helyét, vagyis összeszervesül az architektúrával: negatíve már nagyban körülírtuk, mit értünk ez esetben „korszerű" alatt.* Pontosabban: e példával is a körülírás kerekké tételéhez szolgáltatunk egy részelemet. Hozzá kell tennünk, ez nem esztétikai értékítélet, hanem történeti megállapítás.

A képzőművészet és architektúra homogenizálódásának kérdése nyílttá tesz bizonyos társadalmi-világnézeti összehasonlítást azonfelül, hogy kényszerít stiláris igazodásra is. A modern és világméretekben kialakuló, sőt kialakult architektúra (Le Corbusier, Niemeier, Wright; az olasz, a német, a francia, a délamerikai építészet) ott is, ahol a földrajzi határok szerint kapitalizmusról beszélünk, sőt akkor is, ha a konkréten adott architektúrát, vagy architektonikus egységet (Brasília) kapitalisták építették – de nem ők: kiváló értelmiségi alkotók és alkotó szakmunkások teremtették – *szociális aspektusú,* hiszen céljában, rendeltetésében és hasznosságában a közösségek szolgálatára készült. Nevezhetjük őket jó lélekkel és pontos megkülönböztetéssel „kapitalista architektúrának", szemben egy formailag és funkciójában velük nagyon rokon szovjet architektúrával, amely viszont „szocialista-realista architektúra" néven kerül bele a művészettörténelembe?

Azt kívánom e példával bizonyítani, hogy *nincs különbség* a két világ építőművészete között, vagy hogy a különbséget nem is lehet definiálni? Nem, hanem azt: ahogyan munkásmozgalom és munkásöntudat nyugaton is van, s van mit tanulnunk belőle, éppen így – ellentmondásként ható tények dacára is – az emberi közösségek kulturális alkotóterületén, a művészetekben sincsenek pontosan rögzíthető és lezárt határok. Így nyilvánvaló, hogy a szocializmus szellemi kisugárzását sem lehet korlátozni földrajzi határokkal. De a kapitalizmus területének szellemi golfáramlatai is befolyásolják a mi világunk fejlődését. Aligha lehet meggyőző ellenpélda akár politikai, akár szellemi vonatkozásban a „kínai fal" gondolata.

Vállalnunk kell azt a felismerést, hogy a „korszerűség" sok beidegzett és látszólag „örökérvényű" fogalmat és kifejezési formát módol, módosít, sőt érvénytelenít. Ami nem jelenti a művészet kontinuitásának feladását. Mert a folyamatosság néha észrevétlen módon történik, máskor meg kíméletlen fordulatokkal, fájó sebek árán. A XIX. és XX. század közötti kontinuitás mindkettőre, de főként az utóbbira bőséges példákat szolgáltat. E „bőséget" a társadalom- és a technika-tudomány ugrásszerű változásai burjánoztatták elő, ha nem is a technikai fejlődésnek a művészetire való kauzális összefüggésével. Vaszary János a 20-as évek végén lelkesedéssel beszélt arról, hogy a repülés-technika fejlődése teljesen megváltoztatja a képzőművészet aspektusát. Naiv tévedés. De, hogy a repülés-technika, vagyis az egész modern gépi fejlődés közvetve kihat a társadalom fejlődésére – s így az ember tudatára – valamint közvetlenül az architektúra formateremtésére, azon keresztül pedig, közvetve, a képzőművészetére is: ezt tagadni éppoly naiv, sőt végzetesebb tévedés volna. Mert hiszen a technika is „emberszabású": mi, emberek teremtettük. Szerszámként? Fétisként? Eszközként? Célként? *A kommunizmus egyik ismérve, hogy sem fétist, sem célt nem kíván belőle csinálni.* De az is, hogy szerszámként és eszközként éppolyan tökéletesen kell bánnia vele, mint ahogyan a kapitalizmus használja azt. Ez megint egy a „korszerűség" rengeteg összetevőiből. A szocialista ember éppen úgy szeret korszerű épületben lakni és korszerű autót vezetni, mint kapitalista testvére. Alig hihető, hogy Pátzay Pál 1915-ös márkájú kocsira cserélné fel Wartburgját. E célzás malíciájába még véletlenül sem mixeljük bele azt a naiv tévedést, mintha az 1915-ös képzőművészeti forma és a mai között okszerűen olyan különbség mutatkozna – pláne minőségileg – mint az autómárkáké között. De bizonyos, hogy másként gondolkozunk és reagálunk, más a tudatunk is, mint az 1915-ös átlagemberé volt. Vagyis: a művészi alakteremtés aspektusait a változatlan és változó elemek egyaránt módosítják, s *a változatlannak a változóban való megjelenése a „korszerűség" kritériuma.* Ez a törvény olyan erővel jelentkezik, akár a természeti erők bizonyítékai.

Szerencsétlen dolog volna ezt a kultúra világméretű alakulása idején tagadnunk. Feladatunk nem az, hogy hamis önhittségben élve, magunknak vindikáljuk az európai képzőművészet „megváltásának" kétes illúzióját.

A művészet önmagát táplálja a társadalom testéből vett életelemekkel, s azokkal eteti fiait, a jövő művészeit. Válságáról sokszor esett már szó. Sokszor elénekelték Circumdederunt-ját, sokszor próféciáltak végítéletéről. A cassandrai jóslatok azonban – csodálatosképpen – sohasem váltak be, a halottnak hitt művészet mindig feltámadott, legalább is harmadnapra. A műhelyben dolgozó művész számára csak az élet felé nyílnak szándékok. Közérzetét a munka szabja meg, annak kényszerében pedig – a kétségek óráiban is, az emberiség állandó szülési kínjai között is – valóság, igazság és emberség azonosultságának formai kibontásán fáradozik. Újra és újra, mint a szakadatlanul születő generációk, megismerni kívánja az élet ízeit s e megismerést a művészi forma éppen akkor esedékes módján, a felismerés örömének-kínjának artikulációjával elkiáltani.

BENCZE LÁSZLÓ

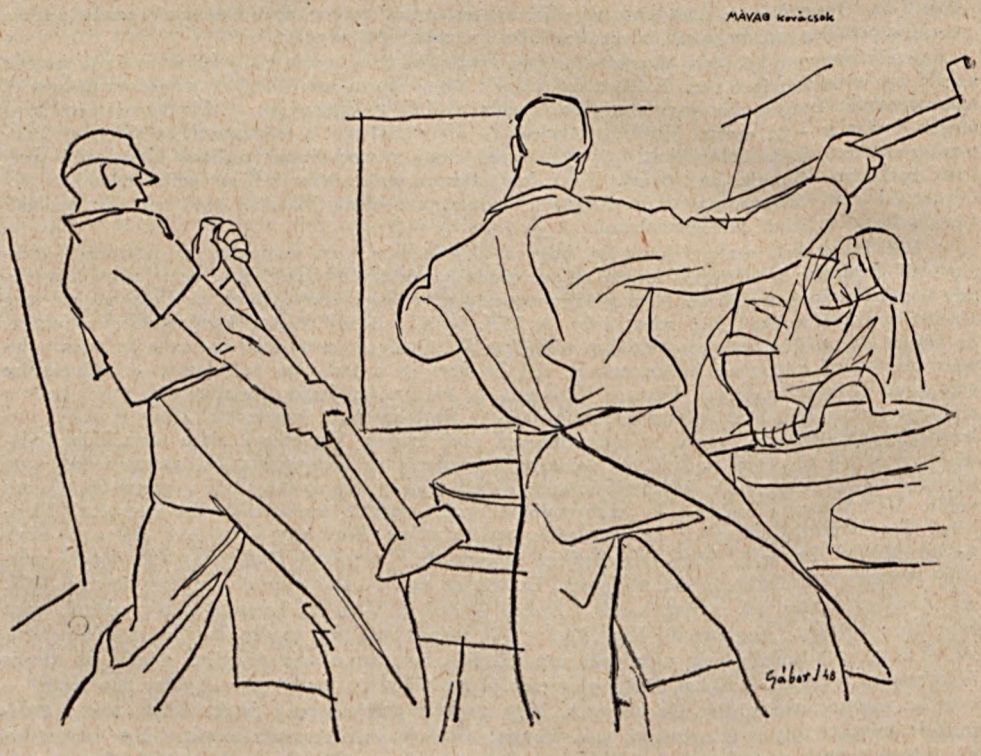

Gábor Jenő rajza

CSONTVÁRY EGE ALATT

Gondolatok a művészetről

Művészetellenes világban nevelkedtem. Nem annyira művészetellenesben mégsem, hogy a szépbe ne kóstolhattam volna, s hogy a szépet menedékké kellett volna álmodnom, gyengítenem. A természet művészi tevékenysége kielégített és megóvott. Sokszor ugyan arra gondoltam: én vagyok csak a művész – sorstársaim közömbösek voltak az alkonyatban, a holdfényben, a vihar égi atrakciói láttán, mindenkor. Vagy titkolták elragadtatásukat?

Gyakran szinte szégyelltem, hogy a pók szövését, melyre éjjel gyenge harmat szállt, s mely az őszi reggeli fényben csillogott, gyémántos lakhellyé vált, nem átalltam többre becsülni, mint az alatta lévő bokor krumplit. A „haszon", az élelmet biztosító krumplibokor, gyermekkoromban kényszerré vált, s az igazi hasznot a művészetben, a szépben láttam. „Szép az, ami érdek nélkül tetszik" – marhaság. A társadalmi fejlődés egyik szakaszához leláncolt okoskodás. A gazdagság és a nyomor bölcsessége.

Szép az, ami nélkülözhetetlen az emberséghez. Ez persze tág fogalom, és nyilván nem definiciója a dolognak, hiszen hol ez, hol az válik váratlanul nélkülözhetetlenné az emberséghez, s amit mégis nélkülözni vagyunk kénytelenek a szellemi éhezésben, a „hiány köszörűjén" lesz valósággá.

A művészetben semmi sem kényszer, de minden hasznos lehet. A művészet maga sem kényszer – csak egy magasabb értelemben –, de hasznosságát nem lehet elvitatni. Jól megélt a Willendorfi Vénusz nélkül is sok ősember, ám aki a nőalakot megfaragta magának, többet élt meg. Társai a halálban elnémultak, legfeljebb az általános tapasztalatkincset gyarapították életükkel, ő hozzánk is szól. A kövön kezenyomával találkozunk. Művében a vissza nem térő világ él.

A kényszert az élet folytonosságából nem lehet kiiktatni, de önmagából messzesugárzó haszonnal egyedül a felfedező tudománnyal versengő művészet bír. A művészetben fölfedezzük, megfogalmazzuk magunkat, s a dolgokból azt szikráztatjuk föl, ami bent szikrát vet.

Régóta tapasztalom, különösen pedagógiai és politikai gyakorlatban, hogy a legtöbb értetlenséget az okozza, ha nem a maguk mértékével mérik a dolgokat és az embereket. Kényelmesebb a sémát elfogadni, mint a sok-sok variánst magunkba költöztetni. Előbb-utóbb megbosszulja magát a velünk hordott sablonba gyömöszölés, mert hiszen a „kialakult világba" sok minden nem fér bele. Szánakozom azokon, akik lezárt láda-tudattal élnek, s képtelenek kitágítani világukat, s éppen ezért titkos irigyekké, hangos elutasítókká válnak, és a világ többlete csak idegességüket táplálja. Úgy próbálnak nyugtalanságuktól szabadulni, hogy egyszerűen tudomásul sem veszik a felfogásuktól kirekedtet. E szűkkeblű magatartásban a teherbírás megóvásának is nagy szerepe van. De nem tesznek nagyobb teherbírásról tanúságot, akik mindent újjongva fogadnak el, anélkül, hogy igazán elfogadnák, mert hiszen egy nap múlva másért újjonganak. Emberi gyengeségekből fakad, és leginkább egymást gyűlöli mindkét véglet. S középütt a középutasok vannak? – nem. Azok, akik alázattal fogadnak valót és művészetet. Ha a valóságot is birkózással, a művészetet is legalább egy másodlagos birkózással lehet igazán elfogadni. Mert ahogy a művészet megismerés, a művészet megismerése is megismerés. Egy társadalmi képződmény és egy kép fitymálása, illetve egy társadalmi képződmény és egy kép megértést célzó vizsgálata közt semmi különbség sincs.

A kibernetikusok egy csoportja három jellemzővel – információ, ismétlés, zaj – bontotta föl a művészetet. Ugyanezzel a három jellemzővel bontható fel a közönség is. A művészet megfelelő rétegei kínálják, a közönség megfelelő rétegei pedig keresik az információt, az ismétlést avagy a zajt.

Különös, hogy az élet minden területén jelen van ez a szentháromság.

Ki teremthet világot?

E gondolatok előrebocsátása után nem mint szakmabeli, de mint szintén művészettel gyűrkőző próbálom elmondani, hogyan birkóztam Csontváryval, e nagy magyar Don Quijote-vel, ki azonban több, mint Cervantes teremtménye, hiszen önmagát hozta létre. S ki tehet ennél nagyobbat, (legfeljebb jobban megteheti), s mi más célja lehet a művészetnek, mint hogy magunkat megteremtsük?

Látomásokat nem csak hajszolt, ezekkel nem csak birkózott, némelyikükkel meg is küzdött, s nem kevésszer jutott a győzelemig. És nála nem továbbélés a győzelem, de rémítő előrerohanás, messze, messze. Megértésre szorul? – mert nem ringat el. Minden világ megértésre szorul, hogy megértsük. S művészete – világ. Nem önkényes, ahogy sokan elintéznék ezzel, hiszen válasz a valónak, küzdelem a létezésért, óda a mindenséghez.

Egy festő sincs ennyire kiszolgáltatva kritikusának, mint éppen ő; egy festő sem leplezi le úgy kritikusát, mint éppen ő. Eredetét nem tudjuk megragadni, hovatartozásának megjelölésére a világ alkalmas csak. Korának adott válaszai egyre inkább magukhoz szívják más korok kérdéseit. Magyarsága nem olyan, mint Székely Bertalané, de nem elmosódóbb. Osztálya nincs, mint Derkovitsnak, de nem lehet elvitatni tőle, hogy forradalmár. A róla terjedő legendák, anekdóták, valamint levelei, naplója, kinyilatkoztatásai sokak előtt érvénytelenítik, mint intellektust, s műveivel nagy ember beszél hozzánk. Elemzése tehát okkal késik, bár éppen a fehérvári kiállítás apropojával megkezdődött.

Életműve a veszélyeztetett, s éppen ezért rettenetes harcra szorított, s helyenként a küzdelemben megfáradt elme alkotása. Aki képeinek társaságában sokat időz, előbbutóbb meg tudja vonni a határt a veszendőbe ment és drága percei közt. Az egészségnek az a vonása, mely az emberi gyengeség leplezésére jó, valóban hiányzott Csontváryból. Életében sem tudta elrejteni azokat a világ elé soha nem illő érzéseket, melyeket mi, „egészségesek", egyedül töltött éjszakákon, önnön magunk fojtogatásával űzünk el magunktól. Kinek nem volt még bolond gondolata, ha félt is bevallani. S a szellemnek e nagysándori kardcsapásai nem valami gordiusi csomót hasítanának ketté mindig? A konvenciókat felrúgó bárdolatlanság – szerencsés körülmények között – épít a művészetben. A kötöttségek leszakadása lebegtet, talán összerogyaszt, vagy új pózt teremt. Az összerogyás nem áll Csontváryra, lebegni sem lebeg, mint Chagall, de különös pózban építkezik, képeinek többségében, javában magabiztosan építkezik, néhány szállal köti magát a világhoz, de nem sokkal. Csak amennyinek hasznát látja. A Mária kútja felső részén felismerhető a nagybányaiak színvilága, Önarcképén az akadémia rendje, 20x 32,5 cm-es kis remekén, a Tengerparton az impresszionisták vívmányai, az Ablaknál ülő nő ablakrészén a németalföldiek anyagszerű költőisége, s ragyogtató rusztikus valósága, és némely képén a szülőföld gótikus festészetének emlékei.

Mária kútja Názáretben

Mindössze négy szokatlanul nagyméretű képet alkotott, de kivívta sokak ellenkezését ennyivel is. Semmiképpen sem életnagyságú tájképek e nagy képei sem, mint inkább a rendkívüli komponáló erő szülöttei. Közömbös a nézőre, hogy – tán egyéb esztétikai elvek híján, s nem a festés, de a gondolkodás autodidaktájaként – milyen alüröket kapcsolt e képeihez a művész maga. Filozófusnak menjen, vagy esztétának, népszónoknak vagy írónak, aki szóban is szabatosan tud mindent elmondani. „... helyettünk – kik szív-némaságra születtünk" – mondja Illyés a Bartók-versben, s nem a tudós Bar-

tókhoz címzi ezt, de ahhoz a különös érzékenységű művészhez, kin a böszmék mulatni napjainkban sem átallanak. A művész-festő néha olyan dolgokat ír le képeiben, melyekhez az értekező prózával csak sokkalta később közelednek, s amelyeket így is elérni sosem tudnak.

Láttam én már felnagyított – freskóra is nagyított – képeslapot, de Csontváry hatalmas képei nem nagyítások. Még a kézművesi (manuális) sajátságok vizsgálatával is rá kell jönnünk: szüksége volt e méretekre, s ugyanezt csak miniatür munkával tudta volna megvalósítani normál képben. A mérettel az elsődleges és természetes módszert is választotta. Megfigyeltem a Kút köveit, s közelről a fölszabadított alkotó kéz örömteli vagdalkozását láttam a részletező – s mily gyönyörű fakturát adó – kidolgozásban is. Olyan játékos pacsmagolást a legkisebb aggály nélkül, amilyet csak tudatosan alkotó művész, az egészet szem előtt tartó művész engedhet s enged meg magának. Megtehette volna ugyanezt fele méretben is, de nem igaz, hogy a méretek csak rá hatottak volna haszonnal s a nézőre nem!

Sem aggály, sem széthullás. A Kút kompozíciója tökéletes. A nem középre helyezett ív – a kakaó-barna dombok, a kocka-házak, a kicsi templom, a sárga lak, a hajlott fák, a ciprusok, az élőlényként lobogó bokor, a sárga hátság tökéletes egyensúlyozásában – biztosan áll a helyén. Ha leszedném az alakokat a képről, csak a színharmónia bomlana föl, nem az építkezés. S eddig csak a kőkockák közeinek tévesen függőlegesre, nem pedig az ívhajlattal párhuzamosra húzott vonalaival vitázhatnánk. Siessen gyorsan haza, kit ez is zavar. Attól távol állok, hogy valami jelentőséget tulajdonítsak ennek, de nem zavar. Az alakok elhelyezésében sincs semmi véletlenszerűség, már amiből az alkotást megzavaró betegségre következtethetnénk. Ugyan itt már két dolgot tarthatunk inkorrektnek. A szent arcú lovas lovának nincs lába, és a kutat vagy Máriát üdvözölni érkező leány a két gyerekkel – nem illik az egyébként tiszta távlatokba. Ám a ló lábaiért a lovas arca, valamint a vele szerepeltetett színek kárpótolnak, az érkezők rongybabaszerűségéért pedig a tisztaság előtt megilletődő gyermek hite. S nem is olyan aránytalanok ezek a rongybabák!

Ha az ábrázolást tartjuk elsődlegesnek a művészetben s nem a kifejezést, akkor itt az előtérben lépő nő anatómiáját valóban el kell utasítanunk. A gerincben rejlő S ívelést az egész testre egészíti ki Csontváry ebben az egy esetben. Mégis megáll a lábán, mégis megy, és viszi a hatalmas lila korsót a markáns asszony. Felső karja is meghajol és ha kezét leeresztené, térden alul érne, de éppen így oly gyönyörű mozgásélményben részesít, amilyet csak képben másolgathatnák, nem szavakban. Visz valami kincset ez a nő, az van a mozgásában. Visz valami nélkülözhetetlent, a víznél többet, s lélekben itt a kútnál marad, mely a magány kockaházai alatt éppúgy lehet a közösségbe, szeretetbe, jóságba befogadás, mint ahogy a bartóki tiszta víz szimboluma. A világnak menedékre volt szüksége, az érzékeny lelkekben a katasztrófa-sejdítés mellett a menedék-sóvárgás is föléledt; s Csontváry adott menedéket, szomorúan is magabiztos, és egymásról szótalanul is mindent tudó, jóságában kimeríthetetlen közösséget. És az ívvel szabadon hagyott rész a képen tele van vonulással, az oltalmazottak járásával, a barna domb szeretetével, a kocka-házak hallgatásával s kilátással a csoda-égre.

Vakmerőség Csontváryt Bartókkal és Adyval együtt emlegetni? Irodalmunkban meg tudunk rajzolni egy szép útvonalat, mely Reviczkyéktől a fiatal Babitson és a nyugatosokon át József Attiláig vezet Ady nélkül, a festészetben is egy útvonalat, mely Székely Bertalantól a nagybányaiakon át vezet Derkovitsig, Nagy Balogh Jánosig és Egryig Csontváry nélkül; ám Adyt időben „felfedezték", de Csontváryt talán csak napjainkban.

A Mária kútja építményei, dombjai, növényei a bugyborékoló kéksséggel, a kozmosz fényével társalognak, lélegzetet és reményt adnak. Kell hát nekem a hisztérikus, béka-perspektívájú optimizmus, mikor ilyen optimizmus is van a földön?

Baalbek, Taormina

Ülök a Baalbek előtt. S gyermekkorom hatalmas zöld égboltja, ifjúkorom képzelet-erőlködése a kerek Földről, férfikorom vigasztaló messzeség-mítosza tágul a szörnyű vásznon. Ember-munkának szörnyű a világ ily nagy méretekben való teremtése. Milyen erők, mily elemi erők lakoztak Csontváryban! Az okosak piti kis esze, a sétabot vastüskéjéig látók kurta gőgje, az újítók tiszta arcába köpő békevilág, olcsó kiflit, olcsó sört nyelő valcer-cirkusz, porcelánnadrágban üzekedni induló ficsúr-elegancia, titkárnőket szőrös mellkasra nyaló szivar-erdő, haccacáré és hülye jókedv, énekelve halálba menők mamlaszsága, mindenkit a halálba űzők gesztikulálása és szónoklata, tröttyös bandák rézdagadta fújt sérves tipegése – hol vagytok most? Megváltottátok a világot? Megváltottátok magatokat?

Félépült a világ a munkából, békességben nyugszik már mennyi elporladt kéz! Békességben Csontváry nagy keze is, a kiröhögött aránytalanságban szentté válva, a centivel mért bátorságból és jogból kidagadva, átdöntve az emberi vakság kárpitját, kifeszítve a Baalbek zöld égboltját.

A „rendetlen eszűek" szülnek rendet, s akikből az alázat szól a világhoz, a világ azoké lesz.

A milleneumi világ előtt, a császári és királyi jólét előtt megnyílt a semmi pokla. A Baalbek itt áll, terrakotta időtlenségbe feszült dombjaival, a tevékenykedő arabokkal, s kiragyognak ünnepi nyugalmából az emberi elmúlhatatlan oszlopai.

Dinamika és statika – e két fogalom minden erős Csontváry-műre illik. Megvalósulásuk a kettő összhatásában más és más. A Mária kútja lágy hullámzása, réveteg mozdulatlanságai, a Baalbek széles ömlése, a Viharos Hortobágy drámai feszülése, a Sétalovaglás nagyon modern, szinte egzisztencialista-gyanús, az erőt a morálisban kereső járkálása, a Panaszfal sikolyai és nyögései, mormolásai és lármája az összetartás és feszítés nagy példái. Ez egy szóval: erő a művészetben. A formaritmust, a színek felelgetését, horkanását, egymásba simulását és torlódását fölruházni az érzésekkel, s az ábrázolás rovására is kifejezni: ez a nagy festészet. A kisded műtermi intuíciók gyanújából előttem a Csontváry erejével dolgozó festők mentették mindig ki magukat, mert munkájukat elemi erők vezérelték. Illyés mondja: a költészetnek egy az ellensége: az irodalom. Azt hiszem, ez más művészetekre is érvényes.

A taorminai színház romjai előtt állva semmi olyan társadalmi mondanivalóra nem gondolhatok, mint Derkovitsnál, de a művészet legalább ilyen fontos feladatát, az emberi lét nagyszerűségének kifejezését vállalta itt a festő. Robosztusan, mérhetetlen erőkkel, fenségesen. A Bealbeknél kozmikus az égbolt, itt zárt. Formákkal benépesült. Az űrhajók messzeség-képzetétől, a csillagok messzeség-valóságától elhatárolt. A lemenő nap kén-narancs zuhataga – zárt, hatalmas függönyomlással – elrekeszti a kilátást a galaktikákra, fényködökre. A föld, a víz és a levegő, a felhők, fények és árnyékok egyáltalán nem vigasztalan, s nem valami törpeséget idéző foglya vagyok. A lakott Föld zsoltárt-mondó birtokosa vagyok a kép előtt. Festményekről szavakba önteni valamit persze nehéz s hamar tévútra vívó vállalkozás, de a hosszabb ismerkedés, s mint az elején mondtam: e másodlagos megismerés folyamatában a piktúra is kimondja az értelemszerűség szép szavait. Szabatossága nem hasonló a szavakéhoz, s a műélvezés potenciája szerint tágabb, szűkebb.

A színházromok egyik bolthajtása alól meseszerű virágzó kertre látni. A Kékszakállú herceg várában ilyesféle kertre pillant ki Judit. Ott a virágok véresek, Csontvárynál a képpel átellenben a Mária-kút hadiözvegy-szerű belső nőalakjainak a szíve vérzik.

A Taormina a természet – a kegyetlen és mégis lakható, az embert sárga, kék és lila tengeröböllel hívogató, évmilliókat számláló nagy természet, amint éppen mienkévé teszi egy nagy művész.

A Taormina szédülete után hadd emlékeztessek a szokatlanul kicsi méretű Tengerpartra. A látogatók közül kevesen nézik meg figyelmesen. Ebben a kis remekműben Csontváry úgy vizsgázik az európai festészet felső szintjén, ahogyan a nyugatosok eredményein túllépő fiatal József Attila tette később a költészetben.

Római híd Mostarban

Válogatásom nem ötletszerű. A helyszűke, a némely képről már megírt jó értelmezés, más képeknél pedig saját kétségeim mondanivalómat leszűkítik, s ezért inkább polemizáló s új képeket felfedező ingernek engedek itt.

A Római híd Mostarban a Csontváry-világ külön tája. Ő itt is a „különöst" kereshette. Nem kevésbé különös, amit talált. A csodálatosan festett városképpel korát ugyancsak megelőzte. A vásznat majdnem kihagyó részletektől a festék plasztikus anyagként való kezeléséig a festői fogásokból itt mindent megtalálunk. A hídfőnél levő korlát, és ennek árnyékvetülete, a hídfő kőkockáinak izgalmas fölbontása, a hasábok módjára térbe épített házak (kubizmus?) s ezek színvilága, a felső házak kontúros lezárása – egy életre szóló studium eredményei is lehetnének. A kép hátterében magasló hegyoldal zavart eleinte. Arra is gondoltam már, hogy ez a rész befejezetlen maradt. Hisz Csontváry milyen mesteri módon bontotta föl a Mária kútja egynemű kék egét is – buzog az a kék, örvénylik, teste van szinte és élete –, aprólékosan felbontotta a Baalbek talaját is, s milyen gonddal dolgozta ki a cédrus kérgét! Ám e remek városkép a városképek alfája és omegája lett így is, bár egyetlenként festette ebben a felfogásban, az egész kép előterébe helyezve, s talán egy indulattal. Utrillo egy életet szánt rá, ő egy hetet? Cezanne kézműves munkái, forma-lelkű csendéletei méltók nozzá. A mesterség köznapjaiba tartozik – s milyenek a festő-mesterség köznapjai! – nem abba a világrepesztő körbe, mint a Baalbek.

A Sétalovaglás a tengerparton külön tanulmányt érdemelne. Mert ha a Marokkói tanítót vagy a Magányos cédrust egy korszak lezárásának, egy világkép összegezésének tekinthetjük, ez a kép egy oldottabb és diferenciáltabb, modernebb és finomabban intellektuális világ első szava. Vagy hattyúdal? – a hozzáértőbb művészettörténészekre vár a döntés, ha ugyan a bevégeztetett fölött kell dönteni. A Sétalovaglás a legnehezebben megnyíló kép volt nekem. Ezzel látom igazoltnak azt a nézetet is, hogy bizonyos látáskultúra nélkül éppoly nehéz közel férkőzni a művészethez, mint a valósághoz.

Csontváry már ötvenezer embert tanított látni Fehérvárott. Munkácsy legutóbbi egymilliójához még kevés ez. A mondanivaló súlyosságához mérve azonban sok.

TAKÁCS IMRE

CHAGALL „CREDÓ"-JA AZ ATOMKORSZAK KÜSZÖBÉN

Aragon irodalmi és művészeti hetilapja, a *„Les Lettres Francaises"* teljes egészében közzétette Marc *Chagall*, a világhírű orosz származású festőművész beszédét, amit májusban mondott el amerikai útja során zártkörű hallgatóság előtt, korunk életfelfogásának és művészetének válságáról. Két nagy festőgéniusz, *Picasso* és *Chagall* egymástól függetlenül szükségét érezte annak, hogy ma, az atomkorszak küszöbén önvallomásszerűen, ne csak a néma vászon előtt, hanem élőszóval is megnyilatkozzék a kortársak előtt.

Picasso meghökkentő és őszinte egyszerre. Megállapítja, hogy a mai, az előzőknél nyersebb és cinikusabb nemzedék inkább a gépek világa, meg a sport iránt érdeklődik és a művészetet, amelytől se felemelkedést, se vigaszt nem vár, mint a múlt értelmetlen és haszontalan cafrangját, egyre inkább a múzeumok és a könyvtárak gondjaira bízza. Abban a pillanatban, – jelenti ki, – amint a művészet többé nem nélkülözhetetlen táplálék, a művész tehetségét az új formákkal való kísérletezésnek szenteli, ami végső fokon nem egyéb, mint intellektuális csalás. Elnézően csipkelődik hiszékeny vásárlóival, akik értetlenül a képei előtt, borsos árakat fizettek nagy tömegben hevenyészett játékos ötleteiért; öngúnnyal és megtévesztő fintorral hivatásos komédiásnak nevezi magát, aki óriási hírnevet, dús kincseket és dicsőséget szerezve, megértette korának szellemét és kiszolgálta minden szeszélyét. De ha egyedül marad, keserű és fájdalmas beismeréssel nem meri magát a szó régi és igaz értelmében művésznek tekinteni – *Giotto, Tiziano, Rembrandt, Goya* voltak az igazi halhatatlan művészek! – Nem kétséges, életműve

a bizonyság, hogy elégedetlensége a tökéletességért síkraszálló harcos lángelme fegyvere, amellyel magát gyötri, hogy minél több szépséget és nagyobb igazságot sarcoljon ki szenvedéseiből. Szakadatlanul dolgozik, töretlen frisseséggel, még 82 évesen is, vaskerítésekkel elszigetelt Mougins-i magányában, küzd a hatalom-őrülettől megszállott koráramlat eszményeket pusztító közönyével szemben, és amit most alkot, mint hírlik, felülmúl minden várakozást. Egy szemtanú szerint ezeken az új vásznakon színek táncolnak a varázskert tavaszi rügyfakadásának pezsgésében. Rikoltanak a vörösek, sárgák, zöldek és az életérzés mélyéről halványlilák igéznek. Illúzió ringatja a nézőt, mintha bűvös zene zsongana a fülében és üdítő citrom-, vagy narancslevet ízlelne, és verbénát, rezedát, violát, rózsát szagolna ...

Chagall már több mint félszázada megcsodált és mindenki mástól elütő, sajátos festészete: a gyermek szemével nézett mesevilág, álomba mosódó valóság, ahová a felnőtt, bolyongva és tévelygve az idegenben, mély lélegzetvétellel, felüdülve, mindig megnyugodva hazatalál. Képein a színek csengenek, észrevétlenül suhannak a képzeletből a sejtelembe, a valóság lármás prózaiságát csókok, sóhajok, édes remények, titkos révületek káprázatában oldja fel. Nincs oly kompozíciója, amely festőiségének összhangjával ne hatna azonnal természetesnek, jóllehet boncolgató logikájával az értelem bajosan tudna eligazodni, ha a jelentésén töprengene. Ezek a képek elbájolják mindjárt a szemet, de lassan, hosszan gyönyörködve érnek meg, a szívben hatnak igazán. Ragaszkodása és hűsége a származásához, a folyton élesztett, felejthetetlen emlékezése a tudata alatt szunnyadó ősmúltra és ugyanakkor roppant szívóssága, hogy égő kíváncsisággal felszippantsa az illanó tüneményeket – művészetét mágikusan sugalmazó erővel teliti. Hogyne volna érdekes, mit mondhat ilyen festőlátnok korunk életfelfogásának és művészetének a válságáról?!

Nem húny szemet a nyilvánvalóan felötlő tény előtt, hogy napjainkban nagyfokú bizonytalanság, szorongás, fejvesztett reménytelenség uralkodik. „De nincs oly erő – vallja –, amely elveheti hitemet az ember személyiségében, mert hiszek a természet nagyságában. De azt is tudom, hogy sorsszerűen, a történelem sodrában, az emberi akarat és magatartás ugyane természet kozmikus sugárzásainak is részbeni eredménye."

A válság folyamatát festészeti példákkal követi nyomon.

– Az impresszionizmus látszólag ablakot tárt ki és mint szivárvány ragyogott világunk láthatárán. De izzó színeivel egyben szűkebb lett, mint például *Courbet* naturalizmusa. És ez is szűkebb már *Delacroix.* romanticizmusához képest. Viszont, *David* és *Ingres* neoklasszicizmusa mellett Delacroix hat fellengzősebbnek és szűkebbnek.

– Az impresszionizmus után a kubizmus jelentkezett geometriai ábráival. Az absztrakt művészet pedig behatolt a kis elemek és az anyag világába. Más lett a mérték. Megváltozott a dimenzió. Az ábrázolás mindinkább összeszűkült. És ez a folyamat észlelhetően egyre fokozódik. Vajon meddig?

– Születésünk pillanatától mienk a világ. Életünk kezdetétől fel vagyunk szerelve bizonyos energiatartalékkal, amely mintegy kétezer éve táplált, támogatott minket és tartalmat adott az életünknek. Ámde az utolsó évszázadban hasadás következett be és kezdtek szétbomlani ennek a tartaléknak az elemei: Isten, a távlat, a szín, a Biblia, a forma, a vonalak, a hagyományok, az állítólagos humanizmusok, a szerelem, az alázat, a család, az iskola, a nevelés, a próféták, sőt maga Krisztus. Talán, magam is kételkedtem az időben? Visszás képeket festettem. Kettészeltem a fejeket, a légben lebegő darabokra vagdostam az embereket. Más távlat, más képszerkesztés, más formalizmus nevében.

Úgy tűnik, hogy mi kicsinyek, egy kicsivétöpörödött világban hemzsegünk, magunkra aggatjuk természetünk kis elemeit, amíg meg nem közelítjük a természet valamennyi kis elemén át magát az atomot. Lelket pusztítva, nem dugaszolja-e el ez az állítólagos tudományunk a költészet forrását, megfosztva az embert a gyöngédség megnyilvánulásaitól, még magától a testi nyugalmától is? És ráadásul, nem hagyja-e végül is cserben az emberi szervezetet az élet és az alkotás morális érzéke?

Ezután azt vizsgálja Chagall, hogyan változik meg egyes korok művészetszemlélete az iránytjelző festőgéniuszok színvilágán keresztül, mindig morális válság folyományaként és bizonyos lelki-kémiai hatásokkal összefüggésben, fájdalmas megrázkódtatásokat

okozva. *Cimabue, Giotto, Massacio* és az újabbkori nagyok szín-újítása azért *hiteles*, mert a változást nem elméleti okoskodás, irodalmi tárgy, vagy jelkép hozta létre, hanem maga a vér, a természetnek, a dolgoknak és az emberi éberségnek bizonyos kémiája.

– Ez a kémia teremtője a világnak, az életnek és a művészetnek. A szeretet és a természetesség bizonyos elemeit tartalmazza, mint ahogy nem gonosz, gyűlölködő, közömbös a természet sem. Földünkön a Biblia a legmagasabbrendű életeszmény kifejezője, amígcsak kémiai zsenialitásban és humanitásban felül nem múlja új világfelfogásával, az élet új fényével egy másik művészi erőforrás. De nagy tévedés volna azt hinni, hogy ez a kémia laboratóriumban előállítható. Bennünk van ez. A kezünkben. A lelkünkben. Velünk született és nevelhető.

– Hogy konkrétebben szóljak, megmondom mit csinálok jelenleg. Folytatom bibliai sorozatomat, amíg elkészül az épület – nem kápolna, vagy múzeum – azok számára, akik keresik az új kifejezési formát spirituális összeszedettségükhöz. Gondolom, akadnak közöttünk, akik keresik ezt. Ha ma nem, hát holnap...

– Bár nem vagyok bölcselő, éreznem kell, mi az, ami a művészetet, a mai kultúrát és néha magát az életet is fojtogatja. A korábbi évszázadok művészete, beleértve még a röneszánszt is, a vallásos szellemet tükrözte, vagy legalábbis illusztrálta kora vallásosságát. De azon mértékben, hogy a vallásosság kezdett fokozatosan meggyengülni, a XIX. és napjainkig a XX. század művészete, észrevehetően csupán halvány visszfénye a tudományos felfedezéseknek.

– Úgy látszik, *Cézanne, Monet, Gauguin* után nem támadt új zseni, aki ismét a természetet tükrözné, amit egyesek hitelét rontva lejárattak. Divat mostanában szembefordulni a természettel. Azokra emlékeztet ez engem, akik nem akarnak a szemünkbe nézni. Félek és elfordulok tőlük.

– A társadalmi rend változásában, akárcsak a művészetben, biztosabb iránytű a lelkünk, mint a fejünk. Erre tanítanak a próféták, a szentírások. A világ csak szeretettel mentheti meg önmagát. Szeretet nélkül elkerülhetetlen a halódása. Ezzel a szeretettel átitatva, még tudományos elmeszüleményei is értékálló igazságot képviselnének. Úgy látszik, hogy az atomkorszakban bizonyos határokhoz közeledünk. Milyenekhez? De mi nem akarunk világkatasztrófába zuhanni. Sok-sok évekig kell még élnünk, hogy láthassuk a világ bűneit és megérthessük, hogy könnyebb felkúszni a Mont Blanc csúcsára, mint változtatni az ember gondolkodásán. – Fiatalságunkban még reménykedtünk egy visszhang lehetőségében. Vajha hasonló remények éltethetnének valamenynyiünket, felnőtteket...

HAITS GÉZA

LÁSZLÓ GYULA RAJZAIRÓL

Hetvenhárom rajzról kell szólanom és egy olyan polihisztor egyéniségről, aki közel áll hozzám. Így, hogy a barátság lírába csúszó hangján hamar átessem, feltéve a kérdést, mindjárt a lényegről próbálok szólani.

– Ezek a lapok vajon csak mozdulatok, indulatok, testek és arcok megörökítői lennének?... Azt hiszem, inkább egy igen érzékeny és egyben acélosan edzett szellem mozdulatairól, egy művész érzésvilágának indulatairól és arcképeiben is önmagának az alkotónak arcmásáról szólanak... Az értelem és érzésvilág küzdelméről, az alkotás harmóniájáról, mindarról, amit művészetnek nevezünk. E rajzok egyensúlya és harmóniája első szempillantásra megragadó. De csak azért talán, mert alkotójuk vonalaikat az ember értelmes arcához és az emberi test szépségéhez kötötte? – Nem... – A külső valóság csak elindította a kezet. A rajzoló kéz vonalaiból a művet már az a belső hang diktálta, aki már nemcsak arra törekedett, hogy hasonlítson e valóság látványára a képe, de azt másolja, ami a művészet lényege...

Mert minden művészet lényege ez a belső hang. Ennek a rögzítése. Érzéseknek és gondolatoknak kifejezése. Egy belső világ kivetítése... És azért nagy a művészet, mert az igazi jó alkotásban a művész együtt hozza világra nemcsak az önmaga és mások lelkét (és ez nemcsak az arcképeken van így, de tájakon és a tárgyakon is), de hozza általuk a kor lelkét és a világ kozmikus üzenetét is. Mindez, amiről eddig beszéltem, egy

rejtett világ. Az idegek, a lélek világa. És mindezt a látható külső, a természet és a tárgyak formái hordozzák a szemünk előtt. A valóság, e földi „vonalakkal" segíti az alkotót a kifejezésben. A látható világ az igazi művész kezébe adja azt a formakincset, azt az abécét, amellyel el- és megolvassa és egy közgazdasági hasonlattal élve kamatoztatja, mint pénzét az üzletember, de nem a maga, hanem az emberiség örömére a művészet lényegét.

És mert az életet hordozó világegyetem formakincse végtelen gazdag, és a bennük és köztük dolgozó emberi szellem is határtalan gazdag összességében és egyedeiben is, ezért a művészi ábrázolás, maga a művészet, amint a latin mondja, hosszú... végtelen... Így aztán megértése és az alkotói módszerek megismerése, a művész és a művek elbírálása se olyan egyszerű, mint sokszor gondolják egy-egy séma pallosával suhintva az alkotások közé.

László Gyula rajzait szemlélve, e lapok tiszta és logikus vonalrendszere arra indítja a szemlélőt, hogy elgondolkozzék a művészet lényegéről, és hogy a felületen túl is megértse tollának céljait, mert maga a rutinos megörökítés, a látott világ feldobása egy lapra, önmagában azt hiszem nem lehet cél. Tehát az, ami első pillanatra megragad rajzaiban, a biztos, de ugyanakkor érzékeny rajz vonala nála is csak a külső. Művészi mondanivalójának kerete, de nem lényege. Csak hordozója és gerince egy élménynek, egy érzésnek, mely e vonalak által komponált formák egyes pontjairól és az általuk körülzárt térből sugárzik. A teret kiszabott és művé határolt lélek beszél itt élményeiről, az arcok lényeges világáról és a test formáinak szépségeiről. És mindenkor és mindig klasszikus egyszerűséggel, tisztasággal, de ugyanakkor egyéni látásmóddal és ízzel színezi, sokszor a századok egymásnak átörökített formakincsével gazdagítva mondandóját. Állítsuk csak egymás mellé „Az akt", a „Vonalmuzsika", görög és impresszionista ihletésű fogalmazását a testről, vagy például az „Espresszóban" alakjának quatrocentósan mai fogalmazását a „Leányfej" századvégi ideális formáihoz, vagy egymással szemben a „Merengőhöz"-t és az „Újságírónő"-t.

Az sem véletlen, hogy ezeknek a rajzoknak az alkotója kitűnő régész, hatásos szónok és egyetemi pedagógus, a magyar tudomány egyik jeles képviselője. E rajzokon a logikus rend, a kötelező biztos vonalvezetés, a szellem lényeget kiválasztó szűkszavú egyszerűsége, a méretek és mérték és távlat tudatos hangolása mind a tudományban edzett szellem megnyilvánulása a rajzművészetben. S mindehhez párosul a lélektan ismerete és az a látásmód, az a praktikusan fürge, emberismerő gyakorlati életérzés is, mely őt arra kényszerítette, hogy a történettudomány kutatásával, a rajzolás örömét és a művészettörténet művelését együvé fogva vigye, szinte hármas párhuzamosként már egyetemi éveitől kezdve egy életen át.

László Gyulában a tudós és a festő kettőssége rajzainak stílusát is két csoportra választja. A mester és a művész, mondhatnám a költő képeire. Az előbbibe tartoznak a nem is komoly, de komor gonddal, alapos aprólékossággal, már-már az anatómiai kínos pontosság igényével megmunkált arcok rajzai. Önmagának és az utókornak bizonyságul készültek ezek, hogy bizonyítsák a mesterségbeli tudást? Ide tartoznak önarcképe, a családról készült rajzai és sokszor a kortársairól akotottak is. Sötét tónusú nehéz grafika ez. A „Kortársaim sorozatból" Medgyessy és Barcsay portréja (akikről új-szemléletű könyveket írt) és Kodály Zoltáné talán a legérzékenyebb. És érdekes, hogy az a néhány tájkép is, amelyet kiállított, e tömör aprólékossággal készült. Ám a rajzok nagyobb csoportjában könnyű lendület viszi a vonalak szárnyát. László Gyula alapjában véve derűs, de sok húrú, mélyen érző kedélyvilága sugárzik ezeken a lapokon. Itt vonalai összeragyognak, az alkotó saját öröme összecsendül a „Festőnő" jól sikerült rajzán érzett derűjével, vagy „Az induló mosoly" bájával, a „Derengés" vonalainak meghitt szépségével. E rajzok hálóján, amint pedzettem már, mindig megtaláljuk azt az archimédesi pontot, például a figyelő szemen, a mozdulatot átlendítő izom íven, vagy akárcsak az ujjbegyben összpontosult figyelmen, amely ponttal az egész művet a valóságból a lírába emelte alkotójuk Legtöbbször nem kompozíciói, hisz ezek sokszor rutinosan hasonlók, de ezek a nagyszerűen kiemelt „sarkalatok" a lényegesek műveiben. A „Görög emlék" egy hajszál vonallal is többet mond és messzebbről üzen az idő-

ből a tanult értőnek a klasszikus szépségről, mint a divatos, üres utinapló és az alapos, tudományos dolgozatok kavics-csörgése.

A „Hódolat Picassónak" öt rajza olyan darabjai e sorozatnak, melyek arra indítják a szemlélőt, hogy alkotójukat rejtettebb tájak és világok meghódítására biztassák. Tudása, kutató szelleme és akarata, szikla-szilárd kitartása, de ugyanakkor mindig a művészek között élő és a művészetben kalandozó szelleme is erre kötelezik László Gyulát. Olyan gyümölcsökkel térhet meg e területről érett tudásával és rajzi biztonságával, mely képzőművészetünknek csak hasznára válhat. Hiszen a sokoldalú László Gyuláról akkor sem lepődnék meg, ha azt hallanám az egyik nap, hogy zeneművet komponált hárfára és lantra.

TAKÁTS GYULA

EGY FIATAL MAGYAR FESTŐ LONDONBAN

A „The Guardian" beszámolója hívta fel figyelmemet nevére: Földes Péter nyilván honfitársat rejt, s miután emlékezetemben nevének semmi visszhangja nem ébredt, azt hittem, ötvenhatban külföldre szakadt fiatal művészről van szó. De mint kiderült Földes Péter nem tartozik az ötvenhatos gárdához: erre bizonyítékot kiállításának katalógusa nyújtott. Itt találtam rövid életrajzát: Földes Péter egy budapesti egyetemi tanár 1924-ben született fia, ígéretes akadémiai évek után 1946-ban hagyta el Magyarországot, s 1949-ben tartotta első önálló angliai kiállítását. Tíz évvel később Párisban találjuk, és festészet mellett filmmel is foglalkozik. Külföldi állomásai közül még Ausztráliát és Olaszországot kell megemlíteni, s az 1963 esztendő különösen gazdagnak ígérkezik a katalógus előzetes jelentése szerint: kiállításokról ad hírt Párisban, Milánóban, Amszterdamban és Nyugat-Németországban.

A kiállítás az angol főváros legelőkelőbb negyedének legelegánsabb utcájában, egy újabbkeletű, de minden tekintetben „up-to-date" műkereskedő kiállítótermében kapott helyet.

A katalógus szerint „elbeszélő" (narrative) festményekkel állunk szemben, amelyekkel Földes látomásait a jó és rossz, a szerelem és halál, emésztés és éhség, szexus és megtermékenyítés, stb. dialektikai rendszerében igyekszik megjeleníteni. Ezeket a szerinte időben zajló folyamatokat képsorozattal, reportage-al, az ún. „pop-art" egyik válfajának segítségével, a „comic strip" technikájának igénybevételével fejezi ki, ami mindenesetre új elemet képvisel a „komoly" művészet mai formáiban. Ezek a „comic strip"-ek a népszerűbb napilapok hasábjain jelennek meg, humoros, szalagszerű rajzsorozatok, ahol a „drámai cselekmény"-t a szereplők szájából vagy fejebúbjából áramló hurkákban található felírások interpretálják, s amit, végső soron, a középkor kétségkívül tiszteletreméltó tradícióihoz vezethetünk vissza: egyik példáját az ún. Bayeux-i szőttest (Bayeux Tapestry) éppen Angliában tekintik nemzeti és művészi ereklyének.

Mit mond az említett napilap műbírálója? Leírja Földes mesterségbeli fogásait, a forma egyszerűségének jelentőségét, a rövid vagy kartónfilmek megjelenítési formájával hasonlítja össze, és hangsúlyozza Földes gyakorlatát ebben a műfajban. Két képre címszerint hivatkozik: „A nagy lábak megint" és a „Mű mézon" ragadja meg figyelmét; előbbi a nő állandó, „eltaposó" győzelmét a férfi felett, utóbbi pedig a tér-idő kapcsolatot jeleníti meg. Felhívja figyelmünket az írásra, a szövegezésre, mint a művészi kifejezés olyan eszközére, amely a festménnyel, marginális jegyzetek formájában, szerves összhangban áll. A szöveg, a szó varázsa természetesen újabb, sokszor kétségtelenül szellemes ötleteket szül – így pl. az egyik festmény címe „Une tristoire": szójáték, a francia „triste" és „histoire" összevonásából.

A képsorozatokról szólva a műbíráló megemlíti, hogy ezeket tetszés szerinti sorrendben és tetszés szerinti gyorsasággal olvashatjuk. Ha úgy tetszik, egy-egy kocka mellett elidőzhetünk, esetleg fordított sorrendben is olvashatjuk a történetet. Ehelyütt hadd említsem meg, hogy Földes művészetének ez a mozzanata valószínűleg a modern zene egyik kedves formájának, a palindrómának ösztönzésére alakulhatott. A műbíráló szerint Földes stílusa veszélyesen közeledik a felszínességhez, s ettől csupán a nyers ízléstelenség és a határtalan meggyőződés parancsolta megszállottság ritka kombinációja

menti meg. Figyelmeztet arra is, hogy képeinek tárgyát a klasszikus mítológia köréből meríti, s hogy ábrázolásuk mögött a ma emberének kínzó problémáit teszi szóvá – kissé könnyedén talán, de annál figyelmeztetőbben.

Be kell vallanom, számomra az első benyomás inkább idegenkedő érzést keltett, de volt egynéhány olyan vászon is, ahol az idegenkedést határozott elutasítás váltotta fel. Közöttük azok a „montage"-szerű képek, ahol a képtérbe különböző üvegdarabok voltak beleágyazva; nagyítólencsék, melyek mögött kaleidoszkópszerű minták, szín és formakombinációk mozogtak-forogtak láthatatlan szerkezettől hajtva. Néhányuknál pedig nyílt pornografikus-erotikus jelentésüket tartottam határozottan ízléstelennek, pl a „Tous, mais pas ca" címűt, ahol a vászon vázlatszerű női fejei (vagy csupán feje), karjai-lábai, a test anatómiai részeinek ábrázolását a vásznat közepén kettéosztó rombuszalakú hasadék töri meg, melynek szimbólikáját a nyílás közepére állított elektromos potenciométer tulajdonképpen szellemes, és a mögötte látható égőpiros posztó hátterének mindenképpen parázna sugallata váltja kétséget kizáróan egyértelművé. Az erosnak a paráznaság és bujálkodás irányába való elhajlásait nemcsak az kárhoztatja, hogy egy természetes ösztönnek megnyilvánulásait csúfítják el, hanem az az elrettentő léhaság is, amivel éppen az angol társadalmi valóság ezt a mélységesen komoly és elszomorító problémát feledtetni kívánja.

Találunk-e Földes művészetében egyéni stílusjegyeket? Pontosabban, vannak-e művészetének kitűnőbb sajátságai vagy állandóbb élménytartalma – pl. visszatérő motívumok, ábrázolási formák?

A nőalak, a meztelen női test, az akt állandó szereplése okvetlen ilyennek vendő; s azt kell mondanom, hogy Földes művészi szemléletére ez, különösen a női test nemi jegyeinek kihangsúlyozása (pl. a dudorodó mellek) mindenképpen jellemző, bár szerintem nem éppen előnyös színben tüntetik fel belvilágát. Ez volna tehát számára az a nagy „szabadság", amit csak Nyugaton vélt megtalálhatni; ez volna az az élmény, minek kifejezhetősége érdekében úgy érezte, hogy hazája elhagyására kényszerül?

Szerepel ugyan egy másik, közérdekűbb motívum is a képein: a kataklizma, a fenyegető veszedelem. Ennek ábrázolása korántsem oly egyöntetű, s művészi megoldására Földesnél erre még csak kísérlet sem történik. Igaz, hogy megoldást nem a művészet eszményi vonalának megbékéltető szemléletétől várunk; de a művészet *utalhat*, ha nem is kivezető, de legalább követhető útra, ahogyan az avantgarde muzsikája utal is új lehetőségekre, melyeknek egyelőre csupán körvonalait ízlelgetjük, „vételkényszer nélkül", a megszokottság nehéz bársonyfüggönyei mögött. Földes azonban a puszta diagnózis aránylag kényelmesebb megoldását választja. Jelzi, jelenti a veszélyt, a bajt, a hibát, de az ábrázolást, a jelentést, utalást nem követi semmi. Egyik képe napnál világosabban fejezi ki közönyét, „neutralista", mondhatjuk önző álláspontját. „Reading a good book" (Érdekes olvasmány) olvasó férfifigurája zavartalanul folytatja elfoglaltságát bármi is történjék körülötte a világban – vihar, özönvíz, tűzvész, sötétség – az élet jelenségei nem érnek szellemének magas színvonalára, ő csak olvas.

Tévedés volna azonban teljesen elutasító álláspontra helyezkedni Földes művészetével szemben. Ami dologi készségét illeti, elismeréssel kell adóznunk keze könnyedségének, ábrázoláskészségének, gyors megfigyelő képességének és kezevonása ötletes biztonságának, habár tulajdonképpeni festő-érzéke – színképzelete – kevésbé feltűnő, s a színhatás vitathatatlanul másodlagos kérdés nála.

Földes sorsán el kell gondolkodnunk – szülőföldjének elhagyása jelentett-e gazdagodást, mint ahogy pl. a muzsikus Seiber Mátyás, vagy éppenséggel Illyés Gyula (ki csupán hosszas látogatásokra távozott külföldre) esetében? Itt csak nem-mel felelhetünk, még akkor is, ha mellőzzük a „nemzeti elem" jelenlétének vagy hiányának kérdését. Jól rajzolni odahaza is lehetett és lehet most is; a férfi-nő problémája pedig talán éppen a társadalmi átalakulás feltételei mellett telítődhetett volna meg Földes művészetében: talán a nemek harcát méltóbb szinten is indikálhatta volna, mint a nemiség, különösen a női nemiség jegyeinek csökönyösen ismételt szimbolikájával.

SCh. WEISSMANN JÁNOS
(London))

Bálint Endre

HALOTT MESTEREM: VAJDA LAJOS EMLÉKÉNEK

Szólítsz és jövök utánad
Hiszek majd szavaidnak
Követlek utadon
S pihenünk esteledvén

Elfelejted bűnöm
Te jó keresztény
Könnyű bornál könnyebb
Vizeket iszunk majd

Pogányokról nem szólunk
Szigorút sem szitkot
A szegény árulókra
Nem szórunk.

Szép színes képekről
Szenvedő barátról
Kristályok fényéről
Halottakról mesélünk

Járkálunk láthatatlan
Testünkkel sérthetetlen
Lélekkel járhatatlan
Elérhetetlen hegyeken.

Árnyékot nem vetünk
Isten szemére ketten
Szolgáló leszek Nálad
Szólítsz és jövök Utánad.

Bálint Endre rajza

Vajda Lajos a két világháború közötti magyar festészet magános alakja és egyik legnagyobb művésze volt. Zalaegerszegen született, mindössze harminchárom év adatott neki, 1941-ben halt meg tuberkulózisban. Ifjúkorában Szerbiában élt (a középkori pravoszláv művészet iránti érdeklődése talán ide nyúlik vissza), majd a budapesti képzőművészeti főiskolára került, ahonnan azonban harmadéves korában – „destruktív modernség" vádjával – eltávolították. Egy ideig Kassák „Munka"-körének volt a tagja, majd 1930-ban Párizsba utazott, ahol négy évet töltött el nagy szegénységben: ólomkatonákat festett, ebből élt keservesen. Közben azonban mindent magába szív, járja a múzeumokat és kiállításokat, sok szépirodalmi, lélektani, filozófiai, etnográfiai, műtörténeti könyvet olvas. Megismerkedik a szürrealizmussal, Klee, Max Ernst, Picasso munkáival, Dosztojevszkij regényeivel, a modern filmművészettel, a fotomontázzsal, a primitív népek művészetével. Magyarországra hazatérve sokat dolgozik Szentendrén, miközben figyelme egyre határozottabban a népművészet felé fordul. Művészete több periódusra oszlik (pasztellcsendéletek, ikon-hangulatú képek, „maszk"-korszak), de talán legdöbbenetesebbet élete utolsó két-három évében alkotott, nagyméretű csomagolópapírokra rajzolt tus- és szénrajzai, – ezek a démonikus látomások (amelyeknek irodalmi analógiáját talán Franz Kafka elbeszéléseiben találjuk meg), amelyek végtelen érzékenységükkel jelzései és megsejtései voltak azoknak a tragikus éveknek és eseményeknek, amelyek a második világháborúval az emberiségre és a magyarságra rászakadtak. Művészetét életében kevesen ismerték és becsülték, – néhány barát, kolléga, tanítvány állott mindössze mellette: Kállai Ernő, a nagyszerű művészi író, aki Vajda művészetét a „pszichorealizmus" szóval jellemezte, – Korniss Dezső festő s még néhány hű társ, közöttük a közölt költemény írója: *Bálint Endre* festőművész. Vajda Lajos itt közölt rajzán a felső fej a művész önarcképe, a másik Bálint Endréről készült.

Dévényi Iván

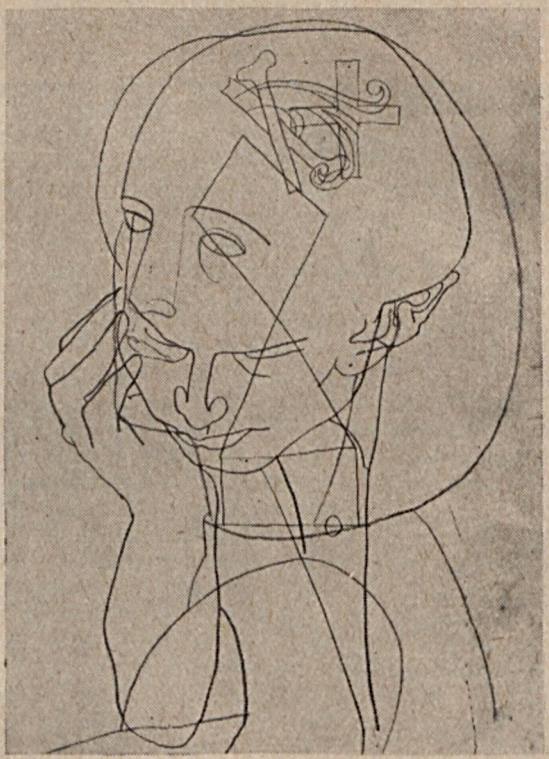

Vajda Lajos rajza

Somos Miklós

KMETTY JÁNOS

Érzékeny szép szigor a meghitt otthonokban,
Főleg estefelé, mikor a fények s árnyak
Kiegyenlítődnek a benső rendből támadt
S mindig visszatérő alkonyi nyugalomban.

A csendes szobából az asszony és a férfi
Most távozott, egyetlen pillanatra, szinte
Meztelenül (ott maradt kalapja és inge),
És oly könnyű ide bármikor visszatérni,

Mert az idegen szelek átfutnak a tárgyak
Közötti téren, és egészen nyomtalanul,
Mert kenyérszelet, pohár bor és újság várnak

Az asztalon az érkezőre, s mert egyetlen
Érzékeny építészeti renddé alakul
Minden emberi kapcsolat e szeretetben.

Kmetty János rajza

A hetvennégy esztendős *Kmetty János* mester – akinek művészete előtt tiszteleg *Somos Miklós* festőművész verse – idősebb festőművészeink között az egyik legjelentősebb. Ifjúkorában – párizsi tartózkodása során – Cézanne, Braque, Picasso és általában a kubizmus problémái ragadták meg őt, s a századelő francia művészete mindmáig érezteti hatását munkásságán. Mint azonban *Kassák Lajos* megjegyzi egy Kmettyvel foglalkozó tanulmányában: „Rokona a franciáknak, de sajátosan kemény és kiegyensúlyozott egyénisége nem oldódott fel bennük." Az első világháború alatti években tűnt fel, a „Ma" című folyóirat körül gyülekező „aktivista" művészcsoport tagjaként, Nemes-Lampérth Józseffel és Uitz Bélával együtt. Művészete puritán, keménykötésű, – típusa annak a művésznek, aki keveset markol és sokat fog. Szigorú, vizsgálódó arckifejezésű önarcképei, asztali csendéletei (amelyeken rendszerint a kék szín dominál), műtermi interieur-jei – szellemi tudatosságukkal és a kompozíció tisztaságával – újabb művészetünk nemes értékei. Mint főiskolai tanár, több nagytehetségű fiatal művészt indított el útjára, – így az ő növendéke volt Kondor Béla is. Kmetty János művészi állhatatossága, következetessége, mindegyik munkájának a régi nagy mesterekre emlékeztető alapos megműveltsége okulásul szolgál nemzedékeknek.

Az 1933-ban született Somos Miklós munkáinak fő jellemzője a konstruktív képszerkesztés. Néhány kitűnő fiatal magyar festővel együtt (Kondor Béla, Gerzson Pál, Orosz János, Balogh László) a „Nyolcak"-at, Barcsayt, Kmettyt tekinti a magyar művészetben elődjének. Somost a főiskolán Kmetty nem tanította, de az igazi művészi és emberi magatartás példáját látja benne.

Dévényi Iván

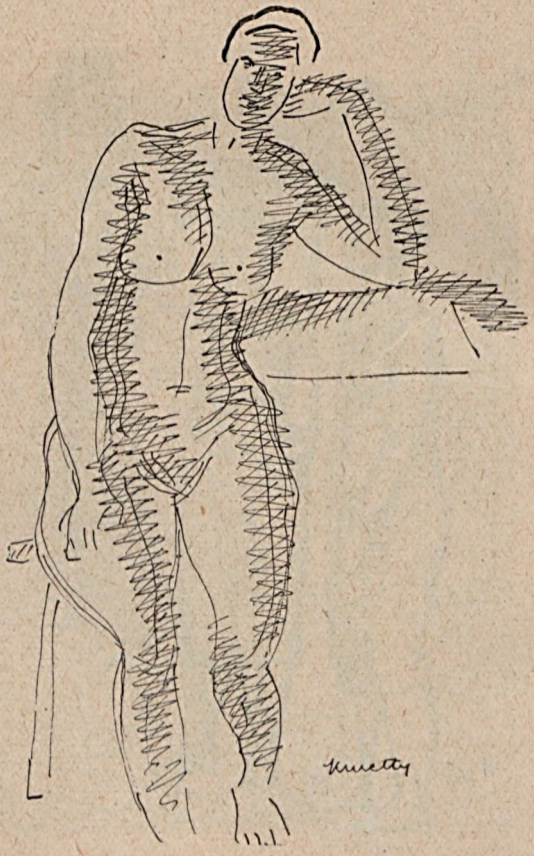

Somos Miklós rajza

TALÁLKOZÁSOK ÉS BÚCSÚZÁSOK

Egy sötét, ködös őszi délelőtt a közös szerkesztőségi szobában íróasztalomnál dolgoztam, amikor belépett Géza bácsi, a liszteshajú, habrigyabeszédű szerkesztőségi szolga és azt mondta: „Szerkeszt rat k'resi v'laki, kint van a folyosón."

Kimentem és József Attilát láttam a folyosó sarkában álló fehér padon. Cigarettázott. Sovány, hosszú, nikotintól sárga ujjai reszketve szorongatták a cigarettát. Arca szürke, csontos és beesett volt, alakja csupa csont, kabátja szinte lógott róla. Szomorú, esdeklő tekintettel nézett rám, amikor felé tartottam és kinyújtottam a kezemet.

Megdöbbentő volt számomra József Attilát így látni, mert amióta lelkibetegsége elhatalmasodott rajta, – a paranoiával fokozott skizofrénia, – nem láttam, utána pedig a *Siesta* szanatóriumba került és ott nem volt módomban meglátogatni.

– Miért keresel, Attilám? – mondtam neki, magamhoz öleltem és csaknem kétségbe estem láttán.

Attila bizonytalanul állt előttem.

– Szeretnélek valamire megkérni.

Előbb azonban én kértem, hogy üljön le.

– Vagy mind a ketten ülünk, vagy mind a ketten állunk – mondtam neki mosolyogva.

Erre leültünk és én is rágyújtottam. Attila akadozva, halkan előadta, hogy most készül Szárszóra a testvéreivel, mert a szanatóriumból elbocsátották és orvosa, Bak doktor, helyesnek látja, ha falura megy és csöndben, zavartalanul, a budapesti rágalmaktól, lármától és pénzgondoktól távol, Balatonszárszón, a télen-nyáron megnyugtató Balatonvidéken tölt el néhány hónapot. Pénze azonban nincs. Addig is, míg akár ő, akár Jolán testvére, akár pedig valaki más szerezni tud, nincsen. A *8 Órai Újság* szerkesztőségéből jön.

Ekkor belső zsebébe nyúlt és lassan kibontott egy kétarasznyi kéziratot, megmutatta. Hatsoros strófákból álló vers volt.

– Ezt akartam eladni nekik közlésre, de nem fogadták el. Úgy gondoltam, megkérlek téged, fogadjátok el a *Válasz* számára, hiszen énnekem már olyan mindegy, hogy tilalom szerint élek-e, tehát adok-e nektek munkát vagy sem. Igen, olyan mindegy – mondta, csontos ujjával szorongatta egyre rövidebb cigarettáját, már szinte ujjára égett. Sötét, izzó, riadt szemébe könny szökött, mereven rámszegezte ijesztő tekintetét, aztán a földre nézett és ajka csücske megrándult.

Nehéz csend támadt közöttünk.

– Attilám – mondtam –, persze azonnal elintézem a versedet Sárközivel, légy egy kis türelemmel addig.

Visszamentem a szobámba. Sárközit hívtam telefonon.

– Gyurkám – mondtam neki –, nagyon szomorú találkozásom volt József Attilával. Most megy Szárszóra, érzésem szerint kitették a szűrét a szanatóriumból. Nagyon súlyosnak látom az állapotát, kérlek, végy meg tőle egy verskéziratot a *Válasz* számára, akár közlöd, akár sem. De sajnos, azt hiszem, rövidesen közölni fogod, mert nem lesz már érvényben a *Szép Szó* anatémája.

Éreztem, szinte láttam Sárközi sovány, keskeny, okos arcát, amint megdöbbenve maga elé mered. Halkan így szólt:

– Küld át hozzám. A *Válasznak* nincs nálam pénze, sajnos, a lap kasszájában sincs, de a magam fizetésének egy része még a zsebemben van. Megveszem a verset

húsz pengőért és azonnal ki is fizetem, továbbá mondd meg neki, hogy küldhet akármit, akár van pénze a *Válasznak*, akár nincs, előteremtjük a honoráriumot.

Visszamentem Attilához. Mereven bámult maga elé, térde között a földre révedező, homályos tekintettel. Mikor leültem, mint egy megriasztott vad felkapta a fejét és szeme sarkából gyanakodva pillantott felém, mintha útonálló támadta volna meg egy sötét utcán.

– Ne riadozz, Attila! – nyugtattam meg. – A dolog rendben van. Sétálj át szépen az Athenaeumba Sárközihez, a verset megveszi, fizet érte húsz pengőt. Én pedig szintén adok neked húszat.

Zsebembe nyúltam és kivettem összes pénzemet.

– Amire szükséged lesz, megírod egy levelezőlapon, vagy megíratod a testvéreddel és az IGÉ-től azonnal küldetek neked száz pengőt. Levelezőlapra azért van szükség, hogy a segélybizottságnál bemutathassam s legyen a kiutalás mellé igazoló irat. Amint megkapom, viszem Ugronhoz és intézkedem.

Ekkor csontos, sovány, gyenge keze a tőle telhető legerősebb szorítással fogta meg ujjaimat. Válla megcsuklott, már-már úgy éreztem, zokogás tör ki belőle. Lélegzete zihált, sovány bordái le-föl hullámzottak a vékony ruha alatt.

Ez volt utolsó találkozásom vele. Elkísértem a lépcsőházig, ott ismét megöleltem a vállát és nyomatékosan megígértettem vele, hogy amint megérkezik Szárszóra, azonnal ír.

Elkövetkezett azután egy ködös, szomorú, sötét napon, amikor délben is lámpák égtek az utcákon és a villamosok vadul csöngetve, az autók eszeveszetten dudálva cammogtak a homályban, hogy megérkezett az *Az Est* szerkesztőségi szobájába a jelentés: *József Atila öngyilkos lett.* Mikor ezt a géppel írt szöveget mi a *Magyarország* szobájában megkaptuk és Szabó Lőrinc rekedten, hangosan felolvasta, dermedt csend zuhant ránk. Aztán vastag szemüvegét levéve, az asztalra borult és ujjaival a hajába markolt. Mindenki összeszorított szájjal meredt maga elé. Nagy András meg én leborultunk asztalunkra, írógépünkre és sírtunk.

Most is alig tudok beszélni, a könnyektől nem látok. Azok a hosszú esztendők idéződtek föl bennem, amiket József Attilával együtt töltöttünk. A sok-sok esztendő, sok-sok nap és végtelen sok óra a *Japán kávéház* egyik hátulsó díványán, feketekávé mellett cigarettázva, csendesen olvasva, dühösen sakkozva, harsányan vitatkozva. Mellettem szokott ülni Remenyik Zsigmond, ez a különös, acélpenge-szerűen hajlékony, szívós fiatalember, aki olyan kétértelműen tudott egyértelmű igazságokat megfogalmazni, mint Voltaire, és keserű, száraz humorával valamennyiünket elragadtatott. Mögöttünk Rejtő Jenő, álnéven P. Howard, a ponyvaíró, sovány, szinte lécszerű termetét mereven kiegyenesítve és távolról tekintve a papírra, amelyre éppen soronlévő groteszk regényét rótta töltőtollával. Hányan és hányan bukkantak föl most képzeletemben!

Józsel Attilával barátként haladni nagyon nehéz feladat volt. Ma már tudjuk, hogyan jelentkezett modorában, vitatkozó hajlamának könyörtelenségében és kíméletlenségében a kezdődő skizofrénia. Egyre görcsösebben akart megkapaszkodni a szavakban rejlő tények és igazságok mentőkötelébe a szédítő mélység fölött, ahová végül is hullania kellett. Ezt pedig hónapról-hónapra egyre világosabban, tisztábban látta.

Szép, emlékezetes, másrészt szomorú, felejthetetlenül lesújtó időket töltöttem József Attilával s az ő társaságával.

*

1932-ban az IGE által rendezett Balatoni Íróhéten a siófoki szálloda udvarán este 11 órakor reggelig tartó vitába ugrattam Mécs Lászlóval, a papköltővel. Mécs Ady Endrésen fésülve, lányosan puha, ábrándozó arcát, mint valami paripa fölvetette és a dogmák védelmére fölajzottan szembeszállt József Attila vitatkozó kedvével. A jócskán mámoros Mécs László, József Attila, Nagy Lajos és Terescsényi György jelenlétében a következő kérdést dobtam föl ugyanis: *lehetséges-e, hogy egy meggyőződéses ateista jó katolikus legyen?* Mécs László felhördült, József Attila csúfondárosan az asztalra vágott, majd mutatóujját fölemelve a papköltőre meredt: „Hadd halljuk, mit szólsz hozzá, te csuhás?"

Röviden csak annyit erről a vitáról, hogy hajnali négy órakor, már derengő reggelben Nagy Lajossal ronggyá vitázva ténferegtünk fel közös szobánkba aludni. De mikor kilenc óra felé, nehéz álmunkból magunkhoz tértünk, még egyre hallottuk a nagy gesztenyefa alól – most már csonkig égett gyertyák mellett – József Attila egyre rikácsolóbb, egyre metszőbb, egyre kíméletlenebb hangját, meg Mécs László már-már hörgő, már-már az asztal alól mondogatott válaszait.

Nagy Lajos felé fordultam az ágyban: „Hallod a két szerencsétlent? Két dogmatikus veri agyarát egymásba tegnap este óta." Nagy Lajos így szólt: „Az egyik részeg, a másik őrült, de persze, célszerű őrült. Sohasem fogja megölelni a tüzes kályhát."

Nagy Lajossal csupán még egy éjszakát töltöttem a szálló szobájában. Mikor nagy nehezen elaludtam, arra ébredtem, hogy ég az ágy mellett lévő lámpa. Odanyúltam, eloltottam. Elszenderedtem. De az ördögbe! A lámpa megint égett. Újra eloltottam. De csakhamar megint képtelen voltam szendereg ni, a lámpa égett. Most már rákiáltottam a békésen szuszogó Lajosra: „Az istenfádat, mért gyújtod meg a lámpát folyton?" Nagy Lajos ijedten nézett rám, mint egy fölriasztott gyermek. „Csak égő lámpánál tudok aludni" – mondta mentegetőzve. – „Én pedig csak sötétben tudok aludni, értsd meg. És nem tűrhetem, hogy nappal gyámoltalanok ügyeiben lóssak-fussak, éjszaka pedig bámuljam a mennyezetet, mert te csak égő lámpánál tudsz aludni."

Nagy Lajos megértette panaszomat és iparkodott megmagyarázni különös okát. Az ok ugyanaz volt, ami arra kényszerítette, hogy alkonyattól virradatig négy-öt kávéházat járjon sorba, egyenként vásárolva a cigarettákat, csészéről-csészére kortyolva a feketekávét, előbb az esti, később a hajnali lapokat böngészve, végül holtra fáradva ballagjon haza. Az álom úgy taglózta le, mint bikát a mészáros. Mindezt örökös halálfélelme okozta. Tizenkét esztendeig járt pszichoanalitikus orvoshoz, egyiktől a másikig, egyik rendszertől a másikig próbálva megnyugvást találni szorongató halálfélelmére. Ezért sportolt, ezért birkózott is fiatalkorában. Mellkasa hasonló volt egy hektós hordó dongáihoz. Vastag, izmos karizmai kemények voltak, mint a kő. Ökle súlyos, mint a pöröly, nyaka vastag s oly törzsökösen ült a válla között, mint egy tölgyfa töve. Irtóztató erejű ember volt. És mindez azért fejlődött ki benne gyermekkorától férfikoráig, mert amióta élt, üldöző rémként settenkedő halálfélelme, a jó „Csönd herceg" – mint Ady Endre mondja – követte. Követte álmában és ébren, társaságból magányba, magányból alvásba, alvásból munkába és soha megnyugodni nem hagyta. Örökké reszketett, hogy a jó *Csönd herceg* rálép és eltapossa.

Kilépve az ágyból, a világos ablak felé fordult és boltozatos mellén a mellbimbója alatt látható kis piros foltra mutatott.

– Idenézz – mondta reszkető hangon és suttogva –, mellrák. Most már bizonyos. Figyelem, mellrákom van.

Közelről megnéztem a foltot.

– Ez, szerencsétlen, egy tökéletes, jólsikerült szúnyogcsípés.

– Ez szúnyogcsípés? Hazudsz! Meg akarsz nyugtatni. Mert ez rák, – suttogta olyan rekedten, mintha fuldoklott volna és sötéten nézett lefelé, a melle domborulatára.

Nagynehezen elaltattam a rémületét, úgy-ahogy. Visszafeküdt és egy cigaretta elszívása után elszenderedett.

Olykor meglátogatott vasárnap délutánonként rákospalotai kis házunkban, kertünkben. Vidáman érkezett, jóízűen ebédelt, élvezettel szürcsölgette a feketekávét, szívta cigarettáját. Aztán egyszercsak panaszkodni kezdet, hogy fáj a feje. Tapogatta jobbról-balról, aszpirint kért, ledőlt, elszundított. Hasogató, gyötrelmes fejfájásra ébredt. Végül is kinyögte, hogy be akar menni a városba, mert itt, ebben a csendes külvárosi utcában, a kis kertben úgy érzi, a halál leselkedik rá s egyik pillanatról a másikra összemarkolja a szívét, a torkát.

Gyakran próbáltam meggyőzni e félelem eredetéről. Törvénytelen gyermek volt. Édesanyja – mint maga Nagy Lajos írta – egy csinos fiatal erdész szerelmének köszönhette fiát és Nagy Lajos gyermeksége folyamán gyakran hallhatta kispolgári erénycsőszök gyilkos kívánságát: „Bár halt volna meg, de ha már meg kellett születnie, halna meg most, jobb lenne, mint az anyjára nehezedő szégyen." De hát ha az ortodox freu-

dista analitikus orvosok vagy Stékelisták, meg a többi, egyre újabb meg újabb irányok, divatok nem tudták megnyugtatni, miképpen tudtam volna én?

*

Erdélyi József az ősbarátok közé tatrozott, együtt ringott bölcsőnk a *Centrál* kávéházban.

Amikor fölkerültem feleségemmel Budapestre egy hónapos szobába, első utam a *Centrál* kávéházba vezetett. Volt fehérvári iskolatársam, Fáy Árpád, ugyanis ott szokott találkozni Tóth Aladár zenekritikussal, Telegdi Bernát, szintén fehérvári származású kritikussal, és novellistával (akkor még egyetemi hallgató mind a kettő) és még néhány emberrel, aki vonzódott a zenéhez, vagy az irodalomhoz.

Miután Fáy Árpáddal fölvettem a régi baráti kapcsolatokat, természetesen a *Centrálba,* minden utak céljába kellett nekem is érkeznem.

A *Centrál* kávéház híres hely volt, nagy kár, hogy megszüntették és mozit csináltak belőle. (Lehetséges, hogy már nem is mozi, hanem valamiféle üzlet.) Nevezetes embereknek volt ott törzsasztaluk. A Zuboly-emléktábla alatt, a sarokban szokott összegyülekezni a *Nyugat* néhány nagy munkatársa: Móricz Zsigmond, Babits Mihály, Tóth Árpád, Nagy Zoltán, Schöpflin Aladár, elvétve Mikes Lajos is. Meg a *Nyugat*hoz vonzódó, vagy már szerencsésen odakapaszkodott fiatal emberek, például Tóth Aladár is. Volt a *Centrálban* másféle törzsasztal, például Raith Tivadaré, a *Magyar Írás* című folyóirat költő-szerkesztőjéé. Azután más asztalnál festők gyűltek össze. Délutánonként, estig parázs viták folytak emitt is, amott is, és a nagy hasán vastag aranyláncot csillogtató, bőtokájú, roppant tekintélyes tulaj, – mint neveztük – Mészáros Győző, a *Kávés Ipartestület* elnöke, aggodalmas arccal óvott minket a túlságos rendbontástól, a kávézónénikék zavarásától, mi azonban rákiabáltunk: „Azonnal menjen innen, tisztelt Tulaj! Magának ehhez az asztalhoz semmi köze!" Leráztuk magunkról és frenetikus vitáinkat, asztalcsapodásainkat, káromkodásainkat, harsány röhögéseinket folytattuk tovább, mintha az egész kávéház a mi irodalmi szalonunk lett volna.

Nos, ebben a kávéházban éltük barátságunk első szép nászéveit Erdélyi Józseffel is. Nemrégiben került haza fogarasi fogságból, még csizmát, katonaköpönyeget viselt, még óriási méretű, profétai pátoszú göndör szakállt is. Akkoriban már begyalogolta az ország nagy részét, akár Petőfi. Talán Szeged vidékéről érkezhetett, amikor ismeretségünket megkötöttük. Fent lakott a Svábhegyen – ma Szabadság-hegy – egy kecskeól mellett, szellős fáskamrában. A térdigérő hó, zuzmara, a süvöltő szelek, a sötétség, a csontfagyasztó éjszakák idején is csupán egy vassodronyon aludt, szalmazsák, matrac, vánkos, takaró nélkül. A katonaköpönyegbe burkolózva töltötte sivár éjszakáit.

Hogy akkori állapotát jellemezzem, elmondom ezt az apróságot:

A *New York* kávéház híres irodalom és íróbarát főpincére, Gyula, egyszer éjféltájban megkérdezte Erdélyi Józsefet: „Mondd, Jóska, mit teszel, ha megtámad az elhagyott úton valami rabló?" Erdélyi József szeme fölvillant, öklével lecsapott a márványasztalra. „Kirabolom!" Ordította harsányan.

Máskor meg azzal szépítette lakóhelye sivár, nyomorúságos voltát, hogy dicsekedett, minden reggel maga Apponyi Albert szokta felébreszteni. Az üvegtelen ablakon ugyanis a szomszéd kecskeól lakója szokta bedugni szakállas fejét és kék tekintetét, pislogó szempilláját csodálkozva rámeresztette, így szólt: „Jó-ó reggeelt!" Ez volt mekegő köszöntése.

Így éltünk akkor. Kelenföldön a Ballagi Mór utca 8. számú ház első emeletén albérletben egy munkáscsaládnál, poloskák milliói között. Ablakunk üvegtelen volt, kályhánk hideg, ruhánk alig. Itt írtam első elbeszélésemet, a *Sötétség*et, betegen, lázasan, reménytelen pesszimizmusban, térdemre fektetett rajztáblán. És itt olvastam föl először barátaimnak, Fáy Árpádnak, Telegdi Bernátnak, Tóth Aladárnak s már nem tudom, kinek. Erdélyi József imponálóan bátor, szellemes, kitűnő nyelvtehetségű költő volt. Nem is költő, mert nagyszerűen rajzolt és mintázott, lehetett volna festőink, szobrászaink között a legjobbak egyike. Mikor látta, hogy jéghideg szobában éhezünk és kisfiúnkat az édesanyja leromlott állapota miatt táplálni sem tudja, minden pénzét, amivel akkor rendelkezett, egyetlen könnyed gesztussal a *Centrál* márványasztalára csapta, pontosan 4600 koronát, mondván: „Azonnal végy egy pótkályhát és fűtsetek be!" Ak-

koriban sokféle „pót" volt az életben: „pótkávé, pótgyapjú, pótcipőtalp, ennélfogva pótkályha is. Ezt a pótkályhát többezres tömegben gyártották vastag, erős acélbádogból. Kockaalakú volt, négy lábon állt, hátul rövid csövét bele lehetett illeszteni a kályhanyílásba, a tetejét kinyítva pedig meg lehetett rakni fával és szénnel. Így nemcsak a vörös izzásig hevített pótkályha terjesztett kellő meleget, hanem melegítette a cserépkályhát is és az utolsó kalóriáig felhasználta a beletömött szén hevét. 4600 korona! Ma már nem tudnám kiszámítani, mennyi pénz ez.

– Mikor kell visszaadnom? – Kérdeztem tőle. – Soha! – ordította, szakállas képével rámmeredve Erdélyi József és öklével az asztalra vágott. Megismételte: – Soha! Eszedbe ne jusson! Eredj azonnal és vedd meg!

Én tavaszi kabátomat magamra cibálva takarodtam és azonnal meg is vettem. Gyalog vittem ki a végeérhetetlen Horthy Miklós úton Kelenföldre a Ballagi Mór utcába, a síkos, jeges, letaposott havon, süvöltő szélben, csontom velejéig dideregve.

Mikor vissza kellett mennünk Vajszlóra feleségem szüleihez, mert a nyomorúság szinte megölt bennünket, munkát nem kaptam, Schöpflin Aladár kérésére maga Fenyő Miksa sem tudott – vagy nem akart – díjnoki vagy írnoki állást biztosítani a *Gyáriparosok Országos Szövetségénél.* Erdélyi Jóska hatalmas ajándékkal lepett meg. Kihozta a poloskás, hónapos szobába. Papírba csomagolt, vastag spárgával össze-vissza kötözött holmi volt. Egy öltözet hamuszürke ruha, a *Népjóléti Minisztériumban* valamely ismerőse révén protekcióból kapta, személyesen vette át és hozta el. Hogy legyen ruhám. Feleségem szülőfalujában ne mutogassanak rám újjal az emberek.

A ruhában díszelegtem egész nyáron. Úgy éreztem, mély hódolatot érez irántam feleségem családja, falum népe. Nagy voltam.

Egy novemberi este tíz óra körül, sötét volt a falusi utca, szakadt az eső, kutyaugatáson s az eső, a szél suhogásán kívül semmit sem lehetett hallani. Feleségem, kisfiam aludt, én egy parányi petróleumlámpa fényénél az asztalnál ültem és dolgoztam. Valaki megverte az ablakot. Hallgatóztam. Ismét zörgött az ablak. Ekkor fölkeltem és halkan kinyitottam, föl ne ébressze Tildit meg a kisfiút. „Ki az?" – Kérdeztem fojtott hangon. Harsány hang felelt, Erdélyi Juszuf hangja:

– Én vagyok! És azonnal add ki a ruhát az ablakon!

Ez valahogy úgy hangzott, mint egy Poe Edgar novella, őrültek társalkodása egy zárt intézett párnázott szobájában.

– Jóska, legalább gyere be!

– Nem megyek be! – Vágta oda katonásan Erdélyi. – Azonnal csomagold be a ruhát és add ki az ablakon!

– De hiszen rajtam van, az van rajtam.

– Akkor vesd le!

– Gyere be legalább.

– Nem megyek egy lépést sem! Azonnal leveted és kiadod az ablakon!

Sápadt voltam, tehetetlen. Mintha mélyre zuhantam volna, a ruhával rendelkező emberek osztályából a ruhátlanok mélységébe.

Feleségem fölébredt, riadtan kérdezte: „Ki az? Mi az?" Megmondtam neki: Erdélyi Juszuf áll az ablak alatt a szakadó esőben, nem jön be, a ruhát azonban rögtön le kell vetnem és kiadnom neki az ablakon.

– De miért? Mit mond, miért?

– Nem mond semmit, csak azt, hogy azonnal adjam ki.

Feleségem könnyekre fakadt. Segített levetni a ruhámat, előszedte a régi condrát, amit örökre eldobtam, mikor az új szürkét megkaptam. Becsomagolta csomagolópapírba, gondosan összekötözte, aztán kiadtam az ablakon.

– Pénzed nincs? – Kérdezte, mikor átvette a csomagot.

– Csak egy ezüst kétkoronásom van – mondtam én.

– Az is jó lesz!

– De hát hova mész most?

– Vissza Sellyére.

– Gyalog?

– Úgy is jöttem, úgy is megyek.

– Ilyen esőben? Ilyen sötétben?

– Semmi közöd hozzá! Add ki a kétkoronást.

Mondom a feleségemnek, keresse ki az emlékül eltett kétkoronást, még Ferenc József arcképe díszelgett rajta. Előkereste, kinyújtottam az ablakon. Jóska megnézte. zsebredugta, aztán csak annyit mondott: „Szervusz!" És kézfogás nélkül, elmerült a sötét latyakban.

Akkor huszonnégy éves voltam, ma hatvannégy vagyok. Negyven év távlatából gyakran elemeztem, vizsgáltam és mérlegeltem az itt elmondott eseményeket. Nem is azért mondom el, mintha a legcsekélyebb nehéztelést is éreznék Erdélyi József ellen. Sok napot, estét, éjszakát töltött nálam, gyakran evett-ivott az asztalunknál. De lélektanilag szeretném megmagyarázni, amit tett.

Mint ahogy azokat a cselekedeteit sem tudom megérteni és megmagyarázni, amelyek miatt megszakadt a barátságunk.

*

Két évtized múlva, egy gyönyörű májusi délután nyílt a kapu és néhai, hűséges Borzi kutyám vad ugatása közepette a derék Jankovich Ferenc lépegetett a bejárat felé, egy franciaszakállas, bársonykabátos, valódi, párizsi, a Sorbonne valamelyik tanszékén működő francia tanár társaságában. Jankovich többször is meglátogatott olykormáskor, mint mondani szokta, Badacsonyra való utaztában leszállt nálam itatni, vagyis az én boromból hörpinteni mindnyájunk egészségére. Bízott benne, hogy sorsom még jobbra fordul valaha. Mikor megöleltük és üdvözöltük egymást, a francia lépett fel a lépcsőn és kezetnyújtott. „Kodolányi János vagyok" – mondtam én. Ő visszahőkölt. „Hogyan, hát nem ismersz meg?" Ekkor a hangjáról megismertem. Erdélyi József volt.

– Talán nem akarsz fogadni?

– De fogadlak, mert ennek a háznak én vagyok a gazdája, és te egy barátom, Jankovich társaságában jöttél.

Ekkor kezetfogtunk. Bementünk, borozgattunk, sok mindenről elbeszélgettünk. Erdélyi szidta azokat, akik engem oly rútul rágalmaztak és, például, azzal gyanúsítottak, hogy tőle – Erdélyi Józseftől – loptam mind a *Földindulás*, mind a *Vas fiai* című műveimet. Majd feleségem társaságában megnézte a házat. Felment a manzardba és ott bekeretezve látta Terescsényi Györgyről készített tusrajzát, színes krétával rajzolt önarcképét. A földszinti hátsó szobában egy finom akvarelljét Tildiről, majd, még korábban, Rákospalotán, Tildi egészen fiatal, talán 23 éves korában készült vízfestményét, meg más egynéhány értékes emlékét hosszú, szép barátságunk múltjának.

Megrendülve állt meg Tildi képe előtt és halkan kérdezte: „Hát az én rajzaim, festményeim nálatok a falon függnek?" Tildi nevetett: „Szamár vagy, Jóska. Hát a képeid mit vétettek nekünk? Hogy te később megváltoztál, és nem maradtál meg annak a barátnak, aki fiatal korunkban lettél, a képeid nem felelősek és nem is változtak meg." Ezen nagyon elgondolkozott. Vontatottan lépett hozzánk és letelepedett a fotőjbe, sokáig hallgatott, majd így szólt: „Hát, Jani! Ezt nem hittem volna. Hogy enynyire különböztök másoktól és a képeimet itt látom a falakon. Erre nem számítottam. Bocsássatok meg."

Itt-ott hallok róla. Olvasom néha megragadó, csodálatos fényben fürdő költeményeit, élvezem példátlan és határtalan nyelvérzékét, verseinek csodálatos zeneiségét, tisztán metszett formáit, csodálom, hogy még ma is egyre tökéletesebb és egyre finomabb lesz, mint az egyre fejlődő, növekedő hegyikristály, amely a szivárvány színeit egyre ragyogóbban veri vissza. De barátaim közé fogadni többé nem vagyok képes, ő számomra már csak mint múlt él.

KODOLÁNYI JÁNOS

DUNÁNTÚLI CIPRUSÁG GULYÁS PÁL SÍRJÁRA

„Debrecen ó kikötő, tájakat összekötő"

A mi nemzedékünk számos tagjának Ady Endre, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond és Németh László művei jelentették a sorsszerűen meghatározó könyvélményeket. Műveikbe mindenki belefért, az egész Nyugat, a népi írók, az urbánusok, európai humanisták és szocialisták egyaránt. Az első három úgyszólván magától értetődően hatott, Németh László könyvei azonban áramütésszerűen dobták frontba az embert. Amit ő mondott, az viták tüzét lobbantotta lángra. Akinek leírta a nevét, akörül állást kellett foglalnia. Ő tett hitet számunkra Gulyás Pál mellett, s ha a debreceni költő nem kerül is szerkesztőként a *Válasz* fedelére, ekkor is megéreztük volna, hogy Gulyás Pált számon kell tartanunk műveltségünk kőtábláin.

„A könyv megmérgez, a könyv átok, ha nem sorsszerűen lép be életünkbe. Ha nem a Természet nagy kiegyenlítő látomását hozza. A könyv a legnagyobb kérdőjel..." Ert írta Gulyás Pál a ponyváról, közelebbről Harsányi Zsolt könyveiről elmélkedve. S mikor ezeket a sorokat papírra vetette, még nem gondoltuk, hogy az ő könyve *Az Alföld csendjében* is sorsszerűen és kérdőjelként kíséri végig életünket.

*

Nem nehéz megmagyarázni, noha nem is egészen magától értetődő, miért adta könyvének ezt a címet: *Az Alföld csendjében.* A kötetcím mindig vallomás is. Az volt a *Testvérgályák*-é (Juhász Gézával közösen), a *Misztikus ünnepi asztal*-é, s nem nehéz megtalálni a jelképes összefüggést a költő és a *Tékozló* kötetcím között sem.

Aki ezeket a címeket adta verses köteteinek, nem a tülekedő emberek fajtájából vétetett, s ha valakiről, róla igazán el lehet mondani, hogy nem e világból való. Érthető hát, ha a csendre vágyott leginkább, annyival is inkább, mert mindenben a robbanás feszültségét érezte, mindenből azt vélte kihallani. A meditáció lélekbékítő csendjét óhajtotta, mert elsősorban a belső szemlélődés embere volt, s mégis szinte telitalálatszerűen érezte meg a világot feszítő robbanóerőket:

Itt állok az Alföld csendjébe zárva,
fölöttem új határok futnak át,
hallom az Apenninek zuhanását,
hallom az új terek forgatagát...
Itt állok az Alföld csendjébe zárva,
fölöttem a fagyasztó csillagok
pincéje ásít, az ÚR száll fölöttem...

Így írt 1936–1938-ban, s ez a hang csak fokozódott azután is, hogy 1944 tavaszán már az enyészet víziói gyötörjék:

Hajoljatok le, itt a robbanás,
hajoljatok le, ahol a halottak
éneklik az enyészet kardalát, –
oh boldogok a százszor elhagyottak

A cím, *Az Alföld csendjében* mégis a békesség emberének óhajtását akarta kifejezni. Ugyanekkor a kötet tartalma inkább egy belül csupa lázból, érzékenységből és nyugtalanságból álló embert leplez le a majdnem megtévesztő cím ellenére is. Sőt, elmondhatjuk, hogy az egész világért felelősséget hordozó költőt, mert ennek a törékeny embernek köze volt mindenhez, amit a haza és az emberiség jelenthetett azokban a szomorú 1920–1944 közötti esztendőkben, amelyekre munkássága esett.

Az Alföld csendjében húsz évvel ezelőtt, 1943-ban jelent meg. Kiadója engem kért, hogy a pápai Főiskolai Nyomdánál intézem el a könyv kinyomatását. Sikerrel járt a közbenjárás s én magam is dunántúli lévén, a legdebrecenibb költő rep-

rezentatív kötetének nyomtatásánál figyelhettem a költő sajtó alá rendező munkáját. Gulyást mindig izgatta a dunántúli lélek, a pannon szellemiség s Berzsenyi, Vörösmarty, Babits, Illyés Gyula és Németh László legközvetlenebb szellemi rokonságát alkotta. Ugyanakkor talán nálánál senki sem élte át alaposabban a régiségből és modern anyagból gyúrt debreceniséget, amelynek bonyolult ellentmondásait nálánál mélyrehatóbban senki sem ismerte. Minden érték tudatosításával senki sem próbálta úgy feloldani, mint ő, miközben az egész világot magába ölelte idilljeivel és szörnyű kataklizmáival együtt.

*

Szükségesek az évfordulók, emlékeket fakasztanak és értékelésre kényszerítenek. Nemcsak a Kozmosz izgatta, nemcsak a mítoszok szőttesének bogozta szálait, a homokszemben is az Universumot kereste s a növényvilág is énjévé hasonult. A növényi kultúrának a szelídebb felét látta inkább, élősdi, kíméletlen oldala nem érintette meg. Amaz végtelenre tárta előtte pazarszínű gazdagságát s Gulyás itta, lélegezte ezt a természeti kultúrát.

Nem telek én be sosem veletek, levegőkoszorús fák,
szelek szelíd harangjai!
Századokig bámulnám, mint seper át a vidéken
a lombot űző szélroham.

....

nőjjön a csend tornyokká s a holt emberiségről
a hús fantomja tűnjön el:
csontja felett kibomolva túlélik az emberiséget
a lombok őstörvényei.
Nem telek én be sosem veletek, levegőkoszorús fák,
ábrándom estharangjai!
Századokig bámulnám lombotok álmatag árnyát,
mint a homok ködét a Szfinx.

Sokszor már az átlényegülésnek a határán látjuk, ahogy jár-kel az aranyra-lilára festett árvácskák és kék nefelejcsek között, fénnyel itatott s árnyékba szomorodó lombok alatt.

Mentem a fák alatt s a fák
szeme szívembe látott,
úgy néztek rám, mint ősapák,
jószívű óriások.

Mozarttal, „a zenélő isteni gyermekkel" együtt a füvek közt hallgatja az éji zenét, Styx ligetében a nádszál susogását, reményt a Holdból hoz alá, s a Földből annak „malomkő-mozdulását" véli kihallani. Hol Mozart zenei könnyedségével és érzelmi-gondolati zsúfoltságával, hol Erdélyi József lírai tisztaságával és egyszerűségével ömlenek sorai, hol Weöres Sándor képzuhataga jut eszünkbe, hogy a másik pillanatban Csokonai rezignációja vibráljon a költemény borús tartalma fölött. Az Eddák, a Kalevala, Homérosz és Schiller nyújtja kezét s mégis mindig sajátosan gulyáspáli a légkör, a szavak muzsikája, a vers akusztikája.

Benne nem vált ketté hazai és külföldi irodalom, nem szakadt el az irodalom az élettől, sem az ember a természettől. – A mitoszok világában is megtalálta azt a szellemi magot, amely a mindennapi életben hasznosítható. Kultúrérzékenysége egyenesen bámulatos, a szellem egyetlen területe sem volt idegen tőle. A nagy példák közé tartozik, és senki sem fog csalódni benne, aki felfedezi szellemisége gazdagságát.

Nála minden egy a világ is egy s aki egységbe lát mindent, éppúgy nem örülhet az elétáruló látványnak, mint az, aki részekre töredezettnek látja ugyanazt s képtelen egységbe látni a világ millió és millió darabját. Ezért nem tudott hinni a teóriákban.

Túlságosan mélyére látott a dolgoknak, az emberi természetnek. Mindennek mélyén a múlandóságot látta, csak a Természetet tapasztalta öröknek, mozgásában is változatlannak.

Minek hazudni hát teóriákat
minek hazudni színes lángokat,
ha jönnek szemek, amelyek látnak
s összetörik a szivárványokat.

Néhol homályos összefüggések nehezítik a megértést, de öröm kommentálni a világirodalmi összefüggéseket, kibogozni a szálakat, a kozmikus-mágikus burok alól előhozni a gondolatot, amely azon pillanatban tündöklő tisztasággal ragyog, mihelyt mi magunk is a teremtő fény sugárkévéjébe kerülünk.

Az idill, amelybe elringat bennünket, hirtelen vált át nála nyomasztó hangulatba, mert rálép a Rém, a tényekkel szembesítő Józanság, a realitások vágyaknak és álmoknak ellentmondó világa.

S ő, a leghomályosabb s ugyanakkor nagyon is világos költő, Észak és Dél különös keveréke, Debrecenben írta le ezeket az egyszerű sorokat is, üzenetül a jövendő költőinek:

Legyetek költők egyszerűek,
úgy írjatok, mint a füvek,
ahogy a fű árnyékát írja,
a földre, az örök papírra.

Képtelenségnek tűnő politikai látomásai a Történelem lapjain realizálódtak s oly borzalmasan, amilyennek elképzelni sem tudtuk, hiába jövendölt apokaliptikus időket Pesten Szabó Dezső, Debrecenben Gulyás Pál s köztük meg körükön kívül más-más világnézeti árnyalattal a kis és nagy próféták sora. Szabó Dezső vízióit a megbántott és tehetetlenné vált öreg oroszlán sértett dohogásának véltük, Gulyás félelmetes politikai próféciái pedig azért hatottak értetlenül, mert majdnem mindenki tudatában úgy élt, mint „apolitikus" egyéniség, aki a valóság talaját éppen csak érinti, mint a szirti sas, ha nagynéha letéved a parlagra. Azóta megtanultuk, hogy politikai verseivel – ezek mennyiségével és minőségével – a politikai költészet legnagyobbjai közé tartozott.

Egyetemes humanizmusa képesítette arra, hogy szeresse és tudatosítsa azt, ami bennünk magyar, de megbecsültesse azt is, ami a szomszédnépekben és *minden népben* érték. S ebből ő sokat talált mindenütt, ahova csak nyugtalan és kíváncsi szelleme elhatolt.

Reá is illettek Ady Endre önjellemző sorai: ki őt nem szerette, önmagát gyalázta, noha Gulyás Pál efajta önérzetet soha sem dédelgetett magában, s éppen ezért kifelé sem éreztette. Ha valaki, akkor valóban ő maga volt a megtestesült tisztaság, jóság és szerénység. Végig magános lélek maradt, mivel az ember – még a legjobb barátok között is – végül mégiscsak egyedül van. Ezek ellenére a világirodalom legnagyobbjaival töltötte idejét s ebben nem befolyásolta a debreceni élet kicsinyessége, amelybe az inaspofozás épúgy beletartozott, mint az irodalmi intrikák, s ami a kettő között széles skálán elhelyezkedett s amiből bőven kijutott neki is, a civis város törékeny nádszálának.

Sírjánál csak igaz emberek jelenhettek meg, az idők olyanok voltak, hogy az álpátosz, a hamis részvét, a társadalmi illendőség szóhoz sem juthatott. 1944 május 18-át írtak akkor s kell-e magyarázat ehhez a dátumhoz? A gyászolók között megjelent a pedagógus-főispán, a halotthoz közelálló helybeli egyetemi tanár, egyben kultuszállamtitkár, ott volt a miniszter megbizottja s a baráti körből azok, akik éppen mozgólképesek voltak. A távoli barátok a pusztulásba vívő országutakról, a félelembe dermedt otthonokból csak kesereves sóhajukat küldhették a mélybeszálló, éteri-testű és lelkű halott barát után, aki „meghalt s az élet tonnája nem változott."

*

Ferenczy Béni szép bronzplakettjét forgatom az egyik kezemben s a másikban a költőnek azokat a leveleit, amelyekben utasításokat ad, hogyan hajtsam végre *Az Alföld csendjében* versein a változtatásokat. Még az utolsó levonatban is módosított, valósággal cizellálta a patikus mérlegénél érzékenyebb magáén a versszakokat, a sorokat, a szavakat. Máshol mondom el, mily gyorsan készült el *Az Alföld csendjében.* Most eszembe jut, milyen megütközéssel fogadtam tréfának vélt aggodalmát: „megérem-e én ezt a kötetet?" Megérte, de csak egy évvel élte túl. S azután hosszú idő múlva láthatták hívei kötetbe gyűjtve, milyen hatalmas örökség maradt utána. S ha arra gondolok, mi mindent vihetett sírjába, eszembe jut, hogy ezt is megjövendölte s talán azért is kerültek a Ferenczy Béni bronzára korai véget sejtető s most is megrendítő sorai:

Olyan művészi volt a rajz,
mint ércbe vésett álom,
s a szél ezer rajzot kavart
keresztül a határon.
Itt és ott sárga lámpaként
nagy sárga lombok égtek,
temetői lámpájaként
a porladó művésznek,
akit a gondolat a mély
homok csöndjébe vitt,
s a szél táncolva szórja szét
itthagyott terveit.

SZIJ REZSŐ

EGY POLIHISZTOR VILÁGKÉPE

„Következtetésem végső kicsengése pedig az, hogy ez idő szerint sem szociális, sem humanisztikus elv nem valósult még meg az ember múltjában kollektív társadalmi alapként, és nem is valósulhat meg mindaddig, amíg nem győzedelmeskedik a szocializmus mint hegeli vagy antihegeli „sine qua non" – egy humánus civilizáció kiépítésére, illetve az emberi szellem diadalra juttatására az embertelen anyag fölött. (Krleža: *Beszélgetés a demokráciáról, humanizmusról és a szocializmusról.)*

Korunk jeles polihisztora, M. Krleža, a délszláv irodalom veteránja, aki ötvenéves munkásságán túl ma is a legmozgalmasabb s a szó nemes értelmében legmozgalmibb szellemű írója, leghatékonyabb gondolkodója, szinte korszakot jelölő egyénisége déli szomszédaink írott kultúrájának: a napokban töltötte be hetvenedik életévét.

A világnézetek szembesített korszakában, a békés egymásmellett-élés elvének éveiben, egy új kor küszöbén nem érdektelen, úgy vélem, ha ebből az alkalomból egy-két pillanatot szánunk e nagy kortárs világképének kísérleti felvázolására. Annál is inkább, mert az embert talán még sohasem izgatta úgy története során fajtája sorsa, jelene és jövője, mint a mai embert alkalmasint az atomfegyverek árnyékában. Meg aztán Krleža világképe, mint korunk jeles polihisztoráé és kiváló alkotójáé, bizonyára elgondolkoztató és tanulságos is számunkra. Tanulságos, mert ennek a gyűlölettel szerető és szeretettel gyűlölő harcos humanistának a szemében valóban az ember a legfőbb érték, ám ugyanakkor a benne lakozó embertelen és sötét, a lealázó és méltatlan, a főbenjáró szítók a megvetésre és harcra, annak a korai axiomájának aspektusában, hogy „az élet célja nem az, hogy melegítsen, hanem hogy lobogjon!"

Hogyan alakult hát, miképpen formálódott világképe és életérzése annak az alkotónak, aki forradalmi századunk szenvedélyes nagy eseményeinek tanúja, megélője és épp oly szenvedélyes revelálója is az immár negyven kötetre rúgó művében. Hogyan alakult és hogyan hatott kortársaira világképe annak az egykori pécsi és pesti diáknak, aki jelenünkben, életműve és hatása tanúsága szerint, hegyvonulatként mered fel ko-

runk (talán nem csupán jugoszláv) társadalmának esztetikai, intellektuális és morális horizontján.

Az elmélyült nyelvészeti, irodalmi, történelmi és filozófiai tanulmányok során és után, számára pedig kezdetben volt a szkepszis: a dubito, ergo sum – mint döntő élmény. Egész fiatalon Krleža ezzel a stimulánssal kerül ki az első világháborúban a keleti frontra, hogy megélje az egyszerű emberek poklát a lövészárkokban. Ez a háborús szociális élmény egyik eredője az életérzését és világképét alakító erőknek. Krležát az oktalan véráldozat eszmélteti elsősorban a társadalmi igazságtalanságból fakadó embertelenség elleni harc szükségszerűségére. Ezt a roppant érzékeny intellektust az undor és a mélységes megvetés indítja és fordítja – az ismeretek tökéletes fegyverzetében – a társadalom akkori állapotának emberalázó, szellemnyomorító, vérkövetelő aljassága ellen. Rádöbben arra, hogy a társadalmi osztályok Lenin tanítása szerinti megszűntetése küszöbölheti ki az emberi megaláztatás és vérontás főfő okozóját, a háborút.

Krleža világnézetének második eredőjeként a délszláv népek sajátos földrajzi-történelmi adottságokból sarjadt nemzeti hagyományok tapasztalata, leszűrt bölcselete nevezhető meg. Az a tanulság, amit a századokon keresztül Kelet és Nyugat ütközőpontjában élő délszláv népek történelme nyújt. A két ellentétes mentalitású és civilizációjú világ közt őrlődő, századokon át hódoltságban sínylődő kis népeit megtartó erőnek példája, melyben a heroizmus és szellemi értékek múlhatatlan emlékei tükröződnek. És Krleža e megtartó erők uralkodó vonását épp a természetesen kiváltódó ellenállásban, az erőszak ellen szegülő forradalmi hevületben látja. Megtartó és lendítő erő csakis a forradalmi dac és harcos tiltakozás lehet mindaz ellen, ami igazságtalan, elnyomó és megalázó, ami sötét, önkényes és embertelen.

E történelmi tapasztalat tanulságai kétségtelenül színesebben és egyénibben tükröződnek Andrić alkotásaiban. Ámde Krleža – ezen túlmenően – általánosabb, koncepcióbeli többletét épp a gondolati gazdagság, a filozófiai horizont és szenvedélyesség, az osztályharc tudatos, de sohasem sematikus vetülete igazolja egy sokoldalú életmű bonyolultabb szövedékében. És ezen a ponton már eljutottunk Krleža világképének harmadik összetevőjéhez, az európai filozófia hagyományainak kritikai értelmezéséhez és leszűrt hatóanyagához egy műfajilag roppant jelentős, szintetikus műben.

Bár nem moralista par exellence, Krležát, a humanistát oly szenvedélyesen érdekli az ember, a condition humaine, a társadalom lélegzése és fejlődése, hogy gondolati gazdagsága nemcsak esszéiben, szellemtörténeti eszmefuttatásaiban és utirajzaiban jut kifejezésre, hanem novelláiban és regényeiben is, vagy még jelenítettebb formában, ha úgy tetszik, a szó hegeli értelmében, az írói alkotás csúcsában, a drámaiban is.

Végső fokon minden jelentős író moralista is egy kicsit. Ha nem is mind azon a fokon, mint Shakespeare, Montagne, Goethe és Tolsztoj, vagy mint Proust, Sartre és Camus, de minden nagy író szükségképpen szívén viseli az emberiség sorsát. Konkrétebben: akarva, nem akarva is állást foglal műveiben az emberi élet és társadalom kérdéseiben. Egy író moralitását, illetve erkölcsi tartásának miként jét általánosságban az alkotóerő foka fejezi ki: tud-e ábrázolni embert és életet argumentumok ballasztja nélkül spontánul, művészi könnyedséggel és hitelességgel úgy, hogy meggyőzzön bennünket: nincs ok vitára a csüggedéssel az ember jövőjét illetően.

Krleža mint harcos humanista nem éri be ennyivel. Mint szépíró sokkal szenvedélyesebb és kritikusabb szellem, mint gondolkodó és polihisztor nyugtalanabb és türelmetlenebb az ember életkörülményeit illetően, semhogy beérné a világ és társadalom stilizált sztatikus képével. Az ő moralitása és egyéni bölcselkedése a korán kialakult világnézet függvényeképpen aktivista filozófiai színezetű. Komoly filozófiai ismeretek birtokában Krleža már fiatalkorában eljutott a meggyőződésig, hogy a l'art pour l'art gondolatiság semmiképpen sem lehet tételes kifejezője az igazi humanizmusnak, s mint ilyent, határozottan elmarasztalja. Darwin, Marx és Lenin híveként, de alkatilag is, harcos szelleménél fogva is kérlelhetetlen ellensége minden ködösítő defeista filozófiai törekvésnek. Megszabadítani az emberi gondolatot a katedrai, statisztikus és religiózus gúzsbakötöttségből nála már-már egyértelmű az osztálytársadalom megszüntetésének akciójával – már az első műveiben. Az emberi értelem gyerekkorán, az emberi felismerés pneumatizációs korszakán túl nem térdepelhet az ember tehetetlenül holmi meta-

fizikai hatalmak hódolójaként. Az emberi gondolat felszabadításától rettegő sarlatán ideológusok és ködösítők kora lejárt. Az embernek ma már semmi szüksége az önkény és gazság jelenségeit leplező transzcendens fátylukra, mely alatt nyomorító hatalmak gyakorolnak önkényesen holmi emberfeletti jogokat és igazságot. Az idealista filozófia absztrakt fogalmai és ködös eszméi meg a nehéz, nyers, véres valóság között óriási szakadékot tátong. Előtéli tehát a *logost*, mint bújtatóját a kiváltságos rétegek ama törekvésének, hogy holmi morális kaszárnyába zárják az embert és önkényesen büntessék s ha kell, saját érdekeikért vágóhídra vigyék. A fideizmus Krleža szemében az emberi nem szerencsétlen előtörténetének szakaszát jelöli csupán. Ime, ezek a felismerések ösztönözték a fiatal Krležát – a világháborús szociális élményen túl – a társadalmi rend szükségképpeni bírálatára, a tegnapi társadalmi állapotok harc által történendő megváltoztatásának szükségességére. No, a logos, a magasabbrendű rendbe vetett hit csak az Októberi Forradalom győzelméig tarthatta sötétségben az emberi gondolatot. E pillanat óta a fiatal Krleža egész munkásságát annak az állhatatos harcnak a szolgálatába állítja, amely az emberi szellem teljes felszabadítását, az osztálytársadalmi megaláztatás és kizsákmányolás végérvényes megszüntetését tartja elsődleges feladatának.

Történelem- és társadalom-szemléletét éppen ez a korán tisztázott filozófiai szemlélet hitelesíti már első műveiben is, melyekben híven rajzolódik ki az ember és író fejlődésének útja egyszerre. Írói szenvedélyessége pedig arra vall, hogy a világszemlélet tisztázódása, mint elsődleges kérdés, oly korán megtörtént az emberben, hogy az alkotó műve töretlenül és zavartalanul gazdagodhatott a későbbiek során olyanná, amilyen. Ebben az életműben pontosan nyomonkövethető az igazság felfogásának funkcionális egybeforrottsága az emberi társadalom és civilizáció humanizációs kérdésével. Az igazság szemlélődő elméleteivel szemben Krleža világnézetében az igazság aktivista felfogása nyer elsődlegesen hangsúlyt. Ezt a polihisztor humanistát egyszerűen nem érdeklik az olyan „igazságok", melyekből semmi jó nem származik az emberiség számára. Az egyetlen valódi igazság az, amely az emberi boldogulás úttörője, a társadalom forradalmasító mozgatója. „Változat az igazságra" c. tanulmányában így vall: „Földi mérték az igazság addig, amíg az embert szolgálja. Érvényének addig van hitele, amíg emberi célokért küzd; a gondolatok is akkor igazak, ha tágítják a tudat köreit és az emberi értelem élményintenzitását erősítik. Csökkentve és egyszerűsítve a célt; minimumra redukálva a fájdalom és szenvedés koeficiensét, az igazság legyűri az embernek engedetlen erőket, a negatív tapasztalat alapján, mint az igazi felismerés egyetlen forrása."

És ez a polihisztor a tevőleges igazság feltárásának szentelte egész életművét. És mert egész fiatalon eljutott a felismerésig, hogy „az ember útja minden jel szerint a fejlődés kezdetén van, innen a jón és rosszon", annál harcosabban sürgeti a haladás olyirányú lehetőségét, ahol az ember társadalmilag és szellemileg egyaránt felszabadultan haladhat boldogulása felé. Nagy tanítójául Lenint vallja. A filozófusok dolga most nem az, hogy magyarázzák, hanem hogy jobbátegyék a világot – marxi tétel ugyan, de megvalósítója az Októberi Forradalom atyja. E forradalomnak pedig rajongó híve azért, mert az nyitott utat az új humanizmusnak, „amely nem filantrópok, mániákusok és vallásalapítók erkölcsi prédikációja lesz, hanem az életfeltételek szükségszerű következménye."

Krleža, a polihisztor alkotó és művész munkássága csakis ebben az aktivista, forradalmi perspektívában nyerhet teljes voltában értékrendet hitelesítő képet – az ember és társadalom, az ember és mű, a mű és világkép bonthatatlan egységét illetően. Így érthető Krleža gondolati gazdagságának és harcos humanizmusának páratlan hatása a két világháború közti és mai kortársak irodalmi műveiben

Hogy mit tartogat még számunkra a gondosan őrzött iratládáiban, milyen műveket, és hányat – zömét a háborús években írta! –: azt még kebelbarátai sem tudják; de az eddigi „csonka" életműhöz minden bizonnyal nem méltatlan anyagot. Tőle minden kitelik; az ő erejéből és tehetségéből érheti leginkább meglepetés ismerőit és rajongóit. Hiszem, nemcsak a jugoszláv irodalom híveit, hanem az európai irodalmat is.

1963. júl.

DUDÁS KÁLMÁN

ÖNARCKÉP A PÁLYA SZÉLÉRŐL

Csempe-Pempét tulajdonképpen Vidor Gyulának hívták. Mielőtt ez a furcsa név belemosta volna alakját a nagyvárosok perifériáján tengődő éhenkórászok és nyomorultak tömegébe – magyarítatlan, de tudományossá vált szóval: a lumpenproletárok közé – egy sportszerüzlet társtulajdonosa volt. Még korábban pedig tróger, rakodómunkás. Benősült az üzletbe. De aztán addig-addig ténfergett naphosszat a futballpályákon, míg egy szép napon az albérlővel találta felségét. A botrány, sőt egy jólértesült kispesti cukorkaárus szerint börtönnel is végződött verekedés könyörtelen lendülettel hajította Vidor Gyulát Habácsné éjjeli menedékhelyére. Itt mosódott neve is, egyénisége is Csempe-Pempévé. Szalmazsákra se tellett neki, betevő falatját azzal kereste, hogy a környező házak lakóit kutyaeledellel látta el. Különben pedig a *Titánia* volt a mindene. Önzetlenül, hallatlan szaktudással, sírig tartó lelkesedéssel szolgálta a *Titánia* futballcsapatot. Ami miatt idáig jutott. Talán ezért hagyta viszonzatlanul érzelmeit nagy szerelme, Bagdi Aranka kórházi ápolónő is. A *Titánia* volt az élet értelme. Pedig Vidor Gyula nem volt eredendően züllésre hajlamos egzisztencia. Ember volt, méghozzá nem is akármilyen. Az első világháborúban, amelybe mint bakát kergették, vad nekikeseredéssel támadt egy katonatársára, aki unalmában kővel agyondobott egy borjút. „Egy olyan rohadt helyen, mint a katonaság..." védekezett tíz év múlva, 1927-ben, az elbeszélés időpontjában a katonatárs egy meccs szünetében. De Csempe-Pempe ebben nem ismert tréfát: „Ez nem szórakozás. Már akkor is megmondtam." (188.)

Vidor Gyulának tehát elvei voltak. Pedig sokat kínlódott. Már az elemi iskolában baj volt vele. A tanítónő kihívta felelni, de ő a társai gúnykacajától sebzetten még egy pontot se volt képes odabiggyeszteni a krétával a táblára. Talán itt kezdődött. Itt jelentek meg először Vidor Gyula mögött a későbbi Csempe-Pempe kontúrjai.

A regény történésének időpontjában, 1927-ben, a *Dohánygyári Lendület* és a *Hálókocsi* kültelki mérkőzésén a vérengző háborúban egy borjút is sajnáló Vidor Gyulának már csak a roncsait látjuk. Pedig nem az elveit adta fel; az élet, a környezet, a társadalom zúzta szét őt magát, éppen az elvei miatt. Persze nem volt tökéletes; a szerelemben nem elég állhatatos, munkában nem kitartó. De a *Titániát*, azt halálosan komolyan vette. Az életét már nem annyira. Az elvei a *Titániában* összpontosultak. Ahhoz nem szabad hűtlennek lenni; azt a második osztályba is elkíséri az ember. Pedig az akkor adott társadalomban ez nem könnyű. Micsoda gond még egy villamosjegy ára is, ez a manapság szinte jelképes összeg! A villamospénz a regény hősei számára szinte megoldhatatlan probléma. Untalan ezen morfondírozik Sebők is, míg Csempe-Pempe elvált feleségét a pálya felé kíséri: „Vagy mégis, váltsa meg a három átszállót...?" – „Helyesen tette, hogy megváltotta a jegyeket. Maga tudja, hogy mi az a gentlemanlike." (141., 144., stb.) Mozira ilyen körülmények között már nem is telik, pedig a mozi is szinte nélkülözhetetlen szükséglet. Moziban ül a vörös Hungler, a *Titánia* egyik vezetője, mozi előcsarnokában lézeng Sebők, Csempe-Pempe barátja, mozik és némafilmek nagy szakértője maga Csempe-Pempe is. A mozi álom, a jelenből a vágyott jövőbe repít.

Bámulatos hitellel idézi fel az író ezt a harminc-negyven év előtti világot. A bikázó utcalány, aki a kavicsokkal zsonglőrködve gyerekkorába ringatja vissza magát, s a másik oldal: a Kéményseprő és az Oktogon között autózgató filmszínészek... Atmoszféarateremtő tehetségét szorgalmas kutatómunkával párosította: némafilmek, rég elfeledett filmcsillagok, futballmérkőzések és csapatok adatai sorakoznak a könyvben; akármelyik odavetettnek tűnő megjegyzését ellenőrzi is a gyanakvó kritikus, mindegyik hiteles, Milton Sills és Alice Terry, angol klubcsapatok és Zamora.

Emberábrázolásban humanista, korrajzában és fölfogásában realista tehát Mándy Iván regénye. A felszabadulás előtti keserű éveket idézi, s nem azért, hogy „a múltba meneküljön a jelen felelőssége elől", hanem mert könyörtelenül és kitörölhetetlenül ez a kor kalapálódott be tudatába, emlékeibe, erről kell vallania és erre kell emlékeznie, erre kötelezi őt gyermekkora és a Teleki-tér bódéinak, éjjeli menedékhelyeinek ma már virágágyakkal teliültetett, tovasöpört világa.

Van azonban valami, ami a rég múltba tűnt futballmeccset a mába idézi. S ez a *Titánia*, a jelkép. Nem nehéz fölismerni a mindennél fontosabb, életet és munkát jelentő *Titánia*-csapatban az irodalmat, az író élete célját. S a *Titánia* körüli nyüzsgésben az irodalmi életet. Csempe-Pempe szerelmet, karriert, sportszerboltot és polgári kényelmet feláldoz a *Titániáért*. És ha csak a pálya széléről is, de a *Titániának* dolgozik. Alkot; igenis alkot a maga módján, kudarcok nem törik le,

keresi a tehetségeket a csapatnak. Szakértő, érti a mesterségét. Ilyen ember az író is. Szemérmes önéletrajzot bújtatott el ebben a kisregényében. Ott áll a pálya szélén, kellőképpen nem értékelt tehetségével, rég elfeledett Baumgarten-díjával, és nézi a meccset. Nézi, de dolgozik is. Még akkor is, ha nem vesszük tudomásul. „Csempe-Pempéről nem beszélnek, a nevét se ismerik. Nem baj . . ." (42.) *Nekünk dolgozik.* De ezt mintha nem értenénk: a kritikus undorodva csippenti föl hőseinek rongyait, félretaszítja s azt mondja, nem kell. S a rongyokkal repül az ember is. Pedig ezek a rongyok az írónak sem kellenek, de mert emlékei, mert valaha kegyetlen realitást jelentettek, felmutatja őket.

Tanulságos az író alkotó módszerét megfigyelni. Realista író; de felhasználja a film montázstechnikáját, azt a vágás-eljárást, amiről már Eisenstein kimutatta, hogy voltaképpen irodalmi eredetű. Ez a montázs-szerkesztés keményen megdolgoztatja az olvasót. Hallatlan figyelemre késztet, erősen gondolkoztat. Nem magyarázza az átmeneteket; azonnal adja hőse következő gondolatát, mint a film képsora a következő képsort. Amiképpen a korszerű film keményen vág, lemond a régebben szokásos, indokoló és a nézőnek időt hagyó „átúsztatással" úgy a szerző is elkerüli a részletes átmeneteket. Egy példa:

„Az utcán már tudta, hogy éppen ezt nem lett volna szabad. Császár Miklós, Stetcz vagy Tokics sose kérnek villamospénzt. Mást mondok. Azt szeretném látni, hogy valaki ezeknek az uraknak villamospénzt merjen adni!

– Mit csináljak – mondta Csempe-Pempe a léggömbárusnak. – Fölingereltek.

– Sose találom meg a számításaimat – mondta a pattogatott kukorica árusnak.

Egész nap ezt magyarázta.

– Mert nézzük meg a dolog anyagi oldalát. (Akárcsak Emődtől hallotta volna.)

– Az ember ne hagyjon magával kibabrálni.

– Annyit érek, amennyit . . . – Nem tudta tovább folytatni. Kért egy féldecit, felfújta az arcát és sértődötten hallgatott.

– Maga egy nagy szamár, – mondta Habácsné a pincében – Sokkal határozottabban kellett volna fellépnie." (22.)

Ahány mondat, annyi helyszín: utca, kocsma, pince . . .

Négy cselekményszál fut váltakozva, párhuzamosan a kibontakozás felé: Csempe-Pempe elindul a mérkőzésre, a mérkőzés lefolyása; Csempe-Pempe korábbi élete, múltja; a Titánia vezetői a moziban döntenek Csempe-Pempe és beosztottjaik sorsáról; Csempe-Pempe felesége anyjával, Sebőkkel és később Habácsnéval – akivel a villamoson találkoznak – megy a mérkőzés színhelye felé. Ez a négy szál találkozik a kisregény utolsó harmadában: a főhős, aki társat és szeretet keresne, s akihez most egyszerre két nő képében is megérkezik a társ és a szeretet, a hivatását választja és a kapus – sötét alku tárgya! – váratlan halála után is a Titánia érdekében szervez, nyüzsög tovább. Talán jobban tenné, ha kikötne Habácsné védőszárnyai alatt, vagy kézenfogná feleségét; talán rosszul teszi, hogy elmegy mellettük; de ettől azért – vagy talán éppen ezért – még és már megint ember: nem kell neki az eltartottság langyos érzése, a mindennapi koszt biztonsága, szabadon akar dönteni és élni. Most már nem megalázkodó, a tudat hatására süllyedt lumpenproletár, hanem ember.

Ez a szerkesztési mód lényegében azonos a klasszikus realista regény szerkesztési módjával: míg itt ez, ott az történik. Csakhogy míg Balzac, Scott, vagy Jósika regényeiben ez a váltakozás fejezetenként következik, addig a modern realista próza – a film hatására – kisebb részletekre bontja ezt a „montázst", gyakran pár soros ugrásokkal. Realizmuson kívüli, vagy egyenest realizmusellenes prózáról beszélni tehát Mándy esetében helytelen és téves lenne.

Ez a prózai szerkesztésmód ha nem is általános, de föllelhető a mai világirodalomban: így szerkeszt Katajev vagy Leonov; az angol irodalomban Graham Greene. Mándy prózája azonban eltér az övékétől. Saját korábbi prózájához képest is sokat fejlődött. Lemérhető ez 1949-es kötetének *Tribünök árnyéka* című novelláján: ez a pár lapos vázlat csillantja föl először Csempe-Pempe alakját és a Titániáét. De még csak csillantja.

Élvezetes Mándy stílusa; napjaink egyik legjobb prózaírója; tömören, fecsegés nélkül, pontosan ülő jelzőkkel, takarékosan összeállított mondatokkal fogalmaz. Stílusbravúr, ahogyan hasonlataival hősei lelkivilágában marad, az általuk is ismert fogalmakat idézi fel; ahogyan meghökkenti az olvasót, már-már a modorosság határán, de mégse modorosan:

„Kedvetlen hang. Mint mikor kiráznak egy törlőrongyot." (23.)

„A Kakaspaszta táblája alatt állt. Nem volt egyéb, mint egy megfagyott, párás lehellet azon a nyirkos őszi délutánon." (59.)

„Csempe-Pempe ebben a pillanatban valóban nem volt több, mint egy elszálló köszönés." (96.)

„Mintha minden vonást lesikáltak volna erről az arcról." (101.)

„Kivonulnak a tábla elé . . . apró kis pöttyök, mintha valaki gombokat lőne ki sorban, egymás után." (137.)

„Az meg úgy állt, mint akivel elszavaltattak egy költeményt." (195.)

Érdekes a képek segítségével történő múltba – vagy másik cselekménysíkba – váltás. Ez is film:

„A sparhert fölött hull a fal, egy másik fal lép elő a falból." (206.)
„Pálya nyílt a pályából." (99.)

*

Bagdi Aranka, Csempe-Pempe reménytelen nagy szerelme, ezzel rezzenti össze lovagját a 172. lapon:

„– Maga a múlt, Gyula."

Igen, kétségkívül. Csempe-Pempe és az egész kisregény a múlt. Azt idézi, tanulságul is. De azért...

„– *Miért vagyok én a múlt? Jó kérdés! Miért?*"

Ha az író kérdezi ezt, csak így felelhetünk:

Nem a múlt. Élő irodalom.

Nemeskürty István

JEGYZETEK A FILMMŰVÉSZET ÚJ ÚTJAIRÓL

A film világunk szellemi életében egyre fontosabbá, lényegesebbé válik. Húszadik századi művészeteink közül talán ez az a felépítmény, ami az élet társadalmi mozgásait spontán és gyors mozgásával, szüntelen megújulásával leginkább követni tudja. Magyarázza ezt az is, hogy e századunkban született művészetnek nemcsak eszközei (egy szellemi és egy technikai alkotófolyamat synbiozitása), hanem az alkotás születésének gazdasági körülményei és az ezzel járó társadalmasított munka is korunk szociális viszonyait feltételezi. Ugyanígy – más oldalról – e művészet „fogyasztóinak", a nézőközönségnek is oly nagy a száma, hogy az aloktásoknak szinte *a* társadalom ítélőszéke előtt kell helytállniok. A film életében az igény-megvalósulás-terjesztés-befogadás négy pólusa között olyan állandó az áramkör, amilyen bizonyára megvolt a görög és angol dráma, a naiv eposzok, a múlt század regénye vagy akár a barokk zene jelentős korszakaiban is.

A film fontossága tehát a társadalmi szerepéből, közösségbe ágyazottságából következik. Ezért nem párolható csak esztétikaivá egyetlen kérdésfelvetés sem: művek és elvi viták e társadalmi áramkör valamelyik pontján gazdasági, politikai, lélektani, szociográfiai problémákba ütköznek. S mert beleütköznek, igen lényeges kérdéseken való eszmélődésre kényszerítik a világunk emberét érteni és felmérni akaró értelmet. Mert milliók gondolkodását és ízlését érinti, hogy a vetítővásznakon mi pereg: érték vagy selejt. Mert a nézőtér közönségének reagálásában együtt van jelen mindaz, amit külön-külön szoktunk szemügyre venni: a ma emberének ismeret-, érzelem-, gondolkodás-igénye, nevetés és félelemvágya, ízlésének torzulásai és egészséges jelei. Mert kultúránkban egyre nagyobb szerepet kap a készenkapott, lebilincselő vizualitás, aminek korunkkal, a nem-látható, csak gondolatokkal érzékelhető mikro- és makrokozmosz megismeréséből leszűrődő világképünkkel kellene harmonizálnia.

A kommersz mű és az igényes művészi alkotás közötti hasadás és az ezzel szemben álló szintézis-igény éppen a film társadalmi jelentősége miatt fokozott felelősségű. A húszadik század művészetei között a film és az építészet (mert az ember mindennapi életéhez legszervesebben kötődő két alkotás-ág) kezébe adatott a lehetőség, hogy egyre közelebb hozza a közönség (a társadalom) és az igényes alkotások ízlésének szféráját. Az építészet példája azért is meggondolkodtató, hiszen a húszadik századi architektúra megújulása nem elvi, esztétikai, vagy akár az „új életérzés – új formanyelv" meggondolásaiból eredt, hanem a művek új társadalmi feladatai hatottak forradalmasítóan. Egy épület nem szép, nem igaz, ha nem felel meg feladatának, ha nem használható, nem lakható, ha nem az emberek igényeihez igazodó. Egy film – művészi értékein túli – társadalmi hasznosságának kérdése bonyolultabb: egyszerre jelenti a szórakoztatást, a pihentetést, az ember gondolat- és érzelemvilágának gazdagítását, az embereknek önmagukra és a világra eszméltetését. De hát mi a művészet Homérosz óta, ha nem mindez együttvéve?

*

Új irányzatok a mai filmművészetben címmel jelent meg a Filmművészeti Könyvtár 14–15. kötete. Az összegyűjtött cikkek megjelenési ideje 1959 és 1963 közé esik. A szerkesztők az ötvenes évek második felének legjelentősebb áramlatairól, alkotóiról szóló megnyilatkozásokból válogatták össze az anyagot. Az egyes írások a hat legjelentősebb „filmnagyhatalomnak" (a szónak most nem anyagi, gazdasági, hanem szellemi kvalifikációja értelmében): a francia, az olasz, a szovjet, az amerikai, a lengyel és az angol „új hullámról" adnak számot s akarva akaratlanul vitáznak is. Bírálatok, az ideiglenes összefoglalás igényével született tanulmányok, beszélgetések rendezőkkel, alkotók vallomásai műhelyproblémákról, közönségről és ars poetikáról – műfajilag is sokszínű dokumentumgyűjtemény ez. Talán csak Japán hiányzik a felsorolásból, de ez önmagát magyarázza: Magyar-

országon is bemutatott néhány nagyszerű filmjükből is érezhettük, hogy ezt a teljesen más kulturális, világnézeti talajból sarjadó művészetet felmérni, látószögünkbe emelni csak nagy öleléssel lehetne, – talán ezért nem vállalkoztak rá a kötet szerkesztői sem.

Az ötvenes évek közepén világszerte új tendenciák születtek, – számtalan elnevezéssel, sok új, azóta világhíres rendező nevével – megnyitva, e művészet történetének bizonyára új korszakát. A film, melynek struktúrája olyannyira a társadalom életébe kötődő, irányulásait sem kaphatta máshonnan, mint a történelem olyan társadalmi mozgásaiból, melyek okként és magyarázatként egyaránt megtalálhatók e szemléleti átalakulásban. Ahogy a neorealizmus nem születhetett és teremthetett volna értékeket, ha a háború utáni társadalmi feszültségek nem hívják életre, úgy az „új hullámok" mélyén is hol közvetlenül (Visconti, Fellini és az angol „free cinema") hol áttételesen (Antonioni, Resnais, Truffaut és a cinéma vérité) is egy új történelemszülte probléma él: a nyugati társadalomban élő ember érzelmi és gondolati életének, belső értékrendjének totális válsága. A szovjet és lengyel filmek legjobbjai, noha a formálás és az „új filmvilágkép" tekintetében sok mindenben hasonló utakon járnak, az új társadalom felé növő közösség emberének személyes problémáira, morális vajúdására figyelve – olyan „létkérdésre" rezonálnak, amit egy új világrend alapjainak az emberekben való megteremtéseként is nevezhetnénk.

Bármennyire is igaz, hogy az irányzatok közül nem egy fölött már megkondították a lélekharangot, de ami még a tévedések mögött is megvan, s amin e sokszínű cikkgyűjtemény elgondolkoztat, az az értékek születésének szellemi mozgalma. A háttér, melyben még minősítetlenül együtt van a felépítmény reagálása a társadalom mozgásaira, filozófia és életérzés, az új technika és formanyelv, művészek és közönség állandóan újraszülető viszonya.

*

A film új irányzatai nemcsak stílusdivatokat, hagyományokkal elégedetlen fiatal rendezők kísérleteit jelentik, – művekből, alkotók és kritikusok megnyilatkozásaiból egyaránt kisugárzik, hogy a filmnek az adott valósághoz és ezzel együtt az alkotóknak magához az alkotásfolyamathoz való viszonya is gyökeres átalakuláson ment és megy keresztül. Az elmúlt fél évtized szemléletváltásának legjellegzetesebb vonása, ami a francia, olasz, és a világnézeti kiindulópontjában mégannyira eltérő szovjet új filmiskola számos alkotásában is meglelhető, hogy *az emberen belüli történés került az alkotók figyelmének középpontjába.* Az alig ötven éves művészet ezzel az igénnyel felnőtt húszadik századi társai mellé: a pirandelloi, prousti, picassoi szemléletváltásnak megfelelő fordulatot Antonioni, Truffaut, Resnais, Csuhraj és Wajda nevével fogja jelezni a filmtörténet. Igazságkeresés és lázongás vezette a rendezőket, operatőröket, kritikusokat erre az útra. S úgy tűnik, ez az átalakulás azért lehetett egészséges talaja egy új korszaknak, mert a tagadás – a lázadás – és az állítás – egy, a háború óta eltelt tíz év történelmi változásaiból következő új, társadalmilag fontos igazság kimondása – egészséges arányú hajtóerőként jelentkezett benne. Amit Antonioni úgy fogalmaz, hogy 3 azt kutatta, „ami a háború és a háború utáni annyira fontos időszakban lezajlott, milyen nyomot hagyott az egyénekben" –, tartalmi vonatkozásának végiggondolása természetessé teszi azt a lázadást, amit ez a film kialakult belső kötöttségei és formai konvenciói ellen jelentett. A hagyomány, aminek hol megújítására, hol teljes elvetésére vállalkoztak, úgy értelmezte a filmet, hogy az a kamera „szemén" keresztül rögzített emberi történet, melyben a hely és időváltozások fikcióját, az elbeszélés karakterét és hangsúlyait az összeállító montázs teremti meg. Az emberről és környezetéről – a filmrevett *külső* valóságról – a reális képsorhoz a gondolati értelmezés, az érzelmi, az indulati töltés lényegét az összekötő *cselekménysor* hordozza. A valóság egyes darabjainak meglátása, de a cselekményszerkesztő montázs is valójában a tizenkilencedik század epikai stílusából nőttek ki, ahogyan ezt Eizenstein Dickens és a némafilm kapcsolatáról írt szép tanulmányában maga bizonyítja. A mai filmet *nem* ezeknek az alkotóelemeknek az elhagyása jellemzi (noha érzékelhető cselekmény nélkül is születtek az elmúlt években művek), *hanem szerepük, jelentőségük módosult azzal, hogy a képsornak bonyolultabb tartalmakat kellett közvetítenie.* Nem a mai ember nehezebb, összetettebb feladvány, mint volt a mindenkori, csak a kutató értelem – nemcsak a tudósé, a művészé is – tesz fel olyan kérdéseket, melyekre a valóság válasza is csak újfajta képekkel és a képek újfajta rendszerével adható meg. Griffith filmjeiben, akárcsak Balzac regényeiben, még megkísérelhette, hogy egységes összképet adjon az emberben és az emberen kívül lévő világról, hogy gondolati és társadalmi horizontot láttasson műveiben. Ma az alkotás nem lép fel ennek az összképteremtésnek az igényével: az ember érzelemvilága, gondolatai, lélegzetközelben vizsgált mikrokozmosza lett a legizgalmasabb valósággá. Az ember személyiségének ez az erős kiemelése, analízise, s ami ezzel jár, a film képeinek gondolati „megterhelése" újította meg a mű egész világát. Az ember társadalmi viszonya sem úgy jelenik itt meg, ahogy eddig: a cselekmény és a helyzetek közvetlen jelentésében, hanem az ember személyes világa válik szociális tükörré. A Ballada a katonáról, vagy az Emberi sors főhőse éppúgy, mint Antonioni vagy Resnais alakjai az ember társadalomba ágyazottságának képei és körképei.

Az átalakulásban, a sokféle irányzat mélyén, rendezők egyéni formanyelvén túl az a közös, ami a humánum ügyévé tesz minden értékes filmet: figyelme az emberé. – Úgy tűnik: jól figyelnek és igazat mondanak.

*

A másik legkarakterisztikusabb jelensége napjaink filmjeinek, melynek legjellemzőbb és legjobb műveit a newyorki fiatal filmesek és néhány francia rendező alkotta meg, a dokumentalizmus és improvizáció, a „cinéma vérité" iskolája. Ennek a mozgalomnak belső motorja is az igény: igazságot a vetítővásznon. Csakhogy ezt egészen más úton közelíti meg. A filmkészítés alfájává nem az ember bensejének intellektuális igényű képi kifejezését teszi meg, hanem a riporter rendező kereső, mindent rögzítő kameráját. Az amerikai Casavattes és Rogosin, a francia Rouch és Varda kísérletei lényegében ezt jelentik: feltenni egy kérdést és az adott körülmények között színészekkel, vagy nagyobbrészt spontán módon választott szereplőkkel megkeresni a választ, a valóság feleletét. A film értékének két sarokpontja van: helyes volt-e a kérdésfelvetés (közérdekű, általános, lényegbevágó), és sikerült-e az anyagot a válogató vágásnál úgy tömöríteni és csoportosítani, hogy a képek egyértelmű igazságtevéssé, szuggesztív hitelességűvé szerveződjenek. Az ezzel járó improvizációs alkotás elkanyarodik a műtermekre és pontos forgatókönyvekre épített filmipar megszokott módszereitől. És még valamit – s talán ez a lényege és létjogosultsága –: visszatérést jelent az ősi anyaghoz, a való élethez, mely a filmet útjára indította és azóta is újra és újra megkísértette; ahhoz a tapasztalathoz, mely a fényérzékeny lemezből kinőtt művészetet egyedül jellemzi: az adott vizuális valóság megragadásához. Ezt a lehetőséget nehéz művészetté küzdeni: a forgatás közben, a spontán alkotói folyamatban kell megtalálni azt a látószöget, ami beszédes, megkeresni – százszor fáradságosabb módon, mint egy előre tervezett műtermi felvételnél – azt a helyszínt és atmoszférát, melynek mondanivalója van, s a felvételekből kiválasztani úgy az anyagot, hogy az az indító gondolatnak megfeleljen, a „valót" alkotássá, személyes veretűvé komponálni.

Figyelni a dolgok jelentését – ezt jelenti ez az út. Mert van mondanivalója a legköznapibb tárgyi világnak is: egy utcának, egy házfalnak, egy mozgó autósornak, egy pályaudvarnak. S hányféle expresszivitása van az ember járásának, ahogy végigmegy egy utcán. Mindezt *megfigyelni*, kiválasztani és felvenni egy intenció fokuszának megfelelően – ez itt az alkotás összetett feladata. Casavattes nálunk New York árnyai címmel játszott alkotása ezért nagyszerű: az utca utca marad, egy kiállítás szobor-kertje eleven valóság, nem magyarázó helyszín „ahol hősünk jár". De ugyanakkor vonatkozása van az emberekkel, akiket a kamera kísér, ezért a számtalan jelentésből mi – a nézők – kiemelünk egyet. Az alkotók ennek az aktív közreműködésnek csak a lehetőségét teremtik meg. Példával élve: az említett film befejező képén a fiú, Benny, utcán rohanó autósorok között, lassú, kissé közönyös mozdulatokkal, meg-megállva, átmegy egy newyorki úttesten. Mögötte, mellette az éjszakai neonok mozgó-álló képe. A kamera hátulról követi, míg fel nem tűnik a felirat: Vége. Híradófilm jelenet is lehetne, hiteles, valódi és egyszerű látvány, ugyanakkor azonban gondolatokat asszociál egy életformáról, melyek akár egy szociográfiai könyvben is helyet kaphatnának. De egy valami mégis erősebb: a képnek egy magányos emberhez való vonatkozása, – ez teszi olyanná, hogy szimbolikusan *is* felfogható. Ebben a lehetőségben emelődik fel ez a tényszerű képsor a művészet szintjére.

A dokumentalizmus friss és nyers lehetőséghalmaz. És itt ismét felmerül az építészet példája, melynek megújhodásában nem lényegtelen szerepe volt a valós, természetes anyaghoz, az épületnek szinte legelemibb alkotórészeihez, a kőhöz, fémhez, üveghez, betonhoz való visszatérésnek. Nincs kendőzés, külsőleges és hazug ékítmény, nincsenek, sem gipsztukkók, sem feladat nélküli oszlopsorok: az anyag belső törvényeihez igazodó hűséggel, puritán szépségével szól az emberhez. Az utóbbi évek legjobb magyar kisfilmje, Sára és Gaál Cigányok-ja is ilyen puritán anyaghűséggel igaz és szép. Van: társadalmi feladata, emberi arcai, tényrögzítését a vágás ritmusa, énekhang, néhány mondat és zajeffektus természetes aránya-rendje kíséri. Nincs: műterem, fordulatos történet, értelmező, magyarázó kommentálás, mely nem bízik a kép erejében.

*

A cikkek, tanulmányok, rendezők nyilatkozatai többször reflektálnak műveik és a közönség viszonyára. Mint jegyzeteink elején említettük, a film fokozott létkérdése ez, hiszen talán csak a zenének kell több giccsel, romboló ellenanyaggal napjainkban megküzdenie. Legtöbbször filmklubok, művész-mozik szű közönségére appelálhatnak csak az új irányzatok. Ugyanakkor több rendező derűlátó megnyilatkozása tanúskodik Antonioni egyik kijelentésének igaza mellett: „van valamilyen mozgás, melyet szerencsére a közönség is kezd észrevenni és azt hiszem, hogy ez az oka annak, hogy manapság néhány „nehéz" filmnek is kasszasikere van. Ezek már nem maradnak a filmarchivumokban, hanem eljutnak a nagy tömegekhez, sőt azt kell mondanom, hogy gyakran a nagy tömegek értik meg legjobban."

Fogarassy Miklós

Buda Ferenc:

FÜVEK PÉLDÁJA

Általában minden jó – fiatal alkotókat fölvonultató – antológiának megvan a maga föl-fedezettje. Így történt ez most is! A *Tiszta szigorúság* költői seregszemléjében a kritikusok többsége előkelő helyet biztosított a pályakezdő Buda Ferencnek. A gyűjteménybeli sikerült bemutatkozása után érthető érdeklődéssel vártuk a további bizonyítást, első kötetét, noha néhány év óta már oda kell figyelnünk az induló költő folyóiratokban közölt verseire is.

Szinte törvényszerű, hogy reményteljes várakozást legtöbbször csüggedt csalatkozás követ. Természetes következménye ez a túl doppingolt fölcsigázottságnak – ezegyszer azonban kellemesen csalódtunk. A „cégér" nem volt felelőtlen „reklamirozás", az antológia három finoman erőteljes költeménye mellé a kötetben ígéretes, mély érzékenységű lírai karaktert kibontakoztató félszáz vers sorakozott.

Könyvbevezető darabját József Attila átitatottságú dacosság szántja föl:

„de én meg nem állok sohasem, nincs bennem
töredelem, fogamat összeszorítom,
felfelé gördülő kő vagyok."

De kovácsoltvas keménységét sokszor repeszti meg az élet nem mindenkor racionális rendje. A kötet fundamentális anyaga a szeretetre, boldogságra, óvó közösségre vágyó ember fájdalma. Minden ott van a költő szinte leheletet érző közelében, mégis életébe bele-belecsöppen a magány kesernyés mérge. *„Megszabdalt"* tekintettel néz körül a világban; *„minden szál idegem egy gyújtózsinór"* – vallja egyhelyütt. Nála *„láncát tépte a nyugalom"*.

Az egyéni létezés vergődései magyarázzák a versek *„gondárnyékos"* alaphangját. A fájdalom, a magány, a gond gyökerei közvetlenül nem ütköznek ki a versek felszínén (ezzel némiképp adósunk a költő!), valahol ott lapulhatnak a szülőházi *„korhadt, vásott pincelépcsőn"* és a személyes sors megpróbáltatásaiban. A belenyugvás szomorú pózában azonban nem tetszeleg; sem önmagának, sem mások számára nem kínál bódító narkótikumot. Versei nem magatehetetlen, mazochista panaszkodások, a mozgásban-fejlődésben csak egy-egy pillanatnyi állapotot, az egyre magasabb fokon összegződő szinkróniákat rögzítik: a mindennapok keserűség-kristályai rakodnak ki a költészet fonalára. S bármilyen végzetesen is egyéninek érzi a kritikus a költő alig csillapodó bánatát, tudni kell és látni, hogy a fiatal lírikus nem engedi magát át a dekadenciába hajló, gyámoltalan szenvedésnek, nem alkuszik meg a reménytelenséggel. Buda Ferenc a debütáló poéta purgatóriumát járja: önön küzdelmét folytatja a környező világ anyagi és eszmei bonyolultságával és talán csak saját túlzottan szenzibilis képzelete gyúrta rémeivel. Kétségtelen, végigbotladozta – néha a szegénylegényes-vagabundus magatartás felületes hetykeségével – a magány útvesztőit, de célja egyértelmű: életét eggyé olvassza mások életének nagy közös áramlatával, hogy *„szorítsatok magatokhoz"*.

A kötet utolsó harmadában már frissebben, fölszabadultabban látja a maga helyzetét, s emberi gondjai enyhülni látszanak. A valóság lényegét ott érzi kereső ujjai között. Nagyobb ölelésű verseiben morális-művészi erejét próbálgatja, és igényességét ismét nem adja alább a józsefattilai követelménynél:

„Egyetlen sebezhető pont vagyok
a világ közepe.
Számtalan egyenes és görbe vonallal
húzhatnak keresztül,
s szívemben a körző hegye,
amellyel a mindenséget mérem."

Hatalmas kompozícióban adózik is a Mester emlékének. Széttöri a szigorú rendezettséget: váltogatva hosszan nyújtott soros, majd rövidmondatos versépítéssel, a belső ritmus lazításával próbálkozik. Az események szimultán bemutatása ugyan néha el-elrugaszkodik a realitástól; de mégis döbbenetesen idézi meg a Költő tragédiáját, közben számot vet önmagával is, kijelöli feladatát: *„Legyek megszólaló kő, eleven emlékezet"*.

A továbbiakban életfilozófiája, gondolatisága tartalmasan mozdul előre, mindenkor áhítatos szemlélete kitárulkozóbb, oldottabb lett. Hitelességgel, való közelből tud képeket hozni, igenli az életet, sajátját és a közösségét is. *„Elmúlás, őszi halál?"* – már megkérdőjelezi a gondolatot, nem simul bele a természet enyésző hangulatába, Az *„őszi vonat"* ablakán kitekintve, az elfutó távíródrótokon túl észreveszi a moccanó tájat és *„a nyúlrágta, harapott sebek beszáradnak, mint a tegnapi fájdalom."*

A felületes szemlélő számára Buda Ferenc lírája talán erősen egyszínű, homogén (pl.: az állandóan visszatérő – a *vas* fogalmával – céltudatosan variált szóösszetételek). De ki egyvégtében olvassa a kötetet, nyilvánvalóan érzékeli a könyv emberi-alkotói vonalának mindent magához rántó mágneses „spanoltságát" is. Költészete egyénien ötvözött dallamú: gyöngéd és erős zengése van: a nyugateurópai formakultúra ölelkezik nála a hangsúlyos magyar verseléssel. Bár érzelembősége néha még elgáncsolja a szerkezetet, a kifejezést, mégis a kötet stílus szempontjából is öntudatos, értékeket hozó föllépés. Csak egynéhány a hatás nélkül elfutó vers, több a töredékszerű; itt jobbára a gondolat a megszaggatott, a teljesebb műgond sem kerekítené egésszé őket. Apró epizódokat képes transzponálni, természeti képei expresszívek, portréi árnyalt rajzúak. Megkörnyékezi olykor a biologizmus is. Egyszer a mikroszkópikus közelhajlás-

sal, máskor a megszemélyesítés-sorozatokkal adja vissza megkapóan a hangulatot. Általánosan: sajátos nézőpontok, invenziózus képrendszerek, meglepő szóösszetételek, kedvesen játékos, ügyes ritmusok, váratlanul felelgető rímek, az interpunkció mellőzései – jellemzik költeményeit. Könnyedén oldja föl a formai nyűgöket, a virtuozitás nála sohasem csupasz külsődleges fogás, hanem a lényeg kiemelése. A kortárs irodalomból is számos hatást, elemet olvaszt lírájába. Mégis az utóbbi években föllépett fiatalok között benne érzeni leginkább a *szuverén költői világkép* alapjainak kereteit és a másoktól megkülönböztető sajátos lírai egyéniség-jegyeket, melyek reményteljes jelzései a poéta-fejlődés távlatainak.

Borbély Sándor

Kemény Dezső:

CÍME NINCS

Az Új Termés legújabb kötetében tizennégy elbeszéléssel jelentkezik Kemény Dezső. Az új novellista néhány írásából kivillanó élményszerűség azt igazolja, hogy nyitott és látó szemmel figyelte az emberi lelket a második világháború embertelen korszakában éppúgy, mint a kialakuló, új világ heroikus küzdelmei közepett. A kapott impulzusokból egy-két esetben sikerül megragadnia és kiérlelnie az írói egyéniségéhez közel álló élményeket; leginkább az élet tragikus elemeit keresi és sűrített, erős színekkel ábrázolja könyvében.

A címadó novella – a kötet legmarkánsabb írása – a második világháború utolsó fázisában játszódik: öt büntetőszázados bajtárs hazafelé vezető útját idézi elénk. Kemény Dezső a szenvedésekben összeforrott férfiak alakját és sorsát sokrétűen, érett művészettel eleveníti meg. A háború infernójában lerogyó ember megaláztatásai, a testvéri érzéssé növő bajtársiasság, a halálfélelem, a reménytelen helyzetekben is talpraálló „homo ludens" meghatóan vidám pillanatai, a drámai ellenpontozások és a líra lehelletszerű pianói érdekesen keverednek ebben a sűrített légkörű novellában. A vers – mellyel az útközben elpusztuló költő-bajtárs búcsúzik az élettől és feleségétől, s melyet a többiek, mint eleven fáklyát őriznek és adnak tovább egymásnak – valójában megdöbbentő szimbólum. Az életnek és a hazatérésnek elpusztíthatatlan jelképe, erejét az sem gyengítheti, hogy a versszorok sohasem jutnak el a címzetthez.

Kemény Dezső elbeszélő tehetsége elsősorban a drámai magra épülő írásokban mutatkozik meg; az emberről az élet különleges helyzeteiben, az életveszély közelségében vall a legbátrabban. *A vizek felett* című novellában különböző korú és beállítottságú személyeket (gyermektől az öreg emberig) sodor egymás mellé a véletlen. Egy padláson kuporognak órákon keresztül, s az árvíz réme sötétlik a lábuk alatt. A közepes író megelégedne a történet adta izgalom fokozatos adagolásával, Kemény azonban nem a kényelmes megoldást választja. Az összezárt emberek belső világát lényeges és apró elemekkel, a közöttük kialakuló rokonszenv és ellenszenv tükrében rajzolja meg, rátapintva későbbi cselekedeteik rugóira, – jellemükre is. A drámai csúcspontokat nem öncélúan aknázza ki; a kisleány halála annál megdöbbentőbb, mentől kisebb örvényeket kavar a többi árvizi menekült lelkében. A jellemek körvonalai, mint a mágnes mentén elhelyezkedő vasreszelékek, felismerhető alakzatban rajzolódnak ki szemünk előtt.

Kemény Dezső a rövidebb, drámai erezetű elbeszélésekben is érdeklődést keltő feszültséget teremt. Az *Egyedül* című novellában plasztikusan, a riporténál igényesebb eszközökkel örökít meg egy életveszéllyel fenyegető üzemi balesetet, – *A sikkasztó*-ban finom, vibrátos árnyalatokkal tapint rá egy sikkasztó lelkiállapotára.

Az élet borúsabb oldalának festése az író legsajátosabb területe, a drámai maggal nem rendelkező írásokból azonban hiányzik az igazi mondanivaló, a felület alá hasító szenvedély és az eredeti látásmód. Kemény a hétköznapok szabályos vonalú és temperáltabb novelláiban mintha bátorságát vesztené; az az érzésünk, hogy a vérmérsékletétől elütő témákkal szinte lefegyverzi tehetségét. Alakjainak rajza, művészi egyénítése sem sikerül ezekben az írásokban. A paraszti sorból régésszé emelkedő asszony vagy a görög menekült Chrisztosz figuráját hiába emeli ki a „fül", mint az író gazdag tapasztalatainak, megfigyeléseinek bizonyítékát, aligha többek puszta kuriózumnál. Életükből semmi lényegeset nem tudunk, problémáik egysíkúak, elmosódnak az olvasó emlékezetében.

A *Szó és tett* ördög-témájában nem az ötlet kölcsönzést, hanem a feldolgozás olcsóságát kifogásuljuk, – az 1956-os időszak felidézése sem szerencsés egy vécés néni aspektusából, Kemény tárgyilagossága, pontos részletmegfigyelései a kor igényes és szélesebb körű ábrázolását tennék indokolttá.

A nyelv és a stílus a tartalmi értékelés két csoportjához igazodik: az író testmelegétől távoleső novellákat fakultabb stílus hordozza, a drámai veretű írások azonban dinamikus, erős sodrással szolgálják a mondanivalót.

Kemény Dezső első könyve több, mint amit a recenziók „ígéretes kötetnek" neveznek. Az egyes írások közötti szintkülönbség nem a tehetség rövidzárlata, hanem a témák megválasztásából eredő bizonytalanság. Az író valós, kiforrott értékeit soron következő kötetében elsősorban súlyosabb feladatok vállalásával gazdagíthatja.

Szeghalmi Elemér

Mocsár Gábor:

NYITOTT TENYÉR

„... Mintha valami elsüllyedt harangtoronyból szólna fel egy fojtott kondulás – néha nagyot dobban az elsüllyedt világ ki-kihagyó szíve. Nehéz indulatok és sűrű szenvedélyek uralkodnak abban a mély rétegben", melyet az író alapos életismerettel és teljes együttérzéssel ábrázol. A regény kezdősorainak mélyértelmű szimbolikája is sejteti, hogy bonyolult érzelmi szálak fűzik az írót az ábrázolt életanyaghoz. Valahol messze Hajdu-Bihar megyében Bagosléta környékén, a Seregi dűlőben élik a tanyasiak a maguk egyhangú, mégis változást ígérő nyugtalan életüket, „mert egyszer talán, akár akarják, akár nem, bekövetkezik a változás", beszervezik őket is újból a termelőszövetkezetbe. Az ötvenhétben felbomlott Vörös Hajnalból újjáalakult az Új Barázda, amelyet a tanyasiak gúnyosan Vakbarázdának neveztek el. Több egyéni parasztsorsot ábrázol az író, köztük a Fábián-család élete foglal el központi helyet a regényben. Tekintélyes, megfontolt gazdákként mutatja be Fábiánékat az író. A tanyaiak egyéni sorsa (Szeredai tehenei elhullnak, anyagilag tönkremegy, az öreg vak Fábián gyógyulniakarása, Palikóné új életretörekvése) mind-mind változásért kiált. Eléggé erősek azonban azok a taszító erők, melyek az embereket egy újabb belépéstől visszatartanák: a „Rákosi-időben" – ahogy az író nevezi – elszenvedett sérelmek, józan gazdai érvek, amelyeket éppen egy agitátornak mond el Fábián Péter: „... a város ide tizennyolc kilométer, telefon a környéken nincs, és a dűlőúton ősszel, amikor sár van, csak ló megy el, ide mentő be nem jön, csak a tank... Ha minden lovat be kell adni... akkor mi lesz?" Nemcsak józan gazdai érvek, de a magacsinálta prédikátor, Bakó Imre is lebeszéli híveit a szövetkezésről. „... Alig mozognak itt a felszínek, inkább az ösztönök csendje munkálkodik a mélyben". Az pedig igen erős. Fábián Pétert öt helyen betört fejjel, eszméletlenül hozzák haza lovai. Félelem és találgatás indul meg. A több szálból fejlődő cselekmény egy pontban fut össze. Péter hívására vak apja a városba megy a kórházba, saját elhatározásából felesége is elindul, egy másik úton Palikóné, Péter szeretője. A titok megoldódik a vak apa és Sebők számára: Péter merénylője saját öccse, Márton, aki félt, hogy kiesik a vagyonból, ha Péter belép a szövetkezetbe, s bosszúból tette, amit tett. A tanyaiak számára mindez titokban marad, Péter nem jelenti fel öccsét. A regény végén valami nagy-nagy szomorú békességben „az öt ember úgy állt szemben egymással, hogy mindenki tudta a másikról, itt valami nagy komédia zajlik."

Maga a téma és a cselekmény drámai lehetőséget hordoz magában, ez azonban széttöredezik a regény szerkesztésmódján: Az író rendszerint valami szimbolikus, alluzív általánosítással kezdi az új cselekményrészt, utána bemutat egy jelenetet a tanyasiak életéből, majd a jelenetet időrendben megelőző cselekményrészt, mintegy magyarázatként. Filmszerű, retrospektív ábrázolásmód ez, amely nem minden esetben szerencsés, különösképpen akkor nem, ha a hangulategység, az atmoszférateremtés rovására megy. Talán éppen ez az, ami hiányérzetet kelt az olvasóban: a sokatígérő, felfelé ívelő kezdés lendülete megtörik, a cselekménybonyolítás mintha mesterkéltté válna. Minden a termelőszövetkezet szempontjából történik, pedig a felvázolt egyéni sorsok iránya másfelé is mutat. A fakó, színtelen, szomorú életanyag mintha a tehetetlenség erejével nehezedne az íróra, és a regényben sem tud mássá válni, pedig a fény és árnyék, a tragikum és felvillanó derű együttjár a realista ábrázolásban és a valóságban is. A regény jelentősebb első felében a többször ismétlődő egyhangú panasz, a másik felében a „vajon ki a támadó?" hangulata uralkodik. Az ábrázolt életsorsokat nem valami közös cél, törekvés, hanem a keret: a tanyai életforma tartja össze. Hacsak jelzésszerűen, de utalás történik arra is, hogy nemcsak a szövetkezetbe, hanem a városi életformába is törekszenek a tanyaiak. Éppen ezért a cselekmény igazi megoldást nem hoz, csak sejtetést. A cselekmény egyes részei, a jellemalakok is szinte külön-külön kis elbeszélésbe kívánkoznak, egyike-másika szinte kirí a cselekmény egészéből. A szuszka Palikó paraszt-anekdotába, vagy népszínműbe illő megjelenítésével, szinte a tompaságig menő engedékenységével és váratlanul kitörő szigorával már-már egy bábjátékfigura alakját ölti fel. Bakó Imre, az egykori prédikátor is csak addig vehető komolyan, amíg az író szavaiból ismerjük meg: „... Alapjában nagyon gyáva volt – pedig, ha tudná, miféle hősies küzdelmet vívott ő évtizedeken át, mindenféle világi hatalmakkal, maga is elcsodálkozna önmaga belső szilárdságán..." Gondolkodásmódja, beszéde olyan, mint a rossz színészé, akihez sehogy sem illik a kapott, komoly, szép szerep: egyszer valószínűtlenül okos, olykor túl együgyű. A jellemalakok változásának ábrázolására nagyobb időtávlatra lenne szükség, mint amennyit itt a cselekmény felölel. Az író is érzi ezt, s ezért kénytelen ábrázolás helyett magyarázatszerű utalásokra szorítkozni: „... Azt mondják, a becsület nem nadrág, hogy ki lehessen foltozni, hát persze, de azt lehet, hogy kicseréljük a nadrágot és megpróbálunk rendes ruházatban megjelenni az emberek előtt." Fábiánné alakját mindvégig hangulatkeltő képpel érzékelteti, s kevésbé ábrázolja: „... Mint egy öreg, halálát érző fekete tépett varjú, amelyik már károgni sem tud..." Az ismétlődő magyarázatok, utalások az epikai lendületet fékezik, fárasztóan hatnak.

Az író stílusát háromféleképpen igyekszik gazdagítani: a személyi kultusz hányattatásait szinte pamfletszerűen a kor frazeológiájával ábrá-

zolja. Hangulatteremtés céljából tájszavakat használ: pustol a hó, szamuklál a tehén, tasziszlábú ember, slambucs (étel) stb. A fiatalemberek beszédét a városi zsargonnal tüzdeli (meredek duma, megjátssza magát, felkoppint, bele van esve).

Talán éppen az epikai bizonytalanság következménye, hogy a regényben a „nyitott tenyér" kifejezés négyféle összefüggésben fordul elő, s nem tudni, mit jelképez: a dobogó szívet tartó nyitott tenyeret, a szurkos mélységbe süllyesztő sors kezét, a tenyérben nyüzsgő szorgalmas életet, vagy a cigányasszony számára kinyitott tenyeret, aki hosszú életet olvas ki belőle?

Ambrus Z. Miklós

KÉT KÖNYV A XX. SZÁZAD MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZETÉRŐL

„Közeljutni az alkotóhoz, kihámozni vásznakba burkolt lelkét, megérteni és megértetni őt: valóban ünnepi feladat", – írta Genthon István Bernáth Auréllal foglalkozó munkája elején. Valóban, közelférkőzni a művészhez s megértetni őt, szép, ám nem könnyű feladat. Erre vállalkozott D. Fehér Zsuzsa, aki – Czeizing Lajos fotografussal összefogva – huszonkét festőnkről és szobrászunkról rajzolt arcképet a „Művészek" című könyvben. A kötetet lapozgatva, óhatatlanul Kassák Lajos két évtizeddel ezelőtt írott kitűnő könyve, a „Vallomás tizenöt művészről" jut eszünkbe. Egyrészt azért, mert hét mesterünket (Barcsay, Bernáth, Czóbel, Ferenczy Béni, Márffy, Pátzay, Vedres) mindkét mű szerepelteti, de sokkal inkább azért, mert mindkét szerző könnyed, csevegő, belletrisztikus hangnemben kívánta bevezetni az érdeklődő olvasót, számottevőbb művészeink műhelyébe, hogy ezáltal a nagyközönség közelebb kerüljön a modern művészet világához.

Csakhogy amíg Kassák könyve e célkitűzést ragyogóan teljesítette, ez már kevésbé mondható el Czeizing és D. Fehér munkájáról. Mégpedig a hiba D. Fehér szövegében van, amely igen egyenetlen színvonalú, sok benne az általánosság („Medgyessy szobrairól szavakkal keveset lehet elmondani. Meg kell ismerni azokat"; Márffy, Edvi-Illés és Mikus egyaránt a „míves mester" megjelölést kapták), akad benne – a szót kedvezőtlen értelmében használva – újságírói színeskedés („Domanovszky győzelemre vitte a magyar színeket"), ízlésbeli lapszus (Malvin tekintélyes méretű, pucér hátsó felének „Színházi Élet"-stílusú emlegetése a 94. oldalon.)

Kisebb-nagyobb tárgyi tévedésektől sem mentes a könyv. A 82. oldalon azt olvashatjuk, hogy Ferenczy Béni Nagybányán született. A valóság az, hogy Szentendrén. A 88. oldalon az áll, hogy Ferenczy Béni Petőfi-szobrát szülővárosában állították fel. A tény az, hogy Gyulán áll a szobor. A 23. oldalon azt találjuk, hogy a szentendrei művésztelep 1920-ban alakult meg. Nem így van: 1928 januárjában.

Sok egyéb megállapítás is megalapozatlan, történetietlen. Ferenczy Béni Petőfijétől nem azért „idegenkedtek az emberek, – mint D. Fehér írja – mert a nagy lelket robusztus, erős testben képzelik el . . ." Nem is „idegenkedhettek" az emberek e nagyszerű szobortól, ui. Ferenczy Béni mester munkája hosszú-hosszú időn keresztül nem is került a publikum elé. Az „idegenkedő emberek" az 1950 körüli éveknek a művészetet dogmatikusan értelmező kultúrpolitikai vezetői voltak. Ezeknek az esztendőknek művészet- és irodalompolitikai tévedései (Bartók, Derkovits erősen „fenntartásos" elfogadása stb.) ma már köztudottak; miért olyan tapintatos Fehér Zsuzsa, s miért titkolja, hogy a Ferenczy-szobor véka alá rejtéséért is e szellem a felelős? Márffyról szólva is hasonló eljárást követ a szerző. A festő „Almaszüret" című kompozíciója „nem keltett megfelelő visszhangot, egy másféle kifejezési mód bűvöletében éltünk akkor" – írja. Akik ennek a „bűvöletében éltek", megint csak azok voltak, akik Ferenczy Béni Petőfijét nem engedték a nyilvánosság elé kerülni, egyidejűleg viszont Felekiné Gáspár Annynak Kossuth-díjat juttattak „A füttyös kalauznő" című képéért. Molnár C. Pálról szólva azt mondja D. Fehér: „A felszabadulás után egy ideig azoknak, akik korábban nagyobb támogatást élveztek vissza kellett vonulniok." Molnár C. Pálnak azonban aligha ezért kellett visszavonulnia, hiszen Rudnay Gyula, Kisfaludi-Strobl Zsigmond, Szőnyi István is elég nagy támogatást élveztek 1945 előtt (mindegyikük tulajdonosa volt az akkori legmagasabb kitüntetéseknek, a Corvin-koszorúnak, ill. a Corvinláncnak), s a felszabadulás után is megmaradtak művészeti életünk élvonalában. Arról volt Molnár C. Pál esetében szó, hogy az ő piktúrájának manírossága, üressége, mondain divatossága lett „démodé" 1945 után . . . D. Fehér Zsuzsa gondosan felsorolja a tárgyalt művészek kitüntetéseit, rendjeleit. A Lipótvárosi Kaszinó díja, aranyérem, ezüst diploma, ilyen díj, olyan medália, – olvashatjuk. Tudva azt, hogy sem a felszabadulás előtt, sem az 1950 körüli időkben nem csupán és nem mindig a valódi művészi érdemek alapján jutottak a kitüntetések, feleslegesnek érezzük annyi teret szentelni ilyen mellékes dolgoknak. Nem az érmek, hanem az időtálló művek tesznek kiválóvá egy művészt. Márffy Ödön nem volt Kossuth-díjas, mégis nagyobb alakja a magyar művészetnek, mint a kötetben szereplő jónéhány festő, szobrász.

A kötet nyomdatechnikai kiállítása kifogástalan. Czeizing Lajos legtöbb fotoportréja igen jól sikerült.

*

A „Művészek" című kötetnél sokkal szerényebb kiállítású munka Körner Éva füzete („Magyar művészet a két világháború között"), mégis erről sokkal nagyobb örömmel számol be a recenzens. Alapos tárgyismeret, biztos kvalitásérzék, a koncepció átgondoltsága, a stílus tömörsége jellemzik a mindössze 70 oldalas kis könyvet. Körner a korszak legtartalmasabb, európai mértékkel mérve is kiemelkedő művészeinek Egry t, Medgyessyt, Derkovitsot, Ferenczy Noémit és Vajda Lajost tekinti, s szép – oeuvre-jük lényegét megragadó jellemzést ad róluk. A Körner által megkülönböztetett megbecsüléssel tárgyalt Vajda Lajos (1908–1941) munkássága a szélesebb közvélemény előtt sajnos kevéssé ismeretes (augusztusban a Jelenkor közölte két szép rajzát); gyűjteményes kiállítást kellene végre rendezni alkotásaiból, monografiát kellene kiadni róla, hogy tisztázódjon Vajda valódi helye és jelentősége. Így eldőlne az a kérdés, hogy ez a harminchárom esztendőt élt művész csupán torzót hagyott-e hátra, nem jutva el a szintézisig (mint ezt a Gresham-kör esztéticista tagjai mondották és mondják,) avagy a magyar művészet egyik legtisztább, legoriginálisabb, legátszellemültebb mestere volt-e, akinek életműve olyan festőkre gyakorolt mély hatást, mint Bálint Endre és Szántó Piroska.

Körner felvázolja a kor művészetének főbb vonulatait (Kassák és Moholy-Nagy konstruktivizmusa és az evvel rokon funkcionalista építészek – a pécsi születésű Breuer Marcell Lajos, Fischer József, Major Máté – köre; Berény-Bernáth-Szőnyi kifinomult, szubtilis posztimpresszionizmusa, „posztnagybányai" lírizmusa; Aba-Novákék olasz orientációjú neoklasszicizmusa; Korniss, Martyn Ferenc s még néhány más művész szürrealista és non-figuratív irányú munkálkodása; Derkovits és a szocialista művészcsoport piktúrája), – alig beszél azonban az alföldi festőkről. Rudnay, Tornyai, Fényes, Koszta összesen 9 sort kaptak, Nagy István pedig egyet sem. Igaz, hogy a sorozat egyik korábbi füzete (Genthon I.: Magyar művészet a századforduló idején) foglalkozott munkásságuk első periódusával, minthogy azonban tevékenységük jelentős része a 20-as, 30-as évekre esik, így mellőzésük hiányérzetet kelt. Bizonyos szubjektív értékelésektől sem mentes a tanulmány: Medveczky Jenő vértelen lombik-piktúráját érzésünk szerint túlbecsüli Körner, ugyanakkor túl éles kritikai hangot üt meg azokkal a Gresham-művészekkel szemben, akik – bár kétségtelenül voltak korlátaik – mégiscsak a humanizmust védték az antihumanizmus éveiben, az emberi és művészi szabadság pártján állva . . .

A kötetkének – ha egy-két részletkérdésben nem is tudtunk a szerzővel maradéktalanul egyetérteni – végül is avval a jóleső érzéssel értünk a végére, hogy okos, tájékozott, új megállapításoktól vissza nem riadó, a művészeti irodalmunkban gyakori provincializmussal szakító, művészetünket az egyetemes művészeti fejlődéshez hozzámérő írást fejeztünk be.

Dévényi Iván

Gábor Jenő rajza

JELENKOR

MAGYAR KÖNYVTÁR
FOLYÓIRATTÁR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT
1963 · 12

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

VI. évfolyam 12. szám 1963. december

TARTALOM

DÉRY TIBOR: G. A. úr jegyzetei (regényrészlet) – – 1107
SERFŐZŐ SIMON: Psalmus Hungaricus (vers) – – 1114
TAKÁCS IMRE versei – – – – – – – – – – 1115
SIMOR ANDRÁS: Mi őrzi majd, hogy jártam itt? (vers) – – – – – – – – – – – – – – 1116
GULYÁS JÁNOS: Séta az időben (novella) – – – – 1117
KÁROLYI AMY: A harmadik ház (vers) – – – – 1120
BIRKÁS ENDRE: A kutya (novella) – – – – – 1126
TAKÁTS GYULA versei – – – – – – – – – 1132
VIDOR MIKLÓS versei – – – – – – – – – 1133
HATVANI DÁNIEL: Nyárutó (vers) – – – – – 1134
SZÁSZ IMRE: Utazás a gyerekkorral (novella) – – – 1135
Yoruba népdalok (*Keszthelyi Tibor* fordításai) – – – 1142

HORIZONT

CSORDÁS JÁNOS: A Szabó- és a Siket-ház között – 1145

MŰVÉSZET

PILINSZKY JÁNOS: Különös beszámoló egy különös bemutatóról – – – – – – – – – – – – – – 1151
SZABÓ SÁNDOR: Két új dráma egy régi témáról – – 1152
MIHALIK ZOLTÁN: Theatrum 1962 – – – – – 1154
TAXNER ERNŐ: A modern színpadkéről – – – – 1156

VITA

MIHALIK ZOLTÁN: A művészi valóság – – – – 1159
PINTÉR ZOLTÁN: A művészet tárgya, forrása – – 1164

JEGYZET

RÓNAY GYÖRGY: Úti jegyzetlapok – – – – – 1170
KARDOS TIBOR: Emlékezés a Batsányi János Körre 1177
Ötéves a Jelenkor *(Kassák Lajos és Kodolányi János levelei)* – – – – – – – – – – – – – – – 1181

SZÉLJEGYZET

F. KOVÁCS FERNC: Glossza a glosszáról gúnár ügyben – – – – – – – – – – – – – – – – – 1184
VARGA IMRE: Párbeszéd – – – – – – – – – 1184
VOLLY ISTVÁN: Jugoszláviai csárdásdalok – – – 1185
BERTÓK LÁSZLÓ: Mégiscsak tolvaj – – – – – 1186

SZEMLE

HORVÁTH ZSIGMOND: Somlyó György: A költészet évadai – – – – – – – – – – – – – – – – 1188
B. NAGY LÁSZLÓ: Galambos Lajos: Keserű lapu – 1189
BENEY ZSUZSA–FODOR ANDRÁS: Csanádi Imre: Ördögök szekerén – – – – – – – – – – 1191
SERES JÓZSEF: Bóka László: Nandu – – – – – 1197
SZŐDY SZILÁRD: Simor András: Tereld a felhőket 1198
Beküldött könyvek – – – – – – – – – – – – – 1199

RAJZOK

BORSOS MIKLÓS – – – – – – – 1119, 1125, 1131, 1141
NAGY ISTVÁN – – – – – – – – – – – – – – 1183
SIMON BÉLA – – – – – – – – – – – – – – – 1200

Szerkeszti:
TÜSKÉS TIBOR
főszerkesztő

BERTHA BULCSU, CSORBA GYŐZŐ, LÁZÁR ERVIN, PÁKOLITZ ISTVÁN

Jelenkor. A Baranya megyei Tanács lapja. Megjelenik havonta

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók: 24. Telefon: 13-05. Szerkesztőségi órák: kedden és csütörtökön 18—19 óráig. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadóhivatal: Dunántúli Napló Lapkiadóvállalat. Pécs, Hunyadi János u. 11. Telefon: 55-91, 50-00. — Egyes szám ára 6,— Ft. Évi előfizetés díja 72,— Ft. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest, V. József nádor tér 1.) Egyéni előfizetési csekkszámla száma: 61 068. Közületi előfizetési csekkszámla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.
Felelős kiadó: Braun Károly

63-5359 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

DÉRY TIBOR

G. A. ÚR JEGYZETEI

(Részlet)

G. A. úr útijegyzetei, melyeknek egyik részlete alant olvasható, véletlenül kerültek birtokomba. Bár mind különc tartalmuk, mind kissé modoros stílusuk ellen sok jogos kifogást lehetne felhozni, úgy vélem egy-egy részletét – de végeredményben tán az egész jegyzetanyagot is – hiteles adatai s megbízhatósága miatt a közönség ízlésének és erkölcsi érzékének veszélyeztetése nélkül nyilvánosság elé lehet bocsátani. A történelem tanúsága szerint az emberiség egyik legkedvesebb szórakozása, hogy gondosan megvizsgálja tapasztalatait és szüntelenül okuljon rajtuk; tán ezek a jegyzetek is valamennyire hozzá fognak járulni e hasznos időtöltéshez.

Az útleírás közvetlenül az első világháború után keletkezett, amikor is G. A. úr – bizonyára indokolatlan dölyfből – hátat fordított a civilizációnak és egy számunkra ismeretlen földrész nagy kiterjedésű fővárosában telepedett le. Ha ítéletében meg lehet bízni, e város még Londonnál és New Yorknál is nagyobb, jóllehet jelentős része rom, vagy legalább az volt G. A. úr ott tartózkodása idején és rokonszenves lakosai kevés gondot fordított arra, hogy akár házaikat, akár önmagukat megvédjék a pusztulástól, sőt! De ne vágjunk elébe a történetnek! Tény, hogy G. A. úr sok különös szokással találkozott X. városában s ezeket részletesen s tiszteletreméltó tárgyilagossággal jegyezte fel mindaddig, amíg maga is a város veszélyes vonzásába nem került s menekülni volt kénytelen, hogy el ne szédüljön. Hogy mi lett további sorsa, nem tudom. Európába való hazatérése után – jegyzetei itt kerültek kezembe – alighanem még egyszer visszautazott X-be, hogy folytassa vagy lezárja egy ottani szerelmi ügyét.

A jegyzetek 1957-ben kerültek a kezembe, három évet fordítottam rá, hogy sajtó alá rendezzem őket.

Vaksötét volt a szobában, amikor G. A. felébredt. Érezte, hogy ki van pihenve; alighanem 24 óráig aludt egyfolytában s újra ráesteledett. Gyomra is ezt bizonygatta, olyan éhes volt, mint aki 24 órája nem evett. Szellemi pihentsége mellett heves türelmetlensége is tanúskodott, mellyel kikívánkozott az őt körülfogó éjszakai sötétségből, az ágyból, a szobából. Minden érzéke elfoglaltságra vágyott. Mint minden egészséges fiatal embernek, aki először ébred fel idegen városban, vidám kíváncsi várakozás zsongott az idegeiben, mely alig várta, hogy kilégülhessen. Idegen környezetbe került, mely ismeretlen szokásaival és modorával ellentmondásra ingerelte, G. A. mielőbb meg akarta vizsgálni, hogy ítéletet mondhasson róla. G. A. hajlamos volt hosszas tűnődésekre, niggadt, körültekintő megfontolásra, de nem tudott meglenni határozott állásfoglalások nélkül. Ha valamiről nem volt véleménye, úgy érezte magát, mint aki iszapra lépett.

A szobában vaksötét volt. Az éjjeli szekrényen hiába tapogatódzott, nem talált lámpára. Az éjjeliszekrény egyébként sem látszott éjjeliszekrénynek, lapjának felülete nagyobb volt, mint amennyit az ágyban ülve körül lehetett tapogatni. G. A. nem emlékezett a szoba berendezésére, sem arra, hogy miképp került ágyba; úgy látszik, féleszméletlen állapotban botorkált be a szobába. Mindössze annyi rémlett fel emlékezetében, hogy mielőtt lefekhetett volna, több, véget nem érő hosszú folyosón haladt át, melyeknek egy része erősen, másik része csak homályosan volt kivilágítva s hogy a portás hosszan habozás és több sikertelen ajtónyitási kísérlet után, melyeket kimerítő magyarázatokkal látott el, végülis bevezette egy szobába, melynek berendezéséből G. A. csupán az ágyat látta meg; a megvetett ágyat. Hogy a lámpa mikor, s hogyan aludt ki a szobában, arra már nem emlékezett.

Felállt s mind a két kezét kinyújtva, elindult a sötétben. Az ágy mellett álló bútordarab alighanem egy nagyobb fajta asztal volt, melyet éjjeliszekrény helyett toltak az ágya mellé. Alighogy kikerülte, egy másik asztalfélének ütközött, melyen szintén nem állt lámpa Olyan sötét volt, hogy a tárgyaknak még homályos körvonalai sem látszottak. G. A. egyenes irányban továbbhaladt: a falat igyekezett elérni, amelyen aztán körbe tapogatózhatik, amíg el nem jut az ablakhoz. Néhány óvatos lépés után újra belebotlott valamibe, ami azonban csak a térdéig ért; lehajolt s végigjárta tenyerével: megint egy üres sima felületet talált, mely négy rövid lábra támaszkodott, alighanem poggyásztartó volt. Minthogy a szállodaszobákban rendszerint a fal mellett szokott állni, G. A. előrehajolva körbelengette karjait, de keze sehol sem ütközött ellenállásba. Megkerülte a poggyásztartót, továbbment, vigyázva, hogy el ne térjen az eredeti iránytól. Szeme nem szokta meg

a sötétséget, amely olyan sűrű volt, amilyet a természet nem, csak az ember tud létrehozni; nemcsak hogy nem látta a tárgyakat, de meg sem érezte jelenlétüket, melyet általában a szilárd testeket körülfogó teltebb, idegesebb levegőréteg jelezni szokott a közeledő emberi testnek. Hátranézett, majd lassan körülhordozta tekintetét, sehol a leghalványabb derengés! A látóhatár a szemébe húzódott. Újra felemelte lábát s előrelépett. Nem tudta eddig, hogy az ember sötétben hamar elszédül. Úgylátszik valamilyen rendkívüli tágas szobában szállásolták el, mert még mindig nem ért falat, noha már nem kevés idő telt el azóta, hogy elindult az ágytól. Az anyaméhben nem lehet ilyen sötét, gondolta G. A., s ott jobban tájékozódik az ember! Lassan rakta a lábát, egyiket a másik elé, miközben karjaival ide-oda kaszabolt a levegőben. Úgylátszik, egy különlegesen nagy vagy legalább is hosszú szobában helyezték el, mert számítása szerint már legalább nyolc-tíz métert tett meg egyenes irányban s még mindig nem ért a szoba végébe. Újra hátranézett: a sötétség úgy fogta körül, mintha többé nem akarná kiengedni. Előrelépett, a combja ismét valamilyen bútordarabnak ütközött. Megtapogatta: még egy asztal volt. Ezen sem állt lámpa. Tovább ment. A következő lépésével megint csak egy asztalhoz ért, már a negyedikhez. Egy asztalraktárba került? Az asztal mögött egy ágy állt. Nyilvánvalóan kétágyas szoba volt, jól felszerelve asztalokkal. Tenyerével belelapogatott az ágyba, egy dunyhához ért, egy gyűrött takaróhoz. Hirtelen visszatántorította a kezét: a lepedő még meleg volt. Az a képtelen gondolata támadt, hogy még egy ember tartózkodik rajta kívül a szobában, s csak néhány pillanat múlva értette meg, hogy hosszú felfedező útja során visszaérkezett saját ágyához. Körben forgott, anélkül, hogy falat ért volna. Megállt s hallgatódzott: a legkisebb nesz sem vált ki a sötétségből. Egyedül volt a szobában.

Ezúttal ellenkező irányban indult el, az ágya mellé tolt asztal mentén. Néhány lépés után el is ért az ablakhoz, de az ablaknak nem volt kilincse. Nem találta meg a redőny hevederét sem, sem másfajta szerkezetet, amellyel az ablak külső borítását fel lehetett volna nyitni. Az utcai lámpafénynek egyetlen sugara sem hatolt át az ablakon. Tovább haladt a fal mentén, egy sarokhoz ért, befordult, kinyújtott keze egy szekrénynek ütközött, ezt megkerülte. Noha a szuroksötétségben semmit sem látott, nem húnyta be a szemét. A sötétség a térnek egy ismeretlen kiterjedése. Egyensúlyérzéke bizonytalan volt. Újra egy ágyhoz ért, de ez nem volt megvetve s asztal sem állt előtte. Tehát mégis kétágyas szobába került. Az volt az érzése, hogy már órák óta vándorol a szobában. Néhány gyors lépést tett előre, végre elérte az ajtót. Rögtön lenyomta a kilincset, kinyitotta. Ugyanolyan földalatti sötétség fogadta, mint amilyenben eddig gázolt.

– Mi tetszik? – kérdezte egy vidám női hang.

G. A. állva maradt az ajtóban. – Bocsánat – mondta – azt hittem, ez az ajtó a folyosóra nyílik.

– Nem történt semmi baj – mondta az üde női hang nagyon kedvesen. – Még nem aludtam.

– Még egyszer elnézését kérem – mondta G. A. s behúzta az ajtót.

Újra elindult a fal mentén. Ha nem hagyja el a falat, másodszor már nem tévedhet el s előbb-utóbb eléri a folyosóajtót. A folyosón nyilván égnek a lámpák, de ha történetesen ott is sötét volna, az ajtó mellett a szállodai szokásoknak megfelelően bizonyára talál csengőt, amellyel felriaszthatja a szobalányt vagy a szobapincért. Egy újabb szekrényhez ért, emögött egy kereveténéléhez, amely nyilván a sarokba volt állítva s rézsút kinyúlt a szobába, mellette ismét egy asztal állt. G. A. a kereveten áthajolva, kitapogatta a sarkot, hogy el ne tévessze az irányt, majd megkerülte az asztalt, ismét a falhoz érkezett. Ezen az asztalon sem állt lámpa. Még nem szokta meg a sötétséget, amely úgylátszik megszokhatatlan volt, még mindig nem tudott különbséget tenni a szeme elé tartott keze s az üres levegő között. Ha mozdulatlanul állt, semmilyen levegőáramlatot nem érzett a szobában, amelyből a falnak valamilyen részére vagy nyílására lehetett volna következtetni. Tovább tapogatódzott. Ez már a harmadik fal volt, amelyet végigkutatott, a kilincstelen ablakkal szemben lévő fal. Hosszabbnak rémlett, mint amaz, de talán csak azért, mert itt nem állt bútor, egy újabb asztalt kivéve, amely azonban talán csak egy varróasztalka volt, vagy apróbb útiholmik, vagy virágvázák vagy egyéb dísztárgyak elhelyezésére szolgáló kényelmi bútordarab. Lámpa nem volt rajta. Közvetlenül mögötte megint egy sarok következett s néhány lépéssel odébb egy ajtó. G. A. végigtapogatta az ajtó két oldalát, de nem talált csengőt. Abban már nem kételkedett, hogy a folyosó is sötét, különben valamennyi fény mégiscsak beszivárgott volna alul vagy felül az ajtóréseken, bármilyen pontosan csukódnak is az ajtószárnyak.

Megnyomta a kilincset, az ajtó kinyílt. Sötétbe nyílt.

– Mi tetszik? – kérdezte egy női hang.

G. A. megdöbbenve hallgatott.

– Tessék? – mondta a női hang nagyon kedvesen. – Mi tetszik?

– Igazán nem tudom már, hogy kérjek bocsánatot – mondta G. A. – Másodszor keltem fel...

– Még nem aludtam, uram – mondta a női hang a sötétben. – Ágyban fekszem, de még nem aludtam el. Korán van még alváshoz, ha ugyan nem nagyon fáradt az ember.

– Mégegyszer bocsánatot kérek – mondta G. A., kezét a kilincsre téve.

– Egyébként hogy érti azt, hogy másodszor kelt fel? – kérdezte a női hang.

G. A. egy pillanatig hallgatott. – Nem ide nyitottam be néhány perccel ezelőtt?

– Nem hiszem, uram – mondta a női hang. – Nem hiszem, hogy ide nyitott volna be. Úgy tudom, egész idő alatt ébren vagyok s bizonyára meghallottam volna, ha benyit. Ferenc, ugye még nem aludtam?

– Azt hiszem, még nem aludtál – mondta egy férfihang a szoba másik végéből. – Úgy emlékszem, én sem aludtam még el s ha az úr néhány perccel ezelőtt benyitott volna, bizonyára meghallom. Lehet, hogy valamilyen másik szobában járt.

– Lehet – mondta G. A. – Mindenesetre bocsánatot kérek.

A sötétben recsegés hallatszott, mintha valaki felült volna az ágyban. – Nyugodtan maradhat – mondta a női hang. – Még amúgy sem alszunk.

– Maradjon, uram – mondta a férfihang. – Megjegyzem, nekem olyan könnyű az álmom, hogy szinte alig érzek különbséget az ébrenlét s az alvás között. Holnap reggel például már könnyen el lehetne velem hitetni, hogy ezt a mostani beszélgetésünket álmomban folytattuk. Mi következik ebből? Az, hogy ön az előbb esetleg tényleg ide nyitott be, én azonban aludtam s azt álmodtam, hogy nem hallom.

– Én meg úgy vagyok – mondta a női hang – hogy gyakran elszundikálok s nem tudok róla. Felébredek s megesküszöm rá, hogy le sem húnytam a szememet.

– Az úr hozzám nyitott be – mondta vidáman egy női hang. G. A. háta mögött. A vaksötétben persze nem lehetett látni a beszélőt, de a hang nyilvánvalóan G. A. szobájának túlsó széléről jött, feltehetőn másik szomszédja szobájából. – A zár nem jól csukódik s az összekötőajtó magától kinyílt, ezért vagyok bátor beavatkozni a beszélgetésbe – folytatta túlsó női hang. – Ide nyitott be az 518-as szobába.

– Az 518-as szobába? – mondta az innenső női hang. – De hiszen abban mi lakunk ketten, a férjemmel.

– Tévednék? – A túlsó női hang kedvesen, vidáman elnevette magát. – Pedig megesküdnék rá, hogy az 518-asba költöztem be. Kétszer is megnéztem a számot, hogy el ne tévesszem az ajtót.

– Alighanem mégis csak eltévesztette, asszonyom – mondta az innenső férfihang, jóízűen nevetve. – Mert mi ugyan nem az 518-asban vagyunk megszállva, ahogy a feleségem tévesen állítja, hanem az 541-esben, de ebből mi következik? Az, hogy ön két szobával arrébb vagy az 543-asban vagy az 539-esben fekszik most. Aszerint hogy jobb felé vagy bal felé haladnak-e a számok. Feltételezem, hogy az ágyból beszél?

– Onnét – mondta a túlsó női hang. – Ezek szerint én most egy idegen szobában fekszem?

– Vagy mi! – kiáltotta az innenső női hang jókedvűen, s ismét hangos nevetésbe tört ki. – Mert amikor az este hazajöttünk, jól megnéztem a számot az ajtón: az 528-as volt.

Újra nevetés hallatszott; ezúttal egy férfi s egy nő nevetett. – Az előbb 518-ast mondott – kiáltotta az üde női hang a harmadik szobából.

– 518-ast?

– Azt – hangzott G. A. háta mögött a sötétből. – 518-ast.

– Akkor tévedtem – mondta az innenső női hang. – 528-ast akartam mondani.

A sötét szobák visszhangoztak a nevetéstől. – Zavarban vagyok – mondta restelkedve a női hang a harmadik szobában. – Elnézésüket kérem, de úgy érzem, elpirultam. Most már csak közös szomszédunk segíthet rajtunk, ha megmondja a saját szobaszámát. Legyen szíves, uram!

– Sajnálom, nem tudom megmondani – felelte G. A. – Nem néztem meg a számot.

Egy pillanatra csend lett a három szobában, G. A. hangjának érezhető ingerültsége mintha megriasztotta volna jókedvű, beszédes, új ismerőseit. – Olyan fáradt voltam tudniillik, hogy a szememet sem bírtam nyitva tartani s 24 óráig aludtam egyfolytában – tette hozzá mentegetődzve.

– 24 óráig? Fogadja szerencsekívánatainkat, uram – mondta a férfihang. – Akkor tán jobb volna, ha ön is ágyba feküdnék s úgy folytatnók a beszélgetést.

G. A. összébbhúzta mellén az ingét. Még mindig egyformán sötét volt mind a három szobában. – Köszönöm, már ki vagyok pihenve.

– Istenem – mondta félig sóhajtva, félig nevetve az innenső női hang – hogy tudjak én most elaludni, amikor esetleg másnak az ágyában fekszem?

– Azt könnyen meg lehet tudni, hogy másnak az ágyában fekszik-e – mondta G. A. elsimítva a hangjából kikívánkozó önkénytelen bosszankodást.

– Hogyan, uram? – kiáltotta kíváncsian a női hang. – Hogy lehet azt megtudni, hogy nem foglaltam-e el valaki másnak a helyét?

– Mondja meg, gyorsan, uram! – kiáltotta a harmadik szobában is türelmetlen vidáman a kellemes női hang.

– Úgy, hogy meggyújtjuk a villanyt – mondta G. A.

Meglepett csend állt be. G. A. egyidő múlva megértette, hogy baklövést követett el, alighanem valamilyen ismeretlen udvariassági szabály ellen vétett. Mezítláb volt, egész teste libabőrözött a hidegtől, de még csak fel sem öltözhetett, mert nem tudta hová hányta el ruháját. – Én

már meggyújtottam volna, ha tudnám hol a kapcsoló – mondta. – Mennyivel kedélyesebben beszélgethetnénk, ha világos volna!

Senkisem felelt. – Bocsássa meg a kérdést, ön még nem lakott ebben a szállodában? – kérdezte a férfihang egyidő múlva.

– Nem – mondta G. A. – Nem tudna útba igazítani, uram, hogy hol találom meg szobámban a villanykapcsolót?

– Azt hiszem, sehol – mondta a férfihang kisvártatva. – A szobákban tudtommal nincs kapcsoló, gondolom, az önében sincs. Ez persze csak feltevés, mert elképzelhető, hogy önt kivételesen egy olyan szobába szállásolták el, ahol kapcsoló is van. Tudtommal, a miénkben nincs.

– Jobban mondva – tette hozzá a női hang – ha az 528-asban vagyunk...

– Illetve az 541-esben – javította ki a férfihang.

– Ha tehát az 541-esben vagy az 528-asban vagyunk – folytatta a női hang s újra elnevette magát, mint egy gyerek, aki nem tud betelni újonnan kapott játékával – ha abban a szobában vagyunk, egyszóval, amelybe eredetileg beköltöztünk, akkor nincs kapcsolónk. S magának, kedvesem? – kiáltotta hangosabban a harmadik szoba felé. – Magának van?

G. A. háta mögött, a harmadik szobában az üde, kedves női hang is küszködött a nevetéssel. – Hát ha az 518-asban vagyok most, ahol az első éjjel aludtam, akkor nekem sincs – mondta. – Ha viszont az 539-esben vagy az 543-asban vagyok, ahogy tisztelt férje mondja, akkor nem tudom, hogy van-e vagy nincs, mert az este hazajövet nem néztem körül.

– A poggyászáról azonban megtudhatta volna, hogy a saját szobájában feküdt-e le vagy egy idegen szobában? – mondta G. A. szinte akarata ellenére, a logika ellenállhatatlan szenvedélyétől hajtva, jóllehet már a mondat legelején érezte, hogy megint tapintatlanságot követ el. – A poggyászomról? – felelte az üde női hang hirtelen elkomolyodva. – Nincs poggyászom.

A sötétségben, mely mind a három szobában egyformán áthatolhatatlan volt, más hang nem hallatszott, mint olykor az egyik vagy másik ágynak a recsegése vagy egy sodrony csikorgása. Az utcáról sem hallatszott be semmilyen zaj. Sötétben jobban lehet érezni a szagokat: a szobából, amelynek küszöbén állt, G. A. orrát időnként meg-megcsapta a foszlányokban kilebegő dunyhaszag s az emberi bőr éjszakai kigőzölgése. Nyilvánvaló volt, hogy szomszédjai csak tapintatból nem intéznek hozzá kérdéseket. – Külföldről érkeztem – mondta G. A. – még nem ismerem az itteni szokásokat.

A női hangok nem jelentkeztek, a férfihang is hallgatott. – Ha valamilyen felvilágosításra volna szüksége, uram – mondta az utóbbi egy idő múlva – szíveskedjék csak kedvére kérdezősködni, akár egész éjszaka is rendelkezésére állunk. Sem én, sem a feleségem nem vagyunk álmosak. Itt talán más szokások vannak, mint külföldön s bizonyára szükségét érzi annak, hogy megismerkedjék velük.

– Fején találta a szöget, uram – mondta G. A.

– Istenem, külföldi! – kiáltotta elkésetten a női hang a harmadik szobában s kedves hangja majd kipukkadt a gyermekes kíváncsiságtól. – Még sohasem láttam külföldit!

A másik nő is magához tért meglepetéséből. – Én sem láttam még – kiáltotta.

– Most nem látnak – mondta G. A. – Sajnos, én sem Önöket.

– Arra kérem, uram, nézze el a hölgyek gyermekes, de érthető kíváncsiságát, melyet e megjegyzéseik napnál világosabban elárulnak – mondta a férfihang s érezni lehetett mögötte az önérzetes, bár udvarias férfimosolyt. – Az igazat megvallva, még én sem láttam külföldit, mert ritkán vetődnek errefelé, 20–30 évbe is beletelik, amíg egy-egy megtisztel látogatásával s azt is csak kevesen ismerik meg közülünk. Rendkívül szerencsésnek tartjuk mind a hárman, hogy ebben a megtiszteltetésben részesülhetünk.

– Mind a négyen – mondta udvariasan egy újabb férfihang G. A. háta mögött. Ez megfordult, de a koromsötétben semmit sem látott. – Az 518-asban fekvő hölgynek a férje vagyok – folytatta a hang. – Megjegyzem, csak az érthetőség kedvéért nevezem a szobát 518-asnak, vagy ha úgy tetszik 539-esnek vagy 541-esnek, ahogy nagyrabecsült szomszédaink elkeresztelték, mert a szobának a száma valójában az 502-es. Nem tesz semmit, kérem, azért megértjük egymást. Eddig azért tartózkodtam a társalgástól, mert aludtam. Most szerencsére felébredtem, ennek ellenére még ágyban maradok, ha megengedik.

– De ha aludtál, akkor honnét tudod, hogy a szobaszámokról beszéltünk? – kiáltotta nevetve a túlsó női hang.

– Fúj Kornélia – felelte a hozzátartozó férfihang – hogy lehet valaki ilyen tapintatlan! Amikor a szobaszámokról folyt a szó, még ébren voltam, utána aludtam el. Épp azért aludtam el, mert nem birtam tovább hallgatni gyermeteg tévedéseid sorozatát, melyekhez éppoly makacsul ragaszkodtál, mint a hálókabátkád ügyében elfoglalt álláspontodhoz.

– A hálókabátkát hagyjuk! – mondta a túlsó női hang durcásan.

Az ismerős szobában mind a két ágy megreccsent. – Folytatnám, uram – szólalt meg az innenső férfihang. – Mint ahogy említettem, a szobákban nincs kapcsoló, legalább is tudtommal nincs. A szobák elsötétítéséről, illetve kivilágításáról a szálloda központi villanytelepén gondoskodnak. Sö-

tétedéskor rendszerint eloltják a lámpákat, bizonyára azért, hogy biztosítsák a vendégek nyugodt éjszakai pihenését. Felhívom a figyelmét arra, hogy a „rendszerint" szót használtam, mert olykor feledékenységből vagy valamilyen más okból nem kapcsolják ki az áramot s ilyenkor egész éjjel égve marad a villany.

– Égve marad? – kérdezte G. A. – Hát mikor gyújtották meg?

– Reggel – felelte a férfihang. – Gondolom azért, mert akkor már feltehetően senkit sem zavar.

– Külföldön nem így van, uram? – kiáltotta kíváncsian az üde női hang a harmadik szobában.

– Ne kíváncsiskodj, Kornélia! – morogta a hozzátartozó férfihang. – Most nem rajtunk van a kérdezés sora, hanem természetesen tisztelt vendégünkön. Ha ő külhoni szokásokról tájékoztatni kíván bennünket, majd módját ejti.

– Reggel általában meggyújtják a villanyt – folytatta az innenső férfihang – bár megesik, hogy valamilyen okból ez is elmarad. Ilyenkor aztán megtörténik, hogy rákövetkező este a kezelőtiszt elfordítja a főkapcsolót abban a hiszemben, hogy eloltja a villanyt a szobákban, holott épp ellenkezőleg, akkor gyújtja meg.

– S nyilván ilyenkor áll elő az a szokatlan helyzet – mondta G. A. – hogy éjjel ég a villany, nappal pedig el van oltva?

– Úgy van – mondta az innenső férfihang. – Azért közlöm mindezt, uram, mert úgy látom, hogy még nem ismeri behatóan az itt dívó szállodai szokásokat. Nyilván arról sem tud, hogy az éjszaka folyamán, feltéve hogy a lámpák el vannak oltva, kétszer-háromszor néhány percnyi időre meggyújták őket, hogy a vendégek kielégíthessék természetes testi szükségleteiket a szobában rendelkezésre álló alkalmatosságon. Sajnos, néha megesik, hogy az embernek, órák hosszat kell várakoznia, míg erre alkalom nyílik. Ez sok pajzán tréfálkozásra ad alkalmat, főképp fiatal házasok között.

– Külföldön ez is másképp van? – kiáltotta kíváncsian a női hang a harmadik szobából.

– Kornélia, már megint kotnyeleskedsz? – hangzott fel rögtön a túlsó férfihang. – Úgy látom, illetlen kíváncsiskodásodban is éppoly konok vagy, mint a hálókabátkád dolgában.

– Hagyjuk már azt a hálókabátkát! – mondta a fiatal, kellemes női hang, gyerekes kedvesen bosszankodva. – Úgy sincs igazad, akármit mondasz is.

– A folyosón is sötét van? – kérdezte G. A.

– Természetesen – mondta az innenső férfihang. – Jobban mondva csak feltételezem, hogy sötét van, biztosat nem tudok mondani uram, mert kimenni nem lehet a folyosóra. Az ajtó kívülről be van reteszelve, s rendszerint csak reggel nyitják ki, bár megesik, hogy a reggeli nyitás is elmarad s csak délben vagy délután vagy csak másnak reggel húzzák el a reteszt.

G. A. néhány pillanatig hallgatott. – Ezért nincs az ablakon sem kilincs? – kérdezte. – De mi szükség van ezekre az óvatossági rendszabályokra?

Még mielőtt a férfihang válaszolhatott volna, a női hang a harmadik szobában magával ragadó ellenállhatatlan fiatal kacagásba tört ki, még a sötétség is fényt és árnyékot kapott nevetésétől. – A múltkoriban két nap egymásután nem nyitották ki az ajtót – kiáltotta – s mi két teljes napig ültünk a sötét szobában, mert ráadásul a villanyt sem gyújtották meg reggel, s majd hogy éhen nem haltunk a férjemmel.

– Kornélia, állj le! – mondta a túlsó férfihang. – Mi most külföldi látogatónk jogos tudásszomját kívánjuk kielégíteni s ennélfogva...

– Fel ne hozd megint a hálókabátkát! – mondta a női hang.

– Miféle hálókabátkáról van szó, ha meg nem sértem? – kérdezte az innenső női hang.

– A női hiúság – mondta a túlsó férfihang – megbocsátható gyöngeség fiatalabb személyekben, sőt némely esetben dicséretes is lehet, főképp, ha tekintetbe vesszük, hogy a nők nem a mi kedvünkért, hanem egymás bosszantására öltöznek. De ha valaki egy rózsaszínű hálókabátkát horgol magának abban a meggyőződésben, hogy általa vagy benne bizonyos előnyökhöz jut, melyeket itt most nem kívánok részletezni, úgy egy szót sem lehet szólni ellene, sőt az ember bizonyos csodálattal adózik a természet gyermekesen bájos fajfenntartó igyekezetének. Folytatom. Ha a rózsaszínű hálókabátkát horgoló ifjú teremtés munka közben egyszerre rádöbben arra, hogy valamilyen okból már nincs kedve a tervbe vett ruhadarabhoz és hirtelen se szó, se beszéd félbehagyja a munkát vagy elbontja, amit eddig végzett, úgy részemről ez sem találkozik ellenvetéssel. Ám mit szóljon az ember, ha a szóbanforgó személy, kedvét elvesztvén, mégis befejezi művét, azaz a rózsaszín hálókabátkát, de már azzal az elhatározással, hogy az utolsó horogöltés után, az egészet szétszedi? Senki nálam nem lelkesebb hive annak, hogy csak olyan alkotásokat fejezzünk be, amelyeknek hasznát, értelmét, kellemét világosan látjuk, hogy úgy mondjam az utolsó öltésig vagy kapavágásig s hogy akár az utolsó előttinél is sajnálkozás nélkül azonnal hagyjunk fel az egésszel, ha elvesztettük beléje vetett hitünket. A torzó híve vagyok. Nem tudunk tökéletesek alkotni... De most engedelmükkel kifulladtam.

– Jaj be jó – kiáltotta a túlsó női hang visszafojtott nevetéssel.

– Ha azonban az utolsó előtti kapavágásnál elvesztettük hitünket – folytatta a férfihang, ügyet sem vetve a közbeszólásra – akkor úgy vélem, kegyetlenség önmagunkkal s ildomtalanság embertársainkkal szemben, hogy fenntartsuk a munkánkba vetett hit hamis látszatát. Összefoglalom rendjénvaló, hogy valamit elvégzünk, mert azt hisszük, szükségünk van rá, de utána megsemmisítjük, mert úgy látjuk, hogy fölösleges... Bár a megsemmisítéshez is sok szó fér!... De ha már előre tudjuk, hogy fölösleges, akkor minek csináljuk?

G. A. hátranézett; a hang után ítélve úgy rémlett neki, mintha a férfi felháborodásában felkelt volna az ágyából s most az ajtóból beszélne. A sötétség azonban oly sűrű volt, hogy még egy fehér hálóing lebbenését sem lehetett volna észrevenni. A szobában egyre hidegebb lett.

– Úgy érzem, helytelen volna, ha ebből nem vonnám le a szükséges lélektani következtetéseket – mondt a túlsó férfihang.

– No ugyan! – kiáltotta bosszankodva a hozzátartozó női hang. – Miféle következtetéseket?

– Mint a férfiak általában, azt hiszem, ön túlságosan határozott, uram – mondta az innenső női hang.

– Tiltakozom – kiáltotta a túlsó férfihang.

– Elnézését kérem, lehet, hogy tévedek – mondta az innenső női hang. – De úgy látom, nem vet számot az élet határtalan lehetőségeivel. Tisztelt felesége most valamilyen okból talán azt hiszi, hogy a rózsaszín hálókabátka nem fog neki tetszeni, mire elkészül. De ugyanakkor az is megfordul a fejében, hogy hátha téved s a kabátka mégis meg fog felelni ízlésének. Hogy ismerhetné az ember jövőjének szeszélye változatait?

– Mégegyszer tiltakozom, asszonyom, az ellen a vád ellen, hogy határozott volnék – mondta a túlsó férfihang, méltósággal, de rendkívül udvariasan. – Ön nem ismer engem.

– Miféle lélektani következtetéseket akarsz te levonni? – kiáltotta újból bosszankodva a túlsó női hang.

– Kornélia – mondta a férfihang – ha az ember előre tudja, hogy az amit csinál, fölösleges, és kicsinyes rendszeretetből mégis megcsinálja, ez olyan lelki kötelmekre vall, melyeket én nem bírok elviselni.

– De kedves szomszédom – mondta az innenső férfihang, aki ezúttal először avatkozott bele a vitába – hogy lehet azt biztosan tudni, hogy az embernek van-e kedve valamihez vagy nincs kedve? Még a jelenre vonatkozólag is nehezen megválaszolható kérdés, hát még a jövőre nézve.

– Egyetértek – mondta a túlsó férfihang. – Teljes egyetértésemet juttatom kifejezésre. De az a körülmény, hogy a szóban forgó fiatal teremtés napok óta percnyi pihenés nélkül dolgozik művén, azt látszik bizonyítani, hogy van hozzá kedve. Semmi kifogásom ellene. Másrészt azonban az a körülmény, hogy ugyanez a fiatal teremtés napok óta azt hajtogatja, hogy mihelyt befejezi a munkát, el fogja bontani, azt látszik bizonyítani, hogy még sincs hozzá kedve. Milyen következtetésekre juthatunk ezek alapján? Ha nincs kedve a kis rózsaszín hálókabáthoz, s mégis dolgozik rajta vagy ha van hozzá kedve, s mégis elbontja, mindkét esetben oly tudatos önkínzást, sőt önpusztító szándékot vélek észlelni, mely jóval túlhaladja a megengedett mértéket.

– Ugyan, ugyan, nem kell mindjárt a legrosszabbra gondolni, uram – kiáltotta az innenső női hang.

– Hátha csak játszik azzal a gondolattal, hogy szét fogja szedni? – mondta az innenső férfihang.

– Már engedelmet kérek! – kiáltotta a túlsó férfihang, reszketve a felháborodástól. – Tegnap sem nem ebédelt, sem nem vacsorázott, csak hogy az esti villanyoltásig elkészülhessen a kabátkával s holnap rögtön elbonthassa.

– De hátha csak magához a munkához volt kedve, nem az eredményhez? – krédezte az innenső férfihang. – Már többízben hallottam olyan emberi cselekedetekről, melyeknek nem világosan felismerhető okok, sem céljuk nem volt, csak maga a folyamat okozott örömet.

– Ezt a lehetőséget azért vagyok kénytelen elvetni – mondta a túlsó férfihang – mert több alkalommal fültanúja voltam annak, hogy a szóban forgó fiatal személy munka közben azt sóhajtotta: bár már a végére érnék! vagy: hát már sosem készülök el vele! Egy alkalommal még szitkozódott is.

– Hogy én szitkozódtam? – kérdezte megrettenve a túlsó női hang.

– Kedves szomszéd – mondta az innenső női hang izgatottan – úgy látom, nemcsak az a gyöngéden mérlegelő bölcs határozatlanság hiányzik magából, mely nélkül nem lehet boldogulni az életben, de attól félek, ahhoz sincs ereje, hogy megtagadja meggyőződését. Előadásából arra kell következtetnem, hogy már napok óta ragaszkodik hozzá. Elnézést kérek a merész következtetésért.

– Ön nem ismer engem, asszonyom – mondta a túlsó férfihang, remegve az izgalomtól. – Úgy gurulok, mint egy labda. De mit tegyek, ha falnak ütközöm?

– Ne egymást figyeljük, kedves barátaim! – mondta az innenső férfihang, melynek rezgésein már szintén észre lehetett venni tulajdonosa mindjobban fokozódó érdeklődését. Úgylátszik, valamennyien annyira belemelegedtek a vitába, hogy végkép elfeledkeztek a sötétben, az ajtófélfának

támaszkodó G. A.-ról, jóllehet ez megismerkedésük első percében szemlátomást teljesen lekötötte figyelmüket. – Azt ajánlom – folytatta az innenső férfihang – hogy egyelőre folytassuk a kérdés elvi vizsgálatát s csak ha már meguntuk – ami előreláthatólag nem egyhamar fog bekövetkezni – térjünk rá a vitatkozók nem kevésbé érdekes személyi tulajdonságaira. Tehát: azt kérdem, vajon nemcsak azért készítette-e el kedves szomszédnőnk a kis rózsaszín hálókabátot, hogy ismét szétszedhesse?

– Ez volna a természetes – felelte a túlsó férfihang fokozódó izgalommal. – De ennek a kedvező feltevésnek ellentmond az a körülmény, hogy mindenképp be akarta fejezni a munkát, még a legszükségesebb napi étkezésekről való lemondás, azaz nyilvánvaló önsanyargatás árán is. Miért nem szedhette volna szét már akkor, amikor még hiányzott pl. az egyik ujja?

– Ez igaz – mondta az innenső női hang – ez meggondolandó.

– De hátha csak a teljesen kész hálókabátka felbontása okoz neki örömet? – mondta az innenső férfihang.

A harmadik szobából olyasféle zaj hallatszott, mint amikor valaki öklével egy dunyhába csap.

– Ez az! – kiáltotta rekedten a túlsó férfihang – ez az!

– Miért olyan izgatott, uram? – kérdezte az innenső női hang kíváncsian. – Mire következtet ön ebből?

– Bűnös vagy legalábbis beteges hajlamokra, asszonyom! – felelte a túlsó férfihang. – Szíves engedélyükkel azonban előbb igyekszem lehiggadni, mielőtt folytatnám. Kornélia, te is csillapodj, kedvesem! Vegyél be egy nagy evőkanál valériánt!

A belső női hang ebben a pillanatban keserves sírásra fakadt. – Nem veszek be – zokogta.

– Ahogy jónak látod – mondta a belső férfihang.

A három sötét szobában csend lett. – Sejtem, hogy ön mire céloz – mondta az innenső férfihang egyidő múlva. – Az ön feltevése szerint kedves felesége nem azért horgolta a hálókabátkát, hogy viselhesse, amit ön elnézne neki, sem azért, hogy szétszedhesse, ha elkészült vele, amit ön helyeselne, hanem pusztán annak a kétes örömében, hogy elkezdjen valamit, amit befejezhet, s befejezhessen valamit, amit elkezdett. Ezt ön a közfelfogással egyetértésben természetesen kárhoztatja.

– Úgy van – mondta a túlsó férfihang elfuliadva. – Mert ebből a rögeszméből, mint már említettem, olyan bűnös vagy legalábbis beteges hajlamokra vagyok kénytelen következtetni . . .

– Elnézését kérem, hogy félbeszakítom – mondt az innenső férfihang. – Ön ízig-vérig gyakorlati embernek látszik, kedves szomszéd, s a problémák általános elméleti vizsgálata talán nincs ínyére. Talán, mondom, s ezzel a magas emberismerete s életlátása iránt táplált kételyeimnek igyekszem illő kifejezést adni. Így vagy úgy, mindenképp arra kérem, hallgasson meg néhány futó megjegyzést, melyek a hálókabátka ügyét az ön éleselméjű, gyakorlati megfigyelésein túl elméletileg is szeretnék körvonalazni. Mellesleg megjegyezve, nyilván nem kerülte el figyelmét, hogy ön az imént az emberi gondolkodásnak egy régi, megoldatlan, s ezért alapjában véve érdektelen problémáját vetette fel. Hogy tehát fölöslegesen el ne nyújtsuk vitánkat, csak a magam álláspontjának a rövid felvázolására szorítkozom.

– Csak fejtsd ki bőven, Ferenc, hogy jól megértsék, mielőtt elálmosodnak! – kiáltotta az innenső női hang.

– Folytatom – mondta a férfihang. – Minthogy azon a véleményen vagyok, természetesen a kellő fenntartásokkal, hogy az emberi élet nem eredményekben, hanem folyamatokban fejezi ki magát, azt tartom, hogy minden, ami egyszer elkezdődik életünkben, be is fejeződik, akár eléri előre kitervezett alakját, akár nem. Ha valamire azt mondjuk, hogy félbehagytuk, bátran azt is mondhatjuk rá, hogy befejeztük, mert lezárult az a lelki folyamat, amely cselekedetre indított; ha nem zárult volna le, akkor továbbcselekedtünk volna. Amivel nincs kedvünk tovább foglalkozni, azt abbahagyjuk, tehát ami abbamaradt, az be van fejezve. Csak a teljesség kedvéért említem meg azt a feltevést, hogy nem külső kényszer folytán, kedvünk ellenére hagyjuk abba, amit elkezdtünk; az ilyen eset tudtommal a mai emberi társadalomban nem fordulhat elő. Hogy egy példával világítsam meg eszmémet – tegyük hozzá, a magam számára is –: ha kedves felesége csak egyik ujját készíti el a hálókabátkának, az ugyanúgy be van fejezve, mintha két ujjal látta volna el, mert mindkét esetben pontosan addig a pillanatig dolgozott rajta, amíg a munkára serkentő lelki folyamat véget nem ért benne. Mi következik ebből? Megdől Önnek az a feltevése, ha szabad magam így kifejezni, hogy beteges vagy bűnös hajlamból fejezte be a kabátkát, pusztán rendszeretetből, a befejezés kedvéért. S ugyancsak szétfoszlik az a nyilván hitvesi szeretetből táplálkozó súlyos gyanúja is, hogy csak önkínzásból fejezte be; hisz ugyanennyi joggal azt is állíthatná, hogy önkínzásból kezdte el. Végül, hogy a kabátka keletkezésének egész folyamatában kedve ellenére vett részt, épp az a tény cáfolja meg, hogy elkezdte és befejezte a folyamatot, mert ha nem akarta volna elkezdeni, nem kezdi el, s ha abba akarta volna hagyni, abbahagyja. Elnézésüket kérem, hogy az érthetőség kedvéért eszmémet határozottabb formába öltöztettem, mint amilyen a meggyőződésem. Lehet, hogy mindennek épp az ellenkezője igaz. Szíves engedelmükkel azonban tovább megyek

s folytatom a „befejezés" illetve „befejezettség" fogalmának elméleti tisztázását. Minthogy reggelig bőven van időnk...

Ebben a pillanatban mind a három szobában kigyúlt a villany. A hirtelen erős fénytől G. A.-nak káprázott a szeme, önkénytelenül behúnyta. Körülötte egyszeriben zűrzavaros lárma, kiáltozás, furkosás, női papucsok csattogása hallatszott. Orra előtt becsapódot taz ajtó, majd egy keskeny résnyire újra kinyílt, a résben egy idősebb férfifej jelent meg. – Mint említettem – mondta érezhető sietséggel – az éjszaka folyamán a szálló igazgatósága a vendégek kényelmére udvarisságból olykor felgyújtja a villanyt. Azt ajánlanám, használja fel ön is gyorsan az alkalmat, mert néha már egy perc múlva ismét eloltják. Utána folytathatjuk.

– Köszönöm – mondta G. A. – Le fogok feküdni, fáradt vagyok.

– Az kellemes, de veszélyes állapot, uram – mondta a férfi. – Ha az ember fáradt, hamarabb megbocsát önmagának.

Serfőző Simon

PSALMUS HUNGARICUS

Kodály Zoltánnak

Ma tömörek a szivek,
méltó ünnep van itt,
érzitek az ábitatot, a hangok ölelkezéseit,
ahogy felzúgnak most mibennünk,
mint a kigyulladt házak, melyeket lobogtat,
hordoz végtelenül a szél
látjátok az északi hegyeket,
bátyáink azok,
elcsavarogtak egyszer a nagy virradatok alatt,
a pusztákat, érzitek,
a hófuvások földjein
vonuló fákat, faluszéleket;
az éjszakák hatalmas folyópartjain
suhogó hold-nyájfuvallatok,
a csüggedetlen kórust,
látjátok,
érzitek,
méltó ünnep van itt,
áldott föltámadás a szívben,
mely megkönnyebbedett a hit legnehezebb súlyát
magához ölelve,
érzitek őt,
tudatát,
hogy reménytelenül és pontosan
hitte minden küzdelmek és bűnök,
tántorgások csüggedt szédületében is
értünk-való helyét,
a megpróbált életet,
melynél nincs nagyobb csapás,
itélet,
és igazság!

Takács Imre

A TÓ ŐSSZEL

Kimúlt a szép nyár minden madara.
Sugár-baját már nem fésülgeti
zöld nádasokban a reggeli nap.

Takarja már a ködde l szégyenét,
mégis, mint lánytest, érdes illatával
csábít a víz, a hajlat és a hegy.

Eveztünk és a nyár is csobogott.
Fordult a táj a kőnehéz hegyekkel,
szitakötők és lepkék tánca közben.

Röpült a hinta két fürdés között,
barátom angol költőket idézett,
s barackot ettünk a fűzfák alatt.

A partközelben állt egy kisfiú,
bokáig érő vízből messze nézett.
Labdák, fejek, aranyhíd, égi béke!

Kimúlt a szép nyár minden madara.
Hűs reggelen kigyullad még a harmat,
s magába néz az ólomszürke tó...

JÁTÉK VAGY

Sose látom meg arcodat,
elfödi sápadt, hosszúfülű álarc.
Bot-torony lett fejdíszed,
könyvek fölött, ábrándok fölött állasz.

Kecskerágója testedet,
bicskafaragta melled két gyümölcsét –
leszáll az este – elfeded,
sötétségbe vonod a comb szemérmét.

Hajnalban a Nap idenéz,
rossz álmomból engem is fölébreszt;
kötelességek szégyenét –
ruháimat veszem föl, s téged nézlek.

Fárasztott becsület, dolog,
megilletne immár a játék.
Nyugalmas tájra indulok,
ős fák alatt takar be keskeny árnyék.

Sose látom meg arcodat!
Gyors jelek közt szép nők ágyéka villan.
Játék vagy. Élők keblei
éltetnek álmaimban.

Simor András

MI ŐRZI MAJD, HOGY JÁRTAM ITT

A pálmafa mások fölé
borítja holnap ágait.
Hullám mossa el a nyomot a parton.
Mi őrzi majd, hogy jártam itt?
Ott a kocsma „El proletário",
a rumot narancslével keverik.
Itt hallgattam az emberek
pergő mondatait.
Talán emlékszik rám a néger,
aki beszélgetett velem:
„– Tú eres compañero? Sí." –
nem vagyok idegen.
Kezemben könyv. Úszik a délelőtt.
„A tenger olyan volt, mint egy folyó." –
Kolumbusz szólt így a partok előtt,
ezen tűnődtem, a hirtelen zápor
elkergetett az óceántól,
menedéket ad az építkezés,
munkás kiabál a lányoknak: „– Inkább
bőrig áznak, de nem jönnek be, így hát
nő nélkül maradunk..." Hatalmasat
nevet. A pálmák között szél szalad.
Miről beszéljünk? Az eső eláll.
„– Hasta luego." A vacsora vár
a közös étteremben,
a pléhtányérba gyorsan mérik ketten
a szokásos rizs és májadagot,
csupán a gyomrom fanyalog,
szemközt velem a kis vietnami
vizet tölt előzékenyen,
„ i chino, chino!" – kiabálják neki
a kisfiúk a népes tereken.
Együtt jöttünk haza tegnap este,
anyanyelvén ismerős indulót
dúdolt, a néger lány az úton
nevetve utánunk futott,
már hárman háromféle nyelven
énekeltük a régi dalt,
így lépkedtünk az éjszakában
a nyújtózó pálmák alatt.
Nyomunkat szellő hordja el,
ám ugyanaz a dal
indul holnap új kikötők felé
a Karib-tenger hullámaival.

Kuba, Varadero, 1963.

GULYÁS JÁNOS

SÉTA AZ IDŐBEN

A vonat kattogva rohan, olyan zajjal, mintha rossz zár nyelvét csavargatnák. Az ablakon túl egyhangú táj suhog a rohanástól, akár a vessző.

Hazautazom. Tíz év után. Meghalt a bátyám. Végre nem ellenkezhet az asszony. Tíz éve élek külön anyámtól. Megnősültem, mikor felkerültem a városba. Az asszony eddig nem engedett haza.

Anyám egyszer volt nálam, egy évre az esküvő után, egy havas, téli napon, egy délelőtt. Akkor sérthette meg az asszonyt. Én nem voltam otthon. Azóta anyám nem jött hozzánk. Az asszony nem engedett hozzá.

Kisírt, piros szemmel fogad a régi topolyafák alatt az állomáson. A fák egymást karolják, mintha ők is várakoztak volna, anyám kendőjét igazgatja az álla alatt. Megyünk a falu felé. Előttünk számolatlanul szórja ejtőernyőseit a pitypang, nézem az utat, mint egy másik világban folyó háborút. A falu felett zavarosan úszik az ég. Szél fúj.

Bátyámat még aznap eltemettük. Egy hetem van a visszautazásig.

Évek óta először nem csinálok semmit. Anyám mindent elintéz. Az asszonyt, ha nyaralni voltunk a szabadságom alatt, én szolgáltam ki, vittem a pongyoláját, a szatyrát, kentem a vajaskenyeret a homokban, a Balaton partján, meg a gyerekekre vigyáztam. Most nem csinálok semmit. Ülök az udvaron, vagy a házban az ablak mellett és nézem a száraz délutánokat. Az udvar kicsi, poros, túlsó sarkában vékony malac visít. Anyám szegény, apám kubikos volt. Nekem jobb fejem lett, többre vittem. Már az iskolában is jól számoltam.

Délelőtt alszom, délután nézem az udvart. Múlnak a napok.

Mind valószínűtlenebb minden. Hogy hogy kerültem én ide? Csak azzal, hogy itt születtem? Nagy fehér lepkék lebegnek a száraz füvek felett. Még egyszer sem esett az eső.

Sütött a nap és a sárgás akácfák között verebek zajongtak. Ott ment el a fehéren világító napsütött falak előtt. Hallottam a nagy csendben az órák ketyegését végig a házsoron, mindenhol. Kerékpárt tolt az úton. Hosszú, vékony combjai, és ahogy mozgott a fara a szűk szoknyában, előre, hátra, ahogy ugráltak a mellei a sovány, keskeny válla előtt a sárga pullóverben, ahogy táncoltak egymásnak hátatfordítva, hosszan, súlyosan, tömötten, a feje, a fekete haja, az arca ahogy felém fordult. Hogy lángolt a nap. Milyen fiatal még mindig. Tudom, hogy nagylábú fekete ember túrja szét a mellét röpködő galambok között esténként a tayan végén. Tanyai asszony lett.

Elment, csak a falak világítanak vakítva tovább. Mozdulatlan minden, tyúk kiabál egy távoli udvaron. Puha, meleg szél fujja át a délutánt. Ott állok a kerítés mögött sokáig. Utána szerettem volna menni.

Nyugtalan, ideges vagyok. Egész nap álltam a kerítés mögött, néztem az utcát. Az este, mint egy lassan csukódó kapu, mindig elzárja a világosságot. Nem tudok mozdulni, csak fogom egy másik ajtónak a kilincsét, az udvarajtóét. Szégyelem magam. Anyám sem hívott aznap vacsorázni. Csak ül a ház előtt és kavarja az ölében az olvasója szemeit, mintha fekete kukoricacsövet morzsolt volna le, és csak néz maga elé a földre, nem mozdul. Egy-egy eperfa-levél száll elvétve az udvaron. Félek, hozzá megyek lassan és leülök mellé. Tudtam én eddig is, hogy nem ér az életem semmit.

Lustán, elégedetten mászkál a nap fent a nagy, meleg, szürke égen, mint valami öreg, kövér pók a padláson, láttam gyerekkoromban eleget. Tegnap a szomszédból jött át az asszony hozzánk. Túrót hord be a tanyáról a piacra csütörtökön. Anyámnak is hozott, a megmaradtat, olcsóbban. Ezzel járja a házakat.

Órákig ülök magamban a nyitott ablak mögött, nézek magam elé, aztán nézem a derült, közönyös napot délután az asztal túlsó végén, mikor elém kerül. Dobálom magam elé a szavakat az asztalra, hallgatom a csengésüket, hogy ne kerüljenek hozzá a hamisak, csak a valódiak.

Néha mint egy barátságos, meleg, ismeretlen nyári este zuhan rám a pillantása, néha meg ingerült vagyok, szégyenkezem, hogy másokkal látom. Nem vagyok még öreg. Ő olyan, mint az öregek. Mindenkit szeret. Ravasz, mint a kotlóstyúk. Irigylem mindenkitől, mégis a másik pillanatban meg nem kellene semmiért. Olyan néha, mint a száraz forróság, mint száraz tavaszokon a betanût, könyörtelenül eltűnő és másoknak néha mégis kiszolgáltatott. Láttam tegnap is, hogy megölelték a szomszédban. Miért nem tudok hát szabadulni tőle?

Ülök az ablaknál, míg sötét nem lesz. Az ablak előtt az akácfák virágai remegnek súlyosan, fehéren, a zavaros langyos zöld között, mint az aludtejdarabok, eső esett. Meleg az este, végtelen, távoli minden az égen. Kezem a rádió gombját csavargatja, de csak zúgást hallok a készülékből. Hoztam egy rádiót anyámnak. Zenét szeretnék hallani. Szeretem.

Olyan se nem meleg, se nem hideg száraz este van. Szeretek ilyenkor egyedül csavarogni a házak között, a tereken. Csendesen elnézem, hogy égnek a lámpák. A tanácsház előtt járok újra. A háború után még két évig voltam itthon. Van a falunak egy tanácsháza, a tanácsház előtt a piactér, a piactér túlsó oldalán vendéglő, balra templom. A tanácsháza előtt sétáltunk hónapokon át, ha esett az eső akkor is, mialatt fejünk felett az eget keresztül-kasul fújta a szél. Néztük, hogy sötétedett és elkezdtek égni a lámpák az ablakokban. Szél fújt majdnem mindég. Az ablakok mögött emberek, azok, akik már nem akartak semmit. Asszony feküdt melléjük, ha elaludtak a lámpák és egymásba bújtak mint a párnák a párnahuzatokkal, és csak feküdtek az ágyon, mint a dunyhák, meg a párnák. Nagyobb lányaik még forgolódtak egy ideig a szoba túlsó sarkában, egyedül, aztán ők is elaludtak. Majd később ők is összefekszenek valakivel. Nyáron csirkét ettek vasárnaponként mindig, ez már hozzátartozott az életükhöz, mint a déli harangszó, hétköznap meg krumplit, meg babot, és dolgoztak. Bennük már nem volt nyugtalanság. Hatvan éves korukban kezdtek halni, otthagyták egymást, meg az imakönyvet a nagy szobában, öregségében mindegyik vallásos lett, itthagyták az ipartestületet, meg a fröccsözést, a téli disznótorokat, meg a almafákat a kertben, befekteték őket a fekete koporsókba, kimosott ingben, kikefélt fekete ruhában, sápadtan, gyorsan nőtt szakállal. Az utcákon, amiken ők csak átmentek néha, fújt a szél, por szállt, vagy novemberben finom szemerkélő eső hetekig, télen meg hó, mi meg sétáltunk ide-oda, legtöbbször a tanácsház előtt. A tanácsház előtt piactér, a piactéren túl a vendéglő, balra a templom, köröskörül az iparosok, meg a kántor, a patikus, a postás, meg a volt főjegyző háza.

Nem akartunk összefeküdni a nagyobbik lányaikkal. Nem tudom mit akart velünk az élet, honnét vette az utasításait számunkra, de mi csak sétáltunk ide-oda a poros, vagy havas, vagy a csillogó, esős utcákon nyugtalanul és beszéltünk, beszéltünk türelmetlenül vágva egymás szavába és türelmetlenül várva egymást ha egyedül voltunk, hogy hallja valaki más is, amit mondunk, beszéltünk arról, hogy mi mást akarunk és időnként felmentünk dölyfösen a gazdakör első emeletére vizelni. Ott volt vécé az emeleten is.

Összegyűltünk, aztán sétáltunk ide-oda az utcákon nyugtalanul, mert mást akartunk, szél fújt az utcákon és szenvedtünk, mert lányok jöttek velünk szemben és nem szólhattunk hozzájuk, mert szegények voltunk, meg nem is akartunk elhamarkodva leféküdni velük. Négy évig voltunk kint a háborúban, aztán négy évig hadifogságban. Bejártuk nyakig sárban a fél világot. Tudtuk, hogy seholsem élnek jól. Négy évig álltunk meredten a drót mögött. Gondoltuk, utána jobb lesz. Öt kiló ezüstöt hoztunk haza a frontról fejenként, mikor először voltunk itthon szabadságon, egy kolostorban találtuk. Háború alatt mindenki visz mindent az egész világon. Mi is vittük. Vitte a főhadnagy is. Nem tudom mi lett a többi néggyel. Én a városba kerültem.

Másnapra nagy szél kezdett fújni. Fájt a fejem. Nehezen múlt az éjszaka. Öt órakor kinéztem az ablakon. Világos volt már, de a hold még fenn lebegett az égen, fehéren, alig láthatón ott volt a szélfújt felhők között. Lent meg halványzöld fák, meg szürke elmosódott kövek, falak hevertek összevissza, a falu. A Dembinszky tér kettőbe lakunk. Este sohasem tudtam megmaradni itthon. Sétáltunk a tanácsháza előtt, az ma-

magasabban fekszik, onnét kiláthattunk, ha akartunk, akár a tejútra is, de nemigen figyeltünk rá. Dolgozni kellett volna, de még nem akartam. Háború után, az első nyáron még jó volt. A felhők fehérek voltak felettem, mert mindig sütött a nap, jó kalácsszag jött a kemencéből hajnalonként, anyám labdarózsát ültetett a ház elé, elnéztem hogy minden nap nagyobbak lesznek. Anyám négy tojást is megsütött vacsorára, aludni kellett csak és néha megnéztem a vásárt, meg a heti piacot, ha akartam, meg sétáltunk a tanácsháza előtt és vitatkoztunk, hogy mit tegyünk mégis.

Egy csütörtök reggel szóltam anyámnak, hogy felutazom Pestre és ott dolgozom. Azóta ott vagyok. Városba más, ott jobb.

Tulajdonképpen nekem sem volt nagy kedvem hazajönni.

Esténként átjár a szomszéd és kérdezgeti, hogy belépjen-e a szövetkezetbe, vagy ne. A városból jöttem, én mégiscsak jobban tudom, hogy mit akarnak velük. Nem nagyon válaszolok. Idegesít. Mit akarhatnak tőlük.

Anyám tejet melegít vacsorára. Kint az udvaron napról-napra nagyobbak az eperfalevelek. Alkonyodik megint. Vajjon hány nap van még? Egyik nap múlik a másik után.

Két nappal az utazás előtt egyedül talált itthon. Álltunk egymással szemközt és csak suttogtam feléje, nem tudtam megállni, azt hiszem, sírtam is. Ne bízd el magad, szükséged van rám, szombat van, ne bántsuk egymást, harangoznak, hallod? Szép a világ veled, olyan görcsösen mint a halál előtt. Emlékszel még rám? Ezután mindig vasárnap lesz.

Idegesen rángatta fejét és csak nézett ki az ablakon, nagyon megijedhetett. Lehet, hogy meg sem ismert.

Nem mozdulhattam. Tudtam, hogy anyám már a másik szobában áll. Be is lépett a szobába nemsokára. Ott talált az asztalra borultan sírva. Szégyeltem.

Az asszony várt, a Keleti pályaudvaron. A gyerekek sírtak, mert nem vett nekik kiflit.

A pályaudvar lépcsőjén végleg elhatároztam, hogy megveszem azt a másik lakást.

Nem szóltam róla az asszonynak. Lihegek mire felérek a harmadik emeletre, de egyébként sem beszélek sokszor vele.

A házat megveszem mindenképpen. Nem bírom már az emeleteket. Az a másik lakás igaz, hogy sötétebb, de nagyobb és a földszinten van.

Boros Miklós rajza

Károlyi Amy

A HARMADIK HÁZ

I.

Mint hold-kergette felhő,
elhagy életem két szép háza:
bárány-mennyboltu ifjúság
s éveim fojtó, villámló nyara –
Im, szőlőlevéllel koronázva,
akár a fürt a mustoskádba,
halálom tornácára lépek.

(A lépcső csal. Magasba kaptat,
de völgybe ér.
A mélyben makkot rágcsál az agg.
Az orra cseppen,
rőzsén üldögél.

Ó, hol a dél, a kalácsbél?
Karaj kenyérként elfogyott a nap.)

Ez a tornác még barátságos,
még fő a nap,
még forr a kő,
a holdtölte vászon-világos,
de a tücskök már éjjel sirnak,
szesszé bomlik a szilvaillat –
Ó, dolgok szineváltozása!

Jézus Krisztus ostyában szunnyad
ostyaszín sávok suhanása
kerek esztergált ég alatt
szemünkben folytatódik sávja
öregasszonyok hűvös nyála
szivárog az év kötényére.
Már csak a kérge van belőle,
karaj kenyérként fogy a nap.

II.

A gallyak végén alma hintáz
a gallyak végén körte hintáz

Az ifjúságnak viaszába
bebalzsamozva régi mézek –
kasban tízezer cella őriz:
rózsaszín viasz kisdedek
évek
és mézbe mártva vert fullánkok
régi tőrök és régi kések
el nem lankadó teljes szekfüt
burkol áttetsző üvegkéreg.

A gallyak végén alma hullik –

A viasz roppan
ó hulló gyümölcs meteorfénye
ég és föld közt süvöltő léte
ó a zuhanás gyönyöre!
Fiát a föld miként fogadja?
a hulló év mily völgybe ér le?

III.

Fésülködöm.
Az ágyam bontom.
Gondom, hogy hol a szennyes-számla.
S már megszámlálva
minden csontom.

Megszámozva a csigolyák
elébb ez utóbb amaz koccan
a csigolyák lánca szerteroppan
új fűzért vájnak lenn a porban

Az együttesből a csontzenéből
magános hang
a térd kiválik
a térdcsont
térdepelni vágyik
a föld alatt is térdepel

viasz-sárgán mint gyertya csonkja
foszforos fénnyel meglobogva
a térdcsont térdepelni vágyik
Hol a küszöb mely befogadja?

Ó hol a kő amire térdepeljek
amibe ágyat ásott ezredévek térde
égbe-rebbenő galambok fészke
Isten lépcsőjének szegélye
ó hol a kő

IV.

Mire meglaktuk az új lakást
és kibámultunk minden ablakán
és tükör függött mindenik falán
és ki-be jártunk minden ajtaján
(itt anyám jött be
ott ment el apám)
és gyertyát gyújtottunk és csillárokat
és üldögéltünk nagy képek alatt
s horkoltunk tömött dunyhák alatt –
s hogy a kép a csillár a dunyha
a pázsit az ének az élet
bőrünkké válva hozzánk tapadt –

egyszerre csak
a képek mélye megfeketedett
s a fényes-gyalult méz-szinű padló

felörvénylett a talpunk alatt.

V.

Kávéfoltos késvágta abrosz
az évek szárítókötelén leng életem
sokat mosott fakuló vászon
de arannyal gyémánttal ékszeres zászló
lobogva köszönt a halálom.

E lobogástól
(bazaltkörmök csattogása ezüst köveken)
mért retteg a szív?
hisz barátaid jönnek érted
kályhából kiszökik a tűz
csapból lágyan kilép a víz
mennyezetről lehajol a menny
kimért kuckódból fénybe mégy.

Kit Isten lépesméze hivogat
miért bozsog mint légyfogón a légy?

VI.

A harangzúgás stafétáját
egymásnak adják ékszer-tornyok
egyszerre indulnak el délben
s mint ünnepélyes jóbarátok
találkoznak a nyári légben.

Szent Péter kútja permet-fátylát
poros bőrünkre fujja ontja –

(nem üdit fel a szentelt harmat
hogyha korog a vándor gyomra)

Vándorok védőasszonya
sötét Mária aranyházban
menny és föld kátrány-királynője
villogó kegytárgy-skatulyában
síkos arany-lap köpenyedben
fagyos fémben és fagyos fényben
vesd ránk szemed
a harmat-tisztát

vándorok kérnek
prizmás szemmel
poros cipőben.

Ékszertonyok és ernyős gyászfák
a hét dombon
s a Corso Umberto-n víg harisnyák
az útszegélyen bimbós leander
sekrestyék alatt vörös kripták

Rómában is meghal az ember.

VII.

Herélőkés előtt az állat
ily kristály-nyugalomban állhat
így fényesedhet meg vak sorsa
nedves orral szinte szagolja –
A végzet fehér villámfényét
tapinthatod mint késnyelet.

VIII.

Ereszkedő függöny jégcsipkéin át
már csak egy illat lebben át
de jó a szag

Ereszkedő függöny jégcsipkéin át
már csak egy kacaj tör utat
de szép a hang

Ereszkedő függöny jégcsipkéin át
még egy érintés áttalál
de jó a kéz

A többi kinn marad
elrekesztve a fogható világtól
a lélek magára marad.

A korhadt tüzü fától elszakadva
új táj nem-fogyó fényeibe vágyol
mint ahogy levél rügyezik a fából
kizöldül tested kérgén: üde lélek
a bőr a hús pólyáit széjjeltéped
lángoló létrán nem fogyó fényben lépkedsz.

Gondold ó lélek
mily útra lépsz
a földretett illatos kalodából
mily útra lépsz
a dagadóra vetett meleg ágyból
fehér falakkal kibélelt szobából
mily útra lépsz

Ezen az úton nincs virág
ezen az úton nincsen ut
nincs fény és árny
nincs éj és nap
ez úttalan út maga a nap

lángoló létrafokain
lengő imbolygó gyertyavégek
szélfútt reszketeg fű-sereg:
lélek.

IX.

Csak a szerelem ehhez hasonló.
Sodrott gyöngyszín idegbogokból
sejtek fogyó-növő korall-szigetéből
száll fel a sötét gyöngéd kényszer.
Az állatok tekintetével mi lesz
mi lesz a rettegő és olvadó tükörrel
amiből csillag száll az ég felé
márciusi éjek éles hajnala.
Zöld barna sárga pikkelyek
élő fonalból kerek szőttesek
keserü mandulák ravasz mogyorók
csillámból vágott kajütablakok
mögöttük csobogó gyöngyház
habzó tengermély
ezüst-titok.

Sorsunk keréknyomába nyargalók
kocsikasunkra felkapaszkodók
piros ostorként értünk nyelvelők
utunkat gyomként színnel beszegők
félig növények
türelmesek
szavunkra bízott néma gyermekek
ha nem szólalunk
sodrott levélként sorsuk elzizeg.

Nem csak tű fokán juthatsz a mennybe
olykor egy állat
olvatag tükrü
rettegő tükrü
szeme ereszt be.

X.

Édes és rettenetes hónap
Eurydiké gyilkos hava
galambot költesz s viperákat
te duzzasztod a kecske tőgyét
s gyüszüvirágban gyüjtesz mérget.
Mézet
mézet hordozol szempilládon
gyantásan folyó sárga álom
lakik fenyőzöld tü-pillákon.
A serkedő ág lázban forr.
(Hüvös pincékben hűs a bor.)

Ilyen délben minden megeshet
a zsálya holnapra térdig ér
páratlan karú gyertyatartó
kék lángját röpteti a szél
ahány rét annyi oltár
virágos gyertyák füstje száll

édes és rettenetes hónap

tavalyi fű szemöldökében
megbúvik egy cikáda-pár.

Kígyóképű istennő
ölelésed csontot ropogtat
szemed smaragd villanására
fülemülék hullnak elébed
pettyes tojásokat iszol
de fuvolaszóra táncolsz
vonakodó dallam sikos derekad
lassul majd újra gyorsul az ének
elaggott szőlőtő is táncba kezd
ki véled pördül holtába pörög

szentek hitvallók segítsetek

édes és rettenetes hónap

a fuvolát ki fújta meg?

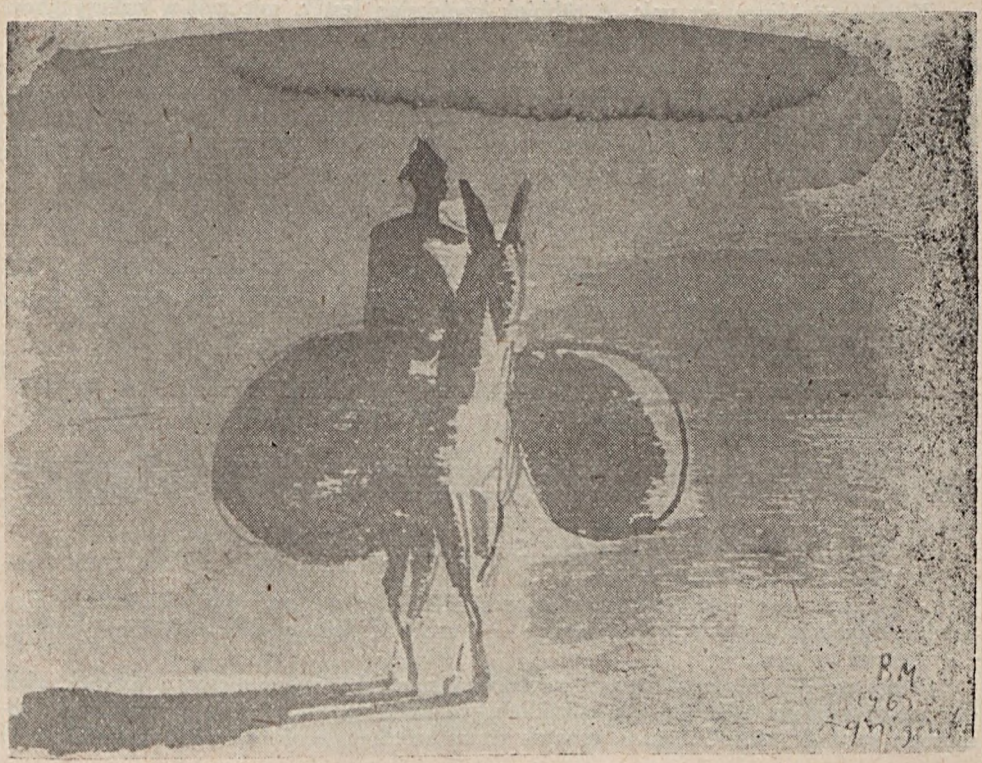

Borsos Miklós rajza

A KUTYA

Hogy került fel oda az Épülettervező harmadik emeletére az a nyeszlett, öregecske alak, tulajdonképpen teljesen érthetetlen volt. Kéregetőt, házalót nem igen engedtek be, s ez az idős ember valami ilyesminek látszott.

Simányi éppen jött ki a szobájából, hozta a negyedévi tervbeszámolót, hogy Gizivel legépeltesse, akkor toppant be. Kopott zöld lódenkabát lógott rajta, karján kosár. Betette maga után az ajtót, aztán levette zsíros vadászkalapját.

– Jó napot kívánok – mondta halkan, szerényen s megállt az ajtó előtt.

Simányi meg a többiek csodálkozva nézték, el is felejtettek visszaköszönni neki. Csak pár pillanat múlva kérdezte meg a kosfejű Gizi az írógép mellől.

– Kit keres?

A férfi belenézett a kosarába, szinte annak mondta:

– Hát úgy név szerint senkit, kérem... Volna két kiskutyám.

Gizi már pattant is fel, ment a kosaras ember felé. Simányi meg a többiek a szobában lassan követték.

Igen, két kis kölyök farkaskutya lapult a kosárban. Gizi ugrott, hívta be a többi kollegát a szomszéd szobából. Hamarosan már vagy tizen szorongtak a kosár körül. Kis lógás, munkaszünet. Kell az ilyesmi. Kutyavásár. Végre valami történik.

– Fajtiszták? – kérdezte az egyik építész.

– Azok, persze – mondta a lódenkabátos s az egyik kutyát nyakbőrénél fogva odamutatta nekik.

Kovács építészt hívták, annak van farkaskutyája, nézze meg ezeket itt a kosárban. Mintha már lett is volna vevő rájuk.

Kovács rövidesen ott volt. A többiek kíváncsian lesték, mit szól a kiskutyákhoz. Ez most nagyon fontosnak látszott. Kovács kopasz, hórihorgas férfi volt. Kivette az egyik kis ebet a kosárból és letette a padlóra. Az néhány pillanatig gyámoltalanul, szinte kábultan állt a szoba közepén, majd tett pár bizonytalan, próbálkozó lépést, aztán megindult a távoli cserépkályha felé, ott megtorpant és sietve elvégezte a dolgát. Amilyen kicsi volt, olyan nagy tócsa került oda a kályha mellé. Mindenki nevetett, kivéve a takarítónőt – mert akkor már ő is ott volt – s aki most morogva indult rongyért a W. C.-be.

A lódenkabátos meg odament a kutyushoz, elhelyezte a kosarában, s utána visszasomfordált megint az ajtó elé.

– Kiskutya, tetszik tudni, s meg volt illetődve – mentegetőzött, s most már valamivel otthonosabban érezte magát az építészeti irodában, mintha hetenkint járt volna ide kutyákat eladogatni.

– Fajtisztáknak látszanak? – kérdezte Gizi Kovács építészt.

– Nehéz azt így eldönteni. Ha az ember nem ismeri se az apjukat, se az anyjukat.

– Hát akkor persze nem lehet nehéz – vetette közbe vihogva egy fiatal mérnök. – Ha az ember ismeri...

– Akkor se olyan könnyű... Akkor is lehet hibájuk – magyarázta Kovács rosszkedvűen. Mit értenek ezek a kutyákhoz! Így nem lehet kutyát venni. Ki tudja, honnan valók? Lophatták is őket. Hallott már ilyet.

– Mennyibe kerülnek? – kérdezte Gizi a lényegre térve.

– 300 a kan, a szuka 200.

– Az nem sok – jegyezte meg Kovács halkan, szinte csak úgy magának. – Egy rendes kölyökért a dupláját is elkérik... – morogta, ahogy elment Simányi mellett. „Gyanús ez az egész."

Most csend lett a szobában. A takarítónő már feltörölte a tócsát, a többiek, akik pár perce zajosan-vidáman összecsődültek, valamiképpen csalódottan, majdnem szomorúan kezdtek szétszállingózni, mentek vissza szótlanul szobáikba, íróasztalaikhoz. A

lódenkabátos még állt mindig a helyén. Érezte, kellene valamit mondania, ügyesebben viselkedhetne, kínálgathatná portékáját. De tudja Isten, miért, ma nem jött ki hang a torkán. Pedig nem először házalt kutyákkal. Nem, nem lesz itt üzlet. Sejtette, ahogy belépett...

*

Amikor Simányi öt óra után a Gizi bevásárló táskájában mocorgó kiskutyával taxiba szállt, hogy hazavitesse magát, nem volt már olyan biztos benne, mint pár órával előtte, vajon valóban okos cselekedet volt-e megvenni ezt a kis állatot. Az járt a fejében, hogy soha életében nem volt kutyája. Se neki, se szüleinek. Az ember – mint ő is – ha elmúlt negyvennégy éves, nem kezd el operába járni, ha eddig megvolt e nélkül, nem próbálkozik pillangóúszással, s lehetne ezt még folytatni. Így van ez valahogy a kutyatartással is. Ha eddig nem volt kutyájuk, meglettek volna ezután is nélküle. Az életnek vannak ilyen titkos játékszabályai, amelyekhez józan embernek alkalmazkodnia kellene...

De aztán később, a Lánchíd tájékán, ahogy érezte a térdén nyugvó táskában a kis állat fészkelődését, más belátásra jutott, valamiféle kellemes bizsergés járta át a testét. Kutyája lesz. Még kicsi, de majd megnő. Az övé, Joláné, a feleségéé, meg Borié, a lányáé, aki két év múlva érettségizik s talán el is kerül hamarosan a háztól. Sohasem lehet ezt tudni ma a fiataloknál. Az építésznek ott a taxiban ez is az eszébe jutott.

Amikor hazaérkezett, Jolán kötött még a gépén az udvari szobában. Valamikor 1947-ben szerezte ezt a masinát. „Ha eddig megúszta, ezután se fog hivatalba járni". – mondogatta akkoriban rátartian. S köt azóta is. Voltak évek, amikor többet keresett, mint a férje. Mostanában valamivel kevesebb a munkája, de azért akadt még elég.

A férfi üdvözölte, majd kivette a kiskutyát a szatyorból s letette a földre. A kutya állt dermedten, el se vakkantotta magát, az asszony ott a gépnél mégis megfordult most, abbahagyta a kötést.

– Hát ez meg mi? – kérdezte.

– Kutya. Vettem.

Simányi azt is meg akarta említeni, hogy volt még nála pénz az elsejei prémiumból. Abból akarta megvásárolni a két gyapjútakarót, amit kinéztek maguknak a Röltexben. De aztán meggondolta magát. Vette és kész, mit magyarázkodjék.

A kutyus ekkor megindult, megcélozta magának a szoba egyik sarkát, odaügetett s elbújt a kisasztal alá.

– Hogy hívják? – kérdezte Jolán és nézett a kutya felé.

– Nem is tudom. Bizonyára nincs is még neve.

Az asszony felállt a gép mellől. A férfi nézte vastag lábát. Milyen kihívó cölöplába van. Ezt, úgy látszik, húsz év alatt sem lehet megszokni.

Jolán guggolt már a kutya előtt.

– Hogy jutott eszedbe kutyát venni? – kérdezte, de meg se fordult, nyúlt a keze a kutya után. Hangjában inkább meglepődés és kíváncsiság rezgett, nem korholás. Valamiképpen sehogyse volt jellemző férjére ez a kutyavásárlás.

– Mit tudom én, lehet, hogy pillanatnyi elmezavarban.

Az asszony simogatta a kutya fejét, szerette volna ölébe venni, de nem tudta, hogy tegye, hol fogja meg az állatot. Aztán a nyakánál fogva kihúzta az asztal alól. A kutyus nem engedelmeskedett a mozdulatnak, megvetette a lábát, félig fekve, csúszva került elő.

– Valami láda kellene meg fűrészpor – mondta Jolán, de akkor már elnyúlva hasalt a kutya mellett. – Meg nevet is kell majd adnunk neki.

Nemsokára Bori is hazajött. Hirtelen nyúlt lány volt; haja borzas boglya, szeme szülői tiltakozás ellenére is cleopátrásra volt festve. Ahogy beviharzott a lakásba, úgy tetszett, keze és lába szinte önálló életet élt, a végtagjai kapcsolata a törzsével elég laza. Amikor meglátta a kutyát, sikongani kezdett örömében.

– Szervusz Hugó, szia – lelkendezett, s ő bizony rögtön tudta, hol fogja, mit kezdjen a kis ebbel. Cibálta a farkát, gyömöszölte, a kölyökkutya meg vidáman kaffogott.

Bori ment el fűrészporért is. Bízzák csak rá, majd hoz ő. Ha nem kap, kerít homokot. Az apja meg felment a padlásra ládáért. Talált ott egy ócska kredencet, ami nem volt ugyan az övék, de ezzel most igazán nem törődhetett. Gyorsan kihúzta az egyik fiókot s vitte le boldogan...

*

Egy hónap múlva történt. Simányi az íróasztalánál ült, amikor belépett a szobájába egy hosszú lábú, szemüveges nő s letett eléje egy tervrajzot.

A férfi egy német építészeti folyóiratban lapozgatott. Szórakozottan nézett fel.

– Egyszóval holnap – mondta s a nőre mosolygott.

– Igen, holnap. Ahogy megbeszéltük – hangzott a válasz.

Az építész nyúlt a tervrajzért s elsüllyesztette az íróasztal középső fiókjában.

– Rendbe jött a gyomrod? – kérdezte a nő s könnyű szálú szőke haját babrálta. Őszi Zoltánnénak hívták, itt a vállalatnál általában csak Mártinak. Az egyik legjobb műszaki rajzoló hírében állt. S azon kívül két éve viszonya volt Simányival. Nem olyan igazi, szabályos viszony volt ez, de mégis csak viszony. Félév elteltével is úgy feküdtek le egymás mellé találkáik alkalmával, mintha csak egyféle véletlen folytán, s természetesen először és utoljára kerültek volna össze Márti barátnőjének abba a macska szagú, komor kis lakásában ott a Lágymányoson. Volt ebben valami megható, meg idillikus, de idegesítő is. Mártit eleinte idegesítette, de aztán mogszokta ezt az állapotot. Éppúgy beletörődött, mint férje távozásába, aki 1956 őszén egy szép napon szó nélkül otthagyta s kiment nyugatra. Igaz, elég komiszul éltek...

– Rájöttem, nem szabad paradicsomlevest ennem – mondta a férfi és távolba vesző tekintettel kinézett az ablakon.

Ekkor belépett Gizi, a gépírónő. Kosfejével mosolyogva tekintett körül.

– Géza, kérem, az öreg átszólt, hogy ugorjon be hozzá – szólt az ajtóban. Mert ez így volt itt szokás, a nők legtöbbje keresztnevén szólította a férfiakat, hiába volt az egyik gépírónő, a másik meg főmérnök. Az öreg persze az igazgató.

– Köszönöm, Gizike, megyek már – emelkedett fel íróasztalától a férfi.

Gizi keze már a kilincsen volt, hogy távozzék, de akkor váratlanul eszébe jutott valami.

– Hogy van a kutyus? – nézett az építészre

Erre egyszer sor kerül majd, tudta ezt Simányi. Egyszer... De jobb lett volna, ha Márti nem tőle tudja meg a dolgot. Hirtelen nehéz csend szállt a szobára.

– Jól, köszönöm – mondta Simányi látszólag könnyedén, pedig érezte már az elkövetkező pillanatok súlyát.

– Miféle kutyáról van szó? – kérdezte Márti s szeme furcsán villant meg az üveg mögül. Gizi is észrevette ezt. S talán ebből sok mindenre következtetett. Olyasmikre is, amikre az építész még nem mert volna gondolni. Hiába, a nők ösztöne...

– Nem is tudod? – karattyolta Gizi. – Persze szabadságon voltál. Géza pár hete vett egy kiskutyát. Behozta valaki az irodába. Ennivaló kis dög volt.

Igen, ha Márti nincs szabadságon, ott lett volna ő is a szobában, amikor az a házaló megjelent a kutyákkal náluk, vajon megvette-e volna azt az állatot? Ez néha eszébe jutott Simányinak. De Márti történetesen szabadságon volt. Maradt a szabadságából még hat napja. Mintegy kitüntetésként, jó munkája elismeréséül kapott akkor október végén egy heti beutalást Mátraházára. Nem volt szerencséje, esett folyton az eső. Vizes fák, csöpögő levelek, sár, köd. Egy életre elege volt a hegyekből. Géza meg kutyát vett magának, mialatt ő naphosszat öreg nőkkel römizett és kiolvasta a Jean Christoph-ot.

Gizi megelégedett, majdnem diadalmas arccal elvonult; Simányi és Márti egyedül maradt a szobában. „Érdekes, hogy Márti nem tudott a kutyáról. Határozottan érdekes..."

– Mi ez a kutya-ügy? – kérdezte a nő, s mit se törődve most azzal, hogy Géza az igazgatóhoz készül, ledobta magát az íróasztal mellett a karosszékbe.

– Mi az, hogy kutya-ügy? – kérdezte az építész bosszusan. – Vettem egy kutyát. Mi van ebben? – és sétált fel-alá a szobában.

Kopogtak.

– Jössz Kockás előadására? – dugta be a fejét egy férfi.

– Nem megyek – felelte Simányi dühösen. Mit ül itt ez a Márti is! A benyitó a nő hosszú combjára meredt egy pillanatig, aztán eltűnt.

Márti felállt.

– Nézd, semmi közöm hozzá – mondta. – Felőlem vehetsz magadnak akár egy óriáskígyót is... Talán hülye dolog ez, de úgy érzem, szólhattál volna róla. Három hete már, hogy megjöttem.

Maga elé nézett. Ronda, izléstelen szőnyeg mintáin futott végig a szeme. Pocsékul érezte magát.

– Persze, megértelek – mondta a férfi bizonytalan hangon. Úgy kívánta most az asszonyt, mint talán még soha. – Drágám... – s megfogta Márti karját a könyöke felett. Ezek az üzemi szerelmek is! Otthon meg tizenöt éve zakatol a kötőgép s felesége negyedévenkint büszkén jelenti be: porszívógépet, televíziót, padlókefélőt vett, külföldi útra, új lakásra tett félre... S a gép zakatol éjfélig.

– Na, mindegy – jegyezte meg Márti. Felkapta a fejét és sietve elhagyta a szobát...

*

... De azért találkoztak még egy ideig az irodán kívül is. A lágymányosi lakásban, meg néha Mártiéknál. Az asszony nyugdíjas rajztanár apjával lakott a Margit híd környékén egy bonyolult beosztású régi lakásban. Hogy mit keres itt, Simányi nem igen sejtette, de Márti ragaszkodott hozzá, hogy időnkint megjelenjék náluk. Bár ő is tudta, hogy otthona nem pótolja a lágymányosi lakást, mert az apja örökké otthon volt, reggeltől estig sálakat és fababákat festett.

– Nyaralni se megy soha? – kérdezte egyszer az építész. – Templomba, moziba vagy rokonokhoz?

Mégis más volna itt – a rajztanár nélkül – mint ott Márti barátnőjénél a Lágymányoson. Három macskája volt annak a nőnek. Bűzlött tőlük az egész lakás. Az asszony légyottjaik alkalmával bezárkózott velük a konyhába, ragaszkodott hozzá, hogy nem hagyja el a lakást, mintha attól félt volna, hogy távollétében kiirtják a macskáit.

– Nem, nem jár sehová. Köszvényes, meg a szíve se jó – magyarázta Márti.

Géza ilyen alkalmakkor nagy uzsonákat kapott. Márti három terítéket tett az asztalra, mert a rajztanár is velük töltött egy félórát. Márti tündökölt háziasszonyi mivoltában. Jó konyak, fekete, sütemény, szendvics került az asztalra. A rajztanár minden alkalommal a budapesti ostromról mesélt meg sérelmeiről a szövetkezetben, ahová a sálakat meg a babákat szállította.

Simányinak gyakran eszébe jutott, bizonyára más volna, ha Márti az anyjával élne. Néha vennének neki színház- vagy mozijegyet. Ő bizonyára megértőbb lenne. Egy nő mégis más. De nem élt már. Elpusztult az ostrom alatt.

Egy ilyen alkalommal történt, valamikor már a tavasz végén, a rajztanár kikanalazta a kávéscsészéje aljára rakódott cukrot, s felállt, hogy egyedül hagyja lányát és vendégét. De csak a szomszéd szobába távozott, áthallatszott öreges krákogása, jövésemenése. Szegény Márti – járt a férfi fejében –, mindössze harmincöt éves, majdnem tízzel fiatalabb nála, s mégis, tanáros kifejezésű arca ellenére, amit persze a szemüveg kölcsönöz, milyen sokat tudott már az életről meg a szerelemről. Az a hitvány alak, a férje is... Évekig tartotta el. Neki köszönhette azt is, hogy elvégezte az egyetemet s tanári oklevelet szerzett. Fiatalabb volt Mártinál. Különös dolgok ezek. Meg az is, hogy ilyen alakból tanár lehetett volna. Aztán akkor novemberben egy züllött húszéves kölyökkel kisétált az országból. Mert ilyen emberi kapcsolatai is voltak...

Az építész nem sokkal, hogy a rajztanár elvonult sáljaihoz és babáihoz, átölelte Mártit, és a füle alatt megcsókolta a nyakát, aztán minden bevezetés nélkül elkezdte:

– A füleivel nincs valami rendben – jegyezte meg, mintha az előbbi jelenet juttatta volna eszébe kutyáját, – fantasztikus mekkora fülei vannak. De egyébként remekül

fejlődik. Megmutattam egy tenyésztőnek. Sajnos, a fülei... Jövő héten majd megbeszéljük, kiviszem ide a Dunapartra, megnézheted... Nem ismersz rá, akkora lett.

Márti felállt. A férfi bizalmas mozdulattal végigsimogatta a nő combját. Talán az újabb találkozást nem kellett volna erőltetnie. Amikor mintegy másfél hónapja első alkalommal megmutatta kutyáját Mártinak, látta rögtön, hogy nem nagyon lelkesedik érte. Egy félórát sétáltak hármasban a rakparton. Márti jóformán tudomást se vett a kutyáról. Mintha a férfi egy konzervdobozt húzott volna maga után. De a kutya se méltatta nagy figyelemre a nőt, az is igaz...

Márti kezdte leszedni az asztalt, s közben azon járt az esze, hogy ami sok, az sok, mindennek megvan a maga határa. Tudomásul vette Jolánt, csodálta szorgalmát, ügyességét, meghallgatta lányuk vicceit, amiket hazahozott az iskolából, s a férfi továbbadott neki, hajlandó volt hetenkint megtárgyalni a mai gyereknevelés problémáit, abba is beletörődött, hogy a férfi sohasem lesz teljesen az övé, de a kutyáját nem vállalja, nem, semmiképpen sem. Abból hagyják ki. Meg is mondta, miközben rámolta az asztalt:

– Nézd, kímélj meg ettől... Gyűlölöm azt az állatot.

A férfi zavartan nézett rá. Mi szállhatta meg Mártit?

– Nem értelek – jegyezte meg szomorúan.

Márti tudta, hogy mit kellett volna erre válaszolnia. Azt, hogy te szerencsétlen, hisz olyan kevés szeretet szorult beléd, s most ezt a keveset is egy oktalan állatra pazarolod, ahelyett, hogy embereknek juttatnál belőle. De hallgatott. Csak annyit mondott:

– Hívnak az Építéstudományiba... Csoportvezetőnek. Háromszázzal többet kapnék, mint amennyit most keresek.

– Ahogy gondolod...

Aztán álltak a szűk, homályos előszobában a lépcsőházi ajtó előtt. A férfi szerette volna megcsókolni Mártit, de úgy érezte, hogy a pillanat nem alkalmas erre. Máskor, ha az asszonynál járt, ilyenkor le szokta kísérni a villamosmegállóig. Sejtette, erre ma nem kerül sor. S azt is, hogy utoljára járt itt.

– Ne haragudj... – csak ennyit tudott mondani s végigszántotta kezével a nő vékony szálú szőke haját. Meg se próbálta, hogy visszatartsa náluk. De hát háromszáz forint elég sok pénz. A férfi kinyitotta az ajtót.

– Na, Isten veled – mondta Márti s szinte tolta ki a férfit a lépcsőház felé.

*

– S a bridzs hogy ment? – kérdezte Jolán, amikor leültek a vacsorához.

– Sehogy, abba is hagyom...

Ez az utolsó hazudozás gyűlöletesebb, megalázóbb volt, mint a többi mind. Milyen könnyedén jelentette be annak idején két éve, amikor kezdődött a dolog Mártival: „Képzeld, a bridzs megint szalonképes lett. Itt is, ott is alakulnak vállalati csapatok. Engem is noszogatnak az irodában..." Valamikor tagja volt Budapest válogatott ifjúsági bridzs-csapatának. Bécsben is jártak. Aztán jött a háború.

– Játszál, persze... Legalább kicsit kikapcsolódsz – mondta Jolán.

– És te? – kérdezte a férfi, hogy lássa a felesége: nem adja be olyan könnyen a derekát.

– Hagyj engem, nekem nem kell reggelenkint blokkoltatnom.

– Már nekünk se...

A kutyájuk ott ült a lábuknál, leste a falatot a szájukból. Mert bizony elég roszszul nevelték. De jól megnőtt félév alatt, annyi bizonyos.

– Bori?

– Tudod, ma van a Szilágyiban az az iskolabál.

– S mikor jön haza?

– Azt mondta, hogy egyre.

– Helyes ez? Mit kell egy tizenhétéves lánynak éjszaka az utcán kujtorognia!

– Hagyd. Mit tehetünk? Egyébként ott van az egész banda az utcából. Együtt jönnek haza.

Vacsora után vette a férfi az esőkabátját. A kutya vidáman körülugrálta, csaholt boldogan. Tudta, hogy viszik sétálni.

Már az ajtóban voltak, amikor Jolán megszólalt.

– Várjatok, jövök én is – mondta és ment a ballonjáért.

A férfi elgondolkodva várt rá. Évek óta nem voltak együtt sétálni.

Lementek a Vérmezőre, ott laktak a közelében. A kutyát elengedték, izgatottan futkosott körülöttük. Hogy most két gazdával volt kint sétálni, ez egy kicsit megzavarta. Erre eddig még nem került sor. Reggel levitte Bori, napközben Jolán, este meg a férfi. Ez volt az életének rendje. Most valami rendkívüli élményben részesült.

Ahogy jártak ott a sóderes úton, vigyázva a kutyát, hogy meg ne ugassa a padon szerelmeskedőket, a férfi arra gondolt, hogy Jolán az elmúlt húsz év alatt vajon hányszor csalta meg? Talán soha. Hisz annyi megkötni való pullóver várt rá mindig. Nem maradt másra ideje. Milyen keveset is tudnak egymásról. Most azért annyit mégis tudnak, hogy mindketten szeretik ezt a lábuknál ugráló buta dögöt. S az is szereti őket. Ez is valami. Viszonylag elég sok. Bonyolult dolgok...

A kutya éppen elszáguldott előttük.

– A füle... Rémes – mondta a férfi.

– Dehogy rémes...

Igaz, olyasmi ez, mint Jolán cölöplába. Azt is meg lehetne szeretni.

Borsos Miklós rajza

CSATTOG A KÉK KÜSZÖBRŐL

Mikor a logikában sincs erő
s az éjszakában álom,
a tett mögül az üldöző
kísértget mindenáron.

A cápafog szabály, amelyből
kiúsznál, mint a vízből!
S a zöld sziget, hogy létezik,
csattog a kék küszöbről.

Míg hallgatom, akár a mészkő
a hullámok kezébe,
érzem, miként lesz élesebb
a lélek oltó-kése.

Nem én akartam! ... Szakadatlan
a cápafog szabálya
üzött s hogy nem volt fegyverem,
ezt vágtam hát torkába.

Ezért, hogy legszebb tájaidnál
mégszebb már ez lett nékem.
Sós szint fölött kvarctestű partok!
Nyújts lantod tiszta éden.

OLY EGGYÉ ZÁR

Kívül a jég s belül
valaki hegedül ...
Ragyog a dallá lényegült
a vizen és a fán.
Sugárzik december alkonyán.

Emléked rámköszönt
a gondjaim között ...
Úgy volt ... Ilyenkor mindig ott
a dermedt tó előtt
vártuk a tiszta csillagot.

Úgy volt s ma visszajött!
Ragyog szivem fölött,
akár ajándék a szemek
gyémantnál gazdagabb
tengermély fátylai megett.

Kívül a jég s belül
emléked hegedül
s mint fölbuggyant lélek felett
a jég a zöld vizet,
e dal oly eggyé zár veled.

CSAK MOST ÉS ADDIG

Nékem és néked is csak egy időnk van.
Ép az, mely ezt a levelet
rezgeti itt a fejünk felett.
Zöld postásunk e mandula,
amely e népesült lila
semmiből átnyújtja az időt,
hogy lássuk ... És íme, – itt vagyok, –
ez áll a karcsu szép levélen ...
– Itt vagyok veled,
csak most és addig,
mig tartja ágam és kezed.
Jól nézd meg hát kis pillangónkat!
Nézd ...
Nézd!
Még itt rezeg
zöld szárnya rózsás fejed felett. –

Vidor Miklós

TANUK BESZÉDE

In memoriam J. L.

Az öregúr a régi
szerkesztőségi folyosón
végigsétál megkeresi szobáját

Petschauer Attilát idézi
Karinthyt folyton rendetlen ruhában
és Tarjánt a verhetetlen riportert

Senki
már csak az ő történeteiben
suhogtak a kefelevonatok

Egy nyári délután
a francia tengerparton is ült
de nem értette a hullámokat

Később egyenletekkel játszott
jegyzetelt
a művét már nem akarta megírni

S aztán az élet elfogyott
fölfalta a gátorűri daganat
nem segített a gégéjébe vert kanül

A sírtól visszafelé jövet
Szabó Lőrincbe ütköztünk a
temető kapujában

Nem sokat késett
két évvel utána
kísértük ki őt is

HŰSÉG

Valaki – mindegy – aki épp volt
pár kell a szerelemhez
valaki nő – valaki férfi
holnapra idegen lesz

Valaki helyettem helyetted
jut el az ölelésig
árnyékunk hús-vérrel kitölti
a másik

Bolond kiért emléke áll őrt
élő meleg kell
az ajkak közt megkoccanó fog
akárki – ember

S őrzi kifosztott tolvaj-arcunk
hunyt pillák mitológiája
árnyékunk mind messzebbre nyúlik
a macskatalpú éjszakába

Hatvani Dániel

NYÁRUTÓ

1.

Traverz-vonalak rácsai mögött
ülök kettesben, asszonyommal együtt.
A percek fürtjét ámulattal szedjük.
A levegőben száraz fény zörög.

Valami sejtés. Megindult szivek.
Alvás-utáni kábulat nehézkes
önkivülete jár át. Furcsa kéj ez.
Emlékek erdős zenéje zizeg.

Ajkunk lendületén, mint hangjegyek,
szavak trillázó kapcsolata repked.
Egy álom is volt. Régen elveszett.

A magasfeszültségű ragyogásban
kitárt-karu oszlopok menetelnek.
Csak az ébredés végtelen e nyárban.

2.

Külön-lobogás. Kőoszlop. Arany
révület ing. Folyóba zuhanó tág
csillogás. Zölden füstölnek a nóták.
Habokba halak buknak hangtalan.

Örök napok. Hová sodor a fény?
Simuló pázsitra vagy óvóhelyre?
A fűvek egyre nőnek. Éjjelente
kihajolnak az álmok tetején.

S a lélek, mint a vadrózsa-bokor
szineket vágy teremni. Ám a por
fedi. S a sugarak mégis csak jönnek,

hogy érthetőbbé tisztítsák a földet.
Immár a nyárnak nincsen alkonya.
S a halál napja sem jön fel soha.

UTAZÁS A GYEREKKORRAL

A szoba reggel nem volt nagyon meleg. Karcsi még aludt, a festő is a modell-lánykával a kettős családi ágyban, csak a fővadász, Laci volt ébren, ott feküdt a kettős ágy végében a szőnyegen. Rámhunyorított, mikor felébredtem.

Hosszú és fárasztó út végén érkeztünk meg. Az út Dunapatajig jó volt, két betoncsíkot vágtak az autók a hóban, de Dunapatajtól fogva fagyos havon jöttünk s a kocsi úgy illegette a farát, mint a falusi menyecskék. Karcsi úgy hajtott, mint az őrült, az új kocsival, nem tudta pontosan, hogyan kell beállítani a fűtést, kinyitni a szabadonfutót, de nyomta a gázt s egyszer majdnem nekifaroltunk egy teherautónak, kétszer pedig az árok széléről csúszkáltunk vissza az útra. – „Az ilyesminek nagy pedagógiai hatása van" – mondtam. – „Ennek van" – mondta Karcsi vidáman és nyomta tovább a gázt. Kint 20 fok volt (mínusz) fújt a szél, fáztunk. Ingerelt kezének ősemberi biztonsága, bosszantott, hogy ennyire idegen neki a saját kocsija, mint minden mechanika, s még a használati utasítást sem olvasta el rendesen. Ha egyszer én ilyen kocsit vehetnék... Féltem is egy kicsit. – „Többet ér a kezed, mint az eszed" – mondtam. – „Abból élek" – felelte. – Kicsit csalódott voltam, az ösztönösség vádja, ha a fotóiról volt szó, mindig felbosszantotta. Kocsivezetésnél, úgy látszik, nem. Nyomta a gázt, falta az utat, az út végén az ételt, az italt, a tájat, a nőket, a művészeteket, a pénzt. Ismerőseim közül senkiben ilyen mohó, ilyen meggondolatlan, igazságtalan, izgága életkedvet nem láttam. Most is, csörtetett itt a volán mellett, az országút sűrűjében, és fogával marcangolta, nyersen, a kilométereket. Én sokkal óvatosabban vezettem volna, s már alighanem valamelyik hófúvásos árokban mélázánk a téli utak viszontagságairól. De azért úgy figyeltem, mintha én ülnék a volán mellett s ez a figyelés még jobban kimerített, mintha vezettem volna: rámrakta a tehetetlenség terheit is.

Sohasem jártam ezen a vidéken. Tudtam, hogy sík, itt-ott hitvány kis erdőcskék tarkíthatják, de nem látszott más a reflektorfényben, csak az út, a mély hó az út szélén, a fák s túl rajtuk a fehér világvége. Falvakon mentünk át, sehol egy ember, sehol egy világos ablak. Sohasem jártam erre, de mégis a gyerekkorom falvai voltak ezek, most te'en, este, mint a téli álmot alvó állatok, a maguk csökkent életműködésével, amint összegömbölyödnek és alszanak. Tudom, hogy itt már kilenckor mindenki alszik, tudom, hogy a kocsmában kabátban ül néhány ember. Nappal mások, egészen mások ezek a falvak, mint gyerekkoromban; de este kilenckor, télen, az ország minden faluja – talán a világé is – ahol tél van – a gyerekkorba zuhan vissza, nem is a gyerekkorba, hanem az elmúlt századokba. Ezeket a téli éjszakákat még nem tudtuk elfoglalni a villannyal, könyvvel, iskolával, televízióval, motorral, gyárral, termelőszövetkezettel, espresszóval és divatos ruhákkal.

És ott utazom apámmal azokban a régi falvakban, télen az autó kerekén lánc csörög, apám, aki állattenyésztési felügyelő volt, végignézte a marhaistállót, a hizlaldát, takarmányozásról és miskárolásról tanácskoztak az intézővel és a béresgazdával s most megyünk haza. Nem fázol, kérdi apám, ő sohasem fázik, mellettünk nagy somogyi erdő, fekete varjakra vadásztam kinn a gazdaságban és most álmos vagyok.

Karcsi megállt, zseblámpával megnézte az útjelző táblát. – „Defekt" – mondta, mikor visszajött. Nem tudta, hogyan működik az emelő, de rájött. Mérgelődtem, puszta kézzel is hozzá kellett nyúlni a vashoz, szinte égetett. Ilyen gyors kerékcserét még nem látott a világ.

Laci nem volt a megbeszélt találkozóhelyen, az eszpresszóban. A kocsmában sem s a megadott telefonszámon sem. A térképen a lakáscíme: gyerünk. Útjelzőtáblák, lassítás. „Most jobbra", végre a falu, teljes sötétség, zseblámpa, utcanévtáblák. Messze egy világos ablak, ott eligazítottak.

Beálltunk a szeszfőzde udvarára: itt lakik Laci. Lámpák világítottak, hó, kukoricacsutkahalmazok: ez a szeszgyártás tüzelőanyaga. A paraszti takarékosság és a modern anyaggazdálkodás, szellemét illetően, rokon, csak a hatásfok különböző.

A pálinkafőző otromba, téglapadlós épület, benn primitív edények s fenn a magasban rézcsövek. Langyos meleg volt benn, erjedt gyümölcs és szesz-szag. Négy embert találtunk, az egyik kicsit részeg volt. Laci napok óta nem járt itthon, mondták.

Az, akit kicsit részegnek néztem, beült a kocsiba, kék kötényben, munkaruhában: ő majd megmutatja a vadászházat, talán ott van Laci.

A vadászház bejáratát nem találtuk, a reflektor ilyenkor félretolja kétoldalt a tájat s elveszi az ember tér és valóságérzékét. Kalauzunk dudorászott: – „Itt kell lenni. Itt kell lenni. De nem találom. Ilyen sötét. Ilyen sötétben még nem jártam erre." – „Mit szokott csinálni ilyen sötétben?" – kérdezte Karcsi. Mind a kettőnket felderített, hogy baj van, azt sem tudjuk, hol fogunk aludni. Aztán megtaláltuk a bejáratot, Karcsi bement s nemsokára a zseblámpa jókedvű hunyorgása jelezte, hogy itt van Laci. – „Ott fekszik a meleg szobában és fotoszaklapokat olvas" – mondta

Karcsi, mikor visszaszállt a kocsiba, hogy hazavigyük kalauzunkat. A szeszfőzőben egy üres Cinzanós üveget félig töltöttünk pálinkával s beálltunk a vadászház udvarára. Régi intézői kúria lehetett; fogadni mertem volna, hogy sárga, s előtte kopár fűvön fenyők állnak, a sétaút kavicsos és szomorú. Apám ott megy az úton, fiatalon, ősz hajjal, kemény lépteivel, mennek ki az istállókhoz, s én ballagok mögöttük. Benn a házban, a csukott verandán, a fegyverállvány alatt fekszik a vizsla...

Itt a verandán egyszerű reggelizőasztalok álltak, olyanok, mint egy vállalati üdülőjé. Az ebédlőben azonban hatalmas pohárszék, nagy faragott asztal. Két szoba kétoldalt, mindegyik mellett fürdőszoba, vízvezeték, csempe.

Az ajtóban ott állt Laci, nagydarab férfi, kockás ingben. Bentről dőlt a meleg. – „Idetaláltatok"? – kérdezte rendkívül pimaszul. – „Miért nem vártál a presszóban?" – támadtam rá. – „A presszó ilyenkor bezár, fiú – mondta. – Tudtam, hogy úgyis idetaláltok".

Lerakodtunk a szobában. Öt fekvőhely volt, szekrény, asztal, hatalmas rádió. – „Jobb embernek való hely" – mondtam. Mocskos viharkabátom kissé feszélyezve érezte magát. – „Azám, fiú„ – mondta Laci. – Diplomaták meg külföldiek járnak ide. – „Előbb eszünk, vagy előbb iszunk" – kérdeztem Karcsit. – „Előbb iszunk" – mondta Karcsi. Töltött az üvegből, apró kortyokban kóstolta. – „Ez pálinka – mondta s a gyönyörűségtől lebegni kezdett. Olyan volt, mint egy kifinomult francia márki egy kifinomult rossz francia színdarabból, de medvebőrbe öltözve. – Kár, hogy nem meleg. Egyszer ittam meleg pálinkát Nógrádban... Hát az nem igaz, milyen jó." – S a hangja már skálázott felfelé.

A festő és a modell szerencsére csak később került elő: addigra már végére jártunk a pálinkának, Karcsival, a nagy fáradság után kicsit meg voltunk ütve. – „Tintásak vagytok" – mondta a lány, Ágnes, mert egy-kettőre összetegeződtünk. Tizenkilenc éves lány, nagyon csinos, finomvonású, a haja divatos vörös-barnára festett, lóg, mint az úszóbajnoknőké. Mély, dallamos hangja, értelmesnek látszik, nem csinál semmit, nem is érettségizett le, a beszélgetésből kiderül, hogy társasága: festők, iparművészek. Minden művészetnek megvan a maga holdudvara: a bárzongoristák körül is mindig ülnek nők. Karcsival hamar felfedeztek egy közös ismerőst, lányt. – „Az mindig ájultra hazudja magát – mondta Ágnes. – A múltkor kellett volna Pista kocsijához egy csavarhúzó és nem volt. Erre elővett a retiküljéből egy csavarhúzót. Azt mondta, mindig hord a retiküljében csavarhúzót."

Pista, a festő, negyvenötéves, szikár ember. Egész idő alatt nem szólt egy szót sem, csak nézte az üres Cinzanós üveget.

Egykor feküdtünk le s most reggel Laci rámhunyorított, hogy ébresszek.

– Szevasztok – mondta Ágnes. Kinyúlt a vizeskancsóért, amit éjszakára az éjjeliszekrényre készített magának. – Fürdeni szeretnék.

– Majd a házigazda befűt a fürdőszobába – mondta a festő. Havas tájakat és vadakat készült itt festeni. Ha nem ismertem volna a nevét, s nem tudom, hogy jó festő, megrémülök.

Végül én keltem fel, magamra terítettem a kockás takarót. – Délamerikai poncho – mondtam. Megpróbáltam befűteni aprófa nélkül, mert egyik szerepem – teljesen jogtalanul – a nomád talpraesettség. Az ember alakítsa ki a maga legendáját.

A tűzgyújtás nem sikerült. Szerencsére Lacinak, a fővadásznak sem, így önérzetem nem szenvedett csorbát. Karcsi meg se próbálta, viszont ő volt az egyetlen, aki megborotválkozott. Villanyborotvával. A fürdőszobában dermesztő hideg volt.

A ház előtt, meglepetésemre, nem állt két fenyőbokor.

– Apa és lánya lesztek – mondta Laci a festőnek és Ágnesnek. – Az itteniek nem értenék a helyzetet.

Az igazgatóhoz mentünk, bemutatkozó látogatásra. Nagy hó volt s most is esett, de legalább nem mart annyira a hideg, mint tegnap este.

A gazdaság épületei egy szőlőtelepítvény közepén álltak. Betonoszlopokon dróthuzalok, arra fut fel a szőlő. Ez nem az a szőlő volt, amit a „szöllőnek" neveztünk, a domb déli lejtőjén, girbegurba karók közt, s fenn a présház, amely a dombra támaszkodott s ezért elől emeletes volt, hátul alig földszintes s a verandájára nyíló ajtó telistele nevekkel, festők rajzaival, vidám látogatók emlékével s a veranda téglapadlóját lyukasra, itt-ott horpadtra koptatta a sok lépés; a rozoga faasztalon szalonna, amit nagyanyám a faliszekrényből vett elő, törött, csontnyelű kés és villa – „présházba ilyen is jó" – kis üveg bor, lenn, a pincebejárat előtt a fekete harapós Buksi kutya, a karókon és tőkéken túl a város szegénynegyede, kövek-kövek, kopasz hegyen a vár, s balra, a láthatár szélén kéken a balatoni hegyvidék s egy nyiladékon át, csaknem légnemű ezüstfény: a Balaton.

– Ez nem szőlő – mondtam Lacinak.

– Hát mi? Kóstold meg csak a borát.

Hátrább, a gépműhelyeknél trakorok álltak, de nagyon furcsa traktorok: a gép maga mintha gólyalábakon, úgy ült a hatalmas kerekek, a magas alváz felett. Emelt fejjel elmehetnék alattuk. Ez csakugyan nem szőlő, ezüstzöld alkonyattal, holtakkal az asztalomnál, akik „beleisznak poha-

ramba". Állami gazdaság ez, nem kérhetem rajta számon a gyerekkort, a gyerekkor tárgyait, mert az elmúlt tárgyaknak, egy ajtónak a présházon, egy malomkőből készült asztalnak, egy dűlőutnak mélyebb a lírája, mint az elmúlt embereknek Médiumok, akik bármit megidézhetnek. Itt nincsenek médiumok, gólyalábas traktorok vannak, és betonkarók akácfa helyett.

Az igazgatói szobában, ocsmány, faragott, „neobarokk" íróasztal mögül negyvenöt év körüli férfi fogott velünk kezet.

– X. festő és lánya – mondta Laci. ,

– X. Ágnes – mondta rá nagyon gyorsan Ágnes. A mosoly megrekedt a szájuk szélén.

A cifra szekrényt két, alul redőzetté vékonyodó óriás tartotta. Ha kivennék őket, a szekrény nem dőlne össze. Utáltuk a szekrényt. Hivatalosak voltunk, s hivatalos a kevésbeszédű férfi is a cifra íróasztal mögött; hosszú arcú és furcsán, nem szemhéja alatt húzódott az árok, hanem magán a szemhéjon. Az arcbőre szürke színű volt Laci kicsattanó vörössége mellett.

A beszélgetés eleinte elég akadozva ment. Mi az ülőgarnitúrán, ő az íróasztal mögött.

Megtudtuk, hogy a gazdaság eleinte egy másik állami gazdaság része volt: 300 hold szőlő. Ezelőtt tíz évvel, mikor még gyapotot kellett termelni, ha a fene fenét evett is. A bor literje 220 forintba került. Aztán megalakultak, ma vagy 18 000 hektót termelnek, 2000 holdon. A prés napi 6000 kilót dolgoz fel, de kicsi. Kellene még. A borok itthon nem kerülnek forgalomba: Nem, más nincs, csak szőlőgazdaság és vadgazdaság.

Felemeltem a fejemet. A szörnyű szekrény mellett jó kép lógott. S még két színvonalas tájkép a falon.

– Ezt a bútort már láttam egy másik állami gazdaságban – mondta Karcsi.

– Nem ezt – mosolyodik el az igazgató. – A legtöbb állami gazdaságban ilyen ronda bútor van. A bizományiból vesszük. Én jobb szeretnék valami egyszerűbbet.

A képek oldottak valamit a hivatalos merevségen. Úristen, de unhat ez bennünket, gondoltam, hányszor elmondhatta már mindezt hülye látogatóknak. S próbáltam kitalálni, ki lehet. Menza, mondta, tehát agráregyetemre, vagy kertészeti főiskolára járt. S később még arról beszél, hogy pendelyes gyerek korában. Tehát alföldi parasztfiú volt.

De már belekeveredtünk a gyerekkorba. Hogy a mai gyerekek milyen követelőek és milyen természetesnek veszik azt, ami nekünk nem volt. S mondtuk, kicsit büszkén, kicsit szégyenkezve. (Ágnes utána kint megjegyezte: – Micsoda aggódó apák voltatok. Majdnem odarohantam.)

– És annyi minden eltűnt – mondtam. – Nincs már négyszögletes tejgumi csúzlinak.

És egyszerre felbukkant a kis vegyeskereskedés az álmos, forró utcán, Sáfrányné kereskedése, ahol 10 fillér volt a csúzlinak való tejgumi.

– Nincs a hosszú, cipőfűző cukor se – mondta Karcsi. – Két fillér volt, irtó rossz, nagyon szerettem.

– Medvecukor – mondta az igazgató. – Én is nagyon szerettem. Meg volt egy másik barna cukor, vízben kellett feloldani, olyan kemény volt és nagyon rosszízű. Azt is nagyon szerettem. És egyszer jöttek hozzánk a faluba a Flóra-szappantól reklámautóval, hangszóróval s én kikunyorált am anyámtól húsz fillért, azért adtak egy szappant meg egy zacskó cukrot.

– A Flóra-szappanos autóra én is emlékszem – mondtam lelkesen.

Az autó ott állt, nem messze nagyanyámék házától, sárga volt, hangszórón muzsikált és két ember szállt ki belőle, gólyalábakon, de a gólyalábat nem lehetett látni, mert eltakarta a nadrág. Ott járkáltak mindenki fölé magasodva, apró reklámszappanokat osztogattak, és röpcédulákat, meleg szél fújt az utcán, dinnyehéj, por, papírdarabok az árokban, gyerekek mezítláb, egy szál klottgatyában, piszkosan az autó körül, körülfogták az autót, a gólyalábas embereket és kísérték őket, néztek-néztek, de nem szóltak. Féltek és csodálkoztak.

– Valami indulójuk is volt – mondta az igazgató.

Nekem egyszerre eszembe jutott. A dallam is, de nem mertem elénekelni itt, a faragott bútorok előtt, csak a szöveget mondtam:

Csakis egy fontos,
hogyha bármit mos.
Flóra-szappant vegyen, az a jó,
mivel egy biztos,
ha nagysád így mos,
akkor minden ruha ragyogó.

Refrén:

Kérje ezután mindenhol
boldog csakis így lesz,
és ha csak ilyet vásárol,
hűtlen sohasem lesz.

Még szerettem volna beszélni a tovatűnt bodzapuskáról, a kandiscukorról, a törökmézről, márcról, a „blikkerezés" vagyis golyózás szivárványos üveggolyóiról. Elkapott a tárgyak melankóliája.

De végül mégis elindultunk, most már csak hármasban, Lacival és Karcsival, Laci lakására a puskákért.

A szeszfőző udvaráról egy szép angol pointer jött elő, Laci kutyája. Nagyon félt, mindenkitől, még talán Lacitól is, nézett csak, azután hamar eltűnt s többé elő sem került. Laci nem sokat törődött vele.

A lakásban rettenetesen hideg volt, az asztalon kicsit penészeshéjú kolbász, száraz kenyér, a tűzhelyen szalámihéjak, mosatlan edény, egy lemez a rádión, Orff: Carmina burana és egy másik lemez benn az íróasztalon: Rock'n roll parade. Cipők, zoknik. Egy hete nem járt senki a lakásban. A gyerek Pesten, az asszony örökké úton – megyei főagronómus. A puskák egy fehérre festett előszobaszekrényből kerültek elő: egy kétcsövű és egy kisgolyós ismétlő, forrasztott irányzékkal. A puskák a hátsó ülésen, elindultunk: még harminc kilométer ide az erdő! Kinn esett a hó, szétszórt tanyák között mentünk, sehol senki, csak a nagy téli magány.

Az egyik falu előtt azt mondta Laci:

– Állj meg!

Felkapta a kisgolyós puskát, kiszállt. A mezőn két kutya bóklászott, egy bundás vörösszínű, meg egy korcs farkas. Elég messze voltak.

A vörös kutya felsírt, mikor a golyót kapta. Hátraugrott egy bokor mögé, ott elesett, még egyszer feldobta magát s többé nem mozdult. A másik az országúton keresztül futott a távoli tanya felé, a kis puska halk pattanása után felkapta a hátulját és vonított, de futott tovább.

Visszaültünk a kocsiba.

– Az elsőt vállapon lőttem – mondta Laci. – Elég messze volt. A másik a hátuljába kapta. Ez se jön egy darabig nyulászni. Tizenöt forintot ott hagytam a hóban. Ha levágom a kóborkutya orrát, tizenöt forint prémiumot kapok. Vágja a halál.

Egy farkaskutya ment előttünk az úton, mikor apámmal őzbaklesről hazafelé tartottunk. Ott futott a reflektorfényben, ő is őzre vagy nyúlra vadászhatott. A nyitott tetejű kocsi megállt, apám a nagy golyóspuskával kapásból lőtt a kutyára. Mélyen kapta a lövést, kifordult a bele, úgy futott tovább, húzta a belét az út porában, aztán eltűnt a sötét mezőn.

– Tudom, hogy le kellett lőnöd őket – mondtam Lacinak. – De azért ronda munka ez.

A kocsit kinn hagytuk az országút mellett s gyalog mentünk be a magas hóban a fácánmester házáig. Nyulak ugráltak fel előttünk, s benn a fák között őzek futottak.

A ház körül elkerített „volière"-ek-ben lekötözött szárnyú fácánok sétáltak. Tavaly 7000 fácánt bocsátottak ki, az idén még többet akarnak.

– Ez lesz, fiú, az ország legnagyobb kisvadrezervátuma – mondta Laci büszkén.

Négy vadász várt ránk a házban, Laci végezte a bemutatást:

– Az ország legnagyobb fotósa – mondta Karcsiról. Rólam: – Szűcs Imre, a neves író.

– Hogy hívnak? – kérdeztem. Nevettünk, a vadőrök is. Az egyiken többnapos borosta: tegnap reggel óta nem járt otthon. Még némi tanácskozás Laci és a vadőrök között: a fácánok etetése a nagy hóban, nyulat lőni tilos, mert betegek a nyulak, elromlott puskák, külföldi vendégvadászok, töltényhiány.

Végre elindultunk, szánnal. Az erdő egyik öblében nagy cirok és napraforgó földek álltak, etetőül és búvóhelyül. A cirok bugáján rengeteg apró madár ült s egy hamvas rétihéja pár vadászott rájuk, mély csapongó repüléssel. Nem jöttek lövésre.

A fácánok már akkor röpdöstek, mikor a szán megállt. Karcsi is kapott egy kölcsönpuskát, bementünk a cirokba s egyre több fácán repült fel, tyúkok, kakasok, tízesével. Nem sok lövést tettem, közelben kelő kakasra vártam, de hiába. Karcsi lődözött, mint az őrült, pattogott körülöttünk a sörét. A cirok végében, az erdő szélén még több fácán volt, felhőkben szálltak.

– Menjünk ki a léniára – javasoltam a mellettem ballagó vadőrnek.

– Ott meglőnek bennünket – mondta. Tapasztalt ember lehetett, Karcsi sörétjei mellettünk verték a cirokszálakat.

Ennyi fácánt még nem láttam s szerettem volna, ha a puska apámnál van, bár féltem, hogy hetven éves korára, gyakorlat nélkül most már rosszul lőne és ez fájna neki. Én egy fácánt se találtam el.

Laci később odajött:

– Dicsérnek a vadőrök – mondta.

– Engem? Ilyen rosszul még senki nem lőtt itt.

– Nem azt nézik. Azt mondják, nyugodt puskás vagy, nem lődözöl össze-vissza.

Nagyon örültem, megint apám jutott eszembe, a fegyelme s az a rossz érzés, hogy most ősszel egyszer mégis elvittem vadászni, puskát kapott s valaki szeliden rászólt: „Arra kérlek, bátyám, ne fordítsd erre a csövét." Ő is zavarban volt, gyorsan vállára fektette a puskát. De félre-

toltam ezt az emléket s nem hagytam elromlani a kedvem, noha később sem lőttem semmit. Sőt, kicsit strében lettem és még óvatosabban bántam a puskával. Az erdőn hazafelé jövet kisgolyós puskával elhibáztam a futó fácánokat. Ezt szégyelltem.

A pince zöld vasajtaja mögül nagy énekszó hallatszott. A vadászatból hazajövet papírpántlikás lakodalmas kocsikkal találkoztunk, a sarki kocsmába készültek. – „Most már láttunk mindent a föld felett – mondta Karcsi – most megkeressük az igazgatót és azt mondjuk neki, hogy szeretnénk látni, ami a föld alatt van." Megkerestük az igazgatót, még benn volt az irodájában, szombat este hatkor, és Karcsi azt mondta neki: – „Most már láttunk mindent a föld felett, szeretnénk látni, mi van a föld alatt." A festő és Ágnes is velünk jött.

Az igazgató ment le elsőnek a lépcsőn, utána én. Hátraintett, hogy csend legyen. Lenn, egy portásfülke-szerű üvegkalickában rádió szólt s ketten énekeltek, részegen. Egy tizenöt éves forma fiú volt még velük.

Csak akkor vettek észre, mikor már leértünk. Kicsit zavarba jöttek. Az igazgató nem szólt, csak nézte őket.

A fiú józan volt. Az egyik ember idősebb, bajszos, egész idő alatt nem szólt semmit, csak mosolygott. Teljesen részeg volt, de ez csak a szemén és az állandó mosolyán látszott.

A harmadik ember kék munkaruhát viselt.

– Jóestét, igazgató elvtárs. Foglaljanak helyet – mondta. – Hát nem éppen alkalmas időben jött, mert történt egy kis félrelépés. Dehát mindenkivel megesik.

– Némi elhajlás történt – mondta Karcsi.

A kékruhás nevetett:

– Ezt én kérem nem értem. Én csak olyan paraszti ember vagyok, de lehet, hogy némi elhajlás történt, ahogy az elvtársak mondják.

Bort hozott. Nehéz, édes bor volt, nekem nem nagyon ízlett, de Karcsi lebegni kezdett tőle.

– Ilyen bor nincs több Magyarországon. Ennek kellene piacot csinálni külföldön.

Az igazgató nem ivott, egyetlen kortyot tartott hosszú ideig a szájában és rágta.

– Jé – mondta Ágnes – hogyan issza.

Ő is megpróbálta, mindenki nézte és nevetett.

A kis decis talpas poharakat a kékruhás elmosta egy vödörben. Egyet összetört. Most olasz rizlinget kaptunk, szárazat. Kissé hideg volt a bor, valami elveszett az ízéből, de így is éreztem az illatát, a lángját, ahogy végigfutott rajtam, a nyelés után az uvulánál azt a parányi kesernyés ízt, ami nélkül nekem nem bor a bor. Aztán édes olasz rizlinget ittunk, majd kadart és kövidinkát. A sorrend rossz volt, de még így is úgy éreztem, ilyen borokat soha sehol nem ittam. Ágnes „rágta", nevettünk.

Karcsi lángolt a gyönyörűségtől.

– Világmárka – mondta.

– Nincs piaca – szólt közbe az igazgató. – Külföldön nem ismerik.

– Hát csináljanak neki propagandát. Ez többet ér a badacsonyinál, meg a tokajinál.

Az igazgatót még nem kapta el a láz.

– Kevés ez a bor. Egy külföldi cég ennyivel el sem kezdi, amennyit mi termelünk. És így jobban járunk, így négy forint az adó, ha palackoznánk, felmenne kilencre és nem adhatnánk drágábban csak két-három forinttal. A pincénk nem elég mély, nagy a hőingadozás, egy évnél tovább nem áll el benne a bor.

– Én csak olyan paraszti ember vagyok – mondta a kékruhás.

Karcsit ez sem állította meg.

– A helvéciai gazdaságban sem terem több, mégis márkáztatják magukat. De mi mindenben tehetetlenek vagyunk. Újságírókat kell idehívni, megmutatni nekik azt a pincét, meg a fácánokat. Itt kell tárgyalni a külföldiekkel, meghívni őket ide, nemzetközi tárgyalásokat...

Azt hiszem, már látta, hogy Hruscsov és Kennedy egy fácánvadászat után itt, a pincében, a fehérremeszelt falak között, megegyeznek a leszerelésben.

A kékruhás felment közben néhányszor a lépcsőn s valahányszor lejött, megcsúszott, nagy bakancsa óriásakat csattant. A lépcső alján úgy fékezett, mint egy sízó.

– Versenyezzünk – mondta Karcsi.

Felmentek a lépcsőn, s leszaladtak, de a kékruhás nem várta be az „induljt". Új futam következett. A harmadiknál a kékruhás elesett volna, ha az igazgató el nem kapja.

– Ezt ne csináljuk – mondta az igazgató – elesik és baja történhet.

Ágnes rágta a bort, a festő szótlanul állt, alig ivott.

– Ha kiengednek hatezer fácáncsibét – mondta Laci – az ráfizetés a gazdaságnak. Minél többet engednek ki, annál nagyobb a ráfizetés. Ha a fácánmester és én jól dolgozunk, deficites a vadgazdaság.

– Élőfácán eladással sem tudsz keresni?

– Fenét. Csak az egy évesnél idősebb fácánt veszik ötvenért. Azt pedig nehéz befogni. Amit befogunk, kell tenyészanyagnak. A hathetes csibét jól be tudnánk fogni. Odaadnánk harmincötért, akkor keresnénk. De ahhoz piacot kellene teremteni...

– Maga hányban született? – kérdezte Karcsi a kékruhástól.

– Én huszonkettőben.

– Én is. Akkor szervusz.

Egymás karját átkulcsolva akarták kiinni a poharat. Itt ezt a szokást nem ismerték.

– Én csak olyan parászti ember vagyok – mondta a kékruhás. – Így nem jó, vastag a kabát, kilötyög a bor.

Kitört az általános pertu-ivás. Ágnes is mindenkivel pertut ivott, a kékruhás most karátkulcsolással is hajlandó volt inni. Aztán még egyszer pertut akart inni, hogy Ágnest még egyszer megcsókolja, de „igazán", mert ő csak olyan paraszti ember. Úgylátszik, errefelé csupa bájos részeg van. A bajuszos némán mosolygott, néha lecsúszott ujja a lopó aljáról, olyankor kilöttyent a bor, később a fiú elvette tőle, ő egyáltalán nem ivott.

– Kíváncsi voltam, mit csinálsz, mikor lejöttél a pincébe – mondtam az igazgatónak. – Nem volt könnyű helyzet. Vendégek... Azt hittem, óriási leszúrás lesz.

– Ez az ember tíz éve itt dolgozik. És most részeg, úgy is hiába venném elő.

Karcsi még mindig lelkesedett:

– Lég-kondícionáló berendezés kell. Mibe kerülne? Ötszázezer forintba.

– Olyanformán – mondta óvatosan az igazgató.

Ágnes éppen a festő lányát játszotta:

– A mamának persze az öcsém a kedvence, engem a papa szeret. Nem is jött le mama, mert a drágalátos öcsikét nem hagyhatta ott. Különben sem szeret korán kelni. Tíz óra előtt sose kel fel. A mama kényes. De a papa nagyon jó, mindenhová elvisz. Nagyon szeretem a papát.

Szájoncsókolta a festőt.

Laci mellé somfordáltam:

– Te, nem vinnétek el holnap azokkal a követségi palikkal vadászni. Legalább kibicelhetnék.

– Kapsz puskát, fiú. Lőhetsz fácánt.

– Nyulat már nem szabad lőni?

Kinn még mindig esett a hó, a kocsik csúszkáltak, de nem volt messze a vadászház. Ettünk valami hideget, utána a társaság átvonult a lakodalomba. Ketten maradtunk Lacival; én lefeküdtem, úgy beszélgettünk. A festőnek és Ágnesnek már a másik szobát fűtötték be.

– Érettségi után felvettek volna a filmoperatőri szakra. Megvolt a szocialista összeköttetésem. De én kis kölyök korom óta erdész akartam lenni. Két nagybátyám erdész volt, apám, mikor még egész kicsi voltam, hátizsákban vitt vadászni. Elmentem erdésznek, pedig a család majd kitért a hitéből, – mondta Laci. – Ötvenhétben kezdtem el fotózni, de több nagy nemzetközi díjat nyertem, mint Karcsi. Te fiú, nekem minden sikerül, amibe belekezdek. Olyanba nem kezdek, ami nem sikerülhet. A Csillag novellapályázatán díjat nyertem, kétszer voltam magyar bajnok kispuskával, válogatott kosárlabdázó voltam, egy éve vagyok a gazdaságnál, ketten a fácánmestertel a rangsor aljáról az első részébe hoztuk fel a vadgazdaságot. Az utolsóról.

– Hány éves vagy?

– Huszonhét. Ugye, többnek látszom? Itt mindenki többnek látszik a koránál. János is csak két évvel idősebb nálad.

– Idefigyelj. Harmincöt éves korodban jelentkezel nálam és bűntudatosan bevallod, hogy mégsem sikerült minden. Semmi sem sikerült. Akkor talán megengedem, hogy töredelmed jeléül megcsókold a nagylábujjamat.

– Én, fiú? Nekem ezután is minden sikerülni fog.

Aztán művészettről beszélgettünk s persze, nőkről. Laci eleinte falta őket, én bölcs és öreg megjegyzéseket tettem.

– Tudod, fiú – mondta később – azért legjobb az, hogy az ember nem kap el mindenkit, akit elkaphatna. Néha jobb az a tudat, hogy elkaphattam volna, ha akarom.

Tíz óra felé megjöttek a lakodalmazók. Ágnes részeg volt, nevetett.

– Képzeljétek, az igazgató nem jött be, azt mondtam neki, Jancsi, gyere be, mindig azt mondtam neki, Jancsi.

– Szerintem azért nem jött be – mondta Karcsi – mert ott volt a szomszéd állami gazdaság juhásza.

Ágnes összevissza ugrált a szobában.

– Tündéri. A menyasszonynak csupa ezüstfoga volt, a vőlegény is borzasztóan csúnya volt. A főhelyre ültettek bennünket, Karcsi megevett két csirkét.

– Két csirke fenekét. Két csirke feneke nézett rám a tálból, meg kellett enni őket.

– A juhász volt a vőfély, odajött Pistához és azt mondta, hogy ő is kultúrember, mert táskarádióval a hóna alatt őrzi a juhokat.

A festő elvonszolta Ágnest a másik szobába, de Ágnes hamarosan visszaszökött. Egy csókot lehelt mindnyájunk homlokára, Laci szájon akarta csókolni, nem engedte, akkor jött a festő és megint elvitte. Megint visszaszökött, előbb leült egy székre, aztán Karcsi mellé az ágyra, végül az én ágyam végére, majd végigfeküdt mellettem az ágyon és csókolgatni kezdett. Addigra már ott volt a festő, megsimogattam Ágnes haját, a festő a lábánál fogva lehúzta az ágyról és végképp elvitte.

Epilógus

Másnap reggel ott álltam a vadászház bejáratánál, egyedül. Nem fértem fel a kocsira, Laciék elmentek, de otthagyták nálam a kispuskát. Karcsi még aludt. Elindultam az erdő felé s a sarki kocsma előtt vérnyomokat láttam az úton. De nem vérnyomok voltak, hanem félig hóbataposott piros papírpántlikák.

Az erdőben nem találtam semmit. Jöttem vissza az úton, a kocsma mellett a fán varjak ültek, gyerekkorom „nagyvadjai". Felborzolták a tollukat, fáztak, esett a hó és fújt a szél. Az úton nem volt senki. A varjak egészen közelre bevártak, könnyen eltaláltam volna őket. Gyilkolásra csábító volt az a nagy fekete gömb a csupasz fán, milyen sokat lőttem gyerekkoromban. Láttam, amint szétvetett szárnnyal lehuppan a fekete madár, a mellén piros folt. De nem lőttem, elég volt a vérből az a néhány pántlika az út havában. Mentem a vadászház felé és szembe fújt a szél.

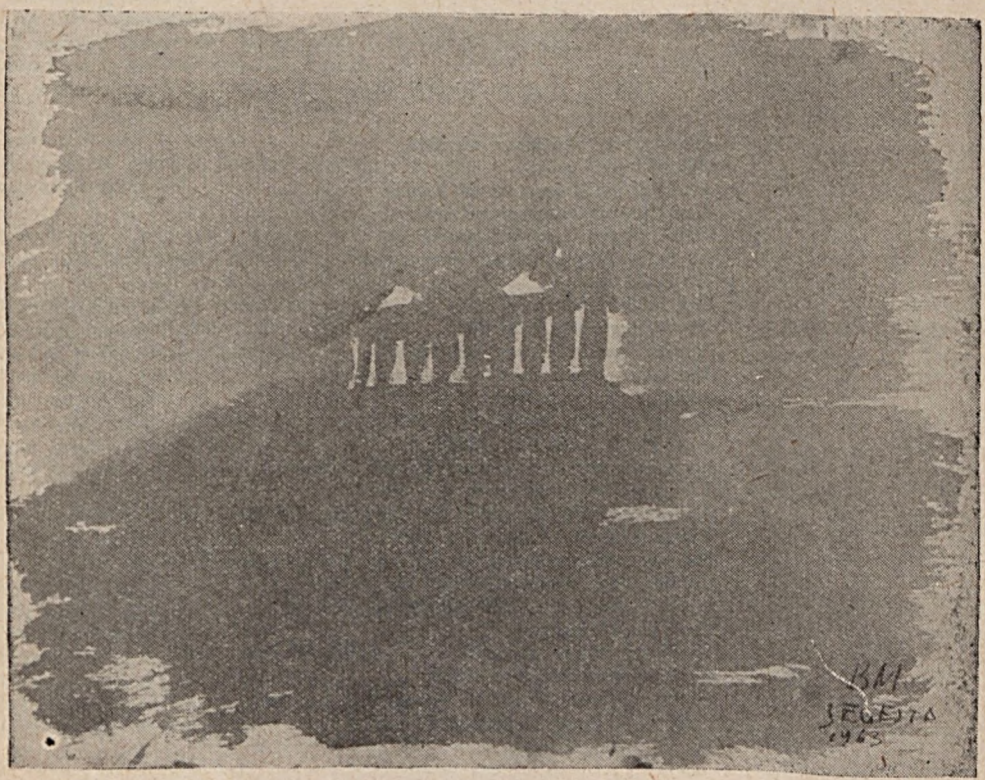

Borsos Miklós rajza

YORUBA NÉPDALOK

A mai Nigéria és a vele szomszédos országok területén élő népes yoruba törzs múltja nem teljesen tisztázott. Annyi bizonyosnak látszik, hogy közelkeleti eredetűek (mitológiájuk ó-egyiptomi és zsidó elemekben is bővelkedik), s hogy az afrikai kontinensen végbemenő népvándorlás során jutottak el mai hazájukba, a monda szerint Ogun vezetésével, aki félig-meddig történelmi, félig-meddig mitológiai alak: a vas isteneként is tisztelték.

Fekete-Afrika egyik leggazdagabb költői hagyományokkal rendelkező törzse ez: szinte az angol Erzsébet-korra emlékeztetően népszerű volt náluk a dal, komponálásával úgyszólván a lakosság minden rétege foglalkozott. Egyedül a fennmaradt rituális versek számát 5000-re becsülik.

A yoruba nyelv alkalmas közege e költészetnek: zenei hangsúlya (amely azonos hangalakú szavaknak a hangmagasságtól függően gyökeresen eltérő jelentést adhat) annyira meghatározó erejű, hogy mind a magán, mind a mássalhangzók elhagyásával, csupán a tónus hullámzása révén képes gondolatközvetítésre (a yorubák tam-tam dobjaikon nem valamifajta morzejelekkel, hanem az emberi hang zenei utánzásával voltak képesek üzeneteket továbbítani). Az európai fül számára szokatlan, hogy bár verseik énekhangra készültek: dobszóra vagy anélkül dalolták, nincs törvényerőre emelt ritmusuk. A mondatokat kurtára fogták, ez segítette az emlékezést, hasonlóan a gondolatritmushoz, amely a yoruba vers zeneiségének egyik alapköve: a rímet teljes egészében, az alliterációt nagy részben helyettesíti. Jellemző sajátsága e költészetnek az erőteljes képi gazdaság, mely a vad természettel kozmikus testvériségben élő afrikai ember lelkivilágának egyenes következménye.

Az alábbi fordítások a nigériai Művelődésügyi Minisztérium és az ibadani egyetem közös gondozásában, Ibadanban, 1960-ban, „Yoruba Poetry" (Yoruba költészet) címmel megjelent antológiából valók.

K. T.

AZ ARA DALA

Meglazítom fökötőm, s készülök
Mennem kell már.
Hadd leljek örömet az új házban
Hadd legyen húsz rabszolgám
Hadd legyen harminc munkásom
És hatvanhétszer kétszáz gyermekem!
Ha faládám
Sok ruhával lesz tele
Ne jöjjenek érte tolvajok!
Hadd kereskedhessem haszonnal!
Menjek és térjek vissza jó egészségben!
Mindig legyen pénzem!
És gyermekeim, kikkel egy tálból eszem.
Kerüljön a halál és a gyötrő kór.
Ha megkérném házam maszkját hogy kísérjen el
Vissza kellene fordulnom a kapunál.
Ha megkérném jószellememet hogy kísérjen el
Vissza kellene fordulnom a kapunál.
Ha megkérném Allahot, ne hagyjon el, megkérdeznék:
„Mióta vagy muzulmán?"
Csak jószerencsém kísér férjem házába.
Csak jószerencsém.
Viselhetsz drága koronát
Csak jószerencséd van veled.
Gyöngyös jogar ékesítheti kezed
Csak jószerencséd lehet veled.

OGUN DICSÉRETE

Ogun jobbján öl és jobbján pusztít.
Ogun balján öl és balján pusztít.
Ogun hirtelen öl a házban és hirtelen a mezőn.
Ogun gyermeket öl a vassal, amivel az játszik.
Ogun csendben öl.
Ogun megöli a tolvajt és a lopott holmi birtokosát.
Ogun megöli a rabszolgatartót és a rabszolgák szertefutnak.
Ogun megöli harminc béres gazdáját, kinek pénze, vagyona szerteszóródnak.
Ogun megöli a ház urát és véresre festi a gyászhintót.
Ogun a halál, ki a bozótba űzi a gyermekeket.
Ogun a tű, mely két végén hegyes.
Ogun bár vize van, vérben mosakszik.

Ogun ne fordulj ellenem, csak hozzád tartozom!
Ogun felesége díszpárna.
Csak neki nyújt nyugvást.

Ogunnak köntöse számtalan. Mind koldusoknak ajándékozza.
Egyet a szalonkának, a szalonka kékre festi.
Egyet a réti sasnak, a réti sas barnára festi.
Egyet a kócsagnak, a kócsag fehéren hagyja.

Ogun nem összezúzott gyökér:
Azt hiszed a tenyeredbe markolhatod
S eheted míg jól esik?
Ogun nem kukoricakása:
Azt hiszed a tenyeredbe markolhatod s eheted míg jólesik.
Ogun nem olyan akit sapkádba hajithatsz:
Azt hiszed sapkáddal fejeden elsétálhatsz vele?

Ogun szétzavarja elleneidet.
Ha pillangók érnek a vadászó leopárd fészkéhez
Szerteröppennek.

Ogun orcáin erősen süt a fény.
Ogun ne lássam veres szemed.

Ogun elefántot áldoz a jósorsért.
Vas ura, harcosok vezére.
Ogun a rablók mindenható ura.
Ogun sapkája véres.
Ogun négyszáz felesége ezernégyszáz gyermeket szült.
Ogun a tűz, mely végigsepri az erdőt.
Ogun nevetése nem tréfa.
Ogun kétszáz hernyót nyel le, s ki nem okádja.

Ogun eszelős bölcs, ki szüntetlen faggat, 780 év multán is.
Válaszolni tudok-e vagy sem.
Ogun, kérlek, ne kérdezz semmit sem.
Nem engedi az oroszlán hogy kölykével játsszanak.
Nem engedi Ogun, hogy gyermekét büntessék.
Ogun, ne lökj el magadtól!
Visszautasítja-e a fonó asszony a rokkát?
Visszautasítja-e a ruhafestő a kelmét?
Megvonja-e magát az ép szem egy látványtól?
Ogun, ne lökj el magadtól!

SIRATÓÉNEKEK

I.

Azt mondom kelj fel, s te nem kelsz fel.
Ha Olunak mondják, Olu felkel.
Ha Awonak mondják, Awo felkel.
Az új feleség engedelmeskedik a hívásnak
Bár nevén sem meri férjét szólítani.
Ha felébred, felkel az elefánt.
Ha felébred, felkel az orrszarvú is.
Mind a domb, úgy fekszik le az elefánt.
Ó, jaj! Elbotlott az elefánt
És sohasem kelhet fel már!
Azt mondod, nincs vagyonod, sem gyermeked,
Negyven krajcárod sem, hogy sót vegyél.
Néma fej, fel! Kelj fel!

II.

Három barátom volt.
Az egyik arra kért, aludjak a gyékényén.
A másik arra kért, aludjak a földön.
A harmadik arra kért, aludjak a keblén.
És a keblén aludtam.
Láttam, hogy a folyón visznek.
Láttam a folyó és a nap királyát.
És azon a földön pálmákat láttam
Melyeknek súlyos gyümölcse
Földig alázta
S elpusztitotta a fákat.

III.

A leopárd szeme tűzgolyó.
A leopárd farka örökké mozgó.
De a legfélelmetesebbek a karmai, amelyeket nem is láthatsz.

ORRSZARVÚ

Ha villámlást hallasz eső nélkül
Az orrszarvú közeleg.
Láttára remegünk.
Az orrszarvú a vadonban hal meg.
A ház urát a fára zavarja.
Ha orrszarvúval találkozik a vadász, ígéri hogy soha
nem vadászik többé.
Rimánkodva így szól: csak kölcsönöztem a puskát
Csak barátom számára őrzöm.
Az orrszarvú halál, melytől a tüskés fára kúszik a gyermek.
Húsz ló tulajdonosa sem kísérelheti meg
Hogy üldözze őt.
Gonosz, ki kést visel a szarva hegyén
És fittyet hány a vadász varázsszereire.

KESZTHELYI TIBOR fordításai

CSORDÁS JÁNOS

A SZABÓ- ÉS A SIKET-HÁZ KÖZÖTT

Egy régi írás

„A Sugár utca a tulajdonképpeni szegénysora a falunak, egy valamivel rendezettebb Augusztatelep a Kerepesi temető szomszédsága nélkül. Olyan utca, melynek egyharmada még beépítetlen, és telket vásárolhat benne mindaz a család, amelyik húsz évig uradalmi cseléd volt, sommás algazda vagy előmunkás, részesaratő, vagy húsz évig BESZKÁRT alkalmazott, rendőr, postaaltiszt vagy vásári árus, öt-hat gyerekkel a nyakában. Körülbelül eddigi lakói is ezekből a rétegekből kerültek ki, s ne essék szégyen a falun, hogy legnagyobb utcáját effajta emberek lakják. Északról, délről, keletről és nyugatról vándoroltak össze a hontalanok útján, egy rakás szegénységgel, mégis annyi szépséggel, élettel, gazdagsággal, lázadnivalóval, hogy egy egész sor József Attila-féle proletárköltőt felnevelhetne.

Ezzel a néhány vonással húzhatnám meg falum igazi arcát, a többi, a nagyobbik része, kevés kivétellel a hivatalos, a hivatalnok, patricius közösség, kevesebb természetességgel és több pózzal, több jóléttel és kevesebb poézissel, ahol már az íróféle alig talál lelket és szépséget, annál több pöffeszkedő hiúságot, hivatalos és nem hivatalos rátartiságot, úgy, hogy a főtéren legszívesebben lehajtott fejjel ballag át az ember." (1943. nyár)

Egy kis líra ugyanabból az írásból

„A Siket-ház és a Szabó-ház között, ez a kezdete és a vége a Sugár utcának, pontosan a felénél kanyarodunk egy kissé jobbra, évtizedes almafák, akácok mellett, az anyai örökség testvérek között megosztott szögletére, melyet körülfognak fűzfák és fűzbokrok, a szegény kúriák tölgyei.

Lelkes Zsófi nagyanyánk házánál jövünk össze, ángyik, sógorok, Rezi és Mariska nénik, egyre gyérülő unokatestvérek között, – ketten már ebből a háborúból sem jönnek haza – és a régi, fehér vászonterítős asztal mellett, még gőzölgő hőkönsült perecek és a vörös bor jóságánál eredünk meleg beszélgetésbe . . ."

Újra ugyanott, húsz évvel később

Két évtized! Úristen, micsoda két évtized volt ez! Hol van már Lelkes Zsófi nagyanyám, azaz özvegy Mauzer Mihályné, hol van édes, illatos hőkönsült pereccivel, az éppen egy üvegnyi vörösborával? Hol van ez a drága kicsi öregasszony, mindig valamit adó, repedezett, kis bütykös ujjaival? Hol van a Szabó-ház sok gyereke, akik gyerekkoromban még mind pásztorok voltak? Hol van az apa, a legöregebb Szabó vastag ezüst óraláncával, a magafaragta rövid ostornyéllel, melyen rézkarikákkal összekapcsolt, a vége felé egyre hegyesedő, gyönyörűen font szíjazat tekergőzött, s a legvégén a durrogtató raffia-pamacs, mely olyan szőke volt, mint egy csodálatos kislány-copf, s ráadásul akkorát tudott vele durrantani, mint egy vadászpuskával lehet. De hol van az utca másik végéről az öreg, zuppos Siket-ház nyolc gyereke? Hol van Siket Pali bácsi ez a kicsi-sűrű emberke, császárbarókás nagyapám borivó egykomája, akivel – a családi emlékezet őrzi még – ketten egy egész kocsma népet az utcára szórtak, köztük 6–8 steyri ácsot, a búcsúi zsivajgás kellős közepébe, éppen a „dicsőséges" boszniai hadjáratot követő esztendőben. Hol vannak ők? Bizony, már kint a hepehupás temetőben, mely valamikor ugyanúgy a hercegi birodalomhoz tartozott, mint a falu belátthatatlan határa körös-körül, egészen 1945-ig. S hol van a Tóth család kilenc gyereke, akiket mindenki csak Barabicséknak hívott. Az öregek szintén kinn a temetőben. S a fiúk, a lányok, az uradalmi kőműves gyerekei? Róza, Teri, Mariska, Fáni akkor már rég Pesten szolgáltak, többnyire „jobb házaknál", mert ügyes lányok voltak. S ott is találtak párra, haza csak egy-két évenként jár-

tak. Nekünk, gyerekeknek már városi-úri népeknek tűntek, ruházatuk, hajviseletük sajátos atmoszférát teremtett, nem is győztük csodálni őket s a kisebb fiútestvéreik, a velünk egykorúak ilyen hazalátogatások alkalmával úgy megnőttek a szemünkben, hogy az már külön rang volt.

– Városi vendégeteik vannak! – mondtuk nem kis irigységgel s ezt még tetézte, hogy ilyenkor került rájuk egy-egy szemetkáprázta tó színes szvetter, persze többnyire „uraktól levetett", de ezt csak évekkel később értettük meg.

Hol vannak a Barabics-fiúk, az előbbi család 5 fiúgyereke? Egy kivételével valamennyit felszippantotta a főváros, a két háború közti Magyarország belföldi „Amerikája". Megkíséreljük az ő sorsukat-útjukat is felkutatni krónikánkban, ugyanúgy, mint a Tüske-család kilenc gyerekéét, a Harmatékét, a Mondscheineket, Hellereket, s a Szabó-ház melletti Kerpács cigánycsalád megszámlálhatatlanul sok gyerekéét.

Nem könnyű bejárni a szertefutó nyomokat...

Az új Sugár utcán

A régi főtérről indulunk el. A makadám-kövezet helyett fekete-szürke aszfalttenger, melyben a felújított hajdani házak, kiképzett járdaszigetek, gondozott parkszegélyek, a felnyúló háromcsöves neon ostornyelek úgy harsognak, hogy szinte hallani lehet ebben a szikrázó-vakító kánikulai napfényben. Némi tekergőzés után érünk ki a Sugárútra (így hívták és hívják, egyben kimondva). Ahogy jobbról elhagyom S. Pali bácsi hajdani zsuppos házikóját, a nemrég újraolvasott Hamsun-regény eposzi méretű parszthőse, Isak jut eszembe. Itt, ebben az utcában mintha sok Isak élt volna, hiszen szinte valamennyinek – egy-két család kivételével – új csapást kellett vágnia, ha nem is a vadonban, de a kiparcellázott, meztelenül-csupaszon juttatott OFB házhelyeken, melyeken még csak egy haszonfa sem volt, de még egy proletár-szederfa sem, legfeljebb akácbozót, de az se sok. Ezeken a kis talpalatnyi szögleteken kellett megvetni a lábukat, s a semmiből, azaz a puszta földből kellett felhúzni a kis szobakonyhás tömésházakat, melléjük az istállót, mert még a kezdő parasztember sem lehet meg állat nélkül. Asszonynak, gyereknek kell a tej, a tejhaszon, a szaporulatból meg penz lesz, az meg ruhára, lábbelire meg a boltra kell, ami meg marad, abból egy kis cserepet, téglát, meszet kell venni, mert a terveket ebben az életben nem is kell kigondolni, maga az élet gondolja ki, csak tudomásul kell venni és munkálkodni érte, hogy minden növekedjék, ahogy növekedik a fa, a bozót, a búza, a gyerek, a jószág, egyszóval minden élőlény itt a napos vagy csillagos ég alatt.

Míg a hamsun-i hősökről gondolkodom, tétován lépkedek a kilométer hosszú utcán végignyújtózó betonjárdán. A hajdanvolt makadám kocsiút kiszélesítve és lecsövezve, az autógumiktól kifényesedett aszfaltburkolat könyörtelenül a szemembe vágja a fényt, napszemüveg kellene. Igen, a fénnyel kell szembemenni, hunyorgatva és pislákolva, s majdan beülni a hűvös szobába, s beszélgetni multi árnyakról, jelenbeli fényekről és árnyakról...

Már néhány éve megszoktam, hogy a régi házak helyett teljesen újak vannak, éppoly kényelmesek és szépek, mint annyifelé az országban. Még be is vannak vakolva cementes habarccsal, hogy az eső ki ne kezdhesse őket, s át ne járhassa a szél. Mert itt mindig erős volt a széljárás, északnyugatról sík mező és legelő, s legtöbbször onnan tört ránk a vihar, a tél is ebből az irányból zúdult mindig a falura. Régen kukoricaszárral kellett körültámogatni a tömésházakat, meg R. néném faberena-házát, bár még az volt a legmelegebb.

Éppen hozzájuk kopogunk be feleségemmel, mert M. néném éknél csukva az előszobaajtó, csend van a házban, az udvaron, az istállónál sem mozog senki. R. néném harminc éve üzletes, azóta nem végezhet kinti munkát, így mindig otthon van. De most a „fiatal" sógor kivételével együtt találjuk őket, sőt M. néném is náluk szomszédol. Kényelmes, vaskorlátos lépcsőn megyünk fel a lakásába, így: megyünk fel". Hol van már a régi küszöbös faház, amikor a csurgásból egyenesen a konyhába lehetett lépni! Szürke, apró cementlapos előszoba, csinos kis asztalkával, hímzett fehér terítővel van fedve, rajta nagy Orion vevő. Még két széket hoznak a fiatalok szobájából, mely az ajtónyílásból láthatóan csupa szőnyeg, csak itt-ott virít elő a sárga, fényesre pasztázott padló. Két éve jártam itt, akkor még nem volt padlós a szoba, az előszoba és a konyha sem cementlapos, mert valamilyen színes műburkolattal kísérleteztek, mint amilyen a középületek padlózata, de itt nem vált be, kicserélték hát a jóval drágábbra. Az öröm, a szíves fogadtatás közben nem is veszem észre, hogy unokahúgom a konyhába szökött, ennivalót készít. Alig negyedóra, s előttünk van a lesütött hús, a tojásrántotta, s a mindennél jobb, csodálatos rozskenyér, mely előtte nap sülhetett. Nem szabad nem enni, a visszautasítás, nem tudom, milyen ősi időkből hagyományozódott ez így, sértés lenne. Az evésen hamar túlesünk (ők nem esznek velünk, uzsonnaidő sincs, mi sem vagyunk éhesek).

A mára, az utóbbi évek változásaira terelem a szót. Elsősorban a téeszbe-lépésre gondolok, hallottam, itt sem ment könnyen, nemcsak tusa, de némi ellenállás is volt, hiszen nyolc holdnyi kis földjüknek jó kétharmadát közösen gürcölték össze, nem sok volt benne az örökség, talán két hold-

nyi mindössze. Ehhez ragaszkodni indokoltabb volt, mint az „ősi"-hez, ámbár azok a szálak is erősen kötöttek.

A három asszony közül M. néném a legpolitikusabb, belőle buggyan ki legelőbb a válasz:

– Tudod, édes gyerekem, most már jól megvagyunk. Az „aptyuk" (így nevezi G. sógoromat, a férjét) a téeszben dolgozgat, egy nagy szénaszárítót építenek, Nézd meg, érdemes ám látni!... Ő má' csak elácskodik, meg akad azér' egy kis maszekmunka is... Csak megvagyunk, már nem is igen köllene vissza a fődd... A rosseb dógozzon annyit... látod, most sokke könnyebben vagyunk. ... Van azér' minden, ami köll, egy kis pénzünk is van... A gyerekek is (egyetlen fiára és menyére gondol: a fia művezető az építőknél a megyeszékhelyen, felesége meg pedagógus) megvannak, most szép kis lakásuk van, tanulnak mind a ketten... A Feri technikumba jár, esti iskolába. Ida meg Pécsre, a tanárképzőre, levelezőn... A drága kis unokám meg már másodikas...

Nem akarok behegedt sebeket feltépni, nem említem a szervezés idején történteket. Szomorú eset volt, s nem mindennapi, s majdnem az életébe került... a padláson a költelről vágták le, az utolsó pillanatban, éppen a szervezők, akik elől, nem bírván már az ellenérveket, menekült.

Csak ennyit mondok:

– Nehéz volt az első időkben! Az én falumban (ahol évtizede dolgozom) ugyanilyen nehezen ment. Ott nem a szerzett, hanem az „ősi" földek „odaadása" volt a fájdalmasabb. De most már ott se igen beszélnek a volt-ról, hanem a van-ról van a vita. De gyarapszanak! Azok is lassan hazaszállingóznak, akik elmenekültek. Igaz, nem mind, és sokan meg Budapestnéi közelebbi munkahelyeken kerestek lehetőséget. De a részes, a szerződött, meg a gyarapodó egység... szóval megnyugodtak, dolgoznak, sokat dolgoznak. Nálunk is ilyen szép házak épülnek, mint a maguké, meg ez itt, R. nénémé...

Most R. néném is bekapcsolódik, ők is 8 hold körül vittek be, ebből a többség saját szerzemény. Férje majori cseléd volt, majd fűrészüzemi munkás negyvenötig. A felszabadulást a régi házban érték meg, de még ötvenhatot is. Ötvenhétben rakták le ennek az új háznak az alapjait.

R. néném:

– Tudod, Jancsikám, nekem se köllene az a kevés se, ami vót... Igaz, úgy gürcőtük össze, de most már elég ez a kis háztáji is... ezt megdógozza a sógorod, a fiatalok meg megkeresik a havi kétezret. Józsi fogatos a Belspedná... vagyis most az AKÖVná... megvagyunk jól...

R. nénémék északi szomszédai Imre nagybátyám családja, de csak az ángyi él, a lánya meg a veje. Két gyerekük közül a kisebbik már kőművessegéd, a nagyobbik ötvenhatban kiszédült Ausztráliába. A régi házat (tömés volt) a veje (kőműves) meg az ángyom újjáépítették, kibővitették, s még egy nyárikonyhát, nem is akármilyent, építettek hozzá. Róluk ugyanazt hallom, mint amit R. nénéméknél láttam, vagy amit M. nénémtől hallottam. Mielőtt még a megcsinosodott, szépen elrendezett, szinte már teljesen sármentes udvarra kimennénk valamennyien, a régi utcabeliekről kérdezősködöm.

Újra csak M. néném szorgoskodik a felvilágosítással, nagyon szeret beszélni, meg egy kicsit ő a család krónikása, sokmindent tud, szívesen tájékoztat. Itt mindig fontos törvény volt az őszinteség, azért nem is titkolom, hogy írni szeretnék róluk, ezért minden érdekeset, fontosat mondjon el az utcabeliekről, a régiekről, hiszen nem ódát akarok írni, csak azt, ami van, ami már a sorsokban megíródott.

Szabó Pali bácsi, az egykori pásztor háza volt az utca- és faluvégen az utolsó. Öt gyereke volt, az öreg a háború elején meghalt. A gyerekei, ma negyven–ötven közöttiek, napszámosok, kocsisok voltak húsz évvel ezelőtt. Mi van velük, hol és hogyan élnek?

– Az öregek kihaltak, Ilus maradt benn legtovább a családjával a régi házban, de ők is odábbmentek, újat építettek maguknak, valahol bent a faluban. Messze vót ez nekik mindentől. Tudod, ebben az utcában még most sincs üzlet, pedig egy kilométer hosszú, s mind a két sora végigépült. Csak egy kocsma van a végén, az is még a régi... Pali, a legidősebb, aki a malmoséknál vót kocsis, az most csirás a téeszben. De már jó tíz éve szép házat épített a patakparton. Talán még a mieknél is nagyobb! Ferijük elnősült más faluba, arról nem tudok mondani. Lajcsijuk a „fűrészre" jár, neki is saját kis téglaházik van. A Jancsi, úgyis tudod, valahun Olaszországban van, már negyvenöttű. Hát szóval mind megvannak, mindnek van szép családgyik is...

Az utca másik végén még ott áll a zsuppos Siket-ház, az öregek már kihaltak régen, de mi történt a nyolc gyerekkel? Erről kezdem a faggatást. M. néném megintcsak készséges:

– Hárman meghaltak a gyerekek közül. Feri a Donnál, Jancsi meg Pali itthon, Jóskának, a legidősebbnek hat gyereke van, de az „öreg" is él, a legkisebb lánya, Kató van vele. Még mindig „suszterkodik", apró javításokat végez. Legidősebb fia a dohányelosztó vezetője itt a faluban (járási székhely ez a falu!), a másik, F. pedig a bútorüzletet vezeti. L., a harmadik fiú adótisztviselő, Magda tisztviselő valamelyik járási hivatalban, a férje villanyszerelő. Mariska férje munkás, de nekik is saját házuk van.

A második generáció tagjai, a mai 45–60 évesek Pesten vagy itt helyben élnek. Kirajzottak ők is a régi zsupos házból, valamennyien sajátjukban laknak.

Egy harmadik család is szóbakerül, a közelben lakó Tüskéék, akiknek kilenc gyerekük volt. Az apa fűrészüzemi munkásként kereste a kenyerét, meg a 2–3 holdján dolgozgatott.

– A Magdusuk érettségizett, a férje mérnök az olajtelepen, saját kocsija van. Annus, lány létére mérnök, igaz, most Kanadában él, akárcsak a bátyja, Feri, aki meg hentesnek tanult. Ő a legidősebb, most negyven éves. A Rózsijuk megintcsak mérnök lett, ő valahol itthon él az országban. Erzsi érettségizett, a férje katonaorvos. A Géza pincemester, valami borászati szakiskolát végzett. Az öregek most nála vannak, valahol a Balaton mentén, de T. néni az ősszel Kanadába utazik, kapott útlevelet, a gyerekeihez.

Elképedek a Tüske-család emelkedésének hallatán, ha nem ismertem volna őket, s ha nem hiteles forrásból hallanám mindezt, majdnem átellenes szomszédok voltak M. nénémmel, el sem hinném. Ezek a gyerekek jó évtizeddel fiatalabbak nálam, ők már mind a felszabadulás után kezdték vagy fejezték be iskoláikat. Az arcukat alig tudom magamban felidézni, hiszen az én diákkoromban, amikor utoljára láthattam őket, többnyire még karonülő, vagy T. néni szoknyáját fogó, kicsinyek voltak. Beszédes emlékem sincs egyikről sem, csak a házra, az udvarra emlékszem, ezt most is láttam, errefelé jövet, meg vissza is. Szoba-konyhás-kamrás tömésház, az udvaron, mely alig nyolc méter széles, pajta meg istálló, meg egy két-három részes disznóól, egy széldeszkából összetákolt faház. S egy szorgalmas emberpár két karja, na meg a megváltozott társadalom mire is képes. Jó volna mindegyiket felkeresni az otthonában, leülni velük, elbeszélgetni, hogy még nagyobb legyen az elképedésem. De ez nem olyan könnyű, hiszen szanaszét vannak. Ennyi diplomás régen elég lett volna egy egész járási székhelynek, L-nek is, ahol mindez végbement. T. bácsi igazi Hamsun–Isak figura, de ő a vadont, furcsa módon, a civilizáció közepén hódította meg. Éppoly csendesszerény ember volt világéletében, mint Hamsun hőse a norvég rengetegben . . .

Az érdeklődés, a beszélgetés, a hallgatás kissé hosszúra nyúlt, kimegyünk az udvarra. R. néménél ez is kellemes látvány. Az egész telek gondosan és hibátlanul bekerítve, a pajta és az istálló sem a régi, s mindegyikben villany van. A legszembetűnőbb az udvar és az istálló tisztasága. Mindössze egy pirinyó trágyadomb az ól mellett, de ez is „jólkezelt", árkolt szegélye van, a lé nem folyik el az udvaron. J. sógorom az istállóban „ügyeletet" tart, így mondja; kisborjút vár, percek kérdése. A drótkerítésen át pillantom meg M. néném férjét, G. sógort, az ácsot. Hatvankét éves, sovány ember. A sapkasilt alól szigorú barna szemek villannak rám, nehéz eldöntenem, hogy barátságos vagy éppen valami epés megjegyzésben lesz-e részem. Majdnem két évtizedig laktunk a szomszédságban, még egy kerítés sem volt köztünk sokáig, később is mindig volt azon kapu a telep felé, hozzájuk. Összejártunk velük az év minden szakában, semmi titkunk nem volt, a két család élete egymás előtt pergett, mint egy szabadtéri mozi. A belépőjegy a rokoni kapcsolat volt, minden lépés természetesnek tűnt, mint egy álombeli köztársaságban, vagy a legősibb törzsi szervezetben. A szülők kölcsönösen odacsaphattak egymás gyerekének, ezen nem kaptak hajba. G. sógornak még az a külön joga is megvolt, nem is lehetett volna tőle megfosztani, hogy keményen, nyersen megmondja, ami a szívén fekszik. Nem nagyon szerette azt se, hogy a sok unokatestvér közül engem annakidején középiskolába küldtek.

– Van már elég úr ebbe az országba, mi a szentségnek még többet csinálni!? Nekünk köll valamennyit eltartani. Mindbű tintanyaló lesz . . .

Régi szavai mindmáig élnek bennem, el vagyok készülve most is valami ilyenféle fogadtatásra. Így üdvözöl:

– Hiába! Az urak most is csak urak, a paraszt meg most is csak paraszt . . . látod, mi? – s közben még húz néhányat a gereblyével a téglamurnyán, amit az udvar feltöltésére fuvaroztatott haza a téesz Zetorjával. Csak ezután nyújtja át barátságosan a kezét a drótkerítés fölött egy kemény szorításra, de már vissza is húzza, s tovább gürcöl a vasgereblyével.

A következő perc csendje az enyém, kihasználom:

– Készül a rendelet: megszüntetik az „urakat". Feloszlatják az iskolákat, az orvosi rendelőket, a mérnökök elmehetnek culágernak, a pedagógusok éjjeliőrnek az építkezésekre. Ez lesz az igazi, ugye, sógor?! . . . Én például ácsnak tanulok, maga már úgyis kiöregszik . . .

– A zanyádistenit, még mit nem? Ácsnak! . . .

– Ácsnak! . . . Annak . . . a zanyánkistenit.

Az asszonyok már-már idegeskednek, attól tartanak, hajbakapunk. De ismerjük jól egymást, szinte egyszerre nevetjük el magunkat mindketten. Most már megáll a gereblyézésben, közelebb lép a kerítéshez, s engesztelőleg mondja:

– Azért nem egészen így gondoltam . . . De a tintanyalókból azért kevesebb is elég lenne . . .

meg a föstöttkörműeket se ártana... úgyis tudod! Értjük mi egymást ezzel a gyerekkel – mondja az asszonyoknak és rám bök.

Most már menthetetlenül kitör mindünkből a nevetés.

– Látod, fiam, ilyen ez a vén bolond – mondja M. néném, mintegy végső kiengesztelésül.

– Na isten veled, megyek egy kis ződet kaszálni, mert a paraszt az mindig dógozik...

A kapuban még összetalálkozunk, s ahogy búcsúzunk, még meginvitál a szokásos téli látogatásra, amikor már van egy kis „disznóság" meg új „noha" bor, mert azt már régről kedveli mindegyikünk.

A kapu felé tartunk, búcsúzunk a másnapig. Akkorra M. néném ígérte magát anyámékhoz egy kis beszélgetésre, a mai folytatására. A kisajtóban M. néném még újra engesztelni próbál, bár teljesen felesleges, semmi szálka sincs bennem az iméntről.

– Az apja is ilyen vót, isze úgyis ismerted, fiam...

Elmenőben eszembe jut az apjáról egy feledhetetlen emlék: Nagyapámat temettük. Öt élő gyermeke és hét unokája zokogott az udvarra tett ravatal körül, a búcsúztatókor. A hosszas és szűnni sehogy sem akaró siránkozásba egyszer csak beletercel G. sógor apjának a hangja:

– Haggyátok már abba! Ti is így jártok mind! Na, Isten veled, öreg sógor! Nyugodj békébe'!!

Azután eltűnt a siránkozó tömegből, és néhány évig nem is láttam. Később hallottam, hogy hazaballagott a szomszéd faluba, fölment a szőlőhegyre, s két napig iddogált egymagában. Jó nászúri viszonyban voltak nagyapámmal, alighanem ott a hegyen, néhány agyagkorsó bor mellett siratta el Miskát, (a nagyapámat így hívta mindenki).

Másnap reggel éppen csak egy kis vásárlásra szaladt be a „faluba" M. néném, azaz a főtérre, mert ott van minden üzlet. Minthogy közel lakunk mi ide, hát hozzánk is benéz, meg meg is ígérte a búcsúzáskor. Újra csak az utcabeliekről faggatom. Barabicsékről lenne szó, őket kihagytuk tegnap.

– A gyerekek élnek mind a kilencen. Egy kivételével Pesten. Mindegyik ipart tanult: kőművesek, lakatosok a fiúk, J., aki veled egyidős, ipariskolai tanár. Jóskának, a legidősebbnek saját háza van Pesten, a fia orvos lett. A többiekről nem tudok.

A lányok, négyen voltak, valamennyien még a háború előtt Pesten cselédeskedtek, de azóta férjhezmentek. F.-nek, a legfiatalabbnak kis villája van valahol a Balaton mellett. Valamennyien kimásztak a cselédsorból, mindannyian a maguk emberei.

– Jó népek vótak azok, az öregek is, isten nyugosztalja őket...

Ami még szóbakerült ebben a rövid beszélgetésben, a Mondscheinek, Hellerek és Kerpácsok (utóbbiak cigányok), mind-mind hasonló emelkedést mutatnak, akár a Szabók vagy Siketek. Saját téglaház, új, szép bútorzat, rendes munkakörülmények. S ami még érdekelt: vajon hányan lettek iszákosak, polyvaemberek, ahogy errefelé mondják ma is. Hát egy sem lett részeges, kocsmaés ároktőtelék, mihaszna rongyember. A Magyar ISAK-ok és Sivert-ek generációja emelkedő, friss hullám.

De tudunk nem egy régi, ősi paraszti családról, bent a falu közepén, akiknek gyerekei, unokái a mindennapos italozás mámorában foszladoznak. Számukra alig látszik kiút. Hol és mikor vesztették el ezek a célt, a messze fent tündöklő csillagot, mely alatt ha ott is a halál, de addig értelmes az út. Jártam az utcákat, s legjobban az döbbentett meg, hogy a Kossuth Lajos utca egykori téglaházai szinte dülöngélnek, rongyos a vakolatuk, nincs aki megjavíttassa. Az ablakokban vagy az udvarokon néhány igazi paraszt vénasszony, vénlány nézelődik vagy vonszolódik az üres istállók vagy a szegényes ólak körül. Húsz-harminc évvel ezelőtt rangos házak voltak ezek: ökrök az istállókban, lófogat, nagyméretű szénapajta. Hová lettek ezek, hová lettek a férfiak? Nem nehéz megtudnom, hogy a férfiak 60–70 év között majd mind elhaltak, az egy-két szem gyerek meg vagy elveszelődött a háborúban, vagy mint az A., az S., a B. családokban, megmaradtak ugyan, agglegényként vagy elváltan, s a megmaradt szőlőhegy „táplálja" őket, az adja az olcsó esti mámort, nappal meg a téeszben dolgoznak, de az igazi erőt ott nem ők, hanem a Sugár utca zsellérei vagy a volt uradalom 40–60 év közötti vasmarkú férfiai, zsákot is megemelő asszonyai képviselik.

Láttam S. Ferit, A. Danit este az italbolt söntésében, nem is egyszer, nem is véletlenül. A sok beköltözött vagy a még több fiatal között fröccsöspohár mellett darvadoznak vagy bicegnek át egyik asztaltól a másikig. Kívül rekedtek a változó életen: színházi előadás, mozi nem érdekli őket, könyv se, legfeljebb a napisajtó. Egy új világ testébe szorultak, de mintha csak külön vérkör éltetné őket. Szinte megfejthetetlen, de mégis valamelyest megsejthető a lelkiállapotuk. Sajátos belső emigráció ez, ha jó ez a szó a paraszti lélek megértéséhez. Emberek, akik eszmék és filozófiák nélkül, csak a hagyományokkal egy életformához és egy lélekállapothoz kötődtek valaha, s a változó, forradalmi alakulás hangjait nem képesek felfogni. Veszelődnek, sehova sem tartozva élnek. Mit lehetne, mit kellene értük tenni? Mert tenni kell, hiszen a tegnapi mezők hangyaszorgalmú népe ez. Ismerem őket régről: a puritán tisztesség hamva rajtuk van most is, de bennük a lélek begombolkozott. A közösség vonzása volna gyenge? Vagy a nekik megfelelő tartalom hiányzik abból? Nehéz felelni e kérdésekre. Mindenesetre egy ngatívumot meg kell említeni: Ezekben az

új mezőgazdasági közösségekben még csak a munka szerveződik közösen, s főleg egy járási székhelyen, a heterogén társadalmi összetétel folytán, nem alakult ki a lelkek közös klímája. Mire gondolok? A néhány esztendei közös munka még nemigen volt képes hagyományokat teremteni, nincs sajátos kulturális tevékenységük, bár van kulturális alap, pénzt tartalékolnak és költenek el ilyen címeken, de úgy, hogy az nem kapcsolja össze egyetlen áramkörbe a lelkeket. Ha valaha, hát most már igazán ideje volna a lélek tájai felől is foglalkozni ezekkel az emberekkel. Megérné, ha egy-egy falu parasztságát egy nagy család tagjainak tudhatnánk, hiszen nemcsak a karokban, de a lelkekben is nagy értékek szunnyadozhatnak!

Még egy kis bolyongás

Nagyon régi ismerősbe botlok, éppen a templomkert tövében, a kerékpár-megőrző mellett. Még mindig nagydarab, de már kissé meggörnyedt emberrel nézünk össze: *Ernő bácsi*, azaz Szabó Ernő. Hirtelenében zöldszalagos kalapban, ezüst óralánccal látom, szájában húszcentis hosszú, meggyfaszopókás, csontvégű pipaszárral, a mindig hosszúra nyújtott kocsin ülve, kezében gyeplőszár. A kocsi gyékénykosárnyeggel van bélelve, benne nagydarab marhacombok, véresek és kékek, s ugyanilyen színű, keményhátú legyek dőzsölnek a rakomány fölött. A vágóhídról jött a hússzékhez, a „mi" udvarunkba, mert egy kurta esztendeig mi is ott laktunk, apám is ugyanannak a gazdának kenyerét ette, mint Ernő bácsi.

Ez a látomás erősebb most, mint a valóságos pillanat, de annyiban közös, hogy mindegyik kép közepén Szabó Ernő bácsi áll. De a pipa most nem a szájából lóg ki, hanem csak a szopókás vége kandikál elő szerényen a belső zsebéből. Tekintetemet erre a nélkülözhetetlen gondűzőre szúrom:

– Még mindig jólesik a pipa?

– Jólesne, de nincsen jó pipa, nem lehet kapni!...

– Szivarra kéne átváltani, tiszta dohány az is...

– Próbáltam. Nem megy, nincs kedvemrevaló.

– Hogy él? Egészséges, dolgozik-e még?

– Van egy kis öregségi, de kevés... dolgozgatok, de már rég nem lovakkal... Ami van itt a faluban, azt fiatalabbak hajtják. Ennyi autó között már nem nekem való. Pedig szerettem a lovat, tudod te – mondja éppoly közvetlenséggel, mint még ötéves koromban.

Este van, jegyzeteimet, s a fel nem jegyzett emlékeket rendezgetem. Kimegyek a kiskapuba, cigarettára gyújtok. A főtér neonostorai a szemembe csapnak. Jólesik. Nézem a csillagos eget, a falu fényei fölverődnek a fekete kárpitra.

Jólesik ez is.

Képzeletben újra végigjárom az utcákat. Seholse lépek már sárba.

Jólesik ez is.

Látom a régi strandfürdőt, nagyon népes volt így kánikula idején. Most bozót van a helyén. A Kerkán szinte elapadt a víz, senki sem gondozza.

Ez elszomorít.

Látom újra a temetőt. Ott pihennek a hajdanvolt emberek, a tegnap Isak-jai.

Részvéttel gondolok rájuk.

Utcánk a főtérbe torkollik. Szemben éppen a presszó. Fényárban úszik. Ötven-hatvan méterre vagyok tőle. Tisztára belátok. Nyüzsgés, mozgás, még a kávéfőző gőze is látszik.

Megnyugtat.

Bemegyek a lakásba. Már megterítettek a vacsorához. Az előbbi képek elperegnek. Minden pillanat más.

Az emberek lassabban változnak.

Színházi kaleidoszkóp

KÜLÖNÖS BESZÁMOLÓ EGY KÜLÖNÖS BEMUTATÓRÓL

Füst Milán „Boldogtalanok" című drámáját játsszák április óta a Madách Színházban. E művét évtizedekkel ezelőtt, huszonhat esztendős korában írta a költő.

De még előbbről kell kezdenem. Füst Milán a nagy „Nyugat"-nemzedék tagjaként jelentkezett a század elején, s a forma forradalmárai között is különc írónak számított. A költők költője volt, s a „Nyugat" olvasótáborán belül is külön kis szekta tömörödött köréje.

A premier alkalmából erről szeretnék írni most, mert ez ragadott meg legjobban: az agg, beteg költő és rajongó híveinek kapcsolata.

*

Sok az ismerős arc. Írók, festők, zenészek, s mintha válogatták volna őket, minden területről: a virtuózok. Ez az egyik feltűnő jelenség. A másik: hogy mind a három korosztály képviselve van. Fiatalok, felnőttek, öregek. Akkor még – az előcsarnokban – nem sejtem, mit jelent ez, csak a meghitt izgalmat észlelem.

A folyosón Kosztolányiné állít meg (szokatlan jelenség színházi premieren):

– Szép és kegyetlen darab. Valamikor én is játszottam benne...

– Hát már akkoriban is bemutatták?

– Hogyne. De nem volt közönsége. Két-háromszor ha mehetett... – s egy pillanatra hangsúlyosan és tűnődőn rámbízza a tekintetét.

Füst Milán az első sorban ül, középen. Előtte szőnyeggel letakart lépcső. (Ezen fogják majd föltámogatni a színpadra az előadás végén?)

A költő háttal ül a színháznak, s a közönség mintha körülölelné. A páholyokból fiatalok hajolnak ki feléje. A levegőben szeretet és aggodalom.

Gyönyörű képpel indul az előadás. Psota Irén figurája egyszerre idézi a fiatal Picassót és a legnemesebb szecessziót. De most nem a darabról akarok írni, erről a különös, avitt és modern, díszes és mezítelen darabról. Minderről inkább máskor. Most magáról a ritkaságszámba-menő, s ritka tanítással megajándékozó bemutatóról próbálok beszámolni.

Az est atmoszféráját igazában az első szünetkor értettem meg. Valaki – mint követ, költő és közönsége közt – sorra járja a cigarettázó csoportokat:

– Milán bácsinak nagyon tetszik az előadás. Állandóan peregtek a könnyei.

Ez a híradás megrendít. S egy pillanat műve, hogy felfogjam, miről is van szó. Füst Milánnak sikerült! Az sikerült, ami oly keveseknek adatott meg, s ami talán a legtöbb: sikerült fölnevelnie és megtartania híveit: övéit. Mert erről van szó. Családi ünnepségről a pátriárka-költő körül. Ettől izzik ez az est, – ettől olyan bensőséges, famíliáris.

S ahogy felvonás felvonást követ, meglepő változás megy végbe magán a darabon is. A különc ékítmények lehullanak róla (belül maradnak a rivaldán), s csak a forró, mezítelen áramlás jut el hozzánk, modern igazolásaként az aggastyán költőnek.

A következő szünetekben már tudatosan regisztrálom a varázst. A nézők ott tolonganak Füst Milán körül, a hajdani, ősz hajú olvasók, s nem egy közülük kézenfogva vezet a költő elébe egy fiatal asszonyt vagy egy kamasz unokát. Ez a „bemutatás" egyszeri szépséget kölcsönöz az estnek, a tisztelgésnek szertartásos ünnepélyességét.

És amikor befejezésül utoljára hull le a függöny, magam is elérzékenyülök. Várom, hogy a szőnyeges lépcsőn mikor indul el a színpadra a költő. De Füst Milán nem

mozdul. Csak tapsoló kezét emeli magasba, egyszerre köszöntve színészeket és közönséget.

A pátriárka győzelme az élete omladékán.

Túl a drámán, a kölcsönös hűség képével ajándékozott meg a bemutató. Túl a művészeten, a múlékonyságban a maradandóság emberi élményével. Divatozó korunkban szép leckét adott arról, hogy a hűség a legtöbb.

PILINSZKY JÁNOS

KÉT ÚJ DRÁMA – EGY RÉGI TÉMÁRÓL

Az idei ősz két új magyar dráma bemutatásával egyszerre szokatlanul izgalmas színházi légkört teremtett. Két tekintélyes színházunk, a Vígszínház és a Nemzeti Színház szinte egymás sarkában, majdnem versenyben hozták nyilvánosságra, méghozzá első bemutatóként magyar drámáikat. S mindkét színház új darabja korunk izgató etikai kérdéseit feszegeti, a férfi és a nő ellentétét, a szerelem, a hűség, az állhatatosság, a „harmadik" morális kérdéseit s válaszolnak rá a maguk módján. Nem véletlen ez, hiszen a csaknem évtizednyi tilalmi korszak után, íróinkban óhatatlanul feszeng e nagy kor kétköznapjai mélyén hullámzó érzés-világ, erkölcsi formák, emberi lélekmozdulások sokadalma, ami leginkább vezet bennünket az élő-kor bőre alá, leleplezve vagy megdicsőítve azt. Az élő-kor persze a döntő, a dráma hajszálerei innen fakadnak-e, vagy csak ürügyet adnak játékos formákra, esetleg formás játékok bűvészmutatványaira.

*

A Vígszínház drámája (Thurzó Gábor: Hátsó ajtó) valóban leleplezés: egy elmúlt világ erkölcse ítél önmaga felett. Sajnos ezt a világot az sem teszi maivá, hogy a harmincas évek kispolgárt-szédítő vurstli és liget-romantikája helyett, a galeri majdhogynem legendássá színesített hátországa – a romantika. Thurzó persze jobban ismeri a színpadi mesterséget, hogy utánozná azt a giccsesen émelyítő légkört; újrateremti, kitűnő és időszerű dialógusaival, amik időnkint, mint a petárdák robbannak, de bennük csak az utca-nyelv az új, a dráma világa bizony régi. Az intellektuális és az anti-intellektuális lélek konfliktusa lehet tündéri ötlet – de dráma csak akkor, ha mindketten e-világról valók. Azt hiszem Thurzó az ötletekért eladta egy nagy témáját, a színes, tarka gagek szappanbuborékaiért egy mai, morális probléma reális megrajzolásának szándékát.

A Nemzeti Színház új drámája is (Illés Endre–Vas István: Rendetlen bűnbánat) mai életünk morális fehér foltjaira visz bennünket. Ez a gesztus nemcsak a nemzet első színházának kötelező kiállása az új magyar drámáért, több annál. Merész szándék, hogy a klasszikus ősök mellé, a klasszikussá válható maiak lehetőségeit sorakoztassa. A Nemzeti Színházak sokat emlegetett arisztokratizmusa, valóban az lenne, hacsak az időtől megmért műveket engedné színpadára, de egy sajátos világképpé tisztul, ha a kor drámáinak alkalmat ád a nagy elődök nyomdokain járni. És ha ez a járás még bizonytalan is, tapogatódzó is, a színház művészi horizontját csak tágíthatja.

Bizonyára tágítja azt az új dráma is.

Illés Endre a lelkiismeretes kritikus szívós türelmével és szigorával mintázta meg a figurákat, majdnem milliméterre kicentizve etikai grafikonjukat. A nézőnek kedve telik ebben a mérnöki pontosságban, csodálná is mindvégig, ha végül is nem fárasztaná ez a hideg, sokszor már rideg ész-munka. A meghökkentő kontúrok mellett a meghökkentő váratlanok hiányzanak, a megcsodálnivalóan elképzelt figurákban a csodálatot keltő elképzelhetetlen. Mindúntalan az az érzésünk, micsoda tökéletes világ ez. Valóban az is, csak időnkint megcsillan a köréjük húzott üvegbúra, az aqvárium szagát érezzük, itt élnek, évődnek, viaskodnak, gyűlölnek, szeretnek, meghalnak ezek a fiatalok és milyen kevés a napfény, és milyen ritka a levegő.

*

Mindkét drámában a férfi és a nő ellentéte feszül. Thurzóéban a tudós középkorú professzor kései szerelme az utcalány iránt, Illésében a fiatalok szertelen, meghökkentően őszinte, igazul nyers viadala. A drámák hátországa az ifjúság, ez a minden lehetőséget hordó nemzedék, korunk szülöttei, Zsigereikben titkok, szenvedélyek, szerelmek, gyűlöletek – csak a konstrukció ne érződne, a mindenáron való újdonság erőltetése, ami végül annyira egyedivé szublimálja őket, hogy a valóságnak, a mának szaga sincs rajtuk.

Ez a kompozíciós elv egy érdekes tünetre figyelmeztet.

A divatos formabontás, a korszerű, a modern akarása nálunk másként jelentkezik, mint szülőhazájában – nyugaton. A formabontás ötletét importáljuk, de írói alapanyagunk idegen testnek érzi azt. A nyugati színház nagy újítói hovatovább a szimbolumok ijesztő formáit aggatják figuráikra – szinte sziporkáznak, a legképtelenebb ötletek váltják egymást, de ebben a szimbolum és metafora dzsungelben valahol a sötét mélyben igen valós, igen ijesztő, hallatlanul földszagú riadalmak emberei mászkálnak. Ha ezek a riadalmak a mi számunkra nem is félelmetesek már, egy más világ történelmi és társadalmi szintézisében számunkra talán megmosolyognivalóak is – de azért igazak lehetnek. A mi drámáinkban – ez a két új dráma is ezt bizonyítja – a figurák maguk válnak szimbolumokká, ami még nem is lenne akkora baj, ha körülöttük a valós élet levegője sűrűsödne, ha a kor feszülne alattuk, ez az annyi érzelmet, érzést felforgató, megújító, teremtő világ. De e szimbólum-figurák hajszálerei nem nyúlnak a földbe, márpedig az ilyen szimbolum szivárványos gömb lehet csak, ami tündökletesen száll, de elpattan az első fuvallatra.

*

A Vígszínház új drámájában hétköznapibb ez a szimbolum világ, a Nemzeti Színház darabjában fölényes művészi kéz illetve kezek – hiszen a társszerző Vas István, a költő – formálta irodalmivá .

A Rendetlen bűnbánatnak e társszerzőség külön érdekességet és irodalmi jelentőséget ad. De tanulságot is. A vers és a próza effajta ötvözetére nincs sok példa a drámairodalomban. Az effajtát hangsúlyozom, mert itt a vers és a próza nem egy kézből ered. A kitűnő költő és a drámai konstrukció, a dialógusok míves mestere adott itt randevút egymásnak – mint már korábban az adaptált Tristán-legendában – és e találkozás feszült várakozást ígér és nyújt is. A poéta finom szárnyat ad a próza vaskosabb szárnya mellé. Csakhogy ez a pár – felemás. A szépségük önmagukban sziporkázva csillog, de együtt, a drámai szerkezet precíz abroncsában fakóbbá válik. Itt nem kommerciális szöveget kell aláverselni – bocsánat a triviális hasonlatért –, hanem érzelmeket, a szenvedélyek viharzó sokféleségét, lágyságát, lendületét, erejét. A szárnyaló vers és a kimért próza sodrában szinte kettéválnak a figurák és mindúntalan behúnyt szemmel kell bizonygatnunk, ugyanazok az emberek ágálnak, csakhogy az énhasadás misztikumában részesülünk most.

Egy daljátékban, operettben, komédiában ez nem számít.

A társszerzőség nagy előnyének – ez a nagy hátránya.

*

Az előadások érdekes kontrasztra adnak példát és, ha a példák nem is megnyugtatóak, mégis reményt adók. A két színház, két külön stílusvilág, két művészi szemlélet, látásmód – hibáikkal is. Az ilyen hibákat szívesebben veszi az ember, mert könnyebben szabadulhatnak tőle színházaink, mint a megszokott egyformáktól. A Vígszínház előadása igen hűen a drámához nem ad hozzá semmit, de nem is vesz el belőle. Ez a stílusforma egykor forradalmasította a magyar színjátszást, ma már naturalista

konvenció, gépiesen iskolás pedantéria. Az előadás a dráma nagy lehetőségeit – a galeri-tanya, a rendőrségi kihallgatás, a tudós és az utcalány megérkezése az első felvonásban a tudós lakására – megcsinálta úgy, ahogy a Vígszínház aranykönyvében írva vagyon immár félszáz esztendeje, de a rendező (Horvai István) művészi világképének sajátos hiánya miatt az ábrázolásnak olyan lehetőségeit szalasztotta el, amivel igen sokat vesztett a dráma, még többet az előadás, de legtöbbet a közönség. A drámáról lehámozhatták volna az idejét múlta nosztalgiára hajló romantikát és nem sodorták volna a nosztalgiára amúgyis könnyen hajló közönséget e félszázados rekvizitumok felé.

A Vígszínházban a rendezői rutin uralkodott, igaz, hogy fölényesen és tökéletesen, a Nemzetiben meg éppen a bizonytalanág, a tapogatózó tétovázás szürkíti el a dráma lehetőségeit. (Pethes György.) Mégis ez a bizonytalanság a biztatóbb, ez a rendezés nem hordja teherként a beidegződött rutin bilincseit, és egy sajátos művészi világkép előbb és könnyebben formálódhatik meg. Pedig a Nemzeti új darabja igen nagy lehetőségeket adott a rendezőnek. A fölényesen konstruált emlékképek, amik e figurák társadalmi és történelmi világát vázolták volna elénk, ebben a rendezésben elmosódtak. Micsoda lehetőségek lappanganak e jelenetekben: de a rendezés reálisan formálta meg ezeket a művészi pillanatokat és így irreálissá tette percekig a színpadi világot. Az ilyen bukkanók a legfinomabban felépített szituációkat is magukkal rántják.

•

De örüljünk az új magyar drámáknak hibáikkal együtt is. Író és színház e házasságából nő fel korunk színjátszása és formálódik meg korunk új igénye. Ám színházaink inkább az újban tévedjenek, mint pedánsan ragaszkodva a múlthoz, az avultban.

SZABÓ SÁNDOR

THEATRUM 1962

Ez a címe annak a több mint 400 lapos könyvnek, amely a magyar Színháztudományi Intézet munkásságát ismerteti. Megvallom, az intézet létéről eddig csak annyit tudtam, hogy az adja ki a Korszerű Színház-sorozatot, és hogy ez a sorozat valóban korszerű, érdekes, és nemcsak a színházi szakemberek számára az; hogy abban Tairovtól Dürrenmattig szinte mindenki megszólalt már magyar nyelven, akinek a véleménye színjátszásról, rendezésről, drámaírásról leíródott és számít. Csak ennyit tudtam, és én már ezt is igen nagy dolognak tartottam. A *Theatrum 1962.* lapozgatásakor viszont – nincs rá más szavam: elképedtem azon, milyen munkát végez itt évek óta ez a viszonylag kis létszámmal dolgozó intézet. Nem akarok erről ismertetést adni, azt megteszi maga a gondosan, alaposan megszerkesztett *Theatrum 1962.* A sokoldalú tudományos munka (az intézetnek *nyolcféle* funkciója van) ízelítőjéül néhány találomra kiragadott részletet idézek.

„Kéziratt árunkban 8485 db. kéziratot őrzünk és közel 10 000 kocka mikrofilmre vett kéziratfotót." Köztük van „Horváth Árpád, a kiváló rendező szinte minden feljegyzése, Hevesi Sándor angol és magyar levelezése... Csiky Gergely feljegyzései, jegyzőtömbjei..."

„Adattárunkban szerepelnek a kelenföldi, a pesterzsébeti, a csepeli, a Magyarországi Cukrászmunkások, a Bőrösök, az MTE, a Vasasok, az Újpesti Munkásotthon, a MÉMOSZ stb. keretében működött munkásszínjátszók emlékei."

„... három dokumentációs kiállítást küldtünk külföldre ebben az évben: *Shakespeare drámái magyar színpadon* Stradtfordba, *Brecht drámái magyar színpadon* Kölnbe és *Csehov drámái magyar színpadon* a moszkvai Bahrusin Múzeum számára."

Ezeken az adatokon keresztül az intézet mindössze *egyetlen* osztályának a munkájába pillantottunk be. A *Theatrum 1962* azonban megismertet valamennyi osztály tevé-

kenységével – így hát az *intézet létéről* a legteljesebb mértékben tudomást kellett vennem.

De végül is mi az a színháztudomány, amivel foglalkozik, ami létét igazolja, munkásságát körülhatárolja? Van-e egyáltalán ilyen tudomány? Az évkönyv elejére írt vitacikk okos érvekkel bizonyítja: van. Olyan tudomány ez, amelyet nemcsak hogy joggal sorolhatunk az esztétika körébe – mivel az élő, az előadott dráma a tárgya –, hanem rendkívüli a gyakorlatiassága s ezzel a gyakorlati haszna is, hiszen az alkotás és a befogadó közvetlen kapcsolatait vizsgálja. Ezért helyes a színjátéktudomány elhatárolása, megkülönböztetése teszem azt az irodalomtudománytól, de még a filmtől is. És azért vitatható viszont az, hogy ezt az esztétikát „széptan helyett hatástannak lehetne nevezni" – ugyanis a befogadás folyamata éppen úgy tárgya az esztétikának (vagyis a széptannak), mint az alkotásé.

Kétségtelen, hogy a színjátéktudománynak olyan helyzeti előnyei vannak, amelyeket eddig nemcsak nem használtunk ki, hanem talán még föl sem ismertünk. Nem tudom, gondolkoztunk-e már azon, irodalommal foglalkozók, hogy a színjáték materiális elemei (építészet, színpadkép és nézőtér, díszlet, jelmez, fény, szín, hang, gépészet stb.) és maga a színészet milyen sokoldalú jártasságot feltételez azoktól, akik esztétikai kutatásaik tárgyául a színháztudományt választják? Hiszen a kémia, az optika, az akusztika, a pszichológia vagy a fiziológia megfelelő ismerete nélkül valóban lehetetlenség itt boldogulni. Pedig milyen meglehetős biztonsággal szoktuk megállapítani egy-egy szinikritikában, hogy 'X, díszletei érdekesek", „Y jelmezei nem mindig sikerültek", „Z beszédtechnikája kifogásolható"! Nem tudom, ki hogy van vele – bennem az alkalmi színikritikus is meg a színikritikák rendszeres olvasója is némi kellemetlen, de jogos bűntudatot kezdett érezni, amikor ennek a tanulságos évkönyvnek az olvasásakor minderről gondolkozni kényszerültem.

Ha azonban már ezt megvallottam, mást is el kell itt mondanom. Mert ugyanakkor azon is eltűnődtem: vajon azonos-e a magyar színjátéktudomány fejlettségével a magyar színjátszás színvonala? És vajon miért nem? Miért van több gyenge színielőadás, mint jó – országos viszonylatban? Mert bár színjátékkultúránk jó, bár színházi szakembereink hozzáértéséhez nem férhet kétség (hiszen egyikük-másikuk híre, tekintélye az ország határain is túlnő), mégis kevés olyan *együttest* lehetne felsorolni, amely alkalmas lenne a legnehezebb feladatok megoldására is. Shaw Szent Johannáját például nem sikerült jól előadniuk tavaly (mint láttam) a miskolciaknak, s az idén (mint olvastam) a debrecenieknek sem. Vajon miért? Nem elsősorban a hibás rendezői koncepció miatt. Az együttesek végül is színészekből állnak. És bár igaz, hogy több jó színész még nem tesz ki szükségképpen egy jó együttest; de még igazabb, hogy egy-két jó színész és több felkészületlen színész: még kevésbé lehet jó együttessé.

Néhány vezető színművészünk nemzetközileg is kimagasló alakítások mellett nagy hozzáértéssel nyilatkozik, beszél, ír művészetének tárgyáról. Csakhogy Tolnai értő szavai, Básti Lajos jó könyve, Gábor Miklós kitűnő tanulmánya nem mentheti mások gyenge elméleti és gyakorlati felkészültségét. Mert elmélet és gyakorlat talán sehol sem függ össze olyan mindenki által lemérhetően, mint a színészetben. Közismert, hogy a színjáték komplex művészet. Puszta előadókészséggel, puszta utánzótehetséggel, puszta beleéléssel, mi több: puszta géniusszal – nemcsak jót, hanem még elfogadhatót sem lehet benne nyújtani. Ezért kell feltenni a kérdést: forgatják-e színészeink a Színháztudományi Intézet kiadványait? Felkeresik-e az Intézetet? Igénylik-e, kívánják-e azt a segítséget, amit egyedül ennek a tudománynak a beavatottjaitól kaphatnak meg? Bizonyos, hogy művészi fejlődésükhöz – s ezzel együtt a magyar színjátszás fejlődéséhez is – mindez elengedhetetlenül szükséges volna.

MIHALIK ZOLTÁN

A MODERN SZÍNPADKÉPRŐL

Az UNESCO Nemzetközi Színházi Intézetének (The International Theatre Institute) kétnyelvű folyóirata: a LE THÉATRE DANS LE MOND – WORLD THEATRE 1963-as tavaszi számában a modern színpadkép kialakításának feltételeit, valamint az új anyagok és módszerek felhasználási lehetőségeinek vizsgálatát választotta központi témájául. Ives-Bonnat, a neves díszlettervező művész bevezető tanulmányában kifejti, hogy véleménye szerint a színház ma elérkezett egy olyan fejlődési ponthoz, amikor régi módszerekkel új gondolatokat kifejezni már nem lehetséges. Elismeréssel beszél a század első felének színpadi újítóiról és hangsúlyozza, hogy a modern színpadkép kialakításánál az ő eredményeikből kell kiindulni, de a fejlődés azóta sem állt meg, – sem szellemi, sem anyagi téren, – új módszereket kell tehát kialakítani; új anyagokat, színeket, vonalakat és ritmusokat kell találni.

A folyóirat szerkesztősége körkérdést intézett húsz ország huszonkét neves szakemberéhez, melyben az új anyagokkal, színházi gépezetekkel, a világítással és általában az új módszerekkel kapcsolatos állásfoglalásukat tudakolta. A beérkezett válaszok alapján nem beszélhetünk sem egységes felfogásról, sem valamilyen uralkodó stílusról, de – mint ezt Ives-Bonnat is hangsúlyozza – a művészetben nem is lehetségesek mindenütt alkalmazható sablonok, mindenre ráhúzható „csodatevő" módszerek.

A modern színpadkép kialakításának igénye nálunk is jelentkezik és mindenek előtt azt a kérdést veti fel: valójában mit is kell ezen értenünk? Kopár, rideg, kemény vonalakkal, szimbolumokkal és emelvényrendszerekkel dolgozó tér-színpadot? A különböző műanyagok, hálók, üvegek, fémek, gépezetek és világítástechnikai hatások felhasználását? Lemondást a festett díszletről és a naturalista színpad „berendezéseiről"? Vagy valami mást? És kinek van igaza a nagy vitában, amely a „kukucskálószekrény-színpad" (Dr. Németh Antal meghatározása) és a tér-színpad hívei között dúl? A beleélés kiváltása, vagy az elidegenítés a színház célja?

Mindezek világszerte eldöntetlen kérdések. A modern színpadművészet leghíresebb mestereinél mindössze négy-öt irányelvet figyelhetünk meg, – általában azonban még ezekhez sem ragaszkodnak csökönyösen. Talán a legfontosabb ezek közül az egyszerűségre, formai tisztaságra törekvés. A ma emberének ízlésére, gondolkodására igen erős befolyást gyakorol mindennapi életünk legfontosabb tényezője: a technika. A technika, mely gyorsuló életritmusunkat parancsolja, mely kikényszeríti a fölösleges, a bonyolult elvetését és fokozza tisztaság-igényünket. Ezzel kapcsolatos – és ez szintén világjelenség – az új építőanyagokkal dolgozó építészet merész formáinak, vonalainak ízlést befolyásoló szerepe is.

A színművészetnek számolnia kell a modern ízléssel, és ez a festői szemlélet ellenében inkább az építészeti jellegű színpadképpel rokonszenvez. Így kerül előtérbe a tér-hatás problémája, és ebből fakad egy nemes értelemben vett puritánizmus, a tiszta, egyszerű formák és vonalak keresése. E felfogásnak megfelelően a modern színpadművészet igyekszik megszabadulni a naturalista színpad aprólékos zsúfoltságától. De a hagyományos díszletekről, a festett vászonról és bútorokról, még egy olyan híresen modern szellemű színház sem tud lemondani, mint a berlini Brecht színház.

Általános jelenség, hogy igényesebb színpadművészek, – ha ez öncélúsággal fenyeget, – elvetik a revűszerű látványosságokat, a káprázatos kivitelt, a gépi és fény trükköket. Eszközeik megválasztásánál arrak törekednek, hogy színpadképük a költői mű minél magasabb művészi színvonalú előadását segítse elő. Ez meglehetősen bonyolult feladat a hagyományos színpadon, mely igyekszik minél tökéletesebb beleélési lehetőséget teremteni a közönségnek. Ha a színpadkép akkor köti le leginkább a néző figyelmét, amikor a drámai mű legfontosabb része lezajlik, csökkenti a mondanivaló súlyát. Éppen ezért a dráma csúcspontján a színpadképnek nem szabad figyelem-elvonó hatást gyakorolnia, vissza kell húzódnia; hangulatteremtő hatását a sekélyebb szakaszoknál kell érvényesítenie.

A század első felének színpadán a nézőnek nem szabadott a „díszletezési trükköket", észrevennie. Ez az elv azóta – a brechti dramaturgiából kiindulva – lényegesen módosult. A brechti dráma lehetetlenné akarja tenni a közönség számára a beleélést a színpadi történésbe; szándékosan elidegeníti a cselekményt, hogy az érzelem síkjáról a gondolatára terelje a mondanivaló hatását. Itt feleslegessé válik a művészet titkainak elrejtése, sőt éppen a titoknélküliség kap hangsúlyozó szerepet. Végső soron erre a gondolatra vezethetjük vissza a modern színházi gyakorlatban – a nembrechti dramaturgián alapuló műveknél is – elfogadott nyílt színpadi átalakításokat, átlátásokat (amikor két, vagy több kép látható egyszerre), és a jelzéses díszleteket is.

A színpadon – túl önmagán is – minden jelent valamit, a szereplők mozgása, hangja, az építmények jellege, a berendezés stílusa, a ruhák szabása és szín egyaránt. Igen fontos szerepe van az anyagok minőségének is; aminek szintén megnyilvánul sajátos szimbolikája. S minél kevesebb díszlet látható a színpadon, ezek szimbolizmusa annál fontosabb, hiszen a kevés a néző figyelmének nagyobb hányadát vonja magára, mint a sok. Éppen ezért kapnak egyre nagyobb szerepet a

színpadművészetben a nemes anyagok. Bizonyára sokan emlékeznek rá, mennyivel markánsabb hangulatot teremtett a berlini Brecht színház budapesti vendégjátéka alkalmából a Galilei tömör rézfala, mint a budapesti színházban az utánzata.

Az ember tudatában minden látvány egy osztályozási folyamatot indít el, melynek kapcsán régebben látott és rögződött emlékek, képek kerülnek előtérbe. A néző ezeknek a korábbi emlékeinek, és kultúránk mélyen belénk ivódott szimbóliumainak egész sorát viszi magával a színházba. A színpadművészetnek ezekkel mindig számolnia kell; még akkor is, ha esetleg tévedésen alapulnak. Igen jellemzően írja Kós Károly – aki maga tervezte drámájának jelmezeit is, – a Budai Nagy Antal bevezetőjében, hogy kénytelen volt az urakat egy évszázaddal későbbi divatnak megfelelően, keleties hatásokat mutató ruhákba öltöztetni, mert attól félt – jogosan –, hogy a közönség értetlenül fogadná a XV. század közepének franciás-olaszos viseletét.

Minden művészet önmagából fakadó törvénye az új keresésének szükségessége, – semmiféle műalkotás nem lehet puszta ismétlés. És minden művészettel szemben a legfőbb követelmény: a korszerűség igénye. Ez pedig magában foglalja a kor gondolati és formai ízléséhez való alkalmazkodás parancsát. A kor-ízlés rendkívül sokrétű, sokszálú eredője az egyéni ízlések összességének, amiből természetesen következik, hogy a korszerűség igénye korántsem egyszerű feltétel. Különösen nem a színpadművészettel kapcsolatban, mely önmagában is roppant bonyolult művészi ág.

A színpadművészetnek egy két dimenziós síkokkal (díszletek, az épület fala) határolt térben kell elhelyeznie három dimenziós tárgyakat (berendezés) és mozgatnia az emberi szereplőket, – anélkül, hogy ennek ellentmondásosságán a nézők megütköznének. A közönséget egy irodalmi műalkotás látvánnyá alakításának művészi élménye csalja a színházba. A színház művészetének lényege abban van, hogy míg a könyv olvasója önmaga alakítja tudatában képekké a szerző által ábrázolt cselekményt, a színházlátogató számára ezeket a képeket a színház állítja elő.

Míg azonban az irodalomban (és hangverseny-zenében) a szerzőnek módjában áll mondanivalóját úgy kifejezni, hogy az csak gondolati síkon váltson ki művészi hatásokat az olvasóban (vagy hallgatóban), tehát ne alakuljon át képekké, ne rögződjék képi hatásokban, – a színpadon erre nincs lehetőség. A mondanivaló – akár cselekményben fejeződik ki, akár szavakban – feltétlenül bizonyos képekhez, szereplőkhöz és azok környezetének látványához kapcsolódik. Amit tehát a színpadon a néző lát, az mind fontos, mind lényeges. Azok a térelemek, formák, színek tehát, amelyek között a szereplők mozognak, beszélnek és cselekednek, bizonyos hangulat hatásokat váltanak ki. Ha ez a hangulat az elavultság légkörét árasztja, az egész előadás benyomása sem lehet más.

Annak a művésznek, aki a színpadi képeket, formákat, színeket, térelemeket tervezi, mindenek előtt a darab stílusát kell összhangba hoznia a kor ízlésével – meg természetesen saját egyéniségével. És ez a modern színpadkép kialakításának legfontosabb problémája!

A nemzetközi színházi szakfolyóiratokat lapozgatva feltűnik, mennyire szűk azon művek köre, amelyekhez sikeres színpadkép kísérletek fűződnek. Ezek zöme Szofoklész és Shakespeare előadásokhoz (főleg az Ödiposzhoz és a Hamlethez) kapcsolódik, valamint néhány operához, elsősorban is Wieland Wagner bayreuth-i rendezéseihez (de pl. Roman Clemens Varázsfuvola színpadképén is mindössze néhány jelzés, szimbolum látható). Jan Swoboda, a jeles cseh színpadkép művész – többek között a Laterna Magica díszlettervezője is – például egy végtelennek tűnő lépcsősoron játszatta az Ödiposzt és egy – szinte kopár – téren a Hamletet. Nálunk is operához, a szegedi Szabadtéri Játékok Trubadur előadásához fűződik az egyik legérdekesebb színpadkép kísérlet. Varga Mátyás közönnyel és megnemértéssel fogadott színpadképének nagyszerű lehetőségeit azonban még a rendező sem tudta teljesen kihasználni; a kritika pedig gúnyosan „lécdzsungelt" emlegetett. Pedig ezek a különböző szerepkörű emelvények hátteréből érzékeny idegvégződésként kinyúló egyenlőtlen hosszúságú lécek", a szalagszerűen közéjük font gyékénnyel, – megfelelő világításban együtt lobognak Verdi nagyszerű muzsikájával és vörösen lángoló hátteret festenek a színpadon összecsapó forró emberi szenvedélyek mögé.

Ezeknek a sikeres színpadkép kísérleteknek a titkát abban kereshetjük, hogy van néhány olyan irodalmi és zenei mű, melyet a költői erő minden stílus-kereten felül emel.

A művek nagy többsége azonban egy pontosan meghatározott stílushoz kapcsolódik, melyből nem lehet büntetlenül kiragadni. Természetesen vannak olyan régebbi stílusok, melyek közelebb (és olyanok, melyek távolabb) vannak a mai kor-ízléstől, egyezésről azonban még a mai drámák előadásakor sem mindig beszélhetünk. Manapság nyugaton erősen divatosak az olyan színművek, melyek csak felvetnek bizonyos kérdéseket, a válaszadás elől azonban szándékosan kitérnek, illetve több értelmű választ adnak. Ilyenkor a színpadképnek igen nagy szerepe van abban, hogy a közönséget valamilyen irányban befolyásolja-e, vagy pedig szabadon engedi érvényesülni a szerző bizonytalan világnézetét. Rendkívül nehéz problémák ezek, a színpadtervező bármelyik irányba túlzásokba téved, felborul az előadás művészi egysége.

Nemrégiben a budapesti Petőfi Színház bemutatta Friederich Dürrenmatt: V. Frank című színművét. A mű kiválasztását és a bemutató indokoltságát vitatni nem tartozik e cikk feladatai közé; ez az előadás azonban remekül példázza, miként vezet az előadott mű és az előadás stílus-

beli, felfogásbeli különbözősége művészi kudarcra. A „főbűnös" ezúttal kétségtelenül a rendező, akinek sikerült tökéletesen félreértenie Dürrenmatt-ot; a színpadkép tervezője azonban szintén részese ennek a tévedésnek. Törekvésük, hogy ezt az elidegenítés elvén alapuló, groteszk, szürrealista színművet a realista követelményekhez és a hagyományhoz igazítsák, azt eredményezte, hogy az V. Frank – egyébként sem túlságosan magas színvonalú – művészi értékei nagyrészt elsikkadtak.

Hadd idézzek a stílusegység fontosságának bizonyítására még egy példát. A budapesti Nemzeti Színház Julius Caesar előadásán a mű és a ruhák sugallta hangulat került egymással élesen szembe, és ebben ismét a mű, ezúttal Shakespeare-é szenvedett vereséget. Brutusnak, Cassiusnak, Antoniusnak és a dráma többi hőseinek közös tulajdonsága, hogy „római jellemek". És ez lényeges alaptétele a tragédiának, szinte az egész cselekmény ebből következik. Shakespeare számára a „római jellem" fogalma – függetlenül attól, hogy ez történelmileg igaz, vagy sem – mindig valami olyasmit jelentett, ami bizony ritka tulajdonsága volt kortársainak: magasabbrendű becsületességet, nemeslelkűséget, önzetlenséget: őszinte egyszerű, tiszta szándékú belső világot. Ezt sugallják most is a színpadon elhangzó szavak, ám a hősök megjelenésekor egyszeriben minden hamissá, vagy a legjobb esetben is kétessé válik. Ezek a tarka ruhakölteményekben pompázó zsoldos vezérek nem Shakespeare Rómájából jöttek!

A közelmúltban nálunk is, külföldön is előfordultak olyan színpadképek, melyek nem álltak összhangban az előadott mű stílusával. A tervezők időnkint elfelejtkeznek arról az alapigazságról, hogy még a modernség nevében sem lehet a művészeten erőszakot elkövetni. A LE THÉATRE DANS LE MOND – WORLD THEATRE egyik korábbi, Csehov száma, jónevű és modern felfogású művészeknek Csehov előadásokhoz készített színpadjairól közöl képeket, és tanulmányokat. Ezek lényege az az általános törekvés, hogy az igazi csehovi hangulatot érzékeltessék a nézővel, – jóllehet ennek sajátos stílusát senki nem tartja modernnnek. Bizony nehéz is lenne Csehov különleges légkörű, bensőséges, melegfényű művészetét egy rideg, keményvonalú tér-színpadon, jelzéses díszletek között elképzelni.

Hasonlóképpen követel Gorkij színműveinek előadása egy bizonyos naturalizmust; Racine tragédiái pedig azt a képi környezetet igénylik, melybe a költő halhatatlan hőseit elképzelte. (Egészen más kérdés, hogy elképzelései tévesek voltak.) Molière, vagy G. B. Shaw vígjátékainál a színpadképművészetnek a történelmet kell felidéznie. Minden eszközével annak a sajátos hangulatnak a kialakítását kell szolgálnia, melyben a művek megszülettek és egyedül éleképesek; a nézőnek látnia és éreznie kell XIV. Lajos udvarának levegőjét, hangulatát és stílusát, vagy a századelő szeccessziós, önhitt légkörét.

Merev, kötött szabályok azonban itt sincsenek. Ives-Bonnat: Szent Johanna (Shaw) díszlete a Comèdie de Genevè-ben (1962) csupa jelzés és szimbolum. De Rene Allio: George Dandin színpadképe is meglepetést okozott francia vendégművészeink budapesti előadásán. Igaz, maga az előadás is rendkívül újszerű volt, szinte egy új mű bemutatóját látta a közönség. Voltaképpen Allio semmi rendkívülit nem használt, sziporkázóan szellemes színpada mégis igen modernnek tűnt; éppen azáltal, hogy tökéletesen összhangban állt a hagyományokkal szakító rendezői felfogással. Hangsúlyozom azonban, hogy ehhez az egész darab tökéletes „átpolitizálására" volt szükség. Rendkívül érdekes lenne Molière-rel kapcsolatban megvizsgálni: vajon a mi egyes Molière előadásaink színpadképének az a törekvése, mely – a hagyományos rendezői felfogás mellett – úgy akarta az előadást a mai közönséghez közelebbi vinni, hogy a művek történelmi légkörét nem érzékeltette kellően, – vajon mennyire bűnös a fiatalabb nemzedék Molière ellenességében; hisz ugyanazok a fiatalok, akik más előadásokon Molière számlájára írták a megtüsszögtető moj és por szagot; fergetegesen ünnepelték a francia vendégművészeket.

A modern színpadkép kialakításának szükségessége, korunk parancsoló követelménye. Nincsenek dogmák, melyekből ez levezethető lenne. De vannak felhasználható hagyományok, mindenek előtt a század első felében tevékenykedett nagy színpadi forradalmároknak (Sztanyiszlavszkij, Antoine, Reinhardt, Littmann, Appia, Gordon Craig) az eredménye, – melyekből ki lehet indulni. Vannak modern színházi berendezések, gépezetek, új vonalak, formák és anyagok, – melyek önmagukban ugyan még nem teszik modernné a színpadképet, – de vannak új gondolatok is és főleg tehetséges művészi egyéniségek. A modern színpadkép kialakításának – a rengeteg formai lehetőség felhasználásával – elvi lényege az, hogy a művész megtalálja az előadott mű stílusa, mondanivalója és a közönség igénye, a korszerűség közti összhangot.

TAXNER ERNŐ

A korszerű művészet kérdéseiről

A MŰVÉSZI VALÓSÁG

Ez nem ellenvélemény, csak egy másik vélemény. Azért kezdem így, mert azzal folytatom, hogy örömmel olvastam Tornai József, majd Tüskés Tibor írásait a Jelenkorban, aztán Ernst Fischer tanulmányát a Nagyvilágban. (A sorrend kronológiai.) Örültem, hogy a Jelenkor eltalálta az időt, és helyeseltem, hogy a helyet is: hogy nem a Vita-, hanem a Jegyzet-rovatban közölte ezeket a cikkeket. Még ha nem így lett volna, akkor sem vitatkozni akarnék velük – nem mintha mindenben egyetértenék, hanem mert többnyire igen, és mert úgy látom, hogy hosszú idő óta végre most okos beszéddel van dolgunk. (Nem számítva persze a Marsall–Tellér tanulmányt, amely visszhangjában is visszhangtalan maradt: az értetlenséget akkor talán éppen a vitajellegű közlésmód okozta.)

Jó volna, ha mondanivalóm a megindult véleménycsere folytatása lehetne. Még jobb volna, ha ez a véleménycsere megfelelne a tényleges társadalmi keresletnek.

Amit eddig olvashattunk, az a művészet meg az esztétika alapproblémáiról szólt. Szerintem ez nem véletlen. Mindenkinek, aki ma akár művészként, akár ítészként művészettel foglalkozik, elsőrendű igénye az alapfogalmak tisztázása. Másrészt, ha ezt a maga számára el is végezte, még mindig nem beszélhet a félreértés veszélye nélkül részletkérdésekről, mert terminológiánk korántsem egységes. Magam is néhány alapelvről vagyok kénytelen beszélni, azért csak néhányról, mert az említett szerzők más, lényeges elveket már megvilágítottak, mégpedig úgy, hogy szinte számból vették ki a szót.

Meghatározások, következtetések

A művészet reláció: kapcsolat az alkotó, az alkotás és a befogadó között. Ha érdemben akarunk valamit mondani róla, akkor egyaránt kell beszélnünk a művészi tevékenységről, a műalkotásról és a műélvezőről. Evidens, hogy a művészi tevékenység *emberi* tevékenység, hogy a műalkotás az *emberről* szól, hogy befogadója csak az *ember* lehet. Nem árt ebből itt mindjárt levonni azt a következtetést, hogy *a művészet tárgya* (azaz a művek témája), az ember, az ember pedig társas és a természetben élő lény lévén, – minden mű az egyén-közösség-világ összefüggésről szól; még akkor is, ha csak egyetlen individuum egyetlen lelki folyamatát fejezi ki. Másképpen *minden mű tárgya a valóság*, és megfordítva: nem műalkotás az, amelynek a tárgya nem a valóság.

A művészi tevékenység a két alaptevékenységnek, a munkának és a játéknak a szintézise. Tehát olyan emberi tevékenység, amely munka is meg játék is, ám mégsem munka és mégsem játék – hanem művészet: olyan tevékenység, amelynek célja esztétikum létrehozása valamilyen kifejező eszköz tudatos formálása útján. Eredményességének feltétele az alkotó különleges lelkiállapota, amit ihlettségnek szoktak nevezni. Kifejező eszközön a művészet anyagát (kő, hang, festék, vászon, nyelv stb.) értem s az intuitiv (ún. „ösztönös") művészi tevékenységet is alapjában véve tudatosnak: a gondolkodás egyik formájának fogom fel.

Nem szorul bizonyításra, hogy műalkotást csak művészi tevékenység hozhat létre. Nyilvánvaló, hogy ezért már eleve, ab ovo nem tekinthetjük műalkotásnak sem a szamár farkával festett képet, sem a „geschlossene Kunst" termékét. De vajon a művészi tevékenység folytatása szükségszerűen műalkotás létrejöttét jelenti-e?

Műalkotásnak csak az olyan alkotást, a művészi tevékenységnek azt az eredményét nevezhetjük, amely lelki folyamatok felismerésének, és e felismerésben való fel-

oldódásnak lehetőségét hordozza: vagyis műélvezetet okozhat. Ez viszont műélvezőt, befogadót feltételez.

Ki a *befogadó?* Elvileg mindenki az lehet. Gyakorlatilag azonban csak az olyan ember, aki az adott művészeti ágban való jártasságánál fogva képes az adott műalkotás megértésére, és az adott időben a mű közvetítette különleges lelkiállapotnak megfelelő lelkiállapotba („hangulatba") képes kerülni. Köztudott, de azért néha elfeledkezünk róla, hogy bármilyen „értő" is valaki, mégsem tud bármelyik pillanatban bármilyen műalkotást befogadni. Ezért nem nevezheti magát műbírálónak például az, aki egy vers egyszeri olvasása után belenyugszik a saját rossz véleményébe.

Műalkotás és műélvező viszonyáról Ernst Fischer kiváló tanulmánya igen aktuális igazságokat mond ki. Az „egyszerű embernek mint döntő fórumnak" illúzióját szétfoszlató világos okfejtése meggyőzően bizonyítja a művészetben való jártasság feltételének elengedhetetlenségét. Ez megkönnyíti a dolgomat. Csak egy kiegészítő megjegyzést kell még tennem. Fischer helyesen mondja: „Nem kötelező, hogy az újszülött művet nyomban mindenki megértse és jóváhagyja." Mégis jogosnak látszik az az ellenvetés, hogy – mivel a művészet az emberről az emberhez szól, megkövetelhető az egyszerű szó, az ún. „közérthetőség". Hiszen az operettkedvelőt is el kellene juttatni Mozarthoz, Mozart hívét is a modern zenéhez. S ehhez nemcsak a közönség művelődése, hanem a modern művek befogadási lehetősége, formanyelvének egyszerűsége is szükséges volna. Akik ezt sürgetik, azok nem gondolják meg, hogy az egyszerű szóval beszélő művek: a stílusukban realista vagy naturalista alkotások is bonyolult tartalmak hordozói. Nem biztos, hogy az „egyszerű ember" azokat jobban érti. Hiába ismeri fel valaki egy képen, hogy ott tehenek, ember, fű meg hegyek láthatók – ha nem tudja felfogni azt, amit mindez összevéve közöl: ha nem ismeri fel a mű tartalmát.

Az esztétikum meg a szubjektum

Ha a műélvezet nem más, mint az alkotás által közölt lelki folyamatok felismerésében való feloldódás, akkor ez azt jelenti, hogy a műalkotásnak objektív kritériuma van, amely a szemlélőtől függetlenül létezik. Kell is, hogy legyen ilyen ismertető jegy, hiszen *megkülönböztetjük* a műalkotást nemcsak más alkotásoktól, hanem más esztétikumoktól is. Tornai József érdekes fejtegetései sok helyes megállapítás mellett egyhelyütt alkalmat adnak bizonyos szubjektivista következtetésekre. Igaz, hogy „A szép... objektív és szubjektív tényezők együttes megjelenése." De mivel Tornai a *tartalmat* „alanyiságnak" fogja fel, a *formát* pedig „tárgyiságnak", ez azt is jelentheti, hogy az objektumnak (tehát az esztétikumnak) a tartalma csak a szubjektumban van meg. Innen már csak egy lépés az esztetikai szubjektivizmusnak az az elve, amely minden alkotást, sőt *minden tárgyat esztétikumnak* tart, ha azt egy szubjektum szépnek látja. (Az ismertető jegy, amelytől a tárgy esztetikummá válik, csak a szubjektumon adott.) Egy további lépés pedig ahhoz a felfogáshoz visz, amelyet talán esztétikai potencializmusnak nevezhetnénk. E szerint, mivel *minden objektum és minden szubjektum* potenciálisan hordozza a szépséget illetve a szépérzetet, azért a kapcsolat teljesen esetleges: így az ismertető jegy nem a reláció tagjaiban, hanem magában a kapcsolatban található meg.

Ezek az elméletek legfeljebb csak addig állhatják meg a helyüket, amíg nem vonatkoznak a műalkotásra. Egy természeti szép tárgy: egy hegycsúcs, egy öreg diófa, egy elsuhanó madár – formájában harmónikus lehet, s a szubjektumban a harmónia felismerése olyan lelki folyamatokat indíthat meg, amelyek őt szépérzethez, esztétikai élvezethez vezetik. Ezek a lelki folyamatok valóban csak a szubjektumban adottak, s talán még maga a harmónia sem biztos, hogy az objektum ismérve. Ám ha a továbbiakban így érvelnénk: mivel a műalkotás is esztétikum, ezért arra is ugyanez vonatkozik, – akkor nem juthatnánk el az igazsághoz. A műalkotás esetében az aisthezis útja: az esztétikum formai harmóniáján keresztül az esztétikum tartalmának felismerése, s az ebben való feloldódás. Mit jelent ez magyarul? Hogy a műalkotás lelki folyamatokat tartalmaz, míg a természeti esztétikumnak ilyen tartalma nincs, azon egyedül a har-

mónia az esztétikus. A természeti szép is lelki folyamatokat indít meg a szubjektumban, ám ezek „szubjektívak", az egyéntől függőek. A művészeti szép azonban meghatározott lelki folyamatokat „kényszerít" a szemlélőre. (Ezekhez aztán szubjektív asszociációk is járulnak, persze.) *Műélvezet és egyszerű szépérzet közé* tehát semmiképpen *nem tehetünk egyenlőségjelet.* (Néhány bölcselő ezt úgy kísérli meg, hogy a műélvezetet tartja az ember elsődleges élményének, s azt állítja: a természet jelenségeit csak a művészeti esztétikumok analógiájára kezdtük szépnek felfogni. Érdekes, hogy éppen ezek a művészetet a természet utánzásának tartják.)

A műalkotást az teszi műalkotássá, hogy művészi tevékenység eredménye, hogy alkalmas műélvezet felkeltésére, és hogy olyan nyelven beszél, melyet a befogadó megérthet. Mi különbözteti meg más alkotásoktól? Hogyan tehetünk igazságot a műalkotás igényével fellépő alkotások között?

Nemcsak a természeti szép tárgyaktól, hanem az emberi tevékenységnek azoktól az eredményeitől, amelyek nem műalkotások, ugyanaz a tulajdonság különbözteti meg a műalkotást: *közvetett tartalma van.* Hogy ezen mit értek, azt is el szeretném mindjárt mondani, az írásmű tartalmával és formájával kapcsolatban. De előbb még válaszolni kellene az előbb föltett kérdésre. Előfordul, hogy a giccs, vagyis az olyan alkotás, amely műalkotás látszatát kelti, műélvezetet ébreszt – nem is egy szubjektumban. Mármost, ha elfogadjuk, hogy a műélvezetnek vannak magasabb és alacsonyabb fokai, akkor ezzel annak az osztályozásnak szolgáltatunk jogalapot, amelyben a giccs is műalkotásként – csak éppen alacsonyabbrendű műalkotásként – foglal helyet. Milyen elv szerint történne ez az osztályozás? Ez az út nem járható. Inkább úgy képzelhetnénk, hogy pl. egy cowboy- vagy egy detektívregény cselekménye önmagában művészi eszköz, vagyis egy feltett műalkotás formai része lehetne – bár maga az alkotás, amelynek valóban része, nem művészi. Azok az olvasók, akik a regénynek elsősorban a cselekményét követik, a többi, művészietlen formai jegyet fel sem fogják, bennük a cselekmény hatására nemcsak egyszerű szépérzet, hanem akár műélvezet is létrejöhet. Azaz a reláció egyik tagja, a művészeti esztétikum nincs jelen ugyan realiter, az olvasó csak azt hiszi, hogy műalkotással van dolga, műélvezete tévedésen alapul – de létrejön.

A műélvezet lehetősége fennáll ugyan a szubjektumban, de azt mégis csak a műalkotás (vagy a műalkotásnak vélt objektum) kelti fel. A reláció nem lehet esetleges, vagyis a műalkotás „önmagában" is műalkotás volna (ha egyáltalán létezhetne önmagában). Olyan, mint egy adókészülék, amely állandóan sugároz, függetlenül attól, hogy kapcsolatban van-e egy vevőállomással vagy sem. De a vevőállomás létét éppen ezért állandóan feltételezi.

Az irodalom és maga a mű

Ehrenburg elbeszéléséből ismerjük Picasso találkozását Fagyejevvel. A kérdésre, hogy mért fest olyat is, amit nem lehet megérteni, Picasso kérdéssel válaszolt: „Mondja, Fagyejev elvtárs, tanították olvasni az iskolában?" Az igenlő feleletet aztán újabb kérdés követte: „Hát képeket nézni tanították-e?" Erről nekem menthetetlenül az jut eszembe, hogy azért a képzőművészeknek mégiscsak könnyebb. Mert igaz ugyan, hogy képet nézni nem igen tanították az embereket, de az is igaz, hogy erre mindig lehet hivatkozni – és nemcsak jogosan. De írni meg olvasni hálistennek majdnem mindenki megtanult, olvas is, ír is. Ki hajlandó elismerni, hogy nem ért az irodalomhoz?

Az irodalom az a művészeti ág, amelyhez „mindenki ért". Ennek a kényszerképzetnek nagyon egyszerű oka van. Bárki megértheti ugyanis ezt a mondatot: Kérek egy pohár vizet. Ha ugyanezt nem „az életben" halljuk, hanem egy dráma vagy egy novella egyik hőse mondja ki, akkor tudomásul kell vennünk, hogy ez nem egészen azt jelenti, amit az „életben" jelent. Hanem mást is. Sőt: elsősorban mást. Tudományosan megfogalmazva: az írásmű kifejező eszköze, az írói nyelv, megegyezni látszik a köznapi beszéddel, de nem azonos azzal. A beszélt (elgondolt, leírt) nyelvvel azokat a lelki folyamatainkat akarjuk kifejezni, amelyek a nyelvi anyag közvetlen jelentés-

tartalmával egyenlők. Az írói nyelv közvetlen tartalma, a „belső forma" azonban csak arra való, hogy vele ismét más lelki folyamatokat közöljünk: a mű tartalmát. Az mondhatja jogosan, hogy érti a művet, aki ez utóbbit be tudja fogadni.

Ezt már sokan, sokféleképpen megmondták. Én viszont itt ennél egy kicsit tovább szeretnék menni. Divatozik mostanában az „áttételes" kifejezés. Főleg a modern irodalomra mondják, hogy „áttételes", sőt hogy „áttételesebb", mint az eddigi. Pedighát minden műalkotás, így az írásmű is szükségképpen áttételes, indirekt közlés. Az a rejtett jelképiség (ha úgy tetszik: latens szimbolizmus), amely a modern írásművek egyik legfőbb sajátossága, hívta elő ezt az elnevezésében új, de valójában régi fogalmat, melyről már Arany János is így beszél a Széptani Jegyzetekben: „Az igazat és jót vagy egyenesen, direkte fejezzük ki, vagy . . . a művészet formái által és akkor széppé lesz..."

Ha ezen a nyomon elindulva *a tartalom és a forma valódi mibenlétét* sikerülne felfedni, akkor kevesebb félreértéssel tudnánk beszélni realizmusról és szocialista realizmusról. Mit mond Arany? „A művészeti szép tárgyakban két lényeges dolgot különböztetünk meg: az egyik az eszme, a szellemi, melyet kifejeznek; másik az idom (forma), melyben azt kifejezik . . . Idom alatt nemcsak a külformát (költeményekben például a vers mértékét), hanem ama benső, ama lényeges formát kell értenünk, miáltal pl. a költemény a nem költeménytől különbözik . . ."

Már József Attila is „magát a művet" nevezte a mű formájának, már Hegel tudta, hogy „a forma maga a tartalom, a tartalom maga a forma", már Lenin megmondta, hogy lényeg és létmód között a különbség nem elvi, hanem csak fokozati. Hogy filozófikusan fejtsem ki ugyanezt: *az egész mű maga egyenlő a formával* – egy bizonyos létsíkon, *de a tartalom is egyenlő magával az egész művel* – egy másik létsíkon. (Létsíkon a dolgoknak létmódjuk szerinti osztályát értjük. Egy matematikai szabály létmódja például az érvényesség: a szabály tehát az érvényesség létsíkján létezik; nyilvánvalóan különbözik ettől egy alma létmódja, tehát létsíkja is.)

Igen ám, csakhogy az írásműnek mint formának is különböző tartalmi-formai viszonylatai vannak. Egy lírai vers sorai, szakaszai, ritmusa, rimei: formai viszonyban vannak a gondolatmenettel meg a költői képekkel; ezeket pedig az előbbi, a külső formához való viszonyukban tartalomnak foghatjuk fel. Pedig magának a műnek ez csak a közvetlen tartalma: a belső formája. Mi hát a közvetett tartalom? Azoknak a lelki folyamatoknak az összessége, amelyeket a mű külső és belső formai összefüggéseiben közöl. Más viszonylatban meg, a valósághoz való viszonyában a műnek ez a közvetett tartalma is: forma, amelyben a valóság egy része megjelenik a tudat síkján. Megengedem, hogy ez furcsának tűnhetik. Pedig csak akkor juthatunk el az írásművek és általában a műalkotások dialektikus szemléletéhez, ha elfogadjuk, hogy ugyanaz a dolog forma is lehet egy bizonyos dologhoz való viszonyában, meg tartalom is, egy másik dologgal kapcsolatban.

Vegyünk egy példát. Milyennek érzékelhető egy esőcsepp? Cseppalakú, esik, szürkés színű. Ez az esőcsepp formája. Mit tartalmaz közvetlenül? Vizet. Ez meg a tartalma. Csakhogy a víz a H_2O atomoknak ismét: formája, hiszen tudjuk, hogy ezek gőz vagy jég alakját is ölthetik. És az a H_2O? Egyik formája a szervetlen anyagnak.

Mindebből két dolgot kell megjegyezni. 1.) Az egész mű: forma, de 2.) a formán belül különböző tartalmi-formai viszonylatok vannak. Nem a mű tartalma tehát pl. a cselekmény (csak a külső forma tartalma), de a téma sem az (csak a cselekmény tartalma). A tartalom maga tehát nem a mű egy része, nem ún. „eszmei mondanivalója", hanem a tartalom az egész mű egy másik létsíkon, a tartalom mindazoknak a lelki folyamatoknak az összessége, amelyeket a mű közvetetten, indirekte, „áttételesen" közöl.

Az írásmű meg a valóság

Mondtuk, hogy minden műalkotás a valóságot ábrázolja. Most már azt is kimondhatjuk, hogy ezt tartalmával teszi. Vagyis nem a mű belső formája van közvetlen tartalmi-formai viszonyban a valósággal, hanem a mű tartalma. *A marxista esztétikát*

főleg az érdekli, hogy a tartalom mint forma milyen valóságot tartalmaz. És itt lesz a legjobb mindjárt a szocialista realizmusról beszélni. Fischer szerint a szocialista realizmus művészi (jelen esetben írói) *magatartás.* Ez több, mint az eddigi „alkotói módszerrel" való kategorizálás, mert az alkotói módszerrel pusztán a művészi tevékenység felől igyekeztek megközelíteni a kérdést, a művészi magatartással pedig bővítjük a fogalom körét. Ha a műalkotást magát vizsgáljuk, abból nem derül ki, hogy milyen alkotói módszer terméke – hisz az csak az író feltett szándéka, amely nem mindig realizálódik a kész műben. Az írói magatartás viszont mindig jelentkezik a tartalomban.

Mi tehát a kérdés? Hogy a tartalom helyesen tükrözi-e a valóságot? Nem egészen ilyen egyszerű dolog. Tartalom és forma mindig egységben van, a mű tartalma mindig azt a valóságot tükrözi, amit tükröz (aminek a formája), és nem mást. Ilyen szempontból tehát igaza van minden műalkotásnak: a saját szempontjából. Objektíve azonban mégsem. Mivel minden mű általánosítás, azért ha egy regény tárgya egy zsarnok élettörténete, tartalma pedig körülbelül az, hogy a zsarnokság szükségszerű, ellene harcolni értelmetlen; akkor ez az általánosítás elhitető erejű lehet, mivel műalkotás közli, igaz tehát a mű szempontjából – de mégsem igaz mint általánosítás, nem igaz a dialektikus és történelmi materializmus szempontjából. *Ha egy mű tárgya a szocialista valóság, és arról tartalmában művészi igazságot mond ki, akkor a művész magatartása: szocialista realizmus.*

Közismert, hogy az irodalmi realizmusnak mint stílusiránynak az ismérveit az epikus művek, főleg a regények belső formájából, tehát a jellemekből meg a cselekményből vontuk el. (Ezért is olyan kevéssé érvényesek a lírai művekre.) Mivel a szocialista realizmus tartalmi kritérium, azért helytelen ugyanazt követelni egy mai regény alakjaitól, amit a stílusában realista regény alakjaitól szoktunk meg. Hiszen *nem a forma az elsődleges a számunkra, hanem a tartalom.* Pusztán azért kárhoztatni egy műalkotást, mert belső vagy külső formájában nem realista: nem egyéb közönséges kritikai formalizmusnál.

A harmónia meg a modernség

Már Herakleitos megfigyelte, hogy a dolgok folyton változnak. Vannak, akik szerint ez ellentétben van az első logikai alapelvvel, azzal, hogy minden dolog csak önmagával azonos. Pedig, ha A-ból B lesz, akkor a változás folyamatának bármelyik pillanatában is önmagával azonos, tehát A=A, A'=A', B'=B', B=B. Mivel ugyanannak a dolognak a tartalma is meg a formája is tulajdonképpen ugyanaz a dolog más-más létsíkon, azért ez egyúttal azt is jelenti, hogy minden dolog formája mindig egységben van ugyanannak a dolognak a tartalmával. Egy konkrét pohár tartalma egy elvont pohár. Ha eltörik, akkor a konkrét törött pohár tartalma az elvont törött pohár. Ha felismerhetetlen üvegcserepekké törik, akkor a konkrét üvegcserép-halmaz tartalma az elvont üvegcserép-halmaz, és így tovább.

Bármilyen kevéssé felemelő, de az esztétikumra is ezek az egyszerű igazságok érvényesek. Egy mű egésze mint forma mindig a mű tartalmának megjelenése, és csak annak az egy tartalomnak a megjelenése. *Tartalom és forma mindig egységben van.* Ha ez így igaz, akkor mit mondjunk a művek hibáiról, tökéletlenségeiről? Ugyanazt, amit az előbb a pohárról. Egy rossz rím gyengíti közvetlen tartalmát: a belső formát, az meg a tartalmat gyengíti. Rossz formának rossz a tartalma – hiszen egységben vannak. Ha egy mű nem azt fejezi ki, amit kifejezhetett volna, vagy ha tartalma nem egyezik meg az alkotó szándékával, azért akkor sem a tényleges tartalmával nem egyezik meg, hanem egy fiktív tartalommal, amely tőle független, vele nem azonos.

De akor mi a harmónia? Tévednek, akik (mint Tornai is) azt a tartalom és a forma egységében vélik megtalálni, akik szerint, ha a tartalom megfelel a formának, harmónia áll elő, és ez okozza a szépérzetet. *A harmónia a mű egészének mint formának részei közötti viszony,* amely megfelel egy bizonyos törvényszerűségnek. Ezt a törvényszerűséget viszont jobb, ha nem határozzuk meg, mert változó. Koronként új meg új lehetőségeit ismerjük fel. Vagyis nemcsak, hogy például a keleti népek mást találnak

harmónikusnak, mint a nyugatiak, hanem az európai művészet története is a harmónia törvényének változásáról tanúskodik. Több nagy zeneszerzőről is tudunk, akiknek műveit a kortársak diszharmónikusnak találták, csak később szokta meg a fül az új harmóniát.

Modern művészetről korszakváltások során szoktak beszélni. A mostani modernségről tudomásul kellene venni, hogy nem az utóbbi egy-két évben keletkezett, hanem már mintegy ötven éve kezdődött, és még ma is tart. Hogy tehát az új harmóniák például már Bartók zenéjében vagy Kafka írásaiban vagy Picasso festészetében megkezdődtek, hogy a legtöbb befogadó még ezekhez sem szokott hozzá, és hogy sok Bartók- vagy Kafka- vagy Picasso-utánzó ma „modernebbnek" tűnik, mint epigonizmusuk tárgyai – csak azért, mert azoknak már legalább a nevét megszoktuk.

De mást is bizonyít ez. Azt, hogy a korszakváltásnak még mindig nincs vége, hogy tehát a modern művészi eszközök kifejezési lehetőségei még nincsenek kimerítve. Mert kétségtelen, hogy a művészeti korszakváltások csak kifejezői egy már létrejött állapotnak, hogy elsősorban okozatai egy társadalmi változás folyamatának, csak másodsorban, visszahatva okai annak. *Mégsem lehet a modernséget*, az új harmóniák keresését *mindig aktuálisan, és nem is lehet egyedül* a társadalmi viszonyok változásaiból magyarázni. A szorongás érzése például, amelyet most az atomhaláltól való félelemmel magyarázunk, már az első világháborús időben is jelentkezett a művészetben, amikor még szó sem volt atombombáról. De az elidegenedést, az elembertelenedést is, nem írta-e meg már Kafka? Vagy hogy egy hozzánk közelebb eső példát mondjak: az időbontásos szerkesztés, amely a modern film egyik legsajátabb és legmodernebb eszközének látszik, nem a fő erőssége-e Szántó György Stradivárijának? És – ugye – az is már elég régóta meg van írva.

Ezzel éppen nem azt akarom mondani, hogy amit ma modernnek érzünk, az nem is az, az már „régi", hanem, hogy a művészetnek egy-egy modern korszaka nem 10 vagy 20 évig tart. Az új harmóniának új formákal való keresése addig folyik, amíg a művészi lehetőségek ki nem merülnek. Eddig még nem merültek ki.

MIHALIK ZOLTÁN

A MŰVÉSZET TÁRGYA, FORRÁSA

A Jelenkor hasábjain vita bontakozik ki a korszerű művészet kérdéseiről, azzal az igénnyel, hogy tisztázza vagy legjobb esetben felvesse azokat a kérdéseket, problémákat, amelyekkel kialakuló szocialista művészetünk gyakorlatának – erősödése, fejlődése érdekében – szembe kell néznie.

Kialakuló szocialista művészetünk gyakorlata komplex terület. A művészi alkotói módszer és stílus, valamint ennek a módszernek és stílusnak műalkotásokban való realizálódásán túl ide tartozó szférák – többek között – az esztétika tudományának minden diszciplinája, a művészetkritika, a művészetpszichológia, az állam és a párt (elméletileg és gyakorlatilag tisztázott és közismerten megelégedést kiváltó), kultúrát, ezen belül a művészeti életet szervező-irányító tevékenysége, a művészeti szövetségek, intézmények elméleti-gyakorlati munkája, sőt, lehet, hogy furcsán hangzik, a műalkotásokkal találkozó széles tömegek (egyre inkább tapasztalható) reagálásai.

Kétségtelen, hogy a szocialista művészetet nem lehetett létrehozni s a további fejlődést alapvetően meghatározni marxista esztétikával, kormányrendeletekkel, párthatározatokkal, művészeti szövetségek által rendezett vitákkal, műélvezők véleményével – de ahhoz sem férhet kétség, hogy nélkülük sem.

A szocialista művészet megteremtése, erősödése, fejlődése végső soron a szocialista művészi alkotásokban mérhető le. Így magától értetődő, hogy ebben a munkában az oroszlánrész a művészeké, az alkotóké.

Az alkotók társadalmi feltételek között élnek és dolgoznak, amely feltételek konkrét hatásait realizálják alkotásaikban. A műalkotásban realizált hatások maguk is fel-

tetelekké válnak, hatnak (a történelmi menetben a maguk sajátos eszközeivel) a történelem alkotóira, a néptömegekre.

Ha ezt, a mozgásból absztrahált általános sémát a szocialista építésünk konkrét mozzanataival töltjük ki, hirtelen megelevenedik. Valóságunk eredményei, hiányosságai, örömei, gondjai, feladatai lüktetnek benne. A séma most már nem séma, hanem élő-eleven valóság, amely ihletet, témát ad a művésznek az alkotáshoz s az alkotásnak feladatot, a tömegek nevelését: tudatuk, érzésviláguk, ízlésük „odaigazítását" a valóság lényegéhez, roppant nagy eredményeinkhez és feladatainkhoz.

A valóságnak ez a dialektikája „kényszeríti" a fent említett területek munkásait, hogy összehangoltan, „közös nyelv", a marxista ideológia alapján fáradoznak és fáradozzanak (szívvel, hozzáértéssel) azon a területen, amit mi művészetnek, ha csak kibontakozóban is – szocialista (korszerű) művészetnek nevezünk.

*

Az alábbi cikk Lantos Ferenc „Fogalomtisztázás" című, a Jelenkor ez évi szeptemberi számában megjelent írására kíván reflektálni.

Lantos Ferenc megkísérelt „néhány kérdést, elsősorban a festő szemével, a képzőművészet oldaláról érinteni". En ugyanezt teszem. Megkísérlem Lantos Ferenc több kérdést tárgyaló cikkéből az adott kérdést (a művészet tárgya, forrása) elsősorban a marxista filozófia oldaláról érinteni. Szükséges megjegyezni, hogy a kérdésnek erről az oldaláról való megközelítése – mivel művészetről van szó – teret kell, hogy biztosítson a marxista–leninista esztétika elveinek is.

Lantos Ferenc – helyesen – megállapítja, hogy a művészet forrása a valóság. Természetesen ezzel az általános megállapítással a szerző nem elégedhet meg, hanem elemzi a valóság fogalmát, valamint azt, hogy a művészet (képzőművészet) ebből a valóságból mit tükröz vissza.

Kiindulása: egyetnemértése a köztudattal, amely köztudat – ha képzőművészetről van szó – a valóságot csak a látható világra (természetre) korlátozza s azt állandónak (változatlannak) tekinti.

Ezzel a felfogással szembeállítja a valóság marxista filozófiai megfogalmazását, amely szerint a valóság a természet, a társadalom és az emberi gondolkodás dialektikus egysége. Így közelebb kerülve a művészet tárgyához, forrásához megfogalmazza a művészetnek (képzőművészetnek) e tárgyhoz való viszonyát. „A művész nem emelheti ki a három tényező közül egyiket sem külön-külön, mert azok viszonyát kell vizsgálnia, azaz a három tényező a képzőművészet számára éppen egymáshoz való kapcsolatában jelenti a forrást. Ezért maga a valóság és a belőle kiinduló művészet is – külön-külön egyik tényezőre sem hasonlíthat . . ."

Egyetértek azzal, hogy rendkívül káros, ha a köztudat – ha képzőművészetről van szó – leszűkíti a művészet tárgyát a természetre, a látható-világra. Ez valóban a valóság leszűkített és hamis felfogása. De ezzel szembeállítani a valóság filozófiai fogalmát, s azt tenni meg a művészet (képzőművészet) tárgyának, forrásának, éppoly *„hamis"*, mint az előbbi felfogás. Azért tettem idézőjelbe állításomat, mert Lantos Ferenc megállapítása igaz abban a vonatkozásban, hogy végső soron a művészet tárgya, forrása a valóság. Ez a megállapítás azonban túl általános (hisz más tudatformákra is vonatkozik), mert a művészet tárgyát, forrását csak területileg jelöli s nem konkretizálja a tárgyat, mint a művészet forrását. A kérdést azzal sem lehet megoldani (csak komplikálni), hogy a művészet (képzőművészet) tárgya, forrása, a természet, a társadalom és az emberi gondolkodás egymáshoz való kapcsolata. Ez is általános megállapítás, amely a művészetet a filozófiához közelíti, s felmerülhet a kérdés, miért választott az emberiség egy ugyanazon tárgy visszatükrözéséhez két utat, két formát.

Végülis hogyan oldható meg (ha megközelítőleg is) a művészet (képzőművészet) tárgyának, forrásának a felvetett porblémája?

Lehet-e a természet a művészet tárgya?

A természet a maga (szubjektum nélküli) valóságban – mozgásformáinak megfelelően – a különböző természettudományok (fizika, kémia, biológia stb.) tárgyát képezi. Felvethető – jogosan –, hogy a művészetnek (főként a képzőművészetnek) a természet nem is így képezi a tárgyát, forrását, hanem jelenség szinten: folyó, tó, fények játéka a vizen, táj ősszel vagy tavasszal, a természet leírása prózában vagy kifejezése zenében stb. Valóban, a művészetek ágainál (az alkotói módszer és stílus prizmáján áteresztve) a természettel ezen a szinten találkozunk. De véleményem szerint itt sem *csak a természet* a művészet tárgya.

Amikor olyan művészi alkotással állunk szemben, amely a természetet ábrázolja, látszólagos az, hogy ennek az alkotásnak csak a természet a tárgya. *Az ember is tárgya*, még akkor is, ha maga figurálisan vagy tevékenységén keresztül (híd, ház, vonat stb.) nincs is jelen. Az ilyen alkotás a természetet ábrázolva a tárgyi világot reprodukálja, s így első megközelítésben valóban csak a természet a tárgya. Azonban mélyebben megvizsgálva ez a tárgyi világ helyet ad az emberinek is. Mert a művész, aki a tárgyi világot reprodukálja, e reprodukálási folyamatban kifejezi a természethez való viszonyát is. S ami perdöntő az az, hogy e viszonyon keresztül (tárgyként visszaadva) jellemzi az adott társadalomban, meghatározott korban élő embert is.

Lehet-e az emberi gondolkodás a művészet tárgya?

Milyen tényezőket kell e kérdés eldöntésénél figyelembe venni? Elsősorban azt, hogy az emberi gondolkodás különböző oldalainak megfelelően (hasonlóan a természethez) tárgya lehet a különböző tudományoknak, tudományágaknak.

A filozófiatörténet vagy a tudománytörténet képet ad az emberi gondolkodás ismeretanyagban (tudatformákban) realizálódott fejlődéséről. A magasabbrendű állatok feltételes reflexeinek a tanulmányozása összefügg a második jelzőrendszer problémáinak a megoldásával. Az agy és az érzékszervek fiziológiája feltárja a gondolkodás, a legmagasabbrendűen szervezett anyagtól, az agytól való függését stb.

Vagy nézzük meg azt a területet, ahol a gondolkodás (minden oldalával) kétségtelenül a tudomány tárgya: az ismeretelméletet.

A társadalmi gyakorlat (termelés, osztályharc stb.) meghatározott funkciót ad az emberi gondolkodásnak: ez a megismerés, a visszatükrözés. A megismerés tárgya az objektív valóság. Az ismeretelmélet tárgya pedig a szubjektív valóság, a gondolkodás, a megismerés. A megismerés – többek között – azért szubjektív valóság, mert törvényei (pl. a konkréttól az absztraktig s ismét vissza konkréthoz) csakis rá érvényesek, s ezért nem lehet összekeverni a megismerés törvényeivel feltárt objektív léttörvényekkel pl. Archimédes törvényével. Annak ellenére, hogy a megismerés (gondolkodás) sajátos, csakis rá jellemző törvényekkel rendelkezik – mégis e megismerés (mint az ismeretelmélet tárgya) objektív folyamat. Az objektív jelleg abban áll, hogy a megismerés (szubjektív dialektika) törvényei a társadalmi gyakorlat talaján egybeesnek, „összehangzanak" a lét (objektív dialektika) törvényeivel. Az egybeesésen belül a lét törvényei a meghatározók.

Ezeket a fejtegetéseket, amelyeket az ismeretelmélettel kapcsolatban vázoltam, vigyük át a művészi megismerés és tárgya kapcsolatára. Ha mi azt mondjuk, hogy a művészet tárgya, forrása az emberi gondolkodás, akkor többlépcsős tévedésnek válunk az áldozatává.

Először. Ha a megismerésnek (ezen belül a művészi megismerésnek) a tárgyát leszűkítjük az emberi gondolkodásra, akkor a tárgyat szubjektivizáljuk, megfosztjuk objektív jellegétől.

Másodszor. Ha a művészet tárgyában elveszíti objektív jellegét, ez tág teret adhat s ad is a polgári esztétikai igénynek. Mert szerinte a művészet feladata tárgyát illetően, hogy az ember érzéseit, hangulatait, gondolatait fossza meg társadalmi motíváltságuk-

tól s e motíváltságtól megfosztott gondolatokat tükrözze vissza. S ez már nem művészet (azok megismerés), hanem tényleírás – amely mellőzve a társadalmi determináltság adott jelenségekben (érzésekben stb.) való jelentkezését, elvágja az élet igazságaihoz vezető utat.

Harmadszor. A szubjektívizmus nemcsak ezen a szinten jelentkezhet. Hangsúlyozom: a szubjektivizmus s nem a helyes értelemben elismert szubjektivitás. Mert ez utóbbi nélkül semmilyen művészi megismerés, sőt tudományos megismerés sem jöhet létre. A szubjektivizmus jelentkezhet az alkotó szubjektivitásán keresztül is, úgy, hogy e szubjektivitás az alkotás folyamatában nem tart igényt a valóság objektív s determináló jellegére. S így a szubjektivitás rendkívüli módon individualizálódhat, szubjektivizmusba csaphat át. Ennek a szubjektivizmusnak egyik területe lehet, hogy a művészet tárgya az alkotó élményeire, hangulataira, gondolataira redukálódik. Ez pedig már magában hordja annak a lehetőségét, hogy az érzések, gondolatok nem az objektív valóság tartalmához, szerkezetéhez igazodnak, hanem a tartalom, szerkezet válik az érzések, élmények, gondolatok függvényévé. Sajátosan jelentkezik itt a szubjektív idealizmus.

A fentebb elmondottak konklúziója mégsem az, hogy az emberi gondolkodás nem lehet a művészet tárgya. A tárgya lehet. De nem abban az összefüggésben, ahogyan ezt az emberi gondolkodással foglalkozó tudományoknál említettem. De abban az összefüggésben sem lehet a tárgya, ahogyan ezt a művészettel kapcsolatban felvetettem.

Nem lehet elszakítani az emberi gondolkodást hordozójától, az embertől, az embert pedig az adott, konkrét társadalmi viszonyoktól.

Az emberi gondolkodás hordozója az emberi agy, pontosabban az agy (nagyagykéreg) mozgása maga a gondolkozás, s az emberi agy hordozója maga az ember. Az a művész, aki csak eddig jut el, érvelhet reggeltől-napestig, hogy ő nem szakította el a gondolkodást az embertől. Elszakította. Alapvetően azzal, hogy az embert megfosztotta lényegétől, attól, ami e biológiai lényt emberré teszi – a társadalmi viszonyoktól. *Az emberi gondolkodás csakis a társadalmi viszonyokkal együtt lehet a művészet tárgya, forrása.*

Az a művészet, amely eltekint a társadalmi viszonyoktól s *csak* az emberi gondolkodást (ami a társadalmi viszonyoktól megfosztva már nem is nevezhető emberi gondolkodásnak) vagy az alkotó élményét, hangulatát tekinti tárgyának – persze az embert, mint a gondolkodás biológiai hordozóját még megtartva – szánalmas helyzetbe kerül.

Alakjait s a bennük hordozott érzés- és gondolatvilágot valami biológiai-pszichológiai sorszerűség determinálja (freudizmus a művészetben), vagy a festészetben „ahogyan az alkotó látja" eredményeként megismerkedünk (nem az objektív valósággal, mert ettől megfoszt a kompozíció túlságosan felfokozott individuális jellege) – hanem az alkotó látásmódjával (absztrakt művészet). Természetesen ez a látásmód bizonyos értelemben objektív is. Egyrészt a művész esetében ennek a látásmódnak a gyökerei alapvetően nem a művész énjében találhatók, hanem a társadalmi viszonyokban, amelyek konkrét hatásai között a művész él és dolgozik. Hazai jelentkezésénél alapvetően a kapitalis környezet hatásait kell figyelembe venni. Másrészt ez a látásmód úgy is objektív, hogy realizálódva a műalkotásban – hat a nézőre.

A természet és a gondolkodás területének áttekintése után maradt a harmadik terület, a társadalom.

A művészetnek alapvetően ez a terület a tárgya.

A művészetnek azonban nem úgy tárgya a társadalom, mint ahogyan a történelmi materializmusnak, noha a művészet is a társadalmi mozgás, a társadalmi élet átfogó, teljességében való visszaadására törekszik. Csakhogy a művészetben a társadalom (a valóság) tükrözése összehasonlítva a történelmi materializmus tárgy-tükrözésével – más jellegű. Ez a más jelleg a művészet tárgyának a sajátosságból fakad.

A történelmi materializmus a társadalmi mozgást az emberek kölcsönös tevékenységének tekinti. Rangsorolja e tevékenység területeit s megoldja e területek kölcsönhatását. Ez a megoldás vezet el a társadalom lényegének a megértéséhez s ezen belül az Ember helyének, szerepének a tisztázásához. De nem úgy, hogy tárgyában az egyes

embert, vagy az emberek szűk körét vizsgálná, s teret engedve e vizsgálatnál az emberek közvetlen érzékletességgel ható mindennapi tevékenységüknek, társadalmi kapcsolataiknak, tevékenységük természeti környezetének. Azért, mert ez már a megismerés más formájának a tárgya, a művészi megismerésé.

Azonban, ha itt megállnánk, ez nagy tévedés lenne. Ugyanis a művészet tárgyát szembeállítani a történelmi materializmus tárgyával – helytelen. Végső soron a művészet tárgya is „odaigazodik" a történelmi materializmus tárgyához. Olyan értelemben „igazodik oda", hogy a művészet tárgyának „... – valamennyi ágára és műfajára vonatkoztatva – az ember a maga társadalmi kapcsolataival, és az objektív világhoz fűződő viszonyával" (Jegorov: A művészet és társadalmi élet 212. o. Gondolat 1961.) végső soron szinkronban kell lennie a társadalom materialista dialektikus menetével, e menet nagy tömegekre, osztályokra, rétegekre érvényes törvényszerűségeivel. Csakis az a nagy, igaz, időtálló művészet, amely ezt állítja figyelmének középpontjába. Minden olyan művészet, vagy művészeti kísérlet, amely lemond e követelményről – legyen bár a művészi visszatükrözés sajátosságai területén kifogástalan –, nem hat, mert nem hathat az életigazság erejével.

Magától értetődő, hogy fentebb a valóság és a művészet kapcsolatának csak a kiinduló mozzanatát – tárgyát, forrását – vetettem fel. Hangsúlyozva, hogy a művészet és a valóság közti viszonyban ez a tárgy alapvetően leszűkül (mert így teljes) az emberre, társadalmi kapcsolataira, a külvilághoz fűződő viszonyára. A felvetett probléma megoldásához – nézetem szerint – csakis az ilyen irányú vizsgálódás vezethet el.

Csak így érthető meg *egyrészt az*, hogy az emberi gondolkodás csakis a tárgyon belüli jelentkezésével válhat a művészet tárgyává, forrásává, *másrészt az*, hogy a művészetnek (főként a képzőművészetnek) bármennyire is ábrázolási területe a természet, mégsem lehet csak a természet a tárgya.

Visszatérve Lantos Ferenc megállapításához, hogy t. i. a művészet forrása, tárgya: a természet, a társadalom és az emberi gondolkodás egymáshoz való kapcsolata, én ezt túl általánosnak találom, amely homályban hagyja a művészet valóbani tárgyát. A fentiekben e tárgy kiemelését próbáltam megoldani.

Ez a megoldás ellentétes Lantos Ferenc azon megállapításával is, amely szerint a művészet a három terület közül külön-külön egyikre sem hasonlíthat. Véleményem szerint elég az, ha a tárgyából kiinduló művészet magára a tárgyára hasonlít: az Emberre, munkájára, küzdelmére, a természetet és a társadalmat átformáló erejére, arra, ami visszahúzza, s arra, ami előre lendíti az adott kor társadalmi szintjét. Így a művészet (szocialista) ne hasonlítson az adott kor társadalmi gyökereitől megfosztott gondolatokhoz, érzésekhez, a valóság reális törvényeit elvető szubjektivizmushoz, a geometrizáláshoz, a szövettani ábrák szerkesztésmódjához.

Lantos Ferenc cikkében keresi az utat a fent vázolt területhez. Írásának befejező sorai is – a művészet feladatáról – erről vallanak.

A helyes kép kialakításához mégsem jut el. Megakadályozza ebben egy szemléleti tévedése. Azt írja, hogy „... a társadalmi valóság, de különösen az emberi gondolkodás nem is a világ látható és közvetlenül észlelhető szférájában játszódik le, mégis ihletője még a képzőművészetnek is."

A világot nem lehet felosztani látható és közvetlenül érzékelhető világra (természet), valamint láthatatlan és közvetve érzékelhető világra (társadalom, gondolkodás). Ha mégis felosztjuk, akkor e felosztás csakis a megismerés a világot „elsajátító" folyamatának szakaszaiként kezelhető. Ez a felosztás azonban nem hasonlít Lantos Ferenc felosztásához, mert itt nemcsak a természetet utaljuk át a világ látható és közvetlenül észlelhető szférájába, hanem a társadalmat és az emberi gondolkodást is; másrészt a világ „láthatatlan", közvetett „észlelési" sztférájából nem rekeszthető ki a természet sem. Ez a felosztás veti fel a megismerés érzéki és logikai fokát, amelyeknek alapja a jelenség és a lényeg objektív dialektikája.

A világgal az ember a maga gyakorlatán keresztül elsősorban az érzéki megismerés fokán kerül kapcsolatba. Az érzéki megismeréssel kezdődik el a világ megismerése. Ez a megismerés közvetlen jellegű. Ezen a fokon a jelenség (a tárgyak, dolgok, folyamatok

külső oldala) tükröződik. De a jelenség a lényeget is tartalmazza. Ehhez a lényeghez (a jelenségek belső, rejtett tartalmához) az emberi gondolkodással, logikai megismeréssel jut el. Ez már nem közvetlen, hanem közvetett tükrözés. A közvetett jelleg alapvetően abban áll, hogy az objektív valósággal az emberi gondolkodás az érzéki megismerésen keresztül van kapcsolatban. A logikai fok az érzékszervek által nyújtott adatokat dolgozza fel. Azonban ez nem azt jelenti, hogy a gondolkodás az érzékszervek által nyújtott adatokat tükrözi vissza. Az érzékszervek adata nem más, mint az objektív világ érzékszervünkre gyakorolt hatása (érzet, észlelet, képzet). A gondolkodás így végső soron a tárgyát, az objektumot tükrözi vissza.

A valóságot (világot) visszatükröző megismerés fent vázolt (valóban csak vázlatos, mert nem térhettem ki bonyolultságára, a gyakorlattal való kapcsolatára stb.) dialektikájába egyaránt beilleszthető a természet, a társadalom és az emberi gondolkodás. Ez a beillesztés teszi Lantos Ferenc kijelentését tévedéssé.

Ez a tévedés vezet el oda, hogy Lantos Ferenc kikerüli a művészet tárgyának, forrásának valóságos tartalmát, nem látja e tárgy központi területét. Legyen szabad idéznem Lantos Ferenc egy korábbi cikkéből („Egy kép születése", Jelenkor 1963. május): „A mai emberi tevékenységben a küzdelem egyre kevésbé látható. Belső világában játszódik le, a gondolatokban. Az árnyak, a tragédiák, a félelmek az örömök mind belül vannak: béke vagy háború, építés vagy pusztítás, az új vagy a régi." Ez is azt bizonyítja, hogy Lantos Ferenc szükségképpen nem tud eljutni a művészet központi tárgyához, forrásához.

Az emberek belső világára koncentrál s így látószögéből kiesik az elsődleges: az ember a maga társadalmi kapcsolataival, küzdelmével. Miért elsődleges ez? Az ember belső világában nem lehet semmi olyan, aminek ne lenne meg a megfelelője (mint elsődleges) az embert körülvevő valóságban. Bizonyos értelemben ez még a vallásos képzetekre, gondolkodásra is vonatkozik. Az ember belső világa nem más, mint az ember és a környezete kapcsolatának, kölcsönhatásának tükröződése az ember fejében: gondolataiban, érzéseiben, vágyaiban. Lantos Ferenc ezt a kölcsönhatást megfosztja éltető elemétől, mikor az emberi tevékenységből a küzdelmet transzponálja az emberek belső világába.

Ha ez a küzdelem nem az emberi tevékenység (gyakorlat) szintjén játszódik le, hanem *csak* az emberek belső világában, gondolkodásában, akkor a fejlődés megállna, egyhelyben topogna társadalmunk. Úgy járnánk el, mint ahogyan Hegel eljárt, aki felismerte az úr és a szolga ellentétét, de ezt az ellentmondást Hegel csak a gondolati, tudati szférában tekinti megoldhatónak. Még pedig úgy, hogy – szerinte – a szolga szabad lesz, ha felismeri azt, hogy nem is annyira ő függ az urától, hanem inkább ura függ tőle. Ez a felismerés szabaddá teszi a szolgát. Szabaddá annak ellenére, hogy gyakorlatilag megoldaná ezt az ellentmondást. Ez képtelenség.

Ellentétben Lantos Ferenc fenti megállapításával, az emberi tevékenység szintjén a küzdelem az újért a régi ellen, a békéért a háború ellen, harc azért, hogy egyre kevesebb legyen a tragédia és egyre több az öröm – minden egyre láthatóbb, s a mi mai valóságunkat nézve szinte kézzelfogható.

A szocialista művészet feladata, hogy a maga sajátos eszközeivel, a haladó világnézet fényében *tegye láthatóvá e látható küzdelmünket, az életünket.* Ez a szocialista művészet tárgya, forrása, ihletője.

PINTÉR ZOLTÁN

ÚTI JEGYZETLAPOK

A Gellértben véget ért a francia PEN küldöttség tiszteletére adott vacsora. Sőtéréknek kocsijuk van; a ruhatárnál rövid tanakodás kezdődött: kit vigyenek haza. Én lakom a legmesszebb, a hegyen; rám esett a választás.

Az épülő Erzsébet híd táján jártunk, mikor Sőtér azt mondta:

– Tavasszal megyünk Párizsba.

Nem hittem benne. Elfogadtam a tényt: foglalkozom a francia irodalommal, de közvetlenül, saját szememmel nem láttam, valószínűleg nem is fogom látni Párizst. Franciaországot. Házi használatra, magamnak még elméleteim is voltak erről. Fiatalságomban elmulasztottam az alkalmat; most utazzam, éljek diák módra eg yidegen városban, kezdjek ismerkedni a világgal? Egyébként sem kell szemtől szembe látni. Ott a könyvek; ha képekről van szó, a reprodukciók.

Ez a savanyú-a-szőlő elmélet persze teljesen hamis. Szerencsére volt alkalmam meggyőződni a hamisságáról. Tavasszal ugyanis valóban kimentem Párizsba. Életemben először.

Úgy látszik, csak el kell kezdeni. Szeptemberben újra kint voltam, Vézelayben és Párizsban. Ez meg így történt:

Májusban, mikor mint a francia PEN vendégeit, végigvittek minket, Sőtéréket, Fodor Józsefet meg engem a Loire mentén, az egyik legszebb kastély tövében, Chambord-ban ebéd alatt valahogyan szóba került Teilhard de Chardin. Kiderült, hogy ismerem a munkáit, írtam is róla egy-két kisebb cikket.

– Vézelayben minden szeptemberben tanulmányi hetet tartunk Teilhard de Chardin-ről – mondta Jean de Beer, a francia PEN főtitkára. Elővette a noteszát, Sőtérre nézett. – Mi a módja annak, hogy Monsieur Rónay részt vegyen az idei *Semaine d'Étude*-ön?

– Meg kell hívni – mondta Sőtér.

– Helyes – mondta Jean de Beer és beírta a címemet a noteszába.

Ebben sem hittem. Puszta udvariasságnak véltem; még így is kedvesnek éreztem. Egy magyar, aki tud Teilhard-ról: megtiszteljük vele, hogy följegyezzük a címét. Annyi mindent jegyzünk föl, amiből nem lesz semmi.

Pedig lett belőle. Megérkezett a meghívó levél, de én még mindig nem hittem a dologban; megköszöntem a meghívást, azzal lementem Szárszóra. Ott kaptam meg a tanulmányi hét programját; elrémülve láttam meg az előadók közt a nevemet. Hat hetem volt: égett a fejem fölött a ház. Útlevél, vízum, hat hét alatt? Lehetetlennek látszott. Beadtam a beadandó kérelmeket, és belevetettem magam Teilhard műveibe, hogy ha mégis sikerül, ne legyek készületlen, meg tudjam írni az útolsó héten az előadásomat.

Mintha jó tündérek adták volna kézről kézre ügyemet: minden sikerült. Az utolsó pillanatban még egy akadály jött, az oltás. Azon is átjutottam. Négy nap késéssel, hétfő helyett csütörtökön, megérkeztem Avallon-ba.

Vézelaynek nincs vasútállomása; tizenöt kilométerre van Avallon-tól. Auxerre-ből sínautóbusz visz oda, erdős dombok közt, egy-egy kis falu mentén. Avallon-ban kiszállni semmivel sem rendkívülibb, mint Ócsán vagy Örkényben; még az állomásépület is hasonlít az örkényihez. Legföljebb több a taxi: három-négy is várakozik a kis téren, s oldalt egy nagy, zöld autóbusz. Az utasok lassan oszladoznak. Harminc körüli, sötét ruhás férfi nézeget, felém indul, magasra tartva jobbjában az ismerős, szürke Teilhard kötetet.

Ketten vártak, két belga. Egy perc: kint vagyunk Avallon-ból, az országúton.

– Két szenvedélyem van – mondja mellettem a volánnál a bruxelles-i orvos. – Az egyik Teilhard. A másik Vivaldi.

Helyben vagyunk, gondolom. Egy belga Bruxelles-ből, egy magyar, Budapestről: egyik az óceán egyik partjáról indult, másik a a másikról, s most megérkeztünk egy közös szigetre. Vivaldiról beszélünk, meg Ephrikianról; aztán a belga orvos azt kérdezi:

– Ugye most már minden különösebb nehézség nélkül utazhatnak?

Mondom, hogy igen, de érzem a hangsúlyából, hogy ez csak amolyan bevezető kérdés. Valóban; rövid hallgatás és egy szekér elkerülése után jön a következő:

– Ismeri Monsieur Bence Szabolcsit?

A Bencét Bansz-nak mondja, franciás kiejtéssel; annyira meglep ezzel, hogy egy pillanatra föl se fogom, mit kérdez.

– Személyesen nem. De Magyarországon mindenki ismeri Szabolcsi Bence nevét. Vivaldinak is...

Bólogat; igen, éppen erről van szó. Valamikor ősszel Vivaldi kongresszust akarnak tartani Bruxelles-ben.

– Mi a módja annak, hogy Monsieur Bence (Bansz) Szabolcsi részt vegyen a kongresszuson?

Ugyanazt felelem, amit tavasszal Chambord-ban Sőtér Jean de Beernek:

– Meg kell hívni.

Kanyarodunk, előttünk a dombon föltűnik Vézelay.

*

A megbeszélések a városháza földszinti termében folytak. Városháza? Vézelaynek mindössze 560 lakosa van; lélekszámra még falunak is kicsi. De aki utcáin jár, városban érzi magát. A *mairie*-ről, városházáról egyébként, úgy vettem észre, némi kis szégyenkezéssel beszélnek. *Csak* tizennyolcadik századi. Mert vannak itt ezer esztendővel öregebb falak is: egy 850 körül alapított klastrom maradványai; s itt van a domb tetején, melyen Vézelay épült, a nagyszerű katedrális: román hajó, gótikus szentély, némi tizenkilencedik századi restaurálással; az ívek közt denevérek laknak, egy-egy neszre fölrebbennek és negyedórákig róják fáradhatatlan, néma köreiket a román hajó homályos végtelenségében.

Vézelay valóban megérdemli, hogy *haut lieu*, kultuszhely legyen. Aki megfordul itt, nemcsak a katedrálisban gyönyörködhetik, s nemcsak a párás alkonyok felejthetetlen szépségében, ahogy a vérvörös nap lassan, hűvösen leszáll az Yonne-vidék szinte dunántúlias dombjai mögé. A vándor egyszerre tiszteleghet Szent Bernát emlékének, aki itt hirdette meg 1147-ben a második keresztes hadjáratot, és Romain Rolland szellemének, aki itt töltötte élete utolsó esztendeit. A főutcán a szürke, fehér zsalus ház falán ott az emléktáblája. Ez a ház adott otthont az első Teilhard konferenciáknak is; ma is szállást nyújt a *Semaine d'Étude*-ön részt vevő néhány diáknak.

Egy alkonyon, a lejtős főutcán, a *mairie*-ről a zengzetes nevű *Hotel de Pôste et de Lion d'Or* felé menet megálltam egy percre Romain Rolland háza előtt, s eltűnődtem a véletlenek jelképességén. Mert Romain Rolland és Teilhard de Chardin neve látszólag csak a véletlen jóvoltából kapcsolódott össze Vézelayben: Teilhard unokahúga és szellemi hagyatékának örököse, Mademoiselle Mortier titkárnője volt az írónak, és barátnője az író özvegyének. De ha véletlen, akkor is szimbolikus: a szellemi tágasság, felelősség és humanitás folytonosságát jelképezi; egy mindig fenyegetett, de soha el nem aluvó, és soha el nem oltható fáklya lángjának továbbadását.

Nem fogalmazhattam tovább magamban gondolatomat: autó jött, helyet kellett adnom neki; áthúzódtam az utca túlsó felére, s ott egy másik, egy sokkal vénebb ház falán egy másik emléktáblát pillantottam meg; föliratát a szürkületben már csak nehezen bírtam kibetűzni. *„Dans cette maison est né Théodore de Bèze, pasteur et écrivain..."* Ebben a házban született Béza, a lelkész és író.

Igen: Béza; így, magyarosan, rokonunkká asszimilálva Balassi és Szenczi Molnár Albert révén. Valóban így éreztem: mint aki rokonnal találkozik messze idegenben. Vagy rokon sírkövével egy idegen temetőben.

Kinek lehetne elmondanom, úgy, hogy megértse, mit jelent nekem ez a kopott márványtábla a falon, ez az esőmarta név a táblán, ez a *Théodore de Bèze, pasteur et écrivain*, akit én magamban Bézának hívok? Vézelayben ezeréves falak állnak, kis falvakban tizennegyedik, tizenötödik századból való gótikus templomok, parányi városokban egész házsorok a középkorból; mi ehhez képest az én mosolyogni való, szegény gazdagságom?

És mégis gazdagság. Az, hogy közöm van Théodor Bèze-hez, író-őseim Bézájához, s író-őseimen át *személyes* közöm van hozzá, mélyebb közöm talán, mint sok hazájafiának, aki úgy megy el ez előtt a ház előtt, hogy még csak nagyobbat se dobban a szíve.

Megyek tovább, felfelé az utcán, az *Arany Oroszlán* felé; mintha láthatatlan útitárs szegődött volna mellém, magyarázni kezdem neki magamban:

– Nekünk is volt gótikánk, de jórészt elpusztult. Sok mindenünk volt, ami elpusztult. Te legyintesz a párizsi Notre-Dame-ra: lompos, nehézkes, úgy kuporog a Szajna partján, mint egy kofaasszony; Reimset kell látni, és Rouen-t, és Chartres-t, és mondhatsz még tizenkét nevet, és húszat, és huszonötöt. Én mit mutathatok neked, ha eljössz hozzánk? Legföljebb a Mátyás-templomot, mely mindenestül elfér a chartres-i katedrális szentélyében. Zsámbék romjait mutathatom. Jákot mutathatom. Lébényt. És nagyon kérlek, ne kérdezd meg, mi van ráírva ennek a háznak a falán a táblára. Az van ráírva: MŰEMLÉK. Hogy hány éves? Száz. A legjobb esetben százötven. Ami kétszáz, kétszázötven évről megmaradt, az nálunk már időtlenül régi. Ne mosolyogj. A román, a gót, az nálunk olyan, mint valami Atlantisz. Tengermélyi romemlék. Nálunk a fölszíni történelem a barokkal kezdődik. A mi gazdagságunkat nem lehet mutogatni. A mi gazdagságunk láthatatlan és megoszthatatlan. A mi gazdagságunk az, hogy a ti Théodore de Bèze-etek a mi Bézánk is. A mi gazdagságunk az, hogy amikor tavasszal Talcyban jártam, erőt kellett vennem magamon, hogy leküzdjem megindultságomat, mert a ti Ronsard-tok Diánája és a ti Agrippa D'Aubignétok Diánája élt itt, s ők jártak itt: a ti Ronsard-tok, a ti D'Aubignétok, akiket én fordítottam: akik nektek koszorús név és fennkölt, vagy csak közömbös emlék, de nekem épp úgy őseim és rokonaim, mint ez a Théodore de Bèze; vér a véremből, mondhatnám, mert hogy magyarul szóljanak, a véremből adtam nekik, s vér lettem én is a vérükből, ahogy magyarul, véremből, életre keltek. Tudjátok ti, mit jelent nekünk a fordítás? Tudjátok ti, mi a mi gazdagságunk?

De már csak magamnak mondom, amit magamban mondok. A láthatatlan útitárs elenyészett, talán abban a pillanatban, amint kigyulladtak a lámpák. Úgy látszik, az efajta láthatatlan útitársak nem szeretik a neonfényt.

*

Hogy egy magyar költő örül neki, ha megjelenik franciául a verse? Mi sem természetesebb. Hogy a francia költő is örül neki, ha magyarul megjelenik: talán kevésbé látszik természetesnek; pedig így van.

Jean de Beeréknél ismerkedtem meg Loys Massonnal, aznap este, hogy Vézelayből visszamentünk Párizsba. Azt hiszem, ezt a találkozást amolyan kölcsönös meglepetésnek készítették számunkra. Nevem hallatára Masson egy kicsit összehúzta a szemöldökét.

– Monsieur Ronáy? (Mert a franciák képtelenek hangsúlyos, hosszú ó-val ejteni a nevemet, s a magyar mély a-ból hangsúlyos, magas fekvésű á lesz náluk; de el kell ismerni: ez már óriási teljesítmény részükről, lehetőségeik legszélső határáig, mert végtére úgy is mondhatnák, hogy Monsieur Roné).

Beleegyezem: én vagyok Monsieur Ronáy.

– Ön fordította a verseimet, 1947-ben, egy antológiában?

Hogyan került el hozzá ez az *Új francia költők* címmel megjelent kötet? Mindenesetre elkerült hozzá. Nem hinném, hogy csak udvariaskodott volna, mikor elmondta,

milyen boldog volt, mikor meglátta a nevét, és négy versét magyarul. Még arra is emlékezett, melyik volt ez a négy vers.

Az eset nem egyedülálló, és a tapasztalat nem csupán az én tapasztalatom. A francia költők számára egyáltalán nem közömbös, hogy magyarul megszólaltatjuk őket. Rangja, tekintélye van előttük a költészetünknek, és a magyar versfordításnak. Ez különben ma már szinte közhely, József Attila, meg *A magyar költészet antológiája* sikere óta. Nem is erről akarok beszélni. Hanem a kialakulni kezdő másik „tekintélyünkről". Ha amazt így lehetne jelölni: „a magyar költészet Franciaországban", emezt így foglalhatjuk össze: „a francia költészet Magyarországon".

Tavasszal, miután a francia PEN vendéglátása véget ért, még néhány napot Párizsban töltöttem; sor került rá, hogy előadást tartsak a Magyar Intézetben, ezzel a címmel: „A francia költészet helyzete Magyarországon". Nem értem be puszta fölsorolással, igyekeztem kitapintani a mélyebb kapcsolatokat. Beszéltem, többek között, arról a *Klasszikus francia költők* című, másfél ezer lapos antológiáról is, amelyet az Európa kiadó jelentetett meg az év elején, s amely akkor már második kiadásban is fogytán volt. Előadás után az Intézet igazgatója, Báti László, egykori egyetemi társam, (és szeptemberben a vézelay-i tanulmányi hét másik magyar előadója), fogadást adott, s bemutatta a *Klasszikus francia költők* második, egykötetes, igen szép kiállítású kiadásának egy példányát, mely aztán kézről kézre járt a szép számban jelenlévő francia költők közt.

Ezt az atonlógiát hárman szerkesztettük. A középkori részt Lakits Pál, a tizenhatodik, tizenhetedik és tizennyolcadik századit én, a modernet Szegzárdy-Csengery József; a kiadónál a munka gondozója Lator László volt. A mű megjelent; a közönségnek, úgy látszik, tetszett, mert két kiadás is elkelt. Annál kevésbé tetszett kritikusainknak.

Volt olyan kifogás, hogy az antológia túl bő. Minek ez nekünk? Miért nem egyedül csak a hetvenhétszer szentesített antológia-darabokat közli? Hogy merészelünk mi, zöldfülű magyarok, „fölfedezgetni"? Miféle vakmerőség ez: hogy néhol más tetszik nekünk, mint a franciáknak? Hiába próbáltam szempontjainkat megmagyarázni az előszóban, a megrováson ez mit sem változtatott.

Mások piszkálgattak benne, mint finnyás gyerek a főzelékben. Neveket pécéztek ki, leplezetlen utálkozással. Hogy kerül bele ez? Hogy kerül bele az? Kirakták legyeiket a tányér szélére és fintorogva eltolták a tányért.

Azért is megróttak, mert csak halottakat vettünk föl. Az előszóban azt írtam, egyébként teljes egyetértésben a kiadóval: valahol határt kell szabni; mi ezt szabtuk határnak, teljes tudatában annak, hogy ez a határ épp olyan önkényes, mint egy másik volna, mert ebben az esetben minden határ önkényes. A kritikus erre közölte velünk, hogy határunk önkényes. Azt, sajnos, nem közölte, mi volna jobb határ helyette.

De hagyján a határ-viták. Ami a legjobban meglepett, az az anyag gazdagságától való leplezetlen utálkozás volt, valamint az a szigorú figyelmeztetés, hogy nekünk, „idegeneknek", semmi jogunk sincs rá, hogy eltérjünk a szentesített francia szabványtól. Az előszóban elmondtam, hogy igenis el akartunk térni ettől a szabványtól, s elmondtam azt is, miért akartunk eltérni. Mindegy. A körmünkre csaptak, sarokba állítottak. Még jó, hogy nem kerültünk pellengérre.

Párizsban kiderült, amit különben amúgyis szentül hittem: hogy munkánk nem rossz munka. Senki sem próféta a hazájában. Amiért a magyar kritikusok megszidtak, azért a francia költők megdicsértek.

Legelőször is a „fölfedezéseinkért". A tartalomjegyzékből megállapíthatták, mi van az antológiában. Kiderült, hogy mindaz, ami itthon kárhoztatott és okvetetlenkedő fölfedezésnek, már-már kotnyeleskedésnek számított, megfelel a mai, haladó ízlésű költői közvéleménynek. Ők is nagyobbnak, jelentősebbnek tartják, hogy csak egy-két példát említsek, Sponde-ot, Chassignet-t, La Ceppède-et, sőt még a pajzán Papillon de Laphrise-t is, mint az édeskés Desportes-ot. Ők is szeretik Scarron-t, épp a fanyar önirióniájáért; ők is szeretik Saint-Amant-t, épp a nyers, harsány, eszem-iszom öblösségéért; ők se kedvelik különösebben Musset-t, viszont ők is nagyon nagyra becsülik Nervalt. Egyetlen fintor nélkül megértették, hogy valahol csak be kell fejezni egy vá-

gatást, és hogy mi ezúttal a halottakkal fejeztük be; nem utálkoztak, amiért egy-egy olyan költő és olyan vers szerepel, akit és amelyet nagyra ugyan mi sem tartottunk, fordítását viszont nem volt szívünk elhagyni. Guillevic rábökött Louise Ackermann nevére, kérdőn rám pillantott, aztán újra a tartalomjegyzékbe, s azt mondta: „Ahá, értem. Lőrinc miatt." Tudniillik Szabó Lőrinc fordítása miatt.

Két költőn vitatkozunk egy kicsit Guillevic-kel, Frènaud-val: Verhaerenen és Jammes-on. Egyiknek sincs manapság „árfolyama" Franciaországban. Maeterlinck sokkal nagyobb Verhaerennál, mondták (épp úgy, mint a belga Goffin, mikor nemrégiben itt járt); Jammes pedig, *un peu fané* ... Igen, a franciáknak Jammes ma már egy kicsit hervadt; de nyomban megértették, hogy ez amolyan „speciális magyar ügy", mint ahogy Verhaeren is speciálisan „középeurópai": a szimbolizmus „betörésének" hagyományai, a fordítás hagyományai, Kosztolányi hagyományai, és így tovább. Vannak ilyen különös eltolódások és változatok, és nemcsak a költészetben. Rodin például, talán Rilkén át, azt hiszem, egy árnyalattal „több" nálunk, mint hazájában. Tavaszi utam alkalmával néztem meg múzeumát; valami kis csalódás maradt bennem. Ősszel említettem csalódásomat Pierre Emmanuelnek (a Rodin-múzeum közelében lakik). Elmosolyodott. Nem rajong Rodin-ért, mondta. *C'est un peu fané* ...

Szóval a franciák meg voltak elégedve az antológiával. Igaz, nem nekik készült, de ők legalább meg voltak elégedve vele. S az, hogy így ismerjük, velük ennyire együtemben, értékelési elmaradozások nélkül ismerjük, szeretjük és fordítjuk költészetüket, s a mi szemünk nyomán még ők maguk is érdemesnek tartják lefújni a port egy-egy érdekesebb „kincsükről": – mindez alaposan növelte a „tekintélyünket".

Annak ellenére, hogy igényes hazai itészeink megbuktattak.

*

Húsz, huszonöt éves fiatalember annyit habzsol, amennyi belefér. Ötven körül már vigyázunk az egészségünkre. És megválogatjuk a fogásainkat.

Tavasszal Mademoiselle Contensou, a párizsi PEN ház elragadóan kedves igazgatónője végigkalauzolt az Arts Modernes múzeum egyik épületén; pár nap múlva, már mint delegáción kívüli magánember, megnéztem a másik épületben a Kandinsky kiállítást, aztán végigvándoroltam egy sereg termen, s végül zúgó fejjel és káprázó szemmel visszatértem megpihenni Rouault-hoz.

A Louvre-ba már el se jutottam.

Most, ősszel óvatosabb voltam. Nem általában „a Louvre-ba" mentem, hanem alaposan megnézni a francia klasszicizmus festőit, meg a Delacroix kiállítást a Louvre-ban. Korán, már nyitásra odaértem, és jó másfél órán át majdnem egymagamban szemlélhettem, amit akartam, elsősorban Poussin-t. És megint eltűnődhettem azon, amin addig is sokat tűnődtem. Azon, hol a határ barokk és klasszicizmus közt. Az egész francia klasszicizmus nem csak klasszicizált barokk-e? A Louvre-ban, négyszemközt Poussin-nal, és gyönyörködve Poussin-ban, ugyanazt a kis zavart éreztem, mint tavasszal Versailles-ban. Klasszikus ez, vagy barokk? Vagy egyszerre mind a kettő? Néztem *A szabin nők elrablása* című képet, a „barokk" lovat, az ölbekapott nő „barokkul" eliszonyodott arcát. S aztán, alig valamicskét odébb rebbenő pillantással, ugyanazon a képen, baloldalt a klasszikus nyugalmú csoportot. Néztem egyik *Bacchanáliáját*, a „klasszikus" jelenet mögött a háttér „barokk" égboltozatát. Ugyanaz a kérdés, mint Corneille-nál.

Később, az empire klasszicizmusában már nincs semmiféle probléma. A művész elhatározza, hogy klasszikus lesz, s az is lesz, tűzön-vízen keresztül. Nézem David híres, ieverően óriási vásznát, *A Horatiusok esküjét*. Soha hidegebb pátoszt, soha feszesebb pózt. Nézem ezt a másikat: *A lictorok Brutus elé viszik fiai holttestét*. Soha üresebb, soha jegesebb fájdalmat. Halott képek, halott világ; a falnyi vásznak szinte konganak az ürességtől. Csak Gériacult csodálatos lovai élnek.

Aztán belépek a Delacroix kiállítás nagytermébe. Zúg a szél, lobognak a zászlók, örvénylenek a szenvedélyek. Egy arc, a fájdalom szakadékával: Chopin. Sosem hittem

volna, hogy ilyen. Hogy ilyen megrázó. Hogy aki festette, nem is festő volt, hanem léleklátó. Lélekidéző.

És milyen csodálatos festő! Ez a telivér romantika, ezek a nőrablások, orientalizmusok, sivatagi tigrisek, oroszlánvadászatok: – milyen messze van tőlünk mindez. Majdnem olyan messze, mint David kardotnyelt Horatiusai. És mégis, a szinte vadul romantikus téma ellenére: lélegzetállító közelség. Nem tudom, mi ez; napokig, hetekig kellene itt bolyongnom, képtől képig, hogy tisztázzam magamnak. A színek élnek? A kompozíció? Színekben, kompozícióban valami nagy, mély, már romantikán-túli, már Baudelaire-rel rokon szenvedély. Mert egyre Baudelaire jár eszemben, *A jároszok* híres szakasza: *Delacroix, lac de sang...*

Delacroix, rőt vértó, melyet zöld fenyves árnyal,
kísérteties és gonosz angyal-tanya,
hol bosszús ég alatt harsonák raja szárnyal,
mint Weber különös elfojtott sóhaja...

De Szabó Lőrinc itt egy árnyalattal fakóbb, legalábbis az első sorban: a vértóra szinte ráveti a zöld fenyvesek árnyát, elrejtve egy pillanatra szemünk elől a vértó démonait: *„Delacroix, lac de sang hanté de mauvais anges..."* Ez az *hanté*, ez a magyarban talán vissza sem adható kulcs-szó: *ez* Delacroix, *ez* Delacroix megdöbbentően modern romantikája, *ez* a színei, *ez* a Chopin-arca; és ez a hatása.

Kísértett bennem egy másik vers emléke is. Pierre-Jenn Jouve költeménye, az *Allegória*, ez a pompás Delacroix-transzpozíció. Itthon, hetekig, még álmaimban is *hanté de Delacroix*, előkerestem. Nagyjában ezt éreztem ott. Delacroix mozdulatlanul örvénylő zászlói, mozdulatlanul lobogó lángjai közt, a művészete orkánjában. A költemény mottója Baudelaire félsora: *Delacroix, lac de sang.* S így hangzik:

A vadállat melynek karmai számok
Mely szörnyű gyilkosságok ívét hordja szügyében
S szemében vak hatalmak rőt tébolya vet lángot
Egy véres női kart marcangolva sötéten
A reménytelenül sűrű sivatagon
Hol minden porba hullt egy testet vonszol át
Roppant áldozatot szerelmest egykoron
Ki a harc lelke hunytán bátran harcolt tovább
S a védők karjai riadtan fölmerednek
Hódolva a mező vérlucskos vad urának
A béke jeleként! s már zokogni se mernek
A lakomán melyet távolból körülállnak.

Csak egy maradt ott nyíl a fegyvere
Egyetlen egy csak egy tétova késsel
Fölgerjed sebzett atléta-szíve
És a bűn oroszlánját megöli puszta kézzel.

*

Mikor első párizsi utam után először találkoztunk, Kellér Bandi azt kérdezte:

– No, *olyan* volt?

– Milyen?

– Amilyennek gondoltad?

Körülbelül olyan volt. Hasonlított, mint képhez élő modellje. Egy valami volt egészen más: az emberek.

Nem mondom azt: ilyenek a franciák. Más nyilván másfélékkel találkozik. Idegesekkel, vagy gorombákkal; egykedvűekkel, vagy utálatosokkal. Nekem, úgy látszik, szerencsém volt: csupa elbűvölő franciával találkoztam.

Említettem már azt a bizonyos előadást a Magyar Intézetben. Fél nyolcra kellett ott lennem, a Pierre Curie utcában.

El kell mondanom: én mindenhová odatalálok a metrón. Mármint oda, ahol ki kell szállni. Kiszállok, följövök a föld alól: mindennek vége. Egyetlen egyszer sem fordult elő, hogy a helyes irányba indultam volna. De ha kabalából épp az ellenkező irányba megyek, mint amerre eredetileg akarnék: akkor is rossz. Mindig fordítva van.

(Eleinte restelltem ezt; de nyáron Guillevic elárulta, hogy a metróból följövet ő sem tud tájékozódni. Ez egy kicsit visszaadta önbizalmamat.)

Természetesen megint rosszfelé mentem, pedig előzőleg alaposan tanulmányoztam a térképet. Nyoma sincs a Pierre Curie utcának. Ráadásul járókelőnek se, akitől kérdezősködhetném.

Végre föltűnik egy öreg néni; boltból jöhet, jobbjában is, baljában is egy-egy teli szatyor. Nehézkesen baktat, mint az ilyen teherhordó nénikék mindenütt a világon. Hozzá lépek, megkérdem, merre az utca. Leteszi a nehéz szatyrokat, szemlátomást jólesik neki, hogy megpihenhet. Megmagyarázza az utat. Előre egyenesen, természetesen fordítva, mint ahogy mentem, és balra a második utca, majd abból az első jobbra. Megköszönöm, sietek tovább.

Hatvan, nyolcvan lépést tehettem, az utca változatlanul néptelen; de mögöttem kétségbeesetten kiabálnak:

– Monsieur! Monsieur!

Megállok, bár nem hinném, hogy nekem szól. Visszanézek.

A kis öregasszony szalad utánam lélekszakadva, majd fölbukik himbálódzó szatyraiban. Hétrét görnyedve, lihegve áll előttem. Kis, csipogó hangja csupa könyörgés.

– Bocsásson meg, Monsieur. Rosszul mondtam. Nem a *második* utca balra, hanem a *harmadik*.

Félretartja kócos verébke-fejét, csuparánc kis arcán föltündöklik a francia nők felejthetetlenül bájos mosolya.

Ez pedig a Père-Lachaise temetőben történt. Chopin sírját kerestem. Valahol itt kell lenni, és nem találom. Sűrű, meleg tavasz volt, május vége. A körönd padjain, az óriási gesztenyék alatt öregek levegőztek. Megkérdeztem egy öregúrtól, nem tudja-e, hol fekszik Chopin.

Nem. Ő nem, de az a hölgy ott, a másik padon, az talán igen.

Odamentem hát a hölgyhöz. Bocsánat, nem tudná megmondani . . .

– Lengyel? – kérdezi.

– Magyar.

– Á, magyar . . . A maguké Liszt, ugye? Jöjjön velem; ha megmagyarázom, úgyse talál oda. Majd elvezetem.

Toronyiránt lefelé a dombon, megyünk a síremlékek kőtömbjei közt; kőváros, óriási gesztenyék alatt: ez a Père-Lachaise.

Előttem megy, három, négy, öt sor síron át. Aztán megáll, kissé oldalt, három mohos lépcsőfok látszik.

– Nos, uram – mondja – megérkeztünk, már csak ezen a lépcsőn kell lemennie. És most magára hagyom, a maga kedves Chopin-jával.

Egy bólintás; egy percre, mint a napfény, elborít a csodálatos francia mosoly. Mire észbe kapok, és megköszönném a szívességét, már csak egy fehér batiszt blúz villanását látom egy sírkő mögött, eltűnőben.

Lemegyek a három lépcsőn, ott állok, szemközt Chopin sírjával. Szemközt Chopin sírján Clésinger gyászoló múzsájával.

A síron egy csokor ibolya, meg egy csokor rózsa. A Père-Lachaise sírjain alig-alig látni virágot. Csak kő, kő; hallgatag gesztenyék alatt óriási, néma kőváros.

De Chopin sírján mindig van virág.

RÓNAY GYÖRGY

Ahogy olvasgatom a *Jelenkor* júliusi számát, érdekes cikk bukkan elém, László Lajosé, a pécsi Batsányi János Irodalmi Társaságról. Megemlékezik benne az irodalmi társaság elődjéről is, a Batsányi-Körről: „1927-ben az Erzsébet Tudományegyetem Bölcsészkarán megalakult egy Batsányi nevét viselő irodalmi kör. Tagjai az egyetemi ifjúság legjobbjai voltak, akik az emerikánásoktól, turulistáktól eltérően forradalmi demokratikus eszméket vallottak, sőt kapcsolatuk volt az egyetemi fiatalok seattlement mozgalmával is. A kör elnöke a fiatalon elhúnyt tehetséges Kováts József volt, akinek *Emberek útra kelnek* c. posthumus regényét számontartja a magyar irodalomtörténet. A kör tagjai voltak többek között: Bajcsa András, Dénes Tibor, Fejtő Ferenc, Ijjas Jankovits Antal, Kardos Tibor, Kósa Lajos, Zsikó Gyula. Betiltására a 30-as évek elején az élesedő osztályharcok idején került sor."

Mindez igaz. Azonban a valóság különösképpen a történetileg kibontakozó valóság, adatszerűen is eltér, gazdagabb is volt. Ez esetben is a statisztikai adatok adta kép fakó a valósághoz viszonyítva, és maguk az adatok is módosításra szorulnak. Ez a Kör a mi ifjúságunkat jelentette, mely sokkal elesettebb volt, mintsem a föntebbi idézetből kiderülne, de ugyanakkor nem egyszer szép, és vakmerő is.

A mai magyar irodalomtörténet és társadalomkutatás keresi az elődöket: sorra nyitja fel a két világháború közötti folyóiratok lapjait és archivumait. A *Nyugat*, a *Válasz*, a *Szép szó*, az *Apolló* egymásután vallanak súlyos, de sok szempontból döntő évekről. Ebbe a folyamatba illik bele László Lajos érdekes cikke. Megidézte a Batsányi Kört. Mivel pedig e sorok írója a három alapító egyike és a kör névadója volt, a csoportosulás vezetője, a jóbarát Kováts József pedig már rég halott, a harmadik alapító, Dénes Tibor viszont külföldön él, csak én tudok felelni a Kör nevében. Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy a „Társaság" – mert nem Kör volt a neve, hanem Társaság – negyedik alapító tagja Kolozsvári Grandpierre Emil volt, akinek neve hiányzik László Lajos cikkéből. A többiek sorra csatlakoztak hozzá. Igaz, hogy forradalmi demokratikus eszméket vallottunk, de ez éppenúgy fejlődés eredménye volt, mint pl. a csehszlovákiai Sarló Mozgalom kibontakozása a prágai, pozsonyi, brnoi „Magyar Akadémiai Hallgatók Szent György Köré"-ből és a csehszlovákiai magyar cserkészmozgalomból. Az egy Kolozsvári Grandpierre Emilt kivéve, aki független helyzeténél fogva nem is kényszerült rá, hogy belépjen valamelyik diákszövetség tagjai közé, mi valamennyien csak folyamatosan hagytuk el a reakciós és ugyanakkor demagóg diákcsoportosulásokat.

Amikor 1927. őszén a pécsi egyetem Klasszikus Filológiai Intézetében, – melynek akkor könyvtárosa voltam, – Kováts József, Dénes Tibor és én összeültünk, hogy megalapítsuk a Társaságot, inkább csak az irány volt világos előttünk, mint a program. Éppen ezért, mint minden ilyen esetben – a címadás rendkívül fontos volt. Kováts József valamiféle „Fiatal Magyarországra" gondolt, Dénes Tibor, aki modernista katolikusként sodródott hozzánk, Prohászka Ottokár neve körül keresgélt, én Batsányi Jánosra gondoltam, és társaim elfogadták a javaslatot. Ebben az időben már második éve tartott Tolnai Vilmos professzor nagy kollégiuma a nyelvújítás koráról és Kazinczy Ferencről. Mi fiatalok meglepett érdeklődéssel fordultunk Kazinczy ellenfelének, a tapolcai varga fiának, Batsányi Jánosnak alakja felé, akiben a meg nem alkuvó forradalmárt láttuk, a nép képviselőjét a költészetben, embert, aki élete végéig szenvedett meggyőződéséért, egyszóval nekünk való hőst. Kazinczy szerepében is főleg azt értékeltük, hogy a jakobinus mozgalom lelkesedését vitte át az irodalomra.

Ilyen előzmények után „alakultunk meg", és tüstént belügyminiszteri engedélyt kértünk a Batsányi János Társaság megalapításához. A Horthy-rendőrség azonban nem adta meg az engedélyt, ellenben az egyetem hatáskörébe utalta, hogy ha a Bölcsészeti Kar vállalja értünk a felelősséget, – gyanús lévén már maga a Társaság neve is – akkor ám, működjünk az egyetemi hatóságok ellenőrzése alatt! Hivatott bennünket

Nagy József professzor, a Bölcsészeti Kar akkori dékánja, és ironikus mosollyal kérdezte: „Miért éppen Batsányi?" Ránéztünk és nem válaszoltunk. Elnevette magát, és nem erőltette a válaszadást. Majd a jóindulat és enyhe fenyegetés különös keveredő tónusában bocsájtott el bennünket: „Maguk mint egyetemi kör működhetnek. Jól vigyázzanak, nehogy kikerüljenek védelmünk alól!"

E „bíztató" szavak után tartottuk meg első ülésünket. A megnyitót Kováts József tartotta, akit a Társaság elnökéül választottunk. Én a névadó Batsányi János alakját méltattam, de immár úgy, hogy alakjának programadása valamelyest kibontakozzék. A Társaság már ekkor hangsúlyozta, kifejezésre jutott az elnöki megnyitóban, a Batsányi-előadásban, hogy a nép demokratikus jogaiért küzdünk az irodalom eszközeivel, a parasztság elesett sorsának megjavításáért, földreformért, hogy valljuk a szomszéd népekkel való demokratikus együttműködést. Törekvéseinkben erős nyomot hagyott Szabó Dezső romantikája, az *Elsodort falu* hangulata, de szoros szálak fűztek a Bartha Miklós Társasághoz, melyet Fábián Dániel szervezett, és ahhoz az irányzathoz, mely a társaság folyóiratában, az *Új Magyar Föld*-ben (1927, 1, 2, 3.) jutott érvényre. Ekkor még e Társaság keretében működött Kodolányi János és József Attila is, akik csak 1930-ban váltak ki, és addig jó néhányunk számára bizonyos iránymutatást jelentettek.

Nagy hatással voltak reánk Károlyi Mihály – Jászi Oszkár polgári radikális forradalmi irányzata, Vámbéry Rusztemmel leveleztünk, aki rokonszenve jeléül folyamatosan megküldte folyóiratának, a *Századunk*-nak számait. Ez a folyóirat azután tovább munkálta világnézetünk alakulását. Itt kell megjegyeznünk, hogy Társaságunk eltérően más korabeli ifjúsági csoportosulásoktól, teljesen „vagyontalan" volt: támogatást nem kért társadalmi szervektől, és így nem is kapott. Abból indultunk ki, hogy olyan folyóiratot, amilyent mi szeretnénk, úgysem tudunk kiadni. Már pedig pénzre csupán kiadványok céljából lett volna szükségünk. Ezért tevékenységünk irodalmi felolvasásokban és vitákban merült ki. A társaság irodalmi ülései zsúfoltak voltak. A pécsi bölcsészeti kar nem volt nagyszámú, 50–60 főből állott, ezek a fiatalok viszont úgyszólván teljes létszámban résztvettek összejöveteleinken. Munkánk hatása oly mélyrehatónak bizonyult, hogy hamar felhívták a figyelmet agitációnk „veszélyeire". Ennek ellenére az összejövetelek irodalmi programja emlékezetem szerint nagyon vegyes volt. Felolvastunk verseket, novellákat, regényrészleteket, tanulmányokat, népballadákat és népdalokat, melyeket nyári szabadságunk alatt gyűjtöttünk. A népi folklóre gyűjtését egy időben a Sarlós Mozgalom kezdeteivel és attól függetlenül mint politikai munkát tekintettük. Együtt is járt a parasztság életének, szörnyű helyzetének megfigyelésével és az erről szóló beszámolókkal is. Viszont a felolvasott versek és novellák akárhányszor nem közvetítettek semmi világnézetileg megragadó mozzanatot. Sőt éppenséggel az individualista és lélektani irodalom friss hajtásai voltak. A Társaság megnyilvánulásai közül a legkevésbé lehetett ellenőrizni a vitákat, ezek folytak a legszabadabban s valójában itt formálódott a Társaság arculata. Az éles viták sokszor hajnalig, a társaság magját alkotó négy-hat ember között zajlottak le, diákszállásokon, hónaposszobákban és jellegük valóban viharosnak nevezhető.

A Társaság ezenközben tudomást szerzett 1928. tavaszán a magyar egyetemi ifjúság készülő nagy Ady-ünnepségéről, és elhatározta, hogy azon képviselteti magát. Társaink Kováts Józsefet és engem küldtek Budapestre. Ekkor jutottunk kapcsolatba Balogh Edgárral, a Sarló egyik alapítójával, aki az Ady-ünnepségek alkalmából kiadott gyűjteményes röpiratot szerkesztette, a nagy feltűnést, ellentmondásokat kiváltó, nem egynemű, de roppant izgalmas és sokat sejtető „Ifjú szívekben élek" c. kiadványt. Nem is csoda, hiszen Ady megrázó és mozgósító költeményei mellett itt jelent meg először Móricz Zsigmond híres cikke, „A költő és az ifjúság", Kodály Zoltán tanulmánya a „Népzenéről" és Kodolányi János itt írta le, hogy a Szovjetunióban a kommunista társadalom kísérlete sikerült. A *Nyugat* kritikusa, Szász Zoltán egyszerre bírálta balfelől a füzetben megnyilvánuló soviniszta és a fajelméletet követő hangokat, s az ugyanezen füzetben erőteljesen fellépő s a szocializmus felé tekintő megállapításokat, törekvéseket. A füzet

perspektíváját tartotta izgalmasnak, és mint irodalmi megnyilvánulást komoly reményekre jogosítónak.

Részt vettünk Móricz Zsigmond 25 éves írói jubileumának ünnepségein is és a Társaság nevében kettőnk neve szerepelt az erről szóló beszámolók egynémelyikében.

Eltávolodnánk a valóságtól, ha nem mondanánk meg, hogy nagy és felkavaró élmény volt számunkra Szabó Dezső előadói művészete, aki az Ady-ünnepségek előadójának feladatát vállalta nem önszántából, de Balogh Edgár, Féja Géza, és mások felkérésére. A tárgy (ha nem is a pontos cím, melyre nem emlékszem): „Ady és a magyar demokrácia" volt, de természetszerűleg Szabó Dezső a saját Ady-képét mutatta be, – mint mindig, – ezúttal is önmagáról beszélt, és ellenségeiről és az akkori magyar társadalomról. Tulajdonképpen ennek bemutatása váltotta ki a legmélyebb hatást belőlünk, de nemcsak belőlünk, hanem a kongresszust ellenőrző, jelenlevő rendőrtisztviselőből is, aki többször lekopogta és félbeszakította a szónokot, felhíván rá a figyelmét, hogy ha így folytatja, megvonja tőle a szót, s az ünnepi gyűlést feloszlatja. Nem volt szilárd, tudományosan kialakított világnézetünk, hogyan is tűnt volna fel, hogy Szabó Dezső a parasztság felemeléséhez, a munkásság emberi életkörülményeihez, az egész magyar nép demokratikus boldog jövőjéhez nem objektív kritériumok révén kívánt eljutni, hanem motu proprio, Szabó Dezső nemzetformáló erejével, kiáradó „nagy szeretetével", és a kiindulópont, a premissza, a Bethlen-rendszer és a neonacionalizmus maró bírálatán túlmenve nagyon is hasonlított az Etelközi Vérszövetség elveihez. Szabó Dezső előbb minden „jövevényt" el akart távolítani a fajmagyarság „asztalától", hogy azután imigyen igazságot téve majd ismét mindenkit odaengedjen. Beszédében jelen volt a nyomor, a kizsákmányolás, az elnyomás, a dőzsölés, de teljesen hamis kategóriák között. Az ifjúságra azonban főként az akkori jelen bírálatával és a jövő ígéretével hatott.

S hogy ez így volt, arra bizonyítékul felhozhatom azt a gyors evolúciót, mely bennünk végbement. A kialakuló csehszlovákiai Sarlós Mozgalom, a Bartha Miklós Társaság balszárnya, a szegedi egyetemi hallgatók mozgolódása, amely akkor még jobbára agrár-szociális tudományos kör volt, mély rokonszenvet ébresztett bennünk, és elég szoros kapcsolatokat is teremtettünk. Kezdtünk a szomszéd népek felé nem a hivatalos revansista politika szemszögén át nézni. Barátkoztunk csehekkel, jugoszlávokkal, románokkal. Kováts József 1930-ban egy erdélyi szünidei látogatása során megalakította az Erdélyi Fiatalok mozgalmát, melyben rajta kívül a Jancsó-testvérek és a kolozsvári magyar ifjúság legjobbjai vettek részt. 1931–32-ben én magam egy féléves, Kováts József egész éves ösztöndíjat kaptunk a római Accademia D'Ungheriába. Ez nekem már második ott-tartózkodásom volt, mert 1928–29-ben az intézmény alapíttatása évében egy teljes évet töltöttem lenn. Ott-tartózkodásunk kétfelé osztotta a Batsányi Társaságot, mi ketten odalenn folytattuk és Dénes Tiborék, Kolozsvári Grandpierre Emilék idehaza, ámbátor az idők járása egyre nehezedett. Éppen ezért nem is tudom ellenőrizni László Lajos adatát, mely szerint a Társaságot betiltották volna. Hiszen elég volt annyit mondani, hogy „nem kívánatos ülések tartása." Az atmoszféra, az osztályharc élesedése valóban bénítólag hatott, s a Társaság lassanként elhalt.

Az Accademia D'Ungheriá-ban működő részleg története ez volt. A társalgó termek rendkívül éles viták színtereivé váltak. Mikor Ispánky József szobrászművész összetörte Dózsa-szobrát, – mivelhogy a szakértők szerint nem volt elég művészi, – vagy a hírhedt véres pacsai vásár és csendőr-sortűz tényei eljutottak közénk, olyan heves viták zajlottak le, melyek felkavarták az egész magyar sziget nyugalmát. Rendbontóknak kezdtek tekinteni, majd minden további nélkül kommunistáknak, jóllehet mi ezt akkor nem érdemeltük még meg. Része volt e vélemény kialakításában annak a farsangi farce-nak, melyet ketten írtunk, s amelynek az volt a lényege, hogy két magyar paraszt betéved a Magyar Intézetbe, s látja azt a tömérdek haszontalanságot, pénzpocsékolást és egyebet, melyet ott a magyar nép terhére művelnek. Mi ketten játszottuk el a tréfát az akkori igazgató, Miskolczy Gyula s minden igaz lélek szörnyű felháborodására. Mikor azután az ekkor ott lévő magyar társadalmat ábrázolta egy fali kari-

katúrán Jeges Ernő festőművész nem valami egyéni invencióból, de a közhangulat eredményeként úgy jelenítette meg az ösztöndíjasokat és az őket irányító elveket és személyeket, hogy az fölöttébb tanulságos a Batsányi-Társaság befejező akkordjait illetően. A képzőművészek, jogászok, irodalomtörténészek mind egy világító, sugárzó nap korong alatt helyezkedtek el, melynek küllői között az intézet kurátora, Gerevich Tibor mosolygott áldástosztólag. Mi ketten Kováts Jóskával a többiektől elválva a jobbszélen állottunk s fölöttünk a moszkvai vörös csillag világított.

Állami, fegyelmi következményei nem voltak a tréfának, de mikor én hamarabb visszautaztam Magyarországra, a gyűlölet teljes egészében Kováts Józsefre zúdult és alig érintkeztek vele. A Batsányi Társaság ekkor felbomlóban volt. Kováts József hazatért Kolozsvárra, még próbált alkotni, de inkább a halállal birkózott. Szívbaja, mely éveken át gyötörte, teljesen elhatalmasodott rajta. Fejtő Ferenc már korábban kivált közülünk, Pestre került, majd a Szociáldemokrata Párthoz csatlakozott. Patkós György, akinek neve ugyancsak kimaradt László Lajos listájáról, pedig a társaság magjához tartozott, – színházi szakembernek készült. Előbb Pécsett, majd Pesten került színházi környezetbe, míg végül az Imrédy-rendszer idején a Nemzeti Színház vezetését szerezte meg és a Felszabadulással el is tűnt Magyarországról. Kolozsvári-Grandpierre Emil, aki mindvégig a legfüggetlenebb szellem volt, első regényében, a *Rostá*-ban a mi társaságunkat és Pécset, a kis várost igyekezett ábrázolni már fiatalon is érett művészettel és több helyütt találóan. Egy későbbi regényében, a *A nagy ember*-ben Patkós György alakját perszifflálta, akivel azért lépett szorosabb barátságra, hogy mintegy tudományosan megfigyelje, ámbár bizonyos fokig gyönyörködött is a fixa idea megnyilvánulásaiban egy emberben. Én magam teljesen logikusan kezdtem vonzódni afelé a jel felé, amelyet fejünk felé festettek, és jóbarátom Boros István tanár révén, akivel a városi kereskedelmi fiúiskolában kerültem össze, a *Moskauer Rundschau* olvasója lettem. s a marxista irodalomból is kezembe került egy-két dolog, habár minden rendszer nélkül és főként Lenin „*Állam és forradalom*-ja német kiadásban. De ennél tovább nem jutottam, megtorpantam a Horthysta rendőrség terrorakciói láttán. Mikor 1933-ban Budapestre kerültem és Gál István felvette velem a kapcsolatot, az újonnan meginduló középeurópai humanista folyóirat, az *Apollo* (1934) alapítói közé jutottam. A folyóirat azon szándékában, hogy előmozdítja a szomszéd népek közeledését, revans és bosszúszítása helyett békére törekszik és a népeknek az elnyomott osztályok segítségével való összefogására meglepően folytatódtak a Batsányi-Társaság törekvései és ezért megfelelő kereteknek tekintettem a további munkára. Tanulmányaim ezirányban is tendáltak: a magyar és lengyel humanizmus, a magyar és a cseh humanizmus, a magyar és a dalmát humanizmus kapcsolatait elemeztem. Nem csekély szerepet játszott a folyóirat ideológiájában 1934-ben megjelent tanulmányom, *A virtuális Magyarország*, egy eddig még soha meg nem valósult, csak igaz emberek szívében élő Magyarországról. E tanulmánynak akkoriban nagy visszhangja támadt olyannyira, hogy Ignotus *a Magyar Hírlapban* vezércikkben foglalkozott vele. Ez a gondolat az *Apolló*-ban mint „virtuális Közép-Európa", egy új demokratikus együttműködés programjaként jelent meg, kibővülve, de a dolgok természetes logikájaként.

Az egykori Batsányi-Társaság tagjai elvesztették egymással kapcsolatukat, s csak alkalmanként találkoztak. De a Társaság elvégezte történeti funkcióját, az adott helyen és az adott időben, s ily módon megszűnése – vagy szünetelése újratámadásáig – már nem változtatott eredményein.

KARDOS TIBOR

ÖTÉVES A JELENKOR

A Jelenkor szerkesztősége a folyóirat ötéves fennállása alkalmából Pécsett, 1963. október 20-án a Városi Művelődési Ház nagytermében ünnepi irodalmi estet rendezett. Az est műsorában Bárdosi Németh János, Bertha Bulcsu, Csorba Győző, Fodor András, Örsi Ferenc, Pákolitz István, Pál József, Takáts Gyula, Tersánszky Józsi Jenő, Thiery Árpád, Tüskés Tibor és Weöres Sándor szerepelt.

A Jelenkor szerkesztősége Kassák Lajost és Kodolányi Jánost is meghívta, ők azonban betegségük miatt nem tudtak Pécsre utazni.

Kassák Lajos novemberi számunkban közölt Emlékkoszorú című versét és az alábbi üzenetet küldte el szerkesztőségünkhöz.

Kedves Barátaim,

megkaptam és köszönöm szívélyes meghívásukat a Jelenkor jubileumi estjére. De sajnos, be kell jelentenem, hogy ingatag egészségi állapotom miatt személyesen nem lehetek jelen a körükben, bár örömmel szorítottam volna meg a kezüket azért a derék munkáért, amit lapjukban kifejtenek. Minden számukat érdeklődéssel olvasom el, mert túljutottak a provincializmus határvonalán, versenyben állnak a pesti lapokkal és érzékelhető a tovább fejlődésük lehetősége. Mindez nem csekélység mind a szubjektív művészet, mind a társadalmi kultúrálódás szempontjából.

Külön dicséretre méltó, hogy körükben vendégül látják az érdemes idősebb nemzedéket és helyet adnak a most érlelődő fiataloknak. Nem képviselnek klikk-szellemet és nem szítanak ammorális rivalizálást.

Szóval: az út, amin haladnak, elismerésre méltó és sokat igérő.

Kívánom, hogy lendületük ne lankadjon és a mércét saját meggyőződésük szerint emeljék mennél magasabbra.

Szeretettel és megbecsüléssel küldöm üdvözletemet.

Kassák Lajos

Kodolányi János az alábbi levelet intézte a Jelenkor szerkesztőjéhez.

. . . Meghatottan köszönöm meleghangú meghívó leveledet. Fáj a szívem, nem lehetek köztetek az emlékezetes napon. Milyen boldogság volna számomra, ha Pécsett, igazi és valódi szülővárosomban és otthonomban, még egyszer, hacsak néhány percre is, felállhatnék az emelvényre, amelyről olyan sokszor mondtam el legfájóbb és legégetőbb igazságaimat! De már erről többé szó sem lehet, a betegség tökéletesen levert a lábamról, s amit még tenni és mondani tudok, csak magnó útján tehetem. Szívben és lélekben Veletek vagyok, barátaimmal, a közös igazságban, a közös célokban és a közös munkában. Gondoljatok rám is, ha a pécsi szellemi mozgalmak útjáról, sorsáról és jövőjéről emlékeztek . . .

Kodolányi János

Kodolányi János magnetofon-szalagon küldte el üzenetét az est résztvevőihez, melyből az est műsorában részletek hangzottak el. Az üzenet egész szövegét itt közöljük.

Amikor most a magnetofon-készülék elé ülök, hogy néhány szót ezen az úton a magam hangjával üzenjek Pécsre, az emlékek olyan raja rebben föl bennem, hogy nem is tudom, melyikhez nyúljak, melyiket ragadjam meg, melyiket mondjam el önöknek, kedves hallgatóim. Mennyire szeretnék ott állni személyesen abban a városban, ahol tízéves koromban iskoláimat kezdtem, és ahol még két esztendővel ezelőtt látogatóban jártam, hogy megnézzem – tán utoljára nézzem meg – ezt az olyannyira, oly forrón szenetett várost és ezt a megyét, amelyhez tartozónak érzem magam. Mondom,, akkor talán még oda tudtam volna állni segítséggel, személyesen is, hogy az elmúlt időkről emlékezzem, de most már erre képtelen vagyok.

Pedig milyen jó volna, ha az arcomon és a szememben is látnák, mennyire igazat mondok, amikor szülővárosomnak és szülőföldemnek Pécsett és Baranyát mondom mindenki előtt.

Mi volt nekem olyan kedves abban a városban? Talán az, hogy azokat a keskeny, ódon utcákat, amelyeknek történelmi szépségét azóta már tudatosan felismerték és ápolják, akkor 10–11 éves koromban már olyan csodálkozó áhitattal jártam, mint később, amikor már tisztán tudtam és láttam és értettem, hogy milyen világban járok én ott? Talán azok a csodálatos kirakatok csillognak ismét előttem, amiket gyermekkoromban karácsony előtt bandukoltam sorra-sorra, és csodáltam bennük

a gyönyörűségeket, amelyeket nem tudtam megszerezni magamnak, de amelyek talán mint élő motívumok mégis belekerültek a műveimbe, és így mégiscsak a birtokomba kerítettem őket. Vagy talán a Mecsekre kanyargó szerpentin utak árnyékos-fényes, borongós hangulataira emlékszem ismét vissza nagyon intenzíven és nagy fájdalommal és gyönyörűséggel, ahol első szerelmeim képét hordoztam magamban és első diákkori tapogatódzó verseimnek a szavait görgettem gondolatban a nyelvem alatt? Mire emlékezzem szívesen? A csodálatos őszi szüretekre a Frühweisz-völgyben, ahol bőszoknyájú lányok és menyecskék daloltak egész nap a szőlőtőkék között; és bent a présházban lakásadó asszonyom öreg édesapja, Bőhm bácsi, igazi német alapossággal és gondossággal csavarta a hatalmas faprés nyomórúdját és kóstolgatta kis pohárban a lecsurgó mustot? Vagy az első őszibarackokra, amelyeknek hamvasságát, pirosságát, súlyát, ízét és illatát sohasem lehet elfelejteni, és amelyekhez az én Akarattyám ugyancsak piros, aranysárga és illatos barackjai mégsem fognak hasonlítani soha? Vagy azokra a jóbarátokra emlékezzem-e, akikkel első nagyképű, kereszteslovagi vitáink folytak, és akiknek a nevére is alig-alig emlékszem már? Egy ódon iskolára a Hunyadi utcában, amelynek lépcsőjén alig lehetett felmenni a lezuhanás veszélye nélkül, annyira rozoga, idejétmúlt és pókhálós volt a tudománynak ez a mégiscsak szentelt csarnoka?

Mire emlékezzem, mire emlékezzem? Most lélekben és képzeletben ott állok azok előtt, akiknek a szemsugara annyiszor villogott felém: fiataloké és öregeké, lányoké és asszonyoké, és képzeletben ismét szembenézek velük feléjük fordulok, és el kellene mondanom nekik az én igazamat, az én életem tanulságát és summáját – mert hiszen lesz-e még alkalmam ennek az elmondására ebben az életben?

Mi volt ez a tanulság és mi volt ez a summa? Mi volt az emlékeken, a Pécshez és Baranyához kötő sok-sok évtizedes szépségen és rútságon, gyönyörűségen és kétségbeesésen felülemelkedő igazság, amit még meg kell mondanom? Az igazság az, kedves barátaim, hogy bár látszólag és láthatólag meddő volt az életem, meddők voltak a küzdelmeim, eredménytelen a hitem, eredménytelen és sikertelen a munkám, mégiscsak ezért volt érdemes élni; és ha újra elkezdhetném, lépésről-lépésre ugyanezt az utat járnám végig, – mint ahogy ugyanazokat az utcákat, ugyanazokat a kirakatokat, ugyanazokat a házakat, ugyanazokat az embereket járnám, keresném és találnám meg, akiket régen. Ugyanezt a munkát kezdeném el, és – ha talán okosabban, hajlékonyabban, engedékenyebben, – de semmiképpen sem lényegét megváltoztatva venném fel megint az élet által elém dobott kesztyűket és a harcot, és küzdeném végig; nem törődve a következményekkel, mint ahogy nem törődtem velük akkor, és nem törődtem a haszonnal vagy a haszontalansággal, amik ezt a küzdelmet végigkísérték... Meg kell értenie az embernek, hogy nem véletlen, hová születik, hol él, hová tartozik, milyen nyelven beszél, mit hisz, mire teszi föl az életét, mit tagad és mit nem vall a magáénak, mit ölel magához, és mit utasít el magától... És nem véletlen, milyen sors az, amit az embernek végig kell küzdenie, vállalnia kell, meg kell hajolnia előtte, és tudomásul kell vennie – akármennyiszer zugolódik is gyenge óráiban, és bárhogy szeretne tőle néha-néha szabadulni. Én is hányszor akartam – és nem tudtam soha. És végezetül meg kellett értenem, hogy a sors csak súlyosabbá válik, ha szabadulni akar tőle az ember, és annál súlyosabb a teher, mennél nehezebb szívvel veszi az ember a vállára.

Azt is meg kell mondanom, mint summáját az életemnek ebben a pillanatban, hogy semmit sem bántam meg, semminek a megtörténtét nem kívánnám meg nem történtté tenni. És nagy szót mondok: az ellenségeimet sem szeretném meg nem születetteknek tudni. Így ahogy vannak, mint ellenségeimet tartom magamhoz tartozóknak őket. Barátaimat és ellenségeimet, a szépséget és a rútságot, a gyönyört és a szomorúságot, az életet és a pusztulást egyaránt és egyetlen mozdulattal ölelem magamhoz – és az idegeneket is, akiket hányszor kíséreltem meg barátaimmá tenni, de legalábbis tüzetesen megismerni őket.

Ebben a pillanatban nincsen helye semmi szépítésnek és semmi ámításnak. és önök, ha csak egy-egy sorát olvasták is életművemnek, nagyon jól tudják, hogy sem a szépítésnek, sem a másításnak nem voltam soha barátja. Tekintsük a tényeket úgy, ahogyan vannak, és olyannak, amilyenek. Ott Pécsett is a nehéz válságok idején nagyon sokan tagadtak meg engem, akik évtizedeken keresztül barátaimnak mutatkoztak, és nagyon sokan hagytak cserben akkor, amikor leginkább egyedül éreztem magamat. Hallottam ott bölcs tanácsot, hogy „Kodolányi műveket alkosson és ne politizáljon" – akkor, amikor valóban művek nagy sorát hoztam létre, a politizálás lehetetlenné tételére pedig erőszakkal fogták be a számat. És nagyon sokan szállingóztak el olyan helyről, ahol énmellettem szavazni kellett volna, hogy vajon a Janus Pannonius Társaság volt irodalmi elnöke megszólalhat-e *Pécsett* kiadásra kerülő antológiában vagy sem. És nagyon sokan csendesen és aggodalomasan körültekintve suttogták védekezésül: „Ne haragudj, de nem tehettem mást, szívemben és lelkemben együttérzek veled."

Mindent, ami szép és ami felejthetetlen, és mindent, ami visszataszító ése elfelejteni mennyire jó volna, ott ismertem meg 10 éves koromtól 56 éves koromig, addig a pillanatig, amíg – miközben ott a színház deszkáin egy csodálatos színésznő már súlyos betegen, agyvelőrákban játszotta darabom főszerepét – engem szívtrombózissal vittek öles hóban és hótorlaszokon keresztül a mentők a balatonfüredi szívkórházba.

Barátaim! Ha valaki elmondhatja, hogy életét, eszmélkedését, tudatát és tudását, élményeit-emlékeit, indulatait, szeretetét és gyűlöletét, élete munkáját és műveit, – műveit, amelyek sok-sok sűrű kötetre szaporodtak évtizedek során – egy városnak és egy földnek köszönheti, azt én itt most elmondom és kimondom. És ha az első csepp anyatejet nem itt sz vtam is magamba, de az eszméletnek, a lelkesedésnek, a jót- és nagyotakarásnak, a szeretetnek és a vállalásnak első csepp, bár keserű tejét: anyatejét, itt szívtam, Baranyában, itt szívtam Pécsett. És itt szívtam a virágoknak és gyümölcsöknek zamatos levegőjét is, amely a költőt éltette és táplálta bennem: azt az öregembert, aki most másképpen nem tehetvén, a hangját küldi el el önöknek és a kézfogását . . .

Nagy István rajza

SZÉLJEGYZET

GLOSSZA A GLOSSZÁRÓL GÚNÁR ÜGYBEN

A nemrégen megjelent szerelmes leveleket bemutató antológia kemény kritikát kapott a Kortársban. A kritikus felháborodottan tiltakozott az ellen, hogy Heine mopszlinak nevezte magát, s mások – kultúránk nagyjai – még jobban megalázkodtak szerelmeseik előtt. Kritikája vakvágányra futott, mert olyasmit bírált, amihez semmi köze: mindenki azt írja szerelmének, amit akar. S ha ezt közzéteszik, akkor nem bűnről, hanem kegyeletsértésről lehet csupán beszélni. A kritikus beszélt a levelek rossz pedagógiai hatásáról is, de mellébeszélt. S ezt gyorsan kihasználták a kritika ellenzői és szellemesen belecsíptek a kritikusba az Új Írás „fülén".

Pedig valóban gonosz, rossz könyv az, feltétlen harcolni kell ellene. Ha már vissza nem dughatjuk a rotációs gépekbe, s elkobozni nevetséges lenne, legalább mutassunk rá bűneire, hogy ezzel az újabb hasonló kötet megjelenését megakadályozhassuk.

Nemcsak abban van a hiba, hogy magánhasználatra írt leveleket a nyilvánosság elé dugunk, hanem a válogatásban is. Ezeknek a leveleknek a többsége nem igazán forró, emberséges, nagy érzéseket mutat be, hanem néhol kispolgárian giccses, szinte barokkos csűrcsavarossággal kicicomázott szólamokat. Nem egyet Ráth Végh is közölhetett volna furcsaságai között. Tudjuk, hogy a régi emberek régimódin gondolkoztak, de nem tudjuk, miért kell ezzel traktálni azokat, akik feltehetően a leginkább fogják a kötetet böngészni: a fiatalokat. Minden időben, minden korban írtak olyan szerelmes leveleket is, melyekből ma is táplálkozhatunk. Ebben az antológiában nem csupán az ilyeneket találjuk, hanem sok olyant, amin nem formálódik, csupán romlik az ifjúság „szerelmi nyelve". Bánja az ördög, hogy minek nevezi magát a levélíró; gúnárnak-e vagy mopszlinak; miattam akár lajhárnak is, de írásának szelleme legyen olyan, ami megragadó! Ha ezt nem sikerült elérnie, akkor valóban bestsellerről van szó, amin lehet vihogni, lehet kipirulni, de nem lehet épülni. A szerelmi levelezés nem tankönyv, s nem „Illik nem illik?"-szerű olvasmány – ez kétségtelen; a könyvkiadás viszont nevelni, építeni akarjon, egészségesen élő, érző, szerető emberiséget kialakítani.

Ráadásul nem is biztos, hogy a levelek írója olyan, amilyennek a levelekből megismerszik. Nyilvánvaló, hogy az ügyes hódító igazodik a meghódítandó alany felfogásmódjához, nyelvéhez, stílusához. Hiszen elég nehéz megszerezni azt, akinek természetével éppen ellentétben állunk. Tehát a legelső feladat: fegyvereidet hangold az ellenfélhez, írj a nyelvén, használd a neki tetsző képeket, szavakat. Mutasd fel azokat a tulajdonságokat, melyek szerelmednek leginkább tetszenek! Ezt nagyon jól tudta Heine is és Bajor Gizi is; miért ne élt volna vele.

Egyébként ízetlenség is ez a kötet. Ízetlenség, mert nem szolgál semmit. Még azt sem, hogy közelebb hozza íróinkat az olvasótáborhoz. Különösen az írókat, költőket nem kell ilyen módon olvasóközelbe hozni, hiszen valamennyien nyilvánosan publikálták szerelmi érzéseiket. Minek az olvasók orra alá nyomni azokat, melyeket nem szánt a nagyközönségnek? Az Új Írás glosszaírójának nyilvánvalóan nincs igaza. Nem kapjuk ki az olvasók kezéből Ady nagyszerű, egészséges erotikumot árasztó költeményeit, inkább kezébe adjuk, hogy magánlevelezése helyett azokból igyekezzen a költőt megismerni. Miért harcolnának az Óda örökszép sorai, nagyszerű szerelem- és világnézetmegvallása ellen? Inkább azt olvassa az ifjúság, mint az Új Írásban közzétett József Attila–Vágó Márta levelezést. Bosszantó volt látni, hogy az Óda József Attilája milyen esetlenül bukdácsol azokban a levelekben: nyilván idomulni akart a nagypolgár Vágó Mártához, stílusához.

A bevezető szakaszban kegyeletsértésről beszéltem. Szinte látom némelyek arcát, mikor műfelháborodottan tiltakoznak ez ellen a megbélyegzés ellen. De szívesebbem nézném az arcukat akkor, mikor publikálva látják néhány levelüket. Talán éppen azokat a szerelmes leveleket, melyeket szívesen elégettek volna már régen (s talán már el is égették).

F. Kovács Ferenc

PÁRBESZÉD

EGY HANG A RÁDIÓBÓL: »*A tervek szerint november 2-án kezdik forgatni a Hunnia Filmstúdió „Miért rosszak a magyar filmek?" című új produkciójának felvételeit. A forgatókönyv Csurka Istvánnak az Új Írásban megjelent azonos című novellájából készült. A szatirikus, vidám történet egy készülő film forgatását kíséri végig, s bemutatja, hogyan lesz egy társadalmi drámaként induló filmből végül zenés, táncos revü. A filmnek több mint 60 szereplője lesz.*«

AKI VISSZABESZÉL (naivan odalép a rádióhoz, halkra állítja a hangerőszabályozó gombot, s imígyen szól): – Tisztelt bemondó elvtárs! Legyen szíves, forduljon hátra, és szíveskedjék amaz irányban bemondani a következőket. Mindnyájunk előtt közismert dolog, mármint a szerény mozi-

jegyváltó közönség, valamint a rádió- és televízióelőfizető honpolgárok előtt, hogy a földkerekségen évente kereken 3 ezer filmet készítenek. Tudjuk azt is, hogy a magyar filmgyártás évente megtervez mintegy húsz filmet, el is készít 14–16 darabot. Így tessék mondani; darabot, mivel mi nem mindegyiket nevezzük alkotásnak. Nyilvánvaló előttünk az is, hogy olcsóbb dolog szonettet írni, mint filmet készíteni. A pénzt az állam adja, tehát *mi* adjuk; világos, hogy meg kell nézni, mire adjuk. Mi is megnézzük utólag, mi, munkások, parasztok, értelmiségiek, egyebek, hogy mire adtuk a pénzünket, de nem egyszer már nem is vagyunk rá kíváncsiak. Mert annyira és annyian megnézték, akiknek ez a tisztük és sorsuk, hogy a filmekből már kimarad mindaz, ami miatt nekünk érdemes lenne megnézni. Olvastuk aztán újságban azt a hírt is, hogy például Fábri Zoltán filmrendezőnek nemrég négy érdekes és neki tetsző forgatókönyve volt, viszont egy ötödiket bíztak rá, forgassa le. Tessék továbbítani: a mozinéző honpolgár szeretné érteni, hogy például egy olyan filmrendező, aki a *„Körhinta"* című filmet meg tudta csinálni, és Brüsszelben a nagy szavazáskor szavazatot is kapott, miért nem tudja megmondani, hogy melyik forgatókönyvből tudna ő jó hasznos, művészi filmet készíteni? Mert ezek szerint a filmrendezői szakma akkor olyasmi, mint mikor valakit megtettek magyar kir. közjegyzőnek, akárhogy is csinálta, azt csinálta, amit elétettek, holtanapjáig. Mert mi azt hisszük, hogy a filmrendezés *művészet,* amivel lehet világhírnevet szerezni, de meg is lehet úgy *bukni,* mint a mi tsz-elnökünk, akit most váltottunk le a közgyűlésen, s besoroltunk malacfiaztató-segédnek. Olvastuk, hogy a stúdiócsoportok *önállóak* lettek, maguk döntik el, mit filmesítenek meg. Erre az egyik csoport, a *Fejér Tamásé,* mindjárt beválaszt, s megfilmesíti azt a pamflettet, amit filmgyári közös munkálkodásukról írt egy belső filmíró. Tehát nem a „Körhinta", a „Hamu és a gyémánt", az „Iván gyermekkora", a „Kopár sziget", vagy mit tudom én, melyik film után következő nagy film forgatókönyvét veszik elő, amit évek óta sugorgatnak, várva a „tiszta égbolt"-ra, nem, hanem egy pamflettet a szakmáról. Közben, kérem tisztelettel, a televízió megcsinálja a „Honfoglalás"-t, ami érdekel bennünket, amit vitatunk meccsen, odahaza, cigarettaszünetben, a dűlőúton, arról nincs film, vagy ha van, az csak olyan *idegsokkos,* kérem szépen, mint az az öntözéses film volt. Dehogy akik nem szakadtak meg a Hunniában a jó filmek gyártásában, azok most magukat figurázzák ki drága pénzen, az, kérem tiszelettel, olyan, mintha mink, férfiak röpgyűlésen arról számolnánk be, hogy *„Miért kielégítetlen a feleségem?"* Csakhát, mi mozijegyvásárló honpolgárok, ilyet nem csinálunk. Az ilyesmi nem a nyilvános önkritika kategóriájába tartozik. Az ilyesmiről *hallgatni* szokás. Inkább nekigyűrközik a férfi, és... – Szóval ezt tessék megmondani... (Kíváncsian felerősíti a rádiót.)

MÁSIK HANG A RÁDIÓBÓL: *Tánczenét közvetítünk. Első számunk: „Ne legyen túlheves, bisz úgy nem érdekes..."*

AKI VISSZABESZÉL: Igen? Csak türelem? Jó. Majd nézzék meg a látogatói statisztikát fél év múlva!

Varga Imre

JUGOSZLÁVIAI CSÁRDÁSDALOK

Nótás ifjakkal ismerkedtem meg a nyáron. Jugoszlávia északi csücskéből jöttek, a baranyai Kopacevo (Kopács) községből való paraszt ifjak voltak, 17–20 évesek. Tengerparti nyaralásra mentek.

A boszniai-hercegovinai hegyek között döcögött velünk a keskenyvágányú vonat. Útközben sokat daloltak. Föltűnt, hogy mennyivel több csárdást énekelnek, mint hasonló helyzetben a hasonló korú magyarországi ifjak szoktak.

– Honnét tanulták a sok-sok jóízű csárdásdalt, amit annyira jól esett nékem – a messzi idegenben – órákon át hallgatni? Vass Gábor ifjúval hosszasan beszélgettünk, és azóta is levelezünk. A csárdásdalforrásaikat érdekesen mesélte el.

Körülbelül 25 csárdásdalt tanul az iskolában. Nemcsak a tanítjóktól az énekórákon, hanem egymástól is. Ezekben ráismerünk a mi énekestankönyveink kedveltebb dalaira, például: Tisza partján mandulafa virágzik, Által mennék én a Tiszán ladikon, Kocsik, szekér, kocsiszán, A Vargáék ablaka, Sárgát virágzik a repce, Megyen már a hajnalcsillag lefelé, Szánt a babám, Már mínálunk babám... Feltűnik Bihari másfélszáz éves kedves népdala, a Jaj de nagyon régen volt és soká lesz, de Chorin Géza 1930-as évekből való városi csárdásdala is; Sárga csizmát visel a babám, vagy a századforduló kedvenc „magyar tánc" dallama, az elpusztíthatatlan nagy verbunkos-ívelésű dallam, a Ritka búza... Egy iskolás szövegű is akad: Iskolában szívesen vagyunk. Az Úgy tetszik, hogy jó helyen vagyunk itt-tel zárul a sor. Valóban, – a magyar csárdásdal ápolása szempontjából – s jó helyen tanultak ezek a jugoszláviai magyar ifjak.

Három csárdásdalra emlékezik, amit hagyományosan muzsikálnak a kopacevoi lakodalmakon. Az egyik régi népdal, a másik kettő múltszázadi, illetve századfordulói népies műdal: Ez a kislány

akkor sír, mikor koszorú van a fején, Szentirmay: Jaj de csinos menyecske lesz ebből a lányból, és Hoppe: Lakodalom van a mi utcánkban...

Húsz–huszonöt csárdásdalt tanult a téli és tavaszi bálokban. Ő maga is muzsikál, kottázni is tud. A bálakon tűnnek föl az újabb dalok, mint például a faluból elvágyás népdali megfogalmazása: Nem akarsz a kis falumban asszony lenni, vagy a mostanában feltűnt népies csárdásdal: Házasodni akarok, olyan asszonyt akarok... De zengenek a régiek is, mondjuk az olyanféle régiek, amelyeket az 1914-es világháború katonái is daloltak már: Márványkőből van a Tisza feneke, Ennek a szép barna lánynak dombon van a háza, Alma a fa alatt, Fehér szőlőt nem eszi meg a darázs, továbbá a századforduló népies műdalai, például Dóczy: Nádfödeles kis házikóm, Szentirmay: Kis kendő, nagy kendő, Fejér: Szép asszonynak kurizálok, Lányi: Minek a szőke énnékem, Kádas: Kék a búzavirág, Dankó: Budapesti Duna parton Béla cigány muzsikál. Ez utóbbi eredetileg hallgató volt, és a hódmezővásárhelyi Cutor Béláról szólt. Baranyában csárdás lett belőle, és budapesti Béla cigány... Budapestről jutott el hozzájuk az utolsó 15–20 évben, feltűnt, divatos népdalunk: Mához egy hétre már nem leszek itt.

Egyébként a noviszádi rádiót hallgatják leginkább, és abból körülbelül 10 dalt tanult mostanában, még pedig ilyenféléket: Bor, bor, bor, Tizenkettő, tizenhárom, tizennégy... Ezt a két dalt a rádióban népszerű Moholi Lakodalmas című falusi közvetítésből tanulták. Egy régit is tanult onnét: Vékony héja van a piros almának, és egy egészen újat, ami ma a legnépszerűbb a faluban: Az én apám olyan volt, hogy a szép lányt meg a bort igen nagyon szerette. A kezdősorból kitűnik, hogy ez egy nagyívelésű, sokszótagos új szerzemény, kellemes dallam, humoros szöveg. És hát új! A szerzője egy bácskai muzsikus-tanító.

Végül az öregektől vajon mit vesz át az ifjúság? Szemérmesen bevallja, hogy van már kedvese, és sok téli estét töltött el náluk a barátaival. Muzsikáltak, énekeltek, és tanultak néhány régi magyar nótát – még pedig a kislány édesanyjától, aki persze még nem is igen mondható öregnek, hiszen 50 év körüli legfeljebb. Ezeket tanította: Hideg szél fúj, édesanyám adja ki a kendőm, Erdő, erdő, erdő, marosszéki kerek erdő... Csinálosi erdő... Lám, milyen messzire elnyúlnak ezek az erdők!...

Melyik csárdásdal tetszik mostanában leginkább? Erre is kissé pirulva válaszol, mert valahogy a saját érzéseit tükrözi, amit mégis jobb szeret a szív rejtegetni:

Van nekem egy szép szeretőm, ölel a pici kis karja,
Csókot adott a nevető pici kis pi-piros ajka.
Elnök uram, adja ki a cédulám, hisz alig várom,
Esztendőre, vagy kettőre ő lesz a pici kis párom!

Mintegy 100 csárdásdal került elő a jugoszláviai kopacevoi fiatalok emlékezetéből, mégpedig mindegyiket igen jóízűen, kedvvel fújta mind. Szép csokor ez! Szinte példaképp állíthatjuk az itthoni magyar ifjúság elé: annyit igazán illik tudni. De még fontosabb, hogy szépen és örömet keltően kell dalolgatni. Dehát hol hall manapság 100 csárdást a magyarországi utas, egy-utaztában?

Nem az ének-zene tanításunkban van valami hiba?

Volly István

MÉGISCSAK TOLVAJ!

Az Élet és Irodalom 1961. évi 7. számában „Vigyázat: tolvaj!" címmel glossza jelent meg, s arról tudósított, hogy Kónya Lajos figyelmeztetésére összehasonlították a költő egyik régebben publikált versét Bencze Józsefnek a Kortárs 1960. szeptemberi számában megjelent versével és meglepő hasonlóságokra bukkantak. Figyelmeztetik „az ifjú költőt", hogy „az irodalomban is van erkölcs – sőt jog is."

Két héttel később a lap glosszaírója megint foglalkozik Benczével (9. sz.), hangsúlyozza, hogy „Bencze József esetében nem plágiumról van szó, mindössze egy gyengébb ellenállású költőről, aki egyelőre keresi saját hangját és élmény-kincsét, s aki élénken reagált egy Kónya versre, s annak egyes motívumai – nyilvánvaló, hogy öntudatlanul! – az ő versébe is betolakodtak... Ne mossuk el a határokat a költői utánérzés és az erkölcsi fogyatékosság között. Óriási a különbség."

S két évvel később, 1963. április 21-én a Szabad Föld 9. oldalán megjelenik egy vers „Nyitány" címmel, „Bencze József" aláírással, amely mégis az „erkölcsi fogyatékosság"-ra bizonyíték.

Álljon itt „Nyitány" című versem, melyet nyolc évvel ezelőtt írtam, s mely két alkalommal jelent meg: Először a Somogyi Néplap 1959. április 12-i számában, majd a Somogyi Írásban 1961. júniusában; s mellette a Szabad Földben megjelent „változata". Bencze mindkét kiadványnak munkatársa volt abban az időben, a verset minden kétséget kizáróan ismerte. Igaz, hogy Bencze mázolgatta, pofozgatta a verset, mégis a címen kívül négy sor teljesen azonos, két sorból csak a névelőt

hagyta el, s öt sorban egy-egy szót változtatott meg. Az ütem ugyanaz, a rímek kis híján teljesen megegyeznek.

Ebben az esetben világos, hogy Bencze nem a „saját kútfejéből merít", sajnálatosan és közönségesen lopásról van szó.

Bertók László

NYITÁNY

A vasúti töltésen,
poros talpfák hátán
méricsgél két fiatal
tavasz fordulásán.

Kinyílott a messzeség,
bele kell csak nézni.
Sínre áll a karcsú lány,
egyensúlyoz – méri.

Sínre áll a fiú is,
kettőn áll a vásár:
megfogja a lány kezét
egy szívdobbanásnál.

Simogatja a mezőt
tavaszi szél kedve,
lelépnek a sín közé
egymásra nevetve.

Virágot lát a leány,
a fiú letépi.
Odaadja, ha a lány
'csókkal fizet néki.

Messze néz a szív, a szem,
egy vonatot várnak.
Ha berobog, nekivágnak
a kerek világnak.

1955.

Bertók László

Megjelent a Somogyi Néplap 1959. április 12-i, majd a Somogyi Írás 1961. júniusi számában.

NYITÁNY

Vasúti töltésen
síró sínek hátán
kattog két kicsi szív,
úgy viszi a vágány.
Kinyílott messzeség
bele kell hát nézni,
sínre áll a kis lány,
egyensúlyoz, méri.
Sínre áll a szívem is,
kettőn áll a vásár,
találkozik álmunk
egy szívdobbanásnál.
Simogatja a mezőt
virágos szél kedve,
szaladunk mi boldogan
a napba nevetve.
Távolban a két sín
együtt fut a nyárba,
mint robogó vonat,
közös boldogságba.

Bencze József

Megjelent a Szabad Föld 1963. április 21-i számának 9. oldalán.

SOMLYÓ GYÖRGY: A KÖLTÉSZET ÉVADAI

Nem tudom, hányan leszünk kritikusok, akik Somlyó György tanulmánykötetének végigolvasása után kellemetlenül érezzük magunkat. Én magam titokban remélem: a szégyen érzésében, pontosabban átérzésében nem állok majd egeydül. Úgy vélem, a „hivatásos" kritikusok jórészére ráfér már a rendíthetetlen önbizalom megingása – nem látni ugyanis, hogy kritikánk egészének bajaiból ki miért vállalja a felelősséget, a stagnálás okaiból ki mit vesz a lelkére. Íme, itt egy költő, akinek e sorok írója csak kevés versét tudta megszeretni s aki szemléletének nagyvonalúságát, szuverénitását és mélységét csak a *Piero della Francescá*-val és az ezt követő nagyívű versekkel bizonyította ellenállhatatlanul . . . aki most példát mutat nekünk a lobogó ügyszeretetre, a vállalkozások szellemi fedezetének megteremtésére, az elfogulatlanságra, a *magától értetődő* bátorsága. Belső biztonsága, okfejtésének lendülete akkor is lefegyverzi az olvasót, ha nincs mindenben igaza. Vagy ha egyáltalán nincs is igaza. Tévedéseire, olykor kissé kontúrtalanul sodródó téziseire nem lehet diadalittassan vagy fölényeskedve rácsapni – ezek leírásához is van elegendő oka. Olyan vitapartner ő, aki rendkívül okosan választotta meg alapállását, egész érvrendszerének kiindulópontját: hadat üzent mindenfajta korlátoltságnak, vakbuzgóságnak, doktrinérségnek, elvi és gondolati kényelmességnek. Írásait fel lehet fogni becsvágyó versenyműveknek is: a marxista kritikán *belül* hogyan lehet érvényre juttatni az egyéniség elevenségét, mozgalmasságát úgy, hogy mindez mégse menjen a bizonyítandó elv, állítás tisztaságának, precizitásának rovására. Vállalja saját szubjektivitását, de sokkal kiműveltebb, semhogy szubjektív *akarna* lenni. Szenvedélyesen hisz abban, hogy amit ír, fontos irodalmunk dimenziói kitágításának szempontjából. Szenvedélyes makulátlansággal ír, mert a kifogástalan irályt az értekező próza minimális követelményének, alapföltételének tartja.

A kötetéről kialakult benyomásaink közül az első: Somlyó György színes, kellemes, szeszes esszéstílust érlelt ki az elmúlt pár esztendő során – s a műfajon belül rengeteget fejlődött saját régebbi kezdeményezéseihez képest. A második benyomás, amely az elismerés szíves szavai után a feszült figyelmet kényszeríti a méltatóra: Somlyónak van koncepciója, van ügye, emellett választott feladatainak kibogozásában tisztelendő lelkiismeretességet mutat. A koncepció lényeges ismertető jegye: tartsunk lépést a világirodalommal, keressük meg a vezérlő csillagokat az egyetemes költészet, a világlíra osztatlan egén. Az ügy: a hozzájárulás a művészet, jelesül a líra, végső soron a művészeti közizlés okos, nagyvonalú korszerűsítéséhez. Somlyó György egész eddigi pályáját ez a sokoldalúan tornáztatott becsvágy jellemzi s úgy gondoljuk, hogy e becsvágynak a jelen esszésorozattal felelt meg a leginkább. Lelkiismeretességét bizonyítja, hogy nem hagyatkozik mondatai ruganyos iramlására – ha kell, filológus, ha kell korrekt verstudós. Széles körből veszi érveit és példáit. Nemcsak értesült – tájékozott is, s ez előnyösen különbözteti meg sok gyakorló kritikustól. Amikor kritikai gyakorlatunk számára ellenszenves jelenségekről ír, gondoskodik arról, hogy megnyilatkozásai ne tünhessenek csupáncsak személyes érdekűnek: egész sor remek idézetet vonultat föl a maga igaza mellett a klasszikus kritikai hagyatékból Diderottól Aragonig.

Minden rendben van hát? Somlyó minden erénye ellenére is ki kell mondani: tanulmányai megvesztegetőek, de gondolati alapvetésük nem egészen szilárd; s egyáltalán: a meglepő ötletek, a fortélyos bravúrral táncoltatott mondatok, az olvasót bűvölő hasonlatok és asszociációk nem szerveződtek új nagy gondolatokká. Igazából Somlyó deskriptív alkat: nagy beleéléssel, gyengéd otthonossággal jellemez, portréi remek ecsetkezeléssel készültek – ám kedves költőinek költészettörténeti jelentőségét, korszakos vívmányait korántsem állítja az olvasó elé pregnánsan, félreérthetetlenül. Módszere végül is az igényesen felfogott impresszionizmus marad, amely nem engedi meg az alkotó személyiség fejlődésproblémáinak felvetését, az eszmei pozició és a művészi megismerés konkrét, adott társadalmi bázisának türelmes elemzését. Somlyó mintha félne, fázna világnézet, elviség érvényrejuttatásától – az elvi megalapozottságú kritikával kapcsolatban a merevség, a szeretettelenség, az akaratlan egyenlősítés veszélyei torlódnak fel benne. Jogos az a meggyőződés, hogy a „korlátok" puszta méricskélése kicsinyes fontoskodás, ám ebből nem következik, hogy módszertanilag és etikailag elhanyagolhatnók egy bármily jelentős alkotó határainak, belső arányainak, reális gondolati súlyának fölmérését. Nos, Somlyó tanulmányai azért nem lehettek teljesértékűek, mert a szeretet és a megértés jelszavával bár, bennük ő maga is módszerbéli redukcióra kényszerül. Nem véletlen, hogy Aragon „Befejezetlen regény"-éről írt szép tanulmányában ez a gondolat marad kifejtetlen: „A Befejezetlen regény az ifjúság elvesztése fölötti fájdalom költeménye, igen, s az illúziók veszte fölötti

fájdalomé is. De egyben az eszmények megszerzésének költeménye. És ebben van szinte világirodalmi méretű újdonsága." Egy későbbi passzusában Somlyó csak deklarálja, hogy a kommunista eszmékről van szó, holott Aragonnál épp ez a korszakos diadal! A fejlődés világnézeti *iránya* elhanyagolhatóságának érzése magyarázza következő gondolatát is: „Minden igazán jelentős mű azért jön létre, hogy szerzőjét – és vele olvasóit is – átsegítse az élet valamely nagy megrázkódtatásán. Aragon *Befejezetlen regénye* arról vall, hogy óvta meg magát a költői – egy nehéz időszakban – az emberiségbe vetett hitének elveszítéséből. Ettől segíti megóvni olvasóit is." Nem mindegy azonban, *hogyan* és *merre* segíti alkotóját a mű. Nem mindegy, hogy mekkora távlatot nyit előtte, milyen szintű összefüggés-láthoz segíti! Somlyó gondolata további közelítést igényelt volna egész sor nagyon lényeges következtetés érdekében. Hadd mondjuk ki azonban azt is, hogy a marxista módszertani tudatosság sem eredményez *okvetlenül* olyan talpraesett, szép portrét, mint amilyent Somlyónak Aragonról nyújtania sikerült.

Somlyó György főként a francia líra nagy modern csillagaival foglalkozik könyvében, de kiegészíti a listát a század olyan reprezentáns egyéniségének arcképével, mint Chaplin, Picasso – s a magyar lírából nagy problémaérzékkel nyúl olyan teljesítményekhez, amelyekkel a világ elé rukkolhatunk. Be kell érnünk a felsorolással: József Attila, Radnóti, Szabó Lőrinc, Illyés művészetéről e kötetben emlékezetesen emberi, emellett okosan kritikai mondatokat olvashatunk. *A költészet évadai* az utóbbi évek legolvashatóbb magyar tanulmánykötete – ennek kimondását a kritikus jó lélekkel vállalja. Mindenképpen komoly hozzájárulás az esztétikai-kritikai fogalmak, a hiteles mértékek tisztázásához – szerzőjének vélekedéseit, tűnődéseit általában a figyelemreméltóság szavával tűntethetjük ki. Az elején jónéhány kritikus indokolt szégyenérzését említettük meg Somlyó György kötetének elsőrangú irodalmi színvonala, hatásossága, problémagazdagsága alapján. Nos, ez a könyv kritikusait – általában a mai magyar kritikát! – a benne felvetett problémáknak az eddiginél komolyabb vizsgálatára szólítja fel, sőt: kötelezi.

Horváth Zsigmond

GALAMBOS LAJOS: KESERŰ LAPU

Galambos Lajosról homlokegyenest ellenkeznek a vélemények. Volt kritika, mely Móriczhoz mérte – nem a törekvést, hanem a teljesítményt. Mások fanyar legyintéssel szocialista Croninnak minősítették. Aligha pusztán személyes vagy politikai elfogultság van emögött. A fiatal író valóban furcsa magafeledtséggel elegyíti írásaiban a friss és eleven megfigyeléseket és a kopott patronokat, a pártos szenvedélyt és a híg érzelmességet, a mélyebb hatásokat és a hebehurgya hatásvadászatot. A fenti párhuzamokat mégsem vehetjük komolyan. Cronin cinikusabb és raffináltabb volt, másrészt nemhogy túlértékelés, de sarkallatos tévedés Galambost Móricz mellé tenni, azaz realista írónak tartani. Az így vélekedőket nyilván írásainak külszíne, a bennük föltáruló életanyag gazdagsága és érzékletessége, a heves társadalmi érdeklődés és tán néhány naturalista ízű epizód tévesztette meg. Ám amit Galambos csinál, az romantika a javából. A romantikus író is a valóságból merít, de hogy mit kezd vele, miképp szublimálja illúzióvá, ennek folyamatát és következményeit Gyulai Pál már alaposan föltárta a Jókairól szóló ismert kritikáiban.

Galambos is alig várja, hogy miután megismertetett egy valóságos társadalmi problémával, a kívánt megoldást hőseinek s önmagának mihamarabb előlegezze. Sőt, ennek elemeit ügyesen elhelyezze már a probléma kiterítésénél is. Ami akár jó szerkesztő készségre is vallhatna, ha nem egyszerűsítené le mindjárt az adott élethelyzetet. Sajnos, Galambosnál többnyire az utóbbi történik. Itt van mindjárt új kötetének címadó kisregénye. Megkapó, ahogyan az író Virrasztó Erzsikét, a hivatásáért lángoló tanítójelöltet útjára elindítja. Erzsit helyhiány miatt nem veszik föl a főiskolára. Ahogy bánatában hazafelé tart, s rádöbben, hogy otthon, talán az életben is fölösleges: tele van remek apró lélektani megfigyelésekkel. Találóan, mély együttérzéssel elevenedik meg a Virrasztó-család nyomott légköre, az anyagi gondokkal való reménytelen küszködés, a kiégett szülők esettsége, szánalmas dicsekvése és önzése, a fölöslegesség, a tehetetlenség kínzó lelkiállapota. De ezután az írás mindinkább átcsúszik a téma illusztratív megoldásába. Sok, riportszerűen eleven és szenvedélyes részlet – egy mesterkélt, patronokra poentírozott cselekményre fűzve. Erzsi segédtanítónak kerül egy falusi iskolába. A szerzőt mindinkább elragadja a hősnője iránti szeretet. De úgy emeli meg alakját, hogy közben környezetét a sárba nyomja. Nemcsak romantikus, de hiteltelen eljárás is ez. Erzsinek egyetlen emberileg ép kollégája nincs. Csupa gonosz, rosszindulatú ember veszi körül, akik még a segédtanítóságot is irigylik tőle, vagy törtek, gyávák, meghunyászkodók. Oly éles, plakátszerű elrajzolásokkal, hogy létezésükben kételkedni vagyunk kénytelenek. Két évfolyamtársa közül az egyiket a sportegyesület nyomja be pedagógusnak, a másik unatkozó szépasszony, aki így akar megfelelő szeretőt szerezni magának, s autóval viteti magát a „helyszínre". Nohisz, épp pedagógusnak megy el az ilyen. Ami a faluból látszik, az is Erzsi tisztaságának kontrasztjára hivatott. A gépállomás igazgatója szerelmi szempontjai szerint válogatja meg női beosztottjait, a téesz brigád-

vezetője basáskodik a pedagógusok és nyilván az egész falu fölött. Mindezt betetőzi az iskolában kitört botrányt kivizsgáló központi kiküldött, aki ahelyett, hogy igazságot szolgáltatna a hősnőnek, únalmában elcsábítja. De még ez sem elég. Mikor az iskola öreg igazgatóját nyugdíjazzák, föltétlenül a csábítónak kell a helyére kerülnie, aki a kellemetlenné vált lányt mindjárt el is helyezi az isten háta mögé, egy tanyasi iskolába. Persze ennyi szerencsétlenséget és rosszindulatot ellensúlyozni kell valamivel. A szegény Erzsi is megtalálja párját, természetesen egy csalódott férfi oldalán, akit otthagyott a felesége, s a történet végén Erzsivel kéz a kézben elindulnak az emberibb jövőért folytatott harc nehéz útján, miután a szerző is végigjárta a hiteles probléma regényességbe és érzelmességbe olvasztásának könnyebb útjait.

Galambos máskor is hajlamos az igazságot alárendelni a hatásnak. Ez már nem is romantika, hanem kopott filmdramaturgiai fogások alkalmazása. Demonstratív példa rá a *Tirpákok* című novella. Galambos szándéka itt is igaz és helyes: egy „baloldali elhajló" erőszakoskodásainak leleplezése. Cser László hiteles és meglévő típus, de Galambós belőle is plakátot csinál. Mikor a hős már teljesen elszigetelődött, rájön, mi a megoldás. „Fogadjanak be maguk közé" – kérleli a „vén tirpákot", a szövetkezet legtekintélyesebb tagját, akit mellesleg ő ütött el az elnökségtől. Vajon mit tesz egy Galambos-hős, hogy befogadják? Megerőszakolja a „vén tirpák" lányát. Baloldali elhajlás a magáénletben. A fölháborodott apa persze bosszút áll. De nem első haragjában, hanem illőn kivárja, hogy a írónak ideje legyen Csert politikailag is leleplezni, a téesz-elnökségről leváltani. Most már szabad a vásár. A vén tirpák ekkor, fél éve elteltével bicskázza meg lánya csábítóját és a szövetkezet tönkretevőjét. Persze Csert nem hal meg azonnal, hogy módja legyen merénylője személyét elhallgatni és ezzel megtérését az olvasónak bebizonyítani.

Magától értetődik, hogy a hatáskeresésnek ezek a módjai visszahatnak az ábrázolt problémára is. A kötet legbátrabb, legkeményebb írása a *Jobb emberek vakációja*, döbbenetes beszámoló három elfajzott vidéki funkcionárius dáridójáról. Az író szubjektív szándéka itt is vitathatatlanul elismerést érdemel. De a művészi bátorságot csak az eredmény mérheti. Galambos jogos fölháborodással sorjázza föl a néptől való elidegenedés riasztó jegyeit, de észre sem veszi a voltaképpeni problémát, hogy mi tette hőseit olyanná, amilyenek, miképp váltak a valaha becsületes munkások és szegényparasztok basáskodó ingyenélőkké. Csak éppen utalunk Móricz rokon-témájú *Lakomájára*: mennyire benne van minden magyarázkodás nélkül a dáridózó urak egész „genezise". Pedig Móricz hősei úgy viselkednek, ahogy ez tőlük természetes, elvárható. A magukat kommunistának nevező funkcionáriusok dáridója annál inkább magában foglalja a „hogyan lehetséges ez" kérdését, az öreg téesz-parasztét, még a soffőrét is, a fölháborodás néma megtestesítőjéét. Amint a soffőr csak belül háborog, az elbeszélő sem jut el a diagnózisig, s be kell érnünk az ábrává egyszerűsített igazsággal, hogy vannak jó és rossz funkcionáriusok, ami tételnek romantikus, ábrázolásnak zsurnalisztikus. Riportnak „kitalálás", novellának érleletlen ez az írás. A művészet ott kezdődnék, ahol Galambos befejezi: „Vannak. Valahol ott van mindegyikük" – mondja róluk. S mert nem felel a miértre, ezt akár végzetnek is hihetjük.

Az *Orosz asszony* nagyvonalúbb és magasabb igényű írás az előzőknél. Ebben a kisregényben az író egy fiatal magyar mérnök és orosz felesége szépen induló szerelmének megromlását követi nyomon. A férfi rajong Tányáért – mennyire igaz és megható, amint napestig vár rá a könyvtár kapujában, vagy már itthon, mézesheteikben az almafa hegyibe mászik, hogy feleségének kedveskedjen! Galambos éppen ebben, az izzó szenvedély megjelenítésében, helyénvaló és tiszta romantikájú emelkedettségében tudja sugallni a későbbi drámát. Tányának, az orosz asszonynak a hazaváltás nehéz stációit kell végigjárni, bár mindenki a legnagyobb szeretettel és megértéssel fogadja Bele is tudna gyökerezni az idegen, más-hagyományú környezetbe, ha a férje nem lenne értetlen és önző, elvakult szerelmében nem tekintené a maga kizárólagos tulajdonának Tányát. A probléma hallatlanul izgató. Ám, mint hőse, az író sem tudatosította eléggé. Tánya hallatlanul bonyolult emberi problémája leszűkül a fölöslegesség, elszigetelődöttség kérdésére: arra, hogy Tánya dolgozni szeretne, a férje pedig nem engedi. Így az asszony származása merőben véletlen, járulékos elem lesz: a történet bárkivel megeshetne. Férjének vakságában is mind nagyobb hangsúly esik erkölcsi fölfogásának konzervativizmusára, kisszerű féltékenykedéseire, s végül az igényesen induló kisregény eszmei rezüméjét tekintve alig különbözik egy, a női egyenjogúsítás akadályairól szóló Nők lapja-riporttól. Mindennek megvannak a maga elkerülhetetlen következményei a művészi ábrázolásban. A regény közepe felé szinte oldalanként, sőt bekezdésenként váltakoznak a szép, művészi megoldások és a sztereotíp helyzetek végletei. Milyen giccses Tánya bemutatkozása a fiú szüleinek. Anyósa, az öreg parasztasszony, „hamvasarcúnak" nevezi a lányt. „Hogyan óvjalak? Hogyan óvjalak mindentől, hamvasarcú, hogy olyan maradj, amilyen vagy?" Beszél így egy parasztasszony? Ezt követi a szép almafa-jelenet. Tánya túláradó hangulatú menekülését az éjszakai erdőben a férj képp kommentálja: „Ennyik vagyunk: egyetlen sete lépés az öntudatlan ébredéstől az öntudatlan sírig. Lényegesek vagyunk-e a mindenségben, vagy csak mi magunkat tartjuk lényegesnek?" Ez a mélyértelmű bölcsesség tudniillik egy lélektani bukfencet van hivatva eltakarni: a férfi alig várja, hogy megtudja,

miért maradt ki éjszaka az asszony, mégis elutasítja a magyarázatot. Tánya végül visszatér házába, s bár levélből nyilvánvaló a szerencsés befejezés lehetősége – ami persze nem javítana az eredendő probléma leegyszerűsítésén –: az író ragaszkodik a mélabús záróakkordhoz. A férj lehajtott fejjel ült, mint aki elpazarolta mindenét, s kifosztottan kell már bolyongania a közönyös nap alatt." Mi, az olvasók is egy kicsit kifosztottnak érezzük magunkat.

Mindössze két írás akad kötetben, ahol csaknem zavartalan az örömünk: a *Legények* és a *Kék kenyér*. Ezekben igény és megvalósulás végre harmonizál egymással: ha az író belül marad az adott téma körén, biztonságosan és szépen ábrázol. A *Legények* Antal Ferije megkéseli társát, mert az kibeszélte a húgát. A tett után még odaszól a húgának: Csak húzigáltasd magad a legényekkel! Mire a lány kuncog: Ajjaj. Vagyis az áldozat nem hazudott, s Feri nem haragból, de egy hibásan fölfogott és fölforgatott világrend érdekében cselekszik. A befejezés merészen utal a téeszben együvé került gazdag és szegények nehezen oldódó feszültségére. „Ott a faluban még mindig nincs béke? – kérdi a bíró. Antal Feri nem bánt meg semmit, s azt mondta: – Nincs kérem." Ez minden nagyotmondás nélkül is a lényegre tapint. S a *Legényekkel* kapcsolatban már ki lehet ejteni, nagyon szerényen, mint mesterét, Móricz nevét. Szép írás a *Kék kenyér* is, egy elhagyott asszonyról, aki minden hónap végén a férje öltönyét viszi zálogba. De végül oly keveset kap érte, hogy a becsüs segítségére szorul – persze nem ingyen.

Merre tart Galambos Lajos? Tehetsége kibontakozása, vagy eltékozlása felé? Ez még újabb írásaiban sem dőlt el, mégis makacsul hiszek az előbbiben. Másképp egy szót sem lenne érdemes ejteni. Rá kell azonban szorítani magát a „kevesebbet, de jobban" önfegyelmére. Ezért pecézgettem a hibáit – amiket nem is kellett nagyon pecézgetni: eléggé szemet szúróak. Viselje ezért a felelősséget az a lelkendezés, mely tehetséges, de távolról sem kiforrott írásait érdemükön fölül magasztalta, nem volt hajlandó tudomást venni a bennük lévő komoly művészi fogyatékosságokról, s ahelyett, hogy figyelmeztette volna a pislákoló írói öntudat veszedelmeire, minden kontroll nélkül utat nyitott átabotában megoldott műveinek. Ez öncsalás és porhintés, sokat ártott Galambosnak, nemkevésbé fiatal irodalmunk organikus fejlődésének. És elkerülhetetlenül kikényszerítette a hálátlan szerepet: Ein Mann muss Bluthund sollen.

B. Nagy László

CSANÁDI IMRE: ÖRDÖGÖK SZEKERÉN

I.

Csanádi Imre összegyűjtött versei most egy kötetben jelentek meg – 25 év, egy negyedszázad termése. Félig-meddig már egy életmű – mindenesetre több annál, hogy kezdetként, indulásként értékelhessük. Pedig sok szempont csábítana erre, és igazán szívesen tennénk – költészetében mindig inkább a lehetőséget, mint a megvalósulást éreztük. Többet mondhatnánk azzal: mi lehetne belőle – mint azzal, hogy mi lehetett volna. Végleges-e ez a becsukódás, mi okozza, melyek a formai, tartalmi és főleg tartási, világnézeti (elsősorban nem politikai világnézetet értek itt) jelei?

A kötet csúcsait (igen biztató kezdet után) az *Erdei vadak, égi madarak* verseiben érzem. Kiemelték már (többek között Károly Sándor a Magyar Nyelvőr 1957. 2. számában, elsősorban Csanádi nyelvével foglalkozó cikkében) verselésének tömörségét, a magyar verselés hagyományainak nyelvi-eszmei megőrzését – azt, amit Csanádira gondolva magamban a magyar vershez, népdalhoz-népballadához való hűségnek nevezek. Károly Sándor idézett, igen érdekes, és a nyelvi megjegyzéseknél jóval többet értő és értető cikkében a versformán túl jónéhány olyan mélyebb versalkotási tényezőt kimutat, amelyek ezt a hűséget bizonyítják (egy-egy sor lezártságának hasonlósága a népdalhoz, rövidsége, Aranyra emlékeztető tömörség, inverziók, közölés, stb.). Az Arany–Illyés vonalhoz való kapcsolódásra még számos példát találhatunk; ilyen mindenekelőtt a kötet kiemelkedő, legszebb verse, a címadó *Erdei vadak, égi madarak*. Az, ami ehhez az említett vonalhoz leginkább kapcsolódik: a vers tartalmi-formai puritanizmusa, tisztasága – mondanivalójában, és – mégegyszer – formájában is. Az egész vers ezt a végtelen tisztességet és tisztaságot árasztja, a hűséget – kihez is? A balladák szegénylegényeihez, betyáraihoz, ezek világához, valóságához. A ballada-tudó Csanádi ezt így fogalmazza meg:

Nézhessen tisztán, meg ne piruljon
miattam utódom
s melyből vétettem, nevemre a köznép
el ne komorodjon.

Egy mélyebb hűség üzentét is érezzük ebben a költeményben: az erdei vadaknak, égi madaraknak, egy ősibb, örökösebb, természeti világnak kötését:

Erdei vadak, égi madarak –
eszmék, izotópok
örvénylésében meghalljam mégis
mint búgtok, sikongtok

s ennek a kötésnek morális tartalma, felhívása, az ebben a világban önmaga felismert felelősségére bízott ember magányos helytállása:

Erdei vadak égi madarak
érjetek oly készen:
szólít halálom: nyugodtnak találjon,
eldőlni ne késsem.

Aranynál, és még Illyésnél is mennyivel keményebb, zárkózottabb hang – mennyire hiányzik minden személyes, lírai ellágyulás, megrezzenés, félelem. (Vessük csak össze Illyés régóta kísértő halál-témáival, ahol mindig is érezzük az egyéni tragikum iettenetét – hiszen ez a vers is lírai vallomás, lírai program!) A végig nyugodt, pontos ereszkedő ritmus, a keményen metszett sorvégek, a kifejezések szemérmes, csak befelé világító tüze-fénye: mind ezt a mélységes befelé-fordulást, elzárkózást bizonyítják. Az idézett tanulmánynak van egy nagyon figyelemreméltó részlete, melyben a szerző észreveszi Csanádi két sorának képszerűségében a metafora és a hasonlat teljes hiányát, tehát a tökéletesen tiszta, szikár költői megjelenítő erőt („Már a ködön átcsillan a dér – gyenge nesszel pereg a levél"). Ez a puritanizmus, tisztaság lesz azonban később megkötözője is ennek a költészetnek. Csanádi költészetét át- meg átjárja a népdalok, népballadák formájával való telítettség – nála következetesebben mai költészetünkben alig használják a magyaros versformát. Szidja is egy versében a jambust!) Ha azonban végiglapozzuk kötetét, csaknem minden formája megtalálható sémákra épül, kis fáradsággal valamennyi versében megtalálható a megfelelő népdalformáció. Hol van verseiben az új, hol van forma-teremtő ereje? Érezhetően visszafogott, visszafojtott, mint ahogyan a kép-alkotó szabad szárnyalást is tudatosan nyesi vissza. Az új formák életrehívásához nincs ereje? Nincs elég szenvedélye? Vagy talán nem is akarja, mert tudatosan korlátozza mondanivalóját? Az bizonyos, hogy verseinek érzelmi töltése csaknem mindig az indulat, vagy a lemondás – két olyan tartalmi elem, amelyek kifejezéséhez tökéletesen alkalmazkodik a soronként-strófánként lezárt, mindig ereszkedő ritmusú, tehát mindig befejeződő, semmibe szálló, elfüstölő magyar versforma. Arany, Illyés igen, de Csanádi új formát nem alkot, képeiben is még inkább, még szemérmesebben „fogott"; – hanem – s itt kapcsolódik mégis ehhez a költői vonulathoz –; átlép valami gondolati, s ugyanakkor epikai kicsengésű költészetbe. Az az érzésünk, hogy Csanádi sohasem engedi meg a versnek, hogy az alkotót felszabadítsa, nem engedi, hogy réssé váljék, amelyen keresztül fájdalma, keserve kiömölhet. Tartalmilag pedig egyre inkább csak ez a fájdalom, keserűség kap hangot, s egyre ritkábban olyan mély-szépségű, formailag is olyan bravuros skálán, mint például a *Szüret multán* című, 1957-ben írott versben:

Hideget fújnak a felhők,
feketéll velük az égbolt,
nyugtalan, tömör bikákként
sikongnak szívtépő tébolyt.

. . . . . .

Dagadnak rozoga dongák,
szesz sziszeg hánytorgó muston.
Homlokán vér-mocskos repkény,
alszik a gyönyörű isten.

A maga-vállalta felelősség fogná vissza Csanádi szavát, vagy a lassú belefásulás, lemondás? Egyre ritkább az olyan igazán „csanádiasan" szép vers, mint az *Erdők és vizek*, amely természetszerűleg, sugarasan előre-néző, bizakodó is:

Alföld, Alföld, ébredő föld,
Alföld, erdők és vizek,
tavad harsog a jövőből,
zúg terebély tölgyesed.

Bizonyos, hogy a költő minden kritikusánál sokkalta jobban érti művét – így hát versekről szólni nyugodt lelkiismerettel csak az olvasókhoz lehet, s szinte nevetséges minden olyan

kritika, amelyben a tanácsadásnak csak nyomát, halvány árnyékát is érezhetjük. Szent György maga találta meg sárkányát – és talán nem is minden költőnek kell megvívni a sárkánnyal, s olyan is van, aki némává sérül a harcban. Csanádi azt írja (valószínűleg némiképpen sértetten) *Fejfa* című „irodalmi dohogásában":

Kortársi közönyben verseim nyugosznak –

NEM IGAZÁN JÓK
ÉS
NEM IGAZÁN ROSSZAK

Vannak azonban közöttük megrázóan szépek, s ami ennél is fontosabb talán: emberileg igazán tiszták. Ez a tisztaság olyan vonzó, amelyhez hasonlót ma nem nagyon találhatunk. Ez a tisztaság talán még az elszoruló, elnémuló torok fájdalmát is megéri.

Beney Zsuzsa

II.

Negyvenes éveibe fordult pályatársai közt aligha van még valaki, akinek eddigi java termését időbeli sorrendbe rakni, egy kötetbe foglalni annyira indokolt és sürgető lett volna, mint Csanádi Imre esetében. Már első könyve, az 1953-ban kiadott *Esztendők terhével* is tizenhét év adósságát igyekezett törleszteni. A késve megszólalás óvatos bizonytalansága okozta, hogy a magáratalálás erőteljes hangjával nagy feltűnést keltő második kötet, az 1955-ben *Erdei vadak, égi madarak* is jókora pótlást adott még a kényszerűségből hordozott „esztendők" terhéből". S végül most a huszonöt év költői munkáját további kiegészítésekkel összegező gyűjteményben meglepetve látjuk: a versek csaknem fele 1945 előtt íródott.

Ha végigtekintünk ezen a rekonstruált, részeivel immár szervesen egymáshoz illeszkedő költészeten, az igazi meglepetést az időrendi arányok külsőségei mögött, éppen a váratlanul felbukkanó belső értékek, az alig ismert, alig méltányolt művészi dokumentumok hitele, s a kirajzolódó pálya egészének meghökkentő tanulságai szolgáltatják.

Csanádi a harmincas évek végén, a negyvenes évek elején írt versei bárkit meggyőzhetnek: ezeknek a – szokásos ifjonti zsengékre alig emlékeztető – férfiasan érett írásoknak a háború előtti magyar költészet Babitstól Illyésig, és Kosztolányitól Erdélyiig terjedő mégoly gazdag mezőnyében is saját színe, rangja lehetett volna. Mi, egy évtizeddel fiatalabbak, akiknek szellemi tudatosodása csak a háború után kezdődött, még többet mondhatunk Csanádi korai verseiről. Mártírtragédiák megrázó öröksége mellett bennük maradt meg leghívebben az általunk is megélt háború országos katasztrófája. Ifjúságuk szerint legfogékonyabb kortársai: Benjámin, Pilinszky, vagy Rákos Sándor talán mélyebben szenvedték az űzöttség, kitaszítottság személyes élményét, de nincs még valaki, akin olyan sokféle módszerességgel tiportak a történelem hernyótalpai, mint rajta, aki ennyire bőrén tapasztalhatta egy nép megaláztatásának kínjait. Gondoljuk csak végig a fiatalember sorsát, aki a Győrffy kollégium lehetőségei, a parasztból értelmiséggé válás igényeihez méltó életformája helyett kaszárnyák lélekölő világába jut, s frontra szánt áldozatként járja a megszállás, az elhurcolások és menekülések, a „lángban forgó napok" és a „fasizmus karneváljának" poklait, hogy végül szökött katonaként több évi fogság legyen osztályrésze. Ilyen évtized után csoda-e, ha az elmúlt tizenöt év hányattatásai is jobban megviselték őt, mint néhány szerencsésebb társát. De mivel a gyötrelmek árán művei jövőjét is megváltotta, úgy vélem, ha kései korok nemzedéke kíváncsi lesz még, mit élt át, hogy érzett, gondolkodott Magyarországon, századunk derekán a „népségből kilábalt nép-fia", az *Ördögök szekerén*-ből olvashatja majd a legalaposabb, legmegbízhatóbb választ.

*

A kötet elején levő ifjúkori versek egyik feltűnő tulajdonsága, hogy kifejezésben, formában tiszták, metszően pontosak. A Nyugat-korszak mesterségbeli eredményeit magáévá tett 18–20 éves költő ép oly könnyedén vágja szonettbe, mint ahogy klasszikus, veretes mértékre is virtuóz lelemménnyel igazítja mondanivalóját. A nyelvi fordulatokban, a szavak eredetiségében, dinamikájában már ott érezzük a későbbi Csanádi Imre saját hangját, egyéniségét. („feszelegnek a lomha vitorlák", „a hold alabástrom sarlaja . . .", „hibogó szekerek", „lelkek pirgálója a halál.") S feltűnő még, hogy nemcsak a zamatos új kifejezések, de a paraszti, természeti élet tárgyi világa is milyen gazdagon árad bele a korai költeményekbe. Mindez nem valami elvont irodalmi népiesség hatására, saját hajlam és tudatosság jegyében történik. A formailag markáns megnyilatkozásokban mindenütt kemény tartás, éles hang, plebejus indulat érződik. Az *Elégia esti porban* c. egyik legszebb ifjúkori vers például tele van villámló erővel, feszültséggel, a pöffeszkedők iránt társadalmi dühhel: „. . . jobb ha nem is látsz, mert szemed első pőre szavára / ostorcsapta szemem szikrázva, lobogva felelne." A barbár, önemésztő lázadozás mindinkább megleli tárgyát, mint például a vitriolosan

gúnyos *Segédjegyző* c. versben, sőt Petőfi, Illyés bátorságával a népharag ilyen sistergéseit is le meri jegyezni: „Ki kőne irtanyi az urakat!..."

Bárhogy mélyítsük, finomítsuk az elemzést, a kötet első ciklusaiból kétségtelenül kiderül, a Vértes aljáról származott Csanádi Imre bizony nem a „nagy könyvben" annyit hánytorgatott meditatív pannón költők utóda, sokkal inkább a nyakas sárréti prédikátor örököse, aki percre sem tudja feledni közösség iránti felelősségét, aki nem megy el szótlanul semmiféle ámító, vagy mételyező gazság mellett. Fonák helyzetét fölismerve a karpaszományos tisztjelölt törvényszerűen jut el ugyanoda, ahova Illyés híres disztichonjában:

... Lettél, ami vagy,
meghatároz, mint termést fája, multad.
Határozd meg, ha van erőd, mivé légy!

Ebből a kiindulásból magyarázható az 1944-ben írt versek lobogó hevű tiltakozása, bátor és konokan elszánt antifasizmusa. Jó tudni, hisz oly kevésszer emlegetik, hogy a népi értelmiség fiataljai közt voltak, akik ebben az időszakban is józanul tájékozódtak, világosan és kérlelhetetlenül fogalmaztak. (L. az *Egy frontra-inditandó dunántúli tűnődése* c. verset, vagy a *Fasizmus karneváljá*-t, melynek indulatos, félelmetes víziójához hasonlót csak Martyn Ferencnek a nácizmus elleni rajzsorozatában ismerek.)

A fogság, a megtévedt ország bűnét magára vevő zord tanulság után hazatért költő még újra és újra nekirugaszkodik az 1944–45-ös élmény megírásának. A *Szökött katona* és a *Lángban forgó napok* töredékes voltukban is mutatják a vállalkozás rendkívüli értékét, az elveteltségben, a szétdaraboltságban is imponáló monumentalitást, ahogy az átélt háború összefüggő lírai freskóját meg akarta teremteni. A *Lángban forgó napok* részleteiben először használ Csanádi oldottabb, némiképp a *Helység kalapácsára* emlékeztető egyenetlen versformát. Ez a zaklatott, szaggatott, nekifeszülő, elernyedő hanghordozás még csak fokozza a fölidézett emlékek hitelét. Az élmény közvetlen frissesége láttatja velünk egy történelmi korszak dokumentumokkal fölérő képeit. Igen, ilyen volt a nyilas világ Győrben, így rabolt a német, így vonultak kettős házatlanság átkát hordozva a bukovínai menekülők, így bukdácsoltak a csordaszám hajtott lantszarvú tinók. Lesz-e majd valaki, aki ezt az élménykört Csanádinál teljesebb művészi egységbe foglalja? Sorsszerűnek érzem, hogy belőle sem futotta többre, s egész híján el kell fogadnunk a töredéket, úgy, ahogy a kiásott torzó is híven jellemezhet valamely elpusztult várost.

*

Igazi költői magáratalálását, „másodvirágzását", ahogy a vonatkozó ciklus élén találóan jelzi, csak első kötete megjelenése (1953) után érte meg Csanádi Imre. Az *Erdei vadak, égi madarak* új termése láttán minden hozzáértő megérezte, hogy írójában az 1945 után töretlen lendülettel indult legjobb fiatal költőknek rangbéli versenytársa támadt. Már akkor észrevehettük, amit most az egész *Ördögök szekerén* bizonyít, hogy a költői nyelv gazdagítása tekintetében Csanádi jelentősége leginkább Nagy Lászlóéhoz hasonlít. Nyilván sokan sejdítik, de határozott nyíltsággal még nem mondták ki: a kortárs költészet nyelvezetébe, hangzásának zenéjébe ők ketten hoztak legtöbb új színt, erőt, dinamikai feszültséget. Olyan eredendő készséggel rendelkeznek, amelyet könyvből tanulni, ügyes kifundálással pótolni nem lehet. S éppen amiért nyelvalkotó képességük gyökerekből táplálkozó, szerves valami, hetyke merészségük mindig összefér a nyelv organikus természetével, nem tesz rajta erőszakot, nem metszi át eleven ágait, csak olyképpen, ahogy oltáskor szükséges a termés nemesítésére, serkentésére.

Kettejük közül Nagy László az ösztönösebb, forradalmibb újító. Már első kísérleteiben is a középkori magyar vers lapidáris-robosztus tagolása kísért. Később a délkelet-európai népköltészet belső lüktetését tudta új meg új intuitív formákban, a muzsikás szimetriák kerülésével is saját temperamentumához idomítani.

Csanádi ugyancsak a magyaros verselés híve. 1945-ben, Berdicsevben, amikor Nagy Lászlónak még hírét sem hallhatta, így tagolja sorait: „Délnyugat saika hördül, / csapzott arcunkba port vág, –"

Csanádi nyelvének igazi súlya azonban nem a ritmikában rejlik, hanem az egymáshoz rendelt szavak indulati feszültségében, sajátos inverzióiban; a verselés belső mágneses erővonalaiban. Ezek mozgástörvényeinek pedig nincs más titka, mint amire Illyés figyelmeztet a „Költő nyelvről" legutóbb írt cikkében: „Nem írásmű az, amelynek a fölszíne, mondhatnám a bőre alól nem villog ki alkotójának homlokráncolása, szemszűkítése, de még karlendítése, lépésrakása is." Nos, Csanádi verseiben mindigt ot érezzük az eleven mozgást, a nyers, de a forma kertébe mindig jól illeszkedő gesztusokat. A legszigorúbban kötött klasszikus metrumokban is *(Halottvivők éneke, Kalendárium, Régi jó tanító úr)* könnyedén szökkennek, forgalódnak, szinte ficánkolnak a teremtő jókedv spontán gesztusai.

Mindemellett Csanádi inkább tudatos, fegyelmezett, mértékhez igazodó költő. A mértéket pedig, akár fölszabadító mestere: Erdélyi József, elsősorban a népköltészetben találta. Ugyancsak minden költőtársnál többet merített a magyar költészet élő és elfeledett hagyományaiból. (A régi magyar költészet legavatottabb ismerőjét irodalomtörténészek és akadémikusok benne tisztelhetnék, ha egyáltalán eszébe jutna valakinek e fölismerésből hasznot hajtatni.) Már 21 éves korából való prózaversében *(Mennyei parádé)* visszhangzik a kálvinista magyar zsoltár archaikus fönsége: „A hold ragyogó, királyian tündökletes, teljes. *Regnál önnön dicsőségében.*" A görög tragédiákat fordító olasz mártír költőt idézve a klasszikus örökség jogán, feszélyezettség nélkül írja le: „... motajlik messzünnen Euripidesz." Az *Esti hazatérők* nemes realizmusa a *Családi kör* Arany Jánosának felel a Dunántúlról. A bukovinai asszony Csanádi versében is „siratozza" lányát, akár a csángó, székely balladákban. Népköltészet és költői hagyomány ilyen szerves áthasonítása mutatkozik az *Ördögszekér* c. vers lendületes-hajlékony sorpárjaiban, vagy a Berzsenyi formát villogó tiszta látomássá sűrítő *Hajnali káprázatban,* – nem is szólva az eredeti XVI. századi nyelvet páratlan életerőre támasztó *Bornemisza Péter* c. költemény verseléséről.

A népköltészeten és a régi magyar költészeten kívül még egy forrása, titka van Csanádi nyelvi frisseségének: maga a természet. Hogy mennyire ismeri, mennyire nem szakadt el tőle a városban sem, bizonyságul elég csak megfigyelni hányféle madár szól verseiben, s hogy ezek a madarak milyen karakterisztikusan, sohase az irodalmi szokvány szerint dalolnak. A gerle bulikol, a csókák csikognak, a fülemile csatinázik, „tyühüőhő", mondja a pipiske, „gülürü-girí": fütyül a rigó. „Hrűhrű", még az éjszaka tücskeit is hívebben zengeti. Csanádi zenei hangokra való különös fogékonyságát ugyancsak jól példázzák a *Karácsonyi pásztorok,* akik hosszú ökörszarvon tülkölgetve-tutulgatva így fújják: „stillutlullu".

*

Az *Erdei vadak, égi madarak* értékeiről annak idején sok szó esett. Ma változatlanul megragad bennünket a címadó vers himnikus szépsége. S bárhol nézzük a környező strófákat, mitsem halványultak az efféle szuggesztív ragyogású sorok: „Ringnak a felhők gyöngyház-hattyai délnek". Van azonban egy 1954-es vers, amit a továbbiak ismeretében különös szorongással olvasunk újra. *Kitérő* a címe, a tehetetlen hányattatás, a társaktól lemaradás keserűsége szól belőle:

Hát erre jutottál? nézed foga-hulló
ebként keserűen, mit tudnak a társak –
szégyelnek-e? szánnak? elzúgnak előtted,
téged kikerülnek: érzed, lemaradtál.

Jobb volna hisz erdőn csörtetni mogorván,
megtépve kiülni egy árva oromra,
hogy még fölüvöltsd a csillagtalan égre
torkodba-gyülemlő farkas-zokogásod –

Annak idején úgy hittük, a helyére talált költőnek nem lesz oka többé a félrevetettség kudarcával küszködni. S ime nyolc évvel később a *Keser-édes* c. vers a kudarc bevallásának még önmarcangolóbb, még illúziótlanabb hangján szól:

Mit szépítgeted? kihulltál,
lom vagy, padlásra szorultál, –
ezt érdemli a mulya.
Új szelek fújnak fölötted,
új kamaszok kiröhögnek, –
lettél „élve múmia".

Nem kókler pedig, se kalmár, –
voltál (hitted) forradalmár,
legalábbis lázadó ...

Kételkedhet-e valaki ez utóbbi sorok igazságában? Írójuknak mért kellett hát odajutnia, hogy következő versében már-már az utókor jóvátételében is kételkedik, majd meg vigyorgó koponyaként néz szembe a tragikomikus tényekkel, hogy félrepöccintik, fitymálják, elhallgatják egészen? Van abban valami kegyetlen determinizmus, hogy a jövendő, melyre cikkem elején appelláltam, Csanádi Imre költészetéből nemcsak azt láthatja majd, milyen nehéz volt a háborúba züllött Magyarországon fiatal költőnek lenni, de a későbbi versek szikár gyötrődése, vadult keserűsége, s közbül a görcsös elnémulások arról is meggyőzhetik utódainkat, milyen nehéz volt itt, olykor

szinte lehetetlen a termékeny költőelődök méltó örökébe lépni. Csanádi sorsa nem átalánosítható, de nem is egyetlen példa az értékek közelmúlt-beli kallódására. S ha felelős szavú íróként társai helyzetét számbavéve így vallott: „... magát pusztítva-rágva / tengett-lengett a vakvilágba, / kárhozóban, nagyjából a java" – szavait senki sem utasíthatja el olyan felszínes ürüggyel, hogy mindez csak egy tépett érzékenység sötét kényszerképzete volt.

Csanádit valójában minden sérülés, félreállítottság ellenére a társadalmi optimizmus rögeszméje tartotta életben, az, hogy „használni tudnék!" s hogy „Nincsen pöröm a szociálizmussal."

Az *Erdei vadak, égi madarak* meredek íve a továbbiakban töredezettebbé válik. A várt lírai áradás helyett az utolsó évek mintegy nyolcvan új verséből minduntalan kihangzik a fanyar zokszó, a szarkasztikus öngúny, mégis nem egy pezsdítően eredeti, fiatalos lendületű kísérletre bukkanunk köztük. Ide sorolnám a *Pünkösdi pajzánkodót*, melynek Weörest idéző játékos-groteszk rigmusaiba bátor nyerseséggel vegyülnek a mindennapi élet harsány színei. („... bányászgyerek jól keres / pláne ha baggeres...", „... bámulj fatorony / megy a Mari motoron.") Két hasonlóan improvizált, szeszélyes lüktetésű vers: az *Ünnepdélutáni rapszódia* és a *Reggeli rapszódia* még inkább elárulja az új társadalmi valóság iránti mohó éhséget. A változó falu világának képeit kevesen villantották föl ilyen fűszeres elevenséggel, ilyen hiteles költői látleletként. E versek formaalkotása is szokatlan lehetőségeket ígér. A többnyire zárt egységekben, szabályos szakaszokkal építkező költő ezúttal megbizonyítja: a spontán szabadvers törvényeihez is ért. Egyik későbbi, látszatra kötetlen versében (*Szorongás* a címe) olyan mázsás erővel feszülnek össze a szavak, úgy sűrűsödnek, ritkulnak a mágneses erővonalak, hogy a forma szabálytalansága maga is a művészi fokozás eszközévé, a véletlenek széttörhetetlen egységévé szerveződik.

Ami a líra gátszakadását illeti, az igazi zúdulással Csanádi továbbra is adósa önmagának. Érdekes megfigyelni, hogy Erdélyi, aki stílusa, nyelve puritán tisztaságával Csanádi egyik példája, lirikus természetében mennyire különbözik tőle. Az ő verseiben szüntelenül ott lüktet a gondolatritmusok magasra szított, lázas, a semmiből is dalt fogantó lihegése. Csanádi sokkal érdekesebb, súlyosabb alkat; – a népdalos könnyedből ezért is tér vissza minduntalan a kemény-hangzós, páncélos metrumokhoz, a klasszikus verselés új, meg új virtuóz, modern levegőjű példáit produkálva. (*Gyermekörömök elégiája, Kalendárium, Vásárcsarnok* stb.)

Az itt és előzetesen tárgyalt okok mellett még egyet említhetnék, mely miatt nem tud Csanádi görcstelen lírikus lenni: metsző iróniáját. Kevesen vannak így megáldva, megverve a gúny és öngúny racionálizmusával. Ám az indulat heve, a szellemesség féktelen kedélye szinte mindig átlobban a fanyar meditáción. Nemegyszer éppen azokat a Csanádi verseket érzem leglíraibbnak, melyekben az önmarcangoló őszinteség és a fájdalmas öngúny egymást izzítja. (*Komisz teleim elégiája, Burokrepesztő*)

Különben pedig kár volna fetisizálni, valamifajta elvi föltételekhez szabni a tiszta lírát. A régi krónikás énekekre emlékeztető *Az 56-os évre* c. költemény epikus felsorolásából bensőségesebb, igazabb vallomás szól, mint sereg hasonló témájú patétikus írásból, – épp úgy, ahogy az *Erdők és vizek* csatornák villámától hasogatott Alföldjének leírása is jóserejű költői látomássá teljesül Csanádi kezén.

*

A minap megjelent gyűjteményes kötettel párhuzamosan egyik folyóiratunk első lapjain ugyancsak olvashattuk a költő markáns, lendületes új verseit. A valóságtól megittasult, a közösség gondjain, reményein erőre buzduló telt hang szól ezekből is. Kár, hogy nem kerülhettek be a kötetbe. Vagy talán ez az elkülönítés jelképezi: az „ördögök szekerének" lélekrázó, megaláztatásokkal kövezett útja véget ért, – egy izig-vérig szociális költő árvasága föloldódhat végre az emberek között? Merjünk bízni az ő hitével, úgy ahogy a Holdba csapódó Emberi Mű láttán biztatta magát:

Szurkos égbolton, gyűrűbércek ormán,
tündökölt mint egy Jelenés, suhogva,
Rothadás pangó Mocsarába vágott
csillag-erővel. –

Mást ha nem, példát, vigaszodra, láthatsz:
egyszer értelmet kap az érdem, egyszer
célhoz ér, burkát kirepeszti, egyszer
eljut a Földig.

Fodor András

Bóka László:

NANDU

A Nandu azok közé a könyvek közé tartozik, amelyekről nagyon nehéz határozott véleményt, ítéletet alkotni. Éleslátás és fölényes, biztos emberábrázolási készség párosul benne elnagyoltsággal, önkényes cselekménybonyolítással és helyzetteremtéssel.

Fölényes és biztos az író emberábrázolása, ha Szentgály Ferenc grófot, a feleségét, vagy még inkább a gróf két gazdasági tisztviselőjét, Egerszegi és Szimics alakját tekintjük. Minden mozdulatukat kedvvel, a művész szenvedélyével kíséri nyomon, s amellett mindenütt érezni a rejtett iróniát, vagy a félremagyarázhatatlan ítéletet, hogy anakronizmusként élnek, élhetnek még itt és így a XX. században. Egyes helyeken szinte a pamflet határáig is elmegy. Jakab gróf (Ferenc gróf sógóra) és Fräulein Luise (társalkodónő és titokban a gróf – nem mindennapi módon megformált – szeretője) pedig már csaknem operett figurákká válnak...

Nos, ha ez és ennyi volna a Nandu témája, tartalma, minden rendben volna, mert Bókának szinte félelmetesen merész és következetes ebben a logikája, fölényesen pontos a megjelenítő ereje. A főtéma azonban mégsem a „kegyelmes" grófi-hercegi család élete és ámokfutása 1914-től napjainkig, hanem Déneskének – Köttni „baromorvos" kisfiának pályafutása, akit Ferenc gróf különös és társadalmilag szintén jellemző körülmények hatására örökbefogad.

Bóka László szereti a groteszk helyzetek, ellentétek görbetükrében nézni s megmutatni a világot, az embereket. Minden bizonnyal ezért választotta most is témául ezt a meglehetősen sajátos, sikamlós társadalmi és emberi szituációt. – Kétségtelen, hogy az egészséges paraszti ösztönökkel, emlékekkel telt fiúcska belecsöppenése a főúri családba, már önmagában sok mindent felkavar, s egy kicsit görbetükör elé állítja az ottani életet. A cél azonban nyilván az, hogy ebben a görbetükörben az egész úri Magyarország kellő kritikát kapjon, másrészt ezzel párhuzamosan valamiképpen kiformálódjon egy másik, egészségesebb világ, aminek érdekében kitör a forradalom 1919-ben.

Déneske mindenesetre kakukkfióka, idegen test marad ebben a családban. Csakhogy ez önmagában nem sokat mond, hiszen egyébként fenntartás nélkül megszereti a grófot, „Ferenc-apát", s Adélt, Falconieri olasz herceg gyönyörű feleségét, Ferenc gróf másik szeretőjét – messziről is imádja. Igaz, hogy ugyanekkor barátságot tart kertész Pistivel, aki vastagon megmondja véleményét a kegyelmes grófokról, Adél hercegnőről, meg mindenről és mindenkiről, amit és akit csak maga körül lát, de ez a barátság is olyan romantikussá válik a regényben, hogy semmi esetre sem lehet döntő jelentőségűnek tekinteni Déneske életében. Ehhez nem elég kidolgozott kertész Pisti alakja, s a környezet, amibe Déneske rajta keresztül kerül. Mi hát az, ami Déneskét mindinkább szembeállítja főúri környezetével? – Talán a zene? Mert hiszen a grófot Déneske paraszti talpraesettségén kívül rendkívüli zenei érzéke kapja meg, azért fogadja örökbe. Talán a zene az, ami segíti? Talán ez változtatja Déneskét forradalmárrá?

Bóka rendkívül érzékletesen ír a zenéről – bár elég óvatosan, rapszódikusan és líraian ahhoz, hogy szakmai kérdésekben elcsúszhatna. A cselekménynek ez a vonala eléggé motivált. Déneske nevelője, Leonhardt atya ugyan kiváló zenei képzettsége mellett papi korlátozottságban szenved, de ott van Krizosztóm atya. Ő túlsegíti minden nehézségen. (Mellesleg megjegyezve Krizosztóm atya felvilágosult, korlátlanul szabad, félelmetesen bizarr, furcsa, megszállott lénye a legfantasztikusabb s talán a legtorzóbb alakja Bókának.)

Déneske mindenesetre eljut a modern forradalmi zenéig – és furcsa módon ebből a vallásos-materialista-eklektikus összevisszaságból Déneske „forradalmár"-ként kerül ki 1919-ben – annyira, hogy a bukás után menekülnie, emigrálnia kell.

Ettől kezdve a regény már inkább csak vázlat: képek, jelenetek felvillantása az utolsó, aránylag rövid s jelképesnek szánt Nandu című fejezetig. Ettől kezdve tulajdonképpen mindent az olvasóra bíz az író. Szó sincs tehát arról, hogy Déneskének, a főhősnek belső fejlődését tovább is nyomon követné, művészileg feltárná. Pedig, mint az előbbiekből kiderült, egyáltalán nem kialakult jellemről van itt még szó. Ha akarjuk hisszük, hogy Déneske olyan zenész lesz, akiről aztán iskolát neveznek el a felszabadulás után, de ha nem akarjuk, nem hisszük. – Ferenc grófot meg egyszerűen fakénél hagyja az író. Utoljára Bécsben találkozunk vele egy kisvendéglőben, ahol felkeresi s hívja haza az ott éppen kisvendéglői zenészként működő Déneskét. De ez még a 20-as évek eleje. S hogy aztán mi történt, legfeljebb a párizsi életből felvillantott képek jelzik.

Röviden: a főhős fejlődését lényegében 1919-ig kísérjük nyomon. A társadalmi kép is eddig elemezhető a regényben, de furcsa módon az is a grófi oldalról. Az irónia, gúny mutatja, hogy az író a másik oldalon áll. Emiatt azonban, mivel a főhős Déneske és nem a grófi família, s Déneske fejlődését csak a grófi család kebelében láthatjuk, a regény kissé széthullóvá válik.

Az egységes világkép egyébként is hiányzik a regényből. Az írót minduntalan elragadja a bohémia. Ebben aztán kedvére tobzódik. Nem mindennapi írói ereje viszont éppen ezeken az elragadtatott oldalakon, fejezetekben mutatkozik meg igazán. De hogy mennyire nem ad egységes szemléletet, azt mutatja az egyes alakok formálása is. Kit szerettünk meg a regényben? Déneskét? – Talán. De érezzük felemásságát. – Furcsa módon megszeretjük azonban az egzal-

tált, extra Krizosztóm atyát, a félbolond Jakab grófot, Adél hercegnőt, meg kertész Pistit (bár Pisti alakja kertész létére kissé a jószívű lumpenproletár figurája).

Hogy mi alakul ki bennünk Mihály grófról (Károlyi Mihály) és Tivadar grófról (Batthyány Tivadar)? Az író nem szán rájuk energiát, helyet. Periférián mozognak. Károlyi Mihály szerepe a regényben semmiképpen sem szerencsés, hiszen például Ferenc gróf, az erkölcsileg a nihil szélére jutó főúr is szinte már fölötte áll, mert bár semmit sem ért a politikához, legalább őszinte ember, és ösztönein teljes életet él. Sőt még a forradalom lényegét is jobban felfogja fogságban szerzett tapasztalatai alapján, mint Mihály gróf, s bár végtelenül gyűlöli, de elismeri „Lenin fiainak" fölényét, erejét.

Egy kiváló képességű író elszerkesztett, vagy eléggé meg nem szerkesztett regénye a Nandu, – de semmi esetre sem érdektelen s egyes részeiben olyan írói erényeket csillogtat, amelyek magukkal sodorják az legigényesebb olvasót is.

Seres József

Simor András:

TERELD A FELHŐKET

Már a „Tűztánc" antológia költői között is figyelemreméltó volt Simor friss, politikus hangja, az azóta elért eredményeit pedig újságokban, folyóiratokban megjelent verseiben lehetett leméri. Sajnálatos, hogy kötete ilyen sokáig váratott magára, s az meg egyenesen érthetetlen, hogy miért nem szerepelt Simor a „Tiszta szigorúság" c. antológia fiatal költői között, amely egyik céljául azt tűzte ki, hogy teljes képet nyújtson arról a fejlődésről, melyet a „Tűztánc" költői 1958. óta megtettek.

A „Tereld a felhőket" olvasásakor elsőnek Simor szenvedélyessége, magasfeszültségű vibrálása ragadja meg az olvasót. A kötet három, egymástól élesen elváló témakörét – a fasizmus-ellenességet, az ellenforradalmi erőkkel való szembeszegülést (mely szocialista rendükbe vetett erős hitével párosul) és a szerelmet – egyaránt ez a hang hatja át. A fiatal költőknél szinte elkerülhetetlen könyvélmény anyagot Simornál nem lehet megtalálni. Csak a valóságban és teljes mértékben átélt válik nála verssé.

Megdöbbentő és kitörülhetetlen a kisgyermekkori élmények közül a fasizmus, mely az édesanya elvesztésének fájdalmával tetőződik. Ez az első témakörén állandóan végigvonuló érzés az, amely ilyen sorokat szül: „»mama hová mész?« elgörbült szájjal sír a gyerek, / anyját kutatja, hiába nézi a fényképeket / mosolya nélkül nő fel, lassan élni tanul / keresi a törvény éveken át konokul . . ." / Ebben gyökeredzik a „Kiáltás" népballadás hangvételű víziója, az „Emlék, 1945", az „Édesanyám ne szidj meg" fájdalmas nosztalgiája, de az szüli a „Vihar csattog" sorait, s ezt akár Simor ars poeticájának is vehetnénk:

„Sietek. Lökném az időt.
Belém martak, hogy versem vér lett.
Múltamat már, mint a kinőtt
inget, levetném. Ennyit érek."

Az üldöztetés és a fasizmus emlékeihez igen szorosan kapcsolódnak az ellenforradalmat és eszméit tagadó versek. Ezek mondanivalóban és élményanyaguk hitelességében legalább annyira jelentősek, mint az antifasiszta témával foglalkozók. Simor is azokhoz a költőkhöz tartozik, akiknek irodalmi indulása abban a történelmileg kiélezett helyzetben történik, melyet így jellemez: »Fintorognak a belvárosi ablakok. / Rollót ereszt a zavar. / A Dob utcában részeg átkozódik, / azt hiszi: / magyar. / Üresek az emberek, / mint a kifosztott kirakat. / Gyűrűző tévhitek vizében / remegik pikkelyes halak: / „Ne merüljön a mélybe halott, / ne hozzanak vért a habok."« Ez az idő – az ellenforradalom leverése és a konszolidálódás – lépésről-lépésre lemérhető verseiben. A szocializmus igenlése, a munkáshatalom szerető féltése az, ami mélyen áthatja ezeket a verseket. („Viadal", „Nincs béke", „Éiben virrad", „Mozdíthatatlan élj, miként a tenger").

Ennek a kettős témakörnek reprezentáns „nagy versei": a „Küzdelem", a „Bulgária" és az „Ébredés". A „Küzdelem" pontos és mélyen költői átérzése és felmérése életünk 1945-től napjainkig tartó szakaszának – benne szocialista eszmélésünk és feilődésünk minden felívelése és buktatója. Az „Ébredés" – pontos lírai számvetés a történelemmel – a múlttal és a jövővel.

Simor szerelmes versei a többihez mérten színtelenebbek, egysíkúak, bár jónéhányból nem hiányzik a szenvedély sem. Magányos és félszeg szerelem ez, kereső és halk. Az egésznek mottója talán a „Fán érik" c. négysoros: „Fán érik a szerelem / No ki szedi le / *De egyedül van, akinek / nincs senkije se.*"

Szólni kell még a kötet sajátos formai gazdagságáról. Többnyire szerény, igen egyszerű, közérthetőségre törő formákat használ a költő, a népdal formától a szabadversen át a szonettig, de ez az egyszerűség nála soha sem hat primitívnek.

Simor már beváltott ígéret, a kötet után írott versei egy teljesebb, több rétegű szerelmes költészetet mutatnak („Álmom hálóját kiszakítod"), és ha megtartja a társadalom változásaira, a politikai eseményekre hangolt ilyen mértékű és finomságú reagálását, jelentős politikai lírikusaink között tarthatjuk számon.

Sződ y Szilárd

Katona Szabó István: Borika. Regény. – Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest. 6,60 Ft.

Nagy Lajos: A lázadó ember. Regény. I–II. – Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest. 17,– Ft.

Gabriel Chevallier: Botrány Clochemerle-ben. Regény. I–II. Fordította Lányi Viktor. Olcsó Könyvtár. – Szépirodalmi. 6,– Ft.

Kuprin: A gránátköves karperec. Elbeszélések. Fordította Gellért György és Tábor Béla. Olcsó Könyvtár. – Szépirodalmi. 3,– Ft.

Kosztolányi Dezső: Édes Anna. Regény. – Szépirodalmi. 22,– Ft.

Barabás Tibor: Török daráló. Történetek egy kisfiúról. – Szépirodalmi. 12,50 Ft.

Katona Szabó István: A harmadik kakasszó. Regény. – Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest. 9,40 Ft.

Mályusznė Császár Edit: Adatok a magyar rendezés első évtizedeihez. Színháztörténeti Könyvtár 7. szám. – Színháztudományi Intézet.

Staud Géza: A magyar színháztörténet forrásai II. rész. Színháztörténeti Könyvtár 8. szám. – Színháztudományi Intézet.

Le Théatre Hongrois en 1962. – L'Institut des Sciences du Théatre en tant que Centre Hongrois de l'Institut International du Théatre.

Forradalmi magyar irodalom. Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Szerkesztette Szabolcsi Miklós és Illés László. – Akadémiai Kiadó. 40,– Ft.

Roger Martin du Gard: Vén Európa. Regény. Fordította Illés Endre. Olcsó Könyvtár. – Szépirodalmi. 3,– Ft.

Remenyik Zsigmond: Akár tetszik, akár nem... Színművek. – Szépirodalmi. 25,50 Ft.

Deming Brown: Soviet Attitudes toward American Writing. – Princeton Univerity Press, New Jersey.

Dámaso Alonso: Spanische Dichtung. Versuch über Methoden und Grenzen der Stilistik. – Fracke Verlag Bern und München.

Tóth Judit: Tűzfalak. Versek. – Szépirodalmi. 8,20 Ft.

Salamon Pál: Útban magunk felé. Kisregény és novellák. – Szépirodalmi. 14,50 Ft.

Pándi Pál: Elsüllyedt irodalom? – Tanulmányok. Szépirodalmi. 6,20 Ft.

Longosz: Daphnisz és Chloé. Pásztorregény. Fordította Détshy Mihály. Olcsó Könyvtár. – Szépirodalmi. 3,– Ft.

Szimonov: Élők és holtak. Regény. I–II–III. Fordította Brodszky Erzsébet. Olcsó Könyvtár. – Szépirodalmi. 9,– Ft.

Tatay Sándor: A fehér hintó. Regény. I–II. Olcsó Könyvtár. – Szépirodalmi. 6,– Ft.

Csehov: Elbeszélések. Diákkönyvtár. – Szépirodalmi. 450 Ft.

Szántó György: Aranyágacska. Regény. I–II. Kincses Könyvek. – Szépirodalmi. 12,– Ft.

Mai szovjet irodalom. Válogatta, sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Kosaras István. Iskolai Könyvtár. – Szépirodalmi. 13,50 Ft.

Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok. 1785–1848. – Akadémiai Kiadó. 90,– Ft.

Kiskunság. – A Szakszervezetek Bács-Kiskun megyei Tanácsának irodalmi. művészeti és tudományos időszaki kiadványa. – Kecskemét, 1963.

Varga József: Ady útja az „Új versek" felé. – Irodalomtörténeti Füzetek 40. szám. – A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete. 12,– Ft.

Lengyel Géza: Magyar újságmágnások. – Irodalomtörténeti Füzetek 41. szám. – A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete. – 24,– Ft.

Hajnal Gábor: Farsang-temetés. Versek. – Szépirodalmi. 14,50 Ft.

Szabolcsi Miklós: Fiatal életek indulója. József Attila pályakezdése. Irodalomtörténeti Könyvtár. 11. – Akadémiai Kiadó, 85,– Ft.

Vörösmarty Mihály: Csongor és Tünde. Drámai költemény. Olcsó könyvtár. Szépirodalmi. 3,– Ft.

Szabó Pál: Kék ég alatt. Három kisregény. – Szépirodalmi. 31,– Ft.

Móricz Zsigmond: Árvácska. Csibe. – Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest. 10,– Ft.

Oravecz Paula: Kócos. Regény. I–II. kötet. – Kincses Könyvek. Szépirodalmi. 12,– Ft.

László Anna: Várjuk kedden. Regény. – Szépirodalmi. 23,– Ft.

Sándor Kálmán: A legsoványabb tehén esztendeje. Regény. – Szépirodalmi. 26,50 Ft.

Rácz Olivér: Megtudtam, hogy élsz. Regény. – Kelet-szlovákiai Könyvkiadó. 39,– Ft.

Rejtő István: Thury Zoltán. Tanulmány. – Szépirodalmi. 25,– Ft.

Hidas Antal: Más muzsika kell... Regény. – Szépirodalmi. 42,– Ft.

Nemeskürty István: A magyar szépprózа születése. Tanulmány. – Szépirodalmi. 21,– Ft.

Lányi Sarolta: Énekszó. Válogatott versek. – Szépirodalmi. 20,50 Ft.

Csanádi Imre: Ördögök szekerén. Versek 1938–1963. – Szépirodalmi. 24,– Ft.

Simon Béla rajza